KSUL
001873
KSUL

KSUL
001873
KSUL

001873

भारतीयाधिशासनसंरक्षकतायां प्रकाशितम्

Published under the auspices of Government of India

H 216

THE
SIDDHĀNTA KAUMUDĪ

OF

BHAṬṬOJI DĪKṢITA

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH

BY

LATE ŚRĪŚA CHANDRA VASU

VOL. II

MOTILAL BANARSIDASS
DELHI :: VARANASI :: PATNA

VOLUME III

I Vedic Grammar 1-89
II On Accents 90-111
III The Phit Sūtras 112-220
IV On Rules of Genders 221-247

VOLUME IV

I Alphabetical Index to Pāṇini's Sūtras 1-53
II Alphabetical Index to the Roots 54-62
III Alphabetical Index to the Uṇādi 63-69
IV Alphabetical Index to the Phit Sūtras 69
V Pāṇini's Sūtras 70-106

H.216

SRI CHAMARAJENDRA SAN[illegible] & FORT, BANGALORE
वाणीं भजत गैर्वाणीं
LIBRARY

THE
SIDDHANTA KAUMUDI.

UTTARARDHA.

VOLUME II.

॥ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी ॥

श्रौत्रार्हन्तीचणैर्गुणैर्महर्षिभिरहर्दिवम् ।
तोष्टूय्यमानोऽप्यगुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥
पूर्वार्धे कथितास्तुर्यपञ्चमाध्यायवर्तिनः ।
प्रत्यया अथ कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥

SALUTATION.

1. The All-pervading is supremely glorious and though without attributes is constantly being praised, day by day, by the Great Seers, illustrious with the attributes of Vaidic Studentship and Worthiness, and who possess all praiseworthy qualities.

2. In the First Half have been treated the affixes which occur in the Fourth and the Fifth Adhyâyas of Pánini. Now are being taught the affixes that occur in the third Adhyâya.

NOTE:—The word Śrautrârhantî chanaih is Instrumental plural of the compound word Śrautra plus ârhantî with the affix chanap. Śrautra is derived from Śrotriya by adding the affix अञ् (V. 1. 130, S. 1795): and य is elided by the Vârtika thereunder. The word means "the condition of a Śrotriya or Vaidic Student." The word ârhantî is derived from arhat, see V. 1. 124. S. 1788. The affix chanap is added by V. 2. 26, S. 1827. Toshṭhûyamânaḥ is derived from the Intensive form of the verb stu "to praise." Vijayate tarâm is formed by adding the affixes tarap by V. 3. 57, S. 2005, and *âm* by V. 4. 11, S. 2004. This is an exceptional use of adding the comparative-degree-forming affix tarap after a declined verb like vijayate. See V. 3. 56, S. 2002. The verse is an illustration of the employment of the curious affixes taught before.

@ MOTILAL BANARSIDASS
Bungalow Road, Jawahar Nagar, Delhi-6
Nepali Khapra, Varanasi-1 (U. P.)
Bankipore, Patna (Bihar)

First Published by the Pāṇini Office, Bhuvaneshwari Ashram,
38-40 Bahadurganj, Allahabad 1906
and reprinted by Motilal Banarsidass, 1962

ग्रन्थोऽयं भारतीयाधिशासनविनियोजितावश्यकालभ्यसंस्कृतग्रंथपुनर्मुद्रणयोजनायां प्रकाशितः ।

This book has been published under the Scheme of reprinting of important out-of-print Sanskrit books sponsored by the Government of India.

Price Rs. 73.25 for 2 Vols.

Published by Sundarlal Jain, Motilal Banarsidass, Bungalow Road,
Jawahar Nagar, Delhi-6 and printed by Shantilal Jain,
Shri Jainendra Press, Jawahar Nagar Delhi-6.

CONTENTS

VOLUME II

Part I

CHAPTER		PAGE
I	The Conjugation of Bhū class roots	1
II	The Adādi Verbs	253
III	The Juhotyādi	315
IV	The Divādi Roots	333
V	The Su-class Verbs	372
VI	Tudādi Roots	385
VII	The Rudhādi Roots	415
VIII	The Tanādi Roots	424
IX	The Kriyādi Roots	432
X	The Churādi Roots	449
XI	Conjugation of the Causatives	503
XII	The Desiderative Verbs	522
XIII	Intensives with Yan	540
XIV	Intensives with Yan-Elided	548
XV	The Denominative Verbs	574
XVI	Kaṇḍvādi Roots	604
XVII	Rosary of Affixes	607
XVIII	The Rules of Ātmanepada	608
XIX	The Parasmaipada Rules	650
XX	The Impersonal and Passive Verbs	658
XXI	Reflexive Verbs	674
XXII	The meaning of moods and tenses	683

Part II

I	The Kridanta Affixes	1-144
II	The Uṇādi Sūtras	145-333
III	Uttar Kridanta Affixes	333-408

VOLUME III

I Vedic Grammar 1-89
II On Accents 90-111
III The Phit Sūtras 112-220
IV On Rules of Genders 221-247

VOLUME IV

I Alphabetical Index to Pāṇini's Sūtras 1-53
II Alphabetical Index to the Roots 54-62
III Alphabetical Index to the Uṇādi 63-69
IV Alphabetical Index to the Phit Sūtras 69
V Pāṇini's Sūtras 70-106

H.276

THE

SIDDHANTA KAUMUDI.

UTTARARDHA.

VOLUME II.

॥ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी ॥

श्रौत्रार्हन्तीचणैर्गुर्व्यैर्महर्षिभिरहर्दिवम् ।
तोष्टूयमानोऽप्यगुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥
पूर्वार्धे कथितास्तुर्यपञ्चमाध्यायवर्तिनः ।
प्रत्यया अथ कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥

SALUTATION.

1. The All-pervading is supremely glorious and though without attributes is constantly being praised, day by day, by the Great Seers, illustrious with the attributes of Vaidic Studentship and Worthiness, and who possess all praiseworthy qualities.

2. In the First Half have been treated the affixes which occur in the Fourth and the Fifth Adhyàyas of Pánini. Now are being taught the affixes that occur in the third Adhyâya.

NOTE :—The word Śrautrârhantî chanaih is Instrumental plural of the compound word Śrautra plus ârhantî with the affix chanap. Śrautra is derived from Śrotriya by adding the affix अञ् (V. 1. 130, S. 1795) : and य is elided by the Vârtika thereunder. The word means "the condition of a Śrotriya or Vaidic Student." The word ârhantî is derived from arhat, see V. 1. 124. S. 1788. The affix chanap is added by V. 2. 26, S. 1827. Toshṭhûyamânah is derived from the Intensive form of the verb stu "to praise." Vijayate tarâm is formed by adding the affixes tarap by V. 3. 57, S. 2005, and *âm* by V. 4. 11, S. 2004. This is an exceptional use of adding the comparative-degree-forming affix tarap after a declined verb like vijayate. See V. 3. 56, S, 2002. The verse is an illustration of the employment of the curious affixes taught before.

अथ तिङन्तभ्वादिप्रकरणम् ।

तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्श्यन्ते । लट् । लिट् । लुट् । लृट् । लेट् । लोट् । लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः ।

CHAPTER I.

The Conjugation of Bhû Class Roots.

First we shall enumerate the ten Moods. They are as follow :—

लट्	Present.
लिट्	Perfect or 2nd Preterite
लुट्	First Future.
लृट्	Second Future.
लेट्	Vaidic Subjunctive.
लोट्	Imperative.
लङ्	Imperfect or 1st Preterite.
लिङ्	Potential.
लुङ्	Aorist or 3rd Preterite.
लृङ्	Conditional.

Of these the fifth i. e., लेट् is found only in the Vedas.

२१५१ । वर्तमाने लट् । ३ । २ । १२३ ।

वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् । अटावितौ ।

2151. The affix लट् comes after a verb when denoting a present action.

Of the affix लट् the letters अ and ट् are indicatory, leaving only ल् ॥ This ल् is replaced by other affixes as shown below :—

NOTE :—The word वर्तमान means that which is begun and which has not yet come to an end. The action denoted by a verb in the present tense is yet continuing and has not stopped. As पचति 'he is cooking'; पठति 'he is reading'. So also whatever is constant, regular, uniform, is represented by the Present Indefinite. As तिष्ठन्ति पर्वताः 'the mountains stand'; स्रवन्ति नद्यः 'the rivers flow.'

२१५२ । लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३ । ४ । ६९ ।

लकाराः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ।

2152. The tense-affixes called 'la' are used in denoting the object and the agent in the case of Transitive verbs; and after intransitive verbs, they denote the action as well as the agent.

Note:—The term ल् means the ten affixes known as लट्, लिट्, &c.; ल् is the common element of them all; and these affixes, when stripped of all indicatory letters, leave behind only the letter ल् which is thus the common name for them all. The लः in the sûtra, is the nominative plural of ल् । By the word च in the sûtra, we draw in the word कर्तृ or 'agent' from the sûtra III. 4. 68 into this. The force of these tense-affixes, when placed after transitive verbs is to denote the object and the agent; and when placed after intransitive verbs, is to denote either 'action' (भाव) or it may denote the 'agent.'

The verb itself denotes the action; to be or to do, generally; or to be or to do, in a particular manner. In the active voice, the affix marks the agent; in the passive voice of a transitive verb, it marks the object; but in the passive form of an intransitive verb, the action itself. Thus गम्यते ग्रामो देवदत्तेन 'the village is gone to by Devadatta'; here ते of गम्यते denotes the object and is in passive construction. गच्छति ग्रामं देवदत्तः 'Devadatta goes to the village'; here the affix ति of गच्छति denotes the agent, and the sentence is in active construction. The verb गम् being a transitive verb can take both the active and passive constructions or, to use the Sanskrit technical phraseology, the tense-affixes, after transitive verbs denote the agent and the object. They do not generally denote भाव or action after transitive verbs, that is, transitive verbs are not used impersonally. Let us now give examples of Intransitive verbs; आस्यते देवदत्तेन 'it is seated by Devadatta'; the verb आस्यते here denotes merely भाव or 'action'. In other words, we may call this an impersonal construction. आस्ते देवदत्तः 'Devadatta sits'; here the verb आस्ते denotes the agent or is in the active voice.

Professor Bohtlingk translates the sûtra thus:—"A finite verb expresses the agent as well as the object; but the Intransitive verbs denote, in addition to that, the Impersonal idea of the action." The word भाव means action considered in the abstract.

२१५३ । लस्य । ३ । ४ । ७७ ।

अधिकारोऽयम् ।

2153. In the place of 'la' will be substituted the affixes which we shall announce hereafter.

Note:—This sûtra consists of one word लस्य meaning 'of ल'. It is an *adhikâra* sûtra. The word लस्य is the genitive singular of ल, the अ in ल being for the sake of pronunciation. The ल means the ten affixes: लट् present, लिट् perfect, लुट् first future, लृट् second future, लोट् imperative लेट् Vaidic subjunctive, लङ् imperfect, लिङ् potential and benedictive, लुङ् aorist, लृङ् conditional. Six of these tenses have indicatory ट्, and four have indicatory ङ्।

Professor Bohtlingk translates this sûtra thus:—In the following sûtras, the word लस्य should be supplied to complete the sense, *i. e.*, the phrase 'in the place of all those endings which are known as the Personal endings of various tenses and moods, and are known in their totality as ल' ।

२१५४ । तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् । ३ । ४ । ७८ ।

एतेऽष्टादश लादेशाः स्युः ।

2154. The following are the eighteen substitutes of 'la':—'tip', 'tas', 'jhi'; 'sip', 'thas', 'tha'; 'mip', 'vas', 'mas'; 'ta', 'âtâm', 'jha'; 'thâs', âthâm,' 'dhvam'; 'iṭ', 'vahi', 'mahiṅ.'

Note:—These are the well-known Conjugational-affixes, called also Personal endings, and are ordained generally after all the ten tenses.

२१५५ । लः परस्मैपदम् । १ । ४ । ९९ ।

लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः ।

2155. The substitutes of ल are called parasmaipada.

Note:—The word लः is in the genitive case, and means 'of ल.' The word आदेश 'substitutes' must be supplied to complete the sense.

२१५६ । तङानावात्मनेपदम् । १ । ४ । १०० ।

तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः । पूर्वसंज्ञापवादः ।

2156 The nine affixes comprised under the Pratyâhâra taṅ and the two ending in âna (Śânach and Kânach), which are substitutes of ल are called Atmanepada

Note:—This debars the previous designation of Parasmaipada. The result is that the first nine substitutes are Parasmaipada and the last nine Atmanepada.

Then arises the question, what roots should be conjugated in the Parasmaipada and what in the Atmanepada. The following sûtras answer that question.

२१५७ । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ ।

अनुदात्तेत उपदेशे यो ङित्तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् ।

2157. After a root which has an indicatory anudâtta vowel (anudattet) or an indicatory ङ् (ṅit) in the Dhâtupâṭha, the affixes are those of the Atmanepada.

२१५८ । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । १ । ३ । ७२ ।

स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले ।

2158. After the verb marked with a svarita, (svaritet) or which has an indicatory ञ् (ñit) in the Dhâtupâṭha, the terminations of the Atmanepada are employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

Note:—The word क्रियाफलं is a compound, meaning 'fruit of the action.' When the principal object, for the sake of which, the action is begun, is meant for the agent indicated by the verb, there the âtmanepada is used after verbs having an indicatory ञ or a svarita accent. As यजते 'he sacrifices for himself' पचते 'he cooks for himself.' Here the verb यज् and पच् are marked with svarita accent in the Dhâtupâṭha, and therefore they take the âtmanepada terminations.

Similarly सुनुते 'he presses the soma-juice,' कुरुते 'he does.' Here the verbs षुञ् and कृञ् have an indicatory ञ्.

In all the above cases, the principal object of the action such as getting heaven by performance of sacrifice, eating of food, &c., is meant for the agent. That is to say, he sacrifices in order that he himself may attain heaven, he cooks in order that he himself may eat, &c.

२१५९ । शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । १ । ३ । ७८ ।

आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्तरि परस्मैपदं स्यात् ।

2159. After the rest, *i. e.*, after all those verbs not falling under any one of the previous provisions, the terminations of the Parasmaipada are employed, in marking the agent (*i. e.*, in the active voice).

Note:—The rules of Atmanepada have been declared in the 66 sûtras, 12 to 77 of the third Chapter of the First Book of Ashṭâdhyâyi. The terminations of the Parasmaipada, which are the general verbal terminations, will come everywhere else, that is to say, where its operation is not debarred by any one of the above-mentioned aphorisms. The present sûtra declares this universal rule. The word śesha or the rest, means that which is the residue after the application of all the previous restrictive rules.

२१६० । तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । १ । ४ । १०१ ।

तिङ उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः ।

2160. The three triads, in both the sets, Parasmaipada and Atmanepada, of conjugational affixes (comprised under the general name tiṅ) are called, in order, Lowest (3rd person), the Middle (2nd person), and the Highest (1st person).

Note:—Of the 18 conjugational affixes, above given; 9 are Parasmaipadi and 9 are Atmanepadi. Each of these two classes is subdivided into three sets, according to person.

२१६१ । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः । १ । ४ । १०२ ।

लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि वचनानि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि स्युः ।

2161. These three triads, of conjugational affixes, which have received the name of Lowest, &c., are called (as regard the three expressions in each triad) severally "the expression for one" (singular), "the expression for two" (dual), and "the expression for many" (plural).

Note:—Of the six triads thus formed, each is divided according to number into three classes, *viz.*, singular, dual, and plural.

२१६२ । युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः । १ । ४ । १०५ ।

तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ।

2162. When the pronoun yushmad, "thou" understood, and also when the same expressed, is the attendant word in agreement with the verb, then there is the verbal termination called the Middle (2nd person).

Note:—This defines the 2nd person of conjugational affixes. As त्वं पचसि thou cookest or पचसि; युवां पचथ or पचथ you two are cooking; यूयं पचथ or पचथ you cook.

२१६३ । प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च । १ । ४ । १०६ ।

मन्यधातुरुपपदं यस्य धातोस्तस्मिन्प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात्परिहासे गम्यमाने मन्यतेरुत्तमः स्यात्स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् ।

2163. When joke is implied with reference to an action, the verb denoting it is used in the 2nd person; provided that the word *manya* 'to think' is the attendant word (upapada) of such verb, and of the verb *manya* itself, the affix must be of the 1st person and singular number.

२१६३ । अस्मद्युत्तमः । १ । ४ । १०७ ।

तथाभूतेऽस्मद्युत्तमः स्यात् ।

2164. When the pronoun asmad "I," understood, and also when expressed, is the attendant word in agreement with the verb, then there is the verbal termination called Highest or the 1st person.

Note:—This is clear. As अहं पचामि "I cook," or merely पचामि ; आवां पचावः or merely पचावः

२१६५ । शेषे प्रथमः । १ । ४ । १०८ ।

मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । 'भू १ सत्तायाम्' कर्तृविवक्षायां भू ति इति स्थिते ।

2165. In the other cases, namely, where, "thou" or "I" are not the attendant words in agreement with the verb, there is the verbal termination called the lowest (or 3rd person).

Note:—As पचति he cooks, पचतः they two cook. पचन्ति they cook. Now we take up the conjugation of the verb भू "to be" when the agent is meant. *i. e.*, in the Active Voice. Thus भू+तिप् ॥

Now apply the following rules :—

२१६६ । तिङ्शित्सार्वधातुकम् । ३ । ४ । ११३ ।

तिङः शितश्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः ।

2166. All personal endings (III. 4. 78, S. 2154) and all affixes with an indicatory 'श' are called 'sârvadhâtuka.'

Note:—Of course, this applies to the affixes which have been already treated before, namely, the affixes which relate to verbal roots and not to Taddhita affixes, &c. Thus, स्वपिति, रोदिति, पचमानः, यजमानः । लिट् and आशीर्लिङ् are exceptions.

२१६७ । कर्तरि शप् । ३ । १ । ६८ ।

कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप्स्यात् शपावितौ ।

2167. The affix शप् comes after a root, when a सार्वधातुक follows signifying the agent

Note:—In active voice, शप् is employed in the conjugational tenses. This affix, which is technically called a विकरण comes after roots of the भू class and after compound roots formed by चुर् &c. (III. 1. 32). The indicatory श makes it a सार्वधातुक affix by III. 4. 113, S. 2166, the प् indicates that the vowel has *anudâtta* accent (III. 1. 4. S. 3709). As भू+शप्+तिप् The श् and प् are indicatory, the real affix is अ.

२१६८ । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ७ । ३ । ८४ ।

अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणःस्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ।

2168. The Guṇa is substituted for the final इक् (इ, उ, ऋ, ऌ,) vowel of a stem before the affixes called sârvadhâtuka and ârdhadhâtuka (III. 4. 113, S. 2166, &c.).

Note :—Thus भू+तिप्=भू+शप्+तिप्=भू+अ+ति=भो+अ+ति=भवति ॥ Similarly भू+तस्=भवतः ॥ The word इक् is read in the sûtra, from I. 1. 3, S. 34.

In forming the 3rd Pers. Pl. भू+झि, the following rule applies :—

२१६९ । झोऽन्तः । ७ । १ । ३ ।

प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः स्यात् । 'अतो गुणे' (१९१) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ।

2169. अन्त् is substituted for the झ of an affix.

Note :—Therefore भू+झि=भू+अन्ति=भू+शप्+अन्ति=भवन्ति ॥

Similarly भवसि, भवथः, भवथ ॥

In forming the 1st Pers. Sing. भू+शप्+मिप्=भो+अ+मि=भव्+अ+मि ॥ Here the following rule applies :—

२१७० । अतो दीर्घो यञि । ७ । ३ । १०१ ।

अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्याद्यञादौ सार्वधातुके परे । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि युवां भवथः । यूयं भवथ । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः ।

एहि मन्य ओदनं भोक्ष्यस इति भुक्तः सोऽतिथिभिः । एतमेत वा मन्ये ओदनं भोक्ष्येथे । भोक्ष्यध्वे भोक्ष्ये । भोक्ष्यावहे । भोक्ष्यामहे । मन्यसे । मन्येथे । मन्यध्वे । इत्यादिरर्थः । 'युष्मदस्मदुपपदे' (२१९२) इत्याद्यनुवर्तते तेनेह न । एतु भवान्मन्यते ओदनं भोक्ष्य इति भुक्तः सोऽतिथिभिः । 'प्रहासे' किम् । यथार्थकथने मा भूत् । एहि मन्यस ओदनं भोक्ष्य इति भुक्तः सोऽतिथिभिरित्यादि ।

2170. The long आ is substituted for the final अ of a Tense-stem, before a Sârvâdhâtuka affix beginning with व् or म् (lit. a consonant of यञ् pratyâhâra.)

Note :—Thus भव+मि=भवामि ॥ Similarly भवावः, and भवामः ॥

Thus the whole conjugation is :—

लट् Present Tense.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
1st Person ...	अहं भवामि I become	आवां भवावः We two become	वयं भवामः We become.

2nd Person ...	त्वम् भवसि Thou becomest	युवां भवथः You two become	यूयं भवथ You become.
3rd Person ...	स भवति He becomes	तौ भवतः They two become	ते भवन्ति They become.

We have already mentioned in sûtra I. 4. 106, S. 2163, that in joke, the 1st Person may be used with the force of 2nd Person. Thus एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यसे, भुक्तः सोऽतिथिभिः "Come here, thou thinkest "I shall take food"; but it is eaten already by the guest." Here मन्ये "I think" means मन्य से "thou thinkest" and भोक्ष्यसे "thou shalt eat" is equal to "भोक्ष्ये" "I shall eat."

Similarly in the other examples given above.

In the above sûtra I. 4. 106, S. 2163, the phrase युष्मदि, &c., is understood from the previous sûtra. Therefore, when the verb is not in the 2nd person, this construction is not allowed, even though joke be meant. As एतु भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्ये &c. "Come respected Sir! (jocularly), your honor thinks "I shall eat rice," &c.

Why do we say "in joke"? The proper person should be used, when simple assertion is intended. Thus एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति भुक्तः सोऽतिथिभिः "Come, thou thinkest "I shall eat rice"—but it has been eaten by the guest."

Note :—This corresponds with the Direct and Indirect narration of the English Grammar. Sanskrit does not admit of Indirect narration, except in the above examples.

Now we take up the लिट् । Thus भू + लिट् ॥ The force of लिट् is to denote the Past time, as shown in the following.

२१७१ । परोक्षे लिट् । ३ । २ । ११५ ।

भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिबादयः ।

2171. The affix लिट् comes after a verb, in the sense of the past, before the commencement of the current day, and unperceived by the narrator.

Note :—The word परोक्ष 'unperceived' qualifies the words भूत 'past' and अनद्यतन 'non-current day' understood in this aphorism.

This लिट् is replaced by तिप् &c. Are these affixes Sàrvadhâtuka or Ârdhadhâtuka. By the general rule III. 4. 113, S. 2166, they would have been Sârvadhâtuka, but for the following sûtra.

२१७२ । लिट् च । ३ । ४ । ११५ ।

लिडादेशस्तिङार्धधातुकसंज्ञ एव स्यान्न तु सार्वधातुकसंज्ञः । तेन शबादयो न ।

2172. The personal endings of the Perfect are also called 'ârdhadhâtuka.'

Note :—The substitutes of लिट् get the designation of Ârdhadhâtuka, and not that of Sârvadhâtuka. Therefore, they do not take the vikaraṇa or the Mode-affix शप् &c. Further on, even the तिप् &c. are replaced by the following :—

२१७३ । परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः । ३ । ४ । ८२ ।

लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । 'भू' 'अ' इति स्थिते ।

2173. In the room of the Parasmaipada affixes, the following are substituted in the Perfect Tense :—

	3rd Pers.	2nd Pers.	1st Pers.
Sing.	ṇal (अ)	thal (थ)	ṇal (अ)
Dual.	atus (अतुः)	athus (अथुः)	va (व)
Plural.	us (उः)	a (अ)	ma (म)

Note :—The indicatory ल् in णल् and थल् is for the sake of accent (VI. 1. 193, S. 3676). The indicatory ण् is for the sake of causing वृद्धि (VII. 2. 25, S. 3065). Thus पपाच, पेचतुः, पेचुः, पेचिथ or पपक्थ, पेचथुः, पेच, पपाच or पपच, पेचिव पेचिम ।

For the nine substitutes तिप् &c. of लिट् there are णल &c. instead. Thus भू+णल=भू+अ

Then applies the following rule :—

२१७४ । भुवोवुग्लुङ्लिटोः । ६ । ४ । ८८ ।

भुवो वुगागमः स्यात् लुङ् लिटोरचि । नित्यत्वाद्वुग्गुणवृद्धी वाधते ।

2174. भू gets the augment व् (वुक्) before the tense-affixes of the Aorist and the Perfect, when beginning with a vowel.

Note :—This being a *nitya* rule, supersedes or debars the Guna ordained by सार्वधातुकार्धधातुकयो (VII. 3. 84, S. 2168) and Vriddhi ordained by अचोञ्णिति (VII. 2. 115, S. 254.) That is to say, the indicatory ण of णल् does not cause Vriddhi before वुक् takes place.

Thus भू+व्+अ

Now apply the following rules.

२१७५ । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

2175. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two.

Note :—Upto Sûtra VI. 1. 12 inclusive it is to be understood that for the first syllable two are to be made, *i. e.*, the first syllable is to be reduplicated. This is an adhikâra sûtra : all the three words *viz.*, एकाच:, and द्वे and प्रथमस्य are to be read in the subsequent sûtras upto VI. 1. 12, before the rule of Samprasâraṇa begins. Thus Sûtra VI. 1. 8 says "when लिट् follows, of an unreduplicated verbal root." The sense of this sûtra is incomplete, unless we supply the three words of this sûtra, when it will read thus : "when लिट् follows there are two in the room of the first portion, containing a single vowel of an unreduplicated verbal root."

२१७६ । अजादेर्द्वितीयस्य । ६ । १ । २ ।

इत्यधिकृत्य ।

2176. Of that whose first syllable begins with a vowel, there are two in the room of the second portion containing a single vowel.

Note :—This debars the reduplication of the *first* syllable. In a verba root beginning with a vowel, and consisting of more than one syllable, th *second* syllable is to be reduplicated and not the first.

२१७७ । लिटि धातोरनभ्यासस्य । ६ । १ । ८ ।

लिटि परेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्त आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य । 'भूव्' 'भूव्' 'अ' इति स्थिते ।

2177. When the tense-affixes of the Perfect follow, there is reduplication of the root, which is not already reduplicated.

Note :—The reduplication is either of the first syllable or of the secon syllable according as the root begins with a consonant or a vowel ॥

Thus भू+व्+अ= भु भूव्+अ ॥

Now applies the following sûtra by which the first is called Abhyâsa.

२१७८ । पूर्वोऽभ्यासः । ६ । १ । ४ ।

अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ।

2178. The first of the two is called the Abhyâsa or the Redu licate.

Note :—The word द्वे in the nominative case is understood here, but for t purposes of this sûtra it is taken in the Genitive case *i. e.*, द्वयोर्यः पूर्वः "the fir of the two" ordained above. The word Abhyâsa occurs in sûtras III. 1 VI. 1. 7 &c.

Thus of भूव् भूव्+अ, the first भूव् is called Abhyâsa, and therefore the ne rule applies to it.

२१७९ । हलादिः शेषः । ७ । ४ । ६० ।

अभ्यासस्यादिर्हल्शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते । इति वलोपः ।

2179. Of the consonants of the reduplicate, only the first is retained, the remainders are dropped.

NOTE:—Thus of भूव् भूव्+अ, the व् is elided, and we get भू भूव्+अ Then applies the following rules:—

२१८० । ह्रस्वः । ७ । ४ । ५९ ।

अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ।

2180. A short is substituted for the long vowel of the reduplicate.

NOTE:—But in the case of भू, this rule is superseded by the next rule. Or we may apply this rule and get भु भूव्+अ, and then apply the next.

२१८१ । भवतेरः । ७ । ४ । ७३ ।

भवतेरभ्यासोकारस्य 'अः' स्याल्लिटि ।

2181. अ is substituted for the vowel of the reduplicate of भू in he Perfect.

NOTE:—As बभूव, बभूवतुः, बभूवुः, बभूव ॥ Why do we say 'in the Perfect'? Observe बुभूषति and बोभूयते ॥

The word भवतेः is shown in the sùtra in the Active Voice, therefore the le will not apply to Passive and Reflexive forms; as अनुबुभूवे कम्बलो देवदत्तेन ॥ his opinion of Kàsikâ, however, is not endorsed by later Grammarians.

Thus भुभूव्+अ=भभूव्+अ

Then applies the following:—

२१८२ । अभ्यासे चर्च । ८ । ४ । ५४ ।

अभ्यासे झलां चरः स्युर्जश्च । झशां जशः, खयां चरः । तत्रापि प्रकृतिजशां प्रकृतिजशः प्रकृतिचरां तिचर इति विवेक आन्तरम्यात् ।

2182. The चर् is also the substitute of झल् letters occuring in a duplicate syllable, as well as जश् ॥

NOTE:—In a reduplicate syllable, a sonant non-aspirate (जश्) as well as a d non aspirate (चर्) is the substitute of a Mute letter. By applying the of 'nearest in place (I. 1. 50, S. 39), we find that sonant non-aspirate (जश्) he substitute of all sonants झश् and चर is the substitute of all surds. In er words all aspirate letters become non-aspirate. The word जश् has been wn into the sutra by the word च 'also.'

The झष् letters are replaced by जश् letters, and खय् by चर् ॥ But an original जश् will remain unchanged, and so also an original चर् because of the rule of nearness of place.

That is to say :—

झ	is replaced by	ज	ख	is replaced by	क	which is changed to च
भ	,, ,,	ब	फ	,, ,,	,,	प
घ	,, ,,	ग	छ	,, ,,	,,	च
ढ	,, ,,	ड	ठ	,, ,,	,,	ट
ध	,, ,,	द	थ	,, ,,	,,	त
ज	,, ,,	ज	च	,, ,,	,,	च
ब	,, ,,	ब	ट	,, ,,	,,	ट
ग	,, ,,	ग	त	,, ,,	,,	त
ड	,, ,,	ड	क	,, ,,	,,	not क but by च
द	,, ,,	द	प	,, ,,	,,	प

Thus भभूव्+अ=बभूव्+अ

Then the following doubt arises. The augment वुक् was added by VI. 4. 88, S. 2174; and the rule VI. 4. 77, S. 271 requires उवङ् augment, and by the following rule वुक is asiddha, and so why should we not have उवङ् also.

२१८३ । असिद्धवदत्राभात् । ६ । ४ । २२ ।

इत ऊर्ध्वमापादपरिसमाप्तेराभीयम् । समानाश्रये तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति वुकोऽसिद्धत्वादुवङि प्राप्ते । *वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ * । बभूव । बभूवतुः । बभूवुः ।

2183. The change, which a stem will undergo by the application of any of the rules from this sûtra up to VI. 4. 129, is to be considered as not to have taken effect, when we have to apply any other rule of this very section VI. 4. 23 to 129.

Note :—From this sûtra (which is the 22nd sûtra of the fourth chapter of the sixth Adhyâya of Pânini) up to the end of the Fourth Chapter are taught the rules called आभीयम् ॥ When two rules of this Abhîya section simultaneously appear for application in one and the same place, both are applied, one being considered as non-existent for the purposes of the other. Therefore, वुक् being non-existent, there will be, उवङ्, the result of which will be, that in बभूव्+अ, the long ऊ will be shortened. But this is prevented by the following Vârtika :—

Vârt :—The augments वुक् (VI. 4. 88), and युट् (VI. 4. 63) should however be considered as not asiddha, and rule VI. 4. 77 teaching उवङ् and VI. 4. 82 teaching यू substitution should not be applied simultaneously with them.

Thus भू—बभूव, बभूवतुः, बभूवुः with वुक्, and उपदिदीये, उपदिदीयाते, उपदिदीयिरे, with युट् of VI. 4. 63. In the case of भू, when वुक् is added, there is not the addition of उवङ्, and in the case of दीङ्, when युट् is added, there is not यणादेश ॥

The आ in आभात् has the force of limit inclusive, so that, the asiddha rule applies to the sûtras governed by भ ॥

For fuller explanation of this important sutra, see my Ashtâḍhyâyi.

Now we take up, 2nd Per Sing. बभूव् + थल् ॥ Here applies the following sûtra.

२१८४ । आर्धधातुकस्येड्वलादेः । ७ । २ । ३५ ।

वलादेरार्धधातुकस्येडागमः स्यात् । बभूविथ । बभूवथुः । बभूव । बभूव । बभूविव । बभूविम ।

2184. An àrdhadhâtuka affix (III. 4. 114 &c) beginning with a consonant (except य), gets the augment इट् (in these rules).

Thus बभूव् + थ = बभूव् + इ + थ = बभूविथ ॥ So also बभूवथुः, बभूव, बभूव,

लिट् Perfect.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Sing.	बभूव	बभूविथ	बभूव
Dual	बभूवतुः	बभूवथुः	बभूविव
Plural	बभूवुः	बभूव	बभूविम

Now we take up the conjugation of भू in लुट् First Future. The force of लुट् is given in the next sûtra.

Thus भू + लुट्

२१८५ । अनद्यतने लुट् । ३ । ३ । १५ ।

भविष्यत्यनद्यतनेऽर्थे धातोर्लुट् स्यात् ।

2185. The affix ‘Luṭ’ comes after a verbal root, in the sense of what will happen, but not in the course of the current day.

२१८६ । स्यतासी लृलुटोः । ३ । १ । ३३ ।

‘लृ’ इति लृङ्लृटोर्ग्रहणम् । धातोः स्यतासी एतौ प्रत्ययौ स्तो लृलुटोः परतः । शबाद्यपवादः ।

2186. When लृ and लुट् follow, then स्य and तासि are respectively the Mode affixes of a verbal root.

Note :—लृ is the common expression for लृङ् and लृट formed by rejecting their special *anubandhas*, and means therefore the 2nd Future and the Conditional tenses. लुट् is the 1st Future also called the Periphrastic Future. Thus करिष्यति अकरिष्यत्, कर्ता. The इ of तासि is indicatory and shows that the nasal of the root is not to be dropped before this; as मन् 'to think,' मन्ता 'he will think.'

This debars the Mode-affixes शप् &c.

Thus भू + तासि + तिप् ॥ The इ of तासि is indicatory.

The mode-affix is तास्

२१८७ । आर्धधातुकं शेषः । ३ । ४ । ११४ ।

तिङ्शिद्भ्योऽन्यो धात्वधिकारोक्तः प्रत्यय एतत्संज्ञः स्यात् । इट् ।

2187. The remainder *i. e.*, the affixes other than 'tiṅ', and those with an indicatory 'श' subjoined to a verbal root, are called 'ârdhadhâtuka.'

Note:---The Mode-affixes स्य and तासि are therefore ârdhadhâtuka, and so get the augment इट् ॥ Thus भू + इट् + तासि + तिप् ॥ Then further the conjugational affixes तिप् तस् झि are replaced by डा, रौ, रस्, according to the following sûtra :—

२१८८ । लुटः प्रथमस्य डारौरसः । २ । ४ । ८५ ।

'डा' 'रौ' 'रस्' एते क्रमात्स्युः डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः ।

2188. डा, रौ and रस् are substituted respectively in the room of the three-affixes of the third person of लुट् (First-future), both in the Parasmaipada and the Atmanepada.

Note:---As the anubandha ड in डा must produce some effect, it causes the elision of the टि portion of the affix तास् though the base is not Bha.

Thus भू + इ + तासि + डा = भू + इ + त् + डा (आ.)

Then applies the following :—

२१८९ । पुगन्तलघूपधस्य च । ७ । ३ । ८६ ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्यात्सार्वधातुकार्धधातुकयोः । येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यात् तेन भिनत्तीत्यादावनेकव्यवहित स्येको न गुणः । 'भवित्' 'आ' अत्रेको गुणे प्राप्ते ।

2189. Guṇa is substituted before a sârvadhâtuka or an ârdhadhâtuka affix, for the इक् vowels of the Causative stems which take the augment पु (VIII. 3. 36), and for the इक् vowel of a stem which has a penultimate short vowel.

Thus भू + इट् + त + आ = भो + इ + त + आ = भवित + आ

Then the question arises, should not the present sûtra apply in the case the इ of भिनद् + ति *i. e.* should not the इ be gunated to ए before the

Sârvadhatuka ति ॥ For भिनद् is a stem which has a penultimate short vowel अ; and an इक letter; though the vikaraṇa श्नम् is added between द् and इ ॥

One may *prima facie* reply, no, because between the इ of the aṅga and the change-producing ति, there are three letters न् etc and there being a vyavadhâna or intervention, they prevent the force of ति passing through them to इ ॥ This, however, is not the case, because of the following maxim.

"That which cannot but be an intervention, though it do intervene, is not considered an intervention, because the rule must have its scope." The word न अव्यवधान means "not non-intervention," *i. e.* which must necessarily intervene. Such an absolutely necessary intervention is not to be considered an intervention. Therefore, if there is only *one* intervention, the rule will apply. Thus in the case of भिनद्+ति, there are three letters intervening between इ and ति *i. e.*, to say न्, अ and द्; and so the guṇa rule does not apply. But in the case of भवित्+आ only one letter intervenes, and so there ought to be guṇa. But here the following applies:---

२१८० । दीधीवेवीटाम् । १ । १ । ६ ।

दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः । भविता ।

2190. The guṇa and vriddhi substitutions, which would otherwise have presented themselves, do not however, come, in the place of the vowels of dìdhî 'to shine,' and vevî 'to go,' and of the augment called इट.

NOTE :---Therefore, there is no guṇation of the इ of भवित before आ. So we get भविता ॥

In 3rd Pers. Dual, we have भू+इट्+तास्+रौ ॥ Then applies the rule after the following :—

२१८१ । तासस्त्योर्लोपः । ७ । ४ । ५० ।

तासेरस्तेश्च लोपः स्यात्सादौ प्रत्यये परे ।

2191. The final स् of तास् (the mode-affix of the second Future) and that of अस् 'to be,' is elided before an affix beginning with a स ॥

२१८२ । रि च । ७ । ४ । ५१ ।

रादौ प्रत्यये प्राग्वत् । भवितारौ । भवितारः । भवितासि । भवितास्थः । भवितास्थ । भवितास्मि । भवितास्वः । भवितास्मः ।

2192. The स् of तास् and अस् is dropped before an affix beginning with a र् ॥

Therefore भु+इट्+तास्+रौ=भविता+0+रौ=भवितारौ ॥ Similarly भु+इट्+तास्+र:=भवितार: ॥ Similarly भु+इट्+तास्+सि=भवितासि The स् is elided by the preceding sûtra.

लुट् First Future.

	3rd Person.		2nd Person.	1st Person.
Singular	पाठो भविता	The lesson will be given (to-morrow)	भवितासि	भवितास्मि
Dual	भवितारौ		भवितास्थ:	भवितास्व:
Plural	भवितार:		भवितास्थ	भवितास्म:

—:o:—

Now we take up the conjugation in लृट् The Second Future.

२१९३ । लृट् शेषे च । ३ । ३ । १३ ।

भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात्क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां सत्यां च । स्य- इट् । भविष्यति । भविष्यत: । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथ: । भविष्यथ भविष्यामि । भविष्याव: । भविष्याम:

2193. The affix 'Lṛit' is employed after a verb, in the remaining cases where futurity pure and simple is indicated; and also where there is in construction with it another verb, express or understood, denoting an action performed for the sake of the future action.

Note:—This is what is well-known as the Second Future. As करिष्यामि इति व्रजति 'he goes that I will do'; हरिष्यामि इति व्रजति 'he goes that I will take'. So also, करिष्यति 'he will do'; हरिष्यति 'he will take'. Thus the Second Future is used both in dependent sentences as well as to denote simple Future.

Thus भू+इट्+स्य+ति=भविष्यति

लृट् Second Future.

	3rd Person.		2nd Person.	1st Person.
Singular	भविष्यति	"Will become"	भविष्यसि	भविष्यामि
Dual	भविष्यत:	,,	भविष्यथ:	भविष्याव:
Plural	भविष्यन्ति	,,	भविष्यथ	भविष्याम:

—:o:—

Now we take up the conjugation of the Sixth Lakâra लोट् "Imperative."

२१९४ । लोट् च । ३ । ३ । १६२ ।

विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लोट् स्यात् ।

2194. The affix 'Loṭ' also is employed after a root in the sense of commanding, &c.

NOTE :—The Imperative Mood is employed also under the circumstances mentioned in the aphorism III. 3. 161. The division of this aphorism from that is for the sake of subsequent sûtras in which the anuvṛitti of लोट् only runs and not those of others. Thus:—

(1) कटं तावद् भवान् करोतु 'make the mat'; ग्रामं भवान् आगच्छतु ।

(2) and (3) अमुत्र भवान् आस्ताम् 'there you are invited to, or you may, sit.'

(4) पुत्रम्भवान् अध्यापयतु 'you will teach, I hope, the son.'

(5) किं भो वेदमध्ययै उत तर्कं 'Sir what shall I learn, the Veda or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थनाव्याकरण मध्ययै छन्दोऽध्ययै 'this is my prayer that I may learn the Grammar, or that I may learn the Prosody.'

२१९५ । आशिषि लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १७३ ।

2195. The affixes 'Liṅ' and 'Loṭ' come after a verb by which 'benediction' is intended.

NOTE :---The word आशीस् means the wish to obtain an object which one desires, a blessing, an expression of one's good wishes. The लिङ् here referred to is what is known as the आशीर्लिङ् or the Benedictive tense. Its conjugation is different from the conjugation of the ordinary लिङ् which we have called the Potential or Optative ; as चिरंजीव्याद् भवान् or चिरंजीवतु भवान् 'may you live long'!

Why do we say 'when denoting benediction.' Observe चिरः जीवति देवदत्तः 'Devadatta lives long."

Thus भू+शप्+तिप्=भव+ति

Here applies the following sûtra.

२१९६ । एरुः । ३ । ४ । ८६ ।

लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ।

2196. In the Imperative, 'u' is substituted for 'i.'

NOTE :—Thus ति becomes तु, अन्ति becomes अन्तु

NOTE.—Prohibition must be stated in the case of affixes हि and नि of लोट् । In the case of these two affixes, the इ is not changed into उ, either because they have been so taught in the sûtras, or because the वा of sutra III. 4. 83 is understood here also and makes this rule an optional rule of limited scope as in sûtra III. 4. 85 (व्यवस्थित विभाषा). Thus पचतु, पचन्तु ।

In fact, this sutra is confined to ति and झि only, and does not apply to सि to which the next sûtra applies.

Therefore भव+ति=भवतु ॥

The 3rd Pers. Singular optionally assumes the form भवतात् by the following rule.

२१९७ । तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम् । ७ । १ । ३५ ।

आशिषि तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । यद्यपि 'ङिच्च' इत्ययमपवादस्तथाप्यनन्यार्थङित्त्वेष्वनङादिषु चरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसंप्रसारणाद्यर्थतया संभवत्प्रयोजनङकारे तातङि मन्थरं प्रवृत्तः परेण बाध्यते । इहोत्सर्गापवादयोरपि समबलत्वात् ॥

2197. **तातङ्** is optionally substituted for the affixes तु and हि of the Imperative, when benediction is meant.

The substitute तातङ् consists of more than one letter and therefore replaces the whole of तु and हि and not only their final उ or इ ॥ This is by sûtra I. I,55 S. 45. But here an objector says, "the substitute तातङ् has an indicatory ङ् and therefore by the sûtra I. 1. 53 S. 43; it will replace only the final, though it consists of more than one letter, just as the substitute आनङ् (VI. 3. 25) replaces only the final of मातृ and पितृ; or just as the substitute उवङ् replaces the final of roots only. For the sûtra ङिच्च (I. 1. 53) is an apavâda or exception in anticipation to अनेकालशित् सर्वस्य (I. 1. 55)."

To this we reply "True; but the sûtra ङिच्च (I. 1. 53) has its scope in affixes likes आनङ्, उवङ् &c. where ङ् has no other force or indicatory power. But in the case of तातङ् the indicatory ङ् finds its scope in preventing guṇa and vriddhi (I. 1. 5), and in effecting vocalisation (VI. 1. 16) &c.

So the sutra I. 1. 53 applies there only where the indicatory ङ् has no other purpose. In the case of तातङ् it seemed to apply with exhausted force, but that little is also set aside by the subsequent sutra अनेकालशित् &c. I. 1. 55. For in the case of तातङ. the general rule अनेकाल I. 1. 55 and the exceptional rule ङिच्च I. 1. 55 are of equal force, and therefore the maxim विप्रतिषेधे परंकार्यम् will apply, and the subsequent sutra I. 1. 55 will supersede ङिच्च I. 1. 53.

Therefore तातङ् replaces the *whole* affix तु
Thus भवतात् "May he be prosperous."

Note:—The affix तातङ् being a substitute of हि, is like हि, and, therefore, rules propounded with regard to हि, will apply to तातङ also. Thus VI. 4. 105 says that after stems ending in short अ, the हि is elided: therefore, after such words तातङ् should also be elided. Therefore we cannot get the form जीवतात् त्वम् for जीवत्वम् ॥ This objection, however, is futile; for, in the sutra अतो हे (VI. 4. 105), there is the anuvritti of हि from sutra VI. 4. 101 (हु झल्भ्यो हे र्द्धिं) ॥ So that अतो हे should be construed as meaning "there is the elision of हि and not when it is of the form हि, and not when it assumes the form तातङ् " ॥

The object of ङ् in तातङ् is, as we have said above, for the sake of preventing Guna and Vṛiddhi. It should not be said that the object of ङ् in तातङ् is for the sake of अन्त्यविधिः by the application of sutra ङिच्च (I. 1. 53), just as the substitutes अनङ् &c. (VII. 1. 93 and 94) apply to the finals. For by so doing, तातङ् would replace only the उ of तु and the इ of हि, which is not desired. And the case of तातङ् is to be distinguished from अनङ्, for in अनङ् the ङ् has no other object but to prevent sarvâdesa; but in तातङ् we see that ङ् has another object, namely, the prevention of Guṇa and Vṛiddhi and ङ् having thus found scope, the तातङ् substitute will be governed by the general rule अनेकाल शित् सर्वस्य (I. 1. 55.)

२१९८ । लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ ।

लोटो लङ इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपश्च । तथा हि ।

2198. The personal endings of the Imperative are as those of the Imperfect.

This is an अतिदेश sutra; as in the लङ् there are the affixes ताम्, तम्, त, व and म, so also in the लोट् पचताम्, पचतम्, पचत, पचाव, पचाम ।

Q.—If लोट् is like लङ्, why have we not the augment अट्, आट्, or the substitution of जुस् for झि (see III. 4. 111) in the case of लोट् also?

A.—The वा of sutra III. 4. 83 is understood in this sutra also, so that the analogy between लोट् and लङ् is a limited analogy and does not make all the rules which are applicable to लङ् equally applicable to लोट् also.

NOTE:—The Imperative being treated as the Imperfect we have the following substitutions.

२१९९ । तस्थस्थमिपां तांतंतामः । ३ । ४ । १०१ ।

ङितश्चतुर्णाम् तामादयः क्रमात्स्युः ।

2199. The affixes 'tâm', 'tam', 'ta' and 'âm' are the substitutes of the four affixes 'tas', 'thas', 'tha' and 'mip' respectively, of any 'la' which has an indicatory 'ङ'.

NOTE:—Thus अपचताम्, अपचतम्, अपचत, अपचम्, अपाक्ताम्, अपाक्तम्, अपाक्त, अपाक्षम् ।

२२०० । नित्यं ङितः । ३ । ४ । ९९ ।

सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य,' इति सस्य लोपः । भवताम् । भवन्तु

2200. There is always elision of the 's' of the first person of the affixes that come in the room of that 'la' which has an indicatory 'ङ'.

Thus भू+शप्+तस्=भव+ताम्=भवताम्; भू+शप्+झि or अन्ति=भव+अन्तु=भवन्तु
भू+शप्+सि

Now applies the following :—

२२०१ । सेर्ह्यपिच्च । ३ । ४ । ८७ ।

लोटः सेर्हिः स्यात्सोऽपिच्च ।

2201. In the Imperative, ‘हि’ is substituted for ‘सि’, and this has not the indicatory ‘प्’ of ‘सिप्’ *i e.*, it is acutely accented.

Thus भव+सि=भव+हि

२२०२ । अतो हेः । ६ । ४ । १०५ ।

अतः परस्य हेर्लुक्स्यात् । भव—भवतात् । भवतम् । भवत ।

2202. The Imperative affix हि is elided after a stem ending in short अ ॥

Therefore भव+हि=भव, or भवतात्;

भव+थः=भव+तम्=भवतम्

भव+थ=भवत

भव+मि

Here applies the following :—

२२०३ । मेर्निः । ३ । ४ ८९ ।

लोटो मेर्निः स्यात् ।

2203. In the Imperative, ‘ni’ is substituted for the affix ‘mi’.

Note :—This supersedes the rule relating to the change of इ into उ, and the rule of *lopa* ;

Therefore भव+मि=भव+नि

Here applies the following :—

२२०४ । आडुत्तमस्य पिच्च । ३ । ४ । ९२ ।

लोडुत्तमस्याडागमः स्यात्स पिच्च । हिन्यो रुत्वं न । इकारोच्चारणसामर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम ।

2204. In the Imperative ‘â’ is the augment of the affixes of the first person and the termination is as if it had an indicatory ‘प्’.

Note :—This is clear. Thus in the Parasmaipada, we have आनि, आव आम । Thus करवाणि, करवाव, करवाम ; करवामहै ।

Thus भव+आ+नि=भवानि ॥ So also भवाव and भवाम ॥

NOTE:—In the case of भू the form could have been evolved without आट्, by the general rule भव + नि = भवानि (अतोदीर्घो यञि VII. 3. 101 S. 2170.) ॥ But the proper form could not have been evolved in the case of stems ending in ऋ as कर which forms करवाणि &c.

लोट् Imperative.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	भवतु or भवतात्	भव or भवतात्	भवानि
Dual	भवताम्	भवतम्	भवाव
Plural	भवन्तु	भवत	भवाम

—— :o: ——

Now we take up लङ् "Imperfect."

२२०५ । अनद्यतने लङ् । ३ । २ । १११ ।

अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ् स्यात् ।

2205. The affix लङ् comes after a verbal root employed in the sense of past before the commencement of the current day.

NOTE:—The word अनद्यतन is a Bahuvrihi compound, meaning that which has not occurred during the course of the current day (*adyatana*).

Thus भू + लङ् = भू + शप् + ति

२२०६ । लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । ६ । ४ । ७१ ।

एषु परेष्वङ्गस्याडागमः स्यात्स चोदात्तः ।

2206. अट् acutely accented is the augment of the verbal stem in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

NOTE:—Thus अकार्षीत्, अहार्षीत् अकरोत्, अहरत् and अकरिष्यत्, अहरिष्यत् ॥

Thus अभू + शप् + ति = अभव + ति

Here applies the following.

२२०७ । इतश्च । ३ । ४ । १०० ।

ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तस्य लोपः स्यात् । अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः । अभवतम् । अभवत । अभवम् । अभवाव । अभवाम ।

2207. And there is elision of the 'i' of that Parasmaipada affix which is the substitute of a 'la' having an indicatory 'ń'.

NOTE:—Thus, for ति we have त् for सि we have स्, &c. The इ of Atmanepada is, however, not elided, because the anuvṛitti of Parasmaipada is understood here from sutra III. 4. 97. Thus अपचत् अपाक्षीत्, but अपचावहि and अपचामहि ।

Thus अभवत्

लङ् Imperfect.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	अभवत् 'He became'	अभवः	अभवम्
Dual	अभवताम्	अभवतम्	अभवाव
Plural	अभवन्	अभवत	अभवाम

——: o :——

Now we take up the लिङ् Potential or विधि लिङ

२२०८ । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् ३ । ३ । १६१ ।

एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणम्, भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्तनम् । निमन्त्रणं नियोगकरणम्, आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्तनम् । आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा । अधीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः । 'प्रवर्तनायां लिङ्' इत्येव सुवचम् । चतुर्णां पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् ।

2208. The affiix 'Liṅ' comes after a verb, when the agent either commands, invites; permits, politely expresses a wish, asks questions, or prays.

The word विधिः means 'commanding or directing a subordinate such as a servant, &c.'; निमन्त्रणं means 'giving invitation' such as inviting a daughter's son in Śrâddha feast, &c., आमन्त्रणं means 'expressing permission to do as one likes'; अधीष्टः means 'to politely express a wish'; सम्प्रश्नः means 'a question'; and प्रार्थना means 'a prayer.'

The sûtra would have been better worded had Pâṇini said प्रवर्तनायां लिङ्, instead of using the above four words which express different aspects of pravarta a or prompting one to act. The employment of these four words separately in the sûtra is merely an amplification.

Thus भू+लिङ्=भू+ति=भू+त

Note :—This excludes all other tense-affixes. Thus :—

(1) कटं कुर्यात् 'let him make the mat'; ग्रामम् भवान् आगच्छेत् 'you come to the village';

(2 and 3) इह भवान् भुञ्जीत 'you will or may dine here'; इह भवान् आसीत 'here you will or may sit';

(4) अधीच्छामो भवन्तं माणवकं भवानुपनयेत 'we wish that you should condescend to initiate this boy';

(5) किं भो व्याकरणमधीयीय उत तर्कम् ? 'Sir, what shall I learn, the Grammar or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थना व्याकरणं अधीयीय 'this is my prayer that I should learn Grammar.'

२२०८ । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । ३ । ४ । १०३ ।

लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्स चोदात्तो ङिच्च । ङित्वोक्तेर्ज्ञायते 'क्वचिदनुबन्धकार्येऽप्यनल्विधाविति प्रतिषेधः' इति । श्नादेशस्य शानचः शित्वमपोह लिङ्गम् ।

2209. When the Parasmaipada affixes of the Potential follow, then 'yâsuṭ' acutely accented, is their augment, and the termination is regarded as having an indicatory 'ṅ'.

This debars सीयुट्; the उट् of यासुट् is indicatory; the real augment is यास्. All augments being anudâtta, the present sûtra, therefore, especially uses the word udâtta, to show that this augment is an exception to the general rule. Though लिङ् has an indicatory ङ्, and therefore by the rule I. 1. 56, its substitutes would also be regarded as having an indicatory ङ्, the repetition of the word ङित् in this sûtra, shows the existence of the paribhâshâ "that the ङ् belonging to ल does not influence its substitutes;" in other words, the substitutes of लङ्, लिङ्, लुङ् and लृङ्, are not to be regarded as having an indicatory ङ् (लकाराश्रयङित्वमादेशानां न भवति). Or it indicates that the prohibition of अनल्विधौ of sûtra I. 1. 56 does sometime apply to the *letters* of an anubandha, in other words, the operations required by a particular anubandha *letter* do not sometimes take place, when the affix having that anubandha-letter is replaced by another which has it not. This we further infer from the employment of the anubandha श in the substitute शानच् which replaces the शित् affix श्ना (see III. 1. 83). The substitute could have been very well enunciated as आनच्, for replacing a शित् affix श्ना, it would have been शित् by virtue of स्थानिवदादेश (I. 1. 56). In the Potential, the स् of यासुट् is elided by VII. 2. 79. So we get the forms कुर्यात्, कुर्याताम् and by applying III. 4. 108 and VI. 1. 96, कुर्युस् । For the Benedictive लिङ् the sûtra III. 4. 116. S. 2216, applies.

Thus भू+$\overset{\text{उ}}{\text{याँस्}}$+त

Then applies the following.

२२१० । सुट् तिथोः । ३ । ४ । १०७ ।

लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते । लिङो यासुट् तकारथकारयोः सुडिति विषयभेदात् ।

2210. The augment 'suṭ' is added to the affixes 'ta' and 'tha' when part of the affixes of the Potential and Benedictive.

The letters त and थ are the objects to which the augment सुट् is to the added; provided that the त and थ are the initial of the affixes employed in लिङ् ।

The augment यासुट् is applied to लिङ् as such; in other words, लिङ् is there the आगमी; but in the case of सुट्, लिङ् is not the आगमी, but त and थ are the

भागतो । The scone of यासुट् and सुट् being thus different, one does not debar the other.

In the sûtra, the word ति is used; the इ of ति is merely for the sake of pronunciation.

Thus भू+याँस्+सुत् Now applies the following:—

२२११ । लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य । ७ । २ । ७९ ।

सार्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात् । इति सकारद्वयस्यापि निवृत्तिः । सुटः श्रवणं स्याशीर्लिङि । स्फुटतरं तु तत्रात्मनेपदे ।

2211. In the sârvadhâtuka Liṅ (*i. e.* Potential), the स which is not final (*i. e.* the स् of the augments यास् and सीय्), is elided.

What is the स् which is not final? The स् of the augments यासुट्, and सुट् (and सीयुट्)। Thus both स's are elided. The स् of सुट् is heard in the Benedictive; and better still in the âtmanepada.

Thus भू+शप्+याँ+त्

२२१२ । अतो येयः । ७ । २ । ८० ।

अतः परस्य सार्वधातुकावयवस्य 'या' इत्यस्य 'इय्' स्यात् । गुणः । यलोपः । भवेत् । 'सार्वधातुक—' इति किम् । चिकीर्ष्यात् । मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बाध्येत । भवेदित्यादौ तु परत्वाद्दीर्घः स्यात् । भवेताम् ।

2212. After a Present stem ending in short अ, इय् is substituted for the sârvadhâtuka यास् (*i. e.*, the augment यास् of the Potential).

Thus भू+शप्+याँस्+त्=भव+यास्+त्=भव+इय्+त् ॥ The अ+इ become guṇa and the य् is elided by VI. 1. 66. S. 873. (लोपो व्योर्वलि:) ॥ Thus we have भवेत् ॥

Note:—The objector may say, the form चिकीर्ष्यात् will be so by the elision of अ under VI. 4. 48, (अतो लोपः) and so there is no necessity of reading the anuvṛtti of sârvadhâtuka in this sûtra; for when अ is elided by अतोलोपः VI. 4. 48, in the case of ârdhadhâtuka या the present rule cannot apply, as there is no base left which ends in अ ॥ To this we reply, this is not a good reason: for then in the case of पचेत् and यजेत् also, the rule अतो दीर्घो यञि (VII. 3. 101) would apply, and the अ of पच would require to be lengthened. But that is not so. The fact is that the present sûtra debars rule VII. 3. 101. Therefore, as this इय् substitute debars the lengthening of VII. 3. 101, so it would debar the *lopa* of VI. 4. 48. Therefore, if the anuvṛitti of sârvadhâtuka be not read into this sûtra, the इय् substitute would apply to ârdhadhâtuka also, and the lopa-elision VI. 4. 48, would not help, as that would be superseded by this special rule. Therefore the anuvṛitti of "sârvadhâtuka" should be read into this sûtra.

Text :—The above is stated on general grounds. But if the maxim मध्येऽपवादाः पूर्वान् विधीन् बाधन्ते नोत्तरान् (Apavâdas that are surrounded by the rules which teach operations that have to be superseded by the apavâda operations, supersede only those rules that precede, not those that follow them) be applied here, then the present sûtra would supersede only the preceding sûtra VI. 4. 48, and not the following sûtra VII. 3. 101 which would not be superseded by the present sûtra. In this view also, the lopa alone being superseded, and not the dîrgha, there would have been lengthening in भवेत् &c., by the subsequent sûtra, hence the anuvṛitti of 'Sârvadhâtuka' must be read into this sûtra. So also 3rd Dual. भवेताम् ॥

Then 3rd Pl. भव+इय्+झि

२२१३ । झेर्जुस् । ३ । ४ । १०८ ।

लिङो झेर्जुस् स्यात् । ज इत् ।

2213. In the Potential and Benedictive, 'jus' is the substitute of 'jhi', the ending of the first person plural Parasmaipada.

This debars अन्त (VII. 1. 3). The ज् is इत् or indicatory.

Thus भू+शप्+यास्+झि=भव+यास्+उस्=भव+या+उस् (the स् being elided by VII. 2. 79. S. 2211).

Now the sûtra अतो येयः VII. 2. 80. S. 2212, has been explained by Eastern Grammarians thus "after a stem in अ, the य् is replaced by इय्" According to this interpretation, we get भव+इया (the स् being elided by VII. 2. 79)+उस् ॥

Then the following sûtra requires आ+उ=उ or भवेयुः ॥

२२१४ । उस्यपदान्तात् । ६ । १ । ९६ ।

अपदान्तादवर्णादुसि परे पररूपमेकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते । परत्वान्नित्यत्वाच्च 'अतो येयः' (२२१२) इति प्राञ्चः । यद्यप्यन्तरङ्गत्वात्पररूपं न्याय्यं तथापि 'याम्' इत्येतस्य 'इय्' इति व्याख्येयम् । एवं च सलोपस्यापवाद इय् । 'अतो येयः' (२२१२) इत्यत्र तु संधिरार्षः । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव । भवेम ।

2214. For the अ or आ (not standing at the end of a Pada or full word)+उ of उस् the Tense-affix, the second vowel is the single substitute.

Note :—The आत् is understood here. This debars the guṇa substitution taught in VI. 1. 87. Thus भिन्द्या+उस्=भिन्द्युः, छिंद्या+उस्=छिन्द्युः ॥ अदा+उस्=अदुः, (लुङ् of दा) अया+उस्=अयुः ॥ All these are examples of लिङ् (Potential) and लङ् (Imperfect). Thus भिन्द्+यासुट्+झि (the यासुट् is added by III. 4. 103)=भिन्द्+य+उस् (जुस् replaced झि III. 4. 108)=भिन्द्युस् ॥ अदा+सिच्+झि=अदा+0

(II. 4. 77)+जुस् (III. 4. 110)—अदा+उस्—अदुः ॥ अ+या+झि—अ+या+जुस् (VI. 4. 111)=अयुः ॥ The जुस् is also the substitute of झि in लिट् (Perfect) see III. 4. 82. When the preceding vowel is not अ or आ, this rule does not apply. Thus the 3rd per. pl. of the Perfect of कृ is :—चकृ+उस्—चक्रुः ॥ So also from भी we have अबिभी+उस्—अबिभयुः ॥ The word अपदान्तात् 'not being final in a 'pada' does strictly speaking, serve no good purpose in this sûtra. For the *affix* उस् can never be added to a Pada, it must always be added to a stem, that has not yet risen to the rank of a Pada. If उस्, however, be taken as the syllable उस् (whether an affix or part of an affix or not), then the limitation of अपदान्तात् becomes valid. Thus का+उस्रा=कोस्रा, का+उषिता=कोषिता ॥ Most likely this word has been read here for the sake of the subsequent sûtra or because उस् syllable is taken here and not merely the affix उस् ॥

For here उस् comes after the आ, and therefore there should be the single substitute उ of the form of the second and so अतोयेयः will find no scope here, for there is no या and the form would be भयुः ॥ To this there are two replies. First according to Eastern Grammarians who interpret अतोयेयः as "After a stem in अ, the या of यास् is replaced by इय्" ॥ In this view, the स् being elided by VII. 2. 79, we have भव+या+उस्, and here the sûtra अतोयेयः must apply *first* and then the present sûtra, because VII. 2. 80, is a *subsequent* sûtra to the present in the order of Pànini ; and because it is a *nitya* rule, because it will apply whether the combination required by VI 1. 96, has taken place or not. Thus we get भव+इया+उस्=भवेयुः ॥ For if the pararûpa sandhi takes place *first*, then या+उस् becomes युस्, and so there is no occasion for the application of अतोयेयः, for there is no या to be replaced, and so there is no इय् and we get भवयुः ॥

The other view is, that the parárûpa sandhi of the present sûtra is antaraṇga, because the operation ordained by it is inside that of VII. 2. 80 : and therefore it ought to apply first. But in the present case, there is no occasion for its operation, because the *whole* यास् is replaced by इय् according to our interpretation.

Thus the sûtra अतोयेयः is an apavâda to the rule requiring the elision of स् taught by the sûtra VII. 2. 79. Thus we get भव+इय्+उस्, and here there is no अ preceding उ, and so the present sûtra cannot apply.

The word येयः in the sûtra is formed by या+इयः; and या is exhibited without any case-termination. Others say, the word is यः the sixth case of या formed on the analogy of विश्वपः by the elision of आ (VI. 4. 140). Then यः+इयः=य+इयः (VIII. 3. 19) after this elision, there ordinarily would take place no sandhi ; as this elision is considered asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of VI. 1. 87. Contrary to this general rule, however, the sandhi takes place here and we have येयः by VI. 1. 87. The अ in इयः is for the sake of pronunciation only. The real substitute is इय् ॥

Some read the sûtra as अतो यासियः ॥ So that the sthânî is यास् and not या, and यासियः is a genitive compound.

POTENTIAL or विधिलिङ्

	3rd Person.	*2nd Person.*	*1st Person.*
Singular	भवेत	भवेः	भवेयम्
Dual	भवेताम्	भवेतम्	भवेव
Plural	भवेयुः	भवेत	भवेम

——:o:——

Now we take up the Benedictive.

२२१५ । लिङाशिषि । ३ । ४ । ११६ ।

आशिषि लिङस्तिङार्धधातुकसंज्ञः स्यात् ।

2215. When the sense is that of Benedication, the substitute of 'liṅ' are called 'ârdhadhâtuka', i. e. the personal endings of the Benedictive are 'ârdhadhâtuka'.

This debars these affixes from being called *sârvadhâtukâ.* Being *ârdhadhâtuka* they take the augment इट्, and before these affixes the root does not take the Vikaraṇas शप् &c. Thus from the root लू 'to cut', we have in the आशीर्लिङ्, लविषीष्ट; and from the root पू 'to purify', पविषीष्ट. But in the विधिलिङ् (Potential), we have the proper Vikaraṇas &c. as लुनीयात्, पुनीयात् ।

२२१६ । किदाशिषि । ३ । ४ । १०४ ।

आशिषि लिङो यासुट् कित्स्यात् । 'स्कोः—' (३८०) इति सलोपः ।

2216. The augment 'yâsuṭ' comes after that 'liṅ' also which denotes benedication, and it is acutely accented and is treated as if it had an indicatory 'k'

The कित् of this sûtra refers to the personal affixes of the Benedictive mood and not to the augment यासुट्, for that would have been unnecessary, being already ङित् by the last rule. ङित् and कित् are equal in prohibiting guṇa and vṛiddhi, but ङित् is distinguished from कित् inasmuch as ङित् causes the guṇa of जागृ (VII. 3. 85), and also there is distinction between them with regard to the change of semi-vowel to vowel (VI. 1. 15 and 16). Thus इज्यात्, इज्यास्ताम्, इज्यासुः, and जागर्यात्, जागर्यास्ताम् and जागर्यासुः । In the Potential, वच्यात् (no samprasâraṇa); in the Benedictive, उच्यात् (vocalisation). So also जागृयात् in the Potential.

Thus भू+यास्+त ॥ Then the स् is elided by VIII. 2. 29. S. 380. Thus we get भू+यात ॥ What is the force of making the augment कित् ? The next sûtra answers this

२२१७ । क्ङिति च । १ । १ । ५ ।

गित्किन्ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तम् । भूयास्त । भूयासम् । भूयास्व । भूयास्म ।

2217. And that, which otherwise would have caused guṇa or vṛiddhi, does not do so, when it has an indicatory क् ग् or ङ्

Thus there is no guṇa of the ऊ of भू ॥ So we have.

आशिर्लिङ् Benedictive.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	भूयात् May he become	भूयाः	भूयासम्
Dual	भूयास्ताम्	भूयास्तम्	भूयास्व
Plural	भूयासुः	भूयास्त	भूयास्म

Note.—The indicatory ङ् of the verbal tense affixes *i. e.*, लङ् लिङ्, लुङ् लृङ्, is an exception to this rule of ङित्. This is an inference deduced from III. 4. 104 S. 2216 which declares " when the sense is that of benediction, then the augment यासुट् of लिङ् is as if it were distinguished by an indicatory क." There would have heen no necessity of making यासुट् a कित्, if लिङ् were a ङित्, but the very fact of making यासुट् a कित् indicates by implication or is ज्ञापक that the final ङ of लिङ्, लङ् &c. does not make these tense affixes ङित्. Thus in लङ् or Imperfect tense we have अचिनवत् " he collected " (अचिनु+लङ्= अचिनु+अत्=अचिनो +अत्–अचिनवत्).

——:o:——

२२१८ । लुङ् । ३ । २ । ११० ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्लुङ् स्यात् ।

2218. The affix लुङ् comes after a verb in the sense of past time.

The लुङ् forms what is known as aorist. It is in fact the name of the aorist, as the whole of this affix is replaced by other personal terminations. See III. 1. 43 and subsequent sûtras.

" The aorist has reference to a past time indefinitely or generally, without reference to any particular time. An action done before today is expressed by the perfect or imperfect; whatever remains for the aorist is, therefore, to express a past action, done very *recently*, say, in the course of the current day or having reference to a present act. Aorist, therefore, merely implies the completion of an action at a past time *generally*, and also an action done at a very recent time."

२२१८ । माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

सर्वलकारापवादः ।

2219. The affix 'Luṅ' comes after a verb when the word 'mâṅ' is used in connection with it.

This sets aside all other tense-affixes. As मा कार्षीत् 'let him not do' मा हार्षीत् 'let him not take'.

How have we then the Imperative and the Future tenses in the following sentence instead of the Aorist? मा भवतु तस्य पापं मा भविष्यति । This sentence is against good usage. Or, we may explain it by saying that there is another मा which has not the inlicatory ङ; and with that मा, other tenses may be used. The augment is elided after the prohibitive particle मा, by VI. 4. 74.

२२२० । स्मोत्तरे लङ् च ॥ ३ । ३ । १७६ ॥

स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च ।

2220. When the word 'mâṅ' is followed by 'sma', the affix 'Laṅ' as well as 'Luṅ' may be employed after a verbal root.

By च we introduce लुङ् into the aphorism. Thus मा स्म करोत् or कार्षीत् 'let him not make'; मा स्म हरत् or हार्षीत् 'let him not take'.

२२२१ । च्लि लुङि । ३ । १ । ४३ ।

शबाद्यपवादः ।

2221. When लुङ् follows, the affix च्लि is added to the verbal root.

It debars the Mode-affixes शप् and the rest.

२२२२ । च्लेः सिच् । ३ । १ । ४४ ।

इचावितौ ।

2222. Of च्लि, सिच्, is the substitute.

The इ of सिच् is for the sake of pronunciation, the च is for accent, and the real affix is स्.

२२२३ । गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु । २ । ४ । ७७ ।

एभ्यः सिचो लुक्स्यात् । गापाविहेणादेशपिबतो गृह्येते ।

2223. There is luk-elision of the affix सिच् in the Parasmaipada, after the verbs गा 'to go,' स्था 'to stand', the verbs called घु (I. 1. 20), पा 'to drink' and भू 'to be.'

गा is the substitute of इण् 'to go' (II. 4. 45) and not गा 'to sing.' the form assumed by गै ॥ and पाः is that root which means 'to drink', and not पा 'to protect'.

२२२४ । भूसुवोस्तिङि । ७ । ३ । ८८ ।

'भू' 'सू' एतयोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात् ।

2224. भू 'to be' and सू 'to be born' get no guṇa before an immediately following Personal ending which is Sârvadhâtuka.

The सू refers to the Adâdi root (21) in which the Present character is dropped, and does not refer to Divâdi सूयति (24) or Tudâdi सुवति (115) roots because in these two, the mode-affixes श्यन् and श *intervene* between the तिङ् and the root, and so the root is not *immediately* followed by the तिङ् ॥

२२२५ । अस्तिसिचोऽपृक्ते । ७ । ३ । ८६ ।

'सिच्' च 'अस्' चेति समाहारद्वन्द्वः । सिच्छब्दस्य सौत्रं भत्वम् । अस्तीत्यव्ययेन कर्मधारयः । ततः पञ्चम्याः सौत्रो लुक् । विद्यमानात्सिचोऽस्तेश्च परस्यापृक्तहल ईडागमः स्यात् । इति ईट् न । इह सिचो लुप्तत्वात् । अभूत् । 'हलः' किम् । ऐधिषि । 'अपृक्तस्य' इति किम् । ऐधिष्ट । अभूताम् ।

2225. A single consonantal sârvadhâtuka affix gets the augment ईट्, after अस् 'to be' and after the Aorist character सिच् when the स् of अस् and सिच् are not elided.

The सिच् plus अस् have become a Samâhâra Dvandva compound, declined in the Ablative Singular. The च् of सिच् has not become क् and then ग् for सिचस् is considered here as a Bha base by Sûtra-license.

The words of this sûtra require a little explanation. It consists of four words 1. अस्ति (an Indeclinable meaning "when present") 2. सिच्, 3. अस्, 4. अपृक्ते ॥ The सिच्+अस् has become सिचस् a Samâdhâra Dvandva compound meaning "the Mode-affix सिच् and the root अस् *to be*". In forming the compound, the word सिच् is not treated as a Pada, but as a Bha; and so the च् is not changed to क् or ग् *i. e.*, the compound is not सिगस्, as in वागर्थेन ॥ This is a Sûtra license.

The word अस्ति is an Indeclinable meaning "when present"; *i. e.*, when अस् and सिच् are present as सिच् and अस् without the elision of स् ॥ Then this अस्ति is compounded with सिचस् as a Karmadhâraya compound, and we have अस्तिसिचस् ॥ Then this compound takes the Ablative affix अस् and so we have अस्तिसिचसः ॥ But this Ablative ending is elided as a Sûtra-anomaly and we have अस्तिसिचस् literally meaning "after *sich* and *as*, when existing (as such)".

This sûtra however does not apply here, because सिच् is non-existent. Therefore we have अभूत्, अभूताम् ॥

As आसीत्, आसी: ; अकार्षीत्, अवाचीत् ॥ Why do we say *consonantal ?* Observe ईषिवि Why do we say a single-consonant affix ? Observe ईषिट् and अकार्षम् ॥

Vârt :—Prohibition of the sthânivad-bhâva must be stated when आह् is substituted for ब्रू (III. 4. 84), and भू for अस् (II. 4. 52), before the augment ईट् ॥ Therefore not here आत्थ and अभूत् ॥ The word आत्थ is thus formed. आह्+सिप्=आह्+थल् (III. 4. 84)=आथ्+थ (VIII. 2. 35)=आत्+थ (VIII. 4. 55) =आत्थ ॥

Note :—This round about explanation of Bhattoji Dikhshit is for the following reason :—

According to Ancient Grammarians the word अस्तिसिच् is a Samâhara Dvandva of *asti* and *sich*, meaning "the verb अस् and the affix सिच्" ॥ And the Ablative singular of *asti-sich* is *asti*-*sichas* meaning "after the verb *as* and the affix sich." But the compound asti-sich will require the Samasanta टच् (V. 4. 106) and the word would be asti-sicha, a vowel-ending pratipadika. If it be said that the Samâsânta टच् is *anitya*, then there is this difficulty that सिच् should be placed first in forming the compound, *i. e.*, we should have सिजस्ति because सिच् consists of fewer letters than अस्ति (अल्पाच्तरम् II. 2. 34). If it be said that this rule is also *anitya*, because Pânini himself violates it in the sûtra समुद्राभ्राद् घः (IV. 4. 118), where *samudra* is placed first and not *abhra* ; even then when अस् is changed to भू in the example अभूत्, this sûtra will apply, because भू is considered as sthanivat to अस् ॥ And similarly in अगात् and अस्थात् the elided सिच् will be sthanivat and so there will be ईट् ॥ To prevent all these difficulties, Bhattoji has given the above explanation.

The 3rd Per Plural is अभू+सिच्+झि=अभू+o+झि

Now considering the luk elided zero as sthanivat to सिच, the following sûtra appears for application.

२२२६ । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । ३ । ४ १०९ ।

सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य ङित्संबन्धिनो झेर्जुस् स्यात् । इति प्राप्ते ।

2226. (In those tenses which are marked with an indicatory 'ṅ') 'jus' is the substitute of 'jhi', when it comes after an Aorist in 'sich', or the Imperfect of a reduplicated verb, or the root 'vid' (to know).

This would make अभू+झि=अभू+जुस्

But this does not apply, on account of the following sûtra.

२२२७ । आतः । ३ । ४ । ११० ।

सिज्लुक्यादन्तादेव झेर्जुस् स्यात् । अभूवन् । अभूः । अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूम ।

2227. When सिच् is elided, then the झि is not changed to जुस् except when the stem ends in long आ ॥

The Present Sûtra says that after verbs in which सिच् has been elided, जुस् does not replace झि in the case of any other verb than that which ends in long आ ; it is thus a *niyama* rule.

Thus, by rule II. 4. 77, S. 2223, सिच् is elided after the verb भू, but as भू does not end in long आ, its 3rd person plural Aorist will not be in जुस् । Thus, अभूवन् । Here, by the last rule, and on the maxim that 'though सिच् is elided, yet its force remains, (I. 1. 62 S. 262) जुस् would have replaced झि ; but the present sûtra prohibits that. But where the सिच् is not elided, there, of course, जुस् does come. Thus अकार्षुः, अहार्षुः ।

Thus we have अभू + झि अभू + अन्ति (झोऽन्तः VII. I. 3 S. 2174.) = अभू + अन्त (इतश्च III. 4. 100 S. 2207) = अभू + वुक् (भुवो वुक् VI. 4. 88, S. 2169.) + अन् (संयोगान्तस्य लोपः VIII. 2. 23. S. 54.) = अभूवन् ॥

The 2nd Per. Sing. is अभू + सिच् + सि = अभू + o + स् = अभूः ॥ 2nd Per. Dual is अभू + सिच् + थस् = अभू + o + थस् = अभू + तम् = अभूतम् । In the same manner अभूत ॥

The First Pers. sing. is अभू + सिच् + मिप् = अभू + o + अम् = अभू + वुक् + अम् = भूवम् ॥ So also अभूव, अभूम ॥

	Singular.	Dual.	Plural.
Third Person	अभूत्	अभूताम्	अभूवन्
Second Person	अभूः	अभूतम्	अभूत
First Person	अभूवम्	अभूव	अभूम

———:o:———

The augment अ of अभूत् &c., is sometimes not added, when it is in combination with the particle मा, according to the following :—

२२२८ । न माङ्योगे ॥ ६ । ४ । ७४ ॥

अडाटौ न स्तः । मा भवान् भूत् । मा स्म भवत् भूद् वा ।

2228. In connection with the prohibitive particle मा, the augment अट् or आट् is not added in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

Thus मा भवान् भूत् or मा स्म भवत् or भूत् ॥

So also मा भवान् कार्षीत्, मा भवान् हार्षीत्, मास्म करोत्, मा स्म हरत्, मा भवानीहिष्ट, मा भवानीक्षिष्ट, मा स्म भवानीहत, मा स्म भवानीक्षत ॥

Now we take up the conjugation of भू in लृङ् ॥ The force of लृङ् is to denote condition antecedent added to futurity, as shown in the following sûtra.

२२२९ । लिङ् निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ ३ । ३ । १३९ ॥

हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यत्यर्थे लृङ् स्यात्क्रियाया अनिष्पत्तौ गम्यमानायाम् । अभविष्यत् । अभविष्यताम् । अभविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभविष्यत । अभविष्यम् । अभविष्याव । अभविष्याम ।

2229. Where there is a reason for affixing 'Li*n*,' the affix 'Lṛi*n*' is employed in the Future tense, when the non-completion of the action is to be understood.

The words 'in denoting future time' are understood here. The reasons for affixing लिङ् are such, as, cause and effect &c. mentioned in sûtra III. 3. 156 and 157 &c The लृङ् is called the conditional tense. "It comes in the conditional sentences in which the non-performance of the action is implied ; or where the falsity of the antecedent is implied as a matter of fact. It usually corresponds to the English pluperfect conditional, and must, in Sanskrit, be used in both the antecedent and the consequent clauses".

Thus सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् 'if there had been good rain, then there would have been plenty of food ; or if there were to be good rain then there would be plenty of food'. It is implied that there was not good rain, nor consequent plenty: or that the occurrence of good rain is dubious, and the desirable consequence equally so.

So also here, दक्षिणेन चेदायास्यन्न शकटं पर्याभविष्यत् 'if he were to go by the right side, the carriage would not be upset'; यदि कमलकम् आह्वास्यन् न शकटं पर्याभविष्यत् 'if he were to call Kamalaka (which he will not), the carriage would not be upset'; अभोक्ष्यत भवान् घृतेन यदि मत्समीपम् आगमिष्यत् 'you would eat food with clarified butter, if you (were to) come to me (but you will not come)."

All these sentences refer to future time. The non-upsetting is a future contingency and is an effect, the cause of which is the 'calling of Kamalaka.' The speaker—having apprehended the cause and effect, and having also learned from other sources that such an effect will not take place, that is to say, that Kamalaka will not be called, and the carriage will be upset—has employed this conditional tense to express his idea. The whole sentence यदि कमलकम् &c. really gives this sense :—That both actions, 'the calling' and 'the non-upsetting', which are subjects of a future time, and which are related as cause and effect, will not be completed ; that neither Kamalaka will be called, nor the impending fate averted from the carriage. The sûtra may also be thus rendered according to Professor Bohtlingk :—In a conditional sentence, which would require a Potential according to III. 3. 156 the conditional tense is used, if the sense is that of Future time, when the action is not complete.

Thus भू + लृङ् = भू + स्य + तिप् (III. 1. 33. S. 2186.) = भू + इट् + स्य + त = भो + इ + स्य + त = अभविष्यत् ॥

	Singular.	Dual.	Plural
Third person.	अभविष्यत्	अभविष्यताम्	अभविष्यन्
Second person.	अभविष्यः	अभविष्यतम्	अभविष्यत
First person.	अभविष्यम्	अभविष्याव	अभविष्याम

Thus we have conjugated भू in all the ल-karas except the Vedic लेट् ॥

The author now gives some rules about the adding of Prepositions to the verbs and the changes of meaning and conjugation which such addition induces.

The first question is, where are these prepositions to be placed. In English they are generally placed after the verb; in the Vedas they are placed any where in the sentence; but Pâṇini restricts the use in Classical Sanskrit by the following :—

२२३० । ते प्राग्धातोः ॥ १ । ४ । ८० ॥

ते गत्युपसर्गसंज्ञका धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः ।

2230. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

The word ते has been employed to include the term उपसर्ग also.

The list of prepositions has already been given in the sûtra उपसर्गाः क्रियायोगे (I. 4. 59 and 60; S. 22 and 23). Thus प्र + भवानि (Imperative 1st. Pers. Sing.). Here applies the following sûtra.

२२३१ । आनि लोट् ॥ ८ । ४ । १६ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः स्यात् । प्रभवाणि । * दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * । दुःस्थितिः । दुर्भवानि । * अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वं वाच्यम् * । अन्तर्धा । अन्तर्धिः । अन्तर्भवाणि ।

2231. The न of आनि, the affix of the Imperative, 1st Person, is changed into ण, when it follows a letter competent to cause such a change, standing in an Upasarga.

The word आनि is the 1st person sigular termination of the Imperative. Thus प्रभवाणि. Similarly प्रवपाणि " Let us cultivate or sow.

Note. Why do we say 'the Imperative'? Observe प्रवपाणि मासानि ॥ Here आनि is the neuter plural termination, and the word means प्रकृष्टा वपा येषु, तानि ॥

According to Padamanjari, the employment of the word लोट् in the sutra is redundant. For without it also आनि would have meant the *Imperative* affix, and not the Neuter termination, on the maxim of अर्थवद् ग्रहणे &c. Moreover in the *noun* प्रवपाणि, प्र is not an upasarga at all, on the maxim यत् क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रति गत्युपसर्ग-संज्ञे भवतः ॥

Vart: The Upasarga दुर् is not to be treated as an upasarga, when षत्व or णत्व is to be effected. That is to say, the र् of दुर् does not cause the subsequent स् or न् to be changed to ष and ण, respectively. Thus दुःस्थितिः, दुर्भवानि ॥

Vart: The Indeclinable word अन्तर् should be treated as an upasarga for the application of (1) अङ् विधिः namely the affixing of अङ् by III. 3. 106. S. 3283. आतश्चोपसर्गे, as अन्तर्+धा+अङ्=अन्तर्धा, (2) किविधिः namely the application of कि by उपसर्गे घोः किः (III. 3. 92. S. 3270), as अन्तर्+धा+कि=अन्तर्धिः (3) णत्व विधि as अन्तर्भवाणि ॥

२२३२ । शेषे विभाषाकखादावषान्तउपदेशे ॥ ८ । ४ । १८ ॥

उपदेशे कादिखादिषान्तवर्जे गदनदादेरन्यस्मिन्धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्वं वा स्यात् । प्रणिभवति-प्रनिभवति । इहोपसर्गाणामसमस्तत्वेऽपि संहिता नित्या । तदुक्तम्—

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥

इति । सत्तार्थनिर्देशश्चोपलक्षणम् । यागात्स्वर्गो भवतीत्यादावुत्पद्यत इत्याद्यर्थात् । उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्य द्योतकाः । प्रभवति । पराभवति । संभवति । अनुभवति । अभिभवति । उद्भवति । परिभवतीत्यादौ विलक्षणार्थावगतेः । उक्तं च—

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।
प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥

इति । 'एध २ वृद्धौ' । कत्यन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ।

2232. In the remaining verbs, optionally the न of नि is replaced by ण, when it is preceded by an upasarga competent to cause the change; provided that, in the original enunciation, the verb has not an initial क or ख, nor ends with ष ॥

The words नेः and उपसर्गात् are understood in the sûtra. The word शेषे means verbs other than those mentioned in VIII. 4. 17 S. 2285 namely, other than गद, नद &c. Thus प्रणिभवति or प्रनिभवति, प्रणिभिनत्ति or प्रनिभिनत्ति ॥

Why do we say अकखादौ "not beginning with क or ख"? Observe प्रनि करोति. प्रनिखादति ॥ Here there is no change.

Why do we say अषान्तः "not ending in ष"? Observe प्रनिपिनष्टि ॥

Why do we say उपदेशे "in original enunciation"? So that the prohibition may apply to forms like प्रनिचकार, प्रनिचखाद, प्रनिपेक्ष्यति (VIII. 2. 41 S. 295). Here चकार &c., do not begin with क or ख nor does पिष् end with ष् but with क् (VIII. 2. 41) but in the Dhâtupâṭha the verb कृ and खद् begin with क and ख and पिष् ends with ष्, and hence the rule will not apply. So also in प्रणिवेष्टा and प्रणिवेक्ष्यति from the root विश् ॥ Here though the verb now ends with ष by VIII. 2. 36, S. 295. yet in the original enunciation or Dhâtupâṭha, it ends with श ॥

An objector may say "what is the necessity of using the word *optionally* in the sûtra, when the present sûtra is governed by the word संहितायाम् (VI. 3. 114 S. 1035). So where there is no sa*m*hitâ, there will be no षत्व change; and as upasargas are not *compounded* with the verb before which they are placed, there is no compulsory sa*m*hitâ." To this we reply "No. The sa*m*hitâ is *compulsory*, even though the upasarga may not be compounded with the root as here." The following verse mentions this :—

verse.

The Sa*m*hitâ is compulsory (1) in a Pada (complete word), (2) in a dhâtu (verb) preceded by an upasarga; and (3) in compounds (Samâsa). But the Sa*m*hitâ is *optional* between the words of a sentence.

——o——

The root भू means सत्ता "to be' in the Dhâtupâṭha, and एध "to increase" &c. All these meanings are merely illustrative. For we find in the example यागात् स्वर्गो भवति "By sacrifice Heaven is produced or attained," that the root भू has the meaning of 'to produce.' So every root has many meanings. The upasargas when added to a root, do not give it a new meaning, but limit the particular meaning. In other words, out of many meanings that a root possesses, a particular meaning is specified by the employment of a particular upasarga.

Thus प्रभवति "He conquers," पराभवति "He defeats", संभवति "It is possible."

अनुभवति "He experiences" अभिभवति "He is overpowered."
उद्भवति "It springs forth" परिभवति "He subdues."

Therefore we have the following verse: By an upasarga the sense of the root is forcibly modified, such as the root हृ "to lose", in प्रहार means "a blow", आहार "food", संहार "destruction", विहार "sport' परिहार' 'avoidance".

Here ends the conjugation of the Parasmaipada root भू ॥

ATMANEPADA.

Now we take up the conjugation of the root एध "to increase." The thirty-six roots beginning with एध and ending with कत्थ are Anudâttota. That is, the final अ in एध &c. has anudâtta accent and is indicatory or इत्.

First we conjugate it in लट् Present Tense, 3rd Pers. sing.

Thus एध्+त=एध्+शप्+त=एध्+अ+त

Here applies the following sûtra

२२३३ । टित आत्मनेपदानां टेरे ॥ ३ । ४ । ७९ ॥

टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ।

2233. The substitute ए replaces the last vowel, with the consonant that follows it, of the 'Atmanepada' substitutes of that 'la' which has an indicatory 'ट'.

Thus एध+त=एध+त्+ए=एधते ॥ The 3rd Pers. Dual is एध+आताम्

Now apply the following sûtras :—

२२३४ । सार्वधातुकमपित् ॥ १ । २ । ४ ॥

अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् ।

2234. A *Sârvadhâtuka* (III. 4. 113 S. 2166) affix not having an indicatory प् is like ङित् ॥

The affix आताम् is therefore ङित्, and consequently the following sûtra applies.

२२३५ । आतो ङितः ॥ ७ । २ । ८१ ॥

अतः परस्य ङितामाकारस्य इय्स्यात् । एधेते । एधन्ते ।

2235. For the आ being a portion of a sârvadhâtuka Personal ending which is ङित् (i.e. आते, आथे, आताम् and आथाम्), coming after a Verbal stem ending in short अ, there is substituted इय् ॥

Thus एध+आताम्=एध+इय्ताम्=एध+इताम् (लोपो व्योर्वलि VI. 1. 66 S. 873) =एधेताम्=एधेते ॥ So also एधन्ते ॥ The 2nd Pers. Sing. is एध+थास् Now applies the following sûtra :—

२२३६ । थासस्से ॥ ३ । ४ । ८० ॥

टितो लस्य थासः से स्यात् । एधसे । एधेथे । एधध्वे । 'अतो गुणे' (१९१) । एधे । एधावहे । एधामहे ।

2236. The word 'se' is the substitute of 'thâs' in those tenses that have an indicatory 'ट'.

Thus एध्+शप्+थास्=एध्+शप्+से=एधसे ॥ Similarly एधेथे, एधध्वे ॥ The 1st Per. Sing is एध+इ=एध+ए (III. 4. 79 S. 2233)=एधे (VI. 1. 97 S. 191). So also एधावहे, एधामहे ॥

Conjugation of एध् 'to increase' in लट् Present Tense.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	एधते	एधसे	एधे
Dual	एधेते	एधेथे	एधावहे
Plural	एधन्ते	एधध्वे	एधामहे

——:o:——

लिट् Perfect Tense.

In लिट् we have एध+त ॥ Here applies the following

२२३७ । इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ॥ ३ । १ । ३६ ॥

इजादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम्स्याल्लिटि । 'आमो मकारस्य नेत्त्वम्' । आस्कासोराम्विधानाज्ज्ञापकात् ।

2237. The affix आम् is used when लिट् follows, after a root beginning with a vowel (except अ or आ) and which has a heavy vowel but not after the root ऋच्छ 'to go'

The म् of आम् is not इत् or indicatory. This we infer from आम् being taught with regard to the roots आस् and कास् in sutra कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि (III. 1. 35 S. 2306.) and दयायासश्च (III. 1. 37 S. 2324.) If म् were indicatory, then कास+आम्=का+आ+स्=कास् ; similarly आस्+आम् would have remained आस् ; for the force of indicatory म् is to place the affix after the penultimate vowel. So there would have been no need of teaching आम् after कास् and आस् roots, as it can produce no change in them. The fact, that it is so taught, leads to the conclusion (jnâpaka) that म् is not indicatory.

Thus एध्+त=एधाम्+त ॥ Now applies the following sûtra.

२२३८ । आमः ॥ २ । ४ । ८१ ॥

आमः परस्य लुक्स्यात् ।

2238. There is luk-elision in the room of that tense affix (लि) which comes after आम् of the Perfect.

Thus एधाम्+त=एधाम्+o

Then the following sûtra appears.

२२३९ । कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ॥ ३ । १ । ४० ॥

आमन्ताल्लिट्पराः कृभ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । 'आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य' (२२४०) इति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञायते । तेन 'कृभ्वस्तियोगे-' (२११०) इत्यतः 'कृञो द्वितीय-

(२२३९) इति ञकारेण प्रत्याहाराश्रयणात्कृभ्वस्तिलाभः । तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात्तदर्थयोरभेदान्वयः । संपदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कृञस्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते ।

2239. After a verb which ends with **आम्**, the verb **कृ** 'to do' is annexed, when **लिट्** follows.

After the verbs formed by taking the augment आम्, the perfect tense of कृ is added, to form their Perfect. The word कृ includes also the verbs भू and अस् ॥ This we infer from the next sûtra आम् प्रत्ययवत् (I. 3 63 S 22 40) from the fact that कृ root is specifically mentioned in it as an anuprayoga or auxiliary verb. For the sûtra I. 3. 63 is confined to anuprayoga कृ, *implying* thereby that there are *other* anuprayoga verbs also which are not governed by that sutra I. 3. 63. In fact, the word कृञ् of the present sûtra is a Pratyâhâra or a formula, formed with the कृ of the sutra कृभ्वस्तियोगे (V. 4. 50) and the ञ् of the sûtra कृञो द्वितीय (V. 4. 58), and thus, as a pratyâhâra कृञ् means and includes कृ भू and अस् also. The roots कृ, भू and अस् denote *action in general*, while the bases in आम् such as एधाम् denote a *particular* action; and hence when the auxiliary कृ, भू or अस् is combined with आम् ending base, the two senses, namely the general sense of the auxiliary and the particular sense of the आम् ending verb, coalesce into one and give one full indivisible sense. Thus the syntactical connection is indissoluble or abheda-anvaya.

Therefore, though the root सम्पद् is included in the Pratyâhâra कृञ् (for that pratyâhâra extends over eight sûtras V. 4. 50 to V. 4. 58 and सम्पद् is in sûtra V. 4. 53) yet that root is not applicable here, because it does not denote *mere* action and so can never form an *abheda-anvaya* with the main verb.

Now the auxiliary कृ because it has an indicatory ञ् would take the affixes of the Parasmaipada when the fruit of the action accrues to another, by force of I. 3. 72; but it is prevented by the following.

२२४० । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य ॥ १ । ३ । ६३ ॥

आमप्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह 'पूर्ववत्' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन संबध्यते । पूर्ववदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरीतमिति तेन कर्तृगेऽपि फले इन्दांचकारेत्यादौ न तङ् ।

2240. When the principal verb that takes the affix **आम** is Atmanepadi, then the verb **कृ** when subjoined thereto as an auxiliary, will similarly be Atmanepadi, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

This sûtra applies where the fruit of the action does not accrue to the agent. The question is what conjugation, parasmai or atmanepada, do the auxiliaries take, in forming the periphrastic perfect? This sûtra supplies the answer. The auxiliary कृ follows the conjugation of its principal, the other auxiliaries do not. Thus the root एध (to increase, prosper) is atmanepadi, therefore in forming the periphrastic perfect, the verb कृ will be also in the atmanepada.

But the other auxiliaries भू and अस् retain their own peculiar conjugation and are not influenced by the conjugation of their principal. Thus एधाम्बभूव, एधामास.

The word âm-pratyaya of the sûtra is a Bahuvr*i*hi, in which the force is that of atadgu*n*a-samvij*n*âna. That is, the root *without* the affix आम् is meant here, and not *along* with or qualified by the actual presence of आम् ॥ It means 'that after which the affix आम् comes.' Of the verb kri*n*, when subjoined to another as an auxiliary, the termination is that of the âtmanepada, like the verb that takes the affix आम् ॥

Note—If this sûtra enjoined a rule of injunction (vidhi), then there would be the termination of the âtmanepada even in examples like उदब्जांचकार and उदुम्भांचकार where the fruit of the action accrues to the agent. This is no valid objection to the present sûtra. It is to be interpreted in both ways, that is, both as a vidhi (a general injunction) and a niyama (a restrictive injunction). How is that to be done? Because the word "pûrvavat" of the immediately preceding Ashṭâdhyâyi sûtra is to be read in the present aphorism also and thus there are two sentences. That is, there is âtmanepada of the auxiliary, when the Primary verb is âtmanepadi, but not the contrary. Thus इन्द् (to appear with great splendour) is originally parasmaipadi and the auxiliary after it will be parasmaipada even when the fruit of the action accrues to the agent, as इन्दाञ्चकार (he appeared with great splendour). The second explanation, in that case, will be for the sake of establishing a niyama or restrictive rule.

It has already been said above, that the auxiliary verbs कृ, भू and अस् are used in forming the periphrastic perfect. This is done by force of the aphorism III. I. 40 S. 2239 कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि, meaning, the verb kri*n* is annexed in the perfect tense, to verbs that take आम्. In this sutra (III. I. 40) the word kri*n* is a pratyâhâra, implying the verbs कृ भू and अस्. It might be asked how is this pratyâhâra formed? The word kri is taken from the fourth word of sûtra V. 4. 50, अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे &c., and the letter ञ् is taken from sûtra V. 4. 58 कृञोद्वितीय &c., This is the way in which the commentators explain, how not only the verb kri*n* is used as an auxiliary in forming the periphrastic perfect, but also the verbs भू and अस्. These three verbs denoting absolute action, unmodified by any especial condition, have in all languages been fixed upon as the best auxiliaries.

It must, however, be noted that the word kriṅ in this sûtra is not used as a pratyâhâra and consequently does not include the verbs भू and अस्.

Therefore कृ requires here Atmanepada termination.

Thus एधाम्+कृ+त ॥

Now applies the following :—

२२४१। लिटस्तझयोरेशिरेच् ॥ ३ । ४ । ८१ ॥

लिडादेशयोस्तझयोः एश्, ‘इरेच्, एतौ स्तः । एकारोच्चारणं ज्ञापकं ‘तङादेशानां टेरेत्वं न, इति। तेन डारौरसां न। ‘कृ, ‘ए’ इति स्थिते।

2241. The words ‘es’ and ‘irech’ are the substitutes of ‘ta’ and ‘jha’ respectively in the Perfect tense.

The श् of एश् indicates that it replaces the whole of the affix त (I. 1. 55). The च् of इरेच् is for the sake of accent (VI. 1. 165). Thus पेचे, पेचाते, पेचिरे।

Why are the substitutes taught here as ए and इरे and not as इ and इरि; for the इ would have become ए by III. 4. 79. S. 22 33? The very fact, that ए is uttered in these substitutes indicates by implication (jnâpaka) that the rule III. 4. 79, by which the टि of âtmanepada terminations are changed to ए is not applicable to *substitutes* of Atmanepada terminations. Therefore डा, रौ and रस् which replace त, आताम् and झ in लुट् are not governed by III. 4. 79, and आ is not changed to ए, nor रौ to रे, nor रस् to रे ॥

Thus एधाम्+कृ+त=एधाम्+कृ+ए ॥ Now the लिट् affixes being ârdhadhâtuka, this ए requires that the कृ should be gunated to कर् ॥ But this is prevented by the following.

२२४२। असंयोगाल्लिट् कित् ॥ १ । २ । ५ ॥

असंयोगात्परोऽपित्लिट्कित्स्यात्। क्ङिति च, (२२१७) इति निषेधात् ‘सार्वधातुकार्धधातुकयोः’ (२१६८) इति गुणो न। द्वित्वापरत्वाद्यणि प्राप्ते।

2242. The affixes of Lit (Perfect Tense) not coming after a conjunct consonant, are as if they had an indicatory क् (kit).

The terminations of लिट (Perfect) not being पित् terminations, are कित्, after verbs that have no compound consonants. The phrase अपित् (not being marked with प्) qualifies this sûtra also, being drawn from the previous Ashtâdhyâyi sûtra.

Being कित्, the prohibition of I. 1. 5. S. 2217 applies and there is no gu*n*ation, as otherwise would have been, by force of S. 2168.

Thus एधाम्+कृ+ए. At this stage, two rules appear, one requiring the reduplication of कृ (लिटि धातोरनभ्यासस्य VI. 1. 8. S. 2177.) and the other requiring ऋ to be changed to र् by इकोयणचि (VI. 1. 77. S. 47.) This last is subsequent in order of Ashtâdhyayi and therefore should take effect first. But if it took effect first, we have कृ+ए=क्र्+ए ॥ Then the reduplication will be क्र् क्र+ए ॥ Here no ऋ is left for the application of उरत् VII. 4. 66. and we cannot get any form. Therefore यणादेश does not take place first, by the following.

२२४३ । द्विर्वचनेऽचि ॥ १ । १ । ५९ ॥

द्वित्वनिमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये ।

2243. When an affix beginning with a vowel follows, that is a cause of reduplication, a substitute shall not take the place of a preceding vowel, whilst the reduplication is yet to be made ; but the reduplication having been made, the substitution may then take place.

Note :—This sûtra has been explained in different ways by the authors of the Kâsika and of the Siddhânta Kaumudi. According to the former, the sûtra means :— Before an affix having an initial vowel, which causes reduplication, the substitute which takes the place of a vowel is like the original vowel even in form, only for the purposes of reduplication and no further.

The explanation given by Kâsika is more in harmony with the Great Commentary. For all practical purposes, the two explanations lead to the same conclusion. According to Kâsika, the vowel-substitute is sthânivat, in the sense, that it is exactly of the same form as the original, and retains this form only for a fixed time *viz.*, so long as the reduplication is being made ; but as soon as the reduplication has been made, the substitute takes its proper form.

Thus ए in कृ+ए is a vowel affix, and it causes reduplication; therefore र् substitution for ऋ the preceding vowel will not take place whilst the reduplication is to be made. Thus कृ कृ+ए ॥ Now the following applies.

२२४४ उरत् ॥ ७ । ४ । ६६ ॥

अभ्यासऋवर्णस्यात्स्यात्प्रत्यये परे । रपरत्वम् । हलादि शेषः (२१७९) । प्रत्यये किम् । वव्रश्च

2244. अर् (I. 1. 51.) is substituted for the ऋ or ॠ of the reduplicate, when an affix follows.

The ऋ is always followed by र् by उरण् रपरः ॥ Thus we have कृ कृ + ए=कर् कृ + ए = क +० + कृ + ए। The र् is elided by हलादिः शेषः S. 2179.

Why do we say "when an affix follows"? Observe वव्रश्च (page 101 S. 199)

Why have we used the word प्रत्यये "when the affix follows" in the sutra? For would not the word तदादि limit the designation अङ्ग to that only after which there was actually an affix?

Ans. No. Because without the word प्रत्यये the sûtra would have run thus "after whatsoever is an affix enjoined, that which begins therewith is called an Anga." In this view, we could not get the form वव्रश्च the 3rd per. Sing in the perfect (लिट्) of the root ओव्रश्चू 'to cut.'

This is thus formed :—

व्रश्च् + णल् = व्रश्च् + व्रश्च + अ (VI. 1. 8. लिटि धातोरनभ्यासस्य)

= वृश्च + व्रश्च् + अ (VI. 1. 17. लिट्यभ्यासस्योभयेषाम्)

= व र् श् च् + व्रश्च् + अ (VII. 4. 66. उरत् and उरण् रपरः)

= व + व्रश्च् + अ (VII. 4. 60. हलादि शेषः) = वव्रश्च

If the word "pratyaye" did not exist, then the designation anga would be applied to the whole base plus the affix *i. e.* (व्रश्च् अ)as a whole. That being so, व + व्रश्च will assume the form of उ व्रश्च for the व will be vocalised by VI. 1. 17; for the अ in the place of ऋ will not be sthânivat, by अचः परस्मिन् पूर्वविधौ, because to be sthânivat there must be an efficient cause outside (पर), as अ of णल्, but this अ of णल् was by hypothesis included in the anga designation. So there being no पर cause, the अ subsititute of ऋ in वृ will not be sthanivat; and not being so, it will not be considered as a samprasârana vowel. The अ of व not being a samprasârana, the prohibition (न सम्प्रसारणे &c. VI. I. 37) when a semi vowel has once been vocalised, there is no vocalisation of the other semi-vowel that precedes it; will not apply, and so व will be vocalised to उ ॥

२२४५ । कुहोश्चुः ॥ ७ । ४ । ६२ ॥

अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् । एधांचक्रे । एधांचक्राते । एधांचक्रिरे ।

2245. For the Guttural and ह of a reduplicate there is substituted a Palatal.

Thus एधाम् + क कृ + ए = एधाम् चकृ + ए = एधांचक्रे ॥ So also एधांचक्राते, एधांचक्रिरे ॥

Then we form 2nd. Pers. Sing. एधाम् + चकृ + थास् = एधाम् + चकृ + से

Here the following sutra prevents the insertion of इ before सि, which otherwise would have come by virtue of VII. 2. 35 S. 2184.

२२४६ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् ॥ ७ । २ । १० ॥

उपदेशे यो धातुरेकाजनुदात्तश्च ततः परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड् न स्यात्। 'उपदेशे, इत्युभयान्वयि एकाचः इति किम्। यङ्लुग्व्यावृत्तिर्यथा स्यात्। स्मरन्ति हि —

श्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।
यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पंचैतानि न यङ्लुकि ॥

इति ॥ एतच्चेहैवैकाज्ग्रहणेन ज्ञाप्यते । 'अचः' इत्येवैकत्वविवक्षया तद्वतो ग्रहणेन च सिद्धे एकग्रहणसामर्थ्याद नेकाच्कोपदेशो व्यावर्त्यते । तेन वधेरिन्त्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः । आदेशोपदेशेऽनेकाच्कत्वात् । अनुदात्ताश्चानुपदमेव संग्रहीष्यन्ते । एधांचकृषे । एधांचक्राथे ।

2246. The augment इट् is not added to that ârdhadhâtuka affix, though beginning with a consonant except य, when it is joined to a root, which in the Grammatical system of Instruction (i.e. in the Dhâtupâtha) is of one syallable, and is without accent (annudâtta.)

The word upadese qualifies the both words ekâch, and annudâtta. Why do we say "which is monosyllabic?" So that the present rule should not apply to the same root when it is Intensive, with the affix यङ् elided. The Intensive of every verb is included in the enunciation of its root; and as a general rule, all the sûtras specified for the simple root, will apply to the Intensive also, with certain exceptions, as contained in the following :—

श्तिपा शपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।
यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पंचैतानि न यङ् लुकि ॥

"These five sorts of operations will not apply to Intensive-yan-luk forms : 1. When the simple root is exhibited in the sûtra with श्तिप् as भू in VII 4 73 is shown as भवति॥ In the Intensive, the perfect will be बोभवाञ्चकार and not बभवाञ्चकार॥ 2. Where the root is exhibited with शप् as the root भू in VII. 2. 49 is shown as भर॥ There is इट् after the Desiderative of simple root, but not in Intensive. 3. When a simple root is exhibited with an anubandha, as शीङ् VII. 1. 6. 4. Where a gana is mentioned in a rule, as श्यन् is taught after Divadi-roots (III. 1. 69). It will apply to simple roots of Divadi gana, and not to their Intensive. 5. Lastly, where the word एकाच् is used in a sûtra. As VII. 2, 10. That rule will apply to एकाच् simple roots and not to their Intensives.

This we infer because the word ekâch is used in the present sûtra. For had not this been the meaning, then there was no necessity of using the word "eka" in the sûtra, for the word अचः Abl. singular, by itself alone would have denoted *one* vowel; but by the additional use of the word "eka," the roots consisting of more than *one* vowel are excluded.

Therefore, since we find that the last statement in the above verse (यत्रैकाच्) &c. is supported by the inference to be drawn from the present sûtra, we may conclude that the other four statements of the above verse are also authoritative and approved by Pâ*n*ini. See also sûtra II. 2. 19.

Therefore the substitute root वध vadha (II. 4. 42.) which replaces ह is not affected by the present rule ; for though the root हन् in Dhâtupâ*t*ha is aught (upadesa) with *one* vowel, yet its substitute vadha is taught (upadesa) in the sûtra II 4. 42 with two vowels, hence it is not ekâch : and so it gets he augment इट् and we have अवधीत् in लुङ् ॥ But the prohibition applies to हन् as हन्तुम् and not हनितुम् ॥

The anudàtta roots will be shown later on by giving a list of them.

Thus एधाम् + चकृ + से = एधांचकृषे, and so also एधांचक्राथे ॥

The 2nd Pers. Pl. is एधाम् + चकृ + ध्वे

Here applies the next sûtra.

२२४७ । इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोङ्गात् ॥ ८ । ३ । ७८ ॥

इण्णन्तादङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटां धस्य मूर्धन्यः स्यात् । एधांचकृढ्वे । एधांचक्रे । एधांचकृवहे । एधांचकृमहे । एधांबभूव । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न । अन्यथा हि ‘कृञ्चानुप्रयुज्यते, इति ‘कृभ्व—, इति वा ब्रूयात् ।

2247. The cerebral sound is substituted in the room of the ध् of षीध्वम्, and of the Personal-endings of the Aorist and the Perfect, after a stem ending in इण् (a vowel other than अ).

Therefore एधाम् + चकृ + ध्वे = एधांचकृढ्वे

First person singular is एधाम् + चकृ + ए = एधांचक्रे । एधांचकृवहे । एधांचकृमहे ॥

Similarly the perfect of एध् may be formed by the auxiliary भू also; as well as by अस् ॥ But in the case of भू and अस् though the Principal Verb is atmanepadi, the auxiliaries will be conjugated as Parasmaipadi. Thus एधांबभूव and एधांबभूवे &c.

Now the perfect of अस् is formed by replacing अस् by भू; but here it is not so replaced, because then the rule about अस् being an auxiliary would be useless; as भू is already taught. Had it not been so, then instead of saying कृञ् अनुप्रयुज्यते &c. Pâ*n*ini would have used कृस् चानुप्रयुज्यते or कृभ्वचानुप्रयुज्यते &c, But the fact that he uses the Pratyâhâra कृञ् shows that-आम must be conjugated as a distinct form, and not replaced by भू . Therefore tnough the Perfect of the Principal Verb अस् is बभूव yet the perfect of the Auxiliary Verb अस् is आस inएधामास ॥ In other words, the forms आस आसतुः &c., can never stand alone, but must be used as auxiliaries. How is then अस् to be conjugated in the perfect ? See below.

२२४८ । अत आदेः ॥ ७ । ४ । ७० ॥

अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् पररूपापवादः । एधामास । एधामासतुरित्यादि । एधिता । एधितारौ । एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ।

2248. A long vowel is substituted in the Perfect for the initial अ of a reduplicate.

This debars the single substitute of the form of the subsequent ordained by VI. 1. 97.

Thus अस् + णल् = आ + अस् + णल् = आस ॥

Thus एधामास &c.

	Singular	Dual	Plural
3rd. person	एधांचक्रे	एधांचक्राते	एधांचक्रिरे
2nd. person	एधांचकृषे	एधांचक्राथे	एधांचकृढ्वे
1st. person	एधांचक्रे	एधांचकृवहे	एधांचकृमहे

———: o :———

3rd. person	एधांबभूव	एधांबभूवतुः	एधांबभूवुः
2nd. person	एधांबभूविथ	एधांबभूवथुः	एधांबभूव
1st. person	एधांबभूव	एधांबभूविव	एधांबभूविम

——: o :——

3rd. person	एधामास	एधामासतुः	एधामासुः
2nd. person	एधामासिथ	एधामासथुः	एधामास
1st. person	एधामास	एधामासिव	एधामासिम

———o———

लुट् First Future.

The Periphrastic Future is regularly formed. Thus एध + ता = एधिता ॥ So also एधितारौ, एधितारः, एधितासे, एधितासाथे । The second person plural is एध + इ + तास् + ध्वे

Here applies the following sûtra by which the स is elided.

२२४९ । धि च ॥ ८ । २ । २५ ॥

प्रत्यये परे सलोपः स्यात् । एधिताध्वे ।

2249. The स is dropped before an affix beginning with ध ॥

Thus एधि + तास् + ध्वे = एधिताध्वे ॥ The First person singular is एधि + तास् + ए ॥ Here the स् is changed to ह by the following.

२२५० । ह एति ॥ ७ । ४ । ५२ ॥

तासस्त्योः सस्य हः स्यादेति परे । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधिष्यते । एधिष्येते । एधिष्यन्ते । एधिष्यसे । एधिष्येथे । एधिष्यध्वे । एधिष्ये । एधिष्यावहे । एधिष्यामहे ।

2250. For the स of तास and अस there is substituted ह before the personal-ending ए

Thus एधितास् + ए = एधिताहे ॥

First Future or लुट्

	Singular	Dual	Plural
1st person	एधिताहे	एधितास्वहे	एधितास्महे
2nd person	एधितासे	एधितासाथे	एधिताध्वे
3rd person	एधिता	एधितारौ	एधितारः

——:o:——

Second Future or लृट्

The second Future presents no irregularities. Thus we have,

	Singular	Dual	Plural
1st person	एधिष्ये	एधिष्यावहे	एधिष्यामहे
2nd person	एधिष्यसे	एधिष्येथे	एधिष्यध्वे
3rd person	एधिष्यते	एधिष्येते	एधिष्यन्ते

——:o:——

Imperative or लोट्

Thus एध् + शप् + ते = एध + ते ॥ Here applies the following rule by which ए is changed to आम् ॥

२२५१ । आमेतः ॥ ३ । ४ । ९० ॥

लोट एकारस्यामस्यात् । एधताम् । एधेताम् । एधन्ताम् ।

2251. In the Imperative 'âm' is substituted for what would have substituted otherwise 'e' by III. 4. 79.

Thus एध + ते = एधताम् so also एधेताम् एधन्ताम् ॥ The 2nd person singular is एधसे ॥ Here applies the following, by which ए is changed to व

२२५२ । सवाभ्यां वामौ ॥ ३ । ४ । ९१ ॥

सवाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमात् 'व, अम्', एतौ स्तः । एधस्व । एधेथाम् । एधध्वम् ।

2252. For such an 'e' coming after 's' is substituted व, and for that coming after व is substituted अम् in the Imperative.

This supersedes the आम् substitution of the last sûtra. Thus for से we have स्व and for ध्वे we have ध्वम् ॥

Thus एध + से = एधस्व । एधेथाम् । एधध्वम् ॥ The 1st person singular is एध + ए ॥ Here by the following sûtra the ए is changed to ऐ ॥

२२५३ । एत ऐ ॥ ३ । ४ । ९३ ॥

लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमोऽपवादः । एधै । एधावहै । एधामहै ।

2253. The 'ai' is substituted for 'e' forming part of the affixes of the first person of the Imperative.

This debars आम् of the preceding but one sûtra.

Thus एध + ऐ = एधै, एधावहै, एधामहै ॥

लोट् or Imperative

	Singular	Dual	Plural
1st person	एधै	एधावहै	एधामहै
2nd person	एधस्व	एधेथाम्	एधध्वम्
3rd person	एधताम्	एधेताम्	एधन्ताम्

—:o:—

लङ् or Imperfect

Thus अ + एध् + शप् + त ॥ Here the following sûtra causes the अ to be replaced by आ ॥

२२५३ । आडजादीनाम् । ६ । ४ । ७२ ।

अजादीनामाट् स्याल्लुङादिषु । अटोऽपवादः । 'आटश्च' (२६९) । ऐधत । ऐधेताम् । ऐधन्त । ऐधथाः ऐधेथाम् । ऐधध्वम् । ऐधे । ऐधावहि । ऐधामहि ।

2254. आट् acutely accented is the augment of a verbal stem beginning with a vowel, in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

This debars the augment अट् ॥ Thus आ+एध+त=ऐधत ॥ The vṛiddhi is by VI. I. 90. S. 269.

लङ् or Imperfect.

	Singular.	Dual.	Plural.
1st Person.	ऐधे	ऐधावहि	ऐधामहि
2nd Person.	ऐधथाः	ऐधेथाम्	ऐधध्वम्
3rd Person.	ऐधत	ऐधेताम्	ऐधन्त

—:o:—

लिङ् or Potential.

Thus एध्+शप्+त ॥ Now the next sûtra ordains the augment सीयुट् to त

२२५५ । लिङः सीयुट् । ३ । ४ । १०२ ।

लिङात्मनेपदस्य सीयुडागमः स्यात् । सलोपः । एधेत । एधेयाताम् ।

2255. The personal endings of the Potential and the Benedictive take the augment 'siyuṭ'.

The ट् of सीयुट् is indicatory and shows that this augment is to be placed before the affixes (I. 1. 46 S. 36.) The उ is for the sake of pronunciation; this rule applies to the Atmanepada affixes. In the Potential, the स् of the augment is elided by VII. 2. 79. S. 2211. and the य् also, before a personal-ending beginning with a consonant, is dropped according to VI. I. 66. S. 873. In the Benedictive, the augment retains its full form, only so far as it is not geverned by VI. 1. 66

Thus एध+सीयुट्+त=एध+सीय्+त=एध+ईय्+त (VII. 2. 79. S. 2211.)=एध+ई+त (VI. I. 66. S. 873)=एधेत ॥ So also एधेयाताम् ॥

The 3rd Person Plural is formed by the following.

२२५६ । झस्य रन् । ३ । ४ । १०८ ।

लिङो झस्य रन् स्यात् । एधेरन् । एधेथाः । एधेयाथाम् । एधेध्वम् ।

2256. The affix 'ran' is the substitute of 'jha' in the 'Lin' (Potential and Benedictive).

The झ in other places, is replaced generally by अन्त (VII. I. 3. S. 2169.) but in लिङ्, it is replaced by रन् ।

Thus एध+ईय्+रन्=एधेरन् ॥ So also 2nd Person singular &c. are एधेथाः, एधेयाथाम्, एधेध्वम् ॥ The 1st Person singular is formed by the following.

२२५७ । इटोऽत् । ३ । ४ । १०६ ।

लिङादेशस्येटोऽत् स्यात् । एधेय । एधेवहि । एधेमहि । आशीर्लिङि आर्धधातुकत्वात्सलोपो न । सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात्षत्वम् । एधिषीष्ट । एधिषीयास्ताम् । एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीयास्थाम् । एधिषीध्वम् । एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि । ऐधिष्ट । ऐधिषाताम् ।

2257. Short 'a' is the substitute of 'i' of the Atmanepada first person singular in the Potential and Benedictive.

Thus एध+ईय्+इ=एध+ईय्+अ=एधेय ॥ So also एधेवहि, एधेमहि ॥

लिङ् or Potential.

	Singular.	Dual.	Plural.
1st Person	एधेय	एधेवहि	एधेमहि
2nd Person	एधेथाः	एधेयाथाम्	एधेध्वम्
3rd Person	एधेत	एधेयाताम्	एधेरन्

आशीर्लिङ् or Benedictive.

In the Benedictive, the affixes are Ardhadhâtuka and hence the स of सीयुट् is not elided. The सीयुट् and सुट् though not strictly affixes, are yet parts of

ಪುಸ್ತಕದ ಸಂಖ್ಯೆ..................

affixes, and hence their स is changed to ष ॥ Thus एध्+इट्+सीयुट्+सुट्+त=एध+इ+सीय्+स्+त=एधिषीष्ट ॥ So also एधिषीयास्ताम्

Benedictive or आशीर्लिङ्

	Singular.	Dual.	Plural.
1st person	एधिषीय	एधिषीवहि	एधिषीमहि
2nd Person	एधिषीष्ठाः	एधिषीयास्थाम्	एधिषीध्वम्
3rd Persen	एधिषीष्ट	एधिषीयास्ताम्	एधिषीरन्

—: o :—

लुङ् or Aorist.

आ+एध्+इट्+सिच्+त= ऐधिष्ट ॥ 3rd Person Dual is ऐधिषाताम् ॥ The 3rd Person Plural is ऐधि+ष्+झ ॥ Here applies the following sûtra.

२२५८ । आत्मनेपदेष्वनतः । ७ । १ । ५ ।

अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु झस्य 'अत्' इत्यादेशः स्यात् । ऐधिषत । ऐधिष्ठाः । ऐधिषाथाम् । 'इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात्' (२२४१) । ऐधिढ्वम् । इङ्भिन्न एव इणिह गृह्यत इति मते तु । ऐधिध्वम् । हयोर्वस्य भस्य च द्वित्वविकल्पस्तयोऽत्र कथाचि । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्यत । ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्येथाम् । ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधिष्यामहि । उदात्तत्वाद्वलादेरिट् । प्रसङ्गादनुदात्ताः संगृह्यन्ते ।

ऊदृदन्तैर्यौति,रु,क्ष्णु,शीङ्स्नु,नु,क्षु,श्वि,डीङ्,श्रिभिः ।
वृङ्,वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥
शक्ॢ,पच्,मुच्,रिच्,वच्, विच्,सिच्प्रच्छित्यजिनिजिर्भजः ।
भञ्ज,भुज्भ्रस्ज्मस्जयज्युज्रुज्,रञ्जिविजिर्स्वञ्जिसञ्जसृजः ॥
अद्,क्षुद्खिद्छिद्तुदिनुदः पद्यभिद्,विद्यतिर्विनद् ।
शद्सदी स्विद्यति स्कन्दिहदी क्रुध् क्षुधिबुध्यती ॥
बन्धिर्युधिरुधीराधिव्यध्शुधः साधिसिध्यती ।
मन्यहन्नाप्क्षिप्छुपितप्तिपस्तृप्यतिदृप्यती ॥
लिप्लुप्वप्शप्स्वप्सृपियभ्रभ्,लभ्गम्नम्यमो रमिः ।
क्रुशिर्दंशिदिशीदृश्मृश्रिश्रुश्लिश्विश्स्पृशः कृषिः ॥
त्विष्तुष्द्विष्दुष्पुष्यपिष्विष्शिष्शुष्श्लिष्यतयो घसिः ।
वसतिर्दहदिहिदुहो नह्मिह्रुहलिह्वहिस्तथा ॥
अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतम्
रुदादौ भवनेदेन स्थितौ यौ च चुरादिषु ॥
तृपदृपी तौ वारयितुं श्यना निर्देश आदृतः ।

किं च ।

स्विदिपद्यौ सिध्यबुध्यौ मन्युपुष्यश्लिषः श्यना ॥

षिधिः शपा लुका यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये ।
निजिर्विजिर्शक्लृ इति सानुबन्धा श्नमी तथा ॥
विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादेरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं नेह पेठुरिति स्थितम् ॥
रुधिमस्जी अदिपठो नुदक्षुधक्षुषिपुषि शिषिः ।
भाष्यानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभूत्यादिसंमतेः ॥

'स्पर्ध ३ संघर्षे' । संघर्षः पराभिभवेच्छा । धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्मकः । स्पर्धते ।

2258. अत् is always substituted for the झ in the Atmanepada, when it is not preceded by a verbal stem ending in अ ॥

Thus ऐधिषत ॥ The 2nd Person sing. is ऐधिष्ठाः, Dual ऐधिषाथाम् ॥ In the Plural the ध of ध्वम् may be changed to ढ by applying VIII. 8. 73. S. 2247. Thus ऐधिढ्वम्. But some take the इण् of VIII. 3. 78. S. 2247. as not including the augment इट् and in that view the ध remains unchanged. Thus, ऐधिध्वम् ॥ By doubling ढ्, ध्, ष् and व we get sixteen forms. Thus ऐधिढ्ढ्वम्, ऐधिध्ध्वम् &c.

——:o:——

लुङ् or AORIST.

	Singular.	Dual.	Plural.
1st Person	ऐधिषि	ऐधिष्वहि	ऐधिष्महि
2nd Person	ऐधिष्ठाः	ऐधिषाथाम्	ऐधिध्वम् or ऐधिढ्वम्
3rd Person	ऐधिष्ट	ऐधिषाताम्	एधिषत ॥

लृङ् or Conditional.

The Conditional presents no irregularities, and is similar to the Second Future.

	Singular.	Dual.	Plural
1st Person	ऐधिष्ये	ऐधिष्यावहि	ऐधिष्यामहि
2nd Person	ऐधिष्यथाः	एधिष्येथाम्	ऐधिष्यध्वम्
3rd Person	ऐधिष्यत	ऐधिष्येताम्	ऐधिष्यन्त

——:o:——

Here ends the conjugation of एध in the Atmanepada.

A.

The rule of intermediate इ ॥

It has been already taught before, that as a general rule the augment इट् is added to all affixes which begin with a consonant except य ॥ (VII. 2. 35.

S. 2184.) The roots that require this इ in their conjugation are Udâtta roots.

It is desirable to collect together all roots which are anudâtta and do not take this intermediate इ ॥ The following is a list of such roots :—

1. All monosyllabic roots ending in a vowel are anudâtta (nihata) and do not take इ, except roots ending in long ऊ or long ॠ, and except the following यु, रु, क्ष्णु, शी, स्नु, नु, क्षु श्वि, डी, श्रि, वृ and वृ ॥

The following consonant-ending roots are अनिट्

(1). शक्, 2. पच्, 3. मुच्, 4. रिच्, 5. वच्, 6. विच् 7. सिच्
8. प्रच्छ्, 9. त्यज, 10. निजिर, 11. भज्, 12. भञ्ज्, 13. भुज्, 14. भ्रस्ज्,
15. मस्ज्, 16. यज्, 17. युज्, 18. रुज, 19. रञ्ज, 20. विजिर्, 21. स्वञ्जि,
22. सञ्ज्, 23. सृज्, 24. अद्, 25. क्षुद्, 26. खिद्, 27. छिद्, 28. तुद्
29. नुद्, 30. पद्य, 31. भिद्, 32. विद्य, 33. विनद्, 34. शद्, 35. सद्
36. स्विद्य्, 37. स्कन्द्, 38. हद्, 39. क्रुध्, 40. क्षुध्, 41. बुध्य्, 42. बन्ध
43. युध्, 44. रुध्, 45. राध्, 46. व्यध्, 47. शुध्, 48. साध्, 49. सिध्य
50. मन्य्, 51. हन्, 52. आप्, 53. क्षिप्, 54. छुप्, 55. तप्, 56. तिप्
57. तृप्य्, 51. दृप्य्, 59. लिप्, 60. लुप्, 61. वप्, 62. शप्, 63. स्वप्
64. सृप्, 65. यभ्, 66. रभ्, 67. लभ्, 68. गम्, 69. नम्, 70. यम्
71. रम्, 72. क्रुश्, 73. दंश्, 74. दिश्, 75. दृश्, 76. मृश्, 77. रिश्
78. रुश्, 79. लिश्, 80. विश्, 81. स्पृश्, 82. कृष्, 83. त्विष्, 84. तुष्
85. द्विष्, 86. दुष्, 87. पुष्य्, 88. पिष्, 89. विष्, 90. शिष्, 91. शुष्
92. श्लिष्य् 93. घस्, 94, वस्, 95. दह्; 96. दिह्, 97. दुह्, 98. नह्
99. मिह्, 100. रुह्, 101. लिह्, 102. वह्

These 102 roots ending in consonants are anudâtta. The roots तृप् and दृप् are optionally, according to some authors, read in the Churâdi class. They are not to be taken here, but the Divâdi तृप् and दृप् and hence these are shown above with the vikaraṇa श्यन् ॥

More over :

The roots स्विद्, पद्, सिध्, बुध्, मन्, पुष्, श्लिष् are also shown with the vikarana श्यन् ॥ The root वस् is shown with the vikarana शप् ; and the root यु with शप् लुक् ॥ This indicates that these roots when read in other classes are not Aniṭ.

Similarly निजिर् and विजिर् and शक्लृ are exhibited with their anubandhas, to distinguish them from other roots of the same form, which have not these anubandhas.

The root खिदिर् (खिन्दति) should be included in this list, according to the opinion of Chandra and Durgâ. So also it is to be seen in the Bhâshya. But Vyâghrabhâti has not read this root in Anit list. Hence it is not read.

The nine roots रंज्, मस्ज्, अद्, पद्, तुद्, क्षुध्, शुष्, पुष् and श्लिष् are not enumerated by Patanjali in his Bhâshya. But we have stated them here, acccording to the opinion of Vyâghrabhûti.

Note :—As a general rule all monosyllabic roots ending in a *vowel* except अ, long ऊ and long ॠ are anudâtta, and do not take इट् augment : as दातृ, नेतृ, चेतृ, स्तोतृ, कर्तृ, हर्तृ ॥ The following are the exceptions :—

(1) All roots ending in short अ are Udâtta and take इट् ; as अवधिष्ट ॥

(2) All roots ending in long ॠ are सेट्, as तॄ—तरिता or तरीता ॥

(3) All roots ending in short ऋ are अनिट् except वृङ् (IX. 38 the references are to the class and number in the Dhâtupâṭha) and वृञ् (V. 8, X. 271) : as निर्वरिता or निर्वरीता, प्रवरिता or प्रवरीता ॥

(4) All roots in short इ are Aniṭ, except श्वि (I. 1059), 'to grow' and श्रिञ् 'to attend' (I. 945), as श्वयिता, श्रयिता ॥

(5) All roots in long ई are Aniṭ, except शीङ् 'to rest' (II. 22), and डीङ् 'to fly' (1. 1017. IV. 27), as शयिता, उड्डयिता ॥

(6) All roots in long ऊ are सेट्, as लविता, पविता from लू and पू ॥

(7) All monosyllabic roots in short उ are Aniṭ, except, यु 'to mix' (II. 23,), रुङ् 'to sound' (II. 24. I. 1008) क्ष्णु 'to sharpen' (II. 28), स्नु 'to flow (II. 29) नु 'to praise' (II. 26), क्षु 'to sound', (II. 27); and ऊर्णुञ् 'to cover' (II. 30, though consisting of more than one syllable, is treated like नु for the purposes of यङ्) ॥ Thus रविता, प्रस्नविता, यविता, क्षविता, नविता, क्ष्णविता and प्रोर्णविता ॥

Note :—Of the roots ending in *consonants*, the following are *anit.*

(1.) क—शक् 'to be able' (IV. 78, V. 15). शक्ता, शक्ष्यति

(2) च्—six roots :—पच् 'to cook, (1. 187) पक्ता, पक्ष्यति ; मुच् 'to loose' (VI. 136) मोक्ता, रिच् 'to make empty' (VII. 4.) रेक्ता ; वच् 'to speak (II. 54.) वक्ता ; विच् 'to separate (VII. 5.) विवेक्ता, सिच् 'to sprinkle' (VI. 140) सेक्ता ॥

(3.) छ्—One root प्रछ् 'to ask' (VI, 120) प्रष्टा, प्रक्ष्यति ॥

(4.) ज्-Fifteen roots :—रञ्ज् 'to colour' (I. 865. 1048) रङ्क्ता ; निज् 'to cleanse' (III. 11.) निर्णेक्ता, नेक्ष्यति ; भज् 'to honor' (I. 1047) भक्ता ; भंज् 'to break' (VII. 16) भङ्क्ता ; भृज् 'to fry' (1. 181.) भ्रष्टा or भर्ष्टा ; त्यज् 'to quit' (I. 1035) त्यक्ता ; यज् 'to sacrifice' (I. 1051) यष्टा, युज् 'to join' (IV. 68, VII. 7) योक्ता ; रुज् 'to break' (VI. 123) रोक्ता ; षञ्ज् 'to adhere' (I. 1036) षङ्क्ता, मस्ज् 'to be immersed, (VI. 122) मङ्क्ता; भुज् 'to bend' (VI. 124) 'to enjoy' (VII. 17). भोक्ता, स्वञ्ज् 'to embrace' (I. 1025) परि-ष्वङ्क्ता; सृज 'to emit' 'to create' (IV. 69, VI. 121) स्रष्टा; मृज् 'to cleanse' (1. 269, 11. 57) मार्ष्टा, मर्जिता ॥ The root मृज् is exhibited in the Dhâtupâṭha with a long indicatory ऊ, e-g. मृजू शुद्धौ (II. 57). It, therefore, optionally would take इट् ॥ Nor does this root take अम् augment. The inclusion of this root in the above list is, therefore, questionable. Others read विज instead of मृज ॥ The निजादि root विज is Aniṭ (III. 12) i. e. विज् 'to separate'. the विज् of Rudhâdi takes इट् ॥

(5.) द—Fifteen roots. अद् 'to eat [II. 1] अत्ता; हद् 'to void excrement' (I. 1026) हत्ता; स्कन्द् 'to leap' (I. 1028) स्कन्त्ता; भिद् 'to break' (VII 2) भेत्ता, छिद् 'to cut, (VII. 3) छेत्ता; क्षुद् 'to pound' (VII 6 क्षोत्ता, क्षोत्स्यति, शद् 'to perish' (I. 908, VI. 134) शत्ता, सद् 'to sink' (I. 907, VI. 133) सत्ता, स्विद् 'to sweat (IV. 79) स्वेत्ता ॥ The root is exhibited as स्विद्यति in the kârikà, showing that the Fourth class root is to be taken, and not the Bhuàdi (I. 780), which is udàtta and takes इट् ॥ पद् 'to go' (IV. 60), पत्ता; खिद् 'to be troubled' (IV. 61, VI. 142, VII. 12) खेत्ता, तुद् 'to strike' (VI. 1) तोत्ता; नुद् 'to impel' (VI 2) नोत्ता; विद् (IV. 62) वेत्ता ॥ The root विद् is exhibited in the kârikâ, as विद्यति and विन्द्, therefore, the rule applies to दिवादि and रुधादि विद् ॥ The Adâdi (वेत्ति) and Tudàdi (विन्दति) विद् is सेट्, as वेदिता विद्यानाम्, वेदिता भास्य ॥

(6.) ध्—Ten roots:—रध् with अनु, 'to love'. रुध् 'to obstruct' (IV. 65) रोद्धा राध् 'to accomplish' (IV. 71, V. 16) राद्धा; युध् 'to fight' (IV. 64) योद्धा; बन्ध् 'to bind' (I. 1022), बन्द्धा; साध् 'to accomplish' (V 17) साद्धा; क्रुध् 'to be angry' (IV. 80) क्रोद्धा, क्षुध् 'to be hungry' (IV. 81) क्षोद्धा; शुध् 'to be pure' (IV. 82) शोद्धा, बुध् 'to be aware' (IV. 63) बोद्धा; व्यध् 'to pierce' (IV. 72) व्यद्धा; सिध् 'to be accomplished' (IV. 83) सेद्धा ॥ The roots क्षुध् and सिध् are exhibited in the Kârikâ with श्यन् vikaraṇa (क्षुध्यति, सिध्यति); therefore क्षुध and सिध take इट् in other gaṇas than the Fourth; as क्षोधिता and सेधिता ॥ There is want of prohibition with regard to निष्ठा, so we have क्षुधितं and सिधितं ॥

(7.) न्—Two roots मन् 'to think' (IV. 67) मन्ता, हन् 'to kill' (II. 2), हन्ता ॥

The Divâdi मन् should be taken, otherwise मनिता from मनु—मनुते (VIII. 9).

(8.) प्—Thirteen roots: तप् 'to burn' (I. 1034, IV. 51) तप्ता, तप्स्यति, तिप् 'to distil' (I. 385) तेप्ता; आप् 'to obtain' (V. 14, X. 295) आप्ता; वप् 'to sow' (I. 1052) वप्ता; स्वप् 'to sleep' (II. 59) स्वप्ता; लिप् 'to anoint' (VI. 139) लेप्ता; लुप् (VI. 137) 'to break', लोप्ता ॥ The roots तृप् and दृप् optionally take इट्, as they belong to रधादि class (VII. 2. 45, Divâdi 84—91). The special mention of these two roots in the kârikâ, is for the sake of indicating that these roots take अम् augment; as त्रप्ता or तर्प्ता, or तर्पिता, द्रप्ता, or दर्प्ता or दर्पिता ॥ The तृप् and दृप् belonging to the Tudâdi class, are Udâtta and सेट् ॥ सृप् (I. 1032) 'to creep' स्रप्ता,

सर्प्ता ; शप् ; 'to curse' (I. 1049) शप्ता ; छुप् 'to touch' (VI. 125) छोप्ता ; क्षिप् 'to throw' (IV. 14) क्षेप्ता ॥

(9.) भ्—Three roots : रभ् 'to desire' (I. 1023), as आरब्धा, यभ् 'to coire' (I. 1029), यब्धा, लभ् 'to take' (I. 1024), लब्धा ॥

(10.) म्—Four roots, यम् 'to cease' (I. 1033), यन्ता ; रम् 'to play' (I. 906) रन्ता, नम् 'to bow' (I. 867, 1030) नन्ता, गम्लृ 'to go' (I. 1031) गन्ता ॥

(11.) श्—Ten roots :—दिश् 'to show' (VI. 3), दृश् 'to see' (I. 1037), दंश् 'to bite' (I. 1038), मृश् 'to rub' (VI. 131), स्पृश् 'to touch' (VI. 128), रिश् (VI. 126), रुश् (VI. 126) both meaning 'to hurt', क्रुश् (I. 909.) 'to cry', विश् 'to enter' (VI. 130), लिश् 'to be small' (IV. 70, VI. 127). As देष्टा, द्रष्टा, दंष्टा, आम्रष्टा or आमर्ष्टा, स्पर्ष्टा or स्प्रष्टा, ॥ The roots with a penultimate ऋ short, which are anudâtta in the dhâtupâṭha, with the exception of सृज् and दृश्, take optionally the augment रम् (VI. 1. 59), ॥ रेष्टा, रोष्टा, क्रोष्टा, प्रवेष्टा, लेष्टा ॥

(12) स्—Two roots घस् 'to eat' (I. 747, and also substitute of अद्), as, घस्ता ; वस् 'to dwell' (I. 1054), as वस्ता ॥ The वस् which takes Samprasâraṇa by VI. I. 15. is meant here, and not वस् 'to cover' (II. 13), which does not vocalise, as वसिता वस्त्रागारन्, but उषित: from वस् 'to dwell' (VII. 2. 52).

(13.) ष्—Ten roots. शिष् 'to distinguish' (VII, 14) शेष्टा ; पिष् 'to pound' (VII. 15) पेष्टा, शुष् 'to become dry' (IV. 74) शोष्टा ; पुष् 'to be nourished' (IV. 73), पोष्टा, त्विष् 'to shine' (I. 1050) त्वेष्टा, विष् 'to pervade, to sprinkle' (I. 729, III. 13, IX. 54) वेष्टा, श्लिष् 'to embrace' (I. 734. IV. 77) श्लेष्टा । तुष् 'to be satisfied' (IV. 75) तोष्टा, दुष् 'to be sinful' (IV. 76) दोष्टा दोक्ष्यति, द्विष् 'to hate' (II. 3) द्वेष्टा, द्वेक्ष्यति, कृष् 'to draw' (I· 1059, VI. 6 both Bhuâdi and Tudâdi are taken, as the kârikâ uses the two forms), आक्रष्टा and आकर्ष्टा ॥

(14.) ह् Eight roots : दिह् 'to smear' (II. 5), देग्धा दुह् 'to milk' (II. 4), दोग्धा ; मिह् 'to sprinkle' (I. 1041) मीढा, रुह् 'to grow' (I. 912) रोढा ; वह् 'to carry' (I. 1053) वोढा, नह् 'to bind' (IV. 57) नद्धा; दह् 'to burn' (I. 1041) दग्धा ; लिह् 'to lick' (II. 6) लेढा ॥ In other collections सह् (I. 905, IV. 20), मुह् (IV. 89), रिह् (VI. 23), लुह् (?), are also enumerated ; of these सह् takes इट् optionally before affixes beginning with त, so also मुह because it belongs to the class रधादि (VII. 2. 45) the other two are not found (?) in root-collections hence the Kârikâ uses the words मुक्तसंशय: ॥

—:o:—

We shall now conjugate all the roots of the Bhuâdi class, in their due order. We take the third root.

3. स्पर्द् "to contend or vie with, to emulate, to compete."

Now we take up the conjugation of स्पर्ध्, the third root of Bhuâdi class. Its meaning given in the Dhâtupâṭha is "sangharsha" which means "the desire to overcome another." This root is Intransitive, because the object is already included in the sense of the verb itself. It is Atmanepadi.

Note :—Thus it has been stated :—

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

लट् or Present Tense.

स्पर्धते, स्पर्धेते, स्पर्धन्ते, स्पर्धसे, स्पर्धेथे, स्पर्धध्वे, स्पर्धे, स्वर्धावहे, स्पर्धामहे ।

लिट् or Perfect.

स्पर्ध+त=स्पर्ध+ए (III. 4. 81. S. 22 41)=स्पर्ध+स्पर्ध+ए

Now applies the following sûtra :—

२२५९ । शर्पूर्वाः खयः । ७ । ४ । ६१ ।

अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते । 'हलादिः शेषः' (२१७९) इत्यस्यापवादः । पस्पर्धे । स्पर्धिता । स्पर्धिष्यते । स्पर्धताम् । अस्पर्धत । स्पर्धेत । स्पर्धिषीष्ट । अस्पर्धिष्ट । अस्पर्धिष्यत । गाधृ ४ प्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थे च' । गाधते । जगाधे । 'बाधृ ५ लोडने' । लोडनं प्रतिघातः । बाधते । 'नाधृ ६ नाथृ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु' । * आशिषि नाथ इति वाच्यम् * । अस्याशिष्येवात्मनेपदं स्यात् । नाथते । अन्यत्र नाथति । नाधते । 'दध ८ धारणे' । दधते

2259. Of a reduplicate, the hard consonants (aspirate and unaspirate) when preceded by a sibilant, are only retained, the other consonants are elided.

This is an exception to हलादिशेषः (S. 2179.)

Note: It should be said rather, a hard consonant preceded by a hard consonant or a sibilant is only retained : and the खर् consonants are elided : as in उचिच्छिषति, here उछ् becomes उच्छ् by the augment त् (तुक्); in the reduplicate the च् should be elided, and छ् retained out of च्छ; and not च् retained and छ् elided; for the च् represents त्, and if this were retained, it would be त् and not च् that would be heard : for by VIII. 2. 1, the change of त् to च् is asiddha for the purposes of this rule.

Vârt :—The verb नाथ् when meaning 'to bless,' takes âtmanepada terminations, as, सर्पिषो नाथते 'blesses with clarified butter.' मधुनो नाथते । Why do we say 'when meaning to bless?' Observe, माणवकमनुनाथति ।

Thus स्पर्ध स्पर्ध+ए=पस्पर्धे; and so पस्पर्धाते, पस्पर्धिरे &c.

लुट् or First Future 3. स्पर्धिता, स्पर्धितारौ, स्पर्धितारः, 2nd S. स्पर्धितासे 1. स्पर्धिताहे &c.

लृट् or Second Future 3. स्पर्धिष्यते, 2. स्पर्धिष्यसे, 1. स्पर्धिष्ये ।

लोट् or Imperative 3. स्पर्धताम् 2. स्पर्धस्व, 1. स्पर्धै ।

लङ् or Imperfect 3. अस्पर्धत, 2. अस्पर्धथाः, 1. अस्पर्धे ।

लिङ् or Potential 3, स्पर्धेत, 2. स्पर्धेथाः, 1. स्पर्धेय ।

आशीर्लिङ् or Benedictive 3. स्पर्धिषीष्ट, 2. स्पर्धिषीष्ठाः, 1. स्पर्धिषीय ।

लुङ् or Aorist 3. अस्पर्धिष्ट, 2. अस्पर्धिष्ठाः, 1. अस्पर्धिषि ।

लृङ् or Conditional 3. अस्पर्धिष्यत, 2. अस्पर्धिष्यथाः, 1. अस्पर्धिष्ये ।

———:o:———

4. गाधृ "(1) to stand, stay, remain, (2) to seek, search or enquire, (3) to live or plunge into, (4) to covet, (5) to compile, string or weave together."

लट् or Present:—गाधते ।

लिट् or Perfect जगाधे &c. No peculiarity.

Note:—The indicatory ऋ is for VII. 4. 2. S. 2572 as अजगाधत् ।

लट् :—गाधते, गाधसे, गाधे ॥ लिट् :—जगाधे ॥ लुट् :—गाधिता, गाधितासे, गाधितारे ॥ लृट्—गाधिष्यते ॥ लोट्—गाधताम्, गाधस्व, गाधै ॥ लङ्—अगाधत, अगाधथाः, अगाधे ॥ विधिलिङ्—गाधेत, गाधेथाः, गाधेय ॥ आशीर्लिङ्—गाधिषीष्ट ॥ लुङ्—अगाधिष्ट, अगाधिष्ठाः, अगाधिषि ॥ लृङ्—अगाधिष्यत ॥

5. बाधृ 'to harass, oppress, torment, press hard, annoy. trouble, disturb, vex, pain ; 2. to resist, oppose, thwart, check, obstruct, arrest, interfere with. 3. to roll (लोटने) 4. to tempt. (विलोभने)

The word लोडन means to resist, or re-act.

लट् :—बाधते ; लिट् :—बबाधे &c.

Note :—From this root is derived the noun बाहुः "hand." By adding the Uṇâdi affix कु (उ), and changing ध to ह (I. 27.)

6. नाधृ (नाधृ), 7. नाथृ 'to ask, beg, to solicit for anything, 2. to be sick, to harass, to trouble; 3. to have power, to be master, to prevail 4. to bless.'

These roots are Atmanepadi when meaning "to bless" and not when meaning "to ask" &c. (II. 3. 55 S. 616).

लट्:—नाथते "he blesses" or नाथति "he begs" &c.

Note:—उपताप means 'disease' (रोग) ; another reading is उपघात (Tarangini)

Both these roots begin with a dental न् ॥

When meaning 'to bless,' it takes Atmanepada, and the noun in construction is put in the sixth case by II. 3. 55. S. 616. As सर्पिषो नाथनम् । The sixth case affix is not elided in the compound. So we cannot have the form सर्पिर्नाथनम् ॥ For here we have pratipada-vidhânâ sixth case. But when it is kṛid yoga shashṭhî, then there is compounding.

When it does not mean 'to bless,' we have Parasmaipada. As.

लट्—नाथति ; लिट्—ननाथ ; लुट्—नाथिता ; लृट्—नाथिष्यति ; लोट्—नाथतु ; लङ्—अनाथत् ; विधिलिङ्—नाथेत् ; आशीर्लिङ्—नाथ्यात्, लुङ्—अनाथीत् ; लृङ्—अनाथिष्यत् ।

Note:—Maitreya and Abharaṇakâra read the first root as णाधृ ; and they have the form प्रणाधत । On this Kâśyapa says "नाधते णोपदेशत्वमयुक्तं, गणकार वृत्तिकारादीनामनिष्टत्वात्" ॥

8. दध् "1. to hold, 2. to have, possess, 3. to give, present."

लट् :—दधते, दधेते, दधन्ते ; दधसे ; दधावहे, दधामहे ॥

लिट्=दध्+ए=दध् दध्+ए

Now apply the following sûtras :—

२२६० । अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । ६ । ४ । १२० ।

लिण्निमित्तादेशादिकं न भवति यदङ्गं तदवयवस्यासंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारस्यैकारः स्यादभ्यासलोपश्च किति लिटि ।

2260. ए is substituted for the short अ standing between two simple consonants of a verbal stem, before the personal endings of the Perfect which have an indicatory क् (I. 2. 5), provided that, at the beginning of the root, in the reduplication, no different consonant has been substituted; and when this ए is substituted, the reduplicate is elided.

२२६१ । थलि च सेटि । ६ । ४ । १२१ ।

प्रागुक्तं स्यात् ॥ आदेशश्चेह वैरूप्यसंपादक एवाश्रीयते । शसिददोः प्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात् । तेन प्रकृतिजश्चरं तेषु सत्स्वपि एत्वाभ्यासलोपौ स्त एव । देधे । देधाते । देधिरे । 'अतः' किम् । दिदिवतुः । 'तपरः' किम् । ररासे । 'एक—' इत्यादि किम् । तत्सरतुः । 'अनादेशादेः' किम् । चकणतुः । लिटा आदेशविशेषणादिह स्यादेव । नेमिथ । सेहे । 'स्कुदि ९ आप्रवणे' । आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणं च ।

2261. ए is substituted for अ, of a verbal stem standing between two simple consonants, the stem not having any different letter substituted in the reduplicate, when the ending थल् of the Perfect having the augment इट् follows, and thereby, the reduplicate is elided.

By the phrase "no other consonant has been substituted" is meant "no other dissimilar in form consonant has been substituted".

This we learn from the implication (jñâpaka) of sûtra VI. 4. 126 where exception is made in the case of शस् and दद् ॥ Therefore, where the substitute is a *different* letter, then the reduplicate becomes âdeśâdi: otherwise not.

If the form of the letter is not changed in the reduplicate, by substitution, then such substitution will not make the stem आदेशादि: ॥ Thus by VIII.4. 54, a चर् letter (च, ट, त, क, प श,ष, स) is substituted for a consonant (other than a nasal and a semi-vowel) in the reduplicate.

Thus in पच the reduplicate is पपच्, the first प is also a *substitute*, for the चर् substitute of प will be प ॥ Such substitutes, however, are not meant here.

Here, therefore, there will be the elision of the reduplicate and the ए substitution. Thus पेचे ॥

Similarly ददध्+ए=0 द् ए ध्+ए=देधे ॥ So also. 3. d. देधाते; 3. p. देधिरे ; देधिषे, देधे, देधिवहे ॥

So also रेणतुः, रेणुः, येमतुः, येमुः, पेचतुः, पेचुः, देभतुः, देभुः ॥ Why 'for. अ'? Observe दिदिवतुः, दिदिवुः the इ is not replaced. Why do we say '*short* अ'? Observe रराखे, रराखाते, रराखिरे ॥ Why do we say 'standing between two *simple* consonants'? Observe ररक्षतुः, ररक्षुः ॥ Some say this example is not appropriate, for by I. 2. 5, the Perfect affixes are not कित् here, as they come after conjunct consonant. The following is then more appropriate: ततसरतुः and ततसरुः(Bhu. 586) Why do say 'which has no substitute consonant in the reduplicate'? Observe चकणतुः, चकणुः, जगणतुः, जगणुः, बभणतुः, बभणुः, ॥

The substitution referred to here must be caused by the affixes of the Perfect, therefore, the rule will apply to नेमतुः, नेमुः, सेहे and सेहाते, सेहिरे though णम् and षह् are the roots, and ण् and ष् are changed to न and स ॥ The substitution of जश् consonant or a चर् consonant in the reduplicate, should not be here considered asiddha (VIII. 2.54, read with VIII. 2. 1.). That substitution will be considered a substitution for the purposes of this sûtra and will make the stem आदेशादिः, as is indicated by the special exception made in favor of फल् and भज् in sûtra VI. 4. 122.

8 दध

लट्—दधते, दधेते, दधन्ते ; दधसे ; दधावहे, दधामहे ।

लिट्—देधे, देधाते, देधिरे ; देधिषे ; दे[illegible]धिवहे ।

लुट्—दधिता, दधितासे, दधिताहे ।

लृट्—दधिष्यते ॥ लोट्—दधताम्, दधस्व, दधै ॥

लङ्—अदधत, अदधेताम्, अदधन्त अदधथाः, अदधे अदधावहि ।

विधिलिङ्—दधेत, दधेयाताम्, दधेयाः, दधेय ॥

आशीर्लिङ्—दधिषीष्ट ।

लुङ्—अदधिष्ट, अदधिषाताम् ; अदधिष्ठाः, अदधिषि ।

लृङ्—अदधिष्यत ॥

9. स्कुदि "to jump, to raise or lift" The इ in स्कुदि is indicatory and by the following न् is inserted.

Note :—According to Tarangini, the root means, 1. आप्रवणं, or 2. उत्प्लवनम् or 3. उत्प्लुत्यगमनं ॥ According to Bhoja, it means उद्धरणम् also.

२२६२ । इदितो नुम्धातोः । ७ । ३ । ५८ ।

स्कुन्दते । चुस्कुन्दे । 'श्विदि श्वैत्ये' । अकर्मकः । श्विन्दते । शिश्विन्दे । 'वदि ११ अभिवादनस्तुत्योः' । वन्दते । ववन्दे । 'भदि १२ कल्याणे सुखे च' । भन्दते । बभन्दे । 'मदि १३ स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु' । मन्दते । ममन्दे । 'स्पदि १४ किंचिच्चलने' । स्पन्दते । पस्पन्दे । 'क्लिदि १५ परिदेवने' । शोक इत्यर्थः । सकर्मकः । क्लिन्दते चैत्रम् । चिक्लिन्दे । 'मुद १६ हर्षे' । मोदते । 'दद १७ दाने' ददते ।

2262. न् is added after the vowel of the root, in a root which has an indicatory इ in the Dhâtupâṭha.

Thus स्कुन्द + शप् + ते = स्कुन्दते, स्कुन्दसे, स्कुन्दे ॥ Perfect :—चुस्कुन्दे, चुस्कुन्दिषे, चुस्कुन्दिवहे ॥ लुट्—स्कुन्दिता ॥ लृट्—स्कुन्दिष्यते ॥ लोट्—स्कुन्दताम् ॥ लङ्—अस्कुन्दत ॥ विधिलिङ्—कुन्देत ॥ आशीर्लिङ्—स्कुन्दिषीष्ट ॥ लुङ्—अस्कुन्दिष्ट ॥ लृङ्—अस्कुन्दिष्यत ।

10. श्विदि "to become white." It is an Intransitive verb. Thus Pre. श्विन्दते: Per. शिश्विन्दे ।

11. वदि "to salute, to praise, to worship." Pre. वन्दते, Per. ववन्दे ; लुट् वन्दिता &c.

Note :—प्रणतिपूर्वआशिषो वचनम् is अभिवादनम् ॥ Noun वन्द्रः = पूजकः ॥

12. भदि "to tell a good news, to be fortunate, to be glad, to honor, to shine." Pre. भन्दते, Per. बभन्दे, लुट्— भन्दिता &c.

Note:—Noun भद्र "auspicious," भद्रा "shaving"

13. मदि 'to praise to rejoice, be glad, to be drunk, or be proud, to sleep or be lazy, to shine, to move (slowly)," जाड्ये "to be languid." and जये 'to be victorious.' It is Intransitive except when meaning 'to praise' or 'to move.' Pre. मन्दते, Per ममन्दे ॥ लुट् मन्दिता ॥ Nouns:—मन्दुरा ; मन्दिरम्, मन्द्रम्, मन्दारः, मन्दरः ॥

14. स्पदि "to throb, vibrate." It is Intransitive.

Pres. स्पन्दते, Per. पस्पन्दे (VII, 4. 61 S. 2259) ; लुट् स्पन्दिता ।

15. क्लिदि "to grieve, lament." This is a Transitive verb. Pre. क्लिन्दते चैत्रम् 'he laments for Chaitra.' Per. चिक्लिन्दे ।

16. मुद "to rejoice." Pre. मोदते ॥ Per. मुमुदे । No guṇa because कित् (I. 2. 5).

लट्—मोदते, मोदे ; मोदे ।

लिट्—मुमुदे, मुमुदाते, मुमुदिषे, मुमुदिवहे ॥

लुट्—मोदिता ॥ लृट् मोदिष्यते ॥ लोट् मोदताम

लङ् अमोदत ॥ विधिलिङ् मोदेत ॥ आशीर्लिङ् मोदिषीष्ट ॥

लुङ् अमोदिष्ट ॥ लृङ् अमोदिष्यत ॥

Nouns :—मोदनः ; मुत् ; मुदिरः ; मुद्गः ; मुद्रा ।

17. दद 'to give, present." Pre. ददते, Per. देदे—But this is a wrong form, as the following sutra applies.

२२६३ । न शसददवादिगुणानाम् । ६ । ४ । १२६ ।

शसेर्ददेर्वकारादीनां गुणशब्देन भावितस्य च योऽकारस्तस्यैत्वाभ्यासलोपौ न । दददे । दददाते । दददिरे । 'ष्वद १८ स्वर्द १९ आस्वादने' । अयमनुभवे सकर्मकः । रुचावकर्मकः ।

2263. ए is not substituted for the अ of शस्, दद्, or of roots beginning with a व, or of such verbal stems in which the अ results through the substitution of Guṇa, though the affixes of the Perfect being कित् or ङित् follow, or the seṭ थल्, nor is the reduplicate elided.

Thus (विशशसतुः, विशशसुः, विशशसिथे) दददे, दददाते, दददिरे ॥ लट् । ददते, ददसे, ददे ॥ लिट्, दददे, दददाते, दददिषे, दददे ॥ लुट् ददिता ॥ लृट् ददिष्यते ॥ लोट् ददताम् ॥ लङ् अददत ॥ विधिलिङ् ददेत ॥ आशीर्लिङ् ददिषीष्ट । लुङ् अददिष्ट ॥ लृङ् अददिष्यत ॥

(Of roots beginning with वः-ववमतुः, ववमुः, ववमिथ, ॥ Of roots where अ is the result of guṇa, विशशरतुः, विशशरुः, विशशरिथ, लुलविथ, पुपविथ ॥ गुणशब्दाभिनिर्वृत्तस्यार्थकदस्यौकारस्य चायमकार इति एत्वं प्रतिषिध्यते ॥)

The अ of Guṇa may result either from the guṇa of ऋ as कृ changed to कर् or of उ changed to ओ again changed to अव् as लु—लव ॥

18. ष्वद, 19 स्वर्द "to taste, to be liked, be sweet, be pleasant to the taste: to sweeten." This root is Transitive when meaning "to experience *i. e.* to taste." and it is Intransitive when meaning "liking" *i. e.* to be liked. According to Kshîraswâmî it means संवरणे "to choose." Transitive ; as स्वदन्ति देवा उपाभिहव्य ॥ It is Parasmaipadi here as a Vaidic Irregularity. Intransitive, as दधि स्वदते देवदत्ताय "curd is pleasant to the taste of Devadatta."

It is conjugated regularly. The initial ष् in ष्वद is changed to स by the following :—

H.21

२२६४ । धात्वादेः षः सः । ६ । १ । ६४ ।

धातोरादेः षस्य सः स्यात् । 'सात्पदाद्योः' (२१२३) इति षत्वनिषेधः । अनुस्वदते । सस्वदे । स्वर्दते । सस्वर्दे । 'उर्द २० माने क्रीडायां च' ।

2264. There is the substitution of स in the room of the ष्, being the initial of a verbal root as enunciated in the Dhâtupâṭha.]

Therefore ष्वद् is changed to स्वद्, and this स is not again changed to ष, because of the prohibition of sutra VIII. 3. 111. S. 2123. Thus अनुस्वदते, लिट्:—सस्वदे ॥ Similarly स्वर्दते, सस्वर्दे ॥ Generally the root स्वद is preceded by the upasarga आ, as आस्वदते रसम् ॥

20. उर्द 'to measure, to play.' By force of च "and," this root also means 'to taste.' According to Sanmatâ, the word मान does not mean 'measure' but सुख or happiness, and "to be cheerful or easy."

Thus उर्द+शप्+ते ॥ Here applies the following sûtra.

२२६५ । उपधायां च । ८ । २ । ७८ ।

धातोरुपधाभूतयो रेफवकारयोर्हल्परयोः परत इको दीर्घः स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दाञ्चक्रे । 'कुर्द २१ खुर्द २२ गुर्द २३ गुद २४ क्रीडायामेव' । कूर्दते । चुकूर्दे । खूर्दते । गोदते । जुगुदे । 'षूद २५ क्षरणे' सूदते । सुषूदे ।

सेवसृप्सृस्तृसृज्स्तृस्त्यान्ये दन्त्याजन्तसादयः ।
सकाराः षोपदेशाः ष्वष्क्स्विद्स्वद्स्वञ्जस्वपस्मिङः ॥

दन्त्यः केवलदन्त्यो न तु दन्तोष्ठजोऽपि । ष्वष्कादीनां पृथग्ग्रहणाज्ज्ञापकात् । 'ह्राद २६ अव्यक्ते शब्दे' । ह्रादते । जह्रादे । 'ह्लादी २७ सुखे च' । चादव्यक्ते शब्दे । ह्लादते । 'स्वाद २८ आस्वादने' । स्वादते । 'पर्द २९ कुत्सिते शब्दे' । गुदरव इत्यर्थः । पर्दते । 'यती ३० प्रयत्ने' । यतते । येते । 'युतृ ३१ जुतृ ३२ भासने' । योतते । युयुते । जोतते । जुजुते । 'विथृ ३३ वेथृ ३४ याचने' । विदिथे । विवेथे । 'श्रथि ३५ शैथिल्ये' । श्रन्थते । 'ग्रथि ३६ कौटिल्ये' । ग्रन्थते । 'कत्थ ३७ श्लाघायाम् । कत्थते । एधादयोऽनुदात्तेतो गताः ।

अथाष्टात्रिंशत्तवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः । 'अत ३८ सातत्यगमने' । अतति । 'अत आदेः' (२२४८) । आत । आततुः । आतुः । लुङि 'आतिस्' 'ई' इति स्थिते ।

2265. The short इ or उ of a root is lengthened, when the verb has र् or व् as its penultimate letter, and is followed by a consonant.

The anuvṛitti of हलि is current from the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra. The root must end in a consonant, and must have a र् or व् as preceding such consonant, for the application of this rule.

Therefore the उ is lengthened. Thus we have.

लट् ऊर्दते ; लिट्: ऊर्दांचक्रे । लुट् ऊर्दिता । लृट् ऊर्दिष्यते । लोट् ऊर्दताम् । लङ् और्दत । विधिलिङ् ऊर्देत । आशीर्लिङ् ऊर्दिषीष्ट । लुङ् और्दिष्ट । लृङ् और्दिष्यत ॥

21. कुर्द, 22 खुर्द, 23 गुर्द, 24 गुद. In Kaiyata, Purushakara and Maivtreya the root गुर्द is not found. In Sanmatâ, Amogha, Vistara and Chandra all the first three roots are given. In Charaka गुद क्रीडा is taken as one word meaning गुद विहार ॥ But according to Maitreya and Kasyapa, गुद is a separate root. So all the four roots mean "to play." The force of एव here implies that roots have numerous meanings, but here one meaning alone is to be taken, namely "to play.

Thus कूर्दते. चुकूर्दे, खूर्दते; गूर्दते, गोदते, जुगुदे ॥

In future the words लट् लिट् &c. will often be omitted It is to be understood that the words are arranged in that order. As. 1. कूर्दते, 2. चुकूर्दे ; 3. कूर्दिता 4. कूर्दिष्यते; 5 कूर्दताम् ; 6 अकूर्दत 7. कूर्देत, 8 कूर्दिषीष्ट, 9. अकूर्दिष्ट, 10. अकूर्दिष्यत ॥

25. षूद "to flow, effuse, pour out, distil." It is an Intransitive verb in these senses. When meaning 'to strike, hurt, wound kill. destroy," it is Transitive, as मधुसूदन formed by ल्यु of III. 1. 134. S. 2896 The causative has the additional sense of "to cook, dress, season, prepare" As अग्निरेनं भक्तिता सूदयति (संस्करोति) ॥ So also अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टं मदाद् = स्वादु कुर्वन्तु)

Thus सूदते, P. सुषूदे, ॥ लुट्=सूदिता ॥ Noun सूदः "a cook, a morass"

Note:—Why do we say 'initial, in the preceding sûtra 2264'? Observe—कर्षति, कृषति ॥ Why have then roots been exhibited in the Dhâtupâṭha with an initial ष, when for all practical purposes this ष is to be replaced by स, would it not have been easier to spell at once these words with a स? This appears cumbersome no doubt, but the spelling of the roots with ष is for the sake of brevity. Certain roots change their स into ष when preceded by certain letters: those roots which thus change their letter स for ष have been at once taught with an initial ष, and thus by VIII. 3 ② 59 their स is changed to ष ॥ Thus from षिव — insetad of सिसेव we have सिषेव ॥ This root is exhibited in the Dhâtupâṭha with a ष, and thus we know that the स must be changed to ष ॥ Otherwise a list of such roots would have to be separately given.

One must refer to the Dhâ tupâṭha for a list of the roots beginning with ष ॥ As a general rule, however, all monosyllabic roots beginning with a स and followed by a vowel or a dental letter have been taught in the Dhâtupâṭha as beginning with an initial ष, as well as the following roots स्वष्क्, स्विद्, स्वद्, स्वंज स्वप, and स्मि though followed by म् or व् ॥ The following roots though followed by a vowel or dental are not taught with an initial ष viz. सेक्, सृप्, सृ स्तृ, सृज्, स्तृ, स्त्या ॥

The "dental" here means the dental pure and simple. *i. e.* त, थ, द, ध, न. and not dento-labial व ॥ This we infer from the inclusion of स्वस्क &c. in the list, which are followed by व् । Had व् been included in the term "dental" there was no necessity of teaching स्वस्क &c, separately.

NOTE :—To complete the description of verbs, we shall anticipate matter and give under each root its various derivative roots also, such as the Passive stem, the Causative (णिजन्त), the Desiderative (सनन्त), the Intensive with यङ् and the Intensive without यङ् (यङ् लुगन्त); as well as some Krit derivatives where necessary. In this we have followed the Mâdhavîya Dhatuvritti. We repeat therefore, the conjugation of the twenty five roots already taught.

भू १ सत्तायाम् ।

1. √Bhû, to be.

1. √Bhû, Parasmai. Pre. भवति । Per. बभूव । I Fut. भविता । II Fut. भविष्यति । Imperative भवतु । Imper. अभवत् । Pote. भवेत् । Bene. भूयात् । Aorist अभूत् । Cond. अभविष्यत् । Pre. Part, भवन् । Per, Part, बभूवान् । Past Part. Pass भूतः । Act. भूतवान् । Fut, भविष्यन् । Ger. भूत्वा । Infini, भवितुम् ॥ Adj, भवितव्यः, भवनीयः, भव्यः ॥

1. √Bhû, Atmane. Pre. भवते । Per. बभूवे । I Fut, भविता । II Fut. भविष्यते । Imperative भवताम् । Imper. अभवत । Pote. भवेय । Bene. भविषीष्ट । Aorist अभविष्ट । Condi. अभविष्यत । Pre. Part. Atmane भवमानः । Per. Part. Atmane, बभूवानः । Fut. भविष्यमाणः ॥

1. √Bhû, Passive. Pre. भूयते । भूयेते । भूयन्ते । भूयसे । भूयेथे । भूयध्वे । भूये । भूयावहे । भूयामहे । Per. बभूवे । I Fut. भविता or भाविता । भविताहे or भाविताहे । I Fut. भ (भा) विष्यते । भविष्ये or भाविष्ये । Imperative भूयताम् । भूयै । Imper. अभूयत । अभूये । Pote. भूयेत । भूयेय । Bene. भ (or भा०) विषीष्ट । भ (or भा०) विषीय । Aorist अभावि or अभविष्ट or अभाविष्ट । अभाविषाताम् । अभविष्ठाः or अभाविष्ठाः । अभविषि or अभाविषि । अभविष्वहि । Condi. अभविष्यत or अभाविष्यत । अभविष्ये or अभाविष्ये । Past Part. Pass. भूतः । Past Part. Act. भूयमानः । Fut. भविष्यमाणः ॥

1. √Bbû, Causative. Parasmaipadi. Pre. भावयति । Per. भावयां चकार I Fut. भावयिता । II Fut. भावयिष्यति । Imperative भावयतु । भावयतात् । Imper. अभावयत् । Pote. भावयेत् । Bene. भाव्यात् । Aorist अबीभवत् । Condi. अभावयिष्यत् ॥

1, √Bhû, Causative, Atmanepadi. Pre. भावयते । Per. भावयां चक्रे । I Fut. भावयिता । II Fut. भावयिष्यते । Imperative भावयताम् । Imper. अभावयत । Pote. भावयेत । Bene. भावयिषीष्ट । Aorist अबीभवत । Condi. अभावयिष्यत ॥

1. √Bhû, Causative, Passive. Pre. 1st. S. भाव्ये । Per. भावयां चक्रे । I Fut. भावयिताहे or भाविताहे । II Fut. भावयिष्ये । Imperative भाव्यै । Imper. अभाव्ये । Pote भाव्येय । Bene. भावयिषीय or भाविषीय । Aorist अभावयिषि or अभाविषि । Condi. अभावयिष्ये or अभाविष्ये ॥

1. √Bhû, Desiderative, Parasmaipadi. Pre. बुभूषति । Per. बुभूषांचकार । I Fut. बुभूषिता । II Fut. बुभूषिष्यति । Imperative बुभूषतु, बुभूषतात् । Imper. अबुभूषत् । Pote. बुभूषेत् । Bene. बुभूष्यात् । Aorist अबुभूषीत् । Condi. अबुभूषिष्यत् ॥

1. √Bhû, Desiderative, Atmanepadi. Pre. (व्यति) बुभूषते । बुभूषे । Per. (व्यति) बुभूषांचक्रे । बुभूषांचक्रे । I Fut. (व्यति) बुभूषिता बुभूषिताहे ॥ II Fut. (व्यति) बुभूषिष्यते

बुभूषिष्ये। Imperative (व्यति) बुभूषताम्। बुभूषै। Imper. (व्यति) अबुभूषत्। अबुभूष। Pot. (व्यति)। बुभूषेत। बुभूषेय। Bene. (व्यति) बुभूषिषीष्ट। बुभूषिषीय। Aorist (व्यति) अबुभूषिष्ट अबुभूषिष्टः। अबुभूषिषि। Condi. अबुभूषिष्यत्। अबुभूषिष्ये॥

1. √Bhu, Desiderative, Passive. Pre. बुभूष्यते। बुभूष्ये। Per. बुभूषां चक्रे। बुभूषा चक्रे। I Fut. बुभूषिता बुभूषिताहे। II. Fut. बुभूषिष्ये। बुभूषिष्ये। Imperative 1st. S. बुभूष्यै। Imper. 1st. S. अबुभूष्ये। Pote. 1st. S. बुभूष्येय। Bene. 1st. S. बुभूषिषीय। Aorist अबुभूषि। अबुभूषिष्ठाः। अबुभूषिषि। Cond. 1 S. अबुभूषिष्ये॥

1. √Bhû, Yan Intensive. Pre. बोभूयते। Per. बोभूयां or बोभवां चक्रे। I Fut. बोभूयिता। II Fut. बोभूयिष्यते। Imperative बोभूयताम्। Imper. अबोभूयत। Pote. बोभूयेत। Ben. बोभूयिषीष्ट। Aorist अबोभूयिष्ट। Condi. अबोभूयिष्यत॥

1. √Bhû, Yan luk. Pre. बोभवीति or बोभोति। बोभूतः। बोभुवति। बोभवीषि or बोभोषि। बोभूथः। बोभूथ। बोभवीमि or बोभोमि। बोभूवः। बोभूमः। Per, बोभवांचकार बोभाव or बोभूव। बोभूवतुः। बोभूवुः। बोभूविथ or बोभविथ। बोभूवथुः। बोभूव। बोभव बोभाव or बोभूव। बोभूविव or बोभुविव। बोभुविम or बोभूविम। I Fut. बोभविता II Fut. बोभविष्यति। Imperative बोभवीतु, बोभोतु or बोभूतात्। बोभूताम्। बोभुवतु। बोभूहि। बोभूतम्। बोभूत। बोभवानि। बोभवाव। बोभवाम। Imper. अबोभवीत् or अबोभोत् अबोभूताम्। अबोभवुः। अबोभोः or अबोभवीः। अबोभूतम्। अबोभूत। अबोभवम्। अबोभूव अबोभूम। Pote. बोभूयात्। बोभूयाताम् बोभूयुः। Bene. बोभूयात्। बोभूयास्ताम्। बोभूयासुः Aorist अबोभूवीत्, । अबोभूत्, अबोभोत्, अबोभावीत्, अबोभवीत्। 3rd, Dual. अबोभूताम् 3rd. Pl. अबोभूवन (?) अबोभूवुः, अबोभाविषुः अबोभवुः। 2. S. अबोभूः, अबोभूवीः, अबोभोः, अबोभवीः or अबोभावीः। अबोभूतम्। अबोभूत। अबोभूवम् or अबोभाविषम्। अबोभूव or अबोभाविष्व, अबोभूम or अबोभाविष्म॥

एध २ वृद्धौ।

2. √Edha, to prosper. Pre. एधते। Per. एधां चक्रे। I Fut, एधिता। II Fut. एधिष्यते। Imperative एधताम्। Imper. ऐधत। Pote. एधेत। Bene. एधिषीष्ट। Aorist ऐधिष्ट। Condi. ऐधिष्यत। Pass. एध्यते। Aor. ऐधि (भवत)। Desi. एदिधिषते। Past. Part, Pass. एधितः Noun :—एधः॥

2 √Edha, Causative. Pre. एधयते or ति। Per. एधयां चक्रे। I Fut. एधयिता। एधयिताहे or °हि। II Fut. एधयिष्यते–°ति। Imperative एधयताम्–°तु। Imper. ऐधयत–°त्। Pote. एधयेत – °त्। Bene. एधयिषीष्ट or एध्यात्। Aorist ऐदिधत–°त्॥

स्पर्ध ३ संघर्षे।

3. √Spardha, to contend Pre. स्पर्द्धते। Per. पस्पर्द्धे। I Fut. स्पर्धिता। II Fut. स्पर्धिष्यते। Imperative स्पर्धताम्। Imper. अस्पर्धत। Pote. स्पर्धेत। Bene स्पर्धिषीष्ट। Aorist अस्पर्धिष्ट। Condi. अस्पर्धिष्यत। Pass. स्पर्ध्यते। लोट् स्पर्धताम्। लङ् अस्पर्ध्यत। लिङ् स्पर्ध्येत लुङ् चिण् अस्पर्धि॥ Causative स्पर्धयति.॥ Desi. पिस्पर्धिषते। लिट्. पिस्पर्धिषां चक्रे। लुट्. पिस्पर्धिषिता। Passive पिस्पर्धिष्यते। Intensive पास्पर्ध्यते। लिट् पास्पर्धां चक्रे। लुट् पास्पर्धिता॥ Noun. स्पर्द्धा॥

3. √Spardha, Yan luk. Pre. पास्पर्द्धि or °र्धीति। पास्पर्द्धः। पास्पर्द्धति। पास्पर्त्सि। पास्पर्द्धः। Per. पास्पर्धा चकार। I Fut. पास्पर्धिता। II Fut. पास्पर्धिष्यति। Imperative पास्पर्द्धात् पास्पर्द्धु। पास्पर्द्धाम्। पास्पर्द्धतु। पास्पर्द्धि। Imper. अपास्पर्त् or °द् अपास्पर्द्धाम्। अपास्पर्धुः। अपास्पर्त्–°र्द् or अपास्पाः। Pote. पास्पर्द्ध्यात्। पास्पर्द्ध्याताम्

पास्पर्द्धुः । Bene. पास्पर्द्ध्यात् । पास्पर्द्ध्यास्ताम् । Aorist अपास्पर्द्धीत् । अपास्पर्द्धिष्टां । अपास्पर्द्धिषुः । अपास्पर्द्धीः । अपास्पर्द्धिषम् । Condi. अपास्पर्द्धिष्यत् ॥

गाधृ ४ प्रतिष्ठालिप्सयोः (ग्रन्थे च) ।

4. √Gâdhṛi, 1. to stand, 2. to seek or covet, 3 to compile. Pre. गाधते । गाधसे । गाधे । Per. जगाधे । I Fut. गाधिता । गाधितासे । II Fut. गाधिष्यसे । Imperative गाधताम् । गाधस्व । गाधे । Imper. अगाधत । अगाधथाः । अगाधे । Pote. गाधेत । गाधेथाः । गाधेय । Bene. गाधिषीष्ट । Aorist अगाधिष्ट । अगाधिष्ठाः । अगाधिषि । Condi. अगाधिष्यत । Pass. गाध्यते । Desi. जिगाधिषते । Inten. जागाध्यते । Fut. गाधिष्यमाणः । Nouns. गाधनः । गाधि ॥

4. √Gâdhṛi, Causative. Pre, गाधयति । Per. गाधयां चकार । I Fut. गाधयिता । II Fut. गाधयिष्यति । Imperative गाधयतु । Imper. अगाधयत् । Pote. गाधयेत् । Bene. गाध्यात् । Aorist अजगाधत् । Condi. अगाधयिष्यत् ॥

4. √Gâdhṛi, Desiderative. Pre. जिगाधिषते । Per. जिगाधिषां चक्रे । I Fut. जिगाधिषिता । II Fut. जिगाधिषिष्यते । Imperative जिगाधिषताम् । Imper. अजिगाधिषत । Pote. जिगाधिषेत् । Bene. जिगाधिषिषीष्ट । Aorist अजिगाधिषिष्ट । Condi. अजिगाधिषिष्यत । Passive of Desiderative. जिगाधिष्यते । Aorist अजिगाधिषि ॥

4. √Gâdhṛi, Intensive. Pre. जागाध्यते । Per. जागाधां चक्रे । I Fut. जागाधिता । II Fut. जागाधिष्यते । Imperative जागाध्यताम् । Imper. अजागाध्यत । Pot. जागाध्येत । Ben. जागाधिषीष्ट । Aor. अजागाधिष्ट । Con. अजागाधिष्यत । 11. Pass. Ao. अजागाधि ॥

4. √Gâdhṛi, Yan luk. Pre. जागाद्धि । 2. S. जाघात्सि । Per. जागाधां चकार । I Fut. जागाधिता । II Fut. जागाधिष्यति । Impertive जागाद्धु or जागाद्धात् । lst. S. जागाधानि । Imper. अजाघात्–°द् 2. S. अजाघाः or अजाघात्–°द् । Pote. जागाध्यात् । जागाध्याताम् । Bene, जागाध्यात् । जागाध्यास्ताम् । Aorist अजागाधीत् । अजागाधिष्टाम् । Condi. अजागाधिष्यत् ॥

बाधृ ५ लोडने ।

5 √Bâdhṛi, to harass. Pre. बाधते । Per. बबाधे । I Fut. बाधिता । II Fut. बाधिष्यते । Imperative बाधताम् । Imper. अबाधत । Pote. बाधेत । Bene, बाधिषीष्ट । Aorist अबाधिष्ट । Condi. अबाधिष्यत । Pass. बाध्यते । Caus, बाधयति, बाधयते । Desi. बिबाधिषते । Inten. बाबाध्यते । Pre. Part. Atmane बाधमान । Past Part. Pass. बाधितः । Past Part. Act बाधितवान् । Fut. बाधिष्यमाणः । Ger. बाधित्वा । Infini. बाधितुम् । Adj. बाधितव्यं । बधिनीयं बाध्यम् । Nouns बाहु ; भद्रबाहुः ॥

नाधृ ६, नाथृ ७ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु ।

6. √Nâdhṛi, 7 √Nâthṛi, to trouble ; to ask ; to have power ; to bless. Pre. नाथति । A. नाथते । Per. ननाथ । A. ननाथे । I Fut. नाथिता । A. नाथिता । II Fut. नाथिष्यति । A. नाथिष्यते । Imperative नाथतु । A. नाथताम् । Imper. अनाथत् । A. अनाथत । Pote. नाथेत् । A. नाथेत । Bene. नाथ्यात् । A. नाथिषीष्ट । Aorist अनाथीत् । A. अनाथिष्ट । Condi. अनाथिष्यत् । A. अनाथिष्यत ॥

दध ८ धारणे ।

8. √Dadha, to hold, Pre. दधते । Per. देधे । देधाते । देधिरे । देधिषे । देधे ॥ देधिमहे । I Fut. दधिता । II Fut. दधिष्यते । Imperative दधताम् । Imper. अदधत.

Pote. दधेत । Bene. दधिषीष्ट । Aorist अदधिष्ट । Condi. अदधिष्यत । Pass. दध्यते । Caus. दाधयति, दाधयते । Desi. दिदधिषते । Inten. दादध्यते ॥

8. √Dadha, Desiderative. Pre. दिदधिषते । Per. दिदधिषांचक्रे । I Fut. दिदधिषिता । II Fut. दिदधिषिष्यते । Imperative दिदधिषताम् । Imper. अदिदधिषत । Pote. दिदधिषेत । Bene. दिदधिषिषीष्ट । Aorist अदिदधिषिष्ट । Condi. अदिदधिषिष्यत । Desi. Passive दिदधिष्यते । Pass. दध्यते । लोट्—दध्याताम् । लङ् - अदध्यत । लिङ् - दध्येत । लुङ्—चिण् अदाधि ॥

8. √Dadha, Yań Intensive. Pre दोदध्यते । Per· दादधां चक्रे । I Fut. दादधिता । II Fut. दादधिष्यते । Imve. दादध्यताम् । Imp. अदादध्यत । Pot. दादध्येत । Ben. दादधिषीष्ट । Aor. अदादधिष्ट । Con. अदादधिष्यत ॥

8. √Dadha, Yań luk. Pre. दादद्धि । दादद्धः दाधत्सि । दादध्मि । Per, दादध चकार । I Fut. दादधिता । II Fut. दादधिष्यति । Imperative दादद्धु or दादद्धात् दादद्धि । दादधानि । Imper. अदाधत्-°द् अदादद्धोम् । अदादधुः । अदाधाः । अदादद्ध अदादधम् । Pote. दोदध्यात् । दादध्याताम् । Bene. दादध्यात् । दादध्यास्ताम् । Aorist अदादधीत् or° दाधीत् । अदादधिष्टाम् or° दाधिष्टाम् । Condi. अदादधिष्यत् ॥

स्कुदि ९ आप्रवणे ।

9. √Skudi, to jump; to raise. Pre. स्कुन्दते । Per, चुस्कुन्दे । I Fut. स्कुन्दिता II Fut. स्कुन्दिष्यते । Imperative स्कुन्दताम् । Imper. अस्कुन्दत । Poten स्कुन्देत । Bene स्कुन्दिषीष्ट । Aorist. अस्कुन्दिष्ट । Condi. अस्कुन्दिष्यत । Pass. स्कुन्द्यते । । Caus. स्कुन्दयति स्कुन्दयते । Desi. चुस्कुन्दिषते । Inten. चोस्कुन्द्यते । *Noun.* स्कुन्दनः ॥

9. √Skudi, Passive. Pre. स्कुन्द्यते । Imperative. स्कुन्द्यताम् । Imper. अस्कुन्द्यत । Poten. स्कुन्द्येत । Aorist, अस्कुन्दि ॥

9. √Skudi, Desiderative. 1, चुस्कुन्दिषते । 2. चुस्कुन्दिषाञ्चक्रे । 3. चुस्कुन्दिषिता । 4, चुस्कुन्दिषिष्यते । 5. चुस्कुन्दिषताम् । 6. अचुस्कुन्दिषत । 7. चुस्कुन्दिषेत । 8. चुस्कुन्दिषिषीष्ट । 9. अचुस्कुन्दिषिष्ट । 10, अचुस्कुन्दिषिष्यत ॥

9. √Skudi, Intensive. 1, चोस्कुंद्यते । 2. चोस्कुन्दाञ्चक्रे । 3. चोस्कुन्दिता । 4. चोस्कुन्दिष्यते । 5. चोस्कुन्द्यताम् । 6, अचोस्कुन्द्यत । 7. चोस्कुंद्येत । 8. चोस्कुन्दिषीष्ट । 9, अचोस्कुन्दिष्ट । 10. अचोस्कुन्दिष्यत ॥

9. √Skudi, Yań luk. 1. चोस्कुन्दीति or चोस्कुन्त्ति । 2. चोस्कुन्दाञ्चकार । 6 अचोस्कुन् । Caus. स्कुन्दयति ॥

श्विदि १० श्वैत्ये ।

10. √Svidi, to become white. It is conjugated like √Skudi. Pre. श्विन्दते । Per. शिश्विन्दे । I Fut. श्विन्दिता । II Fut. श्विन्दिष्यते । Imperative. श्विन्दताम् । Imper. अश्विन्दत । Poten. श्विन्देत । Bene. श्विन्दिषीष्ट । Aorist. अश्विन्दिष्ट । Condi. अश्विन्दिष्यत । Pass. श्विंद्यते । Caus. श्विन्दयति, श्विन्दयते । Desi. शिश्विन्दिषते । Inten. शेश्विन्द्यते । Noun. श्वेतः ॥

वदि ११ अभिवादनस्तुत्योः ।

11. √ Vadi, to salute, to adore. Pre. वन्दते । Per. ववन्दे । I Fut. वन्दिता ' II Fut. वन्दिष्यते । Imperative वन्दताम् । Imper. अवन्दत । Pote. वन्देत । Bene. वन्दिषीष्ट । Aorist. अवन्दिष्ट । Condi. अवन्दिष्यत । Pass. वन्द्यते । Caus. वन्दयति, वन्दयते, । Desi, विवन्दिषते । Inten. वावन्द्यते । Nouns. वन्द्रः । वन्दी । वन्दारुः । वन्दा । वृन्दारका "

भदि १२ कल्याणे सुखे च ।

12. √Bhadi, to tell a good news; to be glad. It is conjugated like √skudi. Pre. भन्दते । Per. बभन्दे । I Fut भन्दिता । II Fut, भन्दिष्यते । । Imperative भन्दताम् । Imper. अभन्दत । Poten. भन्देत । Bene. भन्दिषीष्ट । Aorist. अभन्दिष्ट । Cond. अभन्दिष्यत । Noun. भद्रं ॥

मदि १३ स्तुति मोद मद स्वप्न गतिषु ।

13. √Madi, to praise; to be glad; to be drunk; to sleep; to move slowly, to shine; to languish. This root is also found in the Divâdi and Churâd classes. Pre. मन्दते । Per. ममन्दे । I Fut. मन्दिता । II Fut. मन्दिष्यते । Imperative. मन्दताम् Imper. अमन्दत । Poten. मन्देत । Bene. मन्दिषीष्ट । Aorist. अमन्दिष्ट । Condi. अमन्दिष्यत Pass. मन्द्यते । Caus. मन्दयति, मन्दयते । Desi. मिमन्दिषते, Inten. मामन्द्यते । Noun. मन्दुरा, मन्दिरम्, मन्द्रम्, मन्दारः, मन्दरः ॥

स्पदि १४ किंचिच्चलने ।

14. √Spadi, to shake; to tremble. Pre. स्पन्दते । Per. पस्पन्दे । I Fut. स्पन्दिता । Pass. स्पन्द्यते । Caus. स्पन्दयति, स्पन्दयते । Desi. पिस्पन्दिषते । Inten. पास्पन्द्यते ।

क्लिदि १५ परिदेवने ।

15. √Klidi, to lament. Pre. क्लिन्दते । Per. चिक्लिन्दे । I Fut. क्लिन्दिता । Pass. क्लिन्द्यते । Caus. क्लिन्दयति, क्लिन्दयते । Desi. चिक्लिन्दिषते । Inten. चेक्लिन्द्यते । Noun. क्लेदा ॥

मुद १६ हर्षे ।

16. √Muda, to rejoice. Pre. मोदते । मोदेते । मोदन्ते । मोदसे । मोदेथे । मोदध्वे । मोदे । मोदावहे । मोदामहे । Per. मुमुदे । मुमुदाते । मुमुदिरे । मुमुदिषे । मुमुदिवहे । I Fut. मोदिता । II Fut. मोदिष्यते । Imperative. मोदताम् । Imper. अमोदत । Pote, मोदेत । Bene. मोदिषीष्ट Aorist. अमोदिष्ट । Condi. अमोदिष्यत ॥

16. √Muda, Passive. Pre. मुद्यते । Imperative. मुद्यताम । Imper. अमुद्यत । Pote. मुद्येत । Aorist. अमोदि ।

16. √Muda, Desi. 1. मुमुदिषते or, मुमोदिषते । 2. मुमुदिषांचक्रे । मुमोदिषांचक्रे ॥

16. √Muda, Inten. 1. मोमुद्यते । 2. मोमुदां चक्रे । 3. मामुदिता ॥

16. √Muda, Caus, 1. मोदयति । 2. मोदयांचकार । Aor. अमूमुदत् । Past. Part. Pass. मुदितम् or मोदितम् । Past. Part. Act. प्रमुदितवान् or प्रमोदितवान् । Gér. मुदित्व or मोदित्वा ॥

16. √Muda, Yaṅ luk Pre. मोमोत्ति or मोमुदीति । मोमुत्तः । मोमुदति । मोमोत्सि or मोमुदीषि । 1. S, मोमोद्मि or मोमुदीमि । d. मोमुद्वः । Per. मोमोदांचकार । I Fut. मोमोदिता । II Fut. मोमोदिष्यति । Imperative, मोमोत्तु or मोमुत्तात् or मोमुदीतु । 2, S, मोमुद्धि । 1. S. मोमुदानि । d. मोमुदाव । Imper, अमोमुदीत् or अमोमोत्-°द. अमोमुत्ताम् । 2, S. अमोमोत्-मोद or अमोमोः or अमोमुदीः । 1. S. अमोमुदम् । Pote. मोमुद्यात् । मोमुद्याताम् । Bene. मोमुद्यात् । मोमुद्यास्ताम् । Aorist. अमोमोदीत् । अमोमोदिष्टाम् । Condi, अमोमोदिष्यत् ॥

दद १७ दाने ।

17. √Dada, to give. Pre. ददते । ददसे । ददे । Per. दददे । दददाते । दददिषे । दददे । I Fut. ददिता । II Fut. ददिष्यते । Impera. ददताम् । Imper. अददत । Poten, ददेत ।

Bene. ददिषीष्ट । Aorist अददिष्ट । Condi. अददिष्यत । Pass. दद्यते, Imperative. दद्यताम् । Imper;. अदद्यत । Pot. दद्येत । Aor. अदादि Caus. दादयति, दादयते । Desi. दिददिषते । Inten. दादद्यते । Yan luk. दाददीति or दादत्ति । Noun.

ष्वद् १८, स्वर्द् १९ आस्वादने ।

18. √Ṣhvada, 19 √Svarda, to taste. Pre. स्वदते; स्वर्दते । Per. सस्वे । सस्वर्दे । I Fut. स्वदिता; स्वर्दिता । Pass. स्वद्यते, स्वर्द्यते । Caus. स्वादयति, स्वादयते, स्व । यति, स्वार्दयति । Aorist. असिष्वदत् । C. Desiderative सिस्वादयिषति । Desi. सिस्वदिष । सिस्वर्दिषते, । Inten. सास्वद्यते, सास्वर्द्यते, Yan luk सास्वदीति or सास्वत्ति । Noun. स्वादुः ।

उर्द् २० माने क्रीडायां च ।

20, √Urda, to measure; to play; to taste. Pre. ऊर्दते Per. ऊर्दांचक्रे । Fut. ऊर्दिता । II Fut. ऊर्दिष्यते । Imper. ऊर्दताम् । Impera. और्दत । Pote. ऊर्देत । Bene: ऊर्दिषीष्ट । Aorist. और्दिष्ट । Condi. और्दिष्यत । Caus. ऊर्दयति, ऊर्दयते Aorist और्दिदत् । Desi. ऊर्दिदिषते ।

कुर्द २१, खुर्द २२, गुर्द २३, गुद २४ क्रीडायामेव ।

21. √Kurda, to play. Pre. कूर्दते । Per. चुकूर्दे । I Fut. कूर्दिता । II Fut. कूर्दिष्यते । Imperative कूर्दताम् । Imper. अकूर्दत । Pote कूर्देत । Bene. कूर्दिषीष्ट । Aorist अकूर्दिष्ट । Condi. अकूर्दिष्यत । Pass. कूर्द्यते । Caus. कूर्द्रयति, कूर्दयते । Aorist अचुकूर्दत् । Dêsi. घुकूर्दिषते ।

21 √Kurda Yan luk, Pre. चोकूर्दीति or चोकूर्त्ति । चोकूर्त्तः । Per. चोकूर्दांचकार । I Fut. चोकूर्दिता । Imper. अचोकूर्दीत् or अचोकूर्त् – °र्द् ।अचोकूः or अचोकूर्त् – °द् । Pass. कूर्द्यते । Caus. कूर्दयति । Aorist अचुकूर्दत् । Desi. चुकूर्दिषते । Inten. चोकूर्द्यते ।

22. √Khurda, to play. Pre. खूर्दते । Per. चुखूर्दे । I Fut. खूर्दिता । II Fut. खूर्दिष्यते । Imperative खूर्दताम् । Imper. अखूर्दत । Pote. खूर्देत । Bene. खूर्दिषीष्ट । Aorist अखूर्दिष्ट । Coudi. अखूर्दिष्यत । Pass. खूर्द्यते । Caus. खूर्दयति, खूर्दयते । Desi. चखर्दिषते । Inten. चोखूर्द्यते ।

23, √Gurda, to play. Pre. गूर्दते । Per. जुगूर्दे । I Fut. गूर्दिता ॥

24, √Guda, to play, Pre. गोदते । Per. जुगुदे । I Fut. गोदिता । Caus. गोदयति, गोदयते । Desi. जुगुदिषते, जुगोदिषते । Inten. जोगुद्यते । Ger, गुदित्वा or गोदित्वा । Noun. गुदम् । गोद ॥

षूद २५ क्षरणे ।

25, √Ṣhûda, to effuse; to flow, Pre. सूदते । Per. सुषूदे । I Fut. सूदिता । Caus. सूदयति, सूदयते । Aorist असूषुदत् । Desi. सुसूदिषते । Inten. सोसूद्यते । Yan luk. सोसूत्ति । Nouns. मधुसूदनः । सूदिता (tṛin), सूदः 'a cook' 'mire.'

ह्राद २६ अव्यक्ते शब्दे ।

26. √Hrâda, to sound, to roar, The word अव्यक्तशब्द means the sound of drums &c. Pre. ह्रादते । Per. जह्रादे । I Fut. ह्रादिता । Pass. ह्राद्यते । Aorist अह्रादि । Caus. ह्रादयति, ह्रादयते । Aorist अजीह्रदत् । Desi. जिह्रादिषते । Inten. जाह्राद्यते । Yan luk जाह्रादीति or जाह्रात्ति । Noun. ह्रदः 'a lake', मर्हिकिह्रदः 'a city of the Vâhikass' (IV, 2, 142, S. 1366 मर्हिकिह्रदीयः) ॥

ह्लादी २७ सुखे च ।

27. √Hlâdî, 'to be glad or delighted, rejoice.' By force of च 'and' we draw in the anuvṛitti of avyakta—śabde and so it means 'to sound' also. Thus :—Pre. ह्लादते just like ह्लादते। The root is exhibited with a long ई as its indicatory letter and this differentiates it from हृद। Therefore the rule VII. 2. 14. S. 3039 applies to the Past Participle along with VI. 4. 95. S. 3073. Thus आह्लन्नः, आह्लन्नवान् (VIII. 2. 42, S. 3016.) Pre. ह्लादते। Per. जह्लादे। I Fut. ह्लादिष्यते। Pass ह्लाद्यते Caus. ह्लादयति, ह्लादयते। Desi. जिह्लादिषति। Inten, जाह्लाद्यते। Noun, आह्लादः॥

स्वाद २८ आस्वादने।

28. √Svâda, 'to taste.' It has the same meaning as the root 18. स्वद Thus स्वादते। As it is taught without a ष, in the Dhâtupâtha, so स is never changed to ष, as असिस्वदत्। Pre. स्वादते। Per. सस्वादे। I Fut. स्वादिता। Pass. स्वाद्यते। Caus, स्वादयति, स्वादयते। Desi. सिस्वादिषते। Inten. सास्वाद्यते।

पर्द २९ कुत्सिते शब्दे।

29. √Parda, to break wind. Pre. पर्दते। Per, पपर्दे। I Fut. पर्दिता। II Fut. पर्दिष्यते। Impera. पर्दताम्। Imper. अपर्दत। Poten. पर्देत। Bene. पर्दिषीष्ट। Aorist. अपर्दिष्ट। Pass. पर्द्यते। Caus. पर्दयति, पर्दयते। Desi पिपर्दिषते। Inten. पापर्द्यते। Yan luk पापर्दीति or पापर्त्ति। Noun. पृदाकुः॥

यती ३० प्रयत्ने।

30. √Yati, to attempt. Pre. यतते। Per. येते। येतिषे। I Fut. यतिता II Fut. यतिष्यते। Impera. यतताम्। Imper. अयातत। Bene. यतिषीष्ट। Aorist. अयतिष्ट। Condi. अयतिष्यत। Pass. यत्यते। Caus. यातयति, यातयते। Aorist अयीयतत्। Desi. यियतिषते। Inten. यायत्यते। Yan luk यायतीति or यायत्ति। Noun. यत्नः। यतिः। Past, Part. Pass. यतितः। आयत्तः॥

युतृ ३१, जुतृ ३२ भासने।

31. √Yutṛi, 32 √Jutri, 'to shine,' These two roots are read with an indicatory ऋ। Therefore VII. 4. 2. S. 2572 applies and in the Aorist with चङ्, there is no shortening. As अयुयोतत्। P.P, युतितम or योतितम्। (I. 1. 21. S. 3056), Pre. योतते। Per, युयुते। I Fut, योतिता। Pass, युत्यते। Caus, योतयति, योतयते Aorist. अयुयोतत्। Desi, युयुतिषते or युयोतिषते। Inten. योयुत्यते। Yan luk. योयुतीति or योयोत्ति। Past, Part. Pass, युतितः or योतितः। Ger. युतित्वा or योतित्वा॥

32. √Jutṛi, to shine. Pre. जोतते। Per. जुजुते। Fut. जोतिता। Pass, जुत्यते। Caus. जोतयति, जोतयते। Aorist. अजुजोतत्। Inten. जेजुत्यते Yan luk जोजुतीति or जोजोत्ति॥

विथृ ३३, वेथृ ३४ याचने।

33. √Vithri, 34, √Vethri, 'to beg.' According to Kaushika the first root is विध् ending with a ध। This view is, however, discarded by Kshiraswâmi Pre. वेथते। Per, विविथे। I Fut. वेथिता। II Fut. वेथिष्यते। Imper. वेथताम्। Imper, अवेथत। Pot, वेथेत। Ben, वेथिषीष्ट। Aor, अवेथिष्ट। Cond. अवेथिष्यत। Pass, विथ्यते Caus. वेथयति, वेथयते। Aorist अविवेथत्। Desi. विविथिषते, विवेथिषते। Inten. वेविथ्यते, Yan luk वेविथीति or वेवेत्ति॥

34. √ vethṛi, to beg. The forms विवेथे (Per,)वेथ्यते (Pass., and distinguish it from the last root, Having an indicatory ऋ it never shortens the penultimate.

Both these roots take two oljects. Pre. वेथते । Per. विवेथे । I Fut. वेथिता । II Fut. वेथिष्यते । Imt- वेथताम् । Imper. अवेथत । Pot, वेथेत । Ben. वेथिषीष्ट । Aor. अवेथिष्ट । Cond, अवेथिष्यत । Pass. वेथ्यते । Caus. वेथयति, वेथयते । Desi. विवेथिषते । Intensive, वेविथ्यते । yań luk वेवेथीति । or वेवेत्ति ॥

श्रथि ३५ शैथिल्ये ।

35. √Śrathi, 'to be weak,' 'to be loose or relaxed; This root is exhibited as श्रथि, with an indicatory short इ, in order to show that a nasal should be inserted: which nasal is not elided before क्ङित् affixes. Pre. श्रंथते । Per. शश्रन्थे । I Fut श्रन्थिता । II Fut. श्रन्थिष्यत । Imperative श्रन्थताम् । Imper. श्रन्थत । Pote. श्रन्थेत । Bene. श्रन्थिषीष्ट । Aorist. अश्रन्थिष्ट । Condi. अश्रन्थिष्यत । Pass. श्रथ्यते । Caus. श्रन्थयति, श्रन्थयते । Aorist अशश्रन्थत् । Desi. शिश्रन्थिषते । Intensive शाश्रन्थ्यते । yań luk शाश्रन्थीति or शाश्रन्थि । Impe-fect अशाश्रन् । Noun श्रन्था । प्रश्रथः । हिमश्रथः ॥

ग्रथि ३६ कौटिल्ये ।

36, √Grathi, 'to be crooked, to be wicked, to bend.' Thus ग्रन्थते &c. like श्रन्थते &c. There is difference in the reduplication. Some read these two roots without the indicatory इ, but with an न, *i e.*, instead of श्रथि, ग्रथि they read them as श्रन्थ and ग्रन्थ। In this view, the nasal would be elided before क्ङित् affixes. The Perfect would be according to the view of Dhâtuvṛittikâra. But this is mistake, according to Tarangani. The author of Kâśikâ also does not approve the reading श्रन्थ् and ग्रन्थ्, but श्रथि and ग्रथि because under 1. 2, 6. Vârtika श्रथिग्रथि, &c. he has given the examples ग्रेथतुः in Liṭ Parasmaipada.

The root ग्रन्थ सन्दर्भे is read in the Kryâdi class also : and ग्रन्थ बन्धने in युजादि । Pre. ग्रन्थे । Per. जग्रन्थे । I Fut. ग्रन्थिता ॥

कत्थ ३७ श्लाघायाम् ।

37. √ Kattha, to boast, to swagger, to praise. Pre. कत्थते । Per. चकत्थे । I Fut. कत्थिता । Pass. कत्थ्यते । Desi. चिकत्थिषते । Inten. चाकत्थ्यते । Yań luk चाकत्थीति । Nouns. विकत्थन । विकत्थी ॥

Here end the 36 roots beginning with एध *'to prosper,: and which are Atmanepadi.*

Note :— We repeat the Anit Karikas here, as those printed at page 51 are not rather clear.

ऊद्, ॠदन्तै, यौति, रु, क्ष्णु, शीङ्, स्नु, नु, क्षु, श्वि, डीङ्, श्रिभिः ।
वृङ्, वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥ १ ॥

शक्लृ, पच्, मुच्, रिच्, वच्, विच्, सिच्, प्रच्छि, त्यज्, निजिर्, भजः ।
भञ्ज्, भुज्, भ्रस्ज्, मस्जि, यज्, युज्, रुज्, रञ्ज्, विजिर्, स्वञ्जि, सञ्ज्, सृजः ॥ २ ॥

अद्, क्षुद्, खिद्, छिद्, तुदि, नुदः, पद्य, भिद्, विद्यति, विनद्, ।
शद्, सदी, स्विद्यति, स्कन्दि, हदी, क्रुध्, क्षुधि, बुध्यती ॥ ३ ॥

बन्धि, युधि, रुधी, राधि, व्यध्, शुधः, साधि, सिध्यती, ।
मन्य, हन्नाप्, क्षिप्, छुपि, तप्, तिप, स्तृप्यति, दृप्यती ॥ ४ ॥

लिप्, लुप्, वप्, शप्, स्वप्, सृपि, यभ्, रभ्, लभ्, गम्, नम्, यमो, रमिः ।
क्रुशि, दंशि, दिशी, दृश्, मृश्, रिश्, रुश्, लिश्, विश्, स्पृशः, कृषिः ॥ ५ ॥

त्विष्, तुष, द्विष्, दुष्, पुष्य, पिष्, विष्, शिष्, शूष्, श्लिष्यतयो, घसिः, ।
वसति, दह्, दिहि, दुहो, नह्, मिह्, रुह्, लिह्, वहिस्तथा ॥ ६ ॥

अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतम् ।
तुदादौ मतभेदेन स्थितौ यौ च चुरादिषु ॥ ७ ॥

तृप्, दृपी, तौ वारयितुं श्यना निर्देश आदृतः ।
किंच । स्विद्यपद्यौ, सिध्यबुध्यौ, मन्यपुष्यश्लिषः, श्यना ॥ ८ ॥

वसिः शपा लुका यौतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये ।
णिजिर्, विजिर्, शक्लृ, इति सानुबन्धा अमी तथा ॥ ९ ॥

विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादेरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं नेह पेठुरिति स्थितम् ॥ १० ॥

रञ्ज, मस्जी, अदि, पदी, तुद्, क्षुध्, शुषि, पुषी, श्लिषिः ।
भाष्यानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभूत्यादिसंमतेः ॥ ११ ॥

Sub Section 3.

अथाष्टात्रिंशत्तवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः ॥

Thirty-eight Parasmaipadi roots ending in a dental letter.

अत ३८ सातत्यगमने । अतति । 'अत आदेः' (२२४८) आत । आततुः । आतुः । लुङि आतिस् ईत् इति स्थिते ॥

38. √Ata, 'to go constantly, to wander.' The words सातत्यगमन mean 'uninterrupted going.' As ग्राममतति 'He wanders throughout the village.'

Thus, Pre. अतति, अतसि, अतामि, अतन्ति । Per. आत, आततुः आतुः । आतिथ, आतिव । The अ is lengthened by VII. 4. 70. S. 2248. I Fut. अतिता । II Fut. अतिष्यति । Im- अततु । Imp. आतत् । There is Vṛiddhi before the augment आट् । Pot. अतेत । Bene, अत्यात् ।

In forming the Aorist, we add सिच् and ईट् । Thus अत् + इट् + सिच्+ईट् + त् । The सिच् is the affix of the Aorist and is added by III. 1. 44 S. 2222.

The augment इट् is added to this सिच् by VII. 2. 35 S. 2184. The personal ending त् gets the augment ईट् by VII, 3. 96. S. 2225, So the equation stands thus आतिस् + ई + त् ॥

Now applies the following sûtra by which the स् is elided.

२२६६ । इट ईटि । ८ । २ । २८ ॥

इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि परे ॥

*** सिज्लोप एकादेशे सिद्धो वाच्यः * । आतीत् । आतिष्टाम् । आतिषुः ।**

2266. The स is dropped after the augment इट्, if after this स् the augment ईट् follows.

Thus आतिस् + ई + त् = आति + 0 + ई + त् ॥

Now this स् is elided by VIII. 2. 28 (the present sûtra) of the Tripâdi (the last three sections or Padas of the Ashṭâdhyâyi.)

This elision would, therefore, be asiddha for the purposes of ekâdeśa (VI. 1. 101 S. 85), and we could not combine the इ of आति with the long ई as the zero intervenes. So the form would be आति ईत् as in विष्ण इह of sûtra VIII. 3. 19 S. 67; for VIII. 2. 1. S. 12 applies. To prevent this anomaly, we have the following vârtika:—

Vart:—When ekâdeśa is to be done, the elision of सिच् is to be considered siddha or valid. As आतीत् । Here the सिच् is elided by इट ईटि (VIII. 2. 28) This elision is considered valid or siddha, and thus we have dirgha single substitution of ई for इ + 0 + ई in आत् + इ + 0 + ईत् = आतीत् ॥

This elision of स takes place when it is situated between इट् on one sides and ईट् on the other. When there is no ईट् following स्, there is no elision. As आतिष्टाम्, आतिषुः ॥

The above examples आतीत्, आतिष्टाम् and आतिषुः may be either अ + अतीत् or आ + तीत् । The question is what is the true form of the Aorist without the augment अ ; is it अतीत् or आतीत्? According to the next sûtra it might have been आतीत्, but that sûtra is set aside by the sûtra following it.

२२६७। वदव्रजहलन्तस्याचः। ७। २। ३॥

वदेर्व्रजेर्हलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात्सिचि परस्मैपदेषु। इति प्राप्ते॥

2267. In the Parasmaipada s-Aorist there is Vṛiddhi of the अ of वद्, and व्रज्, and of any vowel, without distinction, of the stems ending in a consonant.

Note:—As अवादीत्, अव्राजीत्। This debars the option in the case of these two roots, which would have otherwise obtained by VII. 2. 7. So also of stems ending in consonants : as अपाक्षीत्, अभैत्सीत्, अच्छैत्सीत्, अरौत्सीत्॥

The root अत् is a हलन्त root and therefore, there would be Vṛiddhi of अ into आ॥ But the application of this sûtra is prevented by the following sûtra :—

२२६८। नेटि। ७। २। ४॥

इडादौ सिचि प्रागुक्तं न स्यात्। मा भवानतीत्। अतिष्टाम्। अतिषुः॥

2268. The vowel of a stem, ending in a consonant, does not get Vṛiddhi, when the सिच् takes the augment इट्॥

Therefore we do not get the form आतीत्, but अतीत् ; because the सिच् here takes the augment इट्॥ Thus without the augment अ we have the forms : मा भवान् अतीत् or मा भवान् अतिष्टाम् or मा भवान् अतिषुः। The augment अ is elided after मा। The form आतीत् is therefore really अ + अतीत and not अ + आतीत॥ Pre. अतति, अतसि, अतामि, अतन्ति। Per. आत, आततुः, आतुः, आतिथ, आतिव, आतिम। I Fut. अतिता, अतितारौ, अतितारः। II Fut. अतिष्यति। Im. अततु। Imper. आतत्। Pot. अतेत्. Bene. अत्यात्। Aorist अ+अतीत्, अतिष्टाम्, अतिषुः (without अट्). Con. आतिष्यत्। Pass, अत्यते। Per. आते। I Fut. अतिता। II Fut. अतिष्यते। Im. अत्यताम्। Imper. आत्यत। Pot. अत्येत। Bene. अतिषीष्ट, Aor. आतिष्ट, d. आतिषाताम्। pl. आतिषत। Caus. आतयति। Des. अतितिषति। Past. Part. Pass. अततः। Nouns : आतिः 'a kind of bird,' पदातिः 'infantry,' स्वाति 'an asterism,' अतिथिः, 'a guest', अतसः 'air.'

चिती ३९ संज्ञाने। चेतति। चिचेत। अचेतीत्। अचेतिष्टाम्। अचेतिषुः॥

39. ✓ Chiti, 'to perceive, see, notice, observe' 'to know' 'to understand'. to remember' ; 'to think'.

Pre. – चेतति। Per. चिचेत, चिचिततुः, चिचितुः ; चिचेतिथ ; चिचित, चिचेत, चिचितिव चिचितिम। I Fut. चेतिता। II Fut. चेतिष्यति। Im. चेततु। Imper. अचेतत्। Pot. चेतेत्। Bene. चित्यात्। Aor. अचेतीत्, अचेतिष्टाम्, अचेतिषुः। Condi. अचेतिष्यत्. Pass. चित्यते। Caus. चेतयति; Aor. अचीचितत्। Desi. चिचितिषति or चिचेतिषति।

Inten. चेचित्यते। Yaṅ luk चेचितीति or चेचेत्ति। Past Part चित्तः, चित्तवान्। Ger, चित्वा or चेतित्वा। Nouns चेतनः, चित्, चेत, चेतन्तो, चैतन्यं ॥

च्युतिर् ४० आसेचने। सेचनमार्द्रीकरणम्। आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ च ॥ * इर इत्संज्ञा वाच्या *। च्योतति। चुच्योत ॥

40. √ Chyutir, to sprinkle, सेचन means 'to sprinkle, to wet.' The prefix आ has the force of 'a little,' or 'pervasion,' आसेचन therefore means 'to wet a little' or 'to wet thoroughly.'

Vârtika :—The whole portion इर् whenever it occurs at the end of a root is to be treated as इत्। Thus Pre. च्योतति। Per. चुच्योत ॥

As this root has an indicatory इर्, the effect of it is that in the Aorist, it has another form also, where च्लि is replaced by अङ् and there is consequently no guṇa. The Sûtra which causes this is the following :—

२२६९ | इरितो वा | ३ । १ । ५७ ॥

इरितो धातोश्च्लेरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे। अच्युतत्—अच्योतीत् ॥

2269. अङ् is optionally the substitute of च्लि after that root which has an indicatory इर्, when the Parsmaipada terminations are employed.

NOTE:—Thus from भिदिर् (भिद) to divide, we derive, अभिदत् or अभैत्सीत्। But we have अभित्त in the Atmanepada. So from छिदिर्—अच्छिदत् or अच्छैत्सीत्।

Similarly च्युतिर् has its Aorist either as अच्योतीत् or अच्युतत् with अङ् affix.

40 √Chyutir, to sprinkle, to wet. Pre. च्योतति Per. चुच्योत। चुच्योतिथ। चुच्युतिव। I Fut. च्योतिता। II Fut. च्योतिष्यति। Im. अच्योतत्। Pote च्योतेत्। Bene. च्युत्यात्। Aorist अच्युतत् or अच्योतीत्। Pass. च्युत्यते। Caus. च्योतयति। Aor. अचुच्युतत्। Desi. चुच्युतिषति or चुच्योतिषति। Inten. चोच्युत्यते। Yaṅ luk चोच्युतीति or चोच्योत्ति। Past. Part. Pass. च्युतित or च्योतित। Ger. च्योतित्वा or च्युतित्वा ॥

श्च्युतिर ४१ क्षरणे। श्च्योतति। चुश्च्योत। अश्च्युतत्-अश्च्योतीत् यकाररहितोऽप्ययम्। श्चोतति ॥

41. √Śchyutir, 'to trickle, ooze, exude, flow ;' 'to shed, pour out, diffuse scatter.' Pre. श्च्योतति। Per. चुश्च्योत &c. like च्युत्। Aor. अश्च्युतत् with अङ्, or अश्च्योतीत् ॥

Some read this root without य्, namely as श्चुतिर्। Then the conjugation will be श्चोतति &c. As in मधुश्चुत घृतमिव सुपूतम् ॥

NOTE : The *whole* portion इर् is indicatory, and not इ and र् separately. They can be made separately इत् also by उपदेशेऽजनुनासिक इत् (1. 3. 2. S. 3) ; which will make इ indicatory ; and by हलन्त्यम् (1. 3. 3. S. 1) which will make र् indicatory. This is done actually by Mâdhava in his Dhâtuvritti. But the objection to it is that if इ be taken separately as indicatory, then there should be an insertion of nasal by इदितो नुम् धातोः (VII. 3. 58. S. 2262).

(42. ज्युतिर् भासने 'to shine')

Similarly should be conjugated the root ज्युत् । This root is not given in the Siddhânta.

मन्थ ४३ विलोडने । विलोडनं प्रतिघातः । मन्थति । ममन्थ । यासुटः किदाशिषि (२२१६) इति कित्त्वात् अनिदिताम्–(४१५) इति नलोपः । मथ्यात् ॥

43. √Mantha, 'to churn, to agitate, shake, stir round or up, to crush to grind down, oppress, afflict, destroy, kill.' Pre. मन्थति । Per. ममन्थ, ममन्थिथ । I Fut. मन्थिता । II Fut. मन्थिष्यति । Im. मन्थतु । Imper. अमन्थत् । Pote. मन्थेत् । Bene. मथ्यात् ॥

In the Benedictive, the न of मन्थ is elided, because the affix यासुट् is कित् by III. 4. 104 S. 2216; and because it is कित् it causes the elision of न् by VI. 4. 24. S. 415. Had the root been read as मथि, there would have been no elision of the nasal. In fact, there is such a root also, as given below. See Root 47. Aor. अमन्थीत् । Con. अमन्थिष्यत् । Passive मथ्यते । Causative मन्थयति । Aor. अममन्थत् । Desiderative मिमन्थिषति । Inten मामथ्यते । Yaṅ luk मामन्थीति or मामन्ति । Imperfect अमामन् । Gerund मथित्वा or मन्थित्वा । Nouns:—मन्थ, मन्थनी ॥

This root takes two accusatives, as अमतमम्बु निधिर्मथ्यते ॥

कुथि ४४, पुथि ४५, लुथि ४६, मथि ४७ हिंसासंक्लेशनयोः । इदित्वान्नलोपो न । कुन्थ्यात् । मन्थ्यात् ॥

44. √Kuthi, 45 √Puthi, 46 √Luthi, 47 √Mathi, 'to hurt, to suffer pain, to injure, to strike, to kill, to be afflicted, to crush, to grind down, to oppress.' Pre. कुन्थति Per. चुकुन्थ &c. like मन्थ as given above. In the Benedictive (आशीर्लिङ्) however, there will be no elision of the nasal. As कुन्थ्यात्; मन्थ्यात् &c.

Similarly पुन्थति लुन्थति and मन्थति । Both roots मथि and मन्थ are read here, according to Saumatâ. Kṣhîraswâmi reads it मन्थ and not मथि even here, and gives the example मथ्यते । All these roots mean 'to injure,' As खड्गोपकुन्थ शत्रुं मारयति ॥

षिध ४८ गत्याम् । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् । सात्पदाद्योः (२१२३) इति निषेधे प्राप्ते ॥

48. √Ṣhidha, 'to go, to ward, to drive.' Some read this with an indicatory short उ । The initial ष is changed to स by धात्वादेः षः सः (VI. 1. 64 S. 2264) Pre. सेधति, Per. सिषेध, सिषिधिथ, सिषिधिव । I Fut. सेधिता । II Fut. सेधिष्यति । Im. सेधतु । Imper. असेधत् । Pot. सेधेत् । Bene. सिध्यात् । Aor. असेधीत् । Cond. असेधिष्यत्

Passive सिध्यते । Causative Pre. सेधयति, Aor. असीषिधत् । Desiderative सिसेधिषति or सिषिधिषति । Intensive सेषिध्यते । Yaṅ luk सेषिधीति or सेषेद्धि । Gerund सिधित्वा or सेधित्वा । Nouns सिधः 'a kind of tree,' सिध्मः and सिध्मलः ॥

When an upasarga like नि is added we have नि+सेधति । The question arises 'should स be changed to ष after नि' । The Sûtra VIII. 3. 111. S. 2123. requires that there should be no ष substitution, since स is the beginning of a Pada. To this, however, the following sûtra makes an exception. That sûtra (VIII. 3. 65) and the five sutras that follow it in the order of Ashtâdhyâyi are given together here once for all, to show when स should be changed to ष, not only in the case of सेधति but of other verbs also.

Thus नि+सेधति=निषेधति (see below).

२२७० । उपसर्गात्सुनोति सुवति स्यति स्तौति स्तोभति स्था सेनय सेध सिच सञ्ज स्वञ्जाम् । ८ । ३ । ६५ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात् ॥

2270. ष् is substituted for स, after an alterant इ and उ of an upasarga in the following verbs: सु (सुनोति), सू (सुवति), सो (स्यति VII. 3. 71), स्तु (स्तौति VII. 3. 89) स्तुभ् (स्तोभते), स्था, सेनय (Denominative), सिध् (सेधति), सिच्, सञ्ज् and स्वञ्ज् ॥

Thus अभिषुणोति । सुवति, अभिषुवति । स्यति, अभिष्यति । स्तौति, अभिष्टौति । स्तोभते, अभिष्टोभते । स्था, अभिष्ठास्यति । सेनय, अभिषेणयति । सेध, अभिषेधति, परिषेधति, अभ्यषेधत्, पर्यषेधत् । सिच, अभिषिञ्चति । सञ्ज, अभिषजति । स्वञ्ज, अभिष्वजते ॥

NOTE :—The root सिध is exhibited in the sûtra as सेध with शप् vikaraṇa thus debarring सिध-सिध्यति ॥

२२७१ । सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ ॥

प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेः सस्य षः स्यात् ॥

2371. The स of सद् is changed to ष after an Upasarga having an इ or उ, but not after प्रति ॥

Thus निषीदति, विषीदति, निषसाद, विषसाद । The second स remains unchanged in the Perfect by VIII. 3. 118.

Why do we say 'but not after प्रति' ? Observe प्रतिसीदति ॥

२२७२ । स्तन्भेः । ८ । ३ । ६७ ॥

सौत्रस्य सस्य षः स्यात् । योगविभाग उत्तरार्थः । किंच । अप्रतेः इति नानुवर्तते । आहु प्रतिष्टब्धविवृद्धमन्युः इति ॥

2272. The स of स्तम्भ (read in sûtra III. 1. 82 S. 2555.) is changed into ष after an upasarga, having an इ or उ ॥

Thus अभिष्टम्भाति । परिष्टम्भाति । The word अप्रतेः of the last sûtra is not to be read here. Hence we have forms like:—प्रतिष्टभ्नाति । प्रत्यष्टभ्नात् । प्रत्यतिष्टम्भ ॥

The present sûtra is made a separate rule, when it could well have been included in the immediately preceding one, as सदिस्तम्भ्योः for two reasons. First that the anuvritti of स्तन्भ alone should run into the next sûtra. Secondly that it should not be restricted by the word अप्रतेः । As बाहुप्रतिष्टम्भ विवृद्धमन्युः ॥

२२७३ । अवाच्चालम्बनाविदूर्ययोः । ८ । ३ । ६८ ॥

अवात्स्तन्भेरेतयोरर्थयोः षत्वं स्यात् ॥

2273. The स् of स्तन्भ is changed into ष after the preposition अव in the sense of 'support' and 'contiguity.'

NOTE.—The word आलम्बन means 'support, refuge, that upon which anything depends or leans.' आविदूर्य means 'the state of not being विदूर or far off *i. e.* to be contiguous.'

Thus अवष्टभ्यास्ते 'He remains leaning upon a staff' &c, अवष्टभ्यः तिष्ठति । So also in the sense of to be near, as अवष्टब्धा सेना 'the army near at hand, अवष्टब्धा शरत् । See V. 2 13. अवष्टब्धा गौः = निरुद्धा सती समीपे आस्ते ॥

२२७४ । वेश्च स्वनो भोजने । ८ । ३ । ६९ ॥

व्यवाभ्यां स्वनतेः सस्य षः स्याद्भोजने ॥

2274. The ष् is substituted for the स of स्वन्, after वि and अव, when the sense is 'to smack while eating.'

Thus विष्वणति, व्यष्वणत्, विषष्वाण, अवष्वणति, अवाष्वणत्, अवषष्वाण । That is, e makes sound while eating, he eats with a smack.

२२७५ । परिनिविभ्यः सेव सित सय सिवु सह सुट् स्तु स्वञ्जाम् । ८ । ३ । ७० ॥

परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् । निषेधति ॥

2275. ष is substituted for the स् of सेव्, सित, सय, सिव्, सह, ie augment सुट्, स्तु and स्वञ्ज, after the prepositions परि, नि, and वि ॥

Thus निषेधति । The root सेव 'to serve' belongs to the Bhvâdi class. The ord सित is the Past Participle of षिञ् बन्धने, and सय is the noun derived from ie same root with the affix अन् ; सिव is a Divâdi root.

NOTE:—The root सित of this rule is an important land-mark. All roots enumerated in the sûtras VIII. 3. 63 to VIII 3. 70. change their स to ष even when the augment अट् intervenes, but not so the root सित and those that follow it. This taught in the next sûtra.

२२७६ । प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ६३ ॥

सेवसित—' (२२७५) इत्यत्र सितशब्दात्प्राग्ये सुनोत्यादयस्तेषामड्व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् न्यषेधत्, न्यषेधीत् । न्यषेधिष्यत् ॥

2276. (The substitution of ष, for स, as taught herebefore will take place) for all roots upto सित exclusive in VIII 3. 70 even when the augment अट् intervenes (between the स and the alterant letter).

This sûtra governs all the fifteen roots given in the preceding sûtras from VIII. 3. 65. Thus with the augment अट् we have न्यषेधत् in the Imperfect, न्यषेधीत् in the Aorist and न्यषेधिष्यत् in the Conditional.

२२७७ । स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य । ८ । ३ । ६४ ॥

प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेन व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । एषामेव चाभ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनाम् । निषिषेध । निषिषिधतुः ।

2277. In स्था &c upto सित exclusive (VIII. 3. 65 to VIII. 3. 70), this ष substitution takes place then also, when the reduplicate intervenes, and the स of the reduplicate is also changed to ष ॥

Thus निषिषेध, निषिषिधतुः in the Perfect.

२२७८ । सेधतेर्गतौ । ८ । ३ । ११३ ॥

गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् । गङ्गां विसेधति ॥

2278. The स of the verb सेध is not changed to ष when the meaning is that of moving.

This is an exception to VIII. 3. 65 S. 2270, Thus गङ्गां विसेधति॥

षिधू ४९ शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम ॥

49. √Ṣhidhû, 'To ordain, command, instruct,' 'to turn out well or auspiciously" शास्त्र means command, rule. This root has an indicatory long ऊ, the force of which is given in the next sûtra. It is conjugated like the preceding root षिध गत्याम् No 48 except in so far as the effect of the indicatory ऊ makes the change.

लट्—सेधति । लिट्—सिषेध । In the 2nd Person Dual we have सिषेधिथ with the augment इट् added to थ । But this augment is optional, owing to the root having an indicatory ऊ as given below.

२२७९ । स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा । ७ । २ । ४४ ॥

स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् ॥

2279. A Valâdi-ârdhadhâtuka affix optionally takes 'iṭ' after svṛi, after the two roots 'sû' (sûti and sûyati), after 'dhûñ' and after a root which has an indicatory long 'û.'

Thus सिषेध् + थ । Now applies the next sûtra.

२२८० । झषस्तथोर्धोऽधः । ८ । २ । ४० ॥

झषः परयोस्तथोर्धः स्यान्न तु दधातेः । ष्टुत्वम् । सिषेद्ध-सिषेधिथ । सेद्धा-सेधिता सेत्स्यति-सेधिष्यति । असैत्सीत् ॥

2280. 'Dha' is substituted for 'ta' or 'tha' coming after 'jha' 'bha' 'gha' ḍha' or 'dha' (jhash), but not after the root dhâ (dadh).

NOTE :—Thus from लभ् we have लब्धा, लब्धुम्, लब्धव्यम्, अलब्ध, अलब्धाः ॥

Thus सिषेध् + थ = सिषेध् + ध् = सिषेद्ध । The other form is सिषेधिथ । सिषिधिव or सिषिध्व । लुट्-सेधिता or सेद्धा । लृट्-सेधिष्यति or सेत्स्यति । लोट्-सेधतु । लुङ्-असैत्सीत् । In the 3rd Person Dual we have असैध् + स् + ताम् । Now applies the next sûtra, which causes the elision of स ॥

२२८१ । झलो झलि । ८ । २ । २६ ॥

झलः परस्य सस्य लोपः स्याज्झलि । असैद्धाम् । असैत्सुः । असैत्सीः । असैद्धम् । असैद्ध । असैत्स्व । असैत्स्व । असैत्स्म । पक्षेऽसेधीत् । असेधिष्टामित्यादि ॥

'खादृ ४९ भक्षणे' । ऋकार इत् । खादति । चखाद ॥

'खद ५० स्थैर्ये हिंसायां च' । चाद्भक्षणे । स्थैर्येऽकर्मकः । खदति ॥

2281. The 's' is elided when it is preceded by a *jhal* consonant (any consonant except semi-vowels and nasals), and is followed by an affix beginning with a *jhal* consonant.

Thus असैध् + स् + ताम् = असैद्धाम् ॥

Therefore the full conjugation in Aorist is :—

	Singular	*Dual*	*Plural.*
Third Person	असैत्सीत्	असैद्धाम्	असैत्सुः
Second Person	असैत्सीः	असैद्धम्	असैद्ध
First Person	असैत्सम्	असैत्स्व	असैत्स्म

Second Form.

Third Person	असेधीत्	असेधिष्टाम्	असेधिषुः
Second Person	असेधीः	असेधिष्टम्	असेधिष्ट
First Person	असेधिषम्	असेधिष्व	असेधिष्म

The Desiderative is सिषित्सति ॥

50. खाद् 'to eat.' The ऋ is indicatory.

लट्—खादति । लिट्—चखाद, चखादिथ । लुट्—खादिता । लृट्—खादिष्यति । लोट—खादतु । लङ्=अखादत् । लिङ् । खादेत् । आशीर्लिङ्=खाद्यात् । लुङ्—अखादीत् । लृङ्=अखादिष्यत् ॥

The force of the indicatory ऋ is that we have no shortening of the penultimate in अचखादत् ॥

Desiderative : चिखादिषति । Intensive : चाखाद्यते । Yań luk चाखादीति or चाखात्ति । Causative : खादयति । Past Participle खादितः । Noun खादकः ॥

51. खद 'to be steady, firm,' 'to strike, hurt, kill.' By the force of the word च 'and,' it means 'to eat' also. It is Intransitive when meaning 'to be firm.'

लट्-खदति । लिट्-चखाद । Here we have caused the Vṛiddhi of the अ of खद् by the following sûtra.

२२८२ । अत उपधायाः । ७ । २ । ११६ ॥

उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च प्रत्यये परे । चखाद ॥

2282. In a stem ending in a consonant with an 'a' immediately preceding it, the Vṛiddhi is substituted for such 'a,' when an affix having an indicatory 'ń' or 'ṇ' follows.

Therefore चखद् + णल्=चखाद ॥

In the First Person singular, however, this Vṛiddhi is optional by the next sûtra.

२२८३ । णलुत्तमो वा । ७ । १ । ९१ ॥

उत्तमो णल्वा णित्स्यात् । चखाद-चखद ॥

2283. The ending of the First Person Singular in the Perfect optionally acts as णित् ॥

The Vṛiddhi is optional, as चखाद or चखद ॥

The other Tenses are conjugated like खाद । In the Aorist (लुङ्) there are two forms caused by the following :—

२२८४ । अतो हलादेर्लघोः । ७ । २ । ७ ॥

हलादेर्लघोरकारस्येडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् । अखादीत्-अखदीत् ॥

'बद ५१ स्थैर्ये' । पवर्गीयादिः । बदति । बबाद । बेदतुः । बेदिथ । बबाद-बबद । अबादीत्-अबदीत् ॥

'गद ५२ । व्यक्तायां वाचि' । गदति ॥

2284. Before an 'iṭ' beginning s-Aorist of the Parasmaipada, the short 'a' of the root gets optionally Vṛiddhi, when the stem begins with a consonant, and the 'a' is prosodially short by being followed by a simple consonant.

Thus अखदीत् or अखादीत् ॥

Causative ; खादयति । Intensive अचीखदत् । Nouns : खदिरः, पचखदा ॥

52. **बद (बन्द)** 'to be steady, firm.' The **ब** is the labial *b*, and not **व** or v
लट् बदति । लिट् बबाद, बेदतुः, बेदिथ, बबाद or बबद । लुङ्—अबादीत् or अबदीत् ॥
Its conjugation is like **खद ।** In the Perfect we have **बेदतुः** as the root in reduplication retains **ब** without any change. So there is **एत्व** as well as the reduplication elision.

Nouns:—**बदरं, बदरी ॥**

Maitreya reads this root as **बन्द ।** He forms **बेदतुः** by eliding **न**, and then **एत्व** and elision of reduplication. This is incorrect, according to Mâd~~hava~~ · because the root **बन्द** being **संयोगान्त** (ending in a conjunct consonant) like **मन्थ** ~~&c., the endings~~ of the perfect are not **कित् ।** There is another root **बिदि अवयवे** given further on.

53. **गद** 'to speak,'

लट्-गदति । लिट्-जगाद । लुट्-गदिता &c. like **खद ।** But in **प्र+नि+गदति**, we have the following.

२२८५ । नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च । ८ । १ । १७ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्याद्गदादिषु । प्रणिगदति । जगाद ॥
'रद ५३ विलेखने' । विलेखनं भेदनम् । रराद । रेदतुः ॥
'णद ५४ अव्यक्ते शब्दे' ॥

2285. The 'ṇ' is the substitute of 'n' of the prefix 'ni' following a cause for such change standing in an upasarga, when these verbs follow, namely, 1. gad 'to speak,' 2. nad 'to be happy,' 3. pat 'to fall,' 4. pad 'to go,' 5. the six ghu verbs, 6. mâ 'to measure,' 7. sho 'to destroy,' 8. han 'to kill,' 9. yâ 'to go,' 10 vâ 'to blow,' 11. drâ 'to flee,' 12. psâ 'to eat,' 13. vap 'to weave,' 14. vah 'to bear,' 15. śam 'to be tranquil,' 16. chi 'to collect' and 17. dih 'to anoint.'

Thus 1. **गद्, प्रणिगदति** 2. **नद्, प्रणिनदति** 3. **पत्, प्रणिपतति** ;4. **पद्, प्रणिपद्यते,**
5. **घु**, The six roots called ghu. :. **प्रणिददाति प्रणिदधाति, प्रणियच्छति प्रणिद्यति, प्रणिदयते, प्रणिधयति ॥**
6. **माङ्, प्रणिमिमीते** **मेङ्, प्रणिमयते**

Ishti :—By the word **मा** in the sûtra, both verbs **माङ्** and **मेङ्** are to be taken and not the roots **मी** or **मि** or **मा माने**, for they also take the form **मा** by VI. 1. 50.

7. **स्यति प्रणिष्यति ।** 8. **हन्ति प्रणिहन्ति ।** 9. **याति प्रणियाति ।** 10. **वाति प्रणिवाति ।** 11. **द्राति प्रणिद्राति ।** 12. **प्साति प्रणिप्साति ॥**

The last five roots belong to the Adâdi class.

13. **वपति प्रणिवपति ।** 14. **वहति प्रणिवहति ।** 15. **शाम्यति प्रणिशाम्यति** (VII. 3. 74). 16. **चिनोति प्रणिचिनोति ।** 17. **देग्धि प्रणिदेग्धि ॥**

Ishti :—The above change takes place even when the augment **अट्** intervenes. As **प्रण्यगदत्, परिण्यगदत् ॥**

The roots स्यति &c, are exhibited in their conjugated form in the sûtra, in order to indicate that the rule does not apply to यङ्लुक् form of these roots VII 1. 6). Therefore not here :—प्रनिजागदीति, प्रनिनानदीति प्रनिजङ्घनीति &c.

Thus लट्—गदति । लिट्—जगाद &c. Noun :—गद्यम्, निगदः, निगादः ॥

54. रद 'To split, rend, scratch, gnaw, dig.' Vilekhana means 'division' लट्—रदति । लिट्—रराद, रेदतुः, रेदिथ &c., like the preceding. Noun :—रदनः ॥

55. णद 'To utter inarticulate sound,'

The root is exhibited with an initial ण । This nasal is changed to न by the following.

२२८६ । णो नः । ६ । १ । ६५ ॥

धातोरादेर्णस्य नः स्यात् ॥

णोपदेशास्त्वनर्द-नाटि-नाथ्-नाध्-नन्द्-नक्क-नॄ-नृतः ।

नाटेर्दीर्घस्य पर्युदासाद्घटादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतुर्थान्तनाधतेर्नॄ नन्द्योऽपि केचिण्णोपदेशतामाहुः ॥

2286. There is the substitution of 'n' for the initial 'ṇ' of the root in the Dhâtupâṭha.

All roots beginning with a ण should be understood to have been so taught with the exception of the following eight roots—नर्द, नाटि, नाथ नाधृ नन्दि, नक्क नॄ and नृत ॥

NOTE :—The roots नर्द शब्दे (I. 57) and नट अवस्यन्दने (X. 12) belong to the Bhvâdi and Curâdi class respectively.

The root नट नृत्तौ (I. 818) belonging to the ghaṭâdi (VI. 4. 92, S. 2568) is not to be taken ; as the root is exhibited with a long आ as नाटि in the above verse, while the ghaṭâdi naṭ being मित् is incapable of assuming the lengthened form nâṭi in the Causative by VI. 4. 92. S. 2568. Therefore that naṭ should be taken which can assume the form nâṭi.

NOTE :—The roots नाथृ and नाधृ 'to beg' &c. have already been mentioned before. टु नदि समृद्धौ. नक्क नाशने नॄ नये. नृती गात्रविक्षेपे are the other roots.

According to some the root नाध is to be read as णाध ; and so also the roots नॄ and नन्दि as णॄ and णन्दि । Only five roots are thus left, which begin with न in the Dhâtupâṭha namely —नर्द, नक्क, नाट, नाथ and नृत ॥

Conjugation of णद 'to sound, resound, thunder.'

लट्—नदति ॥ लिट्—ननाद । नेदतुः । नेदुः । नेदिथ । नेदथुः । नेद । ननाद or ननद नेदिव, नेदिम ॥

लुट्—नदिता । लृट्—नदिष्यति । लेट्—नादिषति, नादिषाति । लोट्—नदतु । लङ्—अनदत् । विधिलिङ्—नदेत् । आशीर्लिङ्—नद्यात् । लुङ्—अनादीत् or अनदीत् ॥

When preceded by an upasarga, the न is changed to ण by the following.

२२८७ । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । ८ । ४ । १४ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्समासेऽसमासेऽपि । प्रणदति प्रणिनदति ।

अर्द ५६ गतौ याचने च । 'अत आदेः' (२२४८) ॥

2287. Of a root which has 'ṇ' in its original enunciation, when it comes after an alterant letter standing in an upasarga, even though the word be not a samâsa, the 'n' is changed into 'ṇ.'

Thus प्र + नदति = प्रणदति । So also प्रणिनदति । Here नि is changed to णि by VIII. 4. 17. S. 2285. प्रण्यनदत् । लट् – प्रणदति । लिट् – प्रणनाद । प्रणेदतुः । प्रणेदिथ &c like गद ॥

Nouns नदी 'river'; पञ्चनद 'The Punjab.' निनदः ; निनादः ॥

Note :—Why do we say 'even when it is not a compound'? Because by the context, the anuvṛitti of the word pûrvapada which is current throughout this sub-division, would have been understood in this sûtra also, and the rule would have applied to samâses only, for there only we have pûrvapada. By using the word असमासे it is shown that the adhikâra of purvapada ceases, and the rule applies to non-compounds also where there is no पूर्व पद ॥

Why do we say 'having ण in Upadeśa'? Observe प्रनर्दति, प्रनर्दितुम्, प्रनर्दकः ॥ For the root नर्द is recited in Dhâtupâṭha with न ॥

56. अर्द 'to go, to beg, request, ask.' When it has the meaning 'to beg' &c. it takes two objects.

लट् – अर्दति । अर्दतः । अर्दन्ति ॥

In लिट् a nasal is inserted by the following sûtra, into which is to be read the sûtra अतः आदेः S. 2248 ('a long vowel is substituted in the Perfect for the initial अ of a reduplicate.')

२२८८ । तस्मान्नुड् द्विहलः । ७ । ४ । ७१ ॥

द्विहलो धातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्य नुट् स्यात् । आनर्द । आर्दीत ॥
'नर्द ५७ गर्द ५८ शब्दे' । णोपदेशत्वाभावान्न णः । प्रनर्दति । गर्दति । जगर्द ।

2288. After such a lengthened 'â' of the reduplicate, there is added the augment 'nuṭ' (n) to the short 'a' of the root which ends in a double consonant.

Note .—Why do we say 'containing two consonants'? आट, आटतुः, आटुः ॥

With regard to नुट augment, ऋ is considered like र् as आनृधतुः. आनृधुः । This proceeds on a vârtika to be found under the Pratyâhâra sutra ऐ औच् । The vârtika is नुड्विधि – लादेश – विनामेषु ऋकारे प्रतिविधातव्यं । The examples of लादेश are क्लृप्त, क्लृप्तवान् ; (See VIII. 2. 18) and of विनाम are कर्तॄणाम् and भर्तॄणाम् ॥

Therefore अर्द + णल् = आ + नुट् + अर्द + णल् = आनर्द । आनर्दतुः । आनर्दुः । आनर्दिथ । आनर्दथुः । आनर्द अनर्द । आनर्दिव । आनर्दिम । लुट् – अर्दिता । लृट् – अर्दिष्यति । लोट् – अर्दतु लङ् – आर्दत् । लिङ् – अर्देत् । आशीर्लिङ् – अर्द्यात् । लुङ् – आर्दीत्; but when the augment is elided, the form is अर्दीत् as in मा भवानर्दीत् । The Vṛiddhi is prohibited by नेट (VII. 2. 4. S. 2268).

Desiderative ; अर्दिदिषति । Past Participle समर्णः, अभ्यर्दः, व्यर्णः, अभ्यर्ण (VII. 2. 24 and 25 S. 3064 and 3065).

57. नर्द । 58. गर्द 'to bellow, roar, sound.'

This is one of the eight roots not exhibited with an initial न । The result is that after an alterant upasarga the न remains unchanged. As प्रनर्दति । So also गर्द्दति लिट्-जगर्द । Nouns :—गृहेनर्दी (see the Pâtre-samitâdaya group). गर्दभः 'an ass.'

'तर्द ५८ हिंसायाम्' । तर्दति ॥

59. तर्द 'to hurt, injure.' It is a Transitive verb.

लट्-तर्दति &c. like नर्द and Noun : दण्डोपतर्दं गाः कालयति ॥

'कर्द ६० कुत्सिते शब्दे' । कुत्सिते कौक्षे । कर्दति ॥

60. कर्द 'to rumble as the bowels.'

लट्-कर्दति &c. like नर्द । Noun — कर्दमः ॥

'खर्द ६१ दन्दशूके' । दंशहिंसादिरूपायां दन्दशूकक्रियायामित्यर्थः । खर्दति । चखर्द ।

61. खर्द 'to bite, sting.' The word is दन्दशूक as well as दन्तशूक meaning the action of biting with the teeth.

लट्-खर्दति । लिट्-चखर्द ॥

'अति ६२ अदि ६३ बन्धने' । अन्तति । आनन्त । अन्दति । आनन्द ॥

62. अति । 63. अदि 'to bind.' "The Dravidas read the root as अत, the Âryas read it as अद" according to Dhanapâla. According to Maitreya, Swami Kâshyapa, Sammatakâra &c. both roots are correct.

लट्-अन्तति । लिट्-आनन्त, आनन्ततुः, आनन्तिथ । आनन्तिथ ॥

लुट्-अन्तिता, &c. । Desiderative: अन्तितिषति । Causative अन्तयति; A or आन्तितत् ।

Nouns :- अन्तः 'end, boundary.' अन्तिमम्, अन्तिकः । So also from अन्द् we have लट्-अन्दति । लिट्-आनन्द । Nouns अन्दूः, अन्दुकः ॥

'इदि ६४ परमैश्वर्ये' । इन्दति । इन्दांचकार ॥

64. इदि 'to be powerful.'

लट्-इन्दति । लिट्-इन्दाञ्चकार । लुट्-इन्दिता ॥

Nouns :- इन्द्रः 'Indra.' इन्दिरा । इन्दुः 'moon.' 'India' (?) Hindu.

'बिदि' ६५ अवयवे । पवर्ग तृतीयादिः । बिन्दति । अवयवं करोत्यर्थः । भिदि इति पाठान्तरम् ॥

65. बिदि 'to split, to divide, to form apart.' The root begins with the labial ब and not व ॥ The word अवयव here means the *action* of making parts.

लट्-बिन्दति । लिट्-बिबिन्द । लुट्-बिन्दिता । लृट्-बिन्दिष्यति । लोट्-बिन्दतु । लङ्-अबिन्दत् । लिङ्-बिन्देत् । आशी-बिन्द्यात् ॥

Noun : बिन्दुः । In the Sammatâ the root is exihibited as भिदि । लट्-भिन्दति ।

'गडि ६५ वदनैकदेशे' । गण्डति । 'अन्तत्यादयः पञ्चैते न तिङ्विषया' इति काश्यपः । अन्ये तु तिङमपीच्छन्ति ॥

65 (*a*). गडि 'the action relating to cheek.' As गण्डति ॥

Noun गण्डः 'cheek.'

According to Kâśyapa, the five roots अति, अदि, इदि, बिदि and गडि are not capable of being conjugated, they are roots from which nouns only are derived, and not finite verbs. Others however, hold that these roots are conjugated with the Personal endings.'

'णिदि ६६ कुत्सायाम्' । निन्दति । प्रणिन्दति ॥

66. णिदि 'to blame, censure, find fault with, revile, reproach, condemn.'

लट्-निन्दति । लिट्-निनिन्द, निनिन्दिथ, निनिन्दिव । लुट्-निन्दिता &c.

With an alterant upasarga, we have प्रणिन्दति । The root is also exhibited as निदि, and we have two forms प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् in the Vritti.

Noun : निन्दकः ॥

'टुनदि ६७ समृद्धौ' ॥

67. टुनदि 'to be glad, be pleased, delighted, satisfied rejoice at.

The टु is indicatory because it is so taught in the next sûtra.

२२८९ । आदिर्ञिटुडवः । १ । ३ । ५ ॥

उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः । नन्दति । इदित्त्वान्नलोपो न । नन्द्यात् ॥

2289. The initial ñi, ṭu or ḍu of a root as taught in the Dhâtupâṭha is 'it.'

The real root, therefore, is नन्द ॥

लट्-नन्दति । लिट्-ननन्द । लुट्-नन्दिता । As it has an indicatory इ, the nasal is not elided in the Benedictive, as नन्द्यात् । Nouns :—नन्दनः, ननान्दा, ननान्दारौ (न नन्दति) । Desiderative : निनन्दिषति । Intensive नानन्द्यते । Yañ luk नानन्दीति or नानन्ति । Causative नन्दयति, Aor. अननन्दत् ।

'चदि ६८ आह्लादे । चचन्द ॥

68. चदि to be glad or rejoiced, to shine.'

लट्-चन्दति । लिट्-चचन्द । लुट्-चन्दिता &c.

Nouns : चन्दनः । चन्द्रः । चन्द्रकम् । चन्दिरः ॥

'त्रदि ६९ चेष्टायाम्' । तत्रन्द ॥

69. त्रदि 'to act, perform some functions, to try, strive, to be busy or active.' Another reading is तुदि ॥

लट्-त्रन्दति । लिट्-तत्रन्द । लुट्-त्रन्दिता &c

'कदि ७० क्रदि ७१ क्लदि ७२ आह्वाने रोदने च' ॥ चकन्द । चक्रन्द चक्लन्द ॥

70. कदि । 71. क्रदि । 72 क्लदि 'to cry weep, shed tears, to call out to, to exclaim.'

लट्-कन्दति, क्रन्दति and क्लन्दति ॥ लिट्-चकन्द, चक्रन्द, चक्लन्द ॥

Nouns :—क्रन्दनः, कन्दरः, कन्दलः, कन्दली &c.

'क्लिदि ७३ परिदेवने' । चिक्लिन्द ॥

73. क्लिदि 'to lament.' As क्लिन्दति, लिट्-चिक्लिन्द &c.

'शुन्ध ७४ शुद्धौ' । शुशुन्ध । नलोपः । शुध्यात् ॥

अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् ॥

74. शुन्ध 'to be purified or cleansed; to cleanse, purify.'

लट्-शुन्धति । लिट्-शुशुन्ध । लुट्-शुन्धिता । लृट्-शुन्धिष्यति । लोट्-शुन्धतु । लङ्-अशुन्धत् । लिङ्—शुन्धेत् ॥

In the Benedictive, however, the nasal is elided, as it is the original न of the root, and not the इदित् नुम् । The affixes of the Benedictive being कित् the sûtra अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति (VI. 4. 24. S, 415) applies. Therefore, we have शुध्यात् । Intensive शोशुध्यते । Past Part. शुधितः शुधितवान् । Gerund शुधित्वा ॥

Here end the 38 roots whose final is a dental.

SUB SECTION 4.

NOTE :—The author of the Dhâtupâṭha commenced his book with the root एध् ending in a dental, because that root had an auspicious meaning. So to be consistent he gave the Atmanepada and the Parasmaipada roots ending in a dental. But now he arranges the roots alphabetically : beginning with the roots whose final is a guttural (कवर्ग).

Forty-two roots ending in a guttural which are Atmanepadi.

'शीकृ ७५ सेचने' । तालव्यादिः । 'दन्त्यादिः' इत्येके । शीकते । शिशीके ॥

75. शीकृ (सीकृ) 'To wet, sprinkle.' The root begins with the palatal श, but according to Dhanapâla and Kâśyapa it has a dental स । They read it in the list of roots that do not change स to ष, (सुपि सृजि स्तृ स्त्या सेकृ &c) । लट्—शीकते । लिट्—शिशीके । लुट्—शीकिता । लृट्-शीकिष्यते । लोट्-शीकताम् । लङ्—अशीकत । लिङ्-शीकेत । आशीर्-शीकिषीष्ट । लुङ्- अशीकिष्ट । लृङ्=अशीकिष्यत ॥

Passive शीक्यते । Desiderative शिशीकिषते । Intensive शेशीक्यते । Yañ luk शेशीकिति or शेशीक्ति । Aor. अशेशीकात् । अशेशीक्

Causative : शीकयति, Aor. अशिशीकत् । Noun : शीका

'लोकृ ७६ दर्शने' । लोकते । लुलोके ॥

76. लोकृ 'to see, view, perceive.'

लट्—लोकते । लिट्-लुलोके &c. When meaning 'to speak' it is Churâdi.

'श्लोकृ ७७ संघाते' । संघातो ग्रन्थः । स चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा । आद्येऽकर्मको द्वितीये सकर्मकः । श्लोकते ॥

77. श्लोकृ 'to heap together, collect.' संघात means collection or book. According to Swâmi and others the root means the act of being composed into a book. According to Kâśyapa and others, it means the act of the composer. It therefore means 'to praise, or compose in verse, versify.' In the first case it is Intransitive, in the second case Transitive.

लट्—श्लोकते । &c.

'द्रेकृ ७८ ध्रेकृ ७९ शब्दोत्साहयोः' । उत्साहो वृद्धिरौद्धत्यं च । दिद्रेके । दिध्रेके ॥

78. द्रेकृ । 79. ध्रेकृ 'to sound, to grow, increase, to show joy, be exhilerated.' उत्साह means according to Chandra 'to increase' and according to Swâmi 'to be arrogant or bold.' Another reading is शब्दोत्साहे "to encourage one by words,' This is the view of Kâśyapa who says द्रेकते means शब्देनोत्साहं करोति ॥

Thus लट्—द्रेकते । लिट्—दिद्रेके । लुट्=द्रेकिता &c.

So also with ध्रेकृ । Its लिट् is दिध्रेके ॥

Noun : द्रेकणः ॥

'रेकृ ८० शङ्कायाम्' । रेकते ॥

80. रेकृ 'to doubt, to suspect.' When preceded by आ it has the meaning of 'to doubt' as in the sentence "आरेकं संशयं प्राहुः"

लट्=रेकते । लिट्=रिरेके । लुट्=रेकिता

'सेकृ ८१ स्रेकृ ८२ स्रकि ८३ श्रकि ८४ श्लकि ८५ गतौ' । त्रयो दन्त्यादयः । द्वौ तालव्यादी । षोपदेशत्वाच षः । सिसेके ॥

81. सेकृ । 82. स्रेकृ । 83. स्रकि । 84. श्रकि । 85. श्लकि 'to go, move.' The first three begin with a dental स, the last two with a palatal श । The former being taught

with स and not ष, there is no change of this स into ष after alterant Prepositions &c.

लट्-सेकते । लिट्-सिसेके । लुट्-सेकिता, &c.
,, स्रेकते । ,, सिस्रेके । ,, स्रेकिता
,, स्रङ्कते । ,, सस्रङ्के । ,, स्रङ्किता
,, श्रङ्कते । ,, शश्रङ्के । ,, श्रङ्किता
,, श्लङ्कते । ,, शश्लंके । ,, श्लंकिता ॥

81-85 (continued). Maitreya reads a third root श्रेक also. Some read in this connection the root सेल्क also: but it is anârsham, because it is not read by Patañjali in the list of exceptions to roots that begin with ष in the Dhátupâṭha

शकि ८६ शङ्कायाम् । शङ्कते । शशङ्के ॥

86. शकि ‘to doubt, be uncertain, hesitate, be doubtful. to dread, fear suspect, mistrust.’

लट्—शङ्कते । लिट्-शशङ्के । लुट्-शङ्किता । Desiderative शिशङ्किषते । Intensive शाशंक्यते । Yañ luk शाशङ्कीति or शाशङ्क्ति । Imperfect, अशाशन् ॥

Nouns: शङ्कुः । शङ्कुला ॥ Cf. शक्लृ of Svâdi (15) and of Divâdi (78).

अकि ८७ लक्षणे । अङ्कते । आनङ्के ॥

87. अकि ‘to mark, stamp.’

लट्-अङ्कते । लिट्-आनङ्के । लुट्—अङ्किता । Desiderative अञ्चिकिषते ॥

Nouns:—प्राङ्कनम् । अङ्कुरः ।

Cf. अकि ‘to move in a curve’ further on (829) and अङ्क of Churâdi. (382)

वकि ८८ कौटिल्ये । वङ्कते ॥

88. वकि ‘to go or move crookedly.’

लट्-वङ्कते । लिट्-ववङ्के । लुट्—वङ्किता ॥

Nouns: प्रवङ्कनम् । वङ्किः ॥

मकि ८९ मण्डने । । मङ्कते ॥

89. मकि ‘To decorate, to adorn.’

लट्-मङ्कते । प्रमङ्कनम् । No change of न to ण ॥

Noun: मङ्किः ॥

कक ९० लौल्ये । लौल्यं गर्वश्चापल्यं च । ककते । चकके ॥

90. कक-‘to be unsteady, to be proud.’ लौल्य = pride and unsteadiness.

लट्-ककते । लिट्-चकके । लुट्-ककिता ॥

Noun—काकः ॥

कुक ९१, वृक ९२ आदाने । कोकते । चुकुके । वर्कते । ववृके ॥

91. कुक् । 92. वृक् ‘to take, accept, seize.’

लट—कोकते । लिट्—चुकुके । लुट्—कोकिता ॥
,, वर्कते । ,, ववृके । ,, वर्किता ॥

P. P. कुकितम् or कोकितम् । Noun—प्रकोकनम् or प्रकोकणम् ; कोकः । कोकिलः । Desiderative चुकुकिषते or चुकोकिषते । Gerund कु(को)कित्वा । The Desiderative of वृक is विवर्किषते । Intensive वरीवृक्यते । Yañ luk वर्वर्क्ति or वारवर्क्ति or वरीवर्क्ति or वर्वृकीति or वरिवृकीति or वरीवृकीति । Imp. अवर्वृकीत्, अवर्वर्क् । Aor. अवर्वर्कीत्, अवर्वर्किष्टाम् &c. Causative वर्कयति । Aor. अववर्कत् or अवीवृकत् । Nouns वृकः ‘wolf.’ वार्कयय । वर्कर : ‘a young animal.’

* ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन * ॥

Vârt: The affixes of the Perfect are कित् after roots that have a penultimate ऋ; and, even the subsequent rule of Guṇa is superseded in the case of these. By I. 2. 5, S. 2242 the affixes of लिट् are कित् after roots that do not end in a conjunct consonant. Thus भिद=बिभिदतुः । बिभिदुः । Here the कित्व is nitya, and guṇa is anitya. But in ववृश्चे both the कित्व and the guṇa are anitya; therefore guṇa being taught *subsequent* to कित् would take effect. This is prevented by the present vârtika by purva-vipratishedha.

चक ९३ तृप्तौ प्रतिघाते च । चकते । चेके ॥

93. चक 'to be satiated,' 'to repel.' Note:—Dhanapâla and Maitreya and others give these two meanings. But Kshiraswâmi and Śâkaṭâyana give the first meaning only

लट्-चकते । लिट्-चेके । लुट्-चकिता ॥ Noun चकोरः ॥

ककि ९४, वकि ९५, श्वकि ९६, त्रकि ९७, ढौकृ ९८, त्रौकृ ९९, ष्वष्क १००, वस्क १०१, मस्क १०२, टिकृ १०३, टीकृ १०४, तिकृ १०५, तीकृ १०६, रघि १०७, लघि १०८, गत्यर्थाः । कङ्कते । डुढौके । तुत्रौके । * सुब्धातुष्ठिवुष्वष्कतीनां सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * । ष्वष्कते । षष्वष्के ॥

लघि भोजननिवृत्तावपि । अत्र 'तृतीयो दन्त्यादिः' इत्येके ॥

94. कंक् । 95. वंक् । 96. श्वंक् । 97. त्रंक् । 98. ढौक् । 99. त्रौक् । 100. ष्वस्क् । 101. वस्क् । 102. मस्क् । 103. टिक । 104. टीक् । 105. तिक् । 106. तीक् । 107. रंघ् । 108. लंघ 'To move 'to go.'

94. लट्-कङ्कते । लिट्-चकङ्के । लुट्-कङ्किता &c.

95. लट्-वङ्कते । लिट्-ववङ्के । लुट्-वङ्किता &c. Noun: प्रवङ्कनम्, प्रावङ्कनम् ॥

96. लट्-श्वङ्कते । लिट्-शश्वंके । लुट्-श्वङ्किता &c.

97. श्वंक लट्-त्रङ्कते । लुट्-त्रङ्किता । लिट्-तत्रङ्के ॥

98. लट्-ढौकते । लिट्-डुढौके । लुट्-ढौकिता ॥

99. लट्-त्रौकते । लिट्-तुत्रौके । लुट्-त्रौकिता ॥

100. लट्-ष्वष्कते । लिट्-षष्वष्के । लुट्-ष्वष्किता ॥

The sûtra VI. 1. 64 S. 2264 does not apply to ष्वष्क, and so the initial ष is not changed to स because of the following

Vârt:—Prohibition of the change of ष into स must be stated of the roots derived from nouns, and of ष्ठिव and ष्वष्क । Thus from the noun षोडन् 'he who has six teeth,' we have षोडयति 'he desires a Shoḍan,' without change of ष । Some read the root as स्वष्क with a dental स । The root श्वंक् is also read as स्वंक् by some.

101. लट्-वस्कते । लिट्-ववस्के । लुट्-वस्किता ॥

102. लट्-मस्कते । लिट्-ममस्के । लुट्-मस्किता ॥

103. लट्-टेकते । लिट्-टिटिके । लुट्-टेकिता । Similarly तेकते ॥

104. लट्-टीकते । लिट्-टिटीके । लुट्-टीकिता । Similarly तीकते ॥

107. लट्-रङ्घते । लिट्-ररङ्घे । लुट्-रङ्घिता ॥

108. लट्-लङ्घते । लिट्-ललङ्घे । लुट्-लङ्घिता ॥ The root लङ्घ has the meaning of 'to fast' also.

Nouns :—लघु, लघिमा । रघु ॥

अघि १०९, वघि ११०, मघि १११, गत्याक्षेपे ।

गत्याक्षेपो निन्दा । 'गतौ गत्यारम्भे च' इत्यन्ये । अङ्घते अनङ्घे । वङ्घते, मङ्घते ॥

109. अंघ् । 110. वंघ् । 111. मंघ् । 'to go,' 'to blame.' According to Swâmi it means also 'to commence, set about.'

109. लट् – अंघते । लिट् – आनंघे । लुट् – अंघिता । Des. अञ्जिघिषते । Caus. अंघयति । Aor. आञ्जिघत् ॥

110. लट् – वंघते । लिट्—ववंघे । लुट् – वंघिता ॥

111. लट्–मंघते 'he goes.' लिट् – ममंघे । लुट् – मंघिता ॥

११२ मघि कैतवे च ।

112. The root मंघ means 'to cheat' also : in addition 'to go,' 'to blame. As मंघते 'he cheats.'

राघृ ११३, लाघृ ११४, द्राघृ ११५, सामर्थ्ये । राघते । लाघते । ११६ ध्राघृ इत्यपिकेचित् । ११७ द्राघृ । आयामे च । आयामो दैर्ध्यम् ॥ द्राघते ॥

113. राघ । 114. लाघ । 115. द्राघ (116. ध्राघ) 'to be able, to suffice.' 117, The root द्राघ means also 'to exert, to stretch.' Ãyâma means "stretching" according to Kauśika; and 'vexing, tormenting' according to Svâmi.

लट्–राघते । लिट् – रराघे । लुट् – राघिता । Desiderative रिराघिषते Inten : राराघ्यते, राराघीति, राराग्धि । लङ् – अरराक् । Causative राघयति Aor. अरराघत् ॥

114. लट् – लाघते । Noun उल्लाघः ॥

115. लट् – द्राघति ॥

श्लाघृ ११८ कत्थने । श्लाघते ॥

118. श्लाघ् 'to praise, extol, commend, applaud.'

लट्–श्लाघते । Thus देवदत्ताय श्लाघते 'He extols Devadatta.' See I. 4. 34. S. 572.

According to some, the root means also 'to boast of, be proud of,' 'to natter, coax.' As श्लाघमानः परस्त्रीभ्यस्तत्रागाद् राक्षसाधिपः । Bhatti , VIII. 73.

Here end the forty two âtmanepadî roots whose final is a guttural.

SUB-SECTION V.

अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् ॥

Now the following fifty roots are Parasmaipadî.

फक्क ११९ नीचैर्गतौ ॥

नीचैर्गति मन्दगमनम् असद् व्यवहारश्च । फक्कति । पफक्क ॥

119. फक्क 'to move slowly, go softly, glide, creep, to act wrongly.' The words नीचैर्गतिः mean 'moving slowly,' and 'ill-behaviour.'

लट् – फक्कति । लिट्–पफक्क । लुट् – फक्किता । लृट्—फक्किष्यति । लोट् – फक्कतु । लङ् – अफक्कत् । वि–लिङ्–फक्केत् । आ-लिङ् – फक्क्यात् । लुङ्—अफक्कीत् । लृङ् –अफक्किष्यत् ॥

Pass :—फक्क्यते । Desid : पिफक्किषति । Intens. पाफक्क्यते । Yanluk पाफक्कीति पाफक्ति ॥ Causative फक्कयति । Aor. अपफक्कत् ॥

तक १२० हसने । तकति ॥

120. तक 'to laugh at, deride, scoff ; to bear, endure.'

लट्-तकति । लिट्-तताक, तेकतुः । लुट्-तकिता । लुङ्-अतकीत् or अताकीत् (VII. 2. 7. S. 2284) । तक्यम् with यत् ॥

तकि १२१ कृच्छ्र जीवने । तङ्कति ॥

121. तंक् 'to live in distress.'

लट्-तङ्कति । लिट्-ततङ्क । लुट्-तङ्किता । The Imperfect Yaṅ luk is अतातन् ॥

[शुक १२२ गतौ ॥

शोकति । शुकः । शुक्रः । इति मैत्रेयः ॥] .

[122. शुक 'to go.' लट्-शोकति । Noun शुकः, शुक्रः । This root is read after √तक by Maitreya. He gives the above examples शुक and शुक्र । It does not appear correct. For if there be a radical like शुक् from which could be derived regularly the noun शुक्रः by affix क under III. 1. 135. S. 2897 then there was no necessity of forming this word under the Uṇâdi III. 42. (शुकवल्कोल्काः) from the √शुभ with the affix कन् and the elision of भ । So also if शुक्र be formed regularly by adding रक् to √शुक्, there was no necessity of forming this word irregularly by Uṇâdi II. 28 (ऋज्रेन्द्राग्र &c)].

बुक्क १२३ भषणे । भषणं श्वरवः । बुक्कति ॥

123. बुक्क 'to bark.' Bhashana means here, the cry or barking of the dog.

लट्-बुक्कति । लिट्-बुबुक्क । लुट्—बुक्किता । This root is found in the Churâdi class also (173).

कख १२४ हसने । प्रनिकखति ॥

124. कख 'to laugh.'

लट्—कखति । लिट्—चकाख । लुट्—कखिता । लुङ्—अकखीत् or अकाखीत् । प्रनिकखति ॥

ओखृ १२५, राखृ १२६, लाखृ १२७, द्राखृ १२८, ध्राखृ १२९, शोषणालमर्थ्योः' । ओखति । ओखांचकार ॥

125. ओख । 126. राख । 127. लाख । 128. द्राख । 129. ध्राख 'to be dry,' 'to be sufficient, to refuse, to ward off.'.

लट्—ओखति । लिट्—ओखां चकार । लुट्—ओखिता &c ;

Desid. ओचिखिषति । Caus. ओखयति । लुङ्—मा भवान् ओचिखत् ॥

So also राखति । Intens. अरराखत् ॥

So also लाखति । द्राखति । ध्राखति ॥

शाखृ १३०, श्लाखृ १३१, व्याप्तौ । शाखति ॥

130. शाख । 131. श्लाख 'to pervade, to occupy'.

लट्—शाखति । लिट्—शशाख, &c. लट्-श्लाखति, &c.

Noun : शाखा 'branch.' प्रातिशाख्यम् = प्रातिशाखं भवं ॥ Formed by ञ्य (IV 3 · 59, S. 1436) विशाखा 'the Viśâkhâ asterism.'

उख १३२, उखि १३३, वख १३४, वखि १३५, मख १३६, मखि १३७, णख १३८, णखि १३९, रख १४०, रखि १४१, लख १४२, लखि १४३, इख १४४, इखि १४५, ईख १४६, (१४७ मुखि or यखि, १४८ त्रख, १४९ त्रखि, १५०, शिखि, १५१ रिख), वल्ग १५२, रगि १५३, लगि १५४, अगि १५५, वगि १५६, मगि १५७, तगि १५८, त्वगि १५९, श्रगि १६०, श्वगि १६१, श्लगि १६२, इगि १६३, रिगि १६४ लिगि १६५, गत्यार्थाः ॥

द्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्तास्त्रयोदश । इह खान्तेषु रिख त्रख त्रिखि शिखि इत्यपि चतुरः केचित् पठन्ति ॥

132 to 165 उख &c. 'to go, to move.' The roots ending in *kh* are fifteen; those ending in *g* are thirteen. Some read four additional roots ending in *kh*; namely rikh, trakh, trikhi, and śikhi.

लट्-ओखति । लिट् - उवोख, ऊखतुः, उवोखिथ, उवोख । लुट् - ओखिता । लुङ् - अ+ओखीत् as मा भवानोखीत् । Caus.—ओखयति । Aor. मा भवानुचिखत् । Desid—ओचिखिषति । Pass. Part. ओखितम् । Gerund ओखित्वा । Nouns उखः 'a sage.' उखा ।

In forming the Perfect उख+णल् the following sûtra applies.

२२९० । अभ्यासस्यासवर्णे । ६ । ४ । ७८ ॥

अभ्यासस्येवर्णोवर्णयोरियङुवङौ स्तोऽसवर्णेऽचि । उवोख । संनिपातपरिभाषया 'इजादेः -(२२३७) इत्याम्न । ऊखतुः । ऊखुः । इह सवर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेन ग्रहणाद्ध्रस्वः प्राप्तो न भवति सकृत्प्रवृत्तत्वात् । आङत्वाद्धि पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्या ह्रस्वे कृते ततो दीर्घः ॥

+ वार्णादाङ्गं बलीय इति न्यायात्परत्वाच्च । उङ्खति । ववखतुः । वङ्खति । मेखतुः । त्वगि कम्पने च ।

2290. इयङ् and उवङ् are substituted for the इ and उ of a reduplicate, before a non-homogenous vowel.

Therefore उ+ओख+अ=उव्+ओख् + अ = उवोख । When by Guṇa, the root assumes the form ओख्, it becomes a 'heavy' vowelled root: and the Perfect ought to be formed by the addition of आम् periphrastically by III. 1. 36 S. 2237 but this is not so because of the maxim संनिपात &c. ("that which is taught in a rule the application of which is occasioned by the combination of two things, does not become the cause of the destruction of that combination." See VII. 1. 9 S. 203). Here उ was changed to ओ by the presence of णल्; and if आम् be added, it will cause the elision of its progenitor णल् by II. 4. 81 S. 2238 which the maxim prevents.

The dual is formed thus:—उख् + उख् + अतुस् = उ + उख् + अतुस् = ऊखतुः । The Plural is ऊखुः । The affixes being कित्, there is no guṇa, and consequently no उवङ substitution, as the vowels are now homogenous. This single substitute long ऊ (उ + उ = ऊ) may be considered as the final of the first or the beginning of the second (VI. 1. 85. S. 75). Considering it as final of the first, namely, as the long ऊ of the reduplicate (abhyâsa); it requires to be shortened by VII. 4. 59. S. 2180.

[But because the rule of shortening depends upon abhyâsa alone and is therefore antaranga, while the savarṇa-lengthening is Bahiranga; as it depends upon two, namely the precedent and the subsequent letters—the maxim असिद्धं बहिरङ्ग मन्तरङ्गे applies (see Vol 1. p. 30); and so it is not shortened. Or].

It is not shortened, because it had already been once shortened before, and "an operation once performed on a stem &c., is not repeated again"—is the maxim that would apply.

NOTE:—When was the first उ shortened ? It was shortened by VII. 4. 59, S. 2180 as soon as उख् was reduplicated to उ+उख्। But it was already short how could it be shortened ?

Ans. Rules of grammar act like clouds (which rain both on sea and on land though raining on sea is useless), The rule of ह्रस्वः S. 2180 therefore substitutes a short उ in the place of the already existing short उ. Thus उ + उख = उ + उख् (VII. 4. 59 S. 2180) = ऊख्॥

But why should Rule S. 2180 apply *first* and not the rule of lengthening ? In other words, why should we not make उ+उख्=ऊख् first and then apply the rule of shortening ?

The rule of shortening being a rule applicable to *anga* (or stem) is stronger than the rule of lengthening (अकः सवर्णे दीर्घः) on the maxim

Paribhâsha : A rule relating to a stem (aṅga) is stronger than a rule relating to letters.

Therefore, the ह्रस्वः (S. 2180) applies first.

Another reason for its applying first is that it is *subsequent* in order to the rule of lengthening.

Thus उ+उख्+अतुः = उ + उख्+अतुः (S. 2180 short उ for short उ)=ऊखतुः (lengthening). Similarly ऊखुः॥

Similarly may be conjugated the other roots given above. Thus उंखति लिट् - उंखाञ्चकार। आशीर्लिङ् = उख्यात्॥

Similarly √वख् gives us। लट्-वखति, लिट्=ववाख ; ववखतुः, There is not ए of VI. 4. 120 S. 2260, nor the elision of the abhyâsa (VI. 4. 120 S. 2260), because its initial is व (VI. 4. 126 S, 2263). Similarly वंखति, मेखतुः &c.

133. उखि। उङ्खति। लिट=उङ्खाञ्चकार। लुट् उङ्खिता। Des. उञ्चिखिषति Caus. उङ्खयति। Aor औञ्चिखत्। 134. वख। वखति। ववाख, ववखतुः। वखिता लुङ् अवखीत् or अवाखीत्। 135. वखि। वंखति। 136. मख मखति। ममाख। मखिता 137. मखि। मंखति। 138. णख। (नख) नखति। 139. णखि। नंखति। 140. रख रखति 141. रखि। रङ्खति। 142. लख। लखति। 143. लखि। लङ्खति। 144. इख एखति। लिट्-इयेख। लुट् - एखिता। 145. इखि। इङ्खति। इङ्खाञ्चकार। 146. ईखि (ईख) ईंखति। ईखांचकार। 147. मुखि or यखि। Chandra reads this root here.

148. त्रख।
149. त्रिखि
150. श्रिखि
These three roots are read here in the Sammatâ.

151. रिख। The Dravidas read this here. Thus there are 19 roots ending in ख॥

152. वल्ग। वल्गति। 153. रगि। रङ्गति। Noun: रङ्ग। 154. लगि। लङ्गति। Past Part विलगितः and लङ्गितः। 155. अगि। अङ्गति। Noun, अङ्गः "Aṅga country." अङ्ग "member." अग्निः 'fire' अग्रम्, अङ्गारः। अङ्गुलः। अङ्गुरिः। 156. वगि। वङ्गति। N. वङ्गः॥

157. मगि। मङ्गति। N. मङ्गलम्। 158. तगि। तङ्गति। 159. त्वगि (त्रिगि) त्वङ्गति।
160. श्रगि। श्रङ्गति। 161. श्वगि। श्वङ्गति। 162. श्लगि। श्लङ्गति। 163. इगि। इङ्गति।
164. रिगि। रिङ्गति। 165. लिगि लिङ्गति।

त्वगि १६६ कम्पने च ।

166. त्वगि means 'to tremble' also. As त्वङ्गति 'he trembles.'

युगि १६७ जुगि १६८ वुगि १६९ वर्जने । युङ्गति ॥

167. युगि
168. जुगि } वर्जने to leave.
169. वुगि (वुगि, रुगि) } As युङ्गति, जुङ्गति वुङ्गति &c,

घघ १७० हसने । घघति । जघाघ ॥

दघि १७१ पालने । लघि १७२ शोषणे ॥

मघि १७३ मण्डने । मङ्घति ॥

शिघि १७४ आघ्राणे । शिङ्घति ॥

170. घग्घ (गग्घ, घघ) हसने 'to laugh.' As घघति । जघाघ । घघिता । 171. दघि पालने 'to protect.' 172. लघि 'शोषणे । to dry.' 173. मघि मण्डने 'to dress.' मंघति मंघनः (युच्) 174. शिघि । आघ्राणे to smell. शिंघति ।

Here end Parasmaipadi roots whose final is a guttural.

SUB-SECTION VI.

Now we take up the roots ending in *ch*. There are twenty one Atmanepadi roots.

वर्च १७५ दीप्तौ । वर्चते ॥

175. वर्च दीप्तौ 'To shine.' लट्—वर्चते । लिट्—ववर्चे लुट्—वर्चिता । लृट्—वर्चिष्यते । लोट्—वर्चताम्—लङ्—अवर्चत । विधिलिङ—वर्चेत । आशीर्लिङ् । वर्चिषीष्ट लुङ्—अवर्चिष्ट । लृङ्—अवर्चिष्यत । यक्—वर्च्यते । णिच्—वर्चयति । Aor. अववर्चत् । सन् । विवर्चिषते । यङ्—वावर्च्यते । Yaṅ luk. वावर्चीति or वावर्क्ति । Aor. अवावर्चीत्, अवावर्क् ॥

Noun वर्चः 'vigour' 'fæces.' ब्रह्मवर्चसम् । Adjective वर्च्यम् ॥

षच १७६ सेचने च । सचते । सेचे । सचिता ॥

176. षच सेचने 'to sprinkle, to serve.' लट्—सचते । लिट्—सेचे । लुट्—सचिता । लृट्—सचिष्यते । लोट्—सचताम् । लङ्—असचत । विधिलिङ—सचेत । आशीर्लिङ्—सचिषीष्ट । लुङ्—असचिष्ट । णिच्—साचयति । Aor. असीषचत् । सन्—सिसचिषते (VIII. 3. 61, S. 2627). यङ् । सासच्यते । Yaṅ luk सासक्ति । Noun. सक्तुः । सक्तुलः । सचिवः ॥

लोचृ १७७ दर्शने । लोचते । लुलोचे ॥

177. लोचृ । दर्शने । To see. लोचते । लुलोचे । लोचिता । Des. लुलोचिषते । Inten. लोलोच्यते, लोलोचीति, लोलोक्ति ॥ Caus. लोचयति । Aor. अलुलोचत् ॥

शच १७८ व्यक्तायां वाचि । शेचे ॥

178. शच व्यक्तायां वाचि to speak distinctly. शचते । शेचे । शचिता । N. शची ॥

श्वच १७९ श्वचि १८० गतौ । श्वचते । श्वञ्चते ॥

179. श्वच (श्वज) } गतौ To go. श्वचते । शश्वचे । श्वचिता । श्वञ्चते । श्वञ्चिता ॥
180. श्वचि (श्वञ्ज) }

कच १८१ बन्धने । कचते ॥

181. कच बन्धने 'to bind.' कचते । चकचे । कचिता । N. कचः । काचः ॥

कच १८२, काचि १८३, दीप्तिबन्धनयोः । चकञ्चे । चकाञ्चे ॥

182. कचि }
183. काचि } दीप्तिबन्धनयोः to shine, to bind. कञ्चते । चकञ्चे । कञ्चिता काञ्चते । चकाञ्चे &c. Nouns: कञ्चुकः । काञ्चतम् । काञ्चिः

मच १८४, मुचि १८५, कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं च । कथनम् इत्यन्ये । मेचे । मुमुञ्चे ॥

184. मच
185. मुचि (मुचि, मु च) } कल्कने to cheat, to be vain. Some say it means ‘to brag or boast’ also. Thus मचते । मेचे । मचिता । मुंचते । मुमुञ्चते मुञ्चिता । According to Chandra the root is मुच–मोचते ॥

मचि १८६ धारणोच्छ्रायपूजनेषु । ममञ्चे ॥

186. मचि (मञ्चु) धारणोच्छ्रायपूजनेषु also दीप्तौ । ‘to wear, exalt, worship, also glitter’. As मचते &c. Noun. मचः । Sâkaṭâyana does not read मुच, but मच and मचि only.

पचि १८७ व्यक्तीकरणे । पञ्चते ॥

187. पचि । To explain. The root डुपचष् ‘to cook,’ will be taught further on. The पचि is also Churâdi. लट्–पञ्चते । Noun पङ्कः ‘marsh.’ पञ्चन् ‘five’ पङ्क्ति ॥

ष्टुच १८८ प्रसादे । स्तोचते । तुष्टुचे ॥

188. ष्टुच प्रसादे । To be pleased. लट् – स्तोचते । लिट् – तुष्टुचे । लट् – स्तोचिता । णिच् –स्तोचयति । Aor. अतुष्टुचत् । सन् – तुस्तुचिषते or तुस्तोचिषते । यङ् – तोष्टुच्यते । Yañ luk. तुष्टुचीति or तोष्टोक्ति । Noun स्तोकः Gerund स्तुचित्वा or स्तोचित्वा (I. 2. 26 S. 2617)

ऋज् १८९ गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । अर्जते । नुड्विधौ ऋकारैकदेशो रेफो हलत्वेन गृह्यते । तेन द्विहल्त्वान्नुट् । आनृजे ॥

189. ऋज । To go. 2. stand or be firm, strong, earn or obtain or get. Maitreya gives the meaning of ऊर्जन also.

लट्–अर्जते । लिट्–आनृजे, ऋज् + ऋज् + ए = ऋ + ऋज् + ए (VII. 4. 60. S. 2179)=अर् + ऋज् + ए (VII. 4. 66 S. 2244 read with I. 1. 51). The र् is then elided by VII. 4. 60. S. 2179 and we have अ + ऋज् + ए = आ + न् + ऋज् + ए (The lengthening by VII. 4. 70. S. 2248, and नुट् by VII. 4. 71. S. 2288) = आनृजे ॥ For the purposes of adding नुट्, the ऋ is considered to have a र् in it so that ऋज् becomes equivalent to ऋर्ज्, so the root is considered to be one which ends in a double-consonant, and thus makes S. 2288 applicable. लुट् – अर्जिता । लृट् – अर्जिष्यते । लोट् – अर्जताम् । लङ् – आर्जत । आशीर्लिङ् – अर्जिषीष्ट । लुङ् – आर्जिष्ट । यक् – प्रार्ज्यते । णिच्=अर्जयति । Aor. आर्जिजत् । सन् – अर्जिजिषते । Gerund अर्जित्वा । Adjective ऋज्यम् ॥

ऋजि १९०, भृजी १९१ भर्जने । ऋञ्जते । ‘उपसर्गादृति–’ (७४) इति वृद्धिः । प्रार्ञ्जते । ऋञ्जांचक्रे । आर्ञ्जिष्ट । भर्जते । बभृजे । अभर्जिष्ट ॥

190 ऋजि, 191 भृजी । To parch. The root भृज् has a long î as indicatory. लट्, ऋञ्जते ; with प्र, प्रार्ञ्जते । The vriddhi is by VI. 1. 91. S. 74. लिट्, ऋञ्जां चक्रे । Or आनृञ्जे according to Sammatâ and Tarangini. But this is wrong. लुट् – ऋञ्जिता । लृट् – ऋञ्जिष्यते । लोट् — ऋञ्जताम् । लङ् — आर्ञ्जत । विधिलिङ् — ऋञ्जेत । आशीर्लिङ् —

ऋञ्जिषीष्ट । लुङ्—आर्ञ्जिष्ट । लृङ्—आर्ञ्जिष्यत । णिच्—ऋञ्जयति । Aor. मा भवान् आञ्जिजत् । सन् - ऋञ्जिजिषते ।

191 भृजी । To parch. लट्—भर्जते । लिट् - बभृजे । लुट् - भर्जिता । णिच् - भर्जयति Aor. अबीभृजत् or अबभर्जत् । सन् - बिभर्जिषते । यङ् - बरीभृज्यते । Yañ luk बर्भृजीति or बरीभृजीति or बरिभृजीति or बर्भर्क्ति or बरिभर्क्ति or बरीभर्क्ति । Noun भर्गः ।

एजृ १९२, भ्रेजृ १९३, भ्राजृ १९४, (रेजृ १९५) दीप्तौ । एजांचक्रे ॥

192 एजृ 'to shine.' लट्—एजते, with प्र, प्रेजते (VI. 1. 904. S. 87). लिट्—एजांचक्रे । लुट—एजिता । णिच् - एजयति । Aor. मा भवानेजिजत् । Des.-एजिजिषते ॥

193 भ्रेजृ 'to shine', लट् — भ्रेजते । लिट्-बिभ्रेजे । लुट्—भ्रेजिता । णिच्-भ्रेजयति Aor. अबिभ्रेजत् । सन् - बिभ्रेजिषते । यङ्—बेभ्रेज्यते । Yañ luk. बेभ्रेजीति or बेभ्रेक्ति ॥

194 भ्राजृ 'to shine'. लट्-भ्राजते &c. like भ्रेजृ । णिच् - भ्राजयति । Aor. अबिभ्रजत् or अबभ्राजत् । Noun भ्राजिष्णुः, विभ्राक् ॥

195. रेजृ 'to shine', Some read this root here. But it appears as if it were non-årsha. For in explaining रेजते in रेजते अग्ने पृथिवीमखेभ्यः, Bhatta Bhâskara says "*rejate* is a Vardic anomaly, the classical form being râjate." लट्—रेजते ॥

ईज १९६ गतिकुत्सनयोः । ईजांचक्रे ॥

196. ईज । To go, to censure, blame. लट् - ईजते । लिट् - ईजां चक्रे । लुट् - ईजिता । Passeve. ईज्यते । Des. ईजिजिषते । Caus. ईजयति । Aor. मा भवान् ईजिजत् (The root ईज् is shortened first to इज् before the affix चङ् and then reduplicated See VII. 4. 1. S. 2314.

वीज १९७ गतौ ॥

197. वीज to go. This root is not found in the Siddhânta or the Mâdhavîya.

Here end the Atmanepadi roots whose final is a palatal.

SUB-SECTION VIII.

अथ ट्विमस्रतिभ्रन्ताः परस्मैपदिनः ॥

The following seventy-two roots upto √ vraj are Parasmaipadi.

शुच १९८ शोके । शोचति ॥

198. √ śuch a 'to grieve.' Present. शोचति । Perfect. शुशोच । First Future शोचिता । Des. शुशुचिषति or शुशोचिषति । Gerund शुचित्वा or शोचित्वा । Intensive शोशुच्यते । Yañ luk शोशुचीति or शोशोक्ति । Caus. शोचयति । Aor. अशूशुचत् । Nouns शोचनः । शूद्रः । शोकः ॥

कुच १९९ शब्दे तारे । कोचति ॥

199. √ kuch a 'To utter a shrill cry as a bird,' Present. कोचति Perfect. चुकोच । First Future कोचिता । Noun. कुचः ॥

कुञ्च २०० क्रुञ्च २०१ कौटिल्याल्पीभावयोः ॥

'अनिदिताम्'—(४१५) इति नलोपः । कुच्यात् । क्रुच्यात् ॥

200. √ kuñch a, 201, √ kruñch a. 'To make crooked,' 2 'To make small.' Present, कुञ्चति । Perfect. चुकुञ्च । First Future कुञ्चिता । Des. चुकुञ्चिषति । Intensive चोकुच्यते (The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415). Yañ luk. चोकुञ्चीति । Imperfect अचोकुञ्चीत् । Caus. कुञ्चयति, Aor. अचुकुञ्चत् ।

Pass. Part. कुचितः । कुचितवान् । Gerund कुञ्चित्वा । Similarly is coujugared √ krunch a, as क्रुञ्चति &c. Nouns : क्रुङ् । क्रुञ्चा । क्रौञ्चः । The uasal is elided in the Benedictive by VI. 4. 24 S. 415 as कुच्यात् and क्रुच्यात् ॥

लुञ्च २०२ अपनयने । लुच्यात् ॥

202. √ Luñcha ' to remove.'

लट् – लुञ्चति । आशीर्लिङ् – लुच्यात् । Gerund लुचित्वा or लुञ्चित्वा (I. 2. 24. S. 3325).

अञ्चु २०३ गतिपूजनयोः । अच्यात् । गतौ तु नलोपः । पूजायां तु अञ्च्यात् ॥

203. √ Añchu ' to go,' 'to worship.'

लट्-अञ्चति । लिट् – आनञ्च । लुट्-अञ्चिता । आशीर्लिङ् । अच्यात् or अंच्यात् । The nasal is elided when the sense is ' to go ' (VI. 4. 30 S 421). But it is not elided when the meaning is 'to worship.' Pass Part । सम् + अक्तम् (VIII. 2. 48) । उत् + अक्तम् । अञ्चितः (worshipped). Gerund अञ्चित्वा or अङ्क्त्वा । Nouns अञ्चनम्, प्रत्यञ्च प्रतीची, प्राचीनः ॥

वञ्चु २०४, चञ्चु २०५, तञ्चु २०६, त्वञ्चु २०७, म्रुञ्चु २०८, म्लुञ्चु २०९, म्रुचु २१०, म्लुचु २११, गत्यर्थाः । वच्यात् । चच्यात् । तच्यात् । त्वच्यात् । अम्रुञ्चीत् । अम्लुञ्चीत् ॥

204 – 211. √ Vañchu to √ mluchu ' To go.'

लट्-वञ्चति । लिट्—ववञ्च । लुट् – वञ्चिता । आशीर्लिङ्—वच्यात् । णिच्-वञ्चयते सन्—विवञ्चिषति । यङ्—वनीवच्यते । yan luk वनीवञ्चीति or वनीवङ्क्ति । Pass. Part. वक्तः । Active वक्तवान् । Gerund वङ्क्त्वा or वञ्चित्वा । य-वञ्च्यम् वङ्क्यम् । Nouns वक्रम्

205. √ Chañchu 'to go'.

लट्—चञ्चति । आशीर्लिङ्—चच्यात् । शतृ चञ्चत् ; Noun चञ्चा 'effigy'. चञ्चकः

206. √ tañchu 'to go.'

लट् – तञ्चति । आशीर्लिङ् – तच्यात् । Noun तक्रम् ॥

207. √ tvañchu ' to go.'

लट्—त्वञ्चति । आशीर्लिङ्—त्वच्यात ॥

208 √ mruñchu 'to go.'

लट्—म्रुञ्चति । आशीर्लिङ् – म्रुच्यात् । लुङ्– अम्रुञ्चीत् ॥

209. √ mluñchu 'to go.'

लट् - म्लुञ्चति । लुङ् - अम्लुञ्चीत् ॥

210. √ mruchu 'to go.'

लट् - म्रोचति । लुङ् - अम्रोचीत् or अम्रुचत् by the next sûtra. सन् - मुम्रुचिषति or मुम्रोचिषति । Pass Part म्रुचितम् or म्रोचितम् । Gerund म्रुचित्वा or म्रोचित्वा ॥

211. √ mluchu 'to go.'

लट्—म्लोचति । लुङ्—अम्लोचीत् or अम्लुचत् by the next sûtra.

२२९१ । जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च । ३ । १ । ५८ ॥

एभ्यश्च्लेरङ् वा स्यात् । अम्रुचत्—अम्रोचीत् । अम्लुचत्—अम्लोचीत् ॥

2291. And, optionally अङ् is the substitute of च्लि after the verbs जॄ 'to grow old,' स्तम्भ् 'to stiffen' म्रुच् and म्लुच् 'to go,' ग्रुच् and ग्लुचु 'to steal,' ग्लुञ्च 'to go' and श्वि 'to grow,' when the terminations of the Parasmaipada are employed.

Thus अम्रुचत् or अम्रोचीत् 'he went'; अम्लुचत् or अम्लोचीत् 'he went'.

The roots ग्लुच् and ग्लुंच् both give rise to the same three forms, viz. अग्लुचत् अग्लुञ्चीत् and अग्लुचीत्. The use of one root, would, therefore, have served the purpose. The employment of both indicates separateness of their meanings. Others say that the use of both roots indicates that in the case of ग्लुंच, the nasal is never elided. Thus the Aorist of ग्लुंच will be अग्लुंचत् and अग्लुंचीत्

ग्रुचु २१२, ग्लुचु २१३, कुजु २१४, खुजु २१५, स्तेयकरणे । जुग्रोच । अग्रुचत्–अग्रोचीत् । जुग्लोच । अग्लुचत्–अग्लोचीत् । अकोजीत् । अखोजीत् ॥

212. √Gruchu, 213 √Gluchu, 214 √Kuju, 215 √Khuju 'to steal

लट् - ग्रोचति । लिट् - जुग्रोच । लुट् - ग्रोचिता । लुङ् - अग्रुचत् or अग्रोचीत् । Noun ग्रोकम्, ग्रोक्यम् ॥

213. √ Gluchu 'to steal.'

लट्-ग्लोचति । लिट् - जुग्लोच । लुङ् -अग्लुचत् or अग्लोचीत् ॥

214. √ Kuju 'to steal.'

लट् - कोजति । लुङ् -अकोजीत् ॥

215. √ Khuju 'to steal.'

लट् - खोजति । लुङ् — अखोजीत् ॥

ग्लुञ्च २१६, षस्ज २१७, गतौ । अङ् । अग्लुचत्–अग्लुञ्चीत् । सस्श्चुत्वेन शः, जश्त्वेन जः । सज्जति । अयमात्मनेपद्यपि । सज्जते ॥

216. √ Gluñcha, 217 √ Ṣhasja 'to go.'

लट्—ग्लुञ्चति । लिट् - जुग्लुञ्च । लुट्—ग्लुञ्चिता । लुङ् - अग्लुञ्चत् अग्लुचत् or अग्लुचीत् । The Aorist is formed by अङ् under S. 2291. Some do not elide the nasal, and give the form अग्लुञ्चीत् ।Gerund, ग्लुचित्वा ॥

217. √ Ṣhasja 'to go.'

लट् - सज्जति । Here the second स of षस्ज is first changed to श, and then to ज by S. 52. It is also conjugated in the Atmanepada: as सज्जते । लिट् - ससज्ज लुट् - सज्जिता । सन् - सिसज्जिषति ॥

गुजि २१८ अव्यक्ते शब्दे । गुञ्जति । गुञ्ज्यात् ॥

218. √ Guji 'To make an indistinct noise'. Some read kuji also.

लट् - गुञ्जति । लिट् - जुगुञ्ज । लुट् - गुञ्जिता । आशीर्लिङ् - गुञ्ज्यात् । *Noun* गुञ्जा ॥

अर्च २१९ पूजायाम् । आनर्च ॥

219. √ Archa 'To worship.'

लट् - अर्चति । लिट् - आनर्च । लुट् - अर्चिता ॥

म्लेच्छ २२० अव्यक्ते शब्दे । अस्फुटेऽपशब्दे चेत्यर्थः । म्लेच्छति मिम्लेच्छ ॥

220. √ Mlechchha. To speak indistinctly, to pronounce incorrectly.

लट्-म्लेच्छति । लिट्-मिम्लेच्छ । लुट्-म्लेच्छिता । सन्-मिम्लेच्छिषति । यङ्-मेम्लेच्छ्यते । Yan luk मेम्लेच्छीति or मेम्लेष्टि Passive Part. म्लिष्टम् ॥

लछ २२१ लाछि २२२ लक्षणे । ललच्छ । ललाञ्छ ॥

221. √ lachha. 222 √ lâchhi 'To mark.'

लट्-लच्छति । लिट् ललच्छ । लुट्-लच्छिता ॥

222. √ lâchhi 'to mark.'

लट्-लाञ्छति । लिट्-ललाञ्छ । Yan luk लालांष्टि । Noun लान्. d. लांशौ । Pl. लांशः ॥

वाछि २२३ इच्छायाम् । वाञ्छति ।

223. √ vâchhi 'To desire.'

लट्—वाञ्छति ॥

आछि २२४ आयामे । आञ्छति । अत आदेरित्यत्र तपर करणं स्वाभाविक ह्रस्व परिग्रहार्थम् । तेन दीर्घाभावान् न नुट् । आञ्छ । तपर करणं मुख सुखार्थमिति मते तु नुट् । आनाञ्छ ।

224. √ âchhi 'To extend.'

लट्—आञ्छति । लिट्—आञ्छ । आ + आञ्छ + णल् = अ + आञ्छ + अ ॥ Here there is not the long आ substitution of VII. 4. 70. S. 2248 : for it applies to that अ which is naturally short and not that which has been shortened as here. This is the force of त् in अतः (S. 2248). As there is no lengthening, there is no न् (VII. 4. 71. S. 2288) As आञ्छ । But according to the view that the त् in अतः is merely for facility of utterance the न् is added. Then the form will be आनाञ्छ ॥

लुट्-आञ्छिता । णिच्=आञ्छयति । Aor आञ्चिछत् । सन्-आञ्चिच्छिषति ॥

ह्रीच्छ २२५ लज्जायाम् । जिह्रीच्छ ॥

225. √ hrîchchha 'To be ashamed'.

लट्-ह्रीच्छति । लिट्-जिह्रीच्छ । लुट्-ह्रीच्छिता ॥

हुर्छा २२६ कौटिल्ये । कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः । उपधायां चेति दीर्घः । हूर्छति ॥

226. √ hurchchhâ 'To act crookedly.' According to Maitreya, the word kauṭilya means 'retreating, escaping.'

लट्-हूर्छति । The short उ is lengthened by VIII. 2. 78. S. 2265. लिट्-जुहूर्छ । लुट्-हूर्छिता । सन्-जुहूर्छिषति । यङ्-लुक् 3. S. जोहूर्छीति or जोहोर्ति, d· जोहूर्त्तः । pl. जोहूर्वति । 2nd S. जोहोर्षि । Ist S, जोहोर्मि । d. जोहूर्वः । pl. जोहूर्मः । Pass Part. हूर्णः Active हूर्णवान् । Noun हूः, d. हुरौ, pl. हुरः ॥

मुर्छा २२७ मोहसमुच्छ्राययोः । मूर्छति ॥

227. √ Murchhâ 'To faint; to grow'.

लट्-मूर्छति । Passive Part. मूर्त्तः (VIII. 2. 57) Active मूर्तवान् । Noun मूर्च्छितः ॥ (V. 2.36)

स्फुर्छा २२८ विस्मृतौ (विस्तृतौ) । स्फूर्छति ॥

228. √Sphurchha, To forget, to spread, extend.
लट् स्फूर्च्छति । लिट्-पुस्फूर्च्छ ।

युछ २२९ प्रमादे । युच्छति ॥
229. √yachha, to be inattentive, to disregard.
लट्-युच्छति । लिट् -युयुच्छ । लुट -युच्छिता ॥

उछि २३० उञ्छे । 'उञ्छः कणश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलम्' इति यादवः । उञ्छति । उञ्छां चकार ॥

230. √uchhi 'to glean'. According to the Lexicographer Yâdava. Uñchha means to glean ears of corns : an irregular occupation, subsisting by gathering bit by bit, the grain left in the field, after the harvest has been collected.

लट्-उञ्छति । लिट्-उञ्छाञ्चकार । लुट्-उञ्छिता । यक्-उञ्छ्यते । णिच्-उञ्छयति । Aorist माभवान् उञ्चिच्छत् । सन्-उञ्चिच्छिषति ॥

उच्छी २३१ विवासे । विवासः समाप्तिः । प्रायेणायं विपूर्वः । व्युच्छति ॥
231. √uchchhi to banish, to expel. Vivâsa means 'ending' The root is generally found preceded by the preposition वि It thus means "cutting off."
लट्-व्युच्छति । लिट्-व्युच्छांचकार । लुट्-व्युच्छिता । सन्-व्युचिच्छिषति । Passive Part. व्युष्टः । Active व्युष्टवान् ॥

ध्रज २३२, ध्रजि २३३, व्रज २३४, व्रजि २३५, धृज २३६, धृजि २३७, ध्वज २३८, ध्वजि २३९ गतौ । ध्रजति, ध्रञ्जति । धर्जति । धृञ्जति । ध्वजति, ध्वञ्जति ॥
232. √dhraja to 239 √dhvaji all mean 'to go,' 'to move.'
232. √dhraja to go.
लट्-ध्रजति । लिट्-दध्राज । लुट्-ध्रजिता, लुङ्-अध्रजीत् or अध्राजीत् । णिच्-ध्राजयति । Aor अदिध्रजत्, सन्-दिध्रजिषति । यङ्-दाध्रज्यते । Yañ luk दाध्रजीति, दाध्रक्ति ॥
233. √dhraji, to go.
लट्-ध्रञ्जति । लिट्-दध्रञ्ज । लुद-ध्रञ्जिता । सन्=दिध्रञ्जिषति । यङ्=दाध्रञ्ज्यते or दाध्रज्यते । Yañ luk दाध्रञ्जीति or दाध्रंक्ति Imperfect अदाध्रन् ॥
234. √Vraja } Taraṅgiṇi, Kâśyapa and Sammatâ read these two
235. √Vraji } instead of Nos. 232 and 233. लिट्-व्रजति, व्रंजति ।
236. √Dhṛija 'to go.'
लट्-धर्जति । लिट्-दधर्ज । लुट्-धर्जिता । णिच्-धर्जयति Aor अदधर्जत् or अदीधृजत् । सन्—दिधर्जिषति । यङ्—दरीधृज्यते । Yañ luk दर्धर्जीति or दरिधर्जीति or दरीधर्जीति or दर्धर्क्ति or दरिधर्क्ति or दरीधर्क्ति । Gerund धर्जित्वा । य—धृज्यम् । Noun धर्जः ॥
237. √dhṛiji 'to go.'
लट्—धृञ्जति । लिट्—दधृञ्ज । लुद—धृञ्जिता । णिच्—धृञ्जयति, Aor. अदधृञ्जत् । सन्—दिधृञ्जिषति । यङ्—दरीधृञ्ज्यते । Yañ luk दाधृञ्जीति or दारंक्ति । Imperfect अदाधृन् ॥
238. √Dhvaja } 'to go.' लट्-ध्वजति, ध्वंजति ॥
239. √Dhvaji }

कूज २४० कुजि २४१, अव्यक्ते शब्दे । चुकूज ।
240. √Kûja 241 √Kûji to utter inarticulate sound. लट्—कूजति

लिट् — चुकूज । लुट — कूजिता । लृट् - कूजिष्यति । णिच् — कूजयति, Aor. अचूकुजत् । यङ् — चोकूज्यते । Yan luk चोकूजीति or चोकूक्ति । Nouns कुज· कूज्यम् ॥ कुंज - कुञ्जत ॥

अर्ज २४२. षर्ज २४३ अर्जने । अर्जति । आनर्ज । सर्जति । ससर्ज ॥

212 √ Arja, 243 √ ṣnarja, to earn.

लट् — अर्जति । लिट् — आनर्ज । लुट् — अर्जिता । णिच् — अर्जयति Aor. आर्जिजत् । सन् अर्जिजिषति । Noun स्वर्जः (सु + अर्जः) ऋजुः ॥

213. √ Sharja to earn.

लट् - सर्जति । लिट् - ससर्ज लुट — सर्जिता । णिच् - सर्जयति Aor. अससर्जत् । सन् - सिसर्जिषति । यङ् - सासर्ज्यते । Yan luk. सासर्क्ति ॥

गर्ज २४४ शब्दे । गर्जति ॥

244. √ Garja to make noise. लट् - गर्जति ॥

तर्ज २४५ भर्त्सने । तर्जति । ततर्ज ॥

245. √ Tarja to abuse. This root is also found in the Churâdi class.

लट्-तर्जति । लिट् ततर्ज ॥

कर्ज २४६ व्यथने । चकर्ज ॥

246. √ karja to tease, to give pain.

लट्-कर्जति । लिट्-चकर्ज । लुट् - कर्जिता ॥

खर्ज २४७ पूजने च । चखर्ज ॥

247. √ kharja, to worship, to cause pain.

लट् - खर्जति । लिट्=चखर्ज । Noun:—खर्जूरः ॥

अज २४८ गतिक्षेपणयोः । अजति ॥

248. √ Aja to go, to throw. लट्-अजति ॥ Before all Ardhadhátuka affixes, such as these of the perfect, the root is replaced by वी by the following Sutra.

लट्-अजति । लिट्-विवाय । विव्यतुः । विव्युः । विवयिथ or विवेथ or आजिथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय or विवय । विव्यिव विव्यिम । लुट् - वेता or अजिता । लृट् - अजिष्यति or वेष्यति । लोट् - अजतु । लङ् आजत् । विधिलिङ् - अजेत् । आशीर्लिङ् - वीयात् । लुङ् - आजीत् or अवैषीत् । लृङ् - आजिष्यत् or अवेष्यत् । यक् - वीयते । णिच् - वाययति । Aor अवीवयत् । सन् - अजिजिषति or विवीषति । यङ् - वेवीयते । There is no yan luk. Nouns प्रवयणम्, प्राजनम्, समजः, उदजः, समाजः

२२९२ । अजेर्व्यघञपोः । २ । ४ । ५६ ॥

अजेर्वी इत्ययमादेशः स्यादार्धधातुकविषये घञमपं च वर्जयित्वा । 'वलादावार्धधातुके वेष्यते' । विवाय । विव्यतुः । विव्युः । अत्र यकारस्य हल्परत्वात् 'उपधायां च' । (२२६५) इति दीर्घे प्राप्ते 'अचः परस्मिन् -' (५०) इति स्थानिवद्भावेनाच्परत्वम् । न च 'न पदान्त -' (५१) इति निषेधः । 'स्वरदीर्घयलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवत्' इत्युक्तेः । यलि 'एकाचः —' (२२४६) इतीण्निषेधे प्राप्ते ॥

2292. वी is the substitute of the verb अज् 'to drive,' 'to lead,' when an ârdhadbâtuka affix follows, with the exception of the affixes घञ् (III. 3. 18.) and अप् (III. 3· 69).

Ishti:—The substitution is optional before ârdhadhâtukas beginning with a letter of वल् Pratyâhâra (all consonants except य) ॥ As वी + णल् = वि + वी + अ = विवाय । विव्यतुः । विव्युः ॥

In विव्यतुः and विव्युः the ई is changed to य before अतुः and उः । The equation now stands thus विव्य् + अतुः । Here the root has a penultimate letter व् which is followed by a consonant य ; therefore the इ of वि ought to be lengthened by VIII. 2. 78 S. 2265. But it is not so, because the य् substitute for ई, is considered sthânivat to ई, by I. 1. 51. S. 50, for the purposes of S. 2265. य being as ई, the penultimate व् is not considered to be followed by a consonant but by a vowel, and hence S. 2265 cannot apply. Obj :—But the rule VIII. 2. 78. S. 2265 is a dîrgha-vidhi, as it ordains lengthening and therefore the य substitute of ई will not be sthânivat by I. 1. 51. S. 50 ; because that rule must be read with the proviso of I. 1. 58 S. 51 which declares *inter alia* that for the purposes of dîrgha-vidhi the âdeśa is not sthânivat, so there ought to be lengthening of वि ॥

Ans : The following vârtika makes a counter-exception to that rule of S 51

Vârt : For the application of the rules of accent (svar-vidhi), or the rules of lengthening (dîgha vidhi) or the rule of the elision of ya (ya-lopa-vidhi), the lopa-substitute only of a vowel is to be considered as not sthânivat, and not any other substitute. Here the substitute is य् and not lopa ; and so य् is considered sthânivat to ई ॥

In forming the Second Person Singular, we have वी + थल् = वि + वी + थ । Now applies the prohibition of S. 2246 debarring the augment इट् । But the following sûtra makes an exception.

२२९३ । कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३ ॥

एभ्यो लिट इड् न स्यात् । क्रादीनां चतुर्णां ग्रहणं नियमार्थम् । प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा यावानिण्निषेधः स लिटि चेत्तर्हि क्रादिभ्य एव नान्येभ्य इति । ततश्चतुर्णां थलि भारद्वाजनियमप्राप्तस्य वमादिषु क्रादिनियमप्राप्तस्य चेटो निषेधार्थम् ॥

2293. The Personal endings of the Perfect do not get the augment इट्, after कृ, सृ, भृ, वृ, स्तु, द्रु, स्रु, श्रु ॥

The four roots कृ, सृ भृ, and वृ are taken in order to make a restriction with regard to them. Every prohibition of इट् augment whether depending on any particular radical, or depending on any particular affix, if that prohibition is to apply to the Perfect, then it applies only to the four roots Kṛi &c. mentioned here, and not to other roots.

As regards the remaining four roots स्तु, द्रु, स्रु, and श्रु, the present sûtra prohibits the इट् which would have come before the affix थल् by the rule of Bhâradvâja (VII. 2. 63 S. 2296) and the इट् which would have come before the affixes व or म &c. by the present rule of Krâdi (*i. e.*, the affixes से, ध्वे, वहि and महि),

Note :—Thus कृ—चकृव, चकृम ; सृ, ससृव ; ससृम ; भृ, बभृव, बभृम ; वृञ्, ववृव. ववृम ; वृङ्, ववृवहे, ववृमहे ; स्तु, तुष्टुव, तुष्टुम ; द्रु दुद्रुव, दुद्रुम ; स्रु, सुस्रुव, सुस्रुम ; श्रु ; शुश्रुव, शुश्रुम ॥

These roots with the exception of वृ are Aniṭ by VII. 2. 10 S. 2246 ; their special mention here is for the sake of niyama, namely these roots alone are Aniṭ in the Perfect, other roots are all Seṭ in the Perfect. Thus बिभिदिव, बिभिदिम, लुलुविव, लुलुविम । All anudâtta roots of the Dhâtupâṭha are to be understood, by this rule, to get इट् । The affix थ of the Perfect gets इट् after वृञ्, as the irregular form ववर्थ in VII. 2. 64, indicates that in the Vedas थ does not get इट् after वृञ्, but in the classical literature it does. By VI. 2 63, S. 2296 the थ would have got इट् after स्तु द्रु, स्रु and श्रु; that इट् als prohibited by the present sûtra. As तुष्टोथ, दुद्रोथ, सुस्रोथ, शुश्रोथ ॥

Vârt:—इट् is added when कृ takes the सुट् augment: as संचस्करिव संचस्करिम । The sûtra VII. 2. 63, S. 2296 applies here also, as संचस्करिथ ॥

२२९४ । अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् । ७ । २ । ६१ ॥

उपदेशेऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इड् न स्यात् ॥

2294. After a root, which in the Dhâtupâṭha, ends in a vowel, and after which the First Fut. affix tâsi is always devoid of the augment इट्; (after such a root) थल् the personal ending of the Perfect, like तास्, does not also get the augment इट् ॥

२२९५ । उपदेशेऽत्वतः । ७ । २ । ६२ ॥

उपदेशेऽकारवतस्तासौ नित्यानिटः परस्य थल इड् न स्यात् ॥

2295. After a root which possesses a short 'a' as its root vowel in the original enunciation (the Dhâtupâṭha), and after which the First Fut. affix तास् is always devoid of the augment इट्, थल् the Personal ending of the Perfect, like तास्, does not get the augment ॥

२२९६ । ऋतो भारद्वाजस्य । ७ । २ । ६३ ॥

तासौ नित्यानिट् ऋदन्तस्यैव थलो नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र संग्रहः ॥

अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयम्
ऋदन्त ईदृङ् नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेड्भवेत् ॥

न च स्मृद्रुद्रादीनामपि थलि विकल्पः शङ्क्यः । 'अचस्तास्वत्—' (२२९४) इति 'उपदेशेऽत्वतः' (२२९५) इति च योगद्वयप्राप्तस्यैव हि प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्तकः 'अनन्तरस्य—' इति न्यायात् । विव्ययिथ—विव्येथ—आजिथ । विव्यथुः । विव्य । विव्याय—विव्यय । विव्यिव विव्यिम । वेता—अजिता । वेष्यति—अजिष्यति । अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ॥

2296. In the opinion of Bhâradvâja, it is only after a root which ends in a short ऋ, and after which the First Fut. तास् is always devoid of the augment इट्, that थल् also, like तास्, does not take the augment इट् ॥

Therefore, the other affixes do take इट् । On this there is the following verse (sangraha), which sums up the last three sûtras :—

That root which ends in a vowel, or which has a short अ in the Dhâtupâṭha, and which is aniṭ before तास्-affix, is *optionally* सेट् before थल्-affix. But if such a root ends in short ऋ, then it is *invariably* aniṭ before थल् affix. Roots other than कृ &c are सेट् in the Perfect.

One should not, however, think that the four roots स्तु, द्रु, स्रु and श्रु will also be *optionally* aniṭ in थल् as they are not ṛi-ending roots. The rule made by Bharadvája removes the prohibition with regard to the addition of इट् made by the two immediately preceding sûtras S. 2294 and 2295 : and not the इट् of S. 2293 This is on the maxim "a rule, may it enjoin or forbid anything, either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule." (see Vol I. 203)

Therefore वि + वे + इट् + थ = विवयिथ or विवेथ or आजिथ ॥

In forming the Aorist, the following sûtra applies.

२२९७ । सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ ॥

इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत्-आजीत् । अवेष्यत् आजिष्यत् ॥

2297. Before the Aorist-characteristic स् (सिच्), Vṛiddhi is substituted in the Parasmaipada, for the final of a stem ending in इ, उ, ऋ (long or short, I. 1. 3).

Thus अवैषीत् or आजीत् &c. The Conditional is अवेष्यत् or आजिष्यत् ।

तेज २४९ पालने । तेजति ॥

249. √Teja, 'to protect.'

लट् - तेजति । लिट् - तितेज । लुट् - तेजिता । Noun - तेजः ॥

खज २५० मन्थे । खजति ॥

250. √Khaja, 'to churn', 'to stir.'

लट् - खजति । लिट् - चखाज । लुट् । खजिता । लुङ् - अखजीत्, अखाजीत् Noun : - खजाकः ॥

कज २५१ मदे ।

251. √Kaja, to be drunk. This root is not given in the Siddhânta

लट्—कजति ॥

खजि २५२ गतिवैकल्ये । खञ्जति ॥

252. √khaji, to go lame, limp.

लट् - खञ्जति । लिट् - चखञ्ज । लुट् - खञ्जिता ॥

एजृ २५३ कम्पने । एजांचकार ॥

253. √ Ejṛi, to tremble. The root एज to shine, has already been taught before.

लट्-एजति । लिट्-एजांचकार । लुट्-एजिता । लृट्-एजिष्यति । णिच् - एजयति । Aorist माभवानेजिजत् । सन् - एजिजिषति ॥

टुओस्फूर्जा २५४ वज्रनिर्घोषे । स्फूर्जति । पुस्फूर्ज ॥

254. √ Tuo sphurjà, to thunder.

लट् - स्फूर्जति । लिट्-पुस्फूर्ज । लुट्-स्फूर्जिता । णिच् स्फूर्जयति Aorist अपुस्फूर्जत् । सन्-पुस्फूर्जिषति । यङ्-पोस्फूर्ज्यते Yan luk पोस्फूर्त्ति Imperfect अपोस्फूर्क् । Passive Participle स्फूर्णः or स्फूर्जितः । Active Participle स्फूर्णवान् । Noun :—स्फूर्जथुः ॥

क्षि २५५ क्षये । अकर्मकः । अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्मकः । क्षयति । चिक्षाय । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ—चिक्षेथ । चिक्षियिव । चिक्षियिम । क्षेता ॥

255. √ kshi, to waste, to decay. The root is intransitive; it is transitive when it is used in a causative sense.

लट् - क्षयति । लिट् - चिक्षाय । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ or चिक्षेथ । चिक्षियथुः । चिक्षिय । चिक्षाय or चिक्षय । चिक्षियिव । चिक्षियिम । लुट् - क्षेता । लृट - क्षेष्यति । लोट् - क्षयतु । लङ् - अक्षयत् । विधिलिङ् - क्षयेत् । In forming the Benedictive the following Sutra i.c, 2298 applies. आशीर्लिङ् - क्षीयात् । लुङ् - अक्षैषीत् । सन - चिक्षीषति । यङ् - चेक्षीयते यङ् लुक :— चेक्षयीति । Passive Participle. क्षीणः Active Participle. क्षीणवान् ।

२२९८ । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ । २५ ॥

अजन्तस्याङ्गस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे न तु कृत्सार्वधातुकयोः । क्षीयात् । अक्षैषीत् ॥

2298. A long is substituted for the final vowel of the stem before an affix beginning with a य् having an indicatory क् or ङ् when it is not either a Kṛit or a Sârvadhâtuka affix.

Thus क्षीयात् ॥

क्षीज २५६ अव्यक्ते शब्दे । कूजिना सहायं पठितुं युक्तः । चिक्षीज ॥

256. √ kshija, to make indistinctive noise. This ought to have been read with √ kûja I. 210 because the meaning of these two roots is identical.

लट् - क्षीजति । लिट् - चिक्षीज । लुट् - क्षीजिता । णिच् - क्षीजयति । Aorist अचिक्षीजत् । सन् - चिक्षीजिषति । यङ् - चेक्षीज्यते, यङ लुकः - चेक्षीक्ति ॥

लज २५७, लजि २५८ भर्जने ।

257. √ laja, 258 √ laji, to fry.

लट् - लजति । लिट् - ललाज । लेजतुः । लुट् - लजिता । आशीर्लिङ् - लज्यात् । लुङ् - अलजीत् or अलाजीत् । णिच् - लाजयति । Aor अलीलजत् । सन् - लिलजिषति । यङ् - लालज्यते । Yañ luk लालक्ति ॥

258. √ laji, to fry. The root is found in the Tudâdi class also.

लट् - लञ्जति । लिट् - ललञ्ज । लुट् - लञ्जिता । आशीर्लिङ् - लञ्ज्यात् । णिच् - लञ्जयति । Aor. अललञ्जत् । सन् - लिलञ्जिषति । यङ् - लालञ्ज्यते । Yañ luk लालङ्क्ति । Noun लाजः ॥

लाज २५९, लाजि २६० भर्त्सने च ॥

259 √ Lâja, 260 √ Lâji, to blame, to parch.

लट् - लाजति । लाञ्जति ॥

जज २६१, जजि २६२ युद्धे ॥

261. √ Jaja, 262 √ Jaji, to fight.

लट् - जजति । जञ्जति । Noun: जङ्गलं ।

तुज २६३ हिंसायाम् । तोजति । तुतोज ॥

263. √ Tuja, to injure.

लट् — तोजति । लिट् - तुतोज । लुट् - तोजिता । णिच् - तोजयति Aorist अतूतुजत् सन् - तुतोजिषति or तुतुजिषति । यङ् - तोतुज्यते । यङ्लुक् :— तोतोक्ति । Passive Particple तुजितम् । Serund तोजित्वा or तुजित्वा ॥

तुजि २६४ पालने ।

264. √Tuji, to protect.

लट् - तुञ्जति । लिट् - तुतुञ्ज । लुट्—तुञ्जिता । णिच् - तुञ्जयति Aorist अतुतुञ्जत् । सन् - तुतुञ्जिषति । यङ् - तोतुञ्ज्यते । यङ्लुक् —तोतुङ्क्ति । Imperfect आतोतुन् । Noun तुङ्ग ॥

गज २६५, गजि २६६, गृज २६७, गृजि २६८, मुज २६९, मुजि २७० शब्दार्थाः ।

265. √ gaja, 266 √ gaji, 267 √ gṛija, 268 √ gṛiji, 269 √ muja 270 √ muji, To make noise, sound, roar. √ गज means also to be drunk, confused, inebriated.

√265 and 266. लट - गजति । गञ्जति । लिट् - जगाज । पजतुः । Nouns गजः 'elephant' गञ्जा tavern.

√267. लट् - गर्जति । लिट् - जगर्ज । लुट् - गर्जिता । णिच् - गर्जयति । Aor अजगर्जत् or अजीगृजत् । सन् - जिगर्जिषति । यङ् - जरीगृज्यते । Yañ luk जर्गर्जीति ॥

√268. लट् । गृञ्जति । लिट् - जगृञ्ज । लुट् - गृञ्जिता । सन् - जिगृञ्जिषति । यङ् - जरीगृञ्ज्यते । Yañ luk. जरिगृञ्जीति ॥

√269. लट् - मोजति । √270 लट् - मुञ्जति ॥

गज २७० (क) मदने च ॥

270 (*a*) √gaja, also means to be drunk or confused.

लट् - गजति ॥

वज २७१, व्रज २७२ गतौ । वदव्रज-' (२२६७) इति वृद्धिः । अव्राजीत् ॥

271. √ vaja. 272. √vraja, to go. The two roots are found in the Churâdi also.

√271. लट्—वजति, । लिट्—ववाज, ववजतुः (VI. 4. 126 S. 2263) । लुट्—वजिता । लुङ्—अवजीत् or अवाजीत् । Nouns वाजः । वाज्यम् ॥

√272. लट् - व्रजति । लिट् - वव्राज । लुट् - व्रजिता । The vṛiddhi in the Aorist is compulsory here by 2267 S. लुङ् - अव्राजीत् । Nouns व्रज्या । व्रजः । परिव्राट् ॥

Here end the Parasmaipâdi roots whose final is j.

SUB-SECTION VII.

अथ टवर्गीयान्ताः शाडन्ताः अनुदात्तेतः षट् त्रिंशत् ॥

The following 63 roots up to √ śâḍ are âtmanepadî, whose final is a lingual.

अट्ट २७३ अतिक्रमहिंसयोः । दोपधोऽयम् । 'तोपधः' इत्येके अट्टते । आनट्टे ॥

273. √aṭṭa, To overpower, to injure. This root has a penultimate ड i.e. it is अड्ट । Some say it has a penultimate त i.e. it is अत्ट ॥

NOTE ;—The root √ adṭ, whether the penultimate be ड or त makes no difference in ordinary conjugation. It is in the Reduplicated forms that the difference comes out. If it is ड penultimate, then in reduplicating this ड will not be reduplicated because of the prohibition नन्द्राः &c. (VI. 1. 3. S. 2446), but टि, thus we have अड्डिटिषते or आड्डिटत् । If the penultimate be ट then we have aṭiṭṭishate and âṭiṭṭat. If it is त then we have अतिट्टिषते and आतिट्टत् ॥

लट्—अट्टते । लिट्—आनट्टे । लोट्—अट्टताम् । लङ्—आट्टत । विधिलिङ्—अट्टेत । आशीर्लिङ् - अट्टिषीष्ट । लुङ् - अ+अट्टिष्ट । लृङ् - आट्टिष्यत । णिच् - अट्टयति Aor. आटिटत् । But आट्टिटत् if the root is अड्ड । सन् - अटिट्टिषते । अतिट्टिषति (Purushkâra) अट्टिटिषते । Noun अट्टा ॥

वेष्टृ २७४ वेष्टने । विवेष्टे ॥

274. √ veshṭa, to surround.

लट् - वेष्टते । लिट् - विवेष्टे । लुट् - वेष्टिता । णिच् - वेष्टयति । Aor. अविवेष्टत् or अववेष्टत् (VII. 4. 96). सन् - विवेष्टिषते । यङ् - वेवेष्ट्यते । Yaṅ luk, वेवेष्टीति or वेवेष्टि । d. वेवेष्टः । Imperfect. अववेट् ॥

चेष्टृ २७५ चेष्टायाम् । अचेष्टिष्ट ॥

275. √ cheshṭa, to try.

लट् - चेष्टति । लिट् - चिचेष्ट । लुट् - चेष्टिता । लुङ् - अचेष्टिष्ट ॥

गोष्टृ २७६, लोष्टृ २७७ संघाते । जुगोष्टे । लुलोष्टे ॥

276. √ goshṭa, 277 √ loshṭa to assemble, collect.

लट् - गोष्टते । लोष्टते । लिट् - जुगोष्टे । लुलोष्टे । लुट् - गोष्टिता । लोष्टिता ॥

घट्ट २७८ चलने । जघट्टे ॥

278. √ ghaṭṭa, to shake, stir about. It is Churâdi also.

लट् । घट्टते । लिट् - जघट्टे । लुट् - घट्टिता ॥

स्फुट २७९ विकसने । स्फोटते । पुस्फुटे ॥

279. √ Sphuṭa, To become visible. It is found in the Tudâdi also. It is Parasmaipadi in the sense of viśaraṇa : and it is Churâdi in the sense of bhedana.

लट् - स्फोटते । लिट् - पुस्फुटे । लुट् - स्फोटिता । णिच् - स्फोटयति । Aor अस्फुटत् । सन् - पुस्फुटिषते or पुस्फोटिषते । यङ् - पोस्फुट्यते । Yaṅ luk पोस्फोट्टि । Imperfect अपोस्फोट् । Gerund स्फुटित्वा or स्फोटित्वा ॥

अठि २८० गतौ । अंठते । आनंठे ॥

280. √ aṭhi to go, move.

लट् - अण्ठते । लिट् - आनण्ठे । लुट् - अण्ठिता । णिच् - अण्ठयति । Aor आण्टिठत् । सन - अण्टिठिषते ॥

वठि २८१ एकचर्यायाम् । ववठे ॥

281. √ vaṭhi, To go alone.

लट् - वण्ठते । लिट् - ववण्ठे । लुट् - वण्ठिता । णिच् - वण्ठयति । Aor. अववण्ठत् । सन् - विवण्ठिषते । यङ् - luk वावण्ठीति or वावण्ठि । Imperative वावण्ठि । Imperfect अवावन् ॥

मठि २८२, कठि २८३ शोके । शोक इह आध्यानम् । मण्ठते । कण्ठते ॥

282. √ maṭhi, 283 √ kaṭhi, to be anxious. Śoka here means anxiety, regret. लट् - मण्ठते । कण्ठते ॥

मुठि २८४ पालने । मुंठते ॥

284. √ ~~muṭhi, t~~o protect, लट् - मुण्ठते ।

हेठ २८५ विबाधायाम् । विबाधा शाठ्यम् । जिहेठे ॥

285. √ heṭha. To cause pain to. विबाधा here means dishonesty. Some read this root in the Parasmaipada list also.

लट् - हेठते । लिट् - जिहेठे । लुट् - हेठिता । णिच् - हेठयति । Aor. अजीहिठत् or अजिहेठत् ॥

एठ २८६ च । एठांचक्रे ॥

286. √eṭha. It has the same meaning as हेठ । According to Svâmi and Kâśyapa it is always preceded by वि । But Maitreya and others give examples without वि ॥ लट्—एठते । लिट् - एठाञ्चक्रे । लुट् - एठिता । णिच् - एठयति । Aor. मा भवान इटिठत् । The shortening takes place prior to reduplication. सन् - एटिठिषते ॥

हिडि २८७ गत्यनादरयोः । हिण्डते । जिहिण्डे ॥

287. √hiḍi, To go, to disregard, slight. लट् - हिण्डते । लिट् - जिहिण्डे लुट् - हिण्डिता । णिच् - Aor. अजिहिण्डत् । सन् - जिहिण्डिषते । यङ्—जेहिण्ड्यते । Yañ luk जेहिण्डि । Imperfect अजेहिन् ॥

हुडि २८८ संघाते । जुहुण्डे ॥

288. √huḍi, To collect. Kâśyupa says "The Aryas do not read this But the Drâvidas read it." लट्-हुण्डते लिट्-जुहुण्डे । लुट्—हुण्डिता ॥

कुडि २८९ दाहे । चुकुण्डे ॥

289. √kuḍi, to burn. लट्-कुण्डते । लिट्-चुकुण्डे । लुट्-कुण्डिता । Nouns कुण्डः । कुण्डी । कुण्डा । कुण्डम् ॥

वडि २९० विभाजने । मडि २९१ च ॥ ववण्डे ॥

290. √vaḍi, 291 √maḍi. To share out, distribute, divide. According to Swâmi the root maḍi being made a separate sutra has other meanings also. But Naudi reads these sutras वडि विभाजने and मडि वेष्टने । लट्-वण्डते । मण्डते । लिट्-ववण्डे । ममण्डे । लुट्-वण्डिता । मण्डिता । Noun मण्डूकः ॥

भडि २९२ परिभाषणे । परिहासः सनिन्दोपालम्भश्च परिभाषणम् । बभण्डे ॥

292. √bhaḍi. Deva says परिहासे । Swâmi and others say that paribhâshaṇa means to proclaim, shout. According to Amarakosha, ridiculing one with censure is paribhâshaṇa. लट् - भण्डते । लिट् - बभण्डे । Noun भण्डिलः 'ambassador'.

पिडि २९३ संघाते । पिपिण्डे ॥

293. √piḍi. to collect. लट्-पिण्डते । लिट्-पिपिण्डे । Noun पिण्डिलः 'a boy.

मुडि २९४ मार्जने । मार्जनं शुद्धिर्न्यग्भावश्च । मुण्डते ॥

294. √muḍi. to rub over, to cleanse; to sink. लट् - मुण्डते ।

तुडि २९५ तोडने । तोडनं दारणं हिंसनं च । तुण्डते ॥

295. √tuḍi. To brea, to kill. Toḍana means 'to split,' 'to injure

लट् - तुण्डते । Nouns तुण्डिः । तुण्डिलः । तुण्डिभः ॥

हुडि २९६ वरणे । वरणं स्वीकारः । 'हरणे' इत्येके । हुण्डते ॥

296. √huḍi, to choose. Varaṇa means selection. Maitreya says it means haraṇa also, *i. e.*, seizing. Another reading is √ Bhuḍi, bharaṇe 'to support'. लट् - हुण्डते । लिट् जुहुण्डे ॥

स्फुडि २९७ विकसने । चडि २९८ कोपे । चण्डते ॥

297. √ sphuḍi to open, expand. This root is not in the Siddhânta.

298. √ chaḍi, to grow angry.

लट् - चण्डते । Nouns चण्डनः । चण्डालः । चण्डी ॥

शडि २९९ रुजायां संघाते च । शण्डते ॥

299. √ śaḍi to wound and to collect.

लट् - शण्डते । Nouns शण्डः । शण्डिलः ॥

तडि ३०० ताडने । तण्डते ॥

300. √ taḍi to strike, to thresh

लट् - तण्डते । Nouns तण्डः । वितण्डा । तण्डुलः ।

पडि ३०१ । गतौ । पण्डते ॥

301. √ paḍi, to go, move.

लट - पण्डते । Nouns पण्डितः । पण्डः । पण्ढारः ॥

कडि ३०२ मदे । कण्डते ॥

302 √ Kaḍi, to be intoxicated. लट् - कण्डते ॥

खडि ३०३ मन्थे ।

303. √ khaḍi, to churn. लट् - खंडते । Noun खण्डः ॥

हेडृ ३०४, होडृ ३०५ अनादरे । जिहेडे । जुहोडे ॥

304. √ heḍṛi, 305 √ hoḍri. To disregard. Heḍri in the sense of veshṭhana is ghaṭâdi. Hoḍri 'to go' is Parasmaipadî.

Pre. - हेडते । होडते । Per. - जिहेडे । जुहोडे । 1 Fut. - हेडिता । Caus. - हेडयति Aor. अजिहेडत् । Des. - जिहेडिषते । Inten । जेहेड्यते । Yaṅ luk जेहेड्डि । Noun होड ॥

बाडृ ३०६ आप्लाव्ये । बशादिः । आप्लाव्यमाप्लवः । बाडते ॥

306. √ bâḍṛi, to dive, emerge, to bathe. The root begins with ब b. Some read it with व v. âplavya has the same meaning as âplâva i.e. bathing

Pre. - बाडते ॥

द्राडृ ३०७, ध्राडृ ३०८ विशरणे । द्राडते । ध्राडते ॥

307. √ drâḍṛi, 308 √ dhrâḍṛi, to cut, to divide.

Pre. - द्राडते । ध्राडते ॥

शाडृ ३०९ श्लाघायाम् ।

309. √ śâḍṛi, to applaud, praise, boast. According to Kâśyapa the root is शाल, the ल and ड being interchangeable letters.

Pre. - शाडते । Nouns शाला 'saloon,' शालीनः 'modest.'

Here end the Atmanepadi roots whose final is a lingual.

SUBSECTION VIII.

अथ आटवर्गीयान्तसमाप्तेः परस्मैपदिनः ॥

Now all the lingual ending roots are Parasmaipadis.

शौटृ ३१० गर्वे । शौटति । शुशौट ॥

310. √ śouṭṛi. To be proud or haughty.

Pre. - शौटति । Per. - शुशौट । I Fut. - शौटिता । II Fut. - शौटिष्यति· Impera. - शौटतु । Imper. - अशौटत् । Pot. - शौटेत् । Bene. - शौट्यात् । Aor. अशौ

टीत् । Con. अशोटिष्यत् । Caus. – शोटयति । Aor. अशुशोटत् । Desi. – शुशोटिषति dut शोशोट्यते । Yan luk शोशोट्टि । The reduplicate is first shortened and then gunated. Noun शोटोरः ॥

यौटृ ३११ बन्धे । योटति ॥

311. √Youṭri 'to join together.' Pre. – योटति ॥

म्लेटृ ३१२, म्रेडृ ३१३, मेटृ ३१४, उन्मादे । द्वितीयो डान्तः । टान्तमध्ये पाठस्त्वर्थसाम्यान्नाधतिवत् । म्लेटति । म्रेडति ॥

312. √Mleṭṛi, 313. √Mreḍṛi 314. √Meṭṛi 'to be mad. The second root म्रेड ends in ड, its being read here along with roots ending in ट्, is because it has the same meaning as म्लेट्. Just as नाय was read with नाध ॥ This root meṭṛi is not given in the Siddhânta.

Pre. – म्लेटति । म्रेडति ॥

कटे ३१५ वर्षावरणयोः ।

'चटे' ३१६ इत्येके । चकाट । सिचि 'अतो हलादेर्लघोः' (२२८४) इति वृद्धौ प्राप्तायाम् ॥

315. √kaṭe, 316 √chaṭe, 'to rain,' 'to screen,' 'to cover.'

Pre. – कटति । चटति । Perf – चकाट । चचाट । Aor अकटीत् । अचटीत् ॥ *Nouns:* कटः । निकटः । कटिरम् 'leather' । कटुः 'bitter.' चाटुः flatterer. चटु; चटुलः । वटकः ॥ The two roots are marked with an indicatory ए and therefore in forming their aorist, the following Sûtra S. 2299 applies in supersession of S 2284.

२२९९ । ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् । ७ । २ । ५ ॥

हमयान्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादिडादौ सिचि । अकटीत् ॥

2299.- The Vṛiddhi of the vowel of the following stems does not take place before the इट् augmented s-Aorist in the Parasmaipada; namely—the stems ending in ह्, म् or य्, the roots क्षण्, श्वस् and जागृ, a stem formed with णि, the root श्वि, and the roots having an indicatory ए in the Dhâtupâṭha.

Note:—Thus ग्रह. 'to catch' अग्रहीत्, स्यम्. 'to sound' अस्यमीत् । टुवम्. 'to vomit' अवमीत् । व्यय, 'to expend' अव्ययीत् । क्षण 'to hurt' अक्षणीत् । श्वस् 'to breathe अश्वसीत् । जागृ 'to be awake' अजागरीत् । णि, ऊन (churâdi) 'to lose' ऊनयीत् । ईल् 'to send' ईलयीत् ॥ श्वि, अश्वयीत् । एदिताम्, रगे 'to cover' अरगीत्. कखे, अकखीत् ॥

Therefore there is no Vṛiddhi. Thus we have अकटीत् and अचटीत् ॥

अट ३१७, पट ३१८ गतौ । आट । आटतुः । आटुः । पपाट । पेटतुः । पेटुः ॥

317, √Aṭa 318 √paṭa 'to go, to wander, to roam.

Pre. – अटति । Per. – आट । आटतुः । 3. P. आटुः । 1 Fut. – अटिता । II Fut. – अटिष्यति । Impera. – अटतु । Imper. – आटत् – Pot. – अटेत् । Bene. – अट्यात् । Aor. मा भवान् अटीत् । Pre पटति । Per. – पपाट । पेटतुः । पेटुः । Aor.

अपटीत् or अपाटीत् । Caus. पाटयति । Aorist अपीपटत् । Desi. – पिपटिषति । Intens पापट्यते । Yañ luk पापटीति or पापट्टि । *Nouns* : – पटुः । पटीरः । पाटलम् ॥

रट ३१९ परिभाषणे । रराट ॥

319. √ raṭa, 'to shout, scream, yell, to call out, proclaim, to applaud.'

Pre. – रटति । Per. – रराट । *Nouns:* – परिराटकः (III. 2. 142 S. 3122). परिराटी with the affix घिनुण् of III. 2. 142.

लट ३२० बाल्ये । ललाट ॥

320. √ Laṭa 'to act like a child, to prattle,'

Pre. – लटति । Per. – ललाट । *Nouns* लट्वा । लाटः ॥

शट ३२१ रुजा विशरणा गत्यवसादने । शशाट ॥

321. √ Śaṭa, 'to grow sick,' 'to divide or separate, 'to go,' 'to be weary or dejected.'

Pre. – शटति । Perf. – शशाट । *Nouns* शाटकः । शाटी ।

वट ३२२ वेष्टने । ववाट । ववटतुः । ववटुः । ववटिथ ॥

322. √ Vaṭa, To surround.

Pre.— वटति । Per. – ववाट । ववटतुः । 3. P. ववटुः । ववटिथ । I Fut. – वटिता । II Fut – वटिष्यति । Sub. – वटिषत् । वटाति । Impera. – वटतु । Imper – अवटत् । Pot. – वटेत् । Bene – वट्यात् । Aor – अवाटीत् । अवटीत् । Cond. – अवटिष्यत् । Pass – वट्यते । Caus. – वाटयति । Desi. – विवटिषति । Inten. – वावट्यते ॥

Pre. Part. Parasmai – वटन् । Per. Part. Parasmai – ववट्वान् । Past Part. Pass. वटितः । Past Part. Act. – वटितवान् । Fut. Part. – वटिष्यन् । Ger. – वटित्वा । Infinitive. वटितुम् । Adj. वाट्य । In the Perfect there is no ए or elision of reduplicate because the root begins with व and so VI. 4. 126 S. 2263 applies. Noun : वटिभः (V. 2. 139 s. 1945) वटकः with the affix कन् । From which we get वटकिन् by इन under V. 2. 82. S 1882 (vârt.)

किट ३२३, खिट ३२४ त्रासे । केटति । खेटति ॥

323. √ kiṭa, 324 √ khiṭa, to fear, to frighten. Note:—trâse here means to cause fear.

Pre. – केटति खेटति Per – चिकेट चिखेट । Fut. केटिता । खेटिता । Fut. – केटिष्यति, खेटिष्यति । Impera – केटतु खेटतु । Imper – अकेटत् । अखेटत् । Pot – केटेत् खेटेत् । Bene – किट्यात् खिट्यात् A. – अकेटीत् अखेटीत् । Cond. – अकेटिष्यत्, अखेटिष्यत् । Pass – किट्यते खिट्यते । Caus. – केटयति खेटयति । Desi. – चिकेटिषति and चिखेटिषति or चिकिटिषति and चिखिटिषति । Inten चे किट्यते चे खिट्यते । Pre Par Parasmai केटन् खेटन् । Per Part Parasmai चिकिट्वान् चिखिट्वान् । Past Part Pass किटतः । खिटितः । Past Part Act किटितवान खिटितवान । Fut Part केटिष्यन् खेटिष्यन् । Ger केटित्वा किटित्वा खेटित्वा । Infini केटितुम् खेटितुम् Adj केटितव्य : खेटितव्यः । Adj केटनीयः खेटनीयः । केट्यः ॥ Noun ; खेटः by घञ् affix. The √ किट occurs further on as No 341 but the meaning is different.

शिट ३२५, षिट ३२६ अनादरे । शेटति । शिशेट । सेटति । सिषेट ॥

325. śiṭa, 326. √ shiṭâ To slight, despise, disregard.

Pre. शेटति, सेटति । Per. शिशेट, सिषेट । I Fut. शेटिता, सेटिता । Aor. अशेटीत्, असेटीत् । Caus. शेटयति, सेटयति । Aorist असीषिटत् । Desi शिशेटिषति । सिसेटिषति । The स is not changed to ष because of the restriction of VIII. 3. 61, S. 2627. Inten शेशिट्यते । सेषिट्यते ॥

जट ३२७, झट ३२८ संघाते ।

327. √ Jaṭa, 328 √ Jhaṭa, to clot, become twisted or matted together as hair

Pre. जटति, झटति । Per. 3. S. जजाट, जझाट 3. D. जेटतुः, जझटतुः । I Fut. जटिता, झटिता । Aor. अजाटीत् अजटीत् । अझाटीत्, अझटीत् । Caus. जाटयति । Desi. जिजटिषति । Nouns :– जटा, जटालः, जटिलः ॥

भट ३२९ भृतौ ।

329. √ Bhaṭa, to nourish, to hire, to receive wages. This root is also found in the Ghaṭâdi list in the sense of 'to proclaim'.

Pre. भटति । Per. बभाट । I Fut. भटिता । Aor. अभाठीत्, अभटीत् । Caus. भाटयति । Desi. बिभटिषति ॥

तट ३३० उच्छ्राये ।

330. √ Taṭa, to groan, to rise or be raised.

Pre. तटति । Per. ततट । I Fut. तटिता । Aor. अताटीत्, अतटीत् । Nouns :— तटी । तटिनी ॥

खट ३३१ काङ्क्षायाम् ।

331. √ Khaṭa, to desire, wish.

Pre. खटति । Per. चखाट । I. Fut. खटिता । Aor. अखाटीत् or अखटीत् । Caus. खाटयति । Desi. चिखटिषति । Inten. चिखट्यते । Noun : खट्वा ॥

णट (नट) ३३२ नृतौ ।

332. √ Naṭa, to act on the stage. This root begins with ण so that we have प्रणटति । There is another root नट् taught with न as नाटि । That belongs to the Churâdi class.

Per. नटति । Per. ननाट । I Fut. नटिता । Aorist अनाटीत् अनटीत् । Caus. नाटयति or नटयति । Desi. निनटिषति । Inten. नानट्यते । Nouns : नटी, नाटकं ॥

पिट ३३३ शब्दसंघातयोः ।

333. √ Piṭa, 1. to sound, 2. to heap or collect together.

Pre. पेटति । Per. पिपेट । I Fut. पेटिता । Aorist अपेटीत् । Caus. पेटयति । Aorist अपीपिटत् । Desi. पिपेटिषति or पिपिटिषति । Inten. पेपिट्यते । Nouns, पिटकं, पिटाकं । Gerund : पिटित्वा or पेठित्वा ॥

हट ३३४ दीप्तौ ।

334. √ Haṭa, to shine, be bright.

Pre. हटति । Per. जहाट । I Fut. हटिता । Aorist अहटीत् or अहाटीत् । Caus हाटयति । Desi. जिहटिषति । Inten. जाहट्यते । Noun हाटकं 'gold.'

षट ३३५ अवयवे ।

335. √ Shaṭa, to form a part.

Pre. सटति । Perf. ससाट । सेटतुः । I Fut. सटिता । Aorist असाटीत्, असटीत् । Caus. साटयति । Aorist असीषटत् । Desi सिसटिषति (The स is not changed to ष because of VIII. 3. 61 S. 2627) Inten. सासट्यते । Noun: सटा ॥

लुट ३३६ (लड, लल) विलोटने । डान्तोऽयम्' इत्येके ॥

336. √Luṭa, to suffer pain. Some say this root ends in ड । Others make it end in ल, as in Mâgha लोलद् भुजाकारबृहत्तरङ्गम् । This is found in the Divâdi class also.

Pre लोटति । Perf. लुलोट । I Fut. लोटिता । Aorist अलोटीत् । Caus. लोटयति । Aorist अलूलुटत् or अलुलोटत् । Desi. लुलोटिषति or लुलुटिषति । Inten. लोलुट्यते । Past. Part. Pass. लुटितः । Past Part. Act. लुटितवान् । Ger. लोटित्वा or लुटित्वा ॥

चिट ३३७ परप्रैष्ये ।

337 √Chiṭa, to send forth or out.

Pre. चेटति । Per. चिचेट । चिचिटतुः । चिचिटुः । I Fut. चेटिता । Aorist अचेटीत् । अचेटिष्टाम् अचेटिषुः । Caus. चेटयति । Desi. चिचेटिषति or चिचिटिषति Inten. चेचिट्यते । यङ्लुक्, चेचिटीति or चेचेट्टि । Gerund चेटित्वा or चिटित्वा । Noun चेटा ॥

विट ३३८ शब्दे ।

338. √Viṭa to sound.

Pre. वेटति । Per. विवेट, विविटतुः, विविटुः । I Fut. वेटिता । Ao. अवेटीत् । Caus. वेटयति । Desi. विवेटिषति or विविटिषति । Inten. वेविट्यते । यङ्लुक्, वेविटीति, वेवेट्टि । Gerund वेटित्वा or विटित्वा । Nouns: विटः, विटपः ॥

बिट (हिट) ३३९ आक्रोशे । बशादिः । हि इत्येके ॥

339. √Biṭa, (to swear,) to carse, (to shout, exclaim, to address harshly,)

Pre. बेटति, हेटति । Per. बिबेट, जिहेट, बिबिटतु जिहिटतुः । बिबिटुः जिहिटुः, I Fut. बेटिता । Aor.-अबेटीत्, अहेटीत् । Caus. बेटयतु, हेटयतु । Desi. बिबेटिषति । जिहेटिषति, बिबिटिषति । Inten. बेबिट्यते, जेहिट्यते, यङ्लुक्, बेबिटीति, बेबेट्टि ॥

इट ३४० किट ३४१, कटी ३४२ गतौ । एटति । केटति । कटति । ईकारः 'श्वीदितो निष्ठायाम्' (३०३९) इतीण्निषेधार्थः । केचित्तु इदितं मत्वा नुमि कृते कंटतीत्यादि वदन्ति । अन्ते च 'इ' 'ई' इति प्रश्लिष्य । अयति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । इययिथ—इयेथ । इयाय—इयय । दीर्घस्य तु 'इजादेश्च—' (२२३७) इत्यामि अयांचकारेत्यादि उदाहरन्ति ॥

340. √Iṭa, 341 √Kiṭa, 342 √Kaṭî., to go. The indicatory long ई in कटी shows that the Sûtra VII. 2. 14. S. 3039 applies, and so no इट् augment is added in the Nishṭhâ. Some take this root as ending in short इ, therefore they insert a nasal, and conjugate it as कण्टति । They analyse कटी as made up of three roots, namely कटि, इ and ई । The root इ is thus conjugated ; अयति, इयाय &c. The long ई is similarly conjugated, except that in the Perfect it forms अयाञ्चकार &c. (II. 1. 36. S. 2237).

Pre. एटति । Per. इयेट, ईटतुः, ईटुः- इयेटिथ । I Fut. एटिता । Aor. ऐटीत् । Caus. एटयति । Aor.-ऐटिटत् as मा भवानिटिटत् । Desi. एटिटिषति ॥

341. √Kiṭa, Pre केटति । Per. चिकेट । I Fut. केटिता । Aor. अकेटीत् । Caus. केटयति । Desi. चिकेटिषति । Inten. चेकिट्यते । Yaṅ luk चेकिटीति or चेकेट्टि । Ger. किटित्वा or केटित्वा Noun : किटिः ॥

342. √Kaṭi, Pre. कण्टति । Per. चकण्ट । I Fut. कण्टिता । Aor. अकाटीत् or अकटीत् । Caus. काटयति । Desi. चिकटिषति । Inten. चाकट्यते Yaṅ luk चाकटीति or चाकट्टि । Noun कण्टकः ॥

342. B. √Kaṭi, Pre. कटति । Ger. कटित्वा or कट्ट्वा । Part. कट्टवान् ॥

इ ३४२ क । गतौ ।

342. A √i, to go.

Pre. अयति । Per. इयाय, ईयतुः, ईयुः, इययिथ or इयेथ (VII. 2. 63. S. 2296) ईयथुः, ईय, इयाय or इयय ईयिव, ईयिम । I Fut. एता । II Fut. एष्यति । Impera. अयतु । Imper. आयत् । Pote. अयेत् । Bene. ईयात् (VII. 4. 25. S. 2298.) Aor. ऐषीत् (अ+एषीत्) ऐष्टाम्, ऐषुः, ऐषीः, ऐष्टम्, ऐष्ट, ष्व, ऐष्म । Con. ऐष्यत् । Pass. ईयते । Caus. आययति । Aor. अ+आयियत् । Desi. इयिषति (VI. 4. 16. S. 2614) Past Part. इतः, इतवान् ॥

हेठ ३४३ विबाधायाम् ।

343. √Heṭha, to be wicked ; (to vex ; to trouble ; to strike ; to be born ; to purify; to cause prosperity.)

Pre. हेठति । It is not given here in the Siddhânta. See No. 285.

मडि ३४४ भूषायाम् ।

344. √Maḍi, to adorn, to decorate.

Pre. मण्डति । Per. ममण्ड, ममण्डतुः, ममण्डुः । I Fut. मण्डिता । Aor. अमण्डीत् । अमण्डिष्टाम् । अमण्डिषुः । Caus. मण्डयति । Aor. अममण्डत् । Desi. मिमण्डिषति । Inten. मामण्ड्यते । यङ्लुक् । मामण्डीति or मामण्ट्टि । Noun : मण्डनः ॥

कुटि (कुडि) ३४५ वैकल्ये । कुंडति । कुंडत इति तु दाहे गतम् ॥

345. √Kuṭi, (kuḍi). to agitate, to mutilate. When it means 'to burn' it is âtmanepadi already mentioned ; see root 2[illegible]9.

Pre. कुंडति । Per. चुकुण्ड । I Fut. कुंडिता । Aorist अकुंडीत्, अकुंडिष्टाम् । Caus. कुंडयति । Desi. चुकुंडिषति । Inten. चोकुण्ड्यते । चोकुंडीति । or चोकुंट्टि ॥

मुट (मुड, मुडि, पुड, पुडि) ३४६ प्रमर्दने ।

346. √Muṭa, to crush ; break ; grind ; powder ; to kill. Dhanapâla gives it as मुड, Sâkaṭâyana reads it as पुड ; Kshîraswâmi reads them as मुडि । पुडि ॥

Pre. मोटति । Per. मुमोट । I Fut. मोटिता । Desi. मुमुटिषति or मुमोटिषति । Ger. मुटित्वा or मोटित्वा (I. 2. 26. S. 2617).

चुडि (चुट or चुठि) ३४७ अल्पीभावे ।

347. √Chuḍi, (to cut off ; to divide) ; to become small ; to be diminished ; Durga reads it as चुट, our author as चुडि ॥

Pre.–चुंटति or चुण्डति ॥

मुडि ३४८ खण्डने । मुंडति । 'पुडि च' इत्येके । पुंडति ॥

348. √Muḍi, (also puḍi and śuḍi) to shave ; to shear, to crush ; to sink. Maitreya says 'Some say the root is कुडि ' In some Dhâtukoshas it is given as शुडि खण्डनप्रमर्दनयोः । Pre. मुंडति, पुंडति । Nouns : मुण्डः, पुण्डः, पुण्डरीकं ॥

रुटि ३४९, लुटि ३५० स्तेये । रुंटति । लुंटति । 'रुठि, लुठि' इत्येके । 'रुडि लुडि' इत्यपरे ॥

349. √ Ruṭi, 350. √ Luṭi, to rob, to steal. Śâkaṭâyana reads these as ending in ड ॥ According to Kshiraswâmî these are रुठि and लुठि ॥

Pre. रुंटति ; लुंटति । Per. रुरुंट, लुलुण्ट । I Fut. रुंटिता लुंटिता । Aorist अरुण्टीत् । अलुण्टीत् । Caus. रुंटयति, लुण्टयति । Desi. रुरुंटिषति । लुलुंण्ठषति । Inten. लोलुंट्यते रोरुण्ट्यते । यङ् लुक्. रोरुण्टीति or रोरुर्ण्ट्टि । Nouns : रुण्टकः । लुण्टकः ॥

वटि ३५१ विभाजने ।

351. √ Vaṭi, to divide; to share. This is not found here in the Siddhânta. Pre. वंटति ॥

स्फुटिर ३५२ विशरणे । इरित्वादङ् वा । अस्फुटत् – अस्फोटीत् । स्फुटि इत्यपि केचित् । इदित्त्वान्नुम् । स्फुण्टति ॥

352. √ Sphuṭir, to burst or split open; to break forth.

Pre. स्फोटति or स्फुण्टति स्फोटति । Per. पुस्फोठ (ट) । I Fut. स्फोटि(ठि)ता । Aorist अस्फुटत् or अस्फोटीत् । Desi. पुस्फुठि (टि) षति or पुस्फोठि (टि) षति । Ger, स्फुटित्वा or स्फोटित्वा । As this root has an indicatory इर्, the Aorist is formed optionally by adding अङ् (III. 1. 57). Thus अस्फुटत् or अस्फोटीत् । Some read the root as स्फुटि and therefore it takes the नुम् angment. As स्फुण्टति । Mâdhava gives it as स्फुटिर । Chandra reads स्फुट । Its Aorist is not formed in अङ् । Kshiraswâmî and Kâśyapa give three roots स्फट, स्फुठि and स्फुटिर् ॥

पठ ३५३ व्यक्तायां वाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत्--अपाठीत् ॥

353. √ Paṭha, to read or repeat aloud, recite ; to study ;

Pre. पठति । Per. पपाठ, पेठतुः, पेठुः, पेठिथ । I Fut. पठिता । Aorist. अपठीत् or अपाठीत् । अपाठिष्टाम् । Caus. पाठयति । Desi. पिपठिषति । Inten. पापठ्यते । यङ्लुक् । पापठीति or पापट्टि ॥

वठ ३५४ स्थौल्ये । ववठतुः । ववठिथ ॥

354. √ Vaṭha, to be strong or powerful ; to be fat. When it means ekacharyâ, it is âtmanepadi. See No. 281. That root is वण्ठ ॥

Pre. वठति । Per. ववाठ, ववठतुः, ववठुः, ववठिथ । I Fut. वठिता । Aorist अवाठीत्, अवठीत् । Caus. वाठयति । Desi. विवठिषति । Inten वावठ्यते । यङ्लुक्, वावठीति or वावट्टि

मठ ३५५ मदनिवासयोः ।

355. √ Maṭha, to be intoxicated ; to dwell ; (to go).

Pre. मठति । Per. ममाठ, मेठतुः, मेठुः, मेठिथ । I Fut. मठिता । Aor. अमाठीत् or अमठीत् । Caus. माठयति । Desi. मिमठिषति । Inten. मामठ्यते ॥

कठ ३५६ कृच्छ्रजीवने ।

356. √ Kaṭha, to live in distress.

Pre. कठति । Per. चकाठ, चकठतुः, चकठुः । I Fut. कठिता । Aorist अकाठीत्, अकठीत् । Caus. काठयति । Desi. चिकठिषति । Inten. चाकठ्यते । यङ्लुक्, चाकठीति, चाकट्टि । Noun कठः, कठिनम्, कठोरं ॥

रट ३५७ परिभाषणे । रठ इत्येके ॥

357. √ Raṭ a, to speak. Some give it as √ raṭha.

Pre. रटति । Per. रराट रेटतुः, रेटुः, रेटिथ । I Fut. रेटिता । Aorist. अराटीत्, अरटीत् । Caus राटयति । Desi. रिरटिषति । Inten. रारट्यते । Yaṅ luk रारटीति । रारट्टि ।

हठ ३५८ प्लुतिशठत्वयोः । बलात्कारे इत्येके । हठति । जहाठ ॥

358. √ Haṭha to leap; to be wicked; to oppress; to bind to a post.

Pre. हठति । Per. जहाठ, जहठतुः, जहठुः । I Fut. हठिता । Aorist. अहाठीत् अहठीत् । Caus. हाठयति । Desi. जिहठिषति । Inten. जाहठ्यते । यङ्लुक्, जाहठीति or जाहट्टि ॥ Some say it means to oppress.

रुठ ३५९, लुठ ३६०, उठ ३६१, उपघाते । ओठति । ऊठ इत्येके । ऊठति । ऊठांचकार ॥

359. √ Ruṭha, 360 √ Luṭha, 361. √ Uṭha. To strike. Some read ऊठ with a long ऊ and conjugate it as ऊठति &c.

Pre. रोठति । Per. रुरोठ । I Fut. रोठिता । Aorist अरोठीत् । Caus. रोठयति । Desi. रुरोठिषति । Inten. रोरुठ्यते । Yaṅ luk, रोरुठीति or रोरोट्टि ॥

360. √ Luṭha, this root is found in the Tudâdi also.

Pre. लोठति । Per लुलोठ । I Fut. लोठिता । Aorist अलोठीत् ॥

361 √ Uṭha. Pre. ओठति । Per. उवोठ, ऊठतुः । I Fut. ओठिता । Aorist औठीत् । Caus. ओठयति । Desi. उठिठिषति ॥

361.A √ ûṭha. Pre. ऊठति । Per. ऊठां चकार । I Fut. ऊठिता । Aorist ऊठयति । Caus. ऊठयति Desi. ऊठिठिषति ॥

पिठ ३६२ हिंसासंक्लेशनयोः ।

362. √ Piṭha, to hurt; to feel pain.

Pre. पेठति । Per. पिपेठ, पिपिठतुः । I Fut. पेठिता । Aorist अपेठीत्, अपेठिष्टाम् । Caus. पेठयति । Desi. पिपेठिषति । Inten. पेपिठ्यते । यङ्लुक्, पेपिठीति, पेपेट्टि । *Nouns* पीठम् with घञ् । The lengthening is by VI. 3. 137, S. 3539.

शठ ३६३ कैतवे च ।

363. √ Sâṭha, to cheat, and also 'to hurt,' 'to feel pain.'

Pre. शठति । Per. शशाठ, शेठतुः, शेठुः । I Fut. शठिता । Aorist. अशाठीत्, अशठीत् । Caus. शाठयति । Desi. शिशठिषति । Inten. शाशठ्यते । यङ्लुक्, शाशठीति शाशट्टि ॥

शुठ ३६४ प्रतिघाते । शोठति । शुठि इति स्वामी । शुण्ठति ॥

364. √ Suṭha, to be impeded or hindered.

Pre. शोठति, शुंठति । Per. शुशोठ । शुशुन्ठ । 1 Fut. शोठिता, शुन्ठिता । Aorist अशोठीत्, अशुन्ठीत् । Caus. शोठयति शुन्ठयति । Desi. शुशोठिषति, शुशुण्ठिषति । Inten.—शोशुठ्यते, शोशुण्ठ्यते ॥

कुठि ३६५ च । कुण्ठति ॥

365 √ Kuṭhi, to be blunted or dulled, to loosen.

Pre. कुण्ठति । Per. चुकुण्ठ । चुकुण्ठतुः । I Fut. कुण्ठिता । Aorist अकुण्ठीत् । Caus. कुण्ठयति । Desi. चोकुण्ठिषति । Inten. चुकुण्ठ्यते । यङ्लुक्, चोकुण्ठीति । चोकुण्टि । Noun कुण्ठः ॥

लुठि ३६६ आलस्ये प्रतिघाते च ।

366. √ Luṭhi, to be lazy; to strike. Pre. लुंठति ॥

शुठि ३६७ शोषणे ।

367. √ Śuṭhi, to become dry. Pre. शुण्ठति । Nouns शुण्ठ । शुण्ठी ॥

रुठि ३६८, लुठि ३६९, गतौ ।

368. √ Ruṭhi, 369. √ Luṭhi, to go.

Pre. रुण्ठति ; लुण्ठति । Per. रुरुण्ठ । लुलुण्ठ । I Fut. रुण्ठिता, लुण्ठिता । Aorist, अरुण्ठीत्, अलुण्ठीत् । Caus. रुण्ठयति, लुण्ठयति । Desi. रुरुण्ठिषति, लुलुण्ठिषति । Inten. रोरुण्ठ्यते, लोलुण्ठ्यते । यङ्लुक् । रोरुण्ठीति, लोलुण्ठीति ॥

चुड्ड ३७० भावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनम् । चुड्डति । चुचुड्ड ॥

370. √ Chuḍḍa, to dally ; to sport, to hint one's meaning. Bhâva karana means 'to express or hint one's meaning.'

Pre. चुड्डति, । Per. चुचुड्ड । I Fut. चुड्डिता । Aorist अचुड्डीत् । Caus. चुड्डयति । The aorist will be अचुचुड्डत् । Desi. चुचुड्डिषति । Inten. चोचुड्ड्यते । यङ्लुक् । चोचुड्डीति । चोचुट्टि । The Imperfect will be अचोचुत् । The root has द as penultimate, which appears now as त, when the final is elided by VIII. 2. 23 S. 54.

अड्ड ३७१ अभियोगे । अड्डति । आनड्ड ॥

371. √ Aḍḍa, to join ; to attack ; to argue, to apply closely, to be devoted.

Pre. अड्डति । Per. आनड्ड. आनड्डतुः, आनड्डुः । I Fut. अड्डिता Aorist आड्डीत् । Caus. अड्डयति । Aorist आड्डिडत् । Desi. अड्डिडिषति (the द is not reduplicated because of VI. 1. 3. S. 2446).

कड्ड ३७२ कार्कश्ये । कड्डति । चुड्डादयस्त्रयो दोपधाः । तेन क्विपि । चुत् । अत् । कत् इत्यादि ॥

372. √ Kaḍḍa, to be harsh or severe ; to be hard or rough.

Pre. कड्डति । Per. चकड्ड । I Fut. कड्डिता । Aorist. अकड्डीत् । Caus. कड्डयति । Desi. चिकड्डिषति । Inten. चाकड्ड्यते । यङ्लुक् । चाकड्डीति or चाकट्टि । अचाकत् ॥

Noun :—कज्जलम् compound of कत् + जलम् ॥ The three roots चुड्ड, अड्ड and कड्ड have द as penultimate. Therefore with the affix क्विप् the forms would be चुत अत् and कत् respectively.

क्रीडृ ३७३ विहारे । चिक्रीड ॥

373. √ Krîḍṛi, to play ; to amuse oneself.

Pre. क्रीडति । Per. चिक्रीड, चिक्रीडतुः । I Fut. क्रीडिता । Aorist, अक्रीडीत् ।Caus. क्रीडयति । Desi. चिक्रीडिषति । Inten. चेक्रीड्यते । यङ्लुक । चेक्रीडीति । चेक्रीट्टि । Aorist अचेक्रीट् ॥

तुडृ (तूडृ) ३७४ तोडने । तोडति । तुतोड । तूडृ इत्येके ॥

374. √ Tuḍṛi, to split, to push ; to injure.

Pre. तोडति, तूडति। Per तुतोड or तुतूड । I Fut. तोडिता, तूडिता । Aorist अतोडीत्, अतूडीत् । Caus. तोडयति, तूडयति । Desi. तुतोडिषति, तुतूडिषति । Inten. तोतुड्यते, तोतूड्यते । यङ्लुक् । तोतुडीति or तोतोट्टि॥

हुडृ ३७५, (हूडृ) होडृ ३७६ गतौ । हुड्यात्–हूड्यात्–होड्यात् ॥

375 √ Hûḍṛi, 375. A. √ Huḍṛi, 376. √ Hoḍṛi, to go.

Pre. हूडति । Per. जुहूड । I Fut. हूडिता । Bene. हूड्यात् । Aorist. अहूडीत् Caus. हूडयति । Aorist अजुहूडत् । Desi. जुहूडिषति । Inten. जोहूड्यते । Yañ luk जोहूडीति or जोहूट्टि ॥

375A. √Huḍṛi. Pre. होडति । Per. जुहोड । I Fut. होडिता । Bene. हुड्यात् । Aorist अहोडीत् । Caus. होडयति । Aorist अजुहोडत् ॥

376. √Hoḍṛi. Pre. होडति । Bene. हेड्यात् ॥

376.A. √Hanḍṛi. 376.B. √Kâḍṛi. These are not in the Siddhânta.

रौडृ (रोडृ) ३७७ अनादरे ।

377. √Rauḍṛi, to despise. Pre. – रौडति, रोडति ॥

रोडृ ३७८, लोडृ ३७९ उन्मादे ।

378. √Roḍṛi, 379. √Loḍṛi, to be foolish or mad. Pre.–रोडति; लोडति ॥

अड ३८० उद्यमे । अडति । आड । आडतुः । आडुः ॥

380. √Aḍa, to try; to exert.

Pre. अडति । Per. आड आडतुः, आडुः । I Fut. अडिता । Aorist. आडीत्, आडिष्टाम्, आडिषुः । Caus. आडयति । Desi. अडिडिषति ॥

Noun अडः 'the sting or tail of a scorpion.' Hence 'sharp.' व्यडः 'specially sharp' The son of Vyaḍa is व्याडिः ॥

लड ३८१ विलासे । लडति । डलयोर्लरयोश्चैकत्वस्मरणाल्ललतीति स्वाम्यादयः ॥

381. √Laḍa, to dally; to sport; to play. This is Ghaṭâdi also.

Pre. लडति । Per. ललाड । I Fut लडिता । Aorist. अलाडीत्, अलडीत् । Caus. लाडयति । Desi लिलडिषति । Inten लालड्यते । यङ्लुक् - लालडीति । लालट्टि ॥

According to Kshiraswâmî and others, the ड and ल being interchangeable and so also ल and र we have the from ललति &c also.

लल ३८२ ईप्सायाम् ।

382. √Lala, (to play; to sport; to dally), to desire. This root is found in the Shiddânta Kaumudi, in the sense of 'to desire'. Mâdhava says under लड : "Some read √lala îpsâyâm after it Kshiraswâmî and Purushakâra do not approve it as a separate root.

Pre. ललति । Caus. लालयति । Noun ललना ॥

कड ३८३ मदे । कडति । 'कडि' इत्येके । कण्डति ॥

383. √Kaḍa, to be proud.

Pre. कडति; कण्डति । Per. चकाड, चकण्ड । I Fut. कडिता, कण्डिता । Aorist. अकाडीत्, अकडीत्, अकण्डीत् । Caus. काडयति, कण्डयति । Desi. चिकडिषति, चिकण्डिषति । Inten. चाकड्यते । चाकण्डीति, चाकण्टि । Kshirasvâmi reads it as कडि and says 'according to Dûrgâ it is कडे ।" This root is found in the Tudâdi also VI, 86. The root कडि is âtmanepadi also, I 302.

गडि ३८४ वदनैकदेशे । गण्डति । इति टवर्गीयान्ताः ॥

384. √Gaḍi' 'to cheek'(?).

Pre. गण्डति । Per. जगण्ड, जगण्डतुः, जगण्डुः । I Fut. गण्डिता । Aorist. अगण्डीत् अगण्डिष्टाम्, अगण्डिषुः । Caus. गण्डयति । Desi. जिगण्डिषति । Inten. जागण्ड्यते । Noun

गण्डः 'cheek.' According to some the last five roots (including gaṇḍa) are incapable of conjugation. Nouns only are formed from them.

Here end the roots whose final is a letter of the palatal class.

अथ पवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेतः स्तोभत्यन्ताश्चतुस्त्रिंशत् ॥

Now we give the roots ending in a labial. Of these, thirty four up to ✓ Stubha are anudâttet.

तिपृ ३८५, तेपृ ३८६, ष्टिपृ ३८७, ष्टेपृ ३८८ क्षरणार्थाः । आद्योऽनुदात्तः । क्षीरस्वामी त्वयं सेडिति बभ्राम । तेपते । तितिपे । क्रादिनियमादिट् । तितिपिषे । तेप्ता तेप्स्यते ॥

The first of these roots is anudâtta also and hence अनिट् । Kshirasvâmi mistook it as सेट् ॥

Thus Pre : तेपते । Per. तितिपे । Though this is aniṭ, yet in the Second and First Person इट् would be added by the rule of kryâdi (VII 2. 13, S 2293) Therefore, we have तितिपिषे and तितिपिवहे &c. The First Future is तेप्ता । The Second Future is तेप्स्यते ।

In forming the Benedictive the following rule applies: -

२३०० । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ ॥

इक्समीपाद्धलः परौ झलादी लिङात्मनेपदपरः सिच्चेत्येतौ कितौ स्तः । कित्वान्न गुणः । तिप्सीष्ट । तिप्सीयास्ताम् । तिप्सीरन् । लुङि झलो झलि (२२८१) इति सलोपः । अतिप्त । अतिप्साताम् । अतिप्सत । तेपते । तितेपे । तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । तिष्टेपे । तिष्टेपाते । तिष्टेपिरे ॥

2300. After roots ending in a consonant, that adjoins a vowel of *ik* pratyâhâra, the substitutes of liṅ (III. 3· 161) and *sich* (III. 1. 44) when they begin with a consonant of jhal pratyâhâra, are *kit*, when the âtmanepada affixes follow.

NOTE-: - The sûtra consists of two words लिङ्सिचौ and आत्मनेपदेषु, literally meaning "the affixes *liṅ* and *sich* in the Atmanepada." The other phrases, given in the above text must be supplied from the previous sûtras, to complete the sense. The *anuvṛitti* of the word सन्, that began with sûtra, I. 2. 8. does not extend further. As : - भित्सीष्ट 'may he break' and भुत्सीष्ट 'may he know.' अभित्त 'he broke, अबुद्ध 'he knew.'

Thus the root तिप् ends with a simple consonant, is preceded by इ a letter of *ik* pratyâhâra ; after this root the jhalâdi affix सीष्ट of the Benedictive in the Atmanepada is treated like कित् ; therefore there is no guṇa susbtitution of the vowel of the root before this affix. तिप् + सीष्ट = तिप्सीष्ट ॥

So also तिप्सीयास्ताम्, तिप्सीरन् ॥

Similarly in the Aorist we have अ+तिप्+सिच्+त, the स of the Aorist being elided by VIII. 2. 26. S. 2281 = अतिप्त । अतिप्साताम् । अतिप्सत ॥

385. ✓ Tipṛi, to sprinkle. This root is aniṭ as it is included in the list of aniṭ roots.

Pre. तेपते । Per. तितिपे । तितिपिषे । तितिपिवहे । I Fut. तेप्ता । II Fut. तेप्स्यते । Imp. तेपताम् । Imperf. अतेपत । Pote. तेपेत । Bene. तिप्सीष्ट, तिप्सीयास्ताम्, तिप्सीरन् ।

Aorist. अतिप्त, अतिप्सातां, अतिप्सत । Caus. तेपयति । Aorist. अतितेपत् । Desi. तितिप्सते । Inten. तेतिप्यते । Yaṅ luk. तेतिपीति or तेतेप्ति ॥

386. √Tepṛi. Pre. तेपते । Per. तितेपे । I Fut. तेपिता । II Fut. तेपिष्यते । Imp. तेपताम् । Imper. अतेपत । Pote. तेपेत । Bene. तेपिषीष्ट । Aorist. अतेपिष्ट । Caus. तेपयते । Desi. तितेपिषते । Inten. तेतिप्यते । यङ्लुक् : तेतेपीति or तेतेप्ति ॥

387. √Shṭipṛi. Pre. स्तेपते । Per. तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । I Fut. स्तेपिता । Imperative स्तेपताम् Imper. । अस्तेपत । Pote. स्तेपेत । Bene. स्तेपिषीष्ट Aorist. अस्तेपिष्ट । Condi. अस्तेपिष्यत । Caus. स्तेपयते । Desi. तिस्तेपिषते or तिस्तिपिषते । The स is not changed to ष (see VIII. 3. 61 S 26:7). Inten. स्तेष्टिप्यते । यङ्लुक् तेष्टिपीति or तेष्टेप्ति । Ger. स्तिपित्वा or स्तेपित्वा ॥

388. √Shṭepṛi. Pre. स्तेपते । Per. तिष्टेपे । I Fut. स्तेपिता । II Fut. स्तेपिष्यते Imperative. स्तेपताम् । Imper. अस्तेपत । Pote. स्तेपेत । Bene. स्तेपिषीष्ट । Aorist. अस्तेपिष्ट । Condi. अस्तेपिष्यत । Caus. स्तेपयते । Desi. तिस्तेपिषते । Inten. तेष्टेप्यते ॥

तेपृ ३८९ कम्पने च ।

389. √Tepṛi, to tremble, shake. By the force of च it means also to sprinkle.

Pre. तेपते । Per. तितेपे । I Fut. तेपिता । II Fut. तेपिष्यते । Impera. तेपताम् । Imper. अतेपत । Pote. तेपेत । Bene. तेपिषीष्ट । Aorist. अतेपिष्ट । Condi. अतेपिष्यत । Caus. तेपयते । Desi. तितेपिषते । Inten. तेतेप्यते ॥

ग्लेपृ ३९० दैन्ये । ग्लेपते ॥

390. √Glepṛi, to be poor. Pre. ग्लेपते । Per. जिग्लेपे I Fut. ग्लेपिता । Bene. ग्लेपिषीष्ट । Aorist. अग्लेपिष्ट । Caus. ग्लेप्यते । Desi. जिग्लेपिषते । Inten. जेग्लिप्यते ।

टुवेपृ ३९१ कम्पने । वेपते ॥

391. √Tuvepṛi, to shake, to tremble.

Pre. वेपते । Per. विवेपे । I Fut. वेपिता । Aorist अवेपिष्ट । Caus. वेपयति (The Causative is Parasmaipadi because the verb has the sense of motion I. 3. 87. S. 2753). Desi. विवेपिषते । Inten. वेवेप्यते ॥

Nouns. वेपथुः 'trembling.' (III. 3. 89 S. 3267 because of टु) । विपिनम् (Uṇ. II. 52), वेपनः (with युच् III. 2. 148 S. 3128).

केपृ ३९२ गेपृ ३९३, ग्लेपृ ३९४ च । चात्कम्पने गतौ च । सूत्रविभागादिति स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पन इत्यपेक्षत इत्याह । ग्लेगार्थभेदात्पुनः पाठः ॥

392. √Kepṛi, 393. √Gepṛi, 394. √Glepṛi, to tremble, and to move. By the force of च, both the senses of trembling and moving are taken. This is done by yoga-vibhâga according to Swâmî. According to Maitreya, the sense of trembling would be understood by context even without च । His meaning is that these roots could well have been read with √वेप, but they are not done, because traditionally they are read separately. The √Glep is repeated because it has a different meaning here.

Pre. केपते । Per. चिकेपे । I Fut. केपिता । Bene. केपिषीष्ट । Aorist अकेपिष्ट । Caus. केपयति (I. 3. 87 S. 2753) Desi. चिकेपिषते . Inten. चेकेप्यते ॥

393. √Gepṛi. Pre. । गेपते । Per. जिगेपे । I Fut. गेपिता । Bene. गेपिषीष्ट । Aorist, अगेपिष्ट Caus. गेपयति । Desi. जिगेपिषते । Inten. जेगिप्यते ॥

394. √Glepṛi Pre. ग्लेपते । Per. जिग्लेपे । I Fut. ग्लेपिता । Bene. ग्लेपिषीष्ट । Aorist—अग्लेपिष्ट । Caus. ग्लेपयति । Desi. जिग्लेपिषते । Inten. जेग्लेप्यते ॥

मेपृ ३९५, रेपृ ३९६, लेपृ ३९७, धेपृ ३९८ गतौ ।

395. √Mepṛi, to move. According to Maitreya it means 'to serve, to attend upon.' The reading of Kshirasvâmî is mepṛi, repṛi, lepṛi gatau. But Maitreya reads it as mepṛi lepṛi sevane ; repṛi plavagatau. Some texts have हेपृ and धेपृ ॥

Pre. मेपते । Per. मिमेपे । I Fut. मेपिता । Bene. मेपिषीष्ट । Aorist अमेपिष्ट Caus. मेपयति । Desi. मिमेपिषते । Inten. मेमिप्यते ॥

396. √Repṛi, to go. According to Maitreya it means 'to leap, jump swim'. Pre. रेपते । Per. रिरेपे । I Fut. रेपिता । Bene. रेपिषीष्ट । Aorist अरेपिष्ट Caus. रेपयति । Desi. रिरेपिषते । Inten. रेरेप्यते ॥

397. √Lepṛi, to go, move.

Pre. लेपते । Per. लिलेपे । I Fut. लेपिता । Bene. लेपिषीष्ट । Aorist अलेपिष्ट Caus. लेपयति । Desi. लिलेपिषते । Inten. लेलिप्यते ॥

398. √Dhepṛi. Pre. धेपते । Per. दिधेपे । I Fut. धेपिता । Aorist अधेपिष्ट Caus. धेपयति । Desi. दिधेपिषते । Inten. देधेप्यते ॥

त्रपूष ३९९ लज्जायाम् । त्रपते ॥

The Present is त्रपते । In forming the Perfect, the following rule applies.

२३०१ । तॄफलभजत्रपश्च । ६ । ४ । १२२ ॥

एषामत एकारोऽभ्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि सेटि थलि च । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे ऊदित्त्वादिड्वा । त्रपिता-त्रप्ता । त्रपिषीष्ट-त्रप्सीष्ट ॥

2301. ए is substituted for the अ of तॄ, फल, भज and त्रप, and the reduplicate is elided, when the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्) follow, as well as when थल् with the इट् augment follows.

Thus (तेरतुः, तेरुः, तेरिथ, फेलतुः, फेलुः, फेलिथ, भेजतु, भेजुः, भेजिथ), त्रेपे, त्रेपाते, त्रेपिरे ॥ Note :—In the case of तॄ the rule applies to the अ obtained by Guṇa, contrary to VI. 4. 126, in फल् and भज् the rule, that no different substitute should be in the reduplicate, is not adhered to, and in त्रप the अ does not stand between the two *simple* consonants.

The root √त्रपूष् being exhibited with an indicatory ऊ shows that the addition of the augment इट् is optional (VII. 2. 44 S. 2279 and VII. 2. 15. S. 3025). Thus the First Future is त्रपिता or त्रप्ता । Benedictive त्रपिषीष्ट or त्रप्सीष्ट । The indicatory ष् shows that the feminine noun from this root is formed by अङ् (III. 3. 104 S. 3281). As त्रपा ।

399. √Trapûṣh, to be ashamed, abashed.

Pre. त्रपते । Per. त्रेपे । I Fut. त्रपिता or त्रप्ता । II Fut. त्रपिष्यते or त्रप्स्यते । Imperative त्रपताम् । Imper. अत्रपत । Pote. त्रपेत । Bene. त्रपिषीष्ट or त्रप्सीष्ट । Aorist अत्रपिष्ट or अत्रप्त । Condi अत्रपिष्यत or अत्रप्स्यत । Caus त्रपयति । Aorist अतित्रपत् । Being a Ghaṭâdi root also (see 859) it is mit (VI. 4. 92 S. 2568) and hence the shortening in the Causative. Desi तित्रपिषते, or तित्रप्सते । Inten तात्रप्यते । यङ् लुक्, तात्रपीति or तात्रप्ति ॥ Past Part. Pass. त्रप्तः । Past Part. Act

अप्तवान् । Ger. त्रपित्वा or त्रप्त्वा । Infini. त्रपितुम् । त्रप्तुम् । Nouns त्रपत्रपिष्णुः (III. 2. 116 S. 3116). त्रपु 'Tin.

कपि ४०० चलने । कम्पते । चकम्पे ॥

400. √Kapi, to move; to tremble.

Pre. कम्पते । Per. चकम्पे । I Fut. कम्पिता । Caus. कम्पयति । (I. 3. 87. S. 2753) Desi. चिकम्पिषते । Inten. चाकम्प्यते । Nouns :—कम्प्रः (III. 2. 167. S.3147.) कम्पनः (III. 2. 148. or 149. S. 3128 or 3129). कपिः (Uṇ IV. 144) वृषाकपिः "Vishṇu or Rúdra." कपिलः (See however Uṇ I. 55).

रबि ४०१, लबि ४०२, अबि ४०३ शब्दे । ररम्बे । ललम्बे । आनम्बे ॥

401 √Rabi, 402. √ Labi, 403 √ Abi, to sound.

401 √Rabi, Pre. रम्बते । Per. ररम्बे । I Fut. रम्बिता । Aorist अरम्बिष्ट । Caus रम्बयते । Desi. रिरम्बिषते । Inten. रारम्ब्यते । यङ्लुक् । रारम्बीति or रारम्प्ति । Imperfec अरारन् । Noun :हेरम्बः ॥

402 √Labi, to sound. Pre. लम्बते । Per. ललम्बे । I Fut. लम्बिता । Aorist अलम्बिष्ट । Caus. लम्बयते । Desi. लिलम्बिषते । Inten. लालम्ब्यते ॥

403. √ Abi, to sound. Pre. अम्बते । Per. आनम्बे । I Fut. अम्बिता । Caus. अम्बयति Aorist आम्बिबत् । Desi. अम्बिबिषते । Nouns : त्र्यम्बकः " The father of the three worlds," अम्बरीषः । अम्बा ' mother.'

लबि ४०४ अवस्रंसने च ।

404. √ Labi, to hang down, hang from, ' to dangle.'

Pre. लम्बते । Per. ललम्बे । I Fut. लम्बिता । Nouns : अलाबूः with the negative अ, and affix ऊ under Uṇ. I. 87. It means gourd.

कबृ ४०५ वर्णे । चकबे ॥

405. √ Kabṛi, to color. Pre. कबते । Per. चकबे । I Fut. कबिता । Aorist. अकबिष्ट । Caus. काबयति । Aorist अचकाबत् । Desi. चिकबिषते । Inten. चाकब्यते । यङ्लुक् चाकप्ति । Nouns कबरः । कबरी or कबरा (IV. 1. 42. S. 500) कर्बुरः ॥

क्लीबृ ४०६ अधार्ष्ट्ये । चिक्लीबे ॥

406. √ Klîbṛi, to be impotent. Pre. क्लीबते । Per. चिक्लीबे । I Fut. क्लीबिता । Aorist अक्लीबिष्ट । Caus. क्लीबयति । Aorist अचिक्लीबत् । Desi. चिक्लीबिषते ।

क्षीबृ ४०७ मदे । क्षीबते ॥

407. √Kṣhîbṛi, to be drunk or intoxicated.

Pre. क्षीबते । Per. चिक्षीबे । I Fut. क्षीबिता । Caus. क्षीबयति, Aorist अचिक्षीबत् । Desi. चिक्षीबिषते । Noun : क्षीबः ॥

शीभृ ४०८ कत्थने । शीभते ॥

408. √Śîbhṛi, to boast.

Pre. शीभते । Per, शिशीभे । I Fut. शीभिता । Caus. शीभयते । Aorist. अशिशीभत् । Desi. शिशीभिषते । Inten. शेशीभ्यते । यङ्लुक्, शेशीब्धि । (त changed to ध by VIII. 2. 40. S. 2280, and भ changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52). Noun शीभरः ॥

चीभृ ४०९ च ।

409. √Chîbhṛi, to boast, This is read separately because some read √ अभि instead. Pre. चीभते । Per. चिचीभे । I Fut. चीभिता । Aorist अचीभिष्ट ॥

रेभृ ४१०, अभि ४११, रभि ४१२ शब्दे । रिरेभे । 'अभिरभी' क्वचित्पठ्येते । अम्भते । रम्भते ॥

410. √Rebhṛi, to sound, to make noise, to low like a cow. Some read it as √अभि and √रभि ॥

Pre. रेभते । Per. रिरेभे । I Fut. रेभिता । Aorist अरेभिष्ट । Caus. रेभयते । Desi. रिरेभिषते । Inten. रेरिभ्यते ॥

411. √Abhi, to sound.

Pre. अम्भते । Per. आनम्भे or अम्भांचक्रे (Q). I Fut. अम्भिता । Aorist. आम्भिष्ट । Caus. अम्भयते । Desi. आम्भिषते । Nouns : अम्भः । आम्भिः ॥

412. √Rabhi, (to sound, to bellow, to low as a cow). To obstruct. To stop. Pre. रम्भते । Per. ररम्भे । I Fut. रम्भिता । Aorist अरम्भिष्ट ॥

ष्टभि ४१३, स्कभि ४१४ प्रतिबन्धे । स्तम्भते । उत्तम्भते । 'उदः स्थास्तम्भोः–' (११८) इति पूर्वसवर्णः । विस्तंभते । 'स्तन्भेः' (२२७२) इति षत्वं तु न भवति । श्नविधौ निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र ग्रहणात् । तद्बीजं तु '–स्थास्तम्भोः–' (११८) इति पवर्गीयोपधपाठः 'स्तन्भेः' (२२७२) इति तवर्गीयोपधपाठश्चेति माधवः । केचिदस्य टकारं औपदेशिक इत्याहुः । तन्मते ष्टम्भते । टष्टम्भे ॥

413. √Shṭabhi, to stop, hinder, paralyse, benumb.

Pre. स्तम्भते । Per. तस्तम्भे । I Fut. स्तम्भिता । Aorist अस्तम्भिष्ट । Caus. स्तम्भयते The desiderative of this is तिष्टम्भिषति । Desi. तिस्तम्भिषते । Inten. तास्तम्भ्यते ॥

With the Preposition ut, the form is उत्तम्भते (See VII. 4. 61 S. 118) With वि we have विस्तम्भते । Here स is not changed to ष because the sûtra VIII. 3. 67 S. 2272. applies to √स्तन्भ as exhibited there with न ; namely to the sûtra root that takes the vikaraṇa श्नु by III. 1. 82 : and not to the present root स्तम्भ । The reason of this is that in the sûtra VIII. 4. 61 S. 118 the root is exhibited as स्तम्भ with a labial nasal, while in VIII. 3. 67 S. 2272 the root is exhibited with a dental nasal. This is the opinion of Madhava. Some say the ट of ष्टम्भ is original. According to them the conjugation is Pre. ष्टम्भते Per. टष्टम्भे ॥

414. √Skabhi, to stop, hinder.

Pre. स्कम्भते । Pre. चस्कम्भे । I Fut स्कम्भिता । Aorist अस्कम्भिष्ट । Caus स्कम्भयते । Desi. चिस्कम्भिषते । Inten. चास्कम्भ्यते । Past Part. Pass स्कम्भितः स्कभितः । Past Part Act. स्कम्भितवान् ॥

जभ (जभी) ४१५, जृभी ४१६ गात्र विनामे ॥

415. √जभ (जभी) 'to copulate.' Some read it as जभि । This root inserts a penultimate nasal by the following.

२३०२ । रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ ॥

एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जम्भते । जजम्भे । जम्भिता । अजम्भिष्ट । जृम्भते । जजृम्भ ॥

2302. The augment 'num' is added after the root-vowel in 'raḍh' and 'jabh,' before the affixes beginning with a vowel.

NOTE:—Thus रन्धयति, रन्धकः, साधुरन्धी, रन्धो वर्तते । जम्भयति, जम्भकः, साधुजम्भी जम्भंजम्भम्, जम्भो वर्तते । Though the वृद्धि rule is subsequent, it is superseded by the augment. Why do we say 'before an affix beginning with vowel ? Observe रब्धा, जभ्यम् ॥

Pre. जम्भते । Per. जजम्भे । I Fut. जम्भिता । II Fut. जम्भिष्यते । Imper. जम्भताम् । Imperf. अजम्भत । Pot. जम्भेत । Bene. जम्भिषीष्ट । Aorist अजम्भिष्ट । Condi. अजम्भिष्यत । Caus. जम्भयते or ति । Aorist अजजम्भत् । Desi, जिजम्भिषते । Inten. जंजम्भ्यते (III. 1. 24. S. 26 35 and VII. 4. 86 S. 2638), यङ् लुक, जञ्जभोति; or जञ्जब्धि । Dual जञ्जब्धः । Pl. जञ्जम्भति । Noun जम्भः tooth. Maitreya makes it aniṭ as जभ्यम् ॥

416. √ Jribhi, 'To copulate,' ('To gape, yawn.') Pre. जृम्भते । Per. जजृम्भे । Fut. जृम्भिता । Aorist अजृम्भिष्ट । Caus. जृम्भयते or ति । Aorist अजजृम्भत् । Desi. जिजृम्भिषते ॥

शल्भ ४१७ कत्थने ।

417. √ Śalbha, 'To praise.' 'to boast.' Pre. शल्भते । Per. शशल्भे । I Fut. शल्भिता Aorist अशल्भिष्ट । Caus. शल्भयते । Desi शिशल्भिषते । Inten. शाशल्भ्यते ॥

वल्भ ४१८ भोजने ।

418. √ Valbha, 'To eat.' This root begins with the dento-labial व ॥

Pre. वल्भते । Per. ववल्भे । I Fut. वल्भिता । Aorist. अवल्भिष्ट । Caus वल्भयति । It is always Parasmaipadi, because it means to eat. (I. 3 87 S. 2753.) Desi विवल्भिषते । Inten. वावल्भ्यते ॥

गल्भ ४१९ धार्ष्ट्ये ।

419. √ Galbha, To be bold or confident, or arrogant.

Pre. गल्भते । Per. जगल्भे । I Fut. गल्भिता । Aorist अगल्भिष्ट । Caus. गल्भयते । Desi. जिगल्भिषते । Inten. जागल्भ्यते । Noun : प्रगल्भः 'daring, brave audacious.'

श्रम्भु ४२० प्रमादे । तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च । श्रम्भते । स्रम्भते वा ।

420. √ Śrambhu, To be careless, negligent, to err. The root begins with the palatal श, but with the dental स according to Chandra. Swâmî having given both, adds स्रम्भु also.

Pre. श्रम्भते । Per. शश्रम्भे । I Fut. म्भिता । Aorist अश्रम्भिष्ट । Caus. श्रम्भयते Desi. शिश्रम्भिषते । Inten. शाश्रम्भ्यते । Past Part Pass. श्रम्भितः । Past Part. Act श्रम्भितवान् ॥

ष्टुभु ४२१ स्तम्भे । स्तोभते ।

421. √ Shtubhu, To stop, paralyse. Pre. स्तोभते, with वि, विष्टोभते । Per तुष्टुभे I Fut स्तोभिता । Caus. स्तोभयते । Desi. तुस्तोभिषते or तुस्तुभिषते । Inten. तोस्तुभ्यते Past. Part. Pass स्तुभितः or स्तुब्धम् । Pass Part Act. स्तुभितवान् । Ger. स्तुभित्वा or स्तोभित्वा (I. 2. 26 ' 2617).

Here end the thirty-four roots ending in a labial and which were Atmanepadi.

Now we give Parasmaipadî roots ending in a labial.

422. गुपू रक्षणे 'to protect.' In its conjugation the following sûtra applies.

२३०३ । गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यः आयः । ३ । १ । २८ ॥

एभ्य आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे । 'पुगन्त' (४१८६) इति गुणः ॥

2303. The affix आय comes without changing the sense, after गुपू 'to protect,' धूप 'to heat,' विच्छ 'to approach,' पण 'to praise' and पन 'to praise.'

NOTE :—Thus गोपायति 'he protects'; धूपायति 'he heats'; so also, विच्छायति पणायति, and पनायति.

NOTE.—The verb पण् being read along with पन् 'to praise,' has here the sense of praise only; so that the affix does not come after the verb पण् when it means 'to make a contract'; as शतस्य पणाते, सहस्रस्य पणते.

NOTE :—The verbs in आय do not take Atmanepada affixes, as there is no indicatory letter to show that.

Thus गुप् + आय । Now applies S. 2189 and we get the guṇa of उ; as, गोपाय । This is now the *root*, for it gets the designation of Dhâtu or root by the following sûtra.

२३०४ । सनाद्यन्ता धातवः । ३ । २ । ३२ ॥

सनादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः । धातुत्वाल्लडादयः । गोपायति ।

2304. All the words ending with the affixes सन् and the rest are called Dhâtus.

NOTE :—This extends the sphere of Dhâtus or roots already defined in sûtra I. 3. 1. These roots may be called derivative roots. They are separate independent roots, and have all the functions of a root, as taking tense-affixes &c. as shown in the above examples. Thus चिकीर्ष 'to wish to do,' कारि 'to cause to do; चेक्रिय 'to do repeatedly' are separate roots and not the same as कृ, 'to do'; and thus take शप् *&c.*

The stems that take the affixes beginning with सन् and ending with णिङ्, namely, the following 1. सन् (III. 1. 5,6,7) 2. क्यच् (III. 1. 8). 3. काम्यच् (III 1. 9), 4. क्यङ् (III. 1. 11) 5. क्यष् (III. 1. 13.) 6. णिङ् (III. 1. 20) 7. णिच् (III. 1. 21), 8. यङ् (III. 1. 22) 9. णिच् (III. 1, 25) 10. यक् (III. 1. 27), 11 आय (III. 1. 28), 12. ईयङ् (III. 9. 29), and 13. णिङ् (III. 1. 30) are called also roots. Being roots they are conjugated in लट्, लिट् &c.

Thus √ गोपाय । Pres. गोपायति ॥ In forming the Perfect, the following sûtras apply :—

२३०५ । आयादय आर्द्धधातुके वा । ३ । १ । ३१ ॥

आर्धधातुकविवक्षायामायादयो वा स्युः ॥

2305. The affixes आय and those that follow it, (i.e. आय, ईयङ् and णिङ्) are optionally added, when it is desired to express one' self with an ârdhadhâtuka affix.

NOTE :—Thus ता 3rd. sing. of the Future is an ârdhadhâtuka affix. It is optional to retain the *âya* of *gopâya* before this affix. So we have गोपायिता of गोप्ता 'he will protect.' So also अर्तिता or ऋतीयिता; कमिता or कामयिता.

But for this sûtra, the affixes आय *&c.* would have come *always* even when ârdhadhâtuka affixes were to be applied. This makes it *optional.* Therefore the proper ârdhadhâtuka affixes should be applied when we retain आय &c. and when we do not retain them. Thus the ârdhadhâtuka क्तिन् (III. 3. 95) will be employed in forming the feminine noun from the simple root, but the ârdhadhâtuka अ (III. 3. 102) will be employed in forming the feminine when आय &c. are retained. Thus गुप्तिः or गोपाया.

२३०६ । कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि । ३ । १ । ३५ ॥

कास् धातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम्स्याल्लिटि न तु मन्त्रे ॥

* कास्यनेकाज्ग्रहणं कर्तव्यम् * ॥ सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्स्थानेऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः ॥

2306. आम् is the affix of the verb कास् 'to cough,' and of those roots that are formed by affixes (i. e. the derivative verbs), when लिट् follows, except in the Mantra.

NOTE :—This forms the Periphrastic Perfect. The perfect of कास् will be कासाम्, after which the terminations of the Perfect are all elided (II. 4. 81) and instead, the perfect tense of the auxiliary verb भू or अस् or कृ is added. As कासांचक्रे 'he coughed' ; चोरयामास 'he stole.' So also लोलूयांचक्रे.

This rule however does not apply to the Vedas ; as कृष्णो नोनाव Rig Veda I. 79. 2.

Vart :—This rule only applies where the root is polysyllabic consisting of more than one vowel ; as चुलुम्पाञ्चकार, दरिद्राञ्चकार । The force of this vârtika is that even of non-derivative roots, the Perfect will be formed periphrastically if the root consists of more than one syllable. In fact, the vârtika would substitute the word anekâchah in the room of pratyayât. The sûtra would then run thus : kâsanekach âm amantre liṭi 'आम् is added to the root kâs and to roots of more than one syllable in the Perfect ; but not in the Vedas."

२३०७ । आर्द्धधातुके । ६ । ४ । ४६ ॥

इत्यधिकृत्य ॥

2307. From this upto VI. 4. 68 inclusive, is always to be supplied "before an affix called ârdhadhâtuka (III. 4. 114 &c)."

NOTE:—This is an adhikâra sûtra and extends upto VI. 4. 69 (exclusive). In all the sûtras upto VI. 4. 68 should be supplied the phrase " before an affix called ârdhadhâtuka." Thus VI. 4. 48 teaches " the अ standing at the end of a verbal stem is elided." To complete the sense we should add : "before an ardhâdhâtuka affix." Thus the final अ of the verbal stem चिकीर्ष is elided before the ârdhâdhâtuka affix तृ, as चिकीर्षितृ, जिहीर्षितृ but the final अ is not elided before a sârvadhâtuka affix, as the अ of भव in भवति, भवतः । The *luk*-elision of शप् after roots of अदादि class, implies that there is never *lopa* of शप् ॥

Karikâ :-अतो लोपो यलोपश्च णिलोपश्च प्रयोजनम् ।
आल्लोप ईत्वमेत्वं च चिण्वद्भावश्च सीयुटि ॥

The following purposes are served by this sûtra, i. e. an ârdhâdhâtuka affix causes the following special changes (1) अतोलोपः—The elision of अ of a stem, as shown above, in चिकीर्षिता, चिकीर्षितुम्, (2) यलोपश्च, । The elision of य by VI. 4. 49, 50: as बेभिदिता, बेभिदितुम्, बेभिदितव्यम् from बेभिद्य the intensive stem. Before Sârvadhâtuka, we have बेभिद्यते, चेच्छिद्यते । (3) णिलोपश्च प्रयोजनम् । The elision of णि by VI. 4. 51, as कारणा हारणा पाच्यते (पाचि+यक्+ते = पाच् + य+ते), याज्यते । In Sârvadhâtuka, पाचयति, याजयति, कारयति, हारयति । (4) आल्लोपः, the elision of आ, VI. 4 64—as पपतुः पपुः, ववतुः, ववुः, । In Sârvadhâtuka, यान्ति, वान्ति (5) ईत्वम्—The substitution of long ई for आ in some roots, VI. 4. 65 as धीयते, दीयते ; in Sârvadhâtuka अदाताम्, अधाताम् (6) एत्वम्—The substitution of ए for आ, VI. 4. 68 ;

as म्लेयात्, ग्लेयात्; in Sârvadhâtuka, म्लायात्, ग्लायात् । This is confined to the Precative (âśirliṅ). (7) चिण्वद्भावश्च सीयुटि, the treatment of the Precative like Aorist Passive in चिण्. by VI. 4. 62. as कारिषीष्ट, हारिषीष्ट । In Sârvadhâtuka क्रियेत, ह्रियेत् ॥

२३०८ । अतो लोपः । ६ । ४ । ४८ ॥

आर्धधातुकोपदेशकाले यदकारान्तं तस्याकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके परे। गोपायां चकार । गोपायां बभूव । गोपायामास । जुगोप । जुगुपतुः । ऊदित्वाद्वेट् । जुगोपिथ जुगोप्थ । गोपायिता गोपिता गोप्ता । गोपाय्यात् गोप्यात् । अगोपायीत् अगोपीत् अगौप्सीत् ॥

2308. The अ standing at the end of a stem is elided before an Ârdhadhâtuka affix.

NOTE:- Thus चिकीर्षिता, चिकीर्षितुम्, and चिकीर्षितव्यम्, from the Desiderative stem चिकीर्ष । So also धिनुतः and कृणुतः from the roots धिन्व and कृण्व् thus धिन्व्+उ (III 1. 80) = धिन् + अ+उ (III. 1. 80) = धिन् + उ (अ being elided before the ârdhadhâtuka उ) = धिनु, the 3rd Personal dual of it is धिनुतः । The addition of अ by III. 1. 80 and its subsequent elision by the present sûtra, may appear a redundancy, but the elided अ being sthânivat, prevents guṇa of धि । So also कृणुतः । See sûtra III 1. 80. Why do we say "the अ is elided'? Observe चेता, स्तोता here इ and उ have not been elided. Why do we say "अतः with a त्"? The long आ will not be elided: as याता, वाता । Why do we say 'before an Ardhadhâtuka'? Before Sârvadhâtkua there will be no elision of अ nor before a Taddhita: as वृक्षत्वम् and वृक्षता ॥

Vârt:– The elision of such अ takes place even to the supersession of the subsequent rules relating to Vṛiddhi and lengthening. As चिकीर्षकः, जिहीर्षकः चिकीर्ष्यते and जिहीर्ष्यंते ॥

Thus गोपाय+आम् + चकार = गोपायांचकार or गोपायां बभूव । or गोपायामास ॥

The affix आय being optional before लिट् (III. 1. 31. S. 2305) we have the alternative forms जुगोप, जुगुपतुः । The root गुपू has an indicatory ऊ and so the इट् augment is optional (VII. 2. 44. S. 2279). As जुगोपिथ or जुगोप्थ ॥

The लुट् is गोपायिता or गोपिता or गोप्ता । The लिङ् is गोपाय्यात् or गुप्यात्। The लुङ् is अगोपायीत्, or अगोपीत् or अगौप्सीत् ॥

गुपू ४२२ रक्षणे ।

422. √Gupû, to protect. Pre. गोपायति । Per. जुगोप । जुगुपतुः । जुगोपिथ or जुगोप्थ । जुगुपिव or जुगुप्व । I Fut. गोपिता or गोप्ता । II Fut. गोपिष्यति or गोप्स्यति । Imperative गोपायतु । Imper. अगोपायत् । Pote. गोपायेत् । Bene. गुप्यात् । Aorist अगौप्सीत or अगोपीत् । Condi. अगोपिष्यत् or अगोप्स्यत् । Caus. गोपयति Aorist. अजूगुपत् । Desi. जुगुप्सति or जुगुपिषति or जुगोपिषति । Inten जोगुप्यते । This Yaṅ. is never elided. Past Part. Pass. गुप्तः Ger. गुप्त्वा or गोपित्वा or गुपित्वा । (I. 2 26 S. 2617). Adj. गोप्यम् ।Noun गुप्तिः ॥

√Gupû To protect. Pre. गोपायति। Per. गोपायां चकार। I Fut. गोपायिता । II Fut. गोपायिष्यति । Imperative. गोपायतु । Imper. अगोपायत् । Pote. गोपायेत्। Bene. गोपाय्यात् । Aorist. अगोपायीत् । अगोपायिष्टाम । Condi. अगोपायिष्यत्। Caus. गोपाययति । Aorist अजुगोपायत् । Before the ârdhadhâtuka, the अ being always elided, the root becomes ag-lopî (VII. 4. 93. S. 2316.) and so VII. 4. 1 S. 2314 does not apply. Desi. जुगोपायिषति । There will be no yaṅ as the root is of more than one syllable Pas; Part. Pass. गोपायितः । Ger. गोपायित्वा । Adj. गोपाय्यम ॥

धूप ४२३ संतापे । धूपायति । धूपायां चकार । दुधूप । धूपायितासि । धूपितासि ॥

423. √Dhûpa, to heat or to be heated. This is conjugated doubly like गुपू । Pre. धूपायति । Per. धूपायांचकार । दुधूप । I Fut. धूपिता, धूपायिता । Bene. धूपाय्यात् । धूप्यात् । Aorist अधूपायीत् । अधूपीत् । Caus. धूपयति । Desi. दुधूपिषति । Inten. दोधूप्यते ॥

जप ४२४, जल्प ४२५ व्यक्तायां वाचि । 'जप' मानसे च ॥

424. √Japa, To mutter: to utter in a low voice or repeat internally. Pre. जपति । Per. जजाप । जेपतुः । I Fut. जपिता । Aorist अजापीत् or अजपीत् । (VII. 2' 27. S. 284). Caus. जापयति Aorist अजीजपत् । Desi. जिजपिषति । Inten. जञ्जप्यते । Yaṅ luk जञ्जपीति or जञ्जप्ति । Adj. जप्यम् । Nouns: जपः । जञ्जपूकः 'an ascetic. (III. 2. 166 S. 3146).

425. √Jalpa, To murmur, speak. Pre. जल्पति । Per. जजल्प । I Fut. जल्पिता । Caus. जल्पयति । Desi. जिजल्पिषति । Inten. जाजल्प्यते । Noun: जल्पाकः F. जल्पाकी ॥

चप ४२६ सान्त्वने ॥

426. √Chapa, To console, soothe. Pre. चपति । Pre. चचाप । चेपतुः । चेपुः I Fut, चपिता । Aorist अचापीत् । Caus. चापयति । Desi. चिचपिषति । Inten. चाचप्यते । Nouns :—चपः 'a tree' according to Maitreya and 'bamboo' according to Dandanath. चापम् 'bow.' (IV. 3. 152 S. 1530).

षप ४२७ समवाये । समवायः संबन्धः सम्यगवबोधो वा । सपति ॥

427. √Ṣhapa, To connect, to know completely. Samavâya means 'connection,' or 'thorough understanding.' Pre. सपति । Per. ससाप । I Fut. सपिता । Aorist असापीत् । Caus. सापयति Aorist असीषपत् । Desi. सिसपिषति । Inten. सासप्यते । Nouns सप्तिः 'a yoke,' 'a horse.' सप्तः 'seven.'

427 A. √Ṣhacha, 'To connect.' Sâkaṭâyana and Kshirasvâmî give this root. Pre. सचति । Noun सचिवः ॥

रप ४२८, लप ४२९ व्यक्तायां वाचि ।

428. √Rapa, To speak distinctly. Pre. रपति । Per. रराप । I Fut. रपिता । Aorist अरापीत् । Caus. रापयति । Desi. रिरपिषति । Inten. रारप्यते । Adj. राप्य । (III. 1. 126 S. 2887). Noun: रिपुः 'an enemy' (Uṇ I. 26).

429. √Lapa, To speak distinctly. Pre. लपति । Per. ललाप । I Fut. लपिता । Aorist अलापीत् । Caus. लापयति । Aorist अलीलपत् or अललापत् । Desi. लिलपिषति । Inten. लालप्यते । Adj. लाप्यम् ॥

चुप ४३० मन्दायां गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता ॥

430. √Chupa, To move slowly, creep or steal along. Pre. चोपति । Per चुचोप । I Fut. चोपिता । Aorist. अचोपीत् । Caus. चोपयति । Aorist. अचूचुपत् । Desi. चुचुपिषति or चुचोपिषति । Inten. चोचुप्यते । यङ्लुक, चोचुपीति or चोचोप्ति । Ger. चुपित्वा । चोपित्वा । (I 2. 36 S. 2617). Nouns चोपनः । चोपकः । चुपम् ॥

तुप ४३१, तुम्प ४३२, त्रुप ४३३, त्रुम्प ४३४, तुफ ४३५, तुम्फ ४३६, त्रुफ ४३७, त्रुम्फ ४३८, हिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुम्पति ।

तुतुम्प । तुतुम्पतुः । संयोगात्परस्य लिटः कित्त्वाभावान्नलोपो न । 'किदाशिषि' (२२१६) इति कित्त्वान्नलोपः । तुप्यात् । 'प्रात्तुम्पतौ गवि कर्तरि' इति पारस्करादिगणे पाठात्सुट् । प्रस्तुम्पति गौः । श्तिपानिर्देशाद्यङ्लुकि न । प्रतोतुम्पीति । त्रोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति । त्रोफति । त्रुम्फति । इहाद्यौ द्वौ पञ्चमषष्ठौ च नीरेफाः । अन्ये सरेफाः । आद्याश्चत्वारः प्रथमान्ताः । ततो द्वितीयान्ताः । अष्टावप्युकारवन्तः ॥

431. √tupa, To injure, to hurt. Per. तोपति । Pre. तुतोप । I Fut. तोपिता । Aorist अतोपीत् । Caus. तोपयति । Desi. तुतोपिषति । Inten. तोतुप्यते । Ger. तोपित्वा or तुपित्वा ॥

432. √tumpa, To injure, to hurt. Pre. तुम्पति । Per. तुतुम्प । तुतुम्पतुः । I BFut. तुम्पिता । II Fut. तुम्पिष्यति । Imperative तुम्पतु । Imper. अतुम्पत् । Pote. तुम्पेत् ne. तुप्यात् । Aorist अतुम्पीत् । Condi. अतुम्पिष्यत् । Caus. तुम्पयति Aorist अतुतुम्पत् Desi. तुतुम्पिषति । Inten. तोतुम्प्यते । यङ्लुक् तोतुम्पीति or तोतुम्प्ति । तोतुप्तः ॥

433. √trupa, To injure, to hurt. Pre. त्रोपति । Per. तुत्रोप । I Fut. त्रोपिता Aorist अत्रोपीत् । Caus. त्रोपयति । Desi. तुत्रुपिषति । Inten. तोत्रुप्यते ॥

434. √trumpa, To injure, to hurt. Pre. त्रुम्पति । Per. तुत्रुम्प । I Fut. त्रुम्पिता Bene. त्रुम्प्यात् । Aorist अत्रुम्पीत् । Caus. त्रुम्पयति । Aorist अतुत्रुम्पत् । Desi. तुत्रुम्पिषति Inten. तोत्रुप्यते ॥

435. √tumpha, To injure, to hurt. Pre. तोफति । ~~Per.~~ तुतोफ । I Fut. तोफिता । Imperative. तोफतु । Imper. अतोफत् । Pote. तोफेत् । Bene. तुफ्यात् । Aorist अतोफीत् । Caus. तोफयति । Desi. तुतुफिषति । Inten. तोतुफ्यते ॥

436. √trumpha, To injure, to hurt. Pre. तुम्फति । Per. तुतुम्फ । I Fut. तुम्फिता । Aorist अतुम्फीत् । Caus. तुम्फयति । Desi. तुतुम्फिषति । Inten. तोतुम्फ्यते ॥

437. √trupha, To injure, to hurt. Pre. त्रुफति । त्रोफति । Per. तुत्रोफ । I Fut. त्रुफिता । Aorist अत्रोफीत् । Caus. त्रोफयति । Desi. तुत्रुफिषति । Inten. तोत्रुफ्यते

438. √trumpha, To injure, to hurt. Pre. त्रुम्फति । Per. तुत्रुम्फ । I Fu त्रुम्फिता । Aorist अत्रुम्फीत् । Caus. त्रुम्फयति । Desi. तुत्रुम्फिषति । Inten. तोत्रुम्फयते ॥

NOTE:—The nasal in the above roots is not elided in the Perfect, because the affixes are here added to a root ending in a conjunct consonant, and so they are not कित् (I. 2. 5. S. 2242.) Therefore we have the forms तुतुम्प &c. For the rule of elision of न (VI. 4. 24. S. 415) applies to kit or ṅit affixes.

In the Benedictive, the affixes being kit by III. 4. 104 S. 2216, there is elision of the nasal (VI. 4. 24. S. 415.) Thus तुप्यात् from √तुम्प ॥

When preceded by प्र the root तुम्प adds a sibilant in its beginning, because of the following *vârtika* to be found in the Pâraskarâdi class. (VI. 1. 157 S. 1071):—

Gaṇa Vârtika:—The augment सुट् is added to the root तुम्प when preceded by the preposition प्र provided the agent of the action is a cow. Thus प्रस्तुम्पति गौः॥ (प्रस्तुम्पति इति यत्र तिबन्ते सुट् Padamanjari.)

Since the root is exhibited in the above Vârtika as तुम्पतौ with श्तिप्, therefore when this root is conjugated in यङ्लुक् the sibilant is not added (VII. 2. 10 S. 2246). Thus प्रतोतुम्पीति ॥

The remaining six roots त्रुप, त्रुम्प, &c. are conjugated like तुप and तुम्प । Thus त्रोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति । त्रोफति । त्रुम्फति ॥

Here the first two roots (तुप and तुम्प) and the fifth and sixth roots (तुफ and तुम्फ) are without र r; the rest are with र ॥ The first four (तुप, तुम्प, त्रुप and त्रुम्प) end with the first labial i.e. p प ॥ The remaining four end with the second labial i.e. फ ph. All the eight roots have उ i.e. तु or त्रु everywhere.

पर्प ४३९, रफ ४४०, रफि ४४१, अर्ब ४४२, पर्ब ४४३, लर्ब ४४४, बर्ब ४४५, मर्ब ४४६, कर्ब ४४७, खर्ब ४४८, गर्ब ४४९, शर्ब ४५०, षर्ब ४५१, चर्ब ४५२, गतौ । आद्यः प्रथमान्तः । ततो द्वौ द्वितीयान्तौ । तत एकादश तृतीयान्ताः । द्वितीयतृतीयौ मुक्त्वा सर्वे रोपधाः । पर्पति । पपर्प । रफति । रंफति । अर्बति । आनर्ब । पर्बति । लर्बति । बर्बति । पवर्गीयादिद्वयम् । मर्बति । कर्बति । खर्बति । गर्बति । शर्बति । सर्बति चर्बति ॥

439 to 452 पर्प &c. to go.

The first √paрpa ends with the first labial प; the next two √raph and √raphi end with the second labial ph फ; the remaining eleven all end in the third labial ब ॥ Except the second and third √raph and √raphi, all these toots have a penultimate r र ॥

439. √Parpa, to go. Pre. पर्पति । Per. पपर्प । I Fut. पर्पिता । Aorist अपर्पीत् Caus. पर्पयति । Desi. पिपर्पिषति । Inten. पापर्प्यते । Nouns:—पर्पः, पर्पिकः ।

440. √Rapha, to go. Pre. रफति । Per. रराफ । I Fut. रफिता । Caus. रफयति Desi. रिरफिषति । Inten रारफ्यते ॥

441. √Raphi, to go. Pre. रंफति । Per. ररंफ । I Fut. रंफिता Bene रंफ्यात् । Aorist अरंफीत् । Caus. रंफयति । Desi. रिरंफिषति । Inten. रारंफ्यते ॥

412 √Arba, to go. Pre. अर्बति । Per आनर्ब । 1 Fut. अर्बिता । Aorist आर्बीत् । Caus. अर्बयति । Desi. आर्बिषति ॥

443 √Parba, to go. Pre. पर्बति । Per. पपर्ब । I Fut पर्बिता । Aorist अपर्बीत् । Caus. पर्बयति । Desi. पिपर्बिषति । Inten. पापर्ब्यते ॥

444. √Larba, to go. Pre. लर्बति । Per. ललर्ब । I Fut. लर्बिता । Aorist । अलर्बीत् । Caus. लर्बयति Desi. लिलर्बिषति । Inten. लालर्ब्यते ।

445. √Barba, to go. Pre. बर्बति Per. बबर्ब । I Fut. बर्बिता । Aorist अबर्बीत् । Caus. बर्बयति । Desi. बिबर्बिषति Inten, बाबर्ब्यते

446. √Marba, to go Pre. मर्बति । Per ममर्ब । I Fut. मर्बिता । Aorist अमर्बीत् । Caus. मर्बयति । Desi. मिमर्बिषति ; Inten. मामर्ब्यते ॥

447. √Karba, to go. Pre. कर्बति । Per चकर्ब । I Fut. कर्बिता । Aorist अकर्बीत् । Caus. कर्बयति । Desi चिकर्बिषति Inten. चाकर्ब्यते ।

448. √Kharba, to go. Pre. खर्बति । Per. चखर्ब । I Fut. खर्बिता । Aorist अखर्बीत् । Caus. खर्बयति Desi. चिखर्बिषति । Inten. चाखर्ब्यते ।

449. √Garba, to go. Pre. गर्बति । Per. जगर्ब । I Fut. गर्बिता । Aorist अगर्बीत् । Caus. गर्बयति । Desi. जिगर्बिषति । Inten. जागर्ब्यते ॥

450. √Sharba, to go Pre. शर्बति । Per शशर्ब । I Fut शर्बिता । Aorist अशर्बीत । Caus. शर्बयति । Desi. शिशर्बिषति । Inten. शाशर्ब्यते

451. √Sarba, to go. Pre. सर्बति। Per. ससर्ब। I Fut. सर्बिता। Aorist असर्बीत्। Caus. सर्बयति। Desi. सिसर्बिषति। Inten. सासर्ब्यते॥

452. √Charba, to go. Pre चर्बति। Per. चचर्ब। I Fut. चर्बिता। Aorist अचर्बीत्। Caus. चर्बयति। Desi. चिचर्बिषति। Inten. चाचर्ब्यते।

कुबि ४५३ आच्छादने। कुम्बति॥

453. √Kubi, to cover, screen, clothe, conceal Pre कुम्बति। Per. चुकुम्ब। I Fut. कुम्बिता। Aorist अकुम्बीत्। Caus. कुम्बयति। Desi. चुकुम्बिषति। Inten. चोकुम्ब्यते। Noun कुम्बा 'a thick petticoat.'

लुबि ४५४, तुबि ४५५, अर्दने। लुम्बति। तुम्बति॥

454 √Lubi, to torment, harass.Pre लुम्बति। Per. लुलुम्ब। I Fut. लुम्बिता। Aorist अलुम्बीत्। Caus. लुम्बयति। Desi. लुलुम्बिषति। Inten. लोलुम्ब्यते। Noun अलाबुः 'a gourd.'

455. √Tubi, to torment, harass. Pre. तुम्बति। Per. तुतुम्ब। I Fut. तुम्बिता Aorist अतुम्बीत्। Caus. तुम्बयति। Desi. तुतुम्बिषति। Inten. तोतुम्ब्यते। Noun तुम्बी॥

चुबि ४५६ वक्त्रसंयोगे। चुम्बति॥

456 √Chubi, to kiss. Pre. चुम्बति। Per. चुचुम्ब। I Fut. चुम्बिता। Aorist अचुम्बीत्। Caus. चुम्बयति। Desi. चुचुम्बिषति। Inten. चोचुम्ब्यते॥

(The three roots √lumb, √tumb, and √chumb are found in the Churádi also).

षृभु ४५७ षृम्भु ४५८ हिंसार्थौ। सर्भति। ससर्भ। सर्भिता। सृम्भति। ससृम्भ। सृभ्यात्। षिभु षिम्भु इत्येके। सेभति। सिम्भति॥

457√Sṛibhu, 458 √Shtambhu, to injure. According to Maitreya the roots are षिभु and षिम्भु also. According to Tarangini, these are सिभु and सिम्भु also.

457. √Shṛibhu, Pre. सर्भति। Per. ससर्भ। I Fut. सर्भिता। Caus. सर्भयति। Aorist अससर्भत् or असीसृभत्। Desi. सिसर्भिषति or सिसर्भिषति According to Tarangin there is never ष। Inten. सरीसृभ्यते। यङ्. लुक्, सरीसृभीति or सरिसृभीति or सर्सृभीति or सरीसृब्धि or सरिसृब्धि or सर्सृब्धि Past. Part Pass. सृब्धः। Ger. सर्भित्वा or सृब्ध्वा। Adjective सृभ्यम्॥

457A √षिभु, to injure. Pre. सेभति। Per. सिसेभ। I Fut. सेभिता। Aor. असेभीत्। Caus. सेभयति। Desi. सिसेभिषति। Int. सेसिभ्यते॥

458. √Shṛimbhu, Pre. सृम्भति। Per. ससृम्भ, ससृम्भतुः। I Fut. सृम्भिता। Ben. सृभ्यात्। Aor. असृम्भीत्। Caus. सृम्भयति। Desi. सिसृम्भिषति॥

458B √षिम्भु। Pre. सिम्भति। I Fut. सिम्भिता॥

शुभ ४५९, शुम्भ ४६० भाषणे। 'भासने' इत्येके। 'हिंसायाम्' इत्यन्ये॥

459√Śubha, 460√śumbha 1. To speak 2. To shine, adorn. 3. To injure Daiva and Maitreya give these two roots the sense of to injure., by reading śubha śumbha bhâshane cha. But Svâmi reads it without cha. This is the opinion of Atreya also. Durga gives the meaning bhâsane 'to speak, shine.' So also Dhanapâla and Śâkaṭayana. Gupta makes it begin with ष i.e. षुभ॥

Pre. शोभति Per. शुशोभ। I Fut. शोभिता। Nouns. शुभः। auspicious.' शुभ्रम्। 'white'. (Un .II. 13)

460 √Śumbha, to speak, to shine. Pre. शुम्भति। Per. शुशुम्भ I Fut. शुम्भिता। Here end the Gupadi roots.

अथानुनासिकान्ताः । तत्र कम्यन्ता अनुदात्तेतो दश ॥

घिणि ४६१, घुणि ४६२, घृणि ४६३ ग्रहणे । नुम् । ष्टुत्वम् । घिण्णते । जिघिण्णे । घुण्णते । जुघुण्णे । घृण्णते । जघृण्णे ॥

Now we give the roots whose fiaal is a nasal. Of these the ten endidg with √kami are Anudâttet.

461 √Ghiṇi, to take ; to receive. Pre. घिण्णते । Per. जिघिण्णे । I Fut. घिण्णिता । II Fut. घिण्णिष्यते । Impera. घिण्णताम् । Imper. अघिण्णत । Pot. घिण्णेत । Bene. घिण्णिषीष्ट । Aor. अघिण्णिष्ट । Con. अघिण्णिष्यत । Caus. घिण्णयति । Aor. अजी-घिण्णत् । Desi जिघिण्णिषते । Intens जेघिण्ण्यते । यङ् लुक्, जेघिण्णीति । जेघिण्टि । Imperfect अजेघिन् । Ger. घिण्णित्वा ॥

462. √Ghuṇi, to take, to receive. Pre. घुण्णते Per. जुघुण्णे ॥

463 √Ghṛiṇi, to take, to receive. to seize । Pre. घृण्णते । Per. जघृण्णे । Inten. जरिघृण्ण्यते । यङ् लुक् । जरीघृण्णीति or जर्घृण्णीति Imper. अजर्घृन् ॥

घुण ४६४, घूर्ण ४६५, भ्रमणे । घोणते । घूर्णते । इमौ तुदादौ परस्मैपदिनौ ॥

464. √Ghuṇa, 465 ghûrṇa, to roll, stagger, reel.

464. √Ghuṇa, Pre. घोणते । Per, जुघुणे । I Fut. घोणिता । Caus. घोणयते । Aorist. अजूघुणत् । Desi. जुघुणिषते or जुघोणिषते । Intens. जोघुन्यते । यङ् लुक् जोघुणीति or जोघुण्टि । Dual जोघुण्टः । Noun घोणा Ger. घुणित्वा or घोणित्वा ॥

465. √Ghûrṇa, to roll &c. These two roots √ Ghuṇa and √ Ghûrṇa are Parasmaipadi also in the Tudâdi class.

Pre. घूर्णते । The Imperfect in yaṇ luk is अजोघूर्ण्. (VIII. 2. 24. S. 280)

पण ४६६ व्यवहारे स्तुतौ च । पन ४६७, च । स्तुतावित्येव संबध्यते पृथङ्निर्देशात् । पनिसाहचर्यात्पणेरपि स्तुतावेवायप्रत्ययः । व्यवहारे तु पणते । पेणे । पणितेत्यादि । स्तुतावनुबन्धस्य केवले चरितार्थत्वादायप्रत्ययान्तान्नात्मनेपदम् । पणायति । पणायां चकार । पेणे पणायितासि । पणितासे । पणाय्यात् । पणिषीष्ट । पनायति । पनायां चकार । पेने ॥

466. √पण and 467 √ पन ॥

The first root means 'to transact business' 'to buy' as well as 'to praise.' The second root पन means only 'to praise.' The च draws in the anuvṛitti of स्तुतौ only and not that of व्यवहारे because it has been exhibited separately and not as पण, पन व्यवहारे स्तुतौ च ॥

These two roots take आय by III. 1. 28 S, 2303, but पण must then mean 'to praise' only, for it has been read along with पन in that sûtra. But when पण means 'to deal or barter &c.' the form is पणते । Per. पेणे । First Fut. पणिता ॥

The anudâtta indicatory final अ in पण and पन finds its scope only when the roots mean 'to praise,' therefore when the roots take the affix आय, they will be Parasmaipadi and not âtmanepadi. As पणायति । Per. पणायांचकार । पेणे । First Future पणायितास or पणितासे । Ben. पणाय्यात् or पणिषीष्ट ॥

466. √Paṇa, "To transact business, to buy," (2. "To praise.") The following conjugation is used in the sense of transacting business only.

Pre. पणते । Per. पेणे । I Fut. पणिता । II Fut. पणिष्यते । Imperative पणताम् । Imper. अपणत । Pote. पणेत । Bene. पणिषीष्ट । Aorist अपणिष्ट । Condi. अपणिष्यत । Caus. पाणयति । Aorist. अपीपणत् । Desi. पिपणिषते । Inten. पम्पण्यते । Yaṅ luk पम्पणीति or पम्पण्टि, Dual, पम्पण्टः । Imperfect. अपम्पण् । Past Part. Pass. पणितम् । Adjective, पण्यम् । पाणकम् । Nouns, पणः 'trade.' पणि 'a trader.' वणिक: (Uṇ. II. 70).- विपणिः पणसम् ॥

466 A. √Paṇa, to praise. In this sense आय is added and the conjugation is then Parasmaipadi. When आय is not added, then the forms are as given before.

Pre पणायति । As पणायति राजानम् 'He praises the king.' Per. पणायां चकार I Fut. पणायिता । पणायितासि or पणितासे । Pote. पणाय्यात् । Bene. पणाय्यात् ॥

467. √Pana, to praise. Pre. पनायति । Per. पनायां चकार or पेने । Noun पनसः ॥

भाम ४६८ क्रोधे । भामते । बभामे ॥

468. √Bhama, to be angry. Pre. भामते । Per. बभामे । I Fut. भामिता Desi. बिभामिषते । Inten. 3. S. बाभान्ति 1st. S बाभान्मि । 1. D. बाभान्वः । 1. Pl बाभान्मः । । Aorist अबाभान् । Nouns भान् भामिनी ॥

क्षमूष् ४६९ सहने । क्षमते । चक्षमे । चक्षमिषे । चक्षंसे । चक्षमिध्वे । चक्षन्ध्वे । चक्षमिवहे ॥

469. √क्षमूष् सहने 'to endure, to suffer.' The indicatory long ऊ makes it optionally aniṭ (VII. 2. 44 and 15 S. 2279 and 3025) : the ष् is for feminine अङ् (III. 3. 104 S. 3281).

Thus the Present is क्षमते । The Perfect is 3. S. चक्षमे । 2. S. चक्षमिषे or चक्षंसे, 2. P. चक्षमिध्वे or चक्षन्ध्वे ॥

In the First Person, the सेट् form is चक्षमिहे । But in the aniṭ form, the will be changed to न् by the following sûtra.

२३०९ । म्वोश्च । ८ । २ । ६५ ॥

मान्तस्य धातोर्मस्य नकारादेशः स्यान्मकारे वकारे च परे । णत्वम् । चक्षमिवहे-चक्षण्वहे । चक्षमिमहे—चक्षण्महे । क्षमिष्यते-क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि । क्षमिषीष्ट - क्षंसीष्ट । अक्षमिष्ट - अक्षंस्त

2309. न is substituted for the म of a root before the affixes beginning with म and व ॥

NOTE :-As अगन्म, अगन्व the Imperfect of गम्, as in the sentence अगन्म तमसः पार The अप् is elided as a Vedic diversity. So also जगन्वान् with क्वसु, the augment is not added by the option allowed, owing to VII. 1. 68. This sûtra applies those cases where the म is not at the end of a word, as it was in the last sûtra.

Thus from the root क्षमूष् we have in the perfect 1st person dual चक्षमिव But when the intermediate इट् is not added, then the म् is changed to न् । then to ण ॥

As चक्षमिवहे or चक्षण्वहे । so also in the plural, चक्षमिमहे or चक्षण्महे ।

469 A. √Kshamûsh, to endure to suffer. Pre. क्षमते । Per. चक्षमे । I क्षमिता or क्षामिता । II Fut. क्षमिष्यते or क्षंस्यते or क्षामिष्यते । Imperative क्षमत

Imperf. अक्षमत । Pote. क्षमेत । Bene. क्षमिषीष्ट or क्षंसीष्ट or क्षामिषीष्ट । Aorist अक्षमिष्ट or अक्षंस्त । Condi. अक्षमिष्यत् or अक्षंस्यत् । Pass. क्षम्यते । Aorist अक्षमि or अक्षामि । अचिक्षमत् । Caus. क्षमयति । Aorist. (VI· 4. 92. S. 2568). I. F. क्षमयिता । Ben· क्षमयिषीष्ट । Desi . चिक्षमिषते or चिक्षंसते । Inten. चंक्षम्यते । Yaṇ luk चंक्षमीति or चंक्षन्ति। The nasal is added to the reduplicate by VII. 4 85 S. 2613. Aorist अचंक्षमीत् । Past Part, Pass. क्षान्तः । Ger. क्षमित्वा or क्षान्त्वा । Infini. क्षमितुम् or क्षंतुम् । Nouns क्षमः । F. क्षमा, क्षमकः ॥

470. कमु कान्तौ । The word Kanti here means 'desire.' The root therefore means 'to desire, long for, wish.' The following sûtra applies to its conjugation.

२३१० । कमेर्णिङ् । ३ । १ । ३० ॥

स्वार्थे । ङित्वात्तङ् । कामयते ॥

2310 The affix णिङ् comes without changing the sense after the root कम 'to desire.'

The ण indicates *vriddhi* (VII. 2. 115) and ङ shows that the root takes the affixes of the Atmanepada ; as, कामयते 'he desires'; so also कामयेते and कामयन्ते ॥

The Perfect is formed periphrastically by आम् which being an ârdhadhâtuka affix required the elision of णि of the root by VI. 4. 51 S. 2313. But the following sûtra prevents the elision :

२३११ । अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु । ६ । ४ । ५५ ॥

'आम्' 'अन्त' 'आलु' 'आय्य' 'इत्नु' 'इष्णु' एषु णेरयादेशः स्यात् । वक्ष्यमाणलोपापवादः कामायां चक्रे । 'आयादय आर्धधातुके वा' (२३०५) । चकमे । कामयिता-कमिता । कामयिष्यते-कमिष्यते ॥

2311 अय् is substittued for the इ of णि, before the affixes आम्, अन्त, आलु, आय्य, इत्नु, and इष्णु ॥

Note:—Thus कारयां चकार, हारयां चकार, गण्डयन्तः, मण्डयन्तः (formed by the Unâdi affix झच्, झ = अन्त; added to the roots गंड and मंड) आलु । स्पृहयालुः । आय्य, स्पृहयाय्यः, गृहयाय्यः । इत्नुः—स्तनयित्नुः । इष्णु—पोषयिष्णुः ॥

NOTE :—This sûtra could have been well dispensed with ; for the इ of णि would take guṇa ए which will be changed to अय् by the rules of Sandhi, before these affixes. The substitution of अय् for इ is for the sake of the subsequent sútra VI. 4. 5' S. 3336 however, because there इ could not be changed to अय by any sandhi rules.

The णि is always changed to अय; therefore the अय substitution of the prsent sútra would have been redundant, but it is taught here in order to supersede the elision declared here afte in VI. 4. 51. S. 2313. Thus कामयां चक्रे ॥

The addition of आम being optional (III. 1. 31. S. 2305) we have the alternative form चकमे also.

the Future forms are:—कामयिता or कमिता ॥ कामयिष्यते or कमिष्यते ॥

In forming the Aorist, the following sûtra applies.

२३१२ । णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् । ३ । १ । ४८ ॥

ण्यन्तात् श्र्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे । 'अकाम 'इ' 'अत' इति स्थते ॥

2312. After a root which ends in णि (III. 1. 20, 21, 44, &c.) and after the verb श्रि 'to service,' द्रु 'to run,' and स्रु 'to drop, चङ् is the substitute of च्लि, when लुङ् follows signifying an agent.

NOTE:—The ङ prevents *guna* and *vriddhi* and च is to distinguish it from अङ् When चङ् is added there is reduplication (VI. 1. 11). The usual termianations of the Imperfect are employed after the root, when चङ् is used ; a अचीकरत् 'he caused to make'; अशिश्रियत् 'he served are went'; अदुद्रुवत् 'he ran असुस्रुवत् 'it flowed.' This form is not used in Passive ; as, अकारयिषाताम् । Thus अकाम्+इ+अत ॥

Now applies the following sûtra, by which the इ (णि) is elided.

२३१३ । णेरनिटि । ६ । ४ । ५५ ॥

अनिडादावार्धधातुके परे णेर्लोपः स्यात्। परत्वात् 'एरनेकाचः-' (२७२) इति यणि प्राप्ते । + णयल्लोपावियङ्यणगुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेन + इति वार्तिकम् । णिलोपस्य तु पाचयतेः पाक्तिरित्यादि क्तिजन्तमवकाश इति भावः । वस्तुतस्तु 'अनिटि' इतिवचनसामर्थ्यादार्धधातुकमात्रमस्य विषयः । तथा चेयङादेरपवाद एवायम् । इयङ् । अततक्षत् । यण् । आटिटत् । गुणः । कारणा । वृद्धिः । कारकः । दीर्घः । कार्यते ॥

2313. The इ of the verbal stem formed with the affix णि, is elided before an ârdhadhâtuka affix which does not take the augment इट् ॥

NOTE :- This debars इयङ् the semi-vowel य, the guṇa, Vṛiddhi and the long substitutions. Thus अततक्षत्, आररक्षत् आशिशत्, आटिटत्, कारणा, हारणा, कारकः, हारकः, कार्यते, हार्यते and जोहरति (see VII. 4. 1 for the shortening of the stem of the Aorists in these). Why do we say 'not having the augment इट् ? Observe कारयिता and हारयिता ॥

The sûtra VI. 4. 82. S. 272 (a semi vowel is substituted for the final इ or ई of a root before a vowel begining affix &c) being subsequent in order of Aṣhṭâdhyâyi would debar the present sûtra and prevent the elision of इ and cause य to be substituted instead. This however is prevented by the following.

Vártika : The rule ordaining the elision of णि (S. 2313) and that teaching the elision of अ (VI. 4. 48. S. 2398) take effect even to the supersession of the *subsequent* rules ordaining इयङ् (VI. 4. 78 S. 2290), or semi-vowel य (VI. 4. 4. 82 S. 272), or guṅa, (VII. 3. 84. S. 2168 &c.) or vriddhi, (VII. 2. 115 S. 254), or lengthening.

NOTE:-The elision of अ supersedes only the two rules of vriddhi, lengthening and not the others. The elision of इ (णि) supersedes *all* the above *five* rules of iyaṅ, yaṇ, guṇa, vriddhi and lengthening.

Q. There is no necessity for this vartika with regard to णि for if the five rules mentioned above were not to be superseded by णि-elision, then this rule will find no lscope anywhere. And as scope must be given to every rule, the present sutra inferentialy and *exnecessitate* superseles the above rules.

Ans. The vârtika is not unnecessary. The णि elision finds its unrestricte scope before the ârdhadhâtuka affixes like क्तिच् (III. 3. 174. S. 3313). Thus from ✓

पाचयति we have पाक्तिः, from √याजयति, याष्टिः । The intermediate इट् is prevented here by VII. 2. 9 S. 3163. Hence if this vârtika were not taught, the णि would be elided only before the ârdhadhâtuka aniṭ affix क्तिच् and no where else.

As a matter of fact, the force of the word अनिटि in the sûtra is that the rule of the elision of णि applies to *all* ardhadhâtuka affixes, and not only to a single affix *ktich.*

Note :—Had the present sûtra not superseded इयङ् &c, then it would have been more proper to draft it as णेः only without the word अनिटि । For the sûtra णेः with the anuvṛitti of आर्धधातुके read into it, would apply to the affix क्तिच्, only after the rules इयङ्, यण् &c had restricted its scope. So there would be no neccessity of adding अनिटि । The very fact that the word अनिटि is added shows that the sûtra has for its scope *all* ardhadhâtuka affixes, and therefore it is an exception by anticipation to the rules of iyan &c.

Thus इयङ् is superseded in अततक्षत् । It is चङ् Aorist. There is no scope of Guṇa here, as चङ् is ङित् and यण् of sûtra VI. 4 82 S. 272 has also no scope, as the इ (णि) in तक्षि is preceded by a conjunct consonant क्ष । Therefore इयङ् is the only rule left that would have applied to this णि । The present vârtika debars इयङ् but causes the elision of इ ॥

Similarly यण् (semivowel) substitution is superseded in आटिटत् । Guṇa is superseded in कारणा and vriddhi in कारकः and lengthening in कार्यते ॥

Thus अकाम्+इ+अ+त = अकाम्+०+अ+त । Now applies the following.

२३१४ । णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः । ७ । ४ । १ ॥

चङ्परे णौ यदङ्गं तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ॥

2314. A short is substituted for the vowel, standing in a penultimate position, in the णि-formed stem, when the affix चङ् (sign of the Reduplicate Aorist) follows.

Thus अकाम्+इ+अ+त=अकाम्+अ+त (VI. 4. 51 S. 2313)=अकम्+अ+त (VII. 4. 1. S 2314).

Now applies the following sûtra which causes reduplication.

२३१५ । चङि । ६ । १ । ११ ॥

चङि परेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य ॥

2315. Of a non-reduplicate root there is reduplication when the affix चङ् of the Aorist follows.

Dr. Ballantyne translates it thus:-"When चङ् follows, there are two in the room of the first portion, containing a single vowel, of an unreduplicated root but the reduplication is of the second portion of a root that begins with a vowel"

The first syllable is reduplicated if the first portion of the root begins with a consonant; the second syllable is reduplicated if the first portion begins with a vowel.

Thus अकम्+अ+त = अचकम्+अ+त ॥

Now applies the following atideśa sûtra.

२३१६ । सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे । ७ । ४ । ९३ ॥

'चङ्परे' इति बहुव्रीहिः । स च 'अङ्गस्य' इति च द्वयमप्यावर्तते । अङ्गसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्परं

णिरिति यावत् तत्परं यल्लघु तत्परो योऽङ्गस्याभ्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्याणावग्लोपेऽसति । अथवा 'अङ्गस्य' इति नावर्तते । चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत् ॥

2316. In the reduplicated Aorist of the णि—stems, the reduplicate adapts itself to that of the Desiderative, when the vowel of the root is light, and the root has not lost its end-vowel before the णि affix.

The word चङ्परे is a Bahuvrîhi compound and therefore it means णि ॥ This word णि so qualified, as well as the word अङ्गस्य should both be twice employed in this sûtra, in order to give the full meaning. We explain therefore the sútra thus :—"That णि which is followed by that affix चङ् which gives the designation of अङ्ग to the root"—this is one portion. The next part is—"a short vowel which follows such णि, and the abhyâsa of the aṅga which follows such short vowel—of that abhyâsa, the operations are like those of the Desiderative, before the णि, when no अक् vowel is elided."

Or the word अङ्गस्य is not repeated. Then the sútra would mean 'that aṅga which stands before that णि which is followed by चङ्—the abhyâsa of such an aṅga, when followed by a short vowel,—on that abhyâsa, the operations are like those of the Desiderative &c.

NOTE :—Dr. Ballantyne has translated this sûtra as follows :—Let the effect be like as if सन् (III. 1. 7 S. 2608) had followed, on the reduplicate, if followed by a light vowel of an inflective base to which णि followed by चङ् is affixed—provided there is not the elision of any letter in the pratyâhâra अक् occasioned by the affixing of णि (as, for example under the provisions of VI. 4. 48 S. 2308).

NOTE :—The words of this sûtra require a little detailed explanation. The word सन्वत् means "like unto सन् or Desiderative" ; i. e. as the Desiderative is treated, so should the चङ् Aorist of the णि stems. The words लघुनि and चङ्परे are both in the Locative case, but not in apposition with each other, but refer to different objects. लघुनि means 'when a light vowel follows,' namely that reduplicate which is followed by the light root-vowel. The operations to be performed on such a reduplicate, in the चङ् Aorist, after the णि, are the same, as on the reduplicate of the Desiderative. अन्-अक्-लोपे "provided that a simple vowel of the Pratyâhára अक् has not been elided." We read the word णि into this sútra, because there can be no other root which will form चङ् Aorist. णि stems from such Aorist. (III. 1. 48), as well as the simple roots श्रि, द्रु and स्रु । The words चङ्परे is a Bahuvrihi and qualifies the word अङ्ग understood: that *stem* which is followed by चङ् ; therefore, it refers to the णि *stem*, and not to the simple roots śri, dru and sru. The *light* vowel, therefore, refers to the light vowel of the णि-*stem* before चङ् ॥

The word अनग्लोपे is in apposition with चङ्परे । Thus कम्+णिङ् (III. 1. 30). =अकाम्+इ+अत् (III. 1. 48). = अकाम् +अत् (VI. 4. 51) = अकम्+अत् (VII. 4. 1) = अचकम् + अत् (VI. 1. 11) Then applies the next sútra.

NOTE :—Thus VII. 4. 79 teaches the substitution of इ for अ in the reduplicate of the Desiderative. The same substitution will take place in the reduplicate of the Aorist: as अचीकरत्, अपीपचत् । Thus by VII. 4. 80, इ is substituted for the उ of the reduplicate in the Desiderative, the same will be the case in the reduplicate of the Aorist, as अपीपवत् and अलीलवत्, and अजीजवत् । Thus by VII. 4. 81, इ is optionally substituted for उ in the Desiderative reduplicate of स्रु &c, the same will hold good in the Aorist-reduplicate, as असिस्रवत् or असुस्रवत्, अशिश्रवत् or अशुश्रवत्, अदिद्रवत् or अदुद्रवत्, अपिप्रवत् or अपुप्रवत्, अपिप्लवत् or अपुप्लवत्, अचिच्यवत् or अचुच्यवत् । Why do we say 'having a light vowel' ? Observe अततक्षत्, अररक्षत्, अजजागरत् ॥

By sûtra III. 1. 48 S. 2312 the roots श्रि, द्रु, and स्रु also form चङ् aorist. The sanvad bhâva however does not take place with regard to these roots: because these roots do not get the designation of अङ्ग before चङ् । The rule is therefore confined to णि-roots, for these are the roots which get the designation अङ्ग before the affix चङ् । Moreover the reduplicate must be that of the अङ्ग, which can be of णि-roots only.

२३१७ । सन्यतः । ७ । ४ । ७९ ॥

अभ्यासस्यात इकारः स्यात्सनि ॥

2317. इ is substituted for the final short अ of the reduplicate in the Desiderative.

Note:—As पिपक्षति, यियक्षति, (VIII 2. 36, 41) तिष्ठासति, पिपासति ॥ Why do we say in the Desiderative? Observe पपाच ॥ Why do we say "for the अ"? Observe लुलूषति ॥ Why do we say 'short अ'? Observe पापचिषते the Desiderative of the Intensive पापच्यते ॥

Therefore अचकम् + अत = अचिकम्+अत, because चङ् is considered like सन् ॥

Now applies the following

२३१८ । दीर्घो लघोः । ७ । ४ । ९४ ॥

लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात्सन्वद्भावविषये । अचीकमत । णिङभावपक्षे ॥

✦ कमेश्च्लेश्चङ् वक्तव्यः ✦ । णेरभावान्न दीर्घसन्वद्भावौ । अचकमत ॥

संज्ञायाः कार्यकालत्वादङ्गं यत्र द्विरुच्यते ।
तत्रैव दीर्घः सन्वच्च नानेकाद्विति माधवः ॥ १ ॥
चकास्त्यर्थापयत्यूर्णोत्यादौ नाङ्गं द्विरुच्यते ।
किं त्वस्यावयवः कश्चित्तस्मादेकाद्विदं द्वयम् ॥ २ ॥
वस्तुतोऽङ्गस्यावयवो योऽभ्यास इति वर्णनात् ।
ऊर्णौ दीर्घोऽर्थापयतौ द्वयं स्यादिति मन्महे ॥ ३ ॥
चकास्तौ तूभयमिदं न स्यात्स्याच्च व्यवस्थया ।
णेर्विशेष्यं संनिहितं लघुनीत्यङ्गमेव वा ॥ ४ ॥
इति व्याख्याद्विकल्पस्य कैयटेनैव वर्णनात् ।
णेरग्लोपेऽपि स बन्धस्त्वगितामपि सिद्धये ॥ ५ ॥

2318. In the reduplicative syllable, a prosodially short vowel is lengthened in the Reduplicated Aorist of the णि-stem when the vowel of the root is light, and the root has not lost its end-vowel before the Causative णि ॥

Therefore अचिकम्+अत=अचीकमत ॥

The affix णिङ् being optional, when it is not added, then applies the following vârtika:—"The aorist of √Kam is formed by चङ् even when it does not take णिङ्॥" As there is absence of णि, so we have neither lengthening nor sanvadbhâva. Thus अचकमत ॥

NOTE:—In Grammar there are two opinions as regards rules of definition (संज्ञा); one is expressed by the maxim कार्यकालं संज्ञापरिभाषं and the other by यथोद्देशं संज्ञापरिभाषं ॥ The first means that a rule defining a term (*i. e.* a samjñâ rule) or giving a maxim of interpretation (paribhâshâ) manifests itself at the *time* of application. Whenever an occasion arises to apply such rule it appears there anew. The other means that the samjñâs and paribhâshâs remain where they have been originally taught, and do not appear anew each time when a particular operation is to be performed. They exert their influence from the place where they are, and do not require to be recited afresh each time that an operation is to be performed.

Now the abhyâsa is defined in the sûtra पूर्वोऽभ्यासः (VI 1. 4. S. 2178) and the word abhyâsa occurs in the sûtra 2316. In both views of the function of a definition, the sûtras पूर्वोऽभ्यासः and सन्वल्लघुनि *&c.* will become one sentence. But in the first view of kâryakâla paksha the one-sentence will be of different *padas* or words; in the second view the one-sentence will be of different *sentences*. Mâdhava favours the view of kâryakâla paksha with regard to the sûtra 2316: which opinion the author has summarised in the following two verses:—

Verse. 1 "According to Mâdhava, the rules of lengthening (2318) and sanvadbhâva (2316) apply there only where the kâryakâla function of a rule of definition being taken as valid, the aṅga or inflective base is reduplicated: and not where there are many-syllabled stems."

NOTE:—The sense is that in the sûtras 2316 and 2318 there is the anuvritti of the words aṅgasya and abhyâsasya. Here the designation of abhyâsa (reduplicate) will be given to the *first* portion of the doubled *aṅga*. Therefore the lengthening (2318) and sanvad bhâva (2316) will take place in that abhyâsa only which is the abhyâsa of an aṅga—that is where an aṅga has been reiterated, there the first portion will get the designation of abhyâsa for the purposes of the application of 2316 and 2318. As अचीकरत् and अपीपचत् ॥

Verse. 2. "But in the roots √चकास्ति, √अर्थापयति and √ऊर्णोति &c. there is no reduplication of an aṅga but only a *portion* of an aṅga is reduplicated. Therefore the two rules 2316 and 2318 are confined to monosyllabic roots."

NOTE:—Thus we have अचचकासत्, आर्तयपत् and और्णुनवत् without the application of S. 2316 and 2318. Here the whole aṅga chakâs &c. has not been reduplicated, but only a part of it, namely the first consonant in the case of chakâs and the second consonant in the case of vowel-beginning roots.

The result is that it is only in monosyllabic roots that the *whole* of aṅga is reduplicated, and not only a part of it (for there can be no such part), and consequently the dîrgha and sanvadbhâva apply to monosyllabic roots. Moreover, in this view (kâryakâla paksha), the word ekâchah in the sûtra ekâchodve prathamasya (VI. 1. 1. S. 2175), qualifies the word aṅgasya understood therein.

Obj. Let it be so, that the dîrgha and sanvadbhâva rules apply to the reduplicate of monosyllabic roots only. Then stretching this argument further the other rules that apply to reduplicates will also be restricted in their scope such as the rules of shortening (VII. 4. 59 S. 2180), retention of first consonant (VII 4 60. S. 2179) and substitution of a palatal (VII. 4. 62. S. 2245), &c. and these will not apply to polysyllabic roots.

Verses 3and 4. As a matter of fact, if we explained the sûtra by saying aṅgasya avayavo yo' bhyâsa—'the reduplicate which is a portion of an aṅga'—then we opine that there must be lengthening in the case of √ûrṇu, and both (lengthening and sanvad bhâva) in the case of √arthâpayati : while in the case of √chakâs none of these two will apply, or if they apply, it would be under restrictions. They will not apply when laghuni is qualified by णि by being in proximity to it, but will apply when aṅga is so qualified.

NOTE : Thus instead of और्णुनवत् we would get और्णूनवत् । The sanvadbhâva is inappropriate here, for when नु is doubled, there is no अ in the reduplicate, and so there can be no change of अ to इ ॥

The root अर्थपय is derived from अर्थ, in the sense of अर्थमाचष्टे । The आ and पुक् augments are added before णिच् । Here both the dîrgha and sanvad bhâva will apply, and we should get the form आर्तिथपत् instead of आर्तथपत् । In the case of the root √अर्थ (उपयाच्ञायाम्), of the churâdi class, the aorist is आर्तथपत neither the dîrgha nor sanvad bhava apply there.

In the root chakâs both will not apply or will apply with qualifications. If we explain the sûtra by saying chaṅ pare ṇau yal laghu—'the reduplicate, if followed by a light vowel, in the case of a root to which णि followed by चङ् is affixed'—then there will be no application of these two rules. But if we explain the sûtra by chaṅpare ṇau yad aṅgam 'the reduplicate of an inflective base to which ṇi followed by chaṅ is affixed'—then these two rules will apply to chakâs. Thus in the first case we have अचचकासत्, in the second अचीचकासत् ॥

Verse 5. Because Kaiyyaṭa alone has given these two alternative explanations, the rules become applicable even where an ak-vowel of णि is elided : so as to make them applicable to agit roots also.

NOTE : There are two conflicting views, one of Haradatta and another of Kaiyyaṭa. They can be harmonised by giving them different scopes.

कमु ४७० कान्तौ । कान्तिरिच्छा ॥

470. √Kamu, to desire. Pre. कामयते । Per. कामयाञ्चक्रे । I Fut. कामयिता । II Fut. कामयिष्यते । Imperative कामयताम् । Imp. अकामयत । Pote. कामयेत । Bene कामयिषीष्ट । Aorist अचीकमत । Caus. कामयति । Here the first णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313. Desi. चिकामयिषते । Ger. कामयित्वा । Noun कामना ॥

470. A. √Kamu, without णि before ârdhadhâtukas. Pre. कामयते । Per चकमे । I Fut. कमिता । II Fut. कमिष्यते । Bene. कमिषीष्ट । Aorist अचकमत । Caus कामयति (Vriddhi by न कम्यमिचमां). Desi. चिकमिषते । Inten. चङ्कम्यते । There is no yaṇ-luk form. See √गुपू । Past. Part. Pass. कान्तः Ger. कमित्वा or कान्त्वा । The उ makes इट् optional. Nouns कामुकः (III 2. 154. S. 3134) कम्रः (III. 2. 167. S. 3147) कमनः । कंसः (Uṇ. III. 62).

Here end the anudâttet roots ending in a nasal.

Now the thirty roots upto √क्रमि inclusive are Parasmaipadi.

अथ क्रम्यन्तास्त्रिंशत्परस्मैपदिनः ॥

अण ४७१, रण ४७२, वण ४७३, भण ४७४, मण ४७५, कण ४७६, क्वण ४७७, व्रण ४७८, भ्रण ४७९, ध्वण ४८०, धण ४८१ शब्दार्थाः । अणति । रणति । वणति । वकारादित्वाभ्यासलोपौ न । ववणतुः । ववणिथ । धाणः कैश्चित्पठ्यते । धणति ॥

471. √Aṇa, to sound. Pre. अणति । Per. आण । I Fut. अणिता । Caus. आणयति । Aorist आ+अणिणत् । Desi. अणिणिषति । Nouns अणुः 'small,' 'a kind of grain' अण्डः (Uṇ. I. 114). अडुः or आडूः 'a boat.'

472. √Raṇa, to sound. Pre. रणति । Per. रराण । I Fut. रणिता । Aorist अरणीत् or अराणीत् । Caus. रणयति Aorist. अरीरणत् or अररणत् । Desi. रिरणिषति । Inten. रंरण्यते । Yaṅ luk रंरणीति or रंरण्टि । D. रंरणटः । Past Part. Pass. रणित or रण्डा । Nouns रणनं 'sound,' 'noise,' रणः 'War,' 'sacrifice,' रणरणकः 'anxiety'.

473. √Vaṇa, to sound. Pre. वणति । Per. ववाण । The rule VI. 4. 126. S. 2263 does not apply, because the root begins with व ; and so there is no ए nor elision of the reduplicate. ववणतुः ववणिथ । Nouns वाणः । वाणी । वाणिनी 'a clever woman.' वण्ड 'an ox without a tail.'

474. √Bhaṇa, to sound. Pre. भणति । Per. बभाण । I Fut. भणिता । Nounss भाणः । भणितिः । भंड । भांड ॥

475. √Maṇa, to sound ; murmur. Pre. मणति । Per. ममाण । मेणतुः । I Fut. मणिता । Nouns मणितम् । मणिः । मणिकः । मंडः ॥

476. √Kaṇa, to sound. Pre. कणति । Per. चकाण । I Fut. कणिता । Nouns कणः । कणिका । कंठः (Uṇ I. 103).

477. √Kvaṇa, to sound, jingle, tinkle, hum, warble, sing. Pre. क्वणति । Per. चक्वाण । I Fut. क्वणिता । Nouns क्वाणः । क्वणः 'harp.' कुणानः (Uṇ III. 76) 'grain 'a sacrificid accessory.' कुणपम् (Uṇ. III. 143).

478. √Vraṇa, to sound. In some texts it is √braṇa with a labial B. Pre. व्रणति । Per. वव्राण । 1 Fut. व्रणिता ॥

479. √Bhraṇa, to sound. Pre. भ्रणति । Per बभ्राण । I Fut. भ्रणिता ॥

480. √Dhvaṇa, to sound. Pre. ध्वणति । Per, दध्वाण । I Fut ध्वणिता ॥

481. √Dhaṇa, to sound. According to Mâdhaviya, the Sanmatâ gives √dhraṇi. Some read √ dhaṇi. Pre. धणति ॥

ओणृ ४८२ अपनयने । ओणति । ओणांचकार ॥

482. √Oṇṛi, to remove, take or drag along. Pre. ओणति । Per. ओणांचकार । I Fut. ओणिता । Caus. ओणयति । Aorist मा भवानौणिणत् । Desi. ओणिणिषति । *Nouns* अवावन् । N. s. अवावा 'a thief' (III. 2. 75 S. 2980, VI. 4. 41 S. 2982) fem. अवावरी (IV. 1. 7. S. 456).

शोणृ ४८३ वर्णगत्योः । शोणति । शुशोण ॥

483. √Śoṇṛi, to go, move ; to become red. Pre. शोणति । Per. शुशोण । I Fut. शोणिता । Caus. शोणयति । Aorist अशुशोणत् । Desi. शुशोणिषति । Inten. शोशोणयते । Yaṅ luk शोशोण्टि । *Nouns* शोणः । शोणी । शोणा (IV. 1. 43 S. 501).

श्रोणृ ४८४ संघाते । श्रोणति ॥

484. √Śroṇṛi, to collect. Pre. श्रोणति । *Nouns.* श्रोणिः । श्रोणी । श्रोणा a star,

श्लोणृ ४८५ च । शोणादयस्त्रयोऽमी तालव्याष्मादयः ॥

485. √Sloṇṛi, to collect. Pre. श्लोणति । The three roots śoṇṛī, śroṇṛi and śloṇṛi begin with a palatal sibilant.

पैणृ ४८६ गतिप्रेरणश्लेषणेषु । प्रैणृ इति क्वचित्पठ्यते । पिप्रैण ॥

486. √Paiṇṛi, to go, 2. to send. 3. to embrace, adhere. (?) Some read it as √ Praiṇṛi ; others as √ laiṇṛi. Pre. पैणति ॥

486. A √Praiṇri, to go, approach, send, embrace.Per. पिप्रैण ।

486. B. √Laiṇri, to go' approach, send, embrace.

ध्रण ४८७ शब्दे । उपदेशे नान्तोऽयम् । रषाभ्याम्–(२३५) इति णत्वम् । ध्रणति । णोपदेशफलं यङ्लुकि । दंध्रन्ति । बण इत्यपि केचित् । बेणतुः, बेणिथ ॥

487. √Dhraṇa, *to sound.* This root has a न as its final in the upadeśa, *i. e.*, originally it is ध्रन, the न is changed to ण by VIII. 4. 1. S. 235. The result of the root being न ending originally appears in yaṅ luk; where this न is changed to anusvâra. This anusvâra is then changed to न् before त्, as दंध्रन्ति । Of course, it must be remembered that न changed to ण by VIII. 4. 1. S. 235 is considered asiddha (VIII. 2. 1. S. 12) for the purposes of VIII. 3. 24. S. 123 or anusvâra change. As दंध्रन्ति । Had it been ण् originally, VIII. 3. 24. S. 123 would not have applied; and the form would have been दंध्रणिट । The nasal in the reduplicate is by VII. 4. 85 S. 2643. Pre. ध्रणति ।

487 A. √Baṇa, to sound. Pre. बणति । Per. बबाण, बेणतुः, बेणुः, बेणिथ । According to Mâdhava, वण, भण and धण are also read here in some lists. According to Maitreya, भण is found in Daṇḍaka, and धण in Saumatâ.

487 B. √Vaṇa, to sound. Pre. वणति । Per. ववाण । ववणतुः ॥

कनी ४८८ दीप्तिकान्तिगतिषु । चकान ॥

488. √Kanî, to shine, 2 to love, wish ; 3. to go. Pre. कनति । Per. चकान । I Fut. कनिता । *Nouns.* कन्या । कानीनः । कनकम् ॥

ष्टन ४८९, वन ४९० शब्दे । स्तनति । वनति ॥

489. √Shṭana, to sound. Pre. स्तनति । Per. तस्तान । I Fut. स्तनिता । Caus. स्तनयति । Aorist अतिष्टनत् । Desi. तिस्तनिषति । Inten. तंस्तन्यते । Yaṅ luk तंस्तनीति, or तंस्तन्ति । *Nouns.* स्तान्यम् । स्तनः । स्तन्यम् । अभिनिष्टानः (VIII. 3. 86. S 3193)

490. √Vana, to sound. Pre. वनति । Per. ववान । ववनतुः । I Fut वनिता । *Nouns.* वनिष्ठः (Uṇ IV 2). The rectum, part of the entrails of an animal offered in sacrifice. वनम् । वन्या । वतिः (VI. 4, 37 S 2428) वन्तिः (VI. 4, 39, S. 3314) Past Part. Pass. वनितम् । Ger. वनित्वा ॥

वन ४९१, षण ४९२ संभक्तौ । वनेरर्थभेदात्पुनः पाठः । सनति । ससान । सेनतुः ॥

491. √Vana, 492 √Shaṇa, to honor. वन has been repeated here, as it has a different meaning from the वन mentioned before. It is conjugated like the preceding. Pre. वनति । Nouns वनिन् 'worshipping.' तद्वनः (Ken opanishad)

492. √Ṣhaṇa, ' to honer.' Pres सनति । Per. ससान Dual सेनतुः &c. In forming the Benedictive the following sûtra applies.

२३१९ । ये विभाषा । ६ । ४ । ४३ ॥

जनसनखनामात्वं वा स्याद्यादौ क्ङिति । सायात्—सन्यात् ॥

2319. There is optionally the substitution of long आ for the finals of जन्, सन् and खन् before an affix beginning with य and marked with an indicatory क् or ङ् ॥

NOTE:—Thus जायते or जन्यते (with यक्) जाजायते or जञ्जन्यते (with यङ्) । So also सायते or सन्यते, सासायते, or संसन्यते, खायते, or खन्यते, चाखायते or चङ्खन्यते ॥ Before the vikaraṇa श्यन् of the Fourth class, which is ङित् according to I. 2. 4 ; the जा is *always* substituted for जन् by VII. 3. 79. No option is allowed there.

Therefore in the Benedictive of √सन we have सायात् or सन्यात् ॥

492. √Shaṇa, to honor. Pre. सनति । Per. ससान । सेनतुः । I Fut. सनिता । Bene. सायात् or सन्यात् । Desi. सिसनिषति or सिषासति (VII. 2. 49 S. 2618 read with VI. 4. 42 S. 2504). Inten. सासायते or संसन्यते । Yaṅ luk संसनीति, or संसन्ति Dual संसातः । Noun सानुः 'peak,' Past. Part. Pass. सातः । Past. Part. Active सातवान् ॥

अम ४९३ गत्यादिषु । कनीदीप्तिकान्तिगति-- इत्यत्र गतेः परयोः शब्दसंभक्त्योरादिशब्देन ग्रहः । अमति । आम ॥

493 √ama, to go, 2. to sound 3. to honor. The word आदि in गत्यादिः means the गतिः of the root कनी no. 488, plus the शब्द and संभक्ति of the roots that follow it. Pre. अमति । Per. आम । आमतुः । I Fut. अमिता । Caus. आमयति । Desi. । अमिमिषति । Nouns. अमः । आमयः 'Dysentery' आन् (with kvip) । अमित्रः । अमः । आन्त्रम् । Past. Part. Pass. अमितः or आन्तः; अमितवान or आन्तवान् ॥

द्रम ४९४, हम्म ४९५, मीमृ ४९६ गतौ । द्रमति । दद्राम । ह्म्यन्त- (२२९९) इति न वृद्धिः । अद्रमीत् । हम्मति । जहम्म । मिमति । मिमीम । अयं शब्दे च ॥

494. √Drama, 495. √Hamma, 496 √Mimṛi, to go about ; run. Pre. द्रमति । Per. दद्राम । The Vṛiddhi is prohibited by S. 2299. I Fut. द्रमिता । Aorist अद्रमीत् । Caus. द्रमयति । Aorist अदिद्रमत् । Pass. अद्रमि or अद्रामि with चिण् and द्रमंद्रमम् or द्रामंद्रामम् with णमुल् । Fut. द्रमिष्यते or द्रामिष्यते or द्रमयिष्यते । Desi. दिद्रमिषति । Inten. दन्द्रम्यते । Yaṅ luk दन्द्रमीति or दन्द्रन्ति D दन्द्रान्तः । 1st P दन्द्रण्मि (VIII. 2. 65 S 2309). Imp. अदन्द्रन् (VIII. 2. 64 S. 341). Nouns द्रमिडः । दद्रमणः । द्रमः ॥

495. √Hamma to go. Pre. हम्मति । Per. जहम्म । I Fut. हम्मिता । Caus. हम्मयति । Aorist अजहम्मत् । Desi. जिहम्मिषति । Inten जंहम्यते । Yaṅ luk जंहम्मीति or जंहन्ति । D. जंहन्तः । Imperfect अजंहन् । Nouns हम्मतिः 'Knowledge.'

496. Mimṛi, to go. Some say it means 'to sound' also. Pre. मीमति । Per. मिमीम । मिमीमतुः । I Fut मीमिता । Caus. मीमयति । Aorist अमिमीमत् । Desi मिमीमिषति । Inten. मेमीम्यते । Yaṅ luk मेमीमीति or मेमीन्ति । Imperfect, अमेमीन् । Past part. Pass मीमितः । Ger. मीमित्वा ॥

चमु ४९७, छमु ४९८, जमु ४९९, जिमु ५००, झमु ५०१, अदने ।

497. √Chamu, 498 √Chhamu, 499 √Jamu, 500 √Jimu, 501 √Jhamu, to eat. When the root चमु is preceded by आ then the vowel is lengthened by the following sûtra. Pre. चमति । Per. चचाम । चेमतुः । I Fut. चमिता । Caus. चामयति । Desi. चिचमिषति । Inten. चञ्चम्यते । Yaṅ luk चञ्चन्ति D. चञ्चान्तः । Nouns चमसः spoon, चमूः ॥

२३२० । ष्ठिवुक्लमुचमां शिति । ७ । ३ । ७५ ॥

एषामचो दीर्घः स्याच्छिति ॥

+आङि चम इति वक्तव्यम्+

आचामति । 'आङि' किम् । चमति । विचमति । अचमीत् । जिमिं केचित्पठन्ति । जेमति ॥

2320. Before any other Present character (शित्), the root vowel of ष्ठिव, क्लम्, and आ-चम् is lengthened.

Vârtika :– It should be stated that the rule applies to √cham, only then, when it is preceded by the preposition *â*, and not otherwise.

Thus आचामति । Why do we say 'when preceded by आ' ? Observe चमति, विचमति । The Aorist is अचमीत् । Some read √जिमि also here. Thus जेमति ॥

Note*:* The Kâśika reads this sûtra as ṣṭivu-klamy-âchamâm śiti, having inserted the आ from the vârtika. √Klam lengthens its vowel before śyan by VII. 3. 74 S. 2519, the present rule produces this change before the affix śap also, which it gets by III. 1. 70.

497 A. √âchamu, Pre. आचामति । Imperative आचामतु । Imper. आचामत् । Caus. आचामयति । Nouns चमः । चमकः ॥

498. √Chhamu, to eat. Pre. छमति । Per. चच्छाम । I Fut. छमिता । Caus. छमयति । Pass. Aor. अच्छमि or अच्छामि । Nvul छामंछामम् । Fut. छमिष्यते or छामिष्यते or छमयिष्यते । Desi. चिच्छमिषति । Inten. चञ्छम्यते । Yaṅ luk चञ्छमीति or चञ्छन्ति । D. चाञ्छान्तः ॥

499. √Jamu, to eat. Some read this as जिम । Pre. जमति । Per. जजाम जेमतुः । I Fut. जमिता । Past Parti. Pass. जान्तः । Ger. जमित्वा or जान्त्वा ॥

500. √Jimu, Pre. जेमति । Ger. जेमित्वा (?) or जिन्त्वा । Noun जेमनम् ॥

501. √Jhamu, Pre. झमति । Per. जझाम । I Fut. झमिता ॥

क्रमु ५०२ पादविक्षेपे ।

Now we take up the conjugation of 502. √Kramu, 'to walk, to step. This root takes श्यन् vikaraṇa also by the following sûtra.

२३२१ । वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । ३ । १ । ७० ॥

एभ्यः श्यन्वा स्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे ॥

2321. The affix श्यन् is optionally employed in the active voice before a sârvadhâtuka affix after the following verbs ; भ्राश् 'to shine," भ्लाश् 'to shine,' भ्रम् 'to whirl,' क्रम् 'to walk,' क्लम् 'to be sad,' त्रस् 'to fear,' त्रुट् 'to cut.' and लष् 'to desire.'

Note:—Thus भ्राशते or भ्राश्यते 'he shines'; भ्लाशते or भ्लाश्यते, he shines, भ्रमति or भ्राम्यति 'he whirls' ; क्रामति or क्राम्यति 'he walks ; क्लामति or क्लाम्यति 'he is sad.' So also त्रस्यति or त्रसति ; त्रुट्यति or त्रुटति ; लष्यति or लषति ॥

Thus क्रम+शप्+ति or क्रम्+श्यन्+ति । Now applies the following sûtra.

२३२२ । क्रमः परस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ ॥

क्रमेर्दीर्घः स्यात्परस्मैपदे परे शिति । क्राम्यति - क्रामति । चक्राम । क्राम्यतु-क्रामतु ॥

2322. The long is substituted in क्रम्, before a शित् affix, in the Parasmaipada.

As क्रामति, क्रामतः, क्रामन्ति or क्राम्यति &c. Per. चक्राम । Imperative क्राम्यतु or क्रामतु &c.

Why in the Parasmaipada ? Observe आक्रमते आदित्यः ॥

How do you explain the lengthening in उत्क्राम and संक्राम (Imperative 2nd Per. Sg.) For when हि is elided by लुक्, (VI. 4. 105) then by I. 1. 63. the affix being dropped by a लु elision, it would produce no effect and so there ought to have been no lengthening ? This is no valid objection. The prohibition of I. 1. 63, applies to the अङ्ग *stem* after which the affix is elided. Here क्रम् is not a stem or aṅga with regard to हि, but it is a *stem* with regard to शप् as क्रम्+शप्+हि । Therefore, though हि is elided, the lengthening will take place by I. 1. 62, (प्रत्यय लक्षणम्) ॥

२३२३ । स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ ॥

अत्रेट । अक्रमीत् ॥

2323. The augment इट् is added to ârdhadhâtuka valâdi affixes after √स्नु and √क्रम्, only then when they do not occasion the taking of the Personal endings of the Atmanepada.

The roots स्नु and क्रम् are udâtta, and will get इट् augment naturally, the sûtra makes a restriction or niyama. The restriction is that when the roots themselves occasion âtmanepada affixes, then they do not take इट्, otherwise they will. Thus अक्रमीत् ॥

502. √Kramu, To walk, step. Pre. क्रामति । Per. चक्राम । चक्रमतुः । I Fut. क्रमिता । II Fut. क्रमिष्यति । Imperative क्रामतु । Imper. अक्रामत् । Pote. क्रामेत् । Bene. क्रम्यात् । Aorist अक्रमीत् । Condi. अक्रमिष्यत् । Caus. क्रमयति । Aorist अचिक्रमत् । Desi. चिक्रमिषति । Inten. चङ्क्रम्यते । Yaṅ luk. चङ्क्रमीति or चङ्क्रन्ति । Past Part. Pass. क्रान्तः । Ger. क्रान्त्वा । (VI. 4. 18 S. 3329). or क्रमित्वा । Nouns क्रमः । क्रमकः । चङ्क्रमणः । नक्रः । क्रिमिः ॥

502 A. √Kramu, This root is âtmanepadi also when simple. (I. 3. 43. S. 2716). Pre. क्रमते । Per. चक्रमे । I Fut. क्रन्ता । II Fut. क्रंस्यते । Imper. अक्रमत । Poten. क्रमेत । Bene. क्रंसीष्ट । Aorist. अक्रंस्त । Condi. अक्रंस्यत ॥

Here end the thirty Parasmaipadi roots.

अथ रेवत्यान्ता अनुदात्तेतः ॥

The roots upto रेव inclusive are anudâttet.

अय ५०३, वय ५०४, पय ५०५, मय ५०६, चय ५०७, तय ५०८, णय ५०९, गतौ । अयते ॥

The Present is अयते । In forming the Perfect the following sûtra applies :—

२३२४ । दयायासश्च । ३ । १ । ३७ ॥

'दय' 'अय' 'आस्' एभ्य आम्स्याल्लिटि । अयांचक्रे । अयिता । अयिषीष्ट ॥

2324. After the verbs दय 'to give,' 'to go,' and 'to protect,' अय 'to go,' and आस 'to sit,' there is the affix आम्, when लिट् follows.

Thus अयाञ्चक्रे । First Future अयिता । Pot. अयेत । Benedictive अयिषीष्ट । Before the affix आम् of the Perfect and Aorist, the following rule applies :—

२३२५ । विभाषेटः । ८ । ३ । ७९ ॥

इणः परो य इट् ततः परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धस्य वा मूर्धन्यः स्यात् । अयिषीढ्वम्-अयिषीध्वम् । आयिष्ट । आयिढ्वम्-आयिध्वम् ॥

2325. The cerebral sound is optionally substituted for the ध of षीध्वम् and of the Aorist and the Perfect after the augment इट्, when the stem ends in इण् ॥

Thus अयिषीढ्वम् or अयिषीध्वम् । Aorist: आयिष्ट ; आयिढ्वम् or आयिध्वम् ॥

When upasargas ending in r र such as nir, dur, or pra precede √aya, the r is changed to l by the following.

२३२६ । उपसर्गस्यायतौ । ८ । २ । १९ ॥

अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात् । प्लायते-पलायते । निस्दुसोः सत्वस्यासिद्धत्वान्न लत्वम् । निरयते । दुरयते । निर्दुरोस्तु निलयते । दुलयते । 'प्रत्ययः' इति त्विणो रूपम् । अथ कथम् 'उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जौ' इति माघः । 'इट' 'किट' 'कटी' इत्यत्र प्रश्लिष्टस्य इणो भविष्यति । यद्वा × अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् × । चक्षिङो ङित्करणाज्ज्ञापकात् । वादित्वात् ववये । पेये । मेये । चेये । तेये । प्रणयते । नेये ॥

2326. ल is substituted for the र of a Preposition, when √अय follows.

Thus पलायते, प्लायते । The स् of the Prepositions दुस् and निस् is changed to र्, but this र् is not changed to ल्, because it is asiddha; thus we have the forms निरयणम्, दुरयणम् । But there is a preposition निर् also, the र् of which is changed to ल्, as निलयनम् । See VII. 2. 46. So also there is a Preposition दुर् which forms दुलयते ॥

The word प्रत्ययः is not formed from प्रति + √अय but from प्रति + इण् ॥

If the root अय is Atmanepadi why is it conjugated as Parasmaipadi in the following line of Mâgha:—" udayati vitatordhva raśmi rajjau."? The word udayati is not formed by ud+√ay but from ud+ √i ; the √i is obtained by the analysis of √कटी as we have already shown. See √कटी । No. 342. Or the following maxim applies :

Maxim :—The âtmanepada, which a root may take because it is enunciated in the Dhâtupâṭha as anudâtteta is not of universal application. This maxim we infer from the jñâpaka of √चक्षिङ् which is shown with an indicatory ङ । This root is of Adâdi class No. 7. It is read as anudâttet. It would have been conjugated in the âtmanepada by the mere fact of its being called anudâttet, the further adding of ङ् shows that the anudâttet âtmanepada is not universally valid.

In the Perfect of √वय, the rule VI. 4. 126 S. 2263 applies, because the root begins with a व and so we have ववये and not वेये । But पेये, मेये, चेये, तेये, प्रणयते and नेये ॥

503. √Aya, to go. Pre. अयते । Per. अयांचक्रे । I Fut. अयिता । II Fut. अयिष्यते । Imperative अयताम् । Imper. आयत । Pote. अयेत । Bene. अयिषीष्ट, अयिषीढ्व (or ध्व)म् । Aorist आयिष्ट, आयिढ्व (or ध्व)म् । Condi. आयिष्यत । Caus. आययति । Aorist अ + अयियत् । Desi. अयियिषते । Nouns आयः । अयः ॥

504. √Vaya, to go, move. Pre. वयते । Per. ववये । I Fut. वयिता । Desi. विवयिषते । Inten. वावय्यते ॥

504. √Vaya, in the Yañ luk. Pre. वावयीति or वावति। D. वावतः. Pl. वावयति, 2 S. वावयीषि, or वावषि. वावथः. वावथ, 1. S. वावयीमि or वावामि। वावावः, वावामः। Imperative वाव, वावयानि। Imper. अवावत् ॥

505. √Paya, to go. Pre. पयते। Per. पेये। I Fut. पयिता ॥

506. √Maya, to go. Pre. मयते। Per. मेये। I Fut. मयिता ॥

507. √Chaya, to go. Pre. चयते। Per. चेये I Fut. चयिता ॥

508 √Taya, to go, move; to guard, protect. Pre. तयते। Per. तेये। I Fut. तयिता। *Noun* तयः 'protection.'

509. √Naya, to go; to protect. According to Maitreya, it means 'to protect' also. Pre. नयते। Per. नेये। I Fut. नयिता ॥ In some lists √षयि is also mentioned.

दय ५१० । 'दानगतिरक्षणहिंसादानेषु' । आदानं ग्रहणम् । दयांचक्रे ॥

510. √Daya, to grant; give; 2. to go, 3. to protect; 4. to hurt; (to feel pity) 5. to accept. The word आदान means to accept. Pre. दयते। Per. दयांचक्रे। I Fut. दयिता। Nouns दयालुः, दया ॥

रय ५११ गतौ ।

511. √Raya, to go. Pre. रयते। Noun रायः ॥

ऊयी ५१२ तन्तुसंताने । ऊयांचक्रे ॥

512. √Uyi, to weave; sew. Pre. ऊयते। Per. ऊयांचक्रे। I Fut. ऊयिता। Caus. ऊययति। Aorist अ + ऊयियत्। Past Part. Pass. ऊतः। Past Part Active ऊतवान् Ger. ऊयित्वा। Noun ऊतिः ॥

पूयी ५१३ विशरणे दुर्गन्धे च । पूयते । पुपूये ॥

513. √Pûyi, to split up; to stink; to putrefy. Pre. पूयते। Per. पुपूये। I Fut. पूयिता। Caus. पूययति। Aorist. अपूपुयत। Desi. पुपूयिषते। Inten. पोपूय्यते। Yañ luk. पोपूयीति or पोपोति। D. पोपूतः। Past Part. Pass पूतः। Past Part. Active पूतवान्। Ger. पूयिता। Nouns पूयः 'pus.' पूतिः ॥

क्नूयी ५१४ शब्दे उन्दे च । चुक्नूये ॥

514. √Knûyi, to make a creaking sound; to be wet. Pre. क्नूयते। Per. चुक्नूये। I Fut. क्नूयिता। Caus. क्नोपयति (VII. 3. 36 S. 2570). Aorist. अचुक्नुपत्। Yañ luk चोक्नूयीति। Noun चेलक्नोपं वृष्टदेवः 'It rained enough to wet the garment.'

क्ष्मायी ५१५ विधूनने । चक्ष्माये ॥

515. √Kshmâyi, to shake; tremble. Pre. क्ष्मायते। Per. चक्ष्माये। I Fut, क्ष्मायिता। Caus. क्ष्मापयति। Aor. अचिक्ष्मपत्। Caus. Yañ luk चाक्ष्मापयतीति। Desi. चिक्ष्मायिषते। Inten. चाक्ष्माय्यते। Yañ luk चाक्ष्मायीति, or चाक्ष्माति D. चाक्ष्मीतः। Imperative चाक्ष्मीतात् and चाक्ष्मीहि। Past. Part. Pass. क्ष्मातः। Past Past Act. क्ष्मातवान् ॥

स्फायी ५१६, ओप्यायी ५१७, वृद्धौ । स्फायते, पस्फाये, प्यायते ॥

516. √Spháyi, 517 √Opyâyi, to grow large or fat; to swell. Pre. स्फायते। Per. पस्फाये। I Fut. स्फायिता। Cause. स्फावयति। (VII. 3. 41. S. 2593). Aorist अपिस्फवत्। Yañ luk पास्फावयति। Nouns, स्फाः। स्फाण्डम्। स्फीरः। Past. Part. Pass. स्फीतः। (VI. 1. 22. S. 3044). Past. Part. Pass. स्फीतवान् ॥

517. ओप्यायी वृद्धौ 'To grow large.' Present प्यायते । In forming the Perfect, पी is substituted by the following.

२३२७ । लिड्यङोश्च । ६ । १ । २९ ॥

लिटि यङि च प्यायः पीभावः स्यात् । पुनः प्रसङ्गविज्ञानात्पीशब्दस्य द्वित्वम् । 'एरनेकाचः-(२७२) इति यण् । पिप्ये । पिप्यति । पिप्यिरे ॥

2327. There is substitution of पी for प्याय्, when the affixes of the Perfect (लिट्) and the Intensive (यङ्) follow.

The anuvṛitti of the word विभाषा ceases. The phrase प्यायः पी of the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra is drawn into this by force of the word च 'and'; thus आपिप्ये, आपिप्याते, आपिप्यिरे । The rule of substitution of पी being a subsequent rule, would have debarred reduplication which precedes it in order. The reduplication, however, takes place after the substitution by force of the maxim of पुनः प्रसङ्ग "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded by a subsequent rule." Thus पी+लिट् = पि+पी+त = पि+प्य+ए (VI. 4. 82 S. 272 the य being substituted) = आपिप्ये with the affix आ । So also in the Intensive, as आपेपीयते, आपेपीयेते, आपेपीयन्ते ॥

In the Aorist, the following rule applies :—

२३२८ । दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् ।३ । १ । ६१ ॥

एभ्यश्च्लेश्चिण्वा स्यादेकवचने तशब्दे परे ॥

2328. चिण् is optionally the substitute of च्लि, when त, the third person singular of the Atmanepada follows, after the verbs दीप्, 'to shine,' जन् 'to be produced', बुध् 'to teach or know', पूर् 'to be full', ताय् 'to extend or protect' and प्याय् 'to swell'.

NOTE :—Thus अदीपि or अदीपिष्ट 'he shone'; अजनि or अजनिष्ट 'he was produced'; अबोधि or अबुद्ध 'he knew'; अपूरि or अपूरिष्ट 'he was full'; अतायि or अतायिष्ट 'he extended'; अप्यायि or अप्यायिष्ट 'he grew'.

Then applies the following.

२३२९ । चिणो लुक् । ६ । ४ । १०४ ॥

चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् स्यात् । अप्यायि—अप्यायिष्ट ॥

2392. The personal-ending त is elided after चिण्, the third person, singular Atmanepada of the Aorist.

Thus अप्यायि or अप्यायिष्ट ॥

NOTE :—As अहारि, अलावि, अकारि, अपाचि । So also अकारितराम्, अहारितमाम् here the elision of the personal affix त (III. 1. 60) of the Aorist being considered as *asiddha*, the affixes तरप् and तमप् are not elided : though if the sútra were to be literally interpreted, *every affix* after चिण्, ought to be elided. Or the word क्ङिति is understood here ; so that कित् and ङित् affixes of चिण् are elided and not every affix.

517. √Opyâyi, to grow large. Pre. प्यायते । Pre. पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे । पिप्यिषे । पिप्याथे । पिप्यिध्वे । पिप्यिवहे । I Fut. प्यायिता । Aorist अप्यायि or अप्यायिष्ट । Inten. पेपीयते । Yañ luk पाप्याति D. पाप्यातः । Past Part. Pass. पीनः । Act. पीनवान् । Noun आप्यानः ॥

तायृ ५१८ संतानपालनयोः। संतानः प्रबन्धः। तायते। तताये। अतायि—अतायिष्ट॥

518. √Tâyṛi, to spread, extend ; 2. to protect, preserve. The word santâna means context. Pre. तायते। Per. तताये। I Fut. तायिता। Aorist अतायि or अतायिष्ट। Caus. ताययति। Aorist अततायत। Past. Part. Pass. तायितः। Act. तायितवान्।

शल ५१९ चलनसंवरणयोः।

519. √Śala, to shake ; to tremble ; to cover ; to go. Pre. शलते। Per. शेले। I Fut. शलिता। II Fut. शलिष्यते। Imperative शलताम्। Imper. अशलत। Pote. शलेत। Bene. शलिषीष्ट। Aorist अशलिष्ट। Caus. शालयति। Aorist अशीशलत्। Inten. शाशल्यते। Yaṅ luk शाशलीति or शाशल्ति। Imperfect अशाशल्। Past. Part. Pass. शलितः। Ger. शलित्वा। Nouns, शलभः। शल्कम्। शलाका। शालूकः। शललम्। शलालुः॥

519 A. √Chala, has the same meaning as शल। Not found in the Siddhânta nor in the Mâdhavîya, but given by Westergaârd.

वल ५२०, वल्ल ५२१, संवरणे संचरणे च। ववले। ववल्ले॥

520. √Vala, 521 √Valla, to cover, enclose ; to go. Pre. वलते। Per. ववले। Caus. वलयति। It is मित् according to Bhoja. See √854. Nouns वालः। वारः। वलिनः। वलिभः। वलिः। वलयः। वलभीः। वलाकः। वालाकिः। वल्मीकं॥

521. √Valla, to cover, to go, move. Pre. वल्लते। Per. ववल्ले। I Fut. वल्लिता। Inten. Yaṅ luk. Imperfect अवावल्। Nouns वल्लभः। वल्लरी। वल्लिः। वल्लीः। वल्लुरं 'dried meat.'

मल ५२२, मल्ल ५२३, धारणे। मेले। ममल्ले॥

522. √Mala, 523 √Malla, to hold ; possess. Pre. मलते। Per. मेले। I Fut. मलिता। Nouns माला। माली। मलयः। मलम्। मलिनः। मलीमसः। आमलकी॥

523. √Malla, to hold, possess. Pre. मल्लते। Nouns मल्लः। मल्लिका। मल्लकः। मलमल्लम्॥

भल ५२४, भल्ल ५२५, परिभाषणहिंसादानेषु। बभले। बभल्ले॥

524. √Bhala, 525 √Bhalla, 1. to describe ; 2. to hurt ; 3. to give. Pre. भलते। Nouns भालम्। भलूकः। भल्लः॥

525. √Bhalla, Pre. भल्लते। Nouns भल्लुकः। भल्लः। भल्ली॥

कल ५२६ शब्दसंख्यानयोः। कलते। चकले॥

526. √Kala, to sound ; to count. Pre. कलते। Per. चकले। Nouns कालः। काली। कलिकम्। कलभः। कलिः। कलिका॥

कल्लः ५२७ अव्यक्ते शब्दे। कल्लते अशब्दे इति स्वामी। अशब्दस्तूष्णींभाव इति च॥

527. √Kalla, to sound indistinctly. According to Kshirsawâmî it means 'to remain silent, to make no sound'. Pre कल्लते। Noun कल्लोलः।

तेवृ ५२८, देवृ ५२९, देवने। तितेवे। दिदेवे॥

528. √Tevṛi, 529 √Devṛi, to play, sport. Pre. तेवते। Per. तितेवे। I Fut तेविता। II Fut. तेविष्यते। Imperative तेवताम्। Imper. अतेवत। Pote. तेवेत। Bene. तेविषीष्ट। Caus. तेवयति; Aorist अतितेवत्। Desi. तितेविषते। Inten. तेतेव्यते। Noun तवूः (VI. 3. 19. S. 2561).

529. √Devṛi, to play. Pre. देवते । Nouns देवरः (Uṇ III. 132). देवलः (Uṇ. I. 106). द्यूः ॥

षेवृ ५३०, गेवृ ५३१, ग्लेवृ ५३२, पेवृ ५३३, मेवृ ५३४, म्लेवृ ५३५, सेवने । परिनिविभ्यः— (२२७५) इति षत्वम् । परिषेवते । सिषेवे । अय सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः । तद्भाष्यविरुद्धम् । गेवते । जिगेवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । म्लेवते ॥

530. √Shevṛi, 531 √Gevṛi, 532 √Glevṛi, 533 √Pevṛi, 534 √Mevṛi, 535 √Mlevṛi, (536 √Śevṛi, 537 √Khevṛi, 538 √Klevṛi, 539 √Kevṛi,) to serve. Pre. सेवते । Per. सिषेवे । I Fut. सेविता । Caus. सेवयति Aorist असिषेवत् । Desi, सिसेविषते । The स is not changed to ष by VIII, 61. S 2627. Inten. सेषेव्यते । Noun स्यूः । Past Part. Pass. सेवितः । Ger. सेवित्वा ॥

Note:—This root is enunciated by Nyasakâra and others as सेव । But this is against Bhâshya.

531. √Gevṛi, to serve. Pre. गेवते । Per. जिगेवे ॥

532. √Glevṛi, to serve ; worship ; Pre. ग्लेवते । Per. जिग्लेवे ॥

533. √Pevṛi, to serve ; Pre. पेवते । Per. पिपेवे ॥

534. √Mevṛi, to serve ; Pre. मेवते ॥

535. √Mlevṛi, to serve ; Pre. म्लेवते ॥

शेवृ, ५३६, खेवृ ५३७, क्लेवृ ५३८, केवृ ५३९, इत्यप्येके ।

536. √Śevṛi, to serve. Pre. शेवते ॥

537. √Khevṛi, to serve. Pre. खेवते ॥

538. √Plevṛi, to serve. Pre. प्लेवते ॥

539. √Kevṛi. to serve ; Pre. केवते ॥

रेवृ ५४० प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लुतगतिः । रेवते ॥

540. √Revṛi, to go ; to jump. Pre. रेवते । *Nouns.* रेवा । रेवनः ।

Note :—According to Maitreya रेव and प्लव are two roots. But this is doubtful.

Here end Anudâtteta roots ending with रेव ॥

अथावत्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥

मव्य ५४१ बन्धने । ममव्य ॥

From this up to √वनि are udâtteta i, e. Parasmaipadîns.

541. √Mavya, to fasten, bind. Pre. मव्यति । Per. ममव्य । I Fut. मव्यिता । II Fut. मव्यिष्यति । Imper. मव्यतु । Imper. अमव्यत् । Poten. मव्येत् । Bene. मव्यात् । Aorist. अमव्यीत् । Caus. मव्ययति । Aorist अममव्यत् । Desi. मिमव्यिषति । Inten. मामव्यते । Noun in तृच् is मामविता or मामव्यिता (VIII. 4. 64. S. 60, VI. 4. 49. S. 2631). Past. Part. Pass. मव्यितः । Ger. मव्यित्वा ॥

541. √Mavya, Yaṇ luk conjugation. Pre. मामव्यीति or मामति । D. मामीतः । Pl. मामव्यति । 2. S. मामव्यीषि or मामसि । मामीथः । मामीथ । 1, S. मामव्यीमि or मामीमि । मामीवः । मामीमः । Imper. मामव्यीतु, मामीतात् or मामतु । D. मामीताम् । Pl. मामव्यतु । 2, S, मामीहि or मामीतात् । Dual, मामीतम् । Pl, मामीत । 1, S, मामव्यानि मामव्याव । Imperfect अमामव्यीत् । अमामीताम् । अमामव्युः । 2, S, अमामः । 1, S, अमामव्यम् । D, अमामाव । Pl, अमामीम ॥

सूर्क्ष्य ५४२, ईर्क्ष्य ५४३, ईर्ष्य ५४४, ईर्ष्यार्थाः ।

542. √ Ṣhûrkṣhya (Sûrkshya), 543 √ Irkṣhya, 544 √ Irṣhya, to disrespect, disregard, slight. Pre. सूर्क्ष्यति or सूर्क्ष्यति । Per. सुसूर्क्ष्य । I Fut. सूर्क्ष्यिता । II. Fut. सूर्क्ष्यिष्यति । Imper. सूर्क्ष्यतु । Imper. असूर्क्ष्यत् । Potent. सूर्क्ष्येत् । Bene. सूर्क्ष्यात् । Aorist. असूर्क्ष्यीत् । Condi. असूर्क्ष्यिष्यत् । Caus. सूर्क्ष्ययति । Aorist. असुसूर्क्ष्यत् । Desi. सुसूर्क्ष्यिषति । Inten. सोसूर्क्ष्यते or °क्ष्यते । Yañ luk सोसूर्क्ष्यीति or सोसूर्ष्टि ॥

543. √ Irkshya, to envy. Pre. ईर्क्ष्यति । Per. ईर्क्ष्यांचकार । I Fut. ईर्क्ष्यिता । II Fut. ईर्क्ष्यिष्यति । Imper. ईर्क्ष्यतु । Imper. ऐर्क्ष्यत् । Potent. ईर्क्ष्येत् । Bene. ईर्क्ष्यात् । Aorist. ऐर्क्ष्यीत् । Condi. ऐर्क्ष्यिष्यत् । Caus. ईर्क्ष्ययति । Aorist. ऐर्चिक्ष्यत् । Desi. ईर्चिक्ष्यिषति ॥

544. √ Irṣhya, to envy, Pre. ईर्ष्यति । Per. ईर्ष्यांचकार । I Fut ईर्ष्यिता । Caus. ईर्ष्ययति । Aorist ऐर्षिष्यत् । Desi. ईर्ष्यियिषति or ईर्षिष्यिषति (III. 1. 7. S. 2608 *Várt*). Noun. ईर्ष्या ॥

हय ५४५ गतौ । अहयीत् । यान्तत्वान्न वृद्धिः ॥

545. √ Haya, to go. Pre. हयति । Per. जहाय । जहयिथ । I Fut. हयिता । Aorist. अहयीत् (There is no Vṛiddhi as the root ends in य VII. 2. 5. S. 2299). Caus. हाययति । Aorist अजीहयत् । Desi. जिहयिषति । Inten. जाहय्यते । Ger. हयित्वा । Noun, हत् (with kvip), हयः horse.

545. √ Haya, Yañ luk conjugation. pre. जाहयीति or जाहति । D. जाहतः । Pl. जाहयति । 2. S. जाहसि । 1. S. जाहामि ॥

शुच्यी ५४६ अभिषवे । अवयवानां शिथिलीकरणं सुरायाः संधानं वाभिषवः स्नानं च । शुशुच्य । चुच्य ५४६ वा इत्येके ॥

546. √ Suchyî, to squeeze, express (as juice); to distil. Abhishava means the loosening of the ingredients or members of a thing, as well as to distil liquor. According to Chandra it means ‘to bathe’ also. It is the sacred bath or baptism, Some read the root as √ chuchya. Pre. शुच्यति । Per. शुशुच्य I Fut, शुच्यिता । Caus. शुच्ययति । Aorist अशुशुच्यत् । Desi. शुशुच्यिषति । Inten. शोशुच्यते । Noun in तृच्—शोशुचिता or शोशुच्यिता । Noun शुक्तः ॥

546. √ Suchyî, Yañ luk conjugation. Pre. शोशुच्यीति or शोशोक्ति । d. शोशुक्तः । Pl, शोशुच्यति । 2. S. शोशुच्यीषि or शोशोक्षि । 1. S. शोशुच्यीमि or शोशोच्मि । शोशुच्वः । Imper, शोशोक्तु or शोशुग्धि । Imperfect अशोशुच्युः । अशोशुच्यम् ॥

546. A √ Chuchyi, to squeeze &c. Pre. चुच्यति ।

हर्य ५४७ गतिकान्त्योः । जहर्य ॥

547. √ Harya, to go; to worship; to be weary or fatigued. Pre [illegible] । Per. जहर्य । I Fut. हर्यिता । Caus. । हर्ययति । Aorist अजहर्यत् । Desi. जिहर्यिषति । Inten. जाहर्यते । Tṛich जाहर्ता or जाहर्यिता । Nouns. हः (with kvip) हार्य । Ger. हर्यित्वा ॥

547. √ Harya, Yañ luk conjugation. Pre. जाहर्यीति । जाहर्ति । d. जाहर्तः । Pl. जाहर्यति । 2. S. जाहर्षि । 1. S. जाहर्मि । Imperative. जाहर्हि । जाहर्याणि । Im. अजहार्यीत् । अजाहर्ताम् । अजाहर्युः । अजाहर्यम् ॥

अल ५४८ भूषणपर्याप्तिवारणेषु । अलति । आल ॥

548. √ Ala, to adorn, to be competent or able, to prevent. Pre. अलति । Perfect आल । In forming the Aorist, the following sûtra applies:—

२३३० । अतो ल्रान्तस्य । ७ । २ । २ ॥

'ल्र' इति लुप्तषष्ठीकम् । अतः समीपौ यौ रलौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात् परस्मैपदे परे सिचि । 'नेटि' (२२६८) इति निषेधस्य 'अतो हलादेः' (२२८४) इति विकल्पस्य चापवादः । मा भवानालीत् । अयं स्वरितेदित्येके । तन्मतेऽलत इत्याद्यपि ॥

2330. The Vṛiddhi is substituted for the short अ, when it is immediately followed by the final र् or ल् of a root, before the Parasmaipada sich-Aorist.

The "ल्र" in the sûtra is in the Genitive case, the case-affix is elided here.

Note: If the word 'anta' in the sûtra be taken to mean a member or a part,' and 'lrânta' be taken as a Bahuvrihi, meaning "that which has a *l* or a *r* as its member"; and the word aṅga be taken as separate, then there would be no necessity of using the word *anta* in the sûtra; the tadanta-vidhi would have been enough, and would have shown that *l* or *r* must be *final*. And in that view the rule would have applied to aśvallit also. If the word *anta* be taken to mean 'proximity' as it is taken by the Kâśika in the above note, then if the compound be genitive Tatpurusha, the rule would apply to √Rap, √Tṛn, √Śalla &c: because here *r* or *l* is in proximity to the अ of the root stem. But if the compound be Karmadhâraya, meaning "the proximate *l* or *r*" then *anta* being attributive ought to have stood first in the compound. To avoid all these difficulties the author says "*l r* is in the genitive case &c." The sûtra, therefore, means:—

If the *l* or *r* is in the proximity of a short अ, then of a stem ending in such a *l* or *r*, there is the vṛiddhi of अ, when the Parasmaipada s aorist follows. This supersedes the prohibition of VII. 2. 4. S. 2268; and the option of VII, 2. 7. S. 2284. Thus the aorist will be आलीत् । (= अ + आलीत्). as in मा भवानालीत् (where the augment अ is elided, but the long आ is heard).

Some say the √ अल is svaritet. The root takes the âtmanepada affixes also, according to their view. Thus अलते ॥

548. √ Al, to adorn; 2. to be competent or able; 3. to prevent. According to Maitreya the root is âtmanepadî also. Pre. अलति । Per. आल । I Fut. अलिता । Aorist आलीत् । Caus. आलयति । Aorist आलिलत् । Desi, अलिलिषति । Past. Part. Pass. अलितः । Ger. अलित्वा । Noun अलकम् । अलकाः । अलि । आली । अलीकम् ॥

ञिफला ५४९ विशरणे । 'तृफल—' (२३२१) इत्यत्वम् । फेलतुः । फेलुः । अफालीत् ॥

549. √ ñi phalâ, to burst open, split or cleave asunder Pre. फलति । Per. पफाल । फेलतुः । फेलुः । (by VI. 4. 112 S. 2301). Aorist अफालीत् । Caus. फालयति । Aorist अपीफलत् । Desi. पिफलिषति । Inten. पम्फुल्यते । Yaṅ luk पम्फुलीति D. पम्फुलतः । 1, S. पम्फुल्मि । Past Part. Pass. फुल्लः । Pass Part. Act. फुल्लवान् । Ger. फलित्वा । Nouns फलम् । फल्गुः ॥

मील ५५०, श्मील ५५१, स्मील ५५२, क्ष्मील ५५३ निमेषणे । निमेषणं संकोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः ॥

550. √ Mila, 551 √ Śmila, 552 √ Smila, 553 √ Kshmila, to close (as the eyes), close or contract the eyelids: nimeshana means contraction. The second √ śmil begins with the palatal sibilant, the third √ smil begins with a dens-

tal. Thus मीलति, श्मीलति, स्मीलति, क्ष्मीलति । Pre. मीलति । Per. मिमील । I Fut. मीलिता । Caus मीलयति । Aorist अमीमिलत् । Desi. मिमीलिषति । Inten. मेमील्यते । Yan luk. मेमीलीति or मेमील्ति ॥

पील ५५४ प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् ॥

554. √Pila, to check, obstruct, hinder. Pratishṭambha means obstruction, Pre. पीलति । Per. पिपील । I Fut. पीलिता । Noun पीला । पेलः । पीलुः । पीलुकुणः ॥

नील ५५५ वर्णे । निनील ॥

555, √Nila or ṇila, to colour or dye blue. Mâdhava reads the root as णील । Pre. नीलति । प्रणीलति । Per. निनील । I Fut. नीलिता । Nouns नीलः F. नीली or नीला ॥

शील ५५६ समाधौ । शीलति ॥

556. √Śila, to meditate, contemplate. Pre. शीलति । Nouns शीलम् । शीलो ।

कील ५५७ बन्धने ।

557. √Kíla, to bind, 'to stake.' Pre. कीलति । Nouns कीलः । कीलकः ॥

कूल ५५८ आवरणे ।

558. √ Kûla, to cover· कूलति । Noun कूलं ॥

शूल ५५९ रुजायां संघोषे च ।

559. √ Śûla, to be ill, to make loud noise, to impale. According to Mâdhava संघाते च । Pre. शूलति । Noun शूलम् ॥

तूल ५६० निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणम् । तच्चान्तर्गतस्य बहिर्निःसारणम् । तुतूल ॥

560. √Tûla, to draw out. Nishkarsha means unsheathing, bringing out that which is within : hence 'to extract.' Pre. तूलति । Per. तुतूल । Derivative Nominal root : तूलेनानुकुष्णाति=अनुतूलयति । The णिच् added by III. 1. 25. Aorist अतुतूलत् । Noun. तूलम् ॥

पूल ५६१ संघाते ।

561. √Pûla, to heap up, collect. Pre. पूलति । Noun. पूलः ॥

मूल ५६२ प्रतिष्ठायाम् ।

562. √Mûla, to be firm, stand fast, to take root. Pre. मूलति । Nouns. मूलम् । मूल्यम् । मूलकः ।

फल ५६३, निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः ।

563. √Phala, to bear fruit, accomplish. Pre. फलति । Per. पफाल । फेलतुः । फेलुः । Nouns. फलं । फलकं । Past. Part. Pass. फलितम् ॥

चुल्ल ५६४ भावकरणे । भावकरणमभिप्रायाविष्कारः ।

564. √Chulla, to intimate one's desire, to sport. Pre. चुल्लति । Noun चुल्लिः । चुल्ली ॥

फुल्ल ५६५ विकसने ।

565. √Phulla. to bloom, expand. Pre. फुल्लति । Noun. फुल्लः । Past. Part. Pass. फुल्लितः । Ger. फुल्लित्वा ॥

चिल्ल ५६६ शैथिल्ये भावकरणे च ।

566. √Chilla, to become loose, to intimate one's desire. Pre. चिल्लति । Noun. चिल्लः ॥

तिल ५६७ गतौ । तेलति । तिल्ल इत्येके । तिल्लति ॥

567. √Tila, to go, move. Some read it as तिल्ल and conjugate it as तिल्लति । Pre. तेलति । Noun. तिलः । तैलीनम् ॥

वेल्ऌ ५६८, चेल्ऌ ५६९, केल्ऌ ५७०, खेल्ऌ ५७१, क्ष्वेल्ऌ ५७२, वेल्ल ५७३, चलने । पञ्च ऌदितः षष्ठो लोपधः ॥

568. √Velṛi, 569. √Chelṛi, 570. √Kelṛi, 571 √Khelṛi, 572 √Kṣhvelṛi 573 √Vella, to move, tremble, shake, play, sport. The first five have an indicatory ऌ; the last ends in ल and has a ल as penultimate. Pre. वेलति । Caus. Aorist अविवेलत् । Noun वेला ।

569. √Chelṛi, Pre. चेलति । Caus. Aorist अचिचेलत् । Noun चेलः ; f. चेली ; n. चेलम् ॥

570. √Kelṛi, Pre. केलति । Caus. Aorist अचिकेलत् । Nouns. केलिः । केलिन्, केला ॥

571. √Khelṛi, Pre. खेलति । Caus. Aorist अचिखेलत् । Noun. खेला ॥

572. √Kshvelṛi, Pre. क्ष्वेलति ॥

573. √Vella, Pre. वेल्लति । Caus. Aorist अविवेल्लत् । Noun. वेल्लः 'poison.'

पेल्ऌ ५७४, फेल्ऌ ५७५, शेल्ऌ ५७६ गतौ । षेल्ऌ इत्येके ॥

574. √Pelṛi, 575 √Phelṛi, 576 √Śelṛi, to go, move, shake. Some read षेल्ऌ also. Pre. पेलति । Caus. Aorist अपिपेलत् । Noun पेला ॥

575. √Phelṛi, Pre. फेलति ।

576. √Śelri, Pre. शेलति । Caus Aorist अशिशेलत् ॥

Note: Here in some texts we find the following three roots also:—*viz*:— खेलृ, पेलृ, सेलृ ॥

स्खल ५७७ संचलने । चस्खाल । अस्खालीत् ॥

577. √Skhala, to stumble, Pre. स्खलति । Per. चस्खाल । Aorist. अस्खालीत् । Caus. स्खलयति । It is मित् according to Bhoja. See √854.

खल ५७८ संचये ।

578. √Khala, to gather, collect. Also चलने to move, shake. Pre. खलति । Per. चखाल । Aorist अखालीत् । *Nouns.* खलः 'knave.' खलम् । खलतिः 'bald.'

गल ५७९ अदने । गलति । अगालीत् ॥

579. √Gala, to swallow. Pre. गलति । Aorist. अगालीत् । *Noun.* गलः ॥

षल ५८० गतौ । सलति ॥

580. √Ṣhala, to go. Pre. सलति । Caus. सालयति, Aorist असीसलत् । *Nouns.* सालः । सलिलम् ॥

दल ५८१ विशरणे ।

581. √Dala, to burst open, split, cleave, crack, Pre. दलति । Caus. दलयति । It is मित् according to Bhoja. See √854. *Nouns.* दाडिमम् । कुद्दालः ॥

श्वल ५८२, श्वल्ल ५८३, आशगमने। शश्वाल। अश्वालीत्। शश्वल्ल। अश्वल्लीत्॥

582 √Śvala, to run, go quickly. Pre. श्वलति । Per. शश्वाल । Aorist. अश्वालीत् । Caus. श्वालयति । Aorist अशिश्वलत् । Desi. शिश्वलिषति । Inten. शाश्वल्यते ॥

583. √Śvalla, Pre श्वल्लति । Per. शश्वल्ल । Aorist अश्वल्लीत् ।

खोलृ ५८४, खोर्ऋ ५८४ क, गतिप्रतिघाते। खोलति। खोरति॥

584. √Kholṛi, 584 A. √Khorṛi, to limp, to be lame. Pre. खोलति । Per. चुखोल । Caus. खोलयति, Aorist अचुखोलत् । *Naun.* खोडः 'lame.'

584. A √Khorṛi, Pre. खोरति ॥

धोर्ऋ ५८५, गतिचातुर्ये। धोरति॥

585. √Dhorṛi, to go quickly. to be skilful, to trot. Pre. धोरति । I Fut. धोरिता । Caus. Aorist अदुधोरत् । *Noun* धोरितकः ॥

त्सर ५८६ छद्मगतौ। तत्सार। अत्सारीत्॥

586. √Tsara, to go or approach gently or stealthily, creep, crawl, to proceed crookedly, or fraudulently. Per. त्सरति । Per. तत्सार । तत्सरतुः । I Fat त्सरिता । Aorist अत्सारीत् । Desi. तित्सरिषति । Inten. तात्सर्यते । Yaṅ luk तात्सरीति or तात्सर्ति, 2. S. तात्सर्षि । Imperfect अतात्सः । *Nouns* त्सरुः । त्सरुकः ॥

क्मर ५८७ हूर्छने। चक्मार॥

587. √Kmara, to be crooked, act dishonestly, decieve. Per. क्मरति । Per. चक्मार । I Fut. क्मरिता । Aorist अक्मारीत् ॥

अभ्र ५८८, बभ्र ५८९, मभ्र ५९०, चर ५९१, गत्यर्थाः। चरतिर्भक्षणेऽपि। अभ्रति। आनभ्र। मा भवानभ्रीत्। अङ्गान्त्यरेफस्या..: समीपत्वाभावान्न वृद्धिः॥

588. √Abhra, 589 √Babhra, 590 √Mabhra, 591 √Chara, to go to move √चर means also to eat. Pre. अभ्रति । Per. आनभ्र । I Fut. अभ्रिता । Aorist मा + अभ्रीत् as मा भवानभ्रीत् । The र् here is final of an aṅga, yet as it is not in the proximity of अ, because भ् intervenes, it does not cause the vridilhi of the अ of √अभ्र (See S. 2330) Caus. अभ्रयति Aorist आबिभ्रत् । Desi. अबिभ्रिषति । Nouns, अभ्रम् । अभ्री । आभ्रकम् ॥

589. √Babhra, Pre. बभ्रति । Per. बबभ्र । I Fut. बभ्रिता । Desi बिबभ्रिषति । Inten. बाबभ्र्यते । Yaṅ luk बाबभ्रति । âbabhrti. Imperfect अबाबब् or अबाबप् ॥

590. √Mabhra, Pre. मभ्रति । ॥

591. √Chara, Pre. चरति । Per. चचार । चेरतुः । चेरुः । I Fut. चरिता । Aorist. अचारीत् । Desi. चिचरिषति । Inten. चञ्चूर्यते । Yaṅ luk चञ्चुरीति or चञ्चूर्ति । Imperfect अचञ्चूः । Nouns. आचार्यः । चरः f. चरी । चराचरः । चरिष्णुः । चरणं । चरित्रम् । चरुः । चरूकः । चर्म । चारुः । Adj. in ग चर्य्यम् । आचर्य्यः । उपचार्य्यम् ॥

ष्ठिवु ५९२ निरसने। ष्ठिवुक्लमु—' (२३२०) इति दीर्घः। ष्ठीवति। अस्य द्वितीयस्थकारष्ठकारो वेति वृत्तिः। तिष्ठेव। तिष्ठिवतुः। तिष्ठिवुः। टिष्ठेव। टिष्ठिवतुः। टिष्ठिवुः। हलि च (३५४) इति दीर्घः। ष्ठीव्यात्॥

592 √Shṭhivu. to spit. The short इ becomes long ई by VII. 3. 75. S. 2320. As ष्ठीवति । According to the Vritti the second letter of this root is

either थ or ठ dental or lingual. In other words, the root is ष्टिव or ष्थिव Of course, by sandhi ष्थिव will become ष्ठिव, but this थ will reappear for the purposes of reduplication. Thus from √ष्टिव where थ is changed to ठ we have तिष्ठेव &c. But from √ष्टिव where the ठ is original we have टिष्ठेव, टिष्ठिवतुः। Pre. ष्ठीवति। Per. तिष्ठेव or टिष्ठेव। तिष्ठिवतुः or टिष्ठिवतुः। तिष्ठिवुः or टिष्ठिवुः। I Fut. ष्ठेविता। II Fut. ष्ठेविष्यति। Imper. ष्ठीवतु। Bene. ष्ठीव्यात्। Before the affixes beginning with a consonant the इ is lengthened by VII. 2. 77. S. 354 Aorist. अष्ठेवीत्। Caus. ष्ठेवयति। Aorist अतिष्ठिवत्। Desi. तिष्ठेविषति or तुष्ठ्यूषति or टिष्ठेविषति &c. Inten. तेष्ठीव्यते or टेष्ठीव्यते &c. Noun. ष्ठीवनम् or ष्ठेवनम्। Past part. Pass. ष्ठ्यूतः। Ger. ष्ठेवित्वा or ष्ठ्यूत्वा॥

जि ५९३ जये। अयमजन्तेषु पठितुं युक्तः। जय उत्कर्षप्राप्तिः। अकर्मकोऽयम्। जयति॥

593. √जि जये 'to surpass, excel.' This root ends in a vowel, and appropriately ought to have been classed with vowel-ending roots, and not here among consonant ending roots. Jaya means to get excellence. This is Intransitive. The root जय 'to obtain victory' is Transitive. Pre. जयति॥

In forming the Perfect, the following sûtra applies.

२३३१। सन्लिटोर्जेः। ७। ३। ५७॥

जयतेः सन्लिटोर्निमित्तो योऽभ्यासस्ततः परस्य कुत्वं स्यात्। जिगाय। जिग्यतुः। जिग्युः। जिगयिथ-जिगेथ। जिगाय - जिगय। जिग्यिव। जिग्यिम। जेता। जीयात्। अजैषीत्।

2331. A guttural is substituted for the ज् in √जि after a reduplication before the Desiderative affix सन्, and in the Perfect.

As जिगाय। Why in the Desiderative and Perfect only? Observe जेजीयते। Though the root ज्या also assumes the form जि by vocalisation (VI. 1. 16, 17) yet that जि is not to be taken here. That will form जिज्यतुः। जिज्युः॥

593. √Ji, to surpass, excel. Pre. जयति। Per. जिगाय। जिग्यतुः। जिग्युः। जिगयिथ or जिगेथ। जिगाय or जिगय। जिग्यिव। जिग्यिम। I Fut. जेता। II Fut. जेष्यति। Imve. जयतु। Imper. अजयत्। Poten. जयेत्। Bene. जीयात्। Aorist. अजैषीत्। Caus. जापयति। Aorist अजीजपत्। Desi. जिगीषति। Inten. जेजीयते। Yan luk जेजयीति or जेजेति, D. जेजितः, Pl. जेज्यति॥

जीव ५९४ प्राणधारणे। जिजीव॥

594. √Jiva, to live; or to breathe. This is intransitive. Pre. जीवति। Per. जिजीव। I Fut. जीविता। Caus. जीवयति। Aorist अजिजीवत्। Desi. जिजीविषति। Inten. जेजीव्यते। No Yan luk. Nouns. जीवम् as in यावज्जीवम्। जीविका। जीमूतः। जीवातुः। जैवातृकः। जीवन्तः॥

पीव ५९५, मीव ५९६, तीव ५९७, णीव ५९८ स्थौल्ये। पिपीव। मिमीव। तितीव। निनीव॥

595. √Piva, 596 √Miva, 597 √Tiva, 598 √ṇiva, to grow fat. Pre पीवति। Per. पिपीव। I Fut. पीविता। Caus. पीवयति। Aorist. अपीपिवत्। Desi. पिपीविषति। Inten. पेपीव्यते। *Noun.* पीवरः 'fat.'

596. √Miva, to grow fat. Pre. मीवति। Per. मिमीव। Noun. मीवरः 'a general' 'venerable.'

597. √Tîva, to grow fat. Pre. तीवति । Per. तितीव । Noun. तीवरः 'a hunter.'
598. √Nîva, Pre. प्रणीवति । Per. निनीव । Noun. नीवरः 'a trader'

क्षीवु ५९९, क्षेवु ५९९ क, निरसने ।

599. √Kshîvu (Kṣîvu) to spit; eject from the mouth. According to Chanara the root is क्षेवु । Pre. क्षीवति or क्षेवति । Past. Part. Pass. क्ष्यूतः । Ger. क्षीवित्वा or क्ष्यूत्वा ।
599 A. √Kṣhevu, Pre. क्षेवति; ॥

उर्वी ६००, तुर्वी ६०१, थुर्वी ६०२, दुर्वी ६०३, धुर्वी ६०४ हिंसार्थाः । ऊर्वांचकार । 'उपधायां च' (२२६५) इति दीर्घः । तुतूर्वे ॥

600. √Urvî, 601 √Turvî, 602 √Thurvi, 603 √Durvi, 604 √Dhurvî, to hurt. Pre. ऊर्वति । The lengthening is by VIII. 2. 78 S. 2265. Per. ऊर्वां चकार । I Fut. ऊर्विता । II Fut. ऊर्विष्यति । Impve. ऊर्वतु । Imper. और्वत् । Poten. ऊर्वेत् । Bene. और्व्यात् । Aorist. और्वीत् । Caus. ऊर्वयति । Aorist अ+ऊर्विवत् । Desi. ऊर्विविषति । Noun. ऊः d. उरौ Pl. उरः । Past. Part. Pass. ऊर्णः । Active ऊर्णवान् ॥

601. √Turvî, Pre. तु(तू)र्वति । Per. तुतूर्व । I Fut. तूर्विता । Caus. तूर्वयति । Aorist अतुतूर्वत् । Desi. तुतूर्विषति । Inten. तोतूर्व्यते । Past. Part. Pass. तूर्णः । Active तूर्णवान् । Ger. तूर्वित्वा ।

Yañ luk. Pre. तोतूर्वीति or तोतोर्त्ति । (VI. 4, 21. S, 2655; and I. 1. 4. S, 2656) तोतूर्त्तः । (VIII. 2, 77, S. 354) ; तोतूर्वति । Imper. तोतोर्तु or तोतूर्तात् । 2. S. तोतूर्हि । d. तोतूर्त्तम् । Aorist. अतोतोः । अतोतूर्वुः ॥

602. √Thurvî, Pre. थुथूर्वति or थूर्वति ॥
603. √Durvî, Pre. दुर्वति or दूर्वति ।
604. √Dhurvî, Per. धूर्वति । Noun. धूः d. धुरौ । धूपतिः or धूःपतिः । धौरेयः । धूर्त्तः ।

गुर्वी ६०५ उद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ॥

605. √Gurvî, to endeavour, Pre. गूर्वति । Per. जुगूर्व । Noun गुर्ज ॥

मुर्वी ६०६ बन्धने ।

606. √Murvî (Mûrvî), to bind, tie, Pre. मूर्वति । Per. मुमूर्व । Noun, मौर्वी ।

पुर्व ६०७, पर्व ६०८, मर्व ६०९ पूरणे ।

607. √Purva (pûrva), 608, √parva, 609 √Marva, to fill. Pre. पूर्वति (S. 2265), Nouns. पूः । पूर्वः ॥

608. √Parva, Pre. पर्वति । Per. पपर्व । I Fut. पर्विता । Desi. पिपर्विषति । Inten. पापर्व्यते । Yañ luk पापर्ति Imperfect अपापः । Noun. पः d. परौ Pl. परः । पर्वतः । पर्वती ॥

609. √Marva, Pre. मर्वति ।

चर्व ६१० अदने ।

610. √Charva. to chew. Pre. चर्वति ; Caus. चर्वयति ।

भर्व ६११ हिंसायाम् ।

611. √Bharva, to hurt, Pre. भर्वति ।

कर्व ६१२, खर्व ६१३, गर्व ६१४ दर्पे ।

612. √Karva, 613, √Kharva, 614, √Garva, to be proud, to boast. Pre. कर्वति ।
613. √Kharva, Pre. खर्वति ।
614, √Garva, Pre. गर्वति ।

अर्व ६१५, शर्व ६१६ षर्व ६१७ हिंसायाम् । आनर्व । शर्वति । सर्वति ॥

615. √Arva, 616. √Sarva, 617. √Sharva, to kill. Pre. अर्वति । Per. आनर्व । I Fut. अर्विता । Desi. अर्विविषति ।

616 √Sarva, Pre. शर्वति । Noun. शर्वः f. शर्वाणी ॥

617. √Sharva, Pre. सर्वति । Caus. सर्वयति । Des. of Caus. सिसर्वयिषति । Ordinary Desi. सिसर्विषति । Noun. सर्वः । सर्वदा ॥

इवि ६१८ व्याप्तौ । इन्वति । इन्वां चकार ॥

618. √Ivi, to pervade, surround, Pre. इन्वति । Per. इन्वां चकार । I Fut. इन्विता । II Fut. इन्विष्यति । Imperative इन्वतु । Imper. ऐन्वत् । Bene. इन्व्यात् । Aorist ऐन्वीत् । Caus. इन्वयति । Aorist ऐन्विवत् । Desi. इन्विविषति । Noun. इन्वकाः । 'stars.'

पिवि ६१९, मिवि ६२०, णिवि ६२१ सेचने । तृतीयो मूर्धन्योष्मादिरित्येके । सेवने इति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिपिन्व ॥

619. √Pivi, 620. √Mivi, 621. √ṇivi, to wet, to moisten. According to some the third root is षिवि । According to Tarangini these mean 'to serve' also. Pre. पिन्वति । Per. पिपिन्व । I Fut. पिन्विता । Caus. पिन्वयति । Aorist अपिपिन्वत् । Desi. पिपिन्विषति । Inten. पेपिन्व्यते ।

620. √Mivi, to sprinkle, to honor; Pre. मिन्वति ।

621. √ṇivi, Pre. निन्वति प्रणिन्वति ।

621 A. षिवि √Shivi, Pre. सिन्वति ।

हिवि ६२२, दिवि ६२३, धिवि ६२४, जिवि ६२५ प्रीणनार्थाः । हिन्वति । दिन्वति ॥

622. √Hivi (ivi), 623. √Divi, 624. √Dhivi, 625. √Jivi, to be glad or to gladden. Pre. हिन्वति । Per. जिहिन्व । I Fut. हिन्विता ।

623. √Divi, Pre. दिन्वति ।

624. √धिवि 'to gladden, to be glad.' In conjugating this root the following sûtra applies :—

२३३२ । धिन्विकृण्व्योर च ।३।१।८०।

अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुप्रत्ययश्च शब्विषये । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न । उप्रत्ययस्य पित्सु गुणः । धिनोति । धिनुतः । धिन्वन्ति ।

2332. The vikaraṇa उ comes (instead of शप्) after the roots धिन्व 'to please', and कृण्व 'to hurt', when a sârvâdhâtuka affix denoting the agent follows; and in these verbs अ is the substitute of the final व of these two roots.

The roots धिन्व् and कृण्व् belong both to the Bhuâdi class. Thus धिन्व् उ+ति = धिन् + अ + उ+ति = धिन् + 0 + उ+ति (The अ is elided by VI. 4. 48. S. 2308) = धिनोति 'he pleases.' It might be asked, why there is no *guna* of the short penultimate इ of धिन् by rule VII. 3, 86 which requires the base to be *gunated* before the sârvadhâtuka affix उ । The answer is to be found in sûtra I, 1. 57 the zero substitute of अ, though a blank, is like the former occupant (*sthânivat*) and thus prevents guṇa and इ is not considered penultimate, While the उ itself is gunated before the पित् affix तिप्, though it is not gunated before non-pit affixes, as धिनुतः, धिन्वन्ति ॥ In forming the First Person dual and plural, the next sútra gives an option.

NOTE:—Though the root धिन्व् √ Dhinv originally is not one that ends in अ, and it assumes the form धिन dhina subsequently, yet at the time of applying the ârdhadhâtuka affix उ, it is अ ending, so the lopa rule VI. 4. 48 S. 2308 applies.

२३३३ । लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः । ६ । ४ । १०७ ॥

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् म्वोः परयोः । धिन्वः-धिनुवः । धिन्मः-धिनुमः । मिपि तु परत्वाद्गुणः । धिनोमि ॥

2333. The उ of the vikarana उ and श्नु where not preceded by a conjunct consonant, may be elided optionally before a personal ending beginning with म् or व् ॥

Thus धिन्वः or धिनुवः धिन्मः or धिनुमः । Before the affix मिप्, however there will be guna, by the subsequent rule because the affix is पित् and thus we have धिनोमि ॥

In forming the Imperative the following rule applies,

२३३४ । उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । ६ । ४ । १०६ ॥

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेर्लुक् स्यात् । धिनु । नित्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट् । धिनवाव । धिनवाम । जिन्वतीत्यादि ॥

2334. The Imperative हि is elided after the उ of an affix, in the vikarana with which the Present-stem is made, provided that the उ is not preceded by a conjunct consonant.

The affix उ with which the Present-stem is made is उ and श्नु ॥ After this उ, the imperative हि is elided. Thus धिनु ॥

NOTE:—Why after 'उ'? Observe लुनीहि, सुनीहि । Why do we say "उ being part of the vikarana or affix"? Observe रुहि, युहि, here उ is part of the *root* itself, and not of the vikarana. Why do we say 'not preceded by a conjunct consonant? Observe प्राप्नुहि, राध्नुहि, तक्ष्णुहि ॥

NOTE:—The elision of हि after the उ of the vikarana उ and श्नु is optional in the Vedas; as श्रातनुहि यातुधानान्, धिनुहि यज्ञपतिम्, तेन मा भागिनं कृणुहि ॥

The augment आट् being *nitya* (compulsory and never set aside by any rule) takes effect prior to the application of the rule requiring elision of उ । Thus म and व being preceded by आ, there is no occasion for applying VI. 4. 107 S. 2333; for उ is not followed by व or म but by आव or आम । Thus we have in the Dual and Plural धिनवाव and धिनवाम ॥

624. √ Dhivi, Pre. धिनोति । धिनुतः । धिन्वन्ति । धिनोषि । धिनुथः । धिनुथ । धिनोमि । धिनुवः or धिन्वः । धिनुमः or धिन्मः । Impve. धिनोतु । धिनुताम् । धिन्वन्ताम् । धिनु । धिनवानि । धिनवाव । धिनवाम । Imper. अधिनोत् । अधिनुताम् । अधिनोः । अधिनवम् । अधिनुव or अधिन्व । Pote. धिनुयात् । Caus. धिन्वयति ॥

625. √ Jivi, Per. जिन्वति ॥

रिवि ६२६, रवि ६२७, धवि ६२८ गत्यार्थाः । रिण्वति । रण्वति । धन्वति ॥

626. √ Rivi, 627 √ Ravi, 628 √ Dhavi, to go, move. Pre. रिण्वति । Per. रिरिण्व । I Fut. रिण्विता । Aorist अरिण्वीत् । Caus. रिण्वयति, रिण्वयते । Desi. रिरिण्विषति । Inten. रेरिण्व्यते ॥

627. √Ravi, Pre. रण्वति । Per. ररण्व । I Fut. रण्विता । Aorist अरण्वीत् Desi. रिरण्विषति । Inten. रारण्व्यते ॥

628. √Dhavi, Pre. धन्वति । Per. दधन्व । I Fut. धन्विता । Aorist अधन्वीत् । Caus. धान्वयति, धान्वयते । Desi. दिधन्विषति । Inten. दाधन्व्यते । Nouns सुधन्वा । धन्विः ॥

कृवि ६२९ हिंसाकरणयोश्च । चकाराद्गतौ । 'कृणोति, इत्यादि धिनोतिवत् । अयं स्वादौ च ॥

629. √Kṛivi, to injure, to do. By force of च the root means 'to move' also. It is conjugated like √धिन्व, and it also belongs to Svâdi class. Pre. कृणोति । (The sûtra III. 1. 80 S. 2332 applies here also). Per. चकृण्व । I Fut. कृण्विता । Imperative कृणोतु । Imper. अकृणोत् । Pote. कृणुयात् । Aorist अकृण्वीत् ॥

मव ६३० बन्धने । मवति । मेवतुः । मेवुः । अमवीत्—अमावीत् ॥

630. √Mava, to fasten, bind. Pre. मवति । Per. ममाव । मेवतुः । मेवुः I Fut. मविता । Aorist अमवीत् or अमावीत् । Caus. मावयति, मावयते । Aor. अमीमवत् । Desi. मिमविषति । Inten. मामव्यते । Noun :–मूः, d. मुवौ ॥

630. √Mava, Yaṅ luk. conjugation. Pre. मामवीति or मामोति । मामूतः । मामवति । मामोषि । मामूथः । मामूथ । मामोमि । मामावः । मामूमः । Imper. मामीतात् or मामोतु । मामीहि । मामवानि । Imper. अमामोत् । अमामोः । अमामवम् ॥

अव ६३१ रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु ॥ अवति । आव । मा भवानवीत् ॥

631. √Ava, 1. to protect, 2. to go, 3. to be beautiful or brilliant, desire, 4. to please, 5. to be satisfied, 6. to understand. 7 to enter, 8 to hear, 9 to rule or be lord of, 10 to beg, 11 to act, 12 to wish, 13 to shine, 14 to obtain, 15 to embrace, 16 to injure or kill, 17 to accept (the word is âdâna and not dâna) 18 to divide, 19 to prosper. Pre. अवति । Per. आव । आवतुः । I Fut. अविता । Aorist आवीत् (अवीत् without augment). Caus, आवयति, आवयते । Aorist अवीवत् (without augment). Desi, अविविषति । Nouns ऊतिः 'help' (III. 3. 97) अविषः (Uṇ, I. 45) 'ocean' ऊनः 'wanting' (Uṇ. III. 2), अवनि, 'earth' (Uṇ. II, 102) ओम् 'Om' (Uṇ. I, 142). अविः 'a sheep' 'the sun' ओतुः 'the woof ; 'a cat.'

धावु ६३२ गतिशुद्ध्योः । स्वरितेत् । धावति—धावते । दधाव—दधावे ॥

632. √Dhâvu, to run, 2. to purify. This root is svaritet and so it is both Atmane and Parasmaipadi. Pre. धावति or धावते । Per. दधाव । दधावतुः । I Fut. धाविता । Caus. धावयति, धावयते । Desi. दिधाविषति or ते । Inten°. दाधाव्यते । Past. Part, Pass. धौतः । Act. धौतवान् । Ger. धावित्वा or धौत्वा ॥

Here end the roots ending in व ॥

Now we give the Atmanepadi roots ending in a sibilant

अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः ॥

धुक्ष ६३३ धिक्ष ६३४ संदीपनक्लेशनजीवनेषु । धुक्षते । दुधुक्षे धिक्षते । दिधिक्षे ॥

633. √Dhukṣha, 1. To kindle, 2. To be weary. 3. To live. Pre. धुक्षते । Per. दुधुक्षे । I Fut. धुक्षिता । II Fut. धुक्षिष्यते । Imperative धुक्षताम् । Imper. अधुक्षत । Poten. धुक्षेत । Bene. धुक्षिषीष्ट । Aorist अधुक्षिष्ट । Cond. अधुक्षिष्यत । Caus. धुक्षयति धुक्षयते । Aorist. अदुधुक्षत् । Desi. दुधुक्षिषते । Inten. दोधुक्ष्यते । Noun धुक्षः ॥

633. √Dhukṣha, Yaṅ luk conjugation. Pre- दोधुक्षीति or दोधुष्टि । दोधुक्षि । Imperative दोधुष्टु । दोधुड्ढि । दोधुक्षाणि । Imper. अदोधोट् । अदोधोट् ॥

634. √Dhikṣha, to kindle. 2. to harass, 3. to live. Pre. धिक्षते । Per. दिधिक्षे । I Fut. धिक्षिता ॥

वृक्ष ६३५ वरणे । वृक्षते । ववृक्षे ॥

635. √Vṛikṣha, to accept; select; to cover. Pre. वृक्षते । Per. ववृक्षे । I Fut. वृक्षिता । Desi. विवृक्षिषते । Inten. वरीवृक्ष्यते । Yaṅ luk वरिवृष्टि । or वर्वृष्टि । Noun वृक्षः 'a tree.'

शिक्ष ६३६ विद्योपादाने । शिक्षते ॥

636. √Śikṣha, to learn, to teach. According to Tarangini this root is Parasmaipadî in senses other than that of learning. This is not approved by the Mâdhavîya. Pre. शिक्षते । Per. शिशिक्षे ॥

भिक्ष ६३७ भिक्षायामलाभे लाभे च । भिक्षते ॥

637. √Bhikṣha, 1. to beg. 2 to ask without obtaining. 3. to obtain. This root takes two accusatives. Pre. भिक्षते । Noun भिक्षुः 'a beggar, a mendicant.' भिक्षाकः 'a beggar.' Past Part. Pass. भिक्षितः । Act. भिक्षितवान् । Adjec. भिक्षितव्यं ॥

क्लेश ६३८ अव्यक्तायां वाचि । वाधने इति दुर्गः । क्लेशते । चिक्लेशे ॥

638. √Kleśa, 1. to speak inarticulately. 2. To impede or hinder, according to Durga. According to Swâmî the root means also 'to speak articulately.' Pre. क्लेशते । Per. चिक्लेशे । I Fut. क्लेशिता । Pass. क्लेश्यते । Desi. चिक्लेशिषते ॥

दक्ष ६३९ वृद्धौ शीघ्रार्थे च । दक्षते । ददक्षे ।

639. √Dakṣha, 1. To grow. 2 To do, go or act quickly. Pre. दक्षते । Per. ददक्षे । I Fut. दक्षिता । Noun. दक्षिणः *f.* णा । दक्षिणयः । दाक्षिणात्यः ॥

दीक्ष ६४० मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । दीक्षते । दिदीक्षे ॥

640. √Dîkṣha, 1. To shave one's head. 2. To sacrifice 3, To invest with the sacred thread. 4. To practise self-restraint. 5. To dedicate one self to, or to vow (6 To consecrate oneself for the performance of a sacred rite. 7. To initiate) Pre. दीक्षते । Per. दिदीक्षे ॥

ईक्ष ६४१ दर्शने । ईक्षां चक्रे ॥

641. √Ikṣha, 1. To see, behold, view, perceive, observe, look or gaze at. Pre. ईक्षते । Per. ईक्षांचक्रे । I Fut. ईक्षिता । II Fut. ईक्षिष्यते । Imperative ईक्षताम् । Imper. ऐक्षत । Poten. ईक्षेत । Bene. ईक्षिषीष्ट । Aorist ऐक्षिष्ट । Condi. ऐक्षिष्यत । Caus. ईक्षयति, । Aorist ऐचिक्षत् । Desi. ईचिक्षिषते । Noun सुखप्रतीक्षः ॥

ईष ६४२ । गतिहिंसादर्शनेष । ईषां चक्रे ॥

642. √Îṣha, to fly away, escape. 2. To attack, hurt, kill, 3. To look, see Pre. ईषते । Per. ईषांचक्रे । I Fut. ईषिता । Noun. ईषा । मनीषा ॥

भाष ६४३ व्यक्तायां वाचि । भाषते ॥

643. √Bhásha, 1. To speak articulately. Pre. भाषते । Per. बभाषे । I Fut. भाषिता । II Fut. भाषिष्यते । Caus. भाषयति, भाषयते । Aorist अबीभषत् or अबभाषत् (VII, 4, 3, S. 2565) Inten. बाभाष्यते । Yañ luk. बाभाष्टि । Noun. भाषकः ॥

वर्ष ६४४ स्नेहने । दंत्योष्ठ्यादिः । ववर्षे ॥

644. √Varsha, 1, to anoint. The root begins with व dento—labial. The root वृष 'to rain' is Parasmaipadî, as will be shown hereafter. When meaning 'to be strong' it belongs to Churâdi class. Pre. वर्षते । Per. ववर्षे । I Fut. वर्षिता । Desi. विवर्षिषते । Inten. वावर्ष्यते । Yañ luk वावर्ष्टि । लङ् अवावर्ट् ॥

गेषृ ६४५ अन्विच्छायाम् । 'ग्लेषृ' इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणम् । जिगेषे ॥

645. √Geṣhṛi, 1. To seek, search, investigate. According to Maitreya, it is ग्लेषृ । Pre. गेषते । Per. जिगेषे । I Fut. गेषिता । Caus. गेषयति । Aorist अजिगेषत् । Desi. जिगेषिषते । Inten. जेगेष्यते । Yañ luk जेगेष्टि । जेगेष्टः ॥

पेषृ ६४६ प्रयत्ने । पेषते ॥

646. √Peṣhṛi, 1. to strive diligently for. In the Mâdhaviya the root is एषृ and the form given is एषते । Pre. पेषते । Per. पिपेषे ।

जेषृ ६४७, णेषृ ६४८, एषृ ६४९, प्रेषृ ६५० गतौ । जेषते । नेषते । एषां चक्रे । पिप्रेषे ॥

647. √Jeṣhṛi, 648, √ṇeṣhṛi, 649, √Eṣhṛi, 650. √Preṣhṛi, 1. to go to move. Pre. जेषते ।

648. √ṇeṣhṛi, Pre. नेषते, प्रणेषते ॥

649. √Eṣ' ṛi, Pre. एषते । Per. एषांचक्रे । I Fut. एषिता । II Fut. एषिष्यते । Caus. एषयति । Aorist एषिषत् (without the augment).

650. √Preṣhṛi, 1. to go, move, Pre. प्रेषते ।

रेषृ ६५१, हेषृ ६५२, ह्रेषृ ६५३ अव्यक्ते शब्दे । आद्यो वृकशब्दे । ततो द्वौ अश्वशब्दे । रेषते । हेषते । ह्रेषते ॥

651. √Reṣhṛi, 652, √Heṣhṛi, 653, √Hreṣhṛi, 1. To howl or yell. The root रेषृ is specially confined to the howling of the wolf. Pre. रेषते ।

652. √Heṣhṛi, to neigh. The neighing of a horse. Pre. हेषते ।

653. √Hreṣhṛi, to neigh. Pre. ह्रेषते ॥

कासृ ६५४ शब्दकुत्सायाम् । कासां चक्रे ॥

654. √Kâsṛi, to cough, or make a sound indicatory of any disease. Pre. कासते । Per. कासांचक्रे । I Fut. कासिता । II Fut. कासिष्यते । Impertive. कासताम् । Imper. अकासत । Pote. कासेत । Bene. कासिषीष्ट । Aorist अकासिष्ट । Condi. अकासिष्यत । Caus. कासयति । Aorist अचकासत । Desi. चिकासिषते । Inten. चाकास्यते । Yañ luk चाकास्ति । लोट्, चाकाधि । लङ्, अचाकत् । 2. S. अचकाः । Nouns :—कासारः, कासः । कासूः । कासूतरी । कसूरिः ॥

भासृ ६५५ दीप्तौ । बभासे ॥

655. √Bhâsṛi, to shine. Pre. भासते । Caus. भासयति । Aorist अबीभसत । or अबभासत् (VII. 4. 3. S. 2565) Nouns:—भाः D. भासौ Pl. भासः । भास्करः ॥

णासृ ६५६, रासृ ६५७ शब्दे । नासते, प्रणासते ॥

656. √ṇâsṛi, 657, √Râ-ṛi, to sound. Pre. नासते । प्रणासते । Nouns :— नास्यम् । नासिका ॥

657. √Râsṛi, to sound. Pre. रासते । Nouns :—रासः । रासभः 'an ass.' रास्ना ॥

णस ६५८ कौटिल्ये । नसते ॥

658. √ṇasa, to be crooked or curved, to bend. Pre. नसते । प्रणसते । Per. नेसे । I Fut. नसिता । Caus, नासयति । Aorist अनीनसत् ॥

भ्यस ६५९ भये । भ्यसते । बभ्यसे ॥

659. √Bhyasa, to fear. Pre. भ्यसते । Per. बभ्यसे । I Fut. भ्यसिता । II Fut. भ्यसिष्यते । Caus. भ्यासयति । Aorist अबिभ्यसत् । Inten. बाभ्यस्यते । Yaṅ luk बाभ्यस्ति लोट्, बाभ्यधि ॥

आङः शसि ६६० इच्छायाम् । आशंसते । आशशंसे ॥

660. √â śasi, to wish, desire. The root must always be preceded by the Upasarga आ । Durga reads it as आशन्स् without indicatory इ । So also Swâmi. शंस to praise is Parasmaipadi. It belongs to the Adâdi class also. Pre. आशंसते । Per. आशशंसे । I Fut. आशंसिता । Caus. आशंसयति । Aorist आशशंसत् । Desi. आशिशंसिषते । Inten. आशाशंस्यते । Past Part. Pass. आशंसितः । Adj. आशंस्यम् । Nouns :—आशंसुः । आशस्य ॥

660. √Aśaṅs, Yaṅluk. Pre. आशाशंस्ति । Impve. आशाशन्धि । Imper. आशाशन् ॥

ग्रसु ६६१, ग्लसु ६६२ अदने । जग्रसे । जग्लसे ॥

661. √Grasu, 662, √Glasu, to swallow, devour, eat up, consume. Pre. ग्रसते । Per. जग्रसे । I Fut. ग्रसिता । Caus. ग्रासयति, ग्रासयते । Past Part. Pass. ग्रस्तः । Ger. ग्रसित्वा or ग्रस्त्वा । Nouns ग्रासः । ग्रसिष्णुः ॥

ईह ६६३ चेष्टायाम् । ईहांचक्रे ॥

663. √îha, to endeavour. Pre. ईहते । Per. ईहांचक्रे । I Fut. ईहिता । II Fut. ईहिष्यते । Imperative ईहताम् । Imper. ऐहत । Pote. ईहेत । Bene. ईहिषीष्ट । Aorist ऐहिष्ट । Condi. ऐहिष्यत । Caus. ईहयति, Aorist ईजिहत् । (without the augment) Desi. ईजिहिषते । Nouns ईहा. ऐहो, पर्येहो ॥

बहि ६६४, महि ६६५ वृद्धौ । बंहते । बबंहे । मंहते ॥

664. √Bahi, to increase. Pre. बंहते । Per. बबंहे । I Fut. बंहिता । Bene. बंहिषीष्ट । Caus. बंहयति, । Aorist अबबंहत् । Desi. बिबंहिषते । Inten. बाबंह्यते ॥

664. √Bahi, Yaṅ luk. Pre. बाबंढि । d. बाबढः । pl. बाबंहति । बाभङ्क्षि बाबंह्मि । बाबंहुः ॥

665. √Mahi, to increase. Pre. मंहते ॥

अहि ६६६ गतौ । अंहते । आनंहे ॥

666. √Ahi, to go, approach, set out. Pre. अंहते । Per. आनंहे । I Fut. अंहिता Caus. आंहयति, । Aorist आञ्जिहत् । Desi, अञ्जिहिषते । Noun:—अंहः ॥

गर्ह ६६७, गल्ह ६६८ कुत्सायाम् । जगर्हे । जगल्हे ॥

667. √Garha, 668, √Galha, to blame. Pre. गर्हते । Per. जगर्हे । I Fut. गर्हिता । Desi. जिगर्हिषते । Inten. जागर्ह्यते । Yaṅ luk जागर्हीति । Imperfect अजागर्ट ॥

668. √Galha, to blame. Pre. गल्हते । Per. जगल्हे । I Fut, गल्हिता । Desi. जिगल्हिषते । Inten. जागल्ह्यते । Yaṅ luk Imperfect अजागल् ॥

बर्ह ६६९, बल्ह ६७० प्राधान्ये । ओष्ठ्यादी ॥

669. √Barha, 670, √Balha, to be pre-eminent or excellent, These roots commence with ब (labial). Pre. बर्हते । Per. बबर्हे । I Fut. बर्हिता । Noun बर्हिणः । बर्हि ॥

670. √Balha, to be pre-eminent. Pre. बल्हते । Per. बबल्हे । I Fut. बल्हिता ।

वर्ह ६७१, वल्ह ६७२ परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । दंत्योष्ठ्यादी केचित्तु । पूर्वयोर्दंत्योष्ठ्यादितामनयोरोष्ठ्यादितां चाहुः ॥

671. √Varha, 672, √Valha, 1. To speak. 2. To hurt. 3. To cover. Mâdhavîya reads 'dâneshu' 'to give' as the third meaning. The root begins witn व (dento-labial). Some read the last two roots with व, and the present two with ब (b). Pre. वर्हते । Per. ववर्हे । I Fut. वर्हिता ॥

672. √Valha. Pre. वल्हते । Per. ववल्हे । I Fut. वल्हिता ॥

प्लिह ६७३ गतौ । पिप्लिहे ॥

673. √Pliha, to go, move. Pre. प्लेहते । Per. पिप्लिहे । I Fut. प्लेहिता । Desi. पिप्लिहिषते । Ger. प्लिहित्वा or प्लेहित्वा । Noun प्लीहा ॥

वेहृ ६७४, जेहृ ६७५, बाहृ ६७६ प्रयत्ने । आद्यो दंत्योष्ठ्यादिः । अन्त्यः केवलोष्ठ्यादिः । उभावप्योष्ठ्यादी इत्येके । दन्त्योष्ठ्यादी इत्यपरे । जेहतिर्गत्यर्थोऽपि । ववाहे ॥

674. √Vehṛi, 675, √Jehṛi, 676, √Bâhṛi, to endeavour.

The root 'vehṛi' begins with dento-labial व । बाहृ 676 begins with the labial ब । Some say both begin with ब (labial). Others say both begin with व (dento labial). Pre. वेहते । Per. विवेहे । I Fut. वेहिता । Caus. वेहयति । Aorist अविवेहत् Noun वेहत् 'a barren cow.'

675. √Jehṛi, to endeavour. It also means 'to go.' Pre. जेहते ।

676. √Bâhṛi, to endeavour. Pre. बाहते । Per. बबाहे । Nouns. बाढं, बाहा ॥

द्राहृ ६७७ निद्राक्षये । निक्षेपे इत्येके ॥

677. √Drâhṛi, to wake. According to some it means 'to throw.' Pre द्राहते । Inten. दाद्राह्यते । Yañ luk दाद्राग्धि । d. दाद्राग्धः । 2. S. दाध्राक्षि । Imperfect अदाध्राक् ॥

काशृ ६७८ दीप्तौ । चकाशे ॥

678. √Kâśṛi, to shine. Pre. काशते । Per. चकाशे । I Fut. काशिता । II. Fut. काशिष्यते । Impve. काशताम् । Imper. अकाशत । Poten. काशेत । Bene. काशिषीष्ट । Aorist. अकाशिष्ट । Condi. अकाशिष्यत । Caus. काशयति । Aorist अचकाशत् । Desi. चिकाशिषते । Inten. चाकाश्यते । Nouns. काशो । नीकाशः । काशिः । काष्टम् । काशिकी । काशः ।

678. √Kâśṛi, Yañ luk conjugation. Pre. चाकाष्टि । चाकाक्षि । चाकाश्मि । चाकाश्वः । चाकाश्मः । Impve. चाकाड्ढि । Imperfect. अचाकाद् ॥

ऊह ६७९ वितर्के । ऊहां चक्रे ॥

679. √ûha, to reason, infer, deliberate about. Pre. ऊहते । Per. ऊहांचक्रे । I Fut. ऊहिता । II Fut. ऊहिष्यते । Imperative. ऊहताम् । Imper. औहत । Poten. ऊहेत । Bene. ऊहिषीष्ट । Aorist. औहिष्ट । Condi. औहिष्यत । Caus. ऊहयति । Aorist औजिहत् । Desi. ऊजिहिषते ॥

गाहृ ६८० विलोडने । गाहते । जगाहे । जगाहिषे । जघाक्षे । जगाहिढ्वे–जगाहिध्वे–जगाढ्वे ॥

680. √गाहृविलोडने 'to shake, stir up, churn, agitate' Pre. गाहते । Per. जिगाहे । 2nd. Per. S. जगाहिषे or जघाक्षे Pl. जगाहिढ्वे-°ध्वे or जगाढ्वे । I Future गाहिता । When इ is not added then the following applies.

२३३५ । ढो ढे लोपः । ८ । ३ । १३ ॥

ढस्य लोपः स्याड्ढे परे । गाहिता -- गाढा । गाहिष्यते— घाक्ष्यते । गाहिषीष्ट—घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट —अगाढ । अघाक्षाताम् । अघाक्षत । अगाढाः । अघाढ्वम् । अघाक्षि ॥

2335. There is elision of ढ् when ढ् follows.

Though this sûtra is read in the division of Grammar which is governed by पदाधिकार, yet this elision takes place only when the ढ is not at the end of a pada. Thus गाढा from गाह् + ता । The ह is changed to ढ by VIII. 2. 31 S. 324. and the त is first changed to ध by VIII. 2. 40 S. 2280 and then to ढ by VIII. 4. 41. S 113. Thus गाढ् + ढा । The first ढ् is elided by this sûtra and we get गाढा । The change of ध into ढ by VIII. 4. 41, should be considered as valid and siddha for the purposes of this rule, otherwise this rule will find no scope.

NOTE :—The form जघाक्षे is thus evolved :—गाह् + थास् = गाह् + से (III. 4. 80. S 2236) = गाढ्+से (VIII. 2. 31. S 324) = घाढ् + से (VIII. 2. 37 S. 326) = घाक् + से (VIII. 2. 41 S. 295)=घाक्षे, and with reduplication जघाक्षे ॥

680. √Gâhu, to stir up. Pre. गाहते । Per. जगाहे । जगाहिषे or जघाक्षे । जगाहिढ्वे, ध्वे or जगाढ्वे । I Fut. गाहिता or गाढा । II Fut. गाहिष्यते or घाक्ष्यते । Imperative. गाहताम् । Imper. अगाहत । Poten. गाहेत । Bene. गाहिषीष्ट or घाक्षीष्ट । Aorist. अगाहिष्ट or अगाढ । अघाक्षाताम् । अघाक्षत । अगाढाः । अगाढ्वम् । अघाक्षि । Caus. गाहयति । Aorist अजीगहत् । Desi. जिघाक्षते or जिगाहिषते । Inten. जागाह्यते । Yaṅ luk जागाढि । Ger. गाढ्वा or गाहित्वा ।

गृहू ६८१ ग्रहणे । गर्हते । जगृहे ॥

***ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात् पूर्वविप्रतिषेधेन * ॥**

जगृहिषे–जघृक्षे । जघृढ्वे । गर्हिता–गर्ढा । गर्हिष्यते–घर्क्ष्यते । गर्हिषीष्ट–घृक्षीष्ट । लुङि । अगर्हिष्ट । इडभावे ॥

681. √गृहू ग्रहणे 'to take,'

Thus Pre. गर्हते । Per. जगृहे । Before the augment इट् the following Vârtika applies:

Vârt :—The affixes of लिट् (Perfect) are कित् in the case of roots that have a penultimate ऋ; and this कित्—condition takes effect before the application of Guṇa rule, by debarring the subsequent in anticipation. The sûtra requiring Guṇa, namely, पुगन्तलघु (VII. 3. 86 S. 2189) being subsequent to the *kitva* rule, would have applied first, but it is set aside by this vârtika. Thus we have जगृहिषे or जघृक्षे । जगृढ्वे । &c. Aorist. अगर्हिष्ट ।

But when it does not take the augment इट्, the following rule applies in forming its aorist.

२३३६ । शलइगुपधादनिटः क्सः । ३ । १ । ४५ ॥

इगुपधो यः शलन्तस्तस्मादनिटश्च्लेः क्सादेशः स्यात् । अघक्षत ॥

2336. After a verb that ends in a शल् consonant (श, ष, स, and ह) and has an इक् vowel for its penultimate letter, and does not take इट् (VII. 2. 10), क्स is the substitute of च्लि.

Thus अगृह् + क्स + त = अघक्षत ।

Before the affixes beginning with a vowel, the अ of क्स is elided by the following sûtra.

२३३७ । क्सस्याचि । ७ । ३ । ७२ ।

अजादौ तङि क्सस्य लोपः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) । अघक्षाताम् । अघक्षन्त ॥

2337. The (अ of the Aorist characteristic) क्स is elided before an affix beginning with a vowel.

The elision is of the final अ of Ksa, and not of the whole affix, (See I. 1 52. S 42). Thus अघक्षाताम् । अघक्षन्त ॥

NOTE:—Why do we say 'when ending in श, ष, स and ह'? Observe. अभैत्सीत्, अच्छैत्सीत्; here सिच् is employed. Why do we say 'having for its penultinate इ, उ, ऋ or ऌ'? Observe अधाक्षीत् । Why do we say 'not having an intermediate इ'? Observe अकोषीत and अमोषीत । See VII. 2, 4. and VIII. 2. 28.

Had the अ not been elided before आताम्, and आथाम्, then इय must have been substituted for it according to VII. 2. 81. Why do we say before an affix beginning with a vowel? Observe अधुक्षत्, अधुक्षताम् । Why do we say क्स and not only स? So that the elision should not take place here, as उत्सौ, उत्साः, वत्सौ, वत्साः, तृणसौ, तृणसः ॥

681, √Grihu, to take. Pre. गर्हते । Per. जगृहे । जगृहिषे or जघृक्षे । जगृहिध्वे । or जगृढ्वे । I Fut. गर्हिता, गर्ढा । II Fut. गर्हिष्यते, घर्क्ष्यते । Imperative. गर्हताम् । Imper. अगर्हत । Poten. गर्हेत । Bene. गर्हिषीष्ट or घृक्षीष्ट । Aorist. अगर्हिष्ट or अघृक्षत । अगर्हिषाताम् or अघृक्षताम् । अगर्हिषत । अगर्हिष्ठाः or अघृक्षथाः । अगर्हिढ्वम् or ध्वम् अघृक्षध्वम् । अगर्हिषि or अघृक्षि । अगर्हिष्वहि or अघृक्षावहि । Desi. जिगर्हिषते, जिघृक्षते । Inten. जरीगृह्यते । Yaṅ luk जर्गृहीति or जर्गर्ढि d. जर्गृढः । Noun गृहम् । Ger. गर्हित्वा । गृढ्वा ।

ग्लह ६८१ च । ग्लहते ॥

681. A. √Glaha cha, to take, Swâmi, Kâśyapa and Sammata read glaha Pre. ग्लहते । Noun. ग्लहः ॥

घुषि ६८२ कान्तिकरणे । घुंषते । जुघुंषे । केचित् 'घष' इत्यदुपधं पठन्ति ॥

682. √Ghushi, to be beautiful or brilliant. Some read it as √Ghas, Chandra and Kâśyapa read it as घिषि with a penultimate इ । Pre. घुंषते । Per. जुघुंषे । I Fut. घुंषिता । Desi. जुघुंषिषते । Inten. जोघुंष्यते । Yaṅ luk. जोघुंष्टि । लोट् 2nd P. जोघुण्ढि । लङ् अजोघुन् ॥

Here end the roots whose final is a sibilant and which are Âtmanepadî.

Herewith commence roots ending with a sibilant and which are Parasmaipadi.

अथार्हत्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥

घुषिर् ६८३ अविशब्दने । विशब्दनं प्रतिज्ञानं ततोऽन्यस्मिन्नर्थे इत्येके । 'शब्दे' इत्यन्ये पेठुः । घोषति । जुघोष । घोषिता । इरित्वादङ् वा । अघुषत्-अघोषीत् ॥

683. √Ghushir, not to procalaim 2. To sound. The word aviśabdana means not-viśabdana. The word viśabdana means 'promise.' According to others, the word is śabde only: and the root means 'to sound'. The indicatory इर् makes the rule III. 1. 57, S. 2269 applicable in the aorist. When the root his all other meanings except that of 'proclaiming' (viśabdana) it is read here. When it has the meaning of viśabdana (proclaiming), it belongs to Churâdi class (X 187). Pre. घोषति । Per. जुघोष । I Fut. घोषिता । Aorist अघुषत् or अघोषीत् । अघुषताम् । or अघोषिष्टाम् । Caus. घोषयति । Aorist अजूघुषत् । Desi. जुघुषिषति, or जुघोषिषति; luten जोघुष्यते । Yaṅ luk जोघोष्टि । लोट् 2nd S. जोघुड्ढि । लङ् अजोघोट् । Past Part. Pass. घुष्टः (VII. 2. 23 S. 3063). Ger. घुषित्वा or घोषित्वा । Noun घुष्टा ॥

अक्षू ६८४ व्याप्तौ ।

684. अक्षू व्याप्तौ 'to pervade.' As अक्षति । But by the following sûtra, it takes the vikaraṇa श्नु also.

२३३८ । अक्षोऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ७५ ॥

अक्षो वा श्नुप्रत्ययः स्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे । पक्षे शप् । । अक्ष्णोति । अक्ष्णुतः । अक्ष्णुवन्ति । अक्षति । अक्षतः । अक्षन्ति । आनक्ष । आनक्षिथ-आनष्ठ । अक्षिता-अष्टा । अक्षिष्यति । 'स्कोः' (३८०) इति कलोपः । 'षढोः कः सि' (२९५) । अक्ष्यति । अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । आक्ष्णोत् । आक्ष्णुवम् । अक्ष्णुयात् । अक्ष्यात् । ऊदित्वाद्वेट् । 'नेटि' (२२६८) । मा भवानक्षीत् । अक्षिष्टाम् । अक्षिषुः । इडभावे तु मा भवानाक्षीत् । आष्टाम् । आक्षुः ॥

2338. The vikaraṇa श्नु is optionally employed after the root अक्ष 'to pervade,' when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus अक्ष्णोति or अक्षति 'he pervades or obtains.' D. अक्ष्णुतः । Pl. अक्ष्णुवन्ति ।

684. √Akṣhû, to pervade. Because the root has an indicatory long ऊ. the इट् augment is optional. Pre. अक्षति । अक्षतः । अक्षन्ति । Per. आनक्ष । आनष्ठ or आनक्षिथ । आनक्ष्व or आनक्षिव । I Fut. अक्षिता, or अष्टा । II Fut. अक्षिष्यति or अक्ष्यति (= अक्ष् + स्यति = अक्क् + स्यति VIII. 2. 41 S. 295 = अक् + स्यति the क् is elided by VIII. 2. 29 S. 380 = अक्ष्यति) । Imperative अक्षतु or अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । Imper. आक्षत् or आक्ष्णोत् । 1. S. आक्ष्णुवम् । Pote. अक्षत् or अक्ष्णुयात् । Bene. अक्ष्यात् । Aorist आक्षीत् (अक्षात् without augment by VII. 2. 4. S. 2268). D. अक्षिष्टाम् । P. अक्षिषुः । When इट् is not added, we have अ-आक्षीत् । आष्टाम् । आक्षुः । Caus. अक्षयति । Aorist आचिक्षत् । Desi. अचिक्षिषति or अचिक्षति । Past Part. Pass. अष्टः । Ger. अक्षित्वा । अष्ट्वा । Noun अक्षिः 'eye.'

तक्षू ६८५, त्वक्ष ६८६ तनूकरणे ।

685. तक्षू तनूकरणे 'to make thin.' As तक्षति । This root also take श्नु optionally by the following sûtra.

२३३९ । तनूकरणे तक्षः । ३ । १ । ७६ ॥

श्नुः स्याद्वा शब्विषये । तक्ष्णोति-तक्षति वा काष्ठम् । ततक्षिथ-ततष्ठ । अतक्षीत् । अतक्षिष्टाम्

अताक्षात् । अताष्टाम् । 'तनूकरणे' किम् । वाग्भिः संतक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः ।

2339. The affix श्नु is optionally employed after the root तक्ष 'to make thin' when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus तक्षति or तक्ष्णोति काष्ठं 'he planes the wood.' Why do we say 'when meaning to make thin?' Observe, वाग्भिः संतक्षति । 'he cuts with speech.'

685. √Takshû, to make thin. Pre. तक्षति or तक्ष्णोति । Per. ततक्ष । ततक्षिथ or ततष्ठ । Aorist अतक्षीत् or अताक्षीत् । अतक्षिष्टाम् or अताष्टाम् । Noun तक्षा ॥

686. √Tvakshû, Pre. त्वक्षति । Per. तत्वक्ष । I Fut. त्वक्षिता ॥

उक्ष ६८७ सेचने । उक्षां चकार ॥

687. √Uksha, to sprinkle. Pre. उक्षति । Per. उक्षां चकार । I Fut. उक्षिता । Nouns :—महोक्ष. औक्षकम् । जातोक्षः । वृद्धोक्षः ॥

रक्ष ६८८ पालने ।

688. √Raksha, to protect, Pre. रक्षति । Per. ररक्ष । I Fut. रक्षिता । Nouns रक्षणं, राक्षसः । रक्षः । निरक्षो ॥

णिक्ष ६८९ चुम्बने । प्रणिक्षति ॥

689. √ṇiksha, to kiss, Pre. निक्षति । With प्र we heve प्रणिक्षति invariably by VIII. 4. 14. S. 2287. But in Kridanta we have प्रणिक्षणम् or प्रनिक्षणम् by VIII. 4. 33. S. 2839). Per. निनिक्ष । I Fut. निक्षिता ॥

तृक्ष ६९०, स्तृक्ष ६९१, णक्ष ६९२, गतौ । तृक्षति । स्तृक्षति । नक्षति ॥

690. √Triksha, 691 √Striksha, 692 √ṇaksha, to go, to move. Pre. तृक्षति । Pet. ततृक्ष । I Fut. तृक्षिता । Caus. तृक्षयति. Aorist अततृक्षत् । Desi. तितृक्षिषति । Inten. तरीतृक्ष्यते । Yañ luk. तरीतृष्टि । Nouns तार्क्ष्यः । तृक्षः Name of Kâśyapa.

691. √Striksha, Pre. स्तृक्षति । Per. तस्तृक्ष । I Fut. स्तृक्षिता । Inten. तरीस्तृक्ष्यते ॥

692. √ṇaksha, to go, to move. Pre. नक्षति । प्रणक्षति । Per. ननक्ष । I Fut. नक्षिता । Noun नक्षत्रम् ॥

वक्ष ६९३ रोषे । संघाते इत्येके ।

693. √Vaksha, to be angry Some say it means 'to accumulate'. Pre. वक्षति । Per. ववक्ष । I Fut. वक्षिता । Noun वक्षः ॥

मृक्ष ६९४ संघाते । म्रक्ष इत्येके ।

694. √Mriksha, to accumulate. Some say the root is म्रक्ष । Pre. मृक्षति । or म्रक्षति । Per. ममृक्ष or मम्रक्ष । I Fut मृक्षिता or म्रक्षिता । Noun मक्षिका ॥

तक्ष ६९५ त्वचने । त्वचनं संवरणं त्वचो ग्रहणं च ॥

695. √Taksha, to cover. The tvachana means 'to cover,' and also 'to appropriate.' Some read it as √paksha with the meaning to accept. The root तक्षू meaning 'to make thin' has already been taught before. Pre. तक्षति । Per ततक्ष । I Fut. तक्षिता । See no 685.

पक्ष ६९६ परिग्रहे इत्येके ।

696. √Paksha, to accept. Pre. पक्षति । Per. पपक्ष । I Fut. पक्षिता । Noun पक्षः ॥

सूर्क्ष ६९७ आदरे । सुसूर्क्ष । 'अनादरे' इति तु क्वाचित्कोऽपपाठः । 'अवज्ञाऽवहेलनमसूर्क्षणम्' इत्यमरः ॥

697. √ Ṣhûrksha, to respect. 'To disregard' according to some. But this is wrong. See Amarakosha where the author gives the meaning of the word असूर्क्षणम् as 'disregard' and 'dishonor', (I, 7, 23 verse). Pre. सूर्क्षति ॥

काक्षि ६९८, वाक्षि ६९९, माक्षि ७०० काङ्क्षायाम् ।

698. √ Kâkṣhi, 699 √ Vâkṣhi, 700 √ Màkṣhi, to desire, to wish for. Pre. काङ्क्षति । Per. चकाङ्क्ष । I Fut. काङ्क्षिता । Caus. काङ्क्षयति, Aorist अचकाङ्क्षत । Desi. चिकाङ्क्षिषति । Inten. चाकाङ्क्ष्यते । Yañ luk चकांष्टि ॥

699. √ Vâkṣhi, Pre. वाङ्क्षति ॥

700. √ Mâkṣhi, Pre. माङ्क्षति ॥

द्राक्षि ७०१, ध्राक्षि ७०२, ध्वाक्षि ७०३ घोरवासिते च ।

701. √ Drâkṣhi, 702. √ Dhrâkshi, 703 √ Dhvâkṣhi, to make a discordant sound. By force of च, it means 'to desire' also. Pre. द्राङ्क्षति । Noun द्राक्षा ॥

702. √ Dhrâkshi, Pre. ध्राङ्क्षति । Noun ध्राक्षा ॥

703. √ Dhvâkṣhi, to crow, to caw, 2. To desire. Pre. ध्वाङ्क्षति । Per. दध्वाङ्क्ष । I Fut. ध्वाङ्क्षिता । Noun. तीर्थध्वांक्षः (II. 1. 42. S. 719). ध्वाक्षामत् । (VII. 2. 9. S. 1897).

चूष ७०४ पाने । चुचूष ॥

704. √ Chûsha, to drink, to suck. Pre. चूषति । Per. चुचूष । I Fut. चूषिता । Caus. चूषयति । Aor. अचूचुषत् । Desi. चुचूषिषति । Inten. चोचूष्यते । Yañ luk चोचूष्टि ।

तूष ७०५ तुष्टौ ।

705. √ Tûsha, to be satisfied, to satisfy. Pre. तूषति ॥

पूष ७०६ वृद्धौ ।

706. √ Púṣha. to nourish, to increase, to grow. Note. This root belongs to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. पूषति । Nouns. पूषा 'Sun.' (Uṇ. I. 156). पूषी a niche for placing the lamp'.

मूष ७०७ स्तेये ।

707. √ Mûṣha, to steal, rob, plunder. Note. मुष with short उ belongs to Kryâdi class. Pre. मूषति । Nouns. मूषकः 'mouse thief.' मूषिका ॥

लूष ७०८, रूष ७०९ भूषायाम् ।

708. √ Lûṣha, to adorn, decorate. Pre. लूषति ॥

709. √ Rûṣha, to adorn, Pre. रूषति ॥

शूष ७१० प्रसवे । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । तालव्योष्मादिः ॥

710. √ Śûṣha, (to produce, beget). The word prasava means permission. Therefore the root means 'to permit.' The root begins with the palatal sibilant and not with the dental sibilant as some wrongly read it. Pre. शूषति ॥

यूष ७११ हिंसायाम् । जूष च ।

711 A. √ Jûṣha cha, to injure. This root is found in the Churâdi also, Pre. जूषति ।

711 √Yûsha, to injure. Some read the root as जूष। *It* is conjugated similary to जूषति। Per. यूषति। Noun यूष 'soup : broth.' So also यूषन्।

भूष ७१२, तसि ७१३ अलंकारे। भूषति॥

712. √Bhûsha, to adorn. *It is* found in the Churâdi class also. Pre. भूषति॥

713. √Tasi, to adorn. It is not found in the Siddhânta or the Mâdhavîya. Pre. तंसति॥

ऊष ७१४ रुजायाम्। ऊषां चकार॥

714. √ûsha, to be ill, Pre. ऊषति। Per. ऊषांचकार। Caus. ऊषयति। Aorist without augment ऊषिषत् as माभवानूषिषत। Desi. ऊषिषति। Nouns :—ऊषः 'Salt ground' ऊषरः 'a saline soil.'

ईष ७१५ उञ्छे।

715. √isha, to glean. Pre. ईषति। Per. ईषांचकार। I Fut. ईषिता। Aorist ऐषीत्। Nouns. ईषा 'the pole or shaft of a carriage or a plough'.

कष ७१६, खष ७१७, शिष ७१८, जष ७१९, झष ७२०, शष ७२१, वष ७२२, मष ७२३, रुष ७२४, रिष ७२५, हिंसार्थाः। तृतीयषष्ठौ तालव्याष्मादी। सप्तमो दन्त्योष्ठ्यादिः। चकाष। चखाष। शिशेष। शिशेषिथ। शेष्टा। क्सः। अशिक्षत्। अशेक्ष्यत्। जेषतुः। जझषतुः। शेषतुः। ववषतुः। मेषतुः॥

716. √Kaṣha 717 √Khaṣha, 718 √Śisha. 719 √Jaṣha, 720 √Jhaṣha, 721 √Śaṣha, 722 √Vaṣha, 723 √Maṣha, 724 √Ruṣha, 725 √Riṣha. To injure, to kill. The third (no 718) and the sixth (No. 721) begin with a Palatal sibilant. The seventh (No. 722) begins with a dento-labial. Pre. कषति Per. चकाष। I Fut. कषिता। Aorist अकाषीत् or अकषीत्। Past Part. Pass. कषितः or कष्टम्। Nouns निकषः। आकषकः or °षिकः। सर्वकषम्। विकाषिन् (III. 2. 143. S. 3123).

717. √Khaṣha, to injure. Pre. खषति। Per. चखाष। Nouns खष्यः 'anger violence'. (Uṇ III. 28).

718. √Śiṣha, to injure. Pre. शेषति। Per. शिशेष। शिशेषिथ। I Fut. शेष्टा। II Fut. शेक्ष्यति। Imperative शेषतु। Imper. अशेषत्। Pote. शेषेत्। Bene. शिष्यात्। Aorist अशिक्षत् (with क्स III. 1. 45 S. 2336). Or अशेषीत्। Condi. अशेक्ष्यत्। Caus शेषयति। Aorist अशीशिषत्। Desi. शिशिक्षति। Inten. शेशिष्यते। Yañ luk. शेशेष्टि। Past Part. Pass, शिष्टः। Past Part Act. शिष्टवान्। Ger, शिष्ट्वा। Nouns शिष्यः= कालयोगः॥

719. √Jaṣha, to injure. Pre जषति।। Per. जजाष। जेषतुः। I Fut. जषिता। Imperative जषतु॥

720. √Jhaṣha, to injure. Pre. झषति। Per. जझाष! जझषतुः॥

721. √Śiṣha, to injure. Pre. शषति। Per. शशाष। शेषतुः। Noun. शष्यः॥

722. √Vaṣha, to injure. Per. वषति। Per. ववाष. ववषतुः। ववषुः। I Fut. वषिता॥

723. √Maṣha, to injure Pre. मषति Per. ममाष। मेषतुः॥

724. √Ruṣha, to injure, Pre. रोषति। Per. रुरोष। रुरोषिथ। I Fut. रोषिता or रोष्टा। In forming the First Future the augment इट् is optional by the following sûtra. II Fut. रोषिष्यति। Past. Part. Pass. रोषितम्। रुषितम् or रुष्टः। Ger. रुषित्वा or रुष्ट्वा॥

२३४० । तीषसहलुभरुषरिषः ७ । २ । ४८ ॥

इच्छत्यादेः परस्य तादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् । रोषिता—रोष्टा । रोषिष्यति । रेषिता—रेष्टा । रेदिष्यति ॥

2340. An ârdhadhâtuka affix beginning with a त may optionally take the इट्, after the roots इष्, सह्, लुभ्, रुष्, and रिष् ॥

Therefore we have in the First Future two forms रोषिता or रोष्टा ॥

725. √Risha, to injure. Some read the root पुष along with these roots. The Mâdhavîya does not approve it. Pre. रेषति । Per. रिरेष । I Fut. रेषिता, or रेष्टा । Past. Part. Pass. रिष्टः ॥

भष ७२६ भर्त्सने । इह भर्त्सनं श्वरवः । भषति । बभाष ॥

726 √Bhasha, (to abuse, reproach) 2. To bark. The word bhartsana here means the 'sound of a dog.' The root therefore means 'to bark, growl' Pre. भषति । Per. बभाष । Noun. भषकः ॥

उष ७२७ दाहे । ओषति ॥

727 √Usha, to burn. Pre. ओषति । In forming the Perfect, the following sûtra allows an option: Per. ओषांचकार । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ । I Fut. ओषिता । II Fut. ओषिष्यति । Imperative ओषतु । Imper. औषत् । Pote. ओषेत् । Bene उष्यात् । Aorist. औषीत् । Caus. ओषयति, Aorist औषिषत् (without augment.) Desi. ओषिषिषति । Nouns: उष्मा । उष्णः । उष्णिका 'gruel.' उष्णकोलसः । ओष्टः 'lips' बिम्बोष्टी । उष्ट्रः camel.

२३४१ । उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ३८ ॥

एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् । ओषांचकार · उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ ॥

2341. The affix आम् is optionally employed after these roots, viz:—उष् 'to burn,' विद् 'to know,' and जागृ 'to wake,' when लिट् follows.

Thus ओषाञ्चकार or उवोष । So also विदाञ्चकार or विवेद, जागराञ्चकार or जजागार । As there is an agreement in the present instance to regard the verb विद् as ending in a short अ, *guna* is not substituted, as it would otherwise have been, by rule VII. 3. 86.

जिषु ७२८, विष ७२९, मिषु ७३०, णिषु ७३१, सेचने । जिजेष । क्रादिनियमादिट् । विवेषिथ । विविषिव । वेष्टा । वेक्ष्यति । अविक्षत् ॥

728. √Jishu, 729 √Vishu, 730 √Mishu, 731 √nishu to sprinkle. Pre. जेषति । Per. जिजेष । I Fut. जेषिता । Caus. जेषयति, Aor. अजीजिषत् । Desi. जिजिषिषति । जिजेषिषति । Inten. जेजिष्यते । Yaṅ luk जेजेष्टि । Past. Part. Pass. जिष्टम् । Ger. जेषित्वा । जिषित्वा (I. 2. 26) जिष्ट्वा (VII. 3. 56).

729. √Vishu, to sprinkle. The root विष्लृ व्याप्तौ belongs to the Juhotyâdi class: and विष विप्रयोगे to Kryâdi class. Pre. वेषति । Per. विवेष । विविषतुः । विविषुः । विवेषिथ । विविषिव । I Fut. वेष्टा । II Fut. वेक्ष्यति । Aorist. अविक्षत् (III. 1, 45). Desi. विविक्षति (I. 2. 10). Past. Part. Pass. विष्टम् । Ger. विषित्वा । वेषित्वा । विष्ट्वा । Adj. वेष्यम् (V. 1. 100).

NOTE:—Though it is given in the list of aniṭ roots, yet it takes इट् in the Perfect by VII. 2. 13.

√730. Miṣhu, to sprinkle. When it means 'to emulate,' it belongs to Tudâdi class. Pre. मेषति । Per. मिमेष । I Fut. मेषिता । Nouns. मेषः । मेषी । Past. Part. Pass. मिष्टम् । Act. मिष्टवान् । Ger. मिषित्वा or मेषित्वा ॥

731. √ṇiṣhu, to sprinkle. (Not given by Bhattoji). Pre. नेषति ॥

पुष ७३२ पुष्टौ । पोषति । पोषिता । पोषिष्यति । अपोषीत् । अनिट्केषु पुष्य इति श्यना निर्देशादयं सेट् । अतो न क्सः । अङ्विधौ दैवादिकस्य ग्रहणान्नाङ् ॥

732. √Puṣha, to nourish. Per. पोषति । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut. पोषिता । II Fut. पोषिष्यति । Aorist, अपोषीत् । This root is सेट् ; for the पुष् which is aniṭ belongs to Divâdi class, as it is exhibited in the Anit list as पुष्यति । Therefore the aorist is not formed by क्स । Nor is the aorist formed by अङ् under III. 1. 55, for that पुष् is also of the Divâdi class. Past. Part. Pass. पुषितः । पोषितः । पुष्टम् ॥

श्रिषु ७३३, श्लिषु ७३४, प्रुषु ७३५ प्लुष ७३६, दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता । श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट् । अनिट्सु दैवादिकस्यैव ग्रहणम् । इति कैयटादयः । यत्त्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तं तत्स्वोक्तिविरोधाद्ग्रन्थान्तरविरोधाच्चोपेक्ष्यम् । पुप्रोष । पुप्लोष ॥

733. √Śriṣhu, 734 √Śliṣhu, 735, √Pruṣhu, 736 √Pluṣhu, to burn. Pre. श्रेषति । Per. शिश्रेष । I Fut. श्रेषिता ॥

734. √Śliṣhu, to burn. This root is also सेट् । The root Ṣlish read in the Aniṭ list is Divâdi according to Kaiyaṭa and others. The opinion of the author of Aniṭ Kârikânyâsa is that both roots are aniṭ. That is however wrong, as it is against his former opinion, and against other books. See III. 1. 46 and comments on it by Kaiyaṭa and Haradatta. Pre. श्लेषति । Per. शिश्लेष । शिश्लेषिथ । I Fut. श्लेषिता । Past. Part. Pass. श्लिष्टः । Nouns, श्लक्ष्णः । श्लेष्मलः । श्लेषः ॥

735. √Pruṣhu, to burn. Pre. प्रोषति । Per. पुप्रोष ॥

736. √Pluṣhu, to burn Pre. प्लोषति । Per. पुप्लोष ॥

पृषु ७३७, वृषु ७३८, मृषु ७३९ सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासंक्लेशनयोश्च । पर्षति । पपर्ष । पृष्यात् ॥

737. √Pṛiṣhu, 738 √Vṛiṣhu, 739 √Mṛiṣhu, to sprinkle. The root मृषु means 'to endure' also. The other two (pṛish and vṛish) mean 'to hurt,' and 'to vex' also. According to Kâśyapa they mean 'to give' also. Pre. पर्षति । Per. पपर्ष । I Fut. पर्षिता । II Fut. पर्षिष्यति । Imperative. पर्षतु । Imper. अपर्षत् । Pote. पर्षेत् । Bene. पृष्यात् । Aorist अपर्षीत् । Condi. अपर्षिष्यत् । Caus. पर्षयति, Aor. अपपर्षत् or अपीपृषत् । Desi. पिपर्षिषते । Inten. परीपृष्यते । Past. Part. Pass. पृष्टम् । पृषितम् । Ger. पृषित्वा । पृष्ट्वा । Nouns. पार्ष्णिः । पार्ष्णिलः ॥

737. √Pṛishu, yaṅ luk conjugation. Pre. पर्पृषीति or पर्पर्ष्टि । पर्पर्षि । Imperative पर्पृड्ढि । पर्पृषाणि । Imper. अपर्पट् । अपर्पड् । Aorist. अपर्पृषीत् ॥

738. √Vṛiṣhu, to sprinkle. Pre. वर्षति । Per- ववर्ष । Nouns. वर्षः । वृष्टिः । वृष्यम् । वृषणः । वृषभः । वृष्णिः ॥

739. √Mṛishu, to sprinkle. Per. मर्षति । Pre. ममर्ष । Ger. मृषित्वा । मर्षित्वा । मृष्ट्वा ॥

घृषु ७४० संघर्षे ।

740. √Ghṛiṣhu, to rub Pre. घर्षति । Per. जघर्ष । I Fut. घर्षिता । Noun. घृष्टम्

हृषु ७४१ अलीके ।

741. √Hrishu, to tell a lie, to become erect, to bristle, to be delighted. As हृष्टानि or हर्षितानि लोमानि 'the hair bristling up with delight.' Pre. हर्षति । Nouns. हर्षुलः । हर्षयित्नुः ॥

तुस ७४२, ह्रस ७४३, ह्लस ७४४, रस ७४५ शब्दे । तुतोस । जह्रास । जह्लास । ररास ॥

742. √Tusa, 743. √Hrasa, 744. √Hlasa, 745. √Rasa, to sound. Pre. तोसति । Per. तुतोस । I Fut. तोसिता । II Fut. तोसिष्यति । Imperative तोसतु । Imper. अतोसत् । Poten. तोसेत् । Bene. तुस्यात् । Aorist. अतोसीत् । Caus, तोसयति । Aorist अतूतुसत् । Desi. तुतुसिषति । तुतोसिषति । Inten. तोतुस्यते Yaṇ luk. तोतोस्ति । Imperative 2nd S तोतुधि । (VIII. 2. 25). Imper. 2nd or 3rd. S. अतोतोद् (VIII. 2. 73) or 2. S. अतोतोः । Ger. तुसित्वा or तोसित्वा (I. 2. 26).

743. √Hrasa, Pre. ह्रसति । Per. जह्रास । I Fut. ह्रसिता । Desi. जिह्रसिषति Inten. जाह्रस्यते । Yaṅ luk. जाह्रस्ति ॥

744. √Hlasa, Pre. ह्लसति । Per. जह्लास । I Fut. ह्लसिता ॥

745. √Rasa, to make sound. The root रस meaning 'to taste' belongs to Churâdi class. Pre. रसति । Per. ररास ॥

लस ७४६ श्लेषणक्रीडनयोः ।

746. √Lasa, to embrace, to play. This root belongs also to the Churadi (189) Pre. लसति । Nouns आलस्यम् । अलसः । लसः । विलासिन् (III. 2. 143).

घस्लृ ७४७ अदने । अयं न सार्वत्रिकः । लिट्यन्यतरस्याम् (२४२४) इत्यादेर्घस्लादेशविधानात् । ततश्च यत्र लिङ्गं वचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लृदित्करणमङि । अनिट्कारिकासु पाठो वलाद्यार्धधातुके । क्मरचि तु विशिष्योपादानम् । घसति । घस्ता ॥

747. √Ghasḷri, to eat. This root is defective and is not conjugated in all tenses and moods. Because it is ordained as the substitute of अद in the Perfect (see II 4. 40). Had it been an independent root, perfect in all its conjugation, there would have been no necessity of that sûtra. Therefore this root घस् is used in those tenses and moods only where it is either specifically ordained or where its presence may be deduced. Its being read in the Bhvâdi class shows that it is conjugated as a Bhvâdi root, and not as an Adâdi root though a substitute of अद । Moreover it is Parasmaipadi. The indicatory लृ shows that the Aorist is formed with अङ् । This root is read in the list of the Anit. roots (see p 73) : in order that no इट् augment is to be added in Ardhadhâtuka affixes beginning with a वल् consonant. Thus by III. 2. 160 it takes the affix क्मरच् ; but no augment is added before this affix. As घस्मरः । Pre, घसति । Per. जघास । I Fut. घस्ता । In forming the 2nd Future the following sûtra 2342 applies :—II Fut. घत्स्यति । (VII. 4. 49) Imperative, घसतु । Imper. अघसत् । Poten. घसेत् । The root is not found in the Benedictive. The Aorist is formed by the following sûtra 2343. Aorist अघसत् । Nouns घस्मरः । घासः । घासिः ॥

२३४२ । सः स्यार्द्धधातुके । ७ । ४ । ४९ ॥

सस्य तः स्यात्सादावार्धधातुके । घत्स्यति । घसतु । अघसत् । घसेत् । लिङाद्यभावादाशिष्य स्याप्रयोगः ॥

2343. त् is substituted for the final स of a root before an Ardhadhâtuka affix beginning with स् ॥

As घस् + स्यति = घत् + स्यति = घत्स्यति । Why do we say 'when ending in स'? Observe वप्स्यति ॥ Why do we say 'beginning with स'? Observe घासः, वासः ॥ Why an árdhadhâtuka ? Observe आस्से, वस्से, from आस् 'to sit' and वस्, to cover'; both Adádi roots.

२३४३ पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु । ३ । १ । ५५ ॥

श्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अघसत् ॥

2343. अङ् is the substitute of च्लि, after the verbs पुष् 'to nourish' and the rest, द्युत् 'to shine', and the rest, and the verbs having an inidcatory ऌ, when the affixes of the Parasmaipada follow.

Thus अघसत् । The verbs classed as पुषादि, are a sub-division of the 4th conjugational verbs; and द्युतादि verbs belong to the Ist conjugation. As पुष अपुषत् 'he nourished'; द्युत्, अद्युतत् 'he shone'; गम्लृ, अगमत् 'he went'. But not so in the Atmanepada; as व्यद्योतिष्ट, अलोतिष्ट.

जर्ज ७४८, चर्च ७४९, झर्झ ७५० परिभाषणहिंसातर्जनेषु ।

748. √Jarja, 749 √Charcha, 750 √Jharjha, to say, 2, to injure, 3, to threaten.

The roots चर्च and झर्झ belong to the Tudâdi class also, and give rise to the same forms. The difference is in the accent only. 'चर्च to study' is Churâdi. Pre जर्जति ॥

749. √Charcha, Pre. चर्चति ॥

750. √Jharjha, Pre. झर्झति । Noun. झर्झरः ॥

पिसृ ७५१, पेसृ ७५२, विसृ ७५३, वेसृ ७५४, पिशृ ७५५, पेशृ ७५६ गतौ । पिपिसतुः । पिपेसतुः ॥

751, √Pisṛi, 752 √Pesṛi, to go, to move. The root पिस would become पेस by guṇa; the reading two roots separately is for the sake of कित् affixes, such a those of Perfect. Pre. पेसति । Per. पिपेस । पिपिसतुः । Caus. पेसयति, Aor. अपिपेसत् । the Inten, पेपिस्यते । Nouns :—पेस्वरः । (III. 2. 175.)

752. √Pesṛi, Pre. पेसति । Per. पिपेस । पिपेसतुः । Inten. पेपेस्यते ॥

753. √Visṛi, to go. Pre. वेसति । Per. विवेस । विविसतुः । Inten. वेविस्यते ॥

754. √Vesṛi, to go. Pre. वेसति । Per. विवेस । विवेसतुः ॥

755. √Piśṛi, to go, to move. Pre. पेशति । Per. पिपेश । पिपिशतुः । Inten. पेपिस्यते ।

756. √Peśṛi, to go, Pre, पेशति । Per. पिपेश । पिपेशतुः । Inten. पेपेश्यते ॥

हसे ७५७ हसने । एदित्त्वान्न वृद्धिः । अहसीत् ॥

757. √Hase, to laugh. Pre. हसति । Per. जहास । I Fut. हसिता । Aorist. अहसीत् । (There is no Vṛiddhi, as the root has got an indicatory ए । VII. 2. 5.) Nouns :—हसः ; हासः । हासिनः । हस्तः । हस्ती । हास्तिकम् । हसम् ॥

णिश ७५८ समाधौ । तालव्योष्मान्तः । प्रणेशति ॥

758. √ ṇiśa, to meditate. This root begins with a dental न and ends with a sibilant of the palatal class. Pre. नेशति or प्रणेशति । Per. निनेश । I Fut. नेशिता । Caus. नेशयति, Aorist अनीनिशत् । Desi. निनिशिषति, or निनेशिषति । Inten. नेनिश्यते । Yaṅ luk. नेनेष्टि । Ger. निशित्वा । नेशित्वा । Nouns. निशा । नैशम् ॥

मिश ७५९, मश ७६० शब्दे रोषकृते च । तालव्योष्मान्तौ ॥

759. √ Miśa, 760 √ Maśa, to make a sound or noise, 2. to be angry. These two roots end in a palatal sibilant. Pre. मेशति । Per. मिमेश । I Fut' मेशिता ॥

760 √ Maśa, Pre. मशति । Per. ममाश । I Fut. मशिता ॥

शव ७६१ गतौ । दन्त्योष्ठ्यान्तस्तालव्योष्मादिः । शवति । अशवीत्-अशावीत्

761. √ Śava, to go, approach. This root begins with a palatal Sibilant and ends with a dentolabial व । Pre. शवति । Per. शशाव । I Fut. शविता । Nouns. शवम् । शौः ॥

शश ७६२ प्लुतगतौ । तालव्योष्माद्यन्तः । शशाश । शेशतुः । शेशुः । शेशिथ ॥

762. √ Śaśa, to leap, bound, jump. The root ends in the palatal sibilant. Pre. शशति । Per. शशाश । शेशतुः । शेशुः । शेशिथ । I Fut. शशिता । Nouns. शशः शशनः ॥

762 A. √ Kaśa, or √ Kaṣha, to go. Some read this root here. But it belongs to Adâdi class properly. Pre. कशति । Per. चकाश ॥

शसु ७६३ हिंसायाम् । दन्त्योष्मान्तः । न शसदद-(२२६३) इत्येत्वं न । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ ॥

763. √ Śasu, to injure, kill. This root ends in a dental sibilant. Pre. शसति । Per. शशास । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ । There is no ए nor elision of the reduplicate, because of the prohibition of VI. 4. 126. S. 2263. Noun. शस्तम् । Ger. शसित्वा or शस्त्वा ॥

शंसु ७६४ स्तुतौ । अयं दुर्गतावपीति दुर्गः । नृशंसो घातुकः क्रूरः' इत्यमरः । शशंस । आशिषि नलोपः ।-शस्यात् ॥

764. √ Śamṣu, to praise. Durga says 'the root means misfortune also, Pre. शंसति । Per. शशंस । I Fut. शंसिता । Bene. शंस्यात् । The nasal is elided by VI 4. 24. Caus. शंसयति । Aor. अशशंसत् । Desi. शिशंसिषति । Inten. शाशस्यते । Yaṅ luk शाशंस्ति । The nasal is not elided. Dual शाशस्तः । Here the nasal is dropped. Imperative 2nd Per. S. शाशधि । Past Part. Pass. शस्तम् । Past Part. Act. शंसितवान् । Ger. शंसित्वा or शस्त्वा । Nouns नृशंसः 'cruel.' नराशंसः । शस्यम् ॥

चह ७६५ परिकल्कने । कल्कनं शाठ्यम् । अचहीत् ॥

765. √ Chaha, to cheat, deceive. The word parikalkana means duplicity. Pre. चहति । Per. चचाह । चेहतुः । I Fut. चहिता । Aorist अचहीत् । Desi, चिचहिषति । Inten. चाचह्यते । Yaṅ luk. चचाढि । The ह is changed to ढ by VIII. 2. 31, then applies VIII. 2. 40, then 4. 41. and VIII. 3. 13.

मह ७६६ पूजायाम् । अमहीत् ॥

766. √Maha, to honor, respect. Pre. महति । Per, ममाह । Aorist अमहीत्. Nouns महाजातीयाः, महिषः, महिमा, महिष्मान् देशः, माहिषम् । महान् । महती ॥

रह ७६७ त्यागे ।

767. √Raha, to quit, abandon, Pre. रहति । Per. रराह । I Fut. रहिता Nouns. रहः । रहसी । रहस्यम् । राहुः । अवरहम् । तप्तरहम ॥

रहि ७६८ गतौ । रंहति । रंह्यात् ॥

768. √Rahi, to move with speed, hasten. Pre. रंहति । Per. ररंह । I Fut. रंहिता । Noun रहः ॥

दृह ७६९, दृहि ७७०, बृह ७७१, बृहि ७७२ वृद्धौ । दर्हति । ददर्ह । ददृहतुः । दृंहति । बर्हति । बृंहति । बृहि शब्दे च । बृंहितं करिगर्जितम् इत्यमरः । बृहिर् इत्येके के । अबृहत्–अबर्हीत् ॥

769. √Dṛiha, 770 √Dṛihi, 771 √Bṛiha, 772 √Bṛihi, to grow, increase. The root बृहि (772) means also 'to make sonnd' As बृंहितं करिगर्जितम् "the sound of an elephant'. (A. K. II. 8. 107). Some read it as बृहिर् । The aorist therefore will अबृहत् or अबर्हीत् । Pre. दर्हति । Per. ददर्ह । ददृहतुः । I Fut. दर्हिता । Caus. दर्हयति । Aor. अददर्हत् or अदीदृहत् । Desi. दिदर्हिषति । Inten. दरीदृह्यते । (VII. 4. 90. S. 2644.) Yaṅ luk दर्दृढीति or दर्दर्ग्धि । Past Part. Pass. दृंहितम् । Past Part. Act. दृंहितवान् । Ger. दर्हित्वा । Nouns दृढः । द्रढिष्ठः ॥

770. √Dṛihi, Pre. दृंहति । Per. ददृंह । I Fut. दृंहिता । Desi दिदृंहिषति । Inten. दरीदृंह्यते । Yaṅ luk दर्दृंहीति । दर्दृङ्ग्धि । दर्दृङ्‌धः । Imperfect अदर्दृन् । Past Part. Pass. दृंहितम् or दृढः । Past Part. Act. दृंहितवान् । Ger. दृंहित्वा ॥

771. √Bṛiha, Pre. बर्हति । Per. बबर्ह । I Fut. बर्हिता ॥

772. √Bṛihi, Pre. बृंहति । Per. बबृंह । I Fut. बृंहिता ॥

तुहिर् ७७३, दुहिर् ७७४, उहिर् ७७५ अर्दने । तोहति । तुतोह । अतुहत्–अतोहीत् । दोहति । अदुहत्–अदोहीत् । अनिट्कारिकास्वस्य दुहेर्ग्रहणं नेच्छन्ति । ओहति । उवोह । ऊहतुः । ओहिता । मा भवानूहत् । औहीत् ॥

773. √Tuhir, 774 √Duhir. 775. √Uhir, to distress, pain. Pre. तोहति । Per. तुतोह । I Fut. तोहिता । Aor. अतोहीत् or अतुहत् (III. 1. 57) Caus. तोहयति । Aor. अतूतुहत् । Desi. तुतुहिषति । । तुतोहिषति । Inten. तोतुह्यते । Yaṅ luk तोतोढि । तोतूढः, Past Part Pass. तुहितम् । Past Part. Act. तुहितवान् । Ger. तुहित्वा । तोहित्वा । (I. 2. 26).

774. √Duhir, According to Maitreya and others this root should not be included in the anit list. Pre. दोहति । Per. दुदोह । I Fut, दोहिता । Aorist अदुहत् or अदोहीत् ॥

775, √Uhir, Pre. ओहति । Per. उवोह । ऊहतुः । ऊहुः । I Fut. ओहिता । Aorist औहत् or औहीत् मा भवानुहत् । Here the aorist is formed by अङ् of इरितो वा (III. 1. 57) The other form is औहीत् ॥

अर्ह ७७६ पूजायाम् । आनर्ह ॥

776. √Arha, to honor, worship. Pre. अर्हति । Per. आनर्ह । I Fut. अर्हिता । Desi, अर्जिहिषति । Nouns सुखार्हः । दुःखार्हः । अर्घः ॥

Here ends this sub-section.

अथ कृपूपर्यन्ता अनुदात्तेतः ॥

The roots up to कृप् are anudâtteta.

द्युत ७७७ दीप्तौ । द्योतते ॥

777. द्युत दीप्तौ 'To shine. Pre. द्योतते । In the Perfect, the following applies.

२३४४ । द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् । ७ । ४ । ६७ ॥

अनयोरभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् । दिद्युते । दिद्युताते । द्योतिता ॥

2344. There is vocalisation of the half-vowel of the reduplicate of द्युत् and स्वापि (Causative of स्वप्) ॥

As दिद्युते । वि दिद्योतिषते, विदिद्युतिषते, (I. 2. 26) वि देद्युत्यते ॥

In fotming the aorist the following sûtra applies.

२३४५ । द्युद्भ्यो लुङि । १ । ३ । ९१ ॥

द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् । पुषादिसूत्रेण परस्मैपदेऽङ् । अद्युतत्-अद्योतिष्ट ॥

2345. After the verbs dyut 'to shine,' and the rest the terminations of the Parasmaipada are optionally employed, when the affixes of luṅ (aorist) follow.

The Dyutâdi verbs are 22 in number (Bhuâdi 777 and twenty one that follow it up to घट 'to try.' By the the use of the word द्युद्भ्यः in the plural in the sûtra, the force is that of "and the rest" These verbs are anudâtteta and so by sûtra, I. 3. 12 they would have been invariably âtmanepadî, this aphorism makes them optionally so.

777. √Dyuta, to shine. The roots beginning with dyut and ending with Kripû are udâtta and anudâttet. Pre. द्योतते । In forming the Perfect there is vocalisation by VII. 4. 67 S. 2344. Per. दिद्युते । दिद्युताते । I Fut. द्योतिता । II Fut द्योतिष्यते । Impera. द्योतताम् । Imper. अद्योतत । Pote. द्योतेत । Bene. द्योतिषीष्ट । Aorist. अद्युतत् or अद्योतिष्ट । The root is optionally Parasmaipadi by I. 3. 91. S. 2345. When Parasmaipadi the Aorist is formed by अङ् because it belongs to पुषादि class. Caus. द्योतयति, Aor. अदिद्युतत् । Desi. दिद्युतिषते, दिद्योतिषते । Inten. देद्युत्यते । Yaṅ luk देद्युतीति or देद्योत्ति । Ger, द्युतित्वा or द्योतित्वा । Nouns. विद्युत् । दिद्युत् । ज्योतिः ॥

श्विता ७७८ वर्णे । श्वेतते । शिश्विते । अश्वितत्–अश्वेतिष्ट ॥

778. √Svitâ, to become white, be white. Pre, श्वेतते । Per. शिश्विते । I Fut. श्वेतिता । Aorist, अश्वितत् or अश्वेतिष्ट । Past. Part. Pass. श्वितम् । (VII. 2. 16) श्वितितम् (VII. 2. 17).

ञिमिदा ७७९ स्नेहने । मेदते ॥

779. √ñimidâ, to be unctuous or greasy. This root is found in the Divâdi and the Churâdi classes also. Pre. मेदते । In forming the Perfect, the following sûtra 2346 required guṇa : but it is not so. See explanation. Per. मिमिदे । I Fut. मेदिता । Aorist. अमेदिष्ट or अमिदत् । Past. Part, Pass, मिन्न । Nouns. मेदुरः । मित्रं ॥

२३४६ । मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ ॥

मिदेरिको गुणः स्यादित्संज्ञकशकारादौ । 'शः' आदिशित्वाभावान्नानेन गुणः । मिमिदे । अमिदत् - अमेदिष्ट ॥

2346. For इ in मिद् there is substituted a guṇa before such a शित् affix, where the indicatory श stands in the beginning of the affix.

Note :—As मेद्यति, मेद्यतः, मेद्यन्ति ॥ Why मिद् only ? Observe स्विद्यन्ति क्लिद्यन्ति । The root ञिमिदा belongs both to the Bhvâdi and the Divâdi classes The Bhvâdi मिद् will get guṇa before by शप virtue of VII. 3. 86. but the Divâdi. मिद् would not have got guṇa before श्यन्, as this affix is ङित् (I. 2. 4): hence the necessity of this sûtra. Before non शित् affixes there is no guṇa, as मिद्यते, मेमिद्यते ॥

The phrase शिति 'where the affix has an indicatory श' is understood here from the preceding Ashṭâdhyâyí sûtra VII. 3. 75. The word शित् should be explained as a Karmadhâraya compound meaning श indicatory (शश्चासौ इच्चेति) । Then शिति would mean by यस्मिन् विधि स्तदादौ and the affix that *begins* with an indicatory श । Therefore the affix एश् (III. 4. 81) though a शित् affix, does not *begin* with an indicatory श, and hence before this affix there will be no guṇa. Hence we have मिमिदे in the Perfect.

ञिष्विदा ७७४ स्नेहनमोचनयोः । मोहनयोः इत्येके । स्विदते । सिष्विदे । अस्विदत्–अस्वेदिष्ट । ञिक्ष्विदा च इत्येके । अक्ष्विदत्–अक्ष्वेदिष्ट ॥

780. √ ñi shvidâ, to be greasy ; to be disturbed. Some give the reading as मोहनयोः । Some read here the root ञिक्ष्विदा also. Its forms in the aorist are अक्ष्विदत् or अक्ष्वेदिष्ट । Pre. स्वेदते । Per. सिष्विदे । I Fut. स्वेदिता । Aorist. अस्विदत् or अस्वेदिष्ट । Caus. स्वेदयति, Aor. असिस्विदत् । Desi. सिस्विदिषते । Inten. सेष्विद्यते । Yaṇ luk सेष्वेत्ति । Past. Part. Pass. स्विन्नः ॥

रुच ७८१ दीप्तावभिप्रीतौ च । रोचते सूर्यः । हरये रोचते भक्तिः । अरुचत्–अरोचिष्ट ॥

781. √ Rucha, to shine ; to like, to be pleased, Pre. रोचते, as रोचते सूर्यः । हरये रोचते भक्तिः । Per. रुरुचे । I Fut. रोचिता । Aorist. अरुचत् or अरोचिष्ट । Caus रोचयति, रोचयते, Desi. रुरुचिषते, रुरोचिषते, Ger. रोचित्वा or रुचित्वा । Nouns, रोचनम् । रोकः । रुक्मम् । रोचकः ॥

घुट ७८२ परिवर्तने । घोटते । जुघुटे । अघुटत्–अघोटिष्ट ॥

782. √ Ghuṭa, to barter, exchange. Pre. घोटते । Per. जुघुटे । I Fut. घोटिता । Aorist. अघुटत् or अघोटिष्ट । Caus. घोटयति, Aor. अजूघुटत्, Desi. जुघुटिषते । Inten. जोघुट्यते । Yaṅ luk जोघोट्टि । Past. Part. Pass. घुटितः or घोटितम् । Ger. घोटित्वा or घुटित्वा । Nouns. घुटिका । घोटकः । घोटः ॥

रुट ७८३, लुट ७८४, लुठ ७८५ प्रतिघाते । अरुटत्–अरोटिष्ट ॥

783. √ Ruṭa, 784 √ Luṭa, 785 √ Luṭha; to strike against, resist The roots ruṭ and luṭ end with ṭ ट ; the last लुठ luṭh ends with ṭh ठ । Pre. रोटते । Per. रुरुटे । I Fut. रोटिता । Aorist. अरोटिष्ट or अरुटत् ॥

784. √ Luṭa, Pre. लोटते । Per. लुलुटे । I Fut. लोटिता । Aorist. अलुटत ॥

785. √ Luṭha, Pre. लोठते । Per. लुलुठे । I Fut. लोठिता । Aorist. अलुठत् or अलोठिष्ठ ॥

शुभ ७८६ दीप्तौ ।

786. √Śubba, to shine. Pre. शोभते । Per, शुशुभे । Aor. अशुशुभत् । Caus. शोभयति । Desi. शुशुभिषते । शुशोभिषते । Inten. शोशुभ्यते । Yaṅ luk शोशोब्धि । Ger. शोभित्वा or शुभित्वा ॥

क्षुभ ७८७ संचलने ।

787. √Kṣhubha, to shake, tremble, to be agitated or disturbed.

Mâdhavíya gives the meaning of sanchalana as "प्रकृतिवि पर्यासो गमनं च" । This root belongs to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. क्षोभते । Per. चुक्षुभे । Aorist अक्षोभिष्ट or अक्षुभत् । Past Part, Pass. क्षुब्धः or क्षुभितः ॥

णभ ७८८, तुभ ७८९ हिंसायाम् । आद्योऽभावेऽपि । 'नभन्तामन्यके समे' । 'मा भूवन्नन्यके सर्वे' इति निरुक्तम् । अनभत् । अनभिष्ट । इमौ दिवादौ क्र्यादौ च ॥

788. √ṇabha, 789 √Tubha, to injure, to hurt. नभ means 'deprivation' also. Thus in the Nirukta we find "नभन्ताम् अन्यके समे" explained as "मा भुवन्नन्यके सर्वे" । So also the Bhâshya explains the word नभन्ताम् by माभवन्तु in the following नभन्तामन्यके । मा ज्याका अधिधन्वसु = अन्यकेषां शत्रूणां धन्वसु स्थिता ज्याकाः छिन्ना मा भवन्तु । Pre. नभते (प्रणभते) । Per. नेभे । Aorist अनभिष्ट or अनभत् । Noun नभः "sky," 'Ocean.'

789. √Tubha, to hurt, injure. This and the last root belong to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. तोभते । Per. तुतुभे । I Fut. तोभिता । Aorist अतुभत् or अतोभिष्ट

स्रंसु ७९०, ध्वंसु ७९१, भ्रंसु ७९२ अवस्रंसने । ध्वंसु ७९३ गतौ च । अङि न लोपः । अस्रसत्–अस्रंसिष्ट । 'नास्रसत्करिणां ग्रैवम्' इति रघुकाव्ये । 'भ्रंशु' इत्यपि केचित्पेठुः । अत्र तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । 'भ्रंशु भ्रशु अधःपतने' इति दिवादौ ॥

790. √Sraṅsu, 791 √Dhvaṅsu, 792 √Bhraṅsu, to fall or drop down, slip off or down. ध्वंसु means 'to go' also. Before the Aorist in अङ् there is elision of the nasal, and the form is अस्रसत् as in the following verse of Raghuvaṅsa, नास्रसत् करिणां ग्रैवम् । Some read here भ्रंशु also. Pre. स्रंसते । Per. सस्रंसे । I Fut. स्रंसिता । Aorist अस्रसत् or अस्रंसिष्ट । Desi. सिस्रंसिषते । Inten. सास्रंस्यते । Yaṅ luk सनीस्रंसीति । सनीस्रस्तः । Past Part. Pass. स्रस्तम् । Gerund स्रंसित्वा or स्रस्त्वा । Noun. उखास्रत् ॥

791. √Dhvaṅsu, to fall down. Pre. ध्वंसते । Per. दध्वंसे । I Fut. ध्वंसिता ॥

792. √Bhraṅsu, to fall down. Pre. भ्रंसते । Per. बभ्रंसे । I Fut. भ्रंसिता ॥

793. √Dhvaṅsu, to go. Pre. ध्वंसते । Per. दध्वंसे । I Fut. ध्वंसिता ॥

स्रम्भु ७९४ विश्वासे । अस्रभत्–अस्रम्भिष्ट । दन्त्यादिरयम् तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः ॥

794. √Srambhu, to confide. This root begins with a dental sibilant (स), that which begins with a palatal sibilant (श) has already been taught before in the sense of carelessness. See root no. 420. Pre. स्रम्भते । Per. सस्रम्भे । I Fut. स्रम्भिता । Aorist अस्रभत् or अस्रम्भिष्ट । Caus. स्रम्भयति । Aor. अससम्भत् । Desi. सिस्रम्भिषते । Intensive सास्रम्भ्यते । Ger. स्रम्भित्वा or स्रब्ध्वा । Noun विस्रम्भो ॥

वृतु ७९५ वर्तने । वर्तते । ववृते ॥

795. √ Vṛitu, to he, exist, abide, remain, stay. Pre. वर्तते । Per. ववृते । I Fut. वर्तिता । II Fut. वर्तिष्यते । This is optionally Patasmaipadi by I. 3. 92. S. 2347 below. वर्त्स्यति । When Parasmaipadi, the root does not take the augment इट् by VII. 2. 59. S. 2348 below. Imperative. वर्तताम् । Imper. अवर्तत । Poten. वर्तेत । Bene. वर्तिषीष्ट । Aorist अवृतत् or अवर्तिष्ट । Condi. अवर्तिष्यत or अवर्त्स्यत् । Caus. वर्तयति । Aorist अववर्तत् or अवीवृतत् । Desi. विवर्तिषते or विवृत्सति । Inten. वरीवृत्यते । Nouns वर्तिष्णुः । वृत्त, वर्तनी । वृत्तिः ॥

२३४७ । वृद्भ्यः स्यसनोः । १ । ३ । ९२ ॥

वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्ये सनि च ॥

2347. After the verbs 'vṛit' to exist &c., Parasmaipada is optionally employed when the affixes sya (second Future and conditional) and san (Desiderative) follow.

The वृतादि verbs are five in number and are included in the द्युतादि subclass. They are वृत् 'to be,' वृध् 'to grow', शृधू 'to fart or break wind'; स्यन्दु 'to ooze.,' and कृपू 'to be able.' As Future वर्त्स्यति or वर्तिष्यते, 'it will be,' Conditiona अवर्त्स्यत् or अवर्तिष्यत् ; Desiderative विवृत्सति or विवर्तिषते &c.

In other tinses than the above, they are always Atmanepadi. As वर्तते 'It is.

२३४८ । न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः । ७ । २ । ५९ ॥

एभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण्न स्यात्तङानयोरभावे । वर्त्स्यति-वर्तिष्यते । अवृतत्-अवर्तिष्ट । अवर्त्स्यत्-अवर्तिष्यत् ॥

2348. The Parasmaipada ârdhadhâtuka affixes beginning with स् do not get the augment इट् after वृत् and the three roots that follow it.

Thus वृत्—वर्त्स्यति, अवर्त्स्यत्, विवृत्सति ।, वृध् वर्त्स्यति । अवर्त्स्यत् । विवृत्सति शृधू । शर्त्स्यति । अशर्त्स्यत् । शिशृत्सति । स्यन्दू । स्यन्त्सति । अस्यन्त्स्यत् ॥

The वृतादि roots are four वृत्, वृध्, शृध्, and स्यन्द (Bhu. 795-798). In the examples, the Parasmaipada forms are shown, because these roots are optionally Parasmaipadi by 1. 3. 92 before स्य and सन् ॥

Obj :—The word चतुर्भ्यः may conveniently have been omitted from the sûtra. A reference to the Dhâtupâṭha will show that the वृतादि roots form a subdivision of द्युतादि roots, and stand at the end of Dyutâdi class. So that the sûtra न वृद्भ्यः would have been enough, and there would have been no uncertanity or vagueness about it, for the word वृतादि would mean 'the roots वृत् &c. with which the Dyutâdi class ends.' Thus we shall get the *five* roots 795 वृतु वर्तने 796 वृधु वृद्धौ, 797 शृधु शब्दकुत्सायाम् ; 798 स्यन्दू प्रस्रवणे and कृपू सामर्थ्ये । As regards the last root कृपू, we shall find from the next sûtra, that the present sûtra applies to this root also. Or we can change the order of the roots, putting कृपू first, and वृतु &c. after it, so that वृतादि will mean *four* roots only. Whether vṛitâdi be taken to mean the *five* or the *four* roots, the word चतुर्भ्यः is redundant.

Ans :—The word चतुर्भ्यः is used in order that the prohibition contained in this sûtra may debar the 'option' which the root स्यन्दू would have taken, because of its indicatory long ऊ (VII. 2. 44). For this 'option' is an antaranga operation, because it applies to *all* ârdhadhâtuka affixes; while the 'prohibition' of the present sûtra is a bahiranga, because it applies to those affixes only which begin with स। So that the 'prohibition' of this sûtra would not have debarred the 'option' of VII. 2. 44: and in the Parasmaipada स्यन्दू would have had two forms; which, however, is not the case because of the word चतुर्भ्यः by which the 'prohibition' is extended to स्यन्दू also. Thus in the Parasmaipada, we have only one form, as, स्यन्त्स्यति; but in the Atmanepada we have *two* forms स्यन्दिष्यते or स्यन्त्स्यते॥

The word 'Parasmaipada' is understood in this sûtra, so that the prohibition does not apply to âtmanepada affixes: as वर्त्तिषीष्ट, वर्त्तिष्यते, अवर्तिष्यत्, विवर्तिष्यते, स्यन्दिषीष्ट or स्यन्त्सीष्ट। Moreover, with regard to Atmanepada also, the इट् is added to these roots when they stand in the same 'pada' with the affixes. But when the Atmanepada affixes are added not to the *roots* 'vṛit &c,' but to the *roots* which are derived from the *nominal* bases formed from 'vṛit &c,' then the '*root*' is not in the same pada with the affix, and the prohibition of this sûtra will apply. As विवृत्सिचीयते। Moreover, the rule applies, as we have said, to the affixes standing in the same 'pada' with the 'roots'; therefore it will apply to Desiderative roots, as विवृत्सति, though शप् here intervenes between the ârdhadhatuka affix सन् and the Parasmaipada तिप्; so also, an ekâdeśa though sthânivat and therefore an intervention, will not be considered so for the purposes of this rule, as विवृत्सिष्यति; so also in विवृत्सयति। The prohibition, moreover, applies to कृत् affixes, and where there is luk-elision of Parasmaipada affixes. As विवृत्सिता and विवृत्सत्वम् where the Imperative हि is luk-elided, and being so elided, the force of Parasmaipada does not here remain by न लुमताङ्गस्य (I. 1. 63); hence the above *Isht.*

वृधु ७९६ वृद्धौ ।

796. √Vṛidhu, to grow, increase. The conjugation is like that of वृत। Pre. वर्धते। Per. ववृधे। I Fut. वर्धिता। Noun. वर्धिष्णुः। वर्धनः। वृद्धः॥

शृधु ७९७ शब्दकुत्सायाम् । इमौ वृतिवत् ॥

797. √Śridhu, to break wind downwards. Conjugated like वृत। Pre. शर्धते। Per. शशृधे। I Fut. शर्धिता॥

स्यन्दू ७९८ प्रस्रवणे । स्यन्दते। सस्यन्दे। सस्यन्दिषे–सस्यन्त्से। सस्यन्दिध्वे–सस्यन्ध्वे। स्यन्दिता–स्यन्त्ता। 'वृद्भ्यः स्यसनोः' (२३४७) इति परस्मैपदे कृते ऊदिल्लक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यात् 'न वृद्भ्यः' (२३४८) इति निषेधः। स्यन्त्स्यति–स्यन्दिष्यते–स्यन्त्स्यते। स्यन्दिषीष्ट–स्यन्त्सीष्ट। 'द्युद्भ्यो लुङि' (२३४५) इति परस्मैपदपक्षेऽङ्। नलोपः। अस्यदत्–अस्यन्त्त। अस्यन्त्साताम्। अस्यन्त्सत। अस्यन्त्स्यत्--अस्यन्दिष्यत--अस्यन्त्स्यत॥

798. √Syandû, to ooze, trickle, drop, distil. The स is changed to ष optionally when preceded by अनु &c. See VIII. 3. 72 S. 2349. Pre. स्यन्दते। Per. सस्यन्दे। सस्यन्दिषे or सस्यन्त्से। सस्यन्दिध्वे or सस्यन्ध्वे। सस्यन्दिवहे or सस्यन्द्वहे। I Fut. स्यन्दिता or स्यन्त्ता। II Fut. स्यन्दिष्यते or स्यन्त्स्यति or स्यन्त्स्यते। Impera. स्यन्दताम्।

Imper. अस्यन्दत । Poten. स्यन्देत । Bene. स्यन्दिषीष्ट or स्यन्त्सीष्ट । Aorist. (1) अस्यन्दिष्ट । (2) अस्यदत् or (3) अस्यन्त । (1) अस्यन्त्साताम् or अस्यन्त्सत । (2) अस्यदताम् । [When the root takes the affixes of the Parasmaipada, then the Aorist is formed by अङ् (S. 2345), before which the nasal is elided]. Condi. (1) अस्यन्दिष्यत or (2) अस्यन्त्स्यत or (3) अस्यन्त्स्यत् । Desi. सिष्यन्दिषते, सिष्यन्त्सते, सिष्यन्त्सति । Inten. सास्यन्द्यते । Past. Pass. स्यन्नः । Ger. स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा । Nouns. सिन्धुः । सैन्धवः ॥

२३४९ । अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु । ८ । ३ । ७२ ॥

एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षो वा स्यात् । अनुष्यन्दते – अनुस्यन्दते वा जलम् । 'अप्राणिषु' किम् । अनुस्यन्दते हस्ती । 'अप्राणिषु' इति पर्युदासात् 'मत्स्योदके अनेष्यन्देते' इत्यत्रापि पक्षे षत्वं भवत्येव । 'प्राणिषु न' इत्युक्तौ तु न स्यात् ॥

2349. ष् is optionally the substitute of the स् of स्यन्द्, after the prepositions अनु, वि, परि, अभि and नि, when the subject is not a living being.

The root स्यन्दू प्रस्रवणे is anudâtta. Thus अनुष्यन्दते । विष्यन्दते । परिष्यन्दते । अभिष्यन्दत तैलम् । निष्यन्दते । अनुस्यन्दते । विस्यन्दते । परिस्यन्दते । Thus अनुष्यन्दते or अनुस्यन्दते जलम् ॥

Why do we say 'when the subject is not a living being'? Observe अनुस्यन्दते हस्ती । The option of this sûtra will apply, when the subject is a compound of living and non-living beings. Thus अनुस्यन्देते or अनुष्यन्देते मत्स्योदके । The subject here is a Dvandva compound, and it is not in the singular number because of II. 4. 6. The word अप्राणिषु is a Paryudâsa and not a Prasajya-pratishedha. If it be the latter sort of prohibition, then the force will be on the word *living*, and in a compound like मत्स्योदके, consisting of *living* and *non-living* beings, the prohibition will apply because it has a *living* being in it, and so there will be no षत्व । In the other view, the force is on the word *non living*, and because the compound contains a non-living being, therefore the option will be applied, and the presence of the living being along with it will be ignored.

The anuvritti of परि, नि and वि is understood here from VIII. 3. 70. So these words could well have been omitted from the sûtra, which might have then been अन्वभिभ्यांच स्यन्दतेरप्राणिषु, and by the force of च we would draw in the anuvṛitti of परि &c.

799 कृपू सामर्थ्ये । In conjugating this root, the following applies.

२३५० । कृपो रो लः । ८ । २ । १८ ॥

'कृपः' 'उः' इति छेदः । 'कृप' इति लुप्तषष्ठीकम् । तच्चावर्तते । कृपो यो रेफस्तस्य लः स्यात् । कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रो रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात् । कल्पते । चकॢपे । चकॢपिषे – चकॢप्से इत्यादि स्यन्दिवत् ॥

2350. For the र of the root कृप् there is substituted ल् ॥

The word कृपो is compounded of कृप + उ । The term कृप is used with the force of the genitive, the case-ending is considered as latent. It is repeated. The meaning is "In the place of the र of कृप there is ल । In the place of the र-sound which is a portion of the ऋ of कृप and therefore which may be considered as like र, there is substituted something which is like ल । That is when कृप assumes by guṇa &c the form कर्प &c, then for र is substituted ल and we have कल्प। But even with कृप, a l-sound like लृ is substituted for ऋ, and we have क्लृप" । As कल्पते, चक्लृपे &c like स्यन्द ॥

The र् here merely indicates the sound, and includes both the single consonant र् and the same consonant of the vowel ऋ । So also with ल् । So that for the single र् there is substituted ल् ; and for र् when a portion of ऋ, the ल् is substituted, i.e. ऋ becomes लृ । Thus कृप्=क्लृप्, as in the sûtra लुटि च क्लृपः (I. 3. 93.) कल्प्ता, कल्प्तारौ, कल्प्तारः । क्लृप्तः । क्लृप्तवान् ॥

The word कृपा is derived from the root कृप् by vocalisation, as it has been enumerated in Bhidâdi class (कृपेः संप्रसारणं च III. 3. 104). The vocalised root-form कृप is not to be taken here, as it is a lâkshaṇika form.

Vârt :—The words कृपण, कृपाण, कृपीट, कर्पूर &c, are also from कृप् । Or by the Uṇâdi diversity, the ल change does not take place.

Vârt :—Optionally so of बाल &c. As, बालः or बारः, मूलम् or मूरम् । लघु or रघु, असुरः or असुलः, अलम् or अरम्, अङ्गुलिः or अङ्गुरिः ॥

Vârt :—Optionally so in the Vedas, or when names, of कपिलका &c, as कपिरकः or कपिलकः, तिल्पिलीकम् or तिर्पिरीकम्, लोमाणि or रोमाणि, पांसुरं or पांसुलं, कर्म or कल्म, शुक्रः or शुक्लः, कल्मषं, कर्मषं ॥

Some say 'र and ल are one': and operations regarding र may be performed with regard to ल ॥

In forming the FirstFuture, the next sûtra applies.

२३५१ । लुटिचक्लृपः । १ । ३ । ९३ ॥

लुटि स्यसनोश्च क्लृपेः परस्मैपदं वा स्यात् ॥

2351. After the verb klip 'to be fit', Parasmaipada is optionally employed, when luṭ (1st Future) is affixed, as well as when sya and san are affixed.

The verb क्लृप् is one of the five verbs of the sub-class, वृतादि । (I. 3. 92 S. 2347). Therefore it will take both Parasmaipada and Atmanepada, when the affixes स्य or सन follow. The present sûtra makes the additional declaration in the case of the 1st Future or लुट्. Thus in Luṭ we have :—कल्प्तासि or कल्प्तासे ; in the 2nd Future we have :—कल्पिष्यते or कल्प्स्यति, in the Desiderative we have :—चिक्लृप्सति or चिकल्पिषते ; in the Conditional we have :—अकल्प्स्यत् or अकल्पिष्यत ॥

२३५२ । तासि च क्लृपः । ७ । २ । ६० ॥

क्लृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्धधातुकस्य चेण्न स्यात्तङानयोरभावे । कल्प्तासि । कल्प्तास्थ । कल्पितासे । कल्प्तासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । कल्पिषीष्ट–क्लृप्सीष्ट । अक्लृपत् –अकल्पिष्ट–अक्लृप्त । अकल्प्स्यत्–अकल्पिष्यत–अकल्प्स्यत । वृत् । वृतः संपूर्णो द्युतादिर्वृतादिश्चेत्यर्थः ॥

23: 2. The (Parasmaipada) ârdhadhâtuka affixes beginning with स्, and the affix तास् (the sign of the Periphrastic Future) do not get the augment इट्, after the root क्लृप except in the Atmanepada affixes.

Thus कल्प्ता, कल्प्स्यति, अकल्प्स्यत्, चिक्लृप्सति । But कल्पितासे, कल्पिषीष्ट, कल्पिष्यते, अकल्पिष्यत, चिकल्पिषते in the Atmanepada,

In the case of क्लृप् also, the इट् is added to the ârdhadhâtuka affixes in the Atmanepada, when the root stands in the same pada with the affixes and there is prohibition everywhere else. So also there is prohibition before kṛit-affixes, and the luk-elision of Parasmaipada. As चिक्लृप्सिता, चिक्लृप्ससि त्वं ॥

According to Padamanjari, these two sûtras could have been shortened thus:— (1) न वृद्भ्यः पञ्चभ्यः, (2) तासि च ; and "क्लृपः" could well have been omitted. The तास् comes only after क्लृप and not after other roots of Vṛitâḍi class, in Parasmaipada [1. 3. 92 and 93]. Therefore, there is no fear that the prohibition तासि च will apply to the other roots of vṛitâdi, but only to 'klip,' because the word परस्मैपदेषु is understood here ; and as no roots of vṛitadi class take Parasmaipada in the Periphrastic Future except 'klip', there is no fear of any ambiguity.

कृप ७९९ सामर्थ्ये ।

799. √Kripû, to be fit or adequate for. By VIII. 2. 18 S. 2350 the र् of this root is changed to ल । Pre. कल्पते । Per. चक्लृपे । चक्लृपिषे or चक्लृप्से । I Fut. कल्प्ता । कल्प्तारौ । कल्प्तारः । कल्प्तासि or कल्पितासे or कल्प्तासे । कल्प्तास्थः । कल्प्तास्थ । II Fut. कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । कल्प्स्यति । Imperative कल्पताम् । Imper. अकल्पत । Pote. कल्पेत । Bene. कल्पिषीष्ट । क्लृप्सीष्ट । Aorist अक्लृप्त or अक्लृपत् or अकल्पिष्ट । Condi. अकल्पिष्यत or अकल्प्स्यत् । Inten. चलीक्लृप्यते । Yaṅ luk चल्कल्प्ति or चलिकल्प्ति or चलीकल्प्ति ।

वृत् । *"Vṛit" here means that the Dyutâdi and the Vṛitâdi roots end here.*

अथ त्वरत्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः षितश्च ॥

Now the thirteen roots ending with त्वरति No. 812 are anudatteta and ṣhit.

घट ८०० चेष्टायाम् । घटते । जघटे । घटादयो मितः इति वक्ष्यमाणेन मित्संज्ञा । तत्फलं तु णौ मितां ह्रस्वः (२५६८) इति चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् (२७६२) इति च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति । कथं तर्हि 'कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये' 'प्रविघाटयिता समुत्पतन्हरिदश्वः कमलाकरानिव' इत्यादि । शृणु । घट संघाते इति चौरादिकस्येदम् । न च तस्यैवार्थविशेषो मित्त्वार्थमनुवादोऽयमिति वाच्यम् । नान्ये मितोऽहेतौ इति निषेधात् । अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपञ्चकव्यतिरिक्ताश्चुरादयो मितो नेत्यर्थः ॥

800 √Ghaṭa, to be busy with, strive after. The Ghaṭâdi roots are मित्, a designation which will be explained further on. The result of their being मित् is that the root is shortened in the causative by VI.4. 92 S. 2568 ; and there is optional lengthening before the affixes चिण् and णमुल् by VI. 4. 93 S. 2762. As घटयति, विघटयति । If so, how do you explain the lengthening in घाटनं and प्रविघाटयिता in "कमलवनोदघाटनं कुर्वते ये" । and " प्रविघाटयिता समुत्पतन् हरिदश्वः कमलाकरानिव." There is a घट संघाते belonging to the Churadi class. (No. 183). The above forms are from that root. It should not be said that that root is only a particular case of the present root, the sense of संघात being a species under the genus चेष्टा, and therefore that root is also mitâdi. This we say because there is a specific prohibition "no other roots of the Churadi which take णिच् are मित् ।" The meaning of अहेतौ is that except the five roots ज्ञप &c no Churâdi root which takes णिच् without change of sense is a मित् । For the अहेतु or स्वार्थ णि is added only to Churâdi roots. Pre. घटते । Per. जघटे । I Fut. घटिता । II Fut. घटि-

ष्यते । Bene. घटिषीष्ट । Aorist अघटिष्ट । Condi. अघटिष्यत् । Pass. घट्यते । Aor. अघाटि or अघटि । Caus. घटयति । Aor. अजीघटत् । Before स्य, तास् &c the lengthening is optional : as घटिष्यते or घाटिष्यते &c. Desi. जिघटिषते । Inten. जाघट्यते । Yan luk जाघट्टि । Nouns घटो । घटिका । घटना ॥

व्यथ ८०१ भयसंचलनयोः । व्यथते ॥

801. व्यथ भयसंचलनयोः ॥

In conjugating this root in the Perfect, the following applies.

२३५३ । व्यथो लिटि । ७ । ४ । ६८ ॥

व्यथोऽभ्यासस्य संप्रसारणं स्याल्लिटि । हलादिः शेषापवादः । यस्य हलादिः शेषेण निवृत्तिः । विव्यथे ॥

2353. There is vocalisation of the half-vowel of the reduplicate of व्यथ् in the Perfect.

As विव्यथे, विव्यथाते, विव्यथिरे । This ordains the vocalisation of य, which otherwise would have been elided as being a non-initial consonant (VII. 4. 60) The vocalisation of व् is prevented by VI. 1. 37. Why do we say in the Perfect? Observe वाव्यथ्यते ॥

801. √Vyatha, 1. to be afraid, 2. to tremble. Pre. व्यथते । As व्याघात्व्यथते । In forming the Perfect, the sûtra VII. 4. 68 S. 2353 applies, which causes vocalisation. Per. विव्यथे । 1 Fut. व्यथिता । Caus. व्यथयति, Aor. अविव्यथत् । Inten. वाव्यथ्यते । Yan luk वाव्यथीति or वाव्यत्ति । Nouns विधुरः । विथुरः । अव्यथी ॥

प्रथ ८०२ प्रख्याने । पप्रथे ॥

802. √Pratha, to become famous or celebrated. Pre. प्रथते । Per. पप्रथे । I Fut. प्रथिता । Pass. प्रथ्यते । Aor. अप्रथि or अप्राथि । Caus. प्रथयति, Aor. अपप्रथत् । Nouns. पृथिवी । पार्थिवः । पार्थिवी । पृथुः । प्रथिमा ॥

प्रस ८०३ विस्तारे । पप्रसे ॥

803. √Prasa. to spread. Pre. प्रसते । Per. पप्रसे । Pass, प्रस्यते । Aor. अप्रसि or अप्रासि । Caus. प्रसयति, Aor. अपिप्रसत् । Desi, पिप्रसिषति, Inten. पाप्रस्यते । Yan luk. पाप्रस्ति । Imperfect 3rd S. अपाप्रद् । 2nd. S. अपाप्रत् or अपाप्रः । Noun. प्रसा ॥

म्रद ८०४ मर्दने ।

804. √Mrada, to pound, crush, grind. Pre. म्रदते । Per. मम्रदे । I Fut. म्रदिता । Caus. म्रदयति, Aor. अमम्रदत् । Desi. मिम्रदिषते । Inten. मामृद्यते । Yan luk. मामृदीति or मामृत्ति । Nouns. मृदुः । मार्दवम् । मृद्वी । मृद्विका । म्रदिमा ॥

स्खद ८०५ स्खदने । स्खदनं विद्रावणम् ॥

805 √Skhada, to cut, to tear to pieces. Pre, स्खदते । Per. चस्खदे । I Fut. स्खदिता । Pass. स्खद्यते । Aor. अस्खदि or अस्खादि । Caus. स्खदयति, स्खदयते, Aor. अचिस्खदत् ॥

क्षजि ८०६ गतिदानयोः । मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि 'चिण्णमुलोः–' (२७६२) इति दीर्घविकल्पः । अक्षाञ्जि–अक्षाञ्जि । क्षञ्जं क्षञ्जम् । क्षाञ्जं क्षाञ्जम् ॥

806. √Kshaji, 1. to go 2. give Pre. क्षञ्जते । Per. चक्षञ्जे । I Fut. क्षञ्जिता । Pass. क्षञ्ज्यते । Aor. अक्षञ्जि or अक्षाञ्जि । With णमुल् we have क्षञ्जं क्षञ्जम् or क्षाञ्जम् क्षाञ्जम् । See S. 2762. Caus. क्षञ्जयति, क्षञ्जयते । Aor. अचक्षञ्जत् । Desi. चिक्षञ्जिषते, । Inten. चाक्षञ्ज्यते । Yan luk. चाक्षङ्क्ति ॥

दक्ष ८०७ गतिहिंसनयोः। योऽयं वृद्धिशैघ्र्ययोरनुदात्तेत्सु पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्त्वार्थोऽनुवादः ॥

807. √Dakṣha, 1. to go, 2. to injure. The root दक्ष meaning वृद्धिशैघ्र्ययोः (No. 639) read in the anudattet class is also a मित् root, that meaning being included in the meaning of the present root. Pre. दक्षते। Per. ददक्षे। I. Fut. दक्षिता। Pass. दक्ष्यते। Aor. अदाक्षि or अदक्षि। Caus. दक्षयति, दक्षयते। Aor. अददक्षत् ॥

क्रप ८०८ कृपायां गतौ च।

808. √Krapa, 1. to pity, 2. to go. Pre. क्रपते। Per. चक्रपे। I Fut. क्रपिता। Pass. क्रप्यते। Aor. अक्रपि or अक्रापि। Caus. क्रपयति, Aor. अचिक्रपत्। Desi. चिक्रपिषते। Inten. चाक्रप्यते। Yan luk चाक्रप्ति। Nouns. कृपणः। कर्पूरः। कपोटः ॥

कदि ८०९, क्रदि ८१०, क्लदि ८११ वैक्लव्ये। वैकल्ये इत्येके। त्रयोऽप्यनिदित इति नन्दी। इदित इति स्वामी। कदि क्रदी इदितौ क्रद क्लद इति चानिदिताविति मैत्रेयः। कदिक्रदिक्लदीनामाह्वानरोदनयोः परस्मैपदिषूक्तानां पुनरिह पाठो मित्त्वार्थ आत्मनेपदार्थश्च ॥

809. √Kadi, 810. √Kradi, 811. √Kladi, to be confounded or perplexed, to confound. Some read it as वैकल्ये। According to Nandi, all these three roots are without the indicatory इ। According to Swamî they have an indicatory इ। According to Maitreya कदि and क्रदि have an indicatory इ; while क्रद and क्लद are without it. These three roots have been read in the Parasmaipada subclass. See *ante*. Their repetition here is for the sake of showing that they are मित् and also atmanepadî. Pre. कन्दते। Per. चकन्दे। I Fut. कन्दिता। Pass. कन्द्यते। *Aor.* अकान्दि or अकन्दि। Namul. कन्दंकन्दं or कान्दंकान्दम्। Caus. कन्दयति, कन्दयते। *Aor.* अचकन्दत्। Desi चिकन्दिषते। Inten. चाकन्द्यते। Yan luk. चाकन्ति ॥

810. √Kradi, to confound. Pre. क्रन्दते। Per. चक्रन्दे। I Fut. क्रन्दिता ॥

811. √Kladi, to confound. When these three roots are अनिदित् then we have कदयति, अकादि &c. Pre. क्लन्दते। Per. चक्लन्दे। I Fut. क्लन्दिता। Nouns. कन्दनं। कन्दलः। कदली ॥

ञित्वरा ८१२ संभ्रमे। घटादयः षितः। षित्त्वादङ् कृत्सु वक्ष्यते ॥

812. √ñitvarâ, to hurry, make haste. Pre. त्वरते। Per. तत्वरे। I Fut. त्वरिता। Pass. त्वर्यते। *Aor* अत्वरि or अत्वारि। Namul त्वरंत्वरं or त्वारंत्वारं। Caus. त्वरयति। त्वरयते। *Aor.* अतत्वरत्। Desi तित्वरिषते। Inten. तात्वर्यते। Yan luk तातूर्ति। तातूर्तः। तातरीषि। तातूर्षि। तातूर्यः। तात्वरीमि। तातूर्मि। Imperative तातूर्हि। Past. Part. Pass त्वरितः or तूर्णः। Nouns. तूः, तुरा ॥

Here end those Ghatâdi roots which are षित्। *The force of* षित् *will be mentioned hereafter in the krit subdivision.*

अथ फणान्ताः परस्मैपदिनः ॥

Sub-section. Now the roots that are given here after upto फण, *are Parasmaipadi*

ज्वर ८१३ रोगे। ज्वरति। जज्वार ॥

813. √Jvara, to be diseased, to be feverish. Pre. ज्वरति। Per. जज्वार। I Fut. ज्वरिता। II Fut. ज्वरिष्यति। Imperative. ज्वरतु। Imper. अज्वरत्। Pote. ज्वरेत्। Bene. ज्वर्यात्। Aorist. अज्वारीत्। Condi. अज्वरिष्यत्। Pass. ज्वर्यते। *Aor.* अज्वारि or

अज्वारि । Caus. ज्वरयति, ज्वरयते । *Aor.* अजिज्वरत् । Desi. जिज्वरिषति । Inten. जाज्वर्यते । Yaṅ luk जाजूर्त्ति, जाजूर्त्तः । Past. Part. Pass. ज्वरितः । ज्वरितवान् । Nouns. जूः, जुरौ, जुरः । संज्वारी ॥

गड ८१४ सेचने । गडति । जगाड ॥

814. √Gaḍa, to distil, draw out. Pre. गडति । Per. जगाड । I Fut. गडिता । Pass. गड्यते । *Aor.* अगाडि or अगडि । Caus. गडयति, गडयते । *Aor.* अजीगडत् । Desi. जिगडिषति । Inten. जागड्यते । Yaṅ luk जागड्डि । Nouns. गडुलः ॥

हेड ८१५ वेष्टने । हेडृ अनादरे इत्यात्मनेपदिषु गतः स एवोत्सृष्टानुबन्धोऽनूद्यतेऽर्थविशेषे मित्त्वार्थम्। परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदम्। हेडति। जिहेड । हिडयति । अहिडि–अहीडि। अनादरे तु हेडयति ॥

815. √heḍa, to surround. The root हेड अनादरे is âtmanepadi. That very root without its indicatory ऋ is repeated here for the sake of including it in the मितत्व class. That root ought to have been included in the preceding list which gives atmanepadi roots, and not here in the Parasmaipadi subdivison? The very fact of its so given here shows that it is Parasmaipadi also. Pre, हेडति । Per. जिहेड। I Fut. हेडिता Pass. हेड्यते । Aor. अहिडि or अहीडि । Caus. हिडयति, Aor, अजीहिडत् । But from the root हेडृ अनादरे (No. 304) we have हेडयति । Desi. जिहेडिषति ॥

वट ८१६ भट ८१७ परिभाषणे। वट वेष्टने भट भृतौ इति पठितयोः परिभाषणे मित्त्वार्थोऽनुवादः ॥

816. √vaṭa. 817 √bhaṭa to speak, converse. These two roots have already been taught before in वट वेष्टने no 322, and भट भृतौ no 329. They are repeatedly here, in order to give them the additional meaning of paribhâshaṇa; and make them मित् । Caus. वटयति । भटयति । No lengthening. Aor. अवटि or अवाटि । अभटि or अभाटि ॥

नट ८१८ नृतौ। इत्थमेव पूर्वमपि पठितं तत्रायं विवेकः। पूर्वं पठितस्य नाट्यमर्थः। यत्कारिषु नटव्यपदेशः। वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम्। घटादौ तु नृत्तं नृत्यं चार्थः। यत्कारिषु नर्तकव्यपदेशः। पदार्थाभिनयो नृत्यम्। गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तम्। केचित्तु घटादौ नट नतौ इति पठन्ति। गतौ इत्यन्ये। णोपदेशपर्युदासवाक्यभाष्यस्ता नाटि इति दीर्घपाठाद्घटादिर्णोपदेश एव ॥

818. √naṭa to dance. This root has also been taught before. See No. 332. The difference is this, the root taught before means nâṭyam or dramatic representation: and a person who does that is called naṭa 'an actor.' The representation on the stage by spoken words to express the sense of something is nâṭyam or drâma. But the root given here means to dance, the appropriate verbal nouns being nṛityam or nṛittam, and not nâṭyam. The person who does this is called नर्तकः 'a dancer', and not नटः 'an actor'. The difference between nṛityam and nṛittam is this. Representing of an action or object such as by pantomime or gesticulation is nṛityam; while nṛittam is dancing pure and simple, mere movement of the body.

Some read नट नतौ 'to bend, to bow"; in the Ghaṭâdi list, and say the ghaṭâdi naṭa means to bow. They give the illustration नटयति शाखा 'He causes the branch to bend'. Others say that it means to go.

The gkaṭâdi naṭa (*i. e*, the present root) is to be understood to have been eunnciated with an initial ण, that is it is णट नृत्तौ । The reason for this is that in the exceptions to the roots that are taught with an initial ण, the author of the Mâhabhâshya gives नाटि, i. e the nâta with long आ । The मित root can never have long आ in the causative. See VI. 1. 65. already gone before. In other words, the present root नट andthe root no 342 are both णोपदेश andthe Churâdi root नट is not so and is the root mentioned in sûtra VI. I. 65.

Note :—The representation on scene may be by words (vâkyârtha-abhinaya) and then it is drama or **nâṭyam.** Or it may be by gesticulation without words (padártha abhinaya), and then it is called nṛityam. Or there may be no representation at all, but mere rhythmic movements of limbs according to rules and then it is called nṛitta. Their respective nouns are naṭa 'an actor,' and narttaka 'a pantomime' or 'a dancer.'

The Causative of the Ghaṭâdi नट is नटयति 'he causes to dance' The aorist is अननटि or अनाटि ॥

ष्टक ८१९ प्रतीघाते । स्तकति ॥

819. √Shṭaka to resist, repel, push back, strike against. Pre. स्तकति । Per. तस्ताक । I Fut. स्तकिता । Caus. स्तकयति, स्तकयते । Aor. अतिष्टकत् । Pass aor अस्तकि or अस्ताकि । Desi. तिस्तकिषति । Inten. तास्तक्यते । Yaṅ luk तास्तक्ति ॥

चक ८२० तृप्तौ । तृप्तिप्रतीघातयोः पूर्वं पठितस्य तृप्तिमात्रे मित्त्वार्थोऽनुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदिष्वनुवादात्परस्मैपदम् ॥

820. √Chaka to be satiated, satisfied. This root has already been taught before as चक तृप्तौ प्रतिघाते । No. 93. 'to be satisfied', and 'to resist.' It is âtmanepadî there. It is repeated here in order to make it a मित् root, and then to confine its meaning to satisfaction only. It is moreover Parasmaipadi now; because of its repetition in this list. Pre. चकति । Per. चचाक । I Fut चकिता । Aorist अचाकीत् or अचकीत् । Caus. चकयति, चकयते । Aor. अचीचकत् । Pass. aor. अचकि or अचाकि ।

कखे ८२१ हसने । एदित्वान्न वृद्धिः । अकखीत् ॥

821. √Kakhe to laugh. As it has an indicatory ए, there is no Vṛiddhi in the aorist. As अकखीत् । Pre. कखति । Per. चकाख । चकखतुः । I Fut कखिता । Aorist अकखीत् । Caus. कखयति, कखयते । Pass. Aor. अकखि or अकाखि । Desi चिकखिषति । Inten. चाकख्यते । Yaṇ luk चाकक्ति ॥

रगे ८२२ शङ्कायाम् ।

822. √Rage to doubt. Pre. रगति । Per. रराग ॥

लगे ८२३ संगे ।

823. √Lage to adhere or stick to. Pre. लगति । Noun लग्नः ॥

ह्रगे ८२४, ह्लगे ८२५, षगे ८२६, ष्ठगे ८२७ संवरणे ।

824. √Hrage. 825 √Hlage, 826 √Shage, 827 √Shṭhage 'to hide, cover.' Some read स्थगे instead of ष्ठगे । But it is incorrect, Pre. ह्रगति । Per. जह्राग ।

Aorist अह्रगीत् । Caus. ह्रगयति, ह्रगयते । Aor. अजिह्रगत् । Pass. Aor. अह्रागि । c अह्रगि । Desi. जिह्रगिषति । Inten. जाह्रग्यते । Yan luk जाह्रक्ति ॥

825, √Hlage, Pre. ह्लगति । Per. जह्लाग । I Fut. ह्लगिता । Aorist अह्लगीत् ॥

826. √Ṣhage, Pre. सगति । Per. ससाग । सेगतुः । सेगुः । Aorist असगीत् । Caus. सगयति, सगयते । Aor. असीसगत् । Pass. Aor. असगि or असागि । Desi. सिसगिषति । Inten. सासग्यते । Yan luk सासक्ति ॥

827. √Ṣhṭhage Pre. स्थगति । Per. तस्थाग । I Fut. स्थगिता । Aorist. अस्थगीत् । Caus. स्थगयति, स्थगयते । Aor. अतिस्थगत् । Pass. Aor. अस्थगि or अस्थागि । Desi. तिस्थगिषति । Inten. तास्थग्यते । Yan luk तास्थक्ति ॥

कगे ८२८ नोच्यते । अस्यायमर्थ इति विशिष्य नोच्यते । क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थत्वादिन्ये ॥

828. √Kage to act, perform. The word no'chyate means 'nothing is said That is we do not give any specific meaning to the √Kage, because it denotes action in general. Some say it has many meanings and therefore no particular meaning is assigned. Pre. कगति । Per. चकाग । I Fut. कगिता । Aorist अकगीत् । Desi. चिकगिषति ॥

अक ८२९, अग ८३० कुटिलायां गतौ ।

829. √Aka, 830 √Aga. To go or move tortuously like a serpent. Pre. अकति । Per. आक । I Fut. अकिता । Aorist आकीत्, as मा भवानकीत् । Caus. अकयति । Aor. मा भवान् अचकत् । Pass. Aor. मा भवान अकि or आकि । Desi. अचिकिषति ॥

830. √Aga, Pre. अगति । Per. आग । I Fut. अगिता । Aorist आगीत् । Caus. अगयति, अगयते । Desi. अजिगिषति ॥

कण ८३१, रण ८३२ गतौ । चकाण । रराण ॥

831. √Kaṇa, 832 √Raṇa to go, to move, These two roots have the meaning 'to make noise' also. See Nos. 476 and 472. When they have that sense their causative is काणयति and राणयति । Pre. कणति । Per. चकाण । I Fut. कणिता । Caus. कणयति, कणयते । Pass. Aor. अकणि or अकाणि । Desi चिकणिषति ॥

832. √Raṇa, to go. Pre. रणति । Per. रराण । I Fut. रणिता । Caus. रणयति । रणयते ॥

चण ८३३, शण ८३४, श्रण ८३५ दाने च । शण गतौ इत्यन्ये ॥

833. √Chaṇa, 834 √Śaṇa, 835 √Sraṇa. To go as well as to give. According to some √Śaṇa means to go. Pre. चणति । Per. चचाण । चेणतुः । चेणुः I Fut. चणिता । Aorist अचाणीत् or अचणीत् । Caus. चणयति, चणयते । Aor. अचचणत् । Pass. Aor. अचणि or अचाणि । Desi. चिचणिषति । Inten चाचण्यते । Yan luk चञ्चण्टि ।

834. √Śaṇa, Pre. शणति । Per शशाण । I Fut. शणिता । Aorist अशणीत् । अशाणीत् ॥

835. √Śraṇa, Pre. श्रणति । Per. शश्राण । I Fut. श्रणिता । Aorist अश्राणीत् । अश्रणीत् ॥

श्रथ (श्नथ) ८३६, (क्नथ) श्लथ ८३७, क्रथ ८३८, क्लथ ८३९ हिंसार्थाः । जासिनिप्रहण-(६१७) इति सूत्रे क्राथेति मित्त्वेऽपि वृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति । मित्त्वं तु निपातनात्परत्वात् चिण्णमुलोः-(२७६२) इति दीर्घे चरितार्थम् । अक्रथि-अक्राथि । क्रथं क्रथम् । क्राथं क्राथम् ॥

836. √Ślatha (√Śnatha), 837 √Ślatha (√Knatha) 838 √Kratha, 893 √Klatha. To injure. Though the root √क्रथ is a मित root, yet it takes vṛiddhi in the Causative, because it has been particularised so in the sûtra II. 3. 56. S. 613. As क्राथयति । The मित् operation takes place on this root in the चिण् and णमुल् affixes by VI. 4. 93 S. 2762, because that is a sûtra subsequent to the nipâtana sûtra II 3. 56. This मित् causes the lengthening before चिण् and णमुल् । As अक्रथि or अक्राथि । क्रथंक्रथम् or क्राथंक्राथम् । Pre. श्रथति । Per. शश्राथ । I Fut. श्रथिता । Caus. श्रथयति, श्रथयते । Aor. अशिश्रथत् । Pass. aor. अश्रथि or अश्राथि । Desi. शिश्रथिषति । Inten. शाश्रथ्यते । Yaṅ luk शाश्रत्ति ॥

837. √Ślatha, Pre. श्लथति । Per. शश्लाथ । I Fut. श्लथिता । Desi. शिश्लथिषति । Inten. शाश्लथ्यते ॥

838. √Knatha, to injure. Pre. क्नथति । Per. चक्नाथ । I Fut. क्नथिता ॥

839. √Klatha, Pre. क्लथति । Per. चक्लाथ । I Fut. क्लथिता ॥

'वन ८४० च' । हिंसायामिति शेषः ॥

840. √Vana (chana) to injure. By the force of the word च, the meaning of 'to injure' is drawn into it from the last. Some read it as √Chana, Pre. चनति । Per. चचान । I Fut. चनिता । Caus. चनयति, चनयते । Pass. Aor. अचनि or अचानि ॥

वनु च ८४१ नोच्यते । 'वनु' इत्यपूर्व एवायं धातुर्न तु तानादिकस्यानुवादः । उदित्करणसामर्थ्यात् । तेन क्रियासामान्ये वनतीत्यादि । प्रवनयति । अनुपसृष्टस्य तु मित्त्वविकल्पो वक्ष्यते ॥

841. √Vanu. And √Vanu also is not mentioned. That is to say that this √Vanu is an original root and not a repetition of the Tanâdi root √Vanu to beg (VIII. 8). This we say because this √Vanu has an indicatory उ and scope must be given to it. For had it been merely a repetition of the Tanâdi √Vanu, that root has already an indicatory उ so that letter need not have been repeated here. The conjugation is वनति and not वनुते । With a preposition we have प्रवनयति without lengthening. When the root does not take any preposition, it is optionally मित् and then the Causative is वनयति or वानयति । See Gaṇa sûtra ग्लास्नावनुवमां च lower down. The root √Vanu means action in general. Pre. वनति । Per. ववान । I Fut. वनिता । Caus. प्रवनयति । Aor. प्रावीवनत् । Pass. Aor. प्रावनि or प्रावानि ॥

ज्वल ८४२ दीप्तौ । णप्रत्ययार्थं पठिष्यमाण एवायं मित्त्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति ॥

842. √Jvala to shine. With this root also begins a sub-class called jvalâdi which by III. 1. 140 take ण in forming verbal nouns, and it will be taught later on, see No. 884. That root, to be taught subsequently, is repeated here in order to make it मित् । As प्रज्वलयति । When it does not take a preposition it is optionally मित् । See Gaṇa Sûtra later down. Pre ज्वलति । Caus. प्रज्वलयति । Pass. Aor. प्राज्वालि or प्राज्वलि ॥

ह्वल ८४३, ह्मल ८४४ चलने । प्रह्वलयति । प्रह्मलयति ॥

843. √Hvala, 844 √Hmala to walk, move, Pre. ह्वलति । Per. जह्वाल ।

I Fut. ह्वलिता । Aorist. अह्वालीत् । There is no optional vṛiddhi. See VII. 2. 2. Caus. प्रह्वलयति । Without any preposition the root is optionally मित् । See below, Aorist. Pass. प्राह्वलि or प्राह्वालि । Desi. जिह्वलिषति । Inten. जाह्वल्यते । Yaṅ luk जाह्वल्ति ॥

844. √Hmala, Pre. ह्मलति । Per. जह्माल । I Fut. ह्मलिता ॥

'स्मृ ८४५ आध्याने' । चिन्तायां पठिष्यमाणस्य आध्याने मित्वार्थोऽनुवादः । आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम् ॥

845. √Smṛi. To remember with regret or anxiety. This root is taught further on in the sense of 'remembering.' It is repeated here for the sake of making it मित् when it has the sense of remembering with regret. Adhyâna means 'remembering with anxiousness.' Pre. स्मरति । Caus. मातुः स्मरयति । Pass. Aor. अस्मरि or अस्मारि ॥

दॄ ८४६ भये । 'दॄ विदारणे' इति क्र्यादेरयं मित्वार्थोऽनुवादः । दॄणन्तं प्रेरयति दरयति । भयादन्यत्र दारयति । धात्वन्तरमेवेदमिति मते तु दारतीत्यादि । केचिद्घटादौ 'अत्स्मृदॄत्वर–' (२५६६) इति सूत्रे च 'दॄ' इति दीर्घस्थाने ह्रस्वं पठन्ति तच्चेति माधवः ॥

846. √Dṛi to fear. Deva, Dhanapala and Purṇa Chandra are of opinion that this is an original root. But Maitreya holds that it is the same root as दॄविदारणे 'to burst' of the Kryâdi class No. 23 and that it is repeated here to give it the designation of मित् । This is the opinion endorsed by the anthor of Siddhanta. Thus the causative दरयति means दॄणन्तं प्रेरयति "Causes to burst or split up'. When it has not the meaning of fear, we have दारयति । According to those who hold it to be a Bhuâdi root, it is conjugated as दरति &c. Some read this root as दृ with a short ऋ in the sûtra VII. 4 95 S. 2566 instead of long ॠ ॥ But that is wrong according to Mâdhava. Pre. दरति Per ददार । दद्रतुः or ददरतुः । I Fut. दरिता । Caus दरयति ॥

नॄ ८४७ नये । क्र्यादिषु पठिष्यमाणस्यानुवादः । नयादन्यत्र नारयति ॥

847. √Nṛi to lead. This is a repetition of the root which will be taught in the Kryâdi class. When the meaning is not that of to lead, the causative is नारयति । See Kryâdi No. 25 Pre. नरति or नृणाति । Per. ननार । I Fut. नरिता । Aorist. अनारीत् । Caus. नरयति । Pass. Aor. अनरि or अनारि ॥

श्रा ८४८ पाके । श्रै इति कृतात्वस्य 'श्रा' इत्यदादिकस्य च सामान्येनानुकरणम् ॥

× लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य ×

× लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् × इति परिभाषाभ्याम् । श्रपयति विक्लेदयतीत्यर्थः । पाकादन्यत्र श्रापयति । स्वेदयतीत्यर्थः ॥

848. √Śrâ, to cook. The √Śrai to cook will be taught later on. See No. 966. It is that root with its ऐ changed to आ, so that Śrâ may include both the Bhuâdi No. 966, and the Adâdi Śrâ No. 44. The following two Paribhâshâs should be remembered in connectien with forms like these.

Paribhâshâ 1. :—If a root occurring in a rule be such that it belongs to two classes, one in which there is no elision of the characteristic (Vikaraṇa), and the other in which there is an elision of the vikaraṇa (such as the roots of the Adâdi class), then we must interpret the rule to mean the root which is not Adâdi. Thus here श्रा belongs both to Bhuâdi and Adâdi : we must take it to mean Bhuâdi, and not Adâdi; in accordance with this maxim.

Paribhâshâ 2 :—Whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar—or when a term is employed in a rule which might denote both something by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule—such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed. Thus in accordance with this maxim, the *original* root श्रा of the Adâdi class is to be taken, and not the root श्रै of the Bhuâdi class which assumes the form श्रा by the application of a rule of Grammar. The combined result of these two maxims is that we take *both* roots—the श्रै of Bhuâdi and the श्रा of Adâdi. Thus the Caus. श्रपयति means 'causes to boil.' When not meaning to cook, we have श्रापयति 'he causes to perspire'Pre, श्रायति । Per, शिश्राय । I Fut, श्रायिता । Caus, श्रापयति । Aor. अश्रपि or अश्रापि ॥

मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ८४९ । 'निशामन' चाक्षुषज्ञानम्' इति माधवः । 'ज्ञापनमात्रम्' इत्यन्ये । 'निशानेषु' इति पाठान्तरम् । निशानं तीक्ष्णीकरणम् । एष्वेवार्थेषु जानातिर्मित् । 'ज्ञप मिच्च' इति चुरादौ । ज्ञापनं मारणादिकं च । तस्यार्थः । कथं 'विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति' इति 'तज्ज्ञापयत्याचार्यः' इति च । शृणु । माधवमतेऽचाक्षुषज्ञाने मित्त्वाभावात् । ज्ञापनमात्रे मित्वमिति मते तु 'ज्ञा नियोगे' इति चौरादिकस्य । धातूनामनेकार्थत्वात् । निशानेष्विति पठतां हरदत्तादीनां मते तु न काप्यनुपपत्तिः ॥

849. √Jñâ to kill, to satisfy, to observe or behold. According to Mâdhava, niśâmana means visual perception. Others say it means to inform in general. Another reading is Niśâneshu. The root will then mean 'to sharpen'. The root √ज्ञा is मित् in these senses only. The Churâdi √ज्ञप is also मित् । See Churâdi No. 81. That also means to make known, to kill &c. If the root in these senses be मित्, how do you explain the forms विज्ञापयति and ज्ञापयति instead of विज्ञपयति and ज्ञपयति in the following sentences :—विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति "Respectful statement made to superiors brings success,' or ज्ञपयति आचार्यः 'thus announces or proclaims the Achârya'? Listen. According to Mâdhava the √Jñâ is मित् when it means seeing with eyes, and not intellectual conception. The root is therefore not मित् in the above examples, where it means to inform &c. and not visual perception. But in the opinion of those who hold the view that √Jñâ is मित् in the sense of 'to see, to inform' in general, the above forms are explained by saying that they are derived from the √Jñâ niyoge of the Churâdi class No. 193. For roots have many meanings; and so √Jnâ is not confined to niyoga only. Of course, no such difficulties arise in the case of Haradatta

and others who read निशानेषु 'to sharpen,' and not the ambiguous word निशामनेषु in the text.

NOTE:—The different meanings of this root are illustrated by the following examples. Thus पशुं संज्ञपयति 'He causes the sacrificial animal to be killed:' विष्णुं विज्ञपयति 'He propitiates Vishṇu'; संज्ञपयति रूपं 'He shows the form' (according to Mâdhava), 'He explains the form' (according to others). प्रज्ञपयति शरम् 'He sharpens the arrow.'

कम्पने चलिः ८५० । 'चल कम्पने' इति ज्वलादिः । चलयति शाखाम् । कम्पनादन्यत्र तु शीलं चालयति । अन्यथा करोतीत्यर्थः' । 'हरतीत्यर्थः' इति स्वामी । सूत्रं चालयति । क्षिपतीत्यर्थः ॥

850. √Chali to shake. The √Chala to shake is a root belonging to the Jvalâdi sub-division. Thus चलयति शाखां 'He shakes the branch.' But when it does not mean to shake, the Causative is châlayati, as शीलं चालयति 'He deviates from good conduct. That is, he does what is not proper.' According to Svâmi it means 'to take away.' So also सूत्रं चालयति 'he throws the thread.' Here चालयति means क्षिपति according to Sudhâkara. Pre. चलयति । Per चचाल, चेलतुः, चेलुः । I Fut. चलिता ॥

छदिर ८५१ ऊर्जने । 'छद अपवारणे' इति चौरादिकस्य स्वार्थणिजभावे मित्वार्थोऽयमनुवादः । अनेकार्थत्वादूर्जनेऽर्थे वृत्तिः । छदन्तं प्रयुङ्क्ते छदयति । बलवन्तं प्राणवन्तं वा करोतीत्यर्थः । अन्यत्र छादयति । अपवारयन्तं प्रयुङ्क्त इत्यर्थः । स्वार्थे णिचि तु छादयति । बलीभवति । प्राणीभवति अपवारयति वेत्यर्थः ।

851. √Chhadir to strengthen, to animate. This is a repetition of the √Chhada 'to cover over,' of the Churâdi class No. 290, without the णिच्, in order to make it a मित् root. As the roots have many meanings, the sense of ऊर्जन is attached to it here. Thus छदयति means 'he strengthens or animates.' In other senses, the causative is छादयति which means 'he causes to cover.' When the root is Churâdi and takes णिच् without change of sense, we have छादयति meaning 'he becomes strong,' 'he becomes animated' or 'he covers.'

जिह्वोन्मथने लडिः ८५२ । 'लड विलासे' इति पठितस्य मित्त्वार्थोऽनुवादः । उन्मथनं ?पनम् । जिह्वाशब्देन षष्ठीतत्पुरुषः । लडयति जिह्वाम् । तृतीयातत्पुरुषो वा । लडयति जिह्वया । अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लक्ष्यते । समाहारद्वन्द्वोऽयम् । लडयति शत्रुम् । लडयति दधि । अन्यत्र लाडयति पुत्रम् ।

850. √Lad to loll the tongue. This is a repetition of the √Lad 'to play' (see No 381), in order to make it मित् when it has this particular sense. The word unmathana means 'to strike'. It forms with the word jihvâ a Genitive Tatpurusha compound: meaning 'striking or shaking of the tongue,' Thus लडयति जिह्वाम् 'He lolls the tongue.' Or the word unmathana may form an Instrumental Tatpurusha compound with the word jihvâ. As लडयति जिह्वया 'He strikes by the tongue any other object.' Others hold that by the word jihvâ is indicated the action of the tongue. They say jihvonmathane is a Samâhâra Dvândva compound meaning 'the action of the tongue' and 'to strike.' Thus लडयति शत्रुम् 'He abuses the enemy'; and लडयति दधि 'he licks the curd or churns the curd.'

Note : Thus for the purposes of मित् the root must mean (1) to loll the tongue, (2) to strike with the tongue, (3) to blame or abuse, (4) to lick &c (any action of the tongue) or to churn, orshake, When it has not these meanings, we have लाडयति पुत्रम् 'He fondles his son.'

Note : Another reading is जिह्वोन्मथनयोः । The word मथन is same as मन्थन The इ in the three roots चलि, छदि and लडि is not indicatory of नुम् augment, but merely marks the root,

मदी ८५३ हर्षग्लेपनयोः । ग्लेपनं दैन्यम् । दैवादिकस्य मित्त्वार्थोऽयमनुवादः । मदयति । हर्षयति । ग्लेपयति वेत्यर्थः । अन्यत्र मादयति । चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ।

853. √Madi 'to rejoice', 'to be poor' Glepan means poverty. This is a repetition of the Divâdi root No. 99, for the sake of making it मित् । Thus मदयति means 'He causes to rejoice', or 'he causes to be poor.' When not denoting "to rejoice or to be poor', we have मादयति 'It produces mental confusion.' So also निमादयति 'He pronounces the vowels and consonants clearly.' As we find in the Prâtiśâkhyam उपलब्धिर्विमाद इति । अक्षरव्यञ्जनानामिति शेषः ॥

ध्वन ८५४ शब्दे । भाव्ययं मित्त्वार्थमनूद्यते । ध्वनयति घण्टाम् । अन्यत्र-ध्वानयति । अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः । अत्र भोजः 'दलि वलि स्खलि रणि ध्वनि त्रपि क्षपयश्च' इति पपाठ ।

854. √Dhvana to sound, This is a repetition, for the sake of मित्, of the root No. 881 to be taught hereafter, see its conjugation there. Thus the Causative is ध्वनयति घण्टाम् 'He sounds the bell.' In any other sense we have ध्वानयति meaning 'He causes to articulate indistinctly.'

Here Bhoja adds the following seven roots also, namely, दलि, वलि, स्खलि, रणि, ध्वनि, त्रपि and क्षपि । Of these ध्वनि and रणि have already been mentioned before in this list see No. 854, and 832. The √Dala to split (No. 581), √vala 'to cover' (No. 520). √skhala 'to stumble (No, 577), and √trap 'to be ashamed' (No. 399), have already been taught before, though not in the मित् sub-division. The causatives of these will be दलयति, वलयति, स्खलयति and त्रपयति ॥

The root क्षपि is the same as the √Kshai to waste, to be mentioned later on (see No. 961) : the ऐ has been changed to आ and पुक् augment has been added. As क्षपयति ॥

तत्र ध्वनि ८५५ रणी उदाहृतौ ।

855. √Raṇa to sound. Caus. रणयति ॥

दल विशरणे ८५६ ।

856. √Dala to split. Caus. दलयति ॥

वल संवरणे ८५७ ।

857. √Vala, to cover. Caus. वलयति ॥

स्खल संचलने ८५८ ।

858. √Skhala to stumble. Caus. स्खलयति ॥

त्रपि ८५९, क्षपयश्च ८६०। त्रपुष् लज्जायाम् इति गताः। तेषां णौ दलयति। वलयति। स्खलयति। त्रपयति। 'क्षै क्षये, इति वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य पुका निर्देशः। क्षपयति।

859. √Trap to be ashamed. Caus. त्रपयति। Cf. √Trapush 399.

860 √Kshai, to waste. Caus. क्षपयति with the पुक् augment.

स्वन ८६१ अवतंसने। शब्दे इति पठिष्यमाणस्यानुवादः। स्वनयति। अन्यत्र स्वानयति।

861. √Svana, 'to adorn.' This is a repetition of the √Svana 'to sound,' No 879 to be taught later on. Thus the causative is स्वनयति 'He causes to adorn.' But in any other sense we have स्वानयति 'He causes to resound.'

घटादयो मितः। मित्सञ्ज्ञा इत्यर्थः.

"Gaṇa-sûtra" A. The roots beginning with घट No. 800 and ending with स्वन (No. 861) are as if they had an indicatory म् ॥

The result of which is that sûtras VI. 4. 92. &c. apply to them. They get the disignation मित् ॥

जन ८६२, जॄष ८६३, क्नसु ८६४, रञ्जो ८६५, ऽमन्ताश्च ८६६। 'मितः' इत्यनुवर्तते। 'जॄष' इति षित्वनिर्देशाज्जीर्यतेर्ग्रहणम्। जॄणातेस्तु जारयति। केचित्तु 'जनी जॄ ष्णसु–, इति पठित्वा 'ष्णसु निरसने' इति दैवादिकमुदाहरन्ति।

"Gaṇa sûtra" B. The roots √Janî, √Jṛîsha, √Knasu, √Rañja and those whose final is अम् are also मित् ॥

The word मित् is understood in this sûtra. The root जॄ is exhibited in the sûtra with an indicatory ष, as जॄष् ; and therefore it means the root जॄ that is conjugated as जीर्यते i. e. the Divâdi जॄ। The Kṛyâdi जॄ (जॄणाति) is not मित् and its causative is जारयति। Some read this sûtra as, "The roots √Janî, √Jṛi, and √Shṇasu &c"; and they take the Divadi root √Shṇasu No, 5 and give example of it as स्नसयति ॥

862. √Janî 'to be produced.' It is a root of the Divâdi class and is conjugated there. See No. 41. It being a मित् the Causative is जनयति ॥

863. √Jṛîsh, 'to grow old.' This is also a Divâdi root (see No. 22) Its causative is जरयति। Some read झॄ instead of जॄ ॥

864. √Knasu, This is also a Divâdi root (see No. 6). The causative is क्नसयति ॥

865. √Rañja 'to color.' This is a root belonging to both Divâdi and Bhvâdi classes. Its causative is रञ्जयति or रजयति। As रजयति मृगान् = रमयति। The न् is elided by the vârtika under VI. 4. 91. रञ्जयति पक्षिणः। No elision, as the object is 'birds' and not beasts.

866. The roots ending in अम् are मित् ॥

As the roots क्रम, गम्, रम्, &c. Thus their causatives are क्रमयति, गमयति, रमयति ॥

ज्वलह्वलह्मलनमामनुपसर्गाद्वा। ८६७। एषां मित्त्वं वा। प्राप्तविभाषेयम्। ज्वलयति। ज्वालयति। उपसृष्टे तु नित्यं मित्त्वम्। प्रज्वलयति। कथं तर्हि प्रज्वालयति। उद्वामयतीति। घञन्तात् 'तत्करोति–' इति णौ। कथं संक्रामयतीति। 'मितां

ह्रस्वः' (२५६८) इति सूत्रे 'वा चित्तविरागे' (२६०४) इत्यतो 'वा' इत्यनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति वृत्तिकृत्। एतेन 'रजो विश्रामयन्राज्ञां' 'धुर्यान्विश्रामयेति सः' इत्यादि व्याख्यातम्।

867. "Gaṇa sûtra C. The roots √Jvala, √Hvala, √Hmala, and √Nama, are optionally मित् when not preceded by any preposition.

When they are connected with a preposition they are optionally मित्। This is an example of prâptavibhâshâ. For these roots have already been declared as मित् by the previous rules. नम ends in अम् and is मित् by the last sûtra. The present sûtra declares an option under certain circumstances. As ज्वलयति or ज्वालयति॥

But when they are preceded by an upasarga they are *necessarily* मित् and no option is allowed. As प्रज्वलयति॥

How do you explain the non-mit causatives like प्रज्वालयति and उन्नामयति। These are not from the roots ज्वल् and नम्, but from the nouns ज्वाल and नाम formed by घञ् added to the above roots. To the nouns ज्वाल and नाम is added the Denominative affix णिच् with the force of तत्करोति। (See Churâdi Gaṇa sûtra तत् करोति तदाचष्टे after the root कत्र) How do you explain the form संक्रामयति? According to the author of Kâśikâ Vṛitti, it is explained as an example of option. For he reads in the sûtra मितां ह्रस्व (VI. 4. 92. S. 2568), the anuvṛitti of वा 'optionally' from वा चित्तविरागे (VI. 4. 91. S. 2604); and makes that rule a vyavasthita-bibhâṣhâ. On that theory is explained also the forms रजो विश्रामयन् राज्ञाम् and धुर्यान् विश्रामयेति सः &c.

ग्लास्नावनुवमां च। ८६८। अनुपसर्गाद्वेषां मित्त्वं वा स्यात्। आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा।

868. "Gana sûtra" D. The roots Glâ, Snâ, Vanu and Vama are optionally मित्॥

These roots are optionally मित् when not preceded by any preposition. In the case of the first two roots, it is an aprâpta-vibhâshâ, for no rule has as yet declared √Glâ and √Snâ to be मित्। In the case of the last two roots, it is prâpta-vibhâshâ, for they were already मित् by the previous sûtra. Caus. ग्लपयति, ग्लापयति, स्नपयति, स्नापयति, वनयति, वानयति, वमयति, वामयति॥

न कम्यमिचमाम्। ८६९। अमन्तत्वात् प्राप्तं मित्त्वमेषां न स्यात्। कामयते। आमयति। चामयति।

869. "Gana sûtra" E. The roots √Kam 'to love' √Am 'to go' and √Cham 'to eat' are not मित्॥

These roots all end in अम् and, therefore, by the Gaṇa-sûtra जनी &c they would have been मित्। Thus Caus. कामयते। आमयति। आचामयति॥

शमो दर्शने। ८७०। शाम्यति दर्शने मिन्न स्यात्। निशामयति रूपम्। अन्यत्र तु "प्रणयिनो निशमय्य वधूकथाः"। कथं तर्हि "निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद्गदतो मम" इति। शम आलोचने इति चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाद्वा दर्शने वृत्तिः शाम्यतिवत्।

870. "Gaṇa sûtra" F. The root √S'ama meaning 'to see,' is not मित् ॥

This root belongs to the Divâdi class. As निशामयति रूपम् । 'He shows the form.' अत्युत्कृष्टमिदं तीर्थं भारद्वाज निशामय । "This is a very excellent holy place. see it O! Bhâradvâja.' When not meaning to see it is मित् as it ends with अम् । Thus प्रणयिनो निशमय्य वधूः कथाः । How do you explain the form निशामय in the following verse : निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद् गदतो मम । "Hear from me in detail the account of his birth." This is a from of the Churâdi root शम No. 156. As roots have multiple meanings. it means here 'to listen'; like शाम्यति ॥

यमोऽपरिवेषणे । ८७१ । यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र मिन् न स्यात् । आयामयति । द्राघयति । व्यापारयति वेत्यर्थः । परिवेषणे तु—यमयति ब्राह्मणान् । 'भोजयति' इत्यर्थः । 'पर्यवसितं नियमयन्' इत्यादि तु नियमवच्छब्दात् तत्करोतीति णौ बोध्यम् ।

871. "Gaṇa-sûtra." G. The root √yama, when not meaning to eat, is not मित् ॥

When not meaning to eat, the root यम उपरमे (यच्छति &c). is not मित् । Thus आयामयति which is equivalent to द्राघयति or व्यापारयति । But when it means 'to eat,' we have यमयति ब्राह्मणान् । 'He feeds the Brâhmaṇas.' The form नियमयन् is not the causative Present Participle of √यम, but to the noun नियमवत् is added the Denominative affix णि under तत् करोति sûtra, When this affix is added, the वत् is elided. From the Denominative root thus formed, we get the Present Participle नियमयन् ॥

स्खदिर ८७२ अवपरिभ्यां च । मित्वेत्येव । अवस्खादयति । परिस्खादयति । 'अपावपरिभ्यः' इति न्यासकारः । स्वामी तु 'न कमि—' इति नञमुत्तरत्रिसूत्र्यामननुवर्त्य शमः 'अदर्शने' इति विच्छेद । यमस्तु 'अपरिवेषणे' मित्त्वमाह । तन्मते 'पर्यवसितं नियमयन्' इत्यादि सम्यगेव । 'उपसृष्टस्य स्खदेश्चेदवादिपूर्वस्य' इति नियमात्प्रस्खादयतीत्याह । तस्मात्सूत्रद्वये उदाहरणवत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः फलितः । इदं च मतं वृत्तिन्यासादिविरोधादुपेक्ष्यम् ।

872. "Gaṇa sûtra." H. The root Skhada when preceded by the Prepositions '*ava*' or '*pari*' is not मित् ॥

The words 'it is not मित्' are understood here also. Thus अवस्खादयति and परिस्खादयति ॥

According to Bodhi Nyâsa, the three prepositions अप, अव and परि are taken for the purposes of this rule.

In the opinion of Svâmi the anuvritti of 'not' from the sûtra न कमि &c Gaṇa sûtra E is not to be read in the subsequent sûtras F, G, and H, as we have done. According to him the sûtra F is not शमो दर्शने but शमोऽदर्शने meaning "the root √शम when denoting 'not-seeing' is मित्" । He explains sûtra G as "the root √यम when not meaning *to eat* is मित्" । In his opinion the examples पर्यवसित. नियमयन् &c are perfectly valid examples under the rule, with nothing exceptional about them. With regard to the present sûtra H. he explains it by saying 'the

√Skhada which is always मित् without a preposition, is conditionally मित् when preceded by the Prepositions अव, and परि but it is not मित् when preceded by any other Preposition than these two.' In other words he makes the present sûtra a Niyama rule, restricting the मित् = hood of the compound verb √Skhada to the Prepositions अव and परि । Therefore प्रस्खादयति is not मित् because the upasarga is प्र । Thus of the three sûtras F, G and H, asregards F. there is no ultimate difference between the Swami and us, With regards to G and H his view is diametrically opposed to us : so that the examples we have given under these sûtras are his counter-examples, and our counter-examples are his examples. This opinion should be rejected as oppossed to the author of the Kâśikâ Vṛitti, and Nyâsa Kâra &c.

फण ८७३ गतौ । 'न' इति निवृत्तमसंभवात् । निषेधात्पूर्वमसौ न पठितः । फणादिकार्यानुरोधात् ।

873. √Phaṇa, to go. The **anuvritti of न** of the Gaṇa-sûtra E which was current in the previous sûtras, is not to be read in this, and its anuvṛitti ceases; for it is not possible to read it into this sûtra. This sûtra could well have been inserted prior to the commencement of the prohibitory sûtras E, F, G, H. But it has not been so read, because of the necessity of those rules which ordain specific operations with regards to फणादि roots : such as the next sûtra.

२३५४ । फणां च सप्तानाम् । ६ । ४ । १२५ ॥

एषां वा एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च । फेणतुः । फेणुः । फेणिथ । पफणतुः । पफणुः । फणयति ॥

2354. ए is optionally substituted for the अ and आ of the seven roots फण्, राज् भ्राज् भ्राश्, भ्लाश् स्यम् and स्वन्; and the reduplicate is elided thereby, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्) as well as before the थ with the इट् augment.

Thus फेणतुः, फेणुः, फेणिथ or पफणतुः, पफणुः, पफणिथ ॥ So also the causative फणयति. ॥

'वृत् । घटादिः समाप्तः । फणेः प्रागेव वृदित्येके । तन्मते फाणयतीत्येव ।

End. The word vṛit means that the Ghaṭâdi roots end here or they remain only upto this place. It marks the end of this subdivision. Some read this word वृत् just before फण; and so in their opinion it is not a मित् root. Their causative is फाणयति ।

Pre. फणति । Per. पफाण । फेणतुः । फेणुः । पफणिथ । पफण । पफणिव or फेणिव । पफणिम or फेणिम । I Fut. फणिता । Aorist अफाणीत् । अफणीत् । Caus. फणयति । Caus. Aor. अपीफणत्, । When not meaning, to go, we have फाणयति सक्तून 'He skims the gruel', Desi. पिफणिषति । Inten. पंफण्यते । Yan luk. पम्फणीति or पम्फाण्टि । D. पम्फाण्टः । Imperative पम्फाण्हि । Noun फाण्टः 'a decoction.'

राज ८७४ दीप्तौ । स्वरितेत् । राजति-राजते । रेजतु.- रराजतुः । रेजे रराजे । 'अतः' इत्यनुवृत्तावपि विधानसामर्थ्यादात एत्वम् ।

874. √ Rajṛi to shine. It is svaritet and consequently is conjugated in both Padas. Pre. राजति । A. राजते । Per. रराज । रेजतुः or रराजतुः । A. रराजे or रेजे। Though by VI. 4. 120, the ए substitution can take place only where there is short अ and not where there is long आ as in राज, yet it is so here, because of the specific rule VI. 4 125 S. 2354, which causes the आ to be changed to ए । I Fut. राजिता। A. राजिता । Caus. राजयति ; A. राजयते । Aor. अरराजत् । Desi. रिराजिषति । A. रिराजिषते । Inten. राराज्यते । Yaṇ luk राराष्टि। Nouns : सम्राट् 'an emperor.' राष्ट्रम् । राजन् । राजन्यः ॥

'टुभ्राज ८७५, टुभ्राशृ ८७६, टुभ्लाशृ ८७७ दीप्तौ'। अनुदात्तेतः । भ्राजतेरिह पाठः फणादिकार्यार्थः । पूर्वं पाठस्तु व्रश्चादिषत्वाभावार्थः । तत्र हि राजिसाहचर्यात्फणादेरेव ग्रहणम् । भ्रेजे—बभ्राजे । 'वा भ्राश—' (२३२१) इति श्यन्वा । भ्राश्यते—भ्राशते । भ्रेशे—बभ्राशे । भ्लाशते—भ्लाश्यते । भ्लेशे—बभ्लाशे। द्वावपीमौ तालव्यान्तौ ॥

875. √ Ṭu bhrâjṛi, 876 √ Tu Bhrâśṛi, 877 √ Ṭu Bhlâś ṛi 'to shine, These are anudâttet. The root √ Bhrâj is repeated here to make it applicable the Phaṇ`di rule S. 2354. Its enumeration in the preceding root No. 194 is to prevent the application to it of the षत्व rule VIII, 2, 36. The ज of that भ्राज् is not changed to ष्; but the ज् of this bhrâj is so changed. For in the sûtra VIII. 2. 36 the root bhrâj is read in the company of राज and so indicates that it is the Phaṇâdi √ Bhrâj which is the subject of that rule. Pre. भ्राजते । Per. भ्रेजे or बभ्राजे । I Fut. भ्राजिता । Inten. बाभ्राज्यते । Yaṇ luk बाभ्राष्टि । Imperfect. अबाभ्राद् । Noun. भ्राजथुः । भ्राष्ट्रम् ॥

876. √ Bhrâś to shine. Pre. भ्राश्यते or भ्राशते । The श्यन् is added optionally by III. 1 70. S. 2321. Per. भ्रेशे, बभ्राशे । I Fut. भ्राशिता । II Fut. भ्राशिष्यते । Imperative. भ्राश्यताम् । भ्राशताम् । Imper. अभ्राश्यत । अभ्राशत । Pote भ्राश्येत । भ्राशेत । Bene. भ्राशिषीष्ट । Aorist. अभ्राशिष्ट । Caus. भ्राशयति । Aor. अबभ्राशत् । Desi. बिभ्राशिषते । Inten. बाभ्राश्यते । Yaṇ luk. बाभ्राष्टि । Nouns. भ्राशथुः ॥

877. √ Bhlâś to shine. Pre. भ्लाश्यते । भ्लाशते । Per. भ्लेशे । बभ्लाशे । I Fut, भ्लाशिता । II Fut. भ्लाशिष्यते । Imperative. भ्लाश्यताम् । भ्लाशताम् । Imper. अभ्लाश्यत । अभ्लाशत । Pote. भ्लाश्येत । भ्लाशेत । Bene, भ्लाशिषीष्ट । Aorist. अभ्लाशिष्ट । Desi, बिभ्लाशिषते । Nouns, भ्लाशथुः ॥

'स्यमु ८७८, स्वन ८७९, ष्टन or स्तन ८८०, ध्वन ८८१ शब्दे । स्यमादयः क्षरत्यन्ताः परस्मैपदिनः । स्येमतुः—सस्यमतुः । अस्यमीत् । स्वेनतुः—सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्वानीत्—अस्वनीत्। विष्वणति । अवष्वणति । सशब्दं भुङ्क्त इत्यर्थः । 'वेश्च स्वनः—' (२२७४) इति षत्वम् । फणादयो गताः । दध्वनतुः ॥

The roots commencing with √ Syam and ending with √ Ksharate are Parasmaipadi. 878. √ Syamu, 879 √ Svana 880. √ Shṭana 881. √ Dhvana to sound. Pre. स्यमति । Per. सस्याम । स्येमतुः or सस्यमतुः । स्येमिथ or सस्यमिथ । स्येमुः । I Fut. स्यमिता । Aorist. अस्यमीत् । Caus. स्यमयति । Aorist. असिस्यमत् । It is a मित् root as it ends with अम् । Desi. सिस्यमिषति । Inten. सेस्यम्यते । Yaṅ luk. संस्यमीति or संस्यन्ति। Ger. स्यमित्वा or स्यान्त्वा ॥

879. √Svana to sound. Pre. स्वनति । With वि or अव, we have विष्वणति अवष्वणति । The स is changed to ष by S. 2274. Per. सस्वान । सस्वनतुः or स्वेनतुः । I Fut. स्वनिता । Aorist. अस्वानीत् or अस्वनीत् । Caus. स्वानयति । Aor. असिस्वनत् । It is a मित् root as read in the Ghatâdi list. Desi. सिस्वनिषति । Inten. संस्वन्यते ! Yan luk. संस्वन्ति ॥

880. √Shṭana to sound. Pre. स्तनति । Per. तस्तान । I Fut. स्तनिता ॥

881. √Dhvana to sound, Pre. ध्वनति । Per. दध्वान । I Fut. ध्वनिता । Noun, ध्वनिः ॥

Here ends Phanâdi subdivision.

षम ८८२, ष्टम ८८३ अवैकल्पे । ससाम । तस्ताम ॥

882. √Ṣhama, 883 √Ṣhṭama 'to be confused,' or 'not to be confused' Pre. समति । Per. ससाम । सेमतुः । सेमिथ । I Fut. समिता । Caus. समयति । Aor. असीषमत् । Desi. सिसमिषति । Inten. संसम्यते । Yan luk संसमीति or संसन्ति । d. ससान्तः ॥

883. √Ṣhtama 'not to be confused.' Pre. स्तमति । Per. तस्ताम । तस्तमतुः । I Fut. स्तमिता । Caus. स्तमयति । Aor. अतिष्टमत् । Inten. तंस्तम्यते । Yan luk. तंस्तन्ति ॥

ज्वल ८८४ दीप्तौ । अतो ल्रान्तस्य (२३३०) । अज्वालीत् ॥

884. √Jvala, to shine, to burn. Pre. ज्वलति । Per. जज्वाल । जज्वलतुः । I Fut. ज्वलिता । II Fut. ज्वलिष्यति । Imperative ज्वलतु । Imper. अज्वलत् । Pote. ज्वलेत् । Bene. ज्वल्यात् । Aorist. अज्वालीत् । 1 See S. 2330 for Vṛiddhi. Condi. अज्वलिष्यत् । Caus. ज्वलयति, or ज्वालयति । प्रज्वलयति । No option, it is necessarily मित् here. Desi. जिज्वलिषति । Inten. जाज्वल्यते । Yan luk जाज्वलीति । Nouns. ज्वालः । ज्वलः । ज्वलनः ॥

चल ८८५ कम्पने ।

885. √Chala. to shake, tremble, move, Pre. चलति । Per. चचाल । चेलतुः । चेलुः । I Fut. चेलिता । Aorist. अचालीत् । Caus. चलयति, चालयति । Nouns. चलः । चालः । चलनः ॥

जल ८८६ घातने । घातनं तैक्ष्ण्यम् ॥

886. √Jala, to be sharp. Ghâtana means sharpness. Pre. जलति । Per. जजाल । I Fut. जलिता । Aorist. अजालीत् । Nouns. जलः । जालः । जडः ॥

टल ८८७, ट्वल ८८८ वैक्लव्ये ।

887. √Tal, 888 √Tval, to become confused or disturbed. Pre. टलति । Per. टटाल । I Fut. टलिता ॥

888 √Tval to become disturbed or confused. Pre. ट्वलति । Per. टट्वाल । टट्वलतुः । I Fut. ट्वलिता । Aorist. अट्वालीत् । Nouns. ट्वालः । ट्वलः ॥

स्थल ८८९ स्थाने । Or ष्ठल स्थाने ।

889. √Sthala to stand firm, be firm. Pre. स्थलति । Per. तस्थाल । I Fut. स्थलिता । Aorist. अस्थालीत् । Caus. स्थालयति । Aor. अतिष्ठलत् । Inten. तास्थल्यते । Yan luk तास्थलीति । Nouns. स्थलः । स्थालः । स्थलं । स्थली । स्थला । स्थाली । विष्ठलम् । कपिष्ठलम् ॥

हल ८९० विलेखने ।

890. √Hal, to plough. Pre. हलति । Per. जहाल । I Fut. हलिता । Aorist. अहालीत् । Nouns. हलः । हालः । हलिः ॥

णल ८९१ गन्धे । बन्धने इत्येके ॥

891. √ṇal to smell. Kâśyapa says it means 'to bind.' Pre. नलति । प्रणलति । Per. ननाल । I Fut. नलिता । Aorist. अनालीत्, or अनलीत् । Nouns. नलः । नालः नाली । प्रणाली । नडः । नड्वलः । नड्वान् ॥

पल ८९२ गतौ । पलति ॥

892. √Pala, to go, move Pre. पलति । Per. पपाल । I Fut. पलिता । Aorist. अपालीत् or अपलीत् । Nouns. पलम् । पललं 'meat.' पलालम । पलाली ॥

बल ८९३ प्राणने धान्यावरोधने च । बलति । बेलतुः । बेलुः ॥

893. √Bala 1. to breathe or live. 2. To hoard grain. Pre. बलति । Per. बबाल । बेलतुः । बेलुः । I Fut. बलिता । Aorist. अबालीत्, or अबलीत् । Nouns. बालम् । बलम् । बाला । बलूलः । बलिः ॥

पुल ८९४ महत्त्वे । पोलति ॥

894. √Pula, to be great, to be lofty. Pre. पोलति । Per. पुपोल । I Fut. पोलिता । Caus. पोलयति । Aor. अपूपुलत् । Desi. पुपुलिषति, पुपोलिषति । Inten. पोपुल्यते । Yañ luk पोपुलीति or पोपोल्ति । Past. Part. Pass. पुलितम् or पोलितम् । Ger. पुलित्वा or पोलित्वा । Nouns. पुलः । पुलकः । पुलिनः । पुलाकः ॥

कुल ८९५ संस्त्याने बन्धुषु च । संस्त्यानं संघातः । बन्धुशब्देन तद्व्यापारो गृह्यते । कोलति । चुकोल ॥

895. √Kula, to accumulate collect, (2) to behave as a kinsman, to be related. Saństyâna means collection. By the word bandhu or kinsman is taken here the act or behaviour of a Kinsman. Some read santâna instead of saństyâna. Santâna means an uninterrupted flow, as of father, son and grandson &c. Per. कोलति । Per चुकोल । I Fut. कोलिता । Desi. चुकोलिषति, चुकुलिषति । Inten. चोकुल्यते । Nouns. कुलीनः । कुल्यः । कौलेयः ॥

शल ८९६, हुल ८९७, पत्लृ ८९८ गतौ । शशाल । जुहोल । पपात । पेततुः । पतिता ॥

896. √Śal, 897 √Hula, 898 √Patḷṛi to go. The root √Hula means to kill and to cover also (हिंसा संवरणयोश्च) । Some texts read this sûtia as √Śala, √hvala, √hmala, √patḷṛi gatau, √hula hinsâ samvaranaycś cha. Pre. शलति । Per, शशाल । I Fut. शलिता । Nouns. शालः । शाला ॥

897. √Hula to go. Pre. होलति । Per. जुहोल । I Fut. होलिता । Caus. होलयति । Desi. जुहोलिषति, जुहुलिषति, Inten. जोहुल्यते । Ger. हुलित्वा or होलित्वा ॥

898. √Patḷṛi to fall, Pre. पतति । Per. पपात । पेततुः । पेतुः । I Fut. पतिता । II Fut. पतिष्यति । Imperative. पततु । Imper. अपतत् । Pote. पतेत् । Bene. पत्यात् । Aorist. अपप्तत् । In forming the Aorist, the next sûtra applies which inserts a प । Condi. अपतिष्यत् । Caus. पातयति । Desi. पिपतिषति or पित्सति । This root is optionally सेट् । See *ante*. Inten. पापत्यते । Yañ luk पनीपत्यते or पनीपत्ति । Past. Part. Pass. पतितः । Ger. पतित्वा । Infini. पतितुम् । Nouns, पतनः । पातुकः । पत्रम् । पत्रम् । पतङ्गः । पतत्रम् । पातालः । पताका । पन्था । पथिकः ॥

२३५५ । पतः पुम् । ७ । ४ । १९ ॥

अङि परे । अपप्तत् । 'नेर्गद—' (२२८५) इति णत्वम् । प्रण्यपप्तत् ॥

2355. The augment पु is added after the vowel of the root पत, in the अङ् Aorist.

As अपप्तत्, अपप्तताम्, अपप्तन् । The पत् takes the अङ् Aorist as it has an indicatory ऌ in the Dhâtupâṭha (III. 1. 55).

The न of the upasarga नि is changed to ण after an alterant preposition by S. 2285. As प्रण्यपप्तत् ॥

क्वथे ८९९ निष्पाके । क्वथति । चक्वाथ । अक्वथीत् ॥

899. √Kvathe to boil, decoct, digest, Pre. क्वथति । Per. चक्वाथ । I Fut. क्वथिता । Aorist अक्वथीत् । Caus. क्वथयति । It belongs to the Ghaṭâdi class and is hence मित् । Noun. क्वाथः ॥

पथे ९०० गतौ । अपथीत् ॥

900. √Pathe to go. Pre. पथति । Per. पपाथ । पेथतुः । I Fut. पथिता । Aorist अपथीत् । Noun. पथः । पाथः ॥

मथे ९०१ विलोडने । मेथतुः । अमथीत् ॥

901. √Mathe to churn. Pre. मथति । Per. ममाथ । मेथतुः । I Fut. मथिता । Aorist अमथीत् । Nouns. माथः । मंथः ॥

टुवम् ९०२ उद्गिरणे । इहैव निपातनात् ऋतः इत्त्वमिति सुधाकरः । ववाम । ववमतुः । वादित्वादेत्वाभ्यासलोपौ न । भागवृत्तौ तु वेमतुरित्याद्यप्युदाहृतं तद्भाष्यादौ न दृष्टम् ॥

902. √Tuvama, to vomit. The word उद् गिरण is from the root √गृ । The *short* ऋ could not be changed to इ by any rule of Grammar. The *Grammatical* form would have been उद्गरणं with the Guṇa of ऋ । But Pâṇini uses the word उद्गिरण in this sûtra. So Sudhâkara says " the Nipâtana of this sûtra is the authority for changing the short ऋ of गृ into इ । " Pre. वमति । Per. ववाम । ववमतुः । There is no एत्व or the elision of abhyâsa, because the root begins with व । In Bhagavṛitti the forms वेमतुः &c. are given. They are not found in the Bhâshya &c. I Fut. वमिता । Aorist अवमीत् । No Vṛiddhi. Caus. वामयति, वमयति । See Gaṇa sûtra D. of the Ghaṭâdi. Desi. विवमिषति । Inten. वंवम्यते । Yaṅ luk. वंवन्ति । d. वंवान्त : Imperative वंवान्हि । Imperfect अवंवन् । Past. Part. Pass. वान्तः । Act. वान्तवान् । Nouns. वामः । वमथुः ॥

भ्रमु ९०३ चलने । 'वा भ्राश—' (२३२१) इति श्यन्वा । भ्रम्यति—भ्रमति । 'भ्राम्यति' इति तु दिवादेर्वक्ष्यते ॥

903. √Bhramu to move, to walk.

This root is optionally conjugated as a Divâdi root with श्यन् Vakaraṇa. (See 2321). Thus भ्रम्यति or भ्रमति । The form भ्राम्यति will be taught later on in the Divâdi. The Perfect is बभ्राम ।

an forming its dual the following sûtra applies.

२३५६ । वा जॄभ्रमुत्रसाम् । ६ । ४ । १२४ ॥

एषामेत्वाभ्यासलोपौ वा स्तः किति लिटि सेटि थलि च । भ्रेमतुः–बभ्रमतुः । अभ्रमीत् ॥

2356. ए is optionally substituted for the अ of the stems जर् (जॄ) भ्रम्, and त्रस्, and the reduplicate is thereby elided, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्), as well as before the थल् with the augment इट् ॥

Thus (जेरतुः, जेरुः, जेरिथः, जजरतुः, जजरुः, जजरिथ) भ्रेमतुः, भ्रेमुः, भ्रेमिथ, or बभ्रमतुः, बभ्रमुः, बभ्रमिथ । त्रेसतुः, त्रेसुः, त्रेसिथ, or तत्रसतुः, तत्रसुः, तत्रसिथ ॥

903. √ Bhramu to move, to walk. Pre. भ्रमति or भ्राम्यति । Per. बभ्राम । बभ्रमतुः or भ्रेमतुः । I Fut. भ्रमिता । II Fut. भ्रमिष्यति । Imper. भ्रमतु or भ्राम्यतु । Imper. अभ्रमत् or अभ्राम्यत् । Poten. भ्रमेत् or भ्राम्येत् । Bene. भ्रम्यात् । Aorist. अभ्रमीत् । Condi. अभ्रमिष्यत् । Caus. भ्रमयति । As it ends in अम् so it is मित् । Desi. बिभ्रमिषति । Inten. बम्भ्रम्यते । Yan luk बम्भ्रन्ति । d. बम्भ्रान्तः । Imperative बम्भ्रांहि । Imperfect अबम्भ्रन् । Past. Part. Pass. भ्रान्तः । Act. भ्रान्तवान् । Ger भ्रमित्वा or भ्रान्त्वा । Nouns. भ्रमः । भ्रमरः । भ्रूः ॥

क्षर ९०४ संचलने । अक्षारीत् ॥

904. √ Kshara, to ooze, to flow. Some read this sûtra as क्षल संचलने √ क्षल is conjugated like √ क्षर । Pre. क्षरति । Per. चक्षार । I Fut. क्षरिता । Aoirst. अक्षारीत् । Desi, चिक्षरिषति । Inten. चाक्षर्यते । Yan luk. चाक्षर्ति । Imperative चाक्षर्हि । Imperfect अचाक्षर् । Nouns. । क्षारः । क्षरः । क्षरेजः ॥

Here end the roots beginning with Sama, which were Udâtta and Udâttet.

SUB-SECTION.

अथ द्वावनुदात्तेतौ ॥

Now the next two roots are Anudatteta.

षह ९०५ मर्षणे । परिनिविभ्यः (२२७५) इति षत्वम् । परिषहते । सेहे । सहिता । 'तीषसहे–' (२३४०) इति वा इट् । इडभावे ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः ॥

905. √ Shaha to endure, forbear.

The स is changed to ष by VIII. 3. 70. S. 2275 when preceded by pari, vi, or ni. As परिषहते । The Perfect is सेहे । The first future सहिता । The इट्' augment is optional by VII. 2. 48. S. 2340. When इट् is not added, then we have the equation. सह् + ता = सढ् + ता (VIII. 2. 31 S. 324) = सढ + धा (VIII. 2. 40. S. 2280) = सढ् + ढा (VIII. 4. 40 S. 111) = स + ढा (VIII. 3. 13 S. 2335),

Now applies VI. 3. 112 S. 2 357 by which the अ of स is changed to ओ ॥

२३५७ । सहिवहोरोदवर्णस्य । ६ । ३ । ११२ ॥

अनयोरवर्णस्य ओत्स्याड्ढलोपे सति ॥

2357. When ढ् or र् are elided, there is the substitution of ओ for the अ or आ of the verbs सह् and वह् ॥

Thus स + ढा = सोढा ॥

This स of Sodhâ however is not changed to ष after परि &c., because of the following sûtra:—

२३५८ । सोढः । ८ । ३ । ११५ ॥

सोढ्रूपस्य सहेः सस्य षत्वं न स्यात् । परिसोढा ॥

2358. The स् of सोढ form of the root सह is not changed to ष् ॥

As परिसोढा । This is an exception to VIII. 3. 70.

NOTE: — Why do we say 'when सह assumes the form of सोढ' । Observe परिषहते, विषहते ॥

The change of स to ष of √सह is optional by the following sûtra when the augment अट् intervenes between the verb and the preposition परि &c,

२३५९ । सिवादीनां वाड्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ७१ ॥

परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्यादड्व्यवायेऽपि । पर्यषहत–पर्यसहत ॥

2359. The ष्-change may take place optionally in the सिव् and the rest (of sûtra VIII. 3. 70 S. 2275). even when the augment अ intervenes between the prepositions परि, नि or वि and the verb.

The सिवादि are the four roots सिव सह, स्तु and स्वञ्ज, as well as the augment सुट् । This is an example of ubhayatra-vibhâshâ. In the case of स्तु and स्वञ्ज् it is prâpta-vibhâshâ, in the case of others it is aprâpta. Thus परि + असहत (Imperfect) = पर्यषहत or पर्यसहत ॥

905. √Shaha, to endure, to forbear. Pre. सहते । Per. सेहे । I Fut. सहिता; सोढा । II Fut. सहिष्यते or सोढ्यते । Imperative सहताम् । Aorist असहिष्ट । Causative साहयति । Aor. असीषहत् । Desi. सिसहिषते । Inten. सासह्यते । Yaṅ luk सासोढि । Dual सासोढः 2. S. सासक्षि । Adjective सह्यम् । Nouns : साहः । सहः । सहिष्णुः । सहनः । सासहिः ॥

रमु ९०६ क्रीडायाम् । रेमे । रेमिषे । रन्ता । रंस्यते । रंसीष्ट । अरंस्त ॥

906. √Ramu, to play, sport, dally. Pre. रमते । Per. रेमे । I Fut. रन्ता । II Fut. रंस्यते । Imperative रमताम् । Imper. अरमत । Poten. रमेत । Bene. रंसीष्ट । Aorist अरंस्त । Condi. अरंस्यत । Caus. रमयति । Aor. अरीरमत् । Desi. रिरंसते । Inten. रंरम्यते । Yaṅ luk. रंरन्ति । D. रंरतः (the nasal is elided by VI. 4. 37) 2. S. रंरंसि । S, रंरंमि । 1. Pl. रंरंमः । Nouns : रमः । रामः । रमणः । रन्तिः । रत्नम् । रथः ॥

SUB-SECTION.

अथ कसन्ताः परस्मैपदिनः ।

The roots upto √कस are Parasmaipadî.

षद्लृ ९०७ विशरणगत्यवसादनेषु ।

907. √Shadḷri, 1. To split or burst, 2. to go. 3. to be dejected. In conjugating this root, सद is replaced by सीद by the following sûtra :—

२३६० । पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः । ७ । ३ । ७८ ॥

पादीनां पिबादयः स्युरित्संज्ञकशकारादौ प्रत्यये परे । सीदति । ससाद । सेदतुः । सेदिथ–ससत्थ । सत्ता । सत्स्यति । लृदित्वादङ् । असदत् । 'सदिरप्रतेः' (२२७१) । निषीदति । न्यषीदत् ॥

2360. Before a Present-character (शित्), the following substitutions take place :—पिब् for पा, जिघ्र् for घ्रा, धम् for ध्मा, तिष्ठ् for स्था, मन् for म्ना, यच्छ् for दा (दाण्), पश्य् for दृश्, ऋच्छ् for ऋ, धौ for सृ, शीय् for शद् and सीद् for सद् ॥

Thus we have सीदति in the Present. The Perfect is ससाद । सेदतुः । सेदिथ or ससत्थ । The First Future is सत्ता । The Second Future is सत्स्यति । The Aorist formed by अङ् as the root has an indicatory लृ ḷri as असदत् ॥

The स is changed to ष when preceded by an alterant Preposition except प्रति (VIII. 3. 66 S. 2271) as निषीदति and न्यषीदत् । But the स coming after the reduplicate is not so changed because the following applies :—

२३६१ । सदेः परस्य लिटि । ८ । ३ । ११८ ॥

सदेरभ्यासात्परस्य षत्वं न स्याल्लिटि । निषसाद । निषेदतुः ॥

2361. The स् of सद् after the reduplicate in the Perfect is not changed to ष् ॥

In the Perfect, when root is reduplicated, there are two स' s, as ससाद । After a preposition, the first स will be changed to ष, but not so the second. Thus अभिषसाद, परिषसाद्, निषसाद, विषसाद । Pre. सीदति । Per. ससाद । सेदतुः । 2. S. ससत्थ or सेदिथ । 1. d. सेदिव । 1. pl. सेदिम । I Fut. सत्ता । II Fut. सत्स्यति । Imperative सीदतु । Imper. असीदत् । Poten. सीदेत् । Bene. सद्यात् । Aorist असदत् । Caus. सादयति । Aor. असीषदत् । Desi. सिषत्सति । Inten. सासद्यते । Yañ luk. सासत्ति । **Per. Part. Parasmai** सेदिवान् । Nouns: परिषद् । सदः । सादः । निषादः । सत्रं । सद्म ॥

शद्लृ ९०८ शातने । विशीर्णतायामयम् । शातनं तु विषयतया निर्दिश्यते ॥

908. √ Śadḷri, to fall, perish, decay, wither. The root means 'to decay. Here Maitreya has the following. "The root śadḷri means rending asunder. (विशातन) The root has the meaning of decay. The form शातने however is given as its meaning and not विशीर्णतायाम्, because शातन is derived from this very root śad with ल्युट् affix, and is a well-known word." This root, however, is Atmanepadi before शित् affixes by the following :—

२३६२ । शदेः शितः । १ । ३ । ६० ॥

शिद्भाविनोऽस्मादात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शशाद । शेदतुः । शेदिथ-शशत्थ । शत्ता । अशदत् ॥

2362. After the verb śad to decay, when it has one of the affixes with an indicatory ś (śit) the Atmanepada is used.

NOTE :—The root 'sad' when taking any affix which is marked with an indicatory श, is conjugated in the âtmanepadi. In connection with this, must be read sûtra VII. 3. 78. S. 2360 पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः by which the root शद् is replaced by शीय before affixes having an indicatory श । Thus शद् + श + ते = शीय + अते=शीयते 'he decays or withers,' शीयेते they two decay शीयन्ते they decay. Pre. शीयते । Per. शशाद । शेदतुः । शेदिथ or शशत्थ । शेदिव । I Fut. शत्ता । II Fut. शत्स्यति । Imperative. शीयताम् । Imper. अशीयत । Poten. शीयेत । Bene. शद्यात् । Aorist अशदत् । Caus. शातयति । Desi. शिशत्सति । Inten. शाशद्यते । Yañ luk शाशत्ति । Nouns शादः । शाद्वलम् । शद्रुः । शत्रुः ॥

क्रुश ९०९ आह्वाने रोदने च । क्रोशति । क्रोष्टा । च्लेः क्सः । अक्रुक्षत् ॥

909. √ Kruśa 1. To cry out (2) to weep. Pre. क्रोशति । Per. चुक्रोश । चुक्रुशतुः । 2. S. चुक्रोशिथ । 1. d. चुक्रुशिव । 1. Pl. चुक्रुशिम । I Fut. क्रोष्टा (The root is Anit. See Anit list). II Fut. क्रोक्ष्यति । Imperative. क्रोशतु । Poten. क्रोशेत् । Bene. क्रुश्यात् । Aorist अक्रुक्षत् । The aorist is formed by the affix क्स by III. 1. 45. Caus. क्रोशयति ।

Aor. अचुक्रुशत् । Desi. चुक्रुक्षति । Inten. चोक्रुश्यते । Yan luk. चोक्रोष्टि । Imperative चोक्रोड्ढि । Imperfect अचोक्रोट् । Past. Part. Pass. क्रुष्टः । Nouns :— आक्रोशकः । क्रोष्टः । क्रोशः । क्रुशः ॥

कुच ९१० संपर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु । कोचति । चुकोच ॥

9:0. √ Kucha (1.) To connect (2,) To make crooked or curve, (3) to stop (4)to delineate. Pre कोचति । Per. चुकोच । 1 Fut. कोचिता ॥

बुध ९११ अवगमने । बोधति । बोधिता । बोधिष्यति ॥

911. √ Budha to know, understand. Pre. बोधति । Per. बुबोध । I Fut. बोधिता । II Fut. बोधिष्यति । Caus. बोधयति । Aor. अबूबुधत् । Desi. बुबुधिषति । Inten. बोबुध्यते । Yan luk. बोबोद्धि । Imperative बोबुद्धि । बोबुधानि । Imperfect 3 S. अबोभोत् । 2. S. °र् Past. Part. Pass. बुधितम् or बोधितम् । Ger. बुधित्वा or बोधित्वा ॥

रुह ९१२ बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । रोहति । रुरोह । रुरोहिथ । रोढा । रोहयति । अरुक्षत् ॥

912. √ Ruha to grow, germinate, shoot forth. Pre. रोहति । Per. रुरोह । 2. S. रुरोहिथ । 1. d. रुरुहिव । I Fut. रोढा । II Fut. रोक्ष्यति । Imperative. रोहतु । Imper. अरोहत् । Poten. रोहेत् । Bene. रुह्यात् । Aorist. अरुक्षत् । Caus. रोहयति । Aor. अरूरुहत् । Or Caus. Pre. रोपयति । Aor. अरूरुपत् । Desi. रुरुक्षति । Inten. रोरुह्यते । Yan luk रोरोढि । d. रोरूढः । 2. S. रोरोक्षि । Imperative 2. S. रोरूढि । Imp. अरोरोट् । अरोरूढाम् । Past. Part. Pass. रूढः । Nouns. रोहितः । लोहितः ॥

कस ९१३ गतौ । अकासीत्—अकसीत् । वृत् । ज्वलादिगणः समाप्तः ॥

913. √ Kasa, to move, to go, approach Pre. कसति । Per. चकास । I Fut. कसिता । Aorist. अकासीत् or अकसीत् । Caus. कासयति । Aor. अचीकसत् । Desi. चिकसिषति. Inten. चनीकस्यते । Yan luk. चनीकसीति । Imperfect. अचनीकत् । Noun. कस्वरः ॥

वृत् । *End. Here ends the Jvaladi Gána.*

अथ गूहत्यन्ताः स्वरितेतः ॥

The roots upto √ Gúha are svaritet and consequently are both Parasmai and Atmanepadi.

हिक्क ९१४ अव्यक्ते शब्दे । हिक्कति—हिक्कते ॥

914. √ Hikka to hiccough. Pre. हिक्कति । A. हिक्कते । Per. जिहिक्क । A. जिहिक्के । I Fut. हिक्किता । A. हिक्किता । II Fut. हिक्किष्यति । A. हिक्किष्यते । Imp. हिक्कतु । A. हिक्कताम् । Imp. अहिक्कत् । A. अहिक्कत । Pot. हिक्केत् । A. हिक्केत । Ben. हिक्क्यात् । A. हिक्किषीष्ट । Aor. अहिक्कीत् । A. अहिक्किष्ट । Caus. हिक्कयति । Aor. अजिहिक्कत् । Desi. जिहिक्किषति । जिहिक्किषते । Inten. जेहिक्क्यते । Yan luk जेहिक्ति ॥

अञ्चु ९१५ गतौ याचने च । अञ्चति—अञ्चते । 'अचु' इत्येके । 'अचि' इत्यपरे ॥

915. √ Añchu to go, move, (2) to request, ask, or call for. Some read it as √ achu, while others as √ achi. Compare √ añchu *ante*. Pre. अञ्चति । A. अञ्चते । Per. आनञ्च । A. आनञ्चे । I Fut. अञ्चिता । A. अञ्चिता । Desi. अञ्चिचिषति । अञ्चिचिषते ।

टुयाचृ ९१६ याच्ञायाम् । याचति-याचते ॥

916. ✓ Ṭuyâchṛi to beg, ask, solicit. Pre. याचति । A. याचते । Per. ययाच । A. ययाचे । I Fut. याचिता । A. याचिता । Caus. याचयति । याचयते । Aor. अययाचत् । Desi. यियाचिषति । यियाचिषते । Inten. यायाच्यते । Yañ luk यायाक्ति । Past. Part. Pass. याचितः । Act. याचितवान् । Adj. याच्यम् । Nouns. याचथुः । याच्ञा ॥

रेटृ ९१७ परिभाषणे । रेटति । रेटते ॥

917. ✓ Reṭṛi to speak, Pre. रेटति । A. रेटते । Per. रिरेट । A. रिरेटे । I Fut. रेटिता । A. रेटिता । Caus. रेटयति । रेटयते । Aor. अरिरेटत् । Desi. रिरेटिषति, रिरेटिषते । Inten. रेरेट्यते । Yañ luk रेरेट्टि। Past. Part. Pass. रेटितः । Ger. रेटित्वा ॥

चते ९१८, चदे ९१८(क) याचने । चचात । चेते । अचतीत् । चचाद । चेदे । अचदीत् ॥

918. ✓ Chate, 919 ✓ Chade to ask, beg, request. Pre. चतति । A. चतते । Similary चदति । चदते &c. Per. चचात । चेततुः । A. चेते । I Fut. चतिता । A. चतिता । Aorist, अचतीत् । अचतिष्ट । Caus. चातयति । चातयते, Aor. अचीचतत् । Desi. चिचतिषति । चिचतिषते । Inten. चाचत्यते । Yan luk. चाचत्ति । Past. Part. Pass. चतितः । चतितवान् । Ger. चतित्वा । Adj. चत्यम् । Nouns. चतुरः । चत्वारः ॥

प्रोथृ ९१९ पर्याप्तौ । पुप्रोथ । पुप्रोथे ॥

919. ✓ Prothṛi 'to be equal to, 'to be match for.' Pre. प्रोथति । A. प्रोथते । Per. पुप्रोथ । A. पुप्रोथे । I Fut. प्रोथिता । A. प्रोथिता । II Fut. प्रोथिष्यति । A. प्रोथिष्यते । Caus. प्रोथयति । प्रोथयते । Aor. अपुप्रोथत् । Desi. पुप्रोथिषति । पुप्रोथिषते । Inten. पोप्रोथ्यते । Yan luk पोप्रोत्ति । Nouns. प्रोथः ॥

मिदृ ९२० मेदृ ९२० (क) मेधाहिंसनयोः । मिमेद । मिमिदे । 'थान्ताविमौ' इति स्वामी । मिमेथ । 'धान्तौ' इति न्यासः ॥

920. ✓ Midṛi, 920. A ✓ Medṛi, 1. 'to be wise 2. to injure. According to Swami these two roots end in थ instead of द ; as मिमेथ । According to Nyâsa they end in ध । Pre. मेदति । A. मेदते । Per. मिमेद । मिमिदतुः । A, मिमिदे । I Fut. मेदिता । II Fut, मेदिष्यति । Caus. मेदयति । Aorist. अमिमेदत् । Desi. मिमिदिषति । मिमेदिषति । Inten. मेमिद्यते । Yañ luk मेमेत्ति । Ger. मिदित्वा or मेदित्वा ॥

NOTE :—Medṛi is conjugated like ✓ midṛi. Its Perfect dual is मिमेदतुः । for ए is heard here.

मेधृ ९२० (ख) संगमे च । मेधति । मिमेधे ॥

920. B. ✓ Medhṛi 'to be fat' 2. 'to injure' 3. To meet. Pre. मेधति or ते । Per. मिमेध or धे । I Fut. मेधिता । II Fut मेधिष्यति or ते ॥

णिदृ ९२१ णेदृ ९२१ क । कुत्सासंनिकर्षयोः । निनेद । निनिदतुः । निनिदे ॥

921. ✓ ṇidṛi, 921 A, ✓ ṇedṛi 'to blame' 2. to approach. Pre. नेदति । Per. निनेद or दे । निनिदतुः ।

शृधु ९२२, मृधु ९२३ उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्धति-शर्धते। शर्धिता । मर्धति-मर्धते ॥

922. √Śṛidhu, 923 √Mṛidhu 'to be moist' or 'moisten'; 'undanam' means 'moistening.' Pre. शर्धति । A. शर्धते । Per. शशर्ध । A. शशृधे । d. शशृधतुः । I Fut. शर्धिता । A. शर्धिता । Caus. शर्धयति, शर्धयते । Aor. अशशर्द्धत् or अशीशृधत् । Desi. शिशर्धिषति, शिशर्धिषते । Inten. शरीशृध्यते । Yaṅ luk शरीशर्द्धि । Imperative शरीशृद्धि । Imperfect अशरीशर्त् । Past. Part. Pass. शृद्धः । Ger. शर्द्धित्वा or शृध्वा ॥

923. √Mridhu to moisten. Pre. मर्धति । A. मर्धते । Per. ममर्ध । ममर्धे । I Fut. मर्धिता । A. मर्धिता । II Fut. मर्धिष्यति । A. मर्धिष्यते । Caus मर्धयति, मर्धयते, । Desi. मिमर्धिषति । मिमर्धिषते । Inten. मरीमृध्यते । Past. Part. Pass. मृद्धः । Ger. मर्धित्वा or मृध्वा ॥

बुधिर ९२४ बोधने । बोधति–बोधते । इरित्त्वादङ्वा । अबुधत्–अबोधीत्–अबोधिष्ट । 'दीपजन–' (२३२८) इति चिण्तु न भवति पूर्वोत्तरसाहचर्येण दैवादिकस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥

924. √Budhir to know, to understand. Pre. बोधति । A. बोधते । Per. बुबोध । A. बुबुधे । I Fut बोधिता । A. बोधिता । II Fut. बोधिष्यति । A. बोधिष्यते । Imperative. बोधतु । A. बोधताम् । Imper. अबोधत् । A. अबोधत । Poten. बोधेत् । A. बोधेत । Bene. बुध्यात् । A. बोधिषीष्ट । Aorist. अबुधत् । अबोधीत् । A. अबोधिष्ट । The Parasmaipadi Aorist is optionally formed by अङ्, as the root has an indicatory इर । See. III. 1. 57. S. 2269. The root occurs in the sûtra III. 1. 61 S. 2328, and therefore ought to have taken चिण् also. But it does not take it, because the √बुध there refers to the Divâdi √budh (No. 63), as it is read there (in S. 2328) with other roots of the Divâdi class. Caus. बोधयति , बोधयते ॥

उबुन्दिर ९२५ निशामने । निशामनं ज्ञानम् । बुबुन्दे । अबुदत् । अबुन्दीत् ॥

925. √U bundir to perceive, to know. The word niśâmana means knowledge. According to Madhava knowledge derived from visual perception. Pre. बुन्दति । A बुन्दते । Per. बुबुन्द । A. बुबुन्दे । I Fut. बुन्दिता । A. बुन्दिता । Aorist. अबुन्दत् । or अबुन्दीत् । A. अबुन्दिष्ट । Desi. बुबुन्दिषति, बुबुन्दिषते । Inten. बोबुन्द्यते । Yaṅ luk बोबुन्त्ति । Imperative बोबुन्द्धि । Past. Part. Pass. बुन्नम् (VIII. 2. 42. S. 3016) Ger. बुन्दित्वा or बुन्त्वा । Noun. बुद्बुदः ॥

वेणृ ९२६ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । वेणति–वेणते । नान्तोऽप्ययम् ।

926. √Veṇṛi, 1. to go, 2 to know. 3. to reflect. 4. to perceive. 5. to play on an instrument. 6. to take. Some read this root with a न also. Mâdhava reads vâditra-grahaṇa as a compound meaning "to take up a musical instrument in order to play upon it." Pre. वेणति । A. वेणते । Per. विवेण . A. विवेणे । I Fut. वेणिता । A. वेणिता । Aorist. अवेणीत् A. अवेणिष्ट । Caus. वेणयति । Aorist. अविवेणत् । Desi. । विवेणिषति । Inten. वेवेण्यते । Yaṅ luk वेवेण्टि । Nouns. वेणः । वेणी ॥

खनु ९२७ अवदारणे । खनति–खनते ॥

927. √Khanu to dig. Pre. खनति । A. खनते । Per. चखान । A. चखने । In forming the dual, the following sûtra applies, which gives us चख्नतुः । I Fut. खनिता । A खनिता । II Fut खनिष्यति । A. खनिष्यते । Imper. अखनत् । A. अखनत ।

Poten, खनेत् । A खनेत । Bene. खायात् or खन्यात् । A. खनिषीष्ट । There is आ optionally by VI. 4. 43. S. 2319. Aorist. अखनीत् or अखानीत् । A. अखनिष्ट । Caus. खानयति । Aor. अचीखनत् । Desi. चिखनिषति । Inten. चंखन्यते । चाखायते । Yaṇ luk चङ्खन्ति । d. चङ्खातः । Past, Part. Pass. खातः । Ger. खनित्वा or खात्वा । Nouns:— खनकः । परिखा । आखानः ॥

२३६३ । गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि । ६ । ४ । ९८ ॥

एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति न त्वङि । चख्नतुः । 'ये विभाषा' (२३१९)। खायात्-खन्यात् ॥

2363. The root-vowel of गम्, हन्, जन्, खन्, and घस् is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory क् or ङ् ; but not before the Aorist affix अङ् ॥

Thus चख्नतुः, चख्नुः । Bene. खायात् or खन्यात् ॥

चीवृ ९२८ आदानसंवरणयोः । चिचीव-चिचीवे ॥

928. √Chîvṛi to take or receive. 2. to cover, Pre. चीवति A. चीवते । Per. चिचीव । A. चिचीवे । I Fut. चीविता । A. चीविता । Caus, चीवयति । Aor, अचिचीवत् । Desi. चिचीविषति । Inten. चेचीव्यते । There is no Yañ luk. Noun. चीवरम् ॥

चायृ ९२९ पूजानिशामनयोः ।

929. √Châyṛi to worship. 2. To observe. Pre. चायति । A चायते । Per. चचाय । A. चचाये । I Fut. चायिता । A. चायिता । Aorist. अचायीत् । A. अचायिष्ट । Caus. चाययति । Aor. अचचायत् । Desi. चिचायिषति । चिचायिषते । Inten. चेकीयते (VI 1. 21, S. 2467). Yañ luk. चेकयीति or चेकेति । d. चेकीतः । Past. Part. Pass. अपचायितः or अपचितः । Ger. चायित्वा । Noun : चनः ॥

व्यय ९३० गतौ । अव्ययीत् ॥

930 √Vyaya 'to go, to move.' Pre. व्ययति । A. व्ययते । Per. वव्याय । A. वव्यये । I Fut, व्ययिता । A. व्ययिता । Pas. व्यय्यते । Caus व्याययति, व्याययते Aor, अविव्ययत् ॥

दाशृ ९३१ दाने । ददाश-ददाशे ॥

931. √Dâśṛi 'to give.' Pre. दाशति । A. दाशते । Per. ददाश । A. ददाशे । I Fut. दाशिता । A. दाशिता । Caus. दाशयति, दाशयते । Aorist. अददाशत् । Desi. दिदाशिषति, दिदाशिषते । Inten. दादाश्यते Yañ luk दादाष्टि । Past. Part. Pass. दाश्वन् । *Nouns.* दाशः । पुरोडाशः ॥

भेषृ ९३२ भये । गतौ इत्येके । भेषति-भेषते ॥

932. √Bheshṛi 'to fear.' According to some this root also means to go to move. Pre. भेषति । A. भेषते । Per. बिभेष । बिभेषे । I Fut. भेषिता । A, भेषिता । Caus. भेषयति , भेषयते । Aor. अबिभेषत् । Desi. बिभेषिषति, बिभेषिषते । Inten. बेभेष्यते । Yañ luk बेभेष्टि ।

भ्रेषृ ९३३, भ्लेषृ ९३३ (क) गतौ ।

933. √Bhreshṛi 'to go.' 933 A. √Bhleshṛi 'to go. Pre. भ्रेषति । A. भ्रेषते । Per. बिभ्रेष । A. बिभ्रेषे । I Fut. भ्रेषिता । A. भ्रेषिता । Inten. बेभ्रेष्यते । *Noun.* भ्रेषः ॥

अस ९३४ गतिदीप्त्यादानेषु । असति-असते । आस-आसे । अयं षान्तोऽपि ॥

934. √Asa 1. 'to go.' 2. to shine, 3. to accept, take or seize.' Kshiraswâmi and Maitreya read this root as अष । Pre. असति । A. असते । Per. आस । A. आसे । I Fut. असिता । A. असिता । Caus. आसयति । A. आसयते । Aor. आसिसत् । Desi. असिसिषति । A. असिसिषते ॥

अय ९३५ गतौ ।

935. √Aya 'to go.' Swami and Kâśyapa read this root after 931 √Dâśṛi. But this appears anârsha, for Haradatta commenting on VIII. 2. 19 S. 2326 says अयति is anudâttet. Pre. अयते । Per. अयांचक्रे । I Fut अयिता ।

स्पश ९३६ बाधनस्पर्शनयोः । स्पशनं ग्रथनम् । स्पशति–स्पशते ॥

936. √Spaśa 1. to obstruct 2. to touch. 3. to string together. Spaśana here means stringing together according to Swâmi. Some read the root as Pasha. others as paśa. Pre. स्पशति । A. स्पशते । Per. पस्पाश । A. पस्पशे । I Fut. स्पशिता । A. स्पशिता । Aorist. अस्पाशीत् or अस्पशीत् । Caus. स्पाशयति । Aor. अपस्पशत् । Desi. पिस्पशिषति । Inten. पास्पश्यते । Yan luk पास्पष्टि । *Noun.* पस्पशा ॥

लष ९३७ कान्तौ । वा भ्राश० (२३२१) इति श्यन्वा । लष्यति । लषति । लेषे ॥

937. √Lasha 'to wish, to desire.' By III. 1. 70. S. 2321 this root takes śyan vikaraṇa also. Pre. लषति । A. लषते । With श्यन् we get लष्यति or लष्यते । Per. ललाष । A. लेषे । I Fut. लषिता । A. लषिता । Aorist. अलाषीत् or अलषीत् । Caus. लाषयति । Aor. अलीलषत् । Desi. लिलषिषति । Inten. लालष्यते । Yan luk लालष्टि । Nouns. लषणः । लाषुकः । विज्ञाणी ॥

चष ९३८ भक्षणे ।

938. √Chasha 'to eat.' Pre. चषति । A. चषते । Per. चचाष । A. चेषे । I Fut. चषिता । A. चषिता । *Nouns.* चषकः चाषः ॥

छष ९३९ हिंसायाम् । चच्छषतुः । चच्छषे ॥

939. √Chhasha 'to hurt, to injure.' Pre. छषति । A. छषते । Per. चच्छाष । d. चच्छषतुः । A. चच्छषे । I Fut. छषिता ॥

झष ९४० आदानसंवरणयोः' ।

940. √Jhasha 1. to take, 2. to put on or wear. In the sense of 'to injure or hurt,' this root is Parasmaipadi only. (See No. 720) Pre. झषति । A. झषते । Per. जझाष । I Fut. झषिता । Aorist. अझाषीत् or अझषीत् ॥

भ्रक्ष ९४१ भ्लक्ष ९४१ (क) अदने । भक्ष इति मैत्रेयः ॥

941. √Bhraksha, 941 A. √Bhlaksha 'to eat, to devour.' According to Kshîraswami, the root is Bhlaksha ; Maitreya reads it Bhaksha. Pre. भ्रक्षति A. भ्रक्षते । P. भ्लक्षति । A. भ्लक्षते । Per. बभ्रक्ष । A. बभ्रक्षे । P. बभ्लक्ष । A. बभ्लक्षे I Fut. भ्रक्षिता । A. भ्रक्षिता । P. भ्लक्षिता । A. भ्लक्षिता । Aorist. अभ्राक्षीत् । Caus. भ्रक्षयति । भ्लक्षयति । Aor. अबभ्रक्षत् । अबभ्लक्षत् Desi. बिभ्रक्षिषति । बिभ्लक्षिषति । Inten. बाभ्रक्ष्यते । Yan luk बाभ्रष्टि । बाभ्लष्टि । Imp. बाभड्ढि । बाभलड्ढि । Imperfect. अबाभट् ॥

दासृ ९४२ दाने ।

942. √Dâsṛi 'to give.' Pre. दासति । A. दासते । Per. ददास । A. ददासे । I Fut. दासिता । A. दासिता । Aorist. अदासीत् । A. अदासिष्ट ॥

माहृ ६४३ माने ।

343 √Mâhṛi to measure, Per. माहति । A. माहते । Per. ममाह । A. ममाहे 1 Fut. माहिता । A. माहिता । Aorist. अमाहीत् । A अमाहिष्ट । Caus. माहयति । A. माहयते । Aor. अममाहत् । Desi. मिमाहिषति । A. मिमाहिषते । Inten. मामाह्यते । Yaṅ luk. मामाढि ।

गुहू ९४४ संवरणे ॥

944. √Guhû 'to cover.'

In conjugating this root the following sûtra applies.

२३६४ । ऊदुपधाया गोहः । ६ । ४ । ८९ ॥

गुह उपधाया ऊत् स्याद्गुणहेतावजादौ प्रत्यये । गूहति-गूहते । ऊदित्त्वाद्वेट्वा । गूहिता-गोढा । गूहिष्यति-घोक्ष्यति । गूहेत् । गुह्यात् । अगूहीत् । इडभावे क्सः । अघुक्षत् ॥

2364. For the penultimate ओ of the guṇated stem गोह् (from गुह्), there is substituted ऊ before an affix beginning with a vowel.

Thus गुह् + शप् + ति = गोह् + अ + ति = गूह् + अ + ति = गूहति । Atmanepada गूहते । In the First Future the इट् augment is optional, as the root has an indicatory long ऊ (VII. 2. 44). Thus गूहिता or गोढा । So also in the Second Future, as गूहिष्यति or घोक्ष्यति । The Potential is गूहेत् । The Benedictive is गुह्यात् । The Aorist is अगूहीत् । But when it does not take इट्, we have क्स, and then the form is अघुक्षत् ॥

In the Atmanepada, this क्स is optionally elided by the following.

२३६५ । लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये । ७ । ३ । ७३ ॥

एषां क्सस्य लुग्वा स्याद्दन्त्ये तङि । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः । अगूढ । अघुक्षत । 'क्सस्याचि' (२३३७) इत्यन्तलोपः । अघुक्षाताम् । अघुक्षन्त । अगुह्वहि—अघुक्षावहि । अगुह्महि—अघुक्षामहि ॥

2365. The whole of the affix क्स is elided optionally before the personal endings of the Atmanepada beginning with a dental, after दुह्, दिह्, लिह् and गुह् ॥

Thus अगुह् + क्स + त = अगुह् + 0 + त = अगुढ् + त (VIII. 2. 31. S. 324) = अगुढ् + ध (VIII. 2. 40 S. 2280) = अगुढ् + ढ (VIII. 4. 40. S. 111) = अगु + ढ (VIII. 3. 13. S. 2335) = अगूढ (VI. 3. 111. S. 174.)

The other form is अघुक्षत । Before the dual आताम् the final अ of क्स is elided by S. 2337 and we have the form अघुक्षाताम् । The Plural similarly is अघुक्षन्त । The 1st Person dual is अगुह्वहि or अघुक्षावहि । The Plural is अगुह्महि or अघुक्षामहि ॥

NOTE:—As अदुग्ध or अधुक्षत, अदुग्धाः or अधुक्षथाः, अदुग्ध्वम्, or अधुक्षध्वम्, अदुह्वहि or अधुक्षावहि, अदिग्ध or अधिक्षत, अलीढ or अलिक्षत, न्यगूढ or न्यधुक्षत ॥

Why दुह् &c. only? Observe व्यत्यक्षत । Why in the Atmanepada? Observe अधुक्षत only. Why before an affix beginning with a dental? Observe अधुक्षामहि only. Though the anuvṛitti of लोप was understood in this sûtra; the employment of the term लुक् indicates that the *whole* of the affix is to be elided. For लोप would have elided only the final अ of स । But even with the elision of अ alone we would have got all the above forms, except those in वहि । For अ being elided, we have स् between (a consonant of झल् class) and a dental (which is also a letter of झल् class). This स् situate between two झल् will be elided by VIII. 2. 26. Nor can it be objected that the elided अ is sthânivat, for by पूर्वत्रासिद्ध VIII. 2. 1, such an elision cannot be sthânivat. Though व् is a dento-labial, yet it is included in the word dental. Had it not been meant to be so included, तो (letters of त class) would have been taken in the sûtra See III. 1. 45, for this Aorist-affix.

944. ✓Guhû 'to cover, hide, conceal.' Pre. गूहति । A. गूहते । Per. जुगूह । A. जुगूहे । But the dual is जुगुहतुः for here गुह never assumes the form गोह । I Fut. गूहिता or गोढा । A गोढा । It optionally takes इट् as the root has an indicatory long ऊ । II Fut. गूहिष्यति, or घोक्ष्यति । A गूहिष्यते or घोक्ष्यते । Imperative. गूहतु । A गूहताम् । Imper. अगूहत् । A. अगूहत । Poten. गूहेत् । A. गूहेत । Bene गुह्यात् । A. गूहिषीष्ट or घुक्षीष्ट । Aorist. अगूहीत् । or अघुक्षत् । A. अगूहिष्ट or अगूढ or अघुक्षत । Condi. अगूहिष्यत् । अघोक्ष्यत् । A. अगूहिष्यत अघोक्ष्यत । Caus. गूहयति । A गूहयते । Aor. अजूगुहत् । Desi. जुघुक्षति । जुघुक्षते । Inten. जोगुह्यते । Yan luk. जोगुहीति or जोगोढि । Past. Part. Pass. गूढः । Ger. गूढ्वा or गुहित्वा । Adj. गोहनीयं । गुह्यम् । Noun. गुहा ॥

Here end the hikkâdi roots which are ubhayapadi and end in a Consonant.

अथाजन्ता उभयपदिनः ।

Now we take up the conjugation of roots ending in a vowel and which are ubhayapadi.

श्रिञ् ९४५ सेवायाम् ॥ श्रयति-श्रयते । शिश्रियतुः । श्रयिता । णिश्रि-(२३१२) इति चङ् । अशिश्रियत् ॥

945. ✓Śriñ 'to serve.' Pre. श्रयति । A. श्रयते । Per. शिश्राय । शिश्रियतुः । शिश्रियुः । शिश्रयिथ ॥ शिश्राय or शिश्रय । शिश्रियिव । A. शिश्रिये । I Fut. श्रयिता । A. श्रयिता । II Fut. श्रयिष्यति । A. श्रयिष्यते । Imperative. श्रयतु । A. श्रयताम् । Imper. अश्रयत् । A. अश्रयत । Poten. श्रयेत् । A. श्रयेत । Bene श्रीयात् । A. श्रयिषीष्ट । Aorist. अशिश्रियत् । The Aorist is formed by चङ् (III. 1. 48. S. 2312). Caus. श्राययति or श्राययते । Aor. अशिश्रयत् । Desi. शिश्रयिषति, शिश्रीषति (VII. 2. 49. S. 2618 or VI. 4. 16 S. 2614). A. शिश्रयिषते, शिश्रीषते । Intensive शेश्रीयते । Yan luk. शेश्रयीति or शेश्रेति । Past. Part. Pass. श्रितः । Ger. श्रित्वा । Noun. संश्रयः । श्रीः । श्मश्रु ॥

भृञ् ९४६ भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । बभर्थ । बभृव । बभृषे । भर्ता ॥

946. ✓Bhṛiñ to fill, to support.

The present is भरति । Per. बभार । d. बभ्रतुः । 2. S. बभर्थ । 1. d. बभृव । The Atm. Per. 2nd S. is बभृषे । The First Future is भर्ता । In forming the Second Future the following sûtra applies:

२३६६ । ऋद्धनोः स्ये । ७ । २ । ७० ॥

ऋतो हन्तेश्च स्यस्य इट् स्यात् । भरिष्यति ॥

2366. स्य the sign of the Future and Conditional gets the augment इट्, after a root ending in short ऋ and after हन् ॥

Thus भरिष्यति । In forming the Benedictive the following sûtra applies :

२३६७ । रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८ ॥

शे यकि यादावार्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात् । रीङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न । भ्रियात् ॥

2367. For the final short ऋ of a root, there is substituted रि, before the Present-character श (अ), before the Passive-character य, and before the augment यासु in the Benedictive.

NOTE:—The word लिङि in the aphorism is qualified by the phrase यकारादौ असार्वधातुके । A Lñ affix which begins with a य and is not a Sârvadhâtuka, is necessarily the augment यास् of the Benedictive. Thus दृ—आ द्रियते and आ ध्रियते (the य् comes by VI. 4. 77). यक्—क्रियते ह्रियते । लिङ्—क्रियात् and ह्रियात् । This short रि debars the long री of the last. The word non-Sârvadhâtuka being understood, the rule does not apply to the Potential, as बिभृयात् । The यि (VII. 4 22) is understood here also, therefore when the Benedictive affix does not begin with य्, the rule does not apply, as कृषीष्ट, हृषीष्ट ॥

Thus we have भ्रियात् । In the Atmanepada the following sûtra applies.

२३६८ । उश्च । १ । २ । १२ ॥

ऋवर्णात्परौ झलादौ लिङ् तङ्परः सिच्चेत्येतौ कितौ स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् । अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्षुः ॥

2368. And after verbs ending in ऋ, the substitutes of liṅ and the affix *sich*, are *kit*, when they begin with *jhal*, and the Atmanepada affixes follow.

Thus भृषीष्ट । d. भृषीयास्ताम् । The Aorist is S. अभार्षीत । d. अभार्ष्टाम् । Pl. अभार्षुः । When इट् is not added, the following sutra applies:

२३६९ । ह्रस्वादङ्गात् । ८ । २ । २७ ॥

सिचो लोपः स्याज्झलि । अभृत । अभृषाताम् । अभरिष्यत् ॥

2369. The स् of the aorist sign सिच् is elided, before an affix beginning with a *jhal* consonant, when it is preceded by a stem ending in a short vowel.

NOTE:—As अकृत: अहृथाः । Why do we say after a short vowel stem. Observe अच्योष्ट, अप्लोष्ट । Why do we say 'after a stem'? Observe अकृथाः । अलाविष्टाम्, अलाविषुः अपाविष्टाम् and अपाविषुः । Why do we say "before an affix beginning with a jhal." Observe अकृषाताम्, अकृषत ॥

This lopa is also of the सिच्, therefore not here द्विष्टरां, द्विष्टमाम् । Here to the word द्वि is added the affix सुच् (V. 4. 18), and then the comparative affixes तर and तम with आम् (V. 4. 11). This स् is not dropped.

Thus अभृत । d. अभृषाताम् । The conditional is अभरिष्यत् ॥

916. ✓ Bhṛiñ 'to fill.' 'to support.' Pre. भरति । A. भरते । Per. बभार । बभ्रतुः । बभर्थ । बभृव । A. बभ्रे । I Fut. भर्ता A. भर्ता । 2nd S. भर्तासे । II Fut. भरिष्यति । A. भरिष्यते । Imperative. भरतु । A. भरताम् । Imper. अभरत् । A. अभरत । Poten. भरेत् । A. भरेत । Bene. भ्रियात् । A. भृषीष्ट । Aorist. अभार्षीत् । A. अभृत । Caus. भारयति । भारयते । Aor. अबीभरत् । Desi, बिभरिषति, बुभूर्षति । बिभरिषते, बुभूर्षते । Inten. बेभ्रीयते । Yañ luk बर्भर्त्ति । Imperative बर्भृहि । Imperfect अबर्भः । Adj. भरणीयं । Noun. भर्ता । भार्या । भर्मं । भरतः ॥

हृञ् ९४७ हरणे । हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च । जहर्थ । जह्रिव । जह्रिषे । हर्ता । हरिष्यति ॥

947. ✓ Hṛiñ 'to take, carry, convey.' Haraṇa means 'to convey 'to accept, 'to steal' and 'to distroy.' As भारं हरति ग्रामम् 'he conveys the load to the village, अंशं हरति 'he accepts a share.' सुवर्णं हरति चोरः 'the thief steals gold.' पापं हरति. शिवः 'Siva destroys sin.' In the sense of 'conveyance,' it takes two objectives Pre. हरति । A. हरते । Per. जहार । जहर्थ । जह्रिव । A. जह्रे । जह्रिषे । I Fut. हर्ता । A. हर्ता । II Fut. हरिष्यति । A. हरिष्यते । Nouns. हरिः । हरः । हृदयम् । हारितः ॥

धृञ् ६४८ धारणे । धरति । अधार्षीत् । अधृत ॥

948. √Dhṛin 'to hold, support.' Pre, धरति । A. धरते । Per. दधार । A. दध्रे । I Fut. धर्ता । A. धर्ता । Aorist. अधार्षीत् । A. अधृष्ट । Nouns, धर्मः । धारा ॥

कृञ् ६४९ करणे ।

949. √Kṛiñ 'to do.' This root is not mentioned in the Siddhânta Kaumudi. According to Mâdhava, it is anârsham. It is conjugated like the last.

णीञ् ९५० प्रापणे । निनयिथ । निन्यिवे ॥

950. √ṇiñ 'to lead, to carry.' Pre, नयति । With the preposition प्र, प्रणयति । A. नयते । Per. निनाय । निन्यतु । निन्युः । निनयिथ or निनेथ । निन्यथुः । निन्य । निनाय or निनय । निन्यिव । निन्यिम । A. निन्ये । निन्यिषे । निन्यिध्वे or निन्यिढ्वे । निन्यिवहे । I Fut. नेता । A. नेता 2nd नेतासे । II Fut. नेष्यति । A. नेष्यते । Imperative. नयतु । A. नयताम् । Imper. अनयत् । A. अनयेत । Poten. नयेत् । A. नयेत । Bene. नीयात् । A. नेषीष्ट । Aorist. अनैषीत् । A. अनेष्ट । Caus. नाययति । A. नाययते । Aor. अनीनयत् । Desi. निनीषति । A. निनीषते । Inten. नेनीयते । Yañ luk. नेनेति । d. नेनीतः । Nouns. नायः । नीतिः । नेमः । नीयः ॥

Here end the Ubhayapadi roots ending in a vowel.

SUBSECTION.

अथाजन्ताः परस्मैपदिनः ॥

Now we take up the conjugation of Parasmaipadi aniṭ roots ending in a vowel

धेट् ९५१ पाने । धयति ॥

951. √Dheṭ to suck, to drink.

The Present is धयति । In forming the Perfect, the root is considered as if it was धा by the following sûtra.

२३७० । आदेच उपदेशेऽशिति । ६ । १ । ४५ ॥

उपदेश एजन्तस्य धातोरात्त्वं स्यान्न तु शिति ॥

2370. In a root, which in the system of grammatical instruction (*i.e.* in the Dhâtupâṭha), ends with a diphthong (ए, ऐ, ओ and औ), there is the substitution of आ for the diphthong, provided that no affix with an indicatory श् follows it.

Thus धे is equal to धा । Thus धा + णल् । Now applies the following sûtra.

२३७१ । आत औ णलः । ७ । १ । ३४ ॥

आदन्ताद्धातोर्णल औकारादेशः स्यात् । दधौ ॥

2371. औ is substituted for णल्, the affix of the first and third person singular of the Perfect, after roots ending in long आ ॥

Thus धा + णल् = धा + औ = दधौ । The long आ is elided before dual by the following sûtra.

२३७२ । आतो लोप इटि च । ६ । ४ । ६४ ॥

अजाद्योरार्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लोपः स्यात् । द्वित्वात्परत्वाल्लोपे प्राप्ते 'द्विर्वचनेऽचि' (२२४३) इति निषेधः । द्वित्वे कृते आलोपः । दधतुः । दधुः । दधिथ–दधाथ । दधिव । दधिम । धाता ॥

2372. The final आ of a root is elided before an ârdhadhâtuka affix with the augment इट् as well as when it begins with a vowel and has an indicatory क् or ङ् ॥

Thus दा + अतुस् । Here the rule of elision (VI. 4. 64, S. 2372) is *subsequent* in the Ashtâdhyâyí order to the rule of doubling (VI. 1. 1. and 8. S. 2175 and 2177), hence elision ought to take place *first* and then doubling. But this is prevented by S. 2243. We double the root first and then elide the आ । Thus the dual is दधतुः । Pl. दधुः । 2nd S. दधिथ or दधाथ । 1st. d. दधिव ॥

The First Future is धाता । In forming the Benedictive the following two sûtras apply.

२३७३ । दाधा घ्वदाप् । १ । १ । २० ॥

दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दाप्दैपौ विना ॥

2373. The verbs having the form of dâ 'to give' and dhâ 'to place,' are called ghu.

NOTE:—This defines the word ghu. Four verbs have the form of दा, or assume it by the application of VI. 1. 45. S. 2370 and two, of धा; they are called घु। The ghu verbs have certain peculiarities of conjugation to be described hereafter.

The घु verbs are the following—डुदाञ् "to give," as प्रणिददाति; दाण् "to give," as, प्रणिदाता; दो "to cut," as, प्रणिद्यति; देङ् "to pity" as, प्रणिदयते, डुधाञ् "to place" as, प्रणिदधाति, धेट् to "feed" as, प्रणिधयति। In these examples, because of the verbs being घु, the न of प्रनि is changed into ण by VIII. 4. 17.

Similarly दाप् "to cut" and दैप् "to clean" not being called घु, rules VII. 4. 46 and 47 do not apply to them. Thus दा + क्त=दातं 'what is cut,' as, दातं बर्हिः । So also अवदातं "washed" as, अवदातं मुखं "a bright face." But with दा "to give," &c. दा + क्त = दद् + त (VII. 4. 46)=दत्तः "given," so also we have प्र+दा+क्त = प्रत्तम् (VII. 4. 47). The word घु occurs in sûtra VI. 4. 66, &c. The word dâp includes also daip by the paribhâshâ given under III. 4. 19, ऐ changed into आ by VI. 1. 45, S. 2370.

The root having got the designation घु, now applies the next sutra.

२३७४ । एर्लिङि । ६ । ४ । ६७ ॥

घुसंज्ञानां मास्थादीनां चैत्वं स्यादार्धधातुके किति लिङि । धेयात् । धेयास्ताम् । धेयासुः ॥

2374. ए is substituted for the आ of the above roots in the Benedictive mood Active.

NOTE:—Thus देयात्, मेयात्, धेयात्, स्थेयात्, गेयात्, पेयात्, and अवसेयात् । Before non-कित् and non-ङित् we have दासीष्ट and धासीष्ट । By the word लिङ् is here meant the आशीर्लिङ् or the Precative mood; the Personal endings of which mood are ârdhadhâtuka by III. 4. 116. More-over by III. 4. 104 the Parasmaipada affixes only of the Benedictive are कित्, so the present rule does not apply to the Atmanepada affixes of the Precative.

Thus धा + यात् = धेयात् । D. धेयास्ताम् । Pl. धेयासुः ॥

In forming the Aorist there is optionally चङ् by the following.

२३७५ । विभाषा धेट्श्व्योः । ३ । १ । ४९ ॥

आभ्यां च्लेश्चङ् वा स्यात्कर्तृवाचिनि लुङि परे । 'चङि' (२३१५) इति द्वित्वम् । अदधत् । अदधताम् ॥

2375. After the roots धे 'to suck,' and श्वि, 'to grow,' चङ् is optionally the substitute of च्लि, when लुङ् follows signifying an agent.

As, अदधत् 'he sucked' dual अदधाताम् । The reduplication is by S. 2315. When it takes the alternative सिच्, then the next sûtra. II. 4. 78 S. 2376 comes into operation, and we have अधात् and अधासीत् 'he sucked.' So also of श्वि, we have अशिश्वियत् 'he grew.' It also takes the अङ्, (III. 1. 58) and then its form is अश्वत् or अश्वयीत् ॥

२३७६ । विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः । २ । ४ । ७८ ॥

एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात्परस्मैपदे परे । अधात् । अधाताम् । अधुः ॥

2376. After the verbs घ्रा 'to smell,' धेट् 'to drink.' शा (शो) 'to pare,' छा (छो) 'to cut,' and सा (सो) 'to destroy,' there is optionally the elision of सिच्, when parasmaipada terminations are employed.

Thus we have अधात् । d. अधाताम् । Pl. अधुः । When सिच् is not elided, the following applies.

Note:—Thus (अघ्रात् or अघ्रासीत् 'he smelled,') अधात् or अधासीत् 'he drank;' अशात् or अशासीत् 'he pared,' अच्छात् or अच्छासीत् 'he cut' and असात् or असासीत् 'he destroyed. There is no option allowed in Atmanepada; thus, अघ्रासातां सुमनसौ देवदत्तेन । The root धेट् is a Ghu verb, and in its case, the सिच् would have been elided by the last rule also. The present declares an option.

२३७७ । यमरमनमातां सक्च । ७ । २ । ७३ ॥

एषां सक्स्यादेभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् । अधासिष्टाम् । अधासिषुः ॥

2377. The सिच् of the Aorist in the Parasmaipada takes the augment इट् after यम्, रम्, नम् and roots ending in long आ, and स् (सक्) is added at the end of these stems.

Thus अधासीत् । D. अधासिष्टाम् । Pl. अधासिषुः ॥

Note:—Thus अयंसीत्, अयंसिष्टाम्, अयंसिषुः । व्यरंसीत् । व्यरंसिष्टाम् । व्यरंसिषुः । The root रम् is Parasmaipadi when preceded by वि or आ (I. 3. 83). अनंसीत्, अनंसिष्टाम्, अनंसिषुः । Of roots ending in long आः—अयासीत् । अयासिष्टाम्; अयासिषुः । यमादीनां हलन्तलक्षणा वृद्धिः प्राप्ता सा नेटीति प्रतिषिध्यते । When the conjugation is Atmanepadi, the rule does not apply. As आयंस्त । अरंस्त । अनंस्त ॥

The Vṛiddhi in the case of यम् &c. ordained by VII. 2. 3, does not take place by VII. 2. 4. In the Atmanepada we have आयंस्त । The root यम् is âtmanepadi, as it is preceded by आ (I. 3. 75) अरंस्त, अनंस्त (III. 1. 85). Exception to VII. 2. 10. 44.

धेट् ९५१ पाने । धयति ॥

951. √Dheṭ 'to drink, to suck.' Pre. धयति । Per. दधौ । दधतुः । दधुः । दधाथ or दधिथ । दधिव । I Fut. धाता । II Fut धास्यति । Imperative. धयतु । Imper. अधयत् । Poten. धयेत् । Bene. धेयात् । Aorist. अधासीत् or अदधत्, or अधात् । d. अधासिष्टाम् or अदधताम् or अधाताम् । Condi. अधास्यत् । Pass. धीयते । Aorist. S. अधायि (VII. 3. 33. S. 2761), d अधायिषाताम् or अधिषाताम् । Caus. धापयति । Desi. धित्सति । Inten. देधीयते । Yañ luk. दाधेति or दाधाति । D. दाधः । Nouns. धयः । धाना । धेनुः ॥

ग्लै ९५२, म्लै ९५३ हर्षक्षये । हर्षक्षयो धातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिथ-जग्लाथ ॥

952. √Glai, 953 √Mlai 'to despond,' 'to be dejected in spirit.' The word harsha Kshaya means the exhaustion of the vital humours. Pre. ग्लायति । Per. जग्लौ । जग्लिथ or जग्लाथ । जग्लौ । जग्लिव । जग्लिम । I Fut. ग्लाता । II Fut. ग्लास्यति Imper. ग्लायतु । Imper. अग्लायत् । Poten. ग्लायेत् । Bene. ग्लेयात्, or ग्लायात् (See VI. 4 68 S. 2378 for these forms.) Aorist. अग्लासीत् । Caus. ग्लापयति । Aorist अजिग्लपत् Desi. जिग्लासति । Inten. जाग्लायते । Yaṅ luk जाग्लेति । d. जाग्लोत । Imp. जाग्लोहि Nouns. ग्लानः । ग्लौनिः । ग्लौः ॥

२३७८ । वान्यस्य संयोगादेः । ६ । ४ । ६८ ॥

घुमास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात एत्वं वा स्यादार्धधातुके किति लिङि । ग्लायात्-ग्लेयात् । अग्लासीत् । म्लायति ॥

2378. For the final आ of any other root than those mentioned in VI. 4. 66, ए may optionally be substituted, in the Benedictive active, when the root begins with a conjunct consonant.

The स्था was the only root of VI. 4. 66, which could have been affected by this rule. It has been, however, specially exempted by the word अन्यस्य । Thus ग्लेयात्, or ग्लायात्, म्लेयात्, or म्लायात्, but only स्थेयात् (VI. 4. 66), and यायात् (not commencing with a double consonant). The phrase क्ङिति is understood here and therefore the rule applies to Parasmaipada affixes (III. 4. 104). Thus ग्लासीष्ट in Atmanepada. The root considered as an aṅga, should consist of a double consonant, therefore in निर्वायात् (from निर् + वा), र्व is not to be considered as a root having a double consonant, for र is no part of the aṅga, but of the preposition.

953. √Mlai to be sad or dejected. Pre. म्लायति । Per. मम्लौ । I Fut. म्लाता । Noun. म्लानः ॥

द्यै ९५४ न्यक्करणे । न्यक्करणं तिरस्कारः ॥

954. √Dyai to treat with contempt; to disfigure. Nyakkaraṇa means humiliation, contempt &c. Pre. द्यायति । Per. दद्यौ ॥

द्रै ९५५ स्वप्ने ।

955. √Drai to sleep. Pre. द्रायति । Per. दद्रौ । Nouns. निद्रालुः । निद्रा ॥

ध्रै ९५६ तृप्तौ ।

956. √Dhrai 'to be pleased' Pre. ध्रायति । Per. दध्रौ ॥

ध्यै ९५७ चिन्तायाम् ।

957. √Dhyai 'to think of, meditate upon.' Pre. ध्यायति । Per. दध्यौ । Nouns. ध्यानः । सुधी । धीवरी ॥

रै ९५८ शब्दे ।

958. √Rai 'to sound,' 'to bark at,' Pre. रायति । Per. ररौ । I Fut. राता । Noun. कीरः ॥

स्त्यै ९५९, ष्ट्यै ९५९ (क) शब्दसंघातयोः । स्त्यायति । षोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम् । षोपदेशफलं तु तिष्ट्यासति । अतिष्ट्यपदित्यत्र षत्वम् ॥

959. √Styai 959 A. √Ṣhṭyai '1. to sound, echo' 2. to be collected into a heap.

The conjugation will be the same whether the root be taken as स्त्यै or ष्ट्यै, because ष is changed to स । The difference however appears in the Desiderative and the Causative, as तिष्ट्यासति (Des), अतिष्ट्यपत् (Causative Aorist). Pre. स्त्यायति । Per. तस्त्यौ । I Fut. स्त्याता । Past. Part. Pass. स्त्यानः । प्रस्तीतः । प्रस्तीमः । Nouns. स्त्री । स्तूपः

खै ९६० खदने ।

960. √Khai 1. to be steady or firm. 2. to strike, hurt, kill. Pre. खायति । Per. चखौ । I Fut. खाता ॥

क्षै ९६१, जै ९६२, षै ९६३ क्षये । क्षायति । जजौ । ससौ । साता । 'घुमास्था–' (२४६२) इत्यत्र 'विभाषा घ्राधेट्–' (२३७६) इत्यत्र च स्यतेरेव ग्रहणं न त्वस्य । तेन एत्वसिज्लुकौ न । सायात् । असासीत् ॥

961. √Kshai, 962. √Jai, 963. √Shai, to wane, waste, decline. Pre. क्षायति Per. चक्षौ । I Fut. क्षाता । Past. Part. Pass. क्षामः, Active क्षामवान् । (VIII. 2. 53. S, 3032).

962. √Jai to wane, decline, decay. Pre. जायति । Per. जजौ । I Fut. जाता ॥

963. √Shai to decline. The √सा in VI. 4. 66. S. 2462 and II. 4. 78. S. 2376 refers to the Divadi √सा and not to the present root. Therefore there is not the ए substitution of VI. 4. 67 S. 2374 or the elision of सिच् by II. 4. 78 S. 2376, Thus the Ben: is सायात् and not सेयात् and the Aorist is असासीत् and not असात् । Pre. सायति । Per. ससौ । I Fut. साता । Bene. सायात् । Aorist. असासीत् । Pass. सायते । Caus. सापयति । Aorist असीषपत् । Desi. सिषासति । Inten. सासायते ॥

कै ९६४, गै ९६५ शब्दे । गेयात् । अगासीत् ॥

964. √Kai, 965. √Gai to sound, to caw. The word शब्द means a particular kind of sound, such as, singing, cawing &c. Pre. कायति । Per. चकौ । I Fut. काता । Noun. काकः ॥

965. √Gai to sing, to speak. Pre. गायति । Per. जगौ । I Fut. गाता । Bene. गेयात् । (VI. 4. 66. S. 2462.) Aorist. अगासीत् । Past. Part. Pass. गीत । Active गीतवान् । Ger. गीत्वा । Nouns. गायकः । गाथकः । गायनः । प्रगीतिः । गाथा उद्गीतः ॥

शै ९६६, श्रै ९६७ पाके ।

966. √Śai 967, √Śrai to cook Pre. शायति । Per. शशौ । I Fut. शाता ॥

967. √Śrai to cook, boil. Pre. श्रायति । Per. शश्रौ । I Fut. श्राता । Caus. श्रपयति । Past. Part. Pass. शृतम् । श्राणम् । (VIII, 2. 43. S. 3017) श्रपितम् । Noun : श्राणा ॥

पै ९६८, ओवै ९६९ शोषणे । पायात् । अपात् । अपासीत् । 'घुमास्था–' (२४६२) इतीत्वं तदपवाद । 'एर्लिङि' (२३७४) इत्येत्वं 'गातिस्था–' (२२२३) इति सिज्लुक् च न । पारूपस्य लाक्षणिकत्वात् ॥

968. √Pai, 969. √Ovai to dry, wither.

The √Pâ though occurring in VI. 4. 66. S. 2162, does not refer to this √Pâ as it is Lâkshanika and not original, for the same reason, VI 4. 67. S. 2374 does not cause the ए change in the Benedictive. Nor does II. 4. 77 S. 2223 cause the elision of the सिच् in the Aorist. Pre. पायति । Per पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative. पायतु । Imper. अपायत् । Poten. पायेत् । Bene. पायात् । Aorist. अपासीत् or अपात् । Desi. पिपासति । Inten. पापयते । Yaṅ luk. पापाति or पापेति । D. पापीतः । Imperfect. अपापेत् or अपापात् । D. अपापीताम् । Pl. अपापुः । Ben :—पापाय त् ॥

969. √Ovai to dry, to be languid or weary. Pre. वायति । Per. ववौ । Caus. वापयति । Noun. वानं ॥

ष्टै ९७० वेष्टने । स्तायति ॥

970. √Shṭai to put on, adorn, Pre. स्तायति । Per. तस्तौ । I Fut स्ताता । Caus. स्तापयति । Aorist अतिष्टपत् ॥

ष्णै ९७० वेष्टने । 'शोभायांच' इत्येके । स्नायति ॥

970 A. √Shṇai to put on, some say that it means to adorn. Pre. स्नायति ॥ Noun:—उष्णीषम् ॥

दैप ९७१ शोधने । दायति । अघुत्वादेत्वसिज्लुकौ न । दायात् । अदासीत् ॥

971 √Daip to purify, to cleanse.

As this root is specifically excluded from the designation of ghu (I. 1. 20. S. 2373), it does not take the ए in Benedictive nor does it elide its सिच् in the Aorist, as दायात् and not देयात्; अदासीत् and not अदात् । Pre. दायति । Per. ददौ । I Fut. दाता । Bene. दायात् । Aorist अदासीत् । Caus. दापयति । Aorist अदीदपत् ॥

पा ९७२ पाने । 'पाघ्राध्मा–' (२३६०) इति पिबादेशः । तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः ॥

972. √Pâ to drink. Pre. पिबति । (The √Pâ is replaced by √piba by VII. 3. 78. S. 2360. As पिब ends with अ, the इ is not penultimate and is therefore not gunated.) Per. पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative. पिबतु । Imper. अपिबत् । Poten. पिबेत् । Bene. पेयात् । Aorist अपात् । Caus. पाययति or पाययते । Aorist अपीप्यत् Desi. पिपासति । Inten. पेपीयते । Yaṅ luk पापेति or पापाति or पापति । D. पापीतः । Imperfect Pl. अपापुः । Pot. पापायात् । Bene. पापेयात् । Aorist अपापात् । Plural अपापुः । Nouns: पः as सुरापः । पानम् । संपीतिः । पायुः । पेरुः । पायम् । पाय्यः । पयः । पात्रम् ॥

घ्रा ९७३ गन्धोपादाने । जिघ्रति । घ्रायात्–घ्रेयात् । अघ्रासीत् । अघ्रात् ॥

973. √ghrá to smell, 2. to kiss. Pre. जिघ्रति । (S. 2360). Per. जघ्रौ । जघ्रिथ I Fut. घ्राता । Bene. घ्रेयात् । or घ्रायात् । Aorist अघ्रासीत् or अघ्रात् । Caus. घ्रापयति । Aor. अजिघ्रपत् or अजिघ्रिपत् । Desi. जिघ्रासति । Inten. जेघ्रीयते । yaṅ luk जाघ्रेति or जाघ्राति D. जाघ्रीतः । Past Part. Pass. घ्राणः । घ्रातः । Active घ्राणवान । घ्रातवान । Nouns. व्याघ्रः । घ्राणम् । घ्रातम् ॥

ध्मा ९७४ शब्दाग्निसंयोगयोः । धमति ॥

974. √Dhmâ to blow (as a wind instrument), 2 to blow a fire. Here agnisanyoga means to blow a fire with the mouth. Pre. धमति । (S. 2360). Per. दध्मौ । I Fut. ध्माता । Poten. धमेत् । Bene. ध्मायात् or ध्मेयात्, । Caus. ध्मापयति Aorist

अदिध्मपत् । Desi. दिध्मासति । Inten. देध्मीयते । yaṅ luk दाध्मति । Past. Part. Pass ध्मातः । Active ध्मातवान । Ger ध्मात्वा । Noun. ध्मः ॥

ष्ठा ९७५ गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । 'स्थादिष्वभ्यासेन—' (२२७७) इति षत्वम् । अधितष्ठौ । 'उपसर्गात्—' (२२७०) इति षत्वम् । अधिष्ठाता । स्थेयात् ॥

975. √Shṭhâ to resort or go to. 2. to stop, to be restrained. Pre. तिष्ठति । (स्था is replaced by तिष्ठ (under VII 3. 78. S. 2360). With सं &c. the root is Atmanepadi as संतिष्ठते, लिट् संतस्थे &c.) Per. तस्थौ । The स will be changed to ष after an alterant letter, even though the reduplicate त intervenes. As अधितष्ठौ । See VIII 3. 64. S 2277. I Fut. स्थाता । The स will be changed to ष after an alterant Preposition. As अधिष्ठाता । See VIII. 3. 65. S. 2270 A. संस्थाता । II Fut. स्थास्यति । अधिष्ठास्यति । A. संस्थास्यते । Imperative. तिष्ठतु । A संतिष्ठताम् । Imper. अतिष्ठत् । A. समतिष्ठत । Poten. तिष्ठेत् A. संतिष्ठेत । Bene. स्थेयात् । The ए is not optional, as the rule VI. 4. 68. S 2378 does not specifically apply to √Sthâ. A. संस्थासीष्ट । Aorist अस्थात् । The सिच् is elided by II. 4. 77. S. 2223 With an alterant Preposition अध्यष्ठात् (VIII 3. 63, S. 2276). A. समस्थित । D. समस्थिषाताम् । Caus. स्थापयति । Aor. अतिष्ठिपत् (VII. 4. 5. S 2588), and not अतस्थपत् । Desi. तिष्ठासति । Inten. तेष्ठीयते (VI. 4. 66. S 2462). Yaṅ luk. तास्थाति । D. तास्थीतः (VI. 4 113. S 2497). Pl. तास्थति (VI. 4. 112 S. 2483) Past. Part. Pass. स्थितः । Act. स्थितवान् । Ger. स्थित्वा । Nouns, स्थायी । इन्द्रप्रस्थः । युधिष्ठिरः । स्थाणुः । स्थविरः । कपित्थः ॥

म्ना ९७६ अभ्यासे । मनति ॥

976. √Mnâ to learn diligently, to repeat in mind. Pre मनति । मन replaces म्ना by VII. 3. 78. S 2360. Per. मम्नौ । Nouns. आम्नायः । निम्नः । सुम्नम् ॥

दाण् ९७७ दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् ॥

977. √Dâṇ to give. Pre. यच्छति । यच्छ is substituted for दा by VII. 3. 78 S 2360. The root being ghu, we have प्रणियच्छति by VIII. 4. 17. S 2285. Per ददौ । I Fut. दाता । II Fut. दास्यति । Imperative यच्छतु । Imper. अयच्छत् । प्रायच्छत् Poten. यच्छेत् । Bene. देयात् । (VI. 4 67. S 2374). Aorist. अदात् । (II. 4 77. S. 2223) प्रणयदात् । Caus. दापयति । Aor. अदीदपत् । Desi. दित्सति (VII. 4. 54. S 2623 and VII. 4. 58. S. 2620) Inten. देदीयते । Yaṅ luk दादेति or दादाति । D. दात्तः । Imperative देहि । Past. Part. Pass. दत्तः । Act. दत्तवान् । Ger. दत्वा । Adj दानीयं । देयम् । Nouns. दाकः । दानुः । देष्णुः ॥

ह्वृ ९७८ कौटिल्ये । ह्वरति ॥

978. √Hvṛí to be crooked.

The present is ह्वरति । The Perfect is ह्वृ + णल् । Now applies the following sûtra

२३७९ । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० ॥

ऋदन्तस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणः स्याल्लिटि । किदर्थमपीदं परत्वाण्णल्यपि भवति । रपरत्वम् उपधावृद्धिः । जह्वार । जह्वरतुः । जह्वरुः । जह्वर्थ । ह्वर्ता । 'ऋद्धनोः स्ये' (२३३६) । ह्वरिष्यति ॥

2379. A root ending in short ऋ and preceded by a conjunct consonant, gets Guṇa in the Perfect.

Though this rule is primarily for the sake of कित् affixes even, yet being subsequent it applies to णल् also. By I. 2. 5. S. 2242, the affixes of the Perfect, other than पित् are ङित् and consequently would not have caused Guṇa. This sûtra prevents that.

Then comes the question, does this sûtra prevent the Vṛiddhi of णल्? According to the Kâśika, it does not debar the Vṛiddhi of णल् caused by VII. 2. 115 S. 254. But according to the Siddhânta the present sûtra VII. 4 10. being subsequent in order of the Ashṭâdhyâyî to the Vṛiddhi sûtra, VII. 2. 115 S. 254. applies to that latter also. Thus we get hvri + ṇal = hva + ṇal (Guṇa caused by the present sûtra) = hvar + ṇal (I. 1. 70 S. 51) = hvâr + ṇal (there is Vṛiddhi of the penultimate अ by VII. 2. 116 S. 2282) = जह्वार । Dual जह्वरतुः । Pl. जह्वरुः । 2nd S. जह्वर्थ ।

First Future ह्वर्ता । In the Second Future there is इट् augment by VII. 2. 70. S. 2366. Thus we have ह्वरिष्यति ॥

In forming the Benedictive, the following sûtra causes Guṇa.

२३८० । गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । ७ । ४ । २९ ॥

अर्तेः संयोगादेरृदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्धधातुके लिङि च । ह्वर्यात् । अह्वार्षीत् अह्वार्ष्टाम् ॥

2380. Guṇa is substituted for the final ऋ in the root ऋ (अर्ति), and in those roots ending in ऋ, in which the vowel is preceded by a conjunct consonant, when the Passive character यक् or the Benedictive augment यासु follows.

NOTE :—The words ऋतः, यकि and लिङि are understood here. Not so the word अ as its anuvṛitti is impossible. Thus अर्यते, अर्यात्, स्मर्यते and स्मर्यात् । This is an exception to I. 1. 5.

Thus ह्वर्यात् । The Aorist is अह्वार्षीत्, d. अह्वार्ष्टाम् ॥

978. √Hvṛi to be crooked Pre. ह्वरति । Per. जह्वार । जह्वरतुः । जह्वर्थ । जह्वरिव । I Fut. ह्वर्ता । II Fut. ह्वरिष्यति । Imper. ह्वरतु । Imper. अह्वरत् Poten. ह्वरेत् । Bene ह्वर्यात् । Pass. ह्वर्यते । Desi. जुहूर्षति (VI. 4 16. S. 2614. causes lengthening, VII. 1. 102. S. 2494 substitutes उर, which becomes ऊर् by VIII. 2. 77. S. 354). Inten. जाह्वर्यते (VII. 4. 30. S. 2633). Yaṅ luk जर्ह्वर्ति । D. जर्ह्वृतः । Imperative जर्ह्वृहि । Jarhvṛihi. 1st. S. जर्ह्वराणि । Imperfect अजर्ह्वः । Past. Part. Pass. ह्वृतम् । Act. ह्वृतवान् ॥

स्वृ ९७९ शब्दोपतापयोः । 'स्वरतिसूति–' (२२७९) इति वेट् । सस्वरिथ–सस्वर्थ । वमयोस्तु ॥

979. √Svṛi to sound, to pain.

The Present is स्वरति । The Perfect 3rd. S. is सस्वार । D. सस्वरतुः । 2nd S. सस्वरिथ or सस्वर्थ । The इट् augment is optional by VII. 2. 44. S. 2279. But this इट् option is set aside in the 1st Person Dual and Plural by the following sûtra.

२३८१ । श्र्युकः किति । ७ । २ । ११ ॥

श्रिञ एकाच उगन्ताच्च परयोर्गित्कितोरिण्न स्यात् । परमपि स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट् । सस्वरिव । सस्वरिम । परत्वात् 'ऋद्धनोः स्ये' (२३६६) इति नित्यमिट् । स्वरिष्यति । स्वर्यात् । अस्वारीत् । अस्वारिष्टाम् ॥

2381. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क् or ग् when it comes after the root श्रि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhâtupâṭha.

This sûtra VII. 2. 11. is prior in Ashṭâdhyâyî order to the sûtra स्वरतिसूति &c. VII. 2. 44. S. 2279 that ordains option; but never-the-less it debars that option: because this rule occurs in the general section of prohibition of इट् which commences with नेड्वशि कृति (VII. 2. 8) and is prior to the इट् ordinance of VII. 2. 35. The present sûtra, therefore, would have totally debarred इट् as in the Nishṭhâ स्वृतः सूत &c.

The augment however is added compulsorily in the Perfect, by the general restrictive rule of Kṛâdi. (VII. 2. 13. S. 2293) for स्वृ is not within the exception of that rule. Thus we get सस्वरिव and सस्वरिम ॥

In the Second Future there is compulsory इट् augment by VII. 2. 70. S 2366. As स्वरिष्यति । The Benedictive is स्वर्यात् । The Aorist is अस्वारीत् or अस्वार्षीत् । D. अस्वरिष्टाम् or अस्वार्ष्टाम् ॥

979. √Svṛi 1. to sound 2. to pain or be pained. Pre. स्वरति । With सम् the root is Atmanepadî. As संस्वरते । Per. सस्वार । सस्वरतुः । सस्वर्थ or सस्वरिथ । सस्वरिव । सस्वरिम । A. संस्वरे । संस्वरिषे । I Fut. स्वर्ता । A. संस्वरिता or संस्वर्ता । II Fut. स्वरिष्यति । A. संस्वरिष्यते । Imperative स्वरतु । A. संस्वरताम् । Imper. अस्वरत् । Poten. स्वरेत् । A. संस्वरेत । Bene. स्वर्यात् । A. संस्वरिषीष्ट । Caus. स्वारयति । Aor. असिस्वरत् । Desi. सिस्वरिषति, सुस्वूर्षति । Inten. सास्वर्यते । Yan luk सस्वर्त्ति । D. सस्वृतः । Past. Part. Pass स्वृतः । Act. स्वृतवान् । Ger. स्वृत्वा । Noun. स्वरः ॥

स्मृ ९८० चिन्तायाम् ।

980. √Smṛi to remember. Some texts read the √Dvṛi at this place next to √Smṛi. It is conjugated like √hvṛi. As ह्वरति &c. Noun ह्वरः । Pre. स्मरति । Per. सस्मार । I Fut. स्मर्ता । II Fut. स्मरिष्यति । Imperative. स्मरतु । Imper. अस्मरत् । Poten. स्मरेत् । Bene. स्मर्यात् । Aorist. अस्मार्षीत् । Caus. स्मारयति । When Ghaṭâdi स्मरयति । Aor. असस्मरत् । Desi. सुस्मूर्षते ॥

ह्वृ ९८१ संवरणे ।

981. √Hvṛi to cover (?) It is conjugated like √hvṛi No. 978 Pre. ह्वरति ॥

सृ ९८२ गतौ । क्रादित्वान्नेट् । ससर्थ । ससृव । रिङ् । स्रियात् । असार्षीत् । असार्ष्टाम् ॥

982. √Sṛi to go. As this root is specially mentioned in VII. 2. 13. it does not take इट् in the Perfect. As ससर्थ and ससृव । In the Benedictive there is रि substitution in the room of the vowel ऋ, as स्रियात् ॥

In the Aorist we have असार्षीत् । dual असार्ष्टाम् ॥

The following sûtra requires अङ् in the Aorist of सृ ॥

२३८२ । सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च । ३ । १ । ५६ ॥

एभ्यश्च्लेरङ् स्यात्कर्तरि लुङि । इह लुप्तश्नपा शासिना साहचर्यात् 'सर्त्यर्ती' जौहोत्यादिकावेव गृह्येते । तेन भ्वादौ धात्वोर्नाङ् । भौवादिकौ तु 'पाघ्राध्मा-' (२३६०) इति शिति धौरादेशः । धावति ॥

2382. After the verbs सृ 'to go,' शास् 'to order,' and ऋ 'to go,' अङ् is the substitute of च्लि in the Parasmaipada as well as, in the Atmanepada.

Note:—Thus असरत् 'he went;' अशिषत् 'he ordered'; आरत् 'he went.' This sûtra has been separately enunciated in order to make the rule applicable to Atmanepada; as समरन्त (I. 3. 29). The च in the text is for the sake of drawing the anuvritti of the phrase 'in the Parasmaipada' of the last sûtra, into the present and its anuvritti will extend to future sûtras also.

The roots सर्ति and अर्ति here being read along with the शप्—elided root शास्, mean the Juhotyâdi roots सृ and ऋ and not the सृ and ऋ of the Bhvâdi class. Therefore in the Bhvâdi there is no अङ् Aorist.

When the root √Sṛi means to move quickly, it is replaced by धौ in conjugational tenses by S. 2360. As धावति ॥

982. √Sṛi to go, to move. Pre. सरति । Per. ससार । सस्रतुः । सस्रुः । ससर्थ । सस्रथुः । सस्र । ससार । ससृव । ससृम । As this root is specifically mentioned in the Krâdi rule VII. 2. 13, there is no इट् augment in the Perfect. As ससर्थ । ससृव । I Fut. सर्ता । II Fut. सरिष्यति । Imperative. सरतु । Imper. असरत् । Poten. सरेत् । Bene. स्रियात् । There is रिङ् for ṛi by VII. 4. 28. Caus. सारयति । Aor. असीसरत् । Desi. सिसीर्षति । Inten. सेस्रीयते । Yaṅ luk सर्सर्ति । d. सर्सृतः । Nouns : सरः । सरणः । समरः । सारः । सर्वः । सृणिः ॥

ऋ ९८३ गतिप्रापणयोः । ऋच्छति ॥

983. √Ṛi to go. The Present is ऋच्छति । The ऋ is replaced by ऋच्छ् by S. 2360. In the Perfect there is Guṇa by the following:

२३८३ । ऋच्छत्यॄताम् । ७ । ४ । ११ ॥

तौदादिकऋच्छऋ धातोर्ॠतां च गुणः स्याल्लिटि । णलि प्रागवदुपधावृद्धिः । आर । आरतुः । आरुः ॥

2383. There is guṇa in the Perfect of √ऋच्छ् of the Tudadi class, and of √ऋ and roots ending in long ॠ ।

Note:—As आनर्च्छ, आनर्च्छतुः, आनर्च्छुः from ऋच्छ्, आर, आरतुः, आरुः from ऋ, and नि चकरतुः, नि चकरुः, नि जगरतुः, नि जगरुः from कॄ and गॄ । ऋच्छ् not having light vowel in the penultimate, would not have received guṇa by VII. 3. 86, this sûtra ordains it; roots in long ॠ never receive guṇa, but इर् substitution; this ordains guṇa. The Vṛiddhi of VII. 2. 115 supersedes this rule, within its own jurisdiction, a prior superseding the posterior as निचकार, नि जगार ॥

Thus ऋ + णल् = अर् + णल् । Now there is Vṛiddhi of the penultimate अ by VII. 2. 116, and with reduplication we get आर । Thus 3rd. S. आर । D. आरतुः । Pl. आरुः ॥

In the 2nd Per. S. the इट् augment is compulsory by the following sûtra.

२३८४ । इडत्यर्तिव्ययतीनाम् । ७ । २ । ६६ ॥

'अद्' 'ऋ' 'व्येञ्' एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात् । आरिथ । अर्ता । अरिष्यति । अर्यात् । आर्षीत् । आर्ष्टाम् ॥

2384. The affix थल gets always the augment इट् after अद्, ऋ and व्यय् ॥

NOTE:—As आदिथ, आरिथ, and संविव्ययिथ। The root व्येञ् is not changed to व्या (VI. 1. 46) in the Perfect. By VII. 2. 63, the roots अद् and व्ये would have *optionally* been सेट्, and ऋ never; therefore, the present sûtra makes the इट् augment compulsory. The इट् is repeated in the aphorism for the sake of clearness, the rule could have stood without it, for the anuvṛitti of 'optionally' could not have run into it from the last sûtra: for if it was an optional sûtra, the enumeration of अद् and व्ये was useless, as they were already provided for by VII. 2. 63. Therefore, this sûtra makes an invariable rule. Thus आरिथ ॥

983. √Ṛi to go, 2. to obtain. Pre. ऋच्छति। I Fut. अर्ता। II Fut. अरिष्यति। Imperative. ऋच्छतु। Imper. आर्च्छत्। Poten. ऋच्छेत्। Bene. अर्यात्। Aorist आर्षीत्। आर्ष्टाम्। Caus अर्पयति (VII. 3. 36). Aor. मा भवानर्पिपत्। Desi. अरिरिषति। Inten. अरार्यते। Yaṅ luk अरर्त्ति or अरियर्त्ति or अरर्तीति। D अरर्तः or अरियृतः। Pl. आरतोति। 2nd. S. अरर्षि° or अरियर्षि। 1st. S. अरर्मि or अरियर्मि। D. अरर्वः। or अर्यृवः। Pl. अरर्मः or अर्यृमः। Nouns. अर्यः। आर्यः। आरी। अरित्रम्। ऋणम्। ऋतः। अरुः। अर्शः। अरुः। अर्भः। अर्थः। ऊर्मिः। अर्वा। अरणिः। अरुणः। ऋतुः। अररं। इरिणं। अर्णः। अर्णवः।

गृ ९८४, घृ ९८५ सेचने। गरति। जग्रतुः। जगार। जगर्थ। जग्रिव। रिङ्। ग्रियात्। अगार्षीत्।

984. √Gṛi, 985. √Ghṛi to sprinkle. Pre. गरति। Per. जगार। जग्रतुः। जगर्थ। जग्रिव। I Fut. गर्ता। II. Fut. गरिष्यति। Imperative. गरतु। Imper. अगरत्। Poten. गरेत्। Bene. ग्रियात्। There is रिङ् by VII 4. 28. Aorist अगार्षीत्। Câus. गारयति। Aorist. अजीगरत्। Desi. जिगीर्षति। Inten. जेग्रीयते। Yaṅ luk जर्गर्त्ति। Noun. गर्त्तः॥

985. √Ghṛi, to sprinkle. Pre. घरति। *Nouns* घृतं। घृणा। घर्म॥

ध्वृ ९८६ हूर्छने।

986. √ Dhvṛi, to bend. 2. to Kill. Pre. ध्वरति॥

स्रु ९८७ गतौ। सुस्रोथ। सुस्रुव। स्रूयात्। 'णिश्रि—' (२३१२) इति चङ्। लघूपधगुणादन्तरङ्गत्वादुवङ्। असुस्रुवत्॥

987. √Sru, to go, to move. The motion must however be of liquids. As स्रवति घृतम् 'The butter flows.' Pre. स्रवति। Per. सुस्राव। सुस्रुवतुः। सुस्रोथ। सुस्रुव। I. Fut. स्रोता। II. Fut. स्रोष्यति। Imperative. स्रवतु। Imper. अस्रवत्। Poten. स्रवेत्। Bene. स्रूयात्। Caus. स्रावयति। Aor. असुस्रुवत्। or असिस्रवत्। (VII. 4. 81). The aorist takes चङ् by S. 2312. There is no guṇa caused by S. 2189 as उवङ् is antaraṅga and supersedes guṇa. Desi. सुस्रूषति। Inten. सोस्रूयते। Yaṅ luk सोस्रोत्ति। D. सोस्रुतः। Pl. सोस्रुवति। Nouns आस्रावः। स्रुक्। स्रोतः॥

षु ९८८ प्रसवैश्वर्ययोः। प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम्। सुषोथ—सुषुविथ। सोता॥

988. √Ṣhu to permit, to be glorious.

The word प्रसव here means to permit, to approve, to command; as in the sentence देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे॥

The Perfect 2nd S. is सुषोथ। or सुषुविथ। 1st d. सुषुविव। First Future सोता॥

In the Aorist the following sûtra applies.

२३८५। स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु। ७।२।७२॥

एभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु। असावीत। पूर्वोत्तराभ्यां ञिद्भ्यां साहचर्यात्सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे असौषीत॥

2385. The सिच् of the s-Aorist gets the वृद्ध in the Parasmaipada after the roots स्तु, सु and धूञ् ॥

As अस्तावीत्, असावीत्, अधावीत् । But अस्तोष्ट, असोष्ट, अधोष्ट or अधविष्ट in Atmanepada. Exception to VII. 2. 10 and 44.

The root स्तु, has an indicatory ञ्, as it is read in the Adâdi class as ष्टुञ्, स्तुतौ, (No. 32): the root धूञ्, has also an indicatory ञ्; therefore the root सु, of this sûtra, according to some, refers to सुञ्, having an indicatory ञ् because it is read in the company of two roots one before and one after, each of which has an indicatory ञ । According to them the present is confined to the सुञ् of the Svâdi class. Therefore the Aorist would be असोषीत् of this Bhvâdi √su; and असावीत् of the the Svâdi √su.

षु ९८८ प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सुषोथ–सुषुविथ । सोता ॥

988. √Shu, Pre. सवति । Per. सुषाव । सुषुवतुः । सुषोथ । सुषुविथ । सुषुविम । I Fut. सोता । Aorist. असावीत् or असोषीत् । Pass. सूयते । Aor. असावि । Desi. सुसूषति । Inten. सोषूयते । Yaṅ. luk सोषोति । Past. Part. Pass. सुतः । Ger. सुत्वा । Noun. सव्यम् ॥

श्रु ९८९ श्रवणे ।

989. √Śru to hear.

In conjugating this root the following sûtra applies.

२३८६ । श्रुवः शृ च । ३ । १ । ७४ ॥

श्रुवः शृ इत्यादेशः स्यात् श्नुप्रत्ययश्च । शपोऽपवादः । श्नोर्ङित्वान्नातो गुणो न । शृणोति । शृणुतः ॥

2386. And शृ is the substitute of श्रु, and there is the affix श्नु after it, when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

This debars the Bhu-Class vikaraṇa शप् । As the vikaraṇa श्नु is ङित् (as it has no indicatory प् I. 2. 4.), there is no guṇa of the vowel of the root. Thus श्रु + श्नु + तिप् = शृ + नु + ति = शृणोति 'he hears'; शृणुतः 'they two hear'.

In forming the plural, the following sûtra applies.

२३८७ हुश्नुवोः सार्वधातुके । ६ । ४ । ८७ ॥

जुहोतेः श्नुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य चासंयोगपूर्वोवर्णस्य यणस्यादजादौ सार्वधातुके । उवङोऽपवादः । शृण्वन्ति । शृणोमि । शृण्वः – शृणुवः । शृण्मः – शृणुमः । शुश्रोथ । शुश्रुव । शृणु । शृणवानि । शृणुयात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ॥

2387. The semi-vowel व् is substituted for the उ of हु, and for that of नु (the characteristic of the fifth class roots), before a sârvadhâtuka affix (III. 4. 113) beginning with a vowel, when the stem consists of more than one syllable and the उ is not preceded by a conjunct consonant.

NOTE:—Thus हु—जुह्वति, जुह्वतुः; अजुह्वन् so also with सु—as सुन्वन्ति, सुन्वन्तु । असुन्वन् । Why do we say "of हु and श्नु formed stems"? Observe योयुवति, रोरुवति from Intensive bases, by the elision of the यङ् affix, The यङ् elided is in the secular literature also, by the implication (jnâpaka) of this aphorism, for no counter-example can be formed of a root consisting of more than one syllable and ending in उ, not preceded by a conjunct consonant and followed by a Sârvadhâtuka affix, unless the Intensive roots with the elision of यङ् be taken. Nor can we get examples from the Chhandas, for the preceding rule applies only to ârdhadhâtuka affixes. Why do we say before a Sârvadhâtuka? Observe जुहुवतुः, जुहुवुः (VI. 4. 77). So also not in आप्नुवन्ति and राध्नुवन्ति as the उ is preceded by a conjunct consonant.

This debars the उवङ् substitute. Thus शृ + नु + अन्ति = शृण्वन्ति (and not शृणुवन्ति).

989. √Śru to hear. Pre. शृणोति । शृणुतः । शृण्वन्ति । शृणोषि । शृणुथः । शृणुथ । शृणोमि । शृणुवः or शृण्वः । शृणुमः or शृण्मः । With सं the root is âtmanepadi. As संशृणुते । D. संशृण्वाते । P. संशृण्वते । Per. शुश्राव । A. संशुश्रुवे । शुश्रुवतुः । शुश्रोथ । शुश्रुव । शुश्रुम । I Fut. श्रोता । A. संश्रोता । II Fut. श्रोष्यति । A. संश्रोष्यते । Imperative शृणोतु । A. संशृणुताम् । शृणु । शृणवानि । Imper. अशृणोत् । अशृणुताम् । A. समशृणुत । Poten. शृणुयात् । A. संशृण्वीत । Bene. श्रूयात् । A. संश्रोषीष्ट । Aorist. अश्रौषीत् । A. समश्रोष्ट । Caus. श्रावयति । Aor. अशिश्रवत् or अशुश्रवत् (VII. 4. 81. S. 2578). Desi. शुश्रूषते । Inten. शोश्रूयते । Yan luk. शोश्रुवीति or शोश्रोति । Per. Part. Parasmai, शुश्रुवान् । Nouns. श्रुतिः । श्रवणं । श्रोत्रं । श्रवः । श्रोणिः ॥

ध्रु ९९० स्थैर्ये । ध्रवति । अयं कुटादौ गत्यर्थोऽपि ॥

990. √Dhru to be firm or fixed. This root is read in the Kuṭâdi sub-division also, where it has the sense of motion. Pre. ध्रवति । Per. दुध्राव । दुध्रुवतुः । दुध्रोथ or दुध्रुविथ । Noun. ध्रुव ॥

दु ९९१, द्रु ९९२ गतौ । दुदोथ–दुदविथ । दुदुविव । दुद्रोथ । दुद्रुव 'णिश्रि–' (२३१२) इति चङ् । अदुद्रुवत् ॥

991. √Du, 992 √Dru to go, move. Pre. दवति । Per. दुदाव । दुदुवतुः । दुदोथ or दुदविथ । दुदुविव । I Fut. दोता । Nouns. दवः । संदावः । दूनः । दूतः ॥

992. √Dru, to go, move. Pre. द्रवति । Per. दुद्राव । दुद्रुवतुः । दुद्रोथ । दुद्रुव । I Fut. द्रोता । II Fut. द्रोष्यति । Aor. अदुद्रुवत् । The चङ् affix is used here. (S. 2312) Caus. द्रावयति । Aorist अदुद्रवत् or अदिद्रवत् (VII. 4 81. S. 2578). Desi. दुद्रूषति । Inten. दोद्रूयते । Yan. luk दोद्रोति । *Nouns.* द्रोणः । द्रविणम् । दरिद्रुः ॥

जि ९९३, ज्रि ९९४ अभिभवे । अभिभवो न्यूनीकरणं न्यूनीभवनं च । आद्ये सकर्मकः । शत्रूञ्जयति । द्वितीये त्वकर्मकः । 'अध्ययनात्पराजयते' । अध्येतुं ग्लायतीत्यर्थः । 'विपराभ्यां जेः' (२६८५) इति तङ् । 'पराजेरसोढः' (५८९) इत्यपादानत्वम् ॥

993. √Ji 994, √Jri to conquer, overcome: The word abhibhava means both to conquer and to be conquered. In the first sense, the root is Transitive. As शत्रून् जयति 'he conquers the enemies.' In the second sense it is Intransitive. As अध्ययनात् पराजयते which means he is tired of or weary of study. It is atmanepadî because of S. 2685. The object takes the ablative case by S. 589. Pre. जयति । Per. जिगाय । See जि already given before. Nouns :–धनञ्जयः । शत्रुजित् । जयी ॥

994 √ Jri, to conquer. Pre. ज्रयति । Per. जिज्राय । जिज्रयतुः । जिज्रयिथ or जिज्रेथ । जिज्रियिव । I. Fut. ज्रेता । II. ज्रेष्यति । Imperative. ज्रयतु । Imper. अज्रयत् । Poten. ज्रयेत् । Bene. ज्रीयात् । Aorist. अज्रैषीत् । Caus. ज्राययति । Aor. अजिज्रयत् । Desi. जिज्रीषति । Inten. जेज्रीयते ॥

जु ९९५ इति सौत्र धातुः, अयं गत्यर्थः, वेगवचन इत्यपरे ।

995. √ Ju, to go, to move quickly. It is not in the Dhâtupâṭha, but it is a Sûtra root. Pre. जवति । Caus. जावयति । Aor. अजीजवत् । (VII. 4. 80 S. 2577) Nouns जवनम् । जूः । जवः । जूतिः ॥

Here ends this subsection.

SUB-SECTION.

अथ डीङन्ता ङितः ॥

Now the roots up to डीङ् (No. 1017) are ङितः and Atmanepadi.

ष्मिङ् ९९६ ईषद्धसने । स्मयते । सिष्मिये । सिष्मियिढ्वे=सिष्मियिध्वे ॥

996. √ Smiṅ, to smile. Pre. स्मयते । Per. सिष्मिये । सिष्मियिढ्वे (°ध्वे) । सिष्मिये । सिष्मिवहे । I. Fut. स्मेता । II. Fut. स्मेष्यते । Imperative. स्मयताम् । Imper. अस्मयत । Poten. स्मयेत । Bene. स्मेषीष्ट । Aorist. अस्मेष्ट । Caus. स्मापयते । Aor. असिष्मपत् । Desi. सिस्मयिषति । Inten. सेष्मीयते । Yaṅ luk. सेष्मेति । Past. Part. Pass. स्मितः । Ger. स्मत्वा । Noun. स्मेरम् ॥

गुङ् ९९७ अव्यक्ते शब्दे । गवते जुगुवे ॥

997. √ Guṅ, to speak indistinctly. Some read √ धृङ् धारणे after this root is wrong. Pre गवते । Per. जुगुवे । जुगुविषे । जुगुविवहे । I Fut. गोता । II. Fut. गोष्यते । Imperative. गवताम् ; Imper. अगवत । Poten. गवेत । Bene. गोषीष्ट । Aorist. अगोष्ट । Condi. अगोष्यत । Caus. गावयति । Aor. अजूगवत् । Desi. जुगूषते । (VI. 4. 16. S. 2614) Inten. जोगूयते । Yaṅ luk. जोगोति । Past Part. Pass. गुतः । Ger. गुत्वा । Nouns. गोत्रम् । गवाक्षः । गवलम् ॥

गाङ् ९९८ गतौ । गाते । गाते । गाते । इट एत्वे कृते वृद्धिः । गै । लङि इटि । अगे । गेत । गेयाताम् । गेरन् । गासीष्ट । 'गाङ्कुटादिभ्यः--' (२४६१) इति सूत्रे इङादेशस्यैव गाङो ग्रहणं न त्वस्य। तेनाङित्वात् 'घुमास्था–' (२४६२) इतीत्वं न । अगास्त । अदादिकोऽयमिति हरदत्तादयः । फले तु न भेदः ॥

998 √ Gâṅ, to go.

It is thus conjugated. गा + शप् + ते = गा + अ + ते = गाते । The dual is गा + शप् + आते = गाते । The Plural is गा + शप् + झ = गा + अ + अते (VII. 1. 5. S. 2258)=गाते । In the dual गा + शप् becomes by coalescence गा for the rule of सवर्णदीर्घः being antaraṅga applies first, and so the rule VII. 2. 81. S. 2235 finds no scope, for there remains no longer any आ which is a portion of a ङित् affix. In the First. Person Singular the affix इट् is changed to ए, and we have गा + शप् + ए = गा + अ + ए= गा + ए = गे ॥

In the First Person Imperfect we have अगा + इ = अगे by VI. 1. to 87. S. 69. The Benedictive is गासीष्ट । The sûtra गाङ्कुटादिभ्यः (S. 2461) refers to that √ गा which is the substitute of √ इङ्; and not to this √ गा । Therefore this √ गा is not ङित्, and consequently the sûtra घुमास्था &c. (S. 2162) does not apply, and so there is no ई । In other words the form is not गेयात् ॥

According to Haradatta (See Padamanjari on III. 2. 8. गापोष्टक्) this root belongs to the Adâdi class. This makes no difference however in the ultimate result. *Quere.* What is the necessity of reading it in the Bhuâdi list.

998. √Gâṅ to go. Pre. गाते । गाते । गाते । गासे । गाथे । गाध्वे । गे । गावहे । गामहे । Per. जगे । जगाते । जगिवे । जगिध्वे । जगे । जगिवहे । I Fut. गाता । II Fut. गास्यते । Imperative गाताम् । गाताम् । गाताम् । गास्व । गै । गावहै । गामहे । Imper. अगात । अगाताम् । अगात । अगाथाः । अगे । अगावहि । Poten. गेत । गेयाताम् । गेरन् । गेथाः । गेय । Bene. गासीष्ट । Aorist. अगास्त । अगासाताम् । अगासत । अगास्थाः । अगासि । Caus. गापयति । Aor. अजीगपत् । Desi. जिगासते । Inten. जेगीयते ॥

कुङ् ९९९, घुङ् १०००, उङ् १००१, ङुङ् १००२, खुङ् १००३ शब्दे । अन्ये तु 'उङ्कुङ्खुङ्गुङ्घुङ्ङुङ्' इत्याहुः । कवते । चुकुवे । घवते । अवते । ऊवे ॥ '× वार्णादाङ्गं बलीयः ×' इत्युवङ् । ततः सवर्णदीर्घः । ओता । ओष्यते । ओषीष्ट । ओष्ट । ङवते । ङुङुवे । ङोता ॥

999. √Kuṅ, 1000 √Ghuṅ, 1001 √Uṅ, 1002 √ḍuṅ, 1003 √Khuṅ to sound, make an indistinct noise. Others read it as Uṅ-Kuṅ-Khuṅ-Guṅ-Ghuṅ-ṅuṅ Pre. कवते । Per. चुकुवे ॥

1000. √Ghuṅ 'to sound, make an indistinct noise.' Pre. घवते । Per. जुघुवे ।

1001. √Uṅ to sound. Pre. अवते । अवसे । Per. ऊवे । Here there is उवङ्, on the maxim "a rule of anga or stem is stronger than that relating to a letter." See S. VI. 4. 78. S. 2290. Thus उ + उवङ् = ऊव by the rule of lengthening of homogenous letters. I Fut. ओता । II Fut. ओष्यते । Imperative अवताम् । Imper. आवत । Poten. अवेत । Bene. ओषीष्ट । Aorist. ओष्ट । Caus. आवयति । Aor मा भवानविवत् । Desi ऊषिषते ॥

1002. √ṅuṅ to sound. Pre. ङवते । Per. ङुङुवे । I Fut. ङोता ॥

1003. √Khuṅ to sound. Pre. खवते । Per. चुखुवे । I Fut. खोता ॥

च्युङ् १००४, ज्युङ् १००५, प्रुङ् १००६, प्लुङ् १०९७ गतौ । 'क्लुङ्' इत्येके ॥

1004. √Chyuṅ, 1005. √Jyuṅ, 1006 √Pruṅ, 1007 √Pluṅ 'to cause, to go away.' Some read √Kluṅ also here. Pre. च्यवते । Per. चुच्युवे । चुच्युविषे । चुच्युविध्वे । चुच्युवे । I Fut. च्योता । II Fut. च्योष्यते । Imperative च्यवताम् । Imper. अच्यवत । Poten. च्यवेत । Bene. च्योषीष्ट । Aorist. अच्योष्ट । Condi. अच्योष्यत । Caus. च्यावयति । Aor. अचुच्यवत् or अचिच्यवत् (VII. 4. 81 S. 2578). Desi. चुच्यूषते । Inten. चोच्यूयते । Yaṅ luk चोच्योति । Nouns : च्यवनम् । च्योत्रम् ॥

1005. √Jyuṅ to go near, to approach. Pre. ज्यवते । Per. जुज्युवे । I Fut. ज्योता ॥

1006. √Pruṅ to go, move, jump. Pre. प्रवते । Per. पुप्रुवे । I Fut. प्रोता । Caus प्रावयति । Aorist अपिप्रवत् or अपुप्रवत् (VII. 4. 81 S. 2578)

1007. √Pluṅ to float, swim, to leap, jump &c. Pre. प्लवते । Per पुप्लुवे । Caus, प्लावयति । Aorist अपिप्लवत् or अपुप्लवत् (VII 4 81. S. 2578)

रुङ् १००८ गतिरेषणयोः । रेषणं हिंसा । रुरुवे । रवितासे ॥

1008. √Ruṅ 1 to go, to move 2 to hurt, kill, injure, Pre. रवते । Per. रुरुवे । रवितासे । Caus. रावयति ॥

धृङ् १००९ अवध्वंसने । धरते । दध्रे ॥

1009. √Dhṛiṅ, to hold, to suffer, to destroy. It is conjugated like √Dhṛiñ Pre. धरते । Per. दध्रे ॥

मेङ् १०१० प्रणिदाने । प्रणिदानं विनिमयः प्रत्यर्पणं च । प्रणिमयते । 'नेर्गद–' (२२८५) इति णत्वम् । तत्र घुप्रकृतिमाङिति पठित्वा ङितो माप्रकृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात् ॥

1010. √Meṅ to exchange or barter. The word praṇidâna means exchanging, to give something in return. Pre. मयते । With the Prepositions प्र and नि we have प्रणिमयते । The न is changed to ण by S. 2285. The form माङ् of that sûtra includes the मेङ् also. For मे also assumes the form मा by VI. 1. 45. and moreover it has the indicatory ङ् । In fact we read the following ishṭi under VIII. 4. 17. S. 2285. मा इति माङ्मेङो ग्रहणमिष्यते 'By the word मा in the sûtra, both the verbs माङ् and मेङ् are to be taken, and not the roots मी or मि or मा माने though they also assume the form मा by VI. 1. 50." The general rule is गा मादा ग्रहणेष्वविशेषः "the forms gâ, mâ, and dâ include all roots that are originally gâ, mâ, dâ or which assume these forms by VI. 1. 45 and 50." This rule wuld have included √मी, √मि and √मा माने also. The ishṭi prevents this. In explaining I. 1. 21, दाधाघ्वदाप् Patanjali refers to VIII. 4. 17. and states that the word घु मा of that aphorism should be taken to mean घुप्रकृतिमाङ्, *i. e.* घुश्च प्रकृतिश्च माङ् च "Ghu roots, the originals of ghu roots and the root माङ् and the orignals that assume the form माङ् ।" Thus the sûtra VIII, 4. 17. applies not only to that ghu दा and धा as प्रणिदाता, प्रणिधाता; but to the originals दे and धे also as प्रणिदयते, प्रणिधयते though here दे and धे have not assumed the form दा and धा and are not strictly ghu. Similarly VIII. 4. 17 applies not only to the root मा but to the originals also; with this proviso that the originals must have an indicatory ङ्. Thus not only we have प्रणिमाता but प्रणिमयते also. The rule VIII. 4. 17, mentions मा only; the root मे assumes the form मा before ârdhadâtuka affixes by VI. 1. 45; but not before शप् of the Present. Therefore णत्व rule strictly cannot apply to मयते । Hence the necessity of explaining the sûtra घुमा (VIII. 4. 17) by घुप्रकृति माङ् । Per. ममे । 2nd, S. ममिषे । I Fut. माता । 2nd. S. मातासे । II. Fut. मास्यते । Imperative मयताम् । Imper. अमयत । Poten. मयेत । Bene. मासीष्ट । Aorist. अमास्त । Caus. माययति । Aor. अमीमयत् । Desi. मित्सते । VII. 4. 54. S. 2623. and VII. 4. 49. S, 2342. Inten. मेमीयते (VI. 4. 66. S. 2462). Yaṅ luk मामाति । D. मामीतः । Past. Part, Pass. मितम् । Ger. अपमाय याचते । अपमित्य ॥

देङ् १०११ रक्षणे । दयते ॥

11 √Deṅ to protect, cherish.

The Present is दयते । In forming the Perfect, the following sûtra applies

२३८८ । दयतेर्दिगि लिटि । ७ । ४ । ९ ॥

'दिग्यादेशेन द्वित्वबाधनमिष्यते' इति वृत्तिः । दिग्ये ॥

2388. दिगि is substituted for दे (दयते), in the Perfect.

As अव दिग्ये, अव दिग्याते, अव दिग्यिरे ॥ The root देङ् 'to protect' (Bhu. 1110) is to be taken, and not दय 'to give' (Bhu. 510), for that root forms its Perect by

आम् (Periphrastic Perfect) as taught in III. I. 37. The substitute दिगि debars reduplication according to the Kâśikâ.

In forming the aorist the following sûtra applies.

२३८९ । स्थाघ्वोरिच्च । १ । २ । १७ ॥

अनयोरिदादेशः स्यात् सिच्च कित्स्यात् । अदित । अदिथाः । अदिषि ॥

2389. The affix *sich* before the Atmanepada affixes, is *kit* after *sthâ* "to stand" and *ghu* (I. 1, 20) verbs, and these verbs change their आ into इ before these terminations.

Note : The roots स्था 'to stand,' दा 'to give,' धा 'to place' दे 'to pity' धे 'to feed दो 'to cut' change their vowels into इ before the terminations of the Aorist of the Atmanepada ; and those terminations are also *kit*. As उपास्थित, 'he worshipped उपास्थिषाताम्, उपास्थिषत ; अदित 'he gave' अधित 'he fed.'

The root देङ् is ghu. So its Aorist is अदित । 2nd S. अदिथाः । 1st S. अदिषि ॥

1011. √ Deṅ to protect, cherish Pre. दयते । Per. दिग्ये । दिग्याते । दिग्यिरे । दिग्ये I Fut. दाता । II Fut. दास्यते । Imperative दयताम् । Imper. अदयत । Poten. दयेत । Bene. दासीष्ट । Aorist अदित । Ger. प्रदाय ॥

श्यैङ् १०१२ गतौ । श्यायते । शश्ये ॥

1012. √ Śyaiṅ to go, move. Pre. श्यायते । Per. शश्ये । शश्याते । शश्याबे । I Fut. श्याता । II Fut. श्यास्यते । Imperative श्यायताम् । Imper. अश्यायत । Poten. श्यायेत । Bene. श्यासीष्ट । Aorist अश्यास्त । Caus. श्याययति । Aor. अशिश्ययत् । Desi. शिश्यासते । Inten. शाश्यायते । Yaṅ luk शाश्याति । Ger. अवश्यायः । Nouns शीत 'fat,' शीनः or श्यानः

प्यैङ् १०१३ वृद्धौ । प्यायते । पप्ये । प्याता ॥

1013 √ Pyaiṅ, 1014 √ traiṅ to grow, increase, swell. Pre. प्यायते । Per. पप्ये I Fut. प्याता ॥

त्रैङ् १०१४ पालने । त्रायते । तत्रे ॥

1014 √ Traiṅ to protect, cherish. Pre. त्रायते । Per. तत्रे । Past Part. Pass. त्रातं । त्राणं ॥

पूङ् १०१५ पवने । पवते । पुपुवे । पविता ॥

1015 √ Pûṅ to cleanse, purify. Pre. पवते । Per. पुपुवे । I Fut. पविता । II Fut. पविष्यते । Imperative पवताम् । Imper. अपवत । Pote. पवेत । Bene. पविषीष्ट । Aorist. अपविष्ट । Caus. पावयति । Aor. अपीपवत् । Desi. पिपविषते । Inten. पोपूयते । Yaṅ luk पोपोति । Past Part. Pass. पूतम् । पवितम् । Past Part. Act. पूतवान् । पवितवान् । Ger. पवित्वा or पूत्वा । Nouns: पोत्रम् 'mouth of a hog.' पवित्रम् ·sacred grass.

मूङ् १०१६ बन्धने । मवते ॥

1016 √ Mûṅ to bind, fasten, tie. Pre. मवते । Per. मुमुवे । I Fut. मविता । Caus. मावयति । Aorist अमीमवत् (VII. 4. 80 S 2577). Desi. मुमूषते । Ger. मूत्वा ॥

डीङ् १०१७ विहायसा गतौ । डयते । डिड्ये । डयिता ॥

1017 √ Ḍîṅ 1. to fly, pass through the air. 2. to go. Pre. डयते । Per. डिड्ये । डिड्यिषे । I Fut. डयिता । II Fut. डयिष्यते । Imperative डयताम् । Imper. अडयत । Pote. डयेत । Bene. डयिषीष्ट । Aorist अडयिष्ट । Caus. डाययति Aor. अडीडयत् । Desi. डिडयिषते । Inten. डेडीयते । Yaṅ luk डेडेति । Past Part. Pass. डयितः । Ger. डयित्वा ॥

Here end the Atmanepadî roots.

तॄ १०१८ प्लवनतरणयोः ॥

1018. √Tṛi to float, to cross over.

In conjugating this root the following sûtra applies :

२३९० । ॠत इद्धातोः । ७ । १ । १०० ॥

ॠदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत्स्यात् ॥

+इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन + । तरति । 'ॠच्छत्यॄताम्' (२३८३) इति गुणः । तॄफल–' (२३०१) इत्येत्वम् । तेरतुः । तेरुः ॥

2390. For the final long ॠ of a root, there is substituted इ I. 1. 51).

NOTE:—As किरति गिरति from कॄ and गॄ of the Tudâdi class. आस्तीर्णम् विस्तीर्णम्। from स्तॄ, the lengthening is by VIII. 2. 77. Why do we say of a root ? Observe पितॄणाम्, मातॄणाम् । This substitution will apply to Derivative roots also, as चिकीर्षति from कॄ 'to scatter.'

Thus तॄ + शप्+ति = तिर् + शप् + ति । Now applies the following.

Vârtika – The rules of इ and उ are set aside by the rules of guṇa and Vṛiddhi, on the maxim that the subsequent debars a preceding rule. The general rule that a subsequent debars a precedent would not have applied here, because the इत्व rule being antaraṅga is stronger than the guṇa rule. Hence the necessity of this vârtika. Therefore we have तॄ+शप्+ति = तर्+शप्+ति (Guṇa)=तरति ॥

In the Perfect, the sûtra VII. 4. 11. S. 2383 applies and we have ततार । In the dual, the sûtra VI. 4. 122 S. 2301 applies, and we have तेरतुः । तेरुः ॥

In the first Future, there is optional lengthening of the इट् by the following.

२३९१ । वॄतो वा । ७ । २ । ३८ ॥

वृङ्वृञ्भ्यामॄदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्यान्न तु लिटि । तरीता--तरिता । 'अलिटि' इति किम् । तेरिथ । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । तीर्यात् ॥

2391. The इट् is optionally lengthened after वृङ्, वृञ् and after roots ending in long ॠ, except in the Perfect.

Thus तरिता or तरीता । Why do we say except in the Perfect ? Observe तेरिथ । Before consonantal affixes there is lengthening (VIII. 2. 77. S. 354). As तीर्यात् ॥

NOTE : —As वरिता । वरीता । प्रावरिता । प्रावरीता । ॠकारान्तेभ्यः । तरिता । तरीता । आस्तरिता । आस्तरीता । वॄत इति किम् । करिष्यति । हरिष्यति । अलटीत्येव । ववरिथ । तेरिथ । Why do we say 'after वॄ and long ॠ ending roots'? Observe करिष्यति and हरिष्यति ॥

In forming the Aorist the following sûtra applies:—

२३९२ । सिचि च परस्मैपदेषु । ७ । २ । ४० ॥

अत्र वॄत इटो दीर्घो न । अतारिष्टाम् ॥

2392. The इट् is not lengthened after वॄ and ॠ ending roots, in the s-Aorist of the Parasmaipada.

As प्रावारिष्टाम्, प्रावारिषुः, अतारिष्टाम्, from तॄ प्लवनतरणयोः । आस्तारिष्टाम्, आस्तारिषुः, from स्तॄञ् आच्छादने ; but प्रावरिष्ट, प्रावरीष्ट in the Atmanepada.

1018. √Tṛi, 1. to float, 2. to cross over. Pre. तरति । Per. ततार । तेरतुः । तेरुः । तेरिथ । तेरथुः । तेर । ततार or ततर । तेरिव । तेरिम । I Fut. तरिता, तरीता । II Fut,

तरिष्यति, तरीष्यति । Imperative तरतु । Imper. अतरत् । Poten. तरेत् । Bene. तीर्यात् । Aor. अतारीत् । अतारिष्टाम् । अतारीः अतारिष्टम् । अतारिष्ट । Desi. तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति । Inten. तातीर्यते । Yañ luk तातर्ति । D. तातीर्तः । P. तातिरति । 2nd S. तातर्षि । D. तातीर्थः । Imperative तातर्तु or तातीर्तात् D. तातीर्ताम् P. तातिरतु । 2nd S. तातीर्हि । 1st S. तातराणि ॥

अथाष्टावनुदात्तेतः ॥

गुप १०१९ गोपने ।

1019. √Gupa to hide, (*to despise* according to Maitreya).

तिज १०२० निशाने ।

1020. √Tija to sharpen (*to endure or forgive.*)

मान १०२१ पूजायाम् ।

1021. √Manâ to worship, (*to ask*).

बध १०२२ बन्धने ।

1022. √Badha to bind, (*to loathe*).

In conjugating these roots, the following three sûtras apply.

२३९३ । गुप्तिज्किद्भ्यः सन् । ३ । १ । ५ ॥

2393. After the verbs गुप् "to despise" तिज् "to forgive" and कित् "to heal" comes the affix सन् ॥

२३९४ । मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य। ३ । १ । ६ ॥

सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन्स्यात् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च । 'गुपेर्निन्दायाम्' । 'तिजेः क्षमायाम्' । 'कितेर्व्याधिप्रतीकारे' 'निग्रहे' 'अपनयने' 'नाशने' 'संशये' च' । 'मानेर्जिज्ञासायाम्' । 'बधेश्चित्तविकारे' । 'दानेरार्जवे' । 'शानेर्निशाने' ॥ 'सनाद्यन्ताः –' (२३०४) इति धातुत्वम् ॥

2394. The affix सन् comes after the verbs मान 'to honor,' बध 'to bind,' दान 'to cut' and शान 'to whet', and long ई is the substitute of the इ (VII. 4. 79) of the reduplicative (VI. 1. 4) syllable.

This affix is to be added to the above verbs when they have the following meaning √Gup to 'despise,' √Tij 'to endure' and √Kit 'to heal,' 'to curb' 'to remove', 'to destroy,' 'to doubt,' √Mân 'to ask' √Badh 'to loathe' √Dan 'to straighten' √Śana 'to whet' according to the following vârtikas :—

Vârtika : The affix *san* is added to √Gup when it has the sense of to blame or despise.

Vârtika : The affix *san* is added to √Tij when it means 'to forbear.'

Vârtika : The affix *san* is added to √Kit when it means 'to heal' 'to restrain or punish,' 'to remove,' 'to destroy,' 'to doubt'.

Vârtika : The affix *san* is added to √Mân when it means 'to ask.'

Vartikâ : The affix *san* is added to √Badh when it means mental perturbation.

Vârtika : The affix *san* is added to √Dân when it means to straighten.

Vârtika The affix *san* is added to √*śân* when meaning "to sharpen."

The stems ending in सन् &c. are dhâtus or roots by S. 2304. When सन् is added there is reduplication by the following.

२३९५ । सन्यङोः । ६ । १ । ९ ॥

सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः किद्भिच । निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतः । दानशानौ च स्वरितेतौ । एते नित्यं सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धस्य केवलेऽचरितार्थत्वात्सन्नन्तात्तङ् । धातोरित्यविहितत्वात्सनोऽत्र नार्धधातुकत्वम् । तेनेड्गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्सांचक्रे । तितिक्षते । मीमांसते । भष्भावः । चर्त्वम् । बीभत्सते ॥

2395. Of a non-reduplicate root ending in सन् (Desiderative) or यङ् (Intensive) affixes, there is reduplication of the first syllable if it begins with a consonant, and of the second syllable if the root begins with a vowel.

NOTE :—The word सन् यङोः should be construed as genitive dual and not as Locative dual. In the latter case, the meaning would be "when the affixes सन् and यङ् follow, a non-reduplicate root is reduplicated." The difficulty would be that while the root alone would be reduplicated, the augment इट् would not, as in अटिटिषति, अशिशिषति । The phrase धातोरनभ्यासस्य is understood here also. The reduplication is of the first or second syllable, according as the root has an initial consonant or vowel. Thus पच् + सन् (III. 1. 7) पक्ष. reduplicate पिपक्षति (VII. 4. 79).

The roots √Gupâ &c, with the exception of √Kit, when having the senses of 'despising' &c are anudatteta and not otherwise. The roots √Dânâ and √śânâ are svaritet. These roots are always found with सन् added to them. Without सन् we never find them conjugated either in the Âtmanepada or the Parasmaipada. When they have different meanings from those given to them in the above vârtikas, namely when they have the Dhâtupâtha meaning of गोपन &c. they are considered to have no indicatory letters attached to them, and then they belong to the Churâdi class. Thus √Gup to speak is Churâdi No. 231; √Tij 'to sharpen' No. 110, √Mâna 'to honor' No. 299, √Badh 'to bind' No. 14. The Atmanepada affixes are added to the roots ending in सन्, because in the case of these roots having the indicatory letter अ anudâtta as final there is no scope for the Atmanepada affixes. For the simple roots गुप &c. are never found conjugated as गोपते, and so the Anudâtta indicatory अ in गुप &c, does not mean, as it does every where else, that the simple roots √Gupa &c, should be conjugated in the Atmanepada; but that the san-added root √Gup is to be so conjugated.

The affix सन् here is not an Ârdhadhâtuka affix, as it is in the regular Desideratives: because this सन् is not ordained to be added to *roots*: but to specific *terms* 'gup' 'tij' &c. It is only where सन् is added by force of the sûtra धातोः (III 1. 7, S. 2608) that it is Ardhadhâtuka. The significant use of the word dhâtoh in III. 1. 7, while its absence from the two immediately preceding sûtras III. 1. 5 and 6, shows that the सन् of these two latter sûtras is not an Ardhadhâtuka affix. Therefore it does not take the augment इट् nor does it cause Guṇa.

As जुगुप्सते 'he censures or despises'; तितिक्षते 'he endures patiently'; चिकित्सते 'he heals'. But गोपायति 'he protects'; तेजयति 'he sharpens'; संकेतयति 'he makes sign.'

When सन् is added, there is reduplication of the root, by VI. 1. 9. Thus, गुप्+सन् = जुगुप् + स (VII. 4. 62)=जुगुप्स् to which is added the third person singular termination अते=जुगुप्सते ॥

The सन् is to be added only then, when the sense of the desiderative verb is as below: मीमांसते 'he investigates'. बीभत्सते 'he loathes'. दीदांसते 'he straightens'. शीशांसते 'he sharpens.' The verbs given in this and the preceding sûtra, are Desiderative in form, but not in meaning. The word 'optionally' in the next sûtra, may be read into this also, whereby the addition of सन् becomes optional. Thus मानयति, बाधयति, दानयति and निशानयति are also valid forms.

Note. The √Gup 'to be agitated,' (Divâdi No. 123), and √Gupû to protect' (Bhuâdi 422). are not to be taken for the purposes of this sûtra, because √Gup here is read along with √Tij, and therefore it refers to that √Gup of the Dhâtupâtha which is followed by √Tij: and which is anudatteta. In fact the anubandhas अ in √Gupa, √Tija, &c is specially added to these roots in order to make them take âtmanepada affixes. For the letter अ being anudâtta, makes these √Gup &c âtmanepadi. Though √Gup &c are not *full* roots, but root elements, for the full root is gup + san, yet the âtmanepada ordained for the element applies to the root also, on the maxim अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषकं भवति । (See Kâsikâ I. 3. 62) For if a mark (such as the anudâtta अ in √Gupa) finds no scope in the part, it qualifies the whole, because scope must be given to it. Therefore though the simple root-element √Gupa connot be conjugated in the Atmanepada, the full root √Jugupsa is Atmanepadi by virtue of the indicatory anudâtta anubandha अ of √Gup.

1019. √Gup, to hide. Pre. जुगुप्सते । Per जुगुप्सांचक्रे । I Fut. जुगुप्सिता II Fut. जुगुप्सिष्यते । Imperative जुगुप्सताम् । Imper. अजुगुप्सत । Poten. जुगुप्सेत. Bene. जुगुप्सिष्ट । Aorist अजुगुप्सिष्ट ॥

1020. √Tij, to sharpen, whet: but here 'to forgive.' Pre. तितिक्षते । Per. तितिक्षांचक्रे । I Fut. तितिक्षिता । II Fut. तितिक्षिष्यते । Imperative तितिक्षताम् । Imper. अतितिक्षत । Poten. तितिक्षेत । Bene. तितिक्षिषीष्ट । Aorist अतितिक्षिष्ट ॥

1021. √Mâna 'to worship' 'to honor,' but here 'to investigate.' Pre. मीमांसते । Per. मीमांसांचक्रे । I Fut. मीमांसिता ॥

1022. √Budha to bind, fasten: but here 'to loathe.' Pre. बीभत्सते । Thus बध् + सन् + शप् + ते = बबध् + सन् + शप् + ते = बिबध् + स + ते (VII. 4. 79. S. 2317) = बीबध् + स + ते (III. 1. 6. S. 2394) = बीभध् + सते (VIII. 2. 37. S. 326) = बीभत् + सते (VIII. 4. 55. S. 121);

रभ १०२३ राभस्ये । आरभते । आरेभे । रब्धा । रप्स्यते ॥

1023. √Rava to long for, be eager. 2. to embrace. Pre. आरभते । Per. आरेभे । आरेभिषे । आरेभिवहे । I Fut. आरब्धा । II Fut. आरप्स्यते । Imperative. आरभताम् । Imper. आरभत । Bene. आरप्सीष्ट । Aorist. आरब्ध । Caus. आरम्भयति । Aor. आररम्भत् । Desi. आरिप्सते ; Inten. आरारभ्यते । Yan luk आरारम्भीति । आरारब्धि । d. आरारब्धः । Pl. आरारभति । लोट् आरारम्भाणि । लङ् । आरारप् । Nouns : आरम्भः । आरम्भणम् । रम्भः रभसः ॥

डुलभष १०२४ प्राप्तौ । लभते ॥

1024. √Ḍulabhash to get, obtain. Pre. लभते ॥

ष्वञ्ज १०२५ परिष्वङ्गे ।

1025. √Ṣhvañja to embrace.

In conjugating this root, the following sûtra causes the elision of the nasal before the affix शप् ॥

२३९६ । दंशसञ्जस्वञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ ॥

2396. The nasal of दंश्, संज् and स्वञ्ज्, is elided before the vikaraṇa शप् of the roots of the Bhû class.

NOTE: Thus दशति, सजति and परिष्वजते for the change of the स् of स्वञ्ज् to ष see VIII. 3. 65.

२३९७ । रञ्जेश्च । ६ । ४ । २६ ॥

एषां शपि नलोपः । स्वजते । परिष्वजते । 'श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वा' इति व्याकरणान्तरम् । देभतुः । 'सस्वजे' इति भाष्योदाहरणादेकदेशानुमत्या इहाप्याश्रीयते । 'सदेः परस्य लिटि' (२३६१) इति सूत्रे '* स्वञ्जेरुपसंख्यानम् *' । अतोऽभ्यासात्परस्य षत्वं न । परिषस्वजे-परिषस्वञ्जे । सस्वजिषे—सस्वञ्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्ष्यते । स्वजेत । स्वङ्क्षीष्ट । प्रत्यष्वङ्क्त 'प्राक्सितात्-' (२२७६) इति षत्वम् । परिनिविभ्यस्तु 'सिवादीनां वा-' (२३५९) इति विकल्पः एतदर्थमेव 'उपसर्गात्सुनोति-' (२२७०) इत्येव सिद्धे स्तुस्वञ्ज्योः 'परिनिवि-' (२२७१) इत्यत्र पुनरुपादानम् । पर्यष्वङ्क्त-पर्यस्वङ्क्त॥

2397. The nasal of रञ्ज is also elided before शप् ॥

NOTE:—As रजति, रजतः, रजन्ति । The separation of this from the preceding is for the sake of the subsequent sûtras in which the anuvṛitti of rañj only runs and not of dañs &c.

Thus स्वजते । परिष्वजते । In another grammar we find the following

Rule. The roots श्रन्थ, ग्रन्थ, दम्भ and स्वञ्ज are optionally कित् when the affix of the Perfect follow.

[NOTE:—See I. 2. 6. in Kâśikâ, where however वा 'optionally' is omitted.]

Thus देभतुः । Moreover we find the example सस्वजे in the Mahâbhâshya See VIII. 3. 118 S. 2361. Therefore we adopt the above rule here also, though it is the opinion of a particular school only.

The स is not changed to ष after the reduplicate in the case of परिषस्वजे owing to the following.

Vartika:—In the sútra VIII. 3. 118 S. 2361 (सदेः परस्यलिटि) we must enumerate स्वञ्ज also, *i. e.*, the prohibition of that sûtra applies to the √स्वञ्ज also. Therefore there is no ष change after the reduplicate.

Thus परिषस्वजे where the लिट् is कित् and causes the elision of the nasal; or परिषस्वञ्जे where the लिट् is not treated as कित् ॥

Similary 2nd. Person Singular of the Perfect is सस्वजिषे or सस्वञ्जिषे ॥

1st. Future स्वङ्क्ता । 2nd. Future स्वङ्क्ष्यते ॥

Pot: स्वजेत । Benedictive स्वङ्क्षीष्ट। Aorist. प्रति + अष्वङ्क्त । Here स is changed to ष by VIII. 3. 63 S. 2276. read with VIII. 3. 65 S. 2270. But this change is optional by the VIII, 3. 73 and 71 S. 2275 and 2359 when the upasargas are परि, नि and वि । For this purpose of विकल्प only, the roots स्तु and स्वञ्ज have been repeated in the sûtra VIII, 3. 70 S. 2275, though their स would have been changed to ष by VIII. 3, 65 S. 2270 after pari, ni and vi also. Thus we have :—पर्यष्वङ्क्त or पर्यस्वङ्क्त ॥

1025. √Shvañja to embrace, clasp. Pre. स्वजते । Per. सस्वजे or सस्वञ्जे । सस्वजिषे or सस्वञ्जिषे । सस्वजिवहे । I Fut. स्वङ्क्ता । II Fut स्वङ्क्ष्यते । Imperative स्वजताम् । Imper. अस्वजत । Poten. स्वजेत । Bene. स्वङ्क्षीष्ट । Aorist. अस्वङ्क्त । Caus. स्वञ्जयति । Aor. असस्वञ्जत् । Desi. सिस्वङ्क्षते । Inten. सास्वज्यते । Yañ luk सास्वङ्क्ति or सास्वञ्जीति । d. सास्वक्तः । Pl. सास्वजति । Imperative 2nd. P, S. सास्वग्धि । Imp. 3rd. P. S. असास्वन् ॥

हद् १०२६ पुरीषोत्सर्गे । हदते । जहदे । हत्ता । हत्स्यते । हदेत । हत्सीष्ट । अहत्त ॥

1026. √Hada to void excrement, Pre. हदते । Per. जहदे । जहदिषे । I Fut. हत्ता । II Fut. हत्स्यते । Imperative हदताम् । Imper. अहदत । Poten. हदेत । Bene. हत्सीष्ट । Aorist. अहत्त । Caus. हादयते । Aor. अजीहदत् । Desi. जिहत्सते । Inten. जाहद्यते । Yañ luk जाहदीति or जाहत्ति । Past. Part. Pass. हन्नः । (VIII. 2. 42 S. 3016).

Here end the conjugations of the four roots beginning with रभ ॥

SUB-SECTION.

अथ परस्मैपदिनः ॥

Now the Parasmaipadi roots.

ञिक्ष्विदा १०२७ अव्यक्ते शब्दे ।

1027. √ñikshvidâ to sound indistinctly. Pre. क्ष्वेदति । Per. चिक्ष्वेद । चिक्ष्वेदिथ । चिक्ष्विदिव । I Fut. क्ष्वेदिता । II Fut. क्ष्वेदिष्यति । Imperative. क्ष्वेदतु । Imper अक्ष्वेदत् । Poten. क्ष्वेदेत् । Bene. क्ष्विद्यात् । Aorist. अक्ष्वेदीत् । Caus. क्ष्वेदयति । Aor. अचिक्ष्विदत् । Desi. चिक्ष्विदिषति or चिक्ष्वेदिषति । Yañ luk चेक्ष्वेत्ति । Past. Part. Pass. क्ष्विण्णः or क्ष्वेदितम् । Ger. क्ष्विदित्वा or क्ष्वेदित्वा ॥

स्कन्दिर् १०२८ गतिशोषणयोः । चस्कन्दिथ–चस्कन्थ । स्कन्ता । स्कन्त्स्यति । नलोपः । स्कद्यात् । इरित्वादङ् वा । अस्कदत्–अस्कान्त्सीत् । अस्कान्ताम् । अस्कान्त्सुः ॥

1028. √Skandir 1. to go move 2. To become dry.

The present स्कन्दति । Perfect 2nd. P. S. चस्कन्दिथ or चस्कन्थ । 1st. F. स्कन्ता । 2nd. F. स्कन्त्स्यति । In the Benedictive the nasal is elided (III. 4. 104 S. 2216 and VI. 4. 24 S. 415) as स्कद्यात् । In the aorist there is optionally अङ् because the root has the indicatory इर् (III. 1. 57 S. 2269).

Thus अस्कदत् or अस्कान्त्सीत् । d, अस्कान्ताम् । Pl. अस्कान्त्सुः । When preceded by the preposition वि, the स is optionally changed to ष by the following sûtra,

२३९८ । वेःस्कन्देरनिष्ठायाम् । ८ । ३ । ७३ ॥

षत्वं वा स्यात् । कृत्येवेदम् । 'अनिष्ठायाम्' इति पर्युदासात् । विष्कन्ता–विस्कन्ता । निष्ठायां तु विस्कन्नः ॥

2398. The ष् is optionally substituted for the स् of स्कन्द्, after the preposition वि, but not in the participles in त and तवत् ॥

This rule is confined to कृत् affixes only, because of the prohibition of the कृत् affix निष्ठा। Thus विष्कन्ता or विस्कन्ता, विष्कन्तुम् or विस्कन्तुम्, विष्कन्तव्यम् or विस्कन्तव्यम् ॥

Why do we say 'but not in the Nishthâ'? Observe विस्कन्नः ॥

The same is the case when the prefix is परि by the following sûtra.

२३९९ । परेश्च । ८ । ३ । ७४ ॥

अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा । योगविभागात् 'अनिष्ठायाम्' इति न संबध्यते । परिष्कन्दति–परिस्कन्दति । परिस्कन्नः–परिष्कण्णः । षत्वपक्षे णत्वम् । न च पदद्वयाश्रयतया बहिरङ्गत्वात्षत्वस्यासिद्धत्वम् । 'धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गम्' इत्यभ्युपगमात् । 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते ततः साधनेन' इति भाष्यम् । 'पूर्वं साधनेन–' इति मतान्तरे तु न णत्वम् ॥

2399. ष् is optionally substituted for the स् of स्कन्द after the preposition परि every where.

Thus परिष्कन्दति or परिस्कन्दति । परिष्कन्ता or परिस्कन्ता, परिष्कन्तुम् or परिस्कन्तुम्, परिष्कन्तव्यम् or परिस्कन्तव्यम् ॥

The word परि could well have been included in the last sûtra as विपरिभ्यां स्कन्देः &c. The very fact that it has not been so included, indicates that the prohibition of अनिष्ठायाम् does not apply to it. Thus परिष्कण्णः or परिस्कन्नः ॥

When स is changed to ष, then न is also changed to ण । It cannot be said that the ष change depends upon two words, viz, the preposition and the word that follows it and therefore it is बहिरङ्ग and consequently असिद्ध or non-effective in applying an अन्तरङ्ग rule by the change of न to ण । For we have already said that an operation depending upon a verbal root and a preposition is an अन्तरङ्ग operation.

Moreover we find in the Bhâshya, the following rule laid down :—

The root is first joined with its preposition and then conjugated and affixes joined to it. But in the opinion of those who hold that the root is conjugated first and then the preposition added to it, there will be no ण change, and we shall get the form परिष्कन्नः ॥

1028. √Skandir 1. to go, move, 2. to become dry. Pre. स्कन्दति । Per. चस्कन्द । चस्कन्दिथ or चस्कन्थ । चस्कन्दिव । I Fut. स्कन्ता । II Fut. स्कन्त्स्यति । Imperative स्कन्दतु । Imper. अस्कन्दत् । Poten. स्कन्देत् । Bene. स्कद्यात् । Aorist अस्कदत् or अस्कान्त्सीत् । अस्कान्ताम् । अस्कान्त्सुः । Caus. स्कन्दयति । Aor. अचस्कन्दत् । Desi. चिस्कन्त्सति । Inten. चनीस्कद्यते (VII. 4. 84. S. 2642) Yan luk चनीस्कन्ति । D. चनीस्कत्तः । Past Part. Pass. स्कन्नः । Ger. स्कन्त्वा । Noun उत्कन्दः 'a kind of disease.'

यभ १०२९ मैथुने । येभिथ । ययब्ध । यब्धा । यप्स्यति । अयाप्सीत् ॥

1029. √Yabha, to cohabit, to have sexual intercourse with. Maitreya reads this root as जभ । Dhanapála and Śâkatâyaṇa read both जभँ and यभँ । Śâkatâyaṇa further reads जप and जभे । Pre. यभति । Per. ययाभ । येभतुः । येभिथ or ययब्ध । येभिव । I Fut. यब्धा । II Fut. यप्स्यति । Imperative यभतु । Imper. अयभत् । Poten. यभेत् । Bene. यभ्यात् । Aorist अयाप्सीत् । अयाब्धाम् । Caus. याभयति । Aorist अयीयभत् । Desi. यियप्सति । Inten. यायभ्यते । Yan luk यायब्धि । Ger. यब्ध्वा । Adj. यभ्यम् ॥

णम १०३० प्रह्वत्वे शब्दे च । नेमिथ–ननन्थ । नन्ता । अनंसीत् । अनंसिष्टाम् ॥

1030. √ṇama 1. To bow to, salute, bend. 2. to sound. Pre. नमति । Per. ननाम । नेमतुः । नेमिथ or ननन्थ । I Fut. नन्ता । II Fut. नंस्यति । Impertive नमतु

Imper. अनमत् । Poten. नमेत् । Bene. नम्यात् । Aorist अनंसीत् । अनंसिष्टाम् । Caus. नामयति, or नमयति । (See √ 842 &c). With the preposition it is always मित् as प्रणमयति । Aorist अनीनमत् । Desi. निनंसति । (VII. 2. 73, S. 2377). Inten. नंनम्यते । Yañ luk. नंनमीति or नंनन्ति । D. नंनतः । Pl. नंनमति । 1st. D. नंनन्वः । 1st. Pl. नंनमः । Imper. अनंनन् । अनंनताम् । Ger. नत्वा । Nouns :—नमः । नेमिः । नमः । नप्ता ॥

गम्लृ १०३१ सृप्लृ १०३२ गतौ ।

1031. √ Gam lṛi, 1032 √ Sṛiplṛi 'to go.' In the conjugation of the √ Gam, the following sûtra applies.

२४०० । इषुगमियमां छः । ७ । ३ । ७७ ॥

एषां छः स्याच्छिति परे । गच्छति । जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । जगमिथ—जगन्थ । गन्ता ॥

2400. छ् is substituted for the final of इष्, गम् and यम् before a Present-character (शित्) ॥

NOTE :—As इच्छति, गच्छति, यच्छति । The इषु with the indicatory उ is taken here, (Tud. 59), and not इष् of Dívâdi (19) class or of Kṛyâdi class (53). There we have इष्यति and इष्णाति respectively. Those who do not read the sûtra as इषु &c, but as इषगमि &c, read the anuvṛitti of the word अचि from VII. 3. 72 into this sûtra ; so that the शित् is qualified by the word अ, i. e. a शित् affix which is merely a vowel, and has no consonant in it ; (and not a शित् affix which *begins* with a vowel.) Therefore though शानच् is a शित् affix beginning with a vowel, yet as it contains a consonant, the छ substitution does not take place, as इषाणः (III. 1. 83). The reading of the text according to Patanjali and Kâtyayana is इषगमियमां छः, and hence the necessity of the above explanation The reading इषु, though convenient, is not ârsha.

Thus Pre. 3rd S. गच्छति । Perfect, जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । 2nd S. जगमिथ or जगन्थ । 1st Future गन्ता ॥

In forming the 2nd Future, the following sûtra applies :—

२४०१ । गमेरिट् परस्मैपदेषु । ७ । २ । ५८ ॥

गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् । गमिष्यति । लृदित्वादङ् । 'अनङि' इति पर्युदासान्नोपधालोपः । अगमत् । सर्पति । ससर्प ॥

2401. An ârdhadhatuka affix beginning with a स, gets the इट् augment, after गम् in the Parasmaipada.

As गमिष्यति, अगमिष्यत्, जिगमिषति ॥

NOTE :—Why of गम् ? Observe चेष्यति । The repetition of इट् shews that the rule is invariable. Why 'in the Parasmaipada' ? Observe संगंसीष्ट, संगसीष्ट, संगंस्यते, संजिगंसते, संजिगंसिष्यते, अधिजिगांसते अधिजिगांसिष्यते ॥

As the √ Gam has an indicatory lṛi, it forms its Aorist with अङ् । There is not the elision of the penultimate by VI 4. 98 S. 2363 ; because of the special prohibition contained in that very sûtra in the case of the affix अङ् । Thus Aorist is अगमत् ॥

The √ Sṛip is thus conjugated :—Present सर्पति । Perfect ससर्प । In forming the 1st Future, the following sûtra applies :—

२४०२ । अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । ६ । १ । ५९ ॥

उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्वा स्याज्झलादावकिति परे । स्रप्ता—सर्प्ता । स्रप्स्यति—सर्प्स्यति । असृपत् ॥

2402. The augment अम् comes optionally after the ऋ of those roots which are exhibited in the Dhâtupâṭha as anudâtta, when such roots end in a consonant having a ऋ as penultimate, and are followed by an affix beginning with a mute or sibilant and not having an indicatory क ॥

NOTE :—The word उपदेश is understood here, so also झल्यमकिति । Thus त्रप्ता or तर्पिता or तर्प्ता, द्रप्ता, दर्पिता or दर्प्ता । The roots तृप् 'to satisfy,' and दृप् 'to be happy to release,' belong to Divâdi class, sub-class Radhâdi, and they take the augment इट् optionally (VII, 2 45), so we have the three forms given above: for these roots are also anudâtta in their first enunciation.

Why do we say "which are anudâtta in the Upadeśa or the system of grammatical instruction"? Observe वर्द्धा, वर्द्धुम्, वर्द्धव्यम्, from वृहू उद्यमने which is exhibited as उदात्त, and because it has an indicatory ऊ it takes इट् optionally. Why do we say 'having a penultimate ऋ letter'? Observe भेत्ता, छेत्ता । Why do we say 'before an affix beginning with a mute or a sibilant'? Observe तर्पणम्, दर्पणम् । Why do we say 'not having an indicatory क'? Observe तृप्तः, दृप्तः । Before affixes not beginning with a झल् consonant this augment will not be inserted, as तर्पणम् । दर्पणम् ॥

Thus 1st Future स्रप्ता or सर्प्ता । 2nd Future स्रप्स्यति or सर्प्स्यति । Aorist. असृपत् ।

1031. √Gamlṛi to go. Pre. गच्छति । Per. जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । जगन्थ or जगमिथ । जग्मिव । जग्मिम । I Fut. गन्ता । II Fut. गमिष्यति । Imperative. गच्छतु । Imper. अगच्छत् । Poten गच्छेत् Bene. गम्यात् । Aorist अगमत् । Pas. गम्यते । Caus. गमयति । Aorist, अजीगमत् । Inten. जंगम्यते । Yaṅ luk जंगमीति । or जङ्गन्ति । D. जङ्गतः । Pl. जङ्गमति । 1st. S. जङ्गन्मि D. जङ्गन्वः । *Nouns:*—अन्तगः । पन्नगः । जगत् गौ । गङ्गा ॥

1032. √Sṛiplṛi to go. Pre. सर्पति । Per ससर्प । ससृपतुः । ससर्पिथ । ससृपिव । I Fut. स्रप्ता, सर्प्ता, । II Fut. स्रप्स्यति, सर्प्स्यति । Imper. सर्पतु । Imper. असर्पत् । Pote. सर्पेत् । Bene. सृप्यात् । Aor. असृपत् । असृपताम् । Caus. सर्पयति । Aorist असीसृपत् । or असर्सृपत् । Deside. सिसृप्सति । Intin. सरीसृप्यते । Yaṅ luk सरीसृपीति । or सरीसर्प्ति । or सरीसृप्ति । Aorist सरीसृपः । Adj. य । सृप्यः । Nouns:—सर्पः । सर्पिः । सरीसृपः ।

यम १०३३ उपरमे । यच्छति । येमिथ—ययन्थ । यन्ता । अयंसीत् अयंसिष्टाम् ।

1033. √Yama to check, curb, restrain. According to Maitreya, the root has an indicatory उ । Pre. यच्छति । (VII. 3. 77 S. 2400). Per. ययाम । येमतुः । येमुः । येमिथ or ययन्थ । I Fut. यन्ता । II Fut. यंस्यति । Imperative यच्छतु । Imper. अयच्छत् । Poten. यच्छेत् । Bene. यम्यात् । Aorist. अयंसीत् । अयंसिष्टाम् । Caus. यमयति । Aorist. अयीयमत् । Desi. यियंसति । Inten. यंयम्यते । Yaṅ luk यंयन्ति । यंयन्तः । Adj. याम्यम् । Nouns. यमुना । यमः । संयत् । संयमः ॥

तप १०३४ संतापे । तप्ता । अताप्सीत् ॥

1034. √Tapa to suffer pain.

As 1st. Future तप्ता । Aorist अताप्सीत् ॥

The स of the preposition निस् is changed to ष when followed by this root by the following sûtra :—

२४०३ । निसस्तपतावनासेवने । ८ । ३ । १०२ ॥

षः स्यात् । आसेवनं पौनः पुन्यं ततोऽन्यस्मिन्विषये । निष्टपति ॥

2403. ष् is substituted for the स् of निस् before the verb तप् when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

The word आसेवन means doing a thing repeatedly and here it means making it red-hot repeatedly. Thus निष्टपति: सुवर्णम् = सकृत् अग्निम् स्पर्शयति *i. e.*, he puts the gold into fire only once.

Why do we say when not meaning repeatedly. Observe निस्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः=पुनः पुनरग्निं स्पर्शयति ॥

NOTE:—In the sentences निष्टप्तं रक्षः, निष्टप्ता अरातयः the change has taken place either as a Vaidic irregularity or because the sense of repeatedness is not implied here.

1034. √Tapa, to suffer pain; to mortify the body. Pre. तपति । Per. तताप । तेपिथ or ततप्थ । I Fut. तप्ता । Imperative तपतु । Imper. अतपत् । Poten. तपेत् । Bene. तप्यात् । Aorist. अताप्सीत् । अताप्ताम् । Pas. तप्यते । Caus. तापयति । Aorist अतीतपत् । Desi. तितप्सति । Inten. तातप्यते । Yaṅ luk तांतप्मि । Adj. तप्यम् । Nouns:—संतापः । तापसः । तपः । तपस्या । तपस्वी ॥

त्यज १०३५ हानौ । तत्यजिथ—तत्यक्थ । त्यक्ता । अत्याक्षीत् ॥

1035. √Tyaj to abandon. Pre. त्यजति । Per. तत्याज । तत्यजतुः । तत्यजिथ or तत्यक्थ । तत्यजिव । I Fut. त्यक्ता । II Fut. त्यक्ष्यति । Imperative त्यजतु । Imper. अत्यजत् । Poten. त्यजेत् । Bene. त्यज्यात् । Aorist अत्याक्षीत् । अत्याक्ताम् । Caus. त्याजयति । Aorist. अतित्यजत् । Desi. तित्यजिषति । Inten. तात्यज्यते । Yaṇ luk तात्यक्ति । Nouns:—त्यागिन् । त्यागः । त्यद् ॥

षञ्ज १०३६ सङ्गे । 'दंशसञ्जस्वञ्जां शपि' (२३९६) इति न लोपः । सजति । सङ्क्ता ।

1036. √Shanj, to stick or adhere to, cling to, The nasal is elided by VI. 4, 25 S. 2396. Pre. सजति । (With the preposition अभि, we have अभिषजति) । Per. ससञ्ज । ससञ्जतुः । ससङ्क्थ or ससञ्जिथ । ससञ्जिव । I Fut. सङ्क्ता । II Fut. सङ्क्ष्यति । Imperative सजतु । Imper. असजत् । Poten. सजेत् । Bene. सज्यात् । Aorist. असाङ्क्षीत् । असाङ्क्ताम् । Desi. सिसङ्क्षति । Nouns. निषङ्गः, संगः । प्रसङ्गः । सक्थि ॥

दृशिर १०३७ प्रेक्षणे । पश्यति ॥

1037. √Driśir 'to see. The root is replaced by पश्य by VII. 3. 78 S 2360. Thus Present is पश्यति ॥

In the conjugation of the Perfect (2nd Person. Singular) the following two sûtras apply:—

२४०४ । विभाषा सृजिदृशोः । ७ । २ । ६५ ॥

आभ्यां थल इड्वा ॥

2404. थल् the Personal ending of the Perfect, optionally gets the augment इट् after सृज् and दृश् ॥

NOTE:—As सस्रष्ट or ससर्जिथ, दद्रष्ठ or ददर्शिथ । See VI. 1. 58 below for the अम् augment.

२४०५ । सृजिदृशोर्झल्यमकिति । ६ । १ । ५८ ॥

अनयोरमागमः स्याज्झलादावकिति । दद्रष्ठ–ददर्शिथ । द्रष्टा । द्रक्ष्यति । दृश्यात् । इरित्वादङ् वा ॥

2405. The augment अम् (अ) comes after the ऋ of सृज् 'to create,' and दृश् 'to see,' when an affix beginning with a झल् letter (the Mute and the Sibilant) follows: provided that it has no indicatory क् ॥

Thus where there is इट् augment we have ददर्शिथ; but when there is no इट् augment, we have the अम् and thus get दद्रष्ठ ॥

1st. Fut. द्रष्टा; 2nd. Fut. द्रक्ष्यति । Ben. दृश्यात् । As the root has an indicatory इर् the aorist is formed optionally by अङ् (III. 1. 57. S. 2269). When there is अङ् the following sûtra applies:—

NOTE:—Thus सृज् + तृन्=स + अ+ज् + तृ = स्रष्टृ । Nom. sing. स्रष्टा, so also स्रष्टुम्, स्रष्टव्यम्, द्रष्टा, द्रष्टुम्, द्रष्टव्यम् । This अम् augment prevents the guṇa substitute ordained by VII. 3. 86. But in अस्राक्षीत् and अद्राक्षीत् the Vṛiddhi takes place in the Aorist, after the augment अम् had taken effect.

Why do we say when beginning with a Mute or a Sibilant? Observe सर्जनम्, दर्शनम् with यु । Why do we say not having an indicatory क? Observe सृष्टः, दृष्टः, before the affix क्त । The forms of roots being exhibited in the sûtra, the rule applies when affixes relating to verbs come after these, and not when other affixes relating to nouns follow. Thus रज्जुसृड्भ्याम्, । देवदृग्भ्याम् । Here the words are used as nouns rather than verbs. For the maxim धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यं applies here.

२४०६ । ऋदृशोऽङि गुणः । ७ । ४ । १६ ॥

ऋवर्णान्तानां दृशेश्च गुणः स्यादङि । अदर्शत् । अङ्भावे ॥

2406. Guṇa is substituted for the vowel of the root, before the affix अङ्, in the roots ending in ऋ or ॠ, as well as in दृश ॥

Thus अदर्शत् । But when अङ् is not added the following sûtra applies :—

NOTE:—As शकलाङ्गुष्ठकोऽकरत्, अहं तेभ्योऽकरं नमः, असरत्, आरत्, अदर्शत्, अदर्शताम्, अदर्शन् । The affix अङ् means the Aorist character अङ् of which the above examples are given. It also is the kṛit-affix (III. 3. 104). of which we have जॄ—जरा ॥

The word अकरत् is अङ् Aorist formed from कृ by III. 1. 59. The word असरत् is सृ (III. 1. 56). अदर्शत् by VI. 1. 57.

२४०७ न दृशः । ३ । १ । ४७ ॥

दृशश्च्लेः क्सो न । अद्राक्षीत् ॥

2407. क्स is not the substitute of च्लि after the verb दृश् 'to see.' Thus अद्राक्षीत् ॥

NOTE:—This is an exception to the sûtra III. 1. 45. enjoining क्स । The root दृश् will form its Aorists by III. 1. 57. and will take अङ् and सिच्; as अदर्शत् or अद्राक्षीत् 'he saw.'

1037. √ Driśir to see. The root is âtmanepadi, with the preposition सम् । As सम्पश्यते । Pre. पश्यति । Per. ददर्श । ददृशतुः । ददर्शिथ or दद्रष्ठ । ददृशिव । I Fut. द्रष्टा । II Fut. द्रक्ष्यति । (VIII. 2. 41. S. 295). Imperative पश्यतु । Poten. पश्येत् । Bene. दृश्यात् । Aorist अदर्शत् or अद्राक्षीत् । Pass. दृश्यते । Aorist अदर्शि । Caus. दर्शयति । Aorist. अदीदृशत् or अददर्शत् । Desi. दिदृक्षते । (1. 3. 57 S, 2731). Inten. दरीदृश्यते । Yañ luk।

दर्द्रष्टि । दर्दष्ठः । Imperative. दर्दड्ढि । 1st. S. दद्दृशानि । Imperfect. अदर्द्रक् । Nouns दृश्यम् । दर्शनम् । पशुः । दृष्टिः । दृश्वरी ॥

दंश १०३८ दशने । दशनं दंष्ट्राव्यापारः । पृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः । अत एव निपातनादित्येके । तस्याप्यत्रैव तात्पर्यम् । अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् । 'दंशसञ्ज–' (२३९६) इति न लोपः । दशति । ददंशिथ–ददंष्ठ । दंष्टा । दंक्ष्यति । दश्यात् । अदांक्षीत् ।

1038. √Danśa to bite. The word daśana 'actions of the teeth' i. e. biting The word दशन is derived from this root. The nasal is elided by VI. 3. 109. S. 1034. Others say, the nasal is elided as a nipâtana or anomaly, because the word दशन् is so exhibited here.' They also refer to this because the particularising of the meaning is modern. In other words, they also mean that दशन has lost its nasal because such is the usage of the masters of language, for Prishodarâdi only validates the usage of the shishtas. But in the Dhâtupâtha sûtra दंश दशने the meaning दशन given to दंश is not the work of any ancient author: for all Dhâtupâtha *meanings* are recent additions to the bare list of *roots* prepared by Pâṇini : so any form occurring in these *meanings* cannot *ipso facto* be a standard. Therefore those who say that दशन is valid by nipâtana here must be presumed to mean that standard writers have used the word *dasana*, which has been repeated here by the person or persons who have added these meaning to the roots. There they also indirectly mean that the form is valid under the Prisodarâdi class.

Thus दंश + शप् + ति = दश् + अ + ति (the nasal is elided by VI. 4. 25. S. 2396) = दशति । The 2nd. Per. Singular of the perfect is ददंशिथ or ददंष्ठ । First Future दंष्टा । Second Future दङ्क्ष्यति । Benedictive दश्यात् । Aorist अदाङ्क्षीत् ॥

1038. √Danśa to bite, sting. Pre. दशति । Per. ददंश । ददंशतुः । ददंशिथ or ददंष्ठ । ददंशिव । I Fut. दंष्टा । II Fut. दङ्क्ष्यति । Imperative दशतु । Imper. अदशत् । Poten. दशेत् । Bene. दश्यात् । Aorist अदांक्षीत् । अदांष्टाम् । Caus. दंशयति । Aorist अद । दंशत् । Desi. दिदङ्क्षति । Inten दंदश्यते । (III. 1. 24, S. 2635. VII. 4. 86. S. 2638) Yan luk. दन्दशीति or दन्दष्टि । Nouns दंष्ट्रा । दंष्ट्री । दंदशूकः ॥

कृष १०३९ विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । क्रष्टा–कर्ष्टा । क्रक्ष्यति–कर्क्ष्यति । * स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः * । अक्राक्षीत् । अक्राष्टाम् । अकार्क्षीत् । अकार्ष्टाम् । अकार्क्षुः । पक्षे क्सः । अकृक्षत् । अकृक्षताम् । अकृक्षन् ।

1039. √Krish to plough, till. The word vilekhana means tilling. The First-Future is क्रष्टा or कर्ष्टा । Second Future is क्रक्ष्यति or कर्क्ष्यति । The Aorist sign सिच् is optional under the following

Vârtika. The सिच of the Aorist is optional after the roots √Spriś; √Mriś, √Krish, √Trip, and √Drip. Thus अक्राक्षीत् or अकार्क्षीत् । D. अक्राष्टा or अकार्ष्टाम् । When सिच् is not added we have क्स, as अकृक्षत् । &c. Pre. कर्षति । Per. चकर्ष । चकृषतुः । चकर्षिथ । चकृषिव । I Fut. क्रष्टा, कर्ष्टा । (VI. 1. 59. S. 2402). II Fut. क्रक्ष्यति, कर्क्ष्यति । Imperative कर्षतु । Imper. अकर्षत् । Poten. कर्षेत् । Bene. कृष्यात् । Aorist. अक्राक्षीत्, or अकार्क्षीत् । Dual. अकृक्षताम् or अकार्ष्टाम् or अक्राष्टाम् । Plural अकार्क्षुः or अकृक्षन् । Con. अक्रक्ष्यत् । Caus. कर्षयति । Aorist. अचीकृषत् or अचकर्षत् । Desi. चिकृक्षति । Inten. चरीकृष्यते । Yan luk चरिकर्ष्टि । चरिकृष्टि or चरिकृषीति । D. चरीकृष्टः or चरिकृष्टः । Imperative चरीकृष्टि । Imperfect अचरीकर्ट् or अचरीक्रट् । Noun :— कृषः ॥

दह १०४० भस्मीकरणे । देहिथ–ददग्ध । दग्धा । धक्ष्यति । अधाक्षीत् । अदाग्धाम् । अधाक्षुः ॥

1040. √Daha to burn. Pre. दहति । Per. ददाह । देहतुः । देहिथ or ददग्ध (VIII. 2. 32. S. 325; VIII. 2. 40. S. 2280; VIII. 4. 53. S. 52). I Fut. दग्धा । II Fut. धक्ष्यति (VIII. 2. 32. S. 325, VIII. 2. 37. S. 326, VIII. 4. 55. S. 121). Imperative दहतु । Imper. अदहत् । Poten. दहेत् । Bene. दह्यात् । Aorist. अधाक्षीत् । अदाग्धाम् । अधाक्षुः । Caus. दाहयति । Aorist. अदीदहत् । Inten. दंदह्यते । Yaṅ luk दंदग्धि । Nouns:— परिदाही । निदाघः । अवदाघ । परिदाघः । दहनः ॥

मिह १०४१ सेचने । मिमेह । मिमेहिथ । मेढा । मेक्ष्यति । अमिक्षत् ॥

1041. √Miha to wet, moisten, sprinkle. Pre. मेहति । Per. मिमेह । मिमेहिथ । मिमेहिव । I Fut. मेढा । II Fut मेक्ष्यति । Imper. मेहतु । Imper. अमेहत् । Poten. मेहेत् । Bene. मिह्यात् । Aorist. अमिक्षत् । Caus. मेहयति । Aorist. अमीमिहत् । Desi. मिमिक्षति । Inten. मेमिह्यते । yaṅ luk मेमेढि । मेमीढः । Perfect Parti. मीढ्वान् । मेढम् । मेह्य । मिहिरः । प्रमेहः ।

Here end the Skandadi roots.

—:o:—

कित १०४२ निवासे रोगापनयने च । चिकित्सति । संशये प्रायेण विपूर्वः । 'विचिकित्सा तु संशयः' इत्यमरः । अस्यानुदात्तेत्वमाश्रित्य 'चिकित्सते' इत्यादि कश्चिदुदाजहार । निवासे तु केतयति ॥

1042. √Kita to live' 2. to heal, cure, when meaning to doubt, it is generally preceded by वि । Thus विचिकित्सा means doubt. see Amarakosha I. 5. 3 It is Parasmaipadi but some take it to be anudâtteta and so conjugate it in the âtmanepadi. As चिकित्सते । when meaning to dwell, it is conjugated as केतयति । This root is *always* सन् ending in the sense of 'to heal.' 'to doubt.' See III. 1. 5. S. 2396. This सन् not being an Ardhadhâtuka affix, does not take इट् augment or cause Guṇa. Pre. चिकित्सति । "He cures." or केतयति । 'He dwells.' II Fut. चिकित्सिष्यति ।

Desi. चिकित्सिषति । As a general rule सन् is not added to a root which has already taken सन् । But that rule applies to the Desiderative सन् and not to the Svârtha सन् ॥

दान १०४३ खण्डने ।

शान १०४४ तेजने । इतो वहत्यन्ताः स्वरितेतः । दीदांसति–दीदांसते शीशांसति–शीशांसते । अर्थविशेषे सन् । अन्यत्र दानयति । शानयति ॥

1043. √Dâna (to straighten) to cut, divide. 1044. √Śâna to sharpen. From this upto √Vaha the roots are svariteta. These roots are also *always* सन् ending (See III. 1. 6. S. 2394). When not meaning 'to straighten' and 'to whet' respectively, we have दानयति । शानयति in the Churâdi. Pre. दीदांसति A. दीदांसते । Caus. दानयति ॥

1044. √Śan to sharpen, whet. Pre. शीशांसति । A. शीशांसते । Caus. शानयति ॥

डुपचष् १०४५ पाके । पचति–पचते । पेचिथ–पपक्थ । पेचे । पक्ता । पक्षीष्ट ।

1045. √Ḍupachásh to cook, boil. Pre. पचति । A. पचते । Per. पपाच । पेचतुः । पपक्थ or पेचिथ । A. पेचे । I Fut. पक्ता । A. पक्ता । II Fut. पक्ष्यति । A. पक्ष्यते ।

Imperative. पचतु । A. पचताम् । Imper. अपचत् । A. अपचत । Pote. पचेत् A. पचेत । Bene. पच्यात् A. पक्षीष्ट । Aorist. अपाक्षीत् । A. अपक्त । अपक्षाताम् । Desi. पिपक्षति or पिपक्षते । Inten. पापच्यते । Yaṅ luk पापक्ति । D. पापक्तः । Past. Part Pass. पक्वः । (VIII. 2. 52. S. 3031). Act. पक्ववान् । Nouns. पचः । श्वपचः । पाकिमम् । पाकः । पचनम् ।

षच १०४६ समवाये । सचति । सचते ॥

1046. √Shacha to be associated with. Pre. सचति । A. सचते । Per. ससाच । सेचतुः । सेचिथ । सेचिव । I Fut. सचिता । II Fut. सचिष्यति । Imper. असचत् । Bene. सच्यात् । Aorist. असचीत् or असाचीत् । (VII. 2. 7. S. 2.84). Caus. साचयति । Aorist. असीषचत् । Desi. सिसचिषति । (VIII, 3. 61. S. 2627). Inten. सासच्यते । Yaṅ luk सासक्ति ॥

भज १०४७ सेवायाम् । बभाज । भेजतुः । भेजुः । भेजिथ–बभक्थ । भक्ता । भक्ष्यति । भक्ष्यते । अभाक्षीत् । अभक्त ॥

1047. √Bhaja to serve. Pre. भजति । A. भजते । Per. बभाज । A. भेजे । भेजतुः भेजिथ or बभक्थ । भेजिव । I Fut. भक्ता । A. भक्तासे । II Fut. भक्ष्यति । A. भक्ष्यते । Imperative भजतु । A. भजताम् । Imper. अभजत् । A. अभजत । Poten. भजेत् । A भजेत । Bene. भज्यात् । A. भक्षीष्ट । Aorist अभाक्षीत् । A. अभक्त । अभक्षाताम् । Caus. भाजयति । Aorist अबीभजत् । Desi. बिभक्षति । A. बिभक्षते । Inten. बाभज्यते । Yaṅ luk बाभक्ति । Adj. भजनीया । बिभज्यः । Nouns :—भागः । भागी । भगिनी । सौभाग्यम् । भात्ता । भक्तिः ॥

रञ्ज १०४८ रागे । नलोपः । रजति–रजते । अराङ्क्षीत्–अरङ्क्त ॥

1048. √Rañj to be dyed or colored. Pre. रजति । A. रजते । The nasal is elided by VI. 4. 26. S. 2397. Per. ररञ्ज । ररञ्जतुः । ररङ्क्थ or ररञ्जिथ । A. ररञ्जिषे । I Fut. रङ्क्ता । A. रङ्क्तासे । II Fut. रङ्क्ष्यति । A. रङ्क्ष्यते । Imperative रजतु । A. रजताम् । Imper. अरजत् । A. अरजत । Poten. रजेत् । A. रजेत । Bene. रज्यात् । A. रङ्क्षीष्ट । Aorist. अराङ्क्षीत् । Dual अराङ्क्ताम् । A. D. अरङ्क्षाताम् । Pl. अराङ्क्षुः । A. अरङ्क्त । Desi. रिरङ्क्षति । A. रिरङ्क्षते । Inten रारज्यते । Yaṅ luk रारङ्क्ति । D. रारक्तः । Nouns :—रञ्जकः । रजनं । रजनी । रागी । रागः । रंगः । रजः । सरजसम् । रजतम् । राजतम् ॥

शप १०४९ आक्रोशे । आक्रोशो विरुद्धानुध्यानम् । शशाप–शेपे । अशाप्सीत्–अशप्त ॥

1049. √Śapa to curse. Pre. शपति । A. शपते । Per. शशाप । शेपतुः । शशप्थ or शेपिथ । A. शेपे । I. Fut. शप्ता । A. शप्तासे । II. Fut. शप्स्यति । Imperative शपतु । A. शपताम् । Imper. अशपत् । A. अशपत । Poten. शपेत् । A शपेत । Bene. शप्यात् । A. शप्सीष्ट । Aorist. अशाप्सीत् । अशाप्ताम् । A. अशप्त । A. अशप्साताम् । Caus. शापयति । Aor. अशीशपत् । Desi. शिशप्सति । Inten. शाशप्यते । Yaṅ luk शाशप्ति । Nouns. शपथ । शबलः । शब्दः ॥

त्विष १०५० दीप्तौ । त्वेषति–त्वेषते । तित्विषे । त्वेक्ष्यति । त्विक्षीष्ट । अत्विक्षत । अत्विक्षाताम् ॥

1050. √Tvish to shine, glitter, blaze. Pre. त्वेषति । A. त्वेषते । Per. तित्वेष । तित्विषतुः । तित्वेषिथ । तित्विषिव । A. तित्विषे । I Fut. त्वेष्टा । A. त्वेष्टासे । II Fut. त्वेक्ष्यति । A. त्वेक्ष्यते । Imperative त्वेषतु । A त्वेषताम् । Imper. अत्वेषत् । A. अत्वेषत । Poten. त्वेषेत् । A. त्वेषेत । Bene. त्विष्यात् । A. त्विक्षीष्ट । Aorist अत्विक्षत् । अत्विक्षाताम् । A. अत्विक्षत । A. Dual अत्विक्षाताम् । A. Pl. अत्विक्षन्त । Caus. त्वेषयति । Aorist अतित्विषत् । Desi. तित्विक्षति । A. तित्विक्षते । Inten. तेत्विष्यते । Yaṅ luk तेत्वेष्टि । Dual तेत्विष्टः । Nouns. त्वष्टा । त्वाष्ट्रम् ॥

यज १०५१ देवपूजासंगतिकरणदानेषु । यजति-यजते ॥

1051. √Yaja 1. to worship with sacrifices, 2. to consecrate, 3. to bestow. Thus the Present is यजति or यजते । In forming the Perfect the following sûtra applies:—

२४०८ । लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ ॥

वच्यादीनां ग्रह्यादीनां चाभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । इयाज ॥

2408. There takes place vocalisation of the semivowel of the reduplicate (abhyâsa) of both vachyâdi (VI. 1. 15) and grahâdi (VI 1. 16) words, when the affixes of लिट् follow.

Thus इयाज । In forming the Dual and Plural, the following sûtra applies.

NOTE:—Thus वच—उवाच, उवचिथ, स्वप्-सुष्वाप, सुष्वपिथ, यज—इयाज, इयजिथ, टुवप्-उवाप, उवपिथ । As regards ग्रहादि verbs; ग्रह—जग्राह, जग्रहिथ (there is no speciality in the case of this verb, as these forms would have been evolved without even this rule). ज्या—जिज्यौ, जिज्यिथ, वयि—उवाय, and उवयिथ; व्यध—विव्याध, विव्यधिथ, वश—उवाश, उवशिथ, व्यच्—विव्याच, विव्यचिथ, व्रश्च—वव्रश्च and वव्रश्चिथ ॥

This vocalisation of the reduplicate is taught with regard to those affixes which are not कित् । With regard to कित् affixes, the Rule VI. 1. 15 will apply.

२४०९ । वचिस्वपियजादीनां किति । ६ । १ । १५ ॥

वचिस्वप्योर्यजादीनां च संप्रसारणं स्यात्किति । पुनः प्रसङ्गविज्ञानाद्द्वित्वम् । ईजतुः । ईजुः । इयजिथ—इयष्ठ । ईजे । यष्टा । यक्ष्यति । इज्यात् । यक्षीष्ट । अयाक्षीत् । अयष्ट ॥

2409. The semivowels of the roots वच्, स्वप् and यजादि verbs are vocalised when followed by an affix having an indicatory क ॥

Thus यज् + अतुस (which is कित् by I. 2. 5) = इज् + अतुस् = इज इज्+अतुस् = ईजतुः । The reduplication takes place after vocalisation.

And as the rule of vocalisation is subsequent to that of reduplication in order, therefore by the maxim of परत्व 1. 4. 2, vocalisation will take place first and then reduplication, according to the maxim पुनः प्रसङ्ग विज्ञानात्सिद्धम् "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded by a subsequent rule."

NOTE:—The anuvritti of ब्यङ् does not run into this sûtra. The root वच includes the वच परिभाषने of the Adâdi class (II. 54) and the वच् substitute of ब्रू (II. 4. 53) स्वप् is the root ञिष्वप् शये of the Adâdi class (11 59). The यजादि verbs are the last nine roots of the Bhvâdi class viz. यज्, वप्, वह, वस्, वेञ, व्येञ्, ह्वेञ्, वद् and श्वि ॥ The semivowels of these eleven verbs are changed into the corresponding vowels, when an affix having an indicatory क is added to them. Thus with the Past Participle affixes क्त and क्तवतु we have the following forms:—1. वच्—उक्तः, उक्तवान्, (VIII. 2. 30,) 2 स्वप् = सुप्तः, सुप्तवान् 3 यज्,—इष्टः, इष्टवान्, (VIII. 2. 36) 4 वप—उप्तः, उप्तवान्. 5 वह्—ऊढः, ऊढवान् (VIII. 2 31, 40, VIII. 3. 13 and VI. 3. III) 6 वस्—ऊषितः ऊषितवान्, (VII. 2. 56 VIII. 3. 60) 7 वेञ्—उतः, उतवान्, 8 व्येञ्—संवीतः, संवीतवान्, 9 ह्वेञ्—हूतः, हूतवान्, 10 वद्—उदितः, उदितवान्, 11 टुओश्वि—शूनः, शूनवान् ॥

1051. √Yaja 1. to worship with sacrifices. 2. to consecrate. dedicate. 3. to bestow. Pre. यजति । A. यजते । Per. इयाज । ईजतुः । इयजिथ or इयष्ट । ईजिव । I Fut. यष्टा । II Fut यक्ष्यति । A. यक्ष्यते । Imper. यजतु । A. यजताम् । Imper. अयजत् । A. अयजत । Poten यजेत् । A यजेत । Bene. इज्यात् । A. यक्षीष्ट । Aor. अयाक्षीत् । अयाष्टाम् । अयष्ट । A. अयक्षाताम् । Pas. इज्यते । Causa. याजयति । Aorist अयीयजत् । Desi. यियक्षति । A. यियक्षते । Inten. यायज्यते । yańluk यायष्टि । Nouns. यागः । यायजूकः । इज्या । यज्ञः । यजुः । यट् । पदा । यावति । यक्ता । ऋत्विक् । इष्टिः ॥

डुवप् १०५२ बीजसंताने । बीजसंतानं क्षेत्रे विकिरणं गर्भाधानं च । अयं छेदनेऽपि । केशान्वपति । उवाप–ऊपे । वप्ता । उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रण्यवाप्सीत्–अवप्त ॥

1052. √Ṭu vap 1. to sow, 2. to beget, produce. The word vija—santâna literally means scattering the seeds—whether the seeds of grain &c. in a field or in the womb. This root also means to cut as केशान् वपति he cuts the hair; Pre. वपति । The preposition नि is changed to णि by VIII. 4. 17 S. 2285, As प्रणिवपति । Per. उवाप । A. ऊपे । उवप्थ or उवपिथ । उवपिव । I Fut. वप्ता । Imper. वपतु । Bene. उप्यात् । A. वप्सीष्ट । Nouns. वापी । वापिः । वप्र

वह् १०५३ प्रापणे । उवाह । उवहिथ । 'सहिवहोरोदवर्णस्य (२३५७) उवोढ–ऊहे । वोढा । वक्ष्यति । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षुः । अवोढ । अवक्षाताम् । अवक्षत । अवोढाः । अवोढ्वम् ॥

1053. √Vaha to carry, to convey. Pre, वहति । A. वहते । Per. उवाह । ऊहतुः । उवहिथ । उवोढ । ऊहिव । A. ऊहे । ऊहिषे । I Fut. वोढा । II Fut. वक्ष्यति । A. वक्ष्यते । Imperative वहतु । A. वहताम् । with प्र we have प्रवहाणि । Imper. अवहत् । A. अवहत । Poten. वहेत् । A. वहेत । Bene. उह्यात् । A. वक्षीष्ट । Aorist. अवाक्षीत् । D. अवोढाम् । Pl. अवाक्षुः । A. अवोढ । D. अवक्षाताम् । A. Pl. अवक्षत । A. 2 S. अवोढाः । A. Pl. अवोढ्वम् । A 1. S. अवक्षि । Cond. अवक्ष्यत् । Pas. उह्यते । Caus. वाहयति । Aorist अवीवहत् । Desi. विवक्षते । Inten. वावह्यते । Yań luk वावोढः वावहति । Nouns :—ऊढः । ऊढिः Marriage. अपोढः । प्रौढः । वहः वधूः । अनुडुही ॥

वस १०५४ निवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ॥

1054. √Vasa to dwell.

This root is Parasmaipadi. The present is वसति । The Perfect 3rd S. is उवास । In the dual the स is changed to ष by the following sûtra.

२४१० । शासिवसिघसीनां च । ८ । ३ । ६० ॥

इण्कुभ्यां परस्यैषां सस्य षः स्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उवसिथ–उवस्थ । वस्ता । 'सःस्यार्धधातुके '(२३४२) वत्स्यति । उष्यात् । अवात्सीत् । अवात्ताम् ॥

2410. The ष् is substituted for the स् of शास्, वस् and घस् when it is preceded by an इण् vowel or a guttural.

NOTE:—Thus अन्वशिषत्, अन्वशिषताम्, अन्वशिषन्, the Aorist of शास्; the च्लि is replaced by अङ् (III. 1. 56), and the आ changed to इ by VI 4. 34. So also शिष्टः, शिष्टवान् ॥ From वस् उषितः, उषितवान्, उषित्वा । The Samprasâraṇa takes place by VI. 1. 15 as it belongs to Yajâdi class. From घस् w have जक्षतुः, जक्षुः in the Perfect. घस् is the substitute of अद् (II. 4. 30), the penultimate अ is elided by

VI. 4. 98. So also अक्षन् in अक्षन्नमीमदन्त पितरः (Rig. I. 82. 2). This is the Aorist form of अद् the घस् is substituted for अद् (II. 4. 37): the Aorist sign is elided by II. 4. 80.

Thus ऊषतुः । Pl. ऊषुः । 2nd. S. उवसिथ or उवस्थ । The First Future is वस्ता । The second Future is thus formed वस्+स्यति । Here the स् of √वस् is changed to त् by VII. 4. 49. S. 2342. We have therefore, वत्स्यति । The Benedictive is उष्यात् । The aorist is अवात्सीत् । अवात्ताम् ॥

1054. √Vasa to live, to dwell Pre. वसति । Per. उवास । ऊषतुः । उवसिथ or उवस्थ । ऊषिव । I Fut. वस्ता । II Fut. वत्स्यति । Imperative वसतु । Imper. अवसत् । Bene. उष्यात् । Aorist. अवात्सीत् । अवात्ताम् । अवात्सुः । Caus. वासयति । Aorist अवीवसत् । Desi. विवत्सति । Inten. वावस्ति । Yaṇ luk वावस्ति । Imperfect अवावत् । Past. Part. Pass. उषितः । Act. उषितवान् । Ger. उषित्वा । Nouns. वास्तव्यः । अमावस्यम् । आवासी । प्रवासी । वत्सरः । वसतिः । वसन्तः । वासं । वस्तिः । वस्त्रम् । वासिः । वसुः । वसिष्टः ॥

वेञ् १०५५ तन्तुसंताने । वयति-वयते ॥

1055. √Veñ to weave.

The Present is वयति । A. वयते । In the Perfect √वे is replaced optionally by √वय by the following sûtra.

२४११ । वेञो वयिः । २ । ४ । ४१ ॥

वा स्याल्लिटि । इकार उच्चारणार्थः । उवाय ॥

2411. When लिट् follows, वयि is optionally the substitute of वेञ् 'to weave.'

The इ in वयि is for the sake of pronunciation only. The substitute is वय । Thus वय + णल् = वय् + वय् + अ (VI. 1. 8, S. 2177) = उय् + वय् + अ (VI. 1. 17. S. 2408) = उवाय । In the dual we have वय्+अतुः = उय् + अतुः ॥

The dual affix अतुस् being कित् (I. 2. 5) the following sûtra would have applied and caused the vocalisation of य्; but it is not so by the sûtra that follows, namely S. 2413.

२४१२ । ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च । ६ । १ । १६ ॥

एषां किति ङिति च संप्रसारणं स्यात् । यकारस्य प्राप्ते ॥

2412. There is vocalisation of the semi-vowels of the following verbs, when an affix having an indicatory क् or ङ् follows:—ग्रह 'to take', ज्या 'to become old', वेञ् 'to weave', व्यध 'to strike', वश 'to shine', व्यच 'to deceive', व्रश्च 'to cut,' प्रच्छ 'to ask', and भ्रस्ज 'to cook, to fry.'

The य required vocalisation, which is however prevented by

२४१३ । लिटि वयो यः । ६ । १ । ३८ ।

वयो यस्य संप्रसारणं न स्याल्लिटि । ऊयतुः । ऊयुः ।

2413. In the substituted root वय (II. 4. 41), the य in the Perfect is not vocalised.

The phrase संप्रसारणं is understood here. Thus उवाय ऊयतुः, ऊयुः । The word लिट् is employed in this aphorism for the sake of subsequent sûtras this one could have done well without it even.

Though the य is not vocalised, it is optionally replaced by व by the following sûtra.

२४१४ । वश्चास्यान्यतरस्यां किति । ६ । १ । ३९ ॥

वयो यस्य वो वा स्यात्किति लिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वयस्तासावभावात्थलि नित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवद्भावेन ञित्वात्तङ् । ऊये । ऊवे । वयादेशाभावे ॥

2414. Before the tense-affixes of the Perfect that have an indicatory क, (I. 2. 5), for the य् of वय् may optionally be substituted a व् ॥

Thus ऊयतुः or ऊवतुः, ऊवुः or ऊयुः ॥

NOTE:—According to Pâtanjali, the phrase वश्चास्य of this sûtra could have been dispensed with; this much would have been enough:—अन्यतरस्यां किति वेञः । Thus वे + अतुस् = वा + वा + अतुस् = ववतुः and ववुः (the vocalisation being prohibited). In the alternative:—वा + अतुस् = उ + अतुस् = उ + उवङ् + अतुस् (VI. 1. 77) = ऊवतुः, ऊवुः ॥ Here there is vocalisation. In the case of वय् substitute, the य is never vocalised, so we have ऊयतुः, ऊयुः । Thus all the three forms have been evolved without using वश्चास्य ॥

In the 2nd S. there is always इट् augment, in spite of VII. 2. 62. S. 2295, because √वय is defective and can never be conjugated in the First Future with तास् । Thus we have उवयिथ ॥

The defective root वय being the substitute of वेञ् is considered to have an indicatory ञ् by I. 1. 56. S. 49 and so is conjugated in the Parasmai and Atmane both. Thus Atmane—Perfect is ऊये or ऊवे ॥

When there is no वय substitution for वे in the Perfect, the following sûtra applies.

२४१५ । वेञः । ६ । १ । ४० ॥

वेञो न संप्रसारणं स्याल्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः । वविथ-ववाथ । ववे । वाता । ऊयात् । वासीष्ट । अवासीत् ॥

2415. The semivowel of वे 'to weave' is not vocalised in the Perfect.

Thus ववौ, ववतुः, ववुः । This root belongs to यजादि class and would have been vocalised before कित् affixes by VI. 1. 15; and before non-कित् affixes the Reduplicate syllable of the Perfect would have been vocalised by VI. 1. 17. Both vocalisations are prohibited here.

1055. √Veñ to weave. Pre. वयति । A. वयते । Per. उवाय or ववौ । Dual. ऊयतुः or ऊवतुः । ऊयुः or ऊवुः । 2nd S. उवयिथ । ऊयथुः । ऊय । उवाय or उवय । ऊयिव । ऊयिम । A. ऊये । A. ऊयाते । A. ऊयिढ्वे or ध्वे । A, ऊयिवहे । I Fut. वाता । A. वाता । II Fut. वास्यति । . . वास्यते । Imperative. वयतु । A. वयताम् । Imper. अवयत् । A. अवयत । Pote. वयेत् । A. वयेत । Bene. ऊयात् । A. वासीष्ट । Caus. वाययति । Aorist अवीवयत् । Desi. विवासति । A. विवासते । Inten. वावायते । Yaṅ luk वावाति or वावेति । वावीतः । वावति । Imperative वावीहि । Adj. वानीयः । वायः । Noun :—तन्तुवायः ॥

व्येञ् १०५६ संवरणे । व्ययति ॥

1056. √Vyeñ to cover.

The Present is व्ययति । In the Perfect, the sûtra VI. 1. 45. S. 2370 required the ए to be changed into आ; but the following sûtra prevents that.

२४१६ । न व्यो लिटि । ६ । १ । ४६ ॥

व्येञ आत्वं न स्याल्लिटि । वृद्धिः । परमपि हलादिःशेषं बाधित्वा यस्य सम्प्रसारणम् । उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात् । अन्यथा वच्यादीनां ग्रह्यादीनां चानुवृत्त्यैव सिद्धे किं तेन । विव्याय । विव्यतुः । विव्युः । 'इडत्त्यर्त्ति—' (२३८४) इति नित्यमिट् । विव्ययिथ । विव्याय—विव्यय । विव्ये । व्याता । वीयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् । अव्यास्त ॥

2416. There is not the substitution of आ for the Diphthong of the root व्ये when the affixes of the Perfect follow.

Thus संविव्याय, संविव्ययिथ । The reduplicate of the Perfect is vocalised here by VI. 1. 17. The Vriddhi in संविव्याय takes place by VII, 2. 115 before the णित् affix णल् ॥

Though in the reduplicate, the य् required to be elided by VII. 4. 60. S. 2179 because it is subsequent to the rule of samprasâraṇa ; yet the latter prevails and the य is vocalised to इ । (Had VII. 4. 60. S, 2179 applied then the vocalisation would have been of व ।) This we do, because of the word ubhayeshâm being used in the sûtra VI, 1. 17. S. 2408. For there was no necessity of using this word in the sûtra VI. 1. 17, S. 2408, as the anuvṛitti of Vachyâdi and grâdi was already current in it.

Though the phrase उभयेषाम् could have been supplied into this sûtra by the context and the governing scope of the preceding sûtras, its express mention in this sûtra is for the sake of indicating, that the rule of vocalisation supersedes even the rule of हलादिः शेषः VII. 4. 60, the vocalisation must take place at all events. Thus व्ये + णल् = व्ये + व्ये + अ । Here by VII. 4. 60, the second consonant य of व्ये ought to have been elided, and the equation would have stood वे + व्ये + अ and there would have been vocalisation of व by VI. 1. 17. S. 2408. But that is not intended. There is vocalisation of य and we have विव्याय । In fact the universal maxim of vocalisation is :—"The samprasâraṇa and the operation dependent on it possess greater force than other operations which are simultaneously applicable."

1056. √Vyeñ to cover. Pre. व्ययति । A. व्ययते । Per. विव्याय । A. विव्ये । विव्यतुः । A. विव्याते । विव्युः । विव्ययिथ । A. विव्यिषे । A. विव्यिध्वे or विव्यिढ्वे । विव्याय । A. विव्यिवहे । I Fut. व्याता । A. व्याता । II Fut. व्यास्यति । A. व्यास्यते । Imperative व्ययतु । A. व्ययताम् । Imper. अव्ययत् । A. अव्ययत । Poten. व्ययेत् । A. व्ययेत । Bene. वीयात् । A. व्यासीष्ट । Aorist अव्यासीत् । अव्यास्ताम् । A. अव्यास्त । Caus. व्याययति । Desi. विव्यासति । A. विव्यासते । Inten. वेवीयते । Yaṅ luk वाव्येति or वाव्याति । Dual वाव्यीतः । Plural. वाव्यति । Adj. व्यानीय । व्यायम् । व्यातव्यम् । Noun.—नीविः ॥

ह्वेञ् १०५७ स्पर्धायां शब्दे च ।

1057. √Hveñ . To emulate, to call by name.

The following sûtra applies in forming its Perfect.

२४१७ । अभ्यस्तस्य च । ६ । १ । ३३ ॥

अभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेञः संप्रसारणं स्यात् । ततो द्वित्वम् । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः । जुहोथ or जुहविथ । जुहुवे । ह्वाता । हूयात् । ह्वासीष्ट ॥

2417. There is vocalisation of the semivowel of ह्वा in the reduplicated form, in both the syllables.

NOTE :—The abhyasta means the reduplicate and the reduplicated, both the syllables. The vocalisation takes place before reduplication. Thus जुहाव, जोहूयते,

and जुहूषति । This and the last sûtra are one, in the original of Pânini, they have deen divided into two by the authority of a Vârtika.

The root ह्वे is vocalised *first* and then reduplicated. In other words, when such an affix follows which will cause reduplication, then ह्वे becomes हु by vocalisation first, and it is reduplicated afterwards. For the purposes of reduplication हु is the proper stem. Thus जुहाव. Dual जुहुवतु., (VI. 4. 77 S. 271) Pl. जुहुवुः । 2nd S. जुहोथ or जुहविथ । Atm. 3. S. जुहुवे । First Future ह्वाता । Ben. हूयात् । A. ह्वासीष्ट ॥

In forming the Aorist the following applies.

२४१८ । लिपिसिचिह्वश्च । ३ । १ । ५३ ॥

एभ्यश्च्लेरङ् स्यात् ॥

2418. After the verbs लिप् 'to paint,' सिच् 'to sprinkle' and ह्वे "to call,' अङ् is the substitute of च्लि when लुङ् follows signifying the agent.

Note :—Thus अलिपत् 'he painted or wrote'; असिचत् 'he sprinkled'; and अह्वत 'he called or challenged.'

But there is option in the âtmanepada.

२४१९ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३ । १ । ५४ ॥

आतो लोपः । अह्वत् । अह्वताम् । अह्वन । अह्वत । अह्वास्त ॥

2419. After the verbs लिप्, सिच् and ह्वे, अङ् is optionally the substitute of च्लि, when the affixes of the Atmanepada follow.

Thus (अलिपत or अलिप्त 'he painted'; असिचत or असिक्त 'he sprinkled';) अह्वत or अह्वास्त 'he challenged.' There is elision of आ by VI. 4. 64. S. 2372.

1057. √ Hveñ 1. To vie with, emulate 2. To call by name. Pre. ह्वयति । A. ह्वयते । Per. जुहाव । A. जुहुवे । जुहुवतुः । A. जुहुवाते । जुहविथ (by guṇa of उ) or जुहोथ । A. जुहुविषे । A. जुहुविध्वे or ढ्वे । I Fut. ह्वाता । A. ह्वातासे । II Fut. ह्वास्यति । A. ह्वास्यते । Imperative. ह्वयतु । A. ह्वयताम् । Imper. अह्वयत् । Poten. ह्वयेत् । Bene. हूयात् । A. ह्वासीष्ट । Aorist. अह्वत् । अह्वताम् । A. अह्वत । A. अह्वताम् । A. अह्वन्त । Or. अह्वास्त । A. अह्वासाताम् । A. अह्वासत । Caus. ह्वाययति । Aor. अजूहवत् । Dual. अजूहवताम् । अजूहवन् । *Nouns* :—आहुः । निहवः । विहवः । आह्वायः । आह्वा । आहूतिः । संहूतिः ॥

अथ द्वौ परस्मैपदिनौ ॥

वद् १०५८ व्यक्तायां वाचि । अच्छ वदति । उवाद । ऊदतुः । उवदिथ । वदिता । उद्यात् । 'वदव्रज' (२२६७) इति वृद्धिः । अवादीत् ॥

The next two roots are Parasmaipadî.

1058. √ Vada to speak distinctly. Pre. वदति । Per. उवाद । ऊदतुः । ऊदुः । उवदिथ । उवाद or उवद । ऊदिव । I Fut. वदिता । II Fut. वदिष्यति । Imperative वदतु । Imper. अवदत् । Poten. वदेत् । Bene. उद्यात् । Aorist. अवादीत् । Here the vṛiddhi is by VII, 2. 3. S. 2267. Caus. वादयति । Aorist. अवीवदत् । A. वादयते । Aorist. अवीवदत । Desi. विवदिषति । Inten. वावद्यते । Yaṅ luk वावदीति or वावत्ति । *Nouns* :—अवद्यम् । प्रवादी । प्रियंवद । परिवादी । वशंवदः । वादिः । वावदूकः । परिवादकः ॥

टुओश्वि १०५९ गतिवृद्ध्योः । श्वयति ॥

1059. √ Ṭuośvi 1. to go, 2. increase.

The Present is श्वि+शप्+ति = श्वयति । In the Perfect there is vocalisation optionally by the following.

२४२० । विभाषा श्वेः । ६ । १ । ३० ॥

श्वयतेः संप्रसारणं वा स्याल्लिटि यङि च । शुशाव । शुशुवतुः । श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणः प्रतिषेधः । तेन 'लिट्यभ्यासस्य-' (२४०८) इति संप्रसारणं न । शिश्वाय । शिश्वियतुः । श्वयिता । श्वयेत् । शूयात् । 'जृस्तम्भु-' (२२९१) इत्यङ् वा ॥

2420. There is optionally the vocalisation of the semivowel of श्वि before the affixes of the Perfect and the Intensive.

The phrases लिड् यङोः and सम्प्रसारणं are to be read into this sûtra. Thus शुशावे । श्वि + णल् = (श् उइ + णल् VI. 1. 30) = शु + णल् (VI. 1. 108) = शु + शु + अ (VI. 1. 8) = शुशाव । (with vriddhi) or शिश्वाय, शुशुवतुः or शिश्वियतुः । So also in the Intensive as शोशूयते or शेश्वीयते । The root श्वि would not have taken vocalisation before यङ् by any previous rule, this sûtra teaches optional vocalisation. The root would have taken vocalisation before लिट्, which is a कित् affix, invariably by VI. 1. 15, this sûtra modifies that by making the substitution optional.

Vârtika :—In the alternative, when the root does become vocalised, the reduplicate is also not vocalised in spite of VI. 1. 17. This explains the form शिश्वाय, which by VI. 1. 17 would have been शुश्वाय ॥

The aorist is optionally formed by अङ् (III. 1. 58. S. 2291) when the aorist is formed by अङ्, the following sûtra applies.

२४२१ । श्वयतेरः । ७ । ४ । १८ ॥

श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि । पररूपम् । अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । 'विभाषा धेट्श्व्योः' (२३१५) इति चङ् । इयङ् । अशिश्वियत् । 'ह्यन्त-' (२२९९) इति न वृद्धिः । अश्वयीत् । वृत् । यजादयो वृत्ताः । भ्वादिस्त्वाकृतिगणः । तेन चुलुम्पतीत्यादिसंग्रहः ॥

2421. The अ is substituted for the final of श्वि in the अङ् Aorist

As अश्वत्, अश्वताम्, अश्वन् । For the अ of the stem and the अ of the affix there is the single substitute of the last by VI. 2. 97. See III. 1. 58.

Optionally the Aorist is formed by reduplication (चङ्) by III. 1. 49. S. 2375. Thus अशिश्वियत् । Here there is इयङ् substitution by VI. 4. 77. S. 271, as it is antaranga and therefore stronger than guṇa.

When the ordinary aorist is formed with सिच्, then by VII. 2. 5. S. 2299 there is no Vṛiddhi and we get the form अश्वयीत् ॥

वृत् 'End.' Here end the yajadi roots.

The Bhuâdi class is an Akritigaṇa. All roots not otherwise classified, fall under this class. As चुलुम्पति &c.

1059. √ Ṭuośvi 1. to go. 2. to increase. Pre. श्वयति । Per. शुशाव । शुशुवतुः । शुशुवुः । शुशविथ । शुशुवथुः । शुशुव । or शुशाव । शुशुविव । शुशुविम । शिश्वाय । शिश्वियतुः । शिश्वियुः । शिश्वयिथ । शिश्वियथुः । शिश्वाय or शिश्वय । शिश्वियिव । शिश्वियिम । I Fut. श्वयिता । II Fut. श्वयिष्यति । Imperative श्वयतु । Imper. अश्वयत् । Poten श्वयेत् । Bene. शूयात् । Aorist. अश्वयत् । अशिश्वियत् । अशिश्वियताम् । अशिश्वियन् । अशिश्वियः । अशिश्वियम् । अशिश्विय । अशिश्वियाव । अश्वयीत् । अश्वयिष्टाम् । Desi. शिश्वयिषति । Inten. शेश्वीयते, शोशूयते, । Yań luk शेश्वयीति or शेश्वेति । Dual. शेश्वितः । Pl. शेश्वियति Past. Part. Passive शूनः । Act. शूनवान् । Nouns :— श्वयथुः । श्वन् 'dog.' । श्वापदः ।

इति तिङन्तभ्वादिप्रकरणम् ॥ Here ends the conjugation of roots belonging to the Bhvâdi class

CHAPTER II

अथ तिङन्तादादिप्रकरणम् ।

THE ADÂDI VERBS.

Before we take up the conjugation of the regular roots commencing with अद् 'to eat'; we shall show the conjugation of the sautra root ऋति, which is treated like the roots of this class.

२४२२ । ऋतेरीयङ् । ३ । १ । २९ ॥

ऋतिः सौत्रस्तस्मादीयङ् स्यात्स्वार्थे । 'जुगुप्सायामयं धातुः' इति बहवः । 'कृपायां च' इत्यन्ये 'सनाद्यन्ताः'-(२३०४) इति धातुत्वम् । ऋतीयते । ऋतीयांचक्रे आर्धधातुकविवक्षायां तु 'आयादय आर्धधातुके वा' (२३०५) इतीयङभावे 'शेषात्कर्तरि-' (२१५९) इति परस्मैपदम् । आनर्त । अर्तिष्यति । आर्तीत् ॥

2422. The affix ईयङ् comes after the sûtra root ऋति 'to reproach' without changing the sense.

NOTE—The indicatory ङ् shows that the verb will take the affixes of the Atmanepada ; as ऋतीयते ' he pities or reproaches '; so also, ऋतीयाते, ऋतीयन्ते ॥

Many say that the meaning of this root is 'to reproach. But others say it means 'to pity. The whole form ऋतीय gets the designation of dhâtu and is called 'root,' by S. 2304.

Thus the Preent is ऋतीयते, the Perfect is ऋतीयांचक्रे ॥

The addition of ईयङ् is optional when the affix of the Ardhadhâtu follows (S. 2305). So when the ईयङ् is not added, the root is Parasmaipadi by the universal sútra 2159. Thus another from of the Perfect is आनर्त ॥

The Future is अर्तिष्यति । The Aorist is आर्तीत् ॥

Pre. ऋतीयते । Per. ऋतीयांचक्रे or आनर्त । I Fut. ऋतीयिता । अर्तिता II Fut. ऋतीयिष्यति । अर्तिष्यति । Aorist. आर्तीयिष्ट । आर्तीत् ॥

अद् भक्षणे । द्वौ परस्मैपदिनौ ॥

Now we take up the conjugation of the root अद् 'to eat.' This and the next root are parasmaipadî. The vikarana शप् is elided by the following:—

२४२३ । अदिप्रभृतिभ्यः शपः । २ । ४ । ७२ ॥

लुक् स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति ॥

2423. After the verb अद् 'to eat' and the rest, there is luk elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1 68).

Thus अद्+शप्+ति=अत्ति 'he eats'; हन्ति 'he kills' ; द्वेष्टि 'he envies.' The Adâdi verbs belong to the second conjugation. In this class of verbs, therefore, the terminations are added direct to the root.

लट् PERSENT.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्ति ।	अत्तः ।	अदन्ति ।
Second Person.	अत्सि ।	अत्थः ।	अत्थ ।
First. Person.	अद्मि ।	अद्वः ।	अद्मः ॥

—:o:—

In forming the Perfect, the following sútra applies.

२४२४ । लिट्यन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४० ॥

अदो घस्लृ वा स्याल्लिटि । जघास 'गमहन–'(२३६३) इत्युपधालोपः । तस्य चर्विधिं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधाद्घस्य चर्त्वम् । 'शासिवसि–'(२४१०) इति षत्वम् । जक्षतुः । जक्षुः । घसे । स्तासावभावात्थलि नित्यमिट् । जघसिथ । आद । आदतुः । 'इडत्यर्ति–'(२३८४) इति नित्यमिट् । आदिथ । अत्ता । अत्स्यति ॥

2424. When लिट् (Perfect) follows घस्लृ is optionally the substitute of अद्.

जघास or आद 'he ate,' जक्षतुः or आदतुः 'they two ate,' जक्षुः or आदुः they all ate,' The word जक्षतुः is thus formed:—घस् + अतुस् = घस् +घस्+अतुस् (VI. 1. 8)= घ+घस्+अतुस् (VII. 4. 60)=च + घस् + अतुः (VII. 4. 62)=ज+घस्+अतुस् (VIII 4. 53)=ज+घस्+अतुस्=(VI. 4. 98)=जक्षतुः (VIII. 3. 60). The penultimate अ of घस् is elided by S. 2363; this lopa being considered as not sthâuivat for the purposes of the application of चर्विधि, the घ is changed to क by खरि च । See I. 1. 57. The स is changed to ष by S. 2410

The Second Person Sing. is जघसिथ the augment इट् is Nitya and not optional, because. Ghas being a Defective verb has no First Future (तास्) See S, 2294 to 2296.

PERFECT.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Per.	जघास ।	जक्षतुः ।	जक्षुः ।
Second Per.	जघसिथ ।	जक्षथुः ।	जक्ष ।
First Per.	जघास or जघस ।	जक्षिव ।	जक्षिम ॥

— :o:—

Third Per.	आद ।	आदतुः ।	आदुः ।
Second Per.	आदिथ । (The इट् is compulsory S. 2384).	आदथुः ।	आद ।
First Per.	आद ।	आदिव ।	आदिम ॥

लुट् I. FUTURE.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्ता ।	अत्तारौ ।	अत्तारः ।
Second Person.	अत्तासि ।	अत्तास्थः ।	अत्तास्थ ।
First Person.	अत्तास्मि ।	अत्तास्वः ।	अत्तास्मः ॥

लृट् II. FUTURE.

Third Person.	अत्स्यति ।	अत्स्यतः ।	अत्स्यन्ति ।
Second Person.	अत्स्यसि ।	अत्स्यथः ।	अत्स्यथ ।
First Person.	अत्स्यामि ।	अत्स्यावः ।	अत्स्यामः ॥

In the Imperative the follwing sûtra applies.

२४२५ । हुझल्भ्यो हेर्धिः । ६ । ४ । १०१ ॥

होर्झलन्तेभ्यश्च हेर्धिः स्यात् । अद्धि । अत्तात् । अदानि ॥

2425. After हु and after a consonant (with the exception of semi-vowels and nasals), धि is substituted for the Imperative affix हि, when the latter does not take the augment इट् ॥

Thus अद्+सि=अद् + हि=अद् + धि=अद्धि ॥

लोट् IMPERATIVE.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्तु or अत्तात् ।	अत्ताम् ।	अदन्तु ।
Second Person.	अद्धि or"	अत्तम् ।	अत्त ।
First Person.	अदानि ।	अदाव ।	अदाम ।

——:o:——

Informing the Imperfect, the following sûtra applies.

२४२६ । अदः सर्वेषाम् । ७ । ३ । १०० ॥

अदः परस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमः स्यात् सर्वमतेन । आदत् । आत्ताम् । आदन् । आदः आत्तम् । आत्त । आदम् । आद्व । आद्म । अद्यात् । अद्याताम् अद्युः । अद्यास्ताम् । अद्यासुः॥

2426. After अद् 'to eat', comes the augment अट् before a Sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant, according to the opinion of all grammarians.

As आदत् and आदः । Before a non-aprikta we have अत्ति, अत्सि । The word सर्वेषाम् makes it a necessary rule and not optional, like the last Ashṭâdhyâyî rule VII, 3. 99.

लङ् । IMPERFECT.

	Sing.	*.Dual.*	*Pluaal*
Third Person.	आदत् ।	आत्ताम् ।	आदन् ।
Second Person.	आदः ।	आत्तम् ।	आत्त ।
First Person.	आदम् ।	आद्व ।	आद्म ।

लिङ् । POTENTIAL.

Third Person.	अद्यात् ।	अद्याताम् ।	अद्युः ।
Second Person.	अद्याः ।	अद्यातम् ।	अद्यात ।
First Person.	अद्याम् ।	अद्याव ।	अद्याम ।

आशीर्लिङ् । BENEDICTIVE.

Third Person.	अद्यात्	अद्यास्ताम्	अद्यासुः ।

Second Person.	अद्याः ।	अद्यास्तम् ।	अद्यास्त ।
Fist Person.	अद्यासम् ।	अद्यास्व ।	अद्यास्म ।

In the Aorist, the following rule applies.

२४२७ लुङ्सनोर्घस्लृ । २ । ४ ३७ ॥

अदो घस्लृ स्याल्लुङि सनि च । लृदित्वादङ् । अघसत् ॥

2427. When luṅ (aorist) or san (desiderative) follows, घस्लृ is the substitute of अद 'to eat.'

Thus:—अघसत्, अघसताम्, अघसन् 'he ate'. The लृ in घस्लृ is servile and indicates the substitution of अङ् for च्लि of the Aorist. (III. 1. 55.) So also in the Desiderative, as जिघत्सति, जिघत्सतः, जिघत्सन्ति 'wishes to eat.

Note:—The verb अद् is replaced by घस् when the affix अच् follows. प्र + अद् + अच् = प्र घस् + अच् = प्रघसः 'voracious.'

AORIST.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Thir d Person.	अघसत् ।	अघसताम् ।	अघसन् ।
Second Person.	अघसः ।	अघसतम् ।	अघसत ।
First Person.	अघसम् ।	अघसाव ।	अघसाम ॥

I. √ Ad. 'to eat.'

Pre. अत्ति । अत्तः । अदन्ति । अत्सि । अत्थः । अत्थ । अद्मि । अद्वः । अद्मः । Per. जघास or आद । जक्षतुः or आदतुः । जक्षुः or आदुः । जघसिथ or आदिथ । जक्षथुः or आदथुः । जक्ष or आद । जघास or जघस । जक्षिव or आदिव । जक्षिम or आदिम । I Fut. अत्ता । अत्तारौ । अत्तारः । अत्तासि । अत्तास्थः । अत्तास्थ । अत्तास्मि । अत्तास्वः । अत्तास्मः । II Fut. अत्स्यति । अत्स्यतः । अत्स्यन्ति । अत्स्यसि । अत्स्यथः । अत्स्यथ । अत्स्यामि । अत्स्यावः । अत्स्यामः । Imperative, अत्तु or अत्तात् । अत्ताम् । अदन्तु । अद्धि । अत्तम् । अत्त । अदानि । अदाव । अदाम । Imper. आदत् । आत्ताम् । आदन् । आदः । आत्तम् । आत्त । आदम् । आद्व । आद्म । Poten. अद्यात् । अद्याताम् । अद्युः । अद्याः । अद्यातम् । अद्यात । अद्याम् अद्याव । अद्याम । Bene. अद्यात् । अद्यास्ताम् । अद्यासुः । अद्याः । अद्यास्तम् । अद्यास्त । अद्यासम् । अद्यास्व । अद्यास्म । Aorist. अघसत् । अघसताम् । अघसन् । अघसः । अघसतं । अघसत् । अघसम् । अघसाव । अघसाम । Cond. आत्स्यत् । आत्स्यताम् । आत्स्यन् । आत्स्यः । आत्स्यतम् । आत्स्यत । आत्स्यम् । आत्स्याव । आत्स्याम । Pass. अद्यते । Caus. आदयति । Aor. आदिदत् । Desi. जिघत्सति । Pre. part. Parasmai. अदन् । अदती । Past Part Pass. जग्धः । Ger. जग्ध्वा । Infini. अत्तुम् । Nouns. अन्नम् । अदनम् ॥

हन २ हिंसागत्योः । प्रणिहन्ति ॥

2 √ Hana. To kill, to go.

Now we take up the conjugation of हन् 'to kill' 'to go', Thus the 3rd Person Singluar हन्ति with the preposition, प्रणिहन्ति । The न is changed to ण by VIII 4.17.

In forming the dual, we have हन् + तस् । Now applies the following sûtra:—

२४२८। अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति। ६।४।३७॥

'अनुनासिक-' इति लुप्तषष्ठीकं वनतीतरेषां विशेषणम् । अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः स्याज्झलादौ क्ङिति परे । यमिरमिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः । तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृणुवनुमनुतनोत्यादयः । हतः । घ्नन्ति ॥

2428. The final nasal of those roots which in the Dhâtupâṭha have an unaccented root-vowel, as well as of वन and तन &c., is elided before an affix beginning with a consonant (except a semi-vowel or nasal), when these have an indicatory क् or ङ् ॥

Note :—Thus यमु gives us यत्वा (with क्त्वा), यतः (with क्त , यतवान् (with क्तवतु), यतिः (with क्तिन्). Similarly रमु gives us रत्वा, रतः, रतवान्, रतिः । यम्, रम्, नम्, गम्, हन् and मन् which end in a nasal are to be considered as unaccented roots, though taught as accented in the Dhâtupâṭha. So also of वन्: *i., e.,* वतिः with क्तिन्. with क्तिच् the nasal is not elided as वन्ति (VI. 4. 39); and before other jhalâdi affixes व, retains न् as all those affixes take the augmet इट् । The तनादि roots belong to the eighth class. Thus ततः, ततवान् । The Tanâdi roots are ten in number, तन् सन्, क्षण्, क्षिण्, ऋण्, तृण्, घृण्, वन्, मन् and कृञ् । Of these सन् takes long आ also (VI. 4. 45) क्षण्...क्षतः, क्षतवान्, ऋण्...ऋतः, ऋतवान् ; तृण्...तृतः, तृतवान् ; घृण्...घृतः, घृतवान् ; वन्... वतः, वतवान् ; मन्...मतः, मतवान् ॥

The word अनुनासिक is in the genitive case the sign of the genitive being suppressed. This qualifies all but one word वनति or the sûtra. The roots √Yam, √Kam, √Nam, √Gam, √Han and √Manya are taught as Anudâtta. The Tanâdi roots are √Tan, √Kshaṇ, Kshiṅ √Riṅ, √Triṅ, √Ghriṅ, √Van, and √Man. Thus हन + तः = ह+0+तः = हतः ॥

The Third Person Plural is formed thus:—हन् + अन्ति = हन् + अन्ति (VI. 4. 98 S. 2363) = घन + अन्ति(VII. 3. 54. S. 358) = घ्नन्ति ॥

When an alterant upasarga is added, the न is changed to ण by the following Sûtra.

२४२९ । वमोर्वा । ८ । ४ । २३ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्याद्वमयोः परयोः । प्रहण्मि-प्रहन्मि । प्रहण्वः— प्रहन्वः । हो हन्तेः -- (३५८) इति कुत्वम् । जघान । जघ्नतुः । जघ्नुः ॥

2429. Optionally when व or म follows, the न of √*han* is changed to ण, when preceded by an upasarga competent to cause change.

Thus प्रहण्वः, परिहण्वः, or प्रहन्वः and परिहन्वः, प्रहण्मः or प्रहन्मः, परिहण्मः or परिहन्मः ।

This sûtra enjoins an option in certain cases, where it would have been obligatory by the last Ashṭâdhyâyi rule VIII.. 4. 22.

In forming the perfect, the ह is changed to a guttural by VII. 3.54 S. 35.8.

PRESENT.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	हन्ति ।	हतः ।	घ्नन्ति ।
Second Person.	हंसि ।	हथः ।	हथ ।
First Person.	हन्मि ।	हन्वः	हन्मः ।

Now we take up लिट् or the Perfect.

हन्+लिट् = हन् हन्+अ = ह + हान् + अ=ज् + घान्+अ by VII. 3. 54. S. 358 जघान । The dual is जघ्नतुः and the Plural जघ्नुः॥

In forming the 2nd Pers. Singular, the following sûtra applies:—

२४३० । अभ्यासाच्च । ७ । ३ । ५५ ।

अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात्। जघनिथ-जघन्थ। हन्ता। 'ऋद्धनोः-' (२३६६) हतात्। हनिष्यति। हन्तु। हतात्। घ्नन्तु।

2430. A Guttural is substituted for the ह in हन after a reduplication also.

NOTE:—As जिघांसति, जङ्घन्यते, अहं जघान ॥ The rule applies when such an affix follows which causes the reduplication of the stem (aṅga) हन्, therefore not in हननीयितुमिच्छति = जिहननीयिषति ॥

Thus we get जघनिथ or जघन्थ।

NOTE:—Although this sûtra could apply to the third person singular as well, yet VII-3-54 alone has been mentioned simply because it is antaraṅga.

लिट् PERFECT

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	जघान।	जघ्नतुः।	जघ्नुः।
Second Person.	जघनिथ or जघन्थ।	जघ्नथुः।	जघ्न।
First Person	जघान or जघन।	जघ्निव।	जघ्निम।

लुट् I. FUTURE.

Third Person.	हन्ता।	हन्तारौ।	हन्तारः।
Second Person.	हन्तासि।	हन्तास्थः।	हन्तास्थ।
First Person.	हन्तास्मि।	हन्तास्वः।	हन्तास्मः।

लृट् II. FUTURE (before स्य the augment इट् comes by VII-2-70 S. 2366.)

Third Per.	हनिष्यति।	हनिष्यतः।	हनिष्यन्ति।
Second Per.	हनिष्यसि।	हनिष्यथः।	हनिष्यथ।
First Per.	हनिष्यामि।	हनिष्यावः।	हनिष्यामः।

In forming the Imperative 2nd Per. Sing. the following applies:—

२४३१ । हन्तेर्जः । ६ ४ ३६ ।

हौ परे। आभीयतया जस्यासिद्धत्वाद्धेर्न लुक्। जहि। हनानि। हनाव। हनाम। अहन्। अहताम्। अघ्नन्। अहनम्।

2431. ज is substituted for हन् before हि ॥

Thus जहि शत्रून् ॥

This ज substitute of हन् is ordained by VI.4-36, a rule belonging to the Âbhiya section (asiddha vat atrâbhât VI. 4. 22. S. 2193): therefore it is considered asiddha or not to have taken efect for the purposes of theeletion of हि। For had ज been considered as valid, then हि would have been elided by VI-4-105 S. 2202.

Thus the Conjugation of हन् in the Imperative is:-

IMPERATIVE.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	हन्तु or हतात् ।	हताम् ।	घ्नन्तु ।
Second Person.	जहि ।	हतम् ।	हत ।
First Person.	हनानि ।	हनाव ।	हनाम ॥

In conjugating हन् in लङ् ; the Third Person Sing is thus formed अ + हन् + त् = अ + हन् + 0 = अहन् the letter त being elided by VI-I-68. Thus we conjugate the root :—

IMPERFECT

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अहन् ।	अहताम् ।	अघ्नन् ।
Second Person.	अहन् ।	अहतम् ।	अहत ।
First Person.	अहनम् ।	अहन्व ।	अहन्म ॥

—:o:—

लिङ् POTENTIAL.

Third Person.	हन्यात् ।	हन्याताम् ।	हन्युः ।
Second Person.	हन्याः ।	हन्यातम् ।	हन्यात ।
First Person.	हन्याम् ।	हन्याव ।	हन्याम ।

—:o:—

In the Benedictive वध replaces हन by the following sûtras.

२४३२ । आर्द्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

2432. The clause 'when the affix is ardha-dâtuka' is understood in the following aphorisms up to the aphorism 58 of the fourth chapter of the second Book of Pâṇini.

२४३३ । हनो वध लिङि । २ । ४ । ४२ ।

2433. वध is the substitute of हन् 'to kill' when the ârdhadâtuka लिङ (Benedictive) follows.

२४३४ । लुङि च । २ । ४ । ४३ ।

वधादेशोऽदन्तः । 'आर्धधातुके' (२३०१) इति विषयसप्तमी । तेनार्धधातुकोपदेशेऽकारान्तत्वात् 'अतो लोपः' (२३०८) । वध्यात् । वध्यास्ताम् । 'आर्धधातुके' किम् । विध्यादौ हन्यात् 'हन्तेः-' (३५६) इति णत्वम् । प्रहण्यात् । अवधीत् ।

अथ चत्वारः स्वरितेतः । 'द्विष ३ अप्रीतौ' । द्वेष्टि-द्विष्टे । द्वेष्टा । द्वेष्टा । द्वेक्ष्यति-द्वेक्ष्यते । द्वेष्टु-द्विष्टात् । द्विड्ढि । द्वेषाणि । द्वेषै । द्वेषावहै । अद्वेट् ।

2434. And when लुङ् (Aorist) follows वध is the substitute of हन् ॥

The substitute is *vadha* ending with an अ । Thus वध्यात् "may he kill" वध्यास्ताम् 'may they two kill,' वध्यासुः 'may they all kill.'

As the substitute वध ends in short अ, this अ is elided by S. 2308 because वध ends in an अ, at the time when the ardhadhâtuka affix is taught. This elision being like the original (Sthânivat I. 1. 56), in forming the Aorist लुङ्, we have अवध + 0 + ईत् = अवधीत् । Here zero being sthâuivat prevents the vṛiddhi of अ of व which otherwise would have taken place by VII. 2. 7.

Note:—अवधीत् 'he killed,' अवधिष्टाम् 'they all killed.' The division of this aphorism from the last sûtra (yoga-vivâga) indicates that the next Ashtâdhyâyi rule II. 4. 44 applies to the Aorist only and not to the Benedictive as well. There is no option in the Benedictive Atmanepada.

The word आर्धधातुके in S. 2432 is in the 7th case ; the force of this case affix here is not that given in I. 1. 66. *i. e.* the sûtra does not mean 'when an ârdhadhâtuka affix follows.' But the 7th case has the force of indicating the subject (विषय) the meaning of the sûtra being 'when the subject is an ârdhadhâtuka affix.' The result of this explanation is, that the various substitutions enjoined hereafter, should be made first, and then the respective affixes should be applied. Thus whenever we want to affix any Ardhadhatuka-affix to अस् 'to be,' we must first sbstitute भू for it, and then take the proper ârdhadhâtka affix which would come with regard to भू. Thus we can apply यत् to भू by rule III. 1. 97, which says 'after verbs ending in vowels यत् is applied .' But this affix could never have been applied to अस् which ends in a consonant. Thus we have भव्यम्. So the substitution does not depend upon any particular affix, but ârdhadhâtuka affixes as a class.

Or to take the example of वध । This vadha ends with अ and is the substitute of हन् which ends with a consonant. But to वध will be applied all those rules which can apply to a root ending with a vowel, when an ârdhadhâtuka affix is to be added. Thus अतः लोपः of 2308 will apply to this final अ of वध and cause its elision. Thus वध्यात्, वध्यास्ताम् ।

Why do we say 'when an ârdhadhâtuka affiix is to be added' ? There will be no वध substitution before the sàrvadhâtuka affixes, such as the Potential &c. Thus the Potential is हन्यात् । The न is changed to ण before an alterant letter. See S· 359. As प्रहण्यात् । The aorist is अवधीत् ॥

Pre. हन्ति । हतः । घ्नन्ति । हंसि । हथः । हथ । हन्मि । हन्वः । हन्मः । Per. जघान । जघ्नतुः । जघ्नुः । जघनिथ or जघन्थ । जघ्नथुः । जघ्न । जघान । or जघन । जघ्निव । जघ्निम । I Fut. हन्ता । II Fut. हनिष्यति । Imperatve हन्तु or हतात् । हताम् । घ्नन्तु । जहि हतम् । हत । हनानि । हनाव । हनाम । Imper. अहन् । अहताम् । अघ्नन् । अहन् । अहतम् । अहत । अहनम् । अहन्व । अहन्म । Poten. हन्यात् । हन्याताम् । हन्युः । हन्याः । हन्यातम् । हन्यात । हन्याम् । हन्याव । हन्याम । Bene. वध्यात् । वध्यास्ताम् । वध्यासुः । वध्याः । वध्यास्तम् । वध्यास्त । वध्यासम् । वध्यास्व । वध्यास्म । Aorist. अवधीत् । अवधिष्टाम् । अवधिषुः । अवधीः । अवधिष्टम् । अवधिष्ट । अवधिषम् । अवधिष्व । अवधिष्म । Cond. अहनिष्यत् ।

With the upasarga आ, the root is âtmanepadi. Thus:—

Pre. आहते । आघ्नाते । आघ्नते । आहसे । आघ्नाथे । आहध्वे । आघ्ने । आहन्वहे । आहन्महे । Per आजघ्ने । आजघ्नाते । आजघ्निरे । आजघ्निषे । I Fut. आहन्तासे । II Fut. आहनिष्यते । Imperative. आहताम् । आघ्नाताम् । आहनै । आहन्व । Imper. आहत । आघ्नाताम् । आहथाः । आघ्नि । आहन्वहि । आहन्महि । Poten. आघ्नीत । आघ्नीयाताम् । आघ्नीथाः । Bene. आवधिषीष्ट । आवधिषीयास्ताम् । Aorist. आवधिष्ट or आवधिषाताम् । आवधिष्ठाः । आवधिषोढ्वम । आवधिषि । Cond. आहत । आहसाताम् । आहसत । आहथाः । आहध्वम् । आहसि । आहन्वहि ।

Sub-section III. The following four roots are conjugated in both forms 3√dvisha to hate.

Thus the present parasmai is द्वेष्टि, Atm. द्विष्टे । First Fut, द्वेष्टा । Second. Future Parasmai, is द्वेक्ष्यति, Atm. द्वेक्ष्यते । Imperative Parasmai 3rd S. द्वेष्टु or द्विष्टात् 2nd S. द्विड्ढि. 1st S. द्वेषाणि । Atm. 1. S. द्वेषै; 1. D. द्वेषावहै । Imperfect 3. S. अद्वेट् । In forming the plural the following sûtra applies.

२४३५ । द्विषश्च । ३ । ४ । ११२ ।

लङो झेर्जुस् वा स्यात् । अद्विषुः । अद्विषन् । अद्वेषम् । द्विषीत । द्विक्षीष्ट । अद्विक्षत् । 'दुह ४ प्रपूरणे' । दोग्धि । दुग्धः । धोक्षि । दुग्धे । धुक्षे । धुग्ध्वे । दोग्धु । दुग्धि । दोहानि । धुक्ष्व । दोहै । अधोक् । अदोहम् । अधुग्ध्वम् । अधुक्षत्-अधुक्षत । 'लुग्वा, दुह-' (२३६५) इति लुक्पक्षे तथोऽध्वम्वहिषु । लङ्वदपि । 'दिह ५ उपचये' । उपचयो वृद्धिः । प्रणिदेग्धि । लिह ६ आस्वादने । लेढि । लीढः । लिहन्ति । लेक्षि—लीढे । लिक्षे । लिढ्वे । लेढु । लीढाम् । लेहानि अलेट् । अलिक्षताम् । अलीढ । अलिक्षावहि । 'चक्षिङ् ७ व्यक्तायां वाचि' । अयं दर्शनेऽपि । इकार ऽनुदात्तो युजर्थः । 'विचक्षणः प्रथयन्' । नुम्तु न । 'अन्तेवितः' इति व्याख्यानात् । ङकारस्तु '× अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मने पदमनित्यम् ×' इति ज्ञापनार्थः । तेन 'स्फायच्चिमोकसन्धि—' इत्यादि सिध्यति । चष्टे । चक्षाते । 'आर्धधातुके' (२३७७) इत्यधिकृत्य ।

2435. In the opinion of Sâkaṭâyana only, 'jus' is the substitute of 'jhi', in the Imperfect after the verb 'dvish' (to hate).

Thus अद्विषुः ॥ But according to others, अद्विषन् । 1st S. अद्वेषम् ।

The Potential Atm. is द्विषीत । Benedictive Parasmai द्विक्षीष्ट, Aor. is अद्विक्षत् ।

द्विष ३ अप्रीतौ ॥

Pre. द्वेष्टि । द्विष्टः । द्विषन्ति । द्वेक्षि । द्विष्ठः । द्विष्ठ । द्वेष्मि । द्विष्वः । द्विष्मः । Perf. दिद्वेष । दिद्विषतुः । दिद्विषुः । दिद्वेषिथ । दिद्विषथुः । दिद्विष । दिद्वेष or दिद्विष । दिद्विषिव । दिद्विषिम । I Fut. द्वेष्टा । द्वेष्टारौ । द्वेष्टारः । द्वेष्टासि । द्वेष्टास्थः । द्वेष्टास्थ । द्वेष्टास्मि । द्वेष्टास्वः । द्वेष्टास्मः । II Fut. द्वेक्ष्यति । द्वेक्ष्यतः । द्वेक्ष्यन्ति । द्वेक्ष्यसि । द्वेक्ष्यथः । द्वेक्ष्यथ । द्वेक्ष्यामि, द्वेक्ष्यावः । द्वेक्ष्यामः । Imperative. द्वेष्टु or द्विष्टात् । द्विष्टाम् । द्विषन्तु । द्विड्ढि । द्विष्टम् । द्विष्ट । द्वेषाणि । द्वेषाव । द्वेषाम । Imper अद्वेट् । अद्विष्टां । अद्विषुः or अद्विषन् । अद्वेट् । अद्विष्टं । अद्विष्ट । अद्वेषम् । अद्विष्व । अद्विष्म । Poten द्विष्यात् । द्विष्याताम् । द्विष्युः । द्विष्या । द्विष्यातं । द्विष्यात् । द्विष्याम । द्विष्याव । द्विष्याम । Bene द्विक्षीष्ट । द्विक्षीयास्ताम् । द्विक्षीरन् । द्विक्षीष्टाः । द्विक्षीयास्थां । द्विक्षीध्वम् । द्विक्षीम । द्विक्षीवहि । द्विक्षीमहि । Aorist अद्विक्षत् । अद्विक्षताम् । अद्विक्षन् or अद्विक्षुः । अद्विक्षः । अद्विक्षतम् । अद्विक्षत । अद्विक्षम् । अद्विक्षाव । अद्विक्षाम । Cond अद्वेक्ष्यत् ॥

Pre. द्विष्टे । द्विषाते । द्विषते । द्विक्षे । द्विषाथे । द्विड्ढ्वे । द्विषे । द्विष्वहे । द्विष्महे । Per. दिद्विषे । दिद्विषाते । दिद्विषिरे । दिद्विषिषे । दिद्विषाथे । दिद्विड्ढ्वे । दिद्विषे । दिद्विषिवहे । दिद्विषिमहे । I. Fut द्वेष्टा । द्वेष्टारौ । द्वेष्टारः । द्वेष्टासे । द्वेष्टासाथे । द्वेष्टाध्वे । द्वेष्टाहे । द्वेष्टास्वहे । द्वेष्टास्महे । II. Fut. द्वेक्ष्यते । द्वेक्ष्येते । द्वेक्ष्यन्ते । द्वेक्ष्यसे । द्वेक्ष्येथे । द्वेक्ष्यध्वे । द्वेक्ष्ये । द्वेक्ष्यावहे । द्वेक्ष्यामहे । Imper. । द्वेष्टां । द्वेषीताम् । द्वेषताम् । द्विक्ष्व । द्विषाथां । द्विड्ढ्वम् । द्वेषै । द्वेषावहै । द्वेषामहै । Imperfect. अद्विष्ट । अद्विषातां । अद्विषत । अद्विष्ठाः । अद्विषाथां । अद्विड्ढ्वम् । अद्विषि । अद्विष्वहि । अद्विष्महि । Poten. द्विषीत । द्विषीयाताम् । द्विषीरन् । द्विषीथाः । द्विषीयाथां । द्विषीध्वम् । द्विषीय । द्विषीवहि । द्विषीमहि

Aorist. अद्विक्षत । अद्विक्षाताम् । अद्विक्षन्त । अद्विक्षथाः । अद्विक्षाथां । अद्विक्षध्वम् । अद्विक्षि । अद्विक्षावहि । अद्विक्षामहि । Pass. द्विष्यते । Caus. द्वेषयति । Aor. अदिद्विषत् । Desider. दिद्विक्षते । or ति । Inten. देद्विष्यते । yan luk. देद्विषीति । or देद्वेष्टि । Imperfect Pl. अदेद्विषुः । or अदेद्विषन् । Aor. अदेद्विषीत् । Noun. मित्रद्विद् । प्रद्विद् । द्वेषः । द्वेषणः । Past part. द्विष्टः । दिष्टवान् । Ger. द्विष्ट्वा ।

दुह ४ प्रपूरणे ।

4√duha To milk. Pre. दोग्धि । दुग्धः । दुहन्ति । धोक्षि । दुग्धः । दुग्ध । दोह्मि । दुह्मः । दुह्वः । Per. दुदोह । दुदुहतुः । दुदुहुः । दुदोहिथ । दुदुहथुः । दुदुह । दुदोह । दुदुहिव । दुदुहिम । I Fut. दोग्धा । दोग्धारः II Fut धोक्ष्यति । धोक्ष्यतः । धोक्ष्यन्ति । Imper. दोग्धु । or दुग्धात् । दुग्धाम् । दुहंतु । दुग्धि । दुग्धम् । दुग्ध । दोहानि । दोहाव । दोहाम । Imper. अधोक् । अदुग्धाम् । अदुहन् । अधोक् । अदुग्धम् । अदुग्ध । अदोहम् । अदुह्व । अदुह्म । Poten. दुह्यात् । दुह्याताम् । Benedic. दुह्यात् । दुह्यास्ताम् । Aorist. अधुक्षत् । अधुक्षताम् । अधुक्षन् । अधुक्षः । अधुक्षतम् । अधुक्षत । अधुक्षम् । अधुक्षाव । अधुक्षाम । Caus. दोहयति । Aor. अदूदुहत् । Deside दुधुक्षति or ते । Intens. दोदुह्यते Yan luk. दोदुहीति or दोदोग्धि ॥

Pre. दुग्धे । दुहाते । दुहते । धुक्षे । दुहाथे । धुग्ध्वे । दुहे । दुह्वहे । दुह्महे । Per. दुदुहे । दुदुहाते । दुदुहिरे । दुदुहिषे । दुदुहाथे । दुदुहिद्वे । दुदुहे । दुदुहिवहे । दुदुहिमहे । I Futur. दोग्धा । दोग्धारौ । दोग्धारः । दोग्धासे । II Fut धोक्ष्यते । Impera. दुग्धाम् । दुहाताम् । दुहताम् । धुक्ष्व । दुहाथाम् । धुग्ध्वम् । दोहै । दोहावहै । दोहामहै । Imperfect. अदुग्ध । अदुहाताम् । अदुहत । अदुग्धाः । अदुहाथाम् । अदुग्ध्वम् । अदुहि । अदुह्वहि । अदुह्महि । Poten दुहीत । दुहीथाः । दुहीय । Benedic. धुक्षीष्ट । धुक्षीध्वम् । Aor. अधुक्षत । अधुक्षाताम् । अधुक्षन्त । अधुक्षथाः । अधुक्षाथाम् । अधुक्षध्वम् । अधुक्षि । अधुक्षावहि । अधुक्षामहि ॥

दिह ५ उपचये ।

5√diha, to thrive. The word upachaya means increase. Pre देग्धि with प and नि we have प्रणिदेग्धि । The न changed to ण by VIII. 4.17. S. 2285. But not in प्रनिदेदेग्धि because in VIII. 4. 17 S. 2285 the form degdhi is taken, with श्तिप् and so the rule does not apply to yanluk. See. VII. 2. 10. S 2246. Per दिदेह । I Future देग्धा । II Future धेक्ष्यति । Imperative देग्धु । Imper अधेक् । Poten । दिह्यात् । Bene दिह्यात् । Aorist अधिक्षत् । Cond अधेक्ष्यत् । Pass दिह्यते । Caus देहयति । Deside दिधिक्षति । Inten देदिह्यते । Yanluk देदेग्धि । Nouns: देहिनी देही । देहः Pre. Part. दिहन् । past. दिग्धम् । Paras. दिग्धवान् । Fut- Part. धेक्ष्यन् । Ger. ध्यादिग । Adj. देग्धव्यं । देहनीयं । देह्यम् ।

लिह ६ आस्वादने ।

6√Liha to lick. Pre लेढि । लीढः । लिहन्ति । लेक्षि । लीढः । लीढ । लेह्मि । लिह्व लिह्मः । Per लिलेह । लिलिहतुः । लिलिहुः । लिलेहिथ । लिलेह । लिलिहिव । लिलिहिम ॥ I Fut. लेढा । II Fut लेक्ष्यति । Imper लेढु । लीढाम् । लिहन्तु । लीढि । लीढम् । लीढ । लेहानि लेहाव । लेहाम ॥ Imper अलेट् । अलीढाम् । अलिहन् । अलेट् । अलीढम् । अलीढ । अलेहम अलिह्व । अलिह्म । Poten लिह्यात् । लिह्याः । लिह्याम् । Benedi लिह्यात् । लिह्यास्ताम् । Aorist. अलिक्षत् । अलिक्षताम् । अलिक्षन् । अलिक्षः । अलिक्षतम् । अलिक्षत । अलिक्षम् । अलिक्षाव । अलिक्षाम ॥ Condi अलेक्ष्यत । Pass लिह्यते । Caus लेहयति । Aor. अलीलिहत् । Desidera लिलिक्षति । Inten. लेलिह्यते । yaṇ. luk. लेलिहीति or लेलेढि । Nouns अभ्रंलिहः । अवलेहः । लिहा । वहंलिहः । Pre part paras. लिहम् । Per part. लेलिहान् । Atm. लीढः Per part pass. लीढवान् । Act. लेक्ष्यन् Fut part. लीढ्वा Ger. लेढुम् Adj. लेढव्यं । लेहनीयं । लेह्यम् ।

PreAtm लीढे । लिहाते । लिहते । लिक्षे । लिहाथे । लीढ्वे । लिहे । लिह्वहे । लिह्महे Per

लिलिहे । लिलिह्वहे । लिलिढ्वे । लिलिह्वहे । I Fut लेढा । लेढासे । II Fut लेक्ष्यते Imper । लीढाम् । लिहाताम् । लिहताम् । लीढ्व । लिहाथां । लीढ्वम् । लेहै । लेहावहै । लेहामहै । Imper अलीढ । अलिहाताम् । अलीहत । अलीढा । अलिहाथां । अलीढ्वम् । अलिहि अलिह्वहि । अलिह्महि । Poten लिहीत । लिहीथाः । लिहीय । Benedi: लिक्षीष्ट । Aorist अलिक्षत or अलीढ । अलिक्षाताम् । अलिक्षन्त । अलिक्षथाः or अलीढाः । अलिक्षाथाम् । अलिक्षध्वम् or अलीढ्वम् । अलिक्षि । अलिक्षावहि or अलिह्वहि Condi अलेक्ष्यत ।

चक्षिङ् ७ व्यक्तायां वाचि ।

7. √Chakshin व्यक्तायां वाचि । 'to speak articulately." This root also means to see, as विचक्षा रूपाभिचष्टे शचीभिः । The letter इ in चक्षिङ् । is indicatory of the fact that the affix युच् is added to the root by III 2. 149 S. 3129: which would not have been the case had the root not contained this anudâttâ इ ॥ Thus विचक्षणः प्रथयन् ॥

This इ though indicatory, does not cause the insertion of the nasal नुम् because we have explained the word इदितः by अन्ते इदितः in the sûtra VII. 1. 58. S. 2262 because the word अन्तः is understood here from the preceding Ashtâdhyayi sûtra 'goh padânte' VII. 1. 57. S. 3574. So that only those roots are इदित् for the purposes of नुम् augment, which contain the इ as their *Final*. The इ in चक्षिङ् is not final and so the root is not इदित् for the purposes of that sûtra.

What is the use of the letter ङ् when the root is already *ubhayapadi*? Ans. The ङ् indicates by implication the existence of the following maxim :—

The atmanepada which is caused by an anudatteta letter, is *anitya* Thus the Present Participle form स्फायन् is valid; as in the example स्फायन् निर्मोकसन्धि । &c. Here स्फाय is used as parasmaipadi though ordinarily it is âtmanepadi because the root स्फायी has anudattâ long ई as indicatory. See Bhvâdi No. I. 516.

Thus we have चष्टे (the क is elided be स्कोः VIII. 2. 29. S. 380). चक्षाते &c. In forming the Perfect, the following two sûtras apply: which are governed by the anuvritti of ârdhadhâtuka of the rule 2377.

२४३६ । चक्षिङः ख्याञ् । २ । ४ । ५४ ॥

2436. ख्याञ् is the substitute of चक्षिङ् 'to perceive, to tell, when any ârdhadhâtuka affix is to be applied.

२४३७ । वा लिटि । २ । ४ । ५५ ॥

अत्र भाष्ये क्शादिरयमादेशः । असिद्धकाण्डे 'शस्य यो वा' इति स्थितम् । ञित्त्वात्पदद्वयम् ॥ चख्यौ-चख्ये-चक्शौ-चक्शे । '* चयो द्वितीयाः-*' इति तु न चर्त्वस्यासिद्धत्वात् । चचक्षे ख्याता-क्शाता । ख्यास्यति-ख्यास्यते । क्शास्यति-क्शास्यते । अचष्ट । चक्षीत । ख्यायात्—क्शायात् । क्शेयात्

2437. ख्याञ् is optionally the substitute of चक्षिङ् when लिट् (Perfect) follows.

In the Mahâbhâshya the substitute begins with क्श् Ks. The श is changed to य optionally by the vârtika शस्य यो वा ॥ This vârtika he reads in the section of asiddhas. As the substitute has an indicatory ञ् it is conjugated in both padas. Thus the perfect is चख्यौ or चख्ये । or चक्शौ or चक्शे ॥

Note:—In the Mahâbhâshya on II. 4. 54 S. 2436 we find Patanjali saying that the substitute begins with ख and is ख्शाञ्। This substitute Khśâñ assumes the form Khyâñ also. Thus ख्शाञ् becomes ख्याञ् by substituting य for श under the following vârtika:—असिद्धे शस्य य वचनं विभाषा "The letter य optionally replaces the श of this substitute; and this य is asiddha, because this vârtika ought to be put in the section of asiddhas (VIII. 2. 1,) just at the close of the rules relating to the change of न to ण।" That being so, for the application of the prior rules the य is considered asiddha, but for the application of the subsequent चर्त्व rule, it is considered siddha. Thus पर्याख्यानम्, here श changed to य is asiddha and so the sûtra कृत्यचः does not apply and न is not changed to ण ॥

Note:—Prohibition must be stated when चक्ष means 'exclusion'; as दुर्जनाः संचक्ष्याः 'bad men should be excluded.'

Note:—Prohibition must be stated when the affixes असि and अन follow; as नृचक्षा राक्षसाः 'the Râkshasas are cruel.' This is Vedic Sanskrit; modern नृचक्षः. The meaning of the root चक्ष् here, is 'to injure.' So also विचक्षणः पण्डितः; here the affix is अन.

The substitute ख्शाञ् becomes क्शाञ् by VIII. 4. 55. S. 121. This क्शाञ् is conjugated as चक्शौ। A. चक्शे।

The vârtika चयो द्वितीया (See S. 130. and 294) required क् to be changed to ख; giving the form, चख्शौ; चख्शे but that vârtika also does not apply because चर्त्व rule VIII. 4. 55. S. 121. by which the root ख्शाञ् was changed to क्शाञ् is considered asiddha, so that for the purposes of that vârtika, क्शाञ् is still ख्शाञ् ॥ From the root चक्ष itself, we get the perfect regularly. Thus चचक्षे।

The First Future is ख्याता or क्शाता ॥ The Second Future is ख्यास्यति or ख्यास्यते। Or क्शास्यति or क्शास्यते ॥ The Imperfect is अचष्ट। The Potential is चक्षीत। The Benedictive is ख्यायात् or क्शायात् or क्शेयात्।

In forming the Aorist the following sûtra applies:—

२४३८। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। ३। १। ५२।

एभ्यश्च्लेरङ्। अख्यत्-अख्यत-अक्शासीत्-अक्शास्त। + वर्जने क्शाञ्नेष्टः + । समचक्षिष्टेत्यादि।

अथ एधन्ता अनुदात्तेतः। 'ईर ८ गतौ कम्पने च'। ईर्ते। ईरां चक्रे। ईरिता। ईरिष्यते ईर्ताम्। ईर्ष्व। ईर्ध्वम्। ऐरिष्ट। 'ईड ९ स्तुतौ'। ईट्टे।

2438. After the verbs अस् 'to throw', वच् 'to speak', and ख्या 'to speak', अङ् is the substitute of च्लि, when the Aorist follows signifying the agent.

NOTE:—वच् may be either the root, or the substitute of ब्रू (II. 4. 53) and so also ख्या may be the root, or the substitute of चक्ष् (II. 4. 54). The root अस् belonging to the दिवादि or the Fourth conjugation, falls under the subdivision पुषादि, and therefore it would have taken अङ् in the Parasmaipada by rule III. 1. 55. The repetition is to indicate that it takes अङ् in the Atmanepada also; as पर्यास्थत (VII. 4. 17), अवोचत् and आख्यत्. In the Passive, we have पर्यासिषाताम्.

Thus the aorist is P. अख्यत् or A. अख्यत or अक्शासीत् or अक्शास्त ॥

Ishti: The substitute क्शाञ् does not take place when the meaning is 'exclusion,' as समचक्षिष्ट &c.

Note:—The following from Mâdhavîya Dhâtuvritti will make this clear. In the Mahâbhâsya the author has given the *two* substitutes ख्याञ् and क्शाञ् first, and then he, in the alternative, gives *one* substitute ख्शाञ् which includes both ख्याञ् and क्शाञ्, for it can assume both these forms. For ख्शाञ् becomes क्शाञ् by the चर्त्व rule (VIII. 4, 55. S. 121). And ख्शाञ् also becomes ख्याञ् by the operation of a vârtika which changes the श् into य्, and this य is considered asiddha when a prior rule is to be applied, because that Vârtika is read in the section of asiddhas, just after the ष change rules.

The necessity of taking the substitute to be ख्शाञ् will be manifest from the following considerations :—

(*a*) In forming an abstract noun from सुप्रख्यः, such as सुप्रख्यस्य भावः=सौप्रख्यम् । This is formed by ष्यञ् affix V. 1. 124. S. 1788. But if ख्य be considered to have a penultimate य (as in fact it has, but which under the above rule we consider as श) then the affix would have been वुञ् by V. 1. 132. S. 1797: and the form ought to have been सौप्रख्यकम् । But we never have this form: because V. 1. 132. S. 1797: does not apply, as the existence of य in ख्य is ignored by it and to it, it is श । This is summed up in the vârtika : प्रयोजनं सौप्रख्ये वुञ् विधिः ।

(b) Similarly पुंसः ख्यानं=पुंख्यानं । Here the स् of पुंस् being elided as the final of a conjunct consonant (VIII. 2. 23. S. 54): we have पुम्+ख्यानम् । Now by the vârtika under S. 139, the म् of पुम् would be changed to स् , because ख्या begins with ख a letter of खय् pratyâhâra, and is followed by य a letter of अम् pratyahara and so S. 139 ought to apply. The form ought to be पुंस्ख्यानम् । But this is not so, because the य in ख्या is considered asiddha and so ख is not followed by a letter of अम् pratyâhâra; and so the condition for the application of S. 139 does not exist. This is summed up by the vârtika रुविधिः पुंख्याने ।

(c) Similarly चख्यिध्वे । We get this form thus: चख्य् + इट् + ध्वे = चख्य् + इ + ध्वे । Here य् a letter of इण् pratyâhâra is followed by इट्, and therefore VIII. 3. 79. S. 2325 requires the ध to be changed to ढ । But this is not done, because य is asiddha, and so there is no letter of इण् pratyâhâra in ख्य्, and so VIII. 3. 79 S. 2325 does not apply.

(d) Similarly नमः ख्यात्रे । Here the visarga is followed by ख a letter of खर् pratyâhâra; and the ख् itself is followed by श् (for य् is श्), a letter of शर् pratyâhâra, and so VIII. 3. 35. S. 150 applies, and the visarga remains unchanged. But if the substitute were not ख्शाञ्, then ख् being followed by य् would have brought in the application of VIII. 3. 37 S. 142. and the visarga would be changed to क jihvâmûlîya. But this is not so. This is summed up in the vârtika :—संस्थानत्वं नमः ख्यात्रे । Samsthâna means the jihvâmulîya change

(e) Similarly the Nishṭhâ is ख्यातम् with त । Had the य been really य and not श in disguise, then the root ख्या would be a यण् or semi-vowel having root, and VIII. 2. 43. S. 3017 would apply, and त would by changed to न । This is summed up by the vârtika निष्ठा नत्वमाख्याते । The prohibition of VIII. 2 57 S. 3040, does not apply to this ख्या but to no. 39 ख्या ॥

(f) Similarly पर्याख्यानम् । Here न is not changed to ण, though between the र of पर्य and न, there are only अट् pratyâhara letters य्, आ, य्, आ, and कु letter ख; and so the Sutra VIII. 4. 2. S. 197 read with VIII. 4. 29. S. 2835 would have applied. But य of ख्या is not considered an अट् letter as it is श । and therefore that sûtra does not apply. This is summed up in the vârtika: णत्वं पर्याख्याने ।

Pre. चष्टे । चक्षाते । चक्षते । चड्ढ्वे । Per. चचक्षे । चचक्षाते । चचक्षिरे । चचक्षिषे । चचक्षिध्वे । चचक्षे । चचक्षिवहे । Impera. चष्टाम् । चक्षाताम् । चक्ष्व । चक्षाथाम् । चड्ढ्वम् चक्षै । Imper. अचष्ट । अचक्षाताम् । अचक्षत । अचष्टाः । अचड्ढ्वम् । अचक्षि । अचक्ष्वहि । Poten. चक्षीत । चक्षीयाताम् । चक्षीरन् । चक्षीथाः । चक्षीयाथां । चक्षीध्वम् । चक्षीय ।

Nouns. विचक्षणः । नृचक्षाः । चक्षुः । संचक्षयः वर्जनीयः ।

7 *(b)* √Khyâñ to speak. Parasmai. Per. चख्यौ । चख्यतुः । चख्युः । चख्यिथ or चख्याथ । चख्यथुः । चख्य । चख्यौ । चख्यिव । II Fut. ख्याता । ख्यातासि । ख्यातास्मि । II Fut. ख्यास्यति । Bene. ख्येयात् or ख्यायात् । ख्येयास्ताम् or ख्यायास्ताम् । ख्येयासुः । ख्येयाः or ख्यायाः । ख्येयास्ताम् । ख्येयासम् । or ख्यायासम् । Aorist. अख्यत् । अख्यताम् । अख्यन् । अख्यः । अख्यम् । अख्याव । Cond. अख्यास्यत् ।

Pass. ख्यायते । Aor. अख्यायि or अख्यत । Dual. अख्येताम् । Caus. ख्यापयति । Aor. अचिख्यपत । Desider. चिख्यासति । Inten. चाख्यायते ।

Nouns. सुप्रख्याः प्रख्यानः । आख्येयम् ।

7 (c) √Khyân. Atm. Per. चख्ये । चख्याते । चख्यिरे । चख्यिषे । चख्याथे । चख्यिध्वे । चख्ये । चख्यिवहे । चख्यिमहे । I Fut. ख्याता or ख्यायिता । ख्यातासे । ख्याताहे । II fut. ख्यास्यते or ख्यायिष्यते । Bene. ख्यासीष्ट । ख्यासीयास्ता । ख्यासीष्ठाः : ख्यासीध्वम् । ख्यासीय । Aorist. अख्यत । अख्येताम् । अख्यन्त । अख्यथाः । अख्यध्वम् । अख्ये । अख्यावहि । Condi. अख्यास्यत or अख्यायिष्यत । Desi. चिख्यासते ।

7 *(d)* Kśán to speak. Per. चक्शौ । चक्शतुः । चक्शुः । चक्शिथ । चक्शाथ । चक्शथुः । चक्श । चक्शौ । चक्शिव । चक्शिम । I Fut. क्शाता । क्शातासि । क्शातास्मि । Bene क्शायात् । or क्शेयात् । Aorist अक्शासीत् । अक्शासिष्टाम् । अक्शासिषुः । अक्शासीः अक्शासिषम् । Condi. अक्शास्यत् । Passive. क्शायते । Aor. अक्शायि or अक्शायिष्ट or अक्शास्त । Dual. अक्शायिषाताम् or अक्शासाताम् । Causa. क्शापयति । Aor. अचिक्शपत । Desi. चिक्शासति । Inten. चाक्शायते । Adj. अक्शेयम् ।

Per. चक्शे । चक्साते । चक्शिरे । चक्शिषे । चक्साथे । चकशिध्वें । चक्शे । चक्शिवहे । I Fut. क्शाता । क्शातासे । क्शाताहे । II Fut. क्शास्यते । क्शास्यसे । कसास्ये । Bene. क्शासीष्ट । क्शासीयास्ताम् । Aorist. अक्शास्त । अक्शासाताम् । अक्शासत । अक्शास्थाः अक्शासि । Condi. अक्शास्यत । चिक्शासते ।

Sub-section IV. The roots upto √prichi are anudâtteta.

ईर ८ गतौ कम्पनेच ॥

8 √ir *a* to go. 2. to agitate. Pre. ईर्ते । ईराते । ईरते । ईर्षे । ईराथे । ईरे । Per. ईरांचक्रे । Some give the form ईरिरे । I Fut. ईरिता । ईरितासे । ईरिताहे । II Fut. ईरिष्यते । ईरिष्यसे । ईरिष्ये । Imper. ईर्ताम् । ईर्ष्व । ईर्ध्वम् । ईरै । Imper. ऐर्त । ऐराताम् । ऐरत । ऐर्थाः । ऐरि । ऐर्वहि । Poten. ईरीत । ईरीयाताम् । ईरीथाः । ईरीय । Bene. ईरिषीष्ठ । ईरिषीष्टाम् ईरिषीष्ठाः । ईरिषीध्वम् । or ईरिषिड्ढ्वम् । Aorist. ऐरिष्ट । ऐरिषाताम् । ऐरिष्ठाः । ऐरि-

---

ध्वम् । or ऐरिढ्वम् । ऐरिव । ऐरिष्वहि । Pass. ईर्यते । Caus. ईरयति । ईरयते । Aor. मा भवान् ईरिरत् । Desi. ईरिरिषते । Nouns: ईरणमीरः; समीरणः; and ईर्मः

ईड ९ स्तुतौ ॥

9√iḍa to praise. Now we take up the conjugation of ईड to praise. Thus ईड् + ते = ईट्टे । ईड्+से ॥ Now applies the following two sûtras :—

२४३९ । ईशः से । ७ । २ । ७७ ।

2439. The sârvadhâtuka affix से (the ending of the second Person Present and Imperative Atmanepada) gets the augment इट् after ईड् (Ad. 9)

NOTE :—As ईशिषे and ईशिष्व ॥ से becomes स्व by III. 4. 91 and 80. The से is exhibited in the sûtra without any case-ending.

२४४० । ईडजनोर्ध्वे च । ७ । २ । ७८ ।

ईशीड्जनां 'से' 'ध्वे' शब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात् । योगविभागो वैचित्र्यार्थः । ईडिषे । ईडिध्वे । + एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् + । ईडिष्व । ईडिध्वम् । + विकृतिग्रहणेन प्रकृतेरग्रहणात् + । ऐड्ढ्वम् । ईश १० ऐश्वर्ये । ईष्टे । ईशिषे । ईशिध्वे । 'आस ११ उपवेशने' । आस्ते 'दयायासश्च' (२३२४) । आसांचक्रे । आस्स्व । आध्वम् । आसिष्ट । 'आङ्शासु १२ इच्छायाम्' । आशास्ते । आशासाते । आङ्पूर्वत्वं प्रायिकम् । तेन 'नमोवाकं प्रशास्महे' इति सिद्धम् । 'वस १३ आच्छादने' । वस्ते । वस्से । वध्वे । ववसे । वसिता । 'कसि १४ गतिशासनयोः' कंस्ते । कंसाते । कंसते । 'अयमनिदित् इत्येके' । कस्ते । तालव्यान्तोऽप्यनिदित् । कष्टे कशाते कढ्वे । कड्ढ्वे । 'णिसि १५ चुम्बने' । निंस्ते । दन्त्यान्तोऽयम् । आभरणकारस्तु तालव्यान्त इति बभ्राम । 'णिजि १६ शुद्धौ' । निङ्क्ते । निङ्क्षे निञ्जिता । 'शिजि १७ अव्यक्ते शब्दे' । शिङ्क्ते । 'पिजि १८ वर्णे' । 'संपर्चन इत्येके' । उभयत्रेत्यन्ये । 'अवयवे' इत्यपरे । 'अव्यक्ते शब्दे' इतीतरे । पिङ्क्ते 'पृजि' इत्येके । पृङ्क्ते । 'वृजी १९ वर्जने' । दन्त्योष्ठ्यादिः । ईदित् । वृक्ते । वृजाते । वृक्षे । 'इदित्' इत्यन्ये । वृङ्क्ते । 'पृची २० संपर्चने' । पृक्ते ।

'षूङ् २१ प्राणिगर्भविमोचने' । सूते । सुषुवे । सोता-सविता । 'भूसुवोः-' (२२२४) इति गुणनिषेधः । सुवै । सविषीष्ट । असविष्ट-असोष्ट । 'शीङ् २२ स्वप्ने' ।

2440. The sârvadhâtuka affix से and ध्वे, (the endings of the Present and the Imperative Atmanepadi) get the augment इट् after the roots ईड् (Ad. 9) and जन् ॥

NOTE :—Thus ईडिध्वे, ईडिध्वम्, ईडिषे, ईडिष्व, जनिध्वे, जनिध्वम्, जनिषे, जनिष्व । The root जनी (IV. 41) is taken here. The Vikaraṇa श्यन् has been elided in this case, as a Vedic irregularity, and so also there is not elision of the penultimate

This sûtra could well have been included in the last. The making of it a separate sûtra is a mere amplification and a variety. Thus ईड् + से = ईडिषे । ईडिध्वे ॥ The affix इट् will come before the स्व of the Imperative also: for though स्वे is not strictly speaking से and these rules do not strictly apply to स्वे, yet they would apply on the maxim "a form modified in a portion of it is not different from the original." So से and स्व ध्वे and ध्वम् are one and the same, as ईडिष्व and ईडिध्वम् ॥ By using the word विकृति in the above vârtika, the original affix ध्वम् (prakriti) is not to be taken. Therefore we have ऐड्ध्वम् in लङ् where no augment इट् is added, in other words when ध्वे is changed to ध्वम् by III. 4. 91 S. 2252 this ध्वम् is vikriti or a *modified* form of ध्वे, and a rule applicable to ध्वे will apply to *this* ध्वम् ॥ But when ध्वम् is not a modified form of ध्वे but an *original* affix (prakriti) the rule applicable to ध्वे will not apply to it. The ध्वम् of the imperfect (लङ्) is such an original affix : and therefore no इट् is added to it.

9√ iḍ*a* To praise.

Pre. ईट्टे । ईडाते । ईडते । ईडिषे । ईडाथे । ईडिध्वे । ईडे । ईड्वहे । ईड्महे । Per. ईडांचक्रे । I Fut. ईडिता । ईडितासे । ईडिताहे । II Fut. ईडिष्यते । Imp. ईट्टाम् । ईडाताम् । ईडिष्व । ईडाथाम् । ईडिध्वम् । ईडै । ईडावहै । ईडामहै । Imp. ऐट्ट । ऐडाताम् । ऐडत । ऐट्ठाः । ऐडाथाम । ऐड्ध्वम् । ऐडि । ऐड्वहि । ऐड्महि । Poten. ईडीत । ईडीथाः । ईयिध्वम् । ईडिय । Bene. ईडिषीष्ट । ईडिषीष्टाः । ईडिषीध्वम् । ईडिषीय । Aorist. ऐडिष्ट । ऐडिषाताम् । ऐडिषत । ऐडिष्ठाः । ऐडिषाथां । ऐडि ढ्वम् । ऐडिषि । ऐडिष्वहि । ऐडिष्महि । Pass. ईड्यते । Caus ईडयति । Aor. मा भवान् ईडिडत् । Desi । ईडिडिषते ।

ईश १० ऐश्वर्ये ॥

10√ iś *a* To rule over. Pre. ईष्टे । ईशाते । ईशते । ईशिषे । ईशाथे । ईशिध्वे । ईशे ईश्वहे । ईश्महे । Per. ईशांचक्रे । I Fut. ईशिता । II Fut. ईशिष्यते । Imp. ईष्टाम् ईशाताम् ईशताम । ईशिष्व । ईशाथाम् । ईशिध्वम् । ईशै । ईशावहै । ईशामहै । Imper. ऐष्ट । ऐशाताम् ऐशत ऐष्ठाः । ऐशाथां । ऐड्ढ्वम् । ऐशि - ऐश्वहि । ऐश्महि । Poten. ईशीत । Bene. ईशिषीष्ट Aor ऐशिष्ट । ऐशिषातां । ऐशिषत । ऐशिष्ठाः । ऐशिषाथां । ऐशिध्वम् ऐशिष्वहि ऐशिष्महि Pass ईश्यते । Caus. ईशयति ईशयते । ईशकः Desi. ईशिशिषते । Noun : ईश्वरः ॥

आस ११ उपवेशने ।

11√ âs*a* To sit down. Pre. आस्ते । आसाते । आसते । आस्से । आसाथे । आध्वे आसे । आस्वहे । आस्महे । Per. आसांचक्रे । The Perfect is formed periphrastically by III. 1. 37. S. 2324. I Fut. आसिता । आसितासे । आसिताहे । II Fut. आसिष्यते । Impera. आस्ताम् । आसाताम् । आसताम् । आस्स्व । आसाथां । आध्वम् । आसै । आसावहै । आसामहै Imperf. आस्त । आसातोम् । आसत । आस्थाः । आसाथां । आध्वम् । आसि । आस्वहि । आस्महि Poten. आसीत । आसीथाः । आसीय । Bene. आसिषीष्ट । आसिषीष्ठाः । आसीषीय । Aor. आसिष्ट । आसिषत । आसिष्ठाः । ओसिषाथां । आसिढ्वम् । आसिषि । आसिष्वहि । आसिष्महि । Caus. आसयति : । Aor· मा भवान् असिसत् । Desi. आसिसिषते ।

Nouns. आसीनः । उपासितः । कैलासः ।

आङ् शासु १२ इच्छायाम् ।

12√ śâs *u* To wish for, long for. The root शास् is generally found preceded by आ; but is not universally so: for we find it preceded by प्र also : as in the sentence नमोवाकं प्रशास्महे ॥

Pre. आशास्ते । आशासाते । आशासते । आशास्से । आशासाथे । आशाध्वे । आशासे । आशास्वहे । आशास्महे । Per. आशशासे । आशशासाते । आशशासिरे । आशशासिषे । आशशासाथे । आशशासिध्वे । आशशासे । आशशासिवहे । आशशासिमहे । Imper. आशास्ताम् । आशासाताम् । आशास्व । आशासोथाम् । आशाध्वम् । आशासै । आशासावहै । आशासामहै । Imper, आशास्त । आशासाताम् । आशासत । आशास्थाः आशासाथाम् आशाध्वम् । आशासि आशास्वहि । आशास्महि । Aor. आशसिष्ट । आशसिषातां । आशासिषत । आशसिष्ठाः । आशासिषाथां । आशासिड्ढ्वम् । आशासिषि । आशासिष्वहि । आशासिष्महि । Caus. आशाशयति । Desider. आशशासिषते । Inten. आशाशास्यते । yaṅluk आशाशोसीति । or आशाशास्ति ।

वस १३ आच्छादने ।

13√vas *a* To wear, to put on.

Pre. वस्ते । वसाते । वसते । वस्से । वसाथे । वध्वे । वसे । वस्वहे । वस्महे । Per. ववसे । ववसाते । ववसिरे । ववसिषे । ववसाथे । ववसिध्वे । ववसे । ववसिवहे ववसिमहे । 1. Fut. वसिता । Impera. वस्तात् । वसताम् । वसाताम् । वस्स्व । वसाथां । वध्वम् । वसै । वसावहै । वसामहै । Imper. अवस्त । अवसाताम् । अवसत । अवस्थाः । अवसाथां । अवध्वम् । अवसि । अवस्वहि । अवस्महि । Aorist. अवसिष्ट । अवसिषाताम् । अवसिषत । अवसिष्ठाः : अवसिषाथां ।अवसिड्ढ्वम् । अवसिषि । अवसिष्वहि । अवसिष्महि । Causa. वासयति । Desider ववसिषते । Inten. वावस्यते । yañ luk. वावसीति or वावस्ति ।

Nouns: वसन् । वस्त्रम् । वासः । वसा । Past. Part. वसितं । Gerund. वसित्वा ।

कसि १४ गतिशासनयोः

14√Kas *i* To go, to destroy. Some read this root without इ, so that no nasal is added as कस्ते । The root has also final श without nasal, as कष्टे ।

Pre. कंस्ते । कंसाते । कंसते । कंसे or कंस्से । कन्ध्वे । Per. चकंसे । चकंसिषे । चकंसिवहे । Fut. कंसिता । II Fut. कंसिष्यते । Impera. कंस्तात् । कंस्व । कन्ध्वम् । कंसै । Imper अकंस्त । अकंस्थाः। अकंसि । Poten. कंसीत । कंसीथाः । कंसीय । Benedic. कंसिषीष्ट । Aoris अकंसिष्ट। अकंसिष्टाः । अकंसिषि । Caus. कंसयति । Aor. अचकंसत् । Desidera. चिकंसिषते Inten चाकंस्यते । yañ luk. चाकंसीति or चाकंस्ति । Imperfect. अचाकन् ।

14a√Kasa, Pre, कस्ते । कसाते । कसते ।

14b√Kaśa.

Pre. कष्टे । कशाते । कशते । कक्षे । कशाथे । कड्ढ्वे । कशे । कश्वहे । कश्महे । Per. चकशे चकशिषे । चकशिवहे । I Fut कशिता । II Fut. कशिष्यते । Impera, कष्टां । कशाताम् । कशताम् । कक्ष्व । कशाथाम् । कड्ढ्वम् । कशै कशावहै । कशामहै । Imper. अकष्ट । अकशाताम् । अकशत । अकष्ठाः । अकशाथाम् । अकड्ढ्वम् । अकशि । अकश्वहि । अकश्महि । Poten. कशीत । कशीथाः । कशीय । Benedic कशिषीष्ट । Aorist. अकशिष्ट । अकशिषातां । अकशिषत । अकशिष्टाः । अकशिषाथां । अकशिध्वम् । अकशिषि । अकशिष्वहि । अकशिष्महि । Causa. काशयति Aor, अचीकशत् । Desidera चिकशिषते । Inten चाकश्यते । yañ luk. चाकशीति or चाकष्टि ।

Nouns:—कशा । कश्यम् । प्रतिष्कशः ।

णिसि १५ चुम्बने

15√ṇisi to kiss. The final स is dental. The author of Âbharaṇa mistook it to be a palatal ending निश् । Pre. निंस्ते । Per. निनिंसे । I Fut. निंसिता ।

णिजि १६ शुद्धौ

16√ṇiji to wash. The root is सेट् । The juhotyâdi √ṇij is aniṭ.

Pre. निङ्क्ते । निञ्जाते । निञ्जते । निङ्क्षे । Per. निनिञ्जे । निनिञ्जिरे । I Fu. निञ्जिता । II Fut. निञ्जिष्यते । Imper. निङ्क्ताम् । Imper. अनिङ्क्त । Poten. निञ्जीत । Bene. निञ्जिषीष्ट । Aorist. अनिञ्जिष्ट । Caus. निञ्जयति, निञ्जयते । Aor अनिनिञ्जत् । Desi. निनिञ्जिषते । Intens. नेनिञ्ज्यते । Yañ luk नेनिञ्जीति or नेनिङ्क्ति ।

शिजि १७ अव्यक्ते शब्दे ।

17√śiji to tinkle, rattle, to roar.

Present. शिंङ्क्ते । Perfect. शिशिंजे । I Future. शिंजिता । Nouns. शिञ्जा । शिञ्जिनी ।

पिजि १८ वर्णे

18√piji to tinge, dye, to color. According to Śākaṭayana it means 'to uch.' Sanmata says it has both these meanings. Kāśyapa says it means 'to join arts.' He also says it means to utter inarticulate sound. According to Maitreya he root is√ṛiji, as पृङ्क्ते ।

Present. पिंक्ते । Perfect. पिपिंजे । I Future पिंजिता । Nouns पिंगः । पिञ्जरः । पिंगलः । पैंगल्यम् ।

वृजि १९ वर्जने

19√vṛiji to avoid, shun, abandon. The root begins with the dento-labial व v, and has an indicatory long ई । Âtreya and Durga read it as having an indicatory short इ ।

Pre. वृक्ते or वृङ्क्ते । वृजाते or वृञ्जाते । वृञ्जते । वृक्षे or वृङ्क्षे । वृग्ध्वे । वृंजे । Per. ववृजे or ववृञ्जे । ववृजिषे । ववृजिवहे । I Fut. वर्जिता or वृञ्जिता । II Fut. वर्जिष्यते or वृञ्जिष्यते । Impera. वृक्ताम् or वृङ्क्ताम् । वृक्ष्व । वर्जै । वर्जावहै । Imper. अवृक्त or अवृङ्क्त ॥ अवृक्थाः । अवृजि । Poten. । वृजीत or वृञ्जीत वृजीथाः । वृजीय । Benedic. वर्जिषीष्ट or वृञ्जिषीष्ट । Aoris. अवर्जिष्ट or अवृञ्जिष्ट । अवर्जिष्ठाः । अवर्जिषि । Condi. अवर्जिष्यत । Pass. वृज्यते । Causa. वर्जयति, वर्जयते । Aor. अवीवृजत् or अववर्जत् । √vṛiji वृञ्जयति । Aor. अववृञ्जत् । Desider. विवर्जिषते or विवृञ्जिषते । Intens. वरीवृज्यते । Yaṅluk. वर्वर्क्ति or वरीवर्क्ति or वरिवर्क्ति । √vṛiji. वरीवृञ्ज्यते । वरीवृङ्क्ति ।

Nouns:—वर्गः । कवर्गीयः । वृजनम् । Past Parti. वृक्तः । वृक्तवान् । Gerund वर्जित्वा । Infini वर्जितुम् । Adj. वर्जितव्यं । वर्जनीयं । वर्ज्यम् ।

पृची २० संपर्चने

20√pṛichī to come in contact with. It has an indicatory long ई । According to Durga, Kâsyapa, Nandi and Dhanapâla the root has an indicatory short इ । According to Kausika the root is पृजि । Present. पृक्ते ।

षूङ् २१ प्राणि गर्भ विमोचने ।

सोता-सविता । 'भूसुवोः-'(२२२४) इति गुणनिषेधः । सुवे । सविषीष्ट । असविष्ट-असोष्ट ।

21√Ṣhuṅ to bring forth, to beget: to give birth to.

Present. सूते । सुवाते । सुवते । सूषे । सूध्वे । सुवे । सूवहे । सूमहे । Perfect. सुषुवे । सुषुवाते । सुषुविषे । सुषुविढ्वे or ध्वे । सुषुविवहे । I Future. सोता । सविता । II Future सोष्यते, सविष्यते । Imperative. सूताम् । सुवाताम् । सूष्व । सुवै । (The आट् being पित् is not ङित् and so it ought to have caused Guṇa. But the Guṇa is prevented by VII. 3. 88 S. 2224). Imperfect. असूत । असुवाताम् । असूथाः । असूध्वम् । असुवि । असुवहि- Potential सुवीत । सुवीयाताम् । सुवीथाः । सुवीय । Benedictive सोषीष्ट, सविषीष्ट । सविषीयास्ताम्, सोषीयास्ताम् । सविषीरन् or सोषीरन् । सविषीष्ठाः or सोषीष्ठाः । सविषीध्वम् or सोषीढ्वम् । सविषीय or सोषीय । Aorist. असविष्ट, असोष्ट । असविषाताम् or असोष्यताम् सविष्ठाः or असोष्ठाः । असविध्वम् or ढ्वम् or असोढ्वम् । असविषि or असोषि । असविष्वहि ।

Conditionl असोष्यत, असविष्यत । Passive. सूयते । Aor. असावीत् or असावि or असविष्ट or असाविष्ट or असोष्ट । Causative. सावयति, Aor. असूषवत् । Desiderative. सुसूषते । Intensive सोषूयते । Yañ luk सोषुवीति or सोषूति । सूतवन् । सूत्वा । Nouns:—सूनुः, सूरिः, सुतका । सूरः । प्रसूः । सूतः । प्रसवः, सुषूतिः, विषूतिः, निःषूतिः, दुःषूतिः,

शीङ् २२ स्वप्ने

22√ śiṅ to sleep In conjugating this root the following sûtra applies.

२४४१ । शीङः सार्वधातुके गुणः । ७ । ४ । २१ ।

'क्ङिति च' (२२१७) इत्यस्यापवादः । शेते । शयाते ।

2441. For the vowel of शी there is substituted guṇa, when a Sârvadhâtuka affix follows.

This is an exception to S. 2217. As शेते, शयाते ॥

NOTE:—But शिश्ये before the ârdhadhâtuka affix (III. 4, 115). Though these sârvadhâtuka affixes were ङित् (I. 2. 4. S. 2234) and would not have caused guṇa (I. 5. S. 2217), they do so by virtue of the present sûtra. The word शीङ् is read in the sûtra with the anubandha ङ् in order to indicate that the rule does not apply to यङ् लुक् as शेशीतः, शेश्यति । In forming the plural the following rule applies.

२४४२ । शीङो रुट् । ७ । १ । ६ ।

शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेषे । शेध्वे । शये । शेवहे । शिश्ये शयिता । अशयिष्ट ।

2442. The अत् substitute of झ्, gets the augment रुट्. after the root शी ॥

Thus शेरते, शेरताम्, अशेरत ॥

Note:—The augment र् is added at the beginning of the affix, making अत्=रत् ॥ Had this र् been an augment of झ, then like the आट् augment in शयान्ते, it would have intervened between the शी and झ, and झ not immediately follwing a non-अ stem, अत् would not have been substituted for झ at all. Therefore रुट् is made the augment of the *substitute* अत, and not of झ ॥ The root शी is read in the sûtra with its anubandha ङ् in order to indicate, that there is no रुट् augment when there is elision of the Intensive affix यङ्, nor any Guṇa. As श्यति शेश्यते ॥

22√ śiṅ to sleep, to lie down.

Pre. शेते । शयाते । शेरते । शेषे । शेध्वे । शये । शेवहे । Per. शिश्ये । शिश्याते । शिश्यिषे । शिशयिढ्वे or ध्वे । शिश्ये । शिश्यिवहे । I Fut. शयिता । II Fut. शयिष्यते । Imperative. शेताम् । शयाताम् । शेरताम् । शेष्व । शेध्वम् । शयै । शयावहै । Imper. अशेत । अशयाताम् । अशेरत । अशेथाः । अशयि । अशेवहि । Poten. शयीत । शयीथाः शयीय । Bene. शयिषीष्ट । शयिषीष्ठाः । शयिषीढ्वम् or ध्वम् । शयिषीय । Aorist. अशयिष्ट । अशयिष्ठाः । अशयिढ्वम् or ध्वम् । अशयिषि । Cond. अशयिष्यत । Pass. शय्यते । Aor. अशायि or अशायिष्ट or अशयिष्ट । Caus. शाययति । Aor. अशीशयत् । Desi. शिशयिषते । Inten

शाशय्यते । yaṅ luk शेशयीति or शेशेति । Dual शेशीतः । Pl. शेश्यति or शेशीयते । Fut. Part. शयिष्यमाणः । Ger. शयित्वा । Infini. शयितुम् । Adje. शयितव्यं शयनीयं शेयम् । Nouns:—शयालुः, खशय । गिरिशः । शय्या । शयानकः । शिखा । शिखावलः । शिनिः ।

अथ स्तौत्यन्ताः । परस्मै पदिनः । ऊर्णुस्तूभयपदी ।

Now the roots up to स्तौति are Parasmaipadi. But the root ऊर्णु is both Atmane padi and Parasmaipadi.

यु २३ मिश्रणेऽमिश्रणे च

23 √yu. 'To join, mix' 'to loosen.

It is thus conjugated. यु+ति । Now applies the following sûtra which causes the vṛiddhi of the उ of यु ।

२४४३ । उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७ । ३ । ८९ ॥

लुग्विषय उकारस्य वृद्धिः स्यात्पिति हलादौ सार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । युयाव । यविता । युयात् । इह 'उतो वृद्धिः—'न । भाष्ये 'पिच्च ङिच्च पिन्न' इति व्याख्यानात् । विशेषविहितेन ङित्वेन पित्वस्य बाधात् । यूयात् । अयावीत् ।

2443. A root ending in short उ, which has no Present characteristic (i. e. the vikaraṇa is dropped by luk elision), gets vṛiddhi, before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, but not if the stem is reduplicated.

Thus यौति । युतः । युवन्ति । .The Perfect is युयाव । The First Future is यविता । The Potential is युयात् । The augment यासुट् being ङित् (III. 4. 103), prevents पित् action in युयात् · Because in the Mahâbhâshya the explanation is "and पित् not ङित्, and ङित् not पित् ॥" Because a specific ङित् would debar पित् action. The phrase नाभ्यस्तस्य should be read into the sûtra from VII. 3. 87: therefore Vṛiddhi does not take place here योयोति नोनोति ॥ Here there is luk-elision of यङ् ॥

23 √yu to join, unite, mix

Pre. यौति । युतः । युवन्ति । यौषि । युथः । युथ । यौमि । युवः । युमः । Per. युयाव । युयुवतुः । युयुवुः । युयविथ । युयुवथुः । युयुव । युयाव or युयव । युयुविव । युयुविम । I Fut यविता । II Fut यविष्यति । Imperative यौतु or युतात् । युताम् । युवन्तु । युहि । यवानि । यवाव । Imper. अयौत् । अयुताम् । अयुवन् । अयौः । अयवम् । Poten. युयात् । युयाताम् । युयुः । युयाः । दुयातम् । युयात । युयाम् । युयाव । Bene. यूयात् । यूयास्ताम् । Aorist. अयावीत् । अयाविष्टाम् । अयाविषुः । अयावीः । अयाविषम् । Cond. अयविष्यत् । Pass. Pre. यूयते । Imperative यूयताम् । Imperfect. अयूयत । Pot. यूयेत । Caus. यावयति । Aor. अयीयवत् । (VII. 4. 80 S. 2577). Desi. यियविषति । युयूषति । Inten. योयूयते । yaṅ luk. योयवीति or योयोति । Nouns. [यवमान् । यूका । यौवनिका । यूपः । यविष्टः । यौवनम् । युवतिः । यावकः । यवः । यवनः ॥ Past Parti. युतः । युतवान् । Fut. Part. यविष्यमाणः । Ger. युत्वा । Inf. योतुम् । Adj योतव्यं । यवनीयं । यव्यम् ।

23 √Yu, Passive.

Pre यूयते । I Fut यायिता or यविता । II Fut यायिष्यते or यविष्यते । Imperative यूयताम् Imper. अयूयत । Pot. यूयेत Bene. यायिषीष्ट or यविषीष्ट । Aorist. अयायि or अय-

विष्ट or अयाविष्ट । अयाविषाताम् or अयविषाताम् ।

रु २४ शब्दे

Thus रु + ति । Now applies the following Sûtra.

२४४४ । तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके । ७ । ३ । ९५ ।

एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ ईड्वा स्यात् । 'नाभ्यस्तस्य-' (२५०३) इत्यतोऽनुवृत्तिसंभवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थम् । रवीति-रौति । रुवीतः-रुतः । 'हलादेः' किम् । रुवन्ति । 'तिङः' किम् । शाम्यति । 'सार्वधातुके' किम् । आशिषि रुयात् । विध्यादौ तु रुयात्-रुवीयात् । अरावीत् । अरविष्यत् । 'तु' २५ इति सौत्रो धातुर्गतिवृद्धिहिंसासु । 'अयं च लुग्विकरणः' इति स्मरन्ति । तवीति-तौति । तुवीतः-तुतः । तोता तोष्यति । 'णु २६ स्तुतौ' । नौति । नविता । 'टुक्षु २७ शब्दे' । क्षौति । क्षविता । 'क्ष्णु २८ तेजने' । क्ष्णौति । क्ष्णविता । 'ष्णु २९ प्रस्रवणे' । स्नौति । सुष्णाव । स्नविता । स्नूयात् । 'ऊर्णुञ् ३० आच्छादने' ।

2444. A sârvadhâtuka conjugational tense affix, beginning with a consonant, optionally gets ईट् augment, after the roots तु, रु, स्तु, शम् and अम् ॥

Note:—The root तु (Adâdi 25) means 'to increase,' रु (Adâdi 24) 'to make a sound,' स्तु (Adâdi 34) 'to praies', शम् 'to be satisfied', and अम् 'to go'. According to Kâśika तु is a Sautra dhâtu. Thus उत्तौति or उत्तवीति, उपरौति or उपरवीति, उपस्तौति उपस्तवीति, शाम्यध्वम् or शमीध्वम्, अभ्यमति or अभ्यमीति ॥ शम् and अम् can then be followed by a consonant beginning sârvadhatuka affix, when they lose their Present character (vikaraṇa) as a Vedic anomaly (bahulam chhandasi).

Note:—The Apiśalâs read the sûtra as तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुकासुच्छन्दसि ॥ This will then become a विधि rule for the Vedic forms. The word सार्वधातुका is here exhibited in the feminine. Thus रवीति or रौति, रुवीतः or रुतः ।.

The repetition of 'sârvadhâtuka', though its anuvṛitti was present from 2503 is for the sake of stopping the anuvṛitti of पित्, and this rule applies to अपित् affixes also, as सुवीत, शमिध्वम् ॥

Why do we say "beginning with a consonant." Observe रुवन्ति । Why do we say तिङः "tense affix." Observe शाम्यति । Why do we say 'a Sarvadhâtuka affix. Observe रूयात् in the Benedictive. While the Potential is रुयात् or रुवीयात् । The aorist is अरावीत् । The conditional is अरविष्यत् ॥ तु is a sautra Dhâtu; meaning 'to go, to increase, to injure.' They say the vikarana after is luk-elided. Thus तवीति or तौति । तुवीतः or तुतः । I. Fu. तोता । II. Fu. तोष्यति ॥

24√ru to cry, howl, to sound in general.

Pre रौति, रवीति । रुतः or रुवीतः । रुवन्ति । रौषि । or रवीषि । रुथः or रुवीथः । रुथ or रुवीथ । रौमि or रवीमि । रुवः or रुवीवः । रुमः or रुवीमः । Per. रुराव । I Fut. रविता । II Fut. रविष्यति । Imperative. रौतु ; रवीतु । Imper. अरौत्, अरवीत् । Poten: रुयात् or रुवीयात् । Bene. रूयात् । Aorist. अरावीत् । Desider. रुरूषति । Inten. रोरूयते । yañ luk रोरवीति or रोरोति । d. रोरुवीतः or रोरुतः । Past· Part. रुतः । रुतवान् । Fut. Part. । रविष्यमाणः Gerund रुत्वा । Nouns रवणः । रविः । अरावः । संरावः ।

तु २५ गति वृद्धि हिंसासु

25√Tu 1. to go 2. to increase. 3. to injure, hurt. This is a sûtra root, not found in the Dhâtu pâṭha. They say it belongs to the adâdi class.

Pre. तवीति, तौति, । तुवीतः or तुतः । Per. तुताव । तुतोथ or तुतविथ । I Fut. तोता । II Fut. तोष्यति । Caus. तावयति, तावयते । Desider. तुतूषति or तुतावयिषति । Inten. तोतूयते ।

णु २६ स्तुतौ

26√ṇu to praise.

Pre. नौति । प्रणौति (VIII. 4. 14. S. 2287). Per. नुनाव । प्रणुनाव or प्रनुनाव । Desider. नुनूषति r or नुनावयिषति ।

26√ṇu, with the preposition आ the root is atmanepdi.

Pre. आनुते । आनुवाते । आनुवते । आनुषे । आनुवे । आंनुवहे । Per. आनुनुवे । आनुनुविषे । आनुनुविध्वे or ढ्वे । आनुनुवहे । I Fut. आनविता । II Fut. आनविष्यते । Imperative. आनुताम् । आनुष्व । आनवै । Impre. आनुत । आनुथाः । आनुवि । Poten. आनुवीत । आनुवीथाः । आनुवीय । Bene. आनविषीष्ट । Aorist. आनविष्ट । आनविष्ठाः । आनविषि । Desider. आनुनूषते । Inten. yañ luk आ नोनुते ।

टुक्षु २७ शब्दे ।

27√ṭukshu 1. to sneeze. 2. to cough.

Pre. क्षौति । Per. चुक्षाव । I Fut· क्षविता । Inten. चोक्षूयते । Nouns :—क्षुरम । क्षुमा

क्ष्णु २८ तेजने ।

28√Kshṇu to sharpen, whet. With सम्, it is âtmanepadi. I. 3. 65. S. 2736.

Per. क्ष्णौति । A. संक्ष्णुते । Per. चुक्ष्णाव । चुक्ष्णुवतुः । चुक्ष्णुवुः । A. संचुक्ष्णुवे I Fut. क्ष्णविता । A संक्ष्णविता । II Fut. क्ष्णविष्यति A. संक्ष्णविष्यते । Imperative क्ष्णौतु । A. संक्ष्णुताम् । Imper. अक्ष्णौत् । A. समक्ष्णुत । Poten. क्ष्णुयात् । A. संक्ष्णुवीत । Bene. क्ष्णूयात् । A. संक्ष्णुविषीष्ट । Pass क्ष्णूयते । Caus. क्ष्णावयति । Desi. चुक्ष्णूषति । A. संचुक्ष्णुषते । Inten. चोक्ष्णूयते ॥

ष्णु २९ प्रस्रवणे ।

29√ṣhṇu to tickle, ooze.

Pre. स्नौति । Per. सुष्णाव । I Fut. स्नविता । II Fut. स्नविष्यति । Imperative. स्नौतु । Imper. अस्नौत् । Poten. स्नुयात् । Bene. स्नूयात् । Aorist. अस्नावीत् Pass. स्नूयते । Caus. स्नावयति । Aor. असुष्णवत् । Desi. सुष्णूषति । Inten. सोष्णूयते । yañ luk सोष्णवीति or सोष्णोति । Nouns:—प्रस्नुता, स्नुषा, प्रास्नोष्ठ ।

29√ṣhṇu Passive.

Pre. स्नूयते । Per. सुष्णुवे । सुष्णुषे । सुष्णुध्वे । सुष्णुवहे । I Fut. स्नोता । स्नोतासे II Fut. स्नोष्यते or स्नाविष्यते । Imperative स्नूयताम् । Imper. अस्नूयत । Poten. स्नूयेत । Bene. स्नोषीष्ट । Aorist अस्नावि । अस्नोषाताम् ।

ऊर्णुञ् ३० आच्छादने ।

30√ûrṇu ñ to cover. In conjugating this root, the following applies:

२४४५ । ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ९ ।

वा वृद्धिः स्याद्धलादौ पिति सार्वधातुके । ऊर्णौति । ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । * ऊर्णोतेराम्नेति वाच्यम् * ।

2445. Before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consnant, the final उ of ऊर्णु gets optionally vriddhi.

As प्रोर्णोति or प्रोर्णौति, प्रोर्णोषि or प्रोर्णौषि, प्रोर्णोमि or प्रोर्णौमि; but प्रोर्णवानि before an affix beginning with a vowel.

In forming the Perfect, there is no addition of the Periphrastic आम्, by the following

Vartika. It must be stated that the root urṇû does not take the affix आम्, ॥

The root is therefore, reduplicated. The following is the particular sûtra that applies to its reduplication.

२४४६ । न न्द्राः संयोगादयः । ६ । १ । ३ ।

अचः पराः संयोगादयो नदरा द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम् । णत्वस्यासिद्धत्वात् । '× पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने ×' इति त्वनित्यम् । 'उभौ साभ्यासस्य' (२६०६) इति लिङ्गात् । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ।

2446. the letters न, द, or र, when preceded by a vowel, and forming the first letter of a conjunct consonant, are not reduplicated.

Note:—The word dvitiyasya "of the second syllable," is understood here This sûtra debars the doubling of the consonants n, d, and r when forming parts of the second syllable, provided these letters occur in the beginning of a conjunct (saṅyoga) letter. Thus the Desiderative root of उन्द is उन्दिष, formed by adding सन् and इट् ॥ The second syllable here is न्दिष् which is to be reduplicated by the last rule. But in doing so, न् will not be doubled. Thus we get the form उन्दिदिषति; so also from अड्ड् and अर्च् we have अड्डिडिषति and अर्चिचिषति ।

Note:— Why do we say "when न् द् and र् are the letters"? Observe ईचिक्षिषते from ईक्ष् in which क् is the initial letter and has been reduplicated in to च् ॥ Why do we say "being the first letter in a conjunct consonant"? Observe. प्राणिणिषति from the root अन् 'to breathe', the न् being changed into ण् by VIII 4.19 and 21. The phrase अजादेः of the last sûtra is understood in this sûtra also. Thus दरिद्रासति ॥ Some explain the word अजादेः understood in this sûtra in the same way as in the last, namely as a karmadhâraya compound in the Ablative singular. They do so, in order to explain the form इन्दिद्रीयिषति, which is thus evolved इन्द्रमिच्छति = इन्द्र + क्यच् III 1. 8 = इन्द्रीय ॥ Then इन्द्रीयितुमिच्छति = इन्द्रीय+सन् ॥ Here though the second syllable consists of n, d and r, yet न् alone is rejected in reduplication and not द and र also, as द and र are not immediately *after* the *initial vowel* (अजादि) in this case.

Therefore in ऊर्णु the syllable णु will be reduplicated and not the र of र्णु । Thus ऊर्ण + णु = । Here the syllable णु is considered as नु for the perposes of doubling;

because the ण in ऊर्णु was obtained by changing न into ण by applying the Tripâdî sûtra VIII. 4. 1. S. 235. and such a change is asiddha for the application of 7 ¼ Pada rules. (See VIII. 2. 1 S. 12). Thus we get ऊर्णुनु + अ ॥

Q. What of the maxim which says that in the case of reduplication the Sûtra VIII. 2. 1. S. 12. does not hold good: and which therefore reqiured that णु should be reduplicated into णु ?

Ans. To this we answer that the maxim quoted by you (पूर्वत्रासिद्धो यमद्विर्वचने) is not of universal application. This we infer from the implication of VIII. 4. 21 S 2606. That sûtra says "Both the न' s are changed into ण in the reduplicated forms of the root अन, when preceded by an alterant preposition". Thus the rcot प्र+अन = प्राण । The Desiderative root from it is प्राणिष । If the maxim above given were of universal application then the reduplicated form would be प्राणिणिष and there would have been no necessity of the sûtra. The very fact that sutra requires both न s to be changed to ण shows the limited scope of this maxim. The following note on VIII. 4. 21. S. 2606 will explain the point better:—

Note. If the maxim पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने be not applied here; then we have the following dilemma in, प्रानि + स + ति ॥ Here the affix सन् requires reduplication, and the present sûtra requires ण change of न ॥ The णत्व being asiddha, the reduplication being made first, we have प्राणिनि + स + ति, and then the reduplicate णि intervenes between the cause प्र and root-न् of नि, and so this न would not be changed to ण ॥ If however the above maxim be applied, we first apply the णत्व rule as प्राणि + स + ति, and then reduplicate णि; and we get the form प्राणिणिषति even without this sutra.

Note. If we could get this form by the application of the above maxim where is the necessity of the present sûtra? The sûtra is necessary in order to indicate that the above maxim is *anitya* or not of universal application. And because it is *anitya*, that the form औजढत् is evolved by reduplicating ढत् (See VIII 2. 1).

Therefore णु in the reduplicate here becomes नु । and we get ऊर्णुनाव by vriddhi. Dual ऊर्णुनुवतुः । Plural ऊर्णुनुवुः । In forming 2nd Person singular the following sutra applies.

२४४७ । विभाषोर्णोः । १ । २ । ३ ।

इडादिप्रत्ययो वा ङित्स्यात् । ऊर्णुनुविथ-ऊर्णुनविथ । ऊर्णुविता-ऊर्णविता । ऊर्णौतु-ऊर्णोतु ऊर्णवानि-ऊर्णवै ।

2447. After the verb ûrṇu 'to cover,' the affix beginning with the augment इट् is regarded optionally like ṅit.

Thus before the इडादि termination इथ of the 2nd Per. we may have either ऊर्णुनुविथ or ऊर्णुनविथ । The 1st Future is ऊर्णुविता or ऊर्णविता । The equation of the form is :—ऊर्णु + इ + ता = ऊर्णुव् + इता (VI. 4. 77) = ऊर्णुविता . When the affix is not regarded as ङित्, it produces guṇa, and we have the second form ऊर्णविता ॥

NOTE :—Of course there is no option allowed before those affixes which do not take the augment इट् and before those terminations, consequently, we have only one form : as प्रोर्णु + ल्युट् = प्रोर्णो + अनम् = प्रोर्णवनम् 'covering,' प्रोर्णवनीयम् 'which ought to be covered.'

In forming the Imperfect, the following rule applies :

२४४८ । गुणोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९१ ।

ऊर्णोतेर्गुणः स्यादपृक्ते हलादौ पिति सार्वधातुके । वृद्ध्यपवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । इह वृद्धिर्न । 'ङिच्च पिन्न' इति भाष्यात् । ऊर्णूयात् । ऊर्णविषीष्ट-ऊर्णुविषीष्ट । और्णुवीत्—और्णुविष्टाम् ।

2448. Before a पित् Sârvadhâtuka affix which is a single consonant, Guṇa is substituted for the final of ऊर्णु ॥

This debars Vṛiddhi. As और्णोत्, और्णोः ॥ Though the anuvṛitti of हलि was understood in this sûtra from the last aphorism VII, 3. 90 the employment of the term अपृक्त implies the existence of the following maxim :—यस्मिन् विधिस्तदादावल्ग्रहणे "when a term which denotes a letter is exhibited in a rule, in the form of a Locative case, and qualifies something else which likewise stands in the Locative case, that which is qualified by it must be regarded as beginning with the letter which is denoted by the term in question, and not as ending with it".

In the Potential we have ऊर्णुयात्, ऊर्णुयाः etc. Here there is no Vṛiddhi even in the 3rd singnlar numbers. For though तिप्, सिप्, मिप् are पित् and so also their substitutes; and though they ought to cause Vṛiddhi by VII. 3. 89. S. 2443. yet as we have already said before, according to the Bhâshya an affix which is *specifically* called ङित् loses its *general* character of पित् ; and *vice versa*, an affix which is specifically called a पित् loses its *general* character of ङित् ॥

In the Benedictive we have ऊर्णुयात् or ऊर्णविषीष्ट or ऊर्णुविषीष्ट ॥ In the Aorist the 3rd. P. Sing. is और्णुवीत्, dual. और्णुविष्टाम् । The following sútra gives alternative forms.

२४४९ । ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । २ । ६ ।

इडादौ सिचि परस्मैपदे परे वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः । और्णावीत् । और्णाविष्टाम् । और्णाविषुः । और्णवीत् ।

'द्यु ३१ अभिगमने' । द्योति । द्योता । 'षु ३२ प्रसवैश्वर्ययोः' । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असौषीत् । 'कु ३३ शब्दे' । कोता । 'ष्टुञ् ३४ स्तुतौ' । स्तौति--स्तवीति । स्तुतः--स्तुवीतः । स्तुते--स्तुवीते । 'स्तुसुधूञ्भ्यः--' (२३८५) इतीट् । अस्तावीत् । 'प्राक्सितात् (२२७६) इति षत्वम् । अभ्यष्टौत् । 'सिवादीनां वा-' (२३५६) । पर्यष्टौत्-पर्यस्तौत् । 'ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि' ।

2449. Before an इट् beginning s-Aorist of the Parasmaipada, there is optional Vṛiddhi of the vowel of ऊर्णु ॥

As और्णावीत् or और्णवीत् ॥ This option applies when the सिच् is not treated as ङित् ॥ But after ऊर्णु, सिच् is optionally ङित्, (I.2 6): when it is ङित् there being neither guna nor vriddhi: we have उवङ् substitution, as और्णुवीत् (VI

4. 77). Thus we have three forms in the Parasmai-Aorist.

AORIST. I. FORM

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णावीत् ।	और्णाविष्टाम् ।	और्णाविषुः ।
Second person.	और्णावीः ।	और्णाविष्टम् ।	और्णाविष्ट ।
First person.	और्णाविषम् ।	और्णाविव ।	और्णाविम ।

II. FORM.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णवीत्	और्णविष्टाम्	और्णविषुः
Second person.	और्णवीः	और्णविष्टम्	और्णुविष्ट
First person.	और्णविषम्	और्णविव	और्णविम

THIRD FORM.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णुवीत्	और्णुविष्टाम्	और्णुविषुः
Second person.	और्णुवीः	और्णुविष्टम्	और्णुविष्ट
Third person.	और्णुविषम्	और्णुविव	और्णुविम

——:0:——

30 √ ûrnuñ, (Parasmaipadi) to cover.

Pre. ऊर्णौति, or ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णौषि or ऊर्णोषि । ऊर्णुथः । ऊर्णुथ ऊर्णौमि or ऊर्णोमि । ऊर्णुवः । ऊर्णुमः । Per. ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः । ऊर्णुनुविथ or ऊर्णुनविथ । ऊर्णुनुवथुः । ऊर्णुनवुः । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुविव or ऊर्णुनविव । ऊर्णुनविम । I Fut. ऊर्णविता or ऊर्णुविता । II Fut. ऊर्णविष्यति or ऊर्णुविष्यति । Imperative ऊर्णौतु or ऊर्णोतु । ऊर्णुताम् । ऊर्णुवन्तु । ऊर्णुहि । ऊर्णुतम् । ऊर्णुत । ऊर्णवानि । ऊर्णवाव । ऊर्णवाम । Imper. और्णोत् । और्णुताम् । और्णुवन् । और्णोः । और्णुतम् । और्णुत । और्णवम् । और्णुव । और्णुम । Poten. ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । ऊर्णुयाम् । Bene. ऊर्णूयात् । Aorist. और्णुवीत् । और्णावीत् Cond. और्णुविष्यत् और्णविष्यत् । Pass. ऊर्णूयते । Caus. ऊर्णावयति । Aor. और्णुनवत् । Desidera. ऊर्णुनूषति, ऊर्णुनविषति, ऊर्णुनुविषति । Inten. ऊर्णोनूयते । (See Vârtika under S. 2630). yañ. luk. ऊर्णोनोति (VII. 3. 89. S. 2443). Nouns :—ऊरुः, उरुः, संहितोरुः शफोरुः, वामोरुः, वरीयान्, वरिमा, ऊर्णायुः, ऊर्णा, वरा, वरिष्ठः Pres. Part. ऊर्णुवन् Past Part. Pass. ऊर्णुतः Act. ऊर्णुतवान् Fut. Part. ऊर्णविष्यन् or ऊर्णुविष्यन् । Grund. ऊर्णुत्वा ।

30 √ ûrnuñ (Atmanepadi:

Pre. ऊर्णुते । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । ऊर्णुषे । ऊर्णुवाथे । ऊर्णुध्वे । ऊर्णुवे । ऊर्णुवहे । ऊर्णुमहे । Per. ऊर्णुनुवे । ऊर्णुनुवाते । ऊर्णुनुविरे । ऊर्णुनुविषे । ऊर्णुनुवाथे । ऊर्णुनुविध्वे or ढ्वे । ऊर्णुनुवे । ऊर्णुनुविवहे । ऊर्णुनुविमहे । I Fut. ऊर्णुविता । ऊर्णविता । II Fut ऊर्णुविष्यते । ऊर्णविष्यते । Imperative. ऊर्णुताम् । ऊर्णुवाताम् । ऊर्णुवताम् । ऊर्णुष्व । ऊर्णुवाथाम् । ऊर्णुध्वम् । ऊर्णवै । ऊर्णवावहै । ऊर्णवामहै । Impera. और्णुत । और्णुवाताम् । और्णुवत । और्णुथाः । और्णुवाथाम् । और्णुध्वम् । और्णुवि । और्णुवहि । और्णुमहि । Poten. ऊर्णुवीत । ऊर्णुवीयाताम् । ऊर्णुवीथाः । ऊर्णुवीय । ऊर्णुवीवहि । Bene. ऊर्णुविषीष्ट, or ऊर्णविषीष्ट । ऊर्णुविषीध्वं or ढ्वम् । ऊर्णुविषीय ।

Aorist. और्णुविष्ट । और्णुविषाताम् । और्णुविषत । और्णुविष्ठाः । और्णुविषाथां । और्णुविध्वम् । और्णुविषि । और्णुविष्वहि । और्णुविष्महि । और्णविष्ट । और्णविषाताम् । और्णविषत । और्णविष्टाः । और्णविषाथां । और्णविध्वम् । और्णविषि । और्णविष्वहि । और्णविष्महि । Condi. और्णुविष्यत, or और्णविष्यत । Pas. ऊर्णूयते । Casu. ऊर्णावयते, Desider. ऊर्णुनूषते । ऊर्णुनविषते, ऊर्णुनुविषते Pre. Part. Atmane. ऊर्णुवानः Past. Part. Pass. ऊर्णुतः Active. ऊर्णुतवान् । Fut. Part. ऊर्णुविष्यमाणः or ऊर्णविष्यमाणः Ger. ऊर्णुत्वा । Infini. ऊर्णुवितम् । Adj. ऊर्णुविव्यं । ऊर्णुवनीयं ऊर्णव्यम् ।

द्यु ३१ अभिगमने ।

31√dyu to advance towards, encounter, attack, assail.

Pre. द्यौति । Per. दुद्याव । दुद्युवतुः । दुद्यविथ or दुद्योथ । दुद्युव । दुद्याव । or दुद्यव । दुद्युविव । I Fut. द्योता । II द्योष्यति । Imperative. द्यौतु or द्युतात् । द्युहि । द्यवानि । Imper. अद्यौत् । अद्युताम् । अद्यौः । अद्यवम् । Poten. द्युयात् द्युयाताम् । द्युयाः । द्युयाम् । Bene, द्यूयात् । Aorist. अद्यौषीत् । अद्यौष्टाम् । अद्यौषीः । अद्यौषम् । Condi. अद्योष्यत् । Pass. द्यूयते । Causative. द्यावयति । Aorst. अदुद्यवत् । Desi. दुद्युषति । Inten. दोद्यूयते । yańluk दोद्योति or दोद्यवीति । Passive. द्युतः । Ger. द्युत्वा ।

षु ३२ प्रसवैश्वर्ययोः ।

32√shu 1. to consent, or permit. 2. to possess power or supremacy. The word prasava here means 'consent, approval, permission.' As ओमिति ब्रह्मा प्रसौति ।

Pre. सौति । Per. सुषाव । I Fut. सोता । Aorst. असौषीत् । Noun.:—सवो ॥

कु ३३ शब्दे ।

33√Ku, to hum, to coo (as a bee).

Pre. कौति । Per. चुकाव । चुकविथ or चुकोथ । चुकुविव । I Fut. कोता । Inten. चोकूयते । yań luk चोकोति or चोकवीति । Nouns:—कविः । काव्यम् ॥

ष्टुञ् ३४ स्तुतौ ।

34√shṭuñ (Parasmaipadi) to praise.

Pre. स्तौति, or स्तवीति, । स्तुतः or स्तुवीतः । स्तुवन्ति । स्तौषि or स्तवीषि । स्तुथः or स्तुवीथः । स्तुथ or स्तुवीथ । स्तौमि or स्तवीमि । स्तुवः or स्तुवीवः । स्तुमः or स्तुवीमः । Per. तुष्टाव । तुष्टोथ । तुष्टव । I Fut. स्तोता । II Fut. स्तोष्यति । Imperative. स्तौतु or स्तवीतु or स्तुतात् or स्तुवीतात् । Dual. स्तुतां or स्तुवीतां । Pl. स्तुवन्तु । 2nd. s. स्तुहि or स्तुवीहि । 1st. s. स्तवानि । Imper. अस्तौत् or अस्तवीत् । d. अस्तुताम् or अस्तवीताम् । Pl. अस्तुवन् । 2nd. s. अस्तौः or अस्तवीः । 1st. s. अस्तवम् । d. अस्तुव or अस्तवीव । Poten. स्तुयात् or स्तुवीयात् । d. स्तुयाताम् or स्तुवीयाताम् Pl· स्तुयुः or स्तुवीयुः । 2nd. s. स्तुयाः or स्तुवीयाः । d. स्तुयाताम् or स्तुवीयाताम् । 1st. s. स्तुयाम् or स्तुवीयाम् । Bene. स्तूयात् । Aorist. अस्तावीत् । अस्ताविष्टाम् । अस्तावीः । अस्ताविषम् । Condi. अस्तोष्यत् । Pass. स्तूयते । Causa. स्तावयति । Desi. स्तुष्टूषति । Inten. तोष्टूयते Pre. Par. स्तुवन् । Past. Pass. Par. स्तुतः । Act. स्तुतवान् । Fu. स्तोष्यन् । Ger. स्तुत्वा । Infini. स्तोतुम् Adj. स्तोतव्यं. स्तवनीयं, स्तव्यम् ॥

The ईट् is added in अस्तावीत् by S. 2385. The स is changed to ष after an alterant upasarga अभि etc. by S. 2276 ; as अभ्यष्टौत् । This is optional under S. 2359, as पर्यष्टौत् or पर्यस्तौत् ॥

34. Ṣhṭuñ (Atmanepadi)

Pre. स्तुते । स्तुवाते । स्तुवते । स्तुषे । स्तुध्वे । स्तुवे । स्तुवहे । Per. तुष्टुवे । तुष्टुवाते । तुष्टुविरे । तुष्टुषे । तुष्टुध्वे । तुष्टुवहे । I. Fut. स्तोता । Impera. स्तुताम् । स्तुवाताम् । स्तुष्व । स्तुध्वम् । स्तवै । Imper. अस्तुत । अस्तुवाताम् । अस्तुथाः । अस्तुवि । Poten. स्तुवीत । स्तुवीयाताम् । स्तुवीथाः । स्तुवीय । Bene. स्तोषीष्ट । Aorist. अस्तोष्ट । अस्तोषाताम् । अस्तोष्ठाः । अस्तोढ्वम् । अस्तोषि । Past. Part. Pass. स्तुतः Active. स्तुतवान् । Ger. स्तुत्वा । Nouns:—ज्योतिष्टोमः । ग्रावस्तुत् । प्रस्तावः । स्तुतिः । संस्तवः ।

Present. स्तुवीते । स्तुवीषे । स्तुवीध्वे । स्तुवीवहे । Impera. स्तुवीताम् । स्तुवीष्व । स्तुवीध्वम् । Imper. अस्तुवीत । अस्तुवीथाः । अस्तुवीध्वम् । अस्तुवीवहि ।

ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि ।

In the conjugation of this root we have double forms in the Present tense, by the following sûtra.

२४५० । ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः । ३ । ४ । ८४ ।

ब्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां णलादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः । अकार उच्चारणार्थः । आह । आहतुः । आहुः ।

2450. Instead of the first five tense-affixes, in the Present tense of the Parasmaipada coming after the verb 'brû' (to speak) there may optionally be the affixes of the Perfect; and 'âha' is at the same time, the substitute in the room of 'brû'.

The अ is for the sake of utterance only ; the real substitute is आह ॥

Thus आह 'he says' ; आहतुः 'they two say' ; आहुः 'they say' ; आत्थ 'thou sayst' ; आहथुः 'you two say' ; the rest like ब्रू as shown below :—

	Third Person.	*Second Person.*	*First Person.*
Singular.	आह or ब्रवीति	आत्थ or ब्रवीषि	ब्रवीमि
Dual.	आहतुः or ब्रूतः	आहथुः or ब्रूथः	ब्रूवः
Plural.	आहुः or ब्रुवन्ति	ब्रुथ	ब्रूमः

——:o:——

The word आदितः 'first' is used in the sûtra to indicate that the substitution should not take place in the case of the last four affixes. The repetition of the word ब्रुवः in the sûtra indicates the original expression which is to be replaced ; and shows that this change occurs in the Parasmaipada affixes only.

In forming the second Person singular आह् + थ the following sûtra applies.

२४५१ । आहस्थः । ८ । २ । ३५ ।

झलि परे । चर्त्वम् । आत्थ । आहथुः ।

2451. For the ह of the root आह्, there is substituted थ before a jhal letter.

Thus आह् + थ = आथ् + थ=आत्थ ॥

As इदमात्थ, किमात्थ. The word आथ्थ becomes आत्थ by VIII. 4.55. S. 121.

The word झलि is understood here. Hence there is no change before vowel affixes, as आह, आहतुः, आहुः ॥

In the alternative, when there is no आह् substitution, we have ब्रू + तिप् । Now applies the following.

२४५२ । ब्रुवः ईट् । ७ । ३ । ९३ ॥

ब्रुवः परस्य हलादेः पित् ईट् स्यात् । 'आत्थ' इत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्तोऽयं झलीति थत्वविधानान्न भवति । ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्धधातुकाधिकारे ।

2452. Before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, the augment ईट् is placed after ब्रू ॥

As ब्रवीति, ब्रवीषि, ब्रवीमि, अब्रवीत् ॥ But ब्रवाणि before such an affix beginning with a vowel, and ब्रूतः before an affix which is not पित् ॥

The augment ईट् ought to have come in आह्+थ also, because थ being a substitute of the पित् affix सिप् will be considered as पित् by the rule of sthânivat (I. 1. 56. S. 49) But the augment does not come, because the थ substitution for ह by the last aphorism takes place only before a non-vowel affix for झलि is understood. That rule would have become redundant, if we could make the form आहीथ ॥

In the Section treating of the rules that apply to árdhadhâtuka affixes, we have the following sûtra, which applies to this root when an ârdhadhâtuka affix follows, such as the affixes of the Perfect.

२४५३ । ब्रुवो वचिः । २ । ४ । ५३ ॥

उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवचिथ-उवक्थ । ऊचे । वक्ता । ब्रवीतु । ब्रूतात् । 'ङिच्च पिन्न' इत्यपित्त्वादीण्न । ब्रवाणि । ब्रवै । ब्रूयात् । उच्यात् । 'अस्यतिवक्ति–' (२४३८) इत्यङ् ॥

2453. वचि is the substitute of ब्रू 'to speak' when any ârdhadhâtuka affix is to be applied.

Thus the Perfect of brû is formed from √vach; as उवाच । ऊचतु । ऊचुः 2nd. उवचिथ or उवक्थ 1st. ऊचे । The First Fut. is वक्ता 'he will speak.' The इ of वचि is for the sake of articulation only. The substitute being like the principal, वच् is Atmanepadi when the fruit of the action accrues to the agent, as ऊचे 'he spoke,' वक्ष्यते 'he will speak.'

In the Imperative one form is ब्रवीतु with the ईट् of S. 2452: but the affix तातङ् VII. 1. 35. S. 2197. which replaces तु is not considered पित्, because of the maxim already mentioned before "a ङित् is not पित्, nor a पित् should be considered ङित् for the purposes of operations depending on them." Therefore we have ब्रूतात् and not ब्रवीतात् । 1st Sing. ब्रवाणि । A. ब्रवै । Pot. ब्रूयात् । Ben. उच्यात् ।

In the Aorist, the affix अङ् is added by III. 1. 52. S. 2438. When अङ् is added the following applies.

२४५४ । वच उम् । ७ । ४ । २० ॥

अङि परे । अवोचत्-अवोचत ।

2454. The augment उ is added after the अ of वच् in the अङ्-Aorist.

As अवोचत्, अवोचाताम्, अवोचन् ॥ See III.1. 52. S. 2438.

ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि ।

35. √ brûñ (Parasmaipadi) to speak distinctly.

Per. ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रवीषि । ब्रूथः । ब्रूथ । ब्रवीमि । ब्रूवः । ब्रूमः । Per. उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवचिथ or उवक्थ । ऊचथुः । ऊच । उवाच or उवच । ऊचिव । ऊचिम । I Fut. वक्ता । II Fut. वक्ष्यति । Imperative. ब्रवीतु । ब्रूताम् । ब्रुवन्तु । ब्रूहि । ब्रूतम् । ब्रूत । ब्रवाणि । ब्रवाव । ब्रवाम । Imper. अब्रवीत् । अब्रूताम् । अब्रवोः । अब्रवम् । अब्रूव । Poten. ब्रूयात् । ब्रूयाताम् । ब्रूयाम् । ब्रूयाव । Bene. उच्यात् । उच्यास्ताम् । Aorist. अवोचत् । अवोचताम् । अवोचन् । अवोचः । अवोचतम् । अवोचत । अवोचम्, अवोचाव । अवोचाम । Condi अवक्ष्यत् । Pass. उच्यते । Caus. वाचयति । Desider. विवक्षति or ०ते । Inten. वावच्यते । Perf. Part. Atmane. अनूचानः । Nouns :—वाच्यम्, । वाग्मी । वाचा, वाचाटः । नैरुक्तम् ॥

35. √ bruñ (Atmanepada). to speak distinctly.

Present, ब्रूते । ब्रुवाते । ब्रुवते । ब्रूषे । ब्रुवे । Per. ऊचे । ऊचाते । ऊचिरे । ऊचिषे । ऊचाथे । ऊचिध्वे । ऊचे । ऊचिवहे । ऊचिमहे । I Fut. वक्ता । वक्तासे । वक्ताहे । II Fut. वक्ष्यते । Imper. ब्रूताम् । ब्रुवाताम् । ब्रुवताम् । ब्रूष्व । ब्रुवाथाम् । ब्रूध्वम् । ब्रवै । ब्रवावहै । ब्रवामहै । Imper. अब्रूत । अब्रूथाः । अब्रुवि । Poten. ब्रुवीत । ब्रुवीयाताम् । ब्रुवीथाः । ब्रुवीय । ब्रुवीवहि । Bene. वक्षीष्ट । वक्षीयाताम् । वक्षीष्ठाः । वक्षीय । Aorist. अवोचत । अवोचेताम् । अवोचन्त । अवोचथाः । अवोचे । अवोचावहि । Condi. अवक्ष्यत । Pass. उच्यते । वाचयते । विवक्षते । Inten. वावच्यते । Nouns. वाग्मी । वाच । वाचिकम् ।

अथ शास्यन्ताः परस्मैपदिनः । इङ् त्वात्मने पदी ।

The following roots upto शास् are Parasmaipadi. But the root इङ् is Âtmanepadî.

इण् ३६ गतौ । एति । इतः ॥

The Present 3rd. S. is एति । D. इतः । In forming the plural. the following rule applies.

२४५५ । इणो यण् । ६ । ४ । ८१ ।

अजादौ प्रत्यये परे । इयङोऽपवादः । यन्ति । इयाय ।

2455. For the इ of the root इण् (एति) is substituted a semivowel (य), before an affix beginning with a vowel.

Thus यन्ति, यन्तु, आयन् ॥ This supersedes इयङ् substitution, and is itself superseded by VII. 2. 115, and VII. 3. 84 which ordain Vriddhi and Guṇa : on the maxim मध्येऽपवादाः पूर्वान् विधीन् बाधन्ते, नोत्तरान् ॥ "Apavâdas that are surrounded by the rules which teach operations that have to be superseded by the apavâda operations, supersede only those rules that precede, not those that follow them." So we have अयनम् and आयकः ॥

The perfect 3rd. S. is इयाय । In forming the dual the following sûtra applies.

२४५६ । दीर्घ इणः किति । ७ । ४ । ६९ ।

इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि । ईयतुः । ईयुः । इययिथ--इयेथ । ऐत् । ऐताम् । आयन् । इयात् । ईयात् ।

2456. A long vowel is substituted in the reduplicate of the root इ (एति), before a Personal ending of the Perfect, which has an indicatory क् ॥

As ईयतुः, ईयुः ॥ These are thus formed इ + अतुस् = य् + अतुः (य् substituted for इ by VI.4.81. S. 2455.) Then there is reduplication, the य becomes sthânivat to इ by I. 1, 59, S. 2243 and we have इ य+अतुः and then by the present rule ईयतुः ॥ Why do we say before a कित् affix ? Observe इयाय, इययिथ ॥

The 2nd S. is इययिथ or इयेथ । The First Fut. is एता । The Imperative 3rd S. is इतात् । 2nd S. इहि 1st. S. अयानि । The Imperfect is ऐत्, d. ऐताम्, Pl. आयन् ॥ Pot. इयात् । Ben. ईयात् । But this long ई which was obtained by VII.4. 25. S. 2298 is shortened after an upasarga by the following.

२४५७ । एतेर्लिङि । ७ । ४ । २४ ।

उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्वः स्यादार्धधातुके किति लिङि । निरियात् । × उभयत आश्रये नान्तादिवत् × । अभीयात् । 'अणः' किम् समेयात् । 'समीयात्' इति प्रयोगस्तु भौवादिकस्य ।

2457. The short is substituted for the simple (अण्) vowel of the stem इ (एति) before the augment यासु in the Benedictive, when a Preposition percedes it.

As निरियात् । उदियात् । समियात् । अन्वियात् ॥ This is an exception to VII. 4. 25 S. 2298 by which a long would have been substituted. But ईयात् without a Preposition. The अण् (VII.4.13. S. 834.) is understood here also. Therefore ए form of ई will not be shortened, as आ+ ईयात् = एयात्, समेयात् ॥

But in अभि + ईयात् = अभि + इयात् = अभीयात्, the long ई obtained by ekâdeśa is not shortened, because it is not preceded by an upasarga; for अभ् is no upasarga ; and there is no *long* ई after अभि, for the analysis of अभीयात् gives us अभि + इयात् । Nor can you say that the rule of अन्तादिवत् (VI.1.85 S.75) should apply here, and this ekâdeśa long ई should be considered as the beginning of the succeeding form, because the present rule of shortening depends upon the fulfilment of *two* conditions—1. A preposition to precede, and 2. A long vowel ई to succeed. They being so mutually inter-dependent, that VI.1.85 S.75 cannot apply.

Why do we say the simple अण् vowels are shortened ? Observe सम् + एयात् = समेयात् । The ए obtained by अ + ई is not shortened, because it is not an अण् vowel.

The समीयात् is not from this root, but from the Bhvâdi root ई गतौ (no 342.A.) The proper form of the Benedictive from the Adâdi is समियात् ।

The Aorist is formed by substituting √ गा in the place of √ इ by the following.

२४५८ । इणो गा लुङि । २ । ४ । ४५ ।

'गातिस्था—' (२२२३)' इति सिचो लुक् । अगात् । अगाताम् । अगुः ।

2458. गा is the substitute of the root इण् when लुङ् follows.

When गा is substituted, the aorist sign सिच् is elided by II.4.77.S.2223. अगात् 'he went.' अगाताम् 'they two went' अगुः 'they all went.'

NOTE:—The repetition of the word लुङ् in this sûtra, though its anuvṛitti was current from the last Ashtâdhyâyi aphorisms, indicates that there is no option allowed even in the Atmanepada, गा being the invariable substitute in all the Padas. Thus अगायि भवता 'you went.' The form अगात् is thus evolved अ + गा + सिच् + त् = अगात् (II.4.77. S. 2223.)

इण् ३६ गतौ ।

36. √ iṇ to-go.

Pre. एति । इतः । यन्ति । एषि । इथः । इथ । एमि । इवः । इमः । Per. इयाय । ईयतुः ईयुः । इययिथ or इयेथ । ईय, इयाय or इयय । ईयिव । I Fut. एता । II Fut. एष्यति Imperative एतु or इतात् । इताम् । यन्तु । इहि । अयानि । अयाव । अयाम । Imper. ऐत् ऐताम् । आयन् । ऐः । ऐतम् । ऐत । आयम् । ऐव । ऐम । Poten. इयात् । इयाताम् । इयुः । इयाम् । इयाव । Bene ईयात् । ईयास्ताम् । Aorist अगात् । अगाताम् । अगुः । अगाः । अगातम् अगाम् । अगात । अगाम । Condi. ऐष्यत् । Pass. ईयते । Aorist. अगायि । Causa. आययति as in प्रत्याययति ; or गमयति (II. 4. 46 S. 2607). Desi. जिगमिषति । (II.4.47.S 26-15) or इयिषति । as in प्रतीषिषति । Per. Part. Para. उपेयिवान् (III.2.109 S. 3098).
Nouns:—इत्वरः । इत्वरी (F.) । इभः । एकः एपका । एपिका । एनी ॥

इङ् ३७ अध्ययने ।

नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते । अधीयते ।

37. √ iṅ to study. This root is invariably found preceded by अधि । The Present S. is अधीते, D. अधीयाते, pl. अधीयते । In forming the perfect, following sûtra applies.

२४५९ । गाङ् लिटि । २ । ४ । ४९ ।

इङो गाङ्स्याल्लिटि लावस्थायां विवक्षिते वा । अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे । अध्येता । अध्येष्यते । अध्ययै । गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण–' इति दर्शनेऽन्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः । 'णेरध्ययने वृत्तम्' (३०६६) इति निर्देशान्न भवति अध्येत । परत्वादियङ् । तत आट् । वृद्धिः । अध्यैयाताम् । अध्यैयि । अध्यैवहि । अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधीयीध्वम् । अधीयीय । अध्येषीष्ट ।

2459. गाङ् is the substitute of इङ् when लिट् (Perfect) follows.

Or rather the substitution takes place in anticipation of the adding of the लिट् affixes. Therefore in reduplication, गा is not considered as sthánivat to इ, for if it were so, then the sûtra I.1.59.S.2243 would require इ in the reduplicate.

The Perfect 3rd S. is अधिजगे, dual. अधिजगाते, pl. अधिजगिरे । The First Future is अध्येता । The Second Future is अध्येष्यते । The Imperative अध्ययै formed thus: अधि + इ + ऐ = अधि + ए + ऐ = अधि + अय् + ऐ = अध्ययै । The guṇa and अय् substitutions take place first, and then the conjunction takes place with the upasarga, whose इ is then changed to य् । This is in contravention to the general maxim that a root must first combine with the Preposition: for in that view, the rule of सवर्णे दीर्घः being antaraṅga would have applied prior to the application of the guṇa rule : namely अधि+इ+ऐ would have become अधी+ऐ first and then guṇa अधे+ऐ=अधयै । But this is not the correct form ; and this we infer from Pâṇini himself using the form अध्ययन in the sûtra णेरध्ययने वृत्तम् (VII. 2. 26 S. 3066). The form अध्ययन is thus evolved अधि+इ+अन=अधि+ए+अन= अध्ये+अन=अध्ययन। Had the root combined first with the preposition, then this form could not have been got. The employment of the form अध्ययन by Pâṇini himself shows that the rule पूर्वं धातुरुपसर्गेण &c. does not apply to अधि+ इ ।

The Imperfect (लङ्) third person singular is अध्यैत (अधि+आट्+इ+त VI. 4. 72.S. 2254 = अधि+ऐ+त S. 269. =अध्यैत) । In forming the dual, the equation stands thus अधि+आट्+इयङ्+आताम् । Here the इयङ् substitution for इ takes place first, because it is taught by VI. 4. 77 S. 271, a rule subsequent in Ashtâdhyâyî order to the rule ordaining आट् namely VI. 4. 72 S. 2254. When इ is thus replaced by इयङ् then comes आट् । Then आ and इ of इयङ् coalesce into Vriddhi by S. 269. Thus अधि+आ+इय+आताम्=अधि+ऐय+आताम् (VI. 1. 90 S. 269) अध्यैयाताम् । The plural is अध्यैयत (अधि+आ+इय+अत the झ is replaced by अत VII, 5. S. 2258). The first person Singular is अधि+आ+इय्+इ=अधि+ऐय्+इ अध्यैयि । The dual is अध्यैवहि ।

The Potential 3rd Per. S. is अधीयीत and is thus formed अधि+इ+सीयुट्+त= अधि+इ+ईय्+त the स is elided by VII. 2. 79 S. 2211 = अधि+इय्+ईय्+त the इयङ् substitution by VI. 4. 77 S. 271 = अधीयीत the य् is elided by VI. 1. 66. S. 873.

The dual is अधीयीयाताम् । The Second person plural is अधीयीध्वम् । The first person Singular is अधीयीय ।

The Benedictive 3rd pers. Singular is अध्येषीष्ट । Thus अधि+इ+सीयुट्+सुट् +त ॥ Here by III. 4. 107 S. 2210 there is सुट् । The dual is अध्येषीयास्ताम्, and the plural is अध्येषीरन् ॥

The Aorist (लुङ्) of अधि+इ is optionally formed from another stem, namely from √गा as the following sûtra shows.

२४६० । विभाषा लुङ् लृङोः । २ । ४ । ५० ।

इङो गाङ् वा स्यात् ।

2460. In the Aorist and the Conditional Tenses, गाङ् is optionally substituted for the root इङ् ।

Thus अधि+इ+त=अधि+आट्+इ+सिच्+त VI. 4. 72 S. 2254 = अधि+अट्+गा+ ए+सिच्+त ।

This Substitute गाङ् should not be confounded with the root गाङ् । A peculiarity of this substitute गाङ् is that all affixes except णित् or ञित् after it are considered as ङित् and so cause no guṇa or vṛiddhi &c. This is done by the following sûtra :

२४६१ । गाङ् कुटादिभ्योऽञ्णिन् ङित् । १ । २ । १ ॥

गाङादेशात् कुटादिभ्यश्च परेऽञ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः ॥

2461. All affixes after गाङ् (the substitute of इ) and after the कुटादि roots are treated as if they had an indicatory ङ, except ञित् or णित् affixes.

Thus अधि+अट्+इ+सिच्+त=अधि+अट्+गा+सिच्+त । Now the following sûtra applies by which गा is changed to गी ।

२४६२ । घुमास्थागापा जहाति सां हलि । ६ । ४ । ६६ ।

एषामात ईत् स्यात् हलादौ क्ङित्यार्धधातुके । अध्यगीष्ट । अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत–अध्यैष्यत । इक् ३८ स्मरणे' । अयमप्यधिपूर्वः । अधीगर्थदयेशाम्–'(६१३) लिङ्गात् । अन्यथाहि 'इगर्थ'–इत्येव ब्रूयात् । * इणवदिक इति वक्तव्यम् * । अधियन्ति । अध्यगात् । केचित्तु आर्धधातुकाधिकारोक्तस्यैवातिदेशमाहुः । तन्मते यणन । तथा च भट्टिः–'सभीतयो राघवयोरधीयन्' इति ।

'वी ३९ गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु' । प्रजनं गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति । वीतः । वियन्ति । वेषि । वेमि । वीहि । अवेत् । अवीताम् । अवियन् । अडागमे सत्यनेकाच्त्वाद्यणिति केचित् । अव्यन् ।

अत्रेकारोऽपि धात्वन्तरं प्रश्लिष्यते । एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । ऐषीत् ।

या ४० प्रापणे । प्रापणमिह गतिः । प्रणियाति । यातः । यान्ति ।

2462. For the final of the roots called ghu, as well as of mâ, sthâ, gâ, pâ, hâ, and sâ, there is substituted ई before an ârdhadhâtuka affix beginning with a consonant, which has an indicatory क or ङ ।

By the preceding sûtra, affixes after गा are ङित् ; and therefore by the present sûtra गा becomes गी । Thus अधि+अट्+गा+सिच्+त=अध्यगीष्ट ।

But the substitution of गा for इ is optional. When there is no substitution, we have अधि+आट्+इ+सिच्+त=अधि+ऐ+स्+त (VI. 1. 90 S. 269)=अध्यैष्ट ।

The Conditional is अध्यगीष्यत or अध्यैष्यत ।

इङ् ३७ अध्ययने.

37 √iṅ (Atmanepadi) to study.

Pre अधीते । अधीयाते । अधीयते । अधीषे । अधीयाथे । अधीध्वे । अधीये । अधीवहे । अधीमहे । Per. अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे । अधिजगिषे । अधिजगाथे । अधिजगिध्वे । अधिजगे । अधिजगिवहे । अधिजगिमहे । I Fut. अध्येता । II Fut. अध्येष्यते । Imperative अधीताम् । अधीयाताम् । अधीष्व । अध्ययै । अध्यावहै । Imper. अध्यैत । अध्यैयाताम् । अध्यैयत । अध्यैथाः । अध्यैयि । अध्यैवहि । Poten. अधीयीत । 'अधीयाताम् । अधीयीथाः । अधीयीध्वम् । अधीयीय । अधीयावहि । Bene. अध्येषीष्ट । अध्येषीयास्ताम् । अध्येषीष्ठाः । अध्येषीढ्वम् । अध्येषीय । Aorist अध्यगीष्ट or अध्यैष्ट । अध्यगीषाताम् or अध्यैषाताम् । अध्यगीष्ठाः or अध्यैष्ठाः । अध्यगीढ्वम् । अध्यैढ्वम् । अध्यगीषि or अध्यैषि । अध्यैष्वहि । Cond. अध्येष्यत । अध्यगीष्यत । अध्यगीष्येताम् । अध्यगीष्यन्त । अध्यगीष्यथाः । अध्यगीष्यध्वम् । अध्यगीषे । अध्यगीष्यावहि । Passive अधीयते । Caus. अध्यापयति । Aorist अध्यजीगपत् or अध्यापिपत । Desi. अधिजिगांसते । Nouns:— अध्याय । स्वाध्यायः । कटाध्यापकः ।

इक् ३८ स्मरणे.

38√ik (Parasmaipadî) to remember. This root like the preceding, is also invariably found with the preposition adhi. Because we find Pâṇini himself using the word adhîgartha in sûtra II. 3.52. S. 613 in the sense of remembering, with the preposition adhi. If this root conveyed the sense of remembering without *adhi*, then Pâṇiui would have used the word igartha इगर्थ in that sûtra, and not adhîgartha.

Vart: It should be stated that √ik is treated like √iṇ: so that there is यण् (S. 2455) substitutions here also. Thus Present Pl. अधियन्ति । The aorist is अध्यगात् । But according to some this rule is confined to ârdhadhâtuka affixes only i. e., इक् is like इण् so far as ârdhadhâtuka affixes go; but not to sârvadhâtuka affixes. Therefore there is no यण् of VI. 4. 81. S. 2455 in their opinion: on the contrary इयङ् comes. As the present participle अधीयन् used by Bhatti in the following verse ससीतयोः राघवयोरधीयन्=स्मरन् । (2). This is the view of Atreya. According to him the Pre. Pl. is not अधियन्ति, but अधि + इयन्ति or अधीयन्ति ॥ Haradatta is against this view.

Pre. अध्येति । अधीतः । अधीयन्ति or अधियन्ति । Per. अधीयाय । I Fut. अध्येता । II Fut. अध्येष्यति । Imperative अध्येतु । Imper. अध्यैत् । Poten. अधीयात् । Bene. अधीयात् । Aorist अध्यगात् । Con. अध्यैष्यत् । Pas. अधीयते । Caus. अधिगमयति । Deside. अधिजिगमिषति । Pre. Part. Parasmai. अधियन् । Past Part. Pas. अधीतः । Act. अधीतवान् ।

वी ३९ गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु.

39√vî 1 to go. 2. to pervade. 3. to conceive, bring forth. 4. to shine, be beautiful. 5. to throw, cast. 6 to eat. The root वी is split up, by some, into वी+ई । The long ई is conjugated as: एति, ईतः, इयन्ति । ईयात्, ईयातम् । Aor. ऐषीत् । &c.

Pre. वेति । वीतः । वियन्ति । वेषि । वीथः । वीथ । वेमि । वीवः । वीमः । Per. विवाय । विव्यतुः । विव्युः । विवयिथ or विवेथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय or विवय । I Fut. वेता । II Fut. वेष्यति । Imperative वेतु । वीतां । वियन्तु । वीहि । वयानि । वयाव । Imper. अवेत् । अवीताम् । अवियन्। When there is अट् augment, the root becomes अनेकाच् (of more than one syllable), and so there is यण् àdesa of VI. 4.82. S. 272, according to Atreya and the proper form is अव्यन् and not अवियन् । अवेः । अवीतम् । अवीत् । अवयम् । अवीव । अवीम । Poten. वीयात् । वीयाताम् । वीयुः । Bene. वीयात् । वीयास्ताम् । Aorist अवैषीत् । अवैष्टाम् । अवैषीः । अवैषम् । Con. अवेष्यत् । Pas. वीयते । Caus. वाययति । Aorist अवीवयत् । In the sense of conceiving, we have वापयति (VI. 1. 55 S. 2603). Deside. विवीषति । Inten. वेवीयते । yaṅ luk वेवेति or वेवयीति । D. वेवीतः । Pl. वेव्यति Nouns. वेत्रम् । वेत्रकीयम् । Pre. Part. Parasmai. वियन Past. Part. Pas. वीतः Act. वीतवान् ।

39 A. √i to go.

Pre. एति । ईतः । इयन्ति । Poten. ईयात् । ईयाताम् । Aorist. ऐषीत् ।

या ४० प्रापणे। प्रापणमिह गतिः । प्रणियाति । यातः । यान्ति ।

40. √yâ to go. The word prâpaṇa here means motion. The नि is changed to णि by VIII. 4. 17. S. 2285. and so we have प्रणियाति । D. यातः । Pl. यान्ति ।

Pre. याति । यातः । यान्ति । यासि । याथः । याथ । यामि । यावः । यामः । Per. ययौ । ययतुः । ययुः । ययाथ or ययिथ । ययथुः । यय । ययौ । ययिव । ययिम । I Fut. याता । II Fut. यास्यति । Imperative यातु or यातात् । याताम् । यान्तु । याहि । यातम् ! यात । यानि । याव । याम । Imper. अयात् । अयाताम् । अयुः or अयान् । The Imperfect Plural is optionally formed by जुस् by the sûtra given below. अयाः । अयातम् । अयात । अयाम् । अयाव । अयाम । Poten. यायात् । यायाताम् । यायुः । Bene. यायात् । यायास्ताम् । यायासुः । Aorist अयासीत् । अयासीः । अयासिषम् । Condi. अयास्यत् । Pass. यायते । Caus. यापयति । Aorist अयीयपत् । Deside. यियासति । Inten. यायायते । yaṅ luk. यायेति or यायाति । D. यायीतः । Pl. यायति । Nouns ययाति । यामः । यात्रा । यायावरः । अभयाः । यातुः । मृगयुः । अध्वर्युः । देवयुः ।

२४६३ । लङः शाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ ।

आदन्तात्परस्य लङो झेर्जुस्वा स्यात् । अयुः-अयान् । यायात् । यायाताम् । यायास्ताम् ।

'वा ४१ गतिगन्धनयोः' । गन्धनं सूचनम् । 'भा ४२ दीप्तौ' । 'ष्णा ४३ शौचे' । 'श्रा ४४ पाके' । 'द्रा ४५ कुत्सायां गतौ' । 'प्सा ४६ भक्षणे' ।

'पा ४७ रक्षणे' । पायास्ताम् । अपासीत् ।

'रा ४८ दाने' । 'ला ४९ आदाने' । द्वावपि दाने' इति चन्द्रः

'दाप् ५० लवने' । प्रणिदाति-प्रनिदाति । दायास्ताम् । अदासीत् ।

'ख्या ५१ प्रकथने' । अयं सार्वधातुकमात्रविषयः । '* संस्यानत्वे नमः ख्यात्रे * इति वार्तिकम् । तद्भाष्यं चेह लिङ्गम् । संस्यानो जिह्वामूलीयः । स नेति ख्याञादेशस्य ख्यादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । 'संपूर्वस्य ख्यातेः प्रयोगो न' इति न्यासकारः ।

'प्रा ५२ पूरणे' । 'मा ५३ माने' । अकर्मकः । 'तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषः' इति माघः । उपसर्गवशेनार्थान्तरे सकर्मकः । 'उदरं परिमाति मुष्टिना' । 'नेर्गद-' (२२८५) इत्यत्र नास्य ग्रहणम् । प्रणिमाति-प्रनिमाति ।

'वच ५४ परिभाषणे' । वक्ति । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते । 'बहुवचनपरः' इत्यन्ये । 'झिपरः' इत्यपरे । वाधि । वाच्यात् । उच्यात् अवोचत् । 'विद ५५ ज्ञाने' ।

2463. In the opinion of Sâkaṭâyana only, 'jus' is the substitute of 'jhi', in the Imperfect of the roots which end in a long 'â'.

Thus अयुः । In the alternative, we have अयान्.

NOTE :—Why is लङ् repeated here, when the context would have supplied this word; for the sûtra applies to ङित् tenses, of which लुङ् being dealt with in the last, would leave लङ् only to be dealt with by this aphorism, for no other ङित् tense (like लिङ् or लृङ्) can end in आ ? The repetition shows that the rule applies to those affixes which come after लङ् as लङ्, and not to those which come after another tense which is treated *like* लङ् । Thus लोट् is treated *like* लङ्, but for the purposes of this rule, लोट् would not be so treated. Thus the झि of

लोट् will not be changed into जुस् by III. 4. 109. Thus बिभ्यतु, जाग्रतु, विदन्तु । The word एव has been used in the sûtra for the sake of the subsequent sûtra.

वा ४१ गतिगन्धनयोः । गन्धनं सूचनम् ।

41√vâ 1. to go. 2. to blow. The word gandhanam here is synonymous with sûchana.

Pre. वाति । Per. ववौ । I Fut. वाता । II Fut. वास्यति । Imperative. वातु । Imper. अवात् । Poten. वायात् । Bene. वायात् । Aorist अवासीत् । Condi. अवास्यत् । Pass. वायते । Caus. वापयति or वाजयति (VII. 3. 38 S. 2590). Deside. विवासति । Inten. वावायते Nouns. वातूलः । वातिकं । वायुः । वातकी । वात्या । वातः । निर्वाणः । निर्वातः । निर्वाणः ।

भा ४२ दीप्तौ.

42 √bhâ to shine. with the Prepositions वि and अति, the root is âtmanepadî. Thus Sing. व्यतिभाते, D. व्यतिभाते, Pl. व्यतिभाते । 2nd S. व्यतिभासे । 1st S. व्यतिभे ।

Pre. भाति । Per. बभौ । I Fut. भाता । II Fut. भास्यति । Imperative. भातु । Imper. अभात् । Poten. भायात् । Bene. भायात् । Aorist. अभासीत् । Con. अभास्यत् । Pass. भायते । Causa. भापयति । Deside. बिभासति । Inten. बाभायते । Nouns. भाः । निभः । प्रतिभा । प्रभायनं । प्रभा । प्रभानम् । भानुः ।

ष्णा ४३ शौचे.

43 √ shṇâ to bathe.

Pre. स्नाति । Per. सस्नौ । सस्निथ or सस्नाथ । सस्निव । I Fut. स्नाता । II Fut. स्नास्यति । Imperative. स्नातु । स्नाहि । स्नानि । Imper. अस्नात् । अस्नाताम् । अस्नुः । अस्नाः । Poten. स्नायात् । स्नायाताम् । Bene. स्नेयात् or स्नायात्, । Aorist. अस्नासीत् । Condi. अस्नास्यत् Pass. स्नायते । Caus. स्नापयति, स्नपयति । Deside. सिष्णासति । Inten. सास्नायते । yaṅ luk सास्नाति । Nouns निष्णातः । नदीष्णः । प्रस्नः । स्नानः । स्नापकः ।

श्रा ४४ पाके.

44 √ Śrâ to cook, boil, Compare Bhvâdi root श्रै पाके (No. 966).

Pre. श्राति । Per. शश्रौ । I Fut. श्राता । II Fut. श्रास्यति । Imperative श्रातु । Imper. अश्रात् । Poten. श्रायात् । Bene. श्रेयात्, श्रायात् । Aorist. अश्रासीत् । Condi. अश्रास्यत् Pass. श्रायते, Caus. श्रपयति, श्रापयति । Deside. शिश्रासति । Inten. शाश्रायते । Nouns. श्राणा । श्रयिता । श्रतम् । Pre. Part. Parasmai. श्रात् । Past Part. Pass. श्राणः । श्रितम् । Act. श्राणवान् ।

द्रा ४५ कुत्सायां गतौ.

45 √drâ 1. to be ashamed. 2. to run, make haste. According to Swâmî it means to sleep also. In this sense it is generally preceded by नि ।

Pre. द्राति । निद्राति । प्रणिद्राति । Per. दद्रौ । I Fut. द्राता । II Fut. द्रास्यति । Imperative. द्रातु । Imper. अद्रात् । Poten. द्रायात् । Bene. द्रेयात् । द्रायात् । Aorist. अद्रासीत् । Condi. अद्रास्यत् । Pass. द्रायते । Caus. द्रापयति Deside. दिद्रासति Inten. दाद्रायते Nouns निद्रालुः । तन्द्रालुः । निद्रा । तन्द्रा । Past Part. Pass. द्राणः । Act. द्राणवान् ।

प्सा ४६ भक्षणे.

46 √ psâ to eat, devour.

Pre. प्साति । प्रणिप्साति । Per. पप्सौ । I Fut. प्साता । II Fut. प्सास्यति । Imperative. प्सातु । Imper. अप्सात् । Poten. प्सायात् । Bene. प्सेयात्, प्सायात् । Aorist. अप्सासीत् । Condi. अप्सास्यत् । Pass. प्सायते । Caus. प्सापयति । Deside. पिप्सासति । Inten. पाप्सायते । Nouns विश्वप्स । द्रप्सः ।

पा ४७ रक्षणे । पायास्ताम् । अपासीत् ।

47 √ pâ to protect.

Pre. पाति । Per. पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative पातु । Imper. अपात् । Poten. पायात् । Bene. पायात् । पायास्ताम् । Aorist. अपासीत् । Condi. अपास्यत् । Pass. पायते Aorist अपासीत् । Caus. पालयति । Desi. पिपासति । Inten. पापायते । Nouns. पतिः । पितृव्यः । गोपालकः । पितामहः । बृहस्पतिः । पित्र्यम् । वाचस्पतिः । दिवस्पतिः । नपात् । पिता । सपत्नः ।

रा ४८ दाने ।

48 √ râ to give, grant, bestow.

Pre. राति । Per. ररौ । I Fut. राता । II Fut. रास्यति । Imper. रातु । Imper. अरात् । Poten. रायात् । Benedic. रायात् । Aorist. अरासीत् । Con. अरास्यत् । Pass. रायते । Causa. रापयति । Desidera. रिरासति । Inten. रारायते । Nouns :—रातिः । (friend) रात्रिमटः । रात्रिः । असुरः । (life-giver.) द्विरात्रः । द्वैरात्रिकम् ।

ला ४९ आदाने । "द्वावपि दाने" इति चन्द्रः ।

49 √ lâ to take, receive, obtain. According to Chandra, both √ râ and √ lâ mean to give.

Pre. लाति । Perfect ललौ । I Fut. लाता । II Fut. लास्यति । Impera. लातु । Imper. अलात् । Poten. लायात् । Bene. लायात् । Aorist. अलासीत् । Con. अलास्यत् । Pass. लायते । Cau. लापयति or लालयति (VII. 3. 39 S. 2591). Desi. लिलासति । Inten. लालायते । Nouns: —कृपालुः । बंहिमा । व्यालः । बाहुलकम् । बंहिष्ठः । बंहीयान् ।

दाप् ५० लवने । प्रणिदाति–प्रनिदाति । दायास्ताम् । अदासीत् ।

50 √ dâp to cut.

Pre. दाति । प्रणिदाति or प्रनिदाति (VIII. 4. 18. S. 2232). Perfect. ददौ । I Future. दाता । II Future. दास्यति । Impera. दातु । Imper. अदात् । Poten. दायात् । Benedic. दायात् । दायास्ताम् । Aorist अदासीत् । The सिच् is not elided, as the root is not *ghu*. Con. अदास्यत् । Pass दायते । Aorist अदासीत् । Cau. दापयति । Desi. दिदासति । Inten. दादायते । Noun :—दात्रम् ।

ख्या ५१ प्रकथने ।

51 √ Khyâ to tell.

This root is conjugated in the Sârvadhâtuka tenses only. It never takes the affixes of the ârdhadhâtuka class. Thus it is a defective root, not having all the tenses. It should not be confounded with the substitute √Khyâ that replaces √chakshiṅ (See. Adâdi 4.) That khyâ, of course, takes ârdhadhâtuka affixes.

The reason of our confining this root to Sârvadhâtuka affixes is this. If this root were capable of taking ârdhadhâtuka affixes, then we could form the noun ख्यातृ from it by adding the ârdhadhâtuka affix तृच् । But we cannot do so : if we want to get the word ख्यातृ we must derive it from ख्या of √ चक्षिङ् (II 4. 54. S. 2436). For that ख्या is really ख्शा, the श is changed to य, and this य is considered asiddha. Therefore in नमः ख्यात्रे the visarga is not changed to the jihvâmulîya ख, by VIII, 3. 37. S. 142 ; because ख is considered to be followed by श, a शर् letter, and so the visarga retains its form by VIII. 3. 35. S. 150. Had however ख्यात्रे in नमः ख्यात्रे been derived from this √ख्या, then nothing could have prevented the application of VIII, 3, 37. S· 142. and we would have got jihvâmulîya in नमःख्यात्रे ।

Under the sûtra चक्षिङः ख्याञ् (II. 4. 54. S. 2436) the Mahâbhâshya reads several vartikas : one of them is *Vart* : The substitute is ख्शादि ; *i. e.* ख्शाञ् । The reason of this is given in the subsequent vartikas : one of which is संख्यानत्वं नमः ख्यात्रे । *Vart* : The substitute is to be considered as khśâñ, in order to prevent samsthâna-modification of visarga in namaḥ khyâtre. Samsthâna is the technical term for jihvâmulîya, in the terminology of ancient grammarians. The necessity of making ख्याञ् substitute ख्शादि is to prevent this jihvâmulîya change.

We learn from the implication of this vartika and its explanation in the Mahâbhâshya that the present root never takes ârdhadhâtuka affixes.

This root, according to the author of Nyâsa, can never be preceded by the preposition सम् । That is we never find the form संख्याति । The form संख्यः &c., is from the *substitute* √ ख्याञ् and not from this *root*. See. III. 2. 7. S. 2921.

According to the Mâdhavîya Vritti, this *root* ख्या should also be considered as if it was ख्शा, just like the *substitute* ख्याञ् for the purposes of ârdhadhâtuka affixes. According to Atreya it is conjugated only in the ârdhadhâtuka form, others conjugate it generically, without confining it to ârdhadhâtuka affixes.

The word सखा is derived from this root. The word समान is changed to स by Uṇadi IV. 136.

According to the Mâdhavîya, this root when taking ârdhadhâtuka affixes, is treated just like ख्याञ् obtained from ख्शाञ् ; and so the noun ख्यातृ formed from this root is just like ख्यातृ derived from ख्याञ् root. But Bhattoji does not agree with this opinion. According to the Mâdhavîya it would be conjugated in all Moods and Tenses ; and not confined to Sârvadhâtuka only.

ख्या ५१ प्रकथने (अयं सार्वधातुक मात्र विषयः) ।

51 √ Khyâ to tell, declare, communicate. This root is conjugated in the Sârvadhâtuka tenses only.

Pre. ख्याति । Im. ख्यातु । Imp. अख्यात् । Poten. ख्यायात् । Nouns :—सखा । सखी । परमसखः ।

प्रा ५२ पूरणे ।

52 √ prâ to fill.

Pre. प्राति । Per. पप्रौ । I Fut. प्राता । II Fut. प्रास्यति । Im. प्रातु । Imper. अप्रात् । Po. प्रायात् । Bene. प्रायात्, प्रेयात् । Ao. अप्रासीत् । Con. अप्रास्यत् । Pass. प्रायते । Cau. प्रापयति । Desi. पिप्रासति । Inten. पाप्रायते । Nouns :—प्राणः (VIII. 2. 43. S. 3017), प्राणवान् । प्रायः । (III. 1. 141. S. 2203).

मा ५३ माने ।

53 √ mâ, to be contained or comprised in. It is Intransitive. As we find in Mâgha. तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विषः तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुदः (Sis. I. 23.) The delights produced from the arrival of the austere sage could not be *contained* (mamuḥ) within the body of Hari the killer of Kaiṭava. The root is transitive when preceded by particular prepositions and having senses other than that given in the Dhâtupâṭha. As उदरं परिमाति मुष्टिना "With the fist he estimates the capacity of the stomach." So also मुखमुपमाति । अग्निमनुमाति । ग्रहम् निर्माति । भवान् प्रमाति ।

The मा in sûtra VIII. 4. 17. S. 2285 is not this root. Therefore we have प्रणिमाति or प्रनिमाति which is governed by VIII. 4. 18. S. 2232.

Pre. माति । Per. ममौ । I Fut. माता । II Fut. मास्यति । Imper. मातु । Im. अमात् । Poten. मायात् । Bene. मेयात् । Aor. अमासीत् । Con. अमास्यत् । Pass. मीयते । Cau. मापयति । Desi. मित्सति (VII. 4. 84. S. 2623. read with VII. 4. 58. S. 2620.) The स is changed to त् । Int. मेमीयते । (VI. 4. 66. S. 2462). Nouns—मायः । माया । प्रमः । प्रमा । मायिकः । मास्यन् । मायावी । मायी ।

वच ५४ परिभाषणे ।

54 √ vacha to speak. This root is not conjugated in the 3rd person Plural, when the affix is अन्ति । Therefore the following are wrong :—वचन्ति, वक्ष्यन्ति, वचन्तु, अवचन् or अवोचन् । Others say it is not conjugated in any Plural. Therefore वक्थ 2nd Pl, वच्मः । 1st Pl. ऊचुः Per. Pl. ऊच । Per. 2nd Pl. ऊचिम । Per. 1st Pl. वक्तारः । Fut. Pl. वच्यासुः । उच्यासुः are wrong. While some hold that the Plural so debarred is the affix झि only. In this view वक्थ, वच्मः, ऊच, ऊचिम are correct.

Pre. वक्ति । वक्तः । वक्षि । वक्थः । वक्थ । वच्मि । वच्वः । वच्मः । Per. उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवक्थ or उवचिथ । ऊच । उवाच or उवच । ऊचिव । I Fut. वक्ता । II Fut. वक्ष्यति । Imp. वक्तु, वक्तात् । वक्तां । वचन्तु । वग्धि । वचानि । Imper. अवक् or ०ग् । अवक्ताम् । अवचन् । अवक् । अवचम् । Po. वच्यात् । वच्याताम् । वच्युः । वच्याः । वच्याम् । वच्याव । Bene. उच्यात् ।

उच्यास्ताम् । Aorist अवोचत् । अवोचताम् । अवोचन् । Con. अवक्ष्यत् । Pass. उच्यते । Cau. वाचयति । Des. विवक्षति । In. वावच्यते । Nouns :—उक्थम् । औक्थिकः । वक्त्रम् । वक्त्रकः ।

विद ५५ ज्ञाने ।

55 √ vida to know. In the Present Tense, the ordinary affixes are optionally replaced by those of the Perfect by the following:—

२४६४ । विदो लटो वा । ३ । ४ । ८३ ।

वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा स्युः । वेद । विदतुः । विदुः । वेत्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्म । पक्षे वेत्ति वित्त इत्यादि । विवेद । विविदतुः । 'उषविद–' (२३४१) इत्याम्पक्षे 'विद' इत्यकारान्तनिपातनाच्च लघूपधगुणः । विदांचकार । वेदिता ।

2464. The nine affixes of the Perfect tense, are optionally added in the Present tense also, after the verb 'vid'.

Thus :—

Singular.	वेद or वेत्ति	वेत्थ or वेत्सि	वेद or वेद्मि
Dual.	विदतुः or वित्तः	विदथुः or वित्थः	विद्व or विद्वः
Plural.	विदुः or विदन्ति	विद or वित्थ	विद्म or विद्मः

लिट्

Singular.	*Dual.*	*Plural.*
विवेद ।	विविदतुः ।	विविदुः ।
विवेदिथ ।	विविदथुः ।	विविदिव ।
विवेद ।	विविदिव ।	विविदिम ।
	or	
विदांचकार ।	विदाञ्चक्रतुः ।	विदांचक्रुः ।
विदाञ्चक्रिथ ।	विदाञ्चक्रथुः ।	विदाञ्चक्रिव ।
विदाञ्चकार ।	विदाञ्चक्रिव ।	विदाञ्चक्रिम ।

When we form the Periphrastic Perfect with आम् by III. 1. 38. S. 2341, there is no guṇa of the इ of विद् because it is not penultimate, as the root given in S. 2341 is विद ending with अ and not विद् ending in a consonant.

The First Future is वेदिता । In the Imperative, we have the optional form, विदांकुर्वन्तु &c. also by the following:—

२४६५ । विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ ।

वेत्तेर्लोट्यामगुणाभावो लोटो लुक्लोडन्तकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षित इति शब्दात् ।

2465. The form विदांकुर्वन्तु is optionally employed as an irregular form in the Imperative.

This irregular form is obtained by adding the affix आम् to the root विद् 'to know,' when followed by लोट् or the Imperative tense; the tense affixes of लोट् are then elided by *luk*; moreover there is no substitution of *guṇa* as required by VII. 3. 86; and when we have thus obtained the form विदाम्, we annex to it the

लोट् of the verb कृ; thus we have विदाङ्कुर्वन्तु or विदन्तु 'let them know.' The third person plural is not only intended to be spoken of by the employment of the form विदाङ्कुर्वन्तु in the aphorism; on the contrary, the word इति shows that all the numbers and persons of the Imperative may be so employed; as विदाङ्करोतु विदांकुरुताम् &c.

In other words the Periphrastic Imperative is formed by adding to विदां the Imperative of the root कृ । To form the Imperative of √kṛi, the following sûtras apply; it being remembered that the root √kṛi belongs to the Tanâdi class.

२४६६ । तनादिकृञ्भ्य उः । ३ । १ । ७९ ।

तनादेः कृञश्च 'उ'प्रत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः । तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्ग्रहणं 'गणकार्यस्यानित्यत्वे' लिङ्गं । तेन 'न विश्वसेदविश्वस्तम्' इत्यादि सिद्धम् । विदां करोतु ।

2466. The affix उ comes after the roots of the Tanâdi class and after the verb कृ 'to make' when a sârvadhâtuka affix follows, signifying the agent.

This debars शप्. As तन् + उ + ति = तनोति 'he expands'; कृ + उ + ति = करोति 'he makes'. Though the root कृ is included in the list of the Tanâdi verbs, for which see Dhâtupâṭha, yet its separate enunciation in the present sûtra is for the sake of showing that the operations dependent upon a word being included in a gaṇa or class, are not of universal validity. Therefore forms like विश्वसेत् are valid, as in the sentence, न विश्वसेदविश्वस्तम् । Here there is not the elision of शप् in विश्वसेत् though the root श्वस् belongs to the adâdi class (No. 60). According to the Kâsikâ, the separate enunciation of कृ in this sûtra is for the sake of making a restrictive rule with regard to this verb; that is to say, the root कृ is a Tanâdi root only for the purposes of taking the affix उ; all the other operations of Tanâdi verbs are not to be performed upon it. Thus the rule II. 4. 79. does not apply to कृ. Thus अकृत and अकृथाः; the सिच् elision is compulsory and not optional.

Thus the 3rd Person Singular is विदांकरोतु । In forming the 3rd Per. Singular with तातङ् or of the Dual. &c. of the Imperative of कृ the following applies.

२४६७ । अत उत्सार्वधातुके । ६ । ४ । ११० ।

उप्रत्ययान्तस्य कृञोऽकारस्य उत्स्यात्सार्वधातुके क्ङिति । उदिति तपरसामर्थ्याच्च गुणः । विदां कुरुतात् विदां कुरुताम् । 'उतश्च-' (२३३४) इति हेर्लुक् । आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्वम् । विदांकुरु । विदांकरवाणि । अवेत् । अविताम् । 'सिजभ्यस्त-' (२२२६) इति झेर्जुस् । अविदुः ।

2467. Before a Sârvadhâtuka affix with an indicatory क् or ङ्, short उ is substituted for the अ of कृ (कर् + उ) when gunated.

Note:—Thus कृ + उ + तस् = कर् + उ + तस् (VII. 3. 84) = कुर् + उ + तस् = कुरुत (VI. 4.110). The तस is ङित् by I. 2.4. So also कुर्वन्ति, कुरु ॥ Why do we say 'before a Sârvadhâtuka'? So that the rule may apply to what was once a Sârvadhâtuka, though no longer éxistent. Thus कुरु where the personal ending हि is elided, but it leaves its effect behind.

The त् in उत् shows that this उ is not to be gunated by VII. 3.86. When the affix is not कित् or ङित् we have करोति, करोषि and करोमि (1. 2. 4).

Thus we have विदांकुरुतात् । D. विदांकुरुताम् ।

In forming the 2nd Person Singular, the हि is elided by VI. 4. 106. S. 2334. This elision of हि is ordained by a sûtra which falls in the subdivision of asiddhas, under असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22. S. 2183); and therefore, it is considered to have not taken place for the purposes of उ change required by VI. 4.110. S. 2467. Therefore we have the form कुरु though no sârvadhâtuka affix follows. Thus विदांकुरु । 1st Sing. विदांकरवाणि ।

The Imperfect 3rd S. is अवेत्; D. अवित्ताम् । The Plural is formed by जुस् under III. 4, 109. S. 2226. Thus अविदुः । In the 2nd Singular, there is रु substitution of द by the following:—

२४६८ । दश्च । ८ । २ । ७५ ।

धातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे रुः स्याद्वा । अवेः-अवेत् । 'अस ५६ भुवि' । अस्ति ।

2468. द् or, रु may optionally be substituted for the final द् of a root, before the Personal-affix सि, when such द् stands at the end of a Pada.

Thus अवेः or अवेत्.

55 विद ज्ञाने (Parasmaipadi).

55√ vida to know.

Pre. वेत्ति, वेद । विदतुः or वित्तः । विदन्ति or विदुः । वेत्सि or वेत्थ । वित्थः or विदथुः । वित्थ or विद । वेद्मि or वेद । विद्व or विद्वः । विद्म or विद्मः । Per. विवेद, विदांचकार । विविदतुः । विविदुः । विवेदिथ । विवेद । विविदिव । I Fut. वेदिता । II Fut. वेदिष्यति । Imperative वेत्तु or वित्तात् or विदांकरोतु । वित्तां विदन्तु । विद्धि । वित्तं । वित्त । वेदानि । वेदाव । वेदाम । Imper. अवेत् । अवित्ताम् । अविदु. । अवेत् or अवेः । अवित्तम् । अवित्त । अवेदम् । अविद्व । अविद्म । Poten. विद्यात् । विद्याताम् । विद्युः । विद्याः । विद्याम् । Bene. विद्यात् । विद्यास्ताम् । Aorist अवेदीत् । अवेदिष्टाम् । अवेदिषुः । अवेदीः । अवेदिष्टम् । अवेदिष्ट । अवेदिषम् । अवेदिष्व । अवेदिष्म । Condi. अवेदिष्यत् । Pass. विद्यते । Caus. वेदयति । Aorist अवीविदत् । Deside. विविदिषति । Inten. वेविद्यते । yañ luk वेवेत्ति or वेविदीति । Nouns :— वेदः । वेद्यः । विदुरः । वित्तिः । वैदिकः । वेदना । विन्दुः । विद्या । चातुर्वैद्यः । Pre. Part. Parasmai. विदन् । विद्वान् Per. Part. Parasmai. विद्वान् । Past Part. Pass. विदितः । Act. विदितवान् Gerund विदित्वा (I. 2. 8. S. 2609)

55√ vida. The root is Átmanepadi with the Preposition सम् (1. 3. 29. S. 2669).

Pre. संवित्ते । संविदाते । संविदते or संविद्रते । (VII. 1. 7. S, 2701). संवित्से । संविदे । Per. संविविदे । संविदांचक्रे । संविविदिषे । संविविदे । संविविदिवहे । I Fut. संवेदिता । संवेदितासे । II. Fut. संवेदिष्यते । Imperative संवित्तां । संविदातां । संविदतां or संविद्रतां । संवित्स्व । संवेदै । Imper. समवित्त । समविदातां । समविदत or समविद्रत । समवित्थाः । समविदि । Poten. संविदीत । संविदीयाताम् । Bene. संवेदिषीष्ट । संवेदिषीयास्ताम् । Aorist समवेदिष्ट । समवेदिषाताम् । Inten. । संवेवित्ते । D. संवेविदाते । संवेविदते ।

अस ५६ भुवि । अस्ति ।

56 √asa, to be. The Present 3rd S. is अस्ति । In the dual अ is elided by the following :—

२४६९ । श्नसोरल्लोपः । ६ । ४ । १११ ।

श्नस्यास्तेश्चकारस्य लोपः स्यात्सार्वधातुके क्ङिति । स्तः । सन्ति । 'तासस्त्योः-' (२१९१) इति सलोपः । असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः । 'आर्धधातुके' (२४३२) इत्यधिकृत्य ।

2469. Before a Sârvadhâtuka कित् or ङित् affix, the अ of श्न and अस् is elided.

श्न is the characteristic of the roots of the Rudhâdi class, while अस् is the root itself. Thus रुन्धः ; रुन्धति, भिन्तः, भिन्दन्ति ; So also of अस् :-स्तः, सन्ति ॥ But भिनत्ति and अस्ति before non—कित् and non—ङित् affixes. श्न+अस् ought to be श्नास्, instead of that we have श्नस् in the sûtra. The पररूप single substitution is an irregularity.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
	अस्ति ।	स्तः ।	सन्ति ।
(अस् + सि =)	असि । (The स is elided by VII. 4. 50.S. 2191).	स्थः ।	स्थ ।
	अस्मि ।	स्वः ।	स्मः ।

Before ârdhadhâtuka affixes, the root अस् is replaced by भू by the following sûtra which falls in the section governed by आर्धधातुके (II. 4. 35. S. 2432).

२४७० । अस्तेर्भूः । २ । ४ । ५२ ।

बभूव । भविता । अस्तु । स्तात् । स्ताम् । सन्तु ।

2470. भू is the substitute of the verb अस् 'to be,' when an ârdhadhâtuka affix is to be applied.

Thus बभूव । Fut. भविता 'he will be,' भवितुम् 'in order to be,' भवितव्यम् 'must be.' *Note* :—Now the Perfect tense affixes are also ârdhadhâtuka affixes (III. 4. 115). The Perfect of अस् is therefore the same as that of भू, namely, बभूव &c. There is, however, an important exception to this rule, namely, when अस् is employed as an auxiliary verb in forming Periphrastic Perfect of other verbs. In that case अस forms its Perfect tense regularly, आस, आसतुः, आसुः &c, This apparent breach of the present sûtra is explained by taking the term कृञ् in III.

1. 40. as a Pratyâhâra including कृ, भू, and अस्, and if अस् could not form its Perfect in the regular way, its inclusion in this Pratyâhâra would be useless; hence we conclude, that as an auxiliary verb, अस् forms its Perfect regularly.

The Imperative is अस्तु or स्तात्। 3rd स्ताम्। Pl. सन्तु। In the Second Person Singular अस् + हि the following applies :—

२४७१। घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च। ६।४।११९।

घोरस्तेश्चैत्त्वं स्याद्धौ परेऽभ्यासलोपश्च। आभीयत्वेनैत्त्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः। 'श्नसोः-' (२४६९) इत्यल्लोपः। एधि। तातङ्पक्ष एत्त्वं न। परेण तातङा बाधात्। '× सकृद्गतौ-×' इति न्यायात्। स्तात्। स्तम्। स्त। असानि। असाव। असाम। 'अस्तिसिचः-' (२२२५) इतीट्। आसीत्। 'श्नसोः-' (२४६९) इत्यल्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाट्। आस्ताम्। आसन्। स्यात्। भूयात्। अभूत्। सिचोऽस्तेश्च विद्यमानत्वेन विशेषणादीड्न।

2471. For the final vowel of the roots दा and धा (घु), and for the स् of अस्, is substituted ए before the Imperative ending हि; and thereby the reduplicated syllable of दा and धा is elided.

Thus (देहि, and धेहि, of घु, and) एधि of अस, the स् is elided by this sûtra, and अ is elided by VI. 4. 111. S. 2469. This लोप of the present sûtra should be considered as having an indicatory श् so that the *whole* of the reduplicate and not only the final letter of the abhyâsa (I. 1. 55) is elided.

Sing.	*Dual.*	*Plural.*
अस्तु	स्ताम्	सन्तु
एधि	स्तम्	स्त
असानि	असाव	असाम
	लङ्	
आसीत्	आस्ताम्	आसन्
आसीः	आस्तं	आस्त
आसम्	आस्व	आस्म

This ए ordained by the present sûtra is considered asiddha, as it falls in the âbhîya section (VI. 4. 22. S. 2183) and therefore हि is changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425, for it is considered to have come after a झल् letter स्, though this स् no longer exists. But when तातङ् is added in the Imperative Second Singular, there is no ए change of the स of अस्। Because the तातङ् is ordained by a subsequent sûtra, and debars it. Even after the adding of तातङ्, there is no ए change by considering it as sthânivat to its principal हि, on the maxim that a rule once set aside, is set aside for good.

Thus we have स्तात्। स्तम्। स्त। असानि। असाव। असाम। In the Imperfect we have ईट् by VII. 3. 96. S. 2225. as आसीत्। In the dual, there is आट् augment before स्ताम् (VI. 4. 72. S. 2254), because the elision of अ by S. 2469 is asiddha, it being an âbhîya rule, and hence स्ताम् is considered as beginning with vowel. Thus we have आस्ताम्। Pl. आसन्। Pot. स्यात्। Ben. भूयात्। Aor. अभूत्। This is thus derived. अभू + सिच् + त् = अभू + 0 + त् (the सिच् is elided by II.

4. 77. S. 2223). Now the aprikta त् required ईट् by VII. 3. 96. S. 2225. But it is not added, as we have already explained under that sûtra, that ईट् comes only then when सिच् and अस् exist as सिच् and अस् । See page 31. of this volume. Therefore we have अभूत् ।

The स of अस् is changed to ष् when preceded by an alterant preposition, by the following :—

२४७२ । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः । ८ । ३ । ८७ ।

उपसर्गेभ्यः प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्याद्यकारेऽचि च परे । निष्यात् । प्रादुःष्यात् । निषन्ति । प्रादुःषन्ति । 'यच्परः' किम् । अभिस्तः । 'मृजू ५७ शुद्धौ' ।

2472. The स् of the verb अस् is changed to ष्, when it is followed by a vowel or य् and is preceded by प्रादुः, or an upasarga having इ or उ in it.

The word यच् परः means 'followed by य् or अच्' ॥ The word प्रादुः is an Indeclinable, meaning 'evidently.'

Thus अभिषन्ति, निषन्ति विषन्ति, प्रादुःषन्ति; अभिष्यात्, निष्यात्, विष्यात्, प्रादुःष्यात् ॥

Why do we say "when it is followed by a vowel or य्" ? Observe निस्तः, विस्तः, प्रादुस्तः ॥

५६ अस भुवि ।

56 √asa, to be.

Pre. अस्ति । स्तः । सन्ति । असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः । Per. बभूव or आस । आसतुः । आसुः । आसिथ । आसथुः । आस । आस । आसिव । आसिम । I Fut. भविता । II Fut. भविष्यति । Imp. अस्तु or स्तात् । स्ताम् । सन्तु । एधि or स्तात् । स्तं । स्त । असानि । असाव । Imper. आसीत् । आस्ताम् । आसन् । आसीः । आसम् । आस्व । Pot. स्यात् । स्यातां । स्युः । स्याः । स्याम् । स्याव । Bene. भूयात् । Aor. अभूत् । अभूवन् । अभूः । Cond. अभविष्यत् । Pass. भूयते । Cau. अस्तेःस्थाने भूरादेशात् अन्यानि रूपाणि भूधातोर्ज्ञेयानि । Nouns :—नास्तिकः नास्तिबाधकः वास्तिनास्ती ।

56 √asa. This root is Atmanepadi, also, when preceded by व्यति ।

Pre. व्यतिस्ते । व्यतिषाते । व्यतिषते । व्यतिसे । व्यतिषाथे । व्यतिध्वे । व्यतिहे । व्यतिस्वहे । Imper. व्यत्यसै ।

57 √mṛijû to wipe, wash off, cleanse. The ऋ gets vṛiddhi by the following sûtra :—

२४७३ । मृजेर्वृद्धिः । ७ । २ । ११४ ।

मृजेरिको वृद्धिः स्याद्धातुप्रत्यये परे । 'क्ङित्यजादौ वेष्यते' । 'व्रश्च-' (२९४) इति षः । मार्ष्टि । मृष्टः । मृजन्ति-मार्जन्ति । ममार्ज । ममार्जतुः-ममृजतुः । ममार्जिथ-ममार्ष्ठ । मार्जिता-मार्ष्टा । मृड्ढि । अमार्ट् । अमार्जम् । अमार्जीत्-अमार्क्षीत् । 'रुदिर् ५८ अश्रुविमोचने' ।

2473. The Vṛiddhi (आर्) is substituted for the root vowel (ऋ) of the stem मृज् before any affix that is ordained after a root, provided it is not कित् or ङित् ।

As मार्ष्टा, मार्ष्टुम्, मार्ष्टव्यम् । The मज् here is a root, and the affixes before which this Vṛiddhi takes place are those which come after *roots*, and not which come after Prâtipadikas. Therefore, not before the affixes भ्यां &c. as कंसपरिमड्भ्याम्, मड्भिः । The anuvṛitti of the word vibhakti has ceased. This sûtra debars guṇa of VII. 3. 84.

Ishṭi :—The vṛiddhi is optional before a कित् or ङित् affix whose first letter is a vowel.

The ज is changed to ष by VIII. 2. 36. S. 294. Thus मज् + ति = मार्ज् + ति = = मार्ष् + ति = मार्ष्टि ।

मृजू ५७ शुद्धौ ।

57 √mṛijû, to wipe or wash off, cleanse.

Pre. मार्ष्टि । मृष्टः । मृजन्ति or मार्जन्ति । मार्क्षि । मृष्ठः । मृष्ठ । मार्ज्मि । मृज्वः । मृज्मः । Per. ममार्ज । ममार्जतुः or ममृजतुः । ममृजुः or ममार्जुः । ममार्जिथ or ममार्ष्ठ । ममार्जिव, ममृजिव or ममृज्व । I Fut. मार्जिता, मार्ष्टा । II Fut. मार्जिष्यति, मार्क्ष्यति । Imp. मार्ष्टु or मृष्टात् । मृष्टां । मृजन्तु or मार्जन्तु । मृड्ढि । मार्जानि । मार्जाव । मार्जाम । Imper. अमार्ट् । अमृष्टाम् । अमृजन् or अमार्जन् । अमार्ट् । अमार्जम् । अमृज्व । Pot. मृज्यात् । मृज्याताम् । मृज्याः । मृज्यां । Bene. मृज्यात् । मृज्यास्ताम् । Aor. अमार्जीत् or अमार्क्षीत् । अमार्जिष्टाम् or अमार्ष्टाम् । अमार्जिषुः or अमार्क्षुः । अमार्जीः or अमार्क्षीः । अमार्जिषम् or अमार्क्षम् । Con. अमार्जिष्यत्, अमार्क्ष्यत् । Pass. मृज्यते । Cau. मार्जयति । Aorist. अमीमृजत् or अममार्जत् । Des. मिमृक्षति, मिमार्जिषति । Int. मरीमृज्यते । yaṅluk मरीमार्जीति or मरिमार्ष्टि or मरीमृजीति । Nouns :—अपामार्गः । मार्जारः । मार्जालीयः । मृजा । Pre. Part. Par. मार्जन्, मृजन् । Past. Par. Pass. मृष्टः । Act. मृष्टवान् । Ger. मार्जित्वा, मृष्ट्वा ।

58 √rud ir, to weep, to shed tears.

This रुद् + ति । Now applies the following sûtra by which इट् is added even in Sârvadhâtuka affixes :—

२४७४ । रुदादिभ्यः सार्वधातुके । ७ । २ । ७६ ।

'रुद्' 'स्वप्' 'श्वस्' 'अन्' 'जक्ष्' एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् । रोदिति । रुदितः । हौ परत्वादिटि धित्वं न । रुदिहि ।

2474. A sârvadhâtuka affix beginning with a consonant other than a य, gets the augment इट् after the root रुद्, and the four that follow it namely स्वप्, श्वस्, अन् and जक्ष ।

Thus रोदिति, स्वपिति, श्वसिति, प्राणिति, जक्षिति । But जागर्ति which is beyond the five, and स्वप्स्यति before ârdhadhâtuka affixes, and रुदन्ति before a vowel beginning affix.

The dual is रुदितः । The हि is not changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425 by the सकृद्गत paribhâsha, as the इट् augment is subsequently taught. Or in the sûtra VI. 4 101. S. 2425 we may read the anuvṛitti of हल्, and it is only when हि begins with a हल्, that the rule will apply. Here by the addition of इट् the affix हि becomes ajâdi ; and so that rule has no scope. Thus रुदिहि

In the Imperfect there are ईट् and अट् augments by the following two sûtras.

२४७५ । रुदश्च पञ्चभ्यः । ७ । ३ । ९८ ।

हलादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् ।

2475. After रुद् and the four roots that follow it, comes the augment ईट् to a sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant.

२४७६ । अड्गार्ग्यगालवयोः । ७ । ३ । ९९ ।

अरोदीत्-अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः-अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामडीड्भ्यामन्तरङ्गत्वाद्यासुट् । रुद्यात् । अरुदत्-अरोदीत् ।

'ञिष्वप् ५८ शये' । स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ-सुष्वप्थ ।

2476. According to the opinion of Gârgya, and Gâlava, the augment अट् comes before a Sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant, after the above five roots रुद &c.

Thus we have अरोदीत् with ईट्, or अरोदत् with अट् added to रु । Similarly अरोदीः or अरोदः ।

Note :—As अरोदीत्, अरोदीः, अस्वपीत् and अस्वपीः, अश्वसीत्, अश्वसीः, प्राणीत्, प्राणीः, अजक्षीत्, अजक्षीः ॥ Why of these five only? Observe अजागर् भवान् ॥ Why an aprikta affix? Observe रोरुदिति ॥ The word रुदः in the preceding sûtra is singular, though it ought to have been plural.

Note :—As अरोदत् अरोदः, अस्वपत् अस्वपः, अश्वसत् अश्वसः, प्राणत् प्राणः, अजक्षत् अजक्षः ॥ The names of Gârgya aud Gâlava are mentioned for honoris oausa.

Note :—The mention of these names is not for the sake of "option" (विकल्पार्थम्). Because the very injunction about अट्, would make the ईट् of the preceding sûtra optional. The mention of more than one Achârya in the sûtra is also for this very reason.

In the Potential, the यासुट् augment is added first to the affix, because it is antaranga, as it depends merely on the Mood लिङ्, while with regard to it, the ईट् and अट् augments are Bahiranga, because they depend on a particular base (prakṛiti such as √*rud* &c.) and a particular affix (pratyaya, namely only those which are apṛikta). Therefore ईट् and अट् augments, though taught subsequent to यासुट् augment, do not debar it, because they are of weaker force compared with it. Therefore यासुट् is added first, and the 3rd Per. S. affix becomes यात्, which being no longer apṛikta, there is no occasion for adding to it the augments ईट् or अट् of these two sûtras. Thus we have रुद्यात् ।

The aorist is अरुदत् or अरोदीत्,

रुदिर् ५८ अश्रुविमोचने ।

58√rudir to weep, to cry.

Pre. रोदिति । रुदितः । रुदन्ति । रोदिषि । रुदिथः । रुदिथ । रोदिमि । रुदिवः । रुदिमः । Per. रुरोद । रुरुदतुः । रुरुदुः । रुरोदिथ । रुरुदथुः । रुरुद । रुरोद । रुरुदिव । रुरुदिम् । I Fut. रोदिता । II Fut. रोदिष्यति । Imp. रोदितु or रुदितात् । रुदिताम् । रुदन्तु । रुदिहि । रुदितम् । रुदित । रोदानि । रोदाव । रोदाम । Imp. अरोदीत् or अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः or अरोदः । अरुदितं । अरुदित । अरोदम् । अरुदिव । अरुदिम । Pot. रुद्यात् । रुद्यातां । रुद्युः । रुद्याः । रुद्यातम् । रुद्यात । रुद्याम् । Ben. रुद्यात् । रुद्यास्ताम् । Aor. अरुदत् or अरोदीत् । अरुदताम् or अरोदिष्टाम् । अरुदन् । अरुदः अरुदम् । अरुदाव । Con. अरोदिष्यत् । Pass. रुद्यते । Cau. रोदयति । Aorist. अरूरुदत् । Des. रुरुदिषति । In. रोरुद्यते । Yañ luk रोरुदीति or रोरोत्ति । Du. रोरुत्तः । Imper. अरोरोत् । Nouns :—रोदसी । रुद्राणी । रुद्रः । शतरुद्रीयम् ।

59√ñi ṣhvap to sleep.

The Present is स्वपिति । स्वपितः &c. The Perfect is सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । &c. When the root takes the upasargas सु or वि or निर् or दुर् then the स of the vocalised सु in the Perfect is changed to ष by the following :—

२४७७ । सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः । ८ । ३ । ८८ ।

एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः स्यात् । 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते' । किति लिटि परत्वात्संप्रसारणे षत्वे च कृते द्वित्वम् । × पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने × । सुषुषुपतुः । सुषुषुपुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य संप्रसारणम् । षत्वस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं 'हलादिः शेषः' (२१७९) । नित्यत्वाच्च । ततः सुपि रूपाभावान्न षः । सुसुष्वाप । सुस्वप्ता । अस्वपीत्-अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुषुप्यात् । अस्वाप्सीत् । 'श्वस ६० प्राणने' । श्वसिति । श्वसिता । अश्वसीत्-अश्वसत् । श्वस्याताम् । श्वस्यास्ताम् । 'ह्यन्तक्षण-' (२२९९) इति न वृद्धिः । अश्वसीत् । 'अन ६१ च' । अनिति । आन । अनिता । आनीत्-आनत् ।

2477. The स् of स्वप् when it assumes the form सुप्, and of सूति, and सम is changed to ष् after सु, वि, निर् and दुर् ॥

The maxim is that the root is first joined with the upasarga, and then grammatical rules applied. Thus the compound verbs are सुस्वप्, विस्वप् &c. To this when the affixes of the Perfect which are कित् are added, then first there is vocalisation of व into उ, and स changed to ष, and then reduplication. That is the steps are (1) सुसुप् (2) सुषुप्, (3) सुषुप् षुप् । For the purposes of reduplication the स changed to ष by the rule of Tripâdi ought to have been considered asiddha by VIII. 2. 1. This is prevented by the maxim already given under S. VI. 1. 3. *i. e.*, for the purposes of reduplication, the Tripâdi rules are not asiddha. Therefore ष is reduplicated. Thus we have the following equation: सु + स्वप् + अतुस् = सुसुप् + अतुस् (VI. 1. 15. S. 2409) = सु + षुप् + अतुस् (VIII. 3. 88. 2477) = सुषुप्षुप् + अतुस् (पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने) = सुषुषुपतुस् । So also सुषुषुपुः ।

Before those affixes of लिट् which are not कित्, there is reduplication first, and then vocalisation of the abhyâsa. The ष change ordained by the present Tripâdi sûtra being considered asiddha (VIII. 2. 1.); the हलादिशेषः (S. 2179) rule applies prior to it. And because it is a *nitya* rule also, therefore it applies first. When हलादिशेषः has applied, there remains no *form* सुप् but only सु, and therefore the present rule does not apply, and there is no ष change. Thus सुस्वप् + णल् = सुस्वप्स्वप् + णल् = सुसुप्स्वप् + णल् = सुसुस्वप् + णल् (S. 2179). Now the second सु cannot be changed to षु by the present sûtra because the condition for the application of this rule, namely the existence of the form सुप् is absent. Thus we get सुषुष्वाप and सुष्वप्त ।

Note :—The word सुपि is exhibited in the sûtra as the form of स्वप् with vocalisation. Thus सुषुप्तः, निः षुप्तः, दुः षुप्तः ॥ The word सूति is the क्तिन् ending form of सू; the rule applies to this form only, as सुषूतिः, विषूतिः, निषूतिः and दुःषूतिः ॥ The word सम also means the *noun* सम and not the verb सम स्तम वैक्लव्ये ॥ Thus सुषमम. विषमम्, निःषमम्, दुःषमम् ॥

Note :—The following kârikâ sums up the above discussion.

Kârikâ:—सुपेः षत्वं स्वपेर्मा भूद्विषुष्वापेति केन न ।
हलादिशेषान्न सुपिरिष्टं पूर्वं प्रसारणम् ॥
स्थादीनां नियमो नात्र प्राक्सितादुत्तरः सुपिः ।
अनर्थके विषुषुपः षुपिभूतो द्विरुच्यते ॥

Kârikâ—Why is षत्व taught with regard to the सुप् form of स्वप् ? *Ans*. सुपेः षत्वं स्वपेर्मा भूत्, so that the षत्व change should not take place in स्वप् form, as विस्वप्नः and विस्वप्नक् (III. 2. 172). *Q*. विषुष्वापेति केन न ? For what reason the षत्व change has not taken place in the reduplicate विषुष्वाप, for here also in the reduplicate, is the form सुप्, as विसुप्स्वप्, and then by applying हलादिशेष rule, the प् is elided, and एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् applies ? *Ans*. हलादि शेषान् न सुपिः, we reduplicate the form स्वप् as विस्वप्स्वप् and then elide प् as विस्वस्वप्, and then vocalise, as विसुस्वप्, so that there being no form सुप्, there is no षत्व ॥ इष्टं पूर्वं प्रसारणं, in fact, the vocalisation takes place first, and then elision according to an ishṭi. See VI. 1. 17. Otherwise, in स्वप् स्वप्, as प् is elided, व् would also have been elided. Why is the स of विषुष्वाप not changed to ष by VIII. 3. 64 ? स्थादीनां नियमो नात्र प्राक् सितादुत्तरः सुपिः, the rule VIII. 3 64 does not apply, because that rule is confined only to verbs up to सित in VIII. 3. 70, while सुप् is *after* that verb. Moreover the प् of सुप् being elided, the mere सु is अनर्थक, and the maxim is अर्थवद् ग्रहणे नानर्थकस्य ॥ *Q*. If this maxim is applied, how do you form विषुषुपः ? *Ans*. अनर्थके विषुषुपः षुपिभूतोद्विरुच्यते, here the form षुप् is doubled, and not सुप् ॥ The root is first joined with the affix वि + स्वप्, then there is vocalisation विसुप् then there is ष change, as विषुप्, then reduplication, as विषुप्षुप् ॥ Now षत्व being considered asiddha, the doubling should take place first ? No, for we have already shown that for the purposes of doubling, the षत्व change is not asiddha (VIII. 2. 3 Vârt.)

ञिष्वप् ५९ शये।

59 √ ñishvap to lie down, to sleep.

Pre. स्वपिति। स्वपितः। स्वपन्ति। स्वपिषि। स्वपिथः। स्वपिथ। स्वपिमि। स्वपिवः। स्वपिमः। Per. सुष्वाप। सुषुपतुः। सुषुपुः। सुष्वप्थ or सुष्वपिथ। सुषुपथुः। सुषुप। सुष्वाप। सुषुपिव। सुषुपिम। I Fut. स्वप्ता। II Fut. स्वप्स्यति। Imp. स्वपितु। स्वपिताम्। स्वपन्तु। स्वपिहि। स्वपितम्। स्वपित। स्वपानि। स्वपाव। स्वपाम। Imperfect अस्वपत् or अस्वपीत्। अस्वपिताम्। अस्वपन्। अस्वपः or अस्वपीः। अस्वपितम्। अस्वपित। अस्वपम्। अस्वपिव। अस्वपिम। Pot स्वप्यात्। स्वप्याताम्। Bene. सुप्यात्। सुप्यास्ताम्। Aorist अस्वाप्सीत्। अस्वाप्ताम्। अस्वाप्सुः। अस्वाप्सीः। अस्वाप्सम्। Con. अस्वप्स्यत्। Pass. सुप्यते। With the Preposition सु, we have सुषुप्यते। Cau. स्वापयति। Aorist असूषुपत्। Des. सुषुप्सति। With वि, we have विषुषुप्सति। Inten. सोषुप्यते। (VI. 1. 19. S. 2645.) विषोषुप्यते। Yan luk. सास्वपीति। Nouns :—स्वप्नः।

श्वस् ६० प्राणने।

60 √ śvas to breathe. In the Potential, the root is conjugated like the Bhuadi, the vikaraṇa शप् is not elided. This is the view of the Mâdhavîya. Bhattoji would elide शप् here also. The Potentials would according to him be श्वस्यात्, D. श्वस्याताम् &c.

Pre. श्वसिति। श्वसितः। श्वसन्ति। श्वसिषि। श्वसिमि। Per. शश्वास। शश्वसतुः। शश्वसिथ। शश्वस। शश्वास। शश्वसिव। I Fut. श्वसिता। II Fut. श्वसिष्यति। Imperative श्वसितु। श्वसिहि। श्वसानि। Imper. अश्वसत् or अश्वसीत्। अश्वसिताम्। अश्वसीः। अश्वसः। अश्वसम्। अश्वसिव। Poten. श्वसेत्। श्वसेतां। श्वसेयुः। श्वसेः। श्वसेयम्। Bene. श्वस्यात्। श्वस्यास्ताम्। Aorist अश्वसत्। or अश्वसीत्। (There is no vriddhi because of S. 2299). अश्वसिष्टाम्। अश्वसीः। अश्वसिषम्। Condi. अश्वसिष्यत्। Pass. श्वस्यते। Caus. श्वासयति। Aorist अशिश्वसत्। Deside. शिश्वसिषति। Inten. शाश्वस्यते। yaṅ luk शाश्वसीति। Nouns:—श्वसनः। आश्वस्तः। श्वासः।

61 √ ana to breathe.

The Pre. is अनिति, Perf. आन, I Fut. अनिता, Imper. आनीत् or आनत्.

The न of this root is changed to ण after an alterant preposition by the following sûtra.

२४७८। अनितेः। ८। ४। १९।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात्। प्राणिति।

'जक्ष ६२ भक्षहसनयोः'। जक्षिति। जक्षितः।

2478. The न of the verb अन् 'to breathe', is changed into ण, when preceded by an upasarga competent to produce the change.

Thus प्र+अनिति=प्राणिति 'he breathes.' पराणिति ॥ For इट् augment, see VII. 2 76.

अन ६१ च (प्राणने) ।

61√ana to breathe.

Pre. अनिति । अनितः । अनन्ति । अनिषि । अनिमि । Per. आन (प्र+आन=प्राण) प्राणतुः । प्राणुः । प्राणिथ । प्राणिव । I Fut. अनिता । II Fut. अनिष्यति । Imperative प्र+अनितु or प्राणितात् । Imper. आनीत्, आनत् । Poten. अन्यात् । प्राणयात् । Bene. अन्यात् । प्राणयात् । प्राणयास्ताम् । Aorist आनीत् । प्राणीत् । प्राणिष्टाम् । प्राणीः । Condi. आनिष्य । Pass. अन्यते । Caus. आनयति । प्राणयति । Aorist प्राणिणत् । Deside. अनिनिषति । प्राणिणिषति । Nouns—प्राणः ।

62.√jakṣha 'to eat,' when it is the reduplicated form of घस्; and 'to laugh,' when it is the reduplicated form of हस् ।

The Pre. Sing. is जक्षिति, Dual. जक्षितः । In the plural the अन्त् is replaced by अत् by the following.

२४७९ । अदभ्यस्तात् । ७ । १ । ४ ।

झस्य अत्स्यात् । अन्तापवादः । जक्षति । 'सिजभ्यस्त-' (२२२६) इति झेर्जुस् । अजक्षुः । अदमन्तःस्यादिरित्युज्ज्वलदत्तो बभ्राम । रुदादयः पञ्च गताः ।

2479. अत् is substitute for झ after a reduplicated verbal stem.

This debars the अन्त substitution required by VII. 1. 3. S. 2169. Thus जक्ष्+झि=जक्षति । In the Imperfect Plural however जुस् replaces झि by III. 4. 109. S. 2226. As अजक्षुः ।

Ujjvaladatta gives this root as यक्ष, and not जक्ष which is a mistake.

जक्ष ६२ भक्षहसनयोः ।

62√jaksha 1. to eat 2. to laugh.

Pre. जक्षिति । जक्षितः । जक्षति । जक्षिषि । जक्षिमि । Per. जजक्ष । जजक्षिथ । जजक्षिव । I Fut. जक्षिता । II Fut. जक्षिष्यति । Imperative जक्षितु । जक्षितां । जक्षतु । जक्षिहि । जक्षाणि । Imper. अजक्षीत्, अजक्षत् । अजक्षिताम् । अजक्षुः । Poten. जक्ष्यात् । जक्षेत् according to Chandra. जक्ष्याताम् । Bene. जक्ष्यात् । जक्ष्यास्ताम् । Aorist अजक्षीत् । अजक्षिष्टाम् । अजक्षीः । अजक्षिषं । Condi. अजक्षिष्यत् । Pass. जक्ष्यते । Caus. जक्षयति । Aorist अजिजक्षत् । Deside. जिजक्षिषति । Inten. जाजक्ष्यते । yañ luk जाजक्षीति or जाजष्टि । Noun:—जक्षत् ।

Here end the five roots beginning with √rud.

'जागृ ६३ निद्राक्षये' । जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । 'उषविद-' (२३४१) इत्याम्वा । जागरांचकार-जजागार ।

63√jâgṛi to awake.

The Pre. is जागर्ति, Dual. जागृतः, Pl. जाग्रति । In the Perfect there is optionally Periphrastic आम् by III. 1. 38. S. 2341. As जागरां चकार or जजागार । In the dual, we have guṇa by the following:

२४८० । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु । ७ । ३ । ८५ ।

जागर्तेर्गुणः स्याद्विचिण्णल्ङिद्भ्योऽन्यस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । जजागरतुः । अजागः । अजागृताम् । अभ्यस्तत्वाज्जुस् ।

2480. The Guṇa (instead of Vṛiddhi or its prohibition) is substituted for the ऋ of the stem जागृ, except before the affix वि, before the Aorist character चिण्, before the Personal ending णल् of the Perfect, and before an affix with an indicatory ङ् ॥

Thus जजागरतुः । The Imperfect is अजागः । D. अजागृताम् । In the plural, the root being a reduplicated one we have जुस् by VII. 1. 4. S. 2479. Before this जुस्, the ऋ of jâgṛi takes guṇa by the following:

२४८१ । जुसि च । ७ । ३ । ८३ ।

अजादौ जुसीगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरुः । 'अजादौ' किम् । जागृयुः । आशिषि तु जागर्यात् । जागर्यास्ताम् । जागर्यासुः । लुङि अजागरीत् । 'जागृ इस' इत्यत्र यणप्राप्तः, तं सार्वधातुकगुणो बाधते, तं सिचि वृद्धिः, तां जागर्तिगुणः, तत्र कृते हलन्तलक्षणा प्राप्ता, 'नेटि' (२२६८) इति निषिद्धा, ततः 'अतो हलादेः–' (२२८४) इति बाधित्वा 'अतो ल्रान्तस्य' (२३३०) इति प्राप्ता, 'ह्म्यन्त–' (२२९९) इति निषिध्यते । तदाहुः—

'गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् ।
पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यणपूर्वाः प्राप्तयो नव ॥'

इति । 'दरिद्रा ६४ दुर्गतौ' । दरिद्राति ।

2481. Before the personal-ending जुस् (उस्) of the Imperfect when it begins with a vowel, guṇa is substituted for the final इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, and ऌ of the stem.

Note:—As अजुहवुः, अबिभयुः, अबिभरुः, अजागरुः ॥ This Personal ending is ङित् according to I. 2. 4, and would not have caused guṇa (I. 1. 5), but for this sûtra. The ending जुस् (III. 4. 108) comes in the लिङ् also. There, however, it does not cause guṇa. As चिनुयुः, सुनुयुः ॥ Here there are two ङित् affixes, the augment यासुट्, and the sârvadhâtuka जुस्; and the यासुट् prevents guṇa. The इक् is read into the sûtra from I. 1. 3.

As अजागरुः । Why do we say that the affix जुस् must be ajâdi or vowel-beginning? When this affix takes the augment यासुट् of the Potential, it assumes the form युस्, and is no longer vowel-beginning. Before it, there will be no guṇa. As जागृयुः । The Ben. forms are जागर्यात्, D. जागर्यास्ताम्, Pl. जागर्यासुः । The Aorist is अजागरीत् । It is thus evolved:

जागृ+इ+स्+ईत्. The ऋ followed by इ required to be changed to र् by VI. 1. 77. This is prevented by the Guṇa rule VII. 3. 84. S. 2168. The ऋ ought to become अर् । This guṇa however is set aside by the Vṛiddhi rule VII. 2. 1. S. 2297.

This vṛiddhi, however, is set aside by peculiar guṇa of jâgṛi under VII. 3. 85. S. 2480. Thus we get जागर् +इ+स्+ईत्

Now the root being जागर् ending in a consonant, sûtra VII. 2. 3. S. 2267 requires the vṛiddhi of अ; but this vṛiddhi, in its turn is set aside by VII. 2. 4. S. 2268. But now VII. 2. 7. S. 2284 requires *optional* vṛiddhi; but it is restricted by VII. 2. 2. S. 2330, and the vṛiddhi becomes compulsory. But VII. 2. 5. S. 2299 sets aside this vṛiddhi also. Thus.

जागृ+इस्=जाग्र्+इस्(VI.1.77. S 47)=जागर्+इस् (VII. 3. 84. S. 2168)=जागार् +इस् (VII. 2. 1. S. 2297)=जागर्+इस् (VII. 3.85. S. 2480)=जागार्+इस् (VII. 2.3. S. 2267) =जागर्+ इस् (VII. 2. 4. S. 2268)= जागार or जागर्+इस् (VII. 2. 7. S. 2284) =जागार्+इस् (VII. 2. 2. S. 2330)=जागर्+इस् (VII. 2. 5. S. 2299).

The following verse sums up these.

"Guṇa Vṛiddhi, Guṇa, Vṛiddhi, prohibition, option, again Vṛiddhi and then exception, these, with the change of *ṛi* into a semi vowel in the first instance, are the nine results."

जागृ ६३ निद्राक्षये ।

63. √ jâgṛi to wake.

Pre. जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । जागर्षि । जागर्मि । जागृवः । Per. जागराञ्चकार, जजागार, । जजागरतुः । जजागरुः । जजागरिथ । जजागरथुः । जजागर । जजागार । जजागरिव । I Fut. जागरिता । II Fut. जागरिष्यति । Imperative जागर्तु or जागृतात् । जागृतां । जाग्रतु । जागृहि । जागराणि । Imper. अजागः । अजागृताम् । अजागरुः । अजागः । अजागरम् । अजागृव । Poten. जागृयात् । जागृयाताम् । जागृयुः । जागृयाः । जागृयां । जागृयाव । Bene. जागर्यात् । जागर्यास्ताम् √Aorist अजागरीत् । अजागरिष्टाम् । अजागरिषुः । अजागरीः । अजागरिषं । Condi. अजागरिष्यत् । Pass. जागृयते । Caus. जागरयति । Aorist अजजागरत् । Deside. जिजागरिषति । Inten. जागर्यते । Nouns :—जागरूकः । जागरा । जागर्या । जागृविः । जजागृवान् । Past. Part. Pass. जागरितः । Act. जागरितवान् । Fut. Part. जागरिष्यन् । Gerund जागरित्वा । Infini. जागरितुं । Adj. जागरितव्यं । जागरणीयं । जागर्यम् ।

64. √ daridrâ to be poor. The Present 3rd Singular is दरिद्राति । In forming the Dual, the आ is replaced by इ, by the following:

२४८२ । इद्दरिद्रस्य । ६ । ४ । ११४ ।

दरिद्रातेरिकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रितः ।

2482. इ is substituted for the आ of दरिद्रा before a Sârvadhâtuka कित् or ङित् affix beginning with a consonant.

Thus दरिद्रितः, दरिद्रिथः, दरिद्रिवः, दरिद्रिमः ॥ But दरिद्रति before a vowel affix (VI. 4. 112) and दरिद्राति before a non-ङित् affix.

In forming the plural, the आ is elided before the affix अति (VII. 1. 4. S. 2479), by the following sûtra:—

२४८३ । श्नाभ्यस्तयोरातः । ६ । ४ । ११२ ।

अनयोरातो लोपः स्यात्क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रति । अनेकाच्त्वादाम्वा । दरिद्रांचकार । 'आत औ णलः' (२३७१) इत्यत्र 'ओ' इत्येव सिद्धे औकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते श्रवणार्थम् । अत एव ज्ञापकादाम्नेत्येके । ददरिद्रौ । ददरिद्रतुरित्यादि । यत्तु णलि ददरिद्रेति तन्निर्मूलमेव । * दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षित आलोपो वाच्यः * । * लुङि वा * । * सनि ण्वुलि ल्युटि च न * । दरिद्रिता । अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अदरिद्रुः । दरिद्रियात्–दरिद्र्यात् । अदरिद्रीत् । इट्सकौ । अदरिद्रासीत् ।

2483. Before a Sârvadhâtuka क्ति or ङित् affix beginning with a vowel, the long आ of श्ना (the vikarana of the 9th class) and of the reduplicate stems is elided.

Note:—Thus लुनते, लुनताम्, अलुनत, मिमते, मिमताम्, अमिमत, संजिहते, संजिहताम् and समजिहत ॥ Why do we say 'of श्ना and the reduplicates?' Observe यान्ति वान्ति ॥ Why 'of long आ?' Observe बिभ्रति ॥ Why 'before क्ङित् and ङित्?' Observe, अलुनात्, अजहात् ॥

Thus दरिद्रा+झि=दरिद्रा+अति (VII. 1. 4. S. 2479)=दरिद्रति (VI. 4. 112. S. 2486).

As the root is polysyllabic, its Perfect is formed periphrastically by आम् by the vârtika under III. 1. 35. S. 2306. Thus दरिद्रांचकार । Some say the Perfect is formed regularly, because of the implication of the sûtra आत औ णलः (VII. 1. 34. S. 2371). There the sûtra teaches the substitution of औ for णल्, while the same form like पपौ, दधौ &c. could have been evolved by the substitution of ओ for णल् । The fact that औ is taught there and not ओ indicates that औ is to be heard even in the root daridrâ when the final आ is elided. They form the Perfect as ददरिद्रौ । Dual ददरिद्रतुः &c. But the form ददरिद्र in णल् is wrong and without authority.

Vârt.—The final of दरिद्रा is elided before an Árdhadhâtuka affix. And this elision should be considered as siddha, in applying rules relating to affixes. Thus दरिद्रा by loosing आ becomes दरिद्र्, and we should apply those affixes which would come after a form like 'daridr', and not what would have come after a form like 'daridrâ.' Thus ण comes after roots ending in long आ (III. 1. 141): but this affix would not be applied here, but the general affix अच् (III. 1. 134). Thus दरिद्राति=दरिद्रः

Vârt.—Optionally so in the Aorist (adyatana-past) as अदरिद्रीत् or अदरिद्रासीत्. The latter form is evolved by adding सक् of VII. 2. 73. S. 2377 and elision of सिच् ॥ The form दरिद्रस्य in the sûtra is Vedic, the root being shortened from दरिद्रा to दरिद्र ॥

Vârt.—The elision does not take place in the forms दरिद्रायक and दरिद्राण, and the Desiderative may be either दिदरिद्रासति or दिदरिद्रिषति ॥ To sum up "आ of दरिद्रा should be considered as elided when applying an ârdhadhâtuka affix, but optionally so before लुङ् (Aorist), and not at all before सन् (Desiderative), ण्वुल and ल्युट" ॥

Therefore the first Future is दरिद्रा+इट्+ता=दरिद्र्+इ+ता (*vârtika*)=दरिद्रिता The Imperfect is अदरिद्रात्, D. अदरिद्रिताम्, pl. अदरिद्रुः ।

दरिद्रा ६४ दुर्गतौ ।

64 √daridrâ to be poor.

Pre. दरिद्राति । दरिद्रितः । दरिद्रति । दरिद्रासि । दरिद्रिथः । दरिद्रिथ । दरिद्रामि दरिद्रिवः । Per. दरिद्रांचकार । I Fut. दरिद्रिता । II Fut. दरिद्रिष्यति । Imperative दरिद्रातु or दरिद्रितात् । दरिद्रितां । दरिद्रिहि । दरिद्राणि । Imper. अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अदरिद्रुः । अदरिद्राः । अदरिद्राम् । Poten. दरिद्रियात् । दरिद्रियाताम् । Bene. दरिद्रियात् or दरिद्रात् । दरिद्रास्ताम् । Aorist अदरिद्रीत् or अदरिद्रासीत् । अदरिद्रिष्टाम् । अदरिद्रिषुः । अदरिद्रीः । अदरिद्रिषम् । Condi. अदरिद्रिष्यत् । Pass. दरिद्रायते । Aor. अदरिद्रि । or अदरिद्रायि । Both with चिण् । Caus. दरिद्रायति । Deside. दिदरिद्रासति, दिदरिद्रिषति । Inten. दिदरिद्रायते । Nouns:—दर्द्रू । दरिद्रः । दर्द्रूणः । दरिद्राणः । दरिद्रायकः । Past Part. दरिद्रितः । Act. दरिद्रितवान् ।

'चकासृ ६५ दीप्तौ' । झस्य अत् । चकासति । चकासां चकार । 'धि च' (२२४९) इति सलोपः । सिच एवेत्येके । चकाद्धि । 'चकाधि' इत्येव भाष्यम् ।

65 √chakâ ṛi to shine. In the 3rd Person plural, the झ is replaced by अत् by VII. I. 4. S. 2479. as चकासति । The Perfect is चकासां चकार । In the 2nd Person Singular of the Imperative, the स् of चकास् is elided by VIII. 2. 25. S. 2249. As चकाधि । Others say that the स of सिच् only is elided by that sûtra, and they give the form as चकाद्धि where स is changed to द । But in the Mahâbhâshya the form given is चकाधि । In the Imperfect 3rd Singular, the स becomes द by the following sûtra.

२४८४ । तिप्यनस्तेः । ८ । २ । ७३ ।

पदान्तस्य धातोः सस्य दः स्यात्तिपि न त्वस्तेः । अचकात्-अचकाद् । अचकासुः ।

2484. द is substituted for the final स् of a root, with the exception of अस्, before the Personal ending ति (त्), when it stands at the end of a word.

Note:—The स् of a root can stand at the end of a word when the Personal-ending is dropped. Thus अचकाद् भवान्, अन्वशाद् भवान्, from the roots चकास् and शास् ॥ The Personal affix is elided by VI. 1. 68, and thereby स comes to stand at the end of a Pada.

Note:—Why do we say 'before तिप्'? Observe चकास् formed by क्विप् affix added to the root.

Note:—Why do we say 'with the exception of अस्'? See आप एवेदं सलिलं सर्वम् आः ॥ Here आः is the Imperfect 3rd Person singular of अस् ॥ The ईट् is not added as a Vedic irregularity. See VII. 3. 93, 97.

This sûtra is an exception to ससजुषोः (VIII. 2. 66. S. 162). Thus we have अचकाद् or अचकात् । The Plural is अचकासुः by जुस् (S. 2226). In the 2nd Person singular, the स् is either changed to द or रु by the following:—

२४८५ सिपि धातो रुवा । ८ । २ ॥ ७४ ॥

पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा । पक्षे [जश्त्वेन] दः । अचकाः-अचकात् ।

2585. द् or रु may optionally be substituted for the स् of a root, before the Personal ending सि (स्), when such स् stands at the end of a Pada.

Thus अचकास् त्वम् or अचकात् त्वम्, अन्वशास् त्वम् or अन्वशात् त्वम् ॥ For the रु is first substituted visarjaniya, which is then changed to स् ॥

The word धातोः is employed in the sûtra for the sake of the subsequent sûtras: so also the word रु ॥

चकासृ ६५ दीप्तौ ।

65 √ chakâsṛi to shine.

Pre. चकास्ति । चकास्तः । चकासति । चकास्सि । चकास्मि । चकास्वः । Per. चकासाञ्चकार । I Fut. वकासिता । II Fut. चकासिष्यति । Imperative चकास्तु । चकास्ताम् । चकासतु । चकाधि । Imper. अचकात् । अचकास्ताम् । अचकासुः । अचकात् or अचकाः । अचकास्तं । अचकास्त । अचकासम् । अचकास्व । अचकास्म । Poten. चकास्यात् । चकास्याताम् । Bene. चकास्यात् । चकास्यास्ताम् । Aorist अचकासीत् । अचकासिष्टाम् । अचकासीः । अचकासिषम् । Condi. अचकासिष्यत् । Des. चिचकासिषति । Caus. चकासयति । Aorist अचीचकासत् ।

'शासु ६६ अनुशिष्टौ' । शास्ति ।

66 √ Śasu to teach.

The Present 3rd Person Singular is शास्ति । In forming the Dual, the आ is replaced by इ by the following sûtra.

२४८६ शास इदङ्हलोः ॥ ६ । ४ । ३४ ॥

शास उपधाया इत्स्यादङि हलादौ क्ङिति च । 'शासिवसि-' (सू २४१०) इति षः । शिष्टः । शासति । शशास । शशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ।

2486. Before the Aorist in अङ् and before an affix beginning with a consonant having an indicatory क् or ङ्, there is the substitution of इ for the vowel of शास् ॥

Thus शास+तस्=शिस्+तस्=शिष्+तस् (VIII. 3. 60. S. 2410) =शिष्टः । The 3rd Pl. is शासति ।

The Perfect is शशास, D. शशासतुः ।

The Imperative 3rd Singular is शास्तु or शिष्टात् D. शिष्टाम्, Pl. शासतु । In forming 2nd singular, the root शास् assumes the form शा by the following sûtra:

२४८७ शा हौ ॥ ६ । ४ । ३५ ॥

शास्तेः शादेशः स्याद्धौ परे । तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः । शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशात्-अशाः । शिष्यात् । 'सर्तिशास्ति-' (सू २३८२) इत्यङ् । अशिषत् । अशासिष्यत् ।

2487. Before the Imperative affix हि, शा is substituted for शास् ॥

Thus अनुशाधि, प्रशाधि ॥ The हि is changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425, though strictly speaking that rule ought not to apply, as हि does not come after a झल् letter but after the vowel आ of शा। But the substitution of शा for शास् is by a rule of âbhîya section and is asiddha for the purposes of धि substitution. Thus we have शाधि। See VI 4. 22.

Note:—The anuvritti of उपधायाः is not here; so शा is substituted in the room of the full word शास् and not only for the penultimate vowel of शास् ॥ The anuvritti of कित् and ङित् also is not here. Therefore, when this हि is treated as पित् (III. 4. 88), then too the substitution takes place, though a पित् Sârvadhâtuka is not ङित् (1. 2. 4). Thus शाधि is also found in the Vedas as having acute on the first syllable, which can only be when धि is पित् and consequently anudâtta (III. 1. 4)

शासु ६६ अनुशिष्टौ ।

66 √ śasu to teach, instruct, train. This root takes two objects.

Pre. शास्ति । शिष्टः । शासति । शास्सि । शिष्ठः । शिष्ठ । शास्मि । शिष्वः । शिष्मः Per. शशास । शशासतुः । शशासिथ । शशास । शशासिव । I Fut. शासिता । II Fut. शासिष्यति । Imperative शास्तु or शिष्टात् । शिष्टां । शासतु । शाधि । शिष्टं । शिष्ट । शासानि । शासाव । Imper. अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशाः, । अशात् । अशिष्टम् । अशासम् । अशिष्व । अशिष्म । Poten. शिष्यात् । शिष्याताम् । Bene. शिष्यात् । शिष्यास्ताम् । Aorist अशिषत् । (by अङ् S. 2382). अशिषताम् । अशिषन् । अशिषः । अशिषतम् । अशिषत । अशिषम् । अशिषाव । अशिषाम । Con. अशासिष्यत् । Pass. शास्यते । Caus. शासयति । Aorist अशशासत् । Deside. शिशासिषति । Inten. शेशिष्यते । yañ luk शाशासीति or शाशास्ति । D. शाशिष्टः । Nouns:—शिष्यः । शास्त्रम् । आशीः । शासनं । Pre. Part. Parasmai. शासन् । Past Part. Pass. शिष्टः । Act. शिष्टवान् । Fut. Part. शासिष्यन् । Gerund शिष्ट्वा । शासित्वा । Infini. शासितुं । Adj. शासितव्यं । शासनीयं । शिष्यम् ।

दीधीङ् ६७ दीप्तिदेवनयोः । एतदादयः पञ्चधातवः छान्दसाः । दीधीते । एरनेकाच इति यण् । दीध्यते ।

67. dídhiṅ to shine.

The five roots commencing with this are found employed in the Chhandas literature.

The Present 3rd Sg. is दीधीते । The dual is दीधी+आते = दीध्याते the ई is changed to य by VI. 4. 82. S. 272. The First Person Singular is दीधी+इट् । Now the following sûtra requires that the ई should be elided before the 1st Per Sg. affix.

२४८८ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ॥ ७ । ४ । ५३ ॥

एतयोरन्त्यस्य लोपः स्याद्यकार इवर्णे च परे । इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वाट्टेरेत्वम् । दीध्ये । 'दीधीवेवीटाम्' (सू २१६०) इति गुणनिषेधः । दीध्यांचक्रे । दीधिता । दीधिष्यते ।

2488. The final of दीधी and वेवी falls before an affix beginning with य्, इ or ई ॥

Note:—Thus आदीध्य and आवेव्य गतः, आदीध्यते, and आवेव्यते before य् ॥ आदीधितृ, आवेवितृ; आदीधीत and आवेवीत ॥ Why before य, इ or ई? Observe आदीध्यनम् and आवेव्यनम् ॥ The long ई in यी is a sûtra वैचित्र, for यिवर्णयोः would have been enough.

But this elision is prevented by the rule which requires the इ to be changed to ए (III. 4. 79. S. 2233). because it is a nitya rule. When इ is changed to ए there is no occasion for the application of this sûtra. Thus we have दीधी+ए=दीध्ये । The Per. is दीधी+आम्+चक्रे । The आम् does not cause the guṇa of the final ई because of the prohibition of I. 1. 6. S. 2190. Thus we have दीध्यांचक्रे ।

दीधीङ् ६७ दीप्तदेवनयोः ।

67 √ dîdhiṅ 1. to shine. 2. to seem, appear.

Pre. दीधीते । दीध्याते । दीध्यते । दीधीषे । दीधीध्वे । दीध्ये । दीधीवहे । Per. दीध्याञ्चक्रे । I Fut. दीधिता । II Fut. दीधिष्यते । Imperative दीधीताम् । दीध्यातां । दीधीष्व । दीध्यै । दीध्यावहै । Imper. अदीधीत । अदीध्याताम् । अदीधीथाः । अदीधि । (ई elided by S. 2488). Poten. दीधीत । दीधीयातां । Bene. दीधीषीष्ट । Aorist अदीधिष्ट । अदीधिष्ठाः । अदीधिषि । Condi. अदीधिष्यत । Pass. दीधीयते । Caus. दीधयति । (दीधी+णिच्+शप्+तिप् No vriddhi by S. 2190 = दीध्+णिच्+शप्+तिप् S. 2488 = दीधि+शप्+तिप् = दीधे+अ+ति). Deside. दिदीधिषते । (ई elided by S. 2488). Inten. देदीध्यते । Nouns :—दीधितिः Pre. Part. Parasmai दीधयन् । Past Part. Pass. दीधीतः । Act. दीधीतवान् । Fut. Part. दीधिष्यमाणः । Gerund दीधीत्वा । Infini. दीधीतुम् । Adject. दीधीतव्यं । दीध्यनीयं । देधीयम् ।

वेवीङ् ६८ वेतिनातुल्ये ।

वीगतीत्यनेन तुल्योऽर्थे वर्तत इत्यर्थः ।

68 √ vevîṅ 'to obtain' 'to conceive,' 'to pervade,' 'to cast,' 'to eat,' 'to wish,' 'to shine.' It has the same meaning as the root वी 'to go.' (II 39) It is conjugated like दीधी ।

Pre. वेवीते । Per. वेव्यांचक्रे । I Fut. वेवीता । II Fut. वेविष्यते । (S. 2488) Imperative वेवीताम् । Imper. अवेवीत । Poten. वेवीत । Bene. वेविषीष्ट । Aorist अवेविष्ट । Condi. अवेविष्यत । Pass. वेवीयते । Caus. वेवयते । Deside. वेवेवीषते । Inten. वेवेवीयते । Pre. Atmane. Par. वेवयानः । Past. Part. Pass. वेवीतः Act. वेवीतवान् । Fut. Part. वेविष्यमाणः Gerund वेवीत्वा । Infini. वेवीतुम् । Adject. वेवीतव्यं । वेव्यनीयं । वेवेयम् ।

Here end the roots beginning with अद ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनः । 'षस ६९ षस्ति ७० स्वप्ने' । सस्ति । सस्तः । ससन्ति । ससास । सेसतुः । सस्तु । सधि । 'पूर्वत्रासिद्धम्' (सू १२) इति सलोपस्यासिद्धत्वात् 'अतो हेः' (सू २२०२) इति न लुक् । असत् । असस्ताम् । असुः । असत् । सस्यात् । असासीत्–अससीत् । सन्ति । इदित्वान्नुमि कृते संस्त्' इति स्थिते 'स्कोः–' (सू ३८०) इति सलोपे 'झरो झरि सवर्णे' (सू ७१) इति तकारस्य

वा लोपः । सन्तः । संस्तन्ति । बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा नेत्याश्रित्य 'स्कोः-' (सू ३८०) इति लोपाभावात् । संस्ति । संस्तः । संस्तन्ति इत्येके ।

षस ६९ षस्ति क स्वप्ने ।

69 √ shas 69 (a) √ shasti 'to sleep'. The roots सस्, संस्त, वश and the Intensives without यङ् are all Parasmaipadis. Some say that षस् and षस्ति are not two different roots : and that षस्ति is the root षस exhibited with श्तिप् in order to show difference of meaning. Swâmî gives only one root षस् षसने । षसन means sleep. The second root is सन्स्त् the इ in षस्ति is indicatory.

Pre. सस्ति । सस्तः । ससन्ति । सस्सि । सस्मि । Per. ससास । सेसतुः । सेसुः । सेसिथ । सेस । ससास or ससस । सेसिव । I Fut. ससिता । II Fut. ससिष्यति । Imperative सस्तु । सधि । (सस्+हि = स+हि (VIII. 2. 25. S. 2249). Now अतो हेः S. 2202 required the elision of हि as it follows after a root ending in अ । But it is not so, because the elision of स is by a Tripâdi rule and therefore asiddha before 7¼ Pâdî rules. S. 12.) ससानि । Imper. असत् । असस्ताम् । अससः । असत् । Poten. सस्यात् । सस्याताम् । Bene. सस्यात् । Aorist असासीत् । or अससीत् । Cond. अससिष्यत् । Pass. सस्यते । Caus. सासयति । Aorist असीससत् । Deside. सिससिषति । Inten. सासस्यते । yaṅ luk सासस्ति ।

Nouns:—सस्यकः । सस्यं । सास्ना । Pre. Part. Parasmai ससन् । Past Part. Pass. ससितं Act. ससितवान् Fut. Part. ससिष्यमाणः Gerund ससित्वा Infini. ससितुं Adject. ससितव्यं ससनीयं सस्यम् ।

60 (a) √ shasti. The इ is indicatory, and causes the addition of the nasal. The root is thus सन्स्त् The Present 3rd Singular is सन्स्त् + ति । (Sanst + ti). The स् is elided by VIII. 2. 29. S. 380: and we have सन्त्+ति । Then the त् is elided by VIII. 4. 65 S. 71. We have then सन् + ति=सन्ति । According to Átreya and Maitreya, the स is not elided, and they give the forms संस्ति, D. संस्तः, P. संस्तन्ति । They say that in सन्स्त् the conjunct or the saṅyoga consonants are न्स्त्, and therefore the designation of saṅyoga cannot be given to स्त् alone, and so the rule VIII. 2. 29 S. 380 does not apply as in सन्स्त् the स is not the initial of a conjunct consonant. Where there is conjunction of many consonants, the conjunction of two of them is not called saṅyoga, the definition cannot be split up.

Pre. सन्ति । सन्तः । संस्तन्ति ।

'वश ७१ कान्तौ' । कान्तिरिच्छा । वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्ठः । उवाश । ऊशतुः । वशिता । वष्टु । उष्टात् । उड्ढि । अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवशम् । उश्याताम् । उश्यास्ताम् ।

७० वश कान्तौ

70 √ vasâ 'to wish, desire, long for.' कान्ति here means desire.

Pre. वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्ठः । (VI. 1. 16. S. 2412). वश्मि । उश्वः । Per. उवाश । ऊशतुः । उवशिथ । उवशिव । I Fut. वशिता । II Fut. वशिष्यति । Imperative वष्टु or उष्टात् । उष्टाम् । उड्ढि । वशानि । Imper. अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवट् । औष्टम् ।

औष्ट । अवशम् । औश्व । Poten. उश्यात् । उश्याताम् । Bene. उश्यात् । उश्यास्ताम् । Aorist अवाशीत् । or अवशीत् । Condi. अवशिष्यत् Pass. उश्यत । Caus. वाशयति । Aorist अवीवशत् । Deside. विवशिषति । Inten. वावश्यते । (VI. 1. 20. S. 2646). yaṅ luk वावष्टि । D. वावष्टः । Nouns:—वशा । गोवशा । वशः । औशिजः । उशीरम् । उशना । Pre. Part. Parasmai. वशन् । Past Part. Pass. वशितः । Act. वशितवान् Fut. Part. वशिष्यमाणः । Gerund वशित्वा । Infini. वशितुम् । Adj. वशितव्यं वशनीयं वश्यम् ।

'चर्करीतं च' (ग सू) । यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यम् ।

चर्करीतं च । ७१ ।

यङ् लुगन्तमदादौ बोध्यम् ।

71. And Charkarîta verbs.

This is a Gaṇa sûtra. The word charkarîta is the name given to the Intensive verbs where the यङ् is elided. All yaṅ luk Intensive roots are to be conjugated as Adâdi roots. In fact, they belong to this class. As almost all roots can give birth to yaṅ luk roots, as derivative dhâtus, the scope of the Adâdi class is immensely increased. We have given the illustrations of yaṅ luk under each root already, and so no especial illustrations are given here. The method of the formation of yaṅ luk will be taught in a future chapter.

'ह्नुङ् ७२ अपनयने' । ह्नुते । जुह्नुवे । ह्नुवीत । ह्नोषीष्ट । अह्नोष्ट ।

ह्नुङ् ७२ अपनयने

72✓ hnuṅ 'to take away, rob, abstract.

Pre. निह्नुते । निह्नुवाते । निह्नुवते । निह्नुषे । निह्नुवे । Per. निजुह्नुवे । निजुह्नुवाते । निजुह्नुविषे । निजुह्नुविध्वे or ढ्वे । I Fut. नि + ह्नोता । II Fut. नि + ह्नोष्यते । Imperative निह्नुताम् । निह्नुष्व । निह्नवै । Imper. नि+अह्नुत । न्यह्नुवाताम् । न्यह्नुथाः । न्यह्नुवि । न्यह्नुवहि । Poten. निह्नुवीत । निह्नुवीयाताम् । Bene. निह्नोषीष्ट । Aorist नि + अह्नोष्ट । न्यह्नोष्ठाः । न्यह्नोध्वम् । न्यह्नोषि । Condi. अह्नोष्यत । Pass. ह्नुयते । Caus. निह्नावयति । Aorist न्यजुह्नवत् । Deside. निजुह्नूषते । Inten. निजोह्नुयत । yaṅ luk निजोह्नवीति । or निजोह्नोति । Pre. Part. Parasmai. Atmane. ह्नुवान । Past. Part. Pass. ह्नुयते । Act. ह्नुतवान् । Fut. Part. ह्नोष्यमाणः । Gerund ह्नुत्वा । Infini. ह्नोतुम् । Adject. ह्नोतव्यं । ह्नवनीयं । ह्नव्यम् ।

इति तिङन्तादादिप्रकरणम् ।

Here end the Adâdi roots.

CHAPTER III.

अथ तिङन्तजुहोत्यादिप्रकरणम् ।

THE JUHOTYADI VERBS.

This class of verbs begins with the root हु which by reduplication becomes juhu. The class gets its name from the first root.

हु १ दानादनयोः ।

'आदाने च' इत्येके । 'प्रीणनेपि' इति भाष्यम् । दानं चेह प्रक्षेपः । स च वैधे आधारे हविश्चेति स्वभावाल्लभ्यते । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः ॥

1. √hu. To give, to eat. Some read it as âdâne "to accept." In the Mahabhâshya the additional sense of 'to satisfy' is also given to this root. The दान or giving here refers to the giving or throwing (of oblation into fire). The throwing therefore, naturally means the throwing in a proper receptacle (like fire &c.) and of the proper thing (as oblation &c).

The first four roots are Parasmaipadi. Thus हु+शप्+तिप् । Now applies the following :—

२४८९ । जुहोत्यादिभ्यः श्लुः । २ । ४ । ७५ ॥

शपः श्लुः स्यात् ॥

2489. After the verbs हु 'to sacrifice' and others, there is ślu-elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1. 68).

Thus हु+o+तिप् । Now applies the following :—

२४९० । श्लौ । ६ । १ । १० ॥

धातोर्द्वे स्तः । जुहोति । जुहुतः । 'अदभ्यस्तात्' (२४७६) इत्यत् । 'हुश्नुवोः–' (२३८७) इति यण् । जुह्वति ॥

2490. Of a non-reduplicate root there is reduplication when the vikaraṇa is elided by ślu (श्लु) ।

NOTE :—The श्लु is the characteristic sign of the roots of the third class, and causes the elision of the vikaraṇa शप् । The reduplication is of the first or second syllable, according as the root has an initial consonant or a vowel. Thus जुहोति (from हु), बिभेति, जिहेति ॥

Thus हु+o+तिप्=जुहोति । The dual is जुहुतः । The Plural is जुहु+झि=जुहु+अति (VII. 1. 4. s. 2479)=जुह्व+अति (VI. 4. 87. s. 2387, व् instead of उवङ्)=जुह्वति ॥

In forming the Perfect, we have optionally the Periphrastic form, with आम् added to the reduplicated stem by the following :—

२४९१ । भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च । ३ । १ । ३९ ।

एभ्यो लिट्याम्वा स्यादामि श्लाविव कार्यं च । जुहवांचकार । जुहाव । होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हेर्धिः । जुहुधि । आटि परत्वाद्गुणः । जुहवानि । परत्वात् 'जुसि च' (२४८१) इति गुणः । अजुहवुः । जुहुयात् । हूयात् । अहौषीत् ॥

2491. **आम्** is optionally affixed, when **लिट्** follows, after the verbs **भी** 'to fear,' **ह्री** 'to be ashamed,' **भृ** 'to nourish,' **हु** 'to sacrifice;' and when **आम्** is affixed, the effect is as if there were **श्लु** elision and the roots belonged to Hvâdi class.

NOTE :—The effect of श्लु is to cause reduplication by rule VI. 1. 10. As बिभयाञ्चकार or बिभाय, जिह्रयाञ्चकार or जिह्राय, बिभराञ्चकार or बभार, जुहवाञ्चकार or जुहाव ॥

Thus जुहवांचकार or जुहाव । The First Fut. is होता । The second Future is होष्यति । The Imperative 3rd Sg. is जुहोतु or जुहुतात् । 2nd S. is जुहुधि, the हि is replaced by धि by VI. 4. 101. s. 2425. The 1st Sing. is जुहवानि by आट् (III. 4. 92. s. 2204) ; and as आट् is पित् by the above sûtra, it causes guṇa.

In the Imperfect 3rd Plu. we have अजुहवुः with जुस् । The जुस् causes guṇa under VII. 3. 83. s. 2481; and it debars the semi vowel substitution required by VI. 4. 87. s. 2387, because the guṇa (VII. 3. 83) is taught subsequent in Ashṭâdhyâyi order than the यणादेशः (VI. 4. 87).

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	जुहवांचकार	जुहवांचक्रतुः	जुहवांचक्रुः
Second Person.	जुहवांचकर्थ	जुहवांचक्रथुः	जुहवांचक्र
First Person.	जुहवांचकार	जुहवांचकृव	जुहवांचकृम
	or		
Third Person.	जुहाव	जुहुवतुः	जुहुवुः
Second Person.	जुहुविथ or जुहोथ	जुहुवथुः	जुहुव
First Person.	जुहाव	जुहुविव	जुहुविम
	लोट्		
Third Person.	जुहोतु	जुहुताम्	जुह्वतु
Second Person.	जुहुधि	जुहुतम	जुहुत
First Person.	जुहवानि	जुहवा	जुहवाम्
	लुङ्		
Third Person.	अहौषीत्	अहौष्टाम्	अहौषुः
Second Person.	अहौषीः	अहौष्टम्	अहौष्ट
First Person.	अहौषम्	अहौष्व	अहौष्म

1. √hu. to offer or present (as an oblation to fire).

Pre. जुहोति। जुहुतः। जुह्वति। जुहोषि। जुहुथः। जुहुथ। जुहोमि। जुहुवः। जुहुमः। Per. जुहवांचकार or जुहाव। जुहुवतुः। जुहुवुः। जुहोथ or जुहविथ। जुहुवथुः। जुहुव। जुहाव, जुहव। जुहुविव। जुहुविम। I Fut. होता। II Fut. होष्यति। Impera. जुहोतु। जुहुताम्। जुह्वतु। जुहुधि। जुहुतम्। जहुत। जुहवानि। जुहवाव। जुहवाम। Imper. अजुहोत। अजुहुताम्। अजुहवुः। अजुहोः। अजुहुतम्। अजुहवम्। Poten. जुहुयात्। जुहुयाताम्। जुहुयुः। Bene. हूयात्। हूयास्ताम्। The lengthening is by VII. 4. 25. s. 2298. Aorist. अहौषीत्। अहौष्टाम्। अहौषुः। अहौषीः। अहौष्टम्। अहौष्ट। अहौषम्। अहौष्व। अहौष्म। Condi. अहोष्यत्। Pass. हूयते। Caus. हावयति। अजूहवत्। Desid. जुहूषति। Intensive जोहूयते। जोहोति। जुहवति। Nouns. होमः। हविः। होत्रम्। हव्यम्। जौहुतः। जौह्वतः। होता। होतारौ। वीर होता। जुहूः। होत्रा॥

ञिभी २ भये। बिभेति॥

2.√ñibhî. to fear.

The Present is **बिभेति**। In the dual, there are double forms owing to the following sûtra.

२४९२। भियोऽन्यतरस्याम्। ६। ४। ११५।

इकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके। बिभितः-बिभीतः। बिभ्यति। बिभयांचकार। बिभाय। भेता॥

2492. इ is optionally substituted for the ई of भी before a Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant and having an indictory क् or ङ्॥

Thus बिभितः or बिभीतः, बिभिथः or बिभीथः, बिभिवः or बिभीवः; बिभिमः or बिभीमः। But बिभ्यति before a vowel-beginning affix and बिभेति before a non ङित् affix and भीयते before an ârdhadhâtuka affix.

2.√ñibhî. to fear, to be afraid.

Pre. बिभेति। बिभितः, बिभीतः। बिभ्यति। बिभेषि। बिभीथः, बिभिथः। बिभीथ, बिभिथ। बिभेमि। बिभिवः, बिभीवः। बिभिमः, बिभीमः। Pre. बिभयांचकार or बिभाय। बिभ्यतुः। बिभ्युः। बिभयिथ or बिभेथ। बिभ्यथुः। बिभ्य। बिभाय। बिभ्यिव। बिभ्यिम। I Fut. भेता। II Fut. भेष्यति। Impera. बिभेतु, बिभीतात्। बिभीताम्। बिभ्यतु। बिभिहि, बिभीतात्, बिभीहि। बिभीतम्। बिभयानि। Imper. अबिभेत्। अबिभीताम्। अबिभयुः। अबिभेः। अबिभीतम् or अबिभितम्। अबिभयम्। अबिभिव, अबिभीव। Pot. बिभीयात्। बिभियाताम्. बिभीयाताम्। बिभीयाः, बिभियाः। बिभीयां। Bene. भीयात्। भीयास्ताम्। Aorist. अभैषीत्। अभैष्टाम्। अभैषीः। अभैषम्। Cond. अभेष्यत्। Pass. भीयते। Caus. भापयते। (VI 1.56. s. 2593) भीषयते। (VII. 3. 40. s. 2595) भाययति। Aor. अबीभयत। अबीभयत। अबीभषत। Desi. बिभीषति। Intensive. बेभीयते। yanluk बेभेति। बेभीतः बिभितः॥ Nouns:-भीति। भयम्। भीः। भियौ। भीरुः। भीमः। भयानकः। भीलुकः। भीष्मः। भेकः। भीरुकः॥

ह्री ३ लज्जायाम्। जिह्रेति। जिह्रीतः। जिह्रियति। जिह्रयाञ्चकार-जिह्राय॥

3. √hrî. to be ashamed.

Pre. जिह्रेति। जिह्रीतः। जिह्रियति। Per. जिह्रियाचकार or जिह्राय। I Fut. ह्रेता। II Fut. ह्रेष्यति। Impera. जिह्रेतु। Imper. अजिह्रेत्। Poten. जिह्रियात्। Bene. ह्रीयात्। Aorist. अह्रैषीत्। Condi. अह्रेष्यत्। Pass. ह्रीयते। Caus. ह्रेपयति। Aor. अजिह्रियत्। Desi. जिह्रीषति। Inten. जेह्रीयते। Past Parti. Pass. ह्रीतः। ह्रीणः। Act. ह्रीतवान्। ह्रीणवान्॥ Nouns. ह्रीकः। ह्लीकः। ह्रीः॥

पॄ ४ पालनपूरणयोः॥

4. √pṛî. 1. to nourish : 2. to fill.

Thus पॄ+ति=पॄ पॄ+ति। Now applies the following sûtra by which इर् is substituted for the ॠ of the reduplicate;—

२४९३। अर्तिपिपर्त्योश्च। ७।४।७७॥

अभ्यासस्येकारोऽन्तादेशः स्याच्छ्लौ॥

2493. इ is substituted for the vowel of the reduplicate of ऋ and पॄ in the reduplicated Present-form.

NOTE :—As इयर्ति (VI. 4. 78) धूमम्, पिपर्ति सोमम्॥

Thus पिपॄ+ति। Now the following sûtra requires that the ॠ of पॄ should be changed to उर्॥

२४९४। उदोष्ठ्यपूर्वस्य। ७।१।१०२॥

अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वो य ॠत्तदन्तस्याङ्गस्य उत्स्यात्। गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते। पिपर्ति। उत्वम्। रपरत्वम्। 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः। पिपूर्तः। पिपुरति। पपार। क्ङिति लिटि 'ऋच्छत्यॄताम्' (२३८३) इति गुणे प्राप्ते॥

2494. उर् is substituted for the final long ॠ of a root, when it is preceded by a labial consonant belonging to the root-stem.

NOTE :—As पूर्त and पुपूर्षति from पॄ, so also मुमूर्षति॥ The lengthening is by VIII. 2. 77. The rule applies when the dento-labial व precedes : as वुवूर्षति ऋत्विजम् from वॄ so also प्रावुवूर्षति कम्बलम्। The labial consonant must be the consonant of the root. Therefore when ॠ 'to go' is preceeded by सम्, the rule will not apply, for म् is not part of the root : as समीर्णम् by VII. 1. 100.

NOTE :—*Vârt* ;—The Guṇa and Vṛiddhi do take place in supersession of इर् and उर substitution. Thus आस्तरणम् and आस्तारकः (from स्तॄ with ल्युट् and ण्वुल्), निपरणम्, निपारकः from पॄ, निगरणम्, निगारकः from गॄ॥

Thus पिपॄ+ति ought to be पिपुर्+ति। But the rules of Guṇa and Vṛiddhi being subsequent in the Ashṭâdhyâyî order, supersede this rule.

Thus we get by guṇa पिपर्ति । But in the dual, there will be उ of this sûtra, which must be followed by र् (I. 1. 51. s. 70), and is then lengthened by VIII. 2. 77. s. 354. Thus पिपॄ+तः=पिपु+तः (VII. 1. 102. s. 2494)=पिपुर्+तः (I. 1. 51. s. 70)=पिपूर्तः (VIII. 2. 77. s. 354). The Plural is पिपुरति ॥

The Perfect is पपार । In the dual we have पपॄ+अतुस् । Now VII. 4. 11. s. 2383 requires guṇa of ॠ । But the following sûtra allows an option.

२४९५ । शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा । ७ । ४ । १२ ॥

एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् । पक्षे गुणः । पप्रतुः । पप्रुः । पपरतुः । पपरुः । परिता-परीता । अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपारीत् । अपारिष्टाम् । 'ह्रस्वान्तोऽयम्' इति केचित् । पिपर्ति । पिपृतः । पिप्रति । पिपृयात् । आशिषि । प्रियात् । अपार्षीत् । पाणिनीयमते तु 'तं रोदसी पिपृतम्' इत्यादौ छान्दसत्वं शरणम् ॥

2495. In शॄ, 'to injure' दॄ 'to tear' and पॄ to protect' the vowel may optionally be shortened in the Perfect.

NOTE :—As वि शश्रतुः by shortening or वि शशरतुः by guṇa, which prevents ए and adhyâsalopa (VI. 4. 126) वि शश्रुः or विशशरुः, विदद्रतुः or विददरतुः, विदद्रुः or विददरुः, निपप्रतुः or नि पपरतुः, नि पप्रुः or नि पपरुः ॥ Why is the word 'short' made optional in the sûtra, and not the word 'guṇa'; for in the absence of guṇa, the long ॠ would have become र before अतुः by यणादेशः, and we would have got the forms विशश्रतुः, विशश्रुः by the regular rules of 'sandhi'? The word 'short' is used in the sûtra in order to debar the इर् and उर् alternatives. Had the sûtra been शॄ दॄ प्रां वा the alternative examples would have been with इर् (VII. 1. 10.) as शिशिरतुः, दिदिरतुः and उर् (VIII. 2. 77) पिपुरतुः ॥ Some say this sûtra is unnecessary. The above forms like विशश्रतुः, विशश्रुः, &c., can be regularly obtained from the roots श्रा 'to cook', द्रा 'to abuse', and प्रा 'to fill' and as the roots have many other senses, besides those assigned to them in the Dhâtupâṭha, the roots श्रा, द्रा and प्रा will give the meanings of शॄ, दॄ and पॄ" ॥ If that were so, the form विशश्र्वान् with the affix क्वसु could not be formed, for we should have either विशशर्वान् from शॄ root or विशश्र्वान् from श्रा root but never विशश्रिवान् ॥ So the rule about shortening is necessary.

Thus पपॄ+अतुस्=पपृ+अतुस्=पप्रतुः । Pl. पप्रुः । In the other alternative we have पपरतुः and पपरुः by guṇa.

The First Fut. is परिता or परीता । The Imperfect is अपिपूर्ताम् । P. अपिपरुः । Pot. पिपूर्यात् । Ben. पूर्यात् । Aor. अपारीत् । D. अपारिष्टाम् ॥

Some read this root as ending in short ऋ namely as पृ । The conjugation then is Pre. 3. s. पिपर्ति । D. पिपृतः । Pl. पिप्रति । Pot. पिपृयात् । Ben. प्रियात् । Aor. अपार्षीत् । The forms like पिपृतं in the तं रोदसी पिपृतं are Vaidic according to the Paninean system.

Pre. पिपर्ति । पिपूर्तः । पिपुरति । पिपर्षि । पिपूर्थः । पिपूर्थ । पिपर्मि । पिपूर्वः । पिपूर्मः । Per. पपार । पप्रतुः or पपरतुः । पप्रुः or पपरुः । पपरिथ । पप्रथुः । पप्र । पपार । पपर । पप्रिव or पपरिव । पप्रिम or पपरिम । I. Fut. परिता । परीता । (VII. 2. 78. s. 2391). II. Fut. परिष्यति । परीष्यति । (VII. 2. 78. s. 2391). Imper. पिपर्तु । पिपूर्तात् । पिपूर्ताम् । पिपुरतु । पिपूर्हि । पिपूर्तन् । पिपूर्त । पिपराणि । पिपराव । पिपराम । Imper. अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । अपिपः । अपिपूर्तम् । अपिपूर्त । अपिपरम् । अपिपूर्व । अपिपूर्म । Pot. पिपूर्यात् । पिपूर्याताम् । पिपूर्याः । पिपूर्याम् । Bene. पूर्यात् । पूर्यास्ताम् । Aorist. अपारीत् । अपारिष्टाम् । अपारिषुः । अपारीः । अपारिष्टम् । अपारिष्ट । अपारिषम् । अपारिष्व । अपारिष्म । Cond. अपरिष्यत् । अपरीष्यत् । Pass. पूर्यते । Caus. पारयति । Aor. अपीपरत् । Desi. पिपूर्षति । पिपरिषति । पिपरीषति । Inten. पोपूर्यते । Yanluk पापर्ति । पापरीति । पापूर्तः । Past Part. Pass, निपूर्तः । पूर्णः । Act. निपूर्तवान् । पूर्णवान् । Ger. पूर्त्वा । Nouns: -पुरुषः । परुषी । पौरुषेयः । पुरुः । परुतः । पत्रं । पूः । D. पुरौ । Pl. पुरः । पौरुषम् । पुरुत्रा । पूर्णम् । पुरीषः ।

'डुभृञ् ५ धारणपोषणयोः' ॥

5. √ḍubhriñ, 1. to support, 2. to nourish.

Thus भृ+श्लु+तिप्=भृभृ+ति=बृभृ+ति । Now the following sûtra causes इ in the reduplicate.

२४९६ । भृञामित् । ७ । ४ । ७६ ॥

'भृञ्' 'माङ्' 'ओहाङ्' एषां त्रयाणामभ्यासस्य इत्स्याच्छ्लौ । बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभृध्वे । श्लुवद्भावाद्द्वित्वेत्त्वे । बिभरामास—बभार । बभर्थ । बभृव । बिभृहि । बिभराणि । अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । बिभृयात् । भ्रियात् । भृषीष्ट । अभार्षीत् । अभृत ॥

2496. In the Reduplicated Present-form the three roots भृ, मा (माङ्) and हा (ओहाङ् , इ is substituted for the vowel of the reduplicate, when ślu follows.

NOTE:— As बिभर्त्ति, मिमीते, (VI. 4. 113, जिहीते ॥ The word 'three' is understood here, therefore not in ओहाक्—जहाति ॥ The rule applies in the Reduplicated Present system (श्लु) only: therefore not in बभार ॥

Thus बृभृ+ति=बिभृ+ति=बिभर्ति । D. बिभृतः । Pl. बिभ्रति । The root is Ubhayapadî, and so in the âtmanepada Pre. 2nd Pl. we have बिभृध्वे ॥

In the Perfect we have ślu-vad-bhâva of III. 1. 39. s. 2491, and so reduplication, and the इत्व । As बिभर् । To this we add आम् and get बिभरामास । In the alternative we have बभार &c.

5. √ḍubhriñ. 1. to hold, 2. to nourish.

Pre. बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभर्षि । बिभृथः । बिभृथ । बिभर्मि । बिभृवः । बिभृमः । Per. बिभरां चकार, बभार । बभ्रतुः । बभ्रुः । बभर्थ । बभ्रथुः । बभ्र । बभार । बभृव । बभृम । I Fut. भर्ता । II Fut. भरिष्यति । Imper. बिभर्तु, बिभृतात् । बिभृताम ।

बिभ्रतु । बिभृहि । बिभृतम् । बिभृत । बिभराणि । बिभराव । बिभराम । Imper. अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । अबिभः । अबिभृतम् । अबिभृत । अबिभरम् । अबिभृव । अबिभृम । Pote. बिभृयात् । बिभृयाताम् । Bene. भ्रियात् । भ्रियास्ताम् । भ्रियासुः । Aorist अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्षुः । अभार्षीः । अभार्ष्टम् । अभार्ष्ट । अभार्षम् । अभार्ष्व । अभार्ष्म । Con. अभरिष्यत् । Pass. भ्रियते । Caus. भारयति । Desid. बुभूर्षति । Pre. Parti. Parasmai बिभ्रत् । Atmane बिभ्राणः । Nouns :—भृत्रिमम् । भरथुः । भृत्यः । भार्या ॥

Atmane. Pre. बिभृते । बिभ्राते । बिभृषे । बिभ्राथे । बिभृध्वे । बिभ्रे । बिभृवहे । बिभृमहे । Per. बिभरांचक्रे । बभ्रे । I Fut. भर्ता । II Fut. भरिष्यते । Impera. बिभृताम् । बिभृष्व । बिभरै । Imper. अबिभृत । अबिभ्रातां । अबिभ्रत । अबिभृथाः । अबिभ्रि । अबिभृवहि । Pot. बिभ्रीत । बिभ्रीयाताम् । बिभ्रीथाः । बिभ्रीय । बिभ्रिवहि । Bene. भृषीष्ट । भृषीयास्तां । Aorist. अभृत । अभृषाताम् । अभृथाः । अभृढ्वम् । अभृषि । Condi. अभरिष्यत । Pass. भ्रियते । Caus. भारयते । Desi. बुभूर्षते । Inten. बेभ्रीयते ॥

माङ् ६ माने शब्देच ।

6. √mâṅ 1. to measure. 2. to roar, sound.

Thus मा+श्लु+ते । The affix being ङित् the following sûtra causes the आ to be replaced by ई ॥

२४९७ । ई हल्यघोः । ६ । ४ । ११३ ।

श्नाभ्यस्तयोरात ईत्स्यात्सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घुसंज्ञकस्य । मिमीते । 'श्नाभ्यस्तयोः-' (२४८३) इत्यालोपः । मिमाते । मिमते । प्रण्यमास्त ॥

2497. Before a Sârvadhâtuka कित् or ङित् affix beginning with a consonant, the आ of श्ना and of the reduplicate stems is replaced by ई, except when the root is दा or धा (घु) ॥

NOTE:—Thus लुनीतः, पुनीतः, लुनीथः, पुनीथः, लुनीते and पुनीते । Of reduplicates we have मिमीते, मिमीषे, मिमीध्वे, संजिहीते, संजिहीषे, संजिहीध्वे । Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe लुनन्ति, मिमते । Why with the exception of घु? Observe दत्तः, धत्तः । So also लुनाति and जहाति before non-कित् and non-ङित् affixes.

Thus मा+श्लु+ते=मी+श्लु+ते=मिमीते । In the dual मिमा+आते=मिम्+आते (the आ is elided by VI. 4. 112. s. 2483)=मिमाते । So also in the Plural मिमा+अते=मिम्+अते=मिमते । The aorist with प्र+नि is प्रण्यमोस्त । The न is changed to ण by VIII. 4. 17. s. 2285.

Pre. मिमीते । मिमाते । मिमते । मिमीषे । मिमाथे । मिमीध्वे । मिमे । मिमीवहे । मिमीमहे । Per. ममे । ममाते । ममिरे । ममिषे । ममाथे । ममिध्वे । ममे । ममिवहे । ममिमहे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. मिमीताम् । मिमाताम् । मिमताम् । मिमीष्व । मिमाथाम् । मिमीध्वम् । मिमै । मिमावहै । मिमामहै । Imper. अमिमीत । अमिमाताम् ।

अमिमत । अमिमीथाः । अमिमाथाम् । अमिमीध्वम् । अमिमि । अमिमीत्रहि । अमिमीमहि । Poten. मिमीत । मिमीयाताम् । मिमीथाः । मिमीय । Bene. मासीष्ट । मासीयास्ताम् । Aorist. अमास्त । अमासाताम् । अमासत । अमास्थाः । अमासाथाम् । अमाध्वम् । अमासि । अमास्त्रहि । अमास्महि । Condi. अमास्यत । Pass. मीयते । Caus. मापयति । Aor. अमीमयत् । Deside. मित्सते । VII. 4. 54. s. 2623 causes इस; then the स is changed to द् । and abhyasa elided by VII. 4. 58. s. 2620. Intensive. मेमीयते । Yan-luk. मामाति । मामेति । Dual. मामीतः । Pl. मामति । Past. Parti, Pass. मितः । Act. मितवान् । Fut, Parti. मास्यमानः । Ger. मित्वा । Nouns:–मायः । मेरुः । मायकः । मेयम् । प्रमितिः । प्रमा । वातप्रमी । माया । मायावी । मितिः । प्रमाय । मायिकः । धान्यमायः । प्रमः । प्रमितिः ॥

ओहाङ् ७ गतौ । जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हास्यते ।

7. √ohâṅ, to go.

Pres. जिहीते । जिहाते । जिहते । जिहीषे । जिहाथे । जिहे । जिहिवहे । Per. जहे । I Fut. हाता । II. Fut. हास्यते । Impera. जिहीताम् । जिहाताम् । Imper. अजिहीत । अजिहाताम् । अजिहत । Pot. जिहीत । जिहीयाताम् । Bene. हासीष्ट । हासीयास्ताम् । Aorist अहास्त । अहासाताम् । Condi. अहास्यत । Pass. हीयते । Caus. हाययते । Aor. अजीहयत् । Desidera. जिहासते । Inten. जहायते । Yan-luk. जहातीति । Past. Parti. Pass. हानः । Active. हानवान् ॥ Nouns:–हानिः । हायनः । त्रिहायणी ॥

'ओहाक् ८ त्यागे' । परस्मैपदी । जहाति ॥

8. √ohâk. to abandon.

This root is Parasmaipadî. The Present 3rd P. S. is जहाति । Before the terminations that are ङित्, there is optional change of the आ into short इ by the following:—

२४९८ । जहातेश्च । ६ । ४ । ११६ ॥

इत्स्याद्वा हलादौ क्ङिति सार्वधातुके । पक्षईत्वम् । जहितः-जहीतः । जहति ॥

2498. इ is optionally substituted for the आ of हा (जहाति) before a Sârvadhâtuka कित् or ङित् affix, beginning with a consonant.

Thus जहितः or जहीतः (VI. 4. 113. s. 2497) जहिथः or जहीथः (VI. 4. 113) But जहति before a vowel affix, and जहाति before a non-ङित् affix, and हीयते and जिहीयते before an ârdhadhâtuka. The separation of this sûtra from the last, is for the sake of subsequent aphorisms.

Before the Imperative termination हि, there is आ substituted for आ as well as the preceding इ, and ई by the following :—

२४९९ । आ च हौ । ६ । ४ । ११७ ॥

जहातेर्हौ पर आ स्याच्चादिदीतौ । जहाहि-जहिहि-जहीहि । अजहात् । अजहुः ॥

2499. **आ** as well as **इ** (VI. 4. 116 s. 2498) and **ई** (VI. 4. 113. s. 2497) may optionally be substituted for the final of the stem of **हा** before the Imperative ending **हि** ॥

Thus **जहाहि, जहिहि** or **जहीहि** (VI. 4: 113 s. 2497).

The Imperfect is **अजहात्** । Pl. **अजहुः** । In the Potential the **आ** is elided by the following :—

२५०० । लोपो यि । ६ । ४ । ११८ ॥

जहातेरालोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके । जह्यात् । 'एर्लिङि' (२३७४) । हेयात् । अहासीत् ॥

2500. The final of the stem of **हा** is elided before an affix beginning with **य** being a Sârvadhâtuka **कित्** or **ङित्** affix.

Thus **जह्यात्, जह्याताम्** and **जह्युः** ॥

In the Benedictive the **आ** is changed to **ए** by VI. 4. 67 s. 2374. As **हेयात्** । The Aorist is **अहासीत्** ॥

Pre. जहाति । जहितः or जहीतः । जहति । जहासि । जहिथः or जहीथः । जहिथ or जहीथ । जहामि । जहिवः or जहीवः । जहिमः or जहीमः । **Per.** जहौ । जहतुः । जहुः । जहिथ or जहाथ । जहथुः । जह । जहौ । जहिव । जहिम । **I Fut.** हाता । **II Fut.** हास्यति । **Impera.** जहातु or जहितात् । जहिताम् or जहीताम् । जहतु । जहिहि or जहीहि or जहाहि । जहितं or जहीतं । जहीत । जहानि । जहाव । जहाम । **Imper.** अजहात् । अजहिताम् । अजहुः । अजहाः । अजहि (ही) तम् । अजहीत । अजहाम् । अजहाव । अजहाम । **Pote.** जह्यात् । जह्याताम् । जह्युः । जह्याः । जह्याम् । जह्याव । **Benedi.** हेयात् । हेयास्ताम् । **Aor.** अहासीत् । अहासिष्टाम् । अहासिषुः । अहासीः । अहासिष्टम् । अहासिष्ट । अहासिषम् । अहासिष्व । अहासिष्म । **Con.** अहास्यत् । **Pass.** हीयते । **Caus.** हापयति । **Aor.** अजीहयत् । **Desider.** जिहासति । **Inte.** जेहीयते । **Yanluk.** जाहीति । जाहेति । **Dual.** जाहीतः । **Pre. Par. Parasmai** जहत् । **Past Par. Pass.** हीनः । **Active** हीनवान् । **Fut. Par.** हास्यन् । **Ger.** हित्वा । **Infini.** हातुम् । **Adj.** हातव्यं । हानीयं । हेयम् । **Nouns** :—हानिः । प्राह्णः । विहायं । दीर्घाहा । अहः । पूर्वाह्णः । निरह्णः ॥

डुदाञ् ९ दाने । प्रणिददाति । दत्तः । ददति । दत्ते । ददौ । 'घ्वसोः-' (२४७१) इत्येत्वाभ्यासलोपौ । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः । दद्यात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ॥

9.√ḍudâñ. to give, bestow. It is a *ghu* root.

The Preposition **नि** is changed to **णि** after an alterant word when it is joined to this root. As **प्रणिददाति** (VIII. 4. 17. s. 2285). The **ङित्** dual loses the **आ** by s. 2483. as **ददा+तः=दत्तः** । The Imperative 2nd Singular loses the abhyâsa, and आ is changed to ए (VI. 4. 119. s. 2471). as देहि । But this sûtra will not apply to तातङ् substitute of हि, as दत्तात् त्वम् on the maxim of सकृद्गत &c.

Pre. ददाति । दत्तः (s. 2483). । ददति । ददासि । दत्थः । दत्थ । ददामि । दद्वः । दद्मः Per. ददौ । ददतुः । ददुः । ददाथ or ददिथ । ददथुः । दद । ददौ । ददिव (s. 2372). । ददिम । I Fut. दाता । II Fut. दास्यति । Impera. ददातु, दत्तात् । दत्ताम् । ददतु । देहि । दत्तम् । दत्त । ददानि । ददाव । ददाम । Imper. अददात् । अदत्ताम् । अददुः । अददाः । अदत्तम् । अदत्त । अददाम् । अदद्व । अदद्म । Poten. दद्यात् । दद्याताम् । दद्युः । दद्याः । दद्यातम् । दद्यात् । दद्याम् । दद्याव । दद्याम । Bene. देयात् । देयास्ताम् (s. 2374). । Aor. अदात् । अदाताम् । अदुः । अदाः । अदातम् । अदात । अदाम् । अदाव । अदाम । (s. 2223). Condi. अदास्यत् । Pass. दीयते । Caus. दापयति । Aor. अदीदपत् । Desid. दित्सति । Inten. देदीयते । Pre. Parti. Parasmai ददत् । Past Parti. Pass. दत्तः । Act. दत्तवान् । Fut. Parti. दास्यन् । Ger. दत्त्वा । Infi. दातुम् । Adjec. दातव्यं । दानीयं । देयम्

9. √ḍudâñ. Atmanepada.

Pre. दत्ते । ददाते । ददते । दत्से । ददाथे । दद्ध्वे । ददे । दद्वहे । दद्महे । Per. ददे । ददाते । ददिरे । ददिषे । ददाथे । ददिध्वे । ददे । ददिवहे । ददिमहे । I Fut. दाता । II Fut. दास्यते । Impera. दत्ताम् । ददाताम् । ददताम् । दत्स्व । ददाथां । दद्ध्वम् । ददै । ददावहै । ददामहै Imper. अदत्त । अददाताम् । अददत । अदत्थाः । अददाथां । अदद्ध्वम् । अददि । अदद्वहि । अदद्महि । Poten. ददीत । ददीयाताम् । ददीरन् । ददीथाः । ददीयाथाम् । ददीध्वम् । ददीय । ददीवहि । ददीमहि । Bene. दासीष्ट । Aor. अदित । (s. 2369). अदिषाताम् । अदिषत । अदिथाः । अदिषाथाम् । अदिध्वम् । अदिषि । अदिष्वहि । अदिष्महि । (s. 2389). Condi. अदास्यत । Pass. दीयते । Caus. दापयते । Desid. दित्सते । Inten. देदीयते । Yan. दादेति or दादाति । Dual. दात्तः । Pre. Parti. Atmane. ददानः । Past Patri. Pass. दत्तः । Active दत्तवान् । Fut. Parti. दास्यमानः । Ger. दत्त्वा । Infini. दातुम् । Adj. दातव्यं । दानीयं । देयम् । Nouns :- दायः । दायादः । आदिः । आद्यः । दत्रिमम् ॥

'डुधाञ् १० धारणपोषणयोः' । 'दानेऽपि' इत्येके । प्रणिदधाति ॥

10. √ḍudhâñ. 1. to hold. 2. to maintain. Some say it means 'to give' also.

The Present 3rd Singular with the Prepositions प्र and नि is प्रणिदधाति । The न is changed to ण by s. 2285 because it is also a ghu root.

In forming the dual, we have दधा+तस्=दध्+तस् (the आ is elided by VI. 4. 112. s. 2483). Now the following sûtra, changes the द into ध ॥

२५०१ । दधस्तथोश्च । ८ । २ । ३८ ॥

द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धाधातोर्बशो भष्स्यात्तथपरयोः स्ध्वोश्च परतः । 'वचनसामर्थ्यादालोपो न स्थानिवत्' इति वामनमाधवौ । वस्तुतस्त ×पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्× । धत्तः । दधति । धत्थः । धत्थ । दध्वः । धत्ते । धत्से । धध्वे । धेहि । अधित ॥

2501. For the द of दध (the reduplicated form of धा) is substituted ध, before the affixes beginning with त, थ, स and before ध्वम् ॥

NOTE :—The word दध is taken in the sûtra as the reduplicate form of धा दधाति and not the root दध धारणे of Bhuâdi class, as शप् intervenes there. By the word च we draw in the words स and ध्व ॥ Thus धत्तः, धत्थः, धत्से, धत्स्व, धध्वम् ॥

In the opinion of Vamana and Mâdhava the elided आ is not considered as sthânivat, because of the express injunction of this sûtra by which a letter of भष् pratyâhâra is substituted in the room of द a letter of बश् pratyâhâra. Had the elided आ been sthânivat, the root will not be झष्-ending, and so this sûtra would have been inapplicable. Not only this but in धध्+o+तस् the elided आ would prevent the application of खरि च (VIII. 4. 55. s. 121). and the second ध् could not be changed to त् ॥

But we need not endorse this view of Vâmana and Mâdhava. As a matter of fact, the rule of sthânivat does not apply to the Tripâdî aphorisms at all. Therefore the elided आ is not sthânivat : and we have ध् changed to त् ; as धत्तः ॥

NOTE :—The elided आ is also not sthânivat, because we have to apply here a चर्त्वं rule; an express prohibition of sthânivat is made with regard to चरविधिः by I. 1. 58. s. 51.

NOTE :—The last Pâṇini sûtra. VIII. 2. 37. s. 326. could not have applied to दध for two reasons. 1st. It does not begin with a बश् letter, for the real reduplicate is धध, and द is merely a substitute, and is considered asiddha. 2ndly. The form दधा does not end in a jhash consonant, but in a vowel आ and though this आ is elided before these affixes, yet the lopa would be sthânivat. Hence the necessity of च in this sûtra. See contra, the vârtik in Mahâbhâshya.

The word झलि is understood here, and so also झषन्तस्य ; and there can be no affix, but begins with त or थ, that can come after दध् ॥ Why do we employ then the words 'before त and थ' ? Had we not used these, the sûtra would have referred to स and ध्व only, as being in immediate proximity, and the च draws them in. According the Padamanjari the words तथोश्च could have been dispensed with : for before स् and ध्व, the ध change would have taken place by the last sûtra, whilst by this sûtra, the same change would have taken place before all other झल्-beginning affixes, and such affixes that can come after दध् are त or थ-beginning affixes.

The word jhash is understood here also, therefore the rule applies to दध then only, when it assumes the form of दध्, by the elision of आ ; and hence not here in दधाति

डुधाञ् १० धारणपोषणयोः । दानेपि इत्येके । प्रणिदधाति ॥

10. √ḍudhâñ. 1. to hold, contain. 2. to maintain.

Some say it means to give also. The Present 3rd Sg. is प्रणिदधाति ॥

Pre. दधाति । धत्तः । दधति । दधासि । धत्थः । धत्थ । दधामि । दध्वः । दध्मः । Per. दधौ । I Fut. धाता । II Fut. धास्यति । Impera. दधातु or धत्तात् । धत्ताम् । धत्त । धेहि । धत्तम् । धत्त । दधानि । दधाव । दधाम । Imper. अदधात् । अधत्ताम् । अदधुः । अदधाः । अधत्तम । अधत्त । अदधाम् । अदध्व । अदध्म । Poten. दध्यात् । दध्याः । दध्याम् । Bene. धेयात् । धेयास्तान् । Aor. अधात् । अधाः । अधाम् । Condi. अधास्यत् । Pass. धीयते । Caus. धापयति । Desid. धित्सति । Inten. देधीयते । Pre, Parti. Parasmai. दधत् । Past Parti. Pass. हितम् । Act. हितवान् । Fut. Parti. धास्यन् । Ger. हित्वा । Infi. धातु । Adj. धातव्यं । धानीयं धेयं । Nouns :—धायः, दधि । उपधिः । हित्रिमम् । धात्री । सुषन्धिः, विधिः, अन्तर्धा, शिरोधिः, धीवरी, धीवा, धातुः, धामा, कर्कन्धुः, सर्वधनी, धीवरः, धानाः ॥

10. √ḍudhâñ. Atmanepada.

Pre. धत्ते । दधाते । दधते । धत्से । दधाथे । धध्वे । दधे । दध्वहे । दध्महे । Per. दधे । दधाते । दधिषे । दधे । I Fut. धाता । II Fut. धास्यते । Impera. धत्ताम् । दधाताम् । दधताम् । धत्स्व । दधाथाम् । धध्वम् । दधै । दधावहै । दधामहै । Imper. अधत्त । अदधाताम् । अदधत । अधत्थाः । अदधाथाम् । अधद्ध्वम् । अदधि । अदध्वहि । अदध्महि । Poten. दधीत । दधीयाताम् । दधीरन् । दधीथाः । दधीयाथाम् । दधीध्वम् । दधीय । दधीवहि । दधीमहि । Bene. धासीष्ट । Aor. अधित । अधिषाताम् । अधिषत । अधिथाः । अधिषि । Con. अधास्यत् । Pass. धीयते । Caus. धापयते । Desid. धित्सते । Inten. देधीयते । दाधेति । दाधाति । धात्तः । Pre. Parti. Atmane. दधानः । Past Parti Pass. हितं । Act. हितवान् । Fut. Parti. धास्यमानः । Ger. हित्वा । Infi. धातुम् । Adj. धातव्यं । धानीयं । धेयम् । प्रधः । किष्किन्धा । अन्तर्धिः । दुष्पन्धिः । उदधिः । औषधेयम् । दुषन्धिः । श्रद्धालुः । दिधिषूः । धनं ॥

अथ त्रयः स्वरितेतः । Now the next three roots are svaritet.

णिजिर् ११ शौचपोषणयोः ॥

11. √ṇijir. to wash, to nourish. Thus निज्+श्लु+तिप् ॥ Now applies the following sûtra which causes the guṇa of इ ॥

२५०२ । निजां त्रयाणां गुणः श्लौ । ७ । ४ । ७५ ॥

निज्विज्विषामभ्यासस्य गुणः स्याच्छ्लौ । नेनेक्ति । नेनिक्तः । नेनिजति । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ॥

2502. Guṇa is substituted for the vowel of the reduplicate in the Reduplicated Present form (श्लु) of निज्, विज् and विष् ॥

Thus नेनेक्ति, वेवेक्ति, वेवेष्टि ॥ The word त्रयाणां could have been spared in this sûtra, as these three roots stand at the end of a subdivision, and निजां would have denoted these three without the word trayâṇâm. The word is however used here for the sake of the subsequent sûtra. Why do we say in the reduplicated Present form ? Observe निनेज in the Perfect. In the Imperative 1st Person Sg. the following applies.

२५०३ । नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके । ७ । ३ । ८७ ॥

लघूपधगुणो न स्यात् । नेनिजानि । अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत्—अनैक्षीत् । अनिक्त ॥

2503. The guṇa is ordained by VII 3. 86 s. 2189, is not substituted for the penultimate light इक् vowel in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhâtuka affix beginning with a vowel and having an indicatory प् ॥

As नेनिजानि, अनेनिजम् ; परि वेविषाणि, पर्यवेविषम् ॥ Why of a reduplicated root ? Observe वेदानि ॥ Why beginning with a vowel ? Observe नेनेक्ति ॥ The word पित् is read here for the sake of the subsequent sûtras like VII. 3. 92. For here in cases other than पित्, guṇa will be prevented by ङित् because of सार्वधातुकमपित् ॥ Why a sârvadhâtuka affix ? Observe नेनेज in the Perfect the affixes of which are ârdhadhâtuka (III. 4. 115). Why do we say a penultimate light vowel ? Observe जुहुवानि, अजुहवम् ॥

11. √ṇijir. 1. to wash, cleanse. 2. to nourish.

Pre. नेनेक्ति । नेनिक्तः । नेनिजति । नेनेक्षि । नेनिक्थः । नेनिक्थ । नेनेज्मि । नेनिज्वः । नेनिज्मः । Per. निनेज । निनिजतुः । निनिजुः । निनेजिथ । निनिजथुः । निनिज । निनेज । निनिजिव । निनिजिम । I. Fut. नेक्ता । II. Fut. नेक्ष्यति । Imper. नेनेक्तु or नेनिक्तात् । नेनिक्ताम् । नेनिजतु । नेनिग्धि । नेनिक्तम् । नेनिक्त । नेनिजानि । नेनिजाव । नेनिजाम । Imper. अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः । अनेनेक् । अनेनिक्तम् । अनेनिक्त । अनेनिजम । अनेनिज्व । अनेनिज्म । Pot. नेनिज्यात् । नेनिज्यातां । नेनिज्याः । नेनिज्याम् । Bene. निज्यात् । Aor. अनिजत्, अनैक्षीत् । अनिजताम्, अनैक्ताम् । अनिजन्, अनैक्षुः । अनिजः, अनैक्षीः । अनैक्षम् । अनैक्ष्व । Cond. अनेक्ष्यत् । Pass. निज्यते । Caus. नेजयति । Aor. अनीनिजत् । Desi. निनिक्षति । Inten. नेनिज्यते । Pre. Parti. Parasmai नेनिजत् । Past Part. Pass., निक्तः । Act. निक्तवान् । Fut. Parti. नेक्ष्यन् । Ger. निक्त्वा । Infini. नेक्तुम् । Adj. नेक्तव्यं । नेजनीयं । नेज्यम् । Nouns:–निजः । निर्णेजकः ॥

11. √ṇijir. to wash or clean oneself, to be purified. Atmanepada.

Pre. नेनिक्ते । नेनिजाते । नेनिजते । नेनिक्षे । नेनिजाथे । नेनिग्ध्वे । नेनिजे । नेनिज्वहे । Per. निनिजे । निनिजिवहे । I Fut. नेक्ता । II Fut. नेक्ष्यते । Imper. नेनिक्ताम् । नेनिक्ष्व । नेनिजै । नेनिजावहै । नेनिजामहै । Imper. अनेनिक्त । अनेनिक्थाः । अनेनिजि । अनेनिज्वहि । अनेनिज्महि । Pote. नेनिजीत । नेनिजीयातां । Benedi. निक्षीष्ट । Aor. अनिक्त । अनिक्षाताम् । Condi. अनेक्ष्यत । Pass. निज्यते । Caus. नेजयते । Desid.

निनिक्षते । Inten. नेनिज्यते । नेनिजीति । नेनेक्ति । Pre. parti. Atmane नेनिजानः । Past Parti. Pass. निक्तः । Active निक्तवान् । Fut. Parti. नेक्ष्यमाणः । Ger. निक्त्वा । Infi. नेक्तुम् । Adj. नेक्तव्यं । नेजनीयं । नेज्यम् । Nouns :— निजः । निर्णेजकः ॥

विजिर् १२ पृथग्भावे । वेवेक्ति वेविक्त । विवेजिथ । अत्र विज इट् (२५३६) इति ङित्वं न । ओविजी इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् । णिजिविजी रुधादावपि ॥

12.√vijir. to separate, divide. The sûtra I. 2. 2. s. 2536 does not refer to this root, but to ओविजी (Tud. 9.) This root is aniṭ and so that rule cannot apply to it at all. The roots णिज and विज are given in the Rudhâdi list also. See Rudhâdi 23.

Pre. वेवेक्ति । वेविक्तः । वेविजति । Per. विवेज । विवेजिथ । I Fut. वेक्ता । II Fut. वेक्ष्यति । Imper. वेवेक्तु । Imper. अवेवेक् । अवेविजम् । अवेविज्व । अवेविज्म । Pote. वेविज्यात् । Benedi. विज्यात् । Aor. अवैक्षीत्. अविजत् । Con. अवेक्ष्यत् । Pass. विज्यते । Caus. वेजयति । Desid. विविक्षति । Inten. वेविज्यते । Pre. Parti. Parasmai. वेविजन् । Past. Parti. Pass. विक्तः । Act. विक्तवान् । Fut. Parti. वेक्ष्यन् । Ger. विक्त्वा । Infi. वक्तुम् । Adj. वेक्तव्यं । वेजनीयं । वेज्यम् ॥

12.√vijir. to separate, divide. Atmanepada.

Pre. वेविक्ते । वेविजाते । वेविजते । Per. विविजे । I Fut. वेक्ता । II. Fut. वेक्ष्यते । Impera. वेविक्ताम् Imper. अवेविक्त । Pot. वेविजीत । Bene. विक्षीष्ट । Aorist. अविक्त । Condi. अवेक्ष्यत । Pass. विज्यते । Caus. वेजयते । Desidera. विविक्षते Inten. वेविज्यते Pre. Parti. Atmane. वेविजानः । Past. Parti Pass. विक्तः । Active. विक्तवान् । Fut. Parti. वेक्ष्यमाणः । Ger. विक्त्वा । Infi. वेक्तुम् । Adj. वेक्तव्यं । वेजनीयं वेज्यम् ॥

विष्लृ १३ व्याप्तौ । वेवेष्टि-वेविष्टे । ऌदित्वादङ् । अविषत् । तङि क्सः । अजादौ क्सस्याचि (२३३१) इत्यल्लोपः । अविक्षत । अविक्षाताम् । अविक्षन्त ॥

13.√vishṛi, to spread through, extend, pervade.

Pre. वेवेष्टि । वेविष्टः । (VIII. 4. 41. s. 113). Per. विवेष । I Fut. वेष्टा । II Fut. वेक्ष्यति । (VIII. 2. 41. s. 295.) Impe. वेवेष्टु । वेविड्ढि । [वेविष्+हि=वेविष्+धि(VI. 4. 101. s. 2425)=वेविष्+ढि (VIII. 4. 41. s. 113) वेविड्+ढि (VIII. 4. 53. s. 52). Imper. अवेवेट् । (VIII.2. 39. s. 84) Pote. वेविष्यात् । Bene. विष्यात् । Aorist. अविषत् । The aorist is formed with अङ् as the root has an indicatory ऌ (III. 1. 55. s. 2343). Cond. अवेक्ष्यत् । Pass. विष्यते । Caus. वेषयति । Desid. विविक्षति । Inten. वेविष्यते । Pre. Parti. Parasmai. वेविषत् । Past. Parti. Pass. विष्टः । Active. विष्टवान् । Fut. Parti वेक्ष्यन् । Ger. विष्ट्वा Infi. वेष्टुम् Adj. वेष्टव्यं । वेषणीयं । वेष्यम् ॥

Pre. वेविष्टे। Per. विविषे। I Fut. वेष्टा। II Fut. वेक्ष्यते। Impera. वेविष्टाम्। Imper. अवेविष्ट। Pot. वेविषीत Bene. विक्षीष्ट। Aorist. अविक्षत। अविक्षाताम्। अविक्षन्त। The aorist is formed with क्स। Before vowel affixes the अ is elided by s. 2337. Condi. अवेक्ष्यत। Pass. विष्यते। Caus. वेषयते। Desid. विविक्षते। Inten. वेविष्यते। Pre. Parti. Atmane. वेविषाणः। Past. Parti. Pass. विष्टः। Active. विष्टवान्। Fut. Parti. वेक्ष्यमाणः। Ger. विष्ट्वा। Infi. वेष्टुम्। Adj. वेष्टव्यं। वेषणीयं। वेष्यम्॥ Nouns:--विष्णुः। विष्यः। परिवेषः। वेष्या। विषम्।

वृत। वृत्तानिजादयः। Here ends the Nijâdi sub class.

अथ आगणान्तात् परस्मैपदिनश् छान्दसाश्च।

All the roots upto the end of this class are Parasmaipadî and found in the chhandas literature.

घृ १४ क्षरणदीप्त्योः। 'जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन'। 'भृञामित्' (२४९६)। 'बहुलं छन्दसि' (३५९८) इतीत्त्वम्॥

14.√ghṛi, 1. to sprinkle. 2. to shine

Pre. जिघर्ति। जिघर्मि। Thus जिघर्म्यग्निं हविषा (मनसा) घृतेन(Rig. II. 11. 4.). Here the reduplicate vowel is replaced by इत् of VII. 4. 76. s. 2496. by the diversity allowed under VII. 4. 78. s. 3598. The classical form is घरति with शप् see Bhuâdi 985. Per. जघार। I Fut. घर्ता। II Fut. घरिष्यति। Impera. जिघर्तु। Imper. अजिघः। Poten. जिघ्रियात्। Bene. घ्रियात्। Aorist. अघार्षीत्। Con. अघरिष्यत्। Pass. घ्रियते। Caus. घारयति, Desi. जिघीर्षति। Inten. जेघ्रियते। Pre. Parti. Parasmai जिघ्रत्। Past. Parti. Pass. घृतः। Act. घृतवान् Fut. Parti. घरिष्यत्। Ger. घृत्वा। Infi. घर्तुम्। Adj. घर्तव्यं। घरणीयं। घार्यम्॥

हृ १५ प्रसह्यकरणे। 'अयं स्रुवोऽभिजिहर्ति होमात्'॥

15.√hṛi, to take by force.

Pre. जिहर्ति। As in the following अयं स्रुवोऽभिजिहर्ति होमान् (Rig Veda). The classical form is हरति with शप्। See Bhuâdi 947. Per. जहार। I Fut. हर्ता। II Fut. हरिष्यति। Impera. जिहर्तु। Imper. अजिहः। Poten. जिह्रियात्। Bene. ह्रियात्। Aor. अहार्षीत्। Condi. अहरिष्यत्। Pass. ह्रियते। Caus. हारयति। Desi. जिहीर्षति। Inten. जाह्रियते। Past. Parti. Parasmai जिह्रत्। Past Parti. Pass. हृतः। Act. हृतवान्। Fut. Parti. हरिष्यन्। Ger. हृत्वा। Infini. हर्तुम्। Adj. हर्तव्यं। हरणीयं। हार्यम्॥

ऋ १६ सृ १७ गतौ। 'बहुलं छन्दसि' (३५९८) इत्येव सिद्धे 'अर्तिपिपर्त्योश्च' (२४९३) इतीत्त्वविधानादयं भाषायामपि। 'अभ्यासस्यासवर्णे' (२२९०) इतीयङ्। इयर्ति। इयृतः। इय्रति। आर। आरतुः। 'इडत्त्यर्ति–' (२३८४) इति नित्यमिट्। आरिथ। अर्ता। अरिष्यति। इयराणि। ऐयः। ऐयृताम्। ऐयरुः। इयृयात्। अर्यात्। आरत्। ससर्ति॥

16. √ṛi. 17, √sṛi. to go, to move. Though by the bahulam of VII. 4. 78. s. 3598, the reduplicate would have taken इ, yet the specific rule VII. 4. 77. s. 2493 ordains इ in the reduplicate of ऋ ; which shows that this root is found in the classical literature also. Before non-homogeneous vowel, the इ is replaced by इयङ् under VI. 4. 78. s. 2290.

With सम् the root is âtmanepadi also. As sam iyṛte,. D. iyrâte, 2nd S. iyṛshe, 1st S. iyre. Per. आरे, अरिषे आरिवहे । Imperative इयृतां, इय्रातां, इयृष्व, इयरै । Imperfect ऐयृत, ऐय्रातां, ऐयृथाः, ऐयि्र, ऐयृवहि । Pot. इय्रीत, इय्रीयाताम्, इय्रीथाः, इय्रीय । Bene. ऋषीष्ट, ऋषीयास्ताम् । Aor. आरत, आरेतां । आरन्त । आरथाः । आरे, आरावहि ॥

Pre. इयर्ति । इयृतः । इय्रति । (iyrati) इयर्षि । इयर्मि । इयृवः । Per. आर । आरतुः । आरिथ (the इट् is compulsory under s. 2384). आरिव । I Fut. अर्ता । II Fut. अरिष्यति । Impera. इयर्तु, इयृतात् । इयृताम् । इय्रतु । इयृहि, इयृतात् । इयराणि । Imper. ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । ऐयः । ऐयरम् । ऐयृव । Pot. इयृयात् । इयृयाताम् । इयृयुः । इयृयाः । इयृयाम् । Bene. अर्यात् । अर्यास्ताम् । Aor. आरत् । आरताम् । आरः । आरम् । आराव । Codn. अरिष्यत् । Pass. रियते । Caus. आरयति । Desid. रियृषति । Pre. Parti. Parasmai इय्रत् । Past Parti. Pass. ऋतः । Active ऋतवान् । Fut. Parti. अरिष्यन् । Ger. ऋत्वा । Infi. अर्तुम् । Adj. अर्तव्यं । अरणीयं । अर्यम् ॥

सृ १७ गतौ । ससर्ति ॥

17. √sṛi, to go, move.

Pre. ससर्ति । The classical form of these two roots is ऋच्छति and सरति under Bhuâdi. Per. ससार । I Fut. सर्ता । II Fut. सरिष्यति । Imper. ससर्तु । Imper. असस: Pot सस्रियात् । Bened. स्रियात् Aorist असारीत्, असरीत् । Condi. असरिष्यत् । Pass. स्रियते । Caus. सारयति । Disid. सिषीर्षति Inten. सिस्रियंते । Pae. Parti. Parasmai. सस्रत् । Past. Parti. Pass. सतः । Act. सृतवान् Fut. Parti. सरिष्यन् । Ger. सृत्वा । Infi. सर्तुम् Adj. सर्तव्यं । सरणीयं । सर्यम् ॥

भस १८ भर्त्सनदीप्त्योः । बभस्ति । 'घसिभसोर्हलि-' (३५५०) इत्युपधालोपः । 'झलो झलि' (२२८१) इति सलोपः । बब्धः । भप्स्यति ॥

18. √bhasa, 1 to revile, blame, abuse ; 2. to shine.

Pre. बभस्ति । As कपिर्बभस्ति ते जनम् (Rig V.) The dual is बभस्+तस्= बभ्स्+तस् (the penultimate अ is elided by VI. 4. 100. s. 3550)=बभ्+तस् (the स् elided by VIII. 2. 26 s. 2281)=बभ्+धस् (VIII. 2. 40 s. 2280)=बब्धस् (VIII. 4. 43. s. 52)=बब्धः । The Plural is similarly बप्सति formed thus बभस्+अति=बभ्स्+अति (s. 3550) बप्स्+अति (VIII. 4. 55. s. 121). In both these classes, the elided penultimate अ, *i.e.*, the lopâdesa zero is not sthânivat for the purposes of जशत्विधिः (VIII. 4. 53. s. 52), or चरत्विधिः (VIII. 4. 55. s. 121), by the express prohibition of sûtra I. 1. 58. s. 51. **Pre.** बभस्ति। **Nouns**:-भस्त्रा भस्त्रिकः। भस्म। भस्त्रिका। अभस्त्रिका॥

कि १९ कित २० (Vedic) ज्ञाने। चिकेति॥

19. √ki, to know.

Pre. चिकेति। चिकितः। चिक्यति। (The यण् is by VI. 4. 82. s. 272).

20. √kita, to know.

This root is not found in the Siddhânta or the Madhavîya.

Pre. चिकित्ति॥

तुर २१ त्वरणे। तुतोर्ति। तुतूर्तः। तुतुरति॥

21. √tura, to run.

Pre. तुतोर्ति। तुतूर्तः। तुतुरति। The vowel is lengthened in the Dual by VIII. 2. 77. s. 354. **Nouns**: तुरः॥

धिष २२ शब्दे। दिधेष्टि। दिधिष्टः॥

22. √dhisha, to sound.

Pre. दिधेष्टि। दिधिष्टः॥

धन २३ धान्ये। दधन्ति। दधन्तः। दधनति॥

23. √dhana, to bear fruit.

Pre. दधन्ति। दधन्तः। दधनति॥

जन २४ जनने। जजन्ति॥

24. √jan, to beget. The Pre. 3 rd Sg. is जजन्ति। In forming the dual the following sûtra applies.

२५०४। जनसनखनां सञ्झलोः। ६। ४। ४२।

एषामाकारोऽन्तादेशः स्याज्झलादौ सनि झलादौ क्ङिति च। जजातः। जज्ञति। जजंति। जजान। जजन्यात्-जजायात्। जन्यात्-जायात्॥

2508. The long आ is substituted for the final of जन्, सन् and खन् before the consonant-beginning Desiderative affix सन्, and before any other affix beginning with a jhal consonant, which has an indicatory क or ङ्॥

Thus जजातः। Pl. जज्ञति। 2nd Sg. जजंसि॥

24. √jan, to beget, to be born.

Pre. जजन्ति । जज्ञातः । जज्ञति । जजन्सि । Per. जजान । I Fut. जनिता । II Fut. जनिष्यति । Impera. जजन्तु । Imper. अजजन् । Pot. जजन्यात् or जजायात् । Bene. जन्यात्, or जायात् । Aorist. अजानीत्, अजनीत् । Condi. अजनिष्यत् ॥

गा २५ स्तुतौ । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । जिगीतः । जिगति ॥

25. √gâ, to praise, sing.

Pre. जिगाति । जिगीतः । जिगति । As देवान् जिगाति सुम्नयुः (Rig Veda).

Here ends the Juhotyadi class.

CHAPTER IV.

अथ तिङन्त दिवादि प्रकरणम् ।

THE DIVADI ROOTS.

This class contains some 137 roots. The first root is दिव् which gives the name to the class.

दिवु १ क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । झृषन्ताः परस्मैपदिनः ॥

1. √divu. 1. to play. &c. The roots up to झृष् are Parasmaipadî In conjugating these roots, the vikaraṇa śyan is added by the following sûtra.

२५०५ । दिवादिभ्यः श्यन् । ३ । १ । ६९ ॥

शपोऽपवादः । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्यत् । दीव्येत् । दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् ॥

2505. The affix श्यन् comes after a root of the Divâdi class when a sârvadhâtuka affix denoting the agent follows.

This debars शप्. The servile न् of श्यन् is for the sake of accent (VI. 1. 197), showing that the *udâtta* accent falls on the radical verb and not on the affix; and the indicatory श makes the affix sârvadhâtuka, but as the affix is non-पित् it does not cause guṇa of the vowel of the root. (I. 2. 4. s. 2234). It is conjugated as दिव्+श्यन्+तिप्=दीव्+य+ति ॥ The इ is lengthened by VIII 2. 77. s. 354. Thus we have दीव्यति ॥

1. √div. 1. to play, sport ; 2. to emulate or desire victory; 3. to sell, to deal in ; 4. to shine ; 5. to praise ; 6. to be glad ; rejoice ; 7. to be mad or drunk ; 8. to be sleepy ; 9. to wish for ; 10. to go.

Pre. दीव्यति । दीव्यतः । दीव्यन्ति । दीव्यसि । दीव्यामि । Per. दिदेव । दिदिवतुः । दिदिवुः । दिदिविथ । दिदिविव । दिदिविम । I Fut. देविता । II Fut. देविष्यति । Impera. दीव्यतु । दीव्यताम् । दीव्य (VI. 4. 105. s. 2202). दीव्यानि । Imper. अदीव्यत् । अदीव्यताम् । अदीव्यः । अदीव्यम् । Poten. दीव्येत् । दीव्येताम् । दीव्येयुः । दीव्येः । दीव्येयम् । Bene. दीव्यात् । दीव्यास्ताम् । Aor. अदेवीत् । अदेविष्टाम् । अदेवीः । अदेविषम् । Con. अदेविष्यत् । Pass. दीव्यते । Caus. देवयति । Aor. अदीदिवत् । Desid. दुद्यूषति । दिदेविषति । Inten. देदीव्यते । No yañluk. Ger. देवित्वा or द्यूत्वा । Noun :—देवः ॥

षिवु २ तन्तुसंताने । परिषीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत्-न्यसेवीत्

2. √ṣhivu. to sew, darn, stitch together.

The स is changed to ष when preceded by the upsargas परि, नि or वि (VIII. 3. 70. 2275).

Pre. सीव्यति । Per. सिषेव । I Fut. सेविता । II Fut. सेविष्यति । Impera. सीव्यतु । Imper. असीव्यत् (with परि we have पर्यषीव्यत् or पर्यसीव्यत् by VIII. 3. 71. s. 2999). Poten. सीव्येत् । सीव्येताम् । Bene. सीव्यात् । Aor. असेवीत् । Condi. असेविष्यत् । Causa. सेवयति । Aor. असीषिवत् । Desid. सिस्यूषति । सिषेविषति । Inten. सेषीव्यते । Past. Parti Pass. स्यूतः । Active स्यूतवान् । Ger. सेवित्वा । स्यूत्वा । Nouns :—सेवनं.सीवनं, सूनः, सूत्रम् ॥

स्रिवु ३ गतिशोषणयोः ॥

3. √srivu. 1. to go ; 2. to become dry.

Pre. स्रीव्यति । Per. सिस्रेव । I Fut. स्रेविता । II Fut. स्रेविष्यति । Impera स्रीव्यतु । Imper. अस्रीव्यत् । Poten. स्रीव्येत् । Bene. स्रीव्यात् । Aor. अस्रेवीत् Condi. अस्रेविष्यत् । Desid. सिस्रेविषति । सुस्रूषति । Inten. सेस्रीव्यते । Yanluk s. सेस्रोति, d. सेस्रूतः, pl. सेस्रिवति, 2 s. सेस्रोषि, 1 s. सेस्रोमि, d. सेस्रीवः, pl. सेस्रूमः । Past. Parti. Pass. स्रूतः । Active स्रूतवान् । Ger. स्रेवित्वा । स्रूत्वा । Nouns :—स्रूतिः । स्रूः । स्रुवौ ॥

ष्ठिवु ४ निरसने । केचिदिहेमं न पठन्ति ॥

4. √ṣhṭhivu, to spit, eject saliva from the mouth ; to sputter. Atreya reads this root here. Others do not.

Pre. ष्ठीव्यति । Per, तिष्ठेव । I Fut. ष्ठेविता । II Fut. ष्ठेविष्यति । Impera. ष्ठीव्यतु । Imper. अष्ठीव्यत् । Poten. ष्ठीव्येत् । Bene. ष्ठीव्यात । Aor. अष्ठेवीत् । Con. अष्ठेविष्यत् ॥

ष्णुसु ५ अदने । 'आदाने' इत्येके । 'अदर्शने' इत्यपरे । सुष्णोस ।

ष्णसु ५ (क) निरसने । स्नस्यति । सस्नास ॥

5. √ṣhṇusu, 1. to take, 2. accept ; 3. to disappear, become invisible. Some give it the sense of âdâna 'to accept'. Others of अदर्शन or disappearance.

Pre. स्नुस्यति । Per. सुष्णोस । सुष्णुसतुः । सुष्णोसिथ । सुष्णुस । सुष्णोस । सुष्णुसिव । I Fut. स्नोसिता । II Fut. स्नोसिष्यति । Impera. स्नुस्यतु । Imper. अस्नुस्यत् । अस्नुस्यः । Pot. स्नुस्येत् । Bene. स्नुस्यात् । Aor. अस्नौसीत् । अस्नोसिष्टाम् । अस्नौषीः । अस्नोषिष्ट । Con. अस्नोसिष्यत् । Caus. स्नोसयति Aor. असुष्णुसत् । Desid. सुस्नुसिषति । सुस्नोसिषति । Inten. सोष्णुस्यते । yanluk. सोष्णुसीति । सोष्णोस्ति । D. सोष्णुस्तः । Ger. स्नुसित्वा । स्नोसित्वा । Noun. स्नुषा ॥

5 (*a*) √shṇasu, to spit.

Pre. स्नस्यति । Per. सस्नास ॥

कसु ६ ह्वरणदीप्त्योः । ह्वरश्च कौटिल्यम् । चकास ॥

6. √knasu, 1. to be crooked ; 2. to shine. Hvaraṇa here means crookedness.

Pre. क्नस्यति । Per. चक्नास । I Fut. क्नसिता । II Fut. क्नसिष्यति । Impera. क्नस्यतु । Imper. अक्नस्यत् । Pot. क्नस्येत् । Bene. क्नस्यात् । Aorist अक्नासीत or अक्नसीत् । Condi. अक्नसिष्यत् । Causa. क्नसयति । Aor. अचिक्नसत् । Desid. चिक्नसिषति । Inten. चाक्नस्यते । Yanluk. चाक्नस्ति । Past. Parti. Pass. क्नस्तः । Active. क्नस्तवान् । Ger. क्नसित्वा । क्नस्त्वा । Nouns.-चक्नसः ॥

व्युष ७ दाहे । वुव्योष ॥

7. √vyusha (pyusha), to burn. The root begins with a dento- labial व v ; and ends with a palatal sibilant ष sh. It is read further on in the Pushâdi subdivision also. So the aorist is formed by अङ् । Some read this root as byusa ब्युस ॥

Pre. व्युष्यति । Per. वुव्योष । वुव्योषिथ । वुव्युषिव । I Fut. व्योषिता । II Fut. व्योषिष्यति । Impera. व्युष्यतु । Imper. अव्युष्यत् । Poten. व्युष्येत् । Bene व्युष्यात् । Aor. अव्योषीत् । अव्योषिष्टाम् । Condi. अव्युष्यत् । Causa. व्योषयति । Aor. अवुव्युषत् । Desid. वुव्युषिषति । वुव्योषिषति । Inten. वोव्युष्यते । Yanluk. व्योव्युषीति । वोव्योष्टि । Ger. व्युषित्वा । व्योषित्वा ॥

प्लुष ८ च ।

8. √plusha cha. Plusha also means to burn.

Pre. प्लुष्यति । Per. पुप्लोष । I. Fut. प्लोषिता ॥

नृती ९ गात्र विक्षेपे । नृत्यति । ननर्त ॥

9. √nṛitî, to dance, move about. Thus the present is नृत्यति । The Perfect is ननर्त । In the Future, the इट् is optionally added by the following.

२५०६ । सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः । ७ । २ । ५७ ।

एभ्यः परस्य सिज्भिन्नस्य सादेरार्धधातुकस्य इड्वा स्यात् । नर्तिष्यति । नर्त्स्यति । नृत्येत् । नृत्यात् । अनर्तीत् ॥

2506. An ârdnadhaâtuka affix beginning with a स् (except सिच् the characteristic of the s-Aorist) may optionally take the augment इट् after the verbs कृत्, (Tud 141, Rudh. 11) चृत्, (Tud. 35) छृद् (Rudh. 8) तृद् (Tud. 9; and नृत् (Div. 9).

Pre. नृत्यति । Per. ननर्त । ननृततुः । ननर्तिथ । ननृतिव । I Fut. नर्तिता । II Fut. नर्तिष्यति or नर्त्स्यति । Impera. नृत्यतु । Imper. अनृत्यत् । Pot. नृत्येत् । Bene. नृत्यात् । Aorist. अनर्तीत् । अनर्तिष्टाम् । Condi. अनर्तिष्यत् । अनर्त्स्यत् । Caus. नर्तयति, नर्तयते । Aor. अनीनृतत् । अननर्तत् । Desid निनर्तिषति । निनृत्सति । Inten. नरीनृत्यते । Yanluk. नर्नर्ति । नरिनर्ति । नरीनर्ति । Past. Parti. Pass. नृत्तः । Act. नृत्तवान् । Adj. नर्तितव्यम् । नर्तनीय । नर्त्यम । Noun :—नर्तकः ॥

त्रसी १० उद्वेगे । वाभ्राश (२३२१) इति श्यन्वा। त्रस्यति-त्रसति। त्रेसतुः-तत्रसतुः ॥

10. √trasî. to fear, tremble, quake. This root optionally takes the vikaraṇa śyan. See 2321.

Pre. त्रस्यति or त्रसति। Per. तत्रास। तत्रसतुः or त्रेसतुः। तत्रसिथ। I Fut. त्रसिता। II Fut. त्रसिष्यति। Impera. त्रस्यतु or त्रसतु। Imper. अत्रस्यत् or अत्रसत्। Poten. त्रस्येत् or त्रसेत्। Bene. त्रस्यात्। Aorist. अत्रासीत् or अत्रसीत्। Condi. अत्रसिष्यत्। Causa. त्रासयति। Aor. अतित्रसत्। Desid. तित्रसिषति ने। Inten. तात्रस्यते। Yanluk. तात्रस्ति। तात्रसीति। Past. Parti. Pass. त्रस्तः। Act. त्रस्तवान्। Nouns:—त्रस्नुः। त्रासः। तरंगापत्रस्तः ॥

कुथ ११ पूतीभावे । पूतीभावो दौर्गन्ध्यम् ॥

11. √kutha, to stink, become putrid, foul. The word पूतीभावः means bad smell.

Pre. कुथ्यति। Per. चुकोथ। चुकोथिथ। I Fut. कोथिता। II Fut. कोथिष्यति। Impera. कुथ्यतु। Imper. अकुथ्यत्। Poten. कुथ्येत्। Bene. कुथ्यात्। Aor. अकोथीत्। Pass. कुथ्यते। Causa. कोथयति। Aor. अचूकुथत्। Desid. चुकुथिषति or चुकोथिषति। (I. 2. 26 s. 2617) Inten. चोकुथ्यते। Yanluk. चोकोत्ति। Ger. कोथित्वा। (I. 2. 23. s. 3324). Nouns:-कुथः। प्रकुथितः ॥

पुथ १२ हिंसायाम् ॥

12. √putha, to injure, hurt. It is conjugated like the last. Compare the √puthi of the Bhuâdi No. 45.

Pre. पुथ्यति ॥

गुध १३ परिवेष्टने ॥

13. √gudha, to wrap up, cover, envelop. This root ends in ध (dh) and not थ (th).

Pre. गुध्यति। Ger. गुधित्वा। Nouns:-गोधा। गोधिका। गौधेरः। गौधारः। गोधूमः। गौधेयः ॥

क्षिप १४ प्रेरणे । क्षिप्यति। क्षेप्ता ॥

14. √kshipa. to send.

Pre. क्षिप्यति। Per. चिक्षेप I Fut. क्षिप्ता or क्षेप्ता। (The first form is given in the Mâdhaviya). II Fut. क्षिप्स्यति। Impera. क्षिप्यतु। Imper. अक्षिप्यत्। Poten. क्षिप्येत्। Bene. क्षिप्यात्। Aor. अक्षैप्सीत्। अक्षैप्ताम्। Condi. अक्षेप्स्यत्। Caus. क्षेपयति। क्षिपयति। Aorist. अचिक्षिपत्। Desid. चिक्षिप्सति। Inten. चेक्षिप्यते। Yanluk चेक्षेप्ति। Past.-Parti. Pass. क्षिप्तः। Ger. क्षिप्त्वा। Nouns:-क्षिपकः। क्षिप्नुः। क्षिप्रम्। क्षिपा ॥

पुष्प १५ विकसने । पुष्प्यति । पुपुष्प ॥

15. √pnṣhpa, to blossom.

Pre. पुष्प्यति॥ Per. पुपुष्प । पुपुष्पिथ । पुपुष्पिव । I Fut. पुष्पिता । II Fut. पुष्पिष्यति । Impera. पुष्प्यतु । Imper. अपुष्प्यत् । Pot. पुष्प्येत् । Bene. पुष्प्यात् । Aor. अपुष्पीत् । Caus. पुष्पयति Aor. अपुपुष्पत् । Desid. पुपुष्पिषति । Inten. पोपुष्प्यते । Yanluk. पोपुष्प्ति । Nouns : पुष्पम् । पुष्पकम् ॥

तिम १६ ष्टिम १७ ष्टीम १७ (क) आर्द्रीभावे । तिम्यति-स्तिम्यति-स्तीम्यति ॥

16. √tima. 17. √ṣhṭima, √ṣhṭîma to become wet. Some read here a fourth root तीम ॥

Pre. तिम्यति । स्तिम्यति । स्तीम्यति । तीम्यति । Per. तितेम । तिष्टेम । I Fut. तेमिता । II Fut. तेमिष्यति । Impera. तिम्यतु । Imper. अतिम्यत् । Pot. तिम्येत् । Bene. तिम्यात् । Aor. अतेमीत् । Caus. तेमयति । Aor. अतीतिमत् । Desid. तितिमिषति । तितेमिषति । Inten. तेतिम्यते । Yan luk. तेतेम्ति । Nouns:-तिमिः । तिमिरम् ॥

व्रीड १८ चोदने लज्जायां च । व्रीड्यति ॥

18. √vrîḍa, to throw, cast, send forth; to be ashamed, feel shame.

Pre. व्रीड्यति । Per. विव्रीड । विव्रीडिथ । विव्रीडिव । I Fut. व्रीडिता । II Fut. व्रीडिष्यति । Impera. व्रीड्यतु । Imper. अव्रीड्यत् । Pot. व्रीड्येत् । Bene. व्रीड्यात् । Aorist. अव्रीडीत् । Condi. अव्रीडिष्यत् । Causa. व्रीडयति । Aor. अविव्रीडत् । Desid. विव्रीडिषति । Inten. वेव्रीड्यते । yan luk. वेव्रीड्ढि । Past. Parti. Pass. व्रीडितः । Ger. व्रीडित्वा । Noun:-व्रीडा ॥

इष १९ गतौ । इष्यति ॥

19. √iṣha, to go. Isha 'to wish' is Tudâdi. Isha to repeat is Kryâdi.

Pre. इष्यति । Per. इयेष । ईषतु । इयेषिथ । ईषिव । I Fut. एषिता । प्रेषिता । (VI. 1. 94. s. 78) II Fut. एषिष्यति । Impera. इष्यतु । इष्य । इष्याणि । Imper. ऐष्यत् । Pot. इष्येत् । Bene. इष्यात् । Aorist. ऐषीत् । Caus. एषयति Aor. अ+इषिषत् । Desid. इषिषिषति । Past. Pass. एषितः । Ger. एषित्वा । Nouns:-प्रैषः । प्रैष्यः ॥ अन्वेषणा । पर्येषणा । परीष्टिः । एषणी । इषीका । इषीकतूलम् । इष्टकचितम् ॥

षह २० षुह २१ चकयर्थे । चकयर्थस्तृप्तिः । सह्यति । सुह्यति ॥

20. √ṣhaha, 21 √ṣhuha, to satisfy, to be pleased. Mâdhaviya does not approve the reading of सह here. The word चकयर्थ here means 'satisfaction'.

Pre. सह्यते ॥

Pre. सुह्यति। Per. सुषोह। I Fut. सोहिता। II Fut. सोहिष्यति। Impera. सुह्यतु। Imper. असुह्यत्। Pot. सुह्येत्। Bene. सुह्यात्। Aorist. असोहीत्। Caus. सोहयति। Aor. असूषुहत्। Desid. सुसुहिषति। सुसोहिषति। Inten. सोषुह्यते। yanluk. सोषुहीति। सोषोढि। Past. Parti. Pass. सुहिता। Ger. सुहित्वा। सोहित्वा॥

जॄष् २२ झॄष् २३ वयोहानौ। जीर्यति। जजरतुः-जेरतुः। जरिता-जरीता। जीर्येत्। जीर्यात्। ऋदृशोऽङि गुणः (२४०६)। अजरत्-अजारीत्। अजारिष्टाम्। झीर्यति। जझरतुः। अझारीत्॥

22. √jṛîsh, 23. √jhṛîsh, to become old, to wither.

The aorist is formed optionally by अङ् (s. 2291). and the ऋ is gunated by s. 2406. The ष is indicatory for the purposes of मित operations in the causative.

Pre. जीर्यति। जीर्यतः। जॄ+श्यन्+ति=जिर्+य+ति VII. 1. 100. s. 2390 =जीर्यति। VIII. 2. 77. s. 354). Per. जजार। जजरतुः or जेरतुः। जजरुः or जेरुः। जजरिथ or जेरिथ। जजरथुः or जेरथुः। जजर or जेर। जजार or जजर। जजरिव or जेरिव। I Fut. जरिता or जरीता। (VII. 2. 38. s. 2391). II Fut. जरिष्यति or जरीष्यति। Impera. जीर्यतु। Imper. अजीर्यत्। Poten. जीर्येत्। Bene. जीर्यात्। Aor. अजारीत् or अजरत्। अजारिष्टाम् or अजरताम्। Causa. जरयति। Aor. अजीजरत्। Desid. जिजीर्षति। जिजरिषति। जिजरीषति। Inten. जेजीर्यते। Pre. Parti Parasmai. जीर्यन्। Nouns:—जीर्यन्ती। जरन्। जरती। युवजरती। जरद्गवः। अजर्यम। जरा। अतिजरांसि अनुजीर्णः। जारः। जरन्तः॥

23 √jhṛîsh. to become old.

Pre. झीर्यति। Per. जझार। जझरतुः or झेरतुः। जझरुः or झेरुः। Aor. अझारीत्॥

षूङ् २४ प्राणिप्रसवे। सूयते। सुषुवे। स्वरतिसूति-(२२७९) इति विकल्पं बाधित्वा श्र्युकः किति (२३८१) इति निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान् नित्यमिट्। सुषुविषे। सुषुविवहे। सोता-सविता॥

24. √ṣhûn, to beget, to give birth.

In the perfect the इट augment is compulsory. For the prohibition of VII. 2. 11. s. 2381, though it debars the option of VII. 2. 44. s. 2279, yet is in its turn set aside by the restriction of VII. 2. 13. s, 2293.

Pre. सूयते। सूयेते। सूयसे। सूये। सूयावहे। Per. सुषुवे। सुषुविषे। सुषुविवहे। I Fut. सोता or सविता। (VII. 2. 44. s. 2279). II Fut. सविष्यते or सोष्यते। Impera. सूयताम्। सूयेताम्। सूयस्व। सूयै। Imper. असूयत। असूयेताम्। असूयथाः। असूये। असूयावहि। Poten. सूयेत। सूयेयाताम्। सूयेथाः। सूयेय। सूयेवहि। Bene. सोषीष्ट or सविषीष्ट। सोषीयास्ताम् or सविषीयास्ताम्। Aor. असोष्ट or असविष्ट। असोषाताम्। असोष्ठाः। असोषि। Past. Parti. Pass. सूनः। Active. सूनवान् Ger. सूत्वा॥

दूङ् २५ परितापे । दूयते ॥

25. √dûṅ, to be afflicted, to suffer pain, be sorry.

It is congugated like the last.

Pre. दूयते । Per. दुदुवे । I Fut. दोता ॥

दीङ् २६ क्षये । दीयते ॥

26. √ḍîṅ, to waste away. The Present is दीयते । The Perfect is दिदी+ए । Now applies the following sûtra by which a य is inserted before ए ॥

२५०७ । दीङो युडचि क्ङिति । ६ । ४ । ६३ ॥

दीङः परस्याजादेः क्ङित आर्धधातुकस्य युट् स्यात् । * वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ * । दिदीये ॥

2507. युट् is the augment after दीङ्, of an ârdhadhâtuka affix beginning with a vowel and having an indicatory क् or ङ् ॥

Thus उपदिदीये, उपदिदीयाते and उपदिदीयिरे ॥ The Personal ending is कित् by I. 2. 5. दीङः being in the Ablative case, the augment is applied to the affix. Thus दिदी+युट्+ए । Now this युट् augment is ordained by VI. 4. 63. s. 2507, a rule falling under the âbhîya section (VI. 4. 22. s. 2183) and therefore is as if non-existent, and so by VI. 4. 82. s. 272, the long ई ought to be changed to य् before ए । The form ought to have been दिद्ये like चिक्ष्ये (No. 27). But this is prevented by the following vârtika. This augment, however, is not to be considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of semi-vowel subsitution under VI. 4. 82. s. 272. If that substitution were allowed, the augment would become useless.

Vârtika : The augments वुक् and युट् are to be considered as valid or siddha for the purposes of the application of उवङ् and यण् substitutions.

In the Future, the ई of दी is changed to आ by the following aphorism.

२५०८ । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । ६ । १ । ५० ॥

एषामात्त्वं स्याल्ल्यपि । चकारादशित्येज्निमित्ते । दाता । दास्यते । अदास्त । अदास्थाः ॥

2508. And there is substitution of आ for the finals of मी 'to hurt', मि 'to scatter', and दी 'to decay' when the affix ल्यप् follows, *as well as before those non-*शित् *affixes which demand the substitution of a diphthong*, for the root-vowel of these verbs.

NOTE:–By force of the word च 'and' in the sûtra, the substitution takes place before all affixes other than शित्, and this substitution takes place, before the occasion for the applying of the affixes arises (उपदेशावस्थायाम् आत्वं

भवति) ॥ So that these verbs should be understood as if they were ennunciated with an आ, so that all rules of affixes relating to आ will apply to them. Thus प्रमाता, प्रमातव्यम्, प्रमातुम्, प्रमाय, निमाता, निमातुम्, निमातव्यम्, निमाय, उपदाता, उपदातव्यम्, उपदातुम्, उपदाय ॥ The substitution of आ being understood to have taken place in the very उपदेश (in the dhâtupâṭha) of these roots, the affixes relating to roots ending in इ or ई do not apply to these at all. Thus उपदायो वर्त्तते, ईश्वदुपदानं, formed by घञ and युच् by taking दी=दा and adding these affixes (III. 3. 128 and III. 3. 18) and not the affixes अच् (III. 3 56) and खल् (III. 3. 126).

Thus दी+ता=दे+ता (This would have been in the ordinary way). But here ए is to be replaced by आ, or, rather no occasion should be given to convert ई to ए, but change the ई at once to आ। Thus we get दाता ॥

26. √dîṅ to waste, decay, diminish.

Pre. दीयते । दीयेते । Per. दिदीये । दिदीयाते । दिदीयिरे । दिदीयिषे । दिदीयिढ्वे । दिदीये । दिदीयिवहे । I Fut. दाता । II Fut. दास्यते । Impera. दीयताम् । दीयेताम् । दीयस्व । दीयै । Imper. अदीयत । अदीयेताम् । अदीयथाः । अदीये । Pot. दीयेत । दीयेथाः । दीयेय । Bene. दासीष्ट । Aorist. अदास्त । अदासाताम् । अदास्थाः । अदासि । Condi. अदास्यत । Caus. दापयति । Desid. दिदीषते । दिदासते । Inten. देदीयते । yanluk. देदेति । D. देदीतः । Pl. देयाते । Past Parti. Pass. दीनः । Active दीनवान् । Ger. दीत्वा ॥

डीङ् २७ विहायसा गतौ । डीयते ॥

27. √ḍîṅ, to fly, pass through the air.

Pre. डीयते । Per. डिड्ये । डिड्यिषे । I Fut. डयिता । II Fut. डयिष्यते । Impera. डीयताम् । Imper. अडीयत । Poten. डीयेत । Bene. डयिषीष्ट । Aor. अडैष्ट । Causa. डाययते । Aor. अडीडयत् । Desid. डिडयिषते । Inten. डेडीयते । Yanluk. डेडेति । Past Parti. Pass. डीनः । Active डीनवान् । Ger. डयित्वा ॥

धीङ् २८ आधारे । धीयते । दिध्ये । धेता ॥

28. √dhîṅ, to hold, contain ; to disregard, disrespect.

Pre. धीयते । Per. दिध्ये । I Fut. धेता । II Fut. धेष्यते । Impera. धीयताम् । Imper. अधीयत । Poten. धीयेत । Bene. धेषीष्ट । Aorist अधेष्ट । Desid. दिधीषते । Past Parti. Pass. धीनः । Active धीनवान् । Ger. धीत्वा ॥

मीङ् २९ हिंसायाम् । हिंसात्र प्राणवियोगः । मीयते ॥

29. √mîṅ, to hurt, kill, injure : die, perish. It is conjugated like √dhîṅ. Hinsâ here means the giving up of life.

Pre. मीयते । Per. मिम्ये । I Fut. मेता । II Fut. मेष्यते । Impera. मीयताम् । Imper. अमीयत । Poten. मीयेत । Bene. मेषीष्ट । Aor. अमेष्ट ॥

रीङ् ३० श्रवणे । रीयते ॥

30.√rîṅ, to trickle, drip, distil, ooze, flow.

Pre. रीयते । Per. रिर्ये । रिर्यिषे । I Fut. रेता । II Fut. रेष्यते । Impera. रीयताम् । Imper. अरीयत । Poten. रीयेत । Bene. रेषीष्ट । Aor. अरेष्ट । Caus. रेवयते । Aor अरीरिपत् । Desi. रिरीषते । Past. Parti. Pass. रीणः । Active रीणवान् । Ger. रीत्वा । Nouns:-अरीणम् । रीतिः । रतः ॥

लीङ् ३१ श्लेषणे ॥

31.√lîṅ, to stick or adhere firmly to, cling to. In the case of this root the ई is optionally changed to आ by the following.

२५०९ । विभाषा लीयतेः । ६ । १ । ५१ ।

लीयतेरिति यका निर्देशो न तु श्यना । लीलीङोरात्त्वं वा स्यादेज्विषये ल्यपि च । लेता-लाता । लेष्यते । लास्यते । 'एज्विषये' किम् । लीयते । लिल्ये ॥

2509. There is optionally the substitution of आ for the final of ली 'to adhere', in the very dhâtupâṭha, when the affix ल्यप् follows or such an affix as would have demanded the substitution of the root vowel to a diphthong.

The lîyateḥ in sûtra is conjugated with यक् and not with śyan, and therefore it includes the lî of Divâdi and Kryâdi both.

The final of ली will take guṇa substitution before शित् affixes, and will become ले, this incipient diphthong ए is changed to आ by this rule. The same is the case with all the roots subsequently taught, thus खिद् will be खेद्, and then ए changed to आ, गुर्=गोर् and ओ changed to आ &c. Therefore we have employed the anuvritti of एच् 'diphthong' in all sûtras. The words ल्यपि and आदेच उपदेश are understood here. The roots ली belonging to Divâdi and Kriyâdi are both included here. Thus विलाता, विलातुम्, विलातव्यम्, विलाय । Why do we say "before an affix which would have changed the ई to ए or ऐ?" Observe लीयते, लिल्ये । The श्यन् causes no change, and ए causes यण् change by s. 272 ; therefore before these affixes there is not आ substitution.

Pre. लीयते । Per. लिल्ये । लिल्यिषे । I Fut. लाता, लेता । II Fut. लास्यते, लेष्यते । Impera. लीयताम्, लीयस्व, लीयै । Imper. अलीयत । Poten. लीयेत । Bene. लासीष्ट, लेषीष्ट । Aor. अलास्त or अलेष्ट । Condi. अलास्यत or अलेष्यत । Causa. विलालयति । विलापयति । विलीनयति । विलाययति । Aor. अलीलपत । Desid. लिलीषते । Inten. लेलीयते । Yanluk. लेलेति ॥

व्रीङ् ३२ वृणोत्यर्थे । व्रीयते । विव्रिये ।

32.√vrîṅ to choose, select. This root is found in the Kryâdi class also.

Pre. व्रीयते । **Per.** विव्रिये । **I Fut.** व्रेता । **Parti. Pass.** व्रीणः । **Act.** व्रीणवान् ॥

२५०९ । क । स्वादय ओदितः । (गणसूत्रः) ॥

सत् फलं तु निष्ठानत्वम् ॥

2509. A. The roots सू and the rest are to be considered as if they had an indicatory ओ ॥

The roots beginning with पॄङ् (No. IV. 24) an ending with this root व्रीङ् are ओदित् । The result is that the Past participles are formed by न instead of त (See VIII. 2. 45. s. 3019). We have given examples under each root already.

पीङ् ३३ पाने । पीयते ॥

33.√pîṅ, to drink.

Pre. पीयते । **Per.** पिप्ये । **Causa.** पाययति । This is always Parasmaipadî (I. 3. 87. s. 2753). पाययते is from the Bhuâdi पिबति (I. 3. 89. s. 2755). **Past Parti. Pass.** पीतः । **Active** पीतवान् । **Ger.** पीत्वा, आपीय । while the form आपाय is from the Bhvâdi root pibati.

माङ् ३४ माने । मायते । ममे ॥

34.√mâṅ, to measure. Compare Adâdi मा माने No. 53. and Juhotyâdi No. 6. The root मेङ् परिवर्तने (I. 1010) of the Bhvâdi also assumes the form मा । The sûtra VI. 4. 66. s. 2462 applies to all these मा's.

Pre. मायते । **Per.** ममे । **I Fut.** माता । **II Fut.** मास्यते । **Impera.** मायताम् । **Imper.** अमायत । **Poten.** मायेत । **Bene.** मासीष्ट । **Aor.** अमास्त ॥

ईङ् ३५ गतौ । ईयते । अयां चक्रे ॥

35.√îṅ, to go. Compare अयति of the Bhuâdi No. 342 (a); and एति of the Adâdi No. 36.

Pre. ईयते । **Per.** अयांचक्रे । **I Fut.** एता । **II Fut.** एष्यते । **Impera.** ईयताम् । **Imper.** ऐयत । **Poten.** ईयेत । **Bene.** एषीष्ट । **Aor.** ऐष्ट । **Causa.** आययते । **Aor.** आयियत । **Desid.** ईषिषते । **Ger.** प्रेय, प्रतीय with lyap.

प्रीङ् ३६ प्रीतौ । सकर्मकः । प्रीयते । पिप्रिये ॥

36√prîṅ, to be satisfied or pleased. It is a Transitive verb.

Pre. प्रीयते । **Per.** पिप्रिये । **Causa.** प्राययते ॥

अथ परस्मैपदिनश्चत्वारः ।

Now the following four roots are Parasmaipadis.

शो ३७ तनूकरणे ॥

37.√शो to attenuate. In conjugating this root, the vowel ओ is elided by the following sûtra :

२५१० । ओतः श्यनि । ७ । ३ । ७१ ।

लोपः स्याच्छ्यनि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशौ । शशतुः । शाता । शास्यति । 'विभाषा घ्राधेट्-' (२३७६) इति सिचो वा लुक् । लुगभावे 'यमरम-' (२३७७) इतीट्सकौ । अशात् । अशाताम् । अशुः । अशासीत् । अशासिष्टाम् ॥

2510. A stem ending in ओ loses its final before the characteristic श्यन् ॥

NOTE :—As निश्यति from शो, अवच्छ्यति from छो, अवद्यति from दो, and अवस्यति from सो ॥ The त् in ओत् is for the sake of euphony or ease of pronunciation.

According to Padamanjari, the sûtra' should have been ओतः शिति, and thereby there would be the saving of half a mâtrâ, and also there would be no necessity of repeating the word शिति in VII. 3. 75.

37.√śo, to sharpen, to make thin, attenuate. The सिच् is elided optionally by s. 2376. When it is not elided, in that alternative, we have इट् and सक् augments by s. 2377.

Pre. श्यति । श्यतः । श्यन्ति । श्यसि । श्यथः । श्यथ । श्यामि । श्यावः । श्यामः । Per. शशौ । शशतुः । शशिथ or शशाथ । शश । शशिव । I Fut. शाता । II Fut. शास्यति । Impera. श्यतु । श्यतात् । श्यतां । श्यन्तु । श्यानि । Imper. अश्यत् । अश्यः । अश्यम् । Poten. श्येत् । श्येताम् । श्येयुः । श्येः । श्येयम् । Bene. शायात् । शायास्ताम् । Aor. अशात्, अशासीत् । अशाताम्, अशासिष्टाम् । अशुः । अशाः । Causa. शाययति । Desid. शिशासति । Inten. शाशायते । Yanluk. शाशति । Past Parti. Pass. शातं, शितं । Act. शातवान्, शितवान् । Ger. शात्वा or शीत्वा । Noun :-शाकः ॥

छो ३८ छेदने । छ्यति ॥

38.√chho, to cut, mow, reap. It is conjugated like शो ॥

Pre. छ्यति । Per. चच्छौ । चच्छतुः । I Fut. छाता । II Fut. छास्यति । Impera. छ्यतु । Imper. अछ्यत् । Poten. छेयत् । Bene. छायात् । Aor. अछात् or अछासीत् । Nonn :-छाया ॥

षो ३९ अन्तकर्मणि । स्यति । ससौ । अभिष्यति । अभ्यष्यत् । अभिससौ ॥

39. √ṣho, to finish, complete, bring to an end. It is conjugated like शो ॥

Pre. स्यति । Per. ससौ । I Fut. साता । II Fut. सास्यति । Impera. स्यतु । Imper. अस्यत् । Poten. स्येत् । Bene. सेयात् (and not सायात्, because of VI. 4. 67 s. 2374). Aor. असात् or असासीत् । Past Parti. Pass. सितः । Active सितवान् । Ger. सित्वा, अवसाय ॥ Nouns :--सायः । सायंतनः ॥

दो ४० अवखण्डने । द्यति । ददौ । प्रणिदाता । देयात् । अदात् ॥

40. √do, to cut, divide, mow, reap. It is conjugated like शो ॥

Pre. द्यति । प्रणिद्यति because it is a ghu root. VIII. 4. 17. s. 2285. Per. ददौ । I Fut. दाता । II Fut. दास्यति । Impera. द्यतु । Imper. अद्यत् । Poten. द्येत् । Bene. देयात् and not दायात्, VI. 4. 67. s. 2374. Aor. अदात् । Causa. दापयति । Desid. दित्सति । Inten. देदीयते । Past Parti. Pass. दितः । Act. दितवान् । Ger. दित्वा, अवदाय ॥

अथात्मनेपदिनः पञ्चदश ।

Now the following fifteen roots are Atmanepadi.

जनी ४१ प्रादुर्भावे ॥

41. √janî to be born. Before the affix śyan the जन is changed to जा by the following sûtra.

२५११ । ज्ञाजनोर्जा । ७ । ३ । ७९ ॥

अनयोर्जादेशः स्याच्छिति । जायते । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । 'दीपजन—' (२३२८) इति वा चिण् ॥

2511. Before a शित् affix, जा is substituted for ज्ञा and जन् ॥

NOTE :—As जानाति and जायते ॥ The जन् here belongs to Divâdi class, meaning 'to be produced', and not जन् of the Juhotyâdi class. Why जा (long) and not ज, for this ज would assume the form जा by VII. 3. 101 ? This long आ of जा indicates the existence of the maxim given above in VII. 3. 78 s. 2360; and had ज been the substitute, VII. 3. 101 s. 2170 could not have lengthened it.

In forming the Aorist, there is optionally चिण् by s. 2328. When चिन् is added the following applies.

२५१२ । जनिवध्योश्च । ७ । ३ । ३५ ॥

अनयोरुपधाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि ञ्णिति कृति च । अजनि-अजनिष्ट ॥

2512. The Vṛiddhi is not substituted for the vowels of जन् and वध् before the Aorist-sign चिण् and the kṛit-affixes with an indicatory ञ् and ण् ॥

As अजनि and अवधि with चिण्, and जनकः and वधकः (with ण्वुल्), प्रजनः, वधः ॥ This rule refers to the separate and the distinct root वध and not the substitute of हन् ॥ This we see in the line भक्तकश्चेन्न म्रियेत वधकोऽपि न म्रियते ॥ The form from हन् will be घातकः ॥ Moreover the substitute वध ends with अ *i.e.*, it is of two syllables 'vadha', and as such it also does not admit Vṛiddhi. (See II. 4. 42). The prohibition refers to चिण् and kṛit-affixes, therefore not here, as जजान गर्भं महिमानमिन्द्रम् ॥

41.√janî, to be born or produced ; to rise.

Pre. जायते । Per. जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिषे । जज्ञिवहे । I Fut. जनिता । II Fut. जनिष्यते । Impera. जायताम् । जायस्व । जायै । Imper. अजायत । Poten. जायेत । Bene. जनिषीष्ट । Aor. अजनि or अजनिष्ट। अजनिषाताम् । Causa. जनयति । Aor. अजनि । अजानि । Desid. जिजनिषते । Inten. जाजायते । जंजन्यते । Yanluk. जंजनीति । जंजन्ति । Nouns :—अनुजाता । जनुः । जज्ञिः । जन्म । जन्तुः । जन्यः । जान्यः । जनः । जनता । द्विजः । पंचजनीनम् । वीजम् ॥

दीपी ४२ दीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि-अदीपिष्ट ॥

42.√dîpî, to shine, blaze.

Pre. दीप्यते । Per. दिदीपे । I Fut. दीपिता । II Fut. दीपिष्यते । Impera. दीप्यताम् । Imper. अदीप्यत । Poten. दीप्येत ।।Bene. दीपिषीष्ट । Aor. अदीपि or अदीपिष्ट । Condi. अदीपिष्यत । Causa. दीपयते । Aor. अदीदिपत् । अदिदीपत् । Desid. दिदीपिषते । Inten. देदीप्यते । Yanluk. देदीप्ति । Past Parti. Pass. दीप्तः । Act. दीप्तवान् ॥ Nouns :--दीप्तिः, दीप्रः, दीपः ॥

पूरी ४३ आप्यायने । पूर्यते । अपूरि-अपूरिष्ट ॥

43.√pûrî, to fill, satisfy, please. It is conjugted like the above.

Pre. पूर्यते । Per. पुपूरे । I Fut. पूरिता । II Fut. पूरिष्यते । Impera. पूर्यताम् । Imper. अपूर्यत । Poten. पूर्येत । Bene. पूरिषीष्ट । Aor. अपूरि or अपूरिष्ट । Past Parti. Pass. पूर्णः, पूरितः । Act. पूर्णवान्, पूरितवान् ॥ Noun :--पूरुः ॥

तूरी ४४ गतित्वरणहिंसनयोः । तूर्यते । तुतूरे ॥

44.√Tûrî, 1. to go quickly, make haste ; 2. to hurt, kill.

Pre. तूर्यते । Per. तुतूरे । I Fut. तूरिता । II Fut. तूरिष्यते । Impera, तूर्यताम् । Imper. अतूर्यत । Poten. तूर्येत । Bene. तूरिषीष्ट । Aor. अतूरिष्ट । Condi. अतूरिष्यत । Causa. तूरयते । Aor. अतूतुरत् । Desid. तुतूरिषते । Inten. तोतूर्यते । Yanluk. तोतूर्ति । Past Parti. Pass. तूर्णः । Act. तूर्णवान् ॥

धूरी ४५, गूरी ४६ हिंसागत्योः । धूर्यते । दुधूरे । गूर्यते । जुगूरे ॥

45.√dhûrî, 46.√gûrî, to go, to hurt, kill.

Pre. धूर्यते। Per. दुधूरे। I Fut. धूरिता। II Fut. धूरिष्यते। Impera. धूर्यताम्। Imper. अधूर्यत। Poten. धूर्येत। Bene. धूरिषीष्ट। Aor. अधूरिष्ट। Past Parti. Pass. धूर्णः। Act. धूर्णवान्॥

46. √gûrî. to hurt, to go.

Pre. गूर्यते। Per. जुगूरे। I Fut. गूरिता। II Fut. गूरिष्यते। Impera. गूर्यताम्। Imper. अगूर्यत। Poten. गूर्येत। Bene. गूरिषीष्ट। Aor. अगूरिष्ट। Condi. अगूरिष्यत। Past Parti. Pass. गूर्णः। Act. गूर्णवान्॥

घूरी ४७, जूरी ४८ हिंसावयोहान्योः॥

47. √ghûrî, 48. √jûrî, to kill, hurt, 2. to grow old.

Pre. घूर्यते। Per. जुघूरे। I Fut. घूरिता। II Fut. घूरिष्यते। Impera. घूर्यताम्। Imper. अघूर्यत। Poten. घूर्येत। Bene. घूरिषीष्ट। Aor. अघूरिष्ट। Condi. अघूरिष्यत। Past Parti. Pass. घूर्णः। Act. घूर्णवान्॥

48 √jûrî. to hurt, to grow old.

Pre. जूर्यते। Per. जुजूरे। I Fut. जूरिता। II Fut. जूरिष्यते। Impera. जूर्यताम्। Imper. अजूर्यत। Poten. जूर्येत। Bene. जूरिषीष्ट। Aor. अजूरिष्ट। Past Parti. Pass. जूर्णः। Act. जूर्णवान्॥

शूरी ४९ हिंसास्तम्भनयोः॥

49. √śûrî, 1. to injure, hurt, kill, 2. to be firm.

Pre. शूर्यते। Per. शुशूरे। I Fut. शूरिता। II Fut. शूरिष्यते। Impera. शूर्यताम्। Imper. अशूर्यत। Poten. शूर्येत। Bene. शूरिषीष्ट। Aor. अशूरिष्ट। Past Parti. Pass. शूर्णः। Act. शूर्णवान्॥

चूरी ५० दाहे॥

50. √chûrî. to burn.

Pre. चूर्यते। Per. चुचूरे। I Fut. चूरिता। II Fut. चूरिष्यते। Impera. चूर्यताम्। Imper. अचूर्यत। Poten. चूर्येत। Bene. चूरिषीष्ट। Aor. अचूरिष्ट। Condi. अचूरिष्यत। Past Parti. Pass. चूर्णः। Act. चूर्णवान्॥

तप ५१ ऐश्वर्ये वा। अयं धातुरैश्वर्ये वा तङ्श्यनौ लभते। अन्यदा तु शब्विकरणः परस्मैपदीत्यर्थः। केचित्तु वाग्रहणं वृतुधातोराद्यवयवमिच्छन्ति। तप्यते। तप्ता। तप्स्यते। 'पत' इति व्यत्यासेन पाठान्तरम्। 'द्युतद्यामानियुतः पत्यमानः'॥

51. √tapa √pata, to burn, 2. or to be powerful. This verb takes śyan and âtmanepada when it has the meaning of 'to be powerful or lord'. Otherwise it belongs to the Bhuâdi class and is Parasmaipadî. According

to some, the word वा of this sûtra is not to be read here, but that it is a portion or a member of the next sûtra वृतुवरणे and should be attached at the beginning there, as वावृतु वरणे। As ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविक्षत। The letters of तप are reversed, and we get the root पत also. That is another reading as we find in the Nirukta :—इरज्यति, पत्यते, क्षयति, राजति these four have the meaning of lordliness and power." So also in Parakshudra : "द्युत द्यामा नियुतः पत्यमानः।"

Pre. तप्यते। **Per.** तेपे। **I Fut.** तप्ता। **II Fut.** तप्स्यते। **Impera.** तप्यताम्। **Imper.** अतप्यत। **Poten.** तप्येत। **Bene.** तप्सीष्ट। **Aor.** अतप्त। अतप्साताम्। **Condi.** अतप्स्यत। **Caus.** तापयति। **Aor.** अतीतपत्। **Desid.** तितप्सते। **Inten.** तातप्यते। **Yanluk.** तातप्ति। **Past Parti. Pass.** तप्तः। **Act.** तप्तवान्। **Ger.** तप्त्वा। **Noun**—तपनः॥

वृतु ५२ वरणे। वृत्यते। पक्षान्तरे। वावृत्यते। 'ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविक्षत' इति भट्टिः॥

52. √vṛtu, to select, choose. If the वा of the last sùtra, be really a portion of this, then the root is वावृतु and वृतु॥

Pre. वृत्यते, वावृत्यते। See above. **Per.** ववृते। **I Fut.** वर्तिता। **II Fut.** वर्तिष्यते। **Impera.** वृत्यताम्। **Imper.** अवृत्यत। **Poten.** वृत्येत। **Bene.** वर्तिषीष्ट। **Aor.** अवर्तिष्ट, अवर्तिषाताम्। **Condi.** अवर्तिष्यत। **Caus.** वर्तयति। **Aorist.** अवीवृतत्, अववर्तत्। **Desid.** विवर्तिषते। **Inten.** वरीवृत्यते। **Yanluk.** वर्वृतीति। **Past Parti. Pass.** वृत्तः। **Act.** वृत्तवान्। **Ger.** वृत्त्वा। वर्तित्वा। **Nouns**:-वृत्रम्॥

क्लिश ५३ क। उपतापे। क्लिश्यते। क्लेशिता॥

53. A√kliśa, to suffer pain.

Pre. क्लिश्यते। **Per.** चिक्लिशे। **I Fut.** क्लेशिता। **II Fut.** क्लेशिष्यते। **Impera.** क्लिश्यताम्। **Imper.** अक्लिश्यत। **Poten.** क्लिश्येत। **Bene.** क्लेशिषीष्ट। **Aor.** अक्लिष्ट। **Condi.** अक्लेशिष्यत। **Causa.** क्लेशयते। **Aor.** अचिक्लिशत्। **Desid.** चिक्लिशिषते। चिक्लेशिषते। **Inten.** चेक्लिश्यते। **Yanluk.** चेक्लेष्टि। **Past Parti. Pass.** क्लेशितः, क्लिष्टः। **Active** क्लेशितवान्, क्लिष्टवान्। **Ger.** क्लिष्ट्वा, क्लेशित्वा॥

काशृ ५३ दीप्तौ। काश्यते॥

53. √kâśṛi, to shine.

Pre. काश्यते। **Per.** चकाशे। **I Fut.** काशिता। **II Fut.** काशिष्यते। **Impera.** काश्यताम्। **Imper.** अकाश्यत। **Poten.** काश्यते। **Bene.** काशिषीष्ट। **Aor.** अकाशिष्ट॥

वाशृ ५४ शब्दे। वाश्यते। ववाशे॥

54. √vâśri, to sound, hum (as birds), roar, cry &c.

Per. वाश्यते । Per. ववाशे । I. Fut. वाशिता । II Fut. वाशिष्यते । Impera. वाश्यताम् । Imper. अवाश्यत । Poten. वाश्येत । Bene. वाशिषीष्ट । Aor. अवाशिष्ट । Condi. अवाशिष्यत । Causa. वाशयते । Aor. अववाशत् । Desid. विवाशिषते । Inten. वावाश्यते । yanluk. वावाष्टि । Nouns :–वाश्रः, वाशिरा ॥

अथ पञ्च स्वरितेतः ।

Now the following five roots are svarîtet.

मृष ५५ तितिक्षायाम् । मृष्यति-मृष्यते । ममर्ष-ममृषे ॥

55. √mṛisha, to suffer, bear, endure, put up with.

Pre. मृष्यते । P. मृष्यति । Per. ममृषे । P. ममर्ष । A. ममृषिषे । I Fut. मर्षिता । II Fut. मर्षिष्यते । P. मर्षिष्यति । Impera. मृष्यताम् । P. मृष्यतु । Imper. अमृष्यत । P. अमृष्यत् । Poten. मृष्येत । P. मृष्येत् । Bene. मर्षिषीष्ट । P. मृष्यात् । Aor. अमर्षिष्ट । P. अमर्षत् । Condi. अमर्षिष्यत । P. अमर्षिष्यत् । Causa. मर्षयते । Aor. अममर्षत् । अमीमर्षत् । Desid. मिमर्षिषते । or ति । Inten. मरीमृष्यते । Yanluk. मरीमृषीति । मर्मृषीति । मर्मर्ष्टि । मरिमर्ष्टि । मरीमर्ष्टि । Past Parti. Pass. मर्षितः । Act. मर्षितवान् । Noun :—दुर्मर्षणः ॥

शुचिर् ५६ पूतीभावे । पूतीभावः क्लेदः । शुच्यति-शुच्यते । शुशोच-शुशुचे । अशुचत्-अशोचीत्-अशोचिष्ट ।

56. √î śuchir, to bathe, per form ablutions. Pûtibhâva means bathing.

Pre. शुच्यते । P. शुच्यति । Per. शुशुचे । P. शुशोच । I Fut. शोचिता । II Fut. शोचिष्यते । P. शोचिष्यति । Impera. शुच्यताम् । P. शुच्यतु । Imper. अशुच्यत । P. अशुच्यत् । Poten. शुच्येत । P. शुच्येत् । Bene. शोचिषीष्ट । P. शुच्यात् । Aor. अशोचिष्ट । P. अशुचत् or अशोचीत् । Condi. अशोचिष्यत । P. अशोचिष्यत् । P. अशोचिष्यत् । Causa. शोचयते । Aor. अशूशुचत् । Desid. शुशोचिषते । शुशुचिषते or ति । Inten. शोशुच्यते Yanluk. शोशोक्ति । Past. Parti. Pass. शुक्तः । Act. शुक्तवान् । Ger. शुचित्वा । Nouns:—शुक्तिः । शुक्तिका ॥

णह ५७ बन्धने । नह्यति-नह्यते । ननाह । ननद्ध-नेहिथ । नेहे । नद्धा । नत्स्यति । अनात्सीत् ॥

57. √ṇaha, to tie, bind. This is aniṭ.

Pre. नह्यते । प्रणह्यते । P. नह्यति । Per. नेहे । P. ननाह । नेहतुः । नेहुः । P. 2. s. ननद्ध । or नेहिथ । I Fut. नद्धा । [नह्+ता=नध्+ता (by VIII. 2. 34. s. 440)=नध्+धा (VIII. 2. 40 s. 2280)] II Fut. नत्स्यते । P. नत्स्यति । Impera. नह्यताम् । P. नह्यतु । Imper. अनह्यत । P. अनह्यत् । Pot. नह्येत । P. नह्येत् । Bened. नत्सीष्ट । Aorist. अनद्ध । अनत्साताम् । P. अनात्सीत् । Causa. नाहयते Aor. अनीनहत् । Desid. निनत्सते or ति । Inten. नानह्यते yanluk. नानद्धि । Nouns:-वध्री । उपानहत् । नाभिः । पद्मनाभः ॥

रञ्ज ५८ रागे । रज्यति-रज्यते ॥

58. √rañj, to be dyed or colored, redden. compare the Bhuâdi root रञ्ज (No 1048) also.

Pre. रज्यते । P. रज्यति । The nasal is elided by VI. 4. 24. s. 415.

शप ५९ आक्रोशे । शप्यति । शप्यते ॥

59. √śapa, to curse. This is also conjugated in General Tenses like the Bhuadi root शप् (No 1049).

Pre. शप्यते P. शप्यति ।

अथैकादशानुदात्तेतः ।

Now the following eleven roots are anudâttet. They are aniṭ and âtmanepadi.

पद ६० गतौ । पद्यते । पेदे । पत्ता । पद्येत-पत्सीष्ट ॥

60. √pada, to go, move. The aorist singular is formed by चिण् under the nest sûtra.

१५१३ । चिणते पदः । ३ । १ । ६० ॥

पदश्च्लेश्चिण्स्यात्तशब्दे परे । प्रण्यपादि । अपत्साताम् । अपत्सत ॥

2513. **चिण्** is the substitute of **च्लि** after the verb **पद** to go, when the affix **त** follows.

The affix त here means the third person singular tense-affix of the Atmanepada; as अपादि 'he went'; but not so in the dual and plural; as अपत्साताम् they two went; अपत्सत they went; अट्+पद्+चिण्+त=अ+पाद्+इ=अपादि (the affix त being elided by VI. 4. 104).

Pre. पद्यते । **Pre.** पेदे । पेदिषे । **I Fut.** पत्ता । **II Fut.** पत्स्यते । **Impera.** पद्यताम् । **Imper.** अपद्यत । **Pot.** पद्येत । **Bened.** पत्सीष्ट । **Aorist.** अपादि । अपत्साताम् । अपत्सत । **Causa.** पादयते **Aor.** अपीपदत् । **Desid.** पित्सते । **Inten.** पनीपद्यते **yauluk.** पनीपत्ति । **Nouns:**-उत्पदिष्णुः । पदनः । आपन्नजीविकः । पादुः । पद्मिनी । पादुका । पद्मम् । पद्मवती । पद्मा ॥

खिद ६१ दैन्ये । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । अखित्त ॥

61. √khida, to suffer pain or misery.

Pre. खिद्यते । **Per.** चिखिदे । **I Fut.** खेत्ता । **II Fut.** खेत्स्यते । **Impera.** खिद्यताम् । **Imper.** अखिद्यत । **Pot.** खिद्येत । **Bene.** खित्सीष्ट । **Aorist.** अखित्त । **Causa.** खेदयते **Aor.** अचीखिदत । **Desid.** चिखित्सते । **Inten.** चेखिद्यते **Past Parti Pass.** खिन्नः । **Act.** खिन्नवान् । **Ger.** खित्वा । **Noun:** खिदिरम् ।

विद ६२ सत्तायाम् । विद्यते । वेत्ता ॥

62. √vida, to be, to exist.

Pre. विद्यते । Per. विविदे । I Fut. वेत्ता । II Fut. वेत्स्यते । Impera. विद्यताम् । Imper. अविद्यत । Pot. विद्येत । Bene. वित्सीष्ट । Aorist. अवित्त ॥

बुध ६३ अवगमने । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । भुत्सीष्ट । अबोधि-अबुद्ध । अभुत्साताम् ॥

63. √budha, to know, understand, perceive.

Pre. बुध्यते । Per. बुबुधे । I Fut. बोद्धा । II Fut. भोत्स्यते । VIII. 2. 37. s. 326. Impera. बुध्यताम् । Imper. अबुध्यत । Poten. बुध्येत । Bene. भुत्सीष्ट । Aor. अबोधि or अबुद्ध । अभुत्साताम् । Causa. बोधयति । Desid. बुभुत्सते । Inten. बोबुध्यते । Yanluk. बोबोद्धि । Atmane बुबुधानः । Past Parti. Pass. बुद्धः । Act. बुद्धवान् ॥

युध ६४ संप्रहारे । युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं 'युध्यति' इति युधमिच्छतीति क्यच् । '×अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्×' इति वा ॥

64. √yudha, te fight, struggle. It is conjugated like the last.

QUES :-How do you explain the form युध्यति which is Parasmaipadi ?

ANS :-It is either a denominative verb formed from the noun युधम् as युधमिच्छति=युध्यति with the affix क्यच् ; or the Atmanepada dependent on a root being anudàttet is not of universal validity. Therefore this root is Parasmaipadi also. (See the explanation of this Paribhâshâ under VIII. 2. 19 s. 2326).

Pre. युध्यते । Per. युयुधे । I Fut. योद्धा । II Fut. योत्स्यते । Impera. युध्यताम् । Imper. अयुध्यत । Pten. युध्येत । Bene. युत्सीष्ट । Aor. अयुद्ध । अयुत्साताम् ॥

अनो रुध ६५ कामे । अनुरुध्यते ॥

65. √ano rudha, 'to desire.' The √rudh preceded by the preposition anu and meaning to desire, belongs to the Divâdi class and is Âtmanepadi. The √rudh itself belongs to the Rudhâdi class.

अण ६६ प्राणने । अण्यते । आणे । अणिता । अन इति दन्त्यान्तोऽयमित्येके ॥

66. √aṇa, √ana, to live, to breathe. Some read this root with a dental n (न).

Pre. अण्यते । Per. आणे । I Fut. अणिता । II Fut. अणिष्यते । Impera. अण्यताम् । Imper. आण्यत । Pot. अण्येत । Bene. अणिषीष्ट । Aorist. आणिष्ट । Causa. आणयति Aor. आणिणत् as in माभवानणिणत् । Desid. अणिणिषते ॥

मन ६७ ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता ॥

67. √mana, to think, believe &c.

Pre. मन्यते । Per. मेने । I Fut. मन्ता । II Fut. मंस्यते । Impera. मन्यताम् । Imper. अमन्यत । Pot. मन्येत । Bene. मंसीष्ट । Aorist. अमंस्त । अमंसाताम् ॥

युज ६८ समाधौ । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । अकर्मकः । युज्यते । योक्ता ॥

68. √yuja, to concentrate the mind. Samâdhi here means the cessation of the modification of the thinking principle. The root is intransitive.

Pre. युज्यते । Per. युयुजे । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यते । Impera. युज्यताम् । Imper. अयुज्यत । Poten. युज्येत । Bene. युक्षीष्ट । Aor. अयुक्त । Nouns :– प्रयुक् । योगी । योगः ॥

सृज ६९ विसर्गे । अकर्मकः । 'संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः' । ससृजिषे । स्रष्टा । स्रक्ष्यते । 'लिङ्सिचौ–' (२३००) इति कित्त्वान्न गुणो नाप्यम् । सृक्षीष्ट । असृष्ट । असृक्षाताम् ॥

69 √sṛija to quit, abandon, leave. It is also intransitive as in the verse वृन्त-श्लथं हरति पुष्प मनोकहानां, संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः । There is no guṇa of the vowel in the Benedictive, owing to I. 2. 11 s. 2300, nor is अम् added by VI. 1. 58. s. 2405, because the affixes are कित् ॥

Pre. सृज्यते । Per. ससृजे, ससृजिषे । I Fut. स्रष्टा । II Fut. स्रक्ष्यते । Impera. सृज्यताम् । Imper. असृज्यत । Poten. सृज्येत । Bene. सृक्षीष्ट । Aor. असृष्ट, असृक्षाताम् । Causa. सर्जयते । Aor. असीसृजत or अससर्जत । Desid. सिसृक्षते । Inten. सरीसृज्यते । Yanluk. सरीसर्ष्टि ॥

लिश ७० अल्पीभावे । लिश्यते । लेष्टा । लेक्ष्यते । लिक्षीष्ट । अलिक्षत । अलिक्षाताम् ॥

70. √liśa, to become small, decrease.

Pre. लिश्यते । Per. लिलिशे । I Fut. लेष्टा । II Fut. लेक्ष्यते । Impera. लिश्यताम् । Imper. अलिश्यत । Poten. लिश्येत । Bene. लिक्षीष्ट । Aor. अलिक्षत । अलिक्षाताम् । Causa. लेशयति । Aorist अलीलिशत् । Desid. लिलिक्षते । Inten लेलिश्यते । Yanluk लेलेष्टि । Noun :—लिक्षा ॥

अथागणान्तात् परस्मैपदिनः ॥

राधः ७१ अकर्मकाद्वृद्धावेव।

एवकारो भिन्नक्रमः। राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदाहरणमाह वृद्धाविति । यन्मह्यमपराध्यति। द्रुह्यतीत्यर्थः। 'विराध्यन्तं क्षमेत कः'। द्रुह्यन्तमित्यर्थः। राध्यत्योदनः। सिध्यतीत्यर्थः। कृष्णाय राध्यति। दैवं पर्यालोचयतीत्यर्थः। दैवस्य धात्वर्थेऽन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम्। रराध। रराधतुः। रराधिथ। 'राधो हिंसायाम्' (२५३२) इत्येत्वाभ्यासलोपाविह न। हिंसार्थस्य सकर्मकतया दैवादिकत्वायोगात्। राद्धा। रात्स्यति। अयं स्वादिश्चुरादिश्च ॥

Now up to the end of this class all the roots are Parasmaipadi.

71. √râdha, to prosper. This root takes श्यन् only when it is intransitive. The एव is to be joined to the word अकर्मकात् by transposition, namely राधोऽकर्मकादेव श्यन्। The example will be when the root has !the meaning of वृद्धि &c. In fact, the word वृद्धि is merely illustrative. The whole sûtra therefore means "the √râdha belongs to the Divâdi class, when it is intransitive and has the meaning like those of to increase, prosper &c." Therefore we have examples like these also:—(Mâgh II. 11). नदूये सात्वती सुनुर्यन्मह्यमपराध्यति I do not grieve that the son of Sâtvati should offend me [or sin against me]. Here, because the root is intransitive, though it means to be inimical, it is conjugated in this class. Similarly विराध्ययन्तंक्षमेतकः (Mâgh II. 43) Here also the verb is intransitive, and means to be inimical. So also राध्यत्योदनः। Here the verb means to become cooked. So also कृष्णाय राध्यति गर्गः। Garga looks to the welfare of Kṛishṇa, or he calculates the good and bad fortunes of Kṛishṇa from his horoscope. Here the meaning of the future good and bad fortunes is to be known from the implication of the root and it is therefore intransitive like the verb जीवति &c. Namely the root governs the word दैवं (fortune, luck) in the objective case; but this will not make the root transitive, because such an object is a portion of the meaning of the root and not a separate word governed by the root, so also is the root √jîva Intrasitive which governs the word prâṇa (life-breath) as object, the root meaning to hold breath. The sûtra VI. 4. 143 s 2532 does not apply to this √râdha, and so there is no elision of the reduplicate nor the change of the root vowel to ए in the Perfect, because the √râdha 'to injure' being transitive cannot belong to this class. This root also belongs to Svâdi and Churâdi classes.

Pre. राध्यति। Per. रराध। रराधतुः। I Fut. राद्धा। II Fut. रात्स्यति। Impera. राध्यतु। Imper. अराध्यत्। Poten. राध्येत् Bene. राध्यात्। Aor. अरात्सीत्। अराद्धाम्। अरात्सुः। Caus. राधयति Aorist. अरीरधत्। Desid. रिरात्सति। Inten राराध्यते ॥

व्यध ७२ ताडने । ग्रहिज्या-(२४१२) इति संप्रसारणम् । विध्यति । विव्याध । विविधतुः । विव्यद्ध-विव्यधिथ । व्यद्धा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् ॥

72. √vyadha, to pierce, to bore, to pick. The Present is व्यध+श्यन्+तिप्=विध्+श्यन्+तिप् (the affix श्यन् being ङित् causes the vocalisation by VI. 1. 16. s. 2412)=विध्यति ॥

Pre. विध्यति । Per. विव्याध । विविधतुः । विव्यधिथ or विव्यद्ध । विविधथुः । विविध । विव्याध । विविधिव । I Fut. व्यद्धा । II Fut. व्यत्स्यति । Impera. विध्यतु । Imper. अविध्यत् । Poten. विध्येत् । Bene. विध्यात् । Aor. अव्यात्सीत् । अव्याद्धाम् । Deside. विव्यत्सति । Inten. वेविध्यते । Yanluk. वाव्यद्धि ॥

पुष ७३ पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिथ । पोष्टा । पोक्ष्यति पुषादि-(२३४३) इत्यङ् । अपुषत् ॥

73. √pusha, to nourish, foster.

The aorist is formed by अङ् as the root belongs to Pushâdi class (III. 1. 55. s. 2343).

Pre. पुष्यति । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut. पोष्टा । II Fut. पोक्ष्यति । Impera. पुष्यतु । Imper. अपुष्यत् । Poten. पुष्येत् । Bene. पुष्यात् । Aor. अपुषत् । Pass. पुष्यते । Aor. अपोषि । d. अपुक्षाताम् । Pl. अपुक्षत । Causa. पोषयति । Aor. अपूपुषत् । Decid. पुपुक्षति । Inten. पोपुष्यते । Yanluk. पोपोष्टि ॥

शुष ७४ शोषणे । अशुषत् ॥

74. √śusha, to be dried, become dry or parched up.

Pre. शुष्यति । Per. शुशोष । I Fut. शोष्टा । II Fut. शोक्ष्यति । Impera. शुष्यतु । Imper. अशुष्यत् । Poten. शुष्येत् । Bene. शुष्यात् । Aor. अशुषत् । Past. Parti. Pass. शुष्क Act. शुष्कवान् । (VIII. 2. 51. s. 3030).

तुष ७५ प्रीतौ ।

75. √tuṣha, to be pleased or satisfied.

Pre. तुष्यति । Per. तुतोष । I Fut. तोष्टा । II Fut. तोक्ष्यति । Impera. तुष्यतु । Imper. अतुष्यत् । Poten. तुष्येत् । Bene. तुष्यात् । Aor. अतुषत् । Past. Parti. Pass. तुष्टः Act. तुष्टवान् । संतोषः ॥

दुष ७६ वैकृत्ये ।

76. √duṣha, to be bad or corrupted.

Pre. दुष्यति । Per. दुदोष । I Fut. दोष्टा । II Fut. दोक्ष्यति । Impera. दुष्यतु । Imper. अदुष्यत् । Poten. दुष्येत् । Bene. दुष्यात् । Aor. अदुषत् । Past. Parti. Pass. दुष्टः Act. दुष्टवान् । दोषी । दूषीका ॥

श्लिष ७७ आलिङ्गने । श्लिष्यति । शिश्लेष । श्लेष्टा । श्लेक्ष्यति ॥

77. √ślisha, to embrace. The Present is श्लिष्यति। Per. शिश्लेश। I. Fut. श्लेष्टा। II. Fut. श्लेक्ष्यति। This root belongs to Pushâdi class and ought to take अङ् in the Aorist (III. 1. 55. s. 2343) but in forming its Aorist, अङ् is not added, but क्स under the sûtra श्लिषः आलिङ्गने (III. 1. 46. s. 2514). We divide this sûtra in two parts, by the method of Yoga bibhâga. The first portion being श्लिषः, and the second आलिङ्गने ॥

२५१४ । श्लिषः— ।

अस्मात् परस्यानिटश्च्लेः क्सः स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादो न तु चिणः । पुरस्तादपवादन्यायात् ॥

2514. After the root ślish, the *ksa* is the substitute of the anit chli of the Aorist.

The root श्लिष ends in ष a letter of शल् pratyâhàra and would take क्स by I. 1. 45. s. 2336, why then this sûtra ?

This debars the अङ् which would have come otherwise to the supersession of क्स as the root belongs to the Pushâdi class. But this substitute क्स does not debar the चिण्, on the maxim that an apavâda rule which comes before a general rule, debars the rule which stands near to it, and not those which are far from it. Therefore this sûtra III. 1. 46 debars the अङ् of III. 1. 55. but not the चिण् of III. 1. 60. Why do we say of aniṭ—chli ? The rule will not apply to the Bhvâdi श्लिष् 'to burn', for that is सेट्; as अश्लेषीत् ॥

The next portion of the sûtra is given below

२५१४ । श्लिष आलिंगने । ३ । १ । ४६ ॥

श्लिषश्च्लेरालिङ्गन एव क्सो नान्यत्र । योगविभागसामर्थ्यात् 'शल इगुपधात्'–(२३३६) इत्यस्याप्ययं नियमः 'अश्लिक्षत्कन्यां देवदत्तः' । 'आलिङ्गन एव' इति किम् । समश्लिषज्जतुकाष्ठम् । अङ् । प्रत्यासत्ताविह श्लिषिः । कर्मण्यनालिङ्गने सिजेव न तु क्सः । एकवचने चिण् । अश्लेषि । अश्लिक्षाताम् । अश्लिक्षन्त । अश्लिष्ठाः । अश्लिड्ढ्वम् ॥

2514. **क्स** is the substitute of **च्लि** after the verb **श्लिष**, only then when it is employed in the sense of embracing and not otherwise.

This is a restrictive aphorism. By the breaking of this sûtra into two, the general rule III. 1. 45 s. 2336, under which the root would have taken क्स universally is restricted in its scope to that root श्लिष् which means to embrace. As आश्लिक्षत् कन्याम् 'he embraced the girl'. But समाश्लिषज्जतुकाष्ठम् 'the glue joined the wood'. Here the Aorist is formed by अङ्। The root श्लिष means here to glue. (?). In the Passive when not meaning to embrace, the Aorist is by सिच् and not क्स ॥

* In the 3rd Person Singular, there is चिण् । As अश्लेषि । अश्लिक्षाताम् । अश्लिक्षन्त । अश्लिष्ठाः । अश्लिड्ढ्वम् ॥

NOTE :—The following extract from the Mâdhavîya, will clear this sûtra. "How will you form the Atmanepada Aorist ? We shall form it with the क्स of शलइगुपधात् III. 1. 45. s. 2336. As समाश्लेषि कन्या देवदत्तेन 'the girl was embraced by Devadatta'. The dual and plural are समाश्लिक्षाताम् and समाश्लिक्षन्त । The 3rd Per. Sing. is formed by चिण् (as in समाश्लेषि) because it being subsequent (III. 1. 60. s. 2513) debars क्स (III. 1. 45. s. 2336). If so, the क्स ought to come, even when the root does not mean to embrace ? But the desired form is obtained from सिच्, as समाश्लिक्षत जतूनि काष्ठैः 'The glues were joined by the woods'. How do you explain this ? To get over this difficulty ; we divide the sûtra श्लिषः आलिङ्गने into two. The first will be श्लिषः क्सः 'The affix ksa comes in the Aorist of ślish'. This, on the maxim of पुरस्तादपवाद &c. debars the अङ् and not the चिण् । The second will be आलिङ्गने । The root must mean to embrace. This rule will then be a niyama or restriction on the first. By this division of one sûtra into two, क्स, whether obtained from III. 1. 45. or III. 1. 46 first half (श्लिषः), will be restricted to that ślish which means to embrace, and to nothing else. Therefore in the sense of 'non-embracing', it will take अङ् in the Parasmaipada, and सिच् in the Âtmanepada respectively.

77.√ślisha, to embrace.

Pre. श्लिष्यति । **Per.** शिश्लेष । **I Fut.** श्लेष्टा । **II Fut.** श्लेक्ष्यति । **Impera.** श्लिष्यतु । **Imper.** अश्लिष्यत् । **Poten.** श्लिष्येत् । **Bene.** श्लिष्यात् । **Aor.** अश्लिक्षत् अश्लिषत् । .**Nonn**:- श्लेष्मा ॥

शक ७८ विभाषितोऽमर्षणे । विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः । शक्यति-शक्यते हरिं द्रष्टुं भक्तः । शशाक । शेकिथ-शशक्थ । शेके । शक्ता । शक्ष्यति शक्ष्यते । अशकत्-अशक्त । सेट्कोऽयमित्येके । तन्मतेनानिट्कारिकासु लृदित्पठितः । शकिता । शकिष्यति ॥

78.√śaka is ubhayapadî when not meaning मर्षण 'to endure.' 1 to be able, have power to effect.

(2. to bear, endure). It is both Padis. According to some this root is not aniṭ, but सेट् । In their opinion, the root शक् mentioned in the Aniṭ kârikâs does not refer to this root but to शक्लृ of the Swâdi class. Therefore the I. Future of this root is शकिता । The II Future शकिष्यति । The word विभाषितः is a technical word meaning ubhayapadi. When the root means मर्षण 'to endure' it does not belong to this class.

NOTE :-According to the Mâdhavîya, the root *belongs* to this class when meaning endure. According to Kṣhîraswâmî the sûtra is thus explained "when the sense is to endure, there is *option* (vibhâshita) with regard to the root *saki*; that is in one alternative, it may be Divâdi, in the other Svâdi. As शक्यते and शक्नोति ।" Śâkṭâyan has also taken the word विभाषित in this sense.

Pre. शक्यति । **A.** शक्यते । **Per.** शशाक । **A.** शेके । शेकतुः । शेकिथ or शशक्थ । **I Fut.** शक्ता or शकिता । **II Fut.** शक्ष्यति **A.** शक्ष्यते or शकिष्यति । **Impera.** शक्यतु । **Imper.** अशक्यत् । **Poten.** शक्येत् । **Bene.** शक्यात् । **Aor.** अशकत् । **A.** अशक्त । **Pass.** शक्यते । **Desid.** शिशक्षति or ते । **Past Parti. Pass.** शक्तः or शकितः **Act.** शक्तवान् । **Ger.** शक्त्वा ॥

ष्विदा ७९ गात्रप्रक्षरणे । घर्मस्रुतावित्यर्थः । अयं ञीदिति न्यासकारादयः । नेति हरदत्तादयः । स्विद्यति । सिष्वेद । सिष्वेदिथ । स्वेत्ता । अस्विदत् ॥

79. √shvidâ, to sweat, perspire. The word गात्रप्रक्षरण means the discharge of perspiration. According to Nyâsakâra &c. the root has an indicatory ञि according to Haradatta &c it is not so. See Padamanjarî on I. 2. 19. s. 3052.

Pre. स्विद्यति । **Per.** सिष्वेद । सिष्विदिथ । सिष्विदिव । **I Fut.** स्वेत्ता । **II Fut.** स्वेत्स्यति । **Impera.** स्विद्यतु । **Imper.** अस्विद्यत । **Poten** स्विद्येत् । **Bene.** स्विद्यात् । **Aor.** अस्विदत् । **Causa.** स्वेदयति । **Aor.** अस्विस्वदत् । **Desid.** सिष्वित्सति । **Inten.** सेष्विद्यते । **Yanluk** सेष्वित्ति । **Past. Parti. Pass.** स्विन्नः । **Act.** स्विन्नवान ।

क्रुध ८० क्रोधे । क्रोद्धा । क्रोत्स्यति ॥

80. √krudha, to be angry.

Pre. क्रुध्यति । **Per.** चुक्रोध । चुक्रोधिथ । चुक्रुधिव । **I Fut.** क्रोद्धा । **II Fut.** क्रोत्स्यति । **Impera.** क्रुध्यतु । **Imper.** अक्रुध्यत् । **Pot.** क्रुध्येत् । **Bene.** क्रुध्यात् । **Aor.** अक्रुधत् । **Noun:-** क्रोधनः ॥

क्षुध ८१ बुभुक्षायाम् । क्षोद्धा । कथं क्षुधित इति । संपदादिक्विबन्तात्तारकादित्वादितजिति माधवः । वस्तुतस्तु वसतिक्षुधोः (३०४६) इतीट् ।

81. √kṣhudha, to be hungry. If the root is aniṭ, how do you explain the form क्षुधितः । According to Mâdhava it is formed thus. From the root क्षुध we form the noun क्षुत् by adding क्विप् under Sampadâdi class (III. 2. 178) From this noun क्षुत् we form a secondary noun by adding the affix इतच् by considering it to belong to the Târakâdi class, the force of the affix being तदस्य संजातं (V. 2. 36 s. 1837). Thus क्षुदस्य संजातं=क्षुधितः । As a matter of fact the form क्षुधितः is not a Taddhita derivative from the noun क्षुत्, but it is the Participle of क्षुध the इट् being added under VII. 2. 52. s. 3046.

Pre. क्षुध्यति । Per. चुक्षोध । I Fut. क्षोद्धा । II Fut. क्षोत्स्यति । Impera. क्षुध्यतु । Imper. अक्षुध्यत् । Poten. क्षुध्येत् । Bene. क्षुध्यात् । Aor. अक्षुधत् । Condi. अक्षोत्स्यत् ॥

शुध ८२ शौचे । शुध्यति । शुशोध । शोद्धा ॥

82. √śudha, to become pure or purified.

Per. शुध्यति । Per. शुशोध । I Fut. शोद्धा । II Fut. शोत्स्यति । Impera. शुध्यतु । Imper. अशुध्यत् । Poten. शुध्येत् । Bene. शुध्यात् । Aor. अशुधत् । Con. अशोत्स्यत् ॥

षिधु ८३ संराद्धौ । ऊदित्पाठः प्रामादिकः । सिध्यति । सेद्धा । सेत्स्यति । असिधत् ॥

83. √ṣhidhu, to be accomplished or fulfilled. To read it as षिधू with long ऊ is incorrect.

Pre. सिध्यति । Per. सिषेध । I Fut. सेद्धा । II Fut. सेत्स्यति । Impera. सिध्यतु । Imper. असिध्यत् । Poten. सिध्येत् । Bene. सिध्यात् । Aor. असिधत् । Desid. सिसित्सति । Inten. सिषिध्यते Yanluk. सेषेद्धि Past Parti. Pass. सिद्धः । Ger. सिद्ध्वा । सिधित्वा । सेधित्वा । Caus. सेधयति or साधयति । (VI. 1. 49. s. 2602).

रध ८४ हिंसासंराद्ध्योः । संराद्धिर्निष्पत्तिः । रध्यति । रधिजभोरचि (२३०२) इति नुम् । ररन्ध । ररन्धतुः ॥

84. √radha, to injure, to be completed. Saṃrâddhi means completed. Pre. रध्यति । Per. ररन्ध । The nasal is added by s. 2302. The augment इट् is optionally added by the following sûtra.

२५१५ । रधादिभ्यश्च । ७ । २ ४५ ॥

रध्’ ‘नश्’ ‘तृप्’ ‘दृप्’ ‘द्रुह्’ ‘मुह्’ ‘ष्णुह्’ ‘ष्णिह्’’ एभ्यो वलाद्यार्धधातुकस्य वेट् स्यात् ररन्धिथ-ररद्ध । ररन्धिव-रेध्व ॥

2515. A valâdi-ârdhadhâtuka affix optionally takes इट् after रध् and the seven roots that follow it (Divâdi. 84 to 91).

Thus ररन्धिथ or ररद्ध । ररन्धिव or रेध्व. The augment नुम् does not come in those affixes which are सेट् except in the Perfect by the following sûtra.

NOTE :—As रधिता or रद्धा : नंष्टा, (VII. 1. 60 नुम) नशिता : त्रप्ता. (VI. 1. 59 अम्) तर्प्ता, तर्पिता । द्रप्ता, दर्प्ता, दर्पिता: द्रोग्धा, द्रोढा, (VIII. 2. 33) द्रोहिता: मोग्धा, मोढा, मोहिता; स्नोढा, स्नोहिता, स्नोग्धा, स्नेग्धा, स्नेढा, स्नेहिता ॥

NOTE :—Some hold that the रधादि roots *optionally* take इट् in the Perfect Tense also, because the present sûtra being subsequent to VII.

2. 13, debars that sûtra so far. Others hold that the रधादि roots will *always* take इट् in the Perfect, because the former rule VII. 2. 13 is stronger than the present, inasmuch as that is a prohibitory rule. So they from ररन्धिव and ररन्धिम ॥

२५१६ । नेट्यलिटि रधेः । ७ । १ । ६२ ॥

लिड्वर्जे इटि रधेर्नुम्न स्यात् । रधिता—रद्धा । रधिष्यति । रत्स्यति । अङि नुम् । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति नलोपः । अरधत् ॥

2516. The augment नुम् is not added to रध्, before an affix beginning with the augment इट्, except in the Perfect.

As रधिता, रधितुम्, रधितव्यम्, but रन्धनम्, रन्धकः before Aniṭ affixes, and ररन्धिव, ररन्धिम in the Perfect.

NOTE :—When नुम् is added रन्ध् becomes a root ending in a conjunct consonant, and therefore the लिट् affixes after it are not कित् (असंयोगात् लिट् कित् I. 2. 5), and therefore the न् is not elided by VI. 4. 24. But when the affix क्वसु of the Perfect is added, we have रेधिवस् Nom. Sg. रेधिवान् ॥ Here the affix being expressly taught with an indicatory क the न् is elided. The reduplicate is elided, the अ changed into ए, then इट् is added, then नुम्, and then the नुम् is elided by the expressly taught कित् ॥

NOTE :—Why was not the sûtra made as इटि लिटि रधेः when by so doing, the augment नुम् would have been added only in the Perfect when it had इट् and no where else ? This form of sûtra would have also meant that नुम् would be added in that Perfect which took इट् and in no other Perfect, while cases other than Perfect might take it. That being so, there would be no नुम् in ररन्ध, while रधिता would require नुम् ॥ See, however, the Mahâbhâshya for the *contra*.

लुङ्

अरधत् ।	अरधतां ।	अरधन् ।
अरधः ।	अरधतम् ।	अरधत ।
अरधं ।	अरधाव ।	अरधाम ।

This form अरधत् is thus evolved :—

अ+रध्+च्लि+त्=अ+रध्+अङ्+त्=(III. 1. 55. s. 2343. the root is Pushâdi)=अ+रध्+नुम्+अ+त् (VII. 1. 61. s. 2302)=अ+रध्+अ+त्=(the न is elided by VI. 4. 24 s. 445)=अरधत् ॥

Pre. रध्यति । Per. ररन्ध । ररन्धतुः । ररन्धुः । ररन्धिथ or ररद्ध । ररन्धथुः । ररन्ध । ररन्ध । ररन्धिव or रेध्व । ररन्धिम or रेध्म । I Fut. रधिता or रद्धा । II Fut. रधिष्यति or रत्स्यति Impera. रध्यतु । Imper. अरध्यत् । Pot. रध्येत् । Bene. रध्यात् । Aor. अरधत् । Condi. अरधिष्यत् । अरत्स्यत् । Causa.

रन्धयति Aor. अररन्धत् । Desid रिरधिषति । रिरत्सति । Inten. रारध्यते Yanluk. रारन्धीति or रारद्धि । Nouns:-रन्धनम् । रन्धकः ॥

णश ८५ अदर्शने । नश्यति । ननाश । नेशतुः । नेशिथ ॥

85.√ṇaśa, to be lost.

According to one view, the aorist takes ए, not only in the chhandas, but in ordinary language also as. 3rd s. अनेशत् ; pl. अनेशन् ; 1st s. अनेशम् ॥

85.√ṇaśa, to be lost The Present is नश्यति । Per. ननाश ; नेशतुः, नेशिथ । When the second Person Singular does not take इट् the following sûtra applies.

२५१७ । मस्जिनशोर्झलि । ७ । १ । ६० ॥

नुम्स्यात् । ननंष्ठ । नेशिव —नेश्व । नेशिम --नेश्म । नशिता—नंष्टा । नशिष्यति—नङ्क्ष्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् । प्रणश्यति ॥

2517. The augment नुम् is added after the vowel of the root in मस्ज् and नश, before an affix, beginning with any consonant, other than a semi-vowel or a nasal.

NOTE :—As मङ्क्ता, मस्ज्+तृच् (no इट् by VII. 2. 10 s.2246), add न्=मस्न्ज्+ तृ, elide स् by VIII. 2. 29, change ज् to क, and न् to anusvâra which then becomes ङ् ॥ मङ्क्तुम्, मङ्क्तव्यम् नंष्टा, नंष्टुम् and नंष्टव्यम् ॥ But मज्जनम् and नशिता, and मग्न (VI. 4. 32). In मग्नः and मग्नवान्, the नुम् is supposed to be placed before the last consonant in मस्ज्, in order that it may get elided.

Thus :—नश्+थल्=नश्+नश्+थल्=न+नश्+थल्=न+नश्+नुम्+थल्=ननंष्ठ ॥

After an alterant preposition, the न is changed to ण ; a, प्रणश्यति । But not so, under the circumstances mentioned in the following sûtra :

२५१८ । नशेः षान्तस्य । ८ । ४ । ३६ ॥

णत्वं न स्यात् । प्रनंष्ट । अन्तग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम् । प्रनङ्क्ष्यति-नशिष्यति ॥

2518. The ण् is not the substitute of the verb नश् 'to destroy', when ending in ष् ॥

When the श् is changed to ष् in नश्, the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नुम ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24. and श् changed to ष् by VIII. 2. 36. S. 294.

Why do we say षान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word अन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनङ्क्ष्यति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to क् by VIII. 2. 41 s. 295; and the नुम् is added by VII. 1. 60. s. 2517.

Pre. नश्यति । Per. ननाश । नेशतुः । नेशुः । नेशिथ or ननंष्ठ । नेशथुः । नेशिव or नेश्व । नेशिम or नेश्म । I Fut. नशिता or नंष्टा । II Fut. नशिष्यति or नङ्क्ष्यति । Impera. नश्यतु । Imper. अनश्यत् । Poten. नश्येत् । Bene. नश्यात् । Aor. अनशत् । अनशः । अनशम् । Condi. अनशिष्यत् or अनङ्क्ष्यत् ॥

तृप ८६ प्रीणने । प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणं च । 'नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्' । 'पितॄनताप्सीत्' इति भट्टिः इत्युभयत्र दर्शनात् । ततर्पित-तत्रप्थ-ततर्प्थ । तर्पिता-तर्प्ता-त्रप्ता । 'कृशमृशस्पृश'-इति सिज्वा । अताप्सीत्-अतर्पीत्-अत्राप्सीत्-अतृपत् ॥

86. √tṛipa, to be pleased, to become satisfied. The word प्रीणन here means satisfaction, as well as causing satisfaction to another; as नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम् the fire is never satiated with fuels, so also पितॄन् अताप्सीत् 'He caused satisfaction to the ancestors' (Bhatti. I. 1). There we find it used in both senses. In the aorist the सिच् is optional by the vârtika under III. 1.47. s. 2407. Thus we have four forms (1) अतृपत्, d. अतृपताम् with अङ् as the root belongs to the pushâdi class. (2) अतर्पीत्, d. अतर्पिष्टाम् with सिच् । There is no vriddhi because of VII. 2. 4. s. 2268. (3) अत्राप्सीत् when anit, and अम् augment. (4) अताप्सीत् no अम् । but vriddhi in both cases by III. 2. 3. s. 2267.

Pre. तृप्यति । Per. ततर्प । ततृपतुः । ततर्पिथ or ततर्प्थ or ततृप्थ । ततृपथुः । ततृप । ततर्प । ततृपिव **I Fut.** तर्पिता । तर्प्ता or त्रप्ता । II Fut. तर्पिष्यति । तर्प्स्यति or त्रप्स्यति । **Impera.** तृप्यतु । Imper. अतृप्यत् । Poten. तृप्येत् । Bene. तृप्यात् । **Aor.** (1) अतृपत् । अतृपताम् (2) अतर्पीत् । अतर्पिष्टाम् । (3) अताप्सीत् । (4) अत्राप्सीत् । Causa. तर्पयति । त्रापयति । Aor. अततर्पत् । अतीतृपत् । Desid. तितर्पिषति । तितृप्सति । Inten. तरीतृप्यते । Yanluk. तरीतृपीति । तरीतर्प्ति । Past Parti. Pass. तृप्तः । Active तृप्तवान् । Ger. तर्पित्वा । तृप्त्वा ॥

दृप ८७ हर्षमोहनयोः । मोहनं गर्वः । दृप्यतीत्यादि ॥

रधादित्वादिमौ वेट्कावमर्थमनुदात्तता ॥

87. √dṛipa, to be greatly delighted ; 2. to be mad or foolish. The word 'mohana' here means to be proud. These two roots tṛip and dṛip being रधादि take इट् optionally (VII. 2. 45. s. 2515) ; they are anudâttet in order to apply to them the augment अम् ॥

Pre. दृप्यति । Per. ददर्प । I Fut. दर्प्ता ॥

द्रुह ८८ जिघांसायाम् । 'वा द्रुहमुह-'(३२७) इति वा घः । पक्षे

ढः । दुद्रोग्ध-दुद्रोढ । दुद्रोहिथ । द्रोहिता-द्रोग्धा-द्रोढा । द्रोहिष्यति-ध्रोक्ष्यति । ढत्वघत्वयो स्तुल्यं रूपम् । अद्रुहत् ॥

88.√druha, to bear malice or hatred ; to seek to hurt or injure. In 2nd Per. S. of the Perfect when no इट् is added we have दुद्रोग्ध । It is thus evolved. दुद्रोह्+थ=दुद्रोघ+थ (VIII. 2. 33. s. 327)=दुद्रोघ्+ध (VIII. 2. 40. s. 2260.)=दुद्रोग्+ध (VIII. 4. 53. s. 52)=दुद्रोग्ध । But when ह is not changed to घ. for s. 327 is optional, then ह is changed to ढ by VIII. 2.31 s. 324 and the ध is changed to ढ by VIII. 4. 41. s. 113. and the first ढ is elided by VIII. 3. 13. s. 2335 and we have दुद्रोढ ॥

Pre. द्रुह्यति । Per. दुद्रोह । दुद्रुहतुः । दुद्रोहिथ or दुद्रोग्ध or दुद्रोढ । दुद्रुहथुः । दुद्रुहिव or दुद्रुह्व । I Fut. द्रोहिता or द्रोग्धा or द्रोढा । II Fut. द्रोहिष्यति or ध्रोक्ष्यति । The form will be the same ध्रोक्ष्यति, whether ह is changed to घ or ढ । Thus द्रोघ्+स्यति= ध्रोघ्+स्यति (VIII. 2. 37. s. 326)=ध्रोक्+स्यति (VIII. 4. 55. s. 121)=ध्रोक्ष्यति । So also when ह is changed to ढ । As द्रोढ्+स्यति=ध्रोढ्+स्यति=ध्रोक्+स्यति (VIII. 2. 41. s. 295)=ध्रोक्ष्यति । Impera. द्रुह्यतु । Imper. अद्रुह्यत् । Poten. द्रुह्येत् । Bene. द्रुह्यात् । Aor. अद्रुहत् । Condi. अद्रोहिष्यत् or अध्रोक्ष्यत् । Causa. द्रोहयति Aor. अदुद्रुहत् । Desid. दुद्रोहिषति । दुद्रुहिषति । दुध्रुक्षति । Inten. दोद्रुह्यते । Yanluk. दोद्रोग्धि । दोध्रोढि । दोध्रोक्षि । Past Parti. Pass. द्रुग्धः or द्रूढः । Act. द्रुग्धवान् or द्रूढवान् । Ger. द्रुहित्वा or द्रोहित्वा or द्रुग्ध्वा or द्रूढ्वा ॥

मुह ८९ वैचित्त्ये । वैचित्त्यमविवेकः । मुह्यति । मुमोहिथ-मुमोग्ध-मुमोढ । मोग्धा-मोढा मोहिता । मोहिष्यति-मोक्ष्यति । अमुहत् ॥

89.√Muha, to faint, swoon.

Pre. मुह्यति Per. मुमोह । मुमुहतुः । मुमोहिथ or मुमोग्ध or मुमोढ । मुमुहिव or मुमुह्व । I Fut. मोहिता । मोग्धा । मोढा । II Fut. मोक्ष्यति or मोहिष्यति । Impera. मुह्यतु । Impe. अमुह्यत् । Pot. मुह्येत् । Bene. मुह्यात् । Aor. अमुहत् Condi. अमोहिष्यत् or अमोक्ष्यत् । Causa मोहयति । Desid. मुमुहिषति । मुमोहिषति । मुमुक्षति । Inten. मोमुह्यते Yanluk. मोमोग्धि । मोमोढि । Past. Parti. Pass. मुग्धः । मूढः । Act. मुग्धवान् । मूढवान् । Ger. मुहित्वा or मोहित्वा । मुग्ध्वा or मूढ्वा ॥

ष्णुह ९० उद्गिरणे । स्नुह्यति । सुष्णोह । सुष्णोहिथ-सुष्णोग्ध-सुष्णोढ । सुष्णुहिव-सुष्णुह्व । स्नोहिता-स्नोग्धा-स्नोढा । स्नोहिष्यति-स्नोक्ष्यति । अस्नुहत् ॥

90.√ṣhnuha, to vomit.

Pre. स्नुह्यति । Per. सुष्णोह । सुष्णोहिथ or सुष्णोग्ध or सुष्णोढ । सुष्णुहिव or सुष्णुह्व । I Fut. स्नोहिता, स्नोग्धा or स्नोढा । II Fut. स्नोहिष्यति or स्नोक्ष्यति । Impera. स्नुह्यतु Imper. अस्नुह्यत् । Pot स्नुह्येत् । Bene. स्नुह्यात् Aor. अस्नुहत । Past. Parti. Pass. स्नुग्धः or स्नूढः । Ger. स्नोहित्वा स्नुहित्वा स्नुग्ध्वा । स्नूढ्वा ॥

ष्णिह ९१ प्रीतौ । स्निह्यति । सिष्णेह । वृत् । रधादयः समाप्ताः । पुषादयस्तु आगणान्तादिति सिद्धान्तः ॥

91. √ṣhniha, to feel or have affection for.

Pre. स्निह्यति । Per. सिष्णेह । सिष्णेहिथ or सिष्णेग्ध or सिष्णेढ । सिष्णिहिव or सिष्णिह्व । I Fut. स्नेहिता । स्नेग्धा । स्नेढा । II Fut. स्नेहिष्यति or स्नेक्ष्यति । Impera. स्निह्यतु । Imper. अस्निह्यत् । Poten. स्निह्येत् । Bene. स्निह्यात् । Aor. अस्निहत् । Inten. सेष्णिह्यते । सेष्णेग्धि or सेस्नेढि । Desid. सिस्निहिषति । सिस्नेहिषति । सिस्निक्षति । Parti. Pass. स्निग्धः or स्नीढः । Acti. स्निग्धवान् or स्नीढवान् Ger. स्निहित्वा or स्नेहित्वा or स्निग्ध्वा or स्नीढ्वा । Caus. स्नेहयती । Aor. अतिष्णिहत् ।

Vṛit. Here end the Radhâdi roots. But the Pushâdi roots do not end here : for the valid opinion is that they extend upto the end of this class.

NOTE :—The word वृत् might be applied to Pushâdi and some have applied it thus. Thay say the pushâdi ends here ; and śamádi begins next. This is however not correct.

शमु ९२ उपशमे ।

92. √śamu, to be tranquil. Thus शम्+श्यन्+तिप् । Now applies the following which causes the अ of शम् to be lengthened.

२५१९ । शमामष्टानां दीर्घः श्यनि । ७ । ३ ७४ ॥

शमादीनामित्यर्थः । प्रणिशाम्यति । शेमतुः । शेमिथ । शमिता । अशमत् ॥

2519. Before the Present character श्यन्, a long is substituted for the root-vowel in शम् and the seven roots that follow it.

NOTE :—As शाम्यति, ताम्यति, दाम्यति, श्राम्यति, भ्राम्यति, क्षाम्यति, क्लाम्यति and माद्यति ॥ Why of these eight only ? Observe असयति ॥ Why before श्यन् ? Observe भ्रमति ; the श्यन् being optional after this root by III. 1. 70.

Thus प्रणिशाम्यति । The नि is changed to णि (III. 4. 17. s. 2285).

92. √śamu to be calm, quiet or tranquil.

Pre. शाम्यति । Per. शशाम । शेमतुः । शेमुः । शेमिथ । शेमिव । I Fut. शमिता । II Fut. शमिष्यति । Impera. शाम्यतु । Imper. अशाम्यत् । Poten. शाम्येत् । Bene. शम्यात् । Aor. अशमत् । Pass. शम्यते । Aor. अशमि or अशामि । Caus. शमयति । Desid. शिशमिषति । Inten. शंशम्यते Yanluk. शंशमीति । शंशन्ति । d. शंशान्तः । Past Parti. Pass. शान्तः । Active. शान्तवान् । Ger. शमित्वा or शान्त्वा । Nouns :—शमी । शमनः । प्रशान् । शान्तिः । शमितः । शम्बः । शम्बुः । शाम्बव्यम् । शामीलम् । शमीली । शमलम् ॥

तमु ९३ काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् ॥

93. √tamu, 1. to wish, desire, (2. to be distresed in body or mind).

Pre. ताम्यति । Per. ततात्म । तेमतुः । तेमिथ । तेमिव । I Fut. तमिता । II Fut. तमिष्यति । Impera. ताम्यतु । Imper. अताम्यत् । Poten. ताम्येत् । Bene. तम्यात् । Aor. अतमत् । Condi. अतमिष्यत् । Causa. तमयति । Desid. तितमिषति । Inten. तंतम्यते । Yanluk. तंतमीति । तंतन्ति । d. तंतान्तः । Past. Parti. Pass. तान्तः । Act. तान्तवान् ॥

दमु ९४ उपशमे ।

उपशम इति ण्यन्तस्य । तेन सकर्मकोऽयम् । न तु शमिवदकर्मकः । अदमत् ।

94. √damu, to make calm or tranquil, to tame. The word उपशम here has causative force, *i. e.* to make one calm or tranquil: and not to be himself tranquil. It is therefore a transitive verb and herein it differs from √शम् । In fact the word उपशम here is derived from the causative root of शम्, and is therefore different from the उपशम of No. 92, which is derived from the simple root शम् ॥

Pre. दाम्यति । Per. ददाम । I Fut. दमिता । II Fut. दमिष्यति । Impera. दाम्यतु । Imper. अदाम्यत् । Poten. दाम्येत् । Bene. दम्यात् । Aor. अदमत् । Condi. अदमिष्यत् । Causa. दमयति or ते । Past. Pass. दान्तः । or दमितः । Act. दान्तवान् । Nouns : दमनः । दान्तः । अरिन्दमः । दमितः । दमुनाः । दण्डः । दण्डनायनः

श्रमु ९५ तपसि खेदे च ।

श्राम्यति । अश्रमत् ।

95. √Śramu, 1. to perform austerities ; 2. to be afflicted or distressed.

Pre. श्राम्यति । Per. शश्राम । I Fut. श्रमिता । II Fut. श्रमिष्यति । Ipmera. श्राम्यतु । Imper. अश्राम्यत् । Poten. श्राम्येत् । Bene. श्रम्यात् । Aor. अश्रमत् Condi. अश्रमिष्यत् Past. Pass. श्रान्तः । Act. श्रान्तवान् । Noun :—कुमार श्रमणा

भ्रमु ९६ अनवस्थाने ।

'वा भ्राश-' (सू २३२१) इति श्यन्वा । तत्र कृते 'शमामष्टानाम्-' (सू २५१९) इति दीर्घः । भ्राम्यति । लुङ्यङ् । अभ्रमत् । शेषं भ्वादिवत् ।

96. √bhramu, to roam or wander about. This root optionally takes श्यन् by III. 1. 70. S. 2321. When श्यन् is added then there is lengthening of अ by VII. 3. 74. S. 2519. As भ्राम्यति । The aorist is by अङ् as अभ्रमत् । Otherwise it is conjugated like the √भ्रम of the Bhuâdi class No. 903.

Pre. भ्राम्यति । Aor. अभ्रमत् । *Noun* भ्रमी

क्षमू ९७ सहने ।

क्षाम्यति । चक्षमिथ-चक्षन्थ । चक्षमिव-चक्षण्व । चक्षमिम-चक्षण्म । क्षमिता-क्षन्ता । अयमषित् । ष्वादिस्तु षित् ।

97. √kṣhamû, to suffer, endure. This root has not the indicatory ष. The Bhvâdi root क्षमूष् has an indicatory ष. Therefore from the present root we get the noun क्षान्तिः while from that of the Bhvâdi class, we get क्षमा ।

Pre. क्षाम्यति । Per. चक्षाम । चक्षमतुः । चक्षमिथ or चक्षन्थ । चक्षमिव or चक्षण्व । चक्षमिम or चक्षण्म । I Fut. क्षमिता or क्षन्ता II Fut. क्षमिष्यति or क्षंस्यति Impera. क्षाम्यतु । Imper. अक्षाम्यत् । Poten. क्षाम्येत् । Bene. क्षम्यात् । Aor. अक्षमत् । Causa. क्षमयति । Aor अचिक्षमत् । Desid. चिक्षमिषति or चिक्षंसति । Inten. चक्षम्यते । yanluk चंक्षन्ति । Past. Ger. क्षन्त्वा or क्षमित्वा Noun क्षमी ।

क्लमु ९८ ग्लानौ

क्लाम्यति–क्लामति । शपीव श्यन्यपि 'ष्ठिवुक्लमु–' (सू २३२०) इत्येव । दीर्घे सिद्धे शमादिपाठो घिनुणर्थः । अङ् । अक्लमत् ।

98. √klamu, to be fatigued or tired. This also takes optionally श्यन् by III. 1. 70 S. 2321. The अ of √क्लमु would have been lengthened, before श्यन् as it is lengthened before शप् by VII. 3. 75 S. 2320, then why is it read in the शमादि class? It is read in the शमादि class in order that it may take the affix घिनुण् (III. 2. 141 S. 3121). The aorist is formed by अङ् as अक्लमत् ।

Pre. क्लाम्यति or क्लामति । Per. चक्लाम । I Fut. क्लमिता । Aor. अक्लमत् ।

मदी ९९ हर्षे ।

माद्यति । अमदत् । शमादयोऽष्टौ गताः ।

99. √madî, to revel or delight in.

Pre. माद्यति Aor. अमदत् । Causa. मदयति or मादयति । Nouns:—मदनः उन्मादी । मदः । प्रमदः । सम्मदः । उन्मदिष्णुः । मदिरा । इरम्मदः । मद्यम् । Gerund मदित्वा । Part. मत्तः । मत्तवान् ।

Here end the eight roots of the Śamâdi class.

असु १०० क्षेपणे ।

अस्यति । आस । असिता ।

100. √asu, to throw. Pres. अस्यति । Per. आस । First Future असिता । In forming the Aorist थ is inserted by the following sûtra :—

२५२० । अस्यतेस्थुक् । ७ । ४ । १७ ।

अङि परे । आस्थत् । अस्य पुषादित्वादङि सिद्धे 'अस्यतिवक्ति–' (सू २४३८) इति वचनं तङर्थम् । तङ् तु 'उपसर्गादस्यत्यूह्योः' इति वक्ष्यते । पर्यास्थत ।

2520. The root अस् (अस्यते) gets the augment थुक् before this Aorist. formed by अङ् ॥

As आस्थत्, आस्थताम्, आस्थन् ॥ See III. 1. 52. S. 2438.

This root takes अङ् by III. 1. 55 S. 2343, because it belongs to the पुषादि class. Why is then अङ् enjoined specifically after it by the sûtra III. 1. 52 S. 2438? That sûtra ordains अङ् in the Atmanepada, while the Pushâdi an̂ comes in the Parasmaipada only. The √as is conjugated in the Atmanepada when it takes particular prepositions, such as परि &c as will be taught in the vârtika under sûtra VII. 1. 7. S. 2701. As पर्यास्थत ।

100. √asu, to throw.

Per. अस्यति । Per. आस । आसिथ । I Fut. असिता । II Fut. असिष्यति । Impera. अस्यतु । Imper. अस्यत् Poten. अस्येत् । Bene. अस्यात् । Aor. अस्थात् । आस्थताम् । Causa. आसयति । Aor. आसिसत् । Desid. असिसिषति । Past. Pass. अस्तः । Act.

अस्तवान् । Ger. असित्वा or अस्त्वा । Nouns :—असुरः । स्वसा । समस्या । संन्यस्यम् । प्रासनम् । असुः ।

100. √as preceded by any prefix is conjugated in the Atmanepadi.

Pre. निरस्यते । Per. निरासे । निरासिषे I Fut. निरासिता । II Fut. निरसिष्यते। Impera. निरस्यताम् । Imper. निरास्यत । Poten. निरस्येत । Bene. निरसिषीष्ट Aor. निरास्थत । निरास्थेताम् । Pass. निरस्यते । Aor. निरासि d. निरासिषाताम् । Desid निरसिसिषते or ति ।

यसु १०१ प्रयत्ने ।

101. √yasu, to strive, endeavour, labor. This root optionally takes श्यन् by the following two sûtras :—

२५२१ । यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ।

2521. The affix श्यन् is optionally added after the verb यस् 'to strive', when it is employed, without a preposition, and when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus यस्यति or यसति 'he strives'. But no option is allowed in आयस्यति, प्रयस्यति. This option is allowed even when the preposition is सम् by the following sûtra :—

२५२२ । संयसश्च । ३ । १ । ७२ ।

श्यन्वा स्यात् । यस्यति–यसति । संयस्यति–संयसति । 'अनुपसर्गात्' किम् । प्रयस्यति ।

2522. The affix श्यन् is optionally employed after the root यस् 'to strive', when it is preceded by the preposition सम्, and when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus संयस्यति or संयसति 'he strives'.

101. √yasu, to strive, endeavour, labor.

Pre. यस्यति or यसति । Per. ययास । येसतुः । I Fut. यसिता । II Fut. यसिष्यति । Impera. यस्यतु or यसतु । Impera. अयस्यत् or अयसत् । Poten. यस्येत् or यसेत् । Bene. यस्यात् । Aor. अयसत् । Condi. अयसिष्यत् । Causa. यसयति Desid. यियसिषति । Inten. यायस्यते । yaṅluk यायस्ति । Past Pass. यस्तः । Act. यस्तवान् Ger. यसित्वा or यस्त्वा ।

जसु १०२ मोक्षणे ।

जस्यति ।

102. √jasu, to set free, release. This root is in the Churâdi also.

Pre. जस्यति । Per. जजास I Fut. जसिता II Fut. जसिष्यति Imper. जस्यतु Imper. अजस्यत् Poten. जस्येत् Bene. जस्यात् Aor. अजसत् Noun : अजस्रम् ।

तसु १०३ उपक्षये ।

तस्यति । अतसत् ।

103. √tasu, to fade away, become exhausted ; to throw or toss.

Pre. तस्यति । Per. ततास । I Fut. तसिता । II Fut. तसिष्यति । Impera. तस्यतु । Imper. अतस्यत् । Poten. तस्येत् । Bene. तस्यात् । Aor. अतसत् । Condi. अतसिष्यत्

दसु १०४ च ।

दस्यति । अदसत् ।

104. √dasu cha, to throw, toss, decay. In the sense of 'to give,' it is Bhvâdi.

Pre. दस्यति । Per. ददास । I Fut. दसिता । II Fut. दसिष्यति । Impera. दस्यतु। Imper. अदस्यत् । Poten. दस्येत् । Bene. दस्यात् । Aor. अदसत्। Condi. अदसिष्यत् । Nouns :—दस्त्री । Past. दसितः or दस्तः

वसु १०५ स्तम्भे ।

वस्यति । ववास । ववसतुः । 'न शसदद–' (सू २२६३) इति निषेधः । बसादिरयमिति मते तु । बेसतुः । बेसुः ।

105. √vasu to fix. In the Perfect there is no एत्व nor the elision of the reduplicate, because VI. 4. 126, S. 2263 applies. According to others the root is बसु with 'b.' In that view the Perfect will be बेसतुः, बेसुः ।

Pre. वस्यति । Per. ववास । ववसतुः । I Fut. वसिता ।

व्युष १०६ विभागे ।

अयं दाहे पठितः । अर्थभेदेन स्वङर्थं पुनः पठ्यते । अव्युषत् । ओष्ठ्यादिर्दन्त्यान्त्योऽयम् । 'ब्युसति' इत्यन्ये । अयकारं 'बुस' इत्यपरे ।

106. √vyuṣh to divide. This has already been taught before with the sense of 'to burn'. It is repeated here again, because a new meaning is given to it; and to conjugate it in the aorist with अङ् as अव्युषत्. Some read this root as 'byus', beginning with ब 'b', and ending with स 's'. As ब्युस्यति ।

The others read the root without य, as बुस, √vusa.

Pre. व्युष्यति or ब्युस्यति or बुस्यति । Aor. अव्युषत् or अब्युसत् ।

प्लुष १०७ दाहे ।

अप्लुषत् । पूर्वत्रपाठः सिजर्थ इत्याहुः । तद्भ्वादिपाठेन गतार्थमिति सुवचम् ।

107. √pluṣha, to burn. The aorist will be with अङ्, as अप्लुषए । It has been taught before also. There the aorist is with सिच् । Thus say some Acharyaṣ. The better would be to say that it is included in the Bhuâdi class and so the aorist will be with सिच् ।

Pre. प्लुष्यति । Per. पुप्लोष । I Fut. प्लोषिता । Aor. अप्लुषत् ।

बिस १०८ प्रेरणे ।

बिस्यति । अबिसत् ।

108. √bisa, to incite, drive or urge on, instigate.

Pre. बिस्यति । Per. बिबेस। I Fut. बेसिता Aor. अबिसत् । Nouns : । बिसम् । बिस्तः द्विबिस्त । द्वैबिस्तकी ।

कुस १०९ संश्लेषणे ।

अकुसत् ।

109. √kusa to embrace, surround.

Pre. कुस्यति । Per. चुकोस । I Fut. कोसिता । Aor. अकुसत् । Noun: कुसितायी

बुस ११० उत्सर्गे ।

110. √busa, to discharge, emit, pour forth; divide.

Pre. बुस्यति । Per. बुबोस । I Fut. बोसिता । Impera. बुस्यतु । Imper. अबुस्यत् । Poten. बुस्येत् । Bene. बुस्यात् । Aor. अबुसत् । Nouns: बुसम् । खलेबुसम् । बुस्तम् ।

मुस १११ खण्डने ।

111. √musa, to cleave, divide.

Pre. मुस्यति । Per. मुमोस । I Fut. मोसिता । II Fut. मोसिष्यति Impera. मुस्यतु । Imper. अमुस्यत् । Poten. मुस्येत् । Bene. मुस्यात् । Aor. अमुसत् । Nouns : मुसलम् । मुसल्यः । मुस्ता । मुस्तकम् ।

मसी ११२ परिणामे ।

परिणामो विकारः । 'समी' इत्येके ।

112. √masî, to weigh, measure, to change form. Some read it as समी √samî.

Pre. मस्यति । Per. ममास । मेसतुः । I Fut. मसिता । II Fut. मसिष्यति । Impera. मस्यतु । Imper. अमस्यत् । Poten. मस्येत् । Bene. मस्यात् । Aor. अमसत् । Condi. अमसिष्यत् । Causa. मासयति । Aor. अमीमसत् । Desid. मिमसिषति । Inten. मामस्यते । yañluk मामस्ति Past. Pass. मस्तः । Act मस्तवान् । Nouns :—मस्तकम् । मस्तु

लुट ११३ विलोडने ।

113. √luṭa, to roll or wallow on the ground. The Bhuâdi root forms its aorist as अलोटीत् with सिच् । It is in the Dyutâdi list also, and so the aorist is with अङ् also. As अलुटत् । A अलोटिष्ट ।

Pre. लुट्यति । Per. लुलोट । I Fut. लोटिता । II Fut. लोटिष्यति । Impera. लुट्यतु . Imper. अलुट्यत् । Poten. लुट्येत् । Bene. लुट्यात् । Aor. अलुटत् । Condi. अलोटिष्यत् ।

उच ११४ समवाये ।

उच्यति । उवोच । ऊचतुः । मा भवानुचत् ।

114. √ucha, to be suitable, suit, fit.

Pre. उच्यति । Per. उवोच । ऊचतुः । उवोचिथ । I Fut. ओचिता । II Fut. ओचिष्यति । Impera. उच्यतु । Imper. औच्यत् । Poten. उच्येत् । Bened. उच्यात् । Aor. औचीत् (The real form without the augment अ is उचत् as in मा भवानुचत् !). Condi. ओचिष्यत् Desid. ओचिचिषति । Past. Pass. उचितः । Ger. ओचित्वा । Nouns :—औचित्यम् । ओकः । ओकसी । उल्बम् । औचिती ।

भृशु ११५ भ्रंशु ११५ (क) । अधः पतने ।

बभर्श । अभृशत् । 'अनिदिताम्–' (४१५) इति नलोपः । भ्रश्यति । अभ्रशत् ।

115. √bhṛiśu, √bhranśu, to fall down. As बभर्श । Aor. अभृशत् । From भ्रंशु we have भ्रश्यति and Aor. अभ्रशत् । The násal is elided by. S. 415.

Pre. भृश्यति । Per. बभर्श । बभृशतुः । बभृशुः । बभर्शिथ । बभृश । बभृशिव । I Fut. भर्शिता । II Fut. भर्शिष्यति । Impera. भृश्यतु । Imper. अभृश्यत् । Poten. भृश्येत् ।

Bene. भृश्यात् । Aor. अभृशत् Condi. अभर्शिष्यत् । Causa. भर्शयति Aor. अबीभृशत् । अबभर्शत् । Desider. बिभर्शिषति । Inten. बरीभृश्यते । yaṅ luk बरीभर्ष्टि । Past. Pass. भृष्टः । Act. भृष्टवान् । Ger. भर्शित्वा भृष्ट्वा । Nouns :—भृशम् । भार्श्यंत् । भ्रशिमा । भ्रशीयान् ।

115 A. √bhra*m*śu.

Pre. भ्रश्यति Pre. बभ्रंश बभ्रंशतुः । बभ्रंशिथ । बभ्रंशिव I Fut. भ्रंशिता । II Fut. भ्रशिष्यति । Impera. भ्रश्यतु । Imper. अभ्रश्यत् । Poten. भ्रश्येत् । Bene. भ्रश्यात् । Aor. अभ्रशत् । Causa. भ्रशयति । Desid. बिभ्रंशिषति । Inten. बाभ्रश्यते । yaṅ luk बाभ्रष्टि । Past. Ger. भ्रशित्वा । or भ्रष्ट्वा ।

वृश ११६ वरणे :

वृश्यति । अवृशत् ।

116. √vriś to choose, select.

Pre. वृश्यति । Per. ववर्श । I Fut. वर्शिता । II Fut. वर्शिष्यति । Impera. वृश्यतु । Imper. अवृश्यत् । Poten. वृश्येत् । Bene. वृश्यात् । Aor. अवृशत् । Nouns वृशिष्ठः (VI. 4. 161 S. 1785). वृशीयान् ।

कृश ११७ तनूकरणे ।

कृश्यति ।

117. √kṛiśa, to become lean or emaciated; to wane.

Pre. कृश्यति । Per. चकर्श । I Fut. कर्शिता । II Fut. कर्शिष्यति । Impera. कृश्यतु । Imper. अकृश्यत् । Poten. कृश्येत् । Bene. कृश्यात् । Aor. अकृशत् । Condi. अकर्शिष्यत् । Causa. कर्शयति । Ger. कर्शित्वा । or कृशित्वा । Nouns: कृशः । क्रशिष्ठः । क्रशीयान् । प्रकृशितः । परिकृशितः । क्रशिमा । कृशानुः ।

ञितृष ११८ पिपासायाम् ।

118. √ñitṛiṣha to be thirsty.

Pre. तृष्यति । Per. ततर्ष । I Fut. तर्षिता । II Fut. तर्षिष्यति । Impera. तृष्यतु । Imper. अतृष्यत् । Poten. तृष्येत् । Bene. तृष्यात् । Aor. अतृषत् । Condi. अतर्षिष्यत् । Past. तृषितः । Ger. तृषित्वा or तर्षित्वा । Nouns: तृष्णक् । तृष्णा । तृट् । ह्रदवर्षस् । ह्रदंवर्षस् ।

हृष ११९ तुष्टौ ।

श्यन्नङौ भौवादिकाद्विशेषः ।

119. √hṛiṣha, to be delighted, pleased. It is differentiated from the Bhuadi हृष by taking श्यन् and forming the aorist with अङ् !

Pre. हृष्यति । Per. जहर्ष । I Fut. हर्षिता । II Fut. हर्षिष्यति । Impera. हृष्यतु । Imper. अहृष्यत् । Poten. हृष्येत् । Bene. हृष्यात् । Aor. अहृषत् । Condi. अहर्षिष्यत् ।

रुष १२० रिष १२० (क) हिंसायाम् ।

'तीषसह–' (२३४०) इति वेट् । रोषिता–रोष्टा । रेषिता–रेष्टा ।

120. √ruṣha, √riṣha, to be angry; to injure. It optionally takes इट् under S. 2340. A रोषिता or रोष्टा, रेषिता or रेष्टा ।

Pre. रुष्यति । Per. रुरोष । रुरोषिथ । रुरुषिव । I Fut. रोषिता । or रोष्टा । II Fut. रोषिष्यति । Impera. रुष्यतु । Imper. अरुष्यत् । Poten. रुष्येत् । Bene. रुष्यात् Aor.

अरुषत् । Condi. अरोषिष्यत् । Desi. रुरुषिषति । रुरोषिषति । Ger. रोषित्वा or रुष्ट्वा or रुषित्वा ।Part. रोषितः or रुष्टः ।

डिप १२१ क्षेपे ;

121. √ḍipa, to throw. It is found in the Tudâdi and Churâd classes also.

Pre. डिप्यति । Per. डिडेप । डिडेपिथ । डिडिपिव । I Fut. डेपिता । II Fut. डेपिष्यति । Impera. डिप्यतु । Imper. अडिप्यत् । Poten. डिप्येत् । Bene. डिप्यात् । Aor. अडिपत् । Condi. अडेपिष्यत् । Pass. डिप्यते Causa. डेपयति Aor. अडीडिपत् । Desi. डिडिपिषति । डिडेपिषति । Inten. डेडिप्यते । yaṅ luk डेडेप्ति । Ger. डिपित्वा

कुप १२२ क्रोधे ।

122. √kupa to be angry.

Pre. कुप्यति । Per. चुकोप । I Fut. कोपिता । II Fut. कोपिष्यति । Impera. कुप्यतु । Imper. अकुप्यत् । Poten. कुप्येत् । Bene. कुप्यात् । Aor. अकुपत् । Condi. अकोपिष्यत् । Noun कुमस् ‘ a forest’.

गुप १२३ व्याकुलत्वे ।

123. √gupa, to be confused or disturbed.

Pre. गुप्यति । Per. जुगोप । I Fut. गोपिता । II Fut. गोपिष्यति । Impera. गुप्यतु । Imper. अगुप्यत् । Poten. गुप्येत् । Bene. गुप्यात् । Compare गोपायति and. जुगुप्सते of Bhvâdi, and गोपयति of Churâdi class.

युपु १२४ रुपु १२५ लुपु १२६ विमोहने ।

युप्यति । रुप्यति । लुप्यति । लोपिता । लुप्यतिः सेट्कः । अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात्तौदादिकस्यैव ग्रहणात् ।

124. √yupu, 125 √rupu, 126 √lupu, to trouble ; to efface ; to make level or smooth. Of these the √lupu is सेट्; the root लुप् mentioned in the aniṭ list is not this root, but the Tudâdi root लुप् as it is read along with √लिप of that class.

Pre. युप्यति । Per युयोप । 1 Fut. योपिता । II Fut. योपिष्यति । Impera. युप्यतु । Imper. अयुप्यत् । Poten. युप्येत् । Bene. युप्यात् । Aor. अयुपत् । Condi अयोपिष्यत् ।

125. √rupu,

Pre. रुप्यति । Per. रुरोप । I Fut. रोपिता । II Fut. रोपिष्यति । Impera. रुप्यतु । Imper. अरुप्यत् । Poten. रुप्येत् । Benedic. प्यात् । Aor. अरुपत् । Condi. अरोपिष्यत् ।

126. √lupu.

Pre. लुप्यति । Per. लुलोप । I Fut. लोपिता । II Fut लोपिष्यति । Impera. लुप्यतु । Imper. अलुप्यत् । Poten. लुप्येत् । Bene. लुप्यात् Aor. ।अलुपत् । Condi. अलोपिष्यत् ।

ष्टूप १२७ समुच्छ्राये ।

It is not given in the Siddhânta. It means “ to heap up to pile, to collect, to raise.”

लुभ १२८ गार्ध्ये ।

गार्ध्यमाकाङ्क्षा । 'तीषसह–' (२३४०) इति वेट् । लोभिता–लोब्धा । लोभिष्यति । लुभ्येत् । लुभ्यात् । अलुभत् । भ्वादेरवृत्कृतत्वाल्लोभतीत्यपीत्याहुः ।

128. √lubha, to covet, long for. The word 'gârdhyam' means 'greed'. It is optionally वेट् by S. 2340. As the word, वृत् 'finished,' is not used at the end of Bhuâdi class, as it is used at the end of other classes, every root can be conjugated in the Bhuâdi class, as that list is not exhaustive. Therefore लुभ forms लोभते also in the Bhuâdi class. This is the opinion of Atreya.

Pre. लुभ्यति । Per. लुलोभ । लुलोभिथ । I Fut. लोभिता or लोब्धा । II Fut. लोभिष्यति । Impera. लुभ्यतु । Imper. अलुभ्यत् । Poten. लुभ्येत् । Bene. लुभ्यात् । Aor. अलुभत् । Condi अलोभिष्यत् । Causa. लोभयति Aor. अलूलुभत् । Ger. लोभित्वा or लुभित्वा or लुब्ध्वा । Part. लुब्धः ।

क्षुभ १२९ संचलने ।

क्षुभ्यति ।

129. √kṣhubha, to be agitated or disturbed.

Pre. क्षुभ्यति । Per. चुक्षोभ ॥ I Fut. क्षोभिता । II Fut. क्षोभिष्यति । Impera. क्षुभ्यतु । Imper. अक्षुभ्यत् । Poten. क्षुभ्येत् । Bene. क्षुभ्यात् । Aor. अक्षुभत् or अक्षोभीत् ।

णभ १३० तुभ १३१ हिंसायाम् ।

क्षुभिनभितुभयो र्द्युतादौ क्र्यादौ च पठ्यन्ते । तेषां द्युतादित्वादङ् सिद्धः । क्र्यादित्वात्पक्षे सिज्भवत्येव । इह पाठस्तु श्यन्नर्थः ।

130. √ṇabha, 131 √tubha to injure, hurt, kill. The roots क्षुभ and णभ and tubha are in the Dyutâdi and Kryadi list, also (See Bhuâdi 787 &c.) and Kryâdi; they would have taken अङ् in the aorist by the fact of their being listed in the Dyutâdi; their inclusion in the Kryâdi class shows that the aorist is formed with सिच् also when it is considered to belong to that class. See Kryâdi No. 47 &c. Their inclusion therefore, here, is purely for the sake of श्यन् ।

Pre. नभ्यति । प्रणभ्यति । Per. ननाभ । नेभतुः । नेभिथ । नेभिव । I Fut. नभिता । Aor. अनभत् or अनभीत् or अनाभीत् ।

131. √tubha. The remarks applicable to √kshubha and √ṇabha apply to this also.

Pre. तुभ्यति । Per. तुतोभ । I Fut. तोभिता । II Fut. तोभिष्यति । Impera. तुभ्यतु । Imper. अतुभ्यत् । Poten. तुभ्येत् । Bene. तुभ्यात् । Aor. अतुभत् । Condi. अतोभिष्यत् ।

क्लिदू १३२ आर्द्रीभावे ।

क्लिद्यति । चिक्लेदिथ–चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव–चिक्लिद्व । चिक्लिदिम–चिक्लिद्म । क्लेदिता–क्लेत्ता ।

132. √klidû, to become wet, be damp, moist.

Pre. क्लिद्यति । Per. चिक्लेद । चिक्लेदिथ or चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव or चिक्लिद्व । चिक्लिदिम or चिक्लिद्म । I Fut. क्लेदिता or क्लेत्ता । II Fut. क्लेदिष्यति or क्लेत्स्यति । Impera.

क्लिद्यतु । Imper. अक्लिद्यत । Poten. क्लिद्येत । Bene. क्लिद्यात् । Aor. अक्लिदत् । Condi. अक्लिदिष्यत् or अक्लित्स्यत् । Causa. क्लेदयति Aor. अचिक्लिदत् । Des. चिक्लिदिषति । चिक्लित्सति । Inten. चेक्लिद्यते । yañluk चेक्लेत्ति । Part. Pass. क्लिन्नः । Act. क्लिन्नवान् । Ger. क्लिदित्वा or क्लेदित्वा ।

ञिमिदा १३३ स्नेहने ।

'मिदेर्गुणः' (२३४६) । मेद्यति । अमिदत् । द्युतादिपाठादेवामिदत् । अमेदिष्टेति सिद्धे इह पाठोऽमेदीदिति मा भूदिति । द्युतादिभ्यो बहिरेवात्मनेपदिषु पाठस्तूचितः ।

133. √ñi midâ, to be unctuous or greasy, to love. This root would have formed its aorist with अङ् by the very fact of its being included in the Dyutâdi class (See Bhuâdi 777 to 799). The aorist would be अमिदत् and अमेदिष्ट there under. Its inclusion here indicates that it never takes चिण्, and we can never have the form अमेदीत् । If this be so, its inclusion there is problematic. For it would have formed अमिदत् under Pushâdi. The better arrangement would have been, not to read it in the Dyutâdi class, but in the atmanepadi class any where else of the Bhuvâdi, to give us the form अमेदिष्ट ।

Pre मेद्यति । The vowel is gunated by S. 2346. Per. मिमेद । मिमेदिथ । I Fut. मेदिता । II Fut. मेदिष्यति । Impera. मेद्यतु । Imper. अमेद्यत् । Poten. मेद्येत् । Bene. मिद्यात् । Aor. अमिदत् । Desi. मिमिदिषति । मिमेदिषति । Ger. मेदित्वा or मिदित्वा ।

ञिक्ष्विदा १३४ स्नेहनमोचनयोः ।

134. √ñi kshvidâ 1. to be greasy or unctuous, love; 2. to release. It is in the Bhvadi also. See No. 780.

Pre. क्ष्विद्यति । Per. चिक्ष्वेद । I Fut. क्ष्वेदिता । II Fut. क्ष्वेदिष्यति । Impera. क्ष्विद्यतु । Imper. अक्ष्विद्यत् । Poten. क्ष्विद्येत् । Bene. क्ष्विद्यात् । Aor. अक्ष्विदत् । Condi. अक्ष्वेदिष्यत् ।

ऋधु १३५ वृद्धौ ।

आनर्ध । आर्धत् ।

135. √ṛidhu to prosper, grow, increase. This root is found in the Svâdi also. See No. 24.

Pre. ऋध्यति । Per. आनर्ध । आनृधतुः । आनर्धिथ । आनर्धिव । I. Fut. अर्धिता । II Fut. अर्धिष्यति । Impera. ऋध्यतु । Imper. आर्ध्यत् । Poten. ऋध्येत् । Bene. ऋध्यात् । Aor. आर्धत् । (The real form is ऋधत् without the augment अ as in मा भवान् ऋधत् ।) Condi. आर्धिष्यत् । Causa. अर्धयति । Aor आर्दिधत् । Desi. अर्दिधिषति or ईर्त्सति । VII. 2. 49. S. 2318. Past. Part. ऋद्धः । Ger. अर्धित्वा or ऋद्ध्वा ।

गृधु १३६ अभिकाङ्क्षायाम् ।

अगृधत् । वृत् । पुषादयो दिवादयश्च वृत्ताः । केचित्तु पुषादिसमाप्त्यर्थमेव वृत्करणम् । दिवादिस्तु भ्वादिवदाकृतिगणः । तेन क्षीयते सूयतीत्यादि सिद्धिरित्याहुः ।

136. √gṛidhu, to covet. desire, to be greedy.

Pre. गृध्यति । Per. जगर्ध । जगृधतुः । जगर्धिथ । जगृधिव । I Fut. गर्धिता । II Fut. गर्धिष्यति । Impera. गृध्यतु । Imper. अगृध्यत् । Poten. गृध्येत् । Bene. गृध्यात् । Aor. अगृधत् । Condi. अगर्धिष्यत् । Causa. गर्धयति or ते (I. 3. 69. S. 2739). Desi. जिगर्धिषति । Inten. जरीगृध्यते । yañ luk जगर्धीति । Ger. गर्धित्वा or गृद्ध्वा । Nouns: गृध्नुः । गर्धनः । गृध्रः ।

वृत् । Finish. According to Atreya and Maitreya the Divâdi and Pushâdi reach their completion here. Others hold that the word vṛit applies to Pushâdi only. There is no end to Divâdi class. It is an Akritigaṇa like the Bhvâdi. And thus the forms क्षीयते and मृग्यति &c. ar explained by them.

मृग १३७ अन्वेषणे ।

137 √. mṛiga, to seek, search for.

Pre. मृग्यति ।

इति तिङन्तदिवादिप्रकरणम् ।

अथतिङन्त स्वादि प्रकरणम् ।

CHAPTER V.

THE SU-CLASS VERBS.

षुञ् १ अभिषवे ।

अभिषवः स्नपनं पीडनं स्नानं सुरासंधानं च । तत्र स्नानेऽकर्मकः ।

The first root of this class is —

1. √shuñ to bathe. The word abhiṣhava here means to make one bathe, to squeeze, to bathe, and to distil spirituous liquor. It is intransitive in the sense of bathing.

Thus सु+शप्+ति । Now applies the following sûtra by which the vikaraṇa श्नु comes after these verbs instead of शप् ।

२५२३ । स्वादिभ्यः श्नु । ३ । १ । ७३ ।

सुनोति । सुनुतः । 'हुश्नुवोः-' (२३८७) इति यण् । सुन्वन्ति । सुन्वः-सुनुवः । सुन्वहे-सुनुवहे । सुषाव-सुषुवे । सोता । सुनु । सुनवानि । सुनवै । सुनुयात् । सूयात् । 'स्तुसुधूञ्भ्यः-' (२३८५) इतीट् । असावीत्-असोष्ट । अभिषुणोति । अभ्यषुणोत् । अभिसुषाव ।

2523. The affix श्नु comes after the roots of Svâdi class when a sârvadhâtuka affix denoting an agent follows.

This debars शप्. As सु+श्नु+तिप्=सु+नु+ति=सुनोति 'he presses out'. The dual is सुनुतः । The plural is सुनु+अन्ति=सुन्वन्ति । Here व is substituted for उ by VI. 4. 87 S. 2387. The First Person dual is सुन्वः or सुनुवः by VI. 4. 107 S 2333. The âtmanepadi dual is सुन्वहे or सुनुवहे । In the aorist there is इट् by VII. 2. 72. S. 2385. As असावीत् ।

The स is changed to ष after an alterant preposition (VIII. 3. 65. S. 2270). As अभिषुणोति। But not in अभिसुषाव because of the implied prohibition of VIII. 3. 64 S 2277. Nor is स changed in the Second Future and Desiderative, because of the following.

२५२४। सुनोतेः स्यसनोः। ८। ३। ११७।

स्ये सनि च परे सुञः षो न स्यात्। विसोष्यति।

2524. The स् of सु (सुनोति) is not changed to ष् in the Future, Conditional and Desiderative.

Thus:—अभिसोष्यति, परिसोष्यति, अभ्यसोष्यत, पर्यसोष्यत॥

1. √ṣhu, to press out or extract juice; to distil. Parasmaipada.

Pre. सुनोति। सुनुतः। सुन्वन्ति। सुनोषि। सुनोमि। सुनुवः। सुन्वः। Per. सुषाव। सुषुवतुः। सुषोथ or सुषविथ। सुषुवथुः। सुषुव। सुषाव or सुषव। सुषुविव। I Fut. सोता। II Fut. सोष्यति। Impera. सुनोतु। सुनुतात्। सुनुताम्। सुन्वन्तु। सुनु। सुनुतम्। सुनुत। सुनवानि। Imper. असुनोत्। असुनुताम्। असुन्वन्। असुनोः। असुनवम्। असुन्व or असुनुव। Poten. सुनुयात्। सुनुयाताम्। सुनुयुः। सुनुयाः। सुनुयाम्। Bene. सूयात् सूयास्ताम्। Aor. असावीत्। असाविष्टाम्। असावीः। असाविषम्। Condi. असोष्यत्। Causa. सावयति। Aor. असूषुवत्। Desid. सुसूषति। Inten सोषूयते। yanluk. सोषुवीति or सोषोति। d. सोषुतः। Nouns:—राजसूयः। आसाव्यम्। सुत्वरी। सुत्या। सुरा। सुरकः।

1. ṣhuñ, to press out or extract juice, to distill. Atmanepada.

Pre. सुनुते। सुन्वाते। सुन्वते। सुनुषे। सुन्वे। सुनुवहे सुन्वहे। Per सुषुवे। सुषुविषे। सुषुविढ्वे सुषुविध्वे। सुषुवे। सुषुविवहे। सुषुविमहे। I Fut सोता। II Fut. सोष्यते। Impera. सुनुताम्। सुन्वाताम्। सुन्वतां। सुनुष्व। सुनवै। सुनवावहै। Imper. असुनुत। असुन्वाताम्। असुन्वत। असुनुथाः। असुन्वि। असुन्वहि। असुनुवहि। Poten. सुन्वीत। सुन्वीयाताम्। Bene. सोषीष्ट। सोसीयास्ताम्। सोषीढ्वम्। Aor. असोष्ट। असोषाताम्। असोष्टाः। असोषि। Condi. असोष्यत।

षिञ् २ बन्धने।

सिनोति। विसिनोति। सिषाय-सिष्ये। सेता।

2. √ṣhiñ. To bind. Parasmaipada.

Pre. सिनोति। सिनोषि सिनोमि। सिनुवः सिन्वः। Per. सिषाय। सिष्यतुः। सिषयिथ or सिषेथ। सिष्य। सिषाय or सिषय। सिष्यिव। I Fut. सेता। II Fut. सेष्यति। Impera सिनोतु। सिनु। सिनवानि। Imper. असिनोत्। Poten. सिनुयात्। Bene. सीयात्। Aor. असैषीत्। असैष्टाम्। Condi. असेष्यत्। Pass. सीयते। Causa. साययति। Aor. असीषयत्। Desid. सिसीषति or ते। Inten. सेषीयते। yaiiluk. सेषयीति or सेषेति। Part. Pass. सितः। Act. सितवान् Nouns:—सैरिकः। सेतु। सिता। सेरुः। सिनः। असिता सेत्रम्। परिषितः। परिषयः।

2. √ṣhiñ to bind, fasten. Atmanepada.

Pre. सिनुते। सिनुषे। सिन्वे। सिन्वहे or सिनुवहे। Per. सिष्ये। सिष्यिषे। सिष्यिवहे। I Fut. सेता। II सेष्यते। Impera. सिनुताम्। सिनुष्व। सिनवै। Imper. असिनुत। असिनुथाः। असिन्वि। असिन्वहि or असिनुवहि। Poten.। सिन्वीत। Bene. सेषीष्ट। Aor. असेष्ट। असेषाताम्। Condi. असेष्यत.

शिञ् ३ निशाने ।

तालव्यादिः । शेता ।

3. √śiñ, to whet, to sharpen. Parasmaipada.

Pre. शिनोति । Per. शिशाय । I Fut. शेता । II Fut. शेष्यति । Impera. शिनोतु । Imper. अशिनोत् । Poten. शिनुयात् । Bene. शीयात् । Aor. अशैषीत् ।

3. √śiñ, to whet, sharpen. Atmanepada.

Pre. शिनुते । Per. शिश्ये । I Fut. शेता । II Fut. शेष्यते.

डुमिञ् ४ प्रक्षेपणे ।

'मीनातिमिनोति-' (२५०८) इत्यात्वम् । ममौ । ममिथ-ममाथ । मिम्ये । माता । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ।

4. √ḍu miñ, to throw, cast, scatter. Parasmaipada.

Pre. मिनोति । Per. ममौ (S. 2508). मिम्यतुः । मिम्युः । ममिथ or ममाथ । मम्यथुः । मम्य । ममौ । मिम्यिव । मिम्यिम । I Fut. माता । II Fut. मास्यति । Impera. मिनोतु । मिनु । मिनवानि । Imper. अमिनोत् । अमिनुतम् । Poten. मिनुयात् । Bene. मीयात् । Aor. अमासीत् । अमासिष्टाम् । Condi. अमास्यत् । Causa. मापयति । Aor. अमीमपत् । Desid. मित्सति । Inten. मेमीयते । yañluk मेमेति । मेमयीति । Nouns: मित्रिमम्, मीरः, प्रमयः

4. √ḍu miñ. Atmanepada.

Pre. मिनुते । Per. मिम्ये । मिम्यिषे । मिम्यिवहे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. मिनुताम् । मिनुष्व । मिनवै । Imper. अमिनुत । Poten. मिन्वीत । Bene मासीष्ट । Aor. अमास्त । अमासाताम् । Condi. अमास्यत ।

चिञ् ५ चयने ।

प्रणिचिनोति ।

5. √chiñ, to collect. The Present 3rd person is चिनोति । The preposition नि is changed to णि as प्रणिचिनोति (VIII. 4. 17 S. 2285). In the Perfect, the च is optionally changed to क by the following :—

२५२५ । विभाषा चेः । ७ । ३ । ५८ ।

अभ्यासात्परस्य चिञः कुत्वं वा स्यात्सनि लिटि च । प्रणिचिकाय । चिचाय-चिक्ये-चिच्ये । अचैषीत्-अचेष्ट ।

2525. A guttural is optionally substituted for the च् of चि after a reduplication in the Desiderative and Perfect.

As चिचीषति or चिकीषति, चिचाय or चिकाय ॥ But चेचीयते in other cases.

5. √chiñ, to collect. Parasmaipada.

Pre. चिनोति Per. चिकाय or चिचाय । चिक्यतुः or चिच्यतुः । चिकयिथ or चिकेथ or चिचयिथ or चिचेथ । चिक्यिव । or चिच्यिव । I. Fut. चेता । II Fut. चेष्यति । Impera. चिनोतु । चिनुताम् । Imper. अचिनोत् । Poten. चिनुयात् । Bene. चीयात् । Aor. अचैषीत् । Condi. अचेष्यत् । Causa. चापयति । चाययति । Desi. चिचीषति । चिकीषति । Inten. चेचीयते चेकीयते । yañluk. चेचेति । Past Pass. चितः । Act. चितवान् । चेयम् Nouns :—निकाय्यः । संचाय्यः । परिचाय्यः । उपचाय्यः । अग्निचित् । श्येनचित् । निश्चयः । द्याचितीनः । पुष्पप्रचायः । फलप्रचयं । कायः । द्याचितिकः । गोमय निकायः । भिक्षुनिकायः । चितिः । द्विचितीकः । आचितीनः । द्याचितः । आचितकः । आचितः । चित्रम् ।

5. √chiñ, to collect. Atmanepada.

Pre. चिनुते । Per. चिक्ये or चिच्ये I Fut. चेता । II Fut. चेष्यते । Impera, चिनुताम् । Imper. अचिनुत । Poten. चिन्वीत । Bene. चेषीष्ट । Aor. अचेष्ट ।

स्तृञ् ६ आच्छादने ।

स्तृणाति । स्तृणुते । 'गुणोऽर्ति–' (२३८०) इति गुणः । स्तर्यात् ।

6. √stṛiñ, to cover. The Present is स्तृणोति । Atm. स्तृणुते । In the Potential there is guṇa by S. 2380. As स्तर्यात् । In the âtmanepada, the इट् is optional in the Benedictive and Aorist by the following.

२५२६ । ऋतश्च संयोगादेः । ७ । २ । ४३ ।

ऋदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि । स्तरिषीष्ट–स्तृषीष्ट । अस्तरिष्ट–अस्तृत ।

2526. The इट् is opitionally added to the endings of the Atmanepada Benedictive and S-Aorist, after a root, which ends in short ऋ, which is preceded by a conjunct consonant.

As स्तरिषीष्ट or स्तृषीष्ट । Aor. अस्तरिष्ट or अस्तृत ।

Note:—Why ending in short ऋ ? Observe च्योषीष्ट, अच्योष्ट, प्लोषीष्ट and अप्लोष्ट ॥ Why 'beginning with a conjunct consonant,? Observe कृषीष्ट, हृषीष्ट, अकृत and अहृत ॥ Why 'in the Atmanepada'? Observe अध्वार्षीत्, अस्मार्षीत् ॥ In संस्कृषीष्ट and समस्कृत there is not इट्, first because स्कृ (the form assumed by कृ with सुट् augment) is not so enunciated in the Dhâtupaṭha; the word upadeśa of VII. 2. 10, is understood here; so that the rule applies to those roots only which in the Dhâtupâṭha are ऋ ending and preceded by conjunct consonant; and secondly सुट् augment is considered as not attached to the root (VI. 1. 135), and therefore स्कृ is not considered a root beginning with a conjunct consonant.

6. √stṛiñ, to cover. Parasmaipada.

Pre. स्तृणोति । स्तृणुतः । स्तृण्वन्ति । स्तृणोषि । स्तृणोमि । स्तृण्वः or स्तृणुवः । स्तृणुमः or स्तृण्मः । Per. तस्तार । तस्तरतुः । तस्तरुः । तस्तर्थ । तस्तर । तस्तार or तस्तर । तस्तरिव । I Fut. स्तर्ता । II Fut. स्तरिष्यति । Impera. स्तृणोतु । स्तृणु । स्तृणवानि । Imper. अस्तृणोत् । Poten. स्तृणुयात् । Bene. स्तर्यात् । Aor. अस्तार्षीत् । अस्तार्ष्टाम् । Condi. अस्तरिष्यत् । Pass. स्त्रियते । Causa. स्तारयति । Aor. अतिस्तरत् । Desid. तिस्तीर्षति । Inten. तास्तर्यते । yanluk तस्तर्ति । तस्तरीति । Pass. स्तृतः । Act. स्तृतवान् । Ger. स्तृत्वा

6. √stṛiñ, to cover. Atmanepada.

Pre. स्तृणुते । स्तृणुषे । स्तृण्वे । Per. तस्तरे । तस्तराते । तस्तरिषे । तस्तरिढ्वे तस्तरिध्वे । तस्तरे । तस्तरिवहे । I Fut. स्तर्ता । II Fut. स्तरिष्यते । Impera. स्तृणुताम् । स्तृणुष्व । स्तृणवै । Imper. अस्तृणुत । Poten. स्तृण्वीत । Bene. स्तृषीष्ट or स्तरिषीष्ट । Aor. अस्तृत or अस्तरिष्ट । अस्तृषाताम् or अस्तरिषाताम् । Condi. अस्तरिष्यत ।

कृञ् ७ हिंसायाम् ।

कृणोति–कृणुते । चकार । चकर्थ । चक्रे । क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । अकृत ।

7. √kṛiñ, to hurt, injure, kill. Parasmaipada.

Pre. कृणोति। Per. चकार। चक्रतुः। चकर्थ। चकृव। चकार or चकर। चकृम। I Fut. कर्ता। II Fut. करिष्यति। Impera कृणोतु। Imper. अकृणोत्। Penen. कृणुयात्। Bene. क्रियात्। Aor. अकार्षीत्। अकार्ष्टाम्। Causa. कारयति। Aor अचीकरत्। Desid. चिकीर्षति। Inten. चेक्रीयते। yanluk चरीकर्ति।

7. √kṛiñ. Atmanepada.

Pre. कृणुते। Per. चक्रे। चक्राते। चकृषे। चकृढ्वे। चक्रे। चकृवहे। I Fut. कर्ता। II Fut. करिष्यते। Impera. कृणुताम्। Imper. अकृणुत। Poten. कृण्वीत। Bene. कृषीष्ट। Aor. अकृत। अकृषाताम्। Desid. चिकीर्षते।

वृञ् ८ वरणे।

8. √vṛiñ to choose, select. In the Perfect, 2nd person singular the augment इट् is optional by the nipâtan of the following sûtra.

२५२७। बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे। ७। २। ६४।

एषां वेदे इडभावो निपात्यते। तेन भाषायां थलीट्। ववरिथ। ववृव। ववृवहे। वरिता-वरीता।

2527. In the Veda are found the irregular forms babhûtha, âtatantha, jagṛimbha, and vavartha.

As त्वं हि होता प्रथमो बभूथ (=बभूविथ); येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ (=आतेनिथ); जगृम्भा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् (=जगृहिम), ववर्थ त्वं हि ज्योतिषा (=ववरिथ). See VII. 2. 13. This is also a niyama rule with regard to वृ, for by VII. 2. 13 the root वृ was already aniṭ, and its Perfect would have been ववर्थ by that rule. The special mention of this form shows that in classical literature this root is always वेट् before थ of the Perfect.

Therefore we have in classical literature ववरिथ with the थल् affix. In the First Future we have वरिता or वरीता। The lengthening is by VII. 2. 38. S. 2391.

The इट् augment is optional in the âtmanepada Benedictive and Aorist by the following:—

२५२८। लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु। ७। २। ४२।

वृङ्वृञ्भ्यामॄदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि।

2528. The इट् is optionally added to the endings of the Atmanepada Benedictive and s-Aorist, after vṛi and roots ending in long ṝ (ॠ).

Thus the Benedictive is वृषीष्ट। But when इट् is added, we have the following equation: वृ+इ+स्+स्त= वर्+इ+स्+ई+स्त। Now VII. 2. 38 S. 2391 requires the lengthening of the short इ। This is prevented by the following.

२५२९। न लिङि। ७। २। ३९।

वृतो लिङि इटो दीर्घो न स्यात्। वरिषीष्ट-वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवृत।

2529. The इट् is not lengthened after the root वृ and ॠ ending radicals in the Benedictive.

As वरिषीष्ट,

8. √vṛiñ, to choose, select. Parasmaipada.

Pre. वृणोति । Per. ववार । वव्रतुः । ववरिथ । वव्रु । ववार or ववर । ववृव । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरिष्यति or वरीष्यति । Impera वृणोतु । वृणुतात् । Imper. अवृणोत् । Poten. वृणुयात् । Bene. व्रियात् । Aor. अवारीत् । अवारिष्टाम् । Condi. अवरिष्यत् । अवरीष्यत् । Pass. व्रियते । Aor. अवारि । Causa. वारयति । Aor. अवीवरत् । Desid. वुवूर्षति । विवरिषति । विवरीषति । Inten. वेवीर्यते । yaṅ luk. वर्वर्ति । Nouns:— वृत्यः । वारणम् । वार्या । पतिंवरा । निवरा । वरुणानी । वारुणी ।

8. √vṛiñ, to select, choose. Atmanepada.

Pre. वृणुते । Per. वव्रे । ववृषे । ववृढ्वे । ववृवहे । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरिष्यते or वरीष्यते । Impera. वृणुताम् । Impe' अवृणुत । Poten. वृण्वीत । Bene. वृषीष्ट or वरिषीष्ट । Aor. अवृत or अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृषाताम् or अवरिषाताम् or अवरीषाताम् । अवृध्वम् । अवरिध्वम् । अवरीध्वम् । अवरिढ्वम् । अवरीढ्वम् । Condi. अवरिष्यत । अवरीष्यत । Causa. वारयति । अवीवरत् । Desid. वुवूर्षते । विवरिषति । विवरीषति । Inten. वेवीयेते । Nouns : वृत्यः । वार्या । वरा । वारणम् । वृत्तम् । नीवारः । निवरः । प्रावरः प्रवरः । प्रवरा । वर्म । वर्मी । वार्म्मिकायणिः । वरूथः । वर्षम् । वर्णः । वर्णी । ब्रह्मवर्णी । वरुणः । वरुणानी । मैत्रावरुणः । वरुणदत्तः । वार्णिकः । वरुणिल । वरुणदत्तकः । वरुः । वरत्री ।

धुञ् ९ कम्पने ।

धुनोति-धुनुते । अधौषीत् । अधोष्यत् । दीर्घान्तोऽप्ययम् । धूनोति-धूनुते । 'स्वरतिसूति-' (२२७९) इति वेट् । दुधविथ-दुधोथ । किति लिटि तु 'श्र्युकः-' (२३८१) इति निषेधं बाधित्वा क्रादिनियमान्नित्यमिट् । दुधुविव । 'स्तुसुधूञ्भ्यः-' (२३८५) इति नित्यमिट् । अधावीत्-अधविष्ट-अधोष्ट ।

9. √dhuñ, to tremble, shake. This root is taught with long ऊ also, as धूञ् । It will be optionally वेट् as it is specifically mentioned in the sûtra VII. 2. 44. S. 2279. As दुधविथ or दुधोथ । In other terminations of the कित् Perfect the इट् augment is compulsory, because the prohibition of VII. 2. 11. S. 2381 is superseded by VII. 2. 13. S. 22 93. As दुधुविव । The P. Aor. is अधावीत् । The इट् here is compulsory under VII. 2. 72. S. 2385.

Pre. धुनोति । Per. दुधाव । दुधविथ or दुधोथ । I Fut. धोता । धोतासि । II Fut. धोष्यति । Impera. धुनोतु । Imper. अधुनोत् । अधुनुताम् । Poten. धुनुयात् । Bene. धूयात् । Aor. अधौषीत् । Condi. अधोष्यत् । Causa. धावयति । Aor. अदूधवत् । Desid. दुधूषति । Inten दोधूयते । yaṅluk. दोधोति । Parti. धुतः । Ger. धुत्वा । Nouns: धुनिः ।

9. √dhuñ. Atmanepada.

Pre. धुनुते । Per. दुधुवे । दुधुविषे । I Fut. धोता । धोतासे । II Fut. धोष्यते । Impera. धुनुताम् । Imper अधुनुत । Poten. धुन्वीत । Bene. धोषीष्ट । Aor. अधोष्ट । Condi. अधोष्यत । Desid. दुधूषते ।

9. (*a*) धूञ् √dhûñ. This dhûñ is found in the Kryâdi class and Yujâdi also. The root dhû without ञ् is in the Tudâdi also.

Pre. धूनोति। A. धूनुते। Per. दुधाव A. दुधुवे। दुधविथ or दुधोथ। दुधुविव। I Fut. धोता or धविता। II. Fut. धोष्यति or धविष्यति। A. धोष्यते or धविष्यते। Impera. धूनोतु or धूनुतात्। Imper. अधूनोत्। Poten. धूनुयात्। A. धून्वीत। Bene. धूयात्। A. धोषीष्ट or धविषीष्ट। Aor. अधावीत्। अधाविष्टाम्। A. अधोष्ट or अधविष्ट। Causa. धूनयति (See Vârtika under S. 2572 for न). Desid. दुधूषति। Past Part. धूतः। Ger. धूत्वा।

The following roots are Parasmaipadins.

टुदु १० उपतापे।

दुनोति।

10. √ṭudu, to burn.

Pre. दुनोति। Per. दुदाव। I Fut. दोता। II Fut. दोष्यति। Impera. दुनोतु। Imper. अदुनोत्। Poten. दुनुयात्। Bene. दूयात्। Aor. अदौषीत्। Condi. अदोष्यत् Causa. दावयति। Aor. अदूदवत्। Desid. दुदूषति। Inten. दोदूयते। yaṅluk दोदोति। Parti. दुतवान्। Ger. दुत्वा। Noun: दावः। दवथुः।

हि ११ गतौ वृद्धौ च।

11. √hi, to go, 2. to promote.

Thus हिनोति। The न is changed to ण after an alterant preposition by the following sûtra.

२५३० । हिनु मिना । ८ । ४ । १५ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य एतयोर्नस्य णः स्यात्। प्रहिणोति।

2530. The न of हिनु and मीना is changed into ण, when coming after an upasarga containing in it a cause of change.

Thus प्रहिणोति। (प्रहिणुतः, प्रमीणाति, प्रमीणीतः) ॥

Note:—The root हि belongs to the Svâdi class of verbs and takes the vikaraṇa नु technically श्नु; and the root मी belongs to Kṛyâdi class which takes the vikaraṇa श्ना ॥ In the sûtra the verbs are shown with the vikaraṇas affixed. Under certain circumstances the forms of the vikaraṇa is changed from नु to नो and ना to नी, but the rule still applies, because the substitute of an अच् or vowel is like the principal. See I. 1. 57.

In forming the Perfect we have हि+णल्=जिहि+अ। Now applies the following sûtra by which the ह is changed to घ।

२५३१ । हेरचङि । ७ । ३ । ५६ ।

अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्यान्न तु चङि। जिघाय।

2531. A guttural is substituted for the ह of हि (हिनोति) after a reduplication, but not in the Reduplicated Aorist (चङ्)।

As प्रजिघाय but प्राजीहयद् दूतम् in the Reduplicated Aorist.

Obj. The word अचङि could be dispensed with from the sûtra, in as much as चङ् can never come after the simple root हि, but after the causative of हि, and the causative stem of हि is a different verb than, हि. Ans. The fact of this word अचङि being employed in the sûtra indicates the existence of the following maxim : प्रकृति ग्रहणे ण्यधिकस्यापि ग्रहणम् " A radical denotes whenever it is employed in Grammar, not only that radical itself, but it denotes also whatever stem may result from the the addition to it of the causative affix णि" ॥ Therefore we have प्रजिघाययिषति ॥

11. √hi, to go, promote.

Pre. हिनोति । Per. । जिघाय । जिघ्यतुः । जिघ्युः । जिघयिथ or जिघेथ । जिघ्य । जिघ्यिव । I Fut. हेता । II Fut. हेष्यति । Impera. हिनोतु । Imper. अहिनोत् । Poten. हिनुयात् । Bene. हीयात् । Aor. अहैषीत् । Condi. अहेष्यत् Causa. हाययति; Aor अजीहयत् । Desdi. जिघीषति । Inten. जेघीयते । yań luk जेघेति । Part. Pass. हितः । Act. हितवान् । Nouns :— हेतिः । हयः । हेतुः । संहितोरुः ।

पृ १२ प्रीतौ ।

पृणोति । पर्ता ।

12. √pṛi, to please or delight.

Pre. पृणोति । Per. पपार । पप्रतुः । पप्रुः । पपर्थ । पप्रथुः । पप्र । पपार or पपर । पप्रिव । पप्रिम । I Fut. पर्ता । II Fut. परिष्यति । Impera. पृणोतु । Imper. अपृणोत् । Poten. पृणुयात् । Bene. प्रियात् । Aor. अपार्षीत् । Condi. अपरिष्यत् Causa. पारयति Aor. अपीपरत् । Desid. पुपूर्षति । Inten. पेप्रीयते ।

स्पृ १३ प्रीतिपालनयोः ।

'प्रीतिचलनयोः' इत्यन्ये । 'चलनं जीवनम्' इति स्वामी । स्पृणोति । पस्पार । 'स्मृ' इत्येके । स्मृणोति । पृणोत्यादयस्त्रयोऽपि छान्दसा इत्याहुः ।

13. √spṛi ; to gratify, to protect. Another reading is 'prîti-chalanyoḥ' —'to gratify, to live'. The word 'chalana' here means 'living', according to Svâmî. Some read it as स्मृ √smṛi as स्मृणोति । The three roots pṛi, spṛi, and smṛi are Vaidic, according to some.

Pre. स्पृणोति । Per. पस्पार । पस्पर्थ । I Fut. स्पर्ता । II Fut. स्परिष्यति । Impera. स्पृणोतु । Imper. अस्पृणोत् । Poten. स्पृणुयात् । Bene. स्प्रियात् । Aor. अस्पार्षीत् । Condi. अस्परिष्यत् । Causa. स्पारयति । Desid पुस्पूर्षति । Inten. पेस्प्रीयते ।

आपॢ १४ व्याप्तौ ।

आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नुवः । आप्ता । आप्नुहि । लृदित्वादङ् । आपत् ।

14. √apḷṛi, to pervade.

Pre. आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नोषि । आप्नोमि । आप्नुवः । Per. आप । आपतुः । आपिथ । आपिव । I Fut. आप्ता । II Fut. आप्स्यति । Impera. आप्नोतु । आप्नुहि । आप्नवानि । Imper. आप्नोत् । Poten. आप्नुयात् । Bene. आप्यात् । Aor. आपत् । The aorist is formed by अङ् as the root has an indicatory लृ (III. 1. 55. S. 2343). Condi. आप्स्यत् । Causa. आपयति । Aor. मा भवान् आपिपत् । Desid. ईप्सति VII. 4. 55. S. 2619. Parti. Pass. आप्तः । Act. आप्तवान् । Nouns :—प्रापय्य आप्तिः । प्राप्तजीविकः । आपः । परीपम् । अन्तरीपम् । द्वैपायन ।

शकॢ १५ शक्तौ ।

अशकत् ।

15. √śakḷṛi, to be able.

Pre. शक्नोति । शक्नुतः । शक्नुवन्ति । Per. शशाक । शेकतुः । शेकुः । शशक्थ or शेकिथ । I Fut. शक्ता । II Fut. शक्ष्यति । Impera. शक्नोतु । शक्नुहि । Imper. अशक्नोत् । Poten. शक्नुयात् । Bene. शक्यात् । Aor. अशकत् Condi. अशक्ष्यत् । Desid. शिक्षते 'He desires to be able'. As धनुषि शिक्षते । See Vârtika under S. 2687. Past. Pass. शक्तः । शकितः । Act. शक्तवान् । शकितवान् । Nouns :—शक्रः । शकलम् ।

राध १६ साध १७ संसिद्धौ ।

राध्नोति ।

16. √râdha, to accomplish, 17 √sâdha, to accomplish. The Present is राध्नोति । In the Perfect, the reduplicate is elided, and ए substituted for आ by the following sûtra

२५३२ । राधो हिंसायाम् । ६ । ४ । १२३ ।

एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च । रेधतुः । रेधुः । रेधिथ । राद्धा । साध्नोति । साद्धा । असात्सीत् । असाद्धाम् ।

2532. The ए is substituted for the आ of राध when meaning 'to hurt some one', and the reduplicate is elided, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्), as well as before थल् with the इट् augment.

Thus अपरेधतुः, अपरेधुः, अपरेधिथ, but रराधतुः, रराधुः, रराधिथ in any other senses than that of 'hurting.' In this sûtra the *long* आ of राध is to be replaced by ए, the anuvṛitti of short अ (अतः VI. 4. 120) is therefore not appropriate here. We should either read the anuvṛitti of आ from VI. 4. 112, or we should read the word एकहलमध्ये in this way " in राध् *whatever* stands between two simple consonants is replaced by ए".

16. √râdha, to accomplish, complete.

Pre. राध्नोति । राध्नुतः । राध्नुवन्ति । राध्नुवः । Per. रराध । रराधतुः or रेधतुः । रेधुः or रराधुः । रराधिथ or रेधिथ । I Fut. राद्धा । II Fut. रात्स्यति । Impera. राध्नोतु । राध्नुहि । Imper. अराध्नोत् । Poten. राध्नुयात् । Bene. राध्यात् Aor. अरात्सीत् । अराद्धाम् । अरात्सुः । Condi. अरात्स्यत् । Pass राध्यते । Causa. राधयति । Aor. अरीरधत् Desid. रिरात्सति । Inten. राराध्यते ।

17. √sâdha, to complete, finish.

Pre. साध्नोति । Per. ससाध । ससाधतुः । ससाधुः । ससाधिथ । ससाधिव I Fut. साद्धा । II Fut. सात्स्यति । Impera. साध्नोतु । Imper. असाध्नोत् । Poten. साध्नुयात् । Bene. साध्यात् । Aor. असात्सीत् । असाद्धाम् । Condi. असात्स्यत् । Causa. साधयति । Aor. असीषधत् । Desi.d सिषात्सति । Inten. सासाध्यते । yaniuk सासाद्धि । Nouns: साधुः साधनः

अथ द्वावनुदात्तेतौ

The two following roots are anudâttet.

अशू १८ व्याप्तौ संघाते च ।

अश्नुते ।

18. √aśû, to pervade. 2. to accumulate.

The Present is अश्नुते । In the Perfect, न is inserted after the long आ of the reduplicate, by the following sûtra.

२५३३ । अश्नोतेश्च । ७ । ४ । ७२ ।

दीर्घादभ्यासादवर्णात्परस्य नुट् स्यात् । आनशे । अशिता-अष्टा । अशिष्यते-अक्ष्यते । अश्नुवीत । अक्षीष्ट-अशिषीष्ट । आशिष्ट-आष्ट । आक्षाताम् ।

2533. After the lengthened आ of the reduplicate of अश् (अश्नोति), comes the augment नुट् (न्) before the short अ of the root in the Perfect.

This applies to a case where the root does not contain a double consonant. Thus व्यानशे, व्यानशाते, व्यानशिरे ॥ The rule applies to अश् of the Svâdi 18 and not to अश् of the Kryâdi 51 ; there we have आश, आशतुः, आशुः ॥

18. √aśû, 1. to pervade, 2. to heap, accumulate.

Pre अश्नुते । अश्नुवाते । अश्नुवते । अश्नुषे । अश्नुध्वे । अश्नुवे । अश्नुवहे । Per. आनशे । आनशाते । आनशिषे or आनक्षे । आनशिध्वे or आनड्ढ्वे । आनशिवहे or आनश्वहे । आनशिमहे or आनश्महे I Fut. अष्टा । अशिता । II Fut. अक्ष्यते । or अशिष्यते । Impera. अश्नुताम् । अश्नुष्व । Imper. आश्नुत । आश्नुथाः । आश्नुवि । Poten. अश्नुवीत । अश्नुवीथाः । Bene अशिषीष्ट । अक्षीष्ट । Aor. आशिष्ट or आष्ट । आशिषाताम् आक्षाताम् । Condi. आक्ष्यत । आशिष्यत । Causa. आशयते । Aor. आशिशत् । Desid. आशिशिषते । Inten. आशाश्यते । yañ luk आशष्टीति । Pass. अष्टः । Act. अष्टवान् । Ger. अष्ट्वा or अशित्वा । Nouns:—आश्विकः । आशुः । श्वशुरः । अक्षरम् । अशुम् । अश्वः । अक्षः । अक्षि । अश्रि ।

ष्टिघ १९ आस्कन्दने ।

स्तिघ्नुते । तिष्टिघे । स्तेघिता ।

19. √ṣhṭigha, to assail, attack.

Pre. स्तिघ्नुते । Per. तिष्टिघ्ने । I Fut. स्तेघिता । II Fut. स्तेघिष्यते । Impera. स्तिघताम् । Imper. अस्तिघत । Poten. स्तिघेत । Bene. स्तिघिषीष्ट । Aor. अस्तेघिष्ट । Condi. अस्तेघिष्यत । Causa. स्तेघयति Aor. अतिष्टिघत् । Desid. तिष्टिघिषते । तिष्टेघिषते । Inten. तेस्तिघ्यते yañ luk तेष्टिघीति or तेष्टेग्धि । Ger. स्तिघित्वा । स्तेघित्वा ।

अथ आ गणान्तात् परस्मैपदिनः ॥

All the roots up to the end of this class are Parasmaipadins.

तिक २० तिग २०.क । गतौ च ।

चादास्कन्दने । तिक्नोति । तिग्नोति ।

20. √tika 20(*a*) √tiga to go, **attack, assail.** By force of the letter च the meaning to assail is also taken here.

Pre. तिक्नोति । Per. तितेक । तितेकिथ । तितिकिव । I Fut. तेकिता । II Fut. तेकिष्यति । Impera. तिक्नोतु । Imper. अतिक्नोत् । Poten. तिक्नुयात् । Bene. तिक्यात् । Aor. अतेकीत् । Condi. । अतेकिष्यत् । Causa. तेकयति Aor. अतीतिकत् । तैकायनिः Desid. तितेकिषति । Inten. तेतिक्यते । yañ luk. तेतिकीति । Nouns:—तिकः तैकायनः । तिककितवाः ।

20. √tiga to go, to attack, assail.

Pre. तिग्नोति । Per. तितेग । I Fut. तेगिता । II Fut. तेगिष्यति । Impera. तिग्नोतु । Imper. अतिग्नोत् । Poten. तिग्नुयात् । Bene. तिग्यात् । Aor. अतेगीत् । Condi. अतेगिष्यत् । Causa. तेगयति । Desid. तितेगिषति । Inten. तेतिग्यते ।

षघ २१ हिंसायाम् ।

सघ्नोति ।

21. √shagha, to hurt, injure, kill.

Pre. सघ्नोति । Per. ससाघ । सेघतुः । सेघिथ । सेघिथ । I Fut. सघिता । II Fut. सघिष्यति । Impera. सघ्नोतु । Imper. असघ्नोत् । Poten. सघ्नुयात् । Bene. सघ्यात् । Aor. असाघीत् or असघीत् । Condi. असघिष्यत् । Causa. साघयति । Aor असीषघत् । Desid. सिषघिषति । Inten. सासघ्यते । yań luk. सासघीति । सासग्धि ।

ञिधृषा २२ प्रागल्भ्ये ।

धृष्णोति । दधर्ष । धर्षिता ।

22. √ñidhṛishâ, to be proud or over-bearing.

Pre. धृष्णोति । Per. दधर्ष । दधृषतुः । दधर्षिथ । दधर्षिथ । I Fut धर्षिता । II Fut. धर्षिष्यति । Impera. धृष्णोतु । Imper. अधृष्णोत् । Poten. धृष्णुयात् । Benedi धृष्यात् । Aor. अधर्षीत् । Condi. अधर्षिष्यत् । Causa. धर्षयति । Aor. अदीधृषत् । अदधर्षत् । Desid. दिधर्षिषति । Inten. दरिधृष्यते । yaṅ luk. दरीधृषीति । दरिधृष्टि । Part. Pass. धृष्टः । Act. धृष्टवान् । Ger. धर्षित्वा । Noun :— दधृक् ।

दम्भु २३ दम्भने ।

दम्भनं दम्भः । दभ्नोति । ददम्भ । 'श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्वं वा' इति व्याकरणान्तरमिहाप्याश्रीयते इत्युक्तम् । 'अनिदिताम्–' (४१५) इति नलोपः । तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ । * दम्भेश्च एत्वाभ्यासलोपौ वक्तव्यौ * । देभतुः । ददम्भतुः । इदं कित्वं पिदपिद्विषयकमिति सुधाकरादयः । तन्मते तिप्सिप्मिप्सु । देभ । देभिथ । 'देभ' इति रूपान्तरं बोध्यम् । अपिद्विषयकमिति न्यासकारादिमते तु । ददम्भ । ददम्भिथ । ददम्भेत्येव । दभ्यात् ।

23. √dambhu, to deceive, cheat, to injure, hurt. Thus the Present is दभ्नोति । Perfect ददम्भ । We have already mentioned under S. 2397, that according to a certain Grammar (?) the affixes of the Perfect are optionally कित् after the roots śranth, granth, dambh, and svañj. That rule is to be adopted here. The nasal is elided by S. 415. This elision being âbhîya (because taught by VI. 4. 24 which occurs in the subdivision of असिद्धवदत्राभात् VI. 4. 22. S. 2183), is asiddha and so there can be no ए change or elision of the reduplicate in the Perfect. Hence the following vartika. "The ए change and the elision of abhyâsa take place with regard to this root dambha by the sûtra VI. 4. 120 S. 2260." Thus देभतुः । When not कित्, we have ददम्भतुः ।

According to Sudhâkara and others the कित् taught by the above, applies to all affixes of the Perfect, whether they be पित् or non-पित् । In their opinion, even in the singulars तिप्, सिप् and मिप् we have देभ, देभिथ and देभ । According to Nyâsakâra and others, the कित् taught by the above rule is confined to non-पित् affixes; therefore the singulars are 3. ददम्भ, 2. ददम्भिथ and 1. ददम्भ।

Pre. दभ्नोति। The nasal is elided by S. 415. Per. ददम्भ or देभ। दभतुः or ददम्भतुः। ददम्भुः or देभुः।ददम्भिथ or देभिथ। देभथुः or ददम्भथुः। ददम्भ or देभ। ददम्भ or देभ। देभिव। I Fut. दम्भिता। II Fut. दम्भिष्यति। Impera. दभ्नोतु। Imper. अदभ्नोत्। Poten. दभ्नुयात्। Bene. दभ्यात्। Aor. अदम्भीत्। Condi. अदम्भिष्यत्। Causa. दम्भयति। Aor. अददम्भत्। Desid. दिदम्भिषति। धिप्सति। धीप्सति। VII. 4. 56. S. 2621. Inten. दादभ्यते। yań luk दादम्भि। Past Pass. दब्धः Act. दब्धवान्। Ger. दम्भित्वा or दब्ध्वा।

ऋधु २४ वृद्धौ।

24. √ṛidhu, to prosper, flourish, grow.

Pre. ऋध्नोति। Per. आनर्ध। आनृधतुः। आनर्धिथ। आनृधिव। I Fut. अर्धिता। II Fut. अर्धिष्यति। Impera. ऋध्नोतु। Imper. आर्ध्नोत्। Poten. ऋध्नुयात्। Bene. ऋध्यात्। Aor. ऋधत् as मा भवान् ऋधत्। Condi. आर्धिष्यत्। Causa. अर्धयति। Aor. आर्दिधत्। Desid. अर्दिधिषति or ईर्त्सति। Past. Pass. ऋद्ध। Ger. अर्धित्वा or ऋद्ध्वा।

तृप २५ प्रीणने।

क्षुभ्नादित्वाण्णत्वं न। तृप्नोति।

25. √tṛipa, to be pleased or satisfied. Some read this root here. The न is not changed to ण as it is considered to belong to the kshubhṇâdi class.

Pre. तृप्नोति। Per. ततर्प। ततृपतुः। ततर्पिथ or ततर्प्थ or तत्रप्थ। ततृपुः। ततृप। ततर्प। ततृपिव। I Fut. तर्पिता or तर्प्ता or त्रप्ता। II Fut. तर्पिष्यति or तर्प्स्यति or त्रप्स्यति। Impera. तृप्नोतु। Imper. अतृप्नोत्। Poten. तृप्नुयात्। Benedi. तृप्यात् Aor. अतर्पीत् or अतृपत्। अतर्प्सिष्टाम् or अतृपताम्।

२५३३। क। छन्दसि।

आ गणान्तादधिकारोऽयम्।

2533, A. The roots given here-after up to the end of the chapter are found employed in the Chhandas literature only.

This is an adhikâra gaṇa sûtra and exerts its influence up to the end of the chapter.

अह २६ व्याप्तौ।

अह्नोति।

26. √aha, to pervade.

Pre. अह्नोति।

दघ २७ घातने पालने च।

दघ्नोति।

27. √dagha, 1. to kill, hurt ; 2. to protect.

Pre. दघ्नोति ।

चमु २८ भक्षणे

चम्नोति ।

28. √chamu to eat.

Pre. चम्नोति ।

रि २९ क्षि ३० चिरि ३१ जिरि ३२ दाश ३३ दृ ३४ हिंसायाम् ।

रिणोति । क्षिणोति । अयं भाषायामपीत्येके । 'न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति' । ऋक्षीत्येके स्वाजादिरित्यन्ये । ऋक्षिणोति । चिरिणोति । जिरिणोति । दाश्नोति । दृणोति । वृत् ।

29. √ri, 30 √kshi, 31 √chiri, 32 √jiri, 33 √dâśa, 34 √dṛi. to hurt kill.

Pre. रिणोति ।

30. √kṣhi to hurt, kill. Some say that this root is found in the ordinary Sanskrit also. As न तद् यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति । Here kshiṇoti is used. So also इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोत् । Some read it as ऋक्षि, as ऋक्षिणोति, and do not read two root रि and क्षि separately, but *one* root ऋक्षि ।

Pre. क्षिणोति ।

31. √chiri to hurt, kill.

Pre. चिरिणोति ।

33. √jiri, to kill, hurt.

Pre. जिरिणोति ।

33. √dâś, to hurt, kill.

Pre. दाश्नोति ।

34. √dṛi, to hurt, kill.

Pre. दृणोति ।

वृत् । End.

इति तिङन्तस्वादिप्रकरणम् ।

Here end the roots of the Svâdi Class.

———:o:———

॥ अथतिङन्त तुदादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VI.

TUDADI ROOTS.

तुद १ व्यथने ।

इतः षट् स्वरितेतः ।

This class of verbs take the vikaraṇa श । The first root is तुद 'to torment'.

Thus तुद्+शप्+ति । Now applies the following sûtra by which श comes to the exclusion of शप् ।

२५३४ । तुदादिभ्यः शः । ३ । १ । ७७ ।

तुदति-तुदते । तुतोद । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता । अतौत्सीत्-अतुत्त ।

2534. The affix श is employed after the roots of the Tudâdi class, in denoting the agent when a sârvadhâtuka affix follows.

This debars शप्. The indicatory श makes this affix a sârvadhâtuka affix. As तुद+श+ति=तुद+अ+ति= तुदति (I. 2. 4) 'he pains or torments'.

The root तुद् and the six following roots are svaritet.

1. √tuda, to pain, vex, torment.

Pre. तुदति । तुदतः । तुदन्ति । तुदसि । तुदथः । तुदथ । तुदामि । तुदावः । तुदामः । Per. तुतोद । तुतुदतुः । तुतुदुः । तुतोदिथ । तुतुदथुः । तुतुद । तुतोद । तुतुदिव । तुतुदिम । I Fut. तोत्ता । II Fut. तोत्स्यति । Impera. तुदतु तुदतात् । तुदताम् । तुदन्तु । तुद or तुदतात् । तुदतम् । तुदत । तुदानि । तुदाव । तुदाम । Imper. अतुदत् । अतुदः । अतुदम् । Poten. तुदेत् । तुदेताम् । तुदेयुः । तुदेः । तुदेयम् । Bene. तुद्यात् । तुद्यास्ताम् । Aor. अतौत्सीत् । अतौत्ताम्। (VIII. 2. 26. S. 2281) अतौत्सीः । अतौत्सम् । Condi. अतोत्स्यत् । Causa. तोदयति । अतूतुदत् । Desid. तुतुत्सति । Inten. तोतुद्यते । yañ luk तोतुदीति or तोतोत्ति । Ger. तुत्वा । Nouns:—तुत्थम् तोत्रम् अरुंतुदः विधुंतुदः तिलंतुदः तुदती । तुदन्ती ।

Atm. Pre. तुदते । तुदेते । तुदन्ते । तुदसे । तुदेथे । तुदध्वे । तुदे । तुदावहे । तुदामहे । Per. तुतुदे । तुतुदाते । तुतुदिरे । तुतुदिषे । तुतुदाथे । तुतुदिध्वे । तुतुदे । तुतुदिवहे । तुतुदिमहे । I Fut. तोत्ता । II Fut. तोत्स्यते Impera. । तुदताम् । तुदेताम् । तुदन्ताम् । तुदस्व । तुदेथाम् । तुदध्वम् । तुदै । तुदावहै । तुदामहै । Imper. अतुदत । अतुदथाः । अतुदे । Poten. तुदेत । तुदेयाताम् । तुदेरन् । तुदेथाः । तुदेय । तुदेवहि । Bene. तुत्सीष्ट । तुत्सीयास्ताम् (I. 2 11. S. 2300). Aor. अतुत्त । अतुत्साताम् । Causa. तोदयते। Desid. तुतुत्सते ।

णुद् २ प्रेरणे ।

नुदति-नुदते । नुनोद-नुनुदे । नोत्ता ।

2. √ṇuda, to send.

Pre. नुदति । प्रणुदति or ते । Per. नुनोद । I Fut. नोत्ता । II Fut. नोत्स्यति । Impera. नुदतु । Imper. अनुदत् । Poten. नुदेत् । Bene. नुद्यात् । Aor. अनौत्सीत् । Condi. अनोत्स्यत् Causa. नोदयति Desid. नुनुत्सति । Inten. नोनुद्यते । Past Pass. नुन्नः । नुत्तः । Act. नुन्नवान् । नुत्तवान् । Ger. नुत्वा । Nouns : काकुदः । शोकापनुदः ।

Atm. Pre. नुदते । Per. नुनुदे । I Fut. नोत्ता । II Fut. नोत्स्यते । Impera. नुदताम् । Imper. अनुदत । Poten. नुदेत । Bene. नुत्सीष्ट । Aor. अनुत्त । Condi. अनोत्स्यत । Causa. नोदयते । Desid. नुनुत्सते ।

दिश ३ अतिसर्जने ।

अतिसर्जनं दानम् । देष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत्-अदिक्षत ।

3. √diśa, to give, grant, bestow.

Pre. दिशति । Per. दिदेश । दिदेशिथ । दिदिशिव । I Fut. देष्टा । II Fut. देक्ष्यति । Impera. दिशतु । Imper. अदिशत् । Poten. दिशेत् । Bene. दिश्यात् । Aor. अदिक्षत् ।

अदिक्षताम्। अदिक्षन्। अदिक्षः। Condi. अदेक्ष्यत् Causa. देशयति। अदीदिशत्। Desid. दिदिक्षति। Inten. देदिश्यते। yañ luk देदिशीति। देदेष्टि। Nouns:—दिक्। dual दिशौ pl. दिशः। प्रतिदिशम्। दिशा दिश्यम्। दैष्टिकः दिष्टिः देशः आदेशः प्रदेशिनी।

Atm. Pre. दिशते। Per. दिदिशे। दिदिशिरे। दिदिशिषे। दिदिशिवहे। I Fut. देष्टा। II Fut. देक्ष्यते। Impera. दिशताम्। Imper. अदिशत। Poten. दिशेत। Bene. दिक्षीष्ट। Aor. अदिक्षत। अदिक्षाताम्। अदिक्षथाः। अदिक्षि। अदिक्षावहि। Desid. दिदिक्षते।

भ्रस्ज ४ पाके।

'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति संप्रसारणम्। सस्य श्चुत्वेन शः। शस्य जश्त्वेन जः। भृज्जति-भृज्जते।

4. √bhrasja, 'to cook'.

In conjugating this root there is vocalisation of र into ऋ by S. 2412. Then the स is changed to श a letter homogeneous with j ज। Then the श becomes ज by जश् rule. Thus भ्रस्ज्+श+ति=भृस्ज्+श+ति because श is ङित् by I. 2. 4. S. 2234 (VI. 1. 16. S. 2412)=भृश्ज्+श+ति (VIII. 4. 40. S. 111) =भृज्ज्+श+ति (VIII. 4. 53. S. 52)=भृज्जति। Atm. भृज्जते।

In the Perfect, the following sûtra applies:—

२५३५। भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम्। ६। ४। ४७।

भ्रस्जे रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके। मित्त्वादन्त्यादचः परः। स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोपधयोर्निवृत्तिः। बभर्ज। बभर्जतुः। बभर्जिथ-बभर्ष्ठ। बभर्जे। रमभावे बभ्रज्ज। बभ्रज्जतुः। बभ्रज्जिथ। 'स्कोः–' (३८०) इति सलोपः। 'व्रश्च–' (२९४) इति षः। बभ्रष्ठ। बभ्रज्जे। भर्ष्टा-भ्रष्टा। भर्क्ष्यति-भ्रक्ष्यति। * क्ङिति रमागमं बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन *। भृज्ज्यात्। भृज्ज्यास्ताम्। भर्क्षीष्ट-भ्रक्षीष्ट। अभार्क्षीत्-अभ्राक्षीत्। अभर्ष्ट-अभ्रष्ट।

2535. In the room of the र् and the penultimate letter स् of the root भ्रस्ज, there is optionally the substitute रम्, when an ârdhadhâtuka affix follows.

Note:—The र् and स् cease to exist and र takes their place. The substitute having an indicatory म comes after the final vowel (I. 1. 49). Thus भ्रस्ज+तृ=भर्ज्+तृ=भर्ष्टा the ज being changed to ष by VIII. 2. 36, and त to ट by VIII. 4. 41. The other form will be भ्रष्टा; so also भ्रष्टुम् and भर्ष्टुम्, भ्रष्टव्यम् and भर्ष्टव्यम्, भ्रज्जनम् or भर्ज्जनम्॥ But भृष्टः and भृष्टवान् by VI. 1. 16, in spite of this rule. The word उपदेश (VI. 4. 37), is understood here also. The rule therefore applies to the simple root bhrasj as originally taught in the Dhatupâṭha, and not to any Derivative root from it. As the Intensive (यङ) is बरीभृज्ज्यते॥

Thus bhrasj+ṇal=bharj+ṇal. The र् and स् are elided, and in their place is put र्। In other words, the stem before ardhạdhâtuka affixes is भर्ज्। Thus we have बभर्ज। When there is not रम् augment, then we have बभ्रज्ज &c. In this latter case, in second person singular we get बभ्रष्ठ thus बभ्रस्ज्+थ=बभ्रज्+थ (the स is elided by S. 380)=बभ्रष्+थ (ज changed to ष by VIII. 2. 36. S. 294).

Vârt:—The vocalisation takes place before कित् and ङित् affix to the exclusion by anticipation of the substitute रम् । As भृज्ज्यात् ।

4. √bhrasja, to fry, roast.

Pre. भृज्जति । भृज्जसि । भृज्जामि । Per. बभर्ज्ज । बभ्रज्ज । बभर्ज्जतुः बभ्रज्जतुः । बभर्ज्जुः बभ्रज्जुः । बभर्जिथ or बभर्ष्ठ । बभ्रजिथ or बभ्रष्ठ । बभर्ज्जथुः बभ्रज्जथुः । बभ्रज्ज । बभर्ज्जिव बभ्रज्जिव । I. Fut. भर्ष्टा भ्रष्टा । II. Fut. भ्रक्ष्यति or भर्क्ष्यति । Impera. भृज्जतु । Imper. अभृज्जत् । Poten. भृज्जेत् । भृज्जेयुः । Bene. भृज्ज्यात् भृज्ज्यास्ताम् । Aor. अभार्क्षीत् । अभ्राक्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभ्राष्टाम् । अभार्क्षुः । अभ्राक्षुः । अभार्क्षीः । अभार्ष्टम् । अभार्क्षम् । Causa. भर्ज्जयति । Aor. अबभर्ज्जत् । or भ्रज्जयति Aor. अबभ्रज्जत् । Desid. बिभर्क्षति । बिभर्ज्जिषति । बिभ्रक्षति । बिभ्रज्जिषति । Inten. बरीभृज्ज्यते । yañ luk बाभ्रष्टि Past Pass. भ्रष्टः । Act. भ्रष्टवान् । Ger. भ्रष्ट्वा । Nouns:—भर्ग्यः । भ्रद्गः । भार्गायणः । भार्गिः । भृगुः । भार्गवः । भृगवः । भ्राष्टम् ।

Atm. Pre. भृज्जते । भृज्जसे । भृज्जे । Per. बभर्ज्जे । बभ्रज्जे । बभर्ज्जाते । बभ्रज्जाते । बभर्ज्जिरे । बभ्रज्जिरे । बभर्ज्जिषे । बभ्रज्जिषे । I Fut. भ्रष्टा । भर्ष्टा II Fut. भ्रक्ष्यते or भर्क्ष्यते । Impera. भृज्जताम् । Imper. अभृज्जत । Poten. भृज्जेत । भृज्जेयाताम् । भृज्जेरन् । Bene. भर्क्षीष्ट । भ्रक्षीष्ट । भर्क्षीयास्ताम् । भृक्षीयास्ताम् । Aor. अभर्ष्ट । अभृष्ट । अभर्क्षाताम् । अभृक्षाताम् । अभर्ष्ठाः । अभर्क्षाथाम् । अभर्ड्ढ्वम् । अभर्क्षि । अभर्क्ष्वहि ।

क्षिप ५ प्रेरणे ।

क्षिपति-क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षैप्सीत्-अक्षिप्त ।

5. √kshipa, to send.

Pre. क्षिपति । A. क्षिपते । Per. चिक्षेप । A. चिक्षिपे । चिक्षेपिथ । A. चिक्षिपिषे । चिक्षिपिव । I Fut. क्षेप्ता । II Fut. क्षेप्स्यति । A. क्षेप्स्यते । Impera. क्षिपतु । A. क्षिपताम् । Imper. अक्षिपत् । A. अक्षिपत । Poten. क्षिपेत् । A. क्षिपेत । Bene. क्षिप्यात् । A. क्षिप्सीष्ट । Aor. अक्षैप्सीत् अक्षैप्ताम् । A. अक्षिप्त । d. अक्षिप्साताम् । Condi. अक्षेप्स्यत् Causa. क्षेपयति । Aor. अचिक्षिपत् । Desid. चिक्षिप्सति । A. चिक्षिप्सते । Inten. चेक्षिप्यते । yañ luk चेक्षिपीति । चेक्षेप्ति ।

कृष ६ विलेखने ।

कृषति-कृषते । क्रष्टा-कर्ष्टा । कृष्यात् । कृक्षीष्ट । 'स्पृशमृशकृष-' इति सिज्वा । पक्षे क्सः । सिचि अम्वा । अक्राक्षीत्-अकार्क्षीत्-अकृक्षत् । तङि 'लिङ्सिचौ-' (२३००) इति कित्वादम् । अकृष्ट । अकृक्षाताम् । अकृक्षत । अकृक्षत । अकृक्षाताम् । अकृक्षन्त ।

6. √krisha, to plough, to make furrows.

The Aorist is formed *optionally* by सिच् under a vârtika to sûtra III. 1. 47. S. 2407, to the Bhuadi root √krisha. When सिच् is not added the aorist is formed by क्स (III. 1. 45 S. 2336) When सिच् there is optionally अम् augment. But in the Atmanepada there is no अम् because the सिच् is there कित् under I. 2. 11. S. 2300. Compare Bhuadi कृष No. 1039.

Pre. कृषति । A. कृषते । Per. चकर्ष । A. चकृषे । चकर्षतुः । A. चकृषाते । चकर्षिथ । A. चकृषिषे । चकर्ष चकृषिव I Fut. क्रष्टा । कर्ष्टा II Fut. क्रक्ष्यति । कर्क्ष्यति । A. क्रक्ष्यते or कर्क्ष्यते । Impera. कृषतु । A. कृषताम् । Imper. अकृषत् । A. अकृषत । Poten. कृषेत् । A. कृषेत । P. D. कृषेताम् । A. D. कृषेयाताम् । Bene. कृष्यात् । A. कृक्षीष्ट । Aor. 1. with क्स । अकृक्षत् । अकृक्षताम् । अकृक्षन् । A. अकृक्षत । D. अकृक्षाताम् । pl. अकृक्षन्त । 2. with सिच् ।

अकार्क्षीत् । अकार्ष्टाम् । अकार्क्षुः । A. अकृष्ट । D. अकृक्षाताम् । pl. अकृक्षत 3. with अम् । अक्राक्षीत् । D. अक्राष्टाम् । &c. Causa. कर्षयति । Aor. अचकर्षत् । अचीकृषत् । Desid. चिकृक्षति । Inten. चरीकृष्यते । yañ luk चरीकृष्टीति ।

ऋषी ७ गतौ ।

परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष ।

7. √ṛishî, to go. This root is Parasmaipadi.

Pre. ऋषति । प्रार्षति (V1. 1. 91. S. 74.) Per. आनर्ष । (VII. 4. 70. S. 2248, and VII. 4. 71. S. 2288). आनृषतुः । आनृषुः । आनर्षिथ । आनर्षिव । I Fut. अर्षिता II Fut. अर्षिष्यति । Impera. ऋषतु । Imper. आर्षत् । (VI 1. 90. S. 269). Poten. ऋषेत् । Benc. ऋष्यात् । Aor. आर्षीत् । As मा भवानर्षीत् । The vriddhi is prevente by VII. 2. 4. S. 2268. Causa. अर्षयति । Aor. आर्षिषत् । Desid. अर्षिषिषति । Past Part. Pass. ऋष्टः । Act. ऋष्टवान् । Ger. अर्षित्वा । Nouns :—ऋषः ।

जुषी ८ प्रीतिसेवनयोः ।

आत्मनेपदिनश्चत्वारः । जुषते ।

8. √jushî, 1. to be pleased, to enjoy. 2. to devote or attach one self to.

This and the following three roots are Atmanepadis.

Pre. जुषते । Per. जुजुषे । जुजुषिषे । I Fut. जोषिता । II Fut. जोषिष्यति । Impera. जुषताम् । Imper. अजुषत । Poten. जुषेत । Bene. जोषिषीष्ट । Aar. अजोषिष्ट । अजोषिषाताम् । Causa. जोषयति । अजूजुषत् । Desid. जुजुषिषते । जुजोषिषते । Inten. जोजुष्यते yañ luk जोजोष्टि । Past Pass. जुष्टः । Act. जुष्टवान् । Ger. जुषित्वा । जोषित्वा । Nouns :—जुषत् । जुष्यः । सजूः । D. सजूषौ । pl. सजुषः । जोषम् ।

ओविजी ९ भयचलनयोः ।

प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ।

9. √O vijî. This root is generally found preceded by उत् । As उद्विजते । The सेट् affixes are treated as ङित् by the following sûtra.

२५३६ । विज इट् । १ । २ । २ ।

विजेः पर इडादिः प्रत्ययो ङिद्वत् । उद्विजिता । उद्विजिष्यते ।

2536. An affix that begins with the augment इट् (VII. 2. 35) is ङित् after the root *vij*., 'to be afraid, to tremble.'

Note :—The root विज् does not strengthen its vowel before the affixes that take the intermediate इ, because those terminations are treated like ङित् affixes. The root विज् belongs to the Tudâdi class. Thus उद्विजिता 'he will be agitated,' उद्विजितुम् 'for the purpose of being agitated.' उद्विजितव्यम् 'ought to be agitated.'

But those affixes, which are not preceded by the augment इट्, are not like ङित्, and they consequently produce their own proper action, such as gunation &c. As उत्+विज्+ल्युट्=उद्वेजनम्, उद्वेजनीयम् 'that which ought to be agitated.'

9. √O vijî, 1. to be afraid. 2. to shake, tremble.

Pre. उद्विजते । Per. उद्विविजे । उद्विविजिषे । I Fut. उद्विजिता । No guṇa. II Fut. उद्विजिष्यते । Impera. उद्विजताम् । Imper. उदविजत । Poten. उद्विजेत । Bene. उद्विजिषीष्ट । Aor. उदविजिष्ट । Causa. उद्वेजयते । Aor. उदवीविजत् । Desid. उद्विविजिषते । Inten. उद्वेविज्यते । yaṅ luk उद्वेविजीति । उद्वेवेक्ति । Past. Pass. उद्विग्नः । Act. उद्विग्नवान् । Ger. उद्विजित्वा ।

ओलजी १० ओलस्जी १० क । व्रीडायाम् ।

लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ।

10. √O lajî, √O lasjî to be ashamed, to blush.

Pre. लजते । Per. लेजे । लेजिषे । I Fut. लजिता । II Fut. लजिष्यते । Impera. लजताम् । Imper अलजत । Poten. लजेत । Bene. लजिषीष्ट । Aor. अलजिष्ट । Condi. अलजिष्यत Causa. लाजयति । Aor. अलीलजत् Desid. लिलजिषते । Inten. लालज्यते । yaṅ luk लालजीति । लालक्ति । Past. Pass. लग्नः । Act. लग्नवान् । Ger. लजित्वा ।

10A. √O lasjî to be ashamed, to blush.

Pre. लज्जते । Per. ललज्जे । IFut. लज्जिता । IIFut. लज्जिष्यते । Impera. लज्जताम् । Imper. अलज्जत । Poten. लज्जेत । Bene. लज्जिषीष्ट । Aor. अलज्जिष्ट । अलज्जिषाताम् । अलज्जिषत । Causa. लज्जयति । Aor. अललज्जत् । Desid. लिलज्जिषते । Inten. लालज्ज्यते । yan luk लालज्जीति । लालक्ति । Part. Ger. लज्जित्वा । Nouns :—लज्जा ।

अथ परस्मैपदिनः ।

ओव्रश्चू ११ छेदने ।

'ग्रहिज्या-' (२४१२) । वृश्चति । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ-वव्रष्ठ । 'लिट्यभ्यासस्य-' (२४०८) इति संप्रसारणम् । रेफस्य ऋकारः । 'उरत्' (२२४४) । तस्य 'अचः परस्मिन्-' (५०) इति स्थानिवद्भावात् 'न संप्रसारणे-' (३६३) इति वस्योत्वं न । व्रश्चिता-व्रष्टा । व्रश्चिष्यति-व्रक्ष्यति । वृश्च्यात् । अव्रश्चीत्-अव्राक्षीत् ।

11. √O vraśchu, to cut.

The व् of the root is vocalised to ऋ by VI. 1. 16 S. 2412, because the affix श is ङित् । Thus वृश्चति ।

In the Perfect वव्रश्च+णल्=वृव्रश्च+णल् (vocalisation is by VI. 1. 17 S 2408) =वव्रश्च+णल् (The ऋ is changed to अ by VII. 4. 66, S. 2244). This व is not now vocalised to उ *i.e.* we have not the form उव्रश्च because the अ substitute of ऋ is considered sthanivat to ऋ by I. 1. 57 S. 50. Therefore व being really equivalent to वृ there is no further vocalisation because of the prohibition of VI. 1. 37 S. 363. Thus the Perfect is वव्रश्च.

Pre. वृश्चति । Per. वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ वव्रष्ठ । वव्रश्चिव । I Fut. व्रश्चिता । or व्रष्टा । II Fut. व्रक्ष्यति । or व्रश्चिष्यति । Impera. वृश्चतु । Imper. अवृश्चत् । Poten. वृश्चेत् । Bene. वृश्च्यात् । Aor. अव्रश्चीत् or अव्राक्षीत् । अव्रश्चिष्टाम् or अव्राष्टाम् । अव्रश्चिषुः । अव्रश्चीः । अव्रश्चिष्टम् । अव्रश्चिष्ट । अव्रश्चिषम् । Causa. व्रश्चयति । Aor. अवव्रश्चत् । Desid. विव्रश्चिषति; or विव्रक्षति । Inten. वरीवृश्च्यते yan luk, वाव्रष्टि । Dual, वाव्रष्टः । Past. Pass. वृक्णः Act. वृक्णवान् Ger. व्रश्चित्वा Nouns :—वृक्षः ।

व्यच १२ व्याजीकरणे ।

विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचिष्यति । विच्यात् । अव्याचीत्-अव्यचीत् । 'व्यचेः कुटादित्वमनसि' इति तु नेह प्रवर्तते । 'अनसि' इति पर्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वात् ।

12. √Vyacha to deceive.

Vârtika:—The root व्यच् 'to deceive,' is also treated like kuṭâdi verbs, except before the affix असुन्. As विचिता 'the deceiver', विचितुम् 'for the purpose of deceiving' विचितव्यम् &c. Here there is samprasâraṅa before the ṅit terminations ता, तुम् and तव्यम्, and the व of व्यच् is changed into इ by VI. 1. 16.

But the affix असुन् is not ṅit and consequently there is no samprasâraṇa before it. Thus उरुव्यचाः 'an imp.'

By I. 2. 1. S. 2461, all affixes other than those which have an indicatory ञ or ण are treated as ṅit after the roots of the kuṭâdi class. The √vyacha by the above Vârtika, is declared to be a root of the kuṭâdi class. Therefore all affixes after it being ṅit, there ought to have been samprasâraṇa in the Aorist also. But this is not so, because the word अनसि indicates that the √vyacha is kuṭâdi only before the affixes of the same class as अस, *viz.*, before the कृत् affixes, not before the तिङ् affixes.

Pre. विचति । (S. 2412). Per. विव्याच । विविचतुः । विव्यचिथ । विविचुः । विविच विव्याच । विविचिव । I Fut. व्यचिता । II Fut. व्यचिष्यति । Impera. विचतु । Imper. अविचत् । Poten. विचेत् । Bene. विच्यात् । Aor. अव्याचीत् or अव्यचीत् । अव्याचिष्टाम् or अव्यचिष्टाम् । Causa. व्याचयति । Aor. अविव्यचत् । Desid. विव्यचिषति । Past. Pass. विग्नः or विचितः । Act. विग्नवान् or विचितवान् Ger. विचित्वा Noun :—उरुव्यचाः 'an imp'.

उछि १३ उञ्छे ।

उञ्छति ।

13. √uchhi, to glean, gather bit by bit.

This and the next root are given in the Bhvâdi class also No. 230 and 231.

Pre. उञ्छति ।

उछी १४ विवासे ।

उच्छति ।

14. √uchhî, to abandon, to cease, to finish.

Per. उच्छति ।

ऋच्छ १५ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ।

'ऋच्छत्यृताम्' (२३८३) इति गुणः । द्विहल्ग्रहणस्यानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋच्छिता ।

15. √ṛichha, 1. to go. 2. to fail in faculties. 3. to become hard or stiff.

In the Perfect there is guṇa by VII 4. 15. S. 2383 and there is augment of the नुट् because the words two consonants in VII. 4. 71. S. 2288, include more than two consonants also.

Pre. ऋच्छति । Per. आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । आनर्च्छुः । आनर्च्छिथ । आनर्च्छिव । I Fut. ऋच्छिता । II Fut. ऋच्छिष्यति । Impera. ऋच्छतु । Imper. आर्च्छत् । Poten. ऋच्छेत् । Bene. ऋच्छ्यात् । Aor. आर्च्छीत् । (ऋच्छीत without the augment as in मा

भवानृच्छीत ।) आर्च्छिष्टास । आर्च्छिषत । Causa. ऋच्छयति । Aorist आर्चिच्छत् । (माभवानृचिच्छत्). Desid. ऋचिच्छिषति । Ger. ऋच्छित्वा ।

मिछ १६ उत्क्लेशे ।

उत्क्लेशः पीडा । मिमिच्छ । अमिच्छीत ।

16. √michha. 1. to hinder, 2. to annoy.

The word 'utklesha' here means pain.

Pre. मिच्छति । Per. मिमिच्छ । मिमिच्छतुः । I Fut. मिच्छिता । II Fut. मिच्छिष्यति । Impera. मिच्छतु । Imper. अमिच्छत् । Poten. मिच्छेत् । Bene. मिच्छ्यात् । Aor. अमिच्छीत् । Causa. मिच्छयति । Aorist अमिमिच्छत् । Desid. मिमिच्छिषति । Inten. मेमिच्छ्यते । yañ luk, मेमिच्छीति । मेमेष्टि ।

जर्च १७ जर्ज, चर्च १७ क । झर्झ १७ ख । परिभाषणभर्त्सनयोः ।

17. √jarcha, 17A. √jarja, 17B. √charcha, 17C. √jharjha, 1. to say, 2. to blame.

Pre. जर्चति । चर्चति । झर्झति । Per. जजर्च । चचर्च । जझर्झ । Nouns :—चर्चिका । जर्जरः । झर्झरः ।

त्वच १८ संवरणे ।

तत्वाच ।

18. √tvacha, to cover.

Pre. त्वचति । Per. तत्वाच । I Fut. त्वचिता । II Fut. त्वचिष्यति । Impera. त्वचतु । Imper. अत्वचत् । Poten. त्वचेत् । Bene. त्वच्यात् । Aor. अत्वाचीत् । or अत्वचीत् । Causa. त्वचयति । Aorist अतित्वचत् । Nouns :—त्वक् त्वचः वाक्त्वचस् ।

ऋच १९ स्तुतौ ।

आनर्च ।

19. √ṛicha, to praise.

It is conjugated like √ऋच ।

Pre. ऋचति । Per. आनर्च । I Fut. अर्चिता । Nouns :—ऋक् ।

उब्ज २० आर्जवे ।

20. √ubja, to make straight.

The penultimate according to some, is not ब but an upadhmâniya letter, *viz.*, a sibilant of the guttural class, *i.e.* उ≍ज. This upadhmâniya is included in the शर्, *i.e.* the sibilants श, ष; स include these lost sibilants of the guttural and palatal classes also. Thus the root being उ≍ज, the upadhmâniya is changed to a letter of the जश् class, *viz.*, ब. Thus we get उब्ज । Some read the root as having a penultimate द (da) which becomes ब. Whereas others read it as having ब as a penultimate originally. Thus according to these different views we have either अभ्युद्गः or अभ्युब्ज : similarly समुद्गः or समुब्जः ।

In the Desiderative, उबिब्जिषति ।

Pre. उब्जति । Per. उब्जां चकार । I Fut. उब्जिता । II Fut. उब्जिष्यति । Impera. उब्जतु । Imper. औब्जत् । Poten. उब्जेत् । Bene. उब्ज्यात् । Aor. औब्जीत् ।

Causa, उब्जयति । Aorist औब्जिजत् । (माभवानुब्जिजत्) । Desid. उब्जिजिषति (and not उबिब्जिषति) Ger. उब्जित्वा । Infin. उब्जितुम् । Adjec. उब्जितव्यं । Nouns :—न्युब्जः । ओजः ।

उज्झ २१ उत्सर्गे ।

21. √udjha, (ujjha) to abandon.

This root has a द as penultimate which is changed to ज ।

Pre. उज्झति । Nouns :—उद्ध्योनदः ।

लुभ २२ विमोहने ।

विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता-लोब्धा । लोभिष्यति ।

22. √lubha, to bewilder, confound, perplex.

The word विमोहन means to make one perplexed.

Pre. लुभति । Per. लुलोभ । I Fut. लोब्धा or लोभिता । II Fut. लोभिष्यति । Impera. लुभतु । Imper. अलुभत् । Poten. लुभेत् । Bene. लुभ्यात् Aor. अलोभीत् Causa. लोभयति । Aorist अलूलुभत् Desid. लुलुभिषति or लुलोभिषति । Inten. लोलुभ्यते । yañ luk लोलोब्धि । Ger. लोभित्वा लुभित्वा ।

रिफ २३ कत्थनयुद्ध निन्दाहिंसादानेषु ।

रिफति । रिरेफ । 'रिह' इत्येके । 'शिशुं न विप्रा मतिभी रिहन्ति' ।

23. √ripha, √riha, 1. to speak; to boast; to utter a rough grating sound; 2. to fight, 3. to revile, blame. 4. to hurt, kill. 5. to give.

It is conjugated like √lubha. Some read it as √riha as in the example शिशुं न विप्रामतिभीरिहन्ति । "The (innocent) child-like Brâhmaṇas injure others through their intelligence." The word न means इव or equal to.

Pre. रिफति । Per. रिरेफ ।

तृप २४ तृम्फ २५ तृप्तौ ।

आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । द्वावपि द्वितीयान्तावित्यन्ये । तृपति । ततर्प । तर्पिता । 'स्पृशमृश-' इति सिज्विकल्पः पौषादिकस्यैव अङपवादत्वात् । तेनात्र नित्यं सिच् । अतर्पीत् । तृम्फति । अस्य ङित्वात् 'अनिदिताम्-' (४१५) इति नलोपे । * शे तृम्फादीनां नुम्वाच्यः * । आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽत्र नकारानुषक्तास्ते तृम्फादयः । तृम्फन्ति । ततृम्फ । तृफ्यात् ।

24. √tṛip, √tṛipha, 25 √tṛinpha, to become satisfied.

The first ends with प and the second with फ. Some say that both end in फ. The optional सिच् ordained by the Vârtika स्पृशमृश given under S. 2407 in conjugating the √kṛisha of the Bhvâdi class, does not apply to this √tṛipa. For the √tṛipa mentioned in that Vârtika refers to pushâdi √tṛipa, because it declares a rule which sets aside the अङ् aorist of the pushâdi class (See III. 1. 55 S. 2343). Therefore in conjugating the √tṛipa of the Tudâdi class, the सिच् aorist is compulsory, as अतर्पीत् । The vikaraṇa श of the Tudâdi class being an अपित् sârvadhâtuka affix is ṅit under I. 2. 4 S. 2234. Consequently, the nasal of √तृम्फ requires elision by VI 4. 24 S. 415. But after such elision, the nasal is again inserted by the following Vârtika given under VII. 1. 59.

Vart :—The √तृम्फ and others like it. which have a nasal, should be also enumerated as taking the augment नुम् । These are the following roots of Tudâdi class : 24. तृप तृफ), 25. तृम्फ तृप्तौ, 26. तुप् तुम्प, 27. तुफ तुम्फ हिंसायाम् 28. दृफ (दृप), 29. दृम्फ उत्क्लेशे, 30. ऋफ (रिफ), ऋम्फ (रिम्फ), हिंसायाम, 31 गुफ, गुम्फ ग्रन्थे, 32. उभ उम्भ पूरणे, 33. शुभ, शुम्भ शोभार्थे ॥ Of these, those which have a nasal, lose it by VI. 4. 24, and then get the नुम् augment by the present rule, which being specifically ordained, cannot be again dropped. Thus तृम्फति, तुम्फति, तुम्पति, दृम्फति &c. Those which have no nasal, are conjugated as तृफति, तृफति, दृफति गुफति, उभति and शुभति ॥

The word आदि in the above *Vârtika* means प्रकार 'of the like nature' therefore, all roots of the Tudâdi class which have a nasal conjunct consonant are to be classed as तृम्फादि or तृम्फ like.

Pre. तृपति । Per. ततर्प । I Fut. तर्पिता । II Fut. तर्पिष्यति । Impera. तृपतु । Imper. अतृपत् । Poten. तृपेत् । Bene. तृप्यात् । Aor. अतर्पीत् । Causa. तर्पयति । Aorist अतीतृपत् or अततर्पत् । Desid. तितर्पिषति । Inten. तरीतृप्यते । yañ luk तर्तर्पि Ger. तर्पित्वा ।

25. √tṛimpha to become satisfied.

Pre. तृम्फति । Per. ततृम्फ । I Fut तृम्फिता । II. Fut. तृम्फिष्यति । Impera. तृम्फतु । Imper. अतृम्फत् । Poten. तृम्फेत । Bene. तृफ्यात । Causa तृम्फयति । Aorist अततृम्फत् । Desid. तितृम्फिषति । Inten. तरीतृफ्यते । yan luk तरीतृम्फति । Ger. तृम्फित्वा or तृफित्वा ।

तुप २६ तुम्प २६ क । तुफ २७ तुम्फ २७ क । हिंसायाम् ।

तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति ।

26. √tupa, √tumpa, 27 √tupha, √tumpha, to injure, hurt. These roots are Bhuâdi also. See Nos. 431, 432, 435 and 436.

The difference is in accent.

Pre. तुपति ।

26A. √Tumpa to injure.

Pre. तुम्पति ।

27. √tupha to injure.

Pre. तुफति ।

27 A. √tumpha to injure.

Pre. तुम्फति ।

दृप २८ दृम्फ २९ उत्क्लेशे ।

प्रथमः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । प्रथमो द्वितीयान्त इत्येके । दृपति । दृफति । दृम्फति ।

28. √dṛipa, √dṛipha, 29 √dṛimpha to pain, torture.

Pre. दृफति । दृपति ।

29. √drimpha.

Pre. दृम्फति ।

ऋफ ३० ऋम्फ ३० क । हिंसायाम् ।

ऋफति । आनर्फ । ऋम्फति । ऋम्फांचकार ।

30. √ṛipha, √ripha, √ṛimpha to injure, hurt, kill.

Pre. ऋफति । ऋम्फति । Per. आनर्फ । आनृफतु म्फाञ्चकार । Desid. ऋफिफिषति । ऋम्फिफिषति । Ger. अर्फित्वा । ऋम्फित्वा ।

गुफ ३१ गुम्फ ३१ क । ग्रन्थे ।

गुफति । जुगोफ । गुम्फति । जुगुम्फ ।

31. √gupha, √gumpha to weave together; tie, wind round.

Per. गुफति । गुम्फति : Per. जुगोफ । जुगुम्फ ।

उभ ३२ उम्भ ३२ क । पूरणे ।

उभति । उवोभ । उम्भति । उम्भांचकार ।

32. √ubha, √umbha, to fill with.

Pre. उभति । ऊम्भति । Per. उवोभ । ऊभतुः । उम्भाञ्चकार । Nouns :—उभौ । उभाहस्ति उभावाहस्ति । उभाबाहु : उभयाबाहु । कुम्भी|। अयस्कुम्भी कुम्भः कुम्भीनसः स्कुम्भः ।

शुभ ३३ शुम्भ ३३ क । शोभार्थे ।

शुभति । शुम्भति ।

33. √śubha, √śumbha to look beautiful, be splendid.

Pre. शुभति । शुम्भति ।

दृभी ३४ ग्रन्थे ।

दृभति ।

34. √dṛibhī to tie fasten, string together.

Pre. दृभति । Past Pass. दृब्धः ।

चृती ३५ हिंसाग्रन्थनयोः ।

चर्तिता । 'सेऽसिचि–' (२५०६) इति वेट् । चर्तिष्यति–चर्त्स्यति । अचर्तीत् ।

35. √chṛitī, 1. to hurt, kill, 2. to tie, bind or connect together.

Pre. चृतति । Per. चचर्त । चचृततुः । चचर्तिथ । I Fut. चर्तिता । II Fut. चर्तिष्यति or चर्त्स्यति । The इट् is optional by S. 2506, Impera. चृततु । Aor. अचर्तीत् । Causa. चर्तयति Aor. अची चृतत् । अचचर्तत् । Inten. चरीचृत्यते । yaṅ luk चरीचर्ति । चरीचृतः । Past. चृतः । चृतवान् ।

विध ३६ विधाने ।

विधति । वेधिता ।

36. √vidha to rule, govern, administer.

Pre. विधति । Per. विवेध । I Fut. वेधिता । II Fut. वेधिष्यति । Impera. विधतु Imper. । अविधत् । Poten. विधेत् । Bene. विध्यात् । Aor. अवेधीत् । Causa. वेधयति Aor. अवीविधत् । Desid. विविधिषति । विवेधिषति । Inten. वेविध्यते । yaṅ luk वेवेद्धि । Ger. विधित्वा । वेधित्वा ।

जुड ३७ गतौ ।

तवर्गपञ्चमान्त इत्येके । जुडति । 'मरुतो जुनन्ति' ।

37. √juḍa (√juna)]to go. Some read it as √जुन, as in the example, हृष्टियो विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

Pre. जुडति । Per. जुजोड । I Fut. जोडिता । II Fut. जोडिष्यति । Impera. जुडतु । Imper. अजुडत् । Poten. जुडेत् । Bene. जुड्यात् । Aor. अजोडीत् । Condi. अजोडिष्यत् । Causa. जोडयति । Aor. अजूजुडत् । Desid. जुजुडिषति । जुजोडिषति । Inten. जोजुड्यते yan luk जोजुडीति । जोजोड्ढि । Past Pass. जुडितः । Ger. जुडित्वा । जोडित्वा ।

मृड ३८ सुखने ।

मृडति । मर्डिता ।

38. √mṛiḍa to be delighted or happy.

Pre. मृडति । Per. ममर्ड । I Fut. मर्डिता । II Fut. मर्डिष्यति । Impera. मृडतु । Imper. अमृडत् । Poten. मृडेत् । Bene. मृड्यात् । Aor. अमर्डीत् । Condi. अमर्डिष्यत् । Desid. मिमर्डिषति । Inten. मरीमृड्यते yaṅ luk मरीमर्ड्ढि । Nouns:—मृडानी मृडः मृडीकं ।

पृड ३९ च ।

पृडति ।

39. √pṛiḍa cha, to delight, please.

Pre. पृडति । Per. पपर्ड । I Fut. पर्डिता II Fut. पर्डिष्यति । Impera. पृडतु । Imper. अपृडत् । Poten. पृडेत् । Bene. पृड्यात् । Aor. अपर्डीत् । Condi. अपर्डिष्यत् । Causa. पर्डयति । अपीपृडत् । अपपर्डत् । Desid. पिपर्डिषति । Inten. परी पृड्यते । परीपर्ड्ढि ।

पृण ४० प्रीणने ।

पृणति । पपर्ण ।

वृण ४० क । च ।

वृणति ।

40. √pṛiṇa, √vṛiṇa to delight. The √वण is read after this.

Pre. पृणति । वृणति । Per. पपर्ण । I Fut. पर्णिता । II Fut. पर्णिष्यति । Impera. पृणतु । Imper. अपृणत् । Poten. पृणेत् । Bene. पृण्यात् । Aor. अपर्णीत् । Nouns :—लोकंपृणः ।

मृण ४१ हिंसायाम् ।

41. √mṛiṇa to injure, hurt, kill.

Pre. मृणति । Per. ममर्ण । I Fut. मर्णिता । II Fut. मर्णिष्यति । Impera. मृणतु । Imper. अमृणत् । Poten. मृणेत् । Bene. मृण्यात् । Aor. अमर्णीत् । Nouns: —मृणालम् ।

तुण ४२ कौटिल्ये ।

तुतोण ।

42. √tuṇa to curve, make crooked, bend.

Pre. तुणति । Per. तुतोण । I Fut. तोणिता । II Fut. तोणिष्यति । Impera. तुणतु । Imper. अतुणत् । Poten. तुणेत् । Bene. तुण्यात् । Aor. अतोणीत् ।

पुण ४३ कर्मणि शुभे ।

पुणति ।

43. √puṇa to be virtuous or holy, act in a virtuous manner.

Per. पुणति । Pre. पुपोण । I Fut. पोणिता । II Fut. पोणिष्यति । Impera. पुणतु । Imper. अपुणत् । Poten पुणेत् । Bene. पुण्यात् । Aor. अपोणीत् । Nouns :—अनैपुणम् । अनिपुणः । नैपुणी । आचार निपुणः । निपुणः ।

मुण ४४ प्रतिज्ञाने ।

44. √muṇa to promise.

Pre. मुणति । Per. मुमोण । I Fut. मोणिता । II Fut. मोणिष्यति । Impera. मुणतु । Imper. अमुणत् । Poten. मुणेत् । Bene. मुण्यात् । Aor. अमोणीत् ।

कुण ४५ शब्दोपकरणयोः ।

45. √kuṇa, 1. to sound, 2. to support aid.

Pre. कुणति । Per. चुकोण । I Fut. कोणिता । II Fut. कोणिष्यति । Impera. कुणतु । Imper. अकुणत् । Poten. कुणेत् । Bene. कुण्यात् । Aor. अकोणीत् ।

शुन ४६ गतौ ।

46. √śuna, to go, move.

Pre. शुनति । Per. शुशोन । I Fut. शोनिता । II. शोनिष्यति । Impera. शुनतु । Imper. अशुनत् । Poten. शुनेत् । Bene. शुन्यात् । Aor. अशोनीत् । Nouns :—शुनकः ।

द्रुण ४७ हिंसागतिकौटिल्येषु ।

47. √druṇa 1. to hurt, injure, 2. to go, move, 3 to make curved or crooked, bend.

Pre. द्रुणति । Per. दुद्रोण । I Fut. द्रोणिता । II Fut. द्रोणिष्यति । Impera. द्रुणतु । Imper. अद्रुणत् । Poten. द्रुणेत् । Bene. द्रुण्यात् । Aor. अद्रोणीत् । Nouns :—द्रुणः । द्रोणी । द्रौणिढि । द्रुणी । द्रौणी । द्रौणायन । द्रौणकी । द्विद्रोणम् । द्रोणः ।

घुण ४८ घूर्ण ४९ भ्रमणे ।

48. √ghuṇa, 49 √ghûrṇa, to roll, whirl, stagger, reel.

Pre. घुणति । Per. जुघोण । I. Fut. घोणिता । II Fut. घोणिष्यति । Impera. घुणतु । Imper. अघुणत् । Poten. घुणेत् । Bene. घुण्यात् । Aor. अघोणीत् ।

Atm. Pre. घुणते । Per. जुघुणे । I Fut. घोणिता । II Fut. घोणिष्यते । Impera. घुणताम् । Imper. अघुणत । Poten. घुणेत् । Bene. घुणिषीष्ट । Aor. अघुणिष्ट ।

49. √ghûrṇa to roll, whirl.

Per. घूर्णति । Per. जुघूर्ण । I Fut. घूर्णिता । II घूर्णिश्यति । Impera. घूर्णतु । Imper. अघूर्णत् । Poten. घूर्णेत् । Bene. घूर्ण्यात् । Aor. अघूर्णीत् ।

Atm, Pre. घूर्णते । Per. जुघूर्णे । I Fut. घूर्णिता । II Fut. घूर्णिष्यते । Impera. घूर्णताम् । Imper. अघुर्णत्त । Poten. घूर्णेत । Bene. घूर्णिषीष्ट । Aor. अघूर्णिष्ट ।

षुर ५० ऐश्वर्यदीप्त्योः ।

सुरति । सुषोर । आशिषि सूर्यात् ।

50. √shura, √sura, 1. to rule; 2. shine.

Pre. सुरति । Per. सुषोर । सुषुरतुः । I Fut. सोरिता । II Fut. सोरिष्यति । Impera. सुरतु । Imper. असुरत् । Poten. सुरेत् । Bene. सुर्यात् । Aor. असोरीत् । Causa. सोरयति । असूषुरत् । Inten. सोषूर्यते । yañ luk सोषोर्ति । Noun :—सुराः ।

कुर ५१ शब्दे ।

कुरति । कूर्यात् । अत्र 'न भकुर्छुराम्' (१६२९) इति निषेधो न । करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः ।

51. √kura to sound.

Pre. कुरति । Per. चुकोर । I Fut. कोरिता । II Fut. कोरिष्यति । Impera. कुरतु । Imper. अकुरत् । Poten. कुरेत् । Bene. कूर्यात् । The lengthening ordained by हलि च (VIII. 2. 77. S. 354) was set aside with regard to कुर् by नभ कुर् &c. S. 1629. But that prohibition refers to कुर् form of √कृ 'to do' according to commentators. Hence there is lengthening with regard to this root. Aor. अकोरीत् ।

खुर ५२ छेदने ।

52. √khura, √kshura to scratch, cut.

Pre. खुरति । Per- चुखोर । I Fut. खोरिता । II Fut. खोरिष्यति । Impera. खुरतु । Imper. अखुरत् । Poten. खुरेत् । Bene खुर्यात् । Aor. अखोरीत् । Inten. चोखुर्यते । Noun :—खुरः । कल्या सखुरा । खुरणः ।

मुर ५३ संवेष्टने ।

53. √mura to encircle, surround.

Pre. मुरति । Per. मुमोर । I Fut. मोरिता । II Fut. मोरिष्यति । Impera. मुरतु । Imper. अमुरत् । Poten. मुरेत् । Bene. मूर्यात् । Aor. अमोरीत् । Condi. अमोरिष्यत् । Noun :—मुरः ।

क्षुर ५४ विलेखने ।

54. √kshura, √khura to make lines or furrows.

Pre. क्षुरति । Per. चुक्षोर । I Fut. क्षोरिता । II Fut. क्षोरिष्यति । Impera. क्षुरतु । Imper. अक्षुरत् । Poten. क्षुरेत् । Bene. क्षुर्यात् । Aor. अक्षोरीत् । Condi. अक्षोरिष्यत् । Noun :—क्षुरम् ।

घुर ५५ भीमार्थशब्दयोः ।

55. √ghura, 1. to be frightful or terrible; 2. to sound, snore, snort to cry in distress.

Pre. घुरति । Per. जुघोर । I Fut. घोरिता । II Fut. घोरिष्यति । Impera. घुरतु । Imper. अघुरत् । Poten. घुरेत् । Bene. घुर्यात् । Aor. अघोरीत् । Nouns :— घोरः । घुर्घुरः ।

पुर ५६ अग्रगमने ।

56. √pura to go in front.

Pre. पुरति । Per. पुपोर । I Fut. पोरिता । II Fut. पोरिष्यति । Impera. पुरतु । Imper. अपुरत् । Poten. पुरेत् । Bene. पूर्यात् । Aor. अपोरीत् । Nouns:—पुरम् । पुरी ।

वृहू ५७ उद्यमने ।

दन्त्योष्ठ्यादिः । पवर्गीयादिरित्यन्ये ।

57. √vṛihû, √bṛihû, to grow, increase, expand. The root begins with the dento labial व v. Others say it is labial ब b.

Pre. वृहति । Per. ववर्ह । ववृहतु । ववर्हिथ । or ववर्ढ । I Fut. वर्हिता । or वर्ढा । II Fut. वर्हिष्यति । or वर्क्ष्यति । Impera. वृहतु । Imper. अवृहत् । Poten. वृहेत् । Bene. वृह्यात् । Aor. अवर्हीत् or अवृक्षत् । अवर्हिष्टाम् or अवृक्षताम् । Causa. वर्हयति । Aor. अवीवृहत् । अववर्हत् । Desid विवर्हिषति । विवृक्षति । Inten. वरीवृह्यते । yañ luk वरीवर्ढि । Past Ger. वर्हित्वा or वृढ्वा ।

तृहू ५८ स्तृहू ५८ क । तृंहू ५८ ख हिंसार्थाः ।

तृहति । ततर्ह । स्तृहति । तस्तर्ह । तर्हिता-तर्ढा । स्तर्हिता-स्तर्ढा । अतृंहीत्-अतार्क्षीत् । अतार्ढाम् ।

58. √tṛihû, (*a*) stṛihû, (*b*) tṛinhû to injure, hurt, kill. Pre. तृहति । Per. ततर्ह ।

58(*a*). √strihû Pre. स्तृहति । Per. तस्तर्ह । I Fut. स्तर्हिता or स्तर्ढा ।

58(*b*). तृंहू √tṛimhû to injure, kill.

Pre. तृहति । The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415, as the vikaraṇa श is ङित् (I. 2. 4.) Per. ततृंह । ततृहतुः । ततृंहिथ । or ततृण्ढ । I Fut तृण्ढा । or तृंहिता । II Fut. तृंहिष्यति । or तृङ्क्ष्यति । Impera. तृहतु । Imper. अतृहत् । Poten. तृहेत् । Bene. तृह्यात् । The yasuṭ being कित् the nasal is elided. Aor. अतृंहीत् । अतृंहिष्टाम् or अताङ्क्षीत् । अताण्ढाम् । Causa. तृंहयति । Aor. अततृंहत् । Desid. तितृंहिषति । or तितृक्षति । The aṇit, सन् is कित् । Inten. तरीतृंहीति or तरीतृण्ढीति । Past तृढः । तृढवान् । Ger. तृंहित्वा or तृढ्वा ।

इष ५९ इच्छायाम् ।

'इषुगमि-' (२४००) इति छः । इच्छति । एषिता-एष्टा । एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ।

59. √isha to wish for, desire. Some read it as having an indicatory उ । By S. 2400 the ष is replaced by छ in conjugational tenses.

Pre. इच्छति । Per. इयेष । ईषतु । I Fut. एषिता । एष्टा । II Fut. एषिष्यति । Impera. इच्छतु । Imper. ऐच्छत् । Poten. इच्छेत् । Bene. इष्यात् । Aor. ऐषीत् । Nouns:—इष्टिः । इच्छा । इच्छुः । एषणी ।

मिष ६० स्पर्धायाम् ।

मिषति । मेषिता ।

60. √misha, to rival, contend, emulate.

Pre. मिषति । Per. मिमेष । I Fut. मेषिता । II Fut. मेषिष्यति । Impera. मिषतु । Imper. अमिषत् । Poten. मिषेत् । Bene. मिष्यात् । Aor. अमेषीत् अमेषिष्टाम् । Causa. मेषयति । Aor अमीमिषत् । Desid. मिमिषिषति । मिमेषिषति । Inten. मेमिष्यते । yan luk मेमेष्टि । Ger. मेषित्वा or मिषित्वा । Nouns :—मेषः । मेषी । निमेषः ।

किल ६१ श्वैत्यक्रीडनयोः ।

61. √kila, 1. to be or become white, 2. to play, sport.

Pre. किलति । Per. चिकेल । I Fut. केलिता । II Fut. केलिष्यति । Impera. किलतु । Imper. अकिलत् । Poten. किलेत् । Bene. किल्यात् । Aor. अकेलीत् । Causa. केलयति । Desid. चिकिलिषति । चिकेलिषति । Inten. चेकिल्यते । Noun :—किल्विषम् ।

तिल ६२ स्नेहे ।

62. √tila, to be unctuous or greasy.

Pre. तिलति । Per. तितेल । I Fut. तेलिता । II Fut. तेलिष्यति । Impera. तिलतु । Imper. अतिलत् । Poten. तिलेत् । Bene. तिल्यात् । Aor अतेलीत् । Causa. तेलयति । अतीतिलत् । Desid. तितिलिषति। तितेलिषति । Inten. तेतिल्यते ।

चिल ६३ वसने ।

63. √chila, to put on clothes.

Pre. चिलति । Per. चिचेल । I Fut. चेलिता । II Fut. चेलिष्यति । Impera. चिलतु । Imper अचिलत् । Poten. चिलेत् । Bene. चिल्यात् । Aor. अचेलीत् । Causa. चेलयति । अचीचिलत् । Desid. चिचिलिषति । चिचेलिषति । Inten. चेचिल्यते ।

चल ६४ विलसने ।

64. √chala, to sport, play, frolic about.

Pre. चलति । Per. चचाल । I Fut. चलिता । II Fut. चलिष्यति । Impera. चलतु । Imper. अचलत् । Poten. चलेत् । Bene । चल्यात । Aor. अचालीत् । अचलीत् । Cause. चलयति । Desid. चिचलिषति । Inten. चाचल्यते ।

इल ६५ स्वप्नक्षेपणयोः ।

65. √ila, 1. to sleep; 2. to throw.

Pre. इलति । Per. इयेल ईलतुः । I Fut. एलिता । II Fut. एलिष्यति । Impera. इलतु । Imper ऐलत् । Poten. इलेत् । Bene. इल्यात् । Aor. ऐलीत् । ऐलिष्टाम् । Condi. ऐलिष्यत् । Causa. एलयति । Desid. एलिलिषति । Noun :—इला 'earth'.

विल ६६ संवरणे ।

दन्त्योष्ठ्यादिः ।

66. √vila, to cover, conceal. It begins with the dento-labial व v.

Pre. विलति । Per. विवेल । I Fut. वेलिता । II Fut. वेलिष्यति । Impera. विलतु । Imper. अविलत् । Poten. विलेत् । Bene. विल्यात् । Aor. अवेलीत् ।

बिल ६७ भेदने ।

ओष्ठ्यादिः ।

67. √bila, to split, cleave, divide. It begins with the labial ब b.

Pre. बिलति । Per. बिबेल । I Fut. बेलिता । II Fut. बेलिष्यति । Impera. बिलतु । Imper. अबिलत् । Poten. बिलेत् । Bene. बिल्यात् । Aor. अबेलीत् । Noun :—बिलम् ।

णिल ६८ गहने ।

68. √ṇila, to become grave, hard, to lurk, hide, to stick, to die.

Pre. निलति । प्रणिलति । Per. निनेल । I Fut. नेलिता । II Fut. नेलिष्यति । Impera. निलतु । Imper. अनिलत् । Poten. निलेत् । Bene. निल्यात् । Aor. अनेलीत् ।

हिल ६९ भावकरणे ।

69. √hila, to sport amorously.

Pre. हिलति । Per. जिहेल । I Fut. हेलिता । II Fut. हेलिष्यति । Impera. हिलतु । Imper. अहिलत् । Poten, हिलेत् । Bene. हिल्यात् । Aor. अहेलीत् ।

शिल ७० षिल ७० उञ्छे ।

70. √sila, √shila to glean.

Pre. शिलति । सिलति । Per. शिशेल । सिषेल । I Fut. शेलिता । सेलिता ।

मिल ७१ श्लेषणे ।

71. √mila to join. The svaritet √mila is given further on. The present √mila will be Parasmaipadi even when the fruit of the action accrues to the agent.

Pre. मिलति । Per. मिमेल । I Fut. मेलिता । II Fut. मेलिष्यति । Impera. मिलतु । Imper. अमिलत् । Poten. मिलेत् । Bene. मिल्यात् । Aor. अमेलीत् ।

लिख ७२ अक्षरविन्यासे ।

लिलेख ।

72. √likha to write.

Pre. लिखति । Per. लिलेख । I Fut. लेखिता । II Fut. लेखिष्यति । Impera. लिखतु । Imper. अलिखत् । Poten. लिखेत । Bene. लिख्यात् । Aor. अलेखीत् । Desid. लिलिखिषति । लिलेखिषति । Inten लेलिख्यते । Past Pass. लिखितः । Act. लिखितवान् । Ger. लिखित्वा । लेखित्वा । Nouns :—लेखनः । लेखनी रेखा । लेखा । हृल्लेखः । दन्तलेखकः ।

कुट ७३ कौटिल्ये ।

'गाङ्कुटादिभ्यः–' (२४६१) इति ङित्वम् । चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता ।

73. √kuṭa, to be crooked or curved. From this up to 108 √kuṅ are the kuṭâdi roots. All affixes after these roots are considered as ṅit except those which have an indicatory ञ or ण (See I. 2. 1 S. 2461).

Pre कुटति । Per. चुकोट । चुकुटतुः । चुकुटिथ । चुकोट or चुकुट । चुकुटिव । 1 Fut. कुटिता । II Fut. कुटिष्याति । Impera. कुटतु । Imper. अकुटत् । Poten. कुटेत् । Bene. कुट्यात् । Aor. अकुटीत् । अकुटिष्टाम् । Causa. कोटयति । Aor. अचूकुटत् । Desid. चुकुटिषति । Inten. चोकुट्यते । yan luk चोकुटीति । चोकोट्टि । The affixes are ṅit in the yan luk. Ger. कुटित्वा । Nouns :—कुटयः । कोटयः । कोटः । कुटुपः । कुड्मलम् । कोटरः कुटिलम् । कुटिलिका । कौटिलिकः । कुटी । कुटीरः । कुटरः ।

पुट ७४ संश्लेषणे ।

74. √puṭa to embrace, clasp, intertwine.

Pre. पुटति । Per. पुपोट । I Fut. पुटिता । Aor. अपुटीत । Nouns :—पुटिका । पुटः ।

कुच ७५ संकोचने ।

75. √kucha, to contract. The word संकोचन given as the meaning of this root is formed by the affix ल्युट् added to कुच् । The form ought to be संकुचन, but the use of संकोचन by Pânini shows that ल्युट् causes guṇa inspite of the root belonging to the kutadi class.

Pre. कुचति । Per. चुकोच । I Fut. कुचिता । Aor. अकुचीत् । Nouns :—संकोचः

गुज ७६ शब्दे ।

76. √guj, to sound to hum, buzz.

Pre. गुजति । Per. जुगोज । I Fut. गुजिता Aor. अगुजीत । Noun :—गोजः ।

गुड ७७ रक्षायाम् ।

77. √guḍa, to defend, preserve.

Pre. गुडति । Per. जुगोड । I Fut. गुडिता । Aor। अगुडीत । Nouns :—गुडः 'Sugar,' गुडा 'hair'.

डिप ७८ क्षेपे ।

78. √ḍipa, to throw, cast, send. This root is found in the Divâdi class also, as डिप्यति ।

Pre. डिपति । Per. डिडेप । I Fut. डिपिता । Aor. अडिपीत् ।

छुर ७९ छेदने ।

'न भकुर्छुराम्' (१६२९) इति न दीर्घः । छुर्यात् ।

79. √chhura, to cut, divide. The उ is not lengthened in the Benedictive, because of the prohibition of VII. 2. 79 S. 1629.

Pre. छुरति । Per. चुच्छोर । I Fut. छुरिता । Bene. छुर्यात् । छुर्यास्ताम् । Aor. अछुरीत् । Noun :—छुरिका ।

स्फुट ८० विकसने ।

स्फुटति । पुस्फोट ।

80. √sphuṭa, to expand, open, blow, blossom.

It is conjugated in the Bhuadi and Churadi classes also.

Pre. स्फुटति । Per. पुस्फोट । I Fut. स्फुटिता । Aor. अस्फुटीत् ।

मुट ८१ आक्षेपमर्दनयोः ।

81. √muṭa 1. to blame, rebuke, 2. to crush.

It is conjugated in the Bhuadi also as मोटति ।

Pre. मुटति । Per. मुमोट । I Fut. मुटिता । Aor. अमुटीत् ।

त्रुट ८२ छेदने ।

'वा भ्राश–' (२३२१) इति श्यन्वा । त्रुट्यति–त्रुटति । तुत्रोट । त्रुटिता ।

82. √truṭa, to tear, break, snap.

Pre. त्रुटति । or त्रुट्यति । This root optionally takes श्यन् by III. 1. 70 S. 2321. Per. तुत्रोट । I Fut. त्रुटिता । Impera. त्रुटतु or त्रुट्यतु । Imper. अत्रुटत् or अत्रुट्यत् । Poten. त्रुटेत् or त्रुट्येत । Aor. अत्रुटीत् । Noun :—त्रोटिः ।

तुट ८३ कलहकर्मणि ।

तुटति । तुतोट । तुटिता ।

83. √tuṭa, to dispute, quarrel.

Pre. तुटति । Per. तुतोट । I Fut. तुटिता । Aor. अतुटीत् । Noun :—तुटिः ।

चुट ८४ छुट ८४ क । छेदने ।

84. √chuṭa, √chhuṭa, √chuṇa to cut off, divide.

The Bhvâdi form is चोटति ।

Pre. चुटति । छुटति । Per. चुचोट । चुछोट । I Fut. चुटिता । छुटिता । Aor. अचुटीत् । अछुटीत् ।

जुट ८५ बन्धने ।

85. √juḍa, √juṭa, to bind.

Pre. जुटति । जुडति । Per. जुजोट । जुजोड । 1 Fut. जुटिता । जुडिता । Aor. अजुटीत् । अजुडीत् ।

कड ८६ मदे ।

86. √kaḍa, to be disturbed or confused. This root need not have been read in the kuṭadi list, as it does not show any peculiarity of ṅit conjugation.

Pre. कडति । Per. चकाड । I Fut कडिता । Aor. अकडीत् ।

लुट ८७ संश्लेषणे ।

87. √luṭa, to adhere.

It is conjugated in the Bhvâdi and Divâdi classes, also, as लोटति and लुट्यति ।

Pre. लुटति । Per. लुलोट । I Fut. लुटिता ।

कृड ८८ घनत्वे ।

घनत्वं सान्द्रता । चकर्ड । कृडिता ।

88. √kriḍa, to cluster together. The word, घनत्व means सान्द्रता 'clustered together', 'dense'. According to some it means 'to graze'.

Pre कृडति । Per. चकर्ड । I Fut. कृडिता ।

कुड ८९ बाल्ये ।

89. √kuḍa, to play or act like a child.

Pre. कुडति । Per. चुकोड । I Fut. कुडिता ।

पुड ९० उत्सर्गे ।

90. √Puḍa, to leave, quit, abandon.

Atreya reads मुड instead.

Pre. पुडति ।

घुट ९१ प्रतिघाते ।

91. √ghuṭa, to retaliate, to strike again. It is conjugated in the Atmanepadi of the Bhvadi class also. (I. 782).

Pre. घुटति । Per. जुघोट । I Fut. घुटिता । Nouns :—घोटः । घोटकः ।

तुड ९२ तोडने ।

तोडनं भेदः ।

92. √tuḍa, to split, rend, break. The word तोडन means breaking. This root ends in the third letter *i.e.*, ड; but that which ends in the first letter *i.e.*, ट (तुट) meaning (to dispute, quarrel, has already been conjugated before (See No. 83).

Pre. तुडति । (The Bhvadi form is तोडति ।) Per. तुतोड । I Fut. तुडिता ।

थुड ९३ स्थुड ९४ संवरणे ।

थुडति । तुथोड । तुष्ठड । 'खुड' 'छुड' इत्येके ।

93. √thuḍa, 94 √sthuḍa, to cover, screen. Some read खुड and छुड instead.

Pre. थुडति । Per. तुथोड । I Fut थुडिता ।

94. √sthuḍa to cover, screen.

Pre. स्थुडति । Per. तुस्थोड । I Fnt. स्थुडिता ।

स्फुर ९५ फुल ९६ संचलने ।

'स्फुर स्फुरणे' 'स्फुल संचलने' इत्येके ।

95. √sphura, to throb, palpitate, shake. The स is changed to ष् after निर्, वि &c. by the following sûtra:—

२५३७ । स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः । ८ । ३ । ७६ ।

षत्वं वा स्यात् । निष्फुरति-निःस्फुरति । 'स्फर' इत्यकारोपधं केचित्पठन्ति । पस्फार ।

2537. ष् is optionally substituted for the स् of स्फुर् and स्फुल after the prepositions निस्, नि and वि ॥

Thus निष्फुरति or निस्स्फुरति, निस्फुरति or निष्फुरति, विस्फुरति, विष्फुरति ॥ स्फुलति, निष्फुर्लति, निस्स्फुलति, निस्फुलति, निष्फुलति, विस्फुलति, विष्फुलति ॥

Pre. स्फुरति । Some read स्फर instead, as स्फरति, पस्फार &c. Per. पुस्फोर । I Fut. स्फुरिता । II Fut. स्फुरिष्यति । Impera. स्फुरतु । Imper. अस्फुरत् । Poten. स्फुरेत् । Bene. स्फूर्यात् । Aor. अस्फुरीत् । Causa. स्फोरयति or स्फारयति । Aor. अपुस्फुरत् । (पुस्फो रयिषति । पुस्फारयिषति ।) Desid. पुस्फुरिषति । Inten. पोस्फूर्यते । yañ luk पोस्फोर्ति । Dual, पोस्फूर्तः ।

96. √sphula, to tremble, vibrate. 2. to collect.

Pre. स्फुलति । Per. पुस्फोल । I Fut. स्फुलिता ।

स्फुड ९७ चुड ९८ ब्रुड ९९ संवरणे ।

97. √sphuḍa, 98 √chuḍa, √buḍa, 99 √vruḍa to cover.

Pre. स्फुडति । Per पुस्फोड ।

98. √chuḍa.

Pre. चुडति । Per. चुचोड ।

99. √vruḍa.

Pre. ब्रुडति । Per. बुब्रोड ।

क्रुड १०० भृड १०१ निमज्जने इत्येके ।

100. √kruḍa, √kuḍa, 101 √bhṛiḍa, to sink, dive.

Pre. क्रुडति । Per. चुक्रोड । Nouns:—क्रोडा । क्रोडः । कल्याणक्रोडी ।

101. √bhṛiḍa.

Pre. भृडति ।

हुड १०२ संघाते ।

102. √huḍa, to collect. This root is neither mentioned in the Siddhânta Kaumudi nor in the Mâdhavîya Dhâtu vṛitti.

गुरी १०३ उद्यमने ।

अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ॥

103. √gurî, to make an effort or exertion.

This is anudâttet, seṭ and âtmanepadi.

Pre. गुरते । Per. जुगुरे । जुगुरिषे । I Fut. गुरिता । II Fut. गुरिष्यते । Impera गुरताम् । Imper. अगुरत । Poten. गुरेत । Bene. गुरिषीष्ट । Aor. अगुरिष्ट । अगुरिषाताम् । Causa. गोरयति । Aor. अजूगुरत । Desid. जुगुरिषते । Inten. जोगूर्यते । yaṅ luk जोगोर्त्ति । Past. Pass. गूर्णः Act. गूर्णवान् Noun :—गूर्तिः ।

णू १०४ स्तवने ।

दीर्घान्तः । 'परीणूतगुणोदयः' । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः । नुवति । अनुवीत् ।

104. √ṇû, √ṇu, to praise. It ends in long ऊ, as in the sentence परिणूत गुणोदयः । The four roots hereafter are Parasmaipadis

Pre. नुवति । Per. नुनाव । नुनुवतुः । नुनुविथ । I Fut. नुविता । II Fut. नुविष्यति । Impera. नुवतु । Imper. अनुवत् । Poten. नुवेत् । Bene. नूयात् । Aor. अनुवीत् । Desid. नुनूषति । Inten. नोनूयते । yañ luk नोनोति Past Pass. नूतः Act. नूतवान् । Ger. नूत्वा ।

धू १०५ विधूनने ।

धुवति ।

105. √dhû, to shake, agitate.

It is conjugated like the last.

Pre. धुवति । Nouns:—धवित्रम् ।

गु १०६ पुरीषोत्सर्गे ।

जुगुविथ-जुगुथ । गुता । गुष्यति । अगुषीत् । 'ह्रस्वादङ्गात्' (२३६९) । अगुताम् । अगुषुः ।

106. √gu, √gû, to evacuate, defæcate.

Pre. गुवति । Per. जुगाव । जुगुवतुः । जुगुविथ or जुगुथ । I Fut. गुता । II Fut. गुष्यति । Impera गुवतु । Imper. अगुवत् । Poten. गुवेत् । Bene. गूयात् । Aor अगुषीत् । अगुताम् । अगुषुः । (VIII. 2. 27 S. 2369). Desid. जुगूषति । Past Pass. गूनः । Act. गूनवान् ।

ध्रु १०७ गतिस्थैर्ययोः ।

'ध्रुव' इति पाठान्तरम् । आद्यस्य ध्रुक्षतीत्यादि गुवतिवत् । द्वितीयस्तु सेट् । दुध्रुविथ । ध्रुविता । ध्रुविष्यति । ध्रुव्यात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्टाम् ।

107. √dhru, 1. to go, move. 2. to be firm or fixed. Another reading is ध्रुव । The first root is अनिट् and is conjugated like the last. The second is seṭ and is conjugated as follows :—

Pre. ध्रुवति । Per. दुध्राव । दुध्रुवतुः । दुध्रुविथ । I Fut. ध्रुविता । II Fut. ध्रुविष्यति । Impera. ध्रुवतु । Imper. अध्रुवत् । Poten. ध्रुवेत् । Bene. ध्रूयात् । Aor. अध्रुवीत् । अध्रुविष्टाम् । अध्रुविषुः Desid. दुध्रुविषति । Inten. दोध्रूयते ।

कुङ् १०८ शब्दे ।

'दीर्घान्तः' इति कैयटादयः । कुविता । अकुविष्ट । 'ह्रस्वान्तः' इति न्यासकारः । कुता । अकुत । वृत् । कुटादयो वृत्ताः ।

108. √kuñ, √kûñ, to sound, to moan, groan, cry. According to Kaiyaṭa, the root ends in long ऊ and so its I. Fut. is कुविता and Aorist अकुविष्ट । According to Nyâsakâra, it ends in short उ and its I. Fut. and Aorist are कुता and अकुत respectively.

Pre. कुवति । I Fut. कुता । Vriṭ (end). Here end the kuṭâdi roots.

पृङ् १०९ व्यायामे ।

प्रायेण व्याङ्पूर्वः । रिङ् । इयङ् । व्याप्रियते । व्यापप्रे । व्यापप्राते । व्यापरिष्यते । व्यापृत । व्यापृषाताम् ।

109 √pṛiñ, to be busy or active.

It is generally preceded by the preposition व्याङ्.

The ऋ is changed to रिङ् by VII. 4 28 S. 2367 and then there is यङ् substitution

Pre. व्याप्रियते । Per. व्यापप्रे । व्यापप्राते । I Fut व्यापर्ता । व्यापर्तासे । II Fut. व्यापरिष्यते । Impera व्याप्रियताम् । Imper. व्याप्रियत । Poten. व्याप्रियेत । Bene. व्यापृषीष्ट । व्यापृषीयास्तां । व्यापृषीरन् । Aor. व्यापृत । व्यापृषाताम् । व्यापृषत । Causa. व्यापारयति । Aor व्यापीपरत् । Desid. व्यापुपूर्षते । Inten. व्यापेप्रियते । yañ luk व्यापर्पर्ति । Past Act व्यापृतवान् । Ger. व्यापृत्य ।

मृङ् ११० प्राणत्यागे ।

110. √mṛiñ, to die. This root is Atmanepadi under certain restrictions as mentioned in the following sûtra :—

२५३८ । म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १ । ३ । ६१ ।

लुङ्लिङोः । शितश्च प्रकृतिभूतान्मृङस्तङ्नान्यत्र । ङित्त्वं स्मरार्थम् । म्रियते । ममार । ममर्थ । मम्रिव । मर्तासि । मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ।

2538. After the verb mṛi to die, when it has one of the affixes having an indictory श, as well as when it takes the affixes luñ (aorist III 2. 110) and liñ (Benedictive III 3. 159) the Atmanepada affixes are used; (but in other tenses it is Parasmaipadi).

Note :—This is a restrictive sûtra the root मृङ् (to die), is marked with ङ् as an indicatory letter, so by sûtra I 3·12 it would be always Atmanepadi. But the present aphorism restricts it to लुङ् luñ (Aorist) and लिङ् liñ (Benedictive) tenses, as well as to those tenses which are शित्. Those that take शित् affixes are the special tenses e.i. the Present, the Imperfect, the Potential and the Imperative.

It is only before these three affixes, namely, liñ, lun and śit affixes, that the root mṛi takes the terminations of the átmanepada. Thus the

aorist अमृत amṛita he died; Benedictive मृषीष्ट mṛishîshṭa 'may he die.' Similarly before śit affixes thus म्रियते 'he dies,' = मृ + अ + ते (VII. 4. 28) = म्रिय् + अ + ते = म्रियते (VI. 4. 77.) म्रियेते, म्रियन्ते

In other tenses, *viz.*, the two Futures, the Perfect and the Conditional, this verb is Parasmaipadi. As:—मरिष्यति he will die. अमरिष्यत्.

The indicatory ङ् in the root is for the sake of accent, under VI. 1. 186 S. 3730.

Pre. म्रियते। Per. ममार। मम्रतुः। मम्रुः। ममर्थ। मम्रिव। I Fut. मर्ता। मर्तासि। II Fut. मरिष्यति। Impera. म्रियताम्। Imper. अम्रियत। Poten. म्रियेत। Bene. मृषीष्ट। Aor. अमृत। अमृषाताम्। Causa. मारयति। Aor. अमीमरत्। Desid. मुमूर्षति। Inten. मरीम्रीयते। yañ luk मर्मरीति। मर्मर्ति Past. Pass. मृतः। Act. मृतवान्। Ger. मृत्वा। Nouns:—मृत्युः। अमरः। अमृतम्।

The following seven are Parasmaipadis.

रि १११ पि ११२ गतौ।

लघूपधगुणादन्तरङ्गत्वादियङ्। रियति। पियति। रेता। पेता।

111. √ri, 112. √pi to go.

Pre. रियति। Per. रिराय। रिर्यतुः। रिर्युः। रिरयिथ or रिरेथ। रिर्यिव। रिर्यिम। I Fut. रेता। II Fut. रेष्यति। Impera. रियतु। Imper. अरियत्। Poten. रियेत्। Bene. रीयात्। Aor. अरैषीत्। अरैष्टाम्। अरैषुः। Causa राययति। Aor. अरीरयत्। Desid. रिरीषति। Inten. रेरीयते। yañ luk रेरयीति। रेरेति।

112. √ pi, to go. It is conjugated like the last.

Pre. पियति। Per. पिपाय। I Fut. पेता। II Fut. पेष्यति। Impera. पियतु। Imper. अपियत्। Poten. पियेत्। Bene. पीयात्। Aor. अपैषीत्।

धि ११३ धारणे।

113. √ dhi, to hold, have, possess.

Per. धियति। Per. दिधाय। दिध्यतुः। दिध्युः। दिधयिथ or दिधेथ। I Fut. धेता। II Fut धेष्यति। Impera. धियतु। Imper. अधियत्। Poten. धियेत्। Bene. धीयात्। Aor अधैषीत्।

क्षि ११४ निवासगत्योः।

114. √ kshi 1. to abide, dwell, stay. 2. to go, move.

Pre. क्षियति। Per चिक्षाय। चिक्षियतुः। चिक्षियुः। चिक्षयिथ or चिक्षेथ। I Fut. क्षेता। II Fut. क्षेष्यति। Impera. क्षियतु। Imper. अक्षियत्। Poten. क्षियेत्। Bene. क्षीयात्। Aor. अक्षैषीत्। Nouns:—क्षीणायुः। क्षितायुः। क्षियाकः। क्षितिकः। क्षर्या।

षू ११५ प्रेरणे।

सुवति। सविता।

115. √ shû to excite, incite, impel.

Per. सुवति। With the preposition सु we have सुषुवति। सुवतः। सुवन्ति। सुवसि। सुवामि। Per. सुषाव। सुषुवतुः। सुषविथ। सुषुविव। I Fut. सविता। II Fut. सविष्यति। Impera. सुवतु। Imper. असुवत्। अभ्यषुवत्। Poten. सुवेत्। Bene. सूयात्। Aor. असावीत्। असाविष्टाम्। Causa. सावयति। Aor. असूषवत्। Desid. सुसूषति। Inten.

सोषूयते । yañ luk सोषोति । Past Ger. सूत्वा । Nouns :—सौरीयम् । सूर्यः । प्रसवी । सूर्या । सवित्रम् । सूरी । सूरः । सौर्यम् । सौरः । सौरी ।

कॄ ११६ विक्षेपे ।

किरति । किरतः । चकार । चकरतुः । करिता—करीता । कीर्यात् । अकारीत् ।

116. √kṛî 'to scatter.' This root adds a sibilant by the following:—

२५३९ । किरतौ लवने । ६ । १ । १४० ।

उपात्किरतेः सुडागमः स्याच्छेदेऽर्थे । उपस्किरति । * अड्भ्यासव्यवायेऽपि सुट् कात्पूर्व इति वक्तव्यम् * । उपास्किरत् । उपचस्कार ।

2539. The augment सुट् is placed before क, when the verb कॄ comes after उप and the sense is that of 'to cut or split'.

Thus उपस्कारं मद्रका लुनन्ति, उपस्कारं काश्मीरका लुनन्ति—विक्षिप्य लुनन्ति ।

Vart:—The above augment takes place when णमुल् is added to the verb उप-कॄ, as shown in the above examples. When the meaning is not that of 'to cut', the form is उपकिरति ॥

Vart:—The augment सुट् comes before क, even when a letter of अट् pratyâhâra (vowel or semi-vowel) intervenes between उप and the root, or when the reduplicate intervenes. As उपास्किरत् and उपचस्कार ।

२५४० । हिंसायां प्रतेश्च । ६ । १ । १४१ ।

उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्याद्धिंसायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति ।

2540. The augment सुट् is placed before क, when the verb kṛî comes after उप and प्रति, and the sense is "to cause suffering."

Thus उपस्किरति प्रतिस्किरति । So also उपस्कार्णम् or प्रतिस्कार्णं हन्त ते वृषल भूयात्=तथा ते वृषल विक्षेपो भूयाद् यथा हिंसामनुबध्नाति ।

Why do we say when 'the sense is to cause pain'? Observe प्रतिकीर्णम् ॥

116. √kṛî to scatter.

Pre. किरति । किरतः । Per. चकार । चकरतुः । चकरिथ । चकार or चकर । चकरिव । I Fut. करिता or करीता II Fut करिष्यति or करीष्यति । Impera. किरतु । Imper. अकिरत् । Poten. किरेत् । Bene. कीर्यात् । Aor. अकारीत् अकारिष्टाम् । Causa. कारयति । Aor. अचीकरत् । Desid. चिकरिषति । Inten. चेकीर्यते । yañ luk चाकरीती । चाकर्ति । Past Pass. कीर्णः Act. कीर्णवान् । Nouns :—कुरः । कुरः । अवकीर्णी । कीर्णिः । विकिरः । विष्किरः । अस्करः । अवस्करः । उत्कारं ।

गॄ ११७ निगरणे ।

117. √gṛî, to swallow. By the following sûtra, the र of this root is optionally changed to ल ।

२५४१ । अचि विभाषा । ८ । २ । २१ ।

गिरते रेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति—गिलति । जगार—जगाल । जगरिथ । जगलिथ । गरिता—गलिता ।

2541. The र of gṛî is optionally changed to ल् before an affix beginning with a vowel.

As निगिरति or निगिलति, निगरणम् or निगलनम्, निगारकः or निगालकः ॥

Note.—This is a vyavasthita-vibhâshâ, the optional forms have particular meanings. Thus गलः meaning 'neck' is always with ल; while गरः 'poison' is always with र ।

117. √gṛî to swallow.

Pre. गिरति, or गिलति । Per. जगार, or जगाल । जगरिथ । जगलिथ I Fut. गरिता or गरीता, गलिता or गलीता । II Fut. गरिष्यति गरीष्यति । गलिष्यति or गलीष्यति । Impera. गिरतु or गिलतु । Imper. अगिरत् or अगिलत् । Poten. गिरेत् or गिलेत् । Bene. गीर्यात् । Aor. अगारीत् or अगालीत् । अगारिष्टाम् or अगालिष्टाम् Pass. गार्यते or गाल्यते । Causa. गारयति or गालयति Aor. अजीगरत् or अजीगलत् । Desid. जिगरिषति । or जिगलिषति । Inten. जेगिल्यते । yañ luk, जागर्त्ति । Dual. जागीर्त्तः । Nouns :— गर्भिभार्यः । गर्भः । गार्भिणम् । गरा । गोगर्भिणी । गुरुः । गर्भिणी । उद्गारः । गरीयान् । तिमिंगिलः । गरिमा । गरिष्ठः ।

117. √gṛî when this root is preceded by the preposition अव, it is Atman padi, and is conjugated as follows :—

Pre. अवगिर (or ल) ते । Per. अवजगिरे or ले) । अवजगरि (or लि) षे । I Fut. अवगरि (or री, लि or ली) ता II. Fut. अवगरिष्यते । I. अव गिरताम् । Im. अवागिरत । Pot. अवगिरेत । Ben. अवगीर्षीष्ट or अवगरिषीष्ट । Aor. अवागरिष्ट ।

दृङ् ११८ आदरे ।

आद्रियते । आद्रियेते । आदद्रे । आदद्रिषे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट । अदृत । आदृषाताम् ;

118. √dṛiṅ, to respect, honor.

Pre. आद्रियते । Per. आदद्रे । आदद्रिषे । I Fut. आदर्त्ता । II Fut. आदरिष्यते । Impera. आद्रियताम् । Imper. आद्रियत । Poten. आद्रियेत । Bene. आद्रिषीष्ट । Aor. आदृत । अदृषाताम् । Pass. आद्रियते । Causa - दारयति । Aor. अदीदरत् । Desid आदिदरिषति । Inten. देद्रीयते । yañ luk दर्दर्त्ति । Ger. आदृत्य । Nouns:—आदृत्यः । आदरः । आदरी ।

धृङ् ११९ अवस्थाने ।

ध्रियते ।

119. √dhṛin, to be, or exist ; to live.

It is conjugated like the last.

Pre. ध्रियते । Per. दध्रे ; I Fut. धर्ता । II धरिष्यते । Impera. ध्रियताम् । Imper. अध्रियत । Poten. ध्रियेत । Bene. ध्रिषीष्ट । Aor. अधृत । Nouns :—धर्मः । आधारः ।

अथ परस्मैपदिनः षोडश: ।

प्रच्छ १२० ज्ञीप्सायाम् ।

पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ–पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् । वृतं । किरादयो वृत्ताः

120. √prachha, to ask, question, interrogate.

The following sixteen roots are Parasmaipadis.

With सम it is Atmanepadi, as:—

Pre. पृच्छति । संपृच्छते । Per. पप्रच्छ पप्रच्छतुः । पप्रष्ठ । पप्रच्छिथ । संपप्रच्छे । संपप्रच्छिषे । I Fut. प्रष्टा । संप्रष्टा । II Fut. प्रक्ष्यति । संप्रक्ष्यते । Impera. पृच्छतु । संपृच्छताम् ।

Imper. अपृच्छत् । समपृच्छत् । Poten. पृच्छेत् । संपृच्छेत । Bene. पृच्छ्यात् । संप्रक्षीष्ट । Aor. अप्राक्षीत् । अप्राष्टाम् । समप्रष्ट । समप्रक्षाताम् । Causa. प्रच्छयति । Aor. अपप्रच्छत् । Desid. पिपृच्छिषति । Inten. परीपृच्छ्यते । yaṅ luk पाप्रच्छीति । पाप्रष्टि । Past Ger. पृष्ट्वा । Nouns :—प्रश्नः । शब्दप्राट् । प्राट् ।

सृज १२१ विसर्गे ।

'विभाषा सृजिदृशोः' (२४०४) । ससर्जिथ–सस्रष्ठ । स्रष्टा । स्रक्ष्यति । 'सृजिदृशोर्झल्यमकिति ।' (२४०५) इत्यमागमः । सृजेत् । सृज्यात् । अस्राक्षीत् ।

121. √sṛija, to leave, quit, abandon.

Pre. सृजति । Per. ससर्ज । ससृजतुः । ससर्जिथ or सस्रष्ट । by VII. 2. 65 S. 2404. ससृजिव । I Fut. स्रष्टा । II Fut. स्रक्ष्यति । The अम् augment is by VI. 1. 58. S. 2405 Impera. सृजतु । Imper अतृजत् । Poten. सृजेत् । Bene. सृज्यात् । Aor. अस्राक्षीत् । अस्राष्टाम् । Pass. सृज्यते । Aor. असर्जि । Causa. सर्जयति । Aor. असीसृजत् । अससर्जत् । Desid सिसृक्षति । Inten. सरीसृज्यते । yaṅ luk सरीसृजीति । सरीसर्ष्टि । सरिसृष्ट । Adjec. सृज्यम् । Nouns :—ससर्गी । स्रग्वी । स्रजिष्ठः । स्रजीयान् । स्रक ।

टुमस्जो १२२ शुद्धौ ।

मज्जति । ममज्ज । 'मस्जिनशोर्झलि' (२५१७) इति नुम् । * मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः * । संयोगादिलोपः । ममङ्क्थ । ममज्जिथ । मङ्क्ता । मङ्क्ष्यति । अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्ताम् । अमाङ्क्षुः ।

122. √ṭu masjo, to bathe. By VII. 1. 60 S. 2517 a nasal is inserted before the consonantal affixes and this nasal is inserted before the final ज of the root by the following vârtika :—The नुम् comes before the final letter of the √masja, *i.e.* between स and ज । Thus मस्न्ज. After reduplication, we get 2nd Pers. Sing. of the Perfect as ममङ्कथ । The initial स् is elided by VIII. 2. 29 S. 380. But when the affix थ is सेट् there is no नुम्, then we get the form as ममज्जिथ ।

Pre. मज्जति । Per. ममज्ज । ममज्जतुः । ममज्जिथ or ममङ्क्थ । ममज्जिव । I Fut. मङ्क्ता । II Fut. मङ्क्ष्यति । Impera. मज्जतु । Imper. अमज्जत् । Poten. मज्जेत् । Bene. मज्ज्यात् । Aor. अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्ताम् । अमाङ्क्षुः । Causa. मज्जयति । Aor. अममज्जत् । Desid. मिमङ्क्षति । Inten. मामज्ज्यते yaṅ luk मामङ्क्ति । Past Ger. मङ्क्त्वा or मक्त्वा । Nouns :—मुद्गरः । मद्गः । मद्गुः । मद्ग्यः । मज्जयुः । मज्जा । मज्जानो ।

रुजो १२३ भङ्गे ।

रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौक्षीत् । अरौक्ताम् ।

123. √rujo, to break to pieces, destroy.

Pre. रुजति । Per. रुरोज । रुरुजतुः । रुरोजिथ । रुरुजिव । I Fut. रोक्ता । II Fut. रोक्ष्यति । Impera. रुजतु । Imper. अरुजत् । Poten. रुजेत् । Bene. रुज्यात् । Aor. अरौक्षीत् । अरौक्ताम् । अरौक्षुः । Causa. रोजयति । Aor. अरूरुजत् । Desid. रुरुक्षति । Inten. रोरुज्यते । yaṅ luk रोरोक्ति । Past Pass. रुग्णः । लुग्नं । Act. रुग्णवान् । लुग्नवान् । Ger. रुक्त्वा । Nouns: कूलमुद्रुजः । रोगः । हृद्रोगः । हृदयरोगः रुजा ।

भुजो १२४ कौटिल्ये ।

ऋजिवत् ।

124. √bhujo, to bend, to curve, make crooked.

It is conjugated like the last.

Pre. भुजति । Per बुभोज । I Fut. भोक्ता । II Fut. भोक्ष्यति । Impera भुजतु Aor. अभौक्षीत् । Nonn :—मूल विभुजः । 'a chariot.'

छुप १२५ स्पर्शे ।

छोप्ता । अच्छौप्सीत् ।

125. √chhupa, √chupa, to touch

Pre. छुपति । Per. चुच्छोप । चुच्छुपतुः । चुच्छुपिथ । चुच्छुपिव । I Fut. छोप्ता । II. Fut. छोप्स्यति । Impera. छुपतु । Imper अच्छुपत् । Poten. छुपेत् । Bene. छुप्यात् । Aor. अच्छौप्सीत् । अच्छौप्ताम् । Causa छोपयति । Aor. अचुच्छुपत् । Desid चुच्छुप्सति । Inten. चोच्छुप्यते । yan luk चोच्छुप्ति । Pass. छुप्तः । Ger. छुप्त्वा ।

रुश १२६ रिश १२६ क । हिंसायाम् ।

तालव्यान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति । रेष्टा । रेक्ष्यति ।

126. √ruśa, √riśa, to injure, hurt, kill.

Pre. रुशति । Per. रुरोश । रुरोशिथ । रुरुशिव । I Fut. रोष्टा । II रोक्ष्यति । Impera. रुशतु । Imper. अरुशत् । Poten. रुशेत् । Bene. रुश्यात् । Aor. अरुक्षत् । Causa. रोशयति । Aor. अरूरुशत् । Desid. रुरुक्षति । Inten. रोरुश्यते । yan luk रोरोष्टि ।

126A. √riśa, to injure.

Pre. रिशति । Per रिरेश । II Fut रेक्ष्यति । Impera. रिशतु । Imper. अरिशत् । Poten. रिशेत् । Aor. अरिक्षत् । Causa. रेशयति । Aor. अरीरिशत् । Desid. रिरिक्षति । Inten. रेरिश्यते । yan luk रेरेष्टि ।

लिश १२७ गतौ ।

अलिक्षत् ।

127. √lisá, to go, move. It is conjugated like √riśa. It is also found in the Divâdi class.

Pre. लिशति । Per. लिलेश । I Fut. लेष्टा । Aor. अलिक्षत् ।

स्पृश १२८ संस्पर्शने ।

स्प्राष्टा-स्पर्ष्टा । स्प्रक्ष्यति-स्पर्क्ष्यति । अस्प्राक्षीत्-अस्पार्क्षीत्-अस्पृक्षत् ।

128. √sprisá, to touch.

Pre. स्पृशति । Per. पस्पर्श । पस्पर्शतुः । पस्पर्शिथ । पस्पृशिव । I Fut. स्पर्ष्टा । Impera. स्पृशतु । Imper. अस्पृशत् । Poten. स्पृशेत् । Bene. स्पृश्यात् । Aor. अस्पार्क्षीत् अस्प्राक्षीत् अस्पृक्षत् । अस्पार्ष्टाम् अस्प्राष्टाम् । अस्पार्क्षुः अस्प्राक्षुः । Desid. पिस्पृक्षति । Inten. परिस्पृश्यते । yan luk, परीस्प्रष्टि । Past Nouns :—स्पर्शः । हृदिस्पृक् । दिविस्पृक् उदकस्पर्शः मंत्रस्पृक्

विच्छ १२९ गतौ ।

'गुपूधूप-' (२३०३) इत्यायः । आर्धधातुके वा । विच्छायति । विच्छायांचकार-विविच्छ ।

129. √vichha, to go, move. By III. 1. 28 S. 2303, आय is added to the root before ârdhadhâtuka affixes optionally.

Pre. विच्छायति । Per. विविच्छ or विच्छायांचकार । विविच्छतुः । विविच्छिथ । विविच्छिव । I Fut. विच्छिता or विच्छायिता । II. Fut. विच्छिष्यति or विच्छायिष्यति । Impera. विच्छायतु Aor. अवीच्छीत् अवैच्छीत् । अविच्छिष्टाम् । Causa विच्छयति । Aor अविविच्छत् or अविविच्छायत् । Desid. विविच्छिषति । Inten. वेविच्छ्यते । Past Pass. विच्छितः । or विच्छायितः । Ger. विच्छायित्वा or विच्छित्वा । Noun :—विश्नः ।

विश १३० प्रवेशन ।

विशति । वेष्टा ।

130. √viśa, to enter. It is conjugated like √riś.

With the prefix नि, it is Atmanepadi.

Pre. विशति । निविशते । Per. विवेश । निविविशे । निविविशिषे । I Fut. वेष्टा । निवेष्टा । II Fut, निवेक्ष्यते । Impera. निविशताम् । Imper. न्यविशत । Poten. निविशेत Ben. निविक्षीष्ट । Aor. न्यविक्षत । Desid. निविविक्षते । Inten. निवेविश्यते yan luk निवेविशीति or निवेवेष्टि । Past Pass. विष्टः । Act. विष्टवान् । Nouns:—वेश्म । वेशन्तः । विश्पती । वेश्या । वेशः । D. देवविशा । S. विट् । विशौ । Pl. विशः ।

मृश १३१ आमर्शने ।

आमर्शनं स्पर्शः । अम्राक्षीत्–अमार्क्षीत्–अमृक्षत् ।

131. √mṛiśa, to rub, stroke, to touch, to handle. It is conjugated like √spriśá.

Pre. मृशति । Per. ममर्श । ममृशतुः । ममर्शिथ । ममृशिव । I Fut. मर्ष्टा । Aor. अमार्क्षीत्, अम्राक्षीत्, or अमृक्षत् ।

णुद १३२ प्रेरणे ।

कर्त्रभिप्रायेऽपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः ।

132. √ṇuda, to send, to prompt, propel. It has been repeated here because it is Parasmaipadi even where the fruit of the action accrues to the agent. (See No. 2).

षद्लृ १३३ विशरणगत्यवसादनेषु ।

'सीदति' इत्यादि भौवादिकवत् । इह पाठो नुम्विकल्पार्थः । सीदती–सीदन्ती । ज्वलादौ पाठस्तु णार्थः । सादः । स्वरार्थश्च । शबनुदात्तः । शस्तूदात्तः ।

133. √shadlri 1. to recline, lie down, 2 to go, 3. to be languid, to be in distress. It is conjugated like the Bhvâdi √shad ( ). Its insertion here is for the sake of making the नुम optional as सीदती or सीदन्ती । Its insertion in the jvalâdi list is for the sake of adding the affix ण to it (III. 1. 140 S. 2902) as सादः । Also for the sake of accent, as the base in the Bhvâdi class is anudâtta, because of the affix शप्, while the base in the Tudâdi is udâtta, because of the vikarana श । Thus Bhvâdi is सीदति, while Tudâdi is सीदति ।

Pre. सीदति । Nouns :—सीदती or सीदन्ती ।

शद्लृ १३४ शातने ।

स्वरार्थ एव पुनः पाठः । शता तु नास्ति । 'शदेः शितः' (२३६२) इत्यात्मनेपदोक्तेः ।

134. √śadlri, to fall, perish, decay, wither.

It has been repeated here for the sake of accent, for it is conjugated like the Bhvâdi root except in the Present tense.

Thus Bhvâdi शीयते has accent on शी while in the Tudâdi, the accent falls on य । Its repetition here is not for the sake of adding the nasal नुम् optionally in the शतृ (Present participle Parasmai), because before शित् affixes it is always Atmanepadi by I. 3. 60 S. 2362. Therefore it never takes शतृ but शानच् । So it always forms शीयमानः ।

Pre. शीयते । Per. शशाद । I Fut. शत्ता । II Fut. शत्स्यति । Impera. शीयताम् । Imper. अशीयत । Poten. शीयेत । Bene. शद्यात् । Aor. अशदत् । **Causa**. शातयति । Desid शिशत्सति । Inten. शाशद्यते । yaṅ luk शाशत्ति ।

अथ षट् स्वरितेतः ।

मिल १३५ संगमे ।

'मिल संश्लेषणे' इति पठितस्य पुनः पाठः कर्त्रभिप्राये तङर्थः । मिलति-मिलते । मिमेल-मिमिले ।

135. √mila, to assemble, to accompany, to come or meet together. The repetition of this root which has already been mentioned before as मिल संश्लेषणे is for the sake of making it Atmanepadi when the fruit of the action accrues to the agent.

Pre. मिलति A. मिलते । Per. मिमेल A. मिमिले । I Fut. P. and A. मेलिता । II Fut. मेलिष्यति A. ते । Impera. मिलतु A. मिलताम् । Imper. अमिलत् A. त । Poten. मिलेत् A. त । Bene. A. मिलिषीष्ट । Aor. A. अमेलिष्ट । Desid. मिमिलिषति or मिमेलिषते ।

मुच्लृ १३६ मोक्षणे ।

136. √muchlri, to liberate, to loose.

The nasal is inserted in the conjugation of this root by the following:—

२५४२ । शे मुचादीनाम् । ७ । १ । ५९ ।

नुम् स्यात् । मुञ्चति । मुञ्चते । मोक्ता । मुच्यात् । मुक्षीष्ट । अमुचत्-अमुक्त । अमुक्षाताम् ।

2542. In मुच् &c,, before the characteristic श of the Tudadi class, the न is placed after the vowel of the root.

Thus मुच्लृ—मुञ्चति, (लुम्पति, विन्दति, लिम्पति, सिञ्चति, कृन्तति, खिन्दति, पिंशति ॥)

Note :—Why "before श"? Observe मोक्ता, मोक्तुम्, मोक्तव्यम् ॥ Why "of मुच् &c."? Observe तुदति, नुदति ॥

Pre. मुञ्चति । Per. मुमोच । मुमुचतुः । मुमोचिथ । मुमुचिव । I Fut मोक्ता । II Fut. मोक्ष्यति । Impera मुञ्चतु । Imper. अमुञ्चत् । Poten. मुञ्चेत् । Bene. मुच्यात् । Aor. अमुचत् or अमोक्ष्यत् । Causa. मोचयति । Aor. अमूमुचत् । Desid. मुमुक्षति । Inten. मोमुच्यते । yaṅ luk मोमोक्ति । Nouns:—मोक्षः । मुक्ता । मौक्तिकम् । निर्मोकः । नमुचिः । नखमुचानि । जलमुक् । जलमुचौ । चक्रमुक्तः ।

Atm. Pre. मुञ्चते । Per. मुमुचे । I Fut. मोक्ता । II Fut. मोक्ष्यते । Impera. मुञ्चताम् । Imper. अमुञ्चत । Poten मुञ्चेत । Bene मुक्षीष्ट । Aor. अमुक्त । अमुक्षाताम् । Causa. मोचयते । अमूमुचत । Desid. मुमुक्षते ।

लुप्लृ १३७ छेदने ।

लुम्पति-लुम्पते । अलुपत्-अलुप्त ।

137. √lup*l*ri, to cut off ; to break.

It is conjugated like the last.

Pre. लुम्पति । Causa. लोपयति । Aor. अलूलुपत् or अलुलोपत् । Inten. लोलुप्यते । yaṅ luk लोलोप्ति ।

Atm. Pre. लुम्पते । Aor. अलुप्त ।

विद्लृ १३८ लाभे ।

विन्दति-विन्दते । विवेद-विविदे । व्याघ्रभूत्यादिमते सेट्कोऽयम् । वेदिता । भाष्यादिमतेऽनिट्कः । वेत्ता । परिवेत्ता । परिर्वर्जने । ज्येष्ठं परित्यज्य दारानग्नींश्च लब्धवानित्यर्थः । तृन्तृचौ ।

138. √vid*l*ri, to get, obtain, acquire.

Pre. विन्दति । विन्दतः । Per. विवेद । विविदतुः । विवेदिथ । I Fut. वेदिता । According to Vyâgrabhuti, it is seṭ, but according to the Bhâshya, it is aṇit as वेत्ता । Impera विन्दतु । Imper. अविन्दत् । Poten. विन्देत् । Bene. विद्यात् । Aor. अविदत् । अविदताम् । Causa. वेदयति Aor. अवीविदत् । Desid. विविदिषति or विवेदिषति । Inten. वेविद्यते । yaṅ luk वेवेत्ति । Past Pass वित्तः । Ger. विदित्वा or वेदित्वा ; Nouns:—विन्दः । गोविन्दः । कुन्दः । ब्राह्मणवेदं । विन्दुः । वित्तम् । वेदिता । परिवेत्ता is formed by adding the affix तृण् or तृच् to the root This word means a younger brother married before the elder.

Atm. Pre. विन्दते । Per. विविदे । I Fut. वेदिता । II Fut. वेदिष्यते । Impera. विन्दताम् । Imper. अविन्दत । Poten. विन्देत । Bene. वेदिषीष्ट । Aor. अवेदिष्ट ।

लिप १३९ उपदेहे ।

उपदेहो वृद्धिः । लिम्पति-लिम्पते । लेप्ता । 'लिपिसिचि-' (२४१८) इत्यङ् । तङि तु वा । अलिपत्-अलिपत-अलिप्त ।

139. √lipa, to besmear, to anoint, to cover : upadeha means to 'increase'. Its aorist is formed by अङ् (III. 1. 53 S. 2418). The अङ् aoris is optional in the Atmanepadi.

Pre. लिम्पति । Per. लिलेप । लिलेपिथ । लिलिपिव । I Fut लेप्ता । II Fut. लेप्स्यति । Impera. लिम्पतु । Imper. अलिम्पत् । Poten. लिम्पेत् । Bene. लिप्यात् । Aor. अलिपत् । Causa लेपयति Aor. अलीलिपत् । Desid. लिलिप्सति । Inten. लेलिप्यते yaṅ luk लेलेप्ति । Nouns:—लिम्पः । निलिम्पा । लिपिः । लिप्तिः ।

Atm. Pre. लिम्पते । Per. लिलिपे । I Fut. लेप्ता । II Fut. लेप्स्यते । Impera. लिम्पताम् । Imper. अलिम्पत । Poten. लिम्पेत । Bene. लिप्सीष्ट । Aor. अलिप्त or अलिपत । Desid. लिलिप्सते ।

षिच १४० क्षरणे ।

सिञ्चति-सिञ्चते । असिचत्-असिचत-असिक्त । अभिषिञ्चति । अभ्यषिञ्चत् । अभिषिषेच ।

140. √śhicha to sprinkle, moisten.

Pre. सिञ्चते । Per. सिषिचे । असिक्त Aor. असिचत् असिचाताम् । सिसिक्षते ।

Pre. सिञ्चति । With the prefix अभि, स is changed to ष. Thus अभिषिञ्चति । अभ्यषिञ्चत् । अभिषिषेच । Per. सिषेच । सिषिचतुः । सिषेचिथ । I Fut. सेक्ता । II Fut. सेक्ष्यति । Impera. सिञ्चतु । Imper. असिञ्चत् । Poten. सिञ्चेत् । Bene. सिच्यात् । Aor.

असिचत् । Causa. सेचयति । Aor असीषिचत् Desid. सिसिक्षति । Inten. सेसिच्यते । yañ luk सेसेक्ति । Nouns :—संकृत्रम् । सिकृथम् ।

अथ त्रयः परस्मैपदिनाः ।

कृती १४१ छेदने ।

कृन्तति । चकर्त । कर्तिता । कर्तिष्यति–कर्त्स्यति । अकर्तीत् ।

141. √kṛitâ to cut.

The following three roots are Parasmaipadis.

Pre. कृन्तति । Per. चकर्त । चकृततुः । चकर्तिथ । चकृत । चकृतिव । I Fut. कर्तिता । II Fut. कर्तिष्यति or कर्त्स्यति । Impera. कृन्ततु । Imper. अकृन्तत् । Poten. कृन्तत । Bene. कृत्यात् । Aor. अकर्तीत् । अकर्तिष्टाम् । Causa. कर्तयति । Aor. अचकर्तत् । Desid. चिकृत्सति or चिकर्तिषति । Inten. चरीकृत्यते । yañ luk चरिकर्ति । Past Pass. कृत्तः । Act. कृतवान् । Nouns :—विकर्तनः । कृतिः । कृत्स्नम् ।

खिद १४२ परिघाते ।

खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । अयं दैन्ये दिवादौ रुधादौ च ।

142. √khida, to strike, press down, afflict.

This root when meaning 'to be poor,' belongs to the Divâdi and Rudhâdi classes also.

Pre. खिन्दति । Per. चिखेद । चिखिदतुः । चिखेदिथ । I Fut. खेत्ता । II Fut. खेत्स्यति । Impera. खिन्दतु । Imper. आखिन्दत् । Poten. खिन्देत् । Bene. खिद्यात् । Aor. अखैत्सीत् । अखैत्ताम् । Causa. खेदयति । Aor. अचीखिदत् । Desid. चिखित्सति । Inten. चेखिद्यते । yañ luk चेखेत्ति or चेखिदीति । Past Pass. खिन्नः । Ger. खित्वा । Noun :—खिदिरम् ।

पिश १४३ अवयवे ।

पिंशति । पेशिता । अयं दीपनायामपि । 'त्वष्टा रूपाणि पिंशतु' । वृत् । मुचादयस्तुदादयश्च ।

143. √pisá, to shape, fashion form.

This root when meaning 'to go', belongs to the Churadi class.

It means also 'to kindle, to show,' as in the sentence त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ।

Pre. पिशति । Per. पिपेश । पिपेशिथ । पिपिशिव । I Fut. पेशिता । II Fut. पेशिष्यति । Impera. पिंशतु । Imper. अपिंशत् । Poten. पिंशेत् । Bene. पिश्यात् । Aor. अपेशीत् । अपेशिष्टाम् । Causa. पेशयति Aor. अपीपिशत् । Desid. पिपिशिषति । Inten. पेपिश्यते yañ luk पेपिशीति or पेपेष्टि । Past Pass. पिशितम् । Ger. पेशित्वा or पिशित्वा । Nouns :—पिशाचः । पशिताशः । पिशङ्गः पिशंगा । पेशी ।

वृत् (end). Here end both the Muchâdi and the *Tudâdi*.

इति तिङन्ततुदादिप्रकरणम् ।

H 216 Acc 6004

LIBRARY

अथ तिङन्त रुधादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VII.

THE RUDHADI ROOTS.

These are some twenty-five roots in all. Their chief peculiarity is that in the conjugational tenses they insert a nasal after the final vowel. The first root is,

रुधिर् १ आवरणे ।

नव स्वरितेत इरितश्च ।

1. √rudhir, to cover. This root and the eight that follow it are all svaritet and have each an indicatory इर् (III. 1. 57. S. 2269). This root takes two accusatives: as अजं गां रुणद्धि । In conjugating verbs of this class, the vikaraṇa श्नम् is added by the following :—

२५४३ । रुधादिभ्यः श्नम् । ३ । १ । ७८ ।

शपोऽपवादः । मित्वादन्त्यादचः परः । नित्यत्वाद्गुणं बाधते । रुणद्धि । 'श्नसोरल्लोपः' । (२४६९)। णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः । परसवर्णः । तस्यासिद्धत्वाण्णत्वं न । 'न पदान्त-' (५१) इति सूत्रेणानुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न स्थानिवत् । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति-रोत्स्यते । रुणद्धु । रुन्ध्यात् । रुन्धि । रुणधानि । रुणधै । अरुणत् । अरुन्धाम् । अरुणत् । अरुणः । अरुणधम् । अरुधत्-अरौत्सीत्-अरुद्ध ।

2543. **The affix श्नम् comes after the roots of the Rudhâdi class, in denoting an agent when a sârvadhâtuka affix follows.**

This debars शप् . The indicatory म् of the affix श्नम् shows that the affix न is to be placed after the last vowel of the root; for sûtra I. 1. 47. S. 37. applies, though it is an affix, and not an augment. As रुध्+श्नम्+ति=रुध्+न+ति=रु+न+ध्+ति=रुणद्धि 'he obstructs'. So also भिनत्ति 'he splits'. The indicatory श is for the sake of sûtra, VI. 4. 23. S. 2544 and VI. 4. 111. S. 2469, and not to give this vikaraṇa the name of sârvadhâtuka; since no purpose is served by calling it a sârvadhâtuka. Obj. By being a sârvadhâtuka, it will prevent guṇa in non—पित् affixes, by making them ङित् (I. 2. 4. S. 2234)? No. The guṇa ordained by VII. 3. 84. S. 2168 is with regard to the इक् vowels of an aṅga or stem. But in रु+श्नम्+ध्+ति, the रु that ends in the इक् vowel उ is not the *stem* or aṅga, but merely a portion of the stem: and so पित् affixes cannot cause the guṇa of this उ। Nor does the vikaraṇa itself cause guṇa; because it being a nitya or compulsory affix is added, before the coming into operation of the Guṇa rule.

Thus रु+न+ध्+तिप्=रु+न+ध्+धि (VIII. 2. 40. S. 2280)=रु+न+द्+धि (VIII. 4. 53. S. 52)=रुणद्धि।

The dual is thus formed: रु+न+ध्+तस्=रु+न्+0+ध्+तस् (VI. 4. 111. S. 2469. The अ of न is elided before the ङित् sârvadhâtuka affix तस्) =रु+ण्+0+ध्+तस्। The ण् is considered asidhha for the purposes of anusvâra change, as it was evolved by the operation of a Tripâdi rule VIII. 4. 1. S. 235, which is looked upon as non-effective for the purposes of the prior rule VIII. 3. 24 S. 123. Therefore ण् being still looked upon as न् we change it to anusvâra. रुं+0+ध्+तस्। The anusvâra is then changed to a letter homogeneous with the subsequent by VIII. 4. 58. S. 124. As, रु+न्+0+ध्+तस्। This न् obtained by a Tripâdî rule is asiddha for the purposes of the prior VIII. 4. 1. S. 235, and so it is not again changed to ण्।

Question.—In the equation रु+न्+0+ध्+तस्, how can न् be changed to anusvâra before ध्, since the lopâdesa zero *intervenes* between it and ध् and it is sthânivat? Moreover in रुं+0+ध्+तस् how can the anusvâra be changed to न्, since it is not followed by ध्, but by a lopâdesa zero?

Answer.—The zero is not sthânivat because I. 1. 58. S. 51 makes a special exception in favor of savarṇa—viddhi and anusvâra—vidhi.

For further explaination of this rule see my Ashṭâdhyâyî page 50 paras. 6 and 7).

Thus in the third person dual we get रु+न्+ध्+तस्=रु+न्+ध्+धस् (VIII. 2. 40. S. 2280)=रुन्धः or रुन्द्धः॥

1. √rudhir to cover.

Pre. रुणद्धि। रुन्द्धः। रुन्धन्ति। रुणत्सि। रुन्धः। रुन्ध। रुणध्मि। रुन्ध्वः। रुन्ध्मः। Per. रुरोध। रुरुधतुः। रुरुधुः। रुरोधिथ। रुरुधिव। I Fut. रोद्धा। II. Fut. रोत्स्यति। Impera. रुणद्धु or रुन्धात्। रुन्धाम्। रुन्धन्तु। रुन्द्धि। रुन्धम्। रुन्ध। रुणधानि। रुणधाव। रुणधाम। Imper. अरुणत् or ० द्। अरुन्धाम्। अरुन्धन्। अरुणत् or अरुणः। अरुन्धम्। अरुन्ध। अरुणधम्। अरुन्ध्व। अरुन्ध्म। Poten. रुन्ध्यात्। रुन्ध्याताम्। रुन्ध्युः। रुन्ध्याः। रुन्ध्यातम्। रुन्ध्यात। रुन्ध्याम्। रुन्ध्याव। रुन्ध्याम। Bene. रुध्यात्। रुध्यास्ताम्। Aor. अरुधत् or अरौत्सीत्। अरुधताम् or अरौद्धाम्। अरुधन् or अरौत्सुः। अरुधः or अरौत्सीः। अरुधतं or अरौद्धं। अरुधत or अरौद्ध। अरुधम् or अरौत्सम्। अरुधाव or अरौत्स्व। अरुधाम or अरौत्स्म। Pass. रुध्यते। Aor. अरोधि। Causa. रोधयति। Aor. अरूरुधत्। Desid. रुरुत्सते। Inten. रोरुध्यते। yaṅ luk रोरोद्धि Past. Parti, रुद्धः। Parti. Ger. रुद्ध्वा or रुध्य। Nouns:—रोधः। रुधिरम्।

1. √rudh. Atmanepadi.

Pre. रुन्धे। रुन्धाते। रुन्धते। रुन्त्से। रुन्धाथे। रुन्ध्वे। रुन्धे। रुन्ध्वहे। रुन्ध्महे। Per. रुरुधे। रुरुधाते। रुरुधिरे। रुरुधिषे। रुरुधाथे। रुरुधिढ्वे। रुरुधे। रुरुधिवहे। रुरुधिमहे।

I Fut. रोद्धा । II Fut. रोत्स्यते । Impera. रुन्धाम् । रुन्धाताम् रुन्धताम् । रुन्त्स्व । रुन्धाथाम् । रुन्ध्वम् । रुणधै । रुणधावहै । रुणधामहै । Imper. अरुन्ध । अरुन्धाताम् । अरुन्धत । अरुन्धाः । अरुन्धाथाम् । अरुन्ध्वम् । अरुन्धि । अरुन्ध्वहि । अरुन्ध्महि । Poten. रुन्धीत । रुन्धीयाताम् । रुन्धीरन् । रुन्धीथाः । रुन्धीयाथाम् । रुन्धीध्वम् । रुन्धीय । रुन्धीवहि । रुन्धीमहि । Bene. रुत्सीष्ट । रुत्सीयास्ताम् । Aor. अरुद्ध । अरुत्साताम् । अरुत्सत । अरुद्धाः । अरुत्साथाम् । अरुद्ध्वम् । अरुत्सि । अरुत्स्वहि । अरुत्स्महि ।

भिदिर् २ विदारणे ।

भिनत्ति-भिन्ते । भेत्ता । भेत्स्यति । अभिनत्-अभिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभिदत्-अभैत्सीत्-अभित्त ।

2. √bhidir to break, cleave, split.

Pre. भिनत्ति । भिन्तः । भिन्दन्ति । भिनत्सि । भिन्थः । भिन्थ । भिनद्मि । भिन्द्वः । भिन्द्मः । Per. बिभेद । बिभिदतुः । बिभिदुः । बिभेदिथ । बिभिदिव । I Fut. भेत्ता । II Fut. भेत्स्यति । Impera. भिनत्तु or भिन्तात् । भिन्ताम् । भिन्दन्तु । भिन्धि । भिनदानि । Imper. अभिनत् । अभिन्ताम् । अभिन्दन् । अभिनः । अभिन्तम् । अभिन्त । अभिनदम् । अभिन्द्व । Poten. भिन्द्यात् । भिन्द्याताम् । भिन्द्याः । भिन्द्याम् । Bene. भिद्यात् । भिद्यास्ताम् । Aor. अभिदत् । अभिदताम् । अभैत्सीत् । अभैत्ताम् । Causa. भेदयति । Aor. अबीभिदत् । Desid. बिभित्सति । Atm. बिभित्सते । Inten. बेभिद्यते । yañ luk बेभिदीति or बेभेत्ति । Nouns:—भिदुरं । भिदा । भित्तम् । भिदिरं । उद्भिदः ।

2. √bhidir. Atmanepadi.

Pre. भिन्ते । भिन्त्से । भिन्दे । Per. बिभिदे । बिभिदिषे । I Fut. भेत्ता । II Fut. भेत्स्यते । Impera. भिन्ताम् । भिन्दाताम् । भिन्त्स्व । भिनदै । Imper. अभिन्त । अभिन्दाताम् । अभिन्दत । अभिन्त्थाः । अभिन्दि । Poten. भिन्दीत । Bene. भित्सीष्ट । Aor. अभित्त । अभित्साताम् ।

छिदिर् ३ द्वैधीकरणे ।

अच्छिदत्-अच्छैत्सीत्-अच्छित्त ।

3. √chhidir to cut, to take away, to remove.

Pre. छिनत्ति । Aor. अच्छिदत् or अच्छैत्सीत् or अच्छित्त । Nouns: छिदुरम् । छिदा । छित्तिः । छेदः । छिदिरम् । छिद्रम् ।

रिचिर् ४ विरेचने ।

रिणक्ति-रिङ्क्ते । रिरेच-रिरिचे । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत्-अरैक्षीत्-अरिक्त ।

4. √richir to purge, evacuate.

Pre. रिणक्ति । A. रिङ्क्ते । रिणक्षि । रिङ्क्थः । रिङ्क्थ । रिणच्मि । रिञ्च्वः । Per. रिरेच ; A. रिरिचे । रिरिचतुः । रिरेचिथ । रिरिचिव । I Fut. रेक्ता । II Fut. रेक्ष्यति । A. रेक्ष्यते । Impera. रिणक्तु or रिङ्क्तात् A. रिङ्क्ताम् । रिङ्क्ताम् । रिञ्चन्तु । रिङ्ग्धि । A. रिङ्क्ष्व । रिणचानि । A. रिणचै । Imper. अरिणक्-०ग् । A. अरिङ्क्त । A. अरिङ्क्थाः । A. अरिञ्चि । Poten. रिञ्च्यात् । A. रिञ्चीत । रिञ्च्याताम् । Bene. रिच्यात् । A. रिक्षीष्ट । Aor. अरिचत् or अरैक्षीत् । A. अरिक्त । A. अरिक्षाताम् । Causa. रेचयति । Aor. अरीरिचत् । Desid. रिरिक्षति. A. रिरिक्षते । Inten. रेरिच्यते । yañ luk रेरिचीति or रेरेक्ति । Nouns:—रेकः । रिक्थम् । विरिञ्चः । विरिञ्चिः । विरिञ्चिनः ।

विचिर् ५ पृथग्भावे ।

विनक्ति-विङ्क्ते ।

5. √vichir to separate, to discriminate.

It is conjugated like √richir.

Pre. विनक्ति । A. विङ्क्ते । विङ्क्तः । Nouns:—विवेकी । विवेकः ।

क्षुदिर् ६ संपेषणे ।

क्षुणत्ति-क्षुन्ते । क्षोत्ता । अक्षुदत्-अक्षौत्सीत्-अक्षुत्त ।

6. √kshudir to bruise; pound down.

Pre. क्षुणत्ति । क्षुन्तः । क्षुन्दन्ति । क्षुणत्सि । क्षुणद्मि । क्षुन्द्वः । Per. चुक्षोद । चुक्षुदतुः । चुक्षोदिथ । चुक्षुदिव । I Fut. क्षोत्ता । II Fut. क्षोत्स्यति । Impera. क्षुणत्तु or क्षुन्तात् । क्षुन्ताम् । क्षुन्दन्तु । क्षुन्धि । क्षुणदानि । Imper. अक्षुणत् । अक्षुन्ताम् । अक्षुन्दन् । अक्षुणत्-द् or अक्षुणः । अक्षुणदम् । अक्षुन्द्म । Poten. क्षुन्द्यात् । क्षुन्द्याताम् । Bene. क्षुद्यात् । क्षुद्यास्ताम् । Aor. अक्षुदत् or अक्षौत्सीत् । अक्षुदताम् or अक्षौत्ताम् । अक्षुदन् । Causa क्षोदयति । Aor. अचुक्षुदत् । Desid. चुक्षुत्सति । A. चुक्षुत्सते । Inten. चोक्षुद्यते । yañ luk चोक्षोत्ति । Pass. Past Parti. क्षोदिष्ट । Act. क्षोदिवान् । Nouns:—क्षुद्रः । क्षोद्रं । क्षोदिमा ।

6. √kshudir. Atmanepada.

Pre. क्षुन्ते । क्षुन्दाते । क्षुन्त्से । क्षुन्ध्वे । क्षुन्द्वहे । Per. चुक्षुदे । चुक्षुदिषे । चुक्षुदिवहे । I Fut. क्षोत्ता । II Fut. क्षोत्स्यते । Impera. क्षुन्ताम् । क्षुन्दाताम् । क्षुन्दताम् । क्षुन्त्स्व । क्षुणदै । क्षुणदावहै । Imper. अक्षुन्त । अक्षुन्दाताम् । अक्षुन्दत । अक्षुन्थाः । Poten. क्षुन्दीत । क्षुन्दीयाताम् । Bene. क्षुत्सीष्ट । क्षुत्सीयास्ताम् । Aor. अक्षुत्त । अक्षुत्साताम् ।

युजिर् ७ योगे ।

योक्ता ।

7. √yujir to join, unite.

Pre. युनक्ति । युङ्क्तः । युञ्जन्ति । युनक्षि । युनज्मि । Per. युयोज । युयोजिथ । युयोज । युयुजिव । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यति । Impera. युनक्तु or युङ्क्तात् । युङ्क्ताम् । युञ्जन्तु । युङ्ग्धि or युङ्क्तात् । युङ्क्तम् । युनजानि । युनजाव । युनजाम । Imper. अयुनक्-०ग् । अयुङ्क्ताम् । अयुङ्क्त । अयुङ्क्तम् । Poten. युञ्ज्यात् । युञ्ज्याताम् । Bene. युज्यात् । Pass. युज्यते । Nouns:—युग्मं । युजः । अश्वयुक् । योक्त्रः । योगी । योग्यः । यौगिकः । युगम् । परियोगः ।

7. √yujir. Atmanepada.

Pre. युङ्क्ते । युञ्जाते । युङ्क्षे । युञ्जे । युञ्ज्वहे । Per. युयुजे । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यते । Impera. युङ्क्ताम् । Imper. अयुङ्क्त । अयुञ्जि । अयुञ्ज्वहि । Poten. युञ्जीत । Bene. युक्षीष्ट ।

उच्छृदिर् ८ दीप्तिदेवनयोः ।

छृणत्ति-छृन्ते । चच्छर्द । 'सेऽसिचि-' (२५०६) इति वेट् । चच्छृदिषे-चच्छृत्से । छर्दिता । छर्दिष्यति-छर्त्स्यति । अच्छृदत्-अच्छर्दीत्-अच्छर्दिष्ट ।

8. √uchhṛidir. 1. to shine. 2. to play.

Pre. छृणत्ति । छृन्तः । छृन्दन्ति । छृणत्सि । छृन्थः । Per. चच्छर्द । चच्छृदतुः। चच्छृदुः । चच्छृदि । I Fut छर्दिता । II Fut छर्दिष्यति । Impera छृणत्तु or छृन्तात् । छृन्ताम् । छृन्दन्तु । Imper. अच्छृणत् । अच्छृन्ताम् । Poten. छृन्द्यात् । Bene. छृद्यात् । Aor. अछृदत् । Causa. छर्दयति । Aor. अचच्छर्दत् or अचच्छृदत् or अचिच्छृदत् । Desid. चिच्छर्दिषति or चिच्छृत्सति । Inten. चरीच्छृद्यते । yañ luk चर्छर्ति । Pass. Past Parti. छृण्णः । Act. Past Parti. छृण्णवान् । Ger. छृत्वा or छर्दित्वा ।

8. √uchhridir. Atmanepada.

Pre. छृन्ते । छृन्त्से । छृन्दे । छृन्द्वहे । Per. चच्छृदे । चच्छृदिषे । or चच्छृत्से । (The इट् augment is optional by VII. 2. 57 S. 2506). I Fut. छर्दिता । II Fut. छर्दिष्यते or छर्त्स्यते । Imper. अच्छृन्त । अच्छृन्दाताम् । Poten. छृन्दीत । Bene. छर्दिषीष्ट or छृत्सीष्ट । Aor. अच्छृत्त or अच्छर्दिष्ट । अच्छृत्साताम् or अच्छर्दिषाताम् ।

उतृदिर् ९ हिंसानादरयोः ।

तृणत्तीत्यादि ।

9. √utṛidir. 1. to kill, to destroy, 2. to disregard.

It is conjugated like the last.

Pre. तृणत्ति ।

कृती १० वेष्टने ।

परस्मैपदी । कृणत्ति । आर्धधातुके तौदादिकवत् ।

10. √kṛitî to surround, encompass.

It is Parasmaipadi; before ârdhadhâṭuka affixes it is conjugated like the √kṛit of the Tudâdi class.

Pre. कृणत्ति । कृन्तः । कृन्तन्ति । कृणत्सि । कृणद्मि । Per. चकर्त्त । चकृततुः। चकर्तिथ। चकृत । चकर्त्त । चकृतिव । I Fut. कर्तिता । II Fut. कर्त्स्यति or कर्तिष्यति । Impera. कृणत्तु । Imper. अकृणत् । Poten. कृन्त्यात् । Bene. कृत्यात् । Aor. अकर्तीत् । अकर्तिष्टाम् । Causa. कर्तयति । Aor. अचकर्तत् । Desid. चिकृत्सति or चिकर्तिषति । Inten. चरीकृत्यते । yañ luk चरिकृर्त्तीति ।

ञिइन्धी ११ दीप्तौ ।

अथ आत्मनेपदिनः ।

11. √ñi indhi to kindle, to blaze.

This and the two following roots are âtmanepadi.

Thus इ + श्नम् + न्ध् + ते । Now applies the following sûtra by which the न् of न्ध् is elided.

२५४४ । श्नान्नलोपः । ६ । ४ । २३ ।

श्नमः परस्य नस्य लोपः स्यात् । 'श्नसोरल्लोपः' (२४६७) । इन्धे । इन्से । इन्धिता । इनधै । ऐन्ध । ऐन्धाः ।

2544. After श्न, which is added to the roots of the seventh class as a characteristic (*i. e.* the vikarana श्नम्), there is the elision of the following न ॥

Therefore, इ+न+न्ध्+ते=इ+न+ध्+ते=इन्धे ।

11. √ñi indhî to kindle, to blaze.

This and the two following roots are Atmanepadi.

Pre. इन्धे or इंद्धे । इन्धाते । इन्त्से । इन्धे । Per. इंधांचक्रे or ईधे or (I. 2. 6 S. 3393) I Fut. इंधिता । II Fut. इंधिष्यते । Impera. इंधां or इंद्धां । इन्धाताम् । इन्धताम् । इंत्स्व । इनधै । Imper. ऐंध or ऐंद्ध । ऐन्धाताम् । ऐन्धत । ऐन्धाः । ऐन्धि । Poten. इंधीत । इन्धीयाताम् । Bene. इंधिषीष्ट । इंधिषीयास्ताम् । Aor. ऐंधिष्ट । ऐन्धिषाताम् । Pass. इध्यते । Causa. इंधयति । Aor. ऐन्दिधत् । Desid. इंदिधिषते । Pass. इद्धः । Nouns :—अग्निमिन्धः । सुमित् । आग्निध्रः । विघ्नः । एधः ।

खिद् १२ दैन्ये ।

खिन्ते । खेत्ता ।

12. √khida to suffer pain or misery.

Pre. खिन्ते । खिन्दाते । खिन्त्से । खिन्दे । Per. चिखिदे । I Fut. खेत्ता । II Fut. खेत्स्यते । Impera. खिन्ताम् । खिन्दाताम् । खिन्त्स्व । खिनदै । Imper. अखिन्त । अखिन्दाताम् । अखिन्दि । Poten. खिन्दीत । Bene. खित्सीष्ट । Aor. अखित्त । Causa. खेदयति । Aor. अचीखिदत् । Desid. चिखित्सते । Inten. चेखिद्यते । Pass खिन्नः । Ger. खित्त्वा । Nouns :—खिदिरम् ।

विद् १३ विचारणे ।

विन्ते । वेत्ता ।

13. √vida to consider, regard.

Pre. विन्ते । I Fut. वेत्ता ।

अथ परस्मैपदिनः ।

The following roots are Parasmaipadi.

शिषॢ १४ विशेषणे ।

शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेक्ष्यति । हेर्धिः । जश्त्वम् । 'झरो झरि-(७१) इति वा डलोपः । अनुस्वारपरसवर्णौ । शिण्ढि-शिण्ड्ढि । शिनषाणि । अशिनट् । लृदित्वादङ् । अशिषत् ।

14. √sishlri to distinguish or discriminate from others.

Pre. शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिनक्षि । शिनष्मि । शिंष्वः । Per. शिशेष । शिशिषतुः । शिशेषिथ । शिशिषिव । I Fut. शेष्टा । II Fut. शेक्ष्यति । Impera. शिनष्टु or शिंष्टात् । शिंष्टाम् । शिण्ढि or शिण्ड्ढि । The हि is changed to धि । The ष् changed to जश् letter ड by VIII. 4. 53 S. 52. The ड is optionally elided by S. 71. The ण changed to anusvâra, and which is changed to ण again. See note under S. 2543. शिनषाणि । Imper. अशिनट्-०ड् । अशिंष्टाम् । अशिंषन् । अशिंष्व । Poten. शिंष्यात् । शिंष्याताम् । Bene. शिष्यात् । Aor. अशिषत् । The aorist is formed by अङ् because of the indicatory ऌ । See III. 1. 55. S. 2343. Causa. शेषयति । Aor. अशीशिषत् । Desid. शिशिक्षति । A. शिशिक्षते । Inten. शेशिष्यते । yañ luk शेशिषीति or शेशेष्टि । Pass. शिष्टः । Act. शिष्टवान् । Nouns.- - विशेषः । वैशेषिकं ।

पिष्लृ १५ संचूर्णने ।

अपिषत् । पिनष्टि ।

15. √pishlri to pound, to grind.

It is conjugated like √शिष् ॥

Pre. पिनष्टि Noun :—पिष्टम् ।

भञ्जो १६ आमर्दने ।

भनक्ति । बभञ्जिथ । बभङ्क्थ । भङ्क्ता ।

16. √bhanjo, to break, tear down, shatter.

Pre. भनक्ति । भङ्क्तः । भञ्जन्ति । भनक्षि । भनज्मि । भञ्ज्वः । Per. बभंज । बभञ्जतुः । बभञ्जिथ or बभङ्क्थ । बभञ्जिव । I Fut. भंक्ता । II Fut. भंक्ष्यति । Impera. भनक्तु or भङ्क्तात् । भङ्ग्धि । भनजानि । Imper. अभनक् or ०ग् । अभङ्क्ताम् । अभञ्जन् । अभनक् । अभनजम् । Poten. भंज्यात् । Bene. भज्यात् । Aor. अभांक्षीत् । अभङ्क्ताम् । Pass. भज्यते । Aor. अभंजि or अभाजि । Causa. भंजयति । Aor. अबभञ्जत् । Desid. बिभंक्षति । Inten. बंभज्यते । yañ luk बंभंक्ति or बंभंजीति । Pass. भग्नः । Act. भग्नवान् । Ger. भङ्क्त्वा or मत्वा । Nouns :—भङ्गुरा । भङ्गः । भङ्गी ।

भुज १७ पालनाभ्यवहारयोः ।

भुनक्ति । भोक्ता । भोक्ष्यति । अभुनक् ।

17. √bhuja, 1. to protect, 2. to eat.

Pre. भुनक्ति । भुङ्क्तः । भुञ्जन्ति । भुनक्षि । Poten. भुञ्ज्यात् । Bene. भुज्यात् । Aor. अभौक्षीत् । अभौक्ताम् । Causa. भोजयति । Aor. अबूभुजत् । Desid. बुभुक्षति । Inten. बोभुज्यते । yañ luk बोभुजीति or बोभोक्ति । Pass. भुक्तम् । Nouns :— भोगः । भुजः । भोजः ।

17. √bhuja, 1. to protect, 2. to eat. Atmanepada.

Pre. भुङ्क्ते । भुञ्जाते । भुञ्जते । भुङ्क्षे । भुञ्जाथे । भुङ्ग्ध्वे । भुञ्जे । भुञ्जावहे । भुञ्जामहे । Per. बुभुजे । बुभुजिषे । I Fut. भोक्ता । भोक्तासे । II Fut. भोक्ष्यते । Impera. भुङ्क्ताम् । Imper. अभुङ्क्त । अभुञ्जाताम् । Poten. भुञ्जीत । भुञ्जीयाताम् । Bene. भुक्षीष्ट । Aor. अभुक्त । Desid. बुभुक्षते ।

तृह १८ हिसि १९ हिंसायाम् ।

18. √tṛiha, to injure. Thus तृ+श्नम्+ह्+ति=तृणह्+ति । Now by the following sûtra, तृणह् becomes तृणेह् before पित् affixes which begin with a consonant.

२५४५ । तृणह इम् । ७ । ३ । ९२ ।

तृहः श्नमि कृते इमागमः स्याद्धलादौ पिति । तृणेढि । तृण्ढः । ततर्ह । तर्हिता । अतृणेट् । हिनस्ति । जिहिंस । हिंसिता ।

2545. Before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, इ is added after ण of the verbal stem तृणह् ॥

Note :—As तृणेढि, तृणेक्षि, तृणेह्मि, अतृणेट् ॥ In the last example though the affix vanishes altogether, yet it produces its effect. Why beginning with a consonant ? Observe तृणहानि ॥ Why a पित् affix ? Observe तृण्ढः with तस् ॥ The stem तृणह is formed from the root तृह (Rudhâdi) with the vikaraṇa श्नम्, and is so exhibited in the sûtra in order to indicate that the augment इम् is added *after* the vikaraṇa श्नम् has been added, and that the root तृह of Tudâdi class is not to be taken

Thus तृण+इ+ह+ति= तृणेह्+ति (VI. I. 87. S. 69) =तृणेढ्+ति (VIII. 2. 31. S. 324) =तृणेढ्+धि (VIII. 2. 40 S. 2280) =तृणेढ्+ढि (VIII. 4. 41 S. 113) =तृणे+ढि (VIII. 3. 31. S. 2335) =तृणेढि ।

18. √triha, √trihi, 19. √hisi to injure.

Pre, तृणेढि । तृण्ढः । तृंहन्ति । तृणेक्षि । (VIII. 2. 41. S. 295). तृण्ढः । तृण्ढ । तृणेह्मि । तृंह्वः । तृंह्मः । Per. ततर्ह । ततृहतुः । ततृहुः । ततर्हिथ । ततृहिव । I Fut. तर्हिता । II Fut. तर्हिष्यति । Impera. तृणेढु or तृण्ढात् । तृण्ढाम् । तृंहन्तु । तृण्ढि । तृणहानि । Imper. अतृणेट्–ड् । अतृण्ढाम् । अतृंहन् । अतृणेट्–ड् । अतृणहम् । अतृंह । Bene. तृह्यात् । तृह्यास्ताम् । Aor. अतर्हीत् । अतर्हिष्टाम् । Pass. तृह्यते । Aor. अतर्हि । Causa. तर्हयति । Aor. अततर्हत् or अतीतृहत् । Desid. तितर्हिषति or तितृक्षति । Inten. तरीतृह्यते । yañ luk. तरीतर्ढि । Ger. तर्हित्वा ।

19. √hisi to injure.

Pre. हिनस्ति । हिंस्तः । हिंसन्ति । हिनस्सि । हिनस्मि । Per. जिहिंस । जिहिंसतुः । जिहिंसिथ । जिहिंसिव । I Fut. हिंसिता । II Fut. हिंसिष्यति । Impera. हिनस्तु or हिंस्तात् । हिंस्ताम् । हिंसन्तु । हिन्धि । हिनसानि । Imper. अहिनत् । अहिंस्ताम् । अहिंसन् । अहिनत्–द् । अहिनः (VIII. 2. 74. S 2485). अहिनसम् । अहिंस्व । Poten. हिंस्यात् । हिंस्याताम् । Bene. हिंस्यात् । हिंस्यास्ताम् । Aor. अहिंसीत् or अहिंसिष्ट । Causa. हिंसयति । Aorist. अजिहिंसत् । Desid. जिहिंसिषति । Inten. जेहिंस्यते । yañ luk जेहिंस्ति । Pass. हिंसितः । Ger. हिंसित्वा । Nouns :—हिंसकः । हिंस्रम् । हिंसा । सिंहः ।

उन्दी २० क्लेदने ।

उनत्ति । उन्तः । उन्दन्ति । उन्दांचकार । औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः । औनत् । औनदम् ।

20. √undî to wet, moisten, bathe.

Pre. उनत्ति । उन्तः । उन्दन्ति । Per. उन्दाञ्चकार । Imp. 1st S, उनदानि । Imper. औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः; औनत्-०द् । औनदम् । Poten. उन्द्यात् । उन्द्याताम् । Bene. उद्यात् । उद्यास्ताम् । Aor. औन्दीत् । औन्दिष्टाम् । Causa. उन्दयति । Desid. उन्दिदिषति । Pass. उन्नम्; उत्तम्; Ger. उन्दित्वा । Nouns:—अवोदः । ओद्मः । इन्दुः । ओदनम् । उद्रम् । उदकः । उदधिः । उदवासः । उदमन्थः ।

अञ्जू २१ व्यक्तिमर्षणकान्तिगतिषु ।

अनक्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति । आनञ्ज । आनञ्जिथ-आनङ्क्थ । अङ्क्ता । अञ्जिता । अङ्ग्धि । अनजानि । आनक् ।

21. √añjû, 1. to anoint. 2. to shine, 3. to go.

Thus अञ्ज् + तिप् = अ + श्नम् + ञ्ज् + ति = अन + ञ्ज् + ति = अन + ज् + ति (VI. 4. 23. S. 2544) = अनक्ति । The dual is अन + ज् + तः = अन् + ० + ज् + तः (S. 2469) = अङ्क्तः (VIII. 2. 30. S. 378, VIII. 4. 55. S. 121). The Plural is अञ्जन्ति । The Perfect 3. S. is आनञ्ज; the 2. D. is आनञ्जिथ or आनङ्क्थ ।

In forming the Aorist there is the augment इट् by the following sûtra :

२५४६ । अञ्जेः सिचि । ७ । २ । ७१ ।

अञ्जेः सिचो नित्यमिट् स्यात् । आञ्जीत् ।

2546. The स् of the s-Aorist always takes the इट् after अञ्ज् (Rudh. 21).

As आञ्जीत्, आञ्जिष्टाम्, आञ्जिषुः ॥ But अङ्क्ता or अञ्जिता in tenses other than Aorist. The root having an indicatory long ऊ optionally takes इट् (VII. 2. 44.)

21. √añjû 1. to anoint 2. to shine, 3. to go.

Pre. अनक्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति । अनक्षि । अनज्मि । अञ्ज्वः । Per. आनञ्ज । आनञ्जतुः । आनञ्जिथ or आनङ्क्थ । आनञ्जिव or आनञ्ज्व । I Fut. अङ्क्ता or अञ्जिता । II Fut. अङ्क्ष्यति or अञ्जिष्यति । Impera. अनक्तु or अङ्क्तात् । अङ्ग्धि । अनजानि । Imper. आनक् । आङ्क्ताम् । आञ्जन् । आञ्ज्व । Poten. अञ्ज्यात् । Bene. अज्यात् । Aor. आञ्जीत् । आञ्जिष्टाम् । Cause. अञ्जयति । Aor. आञ्जिजत् । Desid. अञ्जिजिषति । Pass. अक्तः । Act. अक्तवान् । Ger. अञ्जित्वा or अङ्क्त्वा । Nouns:—आज्यम् । व्यङ्ग्यम् । अङ्गः । अञ्जिका । अञ्जनं । अञ्जलिः ।

तञ्चु २२ संकोचने ।

तङ्क्ता-तञ्चिता ।

22. √tañchû, √tañjû to contract, shrink.

Pre. तनक्ति । तङ्क्तः । तञ्चन्ति । तनक्षि । तनच्मि । Pre. ततञ्च । ततञ्चतुः । ततञ्चिथ or ततङ्क्थ । ततञ्चिव । I Fut. तञ्चिता or तङ्क्ता । II Fut. तङ्क्ष्यति or तञ्चिष्यति । Impera. तनक्तु or तङ्क्तात् । तङ्ग्धि । तनचानि । Imper. अतनक् । अतङ्क्ताम् । अतञ्चन् । अतनक् । अतनचम् । अतञ्च्व । Poten. तञ्च्यात् । Bene. तच्यात् । Aor. अताङ्क्षीत् । Cause. तञ्चयति । Aor. अततञ्चत् । Desid. तितञ्चिषति or तितङ्क्षति । Inten. तातच्यते । yañ luk तातङ्क्ति । Pass. तक्तः । Ger. तञ्चित्वा । Nouns:—आतञ्चः । तक्रम् ।

ओविजी २३ भयचलनयोः ।

विनक्ति । विङ्क्तः । 'विज इट्' (२५३६) इति ङित्त्वम् । विविजिथ । विजिता । अविनक् । अविजीत् ।

23. √o vijî 1. to be afraid, 2. to shake.

Compare the Divâdi root also. See No. 9.

Pre. विनक्ति । विङ्क्तः । विञ्जन्ति । विनक्षि । विनज्मि । विञ्ज्वः । विञ्ज्मः । Per. विवेज । विविजतुः । विविजुः । विविजिथ । विविजिव । I Fut. विजिता । There is no guṇa of the root vowel because of the prohibition of I. 2. 2. S. 2536. II Fut. विजिष्यति । (I. 2. 2. S. 2536). Impera. विनक्तु or विङ्क्तात् । विङ्ग्धि । विनजानि । Imper. अविनक् । अविङ्क्ताम् । Poten विञ्ज्यात् । विञ्ज्यातां । Bene. विज्यात् । विज्यास्तां । Aor. अविजीत् । अविजिष्टाम् । Causa. वेजयति । Aor. अवीविजत् । Desid विविजिषति । Inten. वेविज्यते । yaṅ luk. वेविजीति or वेवेक्ति । Pass. विग्नः । Act. विग्नवान् । Ger. विजित्वा । (I. 2. 2. S. 2536, in spite of I. 2. 18. S. 3322.)

वृजी २४ वर्जने ।

वृणक्ति । वर्जिता ।

24. √vṛjî to avoid, shine.

Pre. वृणक्ति । वृङ्क्तः । वृञ्जन्ति । Per. ववर्ज । ववृजतुः । ववर्जिथ । ववृजिव । I Fut. वर्जिता । II Fut. वर्जिष्यति । Impera. वृणक्तु or वृङ्क्तात् । वृङ्क्ताम् । वृङ्ग्धि । वृणजानि । Imper. अवृणक् । अवृङ्क्ताम् । अवृणक् । अवृङ्क्त । अवृणजम् । अवृञ्ज्व । Poten. वृञ्ज्यात् । Bene. वृज्यात् । Aor. अवर्जीत् । अवर्जिष्टाम् । Causa. वर्जयति Aor. अवीवृजत् or अववर्जत् । Desid. विवर्जिषति । Inten. वरीवृज्यते yañ luk वरिवृजीति or वरीवर्क्ति । Pass. वृक्तः । Ger. वर्जित्वा । (I. 2. 18. S. 3322, causes guṇa) Nouns :—प्रवर्ग्यम् ।

पृची २५ संपर्के ।

पृणक्ति । पपर्च ।

25. √ pṛchî, to bring in contact with, join.

Pre. पृणक्ति । पृङ्क्तः । पृञ्जन्ति । Per. पपर्च । पपृचतुः । पपर्चिथ ।

Here end the Rudhâdi Roots.

अथ तिङन्त तनादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VIII.

THE TANADI ROOTS.

अथ दश स्वरितेतः ।

These are ten roots in all: of which the first seven are Svaritet, and conjugated in both Padas. The first root is.

तनु १ विस्तारे ।

तनादिकृञ्भ्य उः' (२४६६) । तनोति । तन्वः-तनुवः । तनुते । ततान । तेने । तनु । अतनीत्-अतानीत् ।

1. तनु √tanu to stretch. In conjugating the roots of this class, sû t III. 1. 79. S. 2466, introduces the vikaraṇa उ। For the facility of reference we repeat that sûtra here.

२५४७ । क । तनादि कृञ्भ्य उः । ३ । १ । ७९ ।

2547, A. The vikaraṇa उ comes after the Tanâdi roots and after the root कृ, in the active voice before sârvadhâtuka affixes.

This debars शप् । Thus तन्+उ+ति=तनु+ति=तनोति। The 1st Person dual is तन्वः or तनुवः। The उ is optionally elided here.

In the Atmanepada we have तनुते। Per. तताने। Pt. तेने। Impve. तनु The हि is elided by VI 4. 106. S. 2334 Imperf. अतनीत् or अतानीत्। In forming the aorist, the सिच् is optionally elided by the following :—

२५४७ । तनादिभ्यस्तथासोः । २ । ४ । ७९ ।

तनादेः सिचो वा लुक्स्यात्तथासोः । थासा साहचर्यादेकवचनं तशब्दो गृह्यते । तेनेह न । ध्रुवमतनिष्ट–अतानिष्ट । 'अनुदात्तोपदेश–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । तङि । अतत–अतनिष्ट । अतथाः–अतनिष्ठाः ।

2547. After the verbs of Tanâdi class there is optionally the luk-elision of सिच्, when the Atmanepada affixes त and थास् of the third and second person singular follow.

The त refers to the 3rd Per. Singular affix, because it is read in the company of थास which is also singular. Hence in the Second Per. Plural of Parasmaipada त there is no elision of सिच्. Thus, अतनिष्ट ध्रुवम् or अतानिष्ट ध्रुवम्। The vṛiddhi is by VII. 2. 7. S. 2284. In अतत the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428. As अतन्+सिच्+त=अतन्+0+त (S. 2547)=अत+0+0+त (S. 2428).

Thus अतत। (VI. 4. 37) or अतनिष्ट 'he expanded,' अतथाः or अतनिष्ठाः 'thou didst expand.' Similarly असात or असनिष्ट 'he gave.' असाथाः or असनिष्ठाः 'thou didst give.'

1, √tanu to stretch, extend.

Pre. तनोति, तनुतः । तन्वन्ति । तनोषि । तनोमि । तन्वः or तनुवः । तन्मः or तनुमः । Per. ततान । तेनतुः । तेनुः । तेनिथ । तेनथुः । तेन । ततान or ततन । तेनिव । तेनिम । I Fut. तनिता । II Fut. तनिष्यति Impera. तनोतु, or तनुतात् । तनुताम् । तन्वन्तु । तनु । तनवानि । Imper. अतनोत् । अतनुताम् । अतन्वन् । अतनोः । अतनवम् । अतन्व or अतनुव । Poten. तनुयात् । तनुयाताम् । तनुयाः । तनुयाम् । Bene. तन्यात् । तन्यास्ताम् । Aor. अतनीत् । अतानिष्टाम् or अतनिष्टाम् । Pass. तायते or तन्यते । Causa. तानयति । Aor. अतीतनत् । Desid. तितनिषति or तितांसति or तितंसति । The इट् is optional under a Vârtika to VII. 4. 56· S. 2621. The lengthening is by VI. 4. 17. S. 2622. Inten. तंतन्यते yañ luk तन्तन्ति । D. तन्तान्तः । Ger. तंत्वा or तनित्वा ।

Nouns :—तन्त्रितः । ततिः । पटोलम् । तनुः । तनूः । तन्त्रम् । तातः । तितउः ॥

1. √tanu. Atmanepada.

Pre. तनुते । तन्वाते । तन्वते । तनुषे । तन्वे । तनुवहे or तन्वहे । Per. तेने । तेनाते । तेनिषे । तेनिवहे । I Fut. तनिता । II Fut. तनिष्यते । Impera. तनुताम् । तन्वाताम् । तनुष्व । तनवै । Imper. अतनुत । अतन्वाताम् । अतन्वत । अतनुथाः । Poten. तन्वीत । तन्वीयाताम् । तन्वीथाः । तन्वीय । Bene. तनिषीष्ट । तनिषीयास्ताम् । Aor. अतत or अतनिष्ट । अतथाः or अतनिष्ठाः । अतनिढ्वम् ।

षणु २ दाने ।

सनोति-सनुते । 'ये विभाषा' (२३१९) । सायात्-सन्यात् । 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । असात-असनिष्ट । असाथाः-असनिष्ठाः ।

2. √shanu to give, bestow.

In the Potential the न् is optionally replaced by आ under VI. 4. 43. S. 2319. Thus सायात् or सन्यात् । Before jhalâdi affixes there is आ substitution by VI. 4. 42. S. 2504. As असात् or अस निष्ट । असाथाः or असनिष्ठाः । The ष in the root is lâkshaṇika, the real letter is स । We see this स in yañ luk as संसन्ति । Pre. सनोति । A. सनुते । Per. ससान । A. सेने । Poten सायात् । Bene. सन्यात् । Aor असानीत् A. असनिष्ट or असात । (VI. 4. 42 S. 2504), Pass सायते or सन्यते । Desid. सिषासति or सिसनिषति । Inten. संसन्यते or संसायते yañ luk संसन्ति । Pass. सातः । Act. सातवान् । Ger. सात्वा or सनित्वा । Nouns :—सातिः । सतिः । सन्तिः ।

क्षणु ३ हिंसायाम् ।

क्षणोति । क्षणुते । 'ह्म्यन्त-' (२२९९) इति न वृद्धिः । अक्षणीत्-अक्षत-अक्षणिष्ट । अक्षथाः-अक्षणिष्ठाः ।

3. √kshaṇu to hurt, injure, to kill.

In the aorist there is no Vṛiddhi, because of the prohibition of VII. 2. 5. S. 2299. As अक्षणीत् A. अक्षत or अक्षणिष्ट । अक्षथाः or अक्षणिष्ठाः The ण् of the root is lâkshaṇika, the real letter is न We see it in विक्षन्ति and क्षन्तिः ।

Pre. क्षणोति A. क्षणुते । Per. चक्षाण A. चक्षणे । I Fut. क्षणिता । A. क्षणिताहे । II Fut. क्षणिष्यति A. क्षणिष्यते । Impera क्षणोतु or क्षणुतात् A. क्षणुताम् । क्षण्वाताम् । Imper. अक्षणोत् । A. अक्षणुत । Poten. क्षणुयात् A. क्षण्वीत । Bene क्षण्यात् A. क्षणिषीष्ट । Aor. अक्षणीत्; अक्षणिष्ट A. अक्षत A. अक्षणिषाताम् A. अक्षथाः or अक्षणिष्ठाः । Causa. क्षाणयति Aor. अचिक्षणत् । Desid चिक्षणिषति । Inten चङ्क्षण्यते । Part. Pass. क्षतः । Ger. क्षत्वा or क्षणित्वा ।

क्षिणु ४ च ।

उप्रत्ययनिमित्तो लघूपधगुणः । '× संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः ×' इति न भवतीत्यात्रेयाः । भवत्येवेत्यन्ये । क्षिणोति-क्षेणोति । क्षेणितासि । क्षेणितासे । अक्षेणीत् । अक्षित-अक्षेणिष्ट ।

4. √kshiṇu cha to kill, hurt.

When the vikraṇa उ is added there is guṇa of the penultimate short इ । But according to Aṭreya, there is no guṇa, on the maxim that a rule enunciated by employing a technical term in it is not universally valid.

Pre. क्षिणोति or क्षेणोति A. क्षिणुते । Per. चिक्षेण A. चिक्षिणे । I Fut. क्षेणिता । क्षेणितासि । A क्षेणिताहे II Fut. क्षेणिष्यति । A क्षेणिष्यते । Impera. क्षिणोतु A. क्षिणुताम् । Imper. अक्षिणोत् A. अक्षिणुत । Poten. क्षिणुयात् A. क्षिण्वीत । Bene. क्षिण्यात् A. क्षिणिषीष्ट । Aor. अक्षेणीत् A. अक्षित or अक्षेणिष्ट । अक्षिणिष्ठाः । Causa. क्षेणयति । Desid. चिक्षिणिषति । Inten. चेक्षिण्यते yañ luk चेक्षेणूति । Pass. क्षितः । Ger. क्षिणित्वा or क्षेणित्वा or क्षित्वा । Nouns :—-क्षितिः ।

ऋणु ५ गतौ ।

ऋणोति-अर्णोति । अर्णुतः । अर्णुवन्ति । आनर्ण । आनृणे । अर्णितासि । आर्णीत् । आर्त-आर्णिष्ट । आर्थाः-आर्णिष्ठाः ।

5. √ṛiṇu to go.

Pre. अर्णोति । अर्णुतः । अर्णुवन्ति । अर्णोषि । अर्णोमि । Per. आनर्ण । आनृणतुः । आनर्णिथ । आनृण । आनृणिव । I Fut. अर्णिता । अर्णितासि । II Fut. अर्णिष्यति । Impera. अर्णोतु । अर्णुहि । Imper. आर्णोत् । आर्णुताम् । Poten. अर्णुयात् । Bene. ऋण्यात् । Aor. आर्णीत् । आर्णिष्टाम् । आर्त or आर्णिष्ट । Causa आर्णयति Aor. आर्णवत् or अ+अर्णिनत् or अ+ऋणिनत् । Desid. अर्णिनिषति । Pass. ऋतः । Act. ऋतवान् । Ger. ऋत्वा or अर्णित्वा । Nouns :— अर्णः । अर्णवः । ऋतिः । स्वर्णः ।

5. √ṛiṇu. Atmanepada.

Pre. अर्णुते । अर्ण्वाते ।'अर्ण्वते । अर्ण्वे । Per. आनृणे । आनृणिषे । आनृणिवहे । I Fut. अर्णिता । II Fut. अर्णिष्यते । Bene. अर्णिषीष्ट । Aor. आर्णिष्ठाः or आर्थाः ।

तृणु ६ अदने ।

तृणोति-तर्णोति । तृणुते-तर्णुते ।

6. √triṇu to eat grass or graze.

Pre. तर्णोति or तृणोति A. तर्णुते or तृणुते । Per. ततर्ण । Nouns:—तृणम् । कतृणम् ।

घृणु ७ दीप्तौ ।

जघर्ण । जघृणे ।

7. √ghṛi^{n}u, to shine, burn.

Pre. घर्णोति । A. घर्णुते । Per जघर्ण A जघृणे । Noun :— घृणा ।

अथ द्वावनुदात्तेतौ ।

Now the next two roots are anudâttet.

वनु ८ याचने ।

वनुते । ववने । चान्द्रमते परस्मैपदी । वनोति । ववान ।

8. √vanu to beg, ask, request. Thus Pre. वनुते । Per. ववने । In the opinion of Chandra, the root is Parasmaipadî As वनोति । Per ववान ।

Pre. वनुते । वनुषे । वन्वे । वनुवहे । Per. ववने । ववनिषे । I Fut. वनिता । II Fnt. वनिष्यते । Impera. वनुताम् । Imper. अवनुत । Poten. वन्वीत । Bene. वनिषीष्ट । Aor. अवनिष्ट or अवत । अवनिष्ठाः or अवथाः । Causa. वानयति । Desid. विवनिषते । Inten. वंवन्यते । yañ luk वंवन्ति । Past Part. Pass. वतः । Act. वतवान् । Ger. वनित्वा or वत्वा । Nouns :—वन्तिः । वनी । वाञ्छा । वनीवकः । वनीयः ।

मनु ९ अवबोधने ।

मनुते । मेने ।

9. √manu to consider.

Pre. मनुते । Per. मेने ।

डुकृञ् १० करणे ।

करोति । 'अत उत्सार्वधातुके' (२४६७) । कुरुतः । यण् । 'न भकुर्छुराम्' (१६२९) इति न दीर्घः । कुर्वन्ति ।

10. √ḍu कृ ñ, to do.

The Present 3rd Per. Sing. is करोति । The dual is कृ+उ+तः=कर्+उ+तः=कुर्+उ+तः । (the अ is changed to उ by VI 4. 110 S. 2467)=कुरुतः । The plural is कुरु+अन्ति=कुर्वन्ति । The उ is changed to व. The lengthening required by VIII. 2. 78. S. 2265, does not take place because of the prohibition of VIII. 2. 79. S. 1629.

In the First Person Dual and Plural, the affix उ is elided by the following :—

२५४८ । नित्यं करोतेः । ६ । ४ । १०८ ।

करोतेः । प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपः स्याद्‌म्वोः परयोः । कुर्वः । कुर्मः । चकर्थ । चकृव । कर्ता । करिष्यति ।

2548. The elision of उ is invariable before व् and म in the case of कृ (करोति).

Thus कुर्वः and कुर्मः ॥ Thus कृ+उ+वः=कुर्+उ+वः (VI. 4. 110. S. 2467)=कुर्+0+वः (VI. 4. 108). Now the lopa being not sthânivat, when a vowel is to be lengthened (I. 1. 58 S. 51.) उ of कु should be lengthened by VIII. 2. 77. S. 354. This contingency is prevented by VIII. 2. 79. S. 1629.

In the Potential we have the same elision by the following :—

२५४९ । ये च । ६ । ४ । १०९ ।

कृञ उलोपः स्याद्यादौ प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । 'तनादिभ्यः-' (२५४७) इति लुकोऽभावे 'ह्रस्वादङ्गात्' (२३६९) इति सिचो लोपः । अकृत । अकृथाः ।

2549. The affix उ of the stem कुरु is always elided before a personal ending beginning with a य ॥

Thus कुर्यात् कुर्याताम् and कुर्युः ॥ The augment यासुट् is treated here as an affix, and it makes the personal ending to which it is added, as an affix beginning with य ॥

The Parasmaipada aorist is अकार्षीत् । In the Atmanepada, the सिच् will be *optionally* elided by II. 4. 79 S. 2547. In the other alternative the सिच् will be elided by VIII. 2. 27. S. 2369. In other words, there will be no सिच् at all. As अकृत and अकृथाः ।

10. √ḍu kṛiñ to do.

Pre. करोति । कुरुतः । कुर्वन्ति । करोषि । कुरुथः । कुरुथ । करोमि । कुर्वः । कुर्मः । Per. चकार । चक्रतुः । चक्रुः । चकर्थ । चकृव । I Fut. कर्ता । II Fut. करिष्यति । Impera. करोतु, कुरुतात् । कुरुताम् । कुरु । करवाणि । Imper. अकरोत् । अकरोः । अकरवम् । Poten. कुर्यात् । कुर्याताम् । कुर्युः । Bene. क्रियात् । क्रियास्ताम् । Aor. अकार्षीत् । अकार्ष्टाम् ।

Pass. क्रियते Aor. अकारि । Causa कारयति Aor. अचीकरत् । Desid. चिकीर्षति । Inten. चेक्रीयते yañ luk चर्कर्ति or चर्करीति । Pass. कृतः । Act कृतवान् । Nouns:— कृती । कृत्रिमम् । कर्म । कर्मठः । कारुः । क्रतुः । कार्पासः । । कृकः

10. √du kṛiñ. Aṭmanepada.

Pre. कुरुते । कुर्वाते । कुर्वते । कुरुषे । कुर्वे । कुर्वहे । Per. चक्रे । चक्राते । चकृषे । चकृवहे । Impera. कुरुताम् । कुरुष्व । करवै । Imper. अकुरुत । अकुरुथाः । Poten. कुर्वीत । कुर्वीयाताम् । कुर्वीय । Bene. कृषीष्ट । कृषीयास्ताम् । Aor. अकृत । अकृषाताम् ।

When the root कृ is preceded by the upasarga सम् &c., a sibilant is inserted by the following two sûtras.

२५५० । संपरिभ्यां करोतौ भूषणे । ६ । १ । १३७ ।

2550. The augment सुट् is placed before क when सम्, परि and उप are followed by the verb कृ and the sense is that of ornamenting.

२५५१ । समवाये च । ६ । १ । १३८ ।

संपरिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्याद्भूषणे संघाते चार्थे । संस्करोति । अलं करोतीत्यर्थः । संस्कुर्वन्ति । संघीभवन्तीत्यर्थः । संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेऽपि सुट् । 'संस्कृतं भक्षाः' (१२१७) इति ज्ञापकात् । 'परिनिविभ्यः–' (२२७५) इति षः । परिष्करोति । सिवादीनां वा । पर्यष्कार्षीत्–पर्यस्कार्षीत् ।

2551. The augment सुट् is placed before क, when the verb कृ comes after सम्, परि and उ , the sense being that of combining.

Thus संस्करोति । The meaning is अलंकरोति 'he adorns.' So also संस्कुर्वन्ति meaning 'they combine.'

The augment सुट् is sometimes added to the root preceded by सम् even when the meaning is not that of adorning. Because Paṇini himself has used the word संस्कृतं in the sûtra संस्कृतं भक्षाः (S. 1217) not in the sense of adorning.

With परि, the स of सुट् is changed to ष by VIII. 3. 70. S. 2275. As परिष्करोति । It is optional under the conditions of S. 2359. As पर्यष्कार्षीत् or पर्यस्कार्षीत् ।

Thus संस्कर्ता, संस्कर्तुम्, संस्कर्तव्यम् ॥ The म of सम् is changed to anusvâra by VIII. 3. 5. So also परिष्कर्ता परिष्कर्तुं परिष्कर्तव्यम् ॥ The स is changed to ष by VIII, 3. 70. So also with उप, as उपस्कर्ता, उपस्कर्तुम् उपस्कर्तव्यम् ॥ Why do we say 'when meaning to ornament'? Observe उपकरोति ॥ Sometime सुट् comes after सम् even when the sense is not that of ornamenting; thus संस्कृतमन्नम् ॥

The word समवाय means aggregation. Thus तत्र नः संस्कृतम् तत्र नः परिष्कृतम्, तत्र नः उपस्कृतम्=समुदितम् that is 'we assembled there.'

With उप the root, takes सुट् and has then the following additional meanings also, in addition to that given above.

२५५२ । उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च । ६ । १ । १३९ ।

उपात्कृञः सुट् स्यादेष्वर्थेषु । चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियत्नो गुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्यस्याध्याहारः । आकाङ्क्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या । अलंकृतेत्यर्थः । उपस्कृता ब्राह्मणाः । समुदिता इत्यर्थः । एधोदकस्योपस्कुरुते । गुणाधानंकरोतीत्यर्थः । उपस्कृतं भुङ्क्ते । विकृत मित्यर्थः । उपस्कृतं ब्रूते । वाक्याध्याहारेण ब्रूत इत्यर्थः ।

2552. The augment सुट् is placed before क, when the verb कृ comes after उप, and the sense is that of 'to take pains for something, to prepare, and to supply an ellipses in a discourse'.

To take pains in imparting a new quality to a thing in order to increase its value, or to keep it safe from deterioration is called प्रतियत्नः ॥ That which is prepared or altered is called वैकृतं ॥ The word वैकृतं is the same as विकृतं, the affix अण् being added without changing the sense, by considering it to belong to प्रज्ञादि class (V. 4. 38). To supply by distinct statement the sense of a sentence which is alluded to, is called the अध्याहार of a sentence. Thus उपस्कृता कन्या, 'an adorned girl'. उपस्कृता ब्राह्मणाः 'the assembled Brâhmaṇas,' are examples under S. 2550 and 2551. While in the sense of 'taking pains' we have एधोदकस्योपस्कुरुते (See I. 3. 32); काण्डगुणस्योपस्कुरुते ॥ In the sense of 'altering by preparing' we have: उपस्कृतं भुङ्क्ते, उपस्कृतं गच्छति ॥ In the sense of 'supplying a thesis' we have उपस्कृतं जल्पति, उपस्कृतमधीते ॥ When not having any one of the above five senses (VI. 1. 137-139) we have उपकरोति ॥

By the following sûtra, the augment is always to be placed before the क of कृ ।

२५५३ । सुट्कात्पूर्वः । ६ । १ । १३५ ।

'* अड्भ्यासव्यवायेऽपि *' इत्युक्तम् । संचस्कार । 'कात्पूर्व–' इत्यादि भाष्ये प्रत्याख्यातम् । तथा हि 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते' । अन्तरङ्गत्वात्सुट् । ततो द्वित्वम् । एवं च 'ऋतश्च संयोगादेर्गुणः' (२३८९) । संचस्करतुः । 'कृसृभृ–' (२२९३) सूत्रे 'ऋतो भारद्वाजस्य' (२२९६) इति सूत्रे च '* कृञोऽसुट इति वक्तव्यम् *' । तेन ससुट्कात्परस्येट् । संचस्करिथ । संचस्करिव । 'गुणोऽर्ति–' (२३८०) इति सूत्रे 'नित्यं छन्दसि' (३५८१) इति सूत्रात् 'नित्यम्' इत्यनुवर्तते । 'नित्यं यः संयोगादिस्तस्य' इत्यर्थात्सुटि गुणो न । संस्क्रियात् । 'ऋतश्च संयोगादेः' (२५२६) इति लिङ्सिचोर्नेट् । 'एकाच उपदेशे–' (२२४६) इति सूत्रात् 'उपदेशे' इत्यनुवर्त्य 'उपदेशे यः संयोगादिः' इति व्याख्यानात् । संस्कृषीष्ट । समस्कृत । समस्कृषाताम् ।

2553. Upto VI. 1. 157 inclusive, the following sentence is to be supplied in every aphorism :—" before क् is added स् " ॥

Vart :—The augment is to be added to क even when the augment अट् or the reduplicate intervenes between the Preposition and the क । We have taught this vârtika already under VI. 1. 140. S. 2539. Thus संचस्कार in the Perfect. Here the स is added between the abhyasa च and क ।

In the Mahâbhâshya the addition of the phrase कात्पूर्वः in the sûtra has been criticised as redundant. That being so, we add the preposition first to the root, on the maxim that an upasarga is first joined to the root. Then we add सुट् as it is antaranga to the rule of reduplication. Then we reduplicate. Thus we have संस्कृ। Now we apply VII. 4. 10. S. 2379, and guṇa is substituted for ऋ in the कित् affixes of the Perfect. As संचस्करुः।

The sûtras S. 2293 and 2296 which prohibit इट् augment with regard to कृ, should be read as qualified by the following :—

Vârtika :—The sûtras 2293 and 2296 apply to the कृ which has not taken the augment सुट्। Therefore when सुट् is added, the root takes the augment इट्। As संचस्करिव। संचस्करिम।

In the लिङ्, the root स्कृ ought to take guṇa, by VII. 4. 29. S. 2380, because it ends in ऋ and begins with a conjunct consonant. This guṇa, however, does not take place, because in S. 2380 we read the anuvṛitti of नित्यं from the preceding Ashtâdhyayi sûtra VII. 4. 8. S. 3587, and we interpret the word saṅyogâdi there to mean such a root which *always* begins with a conjunct consonant. But स्कृ is not such a root. The √कृ has temporarily assumed this form. Thus we have संस्क्रियात्।

Nor is इट् augment added in the Benedictive and the Aorist by VII. 2. 43. S. 2526 : for स्कृ is not the saṅyogâdi root contemplated by that sûtra. For in that sûtra we read the anuvṛitti of उपदेशे from the preceding Ashtâdhyâyî sûtra VII. 2. 10. S. 2246 ; and we interpret that sûtra to mean 'a root which in its *first enunciation* (upadeśa) in the Dhâtupâṭha is saṅyogâdi and ends with ऋ takes इट् in the Benedictive and Aorist in the Atmanepada.' Now स्कृ is not sanyogâdi in the updeśa : there it is only कृ। So that sûtra does not apply, and we have no इट्। The Benedictive therefore is संस्कृषीष्ट and the Aorist is समस्कृत, dual समस्कृषाताम्।

The view of Kâsikâ is given in the following note :—

Note :—What is the necessity of using the phrase कात्पूर्वः in this sûtra ? It is used to indicate that the स् remains unattached to क्, though it stands before it. Thus though कृ becomes स्कृ, yet the latter should not be considered to be a verb beginning with a conjunct (sanyoga) consonant : and therefore the guṇa taught in VII. 4. 10 S. 2379 (the root ending in ऋ and preceded by a conjunct letter, takes guṇa before लिट्) does not apply, nor do the rules like VII. 4. 29. S. 2380, nor the rules ordaining the addition of intermediate इट् (VII. 2. 43 S. 2526) by which the इट् would come in लिङ् and सिच् (Benedictive and Aorist) : as, संस्कृषीष्ट and समस्कृत; and so also VII. 4. 29 S. 2380 does not apply as संस्क्रियते the Benedictive (यकि लिङि) of संस्कृ॥ If so, then the anudâtta accent taught in VIII. 1. 28 would not take place, since the augment सुट् would intervene between the non-तिङ्-word सं and the तिङन्त word करोति, thus संस्करोति would have accent on the verb. It is a maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् 'in applying a rule relating to accent the intervening consonants are considered as if non-existent'; and therefore सुट् does not offer any intervention to the application of the rule VIII. 1. 28. S. 3935. If स् is not to be taken as attached to क, how do you explain the guṇa, in the Perfect 3rd Per. Dual and Plural in संचस्करतुः and संचस्करुः which apparently is done by applying VII. 4. 10. S. 2379. Though that rule strictly applies to roots beginning with a conjunct consonant, it will apply also to roots like संस्कृ which have a conjunct consonant for their penultimate; and the guṇa is done also on the maxim तन्मध्यपतितस्तद्ग्रहणेन गृह्यते (See VI. 1. 132). The indicatory ट् in सुट् is for the purpose of differentiating it from सु in the Sûtra VIII. 3. 70.

इति तिङन्ततनादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त क्र्यादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER IX.

THE KRYADI ROOTS.

डुक्रीञ् १ द्रव्यविनिमये ।

1. √ḍu krīñ. To purchase, to barter.

The kryâdi roots form the ninth class. They contain 61 roots. In conjugating these roots श्ना is added as a vikâraṇa by the following sûtra.

२५५४ । क्र्यादिभ्यः श्ना । ३ । १ । ८१ ।

क्रीणाति । 'ई हल्यघोः' (२४९७) । क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वं झेरन्तादेशः परत्वान्नित्यत्वादन्तरङ्गत्वाच्च । एवं झस्याद्भावः । ततः 'श्नाभ्यस्तयोः–' (२४८३) इत्याल्लोपः । क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रियतुः । चिक्रेयिथ–चिक्रथ । चिक्रियिव । चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेष्यति । क्रीयात् । क्रेषीष्ट । अक्रैषीत् । अक्रेष्ट ।

2554. The affix श्ना comes after the roots of the Kryâdi class when a sârvadhâtuka affix follows denoting the agent.

Thus क्री+श्ना+तिप्=क्रीणाति 'He buys.' The dual is क्री+ना+तस् =क्री+नी+तस् (VI. 4. 113. S. 2497, the आ is replaced by ई)=क्रीणीतः। The plural is क्री+ना+झि. Here अन्त should replace झ prior to the operation of the ई—rule: because it is a subsequent rule, being VIII. 1. 3. S. 2169; because it is a *nitya* or universal rule, and lastly because it is antaraṅga. So is the case when झ is replaced by अत (by VII. 1. 5. S. 2258). After such अन्त substitution, we have क्री+ना+अन्ति। Now applies VI. 4. 112 S. 2483 and आ is elided. Thus we get क्रीणन्ति।

1. √ḍu krīñ, to buy, purchase.

Parasmai. Pre. क्रीणाति। क्रीणीतः। क्रीणन्ति। क्रीणासि। क्रीणीथः क्रीणीथ। क्रीणामि। क्रीणीवः। क्रीणीमः। Per. चिक्राय। चिक्रियतुः। चिक्रियुः। चिक्रयिथ or चिक्रेथ। चिक्रियथुः। चिक्रिय। चिक्राय or चिक्रय। चिक्रियिव। चिक्रियिम। I Fut. क्रेता। II Fut. क्रेष्यति। Impera. क्रीणीतात् or क्रीणातु। क्रीणीताम्। क्रीणन्तु। क्रीणीहि। क्रीणीतम्। क्रीणीत। क्रीणानि। क्रीणाव। क्रीणाम। Imper. अक्रीणात्। अक्रीणीताम्। अक्रीणन्। अक्रीणाः। अक्रीणीतम्। अक्रीणीत। अक्रीणाम्। अक्रीणीव। अक्रीणीम। Poten. क्रीणीयात्। क्रीणीयाताम्। क्रीणीयुः। क्रीणीयाः। क्रीणीयाम्। क्रीणीयाव। Bene. क्रीयात्। क्रीयास्ताम्। Aor. अक्रैषीत्। अक्रैष्टाम्। अक्रैषुः। अक्रैषीः। अक्रैष्टम्। अक्रैष्ट। अक्रैषम्। अक्रैष्व। अक्रैष्म। Causa. क्रापयति। Aor. अचिक्रपत्। Desid चिक्रीषति। Inten. चेक्रीयते। yań luk चेक्रेति। Past Part. Pass. क्रीतः। Act. क्रीतवान्। Nouns:—क्रीतिमं। क्रयः। क्रेयः। क्रायकः।

Atmane. Pre. क्रीणीते। क्रीणाते। क्रीणते। क्रीणीषे। क्रीणाथे। क्रीणीध्वे। क्रीणे। क्रीणीवहे। क्रीणीमहे। Per. चिक्रिये। चिक्रियाते। चिक्रियिरे। चिक्रियिषे। चिक्रियाथे। चिक्रियिध्वे। चिक्रिये। चिक्रियिवहे। चिक्रियिमहे। I Fut. क्रेता। II Fut. क्रेष्यते। Impera. क्रीणीताम्। क्रीणाताम्। क्रीणताम्। क्रीणीष्व। क्रीणाथाम्। क्रीणीध्वम्॥ क्रीणै। क्रीणावहै। क्रीणामहै। Imper. अक्रीणीत। अक्रीणाताम्। अक्रीणत। अक्रीणीथाः। अक्रीणाथाम्। अक्रीणीध्वम्। अक्रीणि। अक्रीणीवहि। अक्रीणीमहि। Poten. क्रीणीत। क्रीणीयाताम्। क्रीणीथाः। क्रीणीय। क्रीणीवहि। क्रीणीमहि। Bene. क्रेषीष्ट। क्रेषीयास्ताम्। Aor. अक्रेष्ट। अक्रेषाताम्। अक्रेषत। अक्रेष्ठाः। अक्रेषाथाम्। अक्रेढ्वम्। अक्रेषि। अक्रेष्वहि। अक्रेष्महि। Desid. चिक्रीषते।

प्रीञ् २ तर्पणे कान्तौ च।

कान्तिः कामना। प्रीणाति–प्रीणीते।

2. √prīñ 1. to please, 2. to be cheerful or gay. Kânti means desire. It is conjugated like √kṛī.

Pre. प्रीणाति A. प्रीणीते। Causa. प्रीणयति। Aor. अपिप्रीणत्। Adjec. प्रियः। Noun:—प्रियः।

श्रीञ् ३ पाके।

3. √śrīñ to cook.

Pre. श्रीणाति। A. श्रीणीते। Causa. श्रापयति। Aor. अशिश्रपत्।

मीञ् ४ हिंसायाम्।

'हिनु मीना' (२५३०)। प्रमीणाति। प्रमीणीतः। 'मीनातिमिनोति–' (२५०८) इत्येज्विषय आत्वम्। ममौ। मिम्यतुः। ममिथ–ममाथ। मिम्ये। माता। मास्यति। मीयात्। मासीष्ट। अमासीत्। अमासिष्टाम्। अमास्त।

4. √mīñ to kill, injure. After an alterant preposition the न is changed to ण by VIII. 4. 15. S. 2530. As प्रमीणाति। प्रमीणीतः. In the Perfect, मी becomes मा by VI. 1. 50. S. 2508, where otherwise it would have become either ए or ऐ by guṇa or vṛiddhi.

Parasmai. Pre. मीनाति। मीनीतः। मीनासि। मीनामि। मीनीवः। Per. ममौ। मिम्यतुः। ममिथ or ममाथ। मिम्यथुः। मिम्य। ममौ। मिम्यिव। I Fut. माता। II Fut. मास्यति। Impera.

मीनातु । Imper. अमीनात् । Poten. मीनीयात् । Bene. मीयात् । Aor. अमासीत् । अमासिष्टाम् । Causa. मापयति । Aor. अमीमपत् । Desid. मित्सति । Inten. मेमीयते yañ luk मेमेति । Past Parti. Pass. मीतः । Act. मीतवान् । Ger. मीत्वा । Nouns :—प्रमयः । मयः ।

Atmane Pre. मीनीते । मीनाते । मीनीषे । मीने । मीनीवहे । Pre. मिम्ये । मिम्यिषे । मिम्ये । मिम्यिवहे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. मीनीताम् । Imper. अमीनीत । Poten. मीनीत । Bene. मासीष्ट । Aor. अमास्त । अमासाताम् । Desid. मित्सते ।

षिञ् ५ बन्धने ।

सिनाति–सिनीते । सिषाय–सिष्ये । सेता ।

5. √shiñ to bind, fasten.

Pre. सिनाति A. सिनीते । Per. सिषाय A. सिष्ये । I Fut. सेता । II Fut. सेष्यति A. सेष्यते Desid. सिसीषति । Past Parti. Pass. सितः । Act. सितवान् । .

स्कुञ् ६ आप्रवणे ।

6. √skuñ, to cover, overspread.

This root takes श्नु as well as श्ना vikaraṇa by the following sûtra.

२५५५ । स्तन्भुस्तुन्भुस्कन्भुस्कुन्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च । ३ । १ । ८२ ।

चात् श्ना । स्कुनोति–स्कुनुते । स्कुनाति–स्कुनीते । चुस्काव–चुस्कुवे । स्कोता । अस्कौषीत्–अस्कोष्ट ।

2555. And there is the affix श्ना after स्तम्भ, स्तुम्भ, स्कम्भ or स्कुम्भ 'to hinder', 'to be dull or insensible', 'to support', and स्कु 'to go by leaps', as well as the affix श्नु, when a sârvadhâtuka affix follows, in denoting the agent.

As स्तभ्नाति or स्तभ्नोति, स्तुभ्नाति or स्तुभ्नोति, स्कभ्नाति or स्कभ्नोति, स्कुभ्नाति or स्कुभ्नोति, स्कुनाति or स्कुनोति. The first four of these roots are not found in the Dhâtupâṭha and are to be found in the sûtras, and hence called Saûtra roots.

6. √skuñ to cover, overspread.

Parasmai. Pre. स्कुनोति or स्कुनाति । स्कुनीतः स्कुनन्ति । स्कुनासि । स्कुनामि । Per. चुस्काव । चुस्कवतुः । चुस्कविथ or चुस्कोथ । चुस्कुव or चुस्कुविव । I Fut. स्कोता । II Fut. स्कोष्यति । Impera. स्कुनोतु or स्कुनातु । स्कुनुतात् or स्कुनीतात् । स्कुन्वन्तु । स्कुनु or स्कुनीहि । स्कुनवानि or स्कुनानि । स्कुनाव । Imper. अस्कुनात् । अस्कुनीताम् । अस्कुनाः । अस्कुनाम् । Poten. स्कुनीयात् or स्कुनुयात् । स्कुनीयाः । स्कुनीयाम् । Bene स्कूयात् । स्कूयास्ताम् । Aor. अस्कौषीत् । अस्कौष्टाम् । Causa स्कावयति Aor. अचुस्कवत् । Desid चुस्कूषति । Inten. चोस्कूयते yañ luk चोस्कोति । Past Parti. Pass. स्कुतः । Act स्कुतवान् । Ger. स्कुत्वा ।

Atm. Pre. स्कुनुते or स्कुनीते । स्कुनीषे । Per. चुस्कुवे । चुस्कुविषे । चुस्कुविवहे । I Fut. स्कोता । II Fut. स्कोष्यते । Impera. स्कुनुताम् or स्कुनीताम् ; स्कुन्वाताम् or स्कुनाताम् । स्कुन्वताम् । स्कुनीध्वम् । स्कुनवै or स्कुनै । स्कुनावहै । Imper. अस्कुनीत । अस्कुनाताम् अस्कुनीथाः । अस्कुनि । अस्कुनीवहि । Poten. स्कुनीत or स्कुन्वीत । स्कुनीयाताम् । स्कुनीथाः or स्कुन्वीथाः । स्कुनीय or स्कोषिय । स्कुन्वीय । Bene. स्कोषीष्ट । Aor. अस्कोष्ट अस्कोषाताम् । Desid. चुस्कूषते ।

स्तन्भ्वादयश्चत्वारः सौत्राः ।

सर्वे रोधनार्था इत्येके । माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ द्वितीयो निष्कोषणार्थश्चतुर्थो धारणार्थ इत्याह । सर्वे परस्मैपदिनः । नलोपः । विष्टभ्नोति-विष्टभ्नाति । अवष्टभ्नोति-अवष्टभ्नाति । अवतष्टम्भ । 'जृस्तम्भु-' (२२९१) इत्यङ् वा । व्यष्टभत् । व्यष्टम्भीत् । स्तुभ्नोति । स्तुभ्नाति ।

Some say all these five roots are Sautra and mean to obstruct. But Mâdhava gives the meaning of 'hindering,' to the first and third *i.e.*, √stambhu and √skambhu, of 'cutting into pieces' to √stumbhu the second, and of 'support' to √skumbhu the fourth. All these are Parasmaipadins. The nasal is elided.

7. √stanbhu. (√stunbhu,) 8. √skanbhu, (√skunbhu) to stop, hinder.

Pre. विष्टभ्नोति or विष्टभ्नाति । The nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. So with अव, as अवष्टभ्नोति or अवष्टभ्नाति । Per. अवतष्टम्भ । Impera. स्तभ्नुहि or स्तभान । Aor. व्यष्टभत् with अङ् of III. 1. 58. S. 2291; or व्यष्टम्भीत् ।

7(*a*). √stunbhu.

Pre. स्तुभ्नोति or स्तुभ्नाति । Impera. स्तुभ्नुहि or स्तुभान ।

8. √skambhu.

In the case of स्कम्भु, the स् is changed to ष when the verb is preceded by वि by the following sûtra.

२५५६ । वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ ।

वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् । विष्कभ्नोति । विष्कभ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति ।

2556. ष् is always substituted for the स् of स्कम्भ, after the preposition वि ॥

Thus विष्कभ्नोति or विष्कभ्नाति ।

8(*a*). √skumbhu. As स्कुभ्नोति or स्कभ्नाति ।

In the case of the above four roots, there is this further peculiarity, that in the Imperative Second Per. Sing. Parasmai, we have शानच् substituted for श्ना by the following sûtra :—

२५५७ । हलः श्नः शानज्झौ । ३ । १ । ८३ ।

हलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्धौ परे । स्तभान । स्तुभान । स्कभान । स्कुभान । पक्षे 'स्तभ्नुहि,' इत्यादि ।

2557. The affix शानच् is the substitute of श्ना after a root ending with a consonant, when हि follows.

Note :—The affix हि is the 2nd person singular of लोट् or the Imperative mood. Thus पुषाण 'do thou nourish', गृहाण 'do thou take', from roots पुष् and ग्रह which end with consonants. But we have क्रीणीहि 'do thou buy'; here there is no substitution of शानच्, because the root ends with a vowel. The repetition of श्ना in the sûtra shows that शानच् is a mere substitute and not an independent affix.

Thus from √स्तम्भु—स्तभान; √स्तुम्भु—स्तुभान; √स्कम्भु—स्कभान, √स्कुम्भु—स्कुभान। In the other alternative we have स्तभ्नुहि &c.

युञ् ९ बन्धने ।

युनाति । युनीते । योता ।

9. √yuñ to bind, to fasten.

Pre. युनाति A. युनीते । I Fut. योता Desid. युयूषति ।

क्नूञ् १० शब्दे ।

क्नूनाति-नीते । क्नविता ।

10. √knûñ to make a creaking sound.

Pre. क्नूनाति A. क्नूनीते । Per. चुक्नाव । चुक्नुवतुः A. चुक्नुवे । चुक्नुवाते । I Fut. क्नविता । II Fut. क्नविष्यति A. क्नविषीष्ट । Aor. अक्नावीत् A. अक्नविष्ठाः । Desid. चुक्नूषति or ० ते ।

द्रूञ् ११ हिंसायाम् ।

द्रूणाति-द्रूणीते ।

11. √drûñ to hurt, injure.

Pre. द्रूणाति A. द्रूणीते ।

पूञ् १२ पवने ।

12. √pûñ, to purify. The long ऊ is shortened before the शित् affixes by the following sûtra.

२५५८ । प्वादीनां ह्रस्वः । ७ । ३ । ८० ।

शिति परे । पुनाति-पुनीते । पविता ।

2558. A short is substituted for पू &c, before a शित् affix.

Note:—The Pvâdi roots form a subdivision of the Kryâdi class, beginning with पूञ् पवने (12) and ending with प्ली गतौ (32). The ल्वादि roots (VIII. 2. 44) are a portion of प्वादि (Nos. 13 to 32). Others hold that upto the end of the Kryâdi class are Pvâdi. Thus पुनाति, लुनाति, स्तृणाति ॥ Those who hold that the Pvâdi roots are upto the end of the Class, explain the non-shortening of जानाति (for ज्ञा would also then become Pvâdi), by saying that the express text of VII. 3. 79, substituting long जा prevents the shortening. They say had ज्ञा been also shortened, then merely ज substitute would have been enough and not जा; and this ज would have been lengthened in the case of जन् by VII. 3. 101, to form जायते ॥

12. √pûñ to purify.

Pre. पुनाति A. पुनीते । पुनासि A. पुनीषे । पुनामि A. पुने । Per. पुपाव A. पुपुवे । पुपुवतुः A. पुपुविरे । पुपविथ A. पुपुविषे । A. पुपुवे पुपुविव । I Fut. पविता । II Fut. पविष्यति A. पविष्यते । Impera. पुनातु । पुनीतात् । पुनीष्व । पुनै ।

लूञ् १३ छेदने ।

लुनाति । लुनीते ।

13. √lûn to cut.

It is conjugated like the last.

Pre. लुनाति A. लुनीते । Causa. लावयति Aor. अलीलवत् । (VII 4 80 S. 2577). Past Parti. Pass. लूनः । Ger. लूत्वा । Nouns :—लवित्रम् । लूनिः । लावकः । अभिलावः । लोत्रं । लोतः ।

स्तॄञ् १४ आच्छादने ।

स्तृणाति-स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता-स्तरीता । स्तृणीयात् । स्तृणीत । आशिषि स्तीर्यात् । 'लिङ्सिचोः-' (२५२८) इति वेट् । 'न लिङि' (२५२९) । इति वॄत इटो लिङि दीर्घो न स्यात् । स्तरिषीष्ट । 'उश्च' (२३६८) इति कित्वम् । स्तीर्षीष्ट । 'सिचि च परस्मैपदेषु' (२३९२) इति न दीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तारिष्ट-अस्तरिष्ट-अस्तीर्ष्ट ।

14. √stṛīñ to cover.

Parasmai Pre. स्तृणाति । स्तृणासि । स्तृणामि । Per. तस्तार । तस्तरतुः । तस्तरिथ । तस्तरिव । I Fut. स्तरिता or स्तरीता । (VII. 2. 38 S. 2391) II Fut. स्तरिष्यति or स्तरीष्यति । (VII. 2. 38. S. 2391) Impera. स्तृणातु । स्तृणीहि । स्तृणानि । स्तृणाव । Imper. अस्तृणात् । अस्तृणीताम् । अस्तृणाः । अस्तृणाम् । Poten. स्तृणीयात् । Bene. स्तीर्यात् । Aor. अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । There is no lengthening of इ into ई by S. 2391, because of the prohibition of VII. 2. 40. S. 2392. Causa. स्तारयति । Aor. अतस्तरत् । VII 4. 95. S. 2566. Desid. तिस्तीर्षति or तिस्तरिषति । or तिस्तरीषति । The इट् is optional by VII. 2. 41. S. 2625 Past Parti. Pass. स्तीर्णः । Nouns :—मणिप्रस्तारः । प्रस्तरः । विस्तारः । विस्तरः । विष्टारः । अवस्तारः । स्तीर्णिः ।

Atmane Pre. स्तृणीते । स्तृणीषे । स्तृणे । Per. तस्तरे । तस्तरिषे । तस्तरिवहे । II Fut. स्तरिष्यते or स्तरीष्यते (VII. 2. 38. S. 2391). Impera. स्तृणीताम् । स्तृणीष्व । स्तृणै । Imper. अस्तृणीत । अस्तृणीयातां । Poten स्तृणीत । Bene स्तरिषीष्ट or स्तीर्षीष्ट । The इट् augment is optional by VII. 2, 42. S. 2528. The long ई does not take place in स्तरिषीष्ट, because VII. 2. 38 S 2391 is set, aside by VII. 2. 39 S 2529. In स्तीर्षीष्ट there is no guṇa, because the affix is कित् by I. 2. 12. S. 2368.] Aor. अस्तीर्ष्ट or अस्तरिष्ट or अस्तरीष्ट । The इट् is optional by S. 2528. The lonthening of इ takes place by VII. 2. 38. S. 2391.

कॄञ् १५ हिंसायाम् ।

कृणाति-कृणीते । चकार-चकरे ।

15. √kṛīñ to injure, hurt, kill.

It is conjugated like the last,

Pre. कृणाति । A. कृणीते । Per. चकार । A. चकरे । चकरतुः । चकरुः ।

वॄञ् १६ वरणे ।

वृणाति-वृणीते । ववार-ववरे । वरिता-वरीता । आशिषि 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४९४) । वूर्यात् । वरिषीष्ट-वूर्षीष्ट । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवूर्ष्ट ।

16. vṛīñ to choose, select.

Pre. वृणाति । A. वृणीते । Per. ववार । A. ववरे । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरि (or री) ष्यति । A. वरि (or री) ष्यते । Impera. वृणातु । A वृणीताम् । Imper. अवृणात् A. अवृणीत Peten. वृणीयात् । A वृणीत । Bene. वूर्यात् । The ॠ is changed to उ by VII. 1. 102. S. 2494; then र् is added by I. 1. 51 S. 70, and उ lengthened by VIII. 2. 77. S 354 A. वरिषीष्ट or वूर्षीष्ट when there is no इट् by the option of VII. 2. 42, S. 2528; then the affix is कित् by S. 2368, and ॠ is changed to उ by S. 2494. When there is इट् it is no tlengthened because of S. 2529. Aor. अवारीत् । D. अवारिष्टाम् । A. अवरि or री) ष्ट or अवूर्ष्ट । Causa. वारयति Aor. अवीवरत् । Desid. वुवूर्षति or विवरि री) (or री) षति । Inten. वेवूर्यते yañ luk वावर्ति । Past Parti. Pass. वूर्णः । Act. वूर्णवान् । Noun :—वूर्णिः ।

धूञ् १७ कम्पने ।

धुनाति-धुनीते । दुधविथ-दुधोथ । दुधुविव । धोता-धविता । 'स्तुसुधूञ्भ्यः–' (२३८५) इतीट् । अधावीत्-अधविष्ट-अधोष्ट ।

17. √dhûñ to shake, agitate.

Parasmai Pre. धुनाति । Per. दुधाव । दुधुवतुः । दुधविथ । दुधुविव।। दुधुविम । I Fut. धोता or धविता । II Fut. धो (or धवि) ष्यति । Impera. धुनातु । धुनीताम् । Imper. अधुनात् । Poten. धुनीयात् । Bene. धूयात् । Aor अधावीत् । अधाविष्टाम् । The इट् is compulsory under S. 2385, Causa. धूनयति । Aor. अदूधुनत् । Desid. दुधूषति । Inten. दोधूयते । yañ luk दोधोति । Past Parti. Pass. धूतम् । Ger. धूत्वा । Noun :—धूतम् ।

Atmane Pre. धुनीते । Per. दुधुवे । दुधुविषे । दुधुविढ्वे (or ध्वे) । दुधुविवहे । II Fut. धो (or धवि) ष्यते । Impera. धुनीताम् । Imper. अधुनीत । Poten. धुनीत । Bene. धो (or धवि) षीष्ट । Aor. अधो (or धवि) ष्ट । Desid दुधूषते ।

। अथ बध्नात्यन्ताः परस्मैपदिनः ।

Now all the roots upto √badha are Parasmaipadins.

शॄ १८ हिंसायाम् ।

'शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा' (२४९५) इति ह्रस्वपक्षे यण् । अन्यदा 'ऋच्छत्यॄताम्' (२३८३) इति गुणः । शश्रतुः-शशरतुः । 'श्र्युकः किति' (२३८१) इति निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः । शशरिव-शश्रिव । शरिता-शरीता । शृणीहि । शीर्यात् । अशारिष्टाम् ।

18. √śṛi to hurt, injure, kill.

Pre. शृणाति शृणीतः । शृणासि । शृणामि । Per. शशार । शश्र (or शशर) तुः । शश्रुः or शशरुः । शशरिथ । शश्र । शशार or शशर । शश्रिव or शशरिव. The non-पित् terminations being कित् by 1. 2. 5. S. 2242 there is optional shortening of the long ॠ by VII. 4. 12. S. 2495. When there is shortening, the ॠ is changed to र or a semi-vowel. In the other alternative, there is guṇa by S. 2383. As शशॄ+अतुस्=शश्रतुः । or शशॄ+अतुस्=शशर्+अतुः=शशरतुः ।

The sûtra 2381 would have prohibited इट् before कित् affixes *i. e*,, non-पित् affixes. But it is set aside by the niyama rule of VII. 2. 13. S. 2293. Therefore शशॄ+इट्+व=शश्रिव. I Fut. शरिता or शरीता । II Fut. शरि (or री) ष्यति । Impera. शृणातु । शृणीताम् । शृणीहि । Imper. अशृणात् । अशृणीताम् । अशृणाः । अशृणाम् । अशृणीव । Poten. शृणीयात् । शृणीयाताम् । Bene.

शीर्यात् । शीर्यास्ताम् (VII. 1. 100. S. 2390), Aor. अशारीत् । अशारिष्टाम् । (No lengthening of इ, See VII. 2 40. S. 2392). Causa. शारयति । Aor. अशीशरत् । Desid. शिशरि (or री) षति or शिशीर्षति । Inten. शेशीर्यते yañ luk शाशर्ति । Nouns :—शारः । नीशारः । शारुकः । शरारुः । किंशारुः । शरुः । शरीरं । शरत् । शरद्विजः । शारदिकं । शारदः । शरदिकः । शारदका । परशुः । परशव्यं । पारशवत् । पराशरः ।

पॄ १९ पालनपूरणयोः ।

पप्रतुः–पपरतुः । आशिषि पूर्यात् ।

19. √pṛî 1. to nourish, 2. to fill.

Pre. पृणाति । Per. पपार । पपरतुः । पप्रतुः । I Fut. परि (or री) ता । II परि (or री) ष्यति । Impera. पृणातु । Imper. अपृणात् । Poten. पृणीयात् । Bene. पूर्यात् । (S. 2494,) Aor. अपारीत् । अपारिष्टाम् । Causa. पारयति । Aor. अपीपरत् । Desid. पिपरि (or री) षति or पुपूर्षति । Inten. पोपूर्यते । yañ luk पापर्ति । Past Parti. Pass. पूर्तः । Act. पूर्तवान् ।

वॄ २० वरणे ।

'भरणे' इत्येके ।

20. √vṛî to choose, elect. Some say it means 'to support.'

It is conjugated like √vṛîñ.

Pre, वृणाति ।

भॄ २१ भर्त्सने ।

भरणेऽप्येके ।

21. √bhṛî to blame, censure. It is conjugated like √vṛîñ. It means also 'to support'.

Pre. भृणाति । Per. बभार । Nouns :—भरः । भरितं ।

मॄ २२ हिंसायाम् ।

मृणाति । ममार ।

22. √mṛî to kill, to injure. It is conjugated like √vṛî.

Pre. मृणाति । Per. ममार ।

दॄ २३ विदारणे ।

ददरतुः । दद्रुः ।

23. √dṛî to pierce.

Pre. दृणाति । Per. ददार । ददरतुः or दद्रतुः । ददरुः or दद्रुः । Causa. दरयति or दारयति । Aor. अददरत् । Nouns :—दरः । दरी । पुरंदरः । भगंदरः । दारः दरत् । दृषत् ।

जॄ २४ वयोहानौ ।

'झॄ' इत्येके । 'धॄ' इत्यन्ये ।

24. √jṛî to grow old, to wither. Some read it as √झॄ jhhṛî, others as √धॄ dhṛî.

Pre. जृणाति ।

24(*a*). √dhṛî, according to Maitreya.

Pre. धृणाति ।

नॄ २५ नये ।

25. √nṝ to lead, to go.

Pre. नृणाति । Past Parti. Pass. नीर्णम् । Act. नीर्णवान् । Nouns:—नरः । ना । नारी ।

कॄ २६ हिंसायाम् ।

26. √kṝ to injure, hurt, kill.

Pre. कृणाति ।

ॠ २७ गतौ ।

ऋणाति । अरांचकार । अरिता–अरीता । आर्णीत् । आर्णीताम् । ईर्यात् । आरिष्टाम् ।

27. √ṝ to go, move.

Pre ऋणाति । ऋणीतः । ऋणासि । ऋणामि । Per. अरांचकार । I Fut. अरिता or अरीता । II Fut. अरिष्यति or अरीष्यति । Impera. ऋणातु । ऋणीताम् । ऋणीहि । ऋणानि । Imper. आर्णात् । आर्णीताम् । आर्णाः । आर्णाम् । आर्णीव । Poten ऋणीयात् । ऋणीयाताम् । Bene. ईर्यात् । ईर्यास्ताम् । Aor. आरीत् । आरिष्टाम् । Causa. आरयति । Aor. माभवानरिरत् । Desid. अरिरिषति or आरिरीषति or ईर्षिषति । Past Part. Pass. समीर्णः । Act. समीर्णवान् । Ger. ईर्त्वा ।

गॄ २८ शब्दे ।

28. √gṝ to sound, to call out, invoke, proclaim.

Pre. गृणाति । Per. जगार । Inten. जेगिल्यते । yañ luk जागर्त्ति । D जागीर्त्तः ।

ज्या २९ वयोहानौ ।

'ग्रहिज्या–' (२४१२) ।

29. √jyâ to grow old, to decay. Thus ज्या + ना + ति = जि + ना + ति (vocalisation by S. 2412.) Now the following sûtra lengthens the इ, which however again becomes short by S. 2558.

२५५९ । हलः । ६ । ४ । २ ।

अङ्गावयवाद्धलः परे यत्संप्रसारणं तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् । इति दीर्घे कृते । 'प्वादीनां ह्रस्वः' (२५५८) । जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः ।

2559. The long vowel is substituted for a vocalised half-vowel ऋ, इ and उ at the end of a stem, when it is preceded by a consonant which is a portion of the stem.

Thus जि + ना + ति = जी + ना + ति = जि + ना + ति (shortened by S. 2558 as it belongs to Pvâdi class).

Pre. जिनाति । जिनीतः । जिनासि । जिनामि । जिनीवः । Per. जिज्यौ । जिज्यतुः । जिज्यिथ or जिज्याथ । जिज्यिव । I Fut. ज्याता । II Fut. ज्यास्यति । Impera. जिनातु । जिनीताम् । जिनीहि । जिनानि । जिनाव । Imper. अजिनात् । अजिनीताम् । अजिनाः । अजिनाम् । अजिनिव । Poten. जिनीयात् । जिनीयाताम् । जिनीयाः । जिनीयाम् । Bene. जीयात् । जीयास्ताम् । Aor. अज्यासीत् । अज्यासिष्टाम् । Causa. ज्यापयति । Aor. अजिज्यपत् । Desid. जिज्यासति । Inten. जेजीयते yañ luk जाज्याति । Past Parti. Pass. जीनः । Ger. जीत्वा । Nouns:—प्रज्याय । ज्यानिः ।

री ३० गतिरेषणयोः ।

रेषणं वृकशब्दः ।

30. √rî 1. to go. 2. to howl. The word रेषण means the howling of a wolf.

Pre. रिणाति । रिणीतः । रिणासि । रिणामि । Per. रिराय । रिरियतुः । रिरयिथ or रिरेथ । रिरयिव । Impera. रिणातु । रिणीहि । रिणानि । Imper. अरिणात् । अरिणीताम् । अरिणाः । अरिणाम् । Poten. रिणीयाताम् । Bene. रीयात् । रीयास्ताम् । Aor. अरैषीत् । अरैष्टाम् । Causa. रेपयति । Aor. अरीरपत् । Desid. रिरीषति । Inten. रेरीयते ।

ली ३१ श्लेषणे ।

'विभाषा लीयतेः' । (२५०९) इत्येज्विषये आत्वं वा । ललौ-लिलाय । लाता-लेता ।

31. √lî to adhere, to melt. The ली is optionally treated as ला under circumstances mentioned in S. 2509. As First Fut. लाता or लेता ॥ Per. ललौ (from ला), or लिलाय ।

Pre. लिनाति । Per. ललौ or लिलाय । लिल्यतुः । ललाथ or लिलेथ or लिलयिथ लिल्यिव । I Fut. लाता or लेता । Impera. लिनातु । Imper. अलिनात् । Poten. लिनीयात् ।

व्ली ३२ वरणे ।

व्लिनाति ।

32. √vli, or √bli, 1. to go. 2. to choose. 3. to support.

Pre. व्लिनाति । व्लिनीतः । व्लिनासि । व्लिनामि । Per. विव्लाय । विव्लियतुः । विव्लेथ or विव्लयिथ । विव्लियिव । I Fut. व्लेता । II Fut. व्लेष्यति । Impera. व्लिनातु । व्लिनीहि । व्लिनानि । Imper. अव्लिनात् । Poten. व्लिनीयात् । Bene. व्लीयात् । Aor. अव्लैषीत् । अव्लैष्टाम् । Causa. व्लेपयति । Aor. अविव्लिपत् । Desid. विव्लीषति । Inten. वेव्लीयते । Past Parti Pass. व्लीनः । Ger. व्लीत्वा ।

प्ली ३२ क । गतौ ।

वृत् । ल्वादयो वृत्ताः । प्वादयोऽपीत्येके ।

32(*a*). √pli to go.

It is conjugated like √bli.

Pre. प्लिनाति ।

Vṛit.—End. Here end the Luâdi roots. According to others Pvâdi also end here.

व्री ३३ वरणे ।

33. √vri to select.

Pre. वृणाति । वृणीतः । वृणासि । वृणामि । Per. विवृाय । विवृियतुः । विवृेथ । विवृियिव । I Fut. वृेता । II Fut. वृेष्यति । Impera. वृणातु or वृणीतात् । वृणीहि । वृणानि । Imper. अवृणात् । अवृणाताम् । अवृणाः । अवृणाम् । Poten. वृणीयात् । Bene. वृीयात् । Aor. अवृैषीत् । अवृैष्टाम् । Causa. वृापयति । Aor. अविवृपत् । According to Swami वृेपयति । Desid. विवृीषति । Inten. वेवृीयते yañ luk वेवृेति ।

भ्री ३४ भये ।

'भरे' इत्येके ।

34. √bhrî to fear; to support.

It is conjugated like the last.

Pre. भ्रीणाति ।

क्षीष् ३५ हिंसायाम् ।

एषां त्रयाणां ह्रस्वः । केषांचिन्मते तु न ।

35. √kshîsh to injure, kill. The three roots व्री, भ्री and क्षीष् are shortened. According to the opinion of others they are not. The root क्षीष् has an indicatory ष, and consequently takes the affix अङ्, as क्षीयः ।

Pre. क्षीणाति । Per. चिक्षाय । Act. क्षीतवान् । Ger. क्षीत्वा । Adjct. क्षीयः ।

ज्ञा ३६ अवबोधने ।

'ज्ञाजनोर्जा' (२५११) । जानाति । दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान्न ह्रस्वः ।

36. √jñâ to know. Thus ज्ञा+श्ना+ति=जा+ना+ति (S. 2511). As the substitute जा is taught with a long आ in the rule S. 2511, it is not shortened by the Pvâdi rule VII. 3. 80 S. 2558.

Pre. जानाति । जानीतः । जानन्ति । जानासि । जानामि । जानीवः । Per. जज्ञौ । जज्ञतुः । जज्ञिथ or जज्ञाथ । जज्ञिव । I Fut. ज्ञाता । II Fut. ज्ञास्यति । Impera. जानातु । जानीहि । जानानि । Imper. अजानात् । अजानीताम् । अजानाम् । Poten. जानीयात् । Bene. ज्ञायात् or ज्ञेयात् । ज्ञायास्ताम् or ज्ञेयास्ताम् । Aor. अज्ञासीत् । अज्ञासिष्टाम् । Causa. ज्ञापयति । Aor. अजिज्ञपत् । Desid. जिज्ञासते । Inten. जाज्ञायते । yañ luk जाज्ञाति । Past Parti. Pass. ज्ञप्तः or ज्ञापितः । Nouns:—ज्ञा । प्राज्ञा ।

बन्ध ३७ बन्धने ।

बध्नाति । बबन्धिथ बबन्ध । बन्धा । बन्धारौ । भन्त्स्यति । बधान । अभान्त्सीत् । 'पूर्वत्रासिद्धम्' (१२) इति भष्भावात्पूर्वं 'झलो झलि' (२२८१) इति सिज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावो न प्रत्ययलक्षणं प्रति सिज्लोपस्यासिद्धत्वात् । अबान्द्धाम् । अभान्त्सुः ।

37. √bandha to bind, fasten.

Pre बध्नाति । बध्नीतः । बध्नासि । बध्नामि । The root nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. Per. बबन्ध । बबन्धतुः । बबन्धिथ । बबन्ध । बबन्धिव । I Fut. बन्द्धा । Thus बन्ध्+ता=बन्ध+धा (VIII. 2. 40. S. 2280)=बन्द्+धा (VIII. 4. 53. S. 52)=बन्द्धा or बन्धा (VIII. 4. 65. S. 71). D. बन्धारौ । II Fut. भन्त्स्यति । Thus बन्ध्+स्यति=भन्ध्+स्यति (VIII. 2. 37. S. 326)=भन्त्+स्यति (VIII. 4. 55. S. 121). Impera. बध्नातु । बध्नीताम् । बधान (III. 1. 83. S. 2557). बध्नाव । Imper. अबध्नात् । अबध्नीताम् । अबध्नाः । अबध्नीतम् । अबध्नीत । अबध्नीव । Poten. बध्नीयात् । Bene. बध्यात् । Aor. अभान्त्सीत् । अबान्द्धाम् । अभान्त्सुः । The vṛiddhi is by VII. 2. 3. S. 2263. In the dual we have अबान्ध्+स्+ताम् । By the rule of पूर्वत्रासिद्धम् (S. 12) before the भ change of ब, we apply 2281 the स् is elided as it is between two jhal letters (VIII. 2. 26. S 2281)=अबान्ध्+ताम् । Now we cannot consider ताम् as स्ताम् for the purposes of changing ब to भ by S. 326. The rule प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् । (I. 1. 62. S 262) does not apply, for the elision of सिच् is asidha for the purposes of that rule of pratyaya lakshaṇa. Thus we get अबान्द्धाम् । Cause. बन्धयति । Aor. अबबन्धत् । Desid. बिभन्त्सति । Inten.

बाबध्यते yañ luk बाबन्धि । Past Parti. Pass. बद्धः । Nouns :—बधिरः । बन्धुः । बन्धुरः । बन्धः ।

वृङ् ३८ संभक्तौ ।

वृणीते । वव्रे । ववृषे । ववृढ्वे । वरिता–वरीता । अवरिष्ट–अवृत ।

38. √vṛiñ to divide.

Compare Svâdi वृञ् ।

Pre. वृणीते । वृणाते । वृणीषे । वृणे । वृणीवहे । Per. वव्रे । ववृषे । ववृढ्वे । वव्रे । ववृवहे । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरिष्यते or वरीष्यते । Impera. वृणीताम् । वृणाताम् । वृणीष्व । वृणै । Imper. अवृणीत । अवृणाताम् । अवृणीथाः । अवृणि । Poten. वृणीत । वृणीयाताम् । Bene. वृषीष्ट or वरिषीष्ट । Aor. अवरिष्ट or अवरीष्ट or अवृत । अवृढ्वम् । (2) अवरिढ्वम् । (3) अवरीढ्वम् । (4) अवरिढ्वम् । (5) अवरीढ्वम् । Aor. अवारि । (2) अवृत । (3) अवरिष्ट । (4) अवरीष्ट । (5) अवारिष्ट । In the dual the five forms of the Active, plus अवारिढ्वम् and अवारिध्वम् । In all seven. Causa. वारयति । Aor. अवीवरत् । Desid. वुवूर्षवि or विवरिषति or विवरीषति । Inten. वेव्रीयते yañ luk वर्वर्त्ति Nouns :—वर्या । वार्या । वरेण्यः ।

श्रन्थ ३९ विमोचनप्रतिहर्षयोः ।

इतः परस्मैपदिनः । श्रथ्नाति । 'श्रन्थिग्रन्थि–' इत्यादिना कित्त्वपक्षे एत्वाभ्यासलोपावप्यत्र वक्तव्यौ इति हरदत्तादयः । श्रेथतुः–श्रेथुः । इदं कित्त्वं पितामपीति सुधाकरमते । श्रेथिथ । अस्मिन्नपि पक्षे णलि । शश्राथ । उत्तमे तु शश्राथ–शश्रथेति माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् ।

39. √śranth 1, to loosen, liberate, 2. to delight repeatedly. From this forward are Parasmaipada roots. According to Haradatta, there is एत्व and elision of the reduplicate in the Perfect, when the affixes are treated as कित् under the *Rule* mentioned in S. 2397. See Padamanjari on I. 2. 6, where Haradatta says. "It must be stated that there is also एत्व and elision of the reduplicate." According to the opinion of Sudhâkara this कित्त्व applies to the पित् terminations of the Perfect also : as श्रेथिथ In this view the णल् (3rd S. and 1st S.) is also कित् । As शश्राथ । In the 1st S. Mâdhava has given two forms शश्राथ and शश्रथ । The authority for it is questionable. When कित्, the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. According to Mâdhava the कित् rule is optional.

Pre, श्रथ्नाति । श्रथ्नासि । श्रथ्नीवः । श्रथ्नीमः । Per. शश्रन्थ or शश्राथ । श्रेथतुः or शश्रन्थतुः । श्रेथुः । शश्रन्थिथ or श्रेथिथ । श्रेथथुः । श्रेथ । शश्रन्थ or शश्राथ or शश्रथ । श्रेथिव । श्रेथिम । I Fut. श्रन्थिता । II Fut. श्रन्थिष्यति । Impera. श्रथ्नातु । श्रथ्नीतात् । श्रथान । (III. 1. 83 S. 2557) श्रथ्नानि । Imper. अश्रथ्नात् । अश्रथ्नीताम् । अश्रथ्नाः । अश्रथ्नीव । Poten. श्रथ्नीयात् । श्रथ्नीयाताम् । Bene. श्रथ्यात् । श्रथ्यास्ताम् । Aor. अश्रन्थीत् । अश्रन्थिष्टाम् । अश्रन्थिषुः । Pass. श्रथ्नीते । (The न is elided by the vârtika under III. 1. 88 S. 2771). Aor. अश्रन्थिष्ट । Causa. श्रन्थयति । Aor. अशश्रन्थत् । Desid. शिश्रन्थिषति । Inten. शाश्रथ्यते yañ luk शाश्रन्थीति or शाश्रन्ति । Ger. श्रन्थित्वा or श्रथित्वा । Nouns:—श्रन्थना । प्रश्रथः । हिमश्रथः ।

मन्थ ४० विलोडने ।

40. √manth to churn. It governs two objectives. The perfect affixes are not कित् here. In the Passive, the affixes यक् and चिण् are not elided.

Pre. मथ्नाति । Per. ममन्थ । ममन्थतुः । Pass. मथ्यते । Aor. अमन्थि ।

श्रन्थ ४१ क । ग्रन्थ ४१ संदर्भे ।

अर्थभेदाच्छ्रन्थेः पुनः पाठः । रूपं तूक्तम् ।

41(*a*). √śrantha, 41. √grantha, to write, compose. The √śrantha is repeated here, because of the difference of meaning. Its conjugation is the same as already given above (See No. 39).

Pre. ग्रथ्नाति । Noun :—ग्रन्थि ।

कुन्थ ४२ संश्लेषणे ।

'संक्लेशे' इत्येके । कुथ्नाति । चुकुन्थ । 'कुथ' इति दुर्गः । चुकोथ ।

42. √kuntha, to cling to, to suffer pain. According to Durga, the root is kutha; the Perfect is चुकोथ । This root is found in the Bhvâdi and Divâdi.

Pre. कुथ्नाति । Per. चुकुन्थ or चुकोथ ।

मृद ४३ क्षोदे ।

मृद्नाति । मृदान ।

43. √mṛida, to squeeze, press, rub.

Pre. मृद्नाति । मृद्नीतः । मृद्नासि । मृद्नामि । Per. ममर्द । ममृदतुः । ममृदुः । ममर्दिथ । ममृदथुः । ममृद । ममृदिव । ममृदिम । I Fut. मर्दिता । II Fut. मर्दिष्यति । Impera. मृद्नातु । मृदान । (I I. 1. 83 S 2557). मृद्नानि । Imper. अमृद्नात् । अमृद्नाः । अमृद्नाम् । अमृद्नीव । Poten. मृद्नीयात् । Bene. मृद्यात् । Aor. अमर्दीत् । Causa. मर्दयति । Aor. अममर्दत् or अमीमृदत् । Desid. मिमर्दिषति । Inten. मरीमृद्यते । yaṅ luk मर्मर्ति । Ger. मृदित्वा । Adjct. मृद्यः । Nouns :—मृत् । मृत्तिका । मृत्सा । मृत्स्ना । मर्दनम् ।

मृड ४४ च ।

अयं सुखेऽपि । ष्टुत्वम् । मृड्णाति ।

44. √mṛiḍa, to be happy or delighted By the force of the word च it means to squeeze, press, and rub also. It is conjugated in the Tudâdi class also.

Pre. मृड्णाति । Ger. मृडित्वा ।

गुध ४५ रोषे ।

गुध्नाति ।

45. √gudha to be angry.

It is conjugated in the Divâdi class.

Pre. गुध्नाति । Per. जुगोध । Past Parti. Pass. गुधितः । Act. गुधितवान् । Ger. गुधित्वा ।

कुष ४६ निष्कर्षे ।

कुष्णाति । कोषिता ।

46. √kusha to tear, extract, pull or draw out.

The इट augment is optional, if the root is preceded by निर् by the following sûtra.

२५६० । निरः कुषः । ७ । २ । ४६ ।

निरः परात्कुषो वलादेरार्धधातुकस्य इड्वा स्यात् । निष्कोषिता-निष्कोष्टा । निरकोषीत्-निरकुक्षत् ।

2560. A valâdi-ârdhadhâtuka affix gets optionally the augment इट्, after कुष् when it is preceded by निर् ।

As निष्कोष्टा or निष्कोषिता, निष्कोष्टुम् or निष्कोषितुम्, निष्कोष्टव्यम् or निष्कोषितव्यम् । But only कोषिता, कोषितुं, कोषितव्यम् without निर् ।

Pre. कुष्णाति । कुष्णासि । कुष्णामि । कुष्णीवः । Per. चुकोष । चुकुषतुः । चुकोषिथ । चुकुषिव । Impera. कुष्णातु । कुषाण । Imper. अकुष्णात् । Poten. कुष्णीयात् । Bene. कुष्यात् । Pass. कुष्यति or कुष्यते । Aor. अकोषि । Nouns :—कुष्टः । कुषिः । कौषेयकः । कोषः । कोषेयः ।

46. √kusha, preceded by निर्.

Pre. निष्कुष्णाति । Per. निश्चुकोष । I Fut. निष्कोषिता or निष्कोष्टा । II Fut. निष्कोषिष्यति or निष्कोक्ष्यति । Aor. निरकोषीत् or निरकुक्षत् । Desid. निश्चुकोषिषति or निश्चुकुक्षति । Past Parti. Pass. निष्कुषितम् ।

क्षुभ ४७ संचलने ।

'क्षुभ्नादिषु च' (७९२) । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । क्षोभिता । क्षुभाण ।

47. √kshubha to shake, tremble. The vikaraṇa ना is not changed to णा because of the prohibition under VIII. 4. 39 S. 792. This root is conjugated in the Bhvâdi and Divâdi also.

Pre. क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । Per. चुक्षोभ । चुक्षुभतुः । चुक्षोभिथ । चुक्षुभिव । I Fut. क्षोभिता । II Fut क्षोभिष्यति । Impera. क्षुभ्नातु । क्षुभाण । क्षुभ्नानि । Imper. अक्षुभ्नात् । Poten. क्षुभ्नीयात् । Bene. क्षुभ्यात् । Aor. अक्षोभीत् । अक्षोभिष्टाम् । Desid. चुक्षुभिषति ।

णभ ४८ तुभ ४९ हिंसायाम् ।

नभ्नाति । तुभ्नाति । 'नभते' 'तोभते' इति शपि । 'नभ्यति' 'तुभ्यति' इति श्यनि ।

48. √ṇabha, 49 √tubha to hurt, injure. These two roots are conjugated in the Bhvâdi and Divâdi also.

Pre. नभ्नाति । With प्र, we have प्रणिनभ्नाति or प्रनिनभ्नाति । VIII. 4. 18. S. 2232. Aor. अनभीत् or अनाभीत् ।

49. √tubha.

Pre. तुभ्नाति ।

क्लिशू ५० विबाधने ।

'शात्' (११२) इति श्चुत्वनिषेधः । क्लिश्नाति । क्लेशिता-क्लेष्टा । अक्लेशीत्-अक्लिक्षत् ।

50. √kliśu to torment, afflict.—Thus क्लिश्+ना+ति। Here न is not changed to a nasal homogenous with श namely ञ् because of the prohibition of VIII. 4. 44. S. 112.

Pre. क्लिश्नाति । क्लिश्नीतः । क्लिश्नासि । क्लिश्नामि । Per. चिक्लेश । चिक्लिशतुः । चिक्लिशिथ or चिक्लेष्ठ । चिक्लिशिव or चिक्लिश्व । I Fut. क्लेष्टा or क्लेशिता । II Fut. क्लेशिष्यति or क्लेक्ष्यति । Impera. क्लिश्नातु ॥ क्लिशान । क्लिश्नानि । Imper. अक्लिश्नात् । Poten. क्लिश्नीयात् । Bene. क्लिश्यात् । Aor अक्लेशीत् or अक्लिक्षत् । अक्लेशिष्टाम् । Causa. क्लेशयति Aor. । अचिक्लिशत् । Desid चिक्लेशिषति, चिक्लिशिषति or चिक्लिक्षति । Inten. चेक्लिश्यते : Past Parti. Pass. क्लिष्टः or क्लिशितः Ger. । क्लिशित्वा or क्लिष्ट्वा ।

अश ५१ भोजने ।

अश्नाति । आश ।

51. √aśa to eat.

Pre. अश्नाति । अश्नीतः । अश्नासि । अश्नामि । Per. आश । आशिथ । आशिव । I Fut. अशिता । II Fut. अशिष्यति । Impera. अश्नातु । अशान । अश्नानि । Imper. आश्नात् । आश्नाः । आश्नाम् । Poten. अश्नीयात् । Bene. अश्यात् । Aor. आशीत् । आशिष्टाम् । Causa. आशयति । Aor. माभवानशिषत् । Desid. अशिशिषति । Inten. अशाश्यते । yañ luk आर्ष्टि । See vârtika under S. 2630. Per Parti. Parasmai आश्वान् । (III 2. 109. S. 3098).

उध्रस ५२ उञ्छे ।

उकार इत् । ध्रस्नाति । उकारो धात्ववयव इत्येके । उध्रसांचकार ।

52. √udhrasa to throw or toss up. 2. to glean. The उ is indicatory. Kshîraswâmi says the उ is part of the root. Then the Perfect is उध्रसाञ्चकार । Pre. उध्रस्नाति । Aor. औध्रसात् ।

Pre. ध्रस्नाति । Per. दध्रास । दध्रसिथ । I Fut ध्रसिता । II Fut. ध्रसिष्यति । Impera. ध्रस्नातु । ध्रसान । Imper. अध्रस्नात् । Poten. ध्रस्नीयात् । Bene. ध्रस्यात् । Aor. अध्रासीत् । or अध्रसीत् । Causa. ध्रासयति । Aor अदिध्रसत् । Desid. दिध्रसिषति । Inten दाध्रस्यते yañ luk दाध्रस्ति । Past Parti. Pass. ध्रस्तं । Ger. ध्रसित्वा । or ध्रस्त्वा ।

इष ५३ आभीक्ष्ण्ये ।

पौनः पुन्यं भृशार्थो वा आभीक्ष्ण्यम् । इष्णाति । 'तीषसह–' (२३४०) इत्यत्र सहिना साहचर्यादकारविकरणस्य तौदादिकस्यैव इषेर्ग्रहणं न तु इष्यतीष्णात्योरित्याहुः । एषिता । वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इड्विकल्पे उचितः । तथा च वार्तिकम्— "* इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेधः *" इति ।

53. √isha to cause to move quickly, let fly, cast. 2. to fly off, escape, 3. to strike, smite.

The word âbhîkshṇyam means continued repetition or intensity. See III. 2. 81. The continuity refers to the action in general. The √isha mentioned in VII. 2. 48 S. 2340 does not refer to the present root, because that root is recited there along with सह and therefore refers to the Tudâdi root इष whose vikaraṇa is अ and not to this root or to the √isha of the Divadi class. This is what the Achâryas say. Therefore the इट् augment is not optional in the case of the present root. Thus the 1st Future is एषिता according to their opinion. But as a matter of fact, the present root also takes optionally इट् because of the following.

Vartika. The इट् is prohibited in the 3rd Singular after the √isha of the Divâdi class only (See Padamanjari on VII. 2. 48).

Pre. इष्णाति । इष्णीतः । Per. इयेष । ईषतुः । ईषुः । इयेषिथ । इयेष । ईषिव । I Fut. एषिता or एष्टा । II Fut. एषिष्यति । Impera. इष्णातु । इषाण । इष्णानि । Imper. ऐष्णात् । ऐष्णीताम् । ऐष्णाः । Poten. इष्णीयात् । Bene. इष्यात् । Aor. ऐषीत् । Condi. ऐषिष्यत् । Causa. एषयति । Aor. मा भवानिषिषत् । Desid. एषिषिषति । Past Parti. Pass. इषितः । Ger. एषित्वा ।

विष ५४ विप्रयोगे ।

विष्णाति । वेष्टा ।

54. √visha to separate; to disjoin.

Pre. विष्णाति । Per. विवेष । विवेषिथ । विविषिव । I Fut. वेष्टा । Impera. विष्णातु । विषाण । विष्णानि । Imper. अविष्णात् ।

प्रुष ५५ प्लुष ५६ स्नेहनसेचनपूरणेषु ।

प्रुष्णाति । प्लुष्णाति ।

55. √prusha, 56 √plusha, 1. to become wet or moist, 2. to pour out, sprinkle, 3. to fill.

Pre. प्रुष्णाति । Per. पुप्रोष । पुप्रोषिथ । पुप्रुषिव । II Fut. प्रोषिष्यति । Impera. प्रुष्णातु । प्रुषाण । प्रुष्णानि । Imper. अप्रुष्णात् । Poten. प्रुष्णीयात् । Bene. प्रुष्यात् । Aor. अप्रोषीत् । Causa. प्रोषयति । Aor. अपुप्रुषत् । Desid. पुप्रु (or प्रो) षिषति । Inten. पोप्रुष्यते yań luk पोप्रोष्टि । Past Parti Pass. प्रुषितः । Ger. प्रोषित्वा or प्रुषित्वा ।

56. √plusha. It is conjugated like the last.

Pre. प्लुष्णाति ।

पुष ५७ पुष्टौ ।

पोषिता ।

57. √pusha, to nourish, to support.

Pre. पुष्णाति । पुष्णीतः । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut पोषिता । Impera. पुषाण । Imper. अपुष्णात् । Poten. पुष्णीयात् ।

मुष ५८ स्तेये ।

मोषिता ।

58. √musha to steal.

Pre. मुष्णाति । I Fut. मोषिता । Desid. मुमुषिषति । Ger. मुषित्वा ।

खच ५९ भूतप्रादुर्भावे ।

भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः । खच्ञाति । वान्तोऽयमित्येके ।

59. √khacha, to comeforth, appear, to be born again.

Some say the root is खव ।

Pre. खच्ञाति । Per. चखाच । चखचिथ । चखचिव । I Fut. खचिता । II Fut. खचिष्यति । Impera. खच्ञातु । खचान । खच्ञानि । Imper. अखच्ञात् । Poten. खच्ञीयात् । Bene. खच्यात् । Aor. अखचीत् or अखाचीत् । Causa. खाचयति । Aor. अचीखचत् । Desid. चिखचिषति । Inten. चाखच्यते । yań luk चाखक्ति । Past Parti. Pass. खचितः । Ger. खचित्वा ।

59*a*. √khava.

Before कित् and ङित् affixes the व is changed to ऊ by the following sûtra.

२५६१ । च्छ्वोः शूडनुनासिके च । ६ । ४ । १९ ।

सतुक्कस्य छस्य वस्य च क्रमात् 'श' 'ऊठ्' इत्यादेशौ स्तोऽनुनासिके क्वौ झलादौ च क्ङिति । खौनाति । चखाव । खविता । शानचः परत्वादूठि कृते हलन्तत्वाभावान्न शानच् । खौनीहि ।

2561. For च्छ् (including the augment तुक्) is substituted श्, and for व is substituted ऊठ्, before an affix beginning with a Nasal, as well as before क्वि and jhalâdi कित् an l ङित् affixes (VI. 4. 15).

Thus खव्+ना+ति=ख+ऊठ्+ना+ति=खौनाति । Pre. खौनाति । Per. चखाव । I Fut. खविता । Impera. खौनातु । खौनीहि । The affix शानच् required by III. 1. 83 S. 2557 is not added here because when ऊठ् substitution takes place, the root no longer ends in a consonant. Imper. अखौनात् । Poten. खौनीयात् । Bene. खव्यात् ।

हेठ ६० च ।

ष्टुत्वम् । हेड्णाति ।

60. √hedha cha, to be born, &c.

Pre. हेड्णाति । The ठ is changed to ड् and न to ण.

ग्रह ६१ उपादाने ।

स्वरितेत् । 'ग्रहिज्या-' (२४१२) । गृह्णाति-गृह्णीते ।

61. √graha, to seize. This root is svaritet. The र is vocalised into ऋ by S. 2412. Thus we have P. गृह्णाति । A. गृह्णीते । The augment इट् is lengthened by the following sûtra.

२५६२ । ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ ।

एकाचो ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घः स्यान्न तु लिटि । ग्रहीता । लिटि तु जग्रहिथ । गृह्यात् । ग्रहीषीष्ट । 'ह्यन्त-' (२२९९) इति न वृद्धिः । अग्रहीष्टाम् । अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत ।

2562. The augment इट added to the valâdi ârdhadhâtuka affixes, becomes lengthened, except in the Personal endings of the Perfect, after the root ग्रह ॥

As ग्रहीता, ग्रहीतुम्, ग्रहीतव्यम् ॥ Why not in the Perfect? Observe जगृहिव जगृहिम ॥ The lengthening takes place of the इट् taught in VII. 2. 35, and does not refer to the चिण्वद् इट् of VI. 4. 62 ; as ग्राहिता, ग्रहिष्यते ॥

61. √graha, to seize, take:

Parasmai. Per. गृह्णाति । गृह्णीतः । गृह्णासि । गृह्णामि । Pre. जग्राह । जगृहतुः । जगृहुः । जग्रहिथ । जगृहथुः । जग्राह or जग्रह । जगृहिव । I Fut. ग्रहीता (S. 2562) II Fut. ग्रहीष्यति (S. 2562) Impera. गृह्णातु । गृहाण । गृह्णानि । Imper. अगृह्णात् । अगृह्णीताम् । Poten. गृह्णीयात् । गृह्णीयाताम् । गृह्णीयुः । Bene. गृह्यात् । गृह्यास्ताम् । Aor. अग्रहीत् । अग्रहीष्टाम् । The vṛidhi is prohibited because the root ends in ह.

See S. 2299. Desid. जिघृक्षति । Inten. जरीगृह्यते । yañ luk जाग्राढि । D. जागृढः । Another form is जाग्रहीति । 2nd S. जाग्रक्षि । 1st जाग्रह्मि । D. जागृह्वः । Nouns:— प्रगृह्यम् । गृह्यकाः । गृह्यः । ग्राहः । ग्रहः । गृहं ।

Atm. Pre गृह्णीते ।।गृह्णीषे । गृह्णे । गृह्णीवहे । Per. जगृहे । जगृहाते । जगृहिषे । जगृहिढ्वे or ध्वे जगृहिवहे । II Fut. ग्रहीष्यते । Impera. गृह्णीताम् । गृह्णाताम् । गृह्णीष्व । गृह्णै । Imper. अगृह्णीत । अगृह्णाताम् । Poten. गृह्णीत । गृह्णीयाताम् गृह्णीरन् । Bene. ग्रहीषीष्ट । ग्रहीषीयास्ताम् । Aor. अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत । Desid. जिघृक्षते ।

61. √graha, yañ luk.

Pre. जाग्रहीति or जाग्राढि । जागृढः । जाग्रक्षि । जाग्रह्मि । जागृह्वः । Per. जाग्रहाञ्चकार । I Fut. जाग्रहीता । II Fut. जाग्रहीष्यति । Impera. जाग्राढु । जागृढाम् । जागृढि । Imper अजाग्रट् । अजागृढाम् । अजागृहुः । अजाग्रट् । अजाग्रहम् । Poten. जागृह्यात् । जागृह्यातां । Bene. जागृह्यात् । जागृह्यास्तां । Aor. अजाग्रहीत् । Condi. अजाग्रहीष्यत् ।

Here end the Kryâdi roots.

इति तिङन्तक्र्यादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त चुरादि प्रकरणम् ।

CHAPTER X.

THE CHURADI ROOTS.

चुर १ स्तेये ॥

This class contains roots which are conjugated almost like causatives The affix णिच् must be added, by the following sûtra, in order to *complete* the root.

२५६३ । सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३ । १ । २५ ।

एभ्यो णिच्स्यात् । चूर्णान्तेभ्यः 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे–' इत्येव सिद्धं तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चार्थम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । 'पुगन्त–' (२१८९) इति गुणः । 'सनाद्यन्ताः–' (२३०४) इति धातुत्वम् । तिप्शबादि गुणायादेशौ । चोरयति ।

2563. The affix णिच् is employed after these words, *viz.*:— सत्य 'truth' (which then takes the form of सत्याप as exhibited in the sûtra), पाश 'a fetter', रूप 'form', वीणा 'a lute', तूल 'cotton', श्लोक 'celebration', सेना 'an army', लोम 'the hair of the body', त्वच 'the skin', वर्म 'mail', वर्ण 'celebration', चूर्ण 'powder' and the verb of the Churâdi class.

Thus सत्यापयति 'he speaks truly'; विपाशयति 'he unfetters or liberates; रूपयति 'he looks'; उपवीणयति 'he sings with the lute'; अनुतूलयति 'he makes a brush'; उपश्लोकयति 'he praises in verse'; अभिषेणयति 'he advances with the army', अनुलोमयति 'he rubs over the hair', त्वचयति 'he feels of the skin'; संवर्मयति । 'he puts on the mail armour'; वर्णयति '*he* celebrates or colors'; अवचूर्णयति he pulverises. The roots of the *Churâdi* class belong to the tenth conjugation, a list of which will be given hereafter. After the verbs of the *Churâdi* class, the affix णिच् is employed without alteration of the sense; as चोरयति । 'he steals'. So also चिन्तयति ।

From सत्य upto चूर्ण are enumerated certain prâtipadikas that take णिच् । It was not necessary to have mentioned them separately. For they would, like every other noun, have taken णिच् to form verbs, under the General Rule given further on: namely the——

Gana-Sutra :—Diversely the affix णिच् is added to a pratipadika, with the force of the meaning of the root, and thereby the word undergoes the same modifications as before इष्टन् ।

This gaṇa sûtra is taught further on; See root No. 368. The mention of these special nouns in this sûtra is therefore illustrative only. While in the case of the Churâdi roots, the force of the affix is that of svârtha—*i.e.*, it does not change the meaning of the root.

Thus चुर्+णिच्=चोर्+णिच् (The guṇa is by S. 2189)=चोरि । Now the stem चोरि gets the designation of dhâtu or root by S 2304. Being a dhâtu, it takes शप् vikaraṇa, the vikaraṇa of the roots in general, and the terminations तिप् &c. Thus चोरि+शप्+तिप् (III. 1. 68. S. 2167)=चोरे+अ+ति (VII. 3. 84. S. 2163)=चोरयति ।

The root चोरि like all other roots of this class may be conjngated in the Atmanepada also, when the fruit of the action accrues to the agent. The following sûtra states that rule.

२५६४ । णिचश्च । १ । ३ । ७४ ।

णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिषीष्ट । 'णिश्रि-' (२३१२) इति चङ् । 'णौ चङि-' (२३१४) इति ह्रस्वः । द्वित्वम् । 'हलादिः शेषः' (२१७९) । 'दीर्घो लघोः' २३१८ इत्यभ्यासदीर्घः । अचूचुरत्-अचूचुरत ।

2564, After a verb ending in affix ṇi (णिच्) when the fruit of the action acerues to the agent, the Atmanepada is employed.

Thus चोरयते. The Perfect is formed periphrastically, as चोरयामास । The First Future is चोरयिता । The Paras. Ben. is चोर्यात् । The Atm. Benedictive is चोरयिषीष्ट ।

The aorist of णिजन्त roots is formed by चङ् under III. 1. 48. S. 2312. Thus चोरि+चङ्+त=चोर्+चङ्+त (VI 4. 51. S. 2313)=चुर्+चङ्+त (the shortening takes place by VII 4. 1. S. 2314)=चुर्+चुर्+चङ्+त (VI. 1. 11.

S. 2315)=चु+चुर्+चङ्+त (VII. 4. 60. S 2179)=चू+चुर्+चङ्+त (VII. 4. 94. S. 2318)=अचूचुरत् । The Atmanepada Aorist will be अचूचुरत ।

चुर १ स्तेये ।

1. √chura, to steal. The final अ in चुर is for the sake of utterance only: as there is no other necessity of it. The root चुर् &c. are incoate roots: to complete them, णिच् is added. The real root is चोरि । Sometimes, however, चुर &c. are considered as independent roots.

Parasmai. Pre. चोरयति । चोरयतः । चोरयन्ति । चोरयसि । चोरयथः । चोरयथ । चोरयामि । चोरयावः । चोरयामः । Per. चोरयां चकार or चोरयां बभूव or चोरयामास । I Fut. चोरयिता । II Fut. चोरयिष्यति । Impera. चोरयतु । Imper. अचोरयत् । Poten. चोरयेत् । Bene. चोर्यात् । Aor. अचूचुरत् । Desid. चुचोरयिषति । Nouns:—चोरः । चौरः । चोरणा ।

Atmane. Pre. चोरयते । चोरयेते । चोरयन्ते । चोरयसे । चोरयेथे । चोरयध्वे । चोरये । चोरयावहे । चोरयामहे । Per. चोरयां चक्रे । I Fut. चोरयिता । II. Fut. चोरयिष्यते । Impera. चोरयताम् । Imper. अचोरयत । Poten. चोरयेत । Bene. चोरयिषीष्ट । Aor. अचूचुरत । Desid. चुचोरयिषते ।

चिति २ स्मृत्याम् ।

चिन्तयति । अचिचिन्तत् । 'चिन्त' इति पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गम् । तेन 'चिन्त्यात्' 'चिन्त्यते' इत्यादौ नलोपो न । चिन्तति । चिन्तेत् । एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके । 'अत एकहल्–' (२२६०) इत्यत्र वृत्तिकृता 'जगण' 'जगणतुः' इत्युदाहृतत्वात् । विशेषापेक्षमित्यपरे । अत एव 'आधृषाद्वा, इत्यस्य न वैयर्थ्यम् ।

2. √chiti, to think, consider, ponder over. For the purposes of Churâdi, the root ought to have been read as चिन्त and not चिति with an indicatory इ । The nasal brought in by इदित् differs from the nasal uttered with the root, in one important point, namely the इदित् nasal is never elided, the other is elided before कित् affixes (VI. 4. 24. S. 415). But that contingency can never apply to the Churâdi roots. For these roots invariably take णिच्, and so half roots like चिन्त &c. can never be followed *directly* by a कित् affix, for णिच् always intervenes. Even when णिच् is elided under certain circumstances, the lopa becomes sthânivat and acts as a buffer. What is then the necessity of this indicatory इ in चिति and why is not the semi-root read चिन्त at once?

The very fact of this इदित् shows, by implication, the existence of the following rule: "all the so called Churâdi roots, that have an indicatory इ get णिच् *optionally.*" Therefore these roots may be conjugated like Bhvâdi roots also. And when thus conjugated the इदित् prevents the elision of the nasal. As चिन्त्यात्, चिन्त्यते &c. Others hold that the इ is an indication that *all* Churâdi roots are optionally णिजन्त; and not merely those roots which have an indicatory इ । The author of the Kâsikâ evidently adopts this view. For in giving counter-examples of rule VI. 4. 120 S. 2260, he writes जगणतुः, जगणुः from the Churâdi root गण । If the णिच were universal,

गण would have formed its Perfect periphrastically and never by reduplication. While on the other hand, some hold, that the इ in चिति does not indicate that *all* Churâdi roots are optionally णिजन्त, but that it indicates only a special rule, namely those Churâdi roots which are marked with इ may take णिच् optionally. Their authority is the gaṇa sûtra आधृषाद्वा, which is read after the root स्वद् (No. 263). It means that all roots from No. 264 upto 306 (धृष) take णिच् optionally. If the णिच् was optional for *all* the roots of the Churâdi class, there was no necessity of specialising these few roots from युज upto धृष। In this view, this gaṇa sûtra does not become superfluous, as it would be under the former view.

Pre. चिन्तयति। चिन्तति। Per. चिन्तयामास or चिचिन्त। I Fut. चिन्तयिता or चिन्तिता। Poten. चिन्तयेत्। चिन्तेत्। Bene. चिन्त्यात्। Aor. अचिचिन्तत्। Nouns:—चिन्ता।

यत्रि ३ संकोचे।

यन्त्रयति। 'यन्त्र' इति पठितुं युक्तम्। यत्तु इदित्करणाद्यन्त्रतीति माधवेनोक्तं तच्चिन्त्यम्। एवं कुद्रितत्रिमत्रिषु।

3. √yatri, to restrain, curb, check. The root might well have been read as यन्त्र। Mâdhava on the strength of its being इदित्, makes णिच् optional, and he conjugates it in the Bhuâdi also. As यन्त्रति। It is problematic. So also with regards to the roots √kudri, √tatri and √matri.

Pre. यन्त्रयति। यन्त्रति। Past Parti. Pass. यंत्रितः। Nouns:—यंत्रणा।

स्फुडि ४ परिहासे।

स्फुण्डयति। इदित्करणात्स्फुण्डति। 'स्फुटि' इति पाठान्तरम्। स्फुण्टयति।

4. √sphuḍi, to jest, joke, laugh at. The णिच् is optional, because of इदित्। Another reading is sphuti

Pre. स्फुण्डयति। स्फुण्डति। or स्फुण्टयति। स्फुण्टति।

लक्ष ५ दर्शनाङ्कनयोः।

5. √laksha, 1. to notice, observe, see. 2. to mark, denote.

Pre. लक्षयति। Nouns:—लक्ष्मीः। लक्ष्मीवान्। लक्ष्मणः। लक्ष्य। लक्षणम्। लाक्षिण्यकः। लाक्षणिकः।

कुद्रि (कुदृ) ६ अनृतभाषणे।

कुन्द्रयति।

6. √kudri, to lie. Swâmi reads it with an indicatory ऋ as कुदृ। Then we have कोदयति। Aor. अचुकोदत्।

Pre. कुन्द्रयति। कुन्द्रति। Aor. अचुकुन्द्रत्।

लड ७ उपसेवायाम्।

लाडयति।

7. √laḍ, to fondle, caress. The root is found in the Bhuâdi also. with the force vilâsa

Pre. लाडयति।

मिदि (मिद्) ८ स्नेहने ।

मिन्दयति–मिन्दति ।

8. √midi, to love; to be unctuous or greasy. The indicatory इ is to imply that णिच् is optional. The root is found in the Bhuâdi and Divâdi also.

Pre. मिन्दयति or मिन्दति ।

ओलडि (उलडि) ९ उत्क्षेपणे ।

ओलण्डयति–ओलण्डति । ओकार इदित्येके । लण्डयति–लण्डति । उकारादिरयमित्यन्ये । उलण्डयति ।

9. √olaḍi, to toss up, throw up. Some say that ओ is not part of the root, but indicatory. Some read it as उलडि beginning with उ u.

Pre. ओलण्डयति or ओलण्डति । or लण्डयति or लण्डति । or उलण्डयति or उलण्डति । Desid. ओलिलण्डयिषति ।

जल १० अपवारणे ।

'लज' इत्येके ।

10. √jala, to cover, screen. Some read it as लज √laja.

Pre. जालयति । लाजयति ।

पीड ११ अवगाहने ।

पीडयति ।

11. √pîḍa, to pain, torment. In the aorist, the shortening of the penultimate required by VII. 4. 1. S. 2314, is optional, in the case of this root, by the following sûtra.

२५६५ । भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ३ ।

एषामुपधाया ह्रस्वो वा स्याच्चङ्परे णौ । अपीपिडत्–अपिपीडत् ।

2565. The shortening of the penultimate of the णिच् ending stem, in the चङ् (reduplicated) Aorist, is optional in the following:—bhrâj, bhâs, bhâsh, dîp, jîv, mîl and pîd.

Thus अपीपिडत् or अपिपीडत् ।

Pre. पीडयति । Aor. अपीपिडत् or अपिपीडत् । Noun :—पीडा ।

नट १२ अवस्यन्दने ।

अवस्यन्दनं नाट्यम् ।

12. √naṭa, to drop or fall. Avasyandana means dancing, or acting. The roots have many meanings, and so it means to hurt also when preceded by उद्, as चौरस्योन्नाटनम् under II. 3. 56 S. 617, where the verb governs the genetive. But that rule does not apply to the aorist, where we have the accusative, as चौरमनीनटत् । See the Bhuâdi नट् No. 332, for the contrary opinion.

Pre. नाटयति । Aor. अनीनटत् ।

श्रथ १३ प्रयत्ने ।

'प्रस्थाने' इत्येके ।

13. √śratha, to make effort. Maitreya reads it as प्रस्थाने 'to go'. Many say it means great rejoicing. Some read the root श्रथि after this.

Pre. श्राथयति ।

बध १४ संयमने ।

बाधयति । 'बन्ध' इति चान्द्राः ।

14. √badha, to restrain. Chandra reads it as बन्ध । The root is found in the kryâdi also, as बध्नाति । The Bhuâdi बध is always सन् ending and so its form is बीभत्सते । That can never be confounded with this root. See Bhuâdi No. 973.

Pre. बाधयति ।

पॄ १५ पूरणे ।

पारयति । दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गं तद्धि सेट्कत्वाय । एवं पृणातिपिपर्तिभ्यां 'परिता' इत्यादिसिद्धावपि परति परत इत्यादिसिद्धिः फलम् ।

15. √prî, to fill. The long ॠ indicates by implication that the णिच् is optional and that the root is also सेट् । The result is that we have forms like परति and परतः in the present. Of course in the First Future also we have the alternative form परिता but then this can be derived either from the पॄ-पृणाति or पॄ-पिपर्ति (See Kryâdi No. 19; and Juhotyâdi No. 4).

Note:—If the णिच् were invariably added, then there was no necessity of long ॠ, for short पृ would also give the form पारयति । The only purpose that long ॠ serves is that the root becomes सेट् under the Kârikâ ऊदॄदन्तैः । &c., (See S. 2258). Thus पॄ+इट्+ता=परिता । But this form can be evolved from other roots also.

Pre. पारयति or परति । D. पारयतः or परतः ।

ऊर्ज १६ बलप्राणनयोः ।

16. √ûrja, to strengthen, to live, to breathe.

Pre. ऊर्जयति । Aor. और्जिजत् । Desid. ऊर्जिजयिषति । Noun :—ऊर्क् ।

पक्ष १७ परिग्रहे ।

17. √paksha, to take; seize; to side with.

Pre. पक्षयति । Aor. अपपक्षत् ।

वर्ण १८ चूर्ण १८क । प्रेरणे ।

'वर्ण वर्णने' इत्येके ।

18. √varṇa, to send.

Some read √varṇa varṇane, 'to describe,' and √chûrṇa preshaṇe 'to send or incite'.

Pre. वर्णयति ।

18A. √chûrṇa to powder.

Pre. चूर्णयति ।

प्रथ १९ प्रख्याने ।

प्राथयति । 'नान्ये मितोऽहेतौ' इति वचनादस्यान्नास्य मित्त्वम् ।

19. √pratha to spread abroad, proclaim. This root is Bhuâdi also, and read there in the ghaṭâdi class which is मित् । See Bhuâdi No. 802. But the Churâdi pratha is not मित्, because under the gaṇa sûtra नान्ये मितो ऽहेतौ given under VII. 3. 36. S. 2570 further on, no other roots, except the five ज्ञप् &c. of the Churâdi class, in which णिच् is अहेतु *i.e.*, does not change the meaning of the root, are मित् । Therefore it is not मित् । We have always प्राथयति and never प्रथयति from this root.

In the aorist, the following sûtra ordains अ in the reduplicate instead of इ of VII. 4. 79 read with VII. 4. 93. (S. 2317 and 2316).

२५६६ । अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् । ७ । ४ । ९५ ।

एषामभ्यासस्याकारोऽन्तादेशः स्याच्चङ्परे णौ । इत्वापवादः । अपप्रथत् ।

2566. Short अ is substituted for the vowel of the reduplicate in the Reduplicated Aorist of the Causative, of the roots smṛi, dṛî, tvar, prath, mrad, stṛî and spaś.

Note:—Thus अससमरत्, अददरत्, अतत्वरत्, अपप्रथत्, अमम्रदत्, अतस्तरत्, अपस्पशत् ॥ This debars the इ which would have come under VII. 4. 93. The *short* अ indicates that it is not to be lengthened by VII. 4. 94, as अददरत् ॥

This debars the इ of VII. 4 79. S. 2317. Thus अपप्रथत् ।

Pre. प्राथयति । Aor. अपप्रथत् ।

पृथ २० प्रक्षेपे ।

20. √pṛitha, to throw, cast. By the following sûtra, short ऋ is optionally substituted in the reduplicate of the aorist.

२५६७ । उर्ऋत् । ७ । ४ । ७ ।

उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत्स्याद्वा चङ्परे णौ । इररारामपवादः । अपीपृथत्-अपपर्थत् । 'पथ' इत्येके । पाथयति ।

2567. The short ऋ is optionally substituted for the penultimate ऋ of a Causative or णिच्—ending stem, in the reduplicated Aorist in चङ् ।

Note.—This debars the इर् (VII. 3. 101), अर् (VII. 3. 86), and आर् (VII. 2. 114) substitutes. Thus अचिकीर्तत् (VII. 1. 101) or अचिकिर्तत् from कृत (Chur 111): अववर्तत् (VII. 3. 86), or अवीवृतत्; अममार्जत् (VII. 2. 114) or अमीमृजत् ॥ Though the इर्, अर् and आर् substitutes are antaraṅga operations, they are prohibited by the express text of this sûtra. The short ऋ is substituted even for a long ॠ: the त् of ऋत् shows that, as in अचीकृतत् (VIII. 2. 77). In fact, this ऋ substitute does not take place after the operations of इर्, आर् and अर् substitutions have taken effect, but it is a form which suspends the operation of all those rules.

Thus अपीपृथत् or अपपर्थत्। Some read this root as पथ.

Pre. पार्थयति or पाथयति। Aor. अपपर्थत् or अपीपृथत्। अपीपथत्।

षम्ब (शम्ब) २१ (साम्ब) संबन्धने।

सम्बयति। अससम्बत्। शम्बच। अशशम्बत्। साम्ब इत्येके।

21. √shamba, to collect, to heap together.

Maitreya reads after this—

२१ क। शम्बच। अशशम्बत्।

The root शम्ब also has the same meaning. Some read it as साम्ब।

Pre. सम्बयति। शम्बयति। Aor. अससम्बत्। अशशम्बत्। Noun :— शम्बरम्।

भक्ष २२ अदने।

22. √bhaksha, to eat.

Pre. भक्षयति।

कुट्ट २३ छेदनभर्त्सनयोः।

'पूरणे' इत्येके। कुट्टयति।

23. √kuṭṭa, 1. to cut, divide. 2. to blame, censure. Some say it means 'fill' also.

Pre. कुट्टयति। Aor. अचुकुट्टत्। Nouns: कुट्टाकः। कुट्टाकी। कुट्टनं कुट्टः। कुट्टिमं।

पुट्ट २४ चुट्ट २४ क। अल्पीभावे।

24. √puṭṭa, 24A. √chuṭṭa, to become small, decrease.

Pre. पुट्टयति। Aor. अपुपुट्टत्।

24A. √chuṭṭa.

Pre. चुट्टयति। Aor. अचुचुट्टत्।

अट्ट २५ षुट्ट २६ अनादरे।

अट्टयति। अयं दोपधः। ष्टुत्वस्यासिद्धत्वात् 'न न्द्राः–' (२४४६) इति निषेधः। आट्टिटत्।

25. √Aṭṭa. 26. √shuṭṭa, to despise, contemn.

The root अट्ट has a penultimate द really. This द is changed to ट् by VIII. 4. 41 S. 113. The ट् substitution being considered asiddha the द is not reduplicated by the prohibition of VI. 1. 3 S. 2446. The ट्टि is reduplicated. Thus आट्टिटत्। See also Bhuâdi अट्ट No. 273.

Pre. अट्टयति। Aor. आट्टिटत्।

26. √shutta.

Pre. षुट्टयति। Aor. असुषुट्टत्।

लुण्ट २७ स्तेये।

लुण्टयति। 'लुण्टति' इति 'लुटि स्तेये' इति भौवादिकस्य।

27. √lunṭ, to steal, rob, loot.

But the Bhuâdi लुटि स्तेये (No. 350) gives लुण्टति। What is the necessity of reading the Bhuâdi root with इ, when by reading the present root as लुटि we could have obtained the Churâdi and the Bhuâdi form लुण्टयति and लुण्टति by making the णिच् optional. This is for the sake of the इन्

affix which would have been otherwise debarred by the षाकन् of III. I. 155. S. 3185 where लुण्ट is specifically mentioned. Under the present arrangement षाकन् of that sûtra applies to the pratipâdokta form लुण्ट of Churâdi, and not to the लुटि of Bhuâdi. Thus from Churâdi we have the noun लुण्टाकः; but from Bhuâdi, we get the noun लुण्टितृ ।

Pre. लुण्टयति । Aor. अलुलुण्टत् । Noun :—लुण्टाकः fem. लुण्टाकी ।

शठ २८ श्वठ २९ असंस्कारगत्योः । श्वठि इत्येके ।

28. √śaṭha. 29. √śvaṭha, 1. to finish, 2. to go, move.

Some read it as श्वठि √śvaṭhi.

Pre. शाठयति । श्वाठयति । श्वण्ठयति । Aor. अशीशठत् । अशीश्वठत् । अशश्वण्ठत् ।

तुजि ३० पिजि ३१ हिंसाबलादाननिकेतनेषु ।

तुञ्जयति । पिञ्जयति । इदित्करणात्तुञ्जति । पिञ्जति । 'तुज' 'पिज' इति केचित् । 'लजि' 'लुजि' इत्येके ।

30. √tuji. 31. √piji 1. to hurt, kill, 2, to be strong or powerful; 3. to give, to take; 4. to live; dwell.

Because of the indicatory इ, the णिच् is optional. Some read these as तिज, and पिज others as लजि and लुजि । The Bhuâdi तुजि means 'to protect' also (See No. 264).

Pre. तुञ्जयति or तुञ्जति । Aor. अतुतुञ्जत् ।

31. √piji.

Pre. पिञ्जयति or पिञ्जति । Aor. अपिपिञ्जत् ।

पिस ३२ गतौ ।

पेसयति । 'पेसति' इति तु अपि गतम् ।

32. √pisa, to go. The Bhuâdi पिस forms पेसति । (See No. 751).

Pre. पेसयति । Aor. अपीपिसत् ।

षान्त्व ३३ सामप्रयोगे ।

33. √shântva, to pacify, appease.

Pre. सान्त्वयति । Aor. अससान्त्वत् । Desid. सिषान्त्वयिषति ।

श्वल्क ३४ वल्क ३५ परिभाषणे ।

34. √śvalka. 35. √valka to tell, narrate.

Pre. श्वल्कयति । Aor. अशश्वल्कत् ।

35. √valka.

Pre. वल्कयति । Aor. अववल्कत् ।

ष्णिह ३६ स्नेहने ।

'स्फिट' इत्येके ।

36. √shniha to make unctuous; to cause to love.

Some read it as स्फिट । It is conjugated in the Divâdi also (See No. 91).

Pre. स्नेहयति । Aor. असिष्णिहत् ।

*स्मिट ३७ अनादरे ।

अषोपदेशत्वान्न षः । असिस्मिटत् । 'स्मिङ् अनादरे' इत्येके । ङित्त्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वाण्णिजन्तात्तङ् । स्माययते ।

37. √smiṭa to slight, scorn, despise.

As it is not taught with ष, there is no change of स into ष, as असिस्मिटत् । Some read it as स्मिङ् 'to slight' As the indicatory ङ् can have no meaning in a part of a root; it must therefore be taken to indicate that the णिजन्त root is âtmanepadî. As स्माययते । This is on the maxim अवयवे कृतं लिङ्गम् &c.

Pre. स्मेटयति । स्माययते । Aor. असिस्मिटत् । असिस्मियत् ।

श्लिष ३८ श्लेषणे ।

38. √ślisha to unite, join, connect.

The श्लेषति 'to burn' is Bhuâdi, and श्लिष्यति to embrace is Divâdi.

Pre. श्लेषयति । Aor. अशिश्लिषत् ।

पथि ३९ गतौ ।

पन्थयति-पन्थति ।

39. √pathi to go. The पथति is Bhuâdi. The indicatory इ makes it Bhuâdi पन्थति also.

Pre. पन्थयति or पन्थति । Aor. अपपन्थत् or अपन्थात् ।

पिच्छ ४० कुट्टने ।

40. √pichha to cut, divide.

Pre. पिच्छयति । Aor. अपिपिच्छत् ।

छदि ४१ संवरणे ।

छन्दयति-छन्दति ।

41. √chhadi to cover.

Pre. छन्दयति or छन्दति । Aor. अचच्छन्दत् ।

श्रण ४२ दाने ।

प्रायेणायं विपूर्वः । विश्राणयति ।

42. √śraṇa to give, bestow. It is generally preceded by the preposition वि. This root is read in the ghaṭâdi list also. The causative is therefore श्रणयति ।

Pre. विश्राणयति । Aor. व्यशिश्रणत् ।

तड ४३ आघाते ।

ताडयति ।

43. √taḍu to beat, strike.

Pre. ताडयति । Aor. अतीतडत् ।

खड ४४ खडि ४४ क । कडि ४४ ख । भेदने ।

खाडयति । खण्डयति । कण्डयति ।

---

44. √khaḍa 44A. √khaḍi, 44B. √kaḍi, to cut, divide.

Pre. खाडयति । खण्डयति or खण्डति । कण्डयति or कण्डति । Aor. अचीखडत् । अखण्डीत् or अचखण्डत् । अचकण्डत् or अकण्डीत् ।

कुडि ४५ रक्षणे ।

45. √kuḍi, to protect.

Pre. कुण्डयति or कुण्डति ;

गुडि ४६ वेष्टने ।

'रक्षणे' इत्येके । 'कुठि' इत्यन्ये । अवकुण्ठयति–अवकुण्ठति । 'गुठि' इत्यपरे ।

46. √guḍi to surround; envelop; cover. Some say it means to protect; some read the root as कुठि । others as गुठि ।

Pre. गुण्डयति or गुण्डति । अव कुण्ठयति or अव कुण्ठति ।

खुडि ४७ खण्डने ।

47. √khuḍi to break in pieces, to divide.

Pre. खुण्डयति or खुण्डति ।

वटि ४८ विभाजने ।

'वडि' इत्येके ।

48. √vaṭi to divide. Some read it as √vaḍi.

Pre. वण्टयति । वण्डयति । or वण्टति ।

मडि ४९ भूषायां हर्षे च ।

49. √maḍi 1. to adorn; 2. to rejoice. The मण्डते is Bhuâdi. There is a Bhuadi root मडि भूषायाम् (No. 344). So the च in मडि of the present root is not to indicate that the णिच् is optional. Therefore we cannot have the form मण्डति meaning 'he rejoices.'

Pre. मण्डयति ।

भडि ५० कल्याणे ।

50. √bhaḍi to make fortunate. See Bhuâdi √bhaḍi No. 292.

Pre. भण्डयति or भण्डति ।

छर्द ५१ वमने ।

51. √chharda to vomit.

Pre. छर्दयति । Aor. अचच्छर्दत् ।

पुस्त ५२ बुस्त ५२ क । आदरानादरयोः ।

52. √pusta. 52A. √busta, to regard; to disrespect, contemn.

Pre. पुस्तयति । बुस्तयति । Noun:—पुस्तकम् । पुस्तम् ।

चुद ५३ संचोदने ।

53. √chuda, to send, direct: to ask. When it means to ask, it takes two accusatives as देवदत्तमर्थं चोदयति ।

Pre. चोदयति । Nouns:—चूडा । चूडालः ।

नक्क ५४ धक्क ५५ नाशने ।

षोपदेशमध्ये पर्युदस्तोऽयम् । प्रनक्कयति ।

54. √nakka. 55. √dhakka to destroy completely. The root begins with the dental न and is specially mentioned in the list of seven roots which do not change their न to ण See VI. 1. 65. S. 2286.

Pre. नक्कयति । प्रनक्कयति ।

55. √dhakka, to destroy.

Pre. धक्कयति ।

चक्क ५६ चुक्क ५६ क । व्यथने ।

56. √chakka. 56A. √chukka, to suffer, to inflict pain. Some texts read it as चिक्क √chikka.

Pre. चक्कयति । चुक्कयति ।

क्षल ५७ शौचकर्मणि ।

57. √kshala to wash, purify, cleanse.

Pre. क्षालयति । Aor. अचिक्षलत् ।

तल ५८ प्रतिष्ठायाम् ।

58. √tala, to establish.

Pre. तालयति । Aor. अतीतलत् । Nouns :—तालं । तलं ।

तुल ५९ उन्माने ।

तोलयति । अतूतुलत् । कथं 'तुलयति तुलना' इत्यादि । '–अतुलोपमाभ्याम्–' (६३०) इति निपातनादङन्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ ततो णिच् ।

59. √tula to weigh, measure. If the proper form is तोलयति, how do you explain the form तुलयति in the sentence तुलयति तुलना &c. The form तुलयति is derived from the noun तुला with णिच् under the gaṇa sûtra already mentioned before and to be taught hereafter (see root √कत्र sûtra 2573). The word तुला is formed by अङ् under the nipâtana of II. 3. 72. S. 630 where Pâṇini himself uses the word तुला । Thus तुला + णिच् (gaṇa sûtra) = तुलयति। But the aorist is अतुतुलत् । There is no lengthening of the reduplicate as a vowel has been elided.

Pre. तोलयति । Aor. अतूतुलत् । Nouns :—तुला । तुल्यम् ।

दुल ६० उत्क्षेपे ।

60. √dula, to swing.

Pre. दोलयति । Aor. अदूदुलत् । Nouns :—दोला । दुलिः ।

पुल ६१ महत्वे ।

61. √pula, to be great, to be lofty, पोलति is Bhuâdi.

Pre. पोलयति ।

चुल ६२ समुच्छ्राये ।

62. √chula, to raise, elevate.

Pre. चोलयति । Noun :—चोलः ।

मूल ६३ रोहणे ।

63. √mûla to plant, to grow, sprout.

Pre. मूलयति ।

कल ६४ विल ६५ क्षेपे ।

64. √kala. 65. √pila to hold, bear, carry. The form कल कलयति is from kathâdi कल. The कलते is Bhuâdi (No. 526).

Pre. कालयति ।

65. √pila or √vila. The Tudâdi root form is विलति ।

Pre. वेलयति or पेलयति । Nouns :—वेला ।

बिल ६६ भेदने ।

66. √bila to split, to divide. The Bhuâdi form is बेलति ।

Pre. बेलयति ।

तिल ६७ स्नेहने ।

67. √tila, to be unctuous or greasy, to annoint. The Tudâdi form is तिलति, and Bhuâdi तेलति । Pre. तेलयति ।

चल ६८ भृतौ ।

68. √bala, to live. Not in the Siddhânta. Instead of this we find there चल भृतौ । The Bhuâdi is चलति ।

Pre. चालयति ।

पाल ६९ रक्षणे ।

69. √pâla to protect.

Pre पालयति । Aor. अपीपलत् ।

लूष ७० हिंसायाम् ।

70. √lûsha, to hurt, injure.

Pre. लूषयति । Aor. अलूलुषत् ।

शुल्व ७१ माने ।

शूर्प ७१ क । च ।

71. √śulba 1. to measure. 2. to create. Another reading is शूर्प 'śûrpa.'

Pre. शुल्वयति । शूर्पयति । Aor. अशुशुल्वत् । Noun :—शूर्पं ।

चुट ७२ छेदने ।

72. √chuṭa to cut off, divide.

Pre. चोटयति or चुटति in Tudâdi.

मुट ७३ संचूर्णने ।

73. √muṭa to crush, break, powder.

Pre. मोटयति or मोटति in the Bhuâdi with the sense of 'to rub' or मुटति in Tudâdi No. 98.

पडि ७३ क । पसि ७४ नाशने ।

पण्डयति-पण्डति । पंसयति-पंसति ।

73A. √paḍi. 74. √pasi to destroy. The Bhuâdi form is पण्डते (No. 30).

Pre. पण्डयति or पण्डति । पंसयति or पंसदि । Noun:-पांसुः।

वज ७५ मार्गसंस्कारगत्योः ।

75. √vaja 1, to trim, prepare; 2. to go, move. Another reading is व्रज 'to go.' Swami reads it व्रज, मार्ग as two roots: namely vraj one, and mârga another root. In another text we find वज् व्रज् two roots. (See also Bhûâdi Nos. 271 and 272).

Pre. वाजयति । व्राजयति । मार्गयति ।

शुल्क ७६ अतिस्पर्शने ।

76. √śulka to gain; to pay, give: to touch.

Pre. शुल्कयति ।

चपि ७७ गत्याम् ।

चम्पयति–चम्पति

77. √chapi, to go, move.

Pre. चम्पयति or चम्पति ।

क्षपि ७८ क्षान्त्याम् ।

क्षपयति–क्षम्पति ।

78. √kshapi to endure.

Pre. क्षम्पयति or क्षम्पति ।

क्षजि ७९ कृच्छ्रजीवने ।

79. √kshaji. to live in distress or pain.

Pre. क्षञ्जयति or क्षञ्जति । Another form is with छ chh.

श्वर्त ८० गत्याम् ।

श्वभ्र ८० क च ।

80. √śvarta, 80A. √śvabhra, to go, move.

Pre. श्वर्तयति । श्वभ्रयति ।

ज्ञप ८१ मिच्च ।

अयं ज्ञाने ज्ञापने च वर्तते ।

81. √jñapa, 1. to know. 2. to inform. This root is मित् and it means to know and make others to know. Being a मित् root the following sûtra (S. 2568) applies.

२५६८ । मितां ह्रस्वः । ६ । ४ । ९२ ।

मितामुपधाया ह्रस्वः स्याण्णौ परे । ज्ञपयति ।

2568. The roots having an indicatory म्, retain their penultimate short vowel before the affix णि॥ The penultimate of मित् roots is shortened.

The मित् roots are घटादि a subdivision of Bhwâdi (800 to 873), and all other roots that end in अम् as शम् and दम् of the Divâdi class. Thus घटयति व्यथयति, जनयति, रजयति, शमयति, ज्ञपयति ॥ Some read the anuvṛitti of the, word 'optionally' from the last sûtra into this. This will then be a limited option only (vyavasthita-vibhâshâ). The forms उत्कामयति and संज्ञापयते are thus explained.

Pre. ज्ञपयति Desid. जिज्ञपयिषति । ज्ञीप्सति । Past Parti. Pass. ज्ञप्तः or ज्ञपितः ।

यम ८२ च परिवेषणे ।

चान्मित् । परिवेषणमिह वेष्टनम् । न तु भोजना नापि वेष्टना । यमयति चन्द्रम् । परिवेष्टय इत्यर्थः ।

82. √yama cha. By force of च, this root is also a मित् । The word pariveshaṇa here means 'to move round' and not 'to feed'; or 'surround.' As यमयति चन्द्रम् "He moves round the moon." Pre. यमयति ।

क्षप ८३ । (चहँ) ८३ क । परिकल्कने ।

चहयति । अचीचहत् । कथादौ वक्ष्यमाणस्य तु अदन्तत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौ न । अचचहत् । 'चप' इत्येके । चपयति ।

83. √kshapa to miss, to deceive. Not in the Siddhanta.

83A. √chaha, to deceive. This root is read in the kathâdi list also, as will be taught further on. The result is that as it ends with अ, which is however elided: therefore it becomes अग्लोपिन् and consequently VII. 4. 93. S. 2316 does not apply and so there is no lengthening under S. 2318 or Sanbadbhava in the aorist. As अचचहत् ।

Maitreya reads the root as √चप and he gives the example चपयति ।

Being मित्, we have the Passive aorist अचहि or अचाहि with चिण् and चाहिचाहं with णमुल् । Pre. चहयति । Aor. अचीचहत् ।

रह ८४ त्यागे ।

इत्येके । अरीरहत् । कथादेस्तु अररहत् ।

84. √raha to quit, leave, abandon. This will also be found in the kathâdi, and the aorist there will be अररहत्, while the aorist here is अरीरहत् ।

Pre. रहयति । Aor. अरीरहत् ।

बल ८५ प्राणने ।

बलयति ।

85. √bala to strengthen; to live. Pre. बलयति ।

चिञ् ८६ चयने ।

86. √chiñ to collect, gather. Thus चि+णिच्+शप्+तिप्=चै+णिच+शप्+तिप् । Now applies the following sûtra.

२५६९ । चिस्फुरोर्णौ । ६ । १ । ५४ ।

आत्वं वा स्यात् ।

2569. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the roots चि and स्फुर when the affix णिच् is added.

Thus चे+णिच्+शप्+तिप्=चा+णिच्+शप्+तिप् ।

Now applies the following sûtra by which a प् is inserted.

२५७० । अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुग्णौ । ७ । ३ । ३६ ।

चपयति-चययति । ञित्करणसामर्थ्यादस्य णिज्विकल्पः । चयते । प्रणिचपयति-प्रणिचययति । 'नान्ये मितोऽहेतौ' । अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन शमादीनाममन्तत्वप्रयुक्तं मित्त्वं न ।

2570. The augment पुक् (प्) is added to the roots ऋ, ह्री, व्ली, री, क्नूय्, क्ष्माय्, and to a root ending in long आ, when the affix णि follows.

Thus चा+प्+णि+अ+ति=च+प्+णि+अ+ति S. 2568. Because the root is मित्)=चपयति । When there is no आत्त्व of S. 2569, we have चययति ।

The root चि has an indicatory ञ् which shows that णिच् is optional. Therefore without णिच् we have चयति or चयते ।

So also प्रणिचपयति or प्रणिचययति ।

नान्ये मितोऽहेतौ ।

Gaṇa sutra.—Except these (jñap, yama, chaha, chapa, raha, bala and chi) no other roots of this churâdi class are मित् ।

The word अहेतौ means 'without the causative force'—the class where णिच् is added as svârtha, *i.e.*, the Churadi class. Therefore the roots शम &c., though ending in अम will not be मित् under the gaṇa sûtra जनीजृष (See S. 2353) See S. 2352 also. Pre. चपयति or चययति or चयति ।

घट्ट ८७ चलने ।

87. √ghaṭṭa to shake, stir about. Pre. घट्टयति । The Bhuâdi form is घट्टते ।

मुस्त ८८ संघाते ।

88. √musta to heap up, gather, accumulate. Mâdhavîya reads here मुस्तयति ।

खट्ट ८९ संवरणे ।

89. √khaṭṭa to cover, screen. Pre. खट्टयति ।

षट्ट ९० स्फिट्ट ९१ चुबि ९२ हिंसायाम् ।

90. √shaṭṭa. 91. √sphiṭṭa. 92. √chubi to injure, kill.
Pre. षट्टयति ।

91. √sphiṭṭa. Pre. स्फिट्टयति

92. √chubi.
Pre. चुम्बयति (or चुम्बति Bhuadi 'to kiss.')

पुस, व्युष ९३ पूल ९४ संघाते ।

'पूर्ण' इत्येके । 'पुण' इत्यन्ये ।

93. √pusa. 94. √pûla to collect. Some read पूर्ण √purṇa. Others read पुण √puṇa. Some read √vyus for √pus.

94. √pûla. Pre. पूलयति ।

पुंस ९५ अभिवर्धने ।

95. ✓pumsa 'to crush, grind; to trouble. Pre. पुंसयति ।

व्यप (व्यय) क्षेपे ९६ टकि ९७ बन्धने ।

टङ्कयति–टङ्कति ।

96. ✓vyapa, to throw. This root is not in the Siddhânta.

97. ✓ṭaki to bind, tie, fasten.

Pre. टङ्कयति or टङ्कति । Nouns :—टङ्का । विटङ्कः ।

धूस ९८ कान्तिकरणे ।

धूसयति । दन्त्यान्तः । 'मूर्धन्यान्तः' इत्येके । 'तालव्यान्तः' इत्यपरे ।

98. ✓ḍhûsa, to adorn, decorate. The sibilant is dental (स). Some say it is cerebral (ष) Others say it is palatal (श).

Pre. धूसयति । Noun :— धूसरः ।

कीट ९९ वर्णे ।

99. ✓kîṭa 1. to tinge or color, 2. to bind. Pre. कीटयति ।

चूर्ण १०० संकोचने ।

100. ✓chûrṇa, to contract, to close, shrink. The repetition of ✓churṇa is for the sake of different meaning.

Pre. चूर्णयति ।

पूज १०१ पूजायाम् ।

101. ✓pûja, to worship. Pre. पूजयति । Noun :—पूज

अर्क १०२ स्तवने ।

'तपने' इत्येके ।

102. ✓arka, 1, to heat, warm. 2. to praise. Some read तपने instead of स्तवने । तपन means 'heating.' Pre. अर्कयति ।

शुठ १०३ आलस्ये ।

103. ✓śuṭha, to be idle or lazy.

Pre. शोठयति । The Bhuâdi form is शोठति (No. 364).

शुठि १०४ शोषणे ।

शुण्ठयति–शुण्ठति ।

104. ✓śuṭhi to be dry.

Pre. शुण्ठयति or शुण्ठति । The root शुण्ठ is read in the Bhuâdi also. (No. 365). This root would have given the form शुण्ठति । The Bhuâdi शुण्ठ is rather superfluous.

जुड १०५ प्रेरणे ।

105. ✓juḍa, to send.

Pre. जोडयति। The form जुडति is Tudâdi (No. 85).

गज १०६ मार्ज १०७ शब्दार्थौ ।

गाजयति । मार्जयति ।

106. √gaja. 107. √mârja to sound, roar.

Pre. गाजयति or गाजयते । The Bhuâdi forms are गजति, गर्जति and गृञ्जति । (Nos. 265, 266 and 267).

मर्च १०७ क । च ।

मर्चयति ।

107. √mârja. 107(*a*). √marcha to sound.

Pre. मार्जयति । मार्चयति । Bhuâdi मर्चति ।

घृ १०८ प्रस्रवणे ।

'स्रावणे' इत्येके ।

108. √ghṛi to sprinkle over, wet, moisten. Some read स्रावणे instead of प्रस्रवणे ।

Pre. घारयति । The Bhuâdi is घरति । The juhotyadi is जिघर्ति । (See No. I. 985 and No. III. 14).

पचि १०९ विस्तारवचने ।

पञ्चयति । 'पञ्चते' । इति व्यक्तार्थस्य अपि गतम् ।

109. √pachi, to explain fully, dilate upon, amplify.

Pre. पञ्चयति or पञ्चति । In the Bhuâdi पञ्चते has been taught (No. 187).

तिज ११० निशाने ।

तेजयति ।

110. √tija, to sharpen. Pre. तेजयति । The Bhuâdi form is तेजति ।

कृत १११ संशब्दने ।

111. √kṛita, 1. to mention, utter, 2. to name, call. Thus कृत+णिच्+शप्+ति । Now applies the following sûtra by which the ऋ is changed to इ र् ।

२५७१ । उपधायाश्च । ७ । १ । १०१ ।

धातोरुपधाभूतस्य ॠत इत्स्यात् । रपरत्वम् । 'उपधायां च' (२२६५) इति दीर्घः । कीर्तयति । 'उॠत्' (२५६७) । अचीकृतत्–अचिकीर्तत् ।

2571. इ is also substituted for the penultimate long ॠ of a root: and thereby र् is added to इ by I. 1. 51. S. 70.

As कीर्तयति, कीर्तयतः, कीर्तयन्ति; from कृत ॥ The lengthening is by VIII. 2. 78. S. 2265.

Pre- कीर्तयति । Aor. अचीकृतत् or अचिकीर्तत् (See VII. 4. 7. S. 2567).

वर्ध ११२ छेदनपूरणयोः ।

112. √vardha, 1. to cut, divide, 2. to fill. Pre. वर्धयति । Aor. अववर्धत् ।

कुथि ११३ आच्छादने ।

कुन्थयति । 'कुभि' इत्येके ।

113. √kubi, to cover. Some read कुभि √kubhi

Pre. कुम्बयति or कुम्बति । कुम्भयति or कुम्भति । Noun :—कुम्बा ।

लुबि ११४ तुबि ११५ अदर्शने ।

'अर्दने' इत्येके ।

114. √lubi, (to torment, harass). 115. √tubi to become invisible to hurt, trouble. Instead of 'adarshane,' another reading is 'ardane'.

Pre. लुम्बयति ।

115. √tubi 'to disappear'. Pre. तुम्बयति ।

ह्लप ११६ व्यक्तायां वाचि ।

'क्लप' इत्येके ।

116. √hlapa to speak, to sound, to creak. Some read it √klapa.

Pre. ह्लापयति । क्लापयति ।

चुटि ११७ छेदने ।

117. √chuṭi to cut, divide. Pre. चुण्टयति or चुण्टति ।

मृडि, तुडि ११८ इल ११९ प्रेरणे ।

एलयति । ऐलिलत् ।

118. √mṛiḍi. √tuḍi 119. √ila to send. The √mṛidi is apparently wrong according to Mâdhava and it is not given in the Siddhânta. nor is √tuḍi.

119. √ila. Pre. एलयति । Aor. ऐलिलत् ।

म्रक्ष १२० म्लेच्छने ।

120. √mraksha (1. to smear, annoint. 2. to accumulate) 3. to speak indistinctly. Pre. म्रक्षयति ।

म्लेच्छ १२१ अव्यक्तायां वाचि ।

121. √mlechha, to speak confusedly, barbarously.

Pre. म्लेच्छयति । The Bhuâdi form is म्लेच्छति ।

ब्रूस १२२ वर्ह १२३ हिंसायाम् ।

केचिदिह गर्ज गर्द शब्दे । गर्ध अभिकाङ्क्षाया मिति पठन्ति ।

122. √vrûsa. 123. √varha, to injure, kill. Some read here √garja and √garda 'to make sound', and √gardha 'to desire'.

Pre. ब्रूसयति ।

123. √varha. Pre. वर्हयति ।

गर्ज गर्द १२४ शब्दे ।

124. √garja, √garda to sound. Pre. गर्जयति । गर्दयति ।

गर्ध १२५ अभिकाङ्क्षायाम् इति पठन्ति ।

125. √gardha, to be desirous or greedy. Pre. गर्धयति ।

गुर्द १२६ पूर्वनिकेतने ।

126. √gurda. 127. √purva, to dwell, inhabit. Some do not read

पुर्व as a separate root but make it part of the meaning, as purvanikatane 'former dwelling place'. Pre. पुर्वयति ।

पुर्व (पूर्व) १२७ निकेतने ।

127. √purva. Pre. पूर्वयति ।

जसि १२८ रक्षणे ।

'मोक्षणे' इति केचित् । जंसयति-जंसति ।

128. √jasi, to protect, to liberate. Instead of rakshaṇe, Deva reads it mokhshaṇe. Pre. जंसयति or जंसति । The Divâdi form is जस्यति ।

ईड १२९ स्तुतौ ।

129. √îḍa, to praise.

Pre. ईडयति । The adâdi form is ईट्टे । Aor. ऐडिडत् ।

जसु १३० हिंसायाम् ।

130. √jasu to injure, to kill.

Pre. जासयति । Past Parti. Pass. जस्तम् । Ger. जसित्वा or जस्त्वा ।

पिडि १३१ संघाते ।

131. √piḍi, to heap or accumulate. Pre. पिण्डयति or पिण्डति ।

रुष १३२ रोषे ।

'रुट' इत्येके ।

132. √rusha, to be angry. Some read it as √ruṭ.

Pre. रोषयति । The Bhuâdi form is रोषति । The Divâdi is रुष्यति ।

डिप १३३ क्षेपे ।

133. √ḍipa, to throw, cast. Pre. डेपयति ।

ष्टुप १३४ समुच्छ्राये ।

134. √shṭûpa, to heap up, to erect, raise. Pre. स्तूपयति ।

आकुस्मादात्मनेपदिनः । कुस्मनाम्नो वा इति वक्ष्यते
तमभिव्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामिफलार्थमिदम् ॥

Sub-section II. upto the √kusma, are Atmanepadis. The √kusma will be taught later on. All the roots taught hereafter and including √kusma are Atmanepadis. This is in order to make these roots Atmanepadis when the fruit of the action does not accrue to the agent.

चित १३५ संचेतने ।

चेतयते । अचीचितत ।

135. √chita, to perceive, to understand.

Pre. चेतयते । The Bhuâdi form is चेतति (See No. 39). Aor. अचीचितत ।

दशि १३६ दंशने ।

दंशयते । अददंशत । इदित्त्वाद्विकल्पाभावे । दंशति । आकुस्मीयमात्मनेपदं णिच्सन्नियोगेनैवेति व्याख्यातारः । तथापि [illegible] प्रवृत्तम् ।

136. √daśi, to bite.

Pre. दंशयति । As the root has an indicatory इ, the णिच् is optional, and when there is no णिच्, the form is दंशति । It is Parasmaipadi because the Atmanepada ordained by the rule that all roots up to √kusma, are Atmanepadi, is confined to णिच् ending roots only and not when those roots do not take the affix णिच्. This is the opinion of all the commentators. When there is the elision of न, the root is Bhuâdi, because it is read along with √sañj. In other words the elision of the nasal of दंश ordained by VI. 4. 25. S. 2396, is confined to the √dans of the Bhuâdi class and not to the present root which is also optionally conjugated in the Bhuâdi class. Therefore here we have दंशति, while the root belonging to the Bhvâdi class is conjugated as दशति । Pre. दंशयते । Aor. अददंशत ।

दसि १३७ दर्शनदंशनयोः ।

दंसयते-दंसति । 'दस' इत्यप्येके ।

137. √dasi, 1. to see. 2. to bite. Some read this root as dasa without इ. It is found in the Divâdi class also as दस्यति ।

Pre. दंसयते or दंसति । Nouns:—दासः । दासी ।

डप १३८ डिप १३८ क । संघाते ।

138. √ḍapa, √ḍipa to collect, accumulate. The Parasmai डेपयति has already been taught before. The root has a different meaning there.

Pre. डापयते । डेपयते ।

तत्रि १३९ कुटुम्बधारणे ।

तन्त्रयते । चान्द्रा धातुद्वयमिति मत्वा 'कुटुम्बयते' इत्युदाहरन्ति ।

139. √tattri to support or maintain (as a family). Chândrâ says that तत्रि and कुटुम्ब are two different roots and so he gives the example of कुटुम्बयते । Pre. तन्त्रयते or तन्त्रति । Noun:—तन्त्रम् ।

मत्रि १४० गुप्तपरिभाषणे ।

140. √mattri, to consult, to give advice, to mutter; to speak in secrecy. Pre. मन्त्रयते । P. मन्त्रति ।

स्पश १४१ ग्रहणसंश्लेषणयोः ।

141. √spaśa, to take 2. to unite.

Pre. स्पाशयते । स्पशति । Aor. अपस्पशत ।

तर्ज १४२ भर्त्स १४३ तर्जने ।

142. √tarja. 143. √bhartsa, to threaten, menace.

Pre. तर्जयते । भर्त्सयते ।

वस्त १४४ गन्ध १४५ अर्दने ।

वस्तयते । गन्धयते ।

144. √vasta. 145. √gandha, to torment.

Pre. वस्तयते । गन्धयते ।

विष्क १४६ हिंसायाम् ।

'हिष्क' इत्येके ।

146. √vishka, to injure, to hurt. Some read it as हिष्क giving the example of हिष्कयते । Pre. विष्कयते ।

निष्क १४७ परिमाणे ।

147. √nishka, to weigh, measure.
Pre. निष्कयते । Nouns :—निष्कः । नैष्किकः ।

लल १४८ ईप्सायाम् ।

148. √lala, (to fondle), to desire.
Pre. लालयते । Aor. अलीललत । Nouns :—कुलालः । कौलालिका ।

कूण १४९ संकोचे ।

149. √kûṇa, to contract, close. Some read the root as कुण, but it is not approved, for the √kuṇa will be taught in the kathâdi class. The Tudadi form is कुणति । Pre. कूणयते । Noun :—कूणिः ।

तूण १५० पूरणे ।

150: √tûṇa, to fill, fill up. Pre. तूणयते । Nouns :—तूणः । तूणीरः ।

भ्रूण १५१ आशाविशङ्कयोः ।

151. √bhrûṇa, 1. to hope 2. to fear. Pre भ्रूणयते । Noun :—भ्रूणः ।

शठ १५२ श्लाघायाम् ।

152. √śaṭha, to praise, to boast. Pre. शाठयते ।

यक्ष १५३ पूजायाम् ।

153. √yaksha, to worship. Pre. यक्षयते ।

स्यम १५४ वितर्के ।

154. √syama, to consider, reflect. Syamate is Bhuâdi form, the meaning differs from the present root. Pre. स्यामयते ।

गूर १५५ उद्यमने ।

155. √gûra, to make an effort or exertion. Some read it as गुरी, but this is not an approved reading. Pre. गूरयते ।

शम १५६ लक्ष १५७ आलोचने ।

'नान्ये मितः—' इति मित्त्वनिषेधः । शामयते ।

156. √śama, 157. √laksha, to see, look at, inspect, display. Though the root शम ends in अम, it is not मित् because of the prohibition, no other roots of the Churâdi class are मित् except the seven *viz*, ज्ञप &c. Therefore we have शामयते but never शमयते । Pre. शामयते । लक्षयते ।

कुत्स १५८ अवक्षेपणे ।

158. √kutsa, to abuse, revile. Pre. कुत्सयते ।

त्रुट १५९ छेदने ।

'कुट' इत्येके ।

159. √truṭa, to cut, divide. Some read it as कुट. This root is found in the Tudâdi class also. Pre. त्रोटयते ।

गल १६० स्रवणे ।

160. √gala, to flow. Pre. गालयते । The Bhuâdi form is गलति ।

भल १६१ आभण्डने ।

161. √bhala, (to see, behold); to expound, explain. Pre. भालयते ।

कूट १६२ आप्रदाने ।

'अवसादने' इत्येके ।

162 √kûṭa, to abstain from giving; to censure. According to some, it means also to be distressed. Some read it as कुट प्रतापने meaning to burn. The form will be कोटयते । Pre. कूटयते ।

कुट्ट १६२ क । प्रतापने ।

162A. √kuṭṭa, to burn, कुट्टयते । This is found in the kathâdi also.

वञ्चु १६३ प्रलम्भने ।

163. √vañchu, to cheat, deceive, defraud. According to Haradatta, the root has an indicatory long ऊ. The root is Parasmaipadi in certain senses.

Pre. वञ्चयते । वञ्चति । (Because the इट् is optional before क्त्वा by tho force of the indicatory उ, therefore the कित् is optional. The reasoning is the same as in the case of the इदित roots of this class.) Inten. वनीवच्यते (VII. 4. 84. S. 2642). Past Parti. Pass. वक्तः । Ger. वञ्चित्वा or वचित्वा (I. 2. 24. S. 3325) or वक्त्वा ।

वृष १६४ शक्तिबन्धने ।

शक्तिबन्धनं प्रजननसामर्थ्यं शक्तिबन्धनञ्च । वर्षयते ।

164 √vṛisha, to be powerful or eminent. 2. To have the power of production. The words शक्तिबन्धने mean both 'the power of procreation,' and 'to be powerful.' The forms वर्षति and वर्षते are Bhuâdi from different roots Pre. वर्षयते ।

मद १६५ तृप्तियोगे ।

मादयते ।

165. √mada, to please, gratify. Pre. मादयते ।

दिवु १६६ परिकूजने ।

166. √divu, to suffer pain, lament, moan. Pre. देवयते । Noun :— परिदेवकः ।

गॄ १६७ विज्ञाने ।

गारयते ।

167. √gṛî, to make known, relate, teach. The form गिरति is Tudâdi from √gṛi (No. 117); गृणाति (kryâdi 28) गरति (Bhuâdi No. 984). Pre. गारयते ।

विद १६८ चेतनाख्यानविवासेषु ।

वेदयते ।

सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे ।
विन्दते विन्दति प्राप्तौ श्यन्लुक्श्नम्शेष्विदं क्रमात् ॥

168. √vida, 1. to feel, experience, 2. to tell, declare 3. to dwell. This root is found in other classes also. In the sense of 'to be' we have विद्यते 'It is'. (This is Divâdi.) In the sense of 'to know,' we have वेत्ति 'He knows'. (This is Adâdi) In the sense of 'to reason,' or 'reflect.' we have विन्ते. 'He reflects'. (This is Suâdi). In the sense of 'to obtain or gain,' we have विन्दति or विन्दते 'He acquires.' (This is Tudâdi). All these meanings are summarised in the verse given above.

Pre. वेदयते ।

मान १६९ स्तम्भे ।

मानयते ।

169. √mâna, to be proud. While मन्यते 'he knows', and मनुते 'he understands' are other forms. Pre. मानयते ।

यु १७० जुगुप्सायाम् ।

यावयते ।

170. √yu, to censure. While युनाति or युनीते 'He binds' and यौति 'He mixes' are other forms. Pre. यावयते ।

कुस्म १७१ नाम्नो वा ।

'कुस्म' इति धातुः कुत्सितस्मयने वर्तते । कुस्मयते । अचुकुस्मत । अथ वा 'कुस्म' इति प्रातिपदिकम् । ततो धात्वर्थे णिच् । इत्याकुस्मीयाः ।

171. √kusma, 1. to smile improperly, 2. to guess, percieve, imagine.

Gana sutra.—The affix णिच् comes after kusma, whether it be a root or a Name (*i.e.*, a Prâtipadika).

The word kusma is either a root meaning to smile improperly. As कुस्मयते, Aor. अचुकुस्मत or the word kusma is a noun : and to it is added णिच् to make a derivative verb. *Quere* : From what root is this noun derived, if there is no distinct root like kusma.

Note :—कु is not to be considered as a prefix. कुस्म is an invariable compound, if it be a compound of कु+स्मि (smile). The anomalies in the other view are : (1) कुप्रस्मयते and not कुप्रस्मयते (2) we could not get कुस्मयांचक्रे । (3) nor अचुकुस्मयत with चङ्, and अट् would come after कु । (4) nor कुस्मनः with युच् but कुस्मितिः (5) No इट् in कुस्मयिता (6). The gerund would be with ल्यप् and not with ktvâ.

Pre. कुस्मयते । Per. कुस्मयां चक्रे । I Fut. कुस्मयिता । Aor. अचुकुस्मयत । Desid. चुकुस्मयिषते । Ger. कुस्मयित्वा । Nouns :—कुस्मनः (and not कुस्मितिः); कुस्मकः ।

Here ends the A kusmiya sub-division.

चर्च १७२ अध्ययने ।

172. √charcha, to study. Pre. चर्चयति । Noun :—चर्चा ।

बुक्क १७३ भाषणे ।

173. √bukka, to bark ; to speak ; to sound in general.

Pre. बुक्कयति । The Bhuâdi is बुक्कति ।

शब्द १७४ उपसर्गादाविष्कारे च ।

चाद्भाषणे । प्रतिशब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करोतीत्यर्थः । 'अनुपसर्गाच्च' । 'आविष्कारे' इत्येव । शब्दयति ।

174. √śabda ; 1. to sound, 2. to speak, call. When preceded by an upasarga, it means to disclose. By the force of " च " it means to bark also. As प्रतिशब्दयति=प्रतिश्रुतमाविष्करोति " He discloses the promise. "

When not preceded by a preposition it also has the same meaning : *i.e.*, to disclose. As शब्दयति । Pre. शब्दयति ।

कण १७५ निमीलने ।

काणयति । 'णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः' (१२३४) । * काणयादीनां वा * इति विकल्प्यते । अचीकणत्-अचकाणत् ।

175. √kaṇa, to wink, to close the eye with the lids or lâshes. In forming the reduplicated aorist in चङ्, the shortening required by VII. 4. 1. S. 2314 is counter manded by the vârtika :—There is option with regards to √काण &c." Therefore the shortening is optional.

Pre. काणयति । Aor. अचीकणत् or अचकाणत् । Noun :—काणः ।

जभि १७६ नाशने ।

जम्भयति-जम्भति ।

176. √jabha, to crush. destroy. Pre. जम्भयति or जम्भति ।

षूद १७७ क्षरणे ।

सूदयति । असूषुदत् ।

177. √shûda, 1. to strike, hurt, kill, 2. to pour out. Some read आस्रवणे instead of क्षरणे । सूदते is Bhuâdi. Pre सूदयति । Aor असूषुदत् ।

जसु १७८ ताडने ।

जासयति-जसति ।

178. √jasu, to strike, to hurt. The णिच् is optional, as the root has an indicatory उ । Pre. जासयति or जसति ।

पश १७९ बन्धने ।

पाशयति ।

179. √paśa, to bind. Pre. पाशयति ।

अम १८० रोगे ।

आमयति । 'नान्ये मितः–' इति निषेधः । 'अम' गत्यादौ अपि मतः । तस्माद्धेतुमण्णौ 'न कम्यमिचमाम्' इति निषेधः । आमति ।

180. √ama, to be ill or diseased.

Though ending in अम् the root is not मित् because of the rule that only jñap &c. roots of the Churâdi class are mit. The √ama 'to move' is Bhuâdi also. With regard to this root, the मित् hood is prohibited by the rule :—" The roots कम्, चम् and अम् are not मित् in the causative." Therefore both अम् roots are non-mits. See the gaṇa sûtra न कम्यमिचमाम् under the Bhuâdi root √svana No. 861.

Pre. आमयति । आमयतः । Noun :— आमः ।

चट १८१ स्फुट १८२ भेदने ।

विकासे शशपोः 'स्फुटति-स्फोटते' इत्युक्तम् ।

181. √chaṭa. 182. √sphuṭa to pierce, break. When meaning to bloom, the root is conjugated in the Tudâdi and Bhuâdi as स्फुटति or स्फोटते ।

घट १८३ संघाते ।

घाटयति ।

183. √ghaṭa, to injure, kill ; collect together. Pre. घाटयति ।

हन्त्यर्थाश्च १८४ ।

नवगणपठिता अपि हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्त इत्यर्थः ।

184. *Gana sutra* – The roots denoting 'to kill' take णिच् without change of sense.

Although such roots are read in the other nine classes, yet they are all capable of being conjugated in the Churâdi class, by virtue of this rule. This therefore increases the list of Churâdi roots enormously. Thus from the Adâdi root हन् we can form not only हन्ति 'he kills,' but घातयति 'he kills' also.

दिवु १८५ मर्दने ।

उदित्वाद्देवतीत्यपि ।

185. √divu to vex, torment. Owing to the indicatory उ, the णिच् is optional. We have therefore देवति also. Pre. देवयति ।

अर्ज १८६ प्रतियत्ने ।

अयमर्थान्तरेऽपि । द्रव्यमर्जयति ।

186. √arja, to prepare It has other meanings also. As द्रव्यमर्जयति. 'He acquires property.'

घुषिर् १८७ विशब्दने ।

घोषयति । 'घुषिरविशब्दने' (३०६३) इति सूत्रे 'अविशब्दने' इति निषेधाल्लिङ्गादनित्योऽस्य णिच् । घोषति । इरित्वादङ्वा । अघुषत्-अघोषीत् । ण्यन्तस्य तु अजूघुषत् ।

187. √ghushir, to sound, to cry or proclaim aloud. Pre. घोषयति । In the sûtra VII. 2. 23. S. 3063 we are told that the root घुषिर् does not take the intermediate इ when the meaning is other than that of 'to sound'

('a visabdane.') Therefore by the implication of the word अविशब्दने in that sûtra, we infer that the णिच् is not compulsory after this root. Therefore we have घोषति also. Owing to the indicatory इर्, the aorist is optionally formed by अङ् । As अघुषत् or अघोषीत् । The aorist of the Churâdi will be अजूघुषत् ।

आङः क्रन्द १८८ सातत्ये ।

भौवादिकः क्रन्दधातुराह्वानाद्यर्थ उक्तः । स एवाङ्पूर्वो णिचं लभते सातत्ये । आक्रन्दयति । अन्ये तु 'आङ्पूर्वो घुषिः क्रन्दसातत्ये' इत्याहुः । आघोषयति ।

188. √â kranda: "to repeat." In the Bhuâdi class the root, √kranda has been taught in the sense of to call &c., (No. 71). That very root when preceded by the preposition आङ् takes the affix णिच् when the meaning is that of repetition. As आक्रन्दयति.

Others says that the root √ghushir preceded by आङ् has the sense of क्रन्दसातत्ये "repetition of sound". As आघोषयति ।

लस १८९ शिल्पयोगे ।

189. √lasa, to exercise or practise any art. The Bhuâdi लसति has a different meaning. Pre. लासयति ।

तसि १९० भूष १९० क । अलंकरणे ।

अवतंसयति-अवतंसति । भूषयति ।

190. √tasi, to decorate. Pre. अवतंसयति or अवतंसति । 190(*a*) √bhusa to decorate. As भूषयति ।

मोक्ष १९१ असने ।

191. √moksha, to cast, hurl, fling. Pre. मोक्षयति । As मोक्षयति शरान् ।

अर्ह १९२ पुजायाम् ।

192. √arha, to worship. Pre. अर्हयति ।

ज्ञा १९३ नियोगे ।

आज्ञापयति ।

193. √jñâ, to order, direct. The root is always preceded by आङ्. । When meaning to kill, &c., we have ज्ञपयति । When meaning to understand, we have ज्ञपयति, or विज्ञापयति । See Ghatâdi list in the Bhuâdi class. The kryâdi form is जानाति । Pre. आज्ञापयति ।

भज १९४ विश्राणने ।

194. √bhaja to give.

Pre. भाजयति । The Bhuâdi is भजति or भजते । The Rudhâdi is भनक्ति ।

शृधु १९५ प्रसहने ।

'अशशर्धत्-अशीशृधत्' ।

195. √śṛidhu to in sult, to mock, ridicule. The णिच् is optional because of the indicatory उ । Pre. शर्धयति । शर्धति । Aor. अशशर्धत् or अशशृधत् or अशीशृधत् । Ger. शर्धित्वा or शृद्ध्वा ।

यत १९६ निकारोपस्कारयोः ।

196. √yata, 'to endeavour.' The word 'nikâra' means 'endeavour,' direction.' Kshîrasvâmî reads निराकारोपस्कारयोः nirâkâra he explains to mean 'to overpower.' Preceded by निर् it means 'to give back.' As ऋणं निर्यातयति 'he repays the debt.' Pre. यातयति ।

रक १९७ लग १९७ आस्वादने ।

'रघ' इत्येके । 'रग' इत्यन्ये ।

197. √raka, √laga to taste. Some read √ragha, others √raga instead of √raka. The Ghatâdi form is लगयति but the sense is different.

Pre. राकयति । लाकयति । राघयति । रागयति ।

अञ्चु १९८ विशेषणे ।

अञ्चयति । उदित्वमिड्विकल्पार्थम् । अत एव विभाषितो णिच् । अञ्चति । एवं गृधुजसु-प्रभृतीनामपि बोध्यम् ।

198. √anchu to manifest. As अञ्चयति । The indicatory उ makes the augment इट् optional, consequently the णिच् is also optional. Thus अञ्चति । Similar is the case with the roots √śridhu, √jasu, &c., mentioned before.

लिगि १९९ चित्रीकरणे ।

लिङ्गयति–लिङ्गति ।

199 √ligi, to paint.

Pre. लिङ्गयति or लिङ्गति । The Bhuâdi लिङ्गति means 'to go'.

मुद २०० संसर्गे ।

मोदयति सक्तून्घृतेन ।

200. √muda to mix, blend As मोदयति सक्तून् घृतेन 'he mixes the gruel with clarified butter.'

त्रस २०१ धारणे ।

'ग्रहण' इत्येके । 'वारणे' इत्यन्ये ।

201. √trasa, to hold. Some read grahaṇe 'to take', others वारणे 'to obstruct,' instead of 'dhâraṇe'. Pre. त्रासयति ।

उध्रस २०२ उञ्छे ।

उकारो धात्ववयव इत्येके । नेत्यन्ये । ध्रासयति । उध्रासयति ।

202. √udhrasa, (to throw or toss up), to glean. Some say उ is part of the root. Others say it is not. The root is kryâdi also.

Pre. ध्रासयति or उध्रासयति ।

मुच २०३ प्रमोचने मोदने च ।

203. √mucha to liberate, to gladden, delight. It is Bhuâdi and Tudâdi also. Pre. निर्मोचयति ।

वस २०४ स्नेहच्छेदापहरणेषु ।

204. √vasa 1. to love, 2. to cut, divide, 3. to take.

Pre. वासयति । Other forms are वस्ते 'he covers' (Adâdi No. 13), वस्यति 'he stops' (Divâdi No. 105), while वास is kathâdi.

चर २०५ संशये ।

205. √chara to doubt. Pre. चारयति । The Bhuâdi is चरति ।

च्यु २०६ सहने ।

'हसने च' इत्येके । च्यावयति । 'च्युस' इत्येके । च्योसयति ।

206. √chyu to laugh; to suffer pain. Some read it as च्युस √chyus. Pre. च्यावयति or च्योसयति ।

भुवोऽवकल्कने २०७ ।

अवकल्कनं मिश्रीकरणमित्येके । चिन्तनमित्यन्ये । भावयति ।

207. √Bhû. The root √bhu takes the affix णिच् when meaning 'to mix' 'to reflect'. The word avakalkaṇa means according to some 'to mix' others say it means 'to think.' Pre. भावयति । The Bhuâdi form is भवति ।

कृपेश्च २०८ ।

कल्पयति ।

308. √kripa. This root also takes णिच् in the senses mentioned in the last. Pre. कल्पयति ।

आ स्वदः सकर्मकात् ।

स्वदिमभिव्याप्य संभवत् कर्मभ्य एव णिच् ।

Gana sutra:—The affix णिच् comes after the following roots upto √svada inclusive when they take an object.

Where there is a possibility of governing an objective case there these roots are Churâdi.

Some explain this sûtra as. "The root Svada preceded by आ takes the affix णिच् when it is Transitive."

ग्रस २०९ ग्रहणे ।

ग्रासयति फलम् ।

209 √grasa to eat, devour. As ग्रासयति फलम् 'he eats the fruit.'

पुष २१० धारणे ।

पोषयत्याभरणम् ।

210. √pusha, to put up or wear. As पोषयत्याभरणम् 'She wears ornaments'. Other forms are पोषति (Bhuâdi), पुष्यति (Divâdi) पुष्णाति kryâdi).

दल २११ विदारणे ।

दालयति ।

211. √dala to split, to tear. As दालयति।

पट २१२ पुट २१३ लुट २१४ तुजि २१५ मिजि २१६ पिजि २१७ लुजि २१८ भजि २१९ लघि २२० त्रसि २२१ पिसि २२२ कुसि २२३ दशि २२४ कुशि २२५ घट २२६ घटि २२७ बृहि २२८ बर्ह २२९ बल्ह २३० गुप २३१ धूप २३२ विच्छ २३३ चीव २३४ पुथ २३५ लोकृ २३६ लोचृ २३७ णद २३८ कुप २३९ तर्क २४० वृतु २४१ वृधु २४२ भाषार्थाः ।

पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुञ्जयति । तुञ्जति । एवं परेषाम् । घाटयति । घटयति ।

212. √paṭa, 213. √puṭa, 214. √laṭa, 215. √tuji 216 √miji, 217 √piji, 218 √luji, 219 bhaji, 220 √laghi, 221 √trasi, 222 √pisi, 223 kusi, 224 √dasi, 225 √kusi, 226 √ghaṭa, 227 √ghaṭi, 228 √bṛihi, 229 √barha, 230 balha, 231 √gupa, 232 dhûpa, 233 √richchha, 234 √chîva, 235 √putha, 236 √lokṛi, 237 √lochṛi, 238 √ṇada, 239 √kupa, 240 tarka, 241 √vritu, 242, √vridhu, to speak, to shine.

Thus पाटयति, पोटयति, लोटयति, तुञ्जयति, or तुञ्जति। So also of the rest. घटयति, घटयति।

In forming the Aorist of लोकृ and लोचृ there is no shortening by the following:—

२५७२ । नाग्लोपिशास्वृदिताम् । ७ । ४ । २ ।

णिच्यग्लोपिनः शास्तेॠदितां चोपधाया ह्रस्वो न स्याच्चङ्परे णौ । अलुलोकत् । अलुलोचत् । वर्तयति । वर्धयति । उदित्त्वाद्वर्तति । वर्धति ।

2572. The shortening of the penultimate of the stem, before the causative affix, in the reduplicate-Aorist, does not take place, when it is a (Denominative) stem, which has lost a simple (end vowel of the Nominal-stem), before the Causative sign and also not, when it is the verb शास्, or a root which has an indicatory ॠ॥

Note:—The word अग्लोपिन् means literally a stem, in which a simple vowel (अक् pratyâhâra) or a portion containing an अक् vowel has been dropped. As the final vowels of Denominative stems are so elided before the Causative sign णि, the sûtra has been translated accordingly. Thus अममालत्=मालामाख्यत्; अममातरत्=मातरमाख्यत्, अत्यरराजत्=राजानमतिक्रान्तवान्, अन्वलुलोमत्=लोमान्यनुमृष्टवान्॥ Where a simple अक vowel *alone* is elided, as in the case of माला, there the elided आ being sthânivat, would prevent the shortening, the आ of मा not being then considered penultimate. So that अग्लोपिन् could be spared from the sûtra, since the sthânivad-bhâva would prevent shortening. But where an अक् vowel plus a consonant is dropped, as in राजन् and लोमन्, there the sthânivad-bhâva does not apply (I. 1. 57), hence the necessity of employing the term अग्लोपिन् in the sûtra.

Similarly अययासत् from यासृ; and अववाधत् from वाधृ, अययाधत् from याधृ, and अडुडौकत् from डौकृ ॥ See III. 1. 21 and 25.

Thus अलुलोकत् and अलुलोचत् । So also वर्त्तयति । वर्धयति । As वृधु is read above with an indicatory उ, the णिच् is optional and so we have वर्धति ।

212. √paṭa. Pre. पाटयति । But पटयति in kathâdi and पटति in Bhuâdi.

213. √puṭa. Pre. पोटयति । But पुटयति in kathâdi and पुटति in Tudâdi.

214. √luṭa. Pre. लोटयति । But लोटति (Bhuadi No. 336) and लुट्यति (Divâdi No. 113). So also लोटते and लुट्यति ।

215. √tuji. Pre. तुञ्जयति । तुञ्जति । But तोजति (Bhuâdi).

216. √miji. Pre मिञ्जयति । मिञ्जति ।

217. √piji. Pre. पिञ्जयति । पिञ्जति । But पिङ्क्ते । (Adâdi).

218. √luji. Pre. लुञ्जयति ।

219. √bhaji. Pre. भञ्जयति । But भजति । (Bhuâdi) भनक्ति (Rudhâdi), and भाजयति already gone before.

220. √laghi. Pre. लङ्घयति । लङ्घति ।

221. √trasi. Pre. त्रंसयति । त्रंसति । But त्रस्यति and त्रसति (Divâdi).

222. √pisi. Pre. पिंसयति । पिंसति । But पेसयति 'he moves: and पेसति Bhuâdi.

223. √kusi. Pre. कुंसयति । कुंसति । Noun अकुंसः ।

224. √daśi. Pre. दंशयति । दंशति । But दशति 'he bites' is Bhuâdi.

225. √kuśi. Pre. कुंशयति । कुंशति ।

226. √ghaṭa. Pre घाटयति । It means 'to collect' also. Its repetition here is because of the difference of meaning. While घटते is ghatâdi.

227. √ghaṭi. Pre. घण्टयति । घण्टति । Noun घण्टा ।

228. √vṛihi. Pre. वृंहयति । वृंहति । The Bhuâdi is बर्हति ।

229. √varha. Pre. बर्हयति ।

230. √valha. Pre. बल्हयति ।

231. √gupa. Pre. गोपयति । But गोपायति 'he protects' is Bhuâdi, गुप्यति is Divâdi.

232. √dhûpa. Pre. धूपयति । But धुपति is Tudâdi.

233. √vichchha. Pre. विच्छयति । But विच्छायति is Tudâdi.

234. √chîva. Pre. चीवयति ।

235. √putha. Pre. पोथयति । But पुंथ्यति 'he injures' is Divâdi; and पुन्थति is Bhuâdi.

236. √lokṛi. Pre. लोकयति । But लोकते 'he sees' is Bhuâdi. Aor. अलुलोकत् । S. 2572.

237. √lochṛi. Pre. लोचयति । But लोचते 'he sees' is Bhuâdi Aor. अलुलोचत् ।

238. √ṇada. Pre. नादयति । But नदति 'he sounds,' is Bhuâdi.

239. √kupa. Pre. कोपयति । But कुप्यति 'he is angry' in the Divâdi.

240. √tarka. It means 'to reason' 'to argue', 'to draw inferences,' also. Pre. तर्कयति ।

241. √vṛitu. Pre. वर्तयति । वर्तति because of the indicatory उ । वृत्यते is Divâdi. वर्तते is Bhuâdi.

242. √vṛidhu. Pre. वर्धयति । वर्धति for the same reason.

रुठ २४३ लजि २४४ अजि २४५ दसि २४६ भृशि २४७ रुशि २४८ शीक २४९ रुसि २४९ क । नट २५० पुटि २५१ जुचि (जिवि) २५२ जि २५२ क । रचि २५२ ख । रघि २५३ लघि २५४ अहि २५५ रहि २५६ महि २५७ च ।

243. √ruṭha to 257 √mahi cha, to speak. These fifteen roots are given by Kâśyapa and Swâmî.

Pre. रोठयति । But रुण्ठति 'he steals' is Bhuâdi and रोठते 'he re-acts.'

244. √laji. Pre. लञ्जयति । लञ्जति । compare लजति–लञ्जति 'he parches' in the Bhuâdi No. S. 257, 253) and लाजति–लाञ्जति । (Bhuâdi Nos. 259 & 260) लजते is Tudâdi No, 10. and लञ्जयति 'he manifests' is kathâdi.

245. √aji. Pre. अञ्जयति । अञ्जति । But अनक्ति in Rudhâdi.

246. √dasi. Pre. दंसयति । दंसति ।

247. √bhṛiśi. Pre. भ्रंशयति or भ्रंशति । But भर्शति (Bhuâdi) and भ्रश्यति (Div. 115.) 'he falls.'

248. √ruśi. Pre. रुंशयति । रुंशति ।

248 (*a*), रुषि, 249. √śîka.

Pre. रुंसयति । रुंसति । शीकयति । But शीकति–०ते 'he sprinkles' is Bhuâdi No. 75.

250. √naṭa. Pre. नाटयति । When meaning to dance, it is also Churâdi as taught in No. 12. नटति is Ghaṭâdi.

251. √puṭi. Pre. पुण्टयति । But पोटते 'he changes' is Bhuâdi.

252. √juchi. Pre. जुञ्चयति or जुञ्चति ।

253. √raghi Pre. रङ्घयति or रङ्घति । See also Bhuâdi No. 107, for रङ्घते । 'he moves'.

254. √laghi. Pre. लंघयति or लङ्घति ।

255. √ahi.

Pre. अंहयति or अंहति । But अंहते 'he moves' is Bhuâdi No. 666.

256. √rahi. Pre. रंहयति or रंहति । But रहयति 'he abandons' is kathâdi.

257. √mahi. Pre. मंहयति or मंहति । But महयति 'he honors' is kathâdi महति. is Bhuâdi No. 766 मंहते is No. 665.

लडि २५८ तड २५९ नल २६० च ।

258. √laḍi. 259. √taḍa. 260. √nala cha, to speak.

Pre. लण्डयति or लण्डति । But लाडयति 'to fondle,' and लडति also तोडयति । But तोडति and तुण्डते (Bhuâdi Nos. 374 & 295); and तुडति is Tudâdi No. 92 नालयति or नाडयति । But नलति is Bhuâdi No. 891.

पुरी २६१ आप्यायने ।

ईदित्वं निष्ठायामिण्निषेधाय । अत एव णिज्वा ।

पूरयति-पूरति ।

261. √pûrî, to fulfil, satisfy. The long indicatory ई is for the sake of prohibiting the augment इट् । Therefore the णिच् is optional.

Pre. पूरयति or पूरति । But पूर्यते in the Divâdi No. 43.

रुज २६२ हिंसायाम् ।

262. √ruja, to hurt, kill.

Pre. रोजयति । But रुजति 'he breaks' is Tudâdi No. 123.

ष्वद २६३ आस्वादने ।

'स्वाद' इत्येके । असिष्वदत् । दीर्घस्य त्वषोपदेशत्वात् । असिस्वदत् ।

263. √shvada, to taste. Some read it as √shvâda. The aorist of ष्वद् is असिष्वदत्. But of the long स्वाद it is असिस्वदत् । The स is not changed to ष because the root is exhibited as स्वाद and not as ष्वाद ।

Pre. स्वादयति । But the Bhuâdi form is स्वादते or स्वदते । Aor. असिष्वदत् ।

आधृषाद्वा ।

इत ऊर्ध्वं विभाषित णिचो धृषधातुमभिव्याप्य ।

Gana Sutra :—The roots upto dhrisha inclusive are optionally conjngated in णिच् । (No. 306).

युज २६४ पृच २६५ संयमने ।

योजयति-योजति । अयौक्षीत् । पर्चयति-पर्चति । पर्चिता । अपर्चीत् ।

264. √yuja. 265. √pṛicha, to join, unite.

Pre. योजयति । or योजति । I Fut. योक्ता । Aor. अयौक्षीत् ।

265 √pṛicha. Pre. पर्चयति or पर्चति । I Fut. पर्चिता । Aor. अपर्चीत् ।

अर्च २६६ पूजायाम् ।

266. √archa, to worship. Pre. अर्चयति or अर्चति ।

षह २६७ मर्षणे ।

साहयति । 'स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम्' ।

267. √shaha, to cause to bear or suffer.

Pre. साहयति or सहति or सहते । This ought not to be read here according to the author of the vṛitti. However the form सहति is valid, as we find it in the following sentence स एवायं नागः सहति कलभेभ्यः परिभवम् ।

ईर २६८ क्षेपे ।

268. √îra, to cast, (to go). Pre. ईरयति or ईरति । But ईर्ते is Adâdi.

ली २६९ द्रवीकरणे ।

लाययति-लयति । लेता ।

269. √lî, to melt. Pre. लाययति or लयति । But लीयते is Divâdi No. 31, and लिनाति is kryâdi No. 31, I Fut; लेता ।

वृजी २७० वर्जने ।

वर्जयति-वर्जति ।

270. √vṛíjî, to shun, avoid. The long ई indicates the absence of the augment इट् in the Nishṭhâ.

Pre. वर्जयति or वर्जति । But वृक्ते is Adâdi No. 19; and वृङ्क्ते and वृणक्ति is Rudhâdi No. 24, I Fut. वर्जिता ।

वृञ् २७१ आवरणे ।

वारयति-वरति-वरते । वरिता-वरीता ।

271. √vṛiñ, to cover.

Pre. वारयति or वरति । A. वरते । cf. वृणोति, वृणुते of Svâdi No. 8; and वृणीते of kryâdi No. 20, I Fut. वरिता or वरीता ।

जॄ २७२ वयोहानौ ।

जारयति-जरति । जरिता-जरीता ।

272. √jṛî, to grow old. Pre. जारयति or जरति । I Fut. जरिता or जरीता ।

ज्रि २७२ क । च ।

ज्राययति-ज्रयति । ज्रेता ।

272A. √jri cha, to grow old. Pre. ज्राययति or ज्रयति । I Fut. ज्रेता ।

रिच २७३ वियोजनसंपर्चनयोः

रेचयति-रेचति । रेक्ता .

273. √richa, 1. to separate, 2. to unite. Pre. रेचयति or रेचति । I Fut. रेक्ता ।

शिष २७४ असर्वोपयोगे ।

शेषयति-शेषति । शेष्टा । अशिषत् । अयं विपूर्वोऽतिशये ।

274. √śisha, to leave as remainder, spare. It is generally preceded by the preposition वि meaning to excel. Thus विशेषयति or विशेषति ।

Pre. शेषयति or शेषति । I Fut. शेष्टा । Aor. अशिषत् ।

तप २७५ दाहे ।

तापयति-तपति । तप्ता ।

275. √tapa to burn. Pre. तापयति or तपति । I Fut. तप्ता ।

तृप २७६ तृप्तौ ।

'संदीपने' इत्येके । तर्पयति-तर्पति । तर्पिता ।

276. √tṛipa, to please. Kshîrasvâmî says it means संदीपने 'to kindle'. This root is not Aniṭ. The तृप् of the Divâdi class is Aniṭ.

Pre. तर्पयति or तर्पति । But तृप्यति is Divâdi No. 86, and तृपति is Tudâdi No. 26, I Fut. तर्पिता ।

छृदी २७७ संदीपने ।

छर्दयति-छर्दति । छर्दिता । छर्दिष्यति । 'सेऽसिचि-' (२५०६) इति विकल्पो न । साहचर्यादत्र रौधादिकस्यैव ग्रहणात् । 'चप छुप छृप संदीपने' इत्येके । चर्पयति । छर्पयति ।

277. √chhṛidî, to kindle. The root छृद mentioned in sûtra VII. 2 57, S. 2506 does not refer to the present root, but to the Rudhâdi root, because the other roots read along with it there belong to that class, consequently there is no optional adding of the augment इट्।

Some read here the following three additional roots: √chṛipa as चर्पयति; √chhṛipa as छर्पयति; and √dṛipa, as दर्पयति।

Pre. छर्दयति or छर्दति। But छृन्ते, छृणत्ति is Rudhâdi No. 8, I Fut. छर्दिता। II Fut. छर्दिष्यति। Past Parti. Pass. छृण्णः। Act. छृण्णवान्।

दृभी २९८ भये।

दर्भयति-दर्भति। दर्भिता।

278. √dṛibhî, to fear.

Pre. दर्भयति or दर्भति। I Fut. दर्भिता। Past Parti. Pass. दृब्धः।

दृभ २९९ संदर्भे।

अयं तुदादावीदित्।

279. √dṛibha, to tie, fasten, string together. This root is ईदित् in the Tudâdi class. It is conjugated like the last, but as it has no indicatory long ई, the nishthâ is सेट्।

Pre. दर्भयति or दर्भति। The Tudâdi form is दृभति। Past Parti. Pass. दर्भितः।

श्रथ २८० मोक्षणे।

'हिंसायाम्' इत्येके।

280. √śratha, to untie, loosen, (to kill). Some say it means 'to hurt' or to injure'. Pre. श्रथयति or श्रथति। See श्राथयति No. 13, for 'he endeavours'; श्रथयति। 'he is weak' in Kathâdi.

मी २८१ गतौ।

माययति-मयति। मेता।

281. √mî, to go, move.

Pre. माययति or मयति। cf. मीनीते, मिनाति of the kryâdi No. 4; मिनोति, मिनुते of the Svâdi No. 4, I Fut. मेता। Desid. मिमीषति।

ग्रन्थ २८२ बन्धने।

ग्रन्थयति-ग्रन्थति।

282. √gratha, to fasten, tie. Pre. ग्रन्थयति or ग्रन्थति।

शीक २८३ आमर्षणे।

283. √śika, to be patient. Pre. शीकयति or शीकति। cf. शीकते 'he sprinkles' Bhuâdi No. 75. I Fut. शीकिता।

चीक २८४ च।

284. √chîka cha, to endure, bear, suffer.

Pre. चीकयति or चीकति। I Fut. चीकिता।

अर्द् २८५ हिंसायाम् ।

स्वरितेत् । अर्दयति-अर्दति-अर्दते ।

285. √arda, to injure, hurt, kill. It is Svaritet.

Pre. अर्दयति or अर्दति or अर्दते । cf. Bhuadi No. 56.

हिसि २८६ हिंसायाम् ।

हिंसयति-हिंसति । 'हिनस्ति' इति श्नमि गतम् ।

286. √hisi, to hurt, injure, kill. The णिच् would have been optional by the very fact that it has an indicatory इ। Its inclusion in the युजादि list appears superfluous.

Pre. हिंसयति or हिंसति । But हिनस्ति is Rudhadi No. 19.

अर्ह २८७ पूजायाम् ।

287. √arha, to worship. Pre. अर्हयति cf. No. 192. or । अर्हति ।

आङः षद् २८८ पद्यर्थे ।

आसादयति-आसीदति । 'पाघ्रा-' (२३६०) इति सीदादेशः । आसत्ता । आसात्सीत् ।

288. √âṅah shada, to approach, go to, reach. The √shada preceded by the preposition आ is optionally conjugated in the Churâdi class.

Pre. आसादयति or आसीदति । The सीद is substituted for षद by VII. 3. 78. S. 2360 in the Bhuâdi. See No. 907, I Fut. आसत्ता । Aor. आसात्सीत् ।

शुन्ध २८९ शौचकर्मणि ।

शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ।

289. √śundha, to be purified or cleansed, to cleanse.

Pre. शुन्धयति or शुन्धति । cf. Bhuâdi No. 74, which is however intransitive. I Fut. शुन्धिता । Aor. अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ।

छद् २९० अपवारणे ।

स्वरितेत् ।

290. √chhada, to cover. It is svaritet.

Pre. छादयति or छदति or छदते । But छदयति is ghatâdi.

जुष २९१ परितर्कणे ।

परितर्कणमूहो हिंसा वा । 'परितर्पणे' इत्यन्ये । परितर्पणं परितृप्तिक्रिया । जोषयति-जोषति । प्रीतिसेवनयोर्जुषत इति तुदादौ ।

291. √jusha, to hurt, to be satisfied. The word paritarkana means 'to reason' 'to injure'. Kshîra Swâmî says the root means 'to be satisfied'. It is conjugated in the Tudâdi also. See No. 8.

Pre. जोषयति or जोषति ।

धूञ् २९२ कम्पने ।

वाह्वित्यधिकृत्य । * धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः * । धूनयति-धवति-धवते । केचित्तु 'धूञ्प्रीणोः-' * इति पठित्वा प्रीणातिसाहचर्याद्धुनातेरेव नुकमाहुः । धावयति । अयं स्वादौ क्र्यादौ तुदादौ च । स्वादौ ह्रस्वश्च । तथा च कविरहस्ये—

'धूनोति चम्पकवनानि धुनोत्यशोकं चूतं धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ;
वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्यत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीश्च ॥'

292. √dhûñ, to shake, agitate, cause to move. Under the rules applying to णिच्, we find the following vârtika under sûtra VII. 3. 37. S. 2585, in which the anuvṛitti of णौ "when णि follows," is current from VII 3. 36 S. 2570 :—

Vârtika.—It should be stated that the roots dhûñ and prîñ take the augment नुक् when the affix णि follows.

Thus धूनयति or धवति or धवते। Some read this vârtika as धूञ् प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः । and because धूञ् is found in the company of प्रीणाति, they would confine the augment नुक् to the धू of the kryâdi class and not to the Churâdi धू. According to them, it is conjugated as धावयति ।

This root is Svâdi No. 9; kryâdi No. 17; and Tudâdi No. 105. The उ is short in the Svâdi. Thus we find in the above verse of Kavirahasya all the different conjugations of the √dhû.

Pre. धूनयति or धावयति or धवते ।

प्रीञ् २९३ तर्पणे ।

प्रीणयति। '* धूञ्प्रीञोः-*' इति हरदत्तोक्तपाठे तु। प्राययति-प्रयति-प्रयते ।

293. √prîn, to please, satisfy. If we apply the vârtika given under the last root, then we get नुक् augment, and the form will be प्रीणयति । But if we follow the opinion of Haradatta, who reads the vârtika as धूञ्प्रीञोः &c., then there will be no नुक् augment; and the form will be प्राययति ।

Pre. प्रीणयति or प्राययति । Without णिच्, प्रयति or प्रयते ।

श्रन्थ २९४ ग्रन्थ २९४ क । संदर्भे ।

294. √śrantha, 294A. √grantha, to fasten, tie.

Pre. श्रन्थयति or ग्रन्थयति or श्रन्थति, ग्रन्थति । of. श्रथ्नाति, ग्रथ्नाति Kryâdi No. 41; श्रन्थते, ग्रन्थते Bhuadi.

आप्लृ २९५ लम्भने ।

आपयति-आपति । आपत् । आप्ता । स्वरितेदयमित्येके । आपते ।

295. √âplri, to obtain. Some say this root is svaritet.

Pre. आपयति or आपति or आपते । I Fút. आप्ता । Aor. आपत् with अङ् because the root has an indicatory लृ ।

तनु २९६ श्रद्धोपकरणयोः ।

'उपसर्गाच्च दैर्घ्ये' । तानयति । वितानयति-तनति । वितनति । 'चन श्रद्धोपहननयोः' इत्येके । चानयति-चनति ।

296. √tanu, 1. to confide, trust, place confidence in. 2. to help, assist, aid. When preceded by an upasarga it means to extend. Some read at as √chana to trust,' 'to kill.' Pre. तानयति । वितानयति । तनति । वितनति । चानयति । चनति । cf. चनयति । of the Ghatâdi.

वद २९७ संदेशवचने ।

वादयति । स्वरितेत् । वदति-वदते । अनुदात्तेदित्येके । ववदतुः । ववदिथ । ववदे । वदिता ।

297. √vâda, to cause to speak or say; to cause to sound; play on a musical instrument. This root is svaritet. Some say it is anudâttet.

Pre. वादयति or वदति। A. वदते। Per. ववाद। A. ववदे। ववदतुः। ववदिथ। Bene. वद्यात्।

वच २९८ परिभाषणे।

वाचयति-वचति। वक्ता। अवाक्षीत्।

298. √vacha, to speak. Pre. वाचयति or वचति। I Fut. वक्ता। Aor. अवाक्षीत्।

मान २९९ पूजायाम्।

मानयति-मानति। मानिता। विचारणे तु भौवादिको नित्यसन्नन्तः। स्तम्भे मानयते। इत्याकुस्मीयाः। मन्यत इति दिवादौ। मनुत इति तनादौ च।

299. √mâna, to honour, to worship. When it means 'to reflect,' it is Bhuâdi and invariably followed by सन्। When meaning 'to stop,' it is read in the Akusmiya class, and we have मानयते। In the Divâdi we have मन्यते। (No. 67.); in the Tanâdi मनुते (No. 9).

Pre. मानयति or मानति। I Fut. मानिता।

भू ३०० प्राप्तावात्मनेपदी।

भावयते-भवते। णिच्संनियोगेनैवात्मनेपदमित्येके। भवति।

300. √bhû, to obtain, gain. It is Atmanepadi. Some say it is Atmanepadi only then when णिच् is joined to it. Otherwise it is Parasmaipadi; as भवति and never भवते।

Pre. भावयते or भवते। According to others भवति। I Fut, भविता।

गर्ह ३०१ विनिन्दने।

301. √garha, to blame, censure, reproach.

Pre. गर्हयति or गर्हति। cf. Bhuâdi गर्हते No. 667.

मार्ग ३०२ अन्वेषणे।

302. √mârga, to seek. Pre. मार्गयति। But मृगयते is kathâdi. I Fut. मार्गिता। Pre. Parti. Atmane मार्गणः।

कठि ३०३ शोके।

उत्पूर्वोऽयमुत्कण्ठायाम्। कण्ठत इत्यात्मनेपदी गतः।

303. √kaṭhi, to mourn, grieve for. When preceded by उत् it means 'to be anxious'. कण्ठते is Atmanepadi already taught before. Pre. कण्ठयति or कण्ठति। But कण्ठते is Bhuâdi No. 283, and कठति (Bhûadi NO. 356). I Fut. कण्ठिता।

मृजू ३०४ शौचालंकारयोः।

मार्जयति-मार्जति। मार्जिता-मार्ष्टा।

304. √mṛijû, 1. to wipe or wash off, cleanse. 2. to deck, adorn. The इट् is optional because of the indicatory ऊ।

Pre. मार्जयति or मार्जति। I Fut. मार्जिता or मार्ष्टा। Past Parti. Pass. मृष्टः।

मृष ३०५ तितिक्षायाम् ।

स्वरितेत् । मर्षयति-मर्षति-मर्षते । मृष्यति-मृष्यते इति दिवादौ । सेचने अपि मर्षति ।

305. √mṛisha, to suffer, endure, put up with.

Pre. मर्षयति or मर्षति । A. मर्षते । But मृष्यते or ति is Divâdi No. 55; and मर्षति "he sprinkles" is Bhuâdi. No 739.

धृष ३०६ प्रसहने ।

धर्षयति-धर्षति । इत्याधृषीयाः ।

306. √dhṛisha, to assail, attack, outrage. According to Śâkatâyana the root has an indicatory आ । The Nishṭhâ is therefore धृष्टः । Some read the root धष बन्धने here. Pre. धर्षयति । I Fut. धर्षिता or धृषिता ।

Here end the Yujâdi or Adhṛishîya roots.

अथादन्ताः ।

Sub-section *Kathâdi Roots.*—Now all the roots taught hereafter end in a short अ ।

कथ ३०७ वाक्यप्रबन्धे ।

अल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वान्न दीर्घसन्वद्भावौ । अचकथत् ।

307. √katha, to tell, narrate. The final अ in कथ is part of the root and not indicatory. The result of which is that when this अ is elided, the substitute Zero becomes sthânivat and prevents vṛiddhi. Thus कथ + णिच् + शप् + ति = कथ् + णिच् + शप् + ति (the अ is elided by VI 4. 48. S. 2308). This elided अ becomes sthânivat for the purposes of purvaviddhi, under I. 1. 57. S. 50, the substitution of vriddhi for the penultimate by VII. 2. 116. S. 2282, does not take place, for the अ in क is not penultimate. Hence we get कथयति and not काथयति ।

Moreover as there is the elision of the vowel अ of the root कथ by VI. 4. 48. S. 2308, the root is अग्लोपिन्, and therefore, in the Aorist there is neither the lengthening by VII. 4. 94. S. 2318, nor the San-vadbhâva, taught in VII. 4. 93. S. 2316. We have अचकथत् ।

Other uses of making the final अ a portion of the root will be mentioned later on as occasion requires. Pre. कथयति । Aor अचकथत् ।

वर ३०८ ईप्सायाम् ।

वरयति । वारयतीति गतम् ।

308. √vara, to ask for, choose.

Pre. वरयति । While वारयति has been taught before. See No. 271.

गण ३०९ संख्याने ।

गणयति ।

309. √gaṇa, to count, number, enumerate. In forming the aorist a long ई is optionally substituted for the अ of ग by the following sûtra.

२५७३ । ई च गणः । ७ । ४ । ९७ ।

गणेरभ्यासस्य ईत्स्याच्चङ्परे णौ । चादत् । अजगणत्-अजीगणत् ।

2573. In the Reduplicate Aorist of the णिच् ending roots ई is substituted optionally for the vowel of the reduplicate in गण् ॥

As अजीगणत् or अजगणत् ॥ गण is a root which ends in अ, and this अ being elided by VI. 4. 48 before the affix णि, the rule VII. 4. 93, does not apply to it, because there is an ak-lopa here, so in the other alternative, it has its natural अ ।

Pre. गणयति । Aor. अजीगणत् or अजगणत् । Nouns :—गणिका । गाणिक्यम् ।

शठ ३१० श्वठ ३१० क । सम्यगवभाषणे ।

310. √śaṭha, 310A. √śvaṭha, to speak ill of, to speak well or elegantly. Some read अभाषणे ।

Pre. शठयति । श्वठयति । But शाठयति and श्वाठयति in Gatyâdi, and शाठयते in âkusmiya ; and शठति is Bhuâdi No. 321.

पट ३११ वट ३११ क । ग्रन्थे ।

311. √paṭa, 311A. √vaṭa, to string, or weave.

Pre. पटयति । But पाटयति 'he speaks' has been taught before. पटति 'he moves' is Bhuâdi No. 318. So also वटयति । But Bhuâdi is वटति No. 322, and the causative of it is वाटयति 'he causes to surround.' वटयति is ghaṭâdi No. 816.

रह ३१२ त्यागे ।

अररहत् ।

312. √raha, to quit, leave, abandon. Pre. रहयति । But रहति Bhuâdi No. 767 ; and रंहति 'he goes' No. 768. Aor. अररहत् ।

स्तन ३१३ गदी ३१४ देवशब्दे ।

स्तनयति । गदयति । अजगदत् ।

313. √stana. 314. √gadî, to thunder, roar loudly. The long ई is the sign of the dual case in स्तनगदी ।

Pre. स्तनयति । Aor. अतस्तनत् । Desid. तिस्तनयिषति । स is not changed to ष as the root is not षोपदेश । Noun स्तनयित्नु ।

314. √gadî. Pre. गदयति । But गदति Bhuâdi No. 52.

पत ३१५ गतौ वाणिजन्तः ।

पादन्त इत्येके । आद्ये पतयति-पतति । पतयांचकार । अपतीत् । द्वितीये पातयति । अपीपतत् ।

Gana Sutra :—Optionally the verb √pata takes णिच् when meaning 'to go'. Some say the option refers not to णिच् but to its being adanta (ending in a short अ). According to the first view we have पतयति or पतति । Per. पताञ्चकार । Aor. अपतीत् । According to the second view we have Pre. पातयति । Aor. अपीपतत् ।

315. √pata, 'to go'.

Pre. पतयति or पतति । I. पातयति or पतयति । Per. पतांचकार । The Perfect is periphrastic, as the root contains more than *one* vowel (*i e., pata*). Not so the Bhuâdi √pata No. 898. But if वा refers to अदन्त, then the Per. is पतयां चकार । Aor. अपतीत् or अपीपतत् । Noun :—पतयालुः ।

पष ३१६ अनुपसर्गात् ।

गतावित्येव । पषयति ।

316. √pasha, when not preceded by a preposition, means 'to go,' and takes णिच् ।

Pre. पषयति । But it is Bhuâdi when preceded by an upasarga, as प्रपषति । The anuvritti of वा is taken here by some. According to them the root is optionally अदन्त । Thus we have पाषयति also.

स्वर ३१७ आक्षेपे ।

स्वरयति ।

317. √svara, to find fault, blame, reprove, censure.

Pre. स्वरयति । But स्वरति 'he makes sound' is Bhuâdi.

रच ३१८ प्रतियत्ने ।

रचयति ।

318. √racha, to arrange, prepare, make ready. Pre. रचयति ।

कल ३१९ गतौ संख्यानेच ।

319. √kala, to go, 2. to enumerate, calculate. Pre. कलयति । But कालयति 'He throws' is No. 64; and कलते is Bhuâdi No 526, Noun :—कलिः 'the period or unit of astronomical calculation.'

चह ३२० परिकल्कने ।

परिकल्कनं दम्भः शाठ्यं च ।

320. √chahâ, to be proud or haughty. The word parikalkana means pride and deceit. Pre. चहयति । See the section Ghaṭâdi for this root The Bhuâ li is चहति । No. 765.

मह ३२१ पूजयाम् ।

महयति । महतीति अपि गतम् ।

321. √maha, to honor, worship. Pre. महयति । But महति is Bhuâdi No. 766.

सार ३२२ कृप ३२३ श्रथ ३२४ दौर्बल्ये ।

सारयति । कृपयति । श्रथयति ।

322. √sâra, 323. √kṛipa. 324. √śratha, to be weak. Pre. सारयति।

323 √kṛipa. Pre. कृपयति But cf. कल्पयति from कृपूसामर्थ्ये (No. I. 779) and कल्पते from Bhuâdi No 799.

324. √sratha.

Pre. श्रथयति । But श्राथयति 'He tries' is No. X. 13, and श्राथयति 'He releases' is No. X. 282, while श्रथति is âdhrishîya.

स्पृह ३२५ ईप्सायाम् ।

325. √spṛiha, to desire. Pre. स्पृहयति । Noun :—स्पृहयालुः ।

भाम ३२६ क्रोधे ।

अबभामत् ।

326. √bhâma, to be angry.
Pre. भामयति । But भामते is Bhuâdi No. 468. Aor. अबभामत् ।

सूच ३२७ पैशून्ये ।

सूचयति । अषोपदेशत्वान्न षः । असूसुचत् ।

327. √sûcha, to trace out, spy, ascertain.
Pre. सूचयति । Aor. असूसुचत् । The स is not changed to ष, as the root is not षोपदेश । Inten. सोसूच्यते । स not changed to ष ।

खेट ३२८ भक्षणे ।

तृतीयान्त इत्येके । 'खोट' इत्यन्ये ।

328. √kheṭa, to eat. Some read it as खोट √khoṭa and √kheḍa.
Pre. खेटयति । खोटयति । The Bhuâdi form is खेटति । Noun :—आखेटना ।

क्षोट ३२९ क्षेपे ।

329. √kshoṭa, to throw. Pre. क्षोटयति ।

गोम ३३० उपलेपने ।

अजुगोमत् ।

330. √goma, to plaster with cowdung. Pre. गोमयति । Aor. अजुगोमत् ।

कुमार ३३१ क्रीडायाम् ।

अचुकुमारत् ।

331. √kumâra, to play. Pre. कुमारयति । Aor. अचुकुमारत् ।

शील ३३२ उपधारणे ।

उपधारणमभ्यासः ।

332. √śîla, to study, practise repeatedly. The word upadhâraṇa means 'practice'. Pre. शीलयति । But शीलति 'he meditates' is Bhuâdi No. 556, Past Parti. Pass. शीलितः ।

साम ३३३ सान्त्वप्रयोगे ।

अससामत् । 'साम सान्त्वने' इत्यतीतस्य तु असीषमत् ।

333. √sâma, to appease, conciliate, soothe.
Pre. सामयति । Aor. अससामत् । But असीषमत् from the root साम सान्त्वने which has been taught before. *Quere.* No where before has the root साम सान्त्वने been taught in the current texts of the Siddhânta Kaumudi or Dhâtupâṭha. Mâdhava also refers to साम सान्त्वने here, but no where has he given it separately. Others say that the root षान्त्व सामप्रयोगे No. 33, should be read as two roots (1) सान्त्व (2) साम ; and प्रयोगे is their meaning.

वेल ३३४ कालोपदेशे ।

वेलयति । 'काल' इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति ।

334. √vela, to count the time. Some, say काल is a separate root; and not the meaning of वेला । Pre. वेलयति । कालयति । Noun :—वेला ।

पल्यूल ३३५ लवनपवनयोः ।

335. √palyûla, 'to salt,' 'to purify.' The word palyula means 'soap.' As in the Taittariya Samhita नास्य पल्पूलनेन वासः पल्पूलयेयुः । Pre. पल्यूलयति ।

वात ३३६ सुखसेवनयोः ।

'गतिसुखसेवनेषु' इत्येके । वातयति । अववातत् ।

336. √vâta, 1. to go: 2, to make happy; 3. to serve.
Pre. वातयति । Aor. अववातत् ।

गवेष ३३७ मार्गणे ।

अजगवेषत् ।

337. √gavesha, to seek, search, to hurt. Pre. गवेषयति । Aor. अजगवेषत् ।

वास ३३८ उपसेवायाम् ।

338. √vâsa, to scent, perfume, incense, fumigate, make fragrant; to steep, infuse; to spice, season. Pre. वासयति । Compare वस्ते Adâdi No. 13; and वस्यति 'he stops' Divâdi No. 105, Noun :—वासना ।

निवास ३३९ आच्छादने ।

अनिनिवासत् ।

339. √nivâsa, to dress. Pre. निवासयति । Aor. अनिनिवासत् ।

भाज ३४० पृथक्कर्मणि ।

340. √bhâja, to divide, distribute. Pre. विभाजयति ।

सभाज ३४१ प्रीतिदर्शनयोः ।

'प्रीतिसेवनयोः' इत्यन्ये । सभाजयति ।

341. √sabhâja, 1. to please, 2. to show. According to others it means 'to please' and "to serve.' Pre. सभाजयति ।

ऊन ३४२ परिहाणे ।

ऊनयति । 'ओः पुयण्जि–' (२५७७) इति सूत्रे 'पययोः' इति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहो लिङ्गं 'णिचि अच आदेशो न स्याद्द्वित्वे कार्ये' इति । 'यत्र द्विरुक्तावभ्यासोत्तरखण्डस्याद्योऽप्रक्रियायां परिनिष्ठिते रूपे वावर्णो लभ्यते तत्रैवायं निषेधः' । ज्ञापकस्य सजातीयापेक्षत्वात् । तेन 'अचिकीर्तत्' इति सिद्धम् । प्रकृते तु न शब्दस्य द्वित्वं तत ऊत्तरखण्डेऽल्लोपः । औननत् । माभवानूननत् ।

342. √ûna, to leave deficient or unfinished, to lessen, diminish. Pre. ऊनयति । Aor. अ+ऊनिनत् or औननत् । Noun :—माषोनः ।

In forming its aorist, the syllable न is reduplicated in order to obtain the desired form औननत् which is done by first reduplicating the न and then eliding the अ by force of the affix णिच्. Of course, this is an unusual procedure, but in following the ordinary procedure the difficulty is this; if in जन+णि+चङ् we elide the अ of न first and this we must do, because elision taught later should be applied first, then the only syllable that we can reduplicate will be नि formed by न्+इ of णिच्, and the form would be अौनिनत् । Nor can the sûtra द्विर्वचनेऽचि help us (whether we interpret that sûtra to mean that the elided अ is *sthânivat* for the purposes of reduplication or that the elision should not take place when there is reduplication yet to be done); because the affix णिच् does not cause reduplication and therefore द्विर्वचनेऽचि does not apply to it. To get out of this difficulty, we take the help of the *jnâpaka* of VII. 4. 80. S. 2577, *viz.*, the existence of the following rule:—Though णिच् is not the cause of reduplication, yet the substitution to be caused by it does not take place or is to be considered as *sthânivat* for the purposes of reduplication

The *jnâpaka* is arrived from the whole sûtra according to some. By VII. 4. 80 S. 2577, the following forms are evolved विभावयिषति, लिलावयिषति, जिजावयिषति, from √bhû, √lû and √jû, by changing the ऊ of the reduplicate in to इ. Now, had णिच् been allowed to operate first, there would have been no ऊ in the reduplicate, but the प्, ल् and ज would have been followed by अ, and this अ would have been changed to इ by the ordinary rule of VII. 4. 79 S. 2317. It is only when णिच् is added that there is a possibility of प, &c. being followed by अ, otherwise not.

Objection.—Admitting that the forms विभावयिषति &c. would have been obtained by the application of VII 4. 79 S. 2317 without the help of VII. 4. 80. S. 2577 yet, this latter rule is necessary for the purposes of the forms like पिपविषते, यियविषति from the √pû & √yu. Because by the ordinary rule, the forms would have been पुपविषते and युयविषति hence the necessity of S. 2577. Hence that sûtra, as a sûtra, cannot be the jñâpaka of the rule given above, for it has its scope here. The इट् augment is added to the सन् in the case of these two roots √pû and yu (by VII. 4. 74 S. 2626 and VII. 2. 49 S. 2618) and as the affix सन् assumes the form इस्, and as it is the cause of reduplication, as well as of guṇa, the latter will not take place till reduplication is over, for द्विर्वचनेऽचि applies here. Thus पू+इस+ति=पुपू+इसति=पुपोइसति=पुपविषति । So also युयविषति । Now nothing can change the उ to इ but this sûtra. In fact only these two roots require this sûtra, because their Desiderative takes the augment इट् and so is not कित् ।

Therefore the author says the use of the class term उ and the pratyâhâra यण् instead of प and व is the real *jnâpaka* here. For as the necessity of the sûtra is only to evolve the two forms पिपविषते and यियविषति, while other forms can be evolved by the ordinary rules of सन्यतः &c. Pâṇini would have made the sûtra ओः पययोरपरयोः । His not having made it so, is the jñâpaka that णिच् does not produce its effect till the reduplication is not over. For had it produced its effect first, then अमीमवत्, अमीभवत्, अरीरवत्, अलीलवत् अजीजवत् (the चङ् aorists of मू, भू, रु, लू and जु, and चङ् is treated like सन्), could have been evolved by the ordinary rule of सन्यतः, and there would have been no उ in the reduplicate to operate upon by ओः पु &c. Therefore the employment of पु instead of प, and of यण् pratyahâra instead of य is useless: hence we say this is ज्ञापकः of the above rule. The operation of the jñâpaka is formed where the sûtra ओः पुयण् &c. does not apply; as in पुस्रावयिषति, उडुडावयिषति Aor. औड्डवत् तुतावयिषति Aor. अतूतुवत्, ऊर्णुनावयिषति Aor. और्णुनवत्, पुस्फारयिषति Aor. अपस्फुरत् ।

In the formation of the forms in लिट् or ardhdhatuka where guṇa is applicable the letter ऐ is changed to आ by the sûtra विभाषालीयतेः

जन + णिच् + चङ् + त = जन् + णिच् + चङ् + त = ऊनिनि + चङ् + त = ऊनिनत् with अट् = औनिनत् ।

When we elide the अ of ऊन before the णि and चङ्, because the rule of elision is subsequent to that of reduplication, and also because it is antaranga, then we get the stem ऊनि, a root which begins with a vowel, and in its reduplication the sûtra अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2. S. 2176) applies, and so नि is reduplicated, and we get the above form औनिनत् ।

But this is not the desired form: the correct form is औननत् । This cannot be obtained without reduplicating न । Nor can you say that by applying the sûtra द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59. S. 2243.), the elided अ of ऊन will be sthânivat for the purposes of reduplication and that न will be reduplicated and not नि । That sûtra applies where the *cause* of reduplication follows such elided अ । But here the अ is elided by णिच् which is not the cause of reduplication, and so that sûtra does not help you. Therefore our author says: "In the sûtra VII. 4. 80. 6. 2577 Pâuini has used पु, यण्, जि, while प, यय् would have been sufficient; the very fact of Pânini's using the word पु denoting the whole class of labials, the word यण् denoting the letters included in that pratyâhâra, and ज, indicates, that the substitution for the vowel does not take place befere णिच् when reduplication is to be done.

The meaning is this. The sutra VII. 2. 74. S. 2626 ordains the augment इट् to the affix सन् after the root पूङ्; and the sûtra VII. 2. 49. S. 2618 similarly ordains इट् to सन् after the root यु (यौति). Thus पू + इ + स + ति, and यु + इ + स + ति, here the affix इ causes guṇa, and we have पवि + सति, and सन् causes reduplication and by the sthânivadbhâva of द्विर्वचनेऽचि or the prohibition of substitution by the above vârtika, the reduplication will be of the stem ending in उ, thus पु पवि + सति, and युयवि + सति = पुपविषति and युयविषति । Now applies VII. 4. 80. S. 2577, and उ is changed to इ । Therefore in order that the उ of the reduplicate may be changed to इ, the word प, यप् have not been used by Pâṇini, but पु, and यण् । Otherwise the forms पिपविषते or ० ति could not be formed, by substituting इ for the उ of the reduplicate.

Moreover, if you say that by using the terms पु and यण् the rule is made applicable to all the labials, as a class, and so also to all semi-vowels and that thus we get अबीभवत्, अमीमवत्, अरीरवत्, अलीलवत्, अजीजवत्, बिभावयिषति, मिमावयिषति, रिरावयिषति, लिलावयिषति । We reply that these forms could have been got without that sûtra. For after changing the ऊ to अव् or आव् as required, we reduplicate the stem ending in अव् or आव् and then for the अ of the reduplicate we substitute long ई, by VII. 4. 79. S. 2317 and VII. 4. 94. S. 2318. Therefore the mention of पु, यण् is useless in that sûtra.

Consequently we say that the sûtra indicates by implication the existence of the above maxim, that the substitution required by णिच् does not take place in the case of a vowel, when a reduplication is to take place. In other words, the substitution is postponed, till the reduplication is not effected. After that the substitution takes place.

Moreover this prohibition, that a substitution caused by णिच्, does not take place, is qualified by this further proviso: "This prohibition applies only there, where by reduplication, the first vowel of the second portion of the stem next to the reduplicate is अ, whether original or obtained by the application of any rule."

The utility of the maxim obtained from the implication of ओः पुयण् जि &c. is illustrated in the following example. यु+णिच्+इट्+सन्+ति=युयावयिषति । The चङ् aorist is अयुयवत् । Similarly "he acts like उडु" is उडवति । Here to the nomina base उडु we add क्विप् under the vârtika to S. 2665, and we get the *root* उडु. To this we add णिच् and सन् । We get उडुडावयिषति; the चङ् aorist is औडुडवत् । Similarly from the sûtra Dhâtu तु, we have with णिच् and सन्, the form तुतावयिषति, the चङ् aorist is अतूतवत् । Similarly नुनावयिषति and अनूनवत् । पुस्फारयिषति, अपुस्फुरत् । The आ in the last example is by VI. 1. 54 S. 2569, and we have अपुस्फरत् । Here the उ appears in the reduplicate. If there had not been the above jñâpaka rule we would have got the forms पिपावयिषति &c. Considering all these points, the author of the vârtikas, Kâtyâyana says: "The पु and यण् in the sûtra VII. 4. 80 indicate by implication that the substitute of a vowel caused by णि is sthânivat to the original." This sthânivadbhâva is illustrative of the prohibition also: namely that the substitution for the vowel does not take place till the reduplication is not done. Therefore, Bhattoji Dikshita has given the above rule in the form of a prohibition, rather than an affirmation. For prohibition is also illustrative of the sthânivadbhâva.

Question.—If this be a general rule, then from the root कृतसंशब्दने, we get the following form in the aorist. कृत+णिच्+चङ्+त. Here we reduplicate first, and get चृ+कृत+णिच्+अ+त=चर्+कृत+णिच्+अ+त (VII. 4. 66. S. 2244)=अचर्कीर्तत् । But this is incorrect.

Answer.—In order to prevent this, we have added the proviso, that the above rule will not apply when the substitution caused by णि is not, such as ends in अ । Here the substitution caused by णिच् is not अ ending. The *uttarakhanda* or the portion of the stem next to the reduplicate may contain either an original अ, or the अ of the affix चङ् । Thus in औजढत् or औननत् the uttarakhaṇḍa of the stem is ढ् and न् without any अ of their own; the अ that is seen in them is the अ of चङ्; so they have no अ in their परिनिष्ठित state, so the author has used the additional word प्रक्रिया । They get an अ in the state of evolution. While in the case of चुषावयिषति &c. there is no अ in the prakriyâ state, for there the vowel is (चुषौ+णि+इट्+षति) औ; and it is in parinishṭhita state that we get आ of षा ॥

Moreover a jñâpaka rule applies to cases *sui generis* and not to every case indiscriminately. Therefore we have the form अचिकीर्त्तत् and not अचकीर्त्तत् । For the jñâpaka is derived here from the sûtra पुयण् जि &c., where *always* the uttarakhaṇḍa of the stem will have the letter अ; and so the jñâpaka is confined to such cases only.

In the case of जन, before चङ्, we reduplicate the न first, and *then* elide the अ, as जन+णिच्+चङ्+त = जनन+णिच्+चङ्+त = जनन्+णिच्+चङ्+त (VI. 4. 48. S. 2308)=जनन्+चङ्+त (VI. 4. 51. S. 2313.)=जननत् ।

ध्वन ३४३ शब्दे ।

अदध्वनत् ।

343. √dhvana, to sound. Pre. ध्वनयति । The Bhuâdi form is ध्वनति । Aor. अदध्वनत् ।

कूट ३४४ परितापे ।

'परिदाहे' इत्यन्ये ।

344. √kûṭa to be distressed; some say it means to burn. (It means also to invite. See the next root.)

Pre. कूटयति । The form कुटयति belongs to the आकुस्मीय class.

संकेत ३४५ ग्राम ३४६ कुण ३४७ गुण ३४७ क । चामन्त्रणे ।

चात्कूटोऽपि । कूटयति । संकेतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । पाठान्तरम् ।

केत ३४७ ख । श्रावणे निमन्त्रणे च ।

केतयति । निकेतयति 'कुण गुण चामन्त्रणे' । चकारात्केतने ।

345. sanketa. 346. √grâma. 347. √kuṇa. √guṇa to invite.

By force of the word च, we draw in the root कूट also. Thus कूटयति also means 'he invites.' While another reading is केत श्रावणे निमन्त्रणेच । keta 'to be learned' or 'to hear.' 'to invite.' As केतयति and निकेतयति । After this are read the following. √kuṇa. √guṇa 'to invite.' By force of च they have the sense of ketana also. Pre. संकेतयति ।

346. √grâma. Pre. ग्रामयति ।

347. √kuṇa. √guṇa cha. Pre. कुणयति । गुणयति ।

कूण ३४८ संकोचनेऽपि ।

348. √kûṇa, means to contract, close also, in addition to the meanings given to the roots mentioned last. Pre. कूणयति ।

स्तेन ३४९ चौर्ये ।

अतिस्तेनत् ।

349. √stena, to steal. Pre. स्तेनयति । Aor. अतिस्तेनत् । Nouns :—स्तेनः । स्तेयम् । स्तैन्यम् ।

आगर्वादात्मनेपदिनः ।

Section VI. Up to the √garva inclusive, are Atmanepadis.

पद ३५० गतौ ।

पदयते । अपपदत ।

350. √pada, to go or move. Pre. पदयते । The Divâdi form is पद्यते । Aor. अपपदत ।

गृह ३५१ ग्रहणे ।

गृहयते ।

351. √gṛiha, to accept. Pre. गृहयते । Noun :—गृहयालुः ।

मृग ३५२ अन्वेषणे ।

मृगयते । 'मृग्यति' इति कण्ड्वादिः ।

332. √mṛiga, to seek. Pre. मृगयते । The form मार्गयति is आधृषीय ; and मृग्यते is कण्ड्वादि ।

कुह ३५३ विस्मापने ।

353. √kuha, to cheat, deceive, Pre. कुहयते । Nouns :—कुहना । कुहः ।

शूर ३५४ वीर ३५५ विक्रान्तौ ।

354. √śûra. 355. √vîra, to act the hero, be powerful. Pre शूरयते ।

355. √vîra. Pre. वीरयते ।

स्थूल ३५६ परिबृंहणे ।

स्थूलयते । अतुस्थूलत ।

356. √sthûla, to become big or stout ; grow bulky or fat.

Pre. स्थूलयते । Aor. अतुस्थूलत । Nouns ;—स्थूलः । स्थविष्ठः । स्थवीयान् ।

अर्थ ३५७ उपयाच्ञायाम् ।

अर्थयते । आर्तथत ।

357. √artha, to request, beg, supplicate. Pre. अर्थयते । I Fut. अर्थयिता । II. Fut. अर्थयिष्यते । Aor. आर्तथत ।

सत्र ३५८ संतानक्रियायाम् ।

अससत्रत् । अनेकाच्त्वान्न षोपदेशः । सिसत्रयिषते ।

358. √sattra, to perform a sacrifice.

As the root consists of more than one vowel it has not been taught with a ष as its initial. Therefore in the Desiderative the root स remains unchanged. Pre. सत्रयते । Aor. अससत्रत । Desid. सिसत्रयिषते ।

गर्व ३५९ माने ।

गर्वयते । अदन्तत्वसामर्थ्याण्णिज्विकल्पः । 'धातोरन्त उदात्तः' लिटि 'आम्' च फलम् । एवमग्रेऽपि । इत्यागर्वीयाः ।

359. √garva, to be proud. As the root ends in अ, therefore the णिच् is optional. The result of this is that the final of the root is udâtta, by which the accent falls on व and also the Perfect is formed by आम् as the root consists of more than one vowel. So also in the case of the other roots mentioned hereafter. Pre. गर्वयते ।

Here ends the section of आगर्वीय ।

सूत्र ३६० वेष्टने ।

सूत्रयति । असुसूत्रत् ।

360. √sûttra, to tie, to bind. Pre. सूत्रयति । Aor. असुसूत्रत् । Inten. सोसूत्र्यते ।

मूत्र ३६१ प्रस्रवणे ।

मूत्रयति—मूत्रति ।

361. √mûttra, to make water; to micturate.

Pre. मूत्रयति or मूत्रति । Inten. मोमूत्र्यते ।

रूक्ष ३६२ पारुष्ये ।

362. √rûksha, to be severe. Pre. रूक्षयति । The Bhuâdi form रूक्षति ।

पार ३६३ तीर ३६४ कर्मसमाप्तौ ।

अपपारत् । अतितीरत् ।

363. √pâra. 364. √tîra, to accomplish.

Pre. पारयति। तीरयति। Aor. अपपारत् । अतितीरत् ।

पुट ३६५ संसर्गे ।

पुटयति ।

365. √puṭa, to compose, put together. Pre. पुटयति । The form पोटयति 'he speaks' has already been taught before. पुटति 'he embraces is Tudâdi.

धेक ३६६ दर्शने इत्येके ।

अदिधेकत् ।

366. √dheka, to see. This root is given by some. Mâdhava does not give it. Aor, अदिधेकत् ।

कत्र ३६७ शैथिल्ये ।

कत्रयति-कत्रति । 'कर्त' इत्यप्येके । कर्तयति-कर्तति ।

367, √kattra, to relax. Durga reads it as कर्त । Pre. कत्रयति or कत्रति । कर्तयति or कर्तति । Nouns :—कत्रिः । कात्रेयकम् ।

प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ३६८ ।

प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच्स्यादिष्ठे यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावरभावटिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः । अपीपटत् । 'णौ चङि–' (२३१४) इत्यत्र भाष्ये तु 'वृद्धेर्लोपो बलीयान्' इति स्थितम् । अपपटत् । 'तत्करोति तदाचष्टे' । पूर्वस्य प्रपञ्चः । करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रं णिजर्थः । लक्ष्यर्थस्त्वविवक्षितः । 'तेनातिक्रामति' । अश्वेनातिक्रामति अश्वयति । हस्तिनातिक्रामति हस्तयति । 'धातुरूपं च' । णिच्प्रकृतिर्धातुरूपं प्रतिपद्यते । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तथा च वार्तिकम्—'* आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृल्लुक्प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकम्' इति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति । इह 'कंसं हन्' इति स्थिते ।

368. *Gana sutra.*—After every nominal stem the affix णिच् may be added with the force of a verb, and it is then treated like the affix इष्ठन् ।

All the changes which the affix इष्ठन् causes, takes place, when णिच् is added to nouns. The affix इष्ठन् forms superlatives under V. 3. 55 S. 2001 upto V. 3. 65 and changes caused by इष्ठन् are given in sûtra, VI. 4. 154 and the following.

Thus the nominal stem if feminine, becomes masculine when इष्ठन् is added. The same will be the case when णिच् is added: so also there is the elision of टि, the elision of विन् and मतुप्, the elision of यक् &c., the substitution of प्र, स्थ, स्फा &c., and getting the designation of भ । Thus there is elision of टि in पटयति derived from पटु । The णिच् causes the vṛiddhi of the उ of पटु, because the rule of vṛiddhi is subsequent and after the vṛiddhi has taken place, the vârtika causes the elision of टि । Thus in this view, the aorist is अपीपटत् । But in commenting on the sûtra VII. 4. 1 S. 2314. णौ चङि &c. Patanjali says "The lopa-rule is stronger than the rule of vṛiddhi". Therefore in पटु+णि+चङ् if we have टि lopa first, then the equation is पट्+णिच्+चङ्=पट्+0+चङ्=अपपटत् । In this view there is not sanvadbhâva nor lengthening as required by VII. 4. 93 S. 2316, and VII. 4. 94 S. 2318, because there is the elision of उ (the vowel of अक् pratyâhara). The force of णिच् after nominal stems is given by the following.

तद् करोति तद् आचष्टे ॥

Gana sutra—The affix ṇich, coming after a noun, denotes "he does that thing", or 'he declares that thing'

This is an amplification of the last gaṇa sûtra. Doing or declaring whatever is expressed by the noun, is the meaning of the affix णिच् । The senses of the tense affixes लट् &c., is not mentioned here, for they will come as a general rule.

तेनाति क्रामति ॥

Gana sutra—The affix णिच् is added to a nominal base, in the third case in construction, in the sense of 'he excels by means thereof'.

As अश्वेनाति क्रामति=अश्वयति 'he surpasses by means of the horses' so also हस्तयति 'he excels through the elephant.'

धातुरूपं च ॥

Gana sutra.—The nominal base before the affix णिच्, takes the form of a dhâtu. [By force of the word च, other meanings not specified are also included. Thus the following vârtika teaches:—

Vârtika.—After a word formed by a kṛit affix, and denoting a story, there is added the affix ṇich with the force 'he recites or declares that legend; and thereby the kṛit affix is elided and the word resumes its original form, and the base is as if the agent.

Thus कंसवधमाचष्टे=कंसं घातयति 'he declares or recites the story of the killing of Kaṇsa'. Here we have कंसं+इन् । Now applies the following sûtra.

Note:—The Prâtipadika followed by the causative णि, undergoes all the changes, as it would have undergone, had the affix इष्ठ followed it. Those changes are (1) पुंवद्भावः the feminine noun becomes masculine: as,

एनीमाचष्टे = एतयति, श्येतयति ॥ इष्ठ belongs to तसिलादि affixes and causes masculation by VI. 3. 35 S. 836 (2) रभावः—the change of ऋ to र, as पृथुमाचष्टे = प्रथयति, म्रदयति, see VI. 4. 161. S 1785, (3) टिलोपः—as, पटुमाचष्टे = पटयति, लघयति by this sûtra, (4) यणादिपरम् *i.e*, the application of Rule VI. 4. 156 S. 2015 as, स्थूलमाचष्टे = स्थवयति ॥ According to the school of Bhâradvâja, three more purposes are served: (5) विन्मतोर्लुक्—as स्रग्विणमाचष्टे = स्रजयति, वसुमन्तमाचष्टे = वसयति, see V. 3. 65. S. 2020, (6) कन्विधिः—the substitution of कन् for युवन् and अल्प (V 3. 64 S. 2019)—as युवानमाचष्टे or अल्पमाचष्टे = कनयति ॥ (7) प्रादि substitution, as required by VI. 4. 157 S. 2016: as, प्रियमाचष्टे = प्रापयति ॥

Vart:—After words ending in कृत् affixes and describing legends, comes the affix णिच्, when the sense is 'he recites or narrates that'. The कृत् affix is elided, the word resumes its basic (प्राकृतिक) form, and the base is as if the agent, thus कंसवधमाचष्टे = कंसं घातयति ; बलिबन्धमाचष्टे = बलिं बन्धयति ; राजागमनमाचष्टे = राजानम् आगमयति.

Note:—Under the conditions mentioned in the last वार्तिक, the upasarga आ is elided, when duration of time is meant expressing limit. Thus आरात्रिविवासं आचष्टे = रात्रिं विवासयति ; here the आ of आरात्रि is elided.

Note:—Under the conditions mentioned in the last note the affix णिच् has tho sense of 'making wonderful', meaning 'attaining that.' Thus उज्जयिन्याः प्रस्थितो माहिष्मत्यां सूर्योद्गमनं सम्भावयते = सूर्यमुद्गमयति 'going from Ujjain he finds the sun rise in Mahismati (wonderful speed)'.

Note:—When an asterism is in composition and the sense is that of knowing, there comes the affix णिच् after a word ending in कृत् affix, the कृत् affix is elided the word reassumes its basic form and the base is as if the agent. Thus पुष्ययोगं जानाति = पुष्येण योजयति. So also मघाभिर्योजयति.

२५७४ । हनस्तोऽचिण्णलोः । ७ । ३ । ३२ ।

हन्तेस्तकारोऽन्तादेशः स्याच्चिण्णल्वर्जे ञिति णिति । नन्वत्राङ्गसंज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्य प्राप्ता । ततश्चाड्द्वित्वयोर्दोषः । किं च । कुत्वतत्वे न स्याताम् । धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यविज्ञानात् । सत्यम् ।* प्रकृतिवच्च *। इति चकारो भिन्नक्रमः । कारकं च । धात्कार्यम् । हेतुमण्णिचः प्रकृतेर्हन्त्यादेर्हेतुमण्णौ यादृशं कारकं धातावनन्तर्भूतं द्वितीयान्तं यादृशं च कार्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् । 'कर्तृकरणाद्धात्वर्थे' । कर्तुर्व्यापारार्थं यत्करणं न तु वर्धुरादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति । असयति ।

2574. त is substituted for the न् of the root हन् before an affix with an indicatory ञ् or ण्, which causes also the vṛiddhi of the penultimate अ, but the augment is not added before the Aorist-sign चिण्, nor before the Personal ending णल् of the Perfect.

Note:—The anuvṛitti of 'Taddhita' ceases and with it that of कित also which causes Vṛiddhi in Taddhita only. The णित् and ञित् do govern still. Thus घातः (with घञ्), घातयति (with णिच्), घातकः (with ण्वुल्), साधुघातिन् with इन्; घातंघातम् with णमुल् ॥ But जघानि and जघान with चिण्

and वल् ॥ This sûtra has reference to roots, and refers to those affixes only which come after roots (धातुप्रत्यय), therefore not in वार्त्रघ्नः from वृत्रहन् ॥

Thus कंसवधमाचष्टे । Here to the krit formed word कंसवध we add the affix णिच् । Now वध is formed by अप् affix added to हन् by III 3. 76 S. 3253; and thereby हन् is changed to वध् । By the vârtika given above, we drop the krit affix अप्; and then the modification वध् disappears and the original हन् reappears. Thus we get कंसं हन्+णिच् । Now by the present sûtra we substitute त for न । As कंसं+हन्+णिच्=कंसं+घात्+णिच्=कंसं घातयति ।

Now the whole form कंसं हन् gets the designations of anga and dhâtu and not the form हन् alone. Therefore the augment अट् should be placed before कंस in the Imperfect and the aorist and the reduplication should be of कंस and not of हन्. But this is undesirable, for the proper form of the Aorist is कंसमजीघनत् and not something like अचीकंसंहनत् ।

This objection that the whole form कंसंहन् is the anga and the dhâtu, is open to the above objection with regard to the augment अट् and the reduplication. Moreover, there will be no gutturalization of ह into घ or of the change of न into त, for it is the general rule, that when a particular root form is mentioned in a sûtra, the operation ordained by the sûtra, is to be performed on that root form alone when the particular affix follows. Therefore the changes which will take place with regard to the √han will not take place when the root is कंसं हन्.

As in the word वार्त्रघ्नम् there is no change of न into त by the present sûtra; because the root here is not simple हन् but compound of वृत्र+हन् ।

True, this would have been so, but the above vârtika uses the word 'cha' in 'prakṛitivat cha,' and it indicates a different operation, for it is to be read not after प्रकृति but after कारक; *i.e*, प्रकृतिवत् कारकं च । And by the force of the word 'cha', we draw in the word 'kâryam' also. Thus not only the kâraka relation resumes the form of the original, but the *operation* (kâryam) also is the same.

Note:—Though by simply making the kâryam the same as the original, we can get the अट् augment and the reduplication of the original verb, yet by applying the same to kâraka, we get back the original case ending of the noun. By kâryâtideśa we get the ह changed to घ, and न to त । Thus when the noun (or rather compound word) कंसवधः is to be converted to a denominative verb; not only by kâryâtideśa the वधः goes back to its original form हन् and then हन् is operated upon: but the upapada कंस which had lost its case-ending in forming the samâsa, gets back that case-ending by kârakatideśa. Thus the aorist of the denominative verb derived from कंसवधः will be कंसमजीघतत् । Here the accusative case-ending which was latent in कंसवधः becomes manifest as a kâraka relation.

When the णिच् affix of the causative (hetumat) is added to the root √han, the root undergoes certain changes. With regard to the causative affix णिच् the root हन् is the base (prakriti). There is always a particular kâraka relation which a word has before a causative verb, though that case-relation becomes latent when an upapada samâsa is formed, that particular case-relation, as well as the particular operations, such as gutturalisation of ह to घ and त change of न, which take place before the causative णिच् in the case of हन्, both these namely the kâraka relation, and kârya operation re-appear in the case of denominative verbs formed from nouns like कंसवधः &c. As कंसमजीघतत्।

Note:—Similarly from the compound word राजागमनं, we have राजानमागमयति meaning "he declares the coming of the king, or narrates the story of the coming of the king'. So also from देवदत्तपाकं we have देवदत्तेन पाचयति; from रुक्मिणी हरणं we have रुक्मिणीम् or रुक्मिण्या हारयति।

कर्तृ करणाद् धात्वर्थे ॥

Gana sutra.—To the noun denoting the instrument with which the agent operates, is added the affix णिच् with the force of a verb.

The word करण or instrument here means the object by means of which any act is accomplished by the agent and not merely the organs of of sense like eye, ear, &c.

Thus असिना हन्ति = असयति He kills with the sword.'

Note.—Similarly चक्षुषा पश्यति = चक्षयति। Some do not form such verbs. So देवदत्तेन पाचयति = देवदत्तयति। Other examples are करिभिरव बध्नाति = अवकरयति। परशुना छिनत्ति = परशयति 'he axes'. दात्रेण लुनाति = दात्रयति 'he sickles.'

वष्क ३६९ दर्शने।

369. √vashka, to see. Pre. वष्कयति।

चित्र ३७० चित्रीकरणे।

'आलेख्यकरणे' इत्यर्थः। कदाचिद्दर्शने। 'चित्र' इत्ययमद्भुतदर्शने णिचं लभते। चित्रयति।

370. √chittra, to paint, to see. The word chitrî karaṇa means 'painting a picture'.

Vartika.—The affix णिच् is added to चित्र with the force of 'to see as a wonder'. As चित्रयति 'he sees as a wonder.' Pre. चित्रयति।

अंस ३७१ समाघाते।

371. √aṅsa, to divide. Pre. अंसयति। Noun:—अंसः।

वट ३७२ विभाजने।

372. √vaṭa. to distribute. Pre. वटयति।

रट ३७३ परिभाषणे।

373. √raṭa. to speak. This root is not found in the Siddhânta.

लज ३७४ प्रकाशने।

'वटि' 'लजि' इत्येके। वण्टयति। लञ्जयति। अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये। वण्टापयति। लञ्जापयति। शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह। तन्मते 'कथापयति' गणापयति इत्यादि।

374. √laja, to make clear. Instead of 372 √vaṭa and 374 √laja, others read these as √vaṭi and √laji. As वण्टयति, लञ्जयति। These roots

ordinarily even would not take vṛiddhi, because the vowel is heavy. Their inclusion in the kathâdi class therefore can serve no purpose. We therefore, infer that the vṛiddhi of the इ of णिच् takes place in their case. Thus we have वण्टापयति and लञ्जापयति। Note :—Both these roots have already been taught in the Chûrâdi class ; वट as No. 311 and लजि as No. 244.

But according to Sâkaṭayana, all the roots of kathâdi subdivision take पुक् augment. According to him the forms are कथापयति, गणापयति।

Pre. लजयति।

मिश्र ३७५ संपर्के।

375. √miśra, to mix. Pre. मिश्रयति। Noun :— गुड़मिश्रः।

सङ्ग्राम ३७६ युद्धे।

अयमनुदात्तेत्। अकारप्रश्लेषात्। अससंग्रामत।

376. √sañgrâma, to fight. This is anudâtteta Because an अ is understood here. Note संग्राम + अ (anudâtta) = संग्राम। Thus the final अ of संग्राम represents really two अ's, one an anudatta अ which is इत् and makes the root Atmanepadi; and the other the अ of the word संग्राम which is elided before णिच्। The word संग्राम is really a noun denoting 'a battle': and the affix णिच् is added to it with the force of तत् करोति 'he does that.'

The aorist is अससंग्रामत the penultimate आ is not shortened, as the elided अ acts as a preventive, for it makes the root an अग्लोपिन् one. Pre. संग्रामयति। Aor. अससंग्रामयत।

स्तोम ३७७ श्लाघायाम्।

अतुस्तोमत्।

377. √stoma, to praise. Pre. स्तोमयति। Aor. अतुस्तोमत् (No shortening of the penultimate) Nouns :—स्तोमः। अग्निष्टोमः।

छिद्र ३७८ कर्णभेदने। कर्ण ३७९ इति धात्वन्तरमित्यन्ये।

'करणभेदने' इत्यन्ये।

378. √chhidra. 379. √karṇa, to pierce.

The Siddhânta text is √chhidra, karṇabhedane 'the root chhidra means to pierce the ear.' Some read 'karaṇabhedane' instead of karṇabhedane. While the others hold that कर्ण is a separate root altogether. Pre. छिद्रयति। कर्णयति।

अन्ध ३८० दृष्ट्युपघाते।

'उपसंहारे' इत्यन्ये। आन्दधत्।

380. √andha, to grow blind. Some read upasamhâre instead of upaghâte. Pre. अन्धयति। Aor. आन्दधत्।

दण्ड ३८१ दण्डनिपातने।

381. √daṇḍa, to beat with a stick. This root takes two objects.

अङ्क ३८२ पदे लक्षणे च।

आञ्चकत्।

382. √añka, to mark, to step.

अङ्ग ३८२ क। च।

आञ्जगत्।

382A. √aṅga This also means the same. Pre. अङ्कयति । अङ्गयति । But अङ्कते and अङ्गति are Bhuâdi. Aor आञ्चकत् । आञ्जगत् ।

सुख ३८३ दुःख ३८४ तत्क्रियायाम् ।

383. √sukha, to give pleasure, 384. √duhkha, to give pain. These are also nouns; and णिच् would have been added to them under the gaṇa sûtra given above. Some say their separate mention is for the sake of adding the affix even when an upasarga is added. Pre. सुखयति । दुःखयति ।

रस ३८५ आस्वादनस्नेहनयोः ।

385. √rasa, to taste, to delight. Pre. रसयति । But रसति is Bhuâdi.

व्यय ३८६ वित्तसमुत्सर्गे ।

अवव्ययत् ।

386 √vyaya, to dissipate. Pre. व्यययति । But व्ययते is Bhuâdi.

रूप ३८७ रूपक्रियायाम् ।

रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया ।

387. √rûpa, to give beauty. The seeing of beauty and making beautiful are both meant by the word rûpa-kriya. Pre' रूपयति । रूपति ।

छेद ३८८ द्वैधीकरणे ।

अचिच्छेदत् ।

388 √chheda, to bisect, divide into two.

Pre. छेदयति । छदयति । Aor. अचिच्छेदत् ।

छद ३८८ क । अपवारणे ।

इत्येके । छदयति ।

388A. √chhada apavârṇe is given by some instead of √chheda.

लाभ ३८९ प्रेरणे ।

389. √lâbha, to send. Pre. लाभयति । But लभते ‘he acquires’ is Bhuâdi.

व्रण ३९० गात्रविचूर्णने ।

390. √vraṇa, to wound. Pre. व्रणयति । But व्रणति ‘he makes sound’ is Bhuâdi.

वर्ण ३९१ वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु ।

वर्णक्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति । कथां वर्णयति । विस्तृणातीत्यर्थः । हरिं वर्णयति । स्तौतीत्यर्थः ।

391. √varṇa, to color, to exert, to extend, praise, explain.

The word वर्णक्रिया means giving color. As सुवर्णं वर्णयति ‘he polishes the gold.’ But कथां वर्णयति ‘he relates a story’—or ‘he expands the talk’. हरिं वर्णयति ‘he praises Hari’. Pre. वर्णयति ।

बहुलमेतन्निदर्शनम् ३९२ ।

अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येऽपि बोध्याः । तद्यथा । ‘पर्ण हरितभावे’ । अपपर्णत् । ‘विष्क दर्शने’ । ‘क्षप प्रेरणे’ । ‘वस निवासे’ । ‘तुत्थ आवरणे’ । एवमान्दोलयति । प्रेङ्खोलयति । विडम्बयति । अवधीरयतीत्यादि । अन्ये तु दशगणीपाठो ‘बहुलम्’ इत्याहुः । तेनापठिता अपि सौत्र लौकिकवैदिका बोध्याः । अपरे तु नवगणीपाठो ‘बहुलम्’ इत्याहुः । तेनापठितेभ्योऽपि क्वचित्स्वार्थे णिच् । ‘रामो राज्यमचीकरत्’ इति यथेत्याहुः । चुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्यर्थ इत्यन्ये । सर्वे पक्षाः प्रमाणं ग्रन्थे स्थिताः ।

392. *Gana sutra.*—In this class diversely many roots besides those mentioned above are to be included as ending in अ ।

This class means the sub-class of roots ending in अ or the kathâdi class. By force of the word बहुल other words are also so included. As the following.

392(*a*). √parṇa, 'to make green'. As पर्णयति, Aor. अपपर्णत् ।
392(*b*). √vishka 'to see'. As विष्कयति ।
392(*c*). √kshapa 'to send'. As क्षपयति ।
392(*d*). √vasa. 'to dwell'. As वसयति ।
392(*e*). √tuttha, 'to cover'. As तुत्थयति ।

So also we get the forms आन्दोलयति, प्रेङ्खोलयति, विडम्बयति, अवधीरयति &c.

Others say that the word बहुल here means that there is diversity regarding *all* the roots of the ten classes. Therefore roots not mentioned in the Dhâtupâṭha are valid, such as sautra roots, the laukika roots found in ordinary language, and vaidika roots. Others say the bahula applies to the roots of the nine classes : namely roots, other than churâdi, also take णिच् without any causative force. As रामो राज्यमचीकरत् while others hold that bahulam qualified णिच् namely the churâdi roots take ṇich diversely. All these several views are to be found maintained by the ancient authors. Thus the following is valid.

विगलन्त्याशु जीमूता, विक्लवयन्ते दिविग्रहाः ।
चयन्ति विद्युतः प्रावृट्, क्षीयन्तेकामविग्रहाः ।

Pre. पर्णयति ।

णिङ्ङ्गान्निरसने ३९३ ।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकान्निरसनेऽर्थे णिङ् स्यात् । हस्तौ निरस्यति हस्तयते । पादयते ।

393. *Gana sutra.*—The affix णिङ् comes after a noun denoting a bodily organ, when the sense is that of 'moving' or 'removing.' Thus हस्तौ निरस्यति=हस्तयते 'he moves the hand' So also पादयते ।

श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च ३९४ ।

श्वेताश्वादीनां चतुर्णामश्वादयो लुप्यन्ते णिङ् च धात्वर्थे । श्वेताश्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेतयते । अश्वतरमाचष्टेऽश्वयते । गालोडितं वाचां विमर्शः । तत्करोति, गालोडयते । आह्वरयते । केचित्तु णिचमेवानुवर्तयन्ति तन्मते । परस्मैपदमपि ।

394. *Gana sutra.*—The words śvetâśva, aśvatara, gâloḍita, and âhvaraka lose their final *usva*, *tara*, *ita*, and *ka* respectively before the affix णिङ् ।

Thus श्वेतयते 'he declares the śvetâśva story, or he surpasses by a white horse'. So also अश्वयते 'he surpasses by means of a mule.'

The word गालोडित means the confusion of speech. He who does that, is said गालोडयते He speaks confusedly. So also आह्वरयते ।

Some read the anuvṛitti of णिच् only in this sûtra. According to them, these may be Parasmaipadîs also. As श्वेतयति ।

पुच्छादिषु धात्वर्थ इत्येव सिद्धम् । ३९५ ।

णिजन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदमस्तु । मास्तु 'पुच्छभाण्ड-' (२६७६) इति णिङ् विधिः । सिद्धशब्दो ग्रन्थान्ते मङ्गलार्थः ।

395. *Gana sutra.*—The words puchchha &c., would take the affix णिङ् by the rule प्रातिपदिकाद् &c., (gaṇa sûtra 368 *ante*), and therefore Pâṇini need not have made his rule III. 1. 20. S. 2676 regarding those words.

These words would take णिच by the gaṇa sûtra above mentioned, and they would be âtmanepadî by force of the word *bahula* : so no need of teaching णिङ् । und r III. 1. 20. S. 2676.

The word Siddham is used at the end as a mark of auspiciousness.

Here ends the Churâdi Chapter.

इति तिङन्तचुरादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त णिच्प्रकरणम् ।

CHAPTER XI.

CONJUGATION OF THE CAUSATIVES.

Causatives are formed by adding णिच् to any root. The force of this is given in the two following sûtras.

२५७५ । तत्प्रयोजको हेतुश्च । १ । ४ । ५५ ।

कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ।

2575. That which is the mover thereof, *i. e*, of the independent source of action, is called Hetu or cause, as well as kartâ or agent.

Note :—Thus कारयति he causes to be made, हारयति he causes to be taken. When hetu is employed as agent, the verb is put in the causative form (III 1. 26)

The force of the word च is to give both names to the mover of an agent *viz* , Hetu and kartâ : otherwise by I. 4. 1. one name would have been given.

२५७६ । हेतुमति च । ३ । १ । २६ ।

प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ वाच्ये धातोर्णिच्स्यात् । भवन्तं प्रेरयति भावयति । 'णिचश्च' (२५६४) इति कर्तृगे फल आत्मनेपदम् । भावयते । भावयांबभूव ।

2576. The affix णिच् is employed after a root, when the operation of a causer, such as command &c., is to be expressed.

Note :—The *hetu* means the mover of the independent agent ; an operation relating to the *hetu*, such as *directing* &c. is called *hetumat* ; as कटं कारयति ' he causes to prepare a mat'; ओदनं पाचयति 'he makes the rice to be cooked'. In other words, the affix णिच् forms the causative verbs.

Thus भवन्तं प्रेरयति = भावयति 'he sets one a-thinking.' By I. 3. 74. S. 2564, the णिजन्त roots are conjugated in the Atmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent, as भावयते ' he sets himself a-thinking.' So also भावयां बभूव ।

२५७७ । ओः पुयण्ज्यपरे । ७ । ४ । ८० ।

सनि परे यदङ्गं तदवयवाभ्यासोकारस्येत्वं स्यात्पवर्गयणजकारेष्ववर्णपरेषु परतः । अबीभवत् । अपीपवत् । मूङ् । अमीमवत् । अयीयवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् ।

2577. इ is substituted for the final उ or ऊ of a reduplicate, before a labial, a semi-vowel and before ज्, when अ or आ follows these consonants, in the Desiderative.

The णिजन्त roots form the their Aorists with चङ् and all the operations of सन् are performed on them. Therefore the Aorist of the णिजन्त root भावि from √bhû, is thus formed:—भावि+चङ्+त. Now the चङ् requires reduplication. Thus we get भा+भावि+चङ्+त. But भा is really to be considered as भू for the णिच् operation is suspended, as already explained before in conjugating the √ana, (Churâdi 342). Thus we get भु+भावि+चङ्+त (the इ being elided by VI. 4. 51 S. 2313)=भु+भव्+अ+त. Now applies the present sûtra and we get अबीभवत् । So also अपीपवत् । अमीमवत् from the √mûṅ. अयीयवत् from the √yu. अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् from the sautra root जु 'to go'.

But this इ is optional in the case of the roots given in the next sûtra.

(For further explanation of this sûtra. See S. 2626.)

२५७८ । स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा । ७ । ४ । ८१ ।

एषामभ्यासोकारस्य इत्वं वा स्यात्सन्यवर्णपरे धात्वक्षरे परे । असिस्रवत्–असुस्रवत् । 'नाग्लोपि-' (२५७२) इति ह्रस्वनिषेधः । अशशासत् । अडुढौकत् । अचीचकासत् । मतान्तरे । अचचकासत् । 'अग्लोपि' इति तुसुब्धातुप्रकरण उदाहरिष्यते । ण्यन्ताण्णिच् । पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वा वृद्धिं बाधित्वा णिलोपः । चोरयति । 'णौ चङि-' (२३१४) इति ह्रस्वः । 'दीर्घो लघोः' (२३१८) । न चाग्लोपित्वादुभयोरप्यसंभवः । ण्याकृतिनिर्देशात् । अचूचुरत् ।

2578. इ is optionally substituted for the final उ of the reduplicate of स्रु, श्रु, द्रु, प्रु, प्लु and च्यु when the semi-vowel is followed by अ or आ of the root in the Desiderative or in the Causative Aorist.

Note:—Thus सिस्रावयिषति or सुस्रावयिषति; शिश्रावयिषति or शुश्रावयिषति; दिद्रावयिषति or दुद्रावयिषति; पिप्रावयिषति or पुप्रावयिषति; पिप्लावयिषति or पुप्लावयिषति; चिच्यावयिषति or चुच्यावयिषति ॥ All these are Desideratives of the Causatives of the above roots. Here though a letter like स्, श्, द् &c., intervenes between the semi-vowel and the preceding उ of the reduplicate, yet the substitution takes place owing to the express text of this sûtra. In the preceding aphorism, the semi-vowel followed *immediately* after the उ of the reduplicate. The option of the present sûtra is, therefore, an aprâpta-vibhâshâ. The word अपरे is understood here also: therefore not in सुस्रूषति, शुश्रूषति ॥

Thus the Aorist of स्रु is असिस्रवत् or असुस्रवत् । By VII. 4 2. S 2572, where an अक् vowel of the root is elided, there is no shortening, as अशशासत्, अडुढौकत्, and अचीचकासत् । According to another opinion the form would be अचचकासत् ।

The example of अग्लोप will be given in the Chapter of roots derived from nouns.

Causatives may be formed of Churâdi roots also, though they already end in णिच्. In that case, the first णिच् will be elided either because of the conflict of two rules, or because one is an exception to the other and so there will be no vṛiddhi. Thus चोरयति । In the aorist here is the shortening of the penultimate by VII. 4. 1 S. 2314. Thus चोर becomes चुर. Then there is lengthening of the reduplicate VII. 4. 94 S. 2318. Thus अचूचुरत् । Both the shortening by VII. 4. 1 S. 2314 and the lengthening by VII 4. 94 S. 2318 apply successively and are not impossible because there is the form of णिच before the affix चङ्. But we may have another form अचुचोरत् also.

२५७९ । णौ च संश्चङोः । ६ । १ । ३१ ।

सन्परे चङ्परे च णौ श्वयतेः संप्रसारणं वा स्यात् । '× संप्रसारणं तदाश्रयं च कार्यं बलवत् ×' इति वचनात्संप्रसारणम् । पूर्वरूपम् । अशूशवत् । अलघुत्वान्न दीर्घः । अशिश्वयत् ।

2579. There is optionally the vocalisation of the semi-vowel, in the causative of श्वि, when followed by the Desiderative सन् and the Aorist चङ् affix.

The phrase विभाषा श्वेः is understood here. In forming the Desiderative and the Reduplicated Aorist forms of the Causative of श्वि, there is optional vocalisation. Thus शुशावयिषति or शिश्वाययिषति ॥ So also in the Reduplicated Aorist चङ्, as अशूशवत् or अशिश्वयत् ॥ By the maxim संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च बलीयो भवति (see sûtra VI. 1. 17), the antaranga substitution of Vṛiddhi &c., is superseded by the samprasâraṇa and the subsidiary operations relating to it here. The vṛiddhi and the substitution of आव् take place *after* the samprasâraṇa has taken place. The sûtra VII. 4 80 teaching the substitution of ई for the उ of the reduplicate, when सन् follows, shows by implication that the substitution caused by णि is sthânivat though it itself does not cause reduplication (I. 1. 59) Thus श्वि+णि=श्वै+इ=श्वाय्+इ=श्वायि ॥ In reduplicating श्वायि we cannot form श्वाश्वाय, but must consider the substitute equal to the original इ of श्वि and must reduplicate it. We thus get शिश्वाययिषति ॥ In the case of vocalisation, the rules of Vṛiddhi &c. are postponed. Thus श्वि+णि+सन् (VI. I. 108)=शु+णि+सन्=शौ+इ+सन्=शाव्+इ+इट्+सन्=शावे+इट्+सन् =शावयि+सन् ॥ Here we require reduplication. The substitute आव् in शाव् though not *caused* by सन्, is treated sthânivat under I 1. 59 to उ, which is carried in reduplication. Similarly the Aorist. श्वि+णि+चङ्= शु+इ+अ=शु+शु+इ+अ=शु+शौ+इ+अ=शु+शाव्+इ+अ=शु+शव् +इ+अ (VII. 4. 1)=शु+शव्+0+अ (VI. 4 51)=अशूशवत् (VII. 4. 94.)

२५८० । स्तम्भुसिवुसहां चङि । ८ । ३ । ११६ ।

उपसर्गनिमित्त एषां सस्य षो न स्याच्चङि । अवातस्तम्भत् । पर्यसीषिवत् । न्यसीषहत् । आटिटत् । आशिशत् । बहिरङ्गोऽप्युपधाह्रस्वो द्वित्वात्प्रागेव । ओणेर्ऋदित्करणाल्लिङ्गात् । मा

प्रैदिधत्। एजाद्यावेवैतौ विधानान्न वृद्धिः। मा भवान्प्रेदिधत्। 'न न्द्राः'–(२४४६) इति नदराणां न द्वित्वम्। औन्दिदत्। आड्डिडत्। आर्चिचत्। 'उब्ज' आर्जवे। उपदेशे दकारोपधः। 'भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः' (२८११) इति सूत्रे निपातनाद्दस्य बः। स चान्तरङ्गोऽपि द्वित्वविषये 'नन्द्राः–' (२४४६) इति निषेधाद्बिजशब्दस्य द्वित्वे कृते प्रवर्तते न तु ततः प्राक्। दकारोच्चारणसामर्थ्यात्। औब्जिजत्। अजादेरित्येव। नेह। अदिद्रयत्।

2580. The ष् change does not take place in the reduplicated Aorist of the roots स्तम्भु, सिवु and सह॥

The root स्तम्भु required ष change by VIII. 3. 67, and the roots सिव and सह by VIII. 3. 70. Thus पर्यतस्तम्भत्, अभ्यतस्तम्भत्॥ सिवः—पर्यसीषिवत्, न्यसीषिवत्॥ सहः—पर्यसीषहत्, न्यसीषहत्॥

Note:—This prohibition refers to the ष change that is caused by an Upasarga and not to the reduplicate change, as we have illustrated in the above example.

Similarly आटिटत्, आशिशत्। Here the reduplication is of the root *plus* the affix णिच्, *viz*., of टि and शि। Thus अट or अश्+णिच्+चङ् =आटि or आशि+चङ्. Here the rule of shortening of the penultimate, (VII. 4. 1. S. 2314) though a Bahiranga operation takes place before reduplication because of the implication of the long ॠ in the root ओणॄ। For, when the root is reduplicated along with the णिच्, there is no sanvadbhâva, and consequently, there is no lengthening by VII. 4 94. S 2318. Thus we have अटिटत् and अशिशत् which with the augment becomes आटिटत् and आशिशत्। But if the reduplication had taken place before the shortening of the penultimate, then the penultimate could never have been shortened. Now, the root ओणॄ (Bhuâdi 482) has an indicatory ॠ which means that in the चङ् aorist, the penultimate will not be shortened (VII. 4. 2. S. 2572.) Thus ओणॄ+णिच्+चङ्=औणि+चङ्+त. Had the rule of shortening not applied before reduplication, we would get regularly औणिणि+चङ्+त giving us the form औणिणत्. But the indicatory ॠ is a jñâpaka showing that the shortening takes place before reduplication and hence the necessity of adding ॠ to the root ओणॄ to prevent this shortening.

Similarly the Causative Aorist of एध is इदिधत् without the augment अ। As in मा भवान् इदिधत्। With the preposition प्र it will be मा भवान् प्रेदिधत्। Here the sûtra VI. 1 89, S 73 does not cause vriddhi of प्र+इदिधत्; because in explaining that sûtra we have shown that the vriddhi takes place then only when there is a diphthong in the verb एधति, and not when by shortening, it assumes the form इ। In fact that sutra VI. 1. 89. S 73 is qualified by the word एजादि॥

In reduplicating, the न, द, and र are not reduplicated because of the prohibition of VI. 1. 3. S. 2446, As औन्दिदत्, आड्डिडत्, आर्चिचत्।

The root उब्ज Tudâdi No 21 is really उद्ज and has a penultimate द in upadeśa. The द is changed to ब, because of the nipâtana of the sûtra VII. 3. 61. S. 2877 where Pâṇini used the form उब्ज। Though this द changed to ब is antarañga, yet S. 2446 applies, and ब is not reduplicated, but जि is reduplicated, for the rule changing the द to ब is suspended till reduplication, and comes into force after reduplication, and not before it. This is because उब्ज is उद्ज really. Thus its aorist is औब्जिजत्। See Tudâdi No. 21.

The prohibition of न न्द्राः (S 2446) applies only where the root begins with a *vowel*. Where the root begins with a consonant, there the न, द, or र is reduplicated. As अदिद्रयत्।

२५८१ । रभेरशब्लिटोः । ७ । १ । ६३ ।

रभेर्नुम्स्यादचि । न तु शब्लिटोः । अररम्भत् ।

2581. The augment नुम् is added after the vowel of the root रभ् befere an affix beginning with a vowel, but not before the vikaraṇa शप् or the affixes of the Perfect.

Thus आरम्भयति, आरम्भकः, साध्वारम्भी, आरम्भमारम्भम्, आरम्भो वर्तते ॥ Aor. अररम्भत्। But आरभते in शप्, and आरेभे in लिट्, and आरब्धा before an affix beginning with a consonant.

२५८२ । लभेश्च । ७ । १ । ६४ ।

अललम्भत् । 'हेरचङि' (२५३१) इति सूत्रे 'अचङि' इत्युक्तेः कुत्वं न । अजीहयत् । 'अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम्' (२५६६) । असस्मरत् । अददरत् । तपरत्वसामर्थ्यादिह लघोर्न दीर्घः ।

2582. So also of लभ्, before an affix beginning with a vowel, with the exception of शप् and लिट्, there is the augment नुम् ॥

As लम्भयति, लम्भकः, साधुलम्भी, लम्भंलम्भम्, लम्भो वर्तते Aor, अललम्भत् ॥ But लभते with शप्, and लेभे in the Perfect, and लब्धा before an affix beginning with a consonant. The separation of this from the last, is for the sake of the subsequent aphorisms.

The Aorist of the Causative of हि is अजीहयत्। The ह is not changed to a guttural here by VII. 3 56. S. 2531 because exception is specifically made there in favor of चङ् Aorist.

By VII. 4. 95 S, 2566, the reduplicate vowel is changed to अ in the case of √smṛi, √dṛî &c. As असस्मरत्। अददरत्। The short अ is not lengthened, because it is so ordained; otherwise S. 2566 would have taught long आ at once.

२५८३ । विभाषा वेष्टि चेष्ट्योः । ७ । ४ । ९६ ।

अभ्यासस्यात्वं वा स्याच्चङ्परे णौ । अववेष्टत्–अविवेष्टत् । अचचेष्टत्–अचिचेष्टत् । 'भ्राजभास–' (२५६५) इत्यादिना वोपधाह्रस्वः । अबिभ्रजत्–अबभ्राजत् । * काण्यादीनां वेति वक्तव्यम् * । णयन्ताः कणरणभणश्रणलुपहेठः काण्यादयः षड्भाष्य उक्ताः । ह्राणिध्राणिश्लोटिलोपयश्चत्वारोऽधिका न्यासे । 'चाणिलोटि' इत्यप्यन्यत्र दृश्यं द्वादश । अचीकणत्–अचकाणत् ।

2583. Short अ is optionally substituted for the vowel of the reduplicate in वेष्ट् and चेष्ट् in the Reduplicated Aorist of the Causative.

Thus अववेष्टत or अविवेष्टत, अचचेष्टत and अचिचेष्टत ॥ In one alternative there is shortening of the reduplicate (VII 4. 59), and after such shortening, there is अ substituted in the other alternative.

By VII 4. 3. S. 2565, the roots √bhraj &c., are optionally lengthened in the penultimate. As अबिभ्रजत् or अबभ्राजत् ।

Vartika.—The roots काणि and the rest optionally shorten their penultimate in the चङ् Aorist.

In the Mahâbhâshya, the following six roots, when Causative, are classed as Kâṇyâdi, namely कण, रण, भण, श्रण, लुप and हेठ । The Nyâsa adds the following four. ह्वायि, वाणि, लोटि, and लोपि । While two more चाणि and लोठि are mentioned in other places. Thus altogether there are *twelve* Kâṇyâdi roots. Thus अचीकणत् or अचकाणत् । अरीरणत् or अरराणत् । अबीभणत् or अबभाणत् । अशीश्रणत् or अशश्राणत् । अलूलुपत् or अलुलोपत् । अजीहिठत् or अजीहेठत् ।

२५८४ । स्वापेश्चङि । ६ । १ । १८ ।

ण्यन्तस्य स्वपेश्चङि संप्रसारणं स्यात् । असूषुपत् ।

2584 Of the causative verb स्वापि " to cause one to sleep", there is vocalisation of the semi-vowel, when the affix चङ् of the Reduplicated Aorist follows.

Thus the Aorist of स्वापि is असूषुपत्, असूषुपताम्, असूषुपन् ॥

Note :— The vocalisation takes place before reduplication, then there is guṇa of the penultimate short vowel, then this is again shortened by VII. 4. 1, then there is reduplication, and then lengthening of the vowel of the reduplicate by VII. 4. 94. Thus स्वापि+चङ्=सुपि+चङ्=सुप् (VI. 4. 51) +चङ् (VII. 3. 86)=सोप्+चङ्=सुप्+चङ् (VII. 4. 1)=सु+सुप्+चङ् (VI. 1. 11)=सूषुपत् (VII. 4. 94) which with the augment अ becomes असूषुपत् ॥

Note :—Why do we say ' when चङ् follows? Observe स्वाप्यते, स्वापितः ॥ The anuvṛitti of किति has ceased, that of ङिति however is here.

२५८५ । शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् । ७ । ३ । ३७ ।

णौ । पुकोऽपवादः । शाययति । ह्वाययति ।

2585. The augment युक् (य्) is added to the verbal stems शा, छा, सा, ह्वा, वे and पा before the affix णि (Causative).

This debars पुक् । As शाययति, छाययति, अवसाययति, ह्वाययति, व्याययति, वाययति, drink'. (Bhu 972) and पाययति ॥ The word पा includes the root पा ' to पै ' to dry' (Bhu 968), but not पा 'to protect' (Ad. 47) : because the latter looses the शप् vikaraṇa.

Note :—The roots धुञ् and प्रीञ् take the augment नुक् before णि, as धूनयति, प्रीणयति ॥

All these augments are added to the roots, in order that VII. 4. 1. should cause the shortening of the vowel preceding these. Thus the Aorist of the above are अशीशयत्, अपीपलत्, अदूधुनत्, अपीप्रिणत् ॥

The roots शा, छा, सा, ह्वा, व्या and पा are exhibited as ending in long आ their Dhâtupâṭha forms are शा, शो, छो, षै, सो, ह्वे, व्ये and पै ॥ This indicates that these roots would have taken पुक् by VII. 3. 36, the word आत् 'ending in long आ' means the roots which actually end in long आ, as well as those which get long आ by VI. 1. 45. This also indicates, that in this subdivision or section, the maxim of lakshaṇa pratipadokta &c. does not apply. Therefore when the roots इ with अधि, and जि assume the form अधि-आ and जा before the affix णि by VI. 1. 48, the augment पुक् is added to them, thus अध्यापयति, जापयति ॥

In forming the aorist of ह्वा the following sûtra causes vocalisation.

२५८६ । ह्वः संप्रसारणम् । ६ । १ । ३२ ।

सन्परे चङ्परे च णौ ह्वः संप्रसारणं स्यात् । अजूहवत्–अजुहावत् ।

2586. There is the vocalisation of the semi-vowel of the causative of *hve* (ह्वे) before the Desiderative and the Reduplicated Aorist affixes.

The whole of VI. 1. 31 is to be read into this sûtra. Thus (जुहावयिषति and जुहावयिषतः, जुहावयिषन्ति;) अजूहवत्, or अजुहावत्, अजूहवताम् and अजूहवन् ॥

Note :—The root ह्वा does not take the augment य required by VII. 3. 37 before the affix णि, because the Samprasârana rule is stronger. The repetition of the word संप्रसारण in this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the force of the word विभाषा has ceased. Though this and the next sûtra VI. 1. 33 could well have been made one, their separation shows that the samprasâraṇa does not take place when another affix, not causing reduplication, intervenes. As ह्वायकमिच्छति=ह्वायकीयति; the Desiderative of this verb is जिह्वायकीयिषति ॥

२५८७ । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । ७ । ४ । ४ ।

पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे णौ । अपीप्यत् । 'अर्तिह्री–' (२५७०) इति पुक् । अर्पयति । ह्रेपयति । व्लेपयति । रेपयति । यलोपः । क्नोपयति। क्ष्मापयति । स्थापयति ।

2587. The penultimate vowel, in the Causative stem of पा 'to drink' is elided in the Aorist, and for the vowel of the Reduplicate there is substituted long ई ॥

As पा+णि+अत्=पाय्+इ+अत् (VII. 3. 37)=पाय्+अत् (VI. 4. 51)=पय्+अत् (VII. 4. 8)=पप्य्+अत् (I. 1. 59)=पीप्यत् (VII. 4. 4). Thus अपीप्यत्, अपीप्यताम्, अपीप्यन् ॥ When the penultimate आ is elided, there remains प्

which cannot be reduplicated as having no vowel, but the elided आ is considered as sthânivat and thus पा is reduplicated. Sûtra VII. 4. 80 establishes by implication the principle that the substitutes caused by णि are sthânivat. Thus भू+णि=भावि; in reduplicating, this भा will not be reduplicated, but भू, as बुभावि, भा=भू by sthâinvad-bhâva.

We repeat here VII. 3. 36 S. 2570, because of the context.

२५८७ । क । अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ । ७ । ३ । ३६ ।

2587A. The augment पुक् (प्) is added to the roots ऋ, ह्री, ब्ली, री, क्नूय्, क्ष्माय्, and to a root ending in long आ, when the affix णि (the Causative) follows.

As अर्पयति, ह्रेपयति, ब्लेपयति, रेपयति, क्नोपयति, क्ष्मापयति ॥ The anuvṛitti of every word other than अङ्ग (VI. 4 1.) ceases. The य् of क्नूय and क्ष्माय् drops by VI. 1. 66. The guṇa takes place by VII. 3. 86. Of the roots ending in long आ, we have स्थापयति, दापयति, धापयति ॥ The root ऋ (Bhu. 983) गतिप्रापणयोः, and ऋ (Juhotyâdi 16) गतौ are both meant here. Similarly री includes रीङ् स्रवणे (Divâdi 30), and री गतिरेषणयोः (Kryâdi 30). The augment is added at the end of the precediug stem of the root, and not to the affix. Being added to the root it becomes part of the root-stem, and in forming the reduplicate Aorist of such stems, the vowel before प् is shortened by VII. 4. 1. If प् were not the part of the stem, that vowel would not be shortened. Thus from दापयति; we have Aorist अदीदपत् ॥

In forming the Aorist of स्थापयति, the following sûtra applies:—

२५८८ । तिष्ठतेरित् । ७ । ४ । ५ ।

उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् ।

2588. Short इ is substituted for the penultimate vowel of the Causative stem of स्था in the Aorist.

Thus अतिष्ठिपत्. अतिष्ठिपताम्, and अतिष्ठिपन् ॥ The form is thus evolved स्था+णिच्+अत्=स्थाप्+च+अत्(VII. 3. 36)=स्थाप्+अत् (VI 4. 51)=स्थिप्+अत् (VII. 4. 5)=तिष्ठिपत् ॥

२५८९ । जिघ्रतेर्वा । ७ । ४ । ६ ।

अजिघ्रिपत्-अजिघ्रपत् । 'उर्ऋत्' (२५६७) । अचीकृतत्-अचिकीर्तत् । अवीवृतत्-अववर्तत् । अमीमृजत्-अममार्जत् । * पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः * । पुकोऽपवादः । पालयति ।

2589. Short इ is optionally substituted for the penultimate vowel of the Causative stem of घ्रा in the Aorist.

As अजिघ्रिपत् or अजिघ्रपत्, अजिघ्रिपताम् or अजिघ्रपताम्, अजिघ्रिपन् or अजिघ्रपन् ॥ Thus घ्रा+णि+अत=घ्राप्+च+अत (VII. 8. 36)=घ्रिप्+च+अत् (VII. 4. 6)=घ्रिप्+अत (VI. 4. 51)=जिघ्रिपत् ॥ When इ is not substituted. घ्रा is shortened by VII. 4. 1.

We repeat here VII. 4. 7. S. 2567.

२५८९ । क । उर्‌ऋत् । ७ । ४ । ७ ।

2589A. Short ऋ is optionally substituted for the penultimate ॠ and ऋ of a Causative stem, in the reduplicated Aorist.

This debars the इर् (VII. 3. 101). अर् (VII. 3. 86), and आर् (VII. 2. 114) substitutes. Thus अचिकीर्तत् (VII. 1. 101) or अचीकृतत् from कृत (Chur. 111.): अववर्तत् (VII. 3 86), or अवीवृतत्; अममार्जत् (VII. 2. 114) or अमीमृजत् ॥

Note :—Though the इर्, अर् and आर् substitutes are antaraṅga operations, they are prohibited by the express text of this sûtra. The short ऋ is substituted even for a long ॠ: the त of ऋत् shows that, as in अचीकृतत् (VIII. 2, 77). In fact, this ऋ substitute does not take place after the operations of इर्, आर् and अर् substitutions have taken effeet, but it is a form which suspends the operation of all those rules.

In forming the चङ् Aorist of √पा, the augment पुक् should have been added by 2587A, but the following vârtika prevents it.

Vart :—The root पा 'to protect' takes the augment लुक् before णि, as पालयति ॥

The root वा would have also taken the augment पुक् but this is prevented by the following when the root means 'to shake'.

२५९० । वो विधूनने जुक् । ७ । ३ । ३८ ।

वातेर्जुक्स्याण्णौ कम्पेऽर्थे । वाजयति । 'कम्पे' किम् । केशान्वापयति । 'विभाषा लीयतेः' (२५०९) ।

2590. वा gets the augment जुक् (ज्) before the affix णि when the Causative has the sense of 'shaking'.

As पक्षेणोपवाजयति ॥ But आ वापयति केशान् when the sense is not that of shaking. This form could have been obtained from the root वज् 'to move', (Bhu. 271) with the affix णि in the ordinary way without any augment. The special augment ज् to वा indicates that this root will not take पुक्, which it would have otherwise done by the last sûtra. The root वा belongs to Bhu. 969 (ओवै शोषणे) ॥

The roots ली, and लीङ् optionally become ला by VI 1. 51 S. 2509 and therefore they would have taken पुक् in the Causative. The following sûtra ordains नुक् optionally :—

२५९१ । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने । ७ । ३ । ३९ ।

लीयतेर्लातेश्च । क्रमान्नुग्लुकावागमौ वा स्तो णौ स्नेहद्रवे । विलीनयति–विलापयति–विलालयति–विलाययति वा घृतम् । 'ली' 'ई' इति ईकारप्रश्लेषादात्वपक्षे नुक् । 'स्नेहद्रवे' किम् । लोहं विलापयति । * प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्वमिति वाच्यम् *

2591. The roots ली and ला get optionally नुक् and लुक् augment respectively, before the affix णि when the causative means 'the melting of a fatty substance.'

As वि लीनयति, वि लालयति, वि लाययति, or वि लापयति घृतम् ॥ The augment नुक् is added to ली when the root ends in long ई, and that also optionally. When the augment is not added, the regular causative लाययति is formed. But when ली gets the form ला by VI. 1. 51, it does not take the augment नुक् ॥ The root ली includes both ली and लीङ् of Kryâdi and Divâdi. The root ला includes ला 'to give' (Adâdi 49), and ला the form assumed by ली under VI. 1. 51. When लुक् is not added to ला, पुक् is added by VII. 8. 36. Why do we say when meaning 'to melt fat'? Observe only लोहं विलापयति, जटाभिरालापयते (1. 3. 70.)

Vârtika :—The ली invariably takes आ substitution when the sense is that of 'deceiving,' sub-duing,' or 'showing respect,' when the affix is not णिच् ॥ As कस्त्वामुल्लापयते, श्येनो वर्त्तिकामुल्लापयते ॥ The option allowed by this aphorism is a restricted option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution of आ for the final of ई is *optional* when the sense of the root is not that of 'showing respect', 'subduing' or 'deceiving'. But when it has any one of these three senses, the substitution is *compulsory*. See I. 1. 70.

When the √ली becomes ला by this Vârtika, it is always conjugated in the Atmanepada, even when the fruit of the action does not accrue to the agent by the following sûtra.

२५९२ । लियः संमाननशालीनीकरणयोश्च । १ । ३ । ७० ।

लीङ्लियोर्ण्यन्तयोरात्मनेपदं स्यादकर्तृगेऽपि फले पूजाभिभवयोः प्रलम्भने चार्थे । जटाभिर्लापयते । पूजामधिगच्छतीत्यर्थः । श्येनो वर्तिकामुल्लापयते । अभिभवतीत्यर्थः । बालमुल्लापयते । वञ्चयतीत्यर्थः ।

2592. After the causative of the verb lî to melt or stick, the Atmanepada is employed, when used in the sense of showing respect, subduing and deceiving, even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied here from sûtra 67. This sûtra has its scope only when the fruit of the action does not accrue to the agent. In the Dhâtupâtha, there are two roots ली, one is technically called लीङ् and means 'to stick,' and belongs to the Divâdi class. The other ली meaning to 'melt' belongs to the Kryâdi class. As there is no specification in the sûtra as to what ली is to be taken, both are, there-fore, taken.

As जटाभिर्लापयते 'he gets respect or causes respect to be shown to him on account of his matted hair. श्येनो वर्तिकामुल्लापयते 'the hawk subdues the partridge' बालमुल्लापयते 'he deceives the boy'.

The root भी also becomes भा by the following.

२५९३ । बिभेतेर्हेतुभये । ६ । १ । ५६ ।

बिभेतेरेच आत्वं वा स्यात्प्रयोजकाद्भयं चेत् ।

2593. There is optionally the substitution of आ for the diphthong of the root भी 'to fear', in the Causative, when the fear is produced directly through the agent of the causative.

Thus भी+णि=भा+णि. This भा takes पुक् by VII. 3. 36 S. 2570. The following sûtra causes it to be conjugated in the Atmanepada.

२५९४ । भीस्म्योर्हेतुभये । १ । ३ । ६८ ।

ण्यन्ताभ्यामाभ्यामात्मनेपदं स्याद्धेतोश्चेद्भयस्मयौ । सूत्रे भयग्रहणं धात्वर्थोपलक्षणम् । मुण्डो भापयते ।

2594, After the causatives of the verbs bhî to fear, and smi to wonder, even where the fruit of the action accrues not to the agent, the Atmanepada is employed, when the fear is produced directly by the causative agent.

Note :—The phrase 'of the causative ending in णि' is understood in this sûtra and is to be supplied from the previous aphorism. This sûtra is also restricted to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word हेतु in the aphorism has been defined later on in sûtra I. 4. 55 (स्वतन्त्रः कर्ता); it is the agent which is the mover of another's agent. When a fear is caused by a हेतु it is called हेतुभय. The word भय 'fear' in the aphorism is illustrative, and includes by implication विस्मय 'astonishment' also. As जटिलो भीषयते 'the jatila, the cock-headed frightens.' मुण्डो भीषयते 'the munda, the shaven-headed frightens'; जटिलो विस्मापयते 'the jatila astonishes,' मुण्डो विस्मापयते 'the munda astonishes' *i.e.*, the very fact of matted-hair or shaven-head frightens' &c.

Note :—Why do we say हेतुभय? For if the fear or astonishment is not the direct result caused by the agent, but arises from something else, then the âtmanepada will not be used. As कुञ्चिकयैनं भापयति 'he frightens him with the kunchika,' रूपेण विस्मापयति 'he astonishes with his form'. Here kunchika and rupa are the instruments, which cause fear or astonishment, and are not the hetu thereof.

Thus मुण्डो भापयते ।

But when the root भी is not changed to भा, then instead of पुक्, it takes the augment षुक् by the following sûtra.

२५९५ । भिय हेतूभये षुक् । ७ । ३ । ४० ।

'भी' 'ई' इति ईकारः प्रश्लिष्यते । ईकारान्तस्य भियः षुक्स्याण्णौ हेतुभये । भीषयते ।

2595. The augment षुक् is added to the root भी before the affix णि, when fear is caused immediately owing to the agent of the Causative.

As मुण्डो भीषयते, जटिलो भीषयते ॥

Note :—See I. 3. 68. Here also भी with long ई being employed in the sûtra, indicates that षुक् is added then only, when the root has the form भी,

but when it assumes the form भा by VI. 1. 56, the proper augment पुक् will come; as मुण्डो भापयते ॥ Why do we say 'when the agent of the causative is himself the direct cause of fear'? Observe कुञ्चिकयैनं भाययति, for here कुञ्चिका causes fear and not the agent of the verb. The ई is vṛiddhied and आय substituted

The भी of this sûtra may be taken to be a compound of भी+ई meaning that the root भी when ending in long ई takes पुक् and not when it ends in long आ ।

२५९६ । नित्यं स्मयतेः । ६ । १ । ५७ ।

स्मयतेरेचो नित्यमात्वं स्याण्णौ हेतोः स्मये । जटिलो विस्मापयते । हेतीस्छेद्ग्रयस्मयाविट्युक्तेर्नेह । कुञ्चिकयैनं भाययति । विस्माययति । कथं तर्हि 'विस्मापयन्विस्मितमात्मवृत्तौ' इति । 'मनुष्यवाचा' इति करणादेव हि तत्र स्मयः । अन्यथा शानजपि स्यात् । सत्यम् । 'विस्माययन्' इत्येव पाठ इति सांप्रदायिकाः । यद्वा । मनुष्यवाक्प्रयोज्यकर्त्री विस्मापयते तया सिंहो विस्मापयन्निति ण्यन्ताण्णौ 'शता' इति व्याख्येयम् ।

2596. There is invariably the substitution of आ for the diphthong of the root स्मि 'to smile' in the Causative, when the astonishment is produced directly through the Agent of the Causative.

The words णौ and हेतुभये are both understood here. The word नित्य shows that the anuvṛitti of विभाषा ceases. Thus मुण्डोजटिलो वा विस्मापयते ॥ Otherwise we have कुञ्चिकयैनं विस्माययति ॥ The word भय here is taken to mean स्मयति *i. e.*, 'wondering, feeling astonished'. See I. 3. 68 where also this meaning has been extended to भय by its connection with भीस्मि together; the proper word ought to have been हेतुस्मये in connection with स्मि, and हेतुभये in connection with भी ॥

Question.—How do you explain the form विस्मापयन् in the following verse (Raghu Vamśa II. 33). तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुम् । विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्तौ । सिंहोरुसत्त्वं निजगाद सिंहः ॥ "The lion, who had seized the cow, spoke to him (King Dilipa) the elect of the Aryas, the banner of Manu's line, and possessed of lion's prowess, in human accents, thus astonishing him (the more) who was (already) surprised at his own state (of paralysis in not being able to shoot the arrow at the lion)?" For here the astonishment is not produced by the *Agent*, (kartâ), but by the Instrument (karaṇa), namely by "the human voice" in which the lion addressed the King Dilipa and, therefore, there ought to have been no आ nor पुक् ॥ Moreover, the proper participial affix in that case would have been शानच् of the Atmanepada and not शतृ as it is in विस्मापयन् ॥

Answer.—True. Therefore, the text according to the traditional reading is विस्माययन् and not विस्मापयन् । (*Note*:—In fact Mallinâtha reads it as विस्माययन् and explains it as विस्मि+णि=विस्मै+णि=विस्मायि, which with शतृ becomes विस्माये+अत्=विस्मायत् ।)

Or. The real sentence is this The king (already) wonders (at his loss of control over his limbs). (राजा विस्मयते). Him astonishes (further) the human voice (of the lion) (तं मनुष्यवाक् विस्मापयते). By means of that voice the lion astonished the king (तया सिंहो विस्मापयत्). Thus the *hetu* of the first causative is 'the human voice': and so there are both आ and षुक् । That is to say, the human voice is the agent of the impeller of the action, and it produces astonishment. By means of that the lion astonished &c. Thus it is a case of double causative: and the शतृ affix is added after such a double Causative.

The human voice causes astonishment, मनुष्यवाक् विस्मापयते । The lion through the human voice causes astonishment, सिंहो मनुष्यवाचा विस्मापयत् । Thus विस्मापि + णि + शतृ = विस्माप् + णि + शतृ (the first णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313) = विस्मापि + शतृ = विस्मापयत् ।

२५९७ । स्फायो वः । ७ । ३ । ४१ ।

णौ । स्फावयति ।

2597. For the final of the stem स्फाय् is substituted व् in the causative.

As स्फावयति ॥

२५९८ । शदेरगतौ तः । ७ । ३ । ४२ ।

शदेर्णौ तोऽन्तादेशः स्यान्न तु गतौ । शातयति । गतौ तु गाः शादयति गोविन्दः । गमयतीत्यर्थः ।

2598. For the final of the शद् is substituted त in the Causative, when it does not mean 'to drive'.

As पुष्पाणि शातयति, फलानि शातयति, but गाः शादयति गोपालकः "the cowherd drives the kine."

२५९९ । रुहः पोऽन्यतरस्याम् । ७ । ३ । ४३ ।

णौ । रोपयति-रोहयति ।

2599. प् may optionally be substituted for the final of रुह् in the Causative.

As व्रीहीन् रोपयति or रोहयति ॥ "He sows the barley." According to Padamanjari this sûtra could be dispensed with. The form रोपयति could be obtained from the root रुप् of the Divâdi class: which though meaning मोहन may be taken to mean 'grow' also; अनेकार्थत्वाद् धातूनाम् ॥

२६०० । क्रीङ्जीनां णौ । ६ । १ । ४८ ।

एषामेच आत्वं स्याण्णौ । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ।

2600. The substitution of आ for the diphthong takes place in the causatives of the roots क्री 'to buy', इ 'to study' and जि 'to conquer.'

Thus क्रापयति Aor. अचिक्रपत् । अध्यापयति and जापयति Aor. अजीजपत् । The augment पुक् is added by VII. 3. 36, since these roots end in long आ ॥ The aorist of अध्यापयति is formed by the following sûtra.

२६०१ । णौ च संश्चङोः । २ । ४ । ५१ ।

सन्परे चङ्परे च णौ इङो गाङ्वा स्यात् । अध्यजीगपत् । अध्यापिपत् ।

2601. गाङ् is optionally the substitute of इङ् in the causative (णि) when that causative takes the affix san (desiderative) and chaṅ (Aorist).

Thus (अधिजिगापयिषति or अध्यापिपयिषति 'he desires to teach.') अध्यजीगपत् or अध्यापिपत् 'he taught.' The ई is changed into आ by VI 1. 48. Thus इ + णिच् = आ + णिच् = आ + प् + इ = आपि. This rule applies to the Desideratives of Causatives and the Aorist of the Causatives.

२६०२ । सिध्यतेरपारलौकिके । ६ । १ । ४९ ।

ऐहलौकिकेऽर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेच आत्वं स्यात्णौ। अन्नं साधयति । निष्पादयतीत्यर्थः । 'अपारलौकिके' किम् । तापसः सिध्यति । तत्त्वं निश्चिनोति । तं प्रेरयति । सेधयति तापसं तपः ।

2602. The substitution of आ takes place for the diphthong in the causative of सिध्, when it does not refer to the next life.

The word पारलौकिक is derived from परलोक 'the next world' by adding the affix ठञ् with the force of 'for the sake of' (V. 1. 109). The double Vṛiddhi takes place by VII. 3. 20. The sense of the word सिध् must refer to अज्ञान or non-intelligent things for the purposes of this substitution. Thus अन्नं साधयति, ग्रामं साधयति ॥ Why do we say when not referring to the next world? See तपस्तापसं सेधयति, स्वान्येव कर्माणि सेधयन्ति ॥ The force of सिध् is here that of knowledge, तापसः सिद्धति = ज्ञानविशेषमासादयति "The ascetic realises the truth," *i. e*, becomes Perfect. The austerity incites the ascetic to the acquisition of that knowledge, and so we say सेधयति तापसं तपः 'the austerity produces perfection in the ascetic'. Why the subsititution does not take place in : अन्नं साधयति, ब्राह्मणेभ्यो दास्यामि 'he causes food to be prepared for the purpose of giving to the Brahmanas'. Here though the gift of the food produces effect in the next world, yet as that is the effect of दान and not of the verb सिध्, the substitution does take place. When the verb सिध् *directly* and not through the mediation of another action, produces pâraloukika effect, then the substitution does not take place. The verb सिध् here belongs to the Divâdi class and not to the Bhuâdi, as the form सिध्यति in the sûtra shows it.

२६०३ । प्रजने वीयतेः । ६ । १ । ५५ ।

अस्यैच आत्वं वा स्याण्णौ प्रजनेऽर्थे । वापयति-वाययति वा गाः पुरोवातः । गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः । 'ऊदुपधाया गोहः' (२३६४) । गूहयति ।

2603. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root वी in the Causative, when meaning 'to conceive an embryo'.

The root वी Adâdi 39 means 'to go, to conceive, to shine, to eat, and to desire'. The substitution takes place when it means 'to impregnate or conceive'. Thus पुरो वातो गाः प्रवापयति or प्रवाययति=गर्भं ग्राहयति ॥ The word प्रजन means the receiving of the embryo which in course of time will lead to the birth of a child.

The causative of √गुह संवरणे (Bhu. 944), is गूहयति । The short उ is lengthened by VI. 4. 89. S. 2365.

२६०४ । दोषो णौ । ६ । ४ । ९ ।

'दुषः' इति सुवचम् । दुष्यतेरुपधाया ऊत्स्याण्णौ । दूषयति ।

2604. The ओ of दोष् is replaced by ऊ before the causative णि ॥

Thus दूषयति, दूषयतः, दूषयन्ति ॥ Similar reasons as in गोह, may be given for the root दुष being exhibited as दोष in the sûtra. But the better construction of the sûtra would have been दुषो णौ । When not followed by णि, we have दोषो वर्त्तते ॥

The substitution however, is optional by the following sûtra if it means mental agitation.

२६०५ । वा चित्तविरागे । ६ । ४ । ९१

विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति–दोषयति वा कामः । 'मितां ह्रस्वः' (२५६८) घटादौ चुरादौ च मित उक्ताः । घटयति । 'जनीजॄष्–' । जनयति–जरयति । जॄणातेस्तु । जारयति । * रञ्जेर्णौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः * । मृगरमणमाखेटकम् । रजयति मृगान् । 'मृग–' इति किम् । रञ्जयति पक्षिणः । रमणादन्यत्र तु रञ्जयति मृगान्तृणदानेन । चुरादिषु ज्ञपादिष्विज् । 'चिस्फुरोर्णौ' (२५६९) । चपयति–चययतीत्युक्तम् । चिनोतेस्तु । चापयति–चाययति । स्फारयति–स्फोरयति । अपुस्फरत्–अपुस्फुरत् ।

2605. The ऊ substitution for the ओ of दोष् is optional, when the sense is that of the disturbing of the mind.

As चित्तं or प्रज्ञां दूषयति or दोषयति कामः 'the desire perverts the Intelligence'. Otherwise साधनं दूषयति when mental agitation is not meant.

Here we repeat the sûtra VI. 4. 92. S. 2568, because of the context.

२६०५ । क । मितां ह्रस्वः । ६ । ४ । ९२ ।

2605A. The roots having an indicatory म्, retain their penultimate short vowel before the Causative णि ॥

The मित् roots are घटादि a subdivision of the Bhuâdi (800 to 873), and some belong to the Churâdi; and all other roots that end in अम् as शम् and दम् of the Divâdi class. Thus घटयति, व्यथयति, जनयति from √janî (I. 862) जरयति, from √jrîsh (I. 863); but जारयति from the Rudhâdi root जॄ (IX. 24). शमयति, दमयति ॥ Some read the anuvṛitti of the word 'optionally' from the last sûtra înto this. This will then be of limited option only (vyavasthita-vibhâshâ). The forms उत्क्रामयति and संक्रामयति are thus explained.

Vart :—The causative of the root रञ्ज loses its nasal when meaning 'to hunt the deer ' : as, रजयति मृगान् '|he hunts the deer', but रञ्जयति पक्षिणः ' he hunts the birds.' Moreover when the sense is other than that of hunting, we have रञ्जयति in connection with मृगः also. As रञ्जयति मृगान् तृणदानेन ' he gratifies the deer by giving them grass'.

In the Churâdi class, under the subdivision घटादि which are मित् we find the root चिञ् (X. 86). In forming its causative the following sûtra applies.

२६०५ । ख । चिस्फुरोर्णौ । ६ । १ । ५४ । ।

2605B. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the roots चि and स्फुर when in the Causative

Thus चपयति चययति (VII. 3. 36 for the addition of प्) but from the √चि चिनोति (V. 5): we have चापयति and चाययति । The svâdi चि is not मित् । So also स्फोरयति or स्फारयति । The Aor. is अपुस्फुरत् or अपुस्फरत् ।

२६०६ । उभौ साभ्यासस्य । ८ । ४ । २१ ।

साभ्यासस्यानितेरुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति । प्राणिणत् ।

2606. Both the न's are changed into ण in the reduplicated forms of the verb अन्, when preceded by an upasarga competent to cause the change.

Thus in the Desiderative प्राणिणिषति and the Aorist of the Causative प्राणिणत्, and so also पराणिणिषति and पराणिणत् ॥

Note :—If the maxim पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने be not applied here ; then we have the following dilemma in, प्रानि+स+ति ॥ Here the affix सन् requires reduplication, and the present sûtra requires ण change of न ॥ The णत्व being asiddha, the reduplication being made first, we have प्रानिनि+स+ति, and then the reduplicate न intervenes between the cause र and the root न् of नि, and so this न would not be changed to ण ॥ If however the above maxim be applied, we first apply the णत्व rule, as प्राणि+स+ति, and then reduplicate णि ; and we get the form प्राणिणिषति even without this sûtra.

Note :—If we could get this form by the application of the above maxim, where is the necessity of the present sûtra ? The sûtra is necessary in order to indicate that the above maxim is *anitya* or not of universal application. And because it is *anitya*, that the form औजढत् is evolved by reduplicating ढत् (See VIII. 2. 1).

२६०७ । णौ गमिरबोधने । २ । ४ । ४६ ।

इणो गमिः स्याण्णौ । गमयति । बोधने तु प्रत्याययति । '* इण्वदिकः-*' । अधिगमयति । 'ह्रस्वोऽचिंयङ्लुकोः' (२५१४) । णौ हन्तेर्व इति कुत्वम् । घातयति । * ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम् * । तृतीयव्यञ्जनस्य तृतीयैकाच इति वार्थः । आद्यो बकारस्य द्वित्वं वारयितुमिदम् ।

द्वितीये तु 'अजादेर्द्वितीयस्य' (२१७६) इत्यस्यापवादतया सन्नन्ते प्रवर्तते । ऐर्ष्यियत्–ऐर्षिष्यत् । द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताच्चङि षकार एवाभ्यासे श्रूयते । हलादिः शेषात् । द्वित्वं तु द्वितीयस्यैव । तृतीयाभावेन प्रकृतवार्तिकाप्रवृत्तेः । निवृत्तप्रेषणाद्धातोर्हेतुमण्णौ शुद्धेन तुल्योऽर्थः । तेन 'प्रार्थयन्ति शयनोत्थितं प्रिया' इत्यादि सिद्धम् । एवं सकर्मकेषु सर्वं बोध्यम् ।

2607. When the affix णि (Causal) follows, गमि is the substitute of इण् when the sense is not that of 'informing' but that of 'going.'

गमयति 'makes him go' गमयतः, गमयन्ति &c. But प्रत्याययति 'causes to believe.' अधिगामयति. The इ of गमि is for articulation.

Vârt.—So also इक् to 'remember' which is treated like इण् as, अधिगमयति ॥

We repeat here the sûtra VII. 3. 32. S. 2574.

२६०७ । क । हनस्तोऽचिण्णलोः । ७ । ३ । ३२ ॥

2607A. For the न of हन is substituted त before an affix with an indicatory ञ् or ण्, but not before the affix चिण् of the Aorist, nor before णल् of the Perfect.

Thus हन+णिच्=हत+णिच्=हात+णिच् । Then by VII. 3. 54. S. 358, ह is changed to घ and we get घातयति ।

So also ईर्ष्ययति ॥ In forming its चङ् Aorist, the reduplication is irregular, as given in the following Vârtika.

Vartika.—In the case of ईर्ष्यति the third should be reduplicated.

The meaning is, the *third consonant*, or the third *syllable*. If we take the first meaning, then this Vârtika prohibits the reduplication of ष, (for र is already prohibited by नन्द्राः). If we take the second meaning, this vârtika becomes an exception to VI. 1. 2. S. 2176. and is applicable to Desiderative bases only, for there alone we get the *third* syllable.

Thus by the ordinary rule the Aorist is ऐर्षिष्यत्, while by this vârtika it is ऐर्ष्यियत् according to the first meaning. In the case of the second meaning, the ष alone will be heard in the reduplicate चङ् Aorist. Because the य् would be elided by हलादिःशेषः (VII. 4. 60. S. 2179). So the reduplication will be of the *second* syllable only, because there being no *third* syllable, the vârtika under consideration does not apply for it applies only to the Desideratives.

In fact only *one* meaning can be illustrated in the Aoris of the Causative, while both are applicable in Desiderative, as given in the following note.

Note.—In the case of the verb ईर्ष्यति the third should be reduplicated. "Third of what"? Some say the third of the consonants, and according to them the form is ईर्ष्यियिषति ॥ Others say the third syllable, therefore of the root ईर्ष्यिष (ईर्ष्य+इट्+सन्), the third syllable ष is reduplicated : Thus ईर्ष्यिषष, ईर्ष्यिषिष (VII. 4. 79) the अ of ष is changed into short इ by VII. 4. 79.=ईर्ष्यिषिषति ॥

The root अर्थ (X. 357) belongs to the Agârvîya subdivision, and ought to be conjugated in the Atmanepadî. How do you explain the Parasmaipada in प्रार्थयन्ति शयनोत्थितं प्रियाः (Mâgha)? It ought to be Atmanepada because the √artha|belongs to agarvîya subdivision of the Churâdi.

Of the root, in which the causative णि, ceases to have the force of the causative (nivritta-preshaṇa), the meaning is the same as of the pure non णि root. In fact the णि does not make any alteration in the meaning. Therefore प्रार्थयन्ति is really equal to प्रार्थनां कुर्वन्ति ।

So is to be understood to be the case in all Transitive roots.

Here ends the Chapter on the Conjugation of Causatives.

इति तिङन्तणिच्प्रकरणम् ।

——:o:——

॥ अथ तिङन्त सन् प्रकरणम् ॥

CHAPTER XII.

THE DESIDERATIVE VERBS.

२६०८ । धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा । ३ । १ । ७ ।

इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाद्धातोः सन्प्रत्ययो वा स्यादिच्छायाम् । धातोर्विहितत्वादिह सन आर्धधातुकत्वम् । इट् । द्वित्वम् । 'सन्यतः' (२३१७) । पठितुमिच्छति पिपठिषति । 'कर्मणः' किम् । गमनेनेच्छतीति करणान्मा भूत् । 'समानकर्तृकात्' किम् । शिष्याः पठन्त्वितीच्छति गुरुः । वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि । 'लुङ्सनोर्घस्लृ' (२४२१) । एकाच उपदेशे-' (२२४६) इति नेट् । सस्य तत्वम् । अत्तुमिच्छति जिघत्सति । '* ईर्ष्यतेस्तृतीयस्य-*' इति यिषयोर्द्वित्वम् । ईर्ष्यिषिषति-ईर्ष्यियिषति ।

2608. The affix सन् is optionally attached, in the sense of wishing, after a root expressing the object wished, and having the same agent of the action as the wisher thereof.

The word धातोः being especially used in this sûtra, shows that this सन् is an ârdhadhâtuka affix, while the सन् taught in the two preceding Ashṭâdhyâyî sûtras S. 2309 and 2393. do not get this designation. The result is that this सन् gets the augment इट् where necessary. Thus पठ+इट्+सन्+शप्+ति=पठ् पठ्+इषति=पपठ्+इषति । Now applies VII. 4. 79. S. 2319 and the अ of प is changed to इ । Thus we get पिपठिषति 'He desires to read'.

Why do we say कर्मणः 'after (a root expressing) an object'? The affix will not come after an Instrumental case. Thus गमनेनेच्छति; here there is no affix. But गन्तुमिच्छति will be जिगमिषति.

Why do we say समानकर्तृकात् 'when the subject of the verb to wish, is also the subject of the verb denoted by the object wished'? Observe "शिष्याः पठन्तु" इति, इच्छति गुरुः 'The teacher wishes 'Let the pupils read.' Here the teacher is the agent of the verb 'to wish', but he is not the agent of the verb 'to read', and hence there is no affixing of सन् ।

The word वा 'optionally' shows that a sentence may also be employed to express the same idea. Thus कर्तुमिच्छति or चिकीर्षति.

In forming the Desiderative of √अद 'to eat', घस् replaces अद् by II. 4. 37 S. 2427. The इट् augment is not added because of S 2246.

Thus घस्+घस्+सन्+ति=जघस्+सति=जिघस्+सति (S. 2617) =जिघत्सति (The स is changed to त).

Vârt:—The third of ईर्ष्य is reduplicated optionally. This vârtika has already been given under the last sûtra S. 2607. There are two interpretations of it. One is that the third *consonant* of ईर्ष्य namely य is reduplicated. The other is that the third *syllable* of ईर्ष्य is reduplicated namely the स of सन् । Thus we have two forms ईर्ष्यिषिषति or ईर्ष्यियिषति ।

२६०९ । रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च । १ । २ । ८ ।

एभ्यः संश् क्त्वा च कितौ स्तः । रुरुदिषति । विविदिषति । मुमुषिषति ।

2609. The affixes *ktvâ* and *san* (III. 1. 7) are *kit*, after *rud* 'to weep,' *vid* 'to know,' *mush* 'to steal,' *grah* 'to seize,' *svap* 'to sleep,' and *prachchh* 'to ask.'

Thus रुरुदिषति 'he wishes to cry' विविदिषति 'he wishes to know'; मुमुषिषति 'he wishes to steal'.

In forming the Desiderative of ग्रह्, the augment इट् is not added by the following sûtra.

Note:—The verb ग्रह् is changed into गृह्, स्वप् into सुप्, प्रच्छ् into पृच्छ before *kit* affixes by samprasâraṇa (VI. 1. 16).

Note:—The *ktvâ* and *san* would have been ***optionally kit*** after the verb रुद, विद् and मुष् by virtue of I. 2. 26, but this sûtra makes them *necessarily* so, after these three verbs. In the case of the verb ग्रह्, these affixes are *kit* by virtue of this sûtra only. In the case of the verbs स्वप् and प्रच्छ् the affix क्त्वा is of course *kit*, because these two verbs are aniṭ, that is, they do not take the intermediate इ; and therefore the क्त्वा being directly affixed to them, and rule I. 2. 18 not applying, the indicatory *k* would make it *kit*. In reference to these verbs, therefore, the present sûtra teaches something new, only with regard to the affix सन्, by making that also *kit*. The verb प्रच्छ् takes the intermediate इ when the affix सन् follows, by virtue of the sûtra VII. 2. 75.

२६१० । सनि ग्रहगुहोश्च । ७ । २ । १२ ।

ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सन इण्न स्यात् । 'ग्रहिज्या-' (२४१२) इति संप्रसारणम् । सनः षत्वस्यासिद्धत्वाद्भष्भावः । जिघृक्षति । जुघुक्षति ॥

2610. The Desiderative affix सन् does not get the augment इट्, not only after roots ending in उ, ऊ, ऋ and ॠ, but also after ग्रह and गुह ॥

Thus ग्रह् + सन् + शप् + ति = गृह् + सति । The र is vocalised by I. 1. 16 S. 2412. Then reduplication takes place. As जागृह + सति । Then ह is changed to ढ by VIII. 2. 31. S. 324; and ढ changed to क् by VIII. 2. 41. S. 295. Thus जागृक् + षति (for the स was already changed to ष because it followed ऋ, the ह being no intervention). But this ष of सन् being considered asiddha, the ग् is changed to घ्, or rather क् (for ढ् of ह) being considered asiddha, the ग is changed to घ by VIII. 2. 37. S 326; for जागृक् is still considered a झषन्त ः, as if ending in ह, and followed by स still, though it is changed to ष; and thus S. 326. is made applicable. The whole equation is thus shown ग्रह् + सन् (the affix is कित् by 1. 2. 8) = गृह् + सन् (VI. 1. 16) = गृढ् + सन् (VIII. 2. 31) = गृक् + सन् (VIII. 2. 41) = जिघृक्षति (VIII. 2 37). So also with गुहू संवरणे the सन् is कित् here by 1. 2. 10.

From स्वप् we have सुषुप्सति । The desiderative सन् of प्रच्छ takes इट् by the following sûtra:

२६११ । किरश्च पञ्चभ्यः । ७ । २ । ७५ ।

'कॄ' 'गॄ' 'दृङ्' 'धृङ्' 'प्रच्छ' एभ्यः सन इट् स्यात् । पिपृच्छिषति । चिकरिषति । जिगरिषति । जिगलिषति । 'अत्रेटो दीर्घो नेष्टः' । दिदरिषते । दिधरिषते । कथम् 'उद्दिधीर्षुः' इति । भौवादिकयोर्धृङ्धृञोरिति गृहाण ।

2611. The desiderative सन् takes इट् after कॄ and the four roots that follow it, (Tud. 116-120), namely √gṛi, √dṛiṅ, √dhṛiṅ and √prachcha.

Thus चिकरिषति, जिगरिषति. दिदरिषते, दिधरिषते, पिप्रच्छिषति (1. 2. 8; VI. 1. 16). But चिकृषति not included in the five. The roots कॄ and गॄ would have optionally got इट् in the desiderative by VII. 2. 41, which would have been optionally lengthened by VII. 2. 38. But the इट् here being specifically ordained, does not get lengthened by VII. 2. 38. S. 2391. How do you explain उद्दिधीर्षुः? It is from the Bhuâdi root धृङ् or धृञ् ॥ Nos. 948 and 1009.

२६१२ । इको झल् । १ । २ । ९

इगन्ताज्झलादिः सन्कित्स्यात् । बुभूषति । दीङ् । दातुमिच्छति दिदीषते । एज्विषयत्वाभावात् 'मीनातिमिनोति-' (२५०८) इत्यात्वं न । अत एव 'सनि मीमा-' (२६२३) इति सूत्रे माधातोः पृथङ्मीग्रहणं कृतम् ।

2612. The affix *san* beginning with a letter of the *Pratyâhâra jhal* is like *kit*, after verbs ending in *ik* vowels.

Thus from √भू we have बुभूषति । The सन् here takes no augment इट्, and so it is झलादिः, and consequently भू is not guṇated, because the affix is कित् ।

Similarly from दीङ् Divâdi (No. 26) we have दिदीषते 'he wishes to give'. The ई is not changed to आ because VI. 1. 50. S. 2508 applies there only where ई otherwise would have been changed to ए or ऐ (एज् विषयः) । Therefore in the sûtra VII 4. 54, S. 2623, the roots मा and मी are separately enumerated.

Note :—After the verbs ending in इक् the desiderative suffix सन् is *kit* when it is झलादि, that is to say when the affix सन् does not take the intermediate इ. The affix सन् is an affix which begins with स् a letter of the झल् class. But if the intermediate इ is added before it, it is no longer a झलादि affix, and in that case it is not कित्. Thus from जि 'to conquer' which is a verb ending in इक्, we have जिगीषति 'he wishes to conquer' यु 'to mix' युयूषति; so also कृ 'to do' चिकीर्षति; तॄ 'to cross' तितीर्षति, भू 'to be' बुभूषति.

Note :—If however, verbs ending in इ or उ or ऋ or लृ, take an intermediate इ, they likewise take guṇa. As :—स्मि 'to smile' takes guṇa, and makes its desiderative सिस्मयिषति.

Note :—The झलादि सन् is not *kit* after verbs ending in any other letter than the इक्. As पिपासति (from पा) 'he wishes to drink.' So from स्था we have तिष्ठासति.

Note :—The object of making the affix सन् *kit* after verbs ending in *ik* vowels, is to prevent the guṇa of the vowel of the root, as in चिचीषति 'wishes to collect' तुष्टूषति 'wishes to praise.'

२६१३ । हलन्ताच्च । १ । २ । १० ।

इक्समीपाद्धलः परो झलादिः सन्कित्स्यात् । गुह् । जुघुक्षति । बिभित्सति । 'इकः' किम् । यियक्षते । 'झल्' किम् । विवर्धिषते । हल्ग्रहणं जातिपरम् । तृंहू । तितृक्षति–तितृंहिषति ।

2613. And after a root ending in a consonant, and preceded by a vowel of the *pratyâhâra ik*, the affix *san* beginning with a *jhal* consonant, is like *kit*.

Thus from गुह् we have जुघुक्षति, and from भिद् 'to pierce' we have बिभित्सति 'he wishes to break,' here the root भिद् contains the *ik* vowel इ; it ends in a consonant द्; the affix सन् is directly added without taking an intermediate इ, and therefore it fulfills all the conditions of the sûtra and the vowel is not guṇated.

Why do we say "preceded by इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, लृ vowel"?

If the final consonant of the verb is not preceded by a vowel of the *ik* class, the affix सन् is not *kit* after such a verb. As यज्+सन्+ते=यियक्षते

'wishes to sacrifice.' Had the affix सन् been here a *kit* affix, there would have been samprasâraṇa by rule VI. 1. 16 which declares that there is samprasâraṇa of the verbs वच्, स्वप्, and यज्, &c., before *kit* affixes.

Why do we say jhalâdi *san* ?

If the *san* takes the intermediate इ and is then no longer a झलादि सन्, it is not *kit*; and it causes guṇa. As वृत्+इ+सन्=विवर्तिषते 'he desires to be.' Here there is guṇa of *ṛi.*

Roots like दम्भ्, तृंह् &c., are governed by this rule, though they end in conjunct consonants, for the word हल् of the sûtra means *jâti* or class; thus दम्भ्+सन्+तिप्=दभ+सति (VI. 4. 24 the *m* being elided by treating सन् as कित्)=धीप्सति or धिप्सति (VII. 4. 56). So from तृंह् we have तितृक्षति or तितृंहिषति ।

२६१४ । अज्झनगमां सनि । ६ । ४ । १६ ।

अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च दीर्घः स्याज्झलादौ सनि । 'सन्लिटोर्जेः' (२३३१) । जिगीषति । 'विभाषा चेः' (२५२५) । चिकीषति-चिचीषति । जिघांसति ।

2664. The lengthening of the vowel takes place in the case of a stem ending in a vowel, as well as of हन् and गम्. (which is the substitute of इ) when the Desiderative affix सन् being jhalâdi (*i. e.* not taking the augment इट्) follows.

Note :—Thus of roots ending in vowel we have :—विवीषति, तुष्टूषति, चिकीर्षति, जिहीर्षति (VII. 1. 100); of हन् and गम्, जिघांसति, and अधिजिगांसते ॥

Thus from the root जि, we get जिगीषति ; the ज is changed to ग (VII. 3. 57 S. 2331). Similarly from √चिञ् चयने, we get चिकीषति or चिचीषति; the च is optionally changed to क by VII. 3. 58 S. 2525. From the √हन् we get जिघांसति ।

The गम् of this sûtra is the substitute of the root इन् and in forming its desiderative, the following sûtra applies :—

२६१५ । सनि च । २ । ४ । ४७ ।

इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने । जिगमिषति । बोधने प्रतीषिषति । '* इण्वदिकः *' । अधिजिगमिषति । कर्मणि तङ् । 'परस्मैपदेषु' इत्युक्तेर्नेट् । 'झलादौ सनि' इति दीर्घः । जिगांस्यते । अधिजिगांस्यते । अजादेशस्येत्युक्तेर्गच्छतेर्न दीर्घः । जिगंसते । संजिगंसते ।

2615. And when सन् (Desiderative) follows, गमि is the substitute of इण् when the sense is not that of 'informing.'

जिगमिषति 'wishes to go' जिगमिषतः, जिगमिषन्ति. But अर्थान् प्रतीषिषति 'he wishes to inform the meaning.' So also with इक्, as अधिजिगमिषति ॥ The yogavibhâga indicates that the anuvṛitti of सन् only runs in the next sûtra and not of णि. The form is thus evolved in the Parasmaipada ; गम्+सन्= गम्+गम्+स (VI. 1. 9)=ग+गम्+स (VII. 4. 60)=ज+गम्+स (VII. 4. 62)= ज+गम्+इट्+स (VII. 2. 50)=जिगमिष, and then we add the personal terminations.

But in the Passive, the conjugation will be Atmanepadi. No इट् will be added here to the affixes, because it is confined to the Parasmaipada affixes only. The सन् being now *jhalâdi*, there will be lengthening.

Thus we get जिघांस्यते । अधिजिघांस्यते ।

The last sûtra refers to that गम् which is the substitute of इ and therefore there is no lengthening of the root गम् meaning 'to go'. In its case, the forms will be जिगंसते । संजिगंसते ॥

Note:—The rule applies to that गम् which is the substitute of इक्, इण् or इङ् (II. 4. 47 and 48) 'to study'. Therefore, not in संजिगंसते वत्सो मात्रा (cf. VII. 2. 58). In the Veda we read स्वर्गं लोकं समजिगांसत्, where though गम् means 'to go' and is not, therefore, the substitute of इङ्, the lengthening takes place by the rule VI. 3. 137. Or the word अच् should not be added in the sûtra at all: which should be read as हनगमां सनि meaning, "There is lengthening of the stem when the Desiderative सन् follows". This would apply of course, to vowel-ending stems, because the sentence would mean that, for there cannot be lengthening of a consonant. This will apply to गम् also, in this way:—"A stem ending in a vowel is lengthened in the Desiderative, and so also of गम् which is a substitute of the vowel-stem इ" ॥ In this way, we may see, that there is no necessity of the Vârtika.

२६१६ । इङश्च । २ । ४ । ४८ ।

इङो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ।

2616. And of इङ् 'to study,' गमि is the substitute when सन् follows.

अधिजिगांसते, ० सेते, ० सन्ते 'he wishes to study.' The root इङ् is always preceded by the preposition अधि. This will be Atmanepadi by I. 3. 12 and I, 1. 56. The form is similarly evolved by the application of rules VII. 2. 58, and VI. 4. 16.

२६१७ । रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

उश्च इश्च वी ते उपधे यस्य तस्माद्धलादे रलन्तात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः । 'द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम्' (२३४४) । दिद्युतिषते-दिद्योतिषते । रुरुचिषते-रुरोचिषते । लिलिखिषति-लिलेखिषति । 'रलः' किम् । दिदेविषति । 'व्युपधात्' किम् । विवर्तिषते । 'हलादेः' किम् । एषिषिषति । इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते । '× उपधाकार्यं हि द्वित्वात्प्रबलम् ×' ओर्णोतेर्णुँदित्करणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकत्वात् ।

2617. "After a verb which begins with a consonant, and ends in a letter of *Ral pratyahara*, and has as its penultimate इ or ई, उ or ऊ, the *ktvâ* and *san* affixes are optionally *kit*.

The wording of this sûtra requires a little explanation. It consists of the following words:—

1. रलः ralaḥ, ablative of रल् (after the consonants included in the *Pratayhara ral i. e.*, all the consonants except य् y and व् *v*). Verbs having their final letter any single consonant except य् y or व् *v*.

2. व्युपधात् means "after penultimate वी." It is a compound of वी+उपधा. The वी itself is a compound of उ+इ=वि, in the dual वी. Therefore the phrase means "after (verbs) having for their penultimate either इ *i* or उ *u* long or short."

3. हलादेः means "beginning with a consonant."

All these three words qualify the word "verb" understood.

4. संश्च means "and san."

The sûtra means, those verbs which have a रल् letter in the end, a हल् in the beginning, and an इ, ई or उ, ऊ in their penultimate, may optionally treat the affixes *ktvâ* and *san* as कित्.

Thus द्युत 'to shine,' makes द्युतित्वा or द्योतित्वा 'having shone,' लिख् 'to write' makes लिखित्वा or लेखित्वा.

Similarly in *san* affix we have लिलिखिषति or लिलेखिषति 'he wishes to write' दिद्युतिषते or दिद्योतिषते 'he wishes to shine.'

So also रुरुचिषते or रुरोचिषते ।

Why 'rala'? The rule does not apply if the verb ends in a letter other than रल्. As दिव्+क्त्वा=देवित्वा; its desiderative will be दिदेविषति. No option is allowed here.

Why व्युपधात्? There is no option when the penultimate vowel is not इ or उ. As वृत्+क्त्वा=वर्तित्वा. Des. विवर्तिषते.

Why हलादेः? The rule does not apply if the verb does not begin with a consonant. As एषित्वा and एषिषिषति. There is no option allowed here.

Note :—The rule does not apply if the क्त्वा and सन् are *aniṭ*. As भुक्त्वा, बुभुषते.

The reduplication though *nitya*, is here postponed in favor of *guna*, because of the maxim :—"An operation relating to penultimates is stronger than reduplication."

Moreover, the indicatory ऊ in the root ऊर्णु is also a ज्ञापक of the relative strength of these rules

२६१८। सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भु श्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् । ७ । २ । ४९ ।

इवन्तेभ्यर्धादिभ्यश्च सन इड्वा स्यात् । इडभावे 'हलन्ताच्च' (२६१३) इति कित्वम् । च्छ्वोः–' (२५६१) इति वस्य ऊठ् । यण् । द्वित्वम् । दुद्यूषति–दिदेविषति । 'स्तौतिण्योरेव–' ६२७) इति वक्ष्यमाणनियमान्न षः । सुस्यूषति–सिसेविषति ।

2618. The desiderative सन् may optionally take इट्, after a root ending in इव्, and after ऋधु, भ्रस्ज, दम्भु, श्रि, स्वृ, यु, ऊर्णु, भृ, ज्ञपु, and सन् ॥

Note :—Thus दिदेविषति or दुद्यूषति, सिसेविषति, सुस्यूषति ॥ ऋधु, अर्दिधिषति, ईर्त्सति ॥ भ्रस्ज, विभ्रज्जिषति, (VI. 4. 47) बिभ्रक्षति, (VIII. 2. 36 and 41) बिभर्जिषति,

बिभर्क्षति ॥ दम्भु, दिदम्भिषति, धिप्सति, (VII. 4. 56) धीप्सति, श्रि, उच्छिश्रयिषति, उच्छिश्रीषति ॥ स्वृ, सिस्वरिषति, सुस्वूर्षति ॥ यु, यियविषति, (VII. 4. 80) युयूषति, ऊर्णु, प्रोर्णुनविषति, प्रोर्णुनुविषति, प्रोर्णुनूषति ॥ The root भृञ् of the Bhuâdi class is to be taken, as the form भर with शप् in the sûtra indicates, बिभरिषति, बुभूर्षति ॥ ज्ञपि, जिज्ञपयिषति, ज्ञीप्सति ॥ षनु, सिसनिषति, सिषासति ॥ केचिदत्र भरज्ञपिसनितनिपतिदरिद्राणामिति पठन्ति ॥ तितनिषति, तितंसति, तितांसति, पिपतिषति, पित्सति, दिदरिद्रिषति, दिदरिद्रासति ॥ सनीति किम् ? देविता, भर्ता ॥ See S. 2621 further on.

When no इट् augment is added, the सन् is कित् by S. 2613. The व् is changed to ऊ by S. 2561. Thus दिव्+सन्+शप्+तिप्=दिव्+सति=दि+ऊ+सति=द्यूषति=दुद्यूषति। When however, सन् takes इट्, then the affix is not कित्, and we get दिदेविषति।

Similarly from सिव् we get, सुस्यूषति or सिसेविषति। The second स is not changed to ष because of the niyama rule VIII. 3. 61. S. 2627 to be taught later on.

In forming the Desiderative of ऋध्, we have अर्दिधिषति with वेट् सन्; and ऋध्+सन् when aniṭ. Now apply the following two sûtras.

२६१९। आप्ज्ञप्यृधामीत्। ७।४।५५।

एषामच ईत्स्यात्सादौ सनि।

2619. For the vowel of the roots आप्, ज्ञपि and ऋध् there is substituted long ई before the सन् of the Desiderative, when it begins with स् ॥

Note:—Thus आप्—ईप्सति, ज्ञपि—ज्ञीप्सति, ऋध्—ईर्त्सति (I. 1. 51). The reduplication is dropped by VII. 4. 58. In the Causative stem ज्ञपि there are two vowels, the इ (णि) is dropped by pûrva-vipratishedha (the prior debarring the subsequent) according to VI. 4. 51, and ई substituted for अ according to the present sûtra. The word सन् is to be read into the sûtra, otherwise प्रापत्स्यति ॥ The सन् must begin with स् *i. e.*, should not take the इट् augment, as in जिज्ञपयिषति, अर्दिधिषति ॥ The roots ज्ञपि and ऋध् are optionally वेट् in the Desiderative by VII. 2. 49.

२६२०। अत्र लोपोऽभ्यासस्य। ७।४।५८।

'सनि मीमा-' (२६२३) इत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात्। आप्तुमिच्छति ईप्सति। अर्धितुमिच्छति। रपरत्वम्। चर्त्वम्। ईर्त्सति-अर्दिधिषति। बिभ्रज्जिषति-बिभर्जिषति-बिभ्रक्षति-बिभर्क्षति।

2620. The reduplicate is dropped under the circumstances mentioned in the foregoing sûtras VII. 4. 54 to VII. 4. 57.

Note:—The examples are given under the above-mentioned sûtras. The word 'of the reduplicate' अभ्यासस्य is to be supplied in all the subsequent sûtras upto the end of the chapter. Thus sûtra VII. 4. 59, says 'a short is to be substituted', we must supply the words 'for the reduplicate' to complete the sense; as डुढौकिषते, तुत्रौकिषते ॥ The word अत्र in the sûtra indicates that the reduplication is not to be elided, when an affix is treated *like* सन् but is not actually सन्॥ Thus चङ् Aorist is treated like सन् by VII. 4. 93; but the reduplication will not be dropped there; as अमीमपत्, अदीदपत्॥ Some say the word अत्र here indicates that the *whole* of the reduplicate is dropped, and not only its final letter. Others elide the whole of the reduplicate on the maxim नानर्थकोऽलोऽन्त्यविधिः। "The rule I. 1. 52, by which a substitute should take the place of only the final letter of that which is exhibited in the Genitive case, is not valid, where what is exhibited in the Genitive is meaningless".

Thus आप्+ति=ईप्+सति=ईप्सति (No reduplication).

So also ऋध्+सति=ईध्+सति=ईर्ध्+सति (I. 1. 51. S. 70)=ईर्त्+सति (VIII. 4. 55. S. 121)=ईर्त्सति। The सेट् form is अर्दिधिषति। The form अर्दिधिषति is thus evolved, The Desiderative root is अर्धिष, the ऋ being guṇated by VII. 3. 86 before सन्॥ Now we reduplicate it, and the second syllable धिष् will be reduplicated by VI. 1 2. and the रेफ is not duplicated by VI. 1. 3: so we get धिष् to reduplicate, and ध is changed to द॥ The form ईर्त्सति is thus evolved. By VII. 4. 55, the ऋ is changed to long ई, which is followed by र् by I. 1. 57. Thus we have ईर्त्स् as root, and त्स is reduplicated, and the reduplicate is elided (VII. 4. 58). The forms धिप्सति and धीप्सति are similarly formed.

From भ्रस्ज (the third root given in S. 2618) we get बिभ्रज्जिषति or बिभर्जिषति as सेट्, the double form is owing to the optional रम् augment. The Aniṭ forms are बिभ्रक्षति or बिभर्क्षति।

In forming the Desiderative of दम्भ (the fourth root in S. 2618) the following sûtra applies.

२६२१ । दम्भ इच्च । ७ । ४ । ५६ ।

दम्भेरच इत्स्यादीच्च सादौ सनि । अभ्यासलोपः । 'हलन्ताच्च' (२६१३) इत्यत्र हल्ग्रहणं जातिपरमित्युक्तम् । तेन सनः कित्त्वान्न लोपः । धिप्सति-धीप्सति-दिदम्भिषति । शिश्रीषति-शिश्रयिषति । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४९३) । सुस्वूर्षति-सिस्वरिषति । युयूषति-यियविषति । ऊर्णुनूषति-ऊर्णुनुविषति-ऊर्णुनविषति । न च परत्वाद्गुणावादेशयोः सतोरभ्यास उकारो न श्रूयेतेति वाच्यम् । 'द्विर्वचनेऽचि' (२२४३) इति सूत्रेण द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिरूपातिदेशादादेशनिषेधाद्वा । न च सन्नन्तस्य द्वित्वं प्रति कार्यित्वान्निमित्तता कथमिति वाच्यम् । '× कार्यमनुभवन्हि कार्यी निमित्ततया नाश्रीयते न त्वननुभवन्नपि ×' । न चेह सन्द्वित्वमनुभवति । बुभूर्षति-बिभरिषति । ज्ञपिः पुगन्तो मित्संज्ञः पकारान्तश्चौरादिकश्च । इडभावे 'इको झल्' (२६१२) इति कित्त्वान्न गुणः । 'अज्झन-' (२६१४) इति दीर्घः परत्वाण्णिलोपेन बाध्यते । 'आप्ज्ञपि-' (२६११) इतीत् । ज्ञीप्सति-जिज्ञपयिषति । अमितस्तु जिज्ञापयिषति । 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । सिषासति-सिसनिषति । '* तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः *' ।

2621. For the vowel of the root दम्भ् there is substituted इ as well as ई before the सन् of the Desiderative, when it begins with स्॥

Note:—As धीप्सति or धिप्सति॥ But दिदम्भिषति before the सेट् सन्॥ The reduplication falls off by VII. 4. 58.

We have said in explaining I. 2. 10. S. 2613 हलन्ताच् च, that the word हल् or consonant there signifies the whole *class*; and not a root which ends in a *single* consonant. The सन् being कित् after a root that ends in one consonant or more, it is कित् after दम्भ् also, which ends in two consonants म and भ। Therefore the nasal is elided. Thus we get धिप्सति or धीप्सति। The द is changed to ध.

When the सन् is सेट् we have दिदम्भिषति. From श्रि (fifth root of S. 2618), we get Aṇiṭ शिश्रीषति and seṭ शिश्रयिषति।

From स्वृ (sixth root of S 2618), we have Aniṭ सुस्वूर्षति, and seṭ सिस्वरिषति। The ऊ in the Aniṭ form is by VII. 1. 102 S. 2494, after the short ऋ has been lengthened by S. 2614.

From यु (seventh root of S. 2618) we have Aniṭ युयूषति; seṭ यियविषति। Here the equation is यु+इ+सति=युयु+इषति (the reduplication takes place first). =यु+यविषति=यियविषति (VII. 4. 80 S. 2577).

From ऊर्णु (eighth root of S. 2618) we have Aniṭ ऊर्णुनूषति or ऊर्णुनुविषति; seṭ ऊर्णुनविषति। In ऊर्णु+इषति, the guṇa being taught subsequently should take place first, and then reduplication. Then we get ऊर्णो+इषति, and here ओ is changed to अव्, and we have ऊर्णव्+इषति। But we cannot, however, do this: the guṇa and अव् substitution do not take place *prior* to reduplication, because of the sûtra द्विर्वचनेऽचि (S. 2243), which teaches, according to one interpretation, that a substitute of a vowel is just like the original for the purposes of reduplication; and according to another, that no substitution should take place so long as reduplication is not finished. Under whatever view of that sûtra, the reduplicate is नु and not न.

Nor must one object saying, "How can a Sannanta be the occasion or cause of reduplication, when it is itself an effect with regard to reduplication?" For the following Paribhâshâ answers this objection.

"Surely, that which undergoes an operation can, so far as it undergoes that operation, not be made the cause (of the application of a Grammatical rule)."

To explain this Paribhâshâ, the following is extracted from Kielhorn's translation of the Paribhâshenduśekhara:—"The words 'so far as it undergoes that operation are intended to make (the formation of) ऊर्णुनविषति and other (forms) possible. For in (the formation of) this (ऊर्णुनविषति) the syllable न has been reduplicated in accordance with I. 1. 59, whereas without (the restriction 'so far as it undergoes that operation') that (rule of Pâṇini's) could have had no concern (with the formation of ऊर्णुनविषति). The term सन्यङोः in VI. 1. 9 being a genitive, that which ends with सन् (*i. e.*, ऊर्णु+इस्) undergoes the operation (of reduplication) taught in VI. 1. 9. Were, then, ihe present Paribhâshâ to enjoin merely that 'that which undergoes an operation cannot be mde the cause of the application of a grammatical rule'). इस् which forms part of the *kâryin* ऊर्णु+इस्) could not be the cause of the peculiar reduplication (which is taught in I. 1. 59.) But as the Paribhâshâ teaches that, that which undergoes an operation can only so far as it undergoes that operation not become the cause of the application of a grammatical rule, there is no reason why इस् in ऊर्णु+इस् should not cause the application of I. 1. 59; for although ऊर्णु+इस्, which includes इस्, is *kâryi*, yet the syllable णु only can be called the *kâryam anubhavan kâryi*)."

From भर the ninth root in S. 2618, we have बुभूर्षति (Aniṭ) and बिभरिषति (seṭ).

The root ज्ञपि (the last but one of S. 2618) is from ज्ञा with the augment पुक् । Or it is the root ज्ञप् one of the मित् roots, and प् is part of the root. It is then of the Churâdi class. When the सन् is Aniṭ, it is कित् by S. 2612 and so there is no guṇa. The lengthening required by S. 2614, is superseded by the subsequent rule which causes the elision of णि in ज्ञपि ॥ Then there is ई by S. 2619. Thus we have ज्ञीप्सति (Aniṭ). Or जिज्ञपयिषति (Seṭ). But the non-मित् root ज्ञापि gives us जिज्ञापयिषति ।

From सन् (the last of S. 2618) we have सिषासति (the long आ replaces न by S. 2504) as Aniṭ; and सिसनिषति as seṭ.

Vart :—The इट् is added to सन् after तन् पत and दरिद्रा optionally, as तितनिषति or तितंसति or तितांसति, (VI. 4. 17) पिपतिषति or पित्सति (VII. 4. 54, VIII. 2. 29. VII. 4. 58) दिदरिद्रिषति or दिदरिद्रासति ॥ Why do we say 'Desiderative'? Observe देविता, भ्रष्टा ॥

In the case of तन् the following sûtra applies.

२६२२ । तनोतेर्विभाषा । ६ । ४ । १७ ।

अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्झलादौ सनि । तितांसति-तितंसति-तितनिषति । * आशङ्कायां सन्वक्तव्यः * । श्वा मुमूर्षति । कूलं पिपतिषति ।

2622. The lengthening of the penultimate of तन् is optional, before the Desiderative सन्, when it does not take the augment इट् ॥

Thus तितांसति or तितंसति ॥ But in तितनिषति no alternative is allowed, as इट् is added to सन् by VII. 2. 49 Vârt: optionally.

Vart :—The affix सन् is added, when the sense is that of 'in imminent danger'; as आशङ्के पतिष्यति कूलम्=पिपतिषति कूलम् 'the bank is in imminent danger of falling down'. So also श्वा मुमूर्षति.

Vart :—There is no affixing of सन् after a verb which has already taken सन् in the sense of wishing. As चिकीर्षितुमिच्छति. But from the सन् of III 1 5, 6 not denoting wishing, we have जुगुप्सते, मीमांसते.

Besides पिपतिषति given above we have an Aniṭ form also; when the following sûtra applies.

२६२३ । सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् । ७ । ४ । ५४ ।

एषामच इस्स्यात्सादौ सनि । अभ्यासलोपः । 'स्कोः–' (३८०) इति सलोपः । पित्सति । दिदरिद्रिषति–दिदरिद्रासति । 'डुमिञ्' 'मीञ्' आभ्यां सन् । कृतदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपाविशेषादिस् । 'सः सि–' (२३४२) इति तः । मित्सति । मित्सते । 'मा' माने । मित्सति । माङ्मेङोः । मित्सते । 'देदाणोः' । दित्सति । 'देङ्' । दित्सते । 'दाञ्' । दित्सति–दित्सते । 'धेट्' । धित्सति । 'धाञ्' । धित्सति–धित्सते । रिप्सते । लिप्सते । 'शक्लृ' । शिक्षति । 'शक मर्षणे' इति दिवादिः । स्वरितेत् । शिक्षति–शिक्षते । पित्सते । '* राधो हिंसायां सनीस् वाच्यः *' । रित्सति । 'हिंसायाम्' किम् । आरिरात्सति ।

2623. The इस् is substituted for the root-vowel of मी, मा, दा and धा (घु), रभ्, लभ्, शक् , पत and पद् when the Desiderative सन् beginning with स् (*i. e.*, not taking the augment इ) follows.

Thus पद्+सन्=पपिस्द्+सन् । The reduplicate is elided by S. 2620 : and the स is elided by S. 380. Thus we get पित्सति (पद्+सन्+शप् +तिप् =पिस्द्+सति=पित्+सति).

So also from दरिद्र of the Vârtika we have दिदरिद्रिषति or दिदरिद्रासति ।

The मी includes मीनाति (Kryâdi.4) and मिनोति (मि of Svâdi 4) for मि assumes the form मी, by VI. 4. 16. Thus मित्सति, प्रमित्सति ॥ The स् of इस् becomes त by S. 2342. The मा denotes all the roots which assume the form मा, on the maxim गामादा ग्रहणेष्वविशेषः "The terms गा, मा or दा when they are employed in Grammar denote both the original roots गा, मा and दा and also the roots which are changed to गा, मा and दा" ॥ They are मा and माङ माने, and मेङ् प्रणिदाने ॥ Thus मित्सति, मित्सते, अप मित्सते ॥ घु—दित्सति or दित्सते from दो, or देङ् or दाञ् । So also धित्सते or धित्सति from धेट् or धाञ् । रभ्–आरिप्सते, लभ्–आलिप्सते, शक्–शिक्षति. But from the Divâdi root we have शिक्षति or ते । पत्–पित्सति, पद्–प्रपित्सते ॥ In the roots that end in a vowel, the स् of इस् is changed to त by VII. 4. 49, S. 2342 and in the roots that end in a consonant, this स् is dropped, according to VIII. 2. 29. S. 380. The reduplication falls by VII. 4. 58. S. 2620.

Why do we say 'when the Desiderative follows'? Observe दास्यति ॥ The word सि is understood here from VII. 4. 49, so the rule will not apply when the Desiderative takes the augment इट्, as प्र पतिषति ॥ Here पत optionally takes इट् under the vârtika तनिपतिदरिद्राणामुपसंख्यानम् S. 2621.

Vârt :—The इस् comes after the root-vowel of राध् in the Desiderative, when the sense is that of 'to injure.' As प्रति रित्सति ॥ Why do we say when the sense is that of 'to injure'? Observe आरि रात्सति ॥

२६२४ । मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा । ७ । ४ । ५७ ।

सादौ सनि । अभ्यासलोपः । मोक्षते–मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमेव । 'अकर्मकस्य' किम् । मुमुक्षति वत्सं कृष्णः । 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) । विवृत्सति । वर्ति तु । विवर्तिषते । 'सेऽसिचि–' (२५०६) इति वेट् । निनर्तिषति–निनृत्सति ।

2624. When मुच् has an Intransitive signification, Guṇa is optionally substituted for its vowel before the aniṭ सन् of the Desiderative: and thereby the reduplicate is elided.

By I. 2. 10, S. 2613 after a root ending in a consonant, the सन् is like कित् and does not cause Guṇa. The present sûtra ordains it optionally. As मोक्षते or मुमुक्षते वत्सः स्वयमेव ॥ Why do we say "Intransitive." ? In the Transitive there is one form only, as मुमुक्षति वत्सं कृष्णः 'Krishṇa wishes to release the calf.' मुच् becomes Intransitive when it has a Reflexive significance, or when it expresses a mere action. The reduplication is elided by VII. 4. 58. S. 2620.

Here we repeat the sûtra VII. 2. 59. S. 2348.

२६२४ । क । न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः । ७ । २ । ५९ ।

2624. A. The Parasmaipada ârdhadhâtuka affixes beginning with स do not get the augment इट् after वृत् and the three roots that follow it.

Thus वृत्—वर्त्स्यति, अवर्त्स्यत्, विवृत्सति । वृध् वर्त्स्यति । अवर्त्स्यत् । विवृत्सति । शृधु । शर्त्स्यति । अशर्त्स्यत् । शिशृत्सति । स्यन्दू । स्यन्त्स्यति । अस्यन्त्स्यत् ।

The वृतादि roots are four वृत्, वृध्, शृधु, and स्यन्द (Bhu. 795-798), In the examples, the Parasmaipada forms are shown, because these roots are optionally Parasmaipadi by 1. 3. 92 S. 2347 before स्य and सन् ॥

In the âtmanepada, इट् is added. As विवर्तिषते ।

In the case of roots mentioned in VII. 2. 57. S. 2506, the इट् augment is optional. Thus निनर्तिषति or निनृत्सति ।

२६२५ । इट् सनि वा । ७ । २ । ४१ ।

वृङ्वृञ्भ्यामृदन्ताच्च सन इड्वा स्यात् । तितरिषति-तितरीषति-तितीर्षति । विवरिषति-विवरीषति-वुवूर्षति । 'वृङ्' । वुवूर्षते-विवरिषते । दुध्वूर्षति ।

2625. The Desiderative स् may optionally take इट् (which is optionally lengthened also) after the two roots वृङ् and वृञ्, and after ॠ ending roots.

As from वृञ् we have वुवूर्षति । विवरिषति । विवरीषति । प्रावुवूर्षति । प्राविवरिषति । प्राविवरीषति । From वृङ्, वुवूर्षते or विवरिषते । ॠकारान्तेभ्यः । तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति ।

So also दुध्वूर्षति from ध्वृ कौटिल्ये । The ॠ is lengthened by S. 2614, then there is उ by VII. 1. 102. S. 2494, which is lengthened by S. 354.

२६२६ । स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि । ७ । २ । ७४ ।

'स्मिङ्' 'पूङ्' 'ऋ' 'अञ्जू' 'अशू' एभ्यः सन इट् स्यात् । सिस्मयिषते । पिपविषते । अरिरिषति । इह 'रिस्' शब्दस्य द्वित्वम् । 'इस्' इति सनोऽवयवः कार्यभागिति कार्यिणो निमित्तत्वायोगात् 'द्विर्वचनेऽचि' (२२४३) इति न प्रवर्तते । अञ्जिजिषति । अशिशिषते । 'उभौ साभ्यासस्य' (२६०६) । प्राणिणिषति । उच्छेस्तुक् । चुत्वम् । '× पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे ×' इति

चछाभ्यां सहितस्येटो द्वित्वम् । हलादिः शेषः' (२१७९) । उचिच्छिषति । '× निमित्तापाये नैमित्तिकापायः ×' इति त्वनित्यम् । 'च्छ्वोः–' (२५६१) इति सतुक्कग्रहणाज्ज्ञापकात् । प्रकृतिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा–' । 'णौ च संश्चङोः' (२५७९)(२६०१) इति सूत्राभ्यामिङो गाङ् अध्ययतेः संप्रसारणं च वा । अधिजिगापयिषति–अध्यापिपयिषति । शिश्वाययिषति–शुशावयिषति । 'ह्वः संप्रसारणम्' (२५८६) । जुहावयिषति । 'णौ द्वित्वात्प्रागच आदेशो न' इत्युक्तत्वादुकारस्य द्वित्वम् । पुस्फारयिषति । चुक्षावयिषति । 'ओः पुयण्ज्यपरे' (२५७७) । पिपावयिषति । यियावयिषति । बिभावयिषति । रिरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति । 'पुयण्जि' इति किम् । नुनावयिषति । 'अपरे' किम् । बुभूषति । 'स्रवति' (२५७८) इतीत्वं वा । सिस्रावयिषति । सुस्रावयिषतीत्यादि । 'अपरे' इत्येव । शुश्रूषते ।

2626. The Desiderative सन् gets the augment इट् after the roots स्मिङ्, पूङ्, ऋ, अञ्जू and अशू ॥

Thus सिस्मयिषते, पिपविषते (VII. 4. 80) अरिरिषते, अञ्जिजिषति (VI. 1. 2 and 3) and अशिशिषते । The root पूञ् is not governed by this rule, as पुपूषति । The √अशू (V. 18) of the Suâdi class is taken here, and not √अश् (IX. 51) of the Kryâdi class, for the latter *always* has इट्, while the former having an indicatory long ऊ has *optionally* इट् ॥ Both the Bhuâdi and Juhotyâdi ऋ are taken in the sûtra.

The √ऋ is Aniṭ as a rule. In अरिरिषते the reduplication is of the syllable रिष (ऋ+इट्+सन्=अर्+इट्+सन्=अरिष). Here इष् is a portion of the kâryin अरिष and since a portion of सन् itself undergoes grammatical operation: therefore, it can not be the cause for the application of the operating rule, hence the sûtra द्विर्वचनेऽचि (S. 2243) does not apply. See the Paribhâshâ under VII. 4. 56. S. 2621. In fact, the rule of reduplication here is सन्यङोः (Genitive case) meaning "of a sananta or a yañanta, there is reduplication." (VI. 1. 9. S. 2395). Strictly speaking, therefore, सन् is not the *cause* of reduplication: but that a san-ending stem is reduplicated The san-ending stem is अरिष, and it is to be reduplicated. Therefore रि is doubled: and ऋ the original root for अर् substitute is not considered sthânivat. Had सन्यङोः been in the Locative then द्विर्वचनेऽचि would have applied.

In the Desiderative of √अन, both न's become changed to ण when preceded by an alterant preposition, (VIII. 4. 21. S. 2606), Thus प्राणिणिषति ।

In the case of √उच्छी, the augment तुक् is added to छ; and it becomes च्, thus we have उच्छ। Here च though caused by a Tripâdi rule is not asiddha for the purposes of reduplication because of the maxim "the sûtra VIII. 2. 1 does not hold good in reduplications." Therefore, we reduplicate च्छि (च and छ and इट्). Then by हलादिशेषः rule (S. 2179) we get चि (not ति,) thus, उचिच्छिषति । The maxim "on the disappearance of a cause, the effect also disappears", is not of universal application. This we learn from the jñâpaka of S. 2561 where Pâṇini uses च्छ्वोः, the छ along with the augment तुक् or by the vârtika under S. 2573, (आख्यानात् कृतस् तदाचष्ट इ कृल्लुक् प्रकृतिप्रत्यापत्तिः &c.) For had the rule "on the disappearance of a cause, the effect also disappears" been of universal validity, there was then no necessity of using the words prakriti-pratyâpatti "there is return of the original form" in the above vârtika. For as soon as the kṛit affix was elided, the effect of kṛit would have also vanished, and so the word would have assumed its original form, without the express rule to that effect. That vârtika also is, therefore, a jñâpaka.

By the two sûtras of the same form, namely, णौ च संश्चङोः (VI. 1. 31. S. 2579, II. 4. 51. S. 2601), the root इङ् is replaced by गा, and there is vocalisation of श्वि। Thus we have अधिजिगापयिषति or अध्यापिपयिषति। शिश्वाययिषति or शुशावयिषति।

By VI. 1. 32. S. 2586, ह्व is vocalised. As जुहावयिषति। Here उ is reduplicated, because of the maxim, the vowel substitution does not take place, prior to reduplication, when णि follows. (See √ज्ञप Churâdi No. 342).

So also we have पुस्फारयिषति, जुहावयिषति।

Here we again give the sûtra VII. 4. 80. S. 2577.

२६२६ । क । ओः पुयण्ज्यपरे । ७ । ४ । ८० ।

2626A. इ is substituted for the final उ or ऊ of a reduplicate, before a labial, a semi-vowel and before ज्, when अ or आ follows these consonants, in the Desiderative.

The word पु-यण्—ज्ि is the Locative singular of the samâhâra dvandva compound of those three words—पु, यण् and ज्॥ The samâsânta affix टच् (V. 4. 106) does not come, as these affixes are anitya. The word अ-परे means that after which is the letter अ॥

Thus: 1. Labial:—पिपविषते, पिपावयिषति, बिभावयिषति; 2. Semi-vowel:—यियविषति, यियावयिषति, रिरावयिषति, लिलावयिषति; 3. ज—जिजावयिषति from the root जु॥

The word पिपविषते is from √पू which gets इट् augment in सन् (VII. 2 74). then there is guṇa and अव् substitutions, but these latter being sthânivat for reduplication (I. 1. 59), पू is doubled; and for ऊ there is substituted इ by the present sûtra. पिपावयिषति is the Desiderative of the Causative of पू॥ बिभावयिषति is the Desiderative of the Causative of भू॥ यियविषति is the Desiderative of यु 'to mix', which is सेट् by VII. 2. 49. यियावयिषति is the Desiderative of the Causative of this root. The words रिरावयिषति and लिलावयिषति are the Desiderative of the Causatives of रौति and लुनाति॥

This sûtra indicates the existence of the following maxim:—अद्विर्वचननिमित्तेऽपि णौ स्थानिवद् भवति, "though not the cause of reduplication, the substitute which takes place when णि follows, becomes like the original". Thus in बिभावयिषति we have भावि+सन् from भू+णि+सन्, here the आव् substitute caused by णि is sthânivat to ऊ, otherwise there would be no उ in the reduplicate to be operated upon by the present sûtra, See VI. 1. 31 S. 2621 also.

Why do we say "for the उ or ऊ".? Observe पापच्यते, the Desiderative of which will be पापचिषति॥

Why do we say "followed by a labial, semi-vowel or ज'? Observe अव जुनावयिषति, according to Padamanjari it is अवजुतावयिषति from the sautra root जु॥ जुहावयिषति॥

Why do we say 'when these consonants are followed by an अ'? Observe बुभूषति॥

By VII. 4, 81. S. 2578, there is इ substitution optionally in the case of the roots mentioned in that sûtra. Thus सिस्रावयिषति or सुस्रावयिषति। The word अपरे of the above sûtra applies to this also. Thus we have बुभूषते only when अ does not follow.

२६२७। स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात्। ८। ३। ६१।

अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव सस्य षः स्यात्षभूते सनि नान्यस्य। तुष्टूषति। 'द्युतिस्वाप्योः–' (२३४४) इत्युत्त्वम्। सुष्वापयिषति। सिषाधयिषति। 'स्तौतिण्योः' किम्। सिसिक्षति। उपसर्गात्तु 'स्थादिष्वभ्यासेन च–' (२२७७) इति षत्वम्। परिषिषिक्षति। 'षणि' किम्। तिष्ठासति। सुषुप्सति। अभ्यासादित्युक्तेर्नेह निषेधः। इण्। प्रतीषिषति। इक्। अधीषिषति।

2627. ष् is substituted for स after इ or उ in the reduplication of a Desiderative, if the स of सन् is changed to ष् and not otherwise and then only in स्तु and in the Causative of roots, which in the Dhâtupâṭha begin with a ष्॥

This rule is confined to the Desideratives of स्तु and of ष् beginning roots in the Causative, provided that the Desiderative sign स् is changed to ष्॥ The rule applies to the स् of the substitute, and not to the affix स्; as there can be no such स् after a reduplicate syllable. Therefore स् means that स which replaces the ष् of the roots.

Thus from स्तु we have तुष्टूषति॥ Here the स of सन् is changed to ष by the last sûtra, and therefore so also after the reduplicate उ, the स of स्तु is changed to ष॥.

Of the Causatives of roots beginning with ष् in the Dhâtupâṭha, we have सिषेवयिषति, सिष्वञ्जयिषति, सुष्वापयिषति॥ In this last, the व् of स्वप् is changed to उ by VII. 4. 67 S. 2344. So also सिषाधयिषति।

Why 'stu and the Causatives'? Though this ष change would have taken place by the preceding Ashtâdhyâyî sûtra (VIII. 3 59), yet the separate enunciation of this rule indicates that this is a niyama aphorism —the ष change takes place only in these cases of स्तु and the Causatives of Desideratives under the conditions mentioned in this sûtra, and *no where else.* Thus सिसिक्षति from the root षिच क्षरणे (Tud. 140). This is a root, which is exhibited in the Dhâtupâṭha with a ष, therefore the form ought to have been सिषिक्षति by VIII. 3. 59, but it is not so, because of the niyama of the present sûtra. So also सुसूषते from षूङ् प्राणिप्रसवे (Div. 24): and सुसूषति from षू प्रेरणे (Tud. 115).

If this is a niyama rule by the very fact of its separate enunciation, what is then the necessity of using the word एव in the aphorism? Ans. इष्टतोऽवधारणार्थम्; so that, the sûtra may mean "if स्तु and Causatives *only*, when षण् follows"? and not "if स्तु and Causatives when षण् only follows". In the latter view, we could not get the form तुष्टाव; and the rule would have applied to सिसिक्षति also.

Why do we say "in the Desiderative षं"? So that the niyama may not be any where else. Had षणि not been used in the sûtra, the restriction would have been with regard to every affix, and the sûtra would have meant "if there is occasion of षत्व change after a reduplicate, it should take place only in the case of स्तु and the Causatives". Therefore ष change would not have taken place in सिषेच, as it is not a Causative.

Why do we say 'after a reduplicate'?

Answer.—So that this restriction may apply to that ष which would have been caused by the इ or उ of an abhyâsa, and not to that which would have been caused by an upasarga. As अभिषिषिक्षति, though without the Preposition, the form is सिसिक्षति ॥ Here स is changed to ष by S. 2277.

Question.—No, this cannot be the reason, because the ष caused by the upasarga is considered as asiddha, and hence there would be no restriction.

Answer.—Then we say, the abhyâsa is taken to be qualified by सन्, namely that abhyâsa which is *caused* by सन्, would give occasion to this rule and not any other abhyâsa. Therefore if a reduplication has been caused by यङ् and then षण् is added to it, then the restriction of the present sûtra will not apply, and षत्व change will take place though the root may not be a Causative &c. Thus the यङ् of स्वप is सोषुप्य (VI. 1. 19). the Desiderative of this root is सोषुपिषते, with इट् augment, the elision of अ (VI. 4. 48) of य, the elision of य् by VI. 4. 49.

Question.—No this also cannot be the reason: because the षत्व change is antaranga, while the restriction niyama is Bahiranga. Therefore the word abhyâsa is employed superfluously in the sûtra.

Answer.—The word abhyâsa is taken in the sûtra, so that the restriction may be with regard to that ष which might have been caused by the इ or उ of the abhyâsa, and not to that ष which might be occasioned by the इ or उ of a *dhâtu* or verbal root. Thus प्रतीषिषति, अधीषिषति ॥ Here the root इण् or इक् in the sense of बोधन &c., is turned to Desiderative with सन्; and by VI 1. 2, the स is reduplicated, then by VII. 4. 79, the अ is changed to इ ॥ Thus इसिस; here by the force of the इ of the abhyâsa सि, the स is changed to ष as इसिष; (VIII. 3. 59) then as the restriction of this sûtra does not apply, the root इ causes the षत्व of the abhyâsa, as इषिष ॥ Had the word अभ्यासात् not been used in the sûtra, the ष of abhyâsa could not have been changed to ष, for then the sûtra would have meant 'ष is substituted for स, only in the case of स्तु and Causatives in the Desiderative षण्"; and as इषिष is not a Causative-Desiderative, the restriction would have applied.

२६२८ । सः स्विदिस्वदिसहीनां च । ८ । ३ । ६२ ।

अभ्यासेणः परस्य ण्यन्तानामेषां सस्य स एव न षः षणि परे । सिस्वेदयिषति-सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति । 'स्थादिष्वेवाभ्यासस्य' इति नियमान्नेह । अभिसुसूषति ।

शैषिकान्मतुबर्थीयाच्छैषिको मतुबर्थिकः ।
सरूपप्रत्ययो नेष्टः सन्नन्तान्न सनिष्यते ॥

शैषिकाच्छैषिकः सरूपो न । तेन शालीये भव इति वाक्यमेव न तु छान्ताच्छः । 'सरूपः' किम् । अहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रः । आहिच्छत्रे भव आहिच्छत्रीयः । अणन्ताच्छः । तथा मत्वर्थात्सरूपः स न । धनवानस्यास्ति । इह मतुबन्तान्मतुब्न । विरूपस्तु स्यादेव । दण्डिमती शाला । 'सरूपः' इत्यनुवर्त्यते । अर्थद्वारा सादृश्यं तस्यार्थः । तेन इच्छासन्नन्तात्सन्न । स्वार्थसन्नन्तात्तु स्यादेव । जुगुप्सिषते । मीमांसिषते ।

2628. The स is substituted for the ष् after the reduplicate of the षण् Desiderative of the Causatives of स्विद्, स्वद्, and सह् ॥

The स substitute of ष् debars the cerebral change. In other words, the स of these roots remains unchanged. As सिस्वेदयिषति, सिस्वादयिषति and सिसाहयिषति ॥

By the niyama of S. 2277, there is no change here. अभिसुसूषति ।

Karika—An affix of the same form is not again added to a word which has already once taken it, under the following circumstances;—(1) a word which has already taken a śaishika affix will not take another Śaishika of the same form. (2) a word which has taken an affix having the sense of *matup*, will not take another *matup* sense affix of the same form; and (3) lastly a root that has already taken the affix सन् will not take another सन् ।

Thus of (1) we have शालीयः formed by the śaishika छ added to शाला । No second छ can be added. Thus we cannot have शालीये भवः=शलीयीयः, but we must use the sentence शालीये भवः ।

Why do we say 'of the same form'? Observe अहिच्छत्रे भवः=आहिच्छत्रः with अण्, from this we have a tertiary derivative आहिच्छत्रे भवः=आहिच्छत्रीयः with छ ॥ Here अण् and छ are not of the *same* form; and so one does not debar the other.

Similarly with matup-affix. As from धनवान we cannot have a tertiary derivative with matup: as धनवानस्यास्ति, no second मतुप् is added here. Of course, an affix of dissimilar form can be added. As दण्डिमती शाला । The word 'sarûpa' here means the same in *form* AND *sense*. Therefore if a root has taken the *Desiderative* सन् (the affixes which has the force of *he wishes*), it will not again take another सन् । But if a root has taken the svârthika सन् (the affix which does not change the meaning of the root, as the सन् of III. 1. 5. S. 2393 added to gup, tij and √kit &c.), then it will take the Desiderative सन् also. Thus from the sannanta root jugupsa we form the Desiderative जुगुप्सिषते; मीमांसिषते ॥

Here end the Desideratives.

इति तिङन्तसन्प्रकरणम् ।

॥ अथ तिङन्तयङ् प्रकरणम् ॥

CHAPTER XIII.

INTENSIVES WITH YAN.

२६२९ । धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् । ३ । १ । २२ ।

[पौनः पुन्यं भृशार्थश्च क्रियासमभिहारस्तस्मिन्द्योत्ये यङ् स्यात् ।

2629. The affix यङ् comes after a root consisting of a single syllable, beginning with a consonant, when the repetition of the act or the intensity thereof is intended.

Note :—The phrase *kriyâ-samabhihâra* means repetition of the act or its intensity. As पच् 'to cook', पापच्यते 'he cooks again and again'; जाज्वल्यते 'he shines with great intensity'. The root must be a simple root, and not compounded with any *upasarga*. We cannot therefore make Intensives of verbs like प्राट् 'to go', (because the root अट् is preceded by the upasarga प्र); or जागृ 'to be awake,' (because it contains two vowels); or ईक्ष् 'to see' (because it begins with a vowel).

२६३० । गुणो यङ्लुकोः । ७ । ४ । ८२ ।

अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि यङ्लुकि च । 'सनाद्यन्ताः–' (२३०४) इति धातुत्वाल्लडादयः । ङिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनः पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते । बोभूयांचक्रे । अबोभूयिष्ट । 'धातोः' किम् । आर्धधातुकत्वं यथा स्यात् । तेन 'ब्रुवो वचिः' (२४५३) इत्यादि । 'एकाचः' किम् । पुनः पुनर्जागर्ति । 'हलादेः' किम् । भृशमीक्षते । भृशं शोभते रोचत इत्यत्र यङ्नेति भाष्यम् । पौनः पुन्ये तु स्यादेव । रोरुच्यते । शोशुभ्यते । '*सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतिभ्यो यङ् वाच्यः*' । आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । सोसूच्यते । सोसूत्र्यते । मोमूत्र्यते । अनेकाच्त्वेनाषोपदेशत्वात्षत्वं न ।

2630. Guna is substituted for the इ and उ (with their long) of a reduplicate, when the Intensive character यङ् follows and also when it is elided.

Thus चेचीयते, लोलूयते with यङ्, and जोहवीति with यङ् लुक् ॥

The stems ending in यङ् or यङ् लुक् get the designation of dhâtu, by S. 2304, and so are conjugated in all Moods and Tenses. In making the Intensives, the root is reduplicated and it takes the terminations of the Atmanepada as the root is ङित् because यङ् has an indicatory ङ् ।

Thus बोभूयते 'He becomes again and again' or 'it becomes intense'. Per. बोभूयां चक्रे । Aor, अबोभूयिष्ट ।

Why have we used the word धातोः 'after a root' in the sûtra? So that the affix यङ् may get the designation of Ardhadhâtuka. Being an ârdhadhâtuka affix, the modifications which a root undergoes before it, take place here also. Thus ब्रू is replaced by वच before ârdhadhâtuka affixes. The same substitution will take place before यङ्। So that the Intensive of ब्रू will be from the root वच् (S. 2453).

Why do we say "after a monosyllabic root"? The affix यङ् is not added to the root जागृ which is of two syllables. Here we must use a sentence as, पुनः पुनर्जागर्ति ।

Why do we say "beginning with a consonant"? Observe भृशमीक्षते from ईक्ष ।

The affix यङ् is not added according to the Bhâshya, in these cases भृशं शोभते or भृशं रोचते, as it is against usage to make Intensive forms of these verbs in the sense of *intensity*, though in the sense of *repetition* we have रोरुच्यते and शोशुभ्यते ।

Vart:—The intensive affix यङ् comes after सूचि, सूत्रि, मूत्रि, अटि, अर्ति, अश and ऊर्णु, though some of these contain more than two vowels and others begin with a vowel. The first four roots सूच, सूत्र, मूत्र and अट all end in अ which is a portion of the root: and therefore they are dysyllabic. These are Churâdi roots.

In सोसूच्यते, the second स is not changed to ष, because the root is not monosyllabic and is not taught in the Dhâtupâṭha with an initial ष।

So also मोमूत्र्यते ।

२६३१ । यस्य हलः । ६ । ४ । ४९ ।

'यस्य' इति संघातग्रहणम् । हलः परस्य यशब्दस्य लोपः स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य' (४४) । 'अतो लोपः' (२३०८) । सोसूचांचक्रे । सोसूचिता । सोसूत्रिता । मोमूत्रिता ।

2631. When a consonant precedes the final य in a verbal stem, this य is elided also before an ârdhadhâtuka affix.

Thus Per. सोसूचां चक्रे । I. Fut. सोसूचिता । So also सोसूत्रिता । मोमूत्रिता ॥

In the sûtra यस्य is given, which is the Genitive singular of य namely of the two letters य् अ ॥

Note:—By the rule of अलोऽन्त्यस्य (I. 1. 52), the अ of य ought to be elided and not य्; but that rule is evidently inapplicable here, since the elision of अ would have taken place by the preceding Ashtâdhyayî rule S. 2308: the present rule therefore teaches the elision of य (ya).

The word हलः is to be considered as in the ablative case, and then by I. 1. 54, S. 44 the first letter would be elided namely य्। The अ is of course, elided by VI. 4. 48 S. 2308.

Why have we taken [the two letters (संघात) conjointly *viz.*,] य and not य्? Observe ईर्ष्यिता, मव्यिता, शुच्यिता from the simple *roots* ईर्ष्य्, मव्य्, and शुच्य् ॥ Here य् not being followed by अ, is not elided (see Bhuadi 541—546).

Why do we say 'when preceded by a consonent?' Observe लोलूयिता, पोपूयिता ॥

In conjugating the root अट in the intensive, the following sûtra applies.

२६३२ । दीर्घोऽकितः । ७ । ४ । ८३ ।

अकितोऽभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि यङ्लुकि च । अटाटयते ।

2632. A long vowel is substituted for the अ of the reduplicate in the Intensive (with expressed or elided यङ्), when the reduplicate receives no augment having an indicatory क् ॥

The reduplicate receives augments like नीक्, नुक् by S. 2642 and S. 2643. Thus अटाट्यते । So also पापच्यते, and पापचीति, यायज्यते and यायजीति ॥ Why do we say "when it gets no augment ? Observe यंयम्यते, यंयमीति, रंरम्यते, रंरमीति ॥

Note :—*Obj* :—When the न् augment is added, the reduplicate will end in a consonant, and as it does not end in a vowel, there will be no occasion for lengthening ; hence the employment of the term अकितः is useless.

Note :—*Ans.*—The employment of this term by the Achârya indicates the existence of the following maxim : अभ्यासविकारेष्वपवादा नोत्सर्गान् विधीन् बाधन्ते "so far as changes of a reduplicative syllable are concerned, rules which teach those changes do not supersede one another". What is the necessity of this indication (jñâpaka)? Observe डोढौक्यते, here the rule of lengthening of this sûtra, does not supersede, though it is subsequent, the rule of shortening in VII. 4. 59; so the diphthong औ is shortened to उ, and it is then gunated by VII. 4. 82. Secondly observe अचीकरत्, here इ is substituted in the reduplicate by VII. 4. 79 plus 93, and then this is lengthened by VII. 4. 94, the latter not superseding the former. Thirdly observe मीमांसते &c., where in मान्+सन् (III. 1. 6), the reduplicate is lengthened but that does not prevent the इ of VII. 4. 79. Fourthly observe अजीगणत्, where the ई substitute (VII. 4. 97) does not supersede the sûtra VII. 4. 60, by which the ण् of गण् is elided.

In conjugating the √ri of the above vârtika (S. 2630), the following sûtra applies :—

२६३३ । यङि च । ७ । ४ । ३० ।

अर्तेः संयोगादेश्च ऋतो गुणः स्याद्यङि । यकारपररेफस्य न द्वित्वनिषेधः । 'अरार्यते' इति भाष्योदाहरणात् । अरारिता । अरार्यिता । ऊर्णोनूयते । बेभिद्यते । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः । बेभिदिता ।

2633. Guṇa is substituted for the final ऋ of the root ऋ (अर्ति) and in those roots, ending in short ऋ, in which the vowel is preceded by a conjunct consonant, when the Intensive character यङ् follows,

The root ऋ takes यङ् according to the Vârtika under Sûtra 2630, with Guṇa we have ऋ+य=अर्य ॥ By VI. 1. 2, the second member is reduplicated, in spite of the prohibition in VI. 1. 3, for according to Patanjali र् followed by य is not governed by that prohibition. So we have अर्यर्य, and according to VII. 4. 60, the य् is dropped, and we have अरर्य, and by VII. 4. 83, we get अरार्य ॥ This is an exception to I. 1. 5. Thus we have अरार्यते according to the example given in the Bhâshya. The I. Fut. is अरारिता। So also अशाशिता is I Fut. of √अश of the same vârtika. From ऊर्णु we have ऊर्णोनुयते।

Similarly from भिद we have बेभिद्यते। The elided अ of य acts as स्थानिवत् and so prevents the guṇa of the penultimate इ ॥ I. Fut. is बेभिदिता।

२६३४। नित्यं कौटिल्ये गतौ। ३। १। २३।

गत्यर्थात्कौटिल्य एव यङ् स्यान्न तु क्रियासमभिहारे। कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते।

2634. **The affix यङ् invariably comes, in the sense of crookedness, after a simple verb expressing motion.**

Thus क्रम 'to move', चंक्रम्यते 'he moves crookedly'. So also वाव्रज्यते. After a verb of motion, the यङ् never expresses intensity or repetition; so if the latter sense is to be expressed, a phrase must be employed; as भृशं क्रामति 'he wanders much". This is inferred from the word नित्य used in the sûtra *i. e.*, यङ् always has the sense of crookedness and no other sense after a verb of motion.

२६३५। लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्यो भावगर्हायाम्। ३। १। २४।

एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात्। गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते। सासद्यते।

2635. The affix यङ् when it is intended to convey the sense of contempt (गर्हा) in respect of the sense of the root (भाव) comes always after the following roots, *viz*:—लुप् 'to cut off', सद् 'to sit', चर 'to walk,' जप् 'to mutter silently any sacred formula', जभ् 'to gape or yawn', दह 'to burn', दश् 'to bite' and गॄ 'to swallow'.

Thus लोलुप्यते 'he cuts off badly'; सासद्यते 'he sits badly'; चंचूर्यते 'he walks badly'; जंजप्यते 'he recites badly'; so also जंजभ्यते, दन्दह्यते, दन्दशयते, निजेगिल्यते. The affix यङ् does not come in the sense of repetition &c., after the above verbs, but only in the sense of censurable performance of the action denoted by the verbs. Separate words must be used to express the Intensive or the Frequentative meaning. As भृशं लुम्पति 'he cuts off much".

Note:—Why do we say 'when contempt in regard to the sense of the root is meant'? Observe साधु जपति 'he recites well'. There is no affixing as no contempt is denoted Why do we say 'in regard to the action denoted by the root'? When the contempt is not with regard to the sense of the root, but with regard to the action as accomplished, the affix is not employed. Thus मन्त्रं जपति वृषलः 'the Sûdra recites the sacred mantras'. The word नित्य of the last aphorism is understood here also.

The Intensive of चर is formed by the following:—

२६३६ । चरफलोश्च । ७ । ४ । ८७ ।

अनयोरभ्यासस्यातो नुकस्याद्यङ् यङ् लुकोः । 'नुक्' इत्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते । *स च पदान्तवद्वाच्यः* । 'वा पदान्तस्य' (१२५) इति यथा स्यात् ।

2636. The augment नुक् comes after the reduplicate of चर् and फल् in the Intensives (with or without यङ्) ॥

Note:—Thus चंचूर्यते and चंचूरीति (the lengthening of उ is by VIII. 2. 77) पंफुल्यते and पंफुलीति ॥ See the following sûtra.

The नुक् here refers to anusvâra. It is treated like padânta by the following

Vârtika.—The anusvâra should be treated as if final in a Pada. That being so, VIII. 4. 59. S. 125 applies to it: and it remains unchanged.

Thus चर+यङ्=चर चर+यङ्=चं चर्+यङ् । Now, applies the following.

२६३७ । उत्परस्यातः । ७ । ४ । ८८ ।

चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत्स्याद्यङ्यङ्लुकोः । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । चञ्चूर्यते-चंचूर्यते । चम्फुल्यते-पंफुल्यते ।

2637. For the subsequent अ (*i.e.*, for the अ of the root and not of the reduplicate), there is substituted उ in the Intensive (with or without यङ्) of चर् and फल् ॥

The examples have been given above, as चंचूर्यते, चंचूरीति and पंफुल्यते पंफुलीति ॥ The lengthening is by S. 354. Why do we say 'the अ which stands subsequent to the reduplicate'? The substitute does not replace the अ of the reduplicate. Why do we say 'of अ'? The substitute should not replace the final letter, which it otherwise would have done by I. 1. 12. The त in उत् debars guṇa (VII. 3. 86) in चंचूर्ति and पंफुलीति, for though उ is lengthened by VIII. 2. 77, in चंचूर्ति, yet that lengthening is considered as non-existent or asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of Guṇa (VII. 3. 36). *Quere.* If the त in उत् debars guṇa, why should it not debar lengthening also of VIII. 2. 77?

In conjugating √japa and √jabha, √daha and √daśa of S. 2635 the following applies.

२६३८ । जपजभदहदशभञ्जपशां च । ७ । ४ । ८६ ।

एषामभ्यासस्य नुकस्याद्यङ् यङ् लुकोः । गर्हितं जपति जञ्जप्यत इत्यादि ।

2638. The augment नुक् comes after the reduplicates of जप, जभ, दह, दश, भञ्ज, and पश in the Intensive (with or without यङ्) ॥

Thus जंजप्यते and जंजपीति; जंजभ्यते and जंजभीति, दंदह्यते and दंदहीति; दंदश्यते and दंदशीति ॥ The root is दंश्, but it is exhibited in the sûtra as दश, showing that even in यङ् लुक्, the root loses its nasal. Similarly बंभज्यते and बंभजीति, and पंपश्यते and पंपशीति ॥ This last is a sautra root.

In conjugating √gṛî of S. 2635, a ल is substituted for र by the following:—

२६३९ । ग्रो यङि । ८ । २ । २० ।

गिरते रेफस्य लत्वं स्याद्यङि । गर्हितं गिरति जेगिल्यते । 'घुमास्था-' (२४६२) इतीत्वम् । गुणः । देदीयते । पेपीयते । सेषीयते । 'विभाषा श्वेः' (२४२०) । शोशूयते । शेश्वीयते । 'यङि च' (२६३३) । सास्मर्यते । 'रीङृतः' (१२३४) । चेक्रीयते । सुट् । संचेस्क्रीयते ।

2639. ल् is substituted for the र of गॄ in the Intensive.

Thus निजेगिल्यते, निजेगिल्येते, निजेगिल्यन्ते ॥ The root गॄ takes यङ् when the sense of contempt is conveyed, with regard to the action denoted by the root, (III. 1. 24), गर्हितं गिरति = जेगिल्यते ॥

Note:—Some say that ग्र of the sûtra includes the two roots गॄ (गिरति Tud. 117) and गॄ (गृणाति Kry. 28). Others hold that the Tudâdi gṛî is only taken and not the Kryâdi. The Kṛyâdi gṛî never takes the Intensive form, no example of which is to be met in literature.

Note:—Why do we say in the Intensive? Observe निगीर्यते with the Passive affix यक् ॥

The घु roots, and मा, स्था &c., take long ई by S. 2462. Then there is guna: thus from √दा we have देदीयते ॥ From √पा (S. 2462) we have पेपीयते । From √षा (*i.e.*, षो), we have सेषीयते ।

The √टु ओ श्वि optionally is vocalised by VI. 1. 30 S. 2420. As शोशूयते or शेश्वीयते ।

From √स्मृ we have सास्मर्यते । The guṇa is by VII. 4. 30 S. 2633. From कृ we have चेक्रीयते । The री is by S. 1234. With सुट्, संचेस्क्रीयते ।

२६४० । सिचो यङि । ८ । ३ । ११२ ।

सिचः सस्य षो न स्याद्यङि । निसेसिच्यते ।

2640. The ष् substitution does not take place in the स् of सिच् of the Intensive.

Thus सेसिच्यते and अभिसेसिच्यत ॥

२६४१ । न कवतेर्यङि । ७ । ४ । ६३ ।

कवतेरभ्यासस्य चुत्वं न स्याद्यङि । कोकूयते । कौतिकुवत्योस्तु चोकूयते ।

2641. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कु (कवते) in the Intensive.

As कोकूयते उष्ट्रः, कोकूयते खरः ॥ The कु here is कुङ् (Bhu. 999), and not कु 'to make sound' (Ad. 33, कौति), nor कुङ् (Tud. 108, कुवते) ॥ Of those two, we have चोकूयते ॥ Why do we say in the Intensive? Observe चुकुवे ॥

२९४२ । नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् । ७ । ४ । ८४ ।

एषामभ्यासस्य नीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः । 'अकितः' इत्युक्तेर्न दीर्घः । नलोपः । वनीवच्यते । वनीस्रस्यते इत्यादि ।

2642. The augment नीक् is added to the reduplicate of the Intensive (with the expressed or elided यङ्) in the following:— वञ्चु, स्रंसु, ध्वंसु, भ्रंसु, कस्, पत, पद् and स्कन्द् ॥

The augment makes the reduplicate कित् and so there is no lengthening because of अकितः of sûtra VII. 4. 83. S. 2632.

Thus वनीवच्यते and वनीवञ्चीति; सनीस्रस्यते and सनीस्रंसीति; दनीध्वस्यते and दनीध्वंसीति; बनीभ्रस्यते and बनीभ्रंशीति, (बनीभ्रश्यते and बनीभ्रशीति), चनीकस्यते and चनीकसीति; पनीपत्यते and पनीपतीति, and पनीपद्यते and पनीपदीति; चनीस्कद्यते and चनीस्कन्दीति ॥ The nasal is elided in one alternative by VI 4 24.

In forming the Intensive of nasal-ending roots नुक् is inserted by the following.

२६४३ । नुगतोऽनुनासिकान्तस्य । ७ । ४ । ८५ ।

अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य योऽभ्यासोऽदन्तस्तस्य नुक् स्यात् । नुकानुस्वारो लक्ष्यत इत्युक्तम् । यँय्यम्यते-यंयम्यते । तपरत्वसामर्थ्याद्भूतपूर्वदीर्घस्यापि न । 'भाम' क्रोधे । बाभाम्यते । 'ये विभाषा' (२३१९) । जाजायते-जञ्जन्यते । '* हन्तेर्हिंसायां यङि घ्नीभावो वाच्यः *' । जेघ्नीयते । 'हिंसायाम्' किम् । जङ्घन्यते ।

2613. The augment नुक् (न्) is added after the short अ of a reduplicate in the Intensive (with or without यङ्) when the root ends in a Nasal.

The नुक् is anusvâra as already mentioned in S. 2636.

As तन्तन्यते and तन्तनीति; जङ्गम्यते and जङ्गमीति, यंयम्यते and यंयमीति; रंरम्यते and रंरमीति ॥ The augment न् here should be-considered as anusvâra, because an âdeśa is indicated by the nature of the sthânin which is replaced; and therefore in यंयम्यते, it remains anusvâra. Had it been न् it could not have been changed to anusvâra in यंयम्यते, रंरम्यते (See VIII. 3. 24). In तन्तन्यते &c, the anusvâra is changed to न्, ङ &c, by VIII. 4. 58; the other forms तंतन्यते तंतनीति, जंगम्यते, जंगमीति are derived by the following:—

Vart: —This anusvâra should be treated as if it was at the end of a Pada or word. That being so VIII. 4. 59 applies, and we have the anusvâra unchanged, as in तंतन्यते &c.

Why do we say "after a short अ"? Observe तेतिम्यते ॥ The त in अत् indicates that the augment will not be added to a reduplicate which once was long आ but became short by VII 4. 59 as from भाम 'to be angry' is बाभाम्यते, (the second lengthening takes place by VII. 4. 83). Why do we say ending in a nasal? Observe पापच्यते ॥

The nasal ending roots जन, सन्, खन optionally become जा, सा, खा by VI. 4. 43 S. 2319, as जाजायते or जञ्जन्यते ।

Vart:—In the Intensive of हन् 'to kill,' घ्नी is substituted for हन् as जेघ्नीयते ॥ The substitute is with a long ई, had it been with a short इ, that might also have been lengthened by VII. 4. 25. Not doing so, however indicates the existence of the maxim संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वम् "A rule is not universally valid, when that which is taught in it is denoted by a technical term". It is through this that स्वायंभुवः is formed from स्वयंभू; because the Guṇa taught by VI. 4. 146, does not take place here before the Taddhita affix अण्, in as much as that rule VI. 4. 146. is taught by employing the technical term गुणः in ओर्गुणः instead of ओरोत्, hence that rule is anitya, and we have उवङ् ॥

Why do we say when meaning 'to kill'? Observe जङ्घन्यते where it means to do.

२६४४ । रीगृदुपधस्य च । ७ । ४ । ९० ।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः । वरीवृत्यते । क्षुभ्नादित्वान्न णः । नरीनृत्यते । जरीगृह्यते । उभयत्र लत्वम् । चलीक्लृप्यते । "* रीगृत्वत इति वक्तव्यम् *" । वरीवृश्च्यते । परीपृच्छ्यते ।

2644 The reduplicate of a root, which has a ऋ in the penultimate position, gets the augment री in the Intensive (with or without) ॥

As वरीवृत्यते and वरीवृतीति, वरीवृध्यते and वरीवृधीति ॥ नरीनृत्यते and नरीनृतीति ॥ Here न is not changed to ण because it is considered to belong to Kshubhnâdi class. So also जरीगृह्यते । From कृप् we get चलीक्लृप्यते with ल in both places.

Vart:—It should be rather stated 'a root which contains a ऋ; when यङ् follows, whether this ऋ be of upadeśa, or obtained by samprasâraṇa so that the augment may come in वरीवृश्च्यते and वरीवृश्चीति where the ऋ is of vocalisation, and not penultimate also. So also परीपृच्छ्यते ।

२६४५ । स्वपिस्यमिव्येञां यङि । ६ । १ । १९ ।

संप्रसारणं स्याद्यङि । सोषुप्यते । सेसिम्यते । वेवीयते ।

2645. There is vocalisation of the semi-vowel of the verbs स्वप् 'to sleep', स्यम् 'to shout', and व्ये 'to cover', when followed by the affix यङ् of the Intensive.

Thus सोषुप्यते, सेसिम्यते, वेवीयते (VII. 4. 25 the short इ is lengthened). Why do we say 'when यङ् follows? Observe स्वप्न formed by नजिङ् III. 2. 172.

२६४६ । न वशः । ६ । १ । २० ।

वावश्यते ।

6246. There is not vocalisation of the semi-vowel of वश, when the affix यङ् follows.

The word यङि is understood here. As वावश्यते, वावश्येते, वावश्यन्ते ॥ Why do we say "when यङ् follows"? Observe उष्टः, उशन्ति ॥ See VI. 1. 16 to which this rule is an exception.

२६४७ । चायः की । ६ । १ । २१ ।

चेकीयते ।

2647. The verb की is substituted for the verb चाय् 'to worship, to observe', when the Intensive affix यङ् follows.

The phrase यङि is understood here.. Thus चेकीयते, चेकीयेते, चेकीयन्ते ॥

Note:—The exhibition of की in the sûtra with a long ई indicates that there is long vowel even in tenses where यङ् is elided, as चेकीतः ॥ For if the sûtra had enunciated कि with a short इ as the substitute of चाय् the forms चेकीयते &c, would have been still valid. Thus की + यङ् = कि + कि + य = चे + कि + य = चे + की + य (VII. 4. 25 causing the lengthening of the short इ). But then the Nishṭha would have been चेकितः which is wrong.

२६४८ । ई घ्राध्मोः । ७ । ४ । ३१ ।

जेघ्रीयते । देध्मीयते ।

2648. Long ई is substituted for the vowel of the roots घ्रा and ध्मा in the Intensive.

As जेघ्रीयते, देध्मीयते ॥ The long ई is for the sake of the subsequent Ashṭâdhyâyî sûtra, short इ would have by VII. 4. 25, given the same forms also.

२६४९ । अयङ् यि क्ङिति । ७ । ४ । २२ ।

शीङोऽयङादेशः स्याद्यादौ क्ङिति परे । शाशय्यते । अभ्यासस्य ह्रस्वः । ततो गुणः । डोढौक्यते । तोत्रौक्यते ।

2649. Before an affix beginning with य् and having an indicatory क् or ङ्, there is substituted अय् for the ई of शी ॥

As शय्यते with यक्, शाशय्यते with यङ्, प्रशय्य and उपशय्य with ल्यप् which being the substitute of क्त्वा is कित ॥ But शिश्ये where the affix is ए, and शेयम् where the affix is यत (neither कित or ङित) ॥

So also डोढौक्यते and तोत्रौक्यते ।

Here ends the conjugation of Intensives in Yañ.

इति तिङन्तयङ् प्रकरणम् ।

——:o:——

॥ अथ तिङन्त यङ्लुक प्रकरणम् ॥

CHAPTER XIV.

INTENSIVES WITH YAN—ELIDED.

२६५० । यङोऽचि च । २ । ४ । ७४ ।

यङोऽच्प्रत्यये लुक् स्याच्चकारात्तं विनापि बहुलं लुक् स्यात् । अनैमित्तिकोऽयमन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वाद्द्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् । धातुत्वाल्लडादयः । 'शेषात्कर्तरि–' (२१५९) इति परस्मैपदम् । 'अनुदात्तङितः–' (२१५७) इति तु न । ङित्त्वस्य प्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः । यत्र हि 'प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रीयते तत्रैव तत्' । अत एव सुदृषत्प्रासाद इत्यत्र 'अत्वसन्तस्य–' (४२५) इति दीर्घो न । येऽपि स्पर्धशीङादयोऽनुदात्तङितस्तेभ्योऽपि न । 'अनुदात्तङितः–' (२१५७) इत्यनुबन्धनिर्देशात् । तत्र च '× श्तिपा-शपा–×' इति निषेधात् । अत एव श्यन्नादयो न । गणेन निर्देशात् । किं तु शबेव । 'चर्करीतं च' इत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् ।

2650. And there is diversely the luk-elision of यङ् (III. 1. 22) when the affix अच् (III. 1. 134) follows :—

By using 'diversely' there is elision of यङ् when other affixes than अच् follow, both in the sacred and profane literature; as लोलुवः 'much cutter' (लोलुय+अच्); पोपुवः 'much purifier.' सनीस्रंसः from स्रंस 'to drop.' दनीध्वंसः from ध्वंस 'to fall,' the नी being added by (VII. 4. 84).

Note :—So also यङ् is elided before other affixes than अच्। thus वाबुधिकी लालपीति, दुन्दुभिर्वावदीति ॥ See also I. 1. 4.

The elision of यङ् takes place first before all other operations, because (the elision is antaranga as it is not dependent on any thing else as an efficient cause. Then after such elision, the reduplication takes place, because the affix यङ्, though elided, leaves its effect behind. The root is considered to be यङन्त and so reduplicated. When doubling takes place, all operations of reduplication also take place. As the base ending in यङ् (whether present or elided) gets the designation of Dhâtu (root), it is conjugated in all moods and Tenses. It is conjugated in the Parasmaipada, because of the universal rule of S. 2159. The ङ् of यङ् does not make the conjugation Atmanepadî by S. 2157. The ङ् cannot act as Pratyaya-lakshaṇa because the elision of ङ् takes place even where य or a pratyaya is added, and where it is not added. The rule of Pratyaya lakshaṇa applies there only where an *affix* (pratyaya) is elided. It applies to the non-usual form of the affix; and depends upon the *real* (non-common) form of the affix (an affix stripped of all its indicatory letters). If there were the Pratyaya lakshaṇa of the elision of that which was not an integral portion of an affix, the formation of सुदृषद् would be impossible. For it is formed by adding सु to the plural noun दृषदः। as शोभना दृषदः (अस्मिन्)=सुदृषद् ॥ In forming this Bahuvrîhi compound, the Nominative Plural affix जस् of दृषदः is elided, but there is no pratyaya lakshaṇa. Had there been a pratyaya-lakshaṇa, the word सुदृषद् being still considered to be अस्—ending, would cause the rule S. 425 to apply, and so there would be lengthening of the penultimate. But is is not intended : because अस् is not essentially a Pratyaya in the sûtra अत्वस् &c. (S. 425).

The Atmanepada terminations will not come in yaṅ-luk after those roots even which in the Dhâtupâtha are especially Atmanepadî *i.e.*, which are anudâtta or which have an indicatory ङ्। Thus the roots स्पर्धँ, शीङ् &c., must be conjugated in the Parasmaipada in yaṅ luk, though in their ordinary state they are Atmanepadî. Because the rule अनुदात्तङितः (S. 2157) refers to indicatory letters which are anudâtta, or which is ङ्। The change caused by an indicatory letter does not take place in यङ् लुक् on the maxim श्तिपा शपानुबन्धेन &c., (S. 2246).

Similarly there will not be added the vikaraṇas शप् &c., to the Intensive-roots in yaṅ luk, because those vikaraṇas are exhibited in the rules ordaining them as coming after roots belonging to gaṇas (गणनिर्देश) : so they do not come in yaṅ luk. But not so the vikaraṇa शप् । The rule ordaining it does not mention any gaṇa ; the rule is not भ्वादिभ्यः शप् but कर्तरि शप् (III. 1. 68. S. 2167). The शप् not being गणनिर्दिष्टं will come after yaṅ luk. roots.

This शप्, however, is elided by the following gaṇa sûtra.

। चर्करीतं च ।

1. **And** after the verb called charkarîta the affix शप् is luk-elided.

This sûtra is given at the end of Adâdi roots. Charkarîta is the technical name for यङ्लुक् roots.

The शप् being luk-elided, the conjugation is very much like that of the Adâdi verbs with the following modifications.

२६५१ । यङो वा । ७ । ३ । ९४ ।

यङन्तात्परस्य हलादेः पितः सार्वधातुकस्येड्वा स्यात् । 'भूसुवोः–' (२२२४) इति गुणनिषेधो यङ्लुकि भाषायां न । '–बोभूतुतेतिक्ते–' (३५९६) इति छन्दसि निपातनात् । अत एव यङ्लुग्भाषायामपि सिद्धः । न च यङ्लुक्यप्राप्त एव गुणाभावो निपात्यतामिति वाच्यम् । '× प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् +' । 'द्विः प्रयोगो द्विर्वचनं षाष्ठम्' इति सिद्धान्तात् । बोभवीति–बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभवांचकार । बोभविता । अबोभवीत्–अबोभोत् । अबोभोताम् । अबोभवुः । बोभोति । बोभूतः । बभुवति । बोभवांचकार । बोभविता । अबोभवीत्–अबोभोत् । अबोभूताम् । अबोभवुः । बोभूयात् । बोभूयाताम् । बोभूयास्ताम् । 'गातिस्था–' (२२२३) इति सिचो लुक् । 'यङो वा' (२६५१) इतीट्पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् । अबोभूवीत् । अबोभोत् । अबोभूताम् । अभ्यस्तात्रयो जुस् । नित्यत्वाद्वुक् । अबोभूवुः । अबोभविष्यदित्यादि । पास्पर्धीति–पास्पर्धि । पास्पर्धः । पास्पर्धति । पास्पर्त्सि । 'हुझल्भ्यो हेर्धिः' (२४२५) । पास्पर्धि । लङ् । अपास्पर्त्–अपास्पर्द् । सिपि 'दश्च' (२४६८) इति रुत्वपक्षे 'रो रि' (१७३) अपास्पाः । जागाद्धि । जागात्सि । अजागात् । सिपि रुत्वपक्षे । अजागाः । 'नाथृ' । नानात्ति । नानात्तः । 'दध' । दादद्धि । दादद्धः । दाधत्सि । अदाधत् । अदादधुः । अदाधः । अदाधत् । लुङि । अदादाधीत्–अदादधीत् । चोस्कुन्दीति–चोस्कुन्ति । अचोस्कुन् । अचोस्कुन्ताम् । अचोस्कुन्दुः । मोमुदीति–मोमोत्ति । मोमोदांचकार । मोमोदिता । अमोमुदीत्–अमोमोत् । अमोमुत्ताम् । अमोमुदुः । अमोमुदीः–अमोमोः । अमोमोत् । लुङि गुणः । अमोमोदीत् । चोकूर्ति–चोकुर्दीति । लङ् तिप् । अचोकूत्–अचोकर्दीत् । सिप्पक्षे । अचोकूः । अचोखूः । अजोगूः । वनीवञ्चीति–वनीवङ्क्ति । वनीवक्तः । वनीवचति । अवनीवञ्चीत् । अवनीवन् । जङ्गमीति–जङ्गन्ति । 'अनुदात्तोपदेश–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । जङ्गतः । जङ्गमति । 'म्वोश्च' (२३०९) । जङ्गन्मि । जङ्गन्वः । एकाज्ग्रहणोक्तत्वान्नेण्निषेधः । जङ्गमिता । अनुनासिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न हेर्लुक् । जङ्गहि । 'मो नो धातोः' (३४१) । अजङ्गन् । अनुबन्धनिर्देशान्न च्लेरङ् । 'ह्यन्त–' (२२९९) इति न वृद्धिः । अजङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टाम् । हन्तेर्यङ्लुक् । 'अभ्यासाच्च' (२४३०) इति कुत्वं यद्यपि 'हो हन्तेः–' (३५८) इत्यतो 'हन्तेः' इत्यनुवर्त्य विहितं तथापि यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः । '× श्तिपा शपा ×' इति निषेधस्त्वनित्यः । 'गुणो यङ्लुकोः' (२६३०) इति सामान्यापेक्षज्ञापकादिति भावः । जङ्घनीति । जङ्घन्ति । जङ्घतः । जङ्घ्नति । जङ्घनिता । श्तिपानिर्देशाज्जादेशो न । जङ्घहि । अजङ्घनीत् । अजङ्घन् । जङ्घन्यात् । आशिषि तु वध्यात् । अवधीत् । अवधिष्टामित्यादि । वधादेशस्य द्वित्वं न भवति । स्थानिवत्त्वेन 'अनभ्यासस्य' इति निषेधात् । तद्धि समानाधिकरणं धातोर्विशेषणम् । बहुव्रीहिबलात् । आङ्पूर्वात्तु 'आङो यमहनः' (२६९५) इत्यात्मनेपदम् ।

आजहुव इत्यादि । 'उरण्रपर-' (२६३७) इति रपरत्वान्न गुणः । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घस्तु स्यादेव । तस्यासिद्धत्वेन रपरत्वनिवर्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति-चञ्चूर्ति । चञ्चूर्तः । चञ्चुरति । अचञ्चुरीत् । अचञ्चूः । जञ्जनीति । जञ्जन्ति । 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । जञ्जातः । 'गमहन-' (२३६३) इत्युपधालोपः । जञ्ज्नति । जञ्जाहि । जञ्जनानि । अजञ्जनीत् । अजञ्जन् । अजञ्जाताम् । अजञ्ज्नुः । 'ये विभाषा' (२३१९) । जञ्जायात्-जञ्जन्यात् । अजञ्जनीत्-अजञ्जानीत् । 'उतो वृद्धिः-' (२४४३) इत्यत्र 'नाभ्यस्तस्य' इत्यनुवृत्तेरुतो वृद्धिर्न । योयोति-योयवीति । अयोयवीत्-अयोयोत् । योयुयात् । आशिषि दीर्घः । योयूयात् । अयोयावीत् । नोनवीति-नोनोति । जाहेति-जाहाति । 'ई हल्यघोः' (२४९७) । जाहीतः । इह 'जहातेश्च' (२४९८) 'आ च हौ' (२४९९) 'लोपो यि' (२५००) 'घुमास्था' (२४६२) 'एर्लिङि' (२३७४) इत्येते पञ्चापि न भवन्ति श्तिपा निर्देशात् । जाहाति । जाहासि-जाहेषि । जाहीथः । जाहीथ । जाहीहि । अजाहेत् । अजाहात् । अजाहीताम् । अजाहुः । जाहीयात् । आशिषि जाहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टाम् । अजाहिष्यत् । लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'स्वपिस्यमि-' (२६४५) इत्युत्वं न । 'वचादिभ्यः-' (२४७४) इति गणनिर्दिष्टत्वादिपन । सास्वपीति । सास्वप्ति । सास्वप्तः । सास्वपति । असास्वपीत्-असास्वप् । सास्वप्यात् । आशिषि तु 'वचिस्वपि-' (२४०९) इत्युत्वम् । सासुप्यात् । असास्वापीत् । असास्वपीत् ।

2651. The पित् Sârvadhâtuka affixes, beginning with a consonant, optionally get the augment ईट् in the Intensive.

Note:—As लालपीति in शाकुनिको लालपीति, so also दुन्दुभिर्वावदीति, त्रिधाबद्धो वृषभो रोरवीति महादेवो मर्त्यां आविवेश । (Rig. IV. 58. 3). Also not, as वर्वर्त्ति चक्रम् and वर्वर्सि ॥ These are all examples of the Intensive with the elision of यङ् ॥ When the stem retains यङ्, there can be no पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant after it, because then शप् will intervene between the affix and the stem Hence no examples of the same can be given.

Thus भू + यङ् = भू + ० = भू + भू + ० = बो + भू + ० = बोभू. This is the new *root*. बोभू + शप् + ति = बोभू + ० + तिप् । Now applies the present sûtra. बोभू + ई + ति । Then arises the question should the ऊ be gunated or not?

To this we answer by saying "there should be guṇa in the यङ् लुक् for the rule prohibiting guṇa in the case of भू, as taught in VII. 3. 88. S. 2224 cannot apply to the yaṅ luk in the classical literature. This we infer from VII. 4. 65. S. 3576 (jñâpaka). For if the yaṅ luk of the classical literature did not take guṇa because of the prohibition of VII. 3. 88. S. 2224, why did Pâṇini show बोभुतु (Imperative) as an exceptional form in the Vaidic yaṅ luk? That very form बोभुतु given by Pâṇini in VII. 4. 65. S. 3596 show by implication that in the classical यङ्लुक् the form would not be बोभुतु but some thing different *i.e.*, there would be guṇa." This jñâpaka further shows that yaṅ luk is not confined to the Vaidic forms, but in the classics also.

The sûtra VII. 3. 88. S. 2224 prohibits in express terms the guṇa of भू before the sârvadhâtuka तिङ् affixes. So it is argued that there should be no guṇa. But as a matter of fact that prohibition does not apply to यङ्लुक् in the classical literature. This we infer by Pâṇini using the Chhândasa form बोभुतु in S. 3596. Had the prohibition of the guṇation of भू applied to the classical yaṅ luk (as it applies to the Vaidic yaṅ luk) then Pâṇini would not have given that particular example बोभुतु in the Vaidic when such would have been the regular form.

Nor can it be said that the prohibition of guṇa with regard to भू, as given in VII. 3. 88. S. 2224 applies to the simple root भू and not to the derivative root बोभू, and so there was the necessity for Pâṇini of showing the irregular form बोभुतु । For the Paribhâshâ प्रकृति &c., states, that a rule enunciated with regard to a simple root, applies to its यङ् लुक् form also. Therefore, the prohibition of guṇa with regard to भू would have applied to बोभू also. The maxim प्रकृति ग्रहणे यङ् लुगन्त स्यापि ग्रहणं is further strengthened by the fact that the reduplications in the sixth adhyâya of Pâṇini (VI. 1. 1. &c.) are really the double use or repetition of the original root, and so they are not essentially different from the original roots.

Therefore we have बोभू+ईति=बोभवीति । When there is not the ईट् augment, there we have बोभोति । The dual affix तस् being ङित् causes no guṇa, as बोभूतः । The Plural is बोभू+झि=बोभू+अति. (VII. 1. 4. S. 2479)=बोभुवति ।

The Perfect is बोभवां चकार । I. Fut. बोभविता । II. Fut. बोभविष्यति । Impve. 3. S. बोभवीतु or बोभोतु (Vaidic बोभुतु). With तातङ् we have बोभूतात् । 2. S. बोभूहि । 1. S. बोभवानि । D. बोभवाव ॥ Imperfect अबोभोत् or अबोभवीत् । D. अबोभूताम् । pl. अबोभवुः ॥ Pot. बोभूयात् । D. बोभूयाताम् । Ben. बोभूयात् । D. बोभूयास्ताम् ।

In forming the Aorist the सिच् is elided by II. 4. 77 S. 2223. When ईट् is added by VII. 3. 94. S. 2651 the उ is replaced by वुक् (VI. 4. 88: S. 2174) which debars the guṇa; because it is nitya. Thus we have अबोभोत् or अबोभूवीत् । D. अबोभूताम् । The plural is formed by जुस्, and वुक् replaces उ । Thus अबोभूवुः । (*Note*:—Mâdhava gives अबोभुवन्).

The conditional is अबोभविष्यत् ।

Now we shall take some typical roots and conjugate them in yaṅ luk.

2. √spardha. (Bhvâdi 3).

Pre. पास्पर्धीति । Here the reduplicate has been lengthened by VII. 4. 83. S. 2632. There is insertion of the long ई optionally by VII. 3. 94. S. 2651. When there is no insertion of the long ई, the form is पास्पर्धि । The त is changed to ध by VIII. 2. 40. S. 2280: and one ध is elided by VIII. 4. 65. S. 71. Dual पास्पर्धः । Pl. पास्पर्धति । 2nd Sing. पास्पर्त्सि ।

In the Perfect, we have पास्पर्धाञ्चकार । I. Fut. पास्पर्धिता । II. Fut. पास्पर्धिष्यति । Imperative 3rd S. पास्पर्धीतु or पास्पर्धु or पास्पर्धात् । Dual. पास्पर्धाम् । Pl. पास्पर्धतु । 2nd S पास्पर्धि । The हि is changed to धि by VI. 4. 101 S. 2425. Imperfect अपास्पर्द् or अपास्पर्त् । When there is augment ईट् in the Imperfect, then the form is अपास्पर्धीत् । In the 2nd Per. singular one form is अपास्पाः where the final द् of the root is changed to र by VIII. 2. 75. S. 2468 and one र is elided by VIII. 3. 14. S. 173. But when there is no यत्व by S. 2468, the form of the 2nd Per. singular is अपास्पर्त् or अपास्पर्द् । Pot. पास्पर्ध्यात् Dual. पास्पर्ध्याताम् । Ben. Dual. पास्पर्ध्यास्ताम् । Aor. अपास्पर्धीत् । Here the ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. The स is elided by VIII. 2. 28 S. 2266. Dual अपास्पर्धिष्टाम् । Pl. अपास्पर्धिषुः । Con. अपास्पर्धिष्यत् ।

3. √gâdhṛi. (Bhvâdi 4).

Pre 3rd S. जागाद्धि or जागाधीति with long ईट् । The sûtras VIII. 2. 40 S. 2280 and VIII. 4. 53 S. 52 apply in evolving the first form, for त of तिप् is changed to ध and the ध of the root is changed to द । The 2nd Sing. is जाघात्सि । Here by VIII. 2. 37 S. 326 the ग of the root is changed to घ, and by VIII. 4. 55 S. 121 the ध is replaced by त । The Perfect is जागाधां चकार । The form is Parasmaipadi. I. Fut. जागाधिता । II. Fut. जागाधिष्यति । Imperative 3rd S. जागाधीतु or जागाद्धु or जागाद्धात् । Dual जागाद्धाम् । Pl. जागाधतु । 1st S. जागाधानि ॥ Imperfect 3rd S. अजागाधीत् । अजाघात् । Dual अजागाद्धाम् । Pl. अजागाधुः । Or 2nd S. with ई is अजाघाः otherwise it is अजाघात् or ०द् । Pot. जागाध्यात् । जागाध्याताम् । Aorist अजागाधीत् । Dual अजागाधिष्टाम् । Ben. जागाध्यात् । जागाध्यास्ताम् । Con. अजागाधिष्यत् ।

4. √nâthṛi, (Bhvâdi 7).

Pre. 3rd Sing. नानात्ति or नानाथीति when ईट् is added. Dual नानात्तः 2nd Dual नानात्थः । In नानात्ति the थ is replaced by ध (VIII. 2. 40 S. 2280 and then this is changed to त by VIII. 4. 55 S. 121.

5. √dadha, (Bhvâdi 8).

Pre, 3rd S. दादद्धि or दादधीति with ईट् । Dual दादद्धः । Pl दादधति । 2nd S. दादधीषि or दाधत्सि । 1st S. दादध्मि or दादधीमि । Per. दादधां चकार । I. Fut. दादधिता । II. Fut. दादधिष्यति । Impera. 3rd S. दादद्धु or दादद्धात् or दादधीतु । 1st S. दादधानि । Imperfect अदाधत् or अदाधद् । Dual अदादद्धाम् । Pl. अदादधुः । 2nd S. अदाधाः or अदाधत् or ०द् । अदादद्ध । 1st S. अदादधम् । Pot. दादध्यात् । Dual दादध्याताम् । Ben. दादध्यात् । Dual दादध्यास्ताम् । Aor. अदादधीत् or अदादाधीत् where the vṛiddhi is optional by VII. 2. 7. S. 2284. Dual अदादधिष्टाम् or अदादाधिष्टाम् । Con. अदादधिष्यत् ।

6. √skudi, (Bhvâdi 9).

Pre. चोस्कुन्दीति with ईट्; or चोस्कुन्ति without ईट् । Per. चोस्कुन्दाञ्चकार । Imperfect अचोस्कुन् or अचोस्कुन्दीत् with ईट् । Dual अचोस्कुन्ताम् Pl. अचोस्कुन्दुः । Aor. अचोस्कुन्दीत् । The ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. Dual अचोस्कुन्दिष्टाम् ।

7. √muda (Bhvâdi 16).

Pre. 3rd S. मोमुदीति or मोमोत्ति । Dual मोमुत्तः । Pl. मोमुदति । 2nd S. मोमोत्सि or मोमुदीषि । 1st S. मोमोद्मि or मोमुदीमि । Dual मोमुद्वः । Per. मोमोदाञ्चकार । I. Fut. मोमोदिता । II. Fut. मोमोदिष्यति । Imperative. मोमोत्तु or मोमुदीतु or मोमुत्तात् । 2nd S. मोमुद्धि । There is no guṇa here, as हि is अपित् । 1st S. मोमुदानि । Dual मोमुदाव । The guṇa is prevented here by VII. 3. 87.

S. 2503. *Quere* :—Why does not the sûtra I. 1. 4. S. 2656 prevent guṇa in the case of नोनोदिता (I. Fut.) also?

Answer.—The elision of यङ् is by II. 4. 74 S. 2650 where the word बहुलं is understood from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra बहुलं छन्दसि (II. 4. 73. S. 3400). Hence diversely, the guṇa is not prevented here, for the elision of the ârdhadhâtuka यङ् is by a bahulam rule, and so it does not occasion the application of the rule I. 1. 4. S. 2656. This is not however the view of the Mâdhavîya. The form there given is नोनुदिता।

Imperfect, 3rd S. अनोनोत् or ॰द्, or अनोनुदीत्। Dual अनोनुत्ताम्। Pl. अनोनुदुः। 2nd S. अनोनोत् or अनोनोद् or अनोनोः (VIII. 2. 75. S. 2468) or अनोनुदीः with ईट्। 1st S. अनोनुदम्। Pot. नोनुद्यात्। Ben. 3rd S. नोनुद्यात्। Dual नोनुद्यास्ताम्। Aorist अनोनोदीत्। Here there is guṇa, either because the elision of सिच् is considered as asiddha, and so सिच् causes guṇa; or there is guṇa by pratyaya-lakshaṇa (I. 1. 62. S. 262); therefore the sûtra VII. 3. 87 S. 2503 finds no scope here. Dual अनोनोदिष्टां। Con. अनोनोदिष्यत।

8. √kurda (Bhvâdi 21), √gurda (22) √khurda (23).

Pre. चोकूर्त्ति or चोकूर्दीति। 2nd S. चोकूर्त्सि। Per. चोकूर्दां चकार। I. Fut. चोकूर्दिता। Imperfect 3rd S. अचोकूर्दीत् or अचोकूर्त् or अचोकूर्द् (VIII. 4. 56 S. 206), 2nd S. अचोकूः (VIII. 2. 75. S. 2468), or अचोकूर्दीः। The Imperfect 2nd S. of √khurd and √gurd are अचोखूः and अजोगूः respectively.

9. √vanchu 'to go' (Bhvâdi 204). The force of the Intensive affix यङ् here is that of moving crookedly by III. 1. 23. S. 2634. By VII. 4. 84 S. 2642 there is inserted the augment नीक्।

Pre, 3rd S. वनीवञ्चीति or वनीवङ्क्ति। Dual वनीवक्तः। Pl. वनीवचति। In the Dual the nasal is elided, because the Dual affix तस् is ङित् and so VI. 4. 24 S. 415 causes the elision. Imperative 3rd S. वनीवञ्चीतु or वनीवक्तु or वनीवक्तात्। Dual वनीवक्ताम्। pl. वनीवचतु। 2nd S. वनीवग्धि। 1st S. वनीवञ्चानि। Imperfect अवनीवञ्चीत् or अवनीवन्।

10. √gamḷṛi to go (Bhvâdi 1031).

Pre. जङ्गमीति or जङ्गन्ति। The augment नुक् is added by VII. 4. 85 S. 2643. The final nasal is elided by VI. 4. 37 S. 2428 in the dual as जङ्गतः। Pl. जङ्ग्मति। The penultimate अ is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The 1st Sing. is जङ्गन्मि। Dual जङ्गन्वः। The final म of गम् is changed to न् by VIII. 2. 65. S. 2309, I. Fut. जङ्गमिता। Here the intermediate इट् is not debarred, because the prohibition of S. 2246 we have already explained applies to monosyllabic roots and not to yañ luk. See sûtra VII. 2. 10. S. 2246. Compare I. Fut. गन्ता of the primitive √gam. Imperative 3rd S. जङ्गमीतु or जङ्गन्तु। 2nd S. जङ्गहि। *Q*. Why does not the sûtra अतो हेः (VI. 4. 105 S. 2202) cause the elision of हि for the stem जङ्ग ends in अ? *Ans.*—The real stem is जङ्गन् (म् changed to न् by S. 2309); and the final न् is elided before हि by the âbhîya rule VI. 4. 37 S. 2428, and consequently this elision is considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183), and so the हि is not elided. But according to Sudhâkara the form would be जङ्गन्हि, the न् is not elided, for the sûtra VI. 4. 37 S. 2428 is confined to the primitive roots (upadeśa) as taught in the Dhâtupâṭha and which are annudâtta and not to derivative roots. The Imperfect is अजङ्गमीत् or अजङ्गन् । This latter form is got by the application of मो नो धातोः (VIII. 2. 64. S. 341) whereby the final म of the root is changed to न् । Dual अजङ्गताम् । Pl. अजङ्ग्मुः (ajaṅgmuh). 2nd S. अजङ्गमीः । Dual अजङ्गतम् । Pl. अजङ्गत । 1st S. अजङ्गमम् । Dual अजङ्गन्व । Pl. अजङ्गन्म । The Aorist 3rd S. is अजङ्गमीत् । There is not the अङ् aorist here, for अङ् is confined to the primitive √gam which has an indicatory ऌ (III. 1. 55. S. 2343), and not to the derivative root where there is no anubandha ḷṛi. Nor is there vṛiddhi in the aorist, for it is prevented by VII. 2. 5. S. 2299. The dual is अजङ्गमिष्टाम् ।

11. √han to kill (Adâdi 2).

Pre. जङ्घनीति or जङ्घन्ति । *Q.*—Here the ह is changed to घ by VII. 3. 55 S. 2430. But a reference to that sûtra will show that its operation is confined to the primitive root हन् for in the sûtra अभ्यासाच्च (VII. 3. 55. S. 2430), the word हन्ति is understood from the preceding ashṭadhyâyî sûtra हो हन्तेः &c, (VII. 3. 54 S. 358), and as हन्ति in the sûtra is exhibited with श्तिप्, therefore that rule is confined to Primitive roots, and not to yaṅ लुक् because of the Paribhâshâ :—

श्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च ।
यत्रैकाज् ग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ् लुकि ॥

See sûtra 2246 (VII. 2. 10) for its explanation. *Ans.*—The objection is valid. But according to Nyasakâra, the ह is changed to घ in spite of that Paribhâshâ; which only shows that the rule contained in the Paribhâshâ above given is not of universal application : and is anitya. That the Paribhâshâ is anitya, we infer from the jñâpaka of sûtra गुणो यङ् लुकोः (VII. 4. 82. S. 2630), which ordains guṇa of the abhyâsa of the yaṅ-root. But the rule requiring reduplication is enunciated by using the word एकाच् for VI. 1. 1. S. 2175 says एकाचो द्वे प्रथमस्य; and if the above Paribhâshâ were of universal application, there would be no reduplication in यङ् लुक् any where. But Pâṇini takes for granted that there is reduplication in yaṅ luk also; for he ordains guṇa of the reduplicate in yaṅ luk by S. 2630; which he would not have done had there been no reduplication in यङ् लुक् । The fact that there is reduplication in yaṅ luk, is a breach of the above Paribhâshâ. Hence the Paribhâshâ is *anitya* evidently, so far as reduplication is concerned. Why should it not be anitya in other respects also ?

The Dual is जङ्घतः । Pl. जङ्घ्नति । I. Fut. जङ्घनिता । Imperative 2nd Sing. जङ्घहि । The sûtra हन्तेर्जः (VI. 4. 36 S. 2431) does not apply here, and so the ह of हन is not changed to ज as in जहि ; because the rule 2431 is shown with श्तिप् and so the above Paribhâsha applies. It is not considered anitya here. The chhândas form of 2nd Sing. given in Nyâsa is is जङ्घनीहि। The elision of the final न् required by VI. 4. 37. S. 2428 does not take place in this example.

The Imperfect is अजङ्घनीत् or अजङ्घन्। Pot. जङ्घन्यात्। Ben. वध्यात्। Aor. 3rd S. अवधीत्। Dual अवधिष्टाम् &c. Here the √han is replaced by √vadha (II, 4. 42 S. 2433 and 2434) and when so, there is no reduplication. For the whole reduplicated stem "जङ्घन्" is replaced by वध in the Benedictive and Aorist, and this substitute वध is not again reduplicated. The reason of this is, that वध being a substitute of the *reduplicated* stem "jañghan," is sthânivat to it (I. 1. 56 S. 49) and is considered to be an *abhyasta* or reduplicated stem already; and there is no reduplication of an already reduplicated stem, because of the prohibition "अनभ्यासस्य" in VI. 1. 8. S. 2177; and as it is in apposition with धातोः in the same sûtra S. 2177, it qualifies the root. So that a root which is not a reduplicate, is reduplicated. Because the force of the Bahuvrihi in the compound अनभ्यास makes it a qualifying term to the word "dhâtoḥ" in S. 2177.

The √han is Atmanepadi when preceded by the Preposition आङ्। See sûtra S. 2695. The yañ luk of √âhan therefore will be आजङ्घते &c.

12. √chara to go, to eat. (Bhvâdi, 591).

Pre. चञ्चुरीति or चञ्चूर्ति। The अ of चर् is changed to उ by VII. 4. 88 S. 2637. This short उ is lengthened by VIII. 2. 77. S. 354 in the second form where there is no ईट्। Thus we have चञ्चूर्+ति। This long ऊ is to be considered as non-effective for the purposes of guṇa ordained by VII. 3. 86 S. 2189, because it is caused by a Tripâdi rule (VIII. 2. 77 S. 354) and is therefore asiddha for the purposes of the application of a prior rule (VIII. 2. 1. S. 12). This long ऊ therefore ought to be guṇated by VII. 3. 86 S. 2189. This however is not the case because the उ was ordained by उत्परस्यातः (VII. 4. 88 S. 2637), the indicatory त् in उत् shows that there is no guṇa, but the form उ is to be retained. *Q.*—If the form उ is to be retained, because of त् in उत् (I. 1. 70 S. 15), why is it lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 for त् should prevent lengthening also. *Ans.*—The lengthening is, however, considered as asiddha for the purposes of the application of all other rules, and hence it is not prevented.

The dual is चञ्चूर्तः। Pl. चञ्चुरति। I. Fut. चञ्चुरिता। II Fut. चञ्चुरिष्यति। Imperative चञ्चुरीतु or चञ्चूर्तु। Imperfect अचञ्चुरीत् or अचञ्चूः। The lengthening here is by VIII. 2. 76 S. 433.

13. √khan to dig (Bhvâdi 927).

Pre. चङ्खनीति or चङ्खन्ति। Dual चङ्खातः। Here the final न् is replaced by आ (VI. 4. 42 S. 2504). The lengthening of अ of खन् would have taken place by VI. 4. 15 S. 2666 also, but that rule is debarred by the subsequent rule VI. 4. 42 S. 2504. The plural is चङ्ख्नति (chañkhnati). The penultimate अ of खन् is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The Imperative 2nd Singular is चङ्खाहि । The हि being अपित् (III. 4. 87. S. 2201) is ङित् (I. 2. 4. S. 2234), hence जनसन् &c., (VI. 4. 42 S. 2504) applies and the न् is changed to आ । 1st Sing. चङ्खनानि । Imperfect 3rd Sing. अचङ्खनीत् or अचङ्खन् । Dual अचङ्खाताम् । Pl. अचङ्खनुः । Pot. चङ्खायात् or चङ्खन्यात् । The आ substitution for न् is optional here by VI. 4. 43 S. 2319, Aor. अचङ्खनीत् or अचङ्खानीत् । The vṛiddhi is here optional by अतो हलादेः (VII. 2 7. S. 2234).

Note :—Some give the Pre. 3rd Dual चङ्खन्तः ।

14. √yu to mix. (Adâdi 23).

Pre. योयोति or योयवीति । Sûtra VII. 3. 89 S 2443 would have caused vṛiddhi of उ, but as the word नाभ्यस्तस्य is understood in that sûtra from the preceeding Ashṭâdhyâyî sûtra VII 3 87 S. 2503, the vṛiddhi does not take place in the case of the reduplicate stem योयु । I. Fut. योयविता । Imperative योयवीतु or योयोतु । Imperfect अयोयवीत् or अयोयोत् । Pot. योयुयात् । Ben. योयूयात् । Here there is lengthening (VII. 4. 25 S. 2298) Aor. अयोयावीत् ।

15. √nu to praise, (Adâdi 25). Pre. नोनवीति or नोनोति । Imperative नोनवीतु । Imperfect अनोनवीत् or अनोनोत् । Pot. नोनुयात् । Ben. नोनूयात् । Aor. अनोनावीत् ।

16. √ha 'to go,' 'to abandon' (juhotyâdi 6 and 7)

Pre. जाहेति (जाहाति । Dual जाहीतः । Here the sûtra ई हल्यघोः । (VI. 4. 113 S. 2497) applies, and so there is long ई substitution. The following five sûtras which apply to the primitive root √hâ, do not apply to the Intensive root √jâhâ, because those rules specifically apply to the *primitive* root √hâ; as the root is exhibited in those sûtras with श्तिप् as जहाति, and hence the Paribhâshâ given under the √nan (above) applies and prevents the applications of these rules in यङ्लुक् । These five rules are (1) VI. 1. 116 S. 2498 which ordains optional short इ, (2) VI. 4. 117 S. 2499 which ordains long आ before हि affix, (3) VI. 4. 118. S 2500 which teaches the elision of आ before an affix beginning with य । (4) VI. 4 66. S. 2462 which requires आ to be changed to ई, and (5) VI. 4. 67 S. 2374 which requires ए substitution. In all these sûtras the root √hâ is exhibited with श्तिप् ।

The Plural, therefore, is जाहति । 2nd S. जाहासि or जाहेषि । Dual जाहीथः । Pl. जाहीथ । 1st S. जाहेमि or जाहामि । Dual जाहीवः Pl. जाहीमः । Imperative 2nd S. जाहीहि (S. 2497). Imperfect अजाहेत् or अजाहात् । Dual अजाहीताम् । Pl. अजाहुः । Pot. जाहीयात् । The long ई is by S. 2497. Ben. जाहायात् । Aor. अजाहासीत् । Dual अजाहिष्टाम् । Con. अजाहिष्यत् ।

Note :—Mâdhavîya gives Pre. 3rd Sing. जाहीति instead of जाहाति ।

17. √svap 'to sleep' (Adâdi 58).

Pre. सास्वपीति or सास्वप्ति । The vocalisation of व into उ which takes place in the case of यङ् as in सोषुप्यते by VI. 1. 19 S. 2645, does not take place in यङ् लुक् because the elision of an affix by लुक् prevents the affix leaving any operative force behind. See I. 1. 62 S. 262, and I. 1. 63 S. 263. The sûtra रुदादिभ्यः (VII. 2. 76 S. 2474) requires the augment इट् to be added to sârvadhâtuka affixes. The √svap belongs to rudâdi sub-division and ought to take इट्। But the operation of this rule is prevented also, because the rule is enunciated with regard to a gaṇa by using the word रुदादि and so by the Paribhâsha given above under √han, that sûtra does not apply to yañ luk.

The Dual is सास्वप्तः। Pl. सास्वपति। Imperfect. असास्वपीत् or असास्वप्। Pot. सास्वप्यात्। Ben. सासुप्यात्। Here the व is changed to उ by samprasâraṇa, because VI. 1. 15 S. 2409 applies. This vocalisation is not inoperative in यङ्लुक् like the previous one of VI. 1. 19 S. 2645. The aorist is असास्वापीत् or असास्वपीत्। The vṛiddhi is optional by अतो हलादेः (VII. 2. 7. S. 2284)

18. √vṛit. (Bhvâdi 795)

Pre. वर्वृतीति or वरिवृतीति or वर्वर्ति or वरिवर्ति or वरीवर्ति। These five forms are obtained by the application of the following two aphorisms.

२६५२। रुग्रिकौ च लुकि। ७। ४। ९१।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य 'रुक्' 'रिक्' 'रीक्' एते आगमाः स्युर्यङ्लुकि।

2652. The augments रीक्, रुक् and रिक् come after the reduplicate of a root which has a ऋ in the penultimate, only when the यङ् of the Intensive is elided.

Note:—Thus नर्नर्ति, नरिनर्ति, and नरीनर्ति; वर्वर्ति, वरिवर्ति, वरीवर्ति॥ The उ in रुक् is for the sake of pronunciation, the augment is र्॥ The रीक् is read here from VII 4 90 S. 2644.

Note.—मर्मृज्यते and मर्मृज्यमानासः should also be enumerated. These have taken रुक् augment, though the यङ् is not elided here.

२६५३। ऋतश्च। ७। ४। ९२।

ऋदन्तधातोरपि तथा। वर्वृतीति-वरिवृतीति-वरीवृतीति-वर्वर्ति-वरिवर्ति-वरीवर्ति। वर्वृतः-वरिवृतः-वरीवृतः। वर्वृतति-वरिवृतति-वरीवृतति। वर्वर्तामास-वरिवर्तामास-वरीवर्तामास। वर्वर्तिता-वरिवर्तिता-वरीवर्तिता। गणनिर्दिष्टत्वात् 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) इति न। वर्वर्तिष्यति-वरिवर्तिष्यति-वरीवर्तिष्यति। अवर्वृतीत्-अवरिवृतीत्-अवरीवृतीत्। अवर्वर्त्-अवरिवर्त्-अवरीवर्त्। सिपि 'दश्च' (२४६८) इति रुत्वपक्षे 'रो रि' (१७३) अवर्वाः-अवरिवाः-अवरीवाः। गणनिर्दिष्टत्वादङ् न। अवर्वर्तीत्-अवरिवर्तीत्-अवरीवर्तीत्। (19) चर्करीति-चर्कर्ति-चरिकर्ति-चरीकर्ति। चर्कृतः। चर्क्रति। चर्करांचकार। चर्करिता। अचर्करीत्। अचर्कः। चर्कृयात्। आशिषि रिङ्। चर्क्रियात्। अचर्कारीत्। 'ऋतश्च' (२६५३) इति तपरत्वान्नेह। (20) 'कॄ विक्षेपे'। चाकर्ति। (20) तातर्ति। तातीर्तः। तातिरति। तातीर्हि। तातरामि। अतातरीत्। अतातः। अतातीर्ताम्। अतातरुः। अतातारीत्। अतातारिष्टामित्यादि। (21) अर्तेर्यङ्लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्योरत्वं रपरत्वम्। 'हलादिः शेषः' (२१७९)। रुक्। रिग्रीकोस्तु 'अभ्यासस्यासवर्णे' (२२९०) इति इयङ्। अरर्ति-अरियर्ति-अररीति-अरियरीति। अर्ऋतः। अरियृतः। झि अत्। यण् रुको 'रो रि' (१७३) इति लोपः। न च तस्मिन्कर्तव्ये यणः स्थानिवत्त्वम्। पूर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात्। आरति।

अरियृति । लिङि श्तिपानिर्देशात् 'गुणोऽर्ति–' (२३८०) इति गुणो न । रिङ् रलोपः दीर्घः । आरियात्–अरिरियात्–अरीरियात् । (22) 'गृहू ग्रहणे' । जर्गृहीति । जर्गर्ढि । जर्गृढः । जर्गृहति । अजर्घट् । (23) गृह्णातेस्तु जाग्रहीति–जाग्राढि । तत्रादौ ङिन्निमित्तं संप्रसारणम् । तस्य बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वान्न ढत्वादयः । जागृढः । जागृहति । जाग्रहीषि–जाग्रक्षि । लुटि । जाग्रहिता । 'ग्रहोऽलिटि'–(२५६२) इति दीर्घस्तु न । तत्र 'एकाचः' इत्यनुवृत्तेः । माधवस्तु दीर्घमाह तद्भाष्यविरुद्धम् । (24) जर्गृधीति । जर्गर्द्धि । जर्गृद्धः । जर्गृधति । जर्गृधीषि–जर्घर्त्सि । अजर्गृधीत् । इडभावे गुणः । हलङ्यादिलोपः । भष्भावः । जश्त्वचर्त्वे । अजर्घर्त् । अजर्गृद्धाम् । सिपि 'दश्च' (२४६८) इति पक्षे रुत्वम् । अजर्घाः । अजर्गर्धीत् । अजर्गर्धिष्टाम् । (25) पाप्रच्छीति–पाप्रष्टि । तत्रादौ 'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति संप्रसारणं न भवति श्तिपा निर्देशात् । 'च्छ्वोः शूठ्–' (२५६१) इति शः । 'व्रश्च–' (२९४) इति षः । पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्रश्मि । पाप्रच्छ्वः । पाप्रश्मः ।

(26) 'वकारवकारान्तानां तु ऊठ्भाविनां यङ्लुङ्नास्ति' इति 'च्छ्वोः–' (२५६१) इति सूत्रे भाष्ये ध्वनितम् । कैयटेन स्पष्टीकृतम् । इदं च 'च्छ्वोः–' (२५६१) इति यत्रोठ् तद्विषयकम् । 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ्भाविनोः स्रिविमव्योस्तु यङ्लुगस्त्येवेति न्याय्यम् । माधवादिसंमतं च । (27) 'मव्य बन्धने' । अयं यान्त ऊठ्भावी । 'तेवृ देवृ देवने' इत्यादयो वान्ताः । (28) 'हय गतौ' । जाहयीति–जाहति । जाहतः । जाहयति । जाहयीषि–जाहसि । वलि लोपे यञादौ दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः । (29) 'हर्य गतिकान्त्योः' । जाहर्यीति–जाहर्ति । जाहर्तः । जाहर्यति । लोटि । जाहर्हि । अजाहः । अजाहर्ताम् । अजाहर्युः । (30) 'मव बन्धने' ।

2653. The reduplicate of a root, which ends in short ऋ, gets, in the Intensive without यङ्, the above augments री, र and रि ॥

Note:—Thus चर्कर्ति, चरिकर्ति, and चरीकर्ति, जर्हर्ति, जरिहर्ति and जरीहर्ति ॥ Why do we say 'which ends in a *short* ऋ'? The rule does not apply to roots ending in long ॠ as, चाकर्ति, चाकीर्तः, चाकिरति from कॄ ॥ The word ऋतः qualifies the word अङ्ग and not the word अभ्यास, for an abhyâsa is always short, so the त in ऋत would become meaningless if the word qualified reduplicate. Therefore कॄ ending in long ॠ does not get री, र् and रि augments in the reduplicate.

Thus from वृत् we get वर्वर्ति with रुक्, वरिवर्ति with रिक्; and वरीवर्ति with रीक् of VII. 4. 90 S. 2644. The Dual is वर्वृतः or वरिवृतः or वरीवृतः । Pl. वर्वृतति or वरिवृतति or वरीवृतति । Perfect वर्वर्तामास or वरिवर्तामास or वरीवर्तामास । I Fut. वर्वर्तिता or वरिवर्तिता or वरीवर्तिता । II. Fut. वर्वर्तिष्यति or वरिवर्तिष्यति or वरीवर्तिष्यति । Here the affix स्य takes the augment इट्, in spite of the prohibition of VII. 2. 59 S. 2348, because that rule uses the word वृद्भ्यः and is thus a गणनिर्देश rule, and hence by the Paribhâshâ already mentioned under √han, such a rule does not apply to yaṅ luk. Imperative, 3rd S. वर्वृतीतु or वर्वर्तु or वरिवर्तु or वरीवर्तु or वरिवृतीतु or वरीवृतीतु । Dual वर्वृत्ताम् or वरिवृत्ताम् or वरीवृत्ताम् । Pl. वर्वृततु or वरिवृततु or वरीवृततु । 2nd S. वर्वृद्धि or वरिवृद्धि or वरीवृद्धि । Imperfect 3rd S. अवर्वृतीत् or अवरिवृतीत् or अवरीवृतीत् with ईट् । or अवर्वर्त् or अवरिवर्त् or अवरीवर्त् without ईट् । In the 2nd Person singular where there is रु substitution for द् by S. 2468, the र is elided by S. 173. Thus we have अवर्वाः or अवरिवाः or अवरीवाः । Where there is no वत्व, for it is optional, there we have the regular forms अवर्वृतीः or अवरिवृतीः or अवरीवृतीः with ईट्; and अवर्वर्त्—अवरिवर्त्—अवरीवर्त् without ईट्।

The aorist of the simple root वृत् is formed by अङ् by पुषादिद्युतादि (III. 1. 55 S. 2343); but the rule is enunciated with regard to gaṇa by using the words pushâdi &c., so it does not apply to यङ् लुक् under the Paribhâshâ already mentioned before. Hence we have Aor. 3rd S. अवर्वर्तीत् or अवरिवर्तीत् or अवरीवर्तीत्।

19. √ḍu kriñ 'to do' (Rudhadi 8).

Pre. चर्करीति or चर्कर्ति or चरिकर्ति or चरीकर्ति &c. The conjugation of √kṛi is perhaps the most difficult, even according to ancient grammarians. The old name of the yañ luk, *i.e.*, Charkarîta is derived from this root. The following karika shows the idea of the ancients as regards this root and root kṛî in long ṛi.

Kârikâ:—किरतिं चर्करीतान्तं पचतीत्यत्र यो नयेत्।
प्राप्तिज्ञं तमहं मन्ये प्रारब्धस्तेन संग्रहः॥

Kârika:—He who can conjugate, in the Present tense, the yañ luk Intensive of कॄ and of other roots ending in long ॠ, is considered by me to be a person who has attained the right knowledge of the employment of the augments रु, री, रि &c., and he has obtained the right use of words.

The word किरति in the Kârikâ is illustrative of all roots like कॄ (किरति) ending in long ॠ। चर्करीत is the name given to the यङ् लुक् form of the Intensive by ancient grammarians. चर्करीतान्त means, therefore, a form ending in yañ luk. पचति is illustrative of लट् or Present tense.

The following conjugation of √कॄ has been prepared by Pandit Jay Govinda Mâlavya and we give it here as a grammatical curiosity.

Note:—The difference between √कृ and √कॄ with long ॠ is shown in चाकर्ति without ईट्। With ईट् the form is चाकरीति। Imperative चाकरीतु or चाकर्तु or चाकीर्तात्। Dual चाकीर्तम्। Pl. चाकिरतु। 2nd Sing. चाकीर्हि। Imperfect अचाकरीत् or अचाकः। अचाकीर्ताम्। अचाकरुः। Pot. चाकीर्यात्। Ben. 3rd Dual चाकीर्यास्ताम्। Aor. अचाकारीत् dual अचाकारिष्टाम्।

॥ डुकृञ् करणे ॥

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चर्करीति, चरिकरीति, चरीकरीति, चर्कर्त्ति, चरिकर्त्ति, or चरीकर्त्ति ॥	चर्कृतः, चरिकृतः, or चरीकृतः ॥ ...	चर्क्रति, चरिक्रति or चरीक्रति ॥
	2nd	चर्करीषि, चरिकरीषि, चरीकरीषि, चर्कर्षि, चरिकर्षि or चरीकर्षि ॥	चर्कृथः, चरिकृथः or चरीकृथः ॥ ...	चर्कृथ, चरिकृथ or चरीकृथ ॥
	1st	चर्करीमि, चरिकरीमि, चरीकरीमि, चर्कर्मि चरिकर्मि or चरीकर्मि ॥	चर्कृवः चरिकृवः or चरीकृवः ॥ ...	चर्कृमः, चरिकृम or चरीकृमः ॥
Per.	3rd	चर्कराञ्चकार, चरिकराञ्चकार or चरीकराञ्चकार ।	चर्कराञ्चक्रतुः, चरिकराञ्चक्रतुः or चरीकराञ्चक्रतुः ।	चर्कराञ्चक्रुः, चरिकराञ्चक्रुः or चरीकराञ्चक्रुः ॥
	2nd	चर्कराञ्चकर्थ, चरिकराञ्चकर्थ or चरीकराञ्चकर्थ ।	चर्कराञ्चक्रथुः, चरिकराञ्चक्रथुः or चरीकराञ्चक्रथुः ।	चर्कराञ्चक्र, चरिकराञ्चक्र or चरीकराञ्चक्र ।
	1st	चर्कराञ्चकार, चरिकराञ्चकार or चरीकराञ्चकार ।	चर्कराञ्चकृव, चरिकराञ्चकृव or चरीकराञ्चकृव ।	चर्कराञ्चकृम, चरिकराञ्चकृम or चरीकराञ्चकृम ।
	3rd	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासतुः, चरिकरामासतुः or चरीकरामासतुः ।	चर्करामासुः, चरिकरामासुः or चरीकरामासुः ।
	2nd	चर्करामासिथ चरिकरामासिथ or चरीकरामासिथ ।	चर्करामासथुः, चरिकरामासथुः or चरीकरामासथुः ।	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास ।
	1st	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासिव, चरिकरामासिव or चरीकरामासिव ।	चर्करामासिम चरिकरामासिम or चरीकरामासिम ।
	3rd	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।	चर्कराम्बभूवतुः, चरिकराम्बभूवतुः or चरीकराम्बभूवतुः ।	चर्कराम्बभूवुः, चरिकराम्बभूवुः or चरीकराम्बभूवुः ।

		Singular.	Dual.	Plural.
Per.	2nd	चर्कराम्बभूविथ, चरिकराम्बभूविथ or चरीकराम्बभूविथ ।	चर्कराम्बभूवथुः, चरिकराम्बभूवथुः or चरीकराम्बभूवथुः ।	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।
	1st	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव	चर्कराम्बभूविव, चरिकराम्बभूविव or चरीकराम्बभूविव ।	चर्कराम्बभूविम, चरिकराम्बभूविम or चरीकराम्बभूविम ।
I. Fut.	3rd	चर्करिता, चरिकरिता or चरीकरिता ।	चर्करितारौ, चरिकरितारौ or चरीकरितारौ ।	चर्करितारः, चरिकरितारः or चरीकरितारः ।
	2nd	चर्करितासि, चरिकरितासि or चरीकरितासि ।	चर्करितास्थः, चरिकरितास्थः or चरीकरितास्थः ॥	चर्करितास्थ, चरिकरितास्थ, or चरीकरितास्थ ।
	1st	चर्करितास्मि, चरिकरितास्मि or चरीकरितास्मि ।	चर्करितास्वः, चरिकरितास्वः or चरीकरितास्वः ॥	चर्करितास्मः, चरिकरितास्मः or चरीकरितास्मः ।
II. Fut.	3rd	चर्करिष्यति, चरिकरिष्यति or चरीकरिष्यति ।	चर्करिष्यतः, चरिकरिष्यतः or चरीकरिष्यतः ।	चर्करिष्यन्ति, चरिकरिष्यन्ति or चरीकरिष्यन्ति ।
	2nd	चर्करिष्यसि, चरिकरिष्यसि or चरीकरिष्यसि ।	चर्करिष्यथः, चरिकरिष्यथः or चरीकरिष्यथः ।	चर्करिष्यथ, चरिकरिष्यथ or चरीकरिष्यथ ।
	1st	चर्करिष्यामि, चरिकरिष्यामि or चरीकरिष्यामि ।	चर्करिष्यावः, चरिकरिष्यावः or चरीकरिष्यावः ।	चर्करिष्यामः, चरिकरिष्यामः or चरीकरिष्यामः ।
Imperative	3rd	चर्करीतु, चरिकरीतु, चरीकरीतु । चर्कर्त्तु, चरिकर्त्तु or चरीकर्त्तु ।	चर्कृताम्, चरिकृताम् or चरीकृताम् ।	चर्क्रतु, चरिक्रतु or चरीक्रतु ।
	2nd	चर्कृहि, चरिकृहि or चरीकृहि ।	चर्कृतम्, चरिकृतम् or चरीकृतम् ।	चर्कृत, चरिकृत or चरीकृत ।
	1st	चर्कराणि, चरिकराणि or चरीकराणि ।	चर्कराव चरिकराव or चरीकराव ।	चर्कराम, चरिकराम or चरीकराम ।
Imperfect.	3rd	अचर्करीत्, अचरिकरीत्, अचरीकरीत्, अचर्कः, अचरिकः or अचरीकः ॥	अचर्कृताम्, अचरिकृताम् or अचरीकृताम् ।	अचर्करुः, अचरिकरुः or अचरीकरुः ।

	2nd	अचर्करीः, अचरिकरीः, अचरीकरीः, अचर्कः, अचरिकः or अचरीकः ॥	अचर्कृतम्, अचरिकृतम् or अचरीकृतम् ।	अचर्कृत, अचरिकृत or अचरीकृत ।
	1st	अचर्करम्, अचरिकरम् or अचरीकरम् ...	अचर्कृव, अचरिकृव or अचरीकृव । ...	अचर्कृम, अचरिकृम or अचरीकृम ।
Poten.	3rd	चर्कृयात्, चरिकृयात् or चरीकृयात् । ...	चर्कृयाताम्, चरिकृयाताम् or चरीकृयाताम् ।	चर्कृयुः, चरिकृयुः or चरीकृयुः ।
	2nd	चर्कृयाः, चरिकृयाः or चरीकृयाः । ...	चर्कृयातम्, चरिकृयातम् or चरीकृयातम् ।	चर्कृयात, चरिकृयात or चरीकृयात ।
	1st	चर्कृयाम्, चरिकृयाम् or चरीकृयाम् । ...	चर्कृयाव, चरिकृयाव or चरीकृयाव ।...	चर्कृयाम, चरिकृयाम or चरीकृयाम ॥
Ben	3rd	चर्क्रियात्, चरिक्रियात् or चरीक्रियात् । ...	चर्क्रियास्ताम्, चरिक्रियास्ताम् or चरीक्रियास्ताम् ।	चर्क्रियासुः, चरिक्रियासुः or चरीक्रियासुः ।
	2nd	चर्क्रियाः चरिक्रियाः or चरीक्रियाः । ...	चर्क्रियास्तम्, चरिक्रियास्तम् or चरीकृयास्तम् ।	चर्क्रियास्त, चरिक्रियास्त or चरीक्रियास्त ।
	1st	चर्क्रियासम्, चरिक्रियासम् or चरीक्रियासम् ...	चर्क्रियास्व, चरिक्रियास्व or चरीक्रियास्व ।	चर्क्रियास्म, चरिक्रियास्म or चरीक्रियास्म ।
Aor.	3rd	अचर्कारीत्; अचरिकारीत् or अचरीकारीत् । ...	अचर्कारिष्टाम्, अचरिकारिष्टाम् or अचरीकारिष्टाम् ।	अचर्कारिषुः, अचरिकारिषुः or अचरीकारिषुः ।
	2nd	अचर्कारीः, अचरिकारीः or अचरीकारीः । ...	अचर्कारिष्टम्, अचरिकारिष्टम् or अचरीकारिष्टम् ।	अचर्कारिष्ट, अचरिकारिष्ट or अचरीकारिष्ट ।
	1st	अचर्कारिषम्, अचरिकारिषम् or अचरीकारिषम् ।...	अचर्कारिष्व, अचरिकारिष्व or अचरीकारिष्व ।	अचर्कारिष्म, अचरिकारिष्म or अचरीकारिष्म ।
Con.	3rd	अचर्करिष्यत्, अचरिकरिष्यत् or अचरीकरिष्यत् ।	अचर्करिष्यताम्, अचरिकरिष्यताम् or अचरीकरिष्यताम् ।	अचर्करिष्यन्, अचरिकरिष्यन् or अचरीकरिष्यन् ।
	2nd	अचर्करिष्यः, अचरिकरिष्यः or अचरीकरिष्यः ।...	अचर्करिष्यतम्, अचरिकरिष्यतम् or अचरीकरिष्यतम् ।	अचर्करिष्यत, अचरिकरिष्यत or अचरीकरिष्यत ।
	1st	अचर्करिष्यम्, अचरिकरिष्यम् or अचरीकरिष्यम् ।	अचर्करिष्याव, अचरिकरिष्याव or अचरीकरिष्याव ।	अचर्करिष्याम, अचरीकरिष्याम or अचरीकरिष्याम ।

कॄ √KRI 'TO SCATTER.'

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चाकरीति or चाकर्ति	चाकीर्तः ...	चाकिरति
	2nd	चाकरीषि or चाकर्षि	चाकीर्थः ...	चाकीर्थ
	1st	चाकरीमि or चाकर्मि	चाकीर्वः ...	चाकीर्मः
Per.	3rd	चाकराञ्चकार, चाकरामास or चाकराम्बभूव	चाकराञ्चक्रतुः, चाकरामासतुः or चाकराम्बभूवतुः।	चाकराञ्चक्रुः, चाकरामासुः or चाकराम्बभूवुः
	2nd	चाकराञ्चकर्थ, चाकरामासिथ or चाकराम्बभूविथ	चाकराञ्चक्रथुः, चाकरामासथुः or चाकराम्बभूवथुः	चाकराञ्चक्र, चाकरामास or चकराम्बभूव
	1st	चाकराम्बभूव, चाकरामास or चाकराञ्चकार	चाकराञ्चकृव, चाकरामासिव or चाकराम्बभूविव।	चाकराञ्चकृम, चाकरामासिम or चकराम्बभूविम।
I. Fut.	3rd	चाकरिता	चाकरितारौ ...	चाकरितारः।
	2nd	चाकरितासि ...	चाकरितास्थः ...	चाकरितास्थ।
	1st	चाकरितास्मि ...	चाकरितास्वः ...	चाकरितास्मः।
II. Fut.	3rd	चाकरिष्यति ...	चाकरिष्यतः ...	चाकरिष्यन्ति।
	2nd	चाकरिष्यसि ...	चाकरिष्यथः ...	चाकरिष्यथ।
	1st	चाकरिष्यामि ...	चाकरिष्यावः ...	चाकरिष्यामः।
Impera.	3rd	चाकरीतु, चाकर्तु or	चाकीर्ताम् ...	चाकिरतु।
	-	चाकीर्तात्	चाकीर्तम् ...	चाकीर्त।
	2nd	चाकीर्हि or चाकीर्तात्	चाकराव ...	चाकराम।
	1st	चाकराणि	अचाकीर्ताम् ...	अचाकरुः।
Imper.	3rd	अचाकरीत् or अचाकः	अचाकीर्तम् ...	अचाकीर्त।
	2nd	अचाकरी or अचाकः		
	1st	अचाकरम् ...	अचाकीर्व ...	अचाकीर्म।
Pot.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्याताम् ...	चाकीर्युः।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यातम् ...	चाकीर्यात।
	1st	चाकीर्याम् ...	चाकीर्याव ...	चाकीर्याम।
Ben.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्यास्ताम् ...	चाकीर्यासुः।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यास्तम् ...	चाकीर्यास्त।
	1st	चाकीर्यासम् ...	चाकीर्यास्व ...	चाकीर्यास्म।
Aor.	3rd	अचाकारीत् ...	अचाकारिष्टाम् ...	अचाकारिषुः।
	2nd	अचाकारीः ...	अचाकारिष्टम् ...	अचाकारिष्ट।
	1st	अचाकारिषम् ...	अचाकारिष्व ...	अचाकारिष्म।
Con.	3rd	अचाकरिष्यत् ...	अचाकरिष्यताम् ...	अचाकरिष्यन्।
	2nd	अचाकरिष्यः ...	अचाकरिष्यतम् ...	अचाकरिष्यत।
	1st	अचाकरिष्यम् ...	अचाकरिष्याव ...	अचाकरिष्याम।

21. √tṛî 'to cross.' (Bhu. 1018).

Pre. 3rd Sing. तातर्ति । In the reduplicate the ऋ is changed to अ by VII. 4. 66 S 2244, which अ is followed by र् (I. 1. 51 S. 70) and this र is elided by VII. 4. 60. S. 2179. The अ is then lengthened by VII. 4. 63 S. 2632, thus we get tâtarti. Dual तातीर्तः । Pl. तातिरति । 2nd S. तातर्षि । Dual तातीर्थः । Imperative 3rd S. तातर्तु or तातरीतु or तातीर्तात् । Dual तातीर्ताम् । Pl. तातिरतु । 2nd S. तातीर्हि । 1st S. तातराणि । Imperfect 3rd S. अतातरीत् or अतातः । Dual अतातीर्ताम् । Pl. अतातरुः । Pot. तातीर्यात् । Dual तातीर्याताम् । Ben. तातीर्यात् । Dual तातीर्यास्ताम् । Aor. अतातारीत् । Dual अतातारिष्टाम् ।

22. √ṛi 'to go' (Bhu. 983, juhotyâdi 16).

Pre. अरर्ति or अरियर्ति or अररीति or अरियरीति । In forming the Intensive in yañ luk of √ṛi, the root is first reduplicated ऋऋ; then the first ऋ is changed to अ by VII. 4. 66. S. 2244, ऋ+ऋ=अ+ऋ । This अ is followed by र (I. 1. 51 S. 70) as अर्+ऋ । The र is elided however by VII. 4. 60. S. 2179. As अ+ऋ । Then by VII. 4. 92 S. 2653 the three augments रुक् or रीक् or रिक् may be added to the reduplicate. The second ऋ is then guṇated. Thus with रुक् the stem becomes अरर् । In the case of रीक् or रिक् there comes the further substitution of इयङ् by VI. 4. 78 S. 2290. Thus with री or रि, the stem was अरी+अर् or अरि+अर्. With इयङ् substitution, we have, अरिय्+अर् or अरिय्+अर्. In other words, the रीक् and रिक् forms become the same, when इयङ् is substituted. Thus the रीक् and रिक् stem is अरियर् which with ति gives अरियर्ति । With the augment ईट् we get the other two forms अररीति or अरियरीति ।

The Dual is अर्ऋतः arṛitah: or अरियृतः । The plural is ऋ+झि । There is reduplication as before, and we get अ+ऋ+झि । Then रुक् is added to the reduplicate, and we have अर्+ऋ+झि । The झ is replaced by अत् by VII. 1. 4 S. 2479. Thus we have अर्+ऋ+अति । The ऋ+अति becomes रति by यणादेश (semi-vowel substitution VI. 1. 77 S. 47). Thus we have अर्+रति । The first र् of रुक् is elided by VIII. 3 14 S 173. Thus we get अ+रति । Then the अ is lengthened into आ by VI. 3. 111 S. 174; and so the form ultimately is आरति । *Q.*—But how do you elide र by VIII. 3. 14 S. 173, for that sûtra says that र is elided when it is followed by र; while in अर्+रति, the र is not technically followed by र, for the र of रति is really ऋ, by the maxim of sthânivat-âdeśa (I. 1. 57 S. 50). *Ans.*—The र substitute of ऋ is not considered sthânivat, because in the Tripâdi rules, the rule of sthânivat does not apply: and the elision of र before र् is by a Tripâdi rule (VIII. 3. 14 S. 173). See vârtika पूर्वत्रासिद्धीये न स्थानिवत् under VIII. 4. 1. S. 235, and VIII. 3. 58 S. 434. Thus the plural with the रुक् augment is आरति ।

With रीक् or रिक् augments, the plural will be अरी+ऋ+अति or अरि+ऋ+अति Wiih इयङ्-substitution for री and रि, we get अरिय्+ऋ+अति

in both cases. Then there is र for ऋ, as ariy+r+ati *i. e.* अरिय्+रति Thus the form is अरिय्रति ariyrati. *Q.*—Why is not य् elided before र by लोपो व्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873)? *Ans.*—The य् would have been elided had there been an original र following it: the र that follows is really ऋ by sthânivat rule of अचः परस्मिन् (I. 1. 57 S. 50). The rule I. 1. 58. S. 51 does not apply. as that is modified by the vârtika स्वरदीर्घयलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवत्। See sûtra II. 4. 56 S. 2292 where this vârtika is explained.

In the Benedictive, there is no guṇa: for the guṇa ordained by VII. 4. 29 S. 2380 (गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः) applies to the primitive root ऋ and not to yaṅ luk, as the root is exhihited in the sûtra as ऋति with श्तिप्, and therefore by the Paribhâsha already given under S. 2246 and here also under √han, the rule does not apply to yaṅ luk.

Next there is रिङ् âdeśa by VII. 4. 28 S. 2367. Then there is elision of the first र by रो रि (VIII. 3. 14 S. 173), and lengthening by VI. 3. 111 S. 174. Thus आरियात् or अरिरियात् or अरीरियात्।

A complete conjugation of this root is given below. according to Pandit Jay Govinda Mâlavya.

ऋ 'to go.

Pre. 3rd P. S. अरर्ति or अरियर्ति or अररीति or अरियरीति or अरियरीति। D. अर्ऋतः or अरियृतः। Pl. आर्रति or अरियृति। 2nd P. S. अरर्षि or अरीयर्षि or अररीषि or अरियरीषि। D. अर्ऋथः or अरियृथः। Pl. अर्ऋथ or अरियृथ। 1st P. S. अरर्मि or अरियर्मि or अररीमि or अरियरीमि। D. अर्ऋवः or अरियृवः। Pl. अर्ऋमः or अरियृमः।

Per. 3rd S. अरराञ्चकार or अरियराञ्चकार।

I Fut. S. अररिता or अरियरीता।

II Fut. S अररिष्यति or अरियरिष्यति।

Impera. 3rd S. अरर्तु or अरियर्तु or अररीतु or अरियरीतु or अर्ऋतात् or आरृतात्। D. अर्ऋताम् or अरियृताम्। Pl. आरतु or अरियृतु। 2nd S अर्ऋहि or अरियृहि or अर्ऋतात् or अरियृतात्। D. अर्ऋतम् or अरियृतम्। Pl. अर्ऋत or अरियृत। 1st S. अरराणि or अरियराणि। D. अरराव or अरियराव। Pl. अरराम or अरियराम।

Imper. 3rd S. आरः or आरियः or आररीत् or आरियरीत्। D. आर्ऋताम् or आरियृताम्। Pl. आरुः or आरियरुः। 2nd S आरः or आरियः or आररीः or आरियरीः। D. आर्ऋतम् or आरियृतम्। Pl. आर्ऋत or आरियृत। 1st S. आररम् or आरियरम्। D. आर्ऋव or आरियृव। Pl. आर्ऋम or अरियृम।

Pot. 3rd S. अर्ऋयात् or अरियृयात्। D. अर्ऋयाताम् or अरियृताताम्। Pl. अर्ऋयुः or अरियृयुः। 2nd S. अर्ऋयाः or अरियृयाः। D. अर्ऋयातम् or अरियृतातम्। Pl. अर्ऋयात or अरियृयात। 1st. S. अर्ऋयाम् or अरियृयाम्। D. अर्ऋयाव or अरियृयाव। Pl. अर्ऋयाम or अरियृदाम।

Ben. 3rd S. आरियात् or अरिरियात् or अरीरियात्। D. आरियास्ताम् or अरिरियास्ताम् or अरीरियास्ताम्। Pl. आरियासुः or आरिरियासुः or अरीरियासुः। 2nd S. आरियाः or अरिरियाः or अरीरियाः। D. आरियास्तम् or अरिरियास्तम् or अरीरियास्तम्।

Pl. आरियास्त or अरिरियास्त or अरीरियास्त । 1st S. आरियासम् or अरिरियासम् । or अरीरियासम् । D. आरियास्व or अरिरियास्व or अरीरियास्व । Pl. आरियास्म or अरिरियास्म or अरीरियास्म ।

Aor. 3rd S. आरारीत् or आरियारीत् । D. आरारिष्टाम् or आरियारिष्टाम् । Pl. आरारिषुः or आरियारिषुः । 2nd S. आरारी or आरियारीः । D. अरारिष्टम् or आरियारिष्टम् । Pl. आरिरिष्ट or आरियारिष्ट । 1st S. आरारिषम् or आरियारिषम् । D. आरारिष्व or आरियारिष्व । Pl. आरारिष्म ro आरियारिष्म ।

Con. S. आरारिष्यत् or आरियारिष्यत् ।

23. √gṛihû 'to seize'. (Bhvâdi 681).

Pre. जर्गृहीति the guṇa is prevented by VII. 3. 87 S. 2503 or जर्गर्ढि । Dual जर्गृढः । Pl. जर्गृहति । 2nd S. जर्गृहीषि or जर्घर्षि । Dual जर्गृढः । 1st जर्गृहीमि Dual जर्गृह्वः । Pl. जर्गृह्मः । Per. जर्गृहाञ्चकार । I Fut. जर्गर्हिता or जरीगर्हिता । The इट् augment is not optional here, though the root has an indicatory long ऊ । Imperative जर्गृहीतु or जर्गर्ढु । Dual जर्गृढाम् । Pl. जर्गृहतु । 2nd S. जर्गृढि । 1st S. जर्गृहाणि । Imperfect 3rd S. अजर्गृहीत् । But when there is no ईट्, the form is अजर्घर्ट् ajargharṭ. Here there is भष् bhâva by VIII. 2. 37 S. 326. Dual अजर्गृढाम् । Pl. अजर्गृहुः । 2nd S. अजर्गृहीः or अजर्घर्ट् or अजर्घर्ड् ajargharṭ or ajargharḍ, 1st Sing. अजर्गृहम । Dual अजर्गृह्व । Pot. जर्गृह्यात् । Aor. अजर्गर्हीत् । Dual अजर्गर्हिष्टाम् । Con. अजर्गर्हिष्यत् ।

24. √graha 'to hold' (Kryâdi 61).

The yaṅ luk forms of the √grah are some what different from these of the last root. Pre. 3rd S. जाग्रहीति or जाग्राढि । The samprasâraṇa required by VI. 1. 16 S. 2412 does not take place, as the affix यङ् is elided by लुक् and so there is no pratyaya-lakshaṇa. Thus जाग्रह् + ति = जाग्रह् + ढि = जाग्रघ् + ढि = जाग्रढ् + ढि = जाग्र + ढि = जाग्राढि ।

The dual however causes vocalisation, because the dual affix तस् is ङित् and so VI. 1. 16 S. 2412 applies. But the ऋ so obtained by vocalisation, is Bahiraṅga and so the augments रुक्, रीक् or रिक् do not come. Thus we get जागृढः । Pl. जागृहति । 2nd S. जाग्रहीषि or जाग्रक्षि । 1st S. जाग्रह्मि । Dual जागृह्वः । Per. जाग्रहाञ्चकार । I. Fut. जाग्रहीता । II. Fut. जाग्रहीष्यति । The Future forms with long ई are according to Mâdhava. He says "The sûtra VII. 2. 37 S. 2562 ग्रहोऽलिटि दीर्घः causes the lengthening of the इट् augment: for the sûtra means ग्रहेर्यद्विहितमार्धधातुकं तस्य य इडिति विहितविशेषणत्वेऽपि द्विप्रयोगरूपत्वाद् द्विर्वचनस्य द्विरुक्तोऽपि स एव ग्रहिरिति दीर्घो भवति । But the author of the Siddhânta Kaumudi says "The rule ग्रहोऽलिटि (VII. 2. 37 S. 2562) does not cause the lengthening of इट, because the words एकाचः "after a monosyllabic" are understood there. The Intensive root जाग्रह् is not monosyllabic. The lengthening given by Mâdhava is against the Mahâ Bhâshya and the rest like Kaiyaṭa and Haradatta." So the forms are I. Fut. जाग्रहिता । II. Fut. जाग्रहिष्यति ।

25. √gṛidhu 'to be greedy'. (Divâdi 136).

Pre. जर्गृधीति or जरिगृधीति or जरीगृधीति with ईट् and the augments रुक्, रिक् or रीक् । Or जर्गर्द्धि or जरिगर्द्धि or जरीगर्द्धि without ईट् । Dual जर्गृद्धः or जरिगृद्धः or जरीगृद्धः । Pl. जर्गृधति or जरिगृधति or जरीगृधति । Similarly 2nd Per. Singular has six forms जर्द् or जरि or जरीगृधीषि or घर्त्सि ।

The Imperfect 3rd Sing. is अजर्गृधीत् or अजरि० or अजरीगृधीत् with ईट् ।

When there is no ईट् added, then there is guṇa of the ऋ of the root, as अगृध्+त=अगृध्+०; the aprikta त is elided by VI. 1. 68 S. 252; then guṇa अगर्ध्+०. Then ग is changed to घ by VIII. 2. 37 S. 326 as अघर्ध् । The ध is changed to द by VIII. 2. 39 S. 84, and optionally this द is changed to त by VIII. 4. 56 S. 206. So the forms with reduplication are अजघर्त् or अजघर्द् with रुक्; and अजरि० or अजरीघर्त् with रिक् and रीक् । The dual is अजर्गृद्धाम् or अजरि० or अजरी गृद्धाम् । The 2nd Per. Sing. is अजर्गृधीः &c. But when ईट् is not added and where the affix सिप् is changed to द which is again changed to र we have अजर्घाः । This form is thus evolved

अगृध्+स्=अगृध्+० (VI. 1. 68 S. 252) =अगर्ध् (guṇa)=अघर्ध् (ग changed to घ by VIII. 2. 37 S. 326)=अघर्द् (VIII. 2. 39 S. 84) अघर्र् (द changed to र by VIII. 2. 75 S. 2468)=अघर् (the first र is elided by VIII. 3. 14 S. 173)=अघाः (elongation by VI. 3. 111 S. 174)=अजर्घाः (with reduplication and रुक् augment). With रिक and रीक् we have अजरिघाः and अजरीघाः ।

The Aorist is अजर्गर्धीत् (or अजरि० and अजरी०) Dual अजर० or अजरि० or अजरी गर्धिष्टाम् ।

(*Note*:—See volume I. p. 88, sûtra VI. 3. 111 S. 174 for अजर्घाः).

26. √prachchha. 'to ask'. (Tudâdi 120).

Pre. पाप्रच्छीति with ईट् । पाप्रष्टि without ईट् । The छ is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294. The Dual is पाप्रष्टः । The र् of prachchha is not vocalised to ऋ before the ङित affix तस्, though so required by VI. 1. 16 S. 2412, because the root is exhibited in this sûtra 2412 as पृच्छति with श्तिप्, and therefore by the paribhâshâ already given under √han, the rule 2412 does not apply to यङ् लुक् । The च्छ is replaced by श (by VI. 4. 19 S. 2561); and this श is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294. Thus we get पाप्रष्टः । The plural is पाप्रच्छति । 1st Sing. पाप्रश्मि । Dual पाप्रच्छ्वः । pl पाप्रश्मः । I. Fut. पाप्रच्छिता । II. Fut. पाप्रच्छिष्यति । Imperative 3rd S. पाप्रच्छतु । 2nd S. पाप्रड्ढि । 1st Sing. पाप्रच्छानि । Imperfect अपाप्रट् । pl. अपाप्रच्छुः । 2nd S. अपाप्रच्छीः or अपाप्रट् । Dual अपाप्रष्टम् pl. अपाप्रष्ट । 1st S. अपाप्रच्छम् । D. अपाप्रच्छ्व । Pl. अपाप्रश्म ।

27. Roots ending in व् or य्, where the व is changed to ऊठ् do not take yan luk.

In the Great Commentary it has been indirectly said in the explanation on the sûtra छ्वोः (VI. 4. 19) that those roots are not capable of being conjugated in yaṅ luk which end in य् or व्, and are such that their व् is changed to long ऊ (ऊठ्). In other words no root which ends in य् or

व् can be conjugated in yaṅ luk, when the व् of such a root is capable of being changed to long ऊ। Though the Mahâbhâshya has not expressly laid down such a rule, yet it can be inferred from its comment on VI. 4. 19; S. 2561, while Kaiyyaṭa in his gloss thereon is more express. But व् of a root is changed to ऊठ् by VI. 4. 19 S. 2561 (च्छ्वोः &c.) as well as by VI. 4. 20 S. 2654 (ज्वर &c.). The prohibition of यङ् लुक् applies to the ऊठ् of VI. 4. 19 S. 2561 (च्छ्वोः) and not to the ऊठ् of ज्वर &c. (VI. 4. 20). Therefore in the case of the two roots स्रिव् (Divâdi 3) and मव् (Bhvâdi 630), where the ऊठ् substitution takes place by ज्वर &c. (VI. 4. 20 S. 2654) it is proper that they should be conjugated in yaṅ luk. The opinion of Mâdhava and others is also to the same effect. The root मव्य 'to bind' (Bhvâdi 541) ends in य्, and the व of this root is replaced by ऊ after the elision of य् by हलोयमां (VIII. 4. 64 S. 60). This is a root which ends in a य् where the rule of ऊठ् applies. The root ought not to take yaṅ luk. But the Mâdhavîya gives its yaṅ luk form. Very likely sûtra VI. 4. 20 S. 2654 when it uses the √मव means √मव्य also. According to Siddhânta √mavya does not take yaṅ luk.

The roots like तेवृ, देवृ (Bhvâdi 528,) &c., end in व, and their व is changed to ऊठ्, and so they take no yaṅ luk.

28. √मव्य to bind. [Note:—As said above, according to Bhattoji Dikshita this root does not take yaṅ luk. According to Mâdhavîya it does.]

Pre. मामव्यीति with ईट्। मामति without ईट्। In this case the व of व्य् is elided by लोपो व्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873) while the य was elided by VIII. 4. 64 S. 60. Dual मामौतः। Here the य of मव्य् is elided by VIII. 4. 64 S. 60. The stem then is मव्, and here व् is changed to ऊठ् and there is vṛiddhi. The ऊठ् substitution (VI. 4. 19) being subsequent to lopa of VI. 1. 66 debars the latter. The vṛiddhi takes place by VI. 1. 89 S. 73. As मामव्+तस्=माम+ऊठ्+तस्=मामौ+तः (अ+ऊ=औ S. 73). The 3rd P. pl. is मामव्यति। The plural affix is झि, an affix beginning with a वल् letter, and so the व्य् of मव्य ought to be elided before it by VI. 1. 66 S. 873. But as झि is always replaced by अति, the affix cannot be said to begin with a वल् letter: and so the lopa of S. 873 is debarred.

The 2nd Pers. Sing. is मामव्यीषि with ईट् or मामषि without ईट्। Dual मामौथः। Pl. मामौथ। In these the य् is elided, the व् is replaced by ऊठ् and there is vṛiddhi, *i.e.*, the अ of म *plus* the ऊ of ऊठ् become औ by VI. 1. 89 S. 73.

The 1st Per. Sing. is मामव्यीमि or मामौमि। Dual मामौवः। Pl. मामौमः। Though the affix मिप् being पित् is not ङित्, yet before this affix also there is ऊठ् substitution, because it begins with a nasal (anunâsika), and so VI 4. 19 S. 2561 applies.

The Imperative 3rd S. is मामव्यीतु or मामतु or मामोतात्। Dual मामोताम्। Pl. मामव्यतु। 2nd S. मामोहि or मामोतात्। Dual मामोतम्। Pl मामोत। 1st S. मामव्यानि। Dual मामव्याव।

Imperfect 3rd Sing. अमामव्यीत्। Dual अमामोताम्। Pl. अमामव्युः। 2nd S. अमामः। 1st S. अमामव्यम्। D. अमामाव। Pl. अमामोम। In the Dual, the व्य being elided, there is lengthening of the अ of म by VII. 3. 101 S. 2170. In the plural. the य being elided, the व् is changed to ऊठ् because the affix मस् begins with a nasal.

29. √haya to go (Bhvâdi 545).

Pre. 3rd S. जाहयीति or जाहति। Dual जाहतः। Pl. जाहयति। 2nd S. जाहसि or जाहयीषि। 1st S. जाहयीमि or जाहामि। There is lengthening of the अ in the second case, because when the य् of हय् is elided before the valâ li affix मि by लोपो व्योर्वलि (VI 1. 66 S. 873), the अ of ह is lengthened by VII. 3. 101 S. 2170. Dual जाहावः। Pl. जाहामः।

The full conjugation of this root is shown below :—

Pre 3rd P. S. जाहयीति or जाहति। D. जाहतः। Pl. जाहयति। 2nd P. S. जाहयीषि or जाहसि। D. जाहथः। Pl. जाहथ। 1st P. S. जाहयीमि or जाहामि D. जाहावः। Pl. जाहामः। Per. 3rd S. जाहयाञ्चकार। 2nd S. जाहयाञ्चकर्थ। 1st S. जाहयाञ्चकार। 1st Fut 3rd S. जाहयिता। II Fut. 3rd S. जाहयिष्यति। Impera. 3rd S. जाहयीतु or जाहतु or जाहतात्। D. जाहताम्। Pl. जाहयतु। 2nd S. जाहहि or जाहतात्। D. जाहतम्। Pl. जाहत। 1st S. जाहयानि। D. जाहयाव Pl. जहायाम। Imper. 3rd S. अजाहयीत्। अजाहत्। D. अजाहताम्। Pl. अजाहयुः। 2nd S. अजाहयीः or अजाहः। D. अजाहतम्। Pl. अजाहत। 1st S. अजाहयम्। D. अजाहाव। Pl. अजाहाम। Pot. 3rd S. जाह्यात्। D. जाह्याताम्। Pl. जाह्युः। 2nd S जाह्याः। D. जाह्यातम् Pl जाह्यात। 1st S. जाह्याम्। D जाह्याव। Pl. जाह्याम। Ben. 3rd S. जाह्यात्। D जाह्यास्ताम्। Pl. जाह्यासुः। 2nd S. जाह्याः। D. जाह्यास्तम्। Pl जाह्यास्त। 1st S. जाह्यासम्। D जाह्यास्व। Pl. जाह्यास्म। Aor. 3rd S. अजाहयीत्। D. अजाहयिष्टाम्। Pl. अजाहायिषुः। 2nd S. अजाहयीः। D. अजाहयिष्टम्। Pl. अजाहयिष्ट। 1st S. अजाहयिषम्। D. अजाहयिष्व Pl अजाहयिष्म। Con. 3rd S. अजाहयिष्यत्।

30. √harya to go &c. (Bhvâdi 548).

Pre. 3rd Sing. जाहर्यीति or जाहर्ति। Dual जाहर्तः। Pl. जाहर्यति। 2nd S. जाहर्षि। The ष is not optionally doubled because of the prohibition of शरोऽचि (VIII. 4. 49 S. 340). 1st S. जाहर्मि। Imperative 2nd Sing. जाहर्हि। 1st S. जाहर्याणि। Imperfect 3rd S. अजाहर्यीत्। But when ईट् is not added, the form is अजाहः। The य् is elided by VI. 1. 66. S. 873, the aprikta त is elided by VI. 1. 68 S. 252. The Dual is अजाहर्ताम्। Pl. अजाहर्युः। 1st S. अजाहर्यम्।

31. √mava 'to bind.' (Bhvâdi 630).

In conjugating this root in यङ् लुक् the अव् portion of the root मव is replaced by ऊठ् by the following sûtra.

२६५४ । ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च । ६ । ४ । २० ।

ज्वरादीनामुपधावकारयोरूठ् स्यात्क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । अत्र क्ङितीति नानुवर्तते । अवतेस्तुनि 'ओतुः' इति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहणं चानुवर्तते । अवतेर्मनिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे 'ओम्' इति दर्शनादीडभावे ऊठि पिति गुणः । मामोति–मामवीति । मामूतः । मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः । मामोतु । मामूतात् । मामूहि । मामवानि । अमामोत् । अमामोः । अमामवम् । अमामाव । अमामूम । 'तुर्वी हिंसायाम्' । तोतूर्वीति ।

2654. In the five roots ज्वर, त्वर, स्रिव्, अव् and मव्, there is the single substitution of ऊठ् for the व् and the vowel preceding the final consonant when they are followed by the affix kvi, or an affix which begins with a nasal or a *jhal* consonant.

Note :—Thus जूः, जुरौ, जुरः, जूर्तिः ॥ त्वरः—तूः, तुरौ तुरः, तूर्तिः ॥ स्रिविः—स्रूः, स्रुवौ, स्रुवः, स्रूतः, स्रूतवान्, स्रूतिः ॥ अवः—ऊः, उवौ, उवः, ऊतिः ॥ मवः—मूः, मुवौ, मुवः, मूतः, मूतवान्, मूतिः ॥ ज्वरत्वरोरुपधा वकारात् परा, स्रिव्यव मवां पूर्वा ॥

Note :—In ज्वर् and त्वर् the ऊ replaces व् as well as the अ which *follows* व् ; and in स्रिव्, अव् and मव् it replaces the व् and the vowel इ and अ which *precede* व् ॥ Another reading is स्त्रिव् ॥

The anuvritti of कित् and ङित् is not current in this sûtra from VI. 4. 15 S. 2666 : though they were current in the sûtra immediately preceding this in the Ashṭâdhyâyi namely in VI. 4. 19 S. 2561. For in अव्+तुन् the root is replaced by ऊ before this affix तुन् which is neither कित् nor ङित्, and we get the form ओतुः 'a cat.' Had the condition of कित् or ङित् been applicable to this sûtra, then we could not have got the form ओतुः from √अव । The root √ava takes the affix तुन् by the Uṇâdi sûtra I. 69 (सितनिगमि &c.). See Uṇâdi p. 164.

Though the anuvṛitti of कित् and ङित् is not current in this sûtra, yet that of अनुनासिकादि and झलादि is current from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtras VI. 4. 15 S. 2666 and VI. 4. 19 S. 2561. An affix which begins with a nasal letter, when added to any one of the five roots mentioned in this sûtra, causes the ऊठ् substitution. This we infer from अव्+मनिन्=ओम् । Here there is ऊठ् substitution before the affix मन् which begins with a nasal. The टि portion of the affix is elided. See Uṇâdi p. 181, sûtra अवतेष्टिलोपश्च (Uṇ I. 142).

Pre. मामवीति with ईट् ; but मामोति without ईट् । Here the अव् portion of मव् is replaced by ऊठ् । and so we have मामू+तिप्=मामोति । The affix तिप् being पित् is not ङित् and causes guṇa. The dual is मामूतः । Pl. मामवति । The plural affix अति is not jhalâdi and so there is no ऊठ् substitution 2nd S. मामोषि । 1st S. मामोमि । Dual मामावः । Here the व् of मव् is elided before the व of the valâdi affix by VI. 1. 66. S. 873, and then the अ of म is lengthened by VII. 3. 101 S. 2170. Pl. मामूमः । Imperative 3rd S मामोतु or मामूतात् । 2nd S. ममूहि 1st S. मामवानि । Imperfect 3rd S. अमामोत् or अमामोः । 1st S. अमामवम् । Dual अमामाव । Pl. अमामूम ।

Pandit Jay Govinda Mâlavya has prepared the conjugation of this root as follows :—

Pre. 3rd P. S. मामवीति or मामोति । D. मामूतः । Pl. मामवति । 2nd P. S. मामवीषि or मामोषि । D. मामूथः । Pl मामूथ । 1st. P. S. मामवीमि or मामोमि D. मामावः । Pl. ममूमः । Per. मामवाञ्चकार । I. Fut. मामविता । II. Fut. मामविष्यति । Impera. 3rd S. मामवीतु or मामोतु or मामूतात् । D मामूताम् । Pl. मामवतु । 2nd S. मामूहि or मामूतात् । D. मामूतम् । Pl. मामूत । 1st S. मामवानि । D. मामवाव । Pl. मामवाम । Imper. 3rd S. अमामवीत् or अमामोत् । D. अमामूताम् । Pl. अमामवुः । 2nd S. अमामवीः or अमामोः ॥ D. अमामूतम् । Pl. अमामूत । 1st S. अमामवम् । D. अमामाव । Pl. अमामम । Pot. 3rd S मामव्यात् । D. मामव्याताम् । Pl. मामव्युः । 2nd S. मामव्याः । D. मामव्यातम् । Pl मामव्यात । 1st S मामव्याम् । D. मामव्याव । Pl. मामव्याम । Ben. 3rd S मामव्यात् । D. मामव्यास्ताम् । Pl मामव्यासुः । 2nd S. मामव्याः । D. मामव्यास्तम् । Pl. मामव्यास्त । 1st S. मामव्यासम् । D. मामव्यास्व । Pl. मामव्यास्म । Aor. 3rd S अमामवीत् । D. अमामविष्टाम् । Pl. अमामविषुः । 2nd S. अमामवीः । D. अमामविष्टम् । Pl अमामविष्ट । 1st S. अमामविषम् । D. अमामविष्व । Pl, अमामविष्म । Con. 3rd S अमामविष्यत् ॥

32. √turvi 'to injure'. (Bhvâdi 601).

Pre. तोतूर्वीति with ईट् । But without ईट् we have तोतुर्व्+तिप् । Now applies the following sûtra which teaches the elision of व ।

२६५५ । राल्लोपः । ६ । ४ । २१ ।

रेफात्परयोश्छ्वोर्लोपः स्यात्क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । इति वलोपः । लघूपधगुणः ।

2655. After र् there is the elision of छ् and व् before 'क्वि' as well as before affixes beginnig with a jhal or a nasal.

Note:—Thus from मुर्छा—मूर्, मुरौ, मुरः, मूर्त, मूर्तवान्, मूर्तिः, the त of Nishṭhâ is not changed into न by VIII. 2. 57. So also from हुर्छा we have हूर्, हुरौ, हुरः, हूर्णः, हूर्णवान्, हूर्तिः ॥ So also the व is elided as from तुर्वीः—तूर्, तुरौ, तुरः, तूर्णः, तूर्णवान्, तूर्त्तिः ॥ धुर्वीः—धुः, धुरौ, धुरः, धूर्णः, धूर्णवान्, धूर्ति ॥

Thus तोतुर्व्+तिप्=तोतुर्+तिप् (The व् is elided by the present sûtra)=तोतोर्+तिप् । There is guṇa of the short penultimate उ by VII. 3. 86 S. 2189. Here an objection is raised by an opponent who says there should be no guṇa, because तिप् is an affix which has caused a portion of the root (namely the letter व्) to be elided, and therefore the following sûtra prevents guṇa.

२६५६ । न धातुलोप आर्धधातुके । १ । १ । ४ ।

धात्वंशलोपनिमित्ते आर्धधातुके परे इको गुणवृद्धी न स्तः । इति नेह निषेधः । तिबादीनामनार्धधातुकत्वात् । तोतोर्ति । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । तोतूर्तः । तोतूर्वति । तोथोर्ति । दोदोर्ति । दोधोर्ति । 'मूर्च्छा' । मोमोर्ति । मोमूर्तः । मोमूर्च्छतीत्यादि । 'आर्धधातुके' इति विषयसप्तमी । तेन यङि विवक्षिते अजेर्वी । वेवीयते । अस्य यङ्लुग्नास्ति । लुकापहारे विषयत्वासंभवेन वीभावस्याप्रवृत्तेः ।

2656. The guṇa and vṛiddhi substitutions, which otherwise would have presented themselves, do not take place, when such an ârdhadhâtuka (III. 4. 114) affix follows, which causes a portion of the root to be elided.

Note:—Thus in लोलुवः "a great cutter," the original root is लू "to cut" which forms the Intensive verb लोलूय. In forming the noun of agency from the verb लोलूय, an ârdhadhâtuka suffix अच् III. 1. 134, is added. Thus लोलूय+अच्. At this stage, by force of II. 4. 74, which declares that 'before the affix अच् (III 1. 134) the य of the Intensive verb must be suppressed," the *ya* is dropped and we have लोलू+अ. Here by the general rule VII. 3. 84, the final ऊ would have been guṇated. But by virtue of the present sûtra, no guṇa takes place, because here on account of the ârdhadhâtuka affix अच्, a portion of the root, namely, य, has been elided; therefore no guṇa takes place. This we have लोलूवः "a great cutter."

Note:—The word धातु "root" has been used in the sûtra, in order to indicate that the exception does not apply where there is an elision of an anubandha or of an affix. As in लूञ्+इता=लो+इता=लविता Here the indicatory letter ञ् has been elided, but that does not prevent guṇation.

Note:—The word "ika*h*' of the previous sûtra is understood in this sûtra also. The ik letters only are not guṇated or vṛiddhied before such ârdhadhâtuka affixes; the other vowels may do so. Thus in अभाजि the equation is as follows:—अ+भञ्ज्+चिण्=अ+भज्+इ (VI 4. 33). Here the ârdhadhâtuka affix चिण् has caused a portion of the root भञ्ज्, to be suppressed, *viz.*, the letter ञ् has been elided. But nevertheless the अ of भज् is vṛiddhied before चिण् because अ is not included in the pratyâhâra ik; and the exception contained in the present sûtra only applies to the ik letters. So also रञ्ज्+घञ् (III. 3. 18)=रज्+अ (VI. 4. 27.)=रागः (VII. 2. 116, and VII. 3. 52).

In तोतुर्+ति therefore there should be no guṇa, says the opponent. To this it is replied that there will be guṇa, for the prohibition of न धातुलोपे &c., of the present sûtra applies only to *ârdhadhâtuka* affixes, and तिप् being पित् is Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166).

Therefore there is guṇa. Thus the form is तोतोर्ति। The dual is तोतूर्तः। The affix तस् being ङित् does not cause guṇa. The lengthening of the उ is by S. 354. The व् of तुर्व would have been elided before ति &c., by VI. 1. 66 S. 873 also; but in the case of तोतूर्व्+तस् (Dual) the elision of व् taught by S. 873 would have been set aside by VI. 4. 19 S. 2561, and there would have been ऊठ् substitution for व्। Hence the necessity of the sûtra राल्लोपः (VI. 4. 21 S. 2655.) The plural is तोतूर्वति।

Similarly from the roots थुर्वी दुर्वी and धुर्वी 'to injure.' (Bhvâdi 602. 604 603) we have तोथोर्ति। दोदोर्ति। दोधोर्ति।

33. √mûrchchha 'to faint.' (Bhvâdi 227).

Pre. मोमूर्छीति with ईट्; and मोमोर्ति without ईट्। The छ is elided by राल् लोपः (S. 2655). Dual मोमूर्तः। Pl. मोमूर्च्छति। 2nd S. मोमूर्छीषि or

नोनोर्षि । Dual नोनूर्थः । Pl. नोनूर्थ । 1st S. नोनूर्वीमि or नोनोर्मि । Dual नोनूर्वः । pl. नोनूर्मः । Per. नोनूर्वांचकार । I. Fut. नोनूर्विता । Impera. नोनूर्वीतु or नोनोर्तु or नोनूर्तात् । 2nd S. नोनूर्हि । Imperfect अनोनूर्वीत् or अनोनोः । Pl. अनोनूर्वुः । Pot. नोनूर्व्यात् । Aor. अनोनोर्वीत् । Dual अनोनूर्विष्टाम् । Con. अनोनूर्विष्यत् ।

In the sûtra II. 4. 35 S. 2432 आर्धधातुके, the word ârdhadhâtuka is in the locative case. The force of the locative is that of विषयसप्तमी । That is, it means whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus the root अज 'to go' (Bhvâdi 248) is replaced by वी whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus its Intensive with यङ् is वेवीयते । The √aja is replaced by √vî generally before any particular ârdhadhâtuka affix is added. But in यङ् लुक्, the very ârdhadhâtuka affix यङ् is elided, and so there is no occasion to add an ârdhadhâtuka affix, and consequently there is no substitution of वी for अज् by II. 4. 56 S. 2292; therefore there can be no यङ् लुक् conjugation of अज्, as it is not a root that commences with a consonant (III. 1. 22 S. 2629). See Ashṭâdhyâyî p. 324 on II 4. 35.

Therefore where यङ् is expressly added, there अज् is replaced by वी and we have वेवीयते । But where यङ् is to be elided by लुक् by II. 4. 74 S. 2650, there no ârdhadhâtuka affix is expressly added, so the root अज् is not subject to the addition of an ârdhadhâtuka affix, and so there is no substitution of अज् by वी and consequently there is no यङ् लुक् conjugation at all.

इति तिङन्तयङ्लुक्प्रकरणम् ।

Here ends yaṅ luk.

॥ अथ तिङन्ते नामधातुप्रकरणम् ॥

CHAPTER XV.

THE DENOMINATIVE VERBS.

२६५७ । सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ।

इषिकर्मण एषितुःसंबन्धिनः सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् । धात्ववयवत्वात्सुब्लुक् ।

2657. The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.

The case-affix is elided, where the noun becomes part of the verb. S 650.

Note :—This forms the Denominative verbs, *i.e.*, verbs derived from nominal bases. As, पुत्र 'son', पुत्रीयति 'he wishes for a son of his own' (पुत्र+क्यच्=पुत्री+य=पुत्रीय) (II. 4. 71 S. 650 VII. 4. 33 S. 2658)

Note :—Why do we use the word सुप् ? The affix should not come after a whole sentence, but only after the particular word ending in the case-affix. Thus in महान्तं पुत्रमिच्छति, the affix comes only after पुत्रम् and not महान्तं पुत्रं.

Note:—Why do we say *âlmanah*? Observe राज्ञः पुत्रमिच्छति 'he wishes a son for the king.' Here there is no affixing as the wishing is for another and not for one's own self.

Note:—The क in क्यच् is for the sake of classing *kyach, kyaṅ and kyash* in one common group by simply using the word क्य, as in the sûtra नः क्ये I. 4. 15 S. 2659; while च् distinguishes *kyach* from *kyaṅ* &c., and is not for the sake of accent, the affix will be udâtta by III. 1. 3. S. 3708.

Thus पुत्र+क्यच्+ति। Now applies the following :—

२६५८। क्यचि च। ७। ४। ३३।

अस्य 'ईत्' स्यात्। आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। 'वान्तो यि प्रत्यये' (६३) गव्यति। नाव्यति। 'लोपः शाकल्यस्य' (६७) इति तु न। अपदान्तत्वात्। तथा हि।

2658. Long ई is substituted for the final अ or आ of a Nominal stem, before the Denominative affix क्यच्॥

Thus पुत्र+य+शप्+ति=पुत्री+यति=पुत्रीयति। So also गो+क्यच्+शप्+ति=गव्यति। Here sûtra VI. 1. 79 S. 63 applies. So also नाव्यति। The elision of व optionally, allowed by S. 67 does not apply here: because that refers to the final व of a *Pada*: while here it is not *pada* final: because by the next sûtra, nouns ending in न only get the designation of Pada before क्य affix.

Note :—As पुत्रीयति, घटीयति, खट्वीयति, मालीयति॥ This is an exception to VII 4. 25. S. 2298. The separating of this aphorism from the preceding, is for the sake of the subsequent aphorism.

२६५९। नः क्ये। १। ४। १५।

क्यचि क्यङि च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत्। संनिपातपरिभाषया क्यचो वस्य लोपो न। गव्यांचकार। गव्यिता। नाव्यांचकार। नाव्यिता। नलोपः। राजीयति। 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च' (१३७३)। त्वद्यति। मद्यति। 'एकार्थयोः' इत्येव। युष्मद्यति। अस्मद्यति। 'हलि च' (३५४)। गीर्यति। पूर्यति। 'धातोः' इत्येव। नेह। दिवमिच्छति दिव्यति। इह पुरमिच्छति पुर्यतीति माधवोक्तं प्रत्युदाहरणं चिन्त्यम्। पुर्गिरोः साम्यात्। दीव्यतीति दीर्घस्तु प्राचः प्रामादिक एव। अदस्यति। 'रीङृतः' (१२३४)। कर्त्रीयति। 'क्यच्व्योश्च' (२११९)। गार्गीयति। वाच्यति। 'अकृत्सार्व-' (२२९८) इति दीर्घः। कवीयति। समिध्यति।

2659. The word-form ending in न, is alone called pada, when kya follows (*i.e.*, the affixes kyach, kyaṅ and kyash).

Note:—These are affixes by which denominative verbs are formed from nouns. A word ending in न is called pada, when these affixes follow. Thus राजन्+क्यच्=राजीय, and the 3rd Per. s. राजीयति "he behaves like a king." So also राजन्+क्यङ्=राजायते (VII. 4. 25.) चर्मन्+क्यष्=चर्मायते or चर्मायति. The result of its being called pada is that the न् of राजन्, चर्मन् &c., is elided by VIII. 2. 7, S. 236 (there is elision of न् final in a pada which is entitled to the designation of prâtipadika). Thus राजन्+क्यच्=राज+य=राजीय (VII. 4. 33 S. 2658).

Note:—These three affixes क्यच् &c., come after case-inflected words (*i.e.*, words ending in sup), and though before these affixes, the case terminations are elided, still by I. 1. 62 such words would have retained the name of pada which they got by I. 4. 14. S. 29. The present sûtra, however, makes a restriction (niyama). It declares that only words ending in न् retain the name of pada: while all other case-inflected words before these affixes do not retain that designation. Thus the words वाच् 'speech,' स्रुच् 'a ladle' are not treated as pada and we have वाच्यते and स्रुच्यते. Had they been pada, the च would have been changed into क् by VIII. 2. 30 S. 378.

In forming the Perfect, we apply आम्; as गव्य+आम्+चकार। Now VI. 4. 49. S. 2631 requires the elision of य। But the elision does not take place because of the maxim:—"That which is taught in a rule the application of which is occasioned by the combination of two things, does not become the cause of the destruction of that combination." Here अव् and आव् substitutions were caused in गो+क्यच् and नौ+क्यच्, by the presence of य्; and this य cannot now destroy this य by S. 2631.

Thus we get Per. गव्यांचकार। I. Fut. गव्यिता। So also नाव्यांचकार। I. Fut. नाव्यिता।

But a word ending in न् gets the designation of Pada; and so its न् is elided by VIII. 2. 7 S. 236. As राजीयति।

From युष्मद् we get त्वद्यति, the syllable युष्म is replaced by त्व (VII. 2. 98 S. 1373)। So from अस्मद् we get मद्यति। The sûtra VII. 2 98. S 1373 has current in it the anuvritti of एकार्थयोः 'when in the singular', from VII. 2. 97. S 389. Therefore in the plural we get युष्मद्यति and अस्मद्यति।

From गीः and पूः we get गीर्यति and पूर्यति। Here by VIII, 2. 77. S. 354 the penultimate is lengthened. The lengthening, however, takes place of the short vowel of the *root;* for the word *dhâtoh* is understood in that sûtra. Therefore, there is no lengthening here: दिवमिच्छति=दिव्यति। The counter-example पुरम् इच्छति=पुर्यति given by Mâdhava in this connection is of doubtful validity. For पूः and गीः stand on the same level. If गिरमिच्छति is गीर्यति; पुरमिच्छति should be पूर्यति। Because पूः and गीः are derived from the roots गॄ शब्दे and पॄ पालनपूरणयोः by adding the affix क्विप्. and VII. 1. 100. S. 2390, and VII. 1. 102 S. 2494.

The example दीव्यति given by the ancients is erroneous. For if दिवमिच्छति were दीव्यति, then दिवं might be derived from √दिवु, with क्विप्, but the form would be द्यूः which with क्यच् will be द्यूयति। If it (दिव) be formed by the affix क्विन् then the penultimate will be guṇated, and we get देव्यति। In the Kâśikâ on हलि च (VIII. 2. 77 S. 354) we find the same counter-example दिवमिच्छति=दिव्यति।

So also from अदस् we get अदस्यति। From कर्तृ, we have कर्त्रीयति by रीङ् of VII. 4. 27. S. 1234. The patronymic य however is elided, as from गार्ग्य we get गार्गीयति by VI. 4. 152. S. 2119. From वाच्, वाच्यति। From कवि, we have कवीयति। The lengthening is by S. 2298. So also समिध्यति।

२६६० । क्यस्य विभाषा । ६ । ४ । ५० ।

हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य' (४४) । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य स्थानिवत्त्वाल्लघूपधगुणो न । समिधिता । समिध्यिता । "* मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च क्यच् न *" । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरिच्छति ।

2660. The elision of य of the Denominative stem (क्य) is optional, when preceded by a consonant and followed by an ârdhadhâtuka affix.

The क्य denotes the affixes क्यच् and क्यङ्॥ Thus समिध्यिता or समिधिता, दृषद्यिता or दृषदिता meaning समिधमात्मन इच्छति or समिध इवाचरति &c.

Of the whole affix य (consisting of two letters य् and अ), the य् y is elided by this sûtra read with S. आदेः परस्य (S. 44); the अ is then elided by S. 2308. Thus समिध्य+इ+ता=समिध+इ+ता (VI. 4. 50. S. 2660)=समिध्+0+इ+ता (VI 4 48. S. 2308). This elided अ acts as sthânivat, and so the इ of समिध् does not become penultimate, and so it is not guṇated by VII. 3. 86. S. 2189. Thus we get समिधिता in the First Future.

When य् is not elided, we have समिध्यिता।

Vart:—The affix क्यच् does not come after a case inflected noun, which in its basic condition (prakriti) ends in म्, nor after an Indeclinable. Thus the Pronouns किम्, इदम् are म-ending Prakritis. No क्यच् can be added to them. So we have a sentence only. As किमिच्छति or इदमिच्छति। Similarly स्वर् is an Indeclinable and here also we have स्वरिच्छति।

२६६१ । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु । ७ । ४ । ३४ ।

क्यजन्ता निपात्यन्ते । अशनायति । उदन्यति । धनायति । 'बुभुक्षादौ' किम् । अशनीयति । उदकीयति । धनीयति ।

2661. The Denominative roots अशनाय, उदन्य and धनाय are irregularly formed, when they respectively mean 'to be hungry', 'to be thirsty', 'to be greedy'.

Thus अशनायति from अशन+क्यच्, आ instead of ई; the other form being अशनीयति who is not hungry at the time, but wishes to get food for some future occasion, and therefore when not meaning 'to be hungry'; उदन्यति 'he is thirsty', उदन् being substituted for उदक; in any other sense we have उदकीयति, who wants water for purposes of bathing &c. धनायति 'he is greedy'; in any other sense, धनीयति who is poor, and therefore wishes to get riches.

२६६२ । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि । ७ । १ । ५१ ।

एषां क्यचि असुगागमः स्यात् । '* अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् *' । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । '* क्षीरलवणयोर्लालसायाम् *' । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यत्युष्ट्रः । '* सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ *' दधिस्यति–दध्यस्यति । मधुस्यति–मध्वस्यति ।

2662. The augment असुक् is added after the words अश्व, क्षीर, वृष and लवण before the Denominative affix क्यच्, when the delight of the subject in these things is to be expressed.

The anuvṛitti of छन्दसि does not extend to this sûtra or any further. Thus अश्वस्यति वडवा, क्षीरस्यति माणवकः, वृषस्यति गौ, लवणस्यत्युष्ट्रः ॥ अश्व+असु+य+ति=अश्वस्यति (VI. 1. 97. S. 191). Why 'when the delight of the subject is meant'? Observe अश्वीयति, क्षीरीयति, वृषीयति and लवणीयति ॥

Vârt:—After अश्व and वृष, the force of the augment is that of desiring sexual connection. *Vârt*:—After क्षीर and लवण it has the force of ardently wishing for, *i.e.*, an intense thirsting after the thing. The augment is not added, though the sense may be that of delight, if it has not the above meanings. Others say *Vart*:—The augments सुक् and असुक् should be added after every nominal stem when the sense is that of intense yearning after that thing: as दध्यस्यति, मध्वस्यति with असुक् । When the augment सुक् is added the forms are दधिस्यति, मधुस्यति &c.

२६६३ । काम्यच्च । ३ । १ । ९ ।

उक्तविषये काम्यच् स्यात् । पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति । इह 'यस्य हलः' (२६३१) इति लोपो न । अनर्थकत्वात् । 'यस्य' इति संघातग्रहणमित्युक्तम् । यशस्काम्यति । सर्पिष्का-म्यति । मान्ताव्ययेभ्योऽप्ययं स्यादेव । किंकाम्यति । स्वःकाम्यति ।

2663. And the affix काम्यच् is also employed, in the same sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.

Thus, पुत्रकाम्यति 'he wishes for a son of his own'.

The making of this a separate sûtra, instead of adding it with III. 1. 8. S. 2657 and making one sûtra of them both, is for the sake of the subsequent sûtra, where the anuvṛitti of *kyach* only runs, and not that of *kâmyach*. The क of *kâmyach* is not indicatory, but is a part of the real affix. Here, therefore, rule I. 3. 8 S. 195 which would have made the letter क indicatory, does not apply; because no particular purpose would be served by making it indicatory. Or the affix *kâmyach* may be considered to have an indicatory च before it *i.e.*, the affix being *chkâmya.*

The rule VI. 4. 49. S. 2631 requiring the elision of य्, does not apply here; because that rule would be redundant here. The यस्य of S. 2631 refers to the syllable य् + अ "ya," as we have explained it there Were this य of काम्य to be elided before ardhadhâtuka affixes, we could not get the desired form.

So also we have यशस् काम्यति, सर्पिष् काम्यति ।

This affix comes after bases ending in म and after Indeclinables even, contrary to क्यच । See vârtika under VI. 4. 50 S. 2660 Thus we get किंकाम्यति । स्वः काम्यति ।

२६६४ । उपमानादाचारे । ३ । १ । १० ।

उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच्स्यात् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम् । विष्णूयति द्विजम् । '* अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम् *' । प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः । कुटीयति प्रासादे ।

2664. The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of treatment, after a word ending in a case-affix denoting the object of comparison.

Thus पुत्रमिवाचरति छात्रं=पुत्रीयति छात्रम् 'he treats the pupil as a son'. So also विष्णूयति द्विजम् 'he treats the Twice-born as a Vishṇû.

Vart :—So also in a locative case. As प्रासादीयति कुड्ये 'he dwells in a hut as if it were a palace'. पर्यंकीयति मंचके 'in a cot he lies down as if he were on a royal bedstead; he treats a cot as a royal bedstead'. So also कुटीयति प्रासादे ।

२६६५ । कर्तुः क्यङ् सलोपश्च । ३ । १ । ११ ।

उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् । सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् । क्यङ् वेत्युक्तेः पक्षे वाक्यम् । सान्तस्य लोपस्तु क्यङ्संनियोगशिष्टः । स च व्यवस्थितः । '* ओजसोऽप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया *' । कृष्ण इवाचरति कृष्णायते । ओजःशब्दो वृत्तिविषये तद्वति । ओजायते । अप्सरायते । यशायते–यशस्यते । विद्वायते–विद्वस्यते । त्वद्यते । मद्यते । अनेकार्थत्वे तु युष्मद्यते । अस्मद्यते । 'क्यङ्मानिनोश्च' (८३७) । कुमारीवाचरति कुमारायते । हरिणीवाचरति हरितायते । गुर्वीव गुरूयते । सपत्नीव सपत्नायते–सपतीयते–सपत्नीयते । युवतिरिव युवायते । पट्वीमृद्व्याविव पट्वीमृद्वयते । 'न कोपधायाः' (८३८) । पाचिकायते । '* आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा *' । वाग्रहणात्क्यङपि । अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः । क्विप्संनियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वं चात्मप्रत्ययस्य प्रतिज्ञायते । तेन तङ् । अवगल्भते । क्लीबते । होडते । भूतपूर्वादप्यनेकाच आम् । एतद्वार्तिकारम्भसामर्थ्यात् । न च अवगल्भत इत्यादि सिद्धिस्तत्फलम् । केवलानामेवाचारेऽपि वृत्तिसंभवात् । धातूनामनेकार्थत्वात् । अवगल्भांचक्रे । क्लीबांचक्रे । होडांचक्रे । वार्तिकेऽवेत्युपसर्गविशिष्टपाठात्केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च क्यङेवेति माधवादयः । तङ् नेति दूषितम् । '* सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा वक्तव्यः *' । पूर्ववार्तिकं तु अनुबन्धासंगार्थं तत्र क्विबनूद्यते । प्रातिपदिकग्रहणादिह सुप इति न संबध्यते । तेन पदकार्यं न । कृष्ण इवाचरति कृष्णति । 'अतो गुणे' (१९१) इति शपा सह पररूपम् । अ इवाचरति अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रहणमपनीय अनेकाच इत्युक्तेर्नाम् । औ । अतुः । उः । द्वित्वम् । 'अतो

ग्रुवे' (१९१)। 'अत आदेः' (२२४८) इति दीर्घः। णल्। औ। वृद्धिः। अतुसादिषु तु 'आतो लोप इटि च' (२३७२) इत्यालोपः। मालेवाचरति मालाति। लिङ्गविशिष्टपरिभाषयैकादेशस्य पूर्वान्तत्वाद्वा क्विप्। मालांचकार। लङि। अमालात्। अत्र हल्ङ्यादिलोपो न। दीर्घाद्यर्थादापोऽपि सोरेव लोपविधानात्। इट्सकौ। अमालासीत्। कविरिव कवयति। आशीर्लिङि: कवीयात्। 'णिचि वृद्धिः–' (२२९७) इत्यत्र 'धातोः' इत्यनुवर्त्य धातुरेव यो धातुरिति व्याख्यानान्नामधातोर्न वृद्धिरिति कैयटादयः। अकवयीत्। माधवस्तु नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति। अकवायीत्। विरिव वयति। विवाय। विव्यतुः। अवयीत्–अवायीत्। श्रीरिव श्रयति। शिश्राय। शिश्रियतुः। पितेव पितरति। आशिषि रिङ्। पित्रियात्। भूरिव भवति। अत्र 'गातिस्था–' (२२२३) इति 'भुवो वुक्–' (२१७४) इति 'भवतेः–' (२१८१) इति च न भवति। अभिव्यक्तत्वेन धातुपाठस्थस्यैव तत्र ग्रहणात्। अभावीत्। बुभाव। द्रुरिव द्रवति। 'णिश्रि–' (२३१२) इति न चङ्। अद्रावीत्।

2665. The affix क्यङ् is optionally employed in the sense of behaving, after a word ending in a case-affix, denoting the object of comparison of the agent; and there is elision (lopa) of the final स of the noun, if it ends with a स.

The word वा 'optionally' is current from III 1. 7. S. 2608. Since 'क्यङ् is optionally employed', as said above; we have in the alternative the full sentence. The elison of स of the स ending nouns, is dependent on the presence of क्यङ्। This elision is a regulated one—the स is dropped under particular circumstances only as taught in the following

Vârtika.—The elision of the स of the words ओजस् and अप्सरस् is invariable; of others optional.

Thus from kṛishṇa, we have कृष्णायते "he acts like Kṛishṇa".

The word ओजस् 'strength', when used as a verb means a person possessed of it. As ओजायते 'he acts as if he possessed vigour = ओजस्वीव आचरति। So also अप्सरायते 'she behaves like an Apsaras' The elision of स is compulsory in these two cases.

But not so here: यशायते or यशस्यते, विद्वायते or विद्वस्यते।

So also त्वद्यते from युष्मद् and मद्यते from अस्मद्। But when the Pronouns are plural, we have युष्मद्यते and अस्मद्यते।

A Feminine noun becomes masculine before क्यङ् by VI. 3. 36. S. 837. Thus कुमारायते 'he acts like a girl.' हरितायते 'he behaves like a she-antelope.' So also गुरूयते 'he behaves like a female teacher.'

So also सपत्नीवाचरति=(1) सपत्नायते, or (2) सपतीयते, or (3) सपत्नीयते। The word सपत्न means an 'enemy'; and its feminine is सपत्नी 'a female enemy,' formed by ङीन् as the word belongs to the Sârṅgavâdi class. With क्यङ्, the word resumes its masculine form सपत्न, from which we get सपत्नायते, with lengthening under VII 4. 25 S. 2298. This is the first form. (2). The second is from सपत्नी 'a co-wife one having the same husband as another.' It is formed by न् under IV. 1. 35. S. 492 and then ङीप् added to पति। Therefore when this सपत्नी becomes masculine, the form becomes

सपति; from which we get सपतीयते । (3). The third comes from पत्नी 'legal wife', compounded with स, and as this word has no corresponding masculine, it retains its form, and we get सपत्नीयते ।

Similarly from युवति we have युवायते (masculine); from पट्वीमृद्वीमिव आचरति we have पट्वीमृदूयते । Here मृद्वी which is in immediate contact with the affix has become masculine, but not so पट्वी because it is not *followed* by क्यङ् ।

But a Feminine with a penultimate क does not become masculine. (VI. 3. 37 S. 838). Thus पाचिकायते । So also पञ्चमीयते, स्रौघ्नीयते, ब्राह्मणीयते । &c.

Vârtika.—The affix क्विप् comes optionally after the words avagalbha, klîba. and hoḍa, with the force of behaving like that.'

By force of the word 'optionally' we have the affix क्यङ् also, as well as a sentence.

Q.—*All* nouns can take क्विप् in this sense under the vârtika "सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप्" to be stated here after, what is the neceessity of the present vârtika?

Ans.—As a matter of fact the present vârtika teaches something other than what appears on the surface. The words avagalva &c. are formed by the अच् affix of the Pachâdi class. This अच् is to be known to be Anudâtta and Anunâsika when in contact with *kvip*. Thereby, these *verbs* will be conjugated in the Atmanepada. When these nouns do not take *kvip*, but take kyañ, then the affix अच् is not Anudâtta or Anunâsika. Consequently it does not get the designation of इत्, and is not therefore elided.

Thus अवगल्भ + क्विप् + शप् + ते = अवगल्भ + 0 + अते (अ elided because इत्) = अवगल्भते । So also क्लीबते and होडते । So also अवगल्भमानः ।

But अवगल्भ + क्यङ् + शप् + ते = अवगल्भायते (here अ is not elided, but lengthened by VII. 4. 25. S. 2298.) So also क्लीबायते, होडायते ।

The Perfect of क्विप्—ending words is formed by आम् (periphrastically), though it does not consist of more than one syllable. For when गल्भ (noun) becomes गल्भ् (verb by kvip) it becomes monosyllabic and ought to form regular Perfect. But that is not the case: because it was at one time not monosyllabic. This is because of the very fact of this vârtika. The making of this vârtika is a Jñâpaka, that a stem which at one time was polysyllabic is still treated as such for the purposes of Periphrastic Perfect. The getting the form अवगल्भते is not absolutely dependent on this vârtika: so it cannot be said that the vârtika is necessary for the formation of अवगल्भते । For the simple roots also can be used with the force of "behaving like that:" because roots have many meanings. (That is to say, the form अवगल्भते can be derived from the simple root √गल्भ dhârshṭye (Bhuâdi 419) with the Preposition अव, and so there is no necessity of deriving it from the *noun* अवगल्भः । Therefore the real thing taught by this vârtika is that the 'Perfect is formed by आम्; which would not be the case in the event of the simple root गल्भ ।). Thus the Perfect of the Denominative अवगल्भते is अवगल्भां चक्रे; of the simple अवगल्भते is अवजगल्भे। Similarly क्लीबां चक्रे, होढां चक्रे। The √klîba is Bhuâdi 406, and √hoḍri Bhuâdi 305.

In the vârtika, we have ava-galva, with the preposition *ava*. From this fact, Mâdhava and others hold, that from the simple noun गल्भः, or from a noun having some upasarga other than अव before it, there will be no क्विप् but क्यङ् only. The proper inference is, however, that they will not take the affixes of the Atmanepada.

(Note :—In the Mâdhavîya Dhâtuvriti, however, we find him saying under the √galva (Bhuâdi 419) that the conjugation will be Parasmaipadî ; and not that no *kvip* will be added. Bhattoji had perhaps some different text of the Mâdhavîya before him. The counter-example given in the Mâdhavîya is गल्भति and प्रगल्भति ।).

Vart :—The affix क्विप् comes optionally in this sense after all crude nouns. As अश्वति or अश्वायते, गर्दभति or गर्दभायते.

The affix क्विप् has been taught in the previous vârtika with regard to three nouns.

As the word 'prâtipadika' is used in the present vârtika, the word सुपः (S. 2657) 'after a case inflected noun,' has no applicability here. Therefore, the operations dependent on the word getting the designation "pada" do not take place here.

Thus कृष्ण इवाचरति = कृष्णति । It is thus formed कृष्ण + शप् + तिप् = कृष्ण + ति (the final अ of Krishṇa and the अ of शप् coalesce into the form of the subsequent by sûtra VI. 1. 97 S. 191.) Similarly अ इवाचरति = अति । D. अतः । pl. अन्ति ।

The Perfect will be formed not by आम् which ought to be under the strict interpretation of III. 1. 35. S. 2306. For अ is here a denominative formed with the *affix* kvip, and therefore, it is a pratyayânta dhâtu, within the meaning of that sûtra. But in explaining that sûtra, we have removed the word 'pratyaya' and substituted for it 'anekâcha*h*'. So that, even where a root is a derivative root (pratyayânta), but if it is monosyllabic, it will not take आम् । Therefore the Perfect is formed by औ, अतुः उः &c. As अ + णल्. Now applies VI. 1. 97 S. 191 by which अ + अ (of णल्) would become अ. But this is superseded by VII. 4. 70 S. 2248 and we have lengthening instead. Thus अ + णल् becomes आ + णल्. Then the णल् is changed to औ by VII. 1. 34 S. 2371. Then आ + औ becomes औ by VI. 1. 88 S. 72.

In the Dual, we have आ + अतुस् Here आ is elided by VI. 4. 64, S. 2372 and thus we get अतु : as the Dual. Similarly in the Plural we have उः only.

Similarly from माला 'a garland', we get मालाति 'it is like a garland.' The word माला is feminine, formed by the affix आ added to माल. So the word माला is not prâtipadika or a crude noun but a प्रत्ययान्त noun. How is then क्विप् added to it, for the vârtika says that the affix क्विप् is added to *prâtipadikas* only? The affix क्विप् is added by the maxim:—"A Prâtipadika denotes, whenever it is employed (in grammar), also (such a crude form) as is derived (from it) by the addition of (an affix denoting) gender." Therefore the vârtika applies to feminine nouns also, though they are not *prâtipadikas* in the strictest sense of the word. Or माल+आ=माला. Here the single substitute आ may be considered as the final of the crude noun माल by VI. 1. 85 S. 75. Thus, in this view, माला is a *prâtipadika*. Thus माला+क्विप्+शप्+तिप्=मालाति। The Perfect will be मालांचकार। Imperfect अमालात्। The equation here is:—अमाला+त्। Why is not the त् elided by VI. 1. 68, S. 252? Because the elision ordained by that sûtra is confined to the case-affix सु when it follows the feminine ending in long ई or आ. In fact, the आप् in that sûtra, being read in connection with ङी, is confined to the case affix सु and not to the tense-affixes ति and सि। In the Aorist, we have the augments इट् and सक् by VII. 2. 73 S. 2377. Thus we get अमालासीत्।

Similarly from कवि 'a poet,' we get कवि+क्विप्+शप्+ति=कवयति 'he behaves like a poet. The Benedictive is कवीयात्। In the Aorist, there are two forms:—अकवयीत् or अकावयीत्। The first is without vṛiddhi, because the rule of vṛiddhi contained in VII. 2. 1. S. 2297 is confined to the vṛiddhi of the vowel of the roots only, for the word धातोः is understood in that sûtra from the previous Astadhayâyî sûtra VII 1. 100 S 2390. Therefore the sûtra सिचि वृद्धि &c., is to be explained as, there is vṛiddhi of the vowel of the root when it is an original root. Therefore there is no vṛiddhi of the vowel when it is not an original root, but a denominative root. This is the opinion of Kaiyaṭa. But Mâdhava would have vṛiddhi of the Denominative roots also and so we get the second form.

Similarly from वि 'a bird', we have वयति 'he flies like a bird'. Perfect विवाय, विव्यतुः। Aorist अवयीत् or अवायीत्।

From श्री 'fortune,' we have श्रयति, Perfect शिश्राय, शिश्रियतु

From पितृ 'father,' we have पितरति 'he treats like a father. In the Benedictive, the ऋ of पितृ is replaced by रि by VII 4. 28 S. 2367. Thus पित्रियात्।

From भूः 'existence' we have भवति 'he behaves like a being'. In its Aorist, there is not the elision of सिच् as is the case with the original root भू for II. 4. 77 S 2223 does not apply to the Denominative root भू, nor is there the augment वुक् ordained by VI. 4. 88 S. 2174 in the Perfect and the Aorist, nor is the उ of the reduplicate changed to अ by VII. 4. 73 S. 2181 because all those rules apply to the root भू of the Dhâtupâṭha, because of the express employment of the root भू in those sûtras. Therefore we have in the Perfect बुभाव and not बभूव and in the Aorist अभावीत् and not अभूत् ।

From द्रु 'a tree,' we have द्रवति 'it is like a tree.' The Aorist is अद्रावीत् । It is not formed by चङ्, though the aorist of the simple root द्रु is so formed under III. 1. 48 S. 232.

From इदम् or राजन् 'a king', we have इदम् or राजन्+क्विप्+शप्+तिप् Now applies the following sûtra, by which the penultimate अ is lengthened.

२६६६ । अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति । ६ । ४ । १२ ।

अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात्क्वौ झलादौ च क्ङिति । इदमिवाचरति । इदामति । राजेव राजानति । पन्था इव पथीनति । मथीनति । ऋभुक्षीणति । द्यौरिव देवतीति माधवः । अत्र ऊठि द्यवतीत्युचितम् । क इव कति । 'चक्नौ' इति हरदत्तः । माधवस्तु '* एचल्लोपौ *' इति वचनात्प्रथमं वृद्धिं बाधित्वातो लोपाच्चक्न इति रूपमाह । स्व इव सस्वौ । सस्व । यत्तु स्वामात्र स्वांधकारेति तदनाकरमेव ।

2666. The penultimate vowel of a stem, ending in a nasal is lengthened before the affix क्वि, and before an affix having an indicatory क् or ङ्, which begins with a consonant other than a semi-vowel or a nasal,

Thus from इदम् 'this', we have इदामति 'he behaves like this' from राजन् we have राजानति 'he is like a king.' Similarly from पथिन् 'road'. पथीनति । Some give पथेनति । From मथिन्, मथीनति ।

From ऋभुक्षिन्, ऋभुक्षीणति ।

Note:—The other examples of this sûtra are given below.

Thus प्रशान् and प्रतान् from the roots शम् and तम् by VIII 2. 64. So also before an affix beginning with a झल् consonant (any consonant but a nasal and a semi-vowel). As शान्तः (with क्त), शान्तवान् (with क्तवतु), शान्त्वा (with क्त्वा), and शान्तिः (with क्तिन्). These are all formed with कित् affixes As to ङित् affixes we have शंशान्तः and तंतान्तः formed by तस् 3rd Person Dual added to the Intensive roots शम् aud तम् ॥ तस् is ङित् by 1. 2. 4. Why do we say 'ending in a Nasal'? Observe ओदनपक्, पक्वः, पक्ववान् ॥ Why do we say 'before क्वि and jhalâdi affix'? Observe गम्यते, रम्यते ॥ Why do we say a ङित् or a कित् affix? Observe गन्ता and रन्ता ।

Similarly from दिव्, as द्यौरिवाचरति we have देवति according to Mâdhava. (दिव्+क्विप्+शप्+तिप्). But the proper form is द्यवति with the ऊठ् substitution under VI. 4. 19 S. 2561. Thus दिव्+क्विप+शप्+तिप्=दि+ऊ+क्विप्+शप्+तिप् । Here the guṇa of the penultimate required by VII. 3. 86. S. 2189 is debarred by the antaraṅga ऊठ्, and we have द्यू which now by guṇa gives द्यवति ।

Similarly from कः 'Brahmâ'; we have क+क्विप्+शप्+तिप्=कति 'he behaves like Brahmâ.' The Perfect, according to Haradatta is चकौ; but according to Mâdhava it is चक। He relies on the vârtika given under S. 2313, which declares that the rule of the elision of अ supersedes by anticipation even the subsequent rules as to इयङ् and vṛiddhi &c. So the vṛiddhi to be caused by णल् in चक+णल् is superseded by VI. 4. 64. S. 2372, and we get the form चक।

Similarly from स्व we have Pre. स्वति, Per. सस्वौ or सस्व। The Periphrastic Perfect स्वामास or स्वांचकार is invalid according to our view. For though √sva (noun स्व+क्विप्=√स्व) is a pratyaya-ending root, yet we have explained the sûtra, III. 1. 35 S. 2306, by saying that a root containing more than one syllable takes आम् and not a monosyllabic root.

२६६७। भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः। ३। १। १२।

अभूततद्भावविषयेभ्यो भृशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यङ् स्याद्धलन्तानामेषां लोपश्च। अभृशो भृशो भवति भृशायते। 'अच्वेः' इति पर्युदासबलात् 'अभूततद्भावे' इति लभ्यते। तेनेह न। क्व दिवा भृशा भवन्ति। ये रात्रौ भृशा नक्षत्रादयस्ते दिवा क्व भवन्तीत्यर्थः। 'सुमनस्' अस्य सलोपः। सुमनायते। चुरादौ 'संग्राम युद्धे' इति पठ्यते। तत्र 'संग्राम' इति प्रातिपदिकम्। तस्मात् 'तत्करोति-' इति णिचि सिद्धे तत्संनियोगेनानुबन्ध आसज्यते। युद्धे योऽयं ग्रामशब्द इत्युक्तेऽपि सामर्थ्यात्संग्रामशब्दे लब्धे धातुपाठो ज्ञापयति। 'उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते' इति। तेन मनःशब्दात्प्रागट्। स्वमनायत। उन्मनायते। उदमनायत। एवं चावागल्भत अवागल्भिष्टेत्यादावप्यवेत्यस्य पृथक्करणं बोध्यम्। ज्ञापकं च सजातीयविषयम्। तेन यत्रोपसर्गरूपं सकलं श्रूयते न त्वादेशेनापहृतं तत्रैव पृथक्कृतिः। एवं च 'आ' 'ऊढः' 'ओढः' स इवाचर्य 'ओढायित्वा'। अत्र 'उन्मनाय्य' 'अवगल्भ्य' इतिवन्न ल्यप्। ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वे भाष्यवार्तिकं तद्भाष्यं च प्रमाणम्। तथाहि। * उस्योमाङ्क्ष्वाटः प्रतिषेधः *। उस्योमाङोश्च परयोराटः पररूपं नेत्यर्थः। उस्रामैच्छदौस्रीयत्। औङ्कारीयत्। औढीयत्। 'आटश्च' (२६९) इति शब्देन पुनर्वृद्धिविधानादिदं सिद्धमिति भाष्ये स्थितम्।

2667. The affix क्यङ् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the crude forms भृश and the rest, which do not end with the affix च्वि (V. 4. 50); and there is elision (lopa) of the final consonant of these words, if they end in a consonant.

Thus, अभृशो भृशो भवति=भृशायते 'he becomes much (from a little), शीघ्रायते 'he becomes swift (from being tardy)'. All these roots will be Atmanepadi (I. 3. 12).

The phrase, अच्वेः 'not ending in the adverbial affix chvi', refers to every one of the words belonging to the class भृशादि. It may be objected, what was the necessity of adding this condition, since the affix च्वि itself denotes that something has become what it was not before; and therefore a word which has taken the affix च्वि, will not again take क्यङ् in that very sense. The repetition of च्वि here shows that the words भृश् &c., take the affix kyaṅ in the sense of abhûta-tadbhâva, but never take the affix च्वि, in the sense of 'something becoming what it was not before'. Thus the present sûtra is an exception to sûtra V. 4. 50 which ordains च्वि.

ने भृशादिः ।

भृश, शीघ्र, मन्द, चपल, पण्डित, उत्सुक, उन्मनस्, अभिमनस्, सुमनस्, दुर्मनस्, रहस्, रेहस्, शश्वत्, बहत्, वेहत्, नृषत्, शुधि, अधर, ओजस्, वर्चस्, (विमनस्, दभ्र, रोहत, सत्, शुचिस्, अरजस्)।

When there is not the sense of abhuta tad-bhâva, we have no affixing of kyâṅ. Thus क्व दिवा भृशा भवन्ति which means "where go the stars in the day time, that appear at night"? The word भृशः here refers to stars., &c.

सुमनस् is a word of this Bhṛiśâdi class. Its final स् is elided. Thus सुमनायते। In the Imperfect where is the augment अट् to be added? Before सु or after सु? The following considerations show that it should be after सु।

'In the Churâdi class we have संग्राम युद्धे (No. 376). The word saṁgrâma' there is a noun. It takes णिच् in the sense of तत् करोति &c. [See vârtika under root कत्र (X. 367).]. When णिच् is added the √saṁgrâma is considered to have a final indicatory अ in addition to the अ of the noun. In fact, saṁgrâma+a=saṁgrâma. Here अ+अ have become one single अ by अतो गुणे (VI. 1. 97 S. 191). Therefore we have used the phrase "अवयनु दासेत्, अकार प्रश्लेषात्" in explaining that root. The second अ is considered as इत् and anudâtta. The √saṁgrâma, is consequently conjugated in the Atmanepada.

Now why has Panini used the bigger word संग्राम and not the shorter word ग्राम, for ग्राम युद्धे would have given the same forms, by adding the proper upasarga सम् to the verbs, as the word संग्राम? The use of the bigger word संग्राम indicates the existence of the following rule:—"A compound noun having for its first term a word of the same form as an upasarga, is split up, and separated from such upasarga-looking first term, when an affix giving it the designation of dhâtu 'root' is intended to be added to it".

Therefore in सुमनस् though सु is not strictly speaking an upasarga, but as it is उपसर्ग समानाकार, it must be separated from मनस् and अट् inserted in the middle. Thus the Imperfect is स्वमनायत। Similarly उन्मनायते, Imp. उदमनायत।

Similarly in अवगल्भ &c., we have Imp. अवागल्भत। Aor. अवागल्भिष्ट। where अव the upasarga looking term is separated from गल्भ

The jñâpaka rule above given is not to be extended to every case. It is confined to cases *suo generis*. The separation of the pseudo upasarga takes place there only where the *full* and exact sound of the upasarga is heard in utterance: and not there where by âdeśa (substitution), the upasarga form is modified: and becomes something else. Thus आ + ऊढः = ओढः । The gerund formed from the denominative √oḍha will be ओढायित्वा with ktvâ, and not with lyap: as is the case with उन्मनाय्य or अवगल्भ्य &c. Because the upasarga आ is not heard here as आ but has become ओ and so the above rule does not apply.

As regards the *limited* scope of this rule derived from the jñâpaka of संग्रामयुद्धे, the authority is to be found in the vârtika given under VI. 1. 95. and Patanjali's comments there on. That vârtika is as follows:—

Vartika:—There is not the single substitute of the form of the subsequent in the case of आट् when followed by उस् or ओम् or आङ् ।

Thus उस्रा 'the cow'. From it we have Denominative Imperfect 3rd singular औस्रीयत "he desired a cow." आट् + ओस्रीयत । Here आ + उ does not become ओ by VI. 1. 96. S. 2214 but औ । The affix here is क्यच् (S. 2658). Similiarly औङ्कारीयत । Here आ + ओ(ङ्कारीयत) does not become ओ by VI. 1. 95 S. 80, but ओ by the present vârtika. Similarly आट् + आङ् + ऊढीयत । Here आट् + आङ् do not become pararupa ekâdeśa: but we have औढीयत । In all these cases there is vṛiddhi by VI. 1. 90. S. 269. The force of च in आटश्च (S. 269) is to *reordain* vṛiddhi, which was set aside by the preceding Ashṭâdhyâyî rules. This च used by Paṇini also indicates the limited scope of the jñâpaka upasarga samânâkâram purvapadam &c. And it has been fully established by Patañjali also in the Sixth Adhyâya.

The following extract from the Kasika on VII. 2. 21 will be explicit.

प्रभौ परिवृढः ।

The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like दृढ, from वृह् or वृंह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृहितम् and परिवृंहितम् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयति; परिवृढय्य गतः; पारिवृढीकन्या ॥ The form परिवृढय्य is formed by ल्यप् instead of ktvâ ॥ Though the full noun is परिवृढ and णिच् is added to such a noun, yet for the purposes of ktvâ it is considered as a compound verb, having परि as upasarga. In fact, णिच् is added to वृढ, and the root becomes वृढि, and then ktvâ is added to this root, and then there is compounding of परि with this word ending in ktvâ, and then by the regular process the ktvâ is replaced by ल्यप् ॥ The general rule is that Derivative roots formed from nouns, like परिवृढ, उत्मनस्, सुमनस् &c., which have an upasarga as one of their formative elements, are treated as if they were compound verbs having those upasargas. The result of this is, that though the full noun is सुमनस्, yet in the derivative verb सु will be treated as an upasarga, as in ordinary compound verbs. Thus the augment अ in the Imperfect is added after सु and not before it, as स्वमनायत, उदमनायत ॥ The rule is उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते ॥ The

Participal form of these words is therefore with ल्यप् and not ktvâ, as सुमनाय्य and उन्मनाय्य ॥ The only exception to this rule is the noun संग्राम, in which the upasarga सम् is not considered as a separate member in the Derivative verb. This being the general rule, in परिवृढयति the portion परि is treated as an upasarga, and वृढयति as the verb, and its accent is governed by तिङ् ङ तिङ् (VIII. 1. 28) *i.e.*, it becomes altogether unaccented and परि retains its accent. So also परिवृढय्य, where परि is compounded with the Participial form वृढित्वा, and then क्त्वा is changed to ल्यप् by VII. 1. 37.

२६६८ । लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् । ३ । १ । १३ ।

लोहितादिभ्यो डाजन्ताच्च भवत्यर्थे क्यष् स्यात् ।

2668 The affix क्यष् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the words लोहित, &c. and after those that end with the affix डाच् (V. 4. 57), when these words do not take the affix च्वि (V. 4. 50).

२६६९ । वा क्यषः । १ । ३ । ९० ।

क्यषन्तात्परस्मैपदं वा स्यात् । लोहितायति–लोहितायते । अत्र 'अच्वेः' इत्यनुवृत्त्याभूततद्भावविषयत्वं लब्धं तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणम् । न तु डाचोऽसंभवात् । नाप्यादिशब्दग्राह्याणां तस्य प्रत्याख्यानात् । तथा च वार्तिकम्–'*लोहितडाज्भ्यः क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणि*' इति । न चैवं काम्यच इव क्यषोऽपि ककारः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यम् । तस्यापि भाष्ये प्रत्याख्यानात् ॥ पटपटायति–पटपटायते । कृभ्वस्तियोगं विनापीह डाच् । डाजन्तात्क्यषो विधानसामर्थ्यात् । यत्तु ।

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च ।
मूर्छानिद्राकृपाधूमाः करुणा नित्यचर्मणी ॥

इति पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यषि पदद्वयमुदाहरन्ति तद्भाष्यवार्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यः क्यङेव । श्यामायते । दुःखादयो वृत्तिविषये तद्वति वर्तन्ते । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया लोहिनीशब्दादपि क्यष् । लोहिनीयति । लोहिनीयते ।

2669. The affixes of the parasmaipada are used optionally after the denominative verbs ending in the affix kyash.

Thus लोहितायते or लोहितायति 'he becomes red'; (पटपटायते or पटपटायति he makes a noise like patapata';) (लोहित+य=लोहिता+य=लोहिताय, VII. 4. 25).

The anuvritti of अच्वेः is current in S. 2668 from S. 2667 and hence the affix क्यष् is added in the sense of अभूततद्भाव *i.e.*, something becoming that which it was not before. It qualifies the word 'lohita' only and not the डाच्, for it is impossible for डाच् ending words to denote that meaning. Nor does अच्वि qualify the word covered by the term आदि in the sûtra. For the employment of आदि has been considered superfluous by the following :—

Vârtika :—"The sûtra should have been rather लोहितडाज्भ्यः क्यष् —the affix kyash comes after lohita and ḍâch ending words—provided they are not of the Bhṛisadi class.' There is no special class lohitâdi.

It should not be said that the क of क्यष् is part of the affix, just as the क of काम्यच् and therefore should not be elided, but should be heard, as it is possible to utter it, as in लोहितक्यते like लोहित काम्यति । The superfluity of the क of क्यष् is established.

With डाच् we have पटपटायति or पटपटायते ।

The affix डाच् (V. 4. 57) comes when the verb following is one of the three अस्, भू, or कृ; as पटपटाकरोति,-भवति or-स्यात्. The present sûtra teaches by implication that when क्यष् follows डाच्, the above restriction, that the verb should be कृ, भू or अस्, is not applicable. Here डाच् comes without the addition of कृ, भू or अस्ति.

But those who on the strength of the following verse, use both the Parasmai and the Atmanepadas after the words श्याम &c., go against the Bhâshya and the vârtika.

Verse:—1. lohita, 2. śyâma, 3. duhkka, 4. narsha, 5. garva, 6. sukha, 7. mûrchchhâ, 8. nidrâ, 9. kṛipâ, 10 dhûma, 11. karuṇâ, 12. nitya, 13. charman (are lohitâdi words).

These words take क्यङ् and never क्यष् । Thus श्यामायते । The words दुःख &c., take क्यङ् when meaning 'he who is or possesses that'.

By the rule, a masculine includes the feminine, the affix क्यष् oomes after लोहिनी also, as लोहिनीयति or लोहिनीयते ।

Note:—The word पटपटायते is formed by adding the affix *dâch* to the word पट which is first reduplicated, and then takes the denominative affix *kyash*. The affix *dâch* is added to express inarticulate sounds.

Note:—There is no special class called *lohitâdi*. The vârtika, there-fore, proposes that the sûtra should read without the word *âdi* as लोहितडाज्भ्यः क्यष्; 'the affix *kyash* comes after *lohita*, and words ending in *dâch*.

Kasika:—This rule applies to words other than भृशादि which are always invariably Atmanepadi owing to the ङित् affix क्यङ् while क्यष् is optionally both, (I. 3. 90). Thus वर्मायति or वर्मायते, निद्रायति or निद्रायते, करुणायति or करुणायते. कृपायति or कृपायते. The *lohitadi* is an आकृतिगण, the following being some of the words of this class; लोहित, नील, हरित, पीत, मद्र, फेन and मन्द.

Kasika:—The indicatory क in क्यष् is not for the sake of prohibiting *guna* and *vriddhi* (I. 1. 5). For *guna* or *vriddhi* takes place in a *dhatu* followed by a *sarvadhâtuka* or *ârdhadhâtuka* affix. The affix क्यष् is not added to a *dhâtu* but to a nominal stem: hence there is no scope for the operation of *guṇa* &c. The क is for the sake of grouping क्यच्, क्यङ् and क्यष् in one class as क्य; as in sûtra नः क्ये (I. 4. 15). There is, however, no word ending in न among those enumerated above.

२६७० । कष्टाय क्रमणे । ३ । १ । १४ ।

चतुर्थ्यन्तात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टाय क्रमते कष्टायते । पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः । '* सत्रकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यम् *' । कण्वं पापम् । सत्रादयो वृत्तिविषये पापार्थाः । तेभ्यो द्वितीयान्तेभ्यश्चिकीर्षायां क्यङ् । पापं चिकीर्षतीत्यस्वपदविग्रहः । सत्रायते । कक्षायत इत्यादि ।

2670. The affix क्यङ्, in the sense of exerting (in dishonesty) is employed after the word कष्ट 'mischief', when the latter has the fourth case-affix in construction.

Thus, कष्टाय क्रमते=कष्टायते 'he is assiduous for trouble, *i.e.*, he is assiduous in the commission of dishonesty, or he plots'.

Vart:—This affix comes in the sense of exerting in evil, after the words सत्र, कष्ट, कक्ष, कृच्छ्र and गहन. The word कण्व means 'sin' or evil. The words सत्र &c., denote 'evil' in this particular connection. The affix क्यङ् comes after these words when they are in second case in construction in the sense of exerting for that. Thus पापं चिकीर्षति=सत्रायते, कक्षायते &c. In analysing thes words सत्रायते, &c., we must use terms other than these. Thus सत्रायते, कष्टायते, कक्षायते, कृच्छ्रायते, and गहनायते.

Note:—When the sense is not of 'evil', the affix is not added, as अजः कष्टं क्रामति.

२६७१ । कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः । ३ । १ । १५ ।

रोमन्थतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्तनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् । रोमन्थं वर्तयति रोमन्थायते । '* हनुचलन इति वक्तव्यम् *' । चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणमित्यर्थः । नेह । कीटो रोमन्थं वर्तयति । अपानप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमन्थः । तदश्नातीत्यर्थ इति कैयटः । वर्तुलं करोतीत्यर्थ इति न्यासकारहरदत्तौ । '* तपसः परस्मैपदं च *' । तपश्चरति तपस्यति ।

2671. The affix क्यङ् is employed after the words, रोमन्थ 'ruminating' and तपस 'austerity', when they are used as the objects of the action of repeating and performing respectively.

Thus, रोमन्थं वर्तयति=रोमन्थायते गौः 'the cow ruminates.

Vart:—This is restricted to the word signifying movements of the jaws *i.e.*, to draw out from the stomach the food already chewed, in order to chew it again. Therefore there is no affixing here; as कीटो रोमन्थं वर्तयति here रोमन्थ means the excretion that comes out of the lower opening of the alimentary canal. According to Kaiyata, it means 'the in sect eats its own excretion'. According to Nyâsakâra and Haradatta it means the insect makes a ball out of its own excrementa (अवगीर्णमपादान प्रदेशान्निःसृतं रोमन्थाख्यं द्रव्यं वर्तयति वृत्तं करोति गुलिकां करोतीत्यर्थः, नात्र हनुचलन मस्ति।)

Vart:—The Prasmaipada affixes are used after the word तपस्; as तपश्चरति=तपस्यति, 'he performs austerity'.

२६७२ । बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । ३ । १ । १६ ।

आभ्यां कर्मभ्यां क्यङ् स्यात् । बाष्पमुद्वमति बाष्पायते । ऊष्मायते । '* फेनाच्चेति वाच्यम् *' । फेनायते ।

2672. The affix क्यङ् is employed in the sense of ejecting, after the words बाष्प 'vapour' and ऊष्म 'heat' as the object of the action.

Thus, बाष्पायते 'it emits vapour'; ऊष्मायते 'it sends out heat'.

Vartika. So also फेनायते 'it ejects froth'.

२६७३ । शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे । ३ । १ । १७ ।

एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । णौ 'तत्करोति–' इति णिजपीष्यत इति न्यासः । शब्दयति । '* सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च *' । सुदिनायते ।

2673. The affix क्यङ्, in the sense of making, comes after these words, as the object of the action, *viz.*:—शब्द 'sound', वैर 'hostility', कलह 'strife', अभ्र 'cloud', कण्व 'sin' and मेघ 'cloud'.

Thus, शब्दं करोति = शब्दायते 'he makes a noise'. So also वैरायते, कलहायते, अभ्रायते, कण्वायते, मेघायते ।

Vart :—It should be stated that the affix comes after सुदिन, दुर्दिन and नीहार; as सुदिनायते, दुर्दिनायते, नीहारायते ।

According to Nyâsa, these words take the affix णिच् also in the sense of तत्करोति तदाचष्टे, (see churâdi √katra) as शब्दयति ।

Note :—So also should be included the words अटा, अट्टा, शीका, कोटा, पोटा सोटा and कष्टा; as अटायते, अट्टायते, शीकायते, कोटायते, पोटायते, सोटायते and कष्टायते ।

Note :—The word करण in the sûtra is not the Grammatical *Karana* or the instrumental case, but has here its primary meaning of 'doing'.

२६७४ । सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् । ३ । १ । १८ ।

सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्याद्वेदनाकर्तुरेव चेत्सुखादीनि स्युः । सुखं वेदयते सुखायते । 'कर्तृग्रहणम्' किम् । परस्य सुखं वेदयते ।

2674. The affix क्यङ् in the sense of feeling, comes after the words सुख 'pleasure' &c., when the pleasure &c., belong to the agent as he feels thereof.

Thus सुखायते 'he feels pleasure'; दुःखायते 'he feels pain'.

Why do we say 'when the feeling belongs to the agent'? Observe सुखं वेदयति प्रसाधको देवदत्तस्य 'the valet knows the happiness of his master Devadatta.' Here the agent *viz.*, a valet, is not the percipient of the 'happiness,' which belongs to his master; hence there is no affixing.

सुखादिः ।

सुख, दुःख, तृप्त, गहन, कृच्छ्र, अस्र, अलीक, प्रतीप, करुण, कृपण, सोढ ।

२६७५ । नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् । ३ । १ । १९ ।

'करणे' इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्ये च । नमस्यति देवान् । पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यति गुरून् । शुश्रूषत इत्यर्थः । चित्रीयते । विस्मयत इत्यर्थः । विस्मापयत इत्यन्ये ।

2675. The affix क्यच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action *viz* :—नमस् 'adoration', वरिवस् 'honor' and चित्र 'wonder'.

Thus नमस्यति देवान्, 'he worships the gods'; वरिवस्यति गुरून्, 'he honors or serves the elders'; चित्रीयते 'he astonishes (makes it wonderful)'. The ङ् in चित्रङ् indicates that it takes the affixes of the Atmanepada. (चित्र+य=चित्री+य (VII. 4. 33)=चित्रीय).

२६७६ । पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् । ३ । १ । २० ।

'* पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च *' । विविधं विरुद्धं वोत्क्षेपणं व्यसनम् । उत्पुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । '* भाण्डात्समाचयने *' । संभाण्डयते । भाण्डानि समाचिनोति । राशीकरोतीत्यर्थः । समबभाण्डत । '* चीवरादर्जने परिधाने च *' । संचीवरयते भिक्षुः । चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः ।

2676. The affix णिङ्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action, *viz* :—पुच्छ 'tail', भाण्ड 'pot' and चीवर 'rag'.

Thus उत्पुच्छयते 'he lifts up the tail', (the sense must be that of lifting or throwing about); सम्भाण्डयते 'he collects pots in a heap'; संचीवरयते भिक्षुः 'the beggar collects or wears rags'. Of the affix णिङ्, the effective portion is इ, the other letters are servile. The ङ indicates Atmanepada (I. 3. 12) and ण serves the purposes of the application of the rule VI. 4. 51 which applies generally to all affixes containing णि, such as णिङ्, णिच् &c.

Vart :—After the word पुच्छ the sense of the affix is that of lifting up, casting away or throwing about. The word व्यसन means throwing in different or contrary ways. As उत्पुच्छयते, विपुच्छयते परिपुच्छयते ।

Vart :—After भाण्ड the sense of the affix is that of accumulation in a heap. As सम्भाण्डयते 'he collects the pots, *i.e.*, makes a heap of them'. The Aorist is समबभाण्डत ।

Vart :—After चीवर the sense of the affix is that of acquiring or wearing. As संचीवरयते भिक्षुः 'the beggar acquires or wears rags'.

२६७७ । मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् ।३।१।२१।

कृञर्थे । मुण्डं करोति मुण्डयति । '* व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः *' । पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति । '* वस्त्रात्समाच्छादने *' । संवस्त्रयति । '* हलयोदिभ्यो ग्रहणे *' । हलिकल्योरदन्तत्वं च निपात्यते । हलिं कलिं वा गृह्णाति हलयति, कलयति । महद्धलं हलिः । परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपीष्ठवद्भावेनैव लुप्यते । अतः सन्वद्भावदीर्घौ न । अजहलत् । अचकलत् । कृतं गृह्णाति कृतयति । तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति । तूस्तं केशा इत्येके । जटीभूताः केशा इत्यन्ये । पापमित्यपरे । मुण्डादयः 'सत्यापपाश–' (२५६३) इत्यत्रैव पठितुं युक्ताः । 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे–' इत्येव सिद्धे

केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्योऽपि णिजर्थम्। मुण्डयति माणवकम्। मिश्रयत्यन्नम्। श्लक्ष्णयति वस्त्रम्। लवणयति व्यञ्जनमिति। हलि कल्योरदन्तत्वार्थम्। सत्यस्यापुगर्थम्। केषांचित्तु प्रपञ्चार्थम्। सत्यं करोत्याचष्टे वा सत्यापयति। '* अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः *'। अर्थापयति। वेदापयति। पाशं विमुञ्चति विपाशयति। रूपं पश्यति रूपयति। वीणयोपगायत्युपवीणयति। तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति। तृणाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः। श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति। सेनयाभियाति अभिषेणयति। 'उपसर्गात्सुनोति-' (२२७०) इति षः। अभ्यषेणयत्। 'प्राक्सितात्-' (२२७६) इति षः। अभिषिषेणयिषति। 'स्थादिष्वभ्यासेन च-' (२२७७) इति षः। लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति। 'त्वच संवरणे'। घः। त्वचं गृह्णाति त्वचयति। वर्मणा संनह्यति संवर्मयति। वर्णं गृह्णाति वर्णयति। चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्णयति। इष्ठवदित्यतिदेशात्पुंवद्भावादयः। एनीमाचष्टे एतयति। दरदमाचष्टे दारदयति। पृथुं प्रथयति। वृद्धौ सत्यां पूर्वं वा टिलोपः। अपिप्रथत्–अपप्रथत्। मृदुं म्रदयति। अमम्रदत्। भृशं कृशं दृढं भ्रशयति क्रशयति द्रढयति। अबभ्रशत् अचक्रशत् अदद्रढत्। परिवृढयति। पर्यववृढत्। ऊढिमाख्यत्। औजिढत्। इत्यादीनामसिद्धत्वाद्धातिशब्दस्य द्वित्वम्। 'X पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे X' इति त्वनित्यमित्युक्तम्। 'ढि' इत्यस्य द्वित्वमित्यन्ये। औडिढत्। ऊढमाख्यत्। औजढत्-औडढत्। 'ओः पुयण्-' (२५७७) इति वर्गप्रत्याहारजग्रहो लिङ्गम्। 'द्वित्वे कार्ये णावच आदेशो न' इति अनयतावुक्तम्। 'प्रकृत्यैकाच्' (२०१०)। वृद्धिपुकौ। स्वापयति। त्वां मां वाऽऽचष्टे त्वापयति। मापयति। मपर्यन्तस्य त्वमौ। पररूपात्पूर्वं नित्यत्वाट्टिलोपः। वृद्धिः पुक्। त्वादयति मादयतीति तु न्याय्यम्। अन्तरङ्गत्वात्पररूपे कृते 'प्रकृत्यैकाच्' (२०१०) इति प्रकृतिभावात्। न च प्रकृतिभावो भाष्ये प्रत्याख्यात इति भ्रमितव्यम्। भाष्यस्य प्रेष्ठाद्युदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात्। युवामावां वा युष्मयति। अस्मयति। श्वानमाचष्टे शावयति। 'नस्तद्धिते' (६७९) इति टिलोपः। प्रकृतिभावस्तु न। येन नाप्राप्तिन्यायेन 'टेः' इत्यस्यैव बाधको हि सः। भत्वात्संप्रसारणम्। अन्ये तु 'नस्तद्धिते' (६७९) इति नेहातिदिश्यते इष्ठनि तस्यादृष्टत्वात्। अशिशत् इत्यादौ परत्वाट्टेरित्यस्यैव प्रवृत्तेः। तेन शुनयतीति रूपमाहुः। विद्वांसमाचष्टे विद्वयति। अङ्गवृत्तपरिभाषया संप्रसारणं नेत्येके। संप्रसारणे वृद्ध्यादेशे च विदावयतीत्यन्ये। नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक्संप्रसारणम्। अन्तरङ्गत्वात्पूर्वरूपं टिलोपः। विदयतीत्यपरे। उदञ्चमाचष्टे उदीचयति। उदैचिचत्। प्रत्यञ्चं प्रतीचयति। प्रत्यचिचत्। 'इकोऽसवर्णे-' (९१) इतिप्रकृतिभावपक्षे। प्रतिअचिचत्। सम्यञ्चमाचष्टे समीचयति। समचिचत्-समिअचिचत्। तिर्यञ्चमाचष्टे तिराययति; अङ्गेष्टिलोपेनापहारेऽपि बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिरसस्तिरिः। 'असिद्धवदत्र-' (२१८३) इति चिणो लुङ्न्यायेन प्रथमटिलोपोऽसिद्धः। अतः पुनष्टिलोपो न। अङ्गवृत्तपरिभाषया वा। चङ्यग्लोपित्वादुपधाह्रस्वो न। अतितिरायत्। सध्र्यञ्चमाचष्टे सध्राययति। अससध्रायत्। विष्वद्र्यञ्चम् अविविष्वद्रायत्। देवद्र्यञ्चम् अदिदेवद्रायत्। अदद्र्यञ्चम् आददद्रायत्। अदमुयञ्चम् अदमुआययति। आददमुआयत्। अमुमुयञ्चम्। अमुमुआययति। चङ्। आमुमुआयत्। भुवं भावयति। अबीभवत्। भ्रुवम् अबुभ्रवत्। श्रियम् अशिश्रयत्। गाम् अजूगवत्। रायम् अरीरयत्। नावम् अनूनवत्। स्वश्वम् स्वाशश्वत्। स्वः। अव्ययानां भमात्रे टिलोपः। स्वयति। अससवत्-असिस्वत्। बहून्भावयति। बहयतीत्यन्ये। अश्विकन् स्वश्वयति। संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः। श्रीमतीं श्रीमन्तं वा श्राययति। अशिश्रयत्। पयस्विनीम् पयसयति। इह टिलोपो न तदपवादस्य लुकः प्रवृत्तत्वात्। स्थूलम् स्थवयति। दूरम् दवयति। कथं तर्हि 'दूरयत्यवनते विवस्वति' इति। दूरमतति अयते वा दूरात्। दूरातं कुर्वतीत्यर्थः। युवानं यवयति। कनयति। 'युवाल्पयोः-' (२०१९) इति वा कन्। अन्तिकं नेदयति। बाढं साधयति। प्रशस्यं प्रशस्ययति। इह श्रज्यौ न उपसर्गस्यपृथक्कृतेः। वृद्धम् ज्यापयति। वर्षयति। प्रियम् प्रापयति। स्थिरम् स्थापयति। स्फिरम् स्फापयति। उरुम् वरयति। घारयति। बहुलम् बंहयति। गुरुम् गरयति। तृपम् त्रपयति। दीर्घम् द्राघयति। वृन्दारकम् वृन्दयति।

इति तिङन्तनामधातुप्रकरणम्।

2677. The affix णिच्, in the sense of "making," comes after these words as the object of the action *viz:* मुण्ड, 'shaving', मिश्र 'mixture', श्लक्ष्ण 'soft', लवण 'salt', व्रत 'vow', वस्त्र 'dress', हल 'plough', कल 'strife', कृत 'done', and तूस्त 'matted hair'.

Thus मुण्डं करोति = मुण्डयति 'He shaves.'

Vart:—The णिच्, after the word 'vrata' has the force of 'eating as a vow', or 'abstaining from eating as a vow.' Thus पयो व्रतयति । 'He lives on milk as a vow.' शूद्रान्नं व्रतयति । 'He abstains from the Sûdras' food, as a matter of religious vow.'

Vart:—The णिच् has the force of 'to cover', after the word 'vastra'. As संवस्त्रयति । 'He covers with clothes.'

**Vart*:—After the words 'hali' and the rest, the affix णिच् has the force of 'to seize or take.'

Vart:—And the words 'hali' 'and 'kali' become irregularly 'hala' and 'kala' and are so exhibited in the sûtra. As हलिं गृह्णाति = हलयति । कलिं गृह्णाति = कलयति । A big plough is called हलिः । The Aorist however is अजहलत् ।

Thus हलि + णिच् + चङ् + त। Here VII. 2. 115. S. 254 requires the vṛiddhi of the इ of hali. While the ishta-vad-bhâva ordained by the gaṇa-sûtra under Churâdi √katra (367) requires the elision of इ, as it is the टि portion. But even if इ be not elided first and be changed to ऐ because the vṛiddhi rule is subsequent in Ashtâdhyâyî order to the टि elision rule (VI. 4. 155. S. 1786); thus हलै + णिच् । then will apply the टि elision rule, and ऐ will be elided by ishṭa-vad-bhâva ; and we get हल् + णिच् । Here no अक् vowel has been elided for ऐ is not अक् ; and so the root is अनग्लोपिन् and so there will be sanvad-bhâva and lengthening. To prevent this the words are shown as हल and कल in the sûtra, so that rules VII. 4. 79. S. 2317 and VII. 4. 94. S. 2318 should not apply to them. So we get अजहलत्, and अचकलत् । For in हल and कल even if we make vriddhi, the vowel elided will be अक् vowel, as हल + णिच् = हला + णिच् = हल् + णिच् । Thus it is अग् lopî and so there is no सन्वद्भाव &c.

Note:—In one view, the use of हल and कल in the sûtra is useless. The words हलि and कलि also would have given the above forms; if the टि elision were to take place prior to vṛiddhi; for then the words would become अग्—लोपिन् । Thus हलि + णिच् + चङ् + त = हल् + णिच् + चङ् + त (VI. 4. 155 S. 1786). Now sûtras S. 2317 and 2318 cannot apply, as an अक् vowel of the root has been elided. Thus we have अजहलत् । The fact however, is that Pâṇini having shown हलि and कलि in the sûtra with अ as हल and कल, must have meant that the vṛiddhi should take place before टि elision. Thus पटु + णिच् + चङ् + त = पटौ + णिच् + चङ् + त = पट् + इ + अत —

अपीपटत्। Here ओ is elided: and it is not an अक् vowel; and so the root remains अनग्लोपिन् and the proper form is अपीपटत् and not अपपटत्।

Similarly कृतं गृह्णाति=कृतयति 'he appreciates kindness, *i.e.*, he is grateful.' So also तूस्तानि विहन्ति=वितूस्तयति। Some say तूस्तं means 'hair.' Others say it means 'matted locks or hair.' While according to another interpretation, it means 'sin'. There वितूस्तयति means 'he combs the hair, or disentangles matted hair, or delivers from sin'.

It would have been more appropriate to have inserted these words मुण्ड &c., in the sûtra III. 1. 25. S. 2563, instead of making a separate sûtra of them.

All nouns can be converted into roots by adding णिच् under the gaṇa sûtra प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च (churâdi √katra 367). So the nouns मुण्ड &c., would have taken णिच् under the above gaṇa-sûtra also; the specific mention of these few nouns like muṇḍa &c, in this sûtra and some other sûtras by Panini indicates that these will take णिच् even where there is सापेक्ष *i.e.*, where something must be added to complete the sense. Therefore in the case of nouns not specifically mentioned by Pâṇini in any of his sûtras, we cannot add णिच् where there is सापेक्ष। Therefore though from पटुमाचष्टे we have पटयति, we cannot have this form after रमणीयं पटुमाचष्टे। But some of the words मुण्ड &c., will become verbs even where there is सापेक्ष। As मुण्डयति माणवकम् 'he shaves the boy', मिश्रयति अन्नम् 'He mixes the food' श्लक्ष्णयति वस्त्रम् 'he softens the dress'. लवणयति व्यञ्जनम् he salts the condiment'.

The words हलि and कलि have been specifically mentioned by Pâṇini, in order to indicate that they become अ ending before णिच्।

The noun सत्य is specifically mentioned (S. 2563) in order that it may take the augment आपुक्, as सत्यापयति।

While other nouns have been specifically mentioned by Pâṇini, simply by way of amplification.

Thus सत्यं करोति or आचष्टे=सत्यापयति।

Vart:—The words अर्थ, and वेद take the augment आप् before the affix णिच्; as अर्थापयति, वेदापयति. The whole equation is thus shown अर्थ+आपुक्+णिच्+शप्+तिप्=अर्थ+आप्+इ+अति=अर्थापि+अति=अर्थापयति (VII. 3. 86). The final syllable called टि is not elided in this case, *i.e.*, of अर्थाप् the syllable आप् is not elided before णिच्, as it would have been by VI. 4. 155. S. 1786. The reason is that if आप् was to be elided, there would have been no necessity of adding it.

The affix णिच् has the sense of 'unfettering' after the word पाश, of 'seeing' after रूप of 'singing in accompaniment' after वीणा, of 'brushing' after तूल, of 'praising' after श्लोक, of 'leading' after सेना, of 'rubbing' after लोम, of 'taking' after त्वच्, of 'putting on' after वर्म and of 'taking' after वर्ण.

Thus **विपाशयति** 'he loosens the noose'. **रूपयति** 'the sees the form'; **उपवीणयति** 'he sings to the accompaniment of the Vîṇâ'. **अनुतूलयति** "he brushes with the tula brush". Tula is a brush made of the heads of grass. **उपश्लोकयति** 'he praises with verses'. From **सेना** we have **अभिषेणयति** 'he leads the army'. The **स** of **सेना** is changed to **ष** by S. 2270. The Imperfect is **अभ्यषेणयत्।** Here the **स** is changed to **ष** by S. 2276. The Desiderative is **अभिषिषेणयिषति** 'he desires to lead the army'. Here **स** is changed to **ष** by S. 2277.

From **लोम**, weget **अनुलोमयति** 'he rubs the hair'.

The noun **त्वच** is formed from the root **त्वच संवरणे** (Tudâdi 18), with the affix gha। Thus **त्वचयति** 'he takes the skin'.

So also **संवर्मयति** "he fastens with leather."

वर्णयति 'he takes color' from varṇa.

Similarly **चूर्णैरवध्वंसते=अवचूर्णयति।**

By the gaṇa-sûtra under √katra (X. 367), the feminines are converted to masculine and so on (see page 498). Thus **एनीमाचष्टे=एतयति** (**एनी** fem. to **एत** masc.) **दरदमाचष्टे=दारदयति।** The descendant of **दरद** is-**दारदः** by **अण्** under IV. 1. 170 S. 1188. The feminine of **दारदः** is **दरद्** the affix being luk-elided by IV. 1. 177 S. 1196. **ताम्** (**दरदम्** fem.) **आचष्टे=दारदयति** (the fem. **दरद्** becomes masc. **दारदः**).

From **पृथु=प्रथयति** (**पृथु** becomes **प्रथु** by VI 4. 161 S. 1785). The Aorist is **अपिप्रथत्** or **अपप्रथत्।** The **टि** is elided either *after* vṛiddhi has taken effect or prior to it. Thus **पृथु+णिच्+चङ्+त=पृथौ+णिच्+अत=पृथ्+इ+अत** (**टि** elided by S 1786)=**अपिप्रथत्।** When **टि** is elided before vṛiddhi, then the root being **अग्लोपिन्** there is no san-vad-bhâva nor lengthening, and we have **अपप्रथत्।**

From **मृदु** we have **म्रदयति** (S. 1785). Aor. **अमम्रदत्।** So also from **भृशं, भ्रशयति,** Aor. **अबभ्रशत्। कृशं, क्रशयति,** Aor. **अचक्रशत्। दृढ, द्रढयति;** Aor. **अदद्रढत्।**

Similarly **परिवृढयति,** Aor. **पर्यववृढत्।** From **ऊढि,** the Aor. is **औजिढत्।** The word **ऊढि** 'marriage' is formed from the √**वह** with the affix **क्तिन्**; the **ह्** is changed to **ढ** by VIII. 2. 31 S. 324. This change of **ह्** into **ढ,** being ordained by a Tripâdi rule is considered *asiddha* and therefore in reduplication, we donot reduplicate **ढि,** but consider it still to be **ह् ति** and reduplicate this last. Thus we get **औजिढत्।**

But there is another view which declares that for the purposes of reduplication, the changes caused by the Tripâdi rules are to be considered as valid, for the sûtra VIII. 2. 1. S. 12 is not of universal application (See Paribhâsha under VI. 1. 3. S. 2446). According to this Paribhâshâ, we can not get the form **औजिढत्।** But we have already explained under VI. 1. 3 S. 2446, that this Paribhâshâ itself is not of universal application. This Paribhâshâ, therefore not being *nitya* we apply VIII. 2. 1. S. 12 to get the above form.

But others hold this Paribhâshâ to be *nitya* and they reduplicate ढि and so give the form औडिढत् ।

Similarly from the noun ऊढः (वह+क्त), we have the Aorist औजढत् or औडढत् । Thus ऊढ+णिच्+चङ्+त=ऊढ्+0+णिच्+अत=ऊढि+अत । Here in reduplicating, we ought to reduplicate ढि with the ऊ of णिच् added to it. How is ढ then reduplicated in the above forms, *i.e.*, how अ is got in ज and ड of औजढत् and औडढत् This is done by the indication of the sûtra VII. 4. 80 S. 2577. (ओः पुयण्ज्यपरे) where Pâṇini has used the class term पु and the pratyâhâra यण् in the single letter ज instead of प and य. We learn from this indication, that a substitution in the room of a vowel caused by णि does not take place when reduplication is to be done. Therefore we donot elide the final अ of ऊढ before णिच्. The equation therefore is ऊढ+णिच्+अत=ऊडढ+णिच्+अत=ऊडढ्+णिच्+अत=औडढत् । This we have fully discussed in conjugating the √ûna of the Churâdi class (No. 342).

The following verse summarises the nouns that change their ऋ to र ।

पृथुं मृदुं भृशं चैव कृशं च दृढ मेवच ।
परि पूर्वं वृढं चैव षडेतान् रविधौ स्मरेत् ॥

In forming the Denominative verbs of स्व &c., which are monosyllabic nouns, we apply VI. 4. 163 S. 2010 which we repeat for the sake of the context.

२०१०क । प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । १६३ ।

2010A. "A monosyllabic bha stem retains its original form, without undergoing any change before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस् ॥

Thus स्व+णिच्+शप्+तिप्=स्व+णिच्+अति । By retaining its original form, there is not the elision of the final अ of स्व by टेः (VI. 4. 155. S. 1786). Therefore णि produces vriddhi. Thus we get स्वा+णिच्+अति । Then there is the addition of the augment पुक् by VII. 3. 36. S. 2570.

Thus we get स्वापयति 'He makes his own'.

Objection.—Similarly from त्वां or मां आचष्टे we ought to have त्वापयति or मापयति । Here युष्मद् and अस्मद् have been changed to त्वद् and मद् by VII. 2. 98. S. 1373: *i.e.*, the युष्म् and अस्म् (ending with म्) have been replaced by त्व and म, so that we have युष्मद्=त्व+अद् and अस्मद्=म+अद् ॥ But before त्व+अद् or म+अद् be changed to त्वद् or मद् by अ+अ becoming अ by Para-rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191), the sûtra टेः (S. 1786) manifests itself because it is a nitya rule and so the अद् is elided. Thus we get त्व and म left. Then there is the vṛiddhi and पुक् augment. Thus युष्मद्+णिच्+अति=त्व+अद्+णि+अति (VII. 2. 98 S. 1373)=त्व+णि+अति (VI. 4. 155 S. 1786)=त्वा+णि+अति (VII. 2. 115. S. 254)=त्वाप्+णि+अति (VII. 3. 36. S. 2570.)=त्वापि+अति (VII. 3. 84. S. 2168)=त्वापयति । So also मापयति ।

Ans.—The proper forms, however, are त्वादयति and मादयति । Because the Para rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191) being antaraṅga takes effect first, so that त्व+अद् and म+अद् become त्वद् and मद् and then by the application of the present sûtra prakṛityaikâch (S. 2010), the bases *tvad* and *mad* do not lose their टि portion अद्, and thus we get the above forms.

Nor should the mistake be made that the rule of the retention of the original (*i.e.*, VI. 4. 163. S. 2010) has been set aside by Patanjali in his Great commentary.

Note :—In the Mahâbhâshya, Patanjali first settles that the Prakrityaikâch rule is confined to the affixes ishṭha, una and îyas: and then goes on asking: 'what are the examples of Prakṛitibhâva before these affixes ishṭha, una and îyas':

1st *Ans.*—प्रेयान् (प्र+ईयस्), and प्रेष्ठः (प्र+इष्ठ) where the टि (अ of प्र) is not elided (प्र is the substitute of प्रिय by VI. 4. 157 S. 2016). No, these are not the proper examples. The प्र &c., substituted for प्रिय &c., by VI. 4. 157. S. 2016, is asiddha, because of असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22 S. 2183), and S. 2016 is an âbhîya rule: so प्र substitution being asiddha, प्र is considered as if it was प्रिय, *i.e.*, a word of *two* syllables, and so S. 2010 cannot apply to प्र. So there is neither Prakritibhâva here, nor the elision of टि portion in प्र+इष्ठ।

2nd *Ans.*—Let then the proper examples be श्रेयान् and श्रेष्ठः which are formed by प्रशस्य+ईयस्, and प्रशस्य+इष्ठ, and where the word प्रशस्य is replaced by श्र by V. 3. 60 S. 2009. The श्र substitution is by a rule outside the âbhîya class and is therefore not asiddha. Hence the present sûtra applies to it, and there is Prakritibhâva, and the अ of श्र is not elided before these affixes.

No, this also is not a valid example. The अ of श्र will not be elided because of the fact of its so uttered as a monosyllable in S. 2009.

3rd *Ans.*—The proper examples, therefore, are स्रजिष्ठः, स्रजीयान् from स्रग्विन् । Here विन् is elided by V. 3. 65. S. 2020; and so स्रज् becomes monosyllabic. Here the final अज् is not elided, but the word retains its original form.

So much for Patanjali. Even with regards to स्रजिष्ठः several objections are raised to be set aside ultimately. Patanjali, therefore, has not really over ruled this Prakrityaikâch sûtra; but has only shown that the forms,

म्रेहुः, म्रेहुः &c., can be derived otherwise than by this rule. The necessity of this sûtra manifests itself in evolving the form स्वापयति।

Similarly from युवां and आवां we have युष्मयति and अस्मयति; and from the plural युष्मान् and अस्मान् आचष्टे also the same forms. The substitutes युव and आव of the Dual do not come in the Denominative.

Similarly from श्वानमाचष्टे we have शावयति। Here the final अन् of श्वन् is elided by VI. 4. 144. S. 679. There is no Prakṛiti-bhâva and अन् is not retained. Because the rule of Prakṛitibhâva supersedes only the sûtra टेः (VI. 4. 155 S. 1786) and not the preceding sûtra नस्तद्धिते (VI. 4. 144 S. 679): on the maxim येन नाप्राप्ति &c, *i.e.*, "a rule which is given (in reference to a particular case or particular cases, to which, or to all of which,) another (rule) cannot but apply, (or in other words, which all fall already under some other rule), supersedes the latter."

Or by the maxim "A rule, may it enjoin or forbid (anything) either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule."

In other words, under the first maxim, wherever there is an occasion to apply the rule prakṛityaikâch, there also applies the टेः (S. 1786) but not नस्तद्धिते (S. 679). Thus in अग्वन्+यङ the वन् is not elided by टेः (S. 1786) nor by S. 679.

In श्वन्+णिच्+अति, there is vocalisation of व into उ by VI. 4. 133 S. 362 because the stem is *bha*. The vocalisation takes place even after the elision of अन् of श्वन्, as the zero is considered sthânivat: or because the elision is considered asiddha and so the श्व is व् ending for the purposes of of vocalisation. Thus we have शु+णिच्+अति=शो+णि+अति=शावयति।

According to others in श्वन्+णिच्+अति the rule VI. 4. 144. S. 679 does not apply: for that rule is primarily for Taddhita affixes; and it is by atideśa or analogy that it is applied to णिच् by the Gaṇa sûtra प्रातिपदिकाद् &c. (Churâdi √katra No. 367). As the rule नस्तद्धिते (S. 679) never applies to इष्ठन् affix it does not apply to णिच् also. For the forms अशिष्ठः &c. are derived by टेः (S 1786) and not by नस्तद्धिते (S. 679): because टेः (VI. 4. 155) is subseqnent in the Ashṭâdhyayî order to नस्तद्धिते (VI. 4. 144). According to them the form is शुनयति। Here by ishṭhavad-bhâva there is vocalisation of व into उ by VI. 4. 133. S. 362. Thus शुन्+णिच्+अति। Now there is Prakriti-vad-bhâva, because the word is monosyllabic, and so there is no उन् elision.

Similarly विद्वांसमाचष्टे=विद्वयति। Some say there is no samprasâraṇa here because of the maxim "when an operation which is taught in the aṅgâdhikâra (VI. 4. to VII. 4) has taken place and another operation of the angâdhikâra is subsequently applicable, this latter operation is not allowed to take place."

While others would have vocalisation, vṛiddhi and आव् ; and they form विदावयति (विद्व + णिच् + अति = विदु + णिच् + अति = विदौ + इ + अति = विदावि + अति = विदावे + अति).

While others hold that the proper form is विदयति । They say that the samprasâraṇa being a nitya rule takes effect prior to the टि elision. Then there is para-rupa, as it is an antaraṅga operatiôn. Then there is टि elision. Their equation is this:—

विद्वस् + णिच् + अति = विदु अस् + णिच् + अति = विदुस् + णिच् + अति = विद् + णिच् + अति = विदि + अति = विदे + अति = विदयति ।

Similarly उदञ्चमाचष्टे = उदीचयति । Here the upasarga उद् is separated from the verb अच्, and the affix णिच् is added to this अच् । Then by Prakrityaikâch (S. 2010) the टि-portion is not elided. Thus अच् + णिच् + अति । Then by VI. 4. 139 S. 420, the अ of अच् is changed to ई । The nasal of अञ्च् is elided by VI. 4. 24. S. 415 before the affix क्वि । Thus ईचि + अति = ईचे + अति = ईचयति ।

The Aorist is उदैचिचत् । Thus ईचि + चङ् + त = ईचिचि + चङ् + त (By I. 1. 59. S. 2243 the इ of णिच् is not elided till reduplication is not finished. After reduplication, it is elided by VI. 4. 51 S. 2313) = ईचिचत or with अ and vṛiddhi ऐचिचत् ।

Similarly from the noun प्रत्यञ्च् we have Pre. प्रतीचयति । Thus प्रति + अच् + णिच् + अति = प्रति + च् + णिच् + अति (the अ is elided by VI. 4. 138 S. 416) = प्रती + च् + णिच् + अति (the इ of प्रति is lengthened by VI. 3. 138. S. 417) = प्रतीचि + अति = प्रयीचयति ।

The Aorist is प्रत्यचिचत् । It is thus formed, प्रति + अच् + णिच् + चङ् + त = प्रति + च् + इ + अत (the अ of the root is elided by VI. 4. 138. S. 416) = प्रति + चि + अत = प्रति + चिचि + अत = प्रति + अट् + चिचत = प्रत्यचिचत् । Here the Aorist augment is अट् and not आट् ।

If we apply the option of śâkalya, as given in VI. 1. 127. S. 91, there will be no sandhi, but prakṛitibhâva. As प्रति अचिचत् ।

Similarly सम्यञ्चमाचष्टे = समीचयति । The aorist is either सम्यचिचत् or समि अचिचत् just like प्रत्यञ्च् । समि is the substitute of सम् by VI. 3. 93. S. 421.

From तिर्यञ्चमाचष्टे = तिरयति । Here तिरस् is not an upasarga, nor similar in form to any upasarga. Therefore it is not separated from the root. So the word is not monosyllabic, and hence prakṛîtyaikâch does not apply. Therefore there is the elision of the टि—portion by VI. 4. 155 S. 1786. Thus तिरि + अच् + णिच् + अति = तिरि + 0 + णिच् + अति । Now तिरस् was replaced by तिरि by VI. 3. 94 S. 423 only then, when the अ of अच् was not elided. But now as the whole root अच् has been elided including the अ, should not the original word तिरस् reappear? No: तिरस् is still replaced by तिरि because the elision of अच् is Bahiraṅga and so asiddha as regards तिरि substitution. Therefore we have तिरि + णिच् + अति = तिरै + इ + अति = तिरायि + अति = तिराये + अति = तिराययति।

In तिरि + ० + णिच् + अति, should not the final इ of तिरि be elided by टेः (S. 1786); or in तिराय् + णिच् + अति why is not the टि portion आय् elided by S. 1786 ? It is not elided because the first टि elision (of अच्) is not considered as asiddha under the âbhîya rule (See S 2183), hence the इ of रि is not penultimate; nor is आय् penultimate, before णिच्, because the elided अच् is considered as still existent. This is on the analogy of चिणो लुक्।

Note :—Thus चिणो लुक् (VI. 4. 104, S. 2329) declares that there is elision of त after चिण्। Thus अपाचि is the 3rd Per. Sing. Aorist of पच्; the conjugational affix त is elided. But in forming the comparative or superlative of अपाचि with तर or तम we do not again elide the त of these affixes, but get अपाचितराम्। अपाचितमाम्। Similarly once having elided a टि portion, we do not again elide any टि।

Or we may rely on the maxim अङ्गवृत्ते &c., "when an operation which is taught in the aṅgâdhikâra (VI. 4 to VII. 4) has taken place, and another operation of the aṅgâdhikâra is subsequently applicable this latter operation is not allowed to take place."

In forming the Aorist with चङ्, there is not the shortening of the penultimate by VII. 4 1. S. 2314 as the root is ag-lopin. Thus तिरि + अच् + णिच् + चङ् + त = तिरि + ० + इ + अत् = तिरै + इ + अत् = तिराय + अत = अतितिरायत्।

The word सध्र्यञ्च् 'a comrade' is formed by सह + अञ्च्, the सह is replaced by सध्रि under VI. 3. 95. S. 422. From the noun सध्र्यञ्च् we have सध्र्यञ्चमाचष्टे = सध्राययति (सध्रि + अच् + णिच् + अति = सध्रि + ० + णिच् + अति = सध्रै + इ + अति). The Aorist is similarly अससध्रायत्।

From विषु अञ्चति we have विष्वक् (that which moves in the sky.) That which moves विष्वक्, is called विष्वद्र्यञ्च् 'all-pervading.' (See VI 3. 92. S. 418). From this noun we have, Pre. विष्वद्राययति। The Aorist is अविविष्वद्रायत्।

Similarly from the noun देवद्र्यञ्च् we have Pre. देवद्राययति। Aor. अदिदेवद्रायत्। See VI. 3, 92. S. 418.

Similarly from अदद्र्यञ्च् (VIII. 2. 80. S. 419) we have Pre. अदद्राययति। Aor. अददद्रायत्। (which with अट् becomes आद &c.).

From अदमुयञ्च् (another form of adadrañch) we have Pre. अदमुआययति। Aor. with the augment आददमुआयत्।

From अमुमुयञ्च् (the third form of adadrañch) we have Pre अमुमुआययति। Aor. आमुमुआययत्।

From the noun भू 'the earth,' we have Pre. भावयति। Aor. अबीभवत्।

From भ्रू 'brow', we get Pre. भ्रावयति। Aor. अबुभ्रवत्।

From श्री 'fortune. Pre. श्राययति। Aor. अशिश्रयत्।

From गो 'cow'. Pre. गावयति। Aor. अजूगवत्।

From रै 'wealth'. Pre. राययति। Aor. अरीरयत्।

From नौ 'boat'. Pre. नावयति । Aor. अनूनवत् ।

From स्वश्वः 'a beautiful horse, or he who possesses a beautiful horse.' Pre. स्वश्वयति । Aor. स्वाशश्वत् ।

By the *vártika* given under IV. 2. 102 S. 1324, there is elision of the टि portion of the stem of an Indeclinable word, when it gets the designation of bha. Therefore in forming denominative verbs from Indeclinables, there is elision of टि caused by that *vártika*. Thus स्वर् आचष्टे = स्वयति । The Aorist will be असस्वत् or असिस्वत् ।

Note:—The Mâdhaviya gives the forms Pre. स्वरयति । Aorist असिस्वरत् or असस्वरत् ।

Similarly, from बहुत्वं आचष्टे = भावयति or according to some बहयति । The बहु is replaced by भू by VI. 4 158 S. 2017.

Similarly from स्रग्विन् we have स्रजयति । The विन् is elided by V. 3. 65 S. 2020. Aorist is असस्रजत् ।

In स्रज् + णिच् + अति, the vṛiddhi required by VII. 2. 116 S. 2282 does not take place because of the maxim अङ्गवृत्ते पुनर्वृत्तौ &c., or because of the maxim संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वम्, *i.e* "A rule is not universally valid, when that which is taught in it is denoted by a technical term."

Because the sûtra VII. 2. 116 S. 2282 uses the technical term vṛiddhi which is current in that sûtra from Ashtâdhyâyi VII. 2. 114 S. 2473.

From श्रीमत् (m. श्रीमन्तं आचष्टे or f. श्रीमतीं आचष्टे) we have Pre. श्रययति, Aor. अशिश्रयत् । Here मतुप् is elided by V. 3. 65 S. 2020.

From पयस्विनीम् आचष्टे, we have Pre. पयसयति । Here विन् is elided by V. 3. 65 S. 2020. After this there is no elision of टि of पयस् + णिच् + अति because the above rule (S 2020) ordaining लुक् of विन् is an apavâda to the rule of the elision of टि The Aorist is अप पयसत् ।

Note:—From गोमन्तं, we have *Pre.* गवयति, Aor. अजूगवत् । Compare the three Aorists of स्रग्विन्, पयस्विन् and गोमत् with the Aorist from the nouns गो, स्रज् and पयस् ।

From गो, the Aorist is अजूगवत् ।
,, गोमत्, ,, ,, अजुगवत् ।
,, स्रज्, ,, ,, असिस्रजत् ।
,, स्रग्विन्, ,, ,, असस्रजत् ।
,, पयस्, ,, ,, अपपयत् ।
,, पयस्विन् ,, ,, अपपयसत् ।

The Pre. of पयस् moreover is पययति, while that of पयस्विन् is पयसयति ।

By VI. 4. 156 S. 2015, the words स्थूल, दूर, युव, ह्रस्व, क्षिप्र and क्षुद्र lose their ल, र, व &c., before इष्ठ । Therefore from स्थूल we have स्थूल + णिच् + अति = स्थू + णिच् + अति = स्थो + णिच् + अति (the guṇa is by VI. 4. 156 S. 2015) = स्थवयति ।

Similarly from दूरम्, we have Pre. दवयति। The Aorists are अदुदवत् and अदूदवत् respectively. How do you explain then दूरयति in the following नीवारव्यतिकरमरिचिभि दूरयत्यवनते विवस्वति (author of सुधाकर). It is from दूरं + अतति or दूरं + अयते The meaning is दूरातं कुर्वति। It is locative singular of दूरयत्। That is, we form the upapada compound दूरं + अतति or अयति + क्विप् = दूरात् 'The long-goer'. From this *noun* दूरात् we get with णिच्, the 3rd Per. S. दूरयति; or the Locative Sing. of शतृ, दूरयत् *i,e.*, दूरयति।

From युव, we have Pre. यवयति or कनयति। युव is replaced optionally by कन् by S. 2019. The Aorist will be अयूयवत् or अचीकनत्।

By V. 3. 63 S. 2014, the word अन्तिक is replaced by नेद, and बाढ by साध before the affix इष्ठ। Therefore from अन्तिक, we have Pre. नेदयति, Aor. अनिनेदत्। From बाढ, Pre. साधयति, Aor. अससाधत्।

From प्रशस्य we have Pre. प्रशस्ययति; Aor. प्राशशस्यत्। Here प्रशस्य is not replaced by श्र, though before the affix इष्ठ, it is always replaced by श्र or ज्य (V. 3. 60 and 61 S. 2009 and 2011). The substitutions do not take place because we separate the upasarga प्र from शस्य and the affix णिच् is added to शस्य and not to प्रशस्य and there is no rule by which शस्य can be replaced by श्र or ज्य।

By V. 3. 62 S. 2013, ज्य replaces वृद्ध। Therefore the denominative verb of वृद्ध is ज्यापयति।

The word वृद्ध is also replaced by वर्ष by VI. 4. 157 S. 2016. Therefore there is another form *i.e.*, वर्षयति। The Aorist of वृद्ध will be अजिज्यपत् or अववर्षत्।

By VI. 4. 157 S. 2016, प्रिय is replaced by प्र, स्थिर by स्थ, स्फिर by स्फ, उरु by वर्, बहुल by बंहि, गुरु by गर्, वृद्ध by वर्ष, तृप्र (grief) by त्रप्, दीर्घ by द्राघ and वृन्दारक by वृन्द। Therefore.

From प्रियम्, Pre. प्रापयति (प्रियतति Kshiraswâmi)। Aor. अपिप्रपत्।

From स्थिरम्, Pre. स्थापयति (स्थयति Maitreya स्थिरयति Kaumâra)। Aor. अतिस्थपत्।

From स्फिरम्, Pre. स्फापयति। Aor. अपिस्फरत्।

From उरु, Pre. वरयति or वारयति। Aor. अवीवरत्।

From बहुलं Pre. बंहयति। Aor. अबबंहत्।

From गुरु, Pre. गरयति। Aor. अजीगरत्।

From तृप्र, Pre. त्रापयति (According to Mâdhava तृपयति)। Aor. अतित्रपत्।

From दीर्घ, Pre. द्राघयति। Aor. अदद्राघत्।

From वृन्दारक, Pre. वृन्दयति। Aor. अववृन्दत्।

Here ends the conjugation of Denominatives.

——:0:——

अथ तिङन्तकण्ड्वादि प्रकरणम् ।

—:o:—

CHAPTER XVI.

KANDVADI ROOTS.

२६७८ । कण्ड्वादिभ्यो यक् । ३ । १ । २७ ।

एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक्स्यात्स्वार्थे । 'धातुभ्यः' किम् । प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् । द्विधा हि कण्ड्वादयः, धातवः प्रातिपदिकानि च । 'कण्डूञ् गात्रविघर्षणे' । कण्डूयति–कण्डूयते । 'मन्तु अपराधे' । रोष इत्येके । मन्तूयति चन्द्रस्तु ञितमाह । मन्तूयते । 'वल्गु पूजामाधुर्ययोः' । वल्गूयति । 'असु उपतापे' । असु' 'असूञ्' इत्येके । अस्यति । असूयति–असूयते । 'लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च' । दीप्तावित्येके । लेटयति । लेटिता । लोटयति । लोटिता । लेला दीप्तौ । 'इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायाम्' । इरस्यति । इरज्यति । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । ईर्यति–ईर्यते । 'उषस् प्रभातीभावे' । 'वेद धौर्त्ये स्वप्ने च' । मेधा आशुग्रहणे' मेधायति । 'कुषुभ क्षेपे' । कुषुभ्यति । 'मगध परिवेष्टने' । नीच दास्य' इत्यन्ये । 'तन्तस् पम्पस् दुःखे' । 'सुख दुःख तत्क्रियायाम्' । सुख्यति । दुःख्यति । सुखं दुःखं चानुभवतीत्यर्थः । 'सपर पूजायाम्' । 'अरर आराकर्मणि' । 'भिषज् चिकित्सायाम्' । 'भिष्णज् उपसेवायाम्' । 'इषुध शरधारणे' । 'चरण वरण गतौ' । 'चुरण चौर्ये' तुरण त्वरायाम्' । 'भुरण धारणपोषणयोः' । 'गद्गद वाक्स्खलने' एला केला खेला विलासे' । 'इल इत्यन्ये' 'लेखा स्खलने च' । अदन्तोऽयमित्यन्ये । लेखयति । 'लिट अल्पकुत्सनयोः' । लिटयति 'लाट जीवने' । 'हृणीङ् रोषणे लज्जायां च' । 'महीङ् पूजायाम्' । महीयते पूजां लभत इत्यर्थः । रेखा श्लाघासादनयोः' । 'द्रवस् परितापपरिचरणयोः । 'तिरस् अन्तर्धौ' । 'अगद नीरोगत्वे' । 'उरस् बलार्थः' । उरस्यति । बलवान्भवतीत्यर्थः । 'तरण गतौ' । 'पयस् प्रसृतौ' । 'संभूयस् प्रभूतभावे' । 'अम्बर संवर संभरणे' । आकृतिगणोऽयम् ।

इति तिङन्तकण्ड्वादिप्रकरणम् ।

2678. The affix यक् is always employed after the roots कण्डू 'to itch', &c.

Thus, कण्डूयति or कण्डूयते 'he itches or scratches'. The words कण्डू &c. are both roots and nouns, and are placed, therefore, in a separate list by themselves and are not included in the general list either of verbs or of Denominatives. The affix applies to these words as *roots* and not as nouns.

Note :—The anuvṛitti of धातोः is current from III. 1, 22. The anuvṛitti of वा 'optionally' however, is not current. Hence the word 'always' used above. Otherwise the form would have been कण्डवयति also.

2. √mantu, 'to offend'. Some say it means 'to be angry,' 'to be jealous'. Pre. मन्तूयति । But Chandra makes this root ञित्, and so we have Atmanepada also. As मन्तूयते ।

3. √valgu, (1) 'to praise or honor', (2) 'to be handsome mild or gentle. Pre. वल्गूयति ।

4. √asu, 'to envy, to be jealous, to grumble, to detract from', some read it as 5, √asû, √asûñ.

Note :—Mâdhava reads √asu √manas etau upatâpe, and gives the examples असूयति, Noun असूयुः । He says that Vardhamâna, Haradatta and the author of Gaṇaratna Mahodadhi read this root as √as ending in ञ and they say that some read it as *asuñ*; according to them the examples are Pre. अस्यति from √अस, असूयति and असूयते from √asuñ.

6. √leṭ, 7. √loṭ, 'to deceive; 2. to be first; 3. to sleep.' Some say these roots mean to shine also.

Thus Pre. लेट्यति । I. Fut. लेटिता (the य is elided by VI. 4. 49 S. 2631) The equation लेट्+य+इट्+ता=लेट्+य्+इट्+ता. (The अ is elided by VI. 4. 48 S. 2308)=लेट्+0+इ+ता=लेटिता. So also लोट्यति and लोटिता ।

8. √lelâ, 'to shine', as in वार्तीभुतो लेलायन्त्यः, यदावीतार्तिंहस्ताय ।

9. √iras, 10. √iraj, 11. √irañ, 'to envy'. Thus Pre. इरस्यति 'he behaves insolently' इरज्यति. But √irañ forms its Pre. ईर्यति or ईर्यते by VIII. 2. 77 S 354, ईर्यति means 'he completes the journey'.

12. √ushas, 'to dawn,' as उषस्यति रात्रिः 'the night ends in the dawn'.

13. √veda, 'to cheat, 2. to sleep,' Pre. वेद्यति ।

14. √medhâ, 'to aprehend quickly,' Pre. मेधायति; (Mâdhava says मेध्यति).

15. √kushuva, 'to throw, 2. to abuse, 3. to despise,' Pre. कुषुभ्यति ।

16. √magadha, 'to surround'. Some say it also means 'to serve. to be a slave, to attend upon as a bard, waiter &c.' Pre. मगध्यति ।

17. √tantas, 18. √pampas, 'to grieve,' 'to be sorrowful.' Pre. तन्तस्यति । पम्पस्यति ।

19. √sukha, 'to be happy,' 20. √dûhkha 'to be sorrowful.' Pre. सुख्यति 'he feels happy'; दुःख्यति 'he feels sorrow'. These roots are in the churâdi class also (383 and 384). The forms given there are सुखयति and दुःखयति ।

21. √sapara, 'to honor, to worship.' Pre. सपर्यति । According to Gaṇa ratna Mahodadhi, the root ends in अ. Noun. सपर्या.

22. √arara, 'to work with the awl.' Pre. अरर्यति । The word आरा means pratod *i.e.*, 'a goad, a long whip, a pricking instrument.' The action connected with it is called आराकर्म ।

23. √bhishaj, 'to doctor.' Pre. भिषज्यति or भिषज्यते ।

24. √bhishnaj, 'to serve, worship, honor, to practise, follow', Pre. भिष्णज्यति ।

25. √ishudha, 'to contain arrows; implore, request, ask, to desire oblations', Pre. इषुध्यति ।

26. √charaṇa, 27. √varaṇa, 'to go.' Pre. **चरण्यति । वरण्यति ।**

28. √churâṇa, 'to steal'. Pre. **चुरण्यति ।**

29. √turaṇa, 'to be swift, to make haste'. Pre. **तुरण्यति ।**

30. √bhuraṇa, 'to hold. to support, to maintain'. Pre. **भुरण्यति ।**

31. √gadgada, 'to falter in speech', Pre. **गद्गद्यति ।**

32. √elâ, 33. √kelâ, 34. √khelâ, 'to be merry or frolic some.' Pre. **एलायति । केलायति । खेलायति ।** Some read, 35. √ilâ instead of √elâ : as **इलायति ।**

36. √lekhâ 'to sport or dally wantonly,' to totter, waver'. Pre. **लेखायति ।** Some read it as √lekha ending in short **अ ।** The conjugation then is **लेख्यति ।** The **अ** is elided by **अतो लोपः** (VI. 4. 48, S. 2308).

37. √liṭa 'to be small', 'to abuse, revile, censure'. Pre. **लिट्यति ।**

38. √lâṭa, 'to live'. Pre **लाट्यति ।**

39. √hṛiṇîṅ, 'to be angry', 'to feel ashamed'. Pre. **हृणीयते ।**

40. √mahîṅ, 'to be honored.' Pre. **महीयते.** 'He gets honor'. As **प्रेत्य स्वर्गे महीयते** (Râmâyana) 'after death. he is highly respected in Heaven.'

41. √rekhâ, 'to praise, flatter'; 2. to obtain, (3. to vex, annoy, exasperate). Pre. **रेखायति** 'he feels flattered,' or, 'he flatters another.' The word **आसादन** means 'obtaining, attaining', or 'causing to obtain &c.'

42. √dravas, 'to trouble or afflict oneself', 2. 'to serve or wait upon a person.' Pre. **द्रवस्यति ।**

43. √tiras. 'to disappear.' Pre. **तिरस्यति ।**

44. √agada, 'to be free from disease'. Pre. **अगद्यति** 'he has good health.'

45. √uras, 'to be strong'. Pre. **उरस्यति** 'he becomes strong'.

46. √taraṇa 'to go'. Pre. **तरण्यति ।**

47. √payas, 'to flow'. Prasṛiti is a measure; *i.e.*, a handful considered as a measure equal to two palas. Pre. **पयस्यति ।**

48. √sambhûyas, 'to be abundant'. Pre. **संभूयस्यति ।** Aor. **असंभूयसीत् ।** Here the augment **अट्** is added before **संम्** which is not separated.

49. √ambara, 50 √samvara 'to bring together'. Pre. **अंबरयति । संवरयति ।**

This is an Akritigaṇa.

Here ends the Kaṇdvâdi class.

——:0:——

अथ तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

CHAPTER XVII.

ROSARY OF AFFIXES

कण्डूयतेः सन् । 'सन्यङोः' (२३९५) इति प्रथमस्यैकाचो द्वित्वे प्राप्ते । '* कण्ड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यम् *' । कण्डूयियिषति । क्यजन्तात्सन् । '* यथेष्टं नामधातुषु *' । आद्यानां त्रयाणामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः । अजादेस्त्वाद्यन्तरस्य । पुपुत्रीयिषति-पुतित्रीयिषति-पुत्रीयियिषति । अशिश्वीयिषति-अश्वीयियिषति । नदराणां संयुक्तानामचः परस्यैव द्वित्वनिषेधः । इन्द्रीयतेः सन् । द्रीशब्दयिशब्दयोरन्यतरस्य द्वित्वम् । इन्दिद्रीयिषति-इन्द्रीयियिषति । चिचन्द्रीयिषति-चन्दिद्रीयिषति-चन्द्रीयियिषति । प्रियमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं वेच्छति । पिप्रापयिषति-प्रापिपयिषति-प्रापयियिषति । उरुं विवारयिषति-वारिरयिषति-वारयियिषति । बाढं विसाधयिषतीत्यादिरूपत्रयम् । षत्वं तु नास्ति । 'यङ्सन्ण्यन्तात्सन् । बोभूयिषयिषति । यङ्लुक्सन्ण्यन्तात्सन् । बोभूययिषतीत्यादि ।

इति तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

The denominative verbs कण्डूय &c., may take the further affix सन्. Thus कण्डूय+सन्. Now by VI. 1. 9 S. 2395 there would have been reduplication of the first syllable क. But the following *vârtika* ordains the reduplication of the third syllable.

Vârt :—The third syllable of the verbs कण्डूय &c., is to be reduplicated. Thus कण्डूय+इट्+सन्=कण्डूयिय=कण्डूयियिषति ; so also असूयियिषति &c.

Similarly from the denominative roots ending in क्यच्, we may form further desideratives with सन् । Thus पुत्रीय+सन्. The reduplication here may be of any syllable we like, according to the following *vârtika* :—

Vârt :—Others say, any syllable of a नामधातु (verbs derived from nouns) may be reduplicated. Thus from the noun पुत्र is derived the root पुत्रीय, the desiderative root of which is पुत्रीयिष, which requires reduplication. Here any syllable may be reduplicated ; as. 1. पुपुत्रीयिषति, 2. पुतित्रीयिषति, 3. पुत्रीयियिषति, (4. पुत्रीयियिषति । Or there may be double and treble reduplication simultaneously as, पुपुतित्रीयियिषति ॥

If a root begins with a vowel, then the reduplication is of any syllable other than the vowel. Thus अश्वीयियिषति or अशिश्वीयिषति ।

By VI. 1. 3 S. 2446, there is prohibition of reduplication of a conjunct letter, beginning with न, द or र only then when it is preceded by a vowel. Therefore in forming the desiderative from the √इन्द्रय+इ+सन्, the न् is not to be reduplicated, but the portion द्रि or यि may be reduplicated. The न् is not reduplicated because it immediately follows the vowel ; while the द्रि is reduplicated, as the said prohibition does not apply to it because it does not immediately follow the vowel. Thus इन्दिद्रीयिषति or इन्द्रीदिधिषति ।

Similarly from the √चन्द्रिय + स + सन् we have three forms, *viz*:—चिचन्द्रीयिषति, or चन्दिद्रीयिषति or चन्द्रीयियिषति ।

Similarly from the noun प्रिय we form denominative with णिच् before which प्रिय is replaced by प्र (VI. 4. 157 S. 2016) and from this denominative root we can form the desiderative root also and thus the following three forms are obtained:—

पिप्रापयिषति, or प्रापिपयिषति or प्रापयियिषति । (प्र + णिच् + स + सन्). Similarly from उरु the following three forms are obtained:—विवारयिषति, or वारिरयिषति or वारयियिषति । उरु is replaced by वर (VI. 4. 157 S. 2016).

From बाढं we have the following forms:—सिसाधयिषति, or साधिधयिषति or साधयियिषति । बाढ is replaced by साध by V. 3. 63 S. 2014.

In the first form, the second स is not changed to ष because that स is changed to ष which is a substitute, that is, in the case of those roots only which are read in the Dhâtupâtha with a ष and where this ष is replaced by स. Though साध is also a substitute and the स of साध may be called a substitute स, because it is a member of a substitute, yet it is not a substitute स in the above sense.

We may form a quaternary derivative even. Thus from the root भू we may form the Intensive root बोभूय. From this, a Desiderative root बोभूयिष, from this again a causative root बोभूयिषि, from this again a Desiderative root बोभूयिषयिष । Thus बोभूयिषयिषति ।

Similarly from भू we may have the Intensive root बोभूय, from this the causative root बोभूयि, from this the Desiderative root बोभूययिष, from this again a causative root बोभूययिषि as in बोभूययिषयति &c.

Here ends the rosary of affixes.

—— o ——

CHAPTER XVIII.

अथ तिङन्तात्मनेपद प्रकरणम् ।

——:o:——

THE RULES OF ATMANEPADA.

२६७९ । क । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ ।

आस्ते । शेते ।

2679A. After a root which has an indicatory anudâtta vowel or an indicatory ṅ in the Dhâtupatha, the affixes are those of the Atmanepada.

The word âtmanepada governs all the subsequent sûtras upto I. 3. 77 inclusive. Thus the root आस has the final स of स as anudâtta. Therefore it is conjugated in the âtmanepada. Similarly √शीङ् has an indicatory ङ and therefore it is also conjugated in the âtmanepada.

२६७९ । भावकर्मणोः । १ । ३ । १३ ।

बभूवे । अनुबभूवे ।

2679. An âtmanepada affix is the substitute of the affix ल (III. 4. 69) when it denotes the action of the verb or the object of the verb.

Thus बभूवे । अनुबभूवे ।

Note:—Sûtra III. 4. 69 declares the "letter ल (लट्, लिट् &c.,) is placed after transitive verbs in denoting the object also as well as the agent; and after intransitives in marking the condition (*i.e.*, the action itself which the verb imports) also as well as the agent." The Parasmaipada and Atmanepada affixes would have come, therefore, generally after all these verbs. The present sûtra restricts Atmanepada affixes to bhâva and karma verbs.

This is clear. Impersonal verbs and passive verbs as a rule are conjugated in the âtmanepada and take the terminations of that pada. These originally were verbs expressive of states rather than of actions. As of भाव we have ग्लायते भवता 'you dislike' (lit, 'it is disliked by you') सुप्यते भवता 'you sleep.' Similarly passive verbs as क्रियते कटः 'the mat is made'; ह्रियते भारः 'the load is carried.'

All verbs in Sanskrit may have three voices *viz.*, active, passive, and middle or impersonal; active voice is generally parasmaipada. The reflexive verbs known as कर्मकर्तरि are also âtmanepadi. Thus लूयते केदारः स्वयमेव 'the wood cuts of itself.' See sûtra 78.

२६८० । कर्तरि कर्मव्यतिहारे । १ । ३ । १४ ।

क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः । 'श्नसोरल्लोपः' (२४६८) । व्यतिस्ते । व्यतिषाते । व्यतिषते । 'तासस्त्योः–' (२१९१) इति सलोपः । व्यतिसे । 'धि च' (२२४८) । व्यतिध्वे । 'ह एति' (२२५०) । व्यतिहे । व्यत्यसै । व्यतिषीत । व्यत्यास्त । व्यतिराते । व्यतिराते । व्यतिराते । व्यतिभाते । व्यतिभाते । व्यतिभाते । व्यतिबभे ।

2680. In denoting the agent, when reciprocity of action is to be expressed, the affixes of the Atmanepada are employed.

Note:—The active or कर्तृवाच्य verbs when denoting reciprocal action are âtmanepadi. As, व्यतिपचन्ते, 'they cook for each other.'

व्यतिलुनीते 'he performs cutting of wood which was the appropriate office of another.'

Note:—The words "reciprocity or interchange of action" of this sûtra govern and are understood in the two following sûtras also.

Note :—The word karma in the sûtra means action and not the technical 'karma' meaning 'object' and the word vyatihâra means reciprocity or interchange.

When an action, such as cutting, which was appropriate to one person as a śûdra, is performed by another, as by a Brâhmana whose duty it was not, that is called 'interchange of action.'

When such interchange is not meant Parasmaipada is used. As लुनन्ति 'they cut.' The word kartari here is used for the sake of the subsequent aphorism 78, which see.

By VI. 4. 111 S. 2469, the अ of अस् is elided. Thus Sing. व्यतिस्ते । Dual. व्यतिषाते । Pl. व्यतिषते ।

Before 2nd P. S-g से, the स of the √अस् is elided. Thus व्यतिसे । व्यतिषाथे ।

Before the Pl. affix ध्वे, the स is also elided by VIII. 2. 25 S. 2249, as व्यतिध्वे ।

In the 1st. person, the स is replaced by ह by VII. 4. 52 S. 2250. As व्यतिहे ।

Thus the full conjugation of the root व्यति+अस् is—

	1st Person.		2nd Person.		3rd Person.
Sing.	व्यतिहे,	...	व्यतिसे,	...	व्यतिस्ते ।
Dual	व्यतिस्वहे.	...	व्यतिषाथे,	...	व्यतिषाते ।
Pl.	व्यतिस्महे.	...	व्यतिध्वे,	...	व्यतिषते ।

The Imperative 1st P. Sing. is व्यत्यसै । The Imperfect 3rd P. Sing. is व्यत्यास्त । The Aorist is व्यतिषीत ।

From the √रा (II. 48), we have व्यतिरा । It is conjugated 3rd Per. S. व्यतिराते; Dual व्यतिराते । Pl. व्यतिराते ।

Similarly from √भा (II. 42), we have 3rd Pers. Sing. व्यतिभाते, Dual व्यतिभाते, Pl. व्यतिभाते, Per. व्यतिबभे ।

The following sûtra makes an exception, with regard to the roots meaning 'to go,' and 'to kill.'

२६८१ । न गतिहिंसार्थेभ्यः । १ । ३ । १५ ।

व्यतिगच्छन्ति । व्यतिघ्नन्ति । '* प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानम् *' । हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः । व्यतिहसन्ति । व्यतिजल्पन्ति । '* हरतेरप्रतिषेधः *' । संप्रहरन्ते राजानः ।

2681. After verbs having the sense of 'motion,' or 'injury,' when expressing interchange of action, the Atmanepada affixes are not used.

This aphorism prohibits Atmanepada affixes in certain cases, where by force of the last sûtra, Atmanepada affixes would have been obtained. As व्यतिगच्छन्ति 'they go against each other,' व्यतिहिंसन्ति 'they injnre each other.' व्यतिघ्नन्ति 'they fight together.'

The word 'not' of this sûtra is understood in the subsequent sûtra.

Vart:—This prohibition extends to the verbs हस् 'to laugh,' and the rest. As व्यतिहसन्ति, व्यतिजल्पन्ति, व्यतिपठन्ति। The हसादि are those roots which are like the verb to laugh, namely those which express sound.

Vart:—Prohibition must be made of the verb हरति 'he injures,' as संप्रहरन्ते राजानः ॥

२६८२ । इतरेतरान्योन्योपपदाच्च । १ । ३ । १६ ।

'* परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यम् *' । इतरेतरस्यान्योऽन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति ।

2682. And after the verbs which take the words itaretara 'each other,' and anyonya 'one another,' as upapada (or dependant-qualifying words), the affixes of Atmanepada are not used, though reciprocity of action be denoted.

Thus इतरेतरस्य व्यति लुनन्ति 'they cut each other' अन्योन्यस्य व्यतिलुनन्ति 'they cut one another.'

Vart:—This rule must also be applied when the word परस्पर is in composition with the verb, as an upapada. As परस्परस्य व्यतिलुनन्ति.

२६८३ । नेर्विशः । १ । ३ । १७ ।

निविशते ।

2683. After the verb viś 'to enter,' when preceded by the preposition ni, the Atmanepada affixes are employed.

As विशति 'he enters,' but निविशते 'he enters in.'

Note:—Even when the augment अट् of the Imperfect, Aorist and Conditional tenses intervenes between the root and the preposition, terminations are of the âtmanepada. As न्यविशत 'he entered in.'

Note:—The नि of the sûtra must be an upasarga, because that has a sense, and not any नि. On this there is this paribhâshâ :—अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य "a combination of letters capable of expressing a meaning denotes, whenever it is employed in grammar that combination of letters in so far as it possesses that meaning, but it does not denote the same combination of letters void of a meaning." Thus in मधुनि विशन्ति भ्रमराः 'the beetles enter the honey flowers.' Here the नि is a part of the word मधुनि and has no sense by itself, and therefore the verb is in the Parasmaipada and not in the Atmanepada.

२६८४ । परिव्यवेभ्यः क्रियः । १ । ३ । १८ ।

अकर्त्रभिप्रायार्थमिदम् । परिक्रीणीते-विक्रीणीते-अवक्रीणीते ।

2684. After the verb krî 'to purchase,' when preceded by pari, vi or ava, the Atmanepada affix is employed, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb डुक्रीञ् 'to buy or barter,' has an indicatory ञ् and therefore, by I. 3. 72 it will be Atmanepadi when the fruit of the action accrues to the agent. The present sûtra, therefore, refers to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root क्री 'to buy' as a general rule takes the terminations of both padas, but when it is preceded by pari, vi, or ava, it is restricted to Atmanepada terminations. As परिक्रीणीते 'he buys'; विक्रीणीते 'he sells'; अवक्रीणीते 'he buys.'

Note:—The word pari, vi, and ava must be upasargas, therefore, in the following example, there is no Atmanepada termination, because the vi there, is not a preposition but a noun, as, बहुविक्रीणाति वनम्.

२६८५ । विपराभ्यां जेः । १ । ३ । १९ ।

विजयते । पराजयते ।

2685. After the verb ji 'to conquer,' preceded by vi or parâ, the Atmanepada affix is employed.

This sûtra debars I. 3. 78 S. 2159 by which the root जि is generally Parasmaipadi.

As विजयते 'he conquers' पराजयते 'he conquers.' The words vi and parâ must be upasargas (prepositions), for the application of this rule. In the following examples, they are used as substantives बहुविजयति वनम्, परा जयति सेना ॥

२६८६ । आङो दोऽनास्यविहरणे । १ । ३ । २० ।

आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेपदं स्यात् । विद्यामादत्ते । 'अनास्य-' इति किम् । मुखं व्याददाति । आस्यग्रहणमविवक्षितम् । विपादिकां व्याददाति । 'पादस्फोटो विपादिका' । नदी कूलं व्याददाति । '* पराङ्गकर्मकान्न निषेधः *' । व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम् ।

2686. After the verb dâ 'to give,, preceded by âṅ, and when not meaning 'to open the mouth,' the Atmanepada affix is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root दा is generally both Parasmaipadi and Atmanepadi (I. 3. 72 S. 2158). But when preceded by the preposition आ, it is restricted to the âtmanepada. As विद्यामादत्ते 'he acquires knowledge.' But when it means "to widen the mouth" whether actually or metaphorically, it is parasmaipadi. As मुखं व्याददाति. 'He expands his own mouth.'

The prohibition also applies when the action is similar to the act of opening the mouth. As विपादिकां व्याददाति 'he opens the tumour.' कूलं व्याददाति नदी 'the river breaks the bank.'

Vart:—When the action does not affect the agents' own body the verb is âtmanepadi, as व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखम्, 'the ants open the mouth of a locust.'

२६८७ । क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च । १ । ३ । २१ ।

चादाङः । अनुक्रीडते । संक्रीडते । परिक्रीडते । आक्रीडते । अनोः कर्मप्रवचनीयान्न । उपसर्गेण समा साहचर्यात् । माणवकमनुक्रीडति । तेन सहेत्यर्थः । तृतीयार्थे इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । '* समोऽकूजने *' । संक्रीडते । कूजने तु । संक्रीडति चक्रम् । '* आगमेः क्षमायाम् *' । ण्यन्तस्येदं ग्रहणम् । आगमयस्व तावत् । मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः । '* शिक्षेर्जिज्ञासायाम् *' । धनुषि शिक्षते । धनुर्विषये ज्ञाने शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः । '* आशिषि नाथः *' । आशिष्येवेति नियमार्थं वार्तिकमित्युक्तम् । सर्पिषो नाथते । सर्पिर्मे स्यादित्याशास्त इत्यर्थः । कथं 'नाथसे किमु पतिं न भूभृताम्' इति । 'याचसे' इति पाठ्यम् '* हरतेर्गतताच्छील्ये *' । गतं प्रकारः । पैतृकमश्वा अनुहरन्ते । मातृकं गावः । पितुर्मातुश्चागतं प्रकारं सततं परिशीलयन्तीत्यर्थः । 'ताच्छील्ये' किम् । मातुरनुहरति । '* किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विति वाच्यम् *' हर्षादयो विषयाः । तत्र हर्षो विक्षेपस्य कारणम् । इतरे फले ।

2687. After the verb krîḍ 'to play' preceded by anu, sam or pari, as well as âṅ, the Atmanepada affix is used.

The word "आङ्" is to be read into the sûtra by virtue of the word च in the text. As आक्रीडते, संक्रीडते, अनुक्रीडते, or परिक्रीडते 'he plays.'

The word anu, pari &c., being taught along with sam, indicates that the upasargas anu, pari &c, are to be taken, and not the karmapravachanîya anu pari &c. Therefore, when these prefixes are used as karmapravachanîya, they do not cause the verb क्रीड् to take the âtmanepada terminations, as माणवकमनुक्रीडति । 'he plays with the boy.' For the definition and action of karmapravachanîya, see. I. 4. 85. S. 549 and II. 3. 8. S. 548.

Vart :—When the verb क्रीड् compounded with सम् means 'to make a rattling or creaking noise,' it does not take âtmanepada terminations. As संक्रीडन्ति शकटानि 'the carts rattle or creak.' But when it does not mean 'to creak,' the conjugation is Atmanepadî. As संक्रीडते 'he plays together.'

Vart:—The verb आगम् takes the âtmanepada terminations when meaning 'to wait for', 'to over look' 'to have patience' as, आगमयस्व तावन् माणवकम् । 'Have patience with the boy.' This applies to the causative root आगमि ।

Vart :—The verb शिक्ष Desiderative of शक् takes âtmanepada terminations, when meaning 'to enquire':—as, धनुषि शिक्षते 'he investigates archery' *i. e.*, he desires to be proficient in the science and practice of archery.

Vart :—The verb नाथ् when meaning to bless, takes the âtmanepada terminations, as, सर्पिषो नाथते he blesses another soliciting from him clarified butter' *i.e.* "may I have ghee and you be blessed for giving it to me." We have already explained that this vârtika declares a niyama rule *i.e.*, √nâth takes the atmanepada only in blessing. But how do you explain नाथसे in नाथसे किमु पतिं न भूभृताम् "why do you not pray to the Lord of all the world-upholders' (Kirâtârjuniya XIII. 59)'? The text ought to be नाथते and not नाथति। Why do we say 'when meaning to bless?' Observe, माणवकमनुनाथति, 'he begs of the boy.'

Vart:—The verb हरति takes the âtmanepada terminations when meaning 'to take after the nature of the parents.' As पैतृकमश्वा अनुहरन्ते 'the horses resemble their father.' मातृकं गावोऽनुहरन्ते 'the cows always imitate their mother in their actions and behaviour.' But when not having this meaning, we have मातुरनुहरति 'he resembles his mother.' Here mere resemblance of form is indicated, and not resemblance in action, and behaviour.

Vart:—The verb किरति takes âtmanepada terminations when meaning 'to scratch out or scatter with joy, for abode or food.' The joy &c. are objects. The joy is the cause of throwing. The other two namely 'food' and 'abode' are the results. Thus अप+कृ। Now applies the following:—

२६८८। अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने। ६। १। १४२।

अपात्किरतेः सुट् स्यात्। '* सुडपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः *'। अपस्किरते वृषो हृष्टः। कुक्कुटो भक्षार्थी। श्वा आश्रयार्थी च। 'हर्षादिषु' इति किम्। अपकिरति कुसुमम्। इह तङ्सुटौ न। हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यपि तङ् प्राप्तस्तथापि 'सुडभावे नेष्यते' इत्याहुः। गजोऽपकिरति। '* आङि नुप्रच्छ्योः *'। आनुते। आपृच्छते। '* शप उपालम्भे *'। आक्रोशार्थात्स्वरितेतोऽकर्तृगेऽपि फले शपथरूपेऽर्थे आत्मनेपदं वक्तव्यमित्यर्थः। कृष्णाय शपते।

2688. The augment सुट् is placed before क, when the verb कृ comes after अप and the sense is 'the scraping of earth by four-footed animals or birds.'

Vart:—The सुट् is added only then when 'joy &c.' as mentioned in the preceding sûtra is indicated.

The verb किरति takes âtmanepada terminations when meaning 'to scratch out or scatter with joy', to make for abode or 'to search for food.' As अपस्किरते वृषभो हृष्टः 'the bull gores the earth with joy.' अपस्किरते कुक्कुटो भक्षार्थी 'the cock scratches the earth in search of food,' अपस्किरते श्वाऽऽश्रयार्थी 'the dog scratches the earth to make his abode.' Why do we say 'joy etc.'? When not having these senses, we have अपकिरति कुसुमम् 'he scatters about the flowers.'

Here there is neither the âtmanepada nor सुट्। Though there would have been âtmanepada affix wherever there is the expression of joy &c., yet it is not so, according to the opinion of Patanjali in these cases where we cannot add सुट्। Thus गजोऽपकिरति 'the elephant scatters the earth with joy.' As the elephant has no claws with which it could scratch (आलेखन), the verb कृ does not take सुट and consequently there is no âtmanepada also.

Vart:—The verbs नु 'to cry' and प्रच्छ 'to ask' take the âtmanepada terminations when preceded by the preposition आङ्, as आनुते शृगालः 'the jackal howls.' आपृच्छते गुरुम् 'he questions the Guru.'

Vârt :—The verb शप् when meaning 'to abuse or censure' takes Atmanepada affixes. As कृष्णाय शपते 'he abuses Krishna.' Otherwise we have शपति 'he curses.'

Note :—This rule of कुद् applies when the scraping is through pleasure, or for the sake of finding food, or making a resting place. Therefore not here:—अपकिरति श्वा श्रोदनविषयमाश्रितः ॥ And it is in the above senses of scraping through pleasure &c., that the root takes Atmanepada affixes; otherwise the Parasmaipada affixes will follow. See I. 3 21. Vârt.

२६८८ । समवप्रविभ्यः स्थः । १ । ३ । २२ ।

संतिष्ठते । 'स्थाघ्वोरिच्च' (२३८९) । समस्थित । समस्थिषाताम् । समस्थिषत । अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते । वितिष्ठते । '* आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानम् *' । शब्दं नित्यमातिष्ठते । नित्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः ।

2689. After the verb sthâ 'to stand,' preceded by sam, ava, pra, or vi, the Atmanepada conjugation is used.

As संतिष्ठते 'he stays with.' The aorist is formed by I. 2. 17. S. 2389. As समस्थित । dual समस्थिषाताम् । Pl. समस्थिषत । अवतिष्ठते 'he waits patiently,' प्रतिष्ठते 'he sets forth,' वितिष्ठते 'he stands apart.

Vart :—The verb स्था when preceded by आङ् and meaning 'solemn declaration' or 'promise' takes the âtmanepada terminations; as अस्ति संस्कारमात्रमातिष्ठते ॥ Or to take another example, जलं विषं वा तव कारणादास्थास्ये 'for thee I shall surely have recourse to water or poison.' Or शब्दं नित्यं आतिष्ठते 'know the Word to be eternal.'

२६९० । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च । १ । ३ । २३ ।

गोपी कृष्णाय तिष्ठते । आशयं प्रकाशयतीत्यर्थः । 'संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः' । कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ।

2690. After the verb sthâ when meaning 'to indicate one's intentions to another,' or 'to make an award as an arbitrator,' the Atmanepada affix is employed.

The word prakâśana means disclosing one's intentions. The word stheyâkhya is a compound of stheya 'arbitrator' and âkhya 'name.'

As गोपी कृष्णाय तिष्ठते, 'the Gopî expresses her wish to Kṛishna, त्वयितिष्ठते, 'he refers to thee for settlement,' संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः, 'who, when he is in doubt, has recourse to Karṇa and others as his judges or umpires.'

२६९१ । उदोऽनूर्ध्वकर्मणि । १ । ३ । २४ ।

मुक्तावुत्तिष्ठते । 'अनूर्ध्व-' इति किम् । पीठादुत्तिष्ठति । '* ईहायामेव *' । नेह । ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति ।

2691. After the verb sthâ, preceded by ut, when not meaning 'to get up or rise,' as from a seat; the Atmanepada conjugation is employed.

The word 'karma' in this aphorism means 'action,' and does not mean the grammatical karma or object.'

As मुक्तौ उत्तिष्ठते 'he strives for liberation.' Why do we say 'not rising up'? Observe पीठादुत्तिष्ठति 'he rises up from the seat.'

Vart:—The force of the preposition 'ut' must be to express ईहा, 'effort, exertion wish or desire, to surprise or excell.' If this be not the force of ut, the terminations are those of the Parasmaipada. As अस्माद् ग्रामात् शतमुत्तिष्ठति 'a hundred is yielded by this village.' The word ईहा qualifies the word 'anûrdhakarmaṇi,' and does not debar the latter.

२६९२ । उपान्मन्त्रकरणे । १ । ३ । २५ ।

आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते । 'मन्त्रकरणे' किम् । 'भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन' । '* उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम् *' । आदित्यमुपतिष्ठते । कथं तर्हि 'स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती' इति । देवतात्वारोपात् । नृपस्य देवतांशत्वाद्वा । गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते । उपश्लिष्यतीत्यर्थः । रथिकानुपतिष्ठते । मित्रीकरोतीत्यर्थः । पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते । प्राप्नोतीत्यर्थः । '* वा लिप्सायामिति वक्तव्यम् *' । भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते–उपतिष्ठति वा । लिप्सया उपगच्छतीत्यर्थः ।

2692. After the verb sthâ, preceded by upa, when meaning 'to adore,' the Atmanepada conjugation is used.

As ऐन्द्र्यागार्हपत्यमुपतिष्ठते 'he approaches with prayers or worships the Gârhapatya fire with aindra hymns.' So also आग्नेय्याऽग्नीध्रमुपतिष्ठति "he praises Agnidhra fire with Agueyya Riks:" *i.e.*, stands in its front uttering the said verses.

If it does not mean 'praising with hymns' the terminations which the verb takes, are those of the Parasmaipada, as भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन 'she approaches the husband through youth.'

Vart:—The verb स्था after the preposition उप takes the terminations of the âtmanepada, when meaning 'worshipping a deity,' 'to approach for intercourse or uniting or joining,' 'to form friendship with,' and 'to lead to as a way.' Thus:—1st Deva pujâ आदित्यमुपतिष्ठते 'he worships the Aditya.' 2. Sangati karaṇa पतिमुपतिष्ठते नारी 'the wife approaches the husband,' रथिकानुपतिष्ठते 'forms union with charioteers.' 3. Mitra karaṇa सन्तमुपतिष्ठते साधुः 'the good man approaches the saints to make friends with.' What is the difference between Sangati-karaṇa and Mitra-karaṇa? Sangati-karaṇa means drawing near and approaching together in space, as गंगायमुनामुपतिष्ठते 'the Ganga joins the Yamuna.' While the friendly relations may be established without coming in physical contact. 4. Patha:—अयं पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते 'this road leads to Srughna.'

Vart:—It must be stated that the Atmanepada is optional when the sense is 'desire of getting.' As भिक्षुको ब्राह्मणकुलमुपतिष्ठते or उपतिष्ठति 'a beggar waits at the palace of a Brâhmaṇa with the desire of getting something.'

२६९३ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । २६ ।

उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । भोजनकाले उपतिष्ठते । संनिहितो भवतीत्यर्थः ।

2693. After the verb sthâ, preceded by upa, when used intransitively, the Atmanepada conjugation is used.

As भोजनकाले उपतिष्ठते 'he stands ready at the time of dinner,' यावद्भुक्तमुपतिष्ठते 'he is present whenever it is dinner time,' यावदोदनमुपतिष्ठते 'he is present whenever there is food, that is he comes at the time of dinner.' The word bhukta is formed by adding the affix kta to the root, and has the force of 'condition' here.

The phrase 'when used in the Intransitive' governs the three succeeding sûtras also

If it is transitive; the verb upasthâ takes the parasmaipada terminations. As राजानमुपतिष्ठते 'he approaches the king.'

२६९४ । उद्विभ्यां तपः । १ । ३ । २७ ।

'अकर्मकात्' इत्येव । उत्तपते । वितपते । दीप्यत इत्यर्थः । '*स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्तव्यम्*' । स्वमङ्गं स्वाङ्गं न तु '* अद्रवम्–*' इति परिभाषितम् । उत्तपते । वितपते पाणिम् । नेह । सुवर्णमुत्तपति । संतापयति विलापयति वेत्यर्थः । चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति । संतापयतीत्यर्थः ।

2694. After the verb tapa 'to shine,' when used intransitively, and preceded by ut or vi, the Atmanepada conjugation is employed.

As उत्तपते or वितपते विद्यया विद्यार्थी 'The scholar shines with knowledge.' But in the case of transitive verbs, it is Parasmaipadi. As उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः, 'the goldsmith heats the gold,' वितपति पृष्ठं सविता 'the sun heats the back.'

Vart :—It must be stated that the terminations are of the atmanepada, though the verb ut-tapa or vi-tapa be transitive, when the object is some limb or member of one's own body. As उत्तपतेपाणिम् or वितपतेपाणिम् or पृष्ठं 'he heats his own hand or back.' The word स्वाङ्ग means one's own body and not the pâribhâsika or the technical स्वाङ्ग meaning "a thing not being liquid or gaseous and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being and though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to have actually (not figeratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being." (IV. I. 54 S. 510 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्). Therefore not so in the following देवदत्तो यज्ञदत्तस्य पृष्ठमुत्तपति 'Devadatta heats the back of Yajñadatta.' When the preposition is other than ut or vi, the prasmaipada affix is employed; as, निष्टपति.

२६९५ । आङो यमहनः । १ । ३ । २८ ।

आयच्छते । आहते । अकर्मकात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव । नेह । परस्य शिर आहन्ति । कथं तर्हि 'आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः' इति भारविः । 'आहध्वं मा रघूत्तमम्' इति भट्टिश्च । प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः । प्राप्येत्यध्याहारो वा । ल्यब्लोपे पञ्चमीति तु ल्यबन्तं विनैव तदर्थावगतिर्यत्र तद्विषयम् । भेत्तुमित्यादि तुमुन्नन्ताध्याहारो वास्तु । सम्मोहनेत्येवेति वा ।

2695. After the verb yam 'to stop,' and han 'to injure' when used intransitively and preceded by âṅ, the Atmanepada conjugation is employed.

The word, intransitive of s. 2693 and 'a member of one's body as object' are understood here also. Both these verbs are generally parasmaipadi. When they take the affix आ they become âtmanepadi. Yam belongs to Bhvâdi class; and han to the Adadi class. Thus आ + यम् + शप + ते = आ + यच्छ् + अते (VII. 3. 77) = आयच्छते 'it spreads.' आयच्छेते and आयच्छन्ते ॥ So also आ + हन् + ते = आ + ह + ते (I. 2. 4 and VI. 4. 37) = आहते, 'he strikes.' आ + हन् + आते = आ + ह्न् + आते (I. 2. 4 and VI. 4. 98) = आघ्नाते (VII. 3. 54), Pl. आघ्नते.

Not so when these verbs are used in the transitive, as आयच्छति कूपाद्रज्जुम् 'he draws up the rope from the well,' आहन्ति वृषलं पादेन 'he strikes the sinner with the foot.'

When the object is some member of the agent's own body these verbs take the Atmanepada terminations though transitive. As आयच्छते पाणिम् 'he puts forth his own hand.' आहते शिरः 'he hurts his own head.' When the object is some limb of another's body, the teminations are of the Parasmaipada, as आहन्ति शिरः परकीयं 'they hurt others head.'

If so, how do you explain the use of the Atmanepada आजघ्ने in the following line of Bhâravi? आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्षः । (Kirâtârjuuîya XVII. 63) Or the Atmanepada आहध्वं in आहध्वं मा रघूत्तमम् of Bhatti? (Bhatti VIII. 15) According to the opinion of Bhâgavṛitti these are mistakes of those authors. Or the word प्राप्य is understood in every one of those lines: that is to say, the verb आहत is used Intransitively and so it properly takes the Atmanepada conjugation. If प्राप्य a word formed by ल्यप्, is understood here, then by the vârtika पञ्चमी विधाने ल्यप् लोपे कर्मण्युपसंख्यानं, the words वक्षः and रघूत्तमम् ought to be in the Ablative case. (See S. 594). That vârtika is confined, however, to cases where the sense of a sentence is clear without the use of a ल्यप् formed participle, (as given in the examples under S. 594). But when a ल्यप् ending word is necessary to complete the sentence, there the above vârtika is not valid, and so the verb governs the accusative.

Or we may explain the above by taking the word भेत्तुम् 'to pierce' to be understood in the said lines. So there is no ल्यप्-elision in this case: and no difficulty about the above vârtika.

Or the words समीपमेत्य 'coming in front' are understood therein विषमलोचनस्य समीपमेत्य वक्षः आजघ्ने 'having approached in front of Shiva of the Divine sight, he struck his breast', *i.e*. he struck his *own* breast as an athlete does out of extreme satisfaction and since the striking is of one's own breast (स्वाङ्गकर्म), the âtmanepada conjugation is appropriate.

२६९६ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४४ ।

हनो वधादेशो वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट । आवधिषाताम् ।

2696. When Atmanepada affixes follow, वध् is optionally the substitute of हन in the लुङ् (Aorist).

Thus आवधिष्ट or आहत ; आवधिषाताम् or आहसाताम्; आवधिषत or आहसत.

२६९७ । हनः सिच् । १ । २ । १४ ।

कित्स्यात् । अनुनासिकलोपः । आहत । आहसाताम् । आहसत ।

2697. The *sich* Atmanepada affixes are *kit* after the root *han* 'to kill.'

As आहत, आहसाताम्, आहसत are the aorist of हन

The verb हन् becomes Atmanepadi when preceded by आ (I. 3 28). By the present sûtra the Aorist-affixes in the Atmanepada are कित after हन् and by VI. 4. 37 the न is elided before कित affixes, then by VIII. 2. 27 the स is elided. Thus आहन्+सिच्+त=आहत.

२६९८ । यमो गन्धने । १ । २ । १५ ।

सिच्कित्स्यात् । गन्धनं सूचनं परदोषाविष्करणम् । उदायत । 'गन्धने' किम् । उदायंस्त पादम् । आकृष्टवानित्यर्थः ।

2698. The affix *sich* before Atmanepada affixes, is *kit* after the verb *yam*, when meaning 'to divulge.'

The word *gandhana* means 'to divulge,' 'to make known the faults of another that had been concealed.'

The result of *kit* is that the nasal is elided. The verb यम् becomes Atmanepada when preceded by the preposition आङ् by rule I. 3. 28 Thus उत+आ+यम्+त=उदायत='he divulged,' उदायसाताम्, उदायसत, the *sich* is elided by VIII. 2. 27 and म by VI. 4. 37.

Why do we say 'to divulge." When the verb यम् has any other meaning than 'to divulge,' then the सिच् in the Atmanepada is not *kit* ; as उदायंस्त पादम् 'he raised the foot.' So also उदायंस्त कूपादुदकम् 'he raised water from the well.

२६९९ । समो गम्यृच्छिभ्याम् । १ । ३ । २९ ।

'अकर्मकाभ्याम्' इत्येव । संगच्छते ।

2699. After the verbs gam 'to go,' and ṛichchh 'to become hard,' when used intransitively and preceded by sam, the Atmanepada conjugation is employed.

The above two verbs when preceded by the preposition सम् and used in the intransitive, take the terminations of the Atmanepada. As संगच्छते (VII. 3. 77) 'he joins.'

२७०० । वा गमः । १ । २ । १३ ।

गमः परौ झलादी लिङ्सिचौ वा कितौ स्तः । संगसीष्ट-संगंसीष्ट । समगत-समगंस्त । समृच्छिष्यते । 'अकर्मकाभ्याम्' किम् । ग्रामं संगच्छति । '*विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम्*' । वेत्तेरेव ग्रहणम् । संवित्ते । संविदाते ।

2700. Optionally after the verb *gam*, the liṅ (the Benedictive) and the aorist *sich* beginning with *jhal* consonants, in the Atmanepada, are *kit*.

The verb गम् 'to go' is Atmanepadi after the preposition सम् by I. 3. 29. The result of its being *kit* is that the nasal is dropped in the Atmanepada, in forming the Aorist with सिच्, and the Benedictive. Thus we have the forms:—संगसीष्ट or संगंसीष्ट in the Benedictive; and समगत or समगंस्त in the *sich* Aorist.

From √ऋच्छ we have समृच्छिष्यते ।

Why do we say 'when these two roots गम् and ऋच्छ are Intransitive?' Observe, ग्रामं संगच्छति ।

Vart:—The roots विद् 'to know,' prachchh 'to ask,' svar 'to find fault with,' should also be enumerated as taking the âtmanepâda.

The विद् is the root वेत्ति (Adâdi No. 55). As संवित्ते, Dual संविदाते । In forming the plural the following sûtra applies.

२७०१ । वेत्तेर्विभाषा । ७ । १ । ७ ।

वेत्तेः परस्य झादेशस्यातो रुडागमो वा स्यात् । संविद्रते । संविदते । संपृच्छते । संस्वरते । '* अर्तिश्रुदृशिभ्यश्चेति वक्तव्यम् *' । अर्तीति द्वयोर्ग्रहणम् । अङ्विधौ त्वियर्तेरेवेत्युक्तम् । मा समृत । मा समृषाताम् । मा समृषतेति । समार्त । समार्षाताम् । समार्षतेति च ऋच्छादेः । इयर्तेस्तु मा समरत । मा समरेताम् । मा समरन्त । समारत । समारेताम् । समारन्तेति च । संशृणुते । संपश्यते । अकर्मकादित्येव । अत एव 'रक्षांसीति पुरापि संशृणुमहे' इति मुरारिप्रयोगः प्रामादिक इत्याहुः । अध्याहारो वा इति कयटश्च इति अथास्मिन्नकर्मकाधिकारे हनिगम्यादीनां कथमकर्मकतेति चेत् । शृणु ।

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

वहति भारम् । नदी वहति । स्यन्दत इत्यर्थः । जीवति । नृत्यति । प्रसिद्धेर्यथा । मेघो वर्षति । कर्मणोऽविवक्षातो यथा । 'हितान्न यः संशृणुते स किं प्रभुः' । '*उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति वाच्यम्*' । 'अकर्मकात्' इति निवृत्तम् । बन्धं निरस्यति-निरस्यते । समूहति-समूहते ।

2701. The अत substitute of झ (âtmanepada plural) gets the augment रुट् after the verbal stem विद् (वेत्ति) ॥

As संविदते or संविद्रते ; संविदताम् or संविद्रताम् ; समविदत or समविद्रत ॥ The विद् is the Adâdi root here, and does not apply to विन्ते, विन्दाते, विन्दते, which belongs to the Rudhâdi class (विद विचारणे) ॥

There is no augment in यङ्लुक् here also, as व्यतिवेविज्म्हे ।

Similarly from प्रच्छ we have संपृच्छते 'he asks'.

From √स्वर, संस्वरते 'He blames.'

Vart :—The âtmanepada terminations are added to √ऋ, √śru, and √dṛiś, when preceded by the preposition सम् ।

The √ऋ includes the two roots of the Bhuâdi and the Juhutyâdi both. But in the अङ्—aorist, only the Juh tyâdi is taken, as we have already mentioned under III. 1. 56. S. 2382. As मा समृत । सम+ऋ+सिच्+त । The सिच् is कित् by I. 2. 12. S. 2368, and so there is no guṇa. The सिच् is elided by VIII. 2. 27. S. 2369, and thus we get समृत। The augment आट् is not added because of मा ॥ The dual is मा समृषाताम्, and the plural is मा समृषत । The aorist with the augment आट is समार्त, D. समार्षाताम्, Pl. समार्षत । Thus सम्+आट्+ऋत=सम्+आर्त (the vṛiddhi ekâdeśa is by VI. 1. 90. S. 269)=समार्त ।

Quere.—When आ of आट्, and the ऋ of √ऋ become आर् by ekâdeśa then the real equation stands thus:—सम्+आर्+सिच्+ त । Now सिच् follows after a *long* stem, and so it cannot be elided by VIII. 2. 27, S. 2369: and 3 S. form ought to be समार्ष्ट । The form समार्त appears to be a mistake. (*Tattvabodhini.*)

The above forms are of the Bhuâdi ऋ । Of the Juhotyâdi ऋ, the aorist is by अङ्, । Without the augment the forms are मा समरत (सम्+ऋ+अङ्+त=सम्+अर्+अत VII. 4. 16. S 2406). The dual is मा समरेताम् । The Plural is मा समरन्त । But with the आट् augment we have 3, S. समारत, D. समारेताम् Pl. समारन्त ।

Similarly from सम्+श्रु we have संशृणुते and from सम्+दृश् we have संपश्यते ।

The words अकर्मकात् 'after an Intransitive verb' are understood in these vârtikas also. So we have ग्रामं संपश्यति Parasmaipadi when the verb is Transitive. Therefore some say that संशृणुमहे (Atmanepada) is wrong in the following line of Murâri :—

रंहसीति पुरापि संशृणुमहे । Or it is a correct form, the word इति कथयद्भ्यः is understood in it, *i.e.*, रंहसीति कथयद्भ्यः पुरापि संशृणुमहे ।

In this section, Intransitive verbs are taught; for the anuvṛitti of अकर्मात् commenced from I. 3. 26; S. 2393 and is current; how do you include the verbs हन् 'to kill' and गम् 'to go' along with the Intransitives in I. 3. 28, 29. ? Listen.

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

" An Intransitive action of a root is denoted :—

(1.) When it is used with a different meaning than the ordinary root meaning.

(2.) When the object is included in the sense of the root-meaning.

(3) When the object of the verb is so wellknown and invariable that it is never expressed

(4.) When it is not desired to express the object, *i.e.*, when the object of the verb is understood or is of secondary importance.

1. Thus वहति भारम् 'he carries the load.' Here वहति is Transitive and is so used also. But it may be used Intransitively, when it has a sense other than that of carrying, though metaphorically it may mean so. Thus, नदी वहति 'the river flows.' Here वहति means 'flows.' (2) So also जीवति 'He lives' which is really equal to प्राणान् धारयति। Here the object प्राणा न् is really included in the meaning of the root जीव। Similiarly नृत्यति 'he dances,' which is really equal to गात्राणि विक्षिपति *i.e.*, he contorts the various limbs of his body' (see √जीव 'प्राणधारणे' I 594, √नृति 'गात्र विक्षेपे' IV. 9.); here the objects प्राण and गात्र are included in the meanings of the roots. (3) A root whose object is well known and is therefore invariably omitted is also used Intransitively. As मेघो वर्षति the cloud rains. Here the object जल is not mentioned because it is so well known that whenever one says मेघो वर्षति, it is understood that मेघो जलं वर्षति।

(4) When the object is not prominently desired to be denoted: *i.e.*, when no stress is laid on the object. As हिताद् न यः संशृणुते स किं प्रभुः Here the object of संशृणुते *i.e.*, advice is understood

Thus हन् 'to kill,' and गम् 'to go' though ordinarily Transitive, may become Intransitive, and so they have been mentioned in sûtras I. 2. 14 S. 2697 and I. 3. 29. S. 2699.

Vart:—The verbs अस् (Div. 100) 'to throw,' and ऊह (Bhuâdi 679) 'to optionally take the affixes of the âtmanepada, when they follow after an upasarga.

The anuvṛitti of 'after an Intransitive verb' which commenced with I. 3. 26. S 2693 ceases. Thus बन्धं निरस्यति or निरस्यते 'he throws off the bonds.' समूहति or समूहते।

The root ऊह, however, is shortened to उह, after a Preposition before an affix beginning with य, by the following sûtra.

२७०२। उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः। ७। ४। २३।

यादौ क्ङिति। अस्य समुह्यात्। अग्निं समुह्य।

2702. The short is substituted for the ऊ of ऊह् when a Preposition precedes it, and an affix beginning with य् with an indicatory क् or ङ् follows.

As समुह्यात्। So also, समुह्यते, प्रत्युह्यते, समुह्य. अभ्युह्यते, अभ्युह्य॥ So also अग्निं समुह्य। But ऊह्यते without Preposition.

२७०३। निसमुपविभ्यो ह्वः। १। ३। ३०।

निह्वयते।

2703. After the verb hve 'to call,' preceded by ni, sam, upa, or vi, the Atmanepada conjugation is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As निह्वयते ।

२७०४ । स्पर्धायामाङः । १ । ३ । ३१ ।

कृष्णश्चाणूरमाह्वयते । 'स्पर्धायाम्' किम् । पुत्रमाह्वयति ।

2704. After the verb hve, when meaning 'to challenge' and preceded by âñ, the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As कृष्णश्चाणूर माह्वयते 'Kṛishṇa challenges Chânûra (in order to conquer him)' छात्रश्छात्रमाह्वयते 'one student emulates with another student.'

This sûtra is also for the purpose of showing that the root hve takes the Atmanepada terminations even when the direct fruit of the action does not accrue to the agent.

Why do we say "spardhâyam" meaning "to emulate, to vie, to desire to conquer another."? When the verb *hve* has not the above signification, it takes the terminations of the Parasmaipada. As पुत्रमाह्वयति गोपालः 'the cowherd calls the son.'

२७०५ । गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः । १ । ३ । ३२ ।

गन्धनं हिंसा । उत्कुरुते । सूचयतीत्यर्थः । सूचनं हि प्राणवियोगानुकूलत्वाद्धिंसैव । अवक्षेपणं भर्त्सनम् । श्येनो वर्तिकामुदाकुरुते । भर्त्सयतीत्यर्थः । हरिमुपकुरुते । सेवते । परदारान्प्रकुरुते । तेषु सहसा प्रवर्तते । एधोदकस्योपस्कुरुते । गुणमाधत्ते । गाथाः प्रकुरुते । प्रकथयति । शतं प्रकुरुते । धर्मार्थं विनियुङ्क्ते । 'एषु' किम् । कटं करोति ।

2705. After the verb kṛi when meaning 'to divulge,' 'to revile,' 'to serve,' 'to use violence,' 'to cause change,' 'to recite,' and 'to do an act tending to effect a desired purpose,' the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb कृञ् by I. 3. 72 would take the affixes of the Atmanepada when the direct fruit of the action accrues to the agent. This sûtra has been begun to show that this verb takes the Atmanepada terminations under certain circumstances even when the direct fruit of the action does not accrue to the agent.

The word gandhana comes from the √gandh 'to injure,' (Churâdi 145), and means to inform against another maliciously with the object of injuring such person Avakshepaṇa means 'revile' 'to over-come,' sevana means 'to obey and serve,' sâhasikya means 'an act of violence,' pratiyatna means 'imparting a new quality or virtue,' prakathana means 'to narrate fully," upayoga means 'the disposal of a thing for the object of attaining merit &c.'

Thus उत्कुरुते = सूचयति means he informs against and as informing against another may lead to the loss of life of that person, it is "killing" or himsâ. (2) श्येनो वर्तिकामुदाकुरुते 'the hawk reviles the partridge.' (3) हरिमुपकुरुते 'he serves Hari.' महामात्रानुपकुरुते 'he serves the Mahâmâtra.' (4) परदारान् प्रकुरुते 'he brings under control another's wife' *i.e.*, violates her. (5) एधोदकस्योपस्कुरुते 'the fuel gives a new quality (boils) to the water (or he prepares the wood and water for a sacrifice).' The object of the verb kṛi takes the affix of the sixth case *i.e.*, genitive, only when the verb means pratiyatna, see II. 3. 53. Therefore udakasya, though an object, has genitive form. The verb takes the augment सुट् only when it is preceded by upa and signifies pratiyatna see VI. 1. 139. Therefore, there is the insertion of sibilant in upaskurute. The word edhodakasya is a samâhâra compound of एधाः 'fuels' and उदकं 'water': the word edha being a word ending in अ or it is a sandhi of एधस् + दकं । The word दकं has the same meaning as उदकं । (5) गाथाः प्रकुरुते 'he recites stories,' जनापवादान् प्रकुरुते 'he recites slander.' (6) शतं प्रकुरुते 'he devotes a hundred' pieces of money, to charitable purposes.

Why do we say in these senses? Witness कटं करोति 'he makes a mat. In this case the Atmanepada affix is not employed.

The verb kṛi is understood in the three succeding sûtras.

२७०६ । अधेः प्रसहने । १ । ३ । ३३ ।

प्रसहनं परामिभवः । 'षह मर्षणेऽभिभवे च' इति पाठात् । शत्रुमधिकुरुते । सहत इत्यर्थः । अभिभवतीति वा ।

2706. After the verb 'kṛi', preceded by adhi, when the sense is that of 'overcoming or forgiving', the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The word prasahana means 'forbearance,' as well as 'over-coming,' because the root षह is read in the Dhâtupâṭha as having both these senses. As शत्रुमधिकुरुते 'he forgives the enemy,' or 'he conquers him'

Note:—Why do we say, 'in the sense of to overcome?' Witness अर्थमधिकरोति 'he learns the meaning' in which example the Atmanepada affix is not employed.

२७०७ । वेः शब्दकर्मणः । १ । ३ । ३४ ।

स्वरान्विकुरुते । उच्चारयतीत्यर्थः । 'शब्दकर्मणः' किम् । चित्तं विकरोति कामः ।

2707. After the verb kṛi, preceded by vi, even when the fruit of the action does not accrue to the agent, and when the sense is that of 'making sound.' (literally, having 'sound' for its object) the Atmanepada is employed.

The word karma in the sûtra indicates the objective case or kâraka; and does not express 'action.' as in some previous sûtras such as I. 3. 24 S. 2691.

As क्रोष्टा विकुरुते स्वरान् 'the birds are making noise,' ध्वांक्षो विकुरुते स्वरान् ॥

The word वि governs the succeeding sûtra.

Why do we say "when governing a word expressive of sound in the objective case"? Witness चित्तं विकरोति कामः 'Desire perverts the mind.'

२७०८ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । ३५ ।

'वेः कृञः' इत्येव । छात्रा विकुर्वते । विकारं लभन्ते ।

2708. After the verb kṛi preceded by vi, when used intransitively, the Atmanepada is used.

As विकुर्वन्ते सैन्धवाः 'the horses move gracefully,' ओदनस्य पूर्णाश्छात्रा विकुर्वते 'the students being full of food, are acting as they will, or are aimlessly wandering about.'

२७०९ । संमाननोत्संजनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः । १ । ३ । ३६ ।

उत्संजनज्ञानविगणनव्यया नयतेर्वाच्याः । इतरे प्रयोगोपाधयः । तथा हि । शास्त्रे नयते । शास्त्रस्थं सिद्धान्तं शिष्येभ्यः प्रापयतीत्यर्थः । तेन च शिष्यसंमाननं फलितम् । उत्संजने । दण्डमुन्नयते । उत्क्षिपतीत्यर्थः । माणवकमुपनयते । विधिनात्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकेणाध्यापनेन हि उपनेतरि आचार्यत्वं क्रियते । ज्ञाने । तत्त्वं नयते । निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्मकरानुपनयते । भृतिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादेर्निर्यातनम् । करं विनयते । राज्ञे देयं भागं परिशोधयतीत्यर्थः । शतं विनयते । धर्मार्थं विनियुङ्क्त इत्यर्थः ।

2709. After the verb nî 'to lead,' when used in the sense of 'to guide so as to render the person guided worthy,' 'to lift up,' 'to make one a spiritual guide,' 'to determine the true sense,' 'to employ on wages,' 'to pay as debt,' and 'to give as in charity,' even when the fruit of the action does not accrue to the agent, the Atmanepada is used.

Here the senses of 'to lift up', 'to know', 'to pay a debt' and 'to spend' qualify the verb नि and are denoted directly by the root. The other senses given in the sûtra, do not adhere in the root, but depend upon the context; or is the result of the act. As शास्त्रे नयते 'He leads the pupil into the Scripture' *i.e.*, teaches him the truths found in the scriptures. From this results the संमानन of the pupil.

Note:—Sammânana means to respect; as नयते चार्वी लोकायते 'the Chârvi gives instruction in the Lokâyata śastra.' The word Chârvi primarily means intelligence, and by secondary use it has been extended to the 'preceptor' also, such a preceptor gives instruction in Lokâyata Śastra, that is to say, having established the truth of the doctrines of that philosophy by argumentation, imparts them to the pupils. Those doctrines being thus established by reason, cause or bring respect (Sanmânitâ) and honor to the pupil when learned by him.

Utsañjana, 'to throw up, or lift up,' as माणवकमुदानयते 'he lifts up the boy' दण्डमुन्नयते 'he lifts up the staff.'

Achârya-karaṇa 'acting as a teacher,' that is to say, to bring a boy near oneself in such a way, that being so brought near (upa-neta), he may be instructed and so the instructor becomes an âchârya. As माणवकमुपनयते 'he initiates the boy' (*i.e.*, making himself the preceptor he brings the boy near himself). Mere initiation does not make the initiator an Achârya; when after initiation, the initiator goes on teaching the boy, then he is called an Achârya, with regard to that boy.

Jñâna means 'knowledge, a demonstrated verity.' As नयते चार्वी लोकायते 'the Chârvî investigates the truth of the Lokâyata doctrine.' Or तत्वंनयते 'He demonstrates or verifies the Truth.'

Bhṛiti means 'wages.' As कर्मकरानुपनयते 'he employs the servants on hire or wages.' literally, he brings the labourers near himself by giving them wages.

Viganana means the paying off as a tribute debts &c. As मद्रा करं विनयन्ते, 'the Madrâs pay the tax due to the king, that is, they discharge the debt.'

Vyaya means 'allotment of money on works of charity, &c.' As शतं विनयते 'he expends a hundred pieces on charitable acts.'

Why do we say, in these senses? Witness अजां नयति ग्रामम् 'he carries the goat to the village.' Here there is no Atmanepada affix, as the verb has not any one of the above significations.

२७१० । कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि । १ । ३ । ३७ ।

नियः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयवभिन्ने एव स्यात् । सूत्रे शरीरशब्देन तदवयवो लक्ष्यते । क्रोधं विनयते । [illegible] । तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वात् 'स्वरितञितः–' (२१५८) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । तेनेह न । गडुं विनयति । कथं तर्हि 'विगणय्य नयन्ति पौरुषम्' इति । कर्तृगामित्वाविवक्षायां भविष्यति ।

2710 After the verb nî, when it governs an incorporeal object existing in the agent, as its object, the Atmanepada is used.

The verb नी is Atmanepadi when governing an object which has no material body, but is an abstract noun, that is an object which has abstract but no concrete existence; and when such an object has its seat in a portion of the agent of the verb. The word śarîra means the body of living beings, any portion of such body is also called śarîra. As क्रोधं विनयते 'he subdues his own anger,' मन्युं विनयते 'he suppresses anger.' The result of the subjugation of anger is mental peace, and thus the fruit of the action accrues here to the agent; therefore, the verb would have been âtmanepadî by S. 2158 also. The present sûtra declares a niyama or restriction. Therefore not in गडुं विनयति।

The object must reside in the agent, (kartṛistha), otherwise the verb will be Parasmaipadi. As देवदत्तो यज्ञदत्तस्य क्रोधं विनयति 'Devadatta removes Yajnadatta's anger.'

The object moreover must be immaterial, otherwise the affix will be of Parasmaipada. As गडुं विनयति 'he removes his own wort.' बाठां विनयति 'he bows his neck.' How do you explain the Parasmaipada in विगणय्य नयन्ति पौरुषम्? This is valid when the accrual of the fruit of action to the agent is immaterial and not desired to be expressed.

Why do we say 'in the case of an object?' Witness बुद्धया विनयति 'he is submissive through knowledge,' प्रज्ञया विनयति. Here the verb विनयति has not taken an accusative case, but is in construction with an instrumental case, and therefore the present rule does not apply.

२७११। वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः। १। ३। ३८।

वृत्तिरप्रतिबन्धः। ऋचि क्रमते बुद्धिः। न प्रतिहन्यत इत्यर्थः। सर्ग उत्साहः। अध्ययनाय क्रमते। उत्सहते। क्रमन्तेऽस्मिन् शास्त्राणि। स्फीतानि भवन्तीत्यर्थः।

2711. After the verb kram 'to move,' when used in the senses of 'continuity' 'energy' and 'development,' the Atmanepada is employed.

The word 'kram' governs the succeeding sûtras up to I. 3. 43 and is understood in them all.

The verb kram by I. 3. 78 (after the rest, let the parasmaipada affixes be employed in marking the agent), would have taken the affixes of the Parasmaipada; the present aphorism enjoins Atmanepada affixes in certain cases when the verb means to have a taste for &c.

Vṛitti 'continuity' means unobstructed flow, or want of interruption (*i.e.*, a taste for, or facility in anything), sarga 'energy' means application, resolution and determination. Tâyana 'development' means increase and growth.

As (1) ऋक्ष्वस्य क्रमते बुद्धिः—'his reason proceeds unobstructed through the Rik scriptures *i.e.*, he can easily comprehend the Rik.' (2). व्याकरणाध्ययनाय क्रमते 'the pupil shows energy or exerts to study the grammar.' (3). अस्मिन् शास्त्राणि क्रमते 'the shastras are developed in him.'

Why in these senses only? Witness अपक्रामति 'he runs away.

२७१२। उपपराभ्याम्। १। ३। ३९।

वृत्त्यादिष्वाभ्यामेवं क्रमेर्न तूपसर्गान्तर पूर्वात्। उपक्रमते पराक्रमते। नेह संक्रामति।

2712. After the verb kram, preceded by upa and para when used in the senses of continuity, energy and development, the Atmanepada is employed.

The words vṛitti &c., of the last sûtra are understood here also. Why has this been made a separate sûtra and not included in the last? The reason is to make a restrictive rule in the cases of upasargas; that is to say, only in the cases of the upasargas upa and parâ, there is âtmanepada affix; but not so when any other upasarga precedes the verb kram, though the sense may be of continuity &c. Thus उपक्रमते 'he commences to advance,' पराक्रमते 'he marches to attack.'

Why do we say after the upasargas 'upa and parâ'? Because, after any other preposition the affix will be of the parsmaipada; as संक्रामति 'he makes progress.' If the sense is not that of "continuity" &c., parasmaipada will be employed, as उपक्रामति पराक्रामति.

२७१३ । आङ उद्गमने । १ । ३ । ४० ।

आक्रमते सूर्यः । उदयत इत्यर्थः । '* ज्योतिरुद्गमन इति वाच्यम् *' । नेह । आक्रामति धूमो हर्म्यतलात् ।

2713. After the verb kram, preceded by âṅ, the Atmanepada is employed, when used in the sense of 'the rising of a luminary.'

As आक्रमते सूर्यः 'the sun rises.' आक्रमते चन्द्रमाः 'the moon rises आ क्रमन्ते ज्योतींषि 'the stars rise.'

Vart:—This ascending must refer to the heavenly bodies. Therefore in आक्रामति धूमोहर्म्यतलात्, 'the smoke rises from the surface of the terrace,' the verb क्रम is parasmaipadi. Why do we say in the sense of "to ascend"? Witness आक्रमति माणवकः कुतपम् 'the boy assails the ox.'

२७१४ । वेः पादविहरणे । १ । ३ । ४१ ।

साधु विक्रमते वाजी । 'पादविहरणे' किम् । विक्रामति संधिः । द्विधा भवति । स्फुटतीत्यर्थः ।

2714. After the verb kram, preceded by vi, the Atmanepada is employed, when used in the sense of 'placing of footsteps.'

As साधु विक्रमते वाजी 'the horse is pacing gracefully.' The term vikramaṇa is applied to the special movements of horse &c.

Why do we say "in the sense of throwing of foot"? In any other sense the terminations will be those of the parasmaipada As विक्रामति अजिनसन्धिः 'the fold of the antelope skin is ruptured into two?'

Note:—Though in the Dhâtupâṭha the verb क्रमि and क्रमु have the meanings of pâda viharaṇa and pâda-vikshepa, that is "throwing or placing of foot," and so it might be objected that the present sûtra is a useless repetition, yet as verbs have various other meanings than what is assigned to them in the Dhâtupâṭha, the present sûtra is not unnecessary.

२७१५ । प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् । १ । ३ । ४२ ।

समर्थौ तुल्यार्थौ । [illegible] । प्रारम्भेऽनयोस्तुल्यार्थता । प्रक्रमते । उपक्रमते । 'समर्थाभ्याम्' किम् । प्रक्रामति । गच्छतीत्यर्थः । उपक्रामति । आगच्छतीत्यर्थः ।

2715. After the verb kram, the Atmanepada is employed when it is preceded by pra and upa, both conveying the same sense; *viz*, that of "beginning an action."

The word samartha means 'the same meaning.' It is a compound of सम + अर्थ : The sandhi ought to have been समार्थ, but it is considered to belong to the śakandhvâdi class, and hence **para-rûpa** ekâdeśa into समर्थ । The upasargas प्र and उप have the common meaning of denoting beginning, though they have each other meanings also

As प्रक्रमते भोक्तुम्, उपक्रमते भोक्तुम् 'he commences to eat' &c.

The prefixes pra and **upa** are synonyms, when they denote the commencement of an action.

Why do we say, "when they are synonyms." Witness the following पूर्वेद्युः प्रक्रामति अपरेद्युरुपक्रामति 'he goes during the first part of the day and he comes back during the latter part of the day.' Here in one case the sense is "to go," in another it means "to return."

Note:—Why in the latter case of 'aparedyur **upakrâmati**' there is not Atmanepada by virtue of I. 3. 39 as there is the upasarga upa here? The answer is that I. 3. 39 is not applicable as that rule is limited by the condition of the sense of 'continuity' &c while in the present sûtra, that limitation is not applicable.

२७१६ । अनुपसर्गाद्वा । १ । ३ । ४३ ।

क्रामति-क्रमते । अप्राप्तविभाषेयम् । वृत्त्यादौ तु नित्यमेव ।

2716. After the verb kram, the Atmanepada is optionally employed, when it is not preceded by any preposition.

The root '**kram**' may always be conjugated as Atmanepadî when not having any upasarga. The option allowed by this sûtra is an example of what is technically known as aprâpta vibhâshâ *viz.*, an option which is not an alternative limitation to a general rule already found or known.

Examples: क्रामति or क्रमते 'he goes over.'

Note:—Why do we say 'when it is without any preposition? For no option is allowed when it takes preposition. As संक्रामति. Nor is any option allowed when it has particular meanings of वृत्ति continuity' &c., as given in I. 3. 38 S. 2711, though the root there also is without any preposition.

२७१७ । अपह्नवे ज्ञः । १ । ३ । ४४ ।

शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः ।

2717. After the verb jña, when used in the sense of 'denying,' the Atmanepada is employed.

The root jña which ordinarily means 'to know' and is parasmaipadî by I. 3. 78. S. 2159 becomes Atmanepadî when through the virtue of any prefix it means 'to deceive:' as शतमपजानीते he denies the debt of a hundred rupees.'

Note:—Why do we say when meaning "to deny?" Observe:—नत्वं किंचिदपि जानासि 'thou knowest not anything.'

२७१८ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । ४५ ।

सर्पिषो जानीते । सर्पिषा उपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः ।

2718. And when used intransitively, after the verb jña, the Atmanepada is employed, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As सर्पिषो जानीते; मधुनो जानीते 'he engages in sacrifice by means of clarified butter or honey.' (See II. 3. 51 S. 612).

Note:—This Atmanepadî form of jña is employed when the fruit of the action does not accrue to the agent. From I. 3. 76 S. 2743 it will be seen that when the fruit of the action accrues to the agent, the verb is Atmanepadî.

Note:—How in the above example the verb jña is intransitive? Because the word sarpi*h* is not the object of knowledge, but it is an instrument of sacrifice, into which one engages from complete knowledge (jñâna); and it (sarpisha*h*) is in the genitive case by virtue of II. 3. 51 (ज्ञोऽविदर्थस्य करणे) by which the instrumental) kâraka of the jña is put in the genitive case.

Note:—Why do we say of "Intransitive"? Because in the transitive it is parasmaipadî, as स्वरेण पुत्रं जानाति 'he knows (recognizes) the son by his voice.'

Note:—According to Tattvabodhini, ज्ञ not preceded by an upasarga will take Atmanepada by I. 3. 76. S. 2743: the present sûtra is limited to cases where it is preceded by a preposition. As सर्पिषोऽनुजानीते ।

२७१९ । संप्रतिभ्यामनाध्याने । १ । ३ । ४६ ।

शतं संजानीते । अवेक्षत इत्यर्थः । शतं प्रतिजानीते । अङ्गीकरोतीत्यर्थः । 'अनाध्याने' इति योगो विभज्यते । तत्सामर्थ्यात् 'अकर्मकाच्च' (२७१८) इति प्राप्तिरपि वार्यते । मातरं मातुर्वा संजानाति । कर्मणः शेषत्वविवक्षायां षष्ठी ।

2719. After the verb jña preceded by sam or prati, the Atmanepada is employed, when not used in the sense of "remembering with regret."

The word jña is understood in this sûtra: and the aphorism applies to that jña which is used in the transitive. As शतं संजानीते 'he looks for a hundred,' so शतम् प्रतिजानीते 'he promises a hundred.'

This sûtra should be split up into two; (1) संप्रतिभ्यां (2) अनाध्याने । By this means the operation of I. 3. 45. S. 2718 is superseded in the case of the Intransitive ज्ञा also, when it means 'to remember with regret.'

Why do we say when 'not meaning remembering with regret?' Because it is not Atmanepadi, when it conveys that meaning. Thus मातुः or मातरं संजानाति 'he remembers with regret his mother.' The object is put in the Genitive case under II. 3. 50. S. 606.

२७२० । भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः । १ । ३ । ४७ ।

उपसंभाषोपमन्त्रणे धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपाधयः । शास्त्रे वदते । भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः । उपसंभाषोपसान्त्वनम् । भृत्यानुपवदते । सान्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । शास्त्रे वदते । यत्ने । क्षेत्रे वदते । विमतौ । क्षेत्रे विवदन्ते । उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् । उपवदते प्रार्थयत इत्यर्थः

2720. After the verb vad, the Atmanepada is employed, when used in the senses of "showing brilliance, or proficiency in," "pacifying," "knowledge," "effort," "difference of opinion," and "flattering."

The senses of 'persuasion' and 'enticing' are denoted by the root, the other senses are expressed by the context.

By I. 3. 78, vad generally takes the terminations of the Parasmaipada, by the present sûtra, it takes also the affixes of the Atmanepada when having certain meanings.

Bhâsana, (shining) means to illumine as वदते चार्वी लोकायते. The Chârvi illumines the Lokâyata shâstras, by his discourses and clear exposition. शास्त्रे वदते 'He expounds the scriptures.'

Upasambhâshâ (persuasion) means to appease, to conciliate; as भृत्यानुपवदते he conciliates or cajoles the servants.

Jnâna (knowledge) means to know completely as वदते चार्वी लोकायते the Chârvi knows completely to discourse upon Lokâyata shâstra.

Yatna (endeavour) means energy as क्षेत्रे वदते. 'He toils in the field,' गेहे वदते 'he toils in the house.'

Vimati (disagreement) means dissension, want of unanimous opinion. As क्षेत्रे विवदन्ते. 'They disagree over the field' *i. e.*, holding different opinions they talk diversely.

Upamantrana (enticing) means to coax in secret, as, कुलभार्यामुपवदते 'he entices the wife of a respectable family (*i.e.*, seduces her in secret)' परदारानुपवदते 'he flatters another's wife.'

Why in the above senses only? Observe यत् किंचिद्वदति 'he says something',

२७२१ । व्यक्तवाचां समुच्चारणे । १ । ३ । ४८ ।

मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् । संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः । नेह । संप्रवदन्ति खगाः ।

2721. After the verb vad, the Atmanepada is employed when used in the sense of "speaking articulately in a similar manner by men."

As संप्रवदन्ते ब्राह्मणाः 'the Brâhmaṇas are speaking in a chorus.' But, in संप्रवदन्ति खगाः 'the birds are chirping' it is properly Parasmaipadi.

Note :—The sense of the sûtra is that when men, who only are capable of articulate speech, speak all in one and the same time, then the verb vad takes the affix of the Atmanepada. When lower animals make a chorus of noise, the verb does not take the Atmanepada.

There must be samuchchâraṇa for the application of this rule, when there is no samuchchâraṇa or speaking in a chorus, this rule does not apply, as ब्राह्मणो वदति 'the Brâhmana speaks.'

२७२२ । अनोरकर्मकात् । १ । ३ । ४९ ।

व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकाद्वदतेरात्मनेपदं स्यात् । अनुवदते कठः कलापस्य । 'अकर्मकात्' किम् । उक्तमनुवदति । 'व्यक्तवाचाम्' किम् । अनुवदति वीणा ।

2722. After the verb vad, preceded by anu, and intransitively used, the Atmanepada is employed, when the sense is that of "speaking articulately in a similar manner by men."

As अनुवदते कठः कलापस्य 'Kaṭha is echoing or imitates Kalâpa.' He re-utters exactly what the Kalâpa--reader or the teacher says. The word anu here means 'similarly.'

Why do we say 'in the Intransitive'? Because when it is used in the transitive it takes the affixes of the Parasmaipada. As उक्तमनुवदति "he repeats (the yajurveda) which he had learned before."

The words 'uttering of articulate speech' are understood here also. Otherwise अनुवदति वीणा 'the lute resounds', here it is Parasmaipada.

२७२३ । विभाषा विप्रलापे । १ । ३ । ५० ।

विरुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारण उक्तं वा स्यात् । विप्रवदन्ते-विप्रवदन्ति वा वैद्याः ।

2723. After the verb vad, the Atmanepada is employed optionally, when the sense is that of "contradicting each other."

As विप्रवदन्ते or विप्रवदन्ति वैद्याः (the doctors are at variance). The words vyaktavâchâm (articulate utterance) and samuchchâraṇa (speaking together) are understood in this sûtra also.

The wrangling must be by talking at one and the same time, otherwise this rule will not apply. As क्रमेण वैद्या वैद्येन सह विप्रवदन्ति 'the doctors contradict by turn another doctor.'

२७२४ । अवाद्ग्रः । १ । ३ । ५१ ।

अवगिरते । 'गृणातिस्त्ववपूर्वो न प्रयुज्यत एव' इति माधवः ।

2724. After the verb gṛî 'to swallow,' when preceded by ava, the Atmanepada is used.

As अवगिरते (he swallows). The root grî 'to swallow' preceded by the preposition ava is Atmanepadî. According to the Mahâbhâsâya the verb grî taken in this sûtra means 'to swallow' and belongs to the Tudâdi class No. 117; it is not the grî 'to make sound' which belongs to the Kryâdi class No. 28. Because there is no word formed with the latter verb by affixing the preposition 'ava' to it. By I. 3. 78 this verb grî 'to swallow' would have been Parasmaipadî, the present sutra debars that.

When it is not preceded by ava, it is Parasmaipadî, as गिरति 'he swallows.'

२७२५ । समः प्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ ।

शब्दं नित्यं संगिरन्ते प्रतिजानीत इत्यर्थः । 'प्रतिज्ञाने' किम् । संगिरति ग्रासम् ।

2725. After the verb grî preceded by sam, the Atmanepada is used, when employed in the sense of 'promising.'

As शतं संगिरते 'he promises to pay a hundred.' Or शब्दं नित्यं संगिरते 'He acknowledges that the Word is eternal.' If it does not mean to promise or acknowledge, it takes the Parasmaipada terminations. As संगिरति ग्रासम् 'he swallows the mouthful.'

२७२६ । उदश्चरः सकर्मकात् । १ । ३ । ५३ ।

धर्ममुच्चरते । उल्लङ्घ्य गच्छतीत्यर्थः । 'सकर्मकात्' किम् । बाष्पमुच्चरति । उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः ।

2726 After the verb char 'to walk' preceded by ut, when used transitively, the Atmenepada is employed.

As धर्ममुच्चरते he strays away from (the path of) religion (or duty). गुरुवचनमुच्चरते 'he transgresses the commands of his preceptor.'

Why do we say 'when used in the transitive"? Observe बाष्पमुच्चरति 'the vapour is rising.' Here it is Parasmaipadî.

२७२७ । समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ ।

रथेन संचरते ।

2727. After the verb char, preceded by sam, and connected with a noun in the Instrumental case, the Atmanepada is employed.

As रथेन संचरते 'he drives in a chariot.

२७२८ । दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३ । ५५ ।

संपूर्वाद्दाणस्तृतीयान्तेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्या संयच्छते । पूर्वसूत्रे 'चरः' इति षष्ठी । तेन सूत्रद्वयमिदं व्यवहितेऽपि प्रवर्तते । रथेन समुदाचरते । दास्या संप्रयच्छते ।

2728. And after the verb dâ to give, preceded by sam, and connected with a noun in the Instrumental case, the Atmanepada is employed, provided this Instrumental case has the sense of the Dative case.

When is the 3rd case used with the force of the 4th case? That is answered by the following :—

Vart :—The Instrumental has the force of the Dative when immoral conduct is implied. As दास्या or वृषल्या संप्रयच्छते "he gives (money with the object of enticing) to the female slave or prostitute." The word समः in the preceding sûtra is in the Genitive case. Therefore it applies even there where another preposition intervenes between the सम् and the root. In fact समः covers both this and the sûtra that precedes it. As रथेन समुदाचरते ।

Note :—The verb dâ to givê, is generally parasmaipadî, it becomes âtmanepadî under the above conditions.

Note :—Why do we say "when it has the force of the dative case"? Because when it has not the sense of the dative, parasmaipada terminations will be used, as पाणिना संप्रयच्छति, 'he gives with his hand.'

Note :—It might be asked how the âtmanepada terminations are employed when the preposition sam is not directly applied to the verb, but another preposition pra, intervenes between sam and the verb. The reply is that the word samah in I. 3. 54 S. 2727 is not in the ablative case (which would have required its being placed immediately before the verb), but it is in the genitive case and is used as an attribute.

२७२९ । उपाद्यमः स्वकरणे । १ । ३ । ५६ ।

स्वकरणं स्वीकारः । भार्यामुपयच्छते ।

2729. After the verb yam, to give, preceded by upa, when used in the sense of "espousing," the Atmanepada is employed.

This is clear. As भार्यामुपयच्छते 'he espouses or knows his wife.' But not so when another's wife is meant, there it is parasmaipadî.

By I. 3. 78, the verb yam would have been parasmaipadî, but the present sûtra makes an exception, when the root takes the preposition upa and means "to marry, to espouse, or to accept." The meaning of *sva-karana* is confined to accepting in general. This is according to the Kâsikâ; according to the Mahâbhâshya, sva-karaṇa means 'to make one's own what was not previously his own'.

Note:—Why do we say in the sense of "marrying"? When it has any other sense, the parasmaipada affixes will be employed, as देवदत्तो यज्ञदत्तस्य भार्यामुपयच्छति, 'Devadatta has illicit intercourse with the wife of Yajñadatta.' In forming the aorist, the following sûtra applies.

२७३० । विभाषोपयमने । १ । २ । १६ ।

यमः सिच्किद्वा स्याद्विवाहे । रामः सीतामुपायत–उपायंस्त वा । उदवोढेत्यर्थः । गन्धनाङ्गे यपनने तु पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं कित्त्वम् ।

2730. The *sich* before the âtmanepada affixes is *kit* optionally, when *yam* means 'to espouse.'

Thus रामः सीतामुपायत or उपायंस्त 'Râma espoused Sîta.' उपायत or उपायंस्त भार्याम् 'he espoused his wife.'

The word 'Upayamana' in the sûtra means 'to accept in marriage,' 'to espouse.' The verb यम preceded by the preposition उप is Atmanepadî when it means 'to espouse' by I. 3. 56. S. 2739.

When यम means 'to divulge,' the aorist is कित् by I. 2. 15. S. 2698. Therefore, when उपयम means 'to divulge', its *aorist* will be compulsorily कित् and not *optionally* so: for the present sûtra (I. 2. 16) though subsequent, is debarred in anticipation by the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra I. 2. 15 S. 2698.

२७३१ । ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः । १ । ३ । ५७ ।

सन्नन्तानामेषां प्राग्वत् । धर्मं जिज्ञासते । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते ।

2731. After the Desideratives formed by the affix san, of the verbs jñâ 'to know', śru, 'to hear', smṛi 'to remember,' and dṛiś 'to see,' the Atmanepada is employed.

Note :—The above four roots are âtmanepadî when in the Desiderative form, the suffix "san" being the pratyaya by which desideratives are formed.

Note:—The verb jñâ takes the terminations of the atmanepada when used in the senses indicated by the three sûtras 2717, 2718 and 2719 already explained. The desiderative form of jñâ would *ex-necessitate* take âtmanepada affixes when used in the above senses: I. 3. 62 S. 2734. The present sûtra, however, enlarges the scope of âtmanepada by declaring all desideratives of jñâ to be âtmanepada, in whatever sense they may be used.

Note :—Similarly by I. 3. 29 and the vârtika under it, the roots śru, and dṛiś, take the terminations of the âtmanepada, when preceded by sam, the desideratives of those would of course have taken âtmanepada affixes by I. 3. 62, but the present sûtra makes it general.

Note :—The present sûtra however enunciates a new rule in the case of the root smṛi.

As धर्मं जिज्ञासते 'he wishes to know (*i.e.*, enquires after) religion', गुरुं शुश्रूषते 'he serves the teacher', नष्टं सुस्मूर्षते 'he wishes to remember the forgotten.' नृपं दिदृक्षते 'he wishes to see the king.'

Why do we say, when taking the affix san? Because the primitive verbs will take the parasmaipada terminations as जानाति he knows; शृणोति he hears, स्मरति he remembers पश्यति he sees.

२७३२ । नानोर्ज्ञः । १ । ३ । ५८ ।

पुत्रमनुजिज्ञासति । पूर्वसूत्रस्यैवायं निषेधः । '× अनन्तरस्य ×' इति न्यायात् । तेनेह न । सर्पिषोऽनुजिज्ञासते । सर्पिषा प्रवर्तितुमिच्छतीत्यर्थः । 'पूर्ववत्सनः' (२७३४) इति तङ् । 'अकर्मकाच्च' (२७१८) इति केवलाद्विधानात् ।

2732. After the desiderative of jñâ, when preceded by anu, the Atmanepada is not employed.

This sûtra read with S. 2718 limits the scope of parasmaipada to the transitive, desiderative verb anu-jñâ. As पुत्रमनुजिज्ञासति 'he enquires after the son.' This is an exception to the last sûtra only. Because of the maxim 'a rule, may it enjoin or forbid anything, either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule.' Therefore not here. सर्पिषोऽनुजिज्ञासते meaning 'he wishes to sacrifice with clarified butter'. Now √अनुज्ञा when Intransitive is Atmanepadî by I. 3. 45 S. 2718: and therefore, *its* Desiderative is also âtmanepadî by I. 3. 62. S. 2734.

Why do we say when preceded by anu? Because otherwise it will take the âtmanepada terminations. As धर्मं जिज्ञासते he inquires after religion.

२७३३ । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । १ । ३ । ५९ ।

आभ्यां सन्नन्ताच्छ्रुव उक्तं न स्यात् । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति । कर्मप्रवचनीयात्स्यादेव । देवदत्तं प्रति शुश्रूषते । 'शदेः शितः' (२३६२) 'म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च' (२५३८) व्याख्यातम् ।

2733. After the desideratives of śru, when preceded by prati and âń, the Atmanepada is not used.

The verb śru, when taking the prefixes prati and âṅ, is not âtmanepadí, though taking the desiderative "san." This is also an exception to the rule I 3. 57. Thus प्रतिशुश्रूषति and आशुश्रूषति ॥

The word prati and âṅ must be upasargas; if they are used as karmapravachaniyas (1. 4. 83 S 546) then the rule will not apply. As देवदत्तं प्रति शुश्रूषते ॥

२७३३ । क । शदेः शितः ॥ १ । ३ । ६० ॥

2733A. After the verb śad to decay, when it has one of the affixes with an indicatory ś (śit) the Atmanepada is used: but not in the Desiderative.

The root 'śad' when taking any affix which is marked with an indicatory श, is conjugated in the âtmanepada. In connection with this, must be read sûtra VII. 3. 78. S. 2360, by which the root शद् is replaced by शीय before affixes having an indicatory श. Thus शद्+श+ते=शीय+अते =शीयते 'he decays or withers,' शीयेते 'they two decay', शीयन्ते 'they decay.'

Why do we say before affixes having an indicatory श? Before other affixes, it is not âtmanepadî. As अशत्स्यत् 'if he decayed', शत्स्यति 'he will decay'. शिशत्सति. 'He wishes to decay.'

The well-known vikâraṇas like शप्, श &c., the affixes like शतृ &c., are शित् affixes. In other words, the root śad is âtmanepadî in all conjugational tenses.

The sûtra has been explained before also. See No. 2362. It is repeated here because of the context.

२७३३ । स । म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च ॥ १ । ३ । ६१ ॥

2733B. After the verb mṛi to die, when it has one of the affixes having an indicatory श, as well as when it takes the affixes luṅ (aorist III. 2. 110) and liṅ (Benedictive III, 3. 159) the Atmanepada is used, but not in the Desiderative.

This is a restrictive sûtra, the root मृङ् (to die), is marked with a ङ् as an indicatory letter, so by sûtra I. 3. 12 S. 2157 it would be always Atmanepadi. But the present aphorism restricts it to लुङ् luṅ (Aorist) and लिङ् liṅ (Benedictive) tenses, as well as to those tenses which are शित्.

It is only before these three affixes, namely, liṅ, luṅ and śit affixes, that the root mṛi takes the terminations of the atmanepada. Thus the aorist अमृत amṛita 'he died'; Benedictive मृषीष्ट mṛishîshṭa 'may he die.' Similarly before śit affixes; thus म्रियते 'he dies,' = मृ + श + ते (VII. 4. 28) म्रिय + अ + ते = म्रियते (VI. 4. 77). म्रियेते, म्रियन्ते. The root मृ belongs to the sixth class of verbs called Tudâdi which take the vikaraṇa श in the conjugational tenses (III. 1. 77), But the Desiderative is मुमूर्षति ।

In other tenses, *viz.*, the two Futures, the Perfect and the Conditional, this verb is parasmaipadî. मरिष्यति he will die. अमरिष्यत्. This sûtra has been taught in No. 2538. It is repeated here for the sake of the context.

२७३४ । पूर्ववत्सनः । १ । ३ । ६२ ।

सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सन्नन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् । एदिधिषते । शिशयिषते । निविविषते । 'पूर्ववत्' किम् । बुभूषति । 'म्रदेः-'(२३६२) (२५३८) इत्यादिसूत्रद्वये 'सनो न' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयम् । तेनेह न । मिमत्सति । मुमूर्षति । 'आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य' (२२४०) । एधांचक्रे ।

2734. The verb which is Atmanepadî in its primitive form before the taking of the affix san; will also be Atmanepadî when it ends in the affix san.

In other words; after a desiderative verb, Atmanepada is employed, if it would have been used after the primitive verb.

If the primary verb is parasmaipadî, its desiderative will be also parasmaipadî; if the primary verb is Atmanepadî, its desiderative will be Atmanepadî. This is the general rule. Some exceptions to it have already been mentioned in sûtras I. 3. 57, 58, and 59. A root which was âtmanepadî, before taking the Desiderative affix सन् san, will be âtmanepadî even when it takes the affix सन् san. In other words, that by reason of which the âtmanepada affixes were ordained in the primary verb, will cause the same terminations to be applied when the verb ends in सन् san. Thus it was said in sûtra I. 3. 12, that roots having an anudâtta accented vowel as indicatory, or a ङ् ṅ as their indicatory letter, take the terminations of the âtmanepada. Thus एधते 'he prospers,' and शेते 'he sleeps.' The verb एध 'to increase' and शीङ् (to lie down) will remain âtmanepadî, even when they are used as Desideratives. Thus एदिधिषते 'he wishes to prosper' and पिस्पर्धिषते। Similarly I. 3. 17 S. 2686 declared that the verb निविश् is âtmanepadî as निविशते, this will be âtmanepadî also in the Desiderative form, as निविविक्षते 'he wishes to enter.' So also by I. 3. 40, S 2713 आक्रमते is âtmanepadî, the Desiderative आचिक्रंसते will also be âtmanepadî.

But though by I. 3. 60 and 61. शीयते and म्रियते are âtmanepadi, yet शिशत्सति 'he wishes to lie down' मुमूर्षति 'he wishes to die,' are parasmaipadî. Because the âtmanepada affixes were ordained after the roots शद् and मृङ् only under exceptional conditions and not generically, and as those conditions do not exist in the desiderative, the latter does not take the âtmanepada terminations. In fact, the words सनो न are to be read into those two sûtras *i.e.*, न from S. 2732; and सनः from 2734; and so in the Desiderative they are not âtmanepadî.

Of course, that which in its primary state would not have taken the terminations of the âtmanepada, there being a prohibition to that effect will not allow them in its Desiderative form. As अनुचिकीर्षति 'he wishes to imitate,' पराचिकीर्षति. Here the root कृञ् by I. 3. 79 has been especially declared to be parasmaipadi, to the exclusion of âtmanepada affixes which would otherwise have come by I. 3. 32 and 72, and therefore its Desiderative is also parasmaipadi. The force of ञ् causing âtmanepada is counteracted by I. 3. 79 S. 2745.

Now it might be asked:—"True, this rule provides for those cases where a root is conjugated in two forms, one a Primitive and another a Desiderative conjugation. But what provision do you make for those partial verbs which take the affix सन् even in their primitive form; and in whose case we have no prior form to look upon as a guide in the application of âtmanepada affixes. And there are at least 7 such quasi-roots which take सन् in this way, called also the self-descriptive सन्. Those quasi-roots are गुप्, तिज्, कित्, मान्, बध दान् and शान्. What are we to do with these quasi-roots, which are always conjugated with the affix सन् and have no simpler conjugation?" To this we reply; "In the case of these partial verbs which take the self-descriptive सन् the pada will be regulated by the indicatory letters which these quasi-roots have. For though the full roots are जुगुप्स तितिक्ष, चिकित्स, मीमान्स, बीभत्स, शीशान्स and दीदान्स. yet by the maxim अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषकं भवति, "a sign made in a portion of a thing, qualifies the whole thing:" the sign made in the expression गुप् &c, will qualify the whole verb जुगुप्स &c." Thus we have जुगुप्सते 'he despises,' चिकित्सते 'he cures; मीमांसते 'he investigates' &c.

२७३४ । क । आम्प्रत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ ।

एधांचक्रे ।

2734A. The auxiliary कृ is Atmanepadî, if the principal verb to which आम is added is âtmanepadî.

Thus एधां चक्रे । See S. 2240.

There are in Sanskrit two forms of the Perfect (लिट्): one formed in the ordinary way by the reduplication of the root, and adding the terminations; the other called the periphrastic Perfect, is formed by adding आम् to the root and then affixing to it the perfect tense of the roots कृ (to do), भू (to be) or अस् (to be). These latter verbs are called anuprayoga or auxiliary verbs, as it is with their help that the Perfect tense is formed. The question then arises, what conjugation, parasmai or âtmanepada, do these auxiliaries take in forming the periphrastic Perfect? This sûtra supplies the answer:—the auxiliary कृ follows the conjugation of principals, the other auxiliaries do not. Thus the root एध (to increase, prosper) is âtmanepadî, therefore in forming the periphrastic Perfect, the verb कृ will be also in the âtmanepada. Thus एधांचक्रे (he prospered). Similarly इद् (to appear with great splendour) is parasmaipadî and the auxiliary कृ after it will be parasmaipada, as इन्दाञ्चकार (he appeared with great splendour).

But the other auxiliaries भू and अस् retain their own peculiar conjugation and are not influenced by the conjugation of their principal. Thus एधाम्बभूव, एधामास.

The word âm-pratyaya of the sûtra means 'that after which the affix âm (III. 1. 35 and 36. कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि) comes.' Of the verb kriñ when subjoined to another as an auxiliary, the termination is that of the âtmanepada like the verb that takes the affix âm. If this sûtra enjoined a rule of injuction (vidhi), then there would be the termination of the âtmanepada even in examples like उदब्जांचकार and उदम्भांचकार where the fruit of the action accrues to the agent. This is no valid objection to the present sûtra. It is to be interpreted in both ways, that is, both as a vidhi (a general injunction) and a niyama (a restrictive injunction). How is that to be done? Because the word pûrvavat of the last sûtra is to be read in the present aphorism also. The second explanation, in that case will be for the sake of establishing a niyama or restrictive rule

२७३५ । प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु । १ । ३ । ६४ ।

प्रयुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । '* स्वराद्यन्तोपसर्गादिति वक्तव्यम् *' । उद्युङ्क्ते । नियुङ्क्ते । 'अयज्ञपात्रेषु' किम् । द्वन्द्वं न्यञ्चि पात्राणि प्रयुनक्ति ।

2735. After the verb yuj to join, Atmanepada is used when it is preceded by pra and upa, except with reference to sacrificial vessels, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb युजिर् 'to join' is svaritet, and consequently by sûtra I. 3. 72 it is always âtmanepadî, when the fruit of the action accrues to the agent. The present sûtra declares when this verb may take the terminations of âtmanepada, even when the fruit of the action does not accrue to the agent

After the verb युज् preceded by the prepositions प and उप the terminations are of the âtmanepada, when not employed in reference to sacrificial vessels. As प्रयुङ्क्ते 'he joins or employs'; उपयुङ्क्ते 'he fits or uses.'

Why do we say "when not employed in refernce to sacrificial vessels?" Because there the terminations will be of the parasmaipada. As द्वन्द्वं न्यञ्चि पात्राणि प्रयुनक्ति.

Vârtika:—It shall be rather stated that the root takes the terminations of the âtmanepada when preceded by any preposition beginning or ending with a vowel. This is an important modification of the above rule. Thus उद्युङ्क्ते and नियुङ्क्ते. In fact, all upasargas, with the exception of स्व, निर्, and दुर्, either begin or end with a vowel, and therefore the Vârtika amounts to the inclusion of all prepositions with the above exception.

With स्व, निर् and दुर्, however, the root will take parasmaipada terminations; as संयुनक्ति.

२७३६ । समः क्ष्णुवः । १ । ३ । ६५ ।

संक्ष्णुते शस्त्रम् ।

2736. After the verb kshṇu, 'to sharpen,' preceded by sam, the Atmanepada is employed.

The verb क्ष्णु 'to sharpen, or grind,' is generally parasmaipadî. but it is âtmanepadî when it is preceded by the prefix सम्; as संक्ष्णुते शस्त्रम् 'he whets the weapon' संक्ष्णुवाते 'they two whet' संक्ष्णुवते 'they all whet'.

Note:—It might be objected, why has a separate aphorism been made of the verb kshṇu, it could well have been included in the I. 3. 29 S 2699 which also speaks of the force of the prefix sam, when used with the verbs gam, richchha &c. To this the answer is that, that sûtra treats of intransitive verbs, the word akarmaka being understood therein, while the present sûtra, as is evident from the example we have given above, treats of transitive verbs.

२७३७ । भुजोऽनवने । १ । ३ । ६६ ।

ओदनं भुङ्क्ते । अभ्यवहरतीत्यर्थः । 'बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलाम्' । 'वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते' । इहोपभोगो भुजेरर्थः । 'अनवने' किम् । महीं भुनक्ति ।

2737. After the verb bhuj, the Atmanepada is used, except in the sense of 'protecting.'

The word अवन means protection. अनवन 'non-protection.'

The root bhuj, when it does not mean to protect, is âtmanepadî. This root belongs o the Rudhâdi class and has several meanings, as, to feed, to cherish, to preserve, to eat and to enjoy. As ओदनं भुंक्ते 'he eats rice' also dual bhuñjâte, pl. bhuñjate &c. So also बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलाम् 'the king enjoys only the earth वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते 'the old man suffers many pains. But महीं भुनक्ति 'He protects the earth.

The root bhuj belongs also to the Tudâdi class, No. 124 but there it has the sense of being curved or crooked. The bhuj belonging to the Tudâdi class is not to be taken in this sûtra, because that bhuj has never the sense of protecting. Therefore विभुजति पाणिम् 'he bends the hand,' is in the parasmaipada.

२७३८ । णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्तानाध्याने । १ । ३ । ६७ ।

ण्यन्तादात्मनेपदं स्यादणौ या क्रिया सैव चेण्ण्यन्तेनोच्यते अणौ यत्कर्मकारकं स चेण्णौ कर्ता स्यान्न त्वाध्याने । 'णिचश्च' (२५६४) इति सिद्धेऽकर्त्रभिप्रायार्थमिदम् । कर्त्रभिप्राये तु 'विभाषोपपदेन–' (२७४४) इति विकल्पे 'अणावकर्मकात्–' (२७५४) इति परस्मैपदे च परत्वात्प्राप्ते 'पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेष्यते' । कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थक्रियाश्चोदाहरणम् । तथा हि । पश्यन्ति भवं भक्ताः । चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः । प्रेरणांशत्यागे । पश्यति भवः । विषयो भवतीत्यर्थः । ततो हेतुमण्णिच् । दर्शयन्ति भवं भक्ताः । पश्यन्तीत्यर्थः । पुनर्णिजर्थस्याविवक्षायां दर्शयते भवः । इह प्रथमतृतीययोरवस्थयोर्द्वितीयचतुर्थयोश्च तुल्योऽर्थः । तत्र तृतीयकक्षायां न तङ् । क्रियासाम्येऽप्यणौ कर्मकारकस्य णौ कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थ्यां तु तङ् । द्वितीयामादाय क्रियासाम्यात् । प्रथमायां कर्मणो भवस्येह कर्तृत्वाच्च । एवमारोहयते हस्तीत्यप्युदाहरणम् । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । तत आरोहति हस्ती । न्यग्भवतीत्यर्थः ततो णिजारोहयन्ति । आरोहन्तीत्यर्थः । तत आरोहयते । न्यग्भवतीत्यर्थः । यद्वा पश्यन्त्यारोहन्तीति प्रथमकक्षा प्राग्वत् । ततः कर्मण एव हेतुत्वारोपाण्णिच् । दर्शयति भवः । आरोहयति हस्ती । पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः । ततो णिज्भ्यां तत्प्रकृतिभ्यां च उपात्तयोर्द्वयोरपि प्रेषणयोस्त्यागे दर्शयत आरोहयत इत्युदाहरणम् । अर्थः प्राग्वत् । अस्मिन्पक्षे द्वितीयकक्षायां न तङ् । समानक्रियत्वाभावाण्णिजर्थस्याधिक्यात् । 'अनाध्याने' किम् । स्मरति वनगुल्मं कोकिलः । स्मरयति वनगुल्मः । उत्कण्ठापूर्वकस्मृतौ विषयो भवतीत्यर्थः । 'भीस्म्योर्हेतुभये' (२५९४) व्याख्यातम् ।

2738. After a verb ending in the affix ṇi (causal) the Atmanepada is employed, provided that, when the object in the non-ṇi (or non-causal) case becomes the agent in the causal and when the very *verb* (karma = kriya) of the non-ṇi is also employed in the causal with ṇi; but not so when it means 'to remember with regret;' (even when the fruit of the action does not accrue to the agent.)

The phrase 'णेः (after the causatives)' of this sûtra governs the four succeeding sûtras and is understood in them. The sûtra consists of the following words:—णेः 'after the causative;' अणौ 'in the non-causative; यत् 'what;' कर्म 'object;' or 'action'. This word has two meanings in this sûtra: first, the karma-kâraka, 'the objective case', secondly kriya, 'the verb' णौ 'in the causative;' चेत् 'if;' सः 'that;' कर्ता 'nominative;' अनाध्याने 'except to remember.'

In general, by I. 3. 74, S. 2564 the causative verbs take the terminations of the âtmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent. The present sûtra applies to the case where the fruit of the action does not accrue to the agent.

But even where the fruit of the action accrues to the agent, there are two exceptions. The sûtra I. 3. 77, S. 2744 makes the âtmanepada optional: while I. 3. 88. S 2754 makes it Parasmaipadi. These two rules I. 3. 77 and 88 being subsequent to the present I. 3. 67, would debar this latter. But according to Patañjali it is not so. The **णिजन्त** root is conjugated in the âtmanepada, if it fulfils the conditions of this sûtra: and the subsequent rules S. 2754 and 2744 are set aside by purva-vipratishedha.

Note:—Thus I. 3. 77. S. 2744 has full scope in **स्वं यज्ञं यजति** or **स्वं यज्ञं यजते** 'he sacrifices for his own yajña.' But the present sûtra will debar the option, in **दर्शयते राजा स्वयमेव** 'the king makes himself seen.' Similarly I. 3. 88. S. 2754 has full scope in **गोपी कृष्णं शाययति** 'Gopî puts Kṛishṇa to sleep,' from **कृष्णं शेते** 'Kṛishṇa sleeps.' But the present sûtra will apply to **शाययते केदारः स्वयमेव ।**

By III. 1. 87. S. 2766 we learn that there is âtmanepada when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object. Will not that general rule have covered the particular cases of the causatives? No. The examples to be given under the present sûtra are those, where the *bhâva* inheres in the agent and where the *kriyâ* inheres in the agent. Thus: **पश्यन्ति भवं भक्ताः** 'the devotees see the Supreme Being:' *i.e.*, by constant devotion, &c., they persuade Him to appear and thus make himself the object of visual perception. When this sense of persuasion is ignored, and the agency of the devotees is put out of sight, in other words when **प्रेरणांश** is given up, for in the Reflexive sense where agent is abandoned, for the sake of facility, such is the case, we have **पश्यति भवः** 'The Supreme Being manifests,' *i.e.*, becomes an object of perfect of perception. See Reflexive verbs Chapter 21. To this verb we add the affix **णिच्** with the sense of *hetu*. We get **दर्शयन्ति भवं भक्ताः** 'the devotees cause the manifestation of the Supreme Being'—*i.e.*, they see the Being. Again from this **दर्शयन्ति**, when we do not wish the sense of the causative to be expressed, *i.e*, when we do not wish to lay any stress on the sense of the causative we have the âtmanepada: as **दर्शयते भवः ।** 'Bhava shows himself.' Here the sense of the first and the third cases and of the second and the fourth cases is the same. That is **पश्यन्ति भवं भक्ताः** and **दर्शयन्ति भवं भक्ताः** have the same meaning. So also **पश्यति भवः** and **दर्शयते भवः ।** In the third case (**दर्शयन्ति**) there is not âtmanepada. For though the verb or action is the same as in the first example, yet the object kâraka of the non-ṇi verb (namely Bhava) is not here the agent of the ṇi-verb. But in the fourth case (**दर्शयते**) we have âtmanepada. For the *verb* here is the same namely the verb of the second example and the verb of the fourth are both Reflexive; and also the word Bhâva which was *object* in the first example, has become the *agent* in this fourth example.

Note :—The above is an example of kartṛistha bhâvaka verb. Bhâva or condition-verb is that sense of a root where the action is accomplished by means which are not dependent on motion from one place to another by the agent. As in the above example the act of seeing does not require any change of place or motion for its accomplishment. अपरिस्पन्दन साधनसाध्यो धात्वर्थो भावः । It resembles very much Reflexive verbs. Or rather *actions* which can be accomplished without much movement of the agent are Bhâvas.

While क्रिया or active-verb is that action which is accomplished by the movement of the agent. सपरिस्पन्दनसाधनसाध्या क्रिया । We shall now give an example of kartṛistha-kṛiyâ

Thus (1) आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend down the elephant' Arohanti means to bend. From this we have the Reflexive voice, आरोहति हस्ती 'the elephant bends down.'

From this we have the Causative आरोहयन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant keepers bend down the elephant'; here आरोहयन्ति 'cause to bend down,' has the same meaning as आरोहन्ति । From this we have the Reflexive, by abandoning the force of causative, आरोहयते हस्ती 'the elephant bends down.'

Or पश्यन्ति and आरोहन्ति the first examples are retained as above namely पश्यन्ति भवं भक्ताः or आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः ।

From this we get *directly* causatives with णिच् having super imposed on the object the sense of hetu, namely the making the object the inciter of the action. As दर्शयति भवः, आरोहयति हस्ती meaning incites while seeing and bending; the full sentences being पश्यतो भक्तान् दर्शयति भवः 'Bhâva shows himself to the gazing devotees'; *i. e.*, Bhava appears in such a glorious manner that it *compels* the devotees to look at Him. Here the object Bhâva is now the inciter of the action. He *draws* the gaze of all towards Him. Here the Hetu (S. 2575) activity is imposed on the whilhom object. आरोहतो हस्तिपकान् आरोहयति हस्ती 'to the bending elephant keepers bends the elephant,' *i. e.*, the elephant bends of itself in such a graceful way as draws or attracts the attention of its keepers, as if it invites them to mount it. From these णिजन्त verbs, दर्शयति and आरोहयति from these very original roots पश्यन्ति and आरोहन्ति when the appropriate inciting senses are removed, we get the examples दर्शयते and आरोहयते । The meaning is the same as mentioned before. Here there are three stages only : (1) पश्यन्ति भवं भक्ताः or आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । (2) पश्यतो भक्तान् दर्शयति भवः, or आरोहतो हस्तिपकान् आरोहयति हस्ती । (3) दर्शयते भक्तान् भवः or आरोहयते हस्तिपकान् हस्ती । The last, of course, are examples under the present sûtra. In the second case, here, though the verb is णिजन्त it is not Atmanepadî. As there is absence of the same *actions* or verbs, because there is the addition of the sense of णिच in the second.

Note:—Why do we say 'in the non-causative non-ṇi'? For this rule will not apply, when the primitive verb itself is formed by the affix णिच्; such are the roots of the tenth class or Churâdi in which the ṇich is added in the self-descriptive sense, and not for a causative purpose. Thus the root गण belongs to the Churâdi class; whose causative and primitive forms are the same. As गणयति गणं गोपालकः 'the cowherd counts the herd'; and the causative form is गणयति गणः स्वयमेव 'the herd makes itself to be counted.' The terminations in both cases are those of the Parasmaipada.

Note:—Why do we say 'when the object (karma) becomes the agent.' Because the rule will not apply, when any other kâraka or case, than the karma or object, of the primitive verb becomes the agent in the causatve. Thus लुनाति दात्रेण 'he cuts with the scythe,' लावयति दात्रं स्वयमेव 'the scythe is made to cut of itself.' Here the word dâtra was the instrument of the primitive verb which became agent in the causative, and therefore in the causative the terminations are of the parasmaimpada only.

Note:—Why do we say 'if in the causative' in the sûtra? It is for the purpose of indicating that the *verb* must be one and the same, both in the primary sentence and the causative sentence. Therefore the rule does not apply here where the causative verb सेचयति in the second sentence was not used in the first sentence; आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant;' and आरोहयमाणो हस्ती भीतान् सेचयति मूत्रेण 'the elephant that is being caused to bend is made to sprinkle with urine the frightened men'.

Note:—The word सः 'that' is employed in the aphorism to show that the objects in both sentences must be the same and not different Therefore in the following example where the objects are different, the terminations of the parasmaipada are only used. आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant': and आरोहयमाणो हस्ती स्थलमारोहयति मनुष्यान् 'the elephant, that is being caused to bend, makes man mount on the land.'

Note:—Why do we use the word kartâ (agent) in the sûtra? If the former object is not the agent in the second case, the terminations of the parasmaipada only would be used. As आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant;' and तानारोहयति महामात्रः 'the Mahâ mâtra makes them bend.'

Note:—Why do we say 'except when meaning to remember with tenderness?' Observe, स्मरति वनगुल्मस्य कोकिलः 'the dove remembers, with regret, the forest tree;' and स्मारयत्येनं वनगुल्मः स्वयमेव 'the forest tree is made to be remembered of itself.'

२७३९ । क । भीस्म्योर्हेतुभये ॥ १ । ३ । ६८ ॥

2739A. After the causatives of the verbs bhî 'to fear', and smi 'to wonder,' even though the fruit of the action accrues not to the agent, the Atmanepada is employed, when the fear is produced directly by the causative agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is understood in this sûtra and is to be supplied from the previous aphorism. This sûtra is also restricted to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word हेतु in the aphorism has been defined later on in sûtra I 4. 55 (स्वतन्त्र कर्त्ता); it is the agent which is the mover of another's action. When a fear is caused by a हेतु it is called हेतुभय. The word भय 'fear' in the aphorism is illustrative, and includes by implication विस्मय 'astonishment' also. As जटिलो भीषयते 'the jaṭila, the cock-headed frightens.' मुण्डो भीषयते 'the munda, the shaven-headed frightens'; जटिलो विस्मापयते 'the jaṭila astonishes,' मुण्डो विस्मापयते 'the munda astonishes' *i.e.*, the very fact of matted-hair or shaven-head frightens' &c.

Why do we say हेतुभय? For if the fear or astonishment is not the direct result caused by the agent, but arises form something else, then the âtmanepada will not be used. As कुञ्चिकयैनं भाययति 'he frightens him with the kunchika,' रूपेण विस्माययति 'he astonishes with his form'. Here kunchika and rupa are the instruments, which cause fear or astonishment, and are not the hetu thereof. This sûtra has been explained in S. 2594.

२७३९ । गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने । १ । ३ । ६९ ।

प्रतारणेऽर्थे णयन्ताभ्यामाभ्यां प्राग्वत् । माणवकं गर्धयते । वञ्चयते वा । 'प्रलम्भने' किम् । श्वानं गर्धयति । अभिकाङ्क्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति । वर्जयतीत्यर्थः । 'लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च' (२५९२) । व्याख्यातम् ।

2739. After the causatives of the verbs gṛidh 'to covet,' and vañch 'to go,' the Atmanepada is employed, when used in the sense of deceiving, even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causatives ending in णि' is to be supplied here from I. 3. 67. This sûtra is also restricted to the cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word प्रलम्भन of the sûtra means deceiving. As माणवकं गर्धयते 'he deceives the boy,' माणवकं वञ्चयते 'he cheats the boy.'

Why do we say 'when it means deceiving.' When these verbs have not this meaning, their causatives take parasmaipada. As श्वानं गर्धयति 'he causes the dog to be greedy', अहिं वञ्चयति 'he avoids the serpent.'

२७४० । क । लियः संमाननशालीनीकरणयोश्च ॥ १ । ३ । ७० ॥

2740A. After the causative of the verb lî to melt or stick,' the Atmanepada is emnloyed, wnen used in the sense of showing respect, subduing and deceiving even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied here from 1. 3. 67. This sûtra has its scope only when the fruit of the action does not accrue to the agent. In the Dhâtupâtha, there are two roots ली, one is technically called लीङ् and means to stick, and belongs to the Divadi class. The other ली meaning to 'melt' belongs to the Kryâdi class. As there is no specification in the sûtra what ली is to be taken, both are therefore taken.

The force of the word च in the sûtra is to include the word प्रलम्भन 'to decive' of the last sûtra into the present. The word संमानन means 'to show respect.' The word शालीनीकरण means 'to subdue.' As जटाभिरालापयते 'he gets respect or causes respect to be shown to him through or on account of his matted hair.' श्येनो वर्तिकामुल्लापयते 'the hawk subdues the partridge,' कस्त्वामुल्लापयते 'who deceives thee.'

The sûtra विभाषा लीयतेः VI. 1. 51 declares that the ई of ली is optionally changed into आ before certain terminations. But there is no option allowed when the root ली has any of the above three senses: in these cases the substitution of आ is necessary and not optional. For the option allowed by sûtra VI. 1. 51 is a व्यवस्थितविभाषा and not a general विभाषा applicable everywhere.

Why do we say 'when it has the meaning of, to show respect &c.'? Because otherwise there is parasmaipada. As बालकमुल्लापयति. This sûtra was explained as S. 2592.

२७४० । मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे । १ । ३ । ७१ ।

'णेः' इत्येव । पदं मिथ्या कारयते । स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । 'मिथ्योपपदात्' किम् । पदं सुष्ठु कारयति । 'अभ्यासे' किम् । सकृत्पदं मिथ्या कारयति । 'स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' (२१५८) । यजते । सुनुते । 'कर्त्रभिप्राये' किम् । ऋत्विजो यजन्ति । सुन्वन्ति ।

2740. After the causative of the verb kṛi, the Atmanepada is used, when it has the word mithya, 'incorrect,' as an upapada (or dependent word,) and is employed in the sense of 'repeated wrong utterance' even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied from I. 3. 67. The aphorism is restricted to the cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word abhyâsa means doing again, or repetition; as पदं मिथ्या कारयति means 'he repeatedly pronounces the word incorrectly; that is with wrong accent &c., not once but constantly.'

Why do we say 'when the word mithyâ is used as an upapada?' The causative of kṛi will take parasmaipada when it has any other upapada. Thus पदं सुष्ठु कारयति 'he pronounces the word correctly.'

Why do we say 'of the verb कृञ्'? Because the causative of any other verb used along with the word mithyâ will not have âtmanepada; as पदं

मिथ्या वाचयति 'he repeatedly utters the word wrongly.' Here वच् takes parasmaipada.

Why do we say 'repeatedly'? For if the incorrect utterance is not habitual, then parasmaipada will be used; as पदं मिथ्याकारयति 'he pronounces wrongly, not always but once.'

२७४० । क । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । १ । ३ । ७२ ।

2740A. After the verb marked with a svarita (svaritet) or which has an indicatory ñ (ñit), the terminations of the Atmanepada are employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

The anuvritti of the phrase के does not go further The word क्रियाफलं is a compound, meaning 'fruit of the action.' When the principal object for the sake of which the action is begun, is meant for the agent indicated by the verb, there the âtmanepada is used after verbs having an indicatory ञ् or a svarita accent. As यजते 'he sacrifices for himself' पचते 'he cooks for himself.' Here the verb यज् and पच् are marked with svarita accent in the Dhâtupâṭha, and therefore they take the âtmanepada terminations.

Similarly सुनुते 'he presses the soma-juice,' कुरुते 'he does.' Here the verbs सुञ् and कृञ् have an indicatory ञ्.

In all the above cases, the principal object of the action such as getting heaven by performance of sacrifice, eating of food &c., is meant for the agent. That is to say, he sacrifices in order that he himself may attain heaven, he cooks in order that he himself may eat, &c.

Why do we say 'when the fruit of the action accrues to the agent'? Otherwise it will have parasmaipada. As यजन्ति याजकाः the priests sacrifice, (not for themselves, but for their clients)' पचन्ति पाचकाः 'the cooks cook (for their masters)' कुर्वन्ति कर्मकराः 'the menials work (for their master).' Here though the fees and the wages are the fruits which the agent gets, yet as that fruit is not the principal object for which the action was begun —the principal object of the sacrifice was not that the priest should get his fee, but that the sacrificer may go to heaven—the verb takes the terminations of the Parasmaipada. Here the principal fruit of the action does not accrue to the agent; but to a third party. See also S. 2158.

२७४१ । अपाद्वदः । १ । ३ । ७३ ।

न्यायमपवदते । कर्त्रभिप्राय इत्येव । अपवदति । 'णिचश्च' (२५६४) । कारयते ।

2741. After the verb vad to tell, preceded by apa, when the fruit of the action accrues to the agent, the terminations are of the Atmanepada.

The pharse " when the fruit of the action accrues to the agent," is understood here. The sûtra is clear. As धनकामो न्यायमपवदते 'the wealth-seeker forsakes justice, that is to say, he wishes to acquire wealth at the sacrifice of justice.' But when the fruit of the action does not accrue to the agent, the parasmaipada is employed. As अपवदति.

२७४१ । क । णिचश्च । १ । ३ । ७४ ।

2741A. After a verb ending in the affix ṇi (causal) when the fruit of the action accrues to the agent, the Atmanepada is employed.

The phrase " when the fruit of the action accrues to the agent " is to be supplied from sûtra I. 3. 72. The verbs that take the affix णिच् ṇich are generally causatives. As कटं कारयते 'he causes the mat to be made for himself', ओदनं पाचयते 'he causes the food to be cooked for himself'. When the fruit of the action does not accrue to the agent, the Parasmaipada is used. As कटं कारयति परस्य 'he causes anothers' mat to be made.' See S. 2564.

२७४२ । समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे । १ । ३ । ७५ ।

'अग्रन्थे' इति च्छेदः । व्रीहीन्संयच्छते । भारमुद्यच्छते । वस्त्रमायच्छते । 'अग्रन्थे' किम् । उद्यच्छति वेदम् । अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः । कर्त्रभिप्राय इत्येव ।

2742. After the verb yam to strive, preceded by sam, ut and âṅ, when it does not refer to a book, the Atmanepada is employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

The phrase 'when the fruit of the action, accrues to the agent' is read into this aphorism by anuvritti from sûtra I. 3. 72. As व्रीहीन् संयच्छते 'he gathers rice' भारमुद्यच्छते 'he lifts up the load' वस्त्रमायच्छते 'he draws out the cloth.' The root yam preceded by the preposition आङ् takes the terminations of the Atmanepada by virtue of I. 3. 28 also; but in that aphorism the verb was intransitive, here it is transitive, and this explains the necessity of making two different sûtras for one compound verb आयम्.

Why do we say 'when it does not refer to a book.' For otherwise the verb will take the terminations of the parasmaipada. As उद्यच्छति चिकित्सां वैद्यः 'the physician studies diligently the [science of] medicine.' उद्यच्छति वेदं 'he exerts to learn the Vedas.'

When however the fruit of the action does not accrue to the agent the above compound verbs are parasmaipadî. As संयच्छति, उद्यच्छति, आयच्छति.

२७४३ । अनुपसर्गाज्ज्ञः । १ । ३ । ७६ ।

गां जानीते । 'अनुपसर्गात्' किम् । स्वर्गं लोकं न प्रजानाति । कथं तर्हि भट्टिः–'हत्यं नृपः पूर्वमवाजुलोपे ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्य' इति । कर्मणि लिट् । नृपेणेति विपरिणामः ।

2743. After the verb jñâ, when not preceded by any upa-

sarga, the terminations are of the Atmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent.

The phrase 'when the fruit of the action accrues to the agent' is understood in this sûtra also. Thus गां जानीते 'he recognises the cow as his own'; अश्वं जानीते 'he recognises the horse as his own.'

Why do we say when not preceded by any upasarga? For when compounded with prepositions, it may take the Atmanepada terminations; as स्वर्गं लोकं न प्रजानाति मूढः 'the fool does not know the heavenly regions.' How do you explain अनुजज्ञे in the following verse of Bhatti :—" "इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोऽनुजज्ञे, गमनं सुतस्य"? (I. 23). 'The king first deliberated, in this manner and then ordered the going of his son'. Here अनुजज्ञे is 3rd Person Singular of the Passive of अनुज्ञा. It should be translated 'going of the son was ordered by the king."

Note:—When however, the fruit of the action does not accrue to the agent, the simple root ज्ञा takes parasmaipada terminations. देवदत्तस्य गां जानाति 'he recognises Devadatta's cow.'

२७४४। विभाषोपपदेन प्रतीयमाने। १। ३। ७७।

स्वरितञित इत्यादिपञ्चसूत्र्या यदात्मनेपदं विहितं तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात्। स्वं यज्ञं यजति-यजते वा। स्वं कटं करोति-कुरुते वा। स्वं पुत्रमपवदति-अपवदते वा। स्वं यज्ञं कारयति-कारयते वा। स्वं व्रीहिं संयच्छति-संयच्छते वा। स्वां गां जानाति-जानीते वा।

इति तिङन्तात्मनेपदप्रकरणम्।

2744 The Atmanepada is optionally used, when the fact of the fruit of the action accuring to the agent is indicted by an upapada *i.e.*, by a vord used along with the verb.

By the preceeding cve sûtras I. 3. 72 to 76 Atmanepada terminations were ordained to com after the verbs which implied the accrual of the fruit of the action to the agent, that is to say, where the verb by itself denoted this. But when the same idea, instead of being inherent in the verb, the necessity ci using the Atmanepada affixes to denote the same idea is obviously removed, and in such a case it is optional whether we use the Atmanepada or Parasmaipada terminations. As स्वं यज्ञं यजति or यजते "he sacrifies for his own yajña." स्वं कटं करोति or कुरुते 'he makes his own 'mat' स्वं पुत्रमपवदति or अपवदते स्वमोदनं पाचयते or पाचयति &c., &c. So on with all the five sûtras.

Here ends the Chapter on the rules of Atmanepada.

—:0:—

अथ तिङन्त परस्मैपद प्रकरणम् ।

CHAPTER XIX.

THD PARASMAIPADA RULES.

We repeat here the sûtra I. 3. 78. S. 2159, in order to complete the context.

२७४५ । क । शेषात् कर्तरि परस्मैपदम् ॥ १ । ३ । ७८ ॥

2745. A. After the rest *i. e.*, after all those verbs, not falling under any one of the previous provisions, the terminations of the Parasmaipada are employed, in marking the agent (*i.e.*, in the active voice).

Thus अस्ति 'it is.'

The rules of Atmanepada have been declared in the preceding 66 sûtras I. 3 12 to 77. The terminations of the Parasmaipada, which are the general verbal terminations, will come everywhere else, that is to say, where its operation is not debarred by any one of the preceding aphorisms. The present sûtra declares this universal rule. The word śesha or the rest, means that which is the residue after the application of all the previous restrictive rules. Thus it was declared by sûtra I. 3. 12 that a root having an Anudâtta vowel or a ङ as इत् will take Atmanepada terminations. As आस्ते, शेते. The converse of this will take parasmaipada terminations, namely all verbs which do not have an anudâtta accent or a ङ as इत् Thus याति 'he goes,' वाति 'it blows.' It has been declared by sûtra I. 3. 17 that the root विश when preceded by नि takes Atmanepada termination, as निविशते. When not preceded by नि but any other preposition it will take the parasmaipada termination As आविशति, प्रविशति.

Note:—Why do we say "when marking the agent"? For when used in the passive voice, the root will take the Atmanepada termination. As पच्यते 'it is cooked' गम्यते 'it is gone.'

Note:—Why is not parasmaipada used when the verb is employed reflexively? As in the following example:—पाच्यते ओदनः स्वयमेव 'the food cooks of itself.' Because in the present sûtra, the word कर्तरि of sûtra I. 3. 14 is to be read in by anuvritti, so that, in fact there are two कर्तरि in this aphorism which thus means "when the agent of the verb is an agent pure and simple then parasmaipada is employed." While when a verb is used reflexively (कर्म्मकर्तरि) the agent of the verb is also, in one aspect, the object of the verb; and it is therefore, that in reflexive verbs the Atamanepada terminations are employed. The Reflexive verbs however take atmanepada by the atidesa of S. 2766.

२७४५ । अनुपराभ्यां कृञः । १ । ३ । ७९ ।

कर्तृगेऽपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनुकरोति । पराकरोति । कर्तरीत्येव । भावकर्मणोर्मा भूत् । न चैवमपि कर्मकर्तरि प्रसङ्गः । कार्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्र 'कर्मवत्कर्मणा–' (२७६६) इत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् । शास्त्रातिदेशपक्षे तु 'कर्तरि शप्' (२१६७) इत्यतः 'शेषात्–' (२१५९) इत्यतश्च कर्तृग्रहणद्वयमनुवर्त्य कर्मैव यः कर्ता न तु कर्मकर्ता तत्रेति व्याख्येयम् ।

2745. After the verb kṛi to make, preceded by anu and para, parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent, and when the sense is that of "divulging" &c.

By aphorism I. 3. 32 the root कृ took the terminations of the Atmanepada when the sense denoted was that of "divulging, reviling" &c., and it also took Atmanepada terminations, when the fruit of the action accrued to the agent by virtue of I. 3. 72, because the root कृञ् has an indicatory ञ. The present sûtra makes an exception to those rules, and ordains Parasmaipada. Thus अनुकरोति he imitates. पराकरोति he does well.

The word कर्तरि is understood here also. The verb must be in the Active voice for the application of this rule. If however it is used Impersonally (भाव), or Passively (कर्म), then this sûtra will not apply. Moreover it will not apply to कर्मकर्ता also, namely to Reflexive verbs. In the case of these, the verb denotes the agent and the object both. In so much as it denotes the agent, should not अनुकृ and पराकृ take the Parasmaipada terminations? No. For the sûtra कर्मवत् कर्मणा &c. III. 1. 87 S. 2766 is an atideśa sûtra: it makes *all* the rules of Passive voice to apply by analogy to Reflexive verbs. That sûtra, therefore, being a subsequent sûtra, debars the Parasmaipada of अनुकृ and पराकृ when used in the Reflexive sense: and ordains Atmanepada instead.

There are two views about atideśa sûtras. One is, that an atideśa is of the *operations* (Kârya) only. This is the principal view: (and adopted by the author in explaining S. 2766). In this view, all *operations* of the Passive come after the Reflexive also. As Atmanepada is an operation enjoined after the Passive verbs, it will be enjoined by kâryatideśa after the Reflexive verbs also. Thus the âtmanepada enjoined by I. 3. 13 S. 2679 after the Passive verbs, comes after the Reflexives also.

The other view is called Śâstrâtideśa namely *all* SUTRAS applicable to the Passive, become applicable to the Reflexives. In this view we have to apply the *Rules* (śâstra), namely the particular sûtras. In applying a sûtra we must see whether it is still in force or not, or has been superseded by any subsequent sûtra. In this view, the sûtra कर्मवत् कर्मणा (S. 2766) does not *ordain* the âtmanepada, but only the application of the rule I 3. 13. S 2679 (भावकर्मणोः) which ordains âtmanepada. In applying therefore, भावकर्मणोः (S. 2679) to the present sûtra अनुपराभ्यां कृञः, we see that this latter is a subsequent sûtra to the former, (this being I. 3. 79; while भावकर्मणोः is I. 3. 13), therefore this supersedes the former: consequently the Reflexives of अनुकृ and पराकृ must be Parasmaipadî. To get over this difficulty, we explain the present sûtra I. 3. 79 by reading into it the anuvṛitti of two कर्तरि's, one from I. 3. 14. S. 2680 (कर्तरि कर्म &c.) and the other from I. 3. 78. S. 2745A. (शेषात् कर्तरि), therefore when the agent of अनुकृ or पराकृ is agent pure and simple, then these verbs take the Parasmaipada: and not when the agent is also the object as in the Reflexive verbs.

२७४६ । अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० ।

'क्षिप प्रेरणे' । स्वरितेत् । अभिक्षिपति ।

2746. After the verb kship, 'to throw', coming after abhi, prati and ati, parasmaipada is used, even though the fruit of the action goes to the agent.

The root क्षिप 'to throw', is svariteta, therefore, by I. 3. 72 it would have taken Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent; this aphorism ordains parasmaipada instead. As अभिक्षिपति 'he throws on,' प्रतिक्षिपति 'he turns away or rejects,' अतिक्षिपति 'he throws beyond.'

Note:— Why do we say "when coming after abhi, prati, and ati"? Because when compounded with any other preposition, it will not take parasmaipada, but will be governed by I. 3. 72. As आक्षिपते 'he throws down.'

The second कर्तृ of I. 3. 14 is also understood here, so that when the verb is used reflexively, the agent not being purely an agent, the present sûtra will not apply. As अभिक्षिप्यते स्वयमेव 'it is thrown on of itself.'

२७४७ । प्राद्वहः । १ । ३ । ८१ ।

प्रवहति ।

2747. After the verb vah 'to carry,' coming after pra, the Parasmaipada is used, even though the fruit of the action accrues to the agent.

The root वह 'to carry' is svaritet, and by I. 3. 72 it would have taken the Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent. But the present sûtra ordains parasmaipada instead. As प्रवहति 'it flows.'

Why do we say "when coming after pra"? Because after any other preposition it will not take prasmaipada, as आवहते 'he brings.'

२७४८ । परेर्मृषः । १ । ३ । ८२ ।

परिमृष्यति । भौवादिकस्य तु परिमर्षति । इह परेरिति योगं विभज्य परेर्वहतीति केचित् ।

2748. After the verb mṛish 'to bear,' preceded by pari, the Parasmaipada is used, even when the fruit of the action accrues to the agent

The root मृष "to suffer" (Divâdi 55) is svaritet, and by I. 3. 72 it would have taken Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent. This ordains parasmaipada instead. As परिमृष्यति 'he endures or he becomes angry.' But the Bhuâdi no 739 forms परिमर्षति, When not preceded by this preposition, it takes the Atmanepada terminations. As आमृष्यते.

According to some authors, the root वह of the last aphorism, is said to be understood in this, so that वह preceded by परि will also take parasmaipada terminations; as परिवहति. This is done by dividing परेर्मृषः into two sûtras namely, (1) परेः 'after pari the √vah is Parasmaipadî.' (2) मृषः the √mṛish is Parasmaipadî after pari.'

२७४९ । व्याङ्परिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ ।

विरमति ।

2749. After the verb ram 'to sport,' preceded by vi and âṅ, the Parasmaipada is used.

The verb रम means 'to sport.' It is anudâttet and therefore by I. 3. 12 it would have taken Atmanepada terminations; the present sûtra ordains Parasmaipada instead, as विरमति 'he takes rest'; आरमति 'he delights in, परिरमति he sports.'

With other prepositions than these, it will take âtmanepada terminations. As अभिरमते.

२७५० । उपाच्च । १ । ३ । ८४ ।

यज्ञदत्तमुपरमति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम् ।

2750. And also after upa, the √ram, takes the affixes of the Parasmaipada.

As यज्ञदत्तमुपरमति 'he causes Yajñadatta to refrain.' The sense of the verb uparamati is causative here, as if it was उपरमयति. This is an example of a verb involving in it the causative affix णिच्.

२७५१ । विभाषाकर्मकात् । १ । ३ । ८५ ।

उपाद्रमेरकर्मकात्परस्मैपदं वा । उपरमति–उपरमते वा । निवर्तत इत्यर्थः ।

2751. After the √ram, preceded by upa, the parasmaipada is optionally used, when employed intransitively

The last aphorism ordained Parasmaipada absolutely, this declares an option under certain circumstances. As यावद्भुक्तमुपरमति or उपरमते 'he desisted from or was quiet while it was eaten.'

२७५२ । बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः । १ । ३ । ८६ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । 'णिचश्च' (२५६४) इत्यस्यापवादः । बोधयति पद्मम् । योधयति काष्ठानि । नाशयति दुःखम् । जनयति सुखम् । अध्यापयति । प्रावयति । प्रापयतीत्यर्थः । द्रावयती । विलापयतीत्यर्थः । स्रावयति । स्यन्दयतीत्यर्थः ।

2752. After the verbs budh 'to know,' yudh 'to fight,' naś 'to destroy,' jana 'to be born,' iṅ 'to go,' pru 'to move,' dru 'to run,' and sru 'to flow,' ending in the affix ṇi (*i.e*, when used in the causative), the Parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent.

By I. 3. 74, causatives took the âtmanepada terminations, when the fruit of the action accrued to the agent. This makes an exception to that and ordains Parasmipada. As बोधयति पद्मं 'he expands the lotus,' योधयति काष्ठानि 'he causes the stick to strike,' नाशयति दुःखम् he causes the destruction of sorrow, जनयति सुखम् he begets happiness; अध्यापयति वेदम् he teaches the Veda, प्रावयति 'he causes to obtain'; द्रावयति 'he causes to melt'; स्रावयति 'he causes to trickle'.

Of the above eight roots, those which are intransitive would have taken the Parasmaipada terminations under the conditions mentioned in I. 3. 88 that is to say, when the agent is a being endowed with reason. The present aphorism in the case of such intransitive verbs makes this additional statement, that those intransitive verbs will take prasmaipada, even when the agent is not a being endowed with reason. As बोधयति पद्मम् 'he makes the lotus to expand', योधयति काष्ठानि 'he makes the woods to strike each other,' नाशयति दुःखम् 'he destroys sorrow,' जनयति सुखम् 'he produces pleasure.'

Again of the above eight roots, those that have ordinarily the sense of "moving" will get parasmaipada by I. 3. 87. The present sûtra, in their case makes this additional statement, that they will take parasmaipada terminations, even when the sense is not that of moving. Thus प्रु, means both 'to move,' and 'to obtain,' द्रु means 'to run' as well as 'to melt,' and स्रु, means 'to flow' as well as to 'to trickle.' As प्रवते he obtains; अयोद्रवति the iron melts; कुण्डिका स्रवति 'the water-vessels drip.' The examples in the first paragraph have therefore been thus translated.

The root इङ् is always compounded with अधि.

२७५३ । निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ ।

निगारयति । आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति । '* अदेः प्रतिषेधः *' । आदयते देवदत्तेन । 'गतिबुद्धि–' । (५४०) इति कर्मत्वम् '* आदिखाद्योर्न *' इति प्रतिषिद्धम् । 'निगरणचलन–' (२७५३) इति सूत्रेण प्राप्तस्यैवायं निषेधः । शेषादित्यकर्त्रभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव । आदयत्यन्नं बटुना ।

2753. And after the causatives of verbs which have the sense of the 'eating or swallowing' and 'shaking or moving,' the Parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent.

The phrase ' when used in the causative (णेः) of the last sûtra is to be read into this also. The Parasmaipada is ordained as an exception to I. 3. 74 by which the âtmanepada was ordained, when the fruit of the action accrued to the agent. The word निगरणं means 'eating,' and चलनं means 'moving,' 'shaking.' As निगारयति 'he causes to swallow'; आशयति 'he causes to eat.' भोजयति 'he feasts ' चलयति 'he moves'; चोपयति, कम्पयति 'he shakens.' This aphorism applies to transitive verbs, and to verbs whose agents in non-causative state are inanimate objects *i.e.*, not possessed with reason.

Vart:—The prohibition of the root अद ' to eat,' must be mentioned. The causative of अद ' to eat,' takes the âtmanepada. Thus अत्ति देवदत्तः 'Devadatta eats'; आदयते देवदत्तेन 'It is caused to be eaten by Devadatta'. The agent Devadatta of primitive verb has not become the object of the causative verb, as was required by the sutra I. 4. 52 S. 540, because the vârtika आदि खाद्योर्न (given also under that sûtra) prevents this. So देवदत्त is put in the Instrumental case. The prohibition of the vârtika applies to the Prasmaipada ordained by the present sûtra alone : and not of any other sûtra. Therefore there will be Parasmaipada when the agent is denoted, by the general sûtra शेषात् कर्तरि (S. 2159), when the fruit of the action does not accrue to the agent. As आदयति अन्नं बटुना. 'He causes the boy to eat the food.'

२७५४ । अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ ।

ण्यन्तात्परस्मैपदं स्यात् । शेते कृष्णस्तं गोपी शाययति ।

2754. The affixes of the parasmaipada are employed after the causal of that verb, which in its non-causal state was intransitive and had a being endowed with reason for its agent; even when the fruit of the action accrues to the agent.

As शेते कृष्णः 'Krishṇa sleeps.' तं गोपी शाययति 'Gopî puts him to sleep'.

The phrase णेः is understood here also. The Atmanepada was ordained by I. 3. 74 when the fruit of the action accrued to the agent. This aphorism is an exception to that, and ordains Prasmaipada. As आस्ते

देवदत्तः 'Devadatta sits:' आसयते देवदत्तं he makes Devadatta to sit. शेते देवदत्तः Devadatta sleeps, शाययति देवदत्तं he causes Devadatta to lie down.

२७५५ । न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः । १ । ३ । ८९ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं न । पिबतिर्निगरणार्थः । इतरे चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः । नृतिश्चलनार्थोऽपि । तेन सूत्रद्वयेन प्राप्तिः । पाययते । दमयते । आयामयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्तयते । वादयते । वासयते । '*धेट उपसंख्यानम्*' । 'धापयेते शिशुमेकं समीची' । अकर्त्रभिप्राये 'शेषात्–' (२१५९) इति परस्मैपदं स्यादेव । वत्सान्पाययति पयः । 'दमयन्तीकमनीयतामदम्' । भिक्षां वासयति । 'वा क्यषः' (२६६९) । लोहितायति–लोहितायते । 'द्युद्भ्यो लुङि' (२३४५) । अद्युतत्–अद्योतिष्ट । 'वृद्भ्यः स्यसनोः' (२३४७) । वर्त्स्यति । वर्तिष्यते । विवृत्सति । विवर्तिषते । 'लुटि च क्लृपः' (२३५१) । कल्प्ता । कल्प्तासि । कल्पितासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते–कल्प्स्यते । चिक्लृप्सति–चिकल्पिषते–चिक्लृप्सते ।

इति तिङन्तपरस्मैपद प्रकरणम् ।

2755. But the affixes of the Parasmaipada are not used after the causals of the verbs pâ 'to drink', dam 'to tame', âyam 'to extend', âyas 'to exert oneself,' parimuh 'to be bewildered', ruch 'to shine', nṛit 'to dance', vad 'to speak', and vas 'to dwell'.

The last two aphorisms had ordained Parasmaipada instead of Atmanepada, even when the fruit of the action accrued to the agent, thus debarring the latter's action which would otherwise have taken placce by virtue of I. 3. 74. This sûtra prohibits the last two sûtras, and re-instates Atmanepada of I. 3. 74. Thus the root पा 'to drink', has the sense of nigaraṇa or 'swallowing', the roots दम &c., have sentient beings as their agents; the root नृत 'to dance' has the sense of चलन or 'moving,' but still these verbs have âtmanepada affixes, and do not take the parasmaipada in the causative. As पाययते 'he causes to drink,' दमयते 'he causes to be tame.' आयामयते 'he lengthens', आयासयते 'he troubles,' परिमोहयते 'he entices', रोचयते 'he makes agreeable', नर्तयते 'he causes to dance,' वादयते 'he makes to speak', वासयते 'he causes to dwell'.

Vârt :—The root धेट should be enumerated along with पा &c. Thus धापयेते शिशुमेकं समीची 'The two does suckle one young infant'. समीची is nom. dual (Vaidic).

But the Parasmaipada ordained by S. 2159 is not debarred by the present sûtra. Therefore where the fruit of the action does not accrue to the agent, there is Parasmaipada. As वत्सान् पाययति पयः 'he makes the calves to drink milk.

So also दमयन्तीकमनीयतामदम्.

So also भिक्षां वासयति ।

२७५५ । क । वा क्यषः । १ । ३ । ९० ।

2755A. The affixes of the Parasmaipada are used optionally after the Denominative verbs ending in the affix kyash.

This sûtra has already been given before. See No. 2669. As लोहितायति लोहितायते ।

२७५५ । ख । द्युद्भ्यो लुङि । १ । ३ । ९१ ।

2755 B. After the verbs dyut 'to shine' *&c.* the terminations of the Paresmaipada are optionally employed, when the affixes of luṅ (aorist) follow.

This sûtra has already been given before. See No. 2345.

These verbs are anudatta so by I. 3. 12; they would have been invariably âtmanepadî, this aphorism makes them optionally so in the aorist. Thus अद्युतत् or अद्योतिष्ट 'he shone'. In other tenses than the aorist (लुङ्) these verbs are invariably Atmanepadî. As द्योतते 'he shines'.

२७५५ । ग । वृद्भ्यो स्यसनोः । १ । ३ । ९२ ।

2755. C. After the verbs vrit to exist, and the rest. the Parasmaipada is optionally employed when the affixes sya (Future and conditional) and san (Desiderative) follow.

This sûtra has already been given before. See No 2347.

The वृतादि verbs are five in number and are included in the द्युतादि sub-class. They are वृत् 'to be,' वृध् 'to grow', शृधु 'to fart or break wind': स्यन्दु 'to ooze,' and कृपु 'to be able'. As Ist Future वर्त्स्यति or वर्त्तिष्यते, 'it will be,' Conditional अवर्त्स्यत् or अवर्तिष्यत; Desiderative विवृत्सति or विवर्त्तिषते &c.

In other tenses than the above, they are always Atmanepadî. As वर्त्तते it is.

२७५५ । घ । लुटि च क्लृपः । १ । ३ । ९३ ।

2755D. After √klip 'to be fit', the Parasmaipada terminations are optionally employed in the First Future: as well as in the Second Future, the Conditional and the Desiderative.

Thus 1st Fut P. कल्प्तासि A. कल्पितासे, or कल्प्तासे । 2nd Fut. P. कल्प्स्यति, A. कल्पिष्यते or कल्प्स्यते ॥ Des चिक्लृप्सति । A. चिकल्पिषते or चिक्लृप्सते ।

Here ends the Chapter on Parasmaipadas.

अथ भावकर्मतिङ्प्रकरणम् ।

—:o:—

CHAPTER XX.

—o—

THE IMPERSONAL AND PASSIVE VERBS.

अथ भावकर्मणो लडादयः ॥

Now we shall conjugate roots in Impersonal and Passive forms. Here we repeat sûtra I. 3. 13, S. 2679.

२७५६ । ल । भावकर्मणोः । १ । ३ । १३ । इति तङ् ॥

2756A. An âtmanepada affix is the substitute of the affix ल (III. 4. 69) when it denotes the action of the verb or the object of the verb.

The Impersonal (bhâva) and Passive verbs are conjugated in the âtmanepada.

२७५६ । सार्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ ।

धातोर्यक्प्रत्ययः स्याद्भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परे । भावो भावना उत्पादना क्रिया सा च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या भावार्थकलकारेणानूद्यते । युष्मदस्मद्भ्यां सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः । तिङ्वाच्यभावनाया असत्त्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि । किं त्वेकवचनमेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यानपेक्षत्वादनभिहिते कर्तरि तृतीया । त्वया मयान्यैश्च भूयते । बभूवे ।

2756. The affix यक् comes after a root, when a सार्वधातुक affix (III. 4. 113) follows, denoting the action or the object.

Note:—In forming Impersonal and Passive verbs, this affix is employed in the conjugational tenses. Thus in Impersonal verbs आस्यते भवता 'you sit', शय्यते भवता 'you lie'. So in Passive verbs; as क्रियते कटः and गम्यते ग्रामः. The क of यक् is servile, and prevents guṇa and vriddhi. This affix is also used in reflective voice (कर्मकर्त्तरि); as क्रियते कटः स्वयमेव 'the mat becomes made of itself'

The word bhâva means 'production, creating.

Note:—From the causative of √भू, namely from √भावि is derived भावः by the affix अच् (III. 3. 56. S. 547). The causative, √भावि has the sense of 'production'. While the pure root भू has the same meaning as √कृ 'to do.' The author expresses both these meanings by saying:—

Bhâva means production, the action of manifestation.

Note:—As in करोति घटं 'he makes the pot,' the operation helping the production of the pot depends on the potter; similar is the case in भावयति

घटम् 'the pot is (caused to be or) produced.' But in भवति घटः 'the pot becomes,' the operation helping the production of the pot inheres in the pot itself; but in a different way: it is the *effect* of the operation of production: while in the case of the potter it was the *cause*. Thus √भू &c., become Intransitive where the *effect* and *operation* inhere in one; while the roots are Transitive when the *effect* and the *operation* are in different objects.

This *action* (kriyâ) being the essence of a *root*, is expressed by every root, and is denoted by लट्, लिट् &c., when it has the sense of the action. As this verb expresses *pure* action, there can be no syntactical agreement between it and 'I' and 'Thou'. So Impersonal verbs can never be conjugated in the First or Second Person: but only in the Third Person. Moreover as the conjugational terminations, in the case of Impersonal verbs, do not denote any substance, in as much as the action denoted by the tense-affix is not of the nature of a substance, to which the notions of duality or plurality might attach, since here there is no notion of duality &c., neither Dual or a plural affix is employed. Hence necessarily the Impersonal verb takes the singular affix only for that is the general number where no particular number is meant. Thus these verbs are conjugated only in the Third Person singular.

Note :—As a general rule, the Impersonal verbs are conjugated only in the singular: but sometimes they take Dual and plural terminations also. As उष्ट्रासिका आस्यन्ते, हतशायिकाः शय्यन्ते in the Mahâbhâshya. Tattvabodhini.

Where the agent is not particularised there the Third Person is used. त्वया or मया or अन्यैः भूयते । 'It is become by thee or me or by others *i. e.*, thou becomest, I become, they become.' So also बभूवे 'it was become.'

२७५७ । स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च । ६ । ४ । ६२ ।

उपदेशे योऽच् तदन्तानां हनादीनां च चिणीवाङ्गकार्यं वा स्यात्स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च । अयमिट् चिण्वद्भावसंनियोगशिष्टत्वात्तदभावे न । आर्धधातुक इत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणं नेतरेषामव्यभिचारात् । चिण्वद्भावाद्वृद्धिः । भाविता-भविता । भाविष्यते-भविष्यते । भूयताम् । अभूयत । भूयेत । भाविषीष्ट-भविषीष्ट ।

2757. Before the affixes स्य (First Future and Conditional), सिच् (Aorist), the ârdhadhâtuka सीयुट् (Benedictive) and तासि (the Periphrastic Future), when these are used in the Impersonal (भाव) and Passive ((कर्म) Voices, (1) the verbal stems ending in a vowel in the Grammatical system of instruction *i e.*, in Dhâtupâtha, as well as which end in an affix which is enunciated as a vowel in upadeśa, and the verbs (2) हन् (3) ग्रह् and (4) दृश् are treated with regard to operations relating to the stem (aṅga) optionally in the same way, as in the third person singular of the Passive Aorist in चिण्, and when so treated, they have the augment इट् ॥

Note:—The words उपदेशेऽच् have been explained उपदेशे योऽच् तदन्तानां *i. e.*, stems ending in that which is a vowel in the state of original enunciation. Thus the causatives (णिच् *i. e.*, इ-ending) roots, though not taught in the Dhâtupâṭha will be governed by this rule. The author has not explained उपदेशेऽच् by उपदेशेऽजन्तानां for then the causatives would not be included; for causative roots are not *listed* any where; for upadeśa means direct and express utterance: the causatives are not so uttered. Moreover the atideśa here is with regard to अङ्गकार्य, and not all the other operations of चिण् । Thus from हन् we have Passive Future घानिष्यते । Here हन् is not replaced by वध्, though in चिण there is that substitution as अवधि for this substitution by II. 4. 43. S. 2434 is not an aṅga-operation. Similarly from इण् we have आयिष्यते, here there is no गा substitution, from इङ् we have अध्यायिष्यते here there is no गाङ् substitution.

The इट् taught in this sûtra does not come where there is not chiṇ-vad bhâva: because it is taught only as secondary to chiṇ-vad bhâva and not primarily. The anuvṛitti of ârdhadhâtuka is current in this sûtra from VI. 4. 46. S. 2307, and it qualifies सीयुट्: but not the others, because they are all ârdhadhâtukas already and so do not require any such qualifications. In fact स्य, सिच् and तासि are *invariably* ârdhadhâtuka, while सीयुट् when in the Potential is sârvadhâtuka also. When there is chiṇ-vad-bhâva, there is vṛiddhi, because चिण् has an indicatory ण (VII. 2. 115 S. 254).

Thus 1st Fut. भाविता or भविता 'it will be become by some one.

2nd Fut. भाविष्यते or भविष्यते 'it will be become by some one. Impve. भूयताम् 'let it be become.' Imperf. अभूयत 'it was become.' Pot. भूयेत Bene. भाविषीष्ट or भविषीष्ट 'may it be become'

The aorist is formed as follows:—

२७५८ । चिण्भावकर्मणोः । ३ । १ । ६६ ।

च्लेश्चिण् स्याद्भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे । अभावि । अभाविष्यत-अभविष्यत । तिङोक्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया । अनुभूयत आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे । अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम्-अन्वभविषाताम् । णिलोपः । भाव्यते । भावयांचक्रे । भावयांबभूवे । भावयामासे । इह तशब्दस्य एशि इट एत्वे च कृते 'ह एति' (२२५०) इति हत्वं न । तासिसाहचर्यादस्तेरपि व्यतिहे इत्यादौ सार्वधातुक एति हत्वप्रवृत्तेरित्याहुः । भाविता । चिण्वदिट आभीयत्वेनासिद्धत्वाण्णिलोपः । पक्षे । भावयिता । भाविष्यते-भावयिष्यते । भाव्यताम् । अभाव्यत । भाव्येत । भाविषीष्ट-भावयिषीष्ट । अभावि । अभाविषाताम् । अभावयिषाताम् । बुभूष्यते । बुभूषांचक्रे । बुभूषिता । बुभूषिष्यते । बोभूय्यते । यङ्लुगन्तात्तु । बोभूयते । बोभवांचक्रे । बोभाविता-बोभविता । 'अकृत्सर्व-' (२२९८) इति दीर्घः । स्तूयते विष्णुः । तुष्टुवे । स्ताविता-स्तोता । स्ताविष्यते-स्तोष्यते । अस्तावि । अस्ताविषाताम्-अस्तोषाताम् । 'गुणोऽर्ति-'

(२३८०) इति गुणः । अर्यते । स्मर्यते । सस्मरे । परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे कृतेऽजन्तत्वाभावेऽप्युपदेशग्रहणाच्चिण्वदिट् । आरिता-अर्ता । स्मारिता-स्मर्ता । 'गुणोऽर्ति-' (२३८०) इत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरुक्तत्वान्नेह गुणः । संस्क्रियते । 'अनिदिताम्-' (४१५) इति नलोपः । स्रस्यते । इदितस्तु नन्द्यते । संप्रसारणम् । इज्यते । 'अयङ्यि क्ङिति' (२६४९) । शय्यते ।

2758. चिण् is the substitute of च्लि when त of the third person singular Atmanepada follows, denoting the action (भाव) or the object कर्म.

Note :—A verb is said to denote an action when it is used impersonally; and it is said to denote an object when used in the Passive sense. As अशायि भवता 'it was lain by you *i. e.*, you lay'; अकारि कटो देवदत्तेन; "the mat was made by Devadatta'. The repetition of चिण् here is for the sake of distinctness.

Thus another form of the Aorist is अभावि । The Conditional is अभाविष्यत or अभविष्यत ।

Conjugation of भू *in the Impersonal.*

Pre. भूयते । Per. बभूवे । I. Fut. भाविता or भविता । II. Fut. भाविष्यते or भविष्यते । Impve. भूयताम् Imperf. अभूयत । Pot. भूयेत । Bene. भाविषीष्ट or भविषीष्ट । Aor. अभावि । (Condi. अभाविष्यत or अभविष्यत ।

Passive.

In the Passive, the verb does not govern the accusative, because the force of the accusative is contained within the tense.affix. Thus अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मयाच । 'The pleasure is experienced by Chaitra, by thee and by me.' Pre. 3. S. अनुभूयते । D. अनुभूयेते । Pl. अनुभूयन्ते । 2nd अनुभूयसे । 1st S. अनुभूये । Aor. 3. S. अन्वभावि । D. अन्वभाविषाताम् or अन्वभविषाताम् ।

From the causative √भावि, we may form also the Impersonal and the Passive, as follows:—भावि+यक्+ते=भाव्+यक्+ते (The णि is elided by VI. 4. 51. S 2313.)=भाव्यते 'it is caused to be'. Pre. 3rd S. भाव्यते । Per. भावयाञ्चक्रे, भावयां बभूवे or भावयामासे । In this last example, we have आसे and not आहे । The 3rd S. affix त is replaced by ए (III. 4. 81 S. 2241) in the Perfect. Similarly 1st S. इट् becomes ए by III. 4. 79. S. 2233. Thus अस्+ए (whether 3rd Singular or 1st Singular)=अ+अस्+ए=आस्+ए । Now VII. 4. 52. S. 2250 requires the स् to be changed to ह् । But as a matter of fact it is not so. Because they say, the rule 2250 applies to the स् of अस् before the Sârvadhâtuka ए only, and it is there only that the स is changed to ह, because अस् is read along with तास्—affix in VII. 4. 50 S. 2191, whose anuvṛitti runs into VII. 4. 52, S. 2250. Therefore, before the Sârvadhâtuka ए the स of अस् is changed to ह । Thus in the लट्, First Person singular, of अस् preceded by व्यति, we have व्यति+अस्+ए=व्यतिहे (the अ is elided by VI. 4. 111. S. 2469, and स changed to ह by S. 2250). But not so in the Perfect 3rd S. भावयामासे ।

The 1st Fut. is भाविता । It is thus derived भावि+इट्+ता. The इट् augment here is added by VI. 4. 62, S. 2757. This इट् is called चिण्वदिट्, and is distinguished from the ordinary इट् augment of the seventh Book of Pânini. The chiṇ-vad iṭ being ordained by VI. 4. 62, an âbhîya rule which commenced with VI 4 22. S. 2183, is considered as if non-existent. Therefore in भावि+(इट् non-existent)+ता, the णिच् is considered to be followed by an अनिट् affix ता, and so the णि is elided by णेरनिटि VI. 4. 51 S. 2313 : and we get भाव्+इट्+ता=भाविता ।

The chiṇ-vad bhâva being optional, when we do not have it, then the form is भावि+इट्+ता=भावयिता (here the इट् is *not* chiṇ-vad-iṭ)—'it will be caused to be'.

The 2nd Fut. is भाविष्यते (chiṇ-vad-इट्) or भावयिष्यते ।

The Imperative is भाव्यताम् । The Imperfect is अभाव्यत । The Potential is भाव्येत । The Benedictive is भाविषीष्ट or भावयिषीष्ट । The Aorist is अभावि, D. अभाविषाताम् or अभावयिषाताम् &c.

The Impersonal and Passive conjugations of the Desiderative of भू is Pre. बुभूष्यते 'it is wished to be.' Per. बुभूषां चक्रे 'it was wished to be'; I. Fut. बुभूषिता 'it will be wished to be.' II. Fut. बुभूषिष्यते 'it will be wished to be.' The Aorist with चिण् is अबुभूषि ।

The Intensive Impersonal or Passive is बोभूय्यते, and the yaṅ luk is बोभूयते । The Per. बोभवां चक्रे ; I. Fut. बोभाविता or बोभविता ।

Similarly from स्तु 'to praise,' the Impersonal and Passive conjugations are Pre. स्तूयते, as स्तूयते विष्णुः 'Vishṇu is praised.' The short उ is lengthened before the affix यक् by VII. 4. 25. S. 2298. Per. तुष्टुवे । I. Fut. स्ताविता or स्तोता (S. 2757). II. Fut. स्ताविष्यते or स्तोष्यते । Aorist 3. S. अस्तावि, Dual अस्ताविषाताम् or अस्तोषाताम् ।

Similarly from the √ऋ 'to go,' we have अर्यते (ऋ+यक्+ते=अर्+य+ते there is guṇa by VII. 4. 29 S. 2380), 'it is gone.'

Similarly from √smṛi 'to remember', we have Pre. स्मर्यते 'it is remembered', Per. सस्मरे 'it was remembered.' I. Fut. of ऋ is अरिता or अर्ता, and स्मृ is स्मारिता or स्मर्ता । The two roots are guṇated to अर् and स्वर् because the rule ordaining guṇa is subsequent to the rule of इट् of chin-vad-iṭ; and it is a *nitya* rule (because the guṇa rule will debar the vṛiddhi rule of अचोञ्णिति VII. 2. 115. S. 254, and thus we get अर् and स्मर् the र् being added by I. 1. 51. S. 70; and now अत उपधायाः VII. 2. 116. S. 2282 will cause vṛiddhi, and we get आर् and स्मार्; thus guṇa is *nitya*). Now after guṇa, the roots are no longer vowel-ending, for they end in र्, yet as in the upadeśa-state these roots were vowel-ending, they will take the इट् augment of chin-vad-इट्. Thus we have अरिता । When this इट् is not added we have अर्ता ; स्मारिता or स्मर्ता ।

Why there is no guṇa of the root कृ which with the augment सुट् becomes स्कृ, and thus becomes saṅyogâdi and so VII. 4. 29 S. 2380 ought to apply to it.' No: because, the word संयोगादेः of VII. 4. 10 S. 2379, whose aunvritti is current in S. 2380, is qualified by the word *nitya* of VII. 4. 8. S. 3587; therefore only those roots which are *invariably* sañyogâdi are guṇated and not a root like स्कृ which becomes sañyogâdi by the addition of the augment सुट्। Therefore there is no guṇa in संस्क्रियते।

Similarly from √srans we have स्रस्यते 'it is fallen'. The nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. But from √nadi (which being इदित becomes नन्द्) we have नन्द्यते 'it is become happy by so and so, *i.e.*, so and so is happy.' Here the nasal is not elided, because it is इदित।

Similarly from यज् 'to worship,' we have इज्यते 'it is worshipped.' The य is changed to इ by vocalisation under VI. 1. 15 S. 2409 before the कित affix यक्।

Similarly from शी we have शय्यते. The शी is changed to शय् before one कित affix यक् by VII. 4. 22. S. 2649.

२७५९ । तनोतेर्यकि । ६ । ४ । ४४ ।

आकारोऽन्तादेशो वा स्यात् । तायते–तन्यते । 'ये विभाषा' (२३१९) । जायते–जन्यते ।

2759. The long आ may be optionally substituted for the final of तन् before the Passive characteristic यक्।

Thus तायते or तन्यते; but no option is allowed in तन्तन्यते with यङ्।

२७५९ । क । ये विभाषा । ६ । ४ । ४३ ।

2759A. The long आ is optionally substituted for the final of √jan, √san, and √khan before an affix beginning with य and which has an indicatory क् or ङ्।

This sûtra is a repetition of No. 2319. Thus from √जन् we have जायते or जन्यते 'it is born.'

२७६० । तपोऽनुतापे च । ३ । १ । ६५ ।

तपश्च्लेश्चिण न स्यात्कर्मकर्तर्यनुतापे च । अन्वतप्त पापेन । पापं कर्तृ तेनाभ्याहत इत्यर्थः । कर्मणि लुङ् । यद्वा पापेन पुंसा कर्त्रा अशोचीत्यर्थः । 'घुमास्था–' (२४६२) इतीत्वम् । दीयते । धीयते । 'आदेचः–' (२३७०) इत्यत्राशितीति कर्मधारयादित्संज्ञकशकारादौ निषेधः । एश आदिशित्त्वाभावात्तस्मिन्नात्वम् । जग्ले ।

2760. चिण् is not the substitute of च्लि after the verb तप् 'to suffer', when used reflexively, and when the sense is that of experiencing remorse.

This prohibition applies even to the passive and impersonal voices of the verb तप्; as अतप्त तपस्तापसः 'the ascetic performed austerity'; अन्वतप्त पापेन. 'The remorse was experienced by the sinner'. The word पाप means here 'the doer of पाप,' namely the sinner. "By him is experienced remorse," is the sense of the above sentence. The aorist अन्वतप्त is Passive. Or it may mean "by the person, or the doer of sin was experienced the remorse resulting from sin,"—in other words, 'the sinner repented from evil deeds.'

By VI. 4. 66. S. 2462, the ghu verbs substitute a long ई for this आ before यक् । As दीयते 'it is given', धीयते 'it is held'.

By VI. 1. 45 S. 2370, the roots ending in ए or ऐ, ओ, औ in the Dhâtupâṭha, change their diphthongs into आ before all affixes except those which have an indicatory श । Now एश्, the 3rd P. S. Atmanepada affix of the Perfect is a शित् affix. Will therefore diphthong ending roots not change their vowels into आ before the शित् affix एश्, because of the prohibition of अशिति in S. 2370? The word अशिति however was explained as a Karmadhâraya compound meaning an affix which has an indicatory श in its *beginning*, and as एश् has not श in its beginning, the prohibition of that sûtra does not apply. Thus we have आ in the Perfect 3rd P. S. also. As ग्लै + एश् = ग्ला + एश् (VI. 1. 45 S. 2370) = जग्ले ।

Note:—The augment इट् is, of course, added to the affixes स्य, सिच्, सीयुट् and तासि and not to the stem. What are the special objects served by this atideśa aphorism? They are given in the following verse:—

Kârika चिण्वद् वृद्धिर्युक् च हन्तेश्च घत्वं
दीर्घश्चोक्तो यो मितां वा चिणीति ।
इट् चासिद्धस्तेन मे लुप्यते णि-
र्नित्यश्चायं वलनिमित्तोऽविघाती ॥

Note:—First:—The vriddhi takes place as in चिण् (VII. 2. 116, VII. 3. 34); Secondly, there is the addition of युक् augment (VII. 3 33); Thirdly घ is substituted for the ह of हन् (VII. 3. 54); Fourthly, the roots having indicatory म (Bhuâdi 809 to 873) optionally lengthen their vowel (VI. 4. 93), and lastly the addition of the augment इट् being considered as asiddha or not to have taken effect by VI. 4. 22, the rule VI. 4. 51 applies and the causative affix णि is elided: and this इट् is added irrespective of the conditions and limitations of VII. 2. 35 &c.

(1) Roots ending in a vowel in the Dhâtupâṭha with the affix स्य as, चि:—चायिष्यते or चेष्यते, अचायिष्यत or अचेष्यत । So also, with दा, as, दायिष्यते or दास्यते, अदायिष्यत or अदास्यत ।

In शमि there are three forms, the two शामिष्यते or शमिष्यते, अशामिष्यत and अशमिष्यत being given by the elision of the causative ending by VI. 4. 51, in spite of the इट् augment which is considered as asiddha; and शम being a root of मित् class, the अ is lengthened optionally by VI. 4. 93. The forms शमयिष्यते and अशमयिष्यत are given when not treated as चिण्, the causative is retained, the penultimate being shortened by VI. 4. 92. With the affix सिच्—अचायिषाताम् or अचेषाताम्, अदायिषाताम्, or अदिषाताम् and अशामिषाताम् or अशमिषाताम् । With the affix सीयुट्—चायिषीष्ट or चेषीष्ट, दायिषीष्ट or दासीष्ट and शामिषीष्ट or शमिषीष्ट । With the affix तासि:—चायिता or चेता,

दायिता or दाता, शामिता or शमिता । The चिण् aorist model of these roots is आचायि अदायि (VII. 3. 33), and अशमि (VII. 3. 34) or अशामि (VI. 4. 93).

(2) हन् :—Fut. घानिष्यते or हनिष्यते ; Con. अघानिष्यत or अहनिष्यत, Aor. अघानिषाताम् or अवधिषाताम् and अहसाताम् (II. 4. 44); Ben. घानिषीष्ट or वधिषीष्ट ; Per. Fut. घानिता or हन्ता ॥ The चिण् model is अघानि ॥

(3) ग्रह :—Fut. ग्राहिष्यते or ग्रहीष्यते ; Con. अग्राहिष्यत or अग्रहीष्यत ; Aor. अग्राहिषाताम् or अग्रहीषाताम् (अग्रहिषाताम्) ?; Ben. ग्राहिषीष्ट or (ग्रहिषीष्ट) ? ग्रहीषीष्ट, Per. Fut. ग्राहिता or ग्रहिता । The lengthening of ही takes place by VII. 2. 37. The चिण् model is अग्राहि ॥

(4) दृश् :—Fut. दर्शिष्यते or द्रक्ष्यते, Con. अदर्शिष्यत or अद्रक्ष्यत ; Aor. अदर्शिषाताम् or अदृक्षाताम् ; Ben. दर्शिषीष्ट or दृक्षीष्ट ; Per. Fut. दर्शिता or द्रष्टा (दर्ष्टा) ? । The चिण् model is अदर्शि ।

Why do we say before स्य &c ? Observe चेतव्यम्; दातव्यम् । Why in the Impersonal and Passive ? Observe चेष्यते and दास्यते ॥ Why in Upadeśa ? The rule applies to कारिष्यते also, though कार् (after guṇa change) ends in a consonant, but in its original enunciation it ends with a vowel. The atideśa rule being enunciated with regard to stems (aṅga), prevents the substitutions of हन् and इङ् and इण् । Thus हनिष्यते, घानिष्यते, एष्यते or आयिष्यते, अध्येष्यते or अध्यायिष्यते । The substitutes वध or गा (II. 4. 42, 43, 45, 50) do not come according to the Kâsîka, when these roots are treated as चिण् ।

२७६१ । आतो युक्चिण्कृतोः । ७ । ३ । ३३ ।

आदन्तानां युगागमः स्याच्चिणि ञिति णिति कृति च । दायिता-दाता । दायिषीष्ट-दासीष्ट । अदायि । अदायिषाताम् । अदिषाताम् । अधायिषाताम् । अधिषाताम् । अग्लायिषाताम् । अग्लासाताम् । हन्यते । 'अचिण्णलोः-' (२५१४) इत्युक्तेर्हनस्तो न । 'हो हन्तेः-' (३५८) इति कुत्वम् । घानिता । हन्ता । घानिष्यते-हनिष्यते । आशीर्लिङि वधादेशस्यापवादश्चिण्वद्भावः । आर्धधातुके सीयुटीति विशेषविहितत्वात् । घानिषीष्ट । पक्षे । वधिषीष्ट । अघानि । अघानिषाताम् । अहसाताम् । पक्षे वधादेशः । अवधि । अवधिषाताम् । अघानिष्यत-अहनिष्यत । न च स्यादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्वधादेशः स्यादिति वाच्यम् । 'अङ्गस्य' (२००) इत्यधिकारादाङ्गस्यैवातिदेशात् गृह्यते । चिण्वदिटो न दीर्घत्वम् । प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्यैवेटो 'ग्रहोऽलिटि-' (२५६२) इत्यनेन दीर्घविधानात् ग्राहिता-ग्रहीता । ग्राहिष्यते-ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट-ग्रहीषीष्ट । अग्राहि । अग्राहिषाताम्-अग्रहीषाताम् । दृश्यते । अदर्शि । अदर्शिषाताम् । सिचः कित्त्वादम् । अदृक्षाताम् । गिरतेर्लुङि ध्वमि चतुरधिकं शतम् । तथा हि । चिण्वदिटो दीर्घो नेत्युक्तम् । अगारिध्वम् । द्वितीये त्विटि 'वृतो वा' (२३९१) इति वा दीर्घः । अगरीध्वम्- अगरिध्वम् । एषां त्रयाणां लत्वं ढत्वं द्वित्वत्रयं चेति पञ्च वैकल्पिकानि । इत्थं षण्णवतिः । 'लिङ्सिचोः-' (२५२८) इति विकल्पत्वादिडभावे 'उश्च' (२३६८) इति कित्त्वम् । रपरत्वं 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । 'इणः षीध्वम्-' (२२४१) इति नित्यं ढत्वम् । अगीर्ढ्वम् । ढवमानां द्वित्वविकल्पेऽष्टौ । उक्तषण्णवत्या सह संकलने उक्ता संख्येति ।

इट् दीर्घश्चिण्वदिट् लत्वढत्वे द्वित्वत्रिकं तथा ।
इत्याद्यानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम् ।

हेतुमण्ण्यन्तात्कर्मणि लः यक् णिलोपः । शम्यते मोहो मुकुन्देन ।

2761. A root-stem ending in आ receives the augment युक् (य्), before the Aorist sign चिण्, and before a kṛit-affix with an indicatory ञ् or ण्, which causes also the vṛiddhi of the root-vowel.

Note :—As अदायि, अधायि with चिण्, दायः and दायकः, धायः, धायकः with ण and ण्वुल। Why 'चिण् and krit only'? Observe ददौ, दधौ in the Perfect, and चौडिः, बालाकिः with इञ् a Taddhita affix (IV. 1. 96). So also दा देवता अस्य = दः।

Thus I. F. दायिता or दाता। Ben. दायिषीष्ट or दासीष्ट। Aor. 3rd S. अदायि, D. अदायिषाताम् or अदिषाताम्। So also अधायिषाताम् or अधिषाताम्। So also from ग्लै, अग्लायिषाताम् or अग्लाषाताम्।

From the √हन्, we have Pre. हन्यते, I. F. घानिता. Here the न of √हन् is not replaced by त by VII. 3. 32 S. 2574 and as the I. F. is चिण्वत्, so there is no त substitution here. The ह is changed to घ by VII. 3. 54 S. 358. When there is no चिण्वद्भाव, I. F. is हन्ता। II. F. घानिष्यते or हनिष्यते। In the Benedictive, the √हन् is not replaced by वध, because the चिण्वद् भाव supersedes the substitution of वध.

Note :—But in the Aorist, the वधादेश will optionally take place on the maxim येन ना प्राप्ति &c., for the वधादेश is superseded in the case of लिङ् (II. 4. 42 S. 2433) but not in the case of लुङ् (II. 4. 43 S. 2434).

The वधादेश takes place in both the Parasmai and Atmanepadas of the Benedictive by II. 4. 42 S. 2433, but the चिण् वद् भाव is specially confined to the Atmanepada Benedictive, for there is no वधादेश here. Thus the Benedictive is घानिषीष्ट (with चिण्वद् भाव) and वधिषीष्ट without it. The Aorist is अघानि, D. अघानिषाताम्। Without चिण्वद् भाव is अहसाताम्। In the other alternative, there will be वधादेश by II. 4. 44 S. 2696, and thus we have अवधि, D. अवधिषाताम्, The conditional अघानिष्यत or अहनिष्यत।

It should not be said that by चिण् वद् भाव there should be वधादेश in the Future, Conditional &c., also, for the analogy of चिण्वद् operation is confined to the operations relating to a stem (अंग) only, because VI. 4 62 S. 2757 is an angâdhikâra rule in which the anuvṛitti of anga is current. Therefore though there is वधादेश before चिण् by II, 4. 43 S. 2434, yet this चिण् operation not being an anga operation, will not take effect by force of the rule S. 2757.

Note :—अहसाताम् is thus evolved :—हन्+सिच्+आताम्। The सिच् is कित by VI. 4. 37 S. 2428. Therefore the न is elided. Thus we get अहसाताम्।

Similarly from the √ग्रह (S. 2757), we have Pre. गृह्यते। I. F. ग्राहिता where there is चिण्वद् भाव. Why is not the इट् of ग्राहिता lengthened by VII. 2. 37 S. 2562? The इट् ordained by S. 2757 is not lengthened, because the lengthening ordained by S. 2562 is of the valâdi इट्, *i.e.*, of the इट् ordained by the 7th Book of the Ashṭâdhyâyî *i.e.*, by VII. 2. 35 S. 2184 and as the rule of lengthening of इट् (VII. 2. 37 S. 2562) follows just after the rule ordaining the वलादि इट् (VII. 2. 35), it is confined by context to that इट् only and not to the चिण्वद् इट्. Where there is not चिण्वद् भाव, we have ग्रहीता where there is lengthening of the वलादि इट् । II. F. ग्राहिष्यते, without चिण्वद्, ग्रहीष्यते । Ben. ग्रहीषीष्ट without चिण्वद्, and ग्राहिषीष्ट with चिण्वद् । Aor. 3. S. अग्राहि । D. अग्राहिषाताम् or अग्रहीषाताम् ।

From √दृश् (S. 2757), Pre. दृश्यते । Aor. 3rd अदर्शि. D. अदर्शिषाताम् with चिण्वद् भाव ।

Note:—The √दृश् forms its Aor. with सिच् because the क्स is prohibited by III. 1. 47 S. 2407 and when it takes सिच्, then there is चिण्वद् भाव ।

As the सिच् is कित्, by I. 2. 11 S. 2300, there is no गुण. Thus we have अदृक्षाताम् ।

From √gṛî, we have in the Aorist Second Person Plural (dhvam), 104 forms. Thus:—With chiṅ-vad-इट् which is not lengthened as we have said already, we get अगारिध्वम् । with the valâdi-इट्, the lengthening is optional by VII. 2. 38 S. 2391. Thus अगरीध्वम् or अगरिध्वम् । In every one of these the र is changed optionally to ल by VIII. 2. 21 S. 2541. Thus there are six forms. Again in every one of these six, the ध may optionally be changed to ढ by VIII. 3. 79. S. 2325. Thus there are twelve forms. Of these twelve forms, the six in ध may double their ध, and the six in ढ similarly double their ढ Thus there are 24 forms. The doubling takes place by अनचि च (VIII. 4 47. S. 48).

Again when we apply the rule यणइति पञ्चमी मय इति षष्ठी (See under VIII. 4. 65. S. 71), the व is doubled in every one of the above 24 forms. Thus there are forty-eight forms.

Again by applying अनचि च (VIII. 4. 47 S. 48) the म is doubled. There are thus 96 forms. Thus:—

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
अगारिध्वम् ।	अगालिध्वम् ।	अगरीध्वम् ।	अगलीध्वम् ।	अगरिध्वम् ।	अगलिध्वम् ।
अगारिढ्वम् ।	अगालिढ्वम् ।	अगरीढ्वम् ।	अगलीढ्वम् ।	अगरिढ्वम् ।	अगलिढ्वम् ।
अगारिद्ध्वम् ।	अगालिद्ध्वम् ।	अगरीद्ध्वम् ।	अगलीद्ध्वम् ।	अगरिद्ध्वम् ।	अगलिद्ध्वम् ।
अगारिड्ढ्वम् ।	अगालिड्ढ्वम् ।	अगरीड्ढ्वम् ।	अगलीड्ढ्वम् ।	अगरिड्ढ्वम् ।	अगलिड्ढ्वम् ।
अगारिध्व्वत् ।	अगालिध्व्वम् ।	अगरीध्व्वम् ।	अगलीध्व्वम् ।	अगरिध्व्वम् ।	अगलिध्व्वम् ।
&c:	&c.	&c.	&c.	&c.	&c.
अगरिद्ध्व्वम्म् ।	&c.	&c.	&e	&c.	&c.

To these ninety-six forms must be added the eight other forms thus evolved. By लिङ्सिचोः (VII. 2. 42. S. 2528), the इट् augment is optional. When, therefore there is no इट्, we have अगॄ + ध्वम् । The affix is treated as कित् by I. 2. 12. S. 2368; and so the long ॠ is replaced by इ (VII. 1. 100. S. 2390): and this इ is followed by र by I. 1. 51. S. 70. Thus अगिर् + ध्वम् = अगीर् + ध्वम् (the lengthening is by VIII. 2. 77. S. 354.) = (1) अगीर्ढ्वम्

(the ष is changed to ढ compulsorily by VIII. 3. 78. S. 2247). This is *one* new form. The ढ here may be doubled by VIII. 4. 46. S. 59, as, (2) अगोढ्ढ्वम् । The व of these two forms may be doubled by यणो मयः &c., as, (3) अगोढ्ढ्व्वम् and (4) अगोढ्व्वम् । Thus there are four forms. The म of every one of these four, may be doubled by अनचि च (VIII. 4. 47. S. 48). Thus there are *eight* forms. These eight forms, added to the above ninety-six forms give us one hundred and four forms. The whole of this is summarised in the following verse.

"इट दीर्घश्चिण्वदिट् लत्वढत्वे द्वित्वत्रिकं तथा ।
इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्" ॥

Similarly from the *causative* णि-root, a Passive stem is formed with यक्, when णि is elided, As शम्यते मोहो मुकुन्देन ।

२७६२ । चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ९३ ।

चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् । प्रकृतो 'मितां ह्रस्वः' (२५६८) एव तु न विकल्पितः । ण्यन्ताण्णौ ह्रस्वविकल्पासिद्धेः । दीर्घविधौ हि णिचो लोपो न स्थानिवदिति दीर्घः सिध्यति । ह्रस्वविधौ तु स्थानिवत्त्वं दुर्वारम् । भाष्ये तु '× पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत् ×' इत्यवष्टभ्य द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रत्याख्याताः । चार्विति जातिपरो निर्देशः । दीर्घग्रहणं चेदं मास्त्विति तदाशयः । शामिता–शमिता–शमयिता । शामिष्यते–शमिष्यते–शमयिष्यते । यङन्ताण्णिच् । शंशम्यते । शंशामिता–शंशमिता–शंशमयिता । यङ्लुगन्ताण्णिच्यप्येवम् । भाष्यमते तु यङन्ताच्चिण्वदिटि दीर्घो नास्तीति विशेषः । ण्यन्तत्वाभावे । शम्यते मुनिना ।

2762. Optionally a long may be substituted for the penultimate of the causative of मित roots, before the third person of the Passive Aorist in चिण् (इ), and before the Absolutive affix णमुल् (अम्) ।

In the case of the primitive roots the shortening ordained by VI. 4. 92. S. 2568 is *compulsory ;* the present sûtra does not ordain optional *lengthening* in their case. It does not apply to Primitive roots. But the optional shortening of the causative of a causative was unprovided for : hence this sûtra applies to the causative of a causative.

Moreover the present sûtra is a दीर्घविधि, a rule of lengthening. Therefore, in forming the causative of a causative, when the first णि is elided, the elision does not act as sthânivat, because of the prohibition of I. 1. 58. S. 51 in favor of dîrgha-vidhi and so there is lengthening. But if this sûtra were a hrasva-viddhi (*i.e.*, if instead of dîrgha, the sûtra had used hrasva) then the elided णि would be sthânivat ; and there would be nothing to prevent its being sthânivat.

In the Mahabhâshya, the commentator Patanjali relying on the vârtika पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत् has shown that Pâṇini's sûtra I. 1. 58. S. 51 is superfluous so far as (1) rules of doubling, (2) rules of homogeneous letters, (3) rules of anusvâra, (4) rules of lengthening (5) rules of जश् letter substitution, and (6) the rules of चर् letter substitution are concerned.

The word णौ in the sûtra refers here to the whole class of causatives. The sense is that the word दीर्घः should not be used in the sûtra: for the desired object can be obtained by making the *hrasva* (short) optional.

Thus I. Fut. of the Passive of the causative शमि is शामिता or शमिता or शामयिता। II. Fut. शामिष्यते or शमिष्यते or शामयिष्यते। The णिच् may be added to the Intensive.

As शंशम्यते। I. Fut. शंशामिता or शंशमिता or शंशमयिता। Aor. अशंशमि or अशंशामि।

The forms of the causative of the yaṅ-luk will also be the same.

According to the Mahâbhâshya there is no lengthening, after the Causative of the Intensive, when there in chiṅ-vad-इट्, because the elided अ of यङ् being sthânivat, the य् is not immediately followed by णिच्; and so the अ of शम् is not *penultimate* and consequently the lengthening or the vṛiddhi of the penultimate finds no scope. This is the peculiarity according to the Bhâshya.

When there is no Causative णिच्, the simple Passive form is शम्यते मुनिना। This is an Impersonal verb.

Note:—In शामिता &c., the gaṇa sûtra जनीजॄषः &c., the root being मित्, the penultimate would *always* have been short by VI. 4. 12. S. 2568: the present sûtra makes the *long* optional.

Note:—The optional *short* of the penultimate in the case of the causative of a causative could not be obtained by S. 2568 as the elided णिच् would intervene, if the present sûtra were a hrasva-vidhi,

Note from the Kâśikâ: Why have we used the word दीर्घ in the sûtra? The rule does not teach merely the *optional shortening*. So that in the alternative of short, we have अशमि and in the other alternative we have अशामि, so that there is long. For had दीर्घ not been used, it would have taught optional short only, *i.e.*, it would be a ह्रस्वविकल्पविधि only, and there will be this difficulty:—when the causative of causative is taken, as in शमयन्तं प्रयुङ्क्ते, there would not be lengthening in the alternative. Because the lopa substitute of णि would be sthânivat: therefore, the णि which would be followed by चिण् or णमुल्, would not have in it the मित् aṅga, because the first णि intervenes between the मित् aṅga and the चिण् and णमुल् affix, and that णि which is preceded by a मित् aṅga is not followed by चिण् and णमुल् because the second णि (though elided) intervenes. Therefore, there would not be *optional* short here, but *campulsory* short, by the preceding Ashtâdhyâyî sûtra and no lengthening. The rule, therefore, teaches the optional substitution of the *long* (दीर्घ) as there arises no such anomaly in this view. For taking this rule to be a दीर्घविधि, the lopa-substituton of णि would *not* be sthânivat, by the express prohibition contained in I. 1. 58. and so we can get forms of double causative. But if we take it a ह्रस्वविकल्पविधि, then the lopa-adeśa of णि being sthânivat, would prevent getting the alternative long form. Therefore, the word दीर्घ is used in the sûtra to make this rule a दीर्घविधि, and prevent sthânivat-bhâva.

Thus take the causative of शम्, which wll be शमि by the last Ashtâdhyâyî sûtra. Take its Intensive with यङ्, शमि + यङ् which causes doubling by VI. 1. 9 = शमि शमि + यङ् = शशमि + यङ् (VII. 4. 60) = शं शमि + यङ् (नुक् or nasal being added to the abhyâsa by VII. 4 85) = शंशमि + यङ् = शंशम् + य (VI. 4. 51) = शंशम्य. Add णिच् to this *i.e.*, make the causative of the Intensive. शंशम् + य + इ । Then the अ of य is elided by VI. 4. 48 = शंशम् + य् + इ. Then य् is elided by VI. 4. 49 = शंशम + इ = शंशमि. This शंशमि is the causative root of the Intensive of the Causative शम् । Now add चिण् or णमुल् to this root; and we get two forms short and long अशंशमि or अशंशामि with चिण् and शंशमम् or शंशामम् with णमुल् । The long forms could not have been obtained had this not been a दीर्घविधि, for then the lopa-adesâ of णिच् being sthânivat would have prevented the application of दीर्घ ।

The roots शम् and तम् (both Divâdi) ending in म् do not ever lengthen the root vowel before चिण् and णमुल् by VII. 3. 34. The present sûtra, therefore, does not apply to the *simple* roots. The derivative causative roots of these, namely, शमि—शमयति, तमि—तमयति, optionally lengthen the penultimate before these affixes. Thus शमि + चिण् = शम् + चिण् (the इ of णि being elided by VI. 4. 51) = शामि or शमि (with the augment अ = अशामि or अशमि) । This rule applies when the Causative of the Causative root takes these affixes.

In fact the mention of the word दीर्घ implies as much, otherwse the sûtra could have been made without this word, for the word 'optionally' would have brought in both 'short' and 'long'. Thus in शमयन्तं प्रयुङ्क्ते 'he causes another to make quiet' we add णि (Causative sign.), to the Causative root शमि, as शमि + णि = शम् + इ (VI. 4 51) = शामि, the lopâdeśa here is not sthânivat for the purposes of *lengthening* (दीर्घविधि) the अ of शम् (I. 1. 58) ॥ From this शामि with चिण् we get अशामि, and with णमुल् we get शामम् । But we cannot get the short forms, by taking the other alternative, as the lopâdeśa will then be stânivat. Hence the necessity of the word दीर्घ in the sûtra. Thus the चिण् and णमुल् forms of the Causative of the Causative (*i.e.*, the double Causative) of शम् are अशमि or अशामि; शमंशमम् शामंशामम् and from the form शंशमयति, we have अशंशमि or अशंशामि, शंशमंशंशमम् or शंशामंशामम् ॥ These latter are from the Causative stems of the Intensive root. The sign यङ् of the Intensive has been elided (VI. 4. 49) as shown above.

२७६३ । नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः । ७ । ३ । ३४ ।

उपधाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि ञिति णिति कृति च । अशमि । अदमि । 'उदात्तोपदेशस्य' इति किम् । अगामि । 'मान्तस्य' किम् । अवादि । 'अनाचमेः' किम् । अचामि । '* अनाचमिकमिवमीनामिति वक्तव्यम् *' । चिणि 'आयादयः–' (२३०५) इति णिङभावे । अकामि । णिङ्णो-

रप्येवम् । अघानि । 'वध हिंसायाम्' । हलन्तः । 'अनिवध्योः–' (२५१२) इति न वृद्धिः । अवधि । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु' (२४८०) इत्युक्तेर्न गुणः । अजागारि ।

2763. The vṛiddhi is not substituted before the Aorist चिण् or a kṛit-affix with indicatory ञ् or ण् for the penultimate vowel of that root which ends in म and is acutely accented in its original enunciation (Dhâtupâṭha), but not so in चम् after आ ।

The vṛiddhi of the penultimate अ takes place before णित् and ञित् affixes (VII. 2. 116), that vṛiddhi does not take place in the case of udâtta roots ending in म् । Thus अशमि, अतमि, and अदमि in चिण् ॥ Compare VI. 4. 92, 93. Similarly with कृत affixes, as शमकः, तमकः, दमकः, शमः, तमः, दमः । Why do we say 'acutely accented'? Observe, अगामि । यामकः, रामकः ।

Note:—How do you explain उद्यम and उपरम? These are irregular forms exhibited by Pâṇini himself in the Dhâtupâṭha अड उद्यमे (Bhu. 380), यम उपरमे (Bhu. 1033). Why do we use "in the original enunciation or upadeśa"? So that the rule may apply to शमी, दमी, तमी, but not to यामकः, रामकः । Here to the root शम्, तम् and दम् is added the affix घिनुण् (III. 2. 141). The words शमिन् &c., get the affix-accent, namely acute इ; and thus the root-vowel becomes anudâtta. Though the root *now* becomes anudâtta, yet because in its upadeśa it was udâtta, the present sûtra will apply and prevent vṛiddhi. The roots यम्, रम् are anudâtta in upadeśa, but in यामकः, रामकः they become udâtta by लित accent. This accent is a secondary accent and not the 'original' accent; and hence the present rule does not apply and there is vṛiddhi.

Why do we say ending in म्? Observe अवादि । चारकः पाठकः ॥ Why with the exception of आचम्? Observe आचामि । आचामकः ।

Vârt:—Prohibition must be started in the case of the roots आ-चम्, कम् and वम्, as अवामि, अकामि; and आचामिः । Note:—In the case of कम्, the affix घञ् is added in that alternative, when the root does not take the affix णिङ् (III, 1. 31). It thus gets vṛiddhi Similarly कम् gets आय by S. 2305 when it does not take णिङ् । Thus अकामि with चिण्. The same with णिङ् and णिच् ।

Note:—The word शमः is formed from the Churâdi शम्, which with the affix णिच् gets vṛiddhi, because णिच् is not a kṛit-affix, and is not therefore governed by this rule. If you say "let there be vṛiddhi of णिच् but this vṛiddhi will be shortened by VI. 4. 92 because it is a मित root," we reply "this root is not मित" । The मित roots are those enumerated in Bhuâdi class, subdivision घटादिः (800) No doubt, there it is said that the roots ending in अम are मित (in अमन्ताश्च). But a root is regarded मित only with regard to the Causative णिच् affix, and not with regard to that णिच् of the Churâdi class where the sense of the causative is not involved in it. Therefore this root is not मित (VI. 4. 93).

Note:—The phrases सूर्यविश्रामा भूमिः and others like it are incorrect. Why do we say ' चिण् and krit only'? Observe शशाम, ददाम, चचाम ।

The root वध हिंसायाम् ends in a consonant; it is √badh and not √badha. There is no vriddhi of its penultimate अ, because VII. 3. 35. S. 2512 prevents it. Thus अवधि ।

In the case of √जागृ there is no guṇa but vriddhi, because VII. 3. 85. S. 2480 prohibits it with regard to चिण् । Thus अजागारि ।

२७६४ । भञ्जेश्च चिणि । ६ । ४ । ३३ ।

नलोपो वा स्यात् । अभाजि-अभञ्जि ।

2764. The nasal may be optionally elided in भञ्ज before the third person Passive of the Aorist in चिण् (इ)

Thus अभाजि or अभञ्जि ॥ This is an aprâpta vibhâsha, and teaches for the first time the elision of न in a certain contingency.

२७६५ । विभाषा चिण्णमुलोः । ७ । १ । ६९ ।

लभेर्नुमागमो वा स्यात् । अलम्भि-अलाभि । व्यवस्थितविकल्पत्वात्प्रादेर्नित्यं नुम् । प्रालम्भि । द्विकर्मकाणां तु

गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम् ।
बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निजेच्छया ।
प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ण्यन्तानां लादयो मताः ॥

गौर्दुह्यते पयः । अजा ग्रामं नीयते । ह्रियते । कृष्यते । उह्यते । बोध्यते माणवकं धर्मः । माणवको धर्ममिति वा । भोज्यते माणवकमोदनः । माणवक ओदनं वा । देवदत्तो ग्रामं गम्यते । 'अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकार इष्यते' । मासो मासं वा आस्यते देवदत्तेन । णिजन्तात्तु प्रयोज्ये प्रत्ययः । मासमास्यते माणवकः ।

इति भावकर्मतिङ्प्रकरणम् ।

2765. The नुम् is optionally added to लभ not preceded by a Preposition, before the चिण् Aorist and the Absolutive णमुल्

Thus अलाभि or अलम्भि, लाभंलाभम् or लाम्भंलम्भम् ॥ This is a Vyavasthita-vibhâshâ, the option is allowed where there is no Preposition along with the root; and no option is allowed but नुम् must be added, when a Preposition precedes: as प्रालम्भि, प्रलम्भम् ।

As regards those roots which gorverned *two* objects (I. 4. 51. S. 539), the question arises ' with regard to what object, the principal or the secondary should the tense-affixes, &c., be added? Or should they be added with regard to both?" This query is answered by the following verse:—

" The tense-affixes are added with regard to the *secondary* object after (the twelve roots) दुह् &c., (of the verse given under S. 539): and with regard to the principal object after नी, हृ, कृष् and वह । As regards the causative roots meaning 'to understand,' 'to eat,' 'to teach or make sound' (See I. 4. 52. S. 540), *any* one of the two objects may be chosen as one desires for the purposes of being made the agent of the Passive verb). As regards other causative roots, the Passive tense-affixes &c., are added with regard to the prayojya —object."

Note :—That object which gets this designation by the sûtra अकथितं च (S. 539), *i.e*, the akathita object is *secondary* object. Those nouns which get the designation of karma or object by S. 540 are secondary objects. That noun which was *agent* of the non-causative verb, and which gets the designation of *object* in the causative verb is called prayojya-object. The 'other causatives' referred to above are roots which mean 'to go', and which are 'intransitive.'

Thus गौर्दुह्यते पयः देवदत्तेन 'By Devadatta the cow is milked milk,' from देवदत्तो गां दोग्धि पयः । Here गां the *secondary* object of the Active voice, has become agent in the Passive voice. Similarly with kritya affixes, as गौर्दोग्धव्याः or दोहनीया पयः. So also गौः सुदोहा or दुर्दोहा पयः ।

Similarly अजा ग्रामं नीयते from ग्राममजां नयति । Here the *principal* object of नी has become the agent in the Passive. So also with ह्रियते कृष्यते, and उह्यते । So also अजा ग्रामं नेतव्या, नयनीया, नेया &c.

With roots meaning 'to understand' &c ; we have बोध्यते माणवकं धर्मः or बोध्यते माणवको धर्मम् । Here the agent of the Passive may be the principal or the secondary object indifferently, from the causative बोधयति माणवकं धर्मम् ।

From the causatives of roots meaning 'to go' we have देवदत्तो ग्रामं गम्यते 'D. is made to go to the village' from गमयति देवदत्तं ग्रामं 'he causes D. to go to the village.' Here Devadatta is prayojya-object of the causative; and it is made the agent of the Passive.

Ishti :—The tense-affixes may be used Passively or Impersonally after Intransitive and after roots that govern an object of time. As मासो or मासंवा आस्यते देवदत्तेन ।

But after a causative of such a root, the affix comes with regard to prayojya object. As मासमास्यते माणवकः 'the boy is made to sit for a month.'

Here ends the Chapter on Impersonal and Passive Verbs.

---:o:---

अथ कर्मकर्तृतिङ्प्रकरणम् ।

CHAPTER XXI.

REFLEXIVE VERBS.

यदा सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते । स्वव्यापारे स्वतन्त्रत्वात् । तेन पूर्वं करणत्वादिसत्त्वेऽपि संप्रति कर्तृत्वात्कर्तरि लकारः । साध्वसिश्छिनत्ति । काष्ठानि पचन्ति । स्थाली पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक्सकर्मका अपि प्रायेणाकर्मकास्तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः । पच्यते ओदनेन । भिद्यते काष्ठेन । कर्तरि तु ।

When in order to express the notion of the extreme facility of the action of the verb, it is not desired to express the operation of the agent, then other kârakâs also get the designation of the agent (kartâ). Because they are independent in their own sphere of action and whatever is independent is called kartâ (I. 4. 54. S. 529). Therefore, though in its original state, it might have been an instrument or any other kâraka, in the present state, since it denotes agency, it becomes the Nominative of the verb in the active voice. Thus साध्वसिश्छिनत्ति, 'the sword cuts very well'. Here though the sword was the instrument in the former state (असिना छिनत्ति 'he cuts with the sword'), yet since no stress is laid on the real agent, namely, the person who cuts, but, the action of the cutting was well done, as if the agent was nobody but that the sword itself did the whole work. In fact when prominence is intended to be given to any particular kâraka, it is put in the Nominative case. Similarly काष्ठानि पचन्ति 'the fuel cooks,' स्थाली पचति 'the pot cooks,' here the original was स्थाल्यां पचति । Here the locative has become the Nominative, expressing that the pot has so largely contributed to the action of cooking that we can say 'the pot has cooked.' In fact, the quality of the pot determines the quality of the cooking, so where it is intended to express where the quality of the pot is very good, there the pot is put in the Nominative case.

Thus an Instrument or a Locative kâraka becomes kartâ.

But where it is wished to express the extreme good quality of the object, in other words when it is intended to make the object the agent, then there is this difference, that the transitive verbs of the original sentence generally become intransitive in the second and the conjugation is either Impersonal or the tense affix denotes the agent; namely, those roots which govern only one object become intransitive in the reflexive state, while the roots which govern ordinarily two objects, remain transitive in the reflexive also; but they can now govern only one object, because one of the two objects has become the agent. When the verb has become intransitive, the result is that it is conjugated either in the Impersonal or it denotes the agent. Thus पच्यते ओदनेन, 'it is cooked by the rice'; भिद्यते काष्ठेन, 'it is split by the wood'. In other words, the rice and the wood are so good, that there is no difficulty, on the other hand, there is extreme facility in cooking them, that is the ries becomes cooked of itself and the wood splits as if on its own accord. These are examples of roots which govern one object. Of verbs which govern two objects, the following examples may be given :--मथ्नाति सागरोऽमृतं 'the ocean churns the ambrosia', *i.e.*, सागरममृतं मथ्नाति 'he churns the ambrosia out of the ocean.' Another example is स्वयं प्रदुग्धेऽस्य गुणैरुपस्नुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी ।

Some say that the secondary object of the roots governing two objects can only become the agent of the reflexive verb. This is however doubtful, because we find examples like अजा ग्रामं नयति । वध्यते अजे गौ स्वयमेव &c.

We have said that when an object becomes an agent in the Reflexive, the verb is conjugated either in the Impersonal or in the Active voice. Examples have already been given of the Impersonal use, but when it denotes the agent, namely, when the reflexive verb is conjugated in the active voice, or technically when the tense affixes denote the agent, then the following sûtra applies, by which all the rules of the Passive conjugation of the ordinary verbs are applied to the active conjugation of the Reflexive.

२७६६ । कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । ३ । १ । ८७ ।

कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्यात् । कार्यातिदेशोऽयम् । तेन यगात्मनेपदचिण्चिण्वदिटः स्युः । कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा । पच्यते ओदनः । भिद्यते काष्ठम् । अपाचि । अभेदि । ननु भावे लकारे कर्तुर्द्वितीया स्यादस्मादतिदेशादिति चेन्न । लकारवाच्य एव कर्ता कर्मवत् । 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति द्विलकारकात् 'लः' इत्यनुवृत्तेः । भावे प्रत्यये च कर्तुर्लकारेणानुपस्थितेः । अत एव कृत्यक्तखलर्थाः कर्मकर्तरि न भवन्ति । किं तु भाव एव । भेत्तव्यं कुसूलेन । ननु पचिभिदोः कर्मस्था क्रिया विक्लित्तिर्द्विधाभवनं च । सैवेदानीं कर्तृस्था न तु तत्तुल्यः । सत्यम् । कर्मत्वकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकं तत्समानाधिकरणक्रियाया भेदमाश्रित्य व्यवहारः । 'कर्मणा' इति किम् । करणाधिकरणाभ्यां तुल्यक्रिये पूर्वोक्ते साध्वसिरित्यादौ मा भूत् । किंच । कर्तृस्थक्रियेभ्यो माभूत् । गच्छति ग्रामः । आरोहति हस्ती । अधिगच्छति शास्त्रार्थः स्मरति श्रद्दधाति वा । यत्र कर्मणि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्वेषु तण्डुलेषु यथा वा छिन्नेषु काष्ठेषु तत्र कर्मस्था क्रिया नेतरत्र । न हि पक्वापक्वतण्डुलेष्विव गतागतग्रामेषु वैलक्षण्यमुपलभ्यते । करोतिरुत्पादनार्थः । उत्पत्तिश्च कर्मस्था । तेन कारिष्यते घट इत्यादि । यत्नार्थत्वे तु नैतत्सिध्येत् । ज्ञानेच्छादिवद्यत्नस्य कर्तृस्थत्वात् । एतेनानुव्यवस्यमानेऽर्थ इति व्याख्यातम् । कर्तृस्थत्वेन यगभावाच्छ्यनि कृत ओलोपे च रूपसिद्धेः । ताच्छील्यादावयं चानश् न त्वात्मनेपदम् । '* सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः *' । अन्योन्यं स्पृशतः । अजा ग्रामं नयति । '* दुहिपच्योर्बहुलं सकर्मकयोरिति वाच्यम् *' ।

2766. The ल denoting the agent, is treated as if it were a ल denoting the object when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object.

This rule substitutes operations (kâryâtideśa, S. 2745). This direction implies the substitution for the operations incident to a tense-affix or ल, denoting an agent of all the operations, which fall to be performed when the tense-affix or ल denotes the object. Hence there shall be the affixing of यक् (III. 1. 67, S. 2756) the employment of Atmanepada terminations (I. 3. 13. S. 2679), the substitution of चिण् for च्लि (III. 1. 66 S. 2758), and the treatment of the word as directed in sûtra VI, 4, 62. S. 2757. (Dr. Ballantyne). Thus भिद्यते काष्ठं स्वयमेव 'the wood splits of itself'; अभेदि काष्ठं स्वयमेव 'the wood splits of itself'. So also the aorist अपाचि and अभेदि।

Will not, by force of this atideśa, the agent become the object when the verb is conjugated in the Impersonal Mode? No. The atideśa says, the agent expressed by the tense affix is treated like the object; *i.e.*, the *Active voice* is treated like the *Passive voice* and not that the (noun) agent becomes the (noun) object. The preseut sûtra III. 1. 87 (S. 2766) is preceded in the Ashṭâdhyâyî by the two sûtras III. 1. 85 and III. 1. 86: namely व्यत्ययो बहुलम् and लिङ्याशिष्यङ् (S. 3433 and 3434). When these two sûtras are read together as *one* sentence, then by sanhita sandhi, the anusvâra becomes ल् as व्यत्ययो बहुलं ल्लिङ्याशिष्यङ्। From this double ल्ल, one is read by anuvṛitti in the present sûtra. Therefore, we explain the present sûtra by saying लकारवाच्यः कर्ता कर्मवत्। But in the Impersonal verb, the agent is never expressed by the tense-affix. The tense-affixes, in the Impersonal have no indicatory force as regards the agent.

The result of this is that in the Reflexive verbs we have no kṛitya-derivatives, or Past Participles with क्त, or the adding of affixes having the force of खल्।

Note:—The affix *kta* ought to have been omitted from the above, as we find it in the Reflexive. As भिन्नः कुसूलः स्वयमेव। So also छिन्नो ग्रावः स्वयमेव।

These affixes (*kritya*, *kta* and *khalartha*) are found in the Impersonal mode only. As भोक्तव्यं कुसूलेन।

Obj. The actions of the verbs 'to cook' and 'to split', when regarded as affecting their object, mean 'to soften &c., the rice &c.', and 'to divide into two the wood &c.' That *very* action (of softening and dividing which we found formerly in the object) we now find affecting the agent, it is a case of *identity* of action and not *similarity* of action—why do you say then *similarity* (tulya).

Ans.—True. Logically there is no *absolute* difference in the action, when it affected the object in the ordinary verb as ओदनं पचति and when it affected the agent in the Reflexive, as पचति ओदनः स्वयमेव; but as there is a grammatical difference, namely, the noun which was in the nominative case before is now in the accusative case, so there is a difference| in their status and condition, and so there is a difference in the syntactical agreement of the action in the two verbs——relying on this grammatical and linguistic difference, the word *tulya* has been used.

Note :—Tulya means similarity, and consequently it implies difference. But in पचति ओदनः स्वयमेव and ओदनं पचति there is no such *basic* or intrinsic difference. Hence the above objection. The answer to it in short is that though there is no essential difference yet there is *external* difference. For the *state* of an agent is certainly different from the *state* of an object, though the thing itself remain the same. Therefore an action related to an agent is different from that very action when related to an object.

Why have we used the word कर्मवत् 'similar to the object'? The rule will not apply when the action affects in a similar say the Intrumental kâraka or a Locative kâraka. Therefore in साधु असिः छिनत्ति the conjugation is Active both in the original असिना छिनत्ति and the Reflexive.

Moreover, the rule does not apply when the *action* affecting the *agent* is similar in both cases. As ग्रामं गच्छति he goes to the village. गच्छति ग्रामः the village goes. So also आरोहति हस्ती ।

अधिगच्छति शास्त्रार्थः स्मरति श्रद्दधाति च ।
यत् कृपाबलतस् तस्मै नमोऽस्तु गुरवे सदा ॥

"Salutation be always to that Teacher by the force of whose grace, the sense of the scriptures is understood and is remembered and faith is enkindled."

Note :—In English these must be put in Passive construction; but not so in Sanskrit.

Obj. A root or dhâtu generally denotes two things, the production of some effect, and the operation itself. Both are included in the word action. The thing related with the operation is agent, that related with the product is object. Now the roots 'to cook'; 'to split', or 'to go' and 'to mount' being Transitive, the product of these inheres in the object: and so to cook and to split are similar 'to go' and 'to mount'; how can it be known that the roots like 'to go', 'to mount', inhere in the agent only? To this the answer is given below.

Where some specific *change* is seen in the object, by the action of the verb, as the action of cooking produces a definite change in the object cooked, for rice before cooking is different from the rice after cooking, or a wood before spliting is different from the wood after splitting there alone we say that '*the action is in the object.*' and not anywhere else. But no such difference is seen in a *village before* one *goes* to it, and *after* one goes to it, as we see in the case of cooked and uncooked rice. Therefore verbs like 'to go', 'to understand' 'to remember' &c., are such where '*the action is in the agent.*' For a scripture learned, or a thing remembered remains the same both before and after the act Similarly 'he mounts the elephant', the verb 'mounts' is an action which remains in the agent: for the elephant remains the same before the mounting and after it.

In other words the roots meaning 'to make karoti' in the sense of producing, and production are those whose action penetrates the object (karmastha-kriyâ). As कारिष्यते घटः &c, The इट् is chiṅ-vad by VI. 4. 62. S. 2757. In the alternative the ordinary इट will come under VII. 2. 70. S. 2366. (The Conditional is अकारिष्यत or अकरिष्यत। Benedictive कारिषीष्ट or कृषीष्ट। I. Fut. कारिता or कर्त्ता। Pass. क्रियतेघटः स्वयमेव। Aor. अकारि। (But this is not the case with regard to verbs which denote the mere exertion or effort of the agent

Such verbs never become Passive by the present sûtra. कर्मवत् कर्मणा &c. Because 'exertion or effort', is like 'knowledge', 'wishing' &c., essentially actions inhering in the agent (kartṛistha). Thus has been explained what verbs may be conjugated in the Passive Mood when used Reflexively, and what verbs cannot be so conjugated.

The form अनुव्यवस्यमान is to be explained in the same way in the sentence अनुव्यवस्यमानेऽर्थः. The verb is kartṛistha so there is no यक of the Passive Mode; the vikaraṇa श्यन् is added, the ओ is elided and so the above form is obtained Thus अनु + वि + अव + षो + श्यन् + मान = अनुव्यव + स् + य + मान (VII. 3. 71. S 2510).

How do you add the Atmanepada affix शानच् (मान) to the √षो when you do not treat the verb like a Passive? The affix is not शानच् but the tâchchhilya affix चानश्.

In देवदत्त यज्ञदत्तौ अन्योन्यं स्पृशतः 'Devadatta and Yajñadatta touch each other;' here D and Y are both agents and objects should the conjugation be Passive in the Reflexive of स्पृशतः under these circumstances.' No: because of the following vârtika.

Vârtika:—Prohibition must be stated of the Transitive verbs. Thus अन्योन्यं स्पृशतः। So also अजा ग्रामं नयति।

Vârtika:—The two Transitive roots √duh to milk, and √pach to cook diversely are conjugated in the Passive when used Reflexively.

२७६७। न दुहस्नुनमां यक्चिणौ। ३।१।८९।

एषां कर्मकर्तरि यक्चिणौ न स्तः। दुहेरनेन यक एव निषेधः। चिण्तु विकल्पिष्यते। शप्लुक्। गौः पयो दुग्धे।

2767. The affix यक् (III. 1. 67 and चिण् (III. 1. 62) are not employed in the reflexive voice of the verbs दुह् 'to milk', स्नु 'to fall in drops' and नम् 'to bow'.

The affixes यक् and चिण् are used in forming the reflexive verbs, when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object. With regard to the root दुह्, the affix यक् is only prohibited by the present sûtra; the चिण् being optionally employed by rule III. 1. 63, as दुग्धे अदुग्ध or अदोहि गौः स्वयमेव 'the cow flows or flowed of itself'; प्रस्नुते or प्रास्नोष्ट गौः स्वयमेव 'the cow flows or flowed of itself': नमते or अनंस्त दण्डः स्वयमेव 'the stick bends or bent of itself'.

२७६८ । अचः कर्मकर्तरि । ३ । १ । ६२ ।

अजन्तात्च्लेश्चिण्वा स्यात्कर्मकर्तरि तशब्दे परे । अकारि–अकृत ।

2768. चिण् is optionally the substitute of च्लि when त, the third person singular of the Atmanepada follows, after a root which ends with a vowel, and when the object itself is spoken of as the agent.

A reflexive verb is one in which the object is spoken of as the agent. In reflexive verbs therefore, चिण् is employed after roots ending in vowels; as अकारि कटः स्वयमेव 'the mat became made of itself'. This is an optional rule (प्राप्तविभाषा). Therefore we have also अकृत कटः स्वयमेव; similarly अलावि or अलाविष्ट केदारः स्वयमेव the embankment broke of itself.'

But in verbs other than those that end in vowels, *i.e.*, in those which end with a consonant, the चिण् is obligatory in the reflexive voice, and not optional; as अभेदि काष्ठं स्वयमेव 'the wood split of itself'. So also in verbs other than reflexives; as अकारि कटो देवदत्तेन.

२७६९ । दुहश्च । ३ । १ । ६३ ।

अदोहि । पक्षे क्सः । 'लुग्वा–' (२३६५) इति पक्षे लुक् । अदुग्ध–अधुक्षत । उदुम्बरः फलं पच्यते । '* सृजियुज्योः श्यंस्तु *' । अनयोः सकर्मकयोः कर्ता बहुलं कर्मवत्स्यगपवादश्च श्यन्वाच्य इत्यर्थः । '* सृजेः श्रद्धोपपन्ने कर्तर्येवेति वाच्यम् *' । सृज्यते स्रजं भक्तः । श्रद्धया निष्पादयतीत्यर्थः । असर्जि । युज्यते ब्रह्मचारी योगम् । '* भूषाकर्मकिरादिसनां चान्यत्रात्मनेपदात् *' । भूषावाचिनां किरादीनां सन्नन्तानां च यक्चिणौ चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलंकुरुते कन्या । अलमकृत । अवकिरते हस्ती । अवाकीर्ष्ट । गिरते । अगीर्ष्ट । आद्रियते । आदृत । किरादिस्तुदाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः कर्तृस्थत्वेऽपि करोतिक्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियात्वम् ।

2769. चिण् is optionally the substitute of च्लि after the verb दुह 'to milk', when it is used reflexively, and when त follows.

Thus अदोहि or अदुग्ध गौः स्वयमेव 'the cow milked of itself.' In verbs other than reflexive, the चिण् is compulsory, *e.g.*, अदोहि गौर्गोपालकेन 'the cow was milked by the cowherd'.

In the alternative when चिण् is not added, the aorist is formed by क्स; as अधुक्षत । This क्स may be elided optienally by VII. 3. 73. S. 2365, as अदुग्ध ।

Similarly with √पच् (See Vârtika to S. 2766). As उदुम्बरः फलं पच्यते 'Udumbara fruit ripens'; from the sentence, कालः उदुम्बरं फलं पचति 'time ripens the Udumbara fruit'

Vârtika:—But the √sṛij and √yuj take the affix śyan. These transitive roots are diversely conjugated in the Passive when used in the Reflexive form. The affix श्यन् debars यक् । The difference is in the accent.

Vârtika:— It must be stated that the affix śyan is added to the √sṛij, only then when it means 'made with faith or taking place of faith.' As सृज्यते स्रज भक्तः 'the devotee makes the garland with faith.' When there is not this sense, the यक् affix is used. The Aorist is असर्जि ।

Similarly with the √yuj. As युज्यते ब्रह्मचारी योगं 'the Veda-student performs Yoga or concentration of mind.'

Vârtika:—No conjugation other than that of the Atmanepada takes place of the roots denoting acts of adorning, or the roots कृ &c , &c , or which are Desiderative. Verbs denoting to adorn, the roots 'to scatter' &c., and the verbs ending in सन्, do not take यक् or चिण् or चिण्वद् इट् । As अलम् कुरुते कन्या 'the girl adorns herself.' अलमकृत 'she adorned herself'. So also अवकिरते हस्ती, Aorist अवाकृष्ट । So also Pre. गिरते । Aor. अगीर्ष्ट । Pre. आद्रियते । Aor. आदृत । The kirâdi roots are a sub-division of Tudâdi roots. Of Desideratives we have, Pre. चिकीर्षते कटः । Aor. अचिकीर्षिष्ट । Though the 'wishing' is a kartṛistha kriya (an action that primarily affects the agent only), yet with regard to the action of 'to make', it is considered to affect the object, and so there is Reflexive Mode.

२७७० । न रुधः । ३ । १ । ६४ ।

अस्माच्च्लेश्चिण्न । अवारुद्ध गौः । कर्मकर्तरीत्येव । अवारोधि गौर्गोपेन ।

2770. चिण् is not the substitute of च्लि, in the third person singular of the Atmanepada after the verb रुध् 'to obstruct' when used in the reflexive sense.

Thus अन्ववारुद्ध गौ स्वयमेव 'the cow was obstructed of itself'. In verbs other than reflexive, चिण् is employed *e.g.*, अन्ववारोधि गौर्गोपालकेन.

२७७१ । तपस्तपःकर्मकस्यैव । ३ । १ । ८८ ।

कर्ता कर्मवत्स्यात् । विध्यर्थमिदम् । एवकारस्तु व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः । तप्यते तपस्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । 'तपोऽनुतापे च' (२७६०) इति चिण्निषेधात्सिच् । अतप्त । 'तपःकर्मकस्य' इति किम् । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः । 'न दुहस्नुनमां यक्चिणौ' (२७६१) । प्रस्नुते । प्रास्नाविष्ट–प्रास्नोष्ट । नमते दण्डः । अनंस्त । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र नमिः । '* यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुपसंख्यानम् *' । कारयते । अचीकरत । उच्छ्रयते दण्डः । उदशिश्रियत । चिण्वदिट् तु स्यादेव । कारिष्यते । उच्छ्रयिष्यते । ब्रूते कथाः । अवोचत । भारद्वाजीयाः पठन्ति । '* णिश्रन्थिग्रन्थिब्रूञात्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानम् *' । पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते गौः । अन्तर्भावितण्यर्थतायाम् । उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृत्वविवक्षायाम् । उत्पुच्छयते गौः उद-

पुपुच्छत । यक्चिणोः प्रतिषेधाच्छप्श्नौ । श्रन्थिग्रन्थ्योराधृषीयत्वाण्णिजभावपक्षे ग्रहणम् । ग्रन्थति ग्रन्थम् । श्रन्थति मेखलां देवदत्तः । ग्रन्थते ग्रन्थः । अग्रन्थिष्ट । श्रन्थते । अश्रन्थिष्ट । क्र्यादिकयोस्तु । श्रथ्नीते । ग्रथ्नीते स्वयमेव । विकुर्वते सैन्धवाः । वल्गन्तीत्यर्थः । 'वेः शब्दकर्मणः' (२७०७) 'अकर्मकाच्च' (२७०८) इति तङ् । अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे । विकुर्वते सैन्धवाः । व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत । व्यकृत । व्यकृषाताम् । व्यकृषत ।

2771. The agent of the verb तप् 'to heat,' becomes similar to the object, only when the object is the word तपस् itself.

This is a *vidhi* or original rule; and not an atidesa sûtra. According to the followers of the Vṛitti, the word एव in the sûtra is useless. As तप्यते तपस्तापसः 'the devotee performs austere devotion'; it means he acquires *tapas*.

In forming the aorist, the sûtra III. 1. 65. S. 2760 prohibits चिण्, and so the ordinary affix चिल् is employed. As अतप्त ।

Why do we say 'when the object is the word tapas itself'? Observe उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः 'the glodsmith heats the gold'.

We repeat here the sûtra III 1. 89. S. 2767.

२७७१ । क । न दुहस्नुनमां यक् चिणौ । ३ । १ । ८९ ।

2771A. The affixes *yak* and *chin* do not come in the Reflexive after the verbs *duh*, *snu*, and *nam*.

Of *duh* examples have been given, now are given examples of other roots of this sûtra. Thus प्रस्नुते । Aor प्रास्नाविष्ट or प्रास्नोष्ट । So also नमते दण्डः । Aor. अनंस्त । The root नम् has really a causative force, the sense of the causative णि being in the root.

Vârtika :—In connection with the prohibition of यक् and चिण् should be enumerated the roots formed by णि of the causative, the roots श्रि Sri 'to serve,' and ब्रू 'brû' 'to speak.'

As Pre. कारयते । Aor. अचीकरत । Pre. उच्छ्रयते दण्डः । Aor उदशिश्रियत । Though there is no चिण्, yet the इट् of-chin-vad does come. As कारिष्यते । उच्छ्रायिष्यते ।

So also from ब्रू, Pre, ब्रूते कथाः Aor. अवोचत ।

The Bharadvajîyas give this vârtika as below.

This prohibition of the employment of the affixes यक् and चिण् is extended to the verbs that take the affix णि causatives, to the verbs श्रन्थ 'to loosen', (ग्रन्थ 'to compose' and) ब्रू 'to speak', and to the Atmanepadi Intransitive verbs. As कारयते 'it is caused to be made of itself'; अचीकरत 'it was caused to be made of itself; श्रथ्नीते 'it loosens of itself'; अश्रथिष्ट 'it loosened of itself'; ग्रथ्नीते, ; अग्रथिष्ट 'it composes or composed of itself'; ब्रूते and अवोचत 'it speaks and spoke of itself'; आहते and आवधिष्ट माणवकः स्वयमेव.

As with णि (*which* now includes the Causative णिच् as well as णिङ् &c. (III. 1. 20. S. 2676 &c.) उत्पुच्छयते गौः from पुच्छमुदस्यति । But if it be derived from the root in which the causative sense is considered to be latent, then we have उत्पुच्छयते गाम् । Again when it is intended to express the agent, we have उत्पुच्छयते गौः । The Aorist is उदपुपुच्छत । Here यक् and चिण् being prohibited, we have शप् and चङ् ।

The roots श्रन्थ and ग्रन्थ of this vârtika belong to the Adhrîshîya sub-division of the Churâdi class. So the adding of णि is optional. When they do not take णि then they are governed by this vârtika. As ग्रन्थति ग्रन्थम् । श्रन्थति मेखलां देवदत्तः । The Reflexive are :—Pre. ग्रन्थते । Aor. अग्रन्थिष्ट । Pre. श्रन्थते । Aor. अश्रन्थिष्ट ।

But from the kryâdi √śranth and √grantha, the examples are श्रथ्नीते or ग्रथ्नीते स्वयमेव ।

With Intransitive verbs, the examples are :—विकुर्वते सैन्धवाः ।

The Atmanepada is by S. 2707 read with S. 2708. When the root is considered to have the latent sense of णि in it, and no stress is laid on the act of direction &c., of the agent, the example becomes विकुर्वते सैन्धवाः ।

Aor. व्यकारिष्ट । Dual. व्यकारिषाताम् । Pl. व्यकारिषत । Or. S. व्यकृत । D. व्यकृषाताम् । Pl. व्यकृषत ।

२७७२ । कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च । ३ । १ । ९० ।

अनयोः कर्मकर्तरि न यक् किं तु श्यन्परस्मैपदं च । आत्मनेपदापवादः । कुष्यति-कुष्यते पादः । रज्यति-रज्यते वस्त्रम् । यगविषये तु नास्य प्रवृत्तिः । कोषिषीष्ट । रङ्क्षीष्ट ।

इति कर्मकर्तृतिङ्प्रकरणम् ।

2772. The affix श्यन् comes after the roots कुष् 'to pull', and रञ्ज 'to colour', in the reflexive voice, according to the opinion of the Eastern Grammarians, and these verbs take the affixes of the Parasmaipada.

This debars the affix यक् and the Atmanepada terminations. As कुष्यति पादः स्वयमेव 'the foot draws up of itself'; रज्यति वस्त्रं स्वयमेव 'the cloth colours of itself'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern' shows that it is an optional rule; so that we have also the forms कुष्यते and रज्यते.

It is only when these roots take श्यन् that they are Parasmaipadî optionally when they do not take श्यन्, they are compulsorily Atmanepadi in the Reflexive. The sûtra. therefore, does not apply where यक् comes under the ordinary rule. Thus Pre. कोषिष्यते । Per. चुकुषे । Cond अकोषिष्यत Ben. कोषिषीष्ट । From रञ्ज् we get Pre. रङ्क्ष्यते । Per. ररञ्ज । Aor. अरङ्क्त । Con. अरङ्क्ष्यत ।

With श्यन् we have कुष्यन्ति (the नुम is compulsory, VII. 1.81 S 446). With यक् it is optional by VII. 1.80. S. 445.

Here ends the Chapter on Reflexive verbs.

---o---

अथ लकारार्थप्रकरणम् ।

CHAPTER XXII.

THE MEANING OF MOODS AND TENSES.

A—I. Past Tense. Second Future used as Past Tense.

२७७३ । अभिज्ञावचने लृट् । ३ । २ । ११२ ।

स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट् स्यात् । लङोऽपवादः । स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः । एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेऽपि । तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतौ वृत्तिसंभवात् ।

2773. When a word implying 'recollection' is in connection with it, a verb takes the affix लृट् (2nd Future) in the sense of the past before the commencement of the present day.

The word अभिज्ञा means 'recollection'. This rule sets aside the affix लङ्. As स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः 'rememberest thou, Krishna, we were dwelling (lit. we will dwell) in Gokula'. Here वत्स्यामः = अवसाम,

The word वचन meaning 'signification' in the sûtra, denotes that the construction is the same when the synonyms of अभिज्ञा are used; as स्मरसि 'dost thou remember'; बुध्यसे 'dost thou know'; चेतयसे 'dost thou reflect'; and the like. Because these also by context, are capable of being used to denote 'remembrance.'

२७७४ । न यदि । ३ । २ । ११३ ।

यद्योगे उक्तं न । अभिजानासि कृष्ण यद्वने अभुञ्ज्महि ।

2774. The affix लृट् (the 2nd Future) is not applied in the sense of the past, when the upapada denoting recollection has in connection with it the particle यत्.

This prohibits लृट् which the verb वस् obtained from the last sûtra. As अभिजानासि कृष्ण यत् वने अभुंज्महि 'thou rememberest Kṛishna how we did enjoy in the forest'.

२७७५ । विभाषा साकाङ्क्षे । ३ । २ । ११४ ।

उक्तविषये लृड्वा स्यात् । लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षश्चेद्धात्वर्थः । स्मरसि कृष्ण वने वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः । वासो लक्षणं चारणं लक्ष्यम् । पक्षे लङ् । यच्छब्दयोगेऽपि 'न यदि' (२७७४) इति बाधित्वा परत्वाद्विकल्पः । 'परोक्षे लिट्' (२१७१) । चकार । उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यम् । 'सुप्तोऽहं किल विललाप' । 'बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम्' । '* अत्यन्तापह्नवे लिड्वक्तव्यः *' । कलिङ्गेष्ववात्सीः । नाहं कलिङ्गाञ्जगाम ।

2775. The लृट् is optionally applied in the sense of the past, when a word implying 'recollection' is in connection with it, and whether such word has the particle यत् or is employed simply; provided that the two verbs, occurring in the same complex sentence, are so connected tegether, that each is necessary to the other, to complete the sense of the speaker.

The word साकाङ्क्षा means the relation between the sign and the thing signified, wished for or wanted by the speaker, or in other words, when the first verb is related to another verb used in the same sentence, as a sign is to that which is indicated by the sign. As स्मरसि कृष्ण वने वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः 'do you remember Kṛishna we went to the forest and there did cause the cows to graze'. Here dwelling is the लक्षण or mark, and grazing is the लक्ष्य or thing marked. In the alternative there will be Imperfect.

This option is allowed because the present sûtra is subsequent whether the particle यत् is or is not used. As अभिजानासि देवदत्त यत् कश्मीरान् गमिष्यामः (or यत् कश्मीरान् गच्छामः) यत् तत्रौदनं भोक्ष्यामहे (or यत् तत्रौदनमभुञ्ज्महि) 'Do you recollect, Devadatta, how we went to Kashmir and how we ate rice there'.

In the above examples, the verb 'to go' is the sign, and the 'eating' or 'drinking', in the second sentence, is the thing really signified; the first verb is necessary as an introduction to the thought of the speaker which dwells more upon the second verb. Here the second sentence or proposition is used as completion or complement of the first proposition.

B.—Perfect Tense.

२७७५ । क । परोक्षे लिट् ॥ ३ । २ । ११५ ॥

2775A. The affix लिट् comes after a verb, in the sense of the past, before the commencement of the current day and unperceived by the narrator.

The word परोक्ष 'unperceived' qualifies the words भूत 'past' and अनद्यतन 'non-current day' understood in this aphorism.

As, चकार 'he did'.

Note :—"It is evident that the लिट् (perfect) should not be used in the first person, *i.e.*, when the agent of the action is the speaker or writer himself: for it is impossible that the action should not have been witnessed by him".

But if by reason of some distracted, unconscious or absent state of mind, it is possible for the agent to speak of the action as one, of which he was not a conscious witness, the Perfect may be used even in the first person. As सुप्तोऽहं किल विललाप 'indeed I prated while asleep'. बहुजगद

पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम् (Mâgha XI. 39.) 'I forsooth prated much before him, because I was frenzied'.

Vârt :—The Perfect should be employed (in denoting past time simply, whether of the current day or otherwise, and whether the action has been witnessed personally or not) if the sense is total denial of the action. As कलिङ्गेष्ववात्सीः ? नाहं कलिङ्गान् जगाम 'did you live in the Kalinga country ?' 'I did not even go to the Kalinga country'.

२७७६ । हशश्वतोर्लङ् च । ३ । २ । ११६ ।

अनयोरुपपदयोर्लिङ्विषये लङ् स्यात् । चाल्लिट् । इति हाकरोच्चकार वा । शश्वदकरोच्चकार वा ।.

2776. And the affix लङ् comes after a verb when the particles ह and शश्वत् are in connection with it, and when the verb denotes past action unperceived by the speaker, and before the commencement of the current day.

The force of च 'and' is that the affix लिट् (Perfect) may also be employed in similar construction. As इति हाकरोत् (Imperfect), or इति ह चकार (Perfect) 'Alas ! he did it. शश्वदकरोत् or शश्वच्चकार 'again and again he did it'.

२७७७ । प्रश्ने चासन्नकाले । ३ । २ । ११७ ।

प्रष्टव्यः प्रश्नः । आसन्नकाले पृच्छ्यमानेऽर्थे लिङ्विषये लङ्लिटौ स्तः । अगच्छत्किम् । जगाम किम् । अनासन्ने तु कंसं जघान किम् ।

2777. The affixes लङ् (Imperfect) and लिट् (Perfect) come after a verb (in expressing a past time not belonging to the current day and unperceived by the speaker) when the past time referred to is recent, and the sentence is interrogative.

This sûtra also qualifies the words भूत, अनद्यतन and परोक्ष which are understood in it. The word प्रश्न means 'what should be asked'; and आसन्नकाल 'time close at hand'. As, some one may ask another, अगच्छद् देवदत्तः or जगाम देवदत्तः 'did Devadatta go or has Devadatta gone (just now)'? अयजद् देवदत्तः or इयाज देवदत्तः 'Did Devadatta sacrifice or has Devadatta sacrificed'?

Why do we say 'in asking question'? Otherwise there would be Perfect tense only. As, जगाम देवदत्तः 'Devadatta has gone'.

Why do we say 'when the past time referred to is imminently recent'? Observe भवन्तं पृच्छामि, जघान कंसं किल वासुदेवः 'I ask you, did Kṛishṇa indeed kill Kansa in days of yore'.

C.—Present used as Past.

२७७८ । लट् स्मे । ३ । २ । ११८ ।

लिटोऽपवादः । यजति स्म युधिष्ठिरः ।

2778. The affix लट् (Present) comes after a verb when the particle स्म is in connection with it, (and denotes a past time not belonging to the current day and unperceived by the speaker).

All the words within brackets are understood in this aphorism. This debars लिट् or the Perfect tense. Thus यजति स्म युधिष्ठिरः 'Yudhishṭhira sacrificed'.

२७७९ । अपरोक्षे च । ३ । २ । ११९ ।

भूतानद्यतने लट् स्यात्स्मयोगे । एवं स्म पिता ब्रवीति ।

2779. The affix लट् (Present) comes after a verb when the particle स्म is in connection with it, and denotes a past action not belonging to the current day, and when the action is perceived by the agent.

As एवं स्म पिता ब्रवीति 'thus said the father'.

२७८० । ननौ पृष्टप्रतिवचने । ३ । २ । १२० ।

अनद्यतने परोक्ष इति निवृत्तम् । भूते लट् स्यात् । अकार्षीः किम् । ननु करोमि भोः ।

2780. The affix लट् is employed after a verb in denoting past action, when the word ननु is in connection with it, and an answer is given to a question.

The anuvṛitti of the words '*anadyatana*' and '*paroksha*' does not extend to this sûtra. This declares a rule with regard to past time in general. This debars लुङ् (the Aorist tense). As अकार्षीः किम्—ननु करोमि भोः 'Devadatta, did you make the mat? O, yes I did make it'.

Note:—Why do we say 'in reply to an interrogation'? Observe नन्वकार्षीत् माणवकः 'certainly, Mânavaka did it'.

२७८१ । नन्वोर्विभाषा । ३ । २ । १२१ ।

अकार्षीः किम् । न करोमि । नाकार्षम् । अहं नु करोमि । अहं न्वकार्षम् ।

2781. The affix लट् comes optionally after a verb, in denoting past time; in reply to an interrogation, when the words न 'not' and नु 'what of that' are in connection with it.

As, अकार्षीः किम्—न करोमि भोः or नाकार्षम्;—अहं नु करोमि or अहं न्वकार्षम् 'Devadatta, did you make the mat?—No I did not;—what of that, I did'.

२७८२ । पुरि लुङ् चास्मे । ३ । २ । १२२ ।

अनद्यतनग्रहणं मण्डूकप्लुत्यानुवर्तते । पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चाल्लट् न तु स्मयोगे । पक्षे यथाप्राप्तम् । वसन्तीह पुरा छात्राः–अवात्सुः–अवसन्–ऊषुर्वा । 'अस्मे' किम् । यजति स्म पुरा । भविष्यतीत्यनुवर्तमाने ।

2782. Optionally the affixes लुङ् and लट् come after a verb, in denoting past time not belonging to the current day, when the word पुरा is used in the sentence, provided that the word स्म is not used.

The anuvṛitti of the word *anadyatana*, which had come to a stop with III. 2. 120, manifests itself again in this sûtra by a process of jumping over the two intermediate aphorisms. This sort of anuvritti is technically called *manduka-pluti* 'the leap of a frog' *i.e.*, skipping of several sûtras and supplying a word from a previous sûtra.

This is an optional rule, so that when *laṭ* and *luṅ* are not used, the proper tenses, as the case may be, must be employed. As वसन्तीह पुरा छात्राः 'the pupils lived here formerly.' So also, Aorist, अवात्सुः पुरा छात्राः; Imperfect, अवसन्निह पुरा छात्राः; Perfect, ऊषुरिह पुरा छात्राः ।

Why do we say 'when the word स्म is not used'? Observe यजति स्म पुरा 'he did perform a sacrifice formerly'.

The anuvṛitti of Future भविष्यति from III 3. 3. S. 3171, is current in the next sûtra, which shows when the Present may be used with the force of Future.

२९८३ । यावत्पुरानिपातयोर्लट् । ३ । ३ । ४ ।

यावद्भुङ्क्ते । पुरा भुङ्क्ते । निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः । 'निपातयोः' किम् । यावद्दास्यते तावद्भोक्ष्यते । करणभूतया पुरा यास्यति ।

2783. The affix 'Laṭ' comes after a root, with the force of futurity, when it has in construction with it the particles 'yâvat' and 'purâ'.

The Present tense has the force of the Future when the *adverbs* यावत् and तावत् are used. The phrase 'futurity &c' is to be read into this sûtra from III. 3. 3. S. 3771. Thus आलोके ते निपतति पुरा 'he will surely fall in the range of your sight' (Megha dûta) यावदस्य दुरात्मनः समुन्मूलनाय शत्रुघ्नं प्रेषयामि. 'I shall send verily, Satrughna to exterminate this wretch'. Or यावद् भुङ्क्ते. He will surely eat or पुरा भुङ्क्ते। These two particles denote 'certainty'.

These words पुरा and यावत् must be used as adverbs (nipâtas), and not as relative pronouns. Therefore not here, यावद् दास्यति तावद् भोक्ष्यते 'as long as he will give, so long he will eat'; पुरा व्रजिष्यति 'he goes along the city'. Or करण भूतया पुरा यास्यति, Here यावत् is a relative pronoun; and पुरा is the Instrumental singular of पुर् 'city'.

२९८४ । विभाषा कदाकर्ह्योः । ३ । ३ । ५ ।

भविष्यति लट् वा स्यात् । कदा कर्हि वा भुङ्क्ते-भोक्ष्यते-भोक्ता वा ।

2784. The affix 'Laṭ' is optionally employed after a root with the force of the futurity, when it has in construction with it, the adverbs 'kadâ' and 'karhi'.

As कदा भुङ्क्ते 'when will he eat', or कदा भोक्ष्यते or भोक्ता; so also कर्हि भुङ्क्ते or भोक्ष्यते or भोक्ता 'when will he eat'.

२७८५ । किंवृत्ते लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६ ।

भविष्यति लड्वा स्यात् । कं कतरं कतमं वा भोजयसि–भोजयिष्यसि–भोजयितासि वा । 'लिप्सायाम्' किम् । कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति ।

2785. When the word 'kim' or its derivatives are in construction with the verb, the affix 'Laṭ' is employed optionally after a root, in denoting future time, provided that the sentence expresses a desire of gaining on the part of the speaker.

The word 'optionally' is understood in this sûtra. By using the word वृत्त along with किं it is meant that the rule applies even when किम् takes the affixes डतर and डतम. The word लिप्सा means 'the desire of gaining or acquiring, a wish to have something or an intention of begging'.

As कं भवन्तो भोजयन्ति or भोजयितारः 'whom will you feed'? It implies a request on the part of the questioner to feed him also. So also कतरो भिक्षां दास्यति, ददाति, दाता, or कतमो भिक्षां दास्यति &c. 'Which of the two or which of these all, will he give alms? Will he give something to me'?

Why do we say 'when a desire of gain' is meant? When no desire of gain is implied, the Future tense must be employed; as, कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति 'who will go to Pâṭaliputra ?'.

२७८६ । लिप्स्यमानसिद्धौ च । ३ । ३ । ७ ।

लिप्स्यमानेनान्नादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमानायां भविष्यति लड्वा स्यात् । योऽन्नं ददाति–दास्यति–दाता वा । स स्वर्गं याति–यास्यति–याता वा ।

2786. And when the success, that would accrue to another by fulfilling the desire of the speaker, is indicated in a sentence, the Present tense may optionally be employed with the force of the futurity.

The word 'optionally' is also understood here. The word लिप्स्यमानसिद्धिः is equal to लिप्स्यमानात् सिद्धि, an Ablative-Tatpurusha Compound, signifying *siddhi* or success, that would be acquired by another, by complying with the request of the speaker. The difference between this and the last sûtra is, that whereas the last related to interrogative sentences having किम् in construction, the present relates to sentences in general. As यो भक्तं ददाति, स स्वर्गं गच्छति 'he who gives food, goes to heaven'; यो भक्तं दास्यति or दाता, स स्वर्गं गमिष्यति or गन्ता.

Here the speaker encourages the giver to the act of charity by holding out the hope, that from rice which is the object desired (लिप्स्यमान) the success (सिद्धि), in the shape of *svarga*, will accrue to the giver.

In other words, the Present is sometimes used for the Future in conditional sentences, *i.e.*, it is employed in connection with a sentence declaring the compensation or reward which follows from the granting of the wish'.

२७८७ । लोडर्थलक्षणे च । ३ । ३ । ८ ।

लोडर्थः प्रैषादिर्लक्ष्यते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भविष्यति लड्वा स्यात् । कृष्णश्चेद्भुङ्क्ते त्वं गाश्चारय । पक्षे लट्लृटौ ।

2787. The affix 'Laṭ' is optionally employed with the force of the futurity, after that root, which in a conditional sentence, is the condition precedent for the action indicated by another verb having the sense of the imperative mood.

The word लोडर्थ means 'having the sense of the affix लोट् or imperative mood'. The force of *lot* is 'to command, direct, invite &c' as given in III. 3. 162 and 163. The sûtra, translated literally, will mean 'the Present tense may optionally be employed when the action denoted by the verb is related to another action denoted by another verb in the imperative, as a sign (लक्षण) is to the thing signified (लक्ष्य)'. Thus उपाध्यायश्चेदागच्छति (आगमिष्यति or आगन्ता) अथ त्वं छन्दोऽधीष्व 'if the professor *comes (i.e.*, will come) then *read* you prosody'. Here the coming of the professor is the *lakshana* of the direction as to reading. Or कृष्णश्चेद् भुंक्ते त्वं गाश्चारय 'if Kṛishṇa will eat, thou graze the cattle,' *i.e.*, thou shouldst graze the cattle during the time that Kṛishṇa takes his meals. In the other alternative, there will be first and second Future.

२७८८ । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके । ३ । ३ । ९ ।

ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्भवः ऊर्ध्वमौहूर्तिकः । निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च । ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्षणे वर्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौ वा स्तः । मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत्-आगच्छति-आगमिष्यति-आगन्ता वा । अथ त्वं छन्दोऽधीष्व ।

2788. The 'Laṭ' (Present) or the 'Liṅ' (Potential) is used under similar conditions in denoting futurity, when the future time is future by a 'muhûrta' (48 minutes).

All the conditions of the last sûtra apply here also, namely 'when the action denoted by the verb is related to another action denoted by another verb in the imperative, as a sign is to the thing indicated'. By force of the word च we read the anuvṛitti of *lat* also into this aphorism. The word ऊर्ध्वमौहूर्त्तिक is a secondary derivatve from ऊर्ध्वंमुहूर्त्त meaning 'that which exists in time *above* a muhûrta'. This is an irregular compound; and the vṛiddhi takes place irregularly of the उ of मु and not of ऊ as the general rule required. The whole word thus formed qualifies the word 'future'. Thus ऊर्ध्वं मुहूर्त्तादुपरि मुहूर्तस्य उपाध्यायश्चेदागच्छेत् (आगच्छति आगमिष्यति or आगन्ता), अथ त्वं छन्दोऽधीष्व 'If the teacher comes after an hour (of 48 minutes), you had better read the Prosody'.

२७८९ । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा । ३ । ३ । १३१ ।

समीपमेव सामीप्यम् । स्वार्थे ष्यञ् । 'वर्तमाने लट्' (२१५१) इत्यारभ्य 'उणादयो बहुलम्' (३१६९) इति यावद्येनोपाधिना प्रत्यया उक्तास्ते तथैव वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा स्युः । कदा आगतोऽसि । अयमागच्छामि । अयमागमम् । कदा गमिष्यसि । एष गच्छामि-गमिष्यामि वा ।

2789. The affixes which are employed when the sense is that of present time, may, optionally in like manner, be employed when the sense is that of past or future time, not remote from the present.

The words समीप and सामीप्य are the words with the same signification, the latter being derived from the first by adding the affix ष्यञ्. This affix is added with a self-descriptive force, without making any modification in the meaning. We learn thus incidentally from Pâṇini's using the word सामीप्य, that the affix ष्यञ् also comes with a self-descriptive (svârtha) force, and the words चातुर्वर्ण्यः &c. are thus formed.

The affixes which begin with III. 2. 123. S. 2151 (वर्तमाने लट्) and end with III. 3. 1. S. 3161 (उणादयो बहुलं,) are affixes which come in denoting the present time. These affixes come also with the force of the past or future time, when the sense is that the action has just taken place, or will immediately take place. Thus, to the question कदा देवदत्तागतोऽसि 'when didst thou come Devadatta', it may be replied, either अयमागच्छामि 'I come now', or आगच्छन्तमेव मां विद्धि 'know me even to have come'; or अयमागमम् 'I have now come'; or एषोऽस्म्यागतः 'I have come now'. So also to the question कदा देवदत्त गमिष्यसि 'when will you go Devadatta'. it may be replied, either एष गच्छामि 'I go now' or गच्छन्तमेव मां विद्धि or एष गमिष्यामि or गन्तास्मि &c.

Note:—The phrase 'in like manner' (वत्) has been employed to indicate complete resemblance; that is to say, with whatever qualifications, the affixes have been enjoined to denote present time, namely, with whatever bases (प्रकृति), and words in compositions (उपपद), and restrictive significations (उपाधि), certain affixes have been enjoined;—the same affixes under those conditions and those circumstances, only will denote also immediate future and recent past. Thus शानन् by III. 2. 128 comes after the prakṛitis पू and यज् in forming present participles; this affix, to denote past and future, must come only after पू and यज्. and so on. Thus पवमानः, यजमानः, अलंकरिष्णुः (III. 2. 136) &c.

Why do we say 'not remote from the present, (सामीप्य)'? This rule will not apply when distant future or distant past is intended to be expressed. As परुद् अगच्छत् पाटलिपुत्रम् 'he went day before yesterday to Pâtaliputra'; वर्षेण गमिष्यति 'he will go in a year'.

Dr. Bohtlingk translates this sûtra thus:—'Whatever is near to the present time, may be expressed as a present tense'.

२७९०। आशंसायां भूतवच्च । ३ । ३ । १३२ ।

वर्तमानसामीप्य इति नानुवर्तते। भविष्यति काले भूतवद्वर्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायाम्। देवश्चेदवर्षीद्वर्षति-वर्षिष्यति वा । धान्यमवाप्स्म-वपामः-वप्स्यामो वा । '× सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः ×' । तेन लङ्लिटौ न ।

2790. The affixes which are employed, when the sense is that of the past time or of the present time, may, optionally, in like manner, be employed, after a root in denoting future time, when hope is expressed.

The word 'optionally' is understood here also. The phrase 'not remote from the present' is not valid in this aphorism. The word आशंसा means the wish or expectation of getting an object not yet obtained, and consequently this can refer only to future time. The force of च is to draw the word वर्त्तमानवत् from the last sûtra in this aphorism. This sûtra has been thus put by Mr. Apte :—" When hope is expressed in a conditional form, the Aorist (लुङ्), the Present, or Simple Future is used in both the clauses to denote a future time. Thus उपाध्यायश्चेदगमत् or आगतः, or आगच्छति or आगमिष्यति वा एते व्याकरणमध्यगीष्महि, or अधीतवन्तः or अधीमहे or अध्येष्यामहे 'if the teacher were to come, we should read grammar'. देवश्चेदवर्षीद्वर्षति वर्षिष्यति वा, धान्यमवाप्स्म-वपामः-वप्स्यामो वा । 'If it rained, rains or will rain we will sow paddy'.

This construction is possible only when the past tense is expressed by लुङ् (Aorist); and not by लङ् or लिट्. For लुङ् denotes past time in general while लङ् and लिट् denote particular forms of past time; (see III. 2. 110, 111 and 115). The phrase भूतवत् making an analogy with past time in general, will not therefore, refer to लिट् or लङ् which refer to past time in special.

Paribhâshâ :—" When operations dependent on the general properties of one thing are transferred to something else, operations dependent on special properties of the former are not thereby transferred to the latter."

२७९१ । क्षिप्रवचने लृट् । ३ । ३ । १३३ ।

क्षिप्रपर्याय उपपदे पूर्वविषये लृट् स्यात् । वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितं वा यास्यति । शीघ्रं वप्स्यामः । नेति वक्तव्ये लृड्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात् । श्वः शीघ्रं वप्स्यामः ।

2791. When the word 'kshipra' (quickly) or its synonym is in construction with the verb, the future affix, 'Lṛiṭ' is employed after the root, when 'hope' is expressed in a conditional form.

This supersedes the last rule by which Aorist could also have been employed. By the present rule the Second Future can only be employed. Thus उपाध्यायश्चेत्क्षिप्रमागमिष्यति (or उपाध्यायश्चेदागतः—*Apte*) क्षिप्रं व्याकरणमध्येष्यामहे 'if the teacher were to come soon, we shall soon learn grammar'. वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितंवायास्यति। शीघ्रं वप्स्यामः । 'If it rains soon, we shall sow early."

By force of the word वचन in the aphorism, we take the synonyms of क्षिप्र also, such as शीघ्रं, आशु, त्वरितम्, &c.

An objector might say, "the use of the word लृट् in the sûtra is redundant; for the Future is the natural tense to be used, whenever *hope* is indicated. Sûtra III. 3. 132 was merely an exception to this rule; so that the present sûtra re-enacting the general rule, ought to have been worded thus;—न क्षिप्रवचने 'not so when a word expressing quickness is employed'; for such a rule debarring the past tense given by III 3. 132, would have, of necessity, given scope to the Future tense which is the natural tense to express *hope*". To them we say, that there are two future tenses, लृट् and लुट् । By specifying लृट् we mean that लुट् should not be employed, even where it would otherwise have come, such as in the following:—श्वः क्षिप्रमध्येष्यामहे 'to-morrow we shall learn soon'. Or श्वं शीघ्रं वप्स्यामः 'to morrow we shall sow quickly'.

२७९२ । आशंसावचने लिङ् । ३ । ३ । १३४ ।

आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्न तु भूतवत् । गुरुश्चेदुपेयादाशंसेऽधीयीय । आशंसे क्षिप्रमधीयीय ।

2792. The affix of the Potential is employed in denoting Futurity, after a root, when the upapada in composition with it, is a word expressing 'hope'.

This is also an *apavâda* of III. 3. 132. S. 2790 and teaches the employment of the Potential with a future force. Thus उपाध्यायश्चेदागच्छेद्, आशंसे युक्तोऽधीयीय 'if the teacher will come, I hope, you will study with diligence'. This being a subsequent rule, will apply even when the words expressive of 'quickness' are in composition. Thus आशंसे क्षिप्रमधीयीय 'I hope, I will learn soon'. So also, अवकल्पये युक्तोऽधीयीय, &c.

२७९३ । नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । ३ । ३ । १३५ ।

क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च लङ्लुटौ न । यावज्जीवमन्नमदाद्दास्यति वा । सामीप्यं तुल्यजातीयेनाव्यवधानम् । येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधित । सोमेनायष्ट । येयममावास्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते । सोमेन यक्ष्यते ।

2793. When constant continuance of action or a near Past or Future is meant, the Past and Future are not denoted as taught in III. 2. 111 and III. 3. 15, through the Imperfect and the Second Future, but through the Aorist and the First Future.

The affixes लङ् (Imperfect Past) and लुट् (First Future), have been ordained to come, when past time not belonging to the current day, and future time not belonging to the current day, are respectively indicated. The present sûtra prohibits these two affixes. The word क्रियाप्रबन्धः means 'performing an action with continuity'; and सामीप्य means 'not remoteness of time, immediateness, without the intervention of anything of the same genus'. Thus यावज्जीवं भृशमन्नमदात् (not अददात्) 'he gave food throughout his life'; or भृशमन्नं दास्यति 'he will give much food'. यावज्जीवं पुत्रमध्यापिपद् throughout his life he taught', or यावज्जीवमध्यापयिष्यति 'throughout his life he will teach'. In both these cases the Aorist and Second Future are used instead of the Imperfect and the First Future.

So also when recent past or immediate future is meant, the Aorist and the Second Future are employed, instead of the Imperfect and the First Future. Thus येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता, एतस्यामुपाध्यायोग्नीनाधित or सोमेनायष्ट or गामदित 'during the full-moon that has just past, the teacher consecrated the fire, or performed the soma-sacrifice or gave a cow'. Here the Aorist is for the Imperfect. येयममावास्याऽऽगामिनी, एतस्यामुपाध्यायोग्नीनाधास्यते or सोमेन यक्ष्यते, or स गां दास्यते 'on the next new-moon day, the teacher will perform the fire-sacrifice or the soma-sacrifice, or he will give a cow'. Here the Second Future is employed instead of the First Future.

Note:—The double negative न अनद्यतन 'not non-today' implies the proper corresponding tenses which indicate adyatana.

२७९४ । भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३ । ३ । १३६ ।

भविष्यति काले मर्यादोक्तावबरस्मिन्प्रविभागेऽनद्यतनवन्न । योऽयमध्वा गन्तव्य आ पाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र सक्तून्पास्यामः ।

2794. The Futurity is not expressed, as taught in III. 3. 15, through the Second Future, but through the First Future, when a statement is made of a limit on this (avara) side of another place.

The phrase नानद्यतनवत् is valid in this sûtra also. The two conditions of the last aphorism, namely, 'continuity of action' and 'immediateness', however, do not apply here. Thus योऽयमध्वागन्तव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्रोदनं भोक्ष्यामहे, तत्र सक्तून्पास्यामः 'on this side of the road from the city of Kosâmbi to the city of Pâṭaliputra, there we will eat rice, and there we will drink saktu.'

Note :—Why do we say 'in denoting future time'? Observe योऽयमध्वागत आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र युक्ता अध्येमहि 'on this side of the road that leads from the city of Kosâmbi to the city of Pâtaliputra, we read together &c.

Note :—Why do we say 'when signifying limit'? Observe योऽयमध्वानिरवधिक गन्तव्यस्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्रोदनं भोक्तास्महे, सक्तून् पातास्मः । Here the First Future is employed.

Note:—Why do we say 'when the अवर is in construction'? Observe योऽयमध्वागन्तव्य आपाटलिपुत्रात् तस्य यत्परं कौशाम्ब्यास्तत्रोदनं भोक्तास्महे &c.

The examples of limit given in this aphorism, refer to local limit; in the subsequent sûtras examples will be given as to the limit of time and some difference will be observed therein.

२७९५ । काल विभागे चानहोरात्राणाम् । ३ । ३ । १३७ ।

पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्तते । अहोरात्रसंबन्धिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

योऽयं वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे । 'अनहोरात्राणाम्' किम् । योऽयं मास आगामी तस्य योऽवरः पञ्चदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे ।

2795. The Second Future is employed instead of the First Future, in denoting Future time not belonging to the current day, when the word 'avara' is used together with a word expressing division of time, but not when it is a word giving the sense of 'day' or 'night'.

The whole of the last sûtra should be read into this. The difference between this and the last sûtra is, that sûtra III 3. 136 referred both to the limit of *space* and *time*, while sûtra III. 3 137 refers to the limit of *time* only; moreover with regard to time there is exception with regard to the portions of day and night. The *yoga-vibhâga*, the separation of this sûtra from the last, is for the sake of subsequent aphorisms. Thus योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे 'in the month of Chaitra, the year after next, we shall read together'; तत्रौदनं भोक्ष्यामहे 'we shall eat rice then &c'.

Note:—This construction is, of course, only valid in denoting future time, otherwise not. Therefore not here योऽयं वत्सरोऽतीतस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्यैमहि 'in the month of Chaitra, the year before last, we *read* together'; तत्रौदनमभुञ्ज्महि 'we *ate* together &c'.

Note:—Why do we say 'limit'? Observe योऽयं निरवधिकः काल आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येतास्महे—तत्रौदनं भोक्तास्महे ।

Note:—The limit must be 'on this side *i.e.*, अवर side'. With the पर side limit, this rule will not apply. With the word पर, this construction is optional. See the next sûtra.

Why do we say 'when not divisions of day and night'? There are three sorts of counter-examples in this case; as, योऽयं मास आगामी तस्य योऽवरः पंचदशरात्रः or योऽयं त्रिंशद्रात्र आगामी तस्य योऽवरोऽर्द्धमासः or योऽयं त्रिंशदहोरात्र आगामी तस्य योऽवरः पंचदशरात्रस्तत्र युक्ता अध्येतास्महे तत्र सक्तून् पातास्मः । Here Luṭ or First Future has been employed and not the Second Future.

२७९६ । परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ ।

अवरस्मिन्वर्ज्यं पूर्वसूत्रद्वयमनुवर्तते । अप्राप्तविभाषेयम् । योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे । अध्येतास्महे । 'लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ' (२२२९) भविष्यतीत्येव । सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् ।

2796. Optionally so, when a declaration is made with regard to that side of a limit of time.

The whole of the last two aphorisms except the word अवर must be read into this. The sûtra will then stand thus: "The Second and the First Futures are optionally both employed in denoting future time, not belonging to the current day, instead of the First Future alone, when the word पर is used signifying a limit of time on that side of a fixed period, provided that this word does not give the sense of day or night."

This is an example of aprâpta vibhâshâ.

This rule allows an option when the time refers to the पर side of a starting limit. Thus योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यत् परमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे or अध्येतास्महे 'we will read together in the month of Chaitra, the year after next'.

All the counter-examples given under the last aphorism, are also valid here by substituting the word पर instead of अवर.

२७९६ । क । लिङ् निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ १३९ ॥

2796A. Where there is a reason for affixing 'Liṅ' the affix 'Lṛiṅ' is employed in the Future tense when the non-completion of the action is to be understood.

The words 'in denoting future time' are understood here. The reasons for affixing लिङ् are such as cause and effect &c. mentioned in III. 3. 156 and 157 &c. The लृङ् is called the Conditional tense. "It comes in the conditional sentences in which the non-performance of the action is implied; or where the falsity of the antecedent is implied as a matter of fact. It usually corresponds to the English Pluperfect Conditional, and must, in Sanskrit, be used in both the antecedent and the consequent clauses".—*Apte's Guide.*

Thus सुवृष्टिश्चेदभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् 'if there had been good rain, then there would have been plenty of food; or if there were to be good rain then there would be plenty of food'. It is implied that there was not good rain, nor consequent plenty: or that the occurrence of good rain is dubious, and the desirable consequence equally so.

२७९७ । भूते च । ३ । ३ । १४० ।

पूर्वसूत्रं संपूर्णमनुवर्तते ।

2797. And (where there is a reason for affixing 'Liṅ', the affix 'Lṛiṅ' is to be employed, when the non-completion of the action is to be understood) if the sense is that of past time.

The whole of the last aphorism is understood in this. The last sûtra enjoined लृङ् in the Future tense; this sûtra ordains it in the Past, the Conditional tense having both these significations. The reasons for affixing लिङ् are given in sûtras III. 3. 152 and those that follow it. In sûtra III. 3. 141 and those that follow, as far as III. 3. 152, optional rules for the employment of the Conditional tense will be given. Thus:—दृष्टो मया भवत्पुत्रो ऽन्नार्थी चङ्क्रम्यमाणः अपरश्च द्विजो ब्राह्मणार्थी, यदि स तेन दृष्टोऽभविष्यत्, तदाऽभोक्ष्यत, न तु भुक्तवान्, अन्येन पथा स गतः । 'I saw your son, wandering about in search of food. I saw also a twice-born in search of a Brâhmaṇa (whom he would feast); if he (your son) had been seen by him (the twice-born), then he would have been fed; but as a matter of fact, he has not been fed, he went by a different road'.

The conditional sentence यदि स तेन दृष्टोऽभविष्यत् तदाऽभोक्ष्यत is employed under circumstances set out above. It refers to a past time, there is the relation of cause and effect existing, one being in search of food, and another in search of a guest to feed; and the action is not completed; both taking different roads, did not come across each other.

२७९८ । वोताप्योः । ३ । ३ । १४१ ।

'वा' 'आ' 'उताप्योः' । उताप्योरित्यतः प्राग्भूते लिङ्निमित्ते लृङ् वेत्यधिक्रियते । पूर्वसूत्रं तु 'उताप्योः' इत्यादौ प्रवर्तत इति विवेकः ।

2798. From this point as far as sûtra III. 3. 152 (the whole of the following sentence is to be taken as exerting a governing influence on the sûtras that follow: where there is a reason for affixing 'Liṅ', the 'Lṛiṅ may be) optionally (employed in denoting past time, when the non-completion of the action is to be understood).

All the words within brackets must be supplied from the previous sûtras to complete the sense. This sutra consists of three words वा 'optionally', आ 'as far as' and उताप्योः (the sûtra III. 3. 152). The words वा + आ + उ form वो by the rules of conjunction. The particle आ in this aphorism has the force of limit exclusive and not that of limit inclusive. The *optional* use of the conditional tense will be illustrated in the following aphorisms, where, in addition to the special tenses to be employed by those rules, we may employ the conditional also under those very circumstances, in the alternative, provided that the non-completion of the action is understood. Prof. Bohtlingk translates this aphorism thus "optionally so, in connection with उत and अपि, the conditional tense may be employed".

२७९९ । गर्हायां लडपिजात्वोः । ३ । ३ । १४२ ।

आभ्यां योगे लट् स्यात् कालत्रये गर्हायाम् । लुङादीन्परत्वादयं बाधते । अपि जायां त्यजसि । जातु गणिकामाधत्से । गर्हितमेतत् ।

2799. The affix 'Laṭ' is employed after a root, when it has in composition with it the words 'api' or jâtu', the sense implied by the sentence being that of 'censure'.

This debars the Aorist &c, as it is subsequent.

The word गर्हा means 'censure,' 'blame'. The affix लट् has been enjoined to come with a present signification, and would not have come to denote time in general, which, however, it does here, for here the Present tense is employed in preference to the tense required by the time of the action, which is totally excluded. Hence the present sûtra. The लट् here denotes all the three times.

Thus अपि तत्र भवान् वृषलं याजयति 'even your honor sacrifices (or sacrificed or will sacrifice) to a Sûdra'; जातु तत्र भवान् वृषलं याजयति गर्हामहे, अहो अन्याय्यमेतत् 'possibly your honor sacrifices for a Sûdra'; the sense implied being that such conduct on the part of those men are blameworthy.

In the present case, there being no occasion for the application of लिङ्, of course, we cannot employ लृङ् to denote the non-completion of the action.

So also अपि or जातु जायां त्यजसि; जातु गणिकामाधत्से । गर्हितमेतत् । Fie! you abandon (or abandoned or will abandon) your wife'!

२८०० । विभाषा कथमि लिङ् च । ३ । ३ । १४३ ।

गर्हायामित्येव । कालत्रये लिङ् । चाल्लट् । कथं धर्मं त्यजेस्त्यजसि वा । पक्षे कालत्रये लकाराः । अत्र भविष्यति नित्यं लृङ् भूते वा । कथं नाम तत्रभवान्धर्ममत्यक्ष्यत् ।

2800. The affix 'Liṅ' as well as 'Laṭ' is optionally employed after a root, when the word 'katham' is in construction with it, and censure is implied.

The laṭ here denotes all the three times.

The word 'censure' is understood, and by च we draw लट् from the previous sûtra into this. By using the word 'optionally' in the aphorism, it is indicated that this rule does not exclude the application of the alternative tenses which would otherwise have been required by the time of the action. It is not total exclusion like the last. Thus कथं धर्मं त्यजेः or त्यजसि । 'How dost thou abandon duty'.? In the alternative we have three ordinary tense affixes. Here in denoting the future there is always. Conditional. As कथं नाम तत्र भवान्धर्मं मत्यक्ष्यत् or अत्याक्षीत् । While in denoting the Past, the Conditional is optional, when non-completion of the action is implied. कथं नाम तत्र भवान् वृषलं याजयेत् or याजयति or याजयिष्यति 'Indeed, how your honor can (or will) sacrifice for a Sûdra'.

So also कथं नाम तत्र भवान् वृषलं याजयिता, अयाजयत् or याजयांचकार ।

Here there is an occasion for the application of the Potential mood (लिङ्); therefore when we intend to express non-completion of action in the past time, we can *optionally* employ the Conditional also (लृङ्). As कथं नाम तत्र भवान् वृषलम् अयाजयिष्यत् or याजयेत् 'Indeed, why did your honor (attempt to) sacrifice for that Sûdra (in vain)'.

Under similar circumstances, in denoting future time, the Conditional (लृङ्) must *invariably* be employed (III 3. 139): as कथं धर्मम् अत्यजिष्यः 'why will you (attempt to) give up your duty'.

२८०१ । किंवृत्ते लिङ्लृटौ । ३ । ३ । १४४ ।

गर्हायामित्येव । विभाषा तु नानुवर्तते । कः-कतरः-कतमो वा हरिं निन्देत्-निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् ।

2801. The affixes 'Liṅ' and 'Lṛiṭ' come after a verb, when the interrogative words like 'kim' &c, are in composition with it and censure is implied.

Here also the Potential and the First Future are employed in perference to the time required by the action.

The word 'censure' is understood here; not so, however, the word 'optionally'. This excludes all other tense-affixes. The repetition of the word लिङ् in this sûtra, is for the sake of excluding लट्, whose anuvṛitti would also have run into this sûtra, had we taken the anuvṛitti of लिङ् from the last sûtra instead of repeating it. Thus कः कतरो वा हरिं निन्देत्, निन्दिष्यति वा 'who will censure Hari?

In the Past tense, when the non-completion of action is implied, we may optionally employ the Conditional (लृङ्); and in the Future tense, under similar circumstances, we must employ the Conditional necessarily; as को नाम वृषलो यं तत्र भवानयाजयिष्यत् 'who is the Sûdra for whom your honor did sacrifice (in vain)'. This sûtra may be rendered thus also:—"In connection with an Interrogative Pronoun, when censure is implied, may be employed the Potential or the First Future".

२८०२ । अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि । ३ । ३ । १४५ ।

गर्हायामिति निवृत्तम् । अनवक्लृप्तिरसंभावना । अमर्षोऽक्षमा । न संभावयामि न मर्षये वा भवान्हरिं निन्देत्–निन्दिष्यति वा । कः–कतरः–कतमो वा हरिं निन्देत्–निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् ।

2802. When it is to be expressed that some body holds that something is not likely to take place, or is not to be tolerated, the Potential and the First Future are employed, even without the Interrogative Pronoun.

The anuvṛitti of the word 'censure' ceases. The word अनवक्लृप्तिः means 'impossibility, not to be believed'. The word अमर्षः means 'not endurable or not to be tolerated'. This excludes all other tenses, the Potential and the 2nd. Future coming in preference to all other tenses required by the time of the action. Thus न संभावयामि न मर्षये वा भवान् हरिं निन्देत or निन्दिष्यति 'I do not believe, or I cannot tolerate that you can revile or will revile Hari. Similarly कः or कतरः or कतमोहरिं निन्देत् or निन्दिष्यति ॥

Note:—So also नावकल्पयामि, न संभावयामि, न श्रद्दधे, तत्र भवान् नाम वृषलं याजयेत् or याजयिष्यति 'I do not believe, or think it possible or trust that your honor sacrifices (or sacrificed or will sacrifice) for a Sûdra'. न मर्षयामि तत्र भवान् वृषलं याजयेत् or याजयिष्यति 'I can not tolerate that your honor does (did or will) sacrifice for a Sûdra'.

When past time together with the non-completion of the action is to be expressed, we may *optionally* employ the Conditional (लृङ्), but *necessarily* so, when Future time is to be expressed. Thus नावकल्पयामि तत्रभवान् नाम वृषलम् अयाजयिष्यत् 'I do not believe that your honor did or will sacrifice for a Sûdra'.

२८०३ । किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् । ३ । ३ । १४६ ।

अनवकॢप्त्यमर्षयोरित्येतद्गर्हायां चेति यावदनुवर्तते । किंकिलेति समुदायः क्रोधद्योतकत उपपदम् । अस्त्यर्थाः अस्तिभवतिविद्यतयः । लिङोऽपवादः । न श्रद्दधे न मर्षये वा किंकिल त्वं शूद्रान्नं भोक्ष्यसे । अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रीं गमिष्यसि । अत्र लृङ् न ।

2803. The affix 'Lṛit' (the Second Future) is used after a root, when the words 'ki*m*kila' or those having the sense of 'asti' (he is) are in construction with it, (when the action is not likely to occur, or is not to be tolerated and when censure (S. 2806) is implied).

The words within brackets must be supplied from the last aphorism and from S. 2806. The whole word किंकिल is to be taken as an upapada and not the word किं and किल separately. This word expresses 'anger'. The words having the sense of *asti* are अस्ति, भवति and विद्यते । This rule supersedes the Potential (लिङ्). Thus किंकिल or अस्ति or भवति or विद्यते नाम तत्र भवान् वृषलं याजयिष्यति, न मर्षयामि, न श्रद्दधे. 'Is it possible that your honor will (or did or does) sacrifice for a Sûdra? I cannot believe or tolerate it'.

Another example is न श्रद्दधे न मर्षये वा किंकिल त्वं शूद्रान्नम् भोक्ष्यसे 'I do not believe or can tolerate that thou shouldst eat the food of a Sûdra'; अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रीं गमिष्यसि 'Is it possible that thou shouldst go to a female Sûdra'.

As there is no occasion for लिङ् here, we cannot have the Conditional (लृङ्) required by rule III 3. 141.

२८०४ । जातुयदोर्लिङ् । ३ । ३ । १४७ ॥

'* यदायद्योरुपसंख्यानम् *' । लृटोऽपवादः । जातु यद्यदा यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देन्नावकल्पयामि न मर्षयामि । लृङ् प्राग्वत् ।

2804. The affix 'Liṅ' comes after a root, the words 'jâtu' and 'yat' being in construction with it, when the sense is that the action is not believed to be likely, or is not to be tolerated.

This excludes the Second Future or 'Lṛit'. जातु तत्र भवान् वृषलम् याजयेत्, or यन्नाम तत्र भवान् वृषलम् याजयेत्; न श्रद्दधे न मर्षयामि ।

Vart:—The words यदा and यदि should be enumerated along with the words जातु and यत् in this rule. As यदा or यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देन्नावकल्पयामि न मर्षयामि 'neither do I think. nor do I tolerate that one like you should blaspheme Hari'.

Here also, when the non-completion of the action is implied, the Conditional (लृङ्) is *necessarily* employed in denoting *future* time, and *optionally* so in denoting *past* time. As जातु, यत्, यदा or यदि त्वादृशो हरिं निन्देत् or अनिन्दिष्यत् नावकल्पयामि, न मर्षयामि वा 'neither do I believe, nor do I tolerate that one like you did attempt to blaspheme Hari'. यदि सुरभिमवाऽघ्रास्यस्तन्मुखोच्छ्वासगन्धम् तव रति रभविष्यत् पुण्डरीके किमस्मिन् 'if you had felt (which you clearly have not) the fragrant smell of her breath, would you have had any liking for this lotus'?

२८०५ । यच्चयत्रयोः । ३ । ३ । १४८ ।

यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न श्रद्दधे न मर्षयामि ।

2805. The affix 'Liṅ' comes after a root, the words yachcha' and 'yatra' being in construction, when the sense is that the action is not believed to be likely, or not to be tolerated.

This supersedes the Second Future. The separation of this aphorism from the previous one, is for the sake of the rules that follow. The rule I. 3. 10 does not also apply here. Thus यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न श्रद्दधे, न मर्षयामि 'I do not think, nor can I tolerate that thou wilt do so'.

The Conditional (लृङ्) will also be employed under its own proper conditions as shown in the last aphorism.

२८०६ । गर्हायां च । ३ । ३ । १४९ ।

अनवक्लृप्त्यमर्षयोरिति निवृत्तम् । यच्चयत्रयोर्योगे गर्हायां लिङेव स्यात् । यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः । अन्याय्यं तत् ।

2806. The affix 'Liṅ' comes after a root in all tenses when the words 'yachcha' and 'yatra' are in composition with it, provided that censure is implied.

The governing force of the words *anavaklipti* and *amarsha* ceases. This debars all other tense-affixes. Thus यच्च or यत्र तत्र भवान् वृषलं याजयेत् आढ्यो वृद्धः सन् ब्राह्मणः, गर्हामहे, अहो अन्याय्यमेतत् 'we blame you, who being an opulent, old Brâhmaṇa (who ought to know better) officiate as a sacrificial priest for a Sûdra, O! It is improper'!

When the non-completion of the action is indicated, the Conditional tense must be employed under the rules given in III. 3. 139-140-141. As यच्च or यत्र त्वं हरिं निन्देः or अनिन्दिष्यः, गर्हामहे 'we censure that you should (have attempted to) blaspheme Hari', &c.

२८०७ । चित्रीकरणे च । ३ । ३ । १५० ।

यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः । आश्चर्यमेतत् ।

2807. The affix 'Liṅ' comes in all tenses after a root, when used with the words 'yachcha' and 'yatra' and the sense implied is that of 'wonder'

Tho word चित्रीकरणं means 'wonder, astonishment, strangeness &c'. This debars all the other tense-affixes. Thus यच्च or यत्र तत्र भवान् वृषलं याजयेत् आश्चर्यमेतत् 'this is a wonder that you should sacrifice for a Sûdra'.

Note :—When the non-completion of the action is indicated, the Conditional is employed under the rules III. 3. 139, 140 and 141. Thus आश्चर्यमेतत् यच्च or यत्र त्वं शूद्रं याजयेः or अयाजयिष्यः 'it is a wonder that you should (have attempted to) perform a sacrifice for a Sûdra'; आश्चर्यमेतत् यच्च

or यत्र त्वं शूद्रं अयाजयिष्यः 'it is a wonder that you should (hereafter attempt to) make a Sûdra perform a sacrifice.

२८०८ । शेषे लृडयदौ । ३ । ३ । १५१ ।

यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्रीकरणे गम्ये धातोर्लृट् स्यात् । आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति । 'अयदौ' किम् । आश्चर्यं यदि सोऽधीयीत ।

2808. In all other cases, when wonder is implied by words other than 'yachcha' and 'yatra', the affix 'Lriṭ' is employed after a root, except when the word 'yadi' is used.

In all other cases, that is to say, in cases where the words यच्च or यत्र are not employed, as well as where the word यदि is not used, the Second Future is used in preference to the Potential.

Thus आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति 'a miracle that the blind see Kṛishṇa.' आश्चर्यं, चित्रं, अद्भुतम् अन्धो नाम पर्वतमारोक्ष्यति, बधिरो नाम व्याकरणम् अध्येष्यते 'it is wonderful, strange and astonishing that the blind man should ascend a mountain, or a deaf person should read grammar'.

Not so, when the word यदि is employed. Thus आश्चर्यं यदि सोऽधीयीत 'a wonder, if he study'. आश्चर्यं यदि स भुञ्जीत 'a wonder, if he eat'.

As there is, in this case, no occasion to employ the Potential, we cannot employ the Conditional as directed in sûtras III. 3. 139, 140 and 141.

२८०९ । उताप्योः समर्थयोर्लिङ् । ३ । ३ । १५२ ।

बाढमित्यर्थेऽनयोस्तुल्यार्थता । उत अपि वा हन्यादघं हरिः । 'समर्थयोः' किम् । उत दण्डः पतिष्यति । अपिधास्यति द्वारम् । प्रश्नः प्रच्छादनं च गम्यते । इतः प्रभृति लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ भूतेऽपि नित्यो लृङ् ।

2809. The affix 'Lin' comes after a verb in all tenses, when the words 'uta' and 'api', both having the same meaning, are in composition.

This excludes all the other tense-affixes. The meaning which is common both to उत and अपि is that of बाढम् 'assuredly, certainly, surely, really'. Thus उत or अपि हन्यादघं हरिः 'assuredly Hari destroys all sin.' उत कुर्यात् 'certainly he does'; अपि कुर्यात् 'assuredly he does'l; उताधीयीत 'certainly he studies (will study &c.)'; अप्यधीयीत 'surely he studies &c.'.

Why do we say 'when they mean certainly'? Observe उत दंडः पतिष्यति 'will the stick fall'? अपि द्वारं धास्यति 'he shuts the door'. Here उत is employed in asking questions, and अपि with धा means 'to shut.

The option allowed by rule III. 3. 141. ceases. Hereafter the Conditional (लृङ्) must invariably be used even in indicating Past action, when action is not completed, and there is reason for the employment of लिङ् (Potential). In indicating Future time, of course, लृङ् must necessarily be employed as before. Henceforward, therefore, no option is allowed, but लृङ् *must* be employed where sûtras III. 3. 139 and 140 required it. As उताहनिष्यद् दस्युं राजा 'will the king kill the robber'? Ans. नाहन् न हनिष्यति "He did not kill, he will not kill.'

२८१० । कामप्रवेदनेऽकच्चिति । ३ । ३ । १५३ ।

स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमाने लिङ् स्यान्न तु कच्चिति । कामो मे भुञ्जीत भवान् । 'अकच्चिति' इति किम् । कच्चिज्जीवति ।

2810. The affix 'Liṅ' comes after a root, in expressing or making known a wish, except when the word 'kachchit' is in composition with it.

The phrase कामप्रवेदन means the expression of one's wish. This debars all other tense-affixes. As कामो मे भुञ्जीत भवान्=अभिलाषो मे भुञ्जीत भवान् 'it is my wish that you will eat'.

Why do we say 'except the word कच्चित्'? Observe कच्चिज्जीवति ते माता कच्चिज्जीवति ते पिता । माराविद त्वां पृच्छामि कच्चिज्जीवति पार्वती ॥ 'I hope thy mother is living, I hope thy father is living, I ask thee, O mârâvid! (Parrot), I hope that Pârvati is living'.

२८११ । संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे । ३ । ३ । १५४ ।

अलमर्थोऽत्र प्रौढिः । संभावनमित्यलमिति च प्रथमया सप्तम्या च विपरिणम्यते । संभावनेऽर्थे लिङ् स्यात्तच्चेत्संभावनमलमिति सिद्धाप्रयोगे सति । अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् । 'सिद्धाप्रयोगे' किम् । अलं कृष्णो हस्तिनं हनिष्यति ।

2811. The affix 'Liṅ' is employed after a root, when the expectation (of a person or thing being able or competent to do or suffer the action denoted by the verb) is implied (or expressed by any other word used along with them) than 'alam'.

The word लिङ् is understood here. The word संभावन means supposition and expectation in the power or ability of another to perform any action. This word is here qualified by the sense of the word अलं and though it is in the seventh case in the aphorism it must be construed as if it was in the first case. Similarly अलं is in the first case, it should be construed in the seventh case. The word अलं means 'adequate'; so that the above-mentioned संभावनं must be completed, full and true *i. e*, realised. The phrase सिद्धाप्रयोगे qualifies अलं which must be taken here to be in the seventh case and means 'if the non-employment or omission of अलं is valid or unobjectionable." When is that unobjectionable.' When the sense of अलं is implied by the sentence, but this word itself is not used. The Potentral Mood is employed when the expectation is of the kind above described. This rule debars all other tense-affixes. Thus अपि पर्वतं शिरसा भिन्द्यात् 'I expect he will break even the hill with his head'; अपि द्रोणपाकं भुञ्जीत 'I expect you will eat away even a *drona* of cooked food'.

Why do we use the word अलं 'competent to do'? Observe, विदेशस्थायी देवदत्तः प्रायेण गमिष्यति ग्रामम् 'I expect Devadatta, who is living in a foreign country, will some day go back to his country'. Here though expectation' is expressed the idea conveyed by अलं, namely, the power to do something or adequacy to do is not present; and hence the Future is employed instead of the Potential.

Why do we use the phrase सिद्धाप्रयोगे 'when the actual result does not take place'? Observe, अलं देवदत्तो हस्तिनं हनिष्यति 'Devadatta is in a position to kill the elephant, and he will carry it out also'.

Under similar circumstances, in past and future times, when non-completion of action is indicated, the Conditional tense (लृङ्) must be invariably used in preference to every other tense. Professor Bohtlingk translates the sûtra thus: "The Potential is employed when it is expressed that some one is believed to be capable of doing something, pre-supposing that the actual performance of the action does not take place".

२८१२ । विभाषा धातौ संभावनवचनेऽयदि । ३ । ३ । १५५ ।

पूर्वसूत्रमनुवर्तते । संभावनेऽर्थे धातावुपपदे उक्तेऽर्थे लिङ् वा स्यात् न तु यच्छब्दे । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते वचनम् । संभावयामि भुञ्जीत भोक्ष्यते वा भवान् । 'अयदि' किम् । संभावयामि यद्भुञ्जीथास्त्वम् ।

2812. The affix 'Liṅ' is optionally employed after a verb when it has another verb which expresses 'expectation', in construction with it, but not so when the word 'yat' is used.

The whole of the last sûtra qualifies this sûtra; the 'expectation' indicated here being of the kind mentioned in the last sûtra and governed by the conditions laid down in that aphorism. The word by which an 'expectation' is expressed such as संभावय अपि, or अपिनाम, is called संभावन वचन. This sûtra enjoins an option, where by the last aphorism, there would have been necessarily the Potential Tense. Thus सम्भावयामि भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I expect you will eat'; अवकल्पयामि भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I hope you will eat'; श्रद्दधे भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I believe you will eat'. Why do we say 'not so when "yat" is used'? But no option is allowed, and the Potential must necessarily be used, when the word यद् is employed. As सम्भावयामि यद् भुञ्जीत भवान् 'I expect you will eat'.

The sûtra may also be rendered thus. "The Potential is not necessarily employed, where there is in connection with it a verh in the sense of 'to hold as possible', but not when यद् is employed."

२८१३ । हेतुहेतुमतोर्लिङ् । ३ । ३ । १५६ ।

वा स्यात् । कृष्णं नमेच्चेत्सुखं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति । 'भविष्यत्येवेष्यते' । नेह । हन्तीति पलायते ।

2813 The affix 'Liṅ' is optionally employed after both those verbs which express the condition and its consequence, The word हेतु means 'cause or 'condition' and हेतुमत् means 'consequence' or 'effect'. This supersedes all other tense-affixes; in other words, 'in conditional sentences in which one statement is made to depend upon another as its reason or ground, the Potential is used in both the antecedent and the consequent, otherwise called the *protasis* (हेतु) and *apodosis* (हेतुमत्), the former containing the condition or ground of argument, and the latter the conclusion based upon it'. Thus :—कृष्णं नमेच् चेत् सुखं यायात् or कृष्णं नंस्यति चेत् सुखं यास्यति "If he bow to Kṛishṇa, he will get happiness." दक्षिणेन चेद्यायान्न शकटम् पर्याभवेत् 'it he go by the right side, the cart will not be upset'; यदि कमलकम् आह्वयेन्न शकटम् पर्याभवेत् 'if he calls Kamalaka, the cart will not be upset'. Here 'going by the right side' is the *protasis* (हेतु), and 'not-upsetting' the *apodosis* (हेतुमत्).

This is an optional use of the Potential; we may use the Second Future in the alternative; thus दक्षिणेन चेद् यास्यति न शकटं पर्याभविष्यति 'if he goes by the south, the cart will not be upset'.

The word विभाषा 'optionally' used in the sûtra immediately preceding is also understood here.

Ishti :—This usage is confined to the Future only.

Though the anuvṛitti of लिङ् could have been taken from the last aphorisms, its repetition here is for the sake of pointing out the particular time, namely, the Future, in which the Potential should be employed. Therefore, it is not employed in the following sentences; हन्तीति पलायते 'he kills, therefore he flies': वर्षति इति धावति 'it rains, therefore he runs'.

It, of course, follows that when the non-completion of the action is indicated, the Conditional (लृङ्) should be employed, under these very circumstances. See examples under III. 3. 139.

२८१४ । इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १५७ ।

इच्छामि भुञ्जीत-भुङ्क्तां वा भवान् । एवं कामये प्रार्थये इत्यादियोगे बोध्यम् । '* कामप्रवेदन इति वक्तव्यम् *' । नेह । इच्छन्करोति ।

2814. The affixes 'Liṅ' and 'Loṭ' are employed after a root, when another verb having the sense of 'wishing', is in construction with it.

This supersedes all other tense-affixes. When words expressing 'wish', such as इष्, कम्, प्रार्थ &c, are used, the Potential or Imperative is used; thus इच्छामि कामये or प्रार्थये भुञ्जीत भवान् or भुङ्क्तां भवान्. 'I wish, desire or pray that your honor may eat'.

Vart :—It is only when a desire is expressed, that the Potential or the Imperative should be employed, and not merely when the verb 'to wish' or its synonyms are in composition. Therefore, the Potential or the Imperative is not used here: इच्छन् करोति 'wishing, he does'.

The sûtra may be rendered thus: 'In connection with a verb in the sense of 'wishing' the Potential or the Imperative may be employ ed.

२८१५ । लिङ् च । ३ । ३ । १५९ ।

समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषु लिङ् । भुञ्जीयेतीच्छति ॥

2815. The affix 'Liṅ' is used after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction with it, and the agent of both the verbs is the same.

Under similar conditions, with words implying 'wish', the Potential is used in the sense of the Infinitive. Thus भुञ्जीय इति इच्छति 'he wishes that he may eat'; अधीयीयेतीच्छति 'he wishes that he will read'.

When the non-completion of the action is implied, the Conditional must be employed under rule III. 3 139.

२८१६ । इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने । ३ । ३ । १६० ।

लिङ् स्यात्पक्षे लट् । इच्छेत्–इच्छति । कामयेत–कामयते । 'विधिनिमन्त्रण–' (२२०८) इति लिङ् । विधौ । यजेत । निमन्त्रणे । इह भुञ्जीत भवान् । आमन्त्रणे । इहासीत । अधीष्टे । पुत्रमध्यापयेद्भवान् । संप्रश्ने । किं भो वेदमधीयीय उत तर्कम् । प्रार्थने । भो भोजनं लभेय । एवं लोट् ।

2816. After roots meaning 'to wish', the Potential (Liṅ) is optionally used in denoting the present time.

This ordains लिङ् where there would have been otherwise लट्. Thus इच्छति or इच्छेत् 'he wishes'; वष्टि or उश्यात्; कामयते or कामयेत ।

२८१६ । क । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । ३ । । ३ । १६१ ॥

2816A. The Potential mood is employed in denoting (*a*) command, (*b*) invitation, (*c*) permission, (*d*) entreaty, (*e*) question, and (*f*) prayer.

As (*a*) command : यजेत 'Let him sacrifice, (*b*) Invitation : इह भुञ्जीत भवान्. 'I invite you to dine here'. (*c*) Permission : इहासीत 'you may (are permitted) sit here'. (*d*) Entreaty पुत्रमध्यापयेद् भवान् 'I entreat you to teach my son' (*e*) Question : किं भो वेदमधीयीय उत तर्कम् 'may I read the Veda or the Logic'. (*f*) Prayer भो भोजनं लभेय 'O ! May I get food'.

So is the case with the Imperative by the next sûtra.

२८१६ । ख । लोट् च । ३ । ३ । १६२ ।

2816B. The affix 'Loṭ' also is employed after a root in the sense of commanding, &c.

The Imperative Mood is employed also under the circumstances mentioned in the last aphorism. The division of this aphorism from the last, is for the sake of subsequent sûtras in which the anuvṛitti of लोट् only runs and not those of others. Thus :—

(1) कटं तावद् भवान् करोतु 'make the mat'; ग्रामं भवान् आगच्छतु ।

(2 and 3) अमुत्र भवान् आसताम् 'there you are invited to' or you may, sit'.

(4) पुत्रम्भवान् अध्यापयतु 'you will teach, I hope, the son.

(5) किं भो वेदमध्ययै उत तर्कम् 'Sir what shall I learn, the Veda or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थना व्याकरणमध्ययै छन्दोऽध्ययै 'this is my prayer that I may learn the Grammar, or that I may learn the Prosody'

२८१७ । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

प्रैषो विधिः । अतिसर्गः कामचारानुज्ञा । भवता यष्टव्यम् । भवान्यजताम् । चकारेण लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थम् ।

2817. The affixes called 'Kṛitya', and the affix 'Lot' come also after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) tin.

The word प्रैष means 'direction'; अतिसर्गः means 'permission to do as one likes'; प्राप्तकालः means 'arrival of appropriate occasion or time for the doing of an action'. The force of च is to introduce the word लोट् into this aphorism. Thus भवता यष्टव्यम् 'you should sacrifice'. भवान् यजताम् 'you do sacrifice'. So also भवता कटः करणीयः, कर्तव्यः, कृत्यः or कार्यः 'you must, may, or it is proper time for you to make the mat'.

So instead of the Passive Potential Participles, for such the Kṛitya affixes (III. 1. 95 &c.) may properly be called, we may have the Imperative also. Thus करोतु कटं 'you must (may or it is the appropriate time to) make the mat'.

Note:—It might be asked 'Why the *kṛitya* affixes are enjoined to come with the force of direction, permission &c'. They have been ordained most generically to come in denoting action in the Abstract (भाव) and object (कर्म), and *a fortiori* they will come in denoting the senses of direction, permission &c; for the latter are but a species of action. If you say that लोट् being ordained in these special senses, will (on the principle, that an apavâda or special rule excludes an utsarga or general rule within the jurisdiction of such special rule) exclude *kṛitya* affixes; we would reply, that *kṛitya* affixes will not be excluded, for the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94) will apply'.

Note:—To this objection we answer 'the special mention of the word *kṛitya* in this sûtra, indicates the existence of the following maxim:—

'The rule of non-uniform affixes (III. 1. 94) does not *necessarily* apply to all cases after sûtra III. 3. 94 treating of primary affixes by which feminine nouns are formed'.

Q.—What is the difference between the words विधि and प्रैष? Ans: Some say विधि means a precept enjoining something for the first time; while प्रैष means mere 'direction'.

२८१८ । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके । ३ । ३ । १६४ ।

प्रैषादयोऽनुवर्तन्ते । मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत-यजताम्-यष्टव्यम् ।

2818. The affix 'Lin' (as well as the 'Kritya' and 'Loṭ') is used (under similar circumstances in the sense of direction, permission &c.) when the time is future be a Muhûrta (48 minutes or an Indian hour); (or the Potential may be used as well, when it signifies 'at this very moment').

The words प्रैष &c. of the last sûtra, must be read into this. The force of च is to introduce the words कृत्य and लोट् from the last sûtra, into this. Thus ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि मुहूर्तस्य भवता खलु कटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः, or भवान् खलु कटं कुर्वीत (Potential) or करोतु (Imperative). 'You may|make the mat after an Indian hour'; or you must &c', or 'it is proper time for you to make a mat just now'. Compare III. 3. 9. So also मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत or यजताम् or यष्टव्यम् 'you may, should or ought to sacrifice after an hour'.

२८१९ । स्मे लोट् । ३ । ३ । १६५ ।

पूर्वसूत्रस्य विषये लिङः कृत्यानां चापवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्यजतां स्म ।

2819. The affix 'Loṭ' comes after a verb. when the word 'sma' is in composition; (when the sense is that of 'direction' permission) &c. and referring to time future (by a Muhûrta).

This supersedes the Potential (लिङ्) and Potential Passive Participles (कृत्याः). Thus ऊर्ध्वं मुहूर्ताद् भवान् कटं करोतु स्म, ग्रामं गच्छतु स्म, माणवकमध्यापयतु स्म 'you (may, must, or it is proper time to) make the mat, or go to the village, or teach Mâṇavaka just now'. So ऊर्ध्वं मुहूर्ताद् यजताम् स्म ।

२८२० । अधीष्टे च । ३ । ३ । १६६ ।

स्म उपपदेऽधीष्टे लोट् स्यात् । त्वं स्माध्यापय ।

2820. And when 'wish' is meant (the Imperative may be used when the word 'sma' is in composition with the verb).

The word स्म is understood here. The word अधीष्ट has already been explained in sûtra III. 3. 161. This rule supersedes the Potential. Thus अङ्ग स्म राजन् माणवकमध्यापय or अङ्ग स्म राजन्नग्निहोत्रं जुहुधि 'O! King! I wish that you teach the boy or make Agnihotra sacrifice'.

२८२१ । लिङ्यदि । ३ । ३ । १६८ ।

यच्छब्द उपपदे कालसमयवेलासु च लिङ् स्यात् । कालः समयो वेला वा यद्भुञ्जीत भवान् ।

2821. The affix 'Lin' comes after a root, when the word 'yad' is in composition, and the words 'kâla', &c. occur in construction.

This ordains the Potential and supersedes the Infinitive in '*tumun*'. Thus कालः, समयो, वेला वा यद् भवान् भुञ्जीत 'it is time that your honor should take your meals'.

२८२२ । अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

चाल्लिङ् । त्वं कन्यां वहेः ।

2822. The affixes 'kṛitya', and the affix 'tṛich' are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the affix 'liṅ').

The force of च् is to introduce the Potential (लिङ्) into this, from the last. Thus भवता खलु कन्या वोढव्या वाह्या or वहनीया, (kṛitya); or भवान् खलु कन्या वोढा (tṛich); or भवान् खलु कन्यां वहेत (liṅ) 'your honor is fit to marry the girl'.

Note:—Why specifically enjoin '*kṛitya*' and '*trich*' in the sense of fitness? They being enjoined universally, would *a fortiori*, be applied when *fitness* is to be denoted? Because the लिङ् being *specially* enjoined to denote fitness, and being an *Apavâda*, would have debarred *kritya* and *trich*, which being universal affixes, would give way. Nor can we, to prevent this contingency, take shelter under rule III. 1. 94 of 'non-uniform affixes', for we have seen that that rule is not universally valid.

२८२३ । शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

शक्तौ लिङ् स्यात् । चात्कृत्याः । भारं त्वं वहेः । 'माङि लुङ्' (२२१९) माकार्षीः । कथं मा भवतु मा भविष्यतीति । नायं माङ् किं तु माशब्दः ।

2823. And the affix 'Liṅ' as well as the 'kṛitya' affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability'.

The word 'capability' qualifies the root so that the sense of capability must be inherent in the root. Thus भवता खलु भारो वोढव्यः, वहनीयः, वाह्यः (kṛitya), or भवान् खलु भारं वहेत 'you can carry the load'.

Though kṛitya-affixes would have come in this sense, even without any special rule, for they are general affixes, their special mention in this sûtra is to guard against their being superseded by लिङ्, for rule III. 1. 94 is not universally valid.

२८२३ । क । माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

2823A. When the particle मा is added, then the aorist is employed in all tenses and moods. (See No. 2219).

Thus मा कार्षीः 'Do not do'. How do you explain the Imperative and the Second Future in the sentence कथं मा भवतु मा भविष्यति? This is not माङ् but a different particle मा ।

२८२४ । धातुसंबन्धे प्रत्ययाः । ३ । ४ । १ ।

धात्वर्थानां संबन्धे यत्र काले प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्यत्रापि स्युः । तिङ्वाच्यक्रियायाः प्राधान्यात्तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः । वसन्ददर्श । भूते लट् । अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः । सोमयाज्यस्य पुत्रो भविता । सोमेन यक्ष्यमाणो यः पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनम् ।

2824. When there is a syntactical relation between the senses of the verbs, the affixes are valid, even in denoting time other than that for which they have been specifically enjoined.

The action denoted by the *conjugated* verb being the principal, regulates the time-element of the verb subordinate to it in the other: and so the affixes of the verb in the subordinate sentence denote the same time as that of the principal, though primarily those affixes might have denoted some other time.

Note:—The above sûtra is thus translated by Professor Bohtlingk:—"Words formed with affixes stand, (in reference to the time) in closer relation to the verb (with which they are allied)".

Note:—The above is not a literal translation but rather an adaptation. The literal translation will be something like this. "Affixes are employed in denoting relation (संबन्ध) between the senses of verbs". The word धातुसम्बन्ध is a Genitive Compound meaning 'relation of root'. The word धातु 'root' is figuratively used for धात्वर्थ 'sense of root'; so that the above compound means 'relation of the senses of roots'. In other words, the relation between the roots should be that of qualifier and the qualified. When there exists such a relation between the senses of two verbs, namely, that of qualifier and the thing qualified, then the affixes may be employed in denoting other times than that specifically ordained for them.

Thus तत्र वसन् ददर्श 'living there, he saw'; अग्निष्टोमयाज्यस्य पुत्रो जनिता 'to him a son will be born, a performer of the Agnishṭoma sacrifice'; कृतः कटः श्वो भविता 'he will be to-morrow maker of the mat'; भाविकृत्यमासीत्।

Note:—Here, though the time of the action of living denoted by वसन् is present, (III. 2. 124), this action is present only in relation to the action of seeing, and though because the latter action is past, the former action also is past with reference to the speaker or writer, this circumstance does not affect the form of वसन्, which therefore may remain as it is. In other words, 'affixes are related directly to the root, and not to the whole sentence'.

Note:—Similarly the word अग्निष्टोमयाजी is formed by an affix (III. 2. 85) denoting past time, while the word जनिता is in the Future tense. Now, this linking together of a word in the Past tense with a word in the future is a valid usage. Here the time of the qualified verb भविता does not affect the special time of the qualifier *Agnishtomayâji*.

Note:—Q.—Why has the word प्रत्यय been repeated in this sûtra, when it was understood in this from III. I. 1? Ans.—The repetition is for the sake of indicating that the affixes which are not ordained to come after roots (धातु), but which are enjoined to come after nouns &c such as Taddhita affixes, are even valid in other tenses than those in which they have been specifically enjoined when related to a verb. Thus गोमानासीत् 'he was possessed of a cow'; गोमान् भविता 'he will be possessed of a cow'. Here the Taddhita affix मतुप् is added to the noun गो 'cow', with a present signification (V. 2. 94), the word गोमत् meaning 'who *has* cows' or 'in which there *are* cows.' This word गोमत्, however, is related and validly so, to the words आसीत् and भविता—one in the Past tense and the other in the Future.

२८२५ । क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा तध्वमोः । ३ । ४ । २ ।

पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात्तस्य च हिस्वौ स्तः। तिङामपवादः तौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तस्तिङ्संज्ञौ च। तध्वमोर्विषये तु हिस्वौ वा स्तः। पुरुषैकवचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते। हिस्वविधानसामर्थ्यात् । तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्तरि आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्मकर्तृषु।

2825. When the (frequency or) repetition of an action is indicated, the affix 'Loṭ' is added to the root, and the verb is repeated. And the affixes 'hi' and 'sva', or the affixes 'ta' and 'dhvam' are the substitutes of 'Loṭ'.

Professor Bohtlingk translates this as follows: "When the repetition of an action is expressed, the Imperative is used, and though the second person singular is used, it may also stand for the second person plural."

The phrase धातुसंबन्धे of the last sûtra is understood here also. The frequency or repetition of an action is called समभिहारः। This word qualifies the sense of the original. In other words, "when the sense of frequency &c. is understood in connection with the action, this sense not being included in that of the verb, as it may be in the case of a verb from frequentative roots."

This Imperative mood is employed in all Tenses and Persons in connection with all moods. But this peculiar use of the Imperative is confined to the 2nd. person singular and plural Parasmaipada (हि and त; and 2nd. person singular and plural Atmanepada (स्व and ध्वम्). In other words, "the Imperative second person (Parasmaipada and Atmanepada) is repeated, though the subject of the main verb be different and the verb be in any tense." Thus लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति 'he cuts repeatedly', as if some one was always calling out to him 'cut thou, cut thou'. लुनीहि लुनीहीत्येवेमौ लुनीतः or इमे लुनन्ति 'they cut often and often'. So also लुनीहि लुनीहीत्येव त्वं लुनासि, युवाम् लुनीथः or यूयं लुनीथ 'thou or you two or you all cut repeatedly' as if some one was calling out to you 'cut you, cut you'.

So also लुनीत लुनीतेत्येव यूयं लुनीथ, अहं लुनामि, अयमलावीत् &c. 'you cut, I cut, he has cut repeatedly', as if some one was calling out to us 'cut ye, cut ye'. Similarly with Atmanepada roots; as अधीष्वाधीष्वेत्येवायमधीते, इमौ अधीयाते, इमे अधीयते &c. 'he or they study hard' as if some one was calling out to them 'study thou, study thou'.

So also अधीध्वमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे &c. Similarly in every tense, mood and person; as अधीष्वाधीष्वेत्येवाहमधीये, आवामधीवहे, वयमधीमहे।

The Intensive verbs in यङ् also have this meaning of frequency, but there the verb is not repeated, as the sense of frequency there is inherent in the verb; in this case we must repeat the verb to express frequency, See VIII. 1. 4.

This use of the Imperative is not found in Literature (Bohtlingk), but in Marathi.

२८२६ । समुच्चयेऽन्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३ ।

अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात् ।

2826. The affix 'Loṭ' is similarly added to the root optionally, when several themes follow one after another.

In this case also the terminations of the second person singular and plural Atmanepada and Parasmaipada are employed, namely, हि, स्व, or त and ध्वम् । Thus भ्राष्ट्रमट मठमट खदूरमट स्थाल्यपिधानमटेत्येवायमटति or इमावटतः, or इमेऽटन्ति ।

Similar examples can be formed as in the last aphorism; only the Imperative is not doubled as in the last case.

Similarly छन्दोऽधीष्व, व्याकरणमधीष्व, निरुक्तमधीष्वेत्येवायमधीते, or इमावधीयाते or इमेऽधीयते 'he or they two or they all learn, learning Prosody, learning Grammar, learning Nirukta'.

This being an optional rule, we have these forms also; व्याकरणमधीते, छन्दोऽधीते, निरुक्तमधीते, इत्येवायमधीते, इमावधीयाते, इमेऽधीयते । छन्दोधीषे, व्याकरणमधीषे निरुक्तमधीषे, इत्येव त्वमधीषे, युवामधीयाथे, यूयमधीध्वे । छन्दोधीये व्याकरणमधीये, निरुक्तमधीयइत्येवाहमधीये, आवामधीवहे, वयमधीमहे ।

२८२७ । यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् । ३ । ४ । ४ ।

आद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः ।

2827. In the first case (comprised under sûtra III. 4. 2), the same verb must be used in the subsequent clause, as the verb which was put in the Imperative mood.

The examples have already been given under III. 4. 2. S. 2825 We cannot say लूनीहि लुनीहीत्येवायं छिनत्ति; we must use a verb from the root लू 'to cut'. Such as लुनाति, &c, So also अधीष्वाधीष्व takes अधीते only after it and not a synonymous verb like पठति &c.

२८२८ । समुच्चये सामान्यवचनस्य । ३ । ४ । ५ ।

समुच्चये लोड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् । अनुप्रयोगाद्यथायथं लडादयस्तिबादयश्च । ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषस्य चाभिव्यक्तिः ॥ क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये ॥ * ॥ याहियाहीति याति । पुनः पुनरतिशयेन वा यानं ह्यत्र तस्यार्थः । एककर्तृकं वर्तमानं यानं यातीत्यस्य । इतिशब्दस्त्वभेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति । एवं यातः । यान्ति । यासि । याथः । याथ । यातयातेति यूयं याथ । याहियाहीत्ययासीत् । यास्यति वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते । ध्वम्विवक्षये पक्षेऽधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे । समुच्चये तु सक्तून्पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति । अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिकमास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते । तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्यवहरथ । भुङ्ध्वमास्वादयध्वमित्यभ्यवहरध्वे । पक्षे हिस्वौ । अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः । पक्षे सक्तून् पिबति धानाः खादति अन्नं भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते । एतेन

पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः ।
विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बलीय इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवस् ॥ १ ॥

इति व्याख्यातम् । अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतानद्यतनपरोक्षा एककर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् । इह पुनः पुनरवस्कन्देत्यादिरर्थ इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रियासमभिहार इत्यस्याननुवृत्तेः । लोडन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च । पुरीमवस्कन्देत्यादि मध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषां चिद्भ्रम एव । पुरुषवचनसंज्ञे इह नेत्युक्तत्वात् ॥ * ॥

॥ इति लकारार्थप्रक्रिया ॥ * ॥

इति भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धे तिङन्तं समाप्तम् ॥

2828. In the second case (III. 4. 3) where many actions are spoken of together, the verb that is made to follow, should be such as has the sense common to all those verbs.

After the second verb, the appropriate Tenses, Mood and Personal affixes should be added. By that will be expressed the member, and the tense, and the particular person of the verb.

Thus ओदनं भुङ्क्ष्व, सक्तून्पिब, धानाः खादेत्येवायमभ्यवहरति 'he takes his meals, eating rice, drinking saktu, and tasting fried corn'. Here the verb अभ्यवहरति has a sense common to all the verbs in the Imperative mood. The object of taking the second verb having the senses common to all the antecedent verbs, is to prevent the repetition of *all* the previous ones. In the secular vernacular, the brevity, however. is often not approved.

Vart:—When intensity or frequency of an action is denoted, the word is uttered twice: as, स भवान् लुनीहि लुनीहि इत्येवायं लुनाति ॥ See III. 4. 2.

So also "याहि याहि" इति याति 'go, go', so he goes: *i.e.*, he goes continually'. That is, he goes repeatedly or excessively. The sense of the verb ending in हि (याहि) is going frequently or excessively. The sense of याति is going in the Present time, once only by a single agent. The word इति shows the equality or identity of the two verbs: *i.e.*, याहि याहि = याति । Similarly याहि याहि इति यातः । So also याहि याहि इति यान्ति, or यासि or याथः or याथ ॥ So also 'यात यात' इति यूयम् याथ । "You went often and often". Similarly "याहि याहि" इति अयासीत् or यास्यति. He went (or will go) often and often'. Similarly "अधीष्व अधीष्व" इति अधीते. 'He studies excessively'. So also अधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे "you study very much."

The above are examples of Kriyasamabhihâra under S. 2825. Examples under Samuchchaya are given below:—As सक्तून् पिब धानाः खाद इति अभ्यवहरति 'he takes his meals eating barley and tasting fried corn'. So also, अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिकं आस्वादयस्व इति अभ्यवहरते "he takes his meals eating rice and tasting the preparation of curd". So also with त and ध्वम् । As पिबत, खादत इति अभ्यवहरथ । 'They drink and eat—and thus take their meals'. So also भुङ्ग्ध्वम् आस्वादयध्वमित्यभ्यवहरध्वे । In the alternative we have हि and स्व also.

Here there is relation of identity with the general verb (abhyavaharati) used in the subsequent sentence, and the particular verbs which have collected together in the first sentence.

Where there is no samuchchaya, we use the ordinary Tenses. As सक्तून्पिबति 'he drinks barley gruel'. धानाः खादति 'he eats fried corn'. अन्नं भुङ्क्ते 'he eats rice'. दाधिकमास्वादयते 'he tastes curd-preparation'.

In the same way is explained the following verse of the Śisupâla-vadha.

पुरीमवस्कन्द (he beseiged the Puri), लुनीहि नन्दनं (he destroyed the Nandana garden by cutting down the trees), मुषाण रत्नानि (he stole the gems, that is, plundered good things), हरामराङ्गनाः (took away captive the heavenly nymphs).

विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा बली (that powerful *Râvana* contending with the Enemy-of-Namuchi (Indra), made) य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः (disturbance night and day, and so made heaven unpleasant) (Mâgha 1. 51).

Here in the first part of the sentence there are four verbs in the Imperative Mood, namely (1) avaskanda 'beseige thou', (2) lunihi 'cut down thou', (3) mushaṇa 'steal thou', and (4) hara 'capture thou'. They all are in syntactical relation with the one agent Râvaṇa, and the one verb अस्वास्थ्यम् चक्रे, made disturbance' in the past tense, not of the current day and not seen by the narrator, covers all the above four verbs, for they are all the *particular* forms of the *general* action 'to disturb the peace'.

To explain avaskanda &c., by "he repeatedly beseiged, frequently cut down &c." as it is actually done by Mallinatha in his commentary, by taking them as Imperatives with the force of Frequency of III. 4. 2. S. 2825 is inaccurate and erroneous. Because in the sûtra समुच्चयेऽन्यतरस्याम् (III. 4. 3. S. 2826) the anuvṛitti of the words kriyâ samabhihâre of the preceding sûtra is not current. For then there ought to have been the repetition of the Imperative verb. But as avaskanda &c., are not *repeated* in the above verse, it is not a case of Kriyasamabhihâra but of samuchchya pure and simple.

The opinion of some commentators that 'avaskanda' &c., are in the second Person Singular is also erroneous. For we have already said that the Person and Number designations do not attach to these verbs : so though avaskanda &c., have the *form* of 2nd. Person Singular, yet they are really not so.

Here ends the Chapter on the meaning of Tense affixes.

Here ends the Part I, Volume II, treating of the conjugation of verbs of the Siddhanta Kaumudi of Bhattoji Dikshita.

——:o:——

SRIS

THE SIDDHÂNTA KAUMUDI.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ तृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । 'तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्' (७८१) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikâra Sûtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sûtras that follow it in the Ashtâdhyâyî, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374.

२८२९ । क । तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८२९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tiṅ, is called kṛit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्यय उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात्स्त्र्यधिकारोक्तं विना ।

2830. In this portion of the sûtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes ण्वुल् and तृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sûtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sûtra III. 1. 135 ordaining the affix क after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots ज्ञा, प्री and कॄ is an apavâda or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes ण्वुल् and तृच् also. Thus क्षिप् is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyâhâra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विक्षिप् + क = विक्षिप् + अ = विक्षिपः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विक्षिप + ण्वुल् = विक्षेपकः; and विक्षिप + तृ = विक्षेप्तृ nom. sing. विक्षेप्ता.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारोऽयं ण्वुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism ण्वुल्तृचौ (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of Kṛitya.

This defines the class of affixes known as *kritya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीय, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृत्प्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called 'Kṛit' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like ल्युन् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like ण्वुल् and तृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent; नन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sûtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called 'kṛitya' and the affix 'kta' and those that have the sense of 'khal', have only these last two senses, namely, an action and an object, (bhâva and karma).

Note.—The word तयोः 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sûtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः ओदनो भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आसितव्यं भवता 'you must eat'; शयितव्यं भवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त ओदनो भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आसितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुष्करः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाढ्यंभवं भवता and स्वाढ्यंभवं भवता ।

After transitive verbs, the *kṛitya*, the *kta* and the *khalârtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातोरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरार्थौ । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भाव औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । '*वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च*' । वसतीति वास्तव्यः । '*केलिमर उपसंख्यानम्*' । पचेलिमा माषाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' इत्याह । तद्भाष्यविरुद्धम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvritti from sûtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter त indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udâtta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध+तव्यत्=एधितव्यम्, and एध+तव्य=एधितव्यम् 'must be increased; एध+अनीयर्=एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhâva, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चयनीयो धर्मस्त्वया "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण् is to cause vṛiddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिमर् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पचेलिमा माषाः 'kidney beans fit to be cooked'; भिदेलिमा सरलाः 'the woods are apt to be split, *i.e.*, fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (*i.e.*, in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The auther of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । 'अचः' किम् । प्रमग्नः । '*निर्विण्णस्योपसंख्यानम् *' । अचः परत्वाभावान्नकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्य णत्वम् । पूर्वस्य ष्टुत्वम् । निर्विण्णः ।

2835. The न् of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which this change takes place:—अन (यु), मान (शानच् &c. VII. 2. 82), अनीय, (III. 1. 96) अनि, (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणम् , परिमाणम् प्रमाणम् परियाणम् ॥ मानः प्रयायमाणम् , परियायमाणम् ॥
अनीय प्रयाणीयम् , परियाणीयम् ॥ अनि अप्रयाणि, अपरियाणि ॥
इनि प्रयायिन् , प्रयायणौ, परियायिन् , परियायिणौ
निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः 'preceded by a vowel?' Observe प्रमुग्नः, the Nishthâ of मस्ज ॥ It is thus formed: मस् + क्त = मस् + त = मस् + न (VII. 2. 45, the root मस् is read as टु मस्जो शुद्धौ in the dhâtûpâṭha, having an indicatory ओ thus giving scope to the rule). मस् + न = मग् + न (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मग्नः ॥

Vart.—The word निर्विण्णः should be enumerated in this place. As निर्विण्णोस्मि खलसङ्गेन ॥ निर्विण्णोहमत्रवासेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after द् of विद् and so the rule would not have applied to it. This vârtika makes the rule applicable to this न also. Thus निर्विद्+त=निर्विद्+न (VIII. 2. 42. S. 3016)=निर्विड्+ण=निर्विण्णः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । णेर्विभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य ण्यन्ताद्विहितोयः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रयापनीयम् । 'विहितविशेषणम्' किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाणं पश्य । णत्वे 'दुर उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम् । दुर्वापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Krit-affix ordained after a causative verb (ण्यन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परियापणम् or परियापनम् प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमानम्, प्रयापणीम् or प्रयापनीयं, अप्रयापणिः or अप्रयापनिः, प्रयापिणी or प्रयापिनी ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sûtra? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् पश्य ॥ The णेः being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the krit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vârtika under VIII 4, 16. S 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य णो वा स्यात् । प्रकोपुणीयम्–प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवपणीयम् ।

2837 A krit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यचः is understood here. Thus प्रकोपणीयम् or प्रकोपनीयम्, परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम, and प्रोहणीयम, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टायाम and ऊह वितर्के ॥

Why do we say इजुपधात् 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवणीयम and परिवपणम ; no option.

Note.—The word हलः in the sûtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात ॥

२८३८ । इजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमश्चेद्भवति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तत्स्थस्यैव । प्रेङ्खणीयम् । 'इजादेः' किम् । 'मगि सर्पणे' । प्रमङ्गनीयम् । नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट्कुप्वाङ्–'(१९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A kṛit-affix ordained after a verb beginning with an इच् vowel, having the augment नुम् in it, and ending with a consonant, changes its न into ण when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sûtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sûtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a हल्; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्खणीयम्, परेङ्खणम् from इखि गत्यर्थः the नुम् is added because it is इदित् ॥ The rule will not apply to प्रेन्वनम् but it will apply to प्रोम्भणम् from उम्भ पूरणे where म् or the nasal is part of the root. The नुम् here means the anusvâra generally as also in sûtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII. 4. 29) this sûtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of इजादि सनुम् verbs the change takes place, not in other सनुम् verbs. Thus प्रमङ्गनम्, परिमङ्गनम् from the root मगि सर्पणे ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to ण्यन्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sûtra, in order to indicate this fact, that the kṛit-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the kṛit-affix is *ordained* after a vowel-ending (णि) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य णो वा स्यात्कृति परे । प्रणिंसितव्यम्–प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निक्ष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ण optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रणिंसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रणिक्षणम् or प्रनिक्षणम्, प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ण in the Dhâtupâṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ण would have been obligatory. The present sûtra makes it optional. The root णिसि means 'to kiss', णिक्ष रोषणे, and णिदि कुत्सायाम् ॥

२८४० । न भाभूपूकमिगमिप्यायिवेपाम् । ८ । ४ । ३४ ।

एभ्यः कृन्नस्य णो न। प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूञ एवेह ग्रहणमिष्यते' । पूङ्स्तु प्रपवणीयः सोमः । '* ण्यन्तभादीनामुपसंख्यानम् *' । प्रभापनीयम् । 'क्शाञः शस्य यो वा' इत्युक्तं णत्वप्रकरणोपरि तद्बोध्यम् । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न णत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840. The न of a krit-affix is not changed to ण, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs: भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कमि 'to be brilliant', गमि 'to go', प्यायि 'to increase', वेपृ 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभानीयम् परिभानम् । भू, प्रभवनीयम् परिभवनम् । पू, प्रपवनम्, परिपवनम् ॥

Ishti.—The verb पूञ् is to be taken and not the verb पूङ् ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः सोमः ॥

कमि प्रकमनम्, परिकमनम् ॥ गमि प्रगमनम्, परिगमनम्

प्यायि प्रप्यायनम्, परिप्यायनम् ॥ वेपृ प्रवेपनम्, परिवेपनम् ॥

Vârt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their krit-affix. As प्रभापनीयम्, परिभापनम् ॥ There is no change in प्रख्यानीयम् also. It is derived from the root क्शाञ् with the prefix प्र ॥ The श is replaced by य by a vârtika in the Mahâbhâshya under II 4. 54: and the position of this vârtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ण change rules. Therefore य being considered asiddha, the न is not changed to ण because a श intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been, ख्याञ् no rule would have prevented the change of न to ण in प्रख्यानीयम् and the form would be प्रख्याणीयम् See II. 4. 54. S. 2436.

When the श् is changed to ष् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नुम् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and श् changed to ष् by VIII. 2. 36.

Why do we say षान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word अन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनङ्क्ष्यति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to क् by VIII. 2. 41; and the नुम् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

स्नात्यनेन स्नानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयोब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याम् ह्रियते=पादहारकः । गलेचोप्यते=गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle अ) would have been added the two affixes यत् and क्यप् under sûtra III. 1. 106. S 2854. This sûtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्यं पापं 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्यं गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२ । अचो यत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्धातोर्यत्स्यात् । चेयम् । जेयम् । अज्ग्रहणं शक्यमकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicatory showing that the udâtta accent falls on the first vowel (VI 1 213); thus गा+यत्=गेय noun sing, गेयम् 'what is to be sung'; so also पेयम् 'what is to be drunk'; जेयम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes ण्यत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from दो 'to cut', we have the desiderative root दित्स, which ends in a vowel अ. This अ is elided before ârdhadhâtuka affixes and thus the root becomes दित्स्, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix यत् and not ण्यत् Thus दित्स्यम् 'what is wished to be cut'; धित्स्यम् 'what is wished to be placed'. Similarly लू before ârdhadhâtuka affixes becomes लो, the ओ is changed into अव् before य (VI. 1. 79) and the form then is लव्. The root लव् however takes यत् and not ण्यत्; as लव्यो पव्यम, &c.

We could have well spared the word अचः in this sûtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124 specifically ordains ण्यत् after all roots ending in a consonant. Therefore यत् would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sûtra, It could well have been included in the preceding Ashtâdhyâyî sûtra III. 1. 96. That is instead of तव्यत् तव्यानीयरः we could have well enunciated it as तव्यत्तव्यानीयर्यतः meaning "the affixes tavyat, tavya, anîyar and yat come after verbal roots." The scope of yat would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sûtra III. 1. 124.

२८४३ । ईद्यति । ६ । ४ । ६५ ।

यति परे आत ईत्स्यात् । गुणः । देयम् । ग्लेयम् । '* तकिशसिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः *' तक्यम् । शस्यम् । चत्यम् । यत्यम् । जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः । ण्यतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति निषेधात् । '* हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः *' । वध्यः । पक्षे वक्ष्यमाणो ण्यत् । घात्यः ।

2843. The final आ of a stem is changed into ई before the Kṛit-affix यत् ॥

Thus देयम्, ग्लेयम्. The Guṇa takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs तक् 'to laugh at' शस 'to kill' चत् 'to ask' यत् 'to attempt' and जन् 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take यत् and not ण्यत्; as तक्यम्, शस्यम्, चत्यम्, यत्यम्, and जन्यम्. The root जन् would have assumed the form जन्य even by the affix ण्यत्; the present vârtika ordains यत् for the sake of the accent. The ण्यत् would not have caused vṛiddhi of the अ of जन्; for vṛiddhi is specifically prohibited with regard to जन् by VII. 3. 35. The accent of यत् is regulated by VI. 1. 213, and of ण्यत् by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb हन् 'to kill' वध is the substitute when it optionally takes the affix यत्. Thus we have वध्यम् or घात्यम्. The latter form is evolved by sûtras VII. 3. 32 and 54. The affix यत् comes only after the वध् substitute; after हन् the affix ण्यत् comes which changes the ह into घ, and न into त and causes vṛiddhi.

२८४४ । पोरदुपधात् । ३ । १ । ९८ ।

पवर्गान्ताददुपधाद्यत्स्यात् । ण्यतोऽपवादः । शप्यम् । लभ्यम् । '× नानुबन्धकृतमसारूप्यम् ×' । अतो न ण्यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ।

2844. The affix यत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debars ण्यत्; thus शप् + यत् = शप्यं 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यम् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take ण्यत्; thus पच् + ण्यत् = पाक्यम् 'what is to be cooked'; वाक्यम् 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take ण्यत्; thus कुप् + ण्यत् = कोप्यम् 'to be angry'; so also गोप्यम् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sûtra in the original. The force of त् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtrâ or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have ण्यत् and not यत्; thus आप्यम् 'to be reached' *i.e.* 'attainable'.

In the sûtra III. 1. 94, s. 2830, we have used the word असरूप। But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarûpa, whose efficient parts are identical. Therefore यत् and ण्यत् are sarûpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no ण्यत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अण् and क are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form *i.e.* अ; and therefore the sûtra III. 2. 1. ordaining अण् as a generel rule, will be always debarred by sûtra III. 2. 3. oradaining क, as the latter is a special sûtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क = गोदः 'giver of cows'. So also कम्बलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अण्.

It follows from this sûtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, अण्, अच्, ट &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sûtra III. 3. 94. ordaining क्तिन् in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule, while sûtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *apavâda* rule, and though अ and ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिहीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिहीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । ७ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुम्स्याद्यकारादौ प्रत्यये विवक्षिते । नुमि कृतेऽदुपधत्वाभावात् ण्यदेव । आलम्भ्या गौः ।

2845. The augment नुम is added to लभ् preceded by आ, before an affix beginning with य ॥

As आलम्भ्या गौः ॥ The नुम is added before the addition of the affix, and by so doing लभ् becomes लम्भ् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have ण्यत् affix, and not यत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the नुम been added *after* the addition of the affix, then यत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आलम्भ्य; the difference will be in the accent: यत् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनावः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलँम्भ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which यत् gives, we have आलम्भ्य॑ (तित् svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by आ' ? Observe लभ्य ॥ How do you exprain अग्निष्टोम आलभ्यः ? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलभ्य may be explained by saying that the नुम having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६ ।

उपलम्भ्यः साधुः । 'स्तुतौ' किम् । उपलब्धुं शक्य उपलभ्यः ।

2846. The augment नुम is added to लभ् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्भ्यः साधुः ॥ (These words are formed by ण्यत् and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe उपलभ्यः this is formed with the यत् affix (III. 1. 98). and means "capable of being perceived."

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यम् । सह्यम् ।

2847. The affix यत् comes after the roots शक्ऌ 'to be able', and षह 'to bear'.

Thus शँक्यम् 'possible' सँह्यम् 'endurable ,

२८४८ । गदमदचरयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गद्यम् । मद्यम् । चर्यम् । '* चरेराङि चागुरौ * ' । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किम् । आचार्यो गुरुः । यमेर्नियमार्थम् । सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयाम्यम् । निपूर्वात्त्वादेव । तेन 'तत्र न भवेद्विनियम्यम्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अनियम्यस्य नायुक्तिः' । 'त्वयानियम्या ननु दिव्यचक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix यत् comes after the roots गद् 'to speak', मद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and ' यम to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गद्यम् 'what is to be spoken, *i.e.*, prose'; मद्यम् 'wine'; चर्यम् 'what is to be followed; यम्यम् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take ण्यत्; thus प्रगाद्यम्; प्रमाद्यम् &c.

The root यम् would have taken the affix यत् by III. 1. 98 also, as it ends in म् and is preceded by अ; its separate enumeration in this sûtra is in order to show, that the compound verb यम् will not take the affix यत् . Therefore with regard to यम्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयाम्यम् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix यत् is added and not ण्यत् ; as we find the form विनियम्यम् used in a vârtika. For this reason the form अनियम्य is not without authority. As in the sentence त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as kṛitya words formed by यत् added to the root यम्; but as Taddhita words formed by यत् added to the noun नियम (IV. 4 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the यत् affix when the sense is not that of a preceptor'; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes ण्यत् ; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वदेर्नञ्युपपदे 'वदः सुपि–' (२८५४) इति यत्क्यपोः प्राप्तयोर्यदेव सोऽपि गर्ह्यायामेवेत्युभयार्थं निपातनम् । अवद्यं पापम् । 'गर्ह्ये' किम् । अनुद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च ।
श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयो ॥'

इति स्मृतेः । पण्या गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पाण्यमन्यत् । स्तुत्यर्हमित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषये वृङो यत् । शतेन वर्या कन्या । वृत्यान्या ।

2849. The words अवद्य (VI. 2. 160) पण्य and वर्या are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवद्यं पापं 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुद्यम् This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुद्यं गुरुनाम "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also **पण्यः कम्बलः** 'saleable blanket'; **पण्या गौः** 'saleable cow. The other and regular form is **पाण्यम्**, formed by the addition of ण्यत् and meaning 'praiseworthy'. So also **शतेन वर्या** 'courted by hundreds'; **सहस्रेण वर्या** wooed by thousands, *i.e.*, there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words **वर्या** = wooed, courted. Courted by hundreds, &c. The other and regular form is **वृत्या** from the root **वृ** 'to choose'. **वर्या** means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word **वर्या** in the sûtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus **वार्या ऋत्विजः.**

✓ २८५० । वह्यं करणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहन्त्यनेनेति वह्यं शकटम् । 'करणम्' किम् । वाह्यम्–वोढव्यम् ।

2850. The word **वह्यं** is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word **वह्यं** is derived from the root **वह** 'to carry' and means 'a vehicle' *i. e.*, that by which a thing is carried; as **वह्यं शकटम्**. When it does not mean a carriage, the root takes the affix ण्यत्; thus **वाह्यः** 'an ox'.

✓ २८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'ऋ गतौ' अस्माद्यत् । ण्यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अनयोः' किम् । आर्यो ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

2851. The word **अर्य**^{उ} (and **अ**^{उ}**र्य**) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root **ऋ** 'to go', would have taken **ण्यत्** by III. 1. 124; but it takes **यत्** when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As **अर्य**^{उ} **स्वामिन्**, 'honored sir' ^{उ}**अर्यो वैश्यः** Arya or Vaisya.'

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix **यत्** makes the udátta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word **अर्य**^{उ}, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya? Otherwise the root takes the affix **ण्यत्** as **आर्यो ब्राह्मणः** 'the respectable Brâhmana," *i.e.*, one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्राप्तकाला चेदित्यर्थः । उपसर्या गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसार्या काशी । प्राप्तव्येत्यर्थः ।

2852. The word **उपसर्या** is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word उपसर्या is formed by adding यत् affix to the root सृ 'to move', compounded with the preposition उप. The word काल्या means having reached the time. The word प्रजन means the first conception. Thus उपसर्या गौः 'the cow fit for cover'; उपसर्या वडवा 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix ण्यत् will be used; as उपसार्या काशी 'Kâshî is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

नञ्पूर्वाज्जीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विशेष्यम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । 'तेन संगतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्' इति भट्टिः । 'मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्बबन्ध' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्यमध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कम्बलः। भावे तु संगतकर्तृकेऽपि ण्यदेव। अजार्यं संगतेन ।

2853.—The word अजर्यम् (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word सङ्गतम् 'friendship' expressed or understood.

The word अजर्यम् is formed from the root जॄ by the addition of यत् with the force of the agent and affixing the negative particle अ; as अ+जॄ+यत् =अजर्यम् the force is not that of bhâva (III. 4. 70).

Thus अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम् 'let our friendship be imperishable'. So also अजर्यमार्यसङ्गतम्. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word अजर्यं is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonymes can not be used in the same sentence: and अजर्यं सङ्गतं of Bhatti would have been wrong. Nor is ajaryam used in the sense of friendship in the sentence मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टम्. for here the word saṅgatam is understood, and ajaryam qualifies it.

Why do we say when qualifying the word सङ्गतम्? Observe अजरिता कम्बलः 'undecaying blanket' when the force is that of bhâva, the affix would be ṇyat, though the agent be saṅgata. As अजार्यं सङ्गतेन "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप् च । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्याच्चाद्यदनुपसर्गे सुप्युपपदे । ब्रह्मोद्यम् ब्रह्मवद्यम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः। कर्मणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु ण्यदेव। अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् ।

2854. After the root वद् 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix क्यप् as well as यत् to denote condition.

The word भावे is to be drawn into this sûtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sûtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2848. The force of the word 'also' is to indicate that the affix यत् is also employed. The word सुपि means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + वद् + क्यप् = ब्रह्म + वद् + य = ब्रह्मोद्यम्; ब्रह्म + वद् + यत् = ब्रह्मवद्यम् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योद्यम् or सत्यवद्यम् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhâva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise वद् + ण्यत् = वाद्यम् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवाद्यम् 'a rumour' formed by the affix ण्यत् and not by यत् or क्यप्.

२८५५। भुवो भावे। ३। १। १०७।

क्यप्स्यात्। ब्रह्मणो भावो ब्रह्मभूयम्। सुपीत्येव। भव्यम्। अनुपसर्ग इत्येव। प्रभव्यम्।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhâva).

The words सुपि and अनुपसर्गे of previous sûtras are understood in this The *anuvritti* of यत् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूयं गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood; देवभूयं = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhâva* of this sûtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take यत्; as भू + यत् = भो + यत् = भव्यम् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यम्.

✓ २८५६। हनस्त च। ३। १। १०८।

अनुपसर्गे सुप्युपपदे हन्तेर्भावे, क्यप्स्यात्तकारश्चान्तादेशः। ब्रह्मणो हननं ब्रह्महत्या। स्त्रीत्वं लोकात्।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter त is the subsitute of its final न ॥

The phrases सुपि अनुपसर्गे and भावे are understood in this sûtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हत् + य = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brâhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + णिच् + घञ्). This verb does not take the affix ण्यत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७। एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्। ३। १। १०९।

एभ्यः क्यप्स्यात्।

2857. After the verbs इ 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', वृ 'to choose', दृ 'to respect' and जुष् 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of सुपि, अनुपसर्गे and भावे does not extend to this aphorism. The present sûtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ७१ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास इदङ्हलोः' (२४८६) । शिष्यः । 'वृ' इति वृञो ग्रहणं न वृङः । वृत्यः । वृङस्तु वार्या ऋत्विजः । आदृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यबुक्तिः परस्यापि ण्यतो बाधनार्था । अवश्यस्तुत्यः । 'शंसिदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यम् । शंस्यम् । दुह्यम् । दोह्यम् । गुह्यम् । गोह्यम् । 'प्रशस्यस्य श्रः' (२००९) । 'ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः' (३७०२) इति सूत्रद्वयबलाच्छंसेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं मृग्यम् । '*आङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामुपसंख्यानम्*' 'अञ्जू' व्यक्तिम्रक्षणादिषु । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदिताम्–' (४१५) इति नलोपः । आज्यम् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment त (तुक्) when a Krit-affix having an indicatory प follows.

Note.—Thus अग्नि+चि+क्विप्=अग्निचित् so also सोमसुत् ॥ Similarly प्रकृत्य and प्रहृत्य and उपस्तुत्य formed by the affix ल्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आलूय, ग्रामणीः ॥ Why do we say "having an indicatory प्"? Observe कृतम्, हृतम् ॥ Why do we say "a krit-affix"? Observe पटुतरः, पटुतमः, with the Taddhita-affixes तरप् and तमप् ॥ In the compound ग्रामणिकुलम्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus इ+क्यप्=इ+त्+य=इत्यः'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शिस्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, *i. e.*, a pupil'. So also वृ+क्यप्=वृत्य'to be chosen. By वृ in the sûtra the root वृ ञ् is intended to be taken, and not the root वृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्यः as वार्या ऋत्विजः । आदृ+क्यप् आदृत्यः 'to be honoured'; जुष्+क्यप्=जुष्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sûtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining ṇyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires ण्यत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kâsikâ, the roots शस् 'to praise' दुह् 'to milk' and गुह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As शस्यम् or शंस्यम् (VI. 4. 37); दुह्यम् or दोह्यम्, गुह्यम् or गोह्यम्. Of the above three forms s´asya may be explained by its being used by Pâṇini in the sûtra V. 3. 60. as formed by ṇyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Vart.—The verb अञ्ज (रुध् 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ + अञ् + क्यप् = आज्यम् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदु पधाच्चाकॢपिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्' । वृत्यम् । 'वृध्' । वृध्यम् । कॢपिचृत्योस्तु । कल्प्यम् । चर्त्यम् । 'तपरकरणम्' किम् । 'कृत्' । कीर्त्यम् । अनित्यण्यन्ताश्चुरादय इति णिजभावे ण्यत् । णिजन्तात्तु यदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs कॢप् 'to be able', and चृत् 'to hurt'.

Thus वृत् + क्यप् = वृत्यम्; so also वृध्यम्. But कॢप् and चृत् will form कल्प्यम्, and चर्त्यम्.

Why have we used the letter त् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ऋ (I. 1. 70). Therefore the root कृत् will take ण्यत् and form कीर्त्यम्. It has already been taught that णिच् added to चुरादि roots is not of universal application. Therefore when णिच् is not added we have the affix ṇyat. But when the root ends in ṇich then the yat is the proper affix.

२८६० । ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप् । आद्गुणः । खेयम् । 'इ च' इति ह्रस्वः सुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन् + क्यप् = ख + ई + य = खेयम् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sûtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4 43 does not apply here. By that rule the अ of खन् would have been lengthened into आ before the affix क्यप्.

२८६१ । भृञोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । '* समश्च बहुलम् *' । संभृत्याः । संभार्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम् । 'असंज्ञायाम्' किम् । भार्या नाम क्षत्रियाः । अथ कथं भार्या वधूरिति । इह हि 'संज्ञायांसमज-' (३२१६) इति क्यपा भाव्यम् । संज्ञापर्युदासस्तु पुंसि चरितार्थः । सत्यम् । बिभर्तेर्भृ इति दीर्घान्तात् क्र्यादेर्वा ण्यत् । क्यप्तु भरतेरेव । '× तदनुबन्धकग्रहणे- ×' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृञ् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ + क्यप् = भृत्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' *i.e.*, 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ + ण्यत् = भार्याः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the sûtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been भृत्या with क्यप् and not भार्या with ṇyat; for the exception असंज्ञायाम् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भार्या is not from भृञ् भरणे (Bhuâdi 946) but from either भृ of the Juhotyâdi 5, or from भृ ending in long ॠ of the Kryâdi class No. 21. The भृञ् of the present sûtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the भृञ् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory डु and is read as डुभृञ् in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition सम्. Thus संभृत्याः or संभार्याः This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्यब्वा स्यात् । पक्षे ण्यत् । मृज्यः ।

2862. The affix क्यप् optionally comes along with ṇyat after the root मृज् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ.* By III. 1. 110 *ante*, the root मृज् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sûtra declares an option. As परिमृज्यः or परिमार्ग्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृज् + ण्यत् (III. 1. 124). Now applies the following sûtra by which j is changed to g.

२८६३ । चजोः कु घिण्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

चस्य जस्य च कुत्वं स्याद्घिति ण्यति च प्रत्यये परे । '* निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् *' । तेनेह न । गर्ज्यम् । 'मृजेर्वृद्धिः' (२४७३) । मार्ग्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ।

Thus we have परिमृग् + ण्यत् । Then there is vṛiddhi of the ṛi of mṛig by VII. 2. 114: so we get परिमार्ग्यः ॥

Note.—The यथासंख्य rule does not apply here The sûtra does not mean that the च is gutturalised before a घित् and ज before a ण्यत् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyaṅku, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावञ्चेः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The gutural is substituted in nyanku and the rest. Thus नि + अञ्च् + उ = न्यङ्कुः a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः ।३।१।११४।

एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषवद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा । लतात्मकः सोमो राजा स सूयते कण्ड्यतेऽत्रेत्यधिकरणे क्यब्निपातनाद्दीर्घः । राजसूयः–राजसूयम् । अर्धर्चादिः । सरत्याकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यब्निपातनादुत्वम् । यद्वा 'षू प्रेरणे' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुट् । मृषोपपदाद्वदेः कर्मणि नित्यं क्यप् । मृषोद्यम् । विशेष्यनिघ्नोऽयम् । 'उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा मृषोद्याः' । रोचते रुच्यः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञायाम् । सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यम् । गोप्यमन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि । शुद्धे तु कर्मणि कृष्टपाक्याः । न व्यथतेऽव्यथ्यः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोद्य, रुच्य, कुप्य, कृष्ट, पच्य, and अव्यथ्य are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राज्ञा सोतव्यः or राज्ञा इह सूयते, राज+सू+क्यप्=राजसूयः 'the Râjasûya or coronation sacrifice. The ṣoma creeper is also called râjâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasûya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सृ or षू+क्यप्=सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sûrya is derived from sṛi+kyap; then ṛi is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root षू प्रेरणे, then the augment रुट् is added to kyap. मृष+वद+क्यप्=मृषोद्यम् 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which यत् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, *i.e.*, it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा मृषोद्याः. So also रोचते असौ, रुच्+क्यप्=रुच्य. 'an agreeable lover'. So also गुप्+क्यप्=कुप्यम् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यम् । कृष्ट+पच्=कृष्टपच्याः 'that which ripens of itself in cultivated ground,' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाक्याः । न व्यथते=अव्यथ्यः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्ध्यौ नदे ।३।१।११५।

भिदेरुज्झेश्च क्यप् । उज्झेर्धत्वं च । भिनत्ति कूलं भिद्यः । उज्झत्युदकमुद्ध्यः । 'नदे' किम् । भेत्ता । उज्झिता ।

2866. The words भिद्य and उद्ध्य are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद्+क्यप्=भिद्यः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उज्झ्+क्यप्=उद्ध्य 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the झ is changed into ध. Why do we say "when meaning a river"? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used; thus भेत्ता and उज्झिता।

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरणे क्यब्निपात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः ।

2867 The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix क्यप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष्+क्यप्=पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिध्+क्यप्=सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing.' सेधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

पूनीजिभ्यः क्यप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधविशेष इत्यर्थः । पापमिति वा । जित्यो हलिः । बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठम् । अन्यत्तु विपव्यम् । विनेयम् । जेयम् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्य are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि+पू+क्यप्=विपूयः etymologically 'that which has *to be purified* to make rope'; वि+नी+क्यप्=विनीय 'a sediment or sin'; जि+क्यप्=जित्य 'a plough that which is *to be conquered* by strength'

The regular derivatives are विपव्यम्, विनेयम् and जेयम्.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

"* छन्दसीति वक्तव्यम् *" । प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोके तु प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix क्यप् (in the Vedic literature.)

Vart.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus मत्तस्य न प्रतिगृह्यम् तस्मान्नापिगृह्यम् ॥

Note.—The Kâśikâ reads the word chhandasi into the sûtra itself. In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यम् and अपिग्राह्यम्.

२८७० । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवगृह्यम् । प्रगृह्यं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः शुकाः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्यायां ग्रामगृह्या सेना । ग्रामबहिर्भूतेत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न । पक्षे भवः पक्ष्यः । दिगादित्वाद्यत् । आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः । तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix क्यप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside'. or a 'partisan'.

Thus प्रगृह्यम् 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sûtra I. 1. 11. So also अवगृह्यं. These are technical terms of the Prâtisâkhyas also.

The word अस्वैरि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus गृह्यकाः शुकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामगृह्या सेना 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पक्ष्य is derived from पक्ष 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवगृह्याः 'siding with or being the partisans of Vâsudeva'. So also अर्जुनगृह्याः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यगृह्यः 'the partisan of the Aryâs.'

२८७१ । विभाषा कृवृषोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्स्यात् । कृत्यम् । वृष्यम् । पक्षे ।

2871. After the verbs कृञ् 'to do', and वृष् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix ण्यत् by III. 1. 124, and the verb वृष् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sûtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ+क्यप्=कृत्यम् 'to be done'; or कृ+ण्यत्=कार्यम्. So also वृष्यम् or वर्ष्यम् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sûtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्ण्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋवर्णान्ताद्धलन्ताच्च धातोर्ण्यत्स्यात् । कार्यम् । वर्ष्यम् ।

2872. The affix ण्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ+ण्यत्=कार्यम् 'to be made,' वृ+ण्यत्=वर्ष्यम्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं वाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युज्+क्यप्=युग्यम्. Here ज is changed irregularly into ग before the affix kyap. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यं.

√

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अमोपपदाद्वसेरधिकरणे ण्यत् । वृद्धौ सत्यां पाक्षिको ह्रस्वश्च निपात्यते । अमा सह वसतोऽस्यां चन्द्रार्कावमावास्या–अमावस्या । 'ऋहलोर्ण्यत्' (२८७२) । 'चजोः–' (२८६३) इति कुत्वम् । पाक्यम् । '*पाणौ सृजेर्ण्यद्वाच्यः*' । ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽपवादः । पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्ग्या रज्जुः । '*समवपूर्वाच्च*' । समवसर्ग्या ।

2874. **Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.**

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root वस् 'to dwell', takes the affix ण्यत् in the sense of location of time. Optionally the *Vriddhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावास्या or अमावस्या.

The final त in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावास्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhâshâ which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वम् ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sûtra IV. 3. 30, though it in terms, says अमावास्यायावा is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtâdhyâyî order the sûtra ऋहलोर्ण्यत् (३ । १ । १२४ ॥) follow the present sûtra. So the author reads it again here.

2874A. **The affix ṇyat comes after a verb that ends in ri or in a consonant.**

Thus पच्+ण्यत्=पाक्यम् । The gutturalisation is by VII. 3. 52. S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix ण्यत् when compounded with the word पाणि. Thus पाणिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debars the kyap of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceed by both सम् and अव takes ण्यत् as समवसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५९ :

क्वादेर्धातोश्चजोः कुत्वं न । गर्ज्यम् । वार्तिककारस्तु 'चजोः–' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठायामनिटः' इति पूरयित्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचख्यौ । तेन अर्जितर्जिप्रभृतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेट्त्वात् । ग्रुचुग्लुञ्चुप्रभृतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु यद्यपि विपरीतं प्राप्तं तथापि 'यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम्' ।

2875. **A guttural is not substituted for the final च् ज् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ॥**

As कूज्यः, खर्ज्यः and गर्ज्यः with ण्यत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vârtikakâra is, however, of opinion that this sûtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठायामनिटः in the sûtra चजोः कु घिण्ण्यतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ज of a root, which does not take the intermediate इ in the nishṭhâ, there is substituted a guttural before a घित् or ण्यत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are सेट् in their nishṭhâ or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of ग्रुच्, ग्लुञ्च्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sûtrakâra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pâṇini the sutra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम् । "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kâtyâyana supersedes the rule of Pâṇini here.

२८७६ । अजिव्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वम् । समाजः । परिव्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or ज् of अज् and व्रज् before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus समाजः, परिव्राजः ।

Note.—There is no example of अज् with the affix ण्यत्, because by II. 4. 56, वी replaces अज् before all ârdhadhâtuka affixes except घञ् and अप् ॥ The च of the sûtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as याजः, याज्यम् from यज् ॥

✓ २८७७ । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'हलश्च' (३३००) इति घञ् । न्युब्जन्त्यस्मिन्निति न्युब्जः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' किम् । भोगः समुद्गः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युब्ज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before घञ् ॥

The word भुजः = भुज्यतेऽनेन, with घञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युब्जिता शेरतेऽस्मिन् = न्युब्जः from the root उब्ज आर्जवे (Tudâdi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, समुद्गः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' किम् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with घञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from यज् with घञ् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वमग्ने प्रयाजानां पश्चात् त्वं पुरस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, ऋतुयाजः, as in the sentences एकादशोपयाजाः, उपांशु याजमन्तरा यजति, अष्टौ पत्नी संयाजा भवन्ति, ऋतुयाजैश्चरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चेर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्च्यम् । 'गतौ' किम् । वंक्यं काष्ठम् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhatupâṭha (Bhuadi 204) that वञ्च् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhâtupâṭha. Observe वङ्क्यं काष्ठं=कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचेर्गुणकुत्वे निपात्येते के परे । ओकः शकुन्तवृषलौ । इगुपधलक्षणः कः । घञा सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदम् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकः 'a bird, a śûdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क is added with the force of घञ् the Kâraka relation being that of Location, &c. The घञ् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words दिवौकसः, जलौकसः &c., are also irregular, formed with the Uṇadi affix असुन् the क् being substituted for च् as an Uṇadi diversity (bahulam).

२८८१ । ण्य आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अवश्यपाच्यम् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix ण्य, when it means 'to do as absolute necessity'.

As अवश्य पाच्यम्, अवश्य वाच्यम्, but पाक्यं, वाक्यं and रेक्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

ण्ये कुत्वं न । याज्यम् । याच्यम् । रोच्यम् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "ऋच'। अर्च्यम् । ऋदुपधत्वेऽप्यत एव ज्ञापकाण्ण्यत् । '*त्यजेश्च*' । त्याज्यम् । 'त्यजिपूज्योश्च' इति काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यं भाष्यानुक्तत्वात् । 'ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसंख्यानम्' इति हि भाष्यम् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यज्, याच्, रुच्, प्र-वच्, and ऋच् before the affix ण्यत् ॥

As याज्यम्, याच्यम्, रोच्यम्, प्रवाच्यम्, and अर्च्यम् ॥ Though ऋच् has a penultimate ऋ and therefore by III. 1. 110 would have taken क्यप्, it takes

ण्यत् by force of this sutra. प्रवच् shows that the present sutra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. प्रवाच्य is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to वच् only when it is preceded by प्र and does not mean word or speech (VII 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition As अविवाक्यमहरिति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarâtra ceremony. In other places we have अविवाच्यं ॥

Vârt.—त्यज् should he enumerated in this connection, *i.e.*, before ण्यत्, the ज् remains unaltered, as त्याज्यम् ॥ According to Kâśikâ, the vârtika applies to त्यज् and पुज् The inclusion of पुज्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahâbhâshya.

२८८३ । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाच्यम् । शब्दाख्यायां तु वाक्यम् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of वच् before ण्यत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाच्यमाह, प्रवाच्यमाह but अवघुषितं वाक्यमाह ॥

२८८४ । प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोक्तुं शक्यो नियोज्यो भृत्यः ।

2884. प्रयोज्य and नियोज्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोज्यः = प्रयोक्तुं शक्यः, नियोज्यः = नियोक्तुं शक्यः, *i e*, a servant; but प्रयोग्य and नियोग्य in other senses.

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ ।

भोग्यमन्यत् । '* ण्यत्प्रकरणे लपिदभिभ्यां चेति वक्तव्यम् *' । लाप्यम् । दभिर्धातुष्वपठितोऽपि वार्तिकबलात्स्वीकार्यः । दाभ्यः ।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from भुज् with ण्यत् in the sense of 'able'. As भोज्य ओदनः 'eatable rice', भोज्या यवागूः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोग्यः कम्बलः ॥

Vârtik.—The verb लप् and दभ् should be enumerated in the chapter of ण्यत्. Thus लप्+ण्यत्=लाप्यम्. Though दभि is not read as a root in the Dhâtupâṭha, it must be taken as a root by the force of this vârtika. Thus दाभ्यः

२८८६ । ओरावश्यके । ३ । १ । १२५ ।

उवर्णान्ताद्धातोर्ण्यत्स्यादवश्यंभावे द्योत्ये । लाव्यम् । पाव्यम् ।

2886. The affix ण्यत comes after a root that ends in the letter उ long or short when the sense is that of necessity

This debars the affix. यत्. Thus लु+ण्यत्=लौ+य=लाव्यं (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु+ण्यत्=पाव्यम्' must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'षुञ्' । आसाव्यम् । 'यु मिश्रणे' । याव्यम् । वाप्यम् । राप्यम् । लाप्यम् । त्राप्यम् । चाम्यम् ।

2887. The affix ण्यत् comes after the verbs आसु 'to distil', यु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' त्रप् 'to be ashamed', and चम् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root सु. This sûtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+ण्यत्=आसाव्यम्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also याव्यम्, वाप्यम्, राप्यम्, त्राप्यम् and चाम्यम्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निविशेष एवेदम् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः । घटादिः । वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed:—आङ्+नी+ण्यत्=आ+नै+य=आनाय्य, (the ऐ being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakshiṇâgni fire. As this fire is *brought* from the Gârhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakshiṇâgni. It is that fire which is brought from the Gârhapatya, and has the same *source* with the Dakshiṇâgni and Ahavaniyâgni. A Dakshiṇâgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gârhapatya fire. When it is taken from the last, *i.e.*, from Gârhapatya fire, it is ânâyya Dakshiṇâgni. Ahavaniya is also taken from Gârhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणाय्योऽसंमतौ । ३ । १ । १२८ ।

संमतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः । तथा भोगेष्वादतोऽपिसंमतिः । प्रणाय्यश्चोरः । प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेवासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणाय्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंमति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रणाय्यश्चोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is प्र + नी 'to lead' यत् = प्रणेयः 'tractable'.

The word in the sûtra is असंमति which we have translated as 'disapproved'. But the word संमति also means अभिलाष or 'desire'; and असंमति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंमति means also 'free from attachment', as in the following sentence:—

ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात्, प्रणाय्याय अन्तेवासिने नान्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाय्यसांनाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु ।३।१।१२९।

मीयतेऽनेन पाय्यं मानम् । ण्यत्यादेः पत्वं च । 'आतो युक्–' (२७६१) इति युक् । सम्यङ् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सांनाय्यं हविर्विशेषः । ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते । निचीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे ण्यत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । धीयतेऽनया समिदिति धाय्या ऋक् ।

2890. The words पाय्य, सान्नाय्य, निकाय्य and धाय्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus:—मा (to measure) + ण्यत् = पाय्यम्, the म being changed into प and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयम् 'to be measured' (मा + ण्यत् = मे + य VI. 4. 65. = मेय). सम् + नी (to lead) + ण्यत् = सान्नाय्यम् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सन्नेयम् । नि + चि (to collect) + ण्यत् = नि + चै + य = नि + चाय + य = निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निचेय । धा (to put) + ण्यत् = धाय्या (fem.). The sâmadheni is the name of certain *Rik* hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is धेय ।

२८९१ । क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ । ३ । १ । १३० ।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्सोमः कुण्डपाय्यः क्रतुः । संचीयतेऽसौ संचाय्यः ।

2891. The words कुण्डपाय्यः and संचाय्यः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed: कुण्ड + पा (to drink) + यत् = कुण्ड + पा + य + य (VII. 3. 33) = कुण्डपाय्यः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. सम् + चि (to collect) + ण्यत् = संचाय्यः 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानम् and संचेयः

२८९२ । अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ ।

अग्निधारणार्थे स्थलविशेषे एते साधवः । अन्यत्र तु परिचेयम् । उपचेयम् । संवाह्यम् ।

2892. The words परिचाय्यः, उपचाय्यः and समूह्यः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि+चि+ण्यत्=परि+चै+य=परि+चाय+य=परिचाय्यः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the ऐ being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel य has been illustrated in the previous examples also). So also उपचाय्यः: 'a kind of sacred fire'. सम्+वह+ण्यत्=सम्+ऊह्+य=समूह्यः: 'a kind of fire'. समूह्यं चिन्वीत पशुकामः: let him kindle the Samûhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, चेयम् 'to be heaped', उपचेयम् 'to be increased', संवाह्यम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । 'प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च' (२८१७) । त्वया गन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः 'स्त्र्यधिकारादूर्ध्वं वासरूपविधिर्न' इति ज्ञापयति । तेन ' × क्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषु न– × ' इति सिद्धम् । 'अर्हे कृत्यतृचश्च' (२८२२) स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्म । स्तोता स्तुतिकर्ता । लिङा बाधा मा भूदिति कृत्यतृचोर्विधिः ।

2893. The words चित्य and अग्निचित्य are also irregularly formed.

The word चित्यः: comes from the root चि 'to collect', and means fire, *i.e.*, that which is collected. As चित्योऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्या means, arranging the fire. The affix य has been added to denote condition, together with the augment तुक् (त्). These words have *udâtta* accent on the last vowel. The regular form is चेयम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kṛitya', and the affix 'Loṭ' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया गन्तव्यं or गमनीयं or गम्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kṛitya affixes by this sûtra, in order that the kṛitya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sûtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kṛitya affixes to be added with the force of "directing," &c; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kṛitya. Hence the repetition of the word kṛitya in this sûtra. See sûtra 2817 where this aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyuṭ*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the kṛitya affixes; and the kṛityas can never come with the force of *kta*, &c. Thus हसितं or हसनं छात्रस्य. Here by the sûtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyuṭ* have been added to √हस् with the force of भाव or condition. But the kṛit affix घञ् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to √हस with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the लोट् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix युच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । ख ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The kṛitya affixes and the affix tṛich are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the liṅ.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the kṛitya and tṛich is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of लिङ् is current into this sûtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

एते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्मणि । अकर्मकाच्च भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः साम्नामयम् । गेयं साम्नानेन वा इत्यादि । 'शकि लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः । वहनीयो वाहः । लिङा बाधा मा भूदिति कृत्योक्तिः । लाघवादनेनैव बाधनसंभवे प्रैषादिसूत्रे 'कृत्याश्च' इति सुत्यजम् । अर्हे कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachanîya', 'upasthânîya', 'janya', 'âplâvya' and 'âpâtya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sûtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽसौ or जन्यमनेन means 'one who gives birth, *i.e.*, a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लवतेऽसौ or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to immersed'; आपात्य = आपतत्यसौ or आपात्यमनेन means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेयो माणवकः साम्नां 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेयानि माणवकेन सामानि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयोऽन्तेवासी गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

2894 A. And the affix Jin as well as the kṛitya affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the anuvṛitti of kṛitya. Thus वोढुं शक्यो वोढव्यः or वहनीयो, or वाह्यः "cabable of carrying." That the लिङ् may not debar the kṛityas, so the kṛitya has been read into this sûtra by the anuvṛitti or च ॥

We could have well omitted the words कृत्याश्च in the sûtra III. 3. 163, if we consulted brevity; for the jñâpaka of this sûtra would have been enough, *i.e.*, the च of this sûtra would have done it. The inclusion of the words कृत्य and तृच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृदन्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the Kritya.

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथकृदन्तप्रकरणम् ।

२८९५ । ण्वुल्तृचौ । ३ । १ । १३३ ।

धातोरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरनाकौ' (१२४७) । कारकः । कर्ता । वोढुमर्हो वोढा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा-' (२४६१) इति ङित्त्वम् । कुटिता । ञ्णिदित्युक्तेर्न ङित्त्वम् । कोटकः । 'विज इट्' (२५३६) । विजिता । 'हनस्तोऽचिण्णलोः' (२५७४) । घातकः । 'आतो युक्-' (२७६१) । दायकः । 'नोदात्तोपदेशस्य-' (२७६३) इति न वृद्धिः । शमकः । दमकः । अनिटस्तु नियामकः । 'जनिवध्योश्च' (२५१२) । जनकः । 'वध हिंसायाम्' । वधकः । 'रधिजभोरचि' (२३०२) । रन्धकः । जम्भकः । 'नेट्यलिटि रधेः' (२५१६) । रधिता–रद्धा । 'मस्जिनशोः-' (२५१७) इति नुम् । मङ्क्ता । नंष्टा–नशिता । 'रभेरशब्लिटोः' (२५८१) । रम्भकः । रब्धा । 'लभेश्च' (२५८२) । लम्भकः । लब्धा । 'तीषसह-' (२३४०) । एषिता–एष्टा । सहिता–सोढा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'ण्वुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्यल्युटः-' (२८४१) इत्यत्र सूत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्थात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्मात्रस्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां ह्रियते पादहारकः । कर्मणि ण्वुल् । '* क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदविषयात्कृत इण्निषेधो वाच्यः *' । प्रक्रन्ता । 'कर्तरि' इति किम् । प्रक्रमितव्यम् । 'आत्मनेपद-' इति किम् । संक्रमिता । अनन्यभावो विषयशब्दः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पार्हस्य न निषेधः । क्रमिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन क्रन्तेत्यपीति केचित् । 'गमेरिट्-' (२४०१) इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तङानयोरभावं लक्षयति । संजिगमिषिता । एवं 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) । विवृत्सिता । यङन्तात्ण्वुल् । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापचकः । यङ्लुगन्तात्तु पापाचकः ।

2895. The affixes ण्वुल् (अक) and तृच् (तृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ + ण्वुल् = कार + वु (VII. 2. 115) = कार + अक (VII. 1. 1.) = कारक ; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ + तृच् = कर + तृ (VII. 3. 84) = कर्तृ ; nom. sing. कर्ता. So also हारकः and हर्ता

The च् of तृच् is not indicatory, but distinguishes this affix from तृन् ; the simple तृ includes both तृच् and तृन्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus वोढुमर्हो = वोढा ।

Their feminines will be कारिका and कर्त्री ।

The affix तृच् is ङित् after the roots गा and कुट &c. by I. 2. 1. Therefore we have कुट् + तृच् = कुटिता । But ण्वुल् is not ङित् because it has an indicatory ण । Thus कुट + ण्वुल् = कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इट् is ङित् after the root विज् । Thus विज् + तृच् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, त replaces the न of हन before a णित affix. Thus हन् + ण्वुल् = घातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to ण्वुल् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + ण्वुल = दा + य + अक = दायकः ॥

By VII. 3. 34, udâtta roots ending in म do not take vridhi before ण्वुल् । Thus शम् + ण्वुल् = शमकः ; so also दमकः ॥ But roots which are anudâtta and anit consequently take vriddhi. Thus नियम् + ण्वुल् = नियामकः ।

By VII. 3 35. there is no vṛiddhi of the roots जन् and वध 'to kill'. Thus जन् + ण्वुल् = जनकः so also वधकः । The √वध here is a distinct root and not the substitute of हन् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रध् and जभ् before ण्वुल् । Thus रन्धकः and जम्भकः ॥ But by the subsequent sûtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रध before सेट् affixes. Therefore रध + तृच् = रधिता । It is optionally सेट् by VII. 2. 45. The other form is रध् + तृच् = रद्धा ।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots मस्ज् and नश । Thus मङ्क्ता and नंष्टा । But नशिता । मङ्क्ता is thus formed. To the root टुमस्जो शुद्धौ (Tud. 121) is added तृच्; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the स is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज is gutturalised into ग ।

By VII 1. 63. a nasal is inserted in the root रभ before ण्वुल् ॥ Thus रम्भकः । But रब्धा with तृच् ।

By VII. 1. 64 लभ gets a nasal before vowel-affixes. Thus लम्भकः but लब्धा with तृच् ।

By VII. 2. 48 the augment इट् is optionally added to तृच् after the roots इष्, सह्, लुभ्, रुष्, and रिष् । Thus एषिता or एष्टा, सहिता or सोढा, &c.

By the vârtikas under VI 4 112, the आ of दरिद्रा is elided before तृच् । Thus दरिद्रिता । But not so before ण्वुल् । As दरिद्रायकः ।

The sûtra कृत्यल्युटो बहुलम् III 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यल्युटः 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलं "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sûtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus ण्वुल् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां ह्रियते = पादहारकः ॥

Vârt.—Prohibition of इट् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root क्रम which is the subject of getting âtmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the âtmanepada. Thus by I. 3. 42 क्रम preceded by प्र or उप is âtmanepadi. Therefore तृच् will not take इट् । As प्रक्रन्ता उपक्रन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe प्रक्रमितव्यम, उपक्रमितव्यम् ॥ Why do we say "when it was subject of Atmánepada"? Observe संमिता ॥ Here there is इट् augment; for संक्रम् is not âtmanepadi but Parasmaipadi.

The word विषय in the vârtika means ananyabhâva or *solely*. Therefore where the âtmanepada is *optional* as it is by I. 3. 43 when kram takes no upasargas there this prohibition does not apply : for it is not *solely* âtmanepadi.

Thus क्रमिता । But according to another view, the word विषय does not mean '*solely*', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root क्रम् is *liable* to be conjugated in the âtmanepada, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form क्रन्ता also : for *kram* without upasargas *can* be conjugated in the âtmanepada : though not *solely* in the âtmanepada.

The sûtra VII. 2. 58 declares that an ardhadhâtuka affix beginning with a स gets the इट् augment after गम् in the Parasmaipada. The phrase 'in the Parasmaipada' indicates the absence of the affixes *tan* and *âna*. Therefore the इट् is added before the कृत affix. As सजिगमिषिता । To the root गम् preceded by सम् we add the desiderative सन् । Then there is reduplication, and we have संजगम्+स. Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संजिगमिस् and स् is changed to ष् । Then संजिगमिष्+तृच्=संजिगमिष्+इट्+तृ=संजिगमिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृत् and the three roots that follow it get the augment इट् before स । The krit also get the augment. Thus विवृत्सिता ॥

The affix ण्वुल् is added to the Intensive root also. As पापचकः । There is no vriddhi, as the elided अ is sthânivat. But in yanluk Intensive the form is पापाचकः । The Intensive root is पापच्य. Thus पापच्य+ण्वुल्=पापच्य्+ण्वुल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This lopâdeśa is sthânivat for the purposes of preventing Vriddhi. See I. 1. 57. So the अ of पच्य् is not vriddhied. The य is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । ३ । १ । १३४ ।

नन्द्यादेर्ल्युर्ग्रहादेर्णिनिः पचादेरच्स्यात् । नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्दयतीति जनार्दनः । मधुसूदनः । विशेषेण भीषयतीति विभीषणः । लवणः । नन्द्यादिगणे निपातनाण्णत्वम् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी । वृद्ध्यभावो निपातनात् । विषयी । इह षत्वमपि । परिभावी–परिभवी । पाक्षिको वृद्ध्यभावो निपात्यते । पचादिराकृतिगणः । 'शिवशमरिष्टस्य करे' (३४८९) । 'कर्मणि घटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेश्चाच्प्रयोगात् । अच्प्रत्ययेपरे यङ्लुग्विधानाच्च । केषांचित्पाठस्त्वनुबन्धासंजनार्थः । केषांचित्प्रपञ्चार्थः । केषांचिद्बाधकबाधनार्थः । पचतीति पचः । चेलट् । नदट् । चोरट् । देवट् । इत्यादयष्टितः । नदी । चोरी । देवी । दीव्यतेः 'इगुपध–' (२८९७) इति कः प्राप्तः । जारभरा । श्वपचा । अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३) प्राप्तः । न्यङ्क्वादिषु पाठाच्छ्वपाकोऽपि । 'यङोऽचि च' (२६५०) इति लुक् । 'न धातुलोपः–' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्रियः । नेन्यः । लोलुवः । पोपुवः । मरीमृजः । '* चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वमच्याक्चाभ्यासस्येति वक्तव्यम् *' । आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासह्रस्वो 'हलादिशेषः' (२१७९) च न । चराचरः ।

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । '* हन्तेर्घत्वं च *' । घत्वमभ्यासस्योत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (२४३०) इति कुत्वम् । घनाघनः । '* पाटेर्णिलुक्चोकच दीर्घश्चाभ्यासस्य *' । पाटूपटः । पक्षे चरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । 'रात्रेः कृति–' इति वा मुम् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', ग्रह 'to take' and पच् 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) णिनि (इन्) and अच (अ) respectively.

The word *âdi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु ; after the verbs of ग्रह class, comes the affix णिनि ; after the verbs of पच् class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द्+ल्यु=नन्द्+यु (I. 3. 8)=नन्द्+अन (VI. 1. 1)= नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वाशि—वाशनः or वाशनः; मदि—मदनः; दूषि—दूषणः (or भूषणः); साधि—साधनः; वर्धि – वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः

The following derivatives are names:—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दमि—दमनः

So also the following words:—जल्पनः, रमणः, दर्पणः, संक्रन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, मधुसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चित्तविनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रहिन् nom. ग्राही; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उद्दस्—उद्दासिन्; उद्भास्—उद्भासिन्; स्था—स्थायिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, श्रु, वस्, वप् and शा preceded by नि ; as, निरक्षन्, निश्राविन्, निवासिन्, निवापिन्, निशायिन्. The verbs याचि, व्याहृ, संव्याहृ, व्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अव्राजिन्, अवादिन् and अवासिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनायिन्, अविशायिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words:—पच, वच, वप, वद, चल, तप, पत, नदट्, भषट्, वस्, गरट्, प्लवट्, तरट्, चोरट्, ग्राहट्, जर, मर, क्षर, क्षम, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, मेष, क्रोध, व्रण, दंश, दश, दम्भ, जारभर, श्वपच, मेघ, कीष, क्षप, मद, रज, दीषट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ई (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pâṇini himself in the sûtra IV. 4. 143. So also the word चटः "dexterous" in the sûtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II. 4. 74 which declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the पचादि words are read in order to fasten the anubandha ट् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदट्, चोरट् and देवट् are read with the anubandha ट् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix क was the proper affix because the root has a penultimate इ। But अच् debars that क of III. 1. 135. In the cases of जारभरा and श्वपचा the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं बिभर्त्ति and श्वानं पचति। The word श्वपाकः is also another form of this word as found in the Nyankvâdi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guṇa or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्रियः, नेन्यः, लोलुवः, पोपुवः and मरीमृजः॥

Vart.—The roots चर्, चल्, पत्, and वद् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyâsa) takes the augment आक्॥ The final consonants of the Abhyâsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the âdeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः. चलाचल, पतापतः, वदावदः॥

The above vârtika is optional, so we have the forms चरः पुरुषः, चलो रथः, वदो मनुष्यः &c.

Vart.—The root हन is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyâsa, and घ is the substitute of ह of the Abhyâsa. Thus हन्+अच्=घन्+आक्+हन्+अच्=घनाघनः (The second ह is changed into घ by VII. 3. 55), as in the phrase घनाघनः क्षोभनस्सर्षणीनाम्॥

Vart.—The causative root पाटि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyâsa, and it is lengthened. Thus पाटि+अच्=पाटूपटः॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment म् when it is followed by a krit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिञ्चरः or रात्रिचरः॥

२८९७ । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । १ । ३ । १३९ ।

एभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । बुधः । कृशः । ज्ञः । प्रीणातीति प्रियः । किरतीति किरः । वासरूपविधिना ण्वुल्तृचावपि । क्षेपकः—क्षेप्ता ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by इ, उ or ऋ (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कॄ 'to scatter,', comes the affix क (अ).

Thus क्षिप्+क=क्षिप non. sing. क्षिपः So also लिखः 'inscription'; बुधः 'who knows'; कृशः 'lean'; ज्ञा+क=ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री+क=प्रियः 'what pleases'; कॄ+क=किर+अ (VII 1. 100)=किर्+अ (I. 1. 51)=किरः 'who scatters' *i.e.* 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ṇvul and tṛich also. As क्षेपकः or क्षेप्ता ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and मेष 'ram', should be read in the पचादि class of the last sûtra, being formed by the affix अच् and and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'श्याद्व्यधा–' (२९०३) इति णस्यापवादः । सुग्लः । प्रज्ञः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavâda* of III. 1. 40, and debars the affix ण. Thus प्रस्था+क=प्रस्थ+अ=प्रस्थः (VI. 4. 64). सुग्लै+क=सुग्ल+अ=सुग्लः 'very weary' (आ substituted for ऐ by VI. 1. 45.) सुम्लै+क=सुम्ला+अ=सुम्लः 'very languid'. So also प्रज्ञः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI 4. 64. There is elision of long आ when an ârdhadhâtuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ङ

२८९९ । पाघ्राध्मा धेट् दृशः शः । ३ १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या । 'धेटष्टित्वात्स्तनंधयी' इति खशि ङीब्व्याप्तः । 'खशोऽन्यत्र नेष्यते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'घ्रः संज्ञायां न' । 'व्याघ्रादिभिः–' (७३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श (अ) is employed after the roots पा 'to drink', घ्रा 'to smell', ध्मा 'to blow', धेट् 'to suck', and दृश 'to see'.

Thus पा+श=पिब्+अ (VII. 3. 78)=पिब nom. sing पिबः; जिघ्रः । ध्मा+श=धम्+अ=(VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धयः; so also दृश्+श=पश्यः, (VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धयः; so also दृश्+श=पश्यः, (VII. 3. 78). As in यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णः । धया is the proper feminine of धय, as धया कन्या । The root धेट् having one indicatory ट would have made the feminine धयी with ङीप् as we have in स्तनन्धयी formed by खश but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in ङीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sûtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix श, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sârvadhâtuka affix there; see sûtra III 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root घ्रा, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1. 56. As वि+आ+घ्रा+क=व्याघ्रः 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is क and not the affix श.

२९०० । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ ।

शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्ण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'षह मर्षणे' चुरादिः । हेतुमण्ण्यन्तो वा । साहयः । 'अनुसर्गात्' किम् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix श is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sûtra root with the causative णि added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of va sarupa III. 1. 94) we can have kvip also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The √षह 'to endure' 'to forbear' is charâdi (No. 267) and so has taken the णि. Or it is the causative of षह of Bhvâdi or Divâdi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is क.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix श. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix श is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Kṛishṇa' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

शः स्यात् । ददः । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix श is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars ण. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः holding' or धायः 'having'.

When a preposition is used, the affix श is not employed; as प्रदः, प्रधः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पक्षेऽच् । ज्वालः–ज्वलः । चालः–चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । ' * तनोतेरुपसंख्यानम् * ' । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल 'to shine' and ending with कस 'to go', when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means "beginning with". These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhvâdi* class. See Nos 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण् causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच्; as प्रज्वलः 'luminous'.

Vart.—The verb तन 'to stretch' must be included in this list, and it takes the affix ण; as अवतान The conditions 'option' and 'without preposition' do not apply in this case. The verb तन् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्रुसंस्रतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेश्चादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्ग्रहणमुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । 'स्रु गतौ' आङ्पूर्वः संपूर्वश्च । आस्रावः । संस्रावः । अत्यायः । अवसायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also:—श्यै 'to go', verbs ending in long आ, व्यध 'to pierce', आस्रु 'to pain,' संस्रु 'to flow', अतीण् 'to pass on', अवसा 'to complete', अवहृ 'to take away', लिह 'to lick', श्लिष 'to embrace', and श्वस 'to breathe'.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase 'verbs ending in long आ.' What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः 'frost', प्रतिश्यायः 'catarrh', दायः 'inheritance', धायः 'having' व्याधः 'pain', आस्रावः wound', संस्रावः 'flow', अत्यायः 'transgression', अवसायः 'conclusion', अवहारः 'taken away', लेहः 'licking', श्लेषः 'embracing' श्वासः 'breath'. See VII. 3. 33.

९०४ । दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

णः स्यात् । दुनोतीति दावः । नीसाहचर्यात्सानुबन्धकाद्दुनोतेरेव णः । दवतेस्तु पचाद्यच् । दवः । नयतीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रणयः ।

2904. The affix ण is employed after the verbs दु 'to burn' and नी to 'lead', when used without a preposition.

The root दु is the Svâdi verb दु दु 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi दु 'to go' (No. 992). because it is read along with नी। The Bhvâdi दु takes the अच् of the पचादि class (III 1. 134): as दवः ।

Thus दु+ण=दौ+अ (VII. 2. 115)=दावः (VI. 1 78) 'burning'. So also नी+ण=नै+अ=नायः 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रदवः 'burning'; प्रणयः 'friendship'.

२९०५ । विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ ।

णो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन जलचरे ग्राहः । 'भवतेश्च' इति काशिका । भवो देवः संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु प्राप्त्यर्थाच्चुरादिण्यन्तादच् । भावः ।

2905. The affix ण is optionally employed after the verb ग्रह् 'to seize'.

This debars the affix अच् which comes in the alternative. Thus ग्रह्+ण=ग्राह्+अ (VII. 2. 116)=ग्राहः 'seizing', 'a crocodile'; or ग्रह+अच्=ग्रहः 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix ण is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is ग्राह. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is ग्रह.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root भू 'to be' also. Thus:—भावाः 'conditions' 'objects,' and भवः 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi भू (भावि) । (No. 300) 'to obtain': *i.e.*, from भावि ॥

२९०६ । गेहे कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्यात् । गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम् । तात्स्थ्याद्गृहा दाराः ।

2906. The affix क is employed after the verb ग्रह when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus ग्रह+क (VI. 1. 16)=गृहम् 'a house,' *i.e.*, that which holds paddy, grain, &c. The र is changed into ऋ by the rule of *samprasârana.* The plural form गृहाः means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of गृहं meaning 'house' will be गृहाणि.

Note.—The sûtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix क of III. 1. 135.

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । '* नृतिखनिरञ्जिभ्य एव *' । नर्तकः–नर्तकी । खनकः–खनकी । '* असि अकेऽने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः *' । रजकः–रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् । रञ्जेस्तु 'क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोः' इति क्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexerity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् 'to dance', खन् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत्+ष्वुन्=नर्त+अक (VII. 1. 1)=नर्तकः dancer.' The letter ष is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by prefixes having indicatory ष् form their feminine gender by the affix ङीष. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी ; so also खनकः 'miner', fem. खनकी ; रजकः 'washerman,' fem. रजकी.

In the case of the root रंज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahâbhâshya*, only two verbs are governed by this sûtra namely नृत् and खन्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix क्वुन्. Thus रञ्ज+क्वुन्=रज्+वु (VI. 4. 37)=रज्+अक (VII. 1 1.)=रजकः feminine रजिका, 'a washerwoman' ; but the *wife* of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गास्थकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः ष्वकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गायकः ।

2908. The affix ष्वकन्, (थक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै+ष्वकन्=गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९ । ण्युट् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टित्वाद्गायनी ।

2909. The affix ण्युट् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गा of the last sûtra is drawn into this. Thus गै+ण्युट्=गा+अन (VII. 1. 1)=गायनः fem. गायनी ; the य is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाङश्च ण्युट् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति भावानिति हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb हा, also the affix ण्युट् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb हा denotes the verbs हाक 'to abandon' and हाङ् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जहाति and जिहीते as 3rd per. sing. Thus हा + ण्युट् = हायनः 'a kind of rice (that which *jahati* 'leaves off' all water) हायनः 'a year' (that which *jihite* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udâtta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रवकः । सरकः । लवकः ।

2911. After the verbs प्रु 'to go', सृ 'to move', स्रु 'to flow' and लू 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, प्रु + वुन् = प्रो + अक (VII. 1. 1) = प्रवकः; so also, सरक स्रवकः, and लवकः.

The word *samabhihâra* in the sûtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्वुन्स्यात्कर्तरि । जीवतात्-जीवकः । नन्दतात्-नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्धर्मः । आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव् + वुन् = जीवकः 'may he live' = जीवतात्; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" ॥ The feminine is जीविका. See vârtika to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरण्प्रत्ययः स्यात् । उपपदसमासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधानान्न । '* शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः *' । अणोऽपवादार्थं वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा । कल्याणाचारा । '* ईक्षिक्षमिभ्यां च *' । सुखप्रतीक्षा । बहुक्षमा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः । कर्मणः शेषत्वविवक्षायां भविष्यन्ति ।

2913. The affix अण् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samâsas under II. 3. 65. Thus कुम्भम् करोति 'he make a pot'=कुम्भकारः ॥ But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix ण comes after the verbs शील्, काम, भक्ष and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला ; मांसकामः 'loving flesh', fem. मांसकामा ; मांसभक्षः 'carnivorous', fem, मांसभक्षा ; and कल्याणाचारः 'good-conducted', fem. कल्याणाचारा ।

Vart.—The affix ण comes after the roots ईक्ष 'to look' and क्षम् 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem. सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुक्षमः fem. बहुक्षमा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c., not formed by अण्? These are not upapada samâsas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga'=गङ्गाधरः &c.

२९१४ । ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

अण् स्यात् । कापञ्चादः । स्वर्गह्वायः । तन्तुवायः । धान्यमायः ।

2914. The affix अण् comes after the root ह्वेञ् 'to call', वेञ् 'to weave', माङ् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III 2. 3); as स्वर्ग+ह्वे+अण्=स्वर्ग+ह्वा+अ=स्वर्ग+ह्वाय+अ (VII. 3. 33)=स्वर्गह्वायः. So also तन्तुवायः, धान्यमायः ।

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यान्नाण् । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्ष्णित्रम् । 'अनुपसर्गे' किम् । गोसन्दायः । '* कविधौ सर्वत्र संप्रसारणिभ्यो डः *' । ब्रह्म जिनाति ब्रह्मज्यः । सर्वत्र ग्रहणादात्सोपसर्गे । आह्वः । प्रह्वः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अण्; as गो+दा+क=गो+द+अ=गोदः 'Giver of cows' (the long आ is elided by VI. 4. 64,). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket' पार्ष्णित्रम् 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रम् 'what protects the finger (a thimble)'.

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसंदायः 'who ceremoniously gives a cow', वडवसंदाय 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb संदा takes the affix अण्.

Vârt.—The affix ड before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क । But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śnâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मज्यः । So also आह्वः and प्रह्वः ॥ Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजिवः, आहुवः and प्रहुवः by vocalisation. The affix ड prevents it.

२९१६ । सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात् । द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः । समस्थः । विषमस्थः । ततः स्थः । सुपि तिष्ठतेः कः स्यादारम्भसामर्थ्याद्भावे । आखूनामुत्थानमाखूत्थः ।

2916. The affix क comes after the root स्था, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sûtras, the word in composition was always in the accusative case. This sûtra declares that with regard to the verb स्था, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As समस्थः=समे तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः ॥

This sûtra should be divided into two sûtras (yoga-bibhâga). Thus:—(1) सुपि ॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिबति=द्वि+पा+क=द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' *i.e.*, the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always *protects* its *mouth* by by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपि स्थः ॥ The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आखूनाम्+उत्थानम्=आखूत्थः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.'' See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्था also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the *agent* is indicated, while the second rule applies where *condition* is to be denoted. As आखूनामुत्थानम्=आखूत्थः 'a swarm of rats'; so also शलभोत्थः a 'swarm of locusts'.

२९१७ । प्रष्ठोऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ ।

प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । 'अग्र-' इति किम् । प्रस्थः ।

2917. The word प्रष्ठ is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus प्रष्ठो गौः 'a good cow' प्रष्ठोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्थे हिमवतः पुण्ये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्थो, व्रीहीणाम् 'a measure.'

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जि-परमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९७ ।

'स्थः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्ध्वं कर्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्मकेषु सुपीत्यस्य संबन्धः ।

2918. The स् of स्थ is changed to ष् after अम्ब, आम्ब गो, भूमि, सव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, शङ्कु, अङ्गु, मञ्जि, पुञ्जि परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, गोष्ठः, भूमिष्ठः, सव्येष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, कुष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, अङ्गुष्ठः, मञ्जिष्ठः, परमेष्ठः, बर्हिष्ठः, दिविष्ठः, अग्निष्ठः ॥

The word स्थ is formed by the affix क and is shown in the sûtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्थ, and it is not the genitive case of स्थ, for then the rule would apply to गोस्थानम्, भूमिस्थानम् &c.,

No e.—Vârt.—The same change takes place in स्था, स्थिन्, and स्थृ ॥ As सव्येष्ठाः । परमेष्ठी । सव्येष्ठा सारथिः ॥

Both the words कर्मणि and सुपि are understood in the sûtras that follow: *viz.*, the word कर्मणि in sûtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः स्यात् । '* आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् *' तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽलसः । शोकापनुदः । सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ज एव । यस्तु संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । '* कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् *' । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः । कुध्रः । गिलतीति गिलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिमृज् 'to wasn out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्दं परिमृज आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिमृजः|is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्जः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus मूलविभुजः 'a chariot', नखमुचः 'a bow,' काकगुह 'sesamums', कुमुदम् (कौ मोदते) 'a lotus':

महीध्रः 'a mountain'; कुध्रः 'a mountain'; गिलः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows'.)

२९२० । प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दारूपाज्जानातेश्च प्रोपसृष्टात्कर्मण्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रज्ञः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and ज्ञा 'to know', when taking the preposition प्र, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga.* Now begins the case of verbs with upasarga. This debars the affix अण्; as सर्वप्रदः (VI. 4 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रज्ञः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and ज्ञा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking प्र'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण्; as गोसंप्रदायः ॥

२९२१ । समि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंख्यः ।

2921. The affix क comes after the root ख्या 'to tell', when preceded by the preposition सम्, and when the object is in composition with it.

The verb ख्या ends in long आ and by III. 2. 3 when compounded with an upasarga, it would have taken the affix अण्. This debars अण्; as गोसंख्यः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाःसंचष्टे),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक्स्यात्कर्मण्युपपदे । सामगः–सामगी । उपसर्गे तु सामसंगायः । '* पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम् *' । सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sûtra by *anuvritti* from III. 2. 3, though this *anuvritti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क; of this affix, ट् and क् are indicatory, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीप् (IV. 1. 14).

As, शक्रं गायति=शक्र्+गाः+टक्=शक्रगः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra hymns'. सामगः 'singer of Sâma', fem. शक्रगी and सामगी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and सीधु as its object. This is an important modification of the general sûtra. Thus सुरापः fem. सुरापी 'wine-bibber'; सीधुपः fem. सीधुपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sûrâ and sidhu'? Observe क्षीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brâhmaṇi'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुरापा 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अण्; as शक्रसंगायः, सामसंगायः ।

Note:—Vart.—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as या ब्राह्मणी सुरापी or सुरापा भवति नैनां देवाःपतिलोकं नयन्ति 'the Gods do not carry that Brâhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेनुद्यमनेऽच् । ३ । २ । ९ ।

अंशहरः । 'अनुद्यमने' किम् । भारहारः । '*शक्तिलाङ्गलाङ्कुशतोमरयष्टिघटघटीधनुष्षु ग्रहेरुपसंख्यानम्*' । शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः ॥ सूत्रे च धार्यर्थे । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तत्राणेव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb हृ when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अण्. The word उद्यमन means 'to raise a load'. Thus अंशं हरति=अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्थहरः 'an heir' (हृ+अच्=हर्+अ=हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अण् will be employed; as भारहारः 'a burden-bearer, a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अंकुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', घट 'jar', घटी 'a small jar', धनुर् 'a bow'; as शक्तिग्रहः 'a lancer', लाङ्गलग्रहः 'a plough-man', अंकुशग्रहः 'an elephant driver', यष्टिग्रहः 'a staff-bearer', तोमरग्रहः 'a club-bearer', घटग्रहः, घटीग्रहः 'a jar-bearer', धनुर्ग्रहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रग्रहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रग्राहः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनार्थं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix अच् comes after the verb हृञ् when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sûtra the verb हृञ् has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word वयस् means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place ; as अस्थिहरः श्वा 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up) ; कवचहरः कुमारः 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पाण्याहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' किम् । भाराहारः ।

2925. The affix अच् comes after the verb हृञ् (when the object is in composition with it), the root taking the preposition आङ्, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word ताच्छील्यं means a natural inclination or habitual occupation ; as पुष्पाहरः (पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwse the affix will be अण् ; as भारमाहरति = भाराहारः 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरच्स्यात्कर्मण्युपपदेऽणोऽपवादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix अच् comes after the verb अर्ह 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars अण् The words so formed are especially of feminine gender. As पूजार्हा ब्राह्मणी 'a Brâhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

'* हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् *' । स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो हस्ती । 'तत्पुरुषे कृति–' (९७२) इति 'हलदन्तात्–' (९६६) इति वा ङेरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ।

2927. The affix अच् comes after the verb रम् 'to sport' and जप् 'to whisper'' when the case-inflected words स्तम्ब 'a clump of grass' and कर्णे 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रम् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sàbda* ; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case ; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the anuvṛitti of the word सुप् from sûtra III. 2. 4 into this, and the anuvṛitti of the word कर्मणि is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरमते=स्तम्बेरमः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णे जपति+कर्णेजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्णे जपिता मशकः, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शंभवः । शंवदः । पुनर्धातुग्रहणं बाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थम् । कृञो हेत्वादिषु टो मा भूत् । शंकरा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शम् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शम्+कृ+अच्=शंकरः lit. 'who does good'. So also शंभवः शंवदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhâtu* in this aphorism, when it was understood by anuvṛitti from sûtra III. 1. 91 ? To this the reply is, that the repetition of the word *dhâtu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शम् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शम् is an upapada, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शंकर will be शंकरा, and not शंकरी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शंकरा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरणे शेते । ३ । २ । १५ ।

खे शेते खशयः । '* पार्श्वादिषूपसंख्यानम् *' । पार्श्वाभ्यां शेते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः । उदरेण शेते उदरशयः । '* उत्तानादिषु कर्तृषु *' । उत्तानः शेतेः उत्तानशयः । अवमूर्धशयः । अवनतो मूर्धा यस्य सोऽवमूर्धा । अधोमुखः शेत इत्यर्थः । '* गिरौ डश्छन्दसि *' गिरौ शेते

गिरिशः । कथं तर्हि 'गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी' इति । गिरिरस्यास्तीति विग्रहे लोमादित्वाच्छः ।

2929. The affix अच् comes after the verb शी 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word सुपि (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As खे शेते=खशयः 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb शी when in composition with the words पार्श्व 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as पार्श्वाभ्यां शेते=पार्श्वशयः 'who reclines on his sides', उदरशयः 'who lies on his stomach', पृष्ठशयः 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words उत्तान &c, are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As उत्तानः शेते=उत्तानशयः । अवमूर्धा शेते=अवमूर्धशयः 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix डच् comes after the verb शी when in composition with the word गिरि in the locative. As गिरौशेते=गिरिशः 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of गिरिश in the classical literature then, as in the following verse of Kalidâsa (Ku. I. 60 and 37) गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी 'She of the beautiful hair daily worshipped Giriśa'. It is formed by the affix श (V. 2. 100. S. 1907) गिरिरस्यास्ति 'He who has hills', and not by this vârṭikâ.

The letter ड of डच् is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । चरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः । कुरुचरी ।

2930. The affix ट comes after the verb चर् 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikaraṅa* of the last sûtra is understood in this. As कुरुषु चरति=कुरुचरः 'who goes among the Kurus'. मद्रचरः 'who goes among the Madras'.

Of the affix ट the real affix is अ, the letter ट being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix ङीप्. See. IV. 1. 14), as कुरुचरी, मद्रचरी ।

२९३१ । भिक्षसेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यबन्तम् । आदायचरः । कथम् 'प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीम्' इति पचादिषु चरडिति पाठात् ।

2931. The affix ट is employed after the verb चर् 'to go', when the words in composition with it are भिक्षा 'alms', सेना 'army' and आदाय 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sûtra.

Thus भिक्षाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an arm ; आदायचरः 'one who goes after having taken'. The word âdâya is formed by *lyap* (the substitute of ktvâ). How do you explain the word सहचरी the feminine in ङीप् of सहचर which must have been formed by ट ṭa in order to get ṅîp? It is not formed by ṭa-affix, but it is a compound of सह+चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachâdi list III. 1. 134. S 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshâchara, and a noun compound as सहचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II 2. 19. S. 782.

२९३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रमग्रेणाग्रे वा सरतीत्यग्रेसरः । सूत्रेऽग्रे इत्येदन्तत्वमपि निपात्यते । कथं तर्हि 'यूथं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारम्' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2832. The affix ट comes after the verb सृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ए and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रम् सरति or अग्रेण सरति or अग्रे सरति। That the word in the sûtra is agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति=पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रतस्सरः and अग्रेसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रसर in यूथं तदग्रसर गर्वित कृष्णसारम्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३ । पूर्वे कर्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्तेष्टः स्यात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' किम् । पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट comes after the verb सृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति=पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वं देशं सरति=पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४। कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु। ३। २। २०।

एषु द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात्। 'अतः कृकमि–' (१६०) इति सः। यशस्करी विद्या। श्राद्धकरः। वचनकरः।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sûtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have शोककरी कन्या 'the daughter that causes sorrow; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46, S. 160.; कुलकरं धनं 'the family making wealth'. Of ताच्छील्य, we have श्राद्धकरः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रैषकरः 'who promptly does what he is directed'; वचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अण्, As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५। दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु। ३। २। २१।

एषु कृञष्टः स्यादहेत्वादावपि। दिवाकरः। विभाकरः। निशाकरः। छन्दआदित्वात्सः। भास्करः। बहुकरः। बहुग्रहणस्य वैपुल्यार्थं संख्यार्थे वा पृथग्ग्रहणम्। लिपिलिबिशब्दौ पर्यायौ। संख्या। एककरः। द्विकरः। कस्कादित्वादहस्करः। 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य' (१५९) इति षत्वम्। धनुष्करः। अरुष्करः। '* किंयत्तद्बहुषु कृञोऽज्विधानम् *' इति वार्तिकम्। किंकरा। यत्करा। तत्करा। हेत्वादौ टं बाधित्वा परत्वादच्। पुंयोगे ङीष्। किंकरी।

2935. The affix ट comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अनन्त 'endless,' आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिबि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जङ्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहन् 'day', यत् 'what', तत् 'that', धनुस् 'bow' and अरुस् 'wound'.

Both the words '*karma*' and '*sup*' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sûtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विभाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun': भास्करः 'the sun' (the letter स is not changed into *visarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अनन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not sañkhya: when meaning 'many' it is sankhya and would be governed by sankhya of this sûtra. नान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिबिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; जङ्घाकरः 'a runner, an express'; बाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s).; तत्करः doing that; यत्करः 'doing that'; धनुष्करः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 स is changed to ष); अरुष्करः 'causing or inflicting wounds'

Vart.—The affix अच् comes after the verb कृ when किम्, यत्, तद् and बहु are in composition with it The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by अच् is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्करा, तत्करा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31) Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be अच् and not ट for that is debarred. The feminine is by ङीप् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि भृतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्याद्भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word भृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan

२९३७ । न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृञष्टो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix ट does not come after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it :— शब्द 'sound', श्लोक 'verse', कलह 'quarrel', गाथा 'praise', वैर 'enmity', चाटु 'flattery', सूत्र 'thread', मन्त्र 'hymns' and पद 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix ट being prohibited, the general affix अण् takes its place. As शब्दकारः 'sounding, sonorous'; श्लोककारः 'a verse-maker'! कलहकारः 'one who foments quarrels'; गाथाकारः 'a writer of Gâthâs or prakrittic verses'; वैरकारः 'an enemy'; चाटुकारः 'a flatterer'; सूत्रकारः 'an author of sûtras'; मन्त्रकारः 'a composer of Mantras'; पदकारः 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतोरिन् । ३ । २ । २४ ।

"* व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् *" । स्तम्बकरिर्व्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'व्रीहिवत्सयोः' किम् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix इन् comes after the verb कृ when the words in composition with it, are स्तम्ब 'a sheaf', and शकृत 'ordure'.

Thus स्तम्ब + कृ + इन् = स्तम्बकरिः : nom. sing. स्तम्बकरिः; so also शकृत्करिः.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore स्तम्बकरिः, means 'rice', and शकृत्करिः 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix अण् is employed. As स्तम्बकारः 'sheaf-maker', शकृत्कारः, 'ordure-maker'.

२९३९ । हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्हरतेरिन् स्यात् पशौ कर्तरि । दृतिं हरतीति दृतिहरिः । नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः । 'पशौ' किम् । दृतिहारः । नाथहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix इन् comes after the verb हृ 'to take', the words in composition with it being दृति 'a leather-bag' and नाथ 'nose-string'.

Thus दृतिहरिः 'a dog' (a carrier of skin); नाथहरिः 'a beast' (that carries the nose-rope.' The word नाथ means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix अण् is employed; as दृतिहारः 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). नाथहारः 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं बिभर्तीति आत्मंभरिः । आत्मनो मुमागमः । भृञ इन् । चात्कुक्षिंभरिः । चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षिष्विति पेठुः । 'ज्योत्स्नाम्भस्युदरंभरचकोराः' इति मुरारिः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मम्भरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह and making the upapada end in the vowel ए. Thus फलानि गृह्णाति = फलेग्रहिः ‘the fruit-bearing, *i.e.*, a tree’.

The word आत्मम्भरिः is formed by adding the augment मुम् (म्) to the upapada आत्मन्, and the affix इन् to the verb भृञ्. Thus आत्मानं बिभर्ति = आत्मम्भरिः ‘selfish’ (one who feeds his own self).

The word ‘and’ indicates that there are other such irregularly formed words. As कुक्षिम्भरिः ‘gluttonous, selfish’ (caring to feed his own belly). उदरम्भरिः ‘gluttonous, selfish’.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुक्षि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murâri*, author of Anargha-râghava using the form उदरम्भरि in the following verse :—

ज्योत्स्ना करम्भमुदरं भरयञ्चकोराः ।

The word कुक्षिं भराः in the following is wrong it ought to be कुक्षिं भरयः ।

गिरिस्तु कनकाचलः इति न सन्ति पादपव्रजाः
किटिस्तु धरणीधरः कति न सन्ति भूदारकाः ।
मरुत्तु मलयानिलः कति न सन्ति झञ्झानिलाः
प्रभुस्तु विबुधाश्रयः कति न सन्ति कुक्षिम्भराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

ण्यन्तादेजेः खश् स्यात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb एजृ ‘to tremble’ when ending in णि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of एज्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicatory, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment मुम् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The श indicates that this is a Sârvadhâtuka affix (III 4. 113), and therefore the vikaraṇas like शप् &c. (III 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अरुषो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात् खिदन्ते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । खित्वाद्ध्रस्वादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । ‘* वातशुनीतिलशर्धेष्वजधेट्तुदजहातिभ्यः खश उपसंख्यानम् *’ । वातमजा मृगाः ।

2942. मुम् is the augment added immediately after the final vowel, of अरुष्, द्विषत्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खित् affix follows.

Note.—Thus अरुन्तुदः, द्विषन्तपः, कालिंमन्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The स् of अरुस् and the त् of द्विषत् are dropped by VIII. 2. 23.

Note—Why do we say 'of अरुस् &c'? Observe विद्वन्मन्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषामन्यमहः, दिवामन्यारात्रिः ॥ Why do we use the word अन्त in अजन्त, when merely saying अचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sûtra does not debar the मुम् augment, nor does मुम् debar the shortening. So that मुम is added after the shortening has taken place

Thus जनमेजयति=जनमेजयः (जन+एजि+अप्+खश्=जनम्+एजे+अ+अ) जनमेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खश् comes after the verbs अज् 'to go', धेट् 'to suck', तुद् 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वात 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and शर्द्ध 'flatulence'. As वातमजाः मृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३। खित्यनव्ययस्य। ६। ३। ६६।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात्। ततो मुम्। शुनिंधयः। तिलंतुदः। शर्द्धंजहा माषाः। शर्धोऽपानशब्दस्तं जहातीति विग्रहः। जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicatory ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी+धे+खश्=शुनिन्धयः 'a bitch-sucker'; तिलंतुदः 'an oilman'; शर्द्धंजहा माषाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिंमन्या, हरिणिंमन्या ॥ The augment मुम् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषामन्यमहः. दिवामन्यारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खश् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI 3. 17. उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे तदन्तविधिर्नेष्यते ॥ For an Avyaya can never take a खित् affix which is ordained only after dhâtus

२९४४। नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः। ३। २। २९।

अत्र वार्तिकम्—'* स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वाच्यम् *'। स्तनं धयतीति स्तनंधयः। धेटष्टित्त्वात्स्तनंधयी। नासिकंधमः। नासिकंधयः।

2944 The affix खश् comes after the verbs ध्मा 'to blow' and धे 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Vart.—It should be stated that stana is compounded with √dheṭ, while nâsikâ *is* compounded with √dheṭ and √dhma both.

The rule of *yathâsankhyâ* as given in I 3. 10 does not, however, apply here For स्तन is compounded with धेट्; as (स्तन+धे+खश्=स्तन+मुम्+धे+शप्+खश्=स्तन+म्+धय्+अ+अ)=स्तनन्धयः 'an infant' (sucking the breast)

The feminine of स्तनंधयः is स्तनंधयी as the verb धे has an indicatory ट्।

But नासिका is compounded with both ध्मा and धे as नासिका+ध्मा+खश्=नासिक+म्+धम+अ (VI. 3 66 and 67; VII 3. 78)=नासिकंधमः 'blowing and breathing through the nose'. So also नासिकंधयः 'drinking through the nose'.

२९४५ । नाडीमुष्ट्योश्च । ३ । २ । ३२ ।

एतयोरुपपदयोः कर्मणोर्ध्माधेटोः खश् स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । नाडिंधमः-नाडिंधयः । मुष्टिंधमः-मुष्टिंधयः । '* घटीखारीखरीषूपसंख्यानम् *' । घटिंधमः-घटिंधय इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ।

2945. And when the words नाडी 'a tube' and मुष्टि 'fist' are objects in composition with the verbs ध्मा and धे, the affix खश् is employed.

Ishthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound नाडीमुष्टि shows that there is non-applicability of the rule of *yathâsankhyâ*; for मुष्टि being a घि ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus नाडिन्धमः 'blowing through the tube'; मुष्टिन्धमः 'blowing through the fist'; नाडिन्धयः 'sucking through the tube', an infant; मुष्टिन्धयः 'an infant'.

Vart.—The words ghaṭî, khârî (a measure), kharî (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus घटिन्धमः, घटिन्धयः, खारिन्धमः, खारिन्धयः, (वातन्धमः, वातन्धयः, 'a mountain'), so also खरिन्धमः।

२९४६ । उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३१ ।

उत्पूर्वाभ्यां रुजिवहिभ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूलमुद्वहः ।

2946. The affix खश् comes after the verbs रुज् 'to break into pieces' and वह्, 'to carry" when preceded by the upasarga उत् and the word कूल 'bank' is in composition with them as the object.

Thus कूलमुद्रुजति=कूलमुद्रुजः 'breaking down banks' (such as a chariot, river, elephant, &c); कूलमुद्वहः 'tearing up or carrying away the band'.

२९४७ । वहाभ्रे लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धस्तं लेढीति वहंलिहो गौः । अदादित्वाच्छपो लुक् । खशो ङित्वान्न गुणः । अभ्रंलिहो वायुः ।

2947. The affix खश् comes after the verb लिह ' to lick when the word in objective case in composition with it, is the word वह 'the shoulder of an ox' or अभ्र ' a cloud'.

As वहंलिहो गौः ' the shoulder-licking cow' ; अभ्रं लिहो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिह् belongs to the Adâdi class, so the vikaraṇa शप् is elided. The इ of लिह् is not gunated as the affix खश् is ङित (I. 2. 4. S. 2234).

२९४८ । परिमाणे पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थंपचा स्थाली । खारींपचा कटाहः ।

2948. The affix खश् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति=प्रस्थंपचा ' a pot having the capacity to cook a *prastha* of food' ; so also द्रोणम्पचः, खारिम्पचः 'a kettle.'

२९४९ । मितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

मितंपचा ब्राह्मणी । नखंपचा यवागूः । पचिरत्र तापवाची ।

2949. The affix खश् is employed after the verb पच् when मित ' a small quantity ' or नख 'nail' is the word in eomposition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sûtra. Thus मितम्पचा ब्राह्मणी 'the Brâhmaṇî who cooks a little, *i.e.*, a niggardly Brâhmaṇî' ; नखम्पचा यवागूः ' the nailscorching barley gruel.' Her √pach denotes ' to scorch', ' to heat.'

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुंतुदः । मुमि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अरुंतुदः ।

2950. The affix खश् comes after the verb तुद ' to strike', when विधु 'the moon' or अरुस् ' a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुन्तुदः राहुः ' the Râhu that eclipses the moon '; अरुन्तुदः ' corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment मुम् after the word अरुस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरुम्स्+तुद । Now स् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरुन्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्यसमर्थसमासः । दृशिना नञः संबन्धात् । सूर्यं न पश्यन्तीत्यसूर्यंपश्या राजदाराः । ललाटंतपः सूर्यः ।

2951. The affix खश् comes after the verb दृश् ‘to see’ and तप् ‘to heat’ when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य+दृश्+खश्=असूर्यम्पश्यः ; as असूर्यम्पश्या राजदारा ‘the king's wives not even seeing the sun’ (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः ‘heating the fore-head’ (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च । ३ । २ । ३७ ।

एते निपात्यन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् । उग्रं पश्यतीत्युग्रंपश्यः । इरेोदकं तेन माद्यति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरम्मदो मेघज्योतिः । इह निपातनाच्छ्यन्न । पाणयो ध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिंधमोऽध्वा । अन्धकाराद्यावृत इत्यर्थः । तत्र हि सर्पाद्यपनोदनाय पाणयः ध्मायन्ते ॥

2952. The words उग्रम्पश्य, इरम्मद and पाणिन्धम are irregularly formed.

Thus उग्रम्पश्यति=उग्रम्पश्यः ‘fierce-looking’. The word ugra is an adverb; with this as an upapada, khaś is added to dṛiś इरया माद्यति=इरम्मदः ‘delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning’. The word ira means ‘water’ that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikaraṇa śyan is not added. So पाणिन्धमाः पन्थानः dark roads’; literally “where hands (pâṇayah,) are clapped (dhmâyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c.”

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । ‘* गमेः सुपि वाच्यः *’ । असंज्ञार्थमिदम् मितंगमो हस्ती । ‘* विहायसो विह इति वाच्यम् *’ । ‘* खच्च डिद्वा वाच्यः *’ विहंगमः–विहंगः । भुजंगमः–भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वद् ‘to speak’ when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति=प्रियंवदः ‘who speaks kindly’; वशंवदः ‘who professes submission’.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory; ख् indicates the insertion of the augment मुम् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वद्, the affix खश् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sûtra is for the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खश्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As मितंगमो हस्ती 'the slow-moving elephant'; मितंगमा हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गम is विहायस्; and the latter is then replaced by the word विह. As विहायसा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vârtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also भुजंगमः or भुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५४ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ ।

खच्स्यात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताप 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तप् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sûtra. In the case of the *Bhvâdi*, the verb तापि is the causative ending in णि of तप्; while in the *Churâdi*, all verbs take णिच्.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप becomes तप by the following sûtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खच्परे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषंतपः । परंतपः । घटघटी-ग्रहणाल्लिङ्गविशिष्टपरिभाषानित्या । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परंतपः, पुरंदरः ॥ See III 292, and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix अण् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, Kâtyâyana would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghâṭi in vârtika under S. 2945

२९५६ । वाचि यमो व्रते । ३ । २ । ४० ।

वाक्शब्द उपपदे यमेः खच्स्याद्व्रते गम्ये

2956. The affix खच् comes after the verb यम् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, ard the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयमपुरंदरौ च । ६ । ३ । । ६९ ।

वाक्पुरोरमन्तत्वं निपात्यते । वाचंयमो मौनव्रती । 'व्रते' किम् । अयत्नूपादिना वाचं यच्छतीति वाग्यामः ।

2957. वाचंयम and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharmaśâstra. Thus वाचंयम आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाग्यामः 'restraining speech' (VI. 3 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारयति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of याम and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वंसहः । सविग्रहसमसंबार्थम् । 'भगे च दारेः' इति काशिका । बाहुलकेन लब्धमिदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and सह् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर् 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वंसहो राजा 'the king who is all-forbearing'. The सह is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vâtika is given in the Kâśikâ. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वंकषः खलः । कूलंकषा नदी । अभ्रंकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कष् 'to rub' when the words सर्व 'all', कूल 'bank', अभ्र 'cloud' and करीष 'a dry cow-dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वंकषः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकषा नदी 'a river'; अभ्रंकषो वायुः 'a wind'; करीषंकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृञः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तविधिः । अभयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As मेघंकरः 'producing clouds'; अर्तिंकरः 'giving pain'; भयंकरः 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like भय, &c. This is an exception to the *vârtika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have अभयङ्करः 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियमद्रेऽण् च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृञोऽण्स्यात् । चात्खच् । क्षेमंकरः–क्षेमकारः । प्रियंकरः–प्रियकारः । मद्रंकरः–मद्रकारः । वेति वाच्येऽण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः क्षेमकराः' इति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच् ।

2961. And the affix अण् as well as खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words क्षेम 'happiness', प्रिय 'pleasant' and मद्र 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix खच् is also to be included.

Thus क्षेमकारः or क्षेमंकरः 'propitious'; प्रियकारः or प्रियंकरः 'showing kindness' 'मद्रकारः or मद्रंकरः 'causing delight'.

The repetition of the affix अण् when its *anuvritti* could have been read into this sûtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ट of sûtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by आ and not by ई ॥ How do you explain अल्पारम्भाः क्षेमकराः 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form Kshemakara is derived by the अच् of the Pachâdi class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ ।

आशितशब्द उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव ओदनः । आशितस्य भवनमाशितंभवः ।

2962. The affix खच् comes after the verb भू 'to be' when in composition with the case-inflected word आशित 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'सुपि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus आशितंभवः meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. आशितो भवति अनेन. Here the word denotes instrument. And आशितंभवः also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं बिभर्तीति विश्वंभरा । रथंतरं साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्थानुगमः । पतिंवरा कन्या । शत्रुंजयो हस्ती । युगंधरः पर्वतः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । अरिंदमः ॥ दमिः-शमनायां तेन सकर्मक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र दमिः ।

2963. The affix खच् comes after the following verbs when the words to be formed denote a name:—viz., भृ 'to bear', तॄ 'to cross over', वृ 'to choose', जि 'to conquer', धारि 'to hold', सहि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मणि and सुपि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंभरा 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तरमाजभारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं। The accent is on the second member by कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phiṭ. II. 3). पतिंवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुंजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंधरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; शत्रुंसहः 'Śatrunsaha' (withstanding an enemy; शत्रुंतपः 'Śatruntapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe कुटुम्बभारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४७ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतंगमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sûtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ । ४८ ।

संज्ञायामिति निवृत्तम् । एषु गमेर्डः स्यात् । डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः । अन्तं गच्छतीत्यन्तग इत्यादि । '* सर्वत्रपन्नयोरुपसंख्यानम् *' सर्वत्रगः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः । पन्नमिति पद्यतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणम् । '* उरसो लोपश्च *' । उरसा गच्छतीत्युरगः । '* सुदुरोरधिकरणे *' । सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । '* अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यम् *' । ग्रामगः । '* डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्यः *' । विहगः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

'end' अत्यन्त 'excessive,' अध्वन् 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word संज्ञायाम् does not extend to this. As अन्तगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अत्यन्तगः 'going too fast'; अध्वगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicatory, the real affix being अ, The ड indicates that the टि portion of the word to which this is added, must be elided (VI. 4. 143); as अन्त+गम्+ड=अन्त+ग्+अ (the टि portion अम् of गम् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicatory ड, follows, there is elision of the टि of a भ'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called भ (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart.—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and पन्न 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; पन्नगः 'a snake.' पन्नम् is an adverb formed by the affix त added to the √पद् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward.'

Vart.—So also when the word in composition is उरस् 'breast', and there is elision of its final. As उरस्+गम्+ड=उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart.—So also with the words सु 'well' and दुर् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart.—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart.—विहायस् is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विहगः 'a bird'. Thus we have three forms: विहग, विहङ्गः, विहङ्गम.

२९६६ । आशिषि हनः । ३ । २ ४९ ।

शत्रुं वध्याच्छत्रुहः । 'आशिषि' किम् । शत्रुघातः । '* दारावाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् *' । दारुशब्द उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरण्टकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दार्वाघाटः । '* चारौ वा *' चार्वाघाटः चार्वाघातः । '* कर्मणि समि च *' । कर्मण्युपपदे संपूर्वाद्धन्तेरुक्तं वेत्यर्थः । वर्णान्संहन्तीति वर्णसंघाटः । पदसंघाटः । वर्णसंघातः । पदसंघातः ।

2966. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended.

The affix ड is understood in this sûtra. Thus शत्रुम् वध्यात्=शत्रुहः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have शत्रुघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अण् comes after the verb आहन् when the word दारु 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट, when the word so formed denotes a name. As दारु आहन्ति=दार्वाघाटः (दारु+आहन्+अण्) 'the wood-pecker'.

Vart—So also optionally when the word चारु 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vârtika*: as चार्वाघाटः or चार्वाघातः।

Vart.—So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सम्. and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णान् संहन्ति=वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदानि संहन्ति=पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७ । अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाद्धन्तेर्डः स्यात् । अनाशीरर्थमिदम् । क्लेशापहः पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

2967. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill' when it is compounded with the preposition अप्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशापहः पुत्रः 'the pain-allayer, *i.e.*, the son'; तमोपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, *i.e.*, the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८ । कुमारशीर्षयोर्णिनिः । ३ । २ । ५१

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभावो निपात्यते । शीर्षघाती ।

2968. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार+हन्+णिनि=कुमार+घात+इन् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32)=कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस् ।

२९६९ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । ३ । २ ५२ ।

हन्तेष्टक्स्याल्लक्षणवति कर्तरि । जायाघ्नो ना । पतिघ्नी स्त्री ।

2969. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word लक्षण of this sûtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणवति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicatory. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हन्. Thus जाया+हन्+टक्=जाया+हन्+अ (VI. 4. 93)=जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । अमनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । पित्तघ्नं घृतम् । 'अमनुष्य-' इति किम्। आखुघातः शूद्रः । अथ कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वात्सिद्धम् । चोरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादण् ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरेखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पित्तघ्नं घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आखुघातः शूद्रः 'a Sûdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अण्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mûlavibhujâdi class (III. 2. 5. vârt S. 2919.): and are formed by the affix क ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चोरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (*i e.*, who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अण् on the analogy of sûtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krit* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हन्तेष्टक्स्याच्छक्तौ द्योत्यायाम् । मनुष्यकर्तृकार्थमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चोरः । कपाटेति पाठान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ति 'elephant or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sûtra applies where the agent is a human being. As हस्तिनं हन्तुं शक्तः = हस्तिघ्नः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विषेण हस्तिनं हन्ति = हस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अण्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्तेष्टक् टिलोपो घत्वं च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' किम् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ '* राजघ उपसंख्यानम् *' । राजानं हन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb हन् in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of हन्, *i.e.*, अन् is elided, and ह is changed into घ irregularly. Thus पाणि + हन् + टक् = पाणि + ह् + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a-regicide'. The affix ख्युन् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु, कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन्स्यात् । अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणम् । 'अच्वौ' किम् । आढ्यीकुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपि नेति काशिका । भाष्यमते तु ल्युट् स्यादेव । अच्वावित्युत्तरार्थम् ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युन् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्थूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs भू 'to become', कृ 'to make' and अस् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sûtra, however, the words that actually end in च्वि have been excluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sûtra.

Thus आढ्यं + कृ + ख्युन् = आढ्यं + कर् + अन् = आढ्यंकरणम् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगंकरणम् 'making happy, ; स्थूलंकरणम् ' by which one becomes big'; पलितंकरणम् 'rendering grey'; नग्नंकरणम् 'making naked': अन्धंकरणम् 'making blind'; प्रियंकरणम् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि ? Otherwise आढ्यं तैलेन कुर्वन्ति, *i.e.*, अभ्यञ्जयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढ्यी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युन् is not employed.

Kâśika.—It might be objected: 'well if ख्युन् is not used, then the affix ल्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युन् and ल्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युन् is not employed the affix ल्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ल्युट् is also prohibited. The prohibition of च्वि in this sûtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhâshya.—Pâtanjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ल्युट् and ख्युन्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by नञ्, स्नञ्, ईक्, अक् and ख्युन् take ङी in the feminine as well as the words तरुण and तलुन. Nor is there any distinction in their *samâsas*. For in both the cases it will be *nitya samâsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment मुम्. For it being an indeclinable, मुम् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sûtra, but it is inserted here for the sake of the following sûtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ । ३ । २ । ५७ ।

आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्य आढ्यो भवतीति आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभावुकः । 'स्पृशोऽनुदके क्विन्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निवृत्तम् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक् । 'ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च' (३७३) व्याख्यातम् । 'त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च' (४२९) '* समानान्ययोश्चेति वाच्यम् *' । सदृक्-सदृशः । अन्यादृक्-अन्यादृशः । '* क्सोऽपि वाच्यः *' । तादृक्षः । सदृक्षः । अन्यादृक्षः ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिष्णुच् and खुकञ्, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढ्य, &c., provided that these have the sense of the words formed by the affix च्वि though not ending in च्वि.

Thus आढ्यम्भविष्णुः 'becoming rich (who was not rich before)'; आढ्यम्भावुकः 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of च्वि, otherwise not; as आढ्यो भविता 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in च्वि; आढ्यी भविता ।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्विन् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix क्विन् comes after the verb स्पृश् 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than उदक 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word सुपि is to be read into this sûtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word कर्म instead of सुपि, because the verb स्पृश् is a transitive verb, and after such verbs, the anuvritti of कर्म ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the anuvritti of सुपि in this case; because the word कर्तरि of the last sûtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus घृतं स्पृशति=घृतस्पृश्, nom. sing. घृतस्पृक् 'he who touches clarified butter'. स्पृश्+क्विन्+सु=स्पृश्+वि+o (VI. 1. 68)=स्पृक्+o (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also मन्त्रेण स्पृशति=मन्त्रस्पृक् 'who touches with hymns'; जलेन स्पृशति=जलस्पृक् 'who touches with water'. But उदकेन स्पृशति=उदकस्पर्शः here we have the general affix अण्. See S. 432.

२९७४ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words ऋत्विक् 'a domestic priest', दधृक् 'impudent', स्रक् 'a garland', दिक् 'a direction' and उष्णिक् 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix क्विन्; and so also after the verbs अञ्चु 'to worship', युजि 'to join' and क्रुञ्च 'to approach', the affix क्विन् is employed.

The first five words aro irregular forms. Thus ऋतु+यज्+क्विन्=ऋत्विक् 'he who performs sacrifice in the season ऋतौ) or to the season (ऋतुन्). This word, however, is a रूढि word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. धृष्+क्विन्=दधृक्. Here there is reduplication and the final has acute accent. सृज्+क्विन्=स्रक्. Here there is augment अम्. दृश्+क्विन्=दिक्. So also उत+स्निह्+क्विन्=उष्णिक्. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix क्विन् comes after the three roots युज्, अञ्चु, and क्रुञ्च. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of क्विन् to these verbs. Thus the affix क्विन् comes after अञ्चु only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As प्र+अञ्चु+क्विन्=प्राञ्च् nom. sing. प्राङ् (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also प्रत्यङ् 'west'; उदङ् 'north'.

The affix क्विन् comes after युजिर् and क्रुञ्च् when these are uncombined. Thus युज्+क्विन्=युज्. In nominative singular, युज्+सु=युञ्ज्+स् (VII. 1. 71)=युञ्ज्+o (VI. 1. 68)=युङ् (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root युज् is in composition with an *upapada*, it takes the affix क्विप् (see III. 2. 61). As अश्वयुक् 'yoked with horses'.

So also क्रुञ्च्+क्विन्=क्रुञ्च्, nom. sing. क्रुङ्, 'a curlew'. The non-elision of the न (VI. 4. 24) of क्रुञ्च् is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix कञ् comes after the verb दृश् 'to see' when it is in combination with त्यद्, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the क्विन् also comes under similar circumstances. त्यद्, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus त्यादृश् nom. sing. त्यादृक्, 'such-like' when it is formed by क्विन्; and त्यादृशः 'such-like' when the affix is कञ्. So also तद्+दृश्+क्विन्=तादृश् (VI. 3. 91) nom. sing. तादृक् (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and तादृशः when कञ् is the affix. So यादृक् or यादृशः 'what-like'.

What is the force of the letter ञ् of कञ्? It is for the sake of accent; the *udâtta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicatory ञ् or न् (VI. 1. 117). But the indicatory न् would have given the same accent, there being no difference between कञ् and कन् in this respect. The indicatory ञ् then serves only the purpose of distinguishing the affix कञ् from कन् in sûtra IV. 1. 15 in which कञ् is taken and not कन्. Had we not formed this separate affix, then for कञ्क्वरप् of that sûtra, we should have read कन्क्वरप् so that the feminine of words formed by कन् would have also taken long ई, so that the feminine of यावकः (याव+कन् ° V. 4. 29) would have been यावकी instead of यावका.

Why do we say 'when not signifying perception'? See तं पश्यति=तद्दर्शः 'who sees that'. The words त्यादृक्, तादृश्, &c, are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with दृश्. 'As सदृक् or सदृशः 'like' (समान+दृश्+क्विन्=स+दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्स comes also after the root दृश्. As तादृक्षः, यादृक्षः, अन्यादृक्षः and कीदृक्षः। तद्+दृश्+क्स=ता+दृश्+क्स (VI.3.91.)=तादृष्+स (VIII. 2. 36)=तादृक्+स (VIII. 2. 41)=तादृक्+ष (VIII. 3. 59)=तादृक्षः ।

२९७५ । सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजमुपसर्गेऽपि क्विप् । ३ । २ । ६१ ।

एभ्यः क्विप् स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे । द्युसत् । उपनिषत् । अण्डसूः । प्रसूः । मित्रद्विट् । प्रद्विट् । मित्रध्रुक् । प्रध्रुक् । गोधुक् । प्रधुक् । अश्वयुक् । प्रयुक् । वेदवित् । निर्विदित्यादि । '* अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः *' । अग्रणीः । ग्रामणीः ।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, *viz*:—सद् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विष् 'to hate', द्रुह् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', भिद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and राज् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sûtra. The *anuvritti* of कर्म is not to be taken in this sûtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, *i.e.*, they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñâpaka*) that wherever in the previous sûtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विष् shows that अदादि class verb is meant here, and not तुदादि class. The verb युज् includes, both युजिर् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicatory लृ (विद्लृ) while all these verbs have indicatory अ.

Thus, सद्, द्युसद् 'the dweller in the sky'; उपनिषद् 'the dweller in the presence of the master';—शुचिषद् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसद् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kaṭh. 5. 2); उपसद् 'serving'. सू—अण्डसूः 'oviparous'; शतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विष्—मित्रद्विट् 'treacherous'; प्रद्विट् 'hostile'. द्रुह्—मित्रध्रुक् 'treacherous'; प्रध्रुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोधुक् 'cowmilker'; प्रधुक् 'milker' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अश्वयुक् 'carriage'; प्रयुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

प्रवित् 'knower'; ब्रह्मवित् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. भिद्—काष्ठभित् 'wood-cutter'; प्रभित् 'cutter'. छिद्—रज्जुच्छिद् 'rope-cutter'; प्रच्छिद् 'a cutter'. जि—शत्रुजित् 'enemy-conqueror'; प्रजित् 'conqueror'. नी—सेनानीः 'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'. (Why is there cerebral ण in these words? Because the word ग्रामणी has a cerebral ण in sûtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have ण, as also by sûtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor' (the letter म is added by VIII. 3. 25).

Vart.—The letter ण replaces the न of the root नी 'to lead', when the words 'agra' and 'grâma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । भजो ण्विः । ३ । २ । ६२ ।

सुप्युपसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix ण्वि comes after the verb भज् 'to share' when in composition with a word ending in a case-affix. whether it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sûtra. As अंशं भजते=अंशभाज् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in composition with a preposition; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽनन्ने । ३ । २ । ६८ ।

विट् स्यात् । आममत्ति आमात् । सस्यात् । 'अनन्ने' किम् । अन्नादः ।

2977. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when in composition with a case-inflected word other than अन्न 'food'.

Thus आममत्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general affix अण् (III. 2. 1.)

२९७८ । क्रव्ये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विट् । पूर्वेण सिद्धे वचनमणबाधनार्थम् । क्रव्यात् । आममांसभक्षकः । कथं तर्हि 'क्रव्यादोऽस्रप आशुरः' इति । पक्वमांस शब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

2978. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when the word क्रव्य is in composition with it.

As क्रव्यमत्ति=क्रव्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sûtra, when this form could have been obtained by the last sûtra also? To this the vârtika replies: 'This has been made a separate sûtra in order to indicate that the rule of वासरूप (III. 1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अण् will not apply in the alternative. If the affix अण् does not apply, how then we get the form क्रव्यादः in the verse क्रव्यादोऽस्रप आशुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evidently formed by the affix अण् ? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus क्रव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, *i.e.*, a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while क्रव्याद् means 'an animal which eats raw flesh'; the word क्रव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sûtra VI. 3. 109. Thus पक्वमांस + अद् = क्रव्य + अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kṛavya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कब्घश्च । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

The affix कप् comes after the verb दुह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter घ replaces its final.

As कामदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

छन्दसीति निवृत्तम् । मनिन्क्वनिब्वनिप्विचः एते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. मनिन्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word छन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इट् । This is answered by the next aphorism.

For examples of this sûtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशादेः कृत इण्न स्यात् । शॄ । सुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इट् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyâhâra).

As सु + शॄ 'to injure' + मनिन् = सुशर्मन्, 1st. sing. सुशर्मा 'who destroys well *i.e.*, destroys sin or ignorance'. प्रातर् + इ 'to go' + क्वनिप् = प्रातर् + इत् + वन् (VI. 1. 71) = प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ३ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओणृ । अवावा । विच् । खेट् । रेट् । सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वन्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अब्जाः, गोजाः, ऋतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e. g. गोषा इन्द्रो नृषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सहस्रखाः, दधिक्राः, अग्रेगा उन्नेतॄणाम् ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2, 67. The स of सन् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in गोषा ॥ With the affix वन् we have the following:—विजावा अग्रेगावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sûtra shows that the limitation of anudâttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sûtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि+जन्+वनिप्=वि+जा+वन् (VI. 4 41) =विजावन्. 1st sing विजावा 'who brings forth'. अग्रेगावा 'who goes before'. So also from √ओण् Bhuâdi 482 we have ओण्+वन्=ओ+आ+वन्=अवावन्. Nom. S अवावा। रिष्+विच्=रेष् (VII. 3 86) 1st sing. रेट् 'who injures'; as in रेडसि पर्णं मयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √rush with विच्, the form is रोट्। So also सुगण् formed by विच्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As पीवा, धीवा.

The words 'are seen' in this sûtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we *see* a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्विप् च । ३ । २ । ७६ ।

अयमपि दृश्यते । 'सत्सूद्विष–' (२९७५) इति स्वस्यैव प्रपञ्चः । उखास्रत् । पर्णध्वत् । वाहभ्रट् ।

2983. And the affix क्विप् is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः स्रंसते=उखास्रत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्णध्वत् 'falling from the leaves'; वाहाद् भ्रश्यति=वाहाभ्रश्, 1st. sing. वाहाभ्रट् 'falling from a car'. The हा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् । हे प्राण् । 'शास इद–' (२३८६) इतीत्वम् । मित्राणि शास्ति मित्रशीः । '* आशासः क्वौ उपधाया इत्वं वाच्यम् *' आशीः । इत्वोत्वे । गीः । पूः ।

2984. The न of अन् is changed into ण, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राण् ! हे पराण् !! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final न् in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sûtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्रशान् is a क्विप् formed word, and the न् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the न् is padánta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sûtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √शास् is changed to इ before क्विप्। As मित्रशीः = मित्राणि शास्ति। The stem is मित्रशिस् nom. मित्रशीः।

Vártika:—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before kvip. As आशीः from आशिस्। Similarly are formed गीः and पूः with the affix kvip. The crude forms are गिर् and पुर्।

२९८५। इस्मन्त्रन्क्विषु च। ६। ४। ९७।

एषु छादेर्ह्रस्वः स्यात्। तनुच्छत्। 'अनुनासिकस्य क्वि–' (२६६६) इति दीर्घः। 'मो नो धातोः' (३४१)। प्रतान्। प्रशान्। 'छ्वोः–' (२५६१) इत्यूठ्। अक्षद्यूः। 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ्। जूः। जुरौ। जुरः। तूः। स्रूः। ऊठ्। वृद्धिः। जनानवतीति जनौ। जनावौः। जनावः। मूः। मुवौ। मुवः। सुमूः। सुम्वौ। सुम्वः। 'राल्लोपः'। (२६५५)। मूर्छा मूः। मुरौ। मुरः। धुर्वी। धूः।

2985. The penultimate of छादि is shortened before the affixes इस्, मन्, त्रन् and क्वि॥

Thus छदिस्, छद्मन् (neuter), छत्रम्, धामच्छत् and उपच्छत्॥ The first three are Uṇâdi affixes.

As तनुच्छत्।

From the roots तम् and शम् with affix kvip, are formed प्रतान् and प्रशान्; thus प्रशम्+क्विप्=प्रशाम्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (म् changed to न् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतान्।

From the दिव् 'to play', with affix kvip, is formed अक्षद्यूः 'dice-player? The व् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिव्+क्विप्= अक्षदिऊ+क्विप्।

From the roots ज्वर् and त्वर् with the affix kvip, are formed जूर् and तूर्, the व् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. जूः। d. जूरौ। pl. जूरः। Nom. S. तूः। d. तूरौ। pl. तूरः। From स्रिव् (S. 2654) is obtained स्रूः with kvip) From the root अव् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अव्+क्विप्=अ+ऊठ्+क्विप्=ऊः। d. उवौ। pl. उवः। With the upapada जन we have जन+अव्+क्विप्=जन+औ=जनौः with the vriddhi. It is declined. Nom. S. जनौ। d. जनावौ। pl. जनावः।

From मव् (S. 2654., with kvip) is obtained मूः, declined as Nom. S. मूः d. मुवौ। pl. मुवः। But सुमूः, d. सुम्वौ, pl. सुम्वः

From मुर्छा (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with kvip मूः। मूरौ। pl. मूरः। From √धुर्वी we get Nom. S. धूः। d. धूरौ। pl. धूरः।

२९८६ । गमः क्वौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गगत् । '* गमादीनामिति वक्तव्यम् *' परीतत् । संयत् । सुनत् । '* ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च *' । अग्रेगूः । अग्रेभ्रूः ।

2986. The nasal of गम् is always elided before क्विप ॥

Thus अङ्गगत्, कलिङ्गगत्, अध्वगतो हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, सनुत ।

Vart.—The nasal of गम्, &c.. is elided before ऊङ् : as, अग्रेगूः, अग्रेभ्रूः ॥

२९८७ । स्थः क च । ३ । २ । ७७ ।

चात्क्विप् । शंस्थः । शंस्थाः । 'शमि धातोः–' (२९२८) इत्यचं बाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्था when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1 4. स्था would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sûtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sûtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sûtra removes that prohibition. Thus शंस्थः and शंस्थाः But for this sûtra, this form could not have been evolved ; for, with the upapada शम्, the verb स्था would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । 'अजातौ' किम् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । 'ताच्छील्ये' किम् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङि सर्तेरुपसंख्यानमिति पठितम् । हरदत्तमाधवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धश्चोपसर्गेऽपि णिनिः । 'स बभूवोपजीविनाम्' । 'अनुयायिवर्गः' । 'पतत्यधो धाम विसारि' । 'न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः' इत्यादौ । '* साधुकारिण्युपसंख्यानम् *' । '* ब्रह्मणि वदः *' । अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When 'habit' is to be expressed, the affix णिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण+भुज्+णिनि=उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी 'who eats his meal hot.' So also शीतभोजी, &c.

Why do we say 'when it does not mean a genus'? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता 'the inviter of Brâhmanas.' We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी '

Why do we say 'when habit is to be expressed ? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् 'he sometimes eats hot.' The author of the Kâsikâ vṛitti says that though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vârtikâ :—

Vart.—The verb आसृ in composition with the preposition उत् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदासारिन्, fem. उदासारिणी, 1st. plural उदासारिण्यः. So also प्रत्यासारिणी, pl. प्रत्यासारिण्यः । Haradatta and Mâdhava have followed Kâsika in this respect.

This is however, against the Bhâshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upsaragas. As अनुयायिन्. अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse सबभूवोपजीविनाम् ; अनुयायिवर्गः । यतास्यधो भाव विहारि । मवष्वनीयाः गम्भेवोऽनुजीविभिः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As साधुकारी 'excellent worker' ; साधुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vârtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'

२९८९ । कर्त्तर्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

णिनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमानम् । उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी । अताच्छील्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । 'कर्तरि' किम् । अपूपानिव भक्षयति माषान् । 'उपमाने' किम् । उष्ट्रः क्रोशति ।

2989. The affix णिनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उष्ट्र इव क्रोशति=उष्ट्रक्रोशिन् 'who makes a noise like a camel'; ध्वाङ्क्षराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sûtra applies where 'habit' is not indicated ; or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent'? Witness as अपूपानिव भक्षयति माषान् 'he eats *mâsha* like *apûpa*'. Here अपूप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison'? Otherwise there will be no composition. As उष्ट्रः क्रोशति 'the camel makes noise'.

२९९० । व्रते । ३ । २ । ८० ।

णिनिः स्यात् । स्थण्डिलशायी ।

2999. The affix णिनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्थण्डिलशायिन् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अश्राद्धभोजिन् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्थण्डिले शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sûtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलमाभीक्ष्ण्ये । ३ । २ । ८१ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः । क्षीरपायिण उशीनराः ।

2991. The affix णिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीक्ष्ण्य means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिणो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय+पा+णिनि=कषाय+पा+युक+णिनि (VII. 3. 33.) So also क्षीरपायिण उशीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. सौवीर-पायिणो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sûtra, this affix is not applied in other places, as in the following:—कुल्माषखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix णिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sûtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; शोभनंमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjagation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिन्. But not so in the next aphorism, where before the affix खश् there would be difference of form owing to the vikaraṇa, *i. e.*, in the 4th conjugation श्यन् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् स्यात् । चाण्णिनिः । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितंमन्यः । पण्डितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिंमन्या । 'अनव्ययस्य' किम् । दिवामन्या ।

2993. And the affix खश् comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix णिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयंमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; पण्डितंमन्यः or पण्डितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश् by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिंमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽम्स्यात्स च स्वादम्वत्खिदन्ते परे । 'औतोऽम्शसोः' (२८५) । गांमन्यः । 'वाम्शसोः' (३०२) । स्त्रियंमन्यः । स्त्रींमन्यः । नृ । नरंमन्यः । भुवंमन्यः । श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीशब्दस्य ह्रस्वो नुमभावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित् affix, receives the augment अम्, which is added in the same way as the affix अम् of the Accusative singular.

The word अम् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्, अम्प्रत्ययवच्च ॥ This गांमन्यः, स्त्रींमन्यः or स्त्रियंमन्यः, श्रियंमन्यः, भुवंमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ् As आ–गांमन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्ण as स्त्रींमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as,—नरंमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयङ् and उवङ्, as श्रियंमन्यः, भ्रुवंमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्)? Observe स्वन्मन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable'? Observe लेखाभ्रुंमन्यः ॥

The affix अम् is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this अम् also be elided when श्री is treated as Neuter ? As श्रियमात्मानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = श्रियंमन्यम् or श्रिमन्यम् ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of श्रि, and the absence of अम् and मुम् augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । 'वर्तमाने लट्' (२१५१) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an adhikâra or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151 ; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose anuvṛitti is also understood throughout the subsequent sûtras ; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism : 'after the verb यज्, when the word in composition is in the instrumental case, the affix णिनि is employed. Here to complete the sense we must read into the sûtra, the words 'with the sense of past time'. As अग्निष्टोमेनेष्टवान् = अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with an Agnishṭoma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As अग्निष्टोमेन यजति 'he sacrifices with Agnishṭoma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात्कर्तरि । सोमेनेष्टवान्सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ।

2996. The affix णिनि comes after the verb यज् 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The anuvṛitti of णिनि and not of खश् is to be read into this sûtra. As अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishṭoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also सोमयाजिन् ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यघाती । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हन्+णिनि=घन्+णिनि (VII 3. 54.)=घत्+णिनि (VII. 3. 32)=घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्मणि of this aphorism extends up to sûtra III 2. 96, S. 3006.

२९९८ । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् । ३ । २ । ८७ ।

एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेर्भूते क्विप्स्यात् । ब्रह्महा । भ्रूणहा । वृत्रहा । 'क्विप्च' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विबेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेति द्विविधो नियम इति भाष्यम् ।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brâhmana,' भ्रूण 'at fœtus' and वृत्र 'Vṛitra'.

As ब्रह्महन् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brâhmaṇa'; भ्रूणहा 'who has killed a fœtus'; वृत्रहा 'who has killed Vritra,' *i.e.*, Indra'.

Since by sûtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हन् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, *i.e.*, the verb हन् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kâsikâ:—

(1) When हन् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुरुषं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हन्, then this affix is not employed; so that the verb must be हन्, ; thus ब्रह्माधीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हन् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्राह्मणं हन्ति or हनिष्यति 'he kills or will kill the Brâhmana'. According to the Bhâshya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, *i.e.* the upapadas must be Brahmâna, &c., and the affix must be kvip.

२९९९ । सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः । ३ । २ । ८९ ।

सुकर्मादिषु च कृञः क्विप्स्यात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विबेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यत्राण्न । कृञ एवेति नियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्र न क्विप् । भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति वेति विवक्षायां न क्विप् । स्वादिष्वेवेतिनियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदे क्विप् । शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ।

2999. The affix क्विप् comes after the verb कृ 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition:—सु 'well', कर्म 'action', पाप 'sin', मंत्र 'hymn' and पुण्य 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except सु which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As सुकृत् (VI. 1. 71) 'who has done well'; कर्मकृत् 'who has done all works'; पापकृत् 'who has committed sins'; मंत्रकृत् 'who has made a mantra'; पुण्यकृत् 'who has done virtuous actions'.

This sûtra also ordains a restrictive rule or niyama. Three-fold restriction is intended here according to the Kâśikâ: namely, restrictions with regard to past time, root kri and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be kvip, we have no अण् in कर्म कृतवान् ॥ 2. The root must be कृ, we have मन्त्राध्यायः = मन्त्रमधीतवान् । Here there is no kvip. 3. The time must be *past*. Therefore no kvip in the Present or Future; as मन्त्रं करोति or करिष्यति । There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these सु. कर्म, &c., are upapadas. As, शास्त्रकृत् 'who has made Scriptures'; भाष्यकृत् 'who has made a commentary'. The तु is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुञः । ३ । २ । ९० ।

सोमसुत् । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix क्विप् comes after the verb सु 'to press out juice', with the sense of past time, when the word सोम, in the accusative case, is in composition.

As, सोमसुत् 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual सोमसुतौ; 1st. plural सोमसुतः ।

This sûtra is also for the sake of making a niyama of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, *i.e.*, as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kâśikâ. So also in the next sûtra.

३००१ । अग्नौ चेः । ३ । २ । ९१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when the word अग्नि, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः ।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२ । कर्मण्यग्न्याख्यायाम् । ३ । २ । ९२ ।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । श्येन इव चितः श्येनचित् ।

3002. In expressing an object the affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sûtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As श्येनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called श्येनचित्, and so on.

३००३ । कर्मणीनिविक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रीणातेरिनिः स्यात् । '* कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् *' सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विक्री 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vârkita.—The repetition of the word कर्मणि in the sûtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४ । दृशेः क्वनिप् । ३ । २ । ९४ ।

कर्मणि भूत इत्येव । पारं दृष्टवान् पारदृश्वा ।

3004 The affix क्वनिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदृश्वन् 1st sing. मेरुदृश्वा ‘ who has seen the Meru’. पारदृश्वा ‘ who has seen the end or the other side ’

Though the affix क्वनिप् was valid by sûtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृञः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानं योधितवान्राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध ‘to fight’ and कृ ‘ to make’ with a past signification, when the word राजन् ‘king’ is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object ? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the णिच् affix latent. As राजयुध्वन्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) ‘ who has caused the king to fight’ ; राजकृत्वन्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) ‘ who has made a king’.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

कर्मणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् ard कृ, with a past signification, when the word सह ‘with,’ is in composition.

The anuvritti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वन् ‘ who has made to fight with ’, सहकृत्वन् ‘ who has done any thing along with another ’.

३००७ । सप्तम्यां जनेर्डः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । मन्दुरायां जातोमन्दुरजः । ‘ङ्यापोः–’ (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् ‘to be produced’, with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + अ (VI. 4. 143) = ज ‘ born of the first conception ’; मन्दुरजः ‘ born in the stable ’. Here मन्दुरा is shortened to मन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपदे जनेर्डः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adrishṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्वाज्जातः 'born of horse'.

३००९। उपसर्गे च संज्ञायाम्। ३। २। ९९।

'प्रजा स्यात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्यात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१०। अनौ कर्मणि। ३। २। १००।

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात्। पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, *i. e.*, a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजः 'a boy born after the female child, *i.e.*, a boy having an elder sister'.

३०११। अन्येष्वपि दृश्यते। ३। २। १०१।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्डः स्यात्। अजः। द्विजः। ब्रह्मजः। अपिशब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः। तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित्। परितः खाता परिखा।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sûtras.

Thus the locative case has been dealt with in sûtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sûtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो धर्मः; क्षत्रियजं युद्धम्।

It is declared in sûtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अभिजाः or परिजाः 'born or produced all round, *i. e.*, hair'.

It is declared in sûtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुजन् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, i. e., younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता = परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); आखा 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishṭhâ.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव–' (२८३३) इति भावकर्मणोः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं मया । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' i. e., it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं मया 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishṇu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishṇu made the universe'. As कृ + क्त = कृतम् 'made; कृ + क्तवतु = कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक्तम् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थो भावकर्मणी ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of क्षि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in ण्यत् ।

Note.—The force of ण्यत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of ण्यत्, the vowel of क्षि is lengthened. Thus आक्षीणः, प्रक्षीणः, परिक्षीणः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive क्षि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रक्षीणमिदं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do we say 'not having the force of ण्यत्?' Observe अक्षितमसिमामेक्षेष्ठाः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्मणोस्तु क्षितः कामो मया । 'श्र्युकः किति' (२३८१) । श्रितः–श्रितवान् । भूतः–भूतवान् । क्षुतः । '* ऊर्णोर्णुवद्भावो वाच्यः *' । तेन एकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । नुतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhâ is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जाल्मः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,? Observe अक्षितमसि मामेक्षेष्ठाः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhâ being added in the sense of ण्यत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्योः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sâyana on अक्षितोतिः सनेदिमं वाजमिन्द्रः सहस्रिणं ॥ (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । श्र्युकः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Kârikâ:—वाच्य ऊर्णोर्नुवद्भावो यङ्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आमश्च प्रतिषेधार्थमेकाचश्चेडुपग्रहात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root श्रि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhâtupâṭha.

As श्रित्वा, श्रितः, श्रितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as युत्वा, युतः, युतवान्; लूत्वा, लूनः, लूनवान्; वृत्वा, वृतः, वृतवान्; तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान्; ॥ भूतः । भूतवान् । क्षुतः ॥

Why 'श्रि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe श्रयितृ, श्रयितुम्, श्रयितव्यम्॥ Some read two क's in the sûtra and would apply it to the indicatory ग् also, as भूष्णु (III 2. 139).

Kârika:—ऊर्णु is treated as if it was नु, when the affix यङ् is to be applied, आम् is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ûrṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णुतः । So also नुतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शॄ । 'ॠत इद्धातोः' (२३९०) । रपरः । णत्वम् । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्यापत्यं कार्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।

3016. After र and द, for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After रः—अस्तीर्णम् विस्तीर्णम्, विशीर्णम्, निगीर्णम्, अवगूर्णम् ॥ Thus from √शॄ we get शॄ+क्त=शिर+क्त (VII. 1. 100. S. 2390)=शिर्+त. (I. 1.51. S. 70) शिर्+न (VIII. 2. 42.=S. 3016)=शीर्ण ।

Note.—Why do we say "after र and द"? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common *sound* र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र् be taken a common sound-name including र् and ऋ, yet the ण change does not take place in कृत, &c., because between त and the र् sound, there intervenes vowel-sound ऋ, for ऋ is sounded not like pure र्, but र्+a vowel sound.

Note.—Why do we say "of the Participial suffix"? Observe कर्त्ता, हर्त्ता ॥

Note.—Why do we say "for the त"? Observe चरितम्, हरितम् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow *immediately* after र् the augment इट् intervenes.

Note.—Why do we say "of the preceding"? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्याम्, भिन्नवद्भिः ॥

In the word कार्त्तिः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र्, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiraṅga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र् so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ञ् of इञ् added to कृत; and it lies *outside* of the nishṭhâ त, and so is Bahiraṅga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान्, छिन्नः, छिन्नवान् from भिद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्त्यानः । ग्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in आ and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुत्सायाम् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥'स्त्यानः ॥ ग्लानः, ग्लानवान् from ग्लै ॥ These roots द्रा and ग्ला end in आ, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् । लूनः । ज्या । 'ग्रहिज्या' (२४१२) । जीनः । '*दुग्वोर्दीर्घश्च*' । 'दु गतौ' । दूनः । 'टदु उपताप' इत्ययं तु न गृह्यते सानुबन्धकत्वात् । 'दूदुतया दुतया' इति माघः । गूनः । '*पूञो विनाशे*' । पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतमन्यत् । '*सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य*' । सिनो ग्रासः । 'ग्रास इति किम् । सिता पाशेन सूकरी । 'कर्म कर्तृक-' इति किम् । सितो ग्रासो देवदत्तेन ।

3018. The त of Nishṭhâ is changed to न, after the root लू and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryâdi class, and commence from लूञ् छेदने (IX. 13) and end with वृ वरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ॠ or ॠ and after a root of Luâdi class, the त of the affix क्तिन् is changed to न, like as in Nishṭhâ. Thus कीर्णिः, गीर्णिः शीर्णिः, लूनिः, धूनिः ॥ These are from कॄ (IX. 26), गॄ (IX. 28), शॄ (IX. 18), लू and धूञ् ॥

Vârt.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhâ which is changed to न ॥ As आदूनः, विगूनः ॥ The root दु 'to heat' (Sva. 10) has an indicatory टु and is therefore not taken. Its Nishṭhâ त is not changed to न । As दुतः in हृद्दुतया दुतया (Mâgha).

Vârt.—The न change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पूना यवाः = विनष्टाः ॥ But पूतं धान्यं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vârt.—The same change takes place after the root षि बन्धने of Svâdi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो ग्रासः स्वयमेव, i. e, where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. यत्रायं सिनोतिक्रियायां ग्रासो, यदा दध्यादिव्यञ्जन योगेन तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽयं प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the ग्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here : सितो ग्रासो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजो भुग्नः । टुओश्वि । उच्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः-सूनवान् । दूनः-दूनवान् । ओदित्त्वस्य डीङः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उड्डीनः ।

3019. The त of Nishṭhâ is changed to न, after a root, which has an indicatory ओ in the Dhâtupâṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुग्नः । भुग्नवान् । √ṭu o śvi (Bhu 1059). उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hâk (Juha 8) :— प्रहीणः

So also ओलस्जी—लग्नः, लग्नवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौ—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots षूङ् प्राणिप्रसवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित See Divâdi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; मीङ्—मीनः, मीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes इट् does not do so in the Nishṭhâ as it is included in the ओदित् class. Thus उड्डीनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य मूर्तौ काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्यैङः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root श्या (श्यै) 'to go' when the nishṭhâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्त्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus श्यै+क्त=शि+क्त । Now applies the following sûtra by which the nishṭhâ त is changed to न ।

३०२१ । श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ ।

श्यैङो निष्ठातस्य नः स्यादस्पर्शेऽर्थे । 'हलः' (२५५९) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' किम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' किम् । संश्यानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishṭhâ त is changed to न after श्यै, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus शि+त=शि+न=शीनं (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'.

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संश्यानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short इ is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by घञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश उपतापे ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sûtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतेश्च । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य श्यः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of श्या preceded by the upasarga प्रति, when the nishṭhâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sûtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold".

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

श्यः संप्रसारणं वा स्यात् । अभिश्यानं अभिशीनम् घृतम् । अवश्यानोऽवशीनो वृश्चिकः ॥ व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनेह न । समवश्यानः ।

3023. There is optionally the vocalisation of श्या followed by the Nishṭhâ affixes, when the upasargas अभि and अव precede it.

Thus अभिशीनम् or अभिश्यानम् घृतं, अवशीनो or अवश्यानो वृश्चिकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (?) अवशीनं or अवश्यानं घृतं, मेदः ॥ अवशीतो or अवश्यानो वायुः, &c., अवशीतं or अवश्यानमुदकं ॥

The पूर्व in this sûtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अभिसंशीनं or अभिसंश्यानं, अवसंशीनं, अवसंश्यानं ॥ The word पूर्व shows that it is a vyavasthita vibhâshâ, hence there is no option allowed when अभि and अव are in the middle, as, समभिश्यानं, समवश्यानः ॥ Here we cannot have the alternative forms समभिशीनं, &c.

३०२४ । अञ्चोऽनपादाने । ८ । २ । ४८ ।

अञ्चो निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

3024. The Nishṭhâ त is changed to न, after अञ्च्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus समक्नौ शकुनेः पादौ = सङ्गतौ ; तस्मात् पशवो न्यक्नाः ॥ The इट् augment is not added in समक्नः by the following.

३०२५ । यस्य विभाषा । ८ । २ । १५ ।

यस्य क्वचिद्विभाषयेड् विहितस्ततो निष्ठाया इण्न स्यात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति क्त्वायां वेट्त्वादिह नेट् । समक्नः । 'अनपादाने' किम् । उदक्तमुदकं कूपात् । नत्वस्यासिद्धत्वात् 'वृश्च–' (२९४) इति षत्वे प्राप्ते । '* निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु सिद्धो वाच्यः *' । वृक्णः । वृक्णवान् ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment इ ॥

That is, a root which is *optionally* Seṭ before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhâ. Thus by VII. 2. 44, वल् consonant beginning affixes are optionally वेट् after the roots धू, &c. The Nishṭhâ after धू, &c., will be invariably aniṭ. Thus विधूतः, विधूतवान् ; गूढः, गूढवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicatory उ, *optionally* are followed by Seṭ क्त्वा ॥ The Nishṭhâ after उदित् roots will *invariably* be aniṭ as समक्नः (from √añchu 'to honor'.)

Note.—By the vârtika तनि पति दरिद्राणामुपसंख्यानम् the roots तन्, पत and दरिद्रा take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49) Though पत् is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, *yet* its Nishṭhâ is always सेट्, for Pâṇini himself has employed the word पतित in sûtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विभाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root कृत which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sûtra : and there would be no necessity of reading it with a long ई in the Dhâtupâṭha, as कृती छेदने (VI. 141) to make its nishthâ anit under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 ' when not in construction with an Ablative case ' ? Observe उद्धृतमुदकं कूपात्=उद्धृतं ' drawn out

The word व्यक्त is from the root अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु, and not from the root अञ्च्; and hence the Nishṭhâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S.12), and therefore the श् of √vraśch requires to be changed to ष before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishṭhâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) ehanging of श to ष्, (2) accent (3) affix, and (4) इट् augment. As (1) वृक्णः, वृक्णवान्॥ The root is ओव्रश्चु (Tudâdi 11) the indicatory ओ shows that the nishṭhâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishṭhâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to ष, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a झल् letter. The equation is as follows :—व्रश्च्+त= वृश्च्+त (VI 1. 16)=वृश्च्+न (VIII. 2. 45)=वृच्+न (VII 2. 29)=वृक्+न (VIII. 2. 30)=वृक्णः (VIII. 4. 1) The च् is changed to क् by VIII. 2. 30, by considering न as asiddha and therefore equal to त of a झल् letter. Thus it will be seen that this न is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ ।

पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्दः । ' प्राच्य–' इति किम् । परिष्कन्दः–परिस्कन्दः । ' परेश्च ' (२३९९) इति विकल्पः । ' स्तन्भेः ' (२२७२) इति षत्वे प्राप्ते ।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The ष required by the VIII. 3. 74. S. 2399 is prohibited. The other form is परिष्कन्दः॥ The word परिस्कन्द is formed by the affix अच् or it is a Nishṭhâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य॥

Prof. Bohtlingk translates it ''परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata ". He bases his construction on the sûtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means " the Eastern People and Bharata".

Why do we say ' Eastern ' ? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः । The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The स of √स्तन्भ required to be changed to ष by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sûtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र षत्वं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the स is not changed to ष, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । २ । ४९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाम् । द्यूनः । विजिगीषायां तु । द्यूतम् ।

3028. The Nishṭhâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आद्यूनः,=औदरिकः, परिद्यूनः=क्षीणः ॥ Why do we say "when it deos not mean to play"? Observe द्यूतं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigîshâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । २ । ५० ।

अवात इति च्छेदः । निष्पूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा । वाते तु निर्वातो वातः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishṭhâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निर् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः,=उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो भिक्षुः =उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वातो वातः, निर्वातं वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपो वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वात, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वात as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । २ । ५१ ।

निष्ठातस्य कः । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishṭhâ त after the root शुष् ॥

As शुष्कः, शुष्कवान् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । २ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. व is substituted for the Nishṭhâ त after the root पच्."

As पक्वः, पक्ववान् ॥

३०३२ । क्षायो मः । ८ । २ । ५३ ।

क्षामः ॥

3032. म is substituted for the Nishṭhâ त after the root क्षै ॥

Thus क्षामः, क्षामवान् ॥

३०३३ । स्त्यः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रात्स्त्यः संप्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ।

3033. The verb स्त्या (स्त्यै and ष्ट्यै) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhâ affix follows.

The phrases "when the nishṭhâ follows", and "there is vocalisation" are understood here. The anuvṛitti of स्फी does not run here. The roots स्त्यै and ष्ट्यै both assume the form स्त्या and are included here. Thus प्र+स्त्या+क्त=प्र+स्ति+त (VI 1. 108)=प्रस्तीतः (VI. 4. 2), and प्रस्तीतवान् ॥ The त of nishṭhâ affix would have been changed into न by VIII. 2. 43 in as much as the root स्त्या has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of य, the condition of यण्वत् for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to म by VIII 2. 54 below as प्रस्तीमः and प्रस्तीमवान् ॥

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य मो वा स्यात् । प्रस्तीमः–प्रस्तीतः । 'प्रात्' किम् । स्त्यानः ।

3034. म is optionally substituted for the Nishṭhâ त, after the root स्त्यै preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीमः or प्रस्तीतः, प्रस्तीमवान् or प्रस्तीतवान् ॥ In the second alternative when म deos not come, we first vocalise the root स्त्या into स्ती, and then add त ॥ Had Samprasâraṇa not taken place first, then the Nishṭhâ त would have been changed to न after स्त्या by VIII 2. 43. But when samprasâraṇa is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2. 43.

Why do we say "when preceded by प्र?" Observe संस्त्यानः (VIII. 2. 43). संस्त्यानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sûtra could well have run thus प्रस्त्यः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrîhi=प्रः पूर्वो यस्य धातूपसर्गसमुदायस्य स प्रपूर्वः (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्व). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः । ८ । २ । ५५ ।

ञिफला । फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते । क्तवत्वेकदेशस्यापीदं निपातनमिष्यते । फुल्लवान् । क्षीबादिषु तु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः । तस्यासिद्धत्वात्प्राप्तस्येटोऽभावश्च निपात्यते । क्षीबो मत्तः । कृशस्तनुः । उल्लाघो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ।

3035. The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीब 'drunk, mad' कृश 'lean' and उल्लाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root ञिफला विशरणे the त is changed to ल ॥ The change of अ to उ (VII. 4. 88) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before क्तवतु also, as फुल्लवान् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीब्, कृश् and उत्—लाघ्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीबः, कृशः and उल्लाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः सुमनसः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः ॥ In the case of लाघ्, prepositions other than उत् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेतो निष्ठाया इण्न स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root ञिफला has an indicatory आ, and so its nishṭhâ will not take इट् । Thus फल्+क्त । Now applies the following by which the अ of फ is changed to उ ॥

Note.—As ञिमिदा—मिन्नः, मिन्नवान्; ञिक्ष्विदा—क्ष्विण्णः, क्ष्विण्णवान्, ञिष्विदा—स्विन्नः, स्विन्नवान् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आश्वस्तः, वान्तः ॥

Note.—This and the sûtra following it in the Ashtâdhyâyî could have been made into one, as आदितश्च विभाषा भावादिकर्मणोः ॥ The separate making of two sûtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', *i. e*, the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix वसु after the roots गम्, हन्, विद् and विश् ॥ The root विद् there is the Tudâdi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवान् ॥

३०३७ । तिं च । ७ । ४ । ८९ ।

चरफलोरत उत्स्यात्तादौ किति । प्रफुल्तः । प्रक्षीबितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाघितः । कथं तर्हि 'लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लम्' इति । 'फुल्ल विकसने' पचाद्यच् । सूत्रं तु फुल्तादिनिवृत्त्यर्थम् । ' *उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानम् * '

3037. उ is substitutied for the vowel of चर् and फल् before an affix beginning with त having an indicatory क ॥

Thus चूर्तिः (= चरणं or भक्षणः) प्रफुल्ताः and प्रफुल्ति ॥ The anuvṛitti of यङ्लुकोरभ्यासस्य deos not apply here, though present. See VIII. 2. 55.

Thus फल्+त=फुल्+त=प्रफुल्तः । so also प्रक्षीबितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाघितः । How do you explain the form प्रफुल्लम् in लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लम् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of ञिफला, but a derivatve of √फुल्ल 'to bloom' with the affix अच् of the Pachâdi. The present sûtra prevents the forms फुल्त, &c.

Vart.—The forms उत्फुल्लः and संफुल्लः should be enumerated. Here त is changed to ल, though the root has taken a Preposition.

In the word परिकृशः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb कृश्; परिगतः कृशः = परिकृशः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form कृशः ॥

३०३८ । नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नो वा । नुन्नः-नुत्तः । 'विद' विचारणे रौधादिक एव गृह्यते । उन्दिना परेण साहचर्यात् । विन्नः-वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः । विद्यतेर्विन्नः । उन्दी ।

3038. The Nishṭhâ त may optionally be changed to न, after नुद, विद, उन्द, त्रा, घ्रा, ह्री ॥

Thus नुन्नः or नुत्तः, विन्नः or वित्तः, (समुन्नः, or समुत्तः, त्राणः or त्रातः, घ्राणः or घ्रातः, ह्रीणः or ह्रीतः) ॥

With regard to ह्री, the न change was not ordained by any rule, and so it is an aprâpta-vibhâshâ. With regards to others, the न change would have *always* taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhâdi is to be taken here, and not other विद roots, because it is read along with √undî which belongs to that class.

Thus Nishṭhà of विद्—वेत्ति of Adâdi class is विदितः; (2) of विद्—विद्यते, of Divâdi class is विन्नः only; (3) of विद् of Tudâdi is विन्नः; (4) of विद् of Rudhâdi are both वित्तः and विन्नः ॥ The Tudâdi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII. 2. 58.

The root उन्द is read in the Dhâtupâṭha with an indicatory long ई, the force of which is explained in the following sûtra :—

३०३९ । श्वीदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इण्न । उन्नः–उत्तः । त्राणः–त्रातः । घ्राणः–घ्रातः । ह्रीणः–ह्रीतः ।

3039. The Participial affixes क्त and क्तवतु (kta and ktavatu), do not get the इट् augment after श्वि, and after the root which has an indicatory ई ॥

Thus उन्दु+क्त=उन्नः or उत्तः । The Past Participle of √त्रा (S. 3038) is त्रातः or त्राणः । Of √घ्रा (S. 3038) is घ्राणः or घ्रातः । Of √ह्री, ह्रीणः or ह्रीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम् । ८ । २ । ५७ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । पूर्तः । 'राल्लोपः' । मूर्तः । मत्तः ।

3040. The Nishṭhâ त is not changed to न after ध्या, ख्या, पॄ, मूर्च्छि and मद ॥

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, पूर्तः, पूर्तवान्, मूर्तः, मूर्तवान्, मत्तः, मत्तवान् ॥

This debars the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root मूर्च्छि is exhibited in the sûtra in its lengthened from ; the root मुर्च्छ is lengthened by VIII 2. 78 and the च्छ is elided before त by VI. 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठान्तस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुरुषः । 'अनयोः' किम् । विन्नः । 'विभाषा गमहन–' (३०९९) इति क्वसौ वेट्त्वादिह नेट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विद्लृ लाभे of the Tudâdi class, the त is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तमस्य बहु=धनमस्य बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence.*

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं मनुष्यः 'this man is renowned or famous". Here वित्तः=प्रतीतः ॥ प्रतीयते=प्रत्ययः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and 'famous'? Observe विन्नः ॥ The root is aniṭ in the Nishṭhâ because it is optionally वेट् before क्वसु affix by VII. 2. 68, S. 3099. See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्नमन्यत् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of 'a fragment, a portion'.

Thus भित्तं तिष्ठति, भित्तं प्रपतति ॥ This is synonymous with शकल ॥ The root-meaning of भिद् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is भिन्नं under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणमाधमर्ण्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋधातोः क्ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्यव्यवहारे । ऋतमन्यत् ॥

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त is changed to न ॥ The word अधमर्ण is compounded from अधम ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, *i.e*, a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishṭhâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishṭhâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इण्निष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुषो निष्ठाया इट् स्यात् । 'यस्य विभाषा' (३०२५) इति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुषितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes क्त and क्तवतु, after कुष् preceded by निर् ॥

As निष्कुषितवान्, निष्कुषितः ॥ The special mention of इट् in the sûtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashṭâdhyâyî sûtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

3046. The affix ktvâ, kta and ktavatu always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुध् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान् क्षुधित्वा, क्षुधितः, क्षुधितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of सेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra does not affect it.

३०४७ । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्चितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes ktvâ, kta and ktavatu take the augment इट् after the root अञ्चू, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जानु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इट् to come before ktvâ, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishṭhâ. This sûtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदक्तमुदकं कूपात्, 'the water is raised from the. well,' where √anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहने । ७ । २ । ५४ ।

लुभः क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यान्न तु गार्ध्ये । लुभितः । गार्ध्ये तु लुब्धः ।

3048. The affixes ktvâ, and kta, ktavatu take इट् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, विलुभिताः केशाः, विलुभितः सीमन्तः, विलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इट् to come before ktvâ, and then by VII. 2. 15 the Nishṭhâ would never have been सेट् ॥ Hence this sûtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः वृषलः = शीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः । ७ । २ । ५० ।

इड्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिशू विबाधने' । अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः–क्लिष्टः ।

3049. The affixes ktvâ, kta, and ktavatu, may optionally take इट् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवान् or क्लिशितवान् ॥ क्लिश् (Divâdi 52) उपतापे, being anudâtta would *always* have taken इट् before ktvâ and Nishṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to ktvâ. क्लिशू विबाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इट् before ktvâ by VII. 2. 44, but then the Nishṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूङश्च । ७ । २ । ५१ ।

पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात् ।

3050. The affixes ktvâ, kta and ktavatu optionally get इट् after पू ॥

As पूत्वा or पवित्वा, सोमोऽतिपूतः, सोमोऽतिपवितः पूतवान् or पवितवान् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as कित्, by the following sûtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात्। पवितः–पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नोपधात्–' (३३२४) इत्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते ।

3051. The seṭ Nishṭhâ and the seṭ *ktvâ* are not *kit* after the verb pû^{n} 'to purify.'

Thus पू+इट्+क्त=पो+इत=पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhâ affixes and *ktvâ* take the intermediate इ. So that *ktvâ* being *séṭ* (by virtue of S. 3050) would have been non-kit by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sûtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The réason of this repetition is that by mentioning *ktvâ* in this sûtra, it has governing force over the succeeding Ashṭâdhyâyî sûtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix ktvâ alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः । १ । २ । १९ ।

एभ्यः सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । शयितः–शयितवान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शेश्यितः–शेश्यितवान् । '* आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या *' ।

3052. The seṭ Nishṭha affixes are not *kit* after the five verbs śi 'to lie down,' *svid* 'to sweat,' *mid* 'to melt,' *kshvid* 'to be unctuous,' and *dhrish* 'to offend.'

Thus शयितः । शयितवान् ।

The root शीङ् is read in the sûtra with its indicatory letter ङ्, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhâ of yan luk. Thus शेश्यितः । शेश्यितवान् ।

The other four roots स्विद् (ञिष्विदा), मिद् (ञिमिदा), क्ष्विद् (ञिक्ष्विदा) and धृष् (ञिधृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable ञि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *aniṭ*, and consequently beyond the scope of the *operation* of the present sûtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Nishṭhâ क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vârtika.

Vârtika: when the beginning of an action is intended to be expressed the Nishṭhâ affixes are employed.

When *kta* denotes an âdikarma, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sûtra. Therefore, when the Nishṭhâ affixes denote 'a state or condition, bhâva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *seṭ*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sûtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ७१ ।

आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् । चाद्भावकर्मणोः ।

3053. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word **आदिकर्मणि** means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of **च** in the sûtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the **क्त** may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhâva and âdikarma are denoted by the Nishṭhâ, it optionally takes **इट्** by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । १७ ।

भावे आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया इड्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'ञिष्विदा' इति भ्वादिरत्र गृह्यते जीद्भिः साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'ञिमिदा' 'ञिक्ष्विदा' दिवादौ भ्वादौ च । प्रमेदितः—प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः—प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधर्षितः—प्रधर्षितवान् । धर्षितं तेन । 'सेट्' किम् । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicatory **आ**, may optionally take the augment **इट्**, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots ñi shvidâ, ñi midâ, ñi kshvidâ and ñi dhṛishâ become **सेट्** when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishṭhâ is not **किद्** by S. 3052, Thus **प्रस्वेदितश्चैत्रः** (âdikarma). **प्रस्वेदितं तेन** (bhâva). The (ñi) shvid (â) of this sûtra (S. 3052) is the Bhuâdi root, as it is read in the company of √mid √kshvîd. &c., which have **ञि** indicatory. It must, therefore, be that √svid which has an indicatory **ञि**, and that is Bhvâdi (No 780). Of the Divádi root **स्विद्** (No. 79) there is no guṇa, as **स्विदितः ।**

The two roots ñi midâ and ñi kshvidâ belong both to the Divâdi (Nos. (133, 134) and the Bhvâdi (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus **प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः । प्रक्ष्वेदितवान् ।**

The fifth root dhṛish (V. 22) offers no peculiarity. Thus **प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् ।** So also **धर्षितं तेन ।**

Why do we say in S. 3052 "the **सेट्** nishṭhâ"? Observe **प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन ।** No guṇa.

३०५५ । मृषस्तितिक्षायाम् । १ । २ । २० ।

सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । मर्षितः–मर्षितवान् । 'क्षमायाम्' किम् । अपमृषितं वाक्यम् । अविस्पष्टमित्यर्थः ।

3055. The seṭ Nishṭha is not *kit* after the verb mṛish when meaning 'to forbear.'

Thus मर्षितः 'forborne' मर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the seṭ nishṭhâ will be कित्. As अपमृषितं वाक्यमाह 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेण्निष्ठा वा किन्न स्यात् । द्युतितम्–द्योतितम् । मुदितम्–मोदितं साधुना । प्रद्युतितः–प्रद्योतितः । प्रमुदितः–प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् । विदितम् । 'भावा–' इत्यादि किम् । रुचितं कार्षापणम् । 'सेट्' किम् । कुष्टम् । 'शब्विकरणेभ्य एवेष्यते' । नेह । गुध्यतेर्गुधितम् ।

3056. The seṭ Nishṭhâ is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the *séṭ Nishṭhâ* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (bhâva) or denote the beginning of action (âdi-kárman). Thus द्युत् 'to shine' द्युतितमनेन or द्योतितमनेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्योतितः or प्रद्युतितः 'he first illumined.' So also मुदितं or मोदित साधुना । प्रमुदितः or प्रमोदितः साधुः । The word penultimate or *upadhâ* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितमनेन 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting âdikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhâ does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As रुचितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called kârshâpaṇa).' Here the word रुचित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the Nishṭhâ which takes the intermediate इ and not to others; as, प्रभुक्त ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also कुष्टम् ।

Isṭhti:—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikaraṇa शप् *i. e.*, the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus गुध् 'to wrap up' belongs to the Divâdi class, and therefore, its participle has one form only, as, गुधितं.

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

णेर्लोपः स्यात् । भावितः-भावितवान् । 'श्वीदितः-' (३०३९) इति नेट् । संप्रसारणम् । शूनः । दीप्तः । गुहू । गूढः । वनु । वतः । तनु । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिडभावे प्राप्ते 'द्वितीया श्रित-' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेऽसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वादिषड्ढे कृतत्यादीनामीदित्त्वेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन 'भावितमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्यविभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix णि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवान् । So also, कारितम्, हारितम्, गणितम्, लक्षितम् ॥

By sûtra VII, 2 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishṭhâ. The root is टु ओ श्वि in the Dhâtupâṭha. Thus श्वि+क्त=शु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409)=शू+त (VI. 4. 2. S. 2559)=शूनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीप्तः, √guhû, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vârtika तनिपतिदरिद्रादिभ्यः सनो वा इड् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhâ would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pâṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is *anitya* (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhâtupâṭha (Tudâdi 141 & 35; Divâdî 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form भावित, &c., are valid: as in भावितमिभराज धिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sûtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

क्षुब्धादीन्यष्टावनिट्कानि निपात्यन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थः । मन्थनदण्डश्च । क्षुब्धो मन्थश्चेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । निष्ठानत्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिब्धः स्वरः । 'म्लेच्छ' 'रेभृ' अनयोरुपधाया इत्वमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । माधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टमिति वेदभाष्ये आह । बाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । क्षुब्धो राजेति त्वागमशासनस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् । म्लेच्छितम् । विरेभितम् । फणितम् । बाहितम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. क्षुब्धः "porridge" or 'a churning stick', 2. स्वान्तः 'the mind', 3. ध्वान्तः darkness', 4. लग्नः 'attached', 5. म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible', 6. विरिब्धः 'a note or tone', 7. फाण्टः 'a decoction made without an effort or by an easy process', and 8. बाढः 'excessive'.

The word 'mantha' means 'fried barley mixed with any liquid substance'. It also means 'the churning stick.' 2. Svânta means 'mind, or manas'; 3. Dhvânta means 'darkness' 4. Lagna means 'attachment.' The त of the nishṭhâ is changed to न as an irregularity. 5. Mlishṭham means 'indistinct,' or inarticulate speech. 6. Viribdha means 'tone or sound.' These last two words are derived from √mlechchha and √rebhṛi: the penultimates have been changed to इ anomalously. 7. Phâṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mâdhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmaṇa: (तद वै नवनीतं भवति घृतं देवानां फाण्टं मनुष्यानाम् ।) says 'phâṇṭam is the first particles of butter produced by churning.' 8. Bâḍha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. क्षुभितं 'disturbed or agitated'. The phrase क्षुब्धो राजा is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of âgama rules (as the इट् âgama) 2. स्वनितः as स्वनितो हृदङ्गः, स्वनितं मनसा ॥ 3. ध्वनितो हृदङ्गः or ध्वनितं मनसा ॥ 4. लगितं, 5. म्लेच्छितं (=अपभाषितं) 6. विरेभितं from रेभृ 'to sound', or विरिभितं from रिभि ॥ 7. फाणितं ॥ 8. बाहितं from √बाहृ 'to strike.'

३०५९ । धृषिशसी वैयात्ये । ७ । २ । ११ ।

एतौ निष्ठायामविनये एवानिटौ स्तः । धृष्टः । विशस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । धृषेरादित्वे फलं चिन्त्यमिति हरदत्तः । माधवस्तु भावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह । धृष्टम्–धर्षितम् । प्रधृष्टः–प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and शस्, 'bold, impudent and arrogant'.

As धृष्टः विशस्तः ॥ The root धृष् is exhibited in the Dhâtupâṭha as ञिधृषा 'to be impudent' (V. 22), and as it has an indicatory आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 शस् is शसु in the Dhâtupâṭha (I. 763), and as it has an indicatory उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishṭhâ is also Aniṭ. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning 'impudent', and सेट् in other senses: as धर्षितः, विशसितः

" धृष् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule"—thus says the author of the Kâśikâ. Haradatta says " the use of indicatory आ in धृषा is of doubtful propriety." But Mâdhava says " that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent." Thus धृष्टं or धर्षितम् bhâva and and प्रधृष्टः and प्रधर्षितः (âdikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mâdhava, and says that धृष् forms participles in those senses, when option is allowed as, धृष्टं or धर्षितं, प्रधृष्टः or प्रधर्षितः not meaning 'impudent'.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । 'दृह दृहि वृद्धौ' । क्तस्येडभावः । तस्य ढत्वम् । हस्य लोपः । इदितो नलोपश्च । दृहितः–दृंहितोऽन्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means 'stout' and 'strong.'

It is derived from दृंह् with क्त affix. In other senses, the forms are दृंहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृंह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sûtra is equal to बलवत् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of न्, if the root दृंह be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus: दृह्+त=दृढ्+त (VIII. 2. 31)=दृढ्+ध=दृढ्+ढ=दृ+ढ (VIII. 3. 13)=दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रढिमा, द्रढीयान्, द्रढयति could not be obtained. For ऋ is changed to र by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ढ-lopa being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिदृढय्याऽगतः could not be obtained: for the णि would not be changed to अय् before ल्यप् when the ऋ is not light or laghu (VI. 4. 56). So also, परिदृढस्यापत्यं=पारिदृढी (the daughter of Paridṛdha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ष्यङ् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

'वृह वृहि वृद्धौ' । निपातनं प्राग्वत् । परिवृहितः–परिवृंहितोऽन्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like दृढ, from वृह् or वृंह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृहितम् and परिवृंहितम् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयति, परिवृढ्यगतः ; पारिवृढीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । ७ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इण्न स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहमित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashṭa means 'sorrow' and 'its cause', See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' *i.e*, cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' *i.e.*, difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि सामानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice *i.e.*, it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sâmans are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । घुषिरविशब्दने । ७ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' किम् । घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

3063. The Participal affix does not take the augment इट्, after the root घुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As घुष्टा रज्जुः, घुष्टौ पादौ । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe घुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' *i.e.*, he expresses his intention by words विशब्दन=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. घुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and घुषिर् विशब्दने is Churâdl (X. 187), both of these are referred to in the sûtra. The prohibition of विशब्दन in the sûtra, indicates by jñâpaka that the णिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दन is anitya. So the following construction becomes valid:—as महीपालवचः श्रुत्वा जुघुषुः पुष्यमाणवाः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus घुष्+णिच्+क्त=घोषितः (S, 3057).

३०६४ । अर्देः संनिविभ्यः । ७ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इण्न स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । अर्दितोऽन्यः ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्णः 'plagued.' न्यर्णः, व्यर्णः ॥ Why 'of अर्द'? Observe समेधितः ॥ Why 'सम्, नि' or वि'? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभेश्चाविदूर्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्णम् । नातिदूरमासन्नं वा । अभ्यर्दितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इट्, after अर्द preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्णा सेना, अभ्यर्णा शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्दितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विदूरं means 'remote,' that which is not remote is अविदूरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविदूर्यम् 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । णेरध्ययने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

ण्यन्ताद्वृत्तेः क्तस्येडभावो णिलुक्चाधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमिति यावत् । अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश् छात्रेण 'the prosody was finished by the pupil.' वृत्तो गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रमसंहिता रूपोऽध्ययनविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have वर्त्तितम् as vartitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transtive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transtive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निर्वृत्तम् in sûtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निर्वृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sûtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

श्राश्रपयत्योः क्ते शृभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीरहविर्भ्यामन्यत्तु श्राणं-श्रपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of श्रा before the nishṭhâ affix क्त ॥

The word विभाषा is understood here. The roots श्रै 'to cook' of the Bhvadi class, and श्रा 'to cook' of the Adâdi class, and श्रा 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces श्रा, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that श्रा is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus श्राणा यवागूः, श्रपिता यवागूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, श्रपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्ञदत्तेन "Devadatta through Yajnadatta has caused the milk to be cooked". The श्रा is intransitive. When the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form शृतं is to be used. As शृतं क्षीरं स्वयमेव, शृतं क्षीरं देवदत्तेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ ।

एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पक्षे । दमितः । शमितः । पूरितः । दासितः । स्पाशितः । छादितः । ज्ञपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, ज्ञप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दम् &c. The other forms are दमितः, शमितः, पूरितः, दासितः, स्पाशितः, छादितः and ज्ञपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the luk-elision of णि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 ज्ञप् optionally is सेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अनिट् hence, this sûtra makes an option.

३०६९ । रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् । ७ । २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठाया इड्वा । रुषितः–रुष्टः । आन्तः–अमितः । तूर्णः–त्वरितः । अस्यादित्वस्य फलं चिन्त्यम् । संघुष्टः–संघुषितः । आस्वान्तः–आस्वनितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् augment, after रुष्, अम, त्वर, संघुष्, and आस्वन् ॥

As. रुष्टः or रुषितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुष् are *optionally* वेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishṭhâ after this verb would have been *always* aniṭ; hence this optional rule. अभ्यान्तः or अभ्यमितः ; तूर्णः or त्वरितः ॥ The त्वर् is exhibited in the Dhâtupâṭha as ञित्वरा (I. 812) *i.e.*, with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16. would have been anit always, this rule makes it optionally aniṭ. So also, संघुष्टौ पादौ, or संघुषितौ पादौ, संघुष्टं, or संघुषितं वाक्यमाह, संघुष्टौ or संघुषितौ दन्तौ ॥ घुष preceeded by सम् will be optionally aniṭ, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sûtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वनितो देवदत्तः, आस्वान्तम् or आस्वनितं मनः ॥ स्वन् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* aniṭ, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेर्लोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्याल्लोमसु विषये । हृष्टं–हृषितं लोम । '* विस्मितप्रतिघातयोश्च *' हृष्टो–हृषितो चैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्यर्थः । अन्यत्र तु । 'हृषु अलीके' उदित्वान्निष्ठायां नेट् । 'हृष तुष्टौ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमन् or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि ; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः ; हृष्टं or हृषितं लोमभिः or केशैः । The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम् ॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horipillation. Why do we say "in connection with लोम ?" Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः 'the deceived Deva Datta' and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः 'the delighted Devadatta.

Vart :—The option is allowed also in the senses of 'astonished' and 'beaten back', as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः 'the astonished D'. हृष्टाः हृषिता दन्ताः 'the bent or destroyed teeth'.

हृषु अलीके 'to lie' (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishthâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृष् तुष्टौ "to be delighted' (IV. 119) is also included here, this verb is सेट् ॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१ । अपचितश्च । ७ । २ । ३७ ।

चायतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः–अपचायितः ।

3071. And अपचित has also a second form with the augment य ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाय् (I. 929) 'to honor, to fear, to see' and चाय् changed irregularly to चि before क्त ॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो ऽनेनगुरुः 'the teacher is feared by him'. This example is given when the sense is that of 'fear'; when the word means 'honor', then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२ । प्यायः पी । ६ । १ । २८ ।

पी वा स्यान्निष्ठायाम् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे नित्यम् । पीनं मुखम् । अन्यत्र प्यानः–पीनः स्वेदः । सोपसर्गस्य न । प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनमूधः ।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याय् 'to increase' before the Nishṭhâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवत् are changed into न and नवत (VIII. 2. 45). Thus पीनं मुखम्, पीनौ बाहू, पीनमुरः ॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं मुखम् । But when it is not a svânga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः ।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानश्चन्द्रमाः ॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words अन्धुः and ऊधस् are in composition: as आपीनोन्धु andhu means a "well". आपीनमूधः ॥

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रह्लन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of ह्लद् (ह्लादि) is shortened before the Participle affixes क्त and क्तवतु ॥

Thus प्रह्लन्नः, प्रह्लन्नवान्, but प्रह्लादयति before non-nishṭhâ. The rule applies also when क्तिन् follows as प्रह्लत्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्लादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । ७ । ४ । ४० ।

एषामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्वदद्भावयोरपवादः । दितः । सितः । मा माङ् मेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दो (Div. 40) षो (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्था, before an affix beginning with त and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and दद् substitution (S. 3077 and 2462).

As निर्दितः and निर्दितवान्; अवसितः and अवसितवान्, मितः and मितवान्; स्थितः and स्थितवान्, all with क्त and क्तवतु ॥ Why before त? Observe अवदाय ॥ Why before a कित् affix? Observe अवदाता with तृच् ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः-शातः । छितः-छातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्व्रतविषये श्यतेर्नित्यम् । संशितं व्रतम् । सम्यक्संपादितमित्यर्थः ॥ संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of शा (शो) (Div. 37) and छा (छो) (Div. 38) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As निशितं or निशातम्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छितं, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा *always* takes the इ when it means a vow as संशितो ब्राह्मणः = संशितव्रतः "diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow'. The rule of this sûtra thus becomes a vyavasthita vibhâsha.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 हि is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवत्, हित ॥

३०७७ । दो दद्घोः । ७ । ४ । ४६ ।

घुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दद्' स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । दत्तः । 'घोः' किम् । दातः । तान्तो वायमादेशः । न चैवं विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य 'दस्ति' (३०७९) इति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न च दान्तत्वे निष्ठानत्वं धान्तत्वे 'झषस्तथोः–' (२२८०) इति धत्वं शङ्क्यम् । संनिपातपरिभाषाविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दद् before a कित् affix beginning with त ॥

As दत्तः, दत्तवान्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवान् from धेट्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दातं बर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं मुखं from दैप् "to clense.'

Note.—The substitute is दथ् ending in थ, according to an *Ishti.*

Kârika: —तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वम् ।
धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिस्, थान्तेऽदोष स्तस्मात् थान्तम् ॥

If the substitute be दत् ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sûtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which *ends* in त्' in order to make this objection applicable. That sûtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दद् ending in द् then the Nishṭhâ त would be changed to न by VIII. 2 42: as in भिद्+त=भिन्नः ॥ If the substitute be दध् ending in ध्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त would be changed to ध ॥ Hence the substitute is दथ् ॥

If however, the sûtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which *begins* with त", then the substitute may be दत् also without any harm. Even if the substitute be दद् or दध्, the apprehended न् and ध् substitutions will not take place, on the maxim सन्निपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विघातस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अच उपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । प्रत्तः । अवत्तः ।

अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते ॥

चशब्दाद्यथाप्राप्तम् ।

3078. त is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a कित affix beginning with त, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र+दा+त=प्र+द्+त+क्त=प्र+त्+त+क्त (द changed to त by S. 121.)

The examples under the present sûtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel'?

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why "after an Upsarga only"? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why 'the दा called Ghu'? Observe अवगात्तं सुखं form दैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, अनुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kârikâ:—अवदत्तं विदत्त च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते ॥

The word आदिकर्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sûtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त् should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole*?

Ans—The word अचः is to be repeated in the sûtra, one अचः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अचः being in the Genitive case showing the sthânin to be आ, as "after an Upasarga ending in a vowel, त् is substituted *for the vowel* of दा". Or the word अस्य may be read into this sûtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्'s, the substitutes being त्त, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vârt.—After a Preposition ending in a vowel, त is substituted for the final अ of दा (दे), when इ would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवत्तम्, प्रत्तम् जुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । 'खरि च' (१२१) इति चर्त्वमाश्रयात्सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् । 'घुमास्था–' (२४६२) इतीत्वम् । धेट् । धीतम् । गीतम् । पीतम् । 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ।

3079. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त ॥

Thus नीत्तम्, सूत्तम्, वीत्तम्, परीत्तम्, ॥ See VII. 4. 47 S 3078 for the change of दा to त ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in इ or उ ॥ Why do we say 'दा is changed to त'? Observe वितीर्णम् नितीर्णम् ॥ Why do we say ति 'a substitute of दा, beginning with a त'? Observe सुदत्तम्, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द to त takes place by S. 121 (as दा+क्त=द्+त्+क्त S. 8078=त्+त्+त); and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripâdi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sûtra); and so the त substitute of द् should be considered as द and the present sûtra cannot apply.

Ans.—The present sûtra will apply by considering व substitution of इ to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of व ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus धेट् (धा) forms its Past Participle धीतम् । By the same rule गा becomes गी as गीतम् ; and पा becomes पी as पीतम् ।

By VI. 4. 42. S. 25(4, the roots जन्, सन् and खन् become जा, सा and खा, as जातम्, सातम् and खातम् ॥

३०८० । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यबिति लुप्तसप्तमीकम् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उच्चारणार्थः । धत्वम् । 'झरो झरि–' (७१) जग्धः । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायामण्यदर्थे' (३०१४) इति दीर्घः । 'क्षियो दीर्घात्' (३०१५) इति नत्वम् । प्रक्षीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka कित affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद+क्त=जग्ध्+त=जग्+ध्+ध=जग्+ध (elided by S. 71.)

The इ in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न (नुम्). So also the इ in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sûtra indicates the existence of this Paribhâshâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sûtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क') in this rule, *i.e.*, जग्ध would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त'? Observe अद्यते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क'? Observe अत्तव्यम्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच । ३ । ४ । ७१ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कटं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कटो देवदत्तेन ; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्त ओदनं देवदत्तेन ; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्त ओदनं देवदत्तः (agent) ; प्रभुक्त ओदनो देवदत्तेन (object) ; प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रक्षितः सः with the force of âdikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त is changed to न by VIII. 2. 46. S. 3015, But this lengthening of the short इ of क्षि is optional under the following sûtra.

३०८१ । वाक्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle ण्यत, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोयं तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणश्चन्द्रः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नद्यां स्नातीति नदीष्णः । 'सुपि–' (२९१६) इति कः

3082. The ष् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures ?' निष्णातो रज्जुवर्त्तने । नद्यां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swiming in the river'. This last word is formed by the क added to स्ना preceded by the upapada नदी under sûtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नद्यां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वम् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्र प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sûtra

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् *i. e.*, शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं = 'bathed'

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कापिष्ठलं is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishṭhala will be कापिष्ठलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

एभ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, शमि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, शमिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word शमी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word शमि is shown with a short इ, indicating thereby that when the इ is not shortened, the cerebral change does not take place; as शमीस्थलम्।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ ।

एभ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । ग्लानः सः । लक्ष्मी माश्लिष्टो हरिः । शेषमधिशयितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारूढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śî (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jṛi' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sûtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; ग्लानः सः 'he is fatigued'; लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः 'Hari embraced Lakshmî; शेषमधिशयितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikuṇṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'follewed Râma'. गरुडमारूढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kâśikâ.

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टम् भवता 'you embraced' (act); उपशयितो गुरुम् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपशयितो गुरुः भवता (object), उपशयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुम् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुम् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुम्भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो माणवको माणविकाम् (agent), अनुजाता माणवकेन माणविका (object), अनुजातं माणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृषलीं देवदत्तः (agent), अनुजीर्णा वृषली देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions would be included in the word *akarmaka* of the sûtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । ७३ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चात्तथाप्राप्तम् । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।
भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः ॥

अत्र आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तम् । कथम् 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति एषामिति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौव्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasâna* means 'eating' also; the force of च in the sûtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyârtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेषामासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेषां यातम् 'this is their place of going' (location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेषां भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः। पीता गावः। The आ in भुक्ता and पीता has the force of मतुप् (IV. 2. 85) भुक्तमेषामस्ति or पीतमेषामस्ति।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिद मिदं यातं रमापतेः।
भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचु गोप्यो दिदृक्षवः॥

"This is the seat (âsitam) of Mukunda' this is the path (yâtam) trodden by the Lord of Ramâ; this is the food (bhuktam) of Ananta,"—thus spoke the Gopîs desirous of seeing.

The √आस being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन 'It was sat upon by him.

After roots denoting 'to go', the force of the affix is 'agent' and 'object.' As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम्।

After verbs of 'eating' it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम्। How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः? It is not Past Participle, but formed by the affix अच् added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति एषाम्=भुक्तः।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sûtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८। ञीतः क्तः। ३। २। १८७।

ञिक्ष्विदा। क्ष्विण्णः। ञिइन्धी। इद्धः।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory ञ take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishṭhâ* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sûtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory ञि in the *Dhâtupâṭha*; as ञिमिदा 'to be affectionately inclined'; मिन्नः (मिद्+क्त=मिद्+त=मिन्+न (VIII. 2. 42) 'being affectionately inclined'. So (ञिक्ष्विदा—क्ष्विण्णः 'sounding inarticulately'; ञिधृषा—धृष्टः 'bold'. (ञिइन्धी—इद्धः)। The anuvritti of वर्तमाने 'in the sense of present', is read into this sûtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९। मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च। ३। २। १८८।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात्। राज्ञा मत इष्टः। तैरिष्यमाण इत्यर्थः। बुद्धः। विदितः। पूजितः। अर्चितः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। शीलितो रक्षितः क्षान्त आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present.

The word मति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूजा means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राज्ञां मतः,—इष्टः,—बुद्धः,—ज्ञातः,—पूजितः, &c. " the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sûtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised, ; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; जुष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; रुषितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; हृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained',; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also :—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तृप्तः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितं 'speech', शयितं 'sleeping'. So also गतं, शायितं &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याद्भूते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु+ङ्वनिप=सुत्+वन् (VI. 1 71)=सुत्वन् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानौ । यज्वन्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानौ । The त is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्णः जीर्णवान् ।

3092. The affix अतृन् comes after the verb जॄ 'to grow old' with the sense of past time.

As जॄ + अतृन् = जर् + अत (VII. 3. 84) = जरत्, 1st sing. जरन्, dl. जरन्तौ, pl. जरन्तः 'grown old' (VII 1. 70).

By the rule वासरूप (III. 1. 94), the Nishṭhâ affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवान्। जॄ + क्त = जिर् + त (VII. 1. 100 and I 1, 51) = जिर् + न (VIII. 2. 42) = जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII 4. 1) 'grown old'

३०९३। छन्दसि लिट्। ३। २। १०५।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यमुभयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhâ. See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sûtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṅ*, *laṅ*, and *liṭ* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४। लिटः कानज्वा। ३। २। १०३।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच्।

As अग्निं चिक्यानः 'he consecrated the fire'; सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *liṭ* been repeated in the sûtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sûtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sûtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. तुतुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५। क्वसुश्च। ३। २। १०७।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट्। तस्य विधीयमानौ क्वसुकानचावपि छन्दसाविति त्रिमुनिमतम्। कवयस्तु बहुलं प्रयुञ्जते। 'तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे'। 'श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते' इत्यादि।

3095. In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pâṇini, Kâtyâyana and Patanjali) the affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ श्रेयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जक्षिवस् 1st. sing. जक्षिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19); पपिवस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sûtra III. 2. 105; अहं सूर्यमुभयतो ददर्श.

The division of this sûtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of क्वसु only runs.

३०९६ । वस्वेकाजाद्धसाम् । ७ । २ । ६७ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां घसेश्च वसोरिट् नान्येषाम् । एकाच् । आदिवान् । आत् ददिवान् । 'एषाम्' किम् । बभूवान् ।

3096. The Participial affix वस् (वसु) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after घस् ॥

Thus monosyllable:—आदिवान् । So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् शेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आश् become of one syllable by the coalescence of अ अद् and अ अश् ॥ In पेच् and शेक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to ए, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of घस्—जक्षिवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sûtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are aniṭ: as बिभिद्वान्, चिच्छिद्वान् बभूवान्, बिभिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सदवसश्रुवः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिड्वा स्यात् तस्य नित्यं क्वसुः । 'निषेदुषीमासनबन्धधीरः' । 'अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य' । शुश्रुवान् ।

3097. In the classical Sanskṛit, the affix क्वसु optionally replaces लिट् after the verbs सद्, वस् and श्रु with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् 'Kautsa served Pâṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served'; उपासीदत् and उपससाद.

So also अनूषिवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाश्रौषीत्, उपाशृणोत् and अनूवास.

So also उपशुश्रुवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाश्रौषित् उपाशृणोत् and उपशुश्रुव. So also निषेदुषीम् and अध्यूषुषः from सद् and वस्॥

The affix क्वसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिणो भाषायामपि भूत मात्रे लिड्वा तस्य नित्यं क्वसुः । इट् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्याम्' । उपेयुषी । उपेत्यविवक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादश्नातेः क्वसुरिडभावश्च । 'धृतजयधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्वचेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved :—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix क्वसु is added: as उप+इ+क्वसु. The root is reduplicated: as उप+ई+इ+क्वसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+क्वसु. Then the root इ is replaced by य by sûtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+क्वसु=उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उष्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope :—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयाय।

The word अनाश्वान् is thus formed :—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन; apply the affix क्वसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन+अश्+क्वसु=अनाश्वस्, 1st. sing. अनाश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाश्नात् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is this derived :—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अनु. In the alternative we have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्वब्रवीत् Perfect अनूवाच.

३०९९ । विभाषा गमहनविदविशाम् । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो वसो रिड्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जघ्निवान्—जघन्वान् । विविदिवान्—विविद्वान् । विविशिवान्—विविश्वान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेड्वशि कृति' (२९८१) इतीण्निषेधः । '*दृशेश्च*', ददृशिवान्–ददृश्वान् ।

3099. The affix वसु (क्वसु) optionally takes इट् after गम्, हन्, विद् and विश् ॥

As गम्–जग्मिवान् or जगन्वान् (म् changed to न् by VIII. 2. 64); हन्–जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विश्–विविशिवान् or विविश्वान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudâdi class, as it is read here with the Tudâdi विश् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is âtmanepadi and cannot take इट् augment before वसु affix. (S. 2981).

Vârt.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृश्वान् ॥

३१०० । लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शबादि । पचन्तं चैत्रं पश्य ।

3100. The affixes शतृ and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच्+शानच्=पच्+शप्+शानच् (III. 4. 113, III. 1. 68)=पच्+अ+मुक्+आन (VII. 2. 82)=पचमान । So also पच्+शप्+शतृ=पच्+अ+अत्=पचत् as पचन्तं चैत्रं पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment म by the following.

३१०१ । आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

अङ्गस्यातो मुगागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । लडित्यनुवर्तमाने पुनर्लड्ग्रहणमधिकविधानार्थम् तेन प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । सन्ब्राह्मणः । '*माङ्याक्रोश इति वाच्यम्*' । 'मा जीवन्यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति' । 'माङि लुङ्' (२२१९) इति प्राप्ते । एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् ।

3101. Before the Participal ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment मुक् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashṭâdhyâyî aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmaṇa'=अस्ति ब्राह्मणः; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो 'ब्राह्मणः; जुह्वत् and जुहोति; and अधीयानः and अधीते।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle माङ् is in composition, and censure or curse is implied. As मा पचन् and मा पचमानः 'may he not cook'; मा जीवन् यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sûtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vibhâshâ*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (माङि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when मा is used. This vartika makes an exception to that and the Present is used.

३१०२। संबोधने च। ३। २। १२६।

हे पचन्। हे पचमान।

3102. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case,

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३। लक्षणहेत्वोः क्रियायाः। ३। २। १३६।।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लटः शतृशानचौ स्तः। शयाना भुञ्जते यवनाः। अर्जयन्वसति। हरिं पश्यन्मुच्यते। हेतुः फलं कारणं च। 'कृत्यचः' (२८३५)। प्रपीयमाणः सोमः।

3103. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendent circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e.* an attribute; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakshana*:—as, शयानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तोऽनुशासति गणकाः। Of *hetu*:—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation; अधीयानो वसति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth."

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks'; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As यः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; यदुत्प्लवते तल्लघु 'whatever floats is light'; यन्निषीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, योऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शयाना वर्धते दूर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते बिसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sûtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयमाणः सोमः ।

3103. A. The dental न of a Krit-affix is changed to ण, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयमाणः सोमः । See S. 2835.

३१०४ । ईदासः । ७ । २ । ८३ ।

आसः परस्यानस्येत्स्यात् । 'आदेः परस्य' (४४) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आस्॥

Thus आसीनो यजते॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आसः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वसुः । ७ । १ । ३६ ।

वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषी ।

3105. The वसु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वस् n. s. विद्वान्, विद्वांसौ, विद्वांसः॥ The words formed with affixes having an indicatory उ ऋ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी। The शतृ is an affix having an indicatory ऋ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory ऋ, the उ of वसु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वसु is so written, in order that in the sûtra वसोः संप्रसारणं (VI. 4. 131), both क्वसु and वसु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sûtra, वसु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like क्वसु having two indicatory letters,—on the maxim एकानुबन्धकग्रहणे न द्व्यनुबन्धकस्य—for if that were so, there was no necessity of उँ in वसु॥ Some read the anuvritti of the word optionally into this: and we have विदन्, विदन्तौ, विदन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name; and as such they are not limited by the conditions enumerated above; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वाणः करिष्यमाणः ।

The word सत् occurs in sûtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सद्वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययोत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्वसति । प्रथमासमानाधिकरणेऽपि क्वचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' *i. e.* 'śatri' and 'śânach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option; that is to say, the affixes शतृ and शानच् replace लृट् under the conditions in which they replace लट् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace लृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace लृट् In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जयिष्यमाणो वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः सशरं शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः। So also करिष्यद्भक्तिः।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कर+इट्+स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing. करिष्यन् । In other words the participial affixes अत् (अन्त) and मान, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पवमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पवमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer.

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

एषु द्योत्येषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं बिभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing ‘habit, ‘standard of age’ and ‘ability.’

The word ताच्छील्य means ‘habit’ or ‘disposition’; वयः means the condition of body such as ‘infancy’, ‘youth’ &c.; शक्ति means ‘capacity to do a thing’. As भोगं भुञ्जानः ‘habituated to enjoy’; कवचं बिभ्राणः ‘wearing an armour (of the age at which armour may be worn)’; शत्रुं निघ्नानः ‘able to destroy his foe’. So also, कतीह मुण्डयमानाः, भूषयमानाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखण्डं वहमाना and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शतृ स्यादकृच्छ्रिणि कर्तरि । अधीयन् । धारयन् । ‘अकृच्छ्रिणि’ किम् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix शतृ comes after the verbs इङ् ‘to go’ and धारि ‘to hold’ in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीयन् पारायणम् ‘the facile reading of the Purâna’; धारयन्नुपनिषदम् ‘easily mastering the Upanishad’. The root धारि is causative of धृ and means here ‘to master’.

Why do we say ‘when facility is indicated’? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते ‘he ‘reads with difficulty’; कृच्छ्रेण धारयति ‘he remembers with difficulty’.

३१११ । द्विषोऽमित्रे । ३ । ३ । १३१ ।

द्विषञ्छत्रुः ।

3111. The affix शतृ comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अमित्र means ‘enemy’. As द्विषन् enemy’, द्विषन्तौ ‘two ‘enemie द्विषन्तः ‘enemies.’

Why do we say ‘when denoting an enemy’? Observe द्विष्टिः भार्या पतिम the wife hates her husband’.

३११२ । सुञो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुन्वन्तः सर्वे यजमानः सत्रिण.

3112. The affix शतृ comes after the verb सु ‘to press out juice’ when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+नु+शतृः (III. 1. 76, III. 4. 113)

= सुनु + अत् (1. 2. 4.) = सुन्वत् (VI. 1, 77), 1st. sing. सुन्वन्, 1st. pl. सुन्वन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुन्वन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice'. सर्वे यजमानाः ॥

The word संयोग indicates that the principal sacrificer. *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing-priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हन् ।

3113. The affix शतृ comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्याम् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्पूजाम् 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ १३४ ।

क्विपमभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sûtra as far as क्विप् in sûtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sûtra is limit inclusive, and includes, क्विप्. also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्धर्म means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । तृन् । ३ । २ । १३५ ।

कर्ता कटम् ।

3115. The affix तृन् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The न् of तृन् is indicatory, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ + तृन् = कर्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटान् 'who is accustomed to make mats.' *Nature*:—as मुण्डयितारः श्राविष्ठायना भवन्ति वधूमूढाम् 'the family of Srâvishthâyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्तार आह्वरका भवन्ति श्राद्धे सिद्धे 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srâddha is accomplished'; उन्नेतारस्तौल्वलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalâyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटम् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix तृन्, when the words so formed are names of sacrificial priests. As हु+तृन्=होतृ, 1st. sing. होता 'the *Hotri* priest'; so also, पोतृ 'the *Potri* priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe उद्गातृ 'the Udgâtri priest'; प्रतिहर्तृ the *Pratihartri* **priest'**. Here the affix is तृच्. Though the form is the same, there **is** difference however in the accent; *i.e.* तृन places udâtta accent on the **first syllable** (VI. 1. 197), while तृच् places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment षुक् is added when नी takes the affix तृन्; as नी+षुक्+तृन्=नेष्टृ, 1st. sing. नेष्टा 'Neshṭri **priest'**.

Vart.—When signifying deity, the verb त्विष् **takes** तृन्; the letter अ is the substitute for the इ of the root; **and the affix does not take the inter**mediate इट् augment; as, त्विष्+तृन्=त्वष्टृ, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashṭri'.

Vart.—The root क्षद takes तृन्, when the word to be formed means an officer; as क्षत्तृ 'an attendant, a door keeper'.

Vart—In the Veda, the root क्षद takes तृच्, as क्षत्तृ. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्। ३। २। १३६।

अलंकरिष्णुः। निराकरिष्णुः। प्रजनिष्णुः। उत्पचिष्णुः। उत्पतिष्णुः। उन्मदिष्णुः। रोचिष्णुः। अपत्रपिष्णुः। वर्तिष्णुः। वर्धिष्णुः। सहिष्णुः। चरिष्णुः।

3116. The affix इष्णुच् comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c.; viz.— अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजन् 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रुच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', वृत 'to be', वृध् 'to grow' सह् 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिष्णुः 'decorating', निराकरिष्णुः 'repudiating', प्रजनिष्णुः 'procreative', उत्पचिष्णुः 'apt to ripen', उत्पतिष्णुः 'flying', उन्मदिष्णुः 'mad', रोचिष्णु 'bright', अपत्रपिष्णुः 'bashful', वर्त्तिष्णुः 'revolving,' वर्द्धिष्णुः 'growing', 'सहिष्णुः 'patient', चरिष्णुः 'moveable'.

Vart.—The affix इष्णुच् debares by anticipation the affix युच् of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। णेश्छन्दसि। ३। २। १३७।

वीरुधः पारयिष्णवः'।

3117. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As दृषदं धारयिष्णवः 'who hold the stones'; वीरुधः पारयिष्णवः ।

३११८ । भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

छन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथं तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवम्' इति । निरंकुशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं क्षयिष्णुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

3118. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्णुः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभोर प्रभविष्णु वैष्णवम् । "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhâga* or the division of this sûtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sûtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sûtras; as, भ्राजिष्णुना लोहितचन्दनेन । This example is given in the Kâsika. Also क्षयिष्णुः । This is, however, not found in the Bhâshya.

३११९ । ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः । ३ । २ । १३९ ।

छन्दसीति निवृत्तम् । गिदयं न तु कित् । तेन स्थ ईत्वं न । ग्लास्नुः । गित्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्थास्नुः । चाद्भुवः । 'श्र्युकः किति' (२३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट् । भूष्णुः । '*दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानम् *' । दङ्क्ष्णवः पशवः ।

3119. The affix ग्स्नु comes after the following verbs in in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz —ग्ला 'to be weary', जि 'to conquer' and स्था 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लास्नुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्थास्नुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Chhandasi* does not extend to this sûtra The indicatory letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the आ of स्था, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sûtra I. 1. 5. (क्ङिति च) the letter ग is also included; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun* As जिष्णुः । स्थास्नुः । By the force of च, the rule applies to √भू also.

So also in sûtra VII. 2. 11. S. 2381 (श्र्युकः किति) the augment इट् does not come after the verb श्रु, or a monosylliabic verb ending in a letter of the partyâhâra उक्, when an affix having an indicatory क follows. Here also क includes ग; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इट्.

Vart —In the Chhandas this affix comes after the verb दंश ‘to bite’; as दंदशवः पशवः ‘the beasts that bite’.

३१२० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । । ३ । २ । १४० ।

त्रस्नुः । गृध्नुः । धृष्णुः । क्षिप्नुः ।

3120. The affix क्नु comes after the verbs त्रस् ‘to tremble’, गृध् ‘to be greedy’, धृष् ‘to be bold’ and क्षिप् ‘to throw’ in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

As, त्रस्नुः ‘trembling’; गृध्नुः ‘greedy’; धृष्णुः ‘bold’; and क्षिप्नुः ‘throwing’.

३१२१ । शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमिनितरा शमिनीतरेत्यत्र ‘उगितश्च’(९८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शमी शमिनावित्यादौ नुम्प्रसङ्गः । झल्ग्रहणमपकृष्य झलन्तानामेव तद्विधानात् । ‘नोदात्तोपदेशस्य–’(२७६३) इति वृद्धिनिषेधः । शमी । तमी । दमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । प्रमादी । उत्पूर्वान्मदेः अलंकृञादिसूत्रेणेष्णुचुक्तौ वासरूपविधिना घिनुणपि । उन्मादी । ‘ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +’ इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix घिनुण् comes after the eight verbs beginning with शम् ‘to be calm’, in the sense of ‘the agent having such a habit &c’.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शम् and end with मद in the list of verbs. Of the affix घिनुण् the real affix is इन्, the other letters are servile; the घ is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kâśikâ, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhâshya; and the letter ण् causes vriddhi (VII. 2. 116): which in the case of roots ending in म is prohibited by the rule VII. 3. 34 S. 2763, the only verb taking vṛiddhi being मद् ।

As शमिन् 1st. sing. शमी ‘calm’; likewise तमी ‘desiring’; दमी ‘taming’ श्रमी ‘laborious’; भ्रमी ‘whirling’, ‘moving round’; क्लमी ‘fatiguing’; क्षमी ‘bearing’; प्रमादी ‘mad’ and उन्मादी ‘mad’. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इष्णुच्, it also takes the affix घिनुण् by the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94).

All these verbs belong to the *Divâdi* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शमिनितरा or शमिनीतरा । Here there is optional shortening by considering the affix as “ugit” under VI. 3. 45, S. 987. Nor is there any occasion to add नुम् augment in शमी, शमिनौ &c. because नुम् is added to झल् ending words only: the word झल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a झल् letter. The vriddhi is prohibited by S. 2763.

Paribhâshâ:—“The rule III. 1. 94 S. 2830 by which an *Apavâda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhâshâ is not of universal application; hence we have two derivatives उन्मदिष्णुः by S. 3. 11. 6, and उन्मादिन् by the present sûtra.

३१२२ । संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

घिनुणस्यात् । संपर्की । अनुरोधी । आयामी । आयासी । परिसारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिक्षेपी । परिराटी । परिवादी । परिदाही । परिमोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दोही । योगी । आक्रीडी । विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । आमोषी । अभ्याघाती ।

3122. The affix घिनुण् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—सम्पृच्, अनुरुध्, आयम, आयस्, परिसृ, संसृज्, परिदेव, संज्वर, परिक्षिप्, परिरट्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुह्, दुह्, युज्, आक्रीड्, विविच्, त्यज्, रज्, भज, अतिचर्, अपचर्, आमुष् and अभ्याहन्.

The root संपृच् is to be taken as belonging to the Rudhâdi class, and not as belonging to the Adâdi, because the vikarana is elided in the latter. The root परिदेवि belongs to the Bhvâdi class, the simple verb being देवृ 'to sport'. The verb क्षिप् 'to throw' is common both to the Tudâdi and the Divâdi, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divâdi, and युज् 'to join' is Rudhâdi; both are meant here. The verb रंज् 'to color' has lost its nasal in this sûtra, irregularly.

Thus संपृच्+घिनुण्=संपर्च+इन् (VII. 2. 52)=सम्पर्किन् 1st sing. सम्पर्की 'mixture'; similarly, अनुरोधी 'compliant'; आयामी 'one who restrains'; आयासी one who exerts'; परिसारी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिक्षेपी 'moving about'; परिराटी 'crying aloud'; परिवादी 'reviling,; परिदाही 'burning'; परिमोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दोही 'milking'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'discriminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; 'आमोषी a thief; अभ्याघाती 'attacking'.

The indicatory घ of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३१२३ । वौ कषलसकत्थस्रम्भः । ३ । २ । १४३ ।

विकाषी । विलासी । विकत्थी । विस्रम्भी ।

3123. The affix घिनुण् comes after the verbs कष् 'to injure', लस् 'to embrace and sport', कत्थ 'to praise' and स्रम्भ 'to believe', when these are in composition with the preposition वि।

As विकाषी 'injuring; विलासी 'sportive, a sensualist'; विकत्थी 'vaunting'; and विस्रम्भी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चाद्वौ । अपलाषी । विलाषी ।

3124. The affix घिनुण् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलाषी 'thristy'; विलाषी. The term वि is to be read into this sûtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्रुमथवदवसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix घिनुण् comes after the verbs लप्, सृ, द्रु, मथ, वद and वस when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रद्रावी 'running away, fugitive'; प्रमाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वस् here is the Bhvâdi वस् meaning 'to dwell' and is not the Adâdi meaning 'to cover', because in the latter the vikaraṅa is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । एभ्यो वुञ् स्यात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । ण्वुला सिद्धे वुञ्वचनं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति ।

3126. The affix वुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द्, हिंस, क्लिश्, खाद, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिवादि, व्याभाष् and असूय ।

In this sûtra the whole phrase ending with असूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द्+वुञ् = निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्लेशकः 'tormenting or troublesome; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destrcying'; परिक्षेपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff; व्याभाषकः 'detracting'; and असूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix ण्वुल taught in III. 1. 133, as by adding वुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhâsha:—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavâda*-affix which is not uniform with *utsarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavâdâ*-affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177". Therefore the affixes तृच् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्गे' किम् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix वुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुश् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; परिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवविता and क्रोष्टा formed by तृन् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्याम् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल् + युच् = चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्याम्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्मकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । एधिता । 'अकर्मकात्' किम् । वसिता वस्त्रम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepadi and begin with a 'consonant and are Anudâttet *i. e.* have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्तनः 'being'; वर्द्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudâttet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe एधिता, which though Atmanepadi, takes तृच्.

Why after 'Intransit.ve'?. This rule will not apply if the root is transitive; as वसिता वस्त्रं ।

३१३० । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चङ्क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वेण सिद्धे पदग्रहणं 'लषपतपद-' (३१३४) इत्युकञा बाधा मा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूपविधिर्नास्तीति । तेनालंकृञस्तृन्न ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz:— जु, चंक्रम्य, दन्द्रम्य, सृ, गृध, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhâtupâtha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhâtu.* It means 'to go', 'to be quick'. As जु + युच् = जो + अन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84) = जवनः (VI. 1. 78, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चंक्रम्य + युच् = चंक्रम् + अन (II. 4. 74) = चंक्रमणः 'moving about'; so also दंद्रमणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; गर्द्धनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling', पदनः moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sûtra applies to the transitive verbs; otherwise the sûtra III. 2. 148 would have been sufficient, as पद is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukañ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद् in this aphorism indicates the existence of the *paribhâshâ* already given under sûtra III. 2. 141 *i.e.* the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix इष्णुच् which by III 2. 136 is added to अलंकृञ्, supersedes, therefore, not merely the addition of तृन् to अलंकृञ् (III. 2. 135), but also the addition of ण्वुल् to the same. If a *tâchchhilika apavâda* were to supersede only an *atâchchhilika utsarga*, it would have been superfluous for Pâṇini to teach in this sûsra the addition of युच् to पद्, because in that case the addition of उकञ् to पद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jnâpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jnâpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेटं विकत्थनः ।

३१३१ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३ । २ ।.१५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुध् 'to be angry' and मण्ड 'to adorn', the affix युच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible, ; मण्डनः 'adorning' ; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलंकृ to which sûtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्युज्न स्यात् । क्नूयिता । क्ष्मायिता ।

3132. The affix युच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debars III. 2. 149. As क्नूयिता 'making creaking sound'; क्ष्मायिता 'trembling'. In these cases the affix तृन् is employed (III. 2. 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

युज्न स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'नमिकम्पि–' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति '+ ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति प्रायिकमिति । तेन कम्रा कमना युवतिः । कम्प्रा कम्पना शाखा । यदि सूदेर्युज्न कथं मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

3133. The affix युच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष् 'to initiate'.

These three verbs are *anudâttet*, and by sûtra III. 2. 149, would have taken युच् । The present sûtra prohibits that. Therefore, they take तृन्. As, सूदितृ 1st sing सूदिता 'one who strikes'; 'दीपितृ one who shines'; दीक्षितृ 'one who initiates'.

Now, it might be objected—" We find that sûtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this apavâda rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present rule? If you say that the affix युच् is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhâshâ given under sûtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhâshâ is not of universal application; there are exceptions to it, as कम्रा युवतिः and कमना युवतिः 'a young girl' which are both valid forms derived by adding र and युच् to the verb कम्. So also कम्प्रा and कम्पना शाखा 'a shaking branch.'

If we prohibit युच् after the root सूद् how do we get the forms मधुसूदन and रिपुसूदन? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sûtra separated from the last (yogavibhâga), when it was easier to make them one, (2) the words मधुसूदन &c, belong to the नन्द्यादि class (III. 1. 134) taking the affix ल्यु or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix ल्युट्.

३१३४ । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् । ३ । २ । १५४ ।

लाषुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix उकञ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—लष्, पत्, पद्, स्था, भू, वृष्, हन्, कम्, गम and शॄ ।

As अपलाषुकं वृषलसंगतं, प्रपातुका गर्भा भवन्ति, उपपादुकंसत्वं उपस्थायुका एनं पशवो भवन्ति 'प्रभावुकमन्नं भवति, प्रवर्षुकाः पर्जन्याः, आघातुकं कापालिकस्य शूलम्, कामुका एनं स्त्रियो भवन्ति, आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः, किंशारुकं तीक्ष्णमाहुः । The य is added after स्था in उपस्थायुक by VII. 3. 33. The हन् is changed into घात् by VII. 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix षाकन् comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—जल्प्, भिक्ष्, कुट्ट, लुण्ट and वृ ।

The ष is indicatory showing that the feminines of the words so formed take the affix ङीष् *i.e.* long ई (IV. 1. 41.) As जल्पाकः 'talkative'; भिक्षाकः 'a beggar'; कुट्टाकः 'who or what cuts'; लुण्टाकः 'a thief or robber'; वराकः 'low, miserable'. In the feminine जल्पाकी, वराकी &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजवी । प्रजविनौ । प्रजविनः ।

3136. The affix इनि comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb प्रजु 'to hasten forward.'

As प्रजविन्, sing. प्रजवी 'an express, courier', dual प्रजविनौ, pl. प्रजविनः ॥

३१३७ । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी । अत्ययी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ।

3137. The affix इनि comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs जि 'to conquer', दृ 'to respect', क्षि 'to waste, to dwell, to go', विश्रि 'to shelter', इ 'to go', वम् 'to vomit', अव्यथ 'not to give pain', अभ्यम 'to injure', परिभू 'to humiliate' and प्रसू 'to beget'.

As जयिन् 1st. sing. जयी 'conquering'; similarly, दरी 'respecting'; क्षयी 'wasting'; विश्रयी 'wasting', अत्ययी 'exceeding'; वमी 'vomiting'; अव्यथी 'free from pain'; अभ्यमी 'not injuring'; परिभवी 'humiliating' and प्रसवी procreating'.

३१३८ । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वा द्रा । तदो नान्तत्व निपात्यते । तन्द्रालुः । '* शीङो वाच्यः *' । शयालुः ।

3138. The affix आलुच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—स्पृह 'to desire', गृह 'to seize', पत 'to fall', दय 'to give, to go, to protect', निद्रा 'to sleep', तन्द्रा 'to be tired' and श्रद्धा to venerate'.

The first three verbs belong to the Churâdi class and end in short अ and take णिच् without guṇa or vriddhi.

As, स्पृहयालु 'disposed to be desirous of; गृहयालु 'disposed to catch hold of or seizo'; पतयालुः 'tending or prone to fall'; दयालुः 'compassionate'; निद्रालुः 'disposed to sleep'. The word निद्रा is formed by adding the preposition नि to the verb द्रा 'to go crookedly'; तन्द्रालुः 'slothful'; तन्द्रा is formed by adding तद् to द्रा, and then irregularly changing the द् into न्. श्रद्धालुः 'full of faith'. The term श्रद्धा is formed by adding श्रत् to the verb डुधाञ् 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding अय।

Vart.—The affix आलुच् comes also after the root शीङ् 'to lie down; as शयालुः 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेट्सिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शद्रुः । सद्रुः ।

3139. The affix रु comes after the verbs दा 'to give', धेट् to suck', सि 'to bind', शद 'to fall' and सद 'to sit'.

As दारुः 'a munificent man'; धारुर्वत्सो मातरम् 'a sucking child of the mother. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the रु being taken as equivalent to उ. As सेरुः 'binding'; शद्रुः 'falling'; and सद्रुः 'resting'.

३१४० । सृघस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सृमरः । घस्मरः । अद्मरः ।

3140. The affix क्मरच् in the sense of 'the-agent having such a habit &c', comes after the verbs सृ 'to flow', घसि to eat', and अद 'to eat'.

As सृमरः 'going a kind of deer'; घस्मरः 'gluttonous'; अद्मरः voracious'.

३१४१ । भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ।

3141 The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs भञ्ज् 'to break', भास् 'to shine', and मिद 'to be fat.'

As भंज् + घुरच् = भंग् + उर (VII. 3. 52) = भंगुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory घ. So also मेदुरः पशुः 'a fat beast', भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरम् । छिदुरम् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit': भिदुरं काष्ठम् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs भिद and छिद.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb व्यथ 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विथुरः ।

३१४३ । इण्नश्जिसर्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and सृ 'to flow'

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment तुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ + क्वरप् = इ + त + वर = इत्वरः, fem. इत्वरी a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory.' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सृत्वरः fem. सृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वल् *pratyâhâra*, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8.

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the म् of गम् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तेरूकः स्यात् । जागरूकः ।

3145. The affix ऊक comes after the verb जागृ 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्दशूकः ।

3146. The affix ऊक comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs यज्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊक. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जंजपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly; दन्दशूकः a snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sûtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24 S. 415.

३१४७ । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नम्रः । कम्प्रः । स्मेरः । जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्रं संततमित्यर्थः । कम्रः । हिंस्रः । दीप्रः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood'; कम्प्रा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं मुखं 'smiling face'; अजस्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्रा युवती 'a beautiful maiden'; हिंस्रं रक्षः 'the injuring Râkshas'; दीप्रं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ+जस्+र=अजस्रं ।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंस् 'to wish' and भिक्ष् 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंस् with the upasarga आ is the verb शंसि 'to desire' and not the verb शंसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुमिषेश्छत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विदि we add the augment नुम् and then the affix उ; as, विद् + नुम् + उ = विन्दुः (I. 1. 47) = वेदनशीलः 'intelligent'; so of इष् 'to wish', the ष is replaced by छ, and we have इच्छुः = एषणशीलः 'desirous'.

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० ।

'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' ।

3150. The affix उ comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यष् (see sûtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As मित्रयुः, संस्वेदयुः, सुम्नयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगाति सुम्नयुः ।

In the modern Sanskrit तृन् will be employed. As मित्रीयिता,. By sûtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र+क्यच् =पुत्री+य=पुत्रीय. Why then in the case of मित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of मित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

आदन्तादृदन्ताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिड्वत् । पपिः सोमम् । ददिर्गाः । बभ्रिर्वज्रम् । जग्मिर्युधा । 'जघ्निर्वृत्रममित्रियम्' । जज्ञिः । '* भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमिभ्यः *' । दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । '* सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम् *' । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and किन् in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गम् 'to go', हन् 'to kill', and जन् 'to be produced', and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The ऋ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been ऋत्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ॠ. But the present rule is applicable to long ॠ as well.

Thus पा+कि=पपिः 'drinking'; as पपिः सोमं 'drinking the soma-juice'; ददिर्गाः 'giving cows' (Rig. Ved. VI. 23. 4). मित्रावरुणौ ततुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दूरे ह्यध्वा जगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गम्+किन्=जग्मिः 'being in constant motion, wind,'; जग्मिर्युवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हन्+किन् =जघ्निः 'killing, a weapon offensive'; जघ्निर्वृत्रम् (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन्+ किन्=जज्ञिः as जज्ञिर्बीजम् (T. S. VII. 20. 1). So also बभ्रिर्वज्रम् ।

The letter क् in these affixes is indicatory. It might be said 'it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5'. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when *lit* follows, *guṇa* is the substitute of the verb ऋच्छ and of those that end in the long ॠ) would also have applied to these affixes, and would have caused *guṇa*. It is to prevent this *guṇa* of the letter ॠ that we have annexed an indicatory क to these affixes.

Vart.—The affixes कि and किन् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sûtra, as we see them in सद् &c.; as सेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेमिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes कि and किन् come after the roots घाञ्, कृञ्, सृ, जनि, गमि, and नमि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, सस्रिः, जज्ञिः, जग्मिः, नेमिः।

Vart.—The affixes कि and किन् come after the Intensive (यङन्त) roots of सह्, वह्, चल्, and पत्. As, सासहिः, वावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२। स्वपितृषोर्नजिङ्। ३। २। १७२।

स्वप्नक्। तृष्णक्। तृष्णजौ। तृष्णजः। 'धृषेश्च' इति वाच्यमिति काशिकादौ। धृष्णक्।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष 'to be thirsty'.

As स्वप्+नजिङ्=स्वप्नज् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णज् 1st. sing. तृष्णक् covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णज् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vârtika is found in Kâśikâ).

३१५३। शृवन्द्योरारुः। ३। २। १७३।

शरारुः। वन्दारुः।

3153. The affix आरु comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शृ 'to injure' and वन्द 'to praise', 'to salute'.

As शरारुः 'noxious, a mischievous animal'; वन्दारुः 'praising, a bard'.

३१५४। भियः क्रुक्लुकनौ। ३। २। १७४।

भीरुः। भीलुकः। '* क्रुकन्नपि वाच्यः *'। भीरुकः।

3154. The affix क्रु and क्लुकन come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुकः 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्रुकन् should also be stated; as भीरुकः.

३१५५। स्थेशभासपिसकसो वरच्। ३। २। १७५।

स्थावरः। ईश्वरः। भास्वरः। पेस्वरः। कस्वरः।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', पिस् 'to go' and कस 'to go.'

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः' luminous.' पेस्वरः 'going, destructive'; विकस्वर: 'opening, expanding'.

३१५६। यश्च यङः। ३। २। १७६।

यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात्। 'अतो लोपः' (२३०८)। तस्य 'अचः परस्मिन्–' (५०) इति स्थानिवद्भावे प्राप्ते पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत्। तस्य यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधात् 'लोपो व्योः–' (८७३) इति यलोपः। अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्थानिवत्'॥ यायावरः।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb या when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as यायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sûtra I. 1. 58.

Thus या+यङ्+वरच्। Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ्। Thus या+य्+o+वर॥ This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthânivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthânivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर। But if the elided अ be sthânivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by य् and so there would be no elision of य्। But I 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthânivat. Thus यायाय्+o+वर=याया+o+o+वर। Now the आ of या requires to be elided, if the elided अ be sthânivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः।

Note.—To understand this sthânivat question properly, we give the following quotation from the Ashtâdhâyî I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb यायाय we have यायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise यायाय+वर (III. 2. 176)=यायाय्+o+वर (VI. 4. 48). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ârdhadhâtuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters व् and य् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् *i.e.*, beginning with consonants of वल् pratyâhâra. Now if the lopa substitute be considered as sthânivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sûtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthânivat.

Thus याया+ o +वर. Now there is a rule (VI. 4. 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ârdhadhâtuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the âdeśa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthânivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of याया requires to be dropped. But this sûtra prevents this and we have the form यायावर ; as अप्सु यायावरः प्रवपेत पिण्डान्॥

३१५७ । भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ । १७७ ।

विभ्राट् । भाः । भासौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्जवतेर्दीर्घः । जूः । जुवौ । जुवः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् । ग्रावस्तुत् ।

3157. The affix क्विप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs भ्राज् 'to shine' भास 'to shine' धुर्व 'to injure', द्युत 'to shine', ऊर्ज 'to be strong', पृ 'to fill', जु 'to move rapidly' and स्तु 'to praise', when it is preceded by the word ग्रावन् 'a stone'.

Thus, विभ्राज् 1st. sing. विभ्राट् 'splendid'; भास् 1st. sing. भाः 'light' d; भासौ ॥; धुर्व्+क्विप्=धुर् (VI. 4. 21), 1st. sing. धूः 'who injures' d. धुरौ। विद्युत 'lightning'; ऊर्ज 1st. sing. ऊर्क् 'strength'; पुर् 1st. sing. पूः 'what fills; पुरौ; जूः 'swift'. In the case of जु, a long vowel is the substitute of जु by applying the next sûtra, where the word दृश्यते shows that the rules, of legthening &c., apply also. Thus S. जूः। d. जुवौ। pl. जुवः। See vârtika under that sûtra. ग्रावस्तुत (VI. 1. 71) 'a priest (VII. 2. 92). The compounding of the noun grâvan with a root is anomalous and formed by this sûtra. After such compounding क्विप् is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix क्विप् would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that वाऽसरूपविधि does not apply in *tâchchhilika* affixes.

३१५८। अन्येभ्योऽपि दृश्यते। ३। २। १७८।

क्विप्। छित्। भिद्। दृशिग्रहणं विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम्। क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्ध्रस्वः। तथा च वार्तिकम्। '* क्विब्वचि प्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च *'। क्विब्वचीत्यादिनौणादिसूत्रेण केषांचित्सिद्धे तच्छीलादौ तृना बाधा मा भूदिति वार्तिके ग्रहणम्। वक्तीति वाक्। पृच्छतीति प्राट्। आयतं स्तौति आयतस्तूः कटं। प्रवते कटप्रूः। जुरुक्तः। श्रयति हरिं श्रीः। '* द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च *'। दृशिग्रहणादभ्याससंज्ञा। दिद्युत्। जगत्। '* जुहोतेर्दीर्घश्च *'। जुहूः। 'दॄ भये'। अस्य ह्रस्वश्च। दीर्यति। दद्रुत्। '* ध्यायतेः संप्रसारणं च *'। धीः।

3158. The affix क्विप् is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As युज्, 1st. sing. युक् 'joining'; छित् 'piercing'; भिद् 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with क्विप्. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasârana* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vârtikas.

Vart.—When क्विप् follows, the long vowel is the substitute of वच् 'to speak', प्रच्छ् 'to ask', आयतस्तु 'to praise long', कटप्रु 'to move through a mat', जु 'to move rapidly', and श्री 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unâdi sûtra (II. 57). Their inclusion in the vârtika shows that in the tachchhilâdi sense, the kvip should not be superseded by तृन्।

As, वाक् 'the voice'; प्रच्छ+क्विप्=प्रश्+क्विप् (VI. 1. 10)=प्रष्+क्विप् (VIII. 2. 36) प्राट् (VIII. 4. 56) 'who asks'; आयतस्तूः 'who praises long'; कटप्रूः 'a worm'; जूः 'swift'; श्रीः 'the goddess Lakshmi'.

The word जु which was mentioned in the last sûtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गम् 'to go' and जु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'dṛisyate', the words get the designation of abhyâsa : so the doubling of the eighth adhyâyâ applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of जुहुः as जुहूः 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root दृ 'to fear' is shortened also ; as ददृत् 'fearing.'

Vart.—The verb ध्या 'to think' has samprasâraṇa ; as धीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७९ ।

मित्रभूर्नाम कश्चित् । धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

3159 The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभूः 'a person called Vibhû'; प्रतिभूः 'a surety *i-e.* he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also मित्रभूः ।

३१६० । विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

एभ्यो भुवो डुः स्यान्न तु संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनिता । संज्ञायां तु विभूर्नाम कश्चित् । '* मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानम् *' । मितं द्रवतीति मितद्रुः । शतद्रुः । शम्भुः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र भवति ।

3160. The affix डु comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and सम् ; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name ? Observe विभूः 'a person called Vibhû'.

Vart.—The words मितद्रु &c, also are formed by this affix. As मितद्रुः 'the sea'; शंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as शं (सुखं) भावयति=शंभुः 'causing happiness'. So also शतद्रुः ।

३१६१ । धः कर्मणि ष्ट्रन् । ३ । २ । १८१ ।

धेटो धाञश्च कर्मण्यर्थे ष्ट्रन्स्यात् । 'धात्री जनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु' ।

3161 The affix shṭran comes, in denoting the object, after the verb धा 'to feed'.

The indicatory ष denotes that the feminine is formed by ङीष् (ई) affix. As धात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhâti*) all medicinal properties)' 3, "the earth" which sustains all); 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3. 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ । २ । १८२ ।

दाबादेः ष्ट्रन्स्यात्करणेऽर्थे । दायन्त्यनेन दात्रम् । नेत्रम् ।

3162. The affix shṭran with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead" शस 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', तुद 'to inflict pain', सि 'to bind'; सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत 'to fall', दश 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रम् 'a sickle' (lit, that with wnicn one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रम् 'eye'.

३१६३ । तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

एषां दशानां कृत्प्रत्ययानामिण्न स्यात । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्त्रम् । दंष्ट्रा । नद्ध्री ।

3163. The इट augment is not taken by the following Krit-affixes :— ति, तु, त्र, त, थ, सि, सु, सर, क and स ॥

शस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रम् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric'; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; मेढ्रम् 'the penis'; पत्रम 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajâdi* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ङी (IV. 1. 4).

The root दंश is read in the aphorism without its nasal *i.e.* as दश् . This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as ल्युट्; thus we have दशनम् 'tooth'.

And lastly नह् + ष्ट्रन् = नद्ध्र fem. नद्ध्री (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्तिच्—तन्तिः but तनिता तनितुम्, क्तिन् - दीप्तिः but दीपिता, दीपितुम् ॥ (2) तुन् (Uṇ I 70)—सक्तुः but सचिता, सचितुम् ॥ (3) ष्ट्रन् (III. 2. 182)—पत्रं but पतिता, पतितुम्, so also Uṇâdi ष्ट्रन् (Uṇ IV. 158), as तन्त्रम् from तन् ॥ (4) तन् (Uṇ III. 86)—हस्तः but हसिता, हसितुम्; so also लोतः, पोतः, धूर्त्तः from लू, पू, धुर्वि forming सेट् लविता, पविता धूर्विता ॥ The affix mentioned in tho sûtra refers to this Uṇâdi त (Uṇ III. 86), and not to the त (क्त) of Nishṭhâ, for the Nishṭhâ त takes the augmont, as हसितम् ॥ (5) क्थन् (Uṇ II. 2)—कुष्ठम but कोषिता, कोषितुम्, काष्ठम् but काषिता, काषितुम् ॥ (6) क्सि (Uṇ III. 155), as कुक्षिः but कोषिता, कोषितुम् ॥ (7) क्सु (Uṇ III. 157)—इक्षुः but एषिता, एषितुम्; (8) सरन् (Uṇ III. 70)—अक्षरम्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

पूङ्पूञोः करणे ष्ट्रन्स्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम् । मुखमित्यर्थः ।

3164. The affix ष्ट्रन् is employed after the verb पू with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb पू includes both पूङ् and पूञ्; as पोत्रम् 'a plough-share'; पोत्रम् 'the snout of a hog'.

३१६५ । अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः । ३ । २ । १८४ ।

अरित्रम् । लवित्रम् । धवित्रम् । सवित्रम् । खनित्रम् । सहित्रम् । चरित्रम् ।

3165. The affix इत्र comes after the verbs ऋ 'to go', लू 'to cut', धू 'to shake', सू 'to bring forth', खन् 'to dig', सह् 'to bear, and चर to go' with the sense of instrument.

Thus, अरित्रं 'a rudder'; लवित्रं 'a sickle'; धवित्रं 'a fan'; सवित्रं 'cause of production'; खनित्रं 'a spade'; सहित्रं 'patience'; चरित्रं 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । ३८५ ।

पवित्रम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकावेष्टनम् ।

3166. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb पू includes two verbs पूङ् and पूञ् both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as पवित्रं 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इत्रः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् । पूयतेऽनेनेति पवित्रम् । देवतायां तु 'अग्निः पवित्रं स मा पुनातु' ।

3167. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatá* the force is that of an agent. As, पवित्रोऽयमृषिः 'this Vedic Ṛishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word Ṛishi here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence तदुक्तमृषिणा ॥ अग्निः पवित्रं स मा पुनातु 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, वायुः सोमः सूर्य इन्द्रः पवित्र ते मा पुनन्तु ।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT.-AFFIXES.

THE UNÂDI SÜTRAS.

The *Unâdi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pâṭha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pâṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unâdis* by saying "Unâdayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unâdi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synecphonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of aunádika words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kátyáyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unâdi vritti* says. "The Unádi Sûtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unâdi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unâdi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktâs or etymologists (except Gârgya), and the other consisting of some of the *Vaiyâkaranas* or grammarians, and the etymologist Gàrgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root, which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Nirkutâ* and *Unâdi Sûtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च "that all nouns derive their origin from verbs ; so says Sákaṭâyana, and all the commentators of the Vedâs." The latter denied the possibility of deriving the Uṇâdi words from verbal roots. Pâtanjali, in his commentary ón Páṇini, says उणादीन्यव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि "Uṇádis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा साधूनि "the Uṇádi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sûtras. They were composed before the time of Páṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both *Yáska* and the author of the *Káriká* (व्याकरणशकटस्य च तोकं) specify Sákaṭáyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nágoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Sákatáyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rúpamálâ grammar, I find the statement that Vararúchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वररुचिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तद्यथा कृवापाजि मीत्यरदिः। This assertion which makes Vararúchi older than Páṇini, would have a claim to probability. But if Vararúchi be another name for Katyáyana, then Dr. Carey's text of the sûtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kátyáyana, but Vararúchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unadi Sutras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unadi Sutras* to be anterior to Páṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pánini lived a considerable time before the author of the *Unâdi Sûtras*, who compiled them for supplying the defects in Páṇini's work. (Dr. Râjendralal Mitra).

अथउणादयः ।

THE UNÂDI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारुः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'— (२७६१) । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवति रोगाञ्जायुरौषधम् । मिनोति प्रक्षिपति देहे ऊष्माणमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः । साध्नोति परकार्यं साधुः । अश्नुते आशुः । शीघ्रम् । 'आशुर्व्रीहिः पाटलः स्यात्' ।

1. The affix uṇ comes after √kṛi 'to do' (VIII. 10), √vâ 'to scent', to 'blow' (II. 41), √pâ 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), √ji 'to conquer' (I. 593), √mi 'to throw' (V. 4) √svad 'to be pleasant to taste' (I. 18), √sâdh 'to accomplish' (V. 17) and √aśû 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ+उण्=कार्+उण्=कारुः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा+उण्=वा+युक्+उण् (the augment yuk is added by VII. 3. 33. S. 2761)= वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा+उण्=पायुः 'anus :' 'proteotor'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवान्+पायुः=स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि+उण्=जै+उण्=जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि+उण्=मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakosa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद्+उण्=स्वादुः 'sweet'. साध्+उण्=साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rice'. See Amarakośá II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the uṇâdi affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sûtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus √रह 'to abandon—राहुः 'the demon Râhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' √वस् 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (vâsu) and divine (Devaḥ) is called Vâsudeva.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'भा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix उण् comes after इण् (to go).

Thus इण्+उण्=ऐ+उ=आय्+उ=आयुः 'man'.

As in त्वामग्ने प्रथममायुमायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मा न आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be distinguished from the word आयुस् ending in स् which is formed by the affix उस् (See Uṇâdi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life- period' of man, is Neuter and ends always in स् । See Amarakosá (I. 8. 119.) आयुर्जीवितकालो ना । So also जटायुस् and जटायुः ।

३ । दृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञुण् । १ । ३ ।

दीर्यत इति दारु । 'स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति न निषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारु रम्यम् । चाटु प्रियं वाक्यम् । मृगय्वादित्वात्कुप्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix ñun comes after the roots √dṛi (I. 846) 'to tear', √shanu (I. 492) 'to give', √jana (I. 862) 'to beget', √chara 'to walk' (I 591) and √chaṭa (I. 316) 'to pierce'.

Thus दॄ + ञुण् = दारुः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' सानुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी । Here the prohibition against vṛiddhi, as ordained by VII 3. 35, S 2512, does not apply, because the affix ञुण् has two letters ञ् end ण् both of which are potent enough to produce vṛiddhi. If the vṛiddhi force of one letter be debarred by VII. 3. 35 ' the other letter will produce its effect. चारुः, 'pleasaht' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing कु under Mṛigayvádi class.

४ । किञ्जरयोः श्रिणः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किंशारुः सस्यशूकं बाणश्च । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ।

4. The affix ñuṇ comes after √sri (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √iṇ (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus किम्शॄ + ञ् उण् = किंशारुः 'the beard of corn', 'an arrow' ' A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा इ + उण् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8). The Medinî Kosá says " Kim śâru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather" It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रो रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन वर्णा इति तालुः ।

5. The affix ञुण् comes after the √tṛi (I. 1018) 'to cross over' and ऋ 'to go' and thereby its र is changed into ल ॥ .

Thus तॄ + ञुण् = तालुः the palate, liṭ 'over which the sounds of letters cross'. The sûtra is त्रः रः चलः । Some read ऋ into it, thus तॄ + ऋ = तॄ, dual त्रौ । Gen. dual त्रोः । Thus ऋ + ञुण् = आर् + उ = आलुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

6. The affix ñuṇ comes after the √vach (III 54) 'to speak' preceded by कृक, and the च is changed into क ॥

Thus कृकवच् + उण् = कृकवाकुः (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. Kṛika = throat. Viśva Kośa says "Kṛikavâku means a peacok and a lizard (saraṭa) and a cock (charaṇâyudha)."

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति बिभर्ति वा भरुः स्वामी हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन्भूतानि मरुर्निर्जलदेशः । शेते शयुरजगरः । तरुर्वृक्षः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरुः । त्सरुः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वल्पम् । तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरीरम् 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' । धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुर्ना च धनुर्विदुः' । 'धनुरिवाजनि वक्रः' इति श्रीहर्षः । मयुः किन्नरः । 'मद्गुः पानीयकाकिका' इगि रभसः' । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वं जश्त्वेनसस्यदः ।

7. The affix उ comes after the √bhṛi (I. 946. to support) √mṛi (VI. 110. to die) √śî II. 22 (to sleep), तॄ (to cross over), चर (to move), 'to cat' त्सर (to go with speed), तन (to spread), धन (to produce or yield corn), मि (to scatter,) मस्ज (to purify).

Thus भृ + उ = भरुः 'Master', 'God'. lit, who supports, मरुः 'desert'; lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तरुः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरुः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. त्सरुः 'sword,' 'the fist' तनु 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनूः । Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu—as embodiment means further production of new karmas. धनुः 'a bow' The word धनु ending in उ is masculine. Another form is धनुस् ending स् । The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: धनुरिवाजनि वक्रः ।

So also from मि—मयुः 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also मस्ज् + उ = मद्गुः 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water,' Rabhasa says "madgu and Pâṇîya-kâkikâ are synonyms." The ज is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvâdi class. The स becomes द by जश्त्व change.

८ । अणश्च । १ । ८ ।

'लववलेशकणाणवः' । चात्कटिवटिभ्याम् । कटति रसनां कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound).

Thus अण् + उ = अणुः (an atom). By force of the word च, this affix comes after कट् (to go) and वट् (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽण उप्रत्ययः स्यात् । स च नित् । नित्वादाद्युदात्तः । प्रियङ्गवश्चणेऽणवश्चमे । व्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान्' । निद्ग्रहणं 'फलिपाटि-' इत्यादिसूत्रमभिव्याप्य संबध्यते ।

9 The affix उ comes after the root अण (to sound) and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अ॑णुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अणु॑ः formed by the previous sûtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sûtras as far as फलिपाटि &c, (Uṇ I. 19). Thus प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च मे (Yajur Veda).

The word अणुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शरुः । 'शरुरायुधक्रोधयोः' । स्वरुर्वज्रम् । स्नेहुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाः' । वसुर्ह्रदेऽग्नौ योक्त्रेंऽशौ वसु तोये धने मणौ' हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः । चात् 'बिदि अवयवे' । बिन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शॄ (to hurt), स्वृ (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपूष् (to be ashamed), असु 'to throw', वस् ('to live', 'to cover') &c., हन (to kill), क्लिद (to become wet), बन्ध् (to tie), मन् (to sourd) 'to know'.

Thus शॄ + उ = शरुः (weapon), स्वरुः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेहु (disease, moon) त्रपुः (Tin), असुः (life), (असु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, nent. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), क्लेदुः (moon) बन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root बिद् also because of the word च in the sûtra, as बिन्दुः ' a drop ?

Note.—शरुः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sîsaka (Medinî). असुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'check'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumân'—the broad-checked one. Sometimes it is long, as हनूमान् । बन्धुः 'friend' lit. one who *binds* another with the ties of affection'. मनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं धश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द् (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into ध ॥

Thus स्यन्द् + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्चादेः । १ । १२ ।

उनत्ति इन्दुः ।

12. The affix उ comes after the root उन्दृ (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द्+उ=इन्दुः 'The moon'.

१३ । ईषेः किच्च । १ । १३ ।

ईषेरुः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष्+उ=इषुः 'an arrow', lit, the killer. See Amarakosá (II. 8, 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द् (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द्+उ=कन्दुः (' a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजेरसुम्च । १ । १५ ।

धात्सलोप उप्रत्ययश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go') the स is elided and the augment असुम् is added.

Thus सृज्+असुम्+उ=रज्जुः rope'. The स of the augment is changed first to श् by श्चुत्व, and then to ज by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope'. 'woman'. (Medinî).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतकारयोर्विनिमयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनम् ।

16. The affix उ comes after the root कृत 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and त ॥

Thus कृत+उ=तृक्+उ=तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । नितरामञ्चति न्यङ्कुः मृगः ।

17. The affix उ comes after the root अञ्च 'to make clear' preceded by the preposition नि ।

Thus नि+अञ्च्+उ=न्यङ्कुः (a kind of antelope').

१८ । फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेर्गुक् फल्गुः । पाटेः पटिः । पाटयतीति पटुः । नम्यतेऽनेन नाकुर्वल्मीकम् । मन्यत इति मधु । जायत इति जतु ।

18. The affix उ and the augment गुक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाट replaced by पट (to go), नम (to salute, to bow down) replaced by नाक्, मन (to consider, to think); जन् (to be born); the final न s of the last two roots are respectively replaced by ध् and त् ॥

Thus फल्+गुक्+उ=फल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever. नाकुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९ । वलेर्गुक्च । १ । १९ ।

'वल संवरणे' ।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520. 'to live',) before the affix उ.

Thus वल्+उ=वल्गु: 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वच्च । १ । २० ।

श्यतेरुः स्यात्स च कित्सन्वच्च । शिशुर्बालः ।

20. The affix उ is कित and is treated like सन् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो+उ=शा+उ (VI. 1. 45. S. 2370)=शाशा+उ= शिशा+उ (S. 2317)=शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमित्त्वनिवृत्त्यर्थम् । ययुरश्वोऽश्वमेधीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice'. या+उ=याया+उ=ययुः। Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been यियुः by सन्यतः S. 2317. Hence the sûtra kâra uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुर्भ्रश्च । १ । २२ ।

'बभ्रुर्मुन्यन्तरे विष्णौ बभ्रु नकुलपिङ्गलौ' । चादन्यतोऽपि । चक्रुः कर्ता । जघ्नुर्हन्ता । पपुः पालकः ।

22. The augment कु comes after the root भृ (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus बभ्रुः 'an epithet of Síva', 'Brown'. बभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Súlâpâṇi—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As कृ+कु=चक्रुः 'agent'. हन्+कु=जघ्नुः 'killer'. पा+कु=पपुः 'protectoi

२३ । पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिणं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे' । गृधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पॄ (III. 4,) 'to protect, "to fill up", भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', गृध (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22,) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पॄ+कु=पु+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunderbolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यध, the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishîkeśá, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Râhu.'

२४ । कृग्रोरुच्च । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of ऋ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुःसुषु स्थः । १ । २५ ।

'सुषामादिषु च' (१०२२) इति षत्वम् । अपष्ठु प्रतिकूलम् । दुष्ठु । सुष्ठु ।

25. The affix कु comes after the verb स्था (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपष्ठुः 'unfavourable', 'a child' दुष्ठुः 'a wicked person.' सुष्ठुः 'a good person.' The स of स्था is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushâmâdi class.

२६ । रपेरिच्चोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ.

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुग्धुग्दीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणानृजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपिदन्त्याश्च संबसूकरपांसवः' । बाधत इति बाहुः स्त्रीपुंसयोर्भुजः ।

27. Before the affix कु, ऋज is substituted for अर्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश is substituted for दृश (I. 1037) 'to see,' the augment तुक् is added to कमि (I. 470. 869) 'to desire,' धुक् to अमि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of पंसि (10. 179) 'to destroy', and ह for the final ध of बाध (1. 5) 'to oppress.'

Thus ऋजुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशुः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्धुः 'a well', पांसुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांशु is spelt as पांसु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words सम्ब, सूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as शम्ब, शूकर and पांशु । बाहु is masculine; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा ।

२८ । प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

त्रयाणां कुः संप्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । पृथुः । मृदुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । भृज्जति तपसा भृगुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', म्रद (I. 804) 'to crush' and भ्रस्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the स of bhrasj.

Thus पृथुः 'wide', मृदुः 'delicate' भृगुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvâdî class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । '* बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वमापद्यते' । रघुर्नृपभेदः । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following:—bâla, mûla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or बार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलम् or अरम् and अङ्गुलि or अङ्गुरि । Raghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्णोतेर्नुलोपश्च । १ । ३० ।

ऊरु सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्णु (II. 30) 'to cover', and the णु of the verb is elided thereby.

Thus ऊरुः 'the thigh.'

---

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

उरु महत् ।

31. The ऊ of ऊरु is shortened when the sense is that of great'.

Thus उरुः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिकुर्भृत्यः । उद्धतो ज्योतिश्च ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिकुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याखुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात्पर्शुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शृ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आखुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form पर्शुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्रुवः । १ । ३४ ।

'द्रु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb द्रु (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि o मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः a kind of tree', मितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतधा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when द्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः=शतधा द्रवति इति literally that which runs in a hundred differrent channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As द्रुः (द्रु+कु=द्र्+उ=द्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरे मूर्खोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना कीलशल्ययोः' । 'पिबतेरीत्वं युगागमश्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपूर्वाल्लगिगता-

अस्मात्कुत्वने दीर्घश्च । नीलङ्गुः कृमिविशेषः शृगालश्च । 'नीलाङ्गुः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् इत्वं च । लगतीति लिगु चित्तम् । लिगुर्मूर्खः ।

36. The five words खरु, शङ्कु, पीयु, नीलङ्गु, and लिगु, are irregularly formed by कु affix.

खरु is from √खनु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खरु the न् of khan is replaced by र before the affix कु॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Síva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the आ is changed to ई and युक् augment is added before कु। It means 'a crow', time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्गु is from √लगि 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु। Some derive it from नील+गम्+कु, the अम् of गम् is elided and the augment नुम् is added. Another form is नीलाङ्गु where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black bee'.

5. लिगु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लिगु (Neut) the 'heart, लिगुः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगय्वादयश्च । १ । ३७ ।

एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्धार्मिकः । मित्रयुर्लोकयात्राभिज्ञः । आकृतिगणोऽयम् ।

37. So also the words मृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु।

Thus मृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yâti) after deer;' देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check: पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فیل). So also √पडि 'to go', पाण्डुः 'yellow &c, with the vṛiddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा रात्रिः । मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः । खर्जूरादित्वारम्भादङ्कुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वाशृ (4. 54) 'to roar', मथ (I. 901) 'to churn', चते

(I. 918) 'to beg', चंक् (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वाशुरा 'night' lit. in which animals, roar, मथुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चङ्कुरः 'a chariot, a tree', अङ्कुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अङ्कूरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurâdi class, and takes the affix ऊर।

३९। व्यथेः संप्रसारणं किच्च। १। ३९।

'विथुरश्चोररक्षसोः'।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to इ and the affix is treated as if it had an indicatory क्।

Thus विथुरः 'a thief' 'a Râkshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sûtra is व्यथेः संप्रसारणं धः किच्च। By this the थ is changed to ध also. According to this reading we cannot get the form विथुर। But this is a valid form as found in the Vedâs:—त्वमेषां विथुरा शवा। So also अथ विह्वा विथुरेणाचिदस्त्रा। There is however another word विधुर with *dh* also. It is derived from धुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence. distressed, love lorn.

४०। मुकुरदर्दुरौ। १। ४०।

मुकुरो दर्पणः। बाहुलकान्मकुरोऽपि। 'दॄ विदारणे' धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुक्टिलोपश्च। 'दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः'। 'दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ग्रामजाले च दर्दुरम्' इति विश्वः।

40. The words मुकुर 'a mirror', and दर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of मुकुर is मकुर। This is because of the word bahulam. From √drî 'to tear' (IX. 23) is obtained दर्दुरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दर्दुरा means 'Chaṇḍikâ—a name of Dûrgâ'. The Neuter दर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मकि 'to adorn' (I. 89), is formed मकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of drî, and the addition of the augment डुक्। Instead of ग्रामजाल other readings are 'दाम जाल' and वामजाल।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेर्गुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः । 'कबृ वर्णे' । वगागमः । 'कर्बुरः श्वेतरक्षसोः' । बध्नातेः खर्जूरादित्वादूरोऽपि । 'बन्धूरबन्धुरौ स्यातां नम्रसुन्दरयोस्त्रिषु' इति रन्तिदेवः । 'कोकतेर्वा कुक्' । कुक्कुरः-कुकुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the rest.

These are words formed by the afh उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the name of a kind of fish. √मदी 'to be glad. (IV. 99)

2. √कबृ 'to colour' (I. 405), कर्बुरः । The augment is वक् । It means 'white', and 'a demon.' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah (masc.) 'sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Kharjûrâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and 'lovely': and is used in all the three genders.

Vart.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक 'to accept' (I. 91) before the affix उरच् । As कुक्कुरः or कुकुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—वागुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रज्ञाद्यण् । आसुरः ।

42. The verb असु (IV. 100) 'to throw up' takes the affix उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अण् of the Prâjñâdi class, आसुरः 'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसेश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसेरूरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा व्रीहिप्रभेदे पण्ययोषिति' । 'मसूरा मसुरा वा ना वेश्याव्रीहिप्रभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति विश्वः ।

43. The verb मसु (4. 112) 'to measure' 'to become changed' also takes the उरन affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is a sûtra declaring that the verb मसु takes the affix. ऊरन् । So we get मसूरा 'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally: namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शावशेराप्तौ । १ । ४४ ।

शु इत्याश्वर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

44. The verb अशू (5 18.) to pervade, preceded by शु the abbreviated form of आशु takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' आशु+अश्+उरन्= शु+अश्+उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वश्रूः। See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५। अविमह्योष्टिषच्। १। ४५।

अविषः। महिषः।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अव (I. 631). 'to protect', and मह (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवक्ति। So also उत माता महिषमन्ववेनत्। Fem. महिषी 'Queen'.

४६। अमेर्दीर्घश्च। १। ४६।

'आमिषं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनि'।

46. The affix टिषच् comes after the verb अम (I. 493, 869,) 'to eat.'

Thus आमिषम् 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७। रुहेर्वृद्धिश्च। १। ४७।

'रङ्कुशम्बररौहिषाः'। 'रौहिषो मृगभेदे स्याद्रौहिषं च तृणं मतम्' इति संसारावर्तः॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह' (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषम् 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रङ्कु, शम्बर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषम् (neut.) is grass. (Sansârâvarta).

४८। तवेर्णिद्वा। १। ४८।

'तव' इति सौत्रो धातुः। 'तविषताविषावब्धौ स्वर्गे च'। स्त्रियां तविषी–ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च। 'तविषी बलम्' इति वेदभाष्यम्।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण्।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhashya; as in the following Vedic Mantras :—इन्द्रो वृत्रस्य तविषीम् इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिन्। It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्यथिषोऽब्धिसूर्ययोः' । अव्यथिषी धरारात्र्योः ।

49. The affix टिषच् comesafter the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्यथिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्यथिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलेर्बुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषम् ।

50. The augment बुक् is added to टिषच् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषम् 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् । । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'मुदिरः कामुकाभ्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । 'छिदिरोऽसिकुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । मन्दिरं गृहम् । स्त्रियामपि । 'मन्दिरं मन्दिरापि स्यात्, इति विश्वः । 'चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'मुहिरः काम्यसभ्ययोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', मुद (I. 16,) 'to be glad', खिद (4 61,) 'to suffer pain', छिदिर् (7. 3) 'to cut off', भिदिर (7. 2) 'to pierce through' मन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिम (4. 68) to be wet or damp' मिह (I. 1041) 'to make water', 'to wet,' मुह (4. 89) 'to lose consciousness', मुच (6. 136,) 'to release', रुच (I. 781) 'to shine beautifully', रुध (VII. 1.) 'to confine' बन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, मुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośâs). खिदिरः 'an ascetic', 'the moon, छिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरम् 'Thunder bolt', मन्दिरम् 'house'. It is fem. also, मन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरम् 'an elephant', 'the moon', तिमिरम् 'darkness', eye-disease,' मिहिरः 'The sun', मुहिर: 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरम् 'Bright,' रुधिरम् 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष 'to dry', is formed शुषिरम् a hole.' according to others it means 'dry'.

Note:—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire,' 'rope or cord,' 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.)' saffron, and blood.

५२ । अशेर्णित् । १ । ५२ ।

आशिरो वह्निरक्षसोः ।

52. The affix किरच् comes after the verb अश (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory ण ।

Thus आशिरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्वीभावाभावः । अजिरमङ्गणम् । शशेरुपधाया इत्वम् । 'शिशिरं स्यादृतोर्भेदे तुषारे शीतलेऽन्यवत्' । 'श्रथ मोचने' उपधाया इत्वं रेफलोपः । प्रत्ययरेफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्थास्फाय्योष्टिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्वुक् ह्रस्वत्वं च । स्थविरः । खदिरः । बाहुलकाच्छीङो वुक् ह्रस्वत्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loosened', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by किरच् affix.

Thus 1. √अज (1. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard' The root अज् is not replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √शश (I. 762) 'to go by leaps'—शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-frost, and cold. 3. √श्रथ (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The टि of √sthâ and √sphay is elided स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. √sthâ takes the augment वुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः 'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the augment वुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि । भड इति सौत्रो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः । पिण्डिलो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (1. 580) 'to go', कल् (I. 526, X. 64) 'to count' अन् (II. 61, IV. 66) 'to live', मह (I. 766) 'to worship', भड (sautra) 'to speak', भण्ड (IX. 50) 'to make fortunate', शण्ड् (I. 299) 'to be attacked with disease', पिण्ड (I. 293) 'to collect' तुण्ड् (I. 295,) 'to break,' कुक् (I. 91) 'to accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2 कलिलम् 'covered with', 'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman,' 'a creeper' महेला is another form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भडिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root √भड 6. भण्डिलः. 'ambassador', 'lucky', 7. शण्डिलः 'a Ṛishi', 8. पिण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कोकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, √कुट 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पश्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कमु (I. 470,) 'to desire', and the म is changed to प ॥

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुपादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुपिलः 'a king', तिजिलः 'the moon' गुहिलम् 'forest,' from √gupû to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhû (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः—पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कठेरः कृच्छ्रजीवी । कुठेरः पर्णासः । बाहुलकान्नुम्न । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पतॢ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुठि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दंश (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कठेरः 'a man leading a painful life' कुठेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुठि, required a nasal the root being really कुण्ठ । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुबेरः ।

59. The affix एरक् comes after the verb कुम्ब् (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus कुबेरः 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शतेरः शत्रुः ।

60. The affix एरक comes after the root शद्लृ (I. 908,) 'to perish', and the द is changed to त ।

Thus शतेरः 'an enemy'.

६१ । मूलेरादयः । १ । ६१ ।

एरगन्ता निपात्यन्ते । मूलेरो जटा । गुधेरो गोप्ता । गुहेरो लोहघातकः । मुहेरो मूर्खः ।

61. The words मूलेर and the rest are formed by एरक् affix.

Thus मूलेरः 'a lock of hair', गुधेरः 'a protector' गुहेरः 'a block-head ; गुहेरः 'a blacksmith'.

These are from √mûla 'to establish or take root' √gudha 'to surround', √guda to protect, √guhû to cover, and √muhû to faint.

६२ । कबेरोतच्पश्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix ओतच् comes after the verb कब (I. 405) 'to fly', the ब is changed to प.

Thus कपोतः 'a pigeon'.

Note.—From √कबृ 'to colour' is derived कपोतः 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The च् of ओतच् is redundant or rather misleading. The word कपो॑तः has always the acute on the ओ of the affix as in the lines: यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।

६३ । भातेर्डवतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix डवतु comes after the root भा (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus भवान् 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिभ्यामोरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चकोरः ।

64. The affix ओरन् comes after the root, कठि (I. 365) 'to suffer pain', and चक (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus कठोरः 'Hard', 'full.' चकोरः 'a kind of bird'. As कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः (Mâgha).

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य शृणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः साधुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by ओरन् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From शॄ 'to injure', preceded by किम्, is derived किशोरः । The टि of the root is elided, and the final of किम् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' Froin √saha (I. 905) सहोरः ।

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कंप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोल: 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sûtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter' पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandâlâ. √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरूरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरम् ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्दू (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to इ ॥

Thus सिन्दूरम् 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनोतीति सेतुः । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डम् । सच्यत इति सक्तुः । अर्धर्चादिः । 'ज्वर त्वर–' (२६५४) इत्यूठ् । तत्र क्विझलोरित्यनुवर्तत इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्बिडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs षि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8. 1.) 'to spread', गम्लृ (I. 1031) 'to go' मसी (IV. 112) 'to complete', षच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', क्रुश (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', मस्तुः 'sour cream' सक्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अव्+तुन्=अ+ऊठ्+तुन् (VI 4. 20) Thus sûtra क्ङिति च (I. 1. 6) is understood in that sûtra (VI 4. 20) according to some. So there is no guṇa. Thus ओतुः। धातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७० । पः किच्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्वह्नौ दिवाकरे' ।

70. The affix तुन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the आ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेस्तुः स्यात्स च कित् । 'ऋतुः स्त्रीपुष्पकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb ऋ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित् ॥.

Thus ऋतुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As ऋतुना यज्ञम् य ऋतुर्जनीनाम् .

७२ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

एभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः' । मन्तुरपराधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्कोकिले भृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुरध्वगकालयोः' । रक्षसि क्लीबः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb कम् (I. 470, 869) 'to desire', मन् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', जन् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', गा (I. 998, III. 25) 'to sing' भा (II. 42) 'to glitter', या (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kâmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्ग्रहपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the √châyṛi 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाय् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । १ । ७४ ।

अप्तुः शरीरम् ।

74. The affix तु comes after the √आप् (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus अप्तुः 'body.' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix तुन comes after √vas 'to dwell,' (I. 1054.)

As वस्तु 'an object.'

७६ । अगारे णिच्च । १ । ७६ ।

'वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्' ।

76. The affix तुन comes after the verb वस् (I. 1054,) 'to dwell, when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory ण्.

Thus वास्तु 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृञः क्तुः । १ । ७७ ।

क्रतुर्यज्ञः ।

77. The affix क्तु comes after the verb कृ VIII. 10) 'to do.'

Thus क्रतुः 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुरुषः । वहतुरनड्वान् ।

78. The affix चतु comes after the verb एध (I. 2) 'to prosper,' and वह (I. 1053) 'to carry.'

Thus एधतुः 'a man', वहतुः 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory च and so the word is end-acute. Thus उक्ष्योर्नं पत्ये वहतुं कृणुध्व ।

७९ । जीवेरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरस्त्रियां भक्ते जीविते जीवनौषधे' ।

79. The affix आतु comes after √जीव (I. 594) 'to live.'

Thus जीवातुः (masculine), 'food.' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेरित्येव । 'जैवातृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सु कृषीवले' ।

80. The affix आतृकन् comes after the verb √जीव (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of ई ॥

Thus जैवातृक 'long-lived', 'moon', 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

'कर्षूः पुंसि करीषाग्नौ कर्षूर्नद्यां स्त्रियां मता' । चमूः । तनूः । धनूः धनम् । 'सर्ज अर्जने । सर्जूर्वणिक् । 'खर्ज व्यथने' । खर्जूः पामा ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) 'to plough', चम (I. 497, 869, VI. 28) 'to drink', तन (VIII. 1, X. 296) 'to spread', धन (III. 23) 'to become rich', सर्ज (I. 243) 'to gain', खर्ज (I. 247) 'to pain', and the words so formed are feminine.

Thus कर्षूः nre of dried cow-dung,' 'cultivation,' 'river,' चमूः 'an army' तनूः 'body,' धनूः 'a bow', सर्जूः 'a merchant, 'a lightening' खर्जूः 'cutaneous eruption,' 'scab,' 'a worm.'

Thus in the Rabhasa-kośa we find 'karśûh pumsi karîshâgnau Karśûr nadyâm &c.' The Medini-koṡa says 'karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning 'a river,' 'a canal' sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । मृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

मर्जूः शुद्धिकृत ।

82. The affix ऊ comes after the √मृज (II. 57, X. 304) to clean', and there is guna of the ṛi into ar.

Thus मर्जूः 'purification,' 'a washerman.'

The vṛiddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guṇa specifically enjoined by this sûtra.

८२ क । खडेर्डुवा । १ । ८२ क ।

खडुडूः । खडूः ।

82. A. The augment ऊड is added to ऊ after the verb खड् (X. 44) 'to break', optionally.

Thus खडुडुः or खडूः 'breaking', 'dividing'.

८३ । वहो धश्च । १ । ८३ ।

'वधूर्जायास्नुषास्त्रीषु' ।

83. The substitute ध replace the ह of वह (I. 1053) 'to carry', before the affix ऊ ॥

Thus वधूः 'a wife', 'a daughter-in-law'. A. Kosha III. 3. 101.

८४ । कषेश्छश्च । १ । ८४ ।

कच्छूः पामा ।

84. The affix û comes after the verb कष (I. 934) 'to injure' and the ष is changed to छ ॥

Thus कच्छूः 'itch' scab'.

८५ । णित्कसिपद्यर्तेः । १ । ८५ ।

कासूः शक्तिः । पादूरुपानत्स्त्री । आरूः पिङ्गलः ।

85. The affix ऊ comes after the verb, कस (I. 139) 'to go' पद (IV. 60) 'to go' ऋ (1. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is णित् ।

Thus कासूः 'a lance', पादूः 'a shoe' आरूः 'yellow.' The word कासू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding '.

८६ । अणो डश्च । १ । ८६ ।

आडूर्जलप्लवद्रव्यम् ।

86. The affix ऊ comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ड.

Thus आडूः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'तुम्ब्यलाबूरुभे समे' इत्यमरः ।

87. The affix ऊ comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided. when the negative अ precedes it.

Thus अलाबूः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के श्र एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कशब्द उपपदे शृणातेरूः स्यादेरङादेशः । 'कशेरूस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुप्रत्यये कशेरुः क्लीबे पुंसि च ।

88. The affix ऊ comes after the verb शॄ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the ऋ is changed to एर्.

Thus कशेरूः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कशेरु । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । त्रो दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेरूः स्यात्तस्य दुट् । 'तर्दूः स्याद्दारुहस्तकः' ।

89. The affix ऊ comes after the verb तॄ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment दुट्. ।

Thus तर्दूः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । १ । ९० ।

ऊः स्याद् यो तयोर्लोपः । दर्द्रूः कुष्ठभेदः ।

90. The affix ऊ comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the य and आ of the verb are elided.

Thus दर्द्रूः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word या of the sûtra is a compound of य+आ=या ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as र्यालोपः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि+आ=र्या, and the form then is दद्रूः for the sûtra then means, the रि and आ of daridrâ are elided. (2). र+य+आ=र्या। In this view the second र r. of daridrâ is elided, Thus दर्दूः। With short उ, the form is दर्दुः। Thus there are four forms (1) dardrû दर्द्रूः (2) dadrû दद्रूः (3) dardû दर्दूः।(4) दर्द्रुः dardru by Mṛigayvâdi class उ (uṇ. I. 37).

९१ । नृतिशृध्योः कूः । १ । ९१ ।

नृतूर्नर्तकः । शृधूरपानम् ।

91. The affix कू comes after the verbs नृत (IV. 9) 'to dance', and शृध (I. 797, 922, X. 195.), 'to mock at 'to fart'.

Thus नृतूः 'a dancer', शृधूः 'the anus'.

९२ । ऋतेरम्च । १ । ९२ ।

ऋतिः सौत्रो धातुः । ततः कूरमागमश्च । रन्तूर्देवनदी सत्यवाक् च ।

92. The affix कू comes after the verb ऋत (a sautra dhâtu) and the augment अम् is added to the verb.

Thus रन्तूः 'a celestial river' and 'true speech.' The √ऋत is a sautra dhâtu.

९३ । अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः । १ । ९३ ।

एते कूप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । 'दृभी ग्रन्थे' । निपातनान्नुम् । दृम्भूः । अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादित्येके । दृन्भूः । जनेर्बुक् । जम्बूः । 'जमु अदने' इत्यस्येत्येके । बाहुलकाद्ध्रस्वोऽपि । जम्बुः । कफं लाति कफेलूः श्लेष्मातकः । निपातनादेत्वम् । कर्कं दधाति कर्कन्धूर्बदरी । निपातनान्नुम् । दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः । केचित्तु 'अन्दूदृन्फूजम्बूकम्बू' इति पठन्ति । 'दृफ उत्क्लेशे' दृन्फूः सर्पजातिः । 'कमेर्बुक्' । कम्बूः परद्रव्यापहारी ।

93. The words अन्दू, दृम्भू, जम्बू, कफेलू, कर्कन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्दूः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दृन्फूः 'snake'. जम्बू. 'The rose apple and its fruit', (कम्बू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming-ripe', 'phlegmatic'. कर्कन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From √adi 'to bind (I. 63) is अन्दूः। From √ला 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ॥ From √डुधाञ् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्क is obtained कर्कन्धूः।

(2) From the √दृभी 'to string together' (VI. 34) is derived दृम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like हूहू ॥ Another form is दृन्भूः without anusvâra.

(3) The word जम्बु is formed by adding the augment बुक् to the root √jan before this affix. Some derive it from √jamu, 'to eat' (I. 499).

By force of 'diversely,' there is short उ also, as जम्बुः । As in the line तस्य जम्बोः फलरसो नदीभूय प्रवर्तते ।

(4) कफ+ला+ऊ=कफेलूः 'phlegm producing.' The insertion of ए is the irregularity.

(5) कर्क+धा+ऊ=कर्कन्धूः 'what supports the crab'—*i.e.* badarI or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि+स+ऊ+दिधिषू literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), *i.e.* a widow who remarries.

Some read the sûtra as अन्दू–दृन्फू–जम्बू–कम्बू । In this view दृन्फूः meaning 'a snake,' is derived from √दृन्फ (VI. 29) 'to pain.'

(7) कम्बूः is derived from √कम with the augment बुक् । It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४ । मृग्रोरुतिः । १ । ९४ ।

मरुत् । गरुत्पक्षः ।

94. The affix उति (ut) comes after the roots √गॄ (VI. 117) 'to swallow', and √मृ (VI. 110) 'to die.'

Thus गरुत् 'The wing of a bird', मरुत् 'wind'. This last word has two other forms also, मारुतः and मरुतः all meaning wind and breath. The word गरुत् belongs to Yavâdi class, (VIII. 2. 9) and with मतुप् forms गरुत्मान् ।

९५ । ग्रो मुट् च । १ । ९५ ।

गिरतेरुतिस्तस्य च मुट् । गर्मुत्सुवर्णं तृणविशेषश्च ।

95. The affix उति comes after the root √गॄ 'to swallow' with the augment मुट् added to it.

Thus गर्मुत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६ । हृषेरुलच् । १ । ९६ ।

'हर्षुलो मृगकामिनोः' । बाहुलकाच्चटतेः । चटुलं शोभनम् ।

96. The affix उलच् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हर्षुलः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely', this affix comes after the root √चटे 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलम् 'beautiful' inconstant'.

९७ । हृसृरुहियुषिभ्य इतिः । १ । ९७ ।

'हरित्ककुभि वर्णे च तृणवाजिविशेषयोः' । सरिन्नदी । 'रोहित्' मृगविशेषस्य स्त्री । 'युष' इति सौत्रो धातुः । मत्स्यस्य (or मृगस्य) रोहित् पुरुषस्य योषिदिति भाष्यम् ।

97. The affix इति (it) comes after the roots √hṛi (I. 947, III. 15.) 'to steal', √सृ (I. 982, III. 17.) 'to go', √रुहि (I. 912) 'to grow' and √युष (I. 711) 'to please'.

Thus हरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for the verse "harit kakubhi varṇe cha &c." सरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhâtupâtha. Thus in the Bhâshya we have ऋश्यस्य रोहित् "the female of the deer called ṛishya or white footed antelope is called *rohit.*" Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडेर्णिलुक् च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix इति comes after the verb तड (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tâdayati).

९९ । शमेर्ढः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्संज्ञा यथादेश इट् च न । 'शण्ढः स्यात्पुंसि गोपतौ' । शण्ढः क्लीबः ।

99. The affix ढ dha comes after the root √शम (IV. 92, X. 156), 'to be appeased.'

Thus शण्ढः 'a eunuch'. The letter ढ is not इत्, nor is it replaced by एय (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इट् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Uṇâdi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix ढ would not have taken इट् by the prohibition of नेड् वशि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sûtra is restricted by the vârtika नेड्वर मनादौ "the इट् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शण्ढः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकम्' इति मेदिनी । बाहुलकाज्जरठः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कम (I. 470) 'to desire'.

Thus कमठः 'a tortoise'. According to the Medinîkosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √jṛî 'to grow old' As जरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्वृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामठं हिङ्गु ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रम (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामठम्. 'The name of the plant called asafoetida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √शम (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not खित् nor is it replaced by ईन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कणेष्ठः । १ । १०३ ।

कण्ठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कण् (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कण्ठः 'thoat,' 'the neck,' 'vicinity', 'sound', 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपेः कलप्रत्ययः । चात्तृफतेः । तृपला लता । 'तृफला तु फलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sûtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिपला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शपेर्वश्च । १ । १५४ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse.' and the प् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्बश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कमेर्बुक्' । कम्बलः । 'मुष खण्डने' मुसलम् । 'लङ्गेर्वृद्धिश्च' । लाङ्गलम् । 'कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट्' । कुट्मलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicatory ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Śûdra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweetmeat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः *m.* "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Utnâdi diversity it does so in the case of √सृ and √तृ । Thus सरलः 'a kind of pine tree;' 'straight', 'artless'. As in the following verse: सरला विरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः । न शमी न च पुन्नागा अस्मिन् संसार कानने । Here every noun has a double meaning. Similarly सरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०७ । कमेर्बुक् । १ । १०७ ।

107. The affix कल (ala) comes after √कम् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is बुक् ॥

Thus कम्बलः "the king of serpents *i. e.*, Śesha'; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool;' when neuter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √मुस 'to break' (Divadi), we get मुसलम् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are मुषल and मुशला ॥

१०८ । लङ्गेर्वृद्धिश्च । १ । १०८ ।

लाङ्गलम् ।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लगि (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लांगलम् 'a plough'.

१०९ । कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट् । १ । १०९ ।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to curve' कश् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment मुट् added also.

Thus कुट्मलम् 'an opening bud'. The affix is added to √कुड also, as कुड्मलम् कश्मलम्. 'Sin', कोमलम् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by uṇâdi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a uṇâdi diversity. As from √कुश or √कुष श्लेषणे we get कोशलः or कोसलः 'the name of a country.' From √शव or √शंब शंबलं or संबलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the न we have कदली । The feminine affix ङीष् is added as it belongs to the gaurâdi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √कमु कान्तौ we have कमलं 'water,' 'copper,' 'a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कमलः means 'a kind of deer.' कमला means 'an excellent woman.' From √कुश we get कुशलः "expert, trained." From √मडि भूषायाम् we have मण्डलम् 'orb', 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११० । मृजेष्टिलोपश्च । १ । ११० ।

मलम् ।

110. The affix कल (ala) comes after √मृज (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus मलम् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । चुपेरच्चोपधायाः । १ । १११

चपलम् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root √चुप (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and उ is changed to अ before this.

Thus चपलम् 'unsteady'. The masculine चपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the châtaka bird', 'a sort of perfume' The feminine चपला means 'Lakshmi', 'lightening' long pepper'.

११२ । शकिशम्योर्नित् । १ । ११२ ।

शकलम् । शमलम् ।

112. The affix कल (ala) comes after the √शक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and शम (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus शकलम् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' शमलम् 'sin' 'fæces,' 'calamity'.

११३ । छो गुग्ध्रस्वश्च । १ । ११३ ।

छगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root √छो (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment गुक is added before the affix.

Thus छगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñâdi class.

११४ । ञमान्ताड्ड । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डश्छिन्नहस्तः । अण्डः । माडुलशाल्मलस्वाभावः । षण्डः । संघातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । चण्डः । पण्डः क्लीबः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ड comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel,' मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', वण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg,' षण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ष of the root is not changed to स as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unâdi anomaly. Some read it as शण्डः with the palatal श ॥ गण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease, चण्डः 'violent, पण्डः 'a eunuch', पण्डा 'wisdom'.

Note.—The ञम् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters ञ, म, ङ, ण and न ॥ No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyî: the pratyâhârâs ending in म are only three अम्, यम् and ङम् ॥ See Kâshikâ and my Ashṭâdyâyî. The above words are derived from √damu to tame (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 67), √vanḍ 'to honor,' (I. 290), √ama to go &c' (I. 493), √shaṇu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chaṇa 'to give' (I. 833), √paṇa 'to barter,' to praise.' (I. 466).

११५ । कादिभ्यः कित् । १ । ११५ ।

कवर्गादिभ्यो डः कित्स्यात् । कुण्डम् । काण्डम् । गुडः । गुण्डः । 'गुण भ्रमणे' गुण्डो भ्रमरः ।

115. The affix ड is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डम्. 'A bowl shaped vessel,' काण्डम् 'a section', गुडः 'treacle' गुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kuṇ 'to sound, to support'. comes कुण्डम् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुण्डी means 'a Kamauḍalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed काण्डम् । It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a stam.

From √guṅ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cottc tree, the milk hedge plant. गुडाकेशः 'he whose hair is like गुडा or milk hedge plant'. *i.e.*, जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुडाका + ईश 'Lord of sleep or sloth.''

From गुण 'to wander', we get गुण्डः 'a bee."

११६ । स्थाचतिमृजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

तिष्ठतेरालच् । स्थालम्–स्थाली : चतेर्वालच् । चात्वालः । मृजेरालीयच् । मार्जालीयो बिडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्था (I. 975) 'to stand', वालच् after the root चत (I. 918) 'to beg', and आलीयच् after the root मृज (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्थालम् or स्थाली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire'. 'kuśa grass'. मार्जालीयः 'a cat,' 'a Śûdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्था would have given स्थालः by the affix लच् alone. Why read the affix as आलच् ?

११७ । पतिचण्डिभ्यामालञ् । १ । ११४ ।

पातालम् । चण्डालः । प्रज्ञादित्वादणि चाण्डालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलञ् comes after the roots पत (i. ८९८,) 'to fly', and चण्ड् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालम् "the lower world whereinto people fall owing to sin." चण्डालः' lion', according to some the form is चाण्डालः, the vṛiddhi taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन्।१।११८।

तमालः । विशालः । बिडालः । मृणालम् । कुलालः । कपालम् । पलालम् । पञ्चालाः ।

118. The affix कालन् comes after the roots तम (IV. 93) to grow tired', विश् (VI. 130) 'to enter'. बिड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', मृण् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I, 808) 'to shake', पल् (I. 892,) to go', पच् (I. 187,1045) 'to develop.'

Thus तमालः 'a kind of tree, a kind of sword' विशालः 'Big', 'king', 'woman', बिडालः 'a cat' मृणालम् 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालम् 'the skull', पलालम् 'a straw', पञ्चालाः 'a city'.

Note.—तमालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarial mark on the forehead. विशाला name of Ujjayinî, of a river. विशालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गच्पक्षिणि।१।११९।

पतङ्गः।

119. The affix aṅgach comes after the root पत (I. 898) to fly', when meaning an *insect*.

Thus पतङ्गः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिभ्यश्च।१।१२०।

तरङ्गः। लवङ्गम्।

120. So also after the roots तॄ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affiix अंगच् ॥

Thus तरंगः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लूञ् 'to cut.'

१२१। बिडादिभ्यः कित्।१।१२१।

बिडङ्गः। मृदङ्गः। कुरङ्गः। बाहुलकादुत्वं च।

121. The affiix अंगच् comes afer the root बिड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् ॥

Thus बिडङ्गः 'clever' मृदङ्गः 'a kind of drum'; from √मृद क्षोदे ॥ कुरङ्गः a deer in general; from कॄ 'to scatter'. The ऋ is changed to उर् anomalously.

Note.—बिडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृवृञोर्वृद्धिश्च।१।१२२।

सारङ्गः। वारङ्गः खङ्गादिमुष्टिः।

122. The affix अङ्गच् comes after the roots सृ (I. 982, III. 17) 'to go', and वृ (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is Vriddhi.

Thus सारङ्गः 'an antelope,' वारङ्गः 'the handle of a sword.

Note:—These words are derived from √sṛi gatau, and √vṛiñ varaṇe, Sâraṅga m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the châtaka bird.

As a diversity (bahulam), this affix comes after नृ 'to lead.' As नारङ्गः 'the orange tree, the juice of the pepper plant.

१२३ । गन्गम्यद्योः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अद्गः पुरोडाशः ।

123. The affix गन् comes after the root गम् (I. 1031) 'to go' and अद् (II. 1.) 'to eat.'

Thus गंगा 'The river Ganges' अद्गः "a sacrificial oblation called Puroḍâśâ."

Note:—By diversity (bahulam), the affix comes after the root अग् 'to go' also. As अङ्गः the country called Aṅga : the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छापूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट अनादरे' गन्सत्वाभावश्च । षिड्गस्तरलः । 'षिड्गैरगद्यत ससंभ्रममेवमेका' इति माघः

124. The affix गन् comes after the roots छा (I. 498) 'to cut', पू (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' खडि (X. 44) 'to separate' and it is कित ॥

Thus छागः 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. पूगः 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is *purified* by chewing it, 'a heap,' खड्गः 'a sword.

Note:—By the force of the word bahulam 'diversely,' this affix comes after the root षिट् 'to disregard, despise' (I. 326) also and the ष is not changed to स। As षिड्गः fickle, an inconsistent lover. As in the Sîsupâla Badha V. 34:—षिड्गै रगद्यत ससंभ्रममेव काचित् ॥

१२५ । भृञः किन्नुट् च । १ । १२५ ।

भृञो गन्कित्स्यात्तस्य नुट् च । 'भृङ्गाः षिड्गालिधूम्याटाः' ।

125. The affix गन् comes after the root भृ (I. 916, III. 5.) 'to support' with the augment नुट् and it is कित ॥

Thus भृङ्गः a libertine (ṣhiḍga), a large black bee (ali)': the bark of Laurus cassia (दालचिनीः) the cloud-rover (a kind of bird) (dhûmyâṭa).

१२६ । शृणातेर्ह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गम् ।

126. The affix गन् with the augment नुट् comes after the root शॄ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus शृङ्गः " a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus शृङ्गी: fem. gold used for ornaments, a kind of fish *i.e.*, sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । शणाशकुनौ । १ । १२७ ।

नुट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गन् comes after the root शॄ (IX. 81) to injure with the augment नुट् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vṛiddhi takes place by VII 2. 115. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः=शार्ङ्गः ॥

१२८ । मुदिग्रोर्गग्गौ । १ । १२८ ।

मुद्गः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √मुद (I. 16,) 'to rejoice. and the affix ग after √गॄ (I. 984) 'to swallow.

Thus मुद्गः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अण्डन्कृसृभृवृञः । १ । १२९ ।

करण्डः । सरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

129. The अण्डन् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' सृ (I. 982), to go' भृ (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, सरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karaṇḍa means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varaṇḍa means a multitude, a pimple or eruption on the face. a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from तॄ 'to cross or flow,' तरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शृदृभसोऽदिः । १ । १३० ।

शरद् । 'दरद् हृदयकूलयोः' । भसज्जघनम् ।

130. The affix अदि comes after the roots शॄ (IX. 18) 'to injure 'and दॄ (IX 23) 'to tear', the and भस (III. 18) 'to shine.',,

Thus शरत् ' autumn', दरत् heart' 'bank:' and भसत् 'sun.'

Note :—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear, a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun, a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातेः पुग्ह्रस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दॄ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment पुक् is added.

Thus दृषत् ' stone '.

Note :—Dṛishad means a rock, large stone, or stone in general, a millstone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो डित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तन् (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तुट् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment तुट् is added, and इ is guṇated to ए।

Thus एतद् this.

१३४ । सर्तेरतिः । १ । १३४ ।

'सरट् स्याद्वातमेघयोः' । वेदभाष्ये तु 'याभिः कृशानुम्' इति मन्त्रे 'सरट्भ्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अटि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.'

Thus सरट् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn 'याभिः कृशानुम &c. Sâyana explains the word सरड्भ्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घेर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघट् वायुः ।

135. The affix अटि comes after the root लङ्घ (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघट् 'air.'

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारक्सुवर्णम् ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारक् or पारज् 'gold.'

१३७ । प्रथेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रथ (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ

Thus पृथक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः षुग्ह्रस्वश्च । १ । १३८ ।

भिषक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भी (III. 2) 'to fear' and the ई is shortened and षुक् augment is added.

Thus भिषक् a physician.

१३९ । युष्यसिभ्यां मदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' सौत्रो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् । अहम् ।

139. The affix मदिक् comes after the verbs युष a sautra root and अस (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् । १ । १४० ।

एभ्यश्चतुर्दशभ्यो मन् । अर्मश्चक्षूरोगः । स्तोमः संघातः । सोमः । होमः । सर्मो गमनम् । धर्मः । क्षेमं कुशलम् । क्षोमम् । प्रज्ञाद्यणि क्षौमं च । भाम आदित्यः । यामः । 'वामः शोभनदुष्टयोः' । पद्मम् । यक्ष पूजायाम् । यक्ष्मा रोगराजः । नेमः ।

140. The affix मन् comes after the fourteen roots ऋ (I. 983) 'to go,' स्तुञ् (II. 34) 'to praise', सुञ् (V. 1.) 'to anoint' to produce, हु (III. 1.) 'to give or to take,' सृ (I. 982) 'to go,' धृञ् (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' क्षु (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' या (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' पदि (IV. 60) 'to go.' यक्ष (X. 153) 'to worship' and नी (1. 950) 'to carry.'

Thus अर्म्मः 'eye disease', स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' सोमः sacrifice, होमः offering in fire, सर्म्मः going, धर्म्मः duty, religion, क्षेमम् happiness, क्षोमम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is क्षौमम् with vṛiddhi, as belonging to Prajñâdi class. भामः the sun, यामः a period of three hours. वामः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, यक्ष्मः consumption from यक्ष 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wroth, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmî means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सन्वदालोपश्च । १ । १४१ ।

'जिह्मः कुटिलमन्दयोः' ।

141. The affix मन् comes after the root हा (III. 8.) to leave the आ is elided and it is treated as the desiderative with सन् ॥ Thus जिह्म crooked, and slow.

The affix मन् is to be treated as the desiderative affix सन्, when it is added to the root हा ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S. 2395) and the adding of इ by VII. 4 79. S. 2317 for the अ of the reduplicate. हा + मन् = हहा + मन् = जहा + मन् = जिहा + मन् = जिह्मः । The neuter जिह्मम् is the name of ṭagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

मन्प्रत्ययस्यायं टिलोपो न प्रकृतेः । अन्यथा डिदित्येव ब्रूयात् । 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इति ऊठि । तयोर्दीर्घे कृते गुणः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तस्तन्न । तेषामसत्त्वार्थत्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओम् ।

142. The affix मन् comes after the root अव (I. 631) 'to preserve' and there is elision of the अन् portion of मन् ·

Thus ओम् । The sacred syllable (Om), the praṇava.

The elision of टि ordained by this sûtra applies to the टि portion of the *affix* मन्, and not of the *base* √अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix मन् a डित् affix, and the indicatory ड would have elided the टि of the *base*.

This अव्+म= av + m =û û + m—The penultimate अ and the final व् are both changed to ऊठ् by VI. 4. 20 S. 2654. Then these two ऊ 's coalesce into one long ऊः as, ऊ+म=ओम् by changing ऊ to guṇa ओ ॥

Ujvaladatta says " The word ओम् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinabes only then when they do not denote any substance ; but ओम् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओम् ' Protector,' because He protects (अवति).

"ओ प्रश्ने स्वीकृतौ रोषे" इति विश्वः ॥

१४३ । ग्रसेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix मन् comes after the root ग्रस् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for स् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, शालिग्रामः, शब्दग्रामः, गुणग्रामः where grâma has the meaning of ' collection.'

१४४ । अविसिविसिशुषिभ्यः कित् । १ । १४४ ।

ऊमं नगरम् । स्यूमो रश्मिः । सिमः सर्वः । 'शुष्मनग्निसमीरयोः' ।

144. The affix मन् is कित् after the verbs अव (I. 631) 'to preserve', षिव (IV. 2) to sew, षिञ् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus ऊमम् town, स्यूमः light, सिमः all, शुष्मम् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊमाः pl. is explained as वयं रक्षा प्रजनानाः under the verse इति त्वे अभुषु &c. In the feminine the form is उमा, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvati.

स्यूमः meays ray. Some say it means thread. सिमः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् । १ । १४५ ।

'इष्मः कामवसन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युध्मः शरो योद्धा च । इध्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् । बाहुलकादीर्मं व्रणः ।

145. The affix मक् comes after the roots इष (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युध (IV. 64) to fight. इन्ध (VII. 11.) to light. दस् (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. धूञ् (V. 9.) to shake सू (II. 21.) to bring forth.

Thus इष्मः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईष्मः ॥ युध्मः an arrow, a warrior; इध्म: fuel, especially that which is used for the sacred fire; दस्मः a sacrificer. श्यामः cloud. धूमः smoke; सूमः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्मम् 'wound' also from ईर 'to go'. So also जन्मन् from √जन 'to beget'. दस्मः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple; the cuckoo, *n.* Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper.

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मम् । रुक्मम् तिग्मम् ।

146. The affix मक् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and तिज (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मम् a couple, रुक्मम् gold red, radiant, तिग्मम् sharp (hence) voilent.

१४७ । हन्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिमम् ।

147. The affix मक comes after the root हन (II. 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिमम् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः षुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix मक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment षुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृधातोर्मग्गुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्म is irregularly formed with the मक् affix.

To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix मक् and the vowel ऋ is gunated to form घर्मः ॥

Note.— घर्मः hot, heat, summer, perspîration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयम् ।

150. Grîshma is irregularly formed.

To the root ग्रसु to eat (I. 661) is added मक् and anomalously we get ग्रीष्मः summer season.

१५१ । प्रथेः षिवन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । षवन्नित्येके । पृथवी । पृथवी पृथिवी पृथ्वी इति शब्दार्णवः ।

151. The affix षिवन् comes after the verb प्रथ (I. 802) 'to become famous', and the र is changed to ऋ ।

Thus पृथिवी the earth. Some read the affix षवन्; then the form is पृथवी ॥ Some make the affix ष्वन् and then the form is पृथ्वी ॥

In the Sabdârnava we have पृथिवी पृथ्वी ॥

Note.—The indicatory ष् of the affix denotes that the feminine is formed by ङीष् ॥ The full text of the Sâbdârṇava is :—पृथिवी पृथ्वी पृथवी धरा सर्वंसहा रसा ॥

१५२ । अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'प्रुष्व ना इनादौ' । 'प्रुष्वः स्यादृतुसूर्ययोः' । प्रुष्वाः जलकणिका । लट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादित्वे किण्वमपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix क्वन् comes after the verbs अशू (V. 18) to pervade, प्रुष (I. 803) to extend, लट (I. 320) to grow childish, कण (X. 175) to close, खट (I. 331) to desire, and विश (VI. 130) to enter.

Thus अश्वः a horse, प्रुष्वः the rainy season, the sun, a drop of water, लट्वा a sparrow, safflower; कण्वम् sin; another diversely made form is किण्वम् also. Kaṇva is the name of a sage also खट्वा a couch; विश्व the universe.

Note :—लट्वा means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage Kaṇva. किण्व means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirit.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इण्शीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

एवो गन्ता । 'ये च एवा मरुतः' । असत्त्वे निपातोऽयम् । 'शेव मित्राय वरुणाय' ।

153. The affix वन् comes after the roots इण् (II. 36) to go and शी (II. 22) to sleep.

Thus एवः going, शेव happiness.

एवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as एव वा मरुत् ॥

When not denoting a substantive, it is an indeclinable.

So also शेव as in शेवं मित्राय वरुणाय ।

Note :—According to Ujjvaladatta शेव means 'male organ.' The meaning given to it in the Veda Bhâshya is that of happiness.

---

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रह्वेष्वा अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

अकर्तर्येते निपात्यन्ते । सृतमनेन विश्वमिति सर्वम् । निपूर्वाद्घृषेर्गुणाभावोऽपि । निघृष्यतेऽनेन निघृष्वः खुरः । रिष्वो हिंस्रः । लष्वो नर्तकः । लिष्व इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमिति शिवः शंभुः । शीङो ह्रस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकश्च । प्रह्वयत इति प्रह्वः । ह्वेञ आकारवकारलोपः । जहातेरालोपो वा । ईषेर्वन् । ईष्व आचार्यः । इष्व इत्यन्ये । 'अस्वतन्त्रे' किम् । सर्ता सारकः । बाहुलकाद्ध्रसतेः । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, पट्व a chariot, प्रह्व slanting, bowing humbly and ईष्व teacher are formed by वन् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (सृतं) is सर्वम् 'All.' With the preposition नि added to the √ghrish 'to rub,' we have निघृष्वः । The ऋ is not guṇated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्वः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिवः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रह्वः stooping, submissive. It is either from the root ह्वेञ् the आ and व् of the root being elided; or it is from the root जहाति, with the elision of आ only. To the √ईष is added the affix वन् and we get ईष्वः 'teacher âchâryá.' Some read it as इष्वः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sûtra means agent (कर्त्ता). Another reading is अतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √सृ सर्ता, घारकः।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root ह्रस् ॥

१५५ । शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः । १ । १५५ ।

शेव इत्यन्तोदात्तार्थम् । यान्त्यनेन यह्वः । ह्रस्वो हुगागमश्च । लिहन्त्यनया जिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनया ग्रीवा । ईडागमश्च । आप्नोतीत्याप्वा वायुः । मीवा उदरकृमिः । वायुरित्यन्ये ।

155. The words शेव happiness, यह्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आप्वा air, मीवा tapeworm, air, are also valid forms in वन् ॥

The शेव of this sûtra differs from the शेव of I. 153, in its accent only. The word शेव of the present sûtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यह्वः is from √या 'to go', The long या is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from √यज् 'to worship', the ज is changed to ह। यह्वः means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यह्व is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. मवो यह्वं पुरूणां Sâyana explains यह्वं as महान्तं ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick The ल is changed to ज, and इ is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गॄ 'to swallow' That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment वीट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. मीवा means the intestinal worms, *e.g.* tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—मीवा is derived from मी to injure. The sûtra gives us also the orm अमीवा (अप्वा+अमीवा=अप्वामीवा) If the word in the text be अमीवा then it is derived from अम 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Vedà VII. 55. 1. the word अमीवहा is explained as अमीवानां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कॄगॄशॄदॄभ्यो वः । १ । १५६ ।

कर्वः काम आखुश्च । गर्वः । शर्वः । दर्वो राक्षसः ।

156. The affix व् comes after the roots कॄ (VI. 116) to scatter, गॄ (VI. 117) to swallow, शॄ (IX. 18) to injure, दॄ (IX. 23) to tear.

Thus कर्वः desire, a rat; गर्वः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

यौतीति युवा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । द्युवा सूर्यः । प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्प्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots यु (II 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तक्ष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्युवा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्यशूभ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिन् comes after the roots षप् (I. 427) to connect, and अशू (V. 18) to occupy, and the augment तुट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.
From √षप समवाये and अशूङ्व्याप्तौ are derived these two numerals.

१५९ । नञि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix कनिन् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६०। श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नर्यमन्विश्वप्सन्परिज्मन्मातरिश्वन्मघवन्निति। १। १६०।

एते त्रयोदश कनिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। श्वयतीति श्वा। उक्षा। पूषा। 'प्लिह गतौ'। इकारस्य दीर्घत्वम्। प्लेहतीति प्लीहा कुक्षिव्याधिः। 'क्लिदू आर्द्रीभावे'। क्लिद्यति क्लेदा चन्द्रः। स्निह्यतेर्गुणः। स्निह्यतीति स्नेहा सुहृच्चन्द्रश्च। मुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्धा। मुहेरुपधाया दीर्घो धोऽन्तादेशो रुगागमश्च। मज्जत्यस्थिषु मज्जा अस्थिसारः। अर्यपूर्वो माङ्। अर्यमा। विश्वं प्साति विश्वप्साग्निः। परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च। जनेरुपधालोपो मश्चान्तादेशः। मातर्यन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा। धातोरिकारलोपः। 'मह पूजायाम्'। हस्य घो वुगागमश्च। मघवेन्द्रः। इत्युणादिषु प्रथमः पादः।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उक्षन् from उक्ष (I. 687) to sprinkle, पूषन् from पूष (I. 706) to nourish, प्लीहन् from प्लिह to go (I 673) क्लेदन् from क्लिदू (IV. 132) to wet, स्नेहन् from ष्णिह (IV. 91.) to be kind, मज्जन् from मज्ज (VI. 122) to purify, अर्यमन् from मा to measure, विश्वप्सन् from प्सा (II. 46) to eat, परिज्मन् from जन् (I. 862) to produce, मातरिश्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and मघवन् from मह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि।

Thus from टु ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उक्ष सेचने 'to sprinkle' we get उक्षा 'ox.' So also पूषा from पूष 'to grow old.' From प्लिह to go, we have प्लीहा; the इ is lengthened. प्लीहा is the disease of the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिदू to wet, as the moon causes wet. From ष्णिह 'to please' we get स्नेहा 'a friend' 'moon.' The root vowel इ is gunated here to ए॥ From मुह we get मूर्धा 'head'; because one *faints* or *loses consciousness* when struck on this part. The उ of √मुह is lengthened, and ह is replaced by ध and the augment रुक् is inserted. That which *sinks into* the bones is मज्जा 'the marrow of the bone.' अर्यमा comes from √माङ् preceded by अर्य। That which *eats* (प्साति) all, is विश्वप्सा 'fire, the all—devourer.' परिज्मा 'fire or moon' because it *grows* all round. It is from √जन्, the penultimate अ is elided, and a म is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The इ of the root श्वि is elided. From मह 'to honor' is derived मघवा 'Indra'. The ह is changed to घ and the augment वुक् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिन्। So that it is not a नित् affix..
अर्यमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं सुखं रथं, Sâyana explains the word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from √añj preceded by परि and the affix मन् of the Uṇâdi I. 159. The अ is elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as परिज्वा from √[illegible] a sautra dhâtu.

CHAPTER II.

१६१ । कृहृभ्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161 The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् । २ । २ ।

हथो विषण्णः । कुष्ठः । नीथो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix क्थन् comes after the roots हन (II. 2) to kill, कुष (IX 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रम (I. 906) to play, काश (I. 678) to shine 2.

Thus हथः a man who is sad or depressed, कुष्ठः leprosy, नीथः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note :—Kuśhṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीथ is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhâshya on the mantra नीथे नीथे मघवानं सुतासः

१६३ । अवे भृञः । २ । ३ ।

अवभृथः ।

163. The affix क्थन् comes after the root भृ (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ॥ 3.

Thus अवभृथः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् । २ । ४ ।

ओष्ठः । कोष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाहुलकाच्छोथः ।

164. The affix थन् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कुष (IX. 46) to extract, गै (I. 965) to sound, and ऋ (III. 16) to go. 4

Thus ओष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गाथा a religious verse, अर्थ desire. By force of bahulam, we get शोथः from शु 'to go'. It means swelling' intumescence.

१६५ । सर्तेर्णित् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix थन is णित after the root सृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general ; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जॄवृङ्भ्यामूथन् । २ । ६ ।

जरूथं मांसम् । 'वरूथो रथगुप्तौ ना' ।

166. The affix ऊथन् comes after the roots जॄ (IX. 24) to grow old, decay, and वृञ् (V. 8.) to choose. 6.

Thus जरूथम् flesh, वरूथः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda Bhâshya Varutha is the name of an Asura.

१६७ । पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् । २ । ७ ।

पीथो रविर्घृतं पीथम् । 'तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु' । 'अवतारर्षिजुष्टाम्भःस्त्रीरजःसु च विश्रुतम्' इति विश्वः । तुत्थोऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । बाहुलकादृचेरपि । 'रिक्थमृक्थं धनं वसु' । सिक्थम् ।

167. The affix थक् comes after the roots पा (I. 972) to drink, तॄ (I. 1018) to cross over, तुद (VI. 1) to give pain, वच (II. 54) to speak, रिच (VII. 4.) purge, सिच (VI. 140) to ooze 7.

Thus पीथः The sun, ghee; तीर्थम् means "science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatâra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman"—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage; तुत्थः fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamons, उक्थम्. Name of the Samaveda; रिक्थम् wealth. By force of bahula, the affix comes after √ऋच also. As ऋक्थम् । सिक्थम् boiled rice.

१६८ । अर्तेर्निरि । २ । ८ ।

निर्ऋथं साम ।

168. The affix थक् comes after the verb ऋ (III· 16.) to go, preceded by निर् ॥ 8.

Thus निर्ऋथः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on द्रोघवाचस्ते निर्ऋथं सचन्ताम् this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निशीथोऽर्धरात्रो रात्रिमात्रं च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोपीथ pilgrimage and अवगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

निशीथः means mid-night or night in general. गोपीथं=तीर्थं place of pilgrimage. अवगथः= bathed in the morning.

Notes:—Niśîtha is from √शीङ् to sleep, with the upasarga नि. Gopîtha from √पा to drink with the upapada गो ॥ Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीथ is explained by Sâyana as सोमपानं 'Soma-drinking' Swâmî Dayânand explains it as गां वाणीं पृथिवीं वा पाति=पण्डितः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकमस्मिन्= a river or a tank.

१७० । गश्चोदि । २ । १० ।

उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ।

170. The affix थक् comes after the root गै (I. 965) to sound preceded by उद ॥ 10.

Thus उद्गीथः the second part of the Sâma Veda or the chanting of the Sâma Veda.

१७१ । समीचः । २ । ११ ।

समियो वदिनः संग्रामश्च ।

171. The affix थक् comes after the root इ (II. 36) to go. preceded by सम ॥ 11.

The समिथः battle, fire.

In the Veda Bhâshya on Rig Veda IX. 95. 4, the word समथः is explained युद्धानि ॥ It means where they *go* for success सम्यगेति जयार्थम् अत्र ॥ In the classical literature also, the √इण् preceded by सम and ending in क्तिन् has this meaning of "battle"; as in Amarakoshá II. 8. 106 where समितिः means 'battle.'

१७२ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तिजेर्जलोपः । तिथोऽनलः कामश्च । पृष्ठम् । गूथं विष्ठा । यूथं समूहः । 'प्रोथमस्त्री तुरङ्गास्ये प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिथ fire, love, पृष्ठ the back, गूथ excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix थक ॥ 12.

The word तिथ is derived from √तिज निशाने (I. 1020). The letter ज is elided before the affix थक् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From √पृषु सेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From √गु 'to evacuate' (VI 106) is obtained गूथ the lengthening is anomalous (nipâtana). From √यु मिश्रणे (II. 23) comes यूथम् and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From √प्रुङ् गतौ (I. 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथम् (*neuter*) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (*masc.*) means 'march or journey.' *Quere.* May it not be derived directly from √प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

१७३ । स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् । २ । १३ ।

प्राग्विंशद्भ्यो रक्स्यात् । वलि यलोपः । स्फारम् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । तक्रम् । वक्रम् । शक्रः । क्षिप्रम् । क्षुद्रः । सृप्रश्चन्द्रः । तृप्रः पुरोडाशः । दृप्रो बलवान् । वन्द्रः पूजकः । उन्दी उन्द्रो जलचरः । श्वित्रं कुष्ठम् । 'वृत्रो रिपौ ध्वनौ ध्वान्ते शैले चक्रे च दानवे' । अजेर्वी । वीरः । नीरम् । पद्रो ग्रामः । मद्रो हर्षो देशभेदश्च । 'मुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रम् । भिद्रं वज्रम् । मन्द्रः । चन्द्रः । पचाद्यजिति चन्दोऽपि । 'हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमद्युतिः' । दह्रोऽग्निः । दस्रः स्वर्वैद्यः । 'दभ्रः समुद्रः स्वल्पं च' । वसेः संप्रसारणे ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 516) to increase, 2. √तञ्चु (VII. 22), to contract, 3. वञ्चु (X. 136) to deceive, 4. √शकॢ (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6 √क्षुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √सृ, (I. 1032) to go, 8. √तृप (IV. 86) to be satisfied, 9. √दृप (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10 √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11 √उन्दी (VII. 20) make wet, 12 √श्विता (I. 778) to be white, 13. √वृतु (I. 795) to remain, 14. √अज (I 248) to go, to throw, 15 √नी (I. 950) to carry, 16 √पद (IV. 60) to go, 17 √मदी (IV. 99) to rejoice, 18 √मुद (I. 16) to rejoice, 19 √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20 √छिदिर् (VII. 3.) to divide, 21 √भिदिर् (VII. 2.) to divide, 22 √मदि (I. 13.) to praise, 23 √चदि (I. 68) to rejoice, 24 √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25 √दसु (IV. 104) to throw up 26 √दम्भु (V. 23) to defraud, 27 √वस (I. 1054) to dwell, 28 √वाशृ (IV. 54) to sound, 29 √शीङ् (II. 22) to sleep, 30 √हसे (I. 757) to laugh, 31 √सिध (I. 48) to go, 32 √शुभ (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारम् 'enlargement.' स्फाय्+रक् The य is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तञ्च we get तञ्च्+रक्=तक्रम् । The च is changed to क as the word belongs to Nyankvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रम् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्रम् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. सृप्रः moon. 8. तृप्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. दृप्रः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्वित्रम् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vṛitra. 14. From √अज we get वीरः The √aja is replaced by वी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरम् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. मद्रः joy, and the country called Madra. 18. मुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. छिद्रम् hole. 21. भिद्रम् a thunder bolt. 22. मन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रमा, शशी and चन्दः ॥ 24. दह्रः fire. 25. दस्रः a divine physician. 26. दभ्रः ocean and small. 27. The root वस् is vocalised to उस् and we have उस्+र ॥ and the स is not changed to ष though it comes after उ, because of the following sûtra, which ordains that when स is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८ । न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् । ८ । ३ । ११० ।

रेफपरस्य सकारस्य सृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्यात् । 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिकृतोऽभिप्रायः । तेन 'शासिवसि–' (२४१०) इति प्राप्तमपि न । उस्रो रश्मिः । उस्रा गौः । वाश्रो दिवसः । वाश्रं मन्दिरम् । शीरोऽजगरः । हस्रो मूर्खः । सिध्रः साधुः । शुभ्रम् । '* शुसेरक् *' । शुस्रम् । बाहुलकादसु ।

3168. The ष substitution does not take place if र follows the ष, as well as in सृप, सृज, स्पृश and स्पृह, and the words listed in in the Savanâdi class.

This debars the ष change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kâsikâ-vritti: *i.e.* in the Vaidic literature also there is no ष change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus उष्+रक्=उस्रः 'ray.' see Amarakośa I 3. 33. and in the same II. 9. 66 उस्रा means 'a cow.' 28. From √वाश we get वाश्रः: 'a day.' वाश्रम् 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √हस comes हस्रः 'a fool.' 31. From √सिध we get सिध्रः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभ्रम् white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √क्षुस खण्डने (IV. 111) also: as क्षुस्रम् meaning a pestle, a tear. It is synonym of उदश्रुः a tear.

Note:—In the Daśapâdî 33 roots are given, namely the root वह is inserted between दम्भि and वसि। The example is ऊह्रः 'ox.' Mâdhava also has the same.

१७४। चकिरम्योरुच्चोपधायाः। २। १४।

चुक्रमम्लद्रव्यम्। रुक्रोऽरुणः।

174. The affix *rak* comes after √चक (I. 93) to satisfy, √रमु (I. 906.) to play and the penultimate is changed to उ. 14.

Thus चुक्रम् an acid, a sour. रुक्रः delight, tawny, bright.

Note:— चुक्रः *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्री *f.* चाङ्गेरिका ॥ चुक्रम् *n.* = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५। वौ कसेः। १। १५।

विकुस्रश्चन्द्रः।

175. The affix रक् comes after √कस् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the अ of the root is changed to उ ॥ 15.

Thus:— विकुस्रः The moon.

१७६। अमितम्योर्दीर्घश्च। २। १६।

आम्रम्। ताम्रम्।

176. The affix रक् comes after the verbs √अम (I. 493) 'to speak', √तमु (IV 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:— आम्रम्, mango, ताम्रम् red, metal,

१७७। निन्देर्नलोपश्च। २। १७।

निद्रा।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame' and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१७८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रम् ।

178. The affix रक comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रम् a star आर्द्रा *f.* = the asterism Ardrâ.

१७९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शूद्रः ।

179. The affix रक comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शूद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीणो लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरम् ।

180. The affix रक comes after the verb √इण् (IV. 35) "to go" preceded by दुर् and the root is elided. 20.

Thus दूरम् distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दुर्+इ+रक्=दुर्+रक्=दु+रक (र is elided by VIII. 3 14. S 173,)=दूरम् (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । कृतेश्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छ्रम् । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to छ in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छ्रम् painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेर्णिलुक् च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः' । णिलुगित्येव । 'वाश्चिपर्वंधुषो वातास्ततः पर्वधुवोऽपरे' ।

182. The affix रक comes after √रुदिर् (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23 A. बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः ।

23 A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संज्ञा, we have प्रजा derived from the causative root वर्धयति = वर्धयितप्रजाः ॥ So also शं (सुखं) भावयति = शम्भुः । &c.

Note:—In the chhandas, we have from √vridhu to increase; वर्धन्तु त्वा सुष्टुतया where वर्धन्तु वर्धयन्तु ॥ So also य इमा जजान from √janî 'to produce' = जनयामास ॥

Thus पर्णशुषः = पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", *i.e.*, the winter season. Similarly पर्णमुचः = पर्णानि मोचयन्ति "which cause the leaves to fall down", *i.e.* The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णशुषो वातास् ततः पर्णमुचोऽपरे ॥

१८३ । जोरी च । २ । २३ ।

जीरोऽणुः । ज्यश्चेत्येके ।

183. The affix रक् comes after the verb √जु (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या + रक् = जि + रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412) = जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदानुक् is set aside on the strength of the vârtika रकि ज्यः संप्रसारणम् ॥

१८४ । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् । २ । २४ ।

सुरः । सूरः । धीरः । गृध्रः ।

184. The affix क्रन् comes after the verbs √सु (V 1) to press out, सू (II. 21) to bring forth, धा (III. 10) to support, गृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' *i.e.*, सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकम् ॥ धीरः *m.* strong-minded, wise; gentle, धीरम् *n.* saffron. गृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुसिचिमीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः सौत्रः । शूरः । सीरम् । चीरम् । मीरः समुद्रः ।

185. The affix क्रन् comes after √शु (I. 995) to go, √सि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √मि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus:—शूरः a hero, the sum, the lion. सीरं a plough, चीरम् a rag, मीरः the ocean. √शु is a sautra root: like √क्षु ॥

Note:—शूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śála tree, name of Yâdava the grand-father of Kṛishṇa: the Arka plant, the Chitraka tree.

सीरः a plough, the sum, the Arka plant.

चीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. चीरी *f.* a cricket: veil.

नीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविन्धेः । २ । २६ ।

वीध्रं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after √indhî 'to shine' when preceded by *vi*.

From √ञि इन्धी 'to shine' (VII. 11) we get वीध्रम् thus: वि+इन्ध्+क्रन्= वि+इध्+र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415)=वीध्रम् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्ध्रं चर्म । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रन् comes after √वृधु (I. 796) 'to increase' and √डुवप (I. 1052) to sow seed.

Thus वर्ध्रम् leather, वप्रः or वप्रं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumferance of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वप्रं lead.

१८८ । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौर-वन्रेरामालाः । २ । २८ ।

रन्नन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभावः । ऋज्रो नायकः । इदि इन्द्रः । अग्रेर्नलोपः ॥ अग्रम् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ' । डुवप् उपधाया इत्वम् । विप्रः । कुम्बिचुम्ब्योर्नलोपः । कुब्रमरण्यम् । चुब्रं मुखम् । क्षुर विलेखने' रेफलोपः । अगुणः । क्षुरः । 'खुर छेदने' रलोपो गुणाभावश्च । खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रम् । 'उच समवाये' चस्य गः । उग्रः । ञिभी । भेरी । पक्षे लः । भेलो जलतरणप्लवम् । शुचेश्चस्य कः । शुक्रः । पक्षे लः । शुक्लः । गुङ् वृद्धिः । 'गौरोऽरुणे सिते पीते' 'वन संभक्तौ' । वन्रो विभागी । इणो गुणाभावः । 'इरा मद्ये च वारिणि' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋज्र a leader, इन्द्र foremost, अग्रम् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्रम्, forest, चुब्रम् face, क्षुर razor, खुर hoof, भद्रम wise, उग्र mighty, भेर drum, भेल timid, शुक्र pure, शुक्ल white, गौर white and yellowish, वन्रः divider, इरा water, माला garland, are so formed with the affix ra. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रन् । There is no guṇa of the root vowel as anomaly; Thus 1. ऋज्रः 'a leader.' It is from √ऋजु गति स्थानादिषु (I. 189). 2. From √इदि परमैश्वर्ये (I 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √अगि गतौ (I. 830,) अग्रम् first, over, surplus, front, a weight=pala. The nasal is elided 4 From √वज गतौ (I. 271) वज्रः *m.* diamond: the thunder-bolt 5. From √डुवप 'to sow seed' (I. 1052) comes विप्रः; the penultimate अ is changed to इ ॥ 6. From √कुबि आच्छादने (I. 453) comes कुब्रम् forest. The nasal is elided. 7. From √चुबि

'to kiss' (I. 456) comes चुब्रम् 'face.' The nasal is elided here also 9. From √क्षुर विलेखने (VI. 52 and 54) comes क्षुरः 'the razor.' Thus क्षुर्+र= क्षुरः The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From √खुर छेदने (VI. 52) comes similarly खुरः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From √भदि कल्याणे (I. 12) comes भद्रम् or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru 12. From √उच समवाये (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग। It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From √ञिभी भये (III. 2) comes भेरी। Sometimes the र is changed to ल and we get भेली or भेलः॥ भेरी a kettledrum 14. भेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From √शुच शोके (I. 198) or √ईशुचिर् पूतीभावे (IV. 56) comes शुक्रः; the च is changed to क। Similar to the last we have शुक्लः also where र is changed to ल। शुक्रः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, शुक्लः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From √गुङ् (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pârvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsi plant. 17. From √वन संभक्तौ (I. 491) comes वन्रः wealthy. 18. From √इण् गतौ (II. 36) comes इरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From √मा माने (II. 53) is derived मात्रा the र is changed to ल। मालः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, मालम् a field, high ground, a wood near a village, fraud. माला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९। समि कसे उकन्। २। २९।

'कस गतौ'। सम्यक् कसन्ति पलायन्ते जना अस्मादिति संकसुको दुर्जनः। अस्थिरश्च।

189. The उकन् comes after the root √कस् (I. 913), to go, when preceded by the preposition सम्. 29.

Thus संकसुकः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सम्यक्) run away (कसन्ति): whom people religiously avoid.

१९०। पचिनशोर्णुकन्कनुमौ च। २। ३०।

पचेः कः। पाकुकः सूपकारः। नशेर्नुम्। नंशुकः।

190. The affix णुकन् comes after the verbs √पच (I. 1045) to cook, and नश (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment नुम is added to नश। 30.

From √डुपचष् (I. 1045) to cook and √णश अदर्शने (IV. 85) are derived पाचुकः 'cook,' and नंशुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The ण of the affix causes vriddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरुकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhî to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरुकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kinp of sugarcane *n.* a forest, wood.

१९२ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । इक्षुकुट्टकः । चरकः । 'चष भक्षणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रञ्ज रागे (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट छेदने (X. 23) इक्षुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar = गौडिकः । Here there is an upapada इक्षु, the word is equal to इक्षून् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñâ or Appellation:—From √चर गतिभक्षणयोः (I. 591) चरकः a spy, a wandering mendicant. From √चष भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रश्च लो वा । २ । ३३ ।

रमको विलासी । लमकः ।

193. When the affix क्वुन् is added to the root रम the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रमकः or लकमः 33.

The word रमकः means licentious. लमकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्यागी कालश्च ।

194 When this affix kvun is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । ध्मो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix kvun is applied to the √ध्मा, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

Thus धमति शब्दं करोति, अग्निं वा संयुनक्ति, यः सः धमकः कर्मकारो वा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धमकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनो वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्मापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती छेदने (VI.141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix क्वुन् is shown in the next sûtra.

१९७ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्मापने । कुहकः । कृतकम् ।

137. The affix क्वुन् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्मयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति छिनत्ति अनेन इति कृतकं, भिनत्ति येन सः भिदकः (the axe), छिनत्ति येन तच्छिदकं वज्रो वा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचते अनेन तद्रुचकं, मातुलुंगकं वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citcon*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति बध्नातीति लङ्गकः (a paramour); उज्झति उत्सृजतीति उज्झकः योगी मेघो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः–कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष् (I. 1039), there is vriddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष विलेखने (I. 1039) The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्थम् ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (V11. 20), to form the word *udaka*. 39.

From √undî kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sûtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus; वृश्चति छिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः शूक कीटो वा. A centipede a scorpion; also an earth worm; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ व्रश्चू छेदने (VI. 11) and √कृष विलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राङि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष., preceded by the prefix प्रा (*i e.* प्र and आ). 41.

These are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader: and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मूषिक आखुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the उ of मु is lengthened. 42.

Thus मूषिकः a mouse. It is derived from √मुष स्तेये (I. 707) to steal

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चाद्दीर्घः । सीमिको वृक्षभेदः ;

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus सीमिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यमु शब्दे (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रेता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आङि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपणिकः । आपनिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो दैवायत्तश्च । आखनिको मूषिको वराहश्च ।

205. This affix ikan is also applied to the roots पण्, पन्, पत्, and खन्, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity; for when we get प्रापणिकः by sûtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पन we get आपनिकः an emerald, sapphire, a kirâta or barbarian. It comes from √पन स्तुतौ (I. 467). From √पत्लृ गतौ (I' 868) comes आपातकः a hawk, falcon, accidental, unforeseen, sent from heaven. From √खनु अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृञविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

श्येनः । स्त्येनः । हरिणः । अविनोऽध्वर्युः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots श्यै, स्त्यै, हृ, and अव ॥ 46.

Thus from श्यै गतौ (I. 1012) comes श्येनः the white color, a falcon ; from स्त्यै or[1] ष्ट्यै शब्द संघातयोः (I. 959) comes स्त्येनः a thief. Some read this as स्तेनः without य ।

From हृञ् हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishṇu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अव रक्षणादौ (I. 631) comes अविनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः किच्च । २ । ४७ ।

वृजिनम् ।

207. The affix inach is treated as कित् when added to the root √vṛij. 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

वीभावबाधनार्थम् । अजिनम् ।

208. The affix inach is added to the root √aja ; and the root √aja (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vî. This prevents that substitution.

Thus अजिनम् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनम् । नलिनम् । मलिनम् । कुण्डिनम् । द्यतेः । 'यत्पर्वषि दिनम्' । दिवसोऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus √कठ कृच्छ्रजीवने (I. 356) gives us कठिनम् hard. √णल गहने (I. 891) gives नलिनम् a lotus. √मल धारणे (I. 522) gives मलिनम् dirty. √कुडि दाहे (I. 289) gives कुण्डिनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—कठिन hard, stiff; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. मलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, मलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As नगरम् कुण्डिनं अण्डजो ययौ 'the eggborn went to the city Kuṇḍinam' (Śhrî Harsha). Kuṇḍina is the name of a saint also: whose descendants are called कौण्डिन्यः ।

49A. द्युतेः ।

49.A. The affix inach is added to the root √दो (IV. 40) also.

From √दो अवखण्डने we get दिनम् 'divided or division': as in the Taittirîya यत् परुषि दिनं whatever is cut (दिनं = खण्डितं) on a Parush (परुषि = पर्वणि) *i.e.* on a sacred day, belongs to the Devas. पर्वणि दिनं खण्डितं तद् देवानाम् ॥ The word दिनं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिनन । २ । ५० ।

द्रविणम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इनन् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रविणम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus; द्रवति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तद् द्रविणं द्रव्यं सुवर्णं पराक्रमो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः । सरलो वामभागः परतंत्रोऽनुवर्त्तनं (right, honest, courteous, submissive.); स्त्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । अर्तेः किदिच्च । २ । ५१ ।

इरिणं शून्यम् ।

211. The affix inan when added to √ṛi (III. 16) to go; is treated as a कित्; and the ऋ is replaced by short इ, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus: ऋच्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जनास्तत् इरिणम् (a desert or saline soil).

Thus ऋ+इनन्=इ+इनन् (no guṇa because the affix is treated as कित्; and ऋ is replaced by इ by the express rule of this sûtra) = इ+र्+इनिन् (I. 1. 51. S. 70) = इरिणम् a desert, dreary region: a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुह्योर्ह्रस्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । तुहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप्+इनन्=विप्+इनन्=विपिनम् 'forest.' तुह+इनन्=तोह्+इनन्= तुह्+इनन्=तुहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं विरले स्तोके स्वच्छेऽपि तलिनं त्रिषु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—तालयति प्रतितिष्ठतीति तलिनम् (lonely, solitary, handful, and transparent); पोलयति महान् भवतीति पुलिनम् (sea side, or river side).

These are from √तल प्रतिष्ठायाम् (X. 58) and √पुल महत्त्वे (X. 61).

२१४ । गर्वेरत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादित्वान्ङीष् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनन्, and the अ of garv is replaced by उ. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति गुर्वति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व मोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurâdi class

२१५ । रुहेश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनन् comes after the root रुह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति बीजेन जायते स रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñâdi class.

२१६ । महेरिनण्च । २ । ५६ ।

माहिनम् । माहिनम् । महिनं राज्यम् ।

216. To the root मह is applied both इनन् and इनण् । 56.

Thus महति मह्यते पूज्यते वा तन्माहिनम् (the kingdom) also महिनम्.

The affix इनन् is drawn into the sûtra by force of the word च 'also'. The root is मह पूजायाम् (I. 766). In the Veda Bhâshya the word माहिनः is explained as महनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda कुतस् त्वमिन्द्र माहिनः सन् (I. 165. 3).

२१७ । क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाक् । प्राट् । श्रीः । स्रवत्यतो घृतादिकमिति स्रूर्यज्ञोपकरणम् । द्रूर्हिरण्यम् । कटप्रूः कामरूपी कीटश्च । 'जूराकाशे सरस्वत्यां पिशाच्यां जवने स्त्रियाम्' ।

217. The affix kvip is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, pru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच्+क्विप्=वाक् । The semi-vowel व required to be changed into उ by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly प्रच्छ्+क्विप्=प्राट् The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The छ is changed to श by VI. 4. 19. S. 2561. This श is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (जश्त्व) and then to ट (चर्त्वः): thus we get S. प्राट्, dual प्राशौ, pl. प्राशः ॥

Similarly श्रि+क्विप्=श्रीः

Similarly स्रु+क्विप्=स्रूः 'a sacrificial ladle, literally from which butter &c., *flows* into the sacrificial fire.

Similarly द्रु+क्विप्=द्रूः 'gold.'

Similarly प्रु gives कटप्रूः a lewd person, an insect. Similarly जूः meaning sky, Saraswatî, a demon and swift.

Note :—वक्ति यया सा वाक् (words); पृच्छतीति प्राट्, (as शब्द प्राट्,) a disciple; श्रीयते श्रयति वा सा श्रीः (a design of nature, beauty) या स्रवति यस्या वा सा स्रूः यज्ञसाधन वा (a sacrificial ladle; a cascade).

द्रुयते प्राप्यते दुःखमनया सा द्रूः हिरण्यं वा (Gold) कटेन प्रवते गच्छतीति कटप्रूः कामुको जनः कीटो वा (a lewd person; an insect). जवति शीघ्रं गच्छतीति जूः शशोऽश्वो वृषभ आकाशं विद्या वा (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वाः (the gate keeper), उदश्वित (whey); ऋक् (ऋचन्ति स्तुवन्ति यया सा; hymn).

These words are from the roots वचपरिभाषणे (II. 54), प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् (VI. 120) श्रिञ् सेवायाम् (I. 945), स्रु गतौ (I. 987) द्रुङ् गतौ (I. 992) प्रुङ् गतौ (I. 1006) and जु गतौ (a sautra dhâtu).

२१८ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । २ । ५८ ।

आपः । अपः । अद्भिः । अद्भ्यः ।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ ॥ 58.

Thus; आप्नुवन्ति शरीरमित्यापः । आपः (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः, &c. The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus आप्+क्विप्=अप् । It is declined as above; *i.e.* Nom. Pl. आपः, Acc. Pl. अपः Inst Pl. अद्भिः; Dat, Abl. Pl. अद्भ्यः । Gen. Pl. अपां; Loc. अप्सु,।

२१९ । परौ व्रजेः षश्च पदान्ते । २ । ५९ ।

व्रजेः क्विब्दीर्घौ स्तः पदान्ते तु षश्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ।

219. To the root व्रज्, preceded by the prefix परि, is added the affix क्विप्, whereby the short अ of vraj is lengthened into आ, and ष् replaces ज when it is final in a pada. 59.

Thus परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट् (a mendicant). Thus परिव्र् ज्+क्विप्= परिव्राज् but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्राष् । Then, the ष् is changed to ट् by जश्त्व and चर्त्व rules. The root is व्रज गतौ (I 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः ॥

२२० । हुवः श्लुवच्च । २ । ६० ।

जुहूः ।

220. The affix क्विप् is added to the root हु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was श्लु. 60.

Thus :—जुहोति ददात्यत्ति वा यया सा जुहूः (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is हु दानादनयोः (III. 1).

२२१ । स्रुवः कः । २ । ६१ ।

स्रुवः ।

221. The affix कः is applied to the root स्रु to flow. 61.

Thus :—स्रवति घृतमस्मात् सः स्रुवः (a sacrificial ladle; meaning the same as स्रुः, Art. II. 57, preceding). Similarly ध्रुवम् (motionless, constant).

२२२ । चिक्च । २ । ६२ ।

चकार उच्चारणार्थः । क इत्कुत्वम् । स्रुक् । 'स्रुचं च स्रुचश्च संमृड्ढि' ।

222. The affix चिक् is also applied to the root स्रु. 62.

Thus घृतमस्याः स्रवति सा स्रुक् (a sacrificial ladle). The affix is really च्; the इ is for euphony, and क् is indicatory, by which the च is changed to a guttural. Thus स्रुक्, dual स्रुचौ, pl. स्रुचः । The plural form स्रुचः is found in the following स्रुचं च स्रुचश्च संमृड्ढि ॥

२२३ । तनोतेरनश्च वः । २ । ६३ ।

तनोतेश्चिक्प्रत्ययः । अनो वशब्दादेशश्च । त्वक् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix चिक् (च्) is added to it. 63.

Thus तन्+चिक्=तव+च्=त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and अ, and not merely व्। Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sûtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लानुदिभ्यां डौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix ḍau. 64.

Thus ग्लै+डौ=ग्लौः moon. नुद्+औ=नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । च्विरव्ययम् । २ । ६५ ।

डौरित्येव । ग्लौकरोति । 'कृन्मेजन्तः' (४४९) इति सिद्धे नियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्तश्च्व्यन्त एवेति ।

225. The words formed by ḍau are not indeclinables, except when they take the further affix chvi. 65.

The word डौ is understood in this sûtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a chvi formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पद्यते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor; *i.e.* encamphoring &c.

The present sûtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the krit affix औ, would have been *ipso facto* an indeclinable. As Uṇâdis are kṛit affixes, a word formed by औ would be an indeclinable. But this

---

sûtra really says that a uṇâdi word formed by an ए or ओ, ऐ or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvi* affix. See the following sûtras for ऐ and ओ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । रायौ । रायः ।

226. To the root √râ (II. 48) to give, is added the affix ḍai (ऐ). 66.

Thus रा+डै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII 2. 85. S. 286)=राः । Dual रायौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp ; gold, and riches.

२२७ । गमेर्डोः । २ । ६७ ।

'गौर्नादित्ये बलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः' । 'स्त्री तु स्याद्दिशि भारत्यां भूमौ च सुरभावपि' । 'नृस्त्रियोः स्वर्गवज्राम्बुरश्मिदृग्बाणलोमसु' । बाहुलकाद्द्युतेरपि डोः । 'द्यौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः'

227. To the root √gam (I. 1031) 'to go' is added the affix ḍo (ओ). 67.

Thus गम्+डो=गो । In declining this word, sûtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice ; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech *i.e.* Sarasvatî ; the earth, the cow : when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after √dyut (I. 777) to shine. Thus द्यौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । भ्रमेश्च डूः । २ । ६८ ।

भ्रूः । चाद्गमे । अग्रगूः ।

228. To the root √bhram (IV. 96) to wander about, is added the affix ḍû (ऊ) as well as to the root √gam. 68.

Thus भ्रूः 'brow,' By force of the word च 'and', the affix is applied to गम् also. Thus अग्रेगू : a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे डोसिः । २ । ६९ ।

दोः । दोषौ ।

229. To the root √dam (IV. 94) to tame, is added the affix ḍos (ओस्). 69.

Thus दम+डोस्=दोस्, dual दोषौ the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोषं तस्य । It is neuter also, as ककुद् दोषणी used in the Bhâshya. It is feminine also as दोषा 'arm': as in Dhananjaya Kosha.

२३० । पणे रिज्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्थायञ् । 'नैगमो वाणिजो वणिक्' ।

230. To the root √paṇ to barter, to praise (I. 466) is added the affix iji (इज्), and the initial प is replaced by व ॥ 70.

Thus पण्+इज्=वण्+इज्=वणिज् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix अण् without changing the sense. As वाणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase नैगमो वाणिजो वणिक् ।

२३१ । वशेः कित् । २ । ७१ ।

'उशिगग्नौ घृतेऽपि च' ।

231. The affix iji coming after √vaś to desire (II. 70) is treated as कित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वश्+इज्=उशिज् । The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२ । भृञ ऊच्च । २ । ७२ ॥

भूरिग्भूमिः ।

232. The affix iji is कित् after the root √bhṛi to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ+इज्=भूर्+इज्=भूरिज् nom. S. भूरिक् meaning the earth.

२३३ । जसि सहोरुरिन् । २ । ७३ ।

जसुरिर्वज्रम् । सहुरिरादित्यः पृथिवी च ।

233. The affix *urin* comes after the roots √jas to release (IV. 102.) and √sah to endure (I. 905). 73.

Thus जसुरिः 'the thunder-bolt.' 'the wearied', 'the hungry." सहुरिः 'the sun, and the earth', the enduring, the long-suffering.

Note:—The words जसुरि and सहुरि are used in the following Riks:—जसुरये स्तर्यं पिप्यथुर्गाम् ।. Here जसुरये (dative) is explained as श्रान्ताय ॥ In the Rik नीचायमानं जसुरिं न श्येनम्, the word जसुरिम् is explained as क्षुधितं ॥ In उतस्य वाजी सहुरिर्ऋतावा the word सहुरि is explained by सहन शीलः (Rv. IV. 38 7.)

२३४ । सुयुरुवृञो युच् । २ । ७४ ।

सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः ।

234. To the roots √su to distil (V. 1) √yu to mix (II. 23), √ru to sound (II 24) and √vṛiñ to choose (V 8) is added the affix yuch (अन) 74.

Thus सवनः moon, यवनः the Yavana, रवणः the cuckoo, and वरणः a kind of tree.

Note:—सवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवणः sounding, tone. वरणा fem. is the name of a river. वरणः a bitter herb, and the neuter वरणं means a rampart, a bridge.

२३५ । अशे रश च । २ । ७५ ।

अश्नोतेर्युच् स्यात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जिह्वावाची तु दन्त्यसकारवान् ।

235. The affix *yuch* is added to the root √aś to pervade (V. 18), and thereby √aś is replaced by raś. 75.

Thus अश्+युच्=रश्+युच्=रशना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रसना tongue, has a dental स। It is derived from √रस to taste of the Churâdi class. (X. 385). It is formed by the affix ल्यु as it belongs to the Nandâdi class. As a matter of fact, both words रशना and रसना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश of this sûtra includes अश् भोजने also (IX. 51). The √रस will take युच् by बहुलमन्यत्रापि (see below II. 78). It includes √रस शब्दे (I. 745) and √रस आस्वादने (X. 385).

२३६ । उन्देर्न लोपश्च । २ । ७६ ।

ओदनः ।

236. The न of √undî (VII. 20 is elided, when the affix *yuch* is added. 76

Thus उन्द्+युच्=उद्+युच्=ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk: a cloud. ओदनी the plant called balâ (sida cardifolia).

२३७ । गमेर्गश्च । २ । ७७ ।

गमेर्युचि स्याद्गश्चादेशः । गगनम् ।

237. When the affix युच् is added to the root गम् to go (I. 1031) the म is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनम् the sky, the firmament. See A. K I. 2. 1.

२३८ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ७८ ।

युच् स्यात् । स्यन्दनः । रोचना ।

238. The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योततेऽसौ इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); स्यन्दते गच्छतीति स्यन्दनः रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्नयनं (eyes); चन्दत्याह्लादयतीति चन्दनं (sandalwood) रोचतेऽसौ रोचना । The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना । Similarly असनः yellow; the ebony tree) &c.

Note:—These words are from the roots √dyut (I. 777) to shine, √syandû (I. 798) to flow, √nî (I. 950) to lead, √chadi (I. 68) to rejoice, √ruch (I. 781) to shine. स्यन् दनः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha: water, नयनं eyes: चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey; and चन्दनी name of a river: चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakâli. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman: रोचनः dark Śâlmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From असु to throw, we get असनं throwing, a missile, name of a tree (jîvaka). Similarly from √अत to go constantly (I. 38) preceded by राज, we get राजादनः the Piyâla tree.

२३९ । रञ्जेः क्युन् । २ । ७९ ।

रजनम् ।

239. The root रञ्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रजति वस्त्रादयनेन तद्रजनम् कुसुम्भं वा (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रजनी (night).

Note:—The root रञ्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रञ्जनम् । The affix क्युन् being कित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृप also, as कृपणः ।

२४० । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । सुवन आदित्यः । धुवनो वह्निः । निधुवनं सुरतम् । भृज्जनमम्बरीषम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and भृज । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते सूयते वा सः सुवनम् (God, the sun) धूनोति कम्पयतीति धुवनः अग्निर्वा (fire) निधुवनं (the act of coition,) भृज्जति परिपक्वं भवति इति भृज्जनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) भ्रस्ज to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. भ्रस्ज+क्युन्=भृस्ज+यु (VI. 1. 16. S. 2412)+भृद्ज+यु (जश्त्व VIII. 4. 53. S. 52) भृज्ज+यु=भृज्जनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कॄपॄवृजिमन्दिनिधाञः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षम् । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कॄ, पॄ, वृजि, मन्दि, and नि+धा ॥ 81.

Thus:—किरति विक्षिपत्यन्धकारमिति किरणः (the rays of sun or moon) पिपर्त्ति पालयति पूरयति वा स पुरणः (जलैः is understood) sea; वृङ्क्ते वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो येन वा मन्दते स्तौति स्वपिति कामयते वा तन्मदनम् (a hymn, a lover); नितरां दधाति यस्तन्निधनम् (death).

The roots are √kṛî to scatter (VI. 116), √pṛî to protect (III. 4) √vṛijî to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 13), √dhâ to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष्चसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति प्रागल्भ्यं ददाति सः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24, An epithet of Brishaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्तेर्घुरच् । २ । ८३ क ।

घुरणः

243 A. When the affix ण्यु is added to the verb हन, the root changes itself to घुरण्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति स घुरणः a sound—lit. that which manifests on being struck..

२४४ । वर्तमाने पृषद् वृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् । महान् । गमेर्जगादेशः । जगत् ।

244. The words पृषद्, वृहत, महत, and जगत are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and tho force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत । There is no guṇa of the root vowel. Similarly वृहत is from the root वृह to increase (I. 771), महत is from मह to worship (X. 321) जगत is from गम to go (I. 1031); and गम is replaced by जग ।

Note :—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित affix and consequently VII. 1. 70 S. 361 applies, and we get नुम in महान् । In the feminine, we have ङीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note :—Had the words पृषत &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतृवच्च from this sûtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikarana शप् would be added to the root मह, and there would be नुम by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ârdhadhâtuka affix, the vikarana शप् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhattoji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ. though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note :—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. वृहती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is नुम (VII. 1. 70. S. 361), as वृहन्=विपुलः । महती means an egg.-plant, when neuter, महत means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sânkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nârada; as वृहती is the name of the lute of Viśvâvasu, कलावती of Tumbaru and कच्छपी of Sarasvatî. See Mâgha I. 10 (आवेक्षमानं महतीं मुहुर्मुहुः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as शतृ formed takes नुम (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगन्, dual जगन्तौ, pl. जगन्तः । But the जगत derived under dyuti-gami-juhotinâm dvecha (Vârtika under III. 2. 178. S. 3158) not being शतृ like is declined as जगत्, जगतौ and जगतः ।

Thus: पर्षति सिञ्चति हिनस्ति वा । तत् पृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) बर्हति वर्धतेऽसौ बृहत् (large). Fem, बृहती a portion of the Vedas).

२४५ । संश्चत् तृपद् वेहत् । २ । ८५ ।

एते निपात्यन्ते । पृथक्करणं शतृवद्भावनिवृत्त्यर्थम् । संचिनोतेः सुट् इकारलोपः । संश्चत्कुहकः । तृपच्छत्रम् । विपूर्वाद्धन्तेष्टिलोपः इत ए च । 'वेहद्गर्भोपघातिनी' ।

245. The words samśchat, tṛipat and vehat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipâtanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śatṛi-vad-bhâva to them. संश्चत् is derived from चिञ् चयने (V. 5) with the preposition सम् । The इ of चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप प्रीणने (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हन् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि । The अन् of हन् is elided, and the इ of वि is changed to ए । वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9. 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śatṛi-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from सम्+श्वि to swell. तृपत् means moon also.

२४६ । छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम् । २ । ८६ ।

शवसानः पन्थाः । जरसानः पुरुषः ।

246. After the roots √śu to go, and √jṛî to grow old, comes the affix *asânach* in the chhandas. 86.

Thus शवसानः a road, a path, a way. जरसानः an old man or an invalid person.

Note:—But in the two verses प्रमन्महे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word शवसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७ । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः कित् । २ । ८७ ।

ऋञ्जसानो मेघः । वृधसानः पुरुषः । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो यज्ञो मयूरश्च ।

247. The affix असानच् is कित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus ऋञ्जसानः a cloud, वृधसानः a man, मन्दसानः fire, a living creature, सहसानः a peacock, a sacrifice.

Note:—The root ऋजि takes नुम् as it has an indicatory इ; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of ऋञ्ज । So also o. √मन्द and √सह ॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were कित् or not. The difference would be with regard to वृध only. The above three roots might easily have been read along with शु जृ of the last sûtra. The word गुणः in the next sûtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, छन्दस्यसानच् शुजृ ऋञ्जि मन्दि सहिभ्यः । and अर्तेः शुट् च वृधेः कित ॥

In the Mantras ऋञ्जसानः पुरुवारः उक्थैः and अस्मिन् यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू the words have been given their etymological meaning in the Bhâshya, and not the meanings as given above.

२४८ । अर्तेर्गुणः शुट् च । २ । ८८ ।

अर्शसानोऽग्निः ।

248. The √ऋ to go (I. 983) takes guṇa when the affix asânach is added to it; and the augment śuṭ (श्) is inserted. 88.

Thus ऋ + असानच् = अर् + श् + असानच = अर्शसानः the fire; the killer of enemies.

Note:—In the Mantra आवाविषद र्शसानाय, the word अर्शसानाय (dative) is explained in the Bhâshya by शत्रूणां हिंसित्रे to the killer of enemies.

२४९ । सम्यानचस्तुवः । २ । ८९ ।

संस्तवानो वाग्मी ।

249. The affix *ânach* is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition सम is in construction with it. 89.

Thus संस्तवानः an orator, a good speaker

२५० । युधिबुधिदृशिभ्यः किच्च । २ । ९० ।

युधानः । बुधानः । दृशानो लोकपालकः ।

250. The affix ânach is added to √yuan to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √driśir to see (I. 1037); and i is कित । 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. बुधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृप also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन करं कारं कृपणः सह गण्यते ।
परेषां दानसमये यः स्वकोशं विमुञ्चति ॥

२५१ । हुर्छेः सनोलुक् छलोपश्च । २ । ९१ ।

जुहुराणश्चन्द्रमाः ।

251. The affix ânach is added to the desiderative of the √hurchha, when the sign सन् of the desiderative is luk-elided; and the छ of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note:—The root √hurchchhâ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes आनच्, but the सन् is elided and so also छ of the root. In the Yajur Veda mantra युयोध्यस्मज् जुहुराणम् एनः the word juhurâṇam is explained as कौटिल्यकारिः 'crooked'. See Iśâ upan ishad mv edition p. 30.

२५२। श्वितेर्दश्च। २। ९२।

शिश्विदानः पुण्यकर्मा।

252. To the desiderative of the root √śvitâ 'to make white' (I. 778), is added the affix ânach, the affix सन् is elided and त of the root is replaced by द। 92.

Thus शिश्विदानः pious in conduct, virtuous, holy.

Note:—The affix is कित् and so there is no guṇa. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakośá III. 1. 46. Kshîraswâmî derives this word from श्विदि श्वैत्ये (I. 10), with the affix कानच् with the force of लिट्। In other words, he makes it the Perfect Participle of श्विद्। He apparently has over looked this sûtra. The difficulty with the root श्विदि is that the nasal caused by इदित् will not be elided: and कानच् is a Vaidic affix.

२५३। तृन् तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ। २। ९३।

शंसेः क्षदादिभ्यश्च क्रमात्तृन्तृचौ स्तः। तौ चानिटौ। शंस्ता। क्षत्ता। शंस्तारौ। शंस्तारः। क्षदिः सौत्रो धातुः सकलीकरणे भक्षणे च। अनुदात्तेत्। 'वृक्यै चक्षदानम्' इति मन्त्रात्। 'उक्षाणं वा वेहतं वा क्षदन्ते' इति ब्राह्मणाच्च। 'क्षत्ता स्यात्सारथौ द्वाःस्थे वैश्यायामपि शूद्रजे'।

253. The affix tṛin comes after √śans, to praise (I. 764) and the affix tṛich after √kshad and the rest, when the word so formed is a name; and the affixes do not take the intermediate इ॥ 93.

Thus शंस्+तृन्=शँस्तृ, nom. s. शँस्ता; dual शंस्तारौ; pl. शंस्तारः॥

The root क्षद् is a sautra dhâtu: and means to cut, to eat. It is Anudâttet. It is found used in the Rig Verse वृक्यै चक्षदानम्; and in the following phrase taken from the Brâhmaṇas:—उक्षाणं वा वेहतं वा क्षदन्ते। Thus क्षद्+तृच्=क्षत्तृ; nom. s. क्षत्ता। It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a śûdra father and a Vaishya wife

Note:—In explaining the sûtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words नप्तृ &c. have been used in that sûtra in order to teach by implication a *niyama* or restriction—namely the uṇâdi words formed by तृन् or तृच् do not get lengthened, except the eight words svasṛi &c. specifically mentioned in that sûtra. The word शंस्तृ is not among these eight, hence its declension is शंस्तरौ and not शंस्तारौ, and शंस्तरः and शंस्तारः ॥ The word has acute on the first syllable as the affix is नित् । As in the mantra ग्रावग्राभ उत शंस्तासु विप्रः ।

The word आदि in क्षदादि refers to roots like शासु अनुशिष्टौ (II. 66). Thus शास्ता, du. शास्तारौ pl. शास्तारः । शास्ति or विनयति सत्त्वान् = शास्ता बुद्धः ॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रशास्ता । See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रशास्तारौ, प्रशास्तारः । The lengthening in both cases is by the sûtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinî Kosha क्षत्ता means the son of a śûdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakośá it is the son of a śûdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उद् the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ९४ ।

मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ।

254. Diversely also other words are formed by the addition of तृन् and तृच् to other roots. 94.

Thus मन्ता from मन् and हन्ता from हन् ।

This sûtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५ । नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ । २ । ९५ ।

न पतन्त्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च । नयतेः षुग्गुणश्च । नेष्टा । त्विषेरितोऽत्वम् । त्वष्टा । होता । पोतार्त्विग्भेदः । भ्राजतेर्जलोपः । भ्राता । जायां माति जामाता । 'मान पूजायाम्' नलोपः । माता । पातेराकारस्येत्वम् । पिता । दुहेस्तृच इट् गुणाभावश्च । दुहिता ।

255. The following ten words are irregularly derived, *viz.*, नप्तृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by tṛin or tṛich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नप्तृ । The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors *do not fall* from heaven into the Naraka called पुत् ।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टा by guṇa of the root and inserting the augment षुक् । It means the *leading* priest in a Soma sacrifice.

From √त्विष to shine (I. 1050) is obtained त्वष्टा by changing the इ of the root into अ ॥ It means the divine Architect; a carpenter. From √hu to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotṛi priest. From √pû to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potṛi priest: a kind of Ṛitvik. From √bhrâj to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The ज of the root is elided.

From √mâ to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जामातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मान् to worship (I. 1021) comes माता mother. The न् of the root is elided. From √pâ to protect (II. 47) comes पिता, the आ of the root is changed to इ ॥. From the root √duh to milk (II. 4) comes दुहिता । The affix तृच् takes the intermediate इ as an exception: nor does it cause guṇa.

२५६ । सावसेर्ऋन् । २ । ९६ ।

स्वसा ।

256. The affix ऋन् comes after the verb अस् to throw (IV. 100) preceded by the preposition सु 96.

Thus सु+अस्+ऋन्=स्वसृ, N. S. स्वसा (sister).

Another reading of this sûtra is सुञ्यसेर्ऋन् । There is no difference of meaning; सुञि असेः or सौ असेः mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७ । यतेर्वृद्धिश्च । २ । ९७ ।

याता । 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातारः स्युः परस्परम्' ।

257. The affix ऋन् comes after the verb यत (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of अ। 97.

Thus याता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as याता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८ । नञि च नन्देः । २ । ९८ ।

न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धिर्नानुवर्तत इत्येके । 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दिनी च सा' इति शब्दार्णवः ।

258. The affix ऋन् comes after the √नन्द् (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sûtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the aṇuvritti of vṛiddhi into this sûtra. The form then is ननन्दा । Thus in Sabdârṇava we find 'the husband's sister is nanândâ, also called nanandâ, and nandinî.'

२५९ । दिवेर्ऋः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वामिनो देवृदेवरौ' ।

259. The affix ऋ comes after √दिव् (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: स्यालाः स्यु भ्रातरः पत्न्याः स्वामिनो देवृदेवरौ" The brother of a wife is called śyâlâ, that of a husband, devṛi or devara" (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयतेर्डिच्च । २ । १०० ।

ना । नरौ । नरः ।

260. The affix ऋ is added to √nî to lead (I. 950) and it is डित । 100.

Thus नी+ऋ=न्+ऋ (the टि portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ड)=नृ । It is declined as S. ना, dual. नरौ, pl. नरः

२६१ । सव्ये स्थश्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बाम्ब–' (२९१८) इत्यत्र '*स्थास्थिन्स्थृणामुपसंख्यानम्*' । सव्येष्ठा सारथिः । सव्येष्ठरौ । सव्येष्ठरः ।

261. In the chhandas, the affix ऋ which is डित, comes after the verb स्था to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये+स्था+ऋ=सव्ये+स्थ्+ऋ (आ elided because the affix is डित)= सव्ये+स्थृ । Now applies the following vârtika which is to be found under sûtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashṭâdhyâyî.)

Vârtika. The स of sthâ, sthin, and sthṛi is changed into ष when preceded by amba, âmba, go, bhûmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये+स्थृ= सव्येष्ठृ । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्ठा, dual सव्येष्ठरौ, pl. सव्येष्ठरः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अर्तिसृधृधम्यम्यश्यवितृभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अदृभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् । अरणिरग्नेर्योनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनिर्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs *viz:*—ऋ (I. 983) 'to go or move, or obtain' सृ (I. 982) 'to move' धृ (I 948) 'to support', धम (I: 974) 'to blow अम 'to go' (I. 498), अश to eat (IX. 51) अव् 'to protect, defend or move', (I. 631) and तृ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus ऋ+अनि+अरणिः 'a piece of wood of the śámî tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

सरणिः 'a path, way, road or course ; similarly the word शरणिः is derived from the root शृ to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya on इमामग्नेशरणिम् it is explained by हिंसाव्रतलोपरूपां (Rv. I. 31. 16) धरणिः 'the earth' धमनिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also धमनी । अमनिः 'motion or way'; अशनिः 'the thunder bolt' of Indra : literally by which *is enjoyed* the kingdom by Indra : it means the sun also, अवनिः 'the earth'. तरणिः 'the boat'.

The word रजनिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रञ्ज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The न of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अनि. Another form is रजनी । The long ई (ङीप्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आङि शुषेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आशुशुक्षणिरग्निर्वातश्च ।

263. In the chhandas the affix अनि comes after the desiderative of the verb शुष् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आङ् । 103.

Thus आङ् शुष् + सन् + अनि = आशुशुक्षणिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्षणिर्जनः ।

264. The affix अनि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष् + अनि = चर्षणिः (a man).

Note :—In the Vaidika Nighantu, the form चर्षणिः meaning 'a man is read in the list of मनुष्यनाम

But Ujjvala Datta has read the sûtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्षणिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sûtra would have stood as धृषेश्च from the root dhṛish.

The Veda Bhâshya also explains the word चर्षणिः in the same way when commenting on the mantra ओमासश्चर्षणीधृतः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अदेर्मुट् च । २ । १०५

अद्मनिरग्निः ।

265. The affix अनि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment मुट् is added. 105.

Thus अद् + मुट् + अनि = अद्मनिः 'fire'.

२६६ । वृतेश्च । २ । १०६ ।

वर्तनिः । गोवर्धनस्तु चकारान्मुट् वर्त्मनिरित्याह ।

266. The affix अनि comes after the verb, वृ 'to subsist or exist (I. 795). 106.

Thus वृत् + अनि = वर्तनिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment मुट् is also to be added. Thus वृत् + मुट् + अनि = वर्त्मनिः 'a road'.

The feminine form is वर्तनी with the ङीष् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः किच्च । २ । १०७ ।

क्षिपणिरायुधम् ।

267. The affix अनि comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as कित. 107.

Thus क्षिप्+अनि=क्षिपणिः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhâshya क्षिपणिः is explained by क्षेपणं throwing, in the mantra उतस्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चि शुचि हु सृपि छादि छर्दिभ्य इसिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्नेर्भ्राजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । हविः सर्पिः । 'इस्मन्–' (२९८५) इति ह्रस्वः । छदिः पटलम् । छर्दिर्वमनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'छर्द्यतीसारशूलवान्' ।

268. The affix इसि comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हु (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) 'to cover' and छर्द् (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च्+इसि=अर्चिस् (a ray light: flame;) The affix इ of the unâdi अच इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च्+इ=अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिस् formed with the affix इसि is neuter; but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and i plural is अर्चयः as in अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः । शुच्+इसि =शोचिस् 'light: lustre, radiance' हु+इसि=हविस् 'clarified butter' for offering. सृप्+इसि=सर्पिस् 'clarified butter.' छादि+इसि=छदिस् 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Linganuśâsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final इ of छादि is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI 4. 97. S. 2985. छर्द्+इसि=छर्दिस् (vomiting; sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomitting. As छर्द्यतीसारशूलवान्=छर्दि+अतीसार+शूलवान् ;

२६९ । बृंहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'बर्हिर्ना कुशशुष्मणोः' ।

269. The न of बृंह् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इसि comes after it. 109.

Thus बृंह्+इसि=बर्हिः *m.* 'fire, the kuśa grass' शुष्मा means fire. See Amarakosá I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix इसिन् comes after the verb द्युत 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is द is changed to ज् । 110.

Thus द्युत्+इसिन्=ज्युत्+इसिन्=ज्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः संज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इसिन् comes after the verb रुच् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुरुच्+इसिन्=वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस्। See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः समुद्रः ।

272. The affix इसिन् comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicatory क। 112.

Thus भू+इसिन्=भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनड्वान् ।

273. The affix इसिन् comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the ह is changed to ध. 113.

Thus सह्+इसिन्=सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्थुक् । २ । ११४ ।

'पाथिश्चक्षुःसमुद्रयोः' ।

274. The affix इसिन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment थुक् is also added to it. 114.

Thus पा+थुक्+इसिन्=पाथिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननम् ।

275. The affix उसि comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन्+उसि=जनुस् birth; production.

२७६ । मने र्धश्च छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उसि comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न is changed to ध. 116.

Thus मन्+उसि=मधुः 'honey' (compare also Uṇ I. 18.).

२७७ । अर्ति पृ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११७ ।

अरुः । परुर्ग्रन्थिः । वपुः । यजुः । तनुः । तनुषी । तनूंषि । धनुरस्त्रियाम् । 'धनुर्वंशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति' । सान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' ।

277. The affix उसि comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; पॄ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to beget' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उसि=अरुस्. 'the sun ; the boil'; A. K. II. 6. 54. परुस् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुस् 'body or person'; यजुस् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तनुस् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तनुषी and तनूंषी. धनुस् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant स् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वंश विशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing." The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in स or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire; the sun; an enemy.'

२७८ । एते र्णिच् च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उसि comes after the verb इण् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a णित् and causes the vṛiddhi of the root. 118.

Thus इ+उसि=ऐ+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२७९ । चक्षेः शिच्च । २ । ११९ ।

चक्षुः ।

279. The affix उसि comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory श । 119.

Thus चक्ष्+उसि=चक्षुस् 'the eye' The affix being treated as शित् the root चक्ष is not replaced by ख्या by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ârdhadhâtuka.

२८० । मुहेः किच्च । २ । १२० ।

मुहुरव्ययम् ।

280. The affix उसि comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क । 120.

Thus मुह्+उसि=मुहुस् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121

Thus आचक्षुस् 'a learned man'; परिचक्षुस् ।

२८२ । कॄ गॄ शॄ वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

'कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः' । गर्वरोऽहंकारी । शर्वरी रात्रिः । 'बर्बरः प्राकृतो जनः' । चत्वरम् ।

282. The affix ष्वरच् comes after √कॄ (VI. 116) 'to scatter गॄ (VI. 117) to swallow, शॄ (IX. 18) 'to kill, destroy, injure', वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and चत (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कॄ+ष्वरच=कर्वरः 'a tiger; a demon' a Râkshasa, गर्वरः 'a proud man'; शर्वरी 'night'; बर्बरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—बर्बरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, बर्बरा a kind of basil. बर्बरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३ । नौ सदेः । २ । १२३ ।

'निषद्वरस्तु जम्बालः' । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb सद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि 123.

Thus नि+सद्+ष्वरच्=निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी 'night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४ । छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर चीवर नीवर गह्वर कट्वर संयद्वराः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'छिदिर्' 'छद्' अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । छित्वरो धूर्तः । 'छत्वरो गृहकुञ्जयोः' । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । मीवरो हिंसकः । चिनोतेर्दीर्घश्च । चीवर भिक्षुप्रावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् । गाहतेर्ह्रस्वत्वम् । गह्वरम् । कटे वर्षादौ कट्वरं व्यञ्जनम् । यमेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhîvara, pîvara, mîvara chîvara nîvara, gahvara, kaṭvara, saṃyadvara 1.

1. छित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut (VII. 3). 2. छत्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

The final द् of the verbs छद् and छिद् is changed to त and there is no gunation of इ of छिद्. 3. धीवरः 'a fisherman' from the verb डुधाञ् 'to hold, to support' (III. 10). 4. पीवरः 'fat, large, or a tortoise' from the verb पा 'to drink' (I. 972) or from the verb प्यै 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from √पीव (I. 595). The य is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. मीवरः 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb मा 'to measure' (II. 53). Some derive it from √मी 'to injure.' IV. 29. *Quere*: or √मीव (I 596). 6. चीवरं 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb चि 'to collect, to gather', (V. 5) the इ of which is lengthened before this Uṇâdi affix. *Quere* or from जीव (I. 594), ज changed to च। 7. तीवरः one of the mixed tribes being the offspring of a Râjputrî by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-तीव् 'to be large or strong' (I. 597). 8. नीवरः 'a trader, a religious mendicant' from the verb नी 'to lead' (I. 950), *Quere.* Or from √नीव (I. 598). 9. गह्वरम् 'a cave' from, the verb गाह् 'to dive or plunge into' (I. 680). The long आ is shortened before this uṇâdi affix. 10. कट्वरम् 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb कट् 'to go or to rain,' (I. 315). 11. संयद्वरः 'a king', from the verb यम् 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition सम्. The म of the verb यम् is changed to द. According to some, संपद्वरः (a king) is derived from the verb पद् (to go or move) preceded by the preposition सम्.

By bahulam we get उपह्वरः from the root हु (III. 1) with the preposition उप। The उ of the root is elided. It means proximity: privacy, a solitary or lonely place.

२८५ । इणसिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक् । ३ । २ ।

'इनः सूर्ये नृपे पत्यौ' । सिनः कायः । जिनोऽर्हन् । दीनः । उष्णः । ऊनः ।

285. The affix नक् comes after the verbs इण्, 'to go' (II. 36) षिञ् 'to bind' (V. 2) जि 'to conquer' (I. 993) दी, 'to waste' (IV. 26) उष 'to burn' (I. 727) and अव् 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus इ+नक्=इनः 'a lord, the sun, a king'; सिनः 'one-eyed'; जिनः 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; दीनः, 'a poor man'; उष्णः warm; ऊनः 'wanting, deficient'; sûtra VI. 6. 20. S. 2654 causes ऊ ॥

Note:—दीनः *f.* female of a mouse, or shrew.

२८६ । फेनमीनौ । ३ । ३ ।

एतौ निपात्येते । स्फायतेः फेनः । मीनः ।

286. The words फेनः the 'foam, froth' and मीनः, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix नक् to the verbs स्फाय्, 'to swell, increase' (I 516) and मीञ्, 'to injure' (IV. 29), फे replaces sphây.

२८७ । कृषेर्वर्णे । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष्+नक्=कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyâsa), name of Keśava (Shrî Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadî, a grape, a kind of plant. *n.* black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिबुधी च । ३ । ५ ।

ब्रध्नः । बुध्नः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the âdeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध्+नक्=ब्रध्नः, 'the sun'; बन्ध्+नक्=बुध्नः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापॄवस्यज्यातेभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना भृष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पत्रम् । पर्णः किंशुकः । 'वस्नो मूल्ये वेतने च' । अजेर्वी । वेनः । अत्न आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रृणोतेः श्रोणः पङ्गुः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); पॄ 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत्, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा+न=धानाः *f.* 'fried barley or rice'; पॄ+न=पर्णम् 'a leaf' or पर्णः 'the Palâśa tree' वस्+न=वस्नः, 'price' or वस्नम् 'hire or wages'. अज्+न=वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ârdhadhâtuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajâpati. अत्+न=अत्नः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the uṇâdi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guṇa of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेश्चुरादिण्यन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्मुडित्येके । 'लक्षणं लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणो लक्ष्मणश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churâdi class and the root also takes the augments अट् and मुट्। 7

Thus लक्ष् (which in the Churâdi class becomes लक्षयति)+अट्+न=लक्षणम् 'a name, sign', but when it takes the augment मुट्, then लक्ष्+मुट्+न=लक्ष्मणः 'the step brother of Râma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्ष्मणा a female Sârasa bird.

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshaṇa and Lakshmaṇa when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्चोपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वन्. 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to इ. 8.

Thus वन्+न=विन्+न=वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate इ ॥

२९२ । सिवेष्टेर्यू च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः । स्यून आदित्यः । बाहुलकात्केवलोनः । ऊठ् । अन्तरङ्गत्वाद्यण् गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव) is changed to ऊ. 9.

Thus सिव्+न=स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to ऊ. Thus सिव्+न=सि+ऊ+न=स्यू+न (by the Paribhâsha असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे)=स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिव्+न=सि+ऊ+न =से+ऊ+न=सय्+ऊ+न=सयू+न=सयोनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कृवृजॄसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable, *viz.*, कॄ to scatter, (VI. 116), वॄ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जॄ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 21; X. 272) सि, 'to bind', (IV. 2), द्रु 'to go', (I. 992), पन् 'to praise' (I. 467), अन् 'to breathe' (II. 61), स्वप् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कॄ+न=कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree : सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नम् 'food' स्वप्नः dream, sleep.'

Note:—Karṇa is the name of the first born of Kuntî, Varṇa means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । धेट इच्च । ३ । ११ ।

'धेनः सिन्धुर्नदी धेना' ।

294. The affix न comes after the root धेट् 'to drink' (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus धे+न=धि+न=धेनः 'the ocean'. The feminine धेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhadhâtuka affix न and the form would have been धाना or धानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिशुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रस्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् 'to be thirsty'; (IV. 118) शुष् 'to be dry'; (IV. 74) रस् 'to' roar, yell, cry out, scream' (I. 745) 12.

Thus तृष्+न=तृष्णा 'thirsty' शुष्णः 'the sun, fire'; रस्नः 'a thing, object'.

२९६ । सुञो दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना वधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) 'to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice), and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु+न=सूना 'a slaughter house'.

Note:—सूना 'a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant's trunk. सून born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रम् 'to sport (I. 906) and the म is changed to त. 14.

Thus रम+न=रत्नम् 'a gem'. The affixis added to the causative of रम। That which causes joy (रमयति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना 'the incense or the name of a plant,' सास्ना 'the dew-lap of an ox'; स्थूणा 'the post or pillar of a house'; and वीणा 'the lute or the lightning' are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix न to the roots रस् 'to taste', (X. 85), सस् 'to sleep,' (II. 69), स्था 'to rest, depend on', (I. 975), वी 'to go. move', (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाभ्यामिष्णुच् । ३ । १६ ।

गेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ।

299. The affix इष्णुच् comes after the roots गै 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्णुच् = गेष्णुः 'a singer, an actor'; देष्णुः 'a giver, *i. e.* a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां क्स्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्ष्णमखण्डम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत to surround, encompass' (VII. 10) and अश् 'to pervade (V. 18). 17.

Thus कृत + क्स्न = कृत्स्नः 'all whole entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अश् + क्स्न = अक्ष्णः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्स्न comes after the root तिज 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिज् + क्स्न = तीक्ष्णं 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरच्चोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लक्ष्णम् ।

302. The affix क्स्न comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, *i. e.* इ is changed to अ. 19.

Thus श्लिष् + क्स्न = श्लक्ष्णः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरध्वर्युः । 'मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः शरीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् to worship' (I. 1051), मन 'to think', (IV, 67), शुन्ध् 'to cleanse, purify' (I. 74) दस् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जन 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; मन्युः distress, sacrifice or anger', शुन्ध्युः 'fire'; दस्युः 'robber or thief'; and जन्युः 'a creature, fire or the creator, *i. e.* Brahmâ'.

३०४ । भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ । ३ । २१ ।

भुज्युर्भाजनम् । मृत्युः ।

304. The affixes युक् and त्युक come respectively after the roots भुज् 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and मृङ् 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus भुज्+युक्=भुज्युः 'food, a pot, vessel'; मृ+त्युक्=मृत्युः 'death'.

३०५ । सर्तेरयुः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम् । सरयूः ।

305. The affix अयुः comes after the root सृ 'to go' (I. 982). 22.

Thus सृ+अयुः=सरयुः the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyâ. Some texts read the affix अयूः. In that case it will be सरयूः and not सरयुः ।

३०६ । पानीविषिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापम् । तद्योगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयम् ।

306 The affix पः comes after the root पा 'to protect'; (II. 47); नी 'to lead, carry' (I. 950); विष् 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus पा+प=पापम् 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called पापः 'a wretch' or sinner.

नी+पः=नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guṇa, then it is नीपः 'the Kadumba tree'. विष्+पः=वेष्पः 'water'.

३०७ । च्युवः किच्च । ३ । २४ ।

च्युपो वक्त्रम् ।

307. The affix पः comes after the root च्यु 'to move, to speak' (I. 1004) and it is किद् and so causes no guṇa of the root vowel. 24.

Thus च्यु+पः=च्युपः 'the mouth': literally through which one speaks. Another reading is चुपः किच्च। The root is चुप् to move slowly (I. 430). The noun is चुप्पः a languid walker.

३०८ । स्तुवो दीर्घश्च । ३ । २५

स्तूपः समुच्छ्रायः ।

308. The affix प comes after the root स्तु 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short उ of the root is lengthened. 25.

Thus स्तु+प=स्तूपः 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुशॄभ्यां निच्च । ३ । २६ ।

चात्कित् । सूपः । बाहुलकाद्दीर्घत्वम् । शूर्पम् ।

309. The affix प causing lengthening of the preceding उ comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and शॄ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is नित् (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is कित् also and so there is no guṇa. 26.

We read the anuvritti of कित् here by virtue of च "and."

Thus सु+पः=सूपः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शॄ+पः=शूर्पम् 'a winnowing basket,' here the long ऊ in शूर्पम् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुभ्यां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति मण्डूका अस्मिन्कूपः । युवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ।

310. The affix प comes after the roots कु 'to sound, to moan groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु+प=कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु+प=यूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः । ३ । २८ ।

सप्तैते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वम् । 'खष्पौ क्रोधबलात्कारौ' । शीलतेर्ह्रस्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाम् । निपातनात्षत्वम् । शष्पं बालतृणं प्रतिभाक्षयश्च । बाधतेः षः । 'बाष्पो नेत्रजलोष्मणोः' । बाष्पं च । रौतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पॄ । पर्पं गृहं बालतृणं पङ्गुपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिणिचो लुक् । 'तल्पं शय्याट्टदारेषु' ।

311. The seven words khashpa, śilpa, śaṣhpa, bâṣhpa, rûpa, parpa, and talpa are irregularly formed by प । 28.

Thus खष्प 'anger or violence' from the root खन् 'to dig', (I. 927) the न् of which is changed to ष्. 2. शिल्पम् 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. शष्पम् 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the स् is irregularly changed to ष् 4. बाष्पम् 'tears', from the root बाध् 'to harass, oppress, (I. 5) the ध् is changed to ष्. 5. रूपम् 'form, appearance or beauty' from the root रु 'to cry, to sound, (II 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पर्पम् 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पॄ 'to fill up or gratify' (III. 4). 7 तल्पम् 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churâdi* class and so there is the elision of णिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् । ३ । २९ ।

'अयामन्त–' (२३११) इति णेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वावदूकः । मदयित्नुर्मदिरा ।

312. . The affix itnuch comes after the causatives of √stana (X. 313) to sound, √hṛisha, (IV. 119) to be pleased, √pusha (I. 732) to nourish, √gada (X. 313) to thunder, and √mada (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + णि + इत्नुच् = स्तन + अय + इत्नुच् (the णिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयित्नुः 'thundering, a cloud, falling-sickness', हर्षयित्नुः 'gladdening; gold, a son'; पोषयित्नुः 'cuckoo or the twice born, the Brahman', गदयित्नुः 'talkative, lustful', मदयित्नुः 'the god of love, a drunken man,' the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्त्नुः । ३ । ३० ।

कृत्नुः शिल्पी । हत्नुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix क्त्नुः ktnu comes after the roots कृ 'to do' (VIII. 10) and हन 'to kill' (II. 2). 30.

Thus कृ + क्त्नु = कृत्नुः 'an artist'. There is no guṇa as the affix is कित्। हत्नु 'a hunter or disease' and a weapon. The न of the root √han is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sûtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word hatnu means hantâ killer also. In the Daśapadîvṛitti the affix is read as *knu* without त; and the example given is कृष्णुः agent: and हनुः check, the न of √han is elided diversely: and jigatnu is given as illustration from गम् ।. But all this is erroneous: for we find hatnu and kritnu in the following:—

As सुरूपकृत्नुमूतये (Rv. I. 4. 1), ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं (kritnu), मा नो वधाय हत्नवे (Rv. I. 25. 2), मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् । But योनः सनुत्य उत वा जिघत्नुः (Rv. II. 31. 9). In his Dhatu vritti Mâdhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form उपहत्नुः । See Dhatuvritti of Madhava under the root हन्.

Note:— जिघत्नु means enemy in the Vedas.

३१४ । गमेः सन्वच्च । ३ । ३१ ।

जिगत्नुः ।

314. The affix क्त्नुः a comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) and there is सन् वद् भाव *i. e.* the root is reduplicated &c. like the Desiderative. 31.

Thus गम + क्त्नुः = जिगत्नुः Breath, life.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दानुर्दाता । भानुः ।

315. The affix नु comes after the root दा 'to give' (III. 9) and भा 'to shine' (II. 42.) 32.

Thus दानुः 'a donor, valiant'; भानुः rays, 'the sun'.

३१६ । वचेर्गश्च । ३ । ३३ ।

वग्नुः ।

316. The affix नु comes after the root वच् 'to speak' (II. 54) and the च् is changed to ग. 33.

Thus वग्नुः 'talkative'.

३१७ । धेट इच्च । ३ । ३४ ।

धयति तामिति धेनुः ।

317. The affix नु comes after the root धेट् 'to drink' (I. 951) and the ए of the root is replaced by short इ। 34.

Thus धे+नुः=धि+नु=धेनुः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the ए not been replaced by इ it would have been changed to आ by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ' ।

318. The affix नु comes after the root सू 'to beget' (II. 21) and it is treated as कित्, and so there is no guna of the vowel. 35.

Thus सूनुः 'a son, a younger brother, the sun'. Vîśvakosá.

३१९ । जहातेर्द्वेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जह्नुः ।

319. The affix नु comes after the root हा to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus हा+नु=हाहा+नु=जह्नुः 'name of an ancient king.' The first ह is changed to ज by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो णुः । ३ । ३७ ।

'स्थाणुः कीले स्थिरे हरे' ।

320. The affix नु comes after the root स्था 'to stand' (I. 975). 37.

Thus स्थाणुः 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakosá.

३२१ । अजिवृरीभ्यो निच्च । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेणुः । वर्णुर्नददेशभेदयोः । 'रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः' ।

321. The affix नु comes after the roots अज् 'to go' (I. 240) वृ 'to select', (IX 38); री 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation नित which places the accent on the first syllable. 38

Thus अज्+नु (By II. 4. 56. S. 2292 अज् is replaced by वी)=वी+नु=वेणुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वेणुः 'a river or a country' रेणुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः किच्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix नु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as कित and नित (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishṇu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दाको दाता । धाकोऽनड्वानाधारश्च । राका पौर्णमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the uṇâdi sûtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been कित the affix would have been merely अ.

Thus कृ+क=कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रम् 'to play (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रम् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रम्+क=लम्+क=लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक उत्पलवातयोः' । 'वृकः श्वापदकाकयोः' । भूकं छिद्रम् । शुष्कः । मुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and मुष् 'to steal' (I. 707) 41.

Thus सृकः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकम् a hole, time, शुष्कः 'dry'; मुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhâshya on सृकं संशाय पविमिन्द्र तिग्मम् the word सृकं is explained as सरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; samśâya fully sharpened. Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुकवल्कोल्काः । ३ । ४२ ।

शुभेरन्त्यलोपः । शुकः । 'वल्कं वल्कलमस्त्रियाम्' । 'उष दाहे' । षस्य लः । उल्का ।

325. The words शुकः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyâsa; the name of the Minister of Râvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *kak* affix to √शुभ् 'to shine (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten, (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके मुख्यान्यकेवलाः' । 'भेको मण्डूकमेषयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकः शिशुः शल्कं शकलम् । अत्कः पथिकः शरीरावयवश्च । मर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots इ 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) शल्, 'to go', (I. 896) अत 'to go walk 'wander', (I 38) मर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus इ+कन्=एकः 'one, chief, alone', भी+कन्=भेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarial mark, a kind of measure, name of a Dvîpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; greyness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' शल्कम्=शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अत्कः 'a traveller' 'a limb or member of the body'. मर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhâtu मर्चयति=भर्त्सयति (Veda Bhâshya)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो+कन्=शाकः 'name of the sixth Dvîpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes शा by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नौ हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्स्यान्नौ । निहाका गोधिका ।

327 The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा+कन्=निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नौ सदेर्डिच्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री हेम्नि तत्पले' ।

328. The affix कन् comes after the root षद् to split, to go, to be dejected (I. 907). when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of डित्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus नि सद्+क=निष्कः 'a golden coin equal to one *karsha* or suvarṇa of 16 mâshas'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271. Nishka means a dinâra, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको वल्मीक वृक्षभेदश्च । इट् ह्रस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix कन् comes after the root स्यम् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्यम्+ईट्+कन्=स्यमीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some ' the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यमिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्याद्वातपक्षिणोः' । यूका । धूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

330. The affix कन् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), यु 'to join, unite' (II. 23)' धु 'to shake, agitate, (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no guna. 47.

Thus अज्+कन्=वीकः 'wind or a bird', यूका 'a louse'; धूकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—√aja is replaced by √vî by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्लीका त्रपा मता' ।

331. The affix कन् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no guna. 48.

Thus ह्रीका or ह्लीका ' bashfulness ' timidity.'

३३२ । शकेरुनोन्तोन्त्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15). 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in Mahabhârata.

३३३ । भुवो झिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकादवेश्च । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । 'किंवदन्ती जनश्रुतिः

333. The affix झिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू+झिच्=भू+अन्त (VII. 1. 3 S. 2169)+इच्=भवन्तिः: 'the present time.'

By force of बहुलं, this affix comes also after the root अव् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्तिः 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वद् 'to speak' (I. 1058). Thus वदन्तिः as in किंवदन्तीः 'a rumour.'

Note :—भवन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahâbhâshya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कम् also. As कम् + झिच् = कुन्तिः। Here the initial अ of अन्त is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by ङीष् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कन्युच्क्षिपेश्च । ३ । ५१ ।

चाद्भुवः । 'क्षिपण्युर्वसन्तः' इत्युज्ज्वलदत्तः । 'भुवन्युः स्वामिसूर्ययोः' ।

334. The affix कन्युच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhû is read into the sûtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप् + कन्युच् = क्षिपण्युः 'the spring season' according to Ujjvaladatta, the body ; a fragrant smell ; भू + कन्युच् = भुवन्युः 'a master ; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अनुङ् नदेश्च । ३ । ५२ ।

चात्क्षिपेः । नदनुर्मेघः । क्षिपणुर्वातः ।

335. The affix अनुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sûtra.

Thus नद् + अनुङ् = नदनुः 'a cloud'; क्षिपणुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is ङित् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कॄवृदारिभ्य उनन् । ३ । ५३ ।

'करुणो वृक्षभेदः स्यात्करुणा च कृपा मता' । वरुणः । दारुणम् ।

336. The affix उनन् comes after the roots कॄ 'to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दॄ 'to kill, hurt, (IX. 23). 53.

Thus कॄ + उनन् = करुणः 'pity, a kind of a tree ; करुणा means compassion ; वरुणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree' दारुणं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root dṛî : namely to √dâri.

३३७ । त्रो रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'तरुणस्तलुनो युवा' ।

337. The affix उनन् comes after the root तॄ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तॄ + उनन् = तरुणः or तलुनः 'a young man'. The feminine is तरुणी or तलुनी । The ङीष् is added as it belongs to the Gaurâdi class.

३३८ । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छजातिः । पिशुनः । मिथुनम् ।

338. The affix उनन् comes after the roots क्षुध् 'to be hungry', (IV. 81) पिश् 'to shape, fashion, form', (VI. 143), मिथ् 'to associate with, to unite', and it is treated as कित् and so there is no guṇa. 55.

Thus क्षुध्+उनन्=क्षुधुनः 'name of a savage race, the Mlechchas'; पिशुनः 'a slanderer, traitor,' a spy. मिथुनम् 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—मिथि is a sautra root. पिशुनं means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । फलेर्गुक्च । ३ । ५६ ।

फल्गुनः पार्थः । प्रज्ञाद्यण् । फाल्गुनः ।

339. The affix उनन् comes after the root फल् 'to bear fruit' (I. 563) and the augment गुक् is added to the root. 56.

Thus फल्+गुक्+उनन=फल्गुनः 'name of Ariuna'. A name of a river: a kind of tree.

As this word belongs to the प्रज्ञादि class of Gaṇapâtha, the affix अण् comes after it. Thus फाल्गुनः ।

३४० । अशेर्लशश्च । ३ । ५७ ।

लशुनम् ।

340. The affix उनन् comes after the root अश् 'to eat' (IX. 51) which is replaced by लश्. 57.

Thus अश+उनन्=लश्+उनन्=लशुनम्. 'garlic.

३४१ । अर्जेर्णिलुक्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix उनन् comes after the causative of अर्ज to go, stand (I. 189) and there is the elision of णिच् the sign of the causative. 58.

Thus अर्ज्+णिच्+उनन्=अर्ज्+0+उनन्=अर्जुनः name of the third Pâṇḍava who was a son of Kunti by Indra.

Note:—The root may be अर्ज of the Churâdi class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree: the only son of his mother.

३४२ । तृणाख्यायां चित् । ३ । ५९ ।

चित्वादन्तोदात्तः । अर्जुनं तृणम् ।

342. When अर्जुन means grass, the affix is treated as चित्. which thereby places the accent on the final syllable. 59

Thus अर्जुनम् a kind of grass.

Note :—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Ani ruddha, name of a river : अर्जुनम् .silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तेश्च । ३ । ६० ।

अरुणः ।

343. The affix उनन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and it is treated as णित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S 3710). 60.

Thus ऋ + उनन् = अरुणः the sun , ; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियमिशीङ्भ्यश्च । ३ । ६१ ।

'वयुनं देवमन्दिरम्' । यमुना । शयुनोऽजगरः ।

344. The affix उनन् comes after the roots अज् 'to go', (I 248), यम् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शी 'to sleep' (II. 22): and the affix is णित् । 61.

Thus अज् + उनन् = वी (II. 4. 56. S. 2292) + उनन् = वयुनम् ' a temple ; यमुना ' the river Yamunâ, Jumna, शयुनः, Python.

Note :—In the mantra विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्, the word वयुना is explained as प्रज्ञानानि ' thoughts' in the Veda Bhsâhya. In the Nighaṇṭu, Vayuna is read synonym with प्रज्ञा and प्रशस्य ।

३४५ । वृतॄवदिहनिकमिकषिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षम् । 'तर्षः प्लवसमुद्रयोः' । वत्सः । वत्सं । वक्षः । हंसः । 'कंसोऽस्त्री पानभाजनम्' । कषं नक्षत्रम् ।

345. The affiix स comes after the roots वृ 'to select', (IX 16) तॄ 'to cross', (I. 1018), वद् 'to speak', (I. 1058), हन् 'to kill' (II. 2) कम् 'to shine', (I. 470), कष् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृ + स = वर्षम् 'a year'; तर्षः 'flood or the ocean'; वद् + स = वत्सः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वत्सम् means 'the breast'; हंसः a swan, goose, duck, flamings, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. कंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishṇa. कषम् 'a star an asterism.

Note :—In वर्ष &c. thee is no intermediate इ because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The स is not changed to ष as a diversity. But there is षत्व change in कष ॥ Though all commentators on Uṇâdi sûtras have given वर्षम and तर्षम् as illustrations : yet the forms वर्सम् and तर्सम् are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षम् and तर्षम् । Or the latter forms may be evolved from वृषि तृषि

with वन् affix; or by adding the affix स to the causative roots of these, and under the vârtika घञर्थे क विधानम् (See III. 3. 58. S 3234).

वर्षः *m.* a continent, such as भारतवर्षः, Jambudvipa, a year, rain; वर्षा *f.* the rainy season: the earth.

तर्षः desire, thirst, वत्सः a calf, the young of an animal, a boy, son, कंसः a drinking vessel, cup, can, goblet, bell-metal, white copper particular measure. कक्षः lurking or hiding place, the end of the lower garment, a creeper, grass, dry wood, the arm-pit, the harem of a king, the interior of a forest, the side or flank, a woman's girdle, a surrounding wall, a part of a boat, the or bit of a planet, a buffalo, a gate. *n.* a star, sin.

३४६ । प्लुषेरच्चोपधायाः । ३ । ६३ ।

प्लक्षः ।

346. The affix स comes after the root प्लुष् 'to burn' (I. 736) and the penultimate उ is changed to short अ. 63.

Thus प्लुष्+स=प्लक्षः 'the Indian fig-tree; one of the seven Dvîpas or continents of the world; a side or back-door the space at the side of a door; an ass, an egg.

३४७ । मनेर्दीर्घश्च । ३ । ६४ ।

मांसम् ।

347. The affix स comes after the root मन् 'to think', (IV. 67), and the अ is changed to आ । 64.

Thus मन्+स=मांसम् 'flesh, meat, *f.* the Kakkoli plant.

३४८ । अशेर्देवने । ३ । ६५ ।

अक्षः ।

348. The affix स comes after the root अश् (V. 18) when it means 'to gamble.' 65.

Thus अश्+स=अक्षः 'a die'. The श is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294; then changed to क by VIII. 2. 41 S. 295. It means an axis, axle, a cart, the beam of a balance, latitude of a place, rosary seed, a weight: a plant, a serpent, the soul, knowledge, law, an organ of sense, sea-salt, vitriol.

३४९ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् । ३ । ६६ ।

स्नुषा । वृक्षः । कृत्समुदकम् । ऋक्षं नक्षत्रम् ।

349. The affix स comes after the roots स्नु 'to flow, to trickle', (II. 29), व्रश्च् 'to cut, to wound', (VI. 11), कृत 'to cut', VI. 141), and ऋष् 'to go', (VI. 7), and it is treated as कित् and causes no guṇa. 66.

Thus स्नु+स=स्नुषा 'daughter-in-law or a kind of a tree', व्रश्च्+स=वृश्च्+स=वृष्+स=वृक्+स=वृक्षः 'a tree.' The र is vocalised to ऋ as the affix is कित् (V.I. 1. 16 S. 2412). See VIII. 2. 36 S. 294 and 295. कृत्सम् 'water'; ऋक्षम्

'a star name of a mountain, a bear, a kind of plant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जातौ । ३ । ६७ ।

'ऋक्षोऽद्रिभेदे भल्लूके' इति च ।

350. The affix स comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष्+स=ऋक्षः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sûtra also, the present sûtra makes a niyama, namely √ṛish never takes स except when it denotes a species: while the other three roots take स without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्रवणम् । गुत्सः स्तबकः । कुक्षो जठरम् ।

351. The affix स comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII. 10), गुध् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द्+स=उत्सः 'a spring, fountain', the न् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुक्षः 'the womb'.

३५२ । गृधिपण्योर्दकौ च । ३ । ६९ ।

गृत्सः कामदेवः । पक्षः ।

352. The affix स comes after the roots गृध् 'to covet', (IV. 136) and पण् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ध् and ण of the roots are respectively changed to द and क् । 69

Thus गृध्+स=गृद्+स=गृत्सः 'the God of love'; पण्+स=पक्+स=पक्षः 'a fort night, &c'. *Q.* The ध् ordinarily would have been changed to त by चर्त्व rule; and so we get गृत्स? Ans. No. The चर्त्व is asiddha, and so there would have been भष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

अक्षरम् ।

353. The affix सर comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अश्+सर=अक्षरम् a letter. The श is changed to ष, and the latter to क by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरन् having an indicatory न्; but it is incorrect. For न् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra श्रोणि च यतानि परिद्वत्सराणि । So also the Mahâbhâshya at the end of second Ahnika says अश्नोते र्वा सरोऽक्षरम् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ७१ ।

वत्सरः ।

354. The affix सर comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वस्+सर=वत्सरः 'a year'. The स् of वस् is changed to त because सर is an Ardhadhâtuka affix beginning with स । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चित् । ३ । ७२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix सर comes after the root वस् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus सम्+वस्+सर=संवत्सरः 'a year'. So also इदुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sûtra as संपूर्वाच्च, which is incorrect, for चित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इदुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । ७३ ।

बाहुलकान्न षत्वम् । 'कृसरः स्यात्तिलौदनम्' । धूसरः । मत्सरः । 'मत्सरा मक्षिका ज्ञेया भंभ-राली च सा मता' ।

356. The affix सर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), धू 'to shake', (V. 9), मद् 'to be pleased, satisfied', (VI. 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ+सर=कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the स is not changed to ष, because of the force of बहुल diversely, which governs all the Unâdi sûtras.

धूसरः 'the grey color'; स here also is not changed to ष because of the force of बहुल, मत्सरः 'envy, jealousy &c'. But मत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word मत्सर is taken, namely 'cause of delight, Thus in इन्दुरिन्द्राय मत्सरम्, and तं सिन्धवो मत्सरमिन्द्र पानम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पतेरश्च लः । ३ । ७४ ।

पत्सलः पन्थाः ।

357. The affix सर comes after the root पत् 'to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत्+सर=पत्सलः 'a road'.

३५८ । तन्यृषिभ्यां क्सरन् । ३ । ७५ ।

तसरः सूत्रवेष्टने । ऋक्षरः ऋत्विक् ।

---

358. The affix क्सरन् comes after the roots तन् 'to stretch', (VIII 1) and ऋष 'to go' (VI. 7). 75.

Thus तन्+क्सरन्=तसरः the shuttle. See Amarakoshá III. 2. 24. The न is elided by VI. 4. 37. S. 2428 ऋष+क्सरन्=ऋक्षरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Riksharam means shower of rain, and riksharah *m* means a a priest But in the mantra अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्था the word anriksharâh is explained as thornless.

३५९ । पीयुक्वणिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः सौत्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीयु (a santra dhâtu) and क्वण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root pîya is shortened to पियु and kvan is vocalised to कुण् respectively. 76.

Thus पीय+कालन्=पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्वण्+कालन्=कुणालः 'the name of a country'

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Unâdi sûtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भंज् (to break).

Thus भञ्ज्+कालन्=भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864)+कालन्=भगालम् (the न in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुषिभ्यां काकुः । ३ । ७७ ।

कठाकुः पक्षी । कुषाकुरग्निः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुष 'to extract. (IX. 46). 77.

Thus कठ्+काकु=कठाकुः 'a bird'; कुष्+काकु=कुषाकुः fire, the sun, a monkey.

Note:—Ujjvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुष, and gives the example कषाकुः ।. This is, however ,against Dictionary. The Medini reads the word कुषाकुः । *Querc*. Is there ary word as कषाकु ?

३६१ । सर्तेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'सृदाकुर्वातसरितोः' ।

361. The affix काकु comes after the root सृ 'to move' (1. 982) and the augment दुक् is added to the root. 78.

Thus सृ+दुक+काकु=सृदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra; the suns disc or orb.

३६२ । वृतेर्वृद्धिश्च । ३ । ७९ ।

वार्ताकुः । बाहुलकादुकारस्यात्वम् । वार्ताकम् ।

362. The affix काकु comes after the root वृत 'to be, to exist' (I. 795) and the ऋ of the root is *vriddhied*. 79.

Thus वृत+काकु=वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely which governs all Uṇâdi sûtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus वृत+काकु=वृत+काक=वार्ताकम् ।

३६३ । पर्देर्नित्संप्रसारणमल्लोपश्च । ३ । ८० ।

'पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as नित्, the र is changed to ऋ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द्+काकु=पृदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजक्नुचेते क्रमात्स्युः । 'सरण्युर्मेघवातयोः' । यवागूः । 'वचक्नुर्विप्रवाग्मिनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अक्नुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ+अन्युच्=सरण्युः 'a cloud; and wind'. यु+आगूच्=यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच्+अक्नुच्=वचक्नुः 'a Brâhman or a good speaker'.

Note:—The word सरण्यु has been explained in the Veda Bhâshya as शीघ्रगामी swift going, in commenting on the mantra सरण्यु रस्य सूनुरश्वः ।

३६५ । आनकःशीङ्भियः । ३ । ८२ ।

शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी+आनक=शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लुधुशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रम् । धवाणकोवातः । शिङ्घाणकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वात्पक्षे कलोपः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लू 'to cut', (IX. 13), धू 'to shake, agitate', (IX. 17), शिघि 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लू+आणक=लवाणकम् 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणम् 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramâditya Kosá Śinghâṇa means शिंघाणः फेनडिण्डीरे नक्ररेतसि पिच्छिले ॥

३६७ । उल्मुकदर्विहोमिनः । ३ । ८४ ।

उष दाहे । षस्य लः मुकप्रत्ययश्च । उल्मुकं ज्वलदङ्गारम् । दृणातेर्विः । दर्विः । जुहोतेर्मिनिः । होमी ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', दर्वि 'a ladle, spoon', and होमी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उष 'to burn (I. 727) with the addition of the affix मुक्, the ष् of the root being replaced by ल्; दॄ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and हु 'to worship' (III. 1) with the affix मिन् । See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

ह्रीकुर्ह्लीकुर्लज्जावान् ।

368. The affix कुक् comes after the root ह्री 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र of the root is optionally changed to ल् । 85.

Thus ह्री+कुक्=ह्रीकुः or ह्लीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guṇa.

३६९ । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दशभ्यस्तन्स्यात् । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । हस्तः । मर्तः । गर्तः । एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्यादश्रुचिह्नयोः' । 'पोतो बालकपित्रयोः' । बाहुलकाद्गुधेर्दीर्घश्च । गूर्त्तं पापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix तन comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), मृ 'to die', (VI. 110) गॄ to swallow (VI. 117), इण् 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अम 'to go,' (I. 493), दम 'to tame, conquer', (IV. 94), लू 'to cut', (IX. 13), पू 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धुर्वी 'to hurt, injure, kill (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस्+तन=हस्तः 'the hand'; मर्त्तः 'the earth, 'the mortal, the human being'; गर्त्तः 'the hole'; एतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लोतः 'tears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्त्तः 'a rogue'; the व् of धुर्व् is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate उ is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Uṇadi sûtras the affix तन् comes after the root गुध् to sound, of which the short उ is lengthened. Thus गुध्+तन=गूर्त्तम् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नञ्याप इट् च । ३ । ८७

नापितः ।

370. The affix तन comes after the root आप् 'to obtam, (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment इट्. 87.

Thus न+आप्+इट्+तन्=नापितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तनिमृङ्भ्यां किच्च । ३ । ८८ ।

ततम् । मृतम् ।

871. The affix तन् comes after the roots तन् 'to spread', (VIII. 1), and मृ 'to die', (VI. 110), and is treated as कित् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus तन्+तन्=ततम् 'any stringed musical instrument; wind'; मृ+तन्=मृतम् 'death'.

३७२ । अञ्जिघृसिभ्यः क्तः । ३ । ८९ ।

अक्तम् । जितवं । घृतम् । सितम् ।

872. The affix क्त comes after the roots अञ्ज् 'to smear, to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and षि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्ज्+क्त=अक्तम् 'a tiger, a kind of fish. This is according to Ujjvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kosá अक्तं व्याघ्रे च संकुले, but the true reading is व्यस्तं व्याघ्रे च संकुले । घृतम् 'clarified butter', सितम् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâdi sûtras, the affix क्त comes also after the root ऋ 'to go'. Thus ऋ+क्त=ऋतम् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । दुतनिभ्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

दूतः । तातः ।

873. The affix क्त comes after the roots दु 'to go', (I. 991), and तन् 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus दु+क्त=दूतः 'a messenger'. Its feminine is दूती (Gaurâdi ङीष्). दूति is from √dûh by ktich. तन्+क्त=तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇadi sûtras, the affix क्त comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी+क्त=शीतम् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of सीता ।

३७४ । जेर्मूट् चोदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kta* comes after √ji (I. 593), and thereby the affix takes the augment मूट् which is udâtta and the इ of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel इ of the root. Thus जि+मू॑ट्+क्त=जीमू॑तः 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sûtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीमूत in the Gaṇapâṭha in the पृषोदरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनातेः क्तः तस्य सुट् धातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू, the त of the affix क्त is replaced by सुट् and the vowel of the root is also guṇated. Thus लू+क्त=लो+सुट्+त=लोष्टः । Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter: so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हृश्याभ्यामितन् । ३ । ९३ ।

हरितश्येतौ वर्णभेदौ ।

376. The affix इतन् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 947) and श्यै 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus हृ+इतन्=ह॑रित 'green or yellow color'; श्यै+इतन्=श्या+इतन् (VI. 1. 45. S. 2370) =श्ये॑तः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्च लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो मृगमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतन् comes after the root रुह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल. 94.

Thus रुह्+इतन्=रोहितः 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Harishchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशेः किच्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतन् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as कित्. 95.

Thus पिश्+इतन्=पिशितम् 'flesh'.

३७९ । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो यज्ञपशुः । दक्षाय्यो गरुडो गृध्रश्च । स्पृहयाय्योः । गृहयाय्यो गृहस्वामी ।

379. The affix आय्य comes after the roots श्रु 'to hear', (I 989), दक्ष् 'to grow', (I. 639), स्पृह् 'to desire for', (X. 325), गृह् 'to take' (I. 681). 96.

Thus श्रु + आय्य = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दक्षाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्पृहयाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and गृहयाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhâshya on the mantra उद्यतः स्रुचे भवति श्रवाय्यः the word Śravâyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दक्षाय्य is taken in the mantra दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ।

३८० । दिधिषाय्यः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वमित्वं षुक् च । 'मित्र इव यो दिधिषाय्यः' ।

380. The word दिधिषाय्य is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आय्य and the augment षुक् । 97.

Thus धा धा + षुक् + आय्य = दिधिषाय्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषाय्यः । The reduplicate धा is changed to दि ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sûtra as दधिषाय्यः, and derives the word from √स्यति with the upapada dadhi: the word meaning clarified butter.

The author of Daśapâdî vṛitti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the ध of the reduplicate into द । The author Prasâda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दधिषाय्य । *Quere*: may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of guṇation and adding आय्य? In this view, the augment षुक् need not be added.

३८१ । वृञ एण्यः । ३ । ९८ ।

वरेण्यः । स्तुत्यः ।

381. The affix एण्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एण्य = वरेण्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुषेय्यं पुरुवर्पसम्' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34) 99.

Thus स्तुषेय्यं पुरुवर्पसम् (Rv. X. 120. 6) स्तुषेय्यम् = स्तोतव्यम् worthy or deserving of being praised.' पुरुवर्पसम् = बहुरूपम् protœan in form.' Ujjvaladatta reads the sûtra as स्तुवः केय्यः and gives the example स्तुवेय्यः Indra. क् prevents guna, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो वह्निः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100

Thus राज् + अन्य = राजन्यः 'fire'. Râjanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शॄरम्योश्च । ३ । १०१ ।

शरण्यम् । रमण्यम् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and रम 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शॄ + अन्य = शरण्यम् 'a place of refuge'. रमण्यम् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्त्तेर्निच्च । ३ । १०२ ।

अरण्यम् ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as नित् which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ + अन्य = अ॑रण्यम् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु सेचने' । षस्य जः । 'पर्जन्यः घनमेघयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद् + आन्य = वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् । ३ । १०५ ।

अमत्रं भाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्रमायुधम् । पतत्रं तनूरुहम् ।

388. The affix अत्रन् comes after the roots अम् 'to go',

(I. 493) नक्ष् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and पत् 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अम्+अत्रन्=अमत्रम् 'a pot, vessel'; नक्षत्रम् 'a star'; यजत्रः 'a Brâhman who maintains the sacred fire'; वधत्रम् 'a deadly weapon'; पतत्रम् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रम् च तनूरुहम् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नक्षत्र ॥ According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhâshya on यन्ते वायुर्वातेन गच्छतां संयजत्रेरंगति ॥

३८९ । गडेरादेश्च कः । ३ । १०६ ।

कडत्रम् । डलयोरेकत्वस्मरणात्कलत्रम्

389. The affix अत्रन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गड्+अत्रन्=कडत्रम्, a kind of vessel, a wife. Since ड is interchangeable with ल, so we also get the form कलत्रम् 'a wife, hip'.

३९० । वृञश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्ममयी रज्जुः ।

390 The affix अत्रन् comes after the root वृ 'to choose (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ+अत्रन्=वरत्रा 'a strap, thong or girth of leather'. See A. K. II 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्रायां वार्ध्री नह्यमानः ।

३९१ । सुविदेः कत्रः । ३ । १०८ ।

'सुविदत्रं कुटुम्बकम्' ।

391. The affix कत्र comes after the root विद् 'to know (II. 55) preceded by the preposition सु. 108.

Thus सुविद्+कत्र=सुविदत्रम् 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with नित् । But it is erroneous. for we do not find the accent of नित् in बृहस्पते सुविदत्राणि राध्या &c. The affix-accent is here on त्र (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि ॥

३९२ । कृतेर्नुम् च । ३ । १०९ ।

कृन्तत्रं लाङ्गलम् ।

392. The affix कत्र comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment नुम्. 109.

Thus कृत्+नुम्+कत्र=कृन्तत्रम् 'a plough'.

Note:—The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra धन्व च यत् कृन्तत्रं च ।(Rv. X. 86. 20)

३९३ । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् । ३ । ११० ।

दशभ्योऽतच्स्यात् । भरतः । मरतो मृत्युः । 'दर्शतः सोमसूर्ययोः' । यजतः ऋत्विक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृष्णापरः । नमतः प्रह्वः । हर्यतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots भृ 'to maintain', (I. 946), मृ 'to die', (VI. 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यज् 'to worship', (I. 1051), पर्व् 'to fill', (I. 608), पच् 'to cook', (I. 1045), अम् 'to go', (I. 493), तम् 'to desire', (IV. 93), नम् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हर्य् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus भृ+अतच्=भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.,); मरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हर्यतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapâdî the sûtra is read as भृदृशीङ् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śîṅ (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दरतः and शयतः; but not दर्शतः । This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: वयन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम्; and तरणिर्विश्वदर्शतः (Rv. I. 50. 4) and दैव्यो दर्शतो रथः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâshya by यष्टव्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरण्ययम्न्यं यजतो बृहन्तम् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परित्यं हर्यतं हरिम् (Rv. IX. 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih spṛihaṇîya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरञ्जिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषतो मृगो बिन्दुश्च । रजतम् ।

394. The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle (I. 737) and रंज् 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष्+अतच्=पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतम् 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

स्खलतेः सलोपः अतच्प्रत्ययान्तस्येत्वं च । खलतिर्निष्केशशिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root स्खल् 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the स् is elided, and there is short इ added at the end. Thus स्खल्+अतच्=खल्+अतच्+इ=खलतिः 'bald-headed'.

---

३९६ । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः । ३ । ११३ ।

सप्तभ्योऽथः स्यात् । शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कोकिलः । गमथः पथिकः पन्थाश्च । वञ्चथो धूर्तः । वन्दीति पाठे वन्दते वन्द्यते वा वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवथ आयुष्मान् । प्राणथो बलवान् । बाहुलकाच्छमिदमिभ्याम् । 'शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः' ।

396. The affix अथ comes after the seven roots शी ‘to lie down’, (II. 22), शप् ‘to curse’, (I. 1049), रु ‘to sound’, (II. 28), गम ‘to go’, (I. 1031), वञ्चु ‘to cheat’, (I. 204 and X. 163) जीव ‘to live’ (I. 594), and प्र+अन ‘to breathe’ (II. 61). 113.

Thus शी+अथ=शयथः ‘a python’; शपथः ‘a curse’; रवथः ‘the cuckoo’; गमथः ‘a traveller’ ‘a road; वञ्चथः ‘a rogue’. But when the reading in the text, i. e. in the sûtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्चु, then we have वन्दथः ‘a praiser, a bard, one who deserves praise’; जीवथः ‘life’; प्राणथः ‘strong, powerful, breahting.’ By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ॥

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇâdi sûtras, the affix अथ comes after the roots शम् ’to be calm or quiet or tranquil’ (IV. 92) and दम्‘ to restrain ’ (IV. 94).

Thus शमथः ‘tranquility, calmness’; दमथः ‘self-restraint’. See Amarakośá III. 2. 3 for the verse शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः ।

३९७ । भृञश्चित् । ३ । ११४ ।

भरथो लोकपालः ।

397. The affix अथ comes after the root भृ ‘to nourish or maintain, (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus भृ+अथ=भरथः ‘a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world’.

३९८ । रुदिविदिभ्यां ङित् । ३ । ११५ ।

रोदितीति रुदथः शिशुः । वेत्तीति विदथः ।

398. The affix अथ comes after the roots रुद् ‘to weep’ (II. 58) and विद् ‘to know (II. 55) and is treated as ङित्. 315.

Thus रुद्+अथ=रुदथः शिशुः ‘a weeping, or crying child’, विदथः ‘knowing or the science of yoga’.

Note :—Ujjvaladatta has read the sûtra as रुविदिभ्यां ङित्, *i. e.* the affix अथ comes after the roots रु (to cry) and विद्, and is treated as ङित्, and so he has evolved the form रु + अथ=रुवथः ।

The author of Daśapâdi vṛitti has read the sûtra as रुदि विदिभ्यां ङित्. But we have followed the Bhâshya and so have read the sûtra as रुदि विदिभ्यां ङित्. The affix is ङित् for in commenting on the sûtra गाङ्कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating ङित् affixes, mentions अथङ् thus: के पुनर्ङकारादयः ? चङ् अङ् गतिङ् अथङ् कङ् इति ॥

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix अथ comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ+वस+अथ=आवसथः 'a dwelling house'; सम्वसथः 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sûtra as सोपसर्गाद्वसेः whereas others have read it as आङि वसेः । According to this latter view, âvasatha is the only form; and not samvasatha

४०० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणि-महिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भानुश्च । चमन्त्यस्मिंश्चमसः सोमपानपात्रम् । ताम्यन्त्यस्मिन्निति तमसोऽन्धकारः । नमसोऽनुकूलः । 'रभसो वेगहर्षयोः' । लभसो धनं याचकश्च । नभति नभ्यति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च । पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । महसं ज्ञानम् ।

400. The affix असच् comes after the following thirteen roots: *viz*:—अत 'to go' (I. 38), अव् 'to protect' (I. 631), चम 'to drink, to eat' (I. 497), तमु 'to desire' (IV. 93), नम 'to salute' (I. 1031), रभ् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ् 'to obtain' (I. 1024), नभ् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), तप 'to suffer pain' (I. 1034), पत 'to go' (I. 898), पन 'to praise' (I. 467), पण् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), मह 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अत+असच्=अतसः 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; चमसः 'the cup for drinking Soma-juice',. lit. in which they drink. अवसः 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; तमसः 'darkness', नमसः (favorable, kindly disposed); रभसः 'violence, anger, joy', लभसः 'wealth, a solicitor'; नभसः 'the sky, the ocean'; तपसः 'the sun, the moon, a bird'; पतसः 'a bird'; पनसः 'the jack-fruit', पणसः 'an article of sale, a commodity'; महसम् 'knowledge'.

Note:—अतसी *f.* common flax, hemp, linseed. चमसः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. पनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey; *f.* a kind of malady.

४०१ । वेञस्तुट् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix असच् comes after the root वेञ् 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment तुट्. 118.

By force of बहुलं (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the आ is wanting. Thus वे+तुट्+असच्=वेतसः 'the reed'.

Note:—In the Dasapâdî vṛitti, the sûtra is read as वियस्तुट् च, *i. e.* all the above operations take place after the root वी 'to go *&*c. (II. 39). Thus वी+तुट् + असच्=वेतसः ।

४०२ । वहियुभ्यां णित् । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावसस्तृणसंघातः ।

402. The affix असच् comes after the roots वह् 'to carry (I. 1053), and यु 'to join' (II. 23), and is treated as णित. 119.

Thus वह्+असच्=वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is णित ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वय गतौ । वायसः काकः ।

403. The affix असच् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as णित. 120.

Thus वय्+असच्=वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवसं-दिवसश्च ।

404. The affix असच् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as कित 121.

Thus दिव्+असच्=दिवसम् or दिवसः 'a day'.

४०५ । कॄशॄशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । ३ । १२२ ।

करभः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दभः ।

405. The affix अभच् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116), शॄ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्द् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कॄ+अभच्=करभः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दभः 'a donkey, the white water lily: smell: an insect.

४०६ । ऋषिवृषिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

ऋषभः । वृषभः ।

406. The affix अभच् comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित. 123.

Thus ऋष्+अभच्=ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Ṛishavâ means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishṇu, a sacrifice.

---

४०७ । रुषेर्णिल्लुष्च । ३ । १२१ ।

'रुष हिंसायाम्' । अस्मादभच्णित्कित्स्यात् । लुषादेशश्च । 'लुषभो मत्तदन्तिनि' ।

407. The affix अभच् comes after the root रुष् 'to be angry' (I. 724) and is treated as णित् (which thereby places the accent on the first syllable) and also as कित्. The root रुष् is replaced by लुष्. 124.

Thus रुष्+ अभच्=लुष्+अभच्=लुंषभः 'an elephant in rut'.

४०८ । रासिवल्लिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix अभच् comes after the roots रास् 'to cry' (I. 657), and वल्ल् 'to go, to cover, to enclose (I. 520). 125.

Thus रास्+अभच्=रासभः 'an ass, a donkey'; वल्लभः 'a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse.

४०९ । जॄविशिभ्यां झच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो महिषः । वेशन्तः । पल्वलम् ।

409. The affix झच् comes after the roots जॄ 'to grow old' (IV. 22) and विश् 'to enter' (VI. 130). 126.

Thus जॄ+झच्=जॄ+अन्तः (VII. 1. 3. S. 2169)=जरन्तः 'old, decayed'; वेशन्तः 'a small pond, pool, fire'. A. K. I. 10. 28.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the affix झच् also comes after the root अर्ह् (I. 776) 'to deserve, merit, worthy of', thus अर्ह्+झच्=अर्हन्तः 'a Buddhist or Jaina priest'.

४१० । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृक्षभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । षित्वान्ङीष् । रोहन्ती ।

410. The affix झच् comes in the sense of benediction after the roots रुह् 'to grow' (I. 912), नन्द् 'to be glad' (I. 67), जीव् 'to live' (I. 594), प्र+अन् 'to breathe' (II. 61), and is treated as षित्. 127.

Thus रुह्+झच्=रोहन्तः 'a tree'; नन्दन्तः 'a son'; जीवन्तः 'a drug, life'; प्राणन्तः 'wind'. Since the affix is treated as षित्, the feminines of the above words are formed by adding ङीष् । Thus रोहन्तः+ङीष्=रोहन्ती ।

४११ । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो झच्स्यात् । स च षित् । तरन्तः समुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । वहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्घटादित्वान्मित्त्वं ह्रस्वः । 'अयामन्त–' (२३११) इति णेरयः । गडयन्तो जलदः । मण्डयन्तो भूषणम् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix झच् comes after the following ten roots and is treated as षित्:—1. तॄ 'to cross over' (I. 1018). 2. भू 'to be'

(I. 1). 3. वह् 'to carry' (I. 1053). 4. वस् 'to live' (I. 1054). 5. भास् 'to shine' (I. 655). 6. साध 'to complete' (V. 17) 7. गड्. 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. मण्ड् 'to decorate' (I. 344). 9. जि 'to conquer' (I. 593)and 10 नन्द् 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus तॄ+झच्=तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as षित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding ङीष् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. भवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; वसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; साधन्तः 'the mendicant'. The roots गड्, मण्ड्, जि and नन्द् belong to the घटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of मित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI 4. 55 S. 2311, अय् is substituted for the इ of णि before अन्त. So गडयन्तः 'cloud'; मण्डयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नन्दयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix झच् comes after the root हन् 'to kill' (II. 2), and there is the augment मुट्. The root हन् is replaced by हि 129.

Thus हन्+मुट्+झच्=हि+मुट्+अन्त=हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रव्रजितः ।

413 The affix झच् comes after the root भन्द् 'to tell a good news, to be glad' (I 12) and न of the root is elided. 130.

Thus भन्द्+झच्=भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । ऋच्छेररः । ३ । १३१ ।

ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाच्चर्चरीजर्जरझर्झरादयः ।

414. The affix अर comes after the root ऋच्छ् 'to go' (VI. 15). 131.

Thus ऋच्छ्+अर=ऋच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words चर्चरी a kind of song. the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and झर्झरः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the rooots चर्च् 'to read, to discuss', जर्च् (to say, to speak) and झर्झ् (to speak') by adding the affix अर्.

Note:—Swâmi Dayânanda Sarasvati derives such words as बदर, कदर, मन्दर, कन्दर, शीकर, कोटर, भ्रमर, समर, बर्बर, बर्कर, कर्पर, पिञ्जर, अम्बर, आडम्बर, कर्कर, नगर, तोमर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding ङीष् to the word कदर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class.

---

४१५ । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

षड्भ्योऽरश्चित्स्यात् । अररं कपाटम् । कमरः कामुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots ऋ 'to go' (III. 16), कम् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), भ्रम 'to travel' (IV. 96), चम् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिव् 'to play' (IV. 1), and वस् 'to live' (I 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable'). 132.

Thus ऋ+अर=अररं a covering, 'a door'; कमरः 'lustful, desirous'; भ्रमरः 'a bee, a lover'; चमरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in- law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sûtra वाशिभ्य instead of वासिभ्यः Accordingly they derive the word वाशरः (a cuckoo) from the root वाश् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः क्ररन् । ३ । १३३ ।

कुररः पक्षिभेदः ।

416. The affix क्ररन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु+क्ररन्=कुररः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारो वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ्ग् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मन्द् 'to praise (I 13). 134.

Thus अङ्ग्+आरन्=अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhattura plant, heaven: a cheat or rogue. After the root √mada, there comes the affix *dru* also, as मदारः ।

४१८ । गडेः कड च । ३ । १३५ ।

कडारः ।

418 The affix आरन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (*a*), and it is changed to कड. 135.

Thus गड्+आरन्=कडारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । शृङ्गारभृङ्गारी । ३ । १३६ ।

शृभृभ्यामारन्नुम्गुक् ह्रस्वश्च । शृङ्गारो रसः । 'भृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words शृङ्गारः 'sexual passion' and भृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots शृ 'to injure' (IX. 18) and भृ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

नुम and गुक्. There is shortening of the vowel of the root भॄ also. 136.

Thus शॄ+नुम+गुक्+आरन्=शृंगारः the erotic sentiment, love, passion, coiton, marks made with red lead on the body of an elephant. भृंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । मार्जारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कञ्ज् (a sautra root) and मृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित and so the acute is on the final. 137.

The root कञ्ज् is a sautra one.

Thus कञ्ज्+आरन्=कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmâ, a hermit. मार्जारः 'a cat'.

४२१ । कसेः किदुच्चोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कस 'to love' (I. 470), and is treated as कित and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कस+आरन्=कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित comes from the previous sûtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kârtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunâdri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आम्रभेदः ।

422. The words tusâra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन् 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कासृ 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णाभरणम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी+नुट्+आरन्=दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः षुकच । ३ । १४१ ।

सर्षपः ।

424. The affix अपः comes after the root सृ 'to move' (III. 17) as well as the augment षुक्. 141.

Thus सृ+षुक्+अपः=सर्षपः ‘mustard seed’.

४२५ । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

‘उषपो वह्निसूर्ययोः’ । कुटपो मानभाण्डम् । दलपः प्रहरणम् । कषपं शाकपात्रम् । खजपं घृतम् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् ‘to burn’ (I. 727), कुट् ‘to be crooked’ (VI. 73), दल् ‘to burst open, split, clean, crack’ (I. 581), कष् ‘to bind’ (I. 181), खज् ‘to churn, agitate’ (I. 250). 142.

Thus उष्+कपन्=उषपः ‘fire, the sun’; कुटपः ‘a measure of grain’; दलपः ‘a weapon’; कषपं ‘a vessel for vegetables’; खजपं ‘clarified butter’.

४२६ । क्वणेः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपम् ।

426. The affix अप (kapan) comes after the root क्वण् ‘to sound, jingle, tinkle’ (I. 477), and the semi-vowel व is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्वण्+अप=कुणपम् ‘a dead body’.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे भेदः ।

427. According to Châkravarmaṇa, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण्+कप=कुणपम् । The accent is on the first अ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

‘ चात्वरोऽमी कपन्प्रत्ययान्ताः । ‘विट शब्दे’ । ‘विटपः’ । विशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । षत्वम् । पिष्टपं भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्वम् । विशिपं मन्दिरम् । ‘वलतेः संप्रसारणम्’ । ‘उलपं कोमलं तृणम्’ ।

428. The words विटपः ‘a branch of a tree’, पिष्टपः ‘a division of the universe’, विशिपं ‘a temple ’, and उलपः ‘a creeping plant’ are irreglarly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् ‘to sound’ (I. 338), विश् ‘to enter’ (VI. 130), and वल् ‘to go, hasten’ (I. 520). 145.

Thus विट्+कपन्=विटपः a branch, a bush, a thicket. विश्+कपन्. The व of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश्+कपन्=पिश्+तुट्+कपन्=पिष्टपः a universe, a world. c. f. पिष्टपम् । In forming विशिपं, the augment इत comes before the affix कपन्. Thus विश्+इत+कपन्=विशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana*. Thus वल्+कपन्=उलपम् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word पिष्टप is so derived from √विश, according to Ujjvaladatta. But others read the sûtra differently, instead of पिष्टप they read

विष्टप। This seems more appropriate as विटप is a well known word; as घनबुध्नस्य विष्टपं। A. K. II. 1. 6.

४२९। वृतेस्तिकन्। ३। १४६।
वर्तिका।

429. The affix तिकन् comes after the root वृत्, to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत्+तिकन्=वर्त्तिका 'a quail; a paint-brush'.

४३०। कृतिभिदिलतिभ्यः कित्। ३। १४७।
कृत्तिका। भित्तिका भित्तिः। लत्तिका गोधा।

430. The affix तिकन् comes after the roots कृत 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), लत (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत+तिकन्=कृत्तिका' the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades;' भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' लत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१। इष्यशिभ्यां तकन्। ३। १४८।
इष्टका। अष्टका।

431. The affix तकन् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अश् 'to pervade (V. 18). 148.

Thus इष्+तकन्=इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note:—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२। इणस्तशन्तशसुनौ। ३। १४९।
एतशो ब्राह्मणः। स एव एतशाः।

432. The affixes तशन् and तशसुन् come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण्+तशन्=एतशः 'a Brâhman'. Similarly एतशस् nom. s. एतशा formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in शा by VI. 4. 14. S. 425. The dual is एतशसौ, pl. एतशसः। This word means a dappled horse also. The adjective एतश means of a variegated color.

४३३। वीपतिभ्यां तमन्। ३। १५०।
'वी गत्यादौ'। वेतनम्। पत्तनम्।

433. The affix तनन् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पत 'to fall (I. 898). 150.

Thus वी+तनन्=वेतनम् 'pay, hire, wages'; पत्तनम् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृदलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भः । 'दल्भः स्यादृषिचक्रयोः' ।

434. The affix भ comes after the roots dṛî (IX. 23) 'to respect, tear honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ+भ=दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अर्तिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots ऋ 'to go' (I. 983) and गॄ 'to sound (IX. 28). 152.

Thus ऋ+भन्=अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कन्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । इणः कित् । ३ । १५३ ।

इभः ।

436. The affix भन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus इण्+भन्=इभः 'an elephant.' See Amarakosá II. 8. 35.

४३७ । असिसञ्जिभ्यां क्थिन् । ३ । १५४ ।

अस्थि । सक्थि ।

437. The affix क्थिन् comes after the roots अस् 'to throw (IV. 100) and सञ्ज् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस्+क्थिन्=अस्थि 'a bone' सक्थि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि । ३ । १५५ ।

प्लुषिर्वह्निः । कुक्षिः । शुषिर्वातः ।

438. The affix क्सि comes after the roots प्लुष् to burn', (I. 736), कुष् 'to draw out' (IX. 46) and शुष् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus प्लुष्+क्सि=प्लुक्षिः 'fire' the burning of a house, oil; कुक्षिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुक्षिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix *ksi* comes after the root अश् 'to pervade (V. 18) and it is treated as नित्. 156.

Thus अश्+क्सि=अक्षि 'the eye'.

४४० । इषेः क्सुः । ३ । १५७ ।

इक्षुः ।

440. The affix क्सु comes after the root इष् ' to desire for ' (VI. 59). 157.

Thus इष्+क्सु=इक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosá II. 4. 163.

४४१ । अवितॄस्तॄतन्त्रिभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अवीर्नारी रजस्वला' । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादिगुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अव् ' to protect' (I. 631), तॄ ' to cross over (I. 1018), स्तॄ ' to cover ' (IX. 14) and तन्त्र् ' to rule ' (X. 139,. 158.

Thus अव्+ई=अवीः ' a woman who has mensturated '. तरीः ' a boat'; स्तरीः 'smoke' ; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः किद् द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या ' to go, obtain ' (II. 40) and पा ' to drink (I. 972), and is treated as कित् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या+ई=यया+ई=ययी ' a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as कित्.

So also पपीः ' the sun and the moon'.

४४३ । लक्षेर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक्ष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक्ष्+मुट्+ई=लक्ष्मीः ' the goddess of prosperity.

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे माधातोरीप्रत्ययः । स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा ' to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as कित्. 1.

Thus वात+प्र+मा+ई=वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note :— Since the affix is कित्, the long आ of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhûti, Chandra &c. have also taken बातप्रमी as of both genders.

४४५ । ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कत्निज्यतुजलिजिष्टुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः क्रमात्स्युः । ऋतेः कत्निच्यच् । 'बद्धमुष्टिः करो रत्निः सोऽरत्निः प्रसृताङ्गुलिः' तनोतेर्यतुच् । तन्यतुर्वायू रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् वनिष्टुः स्थविरान्त्रम् अञ्जेरिष्ठच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिसन् । अर्पिसोऽग्रमांसम् । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः । अङ्गेरुलिः । अङ्गुलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचम् । यौतेरासः यवासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ।

445. The twelve affixes कत्निच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, इष्ठच्, इसन्, स्यन्, इथिन्, उलि, अस (or अच according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots ऋ 'to go' (I. 983), तन्, 'to spread' (VIII. 1), अंज 'to decorate, to go' (VII. 21), वन् 'to beg' (VIII. 8), अंज् 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', मद् 'to be pleased' (IV. 99), अत 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृश् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus ऋ+कत्निच्=रत्निः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरत्निः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel ऋ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अत्निच्॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तन्+यतुच्=तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज्+अलिच्=अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वन्+इष्टुच्=वनिष्टुः 'part of the entrails of an ainmal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज्+इष्ठच्=अञ्जिष्ठः 'the sun'; according to some, the affix इष्णुच् comes after tho root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्णुः 'the sun'. 6. अर्पि+इसन्=अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद्+स्यन्=मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत्+इथिन्=अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavatî and grand son of Râma. अङ्ग्+उलि=अङ्गुलिः 'a finger'. 10. कु+अस or अच=कवसः or कवचः 'an armour, a prickly shrub'. 11. यु+आस=यवासः a kind of Khadira. 12. कृश्+आनुक्=कृशानुः 'fire'.

Note :—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृण्णोमि तन्यतुर्न वृष्टिम्; and by मेघ or cloud in the mantra सृजा वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अशनि or thunder-bolt in the mantra दिव श्वित्रं न तन्यतुः। For वनिष्ठु see the mantra वनिष्ठो हृदयादधि। The word अर्पिस is derived from the causative of स्म; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign ण is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । शॄः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किद्ग्रहणादिह ककारस्य नेत्त्वम् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root शॄ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sûtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicatory and is not elided, and the guṇa operation in not prevented.

Thus शॄ+करन्=शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I· 732) and is treated as कित. 4.

Thus पुष्+करन्=पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष्+कल=पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificient, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम+इनि=गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गम्यादि of that sûtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि णित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

450. The affix इनि comes after the root गम् (to go) when preceded by the preposition आङ् and is treated as णित् (whereby the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus आङ्+गम्+इनि=आगामिन् n. s. आगामी 'coming, future' = आगमिष्यति ।

४५१ । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix इनि comes after the root भू 'to be' (I. 1.) and is treated as णित्. 8.

Thus भू+इनि=भाविन्, n. s. भावी' future'=भविष्यत् ॥

४५२ । प्रे स्थः । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix णिनि comes after the root स्था (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition प्र. 9.

Since the affix is treated as णित् and as the root-stem ends in आ, the augment युक् (य्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus प्र+स्था+णिनि=प्रस्था+युक्+णिनि=प्रस्थायिन् 'departing, going'= गन्तुकामः ।

४५३ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्ठी ।

453. The affix इनि comes after the root स्था to stand (I. 975) preceded by the word परमे and is treated as कित्. 10.

Thus परमे+स्था+इनि=परमेष्ठिन् n. s. परमेष्ठी. An epithet of Siva &c.

Note:—The affix being regarded as कित्, causes the elision of the आ of the root स्था by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of परमे is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानौ । मन्थानः ।

454. The affix इनि comes after the root मन्थ् 'to churn' (I. 43) and is treated as कित् which thereby causes the elision of न् of the root. 11.

Thus मन्थ्+इनि=मथ्+इनि=मथिन् 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थाः, मन्थानौ, मन्थानः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानौ ।

.55. The affix *ini* comes after पत् to go (I. 898), and the final of पत् is replaced by थ । 12.

Thus पथ + इनि = पथ् + इनि = पथिन् । n. s. पन्थाः, पन्थानौ &c. See VII. 1. 86 and 87 S 866 and 367.

Note :—The word पथ is another word having the same meaning. It is formed by अच् affix of Paḥchâdi as we find in Subhûti Chandra वाटः पथश्च मार्गश्च ।

From ऋभुक्ष with इनि of Matup-sense, we get ऋभुक्षिन् Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is ऋभुक्षाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 865, and इ is changed to अ by VII. 1, 86. S. 366) dual ऋभुक्षाणौ, pl. ऋभुक्षाणः । This is according to Ujjvaladatta. ऋभुक्षः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix ड to the root क्षि to dwell (VII. 114) preceded by ऋभु thus ऋभवो देवाः क्षयन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapâdî derives the word ṛibhukṣhin from the root ऋ to go, with the affix भुक्षिनक्. The sûtra given there is अर्तेः भुक्षिनक् । This sûtra is quoted in the Veda Bhâshya on ऋभुक्षणमिन्द्रमाहुवऊतये । (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the इ of इन् gets accent of the affix (III. 1. 3. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजेराकः ४ । । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खज् + आकः = खजाकः 'a bird, a churning stick.

Note :—Swâmi Dayananda Sarasvatî says that the word मन्दाकः (a current, stream) from the root मन्द् (to move slowly) can be evolved under the present sûtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । शलाका । पताका ।

457. The words balâkâ &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress,' शलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पताका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), शल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पत 'to go' (I. 898).

Note :—Svâmi Dayânanda Sarasvatî, under the present sûtra places also the following words :—मनाका (a female elephant) from the root मन् (to know); पवाका (a hurricane) from the root पू (to cleanse); पटाका (a bird) from the root पट् to go or move).

४५८ । पिनाकादयश्च । ४ । १५ ।

पातेरित्वं नुग्च । क्लीबपुंसोः पिनाकः स्याच्छूलशंकरधन्वनोः । 'तड आघाते' । तडाकः ।

458. The words pinâka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II 47) the आ of which is replaced by इ and which receives the augment नुक् also; and तड् 'to beat (X. 43).

See Amarakosá III. 3. 14, for the verse शूलशङ्कर धन्वनोः ।

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places the following words also:—तडाकः (a pond) from the root तड् (to beat); भदाकः (prosperity good fortune) from the root भंदु (to be glad) 'श्यामाकः (a kind of grain or corn) from the root श्यै (to go, move), नभाकम् (the cloudy sky) from the root भा (to shine) with the negative particle न. पिण्याकः (oil cake) from the root पिष् (to grind), the ष of which is changed to ण and there is the augment of य. वार्ताकः or वार्ताकी (egg-plant) from the root वृत् (to exist), the ऋ of which is vriddhied. गुवाकः (the betel-nut tree) from the root गु (to sound indistinctly), the guṇation being prevented by the ङ in the affix.

४५९ । कषिदूषिभ्यामीकन् । ४ । १६ ।

कषीका पक्षिजातिः । 'दूषिका नेत्रयोर्मलम्' ।

459. The affix ईकन् comes after the roots कष् to injure (I. 716), and दुष् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष + ईकन् = कषीका 'a kind of a bird'; VI. 4 90 S. 2604. In the case of the root दुष्, the affix is added to the causative base. Thus दुष् + णि + ईकन् = दूष् + णि + ईकन् (VI. 4. 90. S. 2604) = दूषिका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अनिहृषिभ्यां किच्च । ४ । १७ ।

अनीकम् । हृषीकम् ।

460. The affix ईकन् comes after the roots अन् to breathe (II. 61) and हृष् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अन् + ईकन् = अनीकम् 'an army'; हृषीकम् 'an organ of sense'.

४६१ । चङ्कणः कङ्कणश्च । ४ । १८ ।

कणधातोः अस्माद्यङ्लुगन्तादीकन्प्रत्ययः कङ्कणादेशश्च । 'परिष्टकायां कङ्कणीका चैव प्रतिसरापि च' ।

461. The affix ईकन् comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the यङ् लुगन्त intensive, which is replaced by कङ्कण. 18.

Thus कण् + यङ् लुक् + ईकन् = कण् कण् + यङ् लुक् + ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395) = चकण् + ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245) = च + नुक् + कण् + ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643) = चङ् कण् + ईकन् = कङ्कण् + ईकन् = कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२ । शॄपॄवॄञां द्वे रुक् चाभ्यासस्य । ४ । १९ ।

शर्शरीको हिंस्रः । पर्परीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to maintain' (IX. 19), and वॄ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment रुक् is added to the reduplicate 19.

Thus शॄ + ईकन् = शॄ शॄ + ईकन् = शर् शॄ + ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70) = श + रुक् + शॄ + ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179) = शर्शरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्परीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । फर्फरीकादयश्च । ४ । २० ।

'स्फुर स्फुरणे' । अस्मादीकन्धातोः फर्फरादेशः । फर्फरीकं किसलयम् । दर्दरीकं वादित्रम् । जर्जरीकं शरीरम् । तित्तिडीको वृक्षभेदः । चरेर्नुक् च । चञ्चरीको भ्रमरः । मर्मरीको हीनजनः । कर्करीका गलन्तिका । पुणतेः पुण्डरीकं वादित्रम् । पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च ।

463. The words फर्फरीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20.

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर् 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर. स्फुर् + ईकन् = फर्फर् + ईकन् = फर्फरीकम् 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form फर्फरीकम्..

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sûtra, *i. e.* the reduplication and the substitution of फ for स of the root, elision of स् and the augment रुक् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gaṇa sûtra चरेर्नुक् च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे रुक् &c. so that anuvritti should be read into this sûtra also.

Similarly दर्दरीकम् 'a musical instrument' from the root दॄ 'to hurt. to kill' (IX 23); and जर्जरीकम् the body; from the root जॄ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तित्तिडीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिम् 'to make wet (IV. 16). by adding the augment तुक् to the reduplicate and changing म to ड and affixing ईकन्.

Gaṇa sûtra. The augment नुक is added to the reduplication of चर ॥.

The word चञ्चरीकम् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment नुक when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sûtra is understood here also. Instead of adding the agument रुक to the reduplicate, नुक is added in the case of √चर ॥

The words मर्मरीकः ' a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीका ' a water jar with hole in the bottom from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots मृ ' to die ' (VI. 110) and कृ ' to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment वुक् and the affix ईकन्

The word पुण्डरीकम् (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण to be pious (VI. 43), the letter ड is added to ण and then the augment वट् and the affix ईकन् come after it.

Thus पुण्+ईकन्=पुण्+ड+वट्+ईकन्=पुण्ड रीकम् a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points *i. e.* the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—फर्फरीकं the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कं a musical instrument in general. झर्झरीकं the body. a region, country, a picture. तित्तिडीकः a kind of bull. But तिन्तिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चञ्चरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः किद्ध्रस्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका शलाका ।

464. The affix ईकन् comes after the root ईष् ' to go' (I. 642), is treated as कित and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष्+ईकन्=इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित prevents guṇa. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented guṇa. The making of the affix a कित is unnecessary here, though it is necessary for the subsequent Sûtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix ईकन् comes afte the root ऋज् ' to go' (I. 189), and is treated as कित. 22.

Thus ऋज्+ईकन्=ऋजीकः ' polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सर्त्तेर्नुक्च । ४ । २३ ।

सृणीका लाला ।

466. The augment नुक् and the affix ईकन् come after the root सृ ' to go' (I. 982), and the affix is treated as कित. 23.

Thus सृ+नुक्+ईकन्=सृणीका 'saliva'. See Amarakosá II. 6. 67.

४६७ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

मृडीको मृगः । मृडङ्कणः शिशुः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root मृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित. 24.

Thus मृड् + कीकच् = मृडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; मृड् + कङ्कण = मृडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकन् । But it is wrong. The word मृडीकँ is end-acute owing to चित accent. As in the verse मृडीके अस्य सुमतौ स्याम the accent is चित ॥

४६८ । अलीकादयश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं मिथ्या । विपूर्वाद्व्यलीकं विप्रियं खेदश्च । 'वलीकं पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकम् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच् । 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548) + ईकट् = अलीकम्; the word व्यलीकम् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition वि and adding the affix ईकन्.

The word वलीकम् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root वल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word वल्मीकम् (An ant-hill) is formed from the root वल् with the additions of the augment मुट् and the affix ईकन्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *vriddhied* before the affix ईकन्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kâmadeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root इण् (to go) preceded by सुम्, and the root इण् takes the augment तुट्. Thus सुम् + इण् + ईकन् = सुम् + तुट् + इ + ईकन् = सुप्रतीकः ॥

The word मरीकः (the name of a Rishi) is formed from the root यम (to restrain) by adding the affix ईकन्.

४६९ । कॄतॄभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीषोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) and तॄ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कॄ + ईषन् = करीषः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शॄपॄभ्यां किच्च । ४ । २७ ।

शिरीषः । पुरीषम् ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and पॄ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित. 27.

Thus शॄ + ईषन् = शिरीषः (a kind of a tree); the ॠ of the root शॄ is changed to इर् by VII. 1. 100. S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषम् 'fæces'.

The ऋ is changed to उर् by VII 1. 102 S. 2494. read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosá II 6. 68.

४७१ । अर्जेर्ऋज च । ४ । २८ ।

'ऋजीषं पिष्टपचनम्' ।

471. The affix ईषन् is कित् when it comes after the root अर्ज् 'to procure' (I. 242) which is replaced by ऋज्. 28.

Thus अर्ज् + ईषन् = ऋज् + ईषन् = ऋजीषम् 'a frying pan'.

Note :—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras ऋजीषिणं वृषणसश्चत श्रिये; अवस्यो पातु मघवान् ऋजीषी &c. See Amarakosá for the verse ऋजीषं पिष्टपचनं (A K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अबि शब्दे । 'अम्बरीषः पुमान्भ्राष्ट्रः' । अमरस्तु 'क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना' ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अंब् 'to sound' (I. 403) by adding the affix ईषन्.

The author of the comment on the Uṇâdi sûtras says when used in the masculine the word अंबरीष, means 'a frying pan'.

The author of the Amarakosá says that the word अंबरीषं when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosá II. 9. 30.

Note :—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Uṇâdi sûtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Vishṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Vishṇu.

४७३ । कॄशॄपॄकटिपटिशौटिभ्य ईरन् । ४ । ३० ।

करीरो वंशाङ्कुरः । शरीरम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरो जघनप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कन्दर्पः कामश्च । 'शौटीरस्त्यागिवीरयोः' । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईरन् comes after the roots कॄ to scatter (VI. 116), शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' (IX 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342) पट् 'to speak' (X. 212), and शौट् 'to be proud or haughty', (I. 310). 30.

Thus कॄ + ईरन् = करीरः 'the shoot of a bamboo'; शरीरम् 'the body'; परीरम् 'a fruit'; कटीरः 'a cave, the hip'; पटीरः 'sandal wood, the God of love, that is the cupid'; शौटीरः 'an ascetic, a hero'. As in the Gaṇa paṭha, the word शौटीर is enumerated in the ब्राह्मणादि class, it takes the affix ष्यञ् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यम् (pride, arrogance. &c)

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words हिण्डीरः (a man) from the root हिंड् 'a wander' (I. 287) किर्मीरः (the variegated color, the orange tree) from the root क्रम् (to walk, to step), जम्बीरः (the citron tree) from the root जम् (to eat), तूणीरः (a quiver) from the root तृप् (to fill up) and other words ending in ईर e. g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः किम् । ४ । ३१ ।

उशीरम् ।

474. The affix ईरन् comes after the root वश् to shine (II. 70) and is treated as कित्. 31.

Thus वश्+ईरन्=उशीरम् 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root वश् undergoes Samprasârana, since the affix is regarded as कित्. See Amarakosá II. 4. 164.

४७५ । कशेर्मुट् च । ४ । ३२ ।

कश्मीरो देशः ।

475. The augment मुट् and the affix ईरन् come after the root कश् a sautra root and the affix is treated as कित्. 32.

Thus कश्+मुट्+ईरन्= कश्मीरः 'Kashmir'

Another form is काश्मीरः under the Prishodarâdi class.

४७६ । कृञ उच्च । ४ । ३३ ।

कुरीरं मैथुनम् ।

476. The affix ईरन् comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10), the ऋ of which is replaced by उ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus कृ+ईरन्=कुर्+ईरन्=कुरीरम् 'copulation'.

Swâmî Dayânanda Saraswatî derives कुलीरः (a crab), by the present sûtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः किच्च । ४ । ३४ ।

क्षीरम् ।

477. The affix ईरन् comes after the root घस 'to eat' (I. 747) and is treated as कित्. 34.

Thus घस्+ईरन्=घ्स् (the root-vowel of घस् is elided by VI. 4. 98 S. 2363)+ईरन्=क्षीरम् 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरौ । ४ । ३५ ।

गमेर्भः । पक्षे नुम्च ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix ईरन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031), the म of which is changed to भ. Optionally the root receives the augment नुम्.

Thus गम्+ईरन्=गभीरम् 'deep'; or, गम्+नुम+ईरन्=गंभ+ईर=गम्भीरम्.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

स्यतेर्जहातेश्च विपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अव्यये इमे ।

479. The words *visha* and *viha* are irregular. 36.

The affix आ comes after the roots षो 'to bring to an end' (IV. 39), and हा to abandon (III. 8) when preceded by the preposition वि and thus these words are formed.

Thus वि+सो+आ=विषा (intellect); विहा+आ=विहा (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिमच् । ४ । ३७ ।

'पचेलिमो वह्निरव्योः' ।

480. The affix एलिमच् comes after the root पच् 'to cook' (I. 1045). 37.

Thus पच्+एलिमच्=पचेलिमः 'fire or the sun'. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the kṛityas (केलिमर्), but with Passive force. See vârtika under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्वालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शीधु मद्यम् । शीलं स्वभावः । शैवलः शैवालम् । बाहुलकाद्वस्य पो ऽपि । 'शैवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका' ।

481. The four affixes धुक्, लक्, वलञ् and वालन् come after the root शी 'to sleep' (II. 22). 38.

Thus शी+धुक्=शीधु 'an alcoholic liquor'; lit. which sends one to sleep'; शी+लक्=शीलम् 'conduct'; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. शी+वलञ्=शैवलः 'the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant'; शी+वालन्=शेवालम् (the same as शैवल).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the व of शेवल is optionally changed to प. Thus शेवालः or शेपालः as in the Sabdârṇava "शैवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका" ।

४८२ । मृकणिभ्यामूकोकणौ । ४ । ३९ ।

मरूको मृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes ऊक and ऊकण् come respectively after the roots मृ 'to die' (VI. 110) and कण् 'to sound' (I. 476). 39.

Thus मृ+ऊक=मरूकः 'a quadruped, a peacock,' कण्+ऊकण्=काणूकः a crow.

४८३ । वलेरूकः । ४ । ४० ।

वलूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix ऊक comes after the rooot वल् 'to go, hasten' (I. 520). 40.

Thus वल्+ऊक=वलूकः 'a kind of bird; the root of lotus'.

४८४। उलूकादयश्च। ४। ४१।

वलेः संप्रसारणमूकश्च। 'उलूकाविन्द्रपेचकौ'। वावदूको वक्ता। भल्लूकः। 'शमेर्बुक्च'। शम्बूको जलशुक्तिः।

484. The words उलूकः &c. are irregularlv formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasâraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावदूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in यङ्लुगन्त Intensive base.

Thus वद्+ऊक=वद् वद्+ऊक=वावदूकः an orator. See Amarakosá III. 1. 35.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल् 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Ganasutra. The augment बुक् is added to √शम् before the affix ऊक।

Thus शम्बूकः (a shell) from शम् 'to control' (IV. 92) and adding the augment बुक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sûdra who performed penance.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, such words as जम्बूक, बन्धूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuṇa. बन्धूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५। शलिमण्डिभ्यामूकण्। ४। ४२।

शालूकं कन्दविशेषः। मण्डूकः।

485. The affix ऊकण् comes after the roots शल्, to go' (I. 596) and मण्ड् 'to decorate' (I. 344). 42.

Thus शल्+ऊकण्=शालूकम्' the root of the water-lily ; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

मण्ड+ऊकण=मण्डूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६। नियो मिः। ४। ३४।

नेमिः।

486. The affix मि comes after the root णी to carry (I. 950). 43.

Thus णी+मि=नेमिः the circumference, ring or felly of a wheel ; lit. what *leads* the wheel. It also means an edge, rim. a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, यामि a sister from the root या (to go) is also derived under the present rule. Another form is जामिः according to Aiavakosá.

४८७ । अर्तेरूच्च । ४ । ४४ ।

ऊर्मिः ।

487. The affix मि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊ. 44.

Thus ऋ+मि=ऊर्+मि=ऊर्मिः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच्च with long ऊ the short उ might have been used as उच्च and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ûrmî means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भूमिः ।

488. The affix मि comes after the root भू (to be) and is treated as कित्. 45.

Thus भू+मि=भूमिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्नोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix मि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्. 46.

Thus अश्+मि=रश्+मि=रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विशरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by *mi*. 47.

The affix मि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल्+मि=दल्मिः. Indra's thunderbolt.'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाण्णत्वम् । 'वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे' । ज्यानिः । जूर्णिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर् 'to be hot with fever or passion' (I. 813) 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the न of the affix is changed to ण after the root वी । Thus वी+नि=वेणिः 'braided hair'. See Amarakosá II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; जूर्णिः 'speed, anger a disease of the female'. The व of ज्वर is changed into ऊ by VI. 4. 20 S. 2654.

Note:—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, Swâmî Dayânanda Sarasvati evolves such words as क्षोणिः 'the earth' from the root क्षि 'to dwell' and क्रेणिः 'buying, purchasing' from the root क्री 'to purchase'.

Note :—By the rule कृदिकारात् &c. the feminine of these words is formed by ङीष् । Thus वेणी braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them ; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See Amarakosá II. 4. 69; ज्यानिः old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. जूर्णिः swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४९२ । सृवृषिभ्यां कित् । ४ । ४९ ।

सृणिरङ्कुशः । 'वृष्णिः क्षत्रियमेषयोः' ।

492. The affix नि comes after the roots सृ 'to move' (I. 982) and वृष् 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as कित्. 49.

Thus सृ+नि=सृणिः 'a goad, a hook to drive an elephant'; वृष्णिः 'a name of Yâdava, an ancestor of Krishṇa ; a cloud ; a ram'.

Note :—सृणिः is masculine also when meaning a goad : as used in Mâgha आरत मग्नमवमस्य सृणिं शितायस । According to Amarakosá it is feminine II. 8. 41 वृष्णि means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Kṛishṇa, name of Kiṛshṇa, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४९३ । अङ्गेर्नलोपश्च । ४ । ५० ।

अग्निः ।

493. The affix नि comes after the root अङ्ग् 'to go' (I. 155) whereby the nasal ङ् is elided. 50.

Thus अङ्ग्+नि=अग्निः *m.* 'fire', name of various plants.

४९४ । वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित् । ४ । ५१ ।

वह्निः । श्रेणिः । श्रोणिः । योनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तूर्णिः । बाहुलकाम्म्लानिः ।

494. The affix नित् comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053) श्रि 'to help' (I. 945), श्रु 'to hear' (I. 989, यु 'to join, to unite' (II. 23), द्रु 'to go' (I. 992), ग्लै 'to be weary' (I. 952), हा 'to kill' (III. 8), and त्वर् 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51

Thus वह्+नि=वह्निः 'fire'; श्रेणिः 'a line, a rod ; श्रोणिः 'the hip the loins' ; योनिः 'womb. द्रोणिः 'an oval vessel of wood used for holding or pouring out water ; ग्लानिः 'decay'; हानिः (loss); तूर्णि speed ; the mind ; a Sloka.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words म्लानिः fading from the root म्लै (to fade), and शिनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root शी to lie down are evolved under the persent sûtra.

४९५। घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णि। ४। ५२।

एते पञ्च निपात्यन्ते। घृणिः। किरणः। स्पृशतेः सलोपः। पृश्निरल्पशरीरः। पृषेर्वृद्धिः। पार्ष्णिः पादतलम्। चरेरुपधाया उत्वम्। चूर्णिः कपर्दकशतम्। बिभर्तेरुत्वम्। भूर्णिर्धरणी।

495. The words ghṛiṇi, pṛiśṇi, pârshṇi, chûrṇi and bhûrni are irregular. 52.

The following five words *viz*:—घृणिः (sun shine), पृश्निः, a dwarf, पार्ष्णिः 'the heel', चूर्णिः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्णिः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix निः to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पृश्, to touch '(VI. 128) by eliding its स्; पृष to sprinkle (I. 737) by vriddhi of its ऋ; चर्; 'to go' (I. 591) by substituting उ for its penultimate vowel; and भृ 'to nourish, maintain' (III. 5) the ऋ of which is replaced by उ.

Note :—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्णिः is explained as भर्ता supporter, nourisher.

Note :—Swâmî Dayânanda Saraswati places the word घूर्णि (rolling revolving) from the root घृ (to sprinkle) in this list.

४९६। वृदृभ्यां विन्। ४। ५३।

वर्विर्घस्मरः। दर्विः।

496. The affix विन् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and दृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + विन् = वर्विः 'voracious, devourer'; दर्वि a ladle, spoon': *fem.* दर्वी with ङीष् of कृदिकारात् &c.

४९७। जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन्। ४। ५४

जीर्विः पशुः। शीर्विर्हिंस्रः। स्तीर्विरध्वर्युः। जागृविर्नृपः।

497. The affix क्विन् (वि) comes after the roots जॄ 'to grow old' (IX. 24), शॄ 'to injure' (IX. 18) स्तॄ 'to cover' (IX 14). and जागृ to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जॄ + क्विन् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; शीर्विः 'destructive, a savage'; स्तीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जागृविः a king'.

The affix being कित् the long ऋ is changed to ईर् by VII. 1. 100. S. 2390. The वि is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८। दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य। ४। ५५।

'दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः'।

498. The affix *kvin* (*vi*) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव्+क्विन्=दिव् दिव्+वि=दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note :—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविम् is explained by द्योतकं manifestor.

४९९ । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्तुवायद्रव्यम् । घृष्विर्वराहः । छास्थोर्ह्रस्वत्वं च । छविर्दीप्तिः । स्थविस्तन्तुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चाषः । बाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चाषेण किकिदीविना' ।

499. The words kṛivi, ghṛiṣnvi, cnhavi, sthavi, and kikîdivi are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्विः (a boar), छविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as châtaka or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle, (I. 740) छो 'to cut', (IV. 38), स्था 'to stand', (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, in किकीदिवी, the short इ's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चाषेण किकिदीविना ।

५०० । पातेर्डतिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix डति comes after the root पा 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicatory ड. 57.

Thus पा+डति=पतिः 'master, lord, husband.

५०१ । शकेर्ऋतिन् । ४ । ५८ ।

शकृत् ।

501. The affix ऋतिन् comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58.

Thus शक्+ऋतिन्=शकृत् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix अति comes after the root अम 'to go' (I. 493). 59.

Thus अम् + अति = अमतिः ' time, the moon'.

५०३ । वहिवस्यर्तिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहतिः पवनः । 'वसतिर्गृहयामिन्योः' । अरतिः क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry (I 1053), वस् 'to dwell', (I. 1054) ऋ 'to go' (III. 16), and i treated as चित्. 60.

Thus वह् + अति = वहतिः 'wind'; वसतिः 'a house, night'; अरतिः 'anger'.

५०४ । अञ्चेः को वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरञ्चतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च् + अति = अञ्चतिः or अङ्कतिः 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हन् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हन् + अति = अंह् + अति = *f.* अंहतिः alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosà II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहतिः a gift.

५०६ । रमेर्नित् । ४ । ६३ ।

रमतिः कालकामयोः ।

506. The affix अति comes after the root रम् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रम् + अति = रमतिः the God of love; time

५०७ । सूङः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सू 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सू + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name o Krishṇa.

In the Daśapâdî the sûtra reads thus: सुञोरिन् दीर्घश्च ।. There the न of रिन् is not an ánubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिन्, declined as:—Nom. S. सूरी, du सूरिणौ, pl. सूरिणः ।

The न in रिन् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sûtra the affix क्रिन् is taught. where the न is indicatory.

Had the न of त्रिन् been indicatory, it would have been briefer to say शुभः क्रिन्, and omit it from the next sûtra. Secondly सूरि has not the accent of नित्; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः &c.

The commentator on Dasapâdî has taken न् as indicatory, and gives the example as सूरिः। But it is wrong : as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् । ४ । ६५ ।

अद्रिः । शद्रिः शर्करा । भूरि प्रचुरम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा ।

508. The affix क्रिन् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), शद् 'to perish' (I 908), भू 'to be' and शुभ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद्+क्रिन्=अद्रिः 'a mountain'; शद्रिः ' candied sugar; an elephant; lightning'; भूरि 'plenty, abundance'; शुभ्रिः 'an epithet of Brahman'.

Note:—भूरिः *m.* an epithet of Vishṇu, of Brahmâ, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्क्र्यादयश्च । ४ । ६६ ।

क्रिन्नन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रिर्वाद्यभेदो गृहदारु पार्श्वास्थि च । वप्रिः क्षेत्रम् । 'अंह्रिरङ्घ्रिश्च चरणः' । तद्रिः सौत्रो धातुः । तन्द्रिर्मोहः । बाहुलकाद्गुणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri *&c.* are irregularly formed with the affix क्रिन्. 66.

Thus वङ्क् 'to be crooked (I. 88)+क्रिन्=वङ्क्रिः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I.1052)+क्रिन्=वप्रिः 'a field'.

In the above two instances the व् of the roots वङ्क् and वप् has not undergone Samprasârana. अंह् to speak (X. 255)+क्रिन्=अंह्रिः 'a foot'; अंघ् 'to go' (I. 109)+क्रिन्=अंघ्रिः (a foot).

तद् (it is a सौत्रधातु *i. e.* not enumerated in Dhâtu pâṭha but found in the sûtras only)+क्रिन्=तन्द्रिः (sleep). fem. तन्द्री with ङीष् of कृदिकारात् &c. भी (to fear)+क्रिन्=भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बहुल (diversely), though the affix is कित्. ।

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः ।

510. The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and शद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा+त्रिप्=रात्रिः 'night'; शद्+त्रिप्=शत्रिः 'an elephant, a cloud name of Vishṇu. In the Veda Bhâshya on शत्रिमग्र उपमा केतुमर्यः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

चात्त्रिप् । अत्त्री । अत्त्रिणौ । अत्त्रिणः । अत्त्रिः । अत्त्री । अत्त्रयः ।

511. The affixes त्रिनि and त्रिप् come after the root अद् (to eat). 68.

Thus अद्+त्रिनि=अत्रिन् (a devourer). Its Nominative forms are अत्रा, अत्रिणौ, अत्रिणः ॥ अद्+त्रिप्=अत्रि (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are अत्रिः, अत्री, अत्रयः.

Note:—Ujjvaladatta reads the sûtra as अदेस्त्रिन्, and so according to him, the affix is त्रिन्, the न is indicatory. He gives the example as अत्रिः। But this is not right. For the form अत्रिः could have been evolved by the affix त्रिप् of the preceding sûtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन्, for the accent of अ॑त्रिः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a पित् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिप् ॥

Govardhana also reads the sûtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. अत्री dual अत्रिणौ pl. अत्रिणः। But then the difficulty would be as to accent. The word अत्रि॑न् has acute on the final, as in जहीन्यत्रिणं पणिं and अग्ने हंसि न्यत्रिणम् (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyaṭa for reading the sûtra as अदेस् त्रिनिश्च See Kaiyata's gloss on न लुमताङ्गस्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पक्षी ।

512. The affix अत्रिन् comes after the root पत 'to go' (I. 898). 69.

Thus पत+अत्रिन्=प॑तत्रिः 'a bird'.

Note:—There is another word पतत्रिन् ending in न्। It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिणौ, पतत्रिणः &c.

५१३ । मृकणिभ्यामीचिः । ४ । ७० ।

मरीचिः । कणीचिः पल्लवो निनादश्च ।

513. The affix ईचि comes after the roots मृ 'to die' (VI. 110) and कण 'to sound' (I. 476). 70

Thus मृ+ईचि=मरीचिः 'the name of a Prajâpati,'a ray of light, mirage, a miser; कणीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' *fem*. a cart.

५१४ । श्वयतेश्चित् । ४ । ७१ ।

श्वयीचिर्व्याधिः ।

514. The affix ईचि comes after the root श्वि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as चित which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus श्वि + ईचि = श्वयी॑चिः 'sickness; disease'.

५१५ । वेञो डिच्च । ४ । ७२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासेऽवीचिर्नरकभेदः ।

515. The affix **ईचि** comes after the root **वे** 'to weave, to cover (I. 1055) and is treated as **डित्** whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे+ईचि=वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word **वीचि** with नञ् compound forms अवीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ७३ ।

अरुषः सूर्यः । हनूषो राक्षसः ।

516. The affix **ऊषन्** comes after the root **ऋ** 'to go' (III. 16) and **हन्** 'to kill' (II. 2). 73.

Thus **ऋ+ऊषन्=अरुषः** 'the sun'; **हनूषः** 'a Râkshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ७४ ।

पुर अग्रगमने । पुरुषः । 'अन्येषामपि-' (३५३९) इति दीर्घः । पूरुषः ।

517. The affix **कुषन्** comes after the root **पुर्** 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर्+कुषन्=पुरुषः a person; no guṇa as the affix is **कित्** । By the sûtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So **पूरुषः** a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnâga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पॄनहिकलिभ्य उषच् । ४ । ७५ ।

परुषम् । नहुषः । कलुषम् ।

518. The affix **उषच्** comes after the roots **पॄ** to protect, to fill (IX. 19)' **नह्** 'to bind' (IV. 57), **कल्** 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus **पॄ+उषच्=परु॑षम्** hard, abuse, gross, spotted, variegated, **नहुषः** (name of a king of the lunar race). **कलु॑षम्** 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:— The accent of **नहुष** is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra **देवा अकृण्वन् नहुषस्य विश्पतिम्** ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ७६ ।

पीय इति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । बाहुलकाद्गुणे 'पीयूषोऽभिनवं पयः' ।

519. The affix **ऊषन्** comes after the root **पीय** (which is a sautra dhâtu). 76.

Thus पीय्+ऊषन्=पीयूषम् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the vowel of the root is some times guṇated and so we get the form पेयूषः (nectar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line पेयूषोऽभिनवं पयः।

Swami Dayânanda places the word अङ्कुशः (a hook, a goad) under this sûtra, deriving it from the root अंक् (to count, to mark).

५२० । मस्जेर्नुम्च । ४ । ७७ ।

मञ्जूषा ।

520. The affix ऊषन् comes after the root मस्ज् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment नुम्. 77.

Thus मस्ज्+ऊषन्=मज् (the स् being elided by the vârtika झलि सकीति वक्तव्यम् under VIII. 2. 29)+नुम्+ऊषन्=मञ्जूषा (a box; Madder).

Note:—The स of √masj becomes श by श्चुत्वं rule, then the श is changed to ज by जश्त्व rule, thus the base is majj, which with नुम् &c. gives mañjjûshâ with two ञ's. Or one ञ is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गण्डेश्च । ४ । ७८ ।

गण्डूषः-गण्डूषा ।

521. The affix ऊषन् comes after the root गंड् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment नुम् 78.

Thus गण्ड+ऊषन्=गण्डूषः or गण्डूषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेररुः । ४ । ७९ ।

अररुः शत्रुः । अररू । अररवः ।

522. The affix अरु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16). 79.

Thus ऋ+अरु=अररुः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अररुः, अररू, अररवः.

Note:—The affix is *aru* ending with उ and not *arus* ending with स। Sâyana however has taken this affix as *arus*. In explaining अररुषः in Rv. I. 18. 3, he says so. अररुषः is not however genitive of *ararus*, but of अररिवस् formed with क्वसु and the negative अर्।

It is from the root रा to give with the Vaidic Perfect Participial affix क्वसु। This अररुषः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 3736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरुस् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sâyana has himself explained the अररुषे (dative) in this way, in his gloss on mantra गुरुद्वेषोऽररुषे दन्ति। Moreover there is a word अररु ending in उ as in the mantras अपिद्राविररुं शूर मर्त्यम् and अपाररुमदेवयजनो वधि &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः किच्च । ४ । ८० ।

कुटरुर्वस्त्रगृहम् । कित्त्वमयोगुणं विस्मयम् ।

523. The affix अर comes after the root कुट 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as कित 80.

Thus कुट्+अरः=कुटरः a tent, a cock.

Why the author says that the affix अर after कुट् should be treated as कित is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root कुट् are treated as कित and thus do not cause the guna substitution of the उ of कुट्.

५२४। शकादिभ्योऽटन्। ४। ८१।

शकटोऽस्त्रियाम्। ककिर्गत्यर्थः। कङ्कटः संनाहः। देवटः शिल्पी। करट इत्यादि।

524. The affix अटन् comes after the roots शक् (to go) &c. 81.

Thus शक्+अटन्=शकटः a 'carriage'; कंक् (to go)+अटन्=कंकटः 'military accoutrements'. दिव् 'to play' (IV. 1)+अटन्=देवटः 'an artist'; कॄ 'to scatter (VI. 116), +अटन्=करटः 'an elephant's cheek'. Or from डुकृञ् to do (VIII. 10).

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places many such words as कपटः, नर्कटः, कर्पटः, पर्पटः, कक्खटम्, चर्पटः, नवटः &c.

Note:—Some derive शकटः from √śak to be able (V. 15) देवटः is from √devṛi devane (I. 529). करटः means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brâhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrâddha ceremony performed in honor of a dead person, करटा a cow difficult to be milked.

५२५। कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच्। ४। ८२।

करम्बं व्यामिश्रम्। 'कदिकडी' सौत्रौ। कदम्बो वृक्षभेदः। कडम्बोऽग्रभागः। कटम्बो वादित्रम्।

525. The affix अम्बच् comes after the roots कृ to do (VIII. 10) कद् and कड् (these two are sautra dhâtus, not being enumerated in Dhâtupâṭha) and कट् to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus कृ+अम्बच्=करम्बम् 'mixed, variegated,' कदम्बः 'a kind of tree'; कडम्बः 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; कटम्बः 'a kind of musical instrument'.

५२६। कदेर्णित्पक्षिणि। ४। ८३।

कादम्बः कलहंसः।

526. The affix अम्बच् comes after the root कद् (a Sautra dhâtu) and is treated as णित when meaning a kind of bird. 83.

Thus कद्+अम्बच्=कादम्बः 'kind of goose'. The affix being treated as णित causes vṛiddhi of the end-vowel of the root by VII. 2, 115 S. 254.

५२७। कलिकर्द्योरमः। ४। ८४।

कलमः। कर्दमः।

527. The affix अम comes after the roots कल् 'to count' (I. 526) and कर्द् 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus कल्+अम=कलमः 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कर्दमः 'mud, mire'.

५२८ । कुणिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण शब्दोपकरणयोः' । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix किन्दच् comes after the roots कुण् 'to support, to converse or speak with (VI. 45), and पुल् 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus कुण्+किन्दच्=कुणिन्दः 'noise'; पुलिन्दः 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेर्वा वश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये ।

529. The affix किन्दच् come after the root कुप् 'to be angry' (IV. 122) of which the प् is optionally changed to व. 86.

Thus कुप्+किन्दच्=कुपिन्दः or कुविन्दः (a weaver).

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the word अलिन्द (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root अल् (to decorate) with the addition of the affix किंदच्

५३० । नौ षञ्जेर्घथिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गथिरालिङ्गकः ।

530. The affix घथिन् (*athi*) comes after the root सञ्ज् 'to embrace, to fasten (I. 1036) preceded by the preposition नि. 87.

Thus नि+सञ्ज्+घथिन्=निषञ्ज् (the स is changed to ष् by VIII. 3. 65 S. 2270) +घथिन्=निषंग् (the last consonant ज् being changed to ग् by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicatory *gh.*) +घथिन्=निषंगथिः 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उद्यर्तेश्चित् । ४ । ८८ ।

उदरथिः समुद्रः ।

531. The affix घथिन् (*athi*) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) preceded by the preposition उत् and is treated as चित. 88.

Thus उद्+ऋ+घथिन्=उदरथिः 'the ocean'.

५३२ । सर्तेर्णिच्च । ४ । ८९ ।

सारथिः ।

532. The affix अथिन् (*athi*) comes after the root सृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as णित्. 89.

Thus सृ+अथिन्=सारथिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जूरः । कर्पूरः । वल्लूरं शुष्कमांसम् । पिञ्जूलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेर्वृद्धिश्च' (गणसू ।) लाङ्गूलम् । कुसलः । तमेर्बुग्वृद्धिश्च (गणसू ।) । ताम्बूलम् । शृणातेर्दुग्वृद्धिश्च (गणसू ।) । शार्दूलः दुकुवोः कुक्च। (गणसू ।) दुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिञ्ज् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247)+ऊर=खर्जूरः 'date palm'; कृप् 'to be able (I. 799)+ऊर=कर्पूरः 'camphor'; वल्ल् 'to cover' (I. 521)+ऊर=वल्लूरः 'dried flesh', पिञ्ज् (X. 31)+ऊलच्=पिञ्जूलम् (the leaf of the Kuśá grass). लङ्ग् 'to go, to go lame' (I. 154)+ऊलच्=लाङ्गूलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace (IV. 109)+ऊलच्=कुसूलः 'a granary; तम् 'to be fatigued (IV. 93)+ऊलच्. G. S. The augment बुक् is added to the root which is also vṛiddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the *pân* leaf' शॄ 'to hurt, to kill (IX. 18)+ऊलच्, G. S. The augment दुक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; दु 'to go' (I. 991),+ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999)+ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus दुकूलम् woven silk, a silk garment', and कुकूलम् chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट् दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999). the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु+चट्=कूचः (the female breast). As the affix has an indicatory ट, therefore its feminine form is made by adding ङीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीणः । ४ । ९२ ।

समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चट् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सम, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सम+इण्+चट्=समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding ङीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टेरू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चट् comes after the root सिव् 'to sew, to write' (IV. 2) the टि portion of which is replaced by ऊ. 93.

Thus सिव्+चट्=सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with ङीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो मुसलम् ।

537. The affix बन् comes after the root शम् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शम्+बन्=शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उल्बादयश्च । ४ । ९५ ।

बन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच समवाये' । चस्य लत्वं गुणाभावश्च । उल्बो गर्भाशयः । शुल्ब ताम्रम् । निम्बः । बिम्बम् ।

538. The words उल्ब &c., are irregularly formed with affix बन्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114)+बन्=उल्बम् 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

शुच् 'to grieve' (I-198)+बन्=शुल्बम् 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead)+बन्=निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39)+बन्=बिम्बम् 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment नुम् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बन्. The word बिंब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters व and ब (बवयोरभेदात्).

५३९ । स्थः स्तोऽम्बजवकौ । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेरम्बजवक एतौ स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः' । स्तवकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अवक come after the root स्था 'to stand' (I. 975), whereby स्थ is changed to स्त. 96.

Thus स्था+अम्बच्=स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तबकः 'a bunch of flowers.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशष्पयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो+द=शादः 'mud, young grass'. शप्+दन्=शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अब्दादयश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यब्दः । 'कौतेर्नुम् च' (गणसू) । कुन्दः ।

541. The words अब्द &c. are irregularly formed, with the affix दन्. 98.

Thus अव् (to defend, protect)+दन्=अब्दः (a year). Gana sûtra. The augment *num* comes after √ku (II. 33). Thus कु 'to sound'+दन्=कुन्दः 'a jasmine flower', the verb receiving the augment नुम्.

Note:—Swâmi Dayânanda derives the words वृन्दम्, कन्दः and कुन्दः by the force of the present sûtra.

५४२ । वलिमलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयम् । मलयः । तनयः ।

542. The affix कयन् comes after the roots वल् to go, (I. 520), मल् 'to hold', (I. 522) and तन् 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus वल+कयन्=वलयम् 'a bracelet'; मलयः 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', तनयः 'the son'.

५४३ । वृह्रोः षुग्दुकौ च । ४ । १०० ।

वृषय आश्रयः । हृदयम् ।

543. The affix कयन् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) and हृ 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments षुक् and दुक्. 100

Thus वृ+षुक्+कयन्=वृषयः 'refuge, shelter'; हृ+दुक्+कयन्=हृदयम् 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । मिपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनमणी'ः ।

544. The affix रु comes after the roots मि 'to throw, to scatter' (V. 4), पी 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus मि+रु=मेरुः 'the Meru or the Polar mountain'; पी+रु=पेरु 'the sun'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇadi sûtrâs, the affix रु comes after the root पा (to drink) also. This पारु 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find संवत्सर वपुः पारुः &c.

५४५ । जत्र्वादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । अश्रु । अश्रुणी ।

545. The words जत्रु &c. are irregularly formed with the affix रु. 102.

Thus जन् 'to beget' (IV. 41)+रु=जत्रु 'the collar bone', the न् of the root is changed to त । Its Nom. dual is जत्रुणी.

अशू 'to pervade' (V. 18)+रु=अश्रु 'tears'; dual अश्रुणी ।

Note:—Similarly शिग्रु (a pot-herb, a kind of tree) from the root शी (to lie down) with the augment गुक् and the affix रु; the long ई of the root being shortened.

Under the present rule, Swâmi Dayânanda places such words as पितद्रु and कद्रु &c.

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

रुरुर्मृगभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रज्ञादौ पाठाद्ध्रस्वत्वम् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शद् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु+क्रुन्=रुरुः 'an antelope'.

शादि (causative) +क्रुन्=शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शात्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रज्ञादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृवृमदिषमिनमिभृञ्भ्य इत्वन्त्वन्त्नण्क्निन्शक्स्यढडटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । च्यौत्नो गन्ताण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृणिरङ्कुशश्चन्द्रः सूर्यो वायुश्च । वृश आर्द्रकं मूलकं च । मत्स्य । षण्ढः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । बिभर्ति भरटः कुलालो भृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, त्नण्, क्निन्, शक्, स्य, ढ, डट and अटच् come respectiveby after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III 17), वृ 'to choose', (V. 8) मद् 'to be pleased' (IV. 99), षम् 'to be confused' (I. 882), नम् 'to salute (I. 1030) भृ 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन्+इत्वन्=ज॑नित्वौ 'the father and mother'; दा+त्वन्=दा॑त्वः 'a giver, a generous man'; च्यु+त्नण्=च्यौत्नः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vṛiddhi is caused by the affix त्नण् being regarded as णित.

सृ+क्निन्=सृ॑णिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्निन् being regarded as कित prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicatory न; whereas the accent of सृणि॑ formed under Uṇadi IV. 49 (सृवृषिभ्यां कित) has the accent on the last syllable. वृ+शक्=वृशः 'ginger, a root a rat; मद्+स्य=मत्स्य॑ः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word म॑त्स्य formed under Uṇâdi sûtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षम्+ढ=षण्ढः 'a eunuch'. As a diversity, the ष of the root षम् is not changed to स though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ढ is not इत । Compare शण्ढः of शमेर्ढः Uṇ I. 99. नम्+डट=नटः (an actor), the म of the root is elided by the affix being regarded as डित.

भृ+अटच्=भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्वममृतम् । भृशम् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) +इत्वन्=पेत्वम् 'nectar'. भृ 'to nourish'+शक्=भृशं 'much'.

Note:—Swâmi Dayânanda places also the following words under this sûtra.—*viz*:—कच्छः । सरटः । ध्यात्वम् । हौत्रः । लूनिः

५४९ । कुसेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुसुम्भम् । कुसुमम् । कुसीदम् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes उम्भ, उम, ईद and इत come after the root कुस् to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुस्+उम्भ=कुसुम्भम् 'safflower'; कुस्+उम=कुसुमम् 'a flower'.; कुस्+ईद=कुसीदम् 'usury'; कुस्+इत=कुसितः 'an inhabited country.

५५० । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् । वृञो नुक् च । वर्णसिर्जलम् । पॄ । पर्णसिर्जलगृहम् । 'तड आघाते' । तण्डुलाः । अकि लक्षण उशच् । अङ्कुशः । चषेरालच् । 'चषालो यूपकटकः' । इल्वलो दैत्यभेदः । पल्वलम् । ञिधृषा ण्यः । ऋकारस्येकारः । धिष्ण्यम् । शलेर्यः । 'शल्यं वा पुंसि शङ्कुर्ना' ।

550. The words Sâṇasi, varṇasi, parṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, chashâla, ilvala, palvala, dhishṇya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. सानसिः (gold), from the root सन् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vṛiddhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृ to choose' (V. 8) with the additions of the augment नुक् and the affix असि। In the Daśápâdî, धर्णसि is read instead. It means Lokapâla and is to be found in the Mantra धर्णसिं भूरिधायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पॄ 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment नुक् 4. तण्डुलाः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment नुम् and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित्। See mantra त्रेधा तण्डुलान् विभजेत्। 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अंक 'to mark' (I. 87) and the affix उशच्. It is also end-acute, because the affix is चित्। As in the Mantra दीर्घं ह्यङ्कुशं यथा (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 938) and the affix आल। Ujjvaladatta gives the affix as आलच्। But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वयूपाय प्रतक्षति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम्। 7. इल्वलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix वलच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्वलम् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment लुक् and the affix वलच्. 9. धिष्ण्यम् (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् to conquer (V. 22) and the affix ण्य. The ऋ of the root is changed to इ without being followed by र. 10. शल्यम् 'a spear, javelin, dart' from the root शल 'to shake, to go' (I. 896), and the affix य. It is masculine also: and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish; name of a king of Madra.

५५१ । मूशक्यम्बिभ्यः क्लः । ४ । १०८ ।

मूलम् । शक्लः प्रियंवदे । अम्ब्लो रसः । बाहुलकादमेः । अम्लः ।

551. The affix क्ल comes after the roots मू 'to bind' (I. 1016), शक् 'to be able' (V. 15), अम्ब 'to sound (I. 403). 108.

Thus मू+क्ल=मूलम् 'the root of a plant'. So also शक्लः speaking kindly sweet speaking. See Amarakosá III. 1. 36. It means also affable, agreeable: lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is शक्लनः। From अम्ब to sound, we get अम्ब्लः acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after आमि to be ill (X. 180). As अम्लः acid. The long आ is shortened as a diversity.

५५२ । माछाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सव्यं दक्षिणवामयोः' ।

552. The affix य comes after the roots मा 'to measure' (II. 53), छो 'to cut (IV. 38), and सस. 'to sleep' (II. 69). 109.

Thus मा+य=माया 'magic, illusion'; छाया 'shade', सस्यम् 'crop'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the affix य comes after the root सु (to perform a sacrifice). Thus सु+य=सव्यं 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note:—By the present rule, Swâmi Dayânand derives the word अन्य (another) from the root अन् (to breathe) with the affix य.

५५३ । जनेर्यक् । ४ । ११० ।

'ये विभाषा' (२३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix यक् comes after the root जन् 'to be born. to beget' (III. 24). 110.

Thus जन्+यक्=जन्यम् 'a battle' a market, a fair; जन्या the friend of a mother, the relation of a bride, जन्यः a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the न् of जन् is optionally replaced by long आ. Then the form will be जा+यक्=जाया (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्यगडागम उपधालोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्तौ' । कन्या । वकयोरैवयस् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix यक्. 111.

Thus हन् 'to kill' (II. 2)+यक्। By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हन् is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the ह् is changed to घ्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हन्+यक=घ्न्य and by adding the augment अट् it becomes अघ्न्यः the creator, but when feminine अघ्न्या 'a cow'.

According to some, अघ्न्यः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and बन्ध्या are formed with the affix यक् added to the roots कन् 'to shine' (I. 488) and बन्ध् 'to bind' (I. 1022) as ब and व are considered to be identical, the from is वन्ध्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सम् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुड्यम् is formed from कु to sound, with the affix यत् and the augment डुक्। The word is first acute as it is formed by यत् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुड्य is said to be formed by the affix ड्यक्।

५५५ । स्नामदिपद्यर्तिपॄशकिभ्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नावा रसिकः । मद्वा शिवः । पद्वा पन्थः । 'अर्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः' । पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । शक्वा हस्ती । ङीब्रौ । शक्वर्यङ्गुलिः ।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), मद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) ऋ 'to go' (III. 16) पॄ 'to protect, to fill' (III. 4) and शक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना+वनिप्=स्नावन् nom. S. स्नावा 'a tendon, muscle, tasteful' मद्वन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पद्वन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; शक्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix ङीप्, thus शक्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहतं दशतं शक्वरीर्मम. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः । क्रुश्वा सृगालः । रुह्वा वृक्षः । जित्वा जेता । क्षित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । धृत्वा विष्णुः ।

556. The affix क्वनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रुश् 'to cry, to lament', (I. 909), रुह् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer, (I. 993) क्षि 'to dwell', (VI. 114), सृ 'to go', (III. 17), धृ 'to support. (I, 948). 113.

Thus शी+क्वनिप्=शीवन् ‘a large snake, python’ क्रुश्वन् ‘a jackal’; वह्वन् ‘a plant’, जित्वन् ‘a conqueror’ क्षित्वन् ‘wind’, सृत्वन् ‘the creator’; धृत्वन् ‘an epithet of Vishṇu’,

५५७ । ध्याप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्यै ‘to contemplate (I. 957) and प्यै ‘to grow’ (I. 1013) which also undergo Samprasâraṇa. 114.

Thus ध्यै+क्वनिप्=धीवन् ‘clever, an artist’; पीवन् ‘stout’. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अदेर्ध च । ४ । ११५ ।

अध्वा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अद् ‘to eat’ (II. 1) of which the final द् is changed to ध्. 115.

Thus अद्+क्वनिप्=अध्वन् ‘a road’.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेत्वर्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् ‘to go’ (II. 8) and शद् ‘to perish’ (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र+ईर्+तुट्+क्वनिप्=प्रेत्वर्न् ‘the ocean’; प्र+शद्+तुट्+क्वनिप्=प्रशत्वन् ‘the ocean’.

The feminines of these words are formed by adding the affix ङीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेत्वरी and प्रशत्वरी ‘a river’.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । वटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । मल्लिः । मल्ली । केलिः । ‘मसी परिणामे’ । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045)+इन्=पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् ‘to break’ (I. 374); तुंडि (mouth, face) from तुंड् to injure, ‘to press out’ (I. 295); वलिः ‘a fold or wrinkle on the skin’ from the root वल् ‘to go, approach; (I. 520); वटिः ‘circular’ from the root वट् ‘to surround (X. 311); यजिः ‘a sacrificer’ from यज् ‘to sacrifice’ (I. 1015) Similarly we have देवयजिः ‘a priest or sacrificer to the Gods. काशिः ‘the city named Kâśi or Benares’, from the root काश् ‘to shine’ (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत ‘to go’ (I. 30); मल्लिः ‘a kind of jasmine’ from मल्ल् ‘to hold, possess’; (I. 523); केलिः ‘play’ from केल् ‘to sport’ (I. 570); मसिः ‘ink’ from मस् ‘to change form, to weigh’ (IV. 112); कोटिः (a crore, *i. e.* ten millions) from

कुट् ‘to curve, to bend (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Uṇâdi sûtras. हेलिः ‘the sun, amorous sport’, from हिल् ‘to sport amorously’ (VI. 69); बोधिः ‘perfect wisdom or enlightenment’ from the root बुध् ‘to know’ (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् ‘to be glad’ (I. 67); कलिः ‘strife, quarrel’ from कल् ‘to sound’ (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sûtra is इन् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

‘हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके सिंहे हये रवौ । चन्द्रे काले प्लवङ्गे च यमे वाते च कीर्तितः’ पेषिर्वज्रम् । रोहिर्व्रती । वर्तिः । वेदिः । छिदिरश्छेत्ता । कीर्तिः ।

561. The affix इन् comes after t' roots हृ ‘to steal’ (I. 947), पिष् ‘to grind’ (VII. 15), रुह् ‘to grow’ (I. 912), वृत ‘to choose’ (I. 795), विद् ‘to exist (IV. 62, छिद् ‘to cut’, (VII. 3), कृत ‘to name, ‘to glorify’ (X. 111). 118.

Tnus हृ+इन्=हरिः ‘a name of Vishṇu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind’; पेषिः ‘lightening’; रोहिः ‘a religious man; a tree; a seed’; वर्त्तिः ‘anything wrapped round, a pad, an ointment’; वेदिः ‘a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati’; छदिः ‘a cutter’; कीर्त्तिः ‘glory’.

५६२ । इगुपधात्कित् । ४ । ११९ ।

कृषिः । ऋषिः । शुचिः । लिपिः । बाहुलकाद्वत्वे लिविः । ‘तूल निष्कर्षे’ । तूलि । तूली कूर्चिका ।

562. The affix इन् treated as कित comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् ‘to plough’ (I. 1039)+इन्=कृषिः ‘a farmer’; ऋषिः ‘a sage’ from ऋष् ‘to approach’ (VI. 7); शुचिः ‘pure’ from शुच् ‘to grieve’ (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् ‘to stain’ (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिविः also; तूलिः (a painter’s brush) from तूल् ‘to drive out, to measure’ (I. 560); the feminine of this is तूलि.

Note :—Some read the sûtra as इगुपधात् किः and make the affix कि an apavâda of इन् । But it is not correct. For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that ऋषिः, शुचिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वेभिः ऋषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विप्र शुचिः कविः &c.

Note :—The words कृषिः &c. are also formed by the *Vart* इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिम् has acute on the final.

Note :—शुचिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

५६३ । भ्रमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

भृमिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम 'to wander (IV. 96), which also undergoes Samprasâraṇa. 120.

Thus भ्रम+इन्=भृमिः 'whirl wind'. By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, there is also the from भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra भृमिं विद्मया वसवो घुषन्ति, the word bhṛimi is explained by मरणशीलं दरिद्रं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्मत्स्यभेदः । 'शितिर्मेचकशुक्लयोः' । स्तिम्भिः समुद्रः ।

564. The affix इन comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत and स्तम्भु (these two are सौत्र roots) and is treated as कित्. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम्+इन्=क्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasâraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by उ. The affix is treated as कित् । 122.

Thus मन्+इन्=मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णिः सौत्रः । अस्य वलिरादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि बलिः प्राण्यङ्गके स्त्रियाम्' । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णम् ।

566. The affix इन comes after the root वर्ण् which is replaced by बल् when not meaning हिरण्य (*i. e.* gold.) 123.

The affix इन् is treated as कित्. The root वर्ण् is a sautra one *i. e.* not found in Dhâtupṭâha but only in the sûtras. Tnus वर्ण्+इन्=वल्+इन्=बलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, winkle'.

The root वर्ण् is not replaced by बल् wnen it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण्+इन्=वर्णिः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् । ४ । १२४ ।

'वासिश्छेदनवस्तुनि' । वापिः-वापी । याजिर्यष्टा । राजिः-राजी । व्राजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । निघातिर्लोहघातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहुलकात् 'वारिः पथिकसंहतौ' ।

567. The affix इञ् comes after the roots वस् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यज् 'to sacrifice' (I. 1051), राज् 'to shine' (I. 874), व्रज् 'to go' (I. 272), सद् 'to decay' (I. 907), हन् 'to kill' (II. 2), वाश् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वस्+इञ्=वासि a small hatchet.

Note :—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika :—वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तृव्यापार्यत्वनियमात् । So also in the Mahâbhâshya : वास्यर्थमिति अत्र स्कोः इति सलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line) ; व्राजिः (a gust or gale of wind); सादिः (charioteer); the root हन् takes the preposition नि, thus निहन्+इञ, (here by VII. 3. 54. S 358, the ह of हन् is changed to घ) निघन्+इञ्= निघातिः 'a hammer, an iron club'. The न् of हन् is replaced by त by VII. 3. 32. S. 2574.

वाशिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note :—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८। नहो भश्च। ४। १२५।

'नाभिः स्यात्क्षत्रिये पुंसि'। प्राण्यङ्गे तु स्त्रियां। पुंस्यपीति केचित्।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह्+इञ्=नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganuśâsana नाभिरक्षत्रिये।

५६९। कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि। ४। १२६।

कार्षिः।

569. In the Chhandas the ऋ of the root कृष् to plough (I. 1039) undergoes vṛiddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष्+इञ्=कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः।

५७०। शॄः शकुनौ। ४। १२७।

शारिः। शारिका;

570. The affix इञ् comes after th root शॄ to injure, to kill (IX. 18) the ऋ of which undergoes vṛiddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus शॄ (IX. 18)+इञ्=शारिः 'the brid called Sârikâ'.

The र of शारि is changed to ल by considering it to belong to कपिलकादि class, and so is evolved the word शालिः 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ+इञ्=कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननश्च । घासिर्भक्ष्यमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन्+इण्=जानिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस्+इण्=घासिः fire, and food.

५७३ । अजयतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज्+इण्=आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Uṇâdi sûtra is in fact a vârtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद+अज्+इण्=पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिपणाय्योरुडायलुकौ च । ४ । १३२ ।

अशेरुट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and पणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by रुट् and the आय of पणाय is elided before the affix इण्। 132.

Thus अश्+इण्=रश्+इण्=राशिः 'a heap'; पणाय+इण्=पाणिः (a hand). The root पण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sûtra.

५७६ । वातेर्डिच्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । स्त्रियां वीत्यपि ।

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (*i. e.* the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा+इण्=विः 'a bird'. The feminine is वी.

५७७ । प्रे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root हृ 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र+हृ+इण्=प्रहिः 'a well'. See Amarakośá I. 10. 26.

५७८ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येञ इणस्याद्यलोपश्च नेर्दीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि+व्ये+इण्=नि+व्या+इ (VI. 1. 45 S. 2370)=नि+वा+इ=नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakosá III. 3. 211.

५७९ । समाने ख्यः स चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिणस्यात् । स च डिच्च यलोपश्च समानस्य तूदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति सखा ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udâtta accent. 136.

Thus समान+ख्या+इण्=सँ+ख्=इण्+सँखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujjvaladatta explains the sûtra by saying 'the affix इञ् which has udâtta accent comes after khyâ". This is wrong. The anuvritti of इण् is current here, not of इञ्। The स of the sûtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśá or substitute of samâna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इणस्यात्स च डित् आङो ह्रस्वश्च । 'स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः' । 'सर्पे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots श्रि 'to serve (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ्+श्रि+इण्=अश्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośà II. 8. 93 for the phrase स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः–pâlî, aśṛi and koṭi are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note :—The word अश्रि occurs in the sûtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अच इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus रु 'to souml' (II. 24)+इ=रविः 'the sun'; पू to purify (IX. 12)+इ=पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तॄ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from ऋ 'to go' (III. 16); अलि: (a black bee) from ऋ (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakâdi class

५८२। खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । बसिर्वस्त्रम । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ com es after the roots खन् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure (I. 716), अज 'to go' (I. 248), अस् 'to throw (IV, 100), वस्' to cover' (II. 13), 'वन 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), सन् to love, to worship (I. 492) and VIII. 2), ध्वन् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्थ् 'to tie'(X. 282), and चल् 'to move (I. 885). 139.

Thus खन्+इ=खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; बनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृतेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृत '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृत+इ=वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slave, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किच्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584 The affix इ comes after the root भुज to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित. 141.

Thus भुज्+इ=भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । शिरिः शलभो हन्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । छिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116), गॄ 'to swallow' (VI. 117), शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as कित. 142.

Thus कॄ+इ=किरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body, ; भिदिः 'the thunderbolt; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुंड् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the न is elided. The affix is treated as कित्. 143.

Thus कुंड्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । शर्म । स्थाम बलम् । 'इस्मन्–' (२९८५) इति ह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix मनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिन्=कर्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शॄ 'to injure' (IX. 18); स्थामन् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छादि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छाद is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृंहेर्नोऽच्च । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिन् comes after the root बृंह् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced be अ. 145.

Thus बृंह्+मनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmaṇa, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्मा ।

589. The affix मनिन् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अश्+मनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् । ४ । १४७ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बम् । धरिमा रूपम् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पम् । शरिमा प्रसवः ।

590. The affix इमनिच् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), भृ 'to nourish' (III. 5) धृ 'to hold' (I. 948), सृ to move (III. 17), स्तृ to cover (V. 6), शृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus हृ+इमनिच्=हरिमन् nom. s. हरिमा 'time or death'; भरिमन् 'relation' धरिमन् 'a form, figure'; सरिमन् 'wind'; स्तरिमन् 'a bed, couch'; शरिमन् 'bearing 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapâdî the affix is read as ईमन् with long ई and नित् । According to it the anuvṛitti of chhandas runs in this sûtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapâdî sûtra is स्तृसृभ्यामीमन्, and forms are सरीमन्, स्तरीमन् &c; as found in the following mantras वातस्य सर्गो अभवत् सरीमणि; स्तीर्णं बर्हिः सुष्ट रीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sûtra after the next, indicates that these intermediate sûtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिमनिन् । ४ । १४८ ।

जनिमा जन्म । मरिमा मृत्युः ।

591. The affix इमनिन् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24)+इमनिन्=जनिमन् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) +इमनिच्=मरिमन् death'.

५९२ । वेञः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्धर्चादिः । सामनी वेमनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इमनिन् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) *i. e.* both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे+इमनिन्=वेमन् (a loom); this word belongs to the अर्द्धर्चादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapâṭha both in the पामादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See सामनी वेमनी in the Kâśikâ vṛitti.

According to Vṛittikâra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेमनी is as valid as सामनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सामनी, see Uṇâdi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सप्तामी निपात्यन्ते । म्नायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पक्षे डाप् । सीमे । सीमाः । व्येञोऽन्त्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पाप्मा पापम् । ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

593. The seven words nâman, sîman, vyoman, roman, loman, pâpman, and dhyâman, are irregularly formed with the affix मनिन् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root म्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the म् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from षि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix मनिन्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with डाप् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः । 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the रु 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लू 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुक्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्यै 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— यक्ष्मन् 'consumption', from यक्ष् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from षु to send, (I. 987), धामन् 'a house, the body &c'. from धा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४ । मिथुने मनिः । ४ । १५१ ।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनम् । स्वरार्थमिदम् । सुशर्मा ।

594. The affix मनि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix मनि instead of मनिन् । The difference is in the accent. The word formed by मनिन् will have acute on the first syllable, as the affix is नित् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by मनि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): *i.e.* the accent will fall on the last syllable. Thus from √शॄ to injure (IX. 18) we have with मनिन् (Uṇ IV. 144), श॑र्मन्; but with मनि we get शर्म॑न् । In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुश॑र्मा or सुशर्मा॑, one under Uṇ IV. 144 and the last under the present sûtra.

५९५ । सातिभ्यां मनिन्मनिणौ । ४ । १५२ ।

स्यतीति साम । सामनी । आत्मा ।

595. The affixes मनिन् and मनिण् come respectively after the roots षो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अत 'to go' (I. 38). 152,

Thus सो+मनिन्=साँमन् 'appeasing. the Sâmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender, its Nom: forms being साम, सामनी, सामानि. Similarly अत+मनिण्=आँत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note:—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686) and by the latter (ण), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हंसिका हंसयोषिति' । मक्षिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हन् 'to kill (II. 2) and मश् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हन्+सिकन्=हंसिका 'a female goose *i. e.* a gander; मक्षिका 'a fly'.

५९७ । कोररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कु+अरन्=कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कबर is कबरी formed with ङीष् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a feliet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कबरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गॄ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गॄ+उडच्=गरुडः 'a kind of bird'.

Note:—Some do not read the sûtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डयते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapâṭha under यवादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the त of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत्+डी+ड=गरुडः ।

५९९ । इन्देः कमिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदम् ।

599. The affix कमि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द्+कमि=इदँम् 'this'.

Note :—Ujjvaladatta has read this sûtra as इन्देः कमिन् · with न। But we do not find the नित् accent in idam in the Vedas. Thus in इदँम् त्यत् पाँत्रम् इन्द्रपाँनम् (Rv. VI. 44. 16), इदँम् ते सोम्यँम् मँधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were नित् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapâdî, the sûtra is read as इणो दमक्, *i. e.* the affix दमक् comes after the root इण् 'to go'.

६०० । कायतेर्डिमिः । ४ । १५७ ।

किम् ।

600. The affix डिमि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै+डिम्=किम् 'what, &c'. The affix having an indicatory ड causes the elision of ऐ of the root कै.

Note :—The final इ in डिमि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapâdi gives the affix as डिम् and not डिमि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । ४ । १५८ ।

वस्त्रम् । अस्त्रम् । शस्त्रम् । 'इस्मन्-' (२९८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix ष्ट्रन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell (I. 1054) +ष्ट्रन्=वस्त्रम् 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100)+ष्ट्रन्=अस्त्रम् 'a weapon'; शस् 'to injure' (I. 763) +ष्ट्रन्=शस्त्रम् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290)+ष्ट्रन्=छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दंश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

भ्राष्ट्रः । गान्त्रं शकटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं मरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्रन् comes after the roots भ्रस्ज् 'to cook' (VI. 4), गम् 'to go' (I. 1031), नम् 'to bow down, to sound' (I. 1030), हन् 'to kill' (II. 2), विश् 'to enter (VI. 130), and अश् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus भ्रस्ज्+ष्ट्रन्=भ्राष्ट्रः 'light, ether', by VIII .2. 23 S. 54, the स् of भ्रस्ज् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ज is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रं 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेर्द्युच्च । ४ । १६० ।

द्यौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix ष्ट्रन् comes after the root दिव् 'to shine' (IV. 1) which is replaced by दाुत. 160.

The letter च in the sûtra indicates that the root substitute undergoes vṛiddhi by force of the last sûtra.

Thus दिव्+ष्ट्रन्=दाुत+ष्ट्रन्=दौत्रम् 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उष्ट्रः । खात्रं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix ष्ट्रन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727) and खन् 'to dig' (I. 927) and is treated as कित. 161.

Thus उष्+ष्ट्रन्=उष्ट्रः 'a camel'; खात्रम् 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुच्योष्टेरूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रम् । मूत्रम् ।

605. The affix ष्ट्रन् comes after the roots सिव् 'to sew' (IV. 2) and मुच् 'to save' (VI. 136), the टि portions of which are replaced by ऊ. The affix is treated as कित. 162.

Thus सिव्+ष्ट्रन=सू+ष्ट्रन्=सूत्रम् 'a thread'; मूत्रम् (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots सूत्र and मूत्र of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix अच (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रम् । चित्रम् । मित्रम् । शस्त्रम् ।

606. The affix क्त्र comes after the roots अम 'to go' (I 493) चि 'to collect, gather' (V. 5), मिद् 'to love' (I. 779), and शस् 'to injure' (I. 763). 163.

Thus अम्+क्त्र=आन्त्रम् 'an entrail', intestine'; चित्रम् 'a picture, मित्रम् 'a friend'' शस्त्रम् 'a weapon'.

Note:— The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in शुन आन्त्राणि पेचे । चित्रं देवानाम् । मित्रं नयनम् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix *ktra* comes after the root पू 'to purify (IX. 12)' of which the long ऊ is shortened. 164.

Thus पू+क्त्र=पुत्रः 'a son'.

Note:—Some derive the word पुत्र as पुंनामा नरकस्तस्मात् त्रायते *i. e.* one who saves from the hell called पुत. In this sense the word will be formed thus :—पुत+त्रा+क=पुत्रः (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्ड्ट् । ४ । १६५ ।

स्त्री ।

608. The affix ḍraṭ comes after the root स्त्यै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्त्यै+ड्ट्=स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि (*i. e* ऐ) portion of the root स्त्यै. Then the य् of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्र. The feminine is formed by adding ङीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०९ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नामवंशयोः'। गोत्रा पृथिवी। धर्त्रं गृहम्। वेत्रम्। पक्त्रम्। वक्त्रम्। यन्त्रम्। सत्त्रम्। क्षत्त्रम्।

609. The affix त्र tra comes after the root गु to speak indistinctly (I 997); धृ 'to hold (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यम 'to abstain' (I. 1033); सद् 'to go, to break' (I. 907) and क्षद् (it is sautra root) 166.

Thus गु+त्र=गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; धर्त्रम् 'the house'; वेत्रम् 'the cane'; पक्त्रम् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रम् 'the face'; यन्त्रम् 'an instrument'; सत्त्रम् 'a sacrificial session'; क्षत्त्रम् the Kshatriya caste.

६१० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रम्। यात्रा। मात्रा। श्रोत्रम्। भस्त्रा।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); या 'to go' (II. 40); मा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस to censure, to shine' (III 18). 167.

Thus हु+त्रन्=होत्रम् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; मात्रा 'a measure'; श्रोत्रम् 'hearing, the ear'; भस्त्रा' a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रम्।

611. The affix त्रन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) of which म is replaced by आ। 168.

Thus गम्+त्रन्=गात्रम् 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रम्। पात्रम्।

612. In the Chhandas the affix त्रन् comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा+त्रन्=दात्रम् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रम् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रम् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रम् । ४ । १७० ।

भावित्रम् । वादित्रम् । गारित्रमोदनम् ।

613. The affix णित्रन् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गॄ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू+णित्रन्=भावित्रम् 'the three worlds *i. e.* heaven, earth and lower regions. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रम् 'a musical instrument' गारित्रम् 'water'.

६१४ । चरेर्वृत्ते । ४ । १७१ ।

चारित्रम् ।

614. The affix णित्रन् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर+णित्रन्=चारित्रं 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्रम् by अण् of Prajñâdi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १७२ ।

अशित्रम् । वहित्रम् । धरित्री मही । त्रैङ् एवमादिभ्य उत्रः । त्रोत्रं प्रहरणम् । वृञ् । वरत्रं प्रावरणम् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √trai 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश्+इत्र=अशित्रम् 'a thief, an oblation of rice'; वहित्रम् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै+उत्र=तोत्रम् 'a goad, a kind of disease'; वरत्रम् 'a cloak, mantle' from √vṛiñ (I. 8)

६१६ । अमेर्द्विषति चित् । ४ । १७३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अम् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अम्+इत्र=अमित्रः 'an enemy'. *Q*. Is it not अ+मित्र a non-friend. अ+मित्र=अमित्रम् which is Neuter.

६१७ । आः समिण्निकषिभ्याम् । ४ । १७४ ।

संपूर्वादिणो निपूर्वात्कषेश्च आ स्यात् । स्वरादित्वादव्ययत्वम् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. 36) preceded by the preposition सम्, and कष् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

Thus सम् + इण् + आ = समया 'duly, seasonablv' : निकषा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Uṇâdi sûtras, दोषा (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्वधा 'the oblation of food offerred to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द being changed to ध by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चितेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकादगुणः । 'चिक्कणं मसृणं स्निग्धम्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित् + कण = चिक्कणम् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कणं मसृणं स्निग्धम् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मम् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि + स्मन् = सूक्ष्मम् fine, subtle. The चि is elided. The च is changed to क, and the स to ष ।

६२० । पातेर्डुम्सुन् । ४ । १७७

पुमान् ।

620. The affix डुम्सुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा + डुम्सुन् = पुंस् the आ of पा is elided by the affix being डित्; स् is changed to anusvâra. By VII. 1. 89 S. 436, असुङ् is substituted for the final of पुंस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमान्, पुमांसौ, पमांसः the न् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahâbhâshya; while others read the sûtra as पूञो डुम्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् । ४ । १७८ ।

रुचिष्यमिष्टम् । भुजिष्यो दासः ।

621. The affix किष्यन् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and भुज् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच् + किष्यन् = रुचिष्यम् 'agreeable, pleasing'; भुजिष्यः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः' । 'वस्तयः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्छासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगमस्यतीत्यगस्तिः । शकन्ध्वादिः ।

622. The affix ति comes after the root वस 'to dwell to cover' (I. 1054, II. 13). 179.

Thus वस्+ति=वस्तिः 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural वस्तयः means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâḍi sûtras, the root शास् 'to rule' (II. 66) takes also the affix ति after it. Thus शास्तिः punishment by the king.

So also अगस्तिः 'the name of a sage'; this word belongs to the शकन्ध्वादि class of the Gaṇapâṭha. It is formed from the root अस् to throw (IV. 100): with the upapada अग a mountain. It literally means he who humiliates (अस्यति) the mountain (अगं). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

623. The affix ति comes after the root अस् to be (II. 56) preceded by the preposition सु. 180.

Thus सु+अस्+ति=स्वस्ति a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of स्वर &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix ति comes after the root तस् 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition वि. 181.

Thus वि+तस्+ति=वितस्तिः 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly विशस्तिः from the root शस् (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रथितिः । '* वितुत्रेष्वग्रहादीनाम्-*' इतीट् ।

625. The affix ति comes after the roots पद् 'to go' (IV. 60) and प्रथ् 'to be famous' (I. 802). and is treated as नित्. 182.

Thus पद्+ति=पँत्तिः 'a footman'; प्रथ्+तिन्=प्रँथितिः 'celibrity, fame'. The root प्रथ् has received the augment इट् by the *Vârtika* तितु &c. given in the Siddhânta Kâumudi under III. 3. 103 S. 3280, but in Kâśîkâ under VII. 2. 9.

६२६ । दृणातेर्ह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

दृतिः ।

626. The affix ति comes after the root दृ to tear (IX. 23) of which the long ॠ is shortened. 183.

Thus दृ+ति=दृतिः 'a leathern bag for holding water, a fish'.

६२७ । कॄतॄकृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) तॄ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak'. (I. 799). 184

Thus कॄ+कीटन्=किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note :—In the Dasapâdi the sûtra is read as कॄगॄ कृपिकपिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake)+कीटन्=कम्पीटः ।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच्+कितच्=रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच्+कितच्=उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । ४ । १८६ ।

कुड्मलम् । कुष्मलम् ।

629. The affix क्मलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुष् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट्+क्मलन्=कुड्मलः 'an opening bud'; in the neuter a hell. कुष्मलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुषेर्लश्च । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix क्मलन् comes after the root कुष् the ष् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुष्+क्मलन्=कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित to perceive (I. 39) +असुन्=चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from सृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with ङीप् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II, 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), अनस्

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तम् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नभ् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रञ्ज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रंज् is elided, because the affix is कित् after this root, as is taught in the subsequent sûtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क (घजर्थे कविधानम्).

६३२ । रपेरत एच्च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवद्यम् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by ए। 189.

Thus रप्+असुन्=रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपमातन्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यशः ।

633. The affix असुर comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190

Thus अश्+युट्+असुन्=यशस् 'praise'. The word देवन means praise.

६३४ । उब्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उब्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब of the root also. 191.

Thus उब्ज्+असुन्=ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

शवः । शवसी । बलपर्यायोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasârana (*i. e.* व is changed to उ). 192.

Thus श्वि+असुन्=शँवस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are शवः, शवसी, शवांसि.

६३६ । श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च । ४ । १९३ ।

श्रयतेः शिर आदेशोऽसुन्किच्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as कित comes after the root श्रि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus श्रि + असुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid from, as शिरसं बक्षाद गया शिरे (Vâyu Purana).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix असुन् (treated as कित्) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus ऋ + असुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्शो गुदव्याधिः ॥

638. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus ऋ + शुट् + असुन् = अर्शः 'piles'.

६३९ । उदके नुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरसुन्स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः । अर्णसी ।

639. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go', and also the augment नुट् when the derivative word means water. 196.

Thus ऋ + नुट् + असुन् = अर्णस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्णः, अर्णसी, &c.

६४० । इण आगसि । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix असुन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), and also the augment नुट् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus इण् + नुट् + असुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचेर्धने घिच्च । ४ । १९८ ।

घात्प्रत्ययस्य नुट् । घित्वात्कुत्वम् । रेक्णः ।सुवर्णम् ।

641. The affix असुन् treated as घित् comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment नुट् when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as घित्, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + नुट् + असुन् = रिक् + नुट् + असुन् = रेक्णः 'wealth, gold'. (The न being changed to ण् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note :—In Dasapâdî vritti, the augment नुट् is not read into the sûtra, and the example given is रेकः, रेकसी &c. Ujjvaladatta reads the sûtra as 'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिक्णस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णोः मर्त्याः, परिष द्यं ह्यरणस्य रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तम् ।

642. The affix असुन् comes after the root चाय् 'to worship, to discern' (I. 929), the long आ of which is shortened to short अ, and there is also the augment नुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाय्+नुट्+असुन्=चय्+नुट्+असुन्=चनस्. Food, delight. The य् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note :—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapâdî vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and सुते दधिष्व नश्चनः with the dental न ।

६४३ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्पो रूपम् । शेपो गुह्यम् ।

643. The affix असुन् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट्, when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ+पुट्+असुन्=वर्पस् 'form'; शी+पुट्+असुन्=शेपस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note :—See the mantra स्वनृभिरन्नदेवाअभिवर्पसाभूत । The word शेपः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यामुशन्तः प्रहराम शेपम् ।

६४४ । स्रुरिभ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644 The affix असुन् comes after the roots स्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्रु+तुट्+असुन्=स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्बले जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix असुन् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा+जुट्+असुन्=पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as युट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

६४६ । उदके थुट् च । ४ । २०३ ।

पाथः ।

646. The affix असुन् comes after the root पा to protect, and the augment थुट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा+थुट्+असुन्=पाथस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पाथो भक्तम् ।

647. The affix असुन् and the augment थुट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा+थुट्+असुन्=पाथस् 'food'.

६४८ । अदेर्नुम्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते वाच्येऽसुन्नुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नम् ।

648. The affix असुन् and the augment नुम् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the द् of which is changed to ध्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद्+नुम्+असुन्=अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः–स्कन्धसी ।

649. The affix असुन् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the द् of which is changed to ध्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द्+असुन्=स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा । अप्नः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix असुन् and optionally the augment नुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप्+नुम्+असुन्=अप्नस् or without the augment नुम्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the long आ is neither shortened nor the augment नुम् added to, the root आप्, before the affix असुन्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अज्नो रूपम् ।

651. The affix असुन् and the augment जुट् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप्+जुट्+असुन्=अब्जस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52.

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०९ ।

अम्भः ।

652. The affix असुन् and the augment नुम come after the root आप् the प् of which is replaced by भ, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप्+नुम+असुन्=अम्भस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

नभः ।

653. The affix असुन comes after the root नह् 'to bind (IV. 57 the ह् of which is replaced by भ, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus नह्+असुन्=नभस् 'the sky'.

६५४ । इण आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix असुन comes after the root इण् 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus इण्+असुन्=आग+असुन्=आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेर्हुक्च । ४ । २१२ ।

अंहः ।

655. The affix असुन comes after the root अम 'to go' (I. 493), and also the augment हुक्. 212.

Thus अम+हुक्+असुन्=अंहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रंहः ।

656. The affix असुन and the augment हुक् come also after the root रम 'to play' (I. 906). 213.

Thus रम+हुक्+असुन्=रंहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रमन्तेऽस्मिन्रहः ।

657. The affix असुन् comes after the root रम (to play) the म of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रम+असुन्=रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

एभ्योऽसुन्कवर्गश्चान्तादेशः । 'अङ्कश्चिह्नशरीरयोः' । अङ्गः पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः ।

658. The affix असुन् comes after the roots अञ्चु 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युज् 'to unite (VII. 7), भृज् 'to break (I. 191) the last letters of each of these is replaced by कु. 215.

Thus अञ्च्+असुन्=अङ्कस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कः, अंकसी, अंकांसि. So also अंगस् 'a bird' its Nom. forms, being अंगः, अंगसी, अंगांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation; भर्गस् 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो भर्गः the word bharga ends in अ formed by घञ् । Similarly we get from √ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix असुन् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रंज् 'to color (I. 1048)'. 216.

Thus भू+असुन्=भ्+उव् (VI. 4. 77. S. 271)+असुन्=भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्णित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रम् ।

660. The affix असुन् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as णित्. 217.

Thus वस्+असुन्=वासस् 'a cloth'. The vṛiddhi is caused by the affix being treated as णित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix असुन् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द्+असुन्=छन्दस् (the Veda; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयम् ।

662. The affix असुन् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook (I. 1045) and वच् 'to speak (II. 54)'. 219.

Thus पच्+सुट्+असुन्=पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (*i. e.* Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in मासार्धे पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि । ४ । २२० ।

वहा अनड्वान् । हावाश्चन्द्रः । धावाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन वहेरुपधावृद्धिः । इतरयोः 'आतो युक्–' (२७६१) इति युक् । 'ओता धृष्णू न वाहसा' । 'ओता हवं गृणतः स्तोमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवीं विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसम्' । 'धर्त्तं भूरिधायसम्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix **असुन्** comes after the roots **वह्** 'to carry' (I 1053) **हा** 'to abandon (III. 8)' and **धा** to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment **सुट्** comes after the roots, by the force of the last sûtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are **वह्+सुट्+असुन्=वहस्** 'an ox'; **हासस्** 'the moon'; **धासस्** 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sûtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of **णित्** is only current in this sûtra and not that of **सुट्** ।

Thus **वह्+असुन्=वाहस्** 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as **णित्**, thus causing vṛiddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, **ओता धृष्णू न वाहसा** and **ओता हवं गृणत स्तोमवाहाः** ।

After the other two remaining roots (*i. e.* **हा** and **धा**), the affix **असुन्** being treated as **णित्** causes the augment **युक्** to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus **हा+युक्=हायस्** (abandoning) and **धा+युक्=धायस्** supporting. As in the Rig Veda, **विश्वो विहायाः** (Rv. I. 128. 6) where **विहायाः** means **महान्** great. So also **वाजम्भरो विहायाः** । Similarly **देवो नय पृथिवीम् विश्वधायाः**(Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where **विश्वधायाः** means **सर्वस्य जगतो धर्ता** । So also **अधारयत् पृथिवीण्विश्वधाय सम् । धर्त्तम्भूरिधायसम्** &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वह्निः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix **आसि** comes after the root **इण्** 'to go' (II. 36). 221.

Thus **इण्+आसि=अयाः** 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with **स्वर्** &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो धातुर्मिथुनं तत्रासुनोऽपवादोऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix **असि** comes after all roots instead of **असुन्** when they are in combination with an upasarga or preposition and every thing else is like as if *asun* was added. 222.

The difference between असि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus यँशस् formed by असुन् Uṇ IV. 190, but सुयँशस् under the present sûtra. Similarly सुपयँस् । सुस्रोतँस् &c.

६६६ । नञि हन एह च । ४ । २२३ ।

अनेहाः । अनेहसौ ।

666. The affix असि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन + असि = अन् + एह + असि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहाः by VII. 1. 94 S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाञो वेध च । ४ । २२४ ।

विदधातीति वेधाः ।

667. The affix असि comes after the root विधाञ् (धा 'to hold (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध 224.

Thus विधा + असि = वेध + असि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुट् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix *asi* comes after the root नू 'to praise (II. 26), and there is also the augment धुट्. 225.

Thus नू + धुट् + असि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो भवद् वीर्याय नोधाः the word nodhâḥ is explained in the Nirukta by नोधा ऋषिं भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

असिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्व प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix असि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a kâraka; and the first member retains its original accent. 226.

This sûtra regulates acceut.

Thus सु + तप् 'to burn (I. 1034) + असि = सुँतपस् । Similarly जातँवेदस् from /विद (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a Kâraka noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes anudâtta. This sûtra makes an exception to it and declares that such compounds, when असि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudâtta.

६७० । चन्द्रेमो डित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः स्यात्स च डित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix असिः treated as ङित comes after the root मा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + मा + असि = चन्द्रम् + असि = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसौः pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं अमृतं च तदिव मीयते असौ ।

६७१ । वयसि धाञः । ४ । २२८ ।

वयोधास्तरुणः ।

671. The affix असि treated as ङित comes after the root धा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस् + धा + असि = वयोधस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

672. The affix असि treated as ङित comes after the root धा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada 229.

Thus पयस् + धा + असि = पयोधस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix असि treated as ङित comes after the root धा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + धा + असि = पुरोधस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरूरवाः । ४ । २३१ ।

पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते ।

674. The word पुरूरवस् (the Nom. sing. of which is पुरूरवाः) is irregularly formed with the affix असि. 231.

The short उ of पुरु is elongated before the root रु 'to sound' (II. 24) to which the affix असि is added. Thus पुरु + रु + असि = पुरूरवस् 'the son of Budha and Ilâ and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्बहुलं शिच्च । ४ । २३२ ।

नृचक्षाः ।

675. The affix असि which is diversely treated as शित comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ + चक्ष् + असि = नृचक्षस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as ञित्, it gets the designation of Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166), hence चक्ष् is not changed to ख्या, as is the case when the affix is not treated as ञित्. Thus प्र + चक्ष् + असि = प्रचक्षस् (a name of Prajâpati). Its N. S. is प्रचक्षाः ।

६७६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix असि comes after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष् + अस् = उषस् 'the dawn'.

Note:—In the Daṣapâdi, the sûtra is read as वसः कित्. *i. e.* the affix असि treated as कित् comes after the root वस् (to dwell). Thus वस् + असि = उषस् । Before भ beginning affixes it is declined like अप्; as उषद्भिः । See Vârtika उषसश्चेष्यते under VII. 4. 48.

६७७ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'सप्तार्चिर्दमुनाः' ।

677. The affix उनसि comes after the root दम 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम + उनसि = दमुनस् 'fire. See A. K. I. 1. 59 for the verse सप्तार्चिर्दमुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमूनाः (Rv. V. 4. 18) where damûnâḥ is explained by दानमना दान्तमना वा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमूनसो अपसो ये सुहस्ता (Rv. V. 42. 12).

The Dasápâdî gives the sûtra as दमेरूनसिः with long ऊ । According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८ । अङ्गतेरसिरिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix असि comes after the root अङ्ग् (to go) and also the augments इ and रुट्. 235.

Thus अङ्ग् (I. 155) + इरुट् + असि = अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the vaidika hymns).

६७९ । सर्तेरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सराः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix असि comes after the root सृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप्सृ + असि = अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः । The singular is अप्सरा ending in long आ ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३७ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix असि comes after the roots विद् 'to know (II. 55) and भुज् 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word विश्व. 237.

Thus विश्व+विद्+असि=विश्व वेदस् 'Fire', its Nom. sing. is विश्व वेदाः lit. he who knows all (विश्वं वेत्ति). So also विश्व भोजस् 'Indra'. lit. he who preserves all विश्वं भुङ्क्ते । The forms विश्वेवेदाः and विश्वे भोजाः given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of विश्व is with स्मिन्। In the following there is no locative sign:—सुषुलीको भवतु विश्ववेदाः and पूषाभगः प्रभृथे विश्वभोजाः ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संप्रसारणम् । उशनाः ।

681. The affix कनसि comes after the root वश् (to desire). 238.

Thus वश् (II. 70)+कनसि=उशनस् (Name of Ṣukra).

Its Nom. sing. is उशनाः ।

इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो डुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतम् ।

682. The affix डुतच् comes after the root भू (to be) preceded by अत (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus अत्भू+डुतच्=अद्भ्+उतच्=अद्भुतम् (curious). The affix having an indicatory ड causes the elision of the vowel of the root भू.

६८३ । गुधेरूमः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683. The affix ऊम comes after the root गुध् 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus गुध्+ऊम=गोधूमः 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मसूरः । प्रथमे पादे असेरुरन् 'मसेश्च' इत्यत्र व्याख्यातः ।

684. The affix ऊरन् comes after the root मस् 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus मस+ऊरन्=मसूरः 'a kind of pulse; a pillow'. By Uṇâdi I. 43., it was taught that the affix उरन् comes after the root मस् giving the form मसुरः with short उ । Thus we have two forms.

६८५ । स्थः किच्च । ५ । ४ ।

स्थूरो मनुष्यः ।

685 The affix ऊरन् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as कित. 4.

Thus स्था+ऊरन्=स्थूरः 'a man'. As the affix is कित, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे (Rv. IV. 21. 4) the word sthûra is explained by sthûla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः पक्षिराजः।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus पा+अति=पातिः 'master, lord, husband', सम्पातिः, (the lord of birds).

६८७ । वातेर्नित् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus वा+अति=वा॑तिः 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अर्तेश्च । ५ । ७ ।

अरतिरुद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root ऋ (to go) and is treated as नित. 7.

Thus ऋ (III. 16)+अति=अ॑रतिः 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्नो हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणम् ।

689. The affix क्न comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तृह्+क्न=तृणम् 'grass'. No guṇa as the affix is कित ।

६९० । वृञ्लुटितनिताडिभ्य उलच्तण्डश्च । ५ । ९ ।

व्रियन्ते लुटयन्ते तन्यन्ते ताड्यन्त इति वा तण्डुलाः ।

690. The affix उलच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) लुट 'to roll' (I. 336), तन् 'to spread' (VIII. 1), and ताड़ि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड. 9.

Thus चु or छुट or तन् or ताड्+उलच्=तण्ड्+उलच्=तण्डुलाः : 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note:—Although by Uṇâdi IV. 107 (सानसि पर्णसि &c), the word तण्डुलाः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sûtra and the one formed under the present sûtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sûtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तण्डुल formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दंसेष्टटनौ न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकशूद्रयोः' ।

691. The affixes ट and टन् come after the root दंस् (to serve), of which the न् is changed to आ. 10.

Thus दंस्+ट or टन्=दासः or दासः 'a slave, a servant'. The न् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ट shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास+ङीप्=दासी.

६९२ । दंशेश्च । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दंस् by the last sûtra, also apply to दंश् (to bite). 11.

Thus दंश+ट or टन=दाशः or दाशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेर्डैसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ।

693. The affix डैसि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि+डैसि=उत्च् 'the affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root' +डैसि=उच्चैस् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437.

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः।

694. The affix डैसि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short इ is elongated. 12

Thus निचि+डैसि=नीचैस् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः सुपूर्वाद्दमे वाच्ये क्तः स्यात् । कित्त्वादनुनासिकलोपः । सूरत उपशान्तो दयालुश्च ।

695. The affix क्त comes after the root रम to play (I. 906) preceded by सु when the word so formed refers to puinshment. The short उ of सु is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (म्) of the root. Thus सु रम्+क्त=सूरतः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूञो यण्णुग्ह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यम् ।

696. The affix यत comes after the root पू to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment णुक्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पू+णुक्+यत=पुण्यम् 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्रंसेः शि कुट् किच्च । ५ । १६ ।

स्रंसतेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः कित्तस्य कुडागमश्च । शिक्यम्

697. The affix यत treated as कित comes after the root स्रंसु 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्रंस्+कुट्+यत=शि+क्+य=शिक्यम् 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as कित prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तेः क्युरुच्च । ५ । १७ ।

उरणो मेषः ।

698. The affix क्यु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16), and उ replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ+क्यु=उरणः a sheep or ram. The उ which replaces ऋ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The यु becomes अन by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरन् and ईरच् come after the root हिन्स् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिन्स्+ईरन् or ईरच्=हिंसीरः or हिंसीरः 'a tiger, a wicked man'.

Note :—The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरम् ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root दृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उत, of which the last letter (*i. e.* त) is elided. 19.

Thus उत दृ+अच् or अल्=उदरम् or उदरम् 'the stomach'.

Note :—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

७०१ । डित्खनेर्मुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अचल् च डित्स्याद्धातोर्मुट् स चोदात्तः । मुखम् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित come after the root खन् to dig (I. 927), and also the augment मुट् which is उदात्त. 20.

Thus खन्+मुट्+अच् or अल्=मु+ख्+अ=मुखम् (the mouth). The affixes being treated as डित cause the elision of the टि portion of the root; the augment being मुट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सन् comes after the root अम 'to go' (I. 493). 21.

Thus अम+सन्=अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर् च । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह्+ख=मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्हलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह्+ख=नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी+ख=शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note:—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा+ऊख=मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

---

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल्+फक्=कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वणशुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वणशुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोरधः' । पर्शुरायुधम् ।

708. The affixes श्वण् and शुन come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश्+श्वण्=पृ+श्वण्=पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश्+शुन्=पृ+शुन्=पर्शुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । श्मनि श्रयतेर्डुन् । ५ । २८ ।

श्मञ्छब्दो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति श्मश्रु ।

709. The affix डुन् comes after the root श्रि 'to serve' (I. 945) preceded by श्मन् (face). 28.

Thus श्मन्+श्रि+डुन्=श्मश्+डुन्=श्मश्रुः 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्र्वादयश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नयनजलम् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix क्रुन् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix डुन् to the root श्रि preceded by the negative particle नञ्.

But the opinion of Ujjvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix डुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory ड it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टन् comes after the root जन् 'to beget' (IV. 41), the न of which is elided. 30.

Thus जन्+टन्=जटा 'matted hair'.

७१२ । अच्तस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

तस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादच्च । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जन् (to beget) which is replaced by जङ्घ. 31.

Thus जन्+अच्=जङ्ह+अच्=जङ्घ. The feminine of this will be जङ्घ leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनम् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हन् to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32.

Thus हन्+हन्+अच्=जघनम् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to घ by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः

७१४ । क्लिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अन् comes after the root क्लिश् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्लिश्+अन्=केशः 'hair'.

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितम् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल्+इतच्=पलितम् 'grey hair'.

७१६ । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकम्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोषः । सरकं गगनम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ+वुन्=कर+अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) =करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकम् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirûpakosha, there is also the word नारकः

सरकम् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17) ; कोरकः or कोरकम् 'a bud, an unblown flower' from कुर् 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचको वंशभेदः ।

717. The affix वुन् comes after the root चीक् to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus चीक्+वुन्=कीचकः (a bamboo).

७१८ । पचिमच्योरिच्चोपधायाः । ५ । ३७ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix वुन् comes after roots पच् 'to cook' (I. 1045) and मच 'to be wicked, to cheat (I. 184), to the penultimate letters of which is added इत्. 37.

Thus पच्+वुन्=पइच्+अक्=पेचकः 'an owl'; मेचकः 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनेररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरम् ।

719. The affix अर comes after the root जन् 'to beget' (I. 862), the न् of which is replaced by ठ. 38.

Thus जन्+अर्=जठरम् 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिच्च । ५ । ३९ ।

वठरो मूर्खः । 'मठरो मुनिमत्तयोः' । बिदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix अर treated as चित् comes after the roots वच् 'to speak' (II. 54) and मन् 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by ठ. 39.

Thus वच्+अर=वठरः 'an ignorant or a cunning man'; a cock, मठरः a sage, intoxicated, drunk'. The form माठर is also correct as that is read in the Gaṇapâṭha in the बिदादय class (IV. 1. 104).

The form माठर्य is also correct as it belongs to the गर्गादय class of the Gaṇapâṭha.

७२१ । ऊर्जिदृणातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च । ५ । ४० ।

'ऊर्दरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes अल् and अच् come after the root √dṛî 'to tear' (IX. 23) preceded by ऊर्ज् the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in ......

Thus ऊर्ज दृ+अल् or अच्=ऊर्दरः 'a brave man, or a Râkshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । मृदरं विलसत । सृदरः सपः ।

722. The words कृदरः (granary) &c. are irregularly formed with the affixes अल् and अच् from the root दृ (to tear) with the Indeclinables kṛî, mṛî and sṛi. 41.

Thus कृ+दृ+अल् or अच्=कृदरः 'granary'; मृ+दृ+अल् or अच्=मृदरम् 'sporting'; सृ+दृ+अल् or अच्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेर्युनाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युन् comes after the rooot हन् (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to घ and the second (*i. e.* न्) to त. 42.

Thus हन्+युन्=घत+अन (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्मशकः ।

724. The affix तुन् comes after the roots क्रम to step (I. 502), गम (to go), क्षम 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रम+तुन्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; क्षान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्यतेः कन्यन्हिरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

725. The affix कन्यन् comes after the root हर्य् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Tnus हर्य्+कन्यन्=हिरच्+कन्यन्=हिरण्यम् (gold).

७२६ । कृञः पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । बिल्वादित्वात्कार्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+पास=कर्पासः 'cotton'. The word कार्पासम् (cloth) is formed by adding the affix अण् to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रश्च । ५ । ४६ ।

जतुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix तु comes after the root जन् (to beget), the न् of which is changed to र. 46.

Thus जन्+तु=जर्तुः an elephant; the female organ of generation'. The word तु in the sûtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोतेर्डः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ड comes after the root ऊर्णु 'to cover (II. 30). 47.

Thus ऊर्णु+ड=ऊर्ण (the ड causes the elision of the टि of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण+टाप=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.

७२९ । दधातेर्यन्नुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यम् ।

729. The affix यत and the augment नुट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + नुट् + यत = धान्यम् ' wheat, barley, paddy.

७३० । जीर्यतेः क्रिन्रश्च वः । ५ । ४९ ।

'जिव्रिः स्यात्कालपक्षिणोः' । बाहुलकात् 'हलि च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्रिन् comes after the root जॄ to grow old (IX. 24), and व् replaces the र् of the root. 49.

Thus जॄ + क्रिन् = जिर् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्रिन् = जिव् + रिन् = जिव्रिः 'Time, bird'.

By the force of बहुल which governs the Uṇâdi sûtras, the penultimate इ of जिर is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

मव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्तस्यापतुडागमो धातोर्यलोपो मकारश्चान्त्यस्य । ममापतालो विषयी ।

731. The affix आल and the augment आपतुट् comes after the root मव्य् 'to bind' (I. 541), of which य् is elided and the final letter (*i e* व) is replaced by म. 50.

Thus मव्य् + आपतुट् + आल = मम + आपत + आल = ममापतालः 'an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । तनोतेर्डउः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'तितउः पुंसि क्लीबे च' ।

733. The affix ḍau which is treated like the Desiderative affix सन् comes after the root तन 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तन् + डउः = ततन् डउ = तित (the टि being elided by the affix having an indicatory ड) + डउ = तितउः 'a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhâva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋधु' वृद्धौ । अतो वुन् । भकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकन्संप्रसारणं च । पिबतेः कन् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

Thus ऋधु 'to increase' (IV. 135) + वुन् = अर्ध् + अक् = अर्भकः 'the ध् is replaced by भ्).

प्रथ 'to increase, rise' (I. 802) + कुकन् = पृथ् (the र् undergoing samprasâraṇa before the affix having an indicatory क) + उक = पृथुकः. पा 'to drink' (I. 972) + कन् = पाकः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नञि यत् । अवद्यम् । अवतेरमः । अस्य पक्षे धः । [illegible] । अधमः । अर्तेर्वन् । अर्वा । रिफतेस्तौदादिकाद्रेफः ।

735. The words अवद्यम् (censurable), अवम (sinful, wicked), अधमः (low, mean), अर्व्वन् (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्यम्.

अव् 'to protect' (I. 631) + अम = अवमः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अधम. ऋ 'to go' (III. 16) + वन् = अर्वन्; Nom. S. अर्वा ।

रिफ् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अच् = रेफः low. vile. contemptible. The root √रिफ् belongs to the Tudâdi class.

७३६ । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्तो धात्वोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं श्लिष्टम् । रिप्रं कुत्सितम् ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (*i. e.* ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्तम् 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्रम् 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीच्चोपधायाः कन्लोपश्च लो नाम्च । ५ । ५६ ।

क्लिशेः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यमः । किन्त्वफलं चिन्त्यम् ।

737. The affix कन् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नाम् is added. 56.

Thus क्लिश् + कन् = की + नाम् + श् + कन् = कीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sûtra, for the guṇation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अश्नोतेराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्वम् । ईश्वरः ।

738. The affix वरट् comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of च in the sûtra, the penultimate letter is replaced by ई (as in the last sûtra).

Thus अश्+वरट्=ईश्वरः 'God'. The feminine will be ईश्वरी with ङीप् as the affix is टित्. The accent is in the middle (III. 1. 3. S, 3708) for all affixes are âdyudâtta as a general rule. The word ईश्वरी may be the feminine of ईश्वन् also. The latter is formed by adding वनिप् to √ईश and न is changed to र by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for vanip and ñîp are accent less. But if ईश्वरी be formed by adding ङीष् (पुंयोगलक्षणं) then the accent is on the final. Thus ईश्वरी or ईश्वरी or ईश्वरी । The word ईश्वरः formed by the affix वरच् added to the root ईश under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine ईश्वरा with टाप् । (58 *a*)

५८ । क । हन्ते रन् घश्च ।

हन हिंसागत्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्यात् घश्चान्त्यादेशः । हन्यते गम्यतेऽतिथिभिरिति घरः गृहम् ।

58 (*a*). The affix रन् is added to the root हन् to go (II. 2) and the letter घ is substituted for the final.

Thus हन्+रन्=घरः house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapâdî sûtra.

७३९ । चतेरुरन् । ५ । ५८ ।

चत्वारः ।

739. The affix उरन् comes after the root चत to beg (I. 918) 58.

Thus चत्+उरन्=चतुर् (four) its Nom. pl. is चत्वारः (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The अ and न् in the affix उरन् are for the sake of accent, for the purpose of this sûtra could have been served by simply saying the affix उर्' &c. instead of उरन्.

७४० । प्राततेररन् । ५ । ५९ ।

प्रातः ।

740. The affix अरन् comes after the root अत 'to go' (I. 38) preceded by the preposition प्र. 59.

Thus प्र+अत्+अरन्= प्रातर् 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर् &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The अन् portion of the affix अरन् is used for accent, as in the last sûtra.

७४१ । अमेस्तुट् च । ५ । ६० ।

अन्तर्मध्यम् ।

741. The affix अरन् comes after the root अम 'to go' (I. 493) and there is also the augment तुट्.

Thus अम्+तुट्+अरन्=अन्तर् (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix ग comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह्+ग=नगः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचेः संज्ञायां हनुमौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुम्च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिंच् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the नुम augment. 62.

Thus सिच्+नुम+क=सिंहः 'a lion'.

७४४ । व्याङि घ्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root घ्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and आङ् and when the word formed refers to a jâti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि+आङ्+घ्रा+क=व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicatory क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरच्घुरच् । ५ । ६४ ।

घोरम् ।

745. The affix अच् comes after the root हन् (to kill) which is replaced by घुर्. 64.

Thus हन्+अच्=घुर्+अच्=घोरम् 'fearful, dangerous'

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्ष्मा ।

746. The affix अच् comes after the root क्षम् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्षम्+अच्=क्ष्म्+अच्=क्ष्म. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्ष्मा kshmâ (the earth).

७४७ । तरतेर्ड्रिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ड्रि comes after the root तॄ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तॄ+ड्रि=तिर् (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571)+ड्रि=त्रिः three. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root. Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

७४८। ग्रहेरनिः। ५। ६७।

ग्रहणिः। ङीष्। ग्रहणी व्याधिभेदः।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms its feminine with the affix ङीष्. Thus ग्रहणी 'diarrhœa, dysentery'.

७४९। प्रथेरमच्। ५। ६८।

प्रथमः।

749. The affix अमच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ्+अमच्=प्रथमः 'the first'. Its plural is प्रथमे or प्रथमाः (I. 1.33. S. 226).

७५०। चरेश्च। ५। ६९।

चरमः।

750. The affix अमच् comes after the root चर् 'to go (I. 591). 69.

Thus चर्+अमच्=चरमः 'last, ultimate, final'. Plural चरमे or चरमाः।

Quere.—Why two separate sûtras: could not this be included in the last.

७५१। मङ्गेरलच्। ५। ७०।

मङ्गलम्।

751. The affix अलच् comes after the root मङ्ग् to go, move' (I. 157). 70.

Thus मङ्ग्+अलच्=मङ्गलम् good fortune, prosperous.

The Uṇâdi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñanendra Swamî whose commentary we have followed in translating and explaining these sûtras.

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः।

३१६९। उणादयो बहुलं। ३। ३। १।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः। केचिदविहिता अप्यूह्याः।

'संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे।
कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु'॥

3169. The affixes 'Uṇ' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sûtra by anuvṛitti from sûtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unâdi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unâdi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pâṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unâdi* affixes. Thus though the affix उलच् is ordained after कुच, it comes also after शक as शंकुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pâṇini whether these words said to be formed by *Unâdi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover *all* the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (सशेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sâkaṭâyana, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unâdi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तनुदृष्टेः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।
कार्यसशेषविधेश्च तदुक्तं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥
नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।
यन्न पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदूह्यम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Uṇâdi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sûtra, it was taught that the *Unâdi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत् + मनिन् = वर्त्मन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + मनिन् = चर्मन् 'skin' (that which is lived in); so also भस्मन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमी see Uṇâdi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unâdi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमी ग्रामम् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतियायी; आयायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future *i. e.* the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लुट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमी ग्रामम् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dâśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाशृ 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 134. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sûtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given *i. e.* a servant'. Similarly *goghna* does not mean the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly formed word *goghna* which is made applicable to the priests, guests, sons-in law &c, and not the regularly-formed word *goghna* which means 'a killer of cow.' or a 'Chaṇḍâla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्रपतः । मूर्खः । खलतिः ।

3173. The words 'bhîma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unâdi* affixes. Thus भी+मक्=भीमः (Uṇ. I. 145, 148); भी+षुक+मक्=भीष्मः (Uṇ I. 148) &c. By the next sûtra, *Unâdi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation.

The present sûtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimâdi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Uṇ. III. 82), वरुः, चरुः, (Uṇ I. 7), भूमिः (Uṇ. IV. 45), रजः (Uṇ. IV. 217), संक्रन्दनः, (lyuṭ) मूर्खः (Uṇ V 22) समुद्रः, स्रुचः, or स्रुवः (Uṇ II. 61), स्रुक् (Un. II. 62) खलतिः (Uṇ. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Uṇadi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unâdi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sûtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sûtra in order to include the word *sampradâna* also. For, had the sûtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apâdâna kâraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradâna kâraka*. Thus कृषितोऽसौ=कृषिः (Úṇ IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति=तन्तुः (Uṇ. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Uṇ. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं=चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—*(Continued.)*

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण तृजादयो न । पुनर्ण्वुलुक्तेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'ṇvul' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुम् is an Indeclinable as it ends in म् ।

As **भोक्तुम् व्रजति** 'he goes to eat'; **भोजको व्रजति** 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is **व्रजति**; it denotes an action performed for the sake of the future action (**क्रियार्था**), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as **भिक्षिष्ये इति अस्य जटाः** 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe **धावतस्ते पतिष्यति दण्डः** 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why **ण्वुल्** is taught a second time, when it vas already taught generally by III 1. 133; S 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix **लृट्** would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S 2830 will step in and will conduce the application of **ण्वुल्** in spite of **लृट्**.

Ans—The repetition of the affix **ण्वुल्** (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like **तृच्** &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of **वाऽसरूप** (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say **कर्त्ता व्रजति** 'he goes to do'; but we must say **कर्तुम्** instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose..

३१७६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । इच्छति भोक्तुम् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus **इच्छति, वष्टि** or **वाञ्छति भोक्तुम्** 'he desires to eat'; **कामयते भोक्तुम्** 'he wishes to eat'; **पिनाकपाणिं पतिम् आप्तुम् इच्छति** 'desires to obtain for her husband the Pinâka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say **देवदत्तं भोक्तुम् इच्छति यज्ञदत्तः** 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of **भुज्** and **इष्** are not the same. We must say, **भुञ्जानम्** instead of **भोक्तुम्** ।

Why do not we use it here:—**इच्छन् करोति** 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in **तुम्** is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् । ३ । ४ । ६५ ।

एषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृष्णोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्तिनैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhṛish' (to make bold), 'jñâ' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghaṭ' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175 In that sûtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोमि भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अर्हति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sûtra applies to the root अस् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । ३ । ४ । ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्णता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूततेह गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुम् कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकान् अलं दग्धुम् हि तत्तपः (Kumâra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परित्रातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sûtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a *synonym* of *alam* having the sense of *paryâp'a.*" Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'paryâpti vachana—synonyms of paryâpti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say "*alam* or its synonyms"? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते 'he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेलानेहा वा भोक्तुम् । प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्तते तेनेह न । 'भूतानि कालः पचतीति वार्ता' ।

3179. The affix 'tumun' comes after a root, when the words 'kâla', 'samaya', and 'velâ' (all meaning time) are in composition

Thus कालो भोक्तुम् 'time to eat'. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुम् 'it is time to bathe and take food'; वेला भोक्तुम् 'time to eat'. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning 'time'; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् 'this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि 'time devours all creatures'.? The sense of 'direction &c'. is understood in the sûtra from S. 2817 so when 'direction &c' is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as घञ् &c. (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति 'he goes to sacrifice'; भूतये व्रजति 'he goes for the sake of success'; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अण्कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चाण्स्यात् । ण्वुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन्बाधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix 'aṇ' comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word 'future' is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S 2913 the affix अण् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of वाऽसरूप not applying, the affix ण्वुल would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of ण्वुल् of III. 3. 10 S. 3157; and by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915&c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कम्बलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अश्वदायो व्रजति। दा+अण्=दायः (VII, 3. 33).

So also काण्डलावो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ् ।३।३।१६।

भविष्यतीति निवृत्तम् । पद्यतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः । विशतीति वेशः । स्पृशतीति स्पर्शः ।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spṛiś' (to touch).

The anuvṛitti of 'future' does not extend to this sûtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद+घञ्=पादः 'foot'; रुज्+घञ्=रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सृ स्थिरे ।३।३।१७।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सर्तेः स्थिरे कर्तरि घञ्स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । '* व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् *' । अतिसारो व्याधिः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो मत्स्यः । 'सारो बले दृढांशे च' ।

3183 The affix 'ghañ' comes after the verb 'sṛi' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaiuing permanent *moves* through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ+घञ्=सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सर्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart:—The word so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिसारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sṛi. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिसारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosá.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ्स्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच्+घञ्=पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes घञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state.* It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचनम्, पाकौ, पाकाः । These affixes form in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेच आत्वं स्याद्घञि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि–' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इकः काशे' (१०४५) । काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'इकः' किम् । प्रकाशः । 'नोदात्तोपदेश–' (२७६३) इति न वृद्धिः । शमः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix घञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the स is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and ऌ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no vriddhi of the penultimate of roots ending in म, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शम्+घञ=शमः । But there is vriddhi of the penultimate vowels of आचम्, कम् and वम् by the vârtika under S. 2763. As आचामः । कामः । वामः ।

The vriddhi in विश्रामः is against the rules of Panini: for श्रम् is an udâtta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्ध्यभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of स्यन्द is elided, and there is absence of vṛiddhi. As स्यदो वेगः । In other places, we have स्यन्दः

३१८७ । अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः । ६ । ४ । २९ ।

अवोदोऽवक्लेदनम् । एध इन्धनम् । ओद्म उन्दनम् । श्रन्थेर्नलोपो वृद्ध्यभावश्च ।

3187. अवोद, एध, ओद्म, प्रश्रथ, and हिमश्रथ are irregularly formed by the elision of न ॥

Thus उन्द्—अव+उन्द्+घञ्=अवोदः; इन्ध्+घञ्=एधः, the guṇa is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented guṇa. उन्द+मन्=ओद्म (Uṇadi मन्). प्र+श्रन्थ+घञ्=प्रश्रथः (The want of vṛiddhi is the irregularity). So also हिमश्रथः ॥

३१८८ । अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३ । ३ । १९ ।

कर्तृभिन्ने कारके घञ्स्यात् ।

3188. And the affix 'ghañ' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a kâraka, but not as an agent kâraka.

Thus रञ्ज्+घञ् । Now applies the following sûtra.

३१८९ । घञि च भावकरणयोः । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । रागः । 'अनयोः' किम् । रज्यत्यस्मिन्रङ्गः । प्रास्यत इति प्रासः । 'संज्ञायाम्' इति प्रायिकम् । को भवता लाभो लब्धः । इत उत्तरं 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) इति यावद्द्वयमप्यनुवर्तते ।

3189. The penultimate nasal of रञ्ज् is elided before घञ्, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus रागः 'passion', color, or the coloring stuff'. Thus आश्चर्यो रागः, विचित्र रागः denote भाव, while रज्यतेऽनेनेति रागः denotes instrument. The घञ् is added by III. 3. 121; and च changed to क् by VII. 3. 52. But रङ्गः= रंजन्ति तस्मिन् ' a theatre.

Similary प्रासः (*i. e.* प्रास्यन्ति तम्) 'a dart, lit. that which men throw'; प्रसेवः (*i. e.* प्रसीव्यन्ति तम्) 'a sack, lit. that which men stitch together'; आहारः (*i. e.* आहरन्ति अस्माद्रसम्) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As मधुराहारः, तक्षशिलाहारः ।

Note :—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe मेषः 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word मेष is related to the verb मिषति as agent, and the affix is consequently not घञ्.

Note :—Why do we say 'when denoting an appellative'; ? Observe कर्तव्यः कटः 'the mat must be made'.

The force of च in the sûtra is to indicate that घञ् may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as को भवता दायो दत्तः 'what gift was given by you'; को भवता लाभो लब्धः 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थमिदम् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । "* दारजारौ कर्तरि णिलुक्च *" । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि+चि+घञ्=निचै+अ (VII. 2. 115) =निचायः (VI. 1. 78) 'a heap'; as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कॄ 'to scatter' +घञ्=कारः । द्वौकारौ; त्रयः काराः ।

By using the word 'all' in the sûtra, it is indicated that the affix अप् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhâsha* :—" *Apavâdas* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavâda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56 would be superseded but not so अप taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart :—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *luk* elision of the causative affix णिच्; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातॄन्=दाराः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति =जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इङश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अचोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । '* अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष् *' उपाध्याया–उपाध्यायी । '* शॄ वायुवर्णनिवृतेषु *' । 'शॄ' इत्यविभक्तिको निर्देशः । शारो वायुः । करणे घञ् । शारो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियतेऽनेनेति निवृतमावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृतप्रावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'iṅ' (to study).

This debars अच् (III. 3. '56). As अधि+इ+घञ्=अधि+ऐ+अ=अध्यायः 'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इङ् as an ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix ङीष्. As उपेत्याधीयतेऽस्या=उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शॄ when the word so formed means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c. गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow without the shade over it."

The word शृ is shown in the vârtika without any case-affix. In शारः meaning wind', the affix has the force of instrument. In शारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत means by which any thing is covered. It is formed by क्त affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृञ् वरणे। In नीशार the इ is lengthened by S. 1044. The words अकृतनीशारः mean अकृतप्रावरणः 'where no cover is made'.

३१९२। उपसर्गे रुवः। ३। ३। २२।

घञ्। संरावः। 'उपसर्गे' किम्। रवः।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अप् (III. 3. 57). As संराव 'clamour', उपरावः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रवः 'sound'.

३१९३। अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम्। ८। ३। ८६।

अस्मात्स्तनः सस्य मूर्धन्य। अभिनिष्टानो वर्णः। 'शब्दसंज्ञायाम्' किम्। अभिनिः स्तनति मृदङ्गः।

3193. The स् of स्तन् is optionally changed to ष् after the double preposition अभि निस् when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As अभिनिष्टानो वर्णः, अभिनिष्टानो विसर्जनीयः or अभिनिस्तानो वर्णः or विसर्जनीयः॥ The compound preposition अभि-निस् causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घाभिनिष्टान्तं, घोषवदाद्यन्तरन्तस्थम् "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishṭâna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names द्रविणोदा, वरिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिः स्तनति मृदङ्गः॥ The anuvṛitti of समासे ceases from this place.

३१९४। समि युद्रुदुवः। ३। ३। २३।

संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः। संद्रावः। संदावः।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संयावः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संद्रावः, संदावः। But प्रयवः where the preposition is not *sam*.

३१९५ । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

श्रायः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । प्रश्रयः । प्रणयः । प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिसमासः । कथम् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) n'î' (to lead) and 'bhû (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As श्रायः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have प्रश्रयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू+घञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prâdi samâsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विक्षावः । विश्रावः । 'वौ' किम् । क्षवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अप् (III. 3. 57 S. 3232); as विक्षावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have क्षवः and श्रवः।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् 'उन्नयः उत्प्रेक्षा' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nî' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach, by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रुस्तुस्रुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्रावः। But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूल्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' किम् । पवः । लवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the rooots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पू refers to both पूङ् and पूञ्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर् comes before पू, and अभि before लू। As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and लवः, without these prepositions.

३२०० । उन्न्योर्ग्रः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्न्योः' किम् । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'gṛî' when the upasargas 'ut' and ni are in composition.

The verb गॄ here refers to both the verbs गॄ 'to make sound', and गॄ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कॄ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कॄ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्न्योर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्यविक्षेप इत्यर्थः । 'धान्ये' किम् । भिक्षोत्करः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kṛi', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कॄ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भैक्षयोत्करः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' किम् । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः(=समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छदोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmaṇas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छात्त्रयोः 'the mutual praising of the two pupils'. *i. e.* becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे स्त्रोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

'अयज्ञे' इति छेदः यज्ञे इतिप्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । 'अयज्ञे' किम् । बर्हिषः प्रस्तरो मुष्टिविशेषः ।

3203. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛî' (to cover), when preceded by the preposition 'pra'; provided that the word so formed does not refer to sacrifice'.

The division of the sandhi is straḥ+ayajñe; and not straḥ+yajñe because there is no necessity of repeating yajñe in this sûtra, as it could have been drawn by anuvṛitti from the last.

As, शंखप्रस्तारः 'a bed of conch'; मणिप्रस्तार 'strewing of gems'. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe बर्हिषः प्रस्तरः 'a handful of straw.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । पटस्य विस्तारः । 'प्रथने' किम् । तृणविस्तरः । 'अशब्दे' किम । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛi' (to cover), where the preposition 'vi' is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word प्रथनं means 'extent, circuit, range'. As पटस्य विस्तारः 'the extension of the garment'.

Why do we say 'when meaning extent'? Observe, तृणविस्तरः 'a collection of grass'. Why do we say 'not referring to words'? Observe विस्तरो वचसाम् 'prolixity of words': or ग्रथविस्तरः ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

'स्तः' इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तेऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे ,घञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix 'ghañ' comes after 'stṛi' with the upasarga 'vi', when the word so formed is the name of a metre.

The word छन्द here means prosodial metre such as Gâyatri &c; and not the Vedas; otherwise the word नाम would not have been used. Thus वि+स्तृ+घञ्=वि+ष्टृ+घञ् (VIII. 3. 94)=विष्टारः 'the name of a metre called Vishṭâra-Pañkti'.

The whole word विष्टारपंक्ति is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix ghañ; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with ghañ. The seventh case-affix in the word छन्दोनाम्नि has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs *in* a portion of a name of a meter; it is not the *full*, name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a Karmadhâraya compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपर्वात्स्तृणातेर्घञन्तस्य स्तस्य षत्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति षत्वम् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विहार is used.

By sûtra III. 3. 34 the word विहार is formed denoting a sort of metre called विहारपंक्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe पटस्य विस्तारः ॥

In fact this sûtra makes unnecessary the sûtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sûtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि, so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संस्तारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix अप्. As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ्स्यात्क्रमेण द्यूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणायेन शारान्हन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताभ्रेषयोः' किम् । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'nî' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sûtra. The verbs परि+नी and नि+इ, take घञ when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणायेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणाय=समन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि+इ+घञ्=नि+ऐ+अ=नि+आय=न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्गतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अभ्रेष means पादार्थानामनपचारो यथाप्राप्तकरणम् ।

३२१० । परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' किम् । कालस्य पर्ययः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्ययः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशायः । तव राजोपशायः । 'पर्याये' किम् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śî' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशायः 'thy turn of sleeping' (*i. e.* the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशायः 'may turn of rest'; तव राजोपशायः = तव राजानमुपशयितुम्पर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' किम् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति । 'अस्तेये' किम् । पुष्पप्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पप्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Probibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनोतेर्घञादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः । समूहे । गोमयनिकायः । 'एषु' किम् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये आदेरित्युक्तेर्यङ्लुक्यादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुना राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधान: means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kâraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kâsi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire *i. e.* the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महान् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महान् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sûtra uses आदेः, indicating that in the yañluk, where there are *two* च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तराधर्ये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्घञादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तराधर्ये' किम् । सूकरनिचयः । संघे किम् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudâsa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brâhmaṇas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्स्त्रियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix ṇach' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि+अव+क्रुश्+णच्+अञ्+ङीष्=व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4 14 which even does not form the complete word until the affix ङीष् of the feminine is added.

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix añ (अ) comes without changing the sense, after a word ending in the affix ṇach (±/—अ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अञ् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing donoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी व्यावहासी वर्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र ऐज्न स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्यावचर्ची, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inuṇ' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus सांराविणम् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इनुण्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=सांकूटिनम् 'a general confusion'; so संस्राविणम् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संद्रावः ।

३२१९ । अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५)। सांराविणं वर्तते ।

3219. The affix aṇ (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inuṇ (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus सांराविणम् वर्त्तते, सांकूटिनम् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' एतयोर्ग्रहेर्घञ्स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किम् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

3220. The affix 'ghañ, comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of घञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquistiion.

As पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्रुवप्रग्राहेण चरति द्विजो दक्षिणार्थी 'carrying a sacrificial ladle, the Brâhmaṇa walks about for his fee'. The word **लिप्सा** means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe **प्रग्रहो देवदत्तस्य** ।

३२२२ । परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परिग्राहः । स्फ्येन वेदेः स्वीकरणम् ।

3222. The affix 'ghañ, comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As **उत्तरः परिग्राहः** 'the northern fencing of the sacrificial altar', **अधरपरिग्राहः** 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe **परिग्रहः देवदत्तस्य** 'the fencing of Devadatta'.

३२२३ । नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवाराः । 'धान्ये' किम् । निवरा कन्या । क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादप् । प्रवरा सेतिवत् ।

3223. The affix 'ghañ,' comes after the verb 'vṛi, preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The **वृ** here means both **वृङ्** and **वृञ्** and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix **अप**. As **नीवाराः** 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe **निवरा कन्या** 'a virgin girl'. The proper affix is ktin, but **अप्** is added diversely as **प्रवरा** (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४ । उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उद्यावः । उत्पावः । उद्द्रावः । कथं 'पतनान्ताः समुच्छ्रयाः' इति । बाहुलकात् ।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dṛu', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix *ach* (III. 3. 56). Thus **उच्छ्रायः** 'rising of a planet'; **उद्यावः** 'mixing', **उत्पावः** 'purifying ghee'; and **उद्द्रावः** 'flight'.

How do you explain the form **समुच्छ्रयः** in **पतनान्ताः समुच्छ्रयाः**? The word **विभाषा** 'optionally' in the next sûtra, exerts a retrospective effect on this sûtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called **सिंहावलोकनन्यायः** 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५ । विभाषाङि रुप्लुवोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आप्लावः-आप्लवः ।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'âṅ' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आप्लावः or आप्लवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः–अवग्राहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' किम् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being witholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्राहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । प्रे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

प्रे ग्रहेर्घञ्वा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति । तुलाप्रग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhâshâ* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलाप्रग्रहः or तुलाप्रग्राहः, as तुलाप्रग्राहेण चरति or तुलाप्रग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः–प्रग्राहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as प्रग्रहः or प्रग्राहः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः–प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vṛi' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवरा गौ ।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः-परिभवः । 'अवज्ञाने' किम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard',

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं=परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । '* भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् *' । भयम् । वर्षम् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'î' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sûtras 18 and 19: and these words are to be supplied in every subsequent sûtra as far as sûtra III. 3. 113. This debars घञ्. The च् *in* अच् is qualitative, in sûtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; क्षयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words भय &c. should also be enmerated. As भी+अच्=भयम् 'fear'; वर्षम् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vârtika.

३२३२ । ॠदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

ॠवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232. After a root ending in long 'ṛî', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars घञ. The प् is indicatory for the sake of accent (III. 1. 3); as कॄ+अप्=करः 'scattering'; गॄ—गरः 'beverage, poison'; शॄ—शरः 'arrow'; यु—यवः 'barley'; लू—लवः 'reaping'; पू—पवः 'winnowing corn'.

The द् in ॠद् is merely for the sake of euphony: it is not त changed into द; for then by the rule 'that which follows त is also called तपर" short उ only would have been taken and not long ऊ (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विपूर्वस्य स्तृः षत्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष-' इति किम् । वाक्यस्य विस्तरः ।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् ' to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe श्रौलपिवाक्यस्य विस्तरः ॥ See' sûtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अप्स्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । '* वशिरण्योरुपसंख्यानम् *' । वशः । रणः । '* घञर्थे कविधानम् *' । प्रस्थः । विघ्नः । '* द्वित्वप्रकरणे के कृञादीनामिति वक्तव्यम् *' । चक्रम् । चिक्लिदम् । चक्नसः ।

3234. The affix 'ap' cames after the verbs 'grah', 'vṛi', 'dṛi', 'niśchi' and 'gam'.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अच् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; दरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'cartainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अच्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वश् and रण् should also be included in this; as वशः 'obedient'; रणः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्था, स्ना, पा, व्यध्, हन् and युध् । As प्रस्थः 'a table-land' (on which they *move*); प्रस्नः 'a vessel for bathing' (in which they *bathe*); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they *drink*); आविधः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they *pierce*); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are *obstructed*); आयुधः 'battle' (where they *fight*).

Vart:—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क । This vârtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रम्, चिक्लिदम् and चक्नसः

३२३५ । उपसर्गेऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

अप्स्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad '(to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sûtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्लृ स्याद्घञ्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लृ is the ubstitute of अद्.

As विघसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः '. grass' अद्+घञ्=घस्+अ (II. 4. 38)= घासः ।

३२३७ । नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपदे अदेर्णः स्यादप्च । न्यादः । निघसः ।

3237. And the affix 'ṇa' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि+ अद्+ण=नि+आद्+अ=न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि+अद्+अप्=नि+घस्+अ (II. 4. 38)=निघसः 'eating, food'.

३२३८ । व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अप्स्यात् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः ।

३२३९ । स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पक्षे घञ् । स्वनः–स्वानः । हसः–हासः । अनुपसर्ग इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४० । यमः समुपनिविषु च । ३ । ३ । ६३ ।

एष्वनुपसर्गे च यमेरब्वा । संयमः–संयामः । उपयमः–उपयामः । नियमः–नियामः । वियमः–वियामः । यमः–यामः ।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasargas 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयामः 'restraint'; उपयमः or उपयामः 'marriage'; नियमः or नियामः 'restrictive rule; वियमः or वियामः 'check, distress'; यमः or यामः ।

३२४१ । नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अब्वा स्यात् । निगदः–निगादः । निनदः–निनादः । निपठः–निपाठः । निस्वनः–निस्वानः ।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'paṭh' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरब्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्रांस्रयेम् । निक्वणः-निक्वाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्वणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvaṇ' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix घञ्. Thus निक्वणः or निक्वाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि ; as कल्याणप्रक्वणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अप्. To sum up, क्वण् takes अप् optionally under three conditions :—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्स्यात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः । 'परिमाणे' किम् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'paṇ' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपणः 'a handful of radishes'; शाकपणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

धनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars घञ्. As विद्यामदः 'pride of knowledge धनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंमदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' किम् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कन्यानां प्रमदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संमदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रमादः 'carelessness'; संमादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संपूर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्स्यात् । 'अघञपोः' इत्युक्तेर्वीभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणम् । 'पशुषु' किम् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars घञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सम्, it means 'a collection'; and preceded by उत् it means 'driving. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes घञ् and अप् ॥

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन्' । 'अक्षेषु' किम् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring घञ. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix घञ् ।

Thns व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् (Mâgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्त्तेः । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे पुंसि, संज्ञायाम्–' (३२९६) इति घः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars घञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवामुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनामुपसरः 'impregnation of cattle.'

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' किम् । प्रह्वायः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars घञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation; विहवः 'calling'. But प्रह्वायः 'a summons'.

३२५० । आङि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आहूयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' किम् । आह्वायः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âṅ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आह्वायः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः संप्रसारणमब्वृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये' ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasâraṇa, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ =आहौ+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आह्वायः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये (Amarakosá I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वयतेः संप्रसारणमप् च स्याद्भावे । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its coroesponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in compositioa with it? Observe आहावः । Though the anuvṛitti of the word भाव was understood in this aphorism from sûtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sûtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kâraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । ७६ ।

अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावे अप्स्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्युम्' । चाद्घञ् । घातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udâtta accent on its final. The affix अप् which is anudâtta generally (III. 1. 4) thus becomes udâtta.

As वधश्चोराणाम् 'the killing of thieves; वधो दस्यूनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix घञ् applies; as घातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रघातः, घातः।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix घञ् also; as घातः 'killing'.

३२५४ । मूर्तौ घन । ३ । ३ । ७७ ।

मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथम् 'सैन्धवघनमानय' इति । धर्मशब्देन धर्मी लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word मूर्त्ति means hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ७८ ।

बाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् । 'अन्तर्घणः' इति पाठान्तरम् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर् + हन् + अप् = अन्तर् + घन् + अ = अन्तर्घनः 'name of a country of Bâhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a ण as अन्तर्घणः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः–प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghaṇa' and 'praghâṇa' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâṇa or praghaṇa. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from हन् with प्र, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्षन्ते तदुद्घनः । अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उत्+हन् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irreguarly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप+हन्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्तेः करणेऽप्स्याद्घनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्–' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञैषा कुठारस्य । द्रुर्वृक्षः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the न being changed into ण either by rule VIII. 4. 3. S. 857 or by including this word in the class of अरीहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्यादप् च । पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः-स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sûtra draws in अप् from the last aphorism and in that case घन् replaces हन्. Thus स्तम्बघ्न or स्तम्बघनः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्नी as well as स्तम्बघना । When क is added we have स्तम्बघ्नः । Thus हन्+क=ह्न्+अ (VI. 4. 98) =घ्न (VII. 3. 54). When अप् is added, हन् is totally replaced by घन् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप् स्यात्करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sûtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घशब्देऽङ्कशब्दे च । पलिघः-परिघः । पर्यङ्कः-पल्यङ्कः । इह 'तरप्तमपौ घः' (२००३) इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The worb घ here means the word-form घ, and not the technical घ of तरप् and तमप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाद्धन्तेरप् स्यादुपधालोपश्च । आ श्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb हन् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of ह; this is the irregularity. Then by sandhi rules हन् is changed into घ्नः । This form would have been given by the affix क also, without any irregularity.

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपघ्नः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपघ्नः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संहननं संघः । भावेऽप् । उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायत इत्युद्घः । कर्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थत्वाद्धन्तिर्ज्ञाने ।

3264. The words 'sangha' and udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सम्+हन्+अप्=सं+ह्+अ=सं+घ्+अ=संघः Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संघातः 'union'. In sangha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमितम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितं निमितम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्त इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणाहा इत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित means 'measured all round' *i. e.* 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñâyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमितं=समन्तान्मितं, समारोहपरिणाहम् । It may be derived from मा or from मि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma.* I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । ड्वितः क्त्रिः । ३ । १ । ८८

अयं भाव एव स्वभावात् । 'क्त्रेर्मम्नित्यम्' । नित्यग्रहणात्क्त्रिर्मब्विषयः । अत एव क्त्र्यन्तेन न विग्रहः । डुपचष् । पाकेन निवृत्तं पक्त्रिमम् । डुवप् । उप्त्रिमम् ।

3266. The affix 'ktṛi' comes after the verb which has an indicatory 'ḍu', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix क्त्रि, मप् is always the augment) we must add म, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिमप्॥ Thus डुपचष् 'to cook'—

पक्त्रिमम् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमम् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमम् 'artificial'.

३२६७ । ट्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्भाव एव । टुवेपृ । वेपथुः । श्वयथुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'ṭu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As टुवेपृ—वेपथुः 'a trembling'; टुओश्वि—श्वयथुः 'swelling'; टुक्षु—क्षवथुः 'sneezing; टुदु—दवथुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याच्ञा । यत्नः । विश्नः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चासन्न–' (२७७७) इति ज्ञापकान्न संप्रसारणम् । ङित्वं तु विश्न इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्ष्णः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yâch' (to ask for,) 'yat (to strive), 'vichchh' (to shine), 'prachchh' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'naṇ' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The ङ् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याच्ञा 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विश्नः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of ङ्. । प्रश्नः 'a question'; रक्ष्णः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the ङित् affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pâṇini, as we know from the fact that Pâṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वपो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final न् is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686;) as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे घोः किः । ३ । १ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रदिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपाधिः 'fraud'; अन्तर्द्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

3271. The affix ‘ki’ comes after a ‘ghu’ verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of ‘location’.

As जलधिः ‘the ocean (in which water is held)’; शरधिः ‘a quiver (that in which arrows are put)’.

The word ‘location’ in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sûtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन्स्याद्घञोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्बाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः स्फायी–स्फाति ‘स्फीतिकामः’ इति तु प्रामादिकम् । क्तान्ताद्भाववर्थे णिचि ‘अच इः’ इति वा। समाधेयम् । ‘* श्रुयजीषिस्तुभ्यः करणे *’ श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेश्च इष्टिः । स्तुतिः । ‘* ॠल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः *’ । तेन नत्वम् । कीर्णिः । गीर्णिः । लूनिः । धूनिः । यूनिः । ह्रादः–’ (३०७३) इति योगविभागात्क्तिनि ह्रस्वः । प्रह्लन्निः । ‘ति च’ (३०३१) । मूर्तिः । फुल्तिः । ‘* चायतेः क्तिनि चिभावो वाच्यः *’ । अपचितिः । ‘* संपदादिभ्यः क्विप् *’ । संपत् । विपत् । “क्तिन्नपीष्यते’ । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix ‘ktin’ is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes घञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः ‘action’, चितिः ‘a gathering’; मतिः ‘understanding’: स्तुतिः ‘praise’; स्फातिः ‘swelling’. The form स्फीति is erroneous, for स्फा is changed to स्फी only in the Nishṭhâ (S. 3041). Or it is derived from the root स्फीति formed from the Past Part. स्फीत with णिच् and adding इ। Thus स्फीति + इ (अचः इः) = स्फीतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फीत to make it a root by the gana—sûtra given under the Churâdi √कत्र (No. 368).

Note.—The affix *ktin* should be declared to come after the verbs आप् ‘to get’ &c. Thus आप्तिः ‘getting’; राद्धिः ‘accomplishment’; दीप्तिः ‘shining’; स्रस्तिः ‘a slip’; ध्वस्तिः ‘destruction’; लब्धिः ‘gain’.

Vart.—So also after the verbs श्रु ‘to hear’, यज् ‘to worship’ इष ‘to wish’ and स्तु ‘to praise’, when instrument is meant; as श्रुतिः ‘ear’ (that by which we hear)’; so इष्टिः, ‘a sacrifice’ or ‘a wish’ from yaj and ish: स्तुतिः ‘a praise

Note.—The affix नि comes after the verbs ‘ग्लै to be exhausted’, म्लै ‘to fade, ‘ज्या to grow old’ and हा ‘to leave’; as ग्लानिः ‘exhaustion’; म्लानिः ‘fading’, ज्यानिः ‘old age’; हानिः ‘loss’.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ॠ and the verbs लू &c. is like a Nishṭhâ. Thus कीर्णिः ‘scattering’; This form is thus evolved: कॄ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into न by the affix being treated as a Nishṭhâ (VIII. 2. 42 S.3018), and this न is changed into ण by the ordinary rules of sandhi ; so also गीर्णिः 'praise' ; जीर्णिः 'old age' ; शीर्णि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; यूनिः 'joining'; धूनिः 'agitation' ; पूनि ः'destruction' The आ of hlâd is shortened to अ by the analogy of Nishṭhâ (VI. 4. 95 S 3073) by dividing it into two). As प्रह्लन्निः ॥ Similarly चूर्त्तिः । फुल्ति । The अ of चर् and फल् is changed to उ by S. 3037.

Vart :—Before क्तिन् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिन् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vârt.* Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपद् &c, as संपद् 'prosperity' ; विपद् 'a calamity' ; प्रतिपद् 'access'. The affix क्तिन् is also employed after these verbs :—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs लू &c. are 21 verbs of kryâdi class.

३२७३ । स्थागापापचो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिन्स्यादङोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । संगीतिः । संपीतिः । पक्तिः । कथम् 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायाम्' इति ज्ञापकात् ।

3273. After the roots 'sthâ' (to stand), 'gâ' (to sing) pâ, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिन् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.) ; उद्गीतिः 'a singing aloud' ; गै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together' ; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvṛitti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get froms like अवस्था and संस्था ? Pâṇini himself, in his sûtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sûtra, which requires us to apply क्तिन् only.

३२७४ । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवतेः 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ् । ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । यूतिः । जूतिः । अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्यते । स्यतेः सातिः । 'द्यतिस्यतिमास्था–' (३०७४) इतीत्वे प्राप्ते इत्वाभावो निपात्यते । सनोतेर्वा 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हिनोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words *viz.* 'ûti' (preserving, sport), 'yûti' (joining), 'jûti' (velocity), 'sâti', (destruction), 'heti' (a weapon) and 'kîrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word मंत्रे does not exist in this ; but the word उदात्त of the last Ashtâdhyâyî sûtra S. 3420 is understood here. The word ऊति is thus formed :—अव 'to protect'+क्तिन्=ऊ+तिः (VI. 4. 20. S. 2654)=ऊतिः। This form is regular and could be evolved from III 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in यूतिः and जूतिः consists in the lengthening of उ into ऊ ; in सातिः the आ of the root षै which becomes सा by VI. 1 45 S. 2370 is not changed into इ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required,and this is the irregularity. This form may also be derived from the root षन् with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sûtra: thus षन्+क्तिन्=सा+क्तिन् (VI. 4. 42 S. 2504)=साति. The form हेति may by derived either from हन् or हिनोति।

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्र उग्राभि ऊतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कीर्तिः।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ३८ ।

व्रज्या । इज्या ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes क्तिन्. Thus व्रज्या 'wandering about'; इज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sûtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add a त by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

१२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप्स्यात्स चोदात्तः संज्ञायाम् । '* अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम् *' । समजन्त्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषद्या । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्याभिषवः । शय्या । भृत्या । ईयतेऽनया इत्या शिबिका ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented *viz* :—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhṛiñ' and 'iṇ'.

Thus समज्या 'an assembly' *Vart* :—The अज्, is not changed to वी before the affix kyap inspite of II. 4. 56. S. 2292 निषद्या 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one *understands* when a man is an anger'; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्या 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२७७ । कृञः श च । ३ । ३ । १०० ।

'कृञः' इति योगविभागः । कृञः क्यप्स्यात् । कृत्या । 'श च' । चात्क्तिन् । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root 'kṛi' comes the affix 'śa' in forming a feminine, as well as the affix 'kyap'.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sûtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृञः 'after the root कृ there is the affix kyap'. As कृत्या ।

(2) श च 'and the affix श as well as ktin Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिय by III 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे शो यगभावश्च निपात्यते । इच्छा । '*परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसंख्यानम्*' । शो यक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र गुणोऽपि । मृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । मृगया । अटतेः शे यकि टयशब्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाट्या । '*जागर्तेरकारो वा*' । पक्षे शः । जागरा-जागर्या ।

3278. The form 'ichchhâ' (desire) is irregular.

The word is thus formed: इष् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The यक् ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The follwing words are also irregularly formed :—परिसर्या 'perambulation'; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; मृगया 'hunting' from the churâdi root mriga (No. 137) 'to search': it ends in अ । This अ is not elided, the णि is elided before श and यक् । अटाट्या 'the habit of roaming about as a religious mendicant'. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable ट्य is reduplicated, but no य in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्या 'waking'. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix 'a', the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called धातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + सन् = चीकिर्ष 'to wish to do; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ । Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 48 S. 2308) = चिकीर्ष । Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा 'the desire to do'; so also जिहीर्षा 'the desire to take'; पुत्रीया 'the desire to be like a son'; पुत्रकाम्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कण्डूया 'itch'. The sûtra is also found as अः प्रत्ययात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात्स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' किम् । भक्तिः । 'हलः' किम् । नीतिः । '* निष्ठायां सेट इति वक्तव्यम् *' । नेह । आप्तिः । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । '* तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति वाच्यम् *' निगृहीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्तिन् । Thus कुण्डा 'an adulteress'; हुण्डा 'a tigress'; ईहा effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicatory ष in the Niṣṭhâ. Not here as आप्तिः । The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, तु and त्र take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation :— as विगृहीतिः, उपस्निहितिः, निकुचितिः । निपठितिः ॥

३२८१ । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

षिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् । जॄष् । 'ऋदृशोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । त्रपूष् । त्रपा । भिदा । विदारणे एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा । कृपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'aṅ' comes after those verbs that have an indicatory 'ṣh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जॄष् has an indicatory ष्, the real root being जॄ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa), ; त्रपूष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhidâdi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhidâdi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupâtha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following :—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषध्योः), श्रद्धा, मेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिया, भारा, धारा लेखा, रेखा, चूडा, पीडा, वपा, वसा मृजा, सृजा, कृपा । (कृपेःसंप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As क्रप्+अङ्+आ=कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'an' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pûj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sûtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churâdi* or 10th class, and would have exculsively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्बा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * श्रदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिः । श्रद्धा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे घोः किः' (३२७०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'aṅ' comes after those verbs which end in long â when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles श्रत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus श्रद्धा 'faith' अन्तर्द्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ण्यासश्रन्थो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । श्रन्थना । '* घट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेति वाच्यम् *' । घट्टना । वन्दना । वेदना । '* इषेरनिच्छार्थस्य *' । अन्वेषणा । '* परेर्वा *' । पर्येषणा । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ṇi', and after 'âs' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine.

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ+णिच्=कारि; कारि+युच्=कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; श्रन्थना 'the loosening'.

The root श्रन्थ taken here belongs to the *Kryâdi* class, meaning 'to loosen' and is not the श्रन्थ of Churâdi class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the Churâdi class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb घट्ट 'to move', वन्द 'to praise', and विद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus घट्टना 'shaking', वन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb घट्ट here belongs to the Tudâdi class, and means 'to move' and not the घट्ट of the Churâdi class, for that is already included by being णिजन्त ।

Vart.—The affix युच् comes after इष् when it does not mean 'to desire'. Thus अध्येषणा 'solicitation'; अन्वेषणा 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when इष् takes the upasarga परि; as, पर्येषणा or परीष्टिः 'investigation by reasoning'.

३२८५ । रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम् । ३ । ३ । १०८ ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोऽर्तिः । '* धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः *' । आसिका । शायिका । '* इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे *' । पचिः–पचतिः । '*वर्णात्कार*' । निर्देश इत्येव । अकारः । ककारः । '* रादिफः *' । रेफः । '*मत्वर्थाच्छः*' । बहुलवचनादकारलोपः । मत्वर्थीयः । '* इणजादिभ्यः *' आजिः । आतिः । '* इञ्वपादिभ्यः *' । वापिः । वासिः । स्वरे भेदः । '* इक्कृष्यादिभ्यः *' । कृषिः । *गिरिः* ।

3285. The affix 'ṇvul' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars क्तिन् and all the rest. By using the word आख्या in the sûtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus प्रच्छर्दिका (VII. 1. 1 .S. 1247) 'vomiting;' प्रवाहिका 'diarrhœa'; विचर्चिका 'itch'. scab'. Sometimes this affix does not apply; as शिरोर्त्तिः 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आसिका 'to enjoy', शायिका to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes इक् and श्तिप् are also employed in merely pointing out the roots; as भिदिः, छिदिः, पचतिः, पठतिः &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sûtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root श्रि and यु exhibited as श्रयतिः and यौतिः । These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix कार is employed in merely pointing out letters; as ककारः means 'the letter क'; so also अकारः 'the letter अ'; इकारः 'the letter इ' ।

Vart.—The affix इफ is employed in pointing out the letter र; as रेफः

Vart.—The affix छ comes after the word मत्वर्थ in merely pointing it out, and there is elision of the final अ diversely; as मत्वर्थीयः ।

Vart.—The affix इण् comes after the verbs अज् &c; as आजिँः, आतिँः, आदिः ।

Vart.—The affix इञ् comes after वप् &c As वाँपिः । वाँसिः । The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix इक् comes after the verbs कृष् &c; as, कृषिः, किरिः, &c.

३२८६ । संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ ।

अत्र धातो ण्वुल् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका ।

3286. The affix 'ṇvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभंजिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddâlaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रचायिका 'a sort of game'; अभ्यूषखादिका; आचोषखादिका; शालभंजिका; तालभंजिका ।

३२८७ । विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च । ३ । ३ । ११० ।

परिप्रश्न आख्याने च गम्य इञ्स्यात् । चाण्वुल् । विभाषोक्तेर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । कां त्वं कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः । सर्वां कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षम् । एवं गणिं-गणिकां-गणनाम् । पाचिं-पाचिकां-पचां-पक्तिम् ।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'ṇvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आख्यान means 'answer' in the sûtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *ākhyāna* is put first.

The force of च is to draw the anuvritti of the word ण्वुल् from the last sûtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the sub sequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिमकार्षीः 'What work did you do'? A.—सर्वां कारिमकार्षम् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वां कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षम् । Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वां गणिं &c. अजीगणम्. So also कां याजिम् or याजिकाम्; कां याचिम् or याचिकां &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and हृतिः ।

३२८८ । पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु द्योत्येषु ण्वुच् स्यात् । भवत आसिका । शायिका । अग्रगामिका । भवानिक्षुभक्षिकामर्हति । ऋणे । इक्षुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इक्षुभक्षिका उदपादि ।

3288. The affix 'ṇvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy or respect; ऋण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रग्रासिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिक्षुभक्षिकाम् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इक्षुभक्षिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इक्षुभक्षिका मे उदपादि ।

The word 'optionally' is understood in this sûtra also; as चिकीर्षोत्पद्यते।

The forms given by ण्वुल and ण्वुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९ । आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः । 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) । भावेऽकर्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् । राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः । 'नपुंसके भावे क्तः' (३०९०) ।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it. and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोश means to curse. This supersedes the affixes क्तिन् &c. Thus अकरणिस्ते वृषल भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः ।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe मृतिस्ते वृषल भूयात् 'may death be to thee, O! sinner'!

३२८९ । क । कृत्येल्युटो बहुलम् ॥ ११३ ।

वृत्तिः ॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति ॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyuṭ', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sûtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sûtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛiṭ* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याम् ह्रियते=पादहारकः । गले चोप्यते=गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे धातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितं 'speech'; शयितं 'sleeping'. So also गतं, सहितं &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् । हसनम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3290. The affix 'lyuṭ' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शोभनं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितं ॥

The separation of this sûtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyuṭ* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । २ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्मण्युपपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेण सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति किम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. The affix 'lyuṭ' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sûtra is thus translated by Bohtlingk:—" The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyuṭ* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sûtra, the framing of this sûtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound *i. e.* a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compouud is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानंसुखं 'the pleasure of drinking milk'; ओदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe तूलिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada तूलिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुंडस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वञ्जनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we asy 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां मर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sûtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५७ ।

अजेर्वी वा स्याद्यौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अज् when the affix यु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sûtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्राजनो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११७

ल्युट् स्यात् । इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः । गोदोहनी स्थाली । खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyuṭ' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इध्मप्रव्रश्चनः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशातनः 'palâsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so laso सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दाद्धन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हननो देशः । अत्पूर्वस्येत्येव । अन्तर्घ्नन्ति । 'तपरः' किम् । अन्तरघानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हन् is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर्, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनं ॥

Why do we say "when not meaning a country अदेशे?" Observe अन्तर्हननो देशः ॥

The phrase अत्पूर्वस्य "preceded by short अ" of sûtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sûtra also. Observe, अन्तर्घ्नन्ति ॥

Why do we say "*short* अ?" See अन्तर्घाणि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ण change, by the vârtika under I. 4. 65; S. 766 therefore, it would have caused the ण change by VIII. 4. 22. The present sûtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य णोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ण, when preceded by the word अन्तर्, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say "not denoting a country"? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ण change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sûtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by ल्युट् added to अय् or इण् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix 'gha' generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण 'generally' is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः 'the lip'. छादि 'to cover' + घ (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. 'that by which the teeth are covered'; so also उरश्छद 'a breast plate'; पटः । These denote instruments.

So also in denoting 'location'. Thus आ + कृ + घ = आकरः 'a mine', so named because men work (*âkurvanti*) in it, आलयः 'house' that in which men settle down.

Why do we say 'in the masculine gender'? Observe प्रसाधनम् 'a comb'; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say 'when the complete word so formed is merely an appellative? Observe प्रहरणो दण्डः 'the beating stick'.

The indicatory घ् is merely qualifying for the application of sûtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when घ is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्घे परे । दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churâdi छद् is shortened before the affix घ (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उरश्छदः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of णि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthânivat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

घान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्तेऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजस्तालवृन्तम् । निपातनाद्वीभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'samchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'âpaṇa' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix घ with the same force as in the last aphorism. This is an *apavâda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix घञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); व्रजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अज् of व्यज् (वि+अज्) by the substitute वी as required by sûtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and *traffic); निगमः* 'the Veda', 'a market' (that into which they *enter*)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवे तॄस्त्रोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghañ' comes after the roots 'trî' (to cross) and 'strî' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appelative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes घ. The ञ् is indicatory and causes the vṛiddhi of ॠ VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678,3686). The indicatory घ् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नद्याः 'the descent of rivers', for here the word *avatâra* is not an appellative? This use is also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राय is understood here also; so that these words *avatâra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताद्घञ्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sûtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes घ. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); बन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Râma' (*i. e.* in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । नियन्त्युद्युवन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । "* अवहाराधारावायानामुपसंख्यानम् *" ।

3301. And the words 'adhyâya', 'nyâya', 'udyâva', and 'samhâra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix घञ् to the exclusion of घ which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि+इ+घञ्=अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी—न्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत्-यु—उद्यावः 'mixture' (lit. उद्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सम्-हृ—संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Vart* :—avahâra, âdhâra and âvâya should be enumerated. आ-धृ—आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ-वि—आवायः=आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ्स्यात् न तूदके । घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्कश्चर्ममयं भाण्डम् । 'अनुदके' किम् । उदकोदञ्चनः ।

3302. The word 'udaṅka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed : उत्+अंच+घञ्=उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix घञ् have come by sûtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a seperate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

Thus तैलोदङ्कः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदङ्कः ।

Why do we say 'when not referring to ' water ? Observe उदकोदञ्चनः 'a bucket for drawing water' (उ+अञ्च्+ल्युट्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालम्' इति किम् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. आ+नी+घञ्=आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो मृगाणाम् 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not'? Observe आनयः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चाद्घञ् । आखनः-आखानः । घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । '*खनेर्डडरेकेकवका वाच्याः*' । आखः-आखरः-आखनिकः-आखनिकवकः । एते खनित्रपर्यायाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sûtra by force of the word च ।

Thus आखानः or आखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory घ serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'घ्' wei nfer that it applies to roots othert han खन् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ड also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन्+ड=आखः 'a spade'. The indicatory ड् shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । '* निमिमीलियां खलचोरात्वं नेति वाच्यम् *' । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'îshad'. and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvritti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c.? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory; ख causing the insertion of a nasal (technically called मुम् augment, VI.3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment मुम् will be added in the subsequent sûtra, the ख thus has no work in this sûtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अच् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि मी and लीः as ईषन्निमयः, निमयो वर्त्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्त्तते । ईषद् विलय, विलयो वर्त्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्घञोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव लभेर्नुम्स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः ॥ 'उपसर्गात्' किम् । ईषल्लभः । लाभः ।

3306. The augment नुम् is added to लभ् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and घञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः, विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and घञ्, the root लभ् gets the augment नुम् only then when it is preceded by a Preposition, and not otherwise, as ईषल्लभः, लाभो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेर्नुम्न स्यात्खल्घञोः । सुलभम् । दुर्लभम् । 'केवलाभ्याम्' किम् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति ।

3307. The augment नुम् is not added to लभ् before खल् and घञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sûtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachanîya; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरीषदादिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल्स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्च्व्यर्थयोरिति वाच्यम् *' खित्वान्मुम् । अनाढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यम्भवम् । स्वाढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यङ्करः । दुराढ्यङ्करः । स्वाढ्यङ्करः । 'च्व्यर्थयोः' किम् आढ्येन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhû' and kṛi', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'îshad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand inmediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदाढ्य भवं 'being enriched easily'; दुराढ्यं भवम् 'to be enriched with difficulty'; स्वाढ्यंकरो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Varț.—It should be stated that the agent and object in composition should be; as if they ended in the affix च्वि (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973,2974. Therefore we do not have it here: स्वाढ्येन भूयते or आढ्येन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'â', (when 'îshad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sûtra, not so the 'words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल्. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुष्पानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दानो गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskṛit, the affix '*yuch*' comes after the verbs शास्, युध्, दृश्, धृष्, and मृष्; as दुःशासनः 'Duḥśâsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्दर्शनः, दुर्धर्षणः, दुर्मर्षणः ।

३३१० । षात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णो न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'षात्' किम् । निर्णयः । 'पदान्तात्' किम् । पुष्णाति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिष्केण ।

3310. After a ष् final in a Pada, the न is not changed to ण् ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to ष् here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2835 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive compound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पानम् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say "षात् *after a* ष् ?" Observe निर्णयः ॥

Why do we say पदान्तात् 'final in a Pada'? Observe कुष्णाति, पुष्णाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha; and does not mean final *of* a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिरस्य=सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुसर्पिस् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus स् (ष्) is final *of* a Pada: but it is final of a preceding member *followed* by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः । ३ । ३ । १७० ।

अवश्यंकारी । शतंदायी ।

3311. The affix 'nini' is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी 'must be done'. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी 'ought to be given a hundred'.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १७१ ।

आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called 'kṛitya' also come after a root when the sense to be indicated is that of 'necessity or obligation'.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः 'Hari *must* be served necessarily'. भवता खलु अवश्यं कटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः 'you ought to make the mat'; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, 'you ought to pay a hundred'.

३३१३ । क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । १७४ ।

धातोः क्तिच्क्तश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes 'ktich' and 'kta' are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्तिः=तनुतात् 'a weaver' (lit. may he weave)'; सातिः or सतिः =सनुतात् (VI. 4. 45) 'wealth or gift'; भूतिः=भवतात् 'success'; मन्तिः=मनुतात् 'respect'. These are axamples of words formed by the affix क्तिच् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः=देवा एनं देयासुः 'Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्तिच्। The च् of क्तिच् is qualifying only, distinguishing it from क्तिन् &c. and is useful in sûtra VI. 4. 39 below The affixes do not take इट् augment (See S. 3163).

३३१४। न क्तिचि दीर्घश्च। ६। ४। ३९।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपौ न स्तः क्तिचि परे। यन्तिः। रन्तिः। वन्तिः। तन्तिः।

3314. **Before the affix क्तिच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel**

The above roots *i. e.* anudâttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्तिच्. Thus यन्तिँः, तन्तिँः, वन्तिँः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५। सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम्। ६। ४। ४५।

सनोतेः क्तिच्यात्वं वा स्याल्लोपश्च वा। सनुतात्। सातिः। सतिः। सन्तिः। देवा एनं देयासुर्देवदत्तः।

3315. **The long आ is optionally substituted for the final of सन् before the affix क्तिच्; and there is also elision optionally of the Nasal.**

Thus we have three forms सातिँः, सन्तिँः and सतिँः ॥ So also देवदत्तः।

३३१६। अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा। ३। ४। १८।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात्। प्राचां ग्रहणं पूजार्थम्। 'अमैवाव्ययेन' (७८३) इति नियमान्नोपपदसमासः। 'दो दद्घोः' (३०७७)। अलं दत्त्वा। 'घुमास्था–' (२४६२)। पीत्वा खलु। 'अलंखल्वोः' किम्। मा कार्षीत्। 'प्रतिषेधयोः' किम्। अलंकारः।

3316. **According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvâ' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.**

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले रुदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्त्वा (S. 3077) by which दा changed to दद्।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness माकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pûjârtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvâ' is added to the root 'meṅ' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० ।

मेङ इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ल्यपि । अपमित्य याचते । अपमाय । उदीचांग्रहणाद्यथाप्राप्तमपि । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ल्यप् ॥

Thus अपमित्य अपमाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+मे+क्त्वा=अप+मा+ल्यप्=अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71) =अप+मित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvâ*; namely, it comes after that verb which is concerened about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sûtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root मेङ् has been exhibited in the sûtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhâshâ:—

"A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it." By this Paribhâsha दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sûtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed घु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvâ' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avara) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीम् पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता ' the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the ' mountain' and the ' river' is of अवर and पर ।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्व व्रजति । द्वित्वमतन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा स्तौति । स्वरत्यादेः 'श्र्युकः किति' (२३८१) इति नित्यमिडभावः पूर्वविप्रतिषेधेन । स्वृत्वा । सूत्वा । धूत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvâ' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i. e.* the Absolutive in 'tvâ' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा व्रजति ' having eaten he goes'; पीत्वा व्रजति ' having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा व्रजति ' having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णुं नत्वा स्तौति ' He praises Vişhņu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2428. In the case of स्वर् &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्वृत्वा, सूत्वा and धूत्वा ।

Why do we say ' having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्तवति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brâhmaņa having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say ' which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus व्रजति च जल्पति च ' he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वि परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिड्वा । स्यान्त्वा–स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktva

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट being added when स्यन्द is considered as having an indicatory ऊ in the dhâtupâţha. When इट् is added, ktvâ is no longer कित by vritue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' किम् । कृत्वा .

3322. The affix *ktvâ* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is seṭ) is not *kit*.

Thus शयित्वा । So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्त्तित्वा, from ष्विद्, दिव् and वृत 'to sweat'' 'to shine', 'to be', Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३ । मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । ७ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा कित् । मृडित्वा । 'क्लिशः क्त्वा–' (३०४९) इति वेट् । क्लिशित्वा–क्लिष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । 'रुदविद–' (२६०९) इति कित्वम् । रुदित्वा । विदित्वा । मुषित्वा । गृहीत्वा ।

3323. The सेट् *ktvâ* is however, *kit* after mriḍ 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', gudh 'to warp up', kush 'to tear', klîś 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sûtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sûtra; therefore arose the necessity of this sûtra, to provide in anticipation an exception to that sûtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvâ* is *necessarily kit*. Thus मृडित्वा 'being gracious' मृदित्वा 'having squeezed' गुधित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व *v* of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasâraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, मुष, ग्रह by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, मुषित्वा and गृहीत्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुध्, कुष् and क्लिश्, S. 2617 would have made *ktva optionally kit*; the present sûtra makes it *necessarily* so:

३३२४ । नोपधात्थफान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

सेट् क्त्वा किद्वा स्याद्वा । ग्रथित्वा–ग्रन्थित्वा । गुफित्वा–गुम्फित्वा । 'नोपधात्' किम् । कोथित्वा । रेफित्वा ।

3324. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate न् and ending in थ् and फ्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from ग्रंथ् we have ग्रथित्वा or ग्रन्थित्वा 'having twisted,' गुफित्वा or गुंफित्वा 'having tied round' श्रथित्वा or श्रन्थित्वा.

The word "Nishṭhâ" does not govern this sûtra. and comes to an en
with the last Ashtâdhyâyî sûtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate न् though they may end in थ् or फ्. As कोथित्वा and रेफित्वा 'having reviled' गोफित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the त्वा *tvâ* being not-kit, the vowels of the root रिफ्, and गुफ् have been gunated.

A verb may have a penultimate न्, but if it has not final थ or फ, the rule does not apply. As स्रंसु+इत्वा+स्रंसित्वा 'having dropped' ध्वंसित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्च्यृतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा–वञ्चित्वा । लुचित्वा–लुञ्चित्वा । ऋतित्वा–अर्तित्वा ।

3325. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and ṛit 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvâ* affix being *séṭ* may or may not be *kit*. As वचित्वा or वंचित्वा 'having cheated'. So also लुचित्वा or लुंचित्वा 'having plucked' ऋतित्वा or अर्तित्वा 'having dared'.

When the verb ऋत *ṛit* takes the affix ईयङ् it is not governed by this sûtra. See sûtra III. 1. 29.

When the *ktvâ* is not *séṭ* but *aniṭ*, then there is no option allowed.

As वच+क्त्वा=वक्त्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा–तर्षित्वा । मृषित्वा–मर्षित्वा । कृशित्वा–कर्शित्वा । 'रलो व्युपधात्–' (२६१७) इति वा कित्त्वम् । द्युतित्वा–द्योतित्वा । लिखित्वा–लेखित्वा । 'रलः' किम् । सेवित्वा । 'व्युपधात्' किम् । वर्तित्वा । 'हलादेः' किम् । एषित्वा । 'सेट्' किम् । भुक्त्वा । 'वसतिक्षुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । क्षुधित्वा–क्षोधित्वा । 'अञ्चेः पूजायाम्' (३०४७) इति नित्यमिट् । अञ्चित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुभित्वा–लोभित्वा । 'लभो विमोहने' (३०४८) इतीट् । विमोहने तु लुब्ध्वा ।

3326. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kâśyapa, after the verbs tṛish 'to be thirsty,' mṛish 'to sprinkle,' and kṛiś to become lean.

As तृषित्वा or तर्षित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मर्षित्वा 'having sprinkled,' कृशित्वा or कर्शित्वा 'having become lean.' By sûtra 3322 the *séṭ* *ktvâ* is never *kit*. This sûtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kâśyapa is for the sake of showing respect. The व is already understood in this sûtra by Anuvṛitti from sûtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् घलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyâhâra (every consonant except य and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally guṇates its vowel before the सेट् ktvâ and *san*.

Thus द्युतित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than व or य'? Observe सेवित्वा where सिव् ends in व ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत where the penultimate is ऋ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe एषित्वा from इष् ।

Why do we say 'सेट् ktvâ'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति क्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes ktvâ and the Nishṭhâ always get the augment इट् after the roots *vas* and kṣhudh.

Thus उषित्वा । क्षुधित्वा or क्षोधित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

3326C. The ktvâ and the Nishṭhâ affixes get इट् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्चित्वा । But when añch means to go there is the optional form अक्त्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहने: । ७ । २ । ५४ ।

3326D. The ktvâ and the Nishthâ take इट् after √lubh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा । But लुब्ध्वा 'being greedy'

३३२७ । जॄव्रश्च्योः क्त्वि । ७ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्व इट् स्यात् । जरीत्वा–जरित्वा । व्रश्चित्वा ।

3327. The affix ktvâ takes the augment इट्, after जॄ and व्रश्च् ॥

As जरित्वा or जरीत्वा, and व्रश्चित्वा ॥ जॄ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and व्रश्च् would have been optionally वेट्, as it has an indicatory long ऊ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention o ktvâ, stops the anuvṛitti of kta and ktavatu.

३३२८ । उदितो वा । ७ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इड्वा । शमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्वि–' (२६६६) इति दीर्घः । शान्त्वा । दान्त्वा–दमित्वा ।

3328. The इट् is optionally the augment of ktvâ, after a root which has an indicatory short उ ॥

As शमु—शमित्वा or शान्त्वा the lengthening is by VI. 4. 15 S. 2666. तमु—तमित्वा or तान्त्वा; दमु— दमित्वा or दान्त्वा ॥ So also दूत्वा or दवित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । झलादौ क्त्वि परे । क्रान्त्वा–क्रन्त्वा । 'झलि' किम् । क्रमित्वा । 'पूङश्च' (३०५०) इति वेट् । पवित्वा–पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्रम् is optionally lengthened, before the affix ktvâ when it is jhalâdi, that is, without the augment इट् ॥

Thus क्रन्त्वा or क्रान्त्वा; but क्रमित्वा only, with इट् augment. The word झलोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is eplaced by ल्यप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule."

३३२९ । क । पूङश्च । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The ktvâ and the Nishṭhâ optionally take इट् after पू ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेश्च नलोपो वा स्यात्क्त्वि परे । भक्त्वा–भङ्क्त्वा । रक्त्वा–रङ्क्त्वा । 'मस्जिनशोः–' (२५१७) इति नुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा–नंष्ट्वा । 'रधादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे । नशित्वा । '* झलादाविति वाच्यम् *' । नेह । अञ्जित्वा । उदित्वात्पक्षेट् । पक्षे । अक्त्वा–अङ्क्त्वा । 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्वम् । खात्वा–खनित्वा । 'द्यतिस्यति–' (३०७४) इतीत्वम् । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before ktvâ in a root ending in ज् and in नश् ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment नुम in नश् ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of न् takes place before the jhalâdi ktvâ and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्जु, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being उदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalâdi ktvâ, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of जन् सन् &c. are replaced by आ before ktvâ (S. 2504). Thus खात्वा or खनित्वा । The roots द्यति स्यति get इ by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।, The हि replaces धा before ktvâ (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च क्त्वि । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्स्तु । हात्वा । अदो जग्धिः–' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before क्त्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before ktvâ. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अव्ययपूर्वपदेऽनञ्समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । 'अनञ्' किम् । अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह । परमकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for क्त्वा ।

Thus प्रकृत्य, प्रहृत्य ॥ The tvâ is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and तुक् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvâ is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvâ is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा हृत्वा. Here the counter example is हृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा । By explaining anañ as a paryudâsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा ॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like स्नात्वाकालक contained in the class of मयूरव्यंसक &c. (II. 1. 72), do not take ल्यप् anomalously. Or the word समासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारक पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word समासे in the sûtra, and also of the word अनञ्पूर्वे, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । षत्वतुकोरसिद्धः । ६ । १ । ८६ ।।

षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् । इह षत्वं न । अधीत्य । प्रेत्य । 'ह्रस्वस्य–' (२८५८) इति तुक् ।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise स would have to be changed to ष, or when the augment त (तुक्) is to be added

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचनमादेशलक्षणप्रतिषेधार्थमुत्सर्गलक्षणभावार्थं च ॥)

Thus कोऽसिचत् here स is not changed to ष ॥ The equation is thus exhibited: कस् + असिचत् = कर् + असिचत् (the स changed to र by VIII.

2. 66)=कउ+असिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113)=को+असिचत् (अ-।-उ=ओ VI. 1. 87)=कोऽसिचत् (ओ-।-अ=ओ VI. 1. 109). Now applies our sûtra. By VIII. 3. 59, स coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्मै योऽस्मै ॥

Similary in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-।-इ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in प्र-।-इ-।-तुक्-।-य=प्रेत्य. Here also (आ-।-इ=ए) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि। व्यवस्थितविभाषेयम्। तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम्। आगत्य–आगम्य। प्रणत्य–प्रणम्य। प्रहत्य। प्रमत्य। प्रवत्य। वितत्य। 'अदो जग्धिः–' (३०८०)। '× अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यब्बाधते ×'। जग्धिविधौ ल्यब्ग्रहणात्। तेन हित्वदत्वात्वेत्वदीर्घत्वशूठिटो ल्यपि न। विधाय। प्रदाय। प्रखन्य। प्रस्थाय। प्रक्रम्य। आपृच्छ्य। प्रदीव्य।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4 37 S. 2428 (*i. e.* anudâtta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâshâ. The option applies to roots ending in म्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रयत्य or प्रयम्य, प्ररत्य or प्ररम्य, प्रणत्य or प्रणम्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रमत्य, प्रक्षत्य, वितत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप्। From this we infer the existence of the maxim 'a bahiraṇga substitution of lyap supersedes, even the antaraṇga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद before lyap would follow already from the word किति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाय this maxim applies:—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "**a Bahiranga substitution** of ल्यप् supersedes even antaraṇga rule". **What are these** antaraṇga rules superseded by the substitute ल्यप्? (1) हित्वं—the substitution of हि for धा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4, 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्वं as required by VI. 4. 42 : as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) इत्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाय ॥ (5) ईत्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्त्वा but प्रशम्य ॥ (7) शूट् by VI. 4. 19, as पृष्ट्वा but आपृच्छ्य॥ (8) ऊठ्—as द्यूत्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

३३३५ । न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ ।

ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वं न । मेङ् । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । 'मीनातिमिनोति–' (२५०८) इत्यात्वम् । प्रमाय । निमाय । उपदाय । 'विभाषा लीयतेः' (२५०९) । विलाय–विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows घु मा, स्था, गा, पा, हा and सा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रमाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रपाय, प्रहाय and अवसाय ॥ The affix ल्यप् as the substitute of क्त्वा, is a कित् affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of मिनो and मीनाति by S. 2508. Thus प्रमाय, निमाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The णि is elided before lyap. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य णेरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रबेभिदय्य । 'लघुपूर्वात्' किम् । संप्रधार्य ।

3336. अय् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संगमय्य गतः, प्रबेभिदय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ'? Observe प्रपात्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI 4. 51 applies. The shortening, the elision of य and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus घट+णिच्=घाटि; this आ is shortened by VI. 4 92, and we have घटि ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pûrva, the present rule would not apply. Similarly बेभिद्य is the Intensive root, its य is elided by VI 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of णि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गण which is a root which ends in अ, (see Dhâtupâṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषापः । ६ । ४ । ५७ ।

आपो णेरयादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य–प्राप्य ।

3337. अय् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ल्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अध्याप्य गतः (VI. 1. 48. VII. 3. 36). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५९ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

3338. A long is substituted for the इ of वि before ल्यप् ॥

As प्रवीय, उपवीय ॥

३३३९ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेञो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्या 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रज्याय, उपज्याय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtra, in which the anuvṛitti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परेर्व्येञो वा संप्रसारणं स्याल्ल्यपि । तुकं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (२५५९) इति दीर्घः । परिवीय-परिव्याय । कथम् 'मुखं व्यादाय स्वपिति' 'नेत्रे निमील्य हसति' इति । व्यादानसंमीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तदुत्तरकालता भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when व्ये preceded by परि takes the affix ल्यप् ॥

Thus परिवीय मुखम् or परिव्याय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase मुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रेनिमील्य हसति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is vaild, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvâ can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvâ, *a fortiori* there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्ण्ये णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वम् । स्मारंस्मारं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । श्रावंश्रावम् । 'चिण्णमुलोः–' (२७६२) इति णमुल्परे णौ वा दीर्घः । गामंगामम्–गमंगमम् । 'विभाषा चिण्णमुलोः' (२७६५) इति नुम्वा । लम्भंलम्भम्–लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'जाग्रोऽविचिण्ण–' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । ण्यन्तस्याप्येवम् ।

3343. The affixes 'ṇamul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sûtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sûtra. The affixes *ktvâ* and *ṇamul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. 1. 4. S 2140. Thus स्मारं स्मारं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or श्रावं श्रावं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before ṇamul, as गामं गामं or गमं गमं । This is of course confined to the causative णित् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुम् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sûtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the नुम् is *compulsory* and not *optional* after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम् The same is the case when the root takes the causative ṇi also.

३३४४ । नयद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकांक्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *ṇamul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sûtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *ṇamul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः शेते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यदयं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परम् । Professor Bothlingk translates it thus : " In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५ । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्ण्य इति नानुवर्तते । एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्–प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वंभोजम्–पूर्वंभुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजंभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pûrva'.

This is an *Aprâpta-vibhâshâ.* The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये । चोरंकारमाक्रोशति । करोतिरुच्चारणे । चोरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः ।

3346- The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kṛi' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अम्; the indicatory ख introduces the augment मुम् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चोरं कारमाक्रोशति 'he reviles him as thief, *i. e.* calls out in abuse ' thou art a thief., thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means ' to utter'.

३३४७ । स्वादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ ।

स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल्स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते । अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । संपन्नकारम् । लवणंकारम् । संपन्नलवणशब्दौ स्वाद्वर्थौ । वासरूपेण क्त्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kṛi' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kṛi' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sûtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus स्वादुङ्कारं or लवणंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नकारं। The words संपन्नं and लवनं are synonyms of स्वादु।

In the sûtra, the word स्वादुम् is used ending with a म्. It is an anomalous form, and indicates that a म् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वाद्वीम् कृत्वा यवागूम् भुङ्क्ते=स्वादुङ्कारं यवागूम् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादुं and not स्वाद्वी।

• By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix क्त्वा in the alternative. Thus स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोसुन् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णमुल्, the Instrumental case can not, however, be used, *i. e.* we cannot use the Passive construction; *e.* g. स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८। अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्। ३। ४। २७।

एषु कृञो णमुल्स्यात्। सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृञ्। व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः। अन्यथाकारम्। एवंकारम्। कथंकारम्। इत्थंकारं भुङ्क्ते। इत्थं भुङ्क्त इत्यर्थः। 'सिद्ध–' इति किम्। शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kṛi' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृञ् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, *i. e.* when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृञ् could not be spared.

३३४९। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने। ३। ४। २८।

कृञः सिद्धाप्रयोग इत्येव। असूयया प्रतिवचने। यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kṛi' (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus तथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुल्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'dris' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'ṇamul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees *i. e.* all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brâhmaṇas as he knows, *i. e.* all whom he knows, finds or thinks of".

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'ṇamul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jîv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, *i. e.* throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly'? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेर्णमुल्स्यादूकारलोपश्च वा समुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति किम् । उपपदस्य माभूत् । मूषिकाबिलप्रम् ।

3353. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rainfall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

Thus गोष्पदपूरं or गोष्पदप्रं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूरं or सीताप्रं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pûr' in the sûtra? The long ऊ of पूर् is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the *upapada*. Thus मूषिकाबिलपूरं or मूषिकाबिलप्रं वृष्टो देवः। Here the long ऊ of मू is not shortened.

३३५४। चेले क्नोपेः। ३। ४। ३३।

चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे। चेलक्नोपं वृष्टो देवः। वस्त्रक्नोपम्। वसनक्नोपम्।

3354. The affix 'ṇamul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्नोपि is the causative root formed from the simple root क्नूय् 'to wet'. Thus चेलक्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्नोपं or वसनक्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५। निमूलसमूलयोः कषः। ३। ४। ३४।

कर्मणीत्येव। कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति। अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते। निमूलकाषं कषति। समूलकाषं कषति। निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः। एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्भेदः। तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः।

3355. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकाषं कषति he scrapes down to the scraping up of the roots; समूलकाषं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकाषंकषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलंकषति। From this sûtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3367. The word pûrva kâla does not govern this and the subsequent sûtras.

३३५६। शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः। ३। ४। ३५।

एषु कर्मसु पिषेर्णमुल्। शुष्कपेषं पिनष्टि। शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषम्। रूक्षपेषम्।

3356. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pish' (to grind), when the words 'śushka' (dry), 'chûrna' (powder), and 'rûksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कपेषं पिनष्टि=शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding *i. e.* grinds it dry'; चूर्णपेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding *i. e.* grinds till it becomes a powder; रूक्षपेषं पिनष्टि' he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । इगुपधलक्षणः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jîva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots *i. e.* he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, *i. e.* captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same *roots* are used to govern the gerund. The affix क is added to जीव् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं योगः । भिन्नधातुसंबन्धे तु 'हिंसार्थानां च–' (३३६९) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54)=पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the *Vedi* with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sûtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sûtra a *cognate* verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sûtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sûtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pâtanjali, this affix comes after हन् under this apphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus असिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति,' he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् । उदपेषं पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix ṇamul, comes after the verb 'piṣh' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेषं पिनष्टि =उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.); 'he grinds with water'; तैलपेषं पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तम् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहम् । पाणिग्राहम् ।

3360. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'varti' (causative of vṛit) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति =हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तम् हस्तग्राहम् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहम्, करग्राहम् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणम् । तेन स्वरूपे पर्याये विशेषे च णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

3361. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'puṣh' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; मुष्टिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरकबन्धं बध्नाति=चोरके बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्णमुल्संज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धं बद्धः । मयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus क्रौंचबन्धं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', मयूरिकाबन्धं बध्नाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attâlikâ-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jîva' (life) and 'purusha' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति=जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes *i. e.* dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, *i. e.* the man becoming a servant, carries another on him =पुरुषः प्रेष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वे कर्तरि । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । वृक्षादिरूर्ध्व एव तिष्ठञ्छुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'śush' (to dry), and 'pûr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षः=ऊर्ध्वः शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare यद्वोर्ध्वशोषतृणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards Rule III. 4. 46 S.3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'ṇamul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sûtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायम् निहितम् जलम् 'water was kept as as carefully ghee is kept'. सुवर्णनिधायम् निहितः 'was kept as gold'. The force is that of इव; thus घृतनिधायम् निहितः = घृतमिव निहितः । So also when the object of comparsion is as agent : thus, अजनाशं नष्टः 'he perished like a goat'. So also चूडकनाशम्, वन्तनाशम्, &c.

३३६७ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्माण्णमुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sûtra III. 4. 34 up to sûtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *ṇamul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः) । See III. 4. 1: so a gerund in *ṇamul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga;* the present sûtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८ । उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते । 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८४) इति वा समासः । मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । मूलकेनोपदंशम् । दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया । यद्यप्युपदंशिना सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात् । एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च । तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात् ।

3368. The affix 'ṇamul' comes after the root 'danś' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samâsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशम् भुङ्क्ते or मूलकेनोपदंशम् भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशम् or आर्द्रकेणोपदंशम् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज् । Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritîyâyâm indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat *i. e.* what does he bite when eating? The word "मूलकं" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते । The whole sentence thus is मूलकेन=मूलकमुपदंश्य=भुङ्क्ते । Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sûtra ought to have been उपदंशः करणे just like हनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pâṇini uses the words तृतीयायाम्, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदंश । The word मूलक is not related to उपदंश as an instrument kâraka, but rather as an object kâraka and it is instrumental kâraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते ।

By the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94) the affix क्त्वा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल् । Thus मूलकेनोपदंश्य भुङ्क्ते ।

३३६९ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ ।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगधातुना । समानकर्मकाद्धिंसार्थाण्णमुल्स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । 'समानकर्मकाणाम्' इति किम्? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति ।

3369. The affix 'ṇamul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम् । Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम् ।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालको गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७० । सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात् । पार्श्वोपपीडं शेते–पार्श्वयोरुपपीडम्–पार्श्वाभ्यामुपपीडम् । व्रजोपरोधं गाः स्थापयति । व्रजेन–व्रजे उपरोधं वा । पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति । पाणावुपकर्षम्–पाणिनोपकर्षम् ।

3370. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'pîḍ' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'kṛish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sûtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं शेते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative. पार्श्वयोरुपपीडम् or पार्श्वाभ्यामुपपीडम् ।

So also व्रजोपरोधम् (or व्रजे उपरोधम् or व्रजेनोपरोधम्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पाण्युपकर्षं (or पाणावुपकर्षम् or पाणिनोपकर्षम्) धानाः संगृह्णाति । It is Bhvâdi कृष् here, aud not Tudâdi.

३३७१ । समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्स्यात्संनिकर्षे गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended *i. e.* 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहम् (or केशेषु ग्राहम् or केशैर्ग्राहम्) युध्यन्ते 'having closely caught each other by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहम् or हस्तेषु ग्राहम् or हस्तैर्ग्राहम्; so also यष्टिग्राहम् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले वोत्कर्षम् ।

3372. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणम् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलोत्कर्षं (द्व्यंगुले उत्कर्षम् or द्व्यंगुलेनोत्कर्षम्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा त्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'ṇamul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षम् पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षमपूपान् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीप्सायामित्येव । यष्टिग्राहं युध्यन्ते । लोष्टग्राहम् ।

3374. The affix 'ṇamul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यष्टिग्राहम् (or यष्टिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्टग्राहम् or लोष्टग्राहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उद्यमने' इत्यस्यैचो वात्स्याण्णमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारमपगारम् or अपगोरमपगोरम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रूविक्षेपं कथयति । भ्रुवं विक्षेपम् । 'अध्रुवे' किम् । शिर उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनं तद्ध्रुवम् ॥

3376. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रूविक्षेपं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिनिकाणम् जल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अध्रुव means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल् in the following, as *head* is not an अध्रुव limb :—उत्क्षिप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विबाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिपेषं युध्यन्ते । कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः' । ध्रुवार्थमिदम् ।

3377. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरः प्रतिपेषं or उरःपेषं युध्यन्ते = कृत्स्नमुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेषं or शिरःप्रतिपेषं ।

The difference between this and the last sûtra consists in this, that this sûtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c ; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विश्यादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीप्सयोः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात् । यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुलुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एवं गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । असमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण द्वित्वम् ।

3378. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'viś' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीप्सा in sûtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant ; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशमास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशमास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द् । Thus गेहानुप्रपातमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातमास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातमास्ते); गेहानुप्रपादमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादम्); ।गेहावस्कन्दमास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दम्) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्य भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sûtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *âbhikshna* was meant; and *âbhikshna* and *âsevâ* mean the same thing *i. e.* 'frequency, Why then ordain *namul* again, by the present sûtra, in the sense of *aseva*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samâsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sûtra thus:—"विश्, पत्, पद्, and स्कन्द् in composition with an accusative, form the absolutive gerund in णम् (ṇamul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५७ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्नर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषूपपदेषु णमुल्स्यात् । द्व्यहात्यासं गाः पाययति । द्व्यहमत्यासम् । द्व्यहतर्षम् । द्व्यहन्तर्षम् । अत्यसनेन तर्षेण च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'tṛish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासम् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्व्यहतर्षं or द्व्यहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

3380. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'âdiś' and 'grah', when the word 'nâman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं मामाह्वयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अयथाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्य च नीचैः कथनम् । उच्चैःकृत्य–उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य–नीचैःकृत्वा–नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'ṇamul' come after the root 'kṛi' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अयथाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by ल्यप्. Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कन्याते गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे" । (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्यक्शब्द उपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायाम् । तीर्यक्कृत्य गतः । तिर्यक्कारम् । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come after the root 'kṛi', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतःकृत्य गतः । मुखतःकृत्वा । मुखतःकारम् । मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावम् ।

3383. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the roots 'kṛi' (to make) and 'bhû' (to become), in composition with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus मुखतःकृत्य गतः or मुखतः कृत्वा गतः or मुखतः कारंगतः । Similarly पृष्ठतः भूय तिष्ठति or पृष्ठतः भूत्वा तिष्ठति or पृष्ठतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषय उपपदे कृभुवोः क्त्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्वा-नानाकारम् । विनाकृत्य-विना कृत्वा-विनाकारम् । नानाभूय-नाना भूत्वा-नानाभावम् । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधाभूय-एकधा भूत्वा-एकधाभावम् । एकधाकृत्य-एकधा कृत्वा-एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहणं' किम् । हिरुक्कृत्वा । पृथग्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the roots 'kṛi' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of धा are धा, ध्यम्, धम् and एधा (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय—भूत्वा or भावं गतः । With words formed by धा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य—कृत्वा—कारं—भूय—भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिरुक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sûtra? Without it, the sûtra would have run thus: नाधार्थे च्व्यर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of धा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णमुल् and क्त्वा. But that is not so. Thus the words हिरुक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and धा respectively; as हिरुक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थ in नाधार्थ qualifies only the term धा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of धा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णींशब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः । तूष्णीं भूय-तूष्णीं भूत्वा-तूष्णींभावम् ।

3385 The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshṇîm' (silently) is in composition.

Thus तूष्णींभूय, तूष्णीं भूत्वा, or तूष्णींभावम् 'having become silent'. The repetition of भू in this sûtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वच्यानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्शब्द उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्त आनुकूल्ये गम्यमाने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा–अन्वग्भावम् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वाऽनुकूलो भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किम् । अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग् भूय—अन्वग् भूत्वा or अन्वग् भावमास्ते 'he is favourably disposed', *i. e.* he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue.

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।
विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकौस्तुभे ॥
भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।
प्रीत्यै भूयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धं समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Sâbda Kaustubha.

May this Siddhânta-Kaumudî the work of Bhattoji Dikshita be acceptable to the two great Lords——Bhavânî and Viśvanâtha.

Here ends the uttarardha.

OF

THE SIDDHANTA KAUMUDI.

OF

BHATTOJI DIKSHITA

1-1-07.

THE SIDDHÂNTA KAUMUDÎ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattojî Dikshîta has collected together all the sûtras of Pâṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyâyas in the order as they are found in the Ashṭâdhyâyî. The first chapter contains all those sûtras which occur in the First Book of Pâṇini.

३३८७ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

योरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvăsû, may optionally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, may be in the singular form and connote a dual meaning. As पुनर्वसुर्नक्षत्रं or पुनर्वसू नक्षत्रमदितिर्देवता ॥ The option is only allowed in the Vedas and not in the secular literature. In the latter, it must be in the dual as, गां गताविव दिवः पुनर्वसू ॥ Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As पुनर्वसू माणवकौ.

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśâkhâ may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९। षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा। १। ४। ९।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि घिसंज्ञो वा स्यात्। "क्षेत्रस्य पतिना वयम्"। इह वेति योगं विभज्य छन्दसीत्यनुवर्तते। तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः। "बहुलं छन्दसि" इत्यादिरस्यैव प्रपंचः। "यचि भम्"। नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्युपसंख्यानम्। + । नभसा तुल्यं नभस्वत्। भत्वाद् रुत्वाभावः। अङ्गिरस्वदङ्गिरः। "मनुष्वदग्ने"। "जनेरुसि" इति विहित उसिप्रत्ययो मनेरपि बाहुलकात्। वृषन् वस्वश्वयोः। + । वृषनर्युक्तं वसु यस्य स वृषणवसुः। वृषा अश्वो यस्यासौ वृषणश्वः। इहान्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्वार्यते। अतएव "पदान्तस्य" इति णत्वनिषेधोऽपि न। "अल्लोपोऽनः" इति अल्लोपो न। अनङ्गत्वात्।

3389. The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word pāti is understood in this sûtra from the sûtra patiḥ samâse eva (I 4. 8. S. 257). By that sûtra, pati would have been ghi only in composition. This sûtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus क्षेत्रस्य पतिना वयम् (Ṛig Veda. IV. 57. 1.)

This sûtra may be divided into two, (1) shashṭhi yuktaśchhandasi (2) vâ. In the latter we shall read the annuvṛitti of chhandasi. The sûtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the bahulaṁ chhandasi, which recurs so often in Pâṇini would become but a special case of this universal rule vâ chhandasi.

Note :—The word pati being treated as ghi, takes nâ in the Instrumental by VII. 3. 120. S. 244.

Note :—कुलुञ्चानां पतये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kuluñchas.

Why do we say 'when used in connection with a noun in the genitive case'? Observe मया पत्या जरदृष्टिर्यथासः।

Why do we say 'in the Chhandas'? Observe ग्रामस्य पत्ये।

Here we repeat the sûtra यचिभम् S. 231, for the purposes of certain vârtikas which apply to the Vedas.

३३८९ क। यचि भम्। १। ४। १८।

3389A. And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Sarvanâmasthâna, then what precedes, is called Bha.

The word यचि is in the 7th case meaning 'when य् or अच् follows,' and by the last *Vârt.* of Sûtra I. 1. 72, it means; 'when an affix beginning with ya or ach follow.'

Vârtika :—The words नभस्, अङ्गिरस् and मनुष् should be treated as Bha when the affix वत् (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus नभस्वत् 'like the sky.' अङ्गिरस्वत् "like the Angiras." मनुष्वत् 'like the man.' By being Bha, the स् is not changed into र् which it would have been, had it been a pada (VIII. 2. 66 S. 162.)

The word मनुस् is formed by the affix उस् of the Unâdi sûtra (II. 115) janerusi, by being diversely applied to √मन. The word मनुस् being treated as bha, the sûtra VIII 3. 59. S. 212 applies, and स is changed to ष ।

Vârt :—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and अश्व follow. Thus वृषण्वसुः वृषणश्वस्य मेने. Here had the word vṛishan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII. 4. 37. S. 198); and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sûtra VI. 4. 134. S. 234 apply, because the word is not an aṅga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषाश्वः ।

३३९० । अयस्मयादीनि छन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि छन्दसि साधूनि । भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्तिकम् । उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति । + । "स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन" । पदत्वात् कुत्वम् । भत्वाज्जश्त्वाभावः । जश्त्वविधानार्थायाः पदसंज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधात् । "नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु" । अत्र पदत्वाद् जश्त्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः । "ते प्राग्धातोः" ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vârtika—

Vârt :—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋक्वत् formed by ऋच् + वत् the च् is first changed into क् by treating the word ṛich as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the क् is not changed into ग् before वत्. For had it been Pada, the form would have been ऋग्वत् 'Rigvat.' These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature. Thus स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन (Ṛig Veda IV. 50. 5)

Similarly in the sentence नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु (Ṛig Veda X. 71. 5) the word वाजिन is formed from वाच् + इन (=वाचां इनः 'lord or master of speech'). Here vâch being treated as a Pada, the ch is changed to j; and then being treated as a Bha, the j is not changed to a guttural. Similarly अयस् + मय = अयस्मय 'made of iron.' Here the word अयस् is treated as Bha and hence the स is not changed into र. Thus अयस्मयं वर्म 'iron-made coat of mail.' अयस्मयानि पात्राणि 'iron vessels.' The present form of this word is अयोमयं ।

Now we repeat the sûtra I. 4. 80. S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । ८० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । छन्दसि परेऽपि । १ । ४ । ८१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

As वायविन्द्रश्च सुन्वत आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मक्ष्वित्था धिया नरा (Rig. 1. 2. 6).

In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vâyu and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३९२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ ८२ ।

'हरिभ्यां याह्योक आ' 'आ मन्द्रै रिन्द्र हरिभिर्याहि' ।

3392. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are also seen separated from the verb by intervening words.

As हरिभ्यां याह्योक आ (for हरिभ्यां आयाहि ओकः).

Here आ is separated from the word याहि by the intervening word ओक. So also in the sentence आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), "O Indra! come (आ याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्द्रैः=मादयितृभिः) and color of peacock's feather."

३३९३ । इन्धि-भवतिभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परो ऽपित् लिट् कित् । 'समीधे दस्यु हन्तमम्' । 'पुत्र ईधे अथर्वणः' । बभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । 'इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवो वुको नित्यत्वात् ताभ्यां लिटः किद्वचनानर्थक्यम्' इति ।

इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. The Liṭ or Perfect Tense affixes after the roots indh 'to kindle,' and bhu, 'to become,' also are kit.

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्ध ending in a compound consonant will not be governed by sútra I. 2. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध् as in the following examples:—समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे अथर्वणः, (Rig Veda VI. 16. 14), Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have बभूव, बभूविथ ॥

This sûtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahâbhâṣhya, who says "we could have done without this sûtra. Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Vedas, while in the secular literature the Perfect will be formed by आम् as इन्धां चकार; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III. 4. 117. S. 3435). While भू *always* takes the augment वुक् in the Perfect, for after *bhû*, the वुक् comes *invariably* whether there be guṇa or there be not guṇa. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots."

CHAPTER. II.

३३९४ । तृतीया च होश्छन्दसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद् द्वितीया च । 'यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति' । अग्निहोत्रशब्दोऽत्र हविषि वर्तते । 'यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत' इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । अग्नये हूयते । इति व्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्यं हविर्देवतोद्देशेन त्यक्त्वा प्रक्षिपतीत्यर्थः ।

3394. In the Chhandas (Veda), the object of the verb हु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well.

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the second case-affix is also employed: as यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्वा is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this:—यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येत । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हूयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—*i. e.*, an oblation." The sentence यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हविः or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति ॥ The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)." Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sûtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हूयतेऽस्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhoti means prîṇana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्वा अग्निं प्रीणयति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागूं अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhoti means prakshepana, *i. e.*, "he throws the yavâgú oblation (into the fire)" *i. e.*, he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । षष्ठ्यपवादः । 'गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः' ।

3395. The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brâhmaṇa literature.

This debars the Genitive case required by II. 3. 59. S. 620. Ex. गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात् । 'पुरुषमृगश्चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति वाच्यम् । * । 'या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः' ।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुरुषमृगश्चन्द्रमसः or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कालका दार्वा घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard, kâlaka bird, &c.' So also वायुरस्मै उपा मन्थत् (R. Ved. X. 136. 7).

Vart:—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वोजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual."

३३९७ । यजेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

इह छन्दसि बहुलं षष्ठी । घृतस्य घृतेन वा यजते ।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. घृतस्य or घृतेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ३९ ।

अदो घस्लादेशः स्यात् । घस्तां नूनम् । लुङि "मन्त्रे घस" इति च्लेर्लुक् । अडभावः । 'सग्धिश्च मे' ।

3398. In the Chhandas (Vedas), घस्लृ is diversely substituted for अद् ।

As घस्तां नूनम् ।

The words अद् and घस्लृ are to be supplied in this sûtra from II. 4. 36. S. 3080, and II. 4. 37. S. 2427. घस्ताम् is the Aorist form of अद् ; the Aorist sign च्लि is elided by II. 4. 80. S. 3402. The augment अट् is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the बहुल of this sutra.

But the form घस्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sûtra also ordains घस् substitution for अद् । The proper example, under the present sûtra is not घस्ताम् ॥ Hence the other example सग्धिः (Yajur Veda. Vaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word ग्धिः = अदन "eating." सग्धिः "companion in eating." It is formed by adding the affix क्तिन् (ति) to the √अद् ; as अद् + क्तिन् ; then अद् is replaced by घस् by the present sûtra. Thus घस् + ति ॥ Then the penultimate अ of घस् is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as घ्स् + ति ॥ Then स् is elided by VIII 2. 26. S. 2281. as घ् + ति. Then त् is changed to ध् by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus घ् + धि. Then घ् is changed to ग् by VIII. 4. 53. S. 52. The घ् is considered here as immediately in contact with ध् though technically speaking there is an elided अ between घ् and ध् ॥ But this zero is not sthânivat, because VIII. 4. 53, is a झश् rule; and the zero â leśa is not sthânivat for the purposes of जश्त्व rule (I. 1. 58. S. 51). Thus we get ग्धिः ; which with स्, a shortened form of समान (VI. 3. 84. S. 1012), gives us सग्धिः ॥

३३९९ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च च्छन्दसि । २ । ४ । २८ ।

द्वन्द्वः पूर्ववल्लिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ । अहोरात्रे । 'अदिप्रभृतिभ्यः शपः'

3399. Of the compounds 'hemantaśiśirau' and 'ahorâtre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikaraṇa शप् is ordained by II. 4. 72 S. 2423, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided ; as taught in the next sûtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

"वृत्रं हनति वृत्रहा" । "अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः" अत्र लुक् न । अदादिभिन्नेऽपि क्वचिल्लुक् । "त्राध्वं नो देवाः" । "जुहोत्यादिभ्यः श्लुः"

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adâdi : and there is sometimes even no elision in Adâdi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra.' हन् + शप् + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikaraṇa शप् has not been elided.

In some cases the शप् is elided even in conjugations other than Adâdi, as त्राध्वम् नो देवाः निजुरः वृकस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us." instead of त्रायध्वाम् ।

Similarly श्लु elision of the vikaraṇa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyâdi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sûtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

"दाति प्रियाणि चिद्वसु" । अन्यत्रापि । "पूर्णां विवष्टि" ।

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of शप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. दाति प्रियाणि (instead of ददाति) चिद्वसु (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65. 4 ; VI. 24. 2 ; VII. 15. 12 ; VII. 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyadi class. Thus देवो वो द्रविणोदाः पूर्णां विवष्ट्यासिचम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII 16. 11). Here विवष्टि is from the √वश् "to shine." It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision. Hence वश् + शप् + ति = वश् + श्लु + ति = वश् वश् + o + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवश् + ति (the अ is changed to इ by VII. 4. 76. S. 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवष् = ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवष्टि (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०५ । मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति च्लेः प्राचां संज्ञा । एभ्यो लेर्लुक् स्यात् मंत्रे । "अक्षन्नमीमदन्त हि" । घस्लादेशस्य 'गमहन' इत्युपधालोपे शासिवसीति षः । "माह्वर्मित्रस्य" "धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य" ।

'नशेर्वा' इति कुत्वम् । "सुरुचो वेन आवः" । "मा न आधक्" । आत् इत्याकारान्तानां ग्रहणम् । "आप्रा द्यावापृथिवी" । "परावर्ग्भारभृद्यथा" । "अक्रन्नुषासः" । "त्वे रयिं जागृवांसो अनुग्मन्" । मंत्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् । "अक्षत वा अस्य दन्ताः" । विभाषानुवृत्तेर्नेह । "न ता अगृभ्णन्नजनिष्ट हि षः" ।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is luk-elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs घस् 'to eat,' ह्वर 'to be crooked,' णश 'to destroy,' वृ 'to choose,' 'to cover,' दह् 'to burn,' verbs ending in long आ, वृच् 'to avoid,' कृ 'to make,' गमि 'to go' and जनि 'to be produced.'

The word च्लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from घस the substitute of अद we have अक्षन् in the sentence, अक्षन्नमीमदन्त हि "Well have they eaten and rejoiced." (Rig. I. 82. 2).

NOTE: —Thus in the Aorist of अद्, there comes घस् (II. 4. 37. S. 2427); the sign of the aorist is elided by this sutra. The penultimate अ of घस् is elided by VI. 4 98. S. 2363; and घ is changed to क by VIII. 4. 55. S. 121, and स् is changed to ष् by VIII. 3. 60. S. 2410; thus we get क्ष्, then we add the augment अट् which with the third person plural affix अन्, gives us अक्षन् ॥

From the verb ह्वृ we have मा ह्वर्मित्रस्य त्वम् । The माह्वर् is the aorist 3rd Pers. Singular, of ह्वृ । Thus ह्वृ + च्लि + ति = ह्वृ + ० + ति (S. 3402) = ह्वर् + त् (the elision of इ is by III. 4. 100. S. 2207). The guṇa takes place by VII. 3. 84. S. 2168 and then the त् is elided by VI. 1. 68. S. 242.

From नश् we have प्रणक् in the following verse मा नः शंसो अररुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मणस्पते । 'Let not the foeman's curse, let not a mortal's onslaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati." (Rig. I. 18. 3.) The श् of नश is changed to क् by VIII. 2. 63. S. 431.

The word वृ in the sutra includes both वृङ् and वृञ्, as the word वेन in the following ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः । स बुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च वि वः । (Yajur veda 13. 3).

From दह we have आधक् as in सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो मापस्फरीः पयसा मा न आधक् । "Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk, nor spurn us from thee." (Rig. VI. 61. 14).

The word आत् means verbs ending in long आ, as प्रा 'to be full." Thus, चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च । (Rig I. 115. 1.) "The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven."

The root वृच् gives us वर्क् as in the following verse :—मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग्भारभृद्यथा । संवर्गं सं रयिं जय । (Rig VIII. 64. 12). "In this great battle cast us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it."

From कृ we have अक्रन् as in the following verse: अक्रन्नुषासो वयुनानि &c. (Rig Veda I. 92. 2.) "The Dawns have brought distinct perception as before."

From गमं we have अग्मन् ; as in the following verse : वृतेव यन्तं बहुभिर्वसव्यैस् त्वेरयिं जागृवांसो अनुग्मन् । रुशंतमग्निं दर्शतं वृहंतं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसं । (Rig Veda VI. 1.3)."

From जन we have अज्ञत; as अज्ञत वा अस्य दन्ताः ॥ This is an example from the Brâhman literature, as the word मंत्र in the sûtra refers also to the Brâhman literature.

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option" is understood in this sutra. Thus न ता अगृभ्रन् &c. (Rig Veda. V. 2. 4.) "These seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुङि 'आम्' 'अकः' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीषददिति लोके । प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचैषीदित्यर्थं चिनोतेराम्द्विर्वचनं कुत्वं च । रमयामकः । अरीरमत् । पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामक्रन् । अवेदिषुः ।

3403. The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमयामकः, पावयांक्रियाद्, विदामक्रन् are irregularly formed in the Chhandas with the augment आम्, and the auxiliary verbs अकर्, क्रियात्, and अक्रन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (लुङ्) of the causatives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport;' to which the affix आम् is added. The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to which आम् has been added after the reduplication and the change of च into क of the root. The auxiliary अकः; which is the 3rd Person Singular Aorist of कृ is added to all these four. The fifth is derived from the root पू 'to blow, to purify.' by adding the causative affix णिच्, annexing the affix आम् before the terminations of the Benedictive (आशी लिङ्) and then using after the form so obtained, the Benedictive of कृ, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which आम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of कृ *i. e.*, the auxiliary अक्रन् is employed. These are the archaic forms ; their modern forms are as follow :—अभ्युदसीषदत्, प्राजीजनत्, अचैषीत, अरीरमत्, पाव्याद्, अवेदिषुः ।

NOTE :—The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions *abhi* and *ut* to the Causative root सादि । सादि with आम् becomes सादयां, to which is added अकः the 3rd pers. Singular Aorist of कृ "to do." Thus कृ + च्लि + तिप् = कर् + च्लि + त् = कर् + ० + त् (II. 4. 80. S. 3402) = कर् + ० + ० (VI. 1. 68. S. 252): which with the augment अट् becomes अकर् or अकः । This auxiliary अकर् is added to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed with आम् and अकर्, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81, S. 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीषदत् (सादयामकर् = असीषदत्). The

Causative सादि is shortened to सदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix चङ् by VI. 1. 11. S. 2315. Thus सदसद्. Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the अ is changed to ई. Thus we have सीषद् + चङ् + त् = सीषदत् ।

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikaraṇa उ is not added because of the prohibition III. 4. 116. S. 2215, and then there is रि by VII 4. 28. S. 2367.

३४०३ । गुपेश्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

च्लेश्चङ्वा । 'गृहानजूगुपतं युवम्' । अगोप्तमित्यर्थः ।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of च्लि in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix आय (II 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यत् गृहान् अजूगुपतम् 'Mitra and Varuṇa protected these our houses.' The other forms are अगोप्तम्, अगोपिष्टम् or अगोपायिष्टम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

च्लेश्चङ न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः' । 'मा त्वाग्निर्ध्वनयीत् ।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of च्लि in the Chhandas.

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयीः (Rig Veda I. 53. 3.) मात्वाग्निर्ध्वनयीत् धूमगन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयीः in the Vedas; औनिनत् in the classical literature; so also ध्वनयीत्, ऐलयीत् and आर्दयीत्; their classical forms being अदिध्वनत्, ऐलिलत् and आर्दिदत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pāṇini VII. 2. 5

३४०६ । कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५९ ।

च्लेरङ् वा । 'इदं तेभ्योऽकरं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'वत्सानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' अङ् is the substitute of च्लि when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose. The classical Aorist of these verbs are अकार्षीत् अमार्त, अदारीत and अरुक्षत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्यो ऽकरं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्सानोः सानमारुहद्भूर्यस्पष्टकर्त्वम् (Rig, Ved. I. 10. 2).

३४०७ । छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि । ३ । १ । १२३ ।

कृन्ततेर्निस्पूर्वात्क्यपि प्राप्ते ण्यत् । आद्यन्तयोर्विपर्यासो निसः षत्वं च । 'निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकामः' । देवशब्दे उपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वा क्यप् दीर्घश्च : 'स्पर्धन्ते वा उ देवहूये' । 'प्र' 'उत्

आभ्यां नयतेः क्यप् । प्रणीयः । उन्नीयः । उत्पूर्वाच्छिषेः क्यप् । उच्छिष्यः । 'मृङ्' 'स्तृञ्' 'ध्वृ' एभ्यो यत् । मर्यः । स्तर्या । स्त्रियामेवायम् । ध्वर्यः खनेर्यण्यतौ । खन्यः । खान्यः । यजेर्यः । 'शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै' । आङ्पूर्वात्पृच्छेः क्यप् । 'आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति' । सीव्यतेः क्यप्षत्वं च प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणि वदेर्ण्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोके तु 'वदः सुपि क्यप् च' (२८५४) इति क्यब्ण्यतौ । भवतेः स्तौतेश्च ण्यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यदायादेशश्च पृड उत्तरपदे । उपचाय्यपृडम् । '* हिरण्य इति वक्तव्यम् *' । उपचेयपृडमेवान्यत् । 'मृड' सुखने 'पृड च' इत्यस्मादिगुपधलक्षणः कः ।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्टर्क्य, देवहूय, प्रणीय, उन्नीय, उच्छिष्य, मर्य, स्तर्या, ध्वर्य, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीव्य, ब्रह्मवाद्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाय्यपृड ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टर्क्य is derived from the root कृत् 'to cut,' with the preposition निस्, and the affix ण्यत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III, 1. 110. S. 2859 ; निः + कृत् + ण्यत् = निः + तृक् + य (the root कृत् transformed into तृक् by transposition) = निष्टर्क्य. As निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकामः ।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root ह्वयते 'to call' or ह्वे 'to invoke,' the affix क्यप् and the upapada देव ; the vowel of the root is then lengthened and the augment तुक् (VI. 1. 71), is not allowed, देव + ह्वे or हू + क्यप् = देवहूयः । Thus स्पर्धन्ते वा उ देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also प्र + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उन्नीयः, उत् + शिष् (to leave) + क्यप् = उच्छिष्यम् ; मृ (to die) + यत् = मर्यः ; स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्या ; it is always feminine. ध्वृ (to bend) + यत् = ध्वर्यः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + ण्यत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्यः । Thus आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति (Rig Ved VII. 107. 5). प्रति + सीव (to sew) + क्यप् = प्रतिषीव्यः ; ब्रह्मन् + वद् (to speak) + ण्यत् = ब्रह्मवाद्यः, in secular literature both क्यप् and ण्यत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + ण्यत् = भाव्यः ; स्तु (to praise) + ण्यत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + ण्यत् + पृडं = उपचाय्यपृडम्. *Vârt* :—This last word is formed then only when the word पृड follows : and when the sense is that of 'gold.' When it does not mean 'gold,' the form is उपचेयपृडम् । The root पृड is read along with मृड in the Tudâdi class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८ । छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् । ३ । २ । २७ ।

एभ्यः कर्मण्युपपदे इन्स्यात् । 'ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम्' 'उत नो गोषणिं धियम्' । 'ये पथां पथिरक्षयः' । पथिरक्षा पथिरक्षी । 'हविर्मथीनामभि' ।

3408. In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रक्ष् 'to protect' and मथ् 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम् (Vaj. San. I. 17., V. 12., VI. 3) ; उत नो गोषणिं (Rig Ved. VI. 53. 10), यौ ते श्वानौ पथिरक्षी (Rig. Ved. X. 14. 11) इन्द्रो यातूनामभवत् पाराशरो हविर्मथीनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21)

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

ण्विः स्यात् । पृतनाषाट् ।

3409. In the Chhandas, the affix **ण्वि** comes after the verb **सह्** 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As पृतन + सह् + ण्वि = पृतनासाह्; nom. sing. पृतनाषाट् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral ष by VIII. 3. 56, and the ह् into ट by VIII. 2. 31. The final अ of पृतन is lengthened by VI. 3. 137. See Rig Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3410. The affix **ण्वि** comes after the verb **वह्** 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As प्रष्ठवाह् 1st sing. प्रष्ठवाट् 'carrying a *prashṭha* measure ;' so, दित्यवाट् ।

The division of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of वह् only is carried and not of सह्. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् । ३ । २ । ६५ ।

एषु वहेर्ञ्युट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix **ञ्युट्** comes after the verb **वह्** when it is in composition with the words **कव्य** 'oblation of food to deceased ancestors,' **पुरीष** 'fæces' and **पुरीष्य** 'water.'

As कव्यवाहनः पितृणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitris* ;' पुरीषवाहनः 'carrier of water ;' पुरीष्यवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्नो हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति ण्विरेव 'हव्यवाळग्निरजरः पिता नः'

3412. The affix **ञ्युट्** comes in the Chhandas, after the verb **वह्** 'to carry' when it is in composition with the word **हव्य** 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pâda (fourth part of a stanza).

As अग्निश्च हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods.' (Rig Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a pâda, or at the beginning, the form is हव्यवाट्. which is derived by adding the affix ण्वि (sûtra 3410). As, हव्यवाडग्निरजरः पिता नः 'the never-decaying *Agni* or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

'विड्वनोः—' (२९८२) इत्यात्वम् । अब्जा गोजाः । 'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'सनोतेरनः' (३६४५) इति षत्वम् । 'इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्' । 'आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः' । अग्रेगाः ।

3413. The affix विट् (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs जन् 'to be born,' सन् 'to bestow,' खन् 'to dig,' क्रम् 'to pace' and गम् 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long आ ।

The words छन्दसि उपसर्गे and सुपि are understood in this sûtra. The verb जन् includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen;' so also सन् means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix विट् the latter ट् is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S. 2982, by which rule the final nasal of जन्, सन् &c., is replaced by long आ when the affix विट् follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As अप् + जन् + विट् = अब्जाः (Rig Ved. VII. 34. 16) 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); गोजाः 'born in the heaven *i. e.* God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from सन्—गोषाः 'acquiring or bestowing cows' (VIII. 3. 108. S. 3645); गोषा इन्द्रो नृषा असि 'O Indra. bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From खन्—बिसखाः 'digger of lotus stalk;' कूपखाः 'digger of well.' From क्रम्—दधिक्राः 'who gets milk' as, आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40. 5). From गम्—अग्रेगाः उन्नेतॄणाम् 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् । ३ । २ । ७१ ।

'+ श्वेतवहादीनां डस्पदस्येति वक्तव्यम् +' यत्र पदत्वं भावि तत्र ण्विनोऽपवादो डस्वक्तव्य इत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ । श्वेतवाहः । उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थशा यजमानः ॥ उक्थशासौ । उक्थशासः । पुरो दाश्यते पुरोडाः !

3414. In the Mantra the affix ण्विन् comes after the words श्वेतवह, उक्थशस् and पुरोडाश् ॥

The above words contain both the verb and the upapada; the fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix ण्विन् comes after the verb वह् preceded by the upapada श्वेत as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object. As श्वेता एनं वहन्ति = श्वेतवाह् nom. sing. श्वेतवाः 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII. 2. 67. S. 3416.

The affix ण्विन् is applied to the verb शंस् 'to praise' when preceded by the word उक्थ as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As उक्थानि उक्थैर्वा शंसति = उक्थशास्, nom. sing. उक्थशाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The णिवन् is applied after the verb दाश् 'to give,' preceded by पुरो, and द is changed into ड, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाशन्ति एनं = पुरोडाश्, nom. sing. पुरोडाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vârt:—The augment डस् is added to the words श्वेतवाह् &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations श्वेतवाह् becomes श्वेतवस्। Therefore its Instrumental dual is श्वेतवोभ्याम्, pl. श्वेतवोभिः।

The augment डस् is not applied before सर्वनामस्थान and भ terminations. As, श्वेतवाहौ, श्वेतवाहः : । The whole declension this of word is given below:—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	श्वेतवाः	श्वेतवाहौ	श्वेतवाहः
Acc.	श्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ins.	श्वेतवाहा	श्वेतवोभ्याम्	श्वेतवोभिः
Dat.	श्वेतवाहे	Do.	श्वेतवोभ्यः
Abl.	श्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	श्वेतवाहोः	श्वेतवाहाम्
Loc.	श्वेतवाहि	Do.	श्वेतवःसु
Voc.	श्वेतवाः or श्वेतवः		

३४१५ । अवे यजः । ३ । २ । ७२ ।

अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ।

3415. In the Mantra the affix ण्विन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' when in compositon with the word अव ।

As अवयाज्, nom. sing. अवयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं यज्ञे वरुणस्यावया असि 'Thou art the priest of Varuṇa in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sûtras in which the *anuvritti* of यज् only runs. This word is thus declined:—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	अवयाः	अवयाजौ	अवयाजः
2nd.	अवयाजं	अवयाजौ	अवपाजः
3rd.	अवयाजा	अवयोभ्यां	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।

एते संबुद्धौ कृतदीर्घा निपात्यन्ते । चादुक्थशाः ।

3416. The रु substitution of VIII. 2 66 S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयज्, श्वेतवाह् and पुरोडाश् giving the irregular forms अवयाः, श्वेतवाः and पुरोडाः ॥

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, because VI. 4. 14 does not apply to it. Thus हे श्वयाः, हे श्वेतवाः, हे पुरोडाः ॥ By force of च in the sûtra, we form उक्थशाः also similarly.

३४१७ । विजुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।
उप उपपदे यजेर्विच् । उपयद् ।

3417. The affix विच् comes after the verb यज् when उप precedes, in the Chhandas.

As उपयड्भिरूर्ध्वं वहन्ति 'they carry it up with the उपयज् formulas.' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।
सुप्युपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रयः प्रत्ययाः स्युः । चाद्विच् सुदामा । सुधीवा । सुपीवा । भूरिदावा । घृतपावा । विच । कीलालपाः ।

3418. The affixes मनिन् (मन्), क्वनिप् (वन्), वनिप् (वन्) and विच् come in the Chhandas, after verbs which end in long आ, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include विच्. Thus सुदा + मनिन् = सुदामन्, 1st sing. सुदामा (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally;' सुधी + क्वनिप् = सुधी + वन् (VI. 4. 66 = सुधीवन्, 1st sing. सुधीवा 'having good understanding;' सुपा + क्वनिप् = सुपीवन्, 1st sing. सुपीवा 'a good drinker,' भूरि + दा + वनिप् = भूरिदावन्, 1st sing. भूरिदावा (Rig. II. 27. 17) 'liberal;' घृतपावन् 1st sing. घृतपावा (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix विच् is also included in this aphorism. As कीलाल + पा + विच् = कीलालपाः (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।
उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्बहुलं क्विप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419. In the Chhandas, the affix क्विप् diversely comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains क्विप् in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As मातृहा सप्तमं नरकं प्रविशेत् 'may the matricide enter the seventh hell;' so also पितृहा 'patricide.'

Diversely we find also मातृघातः and पितृघातः ।

The Past participle Nishṭhâ is generally formed by त, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes कानच् and क्वसु as already taught in the sûtras III. 2. 105 S. 3093; III. 2. 106 S. 3094; III, 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।
भूत सामान्ये । 'अहं द्यावापृथिवी आततान' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a erb, with the force of Past participle, and Past tense in general.

As अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the word आततान has the force of nishṭhâ.

३४१९ ख । लिटः कानज्वा । ३ । २ । १०६ ।

3419 B. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् *i.e.*, the affix has the force of the Perfect.

As अग्निं चिक्यानः 'he consecrated the fire;' सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice.'

This affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I.4. 100. तुतुजान (Rig Veda I. 3. 6).

३४१९ ग । क्वसुश्च । ३ । २ । १०७ ।

छन्दसि लिटः कानच्क्वसू वा स्तः । 'चक्राणा वृष्णि' । 'यो नो अग्ने अररिवाँ अघायुः' । * छन्दस्यघशब्दात्परेच्छायां क्यज्वक्तव्यः *' । क्याच्छन्दसि' (३१५०) । उप्रत्ययः स्यात् । अघायुः । * एरजधिकारे जवसवौ छन्दसि वाच्यौ *' । 'ऊर्वोरस्तु मे जवः' । 'देवस्य सवितुः सवे' ।

3419 C. In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट् *i.e.*, the kvasu formed word has the force of the Perfect.

As जक्षिवस् 1st sing. जक्षिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19); पपिवस् 1st sing. पपिवान् 'drunk.'

Thus चक्राणा वृष्णि पौंस्यम् (Rig Veda VIII. 7. 23).

यो नो अग्ने अररिवान् अघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word अररिवान् is formed from the root रा 'to give,' with the affix क्वसु having the force of Perfect. The Negative Particle अ is added. Thus रा + क्वसु = रा रा + वस् = र रा + इट् + वस् (VII. 2. 67 S. 3096) = ररिवस्. The Nom. Sing. is ररिवान् "a generous man." अररिवान् "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657. the affix क्यच् is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self*. The following vártika makes an exception in the Vedas.

Vârt :—In the Vedas, the affix क्यच् is added after the word अघ, *even when the wish is with regard to another*. As मा त्वा वृका अघायवो विदन्. Here अघायु (pl. अघायवः) is formed by *kyach*, उ being added by III. 2. 170. S. 3150, and आ is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus अघ + क्यच् = अघ + य = अघ + य + उ (III. 2. 170. S. 3150) = अघा + यु (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sútra III. 3. 56. S. 3231. the affix अच् is added to roots ending in इ or ई, but in the Vedas this affix is added even after roots in उ or ऊ by the following Vârtika.

Vârt:—The words जव and सव are formed by the affix अच् and they occur in the Vedas. As 'ऊर्वोरस्तु मे जवः,' । देवस्य सवितुः, सवे (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots जु and सु would have otherwise taken the affix अप्. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See Rig. I. 112. 21, and Yaj. XI. 2.

३४२० । मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३ । ३ । ९६ ।

वृषादिभ्यः क्तिन्स्यात् । स चोदात्तः । 'वृष्टिं दिवः' । 'सुम्नमिष्टये' । 'पचापक्तीरुत' । 'इयं ते नव्यसी मतिः' । वित्तिः । भूतिः । 'अग्ने आ याहि वीतये । 'राती स्यामोभयासः' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :—'vṛish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give).

The construction of this sûtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus **वृष्टिः** 'raining'; **इष्टिः** 'wishing'; **पक्तिः** 'cooking'; **मतिः** 'thinking'; **वित्तिः** 'knowing'; **भूतिः** 'being'; **वीतिः** 'consuming'; **रातिः** 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda 11. 6. 5).
सुम्नमिष्टये (Rig Veda VI. 70. 4).
पचात्पक्तीरुत (Rig Veda IV. 24. 7).
मव्यसी मतिः (Rig Veda VIII. 74. 7).
भूतिमूदिमः (Rig Veda I. 161. 1).
अग्न आयाहि वीतये (Rig Ved. V1. 16. 10).
रातौ स्यामोभयासः (Rig. Ved. V11. 1, 20).

३४२१। छन्दसि गत्यर्थेभ्यः। ३। ३। १२९।

ईषदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि युच्स्यात्। खलोऽपवादः। सूपसदनोऽग्निः।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'îshad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This debars the affix खल् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus सूपसदनोऽग्निः। सूपसदनमन्तरिक्षम्। See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते। ३। ३। १३०।

गत्यर्थेभ्यो येऽन्ये धातवस्तेभ्योऽपि छन्दसि युच्स्यात्। 'सुवेदनामकृणोद्ब्रह्मणे गाम्'।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुदोह नाम कृणोद् ब्रह्मणे गां; so also सुवेद् नाम कृणोद् ब्रह्मणे गां ॥ (Rig Veda X. 112. 8).

३४२३। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः। ३। ४। ६।

धात्वर्थानां संबन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः। पक्षे यथास्वं प्रत्ययाः। लुङि। 'देवो देवेभिरागमत्'। लोडर्थे लुङ्। 'इदं तेभ्योऽकरं नमः'। लङ्। 'अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः'। लिट्। 'अद्या ममार'। अद्य म्रियत इत्यर्थः।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्ध and अन्यतरस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni ! come hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्योऽकरं नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. 85. 17) Here अकरं is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः। Here लङ् is used instead of लट्।

So also अद्या ममार = अद्य म्रियते। Here लिट् is used instead of लट्।

NOTE:—अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गम्लृ has an indicatory लृ in the Dhâtupîṭha and belongs to Pûshâdi class.

अकरम् here च्लि is replaced by अङ् by sûtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus कृ + अङ् + म्. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकरम् "I did."

अवृणीत from वृञ् 'to choose'; add लङ्, and श्ना vikaraṇa because the root belongs to Kryâdi class. Then there is long ई by VI. 4. 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत॥

३४२४। लिङर्थे लेट्। ३। ४। ७।

विध्यादौ हेतुहेतुमद्भावादौ च धातोर्लेट् स्याच्छन्दसि।

3424. The affix 'Leṭ' is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sûtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their इ thus ति becomes त्, सि becomes स्। Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप् vikaraṇa sometimes causes Vriddhi also.

३४२५। सिब्बहुलं लेटि। ३। १। ३४।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६। इतश्च लोपः परस्मैपदेषु। ३। ४। ९७।

लेटस्तिङामितो लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु।

3426. In the Parasmaipada affixes the 'i' is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the the preceding Ashṭâdhvâyî sûtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७। लेटोऽडाटौ। ३। ४। ९८।

लेटः 'अट्' 'आट्' एतावागमौ स्तः। तौ च पितौ। '+ सिब्बहुलं णिद्वक्तव्यः +'। वृद्धिः। 'प्र ण आयूंषि तारिषत्'। 'सुपेशसस्करति जोषिषद्धि'। 'आ साविषदर्शसानाय शरुत्'। सिप इलोपस्य चाभावे। 'पताति विद्युत्'। 'प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवाति'।

3427. The augments 'aṭ' and 'âṭ' are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augments अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत्; तारिषत्, मान्दिषत्; similarly पत् + आट् + ति = पताति; च्यावयाति। See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vârt:—The vikaraṇa सिप् is treated as णित् and therefore causes Vriddhi. Thus from the root तॄ we have तारिषत्, as तॄ + तिप् = तॄ + सिप् + तिप् = तॄ + इट् + सिप् + तिप् = तार + इ + षि + ति = तारिषत्। Thus प्र ण आयूंषि तारिषत्।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिसेवनयोः; as in सुपेशस्करति जोषिषद्धि।

Similarly असाविषत् from षुप्रसवैश्वर्ययोः, as in the following—
आ साविषदर्शसानाय शरुम् (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no सिप् added, and the इ of the Personal-endings is not elided, then we have forms like पताति दिद्युत् and प्रियः सूर्ये प्रियो अग्नाभवाति (Rig Veda V. 37. 5)

In fact लेट् is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

I.—Present.—लेट्

I.	भवति	भवतः	भवन्ति
	भवाति	भवातः	भवान्ति
II.	भवसि	भवथः	भवथ
	भवासि	भवाथः	भवाथ
III.	भवामि	भवावः	भवामः
		भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I.	भवत्	भवतः	भवन्
	भवात्	भवातः	भवान्
II.	भवः	भवथः	भवथ
	भवाः	भवाथः	भवाथ
III.	भवाम्	भवावः	भवामः
		भवाव	भवाम

III.—Present Conditional.

I.	भविषति	भविषतः	भविषन्ति
	भविषाति	भविषातः	भविषान्ति
II.	भविषसि	भविषथः	भविषथ
	भविषासि	भविषाथः	भविषाथ
III.	भविषामि	भविषावः	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I.	भविषत्	भविषतः	भविषन्
	भविषात्	भविषातः	भविषान्
II.	भविषः	भविषथः	भविषथ
	भविषाः	भविषाथः	भविषाथ
III.	भविषाम्	भविषावः	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I.	भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
	भाविषाति	भाविषातः	भाविषान्ति
II.	भाविषसि	भाविषथः	भाविषथ
	भाविषासि	भाविषाथः	भाविषाथ
III.	भाविषामि	भाविषावः	भाविषामः
		भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I.	भाविषत्	भाविषतः	भाविषन्
	भाविषात्	भाविषातः	भाविषान्

II. भाविषः	भाविषथः	भाविषथ
भाविषाः	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषाम्	भाविषावः	भाविषामः
	भाविषाव	भाविषाम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेडुत्तमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाव or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sûtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९५ ।

लेट आकारस्यै स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते' । आतामित्याकारस्यैकारः । विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'â' of आताम् and आथाम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयैते, मन्त्रयैथे, करवैते, करवैथे । Why is not the augment आट् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आट् would be superfluous, and the sûtra enjoining आट् ought to have enjoined ऐट् at once.

सुतेभि : सुप्रयसा मादयैते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to ऐते ॥ The regular form एते the आ is changed to ए by III. 4 79. S. 2233.

The आ of the augment आट् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजाति &c. यो यजाति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतोऽन्यत्र । ३ । ४ । ९६ ।

लेट् एकारस्य 'ऐ' स्याद्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'प्रभूनामीशै' । 'यहा गृह्यान्तै' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयैते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sûtra.

Thus शयै, ईशै &c, in the following examples :—सप्ताहानि शयै, अहमेव पशूनामीशै, मदया इव वो यहा गृह्यान्तै. मद्धेवत्यान्यव वः पात्राण्युच्यान्तै । And in the alternative we have simply ए. as यत्र क च ते मनो तक्षम दधसउत्तरम ।

NOTE :—ईशै from the root ईश ऐश्वर्ये । It is the 1st Pers. Sing, The Atmanepada Personal ending इट् of the 1st Pers. Sing. is changed to ए । This इ is not elided by. III. 4. 97. S. 3426, because that sûtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, then ए changed to ऐ by this sûtra.

गृह्यान्तै from ग्रह in the Passive. The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural झि or अन्ति । The Personal ending takes the augment आट् and becomes आन्ति ॥ The र of ग्रह is changed to ऋ by VI. 1. 16. S. 2412, and the इ of आन्ति is changed to ए by III. 4. 79. S. 2233, and this ए is changed to ऐ by the present sûtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पणबन्ध आशङ्कायां च लेट् स्यात् । 'अहमेव पशूनामीशै' । 'नेज्जिह्मायन्ता नरकं पताम' । 'हलः श्नः शानज्झौ' (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Leṭ' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसम्वाद means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसम्वाद ; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीशै ॥ This is the reply of Rûdra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripura. The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra." पताम is Leṭ the final स् is elided by III. 4. 98 S. 3428. मह्या एव वो ग्रहा गृह्यान्तै ॥ मद्देवत्यान्येव वः पात्राण्युच्यान्तै ॥ नेज्जिह्मायन्तो (or. नेज्जिह्मायन्त्यो) नरकं पताम ॥ (Nir. I. 11. Bohtlingk) = जिह्माचरणेन नरकपात आशंक्यते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Leṭ) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛitti was understood in the last sûtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikaraṇa श्ना, after the Kryâdi roots ending in consonants. By the next sûtra, शायच् is optionally the substitute in the Vedas.

३४३२ । छन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिग्रहणाच्छानच् । '+ हृग्रहोर्भश्छन्दसि +' इति हस्य भः । 'गृभाय जिह्वया मधु' । 'बधान देव सवितः' । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति बध्नातेर्नलोपः । 'गृभ्णामि ते' । 'मध्वा जभार' ।

3432. In the Chhandas, शायच् is also the substitute of श्ना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्वया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5.) "take up the honey with the tongue." The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as बधान पशून् 'bind the beasts.'

Vârt:—In the Chhandas, भ is substituted for the ह of हृ and ग्रह ॥ Thus गर्दभेन संभरति ; मरुतस्य गृभ्णाति ; सामिधेन्यो जभ्रिरे, उद्ग्राभञ्च निग्राभञ्च ब्रह्मदेवा अवीवृधन् ॥

NOTE:—गृभाय is derived from ग्रह् 'to seize'; the र् is vocalised by ग्रहिज्या etc. VI. 1. 16 S. 2412; and ह changed to भ by the vârtika above given. Thus ग्रह् श्ना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना = गृभ् + आय (शायच्) = गृभाय 'take up thou.'

NOTE:—बधान is formed by शानच्; added to the root बन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus बन्ध् + श्ना + हि = बध् + श्ना + हि = बध् + आन + हि = बध् + आन + 0 = बधान "bind or tether."

Other examples of the change of ह into भ by the above vârtika are given below:—

गृभ्णामिते (Rig Veda X. 85. 36). मध्वाजभार

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दसि । 'आण्डा शुष्णस्य भेदति' । भिनत्तीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्तेन नेषतु' । नयतेर्लोट् शप्सिपौ द्वौ विकरणौ ॥ 'इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौ लिङ् । उःशप्सिप्चेति त्रयो विकरणाः ।

सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ।

'धुरि दक्षिणायाः' । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति' । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति' । युध्यत इति प्राप्ते । 'मधोस्तृप्ता इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । 'अधा स वीरैर्दशभिर्वियूयाः' । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन' । लुटो विषये लृट् । 'तमसो गा अदुक्षत' । अधुक्षदिति प्राप्ते । 'मित्र वयं च सूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अन्नादायअण विषयेऽच् । अवग्रहे विशेषः । यङो यशब्दादारभ्य 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति ङकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaraṇas शप and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaraṇas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + शप् + ति ; instead of भिनत्ति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhâdi class; *e. g.* आण्डा शुष्णस्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) breaks the eggs (children) of Shushṇa"; so also, जरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = (मृ + शप् + ते) instead of म्रियते ; the root मृ belonging to the Tudâdi class. So also there are two vikaraṇas at one and the same time, in the following. इन्द्रो वस्तेन नेषतु 'May Indra lead by this abode' ; here there is नेषतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead' ; there are two vikaraṇas सिप् and शप् instead of नयतु = (नी + शप् + तु); इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् (Rig. VII. 48. 1). The word तरुषेम (तृ + उ + सिप् + शप् + अम) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तृ and is formed by *three* vikaraṇas ; the classical form being तरेम 'may we cross.'

Kârikâ:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) तिङ् (Personal-endings), (3) उपग्रह (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to कृत् and तद्धित affixes and (12) rules relating to the affixes included in the pratyâhâra यङ् (III. I. 22 to III. 1. 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies

NOTE :—The word शास्त्रकृत् "science-maker," in the above kârikâ refers to Pâṇini.

Thus :—.

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि दक्षिणायाः (Rig Veda I. 164. 9.)

Here दक्षिणायाः (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम् ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति (Rig Veda I. 162. 6). Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepadas : as, ब्रह्मचारिणमिच्छते । Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति instead of युध्यते ॥

(4). Irregular use of Genders, as मधोस्तृप्ता इवासते । Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुनः ॥

(5). Irregular use of Person. The word नरः in the Kârikâ means Person. As अधा स वीरैर्दशभिर्वियूयाः instead of वियूयात् ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word काल in the Kârikâ means the affixes denoting *time*. Thus श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन । Here लृट् is used instead of लुट् । It is formed from धा with the affix शानच् (III. 3. 14. S. 3107) and the Mood affix स्य (III. 1. 33. S. 2186), and the augment मुक् (VII. 2. 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, तमसो गा अदुक्षत् । Here द is not changed to ध । The proper form is अधुक्षत् ।

(8) Irregular vowels : as, मित्र वयं च सूरयः instead of मित्रा वयम् ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of Kârakas. The word कर्तृ in the Kârikâ means Kâraka ; and includes the Kṛit and Taddhita affixes. Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अन्न, a compound is formed by adding the affix अण् । Thus अन्न + अद् + अण् = अन्न + आद = अन्नादः । But in the Vedas, affix अच् is used. Thus अन्न + अद् + अच् = अन्न + अद = अन्नादः । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be अन्न + आदाय, in the other अन्न + अदाय ॥

(11). The यङ् in the Kârikâ is a Pratyâhâra formed with the य of III. 1. 22, and the ङ् of अङ् in III. 1. 86. There is irregular use of these affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. यङ् Intensive affix. 2. णिच् Causative and Churâdi class affix. 3. यक् Kandu yâdi class affix. 4. आयः 5. ईयङ् 6. णिङ् 7. स्य and तासि of the Future Tense &c 8. सिप् of Leṭ. 9. आम् of Perfect. 10. च्लि and सिच्, क्स, चङ् and अङ् and चिण् of the Aorist. 11. यक् of the Passive, 12. The vikaraṇas शप्, श्यन्, श्नु, श, श्नम्, उ, श्ना, and the Benedictive अङ् । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c.

३४३४ । लिङ्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

आशीर्लिङि परे धातोरङ् स्याच्छन्दसि । 'वच उम्' (२४५४) । 'मंत्रं वोचेमाग्नये' । + दृशेरग्वक्तव्यः +' । 'पितरं च दृशेयं मातरं च' अङि तु 'ऋदृशोऽङि–' (२४०६) इति गुणः स्यात् ।

3434. The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow.

This debars यण्. The affixes of the Benedictive are ârdhadhâtuka by III 4. 116. S. 2215; but in the Vedas they are sârvadhâtuka as well; see III. 4. 117. S 3135. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्था, गा, गम, वच्, वद् शक् and रुह ; as उपस्थेयम् ; सत्यमुपगेयम्, गमेम जानतो गृहान्, मंत्रं वोचेमाग्नये ; विदेयमेनां मनसि प्रविष्टां ; व्रतम् चरिष्यामि तच्छकेयम् ; स्वर्गं लोकमारुहेयम्.

Várt :—The affix अक् is employed in the Chhandas after the verb दृश् in the Benedictive. Had there been अङ्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406 ; to prevent this, अक् is ordained ; as पितरंच दृशेयं मातरंच (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वधिकारे उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात्। 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः'। वर्धयन्त्वित्यर्थः । आर्धधातुकत्वाण्णिलोपः । 'विशृण्विरे' सार्वधातुकत्वात् श्नुः शृभावश्च । 'हुश्नुवोः—' (२३८७) इति यण् । 'आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्तादृवर्णान्ताद्गमादेश्च किकिनौ स्तः । तौ च लिड्वत् । 'बभ्रिर्वज्रम्' । 'पपिः सोमम्' 'ददिर्गाः । जग्मिर्युवा' । 'जघ्निर्वृत्रममित्रियम्' । जज्ञिः । लिड्वद्भावादेव सिद्धे 'ऋच्छत्यृताम्' (२३८३) इति गुणबाधनार्थं कित्त्वम् 'बहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युत्वम् । ततुरिः । जगुरिः ।

3435. In the Vedas this distinction of 'sârvadhâtuka 'and 'ârdhadhâtuka' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sârvadhâtuka* and *ârdhadhâtuka* affixes. Sometimes the तिङ् and शित् are treated as if they were *ârdhâdhâtuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः । Here the affixes of the लोट् are treated as *ârdhadhâtuka* and consequently there is the elision of the णिच् by rule VI. 4. 51. S. 2313 ; the proper form of this word would be वर्धयन्तु । Sometimes *ârdhadhâtuka* affixes are treated like *sârvadhâtuka* affixes ; as शृण्विरे ; here the affixes of the लिट् are treated as *sârvadhâtuka* and so there is the Vikaraṇa श्नु and the उ is changed into व । Thus, वि + श्रु + श्नु + इरे = वि + शृ + नु + इरे (III. 1. 74. S. 2386.) = वि + शृ + न्व् + इरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = विशृण्विरे । Similarly, सुन्विरे । The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *ârdhadhâtuka* and *sârvadhâtuka* at one and the same time ; as उपस्थेयाम् शरणं बृहन्तम् । Here, by treating the affix as *ârdhadhâtuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *ârdhadhatuka* the आ of स्था is changed into ए । So also in स्वस्ति the affix is treated as *sâarvadhâtuka* and there is no substitution of भू for अस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sûtra III, 2. 171. S. 3151

३४३५ क । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'â' or short or long 'ṛi' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

बभ्रिर्वज्रम् (Rig Ved. VI. 23. 4). From the root भस् + कि = बभ्रिः । Reduplication because treated as लिट् ।

पपिः सोमम् (,, ,,). From पा + कि = पपिः ।

ददिर्गाः (,, ,,). From दा + कि = ददिः

जग्मियुवा (Rig Veda VII. 20. 1.) From गम् + किन् = जग्मिः । The penultimate अ is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

जघ्निर्वृत्रममित्रियम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From हन् + किन् = जघ्निः । ह changed to घ by VII. 3. 54. S. 358.

जज्ञिःबीजम् (T. S. VII. 5. 20. 1.) From जन् + किन् = जज्ञिः

Q. "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by असंयोगाल्लिट् कित् (I. 2. 5. S. 2242). the affixes कि and किन् (the real affix is इ) would be कित्; why are these affixes enunciated with an indicatory क्?" Ans. They are read as कित् in order to prevent *guna* in the case of roots ending in long ॠ; for by VII. 4. 11. S. 2383, लिट् alone would not have been कित् after long ॠ ॥ The usefulness of the affixes being कित् is illustrated in the next two examples.

मित्रावरुणा ततुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). ततुरिम् = तारकम् । दूरे ह्यध्वा जगुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots तॄ प्लवनतरणयोः and गॄ निगरणे both ending in long ॠ we get the forms ततुरिः and जगुरिः by the affix कि ॥ Had the affix been merely इ without indicatory क्, it being like लिट् would have caused guṇa of ॠ by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicatory क prevents it. ।

Thus तॄ + कि = तुर् + कि (the ॠ is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तुर् तुर् + इ ॥ But by I. 1. 59 S. 2243. the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus त + कि = तॄ तॄ + कि = तर्तॄ + कि (VII. 4. 66. S. 2244.) = ततॄ + कि (VII. 4. 60. S. 2179). At this stage will apply sûtra VII. 4. 11, and we have ततुरिः ॥

Similarly we get जगुरिः ॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः । ३ । ४ । ९ ।

से । 'वक्षे रायः' । सेन् । 'ता वामेषे' । असे । 'शरदो जीवसे धाः' । असेन्नित्वादाद्युदात्तः क्से । प्रेषे । कसेन् । 'गवामिव श्रियसे' । अध्यै । अध्यैन् 'जठरं पृणध्यै' । पक्षे आद्युदात्तः कध्यै । कध्यैन् । आहुवध्यै । पक्षे नित्स्वरः । शध्यै । 'राधसः सह मादयध्यै' । शध्यैन् । 'वायवे पिबध्यै' । तवै । दातवा उ । तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्तवे ।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz:—'se', 'sen', 'ase', 'asen', 'kse', kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', śadhyain', 'tavai', taveN', and 'taven.'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These, when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and क्से ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) अध्यै-अध्यै, अध्यैन्, कध्यै, कध्यैन्, शध्यै and शध्यैन ॥ (4) तवै ॥ (5) तवे = तवेङ् and तवेन्

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. न्, क्, श् and ह् । The forces of क् श् and ह् have already been explained; the indicatory न् makes the word take the *udâtta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701); सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1 197); असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श makes the numbers 11 and 12 Sârvadhâtuka, and the root takes the proper Vikaraṇa of its class before these affixes; while before तवै, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थं 'the sense of the affix तुम्' । The word तुमर्थं is here equivalent to भाव or 'action'; for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, *i. e.* it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—वक्षे (from वच् + से) रायः । (2) सेन्—तावामेषे रथानाम् (Rig. V. 66. 3). from इ. एषे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्मे शतं शरदो जीवसे धाः (Rig. III. 36. 10), So also क्रत्वे दक्षाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4). With असेन् the word will be जीवसे । (5) क्से—प्रेषे भगाय from इ, इषे । प्र + इषे = प्रेषे (6) कसेन् गवामिव श्रियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us श्रियसे । (7 and 8) अध्यै, अध्यैन् जठरं पृणध्यै । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) कध्यै—इन्द्राग्नी आहुवध्यै (Rig VI. 60. 13). (10) कध्यैन् श्रियध्यै । (11 and 12) शध्यै, शध्यैन्—पिबध्यै (Rig VI. 27. 5); the accent however is on पि । सह मादयध्यै (Rig. VI. 60 13). (13) तवै—सोममिन्द्राय पातवै । (14) तवेङ्—तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे (Rig. X. 184. 3). (15) तवेन्=गंतवे (Rig. I. 46. 7); कर्तवे (Rig. I. 85. 9); हर्तवे ॥

३४३७ । प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै । ३ । ४ । १० ।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढुमव्यथितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रयै देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6); प्र + या + कै = प्रयै = प्रयातुम् । (2) अपामोषधीनां रोहिष्यै । रुह् + इष्यै = रोहिष्यै = रोहणाय । (3) अ + व्यथ् + इष्यै = अव्यथिष्यै = अव्यथनाय ।

३४३८ । दृशे विख्ये च । ३ । ४ । ११ ।

द्रष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'dṛse' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus दृशे विश्वाय सूर्यम् (Rig. I. 50. 1) = द्रष्टुम् । विख्ये त्वा हरामि = विख्यातुम् ।

३४३९ । शकि णमुल्कमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्नोतावुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः । 'विभाजं नाशकत्' । 'अपलुपं नाशकत्' । विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'ṇamul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix णमुल् the real affix is अम्; the letter ण् causes vṛiddhi (VII. 2. 115); and ल regulates the accent (VI. 1. 193). So also of कमुल् the letter क् prevents guṇa and vṛiddhi substitution (I. 1. 5.)

Thus अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन् 'the Gods were not able to divide Agni.' विभज् + णमुल्=विभाजं=विभक्तुम् । So also अपलुपं नाशक्नुवन्, instead of अपलोप्तुम् ।

३४४० । ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । २ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विचरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विचरितुं विलेखितुमित्यर्थः

3440. The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'îśvara' is in composition.

Thus ईश्वरोऽभिचरितोः=अभिचरितुम् । ईश्वरो विलिखः=विलिखितुम् । ईश्वरो वितृदः =वितर्दितुम् ।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न म्लेच्छितवै' । 'अवगाहे' । 'दिदृक्षेण्यः' । 'भूर्यस्पष्ट कर्त्वम्' ।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kritya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्). Thus अन्वेतवै=अन्वेतव्यम् ; परिधातवै=परिधातव्यम् ; नावगाहे = नावगाहितव्यम् ; दिदृक्षेण्यः (Rig. I. 106. 5)=दिदृक्षितव्यः ; शुश्रूषेण्यः=शुश्रूषितव्यम् ; कर्त्वम् ; (Rig. I. 10. 2)=कर्तव्यम् ।

The affix तवै was mentioned in sûtra III. 4. 9, also; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवख्यातव्यमित्यर्थः ।

3442. The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus रिपुणा नावचक्षे (Rig. IV. 58. 5)=नावख्यातव्यम् । अव + चक्ष् + एश् = अवचक्षे । The sûtra II. 4. 54. S. 2436, is not applied here.

३४४३ । भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आसंस्थातोः सीदन्ति' । आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थः । उदेतोः । अपकर्तोः । प्रवदितोः । प्रचरितोः । होतोः । आतमितोः । 'काममाविजनितोः संभवाम' ।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz:—'sthâ' (to stand), 'i*n*' (to go), 'kṛiñ' (to make), 'vad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase कृत्यार्थे is not to be read into this sûtra. The word भावलक्षण qualifies the sense of the root (भावो लक्ष्यते येन).

Thus, स्था—आ संस्थातोर्वेद्यां सादन्ति=आसमाप्तेः सीदन्ति । इण्—पुरा सूर्यस्योदेतोराधेयः । कृञ्—पुरा वत्सानामपाकर्तोः । वद—पुरा प्रवदितोरग्नौ प्रहोतव्यम् । चर्—पुरा प्रचरितोराग्नीध्रीये होतव्याः । (Gopatha Brahmaṇa II. 2, 10) । हु—आ होतोरप्रमत्तस्तिष्ठति । तमु—आ तमितोरासीत (Taitt. Br. I. 4 4. 2) जन्—आ विजनितोः सम्भवाम (Taitt. S. II 5. 1. 5).

३४४४ । सृपितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्' । 'पुरा जत्रुभ्य आतृदः' ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'sṛip' (to creep) and 'tṛid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विसृपः । पुरा क्रूरस्य विसृपः (Yaj. I. 28.); आतृदः । पुरा जत्रुभ्य आतृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by 1. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV.

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिशब्दान्ङीप्स्यात् अजस्विषये छन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायती' । लोके तु कृदिकारादिति ङीषन्तोदात्तः ।

3445. The affix 'ṅíp' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यख्यदायति, या रात्री सृष्टा, रात्रीभिः (3rd pl.) ; (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्रयः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्रयः, instead of रात्र्यः । In the classical literature. the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE: – According to Kâtyâyana, ṅip is not added, not only when we apply the nominative plural termination जस् ; but in all other terminations beginning with जस् also. Thus रात्रिं सहोषित्वा ; here in the accusative singular case also the ङीप् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following तिमिरपटलैरवगुण्ठिताश्च रात्र्यः ? This 'râtrya' is the nominative plural of 'râtri' which is formed by the feminine affix ṅip ; and not by ṅish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीप् are one and the same, except with regard to accent ; that formed by Nish has udâtta accent on the final : the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kṛit affix त्रिप् (Un. IV. 67), and therefore, it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvâdi class, by virtue of the general subrule " a word ending with the vowel इ of a kṛit affix, other than क्तिन् belongs to Bahuvâdi class ; some say that every word ending in इ, if it has not the force of the affix क्तिन् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्यं ङीष् । बह्वीषु हित्वा । नित्यग्रहणमुत्तरार्थम् ।

3446. The affix 'Nîsh' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest.

Thus बह्वीषु हित्वा प्रपिबन् ॥ Here बह्वी is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the subsequent sûtra, which it governs than for this sûtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not opitional : for आरम्भसामर्थ्यादेव नित्योविधिः सिद्धः, योगारम्भश्चिन्त्य प्रयोजनः ॥

३४४६ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

ङीष् स्यात् छन्दसि । विभ्वी । प्रभ्वी । विप्रसंभ्य इति डुप्रत्ययान्तं सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्तेः । उवङादेशस्तु सौत्रः ।

'+मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च +' । लित्स्वरः । 'रथीरभून्मुद्गलानी' । ङीषो लित्त्वमानुगागमः ।

3447. The affix 'ṇîs' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu.'

Thus विभ्वी, (Rig. Ved. V. 38. 1). प्रभ्वी (Rig Ved. I. 188. 5)..

But why not so in the case of स्वयंभूः ? Because it ends in long ऊ, while विभ्वी &c. are feminine of विभु, &c. ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III. 2. 180. In fact the word उतः "after a word ending in short उ" of sûtra IV. 1. 44 governs this also. The word भुवः is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ् ; this form being confined to sûtras only.

Vârt :—In the Chhandas, the affix ङीष् with the augment आनुक् is added to the word मुद्गल ; and the affix is treated as if it had an indicatory ल् ॥ The force of the indicatory ल् is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1. 193 लिति). Thus रथीरभून मुद्गलानी गविष्टौ ॥ (Rig Veda X. 120. 2.)

३४४८ । दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि । ४ । १ । ५९ ।

संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीष् विधीयते । 'आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाद्' ।

3448. The form दीर्घजिह्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घजिह्वी is the feminine of दीर्घजिह्व, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix ङीष् would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins ङीष् ॥ Thus दीर्घजिह्वी in the sentence आसुरीवै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाद् ॥

NOTE ;—The word च, and' in the aphorism is used in order to draw in the word संज्ञा from the last, so that the word *dîrgha-jihvî* is always a Name. Moreover by using the feminine form dîrgha-jihvî in the sûtra, it is indicated that the application of ङीष् is necessary and not optional, as was the case in the preceding Ashṭadhyâyi sûtras.

३४४९ । कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि । ४ । १ । ७१ ।

ऊङ् स्यात् । 'कद्रूश्च वै कमण्डलूः' ।

'+ गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्तव्यम् +' । गुग्गुलूः । मधूः । जतूः । पतयालूः ; 'अव्ययात्त्यप्' (१३-४) ।

'+ आविष्ट्यस्योपसंख्यानं छन्दसि +' । 'आविष्ट्यो वर्धते' ।

3449. The feminine affix 'ûn' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamaṇḍalu' (a water pot).

Thus कद्रूश्च वै सुपर्णी च ॥ मास्मकमण्डलूं शूद्राय दद्यात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vârt:—So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालु ॥ Thus गुग्गुलूः, मधूः, जतूः, and पतयालूः ।

Vârt:—The त्यप् is added to the word आविस् in the Vedas. As, आविष्ट्यो वर्द्धते ॥

३४५० । छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरे भेदः । वार्षिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshâ' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठक्. The form will have difference in accent. As नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू ॥ The word ऋतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ्स्याच्छन्दसि । वासन्तिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16. S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावृतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थः । शौनकादिभ्यश्छन्दसि '(१४८६) । णिनि प्रोक्तेऽर्थे । छाणोरपवादः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौनकिनः । वाजसनेयिनः । 'छन्दसि' किम् ! शौनकीया शिक्षा ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word 'hemanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16). Thus सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिकावृतू ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sûtra, in which, the anuvṛitti of the word हेमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3.106. S. 14

३३५२ क । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ṇini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars छ and अण् ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly वाजसनेयिनः ।

Why do we say "in denoting *chhandas* ?" Observe शौनकीया शिक्षा "the Orthography of Śaunaka." The affix here is छ (IV. 2. 114. S. 1337).

३४५३ । द्व्यचश्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयट् स्यात् । शरमयं बर्हिः । 'यस्य पर्णमयी जुहूः

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix 'mayaṭ' comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains मयट् in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus पर्णमयः, दर्भमयः शरमयः in the following यस्य पर्णमयी जुहूर्भवति, दर्भमयम् वासो भवति, शरमयम् बर्हिर्भवति ।

३४५४ । नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वानुकारवान् । मौञ्जं शिक्यम् । वर्ध्रं चर्म तस्य विकारो वार्ध्री रज्जुः । बैल्वो यूपः, सभाया यः ' (१६५७) ।

3454. The affix 'mayaṭ' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u in it nor after the words 'vardhra' and 'bilwa.'

Thus मौञ्जं शिक्यम् from मुञ्ज by अण् ॥ वार्ध्री बालप्रग्रथिता भवति; बैल्वं ब्रह्मवर्चसकामेन कार्यः ॥

The word उत्वत् means 'having उत् or short u (I. 1. 70).'

The word मुञ्ज is âdy-udâtta by तृणधान्यानां (Phiṭ II. 4): and therefore it takes the universal अण् (IV. 3. 134).

The word वर्ध्र meaning 'skin' is ádyudátta by Phiṭ II. 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by ङीप् (IV. 1. 15), as वार्ध्री "rope made of leather." बैल्वः means the yúpa in which sacrificial victims are tied.

By the sûtra सभाया यः (IV. 4. 105. S. 1657) the affix य is added to सभा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions: as taught below.

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

सभेयो युवा ।

3455. The affix 'ḍh' comes in the Chhandas after the word 'sabhâ,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars य of the preceding sûtra IV. 4. 105. S. 1657. Thus सभेयः in सभेयोऽस्य युवा यजमानस्य वीरो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सप्तम्यन्ताद्भवार्थे यत् । 'मेघ्याय च विद्युत्याय च' । यथायथं शैषिकाणामणादीनां चापवादोऽयं यत् । पक्षे तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवान्नाम पर्वतस्तत्र भवो मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः' ॥ आचतुर्थसमाप्तेश्छन्दोऽधिकारः ।

3456. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars अण् च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words मेघ्यः and विद्युत्यं in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38): नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च ॥ All the sútras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sûtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sûtras up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes अण् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Muñjavat; from it we get the Derivative word मौञ्जवतः in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः "The eater of Soma plant produced on Muñjavat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यांड्यण् । ४ । ४ । १११ ।

'तमु त्वा पाथ्यो वृषा' । 'चनो दधीत नाद्यो गिरो मे' । पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

3457. The affix 'ḍyaṇ' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadî,' wherby the last vowel with the consonant following, is elided.

This debars यत् ॥ Thus पाथसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so also नाद्यः "of the river, fluvial." As in the following hyms 'तमु त्वा पाथ्यो वृषा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'चनो दधीत नाद्यो गिरो मे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । 'वैशन्तीभ्यः स्वाहा' । 'हैमवतीभ्यः स्वाहा' ।

3458. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'veśanta' and 'himavat.'

This debars यत ॥ Thus वैशन्तीभ्यः स्वाहा. हैमवतीभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

पक्षे यत् । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः – स्रोतस्यः ।

3459. The affixes 'ḍyat' and 'ḍya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word, 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This debars यत् which comes in the alternative. As स्रोतसि भवः = स्रोत्यः or स्रोत्यः (Rig Ved. X. 104. 8) the difference being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubandha ड causes the elision of अस् of स्रोतस् ॥ When यत् is added the form is स्रोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभ्राता सगर्भ्यः । अनुसखा सयूथ्यः । 'यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः' । नुतिर्नुतम् । 'नपुंसके भावे क्तः' (३०९०) । सगर्भसयूथयोरपि कर्मधारयः । 'समानस्य छन्दसि—' (१०१२) इति सः । ततो भवार्थे यन् । यतोऽपवादः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayûtha' and 'sanuta.'

This debars यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus अनुभ्रातः सगर्भ्यः 'a younger brother'. अनुसखा सयूथ्यः 'a younger friend'. युता मं त्रन्ति प्रांस्मन So also यो नः सनुत्यः उत वा जिघत्नु thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root नु with the Passive त we get नुतम् ॥ The word समान is always changed into स in the Chhandas

(VI. 3. 84). All three are karmadhâraya compounds, as समानश्चासौ गर्भश्च = सगर्भः तत्र भवः = सगर्भ्यः ।

३४६१ । तुग्राद्घन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । ' आ वः शमं वृषभं तुग्र्यासु ' इति बह्वृचाः । 'तुग्रियासु' इति शाखान्तरे । 'घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु तुग्रशब्दः' इति वृत्तिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत्. which comes in the alternative. Thus तुग्रियः as त्व मग्ने वृषभस् तुग्रियाणां ॥ Which assumes the form तुग्र्य tugrya also. As आवः शमम् वृषभं तुग्र्यासु (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning ' sunk in the waters'. Another reading is तुग्रियासु ॥ The word तुग्र means 'food, firmament, sacrifice and varishṭa'.

३४६२ । अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra.'

Thus अग्रे भवं = अग्र्यम् ॥ Why this separate rule, for यत् would have come after अग्र by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show that यत् is not debarred by घ and छ of the next sûtra, which would have been the case, had this sûtra not existed.

३४६३ । घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत् । अग्रे भवोऽग्र्यः—अग्रियः—अग्रीयः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra.'

Thus अग्र्यम् by (यत्), अग्रीयम् (by छ) and अग्रियम् (by घच्). And अग्रियम् (by घन्) from IV. 4. 115. See R. V. 1. 13. 10 इह त्वष्टारमग्रियम् ॥

३४६४ समुद्राभ्राद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम्' । 'नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् ॥ Thus समुद्रियः and अभ्रियः, as in समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणम् and नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः ॥ The word 'abhra', being a word of fewer syllables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member is an irregularity, and shows that the rule of pûrva-nipâta is not of universal application.

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्घिताद्यदित्येव । 'बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु' ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvṛitti of तत्र भवः ceases. Thus बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ॥ R. V. 10. 15, 5.

३३६६ । दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोंऽशः । दूत्यम् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dûta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ते अग्ने दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213. the accent will be दू॑त्यम् but the accented Text reads दूत्यम्॑ ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'raksha' and 'yâtu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्यं and यातव्यं meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yâtus.' As या ते अग्ने रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातव्याः तनूः ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

प्रशंसने यत्स्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising', after the words 'revatî,' 'jagatî' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Krit affix क्यप् to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, जगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revatî, Jagatî or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे हिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविष् + यत् V. I. 4) हविष्यानाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य् + यत् the final अ being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य् being elided by VIII. 4. 64).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars अण् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्यं वा एतत् पात्रं यच्चक्रधृतं कुलालकृतम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas in the sense of glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ असुरस्य माया=आसुरः feminine आसुरी ॥ As आसुरी माया स्वधया कृतासि ॥

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।

वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां वर्चस्याः । ऋतव्याः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sûtra requires analysis. तद्वान् is formed by adding मतुप् to तद् meaning 'having that,' and refers to a noun formed by the affix मतुप् ॥ The word आसाम् is genitive plural fem. of इदं meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sûtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (âsâm), after a word which ends with matup (tadvân), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided.' Thus वर्चस्वान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्वान् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्वन् + यत् = वर्चस् + यत् the affix वत् (मतुप) being elided=वर्चस्य, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasvân mantra has been pronounced' So तेजस्यां उपदधाति ॥ So पयस्याः, रेतस्याः ॥

Note :—Why do we say तद्वान् ? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up'? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g. वर्चस्वानुपस्थान मन्त्र आसामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe अंगुलिमानुपधानो हस्त आसाम् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्वानुपधानो मन्त्र एषां कपालानाम्. here there will be no affix, the thing collected being potsherds and not bricks.

३४७२ । अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६

'आश्विनीरुपदधाति' ।

3472. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas, after the words aśvimân, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां = आश्विनः fem. आश्विनीः ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + अण् = अश्विन् + अण् the matup being elided IV. 4 125 = आश्विन् + अण् VI. 4 164 = आश्विन ॥ Thus आश्विनीरुपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्वानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदमावर्त्य पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुबन्तो यो मूर्धशब्दस्तस्मात् मतुप्स्यात् । प्रथमस्य मतोर्लुक्च । वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवयःशब्दौ स्तः । तेन 'उपधेयासु मूर्धन्वतीरुपदधाति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mûrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sûtra 3471 is understood here. The word मतोः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sûtra means "After the word mûrdha ending in matup, i. e. after the word murdhavat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra." The word वयस्या means the bricks, the Upadhâna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्धन्, that Mantra is both वयस्वान् and मूर्धन्वान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्वान् and मूर्द्धन्वान् ॥ The present sûtra ordains मतुप् after मूर्द्धन्वान् ॥ Thus मूर्द्धन्वतीरुपदधाति 'he collects Mûrdhanvatî bricks.' The words वयस्याः and मूर्द्धन्वत्यः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽभ्रम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । ओजस्या तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभांसि विद्यन्ते यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly ओजस्या तनुः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्ञ च । ४ । ४ । १२९ ।

चाद्यत् । माधवः—मधव्यः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधव्यः

३४७६ । ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमहः । ओजसीनं वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus ओजस्यम् or ओजसीनं = अहः 'the day' lit. full of heat

३४७७ । वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ । ४ । ४ । १३१ ।

वेशो बलं तदेव भगः । वेशोभग्यः । यशोभग्यः । वेशोभगीनः । यशोभगीनः ।

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning.

The rule of yathâ-sankhya does not apply here.

The ल् of यल् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेशोभगो विद्यते यस्य स = 'वेशोभग्यः' 'strong-fortune' so also यशोभग्यः 'famous-fortune.' The word वेश means 'strength' : भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेशोभगः may be taken as a Dvandva compound of वेशस् 'force' and भगः 'fortune.' The word वेशोभग्यः would then mean 'possessed of power and fortune.' With ख, वेशोभगीनः, यशोभगीनः ।

NOTE :—Kâsikâ does not read ख into this sûtra. That is more reasonable.

३४७८ । ख च । ४ । ४ । १३२ ।

योगविभाग उत्तरार्थः । क्रमनिरासार्थश्च ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेशोभगीनः and यशोभगीनः ॥

Note according to the Kásiká :—This sûtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यथासंख्य rule (I. 3. 10). For had the sûtra been वेशोयशआदेर्भगाद् यल्खौ, as it occurs in the Siddhanta Kaumudi, then the affix यल् would apply to वेशोभग, andthe affix ख to यशोभगः which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvritti of ख runs in the next sûtra, not so of यल् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिनयौ च । ४ । ४ । १३३ ।

'गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः' । 'ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pûrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The ख is read into the sûtra by force of the word च ; the annvritti of मत्वर्थ ceases. Thus पूर्वैः कृतं = पूर्विणः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्व्यः and पूर्वीणाः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers." Thus गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः ॥ So also, ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः (Rg I. 35. 11). Another reading of this sûtra is पूर्वैः कृतमिनियौ च: the affixes then will be इनि (इन्), and य ; and ख will be drawn in by virtue of च ॥ The examples then will be पूर्विन् ; 3rd pl. पुर्विभिः (with इन्), as पथिभिः पूर्विभिः ; or पूर्वीणैः (ख), or पूर्व्यैः (य) ॥

३४८० । अद्भिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यस्येदमप्यं हविः ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'sanctified,' after the word 'apas' in the third case in construction.

Thus अप्यम् 'offering purified with water.' As यस्येदमप्यं हविः (Rig Ved. X 86. 12). The case of construction is indicated in the sûtra itself.

३४८१ । सहस्रेण संमितौ घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोऽपां नोर्मयः' । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction.

The case of construction is indicated by the sûtra. Thus सहस्रेण संमितः = सहस्रियः 'like unto thousand.' As in the following verse:—सहस्रियासोऽपां नोर्मयः (Rig Ved. I 168. 2). The word संमित means तुल्य 'equal to.' Some read the word समित instead of सम्मित, but the meaning will be the same.

३४८२ । मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra.'

As सहस्रमस्य विद्यते = सहस्रियः ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विनि and इनि and अण् of V. 2. 102 and 103.

३४८३ । सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मणः । यज्ञार्ह इत्यर्थः ।

3483. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that.'

Thus सोममर्हति = सोम्यो ब्राह्मणः "The Brâhmaṇa who deserves Soma" i. e. honorable, and learned, and worthy of performing sacrifices. The difference between यत् and य is in accent.

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दाद्यः स्यान्मयडर्थे । सोम्यं मधु । सोममयमित्यर्थः ।

3484. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayaṭ.

The force of the affix मयट् is that of ततः आगतः (IV. 3. 74 and 82). विकारावयव (IV. 3. 134 and 143) and प्रकृत (V. 4. 21). The case in construction will vary according to the sense. Thus सोम्यं मधुः पिबन्ति = सोममयः मधुः ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयडर्थे यत्स्यात् । मधव्यः । मधुमय इत्यर्थः ।

3485. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayaṭ.

Thus मधव्यान् स्तोकान् = मधुमयान् ॥

३४८६ । वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयडर्थे यत् । वसव्यः । '+ अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम् +' । छन्दः शब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः । 'ओश्रावय' इति चतुरक्षरम्, 'अस्तु श्रौषट्' इति चतुरक्षरम्, 'ये यजामहे' इति पञ्चाक्षरम्, 'यज' इति द्व्यक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कार एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः ।

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayaṭ.

Thus वसव्यः = समूहः 'a collection.'

Vârt :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word छन्दस् when reference is made to the collection of letters. Thus the word छन्दस्यः in the following sentence: "सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः प्रजापतियज्ञो मन्त्रे विहिता," The 17 letters here referred to being ओ श्रावय, four; अस्तु श्रौषट्. four; यज, two; ये यजामहे five; and वषट् two.

Vârt :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As हस्तौ गृहीतस्य बहुभिर्वसव्यैः ॥ Here वसव्यैः is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरीशे वसव्यस्य=वसोः ॥

३४८७ । नक्षत्राद्घः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थे । 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा' ।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvṛitti of समूह does not extend to this sûtra. Thus नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वार्थे । 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः' ।

3488. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns: "सविता नः सुवतु सर्वतातिम् (Rig Ved. X. 3 . 14), and प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः (Rig Ved IV, 6. 3).

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'याभिः शन्ताती भवथो ददाशुषे' । 'अथो अरिष्टतातये' ।

3489. The affix 'tâtil' comes, in the Chhandas, after the word 'śiva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does,'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 134).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः ॥ So शंतातिः and अरिष्टतातिः ॥ As याभिः शन्ताती भवथो ददाशुषे' (Rig. I. 112. 20) शंताती being dual of शन्तातिः, and meaning सुखस्य कर्तारा ; so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

3490. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवतातिः 'the condition of blissfulness.' शन्तातिः 'the state of happiness or peace,' अरिष्टतातिः ॥ Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४९१ । सप्तनोऽञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्य परिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्त साप्तान्यसृजत्' । सप्तवर्गानित्यर्थः । '+ अञ्चतोर्डिनिश्छन्दसि तदस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः +' । पञ्चदशिनोऽर्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । '+ विंशतेश्चेति वाच्यम् +' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '+ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्वाच्यः +' । 'त्वावतः पुरूवसो' । 'न त्वावाँ अन्यः' । 'यज्ञं विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of " this is its measure, " when the meaning is that of a Varga.

As सप्त साप्तान्यसृजन् ॥ "They created the seven seven-fold monarchies.' The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1. 57 S. 1723) and वर्गे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन् + अञ् = साप्त् + अञ् (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = साप्त ॥ Its Plural in जस् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vârt:—The affix डिनि comes in the Chhandas, after the words ending in अत् and अन्, as पंचदशिनोऽर्द्धमासाः "Half-months have a measure of 15 days". त्रिंशिनो मासाः "Months are of thirty days".

Vârt:—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirasas consist of or comprise twenty Gotras."

Vârt:—The affix वतुप् comes after युष्मद् and अस्मद् in denoting similarity. As 'त्वावतः पुरूवसो'। न त्वावाँ अन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यज्ञं विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142. 2).

३४९२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्हति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदथ्यम्' ।

3492. The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prâtipadika.

This debars ठञ् &c. Thus उदक्या वृत्तयः, यूप्यः पलाशः, गर्त्यो देवः ॥ See VI. I. 213.

सादन्यंविदथ्यम् (Rig. Veda. I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन "house." He who deserves a house is a सादन्यः ॥ The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3539. विदथ means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदथ्यम् ॥

३४९३ । वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि । ५ । १ । ९१ ।

निर्वृत्तादिष्वर्थेषु । इद्वत्सरीयः ।

3493. The affix chha (îya) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatsara.

This debars ठञ् ॥ Thus इद्वत्सरीयः, इदावत्सरीयः ॥

३४९४ । संपरिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ९२ ।

चाच्छः । संवत्सरीणः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीणः । परिवत्सरीयः ।

3494. The affixes 'kha' (în) and 'chha' (îya) come in the Chhandas in the fivefold senses taught in V. 1. 79, 80, after the word vatsara, when preceded by sam and pari.

Thus संवत्सरीणः and संवत्सरीयः, परिवत्सरीणः and परिवत्सरीयः ॥

३४९५ । छन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । 'भाग ऋत्वियः' ।

3495. In the Chhandas, the affix 'ghas' (iya) comes after the word 'ṛitu' in the same sense of 'season has come for it.'

This debars अण्. As भाग ऋत्वियः (Rig Ved. I. 135. 3). Here there is no Guṇa by VI. 4. 146, because by sûtra I. 4 16, ऋतु before the affix घस् gets the designation of पद, hence the guṇa rule which applies to भ (I. 4. 18) does not apply.

३४९६ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वार्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् उपसर्गात् उत्तरे स्वार्थे वतिः स्यात् । 'यदुद्वतो निवतः । उद्गतान्निर्गतानित्यर्थः ।

3496. In the Chhandas, the affix 'vati' is added to an Upasarga (Preposition), in the sense of a verbal root.

As the word उद्वतः and निवतः in the following Rik (X. 142. 4.)

यदुद्वतो' निवतो यासि बप्सत् पृथगेषि प्रगर्धिनीव सेना ॥ "When thou O Fire! goest burning high (उद्वतः = उद्गतान्) and low (निवतः = निर्गतान्) trees &c.

३४९७ । थट् च च्छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

नान्तादसंख्यादेः परस्य डटस्थट् स्यान्मट् च । पञ्चथम्–पञ्चमम् ।

3497. The 'thaṭ' is the augment of 'ḍaṭ,' in the Chhandas, after a Numeral ending in 'n' and not preceded by another numeral: as well as the augment 'maṭ.'

Thus पंचथः, सप्तथः or सप्तमः, [illegible] ॥ As पर्णमयानि पञ्चथानि भवन्ति and पञ्चममिन्द्रियस्यापाक्रामत् ॥ See V. 2. 6

३४९७ क । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ ।

'पर्यवस्थाता शत्रुः' । 'अपत्यं परिपन्थिनम्' । 'मा त्वा परिपरिणो विदन्' ।

3497 A. In the Chhandas, the words paripanthin and pariparin are anomalously formed by the affix ini (in) and have the sense of "an antagonist."

अपत्यं परिपन्थिनम् (Rig Ved. I. 42. 3).

मा त्वा परिपरिणो विदन् (Yaj. Ved. IV. 34). See S. 1889.

३४९८ । बहुलं छन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनिः स्यात् । 'अग्निस्ते ओजस्वी' । '+ छन्दोविन्प्रकरणे अष्ट्रामेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यम् +' । इति दीर्घः । 'मंहिष्ठमुभयाविनम्' । 'शुनमेष्ट्राव्यचरत्' । '+ छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ +' । ई । 'रथीरभूत्' 'सुमङ्गलीरियं वधूः' । 'मघवानमीमहे' ।

3498. In the Chhandas, the affix vini is added diversely in the sense of matup.

As अग्ने तेजस्विन् ॥ Sometimes it is not added, as सूर्यो वर्चस्वान् ॥

Vârt :—In the Chhandas, the final अ of द्वय, उभय and हृदय is lengthened optionally before विनि ; and it comes after अष्ट्रा, मेखला and रुजा also : as अष्ट्रावी, मेखलावी, द्वयावी, उभयावी, रुजावी, हृदयावी ॥ As मंहिष्ठमुभयाविनम् ; शुनमष्ट्रा व्यचरत् । The word "ashṭrâ" is a synonym of "danshṭrâ" and means 'tooth.'

Vârt :—In the Chhandas, the affixes ई, and वनिप् come in the sense of मतुप् ॥ Thus ई :—रथीरभून्मुद्गलानी गविष्टौ (रथीः) Rig Ved. X. 102. 2. सुमङ्गलीरियं वधूः Rig Ved. X. 85. 33. वनिप् :—मघवानमीमहे: Rig Ved. X. 167. 2.

NOTE :—The affixes इरन् and इरच् come respectively after मेधा and रथः as मेधिर, रथिरः ॥

३४९९ । तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इदंतदोर्यथासंख्यं स्तः । 'इदा हि व उपस्तुतिम्' । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems idam and tad), come respectively the affixes dâ and rhil, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix दा comes after इदम् and र्हि after तद् ॥ Thus इदा (V. 3. 3. S. 1949), तर्हि (VII. 2. 102. S. 265) So also इदानीम् and तदानीम् ॥ As इदा हि व उपस्तुतिमिदा वामस्य भक्तये (Rig Veda VIII. 27. 11).

NOTE :—इदम + दा = इ + दा (इदम् is replaced by इ by V. 3. 3. S. 1949).

३५०० । था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्था स्याद्धेतौ प्रकारे च । 'कथा ग्रामं न पृच्छसि' । 'कथा दाशेम' ॥

3500. The affix 'thâ' comes in the sense of 'cause' also (as well as 'manner'), in the Chhandas, after the word kim.

The word प्रकार वचने is read into the sûtra by force of च ॥ Thus कथा 'wherefore ? why ? for what reason ?', कथा 'how.' The former is an example of हेतु 'reason or cause', the second of प्रकार 'manner.' As in the following sentences : कथा ग्रामं न पृच्छसि Rig Ved. X. 146. 1. केन हेतुना ग्रामं न पृच्छसि ॥ कथा दाशेम (Rig Ved. I. 77. 1).

NOTE : किम् + था = क + था (किम् is replaced by क by VII. 2. 103. S. 342, because the affix था is a vibhakti as defined in V. 3. 1. S. 1947).

३५०१ । पश्च पश्चा च च्छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्यास्तात्यर्थे निपातौ । 'पश्च हि सः' । 'नोत पश्चा' ।

3501. The words paścha and paśchâ are anomalous in the Chhandas, having the force of astâti.

By च, the word पश्चात् is also included. As पुरा व्याघ्रो जायते, पश्च, पश्चा or पश्चात् सिंहः ॥ As पश्चात् पुरस्तादधरादुदक्तात् (Rig Veda X. 87. 21) पश्चेदमन्यदभवद्यजत्रम् (Rig Veda X. 149. 3). नोत पश्चा (Rig Ved. II. 27. 11).

३५०१ क । तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ ।

तृजन्तात्तृन्नन्ताच्च इष्ठन्नीयसुनौ स्तः । 'आसुतिं करिष्ठः' । 'दोहीयसी धेनुः ।

3501 A. The affixes ishṭan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tṛi. S 2000.

आसुतिं करिष्ठः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर्तृ + इष्ठ = कर् + इष्ठ (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008) दोहीयसी धेनुः ॥ Thus दोग्धृ + ईयसुन् = दोग्ध + ईयसुन् (ऋ elided by VII. 1. 88. S. 368 = दोह् + ईयसुन् (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रत्नपूर्वविश्वेमात् थाल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

इवार्थे । 'तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा' ।

3502. In the Chhandas, the affix thâl comes in the sense of 'like this', after pratna, pûrva, viśva, and ima (idam).

Thus :—तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम् ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च च्छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमेत्तिङव्ययघादित्येव । 'प्रतं नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c, under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word किम्, words ending in ए, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes तर and तम is added the affix अम in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word च 'also' in the sûtra, the affix आमु is also included. Thus प्रतन्नय प्रतरम् (Rig Veda X. 45. 9). प्रतरम् नयामः ॥ or प्रतराम् वस्यः । प्रतर means प्रकृष्टतर ॥

The words ending in आम् and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarâdi (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वार्थे । 'यो नो दुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix til and tâtil come after vṛik and jyeshṭha when excellence is denoted.

The word प्रशंसायाम् is to be read into this sûtra. This also debars रूपप् V. 3. 66. S. 2021. Thus वृकतिः or वृकतातिः, as, येन नो मरुतो वृकतातिमर्त्यः (Rig Veda, II. 34. 9). Similarly ज्येष्ठतातिः ॥

यो नो दुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV 41. 4); ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम् (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुरुषाद्दरस्यात्समासान्तः । 'ब्रह्मसामं भवति' । देवच्छन्दसानि' ।

3505. In the Chhandas, the affix ṭach comes after a Tatpurusha compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus हस्ति + चर्मन् = हस्तिचर्मम् as in हस्तिचर्मे जुहोति, so also ऋषभचर्मेऽभिषिंचति ॥ So also when a word ends in अस् as, देवच्छन्दसानि (देव + छन्दस् = देव + छन्दस् + टच् = देवच्छन्दसम्) so also मनुष्य च्छन्दसानि ॥

Why do we say "when ending in अन् or अस्" ? Observe बिल्वदारु जुहोति ॥ Why do we say "in the Neuter"? Observe सुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसम् ॥

NOTE :—The word वा "optionally" should be read into the sûtra. Therefore टच् is optionally added, as ब्रह्मसाम or ब्रह्मसामम्, देवच्छन्दः or देवच्छन्दसम् ॥

३५०६ । बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

'बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश' ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ॥ Rig Ved. I. 164. 32. **In the classical literature**, the form is बहुप्रजः; as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दतृ स्याद्बहुव्रीहौ । 'उभयतोदतः प्रति गृह्णाति' ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrîhi.

Thus पत्रदन्तमालभेत, उभयदत आलभेत or उभयतो दतः प्रतिगृह्णाति ॥

३५०८ । ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix 'kap' does not come after a Bahuvrîhi ending in short 'ṛi' in the Vedas.

Thus हता माताऽस्य = हतमाता, हतपिता, हतस्वसा, सुहोता ॥

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

'+ छन्दसि वेति वक्तव्यम् +' । 'यो जागार' । 'दाति प्रियाणि' ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vârt :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति प्रियाणि (Rig Ved. VI. 8. 3) or ददाति प्रियाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, नस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vârt :—The root जागृ is optionally reduplicated in the Perfect. As, यो जागार (or जजागार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५०९ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगणः । 'प्रभरा तूतुजानः' 'सूर्यं मामहानम्' । 'दाधार यः पृथिवीम्' 'स तूताव' ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots 'tuj' &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word आदि in तुजादि therefore should be construed as "verbs *like* tuj." So that wherever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तूतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 = तूतुजानः Rig. I. 61. 12). सूर्यं मामहानं । दाधार यः पृथिवीम् Rig Ved. III. 32. 8 स तूताव Rig Ved. I. 94. 2. This lengthening only takes place in the Vedas before some special affixes.

३५१० । बहुलं छन्दसि । ६ । १ । ३४ ।

ह्वः संप्रसारणं स्यात् । 'इन्द्रमा हुव ऊतये' ।

'+ ऋचि त्रेरुत्तरपदादिलोपश्च छन्दसि +' ऋच्छब्दे परे त्रेः संप्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृचं सूक्तम् । 'छन्दसि' किम् । त्र्यृचानि ।

'+ रयेर्मतौ बहुलम् +' । रेवान् । रयिमान्पुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus हुवे or हुवामि, as इन्द्रमाहुव ऊतये (Rig Ved. I. 111. 4). देवीं सरस्वतीं हुवे ॥ The form हुवे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikaraṇa शप् is elided, then there is vocalisation and substitution of उवङ् ॥ So also हुवामि मरुतः शिवान् । हुवामि विश्वान् देवान् ॥ So also हवः as श्रुधीहवम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

Vârt :—There is vocalisation of the semivowel of त्रि when followed by ऋच्, and there is elision of the ऋ of ऋच् when it refers to Metres. As तिस्र ऋचो यस्मिन् = तृचं सूक्तं ॥ तृचं साम ॥ The word तृच् takes the samâsânta affix अ by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre? Observe त्र्यृचानि ॥

Vârt :—In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रयि followed by the affix मतुप्, as रयि + मत् = रइ + मत् = र + इ + मत् = र + इ + वत् (VIII. 2. 15) = रेवत्; as, आ रेवानेतु नो विशः ॥ Sometimes it does not take place, as रयिमान् पुष्टिवर्द्धनः ॥ The म here is not changed to व as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्बहुलं कीत्ययमादेशः स्याच्छन्दसि । 'न्य१न्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम्' । लिट्युसि रूपम् । बहुलग्रहणानुवृत्तेर्नेह । 'अग्निं ज्योतिर्निचाय्य' ।

3511. For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus चिक्युर्न निचिक्युः, न्यन्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उस् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As अग्निं ज्योतिर्निचाय्य ॥ Thus चाय् + उस् = की + उस् = चिकी + उस् = चिक्युः । So also चाय् + क्त्वा = चाय् + ल्यप् = चाय्य ।

३५१२ । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताः श्रितमाशीराशीर्तः । ६ । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम्' । स्पर्धेर्लङ्याथाम् । 'अर्कमानृचुः' । 'वसून्यानृहुः' । 'अर्चेरर्हेश्च लिट्युसि' । चिच्युषे । च्युङो लिटि थासि । 'यस्तित्याज' । त्यजेर्णलि । 'श्रातास्त इन्द्र सोमाः' । 'श्रिता नो ग्रहाः' । 'श्रीञ् पाके निष्ठायाम्' । 'नाशिरं दुह्रे' । 'मध्यत आशीर्तः' । श्रीञ एव क्विपि निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with :—अपस्पृधेथाम्, आनृचुः, आनृहुः, चिच्युषे, तित्याज, श्राताः, श्रितम्, आशीः and आशीर्तः ॥

The word छन्दसि is understood here. From the root स्पर्द्ध 'to challenge', is formed अपस्पृधेथाम् being the Imperfect (लङ्), 2nd Pers. Dual, Atmanepada: there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of अ irregularly. As, इन्द्रश्चविष्णो यदपस्पृधेथाम् (Rig Ved. VI. 69. 8). In the classical language the form is अपस्पर्धेथाम् ॥ Some say, it is derived from स्पर्ध with the preposition अप, the vocalisation of र, the elision of अ, and the non-prefixing of the augment अट् in the Imperfect (VI. 4. 75). The counter-example of this will be अपास्पर्धेथाम् ॥

From अर्च and अर्ह 'to respect, to worship', are derived आनृचुः and आनृहुः in the Perfect before the 3rd per. pl. उस् there being vocalisation of र and the elision of अ irregularly. Then there is reduplication, then ऋ changed to अ, then the lengthening of this अ, then the addition of the augment न, as : अर्च् +उस् = ऋच्+उस् = ऋ+ऋच्+उस्=अ+ऋच्+उस् (VII. 4. 66) = आ + ऋच्+ उस् (VII. 4. 70) =आ+न्+ऋच्+उस् (VII. 4. 71)=आनृचुः ॥ The irregularity consists in the samprasâraṇa with the elision of अ ॥ Thus य उग्रा अर्कमानृचुः (Rig Ved. I. 19. 4), न वसून्यानृहुः ॥ The classical forms will be आनर्चुः, आनर्हुः ॥

The form चिच्युषे is the Perfect 2nd per. sing. of the root च्युङ् 'to go': there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment इट् before the affix से ॥ This is the irregularity. The regular form is चुच्युविषे ॥

The form तित्याज as in "यस्तित्याज" (Rig Ved. X. 71. 6), is the Perfect of त्यज्, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is तत्याज ॥

From the root श्रीञ् 'to cook', is derived श्राता before the Nishṭhâ affix, श्री changed to श्रा irregularly. As श्रातास्त इन्द्र सोमाः ॥ The form श्रितं is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As सोमो गौरी अधिश्रितः, श्रिता नो ग्रहाः ॥ Some say the श्रा substitution of श्री takes place when the word refers to सोम, in the plural, and श्रि when it refers to other than सोम ॥ Sometimes the word श्रातः is seen in the singular, referring to objects other than सोम। Thus यदि श्रातो जुहोतन ॥ In fact, the exhibition of the word श्राताः in the plural in the sûtra is not absolutely necessary.

The words आशीर् and आशीर्त्तः are from the same root श्री, with the prefix आङ् and taking the affixes क्विप् and क्त respectively. Before these श्री is replaced by शीर्, and the non addition of न in the Nishṭhâ is irregular, As, "नाशिरं दुह्रे" (Rig Ved. III. 53. 14), क्षीरैर्मध्यत आशीर्त्तः ॥ (Rig Ved. VIII. 2. 9.)

३५१३ । खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ॥

'खिद दैन्ये'। अस्यैच आ स्यात्। चिखाद। चिखेदेत्यर्थः॥

3513. There is optionally the substitution of â in the room of the diphthong of the verb khid 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word विभाषा is understood here. Thus चित्तं चिखाद or चिखेद ॥ In the classical literature we have चित्तं खेदयति ॥

३५१४ । शीर्षंश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ॥

शिरःशब्दस्य शीर्षन् स्यात्। 'शीर्ष्णो जगतः'॥

3514. The word śîrshan is found in the Chhandas.

This word is another form of शिरः and means 'head.' This is not a substitute of शिरस् in the Vedas, for both forms are found therein. Thus शीर्ष्णा

शीर्षतः (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form शिरः ॥

The Sûtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom. Pl. affix जस् ॥" The following sûtra makes an exception in the Vedas.

३५१५ । वा छन्दसि । ६ । १ । १०६ ।

दीर्घाज्जसीचि च पूर्वसवर्णदीर्घो वा स्यात् । वाराही । वाराह्यौ । 'मानुषीरीलते विशः' । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीदं वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनामिपूर्वत्वं वा स्यात् । शमीं च शम्यं च । 'सूर्म्यं सुषिरामिव' । 'सम्प्रसारणाच्च' (३३०) इति पूर्वरूपमपि वा । इज्यमानः । यज्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus मारुतीः or मारुत्यः, पिण्डीः or पिण्ड्यः, वाराही or वाराह्यौ; उपानही or उपानह्यौ ॥

'मानुषीरीलते विशः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sûtras subsequent to this in the Ashṭâdhyâyi, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sûtra. Thus sûtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम् ।" But this is optional in the Vedas. Thus शमीम् or शम्यम्:, and सूर्म्यं सुषिरामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as इज्यमानः or यज्यमानः ॥

३५१६ । शेश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । ७० ।

लोपः स्यात् । 'या ते गात्राणाम्' । 'ताता पिण्डानाम्' ।

'+ एमन्नादिषु छन्दसि पररूपं वक्तव्यम् +' । अपां त्वेमन् । अपां त्वोद्मन् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (śi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus या ते गात्राणाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) ताता पिण्डानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Vârt :—In the Vedas, the para-rûpa substitution takes place when एमन् &c. follow. Thus अपां त्वा एमन् = अपां त्वेमन् ॥ So also अपां त्वा ओद्मन् अपां त्वोद्मन् ॥

३५१७ । भय्यप्रवय्ये च छन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

बिभेत्यस्मादिति भय्यः । वेतेः प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । 'छन्दसि' किम् । भेयम् । प्रवेयम् ।

'+ हृद्य्या आप उपसंख्यानम् +' हृदे भवा हृद्य्या आपः । भवे छन्दसि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyâ are found in the Chhandas.

The word भय्य is derived from भी+यत्, and प्रवय्या from प्र+वी+यत् ॥ The guṇa ए is changed to अय् ॥ Thus भय्यं किलासीत् ॥ वत्सतरी प्रवय्या ॥ The यत् is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by कृत्यल्युटो बहुलं (III. 3. 113) ॥ Thus बिभेति अस्मात् इति = भय्यम् "frightening or fearable." The word प्रवय्या is always used in the feminine : in other places प्रवेय is the proper form. Why we do say 'in the Vedas' ? Observe भेयम्, प्रवेयम् in the classical literature.

Vârt :—The word हृदय्या should also be enumerated when referring to water. As हृदये भवा = हृदय्या आपः ॥ The affix यत् is added by IV. 4. 110 (हृदये+य=हृदय्+य) ॥

३५१८ । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

ऋक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारयकारपरेऽति । 'उपप्रयन्तो अध्वरम्' । 'सुजाते अश्वसूनृते' । 'अन्तःपादम्' किम् । 'एतास एतेऽर्चन्ति' । 'अव्यपरे' किम् । 'तेऽवदन्' तेऽयजन् ।

3518. The final 'e' or 'o' and the following 'a' when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the 'a' is followed by 'v' or 'y.' ॥

The word एङः is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative. The word प्रकृति means 'original nature, cause.' The word अन्तर् is an Indeclinable, used in the Locative case here and means 'in the middle.' The word पादः 'the foot of a verse' refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry. The word अति is also understood here. Thus उपप्रयन्तो अध्वरम् (Rig Ved. I. 74. 1.); सुजाते अश्वसूनृते (Rig Veda. V. 79. 1).

Why do we say 'in the inner half of a foot of a verse ?' Observe कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति (Rig. Ved. I. 165. 1) ॥ Why do we say "when व् or य् does not follow अ ?" Observe तेऽवदन् (Rig. X. 109. 1) ॥ Why do we say ए or ओ ? Observe [illegible] ॥ Some read this sûtra as नान्तः पादमव्यपरे ॥ According to them, this sûtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संहिता (VI. 1. 72).

३५१९ । अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च । ६ । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेऽपि अति एङ् प्रकृत्या । 'वसुभिर्नो अव्यात्' । 'मित्रमहो अवद्यात्' । 'मा शिवासो अवक्रमुः' । 'ते नो अव्रत' । 'शतधारो अयं मणिः' । 'ते नो अवन्तु' । 'कुशिकासो अवस्यवः' । यद्यपि । 'बहुचैस्तेनो अवन्तु रथतूः' 'सो अयमागात्' 'तेऽरुणेभिः' इत्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थः ।

3519. The 'e' or 'o' retain their original form in the middle of a Vaidic verse, when the following words come after them (though the 'a' in these has a 'v' and 'y' following it):—अव्यात्, अवद्यात्, अवक्रमुः, अव्रत, अयम्, अवन्तु, अवस्यु ॥

Thus अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात् ॥ मित्रमहो अवद्यात् (Rig IV. 4. 15), मा शिवासो अवक्रमुः (Rig VII. 32. 27); ते नो अव्रताः (Not in the Rig Veda). Prof. Bohtlingk gives the following examples from the Rig Veda :—धीवन्तो अव्रतम् (VI. 14. 3) संवत्सो अव्रतान् (IX. 73. 5), कर्ते अव्रतान् (IX. 73. 8), शतधारो अयं मणिः, ते नो अवन्तु,

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अवन्तु is generally elided in the Veda after ए or आ) कुशिकासो अवस्यवः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽवन्तु रथतूः (Rig Ved. X. 77. 8), and सोऽयमागात् and तेऽरुणेभिः (Rig Ved. 1. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhâva, but *sandhi*, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prâtisâkhyas, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE :—1. अव्यात् is Benedictive 3rd Per. Sing. of अव 'to protect.'

2. अवद्यात् is Ablative singular of अवद्य ॥

3. अवक्रमुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of क्रम् preceded by the Preposition अव । There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अवचक्रमुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अवत is the Aorist of वृङ् and वृञ्; the 3rd Per. Pl. झि is replaced by अत । (The Aorist sign is elided by II. 4. 80. S. 3402).

5. अयम् is from इदम् ।

6. अवन्तु is Imperative 3rd Per. Pl. of अव 'to protect.'

7. अवस्युः is a Noun, from अव्+असुन्=अवस् । Then is added क्यच् as अवस्य । Then उ is added by III. 2, 170, and we get अवस्युः ॥

३५२० । यजुष्युरः । ६ । १ । ११७ ।

उरःशब्द एङन्तोऽनि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पादाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sûtra as यजुष्युरोः ॥ They take the word as उरु ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्षं सजूर् ॥ But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोरन्तरिक्षात् सजूः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्तःपादं of VI. 1. 115. does not apply here, and hence the necessity of a separate sûtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यति एङ् प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु' । जुषाणो अग्निराज्यस्य' । 'वृष्णो अंशुभ्याम्' । 'वर्षिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् 'अम्बार्थ–' । (२६७) इति ह्रस्वो न ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, वृष्णो, वर्षिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambâle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान् मातरः शुन्धयन्तु (Yaj. IV. 2). जुषाणो अप्तुराज्यस्य (Yaj. V. 35), वृष्णो अंशुभ्यां गभस्ति पूतः (Yaj. VII. 1). वर्षिष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Sanhita has वर्षिष्ठेऽधि (V. S. I. 22). The Taittariya Sanhita has वर्षिष्ठे अधि ॥ (1. 1. 8. 1. 4, 43, 2. 5. 5. 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br. III. 9. 6.

3 has अम्बे अम्बाल्यम्बिके ॥ The words अम्बे &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽपि प्रकृत्या यजुषि । 'प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीध्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अशोचिषम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' किम् । 'अधोऽग्रे रुद्रे' । अग्रशब्द आद्युदात्तः । 'कुधपरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an anudâtta *a* is followed by a Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽग्रे, here अग्रे has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्नि मन्तः ॥

३५२४ । अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्ते अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'त्रीरुद्रेभ्यो अवपथाः' । वपेस्थासि लङि 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः' । 'निपातैर्यद्यदि-' (३९३७) इति निघातो न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathâs* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अ+वप्+शप्+थास् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ in not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आङोऽचि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अभ्र आँ अपः' । 'गभीर आँ उग्रपुत्रे' । '+ ईषाअक्षादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः +' । 'ईषा अक्षो हिरण्ययः' । 'ज्या इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

3525. For the adverb 'â' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अभ्र आँ अपः (Rig Veda V. 48. 1) ; गभीर आँ उग्रपुत्रे जिघांसतः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Vârt :—In the Vedas ईषा अक्तः &c. are found uncombined. As, ईषा अक्ता का ईमिरे पिशंगिला, यथा अङ्कदः, पथा अगमन् &c.

ज्या इयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) पूषा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

३५२६ । स्यश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य सोर्लोपः स्याद्धलि । 'एष स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *sya*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति । ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि (Rig Veda IV. 40. 4), एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place: स यत्र स्यो निपतेत् ॥ The स्य means 'he.'

३५२७ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः' । सुश्चन्द्र स्य ।

3527. In a Mantra, the 'suṭ' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुश्चन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पौर्णमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samâsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च छन्दसि । ६ । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नू चिदिष्टौ' ।

'समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु' । समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्न उत्तरपदे । सगर्भ्यः ।

'+ छन्दसि स्त्रियां बहुलम् +' । विष्वग्देवयोरद्र्यादेशः । 'विश्वाची च घृताची च;' 'देवद्रीचीं नयत देवयन्तः'; 'कद्रीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarâmâtarâ' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is derived by adding अङ् to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guṇa by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid. As न मातापितरा नू चिदिष्टौ ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन, प्रभृति and उदर्क ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भ्यः = समानो गर्भः "uterine brother."

Vârt :—In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by अद्रि diversely before the feminine nouns: thus in "विश्वाची च घृताची च"; there is no substitution in विश्वाची, but in कद्रीची there is this substitution. कद्रीची is derived from किम्+अंच = कद्रि + अंच ॥ Then is added ङीप् and then like अश्वाची ॥ This vârtika is an exception to VI. 3. 92. S. 418.

देवद्रीचीं नयत देवयन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्रीची (Rig Ved. I. 164. 17).

३५२९ । सध मादस्ययोश्छन्दसि । ६ । ३ । ९६ ।

सहस्य सधादेशः स्यात् । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोमः सधस्थम् ।

3529. *Sadha* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादोद्युम्न्य एकास्ताः सधस्थाः ॥ Another example is आत्वा वृहन्तो हरयो युजाना, अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु (Rig. III. 3. 7) सहमाद्यन्ति देवा अस्मिन् = यज्ञः ॥ 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पथि च च्छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिशब्द उत्तरपदे कोः कवं कादेशश्च । कवपथः-कापथः-कुपथः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kava* for *ku* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवपथः, कापथः and कुपथः ॥

३५३१ । साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहेः क्त्वाप्रत्यये आद्यं द्वयं तृनि तृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साह्ळा' अचोर्मध्यस्थस्य डस्य लः ढस्य ळ्हश्च प्रातिशाख्ये विहितः । आह हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संपद्यते स डकारो ळकारः ।
ळ्हकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नूष्मणा संप्रयुक्तः ॥' इति ।

3531. 'Sâḍhyai' 'sâḍhwâ' and 'sâḍhâ' are irregularly formed in the Vedas.

Thus साढ्यै समन्तात्, साढ्वा शत्रून् ॥ The words साढ्यै and साढ्वा are both formed by क्त्वा affix added to सह् the ओ substitution not taking place. In the first, क्त्वा is changed to ध्यै ॥ The third word साढा is formed by तृन् affix added to सह ॥ In the classical literature सोढा and सोढ्वा are the proper forms.

- 'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साह्ळा (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prâtisâkhya it is ordained that a ड situated between two vowels is changed to ल ; and a ढ so situated becomes ह्ल् ॥ As says the kârikâ.

Kârikâ :—The letter ड falling between two vowels has become ळ् in the pronunciation of this Professor.

So also ढ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i. e., ḷḥ ळ्ह " ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashṭan' before a second member.

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in ङीप् (IV. 1. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the अ of पाद being elided in a Bahuvrihi), पद being substituted for पात् by VI. 4, 130.

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावतीं सोमावतीम्' । इन्द्रियावान्मदिन्तमः । 'विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of **सोम**, **अश्व**, **इन्द्रिय** and **विश्वदेव्य** are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अश्वावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥
अश्वावतीं सोमवतीम् (Rig Ved. X. 97. 7.)
विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३४ । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'यदोषधीभ्य अदधात्योषधीषु' ।

3534. In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः अदधात्योषधीषु ॥

३५३५ । ऋचि तुनुघमत्तुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।

दीर्घः स्यात् । 'आ तू न इन्द्र' । 'नू मर्तः' । 'उत वा घा स्यानात्' । मत्तु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न । 'शृणोत ग्रावाणः' । 'कूमनाः' । 'अत्रा ते भद्रा' । 'यत्रा नश्चक्रा' । 'उरुष्याणः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles **तु**, **नु**, **घ**, **मत्तु**, the tense-affix **तङ्**, **कु**, the ending 'tra' and the word **उरुष्य** are lengthened.

Thus तु :—आ तू न इन्द्र वृत्रहन् (Rig IV. 32. 1) नु—नू मर्तः ॥ घ :—उत वा घा स्यालात् ॥ मत्तुः—मत्तू गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—भरता जातवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of था, when it is treated as ङित्, therefore it does not apply here, शृणोत ग्रावाणः (I. 2. 4.) कु—कूमनस् ; त्र—'अत्रा ते भद्रा । ' यत्रानश्चक्रा' उरुष्या णाग्नेः ॥

NOTE :—The **घ** in the sûtra is the sound **घ** and not the technical **घ** (**तरप्** and **तमप्**). **स्याल** means "the wife's brother." **भरत** is Imperative Second Person Plural. **शृणोत** is the Imperative Second Person Plural formed by the affix **तप्** (VII. 1. 46. S. 3568). Since this affix is **पित्** the present rule does not apply to it. **उरुष्य** is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kandwâdi root **उरुष्य** (formed by **यक्**). The affix **हि** is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The **न** of the Pronoun **नस्** is changed to **ण** after **उरुष्य** by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ ।

ऋचि दीर्घ इत्येव । 'अभीषुणः सखीनाम्' । 'सुञः' (३६४४) इति षः । 'नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः' (३६४६) इति णः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अभी षु णः सखीनाम् (Rig. IV. 31. 3) उर्ध्व ऊ षुण उतये (Rig I. 36 13). The स is changed to ष by VIII. 3. 107 : S. 3644, and न changed to ण by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३७ । द्व्यचोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ ।

मन्त्रे दीर्घः । 'विद्मा हि चक्राजरसम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus विद्मा हि त्वा सत्पतिं शूर गोनाम् &c. See Rig. III. 42. 6, विद्मा हि चक्रा जरसम् । &c. But not here देवा भवत वाजिनः, as the verb consists of more than two syllables: not also here आ देवान् वक्षि यक्षि च as the verbs do not end in अ ॥

NOTE: — विद्म is Present First Person Plural. म replaces मः by III. 4. 82. चक्र is 2nd Person Plural of the Perfect of कृ ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

'एवा हि ते' ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus एवा हि ते, अच्छाते, अच्छा जरितारः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्थानां दीर्घः स्यात् । पूरुषः । दण्डादण्डि ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śishṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus पूरुषः दण्डादण्डि : ।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । 'धाता धातॄणाम्' इति बह्वृचाः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural 'nâm.'

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातॄणाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also चतसृणाम् and चतसॄणाम् ॥

The Rig Vedins read with long ॠ, the Taittariyas read it with short ऋ ॥

३५४१ । वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ ।

षपूर्वस्याचो नोपधाया वा दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । ऋभुक्षाणम् । ऋभुक्षणम् । 'निगमे' किम् । तक्षा । तक्षाणौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in 'n' before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when 'sh' precedes such a vowel.

Thus ऋभुक्षाणं or ऋभुक्षणमिन्द्रम् ॥

Why do we say 'in the Nigama'? In the classical literature we have तक्षा, तक्षाणौ, तक्षाणः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

इडादौ तृचि णिलोपो निपात्यते । 'यो नः पिता जनिता' ।

3542. In a Mantra, the word 'janitâ' is formed irregularly by the elision of 'ṇi' before the affix 'tṛi' with the augment 'iṭ.'

Thus यो नः पिता जनिता (Rig Veda X. 82. 3.) ॥ Otherwise जनयिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4 51.

३३४३ । शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

3543. 'S'amitâ' is formed irregularly by the elision of 'ṇi' before an 'iṭ' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus शृतं हविः शमितः ॥ It is formed by तृच् and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See शृतं हविः शमयितः ॥ See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ :

ल्यपीत्यनुवर्तते । वियूय । विप्लूय ।

'आडजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus दान्यनुपूर्वं वियूय; यत्रा घो दक्षिणा परिप्लूय ॥ Why do we say, in the Chhandas'? Observe संयुत्य, आप्लुत्य in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आट् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः । 'न माङ्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'âṭ' augment is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus आनट्, from नश् in the Aorist. The च्लि is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then श् is changed to ष् by VIII. 2. 36 which becomes ड् and finally ट् ॥ आनक्, from नश् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् ॥ आवः is Aorist of वृञ्, the affix being elided by II 4. 80. आनक् from नश् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of युज् ॥

The augments अट् and आट् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अडाटौ न स्तः माङ्योगेऽपि स्तः । 'जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायः ।' 'मा वः क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः'

3546. There is diversity in the Chhandas: the augment 'aṭ' or 'âṭ' is added even with 'mâ,' and sometimes not added even when there is no 'mâ'.

Thus in जनिष्ठा उग्रः (Rig. X 73. 1), काममूनयीत् (Rig. I. 53. 3) and काममर्दयीत् the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परबीजान्यवाप्सुः; मा अभित्थाः, मा आवः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'गर्भं प्रथमं दध्र आपः' । रेभावस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादालोपः । अत्र रेशब्दस्येटि कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं च सूत्रे द्विवचनान्तं निर्दिष्टमिरयोरिति ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्रे आपः (Rig. X. 82. 5) या स्य परिदध्रे ॥ In दध्रे, the आ of धा is elided, before the affix इरे by VI. 4. 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of the elision of आ ॥

Here इट् augment is first added to रे after the सेट् roots and the affix thus becomes इरे, then रे is substituted again for this इरे by this sûtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—इरे—रे the sûtra has exhibited the word इरयोः in the dual number.

३५४८ । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधियोर्यणस्यादियङुवङौ च । 'वनेषु चित्रं विभ्वम्' । विभुवं वा । 'सुध्यो हव्यमग्ने,' सुधियो वा ।

'+ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् +' । 'तन्वं पुषेम' । तनुवं वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhû' and 'sudhî' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्वम्, विभुवम्, सुध्यः and सुधियः ॥ वनेषु चित्रं विभ्वं विशे (Rig Veda IV. 7. 1) विभुवम् ॥ सुध्यो हव्यमग्ने for सुधियो हव्यमग्ने ॥

Vártika:—There is diversely the substitution of इयङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु &c. and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुषेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तनुवं ॥ त्र्यम्बकम् or त्रियम्बकम् "Three-eyed."

तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ ।

एतयोरुपधालोपः क्ङिति प्रत्यये । 'वितत्निरे कवयः' । 'शकुना इव पप्तिम' । भाषायां वितेनिरे । पेतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'ṅ'.

As वितत्निरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel अ of तन् is elided. Though the elision is *asiddha* yet the rule VI. 4. 120 requiring the substitution of ए and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sûtra would be nullified. शकुना इव पप्तिमः (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also लिट् ॥ In the classical language we have वितेनिरे, पेतिम् ॥

३५५० । घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

'सग्धिश्च मे' । 'बब्धां ते हरी धानाः' । 'हुझल्भ्यो हेर्धिः' (२४२५) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'ṅ'.

Thus सग्धिश्चमे सपीतिश्च मे. बब्धां ते हरी धानाः ॥ सग्धिः is thus derived: क्तिन् is added to the root अद्; then by II. 4. 39, घस् is substituted for अद्; thus घस् + ति = घस् + ति (अ being elided by the present sûtra) = घ् + ति (स् being elided by

VIII. 2. 26), then त is changed to ध, and घ to ग and we have ग्धिः ॥ Then समानाः ग्धिः = सग्धिः (समान changed to स VI. 3. 84). The word बब्धाम् is the Imperative of भस्, thus भस्+श्लु+ताम् = भ भस्+ताम् = ब भ्स्+ताम् (VI. 4. 100) = बभ्+ताम् (VIII. 2. 26) = ब ब्+धाम् = बब्धाम् ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as बप्सति = भस् + श्लु + झि = ब भ्स्+अति (VII. 1. 4) = बप्सति (VIII. 4. 55).

Why having an indicatory क् or ङ्? Observe श्रंगून् बभस्ति ॥ The च has been added into the aphorism by the Vârtikakâra.

३५५१ । श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ ।

'श्रुधी हवम्' । 'शृणुधी गिरः' । 'रायस्पूर्धि' । 'उरुणस्कृधि' । अपावृधि ।

3551. धि is substituted for हि in the Vedas, after श्रु, शृणु, पॄ, कृ and वृ ॥

As श्रुधी हवम् (Rig Ved. I. 2, 1.) शृणुधि गिरः (Rig Ved. VIII. 84. 3.) रायस्पूर्धि (Rig Ved. I. 36. 12). उरुकृदुरुणस्कृधि and अपावृधि ॥

In शृणुधी, the हि is not elided after the उ or णु, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than शृणुधि are irregular; शप् being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided diversely by बहुलंछन्दसि II. 4. 73.

NOTE :—पूर्धि is from पॄ 'to protect'. The शप् is elided; for the final ॠ there is उर् by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 उरुणस्कृधि from कृ; the न of नस् is changed to ण by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visarjanîya is changed to स by VIII. 3. 50. S. 3635.

३५५२ । वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिद्वा ।

3552. In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p.'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of लोट् has two forms, as प्रीणाहि or प्रीणीहि; युयुधि or युयोधि, धि being substituted for हि in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

अग्ने नय सुपथा राये ऽअस्मान्विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।
युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते नमऽउक्तिं विधेम ॥

Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । अङितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

हेर्धिः स्यात् । रारन्धि । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । शपः श्लुरभ्यासदीर्घश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' 'युयोधि जातवेदः' । यमेः शपो लुक् । योतेः शपः श्लुः । 'अङितः' किम् । प्रणीहि ।

3553. 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense-affix is not 'ṅit'.

Under III. 4. 88 S. 3552 हि is also पित् in the Vedas : and when it is पित्, it is not ङित् by 1. 2. 4. Thus रारन्धि, प्रयन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि ; अस्मभ्य तद्धर्यश्व प्रयन्धि; युयोध्यस्मज् जुहुराणमेनः ॥

Why do we say 'when it is not ङित्' ? Observe प्रीणीहि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रम ; the शप being replaced by श्लु, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The म् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not ङित् ॥ (2) प्रयन्धि is from यम the शप् is elided. (3) युयोधि from यु (यौति), the शप् being replaced by श्लु; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मन्शब्दस्यादेर्लोपः स्यादाङि । 'त्मना देवेषु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'âtman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix; given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेषु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभाषर्जोश्छन्दसि । ६ । ४ १६२ ॥

ऋजुशब्दस्यर्तः स्थाने रः स्याद्वा इष्ठेमेयस्सु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेषि' । ऋजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishṭha, iman and îyas, the 'ṛi' of 'ṛiju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and ऋजिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेषि (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

ऋतौ भवमृत्व्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्व्यम् । वास्त्वं च । मधुशब्दस्याणि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः' । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रथेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed: Ṛitvya, Vâstvya, Vâstva, Mâdhvî, and Hiraṇyaya.

The word ऋत्व्य is derived from ऋतु, and वास्त्व्य from वास्तु with the affix यत्, उ being changed to व ॥ ऋतौ भवम् = ऋत्व्यम्, वास्तौ भवम् = वास्त्व्यम् ॥ वास्त्व is from वस्तु, as वस्तुनि भवः = वास्त्वः with the affix अण् ॥ माध्वी from मधु with the affix अण् in the feminine as 'माध्वीर्नःसन्त्वोषधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्यय is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रथेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'शीङो रुट् (२४४२) ।

By VII. 1. 6 S 2442; the augment रुट् is added to the--tense-affix अत the 3rd Person Plural Atmanepade. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागमः स्यात् । 'लोपस्त आत्मनेपदेषु' (३५६३) इति पक्षे तलोपः । 'धेनवो दुह्रे' । लोपाभावे घृतं दुह्रते । 'अदृश्रमस्य' । 'अतो भिस ऐस्' (२०३) ।

3557. The augment 'ruṭ' is diversely applied in the Chhandas.

The त of अत is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus धेनवो दुह्रे ॥ When then there is no elision, we have घृतं दुह्रते । So also अदृश्रमस्य ॥

देवा अदुह्र ; गन्धर्वा अप्सरसो अदुह्र ॥ Here अदुह्र is the Imperfect (लङ्) plural of दुह् ॥ Thus दुह् + झ = दुह् + रत् = अदुह्र, the त् being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as अदुहत ॥ Owing to the word बहुल, 'diversely', the augment र is added to other affixes also, than झ ॥ As अदृश्रम् in अदृश्रमस्य केतवः ॥ This is the aorist in अङ् of the root दृश by III. 1. 57, the guṇa ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; ऐस् is substituted for भिस् in the Instrumental Plural after nouns ending in अ. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १० ।

'अग्निर्देवेभिः' ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is ऐस् is substituted for भिस् even after stems which do not end in short अ ; as नद्यैः ; and some times the substitution does not take place even after stems ending in short अ, as, देवेभिः, in देवोदेवेभिरागमत् (Rig Veda I. 1, 4).

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदड् न । 'वार्त्रघ्नमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' (३३३२) ।

3559. In the Chhandas, *āt* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As इतरमितरमण्डमजायत ; वार्त्रघ्नमितरम् ॥ Why in the Vedas ? See इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुड्यम् ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, ल्यप् is substituted for *ktvá* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not नञ् ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । क्त्वापि छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the 'ktvâ' also, as well as lyap, is substituted for ktvâ, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ.'

Thus कृष्णं वासो यजमानं परिधापयित्वा ॥

३५६१ । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः । ७ । १ । ३९ ।

'ऋजवः सन्तु पन्थाः' । पन्थान इति प्राप्ते सुः । 'परमे व्योमन्' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्लुक् । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घः । 'या सुरथा रथीतमा दिविस्पृशा अश्विना' । 'यौ सुरथौ दिविस्पृशौ' इत्यादौ प्राप्ते आ । 'नताद्ब्राह्मणम्' । नतमिति प्राप्ते आत् । 'यादेव विद्म तात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न युष्मे वाजबन्धवः' । 'अस्मे इन्द्राबृहस्पती' । युष्मास्वस्मभ्यमिति प्राप्ते शे । उरुया । धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते या ।

'नाभा पृथिव्याः'। नाभाविति प्राप्ते डा। 'ता अनुष्ठ्योच्यावयतात्'। अनुष्ठानमनुष्ठा। व्यवस्थावदङ्। आङो ड्या। साधुया। साध्विति प्राप्ते याच्। 'वसन्ता यजेत'। वसन्त इति प्राप्ते आल्। '+इयाडियाजीकाराणामुपसंख्यानम्+'। उर्विया। दार्विया। उरुणा दारुणेति प्राप्ते इया। सुक्षेत्रियेति प्राप्ते डियाच्। 'दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम्'। ङेरीकार इत्याहुः। तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता। वस्तुतस्तु ङीषन्तान्ङेर्लुक्। ईकारादेशस्य तूदाहरणान्तरं मृग्यम्। '+आङयाजयारामुपसंख्यानम्+'। 'प्रबाहवा सिसृतम्'। बाहुनेति प्राप्ते आङादेशः। 'घेर्ङिति' (२४५) इति गुणः। स्वप्नया। स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच्। 'स नः सिन्धुमिव नावया'। नावेति प्राप्तेऽयार्। रित्स्वरः।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) 's' of the Nom. Sg. for 'as' of the Plural, (2) the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (śe) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (ḍâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (ḍyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) 'â' (accent of 'la').

Thus (1) अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः (for पन्थान) Rig Veda X. 85. 23.

Vârt:—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vârt:—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) लुक्-elision:—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि। Here is elision of ङि॥

(3) Lengthening:—धीती, मती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या॥

(4) आ substitute:—As या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा। अश्विना ता हवामहे॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यौ, सुरथौ, दिविस्पृशौ, उभौ, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) आत्-न ताद् ब्राह्मणम् for न तम्॥ यादेव विद्म ता त्वा here या is for यम्॥

(6) शे-न युष्मे (for युष्मासु) वाजबन्धवः, Rig. VIII. 68. 19. अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्राबृहस्पती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या-उरुया, धृष्णुया for उरुणा and धृष्णुणा॥

(8) डा-नाभा (for नाभौ) पृथिव्याः Rig. I. 143. 4.

(9) ड्या-अनुष्ठ्या उच्यावयतात् for अनुष्ठया Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन भवान् विशसनं करोतु। The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix अङ् (III. 3. 106) and the preposition अनु। In the Instrumental Singular, the टा is replaced by ड्या॥ But is not the affix अङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix क्तिन् of III. 3. 95 ? Not always, for Pàṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix अङ् also.

(10) याच्—साधुया for साधु; the elision of सु which was otherwise required does not take place.

(11) आल्-वसन्ता यजेत for वसन्ते॥

Vârt:—The following substitutes should also be enumerated, (*a*) इया, (*b*) डियाच् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (*c*) long ईं ॥ As (*a*) उर्विया परिधानम्, for उरुणा, so also दार्विया for दारुणा ॥ (*b*) सुक्षेत्रिया for सुक्षेत्रिणा, and सुगात्रिया for सुगात्रिणा ॥ (*c*) दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that ङि (Loc. Sing). is replaced by long ईं of this Vârtika. The word ought to have udâtta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस् ॥ The Loc. Sing. ङि is elided after it by clause (2) of this sûtra ; and it is not an example of the addition of long ई to सरस् ॥ Well, what is then the example of ई substitution of this vârtika ? That must be found out.

NOTE:—Sâyana also explains सरसी in this way दृतिं न ॥ दृतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी महत्सरः ; सरसी गौरादिलक्षणो ङीष् ; सरस्यां "सुपां सुलुक्" इति सप्तम्यां लुक् । महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निषसन्तं मण्डूकगणा : ॥

Vârt:—So also (*a*) आङ् (*b*) अयाच् and (*c*) अयार् : as प्रबाहवा सिसृतम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रबाहुना । The उ is gunatad to ओ by VII. 3. 111, and ओ is changed to अव् before आ (*b*) स्वप्नया सच सेवनम् for स्वप्नेन, (*c*) सिन्धुमिव नावया (Rig Ved. I, 97, 8) for नावा ॥ The र् in अयार् regulates the accent.

The word आच्छे in the sûtra is compounded of three words आ + आत् + शे, the word आत् = आ + आत् ॥

३५६२ । अमो मश् । ७ । १ । ४० ।

मिबादेशस्यामो मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । शित्वात्सर्वादेशः । 'अस्तिसिचः–' (२२२५) इति ईट् । 'वधीं वृत्रम्' । अवधिषमिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The अम् here is the substitute of मिप्, and not the accusative singular affix. The अ in मश् is for the sake of pronunciation only. As वधीं वृत्रम् (for अवधिषम्) Rig. I. 165. 8 : ॥ The अट् augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory श् of मश् shows that the *whole* of the affix अम् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anusvâra as in VIII. 3. 25.

NOTE :—Thus हन् + च्लि + मिप् = वध् + च्लि + मिप् (II. 4. 43) = वध् + सिच् + मिप् (III. 1. 44) = वध् + इ + सिच् + मिप् = वध् + इट् + सिच् + अम् (III. 4 101) = वध् + इट् + सिच् + म् (Present Sûtra) = वध् + इट् + सिच् + ईट् + म् (VII. 3. 96) = वध् + इट् + ईट् + म् (VIII. 2. 28) = वधीम् (VI. 1. 101).

३५६३ । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दसि । 'देवा अदुह्र' । अदुह्रतेति प्राप्ते । 'दक्षिणतः शये' । शेत इति प्राप्ते । 'आत्मने–' इति किम् । 'उत्सं दुहन्ति' ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा अदुह्र for अदुहत् (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः शये for शेते ॥ Owing to the anuvritti of अपि from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as : आत्मानमनृतंकुरुते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम् ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् for वारयध्वम् ॥ Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

एनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधाः' । 'वकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम् followed by एनम् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वैनं प्रियमेधः (Rig. VIII. 2. 37). The Kâśika adds "that व is also irregularly changed into य" : the form would then be यजध्यैनम् ॥ This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटो मध्यमपुरुषबहुवचनस्य स्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कृणुतात्' । कृणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कृणुतात् (for कृणुत), and ऊवध्यं गोहं पार्थिवं खनतात् (for खनत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्मारक्ष संसृजतात् (= संसृजत), सूर्यं चक्षुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनथनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्येत्येव । शृणोत ग्रावाणः । शृणुतेति प्राप्ते तप् । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' । 'दधातन द्रविणं चित्रमस्मै' । तनप् । 'मरुतस्तज्जुजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुश्च । 'विश्वे देवासो मरुतो यतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्थेत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो डतिः । अस्तेस्तस्य थनादेशः ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicatory *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) शृणोत ग्रावाणः (for शृणुत).

(2) सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे (Rig. Ved. V. 34. 1). सुनोतन = सुनुत ॥ दधातन द्रविणं चित्रमस्मै (Rig Ved. X. 36. 13). The indicatory प् makes तप् and तनप् non-ङित् affixes (I. 2. 4).

(3) तन :—मरुतः तज्जुजुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9). for जुषध्वम्, the Parasmaipada and Ślu are anomalous.

(4) थन :—विश्वेदेवासो मरुतो यतिष्ठन ॥ The pronoun यत् becomes यति by taking the affix डति ; and अस् 'to be.' अस् + त = अस + थन = स्थन ॥ Padamanjari says.

"The Rig Vedins read यतिष्ठन instead of यतिष्टन in Samhitâ Pâṭha, of कोवस्तो मरुतो यतिष्टन ; and in Pada Pâṭha they read it as यतिस्थ न ॥ In this case, it is derived from अस् "to be." Kâśikâ derives it from इष् "to wish."

३५६८ । इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ॥

मसीत्यविभक्तिको निर्देशः । इकार उच्चारणार्थः । मसित्ययमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् । मस इगागमः स्यादिति यावत् । 'नमो भरन्त एमसि' । 'त्वमस्माकं तव स्मसि' । इमः स्म इति प्राप्ते ।

3568. The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*.

Thus नमो भरन्त एमसि (Rig Ved. I. 1. 7), for इमः । त्वमस्माकं तव स्मसि (Rig Ved. VIII. 92. 32) for स्मः ॥

The word मसि in the Sûtra is read without any case ending. The इ in it is for the sake of utterance only. "मस्" assumes in the Vedas a form which ends in इ । In other words the augment इक् is added to the affix मस् ॥ The sûtra might have been मस इक् ॥

३५६९ । क्त्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'दिवं सुपर्णो गत्वाय' ।

3569. In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvâ' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिवं सुपर्णो गत्वाय (Rig Ved. VIII. 100. 8).

३५७० । इष्ट्वीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

क्त्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'इष्ट्वीनं देवान्' । इष्ट्वेति प्राप्ते ।

3570. In the Chhandas the Absolutive 'ishṭvînam' is irregularly used for 'ishṭvâ.'

To the root यज् is added क्त्वा, and the final आ is replaced by ईनम् ॥ As इष्ट्वीनम् देवान् for इष्ट्वा देवान ॥ The च in the sûtra indicates that there are other forms like this, as पीत्वीनम् for पीत्वा ॥

३५७१ । स्नात्व्यादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्येकारो निपात्यते । 'स्नात्वी मलादिव' । 'पीत्वी सोमस्य वावृधे' । स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

3571. 'Snâtvî' &c. are irregularly formed in the Chhandas.

Thus स्नात्वी मलादिव, for स्नात्वा ; पीत्वी सोमस्य वावृधे for पीत्वा ॥ The word आदि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form lik 'स्नात्वी, as पीत्वी &c.

३५७२ । आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक्स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ।

3572. After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom. Pl. gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः for ब्राह्मणाः and सोम्याः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वासो य उपरासः (Rig X. 15, 2) for पूर्वे and उपरे ॥ So also सुतासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form जसेः instead of जसः is out of respect for ancient grammarians.

३५७३ । श्रीग्रामण्योश्छन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

आमो नुट् । 'श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम्' । 'सूत ग्रामणीनाम्' ।

3573. In the Chhandas after the words 'śrî' and 'grâmaṇi' Gen. Pl. 'âm' gets the augment 'n.'

As श्रीणामुदारो धरुणो रयीणाम् (Rig Ved. X. 45. 5).

NOTE :—This sûtra could be well dispensed with : by I. 4. 5. श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sûtra a vyavasthita-vibhâshâ, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else. As regards सूत ग्रामणीनाम्. we have सूताश्च ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतग्रामणीनाम्, ॥

The necessity of this sûtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विद्मा हि त्वा गोपतिं शूर गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् । 'गवां शता पृक्षयामेषु' । पादान्तेऽपि क्वचिन्न । छन्दसि सर्वेषां वैकल्पिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. âm.

As विद्माहि त्वा गोपतिं शूरगोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः in the beginning of a Páda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pâda, sometimes this rule does not apply, as हन्तारं शत्रूणां कृधि विराजं गोपतिं गवाम । गवां शता पृक्षयामेषु (Rig Ved. I. 122. 7).

३५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीचो अस्थभिः' ।

3575. In the Chhandas also, the stems asthi, dadhi, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *anan* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As इन्द्रो दधीचो अस्थभिः (Rig Ved. I. 84. 13).

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्याम्' ।

3576. The acutely accented 'î' is substituted for the final of asthi, dadhi, sakthi and akshi, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As अक्षीभ्यान् ते नासिकाभ्याम् ॥ (Rig ved. X. 163. 1). In अक्षी the augment नुम् is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained नुम्, is superseded by the present sûtra, and being once superseded, it is superseded for good. (सकृद् गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव) ॥

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषां नुम्स्यात्सौ । 'कीदृङिन्द्रः' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४९४) ।

3577. दृश्, स्ववस् and स्वतवस् take the augment *num* before the affix su (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus ईदृङ्, तादृङ् यादृङ्, सदृङ्, स्ववान् स्वतवान्, ॥ The श् of ईदृश् (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and ङ् substituted for न् by VIII. 2. 62. The lengthening in स्ववान् and स्वतवान् is through VI. 4. 14.

कीदृङिन्द्र (Rig. Ved. X. 108. 3).

For स्ववान् see Rig, Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For स्वतवान् see Rig Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2494 उर् is substituted for the final long ॠ of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas how ever, there is diversity.

३५७८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरिः । जगुरि । पपुरिः ॥

3578. In the Chhandas, the *ur* substitution for 'ṛi' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus ततुरिः (Rig Ved. I. 145. 3) दूरे ह्यध्वा जगुरिः, and पपुरिः from तॄ, गॄ and पॄ ॥ All these words ततुरि, जगुरि and पपुरिः are formed by the affix किन् (III. 1. 171).

३५७९ । ह्रु ह्वरेश्छन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्वरेर्निष्ठायां, 'ह्रु'आदेशः स्यात् । 'अह्रुतमसि हविर्धानम्' ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvâdi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As ह्रुतस्य चाह्रुतस्य च, अह्रुतमसि हविर्धानम् (Vaj San. 1. 9). But ह्वृतम् in the classical literature.

३५८० । अपरिह्वृताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेण प्राप्तस्यादेशस्याभावो निपात्यते । 'अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्' ।

3580. The word 'aparihvṛitâḥ' is irregularly formed in the Chhandas.

The ह्रु substitution required by the last sûtra, does not take place here. As अपरिह्वृतः सनुयाम वाजम् (Rig I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sûtra also.

३५८१ । सोमे ह्वरितः । ७ । २ । ३३ ।

ट्यड्गुणौ निपात्येते । 'मा नः सोमो ह्वरितः' ।

3581. *Hwaritah* is irregularly formed from *hvri* in the Chhandas, by guna substitution and 'iṭ' augment, when it refers to Soma.

As मा नः सोमो ह्वरितो, विह्वरितस्त्वम् ।

३५८२ । ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरिति(क्षमिति)वमित्यमितीति च । ७ । २ । ३४ ।

अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र 'ग्रसु' 'स्कम्भु' 'स्तम्भु' एषामुदित्त्वान्निष्ठायामिट् प्रतिषेधे प्राप्त इण्निपात्यते । 'युवं शचीभिर्ग्रसितामसुञ्चतम्' । 'विष्कभिते अजरे' । 'येन स्वः स्तभितम्' । 'सत्येनोत्तभिता भूमिः' । स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति ।

'चते याचने' । 'कस गतौ' । आभ्यां क्त इडभावः । 'चत्ता इतश्चत्तामुतः' । 'त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तम्' 'उत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम्' । निपातनबहुत्वापेक्षया सूत्रे बहुवचनं विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव ।

'शसु' 'शंसु' 'शासु' एभ्यस्तृच इडभावः । 'एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता' । 'ग्रावग्राभ उत शंस्ता' । 'प्रशास्ता पोता' ।

तरतेर्वृङ्वृञोश्च तृच 'उट्' 'ऊट्' एतावागमौ निपात्येते । 'तरुतारं रथानाम्' । तरूतारम् । वरुतारम्–वरूतारम् । 'वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु' । अत्र ङीबन्तनिपातनं प्रपंचार्थम् । वरूतृशब्दो हि निपातितः । ततो ङीपा गतार्थत्वात् ।

उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते । 'ज्वल दीप्तौ' । 'क्षर संचलने' । 'टुवम् उद्गिरणे' । 'अम गत्यादिषु' । इह क्षरितीत्यस्यानन्तरं क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र 'क्षमूष् सहने' इति धातुर्बोध्यः । भाषायां तु 'ग्रस्तस्कब्धस्तब्धोत्तब्धचतितविकसिताः' । विशसिता–शंसिता–शासिता । तरीता–तरिता । वरीता–वरिता । उज्ज्वलति ॥ क्षरति । पाठान्तरे क्षमति । वमति । अमति ।

3582. In the Chhandas, the following irregular forms are found, some with, and some without the augment 'iṭ'—1 grasita, 2 skabhita, 3 stabhita, 4 uttabhita, 5 chatta, 6 vikastâḥ, 7 viśastṛi, 8 śanstṛi, 9 śâstṛi, 10 tarutṛi, 11 tarûtṛi, 12 varutṛi, 13 varûtṛi, 14 varûtrîḥ, 15 ujjvaliti, 16 kshariti, (17 kshamiti,) 18 vamiti and 19 amiti.

Of the above nineteen words, 1, 2, 3, and 4 are from roots ग्रसु 'to swallow' (I. 661) स्कम्भु 'to stop' (I. 414) and स्तम्भु (I. 413) all having an indicatory उ, and therefore by VII. 2 56 read with VII. 2. 15, their Nishṭhâ would not have taken इट् ॥ Thus युवशचीभिः ग्रसिता (ver. ग्रस्त) ममुञ्चतम् Rig Ved. X. 39. 13. विष्कभिते अजरे (Rig Veda VI. 70. 1) (= विष्कब्धः); येन स्वस्तभितम् (Rig Ved. X. 121. 5) (= स्तब्धम्), ॥ सत्येनोत्तभिता भूमिः (= उत्तब्धः) Rig Ved. X. 85. 1. the irregularlity is only with the preposition उत्, with other prepositions, the form स्तभित is not employed.

Similarly (5) चत्ता (= चतिता) as in चत्तो इतश्चत्तामुतः (Rig Ved. X. 155. 2,) from चते याचने । (6) त्रिधाहश्यावमश्विना विकस्तम् (Rig Veda I. 117. 24). उत्तानाया 'हृदयं यद् विकस्तम् । (=विकसितम्) The word vikastâḥ generally occurs in the plural and is therefore so shown in the Sûtra. But the singular is also valid.

The forms, 7, 8, and 9 are from the roots शसु हिंसायाम and शंसु स्तुतौ, and शासु अनुशिष्टौ with the affix तृच and no augment; as एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता (Rig

Veda I. 162. 19) (=विशसिता), उत शंस्ता सुविप्रः (Rig Veda I. 162. 5) (=शंसिता) प्रशास्ता पोता (Rig Veda I. 94. 6). (=प्रशासितम्) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots तृ and वृ (वृङ् and वृञ्) with the affix तृच and the augment उट् and ऊट् ॥ As तरुतारं or तरूतारं रथानाम् Rig Veda X. 178. I. (=तरितारम् or तरीतारम्), वरुतारम् or वरूतारम् रथानाम् (=वरितारम् or वरीतारम्); वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु (Rig Veda VII. 34. 22). वरूत्रीः is exhibited in this form of Nom. pl. of the feminine वरूत्री merely for the sake of showing one form in which it is found: another form is अहोरात्राणि वैवरूत्रयः। Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वरूत्रि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वरुतृ, by adding ङीप्, the special mention is explanatory. The rest 15, 16, 17, 18 and 19 are from उत्-ज्वल, चर्, चम्, वम् and अम्, formed with the vikaraṇa शप् and the affix of the 3rd Per. Sing. तिप्, इ being substituted for अ of शप्, or शप् is elided and the augment इट् is added ॥ As अग्निरुज्ज्वलिति (=उज्ज्वलति), स्तोमं चमिति (=चमति), स्तोकं चरिति (=चरति), यः सोमं वमिति (=वमति), अभ्यमिति वरुणः (=अभ्यमति)॥ Sometimes we have अभ्यमीति, as रावमभ्यमीति ॥

We should read here again VII. 2. 64. S. 2527.

३५८२ क ॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विद्मा तमुत्सं यत आबभूथ'। 'येनान्तरिक्षमुर्वाततंथ'। 'जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्'। 'त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्थ'। भाषायां तु। बभूविथ। आतेनिथ। जगृहिम। ववरिथेति।

3582A. In the Nigama (Veda) are found the irregular forms बभूथ, आततन्थ, जगृभ्म and ववर्थ ॥

As, विद्मा तमुत्सं यत आ बभूथ। येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थ (Rig Veda, III. 22. 2), जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् (Rig Veda X. 47. 1). त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्थ।

In the classical literature, we have बभूविथ, आतेनिथ, जगृहिम and ववरिथ respectively.

३५८३। सनिंससनिवांसम्। ७। २। ६९।

सनिमित्येतत्पूर्वात्सनतेः सनोतेर्वा क्वसोरिट्। एत्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते।

'+ पावकादीनां छन्दसि +' प्रत्ययस्थात्कादित्वं नेति वाच्यम्। 'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः'।

3583. The form *sasanivănsam* with *sanin* is irregularly formed.

This is derived from सनोति or सनति root with the affix Kvasu. As अग्निं त्वाग्ने सनिं ससनिवांसम् ॥ The augment इट् is added, there is no change of अ of सन् to ए, nor the elision of the reduplicate before वस् ॥ The other form is सेनिवांसम् when not preceded by सनिम् ॥ This form ससनिवांसम् is Vedic, in the classical literature we have सेनिवांसम् ॥

Várt :—The feminine of पावक &c. in the Vedas does not take इ for अ ॥ As हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः, यासु च लोमकाः; अल्पकाः &c. But पाविकाः, अलोमिकाः in the classical literature. (See VII. 3. 45. S. 464).

३५८४। घोर्लोपो लेटि वा। ७। ३। ७०।

'दधद्रत्नानि दाशुषे'। 'सोमो ददद्गन्धर्वाय'। 'यदग्निरग्नये ददात्'।

3584. The final of 'dâ' and 'dhâ' ('ghû roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'leṭ'.

As दधद्रत्ना दाशुषे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also यदग्निरग्नये ददात् ॥

३५८५ । मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ ।

शिति ह्रस्वः । 'प्रमिणन्ति व्रतानि' । लोके प्रमीणाति । 'अस्तिसिचोऽपृक्ते' (२२२५) ।

3585. In the Chhandas 'mî' is shortened before a 'śit' affix.

As प्रमिनन्ति व्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes ण (प्रमिणन्ति according to Kâśika) by VIII. 4. 15. Why in the Chhandas ? Observe प्र मीणाति ॥

By VII. 3. 96. S. 2225 a single consonantal sârvadhâtuka affix gets the augment ईट्, after अस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६ । बहुलं छन्दसि । ७ । ३ । ९७ ।

'सर्वमा इदम्' ।

अस्तेर्लङ् तिप् ईडभाव अपृक्तत्वाद्धल्ङ्यादिलोपः । रुत्वविसर्गौ । संहितायां तु 'भोभगो-(१६७) इति यत्वं । 'लोपः शाकल्यस्य' (६७) इति यलोपः । गोभिरक्षाः रक्षपालने लुङ् । 'अतोल्रान्तस्य' (२३३०) इति वृद्धिः । इडभावश्छान्दसः । अट् शेषं पूर्ववत् ॥

ह्रस्वस्य गुणः' (२४२) । 'जसि च' (२४१) । '+ जसादिषु छन्दसि वा वचनं प्राङ् णौ चङ्युपधायाः +' । 'अधा शतक्रत्वो यूयम्' शतक्रतवः । 'पश्वे नृभ्यो यथा गवे' । पशवे । 'नाभ्यस्तस्याचि-' (२५०३) इति निषेधे । '+ बहुलं छन्दसीति वक्तव्यम् +' । 'आनुषग्जुजोषत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sârvadhâtuka affix gets diversely the augment 'iṭ' after *as* and *sich* ॥

As आप एवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE :—आः is thus evolved. अ + अस् + लङ् + तिप् । The ई that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ + अस् + त् = आस् (the final consonant त् is elided by VI. 1. 68 S. 252). Then the स् is changed to रु and then रु to visarga : and we have आर् । Then in sanhita, the visarga or रु is changed to य by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII. 3. 19 S, 67, and so we have सर्वम् आ इदम् ॥

Similarly in गोभिरक्षाः । It is the aorist (लुङ्) of रक्ष् 'to protect.' The Vṛiddhi takes place by S. 2330. The absence of इट् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3. 108, a guṇa is substituted for short इ and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII. 3. 109. The following Vârtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sûtra 108 downwards.

Vârt :—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As अम्बे or अम्ब, पूर्णा दर्वि or पूर्णा दर्वी, अधा शतक्रत्वः (Rig Veda X. 97. 2) or शतक्रत्वः पश्वे नृभ्यो यथागवे (Rig Veda I. 43. 2) or पशवे, नृभ्यः, किकिदीव्या, किकिदीविना ॥

By VII. 3. 87 the guṇa is not substituted for the penultimate short इ, उ ऋ in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhâtuka affix beginning with a vowel and having an indicatory ष ॥ The following Vârtika makes an exception.

Vârt:—There is diversity in the Vedas. As अनुषक् जुजोषत् (Rig Veda III. 4. 10) the लेट् of जुष् ॥

३५८७ । नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङ्युपधाया ऋवर्णस्य ऋन्नित्यम् । अवीवृधत् ।

3587. Short ऋ is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate ऋ or ॠ of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As अवीवृधत् (Rig Veda VIII. 8. 8) अवीवृधताम्, अवीवृधन ॥

३५८८ । न च्छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुत्रभिन्नस्यादन्तस्य क्यचि ईत्वदीर्घौ न । मित्रयुः । 'क्याच्छन्दसि' (३१५०) इति उः । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्तः सुदानवः ।

'+ अपुत्रादीनामिति वाच्यम् +' । 'जनीयन्तोऽन्वग्रवः' । जनमिच्छन्तीत्यर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'î' for the final vowel of the stem before the affix kyach, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus मित्रयुः, संस्वेदयुः, देवाञ् जिगाति सुम्नयुः ॥ But पुत्रीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 96. 4.)

Vârt:—It should be rather stated पुत्र and the rest: as जनीयन्तोऽन्वग्रवः ॥ See III. 2. 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति । ७ । ४ । ३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषायां तु उप्रत्ययाभावाद्दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृषीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु, द्रविणस्यु, वृषण्यति and रिषण्यति are irregularly formed.

As अवियोना दुरस्युः, (= दुष्टीयति with the affix क्यच् added to दुष्ट), द्रविणस्यु विपन्यया (द्रविणीयति, here द्रविणस् is substituted for द्रविण similarly). वृषण्यति = वृषीयति (वृषण् substituted for वृष) ॥ रिषण्यति = रिष्टीयति (रिषण् substituted for रिष्ट)॥

३५९० । अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

'अश्व' 'अघ' एतयोः क्यच्यात्स्याच्छन्दसि । 'अश्वायन्तो मघवन्' । 'मा त्वा वृका अघायवः' । 'न च्छन्दसि–' (३५८८) इति निषेधो नेत्वमात्रस्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अत्रेदमेव सूत्रं ज्ञापकम् ।

3590. In the Chhandas, long 'â' is substituted for the final of aśva and *agha*, before the Denominative *kyach.*

As अश्वायन्तो मघवन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before क्यच्, as taught in VII. 4. 35. S. 3588. See Vârtika to III. 1. 8. The word अघायु occurs in Rig. I. 120. 7, 27; 3.

३५९१ । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयोः क्यचि आत्स्याद्यजुषि कठशाखायाम् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुम्नायन्तो हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किं तु वेदोपलक्षकः । तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति । सचेन्मन्त्रो यजुषि कठशाखायां दृष्टः । 'यजुषि' इति किम् । 'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591. The long 'â' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kâṭhaka.

As देवायन्तो यजमानः सुम्नायन्तो हवामहे । Why in the Yajus? Observe देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Kaṭha Shâkhâ of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Kaṭha Shâkha. Why do we say in the Kâṭhaka? Observe सुम्नयुरिदमासात् ।

In this sûtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general. Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda. That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Kaṭha Shâkhâ.

३५९२ । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'अध्वर' 'पृतना' एषामन्त्यस्य लोपः स्यात्क्यचि परे ऋचिविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायोः' । 'अध्वर्युं वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्तं पृतन्यून्' । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । जहातेश्च क्त्वि (३३३१) ।

3592. In the Rig Veda, the final of कवि, अध्वर and पृतना is dropped before the Denominative क्यच् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोः (Rig. I. 96. 2). अध्वर्युं वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41. 3), दमयन्तम्पृतन्यून् (Rig Veda X. 74. 5).

By VII. 4. 42. S. 3076 हि is substituted for the धा of दधाति before an affix beginning with त् and having an indicatory क् । By VII. 4. 43, S. 3331 हि is substituted for the हा of जहाति before क्त्वा । But in the Vedas there is diversity

३५९३ । विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'हित्वा शरीरम्' । हीत्वा वा ।

3593. *Hi* is optionally substituted for 'hî' before 'ktvâ' in the Chhandas.

As हित्वा शरीरं यातव्यं, or हीत्वा also. The long ई of VI. 4. 62 deos not take place also as a Vedic irregularity.

३५९४ । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ते प्रत्यये इत्त्वं निपात्यते । 'गर्भं माता सुधितं वक्षणासु' । वसुधितमग्नौ । नेमधिता न पौंस्या । 'क्तिन्यपि दृश्यते' । 'उत श्वेतं वसुधितिं निरेके' । धिष्वग्वज्रं दक्षिण इन्द्र हस्ते' । धत्स्वेति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिषीय' । आशीर्लिङ् । इट् । 'इटोऽत्' (२२५७) धासीयेति प्राप्ते । 'अपो भि' (४४२) ।

'* मासश्छन्दसीति वक्तव्यम् *' । माद्भिः शरद्भिः । 'स्ववः स्वतवसोरुषसश्चेष्यते' । स्वतवाद्भिः । अवतेरसुन् । शोभनमवो येषां ते स्ववसस्तैः । 'तु' इति सौत्रो धातुस्तस्मादसुन् । स्वं

तवो येषां ते स्वतवद्भिः । 'समुषद्भिरजायथाः' । 'मिथुनेऽसिः । 'वसेः किच्च' इत्यसिप्रत्यय इति हरदत्तः । पञ्चपादीरीत्या तु 'उषः कित्' इति प्राग्व्याख्यातम् । 'न कवतेर्यङि' (२६४१) ।

3594. The following five Vedic forms are irregularly formed, namely सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्व and धिषीय ॥

Of these five, सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix क्त, preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भं माता सुधितम् (Rig Veda X. 27. 16). (= सुहितम्), । वसुधितमग्नौ जुहोति (= वसुहितं). The word वसुधितं is a Karmadhâraya compound, according to Haradatta. In the Veda-Bhâsya it is explained as वसूनां धातारं प्रदातारम् ॥ The form वसुधिति with क्तिन् is also found in the Vedas. As :—उतश्वेतं वसुधितिं निरेके (Rig Veda VII. 90. 3). नेमधिता न पौंस्या (Rig Veda X. 93. 13) (= नेमहिता) ॥ नेम् means 'half.' धिष्व is Imperative 2nd Per. Sg. of धा, there is no reduplication, as धिष्व सोमम् = धत्स्व ॥ धिष्व वज्रम् हस्त आदक्षिणत्राभिः (Rig Veda VI. 18. 9). धिषीय is Benedictive Atmanepada 1st Per. Sg. of धा, the regular form being धासीय ॥ See III. 4. 106.

By VII. 4. 48. S. 442, त् is substituted for the final of the stem अप् before a case-ending beginning with भ ॥ In the Vedas this substitution takes place in the case of मास &c.

Vârtika:—The त् substitution takes place in the Chhandas for the final of मास &c. Thus माद्भिः, शरद्भिः ॥ मास becomes मास् by VI. 1. 63.

Ishti :—The त् substitution should take place, according to Patanjali, after स्ववस्, स्वतवस् and उषस् also. As स्ववद्भिः । स्ववस् is derived from अव् 'to protect,' with the affix असुन् and the prefix सु ॥ It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I. 35, 10; &c.

The word स्वतवस् is derived from the root तु with the affix असुन् and Prefix स्व ॥ It means धनवान् or wealthy. As स्वतवद्भिः । See S. 3633. Similarly उषद्भिः as in समुषद्भिः अजायथाः (Rig Veda I. 6. 3).

This word is formed by the affix असि which is treated as कित् after वस् (See Uṇâdi IV. 222 and 233). This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Uṇâdi Sûtras which consisted of Ten Padas. In the present Uṇâdi Sûtra of Five Padas we have उषः कित् and not वसेः कित् ॥ वसति सूर्येण सह इति उषा ॥

By VII. 4. 63. S. 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कु (कवते) in the Intensive. In the Vedas this prohibition applies to the root कृष् also.

३५९५ । कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ :

यङ्यभ्यासस्य चुत्वं न । करीकृष्यते ।

3595. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'kṛish' in the Chhandas, when in the Intensive.

As करीकृष्यतेयज्ञकुणपः ; otherwise चरीकृष्यते कृषीवलः ॥

३५९६ । दाधर्ति दर्धर्तिदर्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ ।

एतेऽष्टादश निपात्यन्ते। आद्यास्त्रयो धृङो धारयतेर्वा।

भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणाभावः। तेन भाषायां गुणो लभ्यते।

तिजेर्यङ्लुगन्तात्तङ्। इयर्तेर्लटि हलादिः शेषापवादो रेफस्य लत्वमित्त्वाभावश्च निपात्यते। 'अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दरः'। सिपा निर्देशो न तन्त्रम्। 'अलर्ति दक्ष उत'।

फणतेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते। 'अन्वापनीफणत्'।

स्यन्देः संपूर्वस्य यङ्लुकि शतर्यभ्यासस्य निक्। धातुसकारस्य षत्वम्।

करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः। 'करिक्रत्'।

क्रन्देर्लुङि च्लेरङ् द्विर्वचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च। 'कनिक्रदज्जनुषम्'। अक्रन्दीदित्यर्थः।

'बिभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः। 'वि यो भरिभ्रदोषधीषु'।

ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतर्यभ्यासस्य विगागमो धातोर्ऋकारलोपश्च। 'दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य'।

द्युतेरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्वं विगागमश्च। 'दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः'।

तरतेः शतरि श्लावभ्यासस्य रिगागमः। 'सहोर्जा तरित्रतः'। सृपेः शतरि श्लौ द्वितीयैकवचने रीगागमोऽभ्यासस्य।

वृजेः शतरि श्लावभ्यासस्य रीक्।

मृजेर्लिटि णलभ्यासस्य रुक् धातोश्च युक्। गमेराङ्पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च। 'वक्ष्यन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम्'।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dâdharti, 2 dardharti, 3 dardharshi, 4 bobhûtu. 5 tetikte, 6 alarshi, 7 â panîphaṇat, 8 sam sanishyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvataḥ, 13 davidyutat, 14 taritrataḥ, 15 sarîsṛpatam, 16 varîvṛjat, 17 marmṛjya and 18 â ganîganti.

The word छन्दसि is drawn in to this sûtra, by force of च ॥ The from दाधर्त्ति, is either from the Causative of the root धृङ् अवस्थाने or from धृञ् in the श्लु or यङ् लुक्. there is lengthening of the abhyâsa and elision of णि ॥ (2) So also दर्द्धर्ति is the form in ślu, with रुक् augment of the abhyâsa. (3) दर्धर्षि if it be a form of यङ् लुक्. there is no irregularity. (4) बोभूतु. is from भू in the Intensive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without guṇa (6) अलर्षि is form the root ऋ (इयर्ति) in Present, 2nd Person, the र् of abhyâsa is not elided, though required by VII. 4. 60, and this र् is changed to ल irregularly. This form is found in the 3rd Person also, as अलर्त्ति दक्षः ॥ अलर्षि युध्म खजकृत्पुरंदरः (Rig Veda VIII 1. 7). अलर्ति दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ पनीफणत् is from फण् with आ augment and शतृ affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate नी is added. (8) संसनिष्यदत् is from स्यन्द with the Preposition सम्, in the Intensive yaṅ luk, with शतृ affix, नि being added in the abhyâsa, the root स is changed to ष ॥ The Preposition सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form as आ सनिष्यदत् ॥ (9) करिक्रत is from कृ (करोति), in the Intensive yaṅ luk, with शतृ, in the abhyâsa there is no palatal change (VII. 4. 62). and रि is added to the reduplicate. (10) कनिक्रदत् from क्रन्द in the Aorist with अङ् reduplication, there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added. In the classical literature, the form is अक्रन्दीत् ॥ कनिक्रदज्जनुषं (Rig Veda II. 4. 4). (11) भरिभ्रत् from भृ (बिभर्ति) in yaṅ luk with शतृ, without जश् of VII. 4. 76,

without jaśtva, and रि is added to the reduplicate. वियो भरिभ्रदोषधीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दविध्वतः from ध्वृ (ध्वरते) in the yañ luk, śatṛ, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the ऋ is elided, दविध्वतः रश्मयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4.). (13) दविद्युतम् is from dyut, yañ luk with śatṛ, there is no vocalisation of the reduplicate, with अ change and वि augment. (14) तरित्रतः from तॄ (तरति) with ślu śatṛ, genitive singular: and रि added to abhyâsa. सहोर्जा तरित्रतः (Rig Veda IV, 40. 3). (15) सरीसृपत् from सृप् with ślu śatṛ, Accusative with री added to abhyâsa. (16) वरीवृजत् from वृज् with ślu, śatṛ and री augment. (17) मर्मज from मज् with लिट् (Perfect) णल्, क added to abhyâsa, and य added to the root, and there is no vṛiddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघूपध from VII. 3. 86. (18) आ गनीगन्ति is from गम् with the Preposition आ, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment नी is added. वक्ष्यन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word इति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५९७ । ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ॥

सूतेर्लिटि परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुषुव इति भाषायाम् ।

3597. In the Chhandas sasûva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुषुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५९८ । बहुलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्येकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णां विवष्टि' । वशेरेतद्रूपम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूर्णां विवष्टि (from वश्).

इति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५९९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

एषां द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रप्रायमग्निः' । संसमिद्युवसे' । 'उपोप मे परामृश' । 'किं नोदुदु हर्षसे' ।

3599. *Pra*, *sam*, *upa*, and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे (Rig. VII. 8. 4), संसमिद्युवसे वृषन् । (Rig Veda X. 191. 1). उपोप मे परामृश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । छन्दसीरः । ८ । २ । १५ ॥

इवर्णान्ताद्रेफान्ताच्च परस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । 'हरिवते हर्यश्वाय' । गीर्वान् ।

3600. In the Chhandas *v* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, î or *r*.

As, हरिवते हर्यश्वाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in र we have गीर्वान् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अन्नन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः' । 'अस्थन्वन्तं यदनस्था बिभर्ति' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nuṭ' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अस्थन्वन्तंयदनस्था बिभर्ति (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाद्घस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट् । 'सुपथिन्तरः' ।
'+भूरिदाव्नस्तुड्वाच्यः +' । 'भूरिदावत्तरो जनः' ।
'+ ईद्रथिनः + । 'रथीतरः' । 'रथीतमं रथीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment nuṭ after a stem in *n*.

The affixes तरप् and तमप् are called घ । Thus सुपथिन् + तर = सुपथि + तर (VIII. 2. 7) = सुपथि + न्तर (VIII. 2. 17) = सुपथिन्तरः ।

Vârt :—The augment तुट् is added to these affixes after भूरिदावन् ; as भूरिदावत्तरः (III. 2. 74, the affix is वनिप्) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vârt:—Long ई is the substitute of the final of रथिन् before तर and तम । The word रथिन् is formed by the affix इनि in the sense of मतुप् । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रथि the long ई is substituted by the present vârtika. If the long ई were substituted for the final न् of रथिन् as रथिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekâdeśa with the preceding इ into ई and the form would always remain रथिईतरः । As रथीतरः, and रथीतमं रथीनाम् (Rig Veda I. 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रथ in the sense of मतुप् ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

सदेर्नञ्पूर्वान्निपूर्वाच्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । 'निषत्तमस्य चरतः' । असन्नं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरतेः । तुर्वीत्यस्य वा । सूर्तमिति 'सृ' इत्यस्य । गूर्तमिति 'गूरी' इत्यस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles: nasatta, nishatta, anutta, pratûrtta, sûrtta and gûrtta.

The words नसत्त and निषत्त are derived from the root सद् preceded by न and नि, and there is not the न change of VIII. 2. 42. Thus नसत्तमञ्जसा ॥ In the classical literature we have असन्नम् ॥ So also निषत्तः in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतः (Rig Ved. I. 146. 1) but निषण्णः in the classical literature. The word अनुत्तः is from उन्द with the negative अन् ॥ The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मघवन् (= अनुन्नम्) ॥ प्रतूर्तम् is from त्वर् or तूर्व, as प्रतूर्तं वाजिनम् (= प्रतूर्णम्) ॥ When it is derived from त्वर् then ऊठ् is added by VI. 4. 20; and when from

तूर्व्, then VI. 4. 21 is applied. सूर्त्त is from सृ, the ऋ is changed to उ irregularly; as सूर्त्तागावः = सृतागावः ॥ गूर्त्त is from गूर् as गूर्त्ता अमृतस्य (=गूर्णा) ॥

३६०४ । अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि । ८ । २ । ७० ॥

रुर्वा रेफो वा । अम्नएव–अम्न रेव । ऊध एव–ऊधरेव । अव एव–अवरेव ।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ûdhas, and avas.

Thus अम्न एव or अम्न रेव, ऊध एव or ऊधरेव; अव एव or अवरेव ॥ When रु is substituted for the finals, this रु is replaced by य् by VIII, 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अम्नस् means 'a little', and अव, 'protection.'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ॥

भुव इति–भुवरिति ।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahâ-vyâhṛiti.

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ The mahâ-vyâhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६ । ओमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओंशब्दस्य प्लुतः स्यादारम्भे । 'ओ३म् अग्निमीले पुरोहितम् । अभ्यादाने किम् । ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word अभ्यादानं means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओ३म् अग्निमीलें पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment.

३६०७ । ये यज्ञकर्मणि । ८ । २ । ८८ ॥

ये३ यजामहे । 'यज्ञ–' इति किम् । ये यजामहे ।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus ये३यजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामह इति पञ्चाक्षरम्. "Ye yajamahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८ । प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात् । 'अपां रेतांसि जिन्वतो३म्' । 'टेः' किम् । हलन्तेऽन्त्यस्य मा भूत् ।

3608. In a sacrificial work, ओ३म् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मणि is understood here also. The word प्रणव means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter.

(टि) of that word which stands either at the end of a Pâda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अपां रेतांसि जिन्वति (Rig. VIII. 44. 16), we may have अपां रेतांसि जिन्वतो३म् ॥ So also for देवाञ् जिगाति सुम्नयुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवाञ् जिगाति सुम्नयो३म् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛitti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the *whole* of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अलोऽन्त्यस्य the final *letter* only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुम्नयुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite अपां रेतांसि जिन्वति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म्' ॥ 'अन्तः' किम् । 'याज्यानामृचां वाक्यसमुदायरूपाणां प्रति वाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्त्यस्य चेष्यते ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yâjya, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमैर्विधेमाग्नये३ (Rig. VIII. 43. 11), जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहा३म् (Rig. X. 8. 6).

Why do we say 'at the end'? There are some Yâjya hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

एषामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रू३हि' । 'अग्नये गोमयानि प्रे३ष्य' । 'अस्तु श्रौ३षट्' । 'सोमस्याग्ने वीहो वौ३षट्' । 'अग्निमा३वह' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, श्रौषट्, वौषट् and आवह is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रू३हि (Maitr S. I. 4. 11), अग्नये गोमयानि (or म) प्रे३ष्य, अस्तु श्रौ३षट्; सोमस्याग्ने वीही३ वौ३षट्. अग्निमा३वह ॥

So also in पित्र्यायामनुस्व३धा on the analogy of ब्रूहि, so also अस्तुस्व३धा ॥ The word वौषट् is illustrative of the six forms वषट्, वौषट्, वाषट्, वौट्ट्, वाट्ट् वट्ट् ॥

But there is no prolation in आवह देवान् यजमानाय; आवह जात वेदः ॥

३६११ । अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीधः प्रेषण आदेः प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'ओ३श्रा३वय' । नेह । 'अग्नीदग्नीन्विहर । बर्हि स्तृणीहि' ।

3611. In an order given to Âgnîdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña, the principal priests (ṛitvij) are four, Adhvaryu, Udgâtâ, Hotâ and Brahmâ. Every one of these has three subordinate priests (ṛitvij) under him.

The duty of Âgnîdhra is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (प्रेषण) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Âgnîdhra to perform the functions of Âgnîdh, both syllables become pluta.

The word अग्नीत् प्रेषण is a compound = अग्नीधः प्रेषणम् "a call or summons relating to Agnîdh duty."

Thus आ ३ श्रा ३ वय, ओ३ श्रा ३ वय । The pluta takes place only in these examples ; therefore, not here, as अग्नीदग्नीन् विहर; बर्हि स्तृणीहि ।

३६१२ । विभाषा पृष्ट प्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ ॥

प्लुतः । अकार्षीः कटम् । अकार्षं ही३ । अकार्षं हि । 'पृष्ट-'इति किम् । 'कटं करिष्यति हि' । 'हेः' किम् । करोमि ननु ।

3612. 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta.

Thus Q. अकार्षीः कटं देवदत्त ? Ans. अकार्षं हीँ३ or अकार्षं हि ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कटं करिष्यति हि ।

Why do we say हेः "of हि" ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निगृह्यानुयोगे च । ८ । २ । ९४ ॥

अत्र यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतो वा । 'अद्यामावास्येत्यात्थ३' । अमावास्येत्येवं वादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word निग्रहः means the refutation of another's opinion. निगृह्य is a gerund, and means having refuted'. अनुयोगः is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta. The sûtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal." (अनित्यः शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्यः शब्द इत्यात्थाँ३ or अनित्य शब्द इत्यात्थ 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अद्य श्राद्धमित्यात्थाँ३ or अद्यश्राद्धमित्यात्थ । अद्यामावास्येत्यात्थाँ३ or अद्यामावास्येत्यात्थ ।

३६१४ । आम्रेडितं भर्त्सने । ८ । २ । ९५ ॥

'दस्योदस्यो३ घातयिष्यामि त्वाम्' । आम्रेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम् । 'चौर चौर३' ।

3614. The final syllable of an âmreḍita vocative is pluta when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1, 8. S. 2143). Its final syllable becomes pluta. Thus दस्यो दस्यो ३ घातयिष्यामि त्वा ।

Though the anuvṛitti of the sûtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the *sentence* is not pluta, but of the âmreḍita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चौरा३ चौर or चौर चौरा ३ । The word âmreḍita is employed in the sútra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by *both* words, so that pluta may be of *both* words in turn: and not of the second word only, though that is technically called âmreḍita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ९६ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्गकूज३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पच' । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भर्त्सन इत्येव 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कूजा३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । अङ्ग व्याहरा ३. इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म ।

Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पच । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word भर्त्सने of the last sûtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीष्व, ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940).

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ ॥

वाक्यानां टेः प्लुतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ' । 'न होतव्य३मिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con* is called vichâra or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ न होतव्या३म् 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person.' Similarly तिष्ठेद्यूपा ३ इ, अनुप्रहरेद्यूपा३इ ॥ Here also it is being reflected upon whether यूपं तिष्ठेत् or यूपं अनुप्रहरेत् ॥ i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamâna. किं यूपस्तिष्ठेत्, किं वा यूपं यजमानः शाययेत् ॥

३६१७ । पूर्वे तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । 'अहिर्नु ३ रज्जुर्नु' । प्रयोगापेक्षं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात्पूर्वयोगश्छन्दसीति ज्ञायते ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a niyama or restriction. The previous sútra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only.' Thus अहि नु३ रज्जुर्नु. 'Is it a snake or a rope'? लोष्टो नु३ कपोतो नु 'Is it a clod of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ ॥

वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भो३' । 'हन्त ते ददामि३' । 'नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३' । 'दत्त किमात्थ३' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is pluta.

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sûtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words Thus गां मे देहि भोः, 1. हन्त ते ददामि३ ॥ 2. नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमात्था३ ॥

३६१९ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते : अग्निभूत३ इ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक ३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is pluta, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्तः । According to some, this rule does not ordain pluta, but only ordains the anudâtta-ness of those syllables which become pluta by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sútra then is:—That pluta which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is anudâtta.

Thus अगमा३ः पूर्वां३न् ग्रामां३न् अग्निभूता३इ or अगमः३ पूर्वां३न् ग्रामां३ पटा ३ उ (i. e. अगमः पूर्वान् ग्रामान् अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become anudâtta as well as pluta. The other words अगमः &c. become svarita and pluta by VIII. 2. 105. See VIII. 2. 107.

As regards अभिपूजिते we have शोभनः खल्वसि माणवका ३ ॥ Here the final of माणवक becomes anudàtta and pluta.

३६२० । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेरनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निचिद्भाया३ त्' । अग्निरिव भायात् । 'उपमार्थे' किम् । कथंचिदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निर्माणवको भायात् ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes anudâtta and pluta, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्तं is understood here. This sûtra ordains pluta as well, and not merely accent.

Thus अग्निचिद् भाया३त् 'may he shine as fire'. So also राजचिद् भाया३त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe कथं चिद् आहुः । Here चिद् has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say प्रयुज्यमाने 'when expressly employed'? Observe अग्नि माणवको भायात् 'Let the boy shine like fire'. Here चित् is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टेः प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । 'उपरिस्विदासी३त्' । 'अधःस्विदासी३त्' इत्यत्र तु 'विचार्यमाणानाम्' (३६१६) इत्युदात्तः प्लुतः ।

3621. In उपरि स्विद् आसीद् the end-vowel is anudâtta and pluta.

The word anudâtta is understood here also. The end-vowel would have been pluta here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present sûtra really ordains accentlessness of this pluta.

Thus अधः स्विदासी३त्, उपरि स्विदासी३त् (Rig X. 129. 5). In the first portion आसीत् is pluta and udâtta by VIII. 2. 97, in the second it is anudâtta by the present sûtra.

३६२२ । स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्तं ते आभिरूप्यम् । संमतौ । अभिरूपक३ अभिरूपक शोभनोऽसि । कोपे । अविनीतक३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । कुत्सने । शाक्तीक३ शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8. S 2143. This sûtra ordains pluta there. Thus Envy :—माणवकां३ माणवक, अभिरूपकां३ अभिरूपक, रिक्तं त अभिरूप्यम् । Praise :—माणवकां३ माणवक, अभिरूपकां३ अभिरूपक शोभनः खल्वसि ॥ Anger:—माणवकां३ माणवक, अविनीतकां३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म ॥ Blame :—शाक्तीकां ३ शाक्तीक याष्टीकां३ याष्टीक रिक्ता ते शक्तिः ॥

३६२३ । क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रथेन याति३ । उपाध्यायं पदातिं गमयति । प्रार्थनायाम् । पुत्रांश्च लप्सीष्ट३ धनं च तात । व्यापारणे । कटं कुरु३ ग्रामं गच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् । दीर्घायुरसि अग्निदग्नीन्विहर ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word क्षिया means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. I. 60) आशीः means 'benediction.' प्रैषः means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं रथेन याँतिं३, उपाध्यायं पदातिं गमयति ॥ स्वयं ओदनं भुङ्क्ते३, उपाध्यायं सक्तून् पाययति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकाङ्क्षा ।

Benediction:—सुतांश्च लप्सीष्टा३ धनं च तात; छन्दोध्येषीष्टा३ व्याकरणं च, भद्र ॥

Order:—कटं कुरु३ ग्रामं च गच्छ; यवान् लुनीहि३, सक्तूंश्च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement'? Observe दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन् विहर । There cannot be any counter-example of क्षिया, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

३६२४ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने । अगम३ः पूर्वा३न् ग्रामा३न् । सर्वपदानामयम् । आख्याने । अगम३म् पूर्वा३न् ग्रामा३न् ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here: and so also the word 'svarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have:—अगमां३ः पूर्वां३न् ग्रामां३न् अग्नि भूतां३इ or पटा३उ ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudâtta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sûtra. The force of the word अपि in the sûtra, is to make the final word also svarita, and thus this sûtra makes VIII. 2. 100 an *optional* sûtra with regard to question.

In *âkhyâna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sûtra. Thus अगमा३म् पूर्वां३न् ग्रामां३न् भों३ः ॥

३६२५ । प्लुताविच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ॥

दूराद्धूतादिषु प्लुतो विहितस्तत्रैचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लवेते । ऐ३ तिकायन । औ३ पगव । चतुर्मात्रावत्रैचौ संपद्येते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ । The word प्लुतौ in the sûtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐ३तिकायन, औ३पगव ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mâtrâs. Thus अ+इ and अ+उ each has *one* mâtrâ. The pluta of इ and उ will have *three* mâtrâs. Thus अ+इ३ and अ+उ३, or the *whole* has *four* mâtrâs

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ । ८ । २ । १०७ ॥

अप्रगृह्यस्यैचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्य त्वर्धस्य इदुतौ स्तः ।

'+ प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यान्तेष्वेव +' । प्रश्नान्ते । अगम३ः पूर्वा३न्ग्रामा३न् । अग्निभूत३इ । अभिपूजिते । भद्रं करोषि पट३उ । विचार्यमाणे । होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ । प्रत्यभिवादे । आयुष्मानेधि अग्निभूत३इ । याज्यान्ते । स्तोमैर्विधेमाग्नय३इ । 'परिगणनम्' किम् । विष्णुभूते३ घातयिष्यामित्वाम् । अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम् । पदान्तग्रहणं तु कर्तव्यम् । इह मा भूत् । भद्रं करोषि गौरिति । 'अप्रगृह्यस्य' किम् । शोभने माले३ ।

'+ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः +' । अग्ना३इ पत्नीवः ।

3626. In the diphthongs, which are not Pragṛihya (I. 1. 11 &c) and which become pluta under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'â', and for the second portion *e* or *u*.

The diphthongs or एच् are ए, ऐ, ओ and औ । Their elements are अ+इ, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, *at the end of a word*, the diphthong is resolved into its elements, the *first* portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or ए or ओ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100. VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following Vártikas.

Vârt:—The scope of this sûtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vârt:—It should be stated that it applies to sûtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमा३ः पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूता३इ or पटा३उ । भद्रं करोषि माणवका३ अग्निभूता३इ or पटा३इ । So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३इ । So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्मान् एधि अग्निभूता३इ or पटा३उ । So also VIII. 2. 90:—as, उक्षान्नाय वशान्नाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नया३इ । (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This pluta आ is udâtta, anudâtta or svarita, according to the particular rule which has been applied, *i. e.* at the end of a question it is anudâtta or svarita, and everywhere else, udâtta. The इ and उ are of course, always udâtta: because the anuvṛitti of udâtta is current here.

Why do we restrict this sûtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूते३ घातयिष्यामि त्वा आगच्छ भो माणवक विष्णुभूते ।

In fact, the present sûtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sûtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word पदान्त should have been used in the sûtra, for it applies to diphthongs at the *end* of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति । Here गौ before the sarvanâmasthâna affix सु is not a pada (1. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a Pragṛihya'? Observe शोभने माले ३ ।

Vârt:—This peculiar modification of pluta vowel takes place in the Vocative case in the Vedas. As अग्ना३इ पत्नीवा३ः सजूर्देवेन त्वष्ट्रा सोमं पिब । Here by no other rule, the Vocative would have become prolated.

३६२७ । तयोर्य्वावचि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्न३याशा । पट३वाशा । अग्न३यिन्द्रम् । पट३वुदकम् । 'अचि' किम् । अग्ना३इवरुणौ । 'संहितायाम्' किम् । अग्न३इ इन्द्रः । संहितायामित्यध्यायसमाप्तेरधिकारः । इदुतोरसिद्धत्वादयमारम्भः सवर्णदीर्घत्वस्य शाकलस्य च निवृत्त्यर्थः । यवयोरसिद्धत्वात् 'उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य बाधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u*, are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a samhita (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhikâra and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach, hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Sanhitâ.

Thus अग्नाश्याशा, पटाइ्वाशा, अग्नाइयिन्द्रम्, पटाइवुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्नाइवरुणौ ।

Why do we say संहितायाम् 'in an uninterrupted flow of speech'? Observe अग्नाइ इ इन्द्रम्, पटाइउ उदकम् in the Pada Pâṭha.

This sûtra is made, because इ and उ being Pluta-modifications are considered as asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of इको यणचि (VI. 1. 77). But supposing that somehow or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. !. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vârtika इकः प्लुतपूर्वस्य सवर्णदीर्घबाधनार्थं यणादेशो वक्तव्यः (Vârtika to VI. 1. 77); still the present sûtra ought to be made, in order to prevent यण् accent (VII. 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ॥

रु इत्यविभक्तिको निर्देशः । मत्वन्तस्य च रुः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) इति परिभाषया नकारस्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् । 'हरिवो मेदिनं त्वा' । 'छन्दसीरः' (३६००) इति वत्वम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the Chhandas.

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मत् or वस्, changes its final त् or स् (I. 1. 52. S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Vocative singular. Thus मत्:—इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमम् (Rig. III. 51. 7). हरिवो मेदिनं त्वा । Here मरुत्वः is Vocative Sg. of मरुत्वत् and हरिवः of हरिवत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म of मत् is changed to व by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मरुत् before this termination is Bha by I. 4. 19. The affix सु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII. 2. 23, and the न् (of नुम् VII. 1. 70) is changed to र् by this sútra. So also इन्द्रायाहि तूतुजानः उपब्रह्माणि हरिवः (Rig. I. 3. 6).

With वस्:—मीढ्वंस्तोकाय तनयाय मृल (Rig. II. 33. 14). इन्द्रसाहुः । See VI. 1. 12, for the formation of मीढ्वान्, साह्वान् with क्वसु ॥

Why do we say 'of मत् and वस्'? Observe ब्रह्मन् स्तोष्यामः। Why do we say 'in the Vocative Singular'? Observe य एवं विद्वानग्निमाधत्ते। Why do we say 'in the Chhandas'? Observe हे गोमन्, हे पविवन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ६ । १ । १२ ॥

एते क्वस्वन्ता निपात्यन्ते। 'मीढ्वस्तोकाय तनयाय'।

'+ वन उपसंख्यानम् +'। क्वनिब्वनिपोः सामान्यग्रहणम्। अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते। अनुबन्धस्याहानिर्देशात्। 'यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः'। इणः क्वनिप्।

3629. The participles dâśvân, sâhvân and mîḍhvân are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाशृ 'to give' with the affix क्वसु (III. 2. 107); here the reduplication and the augment इट् are prohibited irregularly; as दाश्वांसो दाशुषः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् 'to endure,' by adding the affix क्वसु (III. 2, 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment इट् and the reduplication Thus साह्वान् बलाहकः। So also मीढ्वान् comes from मिह् 'to sprinkle' with the affix क्वसु (III. 2. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of इट्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह into ढ। As मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृल (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always; in their plural forms also they do not reduplicate.

Vârt:—The affix वन् should also be enumerated. The affixes क्वनिप् and वनिप् are both meant here. Its final is also changed to रु in the Vocative Sg. As यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः। The word प्रातरित्वन् is formed by adding क्वनिप् to the root इ (इण) preceded by प्रातः। See III. 2. 75. The तुक् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ ॥

अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा। पशूंस्तांश्चक्रे।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sûtra, by which the रु substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of छव् class, which itself is followed by अम्, changes its final न् to र् *optionally* in the Rig Veda. Sometimes there is र् and sometimes न् ॥ Thus तस्मिन् त्वा दधाति or तस्मिँस् त्वा दधाति; पशूँस्ताँश्चक्रे। (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घादटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घान्नकारस्य रुर्वा स्यादटि तौ चेन्नटौ एकपादस्थौ स्याताम्। 'देवाँ अच्छा सुमती'। 'महाँ इन्द्रो य ओजसा'। उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह। 'आदित्यान्याचिषामहे'।

3631. *Ru* is optionally substituted for that final *n* of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'aṭ' letter (vowels and semi-vowels with the exception of *l*), when these ('n' and 'aṭ') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The नः of VIII. 3. 7 is understood here : and so also ऋक्षु ॥ The word समानपाद means एकपाद, i. e. when both words are in one and the same Pâda of the verse. Thus परिधीँ रति (Rig. IX. 107. 19) स देवाँ एहवक्षति (Rig. I. 1. 2) देवाँ अच्छा सुमती; (Rig Veda IV. 1. 2.) महाँ इन्द्रो य ओजसा ॥ (Rig Veda VIII. 6 1.)

The word उभयथा of the preceding sûtra is understood here also ; so that is an optional rule : and न् remains unchanged also, as आदित्यान् हवामहे आदित्यान् याचिषामहे (Rig Veda VIII. 67. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'महाँ इन्द्रः' । तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधीयते । तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्राञ्च । एवं च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम् ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'â' before *ru*, when it is followed by a letter of 'aṭ' pratyâhâra (*i. e.* when it is followed by a vowel or *ha*, *ya*, *va*, or *ra*).

Thus VIII. 3. 9 teaches रु substitution of न्, the long आ preceding it would have been optionally nasal by the last sûtra. The present sûtra makes it necessarily so. Thus महाँ असि (Rig. III. 46. 2) महाँ इन्द्रो य ओजसा (Rig. VIII. 6. 1). देवाँ अच्छादीध्यत् ॥

Some (*i. e.* the Taittariyas) read it as anusvâra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sûtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्पायौ । ८ । ३ । ११ ॥

रुर्वा । 'भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने' ।

3633. The *n* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pâyu.'

As स्वतवः पायुरग्ने (Rig. IV. 2. 6). The word is स्वतवस्, the नुम् is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृद्धौ with the affix असुन् (स्वन्तवो यस्यऽसौ स्वतवान्) ॥ See S. 3594.

३६३४ । छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः । ८ । ३ । ४९ ॥

विसर्गस्य सो वा स्यात्कुप्वोः प्रशब्दमाम्रेडितं च वर्जयित्वा । 'अग्ने त्रातर्ऋतस्कविः' । 'गिरिर्न विश्वतस्पृथुः' । नेह । 'वसुनः पूर्व्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अग्निः प्र विद्वान्' । 'पुरुषः पुरुषः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas ; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus :—अग्ने त्रात ऋतस्कविः (Rig Ved. VIII 60 5.) गिरिर्न विश्वतस्पृथुः (Rig Veda VIII. 98. 4). But not here :—वसुनः पूर्व्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before प्र and a doubled word'? Observe अग्निः प्र विद्वान् (Av. V. 26. 1), पुरुषः पुरुषः परि ॥

३६३५ । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विसर्गस्य सः स्यात् । 'प्रदिवो अपस्कः' । 'यथा नो वस्यसस्करत्' । 'सुपेशसस्करति' । 'उरु णस्कृधि' । 'सोमं न चारुं मघवत्सु नस्कृतम्' । 'अनदितेः' इति किम् । 'यथा नो अदितिः करत्' ।

3635. The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कृधि and कृतः but not so the visarga of *aditi*.

Thus प्रदिवोऽप्रस्कः ॥ कः is the Aorist of कृ, the च्लि has been elided by II. 4. 80: the ऋ of कृ is gunated before the affix तिप्, thus we have करत्, the त् is elided by VI. 1. 68; and the augment अट् is not added by VI. 4. 75. Similarly यथानो वत्रसस्करत् ॥ Here also करत् is the Aorist of कृ, with अङ् by III. 1. 59. सुपेशस्करति, here करति is the लट् of कृ; शप् is added instead of उ, as a Vedic anomaly. उरुणस्कृधि, here कृधि is the Imperative of कृ, the सि is changed to हि, the vikaraṇa is elided and हि changed to धि by VI. 4. 102. See VIII. 4 27, for the change of न to ण ॥ सोमं न चारु मघवत्सु न स्कृतम्, here कृतम् is Past Participle of कृ ॥

Why do we say 'but not of अदितिः'? Observe यथा नो अदितिः करत् (Rig Veda, I. 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चम्या विसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । 'दिवस्परिप्रथमं जज्ञे' । 'अध्यर्थे' किम् । 'दिवस्पृथिव्याः पर्योजः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also. Thus दिवस्परि प्रथमं जज्ञे (Rig. Ved. X. 45. 1).

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः पृथिव्याः पर्योज उद्भृतम्. (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्पातु' ।

3637. *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pâtu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्पातु, (Rig Veda X. 158. 1), Sometimes, the change does not take place; as परिषदः पात ॥

३६३८ । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्' । 'दिवस्पुत्राय सूर्याय' । 'दिवस्पृष्ठं भन्दमानः' । 'तमसस्पारमस्य' । 'परिवीत इलस्पदे' । दिवस्पयो दिधिषाणाः' । 'रायस्पोषं यजमानेषु' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुत्र, पृष्ठ, पार, पद, पयस् and पोष ॥

Thus वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये, (Rig Veda X. 81. 7), दिवस्पुत्राय सूर्याय, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्ठे भन्दमानः (Rig Veda III. 2. 12) तमसस्पारम् (Rig Veda I. 92. 6). परिवीत इलस्पद (Rig Veda I, 128. 1). दिवस्पयो दिधिषाणा (Rig Veda X. 114. 1). रायस्पोषं यजमानेषु (Rig Veda, X, 17. 9).

Why do we say 'after a genitive case'? See मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् ॥.

३६३९ । इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुत्रादिषु परेषु । इलायास्पुत्रः-इलायाः पुत्रः । इलायास्पदे-इलायाः पदे ।

3639. *Sa* is optionally substituted for the visarga of 'iḍâyâḥ' before *pati* &c., (VIII. 3. 53.) in the Chhandas.

Thus इडायाः पतिः or इडायास्पतिः इडायास्पुत्त्रः । इडायाः पुत्त्रः । इडायास्पृष्टम् । इडायाः पृष्ठम् । इडाया स्पारम्, इडायाः पारम । इडायास्पदम् । इडायाः पदम् । इडायास्पयः । इडायाः पयः । इडायाः पोषम् । इडायास्पोषम् ॥

Here we must read again the sûtra VIII. 3. 102 S. 2403:—

३६३९ । क । निसस्तपतावनासेवने ॥

निसः सकारस्य मूर्धन्यः स्यात् । 'निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः' । 'अनासेवने किम् । निस्तपति । पुनःपुनस्तपतीत्यर्थः ॥

3639A. *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tap* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

As निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot'? Observe निस्तपति meaning 'makes repeatedly red hot.'

३६४० । युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्तकारादिष्वेषु परेषु । युष्मदादेशाः त्वंत्वातेतवाः । 'त्रिभिष्ट्वं देव सवितः' 'तेभिष्ट्वा आभिष्टे' । 'अपस्वग्ने सधिष्टव' । 'अग्निष्ट द्विश्वम्' । 'द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः' । 'अन्तःपादम्' किम् । तदग्निस्तदर्यमा' । 'यन्म आत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहार्जातवेदा विचर्षणिः' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो न तु मध्यः ।

3640. The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *taṭakshus*.

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम्, ते, तव. As अग्निष्ट्वं नामासीत् । त्वा, अग्निष्ट्वा वर्द्धयामसि । ते, अग्निष्टे विश्वमानय । तव, अप्स्वग्ने सधिष्टव, (Rig. VIII. 43. 9) । तत्, अग्निष्टद्विश्वमापृणाति, (Rig. X. 2. 4) ततक्षुस्, द्यावापृथिवी निष्टतक्षुः ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यन्मआत्मनो मिन्दाभूदग्निस्तत्पुनराहर्जातवेदा विचर्षणिः । Here the word अग्निः is at the *end* of the first stanza while तत् is at the *beginning* of the second stanza, therefore the स् of अग्निस् is not in the middle of a stanza.

३६४१ । यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्ततक्षुषु परतः सस्य मूर्धन्यो वा । अर्चिभिष्ट्वम् । अग्निष्टे । अग्रम् । अर्चिभिष्टतक्षुः । पक्ष अर्चिभिस्त्वामित्यादि ।

3641. In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also.

Thus अर्चिभिष्ट्वम् or अर्चिभिस्त्वम् । अग्निष्टेग्रम् or अग्निस्तेग्रम् । अग्निष्टत् or अग्निस्तत् । अर्चिभिष्टतक्षुः or अर्चिभिस्ततक्षुः ॥

३६४२ । स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ ॥

नृभिष्टुतस्य–नृभिः स्तुतस्य । गोष्टोमम्–गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

3642. The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus त्रिभिष्टुतस्य or त्रिभिस्तुतस्य. गोष्टोमं षोडशिनम्, or गोस्तोमं षोडशिनम् । This change would have taken place by the general rule contained in the next sûtra VIII. 3. 106, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sûtra governs subsequent sûtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सस्य षो वा । 'यदिन्द्राग्नी दिवि ष्ठः' । 'युवं हि स्थः स्वर्पती' ।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and एकेषां are both understood here. Thus द्विषन्धिः or द्विसन्धिः, त्रिषन्धिः or त्रिसन्धिः; मधुष्ठानम् or मधुस्थानम्, द्विसाहस्रं चिन्वीत or द्विषाहस्रं चिन्वीत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिःषमृद्धत्वाय or त्रिःसमृद्धत्वाय ॥ यदिन्द्राग्नी दिविष्ठः (Rig Veda I. 108. 11). युवंहिस्थः स्वर्पती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४ । सुञः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सुञो निपातस्य सस्य षः । 'ऊर्ध्व ऊ षु णः' । 'अभी षु णः' ।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्व ऊ षु णः (Rig Veda I. 36. 13.) अभी षु णः सखीनाम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and न changed to ण by VIII. 4. 27.

३६४५ । सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा इन्द्रो नृषा असि' । 'अनः' किम् । गोसनिः ।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus गोषाः (Rig. IX. 2. 10), formed by the affix विट (III. 2. 67), the न् is elided by VI. 4. 41. So also नृषाः ॥

Why do we say 'when it loses its न्' ? Observe गोसनिं वाचमुदीरयन् (Atharv. III. 20. 10). Here the affix is इन् (III. 2. 27). See however गोषणि in Rig. VI. 53. 10.

३६४६ । सहेः पृतनर्ताभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात् । ऋतीषाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pritanâ* and *rit*.

Thus पृतनाषाहम ऋताषाहम् । The word च 'and' in the sútra includes word other than those mentioned in it. The word ऋतीषहं would be valid by this also.

३६४७ । निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११९ ॥

सस्य मूर्धन्यः। न्यषीदत्-न्यसीदत्। व्यषीदत्-व्यसीदत्। अभ्यष्टौत्-अभ्यस्तौत्।

3647. The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'aṭ' intervenes.

Thus न्यषीदत् or न्यसीदत् पिता नः; व्यषीदत्; or व्यसीदत् पिता नः; अभ्यषीदत् or अभ्यसीदत्॥

The anuvṛitti of सद and स्वंज is not to be read into this sûtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यस्तौत्, न्यष्टौत्, अभ्यष्टौत or अभ्यस्तौत॥

३६४८। छन्दस्यृदवग्रहात्। ८। ४। २६॥

ऋकारान्तादवग्रहात्परस्य नस्य णः। नृमणाः। पितृयाणम्।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'ṇa' when the prior term ends with a short 'ṛi' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवग्रह means a hiatus or separation. Thus पितृ याणम्, नृ मणाः॥ Here ऋ is अवगृह्य॥ The change of न into ण is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः। ८। ४। २७॥

धातुस्थात्। 'अग्ने रक्षा णः'। 'शिक्षा णो अस्मिन्'। 'उरुणस्कृधि'। 'अभीषुणः'। 'मोषु णः'।
इत्यष्टमोऽध्यायः। इति वैदिक प्रकरणम्॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'ṇa' when it comes after a root having a *ra* or *sha* or after the words *uru* and *shu*.

Thus अग्ने रक्षाणः (Rig. VII. 15. 13) 'O Agni! protect us.' शिक्षा णो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उरुः—उरुणस्कृधि (Rig. VIII. 75. 11) षु—अभीषुणः सखीनाम् (Rig. IV. 31. 3). ऊर्ध्व ऊषुणः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नस् is here the pronoun नस्, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII. 1. 21) and does not mean here the नस् substitute of नासिका। धातुस्थ means 'that which exists in a dhâtu,' namely र् and ष् when occurring in a root. The word उरु means the word form उरु; and षु means सुञ्, and is exhibited with ष-change. It does not mean the affix सु of the Locative Plural. Therefore not in इन्द्रो धाता गृहेषु नः॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root शिक्ष् has the sense of दान in the Veda. कृधी is 2nd Person Sg. Imperative of कृ (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to स् by VIII. 3. 50. In अभीषु there is lengthening by VI. 3. 134. so also in ऊषुणः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्ताच्कं स्यात् । गोपा॑यतं नः । अत्र सनाद्यन्ताः—' (२३०४) इति धातुत्वे धातुस्वरेण [illegible] उदात्तः [illegible] ।

"* सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वाच्यम् *" । [illegible] । [illegible] [illegible] न तिष्ठति । 'अन्यत्र' इति किम् । [illegible] । [illegible] 'तस्' [illegible] न तिष्ठति [illegible] ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudâtta or unaccented. This is a Paribhâshâ or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udâtta) or a circumflex (svarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means "having anudâtta vowel." What is the one to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 162 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in 'गोपा॑यतं नः' (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on पा, all the rest are unaccented.

Vârt :—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikaraṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of आय do not remain, but तं accent prevails.

Why do we say "except when it is a Vikaraṇa accent"? Observe [illegible] [illegible] (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikaraṇa श्नम् accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over [illegible] accent.

NOTE :—The rule is that except one special accent taught in a sûtra the other syllables take anudâtta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim: "[illegible] [illegible]" ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavâda is stronger than Utsarga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kâśikâ : यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य बाधको भवति 'that which does remain and must last in spite of the presence of another, debars each other." Thus in गोपायति ; here the प्रत्ययस्वरः "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an apavâda to the धातुस्वरः (VI. 1. 192) by which the final of a dhâtu is acute, and it debars the dhâtu-accent; but this affix accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of सतिशिष्ट, because even after the addition of the affix, these words *retain* the designation of dhâtu. Similarly in कृष्णोत्तरासङ्गसुतः "The son of him whose upper garment (uttarâsanga) is of black color, the Son of Baladewa," the Bahuvrîhi-accent (VI. 2. 1) being an apavâda to Samâsa-accent; (VI. I. 223), debars the samâsa-accent; but this Bahuvrîhi-accent is in its turn debarred by the rule of सतिशिष्ट when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a Bahuvrîhi. Though the accent of the Vikaraṇa is a सतिशिष्ट, yet it does not debar the Sârvadhâtuka accent (VI. 1. 186). Thus in लुनीतः, the accent of the vikaraṇa ना does not debar the accent of तस् ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १६१ ।

यस्मिन्ननुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'देवीं वाचम्' । अत्र ङीबुदात्तः ॥

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word udâtta is understood here. Thus कुमार + ई = कुमारी ॥ The word कुमार has acute on the last, when the unaccented (anudâtta) ङीप् is added to it, the अ is elided (VI. 1. 148), the anudâtta ई becomes udâtta. So also पथिन् + शस् = पथः (VII. 1. 88); पथिन् + ए = पथे, पथिन् + आ = पथा । The पथिन् has acute on the last. So also कुमुद + ड्मतुप् = कुमुद्वान् (IV. 2. 87), नड्वान्, वेतस्वान् ॥ The words कुमुद &c are end-acute, and the affix मत् (वत्) is anudâtta (III. 1. 4).

देवीं वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । चौ । ६ । १ । २२२ ॥

लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवादः । 'देवद्रीचीं नयत देवयन्तः' ॥

'+अतद्धित इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus देवद्रीचीं नयत देवयन्तः (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2. 52.

Vârt:—This rule does not apply before a Taddhita affix, As दाधीचः, माधूचः ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १९८ ॥

आमन्त्रितस्यादिरुदात्तः स्यात् । "अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः" ॥

3653. The first syllable of a Vocative gets the acute accent.

Thus अग्न इन्द्र वरुण मित्र देवाः (Rig Veda V. 46. 2). This debars the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a लुमत् word

(लुक्, लुप् or श्लु), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As सर्पिरागच्छ ! सप्ता गच्छत ! ॥

३६५४ । आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । प्रागुक्तस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । 'इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादौ' किम् । 'शुतुद्रि स्तोमम्' । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' (४१२) । 'अग्न इन्द्र' । अत्रेन्द्रादीनां निघातो न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात्परत्वाभावात् । 'नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४१३) । समानाधिकरणे आमन्त्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवन्न । 'अग्ने तेजस्विन्' । 'अग्ने त्रातः' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायेषु मा भूत् । 'अघ्न्ये देवि सरस्वति' ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sûtra.

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich'? Observe शुतुद्रिस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before another word is considered as non-existent. Therefore in अग्न इन्द्र वरुण every Vocative gets the acute by the last sûtra, and the present sûtra does not make इन्द्र &c. accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c. are considered as not preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S. 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73, S. 413. Therefore where there are two Vocatives *in apposition*, one qualifying the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent for the purposes of the present sûtra. Hence in अग्ने तेजस्विन् ; अग्ने त्रातः ; the words *tejasvin* and *trâtah* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why do we say 'when in apposition'? Observe अघ्न्ये देवि सरस्वति ; here the words are not in apposition, *i. e.* one does not qualify the other, but they are merely synonyms: and therefore the present sûtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । ७४ ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पूरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वसूत्रे योजितम् । आमन्त्रितान्ते विशेषणे परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । 'देवीः षलुर्वीरुरु नः कृणोत' । अत्र देवीनां विशेषणं षडिति । 'देवाः शरण्या' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ॥

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number, it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vocative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sûtras 73 and 74 as enunciated by Pâṇini are नामन्त्रिते समानाधिकरणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by adding सामान्यवचने to 73 and completed the present sûtra by adding बहुवचनम् to it.

This ordains option, where the sûtra VIII. 1. 73, S. 413 would have made the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवीः षलुर्वीरु

नः कृणोत (Rig Veda X. 128. 5). Here षट् is an adjective qualifying देवीः । So also दे॑वाः श॑रण्याः or दे॑वा श॒र॒ण्याः ॥

३६५६ । सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ ॥

सुबन्तमामन्त्रिते परे परस्याङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये । 'द्रवत्पाणी शुभस्पती' । शुभ इति शुभेः क्विबन्तात्षष्ठ्यन्तम् । तस्य परशरीरानुप्रवेशे षाष्ठिकमामन्त्रिताद्युदात्तत्वम् । न चाष्टमिको निघातः शंक्यः । पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वात् । 'यत्ते दिवो दुहितर्मर्तभोजनम्' । इह दिवः शब्दस्याष्टमिको निघातः । परशुना वृश्चन्' ॥

'+ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम् +' । षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । 'अयमग्ने जरिता' । 'एतेनाग्ने ब्रह्मणा'-समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ॥

'+ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् +' । आ ते पितर्मरुताम् । 'प्रति त्वा दुहितर्दिवः' ॥

'+ अव्ययानां न +' । 'उच्चैरधीयान' । 'अव्ययीभावस्य त्विष्यते' । 'उपाग्न्यधीयान' ॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if, into the body of the vocative (àmantrita) word. Thus sûtra VI. 1. 198 S. 3653 declares ' a word ending in a vocative case-affix, gets the udâtta accent on the beginning *i.e.*, first syllable.' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word प॑ती 'O two lords'! has udâtta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as शुभस् 'of prosperity,' the accent will fall on शु, the two words being considered as a single word; as :—अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत् पाणी शुभस्पती । पुरुभुजा चनस्यतम् । (Rig. 1. 3. 1). 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.' Here VIII. 1, 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpàni' being considered as non-existent, the second is beginning of a Pâda. But in the following example यत्ते दिवो दुहितर्मर्त भोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word दिवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also प॑रशुना वृश्चन् 'O thou cutting with an axe'! The word परशु॑ is formed from the root शॄ with the prefix पर and the Uṇâdi affix कु which is treated as ङित् (See Uṇadi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sûtra, being considered as the component part of the Vocative वृश्चन्, it becomes first-acute.

Vârt :—The rule of this sûtra should be confined to that word only that denotes the agent (kâraka) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kâraka to a verb, yet the verb in the sentence has a káraka. That is meant in the Vârtika. Therefore not so here : अयमग्ने जरिता (Rig Veda X. 142. 1) and एतेनाग्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words अयम् and एतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers; while in परशुना वृश्चन् the word परशुना 'with the axe' is a kâraka to the verb denoted by the root व्रश्च 'to cut' from which the Vocative वृश्चन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in शुभस्पती where the word शुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्विप् from शुभ्, the base being शुभ्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kâraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived: as in परशुना वृश्चन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vârtika, and get the same result by the rule of समर्थाद्विधिः; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Vârt:—It should be rather stated: 'component part of the *preceding*' That is, while the sútra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyayana would reverse the order. Thus आ ते पितर् मरुताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरुताम् becomes as an aṅga or component part of पितर् which is the preceding word. पितर् is accentless, because a Vocative, and therefore, मरुताम् also becomes accentless being considered as aṅga of पितर्। So also प्रति त्वा दुहितर् दिवः (Rig. VII. 81. 3); here दिवः is accentless, because the Vocative दुहितर् is nighâta.

Vârt:—Prohibition must be stated of Indeclinables as उच्चैरधीयान! ॥

Ishti.—But not so of the Avyayîbhâva compounds, which are also Indeclinables. As उपाग्न्यधीयान ॥

३६५७ । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य । ८ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यण् ततः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात्। अभ्यभि हि स्वरितस्य यथा। खलप्व्याशा। अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेषनिघातो न ॥

3657. A svarita vowel is the substitute of an anudâtta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udâtta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel), which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अभ्यभि हि। The word अभि is finally acute (See Phiṭ Sûtras IV. 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अभि gets the designation of âmreḍita VIII. 1. 2. and it is anudâtta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अभि + अभि the इ of the first is udâtta, the अ of second is anudâtta, the इ is changed to य्, this य् is udâtta-yaṇ hence the अ of the second अभि after it becomes svarita by the present sûtra. अभि + अभि = अभ् य् + अभि = अभ्यभि ॥

Now to take an example of a svarita-yaṇ. The word खलपू is finally acute by kṛit-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is खलपू + इ = खलप्वि, by VI. 4. 83. S 281). This व् is a semivowel which comes in the room of the acute ऊ, therefore, it is udâtta-yaṇ. After this udâtta-yaṇ, the anudâtta इ of the Locative becomes svarita by the first part of this sûtra. Now when खलप्वि +

आशा are combined by sandhi, this svarita ऊ is changed to व्; it is, therefore, a svarita-yaṇ. The unaccented आ will become svarita, after this svarita-yaṇ. As खलप्व्याशा The word आशा is finally acute and consequently आ is not acute (Phit. I. 18).

This svarita आ of आशा is evolved by the present sûtra which belongs to the Tripâdi section of the Ashṭâdhyâyî, and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the आ to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् । 'वोऽश्वाः' । 'क्वावरं मरुतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udâtta vowel is udâtta.

Thus क्व वोऽश्वाः (Rig Veda 61. 2) and क्वावरं मरुतः । The word वः is anudatta by VIII. 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word अश्वः is acutely accented on the first, as it is formed by adding क्वन् to अश् (Uṇ. I. 151). The स् of वस् is changed to र् (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus वो अश्वाः। Here अ becomes pûrva-rupa by VI. I. 109. S. 86. which is udâtta.

क्व is formed from किम् by अत् affix (V. 3. 12. S. 1959. and VII. 2. 105. S. 2299) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word अवर is acutely accented on the first by the Phiṭ II. 6. The single long substitute is udatta.

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः । 'वीऽ३दं ज्योतिर्हृदये' । 'अस्य श्लोको दिवीयते' । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशे तूदात्तः । किञ्च 'एङः पदान्तात्-' (८६) इति पूर्वरूपे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'सोऽयमागात्' । उक्तं च प्रातिशाख्ये—'इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udâtta vowel, may optionally be svarita or udâtta.

Thus वीऽ३दं ज्योतिर्हृदये । अस्य श्लोको दिवीयते । This is a vyavasthita-vibhâshâ; in this wise. There will *necessarily* be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (इ + इ) or of two short इ's, (2) where there is pûrva-rupa by the application of एङः पदान्तात् अति (VI. 1. 109. S. 86) There will be udâtta where a long vowel comes in. Thus in वि + इदम् = वीऽ३दम् in वीऽ३दं ज्योतिर्हृदये, the long ई is substituted for two short इ's. This substitution of a long ई for two *short* इ's is technically called प्रश्लेष । Where there is Praś lesha, the long ई is *necessarily* svarita. Similarly when there is अभिनिहितसन्धिः *i. e.*, the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus तेऽवदन्, सोऽयमागात् । So also where there is क्षैप्रः सन्धि *i. e.*, the substitution of a semi-vowel in the room of an udátta or svarita vowel as [illegible] । The above rules about svarita are thus summarised in the Prâtiśâkhyas: इकारयोश्च प्रश्लेषे क्षैप्राभिनिहतेषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for इ + ई (one of the इ's being long), there it must *always* be acute. As अस्य श्लोको दिवीयते (Rig. 1. 190. 4). The words दिवि + ईयते are compounded into तिवीयते । The word दिवि (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. ईयते is from the Divâdi root ईङ् गतौ, and has lost its accent by VIII 1. 28. S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीले' । अस्याप्यसिद्धत्वाच्छेषनिघातो न । 'तमीशानासः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudâtta vowel which follows an Udâtta vowel.

Thus अग्निम् + ईले = अग्निमीले । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udâtta इ of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650. does not change this svarita into an Anudâtta because for the purposes of that rule, the present rule is असिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udâtta and the svarita accent are heard.

तम्' ईशानासः (Rig Veda I. 129. 2).

Here तम् the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment असुक् being inserted by VII. 1. 50. S. 3572. The word ईशान is derived from ईश 'to rule' with the affix चानश्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent. The Nom. Pl. affix जस् being a सुप् is anudâtta. The long ई and the अ of सं are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्ग्यादिमते तु स्यादेव । 'प्र य आरुः' । 'वोऽश्वाः' । 'क्वाऽभीशवः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udâtta or a svarita follows the anudâtta.

Thus प्र य आरुः (Rig Veda III, 7. 1). वोऽश्वाः; क्वाऽभीशवः ॥

Note :—This debars the preceding rule. That anudâtta which is *followed* by an udâtta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudâtta which is *followed* by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Bahuvrihi compounds. Thus उदात्तोदयः —गार्ग्यस्तत्र, वात्स्यस्तत्र । The word तत्र is first acute by लित् accent, before this udâtta, the य of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—गार्ग्यः क्व; वात्स्यः क्व । The word क्व is svarita being formed by the तित् affix अत् (V. 3 12 S. 1959); before this svarita the preceding य does not become svarita.

Why do we say 'except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava'? Observe गार्ग्यः क्व, गार्ग्यस्तत्र । According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pâṇini commences his sûtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sûtra I. 1. 1), has the word शिव 'the well wisher' in the middle (IV. 4. 143), and उदय at the end.

The mention of the names of those several Acharyas is for the sake of showing respect (pujârtham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्संबोधने वाक्यमेकश्रुतिः स्यात् । त्रैस्वर्यापवादः । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो माणवक देवदत्ता३ 'O boy Devadatta! come.' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII. 2. 84 (दूराद्धूते च) ॥

३६६३ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियायां मन्त्र एकश्रुतिः स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । 'अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्' । 'यज्ञ-' इति किम् । स्वाध्यायकाले त्रैस्वर्यमेव । 'अजप-' इति किम् । 'ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु' । जपो नाम उपांशुप्रयोगः । यथा जले निमग्नस्य । न्यूङ्खा नाम षोडश ओकाराः । गीतिषु सामाख्या ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûṅkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyûṅkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udâtta and others with anudâtta accent. Sâmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As :—अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम् । अपाम् रेतांसि जिन्वतो३म् । (Rig Veda VIII. 14 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—As ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु (Rig Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उच्चैस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वौषट्शब्द उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashaṭ' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña-karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वौषट् may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषट् in the sûtra signifies वौषट् ।

३६६५ । विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

छन्दसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायां त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मण एकश्रुतिर्बह्वृचानाम् । अन्येषामपि यथासंप्रदायं व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhâshâ).

The option allowed by this sûtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brâhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Rig Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brâhmaṇas.

Thus:—अ॒ग्निमी॑ले पु॒रोहि॑तं or simply अग्निमीले पुरोहितं । 'I praise Agni the purohita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायांस्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्याख्ये निगदे 'यज्ञकर्मणि—' (३६६३) इति 'विभाषा छन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' (३६५८) इति सिद्धे पुनरत्रेदमुदात्तविधानं व्यर्थमिति वाच्यं । तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः ।

'+ असावित्यन्तः +' तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । गार्ग्यो यजते । ञित्त्वात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । '+अमुष्येत्यन्तः+'। षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते ।

'+ स्यान्तस्योपोत्तमं च +'। चादन्तः । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता यजते ।

'+वानामधेयस्य+'। स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तं वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmaṇya hymns and in those hymns, the vowels, that would otherwise have taken the svarita accent, take the 'udâtta' accent instead.

The subrahmaṇya hymns are portions of the Rig Veda mentioned in Śatapatha Brâhmaṇa.

This sutra prohibits Ekaśruti in the case of certain prayers called subrahmaṇya By I. 2. 34 read with I. 2. 36 *ante*, prayers might be *optionally* uttered with Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmaṇya prayers there is no ekaśruti; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a svarita accent, takes an udâtta accent instead.

As सु ब्रह्मण्यो ३ मिन्द्रागच्छ हरिव आगच्छ. Here the word सुब्रह्मण्य is formed by the addition of the affix यत् (IV. 4. 98) to the word सुब्रह्मण्, and this य will get *svarita* accent by VI. 1. 185. (तित्स्वरितम्) as it has an indicatory त्; by the present sûtra, this nascent *svarita* is changed into udâtta. In the phrase इन्द्र आगच्छ, the word Indra being in the vocative case, इ is udâtta, the अ of *Indra* is anudâtta VI. 1. 198. The *anudâtta* preceded by an udâtta is changed into *svarita* (VIII. 4 66).

Thus the अ of इन्द्र must become svarita but by the present sûtra this nascent *svarita* is changed into an udâtta. Thus in इन्द्र, both vowels become udâtta. In the word आगच्छ, the आ is *udâtta*; the next letter which was anudâtta becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udâtta* by the present rule. Thus in the sentence इन्द्र आगच्छ, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudâtta*. So also in हरिव आगच्छ, for the reasons given above, the letters व and च्छ are anudâtta, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br. III. 3. 4. 17 and fgg.

Várt:—In the Subrahmanya hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus गार्ग्यो यजते । Here गार्ग्य is derived from गर्ग by the affix यञ् (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of ञित् accent. But the present vârtika prevents that. Thus we have गार्ग्यः instead of गार्ग्यः ॥

Várt:—So also the final of a word in the Genitive is acute in the Subrahmanya texts. As दाक्षेः पिता यजते । Here दाक्षि is derived from दक्ष by the Patronymic affix इञ् and it would have been दाक्षेः but the vârtika makes it दाक्षेः ॥

Várt:—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in स्य is udâtta.

Thus गार्ग्यस्य पिता यजते । Here there are two udâttas in the same word.

Várt:—*Optionally* the penultimate of a Genitive in स्य is udâtta, when the word is a Proper Name. As देवदत्तस्य पिता यजते or देवदत्तस्य पिता यजते ।

३६६७ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ॥

अनयोः स्वरितस्यानुदात्तः स्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । 'देवा ब्रह्माण आगच्छत' ।

3667. The word 'devâ' and Brahmâṇa in those hymns have 'anudâtta' accent.

By I. 2. 37, it was declared, that in the subrahmaṇya hymns, *svarita* accent is replaced by *udâtta* accent. This sûtra makes an exception in favor of the words देवा and ब्रह्माण occurring in those hymns. These words have *anudâtta* accent. As देवा ब्रह्माण आगच्छत 'come ye Devâs and Brahmâṇas.' Here the word देवा gets udâtta accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning): वा has originally an anudâtta accent which by VIII. 4. 66 (an *anudâtta* following an *udâtta* is changed into *svarita*) would have been changed into *svarita.* This *svarita*, by the previous sûtra required to be changed into *udátta* ; but by this rule, it is replaced by *anudátta*. In other words, the original *anudátta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात्। 'इमं मे गङ्गे यमुने 'सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanihtâ is the joining of two or more words in a sentence, for the purpose of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudátta* accents become Ekaśruti if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As **इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति** (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati ! this mine.

Here the word **इमं** has udâtta on the last syllable : the word **मे** is originally *anudátta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udátta*, it is changed into *svarita* ; after this *svarita* all *anudátta* like **गङ्गे**, &c., are replaced by ekaśruti. All the vowels of the words **गङ्गे यमुने** &c., had anudâtta accent by rule VIII. 1. 19 (all vocative get anudâtta if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word 'sanhita' has been used in the sûtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of anudâtta into ekaśruti. The word sanhitâ is defined in sûtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितौ परौ यस्मात्तस्यानुदात्ततरः स्यात्। 'सरस्वति शुतुद्रि' । 'व्यचक्षयत्स्वः' । 'तस्य परमामृहितम्' (८३)

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudátta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sûtra it was said that an *anudátta* preceded by a *svarita* becomes Ekaśruti. If however such an *anudátta* is followed by an udâtta or a *svarita*, it does not become Ekaśruti but becomes *sannatara* i.e., lower than *anudátta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudátta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an udâtta or a *svarita*.

This is one explanation of the sûtra. There is another explanation which does not take the anuvritti of Ekaśruti in this sûtra. The anudâtta is replaced by *sannatara* when such anudatta immediately precedes an udatta or a *svarita*. The *sannatra* is also called anudâtta. Thus **सरस्वति शुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्व ।**

As दैवा मरुतः पृश्निमातरोपः ॥ Here the word मातरः is anudâtta. The word अपः has udâtta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मातरोपः (मातरः+अपः) The syllable रो is anudâtta, because anudâtta + anudâtta = anudâtta. This *anudâtta* रो, preceding the *udâtta* पः, is changed into *sannatara*.

३६७० । अनुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विरुक्तस्य परं रूपमनुदात्तं स्यात् । 'दिवेदिवे' ।

3670. That which is called âmreḍita is gravely accented.

Thus 'दिवे दिवे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudâtta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II.

ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

अन्त उदात्तः । 'गोपायतं स्यात् नः' । 'असि सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word अन्त is understood here. Thus 'गोपायत, उनः' 'असि सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसेश्चानिट्यजादौ लसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता । 'ङित्येवेष्यते' । नेह । स्वपानि । हिनसानि ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sârvadhâtuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'iṭ') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase लसार्वधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वँपन्ति or स्वपँन्ति, श्वँसन्ति, or श्वसँन्ति हिँसन्ति or हिंसँन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a *vowel*'? Observe स्वप्याँत्, हिंस्याँत । Why do we say 'not taking the augment इट्?' Observe स्वपितः and श्वसितः ।

Ishti :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are ङित् ; it does not apply to स्वँपानि, हिनँसानि ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

अनिट्यजादौ लसार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये ददति प्रिया वसु' । परत्वान्नित्स्वरमयं बाधते । 'दधाना इन्द्रे' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'iṭ') and being a sârvadhâtuka personal ending.

Thus ये ददति प्रिया वसु (Rig Veda VII. 32. 15). दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँज्ञति, जँज्ञतु, जाँग्रति, जाँग्रतु: । Before consonant affixes: दध्याँत् । Before सेट् affixes:— जक्षितँ: । Though the word अचि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sûtra, debars the चित् accent, as दधाना इन्द्रे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १९० ॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्त: । 'दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषे'।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudâtta (III. 1. 4). This sûtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दँदाति, जँहाति, दँधाति, जिँहीते, मिँमीते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrîhi *i. e.*, an affix in which there is no udâtta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र । दधासि रत्नं द्रविणं च दाशुषे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५ । भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति । ६ । १ । १९२ ॥

भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । 'यो ऽग्निहोत्रं जुहोति'। 'ममत्तु नः परिज्मा'। 'माता यद्वीरं दधनत्'। 'जागर्षि त्वम्'।

3675. In भी, ह्री, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जागृ, in their reduplicates, the acute accent is, before the sârvadhâtuka unaccented endings of the three persons in singular, *pit*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus बिभेँति, जिह्रेँति, बिभँर्ति जुहोँति ममँत्तु नः परिज्मा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद has diversely taken in the Chhandas the vikaraṇa श्लु, though it belongs to Divâdi class. जजँनत्, इन्द्रम् । The verb is here लेट् or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधनत् from धन धान्ये, the इ of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अट् being added by III 4. 94. माता यद्वीरं दधनत् (Rig Veda X. 73. 1). दधँनत्, दरिद्रँाति, जागँर्त्ति । In the case of other verbs we have दँदाति । Before affixes which have not the indicatory प् (*i. e.*, all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दँरिद्रति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १९३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । चिकीर्षक: ।

3676. The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicatory *l*.

Thus चिकीँर्षकः, जिँहीर्षकः with the affix ण्वुल् (III. 1. 133), भौरिकिँविधम् and ऐषुकारिभँक्तम् with the affixes विधल् and भक्तल् (IV. 2. 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १९४ ।

अभ्यस्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयं लोलूयम् । पक्षे लित्स्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolutive affix 'ṇamul' follows.

Thus लोँलूयम् or लोलूँयम् । In the reduplicate form लोलू, the second part लू is unaccented by VIII. 1. 3. The present sûtra makes लो accented, When लो is not accented, लू will get the accent by लित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutives, namely to the reduplicated Absolutives (VIII. 1. 4).

३६७८ । अचः कर्तृयकि । ६ । १ । १९५ ।

उपदेशेऽजन्तानां कर्तृयकि परे आदिरुदात्तो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhâtupâṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लूँयते or लूयँते केदारः स्वयमेव स्तीँर्यते or स्तीर्यँते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्ते धातावुपोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्'। धात्वकार उदात्तः । पक्षान्तरे चङुदात्तः ॥

इति धातुस्वराः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chaṅ' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि चीकरँताम् or चीकँरताम् । The augment अट् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudâtta VIII. 1. 34 then comes the चित् accent of चङ् ॥ The augmented form with अट् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as, माहि दधँत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः । ६ । १ । १५९ ।

कर्षतेर्धातोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्षः । शपा निर्देशात्तुदादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

3680. A stem formed with the Krita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*karshati*) or has a long â in it.

Thus कर्षः, पाकः, त्यागः, रागः, दायः, धायः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicatory ञ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikaraṇa शप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कर्ष of Bhvādi gaṇa is affected by this rule, and not कृष्-कृषति of Tudâdigaṇa. The word कर्षः derived from the Tudadi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' । भक्षशब्दो घञन्तः । 'गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः' । उत्तमशश्वत्तमावपि । 'उदुत्तमं वरुण' । 'शश्वत्तममीलते ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भक्ष is formed by घञ् affix. as in the following गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः (Rig Veda VI. 28. 5).

So also उत्तम and शश्वत as in उदुत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शश्वत्तममीलते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :—1. उञ्छः, 2. म्लेच्छः, 3. जञ्जः, 4. जल्पः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first. 5. जपः, 6. वधः are formed by अप् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhâtu (VI. 1. 162), *i. e.* acute on the first syllable. Some read व्यधः also here, 7. युगः is derived from युज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. गरः = (दूष्ये); is formed by अप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. वेगः, वेदः, वेष्टः (चेष्टः), and बन्धः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करण) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10. स्तुयुद्रुवश्छन्दसि, *e. g.* परिष्टुत परिद्रुत संयुत । 11. वर्तनिः स्तोत्रे, the stotra means the Sâma Veda, the word वर्तनिः occurring in the Sâma Veda has acute on the last: in other places, it has the accent on the middle. 12. श्वभ्रे दरः, the दरः has end-acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by अप् affix it has acute on the first. 13. साम्बतापौ भावगर्हायाम, thus साम्बः, तापः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्र, *e. g.* उत्तमः, शश्वत्तमः । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15. भक्षमन्थभोगमन्थाः (भोगदेहा) । These are formed by घञ्, भक्ष though a णयन्त root is here घञन्तं ॥

1 उञ्छ, 2 म्लेच्छ, 3 जञ्ज, 4 जल्प, 5 जप, 6 वध (व्यध), 7 युग, 8 गरो दूष्ये, 9 वेदवेगवेष्टबन्धाः, (चेष्ट वेष्ट) करणे, 10 स्तुयुद्रुवश्छन्दसि (परिष्टुत, संयुत, परिद्रुत), 11 वर्तनिः

स्तोत्रे, 12 वृषभे वरः, 13 साम्बतापौ भावगर्हायाम्, 14 उत्तमशश्वत्तमौ (उत्तमशश्वत्तमशब्दौ) सर्वत्र, 15 भक्षमन्थ, भोगमन्थाः (भक्षमन्थभोगदेहाः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोऽन्त उदात्तः शसिपरे । 'चतुरः कल्पयन्तः' । 'अचि रः–' (२९९) इति रादेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वान्नेह । चतस्रः पश्य । 'चतेरुरन्' । नित्त्वादाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः कल्पयंतः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर् is चतसृ (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vârt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतुर् has acute on the first, as formed by उरन् affix (Uṇâdi V. 58). Its substitute चतसृ will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतसृ in the Vârtika चतसर्याद्युदात्तनिपातनं कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतसृ । Another reason for this is as follows : चतसृ + शस् = चतस्र + शस् । Now comes the present Sûtra ; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of ऋ being sthânivat, will prevent the udâtta formation of the अ of त ; nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पश्य । Professor Bohtlingk places the accent thus चतुरः, Pro. Max Muller चतुरः । I have followed Prof. Max Muller in interpreting this sûtra; for Bohtlingk's interpretation would make the ending शस accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । झल्युपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्भ्यो या झलादिर्विभक्तिस्तदन्ते पद उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'अध्वर्युभिः पञ्चभिः' 'नवभिर्वाजैर्नवती च' । 'सप्तभ्यो जायमानः' । 'आदशभिर्विवस्वतः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'आषड्भिर्हूयमानः' । 'विश्वैर्देवैस्त्रिभिः' । 'झलि' किम् । 'नवानां नवतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatur' when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर् when ending in a case-affix beginning with a झल् consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least. Thus पंचभिः, सप्तभिः, तिसृभिः, चतुर्भिः ॥ अध्वर्युभिः पञ्चभिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्वाजैर्नवतीच (Rig Veda X. 39. 10). सप्तभ्यो जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदशभिर्विवस्वतः (Rig Veda VIII. 72. 8). Why do we say 'beginning with स् and भ्'? Observe, नवानां नवतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable'? Observe आषड्भिर्हूयमानः (Rig Veda II. 18. 4) विश्वै देवैस्त्रिभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684. In the classical language this is optional.

The झलादि case-affixes coming after the above numerals षट्, त्रि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चभिः or पञ्चभिः । In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also सप्तभिः or सप्तभिः, तिसृभिः or तिसृभिः ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । ६ । १ । १९१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्तः स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति यशसा' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दंति यशसा (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६ । ञ्नित्यादिर्नित्यम् । ६ । १ । १९७ ॥

ञिदन्तस्य निदन्तस्य चाद्युदात्तः स्यात् । 'यस्मिन्विश्वानि पौंस्या' । पुंसः कर्मणि ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । 'सुते दधिष्व नश्चनः' । चायतेरसुन् । 'चायेरन्ने ह्रस्वश्च' इति चकारादसुनो नुडागमश्च ॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indicatory ञ् or न, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विश्वानि पौंस्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पौंस्य is from पुंस् with the affix ष्यञ् because it belongs to the Brâhmanâdi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व नश्चनः (Rig Veda I. 3. 6). Here चनः is derived from the root चायृ पूजानिशामनयोः with the affix असुन् (Uṇâdi IV. 199), which takes the augment नुट् also, by force of the word च 'and' in the sûtra above quoted (Uṇadi IV. 199), and then the य of चाय् is elided. चनस् means 'food.'

३६८७ । पथिमथोः सर्वनामस्थाने । ६ । १ । १९९ ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । अयं पन्थाः । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'ज्योतिष्मतः पथो रक्ष' । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तं पदम् ॥

3687. The acute accent is on the first syllable of *pathin* and *mathin* when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Uṇâdi affix इनि, (IV. 12, and 13, and are oxytone by III. 1. 3. They become âdyudâtta before strong cases. Thus अयं पन्थाः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a sarvanâmasthâna case-affix'? Observe 'ज्योतिष्मतः पथो रक्ष, (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on the final by VI. 1. 162, there being elision of the udâtta इन ॥

३६८८ । अन्तश्च तवै युगपत् । ६ । १ । २०० ॥

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदुदात्तौ स्तः । 'हर्षसे दातवा उ' ॥

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syllable and on the last syllable at one and the same time.

Thus ह्वये ते दातवा उ (Rig Veda IV. 21. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which त of तवै ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८९ । क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ ॥

आद्युदात्तः स्यात् । स्वे क्षये शुचिव्रत । घरजन्तः ॥

3689. The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus स्वे क्षये शुचिव्रत । (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by घ affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house [illegible] ave : क्षयो वर्तते दस्यूनाम् । The word is formed by अच् (III. 2. 31).

। जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ॥

करणवाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus जयोऽश्वः, but otherwise जयो वर्तते ब्राह्मणानाम् । The former जय is by घ affix, (III. 1. 118), the second by अच् (III. 2. 31).

३६९१ । वृषादीनां च । ६ । १ । २०३ ॥

आदिरुदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणीः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus वाजेभिर्वाजिनीवती (Rig. Veda I. 3. 10) इन्द्रंवाणीः (Rig Veda I. 7. 1). 1. वृषः, 2. जनः, 3. ज्वरः, 4. ग्रहः, 5. हयः, 6. गयः । These are formed by अच् (III. 1. 104). The word गय is from गै-गायते, irregularly it is treated as गे । 7. नयः, 8. तायः, 9. तयः, 10. चयः, 11. अमः, 12. वेदः, 13. सूदः, 14. वटः, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kasika). सूद is formed by क (III. 1. 135) 15. अंशः, 16. गुहा (formed by अङ् III. 3. 104). 17. शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्मणोः :—शमः and रणः, 18. मन्त्रः (formed by अच् III. 1. 134), 19. शान्तिः formed by क्तिच्, 20. कामः, 21. यामः, both formed by घञ्, 22, आरा, 23. धारा, 24. कारा, (all three formed by अङ् III. 3. 104), 25. वहः = गोचरादिषु formed by घञ्, 26, कल्पः, 27. पादः formed by घञ् which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28, पयः, 29. दवः । It is आकृतिगणः । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 वृषः, 2 जनः, 3 ज्वर, 4 ग्रहः, 5 हयः, 6 गयः, 7 नयः, 8 ताय+, 9 तयः, 10 चयः*, 11 अमः*, 12 वेदः, 13 सूद *, 14 अंशः, 15 गुहा, 16 शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्मणोः, 17 मन्त्रः, 18 शान्तिः, 19 कामः, 20 यामः, 21 आरा, 22 धारा, 23 कारा, 24 वहः, 25 कल्पः, 26 पादः, 27 पयः, 28 दवः, 29 आकृतिगणः॥

३६९२ । संज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ ॥

उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः । चञ्चेव चञ्चा । कनोऽत्र लुप् । एतदेव ज्ञापयति ॥

'* क्वचित्स्वविधौ प्रत्ययलक्षणं न *' इति । 'संज्ञायाम्' किम् । अग्निर्माणवकः । 'उपमानम्' किम् । चैत्रः ॥

3692. The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus च॑ञ्चा, व॑ध्रिका, ख॑रकुटी दा॑सी । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sûtra. The formation of this sûtra indicates the existence of the following maxim :—

Vârt :—The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have अग्निर्माणवकः । When it is not an upamâna we have चैत्रः (VI. 2. 148).

३६९३ । निष्ठा च द्व्यजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्व्यचः संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः । दत्तः । 'द्व्यचः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । त्रातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम् । हृतम् ॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nishṭhâ), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'â.'

Thus गु॑प्तः, बु॑द्धः, द॑त्तः । This debars the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have देव॑ः, भीम॑ः । In polysyllabic Participles we have चिन्तित॑ः, रक्षित॑ः । In Participles having long आ in the first syllable, we have, त्रात॑ः, आप्त॑ः । When the Participle is not a Name we have, कृतम्, हृतम् ॥

३६९४ । शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

एतावाद्युदात्तौ स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । 'अत॒सं न शुष्क॑म्' ।

3694. Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syllable.

These are non-Names. Thus शु॑ष्क and धृ॑ष्ट । अत॒सं न शुष्क॑म् (Rig Veda IV. 4. 4).

३६९५ । आशितः कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्तः । 'कृषन्नित्फाल आ॑शितम्' ॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten has acute on the first syllable.

Thus 'कृषन्नित्फाल आ॑शितम्' (Rig Veda X. 117. 7).

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे वाऽऽदिरुदात्तः । रिक्तः । संज्ञायां तु 'निष्ठा च द्व्यजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रि॑क्तः or रिक्त॑ः । But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then.

३६९७ । जुष्टार्पिते च च्छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा स्तः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जु॑ष्टः or जुष्ट॑ः; अ॑र्पितः or अर्पि॑तः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

एतत्सूत्रं शक्यमकर्तुम् । 'जुष्टो दमूनाः' । 'षलर आहुरर्पितम्' इत्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापादनायोगात् । 'अर्पिताः षष्टिर्न चलाचलासः' इत्याआन्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जु॑ष्टं देवानामर्पि॑तं पितॄणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित ; in which option is allowed even in the Mantra : so that it has acute on the last in the Mantra even : *e g.* तस्मिन्साकं त्रिशता न शंकवोऽर्पि॑ताः ॥

This sûtra is superfluous. For in the examples जुष्टो दमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and षलर आहुरर्पि॑तम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sûtra, for the employment of the word छन्दसि in that sûtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language So these would never have been final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पि॑ताःषष्टिर्न चलाचलासः (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पि॑ताः is end-acute, and this also is an argument against the present sûtra. For it shows that in the Mantra, these words are not *invariably* first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । 'न हिष स्तव नो मम' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, त॑व स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष and अस by adding the affix मदिक (Un. I. 139) युष्मद् + ङस् = युष्मद् + अश् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अश् (VI. 2. 96) = त॑व + अ॑श् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5, व would have been udâtta, but the present sûtra makes त udâtta. So also with मम ॥

३७०० । ङयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मह्यं वातः पवताम्' ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं हिन्वानः (Rig Veda II. 36. 1). मह्यं वात पवताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । यतोऽनावः । ६ । १ । २१३ ॥

यत्प्रत्ययान्तस्य द्व्यच आद्युदात्तः । नावं विना । 'युञ्जन्त्यस्य काम्या' । कमेर्णिङन्तादचो यत् । 'अनावः' किम् । 'नवतिं नाव्यानाम्'

3701. Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nâvyah' from 'nau.'

The word द्व्यच् is understood here from VI. 1. 205. Thus युञ्जन्त्यस्य काम्या (Rig Veda 1 6. 2). The काम्या is from कम् + णि + यत् । चेयम्, जेयम् (III. 1. 97); कण्ठ्यम्, ओष्ठ्यम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI. 1. 185). But नौ – नाव्यम् as नवति नाव्यानाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—चिकीर्ष्यम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः । ६ । १ । २१४ ॥

एषां ण्यदन्तानामादिरुदात्तः । 'ईड्यो नूतनैरुत' । 'आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च' । 'श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम्' । 'उक्थमिन्द्राय शंस्यम्' ।

3702. The acute accent is on the first syllable of ईड्, वन्द्, वृ शंस्, and दुह्, when they are followed by the affix 'ṇyat.

Thus ईड्यम् वन्द्यम्, वार्यम्, शंस्यम्, दोह्या धेनुः ॥ The two letters ण् and त् being indicatory, the 'ṇyat' is not included in 'yat' of the last sûtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The वृ in the sûtra is वृङ् संभक्तौ of Kriyâdi class: the वृञ् of स्वादि class takes kyap affix. See III. 1. 109.

ईड्यो नूतनैरुत (Rig Veda I. 1. 2). आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च (Rig Veda X. 110. 3) श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थमिन्द्राय शंस्यं (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्धानयोः । ६ । १ । २१५ ॥

आद्युदात्तौ वा । 'इन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhân.'

Thus इन्धानो अग्निम् (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, इन्धानः or इन्धानः, or इन्धानः । The word वेणु is derived by the Uṇâdi affix णु (III. 38), which being a नित् would *always* have acute on the first. This allows an option. The word इन्धान, if it is formed by चानश् will have the accent on the final. If it is considered to be formed by शानच् the affix being a sârvadhâtuka is anudâtta and as it replaces udâtta final of the root, it becomes udâtta (VI. 1. 161), and thus इन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamâna वेणुरिव वेणुः, then it is *invariably* acutely accented on the first (VI. 1. 204).

३७०४ । त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् । ६ । १ । २१६ ॥

आद्युदात्ता वा । आद्यास्त्रयो घञन्ताः । त्रयः पचाद्यजन्ता. ॥

8704. The acute accent is optionally on the first syllables of त्याग, राग, हास, कुह, श्वठ, and क्रथ ॥

Thus त्यागः, or त्यागः, रागः, रागः, हासः, हासः ॥ These are formed by घञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुहः or कुहः, or श्वठः or श्वठः, क्रथः or क्रथः; formed by अच् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१९ ॥

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'â' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus उदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. वीरणावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe इक्षुमती, द्रुमवती ॥ The words इक्षु (Un. III. 157) and द्रुम (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name'? Observe खट्वावती ॥ खट्वा is formed by क्वन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मत्'? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्रवती । ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवती, खदिरवती, हंसवती, कारण्डवती ॥ These words being formed by ङीप् would have been unaccented on the final (III. 1. 4). Why do we use अवती and not वती? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in अन्वती, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२१ ॥

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in îvatî have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS

CHAPTER I.

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फिट् । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उच्चैः ॥ The word फिष् is the name of Nominal stems or Prâtipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम् ॥

एतदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुरूपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरेवत' 'आरग्वध' इति पर्यायाः । अम्बार्थाः । माता । 'उनर्वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपालङ्का. अम्बा and सागर are finally acute. Pâṭalâ is a kind of herb--- पाटला, फलेरुहा. सुरूपा, पाकला ॥ By Phiṭ II. 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute. So also अपालङ्क, व्याधिघात, आरेवत, and आरग्वध are synonymus meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अम्बा, माता । This last is an exception to Phiṭ II. 9. So also सागरः, समुद्रः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नब्विषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इहैव पर्युदासाज्ज्ञापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phiṭ II. 3. Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्यान्न तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम्' इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततष्टाप् ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phiṭ II. 6. and then टाप् is added. As आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयवर्ण-' इति प्राप्ते । छाया माया । जाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । बाह्यम् । यञन्तत्वादाद्युदात्तत्वम् । 'विषयग्रहणम्' किम् । इभ्या । क्षत्रिया । 'यतोऽनावः' (३७०१) इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः । क्षत्रियशब्दस्तु 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by ध् and य is end-acute; as अन्तर्धा । This is an exception to Phiṭ II. 20. So also काया, माया, जाया । This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine ? Observe बाह्यम् which is first-acute, because it ends in the affix यञ् । Why have we used the word विषय in the sûtra ? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, इभ्या, क्षत्रिया । The word इभ्य is first-acute by VI. 1. 213, S. 3701. and क्षत्रिय is middle-acute by Phiṭ III. 13.

६ । खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम् । उखा । सुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्–' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः । तस्य कृत्रिमत्वात् 'खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोः 'नब्विषयस्य–' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्–' इति 'नब्विषयस्य–' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निक् ह्रस्वश्च' इत्युणादिषु निस्वोक्तेरन्तरङ्गत्वाट्टापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिटाम्–' इति वा बोध्यम् ॥

6. A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with श or म । Thus नखम्, सुखम्, दुःखम्, उखा । The word नख would have been first-acute by Phiṭ II. 6 ; सुख and दुःख would also have been first-acute by Phiṭ II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phiṭ II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with श् or म्'? Observe शिखा, मुखम्, governed by Phiṭ II. 6 or 3.

The word मुखं being the name of a part of the human body is first-acute by Phiṭ II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phiṭ Sûtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Uṇ. v. 24 with the addition of ख to the root शीङ् । The affix ख being expressly taught as नित् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप् as it is an antaraṅga operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phiṭ II. 6. it is first-acute.

७ । बंहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥

एषामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः । नित्त्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन' । 'यद्बंहिष्ठं नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अव्ययपूर्वपद प्रकृतिस्वरोऽत्रबाध्यत इत्याहुः । सप्ततिः । अशीतिः । 'लघावन्ते–' इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राग्वत् । 'अभ्यूर्णुना प्रभृथस्यायोः' । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । थाथादिसूत्रेण गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in ति, शत्, थ, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठः (superlative of बहुल, the बंह is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the नित् affix इष्ठन् (V. 3. 55). In बंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन ; यद्बंहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सरः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have सप्ततिः, अशीतिः । This debars Phiṭ II. 19. With शत्, we have चत्वारिंशत् । Here also Phiṭ II. 19 is set aside. As regards words ending in थ्

Pâṇini VI, 2. 144. would govern them; as अभ्यूर्ण्वान । प्रभृथस्यायोः । (Rig Veda V. 41. 19). Śâkaṭâyana's sûtra. therefore, is superfluous so far.

८ । दक्षिणस्य साधौ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया 'स्वाङ्गशिटाम्–' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते–' इति गुरुरुदात्तः । 'दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानवर्तिषु' इति कोशः ॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As वीणायां दक्षिणः –प्रवीणः । When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phiṭ II. 6 would apply. In any other case Phiṭ II. 19 would govern it. The word dakshiṇa has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्याग्रहणम्' किम् । प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहु । Why is the word âkhyâ used in the sútra ? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshiṇa, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshiṇa or south. and may be called dakshiṇa bâhu or the arm pointing towards south.

१० । छन्दसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ ॥

10. In the Chhandas also the word dakshiṇa may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणाश्वं दक्षिणा गां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत यद्धिरण्यं दक्षिणान्नं वनुते यो न आत्मा दक्षिणां वर्म कृणुते विजानन् ॥ (Rig Veda X. 107. 7).

११ । कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'वर्णानान्तण–' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां व्रीहीणाम् । 'कृष्णो नो नाव वृषभः' । मृगाख्यायां तु । कृष्णो रात्र्यै ॥

11. The word कृष्ण is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phiṭ II. 10. As कृष्णानां व्रीहीणाम् । कृष्णो नो नाव वृषभः । But when denoting a wild animal, we have कृष्णो रात्र्यै ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कृष्णस्येत्येव । 'अयं वां कृष्णो अश्विना' । कृष्णर्षिः ॥

12. Optionally so, when Krishṇa is a Proper Name As अयं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू (Rig. VIII. 85. 3).

'The Rishi Krishṇa invokes you two, O Asvinas ! O Lords of riches.'

१३ । शुक्लगौरयोरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'हरो गौरो यथापिब वा' इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of शुक्र and गौर is acute. Some say it is a cumpulsory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper Names : and therefore in हरो गौरो यथापिब वा (Rig Veda VIII. 45. 24), it is properly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अङ्गुष्ठोदकबकवशानां छन्दस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम्' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोक आद्युदात्ततेत्याहुः ॥

14. The finals of अङ्गुष्ठ उदक, बक and वशा are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठं would have been middle-acute by Phiṭ III. 3, this ordains final-acute. So also with बकं । It would have been first-acute by Phiṭ II. 7. The word वशां is employed for the sake of niyama : it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first-acute.

१५ । पृष्ठस्य च ॥

छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् ॥

15. And the word पृष्ठ is end-acute in the Chhandas. In the classical language, it is optionally so, *i.e.*, it is first-acute also by Phiṭ II. 6. As पृष्ठंम or पृष्ठम ॥

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥

'उनर्वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुं is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phiṭ II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनो वृक्षः where it is first-acute by Phiṭ. II. 9.

१७ । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्यात्पूर्वम्' इति 'यतोऽनावः' (३७०१) इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

17. अर्यं is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phiṭ III. 13 or Pâṇini VI. 1. 213 S. 3701. See also Pâṇini III. 1. 103 for the word अर्य and its vârtika.

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकाद्दिक्पर्यायस्याद्युदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि' ॥

18. आशां is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies that when आशा means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून् विचर्षणिः । (Rig. II. 41. 12). 'May the wise Indra, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशा means direction.

१९ । नक्षत्राणामाव्विषयाणाम् ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । आश्लेषानुराधादीनां 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठानामिष्ठन्नन्तत्वेनाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix आ, are end-acute. The asterisms आश्लेषा, अनुराधा, &c. would have been otherwise governed by Phiṭ II. 19; while ज्येष्ठा, श्रविष्ठा, धनिष्ठा, being formed by इष्ठन्, would have been first-acute by नित् accent.

२० । न कुपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित्तु कुपूर्वो य आप्प्रत्ययानामिति व्याख्याय 'आर्यिका' 'बहुलिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is का and the asterism is the name of Krittikâ. The final of कृत्तिका is not acute; it is first-acute by Phiṭ II. 19. As कृत्तिका नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in का in the feminine are not end-acute; and they mention आर्यिका, बहुलिका ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृतं मिमिक्षे' आकृतिगणोऽयम् ॥

21. घृत and the rest are end-acute. As घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birthplace, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an Akṛitigaṇa: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the Ghritâdi class

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्येष्ठ आह चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुरः' । 'वयसि' किम् । ज्येष्ठः श्रेष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिकः । इह नित्त्वादाद्युदात्त एव ॥

22. ज्येष्ठ and कनिष्ठ are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान् त्रीन् कृणवामेत्याह । कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत् पनयद्वचो वः । (Rig. IV. 33. 5) । Here ज्येष्ठ means the 'eldest,' and refers to Ribhu, कनीयान् refers to his *younger* brother Bibhvâ, and कनिष्ठ refers to the youngest brother Vâja. ज्य in ज्येष्ठ here is the substitute of वृद्ध (V. 3. 62) and कन् for युवन् in कनिष्ठः by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe ज्येष्ठ = श्रेष्ठ derived from प्रशस्य (V. 3. 61), and कनिष्ठ from अल्प (V. 3. 64) = अल्पिकः । These are first-acute by नित् accent. The present sûtra is thus an exception to नित् accent

२३ । बिल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोरन्तः स्वरितो वा स्यात् । पक्ष उदात्तः ॥

इति फिट्सूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of बिल्व and तिष्य are optionally svarita. In the other alternative they will be acute. As बिल्व or बिल्व, तिष्य or तिष्य ॥

CHAPTER II.

१ । अथादिः प्राक् शकटेः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकट्योः–' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word आदि exerts the governing influence. From this sútra up to शकटिशकट्य (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । बलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel and used always in the feminine, is first-acute. As बलिः, तनुः ॥

३ । नब्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

'वने न वा यः' । इसन्तस्य तु सर्पिः । नबनपुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस्, is first-acute. The word नब् means नपुंसक or Neuter. As वने न वायः (Rig Veda X. 29. 1). But सर्पिस्, शुचिस्, अर्चिस् &c. ending in इस् are end-acute.

४ । तृणधान्यानां च द्व्यषाम् ॥

द्व्यचामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिलाः । बह्वषां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting 'straw' and 'grain' are first-acute when consisting of two syllables. The word द्व्यष् = द्व्यच् । As कुशाः, काशाः, माषाः, तिलाः । But गोधूमाः is acute on the middle by Phit II. 19. The word अष् is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । न्रः संख्यायाः ॥

पञ्च । चत्वारः ॥

5. A Numeral ending in न् or र् is first-acute. As पञ्च, चत्वारः । In चत्वारः the word is middle-acute by आम् accent; see Pâṇini VII. 1. 98. The proper example is [illegible] । For चतुरः is end acute by VI. 1. 167, चतुर्भिः is middle-acute by VI. 1. 180. चतुर्णाम् is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound : which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् ॥

शिट् सर्वनाम । 'कर्णाभ्यां छुबुकादधि' । 'ओष्ठाविव मधु' । 'विश्वो विहायाः' ॥

6. The words denoting bodily organs and ending in अ, as well as the Pronouns are first-acute. The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाभ्यां छुबुकादधि, (Rig Veda X. 163. 1) ; ओष्ठाविव मधु, (Rig Veda II. 39. 6) विश्वो विहायाः (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कुपूर्वम् ॥

कवर्गात्पूर्व आदिरुदात्तः । काकः । वृकः । 'शुकेषु मे' । प्राणिनाम् किम् ? क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् ॥

7. The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काकः, वृकः, शुकेषु मे (Rig Veda I. 50. 12). Why do we say 'of living beings'? Observe क्षीरं सर्पिर्मधूदकम् । (Rig Veda IX. 67. 32). Here उदक is end-acute by Phiṭ II. 14.

८ । खय्युवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

खयि पर उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्दुकः ॥

8. The उ preceding a खय् (the surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As कन्दुकः ॥

९ । उनर्वन्नन्तानाम् ॥

उन । 'वरुणं वो रिशादसम्'। ऋ । 'स्वसारं त्वा कृणवै' । वन् । 'पीवानं मेषम्' ॥

9. The words ending in उन, ऋ, and वन् are first acute. As उनः—वरुणं वो रिशा सम् (Rig Veda V. 64. 1). ऋ—स्वसारं त्वा कृणवे (Rig Veda X. 108. 9). वन-पीवानं मेषम् (Rig Veda X. 27. 17).

१० । वर्णानां तणतिनितान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । एतः । हरिणः । शितिः । पृश्निः । हरित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त, ण, ति, नि and त् । Thus एतः, हरिणः, शितिः, पृश्निः, हरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥

ऋद्वर्ज्यं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ।

11. The initial short vowel is udâtta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit': but not so when the initial vowel is short ऋ । As मुनिः । But not so in नृशंसः ॥

१२ । अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिरुदात्तः । 'तस्य नाक्षः' । देवने तु । 'अक्षैर्मा दीव्यः' ॥

12. The word अक्ष is first-acute, when not meaning 'to gamble.' As तस्य नाक्षः (Rig Veda I. 164. 13). But when it means देवन् or play, we have अक्षैर्मा दीव्य । (Rig Veda X. 34. 13).

१३ । अर्धस्यासमद्योतने ॥

अर्धो ग्रामस्य । समेंऽशके तु अर्धं पिप्पल्याः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धो ग्रामस्य. But when it denotes *equal* portions, *i. e.* when it means 'half': we have अर्धं पिप्पल्याः ॥

१४ । पीतद्वर्थानाम् ॥

आदिरुदात्तः । पीतद्रुः । सरलः ॥

14. The words denoting पीतद्रु or yellow-trees are first-acute. As पीतद्रुः । सरलः ॥

१५ । ग्रामादीनां च ॥

ग्रामः । सोमः । यामः ॥

15. The words ग्राम and the rest are first-acute. As ग्रामः, सोमः, यामः ॥

१६ । लुबन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

चञ्चेव चञ्चा । 'स्फिगन्तस्य' इति पाठान्तरम् । स्फिगिति लुपः प्राचां संज्ञा ॥

16. The words ending in a लुप् elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is ष्फगन्तस्य । The ष्फक् is the name given by Eastern Grammarians to लुप् elision. Thus चँञ्चा in which the affix कन् (V. 3. 96) is elided by V. 3. 98. Why do we say 'a लुप् ending word'? Observe अग्निर्माणवकः ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥

एषामुपमेयनाम्नामादिरुदात्तो न । ताल इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and महिष are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वँत, and means *species* of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c., are word-forms. Thus ताल इव तालः, मेरुरिव मेरुः, व्याघ्रः, सिंहः, महिषः । But when we have वृक्ष इवायं वृक्षः, पर्वँत इवायं पर्वँतः, then these two words would be first-acute by the preceding sûtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्धः । आङ्गामुदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a लुप् elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vṛiddhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृद्ध । Thus आँङ्गाः, but अँङ्गाः is counter-example, because it is not a Vṛiddham.

१९ । लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरुः ॥

अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतोर्बह्वच्कस्य गुरुरुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कँल्याण or कल्याँणः; कोँलाहलः or कोलाँहलः ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणाम् ॥

एषां त्रयाणामाद्युदात्तः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्येनी । हरिणी । अक्षुशब्दात्पूर्वोऽस्त्येषां त अक्षुपूर्वाः । तरक्षुः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अक्षु are first-acute. Feminine words; as—मँल्लिका; denoting color, as — श्येणी, हँरिणी ; followed by अक्षु as—तँरक्षुः ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वं लघु उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुटः, तित्तिरिः ॥

२२ । नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥

यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्तः । कृकलासः ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As वसन्तः । कृकलासः ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धक्षान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । कान्तानाम् । श्यामाकाः । षान्तानाम् । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Vṛiddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus श्यामाकाः, राजमाषाः ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhânta Kaumudi. श्यामाकाः is however governed by Phiṭ III. 18. नैषादकाः would be a better example. According to another recension, the word क्ष does not occur in the sûtra. In the Phit-vṛitti the sûtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नै॑षादकाः or नैषा॑दकाः, कौ॑लाद्धाः or कौला॑द्धाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । केकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As के॑कयः । According to some, the accent of this word is governed by Phiṭ II. 13 Their examples are अ॑ङ्गाः, व॑ङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥

हर्विति हल्संज्ञा । पललम् । शललम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'असंयुक्त–' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus प॑ललम् or पल॑लम्, शल॑लम्, or श॑ललम् । The word. ह in the sûtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल'? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sûtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलाः, and the counter-example पलालम् ॥

२६ । इगन्तानां च द्व्यषाम् ॥

आदिरुदात्तः । कृषिः ॥

इति फिट्सूत्रेषु द्वितीय पादः ॥

26. A word ending in इ, उ, ऋ or ऌ long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कृ॑षिः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानाम् into this sûtra: and so their examples are कु॑रवः and चेदयः (कुरु and चेदि), and their counter-example is कृषि॑ । Because कृषिः is found to be end-acute in अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित्कृषस्व (Rig Veda X. 34. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥

'ईषान्तस्य हलादेः–' इत्यतः प्राग्द्वितीयाधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c, (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sûtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

'मकरवरूढ–' इत्यतः प्राक् यचामित्यधिकारः ॥

2. 'Of a word consisting of three syllables' is the phrase to be supplied in the following sûtras up to मकर &c. Sûtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । वदनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As लला॑टम् । But the guttural-beginning कपो॑लः is middle acute by Phiṭ II. 19 and रसना and वदनं are first-acute by Phiṭ II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मकरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable; As मल॑यः । मक॑रः । महे॑न्द्रः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शीत॑न्या । शत॑पुष्पा । Some read the sûtra as सादीनाम् and illustrate it by सर्षपा ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । आतपः । लघ्वादीनां तु । अनूपम् । द्व्यचां तु । नीपम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पाद॑पः, आत॑पः । But अनूप॑म् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light: and नीप॑म् (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यण्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयु॑तम्, धम॑निः, विप॑णी ॥

८ । मकरवरूढपारेवतवितस्तेक्ष्वार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा ॥

एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरूढ इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute: म॑कर (or मक॑र), व॑रूढ (or वरू॑ढ), पा॑रेवत (or पारे॑वत), वि॑तस्त (or वित॑स्त), इ॑क्षु (or इक्षु॑), आ॑र्जि (or आर्जि॑), द्रा॑क्षा (or द्राक्षा॑), क॑ला (or कला॑), उ॑मा (or उमा॑), का॑ष्ठा (or काष्ठा॑), पे॑ष्ठा (or पेष्ठा॑), का॑शी (or काशी॑) ॥

९। छन्दसि च ॥

अमकराद्यर्थ आरम्भः। लक्ष्यानुसारादादिर्द्वितीयं चोदात्तं ज्ञेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than मकुट &c., have acute either on the first or on the second.

१०। कर्दमादीनां च ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् ॥

10. The words कर्दमा &c., have acute either on the first or on the second. As क॑र्दमा (or कर्द॑मा), कु॑लटा (or कुल॑टा), उ॑दकः or उद॑कः, गा॑न्धारिः or गान्धा॑रिः ॥

११। सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिर्द्वितीयं तेशब्दश्चेति त्रयः पर्यायेणोदात्ताः। सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सु॑गन्धितेजनाः or सुग॑न्धितेजनाः or सुगन्धिते॑जना ॥

१२। नपः फलान्तानाम् ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम्। राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. Thus रा॑जादनफलम् or राजा॑दनफलम् ॥

१३। यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य। As कुला॑यः ॥

१४। थान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः। सनाथा सभा ॥

14. A word-ending in थ has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As स॑नाथा सभा। Others read this sûtra as आन्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in आ and having ना or a light syllable preceding such आ has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of ना॑ना, दि॑वा, सु॑धा ॥

१५। शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्ट्रारपुरूरवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable:—शिशुमा॑रः (or शिशु॑मारः or शिंशु॑मारः or शिंशुमा॑रः), उदु॑म्बरः (or उदुम्ब॑रः), बलीव॑र्दः (or बली॑वर्दः), उष्ट्रा॑रः (another reading is उष्टा॑रः), पुरूर॑वस् (or पुरु॑रवस्).

१६। सांकाश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्वाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सांकाश्यः (formed by ण्य of IV. 2. 80); so also काम्पिल्यः, नासिक्यः, and दार्वाघाटः। See Vârtika दारावाहन under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीषा । लाङ्गलीषा ॥

17. A word ending in ईषा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As ह॑लीषा, ला॑ङ्गलीषा ॥

१८ । उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥

एषामादिरुदात्तः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उ॑शीरः, दा॑शेरः, क॑पालः, प॑लालः शै॑वाल, श्या॑माक, शा॑रीर, श॑राव, हृ॑दय, हि॑रण्य, अ॑रण्य, अ॑पत्य, दे॑वर ॥

१९ । महिष्याषाढयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिरुदात्तः । महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word म॑हिषी when meaning 'queen,' and आ॑षाढा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आषाढा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus श॑कटिः, शक॑टिः, शकटि॑ः । श॑कटीः. शक॑टीः and शकटी॑ः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमक्षरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्य गोष्ठजः पशुः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brâhmaṇa. As गो॑ष्ठजः, गोष्ठ॑जः or गोष्ठजो॑ ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठज॑ः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पा॑रावतः, पारा॑वतः and पारावत॑ः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ॥

एषां चतुर्णां धूम्रभृतींश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः ॥

4. So also the words धूम्रजानु with the exception of धू, मुंजकेश with the exception of ज, कालवाल with the exception of ल, and स्थालीपाक with the exception of स्था get acute in turn on every syllable. Thus धूम्र॑जानुः, धूम्रजा॑नुः, धूम्रजानु॑ः ।

मु॑ञ्जकेशः, मुंञ्जके॑शः, मुञ्जकेश॑ः । का॑लवालः, कालवा॑लः । स्थालीपा॑कः, स्था॑लीपाकः or स्थालीपाक॒ः ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As क॑पिकेशः, कपि॑केशः, कपिके॑शः, कपिकेश॑ः । So also with हरिकेशः ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्पष्टम् । न्यङ्ङुत्तानः । 'व्यचत्तयत्स्वः' ॥

6. The words न्यंङ् and स्वंर् have svarita accent. As न्यं॑ङुत्तानः। व्यंचक्षयत स्वः (Rig Veda II. 24. 3).

७ । न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of न्यंर्बुद and व्यं॑ल्कश are svarita.

८ । तिल्यशिक्यमर्त्यकार्ष्मर्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । वैश्वानर्यां शिक्यमादत्ते । प्रभिचायमर्त्यमन्यास्यति । वज्रः कार्ष्मर्योवज्रेण । 'यतोनावः' (३७०१) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तिल्यं, शिक्य॑, मर्त्यं, कार्ष्मर्यं धान्यं, कन्यां, राजन्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम्=तिलानां भवनं क्षेत्रं । वैश्वानर्यां शिक्यमादत्ते, प्रभिचायमर्त्यमन्यास्यति, वज्रः कार्ष्मर्योवज्रेण । Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

९ । बिल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो बिल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : बिल्व॑, भक्ष्यं, वीर्यं॑ । As ततो बिल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वत्त्वसमसिमेत्यनुच्चानि ॥

स्तर॒इ॑त्वत् । 'उत॒ त्व॒ः पश्य॒न्' । 'नभंन्तामन्यके संमे' । 'सिमंस्मै' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and सिम are wholly anudâtta. As स्तरी॒इ॑त्व॒ (Rig Veda VII. 101 3), उत त्व॒ः पश्यन् (Rig Veda X. 71. 4), नभन्ताम न्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1), सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ॥

अथर्वंण इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येवं परं वा । तेन 'वासस्तनुते सिमस्मै' इत्यृग्वेदेऽपि भवत्येव ॥

11. In the Atharva Veda the word सिम is finally acute. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. As वासस्तनुते सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12. The Indeclinables are first acute. As स्वा॑हा ॥

१३ । उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । षष्टस्य तृतीये सह । 'सहस्य सः—' (१००६) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एव॑, एव॑म्, नून॑म्, सह॑। सह॑ ते पुत्र सू॒रिभिः। In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kâśikâ. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य बाधाय ॥

15. Both syllables of the words वाच and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16. The words च and the rest are anudâtta.

१७ । यथेति पादान्ते ॥

'तं॑ ने॒मिमृ॒भवो॑ य॒था' । 'पादान्ते' किम् । 'यथा॑ नो॒ अदि॑तिः॒ कर॑त्' ॥

17. The word यथा is anudâtta at the end of a Pâda or verse. As तं॑ ने॒मिमृ॒भवो॑ यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथा॑ नो अदि॑तिः करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I. 43. 2).

१८ । प्रकारादिद्विरुक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । पटुपटुः ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus पटुपटु॑: This would have been finally acute by Pâṇini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तं ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिद्विरुक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudâtta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त एव स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sûtra may also be treated as a Paribhâshâ or an Adhikâra sûtra. The udātta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix तव्य has udâtta on the first अ, as in कर्तव्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Uṇâdi IV. 50),

३७०९ । अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न यो युच्छति । शप्तिपोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudâtta.

This is an exception (apavâda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युच्छति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युच्छ प्रमादे is end-acute by VI. 1. 162. To it is added शप् which becomes svarita, as it is preceded by an udâtta (VIII. 4. 66). Then is added तिप् which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप् becomes monotone.

३७१० । चितः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । "* चितः सप्रकृतेर्बह्वकजर्थम् *" । चिति प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । 'नभन्तामन्यके समे' । 'यके सरस्वतीमनु' । तकत्सु ते ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory 'ch', gets acute on the end syllable.

Vârt:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes 'bahu' and 'akach'. Thus बहुपटुः । The affix बहुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on हु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix अकच् । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*; as उच्चकैः (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तकत्सु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । पूर्वेण सिद्धे ञित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कौञ्जायनाः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicatory *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix च्फञ् (IV. 1. 98). कुञ्ज + च्फञ् + ञ्य = कौञ्जायन्यः, dual कौञ्जायन्यौ, pl. कौञ्जायनाः (ञ्य being elided by II. 4. 62, and thus giving scope to च्फञ् accent). In this affix there are two indicatory letters च and ञ्; the च has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ञ् has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vriddhi by VII. 2. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of च or of ञ' । The present rule declares that it should get the accent of च and not of ञ, for the latter finds still a function left to it, while if ञ was to regulate the accent, च would have no scope.

३७१२ । कितः । ६ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । 'यतान्नेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicatory *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यतान्नेयः । Here the affix ढक् is added to अग्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृभ्यो जसः । ६ । १ । १६६ ॥

अन्त उदात्तः । 'ति॒स्रो द्याव॑ः सवि॒तुः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो द्यावः सवितुः (Rig Veda I. 35. 6).

The word त्रि is end-acute; the feminine तिसृ being its substitute would also be end-acute. Before the affix जस्, the ऋ is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the जस् svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ॥

सावित सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच् ततः परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विदुषः' । सौ किम्? राज्ञेत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत् । 'राज्ञो॒ नु ते॒' । एकाच किम् ? 'विदधते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न द॑दर्श वाचम् ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word सौ (locative of सु) refers to the सु of the Locative plura

Thus वाचा विदुष । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो॒ नु ते॒ वरु॑णस्य व्र॒तानि बृहद्गभीरं तव॑ सोम॒ धाम॑ । (Rig Veda I. 91. 3) because the stem in the Locative Pl. of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic; though here it is monosyllabic. Why do wo say 'monosyllable'? Observe विदधते राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददर्श वाचं (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sûtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि । as in the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *sinjular* locative their stem has one syllabl

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । ५ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीयादि विभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाचः, and तृतीयादिर्विभक्तिः are understood here also. The nitya or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवा॑चा, or परमवाचा॑, परमवा॑चे: or वाचे॑; परमवा॑चः or वा॑चः । So also परमत्व॑चा or त्वचा॑ &c.

३७१६ । अञ्चेश्छन्दस्य सर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० ॥

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । चावित पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीयादिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं शस्परिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो बाहून्' ।

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanâmasthâna, get the acute accent when coming after añch.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च्, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रो दधीचो॑ अस्थभिः (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on धी by VI. 1. 222, but by the present sûtra, the accent falls on the case-affix अस् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanâmasthâna has been used here to include the ending शस् also. As प्रतीचो॑ बाहून् प्रतिभङ्ध्येषाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः । ६ । १ । १७१ ॥

'ऊठ्' 'इदं' 'पदादि' 'अप्' 'पुम्' 'रै' 'दिव्' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता । ऊठ् । प्रष्ठौहः । प्रष्ठौहा ॥

'+ ऊठ्युपधाग्रहणं कर्तव्यम् +' । इह मा भूत् । अक्ष॒द्युवा॑' । 'अक्षद्युवे' । इदम् । 'ए॒भिर्न॑भिर्नृ॑त॑मः' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम् । 'इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याशो विधानात् । 'प्र ते वभ्रू' । 'माभ्यां गा अनु' । 'पद्दन्नोमास्हृन्निश्-' (२२८) इति षट् पदादयः । 'प॒द्भ्यां भूमिः' । 'द॒द्भिर्न जि॒ह्वा' । 'जायते मा॒सिमा॑सि' । 'मनश्चिन्मे हृद आ' । अप् । 'अ॒पां फेने॑न॒' । पुम् । 'अ॒भ्रा॒तेव॑ पुं॒सः' । रै । 'रा॒या व॒यम्' । 'रा॒यो ध॒र्ता' । दिव् । 'दि॒वेदिवे' ॥

3717. The same (asarvanâmasthâna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vâh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus: (1.) ऊठ्:—प्रष्ठौहः, प्रष्ठौहा ॥

Vârt:—In the case of ऊठ the penultimate ऊ should be taken. Therefore not here: अक्षद्युवा, अक्षद्युवे ॥

(2) इदम्—एभिर्नृभिर्नृतमः (Rig Veda IV. 17. 11).

Not so in anvâdeśâ (II. 4. 32 S. 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sûtra. Nor should it be said that there is final udâtta in the case of anvâdeśa इदम् also. Because in anvâdeśa the अश् substitute of इदम् is expressly taught to be anudâtta by II. 4. 32, and it can never be end-acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV. 32. 22):—प्र ते बभ्रू विचक्षण शंसामि गोषणो नपात् । माभ्यां गा अनु शिश्रथः ॥

Here आभ्यां is used as अन्वादेश referring to बभ्रू of the preceding line.

(3) पद &c. These are the six words पद्, दत्, नस्, मास्, हृद् and निश् (VI. 1. 63, S. 228). Thus पद्भ्यां भूमिः । दद्भिर्न जिह्वा (Rig Veda X. 68. 6). जायते मासि मासि (Rig Veda X. 52. 3). मनश्चिन्मे हृद आ (Rig Veda I. 24. 12).

(4) अप्:—as अपां फेनेन (Rig Veda VIII. 14. 13).

(5) पुंस्:—as अभ्रातेव पुंसः (Rig Veda I. 124. 7).

(6) रै—as राया वयम् (Rig Veda IV. 42. 10). रायो धर्ता (Rig Veda V. 15. 1).

(7) दिव्—as दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3).

३७१८ । अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १८२ ॥

शसादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'अष्टाभिर्दशभिः' ॥

3718. The asarvanâmasthâna case-endings after 'ashṭan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashṭâ.

The word अष्टन् has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट । The affixes of Acc. pl. &c., are udâtta after the long form अष्टा and not after अष्ट । Thus अष्टाभिः (Rig Veda II. 18. 4) opposed to अष्टभिः, अष्टाभ्यः con. अष्टभ्यः, अष्टासु con. अष्टसु । The word अष्टन् has acute on the last syllable, as it belongs to the class of घृतादि words (Phit I. 21); and by VI. 1. 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३७१९ । शतुरनुमो नद्यजादी । ६ । १ । १७३ ॥

अनुम् यः शतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नद्यजादिश्च शसादिर्विभक्तिरुदात्ता स्यात्' 'अच्छा रवं प्रथमा जानती' । कृण्वते । 'अन्तोदात्तात्' किम् । दधती । 'अभ्यस्तानामादिः' (३६७३) इत्याद्युदात्तः । 'अनुमः' किम् । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात्परत्वाच्छतुः '–लसार्वधातुकम्–' (३७०३) इति निघातः ॥

3719. After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'î' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participa affix has not the augment *n* (*i. e* is not *ant*).

The word अन्तोदात्तात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अच्छा रवं प्रथमा जानती (Rig Veda III. 31. 6). So also कृण्वते (III. 2. 80 S. 2990).

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As दधती, दधती । Here the accent is on the first syllable by VI. 1. 189. S. 3673. Why do we say 'not having the augment नुम् ?' Observe तुदन्ती । Here also by VI.

1. 186. S. 3730, after the root तुद् which has an indicatory श, in the Dhâtupâṭha being written तुद, the sârvadhâtuka affix शतृ (अत्) is anudâtta. This anudâtta अत्, coalescing with the udâtta अ of तुद (VI. 1. 162), becomes udâtta (VIII. 2. 5); and VIII. 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यण्हल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । 'चोदयित्री सूनृतानाम्' । 'एषा नेत्री' । ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे ॥

3720. The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant.

Thus चोदयित्री सूनृतानाम् (Rig Veda I. 3. 11), एषा नेत्री (Rig Veda VII. 76. 7) ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे (Rig Veda II. 30. 1). All these are तृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI. 1. 163).

३७२१ । नोङ्धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्यणः परे शसादय उदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्ध्वा । 'सेत्पृश्निः सुभ्वे' ।

3721. But not so, when the vowel is of the feminine affix 'û' (IV. 1. 66), or the final of a root.

After the semi-vowel substitutes of the udâtta ऊ (IV. 1. 66) or of the udâtta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus ब्रह्मबन्ध्वा' ब्रह्मबन्ध्वे. धीरबन्ध्वा, धीरबन्ध्वे from धीरबन्धू, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udâtta (III. 1. 3), and the ekâdeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udâtta (VIII. 2. 5). The व substituted for ऊ before the ending आ, is a semi-vowel substitute of an udâtta (उदात्तयण्); the affix after it would have become udâtta by the last sûtra, but not being so, the general rule VIII 2. 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi-vowel substitute of the vowel of a root (धातु-यण्)—सकल्ल्वा'; सकल्ल्वे' and खलप्वा, खलप्वे' from सकल्लू and खलपू' respectively formed by क्विप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone. the semi-vowel being substituted by VI. 4. 83. before the vowel case-endings. So also सेत्पृश्निः सुभ्वे (Rig Veda VI. 66. 3).

३७२२ । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् । ६ । १ । १७६ ॥

ह्रस्वान्तादन्तोदात्तान्नुटश्च परो मतुबुदात्तः । 'यो अब्दिमाँ उदनिमाँ इयर्त्ति' । नुटः । 'अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायः' । 'अन्तोदात्तात्' किम् ? 'मा त्वा विदद्दिषुमान्' ॥

'+ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् +' इत्येतदत्र नेष्यते । 'मरुत्वाँ इन्द्र' । 'निदुत्स्वान्वा यवार्हि' ॥

'+ रेशब्दाच्च +' । 'रेवाँ इद्रेवतः' ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (VIII. 2. 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also. Thus

यो अ॒ब्दिमाँ॑ उ॑दनिमाँ इयर्ति (Rig Veda V. 42. 14). So also when मतुप् takes नुट्, as अक्षण्वन्ता, अक्षण्वन्तः कर्णव॑न्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word अक्षि takes अनङ् and becomes अक्षन्, then is added नुट् by VIII. 2. 16, and we have अक्षन् न् मतुप् । The preceding न् is elided. When the stem is not oxytone (antodâtta) this rule does not apply : as व॑सुमान् । मात्वा विददिषुमान् (Rig Veda II. 42. 2). The word व॑सु has acute on the first syllable, as it is formed from वस् with the affix उ (Un 1. 10) which is नित् (Un I. 9). So the मतुप् retains its anudâtta here. So also in the case of मरुत्वान्, the affix does not become acute, though the word मरु॑त् has acute on the final as the intervening त् makes the उ of रु *heavy* when the affix is added : the general maxim स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वाँ इन्द्र (Rig Veda III. 47. 1) नियुत्वान्वायवा गहि (Rig Veda II. 41. 2),

Vârt :—The affix मतुप् becomes acute after the heavy vowel of रे ; as आरेव॑ान = रयिरस्यास्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र इ इ, then substitution of one, as र इ, then guna, as रे in रेवान् इद्रेवतः (Rig Veda VIII. 2. 13),

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मतुपि यो ह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'चेत॑न्ती सुमती॒नाम्, ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nâm' has optionally the acute accent.

Thus :—चेतन्ती सुमतीनाम् (Rig Veda I. 3. 11).

So also अग्नीना॑म् or अ॑ग्नीनाम्, वायूना॑म्, or वायू॑नाम् कर्तॄणा॑म् or क॑र्तॄणाम् (see VII. 1. 54).

३७२४ । ङ्याश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

ङ्याः परो नामुदात्तो वा । 'दे॒व॒से॒नाना॑मभिभञ्जती॒नाम्' । वेत्युक्तेर्नेह । 'जय॑न्तीनां म॒रुतो॑ य॒न्तु' ॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nâm' has diversely the acute accent after the feminine affix 'î.'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीना॑म्, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as जयन्तीनाम् मरुतः (Rig Veda X. 103. 8),

३७२५ । षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'आ ष॒ड्भिर्हू॒यमा॑नः' । 'त्रि॒भिष्ट्वं दे॑व' ॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shat* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatur*.

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases : for the present rule applies even to words like प॑ञ्चन् and न॑वन् which are acute on the initial by Phit II. 5. Thus षण्णा॑म् षड्भि॑ः, षड्भ्य॑ः, पञ्चाना॑म्, सप्ताना॑म्, त्रिभि॑ः, त्रिभ्य॑ः, त्रयाणा॑म्, चतुर्णा॑म् (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants'? Observe च॑तस्र

पञ्च (VI. 1. 167 and VII. 2. 99). आ पञ्चभिर्हूयमानः (Rig Veda II. 18. 4). त्रिभिष्ट्वं देव सवितः (Rig Veda IX. 67. 26).

३७२६ । न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः । ६ । १ । १८२ ॥

एभ्यः प्रागुक्तं न । 'गवां शता' । 'गोभ्यो गातुम्' । 'शुनश्चिच्छेपम्' । सौ प्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात् । 'तेभ्यो द्युम्नम्' । तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥

3726. The foregoing rules from VI. 1. 168 downwards have no applicability after *go*, and 'śvan' and words ending in them ; nor after a stem which before the case ending of the Nominative singuar has *a* or â, nor after 'râj,' nor after a stem ending in *anch*, nor after *krunch* and *krit*.

Thus गवा, गवे, गोभ्याम् as in गवां शता (Rig Veda I. 122. 7). Here by VI. 1. 168, the case-endings would have got otherwise the accent, which is however prohibited. So also सुगुना, सुगवे and सुगुभ्याम् । गोभ्यो गातुम (Rig Veda VIII. 45, 30). Here VI. 1. 169 is prohibited. So also शुना, शुने, श्वभ्याम्, परमशुना, परमशुने and परमश्वभ्याम् । शुनश्चिच्छेपम् (Rig Veda V. 2. 7). The word साववर्ण: (सौ अवर्णः) means 'what has अ or आ before सु (1st sing.)' Thus येभ्यः, तेभ्यः, केभ्यः । तेभ्योद्युम्नम् (Rig Veda V.79. 7). तेषां पाहि श्रुधी हवम् (Rig Veda I. 2. 1). So also राज्ञा, राज्ञे, परमराज्ञा । The word राज् is formed by क्विप् affix. अङ् = अञ्च + क्विन् ; the prohibition applies to that form of this word wherein the nasal is not elided (VI. 4. 30). Thus प्राञ्चा, प्राङ्भ्याम् । Where the nasal is elided, there the case-ending must take the accent ; as प्राचा प्राग्भ्याम् । क्रुङ् is also a क्विन् formed word. Thus क्रुञ्चा, क्रुञ्चे, परमक्रुञ्चा । कृत् is derived from कृ 'to do' or from कृत् 'to cut' by क्विप्; as कृता, कृते and परमकृता । Why has the word श्वन् been especially mentioned in this sûtra, when the rule would have applied to it even without such enumeration, because in the Nominative Singular this word assumes the form श्वा and consequently it is साववर्ण: ? The inclusion of श्वन् indicates that the elision of न should not be considered asiddha for the purposes of this rule. Therefore, the present rule will not apply to words like नृ and पितृ which in Nom. Sing. end in आ as ना and पिता after the elision of न् of अनङ् (VII. 3. 94). Thus the Locative Singular of नृ will be नरि by VI 1. 168 ; this prohibition not applying, and the affix मतुप् will get udâtta after पिता by VI. 1. 176 as पितृमान् । But rule VI. I. 176 will be debarred by the present in the case of वृक्षवान्, because वृक्ष is a साववर्ण ॥

३७२७ । दिवो झल् । ६ । १ । १८३ ॥

दिवः परा झलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता । 'द्युभिरक्तुभिः' । 'झल्' इति किम् । 'उप त्वाग्ने दिवेदिवे' ॥

3727. After *div* a case-ending beginning with *bha* or *sa* is unaccented.

Thus द्युभ्याम्, द्युभिरक्तुभिः (Rig Veda I. 34. 8). This debars VI. 1. 168, 171. Why do we say 'beginning with a झल् consonant' ? Observe उपत्वाग्ने दिवे दिवे Rig Veda I. 1 7).

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नुः परा झलादिर्विभक्तिर्वोदात्ता । 'नृभिर्येमानः' ॥

3728. After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus नृभिः or नृभिः, नृभ्यः, नृभ्यः, नृभ्याम्, नृभ्याम्, नृषु, नृषु । नृभिर्येमानः (Rig Véda IX. 75. 3). But not so न्रा, न्रे ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम् । 'क्वं नूनम्' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita *i. e.*, has circumflex accent.

Thus विकीर्य्यम्, जिहीर्ष्यम्, formed by यत् (III. 1. 97). कार्यम, हार्यम् with ण्यत् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1. 3 which makes all affixes âdyudâtta. For exception to this rule see VI. 1. 213 &c. क्वनूनम् (Rig Veda I. 38. 2).

३७३० । तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । तासि । कर्ता । कर्तारौ । कर्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तेत् । य आस्ते । ङितः । 'अभि चष्टे अनृतेभिः' । अदुपदेशात् । पुरुभुजा, चनस्यतम्' । चित्स्वरोऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमानं स्वे दमे' । 'तास्यादिभ्यः' किम् । 'अभि वृधे गृणीतः' । उपदेशग्रहणान्नेह । 'हतो वृत्राण्यार्या' । 'लग्रहणम्' किम् । 'कर्तोह निघाना' । 'सार्वधातुकम्' किम् । शिश्ये । 'अह्न्विङोः' किम् । ह्नुते । यदधीते । '+ विदीन्धिखिदिभ्यो नेति वक्तव्यम् +' । इन्धे राजा' एतच्च 'अनुदात्तस्य च यत्र–' (३६५१) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are sârvadhâtuka (III. 4. 113 &c), unaccented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tâsi' after a root which in the Dhâtupâṭha has an unaccented vowel or a 'ṅ' (with the exception of 'hnuṅ' and 'iṅ') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa).

Thus तासिः, कर्ता, —कर्तारौ, कर्तारः, this debars the affix accent (III. 1. 3). Anudâttet:—as, आस्—आस्ते, वस्—वस्ते । ङितः—षूङ्—सूते. शीङ्—शेते ; अभिचष्टे अनृतेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः:—as तुदतः, नुदतः, पचतः, पठतः । पुरुभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I. 3. 1). A root taking शप् (अ) is considered as taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श् and प् are disregarded on the maxim अनुबन्धस्यानेकान्तिकत्वं (= अनवयवत्वं) । Thus पचमानः, यजमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be explained in two ways ; *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the base (aṅga) when आन (आनच् &c.) follows ; or *secondly*, the augment मुक् is added to the base (aṅga) which ends in अ, when आन follows. In the first case मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include an अ having such मुक्, on the maxim यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते 'That to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अदुपदेश । But if secondly मुक् be taken as part of the *base* which ends in अ, then the लसार्वधातुक does not follow an अदुपदेश, because म intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक्, (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix शानच् has an indicatory च्, yet चित accent (VI. 1. 163) is debarred by this rule, as it is *subsequent*. As वर्धमानं स्वे दमे (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after तासि &c. Observe अभिवृधे गृणीतः (Rig Veda III 6. 10) चिन्वन्तिः । The vikaraṇa श्नु is ङित् (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though श्नु is considered as ङित् for the purposes of preventing the guṇa of the prior term चि. it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word ङित् in this sûtra may be taken as equal to ङिदुपदेश and not the आतिदेशिक ङित् like श्नु । Why do we use the word upadeśa ? So that the rule may apply to पँचावः, पचामः, but not to हतः, हथः the dual of हन् which ends in न् in upadeśa, though before तस् and थस् it has assumed the form ह । Therefore हँतः, हँथः । हतोवृत्राण्यार्या (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word ल (Personal endings) Observe घ्नतीह निघाना formed by शानन् added to हन् (III, 2. 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like शानच् । Why do we use the word Sârvadâtuka ? Observe शिश्ये, शिश्यँाते शिश्यिँरे । Why do we say with the exception of हनुङ् and इङ् ? Observe हनुँते, यद अधीते ॥

Vārtika :—Prohibition must be stated of विद. इन्ध, and खिद । Thus इन्धे राजा (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the Mahâbhâshya on sûtra VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

सिजन्तस्यादिरुदात्तो वा । 'यासिष्टं वर्तिरश्विना' ॥

3731. In 'sich' Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here. Thus, मा हि कौंर्ष्टाम्, मा हि कार्ष्टाम्; मा हि लाँविष्टाम or मा हि लाविष्टाम् ॥ So also यासिष्टं वर्तिरश्विना (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२ । थलि च सेटीडन्तो वा । ६ । १ । १९६ ॥

सेटि थलन्ते पदे इडुदात्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । यदा नैते त्रयस्तदा 'लिति' (३६७६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुलविथ । अत्र चत्वारोऽपि पर्यायेणोदात्ताः ॥

3732 Before the ending *tha* of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment *i*, the acute accent falls either on the first syllable, or on this *i*, or on the personal ending.

Thus लुलविथ, लुलविथ, लुलविथ, and लुलविथ । As थल् has an indicatory ल् the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with इथ termination, the accent may fall on any syllable. When the थ is not सेट्, the accent falls on the root and we have one form only by लिट् accent (VI. 1. 193 S. 3676) :—ययाथ ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ॥
रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

3733. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus करणीयम् and हरणीयम् formed by अनीयर् (III. 1. 96) ; पटुजातीयः, मृदुजातीयः by जातीयर् (V. 3. 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । ६ । १ । २२३ ॥
अन्त उदात्तः स्यात् । 'यज्ञश्रियम्' ॥

3734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यज्ञश्रियं (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udâtta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ॥
उदात्तस्वरितयोगि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सत्यश्चित्रश्रवस्तमः' । 'उदात्त–' इत्यादि किम् । सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ॥

3735. In a Bahuvrîhi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udâtta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudâtta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudâtta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrihi would have lost its accent and become anudâtta ; with the present sûtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udâtta. Thus सत्यश्चित्र श्रवस्तमः ॥

The words udâtta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pûrvapada are anudâtta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udâtta on the final by the universal rule enunciated in VI. I. 223. Thus समभागः, here सम being *all* anudâtta, the accent falls on ग ॥

३७३६ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्वेतः । 'कृत्यतुल्याख्या अजात्या' (७४९) इति तत्पुरुषः । किरिणा काणः किरिकाणः । 'पतयन्मन्दयत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सप्तमीतत्पुरुषः । शस्त्रीश्यामा ॥

'* अव्यये नञ्कुनिपातानाम् *' । अयज्ञो वा एषः । 'परिगणनम्' किम् । स्नात्वाकालकः । मुहूर्तसुखम् भोज्योष्णम् ॥

3736. In a Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning 'a resemblance', or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यश्वेतः । This is a Karmadhâraya compound formed under II. 1. 68, S. 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI. 1. 216).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—किरिकाणः (II. 1. 30). किरिः is formed by the Uṇâdi affix इ to कृ (Uṇ. IV. 143), and it being treated as a कित् (Uṇ. IV. 142) has udâtta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पतयन्मन्दयत्सखम् (Rig Veda I. 4. 7). Here मन्दयत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound. मन्दयत् is an epithet of Indra. मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—शस्त्रीश्यामा ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. शस्त्री is formed by Gaurâdi ङीष् and is final-acute.

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयज्ञोवाएषः । (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udâtta on the first, it is formed by II. 2. 5.

Vârt:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle अ, by कु, and by Particles (nipâta). Though नञ् is one of the Nipâtas, its separate mention indicates that नञ्-accent debars even the subsequent कृत्-accent as अकरणिः (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to स्नात्वाकालकः which has acute on the final and belongs to Mayúravyaṅsakâdi class.

(6) When the first member is in the accusative case, as:—मुहूर्तसुखम् । They are formed by II. 1. 29. मुहूर्त belongs to पृषोदरादि class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a Kritya-formed word, as, भोज्योष्णम् । The compounding is by II. 1. 68. भोज्य is formed by ण्यत् and has svarita on the final : (VI. 1. 185).

३७३७ । वर्णो वर्णेष्वनेते । ६ । २ । ३ ॥

वर्णवाचिन्युत्तरपदे एतवर्जिते वर्णवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितकल्माषः । कृष्णशब्दो नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतन्नन्तः । 'वर्णः' किम् । परमकृष्णः । 'वर्णेषु' किम् । कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् । कृष्णैतः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कृष्णसारङ्गी, लोहितकल्माषः । कृष्ण is formed by नक् affix (Uṇ. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix तन् added to रुह् (Uṇ. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकृष्णः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word'? Observe कृष्णतिलाः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is एत'? Observe कृष्णैतः । The compounding takes place by II. 1. 69.

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । ६ । २ । ४ ॥

एतयोरुत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्द इत्रन्तो मध्योदात्तः । प्रमाणमियत्तापरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम एव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass.'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra *i. e.* of the depth of a pestle.' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरित्र is formed by the affix इत्र added to ऋ (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): गो is formed by डो (Uṇ. II. 68) and has acute on the final ओ । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S. 3734).

३७३९ । दायाद्यं दायादे । ६ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । 'दायाद्यम्' किम् । परमदायादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word dayada as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus विद्यादायादः, धनदायादः । The word धन is derived by adding क्यु to धाञ् (Uṇ. II. 81). Though the Uṇâdi Sútra II. 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of बहुल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. I. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance'? Observe परमदायादः (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे । गमनचिरम् । व्याहरणकृच्छ्रम् । गमने कारणविकलतया चिरकालभावि कृच्छ्रयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । मूत्रकृच्छ्रम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम्, or व्याहरणकृच्छ्रम् । The words गमन and व्याहरण are formed by ल्युट् affix, and have लित् accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of Mayûra-vyaṇsakâdi (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or hinderance, and is called गमनचिरं or गमनकृच्छ्रं । Why do we say 'which experiences a hinderance'? Observe मूत्रकृच्छ्रम् ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याजवाचिनि पदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दो घञन्तः उच्चारशब्दो घञन्तः 'थाथ–' (३८७८) आदिस्वरेणान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम् , विष्णुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus मूत्रपदेन प्रस्थितः। उच्चारपदेन प्रस्थितः। Gone on pretext of voiding urine or excreta.

The word मूत्र is derived by adding the affix ष्ट्रन् to the root मुच्, the ऊ being substituted for उच् of मुच्, (Uṇ. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by घञ् to the root मूत्रयति । The word उच्चार is also formed by घञ् and by VI. 2. 144, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext?' Observe विष्णोः पदम् = विष्णुपदम् ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङीषन्तः । कुड्यशब्दो ड्यगन्तः । यगन्तः इत्यन्ये । 'वातत्राणे' किम् । राजनिवाते वसति । निवातशब्दोऽयं रूढः पार्श्वे ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivâta' in the sense of 'a protection from wind.'

Thus कुट्येव निवातं = कुटीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कुड्यनिवातम् or कुड्यनिवातम् । The word निवात is an Avyayibhâva compound = वातस्य अभावः (II. 1. 6): or a Bahuvrîhi = निरुद्धो वातोऽस्मिन् । The word कुटीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुटी is formed by ङीष् (IV. 1. 41). and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुड्य is derived from कु by adding यत् with the augment डुक् and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix ड्यक् to कु and the affix has the accent. The ड here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवाते वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्वं; or vicinity.

३७४३ । शारदेऽनार्तवे । ६ । २ । ९ ॥

ऋतौ भवमार्तवम् । तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जुशारदमुदकम् । शारदशब्दो नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । 'रज्ज्वाः सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'सृजेरसुम् च' इत्याद्युदात्तो व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Sârad' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word आर्तव means appertaining to season (ऋतु) *i. e.*, when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to सृज् (Un. I. 15), the स being elided. The affix उ is treated as नित् (Un. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् the best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४ । अध्वर्युकषाययोर्जातौ । ६ । २ । १० ॥

एतयोः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः पचाद्यजन्तः । तस्मात्–'वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च' (१४८४) इति णिनिः 'कठचरकाल्लुक्' (१४८७) इति लुक् । द्वारि नियुक्त इति ठगन्तोदात्तो दौवारिकशब्दः । 'जातौ' किम् । परमाध्वर्युः ॥

3744. In a Tatpurusha compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word अध्वर्यु or कषाय ॥

Thus कठाध्वर्युः । This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by अच् affix (III. I. 34), and to it is added the Taddhita affix णिनि (IV. 3. 104. S. 1484), in the sense of कठेन प्रोक्तं (IV. 3 104), and the affix is then elided by IV. 3. 107; S. 1487.

So also दौवारिककषायम् । This is a Genitive compound. The word दौवारिक is formed by ठक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. 1. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वर्युः, परमकषायः (VI. 1. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadṛiśa' or 'pratirûpa.'

Thus **पितृसदृशः** The word **पितृ** is formed by Uṇadi affix **तृच्** (Uṇ II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe **परमसदृशः** (VI. 1. 223): here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्+' इति मात्रचो लुक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्तः । प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । व्रीहिप्रस्थः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus **प्राच्यसप्तसमः ।** The word **सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य ।** the affix **मात्रच्** denoting 'measure' (V. 2.37. S. 1838) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) **प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः** 'an Eastern seven-years old'; **प्राच्य** has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe **व्रीहिप्रस्थः ।** Why do we say 'when denoting measure?' Observe **परमसप्तसमम् ।**

३७४७ । गन्तव्यपण्यं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vâṇij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus **मद्रवाणिजः=मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति** 'the Madra-merchants *i. e.* 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. **मद्र** is derived by **रक्** affix (Uṇ II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 165). In the sense of **पण्य** we have: **गोवाणिजः** 'a dealer in cows;' **गो** is finally accented (Uṇ II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe **परमवाणिजः ॥**

३७४८ । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिषु परतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो 'गुरोश्च हलः' (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दः । पचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्द आद्युदात्तो नित्त्वात् । 'नपुंसके' किम् । कुड्यच्छाया ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mâtrâ,' 'upajñâ,' 'upakrama', and 'chhâyâ' when these words appear as neuter.

Thus भिक्षामात्रं । The word मात्रा is here synonymous with तुल्य, the phrase being = भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word भिक्षा is derived from भिक्ष्, by the feminine affix अ (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (II. 1. 3). So also with उपज्ञा, as पाणिन्युपज्ञम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रमाणि मानानि । The word नन्द is formed by अच् (III. 1. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपज्ञा and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with छाया, as इषुच्छायम् । The word इषु is derived from इष् by उ affix (Un. I. 13), and it being treated as नित् (Un. I. 9) the acute falls on इ the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—इषूणां छाया; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have कुड्यछाया (II. 4. 25).

३७४९ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

एतयोः परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्दे लित्स्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going.' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by ल्युट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word sukha and priya have the sense of हित or 'well' '*good*,' 'beneficial,' *i. e.* when the thing denoted by the first term the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतौ च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीतौ गम्यायां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणच्छात्रशब्दौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ । 'प्रीतौ' किम् । राजसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brahmanas,' छात्रप्रियोऽनध्यायः &c. The words ब्राह्मण and छात्र have acute on the final being formed by the affixes अण् and ण respectively (V 4. 62 and III. I. 3). When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम्, ॥

३७५१ । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751. In a Tatpurusha compound, having the word 'svâmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus गो॑स्वामी। When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी॥

३७५२। पत्यावैश्वर्ये। ६। २। १८॥

'दमूना गृहपतिर्दमे'॥

3752. In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent.

Thus दमूना गृहपतिर्दमे (Rig Veda I. 60. 4). The word गृह is formed by क (III. I. 144) and has acute on the final (III. I. 3).

३७५३। न भूवाक्चिद्दिधिषु। ६। २। १९॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या। भुवः पतिर्भूपतिः। वाक्पतिः। चित्पतिः। दिधिषूपतिः॥

3753. The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord.'

This debars the accent taught by the last aphorism. Thus भूपति॑:, वाक्पति॑:, चित्पति॑:, दिधिषूपति॑:॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI. I. 223.

३७५४। वा भुवनम्। ६। २। २०॥

उक्तविषये। भुवनपतिः। 'भूसूधूभ्रस्जिभ्यः-' इति क्युनन्तो भुवनशब्दः॥

3754. The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord.'

Thus भुवनपति॑: or भुवनपतिः। The word भुवन is formed by क्युन् (Un. II. 80), and has acute on the first (VI. I. 197).

३७५५। आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने। ६। २। २१॥

अस्तित्वाध्यवसायः संभावनम्। गमनाशङ्कमस्ति। गमनाबाधम्। गमननेदीयः। गमनमाशङ्क्यते आबाध्यते निकटतरमिति वा संभाव्यते। 'संभावने' किम्। परमनेदीयः॥

3755. Before आशङ्क, आबाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition.

The word संभावनम् = अस्तित्वाध्यवसायः 'the hesitation about the existence of a thing.' Thus ग॑मनाशङ्कं वर्तते 'one fears the journey'; Similarly ग॑मनाबाधम् वर्तते = गमनं बाध्यते इति संभाव्यते 'it has stepped in as an obstacle to journey.' Similarly ग॑मननेदीयो वर्तते=गमनमिति निकटतरमिति संभाव्यते 'the journey stands directly before.'

Why do we say 'when a supposition is meant'? Observe परमनेदीयः । All the above words are formed by ल्युट् affix and have लित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६ । पूर्वे भूतपूर्वे । ६ । २ । २२ ॥

आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यपूर्वः । पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते । 'भूतपूर्वे' किम् । परमपूर्वः ॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pûrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus आढ्यो भूतपूर्वः = आढ्यपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayûra-vyaṅsakâdi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमश्चासौ पूर्वश्चेति । If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७ । सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये । ६ । २ । २३ ॥

एषु पूर्वं प्रकृत्या । मद्रसविधम् । गान्धारसनीडम् । काश्मीरसमर्यादम् । मद्रसवेशम् मद्रसदेशम् । 'सामीप्ये' किम् । सह मर्यादया समर्यादं क्षेत्रम् । चैत्रसमर्यादम् ॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्याद, सवेश, and सदेश in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्यादम्, मद्रसवेशम् and मद्रसदेशम् । The accents of these words have been taught before in Sûtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from सह विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम् । Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सह मर्यादया वर्तते = समर्यादं क्षेत्रम् 'a field having boundary.' चैत्रस्य समर्यादं = चैत्रसमर्यादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८ । विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु । ६ । २ । २४ ॥

विस्पष्टकटुकम् । विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इत्याद्युदात्तः । 'विस्पष्ट-' इति किम् । परमलवणम् । 'गुण-' इति किम् । विस्पष्टब्राह्मणः । विस्पष्ट । विचित्र । व्यक्त । संपन्न । पण्डित । कुशल । चपल । निपुण ॥

3758. The words 'vispashṭa' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विस्पष्टकटुकम् । The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विस्पष्टं कटुकम् ।

The word विस्पष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विचित्र is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the word as विचित्तः, which being a Babuvṛihi has also first acute. The word (3) व्यक्त has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपर्च, (5) पटु or कटु, (6) पण्डित, (7) कुशल (8) चपल and (9) निपुण. Of these, the word संपर्च has acute on the final by VI. 2. 144 ; पटु is formed by उ (Uṇ 1. 18), which being considered as नित् (Uṇ. 1. 9), it has acute on the first. पण्डित is formed by क्त to the root पड्, and is finally acute (VI. 2. 144). कुशल has accent on the final, being formed by a kṛit affix (कुशान् लाति=कुशलः, ला आदाने, or Uṇ I. 106). चपल being formed by a चित् affix (Uṇ. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for चित् is understood in the Uṇadi sûtra Uṇ. I. 111 from sûtra Uṇ. I. 106. The word निपुण has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by क affix added to पुण् &c.

Why do we say 'of विस्पष्ट &c.,? Observe परमलवणम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality'? Observe विस्पष्टब्राह्मणः ॥

३७५९ । अज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'श्र' 'ज्य' 'अवम' 'कन्' इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्यायः । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'श्र-' इत्यादि किम् । गमनशोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं श्रेयो गमनश्रेयः । 'कर्म-' इति किम् । षष्ठीसमासे मा भूत् ॥

3759. In a Karmadhâraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhâva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pâpa.'

Thus गमनश्रेष्ठम्, गमनज्यायः, गमनावमम्, गमनकनिष्ठम् गमनपापिष्ठम् । गमन is a ल्युट् formed word and has लित् accent *i.e.*, on the first syllable, (VI. 1. 193). The words श्र, ज्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sûtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of पाप, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'श्र &c.'? Observe गमनशोभनम् । Why do we say 'a verbal Noun'? Observe गमनश्रेयः, गमनं श्रेयः = गमनश्रेयः a better carriage where the word' गमन is = गम्यतेऽनेन 'a carriage' here ल्युट् is in the sense of करण and not भाव (III. 1. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhâraya compound'? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारश्रमणा । कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः ॥

3760. The word 'kumâra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhâraya compound.

Thus कुमारश्रमणा । The word कुमार has acute on the final, as it is derived from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix अच् of पचादि । By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that कुमार is compounded with श्रमणा &c.

NOTE :—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by श्रमणा &c. (II. 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् "whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed." Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhâraya compounds of कुमार ॥

३७६१ । आदिः प्रत्येनसि । ६ । २ । २७ ॥

कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ॥

3761. In a Karmadhâraya compound of Kumâra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumâra.

The word प्रत्येनस् = प्रतिगतमेनोऽस्य । Thus कु॑मारप्रत्येनाः ॥

३७६२ । पूगेष्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

पूगा गणास्तेषूक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजीमूताः । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्चेत्येव भवति ॥

3762. The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting 'the name of a horde.'

The word पूग means 'a multitude. a collection &c.' Thus कु॑मारचातकाः or कुमार॑चातकाः (VI. 2. 26), or कुमारचातका॑ः । So also with कु॑मार॑जीमुतका॑ः । Here चातक &c, are horde-names ; and the affix ञ्य is added to them by V. 3. 112 : which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word 'Kumâra' is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the प्रतिपदोक्त maxim is not applied : when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३ । इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । ६ । २ । २९ ॥

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या । पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य पञ्चारत्निः । दशमासान्भूतो दशमास्यः । पञ्चमासान्भूतः पञ्चमास्यः । 'तमधीष्टो—' इत्यधिकारे द्विगोर्यप् । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः पञ्चशरावः 'न्नः संख्यायाः' इति पञ्चञ्छब्द आद्युदात्तः । 'इगन्तादिषु' किम् । पञ्चाश्वः । 'द्विगौ' किम् । परमारत्निः ॥

3763. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a* (*ik*), before a word denoting time, as well as before 'kapâla,' 'bhagâla' and 'śarâva.'

Thus पञ्चारत्निः । The above is an example of Taddhitârtha Dvigu (II. 1. 52) equal to पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य, the प्रमाण denoting affix मात्रच् is always elided in Dvigu (V. 2. 3 Vârt). So also दशमास्यः = दश मासान् भूतः । So also पञ्चमास्यः । This is also a Taddhitârtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix यप् (V. 1.80-82 S 1744-46). So also पञ्चकपालः, पञ्चभगालः, पञ्चशरावः । These are also Taddhitârtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix अण् being elided by IV. 1. 88. The word पञ्चन् is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an इगन्त stem &c"? Observe पञ्चभिरश्वैः क्रीतः = पंचाश्वः, । Why do we say "in a Dvigu Compound?" Observe परमारत्निः ॥

३७६४ । बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ॥

बहुशब्दस्तथा वा । बह्वरत्निः । बहुमास्यः । बहुकपालः । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि कृते 'उदात्तस्वरितयोः—' (३६५७) इति भवति ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapâla, bhagâla and śarâva.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus बह्वरत्निः or बह्वरत्निः, बहुमास्यः or बहुमास्यः, बहुकपालः or बहुकपालः, बहुभगालः or बहुभगालः, बहुशरावः or बहुशरावः । The word बहु has acute on the final being formed by the affix कु (Uṇ. I. 29). When the उ is changed to व as in the first example, the anudâtta अ is changed into svarita by VIII. 2. 4. S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३७६५ । दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ॥

एतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः । पञ्चवितस्तिः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishṭi' and *vitasti* as second members.

Thus पञ्चदिष्टिः or पञ्चदिष्टिः, पञ्चवितस्तिः or पञ्चवितस्तिः । The affix मात्रच् is elided after the प्रमाण denoting words dishṭi and vitasti (V. 2. 37).

३७६६ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । सांकाश्येति ण्यान्तः । आतपशुष्कः । भ्राष्ट्रपक्वः । भ्राष्ट्रेति ष्ट्रन्नन्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । 'अकालात्' किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'śushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus सांकाश्यसिद्धः or सांकाश्यसिद्धः, काम्पिल्यसिद्धः or काम्पिल्यसिद्धः । The word सांकाश्य is formed by the affix ण्यत् added to संकाश (IV. 2. 80). The words, sâmkâśya and kâmpilya have acute on the final, and by Phiṭ Sûtra (III. 16) in the alternative the accent falls on the middle. So also आतपशुष्क । The word

भाष्ट्र is formed by ष्ट्रन् affix, and has acute on the beginning. So also चक्र॑बन्धः The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time.'? Observe पूर्वाह्णसिद्ध॑ः। The compounding takes place by II. 1. 41. The accent of the Locative Tatpurusha taught in VI. 2. 1. was debarred by Kṛit-accent taught in VI. 2. 144. The present sûtra debars this last rule regarding Kṛit-accent and reordains the Locative Tatpurusha accent when the Kṛit-words are सिद्ध &c.

३७६७। परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु। ६। २। ३३॥

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे। परित्रिगर्तं वृष्टो देवः। प्रतिपूर्वाह्णम्। प्रत्यपररात्रम्। उपपूर्वरात्रम्। अपत्रिगर्तम्। उपसर्गा आद्युदात्ताः। बहुव्रीहितत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम्। अपपर्योरेव वर्ज्यमानमुत्तरपदम् तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात्। अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति। 'वर्ज्य–' इति किम्। अग्निं प्रति प्रत्यग्नि॥

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayîbhâva compound also).

Thus प॑रित्रिगर्तं वृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also प॑रिसौवीरम् प॑रिसार्वसेनि, प॑रिपूर्वरात्रम्। So also प्र॑तिपूर्वाह्णम्, प्र॑त्यपररात्रम् उ॑पपूर्वाह्णम्, उ॑पपूर्वरात्रम्, ॥ अ॑पत्रिगर्तं वृष्टो देवः, (II. I. 11. and 12).

By Phiṭ Sûtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipâta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अभि। Therefore परि &c, have acute on the first. In a Tatpurusha and Bahuvrîhi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sûtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayîbhâva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वर्जन, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप। With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as *excluded*, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति।

३७६८। राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु। ६। २। ३४॥

राजन्यवाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या। श्वाफल्कचैत्रकाः। शिनिवासुदेवाः। शिनिराद्युदात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्तते। 'राजन्य–' इति किम्। द्वैप्यभैमायनाः। द्वीपे भवा द्वैप्याः। भैमेरपत्यं युवा भैमायनः। अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्याः। राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम्। नैते तथा। 'बहुवचनम्' किम्। संकर्षणवासुदेवौ। 'द्वन्द्वे' किम्। वृष्णीनां कुमारा वृष्णिकुमाराः। 'अन्धकवृष्णिषु' किम्। कुरुपञ्चालाः॥

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural number, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus श्वाफल्कचैत्रकाः, चैत्रकरोधकाः, शिनिवासुदेवाः। The word Śvâphalka is formed by अण् affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word शिनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan'? Observe द्वैप्यहैमायनाः। Here द्वैप्य is derived from द्वीप by the affix यञ् (IV. 3. 10) = द्वीपे भवाः। हैमायनः = हैमेरपत्यं युवा। These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राजन्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिषिक्तवंश्याः); these (Dvaipya and Haimâyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number'? Observe संकर्षणवासुदेवौ ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound'? Observe वृष्णीनां कुमाराः=वृष्णिकुमाराः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishni clans'? Observe कुरुपञ्चालाः ॥

३७६९ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रेस्त्रयसादेश आद्युदात्तो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus एकादश, द्वादश, त्रयोदश or त्रयोदश। The त्रयस् is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final.

३७७० । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । छस्वरेण मध्योदात्तावेतौ । आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम् । सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत । तेनेह न । पाणिनीयदेवदत्तौ । 'आचार्य—' इति किम् । छान्दसवैयाकरणाः । 'अन्तेवासी' किम् । आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word अन्तेवासी means 'a pupil' 'a boarder; not a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जनः or teacher-derived name. Thus पाणिनीय-रौढीयाः। Both words have acute on the middle as formed by छ affix. The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in पाणिनीय-देवदत्तौ where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say "names derived from the teacher's'? Observe छान्दसवैयाकरणाः ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तकौजपादयश्च । ६ । २ । ३७ ॥

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तकौजपौ । कृतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावर्णिमाण्डूकेयौ ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kârtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words. 1. कार्त-कौजपौ (formed by अण् IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from कृत and कुजप these being Rishi names) ॥

2. सावर्णिमाण्डूकेयौ (sâvarni is formed by इञ् Patron. affix and माण्डूकेय by ढक् IV. I. 119).

3. आवन्त्यश्मकाः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix ñyaṅ by IV. I. 171, which being a Tadrâj is elided in the plural; अवन्तीनां निवासो जनपदः = अवन्ति the quadruple significant अण् being elided.

4. पैलश्यापर्णेयाः (Paila is derived from Pîlâ; the son of Pîlâ is Paila, the yuvan descendent of Paila will be formed by adding फिञ् IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyáparṇa belongs to Bidâdi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyâparṇî the yuvan descendant of her will be Śyâparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलश्यापर्णेयौ also.

5. कपिश्यापर्णेयाः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by यञ् IV. 1. 107, which is however elided by II. 4. 64. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकाक्षपांचालेयाः (Śitikâksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikâksha by अण्, IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by इञ् which is elided by II. 4. 58. Pâñchâla's female descendant is Pâñchâlî, her yuvan descendant is Pâñchâleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतकाक्षपाञ्चालेयौ also.)

7. कटुकवाधूलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Kaṭuka will be formed by इञ् IV. I. 59, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalâ is Vârchaleya).

8. शाकलशुनकाः (The son of Śakala is Śâkalya, his pupils are Śâkalâḥ by अण् IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunaka by अञ् IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as शाकलसणकाः, where the इञ affix after Saṇaka is elided by II. 4. 66. So also शुनकधात्रेयः ॥

9. शणकबाभ्रवाः (the son of Babhru is Bâbhrava).

10. आर्चाभिमौद्गलाः (Archàvinah are those who study the work produced by Ṛichâva, the affix णिनि being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kaṅvâdi class IV. 2. III; Maudgalâḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिसुराष्ट्राः. This a Dvandva of Kanti and Surâshṭra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kunti and Chinti have acute on the final.

12. **चिन्तिसुराष्ट्राः** as the last. 13. **तण्डवतण्डाः** (Both belong to Pachâdi class formed by **अच्** III. 1. 134, from **तडि ताडने** Bhvâdi 300, **वतण्ड** is formed from the same root with the prefix **अव**, the **अ** being elided, and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargâdi list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix **यञ्** is elided by II. 4. 64.

14. **गर्गवत्साः ।** Here also **यञ्** affix is elided by II. 4. 64.

15. **अविमत्तकामविधाः** or **°विद्धाः ।** Avimatta has acute on the first being formed by the **नञ्** particle. Both the words lose **इञ्** patronymic by II. 4. 66.

16. **बाभ्रवशालङ्कायनाः ।** The son of Babhru is Bâbhrava, and the son of Śalaṅku or Śalaṅka of **नडादि** IV. 1. 99 is Śâlaṅkâyana.

17. **बाभ्रवदानच्युताः ।** Dânchyuta takes **इञ्** in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. **कठकालापाः, ।** Kaṭhâḥ are those who read the work of Kaṭha, the affix **णिनि** (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kâlâpin, are Kalâpâḥ the **अण्** being added by IV. 3. 108, which required the **इन्** of Kalâpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vârtika under VI. 4. 144 the **इन्** portion is elided before **अण्** ॥

19. **कठकौथुमाः ।** Those who study the work of Kuthumin are **कौथुमाः** formed by **अण्** (IV. 1. 83) the **इन्** being elided before **अण्** by VI. 4. 144 Vârt already referred to above.

20. **कौथुमलौकाक्षाः ।** Those who study the work of Lokâksha are Laukâkshâḥ. Or the son of Lokâksha is Laukâkshi, the pupils of latter are Laukâkshâḥ.

21. **स्त्रीकुमारम् ।** Strî has accent on the final.

22. **मौदपैप्पलादाः ।** The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudâḥ. So also Paippalâdâḥ.

23. **मौदपैप्पलादाँः ।** The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. **वत्सजरत्** or **वत्सजरन्तः = वत्स + जरत् ।** Vatsa has acute on the final.

25. So also **सौश्रुतपार्थवाः,** The pupils of Suśruta and Pṛithu are so called; they take **अण्** IV. 1. 83. 26. **जरामृत्यू,** 27. **याज्यानुवाक्ये ।** Yâjya is formed by **ण्यत्,** added to **यज्,** the **ज्** is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by **तित्** accent (VI. 1. 185). Anuvâkya is derived from anu + vach + ṇyat.

३७७२ । महाव्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु । ६ । २ । ३८ ॥

महच्छब्दः प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु । महाव्रीहिः । महापराह्णः । महागृष्टिः । महेष्वासः । महाहैलिहिलः । महच्छब्दोऽन्तोदात्तः । 'सन्महत्-' (७४०) इति प्रतिपदोक्तसमास एवायं स्वरः ॥ नेह । महतो व्रीहिर्महद्व्रीहिः ।

3772. The word **महत्** (**महा**) retains its accent before the following: **व्रीहि, अपराह्ण, गृष्टि, इष्वास, जाबाल, भार, भारत, हैलिहिल, रौरव,** and **प्रवृद्ध** ॥

Thus महाव्रीहिः, महापराह्णः, महागृष्टिः, महेष्वासः, महाजाबालः, महाभारः, महाभारतः, महाहैलिहिलः, महारौरवः, महाप्रवृद्धः, ॥ The महत् has acute on the final (Uṇ II. 84.) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II. 1.61. S. 740 for that is the particular rule of Karmadháraya compounding relating to mahat (pratipadokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurusha. Thus महतां व्रीहिः = महद्व्रीहिः which has accent on the final by VI. 1.223.

३७७३ । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ॥

चान्महान् । क्षुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु कोऽन्तोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaiśvadeva.

Thus महावैश्वदेवम्, and क्षुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus क्षुधं लाति=क्षुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 7 3. &c) is added: and the word has udâtta on the final

३७७४ । उष्ट्रः सादिवाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रसादी । उष्ट्रवामी । उषेः ष्ट्रनि उष्ट्रशब्द आद्युदात्तः ।

3774. The word 'ushṭra' retains its accent before 'sâdi' and 'vâmi'.

Thus उष्ट्रसादी and उष्ट्रवामी ॥ The word उष्ट्र is derived from उष् by ष्ट्रन् affix (Uṇ IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ॥

3775. The word *go* retains its accent before 'sâda', 'sâdi', and 'sârathi'.

Thus गोःसादः or गां सादयति=गोसादः, गोः सादिः=गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix घञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसादः by adding अण् (III. 9. 1) गोसादी is formed by णिनि from the same causative root. The Kṛit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्; the Samâsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

एषां सप्तानां समासानां दासीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या । कुरूणां गार्हपतं कुरुगार्हपतम् । उप्रत्ययान्तः कुरुः ।

'+ वृजेरिति वाच्यम्+' । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्तः ।

रिक्तो गुरुः रिक्तगुरुः । रिक्ते विभाषा' (३६९६) इतिरिक्तशब्द आद्युदात्तः । असूता जरती असूतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दे नञ्समासत्वादाद्युदात्तः । श्रीर्यस्यास्ति तत् श्लीलम् । सिध्मादित्वाल्लच् कपिलकादित्वात् लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातनादिवार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तः । तैतिलानां कद्रूः । तैतीमलकद्रूः । तितिलिनोऽपत्यं छात्रो वेत्यणन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यकम्बलः ।

'* संज्ञायामिति वक्तव्यम् *' अन्यत्र पणितव्ये कम्बले समासान्तोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे 'कृत्याः' (२८३१) इत्येव स्वरो विहितः । दास्या भारो दासीभारः । देवहूतिः । यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विशिष्य वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः । 'स राये सपुरन्ध्याम्' । पुरं शरीरं धियतेऽस्यामिति 'कर्मण्यधिकरणे च' (३२७१) इति किप्रत्ययः । अलुक्छान्दसः । नञ्विषयस्येत्याद्युदात्तः पुरशब्दः ॥

3776. The first member retains its accent in the following:—1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jaratî, 4. Aślîla-dṛiḍha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrûḥ, 7. Paṇya-kambalaḥ, and Dâsî-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरु॑गार्हपतम् (कुरूणां गार्हपत, Kuru is formed by कु affix added to कृ Uṇ. I. 24,) and has acute on the final.

Vârt :—So also वृ॑जिगार्हपतम्, the word Vṛiji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुरुः=रिक्त॑गुरुः or रि॑क्तगुरुः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also असूता जरती=अ॑सूतजरती, अश्लीलादृढरूपा=अ॑श्लील दृढरूपा ॥ Asûtâ and aślîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has श्री is called श्लील, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to ल by its belonging to kapilakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारे॑वडवा, this is = पारेवडवेव ॥ This is a samâsa with the force of इव, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghṛitâdi class, and has acute on the final. तैतिलानां कद्रूः=तैतिल॑कद्रूः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by अण् affix. पण्यकम्बलः, paṇya ends in यत् and has acute on the first (VI. 1. 213).

Várt:—प॑ण्यकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Otherwise in पणितव्ये कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word पण्य being formed by यत् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 213). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket i. e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI. 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kritya affix, will retain its accent in the Tatpurusha, by VI. 2. 2, we reply that the कृत्य used in VI. 2. 2 relates to pratipadokta kritya compounds such as ordained by कृत्यतुल्याख्या अजात्या (II. 1. 68), while here the compound is by विशेषणं-विशेष्येण (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दासी॑भारः । The words belonging to Dàsi bhârâdi class are all those Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired that the first member should retain its accent As :—स राये स पुरन्ध्याम् (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धि means 'पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्' । The affix is कि, and the case-ending of पुर is retained as a Vaidic anomaly. The word पु॑र is first acute by Phiṭ II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । यूपाय दारु यूपदारु ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus यूपदारु । The word यूप has acute on the first syllable, as it is formed by प (Uṇ. III. 27) treated as a नित् (Uṇ. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देवतार्थम्; देवता being formed by a लित् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ते च । ६ । २ । ४५ ॥

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गोहितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । श्रेणिकृताः । श्रेणिशब्द आद्युदात्तः । पूगकृताः । पूगशब्दोऽन्तोदात्तः । 'कर्मधारये' किम् । श्रेण्या कृतं श्रेणिकृतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कृताकृतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhâraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59. on the maxim of pratipadokta &c. Thus श्रेणिकृताः, पूगकृताः । The word श्रेणि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered नित् (Uṇ. IV. 51). The word पूग is end-acute as it is formed by the affix गन् (Uṇ I. 121). Why do we say 'in a Karmadhâraya compound'? Observe श्रेण्या कृतं = श्रेणिकृतम् । Why do we say 'when it is a non-nishṭha word'? Observe कृताकृतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टश्रितः । ग्रामगतः । कष्टशब्दोऽन्तोदात्तः । ग्रामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम् । कान्तारातीतः ॥

'+ अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् +' । नेह । सुखप्राप्तः । 'थाथ–' (३८७८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.

Thus कष्टश्रितः, ग्रामगतः । कष्ट has acute on the end ; ग्राम has acute on the first, as it is formed by the नित् affix मन् added to ग्रस्, the final being replaced by आ (Uṇ. I. 143). Why do we say 'when not meaning separation'? Observe कान्तारातीतः, because one has taken himself beyond kâutâra.

Várt :—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached : as सुखप्राप्तः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२ । तृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या । 'त्वोतासः' । रुद्रहतः । महाराजहतः । रुद्रो रगन्तः । 'कर्मणि' किम् । रथेन यातो रथयातः ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta', when it has a Passive meaning.

Thus त्वोतासः = त्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' रुद्रहतः । महाराजहतः । रुद्र is formed by रक् affix (Uṇ II. 22) added to the causative रोदि ; महाराज is formed by the Samâsânta affix टच्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification'? Observe रथेनयातः=रथयातः । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active significance.

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ॥

कर्मार्थे क्तान्ते परेऽव्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् । 'अनन्तरः' किम् । अभ्युद्धृतः । कारकपूर्वपदस्य तु सतिशिष्टस्याथादिस्वर एव । दूरादागतः । 'थाथ–' (३८७८) इत्यस्यापवादः ॥

3783. A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent.

Thus पुरोहितम् । The word पुरस् is end-acute, as it is formed by the affix असि added to पूर्व by V. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samâsa end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present sûtra debars all these. Why do we say 'immediately ?' Observe अभ्युद्धृतः । Where the distant Gati word अभि does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, उत् does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2 70. But in दूरात् + आगतः (âgata being governed by this rule) we hava दूरादागतः (II. 1. 39 and VI 3. 2), where VI 2. 144 has its scope though it had not its scope in अभि + उद्धृतः = अभ्युद्धृतः ॥

NOTE :—In the former case the following maxim applies कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणं । 'A Kṛit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Kṛit affix has been added, and which ends with the Kṛit affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Kṛit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word अनन्तर in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्मणि is understood here also; as प्रकृतः कटं देवदत्तः । This sûtra debars VI. 2. 144.

३७८४ । तादौ च निति कृत्यतौ । ६ । २ । ५० ॥

तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गतिः प्रकृत्या । 'अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ' । 'संगतिं गोः' । कृत्स्वरापवादः । 'तादौ' किम् । प्रजल्पाकः । 'निति' किम् । प्रकर्ता । तृजन्तः । 'अतौ' किम् । आगन्तुः ॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by) a Kṛit-affix beginning with *t* which has indicatory *n*, but not before *tu*.

Thus अग्नि रायो नृतमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III. 19. 3). प्रकर्ता (with तृन्) प्रकर्तुम् (with तुमुन्), प्रकृतिः (with क्तिन्) । This sûtra debars the Kṛit-affix accent (VI. 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with त्'? Observe प्रजल्पाकः formed with the affix षाकन् (III. 2. 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is नित्'? Observe प्रकर्ता formed by तृच् affix. When a Kṛit-affix takes the augment इट्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vârtika कृदुपदेशे वा ताद्यर्थमिडर्थम् । Thus प्रलपिता, प्रलपितुम् । Why do we say 'but not before तु'? Observe आगन्तुः with the Uṇadi affix तुन् ॥

३७८५ । तवै चान्तश्च युगपत् । ६ । २ । ५१ ॥

तवैप्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः । प्रकृत्या युगपच्चैतदुभयं स्यात् । 'अन्वेतवा उ' । कृत्स्वरापवादः ॥

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tavai* (III. 4. 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus अन्वेतवै । All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final. (Phit IV. 13) which declares उपसर्गाश्चाद्युदात्ता अभिवर्जम् । This debars कृत् accent (VI. 2. 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only has acute.

३७८६ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ६ । २ । ५२ ॥

अनिगन्तो गतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । 'ये पराञ्चस्तान्' । 'अनिगन्तः' इति किम् । प्रत्यञ्चो यन्तु । कृत्स्वरात्परत्वादयमेव । 'जुह्वरण्यानि कृणुही पराचः' । 'वप्रत्यये' किम् । उदञ्चनम् ॥

3786. An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'añch' when an affix having a 'v' follows.

Thus परा॑ञ्चः in ये परा॑ञ्चस्तान् (Rig Veda I. 164. 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix व्'? Observe उदञ्चनः । When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus प॑राचः in जहि वृष्ण्यानि कृणुही प॑राचः (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये । The affix व् is like क्विप् &c., (VI. 1. 67).

३७८७ । न्यधी च । ६ । २ । ५३ ॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि न्यधी प्रकृत्या । न्य॑ङ्ङुत्तानः । 'उदात्तस्वरितयोर्यणः–' (३६५७) इति अञ्चतेरकारः स्वरितः । अध्यङ् ॥

3787. The Gatis '*ni*' and '*adhi*' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्य॑ङ् । The अ becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3657. So also अ॑ध्यङ् ॥

३७८८ । ईषदन्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ॥

ईषत्कडारः । ईषदित्ययमन्तोदात्तः । ईषद्भेद इत्यादौ कृत्स्वर एव ॥

3788. The word 'îshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईष॑त्कडारः or ईषत्कडा॑रः । ईष॑त् has acute on the final. But in ईषद्भेदः &c., the Kṛit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139); no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Kṛit words under II. 2. 7.

३७८९ । हिरण्यपरिमाणं धने । ६ । २ । ५५ ॥

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णं । तदेव धनं द्विसुवर्णधनम् । बहुव्रीहावपि परत्वाद्विकल्प एव । 'हिरण्यम्' किम् । प्रस्थधनम् । 'परिमाणम्' किम् । काञ्चनधनम् । 'धने' किम् । निष्कमाला ॥

3789. The first member, denoting the quantity of gold retains optionally its original accent, before the word धन ॥

Thus द्विसुव॑र्णधनम् or द्विसुवर्णध॑नम् । This is a Karmadhâraya compound द्वे सुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णं, तदेव धनम् । It may also be treated as a Bahuvrîhi compound, then the accent will be of that compound, as द्वि॑सुवर्णधनः or द्विसुवर्णध॑नः । Why do we say 'gold'? Observe प्रस्थधनम् । Why do we say 'quantity'? Observe कांचनधनम् । Why do we say 'धन'? Observe निष्कमाला ॥

३७९० । प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ । ६ । २ । ५६ ॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः । संप्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त इत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथेरमजन्तः । 'अचिर–' इति किम् । प्रथमो वैयाकरणः ॥

3790. The word ‘prathama’ when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning ‘a novice.’

The word अचिरोपसंपत्ति = अचिरोपश्लेष or अभिनवत्वम् । Thus प्रथ॑मवैयाकरणः or प्रथमवैयाकर॑णः = संप्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्तः ‘one who has recently commenced to study Grammar.’ The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Uṇ V. 68) and by चित् accent the acute falls on the last. Why do we say ‘when meaning a Novice?’ Observe प्रथमवैयाकर॑णः (वैयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा यः सः) ‘the first Grammarian or a Grammarian of the first rank.’ It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठः । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791. The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhâraya.

Thus कत॑रकठः or कतरकठ॑ः, कत॑मकठः or कतमकठ॑ः । The word Karmadhâraya is used for the sake of the next sûtra, this sûtra could have done without it, as ‘katara’ and ‘katama’ by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhâraya compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमारः । आर्यब्राह्मणः । आर्यो ण्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । ‘आर्यः’ किम् । परमब्राह्मणः । ‘ब्राह्मणादि—’ इति किम् । आर्यक्षत्रियः । कर्मधारय इत्येव ॥

3792. The word ‘ârya’ optionally retains its original accent in a Karmadhâraya, before the words ‘Brâhmaṇa’ and ‘kumâra.’

Thus आर्यं॑ब्राह्मणः or आर्यब्राह्म॑णः, आर्यं॑कुमारः or आर्यकुमा॑रः । The word आर्य is formed by ण्यत् affix and has svarita on the final. Why do we say ‘Ârya’ Observe परमब्राह्म॑णः, परमकुमा॑रः । Why do we say before ‘Brâhmaṇa’ and ‘Kumâra’? Observe आर्यक्षत्रियः । Why ‘Karmadhâraya?’ Observe आर्यस्य ब्राह्मणः = आर्यब्राह्म॑णः । According to the Accentuated Text the accent is आ॑र्य (Pro. Bohtlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3793. The word ‘râjan,’ retains optionally its accent before the words ‘Brâhmaṇa’ and ‘Kumâra’, in a Karmadhâraya.

Thus रा॑जब्राह्मणः or राजब्राह्म॑णः, रा॑जकुमारः or राजकुमा॑रः । The word राजन् is formed by the affix कनिन् added to राज् (Uṇ I. 156). But राज्ञो ब्राह्मणः = राजब्राह्मणः where the compound is not Karmadhâraya. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sûtra into which the anuvṛitti of राजन् runs and not that of आर्य ॥

३७९४ । षष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः । 'षष्ठी' किम् । अन्यत्र न ॥

3794. The word 'râjan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas.'

The words राजन् and अन्यतरस्याम् are understood here also. Thus राज्ञः प्रत्येनाः or राज्ञः प्रत्येनाः । प्रतिगतं एनः पापं यस्य = प्रत्येनस् । The sign of the Genitive is not elided by VI. 3. 21. When आक्रोश is not meant, we have, राजप्रत्येनाः or राजप्रत्येनाः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा चासौ प्रत्येनाश्च = राजप्रत्येनाः no option.

३७९५ । क्ते नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ॥

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वं वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'कालाः' (६९०) इति द्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्त आद्युदात्तः । हसित इति थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । 'नित्यार्थे' किम् । मुहूर्तप्रहसितः ॥

3795. A word having the sense of 'always', retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta.'

Thus नित्यप्रहसितः or नित्यप्रहसितः । These are Accusative compounds formed under Rule II. 1. 28. S. 690 ; नित्य is formed by त्यप् affix, added to the upasarga नि (IV. 2. 104 Vârt) ; and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudàtta (III. 1. 4). हसित as end-acute by VI. 2. 144. S 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe मुहूर्तप्रहसितः ॥

NOTE:—In the case of नित्यप्रहसितः &c., the samâsa accent VI. 1. 223 was first set aside by the Accusative Tatpurusha accent VI. 2. 2 ; this in its turn was set aside by क्त accent VI. 2. 144, which is again debarred by the present.

३७९६ । ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ॥

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः । ग्रामशब्द आद्युदात्तः । 'ग्रामः' किम् । परमनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । ग्रामरथ्या

3796. The word 'grâma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan.'

Thus ग्रामनापितः or ग्रामनापितः, ग्रामकुलालः or ग्रामकुलालः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix मनिन् (Uṇ I. 148). Why do he say 'ग्राम'? Observe परमनापितः । Why do we say 'a śilpî, a professional workman'? Observe ग्रामरथ्या ; where there is no option.

३७९७ । राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ॥

शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थं राजपदं वा प्रकृत्या । राजनापितः । राजकुलालः । 'प्रशंसायाम्' किम् । राजनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । राजहस्ती ॥

3797. The word 'râjan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed.

Thus रा॑जनापितः or राजनापि॑तः, रा॑जकुलालः or राजकुला॑लः ‘A royal barber i. e. a skilful barber or one fit to serve the king even’ &c. It may be either a Karmadhârbya or a Genitive compound. Why do we say ‘राजन्’? Observe परमनापि॑तः। Why do we say ‘when denoting praise’? Observe राजनापि॑तः ‘king’s barber.’ Why do we say ‘a professional man’? Observe राजहस्ती ‘a royal elephant.

३७९८ । आदिरुदात्तः । ६ । २ । ६४ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase ‘the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,’ is to be always supplied.

This is an adhikâra aphorism. The first syllable of the पू॑र्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase ‘âdirudâtta’ should be supplied to complete the sense of the subsequent sûtras. The word आदि ‘the first syllable’ is understood upto VI. 2. 91, the word उदात्त has longer stretch: it governs upto VI. 2. 237.

३७९९ । सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आद्युदात्तं धर्म्ये परे। देयं यः स्वीकरोति स हारीत्युच्यते। धर्म्यमित्याचारनियतं देयम्। मुकुटेकार्षापणम्। हलेद्विपदिका। ‘संज्ञायाम्’ (७२१) इति सप्तमीसमासः। ‘कारनाम्नि च–’ (९६८) इत्यलुक्। याज्ञिकाश्वः। वैयाकरणहस्ती। क्वचिदयमाचारो मुकुटादिषु कार्षापणादि दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वश्वादिरिति। ‘धर्म्ये–’ इति किम्। स्तम्बेरमः। ‘अहरणे’ किम्। वाडवाहरणम्। वडवाया अयं वाडवः। तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपुष्ट्यर्थं यद्दीयते तद्वाडवाहरणमित्युच्यते। परोऽपि कृत्स्वरो हारिस्वरेण बाध्यत इत्यहरण इति निषेधेन ज्ञाप्यते। तेन वाडवहार्यमिति हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting ‘what is lawful’, but not when it is ‘harana.’

The word हारिण् means ‘he who appropriates the dues or taxes’: and धर्म्यम् means ‘the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.’ The word धर्म्य is formed by यत् under IV. 4. 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:—मु॑कुटे-कार्षापणम्, ह॑ले-द्विपदिका। These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver हारी we have the following:—या॑ज्ञिकाश्वः ‘the horse which is the customary due of the sacrificer.’ So also वै॑याकरणहस्ती। In some places the established usage is to give a kârshipaṇa coin in a Mukuṭa &c or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say ‘what is lawful’? Observe स्तम्बेर॑मः। Why do we say ‘but not before हरण’? Observe वाडवहर॑णम् ‘that which is given to a mare.’ हरण is that customary food, which is given to a mare, after she has been covered, in order to strengthen her. The word हरण is a Kṛit-formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a हारि denoting word; and thus this sûtra supersedes the Kṛit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus वाडवहार्यः has acute on the first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । २ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ॥

3800. The first member of a compound has acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order

The word युक्त means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' *i. e.* the person appointed to look after. Thus गोबल्लवः 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । विभाषाध्यक्षे । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यक्षः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word अध्यक्ष follows.

Thus गवाध्यक्षः or गवाध्यक्षः 'a superintendent of cows' ॥

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापाणके-' (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात्षष्ठीसमासे न ॥

3802. The word 'pâpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus पापनापितः or पापनापितः ॥ This rule applies to the pratipadokta samâsa of पाप, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus पापस्यनापितः=पापनापितः ॥

३८०३ । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्यासौश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । अन्तेवासी । कुमारीदाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमार्यादिलाभकामा ये दाक्ष्यादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयन्ते त एवं क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां लप्स्येऽहमिति माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणः संपद्यते । 'गोत्रादिषु' किम् । दासीश्रोत्रियः । 'क्षेपे' किम् । परमब्राह्मणः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Mâṇava' and 'Brâhmaṇa,' when a reproach is meant

Thus भार्यासौश्रुतः 'a descendant of Suśruta, under the petticoat government of his wife.' The compounding takes place by the analogy of शाकपार्थिवः । The above is an example of a Gotra word. Now with scholar names. कुमारीदाक्षाः 'the pupils of Daksha, for the sake of marriage *i. e.* who study the work of Daksha or make themselves the pupils of Daksha, for the sake of girls.' and ओदनपाणिनीयाः &c. भिक्षामाणवः=भिक्षांलप्स्येऽहमिति माणवो भवति । भयब्राह्मणाः 'he who being a Brâhmaṇa by birth, acts like a Brâhmaṇa not willingly, but through fear of punishment'=ये भयेन ब्राह्मणाः संपद्यते । The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe दासीश्रोत्रियः । Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमब्राह्मणः ॥

३८०४ । अङ्गानि मैरेये । ६ । २ । ७० ॥

मद्यविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्वङ्गम् । 'अङ्गानि' किम् । परम मैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ।

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus मधुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient'? Observe परममैरेयः ॥ Why do we say 'before मैरेय?' Observe पुष्पासवः ॥

३८०५ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु । ६ । २ । ७१ ॥

भक्तमन्नम् । भिक्षाकंसः । भाजीकंसः । भिक्षादयोऽन्नविशेषाः । 'भक्ताख्याः' किम् । समाशशालयः । समशनं समाश इति क्रियामात्रमुच्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । बहुव्रीहिरयम् । अत्र पूर्वपदमन्तोदात्तम् ॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्तकंसः, भाजीकंसः, । The words like भिक्षा, भक्त *&c,* are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food'? Observe समाशशालयः: dining halls, (the word समाश = समशनं is the name of an 'action' and not of a 'substance'). Why do we say 'tadartheshu suited to contain that'? Observe भिक्षाप्रियः, which is Bahuvrîhi' and the first member gets acute on the final.

३८०६ । गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने । ६ । २ । ७२ ॥

धान्यगवः । गोबिडालः । तृणसिंहः । सक्तुसैन्धवः । धान्यं गौरिवेति विग्रहः । व्याघ्रादिः गवाकृत्या सन्निवेशितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते । 'उपमाने' किम् । परमसिंहः ॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, बिडाल, सिंह, and सैन्धव ॥

Thus धान्यगवः = धान्यं गौरिव । The compounding takes place by II. 1. 56 the words गो &c, being considered to belong to Vyághrâdi class, which is an Akṛitigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यगवः means गवाकृत्याऽवस्थितं धान्यं । So also गोबिडालः

मृ॑गसिंहः, स॑क्तुसैन्धवः, । Why do we say 'when denoting the object of comparision'? Observe परमसिंहः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्य' क्रीड–' (७११) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । इक्षुभक्षिकां मे धारयसि ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus द॑न्तलेखकः = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say when meaning 'means of living'? Observe इक्षुभक्षिकां मे धारयसि । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes. Thus ण्वुल्, वुन्, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक'? Observe रमणीयकर्त्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix तृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ॥

प्राग्देशवाचिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति ण्वुल् । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । इयमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये ण्वुच् ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उ॑द्दालकपुष्पभञ्जिका । These are formed by ण्वुल् affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk'? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of the Northern People. Why do we say 'when denoting a sport'? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy turn for &c.' which is formed by ण्वुच् (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ॥

अणन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधारः । 'नियुक्ते' किम् । काण्डलावः ॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Krit-affix अण् and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus छ॑त्रधारः । Why do we say when meaning 'a functionary'? Observe काण्डलावः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽकृञः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स चेदणकृञः परो न भवति । तन्तुवायः । 'शिल्पिनि' किम् । काण्डलावः । 'अकृञः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from कृञ्), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अण् affix. Thus त॑न्तुवायः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe काण्डला॑वः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after कृ' ? Observe कुम्भका॑रः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमिः । 'अकृञः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable : but not when the second term is कार ॥

Thus त॑न्तुवायः, 'a kind of insect, spider.' But not so अण् with कृ ; as रथका॑रः 'the name of a Brâhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियवं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गो॑पालः, त॑न्तिपालः, य॑वपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु विस्तारे + क्तिच्). This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2. 75. S. 3809. Why do we say गो &c. ? Observe वत्सपा॑लः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोर॑क्षः ॥

३८१३ । णिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारी ॥

3813. A compound ending in the Kṛit-affix णिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

Thus पु॑ष्पहारिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं णिन्यन्ते पर आद्युदात्तम् । उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम् । वृकवञ्ची । 'प्रकृतिग्रहणम्' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यथा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोच्चारी ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first syllable, before a word formed by णिनि affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word उपमान means the object with which something is likened : शब्दार्थ means 'expressing a sound'; प्रकृति means 'root, without any preposition.' Thus उष्ट्रक्रोशिन्, ध्वाङ्क्षराविन् । The word उपमान shows the scope of this sûtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an उपमान word, the preceding sûtra will not apply, though the second member may be a णिनि formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At वृकवञ्चिन्, which retains kṛit accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition ? Observe गर्दभोच्चारिन् । Here the second term radically (*i. e.*, chârin) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition उत् that it means sound. The force of एव is that the उपमान words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोह्यादयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ताः । युक्तारोही । आगतयोधी । क्षीरहोता ॥

3815. The compounds yuktârohin &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवञ्ची, 5 आगतनर्दी; 6 आगतनन्दी, 7 आगतप्रहारी । These are formed by णिनि affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus रोहिन् &c. must be preceded by युक्त &c. and युक्त &c. followed by रोहिन् &c. to make VI. 2. 79 applicable. Thus वक्षारोहिन् though ending in णिनि does not take acute on the first, so युक्ताध्यायिन् । 8 आगतमत्स्या or °मत्स्य, 9 क्षीरहोता, 10 भगिनिभर्त्ता । The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 ग्रामगोधुक्, 12 अश्वत्रिरात्रः, 13 गर्गत्रिरात्रः, 14 व्युष्टत्रिरात्रः, 16 शणपादः (गणपादः), 16 समपादः । All these are genitive compounds. 17. एकशितिपात्=एकः शितिः पादोऽस्य । This is a Bahuvrîhi of three terms. The word एकशितिः is a Taddhitârtha Samâsa (II. 1. 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word एकशितिः would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in शिति are not governed by VI. 2. 29, therefore द्विशितिपाद् has acute on ति । The enumeration of the एकशितिपात् further proves by implication that the (एकशितिपात् स्वरवचनं ज्ञापकं निमित्त स्वरबलीयस्त्वस्य) accent for the application of which a case is present is stronger (See Mahâbhâshya II. 1. 1). The class of compounds known as पात्रेसमित &c, (II 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवञ्ची 5 आगतनन्दी (आगतनर्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरहोता, 9 भगिनीभर्ता, 10 ग्रामगोधुक्

11 अश्वत्रिरात्रः 12 गर्गत्रिरात्रः, 13 व्युष्टत्रिरात्रः, 14 गणपादः (शणपादः), 15 एकशितिपात्, 16 पात्रेसंमितादयश्च (पात्रेसमितादयश्च), 17 समपादः ॥

३८१६ । दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीजः । काशजः । तुषजः । भ्राष्ट्रजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kâśa,' tusha, 'bhṛâshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कुटीजः, काशजः, तुषजः, भ्राष्ट्रजः, वटजः। These are formed by the affix ड added to जन् (III. 2, 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः । ६ । २ । ८३ ॥

बह्वचः पूर्वस्यान्त्यात्पूर्वं पदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उपसरजः । आमलकीजः । 'बह्वचः' किम् । दग्धजानि तृणानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उपसरजः, आमलकीजः, and कडुयाजः (though the last two words have upapadas ending in a long vowel, the accent is governed by this sûtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि तृणानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् । तच्चेन्निवसद्वाचि न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची देवग्रामः । देवस्वामिकः । 'अनिवसन्तः' किम । दाक्षिग्रामः । दाक्षिनिवसः ॥

3818. Before 'grâma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus मल्लग्रामः । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly'. देवग्रामः=देवस्वामिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिग्राम, 'a village inhabited by the decendants of Daksha'

३८१९ । घोषादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिघोषः । दाक्षिकटः । दाक्षिह्रदः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c.

Thus दाक्षिघोषः, दाक्षिकटः, दाक्षिपल्वलः, दाक्षिबदरी, दाक्षिवल्लभः, दाक्षिह्रदः, दाक्षिपिङ्गलः, दाक्षिपिशङ्गः, दाक्षिमाला, दाक्षिरक्षा, दाक्षिशाला, or (°रक्षः or °शालः), दाक्षिशिल्पी, दाक्ष्यश्वत्थः, दाक्षिशाल्मली, कुन्दतृणम्, आश्रममुनिः, दाक्षिपुंसा, दाक्षिकूटः ।

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अनिवसन्तः in this aphorism, others however read it.

1 घोष, 2 कट (घट), 3 वल्लभ (पल्वल), 4 ह्रद, 5 बदरी (बदर), 6 पिङ्गल, 7 पिशङ्ग, 8 माला, 9 रक्षा (रक्षः), 10 शाला (शालः), 11 कूट, 12 शाल्मली, 13 अश्वत्थ, 14 तृण, 15, शिल्पी, 16 मुनि, 17 प्रेक्षा (प्रेक्षाकू; पुंसा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गो भवति तदापि ‘ तत्पुरुषे शालायां नपुंसके’ (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820 The words ‘chhâtri’ &c, get acute on the first syllable when followed by the word ‘ śâlâ.’

Thus छा॑त्रिशाला, ऐ॑लिशाला, भा॑ण्डिशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25 ; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term ; thus superseding VI. 2. 123. S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas. Thus छा॑त्रिशालम्, ऐ॑लिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 पैलि (ऐलि), 3 भाण्डि, 4 व्याडि, 5 आखण्डि, 6 आटि, 7 गामि (गौमि)॥

३८२१ । प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्क्यादिवर्जितमवृद्धं पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थः । ‘अवृद्धम् किम् । दाक्षिप्रस्थः । ‘अकर्क्यादीनाम्’ इति किम् । कर्कीप्रस्थः । मकरीप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vriddhi in the first syllable, or which is not ‘karkî.’ &c, gets the acute on the first syllable before ‘ prastha.’

Thus इ॑न्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vriddhi in the first syllable ; nor also in कर्कीप्रस्थः, मघीप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मघी (मघो), 3 मकरी, 4 कर्कन्धु (कर्कन्धू), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुबल ; कूरल), 9 बदरी (बदर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोणाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of ‘ mâlâ ’ &c, gets the acute when ‘ prastha ’ follows.

Thus मा॑लाप्रस्थः, शा॑लाप्रस्थः ॥ This sûtra applies even though the first syllables are Vriddhi vowels. In the word एक and शोणा the letters ए and ओ are treated as Vriddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोण), 4 द्राक्षा, 5 स्राक्षा, 6 क्षामा, 7 काञ्ची, 8 एक, 9 काम, 10 क्षौमा ॥

३८२३ । अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महन्नवन्वर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् तच्चेदुदीचां न । ब्रह्मनगरम् । ‘अम–’ इति किम् । महानगरम् । नवनगरम् । ‘अनुदीचाम्, किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus ब्र॑ह्मनगरम् । But not in महानगरम् and नवनगरम्. Why do we say ‘ but not of Northern People’ ? Observe नान्दीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् । ६ । २ । ९० ॥

अर्मे परे द्व्यच्त्र्यच्पूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तार्मम् । कुक्कुटार्मम् । 'अवर्णम्' किम् । बृहदर्मम् । 'द्व्यच्त्र्यच्' किम् । कपिञ्जलार्मम् । अमहन्नवमित्येव । महार्मम् । नवार्मम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'â' (with the exception of 'mahâ' and 'nava'). standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गु॑प्तार्मम्, कु॑क्कुटार्मम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)i' ? Observe बृहदर्मम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कपिञ्जलार्मम् । The words महा and नव are to be real here also. The rule therefore does not apply to महार्मम् and नवार्मम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् । ६ । २ । ९१ ॥

अर्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम् । अधिकार्मम् । संजीवार्मम् । मद्राश्मग्रहणं संघातविगृहीतार्थम् । मद्रार्मम् । अश्मार्मम् । मद्राश्मार्मम् । कज्जलार्मम् ॥

'+ आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् +' । 'दिवोदासाय दाशुषे' ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कज्जल ॥

Thus भूतार्म॑म्, अधिकार्म॑म्, संजीवार्म॑म्, मद्रार्म॑म्, अश्मार्म॑म्. मद्राश्मार्म॑म (because the sûtra shows the compounding of those words in madrâśmam) कज्जलार्म॑म् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223

Vârt :—In the Vedas the words दिवोदास &c., have acute on the first syllable. Thus दिवोदासाय दाशुषे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ९२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् ॥

3826. In the following sûtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adhikâra aphorism. In the succeeding sûtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sûtra the word सर्व gets acute on the final. This adhikâra extends up to VI. 2. 110. inclusive.

३८२७ । सर्वं गुणकार्त्स्न्ये । ६ । २ । ९३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्वेतः । सर्वमहान् । 'सर्वम्' किम् । परमश्वेतः । आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति । गुणकार्त्स्न्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कार्त्स्न्य' किम् । सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्व॑श्वेतः. सर्व॑महान् ॥

Why do we say सर्व ? Observe परमश्वेतः, here the attribute of श्वेत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word'? Observe सर्वं सौवर्णः, 'golden', सर्वराजतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकार्त्स्न्य here at all, but a विकारकार्त्स्न्य ॥

Why do we use the word 'Kârtsnya or complete pervasion.' Observe सर्वेषां श्वेततरः = सर्वश्वेतः here the compounding takes place by the elision of the affix तरप् denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kârtsnya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

३८२८ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ९४ ॥

एतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरिः । मौण्डिनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and nikâya has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनागिरिः । The finals of añjana is lengthened by VI. 3. 117. मौण्डिनिकायः । Why do we say 'when it is a Name'? Observe परमगिरिः, ब्राह्मणनिकायः ॥

३८२९ । कुमार्यां वयसि । ६ । २ । ९५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसा सहासंप्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । नत्र वय इह गृह्यते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारी ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumâri' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by ङीप् by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा; it is a contradiction in terms. *Ans*. The word कुमारी has two senses; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age'? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽकेवले । ६ । २ । ९६ ॥

अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुडोदकम् । स्वरे कृतेऽत्र एकादेशः । 'स्वरितो वानुदात्ते पदादौ' (३६५८) इति पक्षे स्वरितः । 'अकेवले' किम् । शीतोदकम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गु॑डोदकम् or गु॑डोदकम् । When we have already made the ड acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of guḍa and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word अकेवल means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As शीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ क्रतौ । ६ । २ । ९७ ॥

द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गत्रिरात्रः । 'द्विगौ' किम् । अतिरात्रः । 'क्रतौ' किम् । बिल्वहोमस्य सप्तरात्रो बिल्वसप्तरात्रः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्ग॑त्रिरात्रः = गर्गाणां त्रिरात्रः Why do we say 'before a Dvigu compound'? Observe अतिरात्र॑ः (रात्रिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasânta affix अच् (V. 4. 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say 'when denoting a sacrifice'? Observe बिल्वसप्तरात्रः = बिल्वहोमस्य सप्तरात्रः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । ६ । २ । ९८ ॥

सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभायाम्' किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकग्रहणान्नेह । रमणीयसभम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

3832. Before the word sabhâ when it is exhibited as Neuter, the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपाल॑सभम्, स्त्री॑सभम् ॥

Why do we say 'before सभा'? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter'? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभं, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । 'प्राचाम्' किम् । शिवपुरम् ॥

3333. Before the word *pu a*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus देवदत्त॑पुरम्, काणिं॑पुरम्, नान्दि॑पुरम् । Why do we say of the Eastern people'? Observe शिवपुरम ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ॥

पुरे परेऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्वे' ग्रहणं किम् । इहापि यथा स्यात् । अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gauḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टश्रितपुरम्, गौडभृत्यपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदोरपत्यमिति शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

3835. But when the word 'hâstina' 'phalaka' and 'mârdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्. The son of मृदु is मार्देय formed by ढक्, the word belonging to Śubhrâdi class. The उ is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशालं बिले । ६ । २ । १०२ ॥

एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे । कुसूलबिलम् । कूपबिलम् । कुम्भबिलम् । शालबिलम् । 'कुसूलादि' किम् । सर्पबिलम् । 'बिल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836, The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलबिलम्, कूपबिलम्, कुम्भबिलम्, शालाबिलम्, । But not so in सर्पबिलम् । Why do we say 'before बिल'? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषुकामशमी । अपरकृष्णमृत्तिका । जनपदः । पूर्वपञ्चालाः । आख्यानम् । पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कालवाचिदिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chânarâṭa.'

Thus पूर्वेषुकामशमी or पूर्व (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरकृष्णमृत्तिका ॥

Country name—पूर्वपञ्चालाः । These are Karmadhâraya compounds (II. 1. 58).

Story name :--पूर्वयायातम् । So also पूर्वचानराटम् । The employmen of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्वयायात should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनीयाः । 'आचार्य-' इति किम् । पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम् । पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final, before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thus पूर्वपाणिनीयाः । Compare VI. 2. 36. Why do we say ' when derived from the names of their Teachers ' ? Observe पूर्वान्तेवासी । Why do we say ' Scholar-names ' ? Observe पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं शास्त्रम् पूर्वं चिरन्तनम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । ६ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहिता तद्वत्युत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्छब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधिकार' ग्रहणं किम् । सर्वमासः सर्वकारकः ॥

3839. Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sûtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10. 12, the Vṛiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ञ् ण्, or क्. follow, the Pûrvapada being सु, सर्व and अर्ध । The word उत्तरपदवृद्धिः therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, *i. e.*, under rule VII. 3. 12 and 13 Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः । These are formed by वुञ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say ' which takes Vṛiddhi in the second term under VII. 3. 12 and 13 ?" Had the word उत्तरपदस्येति अधिकृत्य not been used by us in explaining the sûtra, then the sûtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वमासः, सर्वकारकः where मासः and कारकः are Vriddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण प्राप्तस्याद्युदात्तस्यापवादः । 'विश्वकर्मा विश्वदेवः' । । 'आ विश्वदेवं सत्पतिम्' । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वदेवः । प्रागव्ययीभावाद्बहुव्रीह्यधिकारः ॥

3840. The word 'viśva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrîhi, when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrîhi would have retained its original accent. Thus :—विश्वकर्मा विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). आ विश्वदेवं सत्पतिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrihi compound ? Observe विश्वे च देवाः = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वे देवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रः and विश्वाजिनः have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrihi governs the succeeding sûtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । वृकोदरः । हयश्वःम। हेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrîhi, before the words 'udara' 'aśva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus वृकोदरः, हर्यश्वः, and महेषुः । This sûtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word वृक has acute on the first by Phiṭ II. 7. The word हरि is also first acute as formed by इन् (Uṇ IV. 118). The word महत is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ निन्दायाम् । घटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्सुभ्याम्–' (३९०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar' 'aśva' and 'ishu' in a Bahuvrîhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus घटोदरः, कटुकाश्वः, चलाचलेषुः । The word घट is formed by अच् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1, even without this sûtra. The word कटुक being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sûtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But अनुदरः and सूदरः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sûtra, supersedes this present, so far as अन् and सु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । ब्रह्मबन्धुः ब्रह्मशब्द आद्युदात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrîhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'î' ('nadî' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गीबन्धुः । The word गार्गी is formed by adding ङीप् (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in यञ् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sûtra.

Why do we say 'a Nadî (Feminine in ई) word'? Observe ब्रह्मबन्धुः, the word ब्रह्म has acute on the first syllable as it is formed by मनिन् (Uṇ IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गार्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः । 'निष्ठा' किम् । प्रसेवकमुखः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुष्कमुखः ॥

3844. In a Bahuvrîhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधौतपादः or प्रधौतपादः (VI 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhâ'? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the krit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition'? Observe शुष्कमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

३८४५ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगालम्' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sûtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikâra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 187 exclusive.

३८४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्णः । शंकुकर्णः 'कर्ण' किम् । श्वेतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Babuvrîhi compound, the word 'karṇa' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्लकर्णः and with mark-name, we have शङ्कूकर्णः the lengthening of शंकु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'scythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण? Observe श्वेतपादः, कूटशृङ्गः here श्वेत being formed by अच (II. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark'? Observe शोभनकर्ण where शोभन being formed by युच् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

३८४७ । संज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्णः ॥

3847. In a Bahuvrîhi, the second member 'karṇa' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus मणिकर्णः, is a Name : गोकर्णः, denotes resemblance i. e., 'persons having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च । ६ २ । ११४ ॥

संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शितिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खरकण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः । गोजङ्घः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member **कण्ठ, पृष्ठ, ग्रीवा** and **जङ्घा** have acute on the first syllable.

Thus Name : शितिकण्ठः । Comparison खरकण्ठः । Name काण्डपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठ । Name सुग्रीवः । Resemblance अश्वग्रीवः । Name नाडीजङ्घः । Resemblance गोजङ्घः, ॥

The sûtra कण्ठपृष्ठग्रीवाजंघं is in Neuter gender, and जंघा is shortened, as it is a Samâhâra Dvandva. In the case of सुग्रीव, the accent would have fallen on the final व by VI. 2. 172, this ordains acute on ग्री ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थायां च । ६ । २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दोऽवस्थायां संज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । द्व्यङ्गुलशृङ्गः । अत्र शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवां वयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्गः । उपमायाम् । मेषशृङ्गः । 'अवस्था-' इति किम् । स्थूलशृङ्गः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śringa' gets acute on the first syllable.

Thus उद्गतशृङ्गः, द्व्यंगुलशृङ्गः । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long. Name : ऋष्यशृङ्गः । Comparison : मेषशृङ्गः । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ ॥

नञः पराण्येते आद्युदात्ता बहुव्रीहौ । 'ता मे जराय्वजरम्' । अमरम् । 'अमित्रमर्दय' । 'अवो देवेष्वमृतम्' । 'नञः' किम् । ब्राह्मणमित्रः । 'ज-' इति किम् । अशत्रुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of **जर, मर, मित्र** and **मृत** ॥

Thus अजरः, अमरः, अमित्रः and अमृत । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say 'जर &c.' Observe अशत्रुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोर्मनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सोः परं लोमोषसी वर्जयित्वा मन्नन्तमसन्तं चाद्युदात्तं स्यात् । 'नञ्सुभ्याम्' (३८०६) इत्यस्यापवादः । सु' कर्माणः सुरुचः । 'स नो वक्षदनिमानः सुब्रह्मा । शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः' । सुपेशसस्करति' । 'सोः' किम् । कृतकर्मा । 'मनसी' किम् । सुराजा । 'अलोमोषसी' किम् । सुलोमा । सूषाः । कपि तु परत्वात् 'कपि पूर्वम्' (३८०७) इति भवति । सुकर्मकः । सुस्रोतस्कः' ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrîhi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable

Thus सूकर्माणः सुरुचः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वत्सदनिमानः सुब्रह्मा (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चा (Rig Veda X. 85. 41). सु पेशस्करति (Rig Veda II 35. 1). सुकर्म्मन्, सुधर्मन् सुप्र॑थिमन्, सुप॑यस्, सुयशस्, सुस्रो॑तस्, so also सुस्रत् and सुध्वत् from the root स्रंस् and ध्वंस् with the affix क्विप्। The final स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asiddha for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in अस्। Why do we say 'after सु?' Observe कृतकर्मन्, कृतयशस्। Why do we say 'ending in मन् and अस्?' Observe सुराजन् and सुतक्षन् formed by the affix कनिन् (Uṇ. I. 156), and the accent is on रा and त, but with सु, the accent is thrown on the final by VI. 2, 172 S. 3906. Why do we say with the exception of लोमन and उषस्? Observe सुलोम॑न and सू॒षस (VI. 2. 127). The following maxim applies here: अनिनस्मन् ग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति 'whenever अन्, or इन् or अस् or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I. 1. 72, something that ends with अन् or इन् or अस् or मन्, there (अन्, इन्, अस् and मन्) represent these combinations of letters, both in so far as they possess and also in so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and अस् void of meaning are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Uṇ I. 140), but कर्मन् is is formed by मनिन् (Uṇ. IV. 145), and प्रथिमन is formed by इमनिच् affix (V. 1. 122) in which मन् is only a part. Similarly यशस is formed by असुन् (Uṇ IV. 191), and so also स्रोतस् (Uṇ IV. 202); but in सुध्वंस् (सुध्वस् from ध्वंस् with the affix क्विप III. 2. 76) the rule applies also, though अस् is here part of the root. But when the samâsânta affix कप् is added (V. 4. 154), then the accent falls on the syllable immediately preceding कप् for there the subsequent Rule VI. 2. 173 S, 3907 supersedes the present rule: thus सुकर्म॑कः, सुस्रो॑तस्कः ॥

३८५२। क्रत्वादयश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सोः पर आद्युदात्तः स्युः। 'साम्रा॑ज्याय सु क्रतु॑ः'। 'सु प्रतो॑कः'। 'सु हव्यः'। 'सु प्रतू॑र्ति मने॒हसम्'।

3852. After *su* in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सुक्र॑तुः (Rig Veda I. 25. 10) सुह॑व्यः, सुप्र॑तीकः। सुप्रतूर्तिमनेहसम् (Rig Veda I. 40. 4).

३८५३। आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्तं द्व्यच् तत्सोरुत्तरं बहुव्रीहावाद्युदात्तम्। 'अधा स्वश्वाः'। 'सु॒रथा॑ आतिथि॒ग्वे' निःस्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तौ। 'आद्युदात्तम्' किम्। 'यासु॑ बा॒हुः'। 'द्व्यच्' किम्। सु॒गुर॑सत्सु हि॒रण्यः। हिरण्यशब्दस्त्र्यच्॥

3853. In a Bahuvrîhi compound, in the Chhandas, a word of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by *su*, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus:—अधास्वश्व सु॒रथा॑ आतिथिग्वे (Rig Veda VIII. 68. 16). Here स्व॑श्वः and सुर॑थः have acute on अ and र, which they had originally also, for अश्व and रथ are formed by क्वन् (Uṇ. I. 151) and क्थन् (Uṇ. II. 2) respectively and have the नित् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable'? Observe **या सु॑बा॒हुः स्व॑ङ्गुरिः** (Rig. II. 32. 7). Here **बाहु** has acute on the final (Uṇ. I. 27 formed by **उ** affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables'? Observe **सुगुरसत्, सुहिरण्यः** (Rig Veda I. 125. 2). This sûtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीरवीर्यौ च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परौ बहुव्रीहौ छन्दस्याद्युदात्तौ । 'सु॒वीरे॑ण र॒यिणा॑' । 'सु॒वीर्य॑स्य गोम॑तः' । वीर्यशब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनावः' (३७०१) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वेणैव सिद्धं स्यात् ॥

3854 In a Bahuvrîhi compound in the Chhandas, after 'su the words 'vîra' and 'vrîya' have acute on the first syllable.

Thus **सुँवीरेण रयिणा** (Rig Veda X. 122. 3). So also **सुँवीर्यस्य गोमतः** (Rig Veda VIII. 95. 4). The word **वीर्य** is formed by **यत्** affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sûtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to **वीर्यँ** । The word **वी॑र्यं** has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is âdyudâtta.

३८५५ । कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकूलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम् । सुषमम् । निःषमम् । तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते । 'कूलादि' ग्रहणं किम् । उपकुम्भम् । 'अव्ययीभावे' किम् । परमकूलम् ॥

3855. In an Avyayîbhâva compound, the following second terms have acute on their first syllable : **कूल, तीर, तूल, मूल, शाला, अक्ष** and **सम** ॥

Thus **उपकूँलम्, उपँतीरम्, उपतूँलम्, उपमूँलम्, उपशाँलम्, सुषँमम्, निःषँमम्** । These last four are to be found in Tishṭhadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say '**कूल** &c.'? Observe **उपकुम्भम्** ॥

Why do we say 'in an Avyayîbhâva compound?' Observe **परमकूलम्, उत्तमकूलम्** । After the prepositions **परि, प्रति, उप** and **अप**, the words **कूल** &c. would have becomes accentless by VI. 2. 33, the present sûtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on **कूल** &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ । ६ । २ । १२२ ॥

द्विकंसः । द्विमन्थ्यः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् । 'द्विगौ' किम् । परमकंसः ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable :- **कंस, मन्थ, शूर्प, पाय्य** and **काण्ड** ॥

Thus **द्विकँसः**, (**द्वाभ्यां कंसाभ्यां क्रीतः** the affix **टिठन्** V. 1. 25 is elided by V. 1. 28) **द्विमँन्थ्यः**, (the affix **ठञ्** V. 1. 19 is elided by V. 1. 28) **द्विशूँर्पः**, (the affix **अञ्** V. 1. 26 is elided) **द्विपाँय्यः, द्विकाँण्डः** । Why do we say in a Dvigu? Observe **परमकंसः** ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ६ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे' किम् । दृढशालं ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857. **The word 'śâlâ' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.**

Thus ब्राह्मणशाँलम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha'? Observe दृढँशालं ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrîbi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhâ word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला?' Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'in the Neuter'? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । ६ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौशमिकन्थम् । आह्वरकन्थम् । 'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858. **In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthâ' the acute falls on the first syllable of the second member.**

Thus सौशमिकँन्थम्, आह्वरकँन्थम्, । The word सौशमिः denotes the descendant of सुशमः (शोभनः शमो यस्य) आह्वर is formed by the preposition आ with the verb ह्वृ and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4. 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिश्चिहणादीनाम् । ६ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहणादीनामादिरुदात्तः । चिहणकन्थम् । मन्दरकन्थम् । आदिरिति वर्तमाने पुनरादिग्रहणं पूर्वपदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. **In a Neuter Tatpurushâ ending in 'kanthâ' the first syllable of 'chihaṇa' &c. have the acute.**

As चिँहणकन्थम्, मँडरकन्थम्, मँडुरकन्थम् । The repetition of the word आदि if this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the *first member* gets the acute. The word चिहण is derived from the root चिनोति with क्विप् which gives चित् and हन is formed by adding अच् (III. 1. 134) to हन् । चित्+हन = चिहण the elision of त् is irregular.

३८६० । चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ॥

चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चेलादिसादृश्येन पुत्रादीनां गर्हा । व्याघ्रादित्वात्समासः । 'गर्हायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860. **The words चेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.**

Thus पुत्रचेँलम्, नगरखेँटम्, (खेट इति तृणनाम, तद्वत् दुर्बल) दधिकँटुकम् (कटुकमस्वादु) प्रजाकाँण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to चेल &c. The analysis will be पुत्रश्चेलमिव *i. e.* चेलवत् तुच्छम् and the compounding takes place under II. 1. 56: the Vyaghrâdi class being an akṛtigaṇa. When reproach is not meant, we have परमचेलम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचीरम् ॥

3861. The word 'chîra' at the end of a Tatpurusha, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम् चीरमिव=वस्त्रचीरम्, कम्बलचीरम । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचीरम् ॥

३८६२ । पललसूपशाकं मिश्रे । ६ । २ । १२८ ॥

घृतपललम् । घृतसूपः । घृतशाकम् । 'भक्ष्येण मिश्रीकरणम्' (६९७) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपललम् ॥

3862. In a Tatpurusha ending in पलल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus घृतपललम्, घृतसूपः, घृतशाकम् = घृतेन मिश्रं पललं &c. The compounding takes place by II. 1. 35. S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपललम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ॥

आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्रामसंज्ञा एताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpurusha denoting a Name.

Thus दाक्षिकूलम् शाण्डिसूदम्, दाण्डायनस्थलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । अकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'अक-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ॥

3864. The word 'râjyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpurusha compound, which is not a Karmadhâraya.

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhâraya we have परमराज्यम् ॥

Vârt :—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कुचेलम्, कुराज्यम् ॥

३८६५ । वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ ॥

अर्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपक्ष्यः । अकर्मधारय इत्येव । परमवर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ॥

3865. At the end of a non-Karmadhâraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus अर्जुनवर्ग्यः, वासुदेवपक्ष्यः । In a Karmadhâraya we have परमवर्ग्यः । The words वर्ग्य &c. are no where exhibited as such; the primitive words वर्ग, पूग, गण &c. sub-division of दिगादि (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६ । पुत्रः पुम्भ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुम्शब्देभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्रः' किम् । कौनटिमातुलः । 'पुम्भ्यः' किम् । दाक्षीपुत्रः ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दाशकिपुत्रः, माहिषपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र'? Observe कौनटिमातुलः । Why do we say 'after a masculine word'? Observe दाक्षीपुत्रः ॥

३८६७ । नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात्पर्यायाणां तद्विशेषाणां च ग्रहणम् । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याजकपुत्रः होतुः पुत्रः । संयुक्ताः संबन्धिनः । श्यालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृसंबन्धेन बान्धवाः । ज्ञातिपुत्रः भ्रातुःपुत्रः ॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king', ऋत्विज् 'a sacrificing priest', संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as श्याला 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and mother or blood-relations.' The word आख्या shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c, as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः, उपाध्यायपुत्रः, शाकटायनपुत्रः राजपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नन्दपुत्रः, ऋत्विक्पुत्रः, याजकपुत्रः, होतुःपुत्रः, (VI. 3. 23) संयुक्तपुत्रः संबन्धिपुत्रः, श्यालकपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः. भ्रातुष्पुत्रः, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sûtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2 23.

३८६८ । चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६ । २ । १३४ ॥

एतानि प्राणिभिन्नषष्ठ्यन्तात्पराण्याद्युदात्तानि तत्पुरुषे । मुद्गचूर्णम् । 'अप्र-' इति किम् । मत्स्यचूर्णम् ॥

3868. The words 'chûrṇa' &c. in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्गचूर्णम्, मसूरचूर्णम्, but मत्स्यचूर्णम् where the first term is a living being, and परमचूर्णम् where it is not Genitive. Another reading of the sûtra is चूर्णादीन्यप्राण्युपग्रहात्, the word उपग्रह being the ancient name of षष्ठी given by old Grammarians.

1 चूर्ण, 2 करिव, 3 करिप, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूस्त, 8 कुन्दुम (कुन्दम), 9 दलप, 10 चमसी, 11 चक्कन (चकन चक्वन) 12 चौल ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाहे (Div 50) with the affix क्त; करिव and करिप are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and पा 'to protect' respectively, and the affix क (करिणं वाति = करिव) (III. 2. 3); शाक with the affix इनण् added diversely (Uṇ. II. 56); शक with अटच् (Uṇ IV. 81) gives शकट; this with अण् (तद्वहति) gives शाकट; द्राक् क्षरति = द्राक्षा (Prishodarâdi); तुस् (शब्दे) with क्त gives तूस्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix क्विप् added to the root दु with the upapada कु (कु दुनोति कुत्सितं वा दुनोति) the augment मुम् being added to कु। कुन्दुं मिमीते = कुन्दुमः। दल with the affix कपन् gives दलपः, चम with असच् forms चमस, then is added ङीप् ; चक्कन is formed by अच् (III. 1. 134) added to कन् and reduplication, चोलस्यापत्यं = चौलः ॥

३८६९ । षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषष्ठ्या आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचीरम् । तिलपललम् । मुद्गसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूदः । 'अप्र-' इति किम् । दत्तकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, चीर, पलल, सूप, शाक and कूल of Sûtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भका॑ण्डम्, दर्भ॑चीरम् । In the last example चीर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलप॑ललम्, मुद्गसू॑पः, मूलकशा॑कम् । Here पलल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI 2. 128. नदीकू॑लम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI. 2. 129. Why these 'six' only? Observe राजसूदः ॥ Why 'non-living'? Observe दत्तकाण्डम् ॥

३८७० । कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदात्तं वनवाचिनि तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् । मृत्कुण्डम् ॥

3870. The word 'kuṇḍa' at the end of a Tatpurusha compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकु॑ण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood'? Observe मृत्कुण्डम् ॥

३८७१ । प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्युत्तरपदं तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदालम् । कुम्भीकपालम् । मध्योदात्ता एते । प्रकृत्येत्यधिकृतम् 'अन्तः' (३८७७) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagâla' at the end of a Tatpurusha, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भी॑भगालम्, कुम्भीकपा॑लम्, कुम्भीनदा॑लम् । The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 9. The word प्रकृत्या governs the subsequent sûtras up to VI. 2. 143. S. 3877.

३८७२ । शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शितेः परं नित्याबह्वज्कं प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंसः । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । अंसशब्दः प्रत्ययस्य नित्त्वात् । 'शितेः' किम् । दर्शनीयपादः । 'अभसत्' किम् । शितिभसत् । शितिराद्युदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrîhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus शितिपादः, शित्यंसः । The word पाद belongs to वृषादि class (VI. 1 203) and has acute on the first, and अंसः being formed by सन् (Uṇ V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'after शिति'? Observe दर्शनीयपादः which being formed by the affix अनीयर् has acute on the penultimate syllable नी by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्'? Observe शितिभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phiṭ II. 10). This sûtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

एभ्यः कृदन्तं प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोणा धृष्णू नृवाहसा' । इध्मप्रव्रश्चनः । उपपदात् । उच्चैःकारम् । ईषत्करः । 'गति' इति किम् । देवस्य कारकः । शेषे षष्ठी । कृद्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । प्रपचतितरामित्यत्र तरबाद्यन्तेन समासे कृत आम् । तत्र सतिशिष्टत्वादामस्वरो भवतीत्येके । प्रपचतिदेश्यार्थं तु कृद्ग्रहणमित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpurusha, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kâraka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । शोणा धृष्णू नृवाहसा (Rig Veda I. 6. 2). The compounding is here by II 2. 18. With kâraka-word we have :—इध्मप्रव्रश्चनः (III. 3. 117). With upapada words, we have :—ईषत्करः । All these are formed by लित् affixes and the accent is governed by VI. 1. 193. *i.e.*, the word व्रश्चन is formed by ल्युट् (इध्मं प्रवृश्च्यते येन)।

Why do we say 'after a Gati, Kâraka, or an Upapada word?" Observe देवस्यकारकः = देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kâraka relation. The genitive is here a शेष लक्षणा षष्ठी denoting a possessor and not a कर्मलक्षणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2. 16 see also II. 3. 65.

The word कृत् is employed in the sûtra for the sake of distinctness ; for a gati, karaka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-formed word, if there was to be a samâsa. For two sorts of affixes come after a root (dhâtu) namely तिङ् and कृत् । A samâsa can take place with kṛit-formed words, but not with tiṅanta words. So that without employing कृत् in the sûtra, we could have inferred that कृत् was meant. Therefore, it is said the 'Kṛit' is employed in the sûtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपचतितराम्, प्रपचतितमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पचतितर and पचतितम ending in तरप् and तमप् and then आम्, is added and the accent of the whole word is regulated by आम् by the rule of सतिशिष्ट (see V. 3. 56. and V. 4. 11). According to others, the कृत is taken in this sutra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्र॑ पचति देश्यः, or प्र॑ पचति देशीयं (V. 3 67), or प्र॑ पचतिरूपम् (V. 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the Indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

एषु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वन॒स्पति॑ वन॒ आ' । 'बृ॒ह॒स्पति॒र्यः' । बृहच्छब्दोऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । 'हर्य॒ता श॒चीपति॑म्' । शार्ङ्गरवादित्वादाद्युदात्तः शचीशब्दः । 'शचीभिर्न' इति दर्शनात् । 'तनू॑नपादुच्यते' । 'न॒रा॒शंसं॑ वा॒जिन॑म्' । निपातनाद्दीर्घः । 'शु॒नः॒शेप॑म्' ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE :—Thus वनस्पति॑ वन आ (Rig Veda X. 101. 11). बृहस्पति॑र्यः (Rig Veda IV. 50. 7) हर्यता शचीपतिम् (Rig Veda VIII. 15. 13) तनूनपादुच्यते (Rig Veda III) 29. 11); नराशंसं वाजिनम् (Rig Veda I. 106. 4) शुनःशेपम् (Rig Veda V. 2. 7 व॑नस्प॑तिः, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुट् augment comes by VI. 1. 157. (2) बृ॑हस्प॑तिः or बृह॑स्प॑तिः = बृहतां पतिः (VI. 1. 157). The word बृह॑त् is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) शची॑प॑तिः (Śachî being formed by ङीष्) some make Śachî acute on the first श॑ची-प॑तिः, by including it in Sarangrava class (IV. 1. 73). (4) त॑नून॑पात् (tanû being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and napât = na pâti or na pâlayati with क्विप् and has acute on the first). (5) न॑राश॑ंसः (नरा अस्मिन्नासीनाः शंसन्ति or नरा एव शंसन्ति) (nara is formed by अप् and has acute on the first, Saṁsa is formed by घञ्, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) शु॑नः शे॑पः=शुन इव शेपोऽस्य is a Bahuvribi : the Genitive is not elided by (VI. 3. 21 Vârt), and both have acute on the first. (7) श॑ण्डाम॑र्कौ both 'Śaṇḍa' and 'Marka' being formed by घञ् have acute on the first : the lengthening takes place by VI 3. 137. (8) तृ॑ष्णावरूत्री॑ । Trishṇa has acute on the first, वरूत्री has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) बम्बा॑विश्ववय॑सौ । Bamba is finally acute, and viśva by VI. 2. 106 has acute on the final, as viśvavayas is a Bahuvrîhi. The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) म॑र्मृत्यु॑ः । मर् is formed by विच् affix and मृत्यु has acute on the final. The words governed by this sutra are those which would not be included in the next two sûtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः । 'आ॒ व इन्द्रा॒वरु॑णौ' । 'इन्द्राबृहस्पती॑ व॒यम्' । 'देवता' किम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । 'द्वन्द्वे' किम् । अग्निष्टोम ॥

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

Thus ध्याय इन्द्रावरुणा (Rig Veda VI. 68. 1) इन्द्राबृहस्पती वयं (Rig Veda IV. 49. 5). The word इन्द्र has acute on the first (by nipâtana), वरुण is formed by उनन् (Uṇ. III. 53) and by VI. 1. 197 has acute on the first. बृहस्पति has two acutes by VI. 2. 140, and Indra-Brihaspati has three acutes. Why do we say ‘names of divinities’? Observe शुक्लकृष्णौ । Why do we say ‘a Dvandva’? Observe अग्निष्टोमः ॥

३८७६ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु । ६ । २ । १४२ ॥

पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तं न । ‘इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः’ । ‘अपृथिव्यादौ’ किम् । ‘द्यावापृथिवी जनयन्’ । आद्युदात्तो द्यावा निपात्यते । पृथिवीत्यन्तोदात्तः । रुद्रसोमौ । रोदेर्णिलुक्च’ इति रगन्तो रुद्रशब्दः । ‘इन्द्रापूषणौ’ । ‘श्वन्नुक्षन्पूषन्—’ इति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते । शुक्रामन्थिनौ । मन्थिन्निनन्तत्वादन्तोदात्तः । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषणं यथा स्याद्द्वन्द्वविशेषणं मा भूत् । अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ॥

3876. In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudâtta, with the exception of पृथिवी, रुद्र, पूषन् and मन्थिन् ॥

Thus इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः (Rig Veda I. 109. 3). Agni has acute on the final.

Why do we say with the exception of ‘prithivi’ &c? Observe द्यावापृथिवी जनयन् (Rig Veda X. 66. 9.) dvyâvâ has acute on the first, ‘prithivî’ being formed by ‘ṅish’, has acute on the final. सोमारुद्रौ, Rudra is formed by ‘rak’ affix (Uṇ. II. 22.), and has acute on the final. इन्द्रापूषणा (Rig Veda VII. 35. 1) Pûshan has acute on the end. (Uṇ. I. 159) शुक्रामन्थिनौ, the words Śukra and manthin have acute on the final.

The word uttarapada is repeated in the sûtra, in order that it should be qualified by the word ‘anudâttâdau’, which latter would otherwise have qualified Dvandva. The word ‘anudâttâdau’ shows the scope of the prohibition and the injunction.

३८७७ । अन्तः । ६ । २ । १४३ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3877. In the following sûtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase ‘the last syllable of the second member has the acute.’

३८७८ । थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् । ६ । २ । १४४ .

‘थ’ ‘अथ’ ‘घञ्’ ‘क्त’ ‘अच्’ ‘अप्’ ‘इत्र’ ‘क’ एतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेषामन्त उदात्तः । ‘प्रभृथस्यायोः’ । आवसथः । घञ् । प्रभेदः । क्त । ‘धर्ता वज्री पुरुष्टुतः’ । पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुत इति विग्रहः । अच् । प्रक्षयः । अप् । प्रलवः । इत्र । प्रलवित्रम् । क । गोवृषः । मूलविभुजादित्वात्कः । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुतं भवता ॥

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in थ, अथ, घञ्, क्त, अच्, अप्, इत्र and क, when preceded by a Gati, a Kâraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभृथस्यायोः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभृथँ formed by क्थन् affix (Uṇ. II. 2 and 3), and but for this sûtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. अथः – आवसथँः formed by अथन् affix (Uṇ. III. 116). घञ्—प्रभेदँः, । क्तः—धर्तायज्ञो पुरुष्टुतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुष्टुतः should be analysed as पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुतः 'praised in many lands'. अच् (III. 3 56) :—प्रक्षयँः, the word क्षय 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). अप्—प्रलवँः । इत्र—प्रलवित्रँम् । क–गोवृषँः = गां वर्षति, (III. 2. 5 Vârt) : (क—being added by III. 1. 135). The word वृष has acute on the first, as it belongs to वृषादि class (VI. 1 203). When the preceding words are not Gati, Kâraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karmapravachanîya, the word gets the accent of the Indeclinable.

३८७९ । सूपमानात्क्तः । ६ । २ । १४५ ॥

सोरुपमानाच्च परं क्तान्तमन्तोदात्तम् । 'ऋतस्य योनौ सुकृतस्य' । शशप्लुतम् ॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकृतँम्, in the following Rik ऋतस्य योनौ सुकृतस्य (Rig Veda X. 85. 24, With Upamâna words we have—शशप्लुतँम् । This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतँम् भवता ॥

३८८० । संज्ञायामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्जयित्वा । उपहूतः शाकल्यः । परिजग्धः कौण्डिन्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880. The Participle in 'kta' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kâraka or an Upapada, if the compound denotes a Name, but not in 'âchita' &c.

Thus उपहूतँः शाकल्यः, परिजग्धँः कौण्डिन्यः । This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not आचित &c.' Observe आँचितम् &c.

1 आचित, 2 पर्याचित, 3 आस्थापित, 4 परिगृहीत, 5 निरुक्त, 6 प्रतिपन्न, 7 अपश्लिष्ट, 8 प्रश्लिष्ट. 9 उपहित (उपहत), 10 उपस्थित, 11 संहितागवि (संहिताशब्दो यदा गोरन्यस्य संज्ञा तदान्तोदात्तो न भवति । यदा तु गोः संज्ञा तदान्तोदात्त एव) ॥

The word संहिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

३८८१ । प्रवृद्धादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असंज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयम् ॥

3881. The words 'pravriddha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigaṇa. The words have acute on the final, even when not followed by यान &c., though in the Ganapâṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान &c. that these words have acute on the final. This being an Akritigaṇa we have पुनरुत्स्यूतं वासो देयं, पुनर्निष्कृतो रथः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृषलः, 3 प्रयुतासूष्णावः or प्रयुक्ताः सक्तवः, 4 आकर्षे ऽवहितः 5 अवहितो भोगेषु, 5 खट्वारूढः, 7 कविशस्तः, आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संभूतो रामायणः । 'दत्तश्रुतयोः' किम् । देवपालितः । अस्मान्नियमादत्र 'संज्ञायामन–' (३८८०) इति न । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति तु भवति । 'एव' किम् । कारकावधारणं यथा स्याद्दत्तश्रुतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्त उदात्तो भवति । संश्रुतः । 'आशिषि' किम् । देवैः खाता देवखाता । आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टो नियमः । तेनानाहतो नदति देवदत्त इत्यत्र न । शङ्खविशेषस्य संज्ञेयम् । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'śruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kâraka).

Thus देवा एनं देयासुः = देवदत्तः, विष्णुरेवं श्रूयाद् = विष्णुश्रुतः । Why do we say 'preceded by a kâraka'? Observe संभूतो रामायणः । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत'? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kâraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S, 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'एव (*alone*)'? So that the restriction should apply to 'kâraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkâraka word. As संश्रुतः ॥

Why do we say 'when denoting benediction'? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः खाता = देवखाता । This rule applies to Datta and Śruta after a kâraka-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहतो नदति देवदत्तः, which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । ६ । २ । १४९ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात्। सुप्तप्रलपितम्। प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नाभूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपिताद्यपि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्यस्यापवादः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रलपित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 144 they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तोदात्तम् पयः पानं सुखम् । राजभोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । हस्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । करणे ल्युट् 'कारकात्' किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kâraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix अन, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus पयपानं सुखम् । This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun. राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sútra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhâva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhâva ; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in अन्' ? Observe हस्तादायमुदश्चित् । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhâva), or an Object (karma)' ? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental kâraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kâraka' ? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ ॥

कारकात्पराण्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पुरुषे । कृत्स्वरापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः छन्दोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्वस्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रीतः । 'कारकात्' किम् । 'प्रभूतौ संगतिम्' । अत्र 'तादौ च निति-' (३७८४) इति स्वरः ॥

3885. The words ending in मन् or क्तिन् affixes, and the word व्याख्यान्, शयन्, आसन, स्थान and क्रीत as well as याजक &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kâraka word.

Thus मन्—रथवर्त्म॑ । क्तिन्—पाणिनिकृति॑ः । व्याख्यान—छन्दोव्याख्यान॑म् । शयन—राजशयन॑म् । आसन्—राजासन॑म् । स्थान—अश्वस्थान॑म् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here ; as ब्राह्मणयाजक॑ः, क्षत्रिययाजक॑ः, ब्राह्मणपूजक॑ः, क्षत्रियपूजक॑ः । क्रीत—गोक्रीत॑ः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाव or कर्म, had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kâraka, we have प्रभृतौ संगतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिचारक, 4 परिषेचक परिवेषक, 5 स्नापक स्नातक, 6 अध्यापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उद्वर्तक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्तिगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ. 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ॥

अन्तोदात्तम् । अध्ययनपुण्यम् । 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ–' (३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'puṇya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अध्ययने पुण्यम् = अध्ययनपुण्य॑म् । The compounding takes place by II. 1. 40 by the process of splitting the sûtra (yoga-vibhâga), taking सप्तमी there as a full sûtra, and शौण्डैः another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sûtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्य is derived by the Uṇâdi affix यत् (Uṇ V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by kṛit-accent. (VI. 2. 139). Why do we say 'a locative case' ? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं तृतीयायाः । ६ । २ । १५३ ॥

माषोनम् । माषविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम् । अत्र केचिदर्थेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धान्यार्थः । ऊनशब्देन त्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपादोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीयाग्रहणं स्पष्टार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ûṇa,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माषोन॑म्, माषविकल॑म्, वाक्कलह॑ः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sûtra means the word' form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an Instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्येनार्थः = धान्यार्थ॑ः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sûtra II. 1. 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word तृतीयायाः, from this sûtra, for by the maxim of pratipadokta &c. ऊनार्थकलहं would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of तृतीया here is only for the sake of clearness

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पणबन्धेनैकार्थ्यं संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिर्मिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । गुडधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसंमिश्राः । 'मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्य' इदमेव ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

3888. The word 'miśra' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिर्मिश्राः । Why do we say मिश्र ? Observe गुडधानाः । Why do we say 'not having a Preposition'? Observe तिलसंमिश्राः । The employment in this sûtra of the phrase 'anupasargam' implies, that wherever else, the word miśra is used, it includes miśra with a preposition also. Therefore in II. 1. 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact'? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपाद्याद्यर्थतद्धितान्ता नञो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यां संपादि कार्णवेष्टकिकम् । न कार्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छैदिकः । न छैदिकोऽच्छैदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवात्सीयः । न संतापाय प्रभवति असंतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गार्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं संपादितत्वाद्युच्यते । तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यं न संपादि मुखमिति । 'संपादि–' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीय अपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1. 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :—अकार्णवेष्टकिकं मुखम् = न कार्णवेष्टकिकं (कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is ठञ् । अर्ह 'deserving that' (V. 1. 63) :—अच्छैदिकः = न छैदिकः (छेदमर्हति). The affix is ठक् (V. 1. 64 and V. 1. 19). हित 'good for that' (V. 1. 5) :—अवात्सीयः = न वत्सेभ्यो हितः । The affix is छ V. 1. 1. अलमर्थः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :—असंतापिकः = न संतापिकः । The affix is ठञ् (V. 1. 18). Why do we say 'after नञ्'? Observe गर्दभरथमर्हति = गार्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 2. 2. Why do we say 'negation of that attribute ' ? Observe गार्ग्य भरथिकादन्यः = अगार्ग्य भरथिकः । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्णवेष्टकिकं मुखं = कर्णवेष्टकाभ्याम् मुखम् । Why do we say 'in the sense of samapâdi &c' ? Observe पाणिनीयमधीयते = पाणिनीयः = अपाणिनीयः । Why do we say ' Taddhita affixes ' ? Observe कन्यां वोढुमर्हति = कन्यावोढा, न वोढा = अवोढा । Here तृच् a kṛit is added in the sense of ' deserving ' (III. 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । ६ । २ । १५६ ॥

ययतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्परस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशानां समूहः पाश्या अपाश्या । न पाश्या अदंत्यम् । ' अतदर्थे ' किम् । अपाद्यम् । ' तद्धितः ' किम् । अदेयम् । ' गुणप्रतिषेधे ' किम् । दंत्यादन्यददंत्यम् ॥

' + तदनुबन्धकग्रहणे नातदनुबन्धकस्य + ' इति । नेह । अवामदेव्यम् ॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negativing the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाश्याः, न पाश्याः = अपाश्याः, (IV. 2. 49) दन्तेषु भवं = दन्त्यम् न दन्त्यं = अदन्त्यम्, (V. 1. 6). Why do we say 'atadartha:—not useful for that, Observe पादार्थमुदकम् = पाद्यम्, न पाद्यम् = अपाद्यम् (V. 4. 25). Why do we say ' Taddhita ' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the kṛit-affix यत् । Why do we say ' negativing the attribute ' ? There must be negation of the attribute, otherwise दन्त्यादन्यत् = अदंत्यम् । *Paribhâshâ:*—"When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as ड्य &c. (IV. 2. 9), thus न वामदेव्यं = अवामदेव्यम् । See IV. 2. 9.

३८९१ । अच्कावशक्तौ । ६ । २ । १५७ ॥

अजन्तं कान्तं च नञः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम् । अपचः पक्तुमशक्तः । अविलिखः । ' अशक्तौ ' किम् । अपचो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्योऽयं पचादपचः ॥

3891. A word formed with the kṛit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the **meaning** is 'not capable'.

Thus अपचः = यः पक्तुं न शक्नोति, so also अविलिखः. (III. 1. 134 &c). **Why do** we say when meaning ' not capable' ? Observe अपचो दीक्षितः । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञः परावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपचो जाल्मः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते । अविक्षिपः ॥

3892. A word formed by the kṛit-affixes अच् or क, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचो *sयं* जाल्मः ‘this rogue does not cook, though he can do so.’ Here avarice is indicated, the fellow wants more pay before he will cook : and not his incapacity. So also अविक्षिपः ॥

३८९३ । संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्तः ॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by ‘nañ’ has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः ‘No Devadatta, not deserving of this name.’

३८९४ । कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । ६ । २ । १६० ॥

नञः परेऽन्तोदात्ताः स्युः । अकर्तव्यः । उक् । अनागामुकः । इष्णुच् । अनलंकरिष्णुः । इष्णुज्ग्रहणे खिष्णुचो द्व्यनुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात् । अनाढ्यंभविष्णुः । चार्वादिः । अचारुः । ‘राजाह्नोश्छन्दसि’ । अराजा । अनहः । ‘भाषायाम्’ नञः स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kṛitya affixes (III. 1. 95), by उक, and इष्णुच् and the words चारु &c. have acute on the final.

Thus kṛitya:—अकर्तव्यमः + उकः—अनागामुकः । इष्णुच् अनलंकरिष्णुः । The affix इष्णुच् includes खिष्णुच् also : though the latter contains two anubandhas. In sûtra III. 2. 57 खिष्णुच् is ordained after भू but instead of खिष्णुच् with इ, the affix might have been well exhibited as ख्ष्णुच् without इ. As भू is udâtta, भू + ख्ष्णुच् = भू + इद + ख्ष्णुच् । So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sûtra only, so that इष्णुच् here may include खिष्णुच् also । अनाढ्यंभविष्णुः, चारु &c:—अचारुः, असाधुः, अयौधिकः, अवदान्यः, अननङ्गमेजयः (double negation). अनकस्मात् (double negation). The words वर्तमान, वर्धमान त्वरमाण, ध्रियमाण, रोचमान क्रीयमाण, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final. अविकारः, असदृशः and अविकारसदृशः (विकार and सदृश taken jointly and separately). अगृहपति, अगृहपतिकः । अराजा and अनहः in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udâtta on the first.

1. चारु, 2 साधु, 3 यौधिक (यौधिक) 4 अनङ्गमेजय, 5 वदान्य, 6 अकस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानत्वरमाणध्रियमाणक्रीयमाणरोचमानशोभमानाः (क्रियमाण क्रीयमाण) संज्ञायाम्, 8 विकारसदृशे व्यस्ते समस्ते (अविकार, असदृश अविकारसदृश), 9 गृहपति, 10 गृहपतिक, 11 राजाह्नोश्छन्दसि ॥

३८९५ । विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ ॥

तृन् । अकर्ता । अन्न । अनन्नम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि । पक्षेऽव्ययस्वरः ॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words अन्न, तीक्ष्ण, and शुचि ॥

Thus तृन्–अकर्त्ता or अकर्त्ता ; अन्न &c–अनन्नम् or अनन्नम्, अतीक्ष्णम्, or अतीक्ष्णम्, अशुचिः or अशुचिः ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एभ्योऽनयोरन्त उदात्तः । इदं प्रथममस्य स इदंप्रथमः । एतद्द्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहौ' किम् । अनेन प्रथम इदंप्रथमः । 'तृतीया-' (६९२) इति योगविभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्भ्यः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहून्यस्य तद्बहुः । 'क्रियागणने' किम् । अयं प्रथमः प्रधानं एषां त इदंप्रथमाः । द्रव्यगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अयं प्रथम एषां त इदंप्रथमाः । इदंप्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यित्वात्कपि पूर्वमन्तोदात्तम् । इदंप्रथमकाः । बहुव्रीहावित्यधिकारो 'वनं समासे' (३९१२) इत्यतः प्राग्बोध्यः ॥

3896. In a Bahuvrîhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदम्प्रथमः 'this is the first time of going or eating.' एतद्द्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say 'in a Bahuvrîhi ?' Observe अनेन=प्रथमः इदंप्रथमः । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sûtra into two parts by the method of yoga-bibhâga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam &c.' Observe यत्प्रथमः = यःप्रथम एषाम्, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहून्यस्य= तद्बहुः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अयं प्रथम एषां = त इदं प्रथमाः । Here *substances* are counted and not *action*.

Why do we say 'in counting' ? Observe अयं प्रथम एषां=इदं प्रथमाः *i. e.* इदं प्रधानाः and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the कप् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इदं प्रथमकाः । The Bahuvrîhi governs the subsequent sûtras up to VI. 2. 178, S. 3912,

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । 'संख्यायाः' किम । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विशिराः ॥

3897. In a Bahuvrîhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus द्विस्तना, चतुःस्तनाः । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विशिराः ॥

३८९८ । विभाषा छन्दसि । ६ । २ । १९४ ॥

'द्विस्तना करोति' ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final.

Thus द्विस्तनाँ or द्विस्तँना, चतुःस्तनाँ or चँतुःस्तना ॥

३८९९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । 'संज्ञायाम्' किम् । प्रियमित्रः ॥

'+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे *' विश्वामित्रर्षिः ॥

3899. In a Bahuvrîhi, ending in 'mitra' and 'ajina' the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रँः, कृष्णाजिनँम् । Why do we say 'a Name'? Observe प्रियमित्रँः ॥ *Vârt:*—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वाँमित्रः which is governed by VI. 2. 106 ॥

३९०० । व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाचकात्परमन्तरमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । 'व्यवधायिनः' किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrîhi ending in 'antara' the acute falls on the final, after a word which denotes 'that which lies between.'

Thus वस्त्रान्तरँम् 'through an intervened cloth or drapery,' वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say 'when meaning lying between'? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्योयस्य ॥

३९०१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः 'स्वाङ्गम्' किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrîhi the acute is on the final, when the second member is 'mukha' meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखँः । Why do we say 'an actual part of a body'? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means 'entrance'.

३९०२ । नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र । गोमुष्टिवत्स पूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902. In a Bahuvîhi, the acute does not fall on such 'mukha' denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, स्थूल, मुष्टि, पृथु and वत्स॥

Thus अव्ययः उच्चैर्मुखः । The word उच्चैः is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राँङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI. 2, 52, गो [illegible]:—

गोमु॑खः, मह॑मुखः' स्थूल॑मुखः, मुष्टि॑मुखः, पृथु॑मुखः, and वत्स॑मुखः। In these the first members of the Bahuvrîhi preserve their respective accents, under Rule VI. 2. 1 and in the case of compounds preceded by गो, मुष्टि, and वत्स, the optional rule taught in the next sûtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison.

३९०३ । निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ॥

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वान्तोदात्तं बहुव्रीहौ । प्रक्षालितमुखः । पक्षे 'निष्ठोपसर्ग-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम् । सिंहमुखः ॥

3903. In a Bahuvrîhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth.' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that wherewith something is compared.

Thus प्रक्षालितमुख॑ः or प्रक्षालित॑मुखः or प्र॑क्षालितमुखः । When the final is not acute, then Rule VI. 2. 110 S. 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally; and when that also does not apply, then by VI. 2. 1. the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI. 2. 49). Thus there are three forms. So also with a word denoting comparison:—सिंहमुख॑ः or सिं॑हमुखः ॥

३९०४ । जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । ६ । २ । १६० ॥

सारङ्गजग्धः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकाल-' इति किम् । पुत्रजातः । 'अनाच्छादनात्' किम । वस्त्रच्छन्नः । 'अकृत-' इति किम् । कुण्डकृतः । कुण्डमितः । कुण्डप्रतिपन्नः । अस्माज्ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c. the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrîhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपन्न ॥

Thus सारङ्गजग्ध॑ः । कालः--मासजात॑ः । सुख &c. :—सुखजात॑ः । दुःखजात॑ः ।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c. word'? Observe पुत्रजातः (II. 2. 37), the participle being placed after the word Putra.

Why do we say 'when not meaning a garment'? Observe वस्त्रच्छन्नः from the root वस् with the affixes ष्ट्रन्.

Why do we say 'when not कृत &c.'? Observe कु॑ण्डकृतः, कु॑ण्डमितः, कु॑ण्डप्रतिपन्नः । कुण्ड is first acute by Phit II. 3. being neuter. These three participles do not stand first in a compound (contrary to II. 2. 36). This sûtra implies that as a special case Nishṭhâ participles may stand second in a compound. In the counter-examples, above given, the first members retain their original accent (VI. 2. 1). The words सुख &c are given under III. 1. 18.

1 सुख, 2 दुःख, 3 तृप्र, (तृप्र तीव्र) 4 कृच्छ्र, 5 अस्र, 6 आस्र, 7 अलीक, 8 प्रतीप, 9 करुण, 10 कृपण, 11 सोढ, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्तजातः । मांसजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrîhi, the word 'jâta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजातः or दन्तजातः, मासजातः or मासजातः, सुखजातः or सुखजातः दुःखजातः or दुःखजातः &c. The word दन्त is first-acute by Phit II. 6; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end-acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अव्रीहिः । सुमाषः ॥

3906. A Bahuvrîhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अव्रीहिः, सुमाषः ॥

३९०७ । कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्यां परं यदुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कपि परे । अब्रह्मबन्धुकः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrîhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sútra, the accent would have fallen on कप्, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अब्रह्मबन्धूकः, सुकुमारीकः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे चान्त्यात्पूर्वमुदात्तं कपि नञ्सुभ्यां परं बहुव्रीहौ । अव्रीहिकः । सुमाषकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वग्रहणं प्रकृतिभेदेन नियमार्थम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वं पदमुदात्तं न कपि पूर्वमिति । अज्ञकः । कबन्तस्य वान्तोदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrîhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अव्रीहिकः, सुमाषकः । The repetition of पूर्व in this sûtra, though its anuvritti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप् takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप् । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप्). Therefore, in अज्ञकः and सुज्ञकः, the acute is on the syllable preceding कप् by VI. 2. 173, because it has here no antyát-purvam.

३९०९ । बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि । ६ । २ । १७५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः । बहुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrîhi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrîhi with the word बहु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrihi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus बहुव्री॑हिकः by VI. 2. 174. बहुमि॑त्रकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhûmni—when multeity of the object denoted by the second member is meant'? Observe बहुषु मानोऽस्य=बहु॑मानः प्रथम् (VI. 2. 1).

३९१० । न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ॥

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बह्वक्षरं-पदम् । बह्वध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrîhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus ब॑हुगुणाः रज्जुः, बह्वक्षरं पदम्, बह्वध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akṛtigaṇa. Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient'? Observe बहुगुणो॑ ब्राह्मणः=अध्ययनश्रुतसदाचारादयोऽस्य गुणाः ॥

1 गुण, 2 अक्षर, 3 अध्याय, 4 सूक्त, 5 [illegible]मान, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु । २ । १७७ ॥

प्रपृष्ठः । प्रललाटः । ध्रुवमेकरूपम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वाङ्गम्' किम् । प्रशाखो वृक्षः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्बाहुः 'अपर्शु' किम् । विपर्शुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrîhi compound, the acute on the last syllable.

Thus प्रपृष्ठ॑ः ; प्रललाट॑ः । उन्नतं यस्य प्रगतं पृष्ठं भवति स प्रपृष्ठः ॥

Why do we say 'after a Preposition'? Observe दर्शनीयपृष्ठः ॥

Why do we say 'part of the body'? Observe प्रशाखो वृक्षः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable'? Observe उद्बाहुः क्रोशति । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not *always* so the state of उद्बाहु is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पर्शु? Observe वि॑पर्शुः (VI. 2. 1).

३९१२ । वनं समासे । ६ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे ऽपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । अस्यै विमे प्रवणे ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus प्रवणे॑ यष्टव्यम्, निर्वणे॑ प्रणिधीयते, the न changed to ण by VIII. 4. 5 The word 'samâsa' is used in the sûtra to indicate that all sorts of compounds are meant. otherwise only Bahuvrîhi would have been meant.

३९१३ । अन्तः । ६ । २ । १७९ ॥

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वणो देशः । अनुपसर्गार्थमिदम् ॥

3913 After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्वणो॑ देशः। This sûtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३९१४ । अन्तश्च । ६ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तःशब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्त॑ः, समन्त॑ः। This is a Bahuvrîhi or a प्रादि compound.

३९१५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यणः–' (३६५७) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final. after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्य॑न्तः, व्य॑न्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel इ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३९१६ । परेरभितोभावि मण्डलम् । ६ । २ । १८२ ॥

परेः परमभित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'maṇḍala' has acute on the final.

Thus परिकूल॑म्, परिमण्डल॑म् ॥

३९१७ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ ॥

प्रगृहम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रपदम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

Thus प्रपृष्ठ॑म् । Why do we say 'not denoting a body part'? Observe प्र॑पदम् ॥

३९१८ । निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८४ ॥

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ॥

3918. The words *nirudaka* &c, have acute on the final.

Thus निरुदक॑म्, निरुलप॑म्, निरुपल॑म् &c.

1 निरुदक, 2 निरुपल निरुलप 3 निर्मक्षिक, 4 निर्मशक, 5 निष्कालक. 6 निष्कालिक, 7 निष्पेष, 8 दुस्तरीप, 9 निस्तरीप, 10 निस्तरीक, 11 निरजिन, 12 उदजिन, 13 उपाजिन, 14 परेर्हस्तपादकेशकर्षाः आकृतिगणः ॥

NOTE :—These may be considered either as प्रादि समास or Bahuvrihi. If they be considered as avyayî bhâva compounds then they are end-acute already by VI. I. 223. The word निष्कालकः = निष्क्रान्तः कालकात्, is a Prâdi-samâsa with the word काल ending in the affix कन् । The word दुस्तरीपः is thus formed : to the root तॄ is added the affix ई and we have तरी (Uṇ III. 158) तरीम् पाति = तरीपः ; कुत्सित स्तरीपः = दुस्तरीपः । The word निस्तरीकः is formed by adding the affix कप् to the Bahuvrîhi निस्तरी । The words हस्त, पाद, केश and कर्ष have acute on the final after परि, as, परिहस्त॑ः परिपाद॑ः, परिकेशः, and परिकर्ष॑ः ॥

३९१९ । अभेर्मुखम् । ६ । २ । १८५ ॥

अभिमुखम् । 'उपसर्गात्स्वाङ्गम्–' (३९११) इति सिद्धे अबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च अभिमुखा शाला ॥

3919. The word *mukha* has acute on the final when preceded by *abhi*.

As, अभिमुख॑म् । It is a Bahuvrihi or a प्रादि samâsa. If it is an Avyayibhâva, then it would have acute on the final by VI. 1. 223 also. By VI. 2. 177, even मुख would have oxytone after an upasarga, the present sûtra makes the additional declaration that मुख is oxytone even when the compound is not a Bahuvrîhi, when it does not denote an indispensable part of body, or a part of body even, as was the case in VI. 2. 177. Thus अभिमुख॑ा शाला ॥

३९२० । अपाच्च । ६ । २ । १८६ ॥

अपमुखम् । अपमुखम् योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3920. The word 'mukha' has acute on the final, **after the** preposition *apa*.

Thus अपमुख॑म् । The separation of this from the last sûtra, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvritti of अप only goes

३९२१ । स्फिगपूतवीणाऽञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनाम नाम च । ६ । २ । १८७ ॥

अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपवीणम् । अञ्जस् । अपाञ्जः । अध्वन् । अपाध्वम् । 'उपसर्गादध्वनः' (९५३) इत्यस्याभाव इदम् । एतदेव च ज्ञापकं समासान्तानित्यत्वे । अपकुक्षि । सीरनाम । अपसीरम् । अपहलम् । नाम । अपनाम । स्फिगपूतकुक्षिग्रहणमबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ॥

3921. The words स्फिग, पूत, वीणा, अञ्जस्, अध्वन्, कुक्षि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपस्फिग॑म्, अपपूत॑म्, अपवीण॑म्, अपाञ्ज॑:, अपाध्वा॑ (This ordains acute on the final, where the compound apâdhwa does not take the samâsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a चित् affix.) This further shows that the samâsanta affixes are not compulsory. (अनित्यश्च समासान्तः). अपकुक्षि:, अपसीर॑:, अपहल॑:, अपलाङ्गल॑म्, अपनाम॑ । These are प्रादि compounds or Bahuvrihi or Avyayîbhavas. Some of these viz. स्फिग, पूत and कुक्षिः will be end-acute by VI. 2. 177, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrihi. Here the compound must not be a Bahuvrihi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these parts.

३९२२ अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'उपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्त॑:=दन्तस्योपरि योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon'? Observe अधिक॑रणम् । Here the acute is on क, the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोः परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठः । पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादिसमासः । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणम् 'अप्र–' इति किम् । अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ॥

3923. After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kanîyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतो ज्येष्ठम् = अनुज्येष्ठ॑: । These are प्रादि samâsa in which the first member is the principal or Pradhâna. अनुगतः कनीयान्=अनुकनीया॑न्, here the second member is the Principal : the word कनीयस् is taken as प्रधान ॥ Had it been non-pradhâna, it would be covered by the first portion of the sûtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान'? Observe अनुगतो ज्येष्ठः=अनुज्येष्ठः, where ज्येष्ठ is the Principal.

३९२४ । पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किम् । अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः ॥

3924. After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made

The word अन्वादिष्ट means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus अनु आदिष्टः पुरुषः = अनुपुरुषः; but अनुगतः पुरुषः = अनुपुरुषः ॥

३९२५ । अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १९१ ॥

अतेः परमकृदन्तं पदशब्दश्चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अकृत्पदे' किम् । अतिकारकः ॥

'+ अतेर्धातुलोप इति वाच्यम् +' । इह मा भूत् । शोभनो गार्ग्योऽतिगार्ग्यः । इह च स्यात् । अतिक्रान्तः कारकमतिकारकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a kṛit-affix, and the word 'pada' have acute on the last syllable.

Thus अत्यङ्कुशो नागः, अतिपदा गायत्री । Why do we say 'nonkrit-word and पद'? Observe अतिकारकः ॥

Vârt:—The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like क्रम् is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to शोभनो गार्ग्यः = अतिगार्ग्यः ॥ But it would apply to अतिकारकः, which when analysed becomes equal to अतिक्रान्तः कारकम् ॥

३९२६ । नेरनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽन्यदनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमूलम् । न्यक्षम् । 'अनिधाने' किम् । निहितो दण्डो निदण्डः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word निधानं = अप्रकाशता 'not making manifest.' Thus निमूलम्, न्यक्षम् । Why do we say when meaning 'not laying down'? Observe निदण्डः = निहितो दण्डः । The force of नि is that of निधान here.

३९२७ । प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रतेः परेऽश्वादयोऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोंऽशुः प्रत्यंशुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्यानित्यत्वान्न टच् ॥

3927. In a Tatpurusha compound, the word 'anśu' &c have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus प्रत्यंशुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा ॥ In the case of राजन् this rule applies when the Samâsânta affix टच् is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of टच् which is a चित् affix

1 अंशु, 2 जन, 3 राजन्, 4 उष्ट्र, 5 खेटक (रोटक), 6 अजिर 7 आर्द्रा, 8 श्रवण, 9 कृत्तिका, 10 अर्ध, 11 पुर (आर्धपुर आर्धपुरः) ॥

The word अंशु is formed by the affix कु under the general class मृगयु (Uṇ I. 37), राजन् is formed by the affix कनिन् (Uṇ I. 156), उष्ट्र by adding ष्ट्रन् to

उष 'to burn'. (Uṇ IV. 162), खिट् + ण्वुल् = खेटक ; अजिर is formed by किरच् (Uṇ I. 53) आ + द्रा + अह् (III. 3. 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा ॥ श्र + ल्युट् = श्रवणा ॥ कृत + तिकन् = कृत्तिका (Uṇ III. 147) ऋध् + अच् (III. 1. 134) = ऋद्ध ; पुर् + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha'? Observe प्रतिगता अंशवोऽस्य = प्रत्यंशुरयमुष्ट्रः ॥

३९२८ । उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्परं द्व्यच्कमजिनं चान्तोदात्तं तत्पुरुषे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजिनम् । 'अगौरादयः' किम् । उपगौरः । उपतैषः । 'तत्पुरुषे' किम् । उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगतो देवः = उपदेवः, उपेन्द्रः, उपाजिनम् । But not so in उपगौरः, उपतैषः &c.

1 गौर. 2 तैष (तैल) 3 तैन, 4 लेट. 5 लोट, 6 जिह्वा, 7 कृष्णा, (कृष्णा) 8 कन्या, 9 गुध (गुड) 10 कल्प, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha'? Observe उपगतः सोमोऽस्य = उपसोमः ॥

३९२९ । सोरवक्षेपणे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्यवसितः । सुरत्र पूजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात् । 'सोः' किम् । कुब्राह्मणः । 'अवक्षेपणे' किम् । सुवृषणम् ॥

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus इह खल्विदानीं, सुस्थण्डिले सुम्फिताभ्यां सुप्रत्यवसितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after सु? Observe सुब्राह्मणः । Why 'when reproach is meant'? Observe शोभनेषु तृणेषु = सुतृणेषु । So also सुवृषणम् ॥

३९३० । विभाषोत्पुच्छे ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुरुषे । उत्क्रान्तः पुच्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । 'एरच्' (३२३१) । उत्पुच्छस्तदा थाथादिस्वरेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सेयमुभयत्र विभाषा । 'तत्पुरुषे' किम् । उदस्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpuchha' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुच्छात्=उत्पुच्छः or उत्पुच्छः (VI. 2. 2). When this word is derived by the affix अच् (III. 3. 56 S. 32 31) from पुच्छमुदस्यति=उत्पुच्छयति, then it would always have taken acute on the final by VI. 2. 144, the present sûtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpursha : as, उदस्तम् पुच्छमस्य=उत्पुच्छः ॥

३९३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । ६ । २ । १९७ ॥

आभ्यां परेष्वेष्वन्तोदात्ता वा । 'द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय' । 'त्रिपादूर्ध्वः' । द्विदन् 'त्रिमूर्धानं सप्तरश्मिम्' । मूर्धंश्चित्यकृतसमासान्त एव मूर्धशब्दः । तस्य तत्प्रयोजनमस्त्यपि समासान्तेऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव ज्ञापकम् '×अनित्यः समासान्तो भवति×' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrîhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाच्चतुष्पाच्च रथाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपाद् or त्रिपाद् as in त्रिपादूर्ध्वम् (Rig Veda X. 90. 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्धा or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धानम् सप्तरश्मिम् (Rig Veda I. 146, 1). The word पाद् is पाद with its अ elided, (V. 4. 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samâsanta affix. This also indicates that the samâsanta rule is not universal. When the samâsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्य is here the Bahuvrîhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्याणमूर्धा here the first member is middle acute by Phiṭ. II. 19 and this accent is etained (VI. 2. 1.) Why 'Bahuvrîhi' ? Observe द्वयोर्मूर्धा=द्विमूर्धा ॥

३९३२ । सक्थं चाक्रान्तात् । ६ । २ । १९८ ॥

गौरसक्थः । श्लक्ष्णसक्थः । 'अक्रान्तात्' किम् । चक्रसक्थः । समासान्तस्य षचश्चित्त्वान्नित्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सक्थ is the samâsânta form of सक्थि (V. 4. 113). Thus गौरसक्थः or गौरसक्थः, श्लक्ष्णसक्थः or श्लक्ष्णसक्थः The word गौर being formed by प्रज्ञादि अण् and श्लक्ष्ण by क्स्न (Uṇ. III. 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in क्र' ? Observe चक्रसक्थः which is *always* oxytone as it is formed by षच् (V. 4. 113) a चित् affix.

३९३३ । परादिश्छन्दसि बहुलम् । ६ । २ । १९९ ॥

छन्दसि परस्य सक्थशब्दस्यादिरुदात्तो वा । 'अञ्जिसक्थमालभेत' । अत्र वार्तिकम्—

'+परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।
पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः +' ॥

इति । परादिः । 'तुविजाता उरुक्षया' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिहत्यया' । 'पस्त्रिचक्षः' । पूर्वान्तः 'विश्वायुर्धेहि' ।

इति समासस्वराः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute, in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सक्थ, as well as to any other word in general. Thus अञ्जिसक्थमालभेत, but लोमसक्थः so also उरुबाहुः, वाक्पतिः, चित्पति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (पराद्रिः) takes the accent, we have तुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्तः) takes the acute we have नियेन मुष्टिहत्यया (Rig Veda I. 8. 2.) यस्त्रिचक्रः (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वान्तः) takes the acute, we have विश्वायुः धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम् । एवं प्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यग्रहणं पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि-' इति किम् । पचति पापम् । 'कुत्स-' इति किम् । खनति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पचति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पचति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पचति is from the root पचि व्यक्तीकरणे 'to make evident' (Bhu. 184). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, *i. e.* he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पचति पचति गोत्रम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पचति ब्रुवम्, पचति पचति ब्रुवम् । The word ब्रुवं is a noun derived from the root ब्रू by the affix कन्, the वच् substitution for ब्रू has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्र, २ ब्रुव, 3 प्रवचन, 4 प्रहसन, 5 प्रकथन, 6 प्रत्यायन, 7 प्रपञ्च, 8 प्राय, 9 न्याय 10 प्रचक्षण, 11 विचक्षण, 12 अवचक्षण, 13 स्वाध्याय, 14 भूयिष्ठ, 15 वा नाम (नाम वा) 16 प्रठयन, 17 प्रपतन ॥

The word नाम optionally becomes anudâtta : in the alternative, it is first acute. Thus पचति नाम or पचति नाम ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sûtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood. For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word गोत्रादि is used in VIII. I. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest' ? Observe पचति पापम् । Here पापं is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं समेत्य कूपं । 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङन्तात्पदात्परं तिङन्तं निहन्यते । 'अग्निमीळे' ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमीडे पुरोहितं (Rv. I. 1. 1). स इद्देवेषु गच्छति (Rv. I. 1. 4), अग्ने सूपायनो भव (Rv. V. 1. 1), यजमानस्य पशून पाहि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुडन्तं न निहन्यते । श्वःकर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sûtra which was rather too wide. Thus श्वः कर्ता, श्वः कर्तारौ, मासेन कर्तारः । The Sarvadhâtuka affixes डा, रौ, रस्, are anudâtta after the affix तासि by VI. 1. 186, the whole affix तास् becomes udâtta (III. 1. 3) and where the टि portion of तास् *i. e.* the syllable आस्, is elided before the affix डा, there also the आ of डा becomes udâtta, because the udâtta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

एतैर्निपातैर्युक्तं न निहन्यते । 'यदग्ने स्यामहं त्वम्' । 'युवा यदी कथः' । 'कुविदङ्ग आसन्' । 'अचित्तिभिश्चकृमा कच्चित्' । 'पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति' ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles यत्, 'that,' 'because,' यदि, 'if', हन्त, 'also' !, 'O!' कुवित्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कच्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not)', and *yatra* 'where.'

Thus यदग्नेस्यामहंत्वं (Rig Veda VIII. 44. 23). युवा यदी कथः (Rig Veda V 74. 5). कुविदङ्ग आसन् (Rig Veda VII. 91. 1). नेज्जिह्मायन्त्यो नरकं पताम् Nir. I. 11), स चेद् भुङ्क्ते, स चेद् अधीते ; पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति (Rig Veda I. 89. 9.

The particle चण् with the indicatory ण् has the force of चेत् । Thus अयं च मरिष्यति = अयं चेन् मरिष्यति ॥

३९३८ । नह प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३१ ॥

नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्त आरम्भः प्रत्यारम्भः । 'नह भोक्ष्यसे । प्रत्यारम्भे किम् । 'नह वैतस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyârambha. Thus A says to B: 'Eat this please.' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नह भोक्ष्यसे । Here भोक्ष्यसे retains its accent, which is acute on the middle, for से becomes accentless as it follows अदुपदेश (VI. 1. 186), and स्य becomes udâtta by the प्रत्ययस्वर (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation. तस्मिन् is first acute by फिट् accent, लोके is final acute because it is formed by अच् of पचादि (III. 1. 134), दक्षिणा is first acute, because it is a Pronoun ending in ण (स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् Phit II. 6) and इच्छन्ति is anudâtta by VIII. 1. 28

३९३९ । सत्य प्रश्न । ८ । १ । ३२ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोक्ष्यसे । 'प्रश्ने' किम् । 'सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोक्ष्यसे 'Truly, will you eat'? सत्यमध्येष्यसे । Why do we say "in questioning"? Observe सत्यमिद्वा उ तं वयमिन्द्रं स्तवाम ॥

३९४० । अङ्गाप्रातिलोम्ये । ८ । १ । ३३ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्ग कुरु । 'अप्रातिलोम्ये' किम् । 'अङ्ग कूजसि वृषल इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म' । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्प्रतिलोमो भवति ॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'anga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus अङ्ग कुरु 'yes, you may do' Here anga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have:—अङ्ग कूज३ वृषल । इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O coward.' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for pluta-vowel see VIII. 2, 96.

३९४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

हियुक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । ' आ हि ष्मा याति ' । ' आ हि रुहतम् ' ॥

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus :—आहिष्मा याति (Rig Veda IV. 29. 2). आहिरुहत॑ (Rig Veda VIII. 22. 9).

३९४२ । छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'अनृत॑ हि मत्तो वदति' । 'पाप्मा चैनं नपुनाति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example :—अनृत॑ हि मत्तो व॑दति । पाप्मा एनं॑ वि पु॑नाति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure : *i. e.* he does incur sin." Here both verbs वदति and विपुनाति retain their accent : and हि has the force of यत् 'because'. According to Kaiyyata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽनृत॑ वदति, तस्मादनृतवदन दोषेण न युज्यते *i. e.* a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Sannita I. 11. 6.

३९४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिङन्तं नानुदात्तम् । 'यथा चित्कण्वमावतम्' ॥

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yâvat' and 'yathâ'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् कण्वमावतम् । The word आवतम् is the Imperative (लोट्) Second Person Dual of the root अव् ॥

३९४४ । पूजायां नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्यां युक्तमनन्तरं तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम् । यावत्पचति शोभनम् । यथा पचति शोभनम् । पूजायाम्' किम् । यावद्भुङ्क्ते । 'अनन्तरम्' किम् । यावद्देवदत्तः पचति शोभनम् । पूर्वेणात्र निघातः प्रतिषिध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yâvat' and 'yathâ' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudâtta. Thus यावत प च ति शोभनम्, यथा पचति शोभनम् ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'immediately'? Observe यावद् देवदत्तः प॑चति शोभन॑ । Here the verb retains its accent by the last sûtra.

३९४५ । उपसर्गव्यपेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूर्वेणानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गव्यवधानार्थं वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव । यावद्देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yâvat and yathâ, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition).

The last sûtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by यावत् and यथा । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus यावत् प्रपचति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus यावद् देवदत्तः प्रपचति शोभनं ॥ The upasarga प्र has udâtta accent.

३९४६ । तुपश्यपश्यताहैः पूजयाम् । ८ । १ । ३९ ॥

एभिर्युक्तं तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम् । 'आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'.

Thus आदह स्वधामनु पुनर्गर्भत्वमेरिरे ॥

३९४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

एतद्योगे नानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus अहो देवदत्तः पचति शोभनं ॥

३९४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कटं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (*i. e.* where it does not mean praise).

What is the शेष alluded to here ? The शेष means here senses other than पूजा or praise.' Thus कटमहो करिष्यसि or कटमहो करिष्यसि । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (असूया वचन) ॥

३९४९ । पुरा च परीप्सायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन युक्तं वानुदात्तं त्वरायाम् । अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटागामित्यत्र पुराशब्दः । परीप्सायाम् किम् । न तं स्म पुराधीयते । चिरातीतेऽत्र पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purâ' when it means 'haste' (*i. e.* when 'purâ' means 'before').

The word परीप्सा means त्वरा or 'quick.' Thus अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । The word पुरा here expresses the future occurrance which is imminent or very near at hand. It is against the rule of Dharmasâstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्वित्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तमनुज्ञाप्रार्थनायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनुजानीहि मांगच्छन्तमित्यर्थः । 'अनु–' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । पृष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *nanu*, when with this Particle permission is asked.

The word एषणा means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञैषणा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission '? Observe अकार्षीः कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat ? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विजः पचत्याहोस्विद्गच्छति । 'क्रिया–' इति किम् । साधनप्रश्ने मा भूत् । किं भक्तं पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम् । किं पठति । 'क्षेपोऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं प्रपचति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विजः पचति, आहो स्विद् गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a क्रिया or action ? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पचति अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked' ? Observe किम् पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं प्र पचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विजो न पठति ॥

३९५२ । लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ॥

किमोऽप्रयोग उक्तं वा । देवदत्तः पचत्याहोस्वित्पठति ॥

3952. When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When किम् is elided in asking a question relating to an action the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudâtta. When is there the elision of this किम् because no rule of Pâṇini has taught it? When the sense is that of an interrogation, but the word किम् is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देवदत्तः प॑चति (or प॒चति॒) यज्ञ॑दत्तश्चित् प॑ठति (or प॒ठति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम्। The option of this sûtra, is a Prâpta-vibhâsha, as it is connected with the sense of किम् ॥

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्य इत्यनेन युक्तं लृडन्तं नानुदात्तं क्रीडायाम्। एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्तं तत्त्वतिथिभिः। 'प्रहासे' किम्। एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्य इति सुष्ठु मन्यसे। 'गत्यर्थलोटा-(३९५८) लृण्' इत्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः। एहिमन्येयुक्ते प्रहास एव नान्यत्र। 'एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये'।

3953. In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word प्रहास means great laughter, *i. e.* derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्य॑से, नहि भुक्तंतत्वतिथिभिः। The word एहि is the Imperative second Person of the root इण् preceded by the preposition आङ् ॥

Why do we say 'used derisively'? Observe एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति। सुष्ठु मन्यसे, ॥

By sûtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थ) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sûtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here:—एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये ॥

३९५४ । जात्वपूर्वम् । ८ । १ । ४७ ॥

अविद्यमानं पूर्वं यस्मात् तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। जातु भोक्ष्यसे। 'अपूर्वम्' किम्। कटं जातु करिष्यसि ॥

3954. A finite verb retains its accent after 'jâtu' when this 'jâtu' is not preceded by any other word.

Thus जा॑तु भोक्ष्य॑से। Here से is anudâtta by VI. 1. 186, as it is a sârvadhâtuka affix coming after an अदुपदेश; the word जातु is first acute, as it is a Nipâta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe —कटं जातु करिष्यति। The word कट is end-acute as it is a फिट् or noun.

३९५५ । किंवृत्तं च चिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंवृत्तं तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। विभक्त्यन्तं डतरडतमान्तं किमो रूपं किंवृत्तम्। कश्चिद्भुङ्क्ते। कतरश्चित्। कतमश्चित्। 'चिदुत्तरम्' किम्। को भुङ्क्ते। 'अपूर्वम्' इत्येव। रामः किंचित्पठति ॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim the finite verb retains its accent.

The word किमवृत्तं is a Genitive Tatpurusha meaning किमोवृत्तं। The word किमवृत्त means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes डतर and डतम। Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरश्चित् करोति, कतमश्चिद् भुङ्क्ते॥

Why do we say 'followed by चित्'? Observe को भुङ्क्ते॥

The word अपूर्वं of the last sûtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here:—रामः किंचित् पठति॥

३९५६ : आहो उताहो चानन्तरम् । ८ । १ । ४९ ॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमित्येव। शेषे विभाषां वक्ष्यति। 'अपूर्वं-' इति किम्। देव आहो भुङ्क्ते॥

3956. Also after an immediately preceding 'âho' and 'utâho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighâta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛitti of अपूर्वं from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते। Why do we say 'immediately preceding'? In the following sûtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them'? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते॥

३९५७ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वानुदात्तम्। आहो देवः पचति॥

3957. When the abovementioned particles 'âho' and 'utâho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent.

Thus आहो देवः पचति or पचति॥

३९५८ । गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् । ८ । १ । ५१ ॥

गत्यर्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। यत्रैव कारकं लोट् तत्रैव लृडपि चेत्। आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि। उह्यन्तां देवदत्तेन शालयः। रामेण भोक्ष्यन्ते। 'गत्यर्थ-' किम्। पच देव ओदनं भोक्ष्यसेऽनम्। 'लोटा' किम्। आगच्छेद्देव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम्। 'लृट्' किम्। आगच्छ देव ग्रामं पश्यस्येनम्। 'न चेत्' इति किम्। आगच्छ देव ग्रामं पिता ते ओदनं भोक्ष्यते। 'सर्वम्' किम्। आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्। यस्त्वोदनस्य कारकं तच्चान्यच्च लृडन्तेनोच्यते॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थाः ॥ The Imperative of the गत्यर्थ verbal roots, is called गत्यर्थ-लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudâtta, if the kâraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kâraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kâraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kâraka, such as Instrument, &c.

Thus आ॒गच्छ॑ दे॒व ग्रामं॑, द्र॒क्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs आगच्छ and द्रक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely ग्रामं । आ is a Preposition and is accented. गच्छ and देव both lose their accent (VIII, 1. 19 and 28.) ग्राम is first-acute being formed by the नित् affix मन् । Similarly उह्यन्तां देवदत्तेन शालयः, रामेण भोक्ष्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Râma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव ओदनं, भो॒क्ष्यसे॒ अन्नम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छेर्देव ग्रामं, द्र॒क्ष्य॒स्ये॑नम् । Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पश्यसि एनम् ॥ Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kâraka is not *wholly* different'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पिता ते ओदनं भो॒क्ष्यते॒ ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, त्वं च अहं च द्र॒क्ष्याव एनम् । Here also there is prohibition of *nighâta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not *wholly* different from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. Moreover, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sûtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

३९५९ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'गत्यर्थ—' इति किम् । पच देवौदनं भुङ्क्ष्वैनम् । 'लोट्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव । आगच्छ देव ग्रामं पश्यत्वेनं रामः । सर्वग्रहणात्त्विह स्यादेव । आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च पश्याव । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव ग्रामं पश्य ॥

But not here पच देवदत्तौदनं, भुङ्क्ष्वैनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ verb. Nor here, आगच्छेर्देव ग्रामं पश्येनम् because the first verb is not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus आगच्छ देव ग्रामं, पश्यतु एनं रामः ॥

By the force of the anuvritti of सर्व the rule will apply to the following: आगच्छ देव ग्रामं, त्वं चाहं च पश्यावः ॥

The separation of this sûtra from the last, is for the sake of the subsequent sûtra, by which the 'option' is with regard to लोट् and not लृट् ॥

३९६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । ८ । १ । ५३ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि देव ग्रामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kâraka is not wholly different.

The whole of the preceding sûtra is understood here. This is a Prâpta-vibhâshâ. Thus आगच्छ देव ग्रामं प्रविश॑ or प्र॑वि॒श॒ । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say सोपसर्ग 'joined with a Preposition'? When there is no Preposition, there is no *option* allowed, and the last rule will apply. As आगच्छ देव ग्रामंपश्य ॥

Why do we say अनुत्तम 'not a First Person'? Observe आ गच्छानि देव, ग्रामं प्रवि॒शा॑नि॒ ॥

३९६१ । हन्त च । ८ । १ । ५४ ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । 'निपातैर्यद्यदि-' (३९३७) इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त प्रभुनजावहै ॥

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of गत्यर्थ लोटा &c., the whole of the preceding sûtra is understood here.

Thus हन्त प्र॑ वि॒श॒ or प्रविश॑ । But no option is allowed here हन्त कुरु॑, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after हन्त । So also हन्त प्रभुन॑जावहै, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S. 3937.

The word प्रभुनजावहै is Imperative First Person, Dual of the root भुज् in Atmane pada (I. 3. 66) The Personal ending वहै is anudâtta by VI. 1. 186, because the verb is anudâtta-it. The vikarana न therefore retains its accent.

३९६२ । आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आमः परमेकपदान्तरितमामन्त्रितं नानुदात्तम् । आम् । पचसि देवदत्त३ । 'एकान्तरम्' किम् । आम प्रपचसि देवदत्त३ । 'आमन्त्रितम्' किम् । आम्पचति देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् । आम्पचसि देवदत्त ॥

3962. After 'âm,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि दे॑वदत्ता३ । The *nighâta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe आम पचसि देवदत्त । Here it is anudâtta by VIII. 1. 19.

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् प्र पचसि देवदत्ता३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचति देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्धितुपरं छन्दसि । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदसृजो यदङ्गिरः' । 'उशन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्यद्-' (३९३७) इति 'हि च' (३९४१) इति 'तुपश्य-' (३९४८) इति च सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतैरेव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वरोहावैहि । एहीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोडन्तस्य निघातो भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The anuvṛitti of आमन्त्रित should not be taken in this sûtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have :—गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः । The verb उदसृज is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of सृज् of the Tudâdi class. With हि we have, इन्दवो वां मुशन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उशन्ति is the Present (लट्) Plural of वश् of the Adâdi class. The samprasárana takes place because it belongs to ग्रहादि class. With तु we have, आख्यास्या॑मि तु ते । By the previous sûtra VIII. 1. 30. S. 3937 a verb in connection with यत् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sûtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946; the present sûtra is, therefore, a niyama rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus जाये स्वा रोहावैहि । Here रोहाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुह् (रुह् + शप् + वस् = रोह + आट् + वस् III. 4. 92 = रोहाव the स् being elided, as लोट् is like लङ् III. 4. 85 and 99). The verb एहि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root इण्, preceded by the Particle आङ् । Here in एहि रोहाव (= रोहाव आइहि), the verb रोहाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent. But for this rule, it would have retained its accent. Because एहि is a गत्यर्थ लोट् VIII. 1. 51), रोहाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्वः । The viśarga of स्वः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding अ is lengthened and we have स्वा (VI. 3. 111). Another reading is स्वो रोहावैहि । It is a Vedic anomaly, the viśarga is changed to उ ॥

३९६४ । चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः ।८।१।५७॥

एषु पदेषु परतस्तिङन्तं नानुदात्तम्। देवः पचति चन। देवः पचति चित्। देवः पचतीव। देवः पचति गोत्रम्। देवः पचतिकल्पम्। देवः पचतिपचति। 'अगतेः' किम्। देवः प्रपचति चन॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोत्र &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः प॑चति चन ; देवः प॑चति चित्, देवः प॑चतीव। The list of Gotrâdi words is given under sûtra VIII. 1. 27. Thus देवः प॑चति गोत्रम्, देवः प॑चति ब्रुवम्, देवः प॑चति प्रवचनम् &c. The Gotrâdi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पच॑ति कल्पम्, कपम्। The examples should be given with anudâtta Taddhita affixes, like कपप्, कल्पप् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदे॑श्य (V. 3. 67).

With a doubled verb, as; देवः प॑चति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च ।८।१।५८॥

चवाहाहैवेषु परेषु तिङन्तं नानुदात्तम्। देवः पचति च खादति च। अगतेरित्येव। देवः प्रपचति च प्रखादति च। प्रथमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीयं तु निहन्यत एव॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, ह, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sûtra VIII. 1. 24. Thus देवः प॑चति च खा॑दति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र प॑चति च प्र खादति च। Here the first verb retains its accent by virtue of the next sûtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । चवायोगे प्रथमा ।८।१।५९॥

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता। गाश्च चारयति वीणां वा वादयति। 'इतो वा सातिमीमहे'। उत्तरवाक्ययोरनुषञ्जनीयतिङन्तापेक्षयेयं प्राथमिकी। 'योगे' किम्। पूर्वं भूतयोरपि योगः निघातार्थं प्रथमाग्रहणं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत्॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vâ.'

The anuvritti of अगतेः which was drawn in the last sûtra, does not run into this. Thus गाश्च चा॑रयति, वीणां च वादयति। इतो वा सातिमीमहे ॥

The word योग in the sutra indicates that the mere *connection* with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words च and वा, *before* the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sutra, (not so in the last). The word प्रथमा shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second.*

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

हयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं गमयति । 'क्षियाशीः–' (३६२३) इति प्लुतः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word क्षिया means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं ह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं, गमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighâta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अहयुक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । त्वमह ग्रामं गच्छ । त्वमह रथेनारण्यं गच्छ । क्षियायां स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

3968. In connection with अह, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word विनियोग means sending a person to perform several commissions. The word च in the sûtra draws in the anuvṛitti of क्षिया also.

Thus त्वं, अह ग्रामं, गच्छ, त्वं अह रथेन अरण्यं गच्छ । So also when क्षिया is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव ग्रामं गच्छतु । देव एवारण्यं गच्छतु । ग्राममरण्यं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्रामं गच्छतु । राम एवारण्यं गच्छतु । ग्रामं केवलमरण्यं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । इहाहलोपः स च केवलार्थः । 'अवधारणम्' किम् । देव क्वेव भोक्ष्यसे । न क्वचिदित्यर्थः । अनवक्लृप्तावेव ॥

3969. When *cha* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *eva* with the force of limitation, takes their place.

When does this लोप take place ? Where the sense of च or अह is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of च and अह । There the force of च is that of aggregation (समुच्चय), and of अह is that of 'only' (केवल) The च is elided when the agent is the same; and अह is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव एव ग्रामं ग॑च्छतु, देव एवारण्यं गच्छतु ग्रामं चारण्यं च गच्छतु ॥

So where अह is elided : as—देव एव ग्रामं ग॑च्छतु, राम एव अरण्यं गच्छतु = ग्रामं केवलं, अरण्यं केवलं गच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अवधारणं 'when limitation is meant'? See देव क्वेव भोक्ष्यते । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न क्वचिद् भोक्ष्यते । क्व+एव=क्वेव by पररूप (VI. 1. 94. Vârt).

३९७० । चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाहाहैवानां लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वाजेषु नोऽव' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । वालोपे । व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्यजेत ॥

3970. When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with च लोपः—इन्द्र वाजेषु नोऽव । शुक्ला व्रीहयो भ॑वन्ति or भ॒व॒न्ति॒, श्वेता गा आज्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent. So also when वा is elided, as :—व्रीहिभि र्य॑जेत or य॒जे॒त॒, यवै र्य॑जे॒त॒ । So also with the remaining.

३९७१ । वैवावेति च छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्वै देवानामासीत्' । 'अयं वाव हस्त आसीत्' ॥

3971. Also in connection with 'vai' and 'vâva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहर्वै देवानाम् आ॑सीत् (or आ॒सी॒त्), अयं वाव हस्त आ॑सीत् (or आ॒सी॒त्) ॥

वै has the force of स्फुट and क्षमा, and वाव that of प्रसिद्धि and स्फुट ॥

३९७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'प्रजामेकां जिन्वति' । 'प्रजामेकां रक्षति' । 'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्ठत् । एक इति संख्या परं नान्यार्थम् ॥

3972. Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other').

Thus प्रजामेकां जि॑न्वति (or जि॒न्व॒ति॒), ऊर्जमेकां रक्षति । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्व॑त्ति (or अ॒त्ति॒), अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति (Rig Veda I. 164. 20, Muṇḍaka Upanishad III. 1).

Why do we say समर्थाभ्यां 'having the same meaning'? See एको देवानुपातिष्ठत्. Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another.' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings : while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा । साधारणे समानेऽल्पे संख्यायां च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यदद्र्यङ् वायुर्वाति । अत्र 'व्यवहिते कार्यमिष्यते' ॥

3973. In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always.

The anuvṛitti of प्रथमा and छन्दसि ceases. The prohibition of nighâta, which commenced with न लुट् (VIII. 1. 29) is present here also. In what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं । The word वृत्तं denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किंवृत्तं in VIII. 1. 48.

Thus यो भुङ्क्ते, यत् कामास्ते जुहुमः (Rig Veda X. 121. 10) यदद्र्यङ् वायुर्वाति (T. S. V. 5. 1. 1.) यद् वायुः पवते । For the form यदद्र्यङ् see VI. 3. 92.

Ishti :—Though the sûtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should *immediately* follow it, yet in यदद्र्यङ् वायु र्वाति, the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Pàtanjali.

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मलोपश्च वक्तव्यः +' । दारुणाध्यापकः । समासान्तोदात्तत्वापवादः । 'एतत्समास इष्यते नेह । दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तरपूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत्रप्रकरणे पञ्चमीनिर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974. After a word denoting praise belonging to 'kâsṭhâdi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudâtta.

This refers to compounds, the first members of which are praise-denoting words. The word काष्ठादिभ्यः, is added to the sûtra from a Vârtika.

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरूपकः, दारुणाध्यापकः, दारुणाभिरूपकः ॥

अमातापुत्र । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरूपकः । अयुताध्यापकः । अयुताभिरूपकः । अद्भुत । अद्भुताध्यापकः । अनुक्त । अनुक्ताध्यापकः । भृश । भृशाध्यापकः । घोर । घोराध्यापकः । सुखः । सुखाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । अति । अत्यध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरूपकः । स्वध्यापकः । अपुत्र । अपुत्राध्यापकः । कल्याण-कल्याणाध्यापकः ॥

Vârt :—The final म् should be elided in forming these words. The word दारुणं is an adverb, and therefore in the accusative case, like ग्रामं गतः । In such a case, there can be no compounding : hence the elision of म् is taught. This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is *finally* acute (VI. 1. 223). But there is no elision in दारुणमध्यापकः &c. and there is no loss of accent also of the second word. By the Vârtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted. where the case-affix is not employed and so the म् is not heard, there the second member becomes anudâtta. When there no compounding, there is no elision of म् as दारुणमधीते, दारुणमध्यापकः ॥

Though the word पूजन would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन । In fact, this peculiar construction of the sûtra, is a jñâpaka of the existence of the following rule:—इह प्रकरणे पञ्चमी निर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयते "In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it." This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्यङ् वायुर्वाति &c.

Though the anuvṛitti of anudâtta was current, the express employment of this term in the sûtra indicates that the *prohibition* (of anudâtta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious*: and are words denoting *praise.*

1 काष्ठ, 2 दारुणं, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुक्त, 11 भृश, 12 घोर, 13 सुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३९७५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं प्रपचति । 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इति निघातस्य 'निपातैर्यद्-' (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिग्रहणाद्गतिरपि निहन्यते । 'गतिग्रहण उपसर्गग्रहणमिष्यते' । नेह । यत्काष्ठं शुक्लीकरोति ॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudâtta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठं &c. Thus यत् काष्ठं पचति, यत् काष्ठं ' प्रपचति ॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत्; the present sutra reordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति 'along with its Gati', indicates that the Gati even loses its accent. *Ishṭi*:—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति ॥

३९७६ । कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्तः । पचति पूति । प्रपचति पूति । पचति मिथ्या । 'कुत्सने' किम् । प्रपचति शोभनम् । 'सुपि' किम् । पचति क्लिश्नाति । 'अगोत्रादौ' किम् । पचति गोत्रम् ॥

'+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +' । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पचतिपूतिर्देवदत्तः ॥
'+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +' तेनायं चकारानुबन्धत्वादन्तोदात्तः ॥
' + वा। बहुर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् +' पचन्तिपूति ॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudâtta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of 'gotra' &c.

The anuvṛitti of पदात् (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sûtra is current. Thus प॒च॒ति॒ पूति, प्र॒प॒च॒ति॒ पूति, प॒च॒ति॒ मिथ्या, प्र॒प॒च॒ति॒ मिथ्या ॥

Why do we say कुत्सने 'denoting the fault of the action'? See प॑चति शोभनम् ॥

Why do we say सुपि 'a noun'? Observe प॑चति क्लिश्नाति ॥

Why do we say with the exception of गोत्र &c. See प॑चति गोत्रम्, प॑चति ब्रुवम्, पचति प्रवचनम् ॥

Vart :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sutra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कुत्सन refers to the agent and not to the action. Thus प॑चति पूतिर्देवदत्तः ॥

Vârt :—It should be stated that पूति has an indicatory च । The effect of this is that the word पूति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vârt :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पूति is end-acute. Thus प॒च॒न्ति॒ पूति॑ः, or पचन्ति पू॑तिः, प्र॒प॒च॒न्ति पूति॑ः or प्रपचन्ति पू॑तिः ॥

३९७७ । गतिर्गतौ । ८ । १ । ७० ॥

अनुदात्तः । अभ्युद्धरति । 'गतिः' किम् । दत्तः पचति । 'गतौ' किम् । 'आम॒न्द्रैरि॑न्द्र॒ हरि॑भिर्या॒हि म॒यूर॑रोमभिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अभ्यु॑द्धरति । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॑वदत्तः पचति । Here देवदत्त is a Prâtipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॑ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ is a Gati to the verb याहि, the complete verb is आयाहि । But as आ is not followed by a Gati, but by a Prâtipadika मन्द्र, it retains its accent. Had the word गतौ not been used in the sûtra, this आ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३९७८ । तिङि चोदात्तवति । ८ । १ । ७१ ॥

गतिरनुदात्तः । यत्प्रपचति । तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमाणार्थम् । अन्यथा हि यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति स्यात् प्रत्यये न स्यात् । 'उदात्तवति' किम् । प्रपचति ॥

इति तिङन्तस्वराः ।

3978. A Gati becomes anudâtta, when followed by an accented finite verb.

The word गतिः is understood here. Thus यत् प्र॒प॑चति ॥

Why have we used the word तिङि in the sûtra ? In order to restrict the scope of the word उदात्तवति ; so that a Gati would not become accentless before udâtta root only, but before udâtta conjugated *verbs*. The employment of the term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite* verb and not a *verbal root.* So that though a verbal root be udâtta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udâtta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् प्र करोति, the root कृ is anudâtta, but the तिङन्त form करोति is udâtta, hence the rule will apply here: which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि। For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयः, तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त. the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति ? Observe प्र॑ पचति। Here the verb loses its accent by VIII. 1. 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs.

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS.

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसंचारप्रकारः कथ्यते–'अग्निमीळे' इति प्रथमर्क्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे 'फिष.–' इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु घृतादित्वात्। व्युत्पत्तौ तु नित्प्रत्ययस्वरेण। अम्सुप्त्वादनुदात्तः। 'अमि पूर्वः' (१९४) इत्येकादेशस्तु 'एकादेश उदात्तेन–' (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। 'तिङ्ङतिङः' (३९३५) इति निघातः। संहितायां तु 'उदात्तादनुदात्तस्य–' (३६६०) इतीकारः स्वरितः। 'स्वरितात्संहितायाम्–' (३६६८) इति 'ळे' इत्यस्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः 'पूर्वाधरावराणाम्–' इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धाञो निष्ठायां 'दधातेर्हिः' (३०७६) इति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। 'पुरोऽव्ययम्' (७६८) इति गतिसंज्ञायां 'कुगति–' (७६१) इति समासे समासान्तोदात्ते 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ–' (३७३६) इत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते 'गतिरनन्तरः' (३८८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दोकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते 'उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः' इत्यनुदात्ततरः। यज्ञस्य। नङः प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम्। देवम्। पचाद्यच्। फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण चित्स्वरेण वान्तोदात्तः। ऋत्विक्छब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नप्रत्ययस्य नित्त्वादाद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयावित्यादि यथाशास्त्रमुन्नेयम्॥

इति स्वरप्रकरणम्

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम्।
तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथयोः।

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rig Veda is the following:—

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mâdhava (Sâyanâchârya). But as a matter of fact, अग्नि॑ is end-acute because it is enumerated in the Ghṛitâdi list of words (see Phiṭ I. 21.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Uṇâdi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudàtta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम् (इ + अ = इ S. 194). The ekâdeśa इ becomes udâtta by VIII. 2. 5. S. 3658. Thus अग्नि॑म् is end-acute even in its declined form.

2. ईळे : is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28) as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळे are combined in the Sanhita text into अग्निमिळे, then the anudâtta इ॒ becomes svarita by S- 3660 (VIII. 4. 66) while the anudâtta of ळे becomes ekasruti by S- 3668 (1- 2. 39). Thus we have अग्निमीळे ॥

3. पुरोहितम् :—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix असि (V. 3. 39. S. 1975). The word हित also is end-acute, because it is the Nishṭhá of धा, the हि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix 'त makes it end-acute. Then पुरः + हितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with हित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोहित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member हित which is a krịt-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its recent, as पुरो॑हित ॥

It becomes anudâttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यज्ञस्य :-The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore t is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudâtta and it bocomes svarita यज्ञ॑स्य ॥

5. देवः :—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the चित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजं :—The word ऋत्विक् is end-acute, because of the krịt-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. हो॑तारम् :—The word होतृ is formed by adding the affix तृन् to हु । It has accent on ओ, because the affix has an indicatory न् (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samâsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or krịt-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix तमप् being पित् is anudàtta, the अ of त becomes svarita, and that of म becomes ekaśruti. र॑त्न is first acute being Neuter (Phiṭ II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavâni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER.

१। 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, *viz*:—Masculine, Feminine and Neuter.

२। 'स्त्री'। अधिकारसूत्रे एते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikâra Sûtras. The jurisdiction of the word "gender" extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३। 'ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः'। ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः। स्वस्रादिपञ्चकस्यैव ङीब्निषेधेन कर्त्री त्यादेर्ङीपाईकारान्तत्वात्। तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ऋदन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननन्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in ऋ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in ऋ। By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrâdi class do not form their feminine by ङीप् or टाप् like the nouns kartṛi &c. which end in long ई in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrâdi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ। As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in ऋ; and hence तिसृ and चतसृ are not shown in this sûtra.

४। 'अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः'। अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात्। अवनिः, चमूः। 'प्रत्ययग्रहणम्' किम्। देवयतेः क्विप्। द्यूः। विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनि: 'the earth' (Uṇ. II. 102), चमू: 'an army.' (Uṇ. I. 80). Why do we say "formed with affixes"? Observe द्यू: which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine). The word द्यू: is feminine and of special gender.

५। 'अशनिभरण्यरणयः। पुंसि च'। इयमयं वाशनिः ॥

5. The nouns अशनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharaṇi' अरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं अशनिः । This sûtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the-affix अनि (Uṇ. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Uṇ. IV. 45); ग्लानिः 'exhaustion'. (Uṇ. IV. 51).

७ । 'वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि' । पूर्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns वह्नि 'fire' (Uṇ. IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Uṇ. IV. 49) and अग्नि 'fire' (Uṇ. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last

८ । 'श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च' । इयमयं वा श्रोणिः ॥

8. The nouns श्रोणि 'the hip,' (Uṇ. IV. 5) योनि 'the source'. (Uṇ. IV. 51) and ऊर्मि 'the wave' (Uṇ. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं श्रोणिः ॥

९ । 'क्तिन्नन्तः' । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कृतिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Uṇ. III. 160.

११ । 'ऊङाबन्तश्च' । कुरूः । विद्या ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and आप् are feminines.

Thus कुरूः (See IV. 1. 66. S. 521) and विद्या. The आप् includes all the three affixes टाप्, चाप् and डाप् ॥

१२ । 'य्वन्तमेकाक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम् । पृथुश्रीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Uṇ. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe पृथुश्रीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । इयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः । अशीतिः । नवति ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus इयं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty'. चत्वारिंशत् 'forty,' पञ्चाशत् 'fifty'; षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy,' अशीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety.'

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Pâṇini's Sûtra V. 1. 59. S- 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेषु' । इयं दुन्दुभिः । 'अक्षेषु' किम् । अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine

Thus इयं दुन्दुभिः ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । इयं नाभि ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya

Thus इयं नाभिः 'navel'.

१६ । 'उभावप्यन्यत्र पुंसि' । दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः । नाभिः क्षत्रियः । कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीविनाभिभिः' इति भारविः । उच्यते । दृढं भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु 'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह साधु । अत एव 'नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्' । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी । रभसोऽप्याह– 'मुख्यराट्क्षत्रिय नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः । चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति । सर्वमेवंविधेऽन्यत्रापि बोध्यम् ॥

16. Otherwise दुन्दुभि and नाभि are masculines.

Thus नाभिः क्षत्रियः 'Nâbhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhâravi:—"समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमलै रुपाहितश्रीण्युपनीवि नाभिभिः"? ॥

To this we say, "The words कोमलैः &c. here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like दृढभक्तिः" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people: and so need not be taught:" and therefore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—"Nâbhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk.'

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nâbhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya: it is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".

Thus it should be understood in other cases also.

१७ । 'तलन्तः' । अयं स्त्रियां स्यात् । शुक्लस्य भावः । शुक्लता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता ग्रामस्य समूहो ग्रामता । देव एव देवता ॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्लता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), ग्रामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८ । 'भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि' । भूमिर्भूः । विद्युत्सौदामनी । सरिन्निम्नगा । लता वल्ली । वनिता योषित् ॥

8. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a tream or rivulet), लता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः ; विद्युत् सौदामनी ; सरित् निम्नगा ; लतावल्ली ; वनिता योषित्.

१९ । 'यादो नपुंसकम्' । यादःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात् ॥

19. यादस् although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भासुयस्रग्दिगुष्णिगुपानहः' । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ॥
20. The nouns भास्, स्रुक्, दिक्, उष्णिह् and उपानह् are feminines.
Thus इयं भाः &c.
२१ । 'स्थूणोर्णे नपुंसके च' । एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः । स्थूणा–स्थूणम् । ऊर्णा–ऊर्णम् । तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्रुकर्णिका । ऊर्णा तु मेषादिलोमम् ॥

21. The nouns स्थूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine).

Here sthûṇâ means a wooden forked stave or pillar and ûrṇâ means the wool of sheep &c.

२२ । 'गृहशशाभ्यां क्लीबे' । नियमार्थमिदम् । गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासंख्यं नपुंसके स्तः । गृहस्थूणम् । 'शशोर्णं शशलोमनि' इत्यमरः ॥

22. The words स्थूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter.

Thus गृहस्थूणम् (a pillar of a house) and शशोर्णं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule. See Amarakosha II. 9. 107.

२३ । 'प्रावृड्विप्रुड्तृड्विड्त्विषः' । एते स्त्रियां स्युः ॥

23. The words प्रावृड्, 'the rainy season', विप्रुड् 'a drop of liquid,' तृड् 'thirst,' विड् 'fœces, excrement,' and त्विड् 'light' are feminine.

२४ । 'दर्विविदिवेदिखनिशान्यश्रिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलयः' । एते स्त्रियां स्युः । पक्षे ङीप् । दर्वी–दर्विरित्यादि ॥

24. The words दर्वि, 'a ladle,' विदि, 'knowledge' (?) वेदि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'colocynth'; अश्रि 'a corner,' वेशि 'an entrance' (?) कृषि 'agriculture,' ओषधि 'herb,' कटि 'loin' and अङ्गुलि 'finger' are feminine.

These words take optionally the affix ङीप्.

Thus दर्वी or दर्विः &c.

२५ । 'तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्र्यादयः' । एते प्राग्वत् । इयं तिथिरित्यादि । अमरस्त्वाह–'तिथयो द्वयोः' इति । तथा च भारविः–'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथयः' इति । स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च–'निखिलां निशि पौर्णमातिथीन्' इति ॥
25. The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' रुचि 'taste,' वीचि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किकि 'the cocoanut tree.' केलि 'play,' छवि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminines.

As इयं तिथिः &c.

But the author of Amarakosha says 'the word तिथि is both masculine and feminine.' (Amar. I. 4. 1).

So also Bhárávi in the following line: 'तस्य भुवि बहुतिथास् तिथयः। Had it been feminine the word would have been बहुतिथ्यः in the Plural and not बहुतिथाः ॥

So also Śrí Harsha in the following line: निखिलान् निशि पौर्णिमा तिथीन uses the word titul as a masculine.

२६ । 'शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः' । एतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शष्कुलिः ॥

26. The words शष्कुलि 'auditory passage,' राजि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अशनि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भ्रुकुटि 'frown,' त्रुटि 'cutting,' वलि 'sacrificial offering,' पंक्ति 'a line' are feminines.

Thus इयं शष्कुलिः ॥

२७ । 'प्रतिपदापद्विपत्संपच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity' विपद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (Uṇ. I. 129). संसद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संवित् 'knowledge,' क्षुत् 'grinding; crushing,' पुत् 'a particular division of Hell,' मुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८ । 'आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः' । इयमाशीरित्यादि ॥

28. The words आशीस् 'blessing,' धूर् 'a yoke,' पूर् 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९ । 'अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वं च' । अबादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्बहुत्वं च । आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मालती जातिः' । देववाची तु पुंस्येव । 'सुपर्वाणः सुमनसः' । बहुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । 'समांसमां विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा घ्राधेट्- (२३७६) इति सूत्रे 'अघ्रासातां सुमनसौ' इति वृत्तव्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥

29. The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनसः पुष्पं । Amarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वाणः सुमनसः । See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sûtra is debarred by sûtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting Devas.

These words are generally found, in usage, in the plural number: but sometimes they are used in the singular also; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sûtra I. 2. 45.

Similarly समां समां विजायते (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number.

Kâśikâ uses the word सुमनस् in the dual also, under sûtra II. 4. 78. in the example अघ्रासाताम् सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarî, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasinha sumanasaḥ in the plural is feminine. According to Pâṇiniya sûtra apsumanasa, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahâbhâshya using the word *sikatâ* in the singular."

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिंहः। अप्सुमनः समासिकता वर्षाणां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्रायिकं मन्यते 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । 'स्रक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिचः' । इयं स्रक्त्वक्ज्योक्वाक्यवागूः नौ स्फिक् ॥

30. The words स्रज् 'garland,' त्वक् 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I. 1. 37), वाच् 'speech,' यवागू 'barley gruel,' नौ 'boat' and स्फिच् 'hips' are feminines.

Thus इयं स्रक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवागूः, नौ and स्फिक् ॥

३१ । 'तृटिसीमासंबध्याः' । इयं तृटिः सीमा संबध्या ॥

31. The words तृटि, ? सीमा 'boundary' and सम्बध्या ? are feminines Thus इयं तृटि, सीमा or संबध्या ॥

३२ । 'चुल्लिवेणिखार्यश्च' । स्पष्टम् ॥

32. The words चुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Uṇ. IV. 48) खारि 'a measure of grain,' are feminines.

३३ । 'ताराधाराज्योत्स्नादयश्च' । शलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषां क्वचिद्व्यभिचारं ज्ञापयति । इति स्त्र्यधिकारः ॥

33. The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c. are feminines.

The word शलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ 'पुमान्' । अधिकारोऽयम् ॥

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikára* Sûtra.

२ । 'घञबन्तः' । पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । नपुंसकत्वाविशिष्टे भावे क्तल्युड्भ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिचादिभिर्बाधिनपरिशेषात् । कमर्दि तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्– 'संबन्धमनुवर्तिष्यते' इति ॥

2. Nouns formed with the affixes घञ् and अप् are masculine.

Thus with घञ्;—पाकः 'cooking', त्यागः 'renunciation,' with अप्, we have करः ,hand,' गरः 'poison'.

The affix घञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of घञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युडन्तः । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix lyuṭ with the force of *bháva* ; and the Nisṭhâ affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules क्तिन्नन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where क्तिन् &c. are *bháva* affixes. Analogically the घञ् here must also be a bhâva denoting affix. For the force of घञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyuṭ* by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *ktin*, *kyap*, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix घञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of bhâva.'

But when ghañ has the force of karma or of karaṇa &c., as it has by III 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhâshya, सम्बन्धमनुवर्तिष्यते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३ । 'घाजन्तश्च' । विस्तरः । गोचरः । चयः । जयः इत्यादि ॥

3. The nouns formed with the affixes घ and अच् are masculines.

Thus विस्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' चयः 'rampart ; collection'. जय 'victory' &c.

४ । 'भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके' । एतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । पदम् ॥

4. The nouns भय 'fear', लिङ्ग 'gender', भग 'the perinaeum of females', पद 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, पदम्.

५ । 'नङन्तः' । नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यत्नः ॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यत्नः 'effort'.

६ । 'याच्ञा स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ।

6. The noun याच्ञा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'क्यन्तो घुः' । किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'क्यन्तः' किम् । दानम् । 'घुः' किम् । जज्ञिर्बीजम् ॥

7. The nouns formed with the affix कि from roots belonging to the घु class are masculines.

The roots belonging to घु class are दा and धा. Thus आधिः 'agony', निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix कि" ? Observe दानम् (which is Neuter).

Why do we say "roots belonging to the घु class" ? Observe यज्ञियोजम्.

८ । 'इषुधिः स्त्री च । इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च । पूर्वस्यापवादः ।

8. The noun इषुधिः 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अयं or इयं इषुधिः ।

९ । 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्काभिधानानि' । एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽब्धिः । नखः कररुहः । केशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुचः । भुजो दोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail', केश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः दैत्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽब्धि ; नखाः कररुहाः ; केशाः शिरोरुहाः ; दन्तो दशनः ; स्तनः कुचः ; भुजो दोः ; कण्ठो गलः- खड्गः करवालः ; शरोमार्गणः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१० । 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके' । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भः ॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that.

११ । 'द्यौः स्त्रियाम्' । द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम् ॥

11. The nouns द्यो and दिव् 'the heaven' are feminines.

By sûtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that.

१२ । 'इषुबाहू स्त्रियां च' । चात्पुंसि ॥

12. The nouns इषु 'the arrow' and बाहु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculines also.

१३ । 'बाणकाण्डौ नपुंसके च' । चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादिचतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः ॥

13. The nouns बाण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sûtras are exceptions to the sûtra 9.

१४ । 'नन्तः' । अयं पुंसि । राजा । तक्षा । न च चर्मवर्मादिष्वतिव्याप्तिः । 'मन्व्यच्कोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

14. The nouns ending in न् are masculines.

Thus राजन्, तक्षन् । But not चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन्, वर्मन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५ । 'क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि' । क्रतुरध्वरः । पुरुषो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ॥

15. The nouns which are synonyms of क्रतु 'the sacrifice,' पुरुषः 'the man, कपोल 'the cheek' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus क्रतुरध्वरः ; पुरुषोनरः ; कपोलो गण्डः ; गुल्फः प्रपदः ; मेघो नीरदः ॥

१६। 'अभ्रं नपुंसकम्'। पूर्वस्यापवादः ॥

16. The nouns अभ्र 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

१७। 'उकारान्तः'। अयं पुंसि स्यात्। प्रभुः। इक्षुः। 'हनुर्हट्टविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम्। द्वयोः कपोलावयवे' इति मेदिनिः। 'करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे' इत्यमरः। एवंजातीयकविशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः। उक्तं च—'लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः' इति। एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in उ are masculine.

Thus प्रभुः ; इक्षुः ॥

According to Medini, the noun हनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun करेणु when meaning 'a she-elephant' is feminine ; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said: "A rule of gender is of universal application if it is a śesha rule *i. e.*, a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

१८। 'धेनुरज्जुकुहुसरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम्' ॥

18. The nouns धेनु 'a cow,' रज्जु 'rope,' कुहु 'new moon-day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेणु 'atom,' प्रियङ्गु 'name of a creeper' are feminine.

१९। 'समासे रज्जुः पुंसि च'। कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun रज्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine.

Thus कर्कटरज्ज्वा or कर्कटरज्जुना.

२०। 'श्मश्रुजानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके' ॥

20. The nouns श्मश्रु 'bared,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness; relish; taste,' अश्रु 'tear,' जतु 'wax,' त्रपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters.

२१। 'वसु चार्थवाचि'। 'अर्थवाचि' इति किम्। 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु' ॥

21. The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूख 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'.

२२। 'मद्गुमधुसीधुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च'। चात्पुंसि। अयं मद्गुः। इदं मद्गु।

22. The nouns मद्गु 'a kind of pulse'; मधु 'honey,' शीधु 'a kind of wine,' सानु 'summit,' कमण्डलु 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मद्गुः or इदं मद्गु.

२३। 'रुत्वन्तः'। मेरुः। सेतुः ॥

23. The nouns formed with the affixes रु (Uṇ. IV. 101) and तु (Uṇ I, 69) are masculines.

Thus मेरुः 'Meru,' सेतुः 'a bridge.'

२४ । 'दारुकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके' । रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः । इदं दारु ॥

24. The nouns दारु 'tree,' कसेरु 'a kind of fruit,' जत्रु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sûtra. Thus इदं दारु । These words are all formed by रु and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५ । 'सक्तुर्नपुंसके च' । चात्पुंसि सक्तुः–सक्तु ॥

25. The noun सक्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sútra, it is also masculine. Thus सक्तुः or सक्तु.

२६ । 'प्राग्रश्मेरकारान्तः' । 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् एतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26. From this up to sûtra 66, the gender of nouns ending in अ will be mentioned.

This is an adhikâra sûtra. It extends up to raśmi-divasâ (II. 66) and applies to nouns ending in अ ॥

२७ । 'कोपधः' । कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कल्कः ॥

27. The nouns ending in अ with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवकः 'a cluster'; कल्कः 'filth.' (Uṇ. III. 40).

२८ । 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके' । पूर्वसूत्रापवादः ॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; शालूक 'the root of the water-lily, प्रातिपदिक, 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

२९ । कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलाकानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं कण्टकः । इदं कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Uṇ. IV. 16. 17) सरक 'a road;' 'liquor'; मोदक 'a sweetmeat,' चषक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्चस्क 'lustre'; पिनाक 'the bow of Shiva;' भाण्डक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कटक 'an army, belt', दण्डक staff,' पिटक' basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; फलक 'blade,' पुलक a thrill of joy', are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra these words are also masculine. Thus अयं कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३० । टोपधः । टोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । घटः पटः ॥

30. Nouns ending in अ with the penultimate ट are masculines.

Thus घटः 'a jar,' पटः 'a piece of cloth.'

३१ । किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानि नपुंसके । किरीटमित्यादि ॥

31. The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crowu,' ललाट 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' करट 'an elephant's cheek,' (Uṇ. IV. 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus किरीटः or किरीटम् &c.

३२। कुटकूटकपटकपाटकर्पटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च। चात्पुंसि। कुटः। कुटमित्यादि॥

32. The nouns कुट 'a water pot; a fort,' कूट 'fraud; illusion; a house' कपट 'hypocrite; 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट 'patched garment,' नट 'a dancer', निकट 'near; vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat'; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम् &c.

३३। णोपधः। णोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। गुणः। गणः। पाषाणः॥

33. Nouns ending in अ with the penultimate ण् are masculines.

Thus गुणः 'quality,' गणः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४। ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके। पूर्वसूत्रापवादः॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्ण 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण ' battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

३५। कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च। चात्पुंसि॥

35. The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ण 'gold,' सुवर्ण 'gold,' व्रण 'boil,' चरण 'foot,' वृषण 'the scrotum; विषाण 'a horn,' चूर्ण 'powder,' तृण 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

३६। थोपधः। रथः॥

36. Nouns ending in अ with the penultimate थ् are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७। काष्ठपृष्ठरिक्थसिक्थोक्थानि नपुंसके। इदं काष्ठमित्यादि॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्थ 'inheritance,' सिक्थ 'a bee's wax,' उक्थ 'a sentence' are neuters.

Thus इदं काष्ठम् &c.

३८। काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम्। इमाः काष्ठाः॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine.

Thus इमाः काष्ठाः।

३९। तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च। चात्पुंसि। अयं तीर्थः। इदं तीर्थम्॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' प्रोथ 'the nose of a horse; the hip,' यूथ 'a herd,' and गाथ 'a singer; a song' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are masculines also. Thus अयं तीर्थः or इदम् तीर्थम्.

४० । नोपधः । अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः ॥

40. Nouns ending in अ with the penultimate न् are masculines.

Thus इनः 'a lord,' फेनः 'foam'.

४१ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns जघन 'the hip,' (Uṇ. V. 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Uṇ. II. 48) तुहिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' वृजिन 'hair' 'sin,' विपिन 'a wood; a thicket,' (Uṇ. II. 52) वेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' श्मशान 'cemetry,' रत्न 'gem,' निम्न 'a low place, चिह्न 'sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२। मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसंमानभवनवसनसंभावनविभावनविमानानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary, नलिन 'a lotus; a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Uṇ. II. 53) उद्यान 'garden,' शयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सन्मान 'honor.' भवन 'house,' वसन 'dress,' सम्भावन 'possibility, विभावन (?) विमान 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मानः or इदं मानम् &c.

४३ । पोपधः । अदन्तः पुंसि । यूपः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in अ with the penultimate प् are masculine.

Thus यूपः 'a sacrificial' 'post' (Un. III. 27). दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake.'

४४ । पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns पाप 'sin,' रूप 'form,' उडुप 'a raft,' तल्प 'bed,' शिल्प 'art,' पुष्प 'flower,' शष्प 'young grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island; a promontary (VI. 3. 93) are neuters.

Thus इदं पापम् &c.

४५ । शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brâhmaṇa; a kind of grass,' कुणप 'a corpse, 'a spear,' द्वीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus अयं शूर्पः or इदं शूर्पम् &c.

४४ । भोपधः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in अ with the penultimate भ् are masculines.

Thus स्तम्भः 'a pillar,' कुम्भः 'a water jar.'

४७ । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47. The noun तलभ is neuter.

This is an exception to the last.

४८। जृम्भं नपुंसके च। जृम्भम्–जृम्भः॥

48. The noun जृम्भ 'yawning' is also neuter.

Thus जृम्भम् or जृम्भः

४९। मोपधः। सोमः। भीमः॥

49. Nouns ending in अ with the penultimate म् are masculine.

Thus सोमः 'the Soma,' भीमः 'Bhîma.'

५०। रुक्मसिध्मयुग्मेध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके। इदं रुक्ममित्यादि॥

50. The nouns रुक्म, 'gold,' सिध्म 'scab,' युग्म 'couple,' इध्म 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुंकुम 'saffron' are Neuter.

Thus इदं रुक्मम् &c.

५१। संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च। चात्पुंसि। अयं संग्रामः। इदं संग्रामम्॥

51. The nouns संग्राम 'fight,' दाड़िम 'pomegranate,' कुसुम 'flower,' आश्रम 'dwelling-house,' क्षेम 'happiness' (Uṇ. I. 138) क्षौम 'silken cloth,' होम 'homa' उद्दाम 'violently' are also Neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

Thus अयं संग्रामः or इदं संग्रामम्॥

५२। 'योपधः'। समयः। हयः॥

52. Nouns ending in अ with the penultimate य् are masculine.

Thus समयः 'time;' हयः 'the horse.'

५३। 'किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके'। स्पष्टम्॥

53. The nouns किसलय 'a sprout,' हृदय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय an upper garment' are neuter.

५४। 'गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च'। गोमयः–गोमयम्॥

54. The nouns गोमय 'cow-dung,' कषाय 'the red color,' मलय 'Malaya अन्वय 'Association,' अव्यय 'Indeclinable' are also neuters.

Thus गोमयः or गोमयम्॥

५५। 'रोपधः'। क्षुरः। अङ्कुरः॥

55. Nouns ending in अ with the penultimate र् are masculines.

Thus क्षुरः 'the hoof,' अङ्कुरः 'the blossom.'

५६। 'द्वाराग्रस्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छ्ररन्ध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरकेदारोदराजस्रशरीरकन्दरमन्दारपञ्जरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुहरकुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रमूत्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्राणि नपुंसके'। इदं द्वारमित्यादि॥

56. The words द्वार 'door,' अग्र 'in front,' स्फार 'swelling abundance' (Uṇ. II. 13); तक्र 'curdled milk,' वक्र 'crooked,' वप्र 'rampart,' क्षिप्र 'a measure of time,'

क्षुद्र 'small,' छिद्र 'hole,' नार 'a multitude;' तीर 'shore,' दूर 'distance,' कृच्छ्र 'difficulty,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' अश्रु 'a tear; blood,' श्वभ्र 'a hole; a den,' आभीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' विचित्र 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अजस्र 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पंजर 'skeleton,' अजर 'immortal,' जठर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चामर 'châmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुलीर 'a crab,' चत्वर 'a court-yard' (Uṇ. II. 121), काश्मीर 'kâśmîra,' नीर 'water', अम्बर 'sky; cloth,' शिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र, 'urine,' सूत्र 'thread,' वक्त्र 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अंगुलित्र 'a finger-protector,' भलत्र (?) अस्त्र 'an instrument,' 'शस्त्र 'a weapon,' शास्त्र 'Śâstra', वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters.

Thus इदं द्वारम् &c.

५७ । 'शुक्रमदेवतायाम्' । इदं शुक्रं रेतः ॥

57. The noun शुक्र is neuter when it is not the name of the god (Śukra).

Thus इदं शुक्रम्. Here शुक्र means 'semen.'

५८ । 'चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च' । चात्पुंसि । चक्रः-चक्रमित्यादि ॥

58. The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अंधकार 'darkness,' सार 'essence,' आवार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शृङ्गार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उशीर 'a kind of grass,, तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters.

By the force of the word च in the sûtra, these are also masculines. Thus चक्रः or चक्रम् &c.

५९ । 'षोपधः' । वृषः । वृक्षः ॥

59. Nouns ending in अ with the penultimate; ष् are masculines.

Thus वृषः 'a bull;' वृक्षः 'a tree.'

६० । 'शिरीषशीर्षाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके' ॥

60. The शिरीष 'the name of a tree' जोषं 'an expression of joy,' शीर्ष 'the head' अम्बरीष 'a fryingpan,' पीयूष 'nectar,' (Uṇ. IV. 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters.

६१ । 'यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं यूषः । इदं यूषमित्यादि ॥

61. The words यूष 'soup,' करीष 'dry cow-dung', मिष 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters.

By the force of the word च in the Sûtra, these words are also masculine.

Thus अयं यूषः or इदं यूषम्.

६२ । 'सोपधः' । वत्सः । वायसः । महानसः ॥

62. Nouns ending in अ with the penultimate स् are masculines.

Thus वत्सः 'a calf' (Uṇ. III. 62); वायसः 'a crow,' महानसः 'a kitchen.

६३ । 'पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके ॥

63. The words पनस 'jack-fruit,' बिस 'the fibre of a lotus,' बुस 'chaff,' and साहस 'courage,' are neuters.

६४। 'चमसांसरसनिर्यासोपवासकार्पासवासमासभासकासकांसमांसानि नपुंसके च'। 'इदं चमसम्। अयं चमस इत्यादि ॥

64. The words **चमस** 'a vessel,' **अंस**, **रस** 'juice,' **निर्यास** 'gum juice,' **उपवास** 'fast,' **कार्पास** 'cotton,' **वास** 'perfume; 'habitation;' **मास** 'month,' **भास**, **कास** 'cough,' **कांस** bell-metal,' and **मांस** 'flesh' are also neuters.

Thus **चमसं** or **चमसः** &c.

६५। कंसं चाप्राणिनि। कंसोऽस्त्री पानभाजनम्'। प्राणिनि तु। कंसो नाम कश्चिद्राजा ॥

65. The noun **कंस** when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vesel, cup or can.'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसाभिधानानि।' एतानि पुंसि स्युः। रश्मिर्मयूखः। दिवसो घस्रः ॥

66. Nouns which are synonyms of **रश्मि** 'a ray of light,' and **दिवस** 'a day' are masculine.

Thus **रश्मिर्मयूखः**; **दिवसो घस्रः** ॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्'। पूर्वस्यापवादः ॥

67. The noun **दीधितिः** 'a ray of light' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

६८। 'दिनाहनी नपुंसके'। अयमप्यपवादः ॥

68. The nouns **दिन** 'a day' and **अहन्** 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानाभिधानानि'। एतानि पुंसि स्युः। कुडवः। प्रस्थः ॥

69. Nouns which are synonyms of **मान** 'a measure, a standard' are masculines.

Thus **कुडवः**, **प्रस्थः** ॥

७०। 'द्रोणाढकौ नपुंसके च'। इदं द्रोणम्। अयं द्रोणः ॥

70. The words **द्रोण** 'a measure of capacity' and **आढक** 'a measure of grain' are neuters also.

Thus **इदं द्रोणम्** or **अयं द्रोणः** ॥

७१। 'खारीमानिके स्त्रियाम्'। इयं खारी। इयं मानिका ॥

71. The words **खारी** 'a measure of grain equal to 16 *dronas*' and **मानिका** 'a kind of weight' are feminines.

Thus **इयं खारी**, **इयं मानिका** ॥

७२। दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च। इमे दाराः ॥

72. The nouns **दारा** 'wife,' **अक्षत** 'whole grain or unhusked rice,' **लाज** 'parched or fried grain,' **असु** 'the five vital breaths' are always plural. Thus **इमे दाराः** ॥

By the force of the word **च** in the sûtra, they are feminines.

७३ । 'नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि' । यथासंख्यं नाड्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अप and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (*i. e.* Masculine and Neuter), but this Sûtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः ॥

७४ । 'मरुद्गरुत्तरदृत्विजः' । अयं मरुत् ॥

74. The words मरुत् 'wind' (Uṇ. I. 94) गरुत् 'the wing of a bird' तरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a sacrificial priest,' are masculines.

Thus अयं मरुत् ॥

७५ । 'ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिबलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः' । एते पुंसि स्युः । अयमृषिः ॥

75. The words ऋषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' ग्रन्थि 'knot,' क्रिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' बलि 'offering,' कौलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं ऋषिः ॥

७६ । 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः' । एते पुंसि ॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुंज 'a sort of grass,' पुंज a heap' are masculines.

७७ । 'हस्तकुन्तान्तव्रातवातदूतधूर्तसूतचूतमुहूर्ताः' । एते पुंसि । अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह ॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुंत 'a lance,' अंत 'the end,' व्रात 'a multitude,' वात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूर्त 'a rogue,' सूत 'a son,' चूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (*i. e.* it is both masculine and neuter).

७८ । 'षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः' । अयं षण्डः ॥

78. The nouns षण्ड 'a bull,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' करण्ड 'a small box or basket of bamboo' भरण्ड 'master,' वरण्ड 'a multitude,' तुण्ड 'mouth,' गण्ड 'the cheek,' मुण्ड 'a man with bald head,' पाषंड 'a heretic,' and शिखंड 'a crest' are masculine.

Thus अयं षण्डः ॥

७९ । 'वंशांशपुरोडाशाः' । अयं वंशः । पुरो दाश्यते पुरोडाशः । कर्मणि घञ् । भवव्याख्यानयोः प्रकरणे 'पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'व्रीहेः पुरोडाशे' (१५२८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्र एव निपातनाद्वा दस्य डत्वम् । 'पुरोडाशभुजामिष्टम्' इति माघः ॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अयं वंशः । The word purodâśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix घञ् with the force of karma to the root दाश् preceded by the upapada पुरो । The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sûtras IV. 3. 70, S. 1449 ; and IV. 3. 148 S. 1528. Or the द is changed to ड by nipâtana even in the present sûtra ; and sûtra III. 2. 71. S. 3414. Thus in Mâgha also we find : पुरोडाश भुजाम् इष्टम् 'the sacrifice of purodâśa eaters.'

८० । 'ह्रदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः' । अयं ह्रदः ॥

80. The words ह्रद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine.' बुद् बुद 'bubble' are masculines.

Thus अयं ह्रदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तम्बनितम्बपूगाः' । अयमर्घः ॥

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick, ऋभुक्षिन् 'a name of Indra,' स्तम्ब 'a clump of grass' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines.

Thus अयं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपल्वलकफरेफकटाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्खाः' । अयं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पल्वल 'a small pool,' कफ 'cough,' रेफ 'sound,' कटाह 'frying pan,' निर्व्यूह 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मणि 'jewel,' तरंग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गंध 'smell,' मृदंग 'a musical instrument,' संग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अयं पल्लवः &c.

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिवस्तिपाण्यञ्जलयः । एते पुंसि । अयं सारथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वस्ति the abdomen,' पाणि 'the hand,' अँजलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अयं सारथिः &c.

इति पुलिङ्गाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

१ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikâra sûtra.

२ । भावे ल्युडन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । पचनोऽग्निः । इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III. 3. 115, S 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action ?' Observe पचनः 'fire'; इध्म]प्रव्रश्चनः 'an axe'; these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात् । हसितम् । गीतम् ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is also repetition of III. 3 114. S. 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । त्वष्यञौ तद्धितौ । शुक्लत्वम्-शौक्ल्यम् । ष्यञः स्त्रीत्वसामर्थ्यात्पक्षे स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । सामग्र्यम्-सामग्री । औचित्यम्-औचिती ॥

4. Among *taddhitas*, words formed with the affixes त्व and ष्यञ् are Neuters ; (See V. 1, 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वम् 'whiteness' and शौक्ल्यम् 'whiteness.' The ष्यञ् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ष by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory ष.

Thus चातुर्यम् or चातुरी 'cleverness.' सामग्र्यम् or सामग्री 'effects, goods.' औचित्यम् or औचिती 'aptness.'

५ । 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5. Brâhmanâdi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम् 'Brâhmaṇical.'

६ । यद्यढक्यगञण्वुञ्छाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्लीबानि । 'स्तेनाद्यन्नलोपश्च (१७९०) । स्तेयम् । 'सख्युर्यः (१७९१) । सख्यम् । 'कपिज्ञात्योर्ढक् (१७९२) । कापेयम् । 'पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७९३) आधिपत्यम् । 'प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्' (१७९४) औष्ट्रम् । हायनान्तयुवादिभ्योऽण् (१७९५) । द्वैहायनम् । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यो वुञ् । पितापुत्रकम् । होत्राभ्यश्छः (१८००) । अच्छावाकीयम् ॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, य, ढक्, यक्, अञ्, अण्, वुञ् and छ in the senses of nature or action thereof are neuters.

(*a*) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम् 'theft.'

(*b*) The affix य is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम् 'friendship.'

(*c*) The affix ढक् is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus कापेयम् 'ape-like.'

(*d*) The affix यक् is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus आधिपत्यम् 'authority.'

(*e*) The affix अञ् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus औष्ट्रम् 'camel-like.'

(*f*) The affix अण् is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्वैहायनम् 'the action of two days.'

(*g*) The affix वुञ् is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus पितापुत्रकम् 'paternal and filial.'

(*h*) The affix छ is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus अच्छावाकीयम् ॥

NOTE:—This Sûtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७ । 'अव्ययीभावः–' (६५६) । अधिस्त्रि ॥

7. Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters. (See II. 84. 18, S. 659) Thus अधिस्त्रि ।

८ । 'द्वन्द्वैकत्वम्' । पाणिपादम् ॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2; S. 906).
Thus पाणिपादम् ।

९ । 'अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च' । स्यष्टम् ॥

9. The compound हेमन्तशिशिरौ is masculine, and अहोरात्रे is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

१० । ‘अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः’ । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle nañ, and of the Karmadhâraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sûtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an adhikâra sûtra.

११ । अमल्ये छाया । शरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word chhâyâ. ‘shadow’ is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus शरच्छायम् ॥

१२ । ‘राजामनुष्यपूर्वा सभा’ । इनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in सभा ‘court’ when preceded by words which are synonyms of राजा and अमनुष्य ‘non-human being’ is neuter. (See II. 4, 23, S. 826).

Thus इनसभम् ‘the king's court’ &c.

१३ । ‘सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च’ ॥

13. Tatpurusha compounds ending in सुरा ‘wine,’ सेना ‘army,’ छाया ‘shadow,’ शाला ‘a house.’ निशा ‘night’ are also feminines (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

१४ । ‘परवत्’ । अन्यस्तत्पुरुषः परवल्लिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26. S. 812).

१५ । ‘रात्राह्नाहाः पुंसि’ (८१४) ॥

15. The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with रात्र ‘night,’ अह्न ‘a day’ and अह ‘a day’ is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16. The words अपथ ‘bad road’ and पुण्याह ‘sacred day’ are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vârtika*).

१७ । ‘संख्यापूर्वा रात्रिः’ । त्रिरात्रम् । ‘संख्यापूर्वा’ इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A Dvigu compound ending with the word रात्रि when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus त्रिरात्रम् ॥

Why do we say “when preceded by a numeral”? Observe सर्वरात्रः which is masculine.

१८ । ‘द्विगुः स्त्रियां च’ । व्यवस्थया । पञ्चफली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are Dvigu compounds are feminines also. (See II. 4. 17, S. 821 Vârtikas).

Thus पञ्चमूली ‘five-roots,’ त्रिभुवनम् ‘three worlds.’

१९ । इसुसन्तः । हविः । धनुः ॥

19. Nouns ending in इस् (Uṇ. II. 108) and उस् (Uṇ. II. 115) are neuter.

Thus हविः 'oblation to fire' (see Uṇ. II. 108) धनुः 'a bow' (Uṇ. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रियां च । इसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । इयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in इस्) ॥

Thus इयं or इदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव । इयं छदिः । छाद्यतेऽनेनेति छदेश्चुरादिण्यन्तात् 'अर्चिशुचि–' इत्यादिना इस् । इस्मन् इत्यादिना ह्रस्वः । पटलं छदिः इत्यमरः । तत्र पटलसाहचर्याच्छदिषः क्लीबतां वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्याः ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus इयं छदिः । It is also formed by adding the affix इस् (see Uṇ. II. 108) to the root छादि belonging to the churâdi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word पटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with पटलं which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि । एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमामिषम् रुधिरं रक्तम् । कार्मुकं शरासनम् । विवरं बिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् । अन्नमशनम् । अस्यापवादानाह त्रिसूत्र्या ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'copper,' वन 'forest,' मास 'a month,' रुधिर 'blood,' कार्मुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल 'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters.

Thus मुखं आननम् ; नयनं लोचनम् ; लोहं कालम् ; वनं गहनम् ; मांस मामिषम् ; रुधिरं रक्तम् ; कार्मुकं शरासनम् ; विवरं बिलम् ; जलं वारि ; हलं लांगलम् ; धनं द्रविणम् ; अन्नं अशनम् ॥

In the next three sûtras exceptions to this are mentioned.

२३ । सीरार्थौदनाः पुंसि ॥

23. The words सीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and ओदन 'food' are masculine.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च । वक्त्रो वक्त्रम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् । गाण्डीवो गाण्डीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गाण्डीव 'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters.)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम् ; नेत्रः or नेत्रम् ; अरण्यः or अरण्यम् ; गाण्डीव or गाण्डीवम् ।

२५ । अटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word अटवी 'the forest' is feminine.

२६ । लोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26. Nouns ending in अ with the penultimate ल् are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेवलवृषलाः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुसूल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृषल 'a śûdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालबिडालखिलशूलाः पुंसि च' । चात्क्लीबे । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शीलः 'conduct,' मूल 'root,' मङ्गल ; the planet Mars,' साल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh ;' मृणाल 'a lotus fibre,' वाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand ; husk,' बिडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear.'

Thus शीलः or शीलम् ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम् । सहस्रम् । 'शतादिः' इति किम् । एको द्वौ बहवः । संख्या इति किम् । शतशृङ्गो नाम पर्वतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एकः 'one,' द्वौ 'two,' बहवः 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशृङ्गः (th name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines.

Thus अयं शतः or इदं शतम् &c.

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियुतं च तत्' इत्यमरात्क्लीबेऽपि लक्षम् ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटिः ॥

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । शङ्कुः पुंसि । सहस्रः क्वचित् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम् ॥

32. The word शंकु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्द्व्यच्कोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्व्यच्कः क्लीबः स्यान्न तु कर्तरि । वर्म । चर्म । द्व्यच्कः किम् । अणिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । ददाति इति दामा ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters.

Thus चर्म्मन् 'skin,' वर्म्मन् 'armor,' कर्म्मन् 'work'

Why do we say 'of two syllables ?' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन् 'glory.'

Why do we say 'when not denoting an agent' ? Observe दामन् 'a giver' ।

३४ । ब्रह्मन्पुंसि च । अयं ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34. The word ब्रह्मन् is also masculine.

Thus अयं ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३५ । नामरोमणी नपुंसके । 'मन्द्व्यच्कः-' इत्यस्यायं प्रपञ्चः

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sûtra 33.

३६ । 'असन्तो द्व्यच्कः' । यशः । मनः । तपः । 'द्व्यच्कः' किम् । चन्द्रमाः ॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters.

Thus यशस् 'glory,' मनस् 'mind,' तपस् 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon, which is masculine.

३७ । अप्सराः स्त्रियाम् । एता अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

37. The word अप्सरस् is feminine.

Thus एता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only.

३८ । 'त्रान्तः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38. Nouns formed with the affix त्र are neuters. (Up. IV. 159).

Thus पत्रम् 'a leaf ;' छत्रम् 'an umbrella.'

३९ । 'यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव' ॥

39. The following are always feminine :—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a leathern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वरत्रा 'a strap.'

४० । 'भृत्रामित्रछात्रपुत्रमंत्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि' । अयं भृत्रः । न मित्रममित्रः । 'तस्य मित्राण्यमित्रास्ते' इति माघः । 'स्याताममित्रौ मित्रे च' इति च । यत्तु 'द्विषोऽमित्रे' (३१११) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्–'अमेर्द्विषदित्यौणादिक इत्रच् । अमेरमित्रं मित्रस्य व्यथयेदित्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः । नञ्समासेऽप्येवम् । परवल्लिङ्गतापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम्' इति तत्प्रकृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो जरमरमित्रमृताः' (३८५०) इति षाष्ठसूत्रास्मरणमूलकमिति दिक् ॥

40. The following are masculines :—भृत्र 'a servant,' अमित्र 'an enemy,' छात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantra,' वृत्र 'name of a demon killed by Indra,' मेढ्र 'a ram,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अयं भृत्रः । अमित्रः is equal to न मित्रम् a non-friend *i.e.* an enemy. Thus we find in Mâgha तस्य मित्राण्यमित्रास्ते । So also स्याताममित्रौ मित्रे च ॥

In commenting on the sûtra द्विषोऽमित्रे (III. 2. 113 S. 3111), Haradatta in his Padamanjari says : 'The word *amitra* is derived from the root *am* with the Uṇâdi affix इत्रच् under sûtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpurusha compound of *a* + *mitra*, then by sûtra II. 4. 6,

S. 812; it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the अ will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on मि; *i.e.* the ञित् accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of amitra, as in the following: अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्रः (Rig Veda VI. 25. 2), अमैरमित्र मर्दय (Rig VIII. 75. 10).'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word amitra is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sûtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of amitra, when he raises the objection as to accent.

NOTE:—Did Haradatta really misapply sûtra II. 4. 26 and forget VI. 2. 116; or is not Bhattoji floundering? Why should the word अमित्र be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१। 'पत्रपात्रपवित्रसूत्रछत्राः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters):—

पत्र 'a leaf;' पात्र 'a vessel;' पवित्र 'holy;' सूत्र 'a thread;' छत्र 'a line.

Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२। 'बलकुसुमशुल्बयुद्धपत्तनरणाभिधानानि'। बलं वीर्यम् ॥

42. The synonyms of बल 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' शुल्ब 'a sope, string' पत्तनं 'a town' and रण 'fight' are neuters. Thus बलं वीर्यम् ॥

४३। 'पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च'। पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः। अमरोऽप्याह–'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इति। एवं च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakosha, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kâśikâ says '*padma* meaning *lotus* is neuter only.' This is however one view of the case.

४४। 'आहवसंग्रामौ पुंसि' ॥

44. The words आहव and संग्राम 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of raṇa would have been Neuters. This makes them masculines.

४५। 'आजिः स्त्रियामेव' ॥

45. The word आजि fight is always feminine. This also by sûtra 42 and would have been Neuter.

४६। 'फलजातिः'। 'फलजातिवाची शब्दो नपुंसकं स्यात्। आमलकम्। आम्रम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम्, 'one of the myrobolans,' आम्रम्, 'mango. But the word आमलकी is feminine also. It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit.

४७ । 'वृक्षजातिः' । स्त्रियामेव क्वचिदेवेदम् । हरीतकी ॥

47. Names of trees are feminines only. This is not a universal rule.

Thus हरीतकी 'one of the myrobolans.

४८ । 'वियज्जगत्सकृच्छकन्पृषच्छकृद्यकृदुदश्वितः' । एते क्लीबाः स्युः ॥

48. The following are neuters :—

वियत् 'the sky,' जगत् 'the universe,' सकृत् 'once,' शकन् 'ordure,' पृषत् 'a drop of water,' शकृत् 'ordure,' (Uṇ. IV. 58), यकृत् 'the liver,' उदश्वित् 'whey.'

४९ । 'नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि' ॥

49. The following are neuters :—

नवनीत 'butter,' अवत 'a well,' अनृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' वित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' रजत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair.

५० । 'श्राद्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यस्थ्यास्पदाकाशकण्वबीजानि' । एतानि क्लीबे स्युः ॥

50. The following are neuters :—

श्राद्ध 'a funeral rite', कुलिश 'the thunderbolt of Indra,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुण्ड 'a bowl,' (Uṇ. I. 112). अंग 'the body.' दधि 'curdled milk,' सक्थि 'the thigh' (Uṇ. III. 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्पद 'a place,' आकाश 'the sky ;' कण्व 'sin,' and बीज 'the seed.'

५१ । 'दैवं पुंसि च' । दैवम्-दैवः ॥

51. The word दैव 'luck' is also masculine.

Thus दैवम् or दैवः ॥

५२ । 'धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहर्म्यतूर्यसैन्यानि' । इदं धान्यमित्यादि ॥

52. The following are neuters :—

धान्यं 'corn,' आज्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' रूप्य 'silver,' पण्य 'vendible,' वर्ण्यं 'saffron,' धृष्य 'conquerable,' हव्यं 'clarified butter,' कव्यं 'anoblation of food to deceased ancestors,' काव्य 'a poem ;' सत्य 'truth ;' अपत्य 'offspring ;' मूल्य 'the price ;' शिक्य 'a loop or swing made of rope ;' कुड्य 'a wall,' मद्य 'wine ;' हर्म्यं 'a house ;' तूर्यं 'a kind of musical instrument ;' सैन्यं 'an army.'

Thus इदं धान्यम्, &c.

५३ । 'द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरवृन्दारकाणि' ॥

53. The following are neuters :—

द्वन्द्व 'couple' बर्ह 'a peacock's tail,' दुःख 'sorrow ;' बडिश 'a fish hook,' पिच्छ 'the tail of a peacock,' बिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' कवच 'amulet,' वरं 'boon,' शरं 'an arrow,' वृन्दारक 'a deity.'

५४ । 'अक्षमिन्द्रिये' । इन्द्रिये किम् । रथाङ्गादौ मा भूत् ।

54. The word अक्ष when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses ? It will not be Neuter when it means the *axle* of a chariot, &c.

इति नपुंसकाधिकारः ॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders

This is an adhikâra sûtra.

२ । 'गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गौः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' यष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वस्ति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' त्रुटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper-'

Thus इयं or अयं गौः.

३ । 'मन्युमृत्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminines :—

मन्यु 'anger' (Uṇ. III 20), मृत्यु 'death ;' सीधु 'rum,' कर्कन्धु 'the jujube tree' (Uṇ. I 93) कण्डु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust.'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु–पटुः–पट्वी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters. That is they belong to all the three genders. Thus पटु, पटुः, पट्वी.

५ । 'अपत्यार्थतद्धिते' । औपगवः–औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१ । 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhkâra sûtra.

२ । 'घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—घृत 'butter,' भूत 'any being,' मुस्त 'a kind of grass,' क्ष्वेलित 'play,' ऐरावत 'Indra's elephant,' पुस्तक 'a book,' बुस्त 'the burnt crust of roast meat,' लोहित 'redness.'

Thus अयं घृतः or इदं घृतम्.

३ । 'शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढाः' । अयं शृङ्गः । इदं शृङ्गम् ।

3. The following are both masculines and neuters :—शृङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' उद्यम 'effort,' शल्य 'a spear,' दृढ 'firm.'

Thus अयं शृङ्गः or इदं शृङ्गम् ।

४ । 'व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्मार्धर्चदर्भपुच्छाः' । अयं व्रजः । इदं व्रजम् ।

4. The following are both masculines and neuters :—व्रज 'a multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुथ 'a carpet,' कूर्च 'a bundle,' प्रस्थ 'a level plain,' दर्प 'pride' अर्म 'cemetry' (Uṇ. I. 137), अर्धर्च 'half a verse.' दर्भ 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail.'

Thus अयं व्रजः or इदं व्रजम्.

५। 'कबन्धौषधायुधान्ताः' । स्पष्टम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कबन्ध 'a headless trunk,' औषध 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६। 'दण्डमण्डखण्डशवसैन्धवपार्श्वाकाशकुशाङ्कुशकुलिशाः' । एते पुंनपुंसकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दर्भे योक्त्रे द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः । शलाकावाची तु स्त्रियाम् । तथा च 'जानपद-' (५००) आदिसूत्रेणायोविकारे ङीष् । कुशी । दारुणि तु टाप् । 'कुशा वानस्पत्याः स्थ ता मा पात' इति श्रुतिः । 'अतः कृकमि-' (१६०) इति सूत्रे 'कुशाकर्णीषु' इति प्रयोगश्च । व्याससूत्रे च—'हानौ तूपायनशब्दशेषत्वात्कुशाच्छन्दः' इति । तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम् । एवं च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थिते आच्छन्द इत्याङ्प्रश्लेषादिपरो भामतीग्रन्थः प्रौढिवादमात्रपर इति विभावनीयं बहुश्रुतैः ॥

6. The following are both masculines and neuters :— दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' खण्ड 'a break,' शव 'the corpse,' सैन्धव 'a kind of rock-salt,' पार्श्व 'the side,' काश 'cough,' अंकुश 'a hook, a goad,' आकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśva-kosha—"Kuśa is the name of the son of Râma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water' But when it means a ploughshare or a rod (śalâkâ) it is feminine. That being so, when the śalâkâ is made of iron the feminine will be formed by ङीष् as कुशी । This is by sûtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a śalâkâ made of wood, the feminine is formed by टाप् । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशा वानस्पत्याः स्थ ता मा पात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect me.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyâsa Sûtra we find the word कुशा used. See Vedânta Sûtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kusas*, the metres, the praise and the singing. This (*i. e.* the reason for this) has been stated in the Pûrva Mimânsâ." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgâtris in counting the stotras are called kuśâs. *Thibaut's* Vedânta Sûtras Part II. p. 227).

So also in the commentary on the above sûtra by Śankarâchârya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पति योनित्वश्रवणं' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vânaspatyâḥ), the sûtra (VIII. 3. 46, S. 160), the śârîrika Bhâshya (kuśa nâma &c) all unanimousely agree in stating that there is such a word as kuśâ; and it is this word which is used in the Vedânta Sûtra III. 3. 26 (Kuśâ Chhandas &c). The words कुशाच्छन्दः in that sûtra are equal to कुशा plus छन्दः; and not कुश plus आच्छन्दः । Bhâmati the commentary on the Sârîrika Bhâshya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाच्छन्दः of the sutra into कुश + आ + छन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhâmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७ । 'गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदाम्बुदककुदाश्च' ॥

7. The following are both masculines and feminines :—**गृह** 'a house,' **मेह** 'a ram,' **देह** 'the body,' **पट्ट** 'a slab, tablet,' **पटह** 'a kettle-drum,' **अष्टापद** (?) **अंबुद** 'a cloud,' **ककुद** 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१ । 'अवशिष्टलिङ्गम्' ॥

1. The rest.

This is an adhikâra sutra.

२ 'अव्ययं कतियुष्मदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), **कति**, **युष्मद्** and **अस्मद्** can be used with words in all the three genders.

३ । 'ष्णान्ता संख्या' । शिष्टा परवत् । एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम ॥

3. Numerals ending in **ष** and **ण** can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४ । 'गुणवचनं च' । शुक्लः पटः । शुक्ला पटी । शुक्लं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्लः पटः । शुक्ला पटि । शुक्लं वस्त्रम् ॥

५ । 'कृत्याश्च' ॥

5. The kṛitya derivatives also.

The words formed by kṛitya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171. S. 3312).

६ । 'करणाधिकरणयोर्ल्युट्' ॥

6. The words formed by the affix lyuṭ added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

७ । 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्पष्टार्थेयं त्रिसूत्री ॥

7. The Pronominals *sarva* 'et cetera.' (I. 1. 27 S. 213).

इति लिङ्गानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

॥ शुभमस्तु ॥

17-5-05.

ALPHABETICAL INDEX TO PÂNINI'S SÛTRAS.

Note.—The right hand figures refer to the serial number of the Sûtras as given in the Siddhânta Kaumudi.

अ

11 अ अ 8, 4, 68.
3279. अः प्रत्ययात् 3, 3, 102.
1869. अंशं हारी 5, 2, 69.
85. अकः सवर्णे दीर्घः 6. 1; 101.
539. अकथितं च 1, 4, 51.
3188. अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् 3, 3, 19
601. अकर्तर्यृणे पञ्चमी 2, 3, 24.
2693. अकर्मकाच्च 1, 3, 26. 35. 45.
2708
2718.
3864. अकर्मधारये राज्यम् 6, 2, 130.
2148. अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् 8, 1, 13.
2298. अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः 7, 4, 25.
3807. अके जीविकार्थे 6, 2, 73.
628. अकेनोर्भविष्य दाधमर्ण्ययोः 2, 3, 70.
664. अक्षशलाकासंख्याः परिणा 2, 1, 10.
3247. अक्षेषु ग्लहः 3, 3, 70.
2338. अक्षोऽन्यतरस्याम् 3. 1, 75.
944. अक्ष्णोऽदर्शनात् 5, 4, 76.
1621. अगारान्ताट्ठन् 4, 4, 70.
3256. अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च 3, 3, 79.
3611. अग्नीत्प्रेषणे परस्य च 8, 2, 92.
924. अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः 8, 3, 82.
1236. अग्नेर्ढक् 4, 2, 33.
3001. अग्नौ चेः 3. 2, 91.
2892. अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः 3, 1, 131.
795. अग्राख्यायामुरसः 5, 4, 93.
3462. अग्राद्यत् 4, 4, 116.
883. अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च 5, 4, 145.
3553. अङितश्च 6, 4, 103.
3522. अङ्ग इत्यादौ च 6, 1, 119.
3615. अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् 8, 2, 96.
200. अङ्गस्य 6, 4, 1.
3804. अङ्गानि मैरेये 6, 2, 70.
२040. अङ्गाप्रातिलोम्ये 8, 1, 33.
अङ्गुलेर्दारुणि 5, 4, 114.
अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् 5, 3, 108.
1404. अ च 4, 3, 31.
3078. अच उपसर्गात्तः 7, 4, 47.
416. अचः 6, 4, 138.
3678. अचः कर्तृयकि 6, 1, 195.
2768. अचः कर्मकर्तरि 3, 1, 62.
50. अचः परस्मिन्पूर्वविधौ 1, 1. 57.
945. अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंस° 5, 4, 7
35. अचश्च 1, 2, 28.
2294. अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् 7, 2, 61.
1256. अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् 4, 2, 47.
1476. अचित्ताददेशकालाट्ठक् 4. 2, 96.
299. अचि र ऋतः 7, 2, 100.
2541. अचि विभाषा 8, 2, 21.
1667. अचि शीर्षः 6, 1, 62.
271. अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 6, 4, 77.
254. अचो ञ्णिति 7. 2, 115.
79. अचोऽन्त्यादि टि 1, 1, 64.
2842 अचो यत् 3, 1, 97.
59. अचो रहाभ्यां द्वे 8, 4, 46.
3891. अच्कावशक्तौ 6, 2, 157.
247. अच्च घेः 7, 3, 119

770. अच्छ गत्यर्थवदेषु 1, 4, 69.
943. अच् प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः 5, 4, 75.
2853. अजर्यं संगतम् 3, 1, 105.
2006. अजादी गुणवचनादेव 5, 3, 58.
2176. अजादेर्द्वितीयस्य 6, 1, 2.
454. अजाद्यतष्टाप् 4, 1, 4.
904. अजाद्यदन्तम् 2, 2, 33.
1669. अजाविभ्यां थ्यन् 5, 1, 8.
2039. अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च 5, 3, [illegible]
2076. अजिव्रज्योश्च 7, 3, 60.
2292. अजेर्व्यघञपोः 2, 4, 56.
2614. अज्झनगमां सनि 6, 4, 16.
2028. अज्ञाते 5, 3, 73.
3047. अञ्चेः पूजायाम् 7, 2, 53.
1980. अञ्चेर्लुक् 5, 3, 30.
3716. अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् 6, 1, 170.
3024. अञ्चोऽनपादाने 8, 2, 48.
2546. अञ्जेः सिचि 7, 2, 71.
856. अञ्नासिकायाः संज्ञायां नसं 5, 4, 118.
197. अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 8, 4, 2.
2539. अडभ्यासव्यवायेऽपि 6, 1, 136.
2476. अड्गार्ग्यगालवयोः 7, 3, 99,
1406. अणञौ च 4, 3, 33.
2754. अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् 1, 3, 88.
1198. अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः 4, 1, 78.
3809. अणि नियुक्ते 6, 2, 75.
3219. अणिनुणः 5, 4, 15.
14. अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः 1, 1, 69.
1452. अणृगयनादिभ्यः 4, 3, 73.
1180. अणो द्व्यचः 4, 1, 156.
110. अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः 8, 4, 57.
3181. अण् कर्मणि च 3, 3, 12.
1568: अण् कुटिलिकायाः 4, 4, 18.
1910 अण् च 4, 2, 103.
1598. अण् महिष्यादिभ्यः 4, 4, 48.
2248. अत आदेः 7, 4, 70.
1095 अत इञ् 4, 1, 95
1922 अत इनिठनौ 5, 2, 115
2467. अत उत्सार्वधातुके 6, 4, 110
2282 अत उपधायाः 7, 2, 116
2260. अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि 6, 4, 120
160. अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशा° 8, 3, 46
1196. अतश्च 4, 1, 177
2113. अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि 5, 4, 46
2094. अतिथेर्ञ्यः 5, 4, 26
556. अतिरतिक्रमणे च 1, 4, 95
2001. अतिशायने तमबिष्ठनौ 5, 3, 55
3925, अतेरकृत्पदे 6, 2. 191
798 अतेः शुनः 5, 4, 96
191. अतो गुणे 6, 1, 97
2170. अतो दीर्घो यञि 7, 3, 101
203. अतो भिस ऐस 7, 1, 9
309. अतोऽम् 7, 1, 24
2212. अतो येयः 7, 2, 80
163. अतो रोरप्लुतादप्लुते 6, 1, 113
2330. अतो ल्रान्तस्य 7, 2, 2
2308. अतो लोपः 6, 4, 48
2284. अतो हलादेर्लघोः 7, 2, 7
2202. अतो हेः 6, 4, 105
691. अत्यन्तसंयोगे च 2, 1, 29
2620. अत्र लोपोऽभ्यासस्य 7, 4, 58
136. अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा 8, 3, 2
1147. अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरो 2, 4, 65
425. अत्वसन्तस्य चाधातोः 6, 4, 14
2566. अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् 7, 4, 95
2479. अदभ्यस्तात् 7, 1, 4
53. अदर्शनं लोपः 1, 1, 60
437. अदस औ सुलोपश्च 7, 2, 107
101. अदसो मात् 1, 1, 12
419. अदसोऽसेर्दादु दो मः 8, 2, 80
2426. अदः सर्वेषाम् 7, 3, 100
2423. अदिप्रभृतिभ्यः शपः 2, 4, 72
1282. अदूरभवश्च 4, 2, 70
17. अदेङ् गुणः 1, 1, 2
3080. अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति 2, 4, 36
2977. अदोऽनन्ने 3, 2, 68
771. अदोऽनुपदेशे 1, 4, 70
315. अद् (अद्ड्) डतरादिभ्यः 7, 1, 25
3480. अद्भिः संस्कृतम् 4, 4, 134
1814 अद्यश्वीनावष्टब्धे 5, 2, 13
161. अधःशिरस पदे 8, 3, 47
1873. अधिकम् 5, 2, 73

626. अधिकरणवाचिनश्च 2, 3, 68
707. अधिकरणवाचिना च 2, 2. 13
1989. अधिकरणविचाले च 5, 3, 43
3362. अधिकरणे बन्धः 3, 4, 41
2929. अधिकरणे शेतेः 3, 2, 15
919. अधिकरणैतावत्त्वे च 2, 4, 15
1467. अधिकृत्य कृते ग्रन्थे 4, 3, 87
554. अधिपरी अनर्थकौ 1, 4, 93
644. अधिरीश्वरे 1, 4, 97
542. अधिशीङ्स्थासां कर्म 1, 4, 46
613. अधीगर्थदयेशां कर्मणि 2, 3, 52
2820. अधीष्टे च 3, 3, 166
1966. अधुना 5, 3, 17
2706. अधेः प्रसहने 1, 3, 33
3922. अधेरुपरिस्थम् 6, 2, 188
909. अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् 2, 4, 5
1693 अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् 5, 1, 28
3301. अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च 3, 3, 122
1860. अध्यायानुवाकयोर्लुक् 5, 2, 60
1622. अध्यायिन्यदेशकालात् 4, 4, 71
1448. अध्यायेष्वेवर्षेः 4, 3, 69
1817. अध्वनो यत्खौ 5, 2, 16
3744. अध्वर्युकषाययोर्जातौ 6, 2, 10
908. अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् 2, 4, 4
1155. अन् 6, 4, 167
462. अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् 4, 1, 28
248. अनङ् सौ 7, 1, 93
48. अनचि च 8, 4, 47
2076. अनत्यन्तगतौ क्तात् 5, 4, 4
776. अनत्याधान उरसिमनसी 1, 4, 75
1969. अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् 5, 3, 21
2205. अनद्यतने लङ् 3, 2, 111
2185. अनद्यतने लुट् 3, 3, 15
2091. अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः 5, 4, 23
3624. अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः 8, 2, 105
536. अनभिहिते 2, 3, 1
2802. अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि 3, 3, 145
670. अनश्च 5, 4, 108
3505. अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि 5, 4, 103
346. अनाप्यकः 7, 2, 112
3786. अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये 6, 2, 52
2478. अनितेः 8, 4, 19
415. अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति 6,4,24
2031 अनुकम्पायाम् 5, 3, 76
763. अनुकरणं चानितिपरम् 1, 4, 62
1874. अनुकाभिकाभीकः कमिता 5, 2, 74
951. अनुगवमायामे 5, 4, 83
2083. अनुगादिनष्ठक् 5, 4, 13
1816. अनुग्वलंगामी 5, 2, 15
403. अनुदात्तं सर्वमपादादौ 8, 1, 18
2157. अनुदात्तङित आत्मनेपदम् 1, 3, 12
3670. अनुदात्तं च 8, 1, 3
3650. अनुदात्तं पदमेकवर्जम् 6, 1, 158
3619. अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः 8, 2, 100
3651. अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः 6, 1, 161
2402. अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतर 6, 1, 59
1253. अनुदात्तादेरञ् 4, 2, 44
1520. अनुदात्तादेश्च 4, 3, 140
3674. अनुदात्ते च 6, 1, 190
3523. अनुदात्ते च कुधपरे 6, 1, 120
3129. अनुदात्तेतश्च हलादेः 3, 2, 149
2428. अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादी° 6, 4, 37
3709. अनुदात्तौ सुप्पितौ 3, 1, 4
2666. अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति 6,4, 15
137. अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः 8, 3, 4
1810. अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्ष° 5, 2, 9
1890. अनुपद्यन्वेष्टा 5, 2, 90
2745. अनुपराभ्यां कृञः 1, 3, 79
2746. अनुपसर्गाज्ज्ञः 1, 3, 76
3035. अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः 8, 2, 55
2716. अनुपसर्गाद्वा 1, 3, 43
2900. अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारि° 3, 1, 138
469. अनुपसर्जनात् 4, 1, 14
579. अनुप्रतिगृणश्च 1, 4, 41
1774. अनुप्रवचनादिभ्यश्छः 5, 1, 111
1272. अनुब्राह्मणादिनिः 4, 2, 62
639. अनुर्यत्समया 2, 1, 15
547. अनुर्लक्षणे 1, 4, 84
907. अनुवादे चरणानाम् 2, 4, 3
2349. अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेर° 8, 3, 72
1438. अनुशतिकादीनां च 7, 3, 20
124. अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः 8, 4, 58

1106. अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्यो ऽञ् 4, 1, 104
830. अनेकमन्यपदार्थे 2, 2, 24
45. अनेकाल्शित् सर्वस्य 1, 1, 55
3601. अनो नुट् 8, 2, 16
460. अनो बहुव्रीहेः 4, 1, 12
3884. अनो भावकर्मवचनः 6, 2, 150
2722. अनोरकर्मकात् 1, 3, 49
3923. अनोरप्रधानकनीयसी 6, 2. 189
796. अनोऽश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः 5, 4,94
3010. अनौ कर्मणि 3, 2, 100
3826. 3877. 3913. 2984. } अन्तः 6, 2, 92.143. 179. 8, 4, 20
1437. अन्तः पूर्वपदाट्ठञ् 4, 3, 60
3294. अन्तरदेशे 8, 4, 24
766. अन्तरपरिग्रहे 1, 4. 65
220. अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः 1, 1, 36
545. अन्तरान्तरेणयुक्ते 2, 3, 4
3255. अन्तर्घनो देशे 3, 3, 73
591. अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति 1, 4, 23
855. अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः 5, 4, 117
489. अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् 4, 1, 32
3914. अन्तश्च 6, 2, 130
3688. अन्तश्च तवै युगपत् 6, 1, 200
2965. अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः 3,2, 48
75. अन्तादिवच्च 6, 1, 85
2014. अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ 5, 3, 63
3715. अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतर° 6, 1, 169
3706. अन्तो ऽवत्याः 6, 1, 220
3817. अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः 6, 2, 83
1637. अन्नाण्णः 4, 4, 85
696. अन्नेन व्यञ्जनम् 2, 1, 34
497. अन्यतो ङीष् 4,1, 40
3248. अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोग 3, 4, 27
675. अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् 2, 1, 21
595. अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चू° 2, 3, 29
3158. 3422. अन्येभ्यो ऽपि 3, 2, 1783, 130
2980. अन्येभ्यो ऽपि दृश्यन्ते 3, 2, 75
3539. अन्येषामपि दृश्यते 6, 3, 137
3011. अन्येष्वपि दृश्यते 3, 2, 101
3386. अन्वच्यानुलोम्ये 3, 4, 64
949. अन्ववतप्ताद्रहसः 5, 4, 81
3375. अपगुरो णमुलि 6, 1, 53
3258. अपघनो ऽङ्गम् 3, 3, 81
3071. अपचितश्च 7, 2, 30
1089. अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् 4, 1, 162
815. अपथं नपुंसकम् 2, 4, 30
1359. अपदातौ साल्वात् 4, 2, 135
210. अपदान्तस्य मूर्धन्यः 8, 3, 55
666. अपपरिबहिरञ्चवः पञ्चम्या 2, 1, 12
596. अपपरी वर्जने 1, 4, 83
1571. अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ 4, 4, 21
1059. अपरस्पराः क्रियासातत्ये 6, 1, 144
480. अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल° 4, 1, 22
3580. अपरिह्वृताश्च 7, 2, 32
2779. अपरोक्षे च 3, 2, 119
563. अपवर्गे तृतीया 2, 3, 6
1064. अपस्करो रथाङ्गम् 6, 149
3512. अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषे° 6,1, 36
2717. अपह्नवे ज्ञः 1, 3, 44
3920. अपाच्च 6, 2. 186
2688. अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने 6, 1,142
2112. अपादाने चाहीयरुहोः 5, 4, 45
587. अपादाने पञ्चमी 2, 3, 28
3373. अपादाने परीप्सायाम् 3, 4, 52
2741. अपाद्वदः 1, 3, 73
557. अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्ग° 1, 4, 96
1163. अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ 4,1,140
251. अपृक्त एकाल् प्रत्ययः 1, 2, 41
2967, अपे क्लेशतमसोः 3, 2, 50
3124. अपे च लषः 3, 2, 144
700. अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः 2,1,38
1229 अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः 4, 2, 27
442. अपो भि 7, 4, 48
277. अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृ° 6, 4, 11
832, अप् पूरणीप्रमाण्योः 5, 4, 116
3279. अ प्रत्ययात् 3, 3, 102
98. अप्लुतवदुपस्थिते 6, 1, 129
467. अभाषितपुंस्काच्च 7, 3, 48
1470 अभिजनश्च 4, 3, 90
2071. अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखाव°5,3.118
2773. अभिज्ञावचने लृट् 3, 2, 112

543. अभिनिविशश्च 1, 4, 47
1466. अभिनिष्क्रामति द्वारम् 4, 3, 86
3193. अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् 8, 3, 86
2756. अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः 1, 3, 80
553. अभिरभागे 1, 4, 91
3218. अभिविधौ भाव इनुण् 3, 3, 44
2124. अभिविधौ संपदा च 5, 4, 53
2117. अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे °5, 4, 50
3919. अभेर्मुखम् 6, 2, 185
3065. अभेश्चाविदूर्ये 7, 2, 25
1818. अभ्यमित्राच्छ च 5, 2, 17
2417. अभ्यस्तस्य च 6, 1, 33
3673. अभ्यस्तानामादिः 6, 1, 189
2290. अभ्यासस्यासवर्णे 6, 4, 78
2430. अभ्यासाच्च 7, 3, 55
2182. अभ्यासे चर्च 8, 4, 54
3403. अभ्युत्सादयां प्रजनयां चिकयां° 3, 1, 42
2970. अमनुष्यकर्तृके च 3, 2, 53
3823. अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् 6, 2, 89
2874. अमावस्यदन्यतरस्याम् 3, 1, 122
1403. अमावास्याया वा 4, 3, 30
194. अमि पूर्वः 6, 1, 107
35 3. अमु च छन्दसि 5, 4, 12
970. अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे 6, 3, 12
783. अमैवाव्ययेन 2, 2, 20
3362. अमो मश् 7, 1. 40
3604. अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि 8, 2, 70
2918. अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रि° 8, 3, 97
267. अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 7, 3, 107
333. अम् संबुद्धौ च 7, 1. 99
2649. अयङ् यि क्ङिति 7, 4, 22
3295. अयनं च 8, 4, 25
1876. अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ 5,2,76
3390. अयस्मयादीनि छन्दसि 1, 4, 20
2311. अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु 6, 4, 55
1353. अरण्यान्मनुष्ये 4, 2, 129
3834. अरिष्टगौडपूर्वे च 6, 2, 100
2942. अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् 6, 3, 67
2121. अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च 5,4, 51
2493. अर्तिपिपर्त्योश्च 7, 4, 77
3165. अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः 3, 2, 134
2570. अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां 7, 633, 63
178. अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिदिकम् 1,2,45
3778. अर्थे 6, 2, 44
1026. अर्थे विभाषा 6, 3, 100
3064. अर्देः संनिविभ्यः 7, 2, 24
713. अर्धं नपुंसकम् 2, 2, 2
816. अर्धर्चाः पुंसि च 2, 4, 31
802. अर्धाच्च 5, 4, 100
1684. अर्धात्परिमाणस्य 7, 3, 26
1374. अर्धाद्यत् 4, 3, 4
3824. अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् 6, 2, 90
2851. अर्यः स्वामिवैश्ययोः 3, 1, 103
364. अर्वणस्त्रसावनञः 6, 4, 127
1933. अर्शआदिभ्योऽच् 5, 2, 127
2926. अर्हः 3, 2, 12
3113. अर्हः प्रशंसायाम् 3, 2, 133
2822. अर्हे कृत्यतृचश्च 3, 3, 169
3116. अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचो° 3, 2 136
3316. अलंखल्वोः प्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वा 3,4,18
958. अलुगुत्तर पदे 6, 3, 1
42. अलो ऽन्त्यस्य 1, 1,52
242. अलो ऽन्त्यात्पूर्व उपधा 1, 1, 65
875. अल्पाख्यायाम् 5, 4, 136
905. अल्पाच्तरम् 2, 2, 34
2040. अल्पे 5, 3, 85
234. अल्लोपो ऽनः 6, 4, 134
1600. अवक्रयः 4, 4, 50
2050. अवक्षेपणे कन् 5, 3, 95
88. अवङ् स्फोटायनस्य 6, 1, 123
3442. अवचक्षे च 3, 4, 15
2849. अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्या° 3,1,101
3524. अवपथासि च 6, 1, 121
1397. अवयवादृतोः 7, 3, 11
1515. अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः 4, 3, 135
1348. अवयसि ठंश्च 5, 1, 84
3416. अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च 8, 2, 67
947. अवसमन्धेभ्यस्तमसः 5, 4, 79
2273. अवाच्चालम्बनाविदूर्ययोः 8, 3, 68
1831. अवात्कुटारच्च 5, 2, 30
2724. अवाद्ग्रः 1, 3, 51
1812. अवारपारात्यन्तानुकामं गामी 5, 2,11

1349. अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् 4, 2, 125
1116 अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्त°4, 1, 113
2096. अवेः कः 5, 4, 28
3226. अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे 3, 3, 51
3299. अवे तॄस्त्रोर्घञ् 3, 3, 120
3415. अवे यजः 3, 2, 72
3187. अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः 6, 4, 29
3197. अवोदोर्नियः 3, 3, 26
81. अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ 6, 1, 98
2128. अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्धा° 5, 4, 57
652 अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धि° 2, 1, 6
2026. अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः 5, 3. 71
1324. अव्ययात् त्यप् 4, 2, 104
651. अव्ययीभावः 2, 1, 5
659. अव्ययीभावश्च 1, 1, 41. 2, 4 18
2436 अव्ययीभावाच्च 4, 3, 59
660 अव्ययीभावे चाकाले 6, 3 81
677. अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः 5, 4, 107
3381. अव्यये ऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः 3,4 59
3519. अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायम° 6, 1, 116
2661. अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षा° 7, 4, 34
1443. अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् 4, 3, 64
827. अशाला च 2, 4, 24
2533. अश्नोतेश्च 7, 4, 72
2662. अश्वक्षीरवृषलवणानामात्म° 7, 1. 51
1074 अश्वपत्यादिभ्यश्च 4, 1, 84
1820. अश्वस्यैकाहगमः 5, 2, 19
3590. अश्वाघस्यात् 7, 4, 37
1113. अश्वादिभ्यः फञ् 4, 1, 110
3472 अश्विमानण् 4, 4, 126
2079 अषडक्षाशितङ्ग्वलंकर्मालंपुरुषा° 5, 4, 7
1025. अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगा°6, 3,99
371. अष्टन आ विभक्तौ 7, 2, 84
1046. अष्टनः संज्ञायाम् 6, 3, 125
3718. अष्टनो दीर्घात् 6, 1, 172
372. अष्टाभ्य औश् 7, 1 21
2242. असंयोगाल्लिट् कित् 1, 2, 5
1529. असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् 4, 3, 149
1682. असमासे निष्कादिभ्यः 5, 1, 20
1379. अ सांप्रतिके 4, 3, 9
2183. असिद्धवदत्राभात् 6, 4, 22
3469. असुरस्य स्वम् 4, 4, 123
2951. असूर्यललाटयोर्दृशितपोः 3, 2, 36
769. अस्तं च 1, 4, 68
1976. अस्ताति च 5, 3, 40
1610. अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः 4, 4, 60
2225. अस्तिसिचोऽपृक्ते 7, 3, 96
2470. अस्तेर्भूः 2, 4, 52
322. अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः 7, 1, 7
818. अस्मदो द्वयोश्च 1, 2, 59
2164. अस्मद्युत्तमः 1, 4, 107
1928. अस्मायामेधास्रजो विनिः 5, 2, 121
2118. अस्य च्वौ 7, 4, 32
3379. अस्यतितृषोः क्रियान्तरे का° 3, 4, 57
2438 अस्यतिवक्तिख्यातिभ्यो ऽङ् 3, 1, 52
2520. अस्यतेस्थुक् 7, 4. 17
509. अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा 4, 1, 53
1946. अहंशुभमोर्युस् 5, 2, 140
443. अहन् 8, 2, 68
787. अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च 5, 4, 87
3781. अहीने द्वितीया 6, 2, 47
3968. अहेति विनियोगे च 8, 1, 61
3947. अहो च 8, 1, 40
789. अह्नष्टखोरेव 6, 4, 145
791. अह्नोऽदन्तात् 8, 4, 7
790. अह्नोऽह्न एतेभ्यः 5, 4, 88

आ

232. आ कडारादेका संज्ञा 1, 4, 1
1557. आकर्षात् ष्ठल् 4, 4, 9
1864. आकर्षादिभ्यः कन् 5, 2, 64
1777. आकालिकडाद्यन्तवचने 5, 1, 114
1588. आक्रन्दाट्ठञ् च 4, 4, 38
3892 आक्रोशे च 6, 2, 158
3389. आक्रोशे नञ्यनिः 3, 3, 112
3220. आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः 3, 3, 45

3114. आ क्वेस्तच्छीलतद्धर्म° 3, 2, 134
592. आख्यातोपयोगे 1, 4, 29
1815. आगवीनः 5, 2, 14
1152. आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्ति° 2, 4, 70
1224. आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् 4, 2, 22
2713. आङ उद्गमने 1, 3, 40.
289. आङि चापः 7, 3, 105
2925. आङि ताच्छील्ये 3, 2, 11
3250. आङि युद्धे 3, 3, 73
2686. आङो दोऽनास्यविहरणे 1, 3, 20
244. आङो नास्त्रियाम् 7, 3, 120
3525. आङोऽनुनासिकश्छन्दसि 6, 1, 126
2695. आङो यमहनः 1, 3, 23
2845 आङो यि 7, 1, 65
667. आङ् मर्यादाभिविध्योः 2, 1, 13
597. आङ् मर्यादावचने 1, 4, 89
147. आङ्माङोश्च 6, 1, 74
1782. आ च त्वात् 5, 1, 120 .
2477. आ च हौ 6, 4, 117
3838. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि 6,2, 104
3770. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी 6, 2, 36
445. आच्छीनद्योर्नुम् 7, 1, 80
3572. आज्जसेरसुक् 7, 1, 50
962. आज्ञायिनि च 6, 3, 5
269. आटश्च 6, 1, 90
2254. आडजादीनाम् 6, 4, 72
2204. आडुत्तमस्य पिच्च 3, 4, 92
1719. आढकाचितपात्रात्खोऽन्य° 5, 1, 53
2973. आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्ना° 3, 2 56
268. आण्नद्याः 7, 3, 112
3429. आत ऐ 3, 4, 95
2371. आत औ णलः 7, 1, 34
2227. आतः 3, 4, 110
2898. 3283. आतश्चोपसर्गे 3, 1,136. 3, 106
2235. आपो ङितः 7, 2, 81
3632. आतोऽटि नित्यम् 8 3,
240. आतो धातोः 6, 4, 140
2915. आतोऽनुपसर्गे कः 3, 2, 3
3418. आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्च 3, 2,74
2761. आतो युक् चिण्कृतोः 7, 3, 33
3309. आतो युच् 3, 3, 123
2372. आतो लोप इटि च 6, 4, 64
963. आत्मनश्च पूरणे 6, 3, 6
2258, आत्मनेपदेष्वनतः 7, 1, 5
2696. 2419. आत्मनेपदे 2, 4, 44. 3, 1, 54
1670. आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः 5, 1.9
2993. आत्ममाने खश्च 3, 2, 83
1671. आत्माध्वानौ खे 6, 4, 169
1513. आथर्वणिकस्येकलोपश्च 4, 3, 133
764. आदरानादरयोः सदसती 1, 4, 63
468. आदाचार्याणाम् 7, 3, 49
3761. आदिः प्रत्येनसि 6, 2, 27
3093. आदि कर्मणि क्तः कर्तरि च 3, 4, 71
3036. आदितश्च 7, 2, 16
2. आदिरंत्येन सहेता 1, 1, 71
3798. आदिरुदात्तः 6, 2, 64
2289. आदिर्ञिटुडवः 1, 3, 5
3677. आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् 6, 1 194
3859. आदिश्चहणादीनाम् 6, 2, 125
3731. आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् 6, 1, 137
3151. आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च 3,2,171
44. आदेः परस्य 1, 1, 54
2370. आदेच उपदेशेऽशिति 6, 1, 45
212. आदेशप्रत्यययोः 8, 3, 59
69. आद्गुणः 6, 1, 87
348. आद्यन्तवदेकस्मिन् 1, 1, 21
36. आद्यन्तौ टकितौ 1, 1, 46
3853. आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि 6, 2, 119
3708. आद्युदात्तश्च 3, 1, 3
632. आधारोऽधिकरणम् 1, 4, 45
921. आनङृतो द्वन्द्वे 6, 3 25
2888. आनाय्योऽनित्ये 3, 1, 127
2231. आनि लोट् 8, 4, 16
3101. आने मुक् 7, 2, 82
807. आन्महतः समानाधिकरण° 6, 3, 46
1082. आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति 6, 4. 151
3521 आपो जुषाणो वृष्णो वर्षि° 6, 1 113
892 आपोऽन्यतरस्याम् 7, 4, 15
2619. आप्ज्ञप्यृधामीत् 7, 4. 55
1809. आप्रपदं प्राप्नोति 5, 2, 8
2145. आबाधे च 8, 1, 10
3343 अभीक्ष्ण्ये णमुल् च 3, 4. 22

3962. आम एकान्तरमामन्त्रित° 8. 1. 55
2238. आमः 2, 4, 81
412. आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् 8, 1, 72
3653, 3654. आमन्त्रितस्य च 7,1, 198. 8,1,19
217. आमि सर्वनाम्नः सुट् 7, 1, 52
2251. आमेतः 3, 4, 90
2240. आम्प्रत्ययवत् कृञो ऽनुप्रयोगस्य 1, 3, 63
3614. आम्रेडितं भर्त्सने 8, 2, 95
475. आयनेयीनीयियः फढ° 7, 1. 2
2305. आयादय आर्धधातुके वा 3, 1, 31
637. आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् 2, 3, 40
1471. आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते 4, 3, 91
2067. आयुधजीविसंघाञ्ञ्य° 5, 3, 114
1564. आयुधाच्छ च 4, 4, 14
1136. आरगुदीचाम् 4, 1. 139
2187. आर्धधातुकं शेषः 3, 4, 114
2184. आर्धधातुकस्येड्वलादेः 7, 2, 35
2432. 2307. आर्धधातुके 2, 4, 35. 6, 4,46
3792. आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः 6, 2, 58
1681. आर्हादगोपुच्छसंख्या° 5, 1, 19
1931. आलजाटचौ बहुभाषिणि 5, 2, 125
529. आवट्याच्च 4, 1, 75
3311. आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः 3, 3, 170
1625. आवसथात् ष्ठल् 4, 4, 74
2790. आशंसायां भूतवच्च 3, 3. 132
2792. आशंसावचने लिङ् 3, 3, 134
3755. आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने 6, 2, 21
3695. आशितः कर्ता 6, 1, 207
2962. आशिते भुवः करणभावयोः 3, 2, 45
2912. आशिषि च 3, 1. 150
616. आशिषि नाथः 2, 3, 55
2195. आशिषि लिङ्लोटौ 3, 3, 173
2966. आशिषि हनः 3, 2, 49
1062. आश्चर्यमनित्ये 6, 1, 147
1420. आश्वयुज्या वुञ् 4, 3. 45
1900. आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत् का° 8, 2, 12
430. आ सर्वनाम्नः 6, 3, 91
2887. आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च 3, 1, 126
1061. आस्पदं प्रतिष्ठायाम् 6, 1, 146
2451. आहस्थः 8, 2, 35
1986. आहि च दूरे 5, 3, 37
3956. आहो उताहो चानन्तरम् 8, 1, 49

इ

1045. इकः काशे 6, 3, 123
3536 इकः सुञि 6, 3, 134
34. इको गुणवृद्धी 1, 1, 3
320 इको ऽचि विभक्तौ 7, 1, 73
2612 इको झल् 1, 2, 9
47. इको यणचि 6, 1, 77
1043. इको वहे ऽपीलोः 6, 3, 121
91. इको ऽसवर्णे शाकल्यस्य° 6, 1, 127
999. इको ह्रस्वो ऽङ्यो गालवस्य 6, 3, 61
3763. इगन्तकालकपालभगालशरावेषु° 6,2,29
1796. इगन्ताच्च लघुपूर्वात् 5, 1, 131
2897. इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः 3, 1, 135
328. इग्यणः संप्रसारणम् 1, 1, 45
2616. 3191, इङश्च 2, 4, 48. 3, 3, 21
3110. इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि 3, 2,130
2994. इच एकाचो ऽम् प्रत्ययवच्च 6, 3, 68
866. इच् कर्मव्यतिहारे 5, 4, 127
3278. इच्छा 3, 3, 101
2816. इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने 3,3, 160
2814. इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ 3, 3. 157
2237. इजादेश्च गुरुमतो ऽनृच्छः 3, 1, 36
3838. इजादेः सनुमः 8, 4, 32
1085. इञः प्राचाम् 2, 4, 60
1333. इञश्च 4, 2, 112
2266. इट ईटि 8, 2, 28
2257. इटो ऽत् 3, 4, 106
2625. इट् सनि वा 7, 2, 41
2384 इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् 7, 2, 66
3639. इडाया वा 8, 3, 54
153. इणः षः 8, 3, 39
2247. इणः षीध्वंलुङ्लिटां धो° 8, 3, 78
2458. इणो गा लुङि 2, 4, 45
2455. इणो यण् 6, 4, 81
211. इण्कोः 8, 3, 57

3143. इणनशजिसर्तिभ्यः क्वरप् **3,** 2, 163
3045. इण्निष्ठायाम् **7,** 2, 47
1963. इतराभ्यो ऽपि दृश्यन्ते **5,** 3, 14
2682. इतरेतरान्योऽन्योपपदाच्च **1,** 3, 16
2207. इतश्च **3,** 4, 100
3426. इतश्च लोपः परस्मैपदेषु **3,** 4, 97
1125. इतश्चानिञः **4,** 1, 122
366. इतो ऽत् सर्वनामस्थाने **7,** 1, 86
520. इतो मनुष्यजातेः **4,** 1, 65
566. इत्थंभूतलक्षणे **2,** 3, 21
3883. इत्थंभूतेन कृतमिति च **6,** 2, 149
1018. इदंकिमोरीश्की **6,** 3, 90
3568. इदन्तो मसि **7,** 1, 46
1949 इदम इश् **5,** 3, 3
1972. इदमस्थमुः **5,** 3, 24
350. इदमो ऽन्वादेशे ऽशनुदात्त° **2,** 4, 32
343. इदमो मः **7,** 2, 103
1935. इदमो र्हिल् **5,** 3, 16
1958. इदमो हः **5,** 3, 11
2262, इदितो नुम् धातोः **7,** 1, 58
155. इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य **8,** 3, 41
297 इदुद्भ्याम् **7,** 3, 117
344. इदो ऽय् पुंसि **7,** 2. 111
1703. इद्गोण्याः **1,** 2, 50
2482. इद्दरिद्रस्य **6,** 4, 114
925. इद्वृद्धौ **6,** 3, 28
1245. इनण्यनपत्ये **6,** 4, 164
1834. इनच्पिटच् चिकचि च **5,** 2, 33
890 इनः स्त्रियाम् **5,** 4, 152
1260. इनित्रकट्यचश्च **4,** 2, 51
505. इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृड° **5,** 1, 49
1893. इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गदिन्द्रदृष्ट° **5,** 2, 93
89. इन्द्रे च **6,** 1, 124
3393. इन्धिभवतिभ्यां च **1,** 2, 6
356. इन्हन्पूषार्यम्णां शौ **6,** 4, 12
3547. इरयो रे **6,** 4, 76
2269. इरितो वा **3,** 1, 57
2051. इवे प्रतिकृतौ **5,** 3, 96
2400. इषगमियमां छः **7,** 3, 77
1006. इष्टकेषीकामालानां चित° **6,** 3, 65
1888. इष्टादिभ्यश्च **5,** 2, 83
3570. इष्ट्वीनमिति च **7,** 1, 48
2018 इष्ठस्य यिट् च **6,** 4, 159
1221. इसुसुक्तान्तात् कः **7,** 3, 51
158. इसुसोः सामर्थ्ये **8,** 3, 44
2985. इस्मन्त्रन्क्विषु च **6,** 4, 97

ई

2648. ई घ्राध्मोः **7,** 4, 31
2860. ई च खनः **3,** 1, 111
2573. ई च गणः **7,** 4, 97
2860. ई च द्विवचने **7,** 1, 77
99 ई३ चाक्रवर्मणस्य **6,** 1, 150
2440. ईडजनोर्ध्वे च **7,** 2, 78
3702. ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः **6,** 1, 214
923. ईदग्नेः सोमवरुणयोः **6,** 3, 27
3104. ईदासः **7,** 2, 83
109. ईदूतौ च सप्तम्यर्थे **1,** 1, 19
100. ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् **1,** 1, 11
2843 ईद्यति **6,** 4, 65
894. ईयसश्च **5,** 4, 156
3707. ईवत्याः **6,** 1, 221
2439 ईशः से **7,** 2, 77
3440. ईश्वरे तोसुन्कसुनौ **3,** 4, 13
755. ईषदकृता **2,** 2, 7
3788. ईषदन्यतरस्याम् **6,** 2, 54
1031. ईषदर्थे **6,** 3, 105
2022. ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्य° **5,** 3, 67
3305 ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु° **3,** 3, 126
2497. ई हल्यघोः **6,** 4, 113

उ

1662. उगवादिभ्यो यत् 5, 1, 2
455, 987. उगितश्च 4, 1, 6. 6, 3, 45
361. उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः 7, 1, 7
2952. उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च 3, 2, 37
5. उच्चैरुदात्तः 1, 2, 29
3664. उच्चैस्तरां वा वषट्कारः 1, 2, 35
117, 118. उञ ऊँ 1, 1, 17, 18
170. उञि च पदे 8, 3, 21
1582. उञ्छति 4, 4, 32
3681. उञ्छादीनां च 6, 1, 160
3169. उणादयो बहुलम् 3, 3, 1
2334, उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् 6, 4, 106
2809. उताप्योः समर्थयोर्लिङ् 3, 3, 152
2443. उतो वृद्धिर्लुकि हलि 7, 3, 89
1880. उत्क उन्मनाः 5, 2, 80
1309. उत्करादिभ्यश्छः 4, 2, 90
794. उत्तमैकाभ्यां च 5, 4, 90
1741. उत्तरपथेनाहृतं च 5, 1, 77
3839. उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च 6, 2, 105
1396. उत्तरपदस्य 7, 3, 10
3845. उत्तरपदादिः 6, 2, 111
800. उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः 5, 4, 98
1987. उत्तराच्च 5, 3, 38
1983. उत्तराधरदक्षिणादातिः 5, 3, 34
2637. उत्परस्यातः 7, 4, 88
1078. उत्सादिभ्योऽञ् 4, 1, 86
420. उद ईत् 6, 4, 139
995. उदकस्योदः संज्ञायाम् 6, 3, 57
3830. उदकेऽकेवले 6, 2, 96
1280. उदक् च विपाशः 4, 2, 74
3302. उदङ्कोऽनुदके 3, 3, 123
1901. उदन्वानुदधौ च 8, 2, 13
1867. उदराट्ठगाद्यूने 5, 2, 67
3841. उदराश्वेषुषु 6, 2, 107
2726. उदश्चरः सकर्मकात् 1, 3, 53
1220. उदश्वितोऽन्यतरस्याम् 4; 2, 19
118. उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य 8, 4, 61
3720. उदात्तयणो हल्पूर्वात् 6, 1, 174
3669. उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः 1, 2, 40
3657. उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितो° 8, 2, 4
3660. उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः 8, 4, 66
2946. उदि कूले रुजिवहोः 3, 2, 31
3207. उदि ग्रहः 3, 3, 35
3328. उदितो वा 7; 2, 56
3224. उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः 3, 3, 49
1181. उदीचां वृद्धादगोत्रात् 4, 1, 157
465. उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः 7, 3, 46
1177. उदीचामिञ् 4, 1, 153
3317. उदीचां माङो व्यतीहारे 3, 4, 19
1330. उदीच्यग्रामाच्च बह्वचो° 4, 2,109
3056. उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम्1,2,21
2691. उदोऽनूर्ध्वकर्मणि 1, 3, 24
2494. उदोष्ठ्यपूर्वस्य 7, 1, 102
3257. उद्घनोऽत्याधानम् 3, 3, 80
886. उद्विभ्यां काकुदस्य 5, 4. 148
2694. उद्विभ्यां तपः 1, 3, 27
3200. उन्न्योर्ग्रः 3, 3, 29
1151. उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वंद्वे 2, 4, 69
3263 उपघ्न आश्रये 3, 3, 85
1415. उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक् 4, 3, 40
1495. उपज्ञाते 4, 3, 115
824. उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायां 2, 4, 21
3368. उपदंशस्तृतीयायाम् 3, 4, 47
3. उपदेशेऽजनुनासिक इत् 1, 3, 2
2295. उपदेशेऽत्वतः 7, 2,62
2265. उपधायां च 8, 2, 78
2571. उपधायाश्च 7, 1, 101
782 उपपदमतिङ् 2, 2, 19
2712. उपपराभ्याम् 1, 3, 39
3814. उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव 6, 2, 80
876. उपमानाच्च 5, 4, 137
799. उपमानादप्राणिषु 5, 4, 97
2664. उपमानादाचारे 3, 1, 10
734. उपमानानि सामान्यवचनैः 2, 1, 55
3366. उपमाने कर्मणि च 3, 4, 45
735. उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्या° 2, 1, 56
3621. उपरि स्विदासीदित च 8, 2, 102
2142. उपर्यध्यधसः सामीप्ये 8, 1, 7

1981. उपर्युपरिष्टात् 5, 3, 31
3431. उपसंवादाशङ्कयोश्च 3, 4, 8
2492. उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः 8, 3, 87
3945. उपसर्गव्यवेतं च 8, 1. 38
1044. उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् 6, 3, 122
2326. उपसर्गस्यायतौ 8, 2, 19
22. उपसर्गाः क्रियायोगे 1, 4, 59
858. उपसर्गाच्च 5, 4, 119
496. उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे 5, 1, 118
3306. उपसर्गात् खल्घञोः 7, 1, 67
2270. उपसर्गात् सुनोतिसुवति° 8, 3, 65
3911. उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु 6, 2, 177
953. उपसर्गादध्वनः 5, 4, 85
959. उपसर्गादनोत्परः 8, 4, 23
2287. उपसर्गादसमासे ऽपि णोपदेशस्य 8, 4, 14
2702. उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः 7, 4, 23
74. उपसर्गादृति धातौ 6, 1, 91
3270. उपसर्गे घोः किः 3, 3, 92
3009. उपसर्गे च संज्ञायाम् 3, 2, 99
3235. उपसर्गे ऽदः 3, 3, 59
3192. उपसर्गे रुवः 3, 3, 22
654. उपसर्जनं पूर्वम् 2, 2, 30
2852. उपसर्या काल्या प्रजने 3, 1, 104
2750. उपाच्च 1, 3, 84
774. उपाजे ऽन्वाजे 1, 4, 73
2552. उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्या° 6, 1, 139
2846. उपात्प्रशंसायाम् 7, 1, 66
3928. उपाद्द्व्यजिनमगौरादयः 6, 2, 194
2729. उपाद्यमः स्वकरणे 1, 3, 56
1835. उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः 5, 2, 34
2692. उपान्मन्त्रकरणे 1, 3. 25
544. उपान्वध्याङ्वसः 1, 4, 48
3098. उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च 3, 2, 109
3733. उपोत्तमं रिति 6, 1, 217
551. उपो ऽधिके च 1, 3, 87
1419. उप्ते च 4, 3, 44
3630. उभयथर्क्षु 8, 3, 8
624. उभयप्राप्तौ कर्मणि 2, 3, 66
1845. उभादुदात्तो नित्यम् 5, 2, 44
426. उभे अभ्यस्तम् 6, 1, 5
3874. उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् 6, 2, 140
2606. उभौ साभ्यासस्य 8, 4, 21
1536. उमोर्णयोर्वा 4, 3, 158
889. उरःप्रभृतिभ्यः कप् 5, 4, 151
70. उरण् रपरः 1, 1, 51
2244. उरत् 7, 4, 66
1346. उरसो ऽण् च 4, 4, 94
1494. उरसो यच्च 4, 3, 114
2567. उर्ऋत् 7, 4, 7
2368. उश्च 1, 2, 12
2364. उषविदजागृभ्यो ऽन्यतरस्याम् 3, 1, 38
928. उषासोषसः 6, 3, 31
3774. उष्ट्रः सादिवाम्योः 6, 2, 40
1535. उष्ट्राद्वुञ् 4, 3, 157
2214. उस्यपदान्तात् 6, 1, 96

ऊ

107. ऊँ 1, 1, 18
4. ऊकालो ऽज्ह्रस्वदीर्घप्लुतः 1, 2, 27
521. ऊङुतः 4, 1, 66
3717. ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः 6, 1, 171
3274. ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च 3, 3, 97
942. ऊदनोर्देशे 6, 3, 98
2364. ऊदुपधाया गोहः 6, 4, 89
483. ऊधसो ऽनङ् 5, 4, 131
3887. ऊनार्थकलहं तृतीयायाः 6, 2, 153
524. ऊरूत्तरपदादौपम्ये 4, 1, 69
1929. ऊर्णाया युस् 5, 2, 123
2449. 2445. ऊर्णोतेर्विभाषा 7, 2, 6. 3, 90
869. ऊर्ध्वाद्विभाषा 5, 4, 130
3365. ऊर्ध्वे शुषिपूरोः 3, 4, 44
762. ऊर्यादिच्विडाचश्च 1, 4, 61
1914. ऊषसुषिमुष्कमधो रः 5, 2, 107

ऋ

940. ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे 5, 4, 74
993. ऋचः शे 6, 3, 55
3535. ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् 6,3,133
2383. ऋच्छत्यॄताम् 7, 4. 11
3043. ऋणमाधमर्ण्ये 8, 2, 60
279. ऋत उत् 6, 1, 111
2653 ऋतश्च 7, 4, 92
2556. ऋतश्च संयोगादेः 7, 2, 43
2379. ऋतश्च संयोगादेर्गुणः 7, 4. 10
3508. ऋतश्छन्दसि 5, 4, 158
1457. ऋतष्ठञ् 4, 3, 78
2422. ऋतेरीयङ् 3, 1, 29
275 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः 7, 3, 110
1599. ऋतो ऽञ् 4, 4, 49
2296. ऋतो भारद्वाजस्य 7, 2, 63
1769. ऋतोरण् 5, 1, 105
981. ऋतो विद्यायोनिसंबन्धेभ्यः 6, 3, 23
92. ऋत्यकः 6, 1, 123
373. ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिग° 3,2, 59
3556. ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वी° 6,4, 175
2859. ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः 3, 1 110
276. ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 7, 1, 94
2406. ऋदृशो ऽङि गुणः 7, 4, 16
3232 ऋदोरप् 3, 3, 57
2363. ऋद्धनोः स्ये 7, 2, 70
306. ऋन्नेभ्यो ङीप् 4, 1, 5
1676. ऋषभोपानहोर्ञ्यः 5, 1, 14
1117. ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च 4, 1, 114
2872. ऋहलोर्ण्यत् 3, 1, 124

ॠ

2390 ॠत इद्धातोः 7, 1, 100
3232. ॠदोरप् 3, 3, 57

ए

68. एकः पूर्वपरयोः 6, 1 84
1925. एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् 5, 2, 113
1000. एक तद्धिते च 6, 3, 62
1631. एकधुराल्लुक् च 4, 4, 79
2144. एकं बहुव्रीहिवत् 8, 1, 9
192 एकवचनं संबुद्धिः 2, 3, 49
396. एकवचनस्य च 7, 1, 32
655. एकविभक्ति चापूर्वनिपाते 1, 2, 44
2064. एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् 5, 3, 109
3662. एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ 1, 2, 33
2087 एकस्य सकृच्च 5, 4, 19
997. एकहलादौपूरयितव्येऽन्यतरस्याम्6,3,59
2246. एकाच उपदेशे ऽनुदात्तात् 7, 2, 10
2175. एकाचो द्वे प्रथमस्य 6, 1, 1
326. एकाचो बशो भष् झषन्त° 8, 2, 37
2049. एकाच्च प्राचाम् 5, 3, 94
307. एकाजुत्तरपदे णः 8, 4, 12
1998. एकादाकिनिच् चासहाये 5, 3, 52
811. एकादिश्चैकस्य चादुक् 6, 3, 76
3658. एकादेश उदात्तेनोदात्तः 8, 2, 5
1990. एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् 5, 3, 44
3972. एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् 8, 1, 65
1093. एको गोत्रे 4, 1, 93
86. एङः पदान्तादति 6, 1, 109
78. एङि पररूपम् 6, 1, 94
1338. एङ् प्राचां देशे 1, 1, 75

193. एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः 6, 1, 69
323. एच इग्घ्रस्वादेशे 1, 1, 48
3626. एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्व° 8, 2, 107
61. एचोऽयवायावः 6, 1, 78
2941. एजेः खश् 3, 2, 28
1537. एण्या ढञ् 4, 3, 159
438. एत ईद्बहुवचने 8, 2. 81
2253. एत ऐ 3, 4, 93
176. एतत्तदोः सुलोपोऽकोर° 6, 1, 132
1962. एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ 2, 4, 33
1951. एतदोऽन् 5, 3, 5
1023. एति संज्ञायामगात् 8, 3, 99
2857. एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् 3, 1, 109
1950. एतेतौ रथोः 5, 3, 4
2457. एतेर्लिङि 7, 4, 24
73. एत्येधत्यूठ्सु 6, 1, 89
1992. एधाच्च 5, 3, 46
610. एनपा द्वितीया 2, 3, 31
1984. एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः 5, 3, 35
3231. एरच् 3, 3, 56
272. एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य 6, 4, 82
2296. एरुः 3, 4, 86
2374. एर्लिङि 6, 4, 67
3953. एहि मन्ये प्रहासे लृट् 8, 1, 46

ऐ

1776. ऐकागारिकट् चौरे 5, 1, 113
1326. ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् 4, 2. 105

ओ

2577. ओः पुयण्ज्यपरे 7, 4, 80
2880. ओक उचः के 7, 3, 64
3476. ओजसोऽहनि यत्खौ 4, 4, 130
1577. ओजःसहोऽम्भसा वर्तते 4, 4, 27
960. ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः 6, 3, 3
104. ओत् 1, 1, 15
2510. ओतः श्यनि 7, 3, 71
169. ओतो गार्ग्यस्य 8, 3, 20
3019. ओदितश्च 8, 2, 45
3606. ओमभ्यादाने 8, 2, 87
80. ओमाङोश्च 6, 1, 95
1283. 1519. ओरञ् 4, 2, 71. 3, 139
2886. ओरावश्यके 3, 1, 125
847. ओर्गुणः 6, 4, 146
1343. ओर्देशे ठञ् 4, 2, 119
2105. ओषधेरजातौ 5, 4, 37
3534. ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् 6, 3, 132
207. ओसि च 7, 3, 104
281. ओः सुपि 6, 4, 83

औ

1159. औक्षमनपत्ये 6, 4, 173
287. औङ आपः 7, 1, 18
256. औत् 7, 3, 118
258. औतोऽम्शसोः 6, 1, 93

क

1944. कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः 5, 2, 133
3856. कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ 6, 2, 122
1690 कंसाट्टिठन् 5, 1, 25
1547. कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च 4, 3, 163
3635. कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदिते 8, 3, 50
884. ककुदस्यावस्थायां लोपः 5, 4, 146
1350. कच्छाग्निवक्त्रवर्तोत्तरपदात् 4, 2, 126
1357. कच्छादिभ्यश्च 4, 2, 133
1487. कठचरकाल्लुक् 4, 3, 107
1623. कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु° 4, 4, 72
1733. कडङ्करदक्षिणाच्छ च 5, 1, 69
751. कडाराः कर्मधारये 2, 2, 38
767. कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते 1, 4, 66
3848. कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च 6, 2, 114
2678. कण्ड्वादिभ्यो यक् 3, 1, 27
1332. कण्वादिभ्यो गोत्रे 4, 2, 111
3791. कतरकतमौ कर्मधारये 6, 2, 57
742. कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने 2, 1, 63
1315. कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ् 4, 2, 95
1654. कथादिभ्यष्ठक् 4, 4, 102
3449. कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि 4, 1, 71
3858. कन्था च 6, 2, 124
1366. कन्थापलदनगरग्राम° 4, 2, 142
1322. कन्थायाष्ठक् 4, 2, 102
1115. कन्यायाः कनीन च 4, 1, 116
1792. कपिज्ञात्योर्ढक् 5, 1, 127
3907. कपि पूर्वम् 6, 2, 173
1110. कपिबोधादाङ्गिरसे 4, 1, 107
3084. कपिष्ठलो गोत्रे 8, 3, 91
2310. कमेर्णिङ् 3, 1, 30
1663. कम्बलाच्च संज्ञायाम् 5, 1, 3
1194. कम्बोजाल्लुक् 4, 1, 175
3293. करणाधिकरणयोश्च 3, 3, 117
604. करणे च स्तोकाल्प° 2, 3, 33
2996. करणे यजः 3, 2, 85
3259. करणेऽयोविद्रुषु 3, 2, 82
3358. करणे हनः 3, 4, 37
2065. कर्कलोहितादीकक् 5, 3, 110
1444. कर्णललाटात् कनलंकारे 4, 3, 65
1036. कर्णो लक्षणस्याविष्टा° 6, 3, 115
3846. कर्णो वर्णलक्षणात् 6, 2, 112
2680. कर्तरि कर्मव्यतिहारे 1, 3, 14
2832. कर्तरि कृत् 3, 4, 67
710. कर्तरि च 2, 2, 16
3167. कर्तरि चर्षिदेवतयोः 3, 2, 186
2974. कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ 3, 2, 57
2167. कर्तरि शप् 3, 1, 68
2989. कर्तर्युपमाने 3, 2, 79
2665. कर्तुः क्यङ् सलोपश्च 3, 1, 11
535. कर्तुरीप्सिततमं कर्म 1, 4, 49
561. कर्तृकरणयोस्तृतीया 2, 3, 18
694. कर्तृकरणे कृता बहुलम् 2, 1, 32
623. कर्तृकर्मणोः कृति 2, 3, 65
3308. कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः 3, 3, 127
2710. कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि 1, 3, 37
3364 कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः 3, 4, 43
1767. कर्मण उकञ् 5, 1, 103
569. कर्मणा यमभि प्रैति स संप्रदानम् 1, 4, 32
1836. कर्मणि घटोऽठच् 5, 2, 35
708. कर्मणि च 2, 2, 14
3291. कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः 3, 3, 116
3350. कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये 3, 4, 29
537. कर्मणि द्वितीया 2, 3, 2
2936. कर्मणि भृतौ 3, 2, 22
2997. कर्मणि हनः 3, 2, 86
3003. कर्मणीनिर्विक्रियः 3, 2, 93
2671. कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरो 3, 1, 15
3002. कर्मण्यग्न्याख्यायाम् 3, 2, 92
2913. कर्मण्यण् 3, 2, 1
3271. कर्मण्यधिकरणे च 3, 3, 93
3346 कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् 3, 4, 25
2146. कर्मधारयवदुत्तरेषु 8, 1, 11
3780. कर्मधारयेऽनिष्ठा 6, 2, 46
1491. कर्मन्दकृशाश्वादिनिः 4, 3, 111
548. कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया 2, 3, 8
546. कर्मप्रवचनीयाः 1, 4, 83
2766. कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः 3, 1, 87
1764. कर्मवेषाद्यत् 5, 1, 100

3215. कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् 3, 3, 43
1614. कर्माध्ययने वृत्तम् 4, 4, 63
3680. कर्षात्वतो घञो ऽन्त उदात्तः 6, 1, 159
1488. कलापिनो ऽण् 4, 3, 108
1484. कलापिवैशंपायनान्तेवासिभ्यश्च 4, 3, 104
1423. कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् 4, 3, 48
1209. कलेर्ढक् 4, 2, 8
1131. कल्याण्यादीनामिनङ् च 4, 1, 126
1033. कवं चोष्णे 6, 3, 107
3592. कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः 7, 4, 39
3411. कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् 3, 2, 65
3367. कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः 3, 4, 46
2670. कष्टाय क्रमणे 3, 1, 14
144. कस्कादिषु च 8, 3, 48
2027. कस्य च दः 5, 3, 72
1227. कस्येत् 4, 2, 25
1918. काण्डाण्डादीरन्नीरचौ 5, 2, 111
481. काण्डान्तात्क्षेत्रे 4, 1, 23
143. कानाम्रेडिते 8, 3, 12
1030. का पथ्यक्षयोः 6, 3. 104
1319. कापिश्याः ष्फक् 4, 2, 99
2810. कामप्रवेदने ऽकच्चिति 3, 3, 153
2663. काम्यच्च 3, 1, 9
3882. कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि 6, 2, 148
534. कारके 1, 4, 23
938 कारनाम्नि च प्राचां हलादौ 6, 3, 10
1070. कारस्करो वृक्षः 6, 1, 156
1007. कारे सत्यागदस्य 6, 3, 70
3731. कार्तकौजपादयश्च 6, 2, 37
1613. कार्मस्ताच्छील्ये 6, 4, 172
1882. कालप्रयोजनाद्रोगे 5, 2, 81
2795. कालविभागे चानहोरात्राणाम् 3, 3, 137
3179. कालसमयवेलासु तुमुन् 3, 3, 167
690. कालाः 2, 1, 23
716. कालाः परिमाणिना 2, 2,5
2101. कालाच्च 5, 4, 33
1381. कालाट्ठञ् 4, 3, 11
1742. कालात् 5, 1, 78
1418 कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु 4, 3, 43
1770. कालाद्यत् 5, 1, 107
558. कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे 2, 3, 5
1237. कालेभ्यो भववत् 4, 2, 34
1299. कालोपसर्जने च तुल्यम् 1, 2, 57
1493. काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां° 4, 3, 103
1340. काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ 4, 2, 116
2045. कासूगोणीभ्यां ष्टरच् 5, 3, 90
1069. कास्तीराजस्तुन्दे नगरे 6, 1, 155
2306. कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि 3,1, 35
2047. किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य° 5, 3, 62
3955 किंवृत्तं च चिदुत्तरम् 8, 1, 48
2801. किंवृत्ते लिङ्लृटौ 3, 3, 144
2785. किंवृत्ते लिप्सायाम् 3, 3, 6
1948. किंसर्वनामबहुभ्यो ऽद्व्यादिभ्यः 5, 3, 2
2083. किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् 3, 3, 146
3951. किं क्रियाप्रश्ने ऽनुपसर्गम्° 8, 1, 44
743. किं क्षेपे 2, 1, 64
3712. कितः 6, 1, 165
1076. किति च 7, 2, 118
2216. किदाशिषि 3, 4, 104
342. किमः कः 6, 2, 103
955. किमः क्षेपे 5, 4, 70
1973. किमश्च 5, 3, 25
1842. किमः संख्यापरिमाणे डति च 5, 2, 41
1841. किमिदंभ्यां वो घः 5, 2, 40
2004 किमेत्तिङव्ययादा° 5, 4, 11
1959. किमो ऽत् 5, 3, 12
2539. किरतौ लवने 6, 1, 140
2611. किरश्च पञ्चभ्यः 7, 2, 75
1603. किसरादिभ्यः ष्ठन् 4, 4, 53
761. कुगतिप्रादयः 2, 2, 18
2043. कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः 5, 3, 88
3870 कुण्डं वनम् 6, 3, 130
1954. कु तिहोः 7, 2, 104
2044. कुत्वा डुपच् 5, 3, 89
3976. कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ 8, 1, 69
732. कुत्सितानि कुत्सनैः 2, 1, 53
2029 कुत्सिते 5, 3, 74
142 कुप्वोः° 8, 3. 37
1056. कुमति च 8, 4, 13
806. कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् 5, 4, 105
2968. कुमारशीर्षयोर्णिनिः 3, 2, 51
3760. कुमारश्च 6, 2, 26

762. कुमारः श्रमणादिभिः 2, 1, 70
3829. कुमार्यां वयसि 6, 2, 95
1306. कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् 4, 2, 87
838. कुम्भपदीषु च 5, 4, 139
2776. कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूत° 6, 2, 42
1190. कुरुनादिभ्यो ण्यः 4, 1, 172
1175. कुर्वादिभ्यो ण्यः 4, 1, 151
1316. कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्व° 4, 2, 96
1132. कुलटाया वा 4, 1, 127
1552. कुलत्थकोपधादण् 4, 4, 4
1162. कुलात्खः 4, 1, 139
1498. कुलालादिभ्यो वुञ् 4, 3, 118
1721. कुलिजाल्लुक्खौ च 5, 1, 55
1883. कुल्माषादञ् 5, 2, 83
2060. कुशाग्राच्छः 5, 3, 105
2732. कुषिरजोः प्राचां श्यन्प° 3, 1, 90
1581. कुसीददशैकादशात् ष्ठन्ष्ठचौ 4, 4, 31
3836. कुसूलकूपकुम्भशालं बिले 6, 2, 102
1058. कुस्तुम्बुरूणि जातिः 6, 1, 143
2245. कुहोश्चुः 7, 4 62
3855. कूलतीरतूलमूल° 6, 2, 121
3863. कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् 6, 2, 129
1369. कृकणपर्णाद्भारद्वाजे 4, 2, 145
3062. कृच्छ्रगहनयोः कषः 7, 2, 22
614. कृञः प्रतियत्ने 2, 3, 53
3277. कृञः श च 3, 3, 100
2129. कृञो द्वितीयतृतीय° 5, 4, 58
2934. कृञो हेतुताच्छील्या° 3, 2, 20
2239. कृञ्चानु प्र युज्यते 3, 1 40
1413. कृतलब्धक्रीत° 4, 3, 38
1496. कृते ग्रन्थे 4, 3, 116
179. कृत्तद्धितसमासाश्च 1, 2, 46
2835. कृत्यचः 8, 4, 29
749. कृत्यतुल्याख्या अजात्या 2, 1. 68
2841. कृत्यल्युटो बहुलम् 3, 3, 113
2831. कृत्याः 3, 1, 95
629. कृत्यानां कर्तरि वा 2, 3, 71
3441. कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः 3, 4, 14
3312. कृत्याश्च 3, 3, 171
695. कृत्यैरधिकार्थवचने 2, 1, 33
720. कृत्यैर्ऋणे 2, 1, 43
3894. कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च 6, 2, 160
622. कृत्वोऽर्थप्रयोगे काले ऽधिकरणे 2, 3, 64
374. कृदतिङ् 3, 1, 93
449. कृन्मेजन्तः 1, 1, 39
2350. कृपो रो लः 8, 2, 18
2117. कृभ्वस्तियोगे संपद्य° 5, 4, 50
3406. कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि 3, 1, 59
3595. कृषेश्छन्दसि 7, 4, 64
2293. कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि 7, 2, 13
3201. कॄ धान्ये 3, 3, 30
1144. केकयमित्रयुप्रलयानां या° 7, 3. 2
834. के ऽणः 7, 5, 13
1248. केदाराद्यञ्च 4, 2, 40
488. केवलमामकभागधेय° 4, 1, 30
1916. केशाद्वो ऽन्यतरस्याम् 5, 2, 109
1257. केशाश्वाभ्यां यञ्छाव° 4, 2, 48
1027. कोः कत्तत्पुरुषे ऽचि 6, 3, 101
1291, 1517 कोपधाच्च 4, 2, 79. 3, 137
1356. कोपधादण् 4, 2, 132
1417. कोशाड्ढञ् 4, 3, 42
1512. कौपिञ्जलहास्तिपदादण् 4, 3, 132
1214. कौमारापूर्ववचने 4, 2, 13
477. कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च 4, 1, 19
1179. कौसल्यकार्मार्याभ्यां च 4, 1, 155
2217. क्ङिति च 1, 1, 5
3012. क्तक्तवतू निष्ठा 1, 1, 26
625. क्तस्य च वर्तमाने 2, 3, 67
507. क्तादल्पाख्यायाम् 4, 1, 51
3313. क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् 3, 3, 174
3779. क्ते च 6, 2, 45
706. क्तेन च पूजायाम् 2, 2, 12
739. क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् 2, 1, 60
722. क्तेनाहोरात्रावयवाः 2, 1, 45
3795. क्ते नित्यार्थे 6, 2, 61
3087. क्तो ऽधिकरणे च ध्रौव्य° 3, 4, 76
1570. क्त्रेर्मम्नित्यम् 4, 4, 20
785. क्त्वा च 2, 2, 22
450. क्त्वातोसुन्कसुनः 1, 1, 40
3560. क्त्वापि छन्दसि 7, 1, 33
3321. क्त्वि स्कन्दस्यन्दोः 6, 4, 31
3569. क्त्वो यक् 7, 1, 47

837. क्यङ्मानिनोश्च 6, 3, 36
2658. क्यचि च 7, 4, 33
2119. क्यच्व्योश्च 6, 4, 152
2660. क्यस्य विभाषा 6, 4, 50
3150. क्याच्छन्दसि 3, 2, 170
2447. क्रतुयज्ञेभ्यश्च 4, 3, 68
1270. क्रतूक्थादिसूत्रान्ता° 4, 2, 60
2891. क्रतौ कुण्डपाय्य° 3, 1, 130
3852. क्रत्वादयश्च 6, 2, 118
2322. क्रमः परस्मैपदेषु 7, 3, 76
3329. क्रमश्च क्त्वि 6, 4, 18
1271. क्रमादिभ्यो वुन् 4, 2, 61
66. क्रय्यस्तदर्थे 8, 1, 82
2978. क्रव्ये च 3, 2, 69
581. क्रियार्थोपपदस्य च क° 2, 3, 14
2825. क्रियासमभिहारे लोट्° 3, 4. 2
2600. क्रीङ्जीनां णौ 6, 1, 48
2687. क्रीडोऽनुसंपरि° 1, 3, 21
1534. क्रीतवत्परिमाणात् 4, 3, 156
506. क्रीतात्करणपूर्वात् 4, 1, 50
575. क्रुधद्रुहेर्ष्यासूया° 1, 4, 37
576. क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म 1, 4, 38
3131. क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च 3, 2, 151
1200. क्रौड्यादिभ्यश्च 4, 1, 80
2554. क्र्यादिभ्यः श्ना 3, 1, 81
3049. क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः 7, 2. 50
3242. क्वणो वीणायां च 3, 3, 65
3095. क्वसुश्च 3, 2, 107
1960. क्वाति 7, 2, 105
377. क्विन्प्रत्ययस्य कुः 8, 2, 62
2983. क्विप् च 3, 2, 76
1161. क्षत्राद्घः 4, 1, 138
3689. क्षयो निवासे 6, 1, 201
65. क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे 6, 1, 81
3032. क्षायो मः 8, 2, 53
2791. क्षिप्रवचने लृट् 3, 3, 133
3338. क्षियः 6, 4, 59
3623. क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् 8, 2, 104
3015. क्षियो दीर्घात् 8, 2. 46
1222. क्षीराड्ढञ् 4, 2, 20
912. क्षुद्रजन्तवः 2, 4. 8
1138. क्षुद्राभ्यो वा 4, 1, 131
1499. क्षुद्राभ्रमरवटरपाद° 4, 3, 119
3058. क्षुब्धस्वान्तध्वान्त° 7, 2, 18
792. क्षुभ्नादिषु च 8, 4, 39
3773. क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे 6, 2, 39
1892. क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः 5, 2, 92
724. 3842. क्षेपे 2, 1, 47. 6, 2, 108
2961. क्षेमप्रियमद्रेऽण् च 3, 2, 44
2337. क्सस्याचि 7, 3, 72

ख

3478. ख च 4, 4, 132
2955. खचि ह्रस्वः 6, 4, 94
688. खट्वा क्षेपे 2, 1, 26
1254. खण्डिकादिभ्यश्च 4, 2, 45
3304. खनो घ च 3, 3, 125
76. खरवसानयोर्विसर्जनीयः 8, 3, 15
121. खरि च 8, 4, 55
1259. खलगोरथात् 4, 2, 50
1668. खलयवमाषतिलवृष° 5, 1, 7
1630. खः सर्वधुरात् 4, 4, 78
1698. खार्या ईकन् 5, 1, 33
803. खार्याः प्राचाम् 5, 4 101
2943. खित्यनव्ययस्य 6, 3, 66
3513. खिदेश्छन्दसि 6, 1, 52
255. ख्यत्यात्परस्य 6, 1, 112

ग

3873. गतिकारकोपपदात्कृत् 6, 2, 139
540. गतिबुद्धिप्रत्यवसाना° 1, 4, 52
3783. गतिरनन्तरः 6, 2, 49
3977. गतिर्गतौ 8, 1; 70

23. गतिश्च **1**, 4, 60
585. गत्यर्थकर्मणि द्वितीया° **2**, 3, 12
3958. गत्यर्थलोटालृण्न° **8**, 1, 51
3086. गत्यर्थाकर्मकश्लिष° **3**, 4, 72
3144. गत्वरश्च **3**, 2, 164
2848. गदमदचरयमश्चानुपसर्गे **3**, 1, 100
3747. गन्तव्यपण्यं वाणिजे **6**, 2, 13
2705. गन्धनावक्षेपणसेवन° **1**, 3, 32
874. गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः **5**, 4, 135
2986. गमः क्वौ **6**, 4, 40
2964. गमश्च **3**, 2, 47
2363. गमहनजनखनघसां लोपः° **6**, 4, 98
2401. गमेरिट् परस्मैपदेषु **7**, 2, 58
1435. गम्भीराञ्ञ्यः **4**, 3, 58
1107. गर्गादिभ्यो यञ् **4**, 1, 105
1361. गर्तोत्तरपदाच्छः **4**, 2, 137
2799. गर्हायां लडपिजात्वोः **3**, 3, 142
2806. गर्हायां च **3**, 3, 149
915. गवाश्वप्रभृतीनि च **2**, 4, 11
967. गवियुधिभ्यां स्थिरः **8**, 3, 95
2908. गस्थकन् **3**, 1, 146
1362. गहादिभ्यश्च **4**, 2, 138
2461. गाङ्कुटादिभ्यो ऽञ्णिन्ङित् **1**, 2, 1
2459. गाङ् लिटि **2**, 4, 49
1917. गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् **5**, 2, 110
2223. गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः प° **2**, 4, 77
1275. गाथिविदथिकेशिगणि° **6**, 4, 165
3738. गाधलवणयोः प्रमाणे **6**, 2, 4
2922. गापोष्टक् **3**, 2, 8
683. गिरेश्च सेनकस्य **5**, 4, 112
1655. गुडादिभ्यष्ठञ् **4**, 4, 103
1788. गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि° **5**,1, 124
2448. गुणो ऽपृक्ते **7**, 3, 91
2630. गुणो यङ्लुकोः **7**, 4, 82
2380. गुणो ऽर्तिसंयोगाद्योः **7**, 4, 29
2303. गुपूधूपविच्छिपणि° **3**, 1, 28
3404. गुपूश्छन्दसि **3**, 1, 50
2393. गुप्तिज्किद्भ्यः सन् **3**, 1, 5
97. गुरोरनृतो ऽनन्त्यस्या° **8**, 2, 86
3280. गुरोश्च हलः **3**, 3, 103
2739. गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने **1**, 3, 69
1143. गृष्ट्यादिभ्यश्च **4**, 1, 136
1642. गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः **4**, 4, 90
2906. गेहे कः **3**, 1, 144
3574. गोः पादान्ते **7**, 1, 57
3298. गोचरसंचरवह° **3**, 3, 119
3812. गोतन्तियवं पाले **6**, 2, 78
274. गोतो णित् **7**, 1, 90
1479. गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो ब° **4**, 3, 99
1799. गोत्रचरणाच्छ्लाघा° **5**, 1. 134
1506. गोत्रचरणाद्वुञ् **4**, 3, 126
1171. गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च **4**, 1, 147
1459. गोत्रादङ्कवत् **4**, 3, 80
1094 गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् **4**, 1, 94
3803. गोत्रान्तेवासिमाणव° **6**, 2, 69
1199. गोत्रावयवात् **4**, 1, 79
1099. गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ् **4**, 1, 98
1081. गोत्रे ऽलुगचि **4**, 1, 89
1246. गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्र° **4**, 2, 39
1705. गोद्व्यचो ऽसंख्यापरिमाणा° **5**, 1, 39
1135. गोधाया ढ्रक् **4**, 1, 129
1538. गोपयसोर्यत् **4**, 3, 160
1554. गोपुच्छाट्ठञ् **4**, 4, 6.
3806. गोबिडालसिंह° **6**, 2, 72
1360. गोयवाग्वोश्च **4**, 2, 136
729. गोरतद्धितलुकि **5**, 4, 92
1525. गोश्च पुरीषे **4**, 3, 145
1862. गोषदादिभ्यो वुन् **5**, 2, 62
1819. गोष्ठात्खञ् भूतपूर्वे **5**, 2, 18
1060. गोष्पदं सेवितासेवित° **6**, 1, 145
656. गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य **1**, 2, 48
3775. गौः सादसादिसारथिषु **6**, 2, 41
1010. ग्रन्थान्ताधिके च **6**, 3, 79
3582. ग्रसितस्कभित° **7**, 2, 34
3234. ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च **3**, 3, 58
2412 ग्रहिज्यावयिव्यधि° **6**, 1, 16
2562. ग्रहो ऽलिटि दीर्घः **7**, 2, 37
797. ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः **5**, 4, 95
1377. ग्रामजनपदैकदेशाद° **4**, 3, 7
1251. ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् **4**, 2, 43
3796. ग्रामः शिल्पिनि **6**, 2, 62
1440. ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् **4**, 3, 61
1314. ग्रामाद्यखञौ **4**, 2, 94

3818. ग्रामेऽनिवसन्तः 6, 2, 84
939. ग्राम्यपशुसंघेष्व° 1, 2, 73
1434. ग्रीवाभ्योऽण् च 4, 3, 57
1421. ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् 4, 3, 46
1424. ग्रीष्मावरसमाद्वुञ् 4, 3, 49
2639. ग्रो यङि 8, 2, 20
3119. ग्लाजिस्थश्च क्स्नुः 3, 2, 139

घ

975. घकालतनेषु कालनाम्नः 6, 3, 17
3463. घच्छौ च 4, 4, 117
1267. घञः सास्यां क्रियेति ञः 4, 2, 58
3236. घञपोश्च 2, 4, 38
3189. घञि च भावकरणयोः 6, 4, 27
2034. घनिलचौ च 5, 3, 79
985. घरूपकल्पचेल° 6, 3, 43
3550. घसिभसोर्हलि च 6, 4, 100
2462. घुमास्थागापा° 6, 4, 66
3063. घुषिरविशब्दने 7, 2, 23
245. घेर्ङिति 7, 3, 111
3584. घोर्लोपो लेटि वा 7, 3, 70
3819. घोषादिषु च 6, 2, 85
2471. घ्वसोरेद्धावभ्यास° 6, 4, 119

ङ

134. ङमो ह्रस्वादचि ङ° 8, 3, 32
3700. ङयि च 6, 1, 212
246. ङसिङसोश्च 6, 1, 110
216. ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ 7, 1, 15
43. ङिच्च 1, 1, 53
296, ङिति ह्रस्वश्च 1, 4, 6
382. ङेप्रथमयोरम् 7, 1, 28
270. ङेराम् नद्याम्नीभ्यः 7, 3, 116
204. ङेर्यः 7, 1, 13
130. ङ्णोः कुक्टुक् शरि 8, 3, 23
1001. ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम् 6, 3, 63
182. ङ्याप्प्रातिपदिकात् 4, 1, 1
3724. ङ्याश्छन्दसि बहुलम् 6, 1, 178

च

2436. चक्षिङः ख्याञ् 2, 4, 54
2315. चङि 6, 1, 11
3679. चङ्यन्यतरस्याम् 6, 1, 218
2863. चजोः कु घिण्ण्यतोः 7, 3, 52
1134. चटकाया ऐरक् 4, 1, 128
331. चतुरनडुहोरामुदात्तः 7, 1, 98
3682. चतुरः शसि 6, 1, 167
631. चतुर्थी चाशिष्यायुष्य° 2, 3, 73
698. चतुर्थी तदर्थार्थबलि° 2, 1, 36
3777. चतुर्थी तदर्थे 6, 2, 43
570. चतुर्थी संप्रदाने 2, 3, 13
3396. चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि 2, 3, 62
753. चतुष्पादो गर्भिण्या 2, 1, 71
1141. चतुष्पाद्भ्यो ढञ् 4, 1, 135
3964. चनचिदिवगोत्रादि° 8, 1, 57
1014. चरणे ब्रह्मचारिणि 6, 3, 86

1255. चरणेभ्यो धर्मवत् 4, 2, 46
1556. चरति 4, 4, 8
2636. चरफलोश्च 7, 4, 87
2930. चरेष्टः 3, 2, 16
1677. चर्मणोऽञ् 5, 1, 15
3352. चर्मोदरयोः पूरे 3, 4, 31
3128. चलनशब्दार्थाद° 3, 2, 148
3966. चवायोगे प्रथमा 8, 1, 59
20. चादयोऽसत्त्वे 1, 4, 57
3970. चादिलोपे विभाषा 8, 1, 63
3935. चादिषु च 8, 1, 58
2347. 3511. चायः की 6, 1, 21. 35
901. चार्थे द्वंद्वः 2, 2, 29
3969. चाहलोप एवेत्यवधारणम् 8, 1, 62
2329. चिणो लुक् 6, 4, 104
2732. चिण्णमुलोर्दीर्घो° 6, 4, 93
2513. चिण् ते पदः 3, 1, 60
2758. चिण् भावकर्मणोः 3, 1, 66
3710. चितः 6, 1, 163
1047. चितेः कपि 6, 3, 127
1755. चित्तवति नित्यम् 5, 1, 89
2893. चित्याग्निचित्ये च 3, 1, 132
2807. चित्रीकरणे च 3, 3, 150
3620. चिदिति चोपमार्थे° 8, 2 101
3382. चिन्तिपूजिकथि° 3, 3, 105
2569. चिस्फुरोर्णौ 6, 1, 54
3861. चीरमुपमानम् 6, 2, 127
186. चुटू 1, 3, 7
1573. चूर्णादिनिः 4, 4, 23
3868. चूर्णादीन्यप्राणि° 6, 2, 134
3860. चेलखेटकटुक° 6, 2, 126
3354. चेले क्नोपेः 3, 4, 33
378. चोः कुः 8, 2, 30
3652. 417. चौ 6, 1, 222. 3, 138
2561. च्छ्वोः शूडनुनासिके च 6, 4, 19
1222. च्लि लुङि 3, 1, 43
2222. च्लेः सिच् 3, 1, 44
2120, च्वौ च 7, 4, 26

छ

1489. छगलिनो ढिनुक् 4, 3, 109
1230. छ च 4, 2, 28
1612. छत्त्रादिभ्यो णः 4, 4, 62
1675. छदिरुपधिबलेर्ढञ् 5, 1, 13
3421. छन्दसि गत्यर्थेभ्यः 3, 3, 129
3495. छन्दसि घस् 5, 1, 106
3492. 3507. 3532. छन्दसि च 5, 1, 67.
4, 142. 6, 3, 126
3450. छन्दसि ठञ् 4, 3, 19
3407. छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूय° 3, 1, 123
1889. छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ 5, 2, 89
3391. छन्दसि परेऽपि 1, 4, 81
3387. छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् 1, 2, 61
3093. छन्दसि लिट् 3, 2, 105
3423. छन्दसि लुङ्लङ्लिटः 3, 4, 6
3408. छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् 3, 2, 27
3634. छन्दसि वाप्राम्रेडितयोः 8, 3, 49
3432. छन्दसि शायजपि 3, 1, 84
3409. छन्दसि सहः 3, 2, 63
3600. छन्दसीरः 8, 2, 15
1645. छन्दसो निर्मिते 4, 4, 93
1450. छन्दसो यदणौ 4, 3, 71
3942. छन्दस्यनेकमपि° 8, 1, 35
3545. 3575. छन्दस्यपि दृश्यते 6,4,73.7,1,76
3435. 3340. 3548. छन्दस्युभयथा 3,4, 117
6, 4, 5. 86
3648. छन्दस्यृदवग्रहात् 8, 4, 26
1509. छन्दोगौक्थिक° 4, 3, 129
3205. 3206. छन्दोनाम्नि च 3, 3, 34.8,3,94
1278. छन्दो ब्राह्मणानि च° 4, 2, 66
3820. छात्र्यादयः शालायाम् 6, 2, 86
3297. छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य 6, 4, 96
825. छाया बाहुल्ये 2, 4, 22
146. छे च 6, 1, 73
1729. छेदादिभ्यो नित्यम् 5, 1, 64
2561. छ्वोः शूडनुनासिके च 6, 4, 19

ज

428. जक्षित्यादयः षट् **6,** 1, 6
1432. जङ्गलधेनुवलजान्तस्य° **7,** 3, 25
1348. जनपदतदवध्योश्च **4,** 2, 124
1186. जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् **4,** 1, 168
1480. जनपदिनां जनपदव° **4,** 3, 100
1293. जनपदे लुप् **4,** 2, 81
3413. जनसनखनक्रम° **3,** 2, 67
2504. जनसनखनां सञ्झलोः **6,** 4, 42
593. जनिकर्तुः प्रकृतिः **1,** 4, 35
3542. जनिता मन्त्रे **6,** 3, 53
2512. जनिवध्योश्च **7,** 3, 35
2638. जपजभदहदशभञ्ज° **7,** 4 86
1544. जम्ब्वा वा **4,** 3, 165
864. जम्भा सुहरिततृण° **5,** 4, 125
3690. जयः करणम् **6,** 1, 202
227. जराया जरसन्यतरस्याम् **7,** 2, 101
3135. जल्पभिक्षकुट्ट° **3,** 2, 155
312. जश्शसोः शिः **7,** 1, 20
214. जसः शी **7,** 1, 17
241. जसि च **7,** 3, 109
2498. जहातेश्च **6,** 4, 116
3331. जहातेश्च क्त्वि **7,** 4, 43
3145. जागुरूकः **3,** 2, 165
2480. जाग्रो ऽविचिण्णल्ङित्सु **7,** 3, 85
1531. जातरूपेभ्यः परिमाणे **4,** 3, 153
3904. जातिकालसुखादि° **6,** 2, 170
2037. जातिनाम्नः कन् **5,** 3, 81
910. जातिरप्राणिनाम् **2,** 4, 6
2804. जातुयदोर्लिङ् **3,** 3, 147
518. जातेरस्त्रीविषयाद° **4,** 1, 63
842. जातेश्च **6,** 3, 41
1081. जात्यन्ताच्छ° **5,** 4, 9
817. जात्याख्यायामेक° **1,** 2, 58
3954. जात्वपूर्वम् **8,** 1, 47
500. जानपदकुण्डगोण° **4,** 1, 42,
3330. जान्तनशां विभाषा **6,** 4, 32
872. जायाया निङ् **5,** 4, 134
3303. जालमानायः **3,** 3, 124
617. जासिनिप्रहणनाट° **2,** 3, 56
2589. जिघ्रतेर्वा **7,** 4, 6
3137. जिदृक्षिविश्रीण्वमा° **3,** 2, 157
1441. जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः **4,** 3, 62
3092. जीर्यतेरतृन् **3,** 2, 104
1090. जीवति तु वंश्ये युवा **4,** 1, 163
2054. जीविकार्थे चापण्ये **5,** 3, 99
780. जीविकोपनिषदावौपम्ये **1,** 4, 79
3130. जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्य° **3,** 2, 150
3697. जुष्टार्पिते च° **6,** 1, 209
2481. जुसि च **7,** 3, 83
2489. जुहोत्यादिभ्यः श्लुः **2,** 4, 75
3327. जॄव्रश्च्योः क्त्वि **7,** 2, 55
2291. जॄस्तम्भुम्रुचु° **3,** 1, 58
1409. जे प्रोष्ठपदानाम् **7,** 3, 18
2511. ज्ञाजनोर्जा **7,** 3, 79
2781. ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः **1,** 3, 57
612. ज्ञो ऽविदर्थस्य करणे **2,** 3, 51
2011. ज्य च **5,** 3, 61
3340. ज्यश्च **6,** 1, 42
2012. ज्यादादीयसः **6,** 4, 160
1021. ज्योतिरायुषः स्तोमः **8,** 3, 83
1015. ज्योतिर्जनपदरात्रि° **6,** 3, 85
1921. ज्योत्स्नातमिस्रा° **5,** 2, 114
2654. ज्वरत्वरस्रिव्यवि° **6,** 4, 20
2902. ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः **3,** 1, 140

झ

682. 1898. झयः **5,** 4, 111. **8,** 2, 10
119. झयो हो ऽन्यतरस्याम् **8,** 4, 62
71. झरो झरि सवर्णे **8,** 4, 65
84. झलां जशो ऽन्ते **8,** 2, 39

52. झलां जश् झशि **8,** 4, 53
2281. झलो झलि **8,** 2, 26
3683. झल्युपोत्तमम् **6,** 1, 180
2280. झषस्तथोर्धोऽधः **8,** 2, 40
2256. झस्य रन् **3,** 4, 195
2213. झेर्जुस् **3,** 4, 103
2169. झोऽन्तः **7,** 1, 3

ञ

1533. ञितश्च तत्प्रत्ययात् **4,** 3, 155
3088. ञीतः क्तः **3,** 2, 187
3686. ञ्नित्यादिर्नित्यम् **6,** 1, 197
2072. ञ्यादयस्तद्राजाः **5,** 3, 119

ट

201. टाङसिङसामिनात्स्याः **7,** 1, 12
458. टाबृचि **4,** 1, 9.
470. टिड्ढाणञ्द्वयस° **4,** 1, 15
2233. टित आत्मनेपदानां टेरे **3,** 4, 79
3167. 1786 टेः **6,** 4, 143. 155.
3267. ट्वितोऽथुच् **3,** 3, 89

ठ

1303. ठक्छौ च **4,** 2, 84
1454. ठगायस्थानेभ्यः **4,** 3, 75
1249. ठञ् कवचिनश्च **4,** 2, 41
1170. ठस्येकः **7,** 3, 50
2035. ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः **5,** 3, 83

ड

259. डति च **1,** 1, 25
461. डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् **4,** 1, 13
131. डः सि धुट् **8,** 3, 29
3266. ड्वितः क्त्रिः **3,** 3, 83

ढ

1139. ढकि लोपः **4,** 1, 133
1122. ढक् च मण्डूकात् **4,** 1, 119
3455. ढश्छन्दसि **4,** 4, 106
1142. ढे लोपोऽकद्र्वाः **6,** 4, 147
2335. ढो ढे लोपः **8,** 3, 13
134. ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः **6,** 3, 111

ण

3216 णचः स्त्रियामञ् **5,** 4, 14
2283 णलुत्तमो वा **7,** 1, 91
2564. णिचश्च **1,** 3, 74
3813. णिनि **6,** 2, 79
2312 णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् **3,** 1, 48
2738. णेरणौ यत्कर्म णौ° **1,** 3, 67
3066. णेरध्ययने वृत्तम् **7,** 2, 26
2313. णेरनिटि **6,** 4, 51
2836. णेर्विभाषा **8,** 4, 30
3117. णेश्छन्दसि **3,** 2, 137
2286. णो नः **6,** 1, 65
2607. णौ गमिरबोधने **2,** 5, 46
2314. णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः **7,** 4, 1
2579. 2601. णौ च° **2,** 4, 51. **6,** 1, 31
2881 ण्य आवश्यके **7,** 3, 65
1267. ण्यक्षत्रियार्षञितो° **2,** 4, 58
3284. ण्यासश्रन्थो युच् **3,** 3, 107
2909. ण्युट् च **3,** 1, 147
2895. ण्वुल्तृचौ **3,** 1, 133

त

2156. तङानावात्मनेपदम् **1,** 4, 100
1453. तत आगतः **4,** 3, 74
684 तत्पुरुषः **2,** 1, 22
786. तत्पुरुषस्याङ्गुलेः° **5,** 4, 86
745. तत्पुरुषः समानाधिकरण° **1,** 2, 42
972. तत्पुरुषे कृति बहुलम् **6,** 3, 14
3736. तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीया° **6,** 2, 2
3857. तत्पुरुषे शालायां° **6,** 2, 123
822. तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः **2,** 4, 19
2089. तत्प्रकृतवचने मयट् **5,** 4, 21
1578. तत्प्रत्यनुपूर्वमीप° **4,** 4, 23
1130. तत्प्रत्ययस्य च **7,** 3, 29
2575. तत्प्रयोजको हेतुश्च **1,** 4, 55
723. तत्र **2,** 1, 46
1863. तत्र कुशलः पथः **5,** 2, 63
1760. तत्र च दीयते° **5,** 1, 96
1393. तत्रजातः **4,** 3, 25
1779. तत्र तस्येव **5,** 1, 116
846. तत्र तेनेदमिति सरूपे **2,** 2, 27
1620. तत्रनियुक्तः **4,** 4, 69
1428. तत्र भवः **4,** 3, 53
1709. तत्रविदित इति च **5,** 1, 43
1650. तत्र साधुः **4,** 4, 98
1215. तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः **4,** 2, 14
781. तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् **3,** 1, 92
1808 तत्सर्वादेः पथ्यङ्ग° **5,** 2, 7
538. तथा युक्तं चानीप्सितम् **1,** 4, 50
1269. तदधीते तद्वेद **4,** 2, 59
2125. तदधीनवचने **5,** 4, 54
1674. तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ **5,** 1, 12
1728. तदर्हति **5,** 1, 63
1780. तदर्हम् **5,** 1, 117
1295. तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् **1,** 2 53
1846. तदस्मिन्नधिकमिति **5,** 2, 45
1882. तदस्मिन्नन्नं प्राये° **5,** 2. 82
1279. तदस्मिन्नस्तीति° **4,** 2, 67
1713. तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभ° **5,** 1, 47
1317. तदस्मै दीयते नियुक्तम् **4,** 4, 66
1678. तदस्य तदस्मिन्स्यादिति **5,** 1, 16
1601. तदस्य पण्यम् **4,** 4, 51
1723 तदस्य परिमाणम् **5,** 1, 57
1758. तदस्य ब्रह्मचर्यम् **5,** 1, 94
1837. तदस्य संजातं तारकादि° **5,** 2, 36
1427. तदस्य सोढम् **4,** 3, 52
1266. तदस्यां प्रहरणमिति° **4,** 2, 57
1894. तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् **5,** 2, 94
1968. तदो दा च **5,** 3, 19
381. तदोः सः सावनन्त्ययोः **7,** 2, 106

1465. तद्गच्छति पथिदूतयोः 4, 3, 85
1716. तद्धरति वहत्या वहति° 5, 1, 50
448. तद्धितश्चासर्वविभक्तिः 1, 1, 38
3711. तद्धितस्य 6, 1, 164
530 तद्धिताः 4, 1, 76
728. तद्धितार्थोत्तरपद° 2, 1, 51
1075. तद्धितेष्वचामादेः 7, 1; 117
2104 तद्युक्तात्कर्मणो ऽण् 5, 4, 36
1193. तद्राजस्य बहुषु° 2, 4, 62
1627. तद्वहति रथयुग° 4, 4, 76
3471. तद्वानासामुपधानो° 4, 4, 125
2466. तनादिकृञ्भ्य उः 3, 1, 79
2547. तनादिभ्यस्तथासोः 2, 4, 79
3549. तनिपत्योश्छन्दसि 6, 4; 99
2339. तनूकरणे तक्षः 3, 1, 76
2759. तनोतेर्यकि 6, 4, 44
2622. तनोतेविभाषा 6, 4, 17
1870. तन्त्रादचिरापहृते 5, 2, 70
2466. तन्नादिकृञ्भ्यः उः 3, 1, 79
2547. तन्नादिभ्यस्तथासोः 2, 4, 79
15. तपरस्तत्कालस्य 1, 1, 70
2771. तपस्तपःकर्मकस्यैव 3, 1, 88
1909. तपःसहस्राभ्याम्° 5, 2, 102
2760. तपो ऽनुतापे च 3, 1, 65
3567. तप्तनप्तनथनाश्च 7, 1, 45
1744. तमधीष्टो भृतो° 5, 1, 80
2833. तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः 3, 4, 70
3499. तयोर्दार्हिलौ च° 5, 3, 20
3627. तयोर्य्वावचि संहितायाम् 8, 2, 103
1553 तरति 4, 4, 5
2003. तरप्तमपौ घः 1, 1, 22
1372. तवकममकावेकवचने 4, 3, 3
398. तवममौ ङसि 7, 2, 96
3785. तवै चान्तश्च युगपत् 6, 2, 51
2834. तव्यत्तव्यानीयरः 3, 1, 96
836. तसिलादिष्वा कृत्वसुचः 6, 3, 35
1493 तसिश्च 4, 3, 113
1955. तसेश्च 5, 3, 8
1896. तसौ मत्वर्थे 1, 4, 19
2199 तस्थमिपां तांत° 3, 4, 101
196. तस्माच्छसो नः पुंसि 6, 1, 103
41. तस्मादित्युत्तरस्य 1, 1, 67
758 तस्मान्नुडचि 6, 3, 74
2288. तस्मान्नुड्द्विहलः 7, 4, 71
1371. तस्मिन्नणि च युष्माका° 4, 3, 2
40. तस्मिन्निति निर्दिष्टे 1, 1, 66
1765. तस्मैप्रवति सं° 5, 1, 101
1665. तस्मैहितम् 5, 1, 5
1759. तस्य च दक्षिणा य° 5, 1, 95
3566. तस्य तात् 7, 1, 44
1759. तस्य दक्षिणा° 5, 1, 95
1597. तस्य धर्म्यम् 4, 4, 47
1704. तस्य निमित्तं संयोगो° 5, 1, 38
1281. तस्य निवासः 4, 2, 69
83. तस्य परमाम्रेडितम् 8, 1, 2
1825. तस्य पाकमूल° 5, 2, 24
1849. तस्य पूरणे डट् 5, 2, 48
1781. तस्य भावस्त्वतलौ 5, 1, 119
62. तस्य लोपः 1, 3, 9
1711. तस्य वापः 5, 1, 45
1514, तस्य विकारः 4, 3, 134
1445 तस्य व्याख्यान इति° 4, 3, 66
1243. तस्य समूहः 4, 2, 37
8. तस्यादिति उदात्तमः 1, 2, 32
1088. तस्यापत्यम् 4, 1, 92
1500. तस्येदम् 4, 3, 120
1708. तस्येश्वरः 5, 1, 42
3109. ताच्छील्यवयोवचन° 3, 2,129
3784. तादौ च निति° 6, 2, 50
2161. तान्येकवचनद्विवचन° 1, 4, 102
3134. ताभ्यामन्यत्रोणादयः 3, 4, 75
1530. तालादिभ्यो ऽण् 4, 3; 152
1877. तावतिथं ग्रहणमिति° 5, 2, 77
2191. तासस्त्योर्लोपः 7, 4, 50
2352. तासि च क्लृपः 7, 2, 60
3730. तास्यनुदात्ते° 6, 1, 186
1150. तिककितवादिभ्यो द्वंद्वे 2, 4, 68
1178. तिकादिभ्यः फिञ् 4, 1, 154
3935. तिङतिङः 8, 1, 28
2002. तिङश्च 5, 3, 56
2160. तिङस्त्रीणि त्रीणि° 1, 4, 101
3978. तिङि चोदात्तवति 8, 1, 71
3934. तिङो गोत्रादीनि° 8, 1, 27

2166. तिङ्शित् सार्वधातुकम् 3, 4, 113
3037. ति च 7, 4, 89
3136. तितुत्रतथसिसुरकसेषु च 7, 2, 9
1482. तित्तिरिवरतन्तु° 4, 3, 102
3729. तित्स्वरितम् 6, 1, 185
2154. तिप् तस् झि सि° 3, 4, 78
2484. तिप्यनस्तेः 8, 2, 73
423. तिरसस्तिर्यलोपे 6, 3, 94
156. तिरसो ऽन्यतरस्याम् 8, 3, 42
772. तिरो ऽन्तर्धौ 1, 4, 71
3382. तिर्यच्यपवर्गे 3, 4, 60
844. ति विंशतेर्डिति 6, 4, 142
2588. तिष्ठतेरित् 7, 4, 5
671. तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च 2, 1, 17
820. तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्र° 1, 2, 63
3713. तिसृभ्यो जसः 6, 1, 166
1327. तीररूप्योत्तरपदाद° 4, 2, 106
1015. तीर्थे ये 6, 3, 87
2340. तीषसहलुभरुषरिषः 7, 2, 48
3461. तुग्राद्घन् 4, 4, 115
3509. तुजादीनां दीर्घो° 6, 1, 7
2534. तुदादिभ्यः शः 3, 1, 77
2919. तुन्दशोकयोः परिमृजा° 3, 2, 5
1924. तुन्दादिभ्य इलच्च 5, 2, 117
1945. तुन्दिवलिवटेर्भः 5, 2, 139
3946. तुपश्यपश्यताहैः° 8, 1, 39
394. तुभ्यमह्यौ ङयि 7, 2, 95
582. तुमर्थाच्च भाववचनात् 2, 3, 15
3436. तुमर्थे सेसेनसे° 3, 4, 9
3175. तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां° 3, 3, 10
2008. तुरिष्ठेमेयस्सु 6, 4, 154
2444. तुरुस्तुशम्यमः° 7, 3, 95
630. तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां° 2, 3, 72
10. तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् 1, 1, 9
2007. तुश्छन्दसि 5, 3, 59
2197. तुह्योस्तातङाशिष्य° 7, 1, 35
2474. तूदीशलातुर° 4, 3, 94
3385. तूष्णीमि भुवः 3, 4, 63
709. तृजकाभ्यां कर्तरि 2, 2, 15
234. तृज्वत् क्रोष्टुः 7, 1, 95
2545. तृणह इम् 7, 3, 92
1029. तृणे च जातौ 6, 4, 103
3782. तृतीया कर्मणि 6, 2, 48
3394. तृतीया च होश्छन्दसि 2, 3, 3
692. तृतीया तत्कृतार्थेन° 2, 1, 30
321. तृतीयादिषु भाषित° 7, 1, 74
784. तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् 2, 2, 21
549. तृतीयार्थे 1, 4, 85
658. तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् 2, 4, 84
223. तृतीयासमासे 1, 1, 30
3115. तृन् 3, 2, 135
3326. तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य 1, 2, 25
2301. तॄफलभजत्रपश्च 6, 4, 122
1192. ते तद्राजाः 4, 1, 174
1702. तेन क्रीतम् 5, 1, 37
1778. तेन तुल्यं क्रिया° 5, 1, 115
1550. तेन दीव्यति खनति° 4, 4, 2
1280. 1743. तेन निवृत्तम् 4,2, 68. 5,1, 79
1757. तेन परिजय्यलभ्य° 5, 1, 93
1481. तेन प्रोक्तम् 4, 3, 101
1762. तेन यथाकथाच° 5, 1, 93
1202. तेन रक्तं रागात् 4, 2, 1
1827. तेन वित्तश्चुञ्चुपचणपौ 5, 2, 26
848. तेन सहेति तुल्ययोगे 2, 2, 23
1492. तेनैकदिक् 4, 3, 112
2230. ते प्राग्धातोः 1, 4, 80
406. तेमयावेकवचनस्य 8, 1, 22
117. तोर्लि 8, 4, 60
115. तोः षि 8, 4, 43
3106. तौ सत् 3, 2, 127
429. त्यदादिषु दृशो° 3, 2, 60
265. त्यदादीनामः 7, 2, 102
1336. त्यदादीनि च 1, 1, 74
938. त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् 1, 2, 72
3704. त्यागरागहासकुह° 6, 1, 216
1518. त्रपुजतुनोः षुक् 4, 3, 138
3120. त्रसिगृधिधृषि° 3, 2, 140
1727. त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्रा° 5, 1, 62
885. त्रिककुत्पर्वते 4, 4, 147
298. त्रिचतुरोः स्त्रियां° 7, 2, 99
56. त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य 8, 4, 50
1570. त्रेर्मम्नित्यम् 4, 4, 20
809. 264. त्रेस्त्रयः 6, 3, 48. 7, 1, 53
1855. त्रेः संप्रसारणं च 5, 2, 55

385. त्वमावेकवचने 7, 2, 97
407. त्वामौ द्वितीयायाः 8, 1, 23
384. त्वाहौ सौ 7, 2, 94
1002. त्वे च 6, 3, 64

थ

3497. थट् च छन्दसि 5, 2, 50
2261. थलि च सेटि 6, 4, 121
3732. थलि च सेटीडन्तो वा 6, 1, 196
3878. थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् 6, 2, 144
2236. थासः से 3, 4, 80
3500. था हेतौ च छन्दसि 5, 3, 26
367. थो न्थः 7, 1, 87

द

2396. दंशसञ्जस्वञ्जां शपि 6, 4, 25.
1985. दक्षिणादाच् 5, 3, 36
1318. दक्षिणापश्चात्पुरस° 4, 2, 93
835. दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे 5, 4, 126
1978. दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् 5, 3, 28
2074. दण्डव्यवसर्गयोश्च 5, 4, 2
1731. दण्डादिभ्यो यः 5, 1, 66
2901. ददातिदधात्योर्विभाषा 3, 1, 139
2501. दधस्तथोश्च 8, 2, 38
3076. दधातेर्हिः 7, 4, 42
1219. दध्नष्ठक् 4, 2, 18
1913. दन्त उन्नत उरच् 5, 2, 106
1920. दन्तशिखात्संज्ञायाम् 5, 2, 113
2396. दन्शसन्जस्वन्जां शपि 6, 4, 25
2621. दम्भ इच्च 7, 4, 56
2388. दयतेर्दिगि लिटि 7, 4, 9
2324. दयायासश्च 3, 1, 37
345. 2468. दश्च 7, 2, 100. 8, 2, 75
3079. दस्ति 6, 3, 124
2728. दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे 1, 3, 55
1145. दाण्डिनायन° 6, 4, 174
325. दादेर्धातोर्घः 8, 2, 32
3596. दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षि° 7, 4, 65
2373. दाधा घ्वदाप् 1, 1, 20
3139. दाधेट्सिशदसदो रुः 3, 2, 159
1967. दानीं च 5, 3, 18
3162. दाम्नीशसयुयुज° 3, 2, 182
2069. दामन्यादित्रिगर्त° 5, 3, 116
486. दामहायनान्ताच्च 4, 1, 27
3162. दाम्नीशसयुयुज° 3, 2, 182
3739, दायाद्यं दायादे 6, 2, 5
3172. दाशगोघ्नौ संप्रदाने 3, 4, 73
3629. दाश्वान् साह्वान्° 6, 1, 12
3837. दिक्छब्दा ग्रामजनपदा° 6, 2, 103
1974. दिक्छब्देभ्यः सप्तमी° 5, 3, 27
1376. दिक्पूर्वपदाट्ठञ् च 4, 3, 6
1328. दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः 4, 2, 107
515. दिक्पूर्वपदान्ङीप् 4, 1, 60
727. दिक्संख्ये संज्ञायाम् 2, 1, 50
2429. दिगादिभ्यो यत् 4, 3, 54
845. दिङ्नामान्यन्तराले 2, 2, 26
1077. दित्यदित्यादित्यपत्यु° 4, 1, 85
337. दिव उत् 6, 1, 131
336. दिव औत् 7, 1, 84
562. दिवः कर्म च 1, 4, 43
927. दिवश्च पृथिव्याम् 6, 3, 30
619. दिवस्तदर्थस्य 2, 3, 58
2505. दिवादिभ्यः श्यन् 3, 1, 69
2935. दिवाविभानिशाप्रभा° 3, 2, 21
3727. दिवो झल् 6, 1, 183
926 दिवो द्यावा 6, 3, 29
3028. दिवोऽविजिगीषायाम् 8, 2, 49
1399. दिशोऽमद्राणाम् 7, 3, 13
3765. दिष्टिवितस्त्योश्च 6, 2, 31
2507. दीङो युडचि क्ङिति 6, 4, 63
2190. दीधीवेवीटाम् 1, 1, 6
2238. दीपजनबुधपूरितायि° 3, 1, 61
2456. दीर्घ इणः किति 7, 4, 69
3816 दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्र° 6, 2, 82
3448. दीर्घजिह्वी च छन्दसि 4, 1, 59
33 दीर्घं च 1, 4, 12
1241, दीर्घाच्च वरुणस्य 7, 3, 23

239. दीर्घाज्जसि च 6, 1, 105
148. दीर्घात् 6, 1, 75
3631. दीर्घादटि समानपादे 8, 3, 9
58. दीर्घादाचार्याणाम् 8, 4, 52
2632. दीर्घो ऽकितः 7, 4. 83
2318. दीर्घो लघोः 7, 4, 94
2135. दुःखात्प्रातिलोम्ये 5, 4, 64
2904. दुन्योरनुपसर्गे 3, 1, 142
3589. दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति° 7, 4, 36
1165. दुष्कुलाड्ढक् 4, 1, 142
2979. दुहः कप् घश्च 3, 2, 70
2769. दुहश्च 3, 1, 63
3466. दूतस्य भागकर्मणी 4, 4, 120
95. दूराद्धूते च 8, 2, 84
605. दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च 2, 3, 35
611. दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् 2, 3, 34
3577. दृक्स्ववःस्वतवसां° 7, 1, 83
1017. दृग्दृशवतुषु 6, 3, 89
3060. दृढः स्थूलबलयोः 7, 2, 20
1433. दृतिकुक्षिकलशि° 4, 3, 56
3004. दृशेः क्वनिप् 3, 2, 94
3438. दृशे विख्ये च 3, 4, 11
1208. दृष्टं साम 4, 2, 7
1422. देयमृणे 4, 3, 47
2126. देये त्रा च 5, 4, 55
3875. 922. 1239. देवताद्वंद्वे च 6, 2, 141.
3, 26 7, 3, 21
2092. देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् 5, 4, 24
2055. देवपथादिभ्यश्च 5, 3, 100
3667. देवब्रह्मणोरनुदात्तः 1, 2, 38
2127. देवमनुष्यपुरुष° 5, 4, 56
3591. देवसुम्नयोर्यजुषि° 7, 4, 38
2095. देवात्तल् 5, 4, 27
1439. देविकाशिंशपा° 7, 3, 1
3127. देविक्रुशोश्चोपसर्गे 3, 2, 147
1912. देशे लुबिलचौ च 5, 2, 105
1201, दैवयज्ञिशौचिवृक्षि° 4, 1, 81
3077. दो दद्घोः 7, 4, 46
2604. दोषो णौ 6, 4, 90
3074. द्यतिस्यतिमास्थामि° 7, 4, 40
1235. द्यावापृथिवीशुनासीर° 4, 2, 32
2344. द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् 7, 4, 67
2345. द्युद्भ्यो लुङि 1, 3, 91
1915. द्युद्रुभ्यां मः 5, 2, 108
2321. द्युप्रागपागुदक्° 4, 2. 101
3020. द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः 6, 1, 24
2059. द्रव्यं च भव्ये 5, 3, 104
1105. द्रोणपर्वतजीवन्ताद° 4, 1, 103
1539. द्रोश्च 4, 3, 161
2150. द्वंद्वं रहस्यमर्यादा° 8, 1, 15
1798 द्वंद्वमनोज्ञादिभ्यश्च 5, 1, 133
906. द्वंद्वश्च प्राणितूर्य° 2, 4, 2
930. द्वंद्वाच्चुदषहान्तात्° 5, 4, 106
1207. द्वन्द्वाच्छः 4, 2, 6
1505. द्वन्द्वाद्वुन् वैरमैथुनिकयोः 4, 3, 125
903. द्वंद्वे घि 2, 2, 32
224. द्वंद्वे च 1, 1, 31
1934. द्वंद्वोपतापगर्ह्यात्° 5, 2, 123
1386. द्वारादीनां च 7, 3, 4
731. द्विगुरेकवचनम् 2, 4, 1
685. द्विगुश्च 2, 1, 23
479. द्विगोः 4, 1, 21
1746. द्विगोर्यप् 5, 1, 82
1080. द्विगोर्लुगनपत्ये 4, 1, 88
1750. द्विगोर्वा 5, 1, 86
1720. द्विगोः ष्ठंश्च 5, 1, 54
3831. द्विगौ क्रतौ 6, 2, 97
3746. द्विगौ प्रमाणे 6, 2, 12
714 द्वितीयतृतीयचतुर्थ° 2, 2, 3
351. द्वितीयाटौस्स्वेनः 2, 4, 34
3395. द्वितीया ब्राह्मणे 2, 3, 60
3374. 390. द्वितीयायां च 3, 4, 53. 7,2, 87
686. द्वितीया श्रितातीत° 2, 1, 24
1011. द्वितीये चानुपाख्ये 6, 3, 80
2086. द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् 5, 4, 18
1701, द्वित्रिपूर्वादण् च 5, 1, 36
1695. द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् 5, 1, 30
854 द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः 5, 4, 115
1844. द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा 5, 2, 43
804. द्वित्रिभ्यामञ्जलेः 5, 4, 102
3931. द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्ध° 6, 2, 197
1961. द्वित्र्योश्च धमुञ् 5, 3, 45
867. द्विदण्ड्यादिभ्यश्च 5, 4, 128

2243. द्विर्वचनेऽचि 1, 1, 59
2005. द्विवचनविभज्योपपदे° 5, 3, 57
2954. द्विषत्परयोस्तापेः 3, 2, 39
2435. द्विषश्च 3, 4, 112
3111. द्विषोऽमित्रे 3, 3, 131
952. द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः 5, 4, 84
157. द्विस्त्रिश्चतुरिति कृ° 8, 3, 43
1380. द्वीपादनुसमुद्रं यञ् 4, 3, 10
1854. द्वेस्तीयः 5, 2, 54
1213. द्वैपवैयाघ्रादञ् 4, 2, 12
1124. द्व्यचः 4, 1, 121
3453. द्व्यचश्छन्दसि 4, 3, 150
3537. द्व्यचोऽतस्तिङः 6, 3, 125
1451. द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमा° 4, 3, 72
1188. द्व्यञ्मगधकलिङ्ग° 4, 1, 170
941. द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् 6, 3, 97
808. द्व्यष्टनः संख्यायाम° 6, 3, 47
186. द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने 1, 4, 22

ध

3161. धः कर्मणि ष्ट्रन् 3, 2, 181
1636. धनगणं लब्धा 4, 4, 84
1865. धनहिरण्यात्कामे 5, 2, 65
870. धनुषश्च 5, 4, 132
1345. धन्वयोपधाद्वुञ् 4, 2, 121
1591. धर्मं चरति 4, 4, 41
1644. धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते 4, 4, 92
1938. धर्मशीलवर्णान्ताच्च 5, 2, 132
863. धर्मादनिच् केवलात् 5, 4, 124
2824. धातुसंबन्धे प्रत्ययाः 3, 4, 1
2829. 3671. धातोः 3, 1, 91. 6, 1, 162
2608. धातोः कर्मणः समानकर्तृ° 3, 1, 7
2629. धातोरेकाचो हलादेः 3, 1, 22
64. धातोस्तन्निमित्तस्यैव 6, 1, 80
2264. धात्वादेः षः सः 6, 1, 64
1802. धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् 5, 2, 1
573. धारेरुत्तमर्णः 1, 4, 35
2249. धि च 8, 2, 25
2332. धिन्विकृण्व्योर च 3, 1, 80
1628. धुरो यड्ढकौ 4, 4, 77
1351. धूमादिभ्यश्च 4, 2, 127
3059. धृषिशसी वैयात्ये 7, 2, 19
586. ध्रुवमपायेऽपादानम् 1, 4, 24
3564. ध्वमो ध्वात् 7, 1, 42
719. ध्वाङ्क्षेण क्षेपे 2, 1, 42

न

2659. नः क्ये 1, 4, 15
835. न कपि 7, 4, 14
3217. न कर्मव्यतिहारे 7, 3, 6
2641. न कवतेर्यङि 7, 4, 63
838. न कोपधायाः 6, 3, 37
3314. न क्तिचि दीर्घश्च 6, 4, 39
3322. न क्त्वा सेट् 1, 2, 13
512. न क्रोडादिबह्वचः 4, 1, 56
2875. न क्वादेः 7, 3, 59
3487. नक्षत्राद्घः 4, 4, 141
1024. नक्षत्राद्वा 8, 3, 100
642. नक्षत्रे च लुपि 2, 3, 45
1204. नक्षत्रेण युक्तः कालः 4, 2, 3
1412. नक्षत्रेभ्यो बहुलम् 4, 3, 37
514. नखमुखात्संज्ञायाम् 4, 1, 58
2681. न गति हिंसार्थेभ्यः 1, 3, 15
1352. नगरात्कुत्सन° 4, 2, 123
3910. न गुणादयोऽवयवाः 6, 2, 176
1149. न गोपवनादिभ्यः 2, 4, 67
760. नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् 6. 3. 77

3726. न गोश्वन्साववर्ण° 6, 1, 182
352. न ङिसंबुद्ध्योः 8, 2, 8
408. न चवाहाहैवयुक्ते 8, 1, 24
3588. न च्छन्दस्यपुत्रस्य 7, 4, 35
756. नञ् 2, 2, 6
1460. नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञ° 7, 3, 30
956. नञस्तत्पुरुषात् 5, 4, 71
3889. नञो गुण प्रतिषेधे° 6, 2, 155
3350. नञो जरमरमित्रमृताः 6, 2, 116
861. नञ्दुःसुभ्यो हलि° 5, 4, 121
3906. नञ्सुभ्याम् 6, 2, 172
1307. नडशादाड्ड्वलच् 4, 2, 83
1101. नडादिभ्यः फक् 4, 1, 99
1310. नडादीनां कुक् च 4, 2, 91
300. न तिसृचतसृ 6, 4, 4
1832. नते नासिकायाः संज्ञायां° 5, 2 31
1086. न तौल्वलिभ्यः 2, 4, 61
1510. न दण्डमाणवा° 4, 3, 130
918. न दधिपयआदीनि 2, 4, 14
681. नदीपौर्णमास्या° 5, 4, 110
3843. नदी बन्धुनि 6, 2, 109
674. नदीभिश्च 2, 1, 20
2767. न दुहस्नुनमां यक्चिणौ 3, 1, 89
2407. न दृशः 3, 1, 47
986. नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् 6, 3, 44
1317. नद्यादिभ्यो ढक् 4, 2, 97
1304. नद्यां मतुप् 4, 2, 85
833. नद्यृतश्च 5, 4, 153
1334. न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु 4, 2, 113
2656. न धातुलोप आर्धधातुके 1, 1, 4
3040. न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम् 8, 2, 57
1783. न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषात्° 5, 1, 121
704. न निर्धारणे 2, 2, 10
3915. न निविभ्याम् 6, 2, 131
2780. ननौ पृष्टप्रतिवचने 3, 2, 120
2896. नन्दिग्रहिपचादिभ्यो° 3, 1, 134
2446. न न्द्राः संयोगादयः 6, 1, 3
3950. नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् 8, 1, 43
2781. नन्वोर्विभाषा 3, 2, 121
51. न पदान्तद्विर्वचन° 1, 1, 53
114. न पदान्ताट्टोरनाम् 8, 4, 42
129. नपरे नः 8, 3, 27
2755. न पादम्याङ्यमाङ्यस° 1, 3, 89
935. नपुंसकमनपुंसकेनैक° 1, 2, 69
314. नपुंसकस्य झलचः 7, 1, 72
310. नपुंसकाच्च 7, 1, 19
680. नपुंसकादन्यतरस्याम् 5, 4, 109
3090. नपुंसके भावे क्तः 3, 3, 114
954. न पूजनात् 5, 4, 69
1197. न प्राच्यभर्गादि° 4, 1, 178
222. न बहुव्रीहौ 1, 1, 29
1629. न भकुर्छुराम् 8, 2, 79
2840. न भाभूपूकमिगमि° 8, 4, 34
3825. न भूताधिकसंजीव° 6, 2, 91
3753. न भूवाक्चिद्दिधिषु 6, 2, 19
273 न भूसुधियोः 6, 4. 85
759. नभ्राण्नपान्नवेदा° 6, 3, 75
1157. न मपूर्वोऽपत्ये° 6, 4, 170
154. नमस्पुरसोर्गत्योः 8, 3, 40
583. नमः स्वस्तिस्वाहा° 2, 3, 16
2228. न माङ्योगे 6, 4, 74
3147. नमिकम्पिस्म्यजस° 3, 2, 167
439. न मु ने 8, 2, 3
2675. नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् 3, 1, 19
3132. न यः 3, 2, 152
2774. न यदि 3, 2, 113
3344. न यद्यनाकाङ्क्षे 3, 4, 23
464. न यासयोः 7, 3, 45
1098. न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां° 7, 3, 3
3168. न रपरसृपिसृजि° 8, 3, 110
2770. न रुधः 3, 1, 64
1048. नरे संज्ञायाम् 6, 3, 129
2529. न लिङि 7, 2, 39
3936. न लुट् 8, 1, 29
263. न लुमताङ्गस्य 1, 1, 63
627. न लोकाव्ययनिष्ठा° 2, 3, 69
236. न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य 8, 2, 7
353. न लोपः सुप्स्वरसंज्ञा° 8, 2, 2
757. नलोपो नञः 6, 3, 73
3335. न ल्यपि 6, 4, 69
2646. न वशः 6, 1, 20
190. न विभक्तौ तुस्माः 1, 3, 4

2348. न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः 7, 2, 59
24. न वेति विभाषा 1, 1, 44
2416. न व्यो लिटि 6, 1, 46
2937. न शब्दश्लोककलह° 3, 2, 23
2263. न शसददवादिगुणानाम् 6, 4, 126
431. नशेर्वा 8, 2, 63
2518. नशेः षान्तस्य 8, 4, 36
132. नश्च 8, 3, 30
3649. नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः 8, 4, 27
123. नश्चापदान्तस्य झलि 8, 3, 24
140. नश्छव्यप्रशान् 8, 3, 7
308. न षट्स्वस्रादिभ्यः 4, 1, 10
355. न संयोगाद्वमन्तात् 6, 4, 137
793. न संख्यादेः समाहारे 5, 4, 89
893. न संज्ञायाम् 5, 4, 155
3603. नसत्तनिषत्तानुत्त° 8, 2, 61
363. न संप्रसारणे संप्रसारणम् 6, 1, 37
2077. न सामिवचने 5, 4, 5
3307. न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् 7, 1, 68
3666. न सुब्रह्मण्यायां° 1, 2, 37
679. नस्तद्धिते 6, 4, 144
3938. नह प्रत्यारम्भे 8, 1, 31
3835. न हास्तिनफलक° 6, 2, 101
1037. नहिवृतिवृषिव्यधि° 6, 3, 116
440. नहो धः 8, 2, 34
2572. नाग्लोपिशास्वृदिताम् 7, 4, 2
3867. नाचार्यराजर्त्विकसंयुक्त° 6, 2, 131
13. नाज्झलौ 1, 1, 10
424. नाञ्चेः पूजायाम् 6, 4, 30
896. नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे 5, 4, 159
2945. नाडी मुष्ट्योश्च 3, 2, 30
1685. नातः परस्य 7, 3, 27
135. नादिचि 6, 1, 104
55. नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य 8, 4, 48
3602. नाद्घस्य 8, 2, 17
3[illegible]84. नाधार्थप्रत्यये° 3, 4, 62
2793. नानद्यतनवत्क्रिया° 3, 3, 135
2732. नानोर्ज्ञः 1, 3, 58
3518. नान्तःपादमव्यपरे 6, 1, 115
1850. नान्तादसंख्यादेर्मट् 5, 2, 49
2503. नाभ्यस्तस्याचि पिति° 7, 3, 87
427. नाभ्यस्ताच्छतुः 7, 1, 78
413. नामन्त्रिते समाना° 8, 1, 73
3723. नामन्यतरस्याम् 6, 1, 177
209. नामि 6, 4, 3
3380. नाम्न्यादिशिग्रहोः 3, 4, 58
82. नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा 6, 1, 99
801. नावो द्विगोः 5, 4, 99
3902. नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्° 6, 2, 168
657. नाव्ययीभावादतो° 2, 4, 83
2944. नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः 3, 2, 29
511. नासिकोदरोष्ठजङ्घा° 4, 1, 55
1624. निकटे वसति 4, 4, 73
2753. निगरणचलनार्थेभ्यश्च 1, 3, 87
3613. निगृह्यानुयोगे च 8, 2, 94
3265. निघो निमितम् 3, 3, 87
2502. निजां त्रयाणां° 7, 4, 75
1524. नित्यं वृद्धशरादिभ्यः 4, 3, 144
1857. नित्यं शतादिमासार्धमास° 5, 2, 57
487. नित्यं संज्ञाछन्दसोः 4, 1, 29
492. नित्यं सपत्न्यादिषु 4, 1, 35
159. नित्यं समासेऽनुत्तरपद° 8, 3, 45
2596. नित्यं स्मयतेः 6, 1, 57
778. नित्यं हस्ते पाणावुपयमने 1, 4, 77
2548. नित्यं करोतेः 6, 4, 108
2634. नित्यं कौटिल्ये गतौ 3, 1, 23
711. नित्यं क्रीडाजीविकयोः 2, 2, 17
2200. नित्यं ङितः 3, 4, 99
3446. 3587. नित्यं छन्दसि 4, 1, 46. 7, 4, 8
862. नित्यमसिच् प्रजामेधयोः 5, 4, 122
2128. नित्यमाम्रेडिते डाचि 6, 1, 100
3243. नित्यं पणः परिमाणे 3, 3, 66
3698. नित्यं मन्त्रे 6, 1, 210
2140. नित्यवीप्सयोः 8, 1, 4
3082. निनदीभ्यां स्नातेः° 8, 3, 89
3126. निन्दहिंसक्लिशखाद° 3, 2, 146
103. निपात एकाजनाङ् 1, 1, 14
3538. निपातस्य च 6, 3, 136
3937. निपातैर्यद्यदिहन्त° 8, 1, 30
3251. निपानमाहावः 3, 3, 74
3355. निमूलसमूलयोः कषः 3, 4, 34
2560. निरः कुषः 7, 2, 46
3199. निरभ्योः पूल्वोः 3, 3, 23
3918. निरुदकादीनि च 6, 2, 184

3029. निर्वाणोऽवाते 8, 2, 50
1569. निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः 4, 4, 19
3742. निवाते वातत्राणे 6, 2, 8
3213. निवासचितिशरीरो° 3, 3, 41
3647. निव्यभिभ्यो° 8, 3, 119
1384. निशाप्रदोषाभ्यां च 4, 3, 14
2133. निष्कुलान्निष्कोषणे 5, 4, 62
899. 3913. निष्ठा 2, 2, 36. 3, 2, 102
3693. निष्ठा च द्व्यजनात् 6, 1, 205
3057. निष्ठायां सेटि 6, 4, 52
3014. निष्ठायामण्यदर्थे 6, 4, 60
3052. निष्ठा शीङ्स्विदिमिदि° 1, 2, 19
3903. निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् 6, 2, 169
3844. निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् 6, 2, 110
897. निष्प्रवाणिश्च 5, 4, 160
2703. निसमुपविभ्यो ह्वः 1, 3 30
2403. निसस्तपतावनासेवने 8, 3, 102
2642. नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसु° 7, 4, 84
6. नीचैरनुदात्तः 1, 2, 39
2032. नीतौ च तद्युक्तात् 5, 3, 77
2643. नुगतोऽनुनासिकान्तस्य 7, 4, 85
3038. नुदविदोन्दत्राघ्राह्री° 8, 2, 56
434. नुम्विसर्जनीयशर्व्यवाये° 8, 3, 58
283. नृ च 6, 4, 6
3728. नृ चान्यतरस्याम् 6, 1, 134
142. नॄन् पे 8, 3, 10
2268. नेटि 7, 2, 4
2516. नेट्यलिटि रधेः 7, 1, 62
2981. नेड्वशि कृति 7, 2, 8
3559. नेतराच्छन्दसि 7, 1, 26
349. नेदमदसोरकोः 7, 1, 11
1240. नेन्द्रस्य परस्य 7, 3, 22
977. नेन्सिद्धबध्नातिषु च 6, 3, 19
303. नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 1, 4, 4
3926. नेरनिधाने 6, 2, 192
2285. नेर्गदनदपतपदघुमा° 8, 4, 17
1833. नेर्बिडज्बिरीसचौ 5, 2, 32
2683. नेर्विशः 1, 3, 17
3721. नोङ्धात्वोः 6, 1, 175
3876. नोत्तरपदेऽनुदात्तादाव° 6, 2, 142
3454. नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् 4, 3, 151
3661. नोदात्तस्वरितोदय° 8, 4, 67
2763. नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्या° 7, 3, 34
3405. नोनयतिध्वनयत्येलय° 3, 1, 51
3324. नोपधात्थफान्ताद्वा 1, 2, 23
370. नोपधायाः 6, 4, 7
3241. नौ गदनदपठस्वनः 3, 3, 64
3237. नौ ण च 3, 3, 60
1555. नौद्व्यचष्ठन् 4, 4, 7
1643. नौवयोधर्मविषमूल° 4, 4, 91
3223. नौ वृ धान्ये 3, 3, 48
1543. न्यग्रोधस्य च केवलस्य 7, 3, 5
2864. न्यङ्क्वादीनां च 7, 3, 53
3787. न्यधी च 6, 2, 53

प

1826. पक्षात्तिः 5, 2, 25
2585. पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति 4, 4, 35
1725. पङ्क्तिविंशतित्रिंश° 5, 1, 59
523. पङ्गोश्च 4, 1, 68
3031. पचो वः 8, 2, 52
1726. पञ्चद्दशतौ वर्गे वा 5, 1, 60
699. पञ्चमी भयेन 2, 1, 37
639. पञ्चमी विभक्ते 2, 3, 42
598. पञ्चम्यपाङ्परिभिः 2, 3, 10
397. पञ्चम्या अत् 7, 1, 10
3636. पञ्चम्याः परावध्यर्थे 8, 3, 51
3008. पञ्चम्यामजातौ 3, 2, 98
1953. पञ्चम्यास्तसिल् 5, 3, 7
959. पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः 6, 3, 2
1699. पणपादमाषशताद्यत् 5, 1, 34
2355. पतः पुम् 7, 4, 19
257. पतिः समास एव 1, 4, 8
1502. पत्त्रपूर्वादञ् 4, 3, 122
1503. पत्त्राध्वर्युपरिषदश्च 4, 3, 123
1793. पत्यन्तपुरोहितादि° 5, 1, 128

3752. पत्यावैश्वर्ये 6, 2, 13
490. पत्युर्नो यज्ञसंयोगे 4, 1, 33
1402. पथः पन्थ च 4, 3, 29
1739. पथः ष्कन् 5, 1, 75
3530. पथि च च्छन्दसि 6, 3, 108
3687. पथिमथोः सर्वनामस्थाने 6, 1, 199
365. पथिमथ्यृभुक्षामात् 7, 1, 85
1740. पथो ण नित्यम् 5, 1, 76
957. पथो विभाषा 5, 4, 72
1656. पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् 4, 4, 104
1639. पदमस्मिन्दृश्यम् 4, 4, 87
3182. पदरुजविशस्पृशो घञ् 3, 3, 16
1057. पदव्यवायेऽपि 8, 4, 38
401. पदस्य 8, 1, 16
402. पदात् 8, 1, 17
198. पदान्तस्य 8, 4, 37
1561. पदान्तस्यान्यतरस्याम् 7, 3, 9
149. पदान्ताद्वा 6, 1, 76
2870. पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च 3, 1, 119
3741. पदेऽपदेशे 6, 2, 7
1589. पदोत्तरपदं गृह्णाति 4, 4, 39
228. पद्दन्नोमास्हृन्निश° 6, 1, 63
991. पद्यत्यतदर्थे 6, 3, 53
1740. पन्थो ण नित्यम् 5, 1, 76
812. परवल्लिङ्गं द्वंद्व° 2, 4, 26
181. परश्च 3, 1, 2
1608. परश्वधाट्ठञ् च 4, 4, 58
2796. परस्मिन्विभाषा 3, 3, 133
2173. परस्मैपदानां° 3, 4, 82
935. परस्य च 6, 3, 8
28. परः संनिकर्षः संहिता 1, 4, 109
589. पराजेरसोढः 1, 4, 26
3933. परादिश्छन्दसि बहुलम् 6, 2, 199
3210. परावनुपात्यय इणः 3, 3, 38
3319. परावरयोगे च 3, 4, 20
1375. परावराधमोत्तमपूर्वाच्च 4, 3, 5
580. परिक्रयणे संप्रदानमन्य° 1, 4, 44
3377. परिक्लिश्यमाने च 3, 4, 55
1679. परिखाया ढञ् 5, 1, 17
2275. परिनिविभ्यः सेवसित° 8, 3, 70
3209. परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः 3, 3, 37
1586. परिपन्थं च तिष्ठति 4, 4, 36
3767. परिप्रत्युपापा वर्ज्यमाना° 6, 2, 33
3190. परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः 3, 3, 20
1683. परिमाणान्तस्यासंज्ञा° 7, 3, 17
2948. परिमाणे पचः 3, 2, 33
1579. परिमुखं च 4, 4, 29
1211. परिवृतो रथः 4, 2, 10
2684. परिव्यवेभ्यः क्रियः 1, 3, 18
1594. 1653. परिषदो ण्यः 4, 4, 44. 101
3026. परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु 8, 3, 75
3916. परेरभितोभाविमण्डलम् 6, 2, 182
2748. परेर्मृषः 1, 3, 82
2141. परेर्वर्जने 8, 1, 5
2399. परेश्च 8, 3, 74
3262. परेश्च घाङ्कयोः 8, 2, 22
2171. परोक्षे लिट् 3, 2, 115
1811. परोऽवरपरंपरपुत्रपौत्र° 5, 2, 10
3261. परौ घः 3, 2, 84
3230 परौ भुवोऽवज्ञाने 3, 3, 55
3222. परौ यज्ञे 3, 3, 47
1558. पर्पादिभ्यः ष्ठन् 4, 4, 10
1956. पर्यभिभ्यां च 5, 3, 9
3178. पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु 3, 4, 66
3288. पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु° 3, 3, 111
1367. पर्वताच्च 4, 2, 143
2070. पर्श्वादियौधेयादिभ्यो° 5, 3, 117
3862. पललसूपशाकं मिश्रे 6, 2, 123
1521. पलाशादिभ्यो वा 4, 3, 141
3501. पश्च पश्चा च च्छन्दसि 5, 3, 33
1982. पश्चात् 5, 3, 32
409. पश्यार्थैश्चानलोचने 8, 1, 25
519. पाककर्णपर्णपुष्पफल° 4, 1, 64
2899. पाघ्राध्माधेट्दृशः शः 3, 1, 137
2360. पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्° 7, 3, 78
2972. पाणिघताडघौ शिल्पिनि 3, 2, 55
1212. पाण्डुकम्बलादिनिः 4, 2, 11
3637. पातौ च बहुलम् 8, 3, 52
1712. पात्रात् ष्ठन् 5, 1, 46
1732. पात्राद्घंश्च 5, 1, 63
725. पात्रेसमितादयश्च 2, 1, 48
3457. पाथोनदीभ्या ड्यण् 4, 4, 111

414. पादः पत् 6, 4, 130
2073. पादशतस्य संख्यादेर्वी° 5, 4, 1
990. पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु 6, 3, 52
877. पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः 5, 4, 138
2093. पादार्घाभ्यां च 5, 4, 25
457. पादोऽन्यतरस्याम् 4, 1, 8
1053. पानं देशे 8, 4, 9
3803. पापं च शिल्पिनि 6, 2, 68
733. पापाणके कुत्सितैः 2, 1, 54
2890. पाय्यसांनाय्यनिकाय्य° 3, 1, 129
1071. पारस्करप्रभृतीनि° 6, 1, 157
1736. पारायणतुरायण° 5, 1, 72
1490. पाराशर्यशिलालिभ्यां° 4, 3, 110
672. पारे मध्ये षष्ठ्या वा 2, 1, 18
1875. पार्श्वेनान्विच्छति 5, 2, 75
1258. पाशादिभ्यो यः 4, 2, 49
3528. पितरामातरा च च्छन्दसि 6, 3, 33
936. पिता मात्रा 1, 2, 70
1458. पितुर्यच्च 4, 3, 79
1242. पितृव्यमातुलमातामह° 4, 2, 36
1138. पितृष्वसुश्छण् 4, 1, 132
1526. पिष्टाच्च 4, 3, 146
1121. पीलाया वा 4, 1, 118
504. पुंयोगादाख्यायाम् 4, 1, 48
746. पुंवत्कर्मधारयजातीय° 6, 3, 42
3296. पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण 3, 3, 118
436. पुंसोऽसुङ् 7, 1, 89
2189. पुगन्तलघूपधस्य च 7, 3, 86
2676. पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् 3, 1, 20
3866. पुत्रः पुम्भ्यः 6, 2, 132
1706. पुत्राच्छ च 5, 1, 40
1183. पुत्रान्तादन्यतरस्याम् 4, 1, 159
980. पुत्रेऽन्यतरस्याम् 6, 3, 22
139. पुमः खय्यम्परे 8, 3, 6
933. पुमान्स्त्रिया 1, 2, 67
3949. पुरा च परीप्सायाम् 8, 1, 42
1485. पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मण° 4, 3, 105
2782. पुरि लुङ् चास्मे 3, 2, 122
3924. पुरुषश्चान्वादिष्टः 6, 2, 190
1839. पुरुषहस्तिभ्यामण् च 5, 2, 38
482. पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् 4, 1, 24
3833. पुरे प्राचाम् 6, 2, 99
2932. पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः 3, 2, 18
768. पुरोऽव्ययम् 1, 4, 67
3166. पुवः संज्ञायाम् 3, 2, 185
2343. पुषादिद्युताद्य्लृदितः 3, 1, 55
1941. पुष्करादिभ्यो देशे 5, 2, 135
2867. पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे 3, 1, 116
2066. पूगाञ्ञ्योऽग्रामणी° 5, 3, 112
3762. पूगेष्वन्यतरस्याम् 6, 2, 28
3051. पूङः क्त्वा च 1, 2, 22
3050. पूङश्च 7, 2, 51
3108. पूङ्यजोः शानन् 3, 2, 128
3974. पूजनात्पूजितमनुदात्तम् 8, 1, 67
3944. पूजायां नानन्तरम् 8, 1, 37
493. पूतक्रतोरै च 4, 1, 36
705. पूरणगुणसुहितार्थसदव्यय° 2, 2, 11
1994. पूरणाद्भागे तीयादन् 5, 3, 48
1714. पूरणार्धाट्ठन् 5, 1, 48
887. पूर्णाद्विभाषा 5, 4, 149
726. पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराण° 2, 1, 49
12. पूर्वत्रासिद्धम् 8, 2, 1
3617. पूर्वं तु भाषायाम् 8, 2, 98
3643. पूर्वपदात् 8, 3, 106
857. पूर्वपदात्संज्ञायामगः 8, 4, 3
218. पूर्वपरावरदक्षिणोत्तर° 1, 1, 34
2734. पूर्ववत्सनः 1, 3, 62
813. पूर्ववदश्ववडवौ 2, 4, 27
693. पूर्वसदृशसमोनार्थ° 2, 1, 31
1886. पूर्वादिनिः 5, 2, 86
221. पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 7, 1, 16
1975. पूर्वाधरावराणामसि° 5, 3, 39
737. पूर्वापरप्रथमचरमजघन्य° 2, 1, 58
712. पूर्वापराधरोत्तरमेक° 2, 2, 1
1401. पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूल° 4, 3, 28
2933. पूर्वे कर्तरि 3, 2, 19
3756. पूर्वे भूतपूर्वे 6, 2, 22
3479. पूर्वैः कृतमिनियौ च 4, 4, 133
2178. पूर्वोऽभ्यासः 6, 1, 4
2958. पूःसर्वयोर्दारिसहोः 3, 2, 41
603. पृथग्विनानानाभिस्तृतीया° 2, 3, 32
1784. पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा 5, 1, 122

1034. पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् 6, 3, 109
996. पेषवासवाहनधिषु च 6, 3, 58
1074. पैलादिभ्यश्च 2, 4, 59
744. पोटायुवतिस्तोककतिपय° 2, 1, 65
2844. पोरदुपधात् 3, 1, 98
1449. पौरोडाशपुरोडाशात् ष्ठन् 4, 3, 70
3072. प्यायः पी 6, 1, 28
2024. प्रकारवचने जातीयर् 5, 3, 69
1971. प्रकारवचने थाल् 5, 3, 23
2147. प्रकारे गुणवचनस्य 8, 1, 12
2690. प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च 1, 3, 23
3518. प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे 6, 1, 115
3871. प्रकृत्या भगालम् 6, 2, 137
850. प्रकृत्याशिषि 6, 3, 83
2010. प्रकृत्यैकाच् 6, 4, 163
2771. प्रकृष्टे ठञ् 5, 1, 108
2603. प्रजने वीयतेः 6, 1, 55
3248. प्रजने सर्तेः 3, 3, 71
3136. प्रजोरिनिः 3, 2, 156
2106. प्रज्ञादिभ्यश्च 5, 4, 38
1908. प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः 5, 2, 101
3608. प्रणवष्टेः 8, 2, 89
2889. प्रणाय्यो ऽसंमतौ 3, 1, 128
599. प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः 1, 4, 92
1590. प्रतिकण्ठार्थललामं च 4, 4, 40
1651. प्रतिजनादिभ्यः खञ् 4, 4, 99
600. प्रतिनिधिप्रतिदाने च° 2, 3, 11
1592. प्रतिपथमेति ठंश्च 4, 4, 42
3740. प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः 6, 2, 6
2111. प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः 5, 4, 44
3618. प्रतिश्रवणे च 8, 2, 99
1066. प्रतिष्कशश्च कशेः 6, 1, 152
3027. प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च 8, 3, 114
3927. प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे 6, 2, 193
950. प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् 5, 4, 82
3022. प्रतेश्च 6, 1, 25
3502. प्रत्नपूर्वविश्वेमात्° 5, 3, 111
2869. प्रत्यभिभ्यां ग्रहेः 3, 1, 118
94. प्रत्यभिवादे ऽशूद्रे 8, 2, 83
180. प्रत्ययः 3, 1, 1
262. प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् 1, 1, 62
463. प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात° 7, 3, 44
260. प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः 1, 1, 61
1373. प्रत्ययोत्तरपदयोश्च 7, 2, 98
2733 प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः 1, 3, 59
578. प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य° 1, 4, 40
3204. प्रथने वावशब्दे 3, 3, 33
226. प्रथमचरमतयाल्पार्ध° 1, 1, 33
164. प्रथमयोः पूर्वसवर्णः 6, 1, 102
653. प्रथमानिर्दिष्टं समास° 1, 2, 43
387. प्रथमायाश्च द्विवचने° 7, 2, 88
3790. प्रथमो ऽचिरोपसंपत्तौ 6, 2, 56
1298. प्रधानप्रत्ययार्थवचन° 1, 2, 56
1050. प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्र° 8, 4, 5
1463. प्र भवति 4, 3, 83
3061. प्रभौ परिवृढः 7, 2, 21
3245. प्रमदसंमदौ हर्षे 3, 3, 68
3372. प्रमाणे च 3, 4, 51
1838. प्रमाणे द्वयसज्दघ्न° 5, 2, 37
1580. प्र यच्छति गर्ह्यम् 4, 4, 30
2838. प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे 7, 3, 62
3437. प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै 3, 4, 10
1772. प्रयोजनम् 5, 1, 109
2884. प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे 7, 3, 68
1129. प्रवाहणस्य ढे 7, 3, 28
3881. प्रवृद्धादीनां च 6, 2, 147
2021. प्रशंसायां रूपप् 5, 3, 66
747. प्रशंसावचनैश्च 2, 1, 66
2009. प्रशस्यस्य श्रः 5, 3, 60
2777. प्रश्ने चासन्नकाले 3, 2, 117
2917. प्रष्ठो ऽग्रगामिनि 8, 3, 92
3599. प्रसमुपोदः पादपूरणे 8, 1, 6
838. प्रसम्भ्यां जानुनोर्ज्ञुः 5, 4, 129
641. प्रसितोत्सुकाभ्यां° 2, 3, 44
1067. प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी 6, 1, 153
3034. प्रस्त्यो ऽन्यतरस्याम् 8, 2, 54
1346. प्रस्थपुरवहान्ताच्च 4, 2, 122
3821. प्रस्थे ऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् 6, 2, 87
1331. प्रस्थोत्तरपदपलद्यादि° 4, 2, 110
1607. प्रहरणम् 4, 4, 57
2163. प्रहासे च मन्योपपदे° 1, 4, 106
648. प्राक्कडारात्समासः 2, 1, 3

1661. प्राक्क्रीताच्छः 5, 1, 1
2276. प्राक्सितादड्व्यवाये° 8, 3, 63
2025. प्रागिवात्कः 5, 3, 70
1995. प्रागेकादशभ्यो ऽच्छन्दसि 5, 3, 49
1626. प्राग्घिताद्यत् 4, 4, 75
1947. प्राग्दिशो विभक्तिः 5, 3, 1
1073. प्राग्दीव्यतो ऽण् 4, 1, 83
19. प्राग्रीश्वरान्निपाताः 1, 4, 56
1680. प्राग्वतेष्ठञ् 5, 1, 18
1548. प्राग्वहतेष्ठक् 4, 4, 1
473. प्राचां ष्फ तद्धितः 4, 1, 17
1363. प्राचां कटादेः 4, 2 139
3808. प्राचां क्रीडायाम् 6, 2, 74
1400. प्राचां ग्रामनगराणाम् 7, 3, 14
1431. प्राचां नगरान्ते 7, 3, 24
1184. प्राचामवृद्धात्फिन्° 4, 1, 160
2036. प्राचामुपादेरडज्वुचौ च 5, 3, 80
1794. प्राणभृज्जातिवयोवचनो° 5, 1, 129
1532. प्राणिरजतादिभ्यो ऽञ् 4, 3, 154
1903. प्राणिस्थादातो° 5, 2, 96
1055. प्रातिपदिकान्त° 8, 4, 11
532. प्रातिपदिकार्थ° 2, 3, 46
21. प्रादयः 1, 4, 58
3917. प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् 6, 2, 183
2747. प्राद्वहः 1, 3, 81
779. प्राध्वं बन्धने 1, 4, 78
715. प्राप्तापन्ने च द्वितीयया 2, 2, 4
1414. प्रायभवः 4, 3, 39
973. प्रावृट्शरत्कालदिवां जे 6, 3, 15
1388. प्रावृष एण्यः 4, 3, 17
1394. प्रावृषष्ठप् 4, 3, 26
2953. प्रियवशे वदः खच् 3, 2, 38
2016. प्रियस्थिरस्फिरोरु° 6, 4, 157
3750. प्रीतौ च 6, 2, 16
2911. प्रुसृल्वः समभिहारे° 3, 1, 149
2920. प्रे दाज्ञः 3, 2, 6
3198. प्रे द्रुस्तुस्रुवः 3, 3, 27
3125. प्रे लपसृद्रुमथवदवसः 3, 2, 145
3221. प्रे लिप्सायाम् 3, 3, 46
3227. प्रे वणिजाम् 3, 3, 52
621. प्रेष्यब्रुवोर्हविषो° 2, 3, 61
3203. प्रे स्त्रो ऽयज्ञे 3, 3, 32
2817. प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु° 3, 3, 163
1274. प्रोक्ताल्लुक् 4, 2, 64
2735. प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु 1, 3, 64
2715. प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् 1, 3, 42
1542. प्लक्षादिभ्यो ऽण् 4, 3, 164
90. प्लुतप्रगृह्या अचि 6, 1, 125
3625. प्लुतावैच इदुतौ 8, 2, 106
2558. प्वादीनां ह्रस्वः 7, 3, 80

फ

1087. फक्फिञोरन्यतरस्याम् 4, 1, 91
2354. फणां च सप्तानाम् 6, 4, 125
2940. फलेग्रहिरात्मंभरिश्च 3, 2, 26
1541. फले लुक् 4, 3, 163
819. फल्गुनीप्रोष्ठपदानां° 1, 2, 60
1174. फाण्टाहृतिमिमताभ्यां° 4, 1, 150
1906. फेनादिलच्च 5, 2, 99
1173. फेश्छ च 4, 1, 149

ब

1648. बन्धने चर्षौ 4, 4, 96
1005. बन्धुनि बहुव्रीहौ 6, 1, 14
971. बन्धे च विभाषा 6, 2, 13
2527. बभूथाततन्थ जगृभ्म° 7, 2, 64
3465. बर्हिषि दत्तम् 4, 4, 119
1942. बलादिभ्यो मतुब्° 5, 2, 136

258. बहुगणवतुडति° 1, 1, 23
1852. बहुपूगगणसंघस्य° 5, 2, 52
3506. बहुप्रजाश्छन्दसि 5, 4, 123
3398. 3400. 3401. 3419. 3498. 3510.
3557.3558.3578.3586.3598. बहुलंछन्दसि
2, 4, 39. 73. 76. 3, 2, 88. 5, 2, 122.
7, 1, 8. 10. 103. 3, 97. 4, 78. 6, 1, 34.
3546. बहुलं छन्दस्यमाङ्योगे ऽपि 6, 4, 75
2991. बहुलमाभीक्ष्ण्ये 3, 2, 81
405. बहुवचनस्य वस्नसौ 8, 1, 21
205. बहुवचने झल्येत् 7, 3, 103
3896. बहुव्रीहाविदमेत° 6, 2, 162
484. बहुव्रीहेरूधसो ङीष् 4, 1, 25
508. बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् 4, 1, 52
3735. बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् 6, 2, 1
3840. बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् 6, 2, 106
852. बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः° 5, 4, 113
851. बहुव्रीहौ संख्येये° 5, 4, 73
187. बहुषु बहुवचनम् 1, 4, 21
3909. बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि 6, 2, 175
2013. बहोर्लोपो भू च बहोः 6, 4, 158
1148. बह्वच इञः° 2, 4, 66
1285. बह्वचः कूपेषु 4, 2, 73
1446. बह्वचो ऽन्तोदात्ताट्ठञ् 4, 3, 67
2033. बह्वचो मनुष्य° 5, 3, 78
1615. बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् 4, 4, 64
3764. बह्वन्यतरस्याम् 6, 2, 30
2109. बह्वल्पार्थाच्छस्° 5, 4, 42
503. बह्वादिभ्यश्च 4, 1, 45
2673. बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने 3, 1, 16
1341. बाहीकग्रामेभ्यश्च 4, 2, 117
1096. बाह्वादिभ्यश्च 4, 1, 96
522. बाह्वन्तात्संज्ञायाम् 4, 1, 67
2593. बिभेतेर्हेतुभये 6, 1, 56
1311. बिल्वकादिभ्यश्छस्य° 6, 4, 153
1516. बिल्वादिभ्यो ऽण् 4, 3, 136
2752. बुधयुधनशजनेङ् 1, 3, 86
2078. बृहत्या आच्छादने 5, 4, 6
1801. ब्रह्मणस्त्वः 5, 1, 136
805. ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् 5, 4, 104
2998. ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् 3, 2, 87
946. ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः 5, 4, 78
1871. ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् 5, 2, 71
1250. ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् 4, 2, 42
1158. ब्राह्मो ऽजातौ 6, 4, 171
2452. ब्रुव ईट् 7, 3, 93
2450. ब्रुवः पञ्चानामादित° 3, 4, 84
2453. ब्रुवो वचिः 2, 4, 53
3610. ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्° 8, 2, 91

भ

3805. भक्ताख्यास्तदर्थेषु 6, 2, 71
1652. भक्ताण्णः 4, 4, 100
1619. भक्तादणन्यतरस्याम् 4, 4, 68
1475. भक्तिः 4, 3, 95
697. भक्ष्येण मिश्रीकरणम् 2, 1, 35
2976. भजो ण्विः 3, 2, 62
3141. भञ्जभासमिदो घुरच् 3, 2, 161
2764. भञ्जेश्च चिणि 6, 4, 33
3517. भय्यप्रवय्ये च च्छन्दसि 6, 1, 83
1114. भर्गात्त्रैगर्ते 4, 1, 111
1339. भवतष्ठक्छसौ 4, 2, 115
2181. भवतेरः 7, 4, 73
3171. भविष्यति गम्यादयः 3, 3, 3
2794. भविष्यति मर्यादावचने° 3, 3, 136
3456. भवे छन्दसि 4, 4, 110
2894. भव्यगेयप्रवचनयो° 3, 4, 68
1566. भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् 4, 4. 16
466. भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा° 7, 3, 47
233. भस्य 6, 4, 129
368. भस्य टेर्लोपः 7, 1, 83
1715. भागाद्यच्च 5, 1, 49
2679. भावकर्मणोः 1, 3, 13

3443. भावलक्षणे स्थेण्कृञ्° 3, 4, 16
3180. भाववचनाश्च 3, 3, 11
3184. भावे 3, 3, 18
3490. भावे च 4, 4, 144
3252. भावे ऽनुपसर्गस्य 3, 3, 75
3097. भाषायां सदवसश्रुवः 3, 2, 103
2720. भासनोपसंभाषा° 1, 3, 47
1244. भिक्षादिभ्यो ऽण् 4, 2, 38
2931. भिक्षासेनादायेषु च 3, 2, 17
3042. भित्तं शकलम् 8, 2, 59
2866. भिद्योद्ध्यौ नदे 3, 1, 115
3154. भियः क्रुक्लुकनौ 3, 2, 174
2492. भियो ऽन्यतरस्याम् 6, 4, 115
2595. भियो हेतुभये षुक् 7, 3, 40
588. भीत्रार्थानां भयहेतुः 1, 4, 25
3173. भीमादयो ऽपादाने 3, 4, 74
1020. भीरोः स्थानम् 8, 3, 81
2594. भीस्म्योर्हेतुभये 1, 3, 68
3675. भीह्रीभृहुमदजनधन° 6, 1, 192
2491. भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च 3, 1, 39
2877. भुजन्युब्जौ° 7, 3, 61
2737. भुजो ऽनवने 1, 3, 66
594. भुवः प्रभवः 1, 4, 31
3118, 3447. भुवश्च 3, 2, 138 4, 1, 47
3605. भुवश्च महाव्याहृतेः 8, 2, 71
3159. भुवः संज्ञान्तरयोः 3, 2, 179
2855. भुवो भावे 3, 1, 107
2174. भुवो वुग्लुङ्लिटोः 6, 4, 88
1999. भूतपूर्वे चरट् 5, 3, 53
2995. भूते 3, 2, 84
2797. भूते च 3, 3, 140
3170. भूते ऽपि दृश्यन्ते 3, 3, 2
18. भूवादयो धातवः 1, 3, 1
765. भूषणे ऽलम् 1, 4, 64
2224. भूसुवोस्तिङि 7, 3, 88
2496. भृञामित् 7, 4, 76
2861. भृञो ऽसंज्ञायाम् 3, 1, 112
2667. भृशादिभ्यो भुव्य° 3, 1, 12
2885. भोज्यं भक्ष्ये 7, 3, 69
167. भोभगोअघोअपूर्वस्य° 8, 3, 17
1263. भौरिक्याद्यैषुकार्यादि° 4, 2, 54
395. भ्यसो भ्यम् 7, 1, 30
2535. भ्रस्जो रोपधयो° 6, 4, 47
3157. भ्राजभासधुर्विद्युतो° 3, 2, 177
2565. भ्राजभासभाषदीपजीव° 7, 4, 3
1091. भ्रातरि च ज्यायसि 4, 1, 164
1167. भ्रातुर्व्यच्च 4, 1, 114
934. भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् 1, 2, 163
1128. भ्रुवो वुक् च 4, 1, 125

म

360. मघवा बहुलम् 6, 4, 123
1606. मड्डुकझर्झराद° 4, 4, 56
1649. मतजनहलात्करण° 4, 4, 97
3089. मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च 3, 2, 183
3628. मतुवसो रु संबुद्धौ° 8, 3, 1
3705. मतोः पूर्वमात्संज्ञायां° 6, 1, 219
1284. मतोश्च बह्वजङ्गात् 4, 2, 72
3482. मतौ च 4, 4, 136
1859. मतौ छः सूक्तसाम्नोः 5, 2, 59
1041. मतौ बह्वचो° 6, 3, 119
3474. मत्वर्थे मासतन्वोः 4, 4, 123
3244. मदो ऽनुपसर्गे 3, 3, 67
1355. मद्रवृज्योः कन् 4, 2, 131
2138. मद्रात्परिवापणे 5, 4, 67
1329. मद्रेभ्यो ऽञ् 4, 2, 108
1109. मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मण° 4, 1, 106
3485. मधोः 4, 4, 139
3475. मधोर्ञ च 4, 4, 129
969. मध्याद्गुरौ 6, 3, 11
1378. मध्यान्मः 4, 3, 8
777. मध्ये पदे निवचने च 1, 4, 76
1305. मध्वादिभ्यश्च 4, 2, 86
2992. 459. मनः 3, 2, 82. 4, 1, 11
961. मनसः संज्ञायाम् 6, 3, 4
1358. मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् 4, 2, 134
495. मनोरौ वा 4, 1, 38
1185. मनोर्जातावञ्यतौ° 4, 1, 161
3885. मन्क्तिन्व्याख्यान° 6, 2, 151

3402. मन्त्रे घसह्वरणशवृदह° 2, 4, 80
3420. मन्त्रे वृषेषपचमनविद° 3,3, 96
3414. श्वेतवहोक्थशस्° 3, 2, 71
3554. मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः 6, 4, 141
3533. मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रिय° 6, 3, 131
998. मन्थौदनसक्तुबिन्दु° 6, 3 60
584. मन्यकर्मण्यनादरे वि° 2, 3, 17
383. मपर्यन्तस्य 7, 2, 91
108. मय उञो वो वा 8, 3, 33
1462. मयट् च 4, 3. 82
1523. मयड्वैतयोर्भाषायाम° 4, 3, 143
3318 मयतेरिदन्यतरस्याम् 6, 4, 70
754. मयूरव्यंसकादयश्च 2, 1, 72
3484. मये च 4, 4, 138
1068. मस्करमस्करिणौ° 6, 1, 154
2517. मस्जिनशोर्झलि 7, 1, 60
1164. महाकुलादञ्खञौ 4, 1, 141
3772. महान्व्रीह्यपराह्ण° 6, 2, 38
1238. महाराजप्रोष्ठपदाभ्यां° 4, 2, 35
1477. महाराजाट्ठञ् 4, 3, 97
1231. महेन्द्राद्घाणौ च 4, 2; 29
2219. माङि लुङ् 3, 3, 175
1673. माणवचरकाभ्यां खञ् 5, 1, 11
929. मातरपितरावुदीचाम् 6, 3, 32
983. मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् 8, 3, 85
1118. मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः 4, 1, 115
984. मातृपितृभ्यां स्वसा 8, 3, 84
1140. मातृष्वसुश्च 4, 1, 134
3748. मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये° 6, 2, 14
1587. माथोत्तरपदपदव्यनुपदं° 4, 4, 37
1897. मादुपधायाश्च° 8, 2, 9
1997. मानपश्वङ्गयोः° 5, 3, 51
1540. माने वयः 4, 3, 162
2394. मान्बधदान्शान्भ्यो° 3, 1, 6
3470. मायायामण् 4, 4, 124
3822. मालादीनां च 6, 2, 88
1745 मासाद्वयसि यत्खञौ 5, 1, 81
2949. मितनखे च 3, 2, 34
2568. मितां ह्रस्वः 6, 4, 92
1049. मित्रे चर्षौ 6, 3, 130
2740. मिथ्योपपदात्कृञो° 1, 3, 71.
37. मिदचोऽन्त्यात्परः 1, 1. 47
2346. मिदेर्गुणः 7, 3, 82
3888. मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ 6, 2, 154
2508. मीनातिमिनोतिदीङां° 6, 1, 50
3585. मीनातेर्निगमे 7, 3, 81
3901. मुखं स्वाङ्गम् 6, 2, 167
9. मुखनासिकावचनो° 1, 1, 8
2624. मुचोऽकर्मकस्य° 7, 4, 57
2677. मुण्डमिश्रश्लक्ष्ण° 3, 1, 21
1575. मुद्गादण् 4, 4, 25
3254. मूर्तौ घनः 3, 3, 77
1640. मूलमस्याबर्हि 4, 4, 83
2862. मृजेर्विभाषा 3, 1, 113
2473. मृजेर्वृद्धिः 7, 2, 114
3323. मृडमृदगुधकुषक्लिश° 1, 2, 7
2107. मृदस्तिकन् 5, 4. 39
3055. मृषस्तितिक्षायाम् 1, 2, 20
2960. मेघर्तिभयेषु कृञः 3, 2, 43
2203. मेर्निः 3, 4, 89
122. मोऽनुस्वारः 8, 3, 23
341. मो नो धातोः 8, 2. 64
126. मो राजि समः क्वौ 8, 3, 25
2538. म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च 1, 3, 61
2309. म्वोश्च 8, 2, 65

य

528. यङश्चाप् 4, 1, 74
2633. यङि च 7, 5, 30
2650. यङोऽचि च 2, 4, 74
2651. यङो वा 7, 3, 94
231. यचि भम् 1, 4, 18
2805. यच्चयत्रयोः 3, 3, 148
3146. यजजपदशां यङः 3, 2, 166
3565. यजध्वैनमिति च 7, 1, 43

3268. यजयाचयतविच्छप्रच्छ° **3**, 3, 90
2882. यजयाचरुचप्रवचर्चश्च **7**, 3, 66
3520. यजुष्युरः **6**, 1, 117
3641. यजुष्येकेषाम् **8**, 3, 104
3397. यजेश्च करणे **2**, 3, 63
3663. यज्ञकर्मण्यजप° **1**, 2, 34
1735. यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ **5**, **1**, 71
3202. यज्ञे समि स्तुवः **3**, 3, 31
1108. यञञोश्च **2**, 4, 64
471. यञश्च **4**, 1, 16
1103. यञिञोश्च **4**, 1, 101
638. यतश्च निर्धारणम् **2**, 3, 41
3701. यतो ऽनावः **6**, 1, 213
1840. यत्तदेतेभ्यः परिमाणे° **5**, 2, 39
1789. यथातथयथापुरयोः° **7**, 3, 31
3349. यथातथयोरसूयाप्रतिवचने **3**, 4, 23
1807. यथामुखसंमुखस्य° **5**, 2, 6
2827. यथाविध्यनुप्रयोगः° **3**, 4, 4
128. यथासंख्यमनुदेशः° **1**, 3, 10
661. यथासादृश्ये **2**, **1**, 7
2149. यथास्व यथायथम् **8**, 1, 14
3963. यद्धितुपरं छन्दसि **8**, 1, 56
3973. यद्वृत्तान्नित्यम् **8**, 1, 66
2377. यमरमनमातां सक् च **7**, 2, 73
3240. यमः समुपनिविषु च **3**, 3, 63
2698. यमो गन्धने **1**, 2, 15
3890. ययतोश्चातदर्थे **6**, 2, 156
116. यरो ऽनुनासिके° **8**, 4, 45
1804. यवयवकषष्टिकाद्यत् **5**, 2, 3
3156. यश्च यङः **3**, 2, 176
2521. यसो ऽनुपसर्गात् **3**, 1, 71
1146. यस्कादिभ्यो गोत्रे **2**, 4, 63
199. यस्मात्प्रत्ययविधि° **1**, **4**, 13
645. यस्मादधिकं यस्य° **2**, 3, 9
634. यस्य च भावेन भावलक्षणम् **2**, **3**, 37
670. यस्य चायामः **2**, 1, 16
3025. यस्य विभाषा **7**, 2, 15
2631. यस्य हलः **6**, 4, 49
311. यस्येति च **6**, 4, 148
441. यः सौ **7**, 2, 110
703. याजकादिभिश्च **2**, 2, 9
3609. याज्यान्तः **8**, 2, 90
290. याडापः **7**, 3, 113
1993. याप्ये पाशप् **5**, 3, 47
3351. यावति विन्दजीवोः **3**, 4, 30
2783. यावत्पुरानिपातयोर्लट् **3**, 3, 4
662. यावदवधारणे **2**, 1, 8
3943. यावद्यथाभ्याम् **8**, **1**, 36
2097. यावादिभ्यः कन् **5**, **4**, 29
2209 यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो° **3**, 4, 103
2488. यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः **7**, 4, 53
3815. युक्तारोह्यादयश्च **6**, 2, 81
3800. युक्ते च **6**, 2, 66
2873. युग्यं च पत्त्रे **3**, 1, 121
376. युजेरसमासे **7**, 1, 71
3544. युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि **6**, 4, 58
748. युवा खलतिपलति° **2**, **1**, 67
2019. युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् **5**, 3, 64
386. युवावौ द्विवचने **7**, 2, 92
1247. युवोरनाकौ **7**, **1**, 1
3640. युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् **8**, 3, 103
393. युष्मदस्मदोरनादेशे **7**, 2, 86
1370. युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां° **4**, 3, 1
3699. युष्मदस्मदोर्ङसि **6**, 1, 211
404. युष्मदस्मदोः षष्ठी° **8**, **1**, 20
399. युष्मदस्मद्भ्यां ङसो ऽश् **7**, 1, 27
2162. युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे° **1**, 4, 105
1792. यूनश्च कुत्सायाम् **4**, 1, 167
531 यूनस्तिः **4**, **1**, 77
1083. यूनि लुक् **4**, **1** 90
388. यूयवयौ जसि **7**, 2, 93
266. यू स्त्र्याख्यौ नदी **1**, 4, 3
2549. ये च **6**, 4, 109
1667. ये च तद्धिते **6**, 1, 61
1154. ये चाभावकर्मणोः **6**, 4, 168
26. येन विधिस्तदन्तस्य **1**, 1, 72
535. येनाङ्गविकारः **2**, 3, 20
3607. ये यज्ञकर्मणि **8**, 2, 83
2319. ये विभाषा **6**, 4, 43
913. येषां च विरोधः शाश्वतिकः **2**, 4, 9
1297. योगप्रमाणे च तदभावे° **1**, 1, 55
1766. योगाद्यच्च **5**, 1, 102

392. यो ऽचि 7, 2, 89
1738. योजनं गच्छति 5, 1, 74
1797. योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् 5, 1, 132

र

1785. र ऋतो हलादेर्लघोः 6, 4, 161
2100. रक्ते 5, 4, 32
1583. रक्षति 4, 4, 33
3467. रक्षोयातूनां हननी 4, 4, 121
1320. रङ्कोरमनुष्ये ऽण् च 4, 2, 100
1919. रजःकृष्यासुतिपरिषदो° 5, 2, 112
2397. रञ्जेश्च 6, 4, 26
1028. रथवदयोश्च 6, 3, 102
1501. रथाद्यत् 4, 3, 121
3016. रदाभ्यां निष्ठातो नः° 8, 2, 42
2515. रधादिभ्यश्च 7, 2, 45
2302. रधिजभोरचि 7, 1, 61
2581. रभेरशब्लिटोः 7, 1, 63
2617. रलो व्युपधाद्धलादेः° 1, 2, 26
3228. रश्मौ च 3, 3, 53
235. रषाभ्यां नो णः° 8, 4, 1
1895. रसादिभ्यश्च 5, 2, 95
902. राजदन्तादिषु परम् 2, 2, 31
3005. राजनि युधिकृञः 3, 2 95
3768. राजन्यबहुवचनद्वंद्वे° 6, 2, 34
1262. राजन्यादिभ्यो वुञ् 4, 2, 53
1902. राजन्वान्सौराज्ये 8, 2, 14
1153. राजश्वशुराद्यत् 3, 1, 137
2865. राजसूयसूर्यमृषोद्य° 3, 1, 114
3793. राजा च 6, 2, 59
3797. राजा च प्रशंसायाम् 6, 2, 63
788. राजाहःसखिभ्यष्टच् 5, 4, 91
1364. राज्ञः क च 4, 2, 140
814. रात्राह्नाहाः पुंसि 2, 4, 29
1008. रात्रेः कृति विभाषा 6, 3, 72
3445. रात्रेश्चाजसौ 4, 1, 31
1751. रात्र्यहःसंवत्सराच्च 5, 1, 87
280. रात्सस्य 8, 2, 24
577. राधीक्ष्योर्यस्य° 1, 4, 39
2532. राधो हिंसायाम् 6, 4, 123
286. रायो हलि 7, 2, 85
2655. राल्लोपः 6, 4, 21
1313. राष्ट्रावारपाराद्घखौ 4, 2, 93
3696. रिक्ते विभाषा 6, 1, 208
2367. रिङ् शयग्लिङ्क्षु 7, 4, 23
2192. रि च 7, 4, 51
2644. रीगृदुपधस्य च 7, 4, 90
1234. रीङृतः 7, 4, 27
2652. रुग्रिकौ च लुकि 7, 4, 91
571. रुच्यर्थानां प्रीयमाणः 1, 4, 33
615. रुजार्थानां भाववचना° 2, 3, 54
2609. रुदविदमुषग्रहिस्वपि° 1, 2, 8
2475. रुदश्च पञ्चभ्यः 7, 3, 98
2474. रुदादिभ्यः सार्वधातुके 7, 2, 76
2543. रुधादिभ्यः श्नम् 3, 1, 78
3069. रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् 7, 2, 23
2599. रुहः पो ऽन्यतरस्याम् 7, 3, 43
1927. रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् 5, 2, 120
3468. रेवतीजगतीहविष्याभ्यः° 4, 4, 122
1169. रेवत्यादिभ्यष्ठक् 4, 1, 146
1511. रैवतिकादिभ्यश्छः 4, 3, 131
3285 रोगाख्यायां ण्वुल्° 3, 3, 103
2116. रोगाच्चापनयने 5, 4, 49
1290. रोणी 4, 2, 78
1347. रोपधेतोः प्राचाम् 4, 2, 123
173. रो रि 8, 3, 14
172. रो ऽसुपि 8, 2, 69
339. रोः सुपि 8, 3, 16
433. र्वोरुपधाया दीर्घ इकः 8, 2, 76

ल

2152. लः कर्मणि च भावे° 3, 4, 69
2155. लः परस्मैपदम् 1, 4, 99
3103. लक्षणहेत्वोः क्रियायाः 3, 2, 126
2969. लक्षणे जायापत्योष्टक् 3, 2, 52

552. लक्षणेत्थंभूताख्यान° 1, 4, 90
668. लक्षणेनाभिप्रती° 2, 1, 14
2463. लङः शाकटायनस्यैव 3, 4, 111
3100. लटः शतृशानचाव° 3, 2, 124
2778. लट् स्मे 3, 2, 118
2582. लभेश्च 7, 1, 64
1602. लवणाट्ठञ् 4, 4, 52
1514. लवणाल्लुक् 4, 4, 24
195. लशक्वतद्धिते 1, 3, 8
3134. लषपतपदस्थाभूवृष° 3, 2, 154
2153. लस्य 3, 4, 77
1203. लाक्षारोचनाट्ठक् 4, 2, 2
3424. लिङर्थे लेट् 3, 4, 7
2211. लिङः सलोपो ऽनन्त्यस्य 7, 2, 79
2255. लिङः सीयुट् 3, 4, 102
2215. लिङाशिषि 3, 4, 116
2815. लिङ् च 3, 3, 159
2788. 2818. लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके 3, 3, 9. 164
2229. लिङ्निमित्ते लृङ्° 3, 3, 139
2821. लिङ् यदि 3, 3, 168
3434. लिङ्याशिष्यङ् 3, 1, 86
2300. लिङ्सिचावात्मनेपदेषु 1, 2, 11
2528. लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु 7, 2, 42
3094. लिटः कानज्वा 3, 2, 106
2241. लिटस्तझयोरेशिरेच् 3, 4, 81
2177. लिटि धातोरनभ्यासस्य 6, 1, 8
2413. लिटि वयो यः 6, 1, 38
2172. लिट् च 3, 4, 115
2424. लिट्यन्यतरस्याम् 2, 4, 40
2408. लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् 6, 1, 17
2327. लिड्यङोश्च 6, 1, 29
3676. लिति 6, 1, 193
2418. लिपिसिचिह्वश्च 3, 1, 53
2786. लिप्स्यमानसिद्धौ च 3, 3, 7
2592. लियः संमानन° 1, 3, 70
2591. लीलोर्नुग्लुकाव° 7, 3, 39
1408. लुक् तद्धितलुकि 1, 2, 49
1112. लुक् स्त्रियाम् 4, 1, 109
2365. लुग्वा दुहदिहलिह° 7, 3, 73
2218. लुङ् 3, 2, 110
2434. लुङि च 2, 4, 43
2206. लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः 6, 4, 71
2427. लुङ्सनोर्घसॢ 2, 4, 37
2188. लुटः प्रथमस्य डारौरसः 2, 4, 85
2351. लुटि च कॢपः 1, 3, 93
2365. लुपसदचरजपजभ° 3, 1, 24
1294. लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने 1, 2, 51
1545. लुप् च 4, 3, 166
1205. लुबविशेषे 4, 2, 4
1296. लुब्योगाप्रख्यानात् 1, 2, 54
3048. लुभो विमोहने 7, 2, 54
2053. लुम्मनुष्ये 5, 3, 98
3107. लृटः सद्वा 3, 3, 14
2193. लृट् शेषे च 3, 3, 13
3427. लेटो ऽडाटौ 3, 4, 94
1710. लोकसर्वलोकाट्ठञ् 5, 1, 44
2198. लोटो लङ्वत् 3, 4, 85
2194. 3959. लोट् च 3, 3, 162. 8, 1, 52
2787. लोडर्थलक्षणे च 3, 3, 8
2587. लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य 7, 4, 4
2333. लोपश्चान्यतरस्यां म्वोः 6, 4, 107
67. लोपः शाकल्यस्य 8, 3, 19
3563. लोपस्त आत्मनेपदेषु 7, 1, 41
3952. लोपे विभाषा 8, 1, 45
2500. लोपो यि 6, 4, 118
873. लोपो व्योर्वलि 6, 1, 66
1907. लोमादिपामादि° 5, 2, 100
2668. लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् 3, 1, 13
2098. लोहितान्मणौ 5, 4, 30
3339. ल्यपि च 6, 1, 41
3336. ल्यपि लघुपूर्वात् 6, 4, 56
3290. ल्युट् च 3, 3, 115
2454. ल्वादिभ्यः 8, 2, 44

व

2454. वच उम् 7, 4, 20
2409. वचिस्वपियजादीनां° 6, 1, 15
2883. वचो ऽशब्दसंज्ञायाम् 7, 3, 67
3325. वञ्चिलुञ्च्यृतश्च 1, 2, 24
2879. वञ्चेर्गतौ 7, 3, 63
1111. वतण्डाच्च 4, 1, 108
1688. वतोरिड्वा 5, 1, 23
1853. वतोरिथुक् 5, 2, 53
3493. वत्सरान्ताच्छन्दसि 5, 1, 91
1411. वत्सशालाभिजिदश्वयुक्° 4, 3, 36
1905. वत्सांसाभ्यां कामबले 5, 2, 98
2046. वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च° 5, 3, 91
2854. वदः सुपि क्यप् च 3, 1, 106
2267. वदव्रजहलन्तस्याचः 7, 2, 3
3912. वनं समासे 6, 2, 178
1038. वनगिर्योः संज्ञायां° 6, 3, 117
1039. वनं पुरगामिश्रका° 8, 4, 4
456. वनो र च 4, 1, 7
895. वन्दिते भ्रातुः 5, 4, 157
2429. वमोर्वा 8, 4, 23
2924. वयसि च 3, 2, 10
880. वयसि दन्तस्य दतृ 5, 4, 141
1936. वयसि पूरणात् 5, 2, 130
478. वयसि प्रथमे 4, 1, 20
3473. वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् 4, 4, 1
1301. वरणादिभ्यश्च 4, 3, 82
1442. वर्गान्ताच्च 4, 3, 63
3865. वर्ग्यादयश्च 6, 2; 131
1063. वर्चस्के ऽवस्करः 6, 1, 148
1787. वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च 5, 1, 123
496. वर्णादनुदात्तात्° 4, 1, 39
1940. वर्णाद्ब्रह्मचारिणि 5, 2, 134
2099. वर्णेचानित्ये 5, 4, 31
750. वर्णो वर्णेन 2, 1, 69
3737. वर्णो वर्णेष्वनेते 6, 2, 3
1323. वर्णौ वुक् 4, 2, 103
2789. वर्तमानसामीप्ये° 3, 3, 131
2151. वर्तमाने लट् 3, 2, 123
3353. वर्षप्रमाण ऊलोपश्चा° 3, 4, 32
1754. वर्षस्याभविष्यति 7, 3, 16
1389. वर्षाभ्यष्ठक् 4, 3, 18
282 वर्षाभ्वश्च 6, 4, 84
1753. वर्षाल्लुक् च 5, 1, 88
1040. वले 6, 3, 118
1638. वशं गतः 4, 4, 86
2414. वश्चास्यान्यतरस्यां° 6, 1, 39
3046. वसतिक्षुधोरिट् 7, 2, 52
3451. वसन्ताच्च 4, 3, 20
1273. वसन्तादिभ्यष्ठक् 4, 2, 63
334. वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः 8, 2, 72
3486. वसोः समूहे च 4, 4, 140
435. वसोः संप्रसारणम् 6, 4, 131
2056. वस्तेर्ढञ् 5, 3, 101
1563. वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् 4, 4, 13
1717. वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ 5, 1, 51
3096. वस्वेकाजाद्घसाम् 7, 2, 67
3410. वहश्च 3, 2, 64
2947. वहाभ्रे लिहः 3, 2, 32
2850. वह्यं करणम् 3, 1, 102
1182. वाकिनादीनां कुक् च 4, 1, 158
2669. वा क्यषः 1, 3, 90
93. वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः 8, 2, 82
2143. वाक्यादेरामन्त्रितस्या° 8, 1, 8
3081. वाक्रोशदैन्ययोः 6, 4. 61
2700. वा गमः 1, 2, 13
994. वा घोषमिश्रशब्देषु 6, 3, 56
2957. वाचंयमपुरन्दरौ च 6, 3, 69
2605. वा चित्तविरागे 6, 4, 91
2956. वाचि यमो व्रते 3, 2, 40
1930. वाचो ग्मिनिः 5, 2, 124
2103. वाचो व्याहृतार्थायाम् 5, 4, 35
3552. 3515. वा छन्दसि 3, 4, 88. 6, 1, 106
3905 वा जाते 6, 2, 171
2356. वा जॄभ्रमुत्रसाम् 6, 4, 124
1935. वातातीसाराभ्यां° 5, 2, 129
3068. वा दान्तशान्तपूर्ण° 7, 27

327. वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् **8,** 2, 33
444. वा नपुंसकस्य **7,** 1, 79
2839. वा निंसनिक्षनिन्दाम् **8,** 4, 33
33. वान्तो यि प्रत्यये **6,** 1, 79
1092. वान्यस्मिन्सपिण्डे° **4,** 1, 165
2378. वान्यस्य संयोगादेः **6,** 4, 68
125. वा पदान्तस्य **8,** 4, 59
2048. वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने° **5,** 3, 93
1054. वा भावकरणयोः **8,** 4, 10
3754. वा भुवनम् **6,** 2, 20
2321. वा भ्राशभ्लाशभ्रमु° **3,** 1, 70
1210. वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ **4,** 2, 9
304. वामि **1,** 4 5
302. वाम्शसोः **6,** 4, 80
3292. वा यौ **2,** 4, 57
1233. वाय्वृतुपित्रुषसो यत् **4,** 2, 31
590. वारणार्थानामीप्सितः **1,** 4, 27
2437. वा लिटि **2,** 4, 55
3334. वा ल्यपि **6,** 4, 38
206. वावसाने **8,** 4, 56
151. वा शरि **8,** 3, 36
989. वा शोकष्यञ्रोगेषु **6,** 3, 51
3541. वा षपूर्वस्य निगमे **6,** 4, 9
871. वा संज्ञायाम् **5,** 4, 133
2830. वासरूपो ऽस्त्रियाम् **3,** 1, 94
1478. वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् **4,** 3, 98
77. वा सुप्यापिशलेः **6,** 1, 92
329. वाह ऊठ् **6,** 4, 132
516. वाहः **4,** 1, 61
1961. वा ह च च्छन्दसि **5,** 3, 13
1052. वाहनमाहितात् **8,** 4, 8
900. वाहिताग्न्यादिषु **2,** 2, 37
1697. विंशतिकात्खः **5,** 1, 32
1689. विंशतित्रिंशद्भ्यां° **5,** 1, 24
1856. विंशत्यादिभ्यस्तमड्° **5,** 2, 56
1127. विकर्णकुषीतकात्° **4,** 1, 124
1120. विकर्णशुङ्गच्छगलाद्° **4,** 1, 117
3085. विकुशमिपरिभ्यः° **8,** 3, 96
3616. विचार्यमाणानाम् **8,** 2, 97
2536. विज इट् **1,** 2, 2
3417. विजुपे छन्दसि **3,** 2, 73
2982. विड्वनोरनुनासिकस्यात् **6,** 4. 41
3041. वित्तो भोगप्रत्यययोः **8,** 2, 58
2465. विदां कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् **3,** 1, 41
3142. विदिभिदिच्छिदेः कुरच् **3,** 2, 162
1464. विदूराञ्ञ्यः **4,** 3, 84
3105. विदेः शतुर्वसुः **7,** 1, 36
2464. विदो लटो वा **3,** 4, 83
1456. विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुञ् **4,** 3, 77
2208. विधिनिमन्त्रणामन्त्रणा° **3,** 3, 161
1635. विध्यत्यधनुषा **4,** 4, 83
2950. विध्वरुषोस्तुदः **3,** 2, 35
1828. विनञ्भ्यां नानाञौ न सह **5,** 2, 27
2102. विनयादिभ्यष्ठक् **5,** 4, 34
3149. विन्दुरिच्छुः **3,** 2, 169
2020. विन्मतोर्लुक् **5,** 3, 65
2685. विपराभ्यां जेः **1,** 3, 19
2868. विपूयविनीयजित्या° **3,** 1, 117
917. विप्रतिषिद्धं चानधिकरण° **2,** 4, 13
175. विप्रतिषेधे परं कार्यम् **1,** 4, 2
3160. विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् **3,** 2, 130
184. विभक्तिश्च **1,** 4, 104
3555. विभाषर्जोश्छन्दसि **6,** 4, 162
665. विभाषा **2,** 1, 11
2800. विभाषा कथमि° **3,** 3, 143
2784. विभाषा कदाकर्ह्योः **3,** 3, 5
2751. विभाषाकर्मकात् **1,** 3, 85
1694. विभाषा कार्षापण° **5,** 1, 29
1354. विभाषा कुरुयुगंधराभ्याम् **4,** 2, 130
773. 646. विभाषा कृञि **1,** 4, 72. 93
2871. विभाषा कृवृषोः **3,** 1, 120
3287. विभाषाख्यानपरिप्रश्न° **3,** 3, 110
3099. विभाषा गमहनविदविशाम् **7,** 2, 68
602. विभाषा गुणे ऽस्त्रियाम् **2,** 3, 25
2905. विभाषा ग्रहः **3,** 1, 143
3345. विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु **3,** 4, 24
2376. विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः **2,** 4, 78
3235. विभाषाङि रुप्लुवोः **3,** 3, 50
237. विभाषा ङिश्योः **6,** 4, 136
810. विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ **6,** 3, 49
2765. विभाषा चिण्णमुलोः **7,** 1, 69
2525. विभाषा चेः **7,** 3, 58

3565. 3898. 3593. विभाषा छन्दसि 1, 2, 36. 6, 2, 164. 7, 4, 44
225. विभाषा जसि 1, 1, 32
2080. विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् 5, 4, 8
2805. विभाषा तिलमाषोमा° 5, 2, 4
278. विभाषा तृतीयादिष्वचि 7, 1, 97
3895. विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्ण° 6, 2, 161
292. विभाषा दिक्समासे 1, 1, 28
293. विभाषा द्वितीया° 7, 3, 115
1812. विभाषा धातौ° 3, 3, 155
2375. विभाषा धेट्श्व्योः 3, 1, 49
3801. विभाषाध्यक्षे 6, 2, 67
3337. विभाषापः 6, 4, 57
665. 666. विभाषापपरि° 2, 1, 11. 12
1979. विभाषा परावराभ्याम् 5, 3, 29
3342. विभाषा परेः 6, 1, 44
1032. विभाषा पुरुषे 6, 3, 106
1392. विभाषा पूर्वाह्ण° 4, 3, 24
3692. विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः 8, 2, 93
1225. विभाषा फाल्गुनी° 4, 2, 23
2088. विभाषा बहोर्धा° 5, 4, 20
3054. विभाषा भावादिकर्मणोः 7, 2, 17
3684. विभाषा भाषायाम् 6, 1, 181
3023. विभाषाभ्यवपूर्वस्य 6, 1, 26
1368. विभाषामनुष्ये 4, 2, 144
1383. विभाषा रोगातपयोः 4, 3, 13
2509. विभाषा लीयतेः 6, 1, 51
2460. विभाषा लुङ्लृङोः 2, 4, 50
1977. विभाषावरस्य 5, 3, 41
974. विभाषा वर्षक्षरशरवरात् 6, 3, 16
2723. विभाषा विप्रलापे 1, 3, 50
1567. विभाषा विवधात् 4, 4, 17
916. विभाषा वृक्षमृगतृण° 2, 4, 12
3703. विभाषा वेण्विन्धानयोः 6, 1, 215
2583. विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः 7, 4, 96
882. विभाषा श्यावारोकाभ्याम् 5, 4, 144
2420. विभाषा श्वेः 6, 1, 30
491. विभाषा सपूर्वस्य 4, 1, 34
920. विभाषा समीपे 2, 4, 16
2775. विभाषा साकाङ्क्षे 3, 2 114
2122. विभाषा साति कार्त्स्न्ये 5, 4, 52
2023. विभाषा सुपो बहुच्° 5, 3, 68
2404. विभाषा सृजिदृशोः 7, 2, 65
828. विभाषा सेनासुराछाया° 2, 4, 25
982. विभाषा स्वसृपत्योः 6, 3, 24
1664. विभाषा हविरपूपादिभ्यः 5, 1, 4
3655. विभाषितं विशेषवचने° 8, 1, 74
3960. विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् 8, 1, 53
2325. विभाषेटः 8, 3, 79
3930. विभाषोत्पुच्छे 6, 2, 196
1016. विभाषोदरे 6, 3, 88
2744. विभाषोपपदेन° 1, 3, 77
2730. विभाषोपयमने 1, 2, 16
620. विभाषोपसर्गे 2, 3, 59
2447. विभाषोर्णोः 1, 2, 3
1342. विभाषोशीनरेषु 4, 2, 118
1051. विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः 8, 4, 6
1861. विमुक्तादिभ्योऽण् 5, 2, 61
27. विरामोऽवसानम् 1, 4, 110
3388. विशाखयोश्च 1, 2, 62
1773. विशाखाषाढादण् 5, 1, 110
3378. विशिपतिपदिस्कन्दां° 3, 4, 56
911. विशिष्टलिङ्गो° 2, 4, 7
736. विशेषणं विशेष्येण 2, 1, 57
1300. विशेषणानां चाजातेः 1, 2, 52
379. विश्वस्य वसुराटोः 6, 3, 128
1261. विषयो देशे 4, 2, 52
1065. विष्किरः शकुनि° 6, 1, 150
418. विष्वग्देवयोश्च 6, 3, 92
138. विसर्जनीयस्य सः 8, 3, 34
2084. विसारिणो मत्स्ये 5, 4, 16
1696. विस्ताच्च 5, 1, 31
3758. विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु 6, 2, 24
3854. वीरवीर्यौ च 6, 2, 120
1292. वुञ्छण्कठजिलसे° 4, 2, 80
3504. वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्ताति° 5, 4, 41
2068. वृकाट्टेण्यण् 5, 3, 115
3233. वृक्षासनयोर्विष्टरः 8, 3, 93
3229. वृणोतेराच्छादने 3, 3, 54
2711. वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः 1, 3, 38
2013. वृद्धस्य च 5, 3, 62
1092. वृद्धस्य च पूजायाम् 4, 1, 166

1337. वृद्धाच्छः 4, 2, 114
1172. वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु° 4, 1, 148
1344. वृद्धात्प्राचाम् 4, 2, 120
1365. वृद्धादकेकान्तखोपधात् 4, 2, 141
840. वृद्धिनिमित्तस्य च° 6, 3, 39
16. वृद्धिरादैच् 1, 1, 1
72. वृद्धिरेचि 6, 1, 88
1335. वृद्धिर्यस्याचामादि° 1, 1, 73
1189. वृद्धेत्कोसलाजादा° 4, 1, 171
931. वृद्धो यूना तल्लक्षण° 1, 2, 65
2347. वृद्भ्यः स्यसनोः 1, 3, 92
741. वृन्दारकनाग° 2, 1, 62
494. वृषाकप्यग्निकुसित° 4, 1, 37
3691. वृषादीनां च 6, 1, 203
2391. वृतो वा 7, 2, 38
2714 वेः पादविहरणे 1, 3, 41
2415. वेञः 6, 1, 40
2411. वेञो वयिः 2, 4, 41
1562. वेतनादिभ्यो जीवति 4, 4, 12
2701. वेत्तेर्विभाषा 7, 1, 7
375. वेरपृक्तस्य 6, 1, 67
3458. वेशन्तहिमवद्भ्यामण् 4, 4, 112
3477. वेशोयशआदेर्भगाद्यल् 4, 4, [illegible]
2274. वेश्च स्वनो भोजने 8, 3, 69
2707. वेः शब्दकर्मणः 1, 3, 34
1829. वेः शालच्छङ्कटचौ 5, 2. 28
2398. वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् 8, 3, 73
2556. वेः स्कभ्नातेर्नित्यं° 8, 3, 77
3430. वैतो ऽन्यत्र 3, 4, 96
964. वैयाकरणाख्यायां° 6, 3, 7
3971. वै वावेति च च्छन्दसि 8, 1, 64
2798. वोताप्योः 3, 3, 141
502. वोतो गुणवचनात् 4, 1, 44
849. वोपसर्जनस्य 6, 3, 82
2590. वो विधूनने जुक् 7, 3, 38
3123. वौ कषलसकत्थस्रम्भः 3, 2, 143
3196. वौ क्षुश्रुवः 3, 3, 25
2429. वमोर्वा 8, 4, 23
2721. व्यक्तवाचां समुच्चारणे 1, 3, 48
1576. व्यञ्जनैरुपसिक्ते 4, 4, 26
3433. व्यत्ययो बहुलम् 3, 1, 85
2353. व्यथो लिटि 7, 4, 68
3238 व्यधजपोरनुपसर्गे 3, 3, 61
1168. व्यन्सपत्ने 4, 1, 145
3392. व्यवहिताश्च 1, 4, 82
618 व्यवहृपणोः समर्थयोः 2, 3, 57
3900. व्यवायिनो ऽन्तरम् 6. 2, 166
3341 व्यश्च 6, 1, 43
2749. व्याङ्परिभ्यो रमः 1, 3, 83
1426. व्या हरति मृगः 4, 3, 51
3211. व्युपयोः शेतेः पर्याये 3, 3, 39
1761. व्युष्टादिभ्यो ऽण् 5, 1, 97
168. व्योर्लघुप्रयत्नतरः 8, 3, 13
3275. व्रजयजोर्भावे क्यप् 3, 3, 98
2990. व्रते 3, 2, 80
294. व्रश्चभ्रस्जसृजमृज° 8, 2, 36
1100. व्रातच्फञोरस्त्रियाम्° 5, 3, 113
1822. व्रातेन जीवति 5, 2, 21
1803. व्रीहिशाल्योर्ढक् 5, 2, 2
1528 व्रीहेः पुरोडाशे 4, 3, 148
1923. व्रीह्यादिभ्यश्च 5, 2, 116

श

1632. शकटादण् 4, 4, 80
3177. शकधृषज्ञाग्लाघटरभ° 3, 4, 65
3439. शकि णमुल्कमुलौ 3, 4, 12
2823. शकि लिङ् च 3, 3, 172
2847. शकिसहोश्च 3, 1, 99
1609. शक्तियष्ट्योरीकक् 4, 4, 59
1971. शक्तौ हस्तिकपाटयोः 3, 2, 54
1472. शण्डिकादिभ्यो ञ्यः 4, 3, 92
1692. शतमानविंशतिक° 5, 1, 27
1926. शतसहस्रान्ताच्च° 5, 2, 119
1686. शताच्च ठन्यतावशते 5, 1, 21
3719. शतुरनुमो नद्यजादी 6, 1, 173

1847. शदन्तविंशतेश्च 5, 2, 46
2598. शदेरगतौ तः 7, 3, 42
2362. शदेः शितः 1, 3, 60
446. शप्श्यनोर्नित्यम् 7, 1, 81
1584. शब्ददर्दुरं करोति 4, 4, 34
2673. शब्दवैरकलहाभ्रकण्व° 3, 1, 17
2519. शमामष्टानां दीर्घः श्यनि 7, 3, 74
3543. शमिता यज्ञे 6, 4, 54
3121. शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् 3, 2, 141
2928. शमि धातोः संज्ञायाम् 3, 2, 14
1522. शम्याः ष्लञ् 4, 3, 142
976. शयवासवासिष्वकालात् 6, 3, 18
1104. शरद्वच्छुनकदर्भा° 4, 1, 102
1042. शरादीनां च 6, 3, 120
1430. शरीरावयवाच्च 4, 3, 55
1666. शरीरावयवाद्यत् 5, 1, 6
340. शरोऽचि 8, 4, 49
2062. शर्करादिभ्योऽण् 5, 3, 107
1302. शर्कराया वा 4, 2, 83
150. शर्परे विसर्जनीयः 8, 3, 35
2259. शर्पूर्वाः खयः 7, 4, 61
2336. शल इगुपधादनिटः क्सः 3, 1, 45
1604. शलालुनोऽन्यतरस्याम् 4, 4, 54
120. शश्छोऽटि 8, 4, 63
391. शसो न 7, 1, 29
1868. शस्येन परिजातः 5, 2, 63
1508. शाकलाद्वा 4, 3, 123
2058. शाखादिभ्यो यः 5, 3, 103
2585. शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् 7, 3, 37
3075. शाच्छोरन्यतरस्याम् 7, 4, 41
1700. शाणाद्वा 5, 1, 35
112. शात् 8, 4, 44
3743. शारदेऽनार्तवे 6, 2, 9
527. शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् 4, 1, 73
1821. शालीनकौपीने 5, 2, 20
2486. शास इदङ्हलोः 6, 4, 34
2410. शासिवसिघसीनां च 8, 3, 60
2487. शा हौ 6, 4, 35
1308. शिखाया वलच् 4, 2, 89
133. शि तुक् 8. 3 31
3872. शितेर्नित्याबह्व° 6, 2, 138
2058. शिलाया ढः 5, 3, 102
1605. शिल्पम् 4, 4, 55
3810. शिल्पिनि चाकृञः 6, 2, 76
2907. शिल्पिनि ष्वुन् 3, 1, 145
3489. शिवशमरिष्टस्य करे 4, 4, 143
1115. शिवादिभ्योऽण् 4, 1, 112
1468. शिशुक्रन्दयमसभ° 4, 3, 88
313. शि सर्वनामस्थानम् 1, 1, 42
2441. शीङः सार्वधातुके गुणः 7, 4, 12
2442. शीङो रुट् 7, 1, 6
1872. शीतोष्णाभ्यां कारिणि 5, 2, 71
3514. शीर्षंश्छन्दसि 6, 1, 60
1730. शीर्षच्छेदाद्यच्च 5. 1, 65
1611. शीलम् 4, 4, 61

2128. शुक्राद्घन् 4, 2, 26
1455. शुण्डिकादिभ्योऽण् 4, 3, 76
1126. शुभ्रादिभ्यश्च 4, 1, 123
3030. शुषः कः 8, 2, 51
3356. शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः 3, 4, 35
3694. शुष्कधृष्टौ 6, 1, 206
914. शूद्राणामनिरवसितानाम् 2, 4, 10
1691. शूर्पादञन्यतरस्याम् 5, 1, 26
2136. शूलात्पाके 5, 4, 65
1218. शूलोखाद्यत् 4, 2, 17
1879. शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे 5, 2, 79
3849. शृङ्गमवस्थायां च 6, 2, 115
3067. शृतं पाके 6, 1, 27
2495. शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा 7, 4, 12
3153. शॄवन्द्योरारुः 3, 2, 173

102. शे 1, 1, 13
2542. शे मुचादीनाम् 7, 1, 59
2038. शेवलसुपरिविशाल° 5, 3, 84
3516. शेश्छन्दसि बहुलम् 6, 1, 70
2159. शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् 1, 3, 78
891. शेषाद्विभाषा 5, 4, 154
1312. शेषे 4, 2, 92
2165. शेषे प्रथमः 1, 4, 108
2808. शेषे लृडयदौ 3, 3, 151
385. शेषे लोपः 7, 2, 90

3948. 3957. शेषे विभाषा 8, 1, 41. 50
2232. शेषे विभाषाकखा° 8, 4, 18
243. शेषो घ्यसखि 1, 4, 7
829. शेषो बहुव्रीहिः 2, 2, 23
501. शोणात्प्राचाम् 4, 1, 43
1486. शौनकादिभ्यश्छन्दसि 4, 3, 106
2469. श्नसोरल्लोपः 6, 4, 111
2544. श्नान्नलोपः 6, 4, 23
2483. श्नाभ्यस्तयोरातः 6, 4, 112
2903. श्याद्व्यधास्रु° 3, 1, 141
1268. श्येनतिलस्य पाते ञे 6, 3, 71
3021. श्यो ऽस्पर्शे 8, 2, 47
3759. श्रज्यावमकन्पापवत्सु° 6, 2, 25
1407. श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधा° 4, 3, 34
1618. श्राणामांसौदनाट्टिठन् 4, 4, 67
1885. श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ 5, 2, 85
1382. श्राद्धे शरदः 4, 3, 12
3195. श्रिणीभुवो ऽनुपसर्गे 3, 3, 24
3573. श्रीग्रामण्योश्छन्दसि 7, 1, 56
2386. श्रुवः शृ च 3, 1, 74
3551. श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि 6, 4, 102
738. श्रेण्यादयः कृतादिभिः 2, 1, 59
1884. श्रोत्रियंश्छन्दो° 5, 2, 84
2381. श्र्युकः किति 7, 2, 11
572. श्लाघह्नुङ्स्थाशपां° 1, 4, 34
2514. श्लिष आलिङ्गने 3, 1, 46
2490. श्लौ 6, 1, 10
1559. श्वगणाट्ठञ् च 4, 4, 11
2421. श्वयतेरः 7, 4, 18
362. श्वयुवमघोनामतद्धिते 6, 4, 133
937. श्वशुरः श्वश्र्वा 1, 2, 71
1385. श्वसस्तुट् च 4, 3, 15
948. श्वसो ऽवसीयःश्रेयसः 5, 4, 80
1560. श्वादेरिञि 7, 3, 8
3039. श्वीदितो निष्ठायाम् 7, 2, 14

ष

474. षः प्रत्ययस्य 1, 3, 6
1851. षट्कतिकतिपयचतुरां° 5, 2, 51
3869. षट् च काण्डादीनि 6, 2, 135
338. षट्चतुर्भ्यश्च 7, 1, 55
3725. षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः 6, 1, 179
261. षड्भ्यो लुक् 7, 1, 22
295. षढोः कः सि 8, 2, 41
1747. षण्मासाण्ण्यच्च 5, 1, 83
3333. षत्वतुकोरसिद्धः 6, 1, 86
1160. षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि 6, 4, 135
1756. षष्टिकाः षष्टिरात्रेण° 5, 1, 90
1858. षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः 5, 2, 58
1996. षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च 5, 3, 50
702. षष्ठी 2, 2, 8
635. षष्ठी चानादरे 2, 3, 38
3794. षष्ठी प्रत्येनसि 6, 2, 60
3389. षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा 1, 4, 9
606. षष्ठी शेषे 2, 3, 50
38. षष्ठी स्थानेयोगा 1, 1, 49
607. षष्ठी हेतुप्रयोगे 2, 3, 26
609. षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन 2, 3, 30
979. षष्ठ्या आक्रोशे 6, 3 21
3638. षष्ठ्याः पतिपुत्र° 8, 3, 53
2000. षष्ठ्या रूप्य च 5, 3, 54
2115. षष्ठ्या व्याश्रये 5, 4, 48
3310. षात्पदान्तात् 8, 4, 35
498. षिद्गौरादिभ्यश्च 4, 1, 41
3281. षिद्भिदादिभ्यो ऽङ् 3, 3, 104
113. ष्टुना ष्टुः 8, 4, 41
2320. ष्ठिवुक्लमुचमां शिति 7, 3, 75
369. ष्णान्ता षट् 1, 1, 24
1003. ष्यङः संप्रसारणम् 6, 1, 13

स

3428. स उत्तमस्य 3, 4, 98
1878. स एषां ग्रामणीः 5, 2, 78
2522. संयसश्च 3, 1, 72
1156. संयोगादिश्च 6, 4, 166
3017. संयोगादेरातो धातो° 8, 2, 43
54. संयोगान्तस्य लोपः 8, 2, 23
32. संयोगे गुरु 1, 4, 11
2331. संल्लिटोर्जेः 7, 3, 57
1425. संवत्सराग्रहायणीभ्यां° 4, 3, 50
3493. संवत्सरान्ताच्छन्दसि 5, 1, 91
1737. संशयमापन्नः 5, 1, 73
1572. संसृष्टे 4, 4, 22
1551. संस्कृतम् 4 4, 3
1217. संस्कृतं भक्षाः 4, 2, 16
525. संहितशफलक्षणवामादेश्च 4, 1, 70
145. 1035. संहितायाम् 6, 1, 72. 3, 114.
3932. सक्थं चाक्रान्तात् 6, 2, 198
517. सख्यशिश्वीति भाषायाम् 4, 1, 62
253. सख्युरसंबुद्धौ 7, 1, 92
1791. सख्युर्यः 5, 1, 126
3975. सगतिरपि तिङ् 8, 1, 68
3460. सगर्भसयूथसनुताद्यन् 4, 4, 114
1287. संकलादिभ्यश्च 4, 2, 75
843. संख्ययाव्ययासन्ना° 2, 2, 25
3769. संख्या 6, 2, 35
730. संख्यापूर्वो द्विगुः 2, 1, 52
1687. संख्याया अतिशदन्तायाः° 5, 1, 22
1843. संख्याया अवयवे तयप् 5, 2, 42
2085. संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्ति° 5, 4, 17
1848 संख्याया गुणस्य निमाने° 5, 2, 47
1988 संख्याया विधार्थे धा 5, 3, 42
2930 संख्यायाश्च गुणान्तायाः 5, 4, 59
1752 संख्यायाः संवत्सर° 7, 3, 15
1724 संख्यायाः संज्ञासंघसूत्रा° 5, 1, 58
3897 संख्यायाः स्तनः 6, 2, 163
673. संख्या वंश्येन 2, 1, 19
238 संख्या विसायपूर्व° 6, 3, 110
485. संख्याव्ययादेर्ङीप् 4, 1, 26
879. संख्यासुपूर्वस्य 5, 4, 140
2110. संख्यैकवचनाच्च 5, 4, 43
1265. संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः 4, 2, 56
1507. संघाङ्कलक्षणेष्व° 4, 3, 127
3214. संघे चानौत्तराधर्ये 3, 3, 42
3264. संघोद्घौ गणप्रशंसयोः 3, 3, 86
839. संज्ञापूरण्योश्च 6, 3, 38
1596. संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ 4, 4, 46
1395. संज्ञायां शरदो वुञ् 4, 3, 27
1206. संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् 4, 2, 5
3276. संज्ञायां समजनिषद° 3, 3, 99
1527. 2030. 2042. संज्ञायां कन् 4, 3, 147. 5, 3, 75. 87
828. संज्ञायां कन्थोशीनरेषु 2, 4, 20
3828. संज्ञायां गिरिनिकाययोः 6, 2, 94
2052. 3811. संज्ञायां च 5, 3, 97. 6, 2, 77
1634. संज्ञायां जन्याः 4, 4, 82
1641. संज्ञायां धेनुष्या 4, 4, 89
721. 3286. 3363. 526. 1497. 3893. 1899. संज्ञायाम् 2, 1, 44. 3, 3, 109. 4, 42. 4, 1, 72. 3, 117. 6, 2, 159. 8, 2, 11
3880. संज्ञायामनाचितादीनाम् 6, 2, 146
3692. संज्ञायामुपमानम् 6, 1, 204
2963. संज्ञायां भृतॄवृजिधारि° 3, 2. 46
1943. संज्ञायां मन्माभ्याम् 5, 2, 137
3899. संज्ञायां मित्राजिनयोः 6, 2, 165
567. संज्ञो ऽन्यतरस्यां कर्मणि 2, 3, 22
3847. संज्ञौपम्ययोश्च 6, 2, 113
3939. सत्यं प्रश्ने 8, 1, 32
2137. सत्यादशपथे 5, 4, 66
2563. सत्यापपाशरूपवीणा° 3, 1, 25
2975. सत्सूद्विषद्रुहदुहयुज° 3, 2, 61
2271. सदिरप्रतेः 8, 3, 66
3745. सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये 6, 2, 11
2361. सदेः परस्य लिटि 8, 3, 118
1970. सद्यः परुत्परार्यैषमः° 5, 3, 22
3529. सध मादस्थयोश्छन्दसि 6, 3, 96
3315. सनः क्तिचि लोपश्चा° 6, 4, 45
821. स नपुंसकम् 2. 4. 17

230. सनाद्यन्ता धातवः 3, 1, 32
3148. सनाशंसभिक्ष उः 3, 2, 168
3583. सनिं ससनिवांसम् 7, 2, 69
2610. सनि ग्रहगुहोश्च 7, 2, 12
2615. सनि च 2, 4, 47
2623. सनि मीमाघुरभलभ° 7, 4, 54
2618. सनीवन्तर्धभ्रस्ज° 7, 2, 49
3645. सनोतेरनः 8, 3, 108
1387. संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्यो° 4, 3, 16
740. सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः° 2, 1, 61
2395. सन्यङोः 6, 1, 9
2317. सन्यतः 7, 4, 79
2331. सन्लिटोर्जेः 7, 3, 57
2316. सन्वल्लघुनि चङ्परे 6, 4, 93
2132. सपत्रनिष्पत्राद° 5, 4, 61
1887. सपूर्वाच्च 5, 2, 87
410. सपूर्वायाः प्रथमाया° 8, 1, 2
3491. सप्तनोऽञ् छन्दसि 5, 1, 61
643. सप्तमीपञ्चम्यौ 2, 3, 7
898. सप्तमीविशेषणे° 2, 2, 35
717. सप्तमी शौण्डैः 2, 1, 40
3766. सप्तमी सिद्धशुष्क° 6, 2, 32
3799. सप्तमीहारिणौ° 6, 2, 65
633. सप्तम्यधिकरणे च 2, 3, 36
3886. सप्तम्याः पुण्यम् 6, 2, 152
3370. सप्तम्यां चोपपीड° 3, 4, 49
3007. सप्तम्यां जनेर्डः 3, 2, 97
1957. सप्तम्यास्त्रल् 5, 3, 10
3832. सभायां नपुंसके 6, 2, 98
1657. सभाया यः 4, 4, 105
826. सभा राजामनुष्यपूर्वा 2, 4, 23
2736. समः क्ष्णुवः 1, 3, 65
2725. समः प्रतिज्ञाने 1, 3, 52
1768. समयस्तदस्य प्राप्तम् 5, 1, 104
2131. समयाच्च यापनायाम् 5, 4, 60
647. समर्थः पदविधिः 2, 1, 1
1072. समर्थानां प्रथमाद्वा 4, 1, 82
2689. समवप्रविभ्यः स्थः 1, 3, 22
1593. समवायान्समवैति 4, 4, 43
2551. समवाये च 6, 1, 138
2727. समस्तृतीयायुक्तात् 1, 3, 54
421. समः समि 6, 3, 93
135. समः सुटि 8, 3, 5
1813. समां समां वि जायते 5, 2, 12
3320. समानकर्तृकयोः पूर्वकाले 3, 4, 21
3176. समानकर्तृकेषु तुमुन् 3, 3, 158
1658. समानतीर्थे वासी 4, 4, 107
1012. समानस्य छन्दस्यमूर्ध° 6, 3, 84
1659. समानोदरे शयित° 4, 4, 108
1775. समापनात्सपूर्वपदात् 5, 1, 112
1749. समायाः खः 5, 1, 85
3371. समासत्तौ 3, 4, 50
3734. समासस्य 6, 1, 223
2061. समासाच्च तद्विषयात् 5, 3, 106
676. समासान्ताः 5, 4, 68
1019. समासेऽङ्गुलेः सङ्गः 8, 3, 80
3332. समासेऽनञ्पूर्वे° 7, 1, 37
7. समाहारः स्वरितः 1, 2, 31
2921. समि ख्यः 3, 2, 7
3208. समि मुष्टौ 3, 3, 36
3194. समियुद्रुदुवः 3, 3, 23
2826. समुच्चयेऽन्यतरस्याम् 3, 4, 3
2828. समुच्चये सामान्यवचनस्य 3, 4, 5
2742. समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे 1, 3, 75
3246. समुदोरजः पशुषु 3, 3, 69
3464. समुद्राभ्राद्घः 4, 4, 118
3357. समूलाकृतजीवेषु° 3, 4, 36
2090. समूहवच्च बहुषु 5, 4, 22
2699. समो गम्यृच्छिभ्याम् 1, 3, 29
3494. संपरिपूर्वात्ख च 5, 1, 92
2550. संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे 6, 1, 137
1763. संपादिनि 5, 1, 99
3122. संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यस° 3, 2, 142
2719. संप्रतिभ्यामनाध्याने 1, 3, 46
1004. संप्रसारणस्य 6, 3, 139
330. संप्रसारणाच्च 6, 1, 108
1830. संप्रोदश्च कटच् 5, 2, 29
288. संबुद्धौ च 7, 3, 106
105. संबुद्धौ शाकल्यस्ये° 1, 1, 16
533. 3102. संबोधने च 2, 3, 47. 3, 2, 125
1718. सं भवत्यवहरति पचति 5, 1, 52
2811. संभावनेऽलमिति° 3, 3, 154
1416. संभूते 4, 3, 41
2709. संमाननोत्सञ्जनाचार्य° 1, 3, 36

188. सरूपाणामेकशेष एक° 1, 2, 64
2382. सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च 3, 1, 56
2959. सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः 3, 2, 42
3827. सर्वं गुणकार्त्स्न्ये 6, 2, 93
1806. सर्वचर्मणः कृतः खखञौ 5, 2, 5
476. सर्वत्र लोहितादि° 4, 1, 18
87. सर्वत्र विभाषा गोः 6, 1, 122
57. सर्वत्र शाकल्यस्य 8, 4, 51
1390. सर्वत्राण् च तलोपश्च 4, 3, 22
3488. सर्वदेवात्तातिल् 4, 4, 142
250. सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ 6, 4, 8
608. सर्वनाम्नस्तृतीया च 2, 3, 27
215 सर्वनाम्नः स्मै 7, 1, 14
291. सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 7, 3, 114
1672. सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ 5, 1, 10
1707. सर्वभूमिपृथिवीभ्याम° 5, 1, 41
2139. सर्वस्य द्वे 8, 1, 1
3685. सर्वस्य सुपि 6, 1, 191
1952. सर्वस्य सो ऽन्यतरस्यां दि 5, 3, 6
213. सर्वादीनि सर्वनामानि 1, 1, 27
1964. सर्वैकान्यकिंयत्तदः° 5, 3, 15.
2252. सवाभ्यां वामौ 3, 4, 91
3757. सविधसनीडसमर्याद° 6, 2, 23
162. ससजुषो रुः 8, 2, 66
3597. ससूवेति निगमे 7, 4, 74
2108 सस्नौ प्रशंसायाम् 5, 4, 40
1868. सस्येन परिजातः 5, 2, 68
2342. सः स्यार्धधातुके 7, 4, 49
2628. सः स्विदिस्वदिसहीनां च 8, 3, 62
513. सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च 4, 1, 57
564. सहयुक्ते ऽप्रधाने 2, 3, 19
649. सह सुपा 2, 1, 4
422. सहस्य सध्रिः 6, 3, 95
1009. सहस्य सः संज्ञायाम् 6, 3, 78
3481. सहस्रेण संमितौ घः 4, 4, 135
2357. सहिवहोरोदवर्णस्य 6, 3 112
3646. सहेः पृतनर्ताभ्यां च 8, 3, 109
3006. सहे च 3, 2, 96
335. सहेः साडः सः 8, 3, 56
775. साक्षात्प्रभृतीनि च 1, 4, 74
1891. साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् 5, 2, 91
3531. साढ्यै साढ्वा साढेति° 6, 3, 113
2123. सात्पदाद्योः 8, 3, 111
560. साधकतमं करणम् 1, 4, 42
640. साधुनिपुणाभ्यामर्चायां° 2, 3, 43
317. सान्तमहतः संयोगस्य 6, 4, 10
1823. साप्तपदीनं सख्यम् 5, 2, 22
400. साम आकम् 7, 1, 33
411. सामन्त्रितम् 2, 3, 48
3655. सामान्यवचनं विभाषितं° 8, 1, 74
689. सामि 2, 1, 27
1391. सायंचिरंप्राह्णेप्रगे° 4, 3, 23
2234. सार्वधातुकमपित् 1, 2, 4
2168. सार्वधातुकार्धधातुकयोः 7, 3, 84
2756. सार्वधातुके यक् 3, 1, 67
1191. साल्वावयवप्रत्यग्रथ° 4, 1, 173
1187. साल्वेयगान्धारिभ्यां च 4, 1, 169
332. सावनडुहः 7, 1, 82
3714. सावेकाचस्तृतीया° 6, 1, 168
1223. सास्मिन्पौर्णमासीति° 4, 2, 21
1226. सास्य देवता 4, 2, 24
1911. सिकताशर्कराभ्यां च 5, 2, 104
2392. सिचि च परस्मैपदेषु 7, 2, 40
2297. सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु 7, 2, 1
2640. सिचो यङि 8, 3,112
2226. सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च 3, 4, 109
1252. सिति च 1, 4, 16
718. सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च 2, 1, 41
1904. सिध्मादिभ्यश्च 5, 2, 97.
2602. सिध्यतेरपारलौकिके 6, 1, 49
1493. सिन्धुतक्षशिलादिभ्यो° 4, 3, 93
1405. सिन्धवपकराभ्यां कन् 4, 3, 32
2475. सिपि धातो रुर्वा 8, 2, 74
3425. सिब्बहुलं लेटि 3, 1, 34
2359. सिवादीनां वाड्व्यवाये ऽपि 8, 3, 71
555. सुः पूजायाम् 1, 4, 94
2999. सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु° 3, 2, 89
3749. सुखप्रिययोर्हिते 6, 2, 15
2134. सुखप्रियादानुलोम्ये 5, 4, 63
2674. सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् 3, 1, 18
1937 सुखादिभ्यश्च 5, 2, 131
3644. सुञः 8, 3, 107

3112. सुञो यज्ञसंयोगे 3, 2, 132
2553. सुट् कात्पूर्वः 6, 1, 135
2210. सुट् तिथोः 3, 4, 107
229. सुडनपुंसकस्य 1, 1, 43
1097. सुधातुरकङ् च 4, 1, 97
3594. सुधित वसुधित नेमधित° 7, 4, 45
2524. सुनोतेः स्यसनोः 8, 3, 117
2657. सुप आत्मनः क्यच् 3, 1, 8
185. सुपः 1, 4, 103
3561. सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णा° 7, 1, 39
202. सुपि च 7, 3, 102
2916. सुपि स्थः 3, 2, 4
650. सुपो धातुप्रातिपदिकयोः 2, 4, 71
29. सुप्तिङन्तं पदम् 1, 4, 14
663. सुप् प्रतिना मात्रार्थे 2, 1, 9
2988. सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये 3, 2, 78
860. सुप्रातसुश्वसुदिव° 5, 4, 120
3656. सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्° 2, 1, 2
3091. सुयजोर्ङ्वनिप् 3, 2, 103
1289. सुवास्त्वादिभ्यो ऽण् 4, 2, 77
2477. सुविनिर्दुर्भ्यः° 8, 3, 88
1022. सुषामादिषु च 8, 3, 98
1398. सुसर्वार्धाज्जनपदस्य 7, 3, 12
888. सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः 5, 4, 150
3083. सूत्रं प्रतिष्णातम् 8, 3, 90
1277. सुत्राच्च कोपधात् 4, 2, 65
3133. सूददीपदीक्षश्च 3, 2, 153
3879. सूपमानात्क्तः 6, 2, 145
499. सूर्यतिष्यागस्त्य° 6, 4, 149
3140. सृघस्यदः क्मरच् 3, 2, 160
2405. सृजिदृशोर्झल्यमकिति 6, 1, 58
3444. सृपितृदोः कसुन् 3, 4, 17
3183. सृ स्थिरे 3, 3, 17
2278. सेधतेर्गतौ 8, 3, 113
1176. सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च 4, 1, 152
1595. सेनाया वा 4, 4, 45
2201. सेर्ह्यपिच्च 3, 4, 87
2506. से ऽसिचि कृतचृत° 7, 2, 57
177. सो ऽचि लोपे चेत्° 6, 1, 134
2358. सोढः 8, 3, 115
1660. सोदराद्यः 4, 4, 109
152 सो ऽपदादौ 8, 3, 38
3483. सोममर्हति यः 4, 4, 137
1232. सोमाट्ट्यण् 4, 2, 30
3000. सोमे सुञः 3, 2, 90
3581. सोमे ह्वरितः 7, 2, 33
3929. सोरवक्षेपणे 6, 2, 195
3851. सोर्मनसी अलोमोषसी 6, 2, 177
1469, सो ऽस्य निवासः 4, 3, 89
1722. सो ऽस्यांशवस्नभृतयः 5, 1, 56
1264 सो ऽस्यादिरिति° 4, 2, 55
357. सौ च 6, 4, 13
380. स्कोः संयोगाद्योरन्ते च 8, 2, 29
2555. स्तन्भुस्तुन्भु° 3, 1, 82
2927. स्तम्बकर्णयो रमिजपोः 3, 2, 13
2938. स्तम्बशकृतोरिन् 3, 2, 24
3260. स्तम्बे क च 3, 3, 83
2580. स्तम्भसिवुसहां चङि 8, 3, 116
2272. स्तम्भेः 8, 3, 67
3642. स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि 8, 3, 105
2385. स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु 7, 2, 72
1790. स्तेनाद्यन्नलोपश्च 5, 1, 125
701. स्तोकान्तिकदूरार्थ° 2, 1, 39
111. स्तोः श्चुना श्चुः 8, 4, 40
2627. स्तौतिण्योरेव षण्य° 8, 3, 61
3033. स्त्यः प्रपूर्वस्य 6, 1, 23
301. स्त्रियाः 6, 4, 79
831 स्त्रियाः पुंवद्भाषित° 6, 3, 34
881. स्त्रियां संज्ञायाम् 5, 4, 143
3272. स्त्रियां क्तिन् 3, 3, 94
305. स्त्रियां च 7, 1, 96
453. स्त्रियाम् 4, 1, 3
1195. स्त्रियामवन्तिकुन्ति° 4, 1, 176
932. स्त्री पुंवच्च 1, 2. 66
1079. स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ° 4. 1, 87
1123. स्त्रीभ्यो ढक् 4, 1. 120
1288. स्त्रीषु सौवीरसाल्व° 4, 2. 76
2987. स्थः क च 3, 2. 77
1216. स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते 4, 2. 15
3273. स्थागापापचो भावे 3, 3, 95
2389. स्थाघ्वोरिच्च 1, 2. 17
2277. स्थादिष्वभ्यासेन° 8, 3, 64

1410. स्थानान्तगोशाल° 4, 3, 35
2082. स्थानान्ताद्विभाषा° 5, 4, 10
49. स्थानिवदादेशो ऽनल्विधौ 1, 1, 56
39 स्थाने ऽन्तरतमः 1, 1, 50
1734. स्थालीबिलात् 5, 1, 70
2015. स्थूलदूरयुवह्रस्व° 6, 4, 156
2075. स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने° 5, 4, 3
978. स्थे च भाषायाम् 6, 3, 20
3155. स्थेशभासपिसकसो वरच् 3, 2, 175
3571. स्नात्व्यादयश्च 7, 1, 49
2323. स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते 7. 2, 36
3359. स्नेहने पिषः 3, 4 38
2704. स्पर्धायामाङः 1, 3, 31
432. स्पृशो ऽनुदके क्विन् 3, 2, 58
3138. स्पृहिगृहिपतिदयि° 3, 2, 158
574. स्पृहेरीप्सितः 1, 4, 36
3044. स्फायः स्फी निष्ठायाम् 6, 1, 22
2597. स्फायो वः 7, 3, 41
3921. स्फिगपूतवीणा° 6, 2, 137
3185. स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि 6, 1, 47
2537. स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्नि° 8, 3, 76
2626. स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि 7, 2, 74
2819. स्मे लोट् 3, 3, 165
2220. स्मोत्तरे लङ् च 3, 3, 176
2186. स्यतासी लृलुटोः 3, 1, 33
3186. स्यदो जवे 6, 4, 23
3526. स्यश्छन्दसि बहुलम् 6, 1, 133
2757. स्यसिच्सीयुट्तासिषु° 6, 4, 62
2578. स्रवतिशृणोतिद्रवति° 7, 4, 81
3459. स्रोतसो विभाषा° 4, 4, 113
25. स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा 1, 1, 63
3751. स्वं स्वामिनि 6, 2, 17
559. स्वतन्त्रः कर्ता 1, 4, 54
3633. स्वतवान्पायौ 8, 3, 11
3239 स्वनहसोर्वा 3, 3, 62
3672. स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि 6, 1, 188
3152. स्वपितृषोर्नजिङ् 3, 2, 172
2645. स्वपिस्यमिव्येञां यङि 6, 1, 19
3269. स्वपो नन् 3, 3, 91
219. स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 1, 1, 35
319. स्वमोर्नपुंसकात् 7, 1, 23
687. स्वयं क्तेन 2, 1, 25
2279. स्वरतिसूतिसूयति° 7, 2, 44
447. स्वरादिनिपातमव्ययम् 1, 1, 37
2158 स्वरितञितः कर्त्रभि° 1, 3, 72
3622 स्वरितमाम्रेडिते ऽसूया° 8, 2, 103
3668. स्वरितात्संहितायाम 1, 2, 39
46. स्वरितेनाधिकारः 1, 3, 11
3659. स्वरितो वानुदात्ते° 8, 2, 6
1166. स्वसुश्छः 4, 1, 143
1549. स्वागतादीनां च 7, 3, 7
841. स्वाङ्गाच्चेतः 6, 3, 40
510. स्वाङ्गाच्चोपसर्जनाद° 4, 1, 54
3383. स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः 3, 4, 61
3376. स्वाङ्गे ऽध्रुवे 3, 4, 54
1866. स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते 5, 2, 66
2523. स्वादिभ्यः श्नुः 3, 1, 73
230. स्वादिष्वसर्वनामस्थाने 1, 4, 17
3347. स्वादुमि णमुल् 3, 4, 26
2584. स्वापेश्चङि 6, 1, 18
1932. स्वामिन्नैश्वर्ये 5, 2, 126
636. स्वामीश्वराधिपतिदायाद° 2, 3, 39
3361. स्वे पुषः 3, 4, 40
183. स्वौजसमौट्छष्टा° 4, 1, 2

ह

2250. ह एति 7, 4, 52
3253. हनश्च वधः 3, 3, 76
2856. हनस्त च 3, 1, 108
2574. हनस्तो ऽचिण्णलोः 7, 3, 32
2697. हनः सिच् 1, 2, 14
2133. हनो वध लिङि 2, 4, 42
3961. हन्त च 8, 1, 54
359. हन्तेरत्पूर्वस्य 8, 4, 22
2431. हन्तेर्जः 6, 4, 36
2923. हरतेरनुद्यमने ऽच् 3, 2, 9
2939. हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ 3, 2, 25
1565. हरत्युत्सङ्गादिभ्यः 4, 4, 15

1102. हरितादिभ्यो ऽञः 4, 1, 100
1546. हरीतक्यादिभ्यश्च 4, 3, 167
2559 हलः 6, 4, 2
966. हलदन्तात्सप्तम्याः° 6, 3, 9
2613. हलन्ताच्च 1, 2, 10
1. हलन्त्यम् 1, 3, 3
3300. हलश्च 3, 3, 121
2837. हलश्चेजुपधात् 8, 4, 31
2557. हलः श्नः शानज्झौ 3, 1, 83
1504. 1633, हलसीराट्ठक् 4, 3, 124. 4,81
3164. हलसूकरयोः पुवः 3, 2, 133
472. हलस्तद्धितस्य 6, 4, 150
2179. हलादिः शेषः 7, 4, 60
354. हलि च 8, 2, 77
347 हलि लोपः 7, 2, 113
171. हलि सर्वेषाम् 8, 3, 22
30. हलो ऽनन्तराः संयोगः 1, 1, 7
60. हलो यमां यमि लोपः 8, 4, 64
252. हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घा° 6, 1, 63
3412. हव्ये ऽनन्तःपादम् 3, 2, 66
2776. हशश्वतोर्लङ् च 3, 2, 116
166. हशि च 6, 1, 114
1910. हश्च व्रीहिकालयोः 3, 1, 148
1939. हस्ताज्जातौ 5, 2, 133
3212. हस्तादाने चेरस्तेये 3, 3, 40
3360. हस्ते वर्तिग्रहोः 3, 4, 39
1795. हायनान्तयुवादिभ्यो ऽण् 5, 1,130
2540 हिंसायां प्रतेश्च 6, 1, 141
3369. हिंसार्थानां च समान° 3, 4, 48
3941. हि च 8, 1, 34
1616. हितं भक्षाः 4, 4, 65
2530. हिनु मीना 8, 4, 15
992. हिमकाषिहतिषु च 6, 3, 54
3789. हिरण्यपरिमाणं धने 6, 2, 55
550. हीने 1, 4, 86
2114. हीयमानपापयोगाच्च 5, 4, 47
2425. हुझल्भ्यो हेर्धिः 6, 4, 101
2387. हुश्नुवोः सार्वधातुके 6, 4, 87
541. हृक्रोरन्यतरस्याम् 1, 4, 53
1647. हृदयस्य प्रियः 4, 4, 95
988. हृदयस्य हृल्लेखयद° 6, 3, 50
1133. हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्व° 7, 3, 19
3070. हृषेर्लोमसु 7, 2, 29
3967. हेति क्षियायाम् 8, 1, 60
2576. हेतुमति च 3, 1, 26
1461. हेतुमनुष्येभ्यो ऽन्यतर° 4, 3, 81
2813. हेतुहेतुमतोर्लिङ् 3, 3, 156
568. हेतौ 2, 3, 23
3399. हेमन्तशिशिरौ° 2, 4, 23
3452. हेमन्ताच्च 4, 3, 21
127. हे मपरे च 8, 3, 26
2531. हेरचङि 7, 3, 56
1824. हैयंगवीनं संज्ञायाम् 5, 2, 23
96. हैहेप्रयोगे हैहयोः 8, 2, 85
324. हो ढः 8, 2, 31
1800. होत्राभ्यश्छः 5, 1, 135
358. हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु 7, 3, 54
2299. ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृ° 7, 2, 5
2180. ह्रस्वः 7, 4, 59
31. ह्रस्वं लघु 1, 4, 10
208. ह्रस्वनद्यापो नुट् 7, 1, 54
3722. ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप 6, 1, 176
242. ह्रस्वस्य गुणः 7, 3, 103
2858. ह्रस्वस्य पिति कृति° 6, 1, 71
3527. ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे 6, 1, 151
1325. ह्रस्वात्तादौ तद्धिते 8, 3, 101
2369. ह्रस्वादङ्गात् 8, 2, 27
3908. ह्रस्वान्ते ऽन्त्यात्पूर्वम् 6, 2, 174
2041. ह्रस्वे 5, 3, 86
318 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य 1, 2, 47
3579. हु ह्वरेश्छन्दसि 7, 2, 31
3073. ह्लादो निष्ठायाम् 6, 4, 95
3249. ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युप° 3, 3, 72
2586. ह्वः संप्रसारणम् 6, 1, 32
2914. ह्वावामश्च 3, 2, 2

ALPHABETICAL INDEX TO THE ROOTS.

NOTE.—The roots are here exhibited without their indicatory letters. The final vowel अ is for pronunciation only.

अंस 10, 371. अंह 1, 666. 10, 255. अक 1, 829. अक्ष 1, 684. अग 1, 830. अघ 10, 392 अङ्क 1, 87. अङ्क 10, 332. अङ्ग 1, 155. अङ्ग 10, 332. अङ्घ 1, 109. अच 1, 915. अज, 1, 248. अञ्च 1, 203. 915. 10, 193. अञ्ज 7, 21. 10, 245, अट 1, 317. 10, 25. अट्ट 1, 273. 10, 25. अठ 1, 230 अड 1, 380. अड्ड 1, 371. अण 1, 471. 4, 66. अण्ठ 1, 230. अत 1, 38. अद 2, 1. अन 2, 61. 4, 66. अन्त 1, 62. अन्द 1, 63. अन्ध 10, 380 अभ्र 1, 583. अम 1, 493. 860. 10, 180. अम्ब 1, 403. 442, अम्भ 1, 411. 420. अय 1, 503 935. अर्क 10, 102. अर्घ 1, 219. 10, 266. अर्ज 1, 242. 10, 186, अर्थ 10, 357. अर्द, 1, 56 10, 285. अर्ब 1, 442. अर्व 1, 615. अर्ह 1, 776. 10, 192 237. अल 1, 548. अव 1, 631. अश 5, 13. 9, 51. अस्व 10, 394 अष 1, 934. अस 1, 934. 2, 56. 4, 100. अह 5, 26.

आञ्छ 1. 224. आप 5, 14. 10, 295. आस 2, 11. आङ्क्रन्द 10, 394

इ 1, 342 (a). 2, 36. 37. 38. इख 1, 144. इङ्ख 1, 145 इङ्ग 1, 163 इट 1, 340. इन्द 1, 65. इन्ध 7, 11. इन्व 1, 618. 622. इल 6, 65. 10, 119 इष 4, 19. 6, 59. 9, 53.

ई [illegible] ईक्ष 1, 641. ईख and ईङ्ख 1, 146. ईज 1, 196. ईड 2, 9. 10, 129. ईर 2, 8, 10, 263. ईर्क्ष्य 1, 543. ईर्ष्य 1, 544. ईश 2, 10. ईष 1, 642. 715. ईह 1, 663.

उ 1, 1001. उक्ष 1, 687. उख 1, 132 उङ्ख 1, 133 उच 4, 114. उछ 1, 231. 6, 14 उज्झ 6, 21. उञ्छ 1, 230. 6, 13. उठ 1, 361. उध्रस 9, 52 10, 202. उन्द 7, 20. उब्ज 6, 20. उभ and उम्भ 6, 32 उर्द 1, 20. उर्व 1, 600. उलण्ड 10, 9. उष 1, 727. उह 1, 775.

ऊठ 1, 361. ऊन 10, 342. ऊय 1, 512. ऊर्ज 10, 16. ऊर्णु 2, 30. ऊष 1, 714. 720. ऊह 1, 679. 775.

ऋ 1, 933. 3, 16. 5, 29. ऋक्ष 5, 29. 30. ऋच्छ 6, 15 ऋज 1, 139. ऋञ्ज 1, 190. ऋण 8, 5. ऋध 4, 135. 5, 24. ऋफ and ऋम्फ 6, 30. ऋष 1, 940. 6, 7

ॠ 9, 27.

एज 1, 192. 253. एठ 1, 236. एध 1, 2. एष 1, 2 649.

ओख 1, 125. ओण 1, 482. ओलण्ड 10, 9.

कंस 2, 14. कक 1, 90. कक्क and कक्ख 1, 124. कख 1, 124 821 कग 1, 828. कङ्क 1, 94. कच 1, 131. कज 1, 251. कञ्च 1, 182. कट 1, 315. 342. कठ 1, 356. कड 1, 383. 6, 86. 10, 44. कड्ड 1, 372. कण 2, 476. 831. 10, 175. कण्ठ 1, 283. 10 303. कण्ड 1, 302.

383. 10, 44. कत्थ 1, 37. कत्र 10, 667, कथ 10, 307. कद 1, 809. कन 1, 488. कन्द 1, 70. 809. कप 1, 803. कब 1, 405. कम 1, 470. 869. कम्प 1, 400. कर्ज 1, 216. कर्ण 10, 379. कर्त and कर्त्त 10, 367. कर्द 1, 60. कर्ब 1, 447. कर्व 2, 612. कल 1, 526. 10. 64. कल 10, 319. कल्ल 1, 527. कश 1, 762a. 939. 2, 14. कष 1, 716. 762a. 939. 10, 122. कस 1, 913 2, 14. काङ्क्ष 1, 698. काञ्च 1, 183. काडु 1, 376 (b)काल 10, 334 काश 1, 678. 4, 53. कास 1, 654. 678. कि 3, 19. किट 1, 323. 341, कित 1, 1042. 3, 20. किल 6, 61. 10, 65. किष्क 10, 146. कीट 10, 99. कील 1, 557. कु 1, 999. 2, 33. 6, 108. 9, 10. कुंश 10, 225. कुंस 10, 223 कुक 1, 91. कुच 1, 199. 910 6, 75. कुज 1, 214. कुञ्च 1, 200. कुञ्ज 1, 241. कुट 6, 73. 10, 159. 162. कुटुम्ब 10, 130. कुट्ट 10, 23. 162. कुड 6, 89. 100. कुण 6, 46. 10, 149. कुण 10, 347. कुण्ट 1, 345. कुण्ठ 1, 365. कुण्ड 1, 289. 345. 10, 45. कुत्स 10, 153. कुथ 4, 11. कुद 10, 6. कुन्थ 1, 44. 9, 42. कुन्द 10, 6. कुप 4, 122. 10, 259. कुमार and कुमाल 10, 331. कुम्ब 1, 453. 10, 113. कुम्भ 10, 113. कुर 6, 51. कुर्द 1, 21. कुल 1, 895. कुश 4, 109. कुष 9, 46. कुस 4, 109. कुस्म 10, 171. कुह 10, 358. कू 6, 108. 9, 10. कूज 1, 210. कूट 10, 162. कूट 10, 344 कूड 6, 83. कूण 10, 149. कूण 10, 348. कूप 10, 323. कूल 1, 553. कृ 1, 949. 5, 7. 8, 10 कृड 6. 88. कृण्व 1, 629. कृत 6, 141. 7, 10 कृप 1, 799. 808. 10, 208. कृप 10, 223 कृश 4, 117. कृष 1, 1039. 6, 6. कॄ 6, 116. 9, 15. 26. कॄत 10, 111. केत 10, 345. केप 1, 392. केल 1, 570. केव 1, 539. कै 1, 964. क्नंस 10, 223. क्नथ 1, 837. क्नस 1, 864. 4, 6. क्नू 9, 10 क्नूय 1, 514. क्मर 1, 587. क्यु 1, 1005. क्रथ 1, 838. 10, 13. 282. क्रद 1, 810. क्रन्द 1, 71. 810. 10, 188. क्रप 1, 808. क्रम 1, 502 क्री 9, 1. क्रीड 1, 373. क्रुञ्च 1, 201. क्रुड 6, 100. क्रुध 4, 80. क्रुन्द 1, 71. क्रुश 1, 909. क्लथ 1, 839. क्लद 1, 811. क्लन्द 1, 72. 811. क्लप 10, 116. क्लम 4, 98. क्लिद 4, 132. क्लिन्द 1, 15, 73. क्लिश 4, 42a. 9, 50. क्लीब 1, 406. क्लु 1, 1005. क्लेश 1, 638. क्वण 1, 477. क्वथ 1, 899. क्षज 1, 806. क्षञ्ज 1, 806. 10, 79. क्षण 8, 3. क्षप 1, 860. 10, 83. क्षप 10, 392. क्षम 1, 469. 4, 97. क्षम्प 10. 73. क्षर 1, 994. क्षल 10, 57. क्षि 1, 255. 5, 30. 6, 114 9, 35 क्षिण 8, 4. क्षिप 4, 14. 6, 5. क्षिव 1, 599 क्षी 9, 35. क्षीज 1, 256. क्षीब, 1. 407. क्षीव 1, 599. क्षु 2, 27 क्षुद 7, 6, क्षुध 4, 81 क्षुभ 1, 787. 4, 129. 9, 47. क्षुर 6, 52. 54. क्षै 1, 961. क्षोट 10, 329. क्ष्णु 2, 28 क्ष्माय 1, 515. क्ष्मील 1, 553. क्ष्विड 1, 1027. क्ष्विद 1, 780. 1027. 4, 134. क्ष्वेल 1, 572. क्षेवु 1, 599a.

खक्ख 1, 124. खच 9, 59. खज 1, 250. खञ्ज 1, 252. खट 1, 331. खट्ट 10, 89. खड 10, 44, खण्ड 1, 303 10, 44. खद 1, 51. खन 1, 927. खर्ज 1, 247. खर्द 1, 61. खर्ब 1, 443. खर्व 1. 613. खल 1, 578. खव 9, 59. खष 1, 717. खाद 1, 50 खिट 1, 324. खिट 10, 323. खिद 4, 61. 6, 142 7, 12. खु 1, 1003. खुज 1, 215. खुड 6, 94. खुण्ड 10, 47. खुर 6, 52. 54. खुर्द 1, 22. खेट and खेड 10, 328. खेल 1, 571 खेव 1, 537. खै 1, 960. खोट 10, 328. 329. खोड 10, 329. खोर and खोल 1, 534 ख्या 2, 51.

गध 1, 170. गज 1, 265. 10, 106. गञ्ज 1, 266. गड 1, 814. गण 10, 309. गण्ड 1, 65a. 381. गद 1, 53. गद 10, 314. गन्ध 10, 145. गम 1, 1031. गर्ज 1, 244. 10, 106. 124. गर्द 1, 58. 10, 124. गर्ध 10, 125. गर्ब 1, 449. गर्व 1, 614. ग[illegible] 10, 359. गर्ह 1, 667. 10, 301. गल 1, 579. 10, 160. गल्भ 1, 419 गल्ह 1, 663. गवेष 10, 337. गा 1, 998. 3, 25. गाध 1, 4. गालोड 10, 394. गाह 1, 689. गु 1, 997. 6, 106. गुज 1, 218. 6, 76. गुञ्ज 1, 218.

गुड 6, 77. गुण 10, 347, गुण्ठ and गुण्ड 10, 46. गुद 1, 24. गुध 4, 13. 9, 45. गुप 1, 422. 1019. 4, 123. 10, 251. गुफ and गुम्फ 6, 31. गुर 6, 103. 10, 255. गुर्द 1, 23. 10, 126. गुर्व 1, 605. गुह 1, 944. गू 6, 106. गूर 4, 46. 10, 155. गृ 1, 984. 10, 167. गृज 1, 267. गृञ्ज 1, 263. गृध 4, 136. गृह 1, 681. गृह 10, 351. गॄ 6, 117. 9, 23. 10, 167. गेप 1, 393. गेव 1, 531. गेष 1, 645. गै 1, 965 गोम 10, 330. गोष्ट 1, 276. ग्रथ 1, 36. 10, 232. ग्रन्थ 1, 36. 9, 41. 10, 282. 294. ग्रस 1, 661. 10, 200. ग्रह 1, 681. 9, 61. ग्राम 10, 346. ग्रुच 1, 212. ग्लस 3, 662. ग्लह 1, 681. ग्ला 1, 868. ग्लुच 1, 213. ग्लुञ्च 1, 216. ग्लेप 1, 390. 394. ग्लेव 1, 532. ग्लेष 1, 645. ग्लै 1 952.

घंष and घंस 1, 682. घग्घ and घघ 1, 170. घट 1, 800. 10, 183. 226. घट्ट 1, 273. 10, 87. घण 8, 7. घण्ट 10, 227. घस 1, 747. घिण्ण 1, 461. घु 1, 1000. घुंष 1, 6 2 घुट 1, 782. 6, 91. घुण 1, 464. 6, 48. घुण्ण 1, 462 घुर 6, 55. घुष 1, 683. 10, 187. घूर 4, 47. घूर्ण 1, 465. 6, 49. घृ 1, 985. 3, 14. 10, 108. घृण 8, 7. घृण्ण 1, 463. घृष 1, 740. घ्रा 1, 973.

ङु 1, 1002.

चक 1, 93. 820. चकास 2, 65. चक्क 10, 56. चक्ष 2, 7. चञ्चु 1, 205. चट 1, 316. 10, 181. चण 1, 833 चण्ड 1, 293. चत and चद 1, 918. चन 1, 840. चन्द 1, 68. चप 1, 426, चम 1, 497. 869. 5, 23. चम्प 10, 77. चय 1, 507. चर 1, 591. 10, 205. चर्च 1, 749. 6, 17. 10, 172. चर्ब 1, 452. चर्व 6, 610. चल 1, 850. 835 6, 64. 10, 68. चष 1, 933. चह 1, 765. 10, 83. चह 10, 320. चाय 1, 929. चि 5, 5. 10, 86 चिक्क 10, 56. चिट 1, 337. चित 1, 30. 10, 135. चित्र 10, 370 चिन्त 10, 2. चिरि 5, 31. चिल. 6, 63. चिल्ल 1, 566. चीक 10, 234. चीब and चीय 1, 923. चीव 1, 923 10, 234. चुक्क 10, 56. चुंच्य 1, 546. चुट 1, 347. 6, 84, 10, 24. 72. चुट्ट 10, 24. चुड 6, 98. चुंड्ड 1, 370. चुण 6, 84. चुण्ट 8, 347. 10, 92. 117. चुण्ड 1, 347. 10, 117. चुद 10, 53. चुन्द 1, 925, चुप 1, 400. 6, 125. चुम्ब 1, 456 10, 92. चुर 10, 1. चुल 10, 62. चुल्ल 1, 564. चूण 10, 100. चूर 4, 50. चूर्ण 10, 18. चूष 1, 704. चृत 6, 35. चृप 10, 277. चेल 1, 569. चेष्ट 1, 275. च्यु 1, 1004. 10, 206. च्युत 1, 40. च्युस 10, 206.

छद 1, 851. 10, 41. 290. छद 10, 383. छन्द 10, 41. 277. छम 1, 498 छम्प 10, 77. छर्द 10, 51. छष 1, 939. छिद 7, 3. छिद्र 10, 378. छुट 6, 84. 10, 72. छुड 6, 94. छुप 6, 125. छुर 6, 79. छृद 7, 8. 10, 277. छृप 10, 277 छेद 10, 333. छो 4, 33. छ्यु 1, 1005.

जंस 10, 128. जक्ष 2, 62. जज 1, 261. जञ्ज 2, 252 जट 1, 327. जन 1, 862. 3, 24. 4, 41. जप 1, 424. जभ 1, 415. 1029. 10, 176. जम 1, 499. जम्भ 10, 176. जर्च 6, 17. जर्ज 1, 743. 6, 17. जर्झ 6, 17. जर्त्स 1, 748. जल 1, 886. 10, 10. जल्प 1, 425. जष 1, 719. जस 4, 102. 10, 130. 178. जागृ 2, 63. जि 1, 593. 996 जिन्व 1, 625. 10, 252. जिम 1, 500. जिरि 5, 32. जिष 1, 723. जीव 1, 594. जु 1, 995. 1005. जुङ्ग 1, 168. जुत्र 10, 252 जुट 6, 85. जुड 6, 37. 85. 10, 105. जुत 1, 32. जुन 6, 37. जुष 6, 8. 10, 291. जूर 4, 48 जूष 1, 711. जृम्भ 1, 416 जॄ 1, 863. 4, 22. 9, 24. 10, 272. जेष 1, 647. जेह 1, 675. जै 1, 962 ज्ञप 10, 81. ज्ञा 1, 849. 9, 36 10, 193. ज्या 9, 20. ज्यु 1, 1005. ज्युत 1, 42 ज्रि 1, 994 10, 272. ज्वर 1, 813. ज्वल 1, 842. 867. 834.

झख 1, 749. झट 1, 328. झम 1, 501. झर्झ 1, 750. 6, 17. झष 1, 720. 940. झॄ 4, 23. 9, 24. झ्यु 1, 1005.

टङ्क 10, 97. टल 1, 837. टिक 1, 103. टीक 1, 104. टौक 1, 98. ट्वल 1, 838.

डप, डम्प and डम्भ 10, 138. डिप 4, 121. 6, 78. 10, 133. 138. डिम्प and डिम्भ 10, 138. डी 1, 1017. 4, 27.

ढौक 1, 98.

तंस 1, 713. 10, 190. तक 1, 120. तक्ष 1, 985. 695. तङ्क 1, 121. तङ्ग 1. 158. तञ्चु 1. 206. 7, 22. तञ्ज 7. 22. तट 1, 330. तड 10, 43. 259. तण्ड 1, 300. तन 8, 1. 10, 206. तन्त्र 10, 139. तप 1, 1034. 4, 51. 10, 275. तम 4, 93. तय 1, 508. तर्क 10, 240. तर्ज 1, 245. 10, 142. तर्द 1, 59. तल 10, 58. तस 4, 103. ताय 1, 518. तिक 1, 105. 5, 20. तिग 5. 20. तिज 1, 1020. 10, 110. तिप 1, 385. तिम 4, 16. तिल 1, 567. 6, 62 10, 67. तीक 1, 106. तीम 4, 17. तीर 10, 364. तीव 1, 597. तु 2, 25. तुज 1, 263. 10, 30. तुञ्ज 1, 264. 10, 30. 215. तुट 6, 83. तुड 1, 374. 6, 92. तुण 6, 42. तुण्ड 1, 295. 10, 118. तुत्थ 10, 392. तुद 6, 1. तुन्द 1, 69. तुप 1, 431. 6, 26. तुफ 1, 435. 6, 27. तुभ 1, 780. 4, 131. 9, 49. तुम्प 1, 432. 6, 26. 10, 115. तुम्फ 1. 436. 6, 27. तुम्ब 1, 455. 10, 115. तुर 3, 21. तुर्व 1, 601. तुल 10, 59. तुष 4, 75. तुस 1, 742. तुह 1, 773. तूड 1, 374. तूण 10, 150. तूर 4. 44. तूल 1, 560. तूष 1, 705. तृंह 6, 58. 7, 18. तृक्ष 1, 690. तृण 8, 6. तृद 7, 9. तृप 4, 86. 5. 25. 6, 24. 10, 276. तृफ 6, 24. तृम्फ 6, 25. तृष 4, 118. तृह 6, 58. 7, 18. तॄ 1, 1018. तेज 1, 249. तेप 1, 386. 389. तेव 1, 523. त्यज 1, 1035. त्रंस 10, 221. त्रख 1, 148. त्रङ्क 1, 97. त्रङ्ख 1, 149. त्रङ्ग 1, 159. त्रन्द 1, 69. त्रप 1, 399. 859. त्रस 4, 10. 10, 201. त्रुट 6, 82. 10, 159. त्रुप 1, 433. त्रुफ 1, 437. त्रुम्प 1, 434. त्रुम्फ 1, 438. त्रै, 1, 1014. त्रौक 1, 99. त्वक्ष 1, 686. त्वङ्ग 1, 159. 166. त्वच 6, 18. त्वञ्चु 1, 207. त्वर 1, 812. त्विष 1, 1050. त्सर 1, 586.

थङ्ख 1, 147. थुड 6, 93. थुर्व 1, 602

दंश 1, 1038. 10, 136. 224. दंस 10, 137. 221. 246. दक्ष 1, 689. 807. दघ 5, 27. दङ्घ 1, 171. दण्ड 10. 381. दद 1, 17. दध 1, 8. दम 4, 94. दम्भ 5, 23. दय 1, 510. दरिद्रा 2, 64. दल 1, 581. 856. 10, 211. दस 4, 104 10, 137. दह 1, 1940. दा 1, 977. 2, 50. 3, 9. दान 1, 1043. दाश 1, 931, 5, 33. दास 1, 942. दिन्व 1, 621. दिप 1, 335. दिव 4, 1. 10, 166. 185. दिश 6, 3. दिह 2, 5. दी 4, 26. दीक्ष 1, 610. दीधी 2, 67. दीप 4. 42, दु 1, 991. 5, 10. दुःख 10, 334. दुर्व 1, 603. दुल 10, 60. दुष 4, 76. दुह 1, 774. 2, 4. दू 4, 25. दृ 1, 846. 5, 34. 6, 118. 10. 278. दृंह 1, 770 दृप 4, 87. 6, 28. 10, 277. दृफ 6, 28. दृभ 6, 34, 10, 273. 279. दृम्फ 6, 29. दृश 1. 1037. दृह 1, 769. दॄ 1, 846. 9, 23. दे 1, 1011. देप 1, 336. देव 1, 529. दै 1, 971. दो 4, 40. द्यु 2, 31. द्युत 1, 777. द्यै 1, 954. द्रम 1, 494. द्रा 2, 45. द्राख 1, 123. द्राघ 1, 115. 117. द्राङ्क्ष 1, 701. द्राड 1, 307. द्राह 1, 677. द्रु 1, 992. 5, 34. द्रुण 6, 47. द्रुह 4, 88. द्रू 9, 11. द्रेक 1, 78. द्रै 1, 955. द्विष 2. 3. द्वृ 1, 981.

धक्क 10, 55. धण 1, 481. धन 3, 23. धन्व 1, 623. धा 3, 10. धाव 1, 632. धि 6, 113. धिक्ष 1, 634. धिन्व 1, 624. धिष 3, 22. धी 4. 23. धु 5, 9. धुक्ष 1, 633. धुर्व 1, 604. धू 5, 9. 6, 105. 9, 17. 10, 292. धूप 1, 423. 10, 232. धूर 4, 45, धूश, धूष and धूस 10, 98. धृ 1, 948. 1009. 6, 119. धृज 1, 236, धृञ्ज 1, 237. धृष 5, 22. 10, 306. धॄ 9, 24, धे 1, 951. धेक 10, 366. धेप 1, 398. धोर 1, 585. ध्मा 1, 974, ध्यै 1, 957. ध्रज 1, 232. ध्रञ्ज 1, 233. ध्रण and ध्रन 1, 487. ध्रस 9, 52. 10, 202 ध्राख 1, 129 ध्राघ 1, 116. 117. ध्राङ्क्ष 1, 702. ध्राड 1, 308. ध्रु 1,990. 6, 107. ध्रुव 6, 107. ध्रेक 1, 79. ध्रै 1,956. ध्वंस 1,791.793. ध्वज 1, 233. ध्वञ्ज 1, 239. ध्वण 1, 480. ध्वन 1, 854. 831. ध्वन 10. 343 ध्वाङ्क्ष 1, 703, ध्वृ 1, 986.

नक्क 10, 54. नक्ष 1, 692. नख 1, 138. नङ्ख 1. 139. नट 1, 332. 1818. 10, 12. 250. नद 1, 55. 10, 233. नन्द 1, 67. नभ 1, 733. 4, 130. 9, 48. नम 1, 867. 1030. नय 1, 509. नर्द 1, 57. नल 1, 891. 10, 260. नश 4, 85. नस 1, 658. नह 4, 57. नाथ 1. 7. नाध 1, 6. नास 1, 656. निंस 2, 15. निक्ष 1, 680. निज 3, 11. निञ्ज 2, 16. निद 1, 921. निन्द 1, 66. निन्व 1, 621. निल 6, 63. निवास 10, 339. निश 1. 758. निष 1. 731. निष्क 10. 147. नी 1, 950. नील 1, 555. नीव 1. 598. नु 2, 26. 6, 104. नुद 6, 2. 132. नू 6, 104. नृत 4, 9. नॄ 1, 847. 9, 25, नेद 1, 921. नेष 1, 648.

पंश and पंस 10, 74. पक्ष 1, 696. 10, 17. पच 1, 137. 1045. पञ्च 1, 187. 10, 109. पट 1, 318. 10, 212 पट 10, 311. पठ 1, 353. पण 1, 466. पण्ड 1, 301. 10, 74. पत 1, 898. 4, 51. पत 10, 375. पथ 1, 900. 936. 10, 20. पद 4, 60. पद 10, 350. पन 1, 467. पन्थ 10, 39. पय 1, 505. पर्ण 10, 392. पर्द 1, 20. पर्प 1, 439. पर्ब 1, 443. पर्व 1, 608. पर्ष 1, 644. पल 1, 892, 10, 69. पल्यूल 10, 335. पव 1. 540. पश 10, 179. पष 10, 316. पष 1, 936. पष 10, 316. पस 10, 179. पा 1, 972. 2, 47. पार 10, 363. पाल 10, 69. पि 6, 112. पिंस 10, 222, पिच्छ and पिछ 10, 40. पिज 10, 31. पिञ्ज 2, 18. 20. 10, 31. 217. पिट 1, 333. पिठ 1, 362. पिण्ड 1, 203. 10, 131. पिन्व 1, 619. पिल 10, 65. पिश 6, 143. पिष 7, 15. पिस 1, 751. 10, 52. पी 4, 33. पीड 10, 11. पील 1, 554. पीव 1, 595. पुंस 10, 95. पुच्छ 1, 220. पुट 6, 74. 10, 24 213. पुट 10, 365. पुट्ट 10, 24. पुड 1, 346. 6, 90. पुण 6, 43. 10, 94 पुण्ट 10. 251. पुण्ड 1, 346. 348. पुथ 4, 12. 10, 235. पुन्थ 1, 45. पुर 6, 56. पुर्व 1, 607. 10, 127. पुल 1, 894. 10, 61. पुष 1, 732. 4, 73, 106. 9, 57. 10, 210. पुष्प 4, 15. पुस 10, 93. पुस्त 10, 52. पू 1, 1015. 9, 12. पूज 10, 101. पूण 10, 94. पूय 1, 513. पूर 4, 43. 10, 261. पूर्व 1, 607. 10, 127. पूल 1, 561. 10, 94. पूष 1, 706. पृ 3, 4. 5, 12. 6, 109. 10, 15. पृच 2, 20. 7, 25. 10, 265. पृञ्च 2, 20. पृञ्ज 2, 18. 20. पृड 6, 39. पृण 6, 40. पृथ 10, 20. पृष 1, 737. पॄ 3, 4. 9, 19. 10, 15. पेल 1, 574. पेव 1, 533. पेष 1, 646. पेस 1, 752 पै 1, 963. पैण 1, 486. प्याय 1, 517. प्युष 4, 7. 106. प्यै 1, 1013. प्रच्छ 6, 120. प्रथ 1, 802. 10, 19. 20. प्रस 1, 803 प्रा 2, 52. प्री 4, 36. 9, 2. 10, 293 प्रु 1, 1006. प्रुष 1, 735. 9, 55. प्रेष 1, 650. प्रैण 1, 486. प्रोथ 1, 919. प्लक्ष 1, 941. प्लव 1, 540. प्लिह 1, 675. प्ली 9, 2. प्लु 1, 1007. प्लुष 1, 736. 4, 8. 107. 9,56. प्लेव 1, 538. प्सा 2, 46.

फक्क 1, 119. फण 1, 873. फल 1, 549. 563. फुल्ल 1, 565. फेल 1, 575.

बंह 1, 664. बट 10, 311. बद 1, 52. बध 10, 14. बन्द 1, 52. बन्ध 1, 1022. 9, 37. 10, 14 बर्ब 1 445. बर्ह 1, 669. 671. 10, 123. 223. 229. बल 1, 893. 10, 68. 85, बल्ह 1,

672. 10, 230. बध 1, 722. बस 4, 105. बाड 1, 306. बाध 1, 5. बाह 1, 676. बिट 1, 330. बिन्द 1, 65. बिल 6, 67. 10, 66. बिश 1, 755. बिस 4, 108. बीभ 1, 400. बुक्क 1, 122. 10, 173. बुङ्ग 1, 169. बुड 6, 93. बुध 1, 911. 924. 4, 63. बुन्द 1, 925. बुल 10, 62. बुस 4, 106. 110. बुस्त 10, 52. बृंह 10, 228. बृह 6, 57. बॄ 9, 20. बेथ 1, 756, बेह 1, 674. ब्रस 1, 476. ब्रू 2, 35, ब्ली 9, 32.

भक्ष 1, 941. 10, 22. भज 1, 1047. 10. 194. भञ्ज 7, 16. 10, 219. भट 1, 329. 817. भण 1, 474. भण्ट 10, 50. भण्ड 1, 292. 10, 50. भन्द 1, 12. भर्त्स 10, 143. भर्व 1, 611. भल 1, 524. 10, 161. भल्ल 1, 525. भष 1, 726. भस 3, 18. भा 2, 42. भाज 10, 350. भाम 1, 468. भाम 10, 326, भाष 1, 643. भास 1, 655. भिक्ष 1, 637. भिद 7, 2. भिन्द 1, 65. भी 3, 2. 10, 278. भुज 6, 124. 7, 17. भुण्ड 1, 296. भू 1, 1. 10, 207. 300. भूष 1, 712. 10, 190. भृ 1, 946. 3, 5. भृंश 10, 247. भृक्ष 1, 941. भृज 1, 191. भृड 6, 131. भृश 4, 115. भॄ 9, 21. भेष 1, 932. भ्यस 1, 659. भ्रंश 1, 792. 4, 115. भ्रंस 1, 792. भ्रक्ष 1, 941. भ्रज्ज 6, 4. भ्रण 1, 479. भ्रम 1, 903. 4, 96. भ्राज 1, 194. 875. भ्राश 1, 876. भ्रूण 10, 151. भ्रेज 1, 193. भ्रेष 1, 933. भ्री 9, 34. भ्लक्ष 1, 941, भ्लाश 1, 877. भ्लेष 1, 933.

मंह 1, 665. 10. 257. मक्ष 1, 694. मख 1, 136. मङ्क 1, 89. मङ्ख 1, 137. मङ्ग 1, 157. मङ्घ 1, 111. 112. 173. मच 1, 184. मज्ज 6, 122. मञ्च 1, 185. 186. मठ 1, 354. मण 1, 475. मण्ठ 1, 282. मण्ड 1, 291. 344. 10, 49. मथ 1, 901. मद 1, 853. 4, 99. 10, 165. मन 4, 67. 8, 9. 10, 169. मन्त्र 10, 140. मन्थ 1, 43. 47. 9, 40. मन्द 1, 13. मभ्र 1, 590. मय 1, 506. मर्च 10, 107. मर्ब 1, 446. मर्व 1, 600. 10, 107. मल 1, 522. मल्ल 1, 523. मव 1, 630. मव्य 1, 541. मश 1, 740. मष 1, 723. मस 4, 112. मस्क 1, 102. मर्ह 1, 766, मह 10, 321. मा 2, 53. 3, 6. 4, 34. माङ्क्ष 1, 700. माड 1, 943. मान 1, 1021. 10, 299. मार्ग 10, 75. 302 मार्ज 10 107. माह 1, 943. मि 5, 4. मिच्छ 6, 16. मिञ्ज 10, 216, मिथ 1, 920. मिद 1, 779. 920. 4, 133. 10, 8. मिध 1, 920. मिन्द 10, 8, मिन्व 1, 620. मिल 6, 71. 135. मिश 1, 759. मिश्र 10, 375. मिष 1, 730. 6. 60. मिस्त 10, 375. मिह 1, 1041. मी 4, 29. 9, 4. 10, 231. मीम 1, 496. मील 1, 550. मीव 1, 596. मुङ्ग 1, 147. मुच 1, 185. 6, 136. 10, 203. मुछ 1, 220. मुज 1, 269. मुञ्च 1, 135. मुञ्ज 1, 270. मुट 1, 346. 6, 81. 10, 73. मुड 1, 346. 6, 90. मुण 6, 44. मुण्ठ 1, 284. मुण्ड 1, 294. 316. 348. मुद 1, 16. 10, 200. मुर 6, 53. मुर्छ 1, 227. मुर्व 1, 606. मुल 10, 63. मुष 1, 707. 4, 111. 9, 58. मुस 4, 111. मुस्त 10, 83. मुह 4, 89. मू 1, 1016. मूत्र 10, 361. मूर्व 1, 606. मूल 1, 562. 10, 63 मूष 1, 707. मृ 6, 110. मृक्ष 1, 694. 10, 120. मृग 4, 137. मृग 10, 352. मृज 1. 269. 2, 57. 10, 304. मृञ्ज 1, 270. मृड 6, 38. 9, 44. मृण 6, 41. मृण्ड 10, 118. मृद 9. 43. मृध 1, 923. मृश 6, 131. मृष 1, 739. 4, 55. 10, 305. मॄ 9, 22. 26. मे 1, 1010. मेट 1, 313. मेथ, मेद and मेध 1. 920. मेप 1, 395. मेव 1, 534. मोक्ष 10, 191. म्ना 1, 976. म्रक्ष 1, 694. 10, 120. म्रद 1, 804. म्रुच 1, 210. म्रुञ्च 1, 208. म्रेड 1, 313. म्लक्ष 10, 120. म्लुच 1, 211. म्लुञ्च 1, 209. म्लेच्छ 1, 229. 10, 121, म्लेट and म्लेड 1, 312. म्लेव 1, 535. म्लै 1, 953.

यक्ष 10, 153. यज 1, 1051, यत 1, 30. 10, 106. यन्त्र 10, 3. यभ 10, 1020. यम 1, 871. 1033. 10, 82. यस 4, 101. या 2, 40. याच 1, 916. यु 2, 23. 9, 9. 10, 170. युङ्ग 1, 167. युछ 1, 229. युज 4, 68. 7, 7. 10, 264. युत 1, 31. युन्थ 1, 45. युध 4, 64 युप 4, 124. यूष 1, 711. यौट 1, 311.

रंह 1, 763. 10, 256. रक 10, 197. रक्ष 1, 683. रख 1, 140. रग 1, 822. 10, 197. रघ 10, 197. रङ्ख 1, 141. रङ्ग 1, 153. रङ्घ 1, 107. 10, 253. रच 10, 313. रञ्ज 1, 865. 1048. 4, 58. रट 1, 319. रट 10, 373. रठ 1, 357. रण 1, 472. 832. 855. रण्व 1, 627. रद 1, 54. रध 4, 84. रप 1, 428. रफ 1, 440. रभ 1, 1023. रम 1, 906. रम्फ 1, 441. रम्ब 1, 401. रम्भ 1, 412. रय 1, 511. रर्फ 1, 439. रस 1, 745. रस 10, 385. रह 1, 767. 10, 84. रह 10, 312. रा 2, 48. राख 1, 126. राघ 1, 113. राज 1, 874. राध 4, 71. 5, 16. राय and रास 1, 657. रि 5, 29. 6, 111. रिख 1, 151. रिङ्ग 1, 164. रिच 7, 4. 10, 273. रिण्व 1, 626. रिफ 6, 23. 30. रिम्फ 6, 30. रिश 6, 126. रिष 1, 725. 4, 120. रिह 6, 23. री 4, 30. 9, 30. रु 1, 1008. 2, 24. रुंश 10, 248. रुङ्ग 1, 169. रुच 1, 781. रुज 6, 123. 10, 262. रुट 1, 783. 10, 132. 243. रुठ 1, 359. 783. 10, 243. रुड and रुण्ट 1, 349. रुण्ठ 1, 349. 368. रुद 2, 58. रुध 4, 65. 7, 1. रुप 4, 125. रुश 6, 126. रुष 1, 724. 4, 120. 10, 132. रुह 1, 912. रूक्ष 10, 362. रूप 10, 387. रूष 1, 709. रेक 1, 80. रेज 1, 195. रेट 1, 917. रेप 1, 396. रेभ 1, 410. रेव 1, 540. रेष 1, 651. रै 1, 958. रोड 1, 377. 378. रौड 1, 377.

लक 10, 197. लक्ष 10, 5. 157. लख 1, 142. लग 1, 823. 10, 197. लङ्ख 1, 143. लङ्ग 1, 154. लङ्घ 1, 108. 172. 10, 220. 254. लछ 1, 221. लज 1, 257. 6, 10. 10, 10. लज 10, 374. लज्ज 6, 10. लञ्ज 1, 258. 10, 30. 244. लञ्ज 10, 374. लट 1, 320. लड 1, 381. 852. 10, 7. 148. लण्ड 10, 9. 258. लप 1, 420. लभ 1, 1024. लम्ब 1, 402. 404. लर्ब 1, 444. लल 1, 332. 10, 148. लष 1, 937. 10, 189. लस 1, 746. 10, 189. ला 2, 49. लाख 1, 127. लाघ 1, 114. लाज 1, 259. लाञ्छ 1, 222. लाञ्ज 1, 260. लाभ 10, 389. लिख 6, 72. लिङ्ग 1, 165. 10, 199. लिप 6, 139. लिश 4, 70. 6, 127. लिह 2, 6. ली 4, 31. 9, 31. 10, 269. लुञ्च 1, 202. लुञ्ज 10, 31. 218. लुट 1, 336. 784. 4, 113. 10, 214. लुठ 1, 360. 785. 6, 87. लुड 1, 336. 350. 6, 87. लुण्ट 1, 350. 10, 27. लुण्ठ 1, 350. 366. 369. लुण्ड 1, 346. लुप 4, 126. 6, 137. लुभ 4, 128. 6, 22. लुम्ब 1, 454. 10, 114. लुल 1, 336. लू 9, 13. लूष 1, 708. 10, 70. लेप 1, 397. लैण 1, 486. लोक 1, 76. 10. 236. लोच 1, 177. 10, 237. लोड and लौड 1, 379. लोष्ट 1, 277. ल्पी and ल्यी 9, 31.

वक्ष 1, 693. वख 1, 134. वङ्क 1, 88. 95. वङ्ख 1, 135. वङ्ग 1, 156. वङ्घ 1, 110. वच 2, 54. 10, 298. वज 1, 271. 10, 75. वञ्च 1, 204. 10, 163. वट 1, 322. वट 10, 311. 372. वठ 1, 354. वण 1, 473. वण्ट 1, 351. 10, 48. वण्ट 10, 372. वण्ठ 1, 281. वण्ड 1, 290. 10, 48. वद 1, 816. 1058. 10, 297. वन 1, 490. 491. 841. 863. 8, 8. 10, 296. वन्द 1, 11. वप 1, 1052. वभ्र 1, 589. वम 1, 868. 902. वय 1, 504. वर 10, 308. वर्च 1, 175. वर्ण 10, 18. वर्ण 10, 391. वर्ध 10, 112. वर्ष 1, 644. वर्ह 1, 669. 671. 10, 123. वल 1, 520. 857. वल्क 10, 35. वल्ग 1, 152. वल्भ 1, 413. वल्ल 1, 521. वल्ह 1, 670. 672. वश 2, 70. वष 1, 722. वष्क 1, 101. वष्क 10, 360. वस 1, 1054. 2, 13. 4, 105. 10, 204. वस 10, 392. वस्क 1, 101. वस्त 10, 144. वह 1, 1053. वा 2, 41. वाङ्क्ष 1, 699. वाञ्छ 1, 223. वाड 1, 306. वात 10, 336. वावृत 4, 52. वाश and वास 4, 54. वास 10, 338. विच 7, 5. विछ 6, 129. 10, 233. विज 3, 12. 6, 9. 7, 23. विट 1, 333. विथ 1, 33. विद 2, 55. 4. 62. 6, 133. 7, 13. 10, 168. विध 6, 36. विल 6, 66. 10, 65. विश 6, 130. विष 1, 729. 3, 13. 9, 54. विस 1, 753. वी 2, 39. वीज 1, 197. वीर 10, 355. वुङ्ग 1, 169. वृ 5, 8. 9, 33. 10, 271. वृंह 1, 772. वृक 1, 92. वृक्ष 1, 635. वृच 7, 24. वृज 2, 19. 7, 24. 10, 270. वृञ्ज 2, 19. वृण 6, 40. वृत 1, 795. 4, 52. 10, 241. वृध 1, 796. 10, 242. वृश 4, 116. वृष 1, 738.

10, 164. वृह 1, 771. 772. 6, 57. वॄ 9, 16 20. वे 1, 1055. वेड 10, 392. वेण 1, 926. वेथ 1, 34. वेन 1, 926. वेप 1, 391. वेल 1, 568. वेल 10, 334. वेल्ल 1, 573. वेवी 2, 63. वेष्ट 1, 274. वेस 1, 754. वेह 1, 674. वै 1. 969. व्यच 6, 12. व्यथ 1, 801. व्यध 4, 72. व्यप 10, 96. व्यय 1, 930. 10, 96. व्यय 10, 386. व्युष 4, 7. 106. 10, 93. व्युस 4, 106. व्ये 1, 1056. व्रज 1, 234. 272. 10, 75. व्रञ्ज 1, 235. व्रेण 1, 473. व्रण 10, 390. व्रश्च 6, 11. व्री 4 32. 9, 33. व्रीड 4, 13. व्रुड 6, 99. व्रूष and व्रुष 10, 122. व्ली 9, 32.

शंस 1, 660. 764. शक 4, 73. 5, 15. शङ्क 1, 86. शच 1, 178. शट 1, 321. शठ 1, 363. 10, 23. 152. शठ 10, 310. शण 1, 834. शण्ड 1, 299. शद 1, 903. 6, 134. शप 1, 1049. 4, 59. शब्द 10, 174. शम 1, 870. 4, 92. 10, 156. शम्ब 10, 21. शर्ब 1, 450. शर्व 1, 616. शल 1, 519. 582. 896. शल्भ 1, 417. शव 1, 761. शश 1, 762. शष 1, 721. शस 1, 763. शाख 1, 130. शाड 1, 309. शान 1044. शास 1, 660. 2, 12. 66. शि 5, 3. शिक्ष 1, 636. शिङ्ख 1, 150. शिङ्घ 1, 174. शिञ्ज 2, 17. शिट 1. 325. शिल 6, 70. शिष 1, 718. 7, 14. 10, 274. शी 2, 22. शीक 1, 75. 81. 10, 249. 283. शीभ 1, 403. शील 1, 556. शील 10, 332. शुक 1, 123. शुच 1, 198. 4, 56. शुच्य 1, 546. शुठ 364. 10, 103. शुण्ठ 1. 364. 367. 10, 104. शुण्ड 1, 348. शुद्ध 10. 239. शुध 4, 82. शुन 6, 46. शुन्ध 1, 74. 10, 239. शुभ 1, 459, 786. 6, 33. शुम्भ 1, 460. 6, 33. शुल्क 10, 34. 76. शुल्व 10, 71. शुष 4, 74. शूर 4, 49. शूर 10, 354. शूर्प 10, 71. शूल 1 559, शूष 1, 710. शृध 1, 797. 922. 10, 195. शॄ 9, 18. शेल 1, 576. शेव 1, 536. शै 1, 966. शो 4, 37. शोण 1, 483. शौट 1, 310. श्च्युत 1, 41. श्नथ 1, 836. श्मील 1, 551. श्यै 1, 1012. श्रङ्क 1, 84. श्रङ्ग 1, 160. श्रठ 10, 29. श्रण 1, 835. 10, 42. श्रण्ठ 10, 29. श्रथ 1, 836. 10, 13. 280. 292. श्रथ 10, 324. श्रन्थ 1, 35. 9, 39. 41. 10, 294. श्रम 4, 95. श्रा (also. श्रै) 1, 848. 2, 44. श्राम 10, 346. श्रि 1, 945. श्रिष 1, 733. श्री 9, 3. श्रु 1, 937. 939. श्रेक 1, 83. श्रै (also. श्रा) 1, 966. 967. श्रोण 1, 481. श्लङ्क 1, 85. श्लङ्ग 1, 162. श्लथ 10, 324. श्लाख 1, 131. श्लाघ 1, 118. श्लिष 1, 734. 4, 77. 10, 38. श्लोक 1, 77. श्लोण 1, 485. श्वङ्क 1, 96. श्वङ्ग 1, 161. श्वच and श्वञ्च 1, 179. श्वख and श्वङ्ख 1, 130. श्वठ 10, 29. श्वठ 10, 310. श्वण्ठ 10, 29. श्वभ्र and श्वर्त 10, 80, श्वल 1, 582. श्वल्क 10, 34. श्वल्ल 1, 533. श्वस 2, 60. श्वि 1, 1050. श्वित 1, 778. श्विन्द 1, 10. श्वेत 10, 394.

ष्ठुक 1, 100. ष्ट्यै 1, 950. ष्ठिव 1, 592. 4, 4. ष्वक्क, ष्वष्क and ष्वस्क 1, 100.

सग 1, 826. सघ 5, 21. संकेत 10. 345 संग्राम 10, 376. सच 1, 176. 1046. सज्ज and सस्ज 1, 217. सञ्ज 1, 1036. सट 1, 335. सट्ट 10, 90. सठ 10, 29. सत्र, सत्त्र 10, 358. सद 1, 907. 6, 133. 10, 238. सन 1, 492 8, 2. सप 1, 427. सभाज 10, 341. सम 1. 882. सम्ब 10, 21. सर्ज 1, 243. सर्ब 1, 451. सर्व 1, 617. सल 1, 530. सस 2, 69. सह 1, 905. 4, 20. 10, 267. साध 5, 17. सान्त्व 10, 33. साम 10, 333. साम्ब 10, 21. सार 10, 322. सि 5, 2. 9, 5. सिच 6, 140. सिट 1, 326. सिध 1, 48. 49. 4, 83. सिन्व 1, 621. सिभ 1, 457. सिम्भ 1, 458. सिल 6, 70. सिव 4, 2, सीक 1, 75. 81. सु 1, 937. 933. 2, 32. 5, 1. सुख 10, 383. सुट्ट 10, 26. सुभ 1, 459. सुर 6, 50. सुर 10, 317. सुह 4, 21. सू 2, 21. 4, 24. 6, 115. सूच 10, 327. सूत्र 10, 360. सूद 1, 25. 10, 177. सूर्क्ष 1, 697. सूर्क्ष्य 1, 542. 607. सूष 1, 710. सृ 1, 982. 3, 17. सृज 4, 69. 6, 121. सृप 1, 1032. सृभ 1, 457 सृम्भ 1, 458 सॄ 9, 22 सेक 1, 81. सेल 1. 576. सेव 1. 530. सै 1, 963. सो 4, 39. स्कन्द 1. 1028. स्कम्भ 1 414

9, 8. स्कु 9, 6. स्कुन्द 1, 9. स्कुम्भ 9, 8. स्खद 1, 805. 872. स्खल 1, 577. 858. स्खुड 6, 94. स्तक 1, 819. स्तन 4, 489. 839. स्तन 10, 313. स्तम 1, 883. स्तम्भ 1, 413. 9, 7. स्तिघ 5, 19. स्तिप 1, 387. स्तिम and स्तीम 4, 17. स्तु 2, 34. स्तुच 1, 188. स्तुभ 1, 421. स्तुम्भ 9, 7. स्तूप 4, 127. 10, 134. स्तृ 5, 6. स्तृक्ष 1, 691. स्तृह 6, 58. स्तॄ 9, 14. स्तेन 10, 349. स्तेप 1, 388. स्तै 1, 970. स्तोम 10, 377. स्त्यै 1, 959. स्थग 1, 827. स्थल 1, 839. स्था 1, 975. स्थिव 1, 592. स्थुड 6, 94. स्थूल 10, 356. स्नस 1, 864. 4, 5. स्ना 1, 868. 2, 43. स्निट 10, 37. स्निह 4, 91. 10, 36. स्नु 2, 29. स्नुस 4, 5. स्नुह 4, 90. स्नै 1, 970. स्पन्द 1, 14. स्पर्ध 1, 3. स्पर्श 1, 644. स्पश 1, 936. 10. 141. स्पृ 5, 13. स्पृश 6, 128. स्पृह 10, 325. स्पॄ 9, 18. स्फट 1, 352. 10, 91. स्फण्ट and स्फण्ड 10, 4. स्फर 6, 95. स्फल 6, 96. स्फाय 1, 516. स्फिट 10, 36. 91. स्फिट्ट 10, 91. स्फुट 1, 279. 352. 6, 80, 10, 182. स्फुड 6, 97. स्फुण्ट 1, 352. 10, 4. स्फुण्ड 1, 297. 10, 4. स्फुर 6. 95. स्फुर्छ 1. 223. स्फुर्ज 1, 254 स्फुल 6, 96. स्मि 1, 996. 10, 37. स्मिट 10, 37. स्मील 1, 552 स्मृ 1, 845. 980. 5, 13. स्यन्द 1, 798. स्यम 1, 878. 10, 154. स्रंस 1, 790. स्रंभ 1, 420 790. स्रङ्क 1, 83. स्रम्भ 1, 420. 794. स्रिभ 1, 457. स्रिम्भ 1, 458. स्रिव 4, 3. स्रु 1, 987. स्रेक 1, 82. स्रै 1, 967. स्वङ्क 1, 96. स्वञ्ज 1, 1025. स्वद 1, 18. 10, 263. स्वन 1, 861. 879. स्वप 2, 59. स्वर 10, 317. स्वर्त 10, 80 स्वर्द 1, 19. स्वल 1, 576. स्वस्क 1, 100. स्वाद 1, 23. स्विद 1, 730. 4, 79. स्वृ 1, 979. स्वॄ 9; 22.

हट 1, 334. हठ 1, 358. हद 1, 1026. हन 2, 2. हम्म 1, 495. हय 1, 545. हर्य 1, 547. हल 1, 890 हस 1, 757. हा 3, 7. 8. हि 5, 11. हिंस 7, 19. 10, 239. हिक्क 1, 914. 10, 146. हिट 1. 339. हिण्ड 1, 237. हिन्व 1, 622. हिल 6, 69. हिष्क 10, 146. हु 3, 1. हुड 1, 375. 6, 102. हुण्ड 1, 238. 296. हुर्छ 1, 226. हुल 897. हूड 1, 375. हृ 1, 947. 3, 15. हृष 1, 741. 4, 119. हेठ 1, 235. 343. हेड 1, 304. 815. हेठ 9, 60. हेष 1, 652. होड 1, 305. 376. हौड 1, 376. ह्नु 2, 72. ह्मल 1, 844. 867. 897, ह्रग 1, 824. ह्रप 10, 116. ह्रस 1, 743. ह्राद 1, 26. ह्री 3, 3. ह्रीछ 1, 225. ह्रेष 1, 650. 653. ह्लग 1, 825. ह्लप 10, 116. ह्लस 1, 744. ह्लाद 1, 27. ह्लल 1, 843. 867. 897. ह्वृ 1, 978. ह्वॄ 9, 21. ह्वे 1, 1057.

* * *

(III) AN ALPHABETICAL INDEX TO THE UNADI SUTRAS.

N. B.—The figures refer to the Serial numbers of the Unadi Sutras as given in the Siddhanta Kaumudi.

76 अगारे णिच्च
554 अघ्न्यादयश्च
678 अङ्गतेरसिरिट्°
417 अङ्गिमदिमन्दिभ्य°
493 अङ्गेर्नलोपश्च
581 अच इः
712 अच् तस्य जङ्घ्
344 अजियमिशीङ्भ्यश्च
330 अजियुधुनीभ्यो°
53 अजिरशिशिरशिथिल°
321 अजिवरीभ्यो निच्च
208 अजेरज च
573 अज्यतिभ्यां च
504 अञ्चेः को वा
658 अञ्च्यञ्जियुजि°
372 अञ्जिघृसिभ्यः क्तः
8 अणश्च
86 अतेराङ्गच
129 अपदुष्कृसृवृञः
400 अत्यविचमितमि°
682 अदिभुवो डुतच्
508 अदिशदिभूशुभि°
558 अदेर्ध च
265 अदेर्मुट् च
178 अदेर्दीर्घश्च
511 अदेस्त्रिनिश्च
648 अदेर्नुम्धौ च
460 अनिहृषिभ्यां किच्च
335 अनुङ् नदेश्च
93 अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलू°
617 अन्ने च
548 अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते
25 अपदुःसुषु स्थः
541 अब्दादयश्च
388 अभिनक्षियजिवधि°
606 अमिचिमिदिशसि°
655 अमेर्हुक् च
741 अमेस्तुट् च
702 अमेः सन्
46 अमेर्दीर्घश्च
616 अमेर्द्विषति चित्
176 अमितम्योर्दीर्घश्च
502 अमेश्च तिन्
472 अम्बरीषः
268 अर्षिशुषिहुषु°
27 अर्जिदृशिकम्यमि°
471 अर्जेर्ऋजं च
341 अर्जेर्णिलुक् च
274 अर्तिपृवपियजि
262 अर्तिसृधृधम्य°
140 अर्तिस्तुसुहुः
435 अर्तिगृभ्यां भन्
211 अर्तेः किदिच्च
415 अर्तिकमिभ्रमि च°
385 अर्तेर्निश्च
248 अर्तेर्गुणः शुट् च
487 अर्तेरुच्च
168 अर्तेर्निरि
343 अर्तेश्च
71 अर्तेश्च तुः
688 अर्तेश्च
698 अर्तेः पयुरच
637 अर्तेरम
522 अर्तेरः
734 अर्भकपृथुक°
348 अशेर्देवने
468 अलीकादयश्च
142 अवतेष्टिलोपश्च
735 अवद्यावमाधमा°
45 अविमह्योष्टिषच्
144 अविशिविशिशु°
441 अवितॄस्तृतन्त्रिभ्य ईः
163 अवे भृञः
615 अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ
589 अशिशकिभ्यां
575 अशिपणाय्योरुडा°
152 अशूप्रुषिलटिकणि°
340 अशेर्लश्च
52 अशेर्णित्
235 अशेरश च
353 अशेः सरः
439 अशेर्नित्
348 अशेर्देवने
633 अशेर्देवने युट् च
738 अश्नोतेराशु°
489 अश्नोतेरश्च
710 अक्षरादयश्च
437 असिसञ्जिभ्यां क्थिन्
42 असेरुरन्
33 आङ्परयोः खनि°
580 आङि श्रिहनिभ्यां
263 आङि शुषेः सनश्छन्दसि
205 आङि पणिपनि°
450 आङि लित्
366 आलक्रो लुधि°
80 आतृकन्वृद्धिश्च
365 आनकः शीङ्भियः
650 आपः कर्माख्यायाम्
74 आप्नोतेर्ह्रस्वश्च
218 आप्नोतेर्ह्रस्वश्च
617 आः समिण्निकषिभ्याम्
562 इगुपधात् कित्

654 इण आगोऽपराधे च
640 इण आगसि
664 इण आसिः
436 इणः कित्
432 इणस्तशन्तशसुनौ
285 इणिषिजिदीङुष्य°
326 इण्भीकापाश°
153 इण्शीभ्यां वन्
599 इन्देः कमिर्नलोपश्च
51 इषिमदिमुदिखिदि°
145 इषियुधीन्धिदसि°
440 इषेः क्सुः
431 इष्यशिभ्यां तकन्
464 ईषेः किद्ध्रस्वश्च
13 ईषेः किच्च
199 उदकं च
49 उदके नुम्भौ च
646 उदके थुट् च
639 उदके नुट् च
693 उदिचेर्डसिः
709 उदि दृणातेर°
531 उदसर्ते स्वत
351 उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च
12 उन्देरिच्चादेः
236 उन्देर्नलोपश्च
399 उपसर्गे वसेः
634 उब्जेर्बले बलोपश्च
484 उलूकादयश्च
367 उल्मुकदर्विहोमिनः
538 उरणादयश्च
604 उषिखनिभ्यां कित्
164 उषिकुषिगर्ति°
425 उषिकुटिदलिकचि°
676 ऊधः कित्
721 ऊर्जिदृणाते°
728 ऊर्णोतेर्डः
30 ऊर्णोतेर्नुलोपश्च
414 ऋच्छेररः
465 ऋजेश्च
732 ऋधेः कोकन्
188 ऋज्रेन्द्राग्रवज्र°
247 ऋञ्जिवृधिमन्दि
445 ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्य
92 ऋतेरच्च
350 ऋषेर्जातौ
406 ऋषिवृषिभ्यां कित्
516 ऋहनिभ्यामूषन्
78 एधिवह्योश्चतुः
278 एतेर्णिच्च
133 एतेस्तुट् च
420 कञ्जिमृजिभ्यां चित्
360 कटिकुषिभ्यां काकुः
64 कटिचकिभ्यामोरन्
103 कणेष्ठः
526 कदेर्णित्वक्षिणि हि
157 कनिन्युवृषितक्षि°
334 कन्युच्क्षिपेश्च
427 कपेश्चाक्रवर्मणस्य
66 कपिगडिगण्डिकटि°
62 कबेरोतच्पश्च
72 कमिमनिजनिगा°
421 कमेः किदुच्चोपधायाः
55 कमेः पश्च
100 कमेरठ
527 कलिकर्द्योरमः
448 कलश्च
104 कलस्तृपश्च
707 कलिगलिभ्यां°
475 कषेर्मुट् च
88 कश्च एरक् चास्य
459 कषिदूषिभ्यामीकन्
84 कषेश्छश्च
600 कायतेर्डिमिः
50 किलेर्बुक् च
65 किशोरादयश्च
4 किंजरयोः श्रिणः
523 कुटः किच्च
629 कुटिकुदिभ्यां°
586 कुत्सिकम्प्योर्नलोपश्च
528 कुणिपुल्योः कुन्दच्
529 कुपेर्वा बश्च
59 कुम्बेर्नलोपश्च
310 कुयुभ्यां च
22 कुर्भ्रश्च
534 कुवश्चट्दीर्घश्च
416 कुवः क्ररन्
630 कुषेर्लश्च
549 कुसेरुम्भोमेदेताः
525 कृकदिकडिकटि°
6 कृके वच कश्च
24 कृग्रोरच्च
476 कृञ उच्च
571 कृञ उदीचां कारुषु
716 कृञादिभ्यः संज्ञायाम्
77 कृञः कतुः
726 कृञः पासः
430 कृतिभिदिलतिभ्यः कित्
181 कृतेश्छः क्रू च
499 कृविघृष्विच्छवि°
16 कृतेराद्यन्तविपर्य°
392 कृतेर्नु स च
300 कृत्यशूभ्यां क्स्नः
722 कृदरादयश्च
323 कृदाधारार्चिकलि°
356 कृधूमदिभ्यः कित्
1 कृवापाजिमिस्वदि°
81 कृषिचमितनिधनि°
264 कृषेरादिश्च चः
287 कृषेर्वर्णे
198 कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम्
569 कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि
313 कृहनिभ्यां क्त्नुः
161 कृहृभ्यामेणुः
585 कॄगॄशॄपॄकुटि°
156 कॄगॄशॄदॄभ्यो वः
282 कॄगॄशॄवञ्चतिभ्यः°
627 कॄतॄमर्विभ्यः कीटन्
469 कॄतॄभ्यामीषन्
241 कॄपॄवृजिमन्दि°
336 कॄवृदारिभ्य उनन्
293 कॄवृजॄसिद्रुपन्यनि°
473 कॄशॄपॄकटिपटिशौटि°
405 कॄशॄशलिकलिगर्दि°

597 कोररन्
724 क्रमिगमिक्षमि°
564 क्रमितमिशतिस्त°
204 क्रिय इकन्
714 क्लिशेरन्लो लोपश्च
737 क्लिशेरीचोप°
426 क्वणेः संप्रसारणं च
115 क्वादिभ्यः कित्
217 क्विब्वचिप्रच्छि°
192 क्षुनृशिलिपसंत°
746 क्षमेरुपधालोपश्च
267 क्षिपेः किच्च
338 क्षुधिपिशिमिथि°
456 खजेराकः
582 खनिकष्यसि°
36 खरुशङ्कुपीयु°
395 खलतिः
311 खष्पशिल्पशष्प°
521 गडेश्च
389 गडेरादेश्च कः
418 गडेः कड च
127 गणशकुनौ
669 गतिकारकोप°
478 गभीरगम्भीरौ
123 गन्गम्यद्योः
237 गमेर्गश्च
611 गमेरा च
227 गमेर्डोः
314 गमेः सन्वच्च
449 गमेरिनिः
214 गर्वेरत उच्च
170 गश्चोनि
299 गादाभ्यामिष्णुच
598 गिर उडच
609 गुधृवीपचिवचिय°
683 गुधेरूमः
56 गुपादिभ्यः कित्
352 गृधिपण्योर्दकौ च
143 ग्रसेरा च
748 ग्रहेरनिः
150 ग्रीष्मः
95 ग्रो मुट् च
224 ग्लानुदिभ्यां डौः
149 घर्मः
477 घसेः किच्च
495 घृणिपृश्निपार्ष्णि°
174 चकिरम्योरुच्चो°
279 चक्षेः शिच्च
675 चक्षेर्बहुलं शिच्च
461 चङ्कणः कङ्कणश्च
739 चतेरन्
661 चन्देरादेश्च छः
670 चन्द्रे मो डित्
614 चरेर्वृत्ते
750 चरेश्च
642 चायतेरन्ने ह्रस्वश्च
73 चायः किः
222 चिक् च
618 चितेः कणः कश्च
717 चीकयतेराद्य°
111 चुपेरच्चोपधायाः
307 च्युवः किच्च
225 छ्विरच्छ्ययम्
246 छन्दस्यसानच् शुजृ
2 छन्दसीणः
124 छापूखडिभ्यः कित्
284 छित्वरछत्वरधीवर°
113 छो गुग्घ्रस्वश्च
545 जठरादयश्च
547 जनिदाच्युसृवृमदिषा°
591 जनिमृङ्भ्यामिमनिन्
575 जनिघसिभ्यामिण्
273 जनेरुसिः
553 जनेर्यक्
727 जनेस्तु रश्च
719 जनेररष्ठ च
711 जनेष्टन् लोपश्च
233 जसिसहोरुरिन्
319 जहातेर्द्वेऽन्तलो°
194 जहातेर्द्वे च
141 जहातेः सन्वद्.
730 जीर्यतेः क्रिन्रश्च वः
79 जीवेरातुः
166 जृशृभ्यामूथन्
409 जृविशिभ्यां झच्
497 जृशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन्
374 जेर्मुट् चोदात्तः
183 जोरी च
114 झमन्ताड्डः
701 डित्खनेर्मुट् स०
85 डित्कसिपद्यर्तेः
371 तनिमृङ्भ्यां किच्च
223 तनोतेरनश्च वः
733 तनोतेर्डउः सन्वच्च
358 तन्यृषिभ्यां क्सरन्
118 तमिविशिबिडिमृणि°
747 तरतेड्रिः
120 तरत्यादिभ्यश्च
213 तलिपुलिभ्यां च
48 तवेर्णिद्वा
98 ताडेर्णिलुक्च
301 तिजेर्दीर्घश्च
172 तिथपृष्ठगूथयूथ°
422 तुषारादयश्च
342 तृणाख्यायां चित्
253 तृन्तृचौ शंसि क्षदा°
295 तृषि शुषिरसि°
689 तृहेः क्नो हलोपश्च
411 तॄभूवहिवसिभासि°
132 त्यजितनियजिभ्यो°
5 त्रो रश्च लः
89 त्रो दुट् च
337 त्रो रश्च लो वा
677 दमेरुनसिः
729 दधातेर्यन्नुट् च
229 दमेर्डोसिः
90 दरिद्रातेर्यलोपश्च
490 दलिमः
692 दंशेश्च
691 दंशेष्टनौ°
742 दहेर्गो लोपो°
612 दादिभ्यश्छन्दसि
315 दाभाभ्यां नुः

380 दिधिषाय्यः
259 दिवेर्ऋः
404 दिवः कित्
603 दिवेर्द्यु च
498 दिवो द्वे दीर्घश्चा°
423 दीङो नुट च
373 दुतनिभ्यां दीर्घश्च
210 दुदक्षिभ्यामिनन्
180 दुरीणो लोपश्च
626 दृणातेर्ह्रस्वश्च
131 दृणातेः पुग्घ्रस्वश्च
434 दृदलिभ्यां भः
3 दृसनिजनिचरि°
6 देवेऽह च
270 द्युतेरिसिन्नादेश्च जः
9 धान्ये नित्
289 धापृवस्यज्यतिभ्यो°
557 धाप्योः संप्रसारणं च
317 धृट इच
242 धृषेधिष् च सं०
294 धेट इच
195 ध्मो धम च
49 नञि व्ययेः
258 नञि च नन्देः
87 नञि लम्बेर्नलोपश्च
159 नञि जहातेः
666 नञि हन एह च
255 नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृ°
260 नयतेर्डिच्च
653 नहेर्दिवि भश्च
704 नहेर्हलोपश्च
568 नहो भश्च
593 नामन्सीमन्व्यो°
17 नावञ्चेः
177 निन्देर्नलोपश्च
486 नियो मिः
169 निशीथगोपाला
638 नुवो धुट् च
91 नृशिभृभ्योः कुः
370 नञ्याप् हृट् च
694 नौ दीर्घश्च
578 नौ व्यो यलोपः पू०
530 नौ षञ्जेर्घथिन्
328 नौ सदडिच
283 नौ सदेः
327 नौ हः
662 पचिवचिभ्यां सुट् च
480 पच इलिमच्
190 पचिनशोर्णुकन्क°
718 पचिमच्योरिच्चो°
230 पचेरिज्यादेश्च चः
458 पतस्थ च
119 पतेरङ्गच्पक्षिणि
357 पतेरश्च लः
512 पतेरत्रिन्
625 पदिप्रथिभ्यां नित्
672 पयसि च
453 परमे कित्
517 पुरः कुषन्
219 परौ व्रजेः षः पदान्ते
386 पर्जन्यः
363 पर्देर्नित्संप्रसार°
620 पातेर्डुमसुन्
686 पातेरतिः
645 पातेर्वले जुट् च
500 पातेर्डतिः
167 पातृतुदिवचिरिचि
306 पानीविषिभ्यः पः
136 पारयतेरपिः
458 पिनाकादयश्च
274 पिबतेस्थुक्
378 पिशेः किच्च
519 पीयेरूषन्
359 पीयुक्कणिभ्यां°
673 पुरसि च
674 पुरूरवाः
607 पुवो ह्रस्वश्च
447 पुषः कित्
696 पूञो यणुग्घ्रस्वश्च
394 पृषिरञ्जिभ्यां कित्
518 पृहनिकलिभ्य°
23 पृभिदिव्यधिगृधि°
70 पः किच्च
559 प्र ईर शदोस्तुट् च
58 प्रतिकठिकुठिगडि°
28 प्रथिम्रदिभ्रस्जां°
749 प्रथेरमच्
34 प्रथः कित्संप्रसारणं च
151 प्रथेः षिवन्संप्र°
201 प्राङिपणिकषः
740 प्रा (प्रे) ततररन्
452 प्रे स्थः
577 प्रे हरतेः कूपे
438 प्लुषिकुषिः शुषिभ्यः
346 प्लुषेरच्चोपधायाः
463 फर्फरीकादयश्च
18 फलिपाटिनमिमनि°
715 फलेरितजादेश्च पः
339 फलेर्गुक् च
286 फेनमीनौ
288 बन्धेर्ब्रधिबुधी च
457 बलाकादयश्च
281 बहुलमन्यत्रापि
182A. बहुलमन्यत्रापि°
197 बहुलमन्यत्रापि
209 बहुलमन्यत्रापि
238 बहुलमन्यत्रापि
254 बहुलमन्यत्रापि
588 बृंहेर्नोऽच्च
269 बृंहेर्नलोपश्च
413 भन्देर्नलोपश्च
63 भातेर्डवतुः
138 भियः षुग्घ्रस्वश्च
148 भियः षुग्वा
191 भियः क्रुकन्
304 भुजिमृङ्भ्यां°
584 भुवेः कित्
333 भुवो झिच्
451 भुवश्च
272 भुवः कित्
488 भुवः कित्
659 भूरञ्जिभ्यां कित्
613 भुवादिभ्यो°

232 भृञ उच्च
125 भृञः किन्नुट् च
397 भृञश्चित्
7 भृमृशीतृचरित्स°
393 भृमृदृशियजिपर्विप°
228 भ्रमेश्च डूः
563 भ्रमेः संप्रसारणं च
240 भ्रसूभूभ्रस्जिभ्य°
602 भ्रस्जिगमिनमिहनि°
41 मद्गुरादयश्च
565 मनेरुच्च
276 मनेर्धश्छन्दसि
315 मनेर्दीर्घश्च
751 मङ्गेरलच्
454 मन्यः
38 मन्दिवाशिमथिच°
731 मव्यतेर्यलोपो°
684 मसेरूरन्
43 मसेश्च
520 मस्जेर्नुश्च
31 महति ह्रस्वश्च
216 महेरिनण्च
706 माङ ऊखो मय् च°
552 माछाशसिभ्यो यः
57 मिथिलादयश्च
594 मिथुने मनिः
665 मिथुनेऽसि°
544 मिपीभ्यां रुः
67 मीनातेरुरन्
40 मुकुरदर्दुरौ
128 मुदिग्रोर्गग्गौ
202 मुषेर्दीर्घश्च
280 मुहेः किच्च
703 मुहेः खो मूर्च
61 मूलेरादयः
551 मूशक्यविभ्यः क्लः
513 मृकणिभ्यामीचिः
37 मृगय्वादयश्च
94 मृग्रोरुतिः
82 मृजेर्गुणश्च
110 मृजेष्टिलोपश्च
467 मृडः कीकच्कङ्कणौ
482 मृकणिभ्यामूको°
303 यजिमनिशुन्धि°
257 यतेर्वृद्धिश्च
442 यापोः किद्द्वे च
146 युजिरुचितिजां°
250 युधिबुधिदृशि
139 युष्मसिभ्यां मदिक्
31 यो द्वे च
239 रञ्जेः क्युन्
632 रपेरत एच्च
26 रपेरिच्चोपधायाः
101 रमेर्वृद्धिश्च
193 रमे रश्च लो वा
297 रमेस्त च
506 रमेर्णित्
656 रमेश्च
383 राजेरन्यः
227 रातेर्डैः
510 राशदिभ्यां त्रिप्
408 राशिवल्लिभ्यां च
298 रास्नासास्नास्थूणा°
641 रिचेर्धने घिच्च
621 रुचिभुजिभ्यां
628 रुचिवचिकुचि
398 रुदिविदिभ्यां ङित्
543 रुशातिभ्यां क्रुन्
407 रुधार्निक्षुश्च
410 रुहिनन्दिजीविभ्यः°
47 रुहेर्वृद्धिश्च
215 रुहेश्च
377 रुहेरश्च लो वा
651 रूपे जुट् च
182 रोदेर्णिलुक् च
290 लक्षेरट् च
443 लक्षेर्मुट् च
29 लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च
135 लङ्घेर्नलोपश्च
736 लीरीङोर्ह्रस्वः°
375 लोष्टपलितौ
509 वङ्क्र्यादयश्च
720 वचिमनिभ्यां चिच्च
316 वचेर्गश्च
387 वदेरान्यः
291 वनेरिच्चोपधायाः
403 वयश्च
671 वयसि धाञः
566 वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये
244 वर्तमाने पृषद्बृ°
542 वलिमलितनिभ्यः°
19 वलेर्गुक्च
483 वलेरूकः
681 वशेः कनसिः
474 वलेः कित्
231 वशेः कित्
567 वसिवपियजिराजि°
660 वसेर्णित्
622 वसेस्तिः
354 वसेश्च
75 वसेस्तुन्
271 वहौ रुचेः संज्ञायाम्
402 वहियुभ्यां णित्
503 वहिवस्यर्तिभ्यश्चित्
494 वहिश्रियुद्रुग्ला°
663 वहिहाधाञ्भ्य°
83 वहो धश्च
444 वातप्रमीः
576 वातेर्डिच्च
687 वातेर्नित्
186 वाविन्धेः
428 विटपिष्टपविशिपोलपाः
121 विदादिभ्यः कित्
680 विदिभुजिभ्यां विश्वे
667 विधाञो वेध च
479 विषाविहा
322 विषेः किच्च°
491 वीज्याज्वरिभ्यो निः
433 वीपतिभ्यां तनन्
345 वृतॄवदिहनिकमि°
643 वृङ्शीङ्भ्यां°
207 वृजेः किच्च
381 वृञ एण्यः

390 वृञश्चित्
690 वृङ्क्षुदिहनि°
362 वृतेर्वृद्धिश्च
583 वृतेश्छन्दसि
429 वृतेस्तिकन्
266 वृतेश्च
496 वृदृभ्यां विन्
187 वृधिवपिभ्यां रन्
200 वृश्चिकृषोः किकन्
106 वृषादिभ्यश्चित्
543 वृहोः षुग्दुकौ च
212 वेविग्रुहोर्ह्रस्वश्च
401 वेञस्तुट् च
515 वेञो डिच्
592 वेञः सर्वत्र
175 वौ कसेः
624 वौ तसेः
39 व्यथेः संप्रसारणं किच्
744 व्याङि घ्रातेश्च°
638 व्याधौ शुट् च
524 शकादिभ्योऽटन्
112 शकिशम्योर्नित्
332 शकेरुनोन्तोन्त्यु°
501 शकेर्ऋतिन्
35 शते च
60 शदेस्त च
105 शपेर्वश्च
537 शमेर्बन्
102 शमेः खः
485 शलिमण्डिभ्या°
44 शावशेराप्तौ
540 शाशपिभ्यां ददनौ
481 शीङो धुक्लग्व°
705 शीङो ह्रस्वश्च
556 शीङ्क्रुशिरुहि°
396 शीङ्शपिरुगमिव°
325 शुकवल्कोल्काः
179 शुचेर्दश्च
185 शुषिचिमीनां दीर्घश्च
419 शृङ्गारभृङ्गारौ
120 शपातेर्ह्रस्वश्च
10 शॄस्वृस्निहित्रप्यसिव°
130 शॄदॄभसोऽदिः
470 शॄपॄभ्यां किच्
462 शॄपॄवृञां द्वे°
384 शॄरम्योरश्च
155 शेवयह्वजिह्वा°
20 शेः कित्सम्ववश्च
709 श्मनि श्रयते°
206 श्यास्त्याहृञ°
636 श्यतेः स्वाङ्गे°
379 श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य°
446 श्रः करन्
570 श्रः शकुनौ
302 श्लिषेरच्चोपधायाः
32 श्लिषेः कश्च
160 श्वन्नुक्षन्पूषन्°
514 श्वश्वयतेर्डिचत्
252 श्वितेर्दश्च
635 श्वेः संप्रसारणं च
355 संरुर्वाश्चित्
158 सप्यशूभ्यां तुट् च
535 समीणः
189 समि कसे उकन्
249 सम्यानच्स्तुवः
171 सर्मीणः
579 समाने ख्यः स चोदात्तः
165 सर्तेर्णित्
679 सर्तेरप्पूर्वादसिः
134 सर्तेरटिः
305 सर्तेरयुः
361 सर्तेर्दुच्च
424 सर्तेरपः षुक्च
466 सर्तेर्नुम्च
532 सर्तेर्णिच्च
601 सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्
560 सर्वधातुभ्य इन्
587 सर्वधातुभ्यो मनिन्
631 सर्वधातुभ्योऽसुन्
154 सर्वनीघृष्वरि°
54 सलिकल्यनिमहिभडि°
261 सहेश्छन्दसि
245 संश्चत्तृपद्वेहत्
273 सहेर्धश्च
595 सातिभ्यां मनिन्°
550 सानसिवर्णसिपर्ण°
256 सानसेर्ऋन्
623 सावसेः
743 सिचेः संज्ञायां°
69 सितनिगमिमसि
605 सिविमुच्योष्टेरूच
292 सिवेष्टेर्यु च
536 सिवेष्टेरूच
296 सुञो दीर्घश्च
234 सुयुरुवृञो युच्
644 सुरिभ्यां तुट् च
391 सुविदेः कत्रन्
318 सुवः कित्
221 सुवः कः
309 सुसृभ्यां निच्
184 सुसूधागृधिभ्यः क्रन्
507 सूङः क्रिः
619 सूचेः स्मन्
15 सृजेरसुम्च
364 सृयुवचिभ्यो°
122 सृवृञोर्वृद्धिश्च
492 सृवृषिभ्यां कित्
349 सृप्रसिचकृत्यु°
324 सृवृभूशुषि°
695 सौ रमेः क्तो दमे
649 स्कन्देश्च स्वाङ्गे
312 स्तनिहृषिपुषिगदि°
308 स्तुवो दीर्घश्च
382 स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि
608 स्त्यायतेर्ड्रट्
645 स्थः किच्
116 स्थाचतिमृजेराल°
320 स्थो णुः
555 स्नामदिपद्यर्ति°
539 स्थः स्तोऽम्बजबकौ
708 स्पृशेः श्वण्शुनौ°
173 स्फायितञ्चिवञ्चिशकि°
68 स्यन्दे संप्रसारणं च

11 स्यन्देः संप्रसारणं°
14 स्यन्देः सलोपश्च
329 स्यमेरीट् च
203 स्यमेः संप्रसारणम् च
697 स्रंसेः शि कुट्°
162 हनिकुषिनीरमि
596 हनिमशिभ्यां सिकन्
196 हनो वध च
147 हन्तेर्हि च
745 हन्तेरच् घुरच्
505 हन्तेरंह च
412 हन्तेर्मुट् हि च
723 हन्तेर्युं नाद्य°
713 हन्तेः शरीरावयवे°
34 हरिमितयोर्द्रुवः
725 हर्यतेः कन्यन्हि°
369 हसिमृग्रिण्वामि°
699 हिंसेरीरन्नीरचौ
610 हुयामाश्रुभसिभ्य°
251 हुर्छेः सनो लुक्
220 हुवः श्लुवच्च
561 हृपिषिरुहिवृति°
590 हृसृधृसस्तृशृभ्य°
96 हृषेरुलच्
376 हृश्याभ्यामितन्
97 हृषसहियुषिभ्य°
331 ह्रियो रश्च लो वा
368 ह्रियः कुक्च लो वा

IV.—ALPHABETICAL INDEX TO THE PHIT SUTRAS.

35 अक्षस्यादेवन°
14 अङ्गुष्ठोदकबक°
50 अथ द्वितीयं°
24 अथादिः प्राक्श°
16 अर्जुनस्य तृ°
36 अर्धस्यासम°
17 आर्यस्य स्वा°
18 आशाया अदि°
49 इगन्तानां च
66 इषान्तस्य ह°
32 उनर्वन्नन्तानाम्
81 उपसर्गाश्चा°
67 उशीरदाशेर°
82 एवादीनामन्तः
73 कपिकेशहरि°
59 कर्दमादीनां च
11 कृष्णस्यामृगाख्या चेत्
31 खय्युवर्णं कृत्रि°
6 खान्तस्याश्मादेः
4 गुदस्य च
3 गेहार्थानामस्त्रि°
70 गोष्ठजस्य ब्रा°
38 ग्रामादीनां च
21 घृतादीनां च
84 चादयोऽनुदात्ताः
58 छन्दसि च
10 छन्दसि च
47 जनपदशब्दा°
22 ज्येष्ठकनिष्ठ°
76 तिल्यशिक्यम°
27 तृणधान्यानां°
51 त्र्यचां प्राङ्म°
78 त्वत्त्वसमसिमे°
63 थान्तस्य च°
8 दक्षिणस्य साधौ
46 धान्यानां च°
72 धूम्रजानु°
5 ध्यपूर्वस्य स्त्री°
20 न कुपूर्वस्य°
19 नक्षत्राणामब्वि°
61 नपः फलान्तानाम्
26 नब्विषयस्या°
80 निपाता आद्युदा°
45 नर्तु प्राणयाख्या°
40 न वृक्षपर्वत°
74 न्यस्वरौ स्व°
75 न्यर्बुदव्यल्क°
28 न्नः संख्यायाः
2 पाटलापालङ्का°
55 पान्तानां गुर्वा°
71 पारावतस्योपो°
37 पीतद्वर्थानाम्
15 पृष्टस्य च
86 प्रकारादिद्विरुक्तौ
30 प्राणिनां कुपूर्वम्
1 फिषोऽन्त उदात्तः
7 बंहिष्ठवत्सर
23 बिल्वति ष्ययोः°
77 बिल्वभक्ष्यवी°
68 महिष्याषाढयो°
57 मकरवरुड°
23 मादीनां च
85 यथेति पादान्ते
62 यान्तस्यान्त्या°
56 युतन्तवयन्ता°
41 राजविशेषस्य°
42 लघावन्ते द्व°
39 लुबन्तस्योपमे°
33 वर्णानां तणति°
83 वाचादीनामु°
12 वा नामधेयस्य°
69 शकटिशकट्यो°
44 शकुनीनां च°
54 शादीनां शा°
64 शिंशुमारोदु°
13 शुक्लगौरयोरादिः
87 शेषं सर्वमनुदात्तम्.
65 सांकाश्यकाम्पि°
79 सिमस्याथर्वणे°
62 सुगन्धितजे°
43 स्त्रीविषयवर्णा°
29 स्वाङ्गशिटाम°
9 स्वाङ्गाख्याया°
52 स्वाङ्गानामकु°
48 हयादीनाममयु°
25 ह्रस्वान्तस्य स्त्री°
34 ह्रस्वान्तस्य ह्र°

N.B.—THE FIGURES ON THE RIGHT HAND OF THE SUTRAS REFER TO THE SERIAL NUMBERS AS GIVEN IN THE SIDDHANTA KAUMUDI.

अष्टाध्यायीसूत्रपाठः ।

येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात् ।
कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ॥
येन धौता गिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः ।
तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै पाणिनये नमः ॥

अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् ॥ इति प्रत्याहारसूत्राणि ॥

BOOK I.

CHAPTER 1.

1 वृद्धिरादैच् 16. 2 अदेङ्गुणः 17. 3 इको गुणवृद्धी 34. 4 न धातुलोप आर्धधातुके 2656. 5 क्ङिति च 2217. 6 दीधीवेवीटाम् 2190. 7 हलोऽनन्तराः संयोगः 30. 8. मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः 9. 9 तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् 10. 10 नाज्झलौ 13. 11 ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् 100. 12 अदसो मात् 101. 13 शे 102. 14 निपात एकाजनाङ् 103. 15 ओत् 104. 16 संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे 105. 17 उञः 106. 18 ऊँ 107· 19 ईदूतौ च सप्तम्यर्थे 109. 20 दाधा घ्वदाप् 2373. 21 आद्यन्तवदेकस्मिन् 348. 22 तरप्तमपौ घः 2003. 23 बहुगणवतुडति संख्या 258. 24 ष्णान्ता षट् 369. 25 डति च 259. 26 क्तक्तवतू निष्ठा 3012. 27 सर्वादीनि सर्वनामानि 213. 28 विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ 292 29 न बहुव्रीहौ 222. 30 तृतीयासमासे 223. 31 द्वन्द्वे च 224. 32 विभाषा जसि 225. 33 प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च 226. 34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् 218. 35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 219. 36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः 220. 37 स्वरादिनिपातमव्ययम् 447. 38 तद्धितश्चासर्वविभक्तिः 448. 39 कृन्मेजन्तः 449. 40 क्त्वातोसुन्कसुनः 450. 41 अव्ययीभावश्च 451. 42 शि सर्वनामस्थानम् 313. 43 सुडनपुंसकस्य 229. 44 न वेति विभाषा 24. 45 इग्यणः संप्रसारणम् 328. 46 आद्यन्तौ टकितौ 36. 47 मिदचोऽन्त्यात्परः 37. 48 एच इग्घ्रस्वादेशे 323. 49 षष्ठी स्थानेयोगा 38. 50 स्थानेऽन्तरतमः 39. 51 उरण्रपरः 70. 52 अलोऽन्त्यस्य 42. 53 ङिच्च 43. 54 आदेः परस्य 44. 55 अनेकाल्शित्सर्वस्य 45. 56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ 49· 57 अचः परस्मिन्पूर्वविधौ 50. 58 न पदान्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु 51. 59 द्विर्वचनेऽचि 2243. 60 अदर्शनं लोपः 53. 61 प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः 260. 62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् 262. 63. न लुमताङ्गस्य 263. 64 अचोऽन्त्यादि टि 79. 65 अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा 249. 66 तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य 40. 67 तस्मादित्युत्तरस्य 41. 68 स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा 25. 69 अणुदित्स-

वर्णस्य चाप्रत्ययः 14. 70 तपरस्तत्कालस्य 15. 71. आदिरन्त्येन सहेता 2. 72 येन विधिस्तदन्तस्य 26. 73 वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम् 1335. 74 त्यदादीनि च 1336. 75 एङ् प्राचां देशे 1338.

CHAPTER 2.

1 गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् 2461. 2 विज इट् 2536. 3 विभाषोर्णोः 2447. 4 सार्वधातुकमपित् 2234. 5 असंयोगाल्लिट् कित् 2242. 6 इन्धिभवतिभ्यां च 3393. 7 मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा 3323. 8 रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च 2609 9 इको झल् 2612. 10 हलन्ताच्च 2613. 11 लिङ्सिचावात्मनेपदेषु 2300. 12 उश्च 2368. 13 वा गमः 2700. 14 हनः सिच् 2697. 15 यमो गन्धने 2698. 16 विभाषोपयमने 2730. 17 स्थाघ्वोरिच्च 2389. 18 न क्त्वा सेट् 3322. 19 निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः 3052. 20 मृषस्तितिक्षायाम् 3055. 21 उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् 3056. 22 पूङः क्त्वा च 3051. 23 नोपधात्थफान्ताद्वा 3324. 24 वञ्चिलुञ्च्यृतश्च 3325. 25 तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य 3326. 26 रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च 2617. 27 ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः 4. 28 अचश्च 35. 29 उच्चैरुदात्तः 5. 30 नीचैरनुदात्तः 6. 31 समाहारः स्वरितः 7. 32 तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् 8. 33 एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ 3662. 34 यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु 3663. 35 उच्चैस्तरां वा वषट्कारः 3664. 36 विभाषा छन्दसि 3665. 37 न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः 3666. 38 देवब्रह्मणोरनुदात्तः 3667. 39 स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् 3668. 40 उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः 3669. 41 अपृक्त एकाल्प्रत्ययः 251. 42 तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः 745. 43 प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् 653. 44 एकविभक्ति चापूर्वनिपाते 655. 45 अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् 178. 46 कृत्तद्धितसमासाश्च 179. 47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य 318. 48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य 656 49 लुक्तद्धितलुकि 1408. 50 इद्गोण्याः 1703. 51. लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने 1294. 52 विशेषणानां चाजातेः 1300. 53 तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् 1295. 54 लुब्योगाप्रख्यानात् 1296. 55 योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् 1297. 56 प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् 1298. 57 कालोपसर्जने च तुल्यम् 1299. 58 जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्याम् 817. 59 अस्मदो द्वयोश्च 818. 60 फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे 819. 61 छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् 3387 .62 विशाखयोश्च 3388. 63 तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यम् 820. 64 सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ 188 65 वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः 931. 66 स्त्री पुंवच्च 932. 67 पुमान्स्त्रिया 933. 68 भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् 934. 69 नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् 935. 70 पिता मात्रा 936. 71 श्वशुरः श्वश्र्वा 937. 72 त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम् 938. 73 ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री 939.

CHAPTER 3.

1 भूवादयो धातवः 18. 2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् 3. 3 हलन्त्यम् 1. 4 न विभक्तौ तुस्माः 190. 5 आदिर्ञिटुडवः 2289. 6 षः प्रत्ययस्य 474 7 चुटू 189. 8 लशक्वतद्धिते 195. 9 तस्य लोपः 62. 10 यथासंख्यमनुदेशः समानाम् 128. 11 स्वरितेनाधिकारः 46. 12 अनुदात्तङित आत्मनेपदम् 2157. 13 भावकर्मणोः 2679. 14 कर्तरि कर्मव्यतिहारे 2680. 15 न गतिहिंसार्थेभ्यः 2681. 16 इतरेतरान्योन्योपपदाच्च 2682. 17 नेर्विशः 2683. 18 परिव्यवेभ्यः क्रियः 2684. 19 विपराभ्यां जेः 2685. 20 आङो दोऽनास्यविहरणे 2686. 21 क्रीडोऽ

नुसंपरिभ्यश्च 2687. 22 समवप्रविभ्यः स्थः 2689. 23 प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च 2690. 24 उदोऽनूर्ध्वकर्मणि 2691. 25 उपान्मन्त्रकरणे 2692. 26. अकर्मकाच्च 2693. 27. उद्विभ्यां तपः 2694. 28 आङो यमहनः 2695. 29 समो गम्यृच्छिभ्याम् 2699. 30 निसमुपविभ्यो ह्वः 2703. 31 स्पर्धायामाङः 2704. 32 गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्य प्रतियत्न प्रकथनोपयोगेषु कृञः 2705. 33 अधेः प्रसहने 2706. 34 वेः शब्द कर्मणः 2707. 35 अकर्मकाच्च 2708. 36 संमाननोत्संजनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः 2709. 37 कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि 2710. 38 वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः 2711. 39 उपपराभ्याम् 2712. 40 आङ उद्गमने 2713. 41 वेः पादविहरणे 2714. 42 प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् 2715. 43 अनुपसर्गाद्वा 2716. 44 अपह्नवे ज्ञः 2717. 45 अकर्मकाच्च 2718. 46 संप्रतिभ्यामनाध्याने 2719. 47 भासनोपसंभाषाज्ञानयत्न विमत्युपमन्त्रणेषु वदः 2720. 48 व्यक्तवाचां समुच्चारणे 2721. 49 अनोरकर्मकात् 2722. 50 विभाषा विप्रलापे 2723. 51 अवाद्ग्रः 2724. 52 समः प्रतिज्ञाने 2725. 53 उदश्चरः सकर्मकात् 2726. 54. समस्तृतीयायुक्तात् 2727. 55. दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे 2728. 56 उपाद्यमः स्वकरणे 2729. 57 ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः 2731. 58 नानोर्ज्ञः 2732. 59 प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः 2733. 60 शदेः शितः 2362. 61 म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च 2538. 62 पूर्ववत्सनः 2734. 63 आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य 2240. 64 प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु 2735. 65 समः क्ष्णुवः 2736. 66 भुजोऽनवने 2737. 67 णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्तानाध्याने 2738. 68 भीस्म्योर्हेतुभये 2594. 69 गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने 2739. 70 लियः संमाननशालीनीकरण योश्च 2592. 71 मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे 2740. 72 स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले 2158. 73 अपाद्वदः 2741. 74 णिचश्च 2564. 75 समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे 2742, 76 अनुपसर्गाज्ज्ञः 2744. 77 विभाषोपपदेन प्रतीयमाने 2744. 78 शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् 2159. 79. अनुपराभ्यां कृञः 2745. 80 अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः 2746. 81 प्राद्वहः 2747. 82 परेर्मृषः 2748. 83 व्याङ्परिभ्यो रमः 2749. 84 उपाच्च 2750. 85 विभाषाकर्मकात् 2751. 86 बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः 2752. 87 निगरणचलनार्थेभ्यश्च 2753. 88 अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् 2754. 89 न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः 2755. 90. वा क्यषः 2669. 91 द्युद्भ्यो लुङि 2345. 92 वृद्भ्यः स्यसनोः 2347. 93 लुटि च कॢपः 2351.

CHAPTER 4.

1 आ कडारादेका संज्ञा 232. 2 विप्रतिषेधे परं कार्यम् 175. 3 यू स्त्र्याख्यौ नदी 266 4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 303. 5 वामि 304. 6 ङिति ह्रस्वश्च 296. 7 शेषो घ्यसखि 243. 8 पतिः समास एव 257. 9 षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा 3389. 10 ह्रस्वं लघु 31. 11 संयोगे गुरु 32. 12 दीर्घं च 33. 13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् 199. 14 सुप्तिङन्तं पदम् 29. 15 नः क्ये 2659. 16 च सिति 1252. 17 स्वादिष्वसर्वनामस्थाने 230. 18 यचि भम् 231. 19 तसौ मत्वर्थे 1896. 20 अयस्मयादीनिछन्दसि 3390. 21 बहुषु बहुवचनम् 187. 22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने 186. 23 कारके 534. 24 ध्रुवमपायेऽपादानम् 586. 25 भीत्रार्थानां भयहेतुः 588. 26 पराजेरसोढः 589. 27 वारणार्थानामीप्सितः 590. 28 अन्तर्धौयेनादर्शनमिच्छति 591. 29 आख्यातोपयोगे 592. 30. जनिकर्तुः प्रकृतिः 593 31 भुवः प्रभवः 594. 32 कर्मणा यमभिप्रैति स संप्रदानम् 569. 33 रुच्यर्थानां प्रीयमाणः 571. 34 श्लाघह्नुङ्स्थाशपां ज्ञीप्स्यमानः 572. 35 धारेरुत्तमर्णः 573. 36 स्पृहेरीप्सितः 574. 37 क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः 575. 38 क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म 576. 39 राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः 577. 40 प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता 578. 41 अनुप्रतिगृणश्च 579. 42 साधकतमं करणम्

560. 43 दिवः कर्म च 562. 44 परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्याम् 580. 45 आधारोऽधिकरणम् 632. 46 अधिशीङ्स्थासां कर्म 542. 47 अभिनिविशश्च 543. 48 उपान्वध्याङ्वसः 544. 49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म 535. 50 तथायुक्तं चानीप्सितम् 538. 51 अकथितं च 539. 52 गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता स णौ 540. 53 हृक्रोरन्यतरस्याम् 541. 54 स्वतन्त्रः कर्ता 559. 55 तत्प्रयोजको हेतुश्च 2575. 56 प्राग्रीश्वरान्निपाताः 19. 57 चादयोऽसत्त्वे 20. 58 प्रादयः 21. 59 उपसर्गाः क्रियायोगे 22. 60 गतिश्च 23 61 ऊर्यादिच्विडाचश्च 762. 62 अनुकरणं चानितिपरम् 763. 63 आदरानादरयोः सदसती 764. 64 भूषणेऽलम् 765. 65 अन्तरपरिग्रहे 766. 66 कणेमनसी श्रद्धाप्रतीघाते 767. 67 पुरोऽव्ययम् 768. 68 अस्तं च 769. 69 अच्छ गत्यर्थवदेषु 770. 70 अदोऽनुपदेशे 771. 71 तिरोऽन्तर्धौ 772. 72 विभाषा कृञि 773. 73 उपाजेऽन्वाजे 774. 74 साक्षात्प्रभृतीनि च 775. 75 अनत्याधान उरसिमनसी 776. 76 मध्येपदेनिवचने च 777. 77 नित्यं हस्तेपाणावुपयमने 778. 78 प्राध्वं बन्धने 779. 79 जीविकोपनिषदावौपम्ये 780. 80 ते प्राग्धातोः 2230. 81 छन्दसि परेऽपि 3391. 82 व्यवहिताश्च 3392. 83 कर्मप्रवचनीयाः 546. 84 अनुर्लक्षणे 547. 85 तृतीयार्थे 549. 86 हीने 550. 87 उपोऽधिके च 551. 88 अपपरी वर्जने 596. 89 आङ्मर्यादावचने 597. 90 लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः 552. 91 अभिरभागे 553. 92 प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः 599 93 अधिपरी अनर्थकौ 554. 94 सुः पूजायाम् 555. 95 अतिरतिक्रमणे च 556. 96 अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु 557. 97 अधिरीश्वरे 644. 98 विभषा कृञि 646. 99 लः परस्मैपदम् 2155. 100 तङानावात्मनेपदम् 2156. 101 तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः 2160. 102 तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः 2161. 103 सुपः 185. 104 विभक्तिश्च 184. 105 युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः 2162. 106 प्रहासे च मान्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च 2163. 107 अस्मद्युत्तमः 2164. 108 शेषे प्रथमः 2165. 109 परः संनिकर्षः संहिता 28. 110 विरामोऽवसानम् 27.

END OF BOOK I.

:o:

BOOK II.

CHAPTER 1.

1. समर्थः पदविधिः 647. 2 सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे 3656. 3 प्राक्कडारात्समासः 648. 4 सह सुपा 649. 5. अव्ययीभावः 651. 6 अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु 652. 7 यथाऽसादृश्ये 661. 8. यावदवधारणे 662. 9 सुप्प्रतिना मात्रार्थे 663. 10 अक्षशलाकासंख्याः परिणा 664. 11 विभाषा 665. 12 अपपरिबहिरञ्चवः पञ्चम्या 666. 13 आङ्मर्यादाभिविध्योः 667. 14 लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये 668. 15 अनुर्यत्समया 669. 16 यस्य चायामः 670. 17 तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च 671. 18 पारे मध्ये षष्ठ्या वा 672. 19 संख्या वंश्येन 673. 20 नदीभिश्च 674. 21 अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् 675. 22 तत्पुरुषः 684. 23 द्विगुश्च 685. 24 द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः 686. 25 स्वयं क्तेन 687. 26 खट्वा क्षेपे 688. 27 सामि 689. 28 कालाः 690. 29 अत्यन्तसंयोगे च 691. 30 तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन 692. 31

पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः 693. 32 कर्तृकरणे कृता बहुलम् 694. 33 कृत्यैरधिकार्थवचने 695. 34 अन्नेन व्यञ्जनम् 696. 35 भक्ष्येण मिश्रीकरणम् 697. 36 चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः 698. 37 पञ्चमी भयेन 699. 38 अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः 700. 39 स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन 701. 40 सप्तमी शौण्डैः 717. 41 सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च 718. 42 ध्वाङ्क्षेण क्षेपे 719. 43 कृत्यैरृणे 720. 44 संज्ञायाम् 721. 45 क्तेनाहोरात्रावयवाः 722. 46 तत्र 723. 47 क्षेपे 724. 48 पात्रेसमितादयश्च 725. 49 पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन 726. 50 दिक्संख्ये संज्ञायाम् 727. 51 तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च 728. 52 संख्यापूर्वो द्विगुः 730. 53 कुत्सितानि कुत्सनैः 732. 54 पापाणके कुत्सितैः 733. 55 उपमानानि सामान्यवचनैः 734. 56 उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे 735. 57 विशेषणं विशेष्येण बहुलम् 736. 58 पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च 737. 59 श्रेण्यादयः कृतादिभिः 738 60 क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् 739 61 सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः 740. 62 वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् 741. 64 कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने 742. 64 किं क्षेपे 743. 65 पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः 744. 66 प्रशंसावचनैश्च 747. 67 युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः 748. 68 कृत्यतुल्याख्या अजात्या 749. 69 वर्णो वर्णेन 750. 70 कुमारः श्रमणादिभिः 752 71. चतुष्पादो गर्भिण्या 753. 72 मयूरव्यंसकादयश्च 754.

CHAPTER 2.

1. पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे 712. 2 अर्धं नपुंसकम् 713. 3 द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम् 714. 4 प्राप्तापन्ने च द्वितीयया 715 5. कालाः परिमाणिना 716. 6 नञ् 756. 7 ईषदकृता 755. 8 षष्ठी 702. 9 याजकादिभिश्च 703. 10 न निर्धारणे 704. 11 पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन 705. 12 क्तेन च पूजायाम् 706. 13 अधिकरणवाचिना च 707. 14 कर्मणि च 708. 15 तृजकाभ्यां कर्तरि 709. 16 कर्तरि च 710. 17 नित्यं क्रीडाजीविकयोः 711. 18 कुगतिप्रादयः 761. 19 उपपदमतिङ् 782. 20 अमैवाव्ययेन 783. 21 तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् 784. 22 क्त्वा च 785. 23 शेषो बहुव्रीहिः 829. 24 अनेकमन्यपदार्थे 830. 25 संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये 843. 26 दिङ्नामान्यन्तराले 845. 27 तत्र तेनेदमिति सरूपे 846. 28 तेन सहेति तुल्ययोगे 848. 29 चार्थे द्वन्द्वः 901. 30 उपसर्जनं पूर्वम् 654. 31 राजदन्तादिषु परम् 902. 32 द्वन्द्वे घि 903. 33 अजाद्यदन्तम् 904. 34 अल्पाच्तरम् 905. 35 सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ 898. 36 निष्ठा 899. 37 वाहिताग्न्यादिषु 900. 38 कडाराः कर्मधारये 751.

CHAPTER 3.

1 अनभिहिते 536. 2 कर्मणि द्वितीया 537. तृतीया च होश्छन्दसि 3394. 4 अन्तरान्तरेण युक्ते 545. 5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे 558. 6 अपवर्गे तृतीया 563 7 सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये 643. 8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया 548. 9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी 645. 10 पञ्चम्यपाङ्परिभिः 598. 11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् 600 12 गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि 585. 13 चतुर्थी संप्रदाने 570. 14 क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः 581. 15 तुमर्थाच्च भाववचनात् 582. 16 नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च 583. 17 मन्यकर्मण्यनादरे विभाषाप्राणिषु 584. 18 कर्तृकरणयोस्तृतीया 561. 19 सहयुक्तेऽप्रधाने 564. 20 येनाङ्गविकारः 565. 21 इत्थंभूतलक्षणे 566 22 संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि 567. 23 हेतौ 568. 24

अकर्तर्यृणे पञ्चमी 601. 25 विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् 602. 26 षष्ठी हेतुप्रयोगे 607. 27 सर्वनाम्नस्तृतीया च 608. 28 अपादाने पञ्चमी 587. 29 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 595. 30 षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन 609. 31 एनपा द्वितीया 610. 32 पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम् 603. 33 करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्त्ववचनस्य 604. 34 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् 611. 35 दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च 605. 36 सप्तम्यधिकरणे च 633. 37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् 634. 38 षष्ठी चानादरे 635. 39 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च 636. 40 आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् 637. 41 यतश्च निर्धारणम् 638. 42 पञ्चमी विभक्ते 639. 43 साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः 640. 44 प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च 641 45 नक्षत्रे च लुपि 642. 46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा 532. 47 संबोधने च 533. 48 सामन्त्रितम् 411. 49 एकवचनं संबुद्धिः 192. 50 षष्ठी शेषे 606. 51 ज्ञोऽविदर्थस्य करणे 612. 52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि 613. 53 कृञः प्रति यत्ने 614. 54 रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः 615. 55 आशिषि नाथः 616. 56 जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायाम् 517. 57 व्यवहृपणोः समर्थयोः 618 58 दिवस्तदर्थस्य 619. 59 विभाषोपसर्गे 620. 60 द्वितीया ब्राह्मणे 3395. 61 प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासंप्रदाने 621. 62 चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि 3396. 63 यजेश्च करणे 3397. 64 कृत्वोर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे 622. 65 कर्तृकर्मणोः कृति 623 66 उभयप्राप्तौ कर्मणि 624. 67 क्तस्य च वर्तमाने 625. 68 अधिकरणवाचिनश्च 626. 69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् 627. 70 अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः 628. 71 कृत्यानां कर्तरि वा 629. 72 तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् 630. 73 चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः 631.

CHAPTER 4.

1 द्विगुरेकवचनम् 731. 2 द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम् 906. 3 अनुवादे चरणानाम् 907. 4 अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम् 908 5 अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् 909. 6 जातिरप्राणिनाम् 910. 7 विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः 911. 8 क्षुद्रजन्तवः 912: 9 येषां च विरोधः शाश्वतिकः 913. 10 शूद्राणामनिरवसितानाम् 914. 11 गवाश्वप्रभृतीनि च 915. 12 विभाषा वृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणाम् 916. 13 विप्रतिषिद्धं चानधिकरणवाचि 917. 14 न दधिपयआदीनि 918. 15 अधिकरणैतावत्त्वे च 919. 16 विभाषा समीपे 920. 17 स नपुंसकम् 821. 18 अव्ययीभावश्च 659. 19 तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः 822. 20 संज्ञायां कन्थोशीनरेषु 823. 21 उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् 824. 22 छाया बाहुल्ये 825. 23 सभा राजामनुष्यपूर्वा 826. 24 अशाला च 827. 25 विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशानाम् 828. 26 परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः 812. 27 पूर्ववदश्ववडवौ 813. 28 हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च छन्दसि 3399. 29 रात्राह्नाहाः पुंसि 814. 30 अपथं नपुंसकम् 815. 31 अर्धर्चाः पुंसि च 816. 32 इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ 350. 33 एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ चानुदात्तौ 1962. 34 द्वितीयाटौस्स्वेनः 351. 35 आर्धधातुके 2432. 36 अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति 3080. 37 लुङ्सनोर्घस्लृ 2427. 38 घञपोश्च 3236. 39 बहुलं छन्दसि 3398. 40 लिट्यन्यतरस्याम् 2424. 41 वेञो वयिः 2411. 42 हनो वध लिङि 2433. 43 लुङि च 2434 43 आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् 2696. 45 इणो गा लुङि 2458. 46 णौ गमिरबोधने 2607. 47 सनि च 2615. 48 इङश्च 2616. 49 गाङ् लिटि 2459. 50 विभाषा लुङ्लृङोः 2460. 51 णौ च संश्चङोः 2579. 52 अस्तेर्भूः 2470. 53 ब्रुवो वचिः 2453. 54 चक्षिङः ख्याञ् 2436. 55 वा लिटि 2437. 56 अजेर्व्यघञपोः 2292 57 वा यौ 3292. 58 ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुगणिञोः 1276. 59 पैलादिभ्यश्च 1084. 60 इञः प्राचाम् 1085. 61 न तौल्वलिभ्यः 1086. 62 तद्राजस्य

बहुषु तेनैवास्त्रियाम् 1193. 63 यस्कादिभ्यो गोत्रे 1146. 64 यञञोश्च 1108. 65 अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च 1147. 66 बह्वच इञः प्राच्यभरतेषु 1148. 67 न गोपवनादिभ्यः 1149. 68 तिककितवादिभ्यो द्वन्द्वे 1150. 69 उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे 1151. 70 आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच् 1152. 71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः 650 72 अदिप्रभृतिभ्यः शपः 2423. 73 बहुलं छन्दसि 3400. 74 यङोऽचि च 2650. 75 जुहोत्यादिभ्यः श्लुः 2489. 76 बहुलं छन्दसि 3401. 77 गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु 2223. 78 विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः 2376. 79 तनादिभ्यस्तथासोः 2547. 80 मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्यो लेः 3402. 81 आमः 2238. 82 अव्ययादाप्सुपः 452. 83 नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः 657. 84 तृतीयासप्तम्योर्बहुलम् 658. 85 लुटः प्रथमस्य डारौरसः 2188.

END OF BOOK II.

:-o-:

BOOK III.

CHAPTER 1.

1 प्रत्ययः 180. 2 परश्च 181. 3 आद्युदात्तश्च 3708. 4 अनुदात्तौ सुप्पितौ 3709. 5 गुप्तिज्किद्भ्यः सन् 2393. 6 मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य 2394. 7 धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा 2608. 8 सुप आत्मनः क्यच् 2657. 9 काम्यच्च 2663. 10 उपमानादाचारे 2664. 11 कर्तुः क्यङ् सलोपश्च 2665. 12 भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः 2667. 13 लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् 2668. 14 कष्टाय क्रमणे 2670. 15 कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः 2671. 16 बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने 2672. 17 शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे 2673. 18 सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् 2674. 19 नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् 2675. 20 पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् 2676. 21 मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् 2677. 22 धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् 2629. 23. नित्यं कौटिल्ये गतौ 2634 24 लुपसदचरजपजभदहदशगॄभ्यो भावगर्हायाम् 2635. 25 सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् 2563. 26 हेतुमति च 2676. 27 कण्ड्वादिभ्यो यक् 2678. 28 गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः 2303. 26 ऋतेरीयङ् 2422. 30 कमेर्णिङ् 2310 31 आयादय आर्धधातुके वा 2305. 32 सनाद्यन्ता धातवः 2304. 33 स्यतासी लृलुटोः 2186. 34 सिब्बहुलं लेटि 3425. 35 कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि 2306. 36 इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः 2237. 37 दयायासश्च 2324. 38 उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् 2341. 39 भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च 2491. 40 कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि 2239. 41 विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् 2465. 42 अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि 3403. 43 च्लि लुङि 2221 44 च्लेः सिच् 2222. 45 शल इगुपधादनिटः क्सः 2336 46 श्लिष आलिङ्गने 2514. 47 न दृशः 2407. 48 णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्तरि चङ् 2312 49 विभाषा धेट्श्व्योः 2375. 50 गुपेश्छन्दसि 3404. 51 नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः 3405. 52 अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् 2438. 53 लिपिसिचिह्वश्च 2418. 54 आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् 2419. 55 पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु 2343. 56 सर्त्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च 2382. 57 इरितो वा 2269. 58 जॄस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च 2291.

59कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि 3406. 60 चिण् ते पदः 2513 61 दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् 2328. 62 अचः कर्म कर्तरि 2768. 63 दुहश्च 2769. 64 न रुधः 2770 65 तपोऽनुतापे च 2760. 66 चिण् भावकर्मणोः 2758. 67 सार्वधातुके यक् 2756. 68 कर्तरि शप् 2167. 69 दिवादिभ्यः श्यन् 2505. 70 वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः 2321. 71 यसोऽनुपसर्गात् 2521. 72 संयसश्च 2522. 73 स्वादिभ्यः श्नुः 2523. 74 श्रुवः शृ च 2386. 75 अक्षोऽन्यतरस्याम् 2338. 76 तनूकरणे तक्षः 2339. 77 तुदादिभ्यः शः 2534. 78 रुधादिभ्यः श्नम् 2543. 79 तनादिकृञ्भ्य उः 2466 80 धिन्विकृण्व्योर च 2332. 81 क्र्यादिभ्यः श्ना 2557. 82 स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च 2555. 83 हलः श्नः शानज्झौ 2557. 84 छन्दसि शायजपि 3432 85 व्यत्ययो बहुलं 3433. 861लिङ्याशिष्यङ् 3434. 87 कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः 2766. 88 तपस्तपःकर्मकस्यैव 2771. 89 न दुहस्नुनमां यक्चिणौ 2767. 90 कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च 2772. 91 धातोः 2829. 92 तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् 781. 93 कृदतिङ् 374. 94 वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् 2830. 95 कृत्याः प्राङ्ण्वुलः 2831. 96 तव्यत्तव्यानीयरः 2834. 97 अचो यत् 2842. 98 पोरदुपधात् 2844. 99 शकिसहोश्च 2847. 100 गदमदचरयमश्चानुपसर्गे 2848. 101 अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु 2849. 102 वह्यं करणम् 2850. 103 अर्यः स्वामिवैश्ययोः 2851. 104 उपसर्या काल्या प्रजने 2852. 105 अजर्यं संगतम् 2853. 106 वदः सुपि क्यप् च 2854. 107 भुवो भावे 2855. 108 हनस्त च 2856. 109 एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् 2857. 110 ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः 2859. 111 ई च खनः 2860. 112 भृञोऽसंज्ञायाम् 2861. 113 मृजेर्विभाषा 2869. 114 राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः 2865. 115 भिद्योद्ध्यौ नदे 2866. 116 पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे 2867. 117 विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु 2868. 118 प्रत्यपिभ्यां ग्रहेश्छन्दसि 2866. 119 पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च 2870. 120 विभाषा कृवृषोः 2871. 121 युग्यं च पत्रे 2873. 122 अमावस्य दन्यतरस्याम् 2374. 123 छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्य ब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि 3407. 124 ऋहलोर्ण्यत् 2872. 125 ओरावश्यके 2886 129 आसुयुवपिरपित्रपिचमश्च 2887. 127 आनाय्योऽनित्ये 2888. 128 प्रणाय्यो ऽसंमतौ 2889. 129 पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु 2890. 130 क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ 2891. 131 अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः 2892. 132 चित्याग्निचित्ये च 2893. 133 ण्वुल्तृचौ 2895. 134 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः 2896 135 इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः 2897. 136 आतश्चोपसर्गे 2898. 137 पाघ्राध्माधेट्दृशः शः 2899 138 अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च 2900. 139 ददातिदधात्योर्विभाषा 2901 .140 ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः 2902.141 श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च 2903. 142 दुन्योरनुपसर्गे 2904. 143 विभाषा ग्रहः 2905. 144 गेहे कः 2906. 145 शिल्पिनि ष्वुन् 2907. 146 गस्थकन् 2908. 147 ण्युट् च 2909. 148 हश्च व्रीहिकालयोः 2910. 149 प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् 2911. 150 आशिषि च 2912.

CHAPTER 2.

1 कर्मण्यण् 2913. 2 ह्वावामश्च 2914. 3 आतोऽनुपसर्गे कः 2915. 4 सुपि स्थः 2916. 5 तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः 2919. 6 प्रे दाज्ञः 2920 7 समि ख्यः 2921 8 गापोष्टक् 2922. 9 हरतेरनुद्यमनेऽच् 2923. 10 वयसि च 2924. 11 आङि ताच्छील्ये 2925 12 अर्हः 2926 13 स्तम्बकर्णयो रमिजपोः 2927. 14 शमि धातोः संज्ञायाम् 2928. 15 अधिकरणे शेतेः 2929 16 चरेष्टः 2930. 17 भिक्षासेनादायेषु च 2931. 18 पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः 2932.

19 पूर्वे कर्तरि 2933. 20 कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु 2934. 21 दिवाविभानिशाप्रभाभास्करान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु 2935. 22
कर्मणि भृतौ 2936. 23 न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु 2937. 24 स्तम्बशकृतोरिन्
2938. 25 हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ 2939. 26 फलेग्रहिरात्मंभरिश्च 2940. 27 छन्दसि वनसनरक्षिमथाम् 3408. 28 एजेः खश् 2941- 29 नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः 2944. 30 नाडीमुष्ट्योश्च
2945 31 उदि कूले रुजिवहोः 2946. 32 वहाभ्रे लिहः 2947. 33 परिमाणे पचः 2948. 34
मितनखे च 2049 35 विध्वरुषोस्तुदः 2950. 36 असूर्यललाटयोर्दृशितपोः 2951. 37 उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च 2952. 38 प्रियवशे वदः खच् 2953. 39 द्विषत्परयोस्तापेः 2954. 40
वाचि यमो व्रते 2956. 41 पूःसर्वयोर्दारिसहोः 2958. 42 सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः 2959 43
मेघर्तिभयेषु कृञः 2960. 44 क्षेमप्रियमद्रेऽण्च 2961. 45 आशिते भुवः करणभावयोः 2962.
46 संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः 2963 47 गमश्च 2964. 48 अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु
डः 2965. 49 आशिषि हनः 2966. 50 अपे क्लेशतमसोः 2967. 51 कुमारशीर्षयोर्णिनिः
2968. 52 लक्षणे जायापत्योष्टक् 2969. 53 अमनुष्यकर्तृके च 2970 54 शक्तौ हस्तिकपाटयोः
2971. 55 पाणिघताडघौ शिल्पिनि 2972. 56 आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ
कृञः करणे ख्युन् 2973. 57 कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ 2974. 58 स्पृशोऽनुदके क्विन् 432. 59
ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च 373. 62 त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च 429. 61
सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप् 2975. 62 भजो ण्विः 2976. 63
छन्दसि सहः 3409. 64 वहश्च 3410. 65 कव्यपुरीषपुरीष्येषु ञ्युट् 3411. 66 हव्येऽनन्तःपादम्
3412. 67 जनसनखनक्रमगमो विट् 3413. 68 अदोऽनन्ने 2977. 69 क्रव्ये च 2978 70 दुहः
कब्घश्च 2979. 71 मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशो ण्विन् 3414. 72 अवे यजः 3415. 73
विजुपे छन्दसि 3417. 74 आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च 3418. 75 अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते 2980.
76 क्विप्च 2983. 77 स्थः क च 2987. 78 सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये 2988. 79 कर्तर्युपमाने
2989. 80 व्रते 2990. 81 बहुलमाभीक्ष्ण्ये 2991 82 मनः 2992 83 आत्ममाने खश्च
2993. 84 भूते 2995. 85 करणे यजः 2996. 86 कर्मणि हनः 2997. 87 ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्
2998. 88 बहुलं छन्दसि 3419. 89 सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः 2999. 90 सोमे सुञः 3000.
91 अग्नौ चेः 3001. 92 कर्मण्यग्न्याख्यायाम् 3002. 93 कर्मणीनिविक्रियः 3003. 94 दृशेः क्वनिप्
3004. 95 राजनि युधिकृञः 3005. 96 सहे च 3006. 97 सप्तम्यां जनेर्डः 3007. 98
पञ्चम्यामजातौ 3008 92 उपसर्गे च संज्ञायाम् 3009. 100 अनौ कर्मणि 3010. 101 अन्येष्वपि
दृश्यते 3011. 102 निष्ठा 3013. 103 सुयजोर्ङ्वनिप् 3091. 104 जीर्यतेरतृन् 3092. 105
छन्दसि लिट् 3093. 106 लिटः कानज्वा 3094. 107 क्वसुश्च 3095 108 भाषायां सदवसश्रुवः
3097. 109 उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च 3098 110 लुङ् 2218. 111 अनद्यतने लङ् 2205.
112 अभिज्ञावचने लृट् 2773. 113 न यदि 2774. 114 विभाषा साकाङ्क्षे 2775 115 परोक्षे
लिट् 2171. 116 हशश्वतोर्लङ्च 2776. 117 प्रश्ने चासन्नकाले 2777. 118 लट् स्मे 2778.
119 अपरोक्षे च 2779. 120 ननौ पृष्टप्रतिवचने 2780. 121 नन्वोर्विभाषा 2781 122 पुरि
लुङ्चास्मे 2782. 123 वर्तमाने लट् 2151 124 लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे 3100.
125 संबोधने च 3102. 126 लक्षणहेत्वोः क्रियायाः 3103. 127 तौ सत् 3106 128 पूङ्यजोः
शानन् 3108. 129 ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् 3109. 130 इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि 3110.
131 द्विषोऽमित्रे 3111. 132 सुञो यज्ञसंयोगे 3112. 133 अर्हः प्रशंसायाम् 3113 134 आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु 3114. 135 तृन् 3115 136 अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच् 3116. 137 णेश्छन्दसि 3117 138 भुवश्च 3118. 139
ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः 3119. 140 त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः 3120. 141 शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्

3121. 142 सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदह
परिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च 3122. 143 वौ
कषलसकत्थस्रम्भः 3123. 144 अपे च लषः 3124. 145 प्रे लपसृद्रुमथवदवसः 3125. 146
निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् 3126. 147 देविक्रुशोश्चोपसर्गे
3127. 148 चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् 3128. 149 अनुदात्तेतश्च हलादेः 3129. 150
जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः 3130. 151 क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च 3131. 152 न यः 3132.
153 सूददीपदीक्षश्च 3133. 154 लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् 3134. 155 जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः
षाकन् 3135. 156 प्रजोरिनिः 3136. 157. जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च
3137. 158 स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् 3138. 159 दाधेट्सिशदसदो
रुः 3139. 160 सृघस्यदः क्मरच् 3140. 161 भञ्जभासमिदो घुरच् 3141. 162 विदिभिदिच्छिदेः
कुरच् 3142. 163 इण्नश्जिसर्तिभ्यः क्वरप् 3143. 164 गत्वरश्च 3144. 165 जागुरूकः 3145.
166 यजजपदशां यङः 3146. 3137 नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः 3147. 168 सनाशंसभिक्ष
उः 3148. 169 विन्दुरिच्छुः 3149. 170 क्याच्छन्दसि 3150. 171 आदृगमहनजनः किकिनौ
लिट् च 3151. 172 स्वपितृषोर्नजिङ् 3152. 173 शॄवन्द्योरारुः 3153. 174 भियः क्रुक्लुकनौ
3154. 175 स्थेशभासपिसकसो वरच् 3155 176 यश्च यङः 3156. 177 भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः
क्विप् 3157. 178 अन्येभ्योऽपि दृश्यते 3158. 179 भुवः संज्ञान्तरयोः 3159.
180 विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् 3160. 181 धः कर्मणि ष्ट्रन् 3161. 182 दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः
करणे 3162. 183 हलसूकरयोः पुवः 3164. 184 अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः
3165 185 पुवः संज्ञायाम् 3166. 186 कर्तरि चर्षिदेवतयोः 3167. 187 ञीतः क्तः 3088.
188 मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च 3089.

CHAPTER 3.

1 उणादयो बहुलम् 3169. 2 भूतेऽपि दृश्यन्ते 3170. 3 भविष्यति गम्यादयः 3171. 4
यावत्पुरानिपातयोर्लट् 2783. 5 विभाषा कदाकर्ह्योः 2784. 6 किंवृत्ते लिप्सायाम् 2785. 7
लिप्स्यमानसिद्धौ च 2786. 8 लोडर्थलक्षणे च 2787. 9 लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके 2788 10 तुमुन्ण्वुलौ
क्रियायां क्रियार्थायाम् 3175. 11 भाववचनाश्च 3180. 12 अण् कर्मणि च 3181. 13
लृट् शेषे च 2193. 14 लृटः सद्वा 3107. 15 अनद्यतने लुट् 2185 16 पदरुजविशस्पृशो घञ्
3182. 17 सृ स्थिरे 3183. 18 भावे 3184. 19 अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् 3188. 20
परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः 3190. 21 इङश्च 3191. 22 उपसर्गे रुवः 3192 23 समि युद्रुदुवः
3194. 24 श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे 3195. 25 वौ क्षुश्रुवः 3196. 26 अवोदोर्नियः 3 97. 27 प्रे
द्रुस्तुस्रुवः 3198. 28 निरभ्योः पूल्वोः 3199. 29 उन्न्योर्ग्रः 3200. 32 कॄ धान्ये 3201. 31
यज्ञे समि स्तुवः 3202. 32 प्रे स्त्रोऽयज्ञे 3203. 33 प्रथने वावशब्दे 3204. 34 छन्दोनाम्नि च
3205. 35 उदि ग्रहः 3207. 36 समि मुष्टौ 3208. 37 परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः 3209. 38
परावनुपात्यय इणः 3210. 39 व्युपयोः शेतेः पर्याये 3211. 40 हस्तादाने चेरस्तेये 3212.
41 निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः 3213. 42 संघे चानौत्तराधर्ये 3214. 43
कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् 3215. 44 अभिविधौ भाव इनुण् 3218. 45 आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः
3220. 46 प्रे लिप्सायाम् 3221 47. परौ यज्ञे 3222. 48 नौ वृ धान्ये 3223 49 उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः
3224. 50 विभाषाङि रुप्लुवोः 3225. 51 अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे 3226. 52
प्रे वणिजाम् 3227. 53 रश्मौ च 3228. 54 वृणोतेराच्छादने 3229. 55 परौ भुवोऽवज्ञाने

3230 56 एरच् 3231. 57 ॠदोरप् 3232. 58 ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च 3234. 59 उपसर्गेऽदः 3235. 60 नौ ण च 3237. 61 व्यधजपोरनुपसर्गे 3238. 62 स्वनहसोर्वा 3239. 63 यमः समुपनिविषु च 3240. 64 नौ गदनदपठस्वनः 3241. 65 क्वणो वीणायां च 3242 66 नित्यं पणः परिमाणे 3243. 67 मदोऽनुपसर्गे 3244. 68 प्रमदसंमदौ हर्षे 3245. 69 समुदोरजः पशुषु 3246. 70 अक्षेषु ग्लहः 3247. 71 प्रजने सर्तेः 3248. 72 ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु 3249. 73 आङि युद्धे 3250. 74 निपानमाहावः 3251. 75 भावेऽनुपसर्गस्य 3252. 76 हनश्च वधः 3253. 77 मूर्तौ घनः 3254. 78 अन्तर्घनो देशे 3255. 79 अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च 3256. 80 उद्घनोऽत्याधानम् 3257. 81 अपघनोऽङ्गम् 3258. 82 करणेऽयोविद्रुषु 3259. 83 स्तम्बे क च 3260 84 परौ घः 3261. 85 उपघ्न आश्रये 3263. 86 संघोद्घौ गणप्रशंसयोः 3264 87 निघो निमितम् 3265. 88 ड्वितः क्त्रिः 3266. 89 ट्वितोऽथुच् 3267. 90 यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् 3268. 91 स्वपो नन् 3269. 92 उपसर्गे घोः किः 3270. 93 कर्मण्यधिकरणे च 3271. 94 स्त्रियां क्तिन् 3272. 95 स्थागापापचो भावे 3273. 96 मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः 3420 97 ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च 3274. 98 व्रजयजोर्भावे क्यप् 3275. 99 संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः 3276. 100 कृञः श च 3278. 101 इच्छा 3278. 102 अ प्रत्ययात् 3279. 103 गुरोश्च हलः 3280. 104 षिद्भिदादिभ्योऽङ् 3281. 105 चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च 3282 106 आतश्चोपसर्गे 3283. 107 ण्यासश्रन्थो युच् 3284. 108 रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम् 3285. 109 संज्ञायाम् 3286. 110 विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च 3287. 111 पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् 3288. 112 आक्रोशे नञ्यनिः 3289. 113 कृत्यल्युटो बहुलम् 2841. 114 नपुंसके भावे क्तः 3090. 115 ल्युट् च 3290 116 कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् 3291. 117 करणाधिकरणयोश्च 3293. 113 पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण 3296. 119 गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च 3298 120 अवे तॄस्त्रोर्घञ् 3299. 121 हलश्च 3000. 121 अध्यायन्यायोद्यावसंहाराधारावायाश्च 3301. 123 उदङ्कोऽनुदके 3302. 124 जालमानायः 3303. 125 खनो घ च 3304. 126 ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् 3305. 127 कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः 3308. 128. आतो युच् 3309. 129 छन्दसि गत्यर्थेभ्यः 3421. 132 अन्येभ्योऽपि दृश्यते 3422. 131 वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा 2789. 132 आशंसायां भूतवच्च 2790. 133 क्षिप्रवचने लृट् 2791 134 आशंसावचने लिङ् 2792. 135 नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः 2793. 136 भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् 2794. 137 कालविभागे चानहोरात्राणाम् 2795. 138 परस्मिन्विभाषा 2796. 139 लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ 2229. 140 भूते च 2797 141 वोताप्योः 2798 142 गर्हायां लडपिजात्वोः 2799. 143 विभाषा कथमि लिङ् च 2800. 144 किंवृत्ते लिङ्लृटौ 2801. 145 अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि 2803. 146 किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् 2803. 147 जातुयदोर्लिङ् 2804. 148 यच्चयत्रयोः 2805. 149 गर्हायां च 2806. 150 चित्रीकरणे च 2807. 151 शेषे लृडयदौ 2808. 152 उताप्योः समर्थयोर्लिङ् 2809. 153 कामप्रवेदनेऽकच्चिति 2810. 154 संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे 2811. 155 विभाषा धातौ संभावनवचनेऽयदि 2812. 156 हेतुहेतुमतोर्लिङ् 2813. 157 इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ 2814. 158 समानकर्तृकेषु तुमुन् 3176. 159 लिङ् च 2815 160 इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने 2816. 161 विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् 2208. 162 लोट् च 2194. 163 प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च 2817. 164 लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके 2818. 165 स्मे लोट् 2819. 166 अधीष्टे च 2820. 167 कालसमयवेलासु तुमुन् 3179. 168 लिङ् यदि 2821. 169 अर्हे कृत्यतृचश्च 2822. 170 आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः 3311. 171 कृत्याश्च 3312. 172 शकि लिङ् च 2823. 173 आशिषि लिङ्लोटौ 2195. 174 क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् 3313. 175 माङि लुङ् 2219. 176 स्मोत्तरे लङ् च 2220.

CHAPTER 4.

1 धातुसंबन्धे प्रत्ययाः 2824. 2 क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः 2825. 3 समुच्चयेऽन्यतरस्याम् 2826. 4 यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् 2827. 5 समुच्चये सामान्यवचनस्य 2828. 6 छन्दसि लुङ्लङ्लिटः 3423. 7 लिङर्थे लेट् 3424. 8 उपसंवादाशङ्कयोश्च 3431 9 तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः 3436. 10 प्रयै रोहिष्यै अव्यथिष्यै 3437. 11 दृशे विख्ये च 3438. 12 शकि णमुल्कमुलौ 3439. 13 ईश्वरे तोसुन्कसुनौ 3440. 14 कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः 3441. 15 अवचक्षे च 3442. 16 भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन् 3443. 17 सृपितृदोः कसुन् 3444. 18 अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा 3316. 19 उदीचां माङो व्यतीहारे 3317. 20 परावरयोगे च 3319. 21 समानकर्तृकयोः पूर्वकाले 3320. 22 आभीक्ष्ण्ये णमुल्च 3343. 23 न यद्यनाकाङ्क्षे 3344. 24 विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु 3345. 25 कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् 3346. 26 स्वादुमि णमुल् 3347. 27 अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् 3348. 28 यथातथयोरसूयाप्रतिवचने 3349. 29 कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये 3350. 30 यावति विन्दजीवोः 3351. 31 चर्मोदरयोः पूरेः 3352. 32 वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् 3353. 33 चेले क्नोपेः 3354. 34 निमूलसमूलयोः कषः 3355. 35 शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः 3356. 36 समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः 3357. 37 करणे हनः 3358. 38 स्नेहने पिषः 3359. 39 हस्ते वर्तिग्रहोः 3360. 40 स्वे पुषः 3361. 41 अधिकरणे बन्धः 3362. 42 संज्ञायाम् 3363. 43 कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः 3364. 44 ऊर्ध्वे शुषिपूरोः 3365. 45 उपमाने कर्मणि च 3366. 46 कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः 3367. 47 उपदंशस्तृतीयायाम् 3368. 48 हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् 3369. 49 सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः 3370. 50 समासत्तौ 3371. 51 प्रमाणे च 3372. 52 अपादाने परीप्सायाम् 3373. 53 द्वितीयायां च 3374. 54 स्वाङ्गेऽध्रुवे 3376. 55 परिक्लिश्यमाने च 3377. 56 विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः 3378. 57 अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु 3379. 58 नाम्न्यादिशिग्रहोः 330. 59 अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ 3381. 60 तिर्यच्यपवर्गे 3382 61 स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः 3383. 62 नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे 3384. 63 तूष्णीमि भुवः 3385. 64 अन्वच्यानुलोम्ये 3386. 65 शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् 3177. 66 पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु 3178. 67 कर्तरि कृत् 2832. 68 भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा 2894. 69 लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः 2152. 70 तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः 2833. 71 आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च 3053. 72 गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च 3086. 73 दाशगोघ्नौ संप्रदाने 3172. 74 भीमादयोऽपादाने 3173. 75 ताभ्यामन्यत्रोणादयः 3174. 76 क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः 3087. 77 लस्य 2153. 78 तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् 2154. 79 टित आत्मनेपदानां टेरे 2233. 80 थासः से 2236. 81 लिटस्तझयोरेशिरेच् 2241. 82 परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः 2173. 83 विदो लटो वा 2464. 84 ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः 2450. 85 लोटो लङ्वत् 2198. 86 एरुः 2196. 87 सेर्ह्यपिच्च 2201. 88 वा छन्दसि 3552. 89 मेर्निः 2203. 90 आमेतः 2251. 91 सवाभ्यां वामौ 2252 92 आडुत्तमस्य पिच्च 2204. 93 एत ऐ 2253. 94 लेटोऽडाटौ 3427. 95 आत ऐ 3429. 96 वैतोऽन्यत्र 3430. 97 इतश्च लोपः परस्मैपदेषु 3426. 98 स उत्तमस्य 3428. 99 नित्यं ङितः 2200 110 इतश्च 2207. 101 तस्थस्थमिपां तांतंतामः 2199. 102 लिङः सीयुट् 2255. 103 यासुट्परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च 2209. 104 किदाशिषि 2216. 105 झस्य रन् 2256. 106 इटोऽत् 2257. 107 सुट् तिथोः 2210. 108 झेर्जुस् 2213. 109 सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च 2226 110 आतः 2227. 111 लङः शाकटायनस्यैव 2463. 112 द्विषश्च 2435. 113 तिङ्शित्सार्वधातुकम्

2166. 114 आर्धधातुकं शेषः 2187. 115 लिट् च 2172. 116 लिङाशिषि 2215. 117 छन्दस्युभयथा 3435.

END OF BOOK III.

BOOK IV.

CHAPTER I.

1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् 182 2 स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् 183. 3 स्त्रियाम् 453. 4 अजाद्यतष्टाप् 454. 5 ऋन्नेभ्यो ङीप् 306. 6 उगितश्च 455. 7 वनो र च 456. 8 पादोऽन्यतरस्याम् 457. 9 टाबृचि 458. 10 न षट्स्वस्रादिभ्यः 308. 11 मनः 459. 12 अनो बहुव्रीहेः 460. 13 डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् 461. 14 अनुपसर्जनात् 469. 15 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः 470. 16 यञश्च 471. 17 प्राचां ष्फस्तद्धितः 473. 18 सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः 476. 19 कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च 477. 20 वयसि प्रथमे 478. 21 द्विगोः 479. 22 अपरिमाणविस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि 480. 23 काण्डान्तात्क्षेत्रे 481. 24 पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्याम् 482. 25 बहुव्रीहेरूधसो ङीष् 484. 26 संख्याव्ययादेर्ङीप् 485. 27 दामहायनान्ताच्च 486. 28 अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम् 462. 29 नित्यं संज्ञाछन्दसोः 487. 30 केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च 488. 21 रात्रेश्चाजसौ 3445. 32 अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् 489. 33 पत्युर्नो यज्ञसंयोगे 490. 34 विभाषा सपूर्वस्य 491. 35 नित्यं सपत्न्यादिषु 492. 36 पूतक्रतोरै च 493. 37 वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्त 494 38 मनोरौ वा 495. 39 वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः 496. 40 अन्यतो ङीष् 497 41 षिद्गौरादिभ्यश्च 498. 42 जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु 500. 43 शोणात्प्राचाम् 501. 44 वोतो गुणवचनात् 502. 45 बह्वादिभ्यश्च 503. 46 नित्यं छन्दसि 3446. 47 भुवश्च 3447. 48 पुंयोगादाख्यायाम् 504. 49 इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् 505. 50 क्रीतात्करणपूर्वात् 506. 51 क्तादल्पाख्यायाम् 507. 52 बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् 508. 53 अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा 509. 54 स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात् 510. 55 नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च 518. 56 न क्रोडादिबह्वचः 512. 57 सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च 513. 58 नखमुखात्संज्ञायाम् 514. 59 दीर्घजिह्वी च छन्दसि 3448. 60 दिक्पूर्वपदान्ङीप् 515. 61 वाहः 516. 62 सख्यशिश्वीति भाषायाम् 517. 63 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् 518. 64 पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलबालोत्तरपदाच्च 519. 65 इतो मनुष्यजातेः 520. 66 ऊङुतः 521. 67 बाह्वन्तात्संज्ञायाम् 522. 68 पङ्गोश्च 523. 69 ऊरूत्तरपदादौपम्ये 524. 70 संहितशफलक्षणवामादेश्च 525. 71 कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि 3449. 72 संज्ञायाम् 52.. 73 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् 527. 74 यङश्चाप् 528. 75 आवट्याच्च 529 76 तद्धिताः 530. 77 यूनस्तिः 531. 78 अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे 1198. 79 गोत्रावयवात् 1199. 80 क्रौड्यादिभ्यश्च 1200. 81 दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम् 1201. 82 समर्थानां प्रथमाद्वा 1072. 83 प्राग्दीव्यतोऽण् 1073. 84 अश्वपत्यादिभ्यश्च 1074. 85 दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः 1077. 86 उत्सादिभ्योऽञ् 1078. 87 स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात् 1079. 88 द्विगोर्लुगनपत्ये 1080. 89 गोत्रेऽलुगचि 1081. 90 यूनि लुक् 1083

91 फक्फिञोरन्यतरस्याम् 1087. 92 तस्यापत्यम् 1088. 93 एको गोत्रे 1093. 94 गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् 1094. 95 अत इञ् 1095. 96 बाह्वादिभ्यश्च 1096. 97 सुधातुरकङ् च 1097. 98 गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ् 1099. 99 नडादिभ्यः फक् 1101. 100 हरितादिभ्योऽञः 1102 101 यञिञोश्च 1103. 102 शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु 1104 103 द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् 1105. 104 अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ् 1106. 105 गर्गादिभ्यो यञ् 1107. 106 मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोः 1109. 107 कपिबोधादाङ्गिरसे 1110. 108 वतण्डाच्च 1111. 109 लुक्स्त्रियाम् 1112. 110 अश्वादिभ्यः फञ् 1113. 111 भर्गात्त्रैगर्ते 1114. 112 शिवादिभ्योऽण् 1115. 113 अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः 1116. 114 ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च 1117. 115 मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायः 1118. 116 कन्यायाः कनीन च 1119. 117 विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु 1120. 118 पीलाया वा 1121. 119 ढक्च मण्डूकात् 1122. 120 स्त्रीभ्यो ढक् 1123. 121 द्व्यचः 1124. 122 इतश्चानिञः 1125. 123 शुभ्रादिभ्यश्च 1126. 124 विकर्णकुषीतकात्काश्यपे 1127. 125 भ्रुवो वुक्च 1128. 126 कल्याण्यादीनामिनङ् 1131. 127 कुलटाया वा 1132. 128 चटकाया ऐरक् 1134. 129 गोधाया ढ्रक् 1135. 130 आरगुदीचाम् 1136. 131 क्षुद्राभ्यो वा 1137. 132 पितृष्वसुश्छण् 1138. 133 ढकि लोपः 1139. 134 मातृष्वसुश्च 1140. 135 चतुष्पाद्भ्यो ढञ् 1141. 136 गृष्ट्यादिभ्यश्च 1143. 137 राजश्वशुराद्यत् 1153. 138 क्षत्राद्घः 1161. 139 कुलात्खः 1162. 140 अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ 1163 141 महाकुलादञ्खञौ 1164. 142 दुष्कुलाड्ढक् 1165. 143 स्वसुश्छः 1166. 144 भ्रातुर्व्यच्च 1167. 145 व्यन्त्सपत्ने 1168. 146 रेवत्यादिभ्यष्ठक् 1169. 147 गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च 1171. 148 वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु बहुलम् 1172. 149 फेश्छच 1173. 150 फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ 1174. 151 कुर्वादिभ्यो ण्यः 1175. 152 सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च 1176. 153 उदीचामिञ् 1177. 154 तिकादिभ्यः फिञ् 1178. 155 कौशल्यकार्मार्याभ्यां च 1179. 156 अणो द्व्यचः 1180. 157 उदीचां वृद्धादगोत्रात् 1181. 158 वाकिनादीनां कुक्च 1182. 159 पुत्रान्तादन्यतरस्याम् 1183. 160 प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् 1184. 161 मनोर्जातावञ्यतौ षुक्च 1185. 162 अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् 1089. 163 जीवति तु वंश्ये युवा 1090. 164 भ्रातरि च ज्यायसि 1091. 165. वान्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति 1092. 166 वृद्धस्य च पूजायाम् 1092. (or 2655.) 167 यूनश्च कुत्सायाम् 1092 (or 2652). 168 जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् 1186. 169 साल्वेयगान्धारिभ्यां च 1187. 170 द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् 1188. 171 वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ् 1189. 172 कुरुनादिभ्यो ण्यः 1190. 173 साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ् 1191. 174 ते तद्राजाः 1192. 175 कम्बोजाल्लुक् 1194. 176 स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च 1195. 177 अतश्च 1196. 178 न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः 1197.

CHAPTER 2.

1 तेन रक्तं रागात् 1202. 2 लाक्षारोचनाशकलकर्दमाट्ठक् 1203. 3 नक्षत्रेण युक्तः कालः 1204. 4 लुबविशेषे 1205. 5 संज्ञायां श्रवणाश्वत्थाभ्याम् 1206. 6 द्वन्द्वाच्छः 1207. 7 दृष्टं साम 1208. 8 कलेर्ढक् 1209 (or 2689). 9 वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ 1210. 10 परिवृतो रथः 1211. 11 पाण्डुकम्बलादिनिः 1212. 12 द्वैपवैयाघ्रादञ् 1213. 13 कौमारापूर्ववचने 1214. 14 तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः 1215. 15 स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते 1216. 16 संस्कृतं भक्षाः 1217. 17 शूलोखाद्यत् 1218. 18 दध्नष्ठक् 1219. 19 उदश्वितोऽन्यतरस्याम् 1220. 20 क्षीराड्ढञ् 1222. 21 साऽस्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाम् 1223. 22 आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् 1224. 23 विभाषा

फाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः 1225. 24 सास्य देवता 1226. 25 कस्येत् 1227. 26 शुक्राद्घन् 1228. 27 अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यां घः 1229. 28 छ च 1230. 29 महेन्द्राद्घाणौ च 1231. 30 सोमाट्ट्यण् 1232. 31 वाय्वृतुपित्रुषसो यत् 1233. 32 द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छ च 1235. 33 अग्नेर्ढक् 1236. 34 कालेभ्यो भववत् 1237. 35 महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् 1238. 36 पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः 1242. 37 तस्य समूहः 1243. 38 भिक्षादिभ्योऽण् 1244. 39 गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् 1246. 40 केदाराद्यञ्च 1248. 41 ठञ्कवचिनश्च 1249. 42 ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् 1250. 43 ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यस्तल् 1251. 44 अनुदात्तादेरञ् 1253. 45 खण्डिकादिभ्यश्च 1254. 46 चरणेभ्यो धर्मवत् 1255. 47 अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् 1256. 48 केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम् 1257. 49 पाशादिभ्यो यः 1258. 50 खलगोरथात् 1259. 51 इनित्रकट्यचश्च 1260. 52 विषयो देशे 1261. 53 राजन्यादिभ्यो वुञ् 1262. 54 भौरिक्याद्यैषुकार्यादिभ्यो विधल्भक्तलौ 1263. 55 सोऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगाथेषु 1264. 56 संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः 1265. 57 तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः 1266. 58 घञः सास्यां क्रियेति ञः 1267. 59 तदधीते तद्वेद 1269. 60 क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् 1270. 61 क्रमादिभ्यो वुन् 1271. 62 अनुब्राह्मणादिनिः 1272. 63 वसन्तादिभ्यष्ठक् 1273. 64 प्रोक्ताल्लुक् 1274. 65 सूत्राच्च कोपधात् 1277. 66 छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि 1278. 67 तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि 1279. 68 तेन निर्वृत्तम् 1280. 69 तस्य निवासः 1281. 70 अदूरभवश्च 1282. 71 ओरञ् 1283. 72. मतोश्च बह्वजङ्गात् 1284. 73 बह्वचः कूपेषु 1285. 74 उदक्च विपाशः 1286. 75 संकलादिभ्यश्च 1287. 76 स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु 1288. 77 सुवास्त्वादिभ्योऽण् 1289 78 रोणी 1290. 79 कोपधाच्च 1291. 80 वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतंगमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः 1292. 81 जनपदे लुप् 1293. 82 वरणादिभ्यश्च 1301. 83 शर्कराया वा 1302. 84 ठक्छौ च 1303. 85 नद्यां मतुप् 1304. 86. मध्वादिभ्यश्च 1305. 87 कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् 1306. 88 नडशादाड्ड्वलच् 1307. 89 शिखाया वलच् 1308. 90 उत्करादिभ्यश्छः 1309. 91 नडादीनां कुक् च 1310. 92 शेषे 1312. 93 राष्ट्रावारपाराद्घखौ 1313. 94 ग्रामाद्यखञौ 1314. 95 कत्त्र्यादिभ्यो ढकञ् 1315. 96 कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु 1316. 97 नद्यादिभ्यो ढक् 1317 98 दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् 1318. 99 कापिश्याः ष्फक् 1319. 100 रङ्कोरमनुष्येऽण्च 1320. 101 द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् 1321. 102 कन्थायाष्ठक् 1322. 103 वर्णौ वुक् 1323. 104 अव्ययात्त्यप् 1324. 105 ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् 1326. 106 तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ 1327. 107 दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः 1328. 108 मद्रेभ्योऽञ् 1329. 109 उदीच्यग्रामाच्च बह्वचोऽन्तोदात्तात् 1330. 110 प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् 1331. 111 कण्वादिभ्यो गोत्रे 1332. 112 इञश्च 1333. 113 न द्व्यचः प्राच्यभरतेषु 1334. 114 वृद्धाच्छः 1337. 115 भवतष्ठक्छसौ 1339. 116 काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ 1340. 117 वाहीकग्रामेभ्यश्च 1341. 118 विभाषोशीनरेषु 1342. 119 ओर्देशे ठञ् 1343. 120 वृद्धात्प्राचाम् 1344. 121 धन्वयोपधाद्वुञ् 1345. 122 प्रस्थपुरवहान्ताच्च 1346. 123 रोपधेतोः प्राचाम् 1347. 124 जनपदतदवध्योश्च 1348. 125 अवृद्धादपि बहुवचनविषयात् 1349. 126 कच्छाग्निवक्त्रगर्तोत्तरपदात् 1350. 127 धूमादिभ्यश्च 1351. 128 नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः 1352. 129 अरण्यान्मनुष्ये 1353. 130 विभाषा कुरुयुगंधराभ्याम् 1354. 131 मद्रवृज्योः कन् 1355. 132 कोपधादण् 1356. 133 कच्छादिभ्यश्च 1357. 134 मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् 1358. 135 अपदातौ साल्वात् 1359. 136 गोयवाग्वोश्च 1360. 137 गर्तोत्तरपदाच्छः 1361. 138 गहादिभ्यश्च 1362. 139 प्राचां कटादेः 1363. 140

राज्ञः क च 1364. 141 वृद्धादकेकान्तखोपधात् 1365. 142 कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् 1366. 143 पर्वताच्च 1367. 144 विभाषामनुष्ये 1368. 145 कृकणपर्णाद्भारद्वाजे 1369.

CHAPTER 3.

1 युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च 1370. 2 तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ 1371. 3 तवकममकावेकवचने 1372. 4 अर्धाद्यत् 1374. 5 परावराधमोत्तमपूर्वाच्च 1375. 6 दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च 1376. 7 ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ 1377. 8 मध्यान्मः 1378. 9 अ सांप्रतिके 1379. 10 द्वीपादनुसमुद्रं यञ् 1380. 11 कालाट्ठञ् 1381. 12 श्राद्धे शरदः 1382. 13 विभाषा रोगातपयोः 1383. 14 निशाप्रदोषाभ्यां च 1384 15 श्वसस्तुट् च 1385. 16 संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् 1387. 17 प्रावृष एण्यः 1388. 18 वर्षाभ्यष्ठक् 1389. 12 छन्दसि ठञ् 3450. 20 वसन्ताच्च 3451. 21 हेमन्ताच्च 3452. 22 सर्वत्राण् च तलोपश्च 1390. 23 सायंचिरंप्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ तुट् च 1391. 24 विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् 1392. 25 तत्र जातः 1393. 26 प्रावृषष्ठप् 1394. 27 संज्ञाय शरदो वुञ् 1395. 28 पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् 1401. 29 पथः पन्थ च 1402. 30 अमावास्याया वा 1403. 31 अ च 1404 32 सिन्ध्वपकराभ्यां कन् 1405. 33 अणञौ च 1406. 34 श्रविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् 1407. 35 स्थानान्तगोशालखरशालाच्च 1410. 36 वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजो वा 1411. 37 नक्षत्रेभ्यो बहुलम् 1412. 38 कृतलब्धक्रीतकुशलाः 1413. 39 प्रायभवः 1414. 40 उपजानूपकर्णोपनीवेष्टक् 1415. 41 संभूते 1416. 42 कोशाड्ढञ् 1417. 43 कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु 1418. 44 उप्ते च 1419. 45 आश्वयुज्या वुञ् 1420. 46 ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् 1421. 47 देयमृणे 1422. 48 कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन् 1423 49 ग्रीष्मावरसमाद्वुञ् 1424. 50 संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ्च 1425. 51 व्याहरति मृगः 1426. 52 तदस्य सोढम् 1427. 53 तत्र भवः 1428. 54 दिगादिभ्यो यत् 1429. 55 शरीरावयवाच्च 1430. 56 दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् 1433. 57 ग्रीवाभ्योऽण्च 1434. 58 गम्भीराञ्ञ्यः 1435. 59 अव्ययीभावाच्च 1436. 60 अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् 1437. 61 ग्रामात्पर्यनुपूर्वात् 1440. 62 जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः 1441. 63 वर्गान्ताच्च 1441. 64 अशब्दे यत्खावन्यतरस्याम् 1443. 65 कर्णललाटात्कनलंकारे 1444. 66 तस्य व्याख्यान इति च व्याख्यातव्यनाम्नः 1445. 67 बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ् 1446. 68 क्रतुयज्ञेभ्यश्च 1447. 69 अध्यायेष्वेवर्षेः 1448. 70 पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् 1449. 71 छन्दसो यदणौ 1450. 72 द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् 1451. 73 अणृगयनादिभ्यः 1452 74 तत आगतः 1453 75 ठगायस्थानेभ्यः 1454 76 शुण्डिकादिभ्योऽण् 1455. 77 विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुञ् 1456. 78 ऋतष्ठञ् 1457. 79 पितुर्यच्च 1458. 80 गोत्रादङ्कवत् 1459. 81 हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः 1461. 82 मयट् च 1462. 83 प्रभवति 1463. 84 विदूराञ्ञ्यः 1464. 85 तद्गच्छति पथिदूतयोः 1465. 86 अभिनिष्क्रामति द्वारम् 1466. 87 अधिकृत्य कृते ग्रन्थे 1467. 88 शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः 1468. 89 सोऽस्य निवासः 1469. 90 अभिजनश्च 1470. 91 आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते 1471. 92 शण्डिकादिभ्यो ञ्यः 1472 93 सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ 1473. 94 तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः 1474. 95 भक्तिः 1475. 96 अचित्तादेशकालाट्ठञ् 1476. 97 महाराजाट्ठञ् 1477. 98 वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् 1478. 99 गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो बहुलं वुञ् 1479. 100 जनपदिनां जनपदवत्सर्वं जनपदेन समानशब्दानां बहुवचने 1480. 101 तेन प्रोक्तम् 1481. 102 तित्तिरिवरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् 1482. 103 काश्यपकौशिकाभ्या मृषिभ्यां णिनिः 1483. 104 कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च 1484. 105 पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु 1485. 106 शौनकादिभ्यश्छन्दसि 1486. 107 कठचर-

काल्लुक् 1487. 108 कलापिनोऽण् 1488. 109 छगलिनो ढिनुक् 1489. 110 पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः 1490. 111 कर्मन्दकृशाश्वादिनिः 1491. 112 तेनैकदिक् 1492. 113 तसिश्च 1493. 114 उरसो यच्च 1494. 115 उपज्ञाते 1495. 116 कृते ग्रन्थे 1496. 117 संज्ञायाम् 1497. 118 कुलालादिभ्यो वुञ् 1498. 119 क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ् 1499. 120 तस्येदम् 1500. 121 रथाद्यत् 1501. 122 पत्त्रपूर्वादञ् 1502. 123 पत्त्राध्वर्युपरिषदश्च 1503. 124 हलसीराट्ठक् 1504. 125 द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः 1505. 126 गोत्रचरणाद्वुञ् 1506. 127 संघाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण् 1507. 128 शाकलाद्वा 1508. 129 छन्दोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः 1509. 130 न दण्डमाणवान्तेवासिषु 1510. 131 रैवतिकादिभ्यश्छः 1511. 132 कौपिञ्जलहास्तिपदादण् 1512 (or 2921) 133 आथर्वणिकस्येकलोपश्च 1513. 134 तस्य विकारः 1514. 135 अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः 1515. 136 बिल्वादिभ्योऽण् 1516. 137 कोपधाच्च 1517. 138 त्रपुजतुनोः षुक् 1518. 139 ओरञ् 1519 140 अनुदात्तादेश्च 1520. 141 पलाशादिभ्यो वा 1521. 142 शम्याः ष्लञ् 1522. 143 मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः 1523. 144 नित्यं वृद्धशरादिभ्यः 1524. 145 गोश्च पुरीषे 1525. 146 पिष्टाच्च 1526. 147 संज्ञायां कन् 1527. 148 व्रीहेः पुरोडाशे 1528. 149 असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् 1529. 150 द्व्यचश्छन्दसि 3453. 151 नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् 3454. 152 तालादिभ्योऽण् 1530. 153 जातरूपेभ्यः परिमाणे 1531. 154 प्राणिरजतादिभ्योऽञ् 1532. 155 ञितश्च तत्प्रत्ययात् 1533. 156 क्रीतवत्परिमाणात् 1534. 157 उष्ट्राद्वुञ् 1535. 158 उमोर्णयोर्वा 1536. 159 एण्या ढञ् 1537. 160 गोपयसोर्यत् 1538. 161 द्रोश्च 1539. 162 माने वयः 1540. 163 फले लुक् 1541. 164 प्लक्षादिभ्योऽण् 1542. 165 जम्ब्वा वा 1544. 166 लुप् च 1545. 167. हरीतक्यादिभ्यश्च 1546. 168 कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक् च 1547.

CHAPTER 4.

1 प्राग्वहतेष्ठक् 1548. 2 तेन दीव्यति खनति जयति जितम् 1550. 3 संस्कृतम् 1551. 4 कुलत्थकोपधादण् 1552. 5 तरति 1553 6 गोपुच्छाट्ठञ् 1554. 7 नौद्व्यचष्ठन् 1555. 8 चरति 1556. 9 आकर्षात्ष्ठल् 1557. 12 पर्पादिभ्यः ष्ठन् 1558. 11 श्वगणाट्ठञ्च 1559. 12 वेतनादिभ्यो जीवति 1562. 13 वस्नक्रयविक्रयाट्ठन् 1563. 14 आयुधाच्छ च 1564. 16 हरत्युत्सङ्गादिभ्यः 1565. 16 भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् 1566. 17 विभाषा विवधवीवधात् 1567. 18 अण्कुटिलिकायाः 1568. 19 निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः 1569. 20 त्रेर्मम्नित्यम् 1570. 21 अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ 1571. 22 संसृष्टे 1572. 23 चूर्णादिनिः 1573. 24 लवणाल्लुक् 1574. 25 मुद्गादण् 1575. 26 व्यञ्जनैरुपसिक्ते 1576. 27 ओजःसहोऽम्भसा वर्तते 1577. 28 तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम् 1578. 29 परिमुखं च 1579. 30 प्रयच्छति गर्ह्यम् 1580. 31 कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ 1581. 32 उञ्छति 1582. 33 रक्षति 1583. 34 शब्ददर्दुरं करोति 1584. 35 पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति 1585. 36 परिपन्थं च तिष्ठति 1586. 37 माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावति 1587. 38 आक्रन्दाट्ठञ्च 1588. 39 पदोत्तरपदं गृह्णाति 1589. 40 प्रतिकण्ठार्थललामं च 1590. 41 धर्मं चरति 1591. 42 प्रतिपथमेति ठंश्च 1592. 43 समवायान्समवैति 1593. 44 परिषदो ण्यः 1594. 45 सेनाया वा 1595. 46 संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति 1596. 47 तस्य धर्म्यम् 1597. 48 अण्महिष्यादिभ्यः 1598. 49 ऋतोऽञ् 1599. 50 अवक्रयः 1600. 51 तदस्य पण्यम् 1601. 52 लवणाट्ठञ् 1602. 53 किशरादिभ्यः ष्ठन् 1603. 54 शलालुनोऽन्यतरस्याम् 1604. 55 शिल्पम् 1605. 56 मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् 1606. 57 प्रहरणम् 1607. 58 परश्वधाट्ठञ्च 1608. 59 शक्तियष्ट्योरीकक् 1609. 60 अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः 1610. 61 शीलम्

1611. 62 छत्रादिभ्यो णः 1612. 63 कर्माध्ययने वृत्तम् 1614. 64 बह्वच्पूर्वपदाट्ठच् 1615. 65 हितं भक्षाः 1616. 66 तदस्मै दीयते नियुक्तम् 1617. 67 श्राणामांसौदनाट्टिठन् 1618. 68 भक्तादणन्यतरस्याम् 1619. 69 तत्र नियुक्तः 1620. 70 अगारान्ताट्ठन् 1621. 71 अध्यायिन्यदेशकालात् 1622. 72 कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति 1623. 73 निकटे वसति 1624. 74 आवसथात्ष्ठल् 1625. 75 प्राग्घिताद्यत् 1626. 76 तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम् 1627. 77 धुरो यड्ढकौ 1628. 78 खः सर्वधुरात् 1630. 79 एकधुराल्लुक् च 1631. 80 शकटादण् 1632. 81 हलसीराट्ठक् 1633. 82 संज्ञायां जन्याः 1634. 83 विध्यत्यधनुषा 1635. 84 धनगणं लब्धा 1636. 85 अन्नाण्णः 1637. 86 वशं गतः 1638. 87 पदमस्मिन्दृश्यम् 1639. 88 मूलमस्याबर्हि 1640. 89 संज्ञायां धेनुष्या 1641. 90 गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः 1642. 91 नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु 1643. 92 धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते 1644. 93 छन्दसो निर्मिते 1645. 94 उरसोऽण् च 1646. 95 हृदयस्य प्रियः 1647. 96 बन्धने चर्षौ 1648. 97 मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु 1649. 98 तत्र साधुः 1650. 99 प्रतिजनादिभ्यः खञ् 1651. 100 भक्ताण्णः 1652. 101 परिषदो ण्यः 1653. 102 कथादिभ्यष्ठक् 1654. 103 गुडादिभ्यष्ठञ् 1655. 104 पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् 1656. 105 सभाया यः 1657. 106 ढश्छन्दसि 3455. 107 समानतीर्थे वासी 1658. 108 समानोदरे शयित ओ चोदात्तः 1659. 109 सोदराद्यः 1660. 110 भवे छन्दसि 3456. 111 पाथोनदीभ्यां ड्यण् 3457. 112 वेशन्तहिमवद्भ्यामण् 3458. 113 स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ 3459. 114 सगर्भसयूथसनुताद्यन् 3460. 115 तुग्राद्घन् 3461. 116 अग्राद्यत् 3462. 117 घच्छौ च 3462. 118 समुद्राभ्राद्घः 3464. 119 बर्हिषि दत्तम् 3465. 120 दूतस्य भागकर्मणी 3466. 121 रक्षोयातूनां हननी 3467. 122 रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये 3468. 123 असुरस्य स्वम् 3469. 124 मायायामण् 3470. 125 तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च मतोः 3471. 126 अश्विमानण् 3472. 127 वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् 3473. 128 मत्वर्थे मासतन्वोः 3474. 129 मधोर्ञ च 3475. 130 ओजसोऽहनि यत्खौ 3476. 131 वेशोयशआदेर्भगाद्यल् 3477. 132 ख च 3478. 133 पूर्वैः कृतमिनियौ च 3479. 134 अद्भिः संस्कृतम् 3480. 135 सहस्रेण संमितौ घः 3481. 136 मतौ च 3482. 137 सोममर्हति यः 3483. 138 मये च 3484. 139 मधोः 3485. 140 वसोः समूहे च 3586. 141. नक्षत्राद्घः 3487. 142 सर्वदेवात्तातिल् 3488. 143. शिवशमरिष्टस्य करे 3489. 144 भावे च 3490.

END OF BOOK IV.

BOOK V.

CHAPTER 1.

1. प्राक्क्रीताच्छः 1661. 2 उगवादिभ्यो यत् 1662. 3 कम्बलाच्च संज्ञायाम् 1663. 4 विभाषा हविरपूपादिभ्यः 1664. 5 तस्मै हितम् 1665. 6 शरीरावयवाद्यत् 1666. 7 खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्च 1668. 8 अजाविभ्यां थ्यन् 1669. 9 आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः 1670. 10 सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ 1672. 11 माणवचरकाभ्यां खञ् 1673. 12 तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ 1674. 13 छदिरुपधिबलेर्ढञ् 1675. 14 ऋषभोपानहोर्ञ्यः 1676. 15 चर्मणोऽञ् 1677.

16 तदस्य तस्मिन्स्यादिति 1678. 17 परिखाया ढञ् 1679. 18 प्राग्वतेष्ठञ् 1680. 19 आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक् 1681. 20 असमासे निष्कादिभ्यः 1682. 21 शताच्च ठन्यतावशते 1686. 22 संख्याया अतिशदन्तायाः कन् 1687. 23 वतोरिड्वा 1688. 24 विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् 1689. 25 कंसाट्टिठन् 1690. 26 शूर्पादञन्यतरस्याम् 1691. 27 शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण् 1692. 28 अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् 1693. 29 विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् 1694. 30. द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् 1695. 31 बिस्ताच्च 1696. 32 विंशतिकात्खः 1697. 33 खार्या ईकन् 1698. 34 पणपादमाषशताद्यत् 1699. 35 शाणाद्वा 1700 36 द्वित्रिपूर्वादण् च 1701. 37 तेन क्रीतम् 1702. 38 तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ 1704. 39 गोद्व्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत् 1705. 40 पुत्राच्छ च 1706. 41 सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञौ 1707. 42 तस्येश्वरः 1708. 43 तत्र विदित इति च 1709. 44 लोकसर्वलोकाट्ठञ् 1710. 45 तस्य वापः 1711. 46 पात्रात्ष्ठन् 1712. 47 तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदा दीयते 1713. 48 पूरणार्धाट्ठन् 1714. 49 भागाद्यच्च 1715. 50 तद्धरति वहत्यावहति भाराद्वंशादिभ्यः 1716. 51 वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ 1717. 52 संभवत्यवहरति पचति 1718. 53 आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् 1719. 54. द्विगोः ष्ठंश्च 1720. 55 कुलिजाल्लुक्खौ च 1721. 56 सोऽस्यांशवस्नभृतयः 1722. 57 तदस्य परिमाणम् 1723. 58 संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु 1724. 59 पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् 1725. 60 पञ्चद्दशतौ वर्गे वा 1726. 61 सप्तनोऽञ्छन्दसि 3491. 62 त्रिंशच्चत्वारिंशतो ब्राह्मणे संज्ञायां डण् 1727. 63 तदर्हति 1728. 64 छेदादिभ्यो नित्यम् 1729. 65 शीर्षच्छेदाद्यच्च 1730. 66 दण्डादिभ्यो यः 1731. 67 छन्दसि च 3492. 68 पात्राद्घंश्च 1732. 69 कडंकरदक्षिणाच्छ च 1733. 70 स्थालीबिलात् 1734. 71 यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ 1735. 72 पारायणतुरायणचान्द्रायणं वर्तयति 1736. 73 संशयमापन्नः 1737. 74 योजनं गच्छति 1738. 75 पथः ष्कन् 1739. 76 पन्थो ण नित्यम् 1740 77 उत्तरपथेनाहृतं च 1741. 78 कालात् 1742. 79 तेन निर्वृत्तम् 1743. 80 तमधीष्टो भृतो भूतो भावी 1744. 81 मासाद्वयसि यत्खञौ 1745. 82 द्विगोर्यप् 1746. 83 षण्मासाण्ण्यच्च 1747. 84 अवयसि ठंश्च 1748. 85 समायाः खः 1749. 86 द्विगोर्वा 1750. 87 रात्र्यहःसंवत्सराच्च 1751. 88 वर्षाल्लुक्च 1753. 89 चित्तवति नित्यम् 1755. 90 षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते 1756. 91 वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि 3493. 92 संपरिपूर्वात्ख च 3494. 93 तेन परिजय्यलभ्यकार्यसुकरम् 1757. 94 तदस्य ब्रह्मचर्यम् 1758. 95 तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः 1759. 96 तत्र च दीयते कार्यं भववत् 1760. 97 व्युष्टादिभ्योऽण् 1761. 98 तेनयथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ 1762. 99 संपादिनि 1763. 100 कर्मवेषाद्यत् 1764. 101 तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः 1765. 102 योगाद्यच्च 1766. 103 कर्मण उकञ् 1767. 104 समयस्तदस्य प्राप्तम् 1768. 105 ऋतोरण् 1769. 106 छन्दसि घस् 3495. 107 कालाद्यत् 1770. 108 प्रकृष्टे ठञ् 1771. 109 प्रयोजनम् 1772. 110 विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोः 1773. 111 अनुप्रवचनादिभ्यश्छः 1774. 112 समापनात्सपूर्वपदात् 1775. 113 ऐकागारिकट् चौरे 1776. 114 आकालिकडाद्यन्तवचने 1777. 115 तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः 1778. 116. तत्र तस्येव 1779 117. तदर्हम् 1780. 118. उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे 3496. 119 तस्य भावस्त्वतलौ 1781 120 आ च त्वात् 1782. 121 न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः 1783. 122 पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा 1784. 123 वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च 1787. 124 गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च 1788. 125 स्तेनाद्यन्नलोपश्च 1790. 126 सख्युर्यः 1791. 127 कपिज्ञात्योर्ढक् 1792. 128 पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् 1793. 129 प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् 1794. 130 हायनान्तयुवादिभ्योऽण् 1795. 131 इगन्ताच्च लघुपूर्वात् 1796. 132 योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् 1797. 133 द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च 1798. 134 गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु 1799. 135 होत्राभ्यश्छः 1800. 736 ब्रह्मणस्त्वः 1801.

CHAPTER 2.

1 धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् 1802. 2 व्रीहिशाल्योर्ढक् 1803. 3 यवयवकषष्टिकाद्यत् 1804. 4 विभाषा तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यः 1805. 5 सर्वचर्मणः कृतः खखञौ 1806. 6 यथामुखसंमुखस्य दर्शनः खः 1807. 7 तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं व्याप्नोति 1808. 8 आप्रपदं प्राप्नोति 1809. 9 अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्षयतिनेयेषु 1810. 10 परोवरपरंपरपुत्रपौत्रमनुभवति 1811. 11 अवारपारात्यन्तानुकामं गामी 1812. 12 समांसमां विजायते 1813 13. अद्यश्वीनावष्टब्धे 1814. 14 आगवीनः 1815. 15 अनुग्वलंगामी 1816. 16 अध्वनो यत्खौ 1817. 17 अभ्यमित्राच्छ च 1818. 18 गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे 1819. 19 अश्वस्यैकाहगमः 1820. 20 शालीनकौपीने अधृष्टाकार्ययोः 1821. 21 व्रातेन जीवति 1822. 22 साप्तपदीनं सख्यम् 1823. 23 हैयंगवीनं संज्ञायाम् 1824. 24 तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ 1825. 25 पक्षात्तिः 1826. 26 तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ 1827. 27 विनञ्भ्यां नानाञौ न सह 1828. 28. वेः शालच्छङ्कटचौ 1829. 29 संप्रोदश्च कटच् 1830. 30 अवात्कुटारच्च 1831. 31 नते नासिकायाः संज्ञायां टीटञ्नाटज्भ्रटचः 1832. 32 नेर्बिडज्बिरीसचौ 1833. 33 इनच्पिटच्चिकचि च 1834. 34 उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः 1835. 35 कर्मणि घटोऽठच् 1836. 36 तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच् 1837. 37 प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः 1838. 38 पुरुषहस्तिभ्यामण् च 1839. 39 यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप् 1840. 40 किमिदंभ्यां वो घः 1841. 41 किमः संख्यापरिमाणे डति च 1842. 42 संख्याया अवयवे तयप् 1843. 43 द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा 1844. 44 उभादुदात्तो नित्यम् 1845. 45 तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताड्डः 1846. 46 शदन्तविंशतेश्च 1847. 47 संख्याया गुणस्य निमाने मयट् 1848. 48 तस्य पूरणे डट् 1849. 49 नान्तादसंख्यादेर्मट् 1850. 50 थट् च च्छन्दसि 3497. 51 षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् 1851. 52 बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् 1852. 53 वतोरिथुक् 1853. 54 द्वेस्तीयः 1854. 55 त्रेः संप्रसारणं च 1855. 56 विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् 1856. 57 नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सराच्च 1857. 58 षष्ट्यादेश्चासंख्यादेः 1858. 59 मतौ छः सूक्तसाम्नोः 1859. 60 अध्यायानुवाकयोर्लुक् 1860. 61 विमुक्तादिभ्योऽण् 1861. 62 गोषदादिभ्यो वुन् 1862. 63 तत्र कुशलः पथः 1863. 64 आकर्षादिभ्यः कन् 1864. 65 धनहिरण्यात्कामे 1865. 66 स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते 1866. 67 उदराट्ठगाद्यूने 1867. 68 सस्येन परिजातः 1868. 69 अंशं हारी 1869. 70 तन्त्रादचिरापहृते 1870 71 ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् 1871. 72 शीतोष्णाभ्यां कारिणि 1872. 73 अधिकम् 1873. 74 अनुकाभिकाभीकः कमिता 1874. 75 पार्श्वेनान्विच्छति 1875. 76 अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ 1876. 77 तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा 1877. 78 स एषां ग्रामणीः 1878. 79 शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे 1879. 80 उत्क उन्मनाः 1880. 81 कालप्रयोजनाद्रोगे 1881. 82 तदस्मिन्नन्नं प्रायेण संज्ञायाम् 1882. 83 कुल्माषादञ् 1883. 84 श्रोत्रियंश्छन्दोऽधीते 1884. 85 श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ 1885. 86 पूर्वादिनिः 1886. 87 सपूर्वाच्च 1887. 88 इष्टादिभ्यश्च 1888. 89 छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि 1889. 90 अनुपद्यन्वेष्टा 1890. 91 साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् 1891. 92 क्षेत्रियच्परक्षेत्रे चिकित्स्यः 1892. 93 इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्टमिन्द्रजुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा 1893. 94 तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् 1894. 95 रसादिभ्यश्च 1895. 96 प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् 1903. 97 सिध्मादिभ्यश्च 1904. 98 वत्सांसाभ्यां कामबले 1905. 99 फेनादिलच्च 1906. 100 लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः 1907. 101 प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः 1908. 102 तपःसहस्राभ्यां विनीनी 1909. 103 अण् च 1910. 104 सिकताशर्कराभ्यां च 1911. 105 देशे लुबिलचौ च 1912. 106 दन्त उन्नत उरच् 1913. 107 ऊषसुषिमुष्कमधो रः 1914. 108 द्युद्रुभ्यां मः 1915. 109 केशाद्वोऽन्यतरस्याम् 1916. 110 गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम् 1917. 111 काण्डाण्डादीरन्नीरचौ 1918. 112 रजःकृष्या-

सुतिपरिषदो वलच् 1919. 113 दन्तशिखात्संज्ञायाम् 1920. 114 ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः 1921. 115 अत इनिठनौ 1922. 116 व्रीह्यादिभ्यश्च 1923. 117 तुन्दादिभ्य इलच्च 1924. 118 एकगोपूर्वाट्ठञ्नित्यम् 1925. 119 शतसहस्रान्ताच्च निष्कात् 1926. 120 रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् 1927. 121 अस्मायामेधास्रजो विनिः 1928. 122 बहुलं छन्दसि 3498. 123 ऊर्णाया युस् 1929. 124 वाचो ग्मिनिः 1930. 125 आलजाटचौ बहुभाषिणि 1931. 126 स्वामिन्नैश्वर्ये 1932. 127 अर्शआदिभ्योऽच् 1933. 128 द्वन्द्वोपतापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः 1934. 129 वातातीसाराभ्यां कुक् च 1935 130 वयसि पूरणात् 1936- 131 सुखादिभ्यश्च 1937. 132 धर्मशीलवर्णान्ताच्च 1938. 133 हस्ताज्जातौ 1939. 134 वर्णाद्ब्रह्मचारिणि 1940. 135 पुष्करादिभ्यो देशे 1941. 136 बलादिभ्यो मतुबन्यतरस्याम् 1942. 137 संज्ञायां मन्माभ्याम् 1943. 138 कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः 1944. 139 तुन्दिवलिवटेर्भः 1945. 140 अहंशुभमोर्युस् 1946.

CHAPTER 3.

1 प्राग्दिशो विभक्तिः 1947. 2 किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः 1948. 3 इदम इश् 1949. 4 एतेतौ रथोः 1950. 5 एतदोऽन् 1951. 6 सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि 1952. 7 पञ्चम्यास्तसिल् 1953. 8 तसेश्च 1955. 9 पर्यभिभ्यां च 1956. 10 सप्तम्यास्त्रल् 1957. 11 इदमो हः 1958. 12 किमोऽत् 1959. 13 वा ह च छन्दसि 1961. 14 इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते 1963. 15 सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा 1964. 16 इदमो र्हिल् 1965. 17 अधुना 1966. 18 दानीं च 1967. 19 तदो दा च 1968. 20 तयोर्दार्हिलौ च छन्दसि 3499 21 अनद्यतने र्हिलन्यतरस्याम् 1969. 22 सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः 1970. 23 प्रकारवचने थाल् 1971. 24 इदमस्थमुः 1972. 25 किमश्च 1973. 26 था हेतौ च छन्दसि 3500. 27 दिक्छब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः 1974. 28 दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् 1978. 29 विभाषा परावराभ्याम् 1979. 30 अञ्चेर्लुक् 1980. 31 उपर्युपरिष्टात् 1981. 32 पश्चात् 1982. 33 पश्च पश्चा च छन्दसि 3501. 34 उत्तराधरदक्षिणादातिः 1983. 35 एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः 1984. 36 दक्षिणादाच् 1985. 37 आहि च दूरे 1986. 38 उत्तराच्च 1087. 39 पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम् 1975. 40 अस्ताति च 1976. 41 विभाषावरस्य 1977. 42 संख्याया विधार्थे धा 1988. 43 अधिकरणविचाले च 1989. 44 एकाद्धो ध्यमुञन्यतरस्याम् 1990. 45 द्वित्र्योश्च धमुञ् 1991. 46 एधाच्च 1992. 47 याप्ये पाशप् 1993. 48 पूरणाद्भागे तीयादन् 1994. 49 प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि 1995. 50 षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च 1996. 51 मानपश्वङ्गयोः कन्लुकौ च 1997. 52 एकादाकिनिच्चासहाये 1998. 53 भूतपूर्वे चरट् 1999. 54 षष्ठ्या रूप्य च 2000. 55 अतिशायने तमबिष्ठनौ 2001. 56 तिङश्च 2002. 57 द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ 2005. 58 अजादी गुणवचनादेव 2006. 59 तुश्छन्दसि 2007. 60 प्रशस्यस्य श्रः 2009. 61 ज्य च 2011. 62 वृद्धस्य च 2014. 63 अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ 2014. 64 युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् 2019. 65 विन्मतोर्लुक् 2020. 66 प्रशंसायां रूपप् 2021. 67 ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः 2022. 68 विभाषा सुपो बहुच्पुरस्तात्तु 2023. 69 प्रकारवचने जातीयर् 2024. 70 प्रागिवात्कः 2025. 71 अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः 2026. 72 कस्य च दः 2027. 73 अज्ञाते 2028. 74 कुत्सिते 2029. 75 संज्ञायां कन् 2030. 76 अनुकम्पायाम् 2031. 77 नीतौ च तद्युक्तात् 2032. 78 बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठज्वा 2033. 79 घनिलचौ च 2034. 80 प्राचामुपादेरडज्वुचौ च 2036. 81 जातिनाम्नः कन् 2037. 82 अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च 2039. 83 ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः 2035. 84 शेवलसुपरिविशालवरुणार्य-

मादीनां तृतीयात् 2038. 85 अल्पे 2040. 86 ह्रस्वे 2041. 87 संज्ञायां कन् 2042. 88 कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः 2043. 89 कुत्वा डुपच् 2044. 90 कासूगोणीभ्यां ष्टरच् 2045. 91 वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे 2046. 92 किंयत्तदोर्निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् 2047. 93 वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् 2048. 94 एकाच्च प्राचाम् 2049. 95 अवक्षेपणे कन् 2050. 96 इवे प्रतिकृतौ 2051. 97 संज्ञायां च 2052 98 लुम्मनुष्ये 2053. 99 जीविकार्थे चापण्ये 2054. 100 देवपथादिभ्यश्च 2055. 101 वस्तेर्ढञ् 2056. 102 शिलाया ढः 2057. 103 शाखादिभ्यो यः 2058. 104 द्रव्यं च भव्ये 2059. 105 कुशाग्राच्छः 2060. 106 समासाच्च तद्विषयात् 2061. 107 शर्करादिभ्योऽण् 2062. 108 अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् 2063 109 एकशालायाष्ठजन्यतरस्याम् 2064. 110 कर्कलोहितादीकक् 2065. 111 प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसि 3502. 112 पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् 2066. 113 व्रातच्फञोरस्त्रियाम् 1100. 114 आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् 2067. 115 वृकाट्टेण्यण् 2068. 116 दामन्यादित्रिगर्तषष्ठाच्छः 2069. 117 पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ 2070 118 अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणो यञ् 2071. 119 ञ्यादयस्तद्राजाः 2072.

CHAPTER 4.

1 पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां वुन्लोपश्च 2073. 2 दण्डव्यवसर्गयोश्च 2074. 3 स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् 2075. 4 अनत्यन्तगतौ क्तात् 2076. 5 न सामिवचने 2077. 6 बृहत्या आच्छादने 2078. 7 अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्खः 2079. 8 विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् 2080. 9 जात्यन्ताच्छ बन्धुनि 2081. 10 स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चेत् 2082. 11 किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे 2004. 12 अमु च छन्दसि 3503. 13 अनुगादिनष्ठक् 2083. 14 णचः स्त्रियामञ् 3216. 15 अणिनुणः 3219. 16 विसारिणो मत्स्ये 2084. 17 संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् 2085. 18 द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् 2086. 19 एकस्य सकृच्च 2087. 20 विभाषा बहोर्धाविप्रकृष्टकाले 2088. 21 तत्प्रकृतवचने मयट् 2089. 22 समूहवच्च बहुषु 2090. 23 अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः 2091. 24 देवतान्तात्तादर्थ्ये यत् 2092 25 पादार्घाभ्यां च 2093. 26 अतिथेर्ञ्यः 2094. 27 देवात्तल् 2095. 28 अवेः कः 2096. 29 यावादिभ्यः कन् 2097. 30 लोहितान्मणौ 2098. 31 वर्णे चानित्ये 2099. 32 रक्ते 2100. 33 कालाच्च 2101 34 विनयादिभ्यष्ठक् 2102. 35 वाचो व्याहृतार्थायाम् 2103. 36 तद्युक्तात्कर्मणोऽण् 2104. 37 ओषधेरजातौ 2105. 38 प्रज्ञादिभ्यश्च 2106. 39 मृदस्तिकन् 2107. 40 सस्नौ प्रशंसायाम् 2108. 41 वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छन्दसि 3504. 42 बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् 2109. 43 संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् 2110. 44 प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः 2111. 45 अपादाने चाहीयरुहोः 2112. 46 अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः 2113. 47 हीयमानपापयोगाच्च 2114. 48 षष्ठ्या व्याश्रये 2115. 49 रोगाच्चापनयने 2116. 50 अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः 2117. 51 अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च 2121 52 विभाषा साति कार्त्स्न्ये 2122. 53 अभिविधौ संपदा च 2124. 54 तदधीनवचने 2125. 55 देये त्रा च 2126. 56 देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम् 2127. 57 अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्धादनितौ डाच् 2128. 58 कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ 2129. 59 संख्यायाश्च गुणान्तायाः 2130. 60 समयाच्च यापनायाम् 2131. 61 सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने 2132. 62 निष्कुलान्निष्कोषणे 2133. 63 सुखप्रियादानुलोम्ये 2134. 64 दुःखात्प्रतिलोम्ये 2135. 65 शूलात्पाके 2136. 66 सत्यादशपथे 2137. 67 मद्रात्परिवापणे 2138. 68 समासान्ताः 676. 69 न पूजनात् 954. 70 किमः क्षेपे 955. 71 नञस्तत्पुरुषात् 956. 72 पथो विभाषा 957. 73 बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात् 851. 74

ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे 940. 75 अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः 943. 76 अक्ष्णोऽदर्शनात् 944. 77 अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः 945. 78 ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः 946. 79 अवसमन्धेभ्यस्तमसः 947. 80 श्वसो वसीयःश्रेयसः 948. 81 अन्ववतप्ताद्रहसः 949. 82 प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् 950 83 अनुगवमायामे 951. 84 द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः 952. 85 उपसर्गादध्वनः 953. 86 तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्ययादेः 786. 87 अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः 787. 88 अह्नोऽह्न एतेभ्यः 790. 89 न संख्यादेः समाहारे 793. 90 उत्तमैकाभ्यां च 794. 91 राजाहःसखिभ्यष्टच् 788. 92 गोरतद्धितलुकि 729. 93 अग्राख्यायामुरसः 795. 94 अनोऽश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः 796. 95 ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः 797. 96 अतेः शुनः 798. 97 उपमानादप्राणिषु 799. 98 उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः 800. 99 नावो द्विगोः 801. 100 अर्धाच्च 802. 101 खार्याः प्राचाम् 803. 102 द्वित्रिभ्यामञ्जले 804. 103 अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि 3505. 104 ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् 805 105 कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम् 806. 106 द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे 930. 107 अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः 677. 108 अनश्च 678. 109 नपुंसकादन्यतरस्याम् 680. 110 नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः 681. 111 झयः 682. 112 गिरेश्च सेनकस्य 683 113 बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्षच् 852. 114 अङ्गुलेर्दारुणि 853. 115 द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः 854. 116 अप्पूरणीप्रमाण्योः 832. 117 अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः 855. 118 अञ्नासिकायाः संज्ञायां नसं चास्थूलात् 856. 119 उपसर्गाच्च 858. 120 सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः 860. 921 नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् 861. 122 नित्यमसिच्प्रजामेधयोः 862. 123 बहुप्रजाश्छन्दसि 3506. 124 धर्मादनिच्केवलात् 863. 125 जम्भा सुहरिततृणसोमेभ्यः 864. 126 दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे 865. 127. इच् कर्मव्यतिहारे 866. 128 द्विदण्ड्यादिभ्यश्च 867. 129 प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः 868. 130 ऊर्ध्वाद्विभाषा 869. 131 ऊधसोऽनङ् 483. 132 धनुषश्च 870. 133 वा संज्ञायाम् 871. 134 जायाया निङ् 872. 135 गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः 874. 136 अल्पाख्यायाम् 875. 137 उपमानाच्च 876. 138 पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः 377. 139 कुम्भपदीषु च 878. 140 संख्यासुपूर्वस्य 879. 141 वयसि दन्तस्य दतृ 880. 142 छन्दसि च 3507. 143 स्त्रियां संज्ञायाम् 881. 144 विभाषा श्यावारोकाभ्याम् 882. 145 अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च 883. 146 ककुदस्यावस्थायां लोपः 884. 147 त्रिककुत्पर्वते 885. 148 उद्विभ्यां काकुदस्य 886. 149 पूर्णाद्विभाषा 887. 150 सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोः 888. 151 उरःप्रभृतिभ्यः कप् 839. 152 इनः स्त्रियाम् 890. 143 नद्यृतश्च 833. 154 शेषाद्विभाषा 891. 155 न संज्ञायाम् 893. 156 ईयसश्च 894. 157 वन्दिते भ्रातुः 895. 158 ऋतश्छन्दसि 3508. 159 नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे 896. 160 निष्प्रवाणिश्च 897.

END OF BOOK V.

BOOK VI.

CHAPTER 1.

1 एकाचो द्वे प्रथमस्य 2175. 2 अजादेर्द्वितीयस्य 2176. 3 न न्द्राः संयोगादयः 2446. 4 पूर्वोऽभ्यासः 2178. 5 उभे अभ्यस्तम् 426. 6 जक्षित्यादयः षट् 428. 7 तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य 3095. 8 लिटि धातोरनभ्यासस्य 2177. 9 सन्यङोः 2395. 10 श्लौ 2490. 11 चङि

2315. 12 दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च 3629. 13 ष्यङः संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे 1003. 14 बन्धुनि बहुव्रीहौ 1005. 15 वचिस्वपियजादीनां किति 2409. 16 ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च 2412. 17 लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् 2408. 18 स्वापेश्चङि 2584. 19 स्वपिस्यमिव्येञां यङि 2645. 20 न वशः 2646. 21 चायः की 2647 22 स्फायः स्फी निष्ठायाम् 3044. 23 स्त्यः प्रपूर्वस्य 3033. 24 द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः 3020. 25 प्रतेश्च 3022. 26 विभाषाभ्यवपूर्वस्य 3023. 27 शृतं पाके 3067. 28 प्यायः पी 3072. 29 लिड्यङोश्च 2327. 30 विभाषा श्वेः 2420. 31 णौ च संश्चङोः 2601. 32 ह्वः संप्रसारणम् 2586. 33 अभ्यस्तस्य च 2417. 34 बहुलं छन्दसि 3510. 35 चायः की 3511. 36 अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताःश्रितमाशीराशीर्तः 3512. 37 न संप्रसारणे संप्रसारणम् 363. 38 लिटि वयो यः 2413. 39 वश्चास्यान्यतरस्यां किति 2414. 40 वेञः 2415. 41 ल्यपि च 3339. 42 ज्यश्च 3340. 43 व्यश्च 3341. 44 विभाषा परेः 3342. 45 आदेच उपदेशेऽशिति 2370. 46 न व्यो लिटि 2416. 47 स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि 3185. 48 क्रीङ्जीनां णौ 2600. 49 सिध्यतेरपारलौकिके 2602. 50 मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च 2508. 51 विभाषा लीयतेः 2509. 52 खिदेश्छन्दसि 3513. 53 अपगुरो णमुलि 3375. 54 चिस्फुरोर्णौ 2569. 55 प्रजने वीयतेः 2603. 56 बिभेतेर्हेतुभये 2593. 57 नित्यं स्मयतेः 2596. 58 सृजिदृशोर्झल्यमकिति 2405. 59 अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् 2402. 60 शीर्षंश्छन्दसि 3514. 61 ये च तद्धिते 1667. 62 अचि शीर्षः 1667. (or 3492). 63 पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु 228. 64 धात्वादेः षः सः 2264. 65 णो नः 2286. 66 लोपो व्योर्वलि 873. 67 वेरपृक्तस्य 375. 68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् 252. 69 एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः 193. 70 शेश्छन्दसि बहुलम् 3516. 71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् 2858. 72 संहितायाम् 145. 73 छे च 146. 74 आङ्माङोश्च 147. 75 दीर्घात् 148. 76 पदान्ताद्वा 149. 77 इको यणचि 47. 78 एचोऽयवायावः 61. 79 वान्तो यि प्रत्यये 63. 80 धातोस्तन्निमित्तस्यैव 64. 61 क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे 65. 82 क्रय्यस्तदर्थे 66. 83 भय्यप्रवय्ये च छन्दसि 3517. 84 एकः पूर्वपरयोः 68. 85 अन्तादिवच्च 75. 86 षत्वतुकोरसिद्धः 3333. 87 आद्गुणः 69. 88 वृद्धिरेचि 72. 89 एत्येधत्यूठ्सु 73. 90 आटश्च 269. 91 उपसर्गादृति धातौ 74. 92 वा सुप्यापिशलेः 77. 93 औतोऽम्शसोः 285. 94 एङि पररूपम् 78. 95 ओमाङोश्च 80. 96 उस्यपदान्तात् 2214. 97 अतो गुणे 191. 98 अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ 81. 99 नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा 82. 100 नित्यमाम्रेडिते डाचि 2128. (or 3636). 101 अकः सवर्णे दीर्घः 85. 102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः 164. 103 तस्माच्छसो नः पुंसि 196. 104 नादिचि 165. 105 दीर्घाज्जसि च 239. 106 वा छन्दसि 3515. 107 अमि पूर्वः 194. 108 संप्रसारणाच्च 330. 109 एङः पदान्तादति 86. 110 ङसिङसोश्च 246. 111 ऋत उत् 279. 112 ख्यत्यात्परस्य 255. 113 अतो रोरप्लुतादप्लुते 163. 114 हशि च 166. 115 प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे 3518. 116 अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च 3519. 117 यजुष्युरः 3520. 118 आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे 3521. 119 अङ्ग इत्यादौ च 3522. 120 अनुदात्ते च कुधपरे 3523 121 अवपथासि च 3524. 122 सर्वत्र विभाषा गोः 87. 123 अवङ् स्फोटायनस्य 88. 124 इन्द्रे च नित्यम् 89. 125 प्लुतप्रगृह्या अचि 90. 126 आङोऽनुनासिकश्छन्दसि 3525. 127 इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्रस्वश्च 91 128 ऋत्यकः 92. 129 अप्लुतवदुपस्थिते 98. 130 ई ३. चाक्रवर्मणस्य 99. 131 दिव उत् 337. 132 एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि 176. 133 स्यश्छन्दसि बहुलम् 3526. 134 सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् 177. 135 सुट्कात्पूर्वः 2553. 136 अडभ्यासव्यवायेऽपि 2539. (or 3698. 3699). 137 संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे 2550. 138 समवाये च 2551. 139 उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु 2552. 140 किरतौ लवने 2539. 141 हिंसायां प्रतेश्च 2540. 142 अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने 2688. 143 कुस्तुम्बुरूणि जातिः 1058. 144 अपरस्पराः क्रियासातत्ये 1059. 145

गोष्पदं सेवितासेवितप्रमाणेषु 1060. 146 आस्पदं प्रतिष्ठायाम् 1061. 147 आश्चर्यमनित्ये 1062. 148 वर्चस्केऽवस्करः 1063. 149 अपस्करो रथाङ्गम् 1064. 150 विष्किरः शकुनौ वा 1065. 151 ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे 3527. 152 प्रतिष्कशश्च कशेः 1066. 153 प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषी 1067. 154 मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः 1068. 155 कास्तीराजस्तुन्दे नगरे 1069. 156 कारस्करो वृक्षः 1070. (ग 205). 157 पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञायाम् 1071. 158 अनुदात्तं पदमेकवर्जम् 3650. 159 कर्षात्वतो घञोऽन्त उदात्तः 3680. 160 उञ्छादीनां च 3681. 161 अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः 3651. 162 धातोः 3671. 163 चितः 3710. 164 तद्धितस्य 3711. 165 कितः 3712. 166 तिसृभ्यो जसः 3713. 167 चतुरः शसि 3682. 168 सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः 3714. 169 अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे 3715. 170 अञ्चेश्छन्दस्यसर्वनामस्थानम् 3716. 171 ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः 3717. 172 अष्टनो दीर्घात् 3718. 173 शतुरनुमो नद्यजादी 3719. 174 उदात्तयणो हल्पूर्वात् 3720. 175 नोङ्धात्वोः 3721. 176 ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् 3722. 177 नामन्यतरस्याम् 3723. 178 ङ्याश्छन्दसि बहुलम् 3724 179 षट्त्रिचतुर्भ्यो हलादिः 3725. 180 झल्युपोत्तमम् 3683. 181 विभाषा भाषायाम् 3684. 182 न गोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः 3726. 183 दिवो झल् 3727. 184 नृ चान्यतरस्याम् 3728, 185 तित्स्वरितम् 3729. 186 तास्यनुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः 3730. 187 आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् 3731. 188 स्वपादिहिंसामच्यनिटि 3672. 189 अभ्यस्तानामादिः 3673. 190 अनुदात्ते च 674. 191 सर्वस्य सुपि 3685. 192 भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति 3675. 193 लिति 3676 194 आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् 3677. 195 अचः कर्तृयकि 3678. 196 थलि च सेटीडन्तो वा 3732. 197 ञ्नित्यादिर्नित्यम् 3686. 198 आमन्त्रितस्य च 3653. 199 पथिमथोः सर्वनामस्थाने 3687. 200 अन्तश्च तवै युगपत् 3688. 201 क्षयो निवासे 3689. 202 जयः करणम् 3690. 203 वृषादीनां च 3691. 204 संज्ञायामुपमानम् 3692. 205 निष्ठा च द्व्यजनात् 3693. 206 शुष्कधृष्टौ 3694. 207 आशितः कर्ता 3695. 208 रिक्ते विभाषा 3696. 209 जुष्टार्पिते च छन्दसि 3697. 210 नित्यं मन्त्रे 3698. 211 युष्मदस्मदोर्ङसि 3699. 212 ङयि च 3700. 213 यतोऽनावः 3701. 214 ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः 3702. 215 विभाषा वेण्विन्धानयोः 3703. 216 त्यागरागहासकुहश्वठक्रथानाम् 3704. 217 उपोत्तमं रिति 3733. 218 चङ्यन्यतरस्याम् 3679. 219 मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् 3705. 220 अन्तोऽवत्याः 3706. 221 ईवत्याः 3707. 222 चौ 3652. 223 समासस्य 3734.

CHAPTER 2.

1 बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् 3735. 2 तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः 3736. 3 वर्णो वर्णेष्वनेते 3737, 4 गाधलवणयोः प्रमाणे 3738. 5 दायाद्यं दायादे 3739. 6 प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः 3740. 7 पदेऽपदेशे 3743. 8 निवाते वातत्राणे 3742. 9 शारदेऽनार्तवे 3743. 10 अध्वर्युकषाययोर्जातौ 3744. 11 सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये 3745. 12 द्विगौ प्रमाणे 3746. 13 गन्तव्यपण्यं वाणिजे 3747. 14 मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके 3748 15 सुखप्रिययोर्हिते 3749. 16 प्रीतौ च 3750. 17 स्वं स्वामिनि 3751. 18 पत्यावैश्वर्ये 3752. 19 न भूवाक्चिद्दिधिषु 3753. 20 वा भुवनम् 3754. 21 आशङ्काबाधनेदीयःसंभावने 3755. 22 पूर्वे भूतपूर्वे 3756. 23 सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये 3757. 24 विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु 3758. 25 श्रज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये 3769. 26 कुमारश्च 3760. 27 आदिः प्रत्येनसि 3761. 28 पूगेष्वन्यतरस्याम् 3764. 29 इगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ 3763 30 बह्वन्यतरस्याम् 2764. 31 दिष्टिवितस्त्योश्च 3765. 32 सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् 3766

33 परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु 3767. 34 राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु 3768. 35 संख्या 3769. 36 आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी 3770. 37 कार्तकौजपादयश्च 3771. 38 महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु 3772. 39 क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे 3773. 40 उष्ट्रः सादिवाम्योः 3774. 41 गौः सादसादिसारथिषु 3775. 42 कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च 3776. 43 चतुर्थी तदर्थे 3777. 44 अर्थे 3778. 45 क्ते च 3779. 46 कर्मधारयेऽनिष्ठा 3780. 47 अहीने द्वितीया 3781. 48 तृतीया कर्मणि 3782. 49 गतिरनन्तरः 3783. 50 तादौ च निति कृत्यतौ 3784. 51 तवै चान्तश्च युगपत् 3785. 52 अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये 3786. 58 न्यधी च 3787. 54 ईषदन्यतरस्याम् 3788. 55 हिरण्यपरिमाणं धने 3789. 56 प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ 3790. 57 कतरकतमौ कर्मधारये 3791. 58 आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः 3792. 59 राजा च 3793. 99 षष्ठी प्रत्येनसि 3794. 61 क्ते नित्यार्थे 3795 62 ग्रामः शिल्पिनि 3796. 63 राजा च प्रशंसायाम् 3797. 64 आदिरुदात्तः 3798. 65 सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे 3799 66 युक्ते च 3800. 67 विभाषाध्यक्षे 3801. 68 पापं च शिल्पिनि 3802. 69 गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे 3803. 70 अङ्गानि मैरेये 3804. 71 भक्ताख्यास्तदर्थेषु 3805. 72 गोबिडालसिंहसैन्धवेषूपमाने 3806. 73 अके जीविकार्थे 3807. 74 प्राचां क्रीडायाम् 3808. 75 अणि नियुक्ते 3809. 76 शिल्पिनि चाकृञः 3810. 77 संज्ञायां च 3811. 78 गोतन्तियवं पाले 3812. 79 णिनि 3813. 80 उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव 3814. 81 युक्तारोह्यादयश्च 3815. 82 दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे 3816. 83 अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः 3817. 84 ग्रामेऽनिवसन्तः 3818. 15 घोषादिषु च 3819. 26 छात्र्यादयः शालायाम् 3820. 87 प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् 3821. 88 मालादीनां च 3822. 89 अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम् 3823. 90 अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् 3824. 91 न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकज्जलम् 3825. 92 अन्तः 3826. 93 सर्वं गुणकार्त्स्न्ये 3827. 94 संज्ञायां गिरिनिकाययोः 3828. 95 कुमार्यां वयसि 3829. 96 उदकेऽकेवले 3830. 97 द्विगौ क्रतौ 3831. 98 सभायां नपुंसके 3832. 99 पुरे प्राचाम् 3833. 100 अरिष्टगौडपूर्वे च 3834. 101. न हास्तिनफलकमार्देयाः 3835. 102 कुसूलकूपकुम्भशालं बिले 3836. 103 दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु 3837. 104 आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि 3838. 105 उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च 3839. 106 बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् 3840. 107 उदराश्वेषुषु 3841. 108 क्षेपे 3842. 109 नदी बन्धुनि 3843. 110 निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् 3844. 111 उत्तरपदादिः 3845. 112 कर्णो वर्णलक्षणात् 3846. 113 संज्ञौपम्ययोश्च 3847. 114 कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च 3848. 115 शृङ्गमवस्थायां च 3849. 116 नञो जरमरमित्रमृताः 3850. 117 सोर्मनसी अलोमोषसी 3851. 118 क्रत्वादयश्च 3852. 119 आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि 3853. 120 वीरवीर्यौ च 3854. 121 कूलतीरतूलमूलशालाक्षसममव्ययीभावे 3855. 122 कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ 3856. 123 तत्पुरुषे शालायां नपुंसके 3857. 124 कन्था च 3858. 125 आदिश्चिहणादीनाम् 3859 126 चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् 3860 127 चीरमुपमानम् 3861. 128 पललसूपशाकं मिश्रे 3862. 129 कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् 3863. 130 अकर्मधारये राज्यम् 3864. 131 वर्ग्यादयश्च 3865. 132 पुत्रः पुम्भ्यः 3866. 133 नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः 3867. 134 चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः 3868. 135 षट् च काण्डादीनि 3809. 136 कुण्डं वनम् 3870. 137 प्रकृत्या भगालम् 3871. 138 शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत् 3872. 139 गतिकारकोपपदात्कृत् 3873. 140 उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् 3874. 141 देवताद्वन्द्वे च 3875. 142 नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु 3876. 143 अन्तः 3877. 144 थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम् 3878. 145 सूपमानात्क्तः 3879. 146 संज्ञायामनाचितादीनाम् 3880. 147 प्रवृद्धादीनां च 3881. 148 कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि 3882. 149 इत्थंभूतेन कृतमिति च 3883. 150 अनो भावकर्मवचनः 3884. 151 मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः 3885. 152 सप्तम्याः

पुण्यम् 3886. 153 ऊनार्थकलहं तृतीयायाः 3887. 154 मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ 3888. 155 नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः 3889. 155 ययतोश्चातदर्थे 3890. 157 अच्कावशक्तौ 3891. 158 आक्रोशे च 3892. 159 संज्ञायाम् 3893. 160 कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च 3894. 161 विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु 3895. 162 बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने 3896. 163 संख्यायाः स्तनः 3897. 164 विभाषा छन्दसि 3898. 165 संज्ञायां मित्राजिनयोः 3899. 166 व्यवायिनोऽन्तरम् 3900. 167 मुखं स्वाङ्गम् 3901. 168 नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः 3902. 169 निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् 3903. 170 जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः 3904. 171 वा जाते 3905. 172 नञ्सुभ्याम् 3906. 173 कपि पूर्वम् 3907. 174 ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् 3908. 175 बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि 3909. 176 न गुणादयोऽवयवाः 3910. 177 उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु 3911. 178 वनं समासे 3912. 179 अन्तः 3913. 180 अन्तश्च 3914. 181 न निविभ्याम् 3915. 182 परेरभितोभावि मण्डलम् 3916. 183 प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् 3917. 184 निरुदकादीनि च 3918. 185 अभेर्मुखम् 3919. 186 अपाच्च 3920. 187 स्फिगपूतवीणाञ्जोऽध्वकुक्षिसीरनामनाम च 3921. 188 अधेरुपरिस्थम् 3922. 189 अनोरप्रधानकनीयसी 3923. 190 पुरुषश्चान्वादिष्टः 3924. 191 अतेरकृत्पदे 3925. 192 नेरनिधाने 3926. 193 प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे 3927. 194 उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः 3928. 195 सोरवक्षेपणे 3929. 196 विभाषोत्पुच्छे 3930. 197 द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मूर्धसु बहुव्रीहौ 3931. 198 सक्थं चाक्रान्तात् 3932. 199 परादिश्छन्दसि बहुलम् 3933.

CHAPTER 3.

1. अलुगुत्तरपदे 958. 2 पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः 959. 3 ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः 960. 4 मनसः संज्ञायाम् 961. 5 आज्ञायिनि च 962. 6 आत्मनश्च पूरणे 963. 7 वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः 964. 8 परस्य च 965. 9 हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञायाम् 966. 10 कारनाम्नि च प्राचां हलादौ 968. 11 मध्याद्गुरौ 969. 12 अमूर्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे 970. 13 बन्धे च विभाषा 971. 14 तत्पुरुषे कृति बहुलम् 972. 15 प्रावृट्शरत्कालदिवां जे 973. 86 विभाषा वर्षक्षरशरवरात् 974. 17 घकालतनेषु कालनाम्नः 975. 18 शयवासवासिष्वकालात् 976. 19 नेन्सिद्धबध्नातिषु च 977 20 स्थे च भाषायाम् 978. 21 षष्ठ्या आक्रोशे 979. 22 पुत्रेऽन्यतरस्याम् 980. 23 ऋतो विद्यायोनिसंबन्धेभ्यः 981. 24 विभाषा स्वसृपत्योः 982. 25 आनङृतो द्वन्द्वे 921. 26 देवताद्वन्द्वे च 922. 27 ईदग्नेः सोमवरुणयोः 923. 28 इद्वृद्धौ 925. 29 दिवो द्यावा 926. 30 दिवसश्च पृथिव्याम् 927. 31 उषासोषसः 928. 32 मातरपितरावुदीचाम् 929. 33 पितरामातरा च च्छन्दसि 3528 34 स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु 831. 35 तसिलादिष्वा कृत्वसुचः 836. 36 क्यङ्मानिनोश्च 837. 37 न कोपधायाः 838. 38 संज्ञापूरण्योश्च 839. 39 वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यारक्तविकारे 840. 40 स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि 841. 41 जातेश्च 842. 42 पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु 746. 43 घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्योऽनेकाचो ह्रस्वः 985. 44 नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् 986. 45 उगितश्च 987. 46 आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः 807. 47 द्व्यष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः 808. 48 त्रेस्त्रयः 809. 49 विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम् 810. 50 हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु 988. 51 वा शोकष्यञ्रोगेषु 989. 52 पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु 990. 53 पद्यत्यतदर्थे 991. 54 हिमकाषिहतिषु च 992. 55 ऋचः शे 993. 56 वा घोषमिश्रशब्देषु 994. 57 उदकस्योदः संज्ञायाम् 995. 58 पेषंवासवाहनधिषु च 996. 59 एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् 997. 60 मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च 998. 61 इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य 999. 62

एक तद्धिते च 1000. 63 ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलम् 1001. 64 त्वे च 1002. 65 इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु 1006. 66 खित्यनव्ययस्य 2943. 67 अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् 2942. 68 इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च 2994. 69 वाचंयमपुरंदरौ च 2957. 70 कारे सत्यागदस्य 1007. 71 श्येनतिलस्य पाते ञे 1268. 72 रात्रेःकृति विभाषा 1008. 73 नलोपो नञः 757. 74 तस्मान्नुडचि 758. 75 नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या 759. 76 एकादिश्चैकस्य चादुक् 811. 77 नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् 760. 78 सहस्य सः संज्ञायाम् 1009. 79 ग्रन्थान्ताधिके च 1010. 80 द्वितीये चानुपाख्ये 1011. 81 अव्ययीभावे चाकाले 660. 82 वोपसर्जनस्य 849. 83 प्रकृत्याशिष्यगोवत्सहलेषु 850. 84 समानस्य छन्दस्यमूर्धप्रभृत्युदर्केषु 1012. 85 ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु 1013. 86 चरणे ब्रह्मचारिणि 1014. 87 तीर्थे ये 1015. 88 विभाषोदरे 1016 89 दृग्दृशवतुषु 1017. 90 इदंकिमोरीश्की 1018. 91 आ सर्वनाम्नः 430. 92 विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये 418. 93 समः समि 421. 94 तिरसस्तिर्यलोपे 423. 95 सहस्य सध्रिः 422. 96 सध मादस्थयोश्छन्दसि 3529. 97 द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् 941. 98 ऊदनोर्देशे 942. 99 अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु 1025. 100 अर्थे विभाषा 1026. 101 कोः कत्तत्पुरुषेऽचि 1027. 102 रथवदयोश्च 1028. 103 तृणे च जातौ 1029. 104 कापथ्यक्षयोः 1030. 105 ईषदर्थे 1031. 106 विभाषा पुरुषे 1032. 107 कवं चोष्णे 1033. 108 पथि च छन्दसि 3530. 109 पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् 1034. 110 संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यां ङौ 238. 111 ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः 174. 112 सहिवहोरोदवर्णस्य 2357. 113. साढ्यै साढ्वा साढेति निगमे 3531. 114 संहितायाम् 1035. 115 कर्णे लक्षणस्याविष्टाष्टपञ्चमणिभिन्नच्छिन्नच्छिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य 1036. 116 नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ 1037. 117 वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिंशुलकादीनाम् 1038. 118 वले 1040. 119. मतौ बह्वचोऽनजिरादीनाम् 1041. 120 शरादीनां च 1042. 121 इको वहेऽपीलोः 1043. 122 उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् 1044. 123 इकः काशे 1045. 124 दस्ति 3079. 125 अष्टनः संज्ञायाम् 1046. 126 छन्दसि च 3532. 127 चितेः कपि 1047. 128 विश्वस्य वसुराटोः 379. 129 नरे संज्ञायाम् 1048. 130 मित्रे चर्षौ 1049. 131 मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ 3533. 132 ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् 3534. 133 ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् 3535. 134 इकः सुञि 3536. 135 द्व्यचोऽतस्तिङः 3537. 136 निपातस्य च 3538. 137 अन्येषामपि दृश्यते 3539. 138 चौ 417. 139 संप्रसारणस्य 1004.

CHAPTER 4.

1 अङ्गस्य 200. 2 हलः 2559. 3 नामि 209. 4 न तिसृचतसृ 300. 5 छन्दस्युभयथा 3540. 6 नृ च 283 7 नोपधायाः 370. 8 सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ 250 9 वा षपूर्वस्य निगमे 3541. 10 सान्तमहतः संयोगस्य 317. 11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् 277. 12 इन्हन्पूषार्यम्णां शौ 356. 13 सौ च 357. 14 अत्वसन्तस्य चाधातोः 425. 15 अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति 2666. 16 अज्झनगमां सनि 2614. 17 तनोतेर्विभाषा 2622. 18 क्रमश्च क्त्वि 3329. 19 च्छ्वोः शूडनुनासिके च 2561. 20 ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च 2654. 21 राल्लोपः 2655. 22 असिद्धवदत्राभात् 2183 23 श्नान्नलोपः 2544. 24 अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति 415. 25 दंशसञ्जस्वञ्जां शपि 2396. 26 रञ्जेश्च 2397. 27 घञि च भावकरणयोः 3189. 28 स्यदो जवे 3186. 29 अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः 3187. 30 नाञ्चेः पूजायाम् 424. 31 क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः 3321. 32 जान्तनशां विभाषा 3330. 33 भञ्जेश्च चिणि

2764. 34 शास इदङ्हलोः 2486. 35 शा हौ 2487. 36 हन्तेर्जः 2431. 37 अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति 2428. 38 वा ल्यपि 3334. 39 न क्तिचि दीर्घश्च 3314. 40 गमः क्वौ 2986. 41 विड्वनोरनुनासिकस्यात् 2982. 42 जनसनखनां सञ्झलोः 2504. 43 ये विभाषा 2319. 44 तनोतेर्यकि 2759 45 सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् 3315. 46 आर्धधातुके 2307. 47 भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् 2535 48 अतो लोपः 2308. 49 यस्य हलः 2631. 50 क्यस्य विभाषा 2660 51 णेरनिटि 2313. 62 निष्ठायां सेटि 3057. 53 जनिता मन्त्रे 3542. 54 शमिता यज्ञे 3543. 55 अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु 2311. 56 ल्यपि लघुपूर्वात् 3336. 57 विभाषापः 3337. 58 युप्लुवोदीर्घश्छन्दसि 3544. 59 क्षियः 3338. 60 निष्ठायामण्यदर्थे 3014. 61 वाक्रोशदैन्ययोः 3081. 62 स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च 2757. 63 दीङो युडचि क्ङिति 2507. 64 आतो लोप इटि च 2372. 65 ईद्यति 2843. 66 घुमास्थागापाजहातिसां हलि 2462. 67 एर्लिङि 2374. 68 वान्यस्य संयोगादेः 2378. 69 न ल्यपि 3335. 70 मयतेरिदन्यतरस्याम् 3318. 71 लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः 2206. 72 आडजादीनाम् 2254 73 छन्दस्यपि दृश्यते 3545. 74 न माङ्योगे 2228 75 बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि 3546. 76 इरयो रे 3547. 77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 271. 78 अभ्यासस्यासवर्णे 2290. 79 स्त्रियाः 301. 80 वाम्शसोः 302. 81 इणो यण् 2455. 82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य 272. 83 ओः सुपि 281. 84 वर्षाभ्वश्च 282. 85 न भूसुधियोः 273. 86 छन्दस्युभयथा 3548. 87 हुश्नुवोः सार्वधातुके 2387. 88 भुवो वुग्लुङ्लिटोः 2174. 89 ऊदुपधाया गोहः 2364. 90 दोषो णौ 2604. 91 वा चित्तविरागे 2605. 92 मितां ह्रस्वः 2568. 93 चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् 2762. 94 खचि ह्रस्वः 2955. 95 ह्लादो निष्ठायाम् 3073. 96 छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य 3297. 97 इस्मन्त्रन्क्विषु च 2985. 98 गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि 2363. 99 तनिपत्योश्छन्दसि 3549. 100 घसिभसोर्हलि च 3550. 101 हुझल्भ्यो हेर्धिः 2425. 102 श्रुशृणुपॄकृवृभ्यश्छन्दसि 3551. 103 अङितश्च 3553. 104 चिणो लुक् 2329. 105 अतो हेः 2202. 106 उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् 2334. 107 लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः 2333. 108 नित्यं करोतेः 2548. 109 ये च 2549. 110 अत उत्सार्वधातुके 2467. 111 श्नसोरल्लोपः 2469. 112 श्नाभ्यस्तयोरातः 2483. 113 ई हल्यघोः 2497. 114 इद्दरिद्रस्य 2482. 115 भियोऽन्यतरस्याम् 2492. 116 जहातेश्च 2498 117 आ च हौ 2499. 118 लोपो यि 2500. 119 घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च 2471. 120 अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि 2260. 121 थलि च सेटि 2261. 122 तॄफलभजत्रपश्च 2301. 123 राधो हिंसायाम् 2532. 124 वा जॄभ्रमुत्रसाम् 2356. 125 फणां च सप्तानाम् 2354. 126 न शसददवादिगुणानाम् 2263. 127 अर्वणस्त्रसावनञः 364. 128 मघवा बहुलम् 360. 129 भस्य 233. 130 पादः पत् 414. 131 वसोः संप्रसारणम् 435. 132 वाह ऊठ् 329. 133 श्वयुवमघोनामतद्धिते 362. 134 अल्लोपोऽनः 234. 135 षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि 1160. 136 विभाषा ङिश्योः 237. 137 न संयोगाद्वमन्तात् 355. 138 अचः 416. 139 उद ईत् 420. 140 आतो धातोः 240. 141 मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः 3554. 142 ति विंशतेर्डिति 844. 143 टेः 316. 144 नस्तद्धिते 679. 145 अह्नष्टखोरेव 789. 146 ओर्गुणः 847. 147 ढे लोपोऽकद्र्वाः 1142. 148 यस्येति च 311. 149 सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः 499. 150 हलस्तद्धितस्य 472. 151 आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति 1082. 152 क्यच्व्योश्च 2119. 153 बिल्वकादिभ्यश्छस्य लुक् 1311. 154 तुरिष्ठेमेयःसु 2008. 155 टेः 1786. 156 स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादि परं पूर्वस्य च गुणः 2015. 157 प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृन्दाः 2016. 158 बहोर्लोपो भू च बहोः 2017. 159 इष्ठस्य यिट् च 2018. 160 ज्यादादीयसः 2012. 161 र ऋतो हलादेर्लघोः 1785. 162 विभाषर्जोश्छन्दसि 3555. 163 प्रकृत्यैकाच् 2010. 164 इनण्यनपत्ये 1245. 165 गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च 1275. 166 संयोगादिश्च

1156. 167 अन् 1155. 168 ये चाभावकर्मणोः 1154. 169 आत्माध्वानौ खे 1671. 170 न मपूर्वोऽपत्येऽवर्मणः 1157. 171 ब्राह्मोऽजातौ 1158. 172 कार्मस्ताच्छील्ये 1613. 173 औक्षमनपत्ये 1159. 174 दाण्डिनायनहास्तिनायनाथर्वणिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि 1145. 175 ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि 3556.

END OF BOOK V..

BOOK VII.

CHAPTER 1.

1 युवोरनाकौ 1237. 2 आयनेयीनीयियः फढखछघां प्रत्ययादीनाम् 475. 3 झोऽन्तः 2169. 4 अदभ्यस्तात् 2479. 5 आत्मनेपदेष्वनतः 2258. 6 शीङो रुट् 2442. 7 वेत्तेर्विभाषा 2701. 8 बहुलं छन्दसि 3557. 9 अतो भिस ऐस् 203. 10 बहुलं छन्दसि 3558. 11 नेदमदसोरकोः 349. 12 टाङसिङसामिनात्स्याः 201. 13 ङेर्यः 204. 14 सर्वनाम्नः स्मै 215. 15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ 216. 16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 221. 17 जसः शी 214. 18 औङ आपः 287. 19 नपुंसकाच्च 310. 20 जश्शसोः शिः 312. 1. 21 अष्टाभ्य औश् 372. 22 षड्भ्यो लुक् 261. 23 स्वमोर्नपुंसकात् 319. 24 अतोऽम् 309. 25 अद्ड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः 315. 26 नेतराच्छन्दसि 3559. 27 युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् 399. 28 ङेप्रथमयोरम् 382. 29 शसो न 391. 30 भ्यसो भ्यम् 395. 31 पंचम्या अत् 397. 32 एकवचनस्य च 396. 33 साम आकम् 400. 34 आत औ तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्याम् 2197. 36 विदेः शतुर्वसुः 3105. 37 समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् णलः 2371. 35 3332. 38 क्त्वापि छन्दसि 3560. 39 सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः 3561. 40 अमो मश् 3562. 41 लोपस्त आत्मनेपदेषु 3563. 42 ध्वमो ध्वात् 3564. 43 यजध्वैनमिति च 3565 44 तस्य तात् 3566. 45 तप्तनप्तनथनाश्च 3567. 46 इदन्तो मसि 3568. 47 क्त्वो यक् 3569. 48 इष्ट्वीनमिति च 3570. 49 स्नात्व्यादयश्च 3571. 50 आज्जसेरसुक् 3572. 51 अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि 2662. 52 आमि सर्वनाम्नः सुट् 217. 53 त्रेस्त्रयः 264. 54 ह्रस्वनद्यापो नुट् 208. 55 षट्चतुर्भ्यश्च 338. 56 श्रीग्रामण्योश्छन्दसि 3573. 57 गोः पादान्ते 3574. 58 इदितो नुम्धातोः 2262. 59 शे मुचादीनाम् 2542. 60 मस्जिनशोर्झलि 2517. 61 रधिजभोरचि 2302. 62 नेट्यलिटि रधेः 2516. 63 रभेरशब्लिटोः 2581. 64 लभेश्च 2582. 65 आङो यि 2845. 66 उपात्प्रशंसायाम् 2846. 67 उपसर्गात्खल्घञोः 3306. 68 न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् 3307. 69 विभाषा चिण्णमुलोः 2765. 70 उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः 361. 71 युजेरसमासे 376. 72 नपुंसकस्य झलचः 314. 73 इकोऽचि विभक्तौ 320. 74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य 321. 75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः 322. 76 छन्दस्यपि दृश्यते 3575. 77 ई च द्विवचने 3576. 78 नाभ्यस्ताच्छतुः 427. 79 वा नपुंसकस्य 444. 80 आच्छीनद्योर्नुम् 445. 81 शप्श्यनोर्नित्यम् 446. 82 सावनडुहः 332. 83 दृक्स्ववःस्वतवसां छन्दसि 3577. 84 दिव औत् 336. 85 पथिमथ्यृभुक्षामात् 365. 86 इतोऽत्सर्वनामस्थाने 366. 87 थो न्थः 367. 88 भस्य टेर्लोपः 368. 89 पुंसोऽसुङ् 436. 90 गोतो णित् 284. 91 णलुत्तमो वा 2283. 92 सख्युरसम्बुद्धौ 253. 93 अनङ् सौ 248. 94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 276 95 तृज्वत्क्रोष्टुः 274. 96 स्त्रियां च 305. 97 विभाषा तृतीयादिष्वचि 278. 98 चतुरन-

डुहोरामुदात्तः 331. 99 अम्संबुद्धौ 333. 100 ॠत इद्धातोः 2390. 101 उपधायाश्च 2571. 102 उदोष्ठ्यपूर्वस्य 2494. 103 बहुलं छन्दसि 3578.

CHAPTER 2.

1 सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु 2297. 2 अतो र्लान्तस्य 2330. 3 वदव्रजहलन्तस्याचः 2267. 4 नेटि 2268. 5 ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् 2299. 6 ऊर्णोतेर्विभाषा 2449. 7 अतो हलादेर्लघोः 2284. 8 नेड्वशि कृति 2981. 9 तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च 3163. 10 एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् 2246. 11 श्र्युकः किति 2381. 12 सनि ग्रहगुहोश्च 2610. 13 कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि 2293. 14 श्वीदितो निष्ठायाम् 3039. 15 यस्य विभाषा 3025. 16 आदितश्च 3036. 17 विभाषा भावादिकर्मणोः 3054. 18 क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु 3058. 19 धृषिशसी वैयात्ये 3059. 20 दृढः स्थूलबलयोः 3060. 21 प्रभौ परिवृढः 3061. 22 कृच्छ्रगहनयोः कषः 3062. 23 घुषिरविशब्दने 3063. 24 अर्देः संनिविभ्यः 3064. 25 अभेश्चाविदूर्ये 3065. 26 णेरध्ययने वृत्तम् 3066. 27 वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः 3068. 28 रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् 3069. 29 हृषेर्लोमसु 3070. 30 अपचितश्च 3071. 31 हु ह्वरेश्छन्दसि 3579. 32 अपरिह्वृताश्च 3580. 33 सोमे ह्वरितः 3581. 34 ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्त विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरुत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च 3582. 35 आर्धधातुकस्येड्वलादेः 2184. 36 स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते 2323. 37 ग्रहोऽलिटि दीर्घः 2562. 38 वॄतो वा 2391. 39 न लिङि 2529. 40 सिचि च परस्मैपदेषु 2392. 41 इट् सनि वा 2525. 42 लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु 2528. 43 ऋतश्च संयोगादेः 2526. 44 स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा 2279. 45 रधादिभ्यश्च 2515. 46 निरः कुषः 2560. 47 इण्निष्ठायाम् 3045. 48 तीषसहलुभरुषरिषः 2340. 49 सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम् 2618. 50 क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः 3049. 51 पूङश्च 3050. 52 वसतिक्षुधोरिट् 3046. 53 अञ्चेः पूजायाम् 3047. 54 लुभो विमोहने 3048. 55 जॄव्रश्च्योः क्त्वि 3327. 56 उदितो वा 3328. 57 सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः 2506. 58 गमेरिट् परस्मैपदेषु 2401. 59 न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः 2348. 60 तासि च कॢपः 2352. 61 अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् 2294. 62 उपदेशेऽत्वतः 2295. 63 ऋतो भारद्वाजस्य 2296. 64 बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे 2527. 65 विभाषा सृजिदृशोः 2404. 66 इडत्त्यर्तिव्ययतीनाम् 2384. 67 वस्वेकाजाद्घसाम् 3096. 68 विभाषा गमहनविदविशाम् 3099. 69 सनिंससनिवांसम् 3583. 70 ऋद्धनोः स्ये 2366. 71 अञ्जेः सिचि 2546. 72 स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु 2385. 73 यमरमनमातां सक् च 2377. 74 स्मिपूङ्रञ्ज्वशां सनि 2626. 75 किरश्च पञ्चभ्यः 2611. 76 रुदादिभ्यः सार्वधातुके 2474. 77 ईशः से 2439. 78 ईडजनोर्ध्वे च 2440. 79 लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य 2211. 80 अतो येयः 2212. 81 आतो ङितः 2235. 82 आने मुक् 3101. 83 ईदासः 3104. 84 अष्टन आ विभक्तौ 371. 85 रायो हलि 286. 86 युष्मदस्मदोरनादेशे 393. 87 द्वितीयायां च 390. 88 प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् 387. 89 योऽचि 392. 90 शेषे लोपः 385. 91 मपर्यन्तस्य 383. 92 युवावौ द्विवचने 386. 93 यूयवयौ जसि 388. 94 त्वाहौ सौ 384. 95 तुभ्यमह्यौ ङयि 394. 96 तवममौ ङसि 398. 97 त्वमावेकवचने 389. 98 प्रत्ययोत्तरपदयोश्च 1373. 99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ 298. 100 अचि र ऋतः 299. 101 जराया जरसन्यतरस्याम् 227. 102 त्यदादीनामः 265. 103 किमः कः 342. 104 कु तिहोः 1954. 105 क्वाति 1960. 106 तदोः सः सावनन्त्ययोः 381. 107 अदस औ सुलोपश्च 437. 108 इदमो मः 343. 109 दश्च 345. 110 यः सौ 441. 111 इदोऽय् पुंसि 344. 112 अनाप्यकः 346. 113 हलि लोपः 347.

114 मृजेर्वृद्धिः 2473. 115 अचो ञ्णिति 254. 116 अत उपधायाः 2282. 117 तद्धितेष्वचामादेः 1075. 118 किति च 1076.

CHAPTER 3.

1 देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् 1439. 2 केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः 1144. 3 न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच् 1098. 4 द्वारादीनां च 1386. 5 न्यग्रोधस्य च केवलस्य 1543. 6 न कर्मव्यतिहारे 3217. 7 स्वागतादीनां च 1549. 8 श्वादेरिञि 1560. 9 पदान्तस्यान्यतरस्याम् 1561. 10 उत्तरपदस्य 1396. 11 अवयवादृतोः 1397. 12 सुसर्वार्धाज्जनपदस्य 1398. 13 दिशोऽमद्राणाम् 1399. 14 प्राचां ग्रामनगराणाम् 1400. 15 संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च 1752. 16 वर्षस्याभविष्यति 1754. 17 परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः 1683. 18 जे प्रोष्ठपदानाम् 1409. 19 हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च 1133. 20 अनुशतिकादीनां च 1438. 21 देवताद्वन्द्वे च 1239. 22 नेन्द्रस्य परस्य 1240. 23 दीर्घाच्च वरुणस्य 1241. 24 प्राचां नगरान्ते 1431. 25 जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषितमुत्तरम् 1432. 26 अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा 1684. 27 नातः परस्य 1685. 28 प्रवाहणस्य ढे 1129. 29 तत्प्रत्ययस्य च 1130. 30 नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् 1460. 31 यथातथयथापुरयोः पर्यायेण 1789. 32 हनस्तोऽचिण्णलोः 2574. 33 आतो युक्चिण्कृतोः 2761. 34 नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः 2763. 35 जनिवध्योश्च 2512. 36 अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ 2570. 37 शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् 2585. 38 वो विधूनने जुक् 2590. 39 लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने 2591. 40 भियो हेतुभये षुक् 2595. 41 स्फायो वः 2597. 42 शदेरगतौ तः 2598. 43 रुहः पोऽन्यतरस्याम् 2599. 44 प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः 463. 45 न यासयोः 464. 46 उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः 465. 47 भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि 466. 48 अभाषितपुंस्काच्च 467. 49 आदाचार्याणाम् 468. 50 ठस्येकः 1170. 51 इसुसुक्तान्तात्कः 1221. 52 चजोः कु घिण्ण्यतोः 2863. 53 न्यङ्क्वादीनां च 2864. 54 हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु 358. 55 अभ्यासाच्च 2430. 56 हेरचङि 2531. 57 सन्लिटोर्जेः 2331. 58 विभाषा चेः 2525. 59 न क्वादेः 2875. 60 अजिव्रज्योश्च 2876. 61 भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः 2877. 62 प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे 2878. 63 वञ्चेर्गतौ 2879. 64 ओक उचः के 2880. 65 ण्य आवश्यके 2881. 66 यजयाचरुचप्रवचर्चश्च 2882. 67 वचोऽशब्दसंज्ञायाम् 2883. 68 प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे 2884. 69 भोज्यं भक्ष्ये 2885. 70 घोर्लोपो लेटि वा 3584. 71 ओतः श्यनि 2510. 72 क्सस्याचि 2337. 73 लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये 2365. 74 शमामष्टानां दीर्घः श्यनि 2519. 75 ष्ठिवुक्लमुचमां शिति 2320. 76 क्रमः परस्मैपदेषु 2322. 77 इषुगमियमां छः 2400. 78 पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः 2360. 79 ज्ञाजनोर्जा 2511. 80 प्वादीनां ह्रस्वः 2558. 81 मीनातेर्निगमे 3585. 82 मिदेर्गुणः 2346. 83 जुसि च 2481. 84 सार्वधातुकार्धधातुकयोः 2168. 85 जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु 2480. 86 पुगन्तलघूपधस्य च 2189. 87 नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके 2503. 88 भूसुवोस्तिङि 2224. 89 उतो वृद्धिर्लुकि हलि 2443. 90 ऊर्णोतेर्विभाषा 2445. 91 गुणोऽपृक्ते 2448. 92 तृणह इम् 2545. 93 ब्रुव ईट् 2452. 94 यङो वा 2651. 95 तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके 2444. 96 अस्तिसिचोऽपृक्ते 2225. 97 बहुलं छन्दसि 3586. 98 रुदश्च पञ्चभ्यः 2475. 99 अड्गार्ग्यगालवयोः 2476. 100 अदः सर्वेषाम् 2426. 101 अतो दीर्घो यञि 2170. 102 सुपि च 202. 103 बहुवचने झल्येत् 205. 104 ओसि च 207. 105 आङि चापः 289. 106 संबुद्धौ च 288. 107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 267. 108 ह्रस्वस्य गुणः 242. 109 जसि च 241. 110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः 275. 111 घेर्ङिति 245. 112 आण्नद्याः 268. 113 याडापः 290. 114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 291

115 विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् 293. 116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः 270. 117 इदुद्भ्याम् 297. 118 औत् 256. 119 अच्च घेः 247. 120 आङो नाऽस्त्रियाम् 244.

CHAPTER 4.

1 णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः 2314. 2 नाग्लोपिशास्वृदिताम् 2572. 3 भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् 2565. 4 लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य 2587. 5 तिष्ठतेरित् 2588. 6 जिघ्रतेर्वा 2589. 7 उर्ऋत् 2567. 8 नित्यं छन्दसि 3587. 9 दयतेर्दिगि लिटि 2388. 10 ऋतश्च संयोगादेर्गुणः 2379. 11 ऋच्छत्यॄताम् 2383. 12 शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा 2495. 13 केऽणः 834. 14 न कपि 835. 15 आपोऽन्यतरस्याम् 892. 16 ऋदृशोऽङि गुणः 2406. 17 अस्यतेस्थुक् 2520. 18 श्वयतेरः 2421. 19 पतः पुम् 2355. 20 वच उम् 2454. 21 शीङः सार्वधातुके गुणः 2441. 22 अयङ्यि क्ङिति 2649. 23 उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः 2702. 24 एतेर्लिङि 2457. 25 अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः 2298. 26 च्वौ च 2120. 27 रीङृतः 1234. 28 रिङ् शयग्लिङ्क्षु 2367. 29 गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः 2380. 30 यङि च 2633. 31 ई घ्राध्मोः 2648. 32 अस्य च्वौ 2118. 33 क्यचि च 2658. 34 अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु 2661. 35 न च्छन्दस्यपुत्रस्य 3588. 36 दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति 3589. 37 अश्वाघस्यात् 3590. 38 देवसुम्नयोर्यजुषि काठके 3591. 39 कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः 3592. 40 द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति 3074. 41 शाच्छोरन्यतरस्याम् 3075. 42 दधातेर्हिः 3076. 43 जहातेश्च क्त्वि 3331. 44 विभाषा छन्दसि 3593. 45 सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च 3594. 46 दो दद्घोः 3077. 47 अच उपसर्गात्तः 3078. 48 अपो भि 442. 49 सः स्यार्धधातुके 2342. 50 तासस्त्योर्लोपः 2191. 51 रि च 2192. 52 ह एति 2250. 53 यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः 2488. 54 सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् 2623. 55 आप्ज्ञप्यृधामीत् 2619. 56 दम्भ इच्च 2621. 57 मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा 2624. 58 अत्र लोपोऽभ्यासस्य 2620. 59 ह्रस्वः 2180. 60 हलादिः शेषः 2179. 61 शर्पूर्वाः खयः 2259. 62 कुहोश्चुः 2245. 63 न कवतेर्यङि 2641. 64 कृषेश्छन्दसि 3595. 65 दाधर्तिदर्धर्तिदर्धर्षिबोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगन्तीति च 3596. 66 उरत् 2244. 67 द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् 2344. 68 व्यथो लिटि 8353 69 दीर्घ इणः किति 2456. 70 अत आदेः 2248. 71 तस्मान्नुड् द्विहलः 2288. 72 अश्नोतेश्च 2533. 73 भवतेरः 2181. 74 ससूवेति निगमे 3597. 75 निजां त्रयाणां गुणः श्लौ 2502. 76 भृञामित् 2496 77 अर्तिपिपर्त्योश्च 2493. 78 बहुलं छन्दसि 3598. 79 सन्यतः 2317. 80 ओः पुयण्ज्यपरे 2577. 81 स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा 2578. 82 गुणो यङ्लुकोः 2630. 83 दीर्घोऽकितः 2632. 84 नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् 2642. 85 नुगतोऽनुनासिकान्तस्य 2643. 86 जपजभदहदशभञ्जपशां च 2638. 87 चरफलोश्च 2636. 88 उत्परस्यातः 2637. 89 ति च 3037. 90 रीगृदुपधस्य च 2644 91 रुग्रिकौ च लुकि 2652. 92 ऋतश्च 2653. 93 सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे 2316. 94 दीर्घो लघोः 2318. 95 अत्स्मृदॄत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् 2566 96 विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः 2583. 97 ई च गणः 2573.

END OF BOOK VII.

BOOK VIII.

CHAPTER 1.

1 सर्वस्य द्वे 2139. 2 तस्य परमाम्रेडितम् 83. 3 अनुदात्तं च 3670. 4 नित्यवीप्सयोः 2140. 5 परेर्वर्जने 2141. 6 प्रसमुपोदः पादपूरणे 3599. 7 उपर्यध्यधसः सामीप्ये 2142. 8 वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु 2143. 9 एकं बहुव्रीहिवत् 2144. 10 आबाधे च 2145. 11 कर्मधारयवदुत्तरेषु 2146. 12 प्रकारे गुणवचनस्य 2147. 13 अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् 2148. 14 यथास्वे यथायथम् 2149. 15 द्वंद्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु 2150. 16 पदस्य 401. 17 पदात् 402. 18 अनुदात्तं सर्वमपादादौ 403. 19 आमन्त्रितस्य च 3654. 20 युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ 404 21 बहुवचनस्य वस्नसौ 405. 22 तेमयावेकवचनस्य 406. 23 त्वामौ द्वितीयायाः 407. 24 न चवाहाहैवयुक्ते 408. 25 पश्यार्थैश्चानालोचने 409. 26 सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा 410. 27 तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः 3934 28 तिङ्ङतिङः 3935. 29 न लुट् 3936. 30 निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् 3937 31 नह प्रत्यारम्भे 3938. 32 सत्यं प्रश्ने 3939. 33 अङ्गाप्रातिलोम्ये 3940. 34 हि च 3941. 35 छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् 3942. 36 यावद्यथाभ्याम् 3943. 37 पूजायां नानन्तरम् 3944 38 उपसर्गव्यपेतं च 3945. 39 तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् 3946. 40 अहो च 3947. 41 शेषे विभाषा 3948. 42 पुरा च परीप्सायाम् 3949. 43 नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् 3950. 44 किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् 3951. 45 लोपे विभाषा 3952. 46 एहिमन्ये प्रहासे लृट् 3953. 47 जात्वपूर्वम् 3954. 48 किंवृत्तं च चिदुत्तरम् 3955. 49 आहो उताहो चानन्तरम् 3956. 50 शेषे विभाषा 3957. 51 गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् 3958. 52 लोट् च 3959. 53. विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् 3960. 54 हन्त च 3961. 55 आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके 3962. 56 यद्धितुपरं छन्दसि 3963. 57 चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः 3964. 58 चादिषु च 3965. 59 चवायोगे प्रथमा 3966. 60 हेति क्षियायाम् 3967. 61 अहेति विनियोगे च 3968. 62 चाहलोप एवेत्यवधारणम् 3969. 63 चादिलोपे विभाषा 3970. 64 वैवावेति च च्छन्दसि 3971. 65 एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् 3972. 66 यद्वृत्तान्नित्यम् 3973. 67 पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः 3974. 68 सगतिरपि तिङ् 3975. 69 कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ 3976. 70 गतिर्गतौ 3977. 71 तिङि चोदात्तवति 3978. 72 आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् 412. 73 नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् 413. 74 विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम् 3655.

CHAPTER 2.

1 पूर्वत्रासिद्धम् 12. 2 नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति 353. 3 न मु ने 439. 4 उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य 3657. 5 एकादेश उदात्तेनोदात्तः 3658. 6 स्वरितो वानुदात्ते पदादौ 3659. 7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य 236. 8 न ङिसंबुद्ध्योः 352. 9 मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः 1897. 10 झयः 1898. 11 संज्ञायाम् 1899. 12 आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती 1900. 13 उदन्वानुदधौ च 1901. 14 राजन्वान्सौराज्ये 1902. 15 छन्दसीरः 3600. 16 अनो नुट् 3601. 17 नाद्धस्य 3602 18 कृपो रो लः 2350. 19 उपसर्गस्यायतौ 2326. 20 ग्रो यङि 2639. 21 अचि विभाषा 2541. 22 परेश्च घाङ्कयोः 3262. 23 संयोगान्तस्य लोपः 54. 24 रात्सस्य 280 25 धि च 2249. 26 झलो झलि 2281. 27 ह्रस्वादङ्गात् 2369. 28 इट ईटि 2266. 29 स्कोः संयोगाद्योरन्ते च 380. 30 चोः कुः 378. 31 हो ढः

324. 32 दादेर्धातोर्घः 325. 33 वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम् 327. 34 नहो धः 440. 35 आहस्थः 2451. 36 व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः 294. 37 एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः 326. 38 दधस्तथोश्च 2501. 39 झलां जशोऽन्ते 84. 40 झषस्तथोर्धोऽधः 2280. 41 षढोः कः सि 295. 42 रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः 3016. 43 संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः 3017. 44 ल्वादिभ्यः 3018. 45 ओदितश्च 3019. 46 क्षियो दीर्घात् 3015 47 श्योऽस्पर्शे 3021. 48 अञ्चोऽनपादाने 3024. 49 दिवोऽविजिगीषायाम् 3028. 50 निर्वाणोऽवाते 3029. 51 शुषः कः 3030. 52 पचो वः 3031. 53 क्षायो मः 3032 54 प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् 3034. 55 अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः 3035. 56 नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् 3038. 57 न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम् 3040. 58 वित्तो भोगप्रत्यययोः 3041. 59 भित्तं शकलम् 3042. 60 ऋणमाधमर्ण्ये 3043. 61 नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्दसि 3602. 62 क्विन्प्रत्ययस्य कुः 377. 63 नशेर्वा 431. 64 मो नो धातोः 341. 65 म्वोश्च 2309. 66 ससजुषो रुः 162. 67 अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च 3416. 68 अहन् 443. 69 रोऽसुपि 172. 70 अम्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि 3604. 71 भुवश्च महाव्याहृतेः 3605. 72 वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहां दः 334. 73 तिप्यनस्तेः 2484. 74 सिपि धातो रुर्वा 2485. 75 दश्च 2468. 76 र्वोरुपधाया दीर्घ इकः 433. 77 हलि च 354. 78 उपधायां च 2265. 79 न भकुर्छुराम् 1629. 80 अदसोऽसेर्दादु दो मः 419. 81 एत ईद्बहुवचने 438. 82 वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः 93. 83 प्रत्यभिवादेऽशूद्रे 94. 84 दूराद्धूते च 95. 85 हैहेप्रयोगे हैहयोः 96. 86 गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य प्राचाम् 97. 87 ओमभ्यादाने 3606. 88 ये यज्ञकर्मणि 3607. 89 प्रणवष्टेः 3608. 90 याज्यान्तः 3609. 91 ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः 3610. 92 अग्नीत्प्रेषणे परस्य च 3611. 93 विभाषा पृष्ठप्रतिवचने हेः 3612. 94 निगृह्यानुयोगे च 3613 95 आम्रेडितं भर्त्सने 3614. 96 अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् 3615. 97 विचार्यमाणानाम् 3616. 98 पूर्वं तु भाषायाम् 3617. 99 प्रतिश्रवणे च 3618. 100 अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः 3619. 101 चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने 3620. 102 उपरिस्विदासीदिति च 3621. 103 स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु 3622. 104 क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् 3623. 105 अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः 3624. 106 प्लुतावैच इदुतौ 3625. 107 एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ 3626. 108 तयोर्य्वावचि संहितायाम् 3627.

CHAPTER 3.

1 मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि 3628. 2 अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा 136. 3 आतोऽटि नित्यम् 3632. 4 अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः 137. 5 समः सुटि 135. 6 पुमः खय्यम्परे 139. 7 नश्छव्यप्रशान् 140. 8 उभयथर्क्षु 3630. 9 दीर्घादटि समानपादे 3631. 10 नॄन्पे 141. 11 स्वतवान्पायौ 3633. 12 कानाम्रेडिते 143. 13 ढो ढे लोपः 2335. 14 रो रि 179. 15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः 76. 16 रोः सुपि 339. 17 भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि 167. 18 व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य 168. 19 लोपः शाकल्यस्य 67. 20 ओतो गार्ग्यस्य 169. 21 उञि च पदे 170. 22 हलि सर्वेषाम् 171. 23 मोऽनुस्वारः 122. 24 नश्चापदान्तस्य झलि 123. 25 मो राजि समः क्वौ 126. 26 हे मपरे वा 127. 27 नपरे नः 129. 28 ङ्णोः कुक्टुक् शरि 130. 29 डः सि धुट् 131. 30 नश्च 132. 31 शि तुक् 133. 32 ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम् 134. 33मय उञो वो वा 108. 34 विसर्जनीयस्य सः 138. 35 शर्परे विसर्जनीयः 150. 36 वा शरि 151. 37 कुप्वोः ᳵकᳶपौ च 142. 38 सोऽपदादौ 152. 39 इणः षः 153. 40 नमस्पुरसोर्गत्योः 154. 41 इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य 155. 42 तिरसोऽन्यतरस्याम् 156. 43 द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे 157. 44 इसुसोः सामर्थ्ये 158. 45 नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य 159 46 अतः कृकमिकंस-

कुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य 160. 47 अधःशिरसि पदे 161. 48 कस्कादिषु च 144. 49 छन्दसि वाऽप्राम्रेडितयोः 3634. 50 कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः 3635. 51 पञ्चम्याः परावध्यर्थे 3636. 52 पातौ च बहुलम् 3637. 53 षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु 3638. 54 इडाया वा 3636. 55 अपदान्तस्य मूर्धन्यः 210. 56 सहेः साडः सः 335. 57 इण्कोः 211. 58 नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि 434. 59 आदेशप्रत्यययोः 212. 60 शासिवसिघसीनां च 2410. 61 स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् 2627. 62 सः स्विदिस्वदिसहीनां च 2628. 63 प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि 2276. 64 स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य 2277. 65 उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् 2270. 66 सदिरप्रतेः 2271. 67 स्तम्भेः 2272. 68 अवाच्चालम्बनाविदूर्ययोः 2273. 69 वेश्च स्वनो भोजने 2274 70 परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् 2275. 71 सिवादीनां वाड्व्यवायेऽपि 2359. 72 अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु 2349. 73 वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् 2398. 74 परेश्च 2399. 75 परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु 3026. 76 स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः 2537. 77 वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् 2556. 78 इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात् 2247. 79 विभाषेटः 2325. 80 समासेऽङ्गुलेः सङ्गः 1019. 81 भीरोः स्थानम् 1020. 82 अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः 924. 83 ज्योतिरायुषः स्तोमः 1021. 84 मातृपितृभ्यां स्वसा 984. 85 मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् 983. 86 अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् 3193. 87 उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः 2472. 88 सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः 2477. 89 निनदीभ्यां स्नातेः कौशले 3082. 90 सूत्रं प्रतिष्णातम् 3083. 91 कपिष्ठलो गोत्रे 3084. 92 प्रष्ठोऽग्रगामिनि 2917. 93 वृक्षासनयोर्विष्टरः 3233. 94 छन्दोनाम्नि च 3206. 95 गवियुधिभ्यां स्थिरः 967. 96 विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् 3085. 97 अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः 2918. 98 सुषामादिषु च 1022. 99 एति संज्ञायामगात् 1023. (ग 253) 100 नक्षत्राद्वा 1024. (ग 253) 101 ह्रस्वात्तादौ तद्धिते 1325. 102 निसस्तपतावनासेवने 2403. 103 युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् 3640. 104 यजुष्येकेषाम् 3641. 105 स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि 3642. 106 पूर्वपदात् 3643. 107 सुञः 3644. 108 सनोतेरनः 3645. 109 सहेः पृतनर्ताभ्यां च 3646. 110 न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम् 3168. 111 सात्पदाद्योः 2123. 112 सिचो यङि 2640. 113. सेधतेर्गतौ 2278. 114 प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च 3027. 115 सोढः 2358. 116 स्तम्भुसिवुसहां चङि 2580. 117 सुनोतेः स्यसनोः 2524. 118 सदेः परस्य लिटि 2361 119 निव्यभिभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि 3647.

CHAPTER 4.

1 रषाभ्यां नो णः समानपदे 235. 2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 197. 3 पूर्वपदात्संज्ञायामगः 857. 4 वनं पुरगामिश्रकासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः 1039. 5 प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि 1050. 6 विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः 1051. 7 अह्नोऽदन्तात् 791. 8 वाहनमाहितात् 1052 9 पानं देशे 1053. 10 वा भावकरणयोः 1054. 11 प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च 1055. 12 एकाजुत्तरपदे णः 307. 13 कुमति च 1056. 14 उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य 2287. 15 हिनु मिना 2530. 16 आनि लोट् 2231. 17 नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च 2285. 18 शेषे विभाषाऽकखादावषान्त उपदेशे 2232. 19 अनितेः 2478. 20 अन्तः 2984. 21 उभौ साभ्यासस्य 2606 22 हन्तेरत्पूर्वस्य 359 23 वमोर्वा 2429. 24 अन्तरदेशे 3294. 25 अयनं च 3295. 26 छन्दस्यृदवग्रहात् 3648. 27 नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः 3649. 28 उपसर्गाद्बहुलम् 859. 29 कृत्यचः 2835. 30 णेर्विभाषा 2836. 31 हलश्चेजुपधात् 2837. 32 इजादेः सनुमः 2838. 33 वा निंसनिक्षनिन्दाम्

8g29. 34 न भाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम् 2840. 35 षात्पदान्तात् 3310. 36 नशेः षान्तस्य 2518. 37 पदान्तस्य 198. 38 पदव्यवायेऽपि 1057. 39 क्षुभ्नादिषु च 792. 40 स्तोः श्चुना श्चुः 111. 41 ष्टुना ष्टुः 113. 42 न पदान्ताट्टोरनाम् 114. 43 तोः षि 115. 44 शात् 112. 45 यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा 116. 46 अचो रहाभ्यां द्वे 59. 47 अनचि च 48. 48 नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य 55. 49 शरोऽचि 340. 50 त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य 56. 51 सर्वत्र शाकल्यस्य 57. 52 दीर्घादाचार्याणाम् 58. 53 झलां जश् झशि 52. 54 अभ्यासे चर्च 2182. 55 खरि च 121. 56 वावसाने 206. 57 अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः 110. 58 अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः 124. 59 वा पदान्तस्य 125. 60 तोर्लि 117. 61 उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य 118. 62 झयो होऽन्यतरस्याम् 119. 63 शश्छोऽटि 120. 64 हलो यमां यमि लोपः 60. 65 झरो झरि सवर्णे 71. 67 उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः 3660. 67 नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् 3661. 68 अ अ इति ॥

END OF BOOK VIII.

KSUL
001873
KSUL